Tudományos Gyűjtemény.

1818.

Dunántúli Református Egyházkerület
PÁPA

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY.

1818.

I. KÖTET.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

Deáky Gedeoné N. Salló.

PESTEN,

TRATTNER JÁNOS TAMÁS betüivel, és költségével.

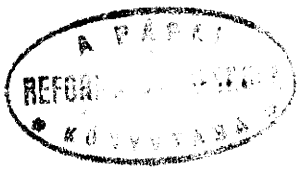

I. Értekezések.

I. Tudományok' Encyklopaediája rövid rajzolatban.

1. §. Az ember' esméretinek határa szint olly meszsze terjedö mint értelme, azoknak kútfeje; szint olly mérhetetlen nagysága mint a' mindenség, azonoknak tárgya. E' temérdek birodalomnak némünemü tartománnyai az olly esméretek, mellyek bizonyos principiumokra épültek, különkülön okosan elrendeltettek, és Tudományoknak neveztetnek. Valamint e' világi dolgok nyilván, úgy ezen tudományok is titkon bizonyos egyesülésben vannak magok közt. A' mindenekben egyességre törekedö ész a' Tudományok' egyesülését is nyomozza, és tudakozza. A' Tudományoknak azon egyességben, mellybe egymással köttetve vannak, megtudása, és elöadása Encyklopaedia nevet visel.

Az Encyklopaedia nevére nézve származik e' görög igékből: ἐν κύκλος, mellyek annyit tesznek mint kerekben, és παιδία, melly kiformáltatást, tanitást jelent; 's így eredetére nézve kerekben kiformáltatást tészen. (Orbis doctrinae) A' Görögöknél ama tudományoknak és mesterségeknek egybefoglalattya neveztetett Encyklopaediának, mellyeknek tudása, 's gyakoroltatása minden szabad polgároktól megkivántatott. Azok hét számmal voltak (Quint. Instit. Orat. 1,10) A' Rómaik minden Tudományoknak és mestersé-

gekuck esmeretét egyetemben értették ezen név alatt. Utóbb csak az al, közös (trivialis) esméreteket jelentette. Mi idönkben a' Rómaiak' értelme szerént vétetik (J. A. Wower de Polymathia. Cap. 2.)

2. §. Mivel az Encyklopaedia tudományos esméretinket egy közönséges tekéntetben terjeszti elö; 's mindegygyik tudománynak miségét, foglalattyát, határát, álló pontyát, másokkal egybefüggését kijelenti: nyilván fontos, és hasznos tudomány az. Azért annak fejtegetésében, elöadásában foglalatoskodtak sok derék férfiak mindenkor. Ez utólsó időszakaszban, annak tágos mezején hervadhatatlan koszorút arattak magoknak a' jelesebb elmék, a' Francziák, Ángolok, Olaszok, 's kivált Németek között.

Magyar Literaturánk méltán dicsekedhetik avval, hogy derék Hazánkfia Apáczai Csere János, még XVII (1653.) Században Encyklopaediát adott ki. A' külföldi Encyklopaedia irók köztt nevezetesebbek ez alatt feljegyeztettek *)

Közönséges Encyklopaediák.

Alstedii Encyclopaedia. Herborn. 1630. 2. Vol. fol.

Jo. Lud. Vivis de disciplinis Lib. XII. Lugd. Bat. 1632. 12.

Fr. Baconii de Verulamio De dignitate et augmentis Scientiarum Lib IX. Lug. Bat. 1643. 12.

Joh. Math. Gesneri primae lineae Isagoges in eruditionem Universalem Gött. et Lips. 1756 Ed III-a c. praef. Ch. Got. Heyne 1786. cum praef. Jo. Nic. Niclas Tom. II. Lips. 1774—5. Ed. VIII. Lips. 1784.

J. Ge. Sulzers kurzer Begriff aller Wissenschaften und Künste Frf. u. Leip. II. Aus. 1759. 8.

Encyclopédie, ou Dictionaire raisonnè des Sciences, des Arts, et des Metiers, par une Societè de Gens de Lettres, mis en Ordre et publié par Diderot à Paris 1751—1763. 27 Vol. Tab. imprimés Fol.

Encyclopédie Methodique par Ordre de Matieres à Paris 1783 sqq. 66. Vol. 4-o (folytattatik).

Deutsche Encyclopédie, oder allg. Realwörterbuch aller Künste und Wissenschaften Frf. 1778 23. vol. mit Kuf. kl. Fol. (folytattatik).

Adelungs kurzer Begriff menschlicher Fertigkeiten, und Kenntnisse Lpz. 1778—81. 4 Bänd. 8.

3. §. Tudományos esméretinknek mindensége különböző tekéntetből vétettethetik föl: vagy mennyire egymással bizonyos rokonságban, szövetségben, 's részképpen vannak; vagy mennyi-

---

E. H. Schmids Abriss der Gelehrsamkeit Berlin. 1783. 8.
Meinecke Synopsis eruditionis Universae. Quedlinb. 1783. 8.
Buhles Grundsätze einer allgemeinen Encyklopaedie der Wissenschaften Lemgo 1790. 8.
Zöllners allg. Übersicht des Menschlichen-Wissens Berl. 1790. 8.
Eschenburgs Lehrbuch der Wissenschaftskunde III. Aufl. Berlin 1809 8.
Dessen Lehrbuch der Wissenschaftskunde, Ein Grundriss Encykl. Vorlesungen Berlin 1813. 8.
Wittes Akademische Encyklopaedie, und Methodologie Gött. 1793. 8.
Krugs Versuch einer Systematischen Encyclopaedie der Wissenschaften II. Th. Gen. 1797. III. Th. Literatur enthaltend in einzelnen Heften.
Dessen Versuch einer neuen Eintheilung der Wissenschaften Züllichau 1805. 8.
Strass Versuch einer allgemeinen Einleitung in die Wissenschaften, oder einer allgemeinen Wissenschaften-Lehre Leip. 1806. 8.
Hefters Philosophische Darstellung eines Systems aller Wissenschaften. Leip. 1806. 8.
Töpfers Generalcharte der Wissenschaften, und dessen Commentar der encyclopaedischen, metaphys. und antropol. Generalcharte II. Th. 1809—10.
Burdachs Organismus menschlicher Wissensch. und Kunst Leip. 1809. II. Auf. 1817. Leipzig. 8.
Krauss encyklop. Ansichten II. Bänd. Königsberg. 1809.
Schallers Encyk. und Method. der Wissenschaften. Magd. 1812.

Különös Encyklopaediák.

Reimarus und Büsch Encyklopaedie der historischen, philosophischen, und Mathematischen Wissenschaften Hamb. 1775 neue Aufl. 1795. 8.
Joh. Genersich Prof. kurze allgemeine Weltgeschichte nach Beck, Eichhorn, und Schütz besonders für Studierende bearbeitet 3. B. m. Kup. 1810. Wien. 8.
Klügels Encyklopaedie, oder zusammenhängender Vortrag den gemeinnützigsten Kenntnisse Berlin 1782 IV. Aufl. 1817 Wienn. 8.
Fülleborn Encycl. Philologiae Ed. Raulfus Vratislav. 1805. 8.
Barby Encyk. und Method. des Humanistischen Studiums II. Th. Berlin. 1805—7. 8.
Eschenburg Entwurf einer Theorie, und Litteratur der Schönen Redekünsten III. Aufl. Berlin 1805. 8.
Witte von der Litteratur, ihrem Begriffe, und Werthe Rostock 1794. 4.

re különb' különb tárgyokkal foglalatoskodnak. Az elsőre nézve az Encyklopaedia formalis, másikra pedig materialis. Tovább a' Tudományok felvétetnek vagy minnyájan, vagy csak azok, mel-

---

Heidenreichs encykl. Einleitung in das Studium der Philosophie Leipz. 1793. 8.
Lossius neues Philos. allg. Reallexikon 4 Bände Erfurt 1809.
K. G. Rumi, Geographisch, statistisches Wörterbuchs des Oester. Kaiserstaates. Nach den neuesten Quellen bearbeitet. M. 1. K gr. 8. 1809. Wienn.
Mellins allg. Wörterbuch der Philos. 1805—7. Leipzig 8.
Hegel Encyklopaedie der Philosophischen Wissenschaften in Grundrisse Heidelberg. 1817.
Schulze, Encyklopaedie der Philosophischen Wissenschaften. Göttingen 1814.
Büsch Encyklopaedie der Mathem. Wissenschaften II. Aufl. Hamb. 1794.
Rosenthals Encyklopaedie aller mathem. Wissenschaften, ihrer Geschichte und Litteratur. Gotha 1794.
Dictionaire des Sciences Naturelles par plusieurs Professeurs du Museum Nation. d' Hist. Nat. à Paris 1804—5. 5. Vol. 4-o
Blumenbachs Handbuch der Natur Geschichte VIII Aufl. Wienn. 1816. 8.
Rössig Entwurf einer Encyclopaedie und Methodologie der gesammten Staatswissenschaften, und Hülf-disciplinen Lpz. 1797 8.
Niemann Abriss des sogenannten Kameral studiums Kiel. 1792. 8.
Schönemanns Grundriss einer Encyk. der hist. Wissenschaften Gött. 1797. 8.
Raschii Lexicon Univ. rei numariae Tom. VI. Vol. 9. Lips. 1785—94. 8.
Pütters jurist. Encyk, und Methodologie Göttingen 1767. 8.
Schotts jurist. Encyk. und Method. VI. Auf. Leip. 1796.
Tafingers Encyk. und Gesch. der Rechte in Deutschland n. A. 1800. 8.
Wenhs Lehrbuch der Encyk. und Meth. der Rechtswissenschaften Leip. 1810. 8.
Schmidts Lehrbuch der theol. Encykl, und Methodologie Giessen 1810.
Dobmayer Systematis. Theol. Catholicae Encyclopaedia et Methodologia Solisbachi 1807.
Zasii An. M. Encyclopaedia Theologiae Pestini 1787. 8.
Idea Encyclopaedie Theologicae secundum Vindobonensem Studii Theologici reformationem proposita Zagr. et Vien. 1785. 8.
Markus Herz Grundriss aller medicinischen Wissenschaften. Berlin 1782.
Reus primae lineae Encyc. et Methodologiae Universae scientiae medicae, ac subiunctae Historiae literariae Tüb. 1783. 8.
Reyher Entwurf einer Medicinischen Encyclopaedie und Methodologie. Altenburg u. Leip. 1793. 8.

lyek egy rendűek, 's tárgyúak: az első esetben az Encyklopaedia közönséges, másodikban különös. A tudományokat egybe szerkeztethetni vagy bizonyos principiumok' kivántatása szerént, vagy szabadon, neveiknek kezdő betűjik szerént: elsőképpen az Encyklopaedia rendszerént való (Systematica), másképp sor betű szerént való. Ez Szótárnak, Lexikonnak is neveztetik. Mind a közönséges mind a' különös Encyklopaedia lehet formalis vagy materialis; ez pedig mindegyik lehet rendszerént is, betű szerént is való.

Diderot Klügel' Encyklopaediája materialis; Schmidé, Halleré formalis. Ezeké, 's Krugé közönséges; Hegelé, melly csak a' Philosophiai tudományokat, Dobmayeré, melly a' Theologiaikat adja elő, különös. Krugé, Hefteré rendszerént való, Klügelé sor szerént való, Mellné betű szerént való.

4. §. Ama fundamentomos látó pontnak, mellyből a' tudományok egyetemben tekéntetnek, 's a' czélnak, melly végett felfogatnak, különbségéhez képest az Encyklopaediáknak szükség különbféléknek lenni elő adatásokban is. Némellyek a' szorosan vett Tudományosságra emelkednek; a' tudományoknak egyességét, részeit, határait végeslen végig nyomozzák, és fejtegetik; hozzá adják mindenikének okos előadattása módját is (Methodologiáját) és literaturáját (különbféle leirattatását) Ezek tulajdonképpen csak a' Philosophusoknak valók. Mások a' köz érthetőséggel tartanak.

Nékem czélom a' tudományokat közérthetőleg, rövideden, mennyire egy értekezésnek határi engedik, előadni: azért a' Tudományok' Methodologiáját mint ide nem tartozandót itt kihagyom; azoknak legújabbik Literaturáját csak annyira említem, mennyire, kivált Hazánkra

nézve kívánhatni. A'mi a' látó pontot illeti: azon tekéntetből veszem én föl a' tudományokat, mellyből ezek vagy magával az emberrel, vagy a' tőle külömb dolgokkal (ὀντα) foglalatoskodnak. Az első rendbélieket nevezhetni Anthropologiai, a' másodikakat Ontologiai tudományoknak (Anthropologicae, et Ontologicae Scientiae).

Első Szakasz.

Anthropologiai Tudományok.

5. §. Az embert illető tudományok annak vagy tulajdonit, vagy történetit, vagy lakhelyét, vagy polgári állapottyát, vagy Religióbeli vallását esmértetik meg. Az elsők a' Philosophia, másodikak a' História, harmadikak a' Geographia, negyedik a' Statistika, ötödikek a' Theologia tartománnyába valók. Azért e' Szakasz öt fő czikkelyekre oszlik.

Ezen öt tekéntetből béláthatni mind azt, a' mit az Emberről eddig tudni, vagy jövendőben kitudhatni.

6. §. Az Anthropologiai Tudományok köztt első a' Philosophia, melly az Embernek tulajdonságit tudattya meg közönségesen. Mivel az Embernek önnön tulajdonságit leginkább, 's mindenek előtt szükség, és méltó tudni, azért legfőbb, legfontosabb tudomány. Mivel annak tulajdonsági belsők lelkiek, 's külsők testiek, a' Philosophia kétféle: szoros értelmű: melly az embernek lelki tulajdonságait észből tudattya ki; 's tágos értelmű, melly annak testi és lelki tulajdonságait tapasztalásból esmérteti meg. Ez Anthropologia szoros értelemben.

A' Tudás (Wissen) és esmérés (Erkennen) egymástól különböző: az első csupa észrevételből származik; a' második az érzékeknek ta-

núságiból, a' tapasztalásból való. Lelki tulajdonságinkat nem csupa észrevételekből, hanem tapasztalásokból is megesmérhetni.

7. §. A' mi a' szoros értelemben vett Philosophiát illeti: minden egyéb tudományoknak tárgyai képzelés által közvetetlenül előre adattatva vannak: adattatva valóknak lenni tartatnak; lételöknek bizonyítására nincs szükség; 's képzetökből (Vorstellung) kifolytattathatnak a' sz. ért. Philosophián kivül. Így a' Mathesisnek tárgyai a' tér, idö, szám, a' Physikának a' test (Corpus) előre képzettetnek lenni közvetetlenül; senki se kétli, hogy vannak; senki se tartya szükségesnek lételök' bizonyítását visgálásokhoz fogván; esméretes nevök elég fundamentomúl szolgál fejtegetésökre, 's elhatároztatásokra. A' lelki tulajdonságoknak tudománnyában külömben van a' dolog: ennek tárgya (a' Lélek) képzés által adattatva nincs mint a' tér, idö, 's t. ef; ennek létele kétséget szenved; köz egyetértéssel meg nem bizonyodik; próbáltatása szükséges; következöképp tulajdoni képzetéből ki se fejtödhetnek, el nem határoztathatnak. Más az: egyéb tudományok' formájának mutatására vannak előre némelly tudományok, törvények, principiumok: u. m. a' Logika, a' meghatározás (Definitio) felosztás' (Divisio) reguláji, a' lehetség, létel, szükség főtételi, 's a' t; foglalattyokra nézve pedig elég tapasztalásunkra bocsátkozni, érzékeink' tanúságinak kitétettetvén. Lelki tulajdonságink' tudománnyában pedig ezekre nézve is különben van a' dolog. Olly tudomány, principium 's t. e'f. melly azt előre formájára nézve kitudassa, nincsen; magának kell előre principiumokat szerezni; magának kell annak előre végére járni, mit tudhatni, és tudni? mit légyen szabad cselekedni, és mit kellessék cselekedni? magának kell előre tu-

dásra, és cselekedésre vezérlő tudományt alkotni. Foglalattyára nézve pedig éppen nem bocsátkozhatik a' tapasztalásra, mivel tárgyának létele nem érezhető (Transcendentalis) tehát mind azokat csak észrevétel által megfogattyaiból szükség merítenie. Ezekre nézve a' szoros értelemben vett Philosophia az, melly a' lelki tulajdonokat (principiumokat, törvényeket, munkákat) ész' megfogatiból tudattya ki. Vagy Ész tudomány, mennyire az egész létét megtudja *).

A' szoros értelemben vett Philosophia elhatároztása eránt a' Philosophusok meg nem egyeznek; egyik ez, másik amaz értelemben veszi azt. Bizonyos, hogy a' Mathesis, Physika, Mechanika, 's t. e'f. ezen Philosophiához nem tartozik. A' Logika nyilván Philosophia, melly észrevételbeli megfoganatokból tudattya ki a' gondolkodást; a' Mathesis ellenben a' közvetetlen képzésekből; a' Physika a' tapasztalásokból 's a' t. Azért hibáznak azok, kik az Algebrát, Geometriát, Physikát, Mechanikát, Chemiát Phylosophiai tudományoknak; a' makhinákat Philosophiai eszközöknek nevezik. A' Philosophiának tulajdon eszköze a' megfogás.

8. §. Mivel azon tulajdonok, mellyekkel a' Philosophia foglalatoskodik, többfélék, többféle részekre is oszlik el. Mivel értelme, és határa különbözőképp vétetik, különbféleképpen is osztatik fel. A' Philosophiának részei: a' Fundamentalis Philosophia vagy Kritika, Logika, Metaphysika, az Erkölcs-és Jus-tudomány, és az Aesthetika. Felosztatik tiszta és alkalmasztatott, theoretica és practica, formalis és materialis, objectiva és subiectiva, közönséges és különös Philosophiára.

*) Die Wissenschaft der Vernunft, insofern sie ihrerselbst als alles Seyns bewust wird". Lásd Hegel 5, §, 6. l.

A' tiszta Philosophia csupán a' tudnivalókat adja elő; az alkalmasztatott a' tudattakkal való élést mutattya ki. A' Theoretica az esméretekkel, a' practica a' köteles és szabad cselekedetekkel foglalatoskodik. A' formalis a' principiumokkal, törvényekkel, minden tárgytól elvonva, esmértet meg; a' materialis a' tárgyokat veszi tekéntetbe. Az Objectiva az észbeli tudatoknak rendszere (Systemája) mint azok egy tanúlsággá alkottattak, leírattattak, 's mások' elmélkedésének tárgyai lettek. Subjectiva az illy rendszerént való tudatokról olly megbizonyodás, mellyre egy valaki szert tett. A' közönséges minden észbeli tudatokra kiterjed; a' különös azoknak egy nemét foglallya magában. A' Formalis és materialis Philosophia lehet mind tiszta, mind alkalmasztatott egyetemben.

9. §. A' Fundamentalis Philosophia tudásunkat hozza bizonyságra, 's azért Tudás-tudománynak is (Wissenschaftslehre) neveztetik; a' Philosophiának csupa Principiumait mutattya meg, 's erre nézve Apodiktika nevet is visel. A' Principium az, melly valami lételének feltételét (Bedingung) magában foglallya; mellyből, vagy melly által valami kezd lenni. Kétféle: Reale (Dologbeli) mellyből valami vagyon (principium essendi) Ideale (Gondolatbeli), mellyből valami értetődik. Minden tudománynak szükség mind reale, mind ideale principiumának lenni. Reale principium az emberi lélek, melly a' tudományt alkotta; ideale principiumok azon tudatok, mellyeknél fogva a' tudomány kezdődik résznyire, résznyire pedig annak egyes alkotó részei elrendeltetnek, 's egybeköttetnek. Az elsők a' tudásnak materiale, a' másikak formale principiumai. E' Philosophia két fő részekre oszlik: első a' közönséges, melly a' Lélek' esmeretét (Bewustseyn), és en-

nek közvetetlen datumit (Thatsachen) közönségesen fejtegeti. Második a' különös, melly a' Lélek értő, érező (Gefühl) kivánó, akaró tehetséginek principiumait, 's azoknak eredeti képestségöket (Verhältnisse) bizonyittya meg. E' végre mellyik mire való, 's meddig terjedhető, elhatározza. Azért lelki tehetségek' Kritikájának is neveztetik.

E' tudományt Kánt Immanuel, a' Königsbergi Universitásnak fénnye, hozta múlt százod' végével világosságra: néhány lelki tehetséginket szoros visgáltatásra vévén; fejtegette utánna Reinhold, Fichte, Schelling, Friesz; kidolgozta legújjabban Krug, Gerlach, 's a' t. Kár, hogy az Austriai birodalomban külön elő nem adatik. —

10. §. A' Logika gondolkodásunkat formállya ki, azért neveztetik gondolkodás-tudománynak. Észrevételeknél fogva a' Gondolkodásnak lélekesméretben eredetiképp lévő, 's így közönséges és szükséges regulájit, az az törvénnyeit fejti ki: megtudásunk tökélletesítésére. Szükségképp két részekre oszlik: egyik tiszta, másik alkalmasztatott. Az első a' lélek esméretnek gondolkodás közben előfordúló munkájit visgállya közönségesen; u. m. a' megfogást: a' külömbféle képzeteknek mint jegyeknek egy egészbe egyesítését; az ítélést: vagy több megfogatoknak egy tétellé köttetését; a' kihozást, az az: több ítéleteknek egygyé köttetését, a' különösnek a' közönséges alá illesztésénél, 's annak ebből kikövetkeztetésénél fogva. E' részben tehát a' megfogásokról, ítélésről, és kihozásról szólani; ezeknek külömbféle nemei, reguláji, kijelentési, mellyeket követ az értelem, ítélő erő, 's ész, fejtetnek ki. Azért ez elementaris résznek is neveztetik. Az alkalmasztatott kimutattya, hogy' és miképp légyen szükség az es-

méreteknek világosságot, erősséget (Gründlichkeit) tökélletességet, egyességet, 's okos rendet szerezni mind szerzésökben, mind közöltetésökben gondolkodásunk' regulájinál fogva. E' részben tehát a' meghatározás, elosztás, bizonyítás, az ez által szerezhető meggyőződés, és ennek minden némű nemei és grádicsai terjesztetnek elő. Innét Methodologia nevet is visel ezen rész, mellynek fő szakaszszai a' Hermeneutica, Kritika, és Dialectica. Távúl se szolgál tehát a' Logika új esméretek' feltalálására, vagy a' dolgok eránt való (realis) csalatkozások' eltávoztatására, hanem esméretinknek kifejtésbeli tulajdonságát tökélletesíti, és azoknak gondolatbeli (formalis) szétfejtésében, és egyeztetésében a' csalatkozásoktól, 's hibáktól mentt ki. Mindazáltal ez a' tudomány igen fontos, és felettébb hasznos: minden megtudásunk vagy szétfejtés, vagy egyeztetés (Analysis et Synthesis) által menvén végbe. Erre nézve azon dolgoztanak a' Bölcselkedők mindenkor; 's egy Philosophiai tudomány sincs, mellynek tanúsági eránt közössebb volna az egygyetértés mint a' Logikáé eránt; 's mellynek megmutatási olly bizonyságot és elfogadtatást (Gültigkeit) nyertenek volna mint az övé. Kiterjedésére, 's határára nézve nem tökélletesülhet többé, hanem csupán foglalattyára, 's előadatására nézve. Mivel minden tudományra és igazságra eszköz: közönséges eszköz, vagy Organon nevet is visel.

A' Logika kidolgoztatása legtöbbet nyert Aristoteles, Arnaud és Nicole, Baco, Tschirnhausen, Wolf Ch. Crusius, Lambert, Reimarus, Kant, Krug, Bardili és Friesz által. A' legújabbakat lásd a' Tud. Gyűjt. VII. köt. 126 lapján. Magyarúl legújabbak ezek: Az ember kiformáltatása Gondolkodó erejére nézve, vagy

is a' közhasznú Logika; mellyet írt Fejér György Pesten 1810. Philosophia, írta Ertsei Dániel. Első darab. Lélek munkái Tudománnya. Debreczenben 1813. — Ezen két Tudományok: a' Fund. Philosophia, és Logica Formalisok; a' következők: Metaphysica, Ethica, és Acsthetika, materialis tudományok.

11. §. A' Metaphysika esmérésünket formállya ki, azért esmérés-tudománynak is neveztethetik. Annak tárgyait közönségesen az ész' ideáji alá felfogattya a' tudás' principiumai, 's gondolkodás' törvénnyei szerént, mellyben áll a' tulajdonképp való Esmérés. Illy tárgyok közönségesen a' természet, 's erkölcs. A' Természet kettős értelemben vétetik; materialis: minden térben, 's időben közvetetlenül, vagy közvetve megjelenőknek foglalattya; formális: mindeneknek, mellyek csak vannak, törvénnyeik szerént elhatározattyok közönségesen. A' Metaphysika a' materialis természetet tárgyozza. Erkölcsi dolog közönségesen az, a' mit kelletik, vagy szabad cselekedni. 'S így a' Metaphysika kétféle: Természet-Metaphysika, és Erkölcs-Metaphysika, mellynek közneve Ethika.

A' Metaphysika többé nem szétvevő (analytica) tudomány mint a' Logica, hanem öszvetevő (synthetica) a' tárgyokat az ész' ideájival egyeztetvén.

12. §. A' Természet-Metaphysika a' természetnek é s z b e l i esmértetése; azért theoretica Tudomány. T. i. az emberi észnek nem elég tudni a' természetről azt, a' mit lát, hall, vagy akár miképp érez, annak szüntelen való jelenetei eránt, hanem ezeknek fundamentomát, lételöknek kielégítő, végső okát is tudakozza. E' kérdésnek a' Metaphysika felel meg; s mivel azokat semmi érzék által se láthatni, az észbeli ide-

ákból szükség kitudnia — A' Természet' jelenetinek fundamentomát az ész I) rész szerént a' megérzés (Empfindung), vagy is közvetetlen képzetnek tárgyaiban, mellyek testeknek neveztetnek, 's az ő alkottatásokban találtya föl: ennek észbeli tudása, test-metaphysika; 's négy fő czikkelyekből áll: 1) a' testek' mozdúlását, vagy nagyságát (quantitatem) visgállya (Phoronomia); második azoknak erejit, vagy millyenségét (Dynamika); harmadik azoknak egymáshoz képestségeket (Relationes), mint erejiknél fogva mozdúlásban vannak (Mechanika); negyedik azoknak mozdúltokat vagy nyugtokat a' képzet' módjához képest (modalitatem) (Methodologia). A' Metaphisikának e' különös tartománnyát a' Philosophia világában Kant I. találta fel; a' Kritikus Philosophusok bővebben elhatározták. Az előtt a' Metaphysikának egyéb részei közzé vegyíttetett, vagy a' Physikának Bévezetésében bocsátattott elő. — II) A' természet' jelenetinek fundamentomát az ész a' nem éreztethető, képzet' átallyában való Subjectumában (subiectum absolutum), melly Lélek (Én) nevet visel, találtya fel. Ezen Lélek-tudás észbeli Psychologiának, vagy Pneumatologiának neveztetik; annak miségét, tulajdonságit, szabadságát, eredetét, testel közösülését, testől elválása utánn fennmaradandó állapottyát tudattya ki. III) Azon természet' jelenetinek fundamentomát az ész az eddig fejtegetett, szükségképpen, vagy szabadon munkálkodó dolgoknak, a' testeknek és lelkeknek egy egésszé öszveköttetésében, melly világnak neveztetik, találtya fel. Ez észbeli Világ-tudomány (Cosmologia rationalis). Ezen öszveköttetés, az ész' ideáji szerént vagy okbeli, vagy végbeli; 's így ezen Cosmologia két részekre oszlik: egyik az okbéli (Aetiologia) másik a' végbeli (Teleologia). A'

Kosmologia eddig is gyakoroltatott számos bölcselkedő elméktől, de nem a' csupa ész' ideájiból, hanem a' tapasztalásból is egyetemben; a' mostanialtól különösen adatik elő. IV) Mind ezen fundamentomokon az ész meg nem nyughatik; a' természet' jelenetinek kielégítő okát föl nem találván, azok' lételének 's elhatároztatásának okát is tudakozza. Ezt az ész a' lélek' esméretében egy legfőbb, elvégzett okozóban (causalitas absoluta) melly eredet és ok nélkül való-Isten láttya bé. Az Isten e' szerént csupán gondolatképp-való (Idealis) ugyan; de annak valóképp (realis) lételt szerez az ész részszerént a' természet' állapottyának, részszerént a' világ' lételének; részszerént dolgokról-tudása principiumainak, részszerént pedig erkölcsi maximájinak megfogásából; az az: az Istennek valóságos lételét Physikai, Cosmologiai, Ontologiai, és moralis okokból kihozza. Jelesen az Isten' lételét a' Bölcselkedők három rend szerént valósíttyák meg: Empirismus (Sensualismus) Rationalismus, és Kritikai Idealismus szerént; ezekkel ellenmondásban vannak egymás között magok, 's a' Skepticismus, Anti-Dogmatismus, Pantheismus, és Atheismus. — Az Istennek ideájából az ész tovább kifejti, 's megítéli annak tulajdonságait, munkáit, és mint kellessék hozzá képest gondolkodnunk, és élnünk? Ezen Istenhez képest valóságaink' (Relatióink') foglalattya a' Religió; a' tudomány maga észbeli Istentudomány (Theologia). Ez mostanában csupán azoknak Kritikai megítéltetésében állíttatik lenni, mellyek az Isten' létele, tulajdonsági, munkáji, 's a' Religió eránt külömbféle Bölcselkedőktől állíttattak. — V. Hogy ezen dolgok eránt az ész rendszerént okoskodhassék, azoknak praedikatumit közönségesen szükség a' lélek' esmeretéből előre kifejtenie: mennyiségökre, millyenségökre, relatiójikra,

ra, és modalitássokra nézve. Ez az oka, hogy a' Metaphysika közönségesen Ontologiával kezdődik, noha magában ez a' Dolog-tudományok közzé tartoznék. Így a' Természet-Metaphysika öt részekből áll: 1) az Ontologia: 2) észbeli Physiologia, 3) észbeli Psychologia, 4) é. Cosmologia, 5) é. Theologia.

A' Természet-Metaphysika Theoretica (esmértető) Tudomány, az Erkölcs Metaphysikához képest, melly Practica (cselekedtető). Magyarúl legújabban megíratott Ertsei Dániel által (Philosophia. Írta Ertsei Dániel II-dik darab. Metaphysika. Debreczenben 1817). Lásd visgáltatását Tud. Gyüjt. V. Köt. 95. l. Más nyelveken számos Tudósoktól dolgoztatott ki, de mind eddig tökélletességre nem vitethetett.

13. §. Az Erkölcs-Metaphysika, vagy a' közönséges Ethika, erkölcsi érzésünket formállya ki. Csupa belé született ösztöninél, 's ezeknek kielégítéséből származó hajlandóságinál fogva is követi ugyan az ember azt, a' mit kell és szabad cselekednie; 's lelkiesméretéből megkülömbözteti a' jót a' gonosztól, a' szabadot a' nem szabadtól: de annyira nem, mennyire valóságos élete szükségeire szükséges; csak az ész' ideájiból tudja ki tökélletesen azt, a' mit kell és szabad cselekedni, 's a' jó és gonosz közt lévő külömbséget. Így az Erkölcs-Metaphysika észbeli tudomány, 's két részekre oszlik: az egygyik az ész' ideájiból azt folytattya ki, a' mit k e l l cselekednünk (a' mi cselekedetünkben jó) ez Erkölcs-tudomány tulajdonképp'; másik azt hozza ki, a' mit s z a b a d cselekednünk (a' mire cselekedetünkben jussunk van), ez Jus-tudomány tulajdonképp. Az erkölcs- és jus-tudományt a' régi Bölcsek egymástól meg nem különböztették, most se minnyájan; de elválasztyák azok, kik szoros rendre törekednek.

A Budapesti Református Egyház PÁPA

A' Philosophiai Erkölcs - és Jus-tudomány Természetinek is neveztetett: mivel természeti eszünk ideájiból származik; 's ez által különböz a' Positiva Moralis és Jus-tudományoktól, melyek mások tanúságinak, 's törvény-szabásinak tekéntetéből határoztatnak el.

14. §. A' t. Erkölcstudomány avval foglalatoskodik, mit kell cselekedni; és mindenekelőtt az embernek akarattyára, mint cselekedetinek kútfejére teként; 's az ész ideájiból kifejti 1), annak legfőbb principiumát, a' míveltető ész' törvénnyét, mellyből minden egyéb makszimák következnek, annak megesmértetésére, a' mi cselekedetünkben jó, 's akaratunknak erre határoztatására szolgál. 2) Ama tiszta indító okot, melly ezen észtörvény' telyesítésére való egyedül, 's annak tekéntetében foglaltatik csupán; ez okból jó erkölcsiképp az ember' cselekedete; másból p. o. eröltetésből, vagy a' nélkül, csak jónak látszó, vagy is törvényes (legalis) 3). Ama végczélt visgállya, mellyre kinek kinek cselekedeti intéztettek: a' Fő jót; melly némellyek szerént egy szüntelen kellemetes érzések' folyamattyában (boldog állapotban) mások szerént pedig az ész' parancsolatival, vagy lelki esméretünkkel szüntelen való egyezetben (harmoniában) 's így az erkölcsi tökélletességben áll. Az első Eudaemonismus, vagy Moralis Sensualismus; másik pedig Moralis Rationalismus nevet visel. 4). Fejtegeti ama föltételeket, mellyek alatt az ember az ész' törvénnyét, mint egyáltallyában való parancsolattyát tiszta eránta való tiszteletből telyesítheti, 's fő javára szert tehet. Ez Erkölcs - Metaphysika tulajdonképp Kant szerént. Azutánn kimutattya, 's elhatározza fő principiumából mi jót tennünk, 's gonoszt távoztatnunk kell nevezetesen. Ezen kimutatások és elhatározások, valóságos, közön-

séges, 's szükséges törvények, és kötelességek: mert az ész' parancsolati: mellynek engedelmeskedni minden okos teremtmény kíntettetik, 's mellyet senki se vethet meg; kiki tud, és hall. 'S ez kötelességek' tudománnya tulajdonképp. A' Kötelességek magokban: tökélletesek, 's tökellet-lenek, egyesek vagy közösek; belsők vagy külsők; állítók vagy tagadók; állapotunkhoz képest: magános életünkre, vagy társaságunkra, vagy a' polgári társaságoknak egymással közösülésére vonúlnak. 'S igy a' kötelesség-tudomány háromféle: magános, társasági, 's nemzeti. Kötelességeinknek közönséges, állandó, 's tiszta indító okból való telyesítésében áll a' Szentség; de erre mostani állapotunkban telyesen szert nem tehetni, hanem hozzá közelíthetni erölködésünknél fogva: ezen kötelességeinknek közönséges, állandó, 's tiszta indító okból való telyesítésére erölködésben áll a' Lelkijóság, Virtus. — Végre amaz eszközöket is kimutattya, mellyek által az erkölcsiség, a' Virtus szereztetik 's gyakoroltatik, annak akadályai, 's nehézségei meggyőzettetnek, 's elháríttatnak. Ez tulajdonképp erkölcsi eszköz-tudomány (Ascetica), 's az eszközökhez képest közönséges, vagy különös, 's a' t. Kik az Erkölcstudományt tiszta, és alkalmasztatott részekre osztyák, az Erkölcs-Metaphysikát értik az első alatt: az erkölcsi kötelesség-, 's eszköz-tudományt a' másik alatt. Az Erkölcs-tudomány' fő principiuma mindeddig a' Bölcselkedőktől köz egyetértéssel meg nem állíttatott.

Az Erkölcs-Tudományt magyarúl legújjabban megírta Ercsei Daniel a' fennemlített munkájában, és Sárvári Pál. Kiadták más nyelveken számos Tudósok.

15. §. A' Természeti Justudomány az eránt foglalatoskodik, a' mi cselekedetinkben, erköl-

csiképp lehetséges, azaz szabad. Ennek fő principiumát az ész' ideájiból megállapíttya; a' belőle következő makszimákat kijelenti; az ő telyesítésökre indító okot, melly nem csupa belső, hanem külső is főképpen előterjeszti. Némellyeket cselekedhetünk, vagy elhagyhatunk t. i. természeti tulajdonságinkra nézve, mások ellenére is; 's így másokat azoknak engedésére erőltethetni. Az illy cselekedeteknek indító oka tehát nem rekesztetik bé csupán az ész' törvénnyében, hanem az erőltetésben is áll; 's ezek nem erkölcsiek többé, hanem törvényesek: mennyire tehetésök j u s s o k, 's ezeknek kijelentési t ö r v é n y e k tulajdonképpen. Ez természeti tiszta Jus, vagy törvény-tudomány. Az utánn tulajdon fő principiumából, és makszimájiból a' jussokat különösen elhatározza: miképp szereztessenek a' jussok? Hogy' erősíttetnek meg (sanctionáltatnak) a' társaságban? Hogy' vesztethetnek el? Objectumokra nézve, mellyekre vonúlnak: személy és birtok eránt valók; Subjectumokra nézve, kik e' jussokkal bírnak: 1) magánosok, mellyekkel bírnak és élnek az egyes személyek; 2). Statusiak, vagy Országiak, mellyekkel bír és él a' társaság egy felől azon tagjaihoz képest, kik közönséges törvénnye alatt vannak; más felől mellyekkel bírnak, és élnek a' társtagok azon társasághoz képest, mellyhez tartoznak. 3). Nemzetiek, mellyekkel bírnak, 's élnek a' Statusok vagy Országok egymáshoz képest. 4). Világ-polgáriak, mellyekkel bírnak és élnek minden emberek egymás köztt; az Ország' polgári azokhoz képest is, kik semmi törvényes hatalom alatt nincsenek, 's így csak világ polgári. Ezek a' részek ismét több szakaszokra oszlanak: így a' magános jussok személyet vagy birtokot illetők; a' Statusbélieк, az Országlókét, és alattvalókét. Az első visgállya a' fő

hatalom' igazi eredétét, 's kiterjedését; az igazgatások' formáji közt mellyik legyen jobb különbféle Országokhoz képest? Ezek eránt Hobbes, Rousseau, és Montesquieux véleménnyei különbözők. A' másik a' polgárok' ítéltetését, 's büntetését tárgyozza főképpen. A' Nemzeti jussok: mások a' békességben, mások a' hadakozás idejében 's a' t. A' természeti Jus fő principiumában se egyeztek meg mindeddig a' Bölcselkedők.

A' természeti Jus-tudomány' leírási Hazánkban újabbak ezek: Természeti Törvény-tudomány, a' Tétető Practica Philosophia második része. Készítette Sz. Szilágyi János Ph. Dr. Szigetben 1813. 8. Gottlib. A. Fuchs Elementa juris naturae Leutschoviae 1803. 8.

16. §. Az Aesthetika (Érzéki tudomány) szép érzésünket formállya ki; ez is bennünk van eredetiképp, mint a' jó és jus érzés; de tökélletlenül; az ész' ideájiból tökélletesül az Aesthetika által. Ez mindenek előtt azon fő principiumot nyomozza ki, melly által érzeteink, 's ítéleteink a' szép eránt eligazíttathatnak; bizonyos regulákhoz szabattatnak. Ezek se közvetellen képzetekből, 's nézetekből (Anschauungen) nem származnak, hanem csupa észrevételekből (Wahrnehmung der Vernunft). A' Szépnek különbségei e' három nemekre vétettethetnek: kedves, nagy, és rendes (das Anmuthige, Erhabene, und Komische). Ez formalis és tiszta Aesthetika. Ez után a' szép és nagy érzésnek feltaláltt és fejtegetett principiumát, 's regulájit a' természet és mesterségek' miveinek megítéltetésére, 's előadatására alkalmasztattya, különösen pedig az optikai, akustikai, poetai, rhetorikai, plastikai 's t. e'f. darabokra. Ez materialis és alkalmasztatott Aesthetika. Lásd bővebben T. Gyüjt. XI. Köt. 94. l.

E' tudományt különösen kezdette fejtegetni Baumgarten ; kimívelték sok jeles elmék, de mind eddig tökélletességre nem vihették ; megírták magyarúl: Szép János: Aesthetika, avagy a' jó Izlésnek a' Szépség Filosophiájából fejtegettetett Tudománnya Bud. 1794. 8. Kazinczi Ferencz. Szép Literatura. Pesten Trattner 8. IX. Kötet. Pucz Antal. Aesthetika, vagy is a' szép Tudomány Theoriája. Pesten Trattner 1817. 8.

17. §. A' tágos értelemben vett Philosophiai tudományok köztt legfőbb az Anthropologia (Ember-esmértetés). Tudja kiki, melly szükség legyen az embernek magát mind külső mind belső alkottatására nézve megesmérni. Ez esmérésen épül minden Philosophiai tudomány is. E' szükségnek megfelel az Anthropologia közönségesen. Mennyire az embert tapasztalásbeli észrevételekből testére nézve esmerteti meg: emberi test-tudomány (Somatologia Anth.) mennyire pedig lelkére nezve (Psychologica Empirica) lélek-tudomány. Az első részben az embert testére nézve mintegy makhinát (vagy nem élő testet), mintegy plántát (élő testet) mintegy élő állatot (élő és önként mozgó testet) tekénti, 's tulajdon egybeszerkeztetését, részeit, erejit, munkájit megvilágosíttya; hozzá járúl azon okoknak megbizonyítása, mellyek a' test' életére, 's egésségére béfolyással vannak. A' Psychologia az embernek láthatatlan valóságát, érzése, gondolkodása, 's akarattya principiumát tekénti, tehetségit, munkájit, 's tulajdonságit esmérteti meg: nevezetesen esmérkedő, érző, és kívánó erejit; ezeknek minden ágazatival, munkájival, tulajdonságival egygyütt; felfedezi azon okokat is, mellyektől függ gondolkodásának, érzésének 's a' t. elhatároztatása, men-

nyire tapasztalásokból észrevehetni; azért tapasztalásbeli Lélek-esmértetés nevet is visel.

E' különös formában, azon esmertetéstől elválasztva, melly a' test-bonczolásokon, Chemiai olvasztásokon épül, múlt század' végeféle kezdett míveltetni. Megírattatott Fejér György által: Anthropologia vagy is Emberesmértetés Budán Univ. betü 1807. 8-o. Más nyelveken sokaktól adatott ki.

18. §. A' Paedagogia az Antropologiának némü némü alkalmaztatása, 's az ember' neveltetését formállya ki. T. i. ama jó, szép, nagy, Istenes, a' mit az Erköles-érzés, 's religio-tudomány elönkbe fest, nem csupa bámúlásra való ideale (gondolatkép), hanem telyesen megvalósítható is. Annak megvalósítását czélozza a' Nevelés. E' viszi arra a' leendő embert, a' mire termett, és rendeltetett. E' végre ugyan 1) annak testi erejit alkalmatos foglalatoskodtatásokkal kifejti, 's erősíti; egésségét bizonyos diaetetikai eszközök által fenntartya, 's gyengélkedéseitől megőrzi; 2) Értelmének helyes intézetet szerez, 's minden képességit, tehetségit, munkásságit felserkenti, gyakorollya, kimíveli egyaránt az Anthropologia útmutatási szerént. 3) Lelki esméretét alkalmatos bélátások' magvaival béveti a' Logikai Methodologiánál fogva. 4) Eszének ama fő hatalmát, mellyre méltattatott, megerősíti a' helyes okoskodás' tudománnya által. 5) Érzését az igazi szépre, 's nagyra igazíttya az Aesthetikai ízlés által. De egyenlő szorgalommal dolgozik, 5) akarattyán is, hogy a' jóra feszüllyön állandóúl; cselekedetit egyre az észnek parancsolati szerént határozza el, és az érzékiség' ingeri, indúlatok, 's vágyódások' ellenkezése által el ne gyengüljön, meg ne vesztegetődjék, a' praktica Erköles és Religió által. 'S így a' Nevelés tudomány' részei:

1) a' testi, mellynek egyik ágazattya a' Gymnastika, 2) a' lelki; mellyhez tartozik a' Didaktika, 3) az Erkölcs és religyiói; melly legfőbb 's legfontosabb. Al, és föl rendü, a' mint vagy csupa tapasztalásbeli észrevételek, vagy észbeli regulák szerént eszközöltetik.

A' Nevelés-tudományról írtak legújabban Magyarúl: Fejér György: az Ember' kimíveltetése; első és második rész Pesten 1809. Fay András. Próbatétel a' mai nevelés két nevezetes hibájiról 1817. Pest. Trattner. Szabó. A' hazabeli kissebb Oskoláknak jobb lábra állításokról, nevezetesen, hogy kellene azokat a' szorgalom Oskolákkal egybekötni, különös tekintettel a' Protestánsok oskoláira, Pest. Trattner. — Ezzel végződik a' Philosophiai Tudományok Encyclopaediája, mellyet magyarúl megírtt Ruszszek Jósef: A' Filosofiának summás rajzolattya, vagy is Encyclopediája. Weszpr. 1812. Más nyelven megírtanak legújabban az elöljegyeztetett Tudósok.

19. §. Az Anthropologiai Tudományok közt II-dik a' História (Történet-tudomány). Ez az észnek ama fontos kérdésére felel meg: melly volt az Ember' állapottya eredetekor? Millyen volt ezentúl múlt időkben mai napig? Minémü befolyássok lön czeknek annak jelenlévő jobb vagy bal sorsára? Ehez képest a' Historia tulajdonképp egyetlen egy egész: az emberi nem' állapottyainak-történeteiből való előadattatása; de mivel az erre szolgáló tett dolgoknak száma temérdek nagy, az állapotoknak ágai is külömbfélék (polgári, religió-tudomány-mesterség-kereskedés-culturabeli); maga az emberi Nem is sok nemzetekre, nemzetségekre, 's tagokra osztatott; az emberi elme, több dolgokra eloszlása, 's életének rövidsége miatt, azt egészen elő nem terjesztheti, hanem bizonyos határokhoz szabja a' tárgyokra, 's időre nézve. Azért a' Historia,

tárgyaira nézve: közönséges, közös, vagy egyes. A' Közönséges (Universalis) mind azon nemzeteknek különbféle állapottyait esmérteti meg, mellyeknek befolyások lön az emberi nemnek kedvező, vagy viszszás szerencséjére. A' közös több nemzeteknek, Személyeknek, vagy más tárgyoknak, mellyek bizonyos befolyással birtanak, történetit hozza hitelességre. Az egyes, egy nemzetnek, nemzetségnek, férfiúnak, vagy városnak állapotnak, rendnek 's t. e'f. olly történetit bizonyíttya meg, mellyeknek némünémű befolyássok volt. Illyen a' Magyar Ország, Philosophia, Literatura Historiája. Hunyadi János' Biographiája 's a' t. Az időre nézve: a' História régi, közép, és új. A' régi az emberi nem' történetit adja elő eredetétől fogva az ötödik Századig K. sz. utánn. A' közép azokat innét a' XVI. századig folytattya; az új ettől fogva mi időnkig terjed ki. A' Hi[illegible] előadattására nézve is különböző: Pragmatica, melly a' tett dolgokat az ő egyesületökben rendin terjeszti elő; Kritika, melly a' tanúságokat különös próbára vonnya hitelességökre nézve, 's a' t. Sok segéd tud.kat kíván, hogy az ész' czéllyát kielégítse.

Universalis Históriát írtanak Hazánkban magyarúl: G. Gvadányi (folytatta Kis János) Közönséges História. Posonyban 8. IX. Köt. és Budai Esaias. Deákúl: Bolla Márton (Primae lineae Historiae Universalis Tomi III. 8. Claudiop.) Keresztúri Jósef Aloysius: Compendium Historiae Universalis J. A. Keresztúri, in R. Scientiarum Universitate Pestiensi Historiae Univers. et Pragmaticae Hungariae Prof. Pars I. Pestini 1817. 8. Trattner. Németül. Genersich. M. Ország Históriáját megírták: Virág Benedek. A' Magyar Századok. II. R. Budán 8. 1817. Univ. Könyvn. — és Szekér Aloys, Svastits Ignátz, Budai Esaiás. Deákúl: Pray, Katona, Palma utánn, Nagy Pál (Historia Pragma-

tica Regni Hungariae proposita a Paulo Nagy, continens acta Ducum, Regum etc. usque gloriosissime regnantem Franciscum I. Tomi II. 1817. 8. Magno-Varadini) Spányik (Compendium Historiae Regni Hungariae, ab Origine Gentis usque ad nostra tempora. Concinnatum per Gl. Spányik e Sch. P. Pestini 1816.) Szép: Epitome Historiae Regum Hungariae. Scripta per Joannem Szép Hum. Prof. Budae 1815 és 1816 Németül: Engel, és Feszler.

20. §. Az Anthropologiai Tudományok közt III. a' Geographia (Földleirás) Az ember' lakhelyét, a' Földet esmérteti meg. Ezt tekénthetni tárgyára, 's idő-és térbeli kiterjedésére nézve. Tárgyára nézve: a) Mathematikai, melly annak mint égi testnek (egyik Planetának) nagyságát, formáját, forgását, helyheztetését, fekvését 's t. e' tulajdonságait terjeszti elő b). Physikai, melly annak, mint természeti testnek alkottatását, mineműségét, részeit, külömbféle termesztménnyeit, 's a' t. fejtegeti: c) Politikai: melly annak mint polgári lakhelynek tartománnyait, helyeit minden nemü állapottyaikkal, határaikkal, 's t. e' f. tekénti. A' tartományok' leirása Chorographia, a' helyeké Topographia nevet visel. Időbeli terjedésére nézve: Régi, melly elejétől fogva a' Nemzetek vándorlásáig (V. Század K. sz. utánn); közép, melly Amerika feltalálásáig (XV Század); 's új, melly ettől fogva mostani ideig esmérteti földünket. Térbeli kiterjedésére nézve: közönséges, melly az egész föld' külömbféle állapottyait; különös, melly valamelly tartomány, vagy hely' fekvését, 's tulajdonságit rajzollya le. Egy tartomány leirása Chorographia, egy helyé pedig Topographia nevet visel. A' Geographia előadattatásának formájára nézve: kezdeti (Elementaris) melly csak annyira esmérteti meg a' földet, men-

nyire annak részeinek, tartománnyainak jelesebb helyeinek esmértetésére szükséges; elvégzett, melly azt mindennémű tekéntetiben tudattya. Szükséges vezetéki a' földképek és Abroszok.

Föld' közönséges leírási magyarúl ezek: Mostani, és régi Nemzeteket, Országokat, tartományokat, Városokat, emlékezetre méltó mezővárosokat, helységeket, folyókat, tavakat, tengereket, öblöket, fokokat, szigeteket, hegyeket, erdőket barlangokat, 's a' t. esmértető Lexikon. Készítette Fejér György. Pesten Trattner 1816—7, V. Darab 8. Közönséges Geographia. Készítette Ferenczi János. Benkő Magyar Geographiája 3. Rész 1801—2. Kolosvárott. 8. Nemetül: Rumi. Geograph-statistisches Wörterbuch 1809. Magyar Ország' Föld-leírása: Kazinczy Ferencz M. Ország Geographiája, Kassán 1775. 8. Baranyi László M. Geographiája, Pest. 1796. Magyar Országnak leirása. Készítette Vályi András K. Univ. Prof. III. Kötet Budán 1796—7. 8. Németül: Korabinszky János és Windisch. Magyar Föld-képek és Abroszok legjelessebbek, mellyeket kiadtak Görög és Kerekes; a' Debreczeni Ifiak; 's Vályi, Karacs, Korabinszky, Lipszky és Greipel, nagy érdemű Hazánkfijai mi időnkben. — Az eddig fejtegetett Tudományok ollyak voltak, mellyek részszerént az emberi ész' principiumai, részszerént a' tapasztalásbeli tett dolgok által szükségképp el határoztattak, 's azért természeticknek neveztetnek; ezentúl ollyak következnek, mellyek más valamelly eszes Valóságnak tekéntete által szabadon határoztattak el; azért tekéntetbeli (positivae scientiae) tudományoknak mondatnak: illyenek a' Törvény-tudomány (Juris prudentia) és a' kijelentett Religio-tudomány (Theologia revelata).

21. §. Az Anthropologiai tudományok köztt IV-dik a' Tett-törvény-Tudomány (Juris prudentia P.), az embernek polgári állapottyával foglalatoskodik; a' Görögöktől Politika névvel különböztetett meg; a' mostaniaktól Status (Ország) tudománynak neveztetik közönségesen. T. i. az Embereknek testi és lelki természetök úgy van alkottatva, hogy magánosan, elszéledve, e' föld kerekén ne éllyenek, ha bár szanaszét is elférnének minnyájan; hanem egymással közösüllyenek, társalkodjanak, egyesüllyenek, önnön jobb voltok végett. E' tulajdonságoknál fogva különkülön egyegy egészet tesznek ők, melly polgári társaságnak neveztetik. Ez illy társaságok se állandóúl fenn nem állhatnak, se bátorságokra és boldogúlássokra szert nem tehetnek, olly igazgatás nélkül, melly az egész testnek közügyeire való ügyellésre meghatalmaztatott légyen; mert ezen fölvigyázás az egyes tagoktól saját foglalatosságaik miatt ki nem telhetik. Az olly társaság, melly bátorsága, 's boldogúlása végett ezen köz igazgatással bír, Status, Ország, Haza nevet visel; ama Személyek, kik azon hatalommal megbízattattak, Országlók, Főigazgatók, Fejedelmek, 's t. e'f. Azokra, hivatalokhoz képest, bizonyos jussok, kötelességek háromlanak a' Statusra, és polgárokra nézve; 's ezekre is ő reájok nézve kölcsönösen; mellyeket a' Természeti Jus és erkölcs tudomány kimutat ugyan, de világosan el nem határoz, se minden tagokra, állapotokra, esetekre nem alkalmasztat; az igazgató hatalomnak szükség tehát azokat kelleti szerént elhatározni, 's mindenekre alkalmaztatni; ezen elhatározatokban, alkalmasztatásokban állanak az Országos törvények; ezeknek esmértetése Tett-törvénytudomány (Juris prudentia) tulajdonképpen. Ez részszerént esmértető (theoretica) rész-

szerént cselekedtető. Az elsőhez tartoznak a' közönséges, és különös Törvény-tudomány. Közönséges volna tulajdonképp az, melly minden Országoknak polgári alkotmányait, igazgatásit, rendeléseit előadná: de ez mind eddig ki nem dolgoztatott ama rendkívül való nehézségek miatt, mellyekkel öszveköttetett. Általa tehát ama törvényeknek esmértetése értetik, mellyek az Országokat, nemzeteket egymásközt kötelezik; azért Nemzeti törvénynek is neveztetik. A' Természeti Nemzeti jussoknak elhatároztatásában, 's alkalmasztatásában áll: ha nyilván való kölcsönös egyezeten épül, kötésbeli; ha alattomban egyenlő vele-élésből származik, szokásbeli; ha csupa külső rendtartásban áll, szertartásbeli; 's a' t. Az Europai Nemzeti-törvény legjelesebb. — A' különös Törvény-tudomány: vagy Status-törvény (Jus-publicum), vagy Polgár-törvény (Jus-Civile). A' Status-törvény az Országi természeti törvénynek elhatároztatásában, 's alkalmasztatásában áll: fundamentoma a' polgári egyezet, melly vagy nyilvánságos fogadásokból, vagy alattomban való reáállásból ered; mindennémü hazai jussoknak, és kötelességeknek kútfeje. Kétféle: közönséges (Jus Publicum Universale): az igazgató hatalom, és az alattvalók közt lévő törvényes relatiókat határozza el. Megesmérteti a' Statusnak természetét, eredetét, végczéllyát közönségesen; jelesen pedig a' fő hatalomnak mivoltát, birtokát; szereztetésének, 's elvesztésének okait; annak tulajdon felségbeli (Maiestas) jussait, mellyek a' felvígyázásban, törvényhozásban, elitélésben, 's végrehajtásban állanak; és az igazgatásnak különböző formájit közönségesen, az Ország' sarkalatos törvénnyeinek kötelezéseit. Ez a' közönséges Status törvény tehát minden különösöknek kútfeje; ebből háromlanak ki, arra is há-

rúlnak viszsza minnyájan. Különös Statustörvény-tudomány: ez a' polgár társoknak egymáshoz való relatiójikat esmérteti meg, mennyire a' nyilvánvaló törvények által elvannak határoztatva. Ennek annyi nemei vannak, hány Országok, Statusok számláltatnak, mellyeknek ugyan azon polgári alkotmány a' fundamentomok. Itten a' Magyar Országiról szóllok, melly egy a' legrégiebbek közül Europában, majd kilencz Századoknak viszontagságit dicsőségesen kiállván. Ez mind azon jussoknak 's kötelességeknek, mellyek a' Magyar Ország' polgári állapottyát illetik, egybefoglalattya. Ennek fundamentomos értésére szükség a' Magyar Ország' eredetét, törvények által elrendeltetését tudni; annak igazgatásával foglalatoskodó személyeket: a' Koronás Királyt, az Ország' Statusit és Rendeit, az Ország' Gyüléseit; az Ország' Tagjait, igazgattatássok módját, mind az egész Magyar Hazára, mind ennek rész tartománnyaira nézve, helyesen esmérni; a' Felsőségnek tulajdon jussait jól megkülönböztetni; és mind ezeket saját kút fejeikből (a' Hazai documentumokból) meritenie. Illy kútfők a' Magyar Országnak sarkalatos törvénnyei, és Szokásai; az elsőkhez tartoznak 1) az Aranybulla melly II-dik Andrástól 1222-hen adatott ki; a' Királyoktól koronázássokkor kiadattatni szokott Diplomák; a' Királyokkal tett Egyezetek, kivált első Ferdinánddal, I. Leopolddal, III. Károllyal, és fényesen Uralkodó I. Ferentz, Koronás Királyunkkal. 2). Az Ország-gyülési végzések. 3). A' Királyi rendelések, mellyek Decretumok vagy Intimatumok 's a' t. A' másodikhoz tartoznak az itélő székeknek egyszer fölvett rendtartásaik, egyszer tett itéleteik 's a' t. Lásd: Corpus Juris Hungarici Budae 1777. Tomi II. in fol. A' személyekről, dolgokról, 's keresetekről szóll.

Azon kútfőkhez, mellyekből meríttettek a' Magyar törvények, tartoznak a' régi Római, és közép Századbeli (Jus feudale; Longobardo Germanicum) törvények is: azért a' Magyar Országi különös törvény' esméretire szükség nem csak annak önnön polgári törvénnyét, hanem a' Rómait és Feudalet is tudni. A' Magyar polgári törvény az Ország' engedelmeskedő alattvaló részeinek, a' polgár társoknak egymáshoz képest való jussaikat, és kötelességeiket terjeszti elő önnön kútfejiből. Kezdödik e' tudomány Históriájával, és három (polgári dolgokról, személyekről, 's ítéletekről szólló) részekkel végződik el. A' Római polgár törvény éppen nem kötelezi Hazánkat; mint kötelez más Országokat, mennyiben végzései elfogadtattak, és élni vele ott, hol a' tulajdon Hazai törvények nincsenek. Nálunk csupán a' honnyi törvények' és Classikus Auctorok' megvilágosítására szolgál. Tágos értelemben értetik alatta a' Római birodalomnak elejétől fogva mind végeszakadtáig polgári elrendeltetése a' törvényesen elhatározott jussok, kötelességek, és szokások által. Illyenek a' XII. táblák' törvénnyei; nagy számú törvények, mellyek annak Respublica voltában hozattak; különbféle Római tisztviselőknek Edictumi; a' Törvény-tudósoknak Consultumi, Senatus' végzései, a' Császárok alatt; 's magoknak a' Császároknak rendeléseik. Ez Justinianus kora előtt való Római Törvénynek is neveztetik. Közönségesen szoros értelemben Római polgár Törvény nevet csak az visel, melly a' Justinianus Császár által parancsoltatott Római törvények és rendelések gyüjteménnyében (Corpus Juris) foglaltatik: áll az úgy nevezett Institutiókból, mellyek a' Római törvényeknek summás kivonását négy könyvekben adják elő; az ötven Könyvekre osztatott Pandektákból; tizenkét

Könyvekben leírtt Codexből, Novellákból és némelly Edictumokból, mellyeknek Szerzője maga Justinianus Császár volt, ki e' gyüjteményt különbféle Tudósok által, jelesen Tribonianus által készittete. Idövel Basilius Görög Cs. bővebb gyüjteményt készittetett, melly Basilika nevet visel, és eredetiképp 60. Könyvekből áll; hozzá-járultak idövel a' még több résznyire maiglan fenn lévő később Császári rendelések. A' Feudale törvény ama jussoknak és kötelességeknek foglalattya; mellyek az úgy nevezett feudumokat illetik. Ezek alatt olly jószágok vagy jussok értetnek, mellyeknek behatározott tulajdonok, telyes haszonvételökkel egygyütt, bizonyos személlyeknek engedtettek, 's általadattattak, hív szolgálat' fejében, a' fő tulajdonnak viszsza tartásával. Ez egyezet által a' Feudum' adója és vevője köztt bizonyos jussok és kötelességek támadnak. Ezen Feudumi alkottatásnak, vagy Systemának kezdeti-kora a' XII. Század volt; a' Longobardusoknál és Nemeteknél leginkább kelete; haszna a' Magyar p. ben némelly-törvényeknek értelmére szolgál; sok különösségei vannak, mellyekben a' hazai, mind a' Római p. törvénytől különöznek. Kútfejei a' Longobard, és Német Országoknak végzései; ezen Országoknak rendelései (Reichsherkommen) az ő szokásaik, 's a' t. mellyek az úgy nevezett Német Corpus Juris-ban foglaltatnak. — A' polgári Status törvény sokféle tárgyaira nézve is különböző: illyenek: a' vétkek, az adó, a' belső és külső bátorság, had, tengeri hajókázás, Religyióbeli egyesület; a' bányákra, erdőkre, kereskedésre, kézi mesterségekre, pénzváltásokra gondviselés. Mind ezekre tartozó polgári törvényeknek egybefoglattya is különös törvény tudományt szerez. A' Jus Criminale ama törvényeket és rendeléseket adja elő,

elő, melly valamelly polgári törvény szerént a' bünt és ennek büntetéseit illetik. Ez is a' természet' törvénnyén épül; a' Magyar Országi a' Római és Egyházi törvényekhez van többnyire szabatva. A' Kamarai vagy Finánczi ai törvény, arra tanit, hogy' kellesék valamelly polgári törvény szerént az adót, melly nélkül az Ország el nem lehet, legkönnyebben, 's legnagyobb kéméllléssel bévenni, és czélra legalkalmatosabban kiadni. A' Politziai tudomány, azon törvényekről és rendelésekről tudósít, mellyeknél fogva valamelly polgári törvény szerént a' belső nyilvánvaló bátorság, nyúgodalom, rend és tisztesség' fenntartása, 's megerősítese eszközöltethetik. A' Politikai Tudomány, mi időnkben arra oktat, mellyek legyenek valamelly Országnak más Országokkal való törvényes közösülései; hogy' kellessék ezeket elintézni; mik szükségesek annak külső bátorságban, illendő tekéntetben, 's jó egyezetben helyheztetésére, 's tartására? A' Hadi törvény, ama végzéseket 's rendeléseket közli, mellyeknél fogva valamelly polgári törvény szerént a' Hazának ereji kifejtetnek mind külső, mind belső erőszak ellen fegyver által való védelmeztetésére: Az Egyházi törvény ama jussokat, Canonókat, rendeléseket tanittya, mellyekkel bír és él bizonyos religyióbeli egyesület (Egyház) valamelly polgári társaság' helybehagyásával, 's engedelmével; az elő esméretek utánn két közönséges, és különös részekre oszlik: az elsőben az egyházi elöljárók' jussait és tisztyéit; a' másodikban az igazgattakét foglallya magában. 'S a' Bánya-törvény (Jus montanum) ama végzéseket és rendeléseket foglallya magában, mellyek által valamelly polgári társaságban az érczásás' jussai, 's kötelességei intéztettek el. Magyar Országban kútfők a'. Maxi-

milián Király' Decretuma 's az utóbbi Királyi Rendelések 's a' t. — Azon polgári különös Törvény ama személyekre nézve is különböző, kiket illet: illyen a' Királyt, Föl és al Rendeket, Nemességet, jobbágyokat, Mesterembereket, Zsidókat, 's t. e' f. érdeklő jussoknak és kötelességeknek foglalattya. Végre a' Juris prudentia praktika részéhez tartoznak, a' törvénykedés és törvényes irás' módja (Stilus Curialis); a' törvény székeknél való referálásnak, protocollum vitelnek, Archivum szerzésnek, 's t. e' f. elrendeltetése.

Hazánkban a' törvénytudásról irtanak legújabban magyarúl: Görch Illés. Honnyi Törvény 2. R. Posony. 1804. 8. Deákúl: Fleischacker. Institutiones Juris Hungarici. Edit. 2. Pos. 4. Kövi: Elementa Juris Prudentiae Hungaricae Cassoviae Landerer 8. Kelemen: Institutiones Juris privati Hungarici Libri IV. Pestin. 1814. Rosenman. Jus Publicum Regni Hungariae Viennae. Tract. Jur. Camb. Viennae 1802. 8. Beck Jus publ. Hungariae Viennae 1790. 8. Markovics Mát. De fontibus Juris Hungarici Tyr. 1776. Principia Juris Eccel. Hungarici. Budae 1786. 8. De habitu Juris Civ. Rom. ad for. Hung. Budae 1790. 8. Brezánoczy Explanatio Juris Natur. Poson. 1795. 8. Juris Natur. Polit. ibi 1796. 8. Institutionum Juris Eccl. Pars prima complectens Praecognita et Jus publicum cum adplicatione ad Hungariam et Austriam Pestini 1817. 8. m. Belnay. Jus succ. Princ. Aust. in Hung. Pos. 1805. Vuchetich Conspectus legum Crimminalium apud Hungaros Cass. 1805 fol. — De Culpa a' Mandatario praest. Pest 1790. 8. Szlemenits J. U. D. Elementa Juris Crimin. Hung. 1817. Poson. 8. Szworényi Jus pub. et priv. Eccl. Hung. P. 3. Weszprimii 1804—5 8. Kovácshhich Ge. Vestigia Comit. Sup.

I II. III. Budae 8-o — Codex Juris Tavernicalis Bud. 1803. 4. Indices reales hist. in decr. Comit. T. 1. Budae 1806. Codex Juris Decretalis Ecclesiae Hung. Tom. II. Pestini 1815. 8. etc. Kováchich Jos. Monumenta Veteris Legislationis Hung. Claud. 1815. Zagr. 1815. 8. — Sylloge Decretorum Com. Hung. nondum editorum Pest. 1818. 8. Horváth Ign. Comm. in Ord. Jud Vien. 1788—90. Introd. ad Pol. Hist. Hung. Vienn. 1780. Bibliotheca Ictorum Regni Hung. Tom. IV. Vien. 1786—90. 8. Horváth Mat. Statist Hung. Par. 2. Poson. 1794 5. 8. Supplem. 1790. 8. Notitia Commerc. rei Pos. 1806. 8. Nitrai de Feudo et donat. P. Bud. 1786. Wagner Th. Corp. Jur. Metall. Lips. 1791. fol. Cziráky C. Hist. Juris Hung. Pest 1794. 8. Magyar Törvények summája Pos. 1798 8. Közönséges Törvény Budán 1788. 's a' t.

22. §. Az Anthropologiai tudományok között V-dik a' kijelentetett Religió - Tudomány (Theologia positiva) az Embernek egyházi állapottyával foglalatoskodik. Az Ember tudniillik örökkévaló, 's telyes boldogságra is rendeltetett erkölcsi tökélletességénél fogva. Erre bizvást, és foganatosan az igaz Religió, avagy az Istennek igazi esmérete, 's tulajdonságihoz képest való tisztelete által tehet szert. Az, melly természeti, se az Istent bizonyosan meg nem esmérteti, se azt, miképp kellessék eránta gondolkodnunk, és hogy' tartozzunk magunkat viselni, el nem határozza (12. 14. §§.). Ebből az ész azt hozza ki: szükség tehát, hogy az Isten maga jelentse ki magát tulajdonságival egygyütt világossan; maga tegyen bizonyosokká bennünket, hogy' kellessék felőle gondolkodnunk, mit kellessék cselekednünk örök boldogságunk végett; 's minden hitelre méltó tanúságokból meggyőződik, hogy az Isten azt meg

is tette, eránta való bizonytalanságának, tévelygéseinek határt vetett önnön Fia, Kristus Jésus által. A' Religió, melly tőle jelentetett ki, Keresztény névvel különböztettetik, azoknak egyesülete, kik azt vallyák, Kristus Egyházának neveztetik. Ezen Keresztény Religiónak fundamentomos és rendszerént való esmértetésére eme Tudományok tartoznak 1). A' Keresztény Religió és Szentegyház' Históriája; ez mind kettejének eredetét, kiterjedését, viszontagságait, 's mi időnkig fennállását terjeszti elő hiteles történetbéli tanúságokból. Vezérje a' philosophiai Kritika, világosító fáklyái a' Chronologia, Geographia, 's az emberi Nem' Historiája; közönségesen 4. időszakaszokra osztatik el. Jeles részei a' Patristica és Literatura is 2). A' Hermeneutica, ama írtt tanúságoknak (documentumoknak) tudós fejtegetésében áll, mellyekben a' Kristustól kijelentett Religió följegyeztetett. A' végre a' zsidó, arabs, syriai, kaldeai, 's görög nyelveknek helyes értéséhez, a' napkeleti régiségeknek tudásához lát mindenek előtt; úgy fog azon tanúságoknak Kritikájához, Apologiához, 's egyéb előesmértetésihez; azutánn a' fejtegetés' törvénnyei szerént értelmöket bizonyságra hozza. Két féle: ó és új testamentombeli. 3) A' Dogmatika, azokat bizonyíttya meg, a' miket hinnünk szükség Kristus' kijelentése szerént rendeltetésünk' elérése végett. Bévezetésül: a' Religiónak értelmét, külömbségeit, a' kijelentésbelinek lehetségét, szükségét, valóságát meggyőző okokkal mutogattya. Hogy a' Kristustól kijelentett Religió valóságos Isteni legyen, a' hitelességnek minden jegyeivel megbizonyíttya; ama tanúságokat, mellyek által köz tudtúl adatott, amaz eszközöket, mellyek által az ő épségében, 's tisztaságban fennmarasztatott, minden időkre, mint az Isten' munkájához illen-

dő volt, csalhatatlanúl, nyilvánságra hozza; 's a' t. Azutánn elöterjeszti az Istent, mint Rendeltetésünknek kútfejét, munkálóját, viszszaszerzőjét; láthatatlan és látható eszközökkel elömozdítóját, végre mint hív kiszolgáltatóját is. 4) A' Keresztény Ethika: elő adja, hogy' kellessék Kristus' parancsolati szerént felséges rendeltetésünkhez képest magunkat viselnünk. Bévezetésében a' Keresztény erkölcsiség principiumait, elő esméretit; azutánn a' Keresztény virtus és kötelesség regulájit; végre a' segéd eszközökkel való élést határozza el. 5) A' K. Lyturgia fejtegeti ama szertartásokat, mellyeknél fogva a' közönséges, és magános Isteni tisztelet, Kristus rendelése szerént, kiszolgáltatik. 6) A' K. Lelki Pásztorkodás, az Egyház' szolgájit formállya ki, miképp taníttsák és vezessék a' Kristus' religyiójára illendőképp és foganatossan mind a' kisdedeket, mind másokat, közönségesen, 's magánosan; hogy' eszközöllyék az Isteni tiszteletet a' Keresztény Szentegyház' szertartási szerént; és hogy' éllyenek hivatalokhoz illendőül. A' kisdedeknek religyióban alkalmatos oktatássok különösen Catechetica, a' megletteknek arra élesztésök pedig Homiletika nevet visel. A' Polemica a' hit és erkölcsbeli ellenmondásokat czáfollya meg. A' Kereszténveknek társaságbeli jussait, és tisztyeit elhatározza az Egyházi törvény. Lásd 21. §.

Hazánkban a' Keresztény Religyió és Szegyház' Historiáját megírták: magyarúl: Molnár János: Anyaszentegyháznak Történeti. IV. Szakasz. Nagy Szomb. és Kolosvár 1769—1788. deákúl Szworényi Jos. Mich. Historia Rel. et Ecclesiae Clero Hungariae adcommodata. Vol. II. Poson. 1798. 8. Amoen. Historiae Ecclesiasticae Regni Hungariae Fasciculi 6. Jaurini 1796. Alber Jo. e S. P. Institutiones Historiae Ecclesia-

sticae — ad Annum 1790. Tomi duo, partes 4. Colocae 1793. 8. A' Hermeneuticát magyarúl: Varga István két részekben 1814. 1816.; deákúl Zafio Hermeneutica, seu ratio interpretandi S. Scripturam antiqui foederis Pest. 1796. — Hermeneuticae V. T. partes duae ibid. 1796—7. 8. Viser Ad. Praenotiones Hermeneuticae N. T. Tyrn. 1777—8. Hermeneutica S. N. T. in tres partes div. Bud. et Pos. 1784—5. Alber, Institutiones Hermeneuticae Scripturae S. V. Test. Tomul. III. Pest. 1817—8. — Interpretatio S. S. Tom. XVI. Pest. 1802—4. Dogmatikát magyarúl Tóth Ferencz: Keresztény Hittudomány, avvagy Dogmatika Theologia készítette Tóth Ferencz Refor. Prof. Györben 1804. 8. Szathmári Dániel Sár. Pat. Professor: Keresztény hit-tudomány II. Dar, 1816.; deákúl: Fejér György Institutiones Theol. et Dogmaticae Tom. VIII. Pestini 1815. Sztrecskó György Posonyi Evan. Prof. Theologia Dogmatico Moralis 1816. 8. Zsivics. de Dogmatis Orthodo. Relig. Lib. X. Pest. 1803—5. 8. Budai Es. Propaedeumata Theol. Christ. Debrecini 1817. 8-o. Ethikát: Tóth Ferencz Keresztyény Erkölcs-Tudomány 1817. Pesten, Sárvári Pál K. Erkölcs Tud. Debreczenben 1808. Márton István Páp. Prof. Keresztyén Moralis, 1817. Bécs. Pástoralis Tudományt: Tóth Ferencz Györött 1808. 's a' t. Predikatori Tárház, Angyán Pál R. P. által, Weszpr. 18. Közönséges Isteni Tiszteletre mondandó Imádságok. Angyán János Pest. 1817. Tratt.

Bérekesztése következik.

Y.

2.

Megczáfolása azon bitang hírnek, hogy Hunyadi János Magyar-Országi Kormányzó és Erdélyi Vajda vad ölelésből eredett.

Kazinczynak Gróf Dezsöffy Józsefhez írt Erdélyi Levelei közzül.

Dédács, Aug. 14-dik 1816.

Hunyadinak születése felöl külömböző vélekedésben vagynak Történet-Iróink: némellyike ötet vad ölelés' gyümölcsének ádja-ki, mások alacsonysorsú szülék' gyermekének, 's ismét mások majd Havas-alföldi, majd Lengyel, majd Römai Nemesek' maradékának tartyák; 's minthogy a' lelketlenség mindég hajlandó a' legroszszabbat venni való gyanánt, a' mi Hunyadink felöl is elhatalmazott közöttünk a' gyáva bitang hír. Hogy ez a' nagy ember Zsigmond Császárnak és Morzsinai Erzsébetnek gyermeke; azt Heltai terjeszté-el; 's minekutána olly tekintetü Tudós mint Benkö József (Transsilvania. Viennae, 1778. — Tom. 1. pag. 559.) Heltait követi, ö, a' ki elébb Heltai ellen perlé: nagy gyanu szállhat meg bennünket, hogy az igazság azoknak felén áll, a' kik ezt a' nagy férjfiat meg nem szentelt ágyból hagyják eredni. Ha Hunyadi vad tüz' gyermeke, ne vitassuk hogy nem az; a' Benkö által példaképen felhozott Jephtén kivül is vagynak, a' kik így termettek, és még is tiszteltetnek; mert tiszteletesek voltak. De ha nem az, ha semmi ok nem hagyja hinnünk, a' mit a' gondolatlanok beszélnek: toljuk-el a' Magyar ég' legdicsöbb ragyogású csillagáról a' ködöt, mellyet

születésére Történet-Iróinknak szunnyadékonysága vont.

Zágoni Aranka György Úr, Bírája az Erdélyi Fő-Ítélő-Széknek, eggy Értekezésével ajándékoza meg Vásárhelytt, mellyben igyekezett megmutatni, hogy Hunyadi János Magyar-Országi Kormányzó és Erdélyi Vajda Hunyadi Oláh Vojknak törvényes gyermeke volt, és hogy familiáját, sőt magát is a' Vajdát, Hunyadi Székelynek is hívták. Megjelent az Értekezés Kolozsvártt 1811. 8 rétben 32 lapra. Óhajtanunk lehet, hogy a' sok polgári érdemei 's hűsége miatt szíves tiszteletet érdemlő férjfiu forditott volna több szorgalmat nem csak az előadásra, melly csínátlan és zavaros, hanem a' dolog' mélyebb kinyomozására is: azonban így is alkalmatos a' munka, hogy velünk némelly előbbre-lépéseket tétethessen. — Onnan, hogy a' hős' atyjának Hunyadi Oláh Vojk tartatott; 's a' szerént a' mit Bonfin (Dec. III. 9.) mond, Hunyadi Buthi Vojk, nem következik hogy a' Heltai által elterjesztett hír nem való; ez a' Hunyadi (Oláh, Buthi, Székely) Vojk elveheté a' Zsigmond által megszeplősített leányt, 's a' gyermek, Vojknak házánál születvén, Vojkénak tartathatott. De tehát meg kellene bizonyítani, hogy a' mi beszéltetik, nem csak megtörténhetett, hanem meg is történt. Ellenben ha az a' fél, a' mellyen Aranka áll, bebizonyítja, hogy Hunyadi Jánosnak eleji is Hunyadi Székelyeknek hívattattak, 's Nemesek és birtokosok voltak, 's így a' Vajda a' maga birtokát, 's nemességét 's a' czímert nem nyerte Zsigmondtól, a' hogy azt Heltai beszéli: úgy a' hírt teljes okkal kitang hírnek tekinthetjük.

Aranka, Kerzelich után, elbeszéli, hogy a' Zágrábi 's Varasdi Nemesek, panaszt tévén a'

Vajda ellen 1447. a' Magyar Rendek előtt, őtet Hunyadi székely Jánosnak, 's alább csak Székelynek nevezték, jószágáról kapott praedicátumát, úgy mint keresztnevét is, itt elhallgatván: Noveritis, quod Magnificus Johannes Székely de Hunyad, Gubernator Regni Hungariae... és per eundem Székely sic potentialiter occupatas... De a' Hunyadi Székely familia Zsigmondnak ideje előtt már virágzott; a' Budai Káptalannak 1331. költ Levele említ eggy Hunyadi Mihályt, Hunyadi Székely Jánosnak fiját. Az itt mondottak szerént a' Vajda és Kormányzó Hunyadi Székely Jánost e' familia' tagjának, a' Hunyadi (Székely és Oláh és Buthi) Vojk' fijának kell tartanunk, sőt az itt említett Hunyadi Székely Mihály unokájának 's Hunyadi Székely János' kis unokájának is szabad tekintenünk; melly által a' Heltai által elhíresztelt mese, hogy 'a' mi Vajdánkat Zsigmond ajándékozá meg Hunyaddal, 's ezzel eggyütt az is, hogy őtet Zsigmond nemzette, öszveroggyan.

Aranka úgy véli, hogy az itt említett Hunyadi Székely Mihály, 's atyja János, 's fija Vojk, 's unokája a' Vajda, azon Székelyek közzül eredtek, kiket István Király Arad Vezér alatt Hunyadba szállított volt, hogy Erdélynek széleit a' be-becsapó Oláh-Országiak ellen ótalmaznák. Az itt megtelepedett Székelyek kiirtották az erdős helyeket, 's mint Kenézek (Kinézők, Felnézők, Felvigyázók, Előljárók) a' Hátszegi és Dévai Várak' segélyére jövevény oláhokkal megnépesítették, később a' Királyoktól felkérték, megvásárlották, 's a' vidéknek urai lettek.

Hogy a' mi Hunyadink' atyja Hunyadi Oláh és Hunyadi Vojk neveket viselt, azt bizonyitja Albertnek 1439. költ Adomány levele, mellyben a' mi Vajdánk és az ő testvér-öccse, a'

Miles Militum, hasonlóúl János, így említetnek: Johannes, et alter Johannes, uterque filii Oláh de Hunyad; és eggy később 1440. költ Ulászló' Adomány levele: utrique Johanni, filiis quondam Vojk de Hunyad.

Velem lévén ezen Értekezés, velem Benkőnek Erdélye is, 's itt találván Heltait, Bonfint, Prayt, Katonát, csak Kerzelichet nem, most, midőn lelkem Vajda-Hunyadnak meglátása után még inkább eltölt annak a' nagy embernek emlékezetével, a' ki huszonkétszer verte meg a' Törököt 's a' Török által csak kétszer verettetett meg, 's a' ki nagy volt a' koronát magáéva nem tenni, holott azt magáéva tehette volna, 's a' nemzetnek javára tehette volna magáévá: öszvehasonlítám a' két ellenkező vélekedést, 's sietek gondolkozásomat, kedves barátom, a' te ítéleted alá terjeszteni. A' te szíved érzeni fogja mint örvendek én, hogy ennek a' nagy Embernek, ennek a' nagy Magyarnak fénye én általam tisztúlt meg eggy szennyétől, melly azt, mint sírkövét a' por, elfogta volt. Ezután, úgy hiszem azt, a' Benkök és Palmák nem fogják ötet vigyázatlanságból annak mondani, a' minek ellensége Ulrich kajánságból szidalmazta. — Tekintsük, mit mond Heltai után a' historiai apostata Benkő.

Heltai a' CXI. Részben úgy adja elő a' történetet: — E' helyett szólanom kell Hunyadi Jánosnak eredetéről, a' hogy a' történetet azoktól hallánk, a' kiknek szüléjik Hunyadival sok ütközetekben forogtak. (Ne feledjük, hogy Hunyadi 1456. holt meg, Heltai pedig 1574. nyomtattatá Krónikáját, hihető a' Krónikának dolgozása alatt, a' mint eggyik ív a' másik ív után elkészült; mert övé volt a' műhely 's az ő házánál állott, 's még akkor nem voltak Censorok. Száztizennyolcz esz-

tendők múlva azoknak unokájik, a' kik Hunyádival eggyütt harczoltak, sokat sokféleképen beszélhetének, 's Heltai nem vizsgálta szorosan a' mit hallott, talán örült is, hogy úntató Krónikáját eggy rendes kis történetecskének elbeszélése által felelevenítheté).

Meghalván a' Havas-elvői Vajda, az ő két fijai Dán és Mircse öszvecháborodtak. Dánt a' Török, Mircsét Zsigmond védte, mert ez a' föld Koronánkhoz tartozott volt. Zsigmond maga is megjelent 1392. a' seregnél, 's míg az Erdélyi Vajda a' maga népét felszedé 's az alföldi hösek a' Király után érkezének, tábort üte a' Sztrigynél. Elúnván az özvegységet, komornyik-inasaival szólani kezde, ha valamelly szép asszonyiállatokat és leányokat láttanak vala e ott a' környékben valahol. Ezek felelének, hogy eggy igen szép leányt láttanak volna eggy gazdag Bójernél, kinek mása nem volna messze földön. A' Király a' leányért bocsátá inasait. Mikoron elhozták volna a' leányt, 's az szembe állana estve a' Királlyal, és így szóla: Felséges Uram, én nemes leány vagyok a' Morzsinai nemből való; ha velem közösülni akarsz, együld megterhesülök töled, mint lenne annakutána magamnak és az én magzatomnak dolga? — a' Király jószágot ígér, jobban megnemesítést, méltóságokat.

Nem szinte négy holnap múlva a' Király győzedelemmel visszafordúl, 's ismét előhozatja a' szép leányt. Ez terhesnek vallja magát, 's a' Király kivoná újjából a' gyűrűt, és adá azt a' Morzsinainak. Ada neki czédulát is, 's böv költséggel 's újabb ígéretekkel elereszté, 's maga visszatért Budára.

Buthi Vojk Havas-elvői Bojer — (de ha az volt e vallyon?) — midőn Dán és Mircse miatt lángolt a' háború, elhagyta vala honját, 's Hu-

nyad Vármegyében múlata. A' leány tudatá a' vendég emberrel mi érte ötet, 's ez, elfogva a' leány' szépsége 's a' Király' nagy ígéretei által, elvevé a' nemszűzet. Azonban Mircse kiizene Buthihoz, hogy minden csendesen van, már haza mehet; 's Buthi ment, 's magával vitte szép feleségét, 's az ott lebetegedett, 's gyermekét Jankulának kereszteltelteté.

Zsigmond másod izben ment Havas-elvőbe, 's Buthi Vojkné bemutatta neki Jankulát a' gyűrűvel és czédulával. A' Király megörült a' gyermeknek, 's meghagyta, hogy az asszony hoznáfel Budára.

Buthi megholt, 's az özvegy visszatére testvéreihez. Gáspár bátyja engedc kéréseinek, 's megígéré, hogy ötet Budára elkéséri. A' szép asszony útnak készül, 's szappanyozza ruhájit. És vala eggy Holló, és az meglátá a' gyermek' kezében a' gyürüt, és oda repülvén, kikapá azt az ő kezéből, és felvivé a' fára. Jankula pedig síra vala, hogy a' Holló a' gyürüt elvitte vala. És az anyja elhagyá a' szappanyozást, és elfutamék a' gyermekhez, és meglátá, hogy a' gyürü a' Holló' orrában fénylik vala, és hogy a' Holló a' gyürün praktikál vala. És elökiáltá bátyját, kinek neve Gáspár vala, és ez megragadá vala íjét és tegzét, és rá lő vala a' madárra, de a' nagy hirtelenségben hibát tön vala. 'S most más nyilat vön vala, és azzal meglövé a' Hollót, hogy az aláesék mind gyürüstül, és nagy örömben lőnek mind ketten. — Heltainak olly rendesnek tetszék az istória, hogy felejté kérdeni, ha valónak vehetni e vagy nem. Söt mintha Drámát írt volna, nem Históriát, elmondja előttünk, mint alkudozott a' Királlyal a' szép Morzsinai; a' mit, reménylem, a' Hunyadival eggyütt harczolók' u-

nokáji 's kis unokáji a' Kolozsvári Predikátornak 's Krónika-Irónak nem mondtak el.

Buthiné, eljutván Budára, bémutatta a' Királynak a' gyermeket, a' ki parancsolá, hogy Bán Ferencz látná gondjokat. 'S ez általvivé őket Festé (Pestre), 's beszállítá eggy polgár' házához, és ott mindennap jól tartá őket, mintha menyekezőben laknának. 'S a' Király eggy holnap múlva megajándékozá Jankulát Hunyaddal 's a' környüle fekvő jószággal, 's a' Hollót czímerül adá neki és az egész Morzsinai nemzetnek. És a' Morzsinai nemzetnek szép jószágot ada a' Hátszegben. Az asszonyt pedig megajándékozá nagy summa arany forintokkal, és eggy hatlovú hólyával.

A' történetet nem Heltai költötte; Bonfin is említi azt (III. 9.). Matthias, antiqui sui generis haud inscius, — régi ház lehetett a' Hunyadi Székely ház, ha Mátyás a' Római Corvínuszok' familiájából nem eredett is — nil molestius ferre videbatur, quam si quis ex invidis, obscuritatem sibi gentis objecisset. — Alamanni, suapte natura Vngaris infensi, auctore Ciliae olim comite, fabulam haud quaquam insulsam commenti sunt. — Quodsi vero haec fabula fuisset, quis ambigat, Sigismundum, profusissimae prodigalitatis Imperatorem, non solum agro, sed regno, quum virili prole careret, hunc esse donaturum? Ha éppen ezt nem tette volna is Zsigmond, nem lehet e feltenni, hogy minekutána a' mi hősünk ragyogni kezde, úgy nevezte volna fijának mint Mátyás a' maga Hanzlikóját 's Ötödik Károly az Austriai Jánost? 's ezt azért is, hogy megemlékezvén Siklósról, a' veszedelmes időkben erős támasza légyen benne.

Benkő a' maga állitását következendő okokkal igyekezik támogatni: — 1. mert a' történetet

így beszéli az egész Erdély, így azok is, a' kik Hunyadi Jánosnak mostoha testvéreitől származtak; — 2. mert a' Jankulának adott Donátio' ideje is erre mutat. Tudniillik Hunyad nem akkor adatott Hunyadi Jánosnak — (de adatott e?) — midön ő már érdemeket teve, hanem még bölcsőjében; — 3. mert Hunyadi soha nem neveztetett Buthinak; — 4. mert a' Cziléji Gróf ötet o l á h n a k és e b f a j t á n a k szidalmazta; — 5. mert Zsigmondnak kaczér erkölcsei felől az illyet feltehetni; — 6. mert midön a' Magyarok Mátyásnak halála után Királyt választának, 's némellyek Hunyadi Jánosra, Mátyásnak törvénytelen derék fijára voksolának, 's az eggyik fél az ő szennyes származását hánytorgatá, a' jó fél' emberei azzal támogatták Hanlikót, hogy a' Vajda, kit most már irígyei is tiszteltek, vad tüz' gyermeke volt, mint ő.

A' történet, melly megtántorítá Benkőt és Pálmát, de nem Práyt, nem Katonát, olly igen hasonlít a' regéhez, hogy azt minden annak fogja gyanítani, ha józan. Gyengéje az embereknek, hogy midön szertelen érdem vakítja-el szemeiket, készek azt hinni, hogy valamint azok igen nagyok, a' kiken ollyat látnak: úgy az azok eredeteknek is igen nagynak, igen fényesnek, csudásnak kell lenni. A' táborból haza jött katona sokat t u d, 's a' szeretett Vezér felől sokat s z e r e t is beszélni, 's azon távol időkben még nem olvastatának Újságlevelek 's Biographiák. Hunyadinak barátjai hüségből és hiúságból beszélék a' regét, irígyei pedig kapva kaptak rajta; ezek, mert az elhomályosította annak születését, a' ki őfelettek vakító fénnyel ragyogott; amazok, mert nekik törvénytelen ágyból születni, de királyiból, kevesebb gyalázatnak tetszett, mint nagy fénynek, Királytól, bár renden kivül. Heltai sze-

rént a' történet szülte a' czímert a' hollóval és gyürüvel: én pedig csudálkozom, hogy rajtam kivül még senki sem juta arra a' gondolatra, hogy a' czímer szülte a' Heltai által beszélt regét, a' czímer a' Bonfin' meséjét is, hogy a' mi Vajdánk a' Római Corvínuszok' maradéka, és ama' másikat, hogy a' mi Vajdánk Hollóson született, melly felől azt sem tudjuk, hol kell keresnünk abroszainkon. A' még nem férjfi, hanem csak ifjú Hunyadi Lovaggá és Szentelt-Vitezzé Zsigmond alatt leve, Zsigmond alatt játszott pánczéljátékokat (tournier), 's e' játékokban olly paizzsal jelene-meg, mellyen a' gyürüt-tartó holló vala kifestve; 's a' magyar Troubadour neki-álla, 's eggy rendes Novellácskává változtatta a' mit a' paizson látott, a' hogy ezelött ötven esztendövel a' mi Verselgetöink magyarázták heraldico-poetice a' magok Megholtjaiknak czímereiket, még ha a' magyarázatot magok ök, 's ollykor a' hallgató sokasággal eggyütt, nevették is.

Az az ok, mellyet Benkö az első Szám alatt emlit, alig érdemel feleletet, 's hogy a' történetet az egész Erdéllyel, magok a' Csolnakosi Urak is igy beszélik, az ugyan a' dolgot hihetöbbé nem teszi. Hunyadi János a' Periclesz' hazájában nem eggy kevés érdemü 's sokban igen gonosz Király' fija volt volna, hanem a' Jupiteré, 's a' Macedo Sándor' maradéka, ha hagyott volna ollyat, esküdne, hogy Olympia és a' kigyó-Isten szerelemben voltak.

A' második ok olly gyenge, hogy alig érthetni, miként hagyhatá el Benkőt jó órája, midön azt papirosra veté. Semmi nyoma a' Donatiónak 's Statutóriának, de ő reményli, hogy azok elő fognak kerülni. Quod si contingat, omnis de Joannis ortu controversia terminabitur

— akkor magunk is apostatákká válunk — terminata jam nobis (!!!).

3. Hogy a' Vajda neveztetett e, vagy nem, Buthinak, nem tudom: de neveztetett Vojk' fijának, 's az, a' régi idők' szokása szerént, épen annyi.

4. Ulrichnak szitka — szitok.

5. 'S minthogy Zsigmond a' legtisztesbb nyoszolyákon is ejte mocskot, megtörtént e a' mi megtörténhetett?

A' 6. szám alatt felhozott ok legtöbbet nyomna azoknak sorában, a' mellyekkel Benkő harczol, ha magával nem hozná a' czáfolást. Hát ha a' jó fél a' kajánok' kiáltozásaikra egyedül azért hagyá azt szó nélkül, mert a' bitang hírt megczáfolni nem akkorára való volt? Hát ha azok, a' kik azt akarták, a' mit mindnyájan megtörténtnek óhajtunk most, még örültek, hogy a' köz-ember és a' kajánság a' Vajda Hunyadit is annak mondogatá, a' mi Hanzlikó tagadhatatlanúl volt, hogy így a' lelkes ifju azon Királyi székre felléphessen, a' hova így nem jutott volna el a' Dobzse, 's az ő Mohácsnál elveszett 's a' hazát boldogtalanná tett fija.

Ha azon okokat, mellyekkel Benkő él, a' hércz' eggyik serpenyőjébe tesszük, a' másikba pedig az itt említetteket, nem látjuk, ki tarthatna tovább Benkővel és Pálmával. Én itt még eggy két Jegyzést teszek:

1. Ötödik Lászlónak Pozsonyban 1453. Februárius' elsőjén költ Diplomája, melly által ez Hunyadi Jánosnak ősi hollós czímerét, annak emlékezetére, hogy ő neki megtartotta 's mintegy ajándékképen nyújtotta a' Magyar Koronát, eggy koronát tartó 's nyújtó oroszlánnal megbővítette, ezeket is mondja: Hactenus, siquidem ex gracia precessorum nostrorum divorum Hungarie regum pre-

prefatus Comes Johannes pro armis seu nobilitatis insigniis progenitoribus suis et domui benefico munere collatis, corvum in campo flaveo seu celestino, alas paululum elevantem, sub colore naturali depictum, aç formam annuli aurei in ore gestantem habuit... (Katona Hist. Crit. Tom. XIII. p. 866.)

2. Ha Hunyadi János Zsigmondtól nyerte Hunyadot, miképen neveztetett atyja is Hunyadi Buthi, Oláh, Vojknak? Ezt Aranka nem következteti, pedig ez szorosan szorít. 'S miképen osztozhatott az ifjabb János Hunyadban? hiszen ezt még az ellenkező fél sem tartja Zsigmond' gyermekének. Azt mondhatnák ugyan, hogy a' Vajda testvéri érzésből eltürte, hogy az öccse részt vegyen a' jószágból, 's anyjának férje, de a' ki neki atyja nem volt, vezetéknév gyanánt bitangolhassa az ötet magát illető jószág' nevét? De mi szükség magyarázatokat ott költeni, a' hol az illy magyarázatok nélkül is magyarázhatunk, mihelytt olly történetet teszünk-fel, melly a' renddel eggyez?

Sajnálnunk kell, hogy Történet-Íróink Hunyadi János felöl fel nem jegyzették, a' mennyire ugyan tudom, hogy hány esztendöket élt. Práy (Annal. III. 186.) azt állítja, hogy a' Vajda Hunyadi, Zsigmond Császárnál legfeljebb is három vagy négy esztendövel volt ifjabb. A' Vajda, Bonfin szerént (III. 4.) Zecchy Demeter Zágrábi Püspöknél Udvari-Nemes-gyermek volt, ez pedig 1375—79. ült a' Zágrábi Fő-Papi székben. Ha Jankulát akkor tizenöt évűnek tekintjük, mond Pray, úgy neki 1368. kellett születnie, a' midön, a' Synchronus Barthósius Chronicona szerént, Zsigmond is született. Hunyadi Zimonyban Belgrád mellett (nem Zemplényben, mint Benkő mondja) 1456. August. XI-dikén hala meg, 's Hu-

nyadi így nyolczvankilencz esztendőt élt. Nagy kor ugyan, mond Práy, 's kétleni lehet, ha az illykoru ember harczolhat e még: de hihetőbb mint az, hogy ő a' magával egy idejű vagy csak három négy évvel idősbb Zsigmondnak gyermeke volt légyen. — Nékem elhihetetlen mind az, hogy a' 89 esztendejű ember, bár melly athlétai alkotásúnak képzeltessék, harczolhatott, mind az, hogy a' 89 esztendejű harczolónak kora elhallgattathatott volna. Capistrán Szalankemenből jelenté be Callistus Pápának, hogy a' Vajda megholt, 's a' nagy kort nem említi. Bonfín hasonlóúl hallgat e' felől. Inkább hiszem, hogy a' kiktől Bonfín híreket veve, neki csak azt mondák, hogy a' Vajda eggy valamelly Zagrábi Püspöknél neveltetett, 's az olasz ember, ki Magyar-Országra késöcskén jött, 's a' régibb dolgokat nem tudhatta, itt megtévedve a' Cardinálisi süveggel megtisztelt Érseket nevezte meg eggy későbbi Zágrábi Püspök helyett.

E' kétségek köztt vezető-fényül az ő két fijainak, Lászlónak és Mátyásnak, esztendejiket vehetnénk. Lászlót Bonfín huszonhat esztendősnek mondja, midőn 1457. Martz. 16-dikán hohérpallos által égre kiáltó istentelenséggel elveszett, Mátyás pedig 18-dik esztendejét töltötte, midőn Királynak kikiáltatott. Erről tudjuk, hogy Kolozsvártt 1440. Martz. 27-dikén született, Lászlónak pedig születése 1430 tájára esik. Ha a' Vajdát 1456. nyolczvankilencz évűnek vesszük, úgy hatvanhárom esztendősnek kellett lennie midőn László fija született, 's hetvenhárom, midőn Mátyás. Nem hihető, hogy illy későn házasodott volna. Ellenben ha, Pálmával, 1393. táján születettnek képzeltetik, hatvannégy esztendős volt, midőn meghala, 's harmincznyolcz, midőn Lászlónak, 's negyvennyolcz, midőn Mátyásnak atyja lett; 's

ez hihetőbb mint amaz. Csak azt ne feledjük, hogy ez megtörténhetett, ha ő természetes és törvényes gyermeke vólt is Hunyadi Vojknak.

Azoknak ellenvetéseikre, a' kik Hunyadi Jánost Havas-alföldivé, Bonfinnal Római ösök' maradékává, Cornidesszel Lengyelek' rokonává csinálják, teljesen megfelel Budai, Histor. Lexic. II. Dar. l. 239—247. Egyedül azt kellene még vizsgálat alá vennünk, mennyiben illik az a' mi Hunyadinkra, hogy ő szegény sorsú volt, 's első ember a' maga nemzetségében. De az önnkénytt ötöl szemünkbe. Ahhoz képest a' mi lett, az volt, ha atyja 's eleji Hunyadot már bírták is. A' ki katonaságát úgy kezdé, hogy csak öt legényt vezete táborba, új ember az Erdélyi Vajdák' sorában. De maga ez, hogy csak öt legényt vezete a' táborhoz, meghazudtolja eléggé Heltait; nem csak öt legényt vezetett volna ő, ha egészen bírta volna Hunyadot az e' körül fekvő falukkal. Sokkal hihetőbb, hogy ő nem gazdag, de régi nemes ház' gyermeke volt, 's Hunyadon másokkal bírt, 's a' katonai pályán előmenvén, ott másoknak birtokaikat pénzen megszerezte, 's magát olly jószágúvá tette, hogy a' Vajdai 's Kormányzói méltóságokat illendően viselhesse. Elvévén Szilágyi Erzsébetet, mind ezeket annál könnyebben lehetett teljesítenie.

* * *

Morzsinai Erzsébet első férjének halála után Jariszlóhoz, Chionakos (ma Csolnakos) helység' urához méne férjhez, 's ennek négy fiakat szült. Benkő (Transilv. 1. p. 567.) felhozza a' Vajdának Karánsebesen 1448. ezen mostoha rokoninak javokra adott Exemptionálist, valamint az ezelőtt álló lapon, ugyan ennek 1446. adott Statutoriáját említi: Nobilium Daan, filii quondam Jariszló

de Chionakos, necnon Vojk ac Petri et Joannis ...'S a' Csolnakosi familia ezt az ő elejeknek még a' Vajda ideje előtt bírt jószágát, a' gyürüttartó holló czímerrel 's azon példátalan felszabadítással, mellyet a' Vajdától veve, még ma is birja. A' nem nagy hely eggy kisded Respublicának képzeltethetik, 's Status in Statu. Minthogy ártalmas a' nagy Testnek ez a' kis testecske épen nem lehet: méltó hogy elsőségei tovább is tiszteltessenek. Nem mernék itt hinni Benkönek is, ha Baró Jósika János, Hunyad Vármegyei volt Fő-Ispán 's mostan Tartománybeli Fő-Biztos, 's Felső-Szállás-Pataki Kenderesi Mihály Hunyad Vármegyei volt Fő-Bíró, most Kormányszéki Tanácsos Urak bizonyossá nem tettek volna, hogy a' dolog nincs külömben. Coloni hujus vici, mond Benkő, tributum non solvunt; Comitatus jurisdictioni non subjacent; Causae eorum Criminales coram Dominis suis Terrestribus vertuntur (mert a' falu maga tesz eggy független Jurisdictiót), salva appellatione ad Tabulam Regiam (mint a' Vármegyéken lefolyt hasonló perek); Mandata Regia apud eos virtute destituuntur, nisi Sigillum majoris fratris Dominorum Csolnakosiorum, tanquam Inspectoris (Kenézii) Loci accesserit — melly csak annyit tesz, mintha Benkő a' Vármegyékről szólván, azt mondotta volna, hogy ott a' Királyi Parancsolatoknak semmi erejek nincs, míg nem publicáltatnak. — Ez a' Csolnakos falu egész San-Marinos Erdélynek Testei között.

Széphalom, Octób. 12-d. 1817. Távol lakván a' nagy Bibliothecáktól, meg kelle elégednem azzal, a' mit könyveimből 's a' Dédácson találtakból szedhettem-öszve. Azt a' mit itt megmutatnom kellett, úgy hiszem, alkalmasint meg-

mutattam: de óhajtanám, hogy azok, a' kik Történeteinkben járatosak, 's közel laknak nagy Bibliothecáinkhoz, határoznák meg közelebbről a' Vajda' születése' idejét.

Kazinczy Ferencz.

3.

Halics-Országi Kormányszéki Tanácsos, és Kerületbeli Kapitány (Eperjesi születésű) Kriebel János Urnak Levele Kazinczyhoz, Brzezán, Octób. 26-dikán 1817. Hunyadi Jánosnak születése eránt.

Értekezésemet a' nagy Hunyadi' születése eránt mind eddig csak Sáros-Patakon Historiákat tanító Professor Szombathy János Úr olvasta, 's azon jelentéssel küldé-vissza kezemhez, hogy abban egy szót sem lelt, melly változtatást kíván. Igy annak tartalmát, rövidre húzva, annál szükségesebbnek láttam közleni azon Történet-Irónkkal, kinek nevét itt a' czímen említem, mivel hinnem lehete, hogy ez, Lengyelek közt lakván, olly tudósításokat is fog nekem küldhetni, mellyeket honunkban hijába keresnénk. Imhol van a' nevezetes Levél:

„Látogatásképen a' Herczeg Lubomirski háznak eggy régi kerti-kastélyában valék, 's ott eggy nagy, rézbe-metszett 's selyemre nyomtatott Genealogiai-Táblája tünt szemembe a' nagy tekintetben álló, régi Gróf Krasinski Lengyel Familiá-

nak, mellyen a' Corvinusok' czímerét, a' hollót az arany gyürüvel, 's a' Corvin-Krasinski nevezettel, eggyszersmind pedig, a' mi nekem még váratlanabb vala, a' Pannoniából Lengyel-Országba Konrád Mazóviai Herczeghez 1221. táján meghívott és a' Lithuániaiak ellen Vezérnek rendelt Wratislaus Corvin' nevét sejtettem meg"

„Ez a' felfedezés nekem annnál inkább látszott érdemleni figyelmemet, mivel Hunyadi János Kormányzó és Vajda, kit mi Magyarok a' Corvinusok' sorában legelsönek szoktunk tekinteni, a' XV. Században élt, és így ifjabb korból való, mint a' kiket a' Lengyel föld Corvinusoknak állít".

„Elfoglalám a' Birtokosok' engedelmével ezt az 1722-ben datált Táblát, 's feltettem magamban, hogy a' Lengyel Irók' munkájikban minden rést fel fogok nyomozni, melly e' tárgyra világot vethet, hogy ez által az én tisztelt barátomnak venni óhajtott tudósításokat küldhessek"

„A' Gróf Krasinsky familiának e' Tábláján annyival inkább reméltem, hogy a' Lengyel és Magyar-Országi Corvínusok' rokonsága eránt útba fogok vezettetni, mivel annak czifrázatjain mind Hunyadi Jánost a' Kormányzót, mind fiját Mátyás Királyt, feltaláltam."

„Azonban e' rokonság' bizonyítása a' Táblán nem áll; 's csak eggy Jacob Corvin Krasinski vagyon említve, a' ki, mint Praefectus nigrae legionis, Hunyadi Mátyás Királynak szolgálatjában állott, 's Magyar-Országból Lengyel-Országba visszatért."

„A' mi ezen nyomozásaimban, Paprócznak Compilatióji köztt, álmélkodásra ragadott, az az átt lelt állítás volt, hogy már a' Szent István Király' anyja is a' Corvínusok közzül vette eredetét 's e czímerrel élt, a' nélkül hogy ezen véle-

kedés bizonyságokkal támogattatott volna; melly különben a' Magyar-Országi Történetek' Irójinak tanításaikkal, kik szent Istvánnak anyját, Saroltát, az idősbb Gyula Erdélyi Fejedelem' leányának adják-ki, ellenkezésben vagyon."

Azonban annak bizonyságául, hogy a' Pannoniából, az az, Magyar-Országból Mazoviába megérkezett Vezér Wratislaus Corvinus nevet viselt, 's czímerében a' hollót, ezen Irók között eggynél több Konrád Mazoviai Herczegnek Varsóban 1224. költ Privilégiumát említik, midőn más felől tudva van a' Historiából, hogy ez a' Herczeg ezen idő tájban kivánta fel a' szomszéd Tartományok' fegyveres Lovasságát a' Prussziaiak' és Lithvániaiak' megalázására."

„Ezek szerént a' Lengyel Irók azt állitják, hogy, sok idővel a' Hunyadi János' kora előtt, Lengyel-Országban több Corvínus névvel élő familiák találtatának, kik e' Wratislaus Corvinustól vették származásokat, 's magokat a' Rómából Pannoniába általköltözött Corvínusok' maradékának tartották, honjokban nagy tekintetben voltak, 's az Országnak legfényesbb méltóságaikban állottak, a' mint azt a' Corvin Krasinski 's más ezen törzsökből sarjadozott házak felől ma is mondhatni."

A' Krasinski familián kivül, a' mint azt a' Lengyel Czímer-könyvekből látnom lehete, több nemes házak is élnek a' hollós és arany gyürüs czímerrel; illyenek a' Bienkowski, Kochanowski, Mlodnicki, Pawlocki, Piotrovski, Zamoviecki Lengyel és némelly Lithuániai familiák; p. o. a' Ginwil és a' Sakowicz'.

„Azonban lehetséges 's úgy tetszik hihető is, hogy a' felvett Corvin mellékneve az említett Lengyel és Lithuániai familiáknak, mellyek magokat a' Magyar-Országból Mazoviába 1224. kö-

rül általjött Wratislaushoz kapcsolják, később időkben támadott a' XV. és XVI. Században igen gyakor versio in latinum által. "

„Mert Konrád Mazóviai Herczegnek 1224. költ említett Privilégiuma tulajdonképen a' Wratislausnak adott helységekről szóló adománylevél, mellyek közt eggy Slepowronnak (fordítva Holló-falvának) neveztetik. Ezen Helységről mind maga ez a' Wratislaus mind maradékai Slepowronius nevet vettek-fel, 's később a' Corvínus nevet 's később a' Corvínusok' (Hunyadiak') hollós czímerét is".

„Hogy végre a' mi Hunyadi Jánosunkra, Mátyás Királyunknak atyjára, térjek, azt állítom, hogy azon külömböző hírek közt, a' mellyek ezen hös' eredete felöl elterjedtek, az, a' melly ötet a' Zsigmond Király' 's tovább Császár' házasságon kivül nemzett fijának akarja tartatni, hitelt legkevesebbé érdemel".

„Bizonyságot ezen vélekedésem' támogatására abban látszik találhatnom, hogy Hunyadi János azon felekezet' részén állott, melly a' Magyar Koronát a' Lengyel Ulászlónak akará nyújtatni, noha Zsigmondnak leánya, Erzsébet, Albert Királynak özvegye, fiat szült vala. Ebben ö, mint természeti fija Zsigmondnak, igen hálátalanúl fogott volna bánni, mellyet felöle, nemes characterének annyi bizonyságai után, feltenni nem lehet".

„Egyéberánt azon időkben Királytól 's meg nem szentelt ágyból születni olly annyira nem vala mocsok, mint ma nem az; következésképen nem látni által, hogy ezen eredetével Hunyadi János miért ne dicsekedett volna inkább".

„'S osztán Zsigmond a' mi hösünket, ha ö neki magzatja volt volna, minden bizonnyal elébb vitte volna elö, elébb tetézte volna el bir-

tokokkal, minthogy a' hős' vitézsége neki arra elég alkalmat nyújtott. Azonban ő Hunyadot csak 1419. nyerte, 's csak 1439 nevezteteti Albert Király által Erdélyi Vajdának".

„De ezen gyanítás' helytelensége még világosabban kitetszik a' Zsigmond Király' és a' Hunyadi János' életek' esztendejiknek öszvehasonlításokból".

„Az elsőbb élete' 18-dik évében 1386. jöve először Magyar országba, 's 1437. élete' 70-dik esztendejében holt meg".

„Hunyadi János 1456. holt meg 80 esztendős korában, születése tehát 1376-ra esik, midőn Zsigmond Magyar Országot nem is látta, 's nyolcz esztendős kisded lehetett".

„A' mi Hősünk tehát, midőn 1419. Hunyadot nyerte, már 43. esztendős volt, Vajdává pedig 63-dik évében nevezteteti, melly a' szerzemények' hosszabb útján, érdem és vitézség által, inkább vala elérhető".

„A' mi végre a' Corvínus nevet illeti, úgy vélekedem, hogy az az ő H o l l ó s nevű ősi jószágának deákra lett fordításából eredett. De nem léphetek Kaprinainak állítására (Hist: Diplom. II. p. 565.) mintha az az ő fijának Királysága alatt csapodárságból történt volna; söt azt lelem inkább hihetőnek, hogy János, minekutána a' Czímerosztás Zsigmond alatt kezde közönségesebb szokásba menni, (Palma Herald. II. 3, 4.) birtokába lépvén Hollós nevű helységnek, hollót veve czímerül, 's az erről szóló Diplomában deákosan Corvinusnak neveztetett; kivált hogy ekkor már Erdélyi Vajda volt" *).

*) De a' hollós czimer felöl azt mondja az V. László' általam említett Diplomája, hogy azt Hunyadinak E l e j i (progenitor IBVS) is viselték. Melly hihetőbb, ha Wratislaus innen vitte Mazoviába a' hollós czimert 1220 táján.

„Ennek bizonyságát feltalálhatni a' László által neki 'az ő nagy érdemei felől adott oklevélben (Pray, Ann. III) és azon másikban, melly által ő Beszterczei Gróffá neveztetett 1452., melly alkalmatossággal (Turócz. Chron. IV. és Bonfin Dec. III.) régibb hollós czímere eggy fejér mezejü veres oroszlánnal 's azon elsőséggel toldatott-meg, hogy veres pecséttel élhessen".

„Azt vehetni inkább valónak, hogy az ő Római házból származtatása történt Mátyás Királynak hízelkedni kivánó költeményből, a' mint azt Kaprinay, Pray és Baier gyanították".

„Igen hihető tehát, hogy a' mi Hunyadink megszentelt 's nemes ágy' magzatja, és hogy Hollós falu Erdélynek és Oláh-országnak szélein feküdött".

„A' Histoire des Revolutions de Hongrie czímü munka 's eggy kisded Német Chronicon, 1683, a' mi hősünk' atyjának eggy oláh-születésü Buthót nevez anyjának, eggy fő születésü Görögnét, melly Fessler által is igaz gyanánt vétetett".

„Nekem sem eggyik sem másik nem látszik hihetőnek, mert, ha Hunyadi János a' Görög Császári Háznak eggyik lyányától született volna, a' hizelkedők azt Mátyásnak uralkodása alatt sokat emlegették 's elhitették volna".

„Igen erős bizonyság arra, hogy a' mi Hunyadink nem vette eredetét egészen sötét házból, az én véleményem szerént abban fekszik, hogy ő a' nevezetes Nádornak, Szilágyinak, testvérét bírta házasságban, holott az ő párosodása nem akkor történt, a' midőn ő már fényes hivatalokban ragyogott, 's igen fogok örvendeni, ha Te olly nyomokra akadhattál, mellyek e' homályt eloszlathatják".

„Általjában a' mi hazánk' történeteiben még sok felfejtést kivánó csomókra akadunk, mint p. o. az a' kérdés, ha Péter Királyunk, Istvánnak követője, igazán Alemannus volt e, vagy Olasz, 's fija a' Velenczei Dózsénak, a' mint Fesslernek látszik".

„A' már említett, Nürnbergben 1683. nyomtatott Német Chronicon szerént Hunyadi Jánosnak, László és Mátyás fiján kivül, Beatrix leánya is volt, a' ki elébb Frangepán Bernhárdhoz, 's ennek halála után György Brandenburg-Onolsbachi Fejedelemhez vala adva. Kedves dolog volna tudni, ha ennek vannak e maradékai".

Ezeknek bővebb vizsgálására meghívja Historiophilusainkat.

Kazinczy Ferencz.

4.

N. és T. Kelemen Imre Kir. Tanátsos Úr Magyar Törvényről írtt Munkájának vizsgáltatásairól.

Kelemen Imre Kir. Tanátsos, 's Magyar Universitásbeli Törvény-Tanító Úrnak a' Magyar Országi Pörös Törvényről íratott Munkáját, valamint már régolta nagy ohajtással várta, úgy midőn 1815-dik esztendőben közre botsáttaték, különös tapsolással vette az érdemet betsülni tudó Magyar Haza. Ezen szives el fogadásnak nyilvánvaló tanúja az, hogy az első kiadásnak 3000-re terjedő nyomtatványi három esztendő alatt mind elkeltek, 's úgy mondván elragadtattak. Több

jeles Férjfiak ditséretes igyekezettel próbálták már Törvényeinket a' Közönség elejebe terjeszteni; de senki sem adta még azokat olly világosan olly tudományosan, egy szóval olly nagy tökélletességben elö, mint nagy érdemü Kelemen Úr. Ezen Munkával mind jó rendjére, mind írata módjára, mind a' tárgyaknak tellyes felvételökre, 's nyomos fejtegettetésökre nézve méltán büszkélkedhetik még a' Külföld elött is a' Haza.

Ezen nevezetes Munkának két vizsgáltatása jött nap fényre, egyik a' Bétsi Tudományos Ujságnak 1816-diki Januáriusi darabjában a' 121—129 lapon; másik pedig különösen ezen tzim alatt: Ratio Jurisprudentiae Hungaricae cum quibusdam locis eius obscuris ad ductum Institutionum Kelemenianarum propositis Viennae 1817. 77. lap.

Az elsöben kevés vagyon mi a' Törvénytudónak figyelmét magára vonzaná, 's éppen tsak azon indítóokból látszatik írattatva lenni: hogy rész szerént Kelemen Urat a' 468,904, és 1684. lapon elöljövö némelly ajtatos kifejezéseiért nevetségessé tegye, (idétlen, és méltatlan gunyodás!) részszerént pedig az Augusztai és Helvétziai Vallásokat követö Hazánkfiai elött gyülölségbe hozza, úgymint ezen Vallásoknak üldözöjét. Azomban ezen alávaló rágalmazással a' Vizsgáló Úr tsak azokat szédítheti meg, kik Kelemen Urat, 's annak az Augusztai és Helvétziai Vallásokon lévö számos Tanítványaival való bánását nem esmérik, és a' szóban forgó Munkáját sem olvasták. A' Magyar Törvényt Tanító kénszerítetve vagyon az 1791-diki 26-dik Törvény tzikkely, és arra támaszkodó Királyi Parantsolatok értelmök 's foglalatjok szerént Tanítványai elejökbe némelly ollyan rendeléseket terjeszteni,

mellyeket az Augusztai és Helvétziai Vallásokon lévők nem kedvesen hallanak, de még is tudniok kell, ne talán tudatlanságból olly lépést tegyenek, melly által koronás Királyunk Ő Felségének boszszúját magokra vonják. Én úgy tartom, ha valaki a' más Valláson lévő Hazafiait szereti, azoknak jövendő szerentséjén munkálkodik, mint Kelemen Úr 40 és több esztendőkig tette, ha megkívánván az alkalmatosság a' törvényes igazat elöttök kimondja is, mentt a' Vallás üldözéstől. — De mivel hogy a' T. Vizsgáló nagyobb részét vizsgálásának abban tölti, lássuk egyenként azon okokat, mellyeknél fogva Kelemen Urat a' Vallás üldözés lelkével (Seeftengeiſt) vádolja:

Első ok. A' 243 lapon, úgymond, ezen sértő szavak találtatnak: „Az Augusztai és Helvétziai Vallás szolgáit törvényeink Venerabilis Clerus névvel sehol „sem méltóztatják, 's annak jussait „nekik sehol se tulajdonítják, sőt „néha tőlök nyilván megtagadják p. o. „1723: 71. §. 3." — Ezen észrevétele Kelemen Úrnak nem tsak igaz, hanem ott, a' hol elő jön, t. i. hol a' T. Papi Rendnek polgári jussai elő számláltatnak, szükséges is, mert másképpen az Olvasó azon hibás vélekedésre jöhetne; hogy azon jussok és megkülömböztetésök az Evangelikus Papsággal is közösök. — Az a' szó méltóztatják, dignantur, sem sértő, mivel tagadhatatlan az, hogy Hazánk Polgári Alkotmánya szerént, a' Katolikus Papságnak, úgymint a' Haza első Rendjének nagyobb a' polgári méltósága, mint az Evangelikus Papságé.

Második ok. Kelemen Úr, úgymond a' T. Vizsgáló, a' 813-dik lapon megtagadja az Evangelika Vallások Papjainak a' Dézma igazságot. — Ha ezen okból Vallás üldözőnek tartja a' T. Vizsgáló Úr Kelemen

Urat, úgy szükség, hogy Kövy Urat is tulajdon Vallása üldözőjének tartsa, ugyan az lévén Kövy Urnak ezen tárgyról a' tanítása, melly Kelemen Úré. — Továbbá, midőn Kelemen Úr azt tanítja, hogy a' törzsökös Dézma igazság, mint a' Szent Királyainknak eredeti intézetök, mint a' mindenkori szokás, mint a' Fő Törvény Székeink ítéleteik szerént egyedül a' Katholikus Papságnak tulajdona, a' Világi személyeknek; és Evangelikus Papoknak kizárattatásokkal; nem állítja azt, hogy a' dézmabeli haszon valamelly törvényes módon a' Világiaknak vagy Evangelikus Papoknak által nem engedtethetik, valamint a' T. Vizsgáló Úr állítása szerént Nógrád, és Kis-Hont Vármegyékben némelly Helységeknek dézmabeli hasznaik az 1681-diki 26, 1687:21, és 1715. 30-dik Törvény tzikkely által az Evangelikus Papoknak, a' mint a' Törvény magát kifejezi, békességnek kedvéért, 's hogy ezután csendesen, és békességesen éljenek, a' Parochiákhoz tartozó más jövedelmekkel együtt által engedődtek. De miképpen lehessen ezen általengedésből azt következtetni, a' mit a' T. Vizsgáló Úr akar, hogy t. i. az Evangelikus Papságnak szinte úgy, mint a' Katholikusnak törzsökös Dézma-igazsága légyen, én ugyan által nem láthatom.

Harmadik ok. Kelemen Úr, így szóll továbbá a' T. Vizsgáló Ur, a' 999 lapon a' Pártütésnek ötödik esetét ezen szavakkal adja elő: A' nyilván való Eretnekek, melly nevezettel polgári törvényeink szerént (civiliter) azokat illetni nem kell, kik a' Katholika hittől ugyan különböző, de még is ezen Országban bévett Hitvallást követnek. — Ezen kifejezést hogyan lehessen sértegetőnek venni, éppen meg nem foghatom.

Negyedik ok. A' 197 lapon a' Polgári személyeknek különböző Hitvallások szerént való felosztódásokat előadván Kelemen Úr azt jegyzi meg: hogy az Augusztai és Helvétziai Hitvallások, midőn a' XVI Században Német Országból Hazánkba bé jönnének, először a' törvényeink ellenzették, de minekutánna a' Mohátsi Veszedelem utánn nagyobb erőre kaptak, 's a' polgári háborgások, leginkább pedig némelly Erdélyi Fejedelmek kedvezésök, és fegyverök által megerősödtek volna, a' Bétsi, Linczi és a't. békekötések által a' Házába törvényesen bevétettettek, 's végre az 1791-diki 26-dik törvény tzikkely által a' Vallás eránt fenforgott húzomos vetélkedések szerentsésen elvégeztettek. — Az illyenek a' T. Vizsgáló Úr ítélete szerént az Anyaszentegyház historiájába tartoznak, a' Magyar Törvényben másra nem szolgálhatnak, mint talán a' benött sebek felszaggattatásokra. — Ugyan úgy e'? tehát nem szükség akár melly Vallás követőjének törvényes tudománnyal tudni, melly talpkövön nyugodjék Vallásának polgári létele, 's ereje? A' ki ezeket, és az Országban lévő külömbféle Vallás követőknek különös jussait nem tudná, nagyon kétlem, ha megérdemlené e a' Törvény-tudónak nevét.

Ötödik ok. A' Protestánsokról, úgymond a' Vizsgáló Úr, mindenütt tsak a' jegyzékekben szóll Kelemen Úr, holott a' Zsidókat is különös §-sal tisztelte meg. — Ezen vád tsupa rút rágalmazás. Valóban tsudálatra méltóképpen vakítja az embert az írígység és részrehajlás. A' legutóbb elöhozatott szavakat, mellyek olly igen sértőleg

szemére hányattatnak Kelemen Úrnak, bizonnyára olvasta, 's többször olvasta a' T. Vizsgáló Úr, és még sem vette észre, hogy azok nem valamelly jegyzékben, hanem a' 158. §. közepette találtatnak. Továbbá a' 159. § ban Kelemen Úr egyedül az 1791-dik 26 törvény tzikkely rendeléseit fejtegeti; vallyon ezen törvény tzikkely nem az Evangelikusok ügyéről szóll e? végre hát az Evangelikusok között forgani szokott házasság választó pörlekedésről való Értekezése Kelemen Úrnak jegyzékben van e? Ezek mind nem ötlöttek a' Vizsgáló Úr éles látású szemeibe. — Egyébbaránt Kelemen Úr tsak a' 256, 260, 263 és 266-dik §-okban szóll jegyzékekben az Evangelikusokról, hol a' Házasság akadályait a' Katholika rendelések szerént elől számlálja. Vallyon nem volt e szükséges itt megjegyeznie, hogy emez vagy amaz akadálynak az Evangelikusoknál nints helye? — Azonkívül láthatta, ha akarta volna a' Vizsgáló Úr, hogy Kelemen Úr a' Házasságról való Értekezésében sok helyen a' Katholikusokról hasonlóképpen jegyzékekben beszéll, nevezetesen a' 239, 244, 253, 264, 267 §-okban. Valóban sokkal diszesebben, bötsösebben, és tisztességessebben bánt Kelemen Úr, midőn minden törvényessen bevett Religioknak házasságbéli dolgait, ugyan azon egy közönséges illendő rend, és módszerint magyarázta, és tsak ott tett magános jegyzeteket, a' hol egyik, vagy másik Religionak különös jussai azt megkívánták. Mondám, betsessebben, és tisztességessebben bánt illy formán Kelemen Úr, mint ha, (a' Vizsgáló Úr kívánsága szerint) egy paragraphust adott volna az Evangelicusoknak, a' mint tselekedett a' Zsidókkal.

Hatodik ok. Kelemen Úr, úgymond a' Vizsgáló Úr, Kövy Úrnak több állítá-

sa-

sait keményen megtámadja. — Nem tsak Kövy Úrnak, hanem Huszti, Fleischakker, Georch Uraknak némelly vélekedéseiket is érdekli Munkájában Kelemen Úr. — Igaz ugyan, hogy valamivel nyersebb hangon beszéll ő, midőn Kövy Úr állításait rostálja, de ennek bizonnyára nem Kövy Úrnak Tőle külömböző Vallása, hanem talám a' lészen az oka: hogy Kövy Úr Elementájinak mint rendét, mint velejét Kelemen Úr Kéz-íratiból vette, 's Nállánál előbb közre botsátotta a' nélkül, hogy a' kútfőrül legkissebb emlékezetet is tenne.

Ezek azok az okok, mellyekkel a' T. Vizsgáló Úr Kelemen Urat vádolja. Valóban kár volt ezekért azon gyülöletes, 's Hazánkban már régen feledékenységbe mentt szavat: Vallás gyülölés, Settengeist, az emlékezetbe viszsza hozni, olly nagy érdemü férjfiúnak, mint Kelemen Úr, nevét a' Külföld előtt is kissebbíteni, 's az által azon hamis ítéletre is alkalmatosságot adni, hogy Hazánkban a' Katholikus Tanítókat még most is a' Vallás gyülölés lelke nyugtalanítja. — Bár egyszer már érdemesnek tartanák az Augusztai, és Helvétziai Hitvallást követő Tudósok, és Tanítók a' Katholikusok tanítások módjával, nevezetesen a' más Hitvalláson lévők eránt való bánásokkal bővebben megesmerkedni, és a' külömböző Vallásúak között való igaz szeretetnek, bizodalomnak, és tökélletes egyetértésnek megállapíttatásán velek kezet fogva igyekezni! Melly nagy haszon áradna ebből a' Hazára, érzi azt kiki, kinek mellyében a' Haza szeretetének szent tüze lobog. Minden esztendőben vagyon szerentsém Halgatóim között több Augusztai, Helvétziai, és Görög Valláson lévőket számlálnom, (a' múltt 8 esztendők alatt 120-re mentt számok) minden esztendő elején nagy idegenkedést veszek észre

az Evangelikusoknál a' Katholikusok eránt, de egyszer'smind igaz szívbeli örömmel meg kell vallanom, hogy egynehány holnapok utánn ezen idegenkedés egészen megszünik, 's közöttök az egyetértés, viszonos bizodalom, és igaz barátság Hazánknak nagy javára tökélletessé leszen.

A' mi a' második, 's ezen tzím alatt: Ratio Jurisprudentiae Hungaricae etc. kijött vizsgáltatást illeti: ebben a' névtelen Szerző Úr által Kelemen Úrnak számos, többnyire Kövy Úr véleményeivel öszveütköző állítási támadtatnak meg, és ugyan tsak Kövy Úr Elementájinak védelmeztetésök látszatik lenni ezen Munkátskának fő inditó oka. — Az ellenkező vélekedéseknek, mellettök hartzoló okokkal való előadatások akármelly Tudományban is felette dítséretes igyekezet, mert az igazsághoz jutásra legbizonyosabb út, de a' Törvény-tudományában még nagyobb annak az érdeme azért, mivel ebben a' külömböző vélekedések temérdek költséggel járó pörökbe keverik a' Haza polgárit. Azomban az illyetén Értekezéseknek az ád legfőbb betset, ha a' Szerzőnek tollát nem valamelly részrehajlás, hanem egyedül az igazság kinyomozásán való törekedés vezérli. — Ezen ditsőség a' szóban lévő Vizsgáló Urat nem illeti, mert Ő Kelemen Úrnak számos állításait az igaz értelmöktől másfelé eltsavarván, nyilván kimutatta, hogy Ő a' részre hajlást vette magának fő vezérül. Az igazság szeretete, és részszerént Kelemen Úrnak Hazánk eránt való nagy érdeme is arra határoztak engemet; hogy ezen vizsgáltatásról a' múlt Augustus havában egy Értekezést adnék ki illy tzím alatt: Discussio Opusculi, cui nomen: Ratio Jurisprudentiae Hungaricae ad ductum Institutionum Kelemenianarum, mellyben a' T. Vizsgáló Úrnak minden ál-

lításait a' mellettek tsatázó okokkal együtt híven megfontolván, a' mellyeket hányosoknak ítéltem, tsekély tehetségem szerint megtzáfolni igyekeztem, úgy mindazonáltal, hogy némelly véleményeit, mellyek helyeseknek látszattak, igaz nyílt szívüséggel helyben hagynám.

Szlemenics Pál.

5.

Zrinyi Péternek Követtie (Követje) által a' fő Vezérhez küldött postulatumi *).

1. Hogy a' Török Nemzet egészlen Magjar ét Horvat Orszagot minden eddigh fen tartatott szabadsagaban mh (megh) tartya.

2. Hogy a' Budai Vezér minden erejevel, azon kivül is harmincz ezer Török adassék elöttünk levö dolgainknak végben vitelere.

3. Hogy az melly varakat nemet kézből Török segitsegevel veendök vagyunk, azokhoz (just) se most se ezutan a' Török semmi uton modon ne praetendallyon.

4. Hogy a' mostani Erdelyi Fejedelem privaltatvan, helyeben a' Fejedelemségre Rakoczy Ferencz confirmaltassék.

5. Hogy a' tizen ket ezer ádoval (mellyet jo akaratunkból annuatim adandok vagiunk) se most se jövendöben többre ne cogáltassunk.

Ezeket nekem Ibrahim Passa Fő Vezér tit-

*) Méltóságos Cserey Farkas Ur' Archivumából közlötte Rumy Károly.

kos tanácza (tanácsa) igy beszelle elő, sőtt hozza tette...*) benne ő tudgia.

6.

Botskay István Erdélyi Fejedelemnek szerentsés Pentek napjait hirlelő Kolosvári Kö-írásról.

'A' múlt Századoknak undok billegjei enyhülnek előttünk, midön a' vétkes tetteknek valóságos okait, mi késő maradékok tisztább forrásokból merittyük, és tsendesbb indúlattal, hidegebb vérrel tekinthettyük. Azon roppant Birodalom, mellynek határiban a' nap felkelni, 's elnyugodni tartatott, hogy a' két száz esztendőkig ostromlott, és már már hanyatló Magyar vitéz Karnak egész Kereszténi Világot feldúlni készülő Török Özön ellen segitségére légyen,. Spanyol, Olasz, Belga, Németh fegyveres seregeit, legjobb tzéllal Hazánkban küldötte: Azomban ezek, még a' XVI. században közönségessen a' Népek között úntalan forni szokott Nemzeti Gyülölségből ki nem vetkezvén, ennek élét reánk idegenekre annál inkább irányzották, mennél elgyengült voltunkat hatalmasságoknál tsekélyebbnek elismérték. Kéntelenitettek tehát azon egy Uralkodó Fejedelemnek jobbágyai, — azon egy Polgári Atyának magzati aztat Jó Fejedelmeiknek panaszlanni, hogy a' segedelmekre küldött Népek inkább ellenségessen, hogy sem barátságossan bánnának híveivel, a' Tisztesség, Kellet, és engedelmen túl terjesztvén kénnyeket: béhatottak

*) olvashatatlan szó.

illy zokogások Jobbágyaik sorsán könyörülö Fejedelmek' sziveiben, és valóban számtalan kegyes Rendelések Hazánknak Törvény könyvében feljegyeztettek, hogy enyhítsék azon égtelenségeket, mellyeket a' Történet írók Castaldról, Bastáról, Karaffárol, Heisterről 's t. i. nagy irtózással késö maradékoknak hirlelnek. Illyen nemzeti Gyülölséggel agyarkodó Vitéz lehete Belgiojosa, Török ellen Hazánkban bé küldött Olasz nemzetü Generalis is, kinek üldözését, egyedül tulajdonitá elpártolása okának a' Felséges Austriai Háztól Botskai István Fejedelem, mellyhez külömben még Attya is olly forrón ragaszkodott, hogy Zápolya Jánosnak kinos tömlöczözése is, hüségében meg nem tántoríthatta, maga pedig szinte ezen fogságban sinlödö Annyától születtetett. — Nemzésről nemzésre által-költözött hir közönségessen tulajdonittya Botskai Pártolását egy ravasz gyanúnak, mellyet azon viszontagos üdöben, a' pártosoknak egy fortélyos Tagja, tsálárdúl mind Belgiojósában, mind pediglen Botskaiban egymás ellen felgyullasztott, úgy, hogy egyik a' másik ellen sugdalt törekedéseket valóknak vélvén, ne hogy roszszúl törben essék, kiki magának bátorságot szerzeni kivánt, és azért egymás ellen nyilvánságos viadalra fakadott. Illyen szóbéli hirlelésnek már most valoságos Tanúbizonysága, azon, még 1606. esztendöben, az az a' Fejedelemnek éltében örök emlékezetre felállítatott kö, abban az épületben, mellyben Botskay születtetett. Ezt tsak ennyihány esztendök előtt Idösbb Széki Gróf Teleki Jósef, azon Háznak mostani birtokossa, és illy betses Emlékeknek buzgó kedvellője, a' komor üdönek mostohaságától menteni kivánván, a' kapu Tornáczában ujdonan fel állítatta: mellyben bévésett homlokírás mind az Austriai Felséges Házhoz volt Hüsé-

gének Tanú-bizonyságát mind pediglen, a' mi felette különös, Penteki napokban történt szerentséltetésének és életi nevezetesscbb Történeteinek elöadását foglallya magában, Boccátz János Kassai Polgár mester ékes deák Verseiben kifejezve ekképpen:

16—Lectori—06.

Aestuantibus armis inter Ferdinandum Imperatorem, et Joannem Hungariae Regem Magnificus Dominus Georgius Bochkajus nolens quoquomodo a sua Austriacae Domui dudum illibate custodita, et servata fide recedere, indignationi hinc Regiae subicitur, cuius Jussu Claudiopoli Transylvanorum custodiae demandatus, dum Mensibus aliquot defluentibus una cum Domina Conjuge sua tum praegnante detinetur, e regione illarum aedium sita domo, quae Mathiae Corvino, gloriosissimo Hungarorum Regi auras natales dederunt, foelici quodam omine hunc Serenissimum Stephanum Bochkayum Hungariae et Transylvaniae Principem, Siculorumque Comitem modernum, moesta Parens enititur; Observatu autem nimis dignum in hac re hoc ipsum videtur, quòd cum die ipso Veneris esset hic princeps editus, ab eo statim tempore, quo Duce bellico Caesareano Joanne Jacobo Belgioiosa nefasto Italo armis Caesareis contra omne suum meritum petitus Fortunis, et Bonis suis cedens arce sua Somliokeo vocata die etiam ipso Veneris fatali egreditur; multos consequenter Veneris dies auspicato sortitus est, quae defensivis ipsius armis vel intra hunc unius anni curiculum cursum foelicem dederunt. Quod concinne hac Prosopopeia sua Boccatius vates hoc ordine persecutus est:

Serenissimi Hungariae, et Transylvaniae Principis, ac Siculorum Comitis Domini Stephani Dei Gratia Domini Domini sui Clementissimi

Prosopopoeja diei sui Veneris.

Stella micans Veneris prae stellis omnibus una,
Solis aequa, et solis praevia, solis amor
Quo fautrix pretiosa Tuos, dignabor honore,
Queis mactas tanta me bonitate, dies?
Luce Tua, lux prima meis natalibus orta est
Arce Colosvari, cum Pater exul erat
Quando Domum Austriacam propter Constantibus ausis
Nunc ingrata mihi gens mea vincla tulit
Conscia Te, vindex in gratos ultio mansit
Luce Tua, arce hostes cum pepulere mea
Doctus ad has artes in me confingere crimen,
Infelix Italus non dubitavit homo
Et Genitorem, et me semper fidum Austria sensit
Aut Superi testes integritatis erunt
Aulam ad Caesaream, atque ad totum provoro mundum
Immeritum, injustus hinc retulisse vices
Causa triumphavit mea, nostris Petzius armis
Succubuit caesus nempe die Veneris
Non habuit v — — — — Belliojosa fugatus
Cessit et Urbe mea — — Cassa die Veneris
Arrisit lux ulterius: sua moenia nobis
Dedidit Eperies, nempe die Veneris
Bis quadringentos amttis ab igne Buchheime
Me Victore: die (nempe meo) Veneris
Victrici nostro caedunt hinc ardua nutu
Moenia, Keovarii, dum nitet ipsa Venus
Zathmarium indocile incursus dabo, dixit: et obses
Traditus est; Veneris res ea gesta die
Applausit fortuna meis nova honoribus: arcem
Fileki Veneris cepimus inde die

Ecce Kolonicios equiteis, pediteisque triumpho
Ad Sebesi, Kelemes rura die Veneris
Quartum hinc commissum, est cum Basta praelium: ut Torda
Cum planctu exiret hacce die Veneris
Ille quidem elapsus venit Pisonis ad Urbem
Exustam exterius caede die Veneris
Nec spatium suffecit; et hoc mihi: tradidit arcem
Victus Trentsiniam Teuto die Veneris
Denglegio, ad Moravos, duce caedes edita, campos
Nostraque vicerunt arma die Veneris
Inde Urbs Natalis Patriae me Principis ornat
Fascibus, acceptum rite die Veneris
Postquam adversantes excessere arce Segessi
Patria tota vacat hoste, die Veneris
Archicathedralis nova Episcopûm Amicula cessunt
Cum multa nobis laude die Veneris
Vota secundavit Deus, et forte accipio Husztum
O memorabilium Luce! die Veneris
Nomine Vezerius Turcarum Caesaris offert
Accipio, et Veneris hoc Diadema die
Dantibus extremum Germanis omnia; Devam
Transylvania habet, cuncta die Veneris
Denique Murani praeruptis cotibus arcem
Imperio nostro subicit alma Venus
Nil siet ut reliquum Veneris de munere nobis:
Tokay attribuit moenia, blanda Venus.
Alma dies Veneris, Veneris multum alma dies, quas
Ergo tibi grateis postmodo dignas agam?
Salve accepta dies! mihi Numinis Una, manebis,
Instar es, aeternum! Festa perennis eris.
Bellorum in cursu duce Te foeliciter usus,
Annue Constanter Diva! Secunda geram.

Trium Dearum de Stephano Bochkay trialogos.

Maxima Tres Divas haec inter quaestio mota est:
Princeps sit cujus filius Hungariae?

Noster ait Juno est, opibus splendet, et auro:
Asserit e contra cauta Minerva suum
Plus prae divitiis ornat Sapientia Regem,
Ubera ei Mater Pallas ego una dedi
Dulce Venus risit, si proles vestra: mea cur
Omnia sunt ipsi, prospera nata die.

A' Verseknek több helyeken tapasztaltt héjjánosságát, nem a' Tudós Szerzőnek, mint inkább a' Vésző tudatlanságának tulajdoníthattya az Olvasó — kívántuk ezen hibákat, ugyan Boccátznak Bartffán 1599. esztendőben Hungaridos Czím alatt kinyomtatott könyvéből, és későbben külömbféle alkalmatossággal, 's többször kiadott munkáibúl helyre hozni, de azokban Bochkay Istvánról semmi emlékezetet sem lelhettünk, annyival tehát betsessebb ezen emlék, hogy mind Bochkayról reánk áradott szóbéli hagyományt megerősíti, mind pedig Boccátz Jánosnak Kassai Polgár-Mesternek és azon időbéli legdíszessebb Deák Poetánknak Verseit, mellyek külömben elenyésztek volna, fentartotta; Mi ezen Történeti, és Tudományi maradványnak velünk lett közlését Méltóságos Grof Teleki Lászlónak nyilván köszönnyük.

Jankovich.

7.

Az emberi élet akarmi jó tzélnak elérésére is elégséges, ha illendőképen fordítatik haszonra.

Sapere aude,
Incipe. Vivendi recte qui prorogat horam,
Rusticus exspectat, dum defluat amnis: at ille
Labitur, et labetur in omne volubilis aevum.

Horatius.

Egy régi költő, a' ki a' világnak jelenvaló állapotjával maga is megelégedetlen volt, 's másokat is megelégedetlenekké akart tenni, azt jegyzette meg a' földről: „ hogy annak színét na„gyobbára lakhatatlan tenger borítja, egyébütt „pedig részszerént kopasz kősziklák, és száraz „homokos térségek haszna-vehetetlenné teszik, „rész szerént szüntelen tartó, hévség aszalja, vagy „szenvedhetetlen hideg fagylalja, 's tsak kevés „tartományok vagynak, mellyek gabonát terem„nek; a' barmoknak legelőt adnak, és az embe„reknek mulatságul szolgálnak ".

Ugyan ezen jegyzést lehet az emberi élet' idejére nézve is tenni. Ha abból mind azt levonjuk, a' mit az álom elnyel, a' mit a' természet szükségei magoknak kivánnak, a' mit a' szokás' kegyetlen kénye erőszakosan elragad, a' mit az élet külső ékességeinek 's tzifraságainak megszerzésére 's elrendelésére fordítunk, 's a' társalkodásbéli tzeremoniázásnak adunk, a' mit a' betegségek tölünk eltsikarnak, vagy aluszékonyságunk, restségünk, és tunyaságunk által elvesztegetünk: úgy fogjuk találni, hogy felette kitsiny lesz életünk idejének azon része, mellyről igazságosan azt mondhatnánk, hogy egészen saját válosztásunk szerént való foglalatoságokban töltjük-el.

Azt kellene gondolni, hogy az illy kevés szempillantatokkal, mellyeket szabad válosztásunk szerént tölthetünk el, mindnyájan fösvényen fogunk gazdálkodni, egyet sem hagyunk azok közül haszon vétel nélkül el-mulni; 's ezen esetben alkalmasint úgy fognánk találni, hogy valamint a' föld, ha szintén a' kősziklák és vizek által igen keskeny határok köze szorittatik is, még is többet tud teremni, mint a' mennyit minden lakosai meg-emészthetnek; úgy a' mi életünk is elég üres időt adna az ész ki-mívelésére 's a' vir-

tus gyakorlására, ha szintén külömbbféle idővesztegetés, 's mellyékes foglalatosságok által igen röviddé tétetik is; és hogy nem azért viszünk kevés nagy dolgokat véghez, mintha az élet rövid volna, hanem azért minthogy kevés szorgalmunk van, 's életünket sok félképpen tékozoljuk még az alatt is, míg annak rövidsége eránt panaszolkodunk.

Minthogy életünk apró részetskékből ál, 's ezen apró részetskékre keveset ügyelünk, azért vesszük életünknek kevesebb hasznát, mint kellene. Azt gondoljuk sokszor magunkban, hogy egyszerre 's egyhuzomba nintsen elég idönk valamelly fontos és nagy szándéknak végre hajtására; 's ugyan azért tsekélységnek tartjuk, ha az idönek kissebb részeit hijába valóságokkal töltjük el. Azt gondoljuk, szükségtelen dolog egynéhány rövid szempillantatokat számba venni, hogy mert akarmi jó végre forditanánk is azokat, kevés hasznot hajthatnának.

Tsak nem minden nemzetnél vagynak ollyan köz mondások, mellyek arra emlékeztetnek, hogy egész nagy jószágoknak eltékozlása is első eredetét kitsinyes szükségtelen költségekből és ollyan summátskák vesztegetéséből veszi, mellyeket tsekélységek miatt nem veszünk gondolóra. Igy van az idö vesztegetésével is a' dolog. A' ki valaha lefolyt életére megelégedö szívvel akar vissza nézni, annak az eggyes minutumokat és szempillantatokat is meg kell betsülni, 's az idönek legkissebb részetskéjét sem kell haszonvétel nélkül elszalasztani.

Azok, a' kik valamelly tudománynak tanulására vagy valamelly új tökélletességnek elérésére szentelik életeket, többnyire azt gondolják, hogy egész magok viseletében meg kell magokat egyebektöl külömböztetni, minden egyébb foglalatos-

ságokat és társaságbeli mulatságokat el kell távoztatni, 's mind éjjeleiket mind nappalaikat tzéljok felé vezető különös szorgalomban kell tölteni. De a' tökélletességnek középszerü nemeire kevesebb fáradsággal is szert lehet tenni. Ha ki valamelly tudománynak vagy nyelvnek tanulására tsak azon üres órákat és szempillantatokat fordíttaná is álhatatosan, mellyeket a' legtsoportosabb foglalatosságok és gyakor mulatságok is engednek, az is, bizonyosan mindennap nevelné esméreteit, 's tsudálkozva tapasztalná, melly sokkal többet lehet a' nyomos és húzomos szorgalomtól várni, mint a' heveskedéstől, a' melly természete szerint hamar meghül, 's iparkodásában azonnal alább hágy mihelyt nehézségekre talál.

Többnyire nem esmerjük elegendőképen lelki tehetségeink természetét, azért hallasztjuk olly sokszor fontos szándékaink véghezvitelét ollyan időre, mellyben tökélletes ürességünk lessz, 's reá érünk egyedül tsak azzal foglalatoskodni. Ha a' rendkívül való elméket kivesszük, mind azok, a' kik valamelly tudomány tanulásában foglalatoskodnak, tsak apró lépésenként haladnak előre, 's a' lélek minden lépésnél szeret megpihenni. Kitsiny idő is elég arra, hogy egy kis előmenetelt tehessünk, 's nem kívántatik egyéb, hanem tsak az, hogy ezen kitsiny időnek mind annyiszor híven hasznát vegyük, valahányszor előfordúl. Kevés lelkek tudnak sokáig huzomosan és nagy figyelemmel elmélkedni 's gondolkodni. Ha az ember egynéhány újj esméreteket szerzett, többnyire pihenni kiván, 's e' végre egy ideig azon győzödelemnek szemlélésével mulatja magát, mellyet a' nehézségeken 's akadályokon vett, 's tsak akkor kezd ismét újjra a' munkához, midőn a' szerzett esméretekkel 's igazságokkal már

megesmerkedett, 's a' tanúlni kívánó ösztön benne ismét felébred. Az értelem egyeránt elvonattatik a' gondolkodás tárgyától, akar társaságban akar a' magánosságban, akar hivatalbéli foglalatosságokban, akar önként választott idő töltésben 's mulatságban teljék el a' pihenés ideje; de talán vídámabban és elevenebben tér a' tanuláshoz vissza, ha egy ideig kedvetlen foglalatosságok tartóztatják, mint sem ha az elmélkedés örömétől egésszen megrészegedik, és a' mértékletlen szorgalom által felettébb megterheltetik. A' ki képzeltt lehetetlenségek miatt el nem hagyja magát tsüggeszteni, az úgy fogja tapasztalni, hogy tehetségei az által, hogy rövid idő szakatskákban gyakoroltatnak nagyobb erőre tesznek szert, valamint a' folyó víz ereje is nevelkedik, ha keskenyebb tsatornába szoríttatik.

Hihető effélékben kell annak okát keresni, a' mit a' tudományok' történetei mutatnak, hogy tudniillik sokan azok közűl, a' kik a' tudományok' növekedését előmozdították, minden akadályoknak, mellyekkel küszködni kell, és számtalan, kedvetlen foglalatosságok között 's a' szegénységnek 's egyébb inségeknek sulyos terhe alatt is híresekké tudtak lenni. Erasmus' létének nagy része szakadatlan bujdosásból állott. Meglévén a' szerentsének tsak nem minden külső javaitól fosztva, szüntelen egy városból más városba, egy Országból más Országba vándorlott, jó akarókat keresett. A' remény mindég hízelkedett 's mind úntalan hazudott néki.

Mindazáltal minthogy tántoríthatatlan bátorsággal birt, 's az ollyan üres órákat is, mellyeket a' legfoglalatosabb élet is enged, haszonra fordította, több könyveket írt, mint a' mennyit más az ő környülállásai között talám olvasott volna. A' szegénység és szükölködés miatt kéntelen lé-

vén mások' kedvét keresni, olly jártossá lett az emberi életnek minden dolgaiban, hogy a' maga ideibéli erköltsöket legtökélletessebben le tudta festeni, 's az emberi élet esméretével olly szorgalmat kaptsolt öszve, hogy tudós munkái mindenkor az első rangbéli Tudósok között fognak néki helyet adni. Miképpen tett légyen annyi tudományra szert, azt abból kilehet hozni, hogy egyik legjelessebb munkáját az Esztelenség' ditséretét útazása közben, az Olasz országi póstaúton készítette, azért, a' mint maga mondja: ne totum illud tempus, quo equo fuit infidendum, illiteratis fabulis tereretur.

Igaza van annak a' böltsnek, a' ki azt mondotta, hogy az idő néki szántóföld gyanánt szolgál. Valóban szántó földnek is lehet az időt nézni; de ollyan szántóföld az, melly, ha nem miveltetik, semmit sem terem, de ellenben a' reá fordított szorgalmat mindenkor gazdagon megjutalmazza, 's minden várakozásnak megfelel, ha semmi része sem hagyattatik parlagon, ha semmi gyomot és gazt sem hagyunk rajta elhatalmazni, és ha mivelésében nem a' pompát, hanem a' hasznot tesszük tzélunká.

Kis János.

II. Literatura.

A. Hazai Literatura.

1) Könyv-Visgáltatások.

1) Keresztyén Moralis kis Katechismus 's a' t. Irta Márton István Pápai Professor. Bécsben, Pichler Ant. betüivel. 1817. 100. l.

Minden könyvet, melly a' Keresztény Vallásra tartozó tiszta esméreteket — melyek az em-

ber valóságos boldogságának egyedül való kútfejei — a' Hazafiak között terjeszti; kivált pedig azt, mely a' kisded és Nevendék Hazafiak' szívébenn, a' kegyes indúlatokat készíteni, meggyökereztetni, és táplálni igyekezik, nagy örömmel vészek kezembe. Légyen bár az illyen munkának híjja, és a' tzélt nem mindenütt érheti is, tsak hogy kárt ne tegyen a' fogyatkozás — a' fogyatkozása mellett is jó és hasznos könyvnek, a' Szerzőjét pedig ditséretre méltónak tartom. Így ítélek a' felvett könyvetske felől is. Ennek Szerzőjének Hazafiúi nemes buzgóságát, a' tanitásbann váló tüzét, szíves igyekezetét rég ólta esmérem; és betsüllöm; ámbár a' módot, mellyel élt gyakrann ezen igyekezetébenn, a' határonn túl járónak hallottam: mellyért azt, mindenbenn, helybenn nem hagyhatom. Úgy van e' mostann is, mint régenn? nem tudom: enynyit látok a' könyvéből, hogy eljutott oda, a' hol kell lenni minden tanúló Embernek, hogy nem szégyenel mástól tanulni, és ezért kéri Hazafijait, hogy adják tudtára munkájának fogyatkozásit: melyből azt hozom ki, hogy kedvesenn veszi az Iró, ha meg mondom könyvéről itéletemet, ezek szerént:

a) Hat árkusból álló és gyermekek' kezébe adandó kis Katechismust, kevés híjján, két egész árkusnyi tudós Előbeszéddel szükségtelenül nevelni, és így ennek árrát nagyobbítani, nem helybehagyható.

b) De az Előbeszéd summája ellen is sokat lehet mondani. Mert, először is azt akarja az Iró sok beszéddel megmutatni, hogy szabad és kell is a' Katechismusokat megújjitatni; a' mit ezzel világosit és probál: mert, úgymond, az Isten, valamint a' természetet az ujjabb nemzésnek, a' nagyobb nagyobb kifejtődzésnek planumával megegyezőleg tartja fel, úgy a' Lélek világát is; azért

a' kijelentetett Vallás Tudománya is perfectibilitas alatt van, és megálhat a' Confessiokkal, és Symbolicus könyvekkel az előbb menetel 's a' t. Ez az állítás illyen formábann nem hellyes, sőt botránkoztató Mert a' ki jelentetett Keresztény Vallás az Úr Jézus és az Apostolok tanítási által elérte a' tökélletességet, és így perfectibilitas alatt nintsen. Adja vissza tehát az Iró azoknak, a' kiktől tanúlta ezen állítását. Tsak ennyi igaz, hogy a' Systema nélkül közönségesenn érthető módonn, populariter, előadott keresztény Vallást lehet külömböző rendel, és consequentiákkal előadni, úgy a' mint elkezdte ezt tselekedni az Apostol Szent Pál. Azért ítéletem erről ez: Ha valaki világosabb rendel, és nagyobb popularitassal közönséges érthetősséggel, és a' meggyőzettetésre erősebb inditó okokkal tudja elő adni a' Ker. Vallás Igazságit, mint az eddig közönségesenn bé vett Catechismusok Irói tselekedhették: akkor szabad az uj Catechismus készítése. De a' felvétetődése függ a' közönségtől, melyre maga tulajdon esze és ítélete szerént senki új Catechismust nem adhat erővel. Ha igen kevéssel jobb a' réginél az új Catechismus; kár volna azért a' régit elhagyni. Mert az újjítás, a' positiva Vallásbann tsak akkor megengedhető, ha a' közönség annak az eredeti tiszta formájától egésszen eltávozott. A' Biblia mellett minden keresztény Felekezetek akarnak egy közönségesenn bévett Catechismust sinor mértékül tartani; mely nélkül nem lenne meg a' közönséges tanitásbeli egyformaság: melyre pedig minden Ker. Felekezetnek szüksége van. Megengedödik ugyan Keresztény Embernek, a' tulajdon meggyőzettetés kedvéért, a' gondolkodásbeli szabadság, a' Vallás dolgábann: de, ha valahol, bizonyára itt,

ez-

ezzel a' szabadsággal, a' legnagyobb mérséklés-sel, vigyázással és okossággal kell élni.

c) A' gyermeket nem lehet a' Kereszt. Vallásra Catechismusbann tanítani, az Írónak vélekedése szerént. De miért is nem lehetne? a' kérdés a' beszédet és tanitást eleveníti. De mit foglaljon magábann az ilyen Catechismus? Az én gondolkodásom szerént három rendbeli Catechismus, vagy Vallást tanító könyv kell a' tanúló gyermekeknek. Első legyen az, melyben előadódnak, választással, a' Bibliai Szent Historiák; még pedig úgy, hogy a' példákból esmerje meg a' gyermek az Istent minden Emberek Attyának, és Jól tevőjének lenni, esmerje meg igazságát, és irgalmasságát; ezek, a' midőn theoretica vagy hitre tartozó dolgok, ugyan akkor practicumok is, és így együtt tanúlja a' theoreticumot a' practicummal — tanúlja meg a' gyermek peldákból a' tselekedetek' megítélését, ezeknek jóságát vagy rosszaságát. Az Ádám és Éva Históriájábann a' Teremtőt, a' Törvény adót esmérje meg; tanúlja egyszersmind meg a' szó fogadatlanság káros következését; a' Kain és Abel Historiajábann tanittassék meg az Atyafiúi szeretetre, intettessék, hogy ne essék az Atyafinak nehezenn, ha látja Attyafijának Isten és emberek előtt való kedvességét 's a' t. A' második Catechismusbánn taníttassék meg a' gyermek a' keresztény Vallás Ágazatira; rövid thesisekbenn, Aphorismusokbann befoglalvánn ezeket. Èn mindjárt itt kezdeném a' tanítást: Vagyon Isten; ez teremtett mindeneket; ez Lélek, ez tiszta, szent, tökélletes; ez egy, de még is Atya Fiú és Sz. Lélek; ez a' bünös embereket akarja a' Jézus által boldogokká tenni; Törvényeket adott, melyeknek tselekvésére Istentől kell segedelmet kérni könyörgésekbenn; ha hiszünk igé-

retinek, a' Jézus által, örökké bóldogok leszünk 's a' t. Ezekhez ottan ottan hozzája adnék világos, rövid Szent Irásbéli Helyeket. Még ekkor a' gyermek, meg lehet, a' mint az Iró ki teszi, tsak tsörgő szarka lenne, az az, tsak azt mondaná, a' mit megtanúlt, nem egésszen értelemmel: de még ebből semmi kár nem következne. A' gyermeknek elébb tanúlni kell a' maximakat, melyek szerént tselekedjen; elébb esmerni és tudni kell azokat, melyeket követni tartozik. Igy a' harmadik Catechismusbann, mely már a' Társaság által közönségesenn bévett könyv legyen, tanúlja meg a' Tanúló gyermek bövebben annak a' Felekezetnek, melyhez tartozik, és a' melybe menendő lessz, midőn az Oskolából ki kerül, Vallásbeli Theoriájat practicummal együtt.. Itt már lehet neki magyarázni a' dolgot, itt már lehet reflectalni a' Sz. Historiákra, a' megtanúlt rövid igazságokra; itt lehet a' dolog okát, tzélját mutogatni; a' probáló Helyeket a' Bibliából kikerestetni. És ezt a' tanítást elő kell venni, vagy a' Humanitatis Oskolákbann, vagy a' Trivialis Oskolákbann, akkor, midőn már darab ideig Oskolábann tanúlvánn a' gyermek, azt oda hagyni, és a' Társaságba kilépni szándekozik. Mert nem kell a' gyermeket nagyon jókor a' raisonnirozáshoz szoktatni; idejében, módjával erre is lehet tanítani: és sokkal jobb annak fenyiték alatt nöni-tisztességest értek, nem szolgait-hogy a' Status is hasznát vehesse.

d) Az Iró a' Tselekedetről és a' Törvényekről való Tudományt a' gyermekek tanításábann elsőnek teszi, melybe szövi a' Hitre vagy esméretre tartozó Ágazatokat. Ez mehet így is, és nintsen mit mondjak sokat ellenc. Hanem azt helybe nem hagyhatom, hogy a' Vallásbeli Er-

költsi Tudomány elébe, mint könnyebbet, úgy botsátja elő a' Moralis Philosophiát, mely legnagyobb fogyatkozása e' könyvnek: mert igy össze zavarodnak benne a' cognoscendi principiumok. Minthogy a' positiva keresztény Vallás Erköltsi Törvényi az Isten' esméretéből fojnak, és a' Tselekedetek igaz betse, jósága, Isten szerént ítéltetik, és határoztatik meg, nem pedig az emberi okosság maximái szerént; azért amannak jobb vólna előbotsátódni, mellyek az Istenre tartoznak; az emberi okosság maximáiból pedig, tsak következőleg kellene az Istenes, jó tselekedeteket világositani. Itt következne hát utól a' Doctrina moralis universa, mely ebben a' könyvbenn elől van, a' 100 első kérdésekbenn és feleletekbenn. Mit ítél az Iró, és mind azok, kik most nagy számmal kezdenek lenni közöttünk is, az Irónak ezen principiumának kedvellői, és előmozdítói: könnyebb e a' gyermeknek felvenni a' moralis speculatiót, mint a' dogmatica Speculatiot? azt tartom mind egy formánn nehéz. Az Iró azt mondja, minthogy amaz az ember szivéből van véve, azért érthetőbb. Úgy de, az esméret, az értelem, szinte úgy a' Lélek munkája, mint az akarat, vagy a' tselekvésre való határozás: miért nem vólna tehát a' kettő egyformánn nehéz, vagy könnyü? Hogy a' Moral elsőbb legyen a' Hitnél ex abusu próbálja (old. 28.) a' mi nem hellyes következtetés. Kivált pedig az Iró a' maga felekezete. Confessioját sérti ezzel meg, mely azt tanitja, hogy Hit által vagyunk kedvesek Isten előtt is. Hitből kell lenni a' jó tselekedeteknek is, söt minden valami Hitből nintsen, bünnek tartódik a' Szent Irás szerént.

e) Sokat ád az Iró a' jó tanitónak (old. 21.) Lehet is, ha munkáját annak kíséri az Isteni ke-

gyelem : mert külömbenn most is igaz az, a' mit Sz. Pál Apostol tanitott a' Corinthusi első levelénn. „Hijábann plántál Pál, hijábann öntöz Apollós, ha az Isten nem ád elömenetelt". Ezt kell kérni a' Tanítónak, erre az alázatosságra tanitsa Tanítványit is. A' mit a' 30. old. mond, azt is másképpen kellett vólna mondani: „minek-„utánna magából az Èvangyéliomból tudjuk, „hogy az Istennek tsak az egy szent és kegyes é-„let feltétele alatt lehet tetszeni, és hogy valami „ezen kivül van, mind az nem egyéb bálványo-„zásnál". Beszéljünk azért jobban az Èvangyéliom szerént igy: Nem lehet tetszeni Istennek Jézus nélkül, az ő benne való Hit és Bizodalom nélkül, melynek, a' Sz. Lélek munkája által, kinek segitségét buzgó fohászkodással kell kérni, gyümöltse a' szent és kegyes élet. Ez sem magunké tehát, ezt is Istennek köszönjük, tőlle kérjük, néki adunk érte hálát. Vígyázni kell tehát a' Keresztény Vallásról való visgálódásbann; itt minden Isteni, itt az emberi erő erőtelen. Legyünk azért mindenkor alázatosok, akkor kivált mikor moralt írunk.

f) Hogy könyörgéseket tett az Író a' Catechismusa végére, jól tselekedte: mert könyörgések által igen nagyon elősegitődik a' Vallásos sensus a' gyermekbenn, egyéb nagy emberekbenn is. Némelyik imádság, mint a' reggeli, és estveli, szép és együgyü; de egy része nagyon philosophusos, és nem gyermeknek való p. o. A' Keresztény Vallás virágzásáért való imádság. Némelyikenn pedig jobban kell látszani a' Keresztény Vallás színének, p. o. a' tanúlás előtt való íródhatott vólna igy: Óh áldott Sz. Lélek Úr Isten, világosságnak Istene, segély meg kérlek 's a' t. Igy is szép lett vólna az az imádság, sőt sokkal szebb lett vólna, mint most a' millyen.

g) A' mi a' könyv megújjításáról való ítéletemet nézi: Ha más azon Superintendentiabann fel nem vállalja a' Keresztény Catechismus készítését ollyan, a' kinek professiója a' Ker. Vallás tanítása: próbálja meg az Iró ezen munkáját megváltoztatni, és könnyebbé, és érthetőbbé tenni. Ha Keresztény moralis Catechismust akar irni, mint moralis Philosophiának Professora a' Professióját ne hozza ide; hanem adja azt ki külön mint moralis Philosophiát, és azután írjon tsupa Keresztény moralis Catechismust, melybenn tanítsa meg, hogy van Isten; számlálja elő annak tökélletességit, munkáit; adja elő mitsoda relatiobann vagyunk mi ő hozzá; hogy igazgatása alatt élünk; hogy bűnös létünkre is tőlle várhatjuk mind ideig, mind örökké való boldogságunkat, melyért ötet tisztelni tartozunk, és Törvényinek engedelmeskedni; adja elő az Isten eránt, mások eránt, és magunk eránt való kötelességeinket; hogy az Isten ezt kívánja maga eránt, hogy ötet esmerjük, és így ditsőitsük; hogy magunkat meg ne fertéztessük bújaság, magunk megölése, 's a' t. által; hogy másoknak javát, boldogságát munkálkodjuk; mit tselekedjünk másokkal, akar okos, akar oktalan valóságokkal 's a' t. Sapienti pauca. Ambár a' munka Systema szerént lessz kidolgozva: de populárisabb legyen az mint most: azért maradjanak ki abból az illyen elosztások és megkülömböztetések: tökélletes és tökélletlen kötelességek; eszközös és eszköztelen megigazúlás. Ès végre, minthogy a' Keresztény Moral, tekintetre, még pedig Isteni tekintetre épül: adja hozzá, a' hol szükséges, a' Bibliai Helyeket s a' t. — Oly sokat nem mondok ez ellen a' könyv ellen, mint a' Recensens T. Gy. X. Köt. 100. l. mondott: de hidgye el a' Tudós Szerző, hogy a' Heidel-

bergai Catechismus első kérdését, könnyebben feltudom vétetni, vagy megértetni a' gyermekkel, mint ezen Catechismusának két első kérdését és feleletét, melybenn a' legmélyebb Cantiana philosophia uralkodik: holott éppen oly tzélból írta ezt, hogy amannál világosabb legyen.

A.

. 2.

Propedeumata Theologiae Christianae. Conscripsit Esaias Budai, in Collegio Helv. Conf. Add. Debreczinensi Theologiae Professor. Debrecini, excudit Franciscus Tóth Typogr. MDCCCXVII.

A' könyvnek Summája ez. Az Eelőbeszédbenn melly egy Levél, rövidedenn elöadódik a' munkának tzélja és módja. Azutánn, a' múnkábann, elősször meghatározódik, mi a' Vallás, azutánn az Isten esmérése, és tisztelése, a' Vallásnak fundamentoma, és ezenn a' fundamentomonn épült szorossabb és tudósabb meghatározása a' Vallásnak. A' Vallással való visszaélés, a' vallástalanság, Isten tagadók. Deisták, Naturalisták. A' Keresztény Vallás óltalmazói. A' Theologia mitsoda, mibenn külömbözik a' Vallástól? Az Isten lételének próbái, a' Metaphysicából, a' Kant és mások morale argumentumi az Isten létele megmutatására; Természeti vallás, régi a' Pogányoké, az újjabb a' Keresztény Philosophusoké; mindegyiknek fogyatkozása. Kijelentett Vallás; ennek lehetősége, szükséges vólta, megesmértető Jegyei. A Sz. Irásbann foglaltatik bé. A' Sz. Irásoknak nevei, elosztási, rendi; a' kijelentés Históriájának rövid summája; külömböző módjai: A' Próféták és Apostolok karakteri; azok a' Papoktól, ezek az Evangyélistáktól kölömböztek: A' Sz. Könyvek authenticusok; az ellenkező vé-

lekedések megvisgálódnak; az ó Test. Könyvek Authentiája probáltatik, azután az új Test. könyveké. A' Canonról, az ó és új Test. Canon idejéről, meghatároztatásáról; a' Sz. Könyvek' épségéről: az ó Test. Apocryphus könyvekről; az új Testamentomnak Canonica Épségéről és Bizonyosságáról. Az ellenkező vélekedések megczáfoltatnak; leghosszabban pedig Eichhornnak az Originale Evangyéliomról való Hypothesise, okaival együtt szoros visgálás alá vevődik; az Eretnekek Evangyéliomiról. Mi a' Naturalismus, Supernaturalismus, Rationalismus? A' Sz. Íróknak Istentől való ihlettetések; A' Sz. Írók Históriai hitelességek. A' Theopneustia próbái, a' Tsudák; a' Profetiak, a' Tudomány Isteni vólta. A' Sz. Írás tulajdonsága, Tekintete, világos és érthető vólta, hathatóssága, tökélletes, és elégséges vólta; a' Sz. Írásoknak napkeleti, és napnyúgoti nyelvekre lett fordításiról; Criticusiról, Critica kiadásiról, Polyglotta Bibliákról; a' Magyar fordításiról; a' kéz-íratokról, a' Sidók között lévő régi, és újjabb Szakadásokról, vagy Felekezetekről, a' 'Sidó nagy Synagógáról, és Synedriumról; a' 'Sidók oskoláiról, a Thalmudról, Masorárol, Cabbaláról: A' Pogány Vallásról, és ennek sokféle formáiról; a' Mahumed vallásáról, ennek eredetéről, állításiról, es felekezetiről; A' Keresztény felekezetekről, ezeknek Symbolicus Könyveikről; a' régi Symbolumokról; a' Reformata Ekklésiák' Symbolicus könyveikről. — Ezek előadódnak oldal 1—588. in 8. maiori.

Harmadik munka már ez a' Helv. Vallástételt követők Magyar Oskoláibann a' Theologiára való Bévezetésbenn. A' munka a' Stosch Introductioja szerént iródott; de attól, valamint a' Toth Ferentz és Szathmári Daniel Urak Theolo-

giara való Introductioitól igen nagyon külömbözik. Hasznát veheti e' könyvek a' Tanúló az említett könyvek mellett is, mellyeket ebből vagy igazíthat, vagy pótolhat. Ez a' Könyv Deák nyelvenn íródott, mert ollyan tanúló Ifjak számára íródott, kik értik a' Deák nyelvet, és az előttök Magyarúl előadott Tudományt Deák nyelvenn tartoznak előadni. Ezeken kivűl, ha más Hazafi olvassa, az is megérti, az olyan, a' ki a' Tudósok közzé tartozik: kikre tartozik a' Theologia, és nem a' köz népre. A' szomszéd Tudós Nemzetek is láthatják, hogy mit tsinálnak a' Theologiábann a' Magyarok. De ítéletem szerént sok nagy hirű Academiaikbann felvehetnék Oskolai Könyvnek. Az Iró látszik, hogy nem tsak a' Magyar nyelvbenn mester, hanem a' Deákbann is lehet tőlle tanúlni. A' rend és a' praecisio a' könyvet nagyon ajánlják, minden illyen argumentumi könyvek felett. Az én ítéletem szerént ki maradhattak vólna e' könyvből azok, melyek a' Szent-Írás affectioi utánn előadódnak: a' fordításokról; kiadásokról 's a' t. mellyek a' Bibliai Philologiába tartoznak. A' Tudós Iró ez előtt Philologicumokat tanítvánn, az illyen dolgokat kedvelli: egyébaránt, minthogy ezeket is szépen és jól előadta, és össze-szedte, vélle munkájának betsét és hasznát nevelte. Maradtak ki e' könyvből szép matériák, mellyek a' Stosch Introductiojábann olvastatnak. De libertate cogitandi in Relig. et tolerantia dissent. de causis dissensus circa Relig. de norma Fidei, Sacra Scriptura. Usus Tradit. 's a' t. hanem ez hihetőenn azon okból esett; mivel így nem lett haszna vehetetlenné a' Stosch munkája, mely a' Debretzen Városa Typographiajábann sok Exemplarokbann találtatik. Szívből ohajtom, hogy Ifjaink minél többen vegyék e' könyvnek hasznát, mind a'

Collegiumokbann, mind a' Gymnasiumokbann; az Irónak pedig adjon Isten erőt, egésséget, hogy Hivatalára tartozó egyéb Tudományit is így adhassa a' közönség elibe, és azokkal Hazánk Literaturaját gyarapíthassa!!!

A' könyv utoljára azért is különös figyelmetességet érdemel, mivel, igen igen kevés van benne ollyan, melynek akarmelly keresztény felekezet hasznát nem vehetné, és helybehagyással nem olvashatná.

A.

3.

Keresztyén Erkölts-Tudomány, irta Toth Ferentz a' Pápai Ref. Sz. Ekklésiának Lelki Pásztora és a' Helvétziai Vallástételt tartó túl a' Dunai Superintendentzia' Consistoriumának Egyházi Fő Notáriussa.

Ki szabadúla tehát a' Sajtó alól Titt. Trattner Úr' gondos szorgalmatossága által ezen óhajtva várt Munkája is fáradhatatlan szorgalmatosságú, hasznos tollú, buzgó Magyar Irónknak. Az egész Munka 566. lapokon áll, szép betükkel, 's számba se vehető kevés nyomtatásbeli hibákkal. Van ajánlva Méltóságos Császári Királyi Tanácsos és Nádor Ispányi Itélő Mester Szilassy József Úr Ő Nagyságának. Az ajánló Levelet követi egygy fontos Előljáró Beszéd, azután a' Könyvnek Rajzolatja két Levelen.

Kezdődik a' Munka egygy tudós és eléggé bővbevezetésen, melly szinte 84. lapokat foglal magába. Azután tanít a' Keresztyén közönséges Erkölcs Tudományról 85-dik laptól fogva a' 257-dikig. Majd ezt követi az Ethika, vagy Kötelesség Tudomány 3. Szakaszokban.

Az első Szakaszban tanít az Isten eránt való kötelességekről a' 257-dik laptól fogva a' 305-dikig.

A' Második Szakaszban: a' magunk eránt való kötelességekről a' 305-dik laptól fogva a' 394-dikig.

A' Harmadik Szakaszban Ember Társaink eránt való kötelességekről a' 394-dik laptól fogva az 562-dikig.

Végre a két utolsó levelen az oktalan állatok 's plánták eránt való kötelességekről elég röviden ugyan, de fontosan, de gyönyörűen. Bérekeszti a' 120 Prenumeransok' neve s a' nevezetesebb Matériák' Laistroma.

A' ki ezen becses Könyvnek Szerzőjéről igazán 's részre hajlás nélkül akar ítélni, annak meg kell vallani azt; hogy minden Munkáji, mellyeket eddig közre bocsátott, nagy dicséretet érdemlenek. Dogmatica Theologiájáról nevezetesen, mellyet 1804-ben adott ki, tudom azt, hogy a' más Keresztyén Felekezetek' Tudóssai is megelégedéssel olvasták. Èn minden egyéb Munkájival is bírván ezen dolgos Tudósunknak, bennek tellyes megelégedésemet 's gyönyörűségemet találtam. És ennek, mellyről most szóllok, kijövését nyughatatlanúl vártam, 's minekutánna megjelent, éppen olly nyughatatlan voltam, mind addig, míg által nem olvastam.

Minekelőtte dicséréteről szóllanék, ez az óhajtásom. Vajha ezen Munkája' kiadásával bé ne re rekeszsze Irói-pályáját: sőt gazdagíttsa többekkel is Nemzeti Literaturánkat! mellyekhez neki adjon erőt és kedvet a' Mennyei Felség!

Nékem ezt a' Munkát rázogatnom éppen nem czélom, mert arra szüksége nincs is. Minden tekíntetben tökélletes munka ez. Bölcs felosztással Férfias érettséggel 's olly dicsőségesen van írva;

hogy a' Morálnak minden részeire nézve, mindenféle állapotú emberek, ha ehhez igyekeznek alkalmaztatni magokat, el merem mondani, meg lenne igazi keresztyénségök és el lehetne akkor tellyes értelemben mondani; hogy a' Föld kis Mennyországgá változott, és így írhatná Salczmann könyvének ezt a' Titulust: Himmel auf Erde. Nem rázogatása hát czélom, mondom: hanem az; hogy érdemét magasztalván, mindenekkel megkedveltessem, szerettessem, 's megszerzésére buzdíttsam.

Kicsoda tagadhatná, vagy kicsoda hozhatná még csak kéttségbe is, hogy a' világon legfelségesebb czél ne volna az Emberek' javítása! Elegen írnak mások más tárgyú Könyveket, 's fájdalom! az illyen foglalatú könyvek legritkábban jelennek. Ezen hát kapva kellene kapni, — 's még is sok ezer Hazafijaink közzül csak 120-an praenumeráltak erre. Igaz az; hogy a' Praenumeratio gyűlöletes volt eleitől fogva nálunk, — 's nem is lehet átaljan fogva kárhoztatni; mert melly sokszor megcsalattattunk már! de ez ide nem alkalmaztatható. — A' Románokat tuczetenként veszik, még pedig kölcségesen, Hazafijaink; ez maga többet ér mint minden Románok egygyütt véve. (Meglehet e' Könyvben olvasni a' Románok' becstelen becsét).

Midőn röviden csak azt mondom e' Könyv' dícséretére: hogy eggy jó erkölcsöt becsülő ember sem bánja meg vevését; nem lehet elmellőznöm, hogy azt meg ne említtsem: hogy nem lehet eléggé csudálni, 's nem lehet eléggé gyönyörködni benne, midőn folytában tapasztalja az ember a' Könyvnek egész menetelében; hogy a' Sz. Írás' erősítései, melly szépen! melly helyesen oda vagynak válogatva minden §-phusaihoz. Mondom még azt is: hogy ha néhol valami tárgy-

ban rövidnek láttatik lenni, a' legfőbb polczon ülő mai Moralistáknak Munkájikra rájok igazít, mellyekből bővebben, 's többet olvashat az, ki az ebben lévő rövidséggel meg nem elégednék.

Említést érdemel az is; hogy ha külömböző vallásbeli Felekezeteink szívökre hatóképpen olvasnák ebből azt: mint kellene egygymás eránt viseltetni! mint kellene egygymást külömböző gondolkodása módjáért el tűrni? minden bizonnyal a' még ma is sokakban uralkodni meg nem szűntt gyülölség helyett a' legforróbb szeretettel ölelnék egygymást. Hogy Garnet, Chatel, Clement, Ravaillac benne említtetnek, — úgy látszik, ők ki nem maradhattak; de hiszen külömben Catholicus Atyánkfijai között is ki ne gyülölné, 's ki ne iszonyodna az ollyan veszedelmes Principiumoktól? És a' ki ezen említtetteknek életökről tud valamit, maga az olvasás közben, gondolattal felhozná példáúl őket.

Illetem még eggy két szóval azt is; hogy sok van ebben a' könyvben ollyan, a' mi a' régi, komor és fekete vérű Moralistáknak ellenökre van p. o. a' Tánczról — Mulattságokról — módi öltözetek képes elfogadásáról 's a' t.

Azt sem hallgatom el; hogy a' Kant Philosophiája ellen kelletinél felljebb kikelvén e' mi idő korunk, 's szinte majd elhitettetvén a' felöl Világunk; hogy ezen Philosophia' olvasása Atheismusra vezet — itt lehet olvasni ezen becses Könyv' Bévezetésében a' 32-dik §-phusnak végén: Ezen Philosphiának a' Theologia' minden ága sokat köszönhet. De külömben is, a' ki olvasta, 's tudja a' Philosophia' Historiáját, juthat eszébe; hogy így volt a' Világ csak közelebb is mind a' Cartes' mind a' Wolf' Philosophiajával; de idő vártatva leülepedtek a'

heveskedések, és mindenik jó hoszszan megtartotta tulajdon becsét.

Végre, hogy a' Magyarságról is szólljak valamit. Ez benne, még ott is, 'hol a' kitételek nehezeknek látszanának, könnyü, jó, szép, érthető. Az ortographiáról czitálom a' Tudományos Gyüjtemény' 8-dik Kötetjében azon Recensenst, Ki ama rövid Értekezését: Miképpen kelljen az ó Magyarsággal az újjat egygyesiteni? recenseálván, a' 115-dik oldalon igy szóll: „Az Irás' módját nem illen„tem még most ez a' vi'sgálásokban nem illendő. „Sok van még ezekben, a' mi átaljában megha„tározva nincs, kiki követi a' maga ítéletét — e' „szerént ollyanokat mondhatnánk hibáknak, a' „mik még nagyon kérdés alatt vagynak". Ki szereti a' Papját, ki meg a' Palástját. — Ennek a' Debreczeni Grammatica tetszik — amaz Révait köröm szakadásig oltalmazza, 's a' t.

Béfejezésül ezt teszem: E' Könyv nélkül egygy jó Keresztyén Háznépnek sem kellene el lenni — kivált Papjainknak szégyen leszsz, ha, mikor valaki Tékájokban keresi, nem találja.

Ez úttal (noha a' Keresztyén Erkölcs Tudományra éppen nem czélozva) egygy elő kelő Tudósunknak ezen maga kinyilatkoztatását kívánom intézni Recensenseinkhez:

„Akarmelly csekély legyen valamelly Munka „magában, soha sem kell a' személyes mocsko„lódással másokat is az Irásbeli bátorságtól el„idegenitni. Ha a' Satyra nem jobbít, a' szemé„lyes mocskolódás annyival inkább nem épit. „Nem hogy megkellene az Irókat szorítnunk, 's „a' sértegetésekkel kevesítnünk: hanem inkább „neki kellene öket bátorítnunk, 's kissebb hibái-

„kért való megengedéssel szaporítnunk. Ha a' „járni tanúló gyermeket minden kis eleséért „még azon fellyűl meg is verjük, sokkal tovább „tanúl meg járni. Valósággal csak a' liberalis vele „bánással díszlenek a' Tudományok, 's szaporod„nak a' Tudósok. De mind ekkoráig sok tekinte„tekben szinte ellenkezőt tapasztalunk nálunk".

Kovács Sámuel.

---

2) Magyar Írások és Írók.

Azon Hazának, mellynek polgárivá lettünk, írással való világosítása, dicsőítése, boldogítása az emberi jeles díszeknek, 's polgári fontos érdemeknek egyike. Nagy olvasottság, széles tudomány, rendszerént való gondolkodás, telyes nyelvtudás kívántatik a' helyes, 's illendő íráshoz. 'S mivel közönségesen unhatatlan fáradsággal, huzomos fejtöréssel, veszedelmes üléssel, gyakor költségeskedéssel jár egy felől az Irás, más felől se a' méltó becsületre, se az érdemlett jutalomra többnyire számot nem tarthat; ellenben a' szabad kényü becsméreztetésnek, irigységnek 's t. e' f. ki van tétetve: annak, ki mindazáltal az Irásra eltökélli magát, valóban nagy lélekkel kell bírni. Bár melly háladatlan munka legyen is az Iróknak törekedése: azonban ők a' Nemzeti Cultura fő mívesi, a' szükséges tudományoknak tolmácsai; ők készítnek azon Nemzetnek, mellynek tagjai, fény-koszorút, hogy ő a' dicsőséggel tündöklőknek polczára léphessen. Illy tudós, nagy lelkű, köz tiszteletre, 's háladásra méltó Magyar Irók e' következők, kik múlt esztendőben a' Tudományos Gyüjteményben részt venni méltóztattak:

Argauer Máté, Kápl. Bárán Péter, T. B. Baritz Ján. Dr. Bezerédy, K. P. Bitzner Lajos Pr. Balla Károly, T. B. Csaplovics János, Ins. Csorba Dr. Czinke Ferencz Prof. Dessewffi G. Jósef, Fábián Jos. Préd. Farkas Im. Pl. Fejér Gy. Prof. Folnesics Lajos, Tud. Forgó Fer. Dr. Gebhardt Fer. Dr. Gombos János, Sec. Guzmics Ist. Pr. Haliczky Andr. Pr. Haliczky Ant., Cus. Horváth Andr. Pl. Horváth Ján. Kán. Horváth Istv. Cust. Hrabowszky Gy. Pred. Hugonnai Gr. Sigmond, Jankovich Mik. T. B. Katona Jós. Kazinczy Fer. T. B. Keresztúri J. A. Prof. Kis Ján. Super. Kis Pál P. Kissfaludi Sán. T. B. Kmeth Dá. Adj. T. B. Kölcsei Fer. Kovachich M. Gy. T. B. Kovachich Jos. Mik. T. B. Kovács Sam. Pred. Krüchten Jos. Ügy. Kulcsár Ist. volt Prof. Lenhossék Mih. Pr. Matkovich Jós. Not. Mahowszky Jos. P. Meszlényi Antal T. B. Melczer Jak. Pré. Moldoványi Ant. Pr. Mokry Ben. volt Prof. Nagy Imre Piar. Prof. Nagy László (Perecsenyi) Esküdt. Németh Ján. volt Prof. Oswáld Si. T. B. Eötwös Pál T. B. Pethe Fer. (Kis Szántói) T. B. Peterka Jos. Dr. Pucz Ant. Pleb. Rácz Sam. Dr. Rozgonyi Jos. Prof. Rumy Károly Dir. és Prof. Sárvári Pál Prof. Schedius Lajos Prof. és T. B. Schuster Ján. Prof. Sipos Pál Tanító, Stettner Mát. K. Fis. Szent Laczai Jós. Pré. Sz. Miklósi A. Szép Ján. Prof. Szepesy B. Ign. Kán. Szlemenics Pál Prof. Teleky G. Jósef, Teslér Lász. Kápl. Thaisz And. Fis. Tomcsányi Adám Prof. Toth László (Ungvári), Toth Pál Pré Trattner, Varga Fer. Prof. Vitkovich Mih. Fis. Zsoldos Ján. T. B. Számszerént 76-an; négyöknek neve ki nincs jelentve *) Ezeken kivül, különbféle nyelveken a'

*) Archiv, Vat. Blätter, Hesperus, és Minerva nevü Irások' számára igen jeles darabokat küldöttek B. Mednyánszky, G. Majlath N. Jan. B. Meidinger, Hohenegger Pléb. és Haberle Prof. becses Hazánkfiai. Vajha hasonló szivességgel viseltetnének Hazai Gyüjteményünkhez-is! —

Tud. Gyüjteményben kijelentett munkákat adtak ki 72-en. — Sok Magyar Országban kijött munkákat ezen Gyüjtemény' öszveszerzöji meg nem tudhattak; némellyeket a' hely szüke miatt ki nem jelenthettek. A' Tudományos Gyüjteményben megesmértetett írásoknak száma öszveséggel 164; ezek közül 99. magyar, 46. deák, 19. német, egy tóth, egy horváth nyelven bocsáttatott ki. Éllyenek, 's boldogúllyanak becses Hazafi Iróink!

Y.

B. Külföldi Literatura.

1) A' Göttingai Tudós jelentésekben múlt esztendöben néhány dicsértetett Könyvek:

A' Theologiából: Dela Reunion des Eglises Chretiennes, considerée comme un Princip d'ammelioration politique, sociale, et religieuse. Examen de la question, si cette reunion est possible? Moyens seuls capables de l'operer. Par Dubroca 1815. 8. Paris. — Freye Darstellung der Theologie, oder neueste Katholische Dogmatik nach den Bedürfnissen unserer Zeiten. v. Dr. Fr. Brenner III. B. Bamberg und Würczburg 1816—7. Göbhardt. — Institution. Theologiae Christianae Dogmaticae. Addita singulorum Dogmatum Historia et censura. Jul. Aug. L. Wegscheider ed. alt. em. et aucta 1817. Halae. — Handbuch der praktischen Glaubenslehre der Christen zur Förderung einer zweckmässigen, und fructbaren Behandlung derselben, besonders im populären Religions Unterrichte v. Joh. H. Fritsch. 1816. Magdeburg 8. — Neues Lehrbuch der Moral für Theologen, nebst Anleitung zur Geschichte der Moral, und moralischen Dogmen. von Dr. C. Fr. Stäudlin II. verb. Aufl. 1817. Göttingen 8. — Dr. Wil. Münschers

Lehr-

Lehrbuch der Kirchen Geschichte zum Gebrauche der Vorlesungen II. Auf. durch Dr. Lud. Wachler. 1815. Marburg. 8. — Archiv für alte und neue Kirchengeschichte. Herausg. von Dr. C. Fr. Stäudlin und Dr. H. G. Tzschirner 1816. III. B. Leipzig. 8. — Ch. Aug. Kestner W. G. Commentatio de Eusebii, Historiae Ecclesiasticae Conditoris auctoritate, et fide diplomatica, sive de eius fontibus, et ratione, qua eis usus est. In certamine Literario Civium Georgiae Augustae IV. Jun. 1816. praemio Regis Britanniae Aug. munificentia Constituto a Theologiae ordine ornata 1816. Göttingae 8. — Libri Sibyllistarum veteris Ecclesiae crisi, quatenus monumenta Christiana sunt, subiecti. Auctore Birg. Thorlacio Dr. Theol. ac Phil. et Professore Lingvarum ant. ord. in Univ. Reg. Hav. 1815. Havniae. 8. — Grundriss der neu testamentlichen Hermeneutik, und ihrer Geschichte zum Gebrauche für akad. Vorlesungen von Frid. Lücke Dr. der Phil. Licent. und priv. Doc. der Theologie an der Univ. zu Berlin. 1817. Berlin 8. Commentarius in libros n. Testamenti Historicus. Vol. II. nov. edit Dr. Kühnoel 1817. Lipsiae 8. — Novum Testamentum graece, perpetua annotatione illustratum. Cont. Dr. D. F. Pott Ed. III. emen. 1816. Göttingae 1816. 8. — G.Ph.Ch. Kaiser Entwurf eines Systems der Pastoral Theologie Erlangen 1816. 8. — Fundamenta Juris Eccli. Catholicorum P. VI. in usus Schol. conscripsit Jo. Ant. Sauter Prof. P. O. in Academia Albertina Brisgoica. 1816—17. Friburgi. 8.

Philosophiából közönségesen: Das menschliche Erkenntniss-Vermögen aus dem Gesichtspuncte des durch die Wortsprache Vermittelten Zusammenhangs zwischen der Sinnlichkeit, und Denkvermögen untersucht, und beschrieben durch C. Leon. Reinhor H. Dän. Etats-

rath 1816. Kiel. 8. — Kaiserling H. W. E. Vergleich zwischen Fichtens System, und dem des Prof. Herbart 1817. Könisgberg. 8.—Hegel. Wissenschaft der Logik. — W. K. Krugs System der prachtischen Philosophie I. Th. Königsberg 8. — De l' Éducation Physique de C. Homme par Friedlander D. M. 1815. Paris. 8.

Mathematikából: Traité élementaire du Calcul de Probabilité par S. F. Lacroix 1816. Paris. 8.—Tavole de la Paralassi di altessa, di lòngitudine et di latitudine Calcolate degli Astronomi dell' Observatorio dell' Universita Gregoriana nel Collegio Romano 1816. Roma. fol. — A new table for finding horizontal distances, elevations, and altitudes and for the measurement of Lands by Major Baron T. Linsingen. London 1816. — Anfangsgründe der gesammten theoret. Mathematik. Verfasset von Joh. Pasquich Director der Ungrischen Sternwarte. I. II. Band. mit Kupfr. 1813. Wien. 40.

Historiából: Histoire, et memoires de l'Institut Royal de France, Classe d'Histoire et de Literature ancienne Tom. I. 1815. Paris 40. Chronologisches Handbuch der neuesten Geschichte von A. Ch. Wedekind 1817. Lüneburg. 8. Darstellung der Russischen Monarchie nach ihren wichtigsten Statistisch-politischen Berichtigungen von B. v. Wichman, Leipzig 1813. 40. — Histoire de Campagnes de 1814. et 1815. Par M. Al. de Beauchamp, Chevalier de la Legion d'Honneur Tom. II. 1816 Paris.

Statistikából: Anleitung zur Kenntniss der Europäischen Staaten Geschichte, von Joh. G. Meusel VI. Auf. 1816 Lips. 8. — Versuch über den Englischen National Character von F. von der Dechen Gen. Feldzeugmeister. Neue Auf. 1817. Hann. 8. — Das repraesentativ System, oder Ur-

sprung und Geist der Stellvertrettenden Verfassung mit besonderen Hinsicht auf Deutschland und Sachsen, vom Prof. Krug 1816. Leip. 8. — Restauration der Staatswissenschaft. von C. L. von Haller Geheimr. in Bern. 1816. Winterthur 8. Traité de la Legislation criminelle en France par F. M. Gravèrand Tom. II. Paris 4.

Orvos tudományokból: Commentarius de structura peritonaei, testiculorum tunicis, eorumdemque ex abdomine in scrotum descensu ad illustrandam herniarum indolem, Auctore C J. M. Langenbeck. Annexae sunt XXIV. tab. aen. 1817. Göttingae 8. — Praktische Ansichten der bedeutendsten Operationen auf eigene Erfahrung gegründet von Dr. C. Klein K. Hofmedicus. II. H. 1816. — Resultate meiner verrichteten Blasenschnitte, nebst Beschreibung der merkwürdigsten derselben v. Dr. C. Klein II. Abth. Stuttgart 1816. 4. — Der Keichhusten, über seine Erkennung, Natur und Behandlung v. Dr. Ad. Fr. Marcus 1817. Bamberg u. Leipz. 8. — Die Speciele Therapie, nach den hinterlassenen Papieren des Verstorbenen Dr. Aug. G. Richter Prof. zu Göttingen 1813. Berlin 8. — A Treatische on Some practical Points relating to tho Discases of the Eye by the late Joh. Cunnigham Saurders 1816. Lon. — 8. Chemische Untersuchung des Kobaltglanzes von Skutterrad im Modum Kirchspiel in Norwegen, und Analyse des Kristallisirten Speiskobalts von Riegelsdorf in Hessen von Prof. Strohmeyer. Göttingen.

Természet esmértetésből: Über den inneren Bau der Arachniden. v. G. K. Trewiranus Prof. zu Bremen I. H. 1812. Nürnberg 4.

A' Gazdáskodásból: Oeconomische Neuigkeiten, und Verhandlungen. Zeitschrift v. Ch. André Prágában 4-o Folytattatik. — Die Hiebs-

und Culturlehre der Waldungen. v. C. P. Lan. Groszszer. Badischen Oberforstrathe 1816. Carlsruhe 8.

Technologiából: Geschichte des Eisens mit Anwendung für Künstler, und Handw. von Sven Kinman. Aus dem Schwedischen übersetzt mit Anmerk. und Zusatz Vermehrt v. Dr. C. J. B. Karsten II. B. 1814—5. Liegnitz. 8.

Numismatikából: Della Rarita delle Medaillic antiche di tutte de forme, e di tutti i medalli divise in tre classi, Tractato compillato da Vic. Natali Scotti 1809. Fiorentzia 8 — Catalogus Numorum Veterum Graecorum et Latinorum Musaei Regis Daniae. Disposuit, descripsit, et aeneis tabulis Anecdotos illustravit Chr. Ramus Prof. et Mus. Regii Director Pars. I. II. 3 Tomi 1816. Hafniae 8.

Utazásokból: Travels in Beloochistan and Sinde, by a Geographical and Historical Account of those Countrus with a' Map. By Lieutenant Henry Pottinger of the Hon. 1816. London. 8. — Voyage de Deconvertes aux Terres Australes, executé sur les Corvettes le Geographe, le Naturaliste, et la Goëlette le Casuarina, pendant les Années 1800—1804; publié par Ordre de Son Excellence le Ministre secretaire d'etat de l' Interior Tom. 2 1816. Paris, képekkel és földabroszokkal.

Földabroszokból: legpompásabbaknak hirdettettek azok, mellyek a' Bajor Király' parancsolattyára kiadattattak Seiffer Oberster és Director által Münchenben e' név alatt: Topographischer Atlas des Königreichs Bayern. 15 folio levelekben.

2). A' Tudós Göttingai Akademiának munkálkodásai. Eme nevezetes szerzeménynek nagy érdemü tagjai különbféle értekezéseikkel új ér-

demeket szerzettenek a' tudományokról: így a' az ék forma (Keil) felírásokról tudósítást tett Heeren Dr és Tanácsos, mellyeket Persiából hozott Bar Sir Goret Onseley, közölt Nöhden, Londoni Dr. Három Persepolisból, egy Murgabból, Cyrus temető helyéből való. A' Kobaltglanz nevű félérczet Chemiai munkálódással megesmértette Hausman Prof.; melly Shutterrudban, Modum helységben, Norwegia Országban találtatik; fejtegette egyszersmind a' Kristályos Spieskobaltot, melly Riegelsdorfban, Hessen választó Herczegségben találtatott Strohmeyer Prof. Úr. Osiander Tan. és Prof. Úr tudosítást tett a' Szalczburg' környékében találtatott különbféle régiségekről, és ritkaságokról. Blumenbach Prof. elöbeszellé Krusenstern utazásainak jelességeit. Mászszor Hausman Prof. elöterjeszté az Érczes Kristályozódásnak esmértetését (Specimen Crystallographiae Metallurgicae). Osiander Prof. tudósítást tett Szalczburgba utazása közben tett észrevételiről, jelessen ama hires Orvos, Adeptus, Aureolus, Philippus, Theophrastus, Bombastus Hoheimi, Paracelsus agykaponyájáról, ki 47. eszt. korában ott holt meg 1541-ben; Sz. Sebestyén plébaniában eltemettetett, mult Században Szalzburgi Schrattenbach Sigmond Érsek által azon templom folyosójába álttétetett, 's emlék márvány piramissal megtiszteltetett. Csontyai elömutatattnak. Sömmering Tan. és Prof. agykaponyáját viaszból lemásoltatta; tovább a' Szalzburgi számos Cretinákról, ott lakosoknak különös arcza alkottatásokról; mult esztendöben ott kiásatott Mammuth, Elefánt, Rhinoceros, és más idegen Országi állatok' csontyairól. Herren Prof. közölte ama elszenesedett Herculanumi, vagy Pompejibeli kéz Iratoknak áltvételét; mellyet föl talált Sikler Dr Hildburghausenben, ki most London-

ban tartózkodik 's a' t. Vajha a' mi Királyi Universitásunk is hasonló értekezésekkel érdemesítené magát esztendönként a' Tudós világ előtt!!

3). A' Mediolánumi Tudós folyóírás: Bibliotheca Italiana, o sia Giornale di Litteratura, Scienze ed Arti, compilato da vari Letterati. Milano. Három fő részekből áll: értekezésekből, különbféle újságok' kivonásaiból, és tudományos jelentésekből. — Mi is igen szívesen vennénk, ha Tudós Hazánkfijai illy tudós újságokból való kivonásokkal szolgálnának; mert minden jó és hasznos magunktól ki nem telhetik.

4). A' Német Literatura: ennek miben létét a' Lipsiai Vásárkor kiadattni szokott könyvlajstrom mutogattya esztendönként. Az, melly Húsvéti vásárkor jött ki, vastag ugyan eléggé az árkusok' számára nézve, de nem igen fontos foglalattyára nézve; a' Sz. Mihály napi még silányobb. Ebben jeles az, hogy a' Magnetismus ellen szóllanak minden új Írók: Demtschik, G. F. Eberhardt, Pfaff, Weber. Lásd különösen: Baader Fr. über die Extase, oder das Verzüchtseyn der Magnetischen Schlafredner, Leipzig 8. Reclam. A' német könyvek mostanában legtöbbnyire ollyak, mellyek az olvasó községnek innyéhez vannak szabva: illyenek a' politikai visgálódások, és a' folyóírások. Ezeknek száma múlt esztendö' elejétől fogva 50-nel szaporodott, 's a' különbféle Klubbok és olvasó társaságok által tartatik fenn, mellyek most 10,000-nél számosabbak Német országban. Azon familiák, mellyek nem csak kalendáriumokat, hanem más könyveket is vesznek, mint egy milliónyi számmal vannak; ezek közt mintegy 80,000 Pap 40,000 Törvénytudó és tiszt, 20,000 katona tiszt, 6,000 orvos; kivülök olvasnak magános Tudósok is, Ke-

reskedők, Fabrikások, Gazdák, 's a' t. őket illető könyveket. A' Danusok, kik mintegy 2,500,000-ren német nyelven beszéllenek, közel 30,000 darabokat vesznek az új könyvekből. A' Danus nyelven írtt munkák köztt is legszámosabbak a' folyóírások; de egynek egynek csak 150—200 vevői vannak; a' Dánus nyelven írtt könyvek, közönségesen csak 400—500 példányokban nyomtattatnak ki. Norwegiában sok a' szó a' honyi literaturáról, azonban az iskolai könyvek is Dániai nyelvből fordíttattak. Lásd Polit. Journal nebst Anzeige von Gelehrten, und anderen Sachen. Jahrg. 1817. VII. St. Hamburg.

5) Magyar Hazánkat érdeklő külföldi írások: 1). Mély tudományú, 's nagy érdemű Bécsi Író B. Hormayr ama historiai darabjában, mellyel Urania nevű Kalendariomot ékesítette Nagy Hunyadi János' fiját, Magyar Ország' hatalmas és bölcs Királlyát becstelen névvel illette (Emporkömmling. Parvenu). 2) Egy Hazánkfia a' Tübingaban kiadatott, Europäische Annalen nevű tudós, folyó írásnak IV—V. darabjaiban a' Magyar hadi Systema eránt, minden igaz mondásának ellenére, sok igazságtalan vádolásokkal terhelte Constitutiónkat. Mivel Királyainknak, és Ő Cs. K. Felsége kegyelméből fennálló Constitutiónk védelmeztetése természeti és polgári jussunkban és kötelességünkben áll; senki rosz néven nem veheti az illy vádoknak, okkal móddal eligazíttatássokat és megczáfoltatássokat. Mátyás Király becstelenítésére rövideden, de fundamentomosan felelt önként, egyik tudós, derék Hazai Irónk, Miscellen nevű írásában; ki más ízben is már jeles érdemet szerzett magának a' Magyar Országi Literatura védelmeztetése által (Lásd. Hesperus Nro. 63. Ehrennettung der Ung. Literatur). Hogy törvényes, és nyilvánvaló kötéseken álló Consti-

tutiónkat is azon Hazánkfija hamis vádolási ellen valaki Tudósaink közül védelmezné, méltó és érdemes dolog volna.

Y.

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

Jutalmaztatások 's Tiszteltetések.

Legyen egy borostyán ág vagy babér koszorú, egy ezüst liliom vagy emlékpénz a' jeles érdemnek kitetetett Jutalom: csak köz tisztelet, 's nyilvánvaló külömböztetés' jegye légyen, becses az a' nagy lelkü Férfiú' szemei előtt. Illy győződésből tetki jutalmúl halhatatlan érdemü Marczipány István, Ő Cs. K. Felségének belső titkos Tanácsosa, példás Hazánkfia 400. ftokat azoknak, kik esztendőről esztendőre magyar nyelven leghelyesebb munkákat közre bocsáttottanak. E' végett Ő Cs. K. Fő Herczegsége, Magyar Ország Nádor Ispánnya, és a' Hazai Culturának leghivebb Elömozditója, M. N. és fő érdemü G. Teleky László Cs. K. Kamarás, Somogy Vármegyében a' Fő Ispáni hivatal Administratora, és Királyi Tábla Bárója elöülése alatt, a' T. Pest Vármegye Tábla Birójiból, és a' Nemzeti Museum Elöljárójiból különös Deputatiót rendelt, melly a' kiadatott magyar könyveket megitéllye, 's tulajdon érdemökre méltassa. Ez az 1815—6 esztendökben ki jöttek között T. T. Kis Szantói Pethe Ferencz' Természet Historiáját, és N. T. T. Virág Benedek' Magyar Századait találta köz egyetértéssel ezen nyilván való jutalmaztatásra legérdemesebbeknek. Azon Cs. K. Fő Herczegi Nàdor Ispányunk a' Deputatiónak itéletét helybehagyván, Fő Méltóságú Ürményi Jósef Ország Biráját, a' Magyar K. Universitás' Praesesét, 's a' Literaturának nagy érdemü baráttyát, és Pártfogóját rendelte személlyébe, hogy a' több más magyar munkák' kiadása által is nevezetes Iróknak érdem-jutalmokat

kiosztaná; mellyeket is a' Fö Méltóságú Képviselö mult 1817. Nov. 23-kán a' Nemzeti Museum' palotájában különös fénnyel, minden rendü Nagyságok' jelenlétében, több rendbeli diszes beszédek tartása utánn, öröm tapsolások közt a' Tiszteltt Hazafiaknak általadott. Ezen nagy lelkü jutalom tétel valamint a' N. Márczibányi Familiának különös dicsöségére szolgál, úgy a' Magyar tudománybeli Cultura elömozditására fog nyilván háromlani.

A' fennmagasztaltt M. Gróf Széki Teleky László, Cs. K. Kamarás Ur, Királyi Tábla Bárója, és Somogy Vármegyében a' Fö Ispányi hivatal' Holytartója a' jutalomra érdemesitett K. Sz. Pethe Férencz, Tábla Biró Urat maga részéröl egy arany órával, 's egy ezüst diszes Piksissel ajándékozá meg; ennek fedelén e' van: Az Anyanyelv' 's tudomány' tiszteletére Gr. Teleki László Pesten. — A' fenekén pedig e' van: K. Sz. Pethe Ferenczne k 1817. Ezen ajándék szint olly dicsöségére válik a' nagy Lelkü adónak, mint az érdemlönek.

Ö Cs. K. Felsége, a' mult 1812. eszt. Aprilis 17-dikén költ kegyes rendelése szerént annak két ezer fórint jutalmat tétetett ki, ki a' Rationaria (Comptabilität) tudományra vezetö legalkalmatosabb Iskolai könyvet mutatna bé 1814-diki Martius utólsó napjáig. A' be érkezett munkák közt, szoros visgáltatás utánn legjelesebbnek, legdicséretesebbnek itéltetett az, mellyet T. T. Szarka Jósef, szép mesterségek és Philosophia Doktora, és a' Pesti K. Universitásnál azon tudománynak rendszerént való oktatója, készitett; azért a' kitett jutalom mult 1817-diki October 17-kén a' Bécsi tudományokra ügyellö Commissio által kibocsátott rendelés szerént neki tulajdonittatott.

A' Jenai Universitás' Theologiai Facultása uj bizonyságát kivánván adni annak, hogy nem csak a' maga nemzetebeli Tudósok' érdemeit tudja becsülni, Fö Tisztelendö Kis János Superintendens Urnak az egyházi hivatalban és a' Tudományok körül tett buzgó szolgálatját azzal kivánta jutalmazni, hogy ötet a' mult November' harmadikán önként Theologia' Doctorává nevezte-ki. Az ezen megtisztelésröl szólló Diplomát Danz Ur, az emlitett Facultás' mostani Dékánja, következö értelmü német nyelven irott levéllel küldötte meg:

Jena November 4-kén 1817.

Igen különös örömömre szolgál, Fő Tisztelendő Uramnak ezen ide mellékelt Theologiai Doktor Diploma által azon mély tiszteletet kimutathatni, mellyre magát Fő Tisztelendőséged érdemei által olly igen méltóvá tette, 's mellyel Fő Tisztelendőséged eránt Facultásommal együtt én is önként viseltetem. Fogadja el tehát szivesen Fő Tisztelendő Uram közös tiszteletünknek ezen bizonyságát, legyen ez egy kellemetes emlékezet ama nagy idő-pontra, mellynek méltó innepénél Fő Tisztelendőségednek a' Vallás és Ecclesia' mellett való hasznos fáradozásainak nyilvánvaló megesmérése, részünkről semmiképen el nem mellőztethetett. Tartsa meg az Isten Fő Tisztelendő Uramat még soká azon erőben és munkásságban, melly eddig a' Kereszténység' elömozditására olly szép gyümölcseket hozott. Részemről pedig azt kérem, fogadja el Fő Tisztelendő Uram azon hajlandóságot, mellyel tettetés nélkül vagyok Fő Tisztelendő Uramnak

igaz szivü barátja és szolgája
Doktor Danz János Traugott
Lebrecht, a' Theologiai Facultás
mostani Dékánja.

A' Göttingai Tudós Akademia a'- Reformatió' Ünnepe alkalmatosságával nem különben három jeles, nagy tudományú és érdemü Hazánkfiait, F. T. Bátori Gábor, Pesten Helvetika Vallásu Dunántúlsó Superintendens, és F. T. Sonntagh Eperjesen Evangelikus Tiszamelléki Superintendens, és több Vármegyebeli Tábla Biró, és N. T. Budai Esaias Debreczeni Professor Urakat Theologiai Doktorsággal méltóztatott megtisztelni. F. T. Bátori Gábor, és Budai Esaias Urak számos jeles kiadott irásaik által köz tiszteletet érdemlettek magoknak.

N. Miller Jakab Ferdinand Cs. K. Tanácsost, és a' Magyar Nemzeti Museum' Igazgatóját avval tisztelték azon Muscumnak Gondviselő tagjai, hogy arczképét örök emlékezetül, 's szives tiszteletöknek nyilvánvaló bizonyságául diszesen rézre metszették.

Nagy Bossányi Bossányi András Urat, a' Pest Városa polgári Ispitállyának nagy érdemü, 's hiv Gondviselő Orvos Doktorát, ki a' Magyar ásványos vizeknek leirásait többnyire rendbeszedte, számos köz hasznu szolgálattyaiért Cs. K. Felsége Tanácsosságra taxa nélkül emelni méltóztatott.

A' F. K. M. H. Tanács T. Ilosvay Urat, T. Beregh és Ugocsa Vármegyék' Tábla-Biráját, Palugyai Történetinek szerencsés Iróját, az ő jeles tulajdonságait, szolgálatbeli hivségét tekéntvén, a' K. polit. fundat. Ügyek' Directorátusa mellett viselt Protokolistai hivatalából Concipistának nevezni meltóztatott.

Y.

T. N. Hont Vármegyének Rendei, a' Gyermeki nevelésnek felsegitésére, kiváltképpen pedig a' Tudományoknak, és Annyai nyelvnek terjesztésére buzgo indúlattyoktól gerjesztettvén, meg 1816. eszt. Pünk. havának 6-ik napján tartott közönséges Gyülésekből a' Selmetzi, Augustana Valláson lévők' Oskolájok számára, 500 forintokat önkényes ajánlásból öszveszedni, és olly kötelezéssel által adni meltóztattak, hogy a' Gymnasium gondviselöji, a' Magyar Nyelv elömozditását különös tárgyúl vévén annak tsinositását Oskoláikban, minden kitelhető módon eszközöllyék. Mellynek következésében Kanka Daniel Professor Ur; A' magyar Nyelv természeti szép hangjával irott, (bár eztet a' nevendék ifiaknak nyilvánságosan el mondotta volna) beszédjét, ugyan a' Selmeczi Oskola hállaadó Tisztelete jeleül, Ngos. K. Tanátsos, és első Al-Ispán Lipthay Sándor Ur által, azon T. N. Vármegye Rendeinek bé nyújtotta, és pártfogások alá ajánlotta. Melly munkát az egyben gyültt TT. RR., úgy, mint a' tölök aranyzott czél, és feltétel tellyesitésének, már is valóságos bizonyságát tekintvén, a' Szerzönek ditséretes igyekezetét, különös megelégedéssel fogadták, és ki nyomtatására azonnal, a' könnyü sereg eloszlása után öszve gyült Statusok' pénztárjából 150. forintokat kifizettni rendeltek, illy sommának által adása mellett, meghagyván Szolga Biró Pongrácz Peregrin Urnak, hogy a' Megye RR. tellyes megelégedését és szint örömét Kanka Professor Urnak élő szóval bövebben kifejezze. Ki is nem késvén emlitett, deák nyelven illy tzim alatt: De nativa Hungarici Sermonis Euphonia szerzett munkáját Posonban Veber Simon betüivel kinyomtatta, azt T. N. Honth Vármegye RR. és RK. ajánlván, utánna pedig magyar nyelven irtt hálladó levéllel, N. K. Tanátsos Lipthay Urnak a' N. Vármegye által történt megbetsültetését nyilván meg köszönvén.

Jankovich.

2. Jutalom-Kérdések.

A' Hazában virágzó Marczibányi Familia jeles Szerzeménye olly karba helyheztette a' Nemzeti Museumot, hogy ez, a' FELSÉGES NÁDOR ISPÁNY Ő TS. K. FŐ HERTZEGSÉGE Kegyelmes engedelméből most egyszerre három, ezután pedig esztendőnként egy Jutalom kérdést megfejtésül a' Magyar Nyelvről feltehet.

Ennek következésében a' Nemzeti Museum a' Szerzeményre ügyelő kiküldöttség' egyetértésével ezen Jutalom kérdéseket kivánná megfejtetni:

1815-dik Esztendőre.

„Mi a' Dialectus Grammatikai tekéntetben? Vagynak-e ezen értelemben a' Magyar Nyelvnek Dialectusai? Ha vagynak, mellyek azok különösen, miben különböznek egymástól, és mint lehetne általok bővíteni a' Magyar Íróí Nyelvet"?

1816-dik Esztendőre.

„Minő tudományos rendszabások szerént kellene és lehetne új szavakkal és szólás módokkal a' Magyar Nyelvet bővíteni a' különbféle Tudományokra és Mesterségekre nézve"?

Elkerülhetetlenül megkivántatnék a' megfejtésben, hogy a' Magyar Nyelv belső történetei, grammatikai alkatmánya, az Európai tudós Nyelveknek példáik, és az a' tekéntet, hogy a' Magyar Nyelv napkeleti nyelv, folyvást szem előtt tartassék.

1817-dik Esztendőre.

„Mellyik volna azon legalkalmatosb mód, melly szerént egy tökéletes Magyar Szó-könyvet (Lexicont) lehetne készíteni? kikellene-e ennek a' Nyelv Régiségeire és a' Tartománybéli szavakra, 's szólás-módokra, vagy a' Magyar Nyelvnek különbféle Dialectusaira is terjedni? Mellyik legrövidebb uton lehetne a' legalkalmatosb módot végre hajtani?

E' három kérdéshez egy tiszteletre méltó Hazafi még ime negyediket kaptsolta:

„Miképen lehetne a' Magyar Helyes Írást (Orthografiát) az egymással ellenkező szokások és önkényes vélemények helyett philosophiai principiumokra épiteni"?

Mindegyik kérdés legszerentsésebb Megfejtőjének 100 Rh. forint lészen Jutalma. A' Feleletek Magyar Nyelven készítve 1818-dik esztendei Szent András hava' 15-dikéig francózva a'

Nemzeti Múzeumhoz békűldessenek olly módon, hogy a' Felelők Munkáik mellé egy mottót, vagy is elmés mondást tegyenek, 's ugyan azok mellett lepetsételt neveik is feltaláltathassanak. A' kijelelt határ nap után a' beérkezett Munkák a' szerzemenyre ügyelő kiküldöttségtől megbiráltatnak, és a' Jutalomra érdemesittettek, hogy a' Jutalmat által-vehessék, az újság Levelekben kihirdettetni, Munkáik pedig a' Nemzeti Museum Irásai között kinyomtattatni fognak. Költ Pesten Sz. András Hava 24-dikén 1817-ben.

Miller Jakab Ferdinánd
Ts. K. Tanátsos, és Magyar Nemzeti
Museum Igazgatója.

---

3. Megholt Tudósok és Irók.

Közelebb múlt esztendő Karácson havának 13-dik napján nagy Érdemű és Tudományú Kietaibel Pál Orvos Doktor, Göttingai Királyi Tudományos és Phytograghiai, Berlini Természet visgaló, Regensburgi Botanikai, Moskai Physico Medikai, és Jenai Mineralogiai és Physikai Társaságoknak tagja, a' Pesti Királyi Universitás' egyik fénnye eltünt. Született ő Hazánk' dicsöségére Nagy Mártonban, Soprony Vármegyében 1759. Februarius 3-dikán polgári Katholikus szülőktől. Tudományi pállyáját Sopronyban kezdette; a' Philosophiát Győri Akademiában végzette különös elömenetellel. Először ugyan az Egyházi rendbe vétetett fel; de ennek elfogadásától majd egész esztendei betegsége által viszszatartóztatott. A' Budai Universitásban a' törvény-tudományok' tanulásához fogott egésségének helyre állitása utánn. A' nagyra termett elme addig vergődik, míg azon ösvényre nem jút, melly jeles tulajdonságinak meg felel: Ő is azért a' törvény-tudomány okban kedve nem telvén, az Orvos Doktorságra tökéllé el magát. A' Botanikai és Chemiai tanulások első esztendőben mindjárt annyira elfoglalták nagy tehetségű lelkét, hogy holtáig benne uralkodók maradtanak. 1784. eszt.ben, mellyben a' Királyi Universitás Budáról Pestre áltköltözött, az Orvos tanulmányok' meghalladta utánn mély elméjü és széles tudományú Winterle Ur, Botanika és Chemia rendszerént való Tanitója mellé 400.

ft. fizetéssel Adjunctusnak választatott; 's ez által jövendő szerencsés nagyra menetelének fundamentom vettetett. Hivatalbeli tökélletesülése, esméretlen fűvek nyomozása, 's mindennémű Chemiai probatételek végett Magyar Országot tartományaival egygyütt csak nem egészen béutazta. 1802. eszt.ben. Ő Cs. K. Felségétől azon Tudományoknak második Professorává rendeltetett 1200 ft fizetéssel. Azonban a' T. T. Schedius Lajos K. Prof. Ur által közre bocsátott Tudós folyó Irásban (Zeitschrift von und für Ungern) nyilvánvaló jeleit adta Tudományokkal barátkozásának. A' Királyi Universitas mellett lévő füvész kertet különös gondviseléssel nevelte, 's szaporitotta. E' végett a' külföldi Füvészekkel tudós leve'ezésbe avatkozott, hazai termesztményeinkkel pedig mindenfelé járván kelvén telyesen megesmérkedett, 's a' Magyar Ország ritkább füveinek leirását, és kifejtését Gróf Waldstein Ferenczczel, eme Botanika baráttyával egyesülvén, 1802—8 esztendőkben 280 darabokban közre bocsátotta; melly tudós munka az ő válogatottsága, helyessége, 's ékessége által minden e' rendbeli külföldi munkákkal vetekedik (Waldstein et Kietaibel, Descrip. et Icones plantarum rariorum Hungariae 1802—8. Wiennae fol.) 1811.' eszt.ben a' Botanika és Chémia tudományok különös tanitóra bizattatván, ő a' királyi füvész kertenek egyedül való gondviselője lön; 's idő közben a' F. K. M. H. Tanács rendeléséből a' hazai ásványos vizeket felkeresgette, 's mesterséges szétolvasztások alá vette. Fő tagja volt ama Tudós küldöttségnek is, melly a' Mór melléki földindúlás' visgáltatásával megbizatott, 's esmértetését köz tudtúl adta (Dissertatio de terrae motu in genere, ac in specie Morensi Anno 1810. Conscripta a Paulo Kietaibel, et Adamo Tomcsányi. 1814.) Erre, ezen köz jó, 's Literatura előmozditására magát feláldozó Tudósnak érdemei fizetésének 200 ftokkal nagyobbitásával és az Orvoskarbeli Proseniorsággal jutalmaztattak. Ezentúl a' K. füvész kertnek álthelyheztetése foglalatoskodtatta minden gondjait; mellyet is unhatatlan szorgalommal és jeles dologhoz értéssel telyesitett; egyéb idejét a' Magyarföld' természeti visgálattyára forditotta. 1816. eszt.ben szemei fénnyének fogyatkozása, 's erejének elgyengülése miatt, Ő Cs. K. Felségétől a' rendszerént való tanúlás terhétől felszabadittatvan, nyúgodalomra bocsáttatott 2000 fizetéssel olly meghagyás alatt, hogy a' Magyar Ország' Physiographiáját

dolgozza ki; e' kedvcltt tárgyának elkészitéséhez hozzá is fogott ö; néhány felső Vármegyékről szerzett esméretit rendbe szedte; de nem telyesithette; gyakor betegeskedése utánn belső részeinek rothadása, 's jelesen jobb veséjének veszése által dicső pállyának végét érte életének 58. eszt.ben. Hitesével T. Sarlay Elisabetha Aszszonnyal 1798. esztendőtől fogva szerencsés volt öszvekelése, de magtalan. Eme Természet' buvárának, titkainak biztossának különös szerencséje lön, hogy mély elméje, jeles izlése, 's meszsze terjedtt tudománnya által nevének hirével á' K. Universitásnak, 's Magyar Országnak is becsületet szerezne a' külföldön; egyenes, nyilt szivü, s reátartás nélkül való Charactere által köz tiszteletet érdemelne a' Hazában; köz haszнú igyekezetiben kész elősegitést 's élesztést nyerne a' F. M. K. H. Tanácstól. Ama fü, melly ö tőle találtatván fel, nevével jegyeztetett meg (Kietaibliana) halhatatlanná teszi emlékezetét. Drága kincset hagya maga utánn füvész, ásványi gyüjteménnyeiben, és kéziratiban, mellyek most vétetnek számba a' K. Universitás' biztosai által. Becsök eránt idővel tudósitás fog tétetni.

Y.

T. T. Wietoris Jonathán Soproni Evang. Professor Élete.

Wietoris Jonathán Soproni Evang. Rector, és Professor született Kun Taplotzán Gömör Vármegyében 1 Jul. 1738. tanult helybe, Kesmárkon és Sopronban, utóbb Jénában három Esztendőig, a' honnét megjövén Rector lett Csetneken, nem sokkal azután Corrector Sopronban 1767. Asboth János helyébe. Párosult legottan Schneller Mária Rosinával *). (Lásd (Freundschafliche Empfindungen, welche u. s. w. — — ein aufrichtiger Freund und Mitarbeiter Jo. Ge. Nagy Oedenburg 's a' fol. 1. Cat. Bib. Nat. suppl. I. 160.) Rectorrá lett 1786. Farkas Ádám helyébe. 1789. változván a' Tanitás módja, változását kivánták némelly Conventbéliek, de mint régi szolga pártoltatott az illető Superintendens Fö T. Hrabovszky Sámuel édes Atyám által; 1794 mindazonáltal viszsza szállott önként a' Rhetorikába,

*) Testvér Öttse Mlgos. Schneller N. General Major Ö Nga.

mellyet tanitott kezdettől fogva a' közönségnek tellyes megelégedésére (Cat. MSSC. Bib. Nat. III. 76.) Meg hólt ez a' ritka elevenségü Ifjúság Barátja azon hivatalba Sopronba 31. Oct. 1802. A' tanuló számos Deákság, melly kedves Tanitóját végig tisztelte, külömbféle nyelveken irtt verseket nyomtattatott emlékezetére illy tzimek alatt: A' kesergő Magyar Ifjú sereg. — Wietoris felett. — Sopron 4. 1802. 1 árkus. — Gymnasii Aug. Conf. Sopron Elegia in Obitum Clar. Jon. Wietoris ib eod. 4 — Am Grabe des tit. H. Jonat. Wietoris ib. eod. (Cat. Bib. Nat. Supl. II. 13. colt. 520.) Nem sokkal az előtt hólt meg fenn nevezett férjfi elmével birt, 's a' Könyvekben jártos társa is, kinek emlékezetére illy munkák adattattak ki: Denkmal des Beileids unsers Würd. Freundes und Amts Bruders Jonat. von Wietoris bey Beerdigung seiner innigst geliebten Gattin Rosina von Schneller Oedenburg fol. 1. Arkus (Cat. Bib. Nat. supp. II. 115.) Ismét, Halasi Mich. Trauer Empfindungen am Grabe Frau Rosine von Wietoris geb. Schneller Oedenburg fol. 1. Arkus (B. N, Suppl. II. 520).

A' boldogúlt Professor jó Hazánkfiának tudományos törekedéseiről emlékezik Horányi Memor. Hung. III. 566. valamint Krantz illy nevü Könyvében: Gesund Brunnen der Oestereichischen Monarchie 131 old. Communicativus, az az mindenes nézetét mással szivessen közlő embernek mondja őtet. *) Nyomtatásban olvastatik illyen munkája: Unsehlbarkeit des gemeinen Wahren sprichworts: Koemmt zeit, so Koemmt auch Rath — Wurde in dem Edlen Beyspiele des Hochadeligen Hochzeit paars des Hern Andreas von Torkos u. s. w. und der Jungfer Sophia Christiana von Artner bey erwünschter Feuer Deroselben erfreulicher Ehrentages in einem ungekünstelten Reimgedichte endecket von J. J. W. in J. 1764. Oedenburg bey J. J. Siess. fol. 1 árkus (Cat. Bib. Suppl. I. 584.) Kéz iratba birom illyen munkáját: Schema in conscribendam olim

*) Károly, Jósef, Julián fiai mind érdemes Emberek lettek, de mostani hol léteket nem tudom; méltóztassanak a' közlött leirásban található részeket bétölteni, midőn olvassák azon rendeket,

Geo-

Geographiam S. Evangelicam Ecclarum et Scholarum 1780. Bredetzky említi más illy nevü kézirását is: Planum emendandi Gymnasii Sopron l. Waechter és Kleinmann allgemeine practische Bibliothek für Prediger und Schullehrer, a' hol Wietoris élete bővebben adatik elö. II. 392 396.

Emlékezetet érdemel végtére Wietoris Tudós Hazánkfia életének leirásában, hogy a' mit időről időre gyüjtögetett a' Hazai dolgoknak világositásokra (iratott pedig egyet-mást Deákjaival, kiket e' végre szép szókkal szokott megnyerni), azokat használhatja mind egyre édes Nemzetünk Nagy Méltóságú Grof Széchéni Ferentz Zászlós Úr Eö Excellentziájának példás adakozásából, ki által megszereztetvén b. Wietoris gyüjteménnye Hazánknak ajándékoztatott, 's a' köz jóra' szenteltetett kegyessen. Cat. M. SS. C. B. N. II. 138. III. 191. 477. Megesmérem én is hálaadással, hogy a' mit jó Hazafi Tanitom körül láttam e' részben, az tett engem is figyelmetessé és szemessé a' gyüjtögetésben. Maradjon tehát közttünk áldásban a' nem magának élö, hanem a' köz jóra világot gyüjtö Hazafinak neve, 's érdeme.

Hrabowszky György.

---

4. A' Magyar Útazók.

A' Cultura, és Tudományok igen sokat nyernek olly Férfiaknak útazásai által, kik elöre tudományos kiformáltatással birván a' külföldet olly czélból látogattyák meg, hogy a' mi jelest, hasznost, különöst vesznek észre a' tudományos és polgári tárgyokban önnön tökélletesü!ésökre, 's a' köz jó elömozditására fordittsák. Illy szándéktól viseltetvén, hivatalbeli Tudománnyaik bövitése végett bejárták legközelebb Európának leg viragzóbb részeit két becses Hazánk Tudósai. Nagy Tudományú, 's érdemü Literatorunk, a' Királyi Universitásnál Aesthetika rendszerént való Oktatója, több T. Vármegyék' Tábla Birája, Schedius Lajos Úr, Ifjú Ittibei és Elleméri Kiss Ernest Törvény Tanuló Urral, 's Fijával Schedius Lajossal, a' szép Mesterségek, és Philosophia Doktorával, a' Királyi Tábla felesküdtt Jegyzöjével mult Augustus' 24-dikén

Olasz országnak, eme Szép Mesterségek és Tudományok hazájának vette útyát, és Fejérváron, Keszthelyen, Varasdon, Zágrábon, Karlstadton, Lajos-úttyán, Fiumen, Trieszten, Velenczén, Páduán Ferrarán, Bonóniàn, Cesenán, Sinigaglian, Anconán, Loretumon, Maceratán, a' Apennin bérczeken, Folignon, Spoleton, Ternin, Civita Castellánán által Rómába érkezett; innét Neapol városának, és vidékének, Herculanum, Pompeji, Puteoli, és avernus tó 's a' t. különösségeinek megteketésére költözött. Ismét Rómába viszsza térvén, Viterbo, Siena, Florentia, Livorno, Pisa, Lucca, Pistoja Városait meglátogatta. Florentiából kiindúlván Bononiát, Modenát, Parmát, Piacenzát, Lodit, Mediolannumot, Páviat szemlélte meg; innét Cremona, Mantua, Verona, Vicenza, Treviso, Görcz Városokon, Istria, és Stajer tartományokon, Grécz, és Bécs fő városokon Haza érkezett November' végével. Rómában 18. Neápolban 14. Florentiában 9. Mediolanumban 9. Velenczében 9. napokig tudakozódott. Nemzetünk és K. Universitásunk' becsét, 's dicsöségét mindenütt szemmel tartotta; bő 's tudós észrevételiből, mellyeket gyüjtött, reménylyük, hogy idővel részesiteni fogja Hazánkat. Ezen becses útazónak Velencze Városában két olly kéziratok akadtak kezébe, mellyek nyilván Mátyás Királyunknak voltak szánva, de halála miatt el nem vitethettek. Egyik igy kezdődik: Divo Mathie Pannonie et Boemie Regi Principi Invic. Antonii Bonfinii Traductio in Architecturam Antonii Verulini pie dicata prefacio". Másik magában foglalja ezen Irókat: Martian Capella de Nuptiis Mercurii et Philolog. — Alan de Plantarum natura. — Consultum de Rhetorica — Albaldum de Minutiis. —

Nem különben Astronomiai esméretinek bővitése, 's tökélletesitése végett N. T. Tudós Tittel Pál, Egri Érsekségbeli világi Pap, a' Szép tudományok, és Philosophia Doktora, az Egri Csillag-vigyázat' Igazgatója, és Astronomusa meglátogatta Német birodalomban, Franczia és Angol Országban a' legnevetesebb Csillag-vigyázatokat. Volt Bécsben, Münchenben, Gothában, Göttingában, Manheimban, Parisban, Londonban, Oksfordban Grenwichben 's a' t. Több mint két esztendei külföldön mulatása közben az egy Grenwichi Csillag-vigyázatot kivévén sohol a' Budainál külömbet nem talált. Jeles könyv gyüjteménnyel rakodva, múlt December 23kán érkezett Budára. Ezen Becses és Tudós Hazánkfiától, reménlyhet-

tyük, hogy útazásinak nyereségeiről kivánt tudósítást fog tenni. —

Kertészi esméretinek szaporitására és tökélletesitésére, a' legjelesebb Laxenburgi, Schönbrunni, Stuttgartti, Császári és Királyi kertekben tanúlgatván, mostan Páris Városában gyakorollya magát Bene Gergely Földink, ama köz hasznú Keszthelyi Georgikonnak nevendéke; Ő annak halhatatlan érdemü Szerzőjétől F. M. Festetics György Gróf Úrtól, Cs. K. Titkos Tanácsostól küldettetett ki ezen útazásra. Eránta Ő Excellentziája Báró Podmaniczky Jósef, Bács Vármegyei Fő Ispány, és Cs. K. Biztos hazafiúi érzésinek nyilvánvaló bizonyságára illy tudósitást teszen: Párisból Sept. 24kén 1817. Bene Gergely ifjú Kertész, néhány holnapok előtt ide érkezett. Nagy aggódással volt, hol találhasson mesterségbéli maga gyakorlására, 's kertészi esméretinek bővitésere alkalmatos helyet, hogy mind azon hasznokkal élhessen, mellyeket Páris Városa a' tanúlni kivánó Kertésznek telyes mértékben szolgáltat. Minden kertek és Kertészek ez izben annyira el voltak telve mivesekkel, hogy őket elbocsátani kénteleníttettek; nem hogy ujjakat, kivált idegeneket fogadhattak volna fel. Számos, hijába való próbatételim utánn szerencsém lőn őtet Vandemonti Herczegnénél Szirennében elszerezni; végre méltán híres, és nagyra becsült kereskedésbeli Kertész, Cels Urnál bészegődtetni, ámbár csekély bér' fejében. Hazafiúságon kivül, melly előttem nagy inditó ok, eránta való gondoskodásra birt engem az a' tekéntet is, hogy ezen hasznos foglalatosságra a' Georgikonban formáltatott ezen' minden dicséretre méltó ifjú Ember. — Ő Stuttgartban állhatatos szorgalma által helyes Praktika Geometriai esméreteket szerzett magának; 's ezek által Vandemont Herczegné különös gyönyörködtetésére az ő egész Hazi kertyét fölmérte, és papirosra rajzolta. Maga viselete ezek mellett fedhetetlen és buzgósága határ nélkül való. Reménylhetni, hogy ama nagyra viteleket, mellyeknél fogva az itt való Kertészek a' növevények' tartásában, szaporitásában, és tenyésztetésében, 's általlyában a' kertészi munkákban másokat meghalladnak, illendőképp kitanúllya, 's idővel derék csinositó kertészszé válik. — Igen örvendetes nékem az az eset, melly ezen ifjú emberrel engem megesmértetett, hogy neki némünémüképp használhassak. Kimondhatatlan örömmel felelek én ama szamos tudakozódásokra, mellyek

mindennemű sorsú emberektől tétetnek a' Georgikon, 's ennek szép intézeti eránt, ezekről közönségesen méltán dicséretes említés tétetik. Az itt való Gazdaságbeli Társaság' minden tagjai, nevezetesen Ywart, Tessier, Huzard, Silvestre, Thouin az Georgikon felől jelessen tudakozódtak. — Báró Podmániczky Jósef. Illy tudományos útazókat többeket kívánunk esztendőnként Hazánknak.

Y.

---

5. Szerzemények.

A' Magyar K. Pesti Universitásban Ő Cs. K. Felsége rendeléséből ezentúl a' Philosophiai tudományok három esztendők által fognak előadattatni: e' rendel I. eszt.ben mindenik Semestrisben a' Theoretika Philosophia hétfőn, kedden, szerdán, pénteken, szombaton reggel 8—9 óráig T. Szűcs Prof. által önnön kézirata szerént. Mathesis pura hetfőn, kedden, szerdán, pénteken, és szombaton reggel 9—10-ig pénteken és szombaton délután 2—4-ig N.' Hadaly K. Con. által Makó Mathesise, 's Staindl Geometriája szerént. Természet' Históriája hétfőn és szerdán délutánn 3—4-ig T. Faliczky Prof. által Mitterpacher munkája szerént. Universalis Historia, hétfön és szerdán délutánn 2—3-ig T. Keresztúri Prof. által önnön munkája szerént; Religyió Tudomány pénteken délután 2—3-ig T. Popol Prof. által önnön M. S. szerént. A' Görög nyelv: Szombaton d. u. 2—3 T. Schedius Prof. által a' Budai Gramm. és M. S. szerént. A' Magyar nyelv: kedden reggel 10—11-ig Czinke Prof. által M. S. szerént. — II. eszt.ben mindenik Semestrisben: Universalis História: hetfön, szerdán, pénteken, szombaton, reggel 8—9-ig T. Keresztúri Prof. által önnön könyve és M. S. szerént. A' Classicus Auctorok kedden reggel 8—9 ig T. Schedius Prof. által. Válogatott darabokban. Physica, applicata Mathesisel egygyütt hétfön, szerdán, pénteken, szombaton reggel 9—10. délutánn 2—3-ig T. Tomcsányi Prof. által, Horváth' munkája szerént. Numismatika és Archaeologia kedden reggel 9—10-ig T. Weszerle Prof. által Eckel fordítása, és M. S. szerént. A' Theoretika Philosophia folytatása, és a' Practica hétfön, szerdán, pénteken, szombaton délután 3—4-ig Sels' munkája

szerént. Religió Tudomány kedden reggel 10—11. T. Popol Prof. által M. S. szerént. Magyar Litteratura kedden 10—11. T. Czinke Prof. által M. S. szerént. — III. esztendöben, mindenik Semestrisben: A' mezei Gazdaság: kedden, szerdán, pénteken, és szombaton reggel 8—9-ig T. Faliczky Prof. által Mitterpacher K. szerént. Magyar Ország Prg. Historiája kedden reggel 8—9. pénteken és szombaton d. u. 2—3-ig T. Kereszturi Prof. által. A' Rationaria hétfön és kedden reggel 9—10 hetfön d. u. 2—3-ig T. Szarka Prof. által önnön M. S. szerént. Aesthetika az ékesebb mesterségekkel egygyütt: szerdán pénteken szombaton 9—10. T. Schedius által M. S. szerént. Architectura és Hydrotechnia: hetfön es szerdán d. u. 3—4. N. Hadaly Cons. által, önnön munkája szerént. Technologia pénteken, szombaton 3—4. T. Faliczky Prof. által Mitterpacher szerént. Diplomatika: szerdán d. u. 2—3-ig T. Schwartner Prof. által, önnön munkája szerént. Religio-tudomány: kedden reggel 10—11. T. Popol Prof. által. M. S. szerént. Magyar Litteratura: szerdán reggel 10—11-ig T. Czinke Prof. M. S. szerént. — Ezek pedig rendkivül adatnak elö: a' theoretica, és practica Astronomia a' Budai Speculában. A' Practica Geometria, Hydrotechnica, és Mappázás, két esztendök által hétfön, szerdán, pénteken, szombaton reggel a' Theoria ugyan télen 9—10, a' Praxis nyáron 9—10-ig a' polgári Architectura kedden és csötörtökön 9—10-ig T. Schmidt Prof. által Mayer, Eytelwein munkáji, 's önnön M. S. szerént. A' Mathesis sublimior azoknak, kik a' Philosophiát elvegzették két esztendök által: hétfön, szerdán, pénteken, szombaton reggel 10—11-ig Supplens által, Euler szerént. Paedagogia Sublimior hétfön, szerdán, pénteken, szombaton 4—5. d. u. T. Krobot Prof. által. Mechanika németül Vasárnap és Unnepnapokon 1/2 11 1/2 12 ig reggel T. Tomcsányi Prof. által.

2) Ö Cs. K. Felsége N. T. és T. Fischer Bertalan Urat, ki mint G. Szirmaynál házi nevelö, a' Diakovári Püspökségbeli Lyceumban mint Keresztény Erkölcstudomány Oktatója, Szent Szék Ugyéssze, 's Püspöki Titoknok számos és jeles érdemeket szerzett magának, a' nyilván valo visgaltatásban pedig magát megkülönböztette: a' Királyi Magyar Universitásnál Ker. Erkölcs-Tudomány rendszerént való Professoráva nevezni méltoztatott.

Y.

3) Azon K. Magyar Universitásban esztendő Nov. 29-kén Orvos Doktorságra méltattatott T. Bódog Mihály, Nemes Bikki Magyar Borsod Vmben. Diss. de Philosophematum omnis aevi, ac imprimis recentessimi in Theoriam mediam influxu.

Múlt Octob. 31-kén N. T. Gruber György, Kegyes Oskola béli Tanító Weszprémben: T. Spécz Antal, Egri fi, Törvények halgatója. T. Baghi Jos. Törvény Tanúló. — E' folyó esztendőben Jan. 13-dikán T. Carazeses Athanas, Rapsani fi Tessaliában; és T. Theodorvits Sánd. Percleszi fi, a' Banáti határ széleken, Philosophiai Doktorsággal tiszteltettek meg.

Y.

6. Oskolai Intézetek.

A' kegyes Oskolabéli Egyházi Rend, ideji jelentése szerént, Magyar Országban 25, Erdélyben 2), Gymnásiumokban foglalatoskodik csendes buzgósággal, 's annál jelesebb érdemmel az Ifjúság' tanitásában, 's nevelésében; 355 Tagokból áll a' két Magyar Hazában (ezek közzül 15. Laikus). Közülök 34. Philosophiai, 3. Theologiai Doktorsággal diszeskednek. Annál jelesebbek ezen Tanitói Rendnek a' Közjó eránt való érdemei: mennél inkább magános tanúlássokkal a' Literatura előmozditására is törekednek. Tudós tagjai több deák, és magyar kiadatott munkákkal megkülömbözteték már magokat. A' becses Magyar Irók közzül jelesebbek: Dugonics András, Benyák Bernárd, Endrődi Nep. János, Simay Kristóf, Hegyi Jósef, Nagy Leopold, Rosenbacher Ferencz, Kmeth Daniel, Groszszer Ker. Ján, Bélik Sigmond, Szemes Imre 's a' t. A' T. Sz. Benedek rendén lévő Szerzetesek a' Posonyi és Győri Akademiákban, és hat Gymnasiumokban; a' T. Praemonstratensis Szerzetes Kánonokok 6. fő és al Gymnasiumokban; a' T. Ciszterciták 3 Gymnasiumokban, a' Sz. Ferencz rendin lévő Szerzetesek 5. Gymnasiumokban, a' Minoriták kettőben foglalatoskodnak a' tanitással. 'S igy összveséggel a' K. K. Iskolákból 49. Iskolak a' T. Szerzetes Tanitó rendekre bizattattak, a' többi 14. Gymnasiumok Világi Tanitóknak hagyattak. Örömest fogunk egyéb T. Szerzetes rendek' esmértetésével is szolgálni, mihelyt-jelentéseiket veendjük.

Y.

A' Pesti Evangelika Valással tartók' községében jövő Húsvét Ünnepek utánn egy nyilván való Leány-tanító, és nevelő intézet nyittatik meg. Ennek elöljárójáva választatott Wildinfinger János Ur, ki, mint azon Iskola mellett Tanító, jeles tulajdonságai, és neveléshez értése által magát dicséretesen megkülönböztette.

Schedius.

Karloviczi Lyceum.

Doctor Rumy Director Úrnak szorgoskodása által, Eö Excellentziájának, az Erseknek, és Metropolitának engedelméből, a' beállott 1818 Oskolai Esztendöben bé hozattatott a' Görög Nyelv tanulása a' Rendes Tudományok közzé a' felsöbb Classisokba. Humaniorum Professor Zsivkovics Péter Ur tanitja a' kezdöket, a' már előre mentteket pedig tiszteltt Director Ur. A' Franczia nyelvet ugyan csak Director Ur a' folyó Esztendöben különösen tanitja. — A' Tanúlók száma a' múltt Esztendöben 153. volt, most 200. — A' múltt Esztendö Mind Szent Hava 18-kán az a' különös szerencséje lön a' Lyceumnak, hogy Császár és Császárné Eö Felségektöl, átalutazások alkalmatosságával, meglátogattatott, kikhez Baro Duka Tanúló, Director Rumy Úr által készitett Beszédet tartott Német nyelven, mellyet Ö Felségek kegyesen fogadni méltóztattak.

Királyi nagyobb Gymnasium Maria Theresiopolisban (Szabatkán).

Az 1817 Oskolai Eszt.ben 253. Tanúlót számláltt, azok között volt 29. nem egygyesültt Görög hitü. A' Humanitas 2-dik Classisában volt 51. Az Elsöben 44. a' 4-dik Grammaticában 30. a' 3 dikban 43. a' 2-dikban 39. az 1-söben 46.

Királyi kissebb Gymnasium Uj-Vidéken.

Az 1717 Oskolai Eszt.ben számláltt 106. Tanúlót, úgy mint a' 4-ik Grammatikában 29. a' 3-dikban 15. a' 2-dikban 38. az 1-söben 24.

R.

---

7. Új Találmányok.

Löbersorger Antal Óra tsináló Zlabingsban Morva Országban ollyan mesterséget talált ki, melly által a' hajók minden állati vagy tüzi erö nélkül a' viznek ereje ellen felfelé indittatnak, 's ezen új találmanyára Ö Felségétöl 10 esztendöre kirekesztö privilegiumot nyert.

Thümel Josef Mättyás alkotmány-mives (Machinista) egy ollyan viz emelö alkotmányt talált ki, mellyel egy 20 akótól 30-tzig való viz gyüjtemény és két embernek ereje által nem tsak minden nemü malmok szakadatlan mozgásban tartattathatnak; hanem egy embernek ereje által egy pertz alatt 25 kubik lábnyi viz is 12 lábnyi magasságra felemeltethetik 's általa mindennemü zúgó miveknél, a' Banyáknál, égéseknél 's t. e' féléknél a' legnagyobb haszon eszközöltethetik, söt az álló vizeken vagy tsatornákban lévö hajók is vonómarha nélkül mozgásba hozattathatnak, 's ezen új találmányára Ö Felségétöl 10 esztendöre kirekesztö Privilegiumot nyert. Th. A.

Herotech József, Pesti Orgona-tsináló számomra, egy ollyan asztali Orgonát készitett Pedáléval, a' mellyen maga a' játszó nem tsak a' fújót lábával nyomhatja, es rajta a' kezével jádszhatik, mint az eddig szokásban lévö asztali Orgonákon történt: hanem a' fújó nyomás mellett lábával is nem külömben, mint a' legnagyobb Orgonákon a' Pedálén játszhatik.

C. J.

A' Keresztes Urak' (Templariusok) Bálványozásainak nyomai felfedeztetnek. —

Az Emberi nem a' szövetségekre mindenkor hajlandó lévén, már a' legrégiebb idökben példáit adta Társaságokban lött kelésének. Magát a' Keresztényi Vallást is, a' mennyire kötelességeink tellyesetése által világi boldogitásunkat eszközli, egy Társaságnak, még pediglen minden ez elött valóknál egy tökélletessebbnek elismérjük: mellyben ismét más, szorosabb kötelezésü, és bizonyos tárgyakra tzélozó külömbféle szövetségek formálták magokat. Egy azok közül a' Keresztes Uraké (Fratres Militiae Templi), Kiket úgy, mint a' Rhodusi Sz. János Vitezeit, a' Késöbbi idö Veres Barátoknak egyaránt elnevezett, Kötelességek volt, Szentföldre útazó Szarándokokat a' X—XIII. Századokban, az ellenségektöl, kivált Pogányoktól mentteknek tartani, és Palestinának viszavételére inditott egész Kereszténységnek hadait földön, és tengeren ve-

zérleni, külömben pedig a' Jerusalemi Templom mellett fő lakhelyeiket tartván, vándorló Kereszténycknek szállást adni. Ki terjedtek ők nem sokára Europának minden Tartománnyiban, minthogy minden nemzetektől, Fejedelmektől, gazdagabb Vitézektől, kiknek buzgó vándorlásokban segitségül voltak, megjutalmaztattak, annyira hogy többnyire már minden Országokban, roppant várakat, gazdag lakhelyeket, nagy jövedelmű jószágokat birtanak. Azomban 1307. esztendőben, Frantzia Országban, hol leghatalmassabbak valának, és hol a' nagy Mesterjek is lakott, az eretnekek ellen felállitott inquisitio előtt, Bálvanyozás, és rút parázna vétkek miatt elarúltattván (Lásd Georg Leibnitz Codex Juris Gent. Diplomaticus, Gvelferbitii 1747. fol. Pax. altera p. 76, Acta ad Condemnationem Templarior) Filep Frantzok Királlya, azon Inquisitionak, es a' Romai Pápának meg kérésére, őket egyszerre elfogatta, Személyeket az Egyházi Rend megitéltésére bizta, gazdag ingó és ingatlan jószágaikat egyetemben V-ik Clemens Papának elrendelése alá engedte, ki azokat mind a' Szent-föld viszszanyerésére inditandó hadnak költségeire forditani kivánván, magának a' Kiralynak helyben hagyásával, és a' Viennai Concilium rendeleséből, Jerusalemi Sz. János Vitézlő Rendenek (Ordini Hospitalarior. S. Joannis Jerosolymitani in Rhodo) kormányozás, és hasznalás végett által adta, és a' Bünösöket nagy kincsök között a' világból kivégzette.

Illy szörnyű Történetnek valóságos okát el hinni — illy gazdag, nagy tekintetű, és a' világ szemei előtt, mindenkor legtisztessebb erköltsi szinben feltünő Társasságot, Udvözitönk' tagadásával, gyalázásával, Bályányozással, és undok parázna feslettséggel vádlani nem merte a' külömben rágalmazásra inkább, hogy sem ditsöitésre hajlandó emberi vélekedés, annyira, hogy e' gazdag Vitézi Rendet könnyebben öszve gyűjtött kintseinek irigy elfoglalásáért, hogy sem bűneiért, el törültettve lenni, és az ellene tett vádokat egyedül tsak a' kegyetlen kinzás által belőlök kisajtoltattakat, közönségesen tartotta.

De már most Hammer Ts. és K. Tanátsós Úr, a' napkeleti nyelvekben és Irásokban Udvari Tolmáts, midőn némely rézből öntött bálványoknak eddig ismeretlen betűit, a' Ts. K. Bétsi Régiség Gyűjteménnyében visgálná, olly feslett Allképekre akadott, mellyeken a' Keresztes Urak Rendében lévő

jeles Ferjfiaknak neveit, tsak ugyan napkeleti betükkel kimettzve találta; ennek utánna Cseh-Országban is, Clingenberg Vár düledékei között, több illy kö, réz, és tserép képzeletek, és ismeretlen irások kiásattak, mellyek tudós visgálódásait elö segitették. Kivánna a' K. Tanátsos Úr Hazánkból is némely esméretlen irásokat nyerni, hogy azokból hasonlóképpen tzéllyára szolgáló tanúságokat vehetne; de leginkább fellül említett balványokat képzelö réz, tsont, kö és tserép maradványokat magával közöltettni, hogy ezen Történeti kétségeskedés valódi maradványokkal bébizonyittassék; és mind a' Frantzia Király, mind pédiglen az akkoron itélö Egyházi Szék, a' népnek közönséges nehezteléséttöl fel szabaditasson. Magyar Hazánkban ugyan a' Keresztes Uraknak hiré, már tsak tölök el nevezett határok, és helyek nevezeteiben, mellyek azolta Keresztúrnak hivattattnak, egyedül fentartatott. Három Lakhelyeiknél, Aurana, Esztergom, és Keresztes Komlós; történét iróink többet tudtomra nem említnek; de épülettyeiknek düledékjeit sem szemlélhettyük, annyira elpusztúltak. Említi a' köznép veres barátoknak Klastromjait — de ezen nevezetet a' Jerusalemi Sz. János Rhodusban Lakó Vitéz Rendre is kiterjeszti, és ugyan azokra, kik még Mohácsi Veszedelem után is, nem tsekély joszágokat birtak túl a' Dunán fekvö Vármegyékben. Mennyivel ritkább annyival bétsesebb volna a' Nagyságos Tudósnál, e' tisztelt munkának: die Fundgruben des Orients" kiadojánál, ha hazánk' elpusztúlt vidékei azon egynéhány réz képzeletiken kivül, mellyeket szóllitására azonnal felküldöttem, több illyes maradványokat elöállithatnának, mellyek által a' Keresztes Urak jeles történeteit nyomossabban mint Gürtler, Murr, Nicolai, Vogel, és a'mi Kovachichunk megvilágositathatnánk.

Már tölem felküldetett darabokat is szives köszönettel fogadta említett K. T. Úr, noha azok közt tsak egy rézböl öntött, Tsillag formára készült, és fegyverrel paissal abrázolt álképet állitott ollyast, melly visgálodásának nagyobb elömenetelére szolgálna, mellyet is Tudós munkájának: „die Fundgruben des Orients" most ki jövö hatodik kötettyének elsö darabjában, és rézre metzve elö adni, és mélységes észrevételei által megvilágositani fog.

8. Igazítások.

A' Tudományos Gyüjtemény 6-dik Kötetének Bécsi Kronika által lett megvisgáltatása 102-dik szám alatt.

Tudjuk a' Kronika következendő évre ki bocsátott Jelentéséből *) Tudományos Gyüjteményünknek a' Recensiok számába lett helyheztetését, történt, 's történendő Recensióját; abból kiki gondolhatta folyó Irásunk' valóságos, 's tudós megvisgáltatását. Sajnosan jelenhetni azonban, hogy az emlitett számban 6-ik Füzettye Tud. Gyüjteménynek semmi tudós megvisgáltatásnak billyegét nem viseli, 's mást bé jelentésnél nem is tulajdonithatni nékie. Hogy a' tudós megvisgáltatás, tudós kifejtegetésekből, 's bébizonyitó okok előhordásából, a' megvilágositó észrevételek egyenes, valódi, bátor, igaz jelentésből; a' Könyv foglalattyának tellyes, 's hiv elő adásából álljon; azt a' Referens Ur is tudni fogja **): de hogy csupán illyen jelentések; ez jó — amaz rosz, ez csupa theoria, unalmas, nem foglal magában semmi szépet; meggyőző, 's fő inditó okok lehessenek a' recensióban, helytelennek vélem eggyütt fogja lelni a' Ref. is; különben haladatlanul diszeskedik a' Recensió névvel, 's nem is kelletek a' Jelentésben folyó Irásunkat a' Recensiok ***) közé számlálni; a' Kronikában pedig, mint bé

*) Ankündigung der mit einer Österreichischen Literatur-Zeitung verbundenen Vaterländischen Blätter, Jahrgang 1818.

**) Helyesen mondja Kazinczy az Erdélyi Museum első Füzettyének 89-dik lapján „Én azt hiszem, hogy a' Nemzet izlését, semmi nem tisztithattya inkább, mint a' bátor de igazságos Recensió (az az, okokkal bébizonyitó). A' feddelenség legbiztosbb paizs, azt mondja egy görög Iró, és a' lelki esméret nyugtató szava.

***) A' már emlitett Jelentésben igy szóll. „Unter den mehr als 500 hier recensirten Österreichischen Schriften verdienen vorzüglich erwähnt zu werden", tehát már nem Andeutung, mint az 1816-ik évi Vaterländische Blätter 104 számában jelentetett a' Kronikáról, hanem valóságos

jelentés, rendesen az Intelligenzblattban érdemel helyet. Légyen a' Recensio ollyan, millyent az első, 's a' harmadik Füzet érdemlett, 's hasonló Felelettel fog a' Recensio megdicsöitetni. — Korán sem kivánunk érdemetlen dicsöséget az igazságon kivül. — A' literaturában dictátori Ton nem uralkodhatik; különben hanyatlanak a' szép mesterségek.

Felelek itten a' 7-ik ponttyára a' jelentett számnak, hol igy szóll a' Ref. Meszlényi Úr értekezéséről. „Die Idee ist nicht übel, aber unser Meinung nach, in Hinsicht der Mehrheit, besser auf der Karte, als in natura auszuführen". Ezt igy mondani szintén könnyü volt a' papiroson; de szerettük volna az okokat olvasni rövideden, hogy lett volna szerencsénk meggyözödni; mig ez nem történik, addig a' csupa egyes szóval kimondott itélet gyarló. Ha a' Meszlényi Ur értekezése tökélletes kivégezhetöségéről önn tapasztalásából nem lett volna meggyözödve, azt olly tiszta, 's buzgó lélekkel másoknak nem ajánlotta volna. Eppen értekezése béküldésekor birta ö nemes Familiáját szint azon eggyes osztályra, mellyet értekezésében közre bocsátott. Már most Velenczén minden Nemes Familia egy táblában birja Ösi részét, mentt lévén azon nehézségektöl, mellyek ez előtt, a' Birtokos 's Jobbágyok öszve zavart Telekeikkel neveltettek: minden Földes Ur földit tetszésére mivelheti; azokat telekekre ereje, gazdálkodása, 's plánja szerént elosztbattya, 's mivelheti önn hasznára, mint legjobbnak véli. Jól tudta mind ezeket Mesz. 's fontos okokkal hasznos föltételit jó következésekkel a' Familia eleibe terjesztette: elérte czélát, 's maradéki áldani fogják tetemeit.

Hasonlóúl nyertek a' Jobbágyok is: mert ezeknek is külön lévén Szántóföldeik, Réttyeik, 's Legellöik, menttek sok nehézségektöl; Urbarium szerént pedig elosztott Földeiket gyorsabban, 's hasznosabban mivelhetik; azért Dézmát adnak, 's robotolnak. Íme igy értette ezt Mesz. Ur. Árendába adni Jobbágyoknak az Urbariális földeket, nem ollyan Újság, mellyen

---

Recensio, mivel a' Jelentésben előadott Munkák megvisgáltatása, Recensio név alatt jelentödik. Méltán tehát lehet kivánni, 's óhajtani, hogy a' Recensio annak rendje szerént történnyen.

a' Ref. fönt akadhatna; ezt több Familiák is cselekszik: de a' Földes Uraságok másoknak engedhetik Árendába Jószágaikat, mert nem a' Jobbágyoknak is? így Vatai Familiától Kis-Köröst számos évekig birták a' Jobbágyok. A' Fölséges Kamara is kiadni szokta, és adja is Jobbágyainak mivelhető földeit. Lässa tehát a' Ref. dass die Idee nicht nur auf der Karte; sondern auch in natura sey ausführbar. Így talán felelni ist kein Temperamentsfehler. Az igazságos itélő a' Tud. Gyüjtemény 6-ik Füzetében lévő Redactio feleletét, az ott előadott mocskolódásokra mérsékeltnek nézheti: Spanischer Groszinquisitor — Caecus de colore, — kár volt a' papirost reá veszteget ni — nein, die sind keine Unhöflichkeiten, es ist auch kein Temperaments Fehler, mert ki is gondolhatná, hogy a' megvilágosodott Bécsi pallérozott üdő Írásban illyen, 's más udvariságok jelennyenek meg — 's még is a' megsértett rész ne védelmezhesse magát, sőt a' megsértett résznek abban, a' miben helytelenül bánt, adjon Udvariság leczkét: ez annyit tészen, „a' más szemében a' szálkát meglátni, de a' magáéban a' gerendát nem". Ime így ragadtatik el az indulat, 's így iparkodik azt elpalástolni!!! Auf diese, und noch andere dort vorkommende Unhöflichkeiten wird hier nichts erwiedert, — Szép virtus, nemes föltétel a' Referenstől az udvariságot követni! De kár hogy mindjárt a' föllebb emlitett szavak után el áll attól, 's így folytattya „der gleichen Temperamentsfehler sind unter der Würde des Ref." mert Temperamentsfehler, és Udvariság (Höflichkeit) a' Referensnél Synonimak, chacun à son gut.

Tud. Gyüjt. 12-dik K. 132. l. eránt.

Th. A. a' föllebb emlitett kötetben, 's lapon, emlitést tévén a' Pesten tartatott Reformatio Jubilaeuma Ünnepléséről, 's az alkalmatossággal közönséges adakozásból béjött pénzről, azt mondja: hogy ugyan az, Gróf Széki Teleki Lászlónénak, született Báró Mészáros Johannának, mint a' Budai Pesti Asszonyi jóltévő Egyesülés Elölülőjének adatott által. Ez hibás kifejezés; és valóban csudálni lehet, hogy Th. A. mint Pesti lakos, nem tudta a' Budai 's Pesti Asszonyi Jóltévőség' Egyesülésének elrendeltetését; mellyet bőven előadott a' Budai Újság; de külömben már ez előtt is közönségesen tudva volt

's tudni is lehetett, hogy a' Budai Asszonyi Egyesülésnek Elöülője Gróf Sándorné, a' Pestinek pedig Gróf Széki Telekiné. Első alkotásában, az Asszonyi Egyesülésnél Budán 's Pesten Fö 's Köz Elöülő méltosággal élt Ö Herczegsége szeretett Nádor Ispányunk' Hitvesse, Ö Herczegsége kimúlása után, Gróf Sándorné a' Buda Asszonyi Egyesülés' Elölüllö tisztében példás buzgósággal, 's fáradhatatlan szorgalommal jeleskedik, 's kész minden órában az ügyefogyottak' segedelmére cselekedettel, 's tanácsal. Adjuk meg kinek kinek az érdemet.

Moldoványi Antal.

Kinyilatkoztatás és Kérés.

Az 1817-dik esztendei Tudományos Gyüjteménynek XII-ik Kötetjének 88. lapján T. T. Kazinczy Ferencz Urnak ezen szavaira:

„Szentesi Prédikátor és Professor Sipos József",

* jegy alatt, W. aláírással tevödött egy jegyzés, melj szinesen S-t azzal vádolja, hogy az magát valamelj tudósításában Szentesi Prédikátornak irta volna, és arról egyszer'smind a' Prédikátori 's Professori nevet letépi, 's illetlenül a' Mesteri nagy nevet megvetö kevéjség' bünébe keveri.

Hogy a' Tudós Közönség lássa, a' mit látni kell: szükségesnek itéltem azon jegyzésre nézve ezen Kinyilatkoztatást tenni. T. T. Kazinczy Ur tévesztve irá ugyan S-t. Szentesi Prédikátornak: de nem az ö Hiradása után. Sipos Jó'sef soha semmi nemü Hiradásában Szentesi Prédikátornak magát nem nevezte. Mert tudja ö azt, hogy az a' nevezet csak a' rendesen Prédikátori szolgálatra hivottakat, 's azt követöket illeti, ha azok ö nála más tekintetben ranggal alább állanának is. Világ elött S-nak egyéb Hiradása nem jelent meg, hanem a' meljet az Oskolai Tanitók' Tárhaza eránt tett. Ebben pedig, (mint azutánn a' Könyv Tzim-lapjára is nyomtatódott) magát igy irja: Sipos Jó'sef Prédikátor, ez i. sz. (az az: ez idö szerént) a' Helvétziai Vallástételt Követök Szentesi Oskolájában első Tanitó. — Prédikátornak igen is irta és irja magát; mert a' mint W. Ur, és akárki is a' Debreczeni és Békési T. T. Esperestségektöl, és a' Duna Meljéki F. T. Superintendentia T. T. Elöljáróitól megtudhatja, a' Refor. Ekklé'siában való

Prédikátorságra 1802 eszt. April. 27-én Debreczenben kibotsáttatott; 1804 Május 7-én pedig, a' Duna Melléki Fő Tiszt. Superintendentiának Dömsödön tartatott Gyülésében azon szent Hivatalra fel is szenteltetett, és Rendes Prédikátorságra rendeltetett; közelebb pedig mint rendi szerént valóságos Prédikátor, a' Békési T. T. Esperestségnek 1816 eszt. Oct. 23-án Ötsödön tartott Gyülésében, azon T. Egyházi Vidék Consistoriumának Assessorává is választatott. Ha tehát élhet valamelj Tek. Vármegye' Tábla Birájának nevezetével, ki azzá választatott 's kihirdettetett, ha soha azon T. Vármegyének Táblájánál még nem ült is: miért ne lehetne Prédikátornak nevezni azt, a' ki már valósággal is tett Prédikátori szolgálatot tehet és tesz most is nem egyszer, mikor kivántatik? — A' mi pedig a' Mester nevezetet illeti, a' jegyzésben lévő W. Witz gyalázatosságára sokat lehetne mondani: de a' jó út mutatójának, nem illik félre menni. Ki az Evangyéliomot esmeri, elég azt Mát. 23 r. 8 v. útasitani. De még Magyarok vagyunk mi, mi szükségünk a' Meister szülte Mesterre a' Tanitó helyett? Ellenkezik ez a' T. T. Rec. értelmével, kit én sok tekintetben betsülök, és sajnálom, hogy tsupán a' szók újjitása eránt nyilatkoztatta értelmét, az egész beszéd alkotásáról pedig hallgat, a' miben meghallattni még inkább szeretnénk. Mert a' betsülettel itélő, ha nem eggyezne is velünk, betsületet érdemel és nyér: és én hiszem, hogy ha Tek. Kazinczy Ur S-nak a' Nyelv-mivelés dolgában való vélekedését láthatta volna, a' felhozattakról való itélet-tételben is más tekintetet tett volna. De légyen elég.

Kérésem ez: a' mit a' megsértett betsület védelmezése kivánt, ne tartsa senki kihirlelésnek; a' TT. Redactio pedig soha se engedje meg azt, hogy hozzája, bebizonyithatásra való köteleztetés nélkül, mást személyében legkevésbbé is kissebbitő tudósitások adódjanak; ne engedje, hogy a' betses Gyűjtemény iljenek által alatsonyittassék, 's a' Nemzet jó neve motskoltassék.

S.

9. A' Nemes Jász, és két Kún Kerületek Közönségeinek!

Bizodalmas Jóakaró Birák Uraimék!

A' Tudományos Gyüjteménynek kiadója Trattner Ur, engemet is megkért azon Bizodalmával, hogy, mivel ezen Munkának mind Betsét, és Érdemét esmérem, azomban Honnyi Magyar Nyelvünknek virágzását is elősegiteni buzgó szivvel óhajtom; a' Kiadó Urnak Hirdetménnyét adnám értésekre több Erdemes Hazámfiainak; hogy a' Nemzeti Csinosodásnak elősegellésében, ezen munkának megszerzésével, 's olvasásával Hazafi részt vennének.

Ezen Tudományos Gyüjtemény, a' mellett, hogy a' Kiadó Urnak Liberalis Hazafi gondolkodása által tsekélységbe; vagy is minden Darab csupán 1 fl. 30 krba kerül; még is olly válogatott Tárgyakat foglal magában, mellyek minden sorsú, rendü Olvasónak hasznára, és haszonnal egybekaptsoltt mulattságára is szolgálnak; Czéllya pedig azon dicsőséges Nemzeti törekedés, mellyben minden Jó Hazafinak kezet fogni, és ha tsak parlagos vadsággal, vagy szembetünő tudatlansággal kérkedni nem akarunk; ezen diszes Hazafi czélt, legalább is azon Gyüjteménynek megszerzése, és megolvasása által elömozditani illendőnek, és szükségesnek is tartanám.

Még Honnyi Nyelvünk él; él addig Nemzetünk is; a' ki tehát Nemzetét szereti, az egyedül a' Nemzeti Nyelvnek elősegéllése által éreztetheti azzal Magyar indulattyát; az Isteni Gondviselés ezen maroknyi Nemzetet annyira felmagasztalta, hogy Századok alatt kiálván minden viszontagságokat; Nevét, Nyelvét, és Nemzeti Béllegét, vagy is Honnyának Buzgó szeretetét mái napig bámulásig fenntartotta! söt példa nélkül való buzgó törekedése által annyira jutott; hogy Fiait Anya nyelveken Tudósokká, és Nyelvét Europa legtsinossabb Nemzeteinek Tudománnyi kútforrásává tette.

Ezen Nemzeti Virágzásnak ditsőséges elömozditásában, hogy minnyájan tehetségünk szerént részt vegyünk, minnyájunknak kellemetes kötelességünké válik; ha vannak Honnyos Társaink közül, kik felező Tehettségeiket édes Anya nyelvünkön Tudományos Tárgyaknak Irásokra fordithattyák: illik, hogy

mi

mi azoknak megolvasásokban találllyuk Nemzeti büszkeségünket, 's örömünket.

Magyar Nyelven úgy sem olvashat egyébb, hanem ezen egyedül való Haza a' Világon; és ennek is hányad része az, ki annak tiszta tejét szopja? Es ismét hányad része az, kiben az Olvasásnak kivánsága felélledhet? És ismét hányadik lészen az, ki a' Nemzetnek virágzását Hazafi szivére vészi, és keszségével, 's költségével elősegiti?

Illy akadályokat hengeritünk mi el; a' midőn Nemzeti Nyelvünknek felélledését Honnyos Társaink által költ munkáknak, jelessen pedig most legközelébb ezen Tudományos Gyüjteménynek megszerzése, 's olvasása által felsegiteni igyekezünk!

En részemről azon szives ajánlást tészem, hogy a' ki ezen ide kaptsoltt Hirdetményben bövebben elő adott Tudományos Gyüjteményre praenumerál, vagy is egész Esztendőre a' 12. Darabokért Pesten helyben meghatározott 18. flkat kezemhez lefizeti; én gondoskodni fogok mindenkor, hogy annak Darabjai holnaponként kihozattassanak; és én kinek kinek helybe ki is fogom küldeni: melly előre való fizetésről, akár a' Nemes Közönségek magok, akár az érdemes Privatus Urak fognak praenumerálni, a' Nemes Közönségeknek érdemes Notáriussai által teendő szives Tudósításokat Hazafi bizodalommal el várom; hadd lássa meg az egész Nemes Magyar Haza; hogy a' Jász, és Kun Nemzet Honnyának boldogitására nézve ezen útat sem hagyta figyelem nélkül; és valamint Irókat, úgy Olvasókat is termékenyen nevel kebelében: nékem a' lészen egyedül való gyönyörüségem, ha az előre fizető Uraknak Esztendőnként kinyomtatandó Lajstromában azt fogom örömmel, és ditsekedve megmutatni; hogy a' Jász, és Kun Nemzet már a' Tudományok Anya Nyelvén való kezdetével fő eszköze volt a' Nemzeti Litteratura disze felderülésének!

Ki többnyire Hazafi várakozással, és szives tisztelettel vagyok, Jasz-Berényben die 1-a Januarii 1818.

Kész köteles Szolgájok
Mihálkovics Jósef
Districtualis Fő Notárius.

10. Új Könyvek.

1) Missale Romanum ex Decreto Sacro Sancti Concilii Tridentini restitutum S. Pii V. Pontificis M. jussu editum, Clementis VIII. et Urbari VIII. auctoritate recognitum, in quo Missae novissimae Sanctorum usque ad SS. Dnum nostrum Pium VII. accurate sunt dispositae. Fol. 1817. Budae cum 4 fig. (Ez a' nyomtatás a' K. M. Universitás műhelyének különös dicsősége; a' papiros jó és szép; a' betük helyesek, és ékessek; a' négy kép és egy előlap — metszések igen csinosak 's mesterségesek: Szóval e' munka a' Magyar országi nyomtatás-tudománynak jeles bizonysága).

2) Analyticae Institutionum Lingvae Hungaricae pars tertia. Auctore Francis. Verseghy Budae 1818. 8. p. 1138. (E' derék, tudós munkának ezen harmadik része legbövebb, 's legjelesebb. Érdemes volna, hogy azt valamellyik Hazai Tudósunk az ő becsére méltatná).

3) Hartleben, Fr. Jos., Dictionarium Paroemiarum, idiomatum, et expressionum figuratarum, lingvae latinae selectiorum cum notis historico-mythologicis et proverbiis lingvae germanicae. 8. maj. Pestini. Hartleben 1818. 3 fl. 45 xr. (Ez a' becses munka T. Röszler Károly Budai németh Ujság irójától különösen ajánltatott).

4) Versuch eines topographisch-mineralogischen Handbuches von Ungern. Ein Taschenbuch für mineralogische Excursionen, Reisende und Sammler Vaterländischer Producte aus dem Mineralreiche. Zusammengetragen durch Andreas Zipser Prof. und Vorsteher einer weiblichen Erziehungs Anstalt zu Neusohl in Nieder Ungern, und mehrerer Gelehrten Geselschaften Mitglied. Oedenburg 1817. Fr. Wigand 8. (Ez a' Magyar Ország ásványinak esmértetésére kivánatos könyv a' Bécsi Kronikának ideji második darabjában megdicsértetett).

5) Klinger, Georg, Katechetische Beiträge zur näherer Anwendung der Christkatholischen Glaubens und Tugendlehren, für die dem erstern Religions Unterrichte mit Fortschritten entwachsenen Töchter gebildeter Familie. Nach dem apostolischen Glaubensbekenntniss, und Vaterunser geordnet. 8. Pesth, Hartleben 1818. 1 fl. 30 xr. (A' Tudós Szerzönek e' czélra alkalmatos munkája különös ajánlásra érdemes).

6) Ujj Testamentom, az az: a' mi Urunk Jésus Kristusnak újj szövetsége. Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár. Kiadta K. Sz. Pethe Ferencz. Pesten Trattner 1817. 8. (Ezen új Testamentomi Sz. Írásnak hibátlan, csinos, és olcsó Kiadása által a' Tudós, és fáradhatatlan Irónk új jeles érdemet szerzett magának).

7) Magyar Nyelv-tanitó Könyv; mely a' Magyar Beszédnek és Irásnak szabássit megitélve, gáncsolva, és megválasztva adja elé, Irá Szerents Várassának Plébanussa Kassai Jósef. Sáros Patakon, nyomtatá Nádaskay András 1817. 8. 468. l. — árúlja Eggenberger 3 fl. 45 xr.

8) A' Pápa, a' Kátholicismusra, avagy az Anyaszentegyház közönséges voltára nézve. Nagy Szombatban, Jelinek Ventzel' betüjivel 1817. 8. 24. l.

9) Nexus Papae cum Cathòlicismo, Opusculum Anno 1816. Lucernae apud Helvetios editum, e Germanico nuper Hungarice, nunc latine redditum. Tyrnaviae Typis Jelinekianis 1817. 8. 23. l.

10) Elmélkedés a' Reformatio harmadik Századjának Megünneplésérõl és az Augustana, 's Helvetica Vallástételt Követõknek a' mai kiderült világban lett Egyesülésekrõl. Irtá egy Felebaráttyának lelki Javát Szeretõ, 's kereső Keresztény. Nyomtattatott az Igazság' Országában a' Törvény' betüivel. A' Keresztény Hit mennyei Tanitójának Születésétõl 1817-dik Esztendõben. 8. 38. l.

11) Rendi az Isteni Tiszteletnek, mellyet kiván tartani a' Helvetziai Vallástételt követõ Debreczeni Keresztyén Gyülekezet, ezen folyó December 7-dik napjánn, a' Reformatzió Századonként elõ forduló Innepén, annak emlékezetére: hogy 1516 és 1517 esztendõkben kezdõdött viszsza állitódni a' Keresztyén Vallás az õ eredeti formájára a' szerént, a' mint az, a' Helvetziai és Augustai Vallást tételekben elõadódik; ezen alkalmatosságra készült némely új énekekkel. Debreczenbenn nyomtatta Tóth Ferencz 1817.

12) Elegia, Kedves emlékezetü Hermine Cs. K. Herczeg Asszonyunk hamvai felett. A' nagy méltóságú Aszszony-Egyesülethez. Cseresnyés Sándor Universitásban 4-dik esztendõre Orvoskodó által. Németre fordítatott Unger Jósef Orvos Dok. által, Pesten Trattner 1818. 23. l. (Csinos boritékkal. Ez a' Poétai darab mind a' Magyar mind a' Német Szerzõnek becsületére szolgál).

13) Carmina, quae in natales Aug. Imperatoris Austriae, et Regis Hungariae, Francisci I. felicibus auspiciis recurrentes; simulque in memoriam primi Liberae Regiaeque Civitatis Debreczen Seculi, Collegii Helv. Confess. alumni grati gratantesque cecinerunt. Die 12. Feb. 1815. Debrecini Csáthy 4-o 16. l. (Ezen poétai darabok Szerzőjiknek jeles törekedéseikre nézve érdemelnek említést. Azok: Gatsári István, Budaházi Antal, Dobosy Lajos, Budai András, Ári János, Sárvári Jakab, és Ungi Márton:

14) A' Gyilkosúl megöletett XVI. Lajos Franczia Királyról tartott Gyászos Beszéd, mellyet 1793 ban a' szokott Evangyeliomra mondott, 's az igaz Hazafiságról szólló beszédekhez toldalékúl adott Hrabovszky György, és Ekk. L. Pásztora. Bécsben Pichler Antal betűivel 1815. Kinyomtattatott N. M. ifjabb Vásonkői Gróf Zichy István által. (Ezen Katholikus' Nagyság Atyafiúi türödelmének bizonyságául beküldetett).

15) Gründe für die Mildthätigkeit gegen die Armen, bey der feyerlichen Uibersetzung des Ofner Städtischen Armenhauses zu den W. E. E. Barmherzigen Brüdern, daselbst am 3-ten Aug. 1817. vorgetragen v. Jos. Rudnyánszky v. Dezser. Ofen b. Anna Landerer. 8. 19. l.

16) Die Ehe in einer Predigt dargestellt, welche bey Gelegenheit als auf wohlthätige Unterstützung des Ofner Frauen-Vereins Karl und Eleonora Rheinthaler das Jubelfest ihrer goldenen Hochzeit am 4-ten May 1817 feyerten, vorgetragen wurde v. Jos. Rudnyánszky v. Dezser, Archivar des Graner General-Wikariats. Ofen ged. m. k. k. Univer. Schriften. 8. 3r. l.

17) Die zehn Gebothe, ein moralisches Lehrgedicht. Verfasst von Markus Presnitz. Ofen, ged. mit k. k. Ung. Univ. Schriften 1817. 12. 48 l. (Ezen Budai Rabbi' munkája tekéntetet érdemel).

18) Lieder der Liebe, der Freude und des Geselligen Vergnügens. Fünfte Auflage Pesth 1818. Jos. Leyrer 3 fl.

19) Der theatralische Lieder Freund, oder neueste, und vollständige Sammlung der beliebtesten Gesänge aus den vorzüglichsten Opern. Mit einem schönen Titelkupfer in Umschlag. 8. Pest. b. K. A. Hartleben 1818. 8. 2. fl. 30. xr.

20) Schlowackische Gramatik, verfaßt von Anton Bernolak, Pfarrer zu Neuhäusel. Aus den Lateinischen ins Deutsche übersetzt, und nach der in k. k. Oester. Erbländer für die National-Schulen vor-

geschriebenen Ordnung eingerichtet. 8. Ofen 1817. Univ. Druckerey 380 S. 2. fl.

21) Darstellung des Ungar. Privat-Rechtes; nach der in seiner Art als classisch allgemein anerkannten Werke des Herrn Emerich v. Kelemen 1. u. 2. Band, geb. Wien 1817. 10 fl. 1. Th. 290 S. 2 Th. 338. S.

---

11. Trattner János Tamásnál készült Új Könyvek.

1) Grammatica Italica complectens regulas Linguae Italicae copiosis exemplis illustratas, exercitiisque plurimis, dialogis, selectis italici sermonis exemplaribus, et collectione vocum maxime necessariarum ad usum adductas per Ludovicum Séhéts in R. Scient. Univers. Pestinensi Linguae et Litteraturae Italicae Professor. publicum. 1818. m. 8. 328. lap.

2) Sylloge Decretorum Comitialium Inclyti Regni Hungariae. Tomus I. 1818. m. 8. 488. l.

3) A' Gallyás-Rabszolga, vagy az én életemnek szomorú történetei, mellyeket saját jobb kezemmel irtam. Megmagyarázta Czövek István, Losontzi Ref. Oskola Professora. 1818. 8. 114. lap.

4) Mostani idők szükségeihez alkalmaztatott Vasárnapi, Ünnepi, alkalmatosságbeli Beszédek. Tartattak Fejér György, a' Pesti Királyi Universitásnál Oktató által. Harmadik Resz. 1818. m. 8. 368. lap.

5) A' Ditsö Marczibányi Familia Tudományos Jutalom Tétele, 's annak elsö fényes kiosztatása a' Nemzeti Museum Epületében Sz. András Hava 23-ikán 1817-ben. m. 8. 40. lap. (E' remek irást önnön költségén kinyomtatatta Mélt. Nagy Szigethy Szily József, Septemviralista Ur).

6) Catalogus Venerabilis Cleri Almae Dioecesis Quinque-Ecclesiensis ad Annum Christi 1818. cum Indice Parochiarum et Personarum 1818. 12. 150. lap.

7) Der Spiegel, oder Laß das bleiben. Lustspiel von A. v. Kotzebue. 1818. 8. 20 lap.

---

12. Annunciatio.

Nemo qvidem est, qvi posset Inclytae Genti nostrae obvertere paucitatem operum, qvibus Jura Patriae definiuntur; quia tamen illa, maioribus voluminibus complexa, minorum facultatum cultoribus non aeqve, ac ditiorum, ob amplius pretium comparabilia sunt: nunc concinnatum et in me translatum circiter triginta philyrarum opus, est, qvod sub hoc titulo;

Institutiones

Juris Privati Hungarici

in compendium redactae

per

Antonium Grúsz,

AA. LL. Philosophiae, Juris Universi Doctorem, per Inclytum Regnum Hungariae, partesqve eidam adnexas Juratum Causarum Fori utriusqve Advocatum, et hoc tempore in Regia Scientiarum Universitate Hungarica Pestinensi Cathedrae Juris Privati Hungarici, et Stili Curialis Supplentem.

Cum fine mensis Aprilis 1818 meo typo proditurum speratur, ab Auctoris diligentia et peritia, mundissimis novis Ciceronianis litteris, correctione sedula, charta nitida, denique a pretio iustissimo, formaeqve maioris octavi elegantia, cuique commendabile est. Tempus Praenumerationis usqve finem Mensis Aprilis determinatur; pretium vero in charta impressoria 5 fl. W. W. in Postali 8 fl. in Velin 10 fl. — Opus hoc, etiam a tenuioris fortunae personis comparabile, cum fine praedicti mensis Aprilis, integrum auferri poterit.

Praenumerari potest:

Pestini apud Auctorem, Eggenberger, Hartleben, Kiss Bibliopolam, et Infrascriptum.

Debrecini D. Viduam Csáthy.

Cassoviae Sp. D. Georgium Kósa Juris Hung. Profes.

Quinqve-Ecclesiis A. R. D. Jos. Kelemen Illmi Episcopi Secretarium.

Temesvarini Sp. D. Antonium Desseöfy de Csernek et Tarkew I. Comitatus Temessiensis V. Notarium.

Claudiopoli Sp. D. Franciscum Huber Scient. Polit. Profes.

Viennae Sp. D. Ladislaum Udvarnoky Agentem Aulicum.

Agriae Sp. D. Joannem Nagy Juris Hung. Profes.

Szathmarini Sp. D. Samuelem Ajtay de Nagy-Várad I. Comitatus Szathmariensis Judlium.

Carlovicii Sp. D. Carolum Rumy Directorem Gymnasii.

Jaurini Sp. D. Josephum Bognár Juris Hung. Profes.

Veszprimii A. R. D. Georg. Flizár Doct. et Profes. Theologiae.

Papae Sp. D. Samuelem Pápay I. Comitatus Vesprim. Assessorem et Dominii Fiscalem.

Posonii Sp. D. Paulum Szlemenits Prof. Juris Hung.

Neosolii Sp. D. Antonium Hernögger Gymnasii Profes.

Aradini Sp. D. Ladislaum Nagy de Peretseny.

M. Varadini A. R. D. Michaelem Baritz V. Seminarii V. Rectorem.

In Monte Pannoniae A. R. ac Ex. D. Isidorum Guzmits Theologiae Doctorem et Profes.

Sabariae A. R. Joannem Tatay de Kis-Tata, Philos. Doct. et Theologiae Profes.

Albae-Regiae A. R. ac Ex. D. Ladislaum Hanák Prof. Gymnasii.

Sopronii Sp. D. Michaelem Tibolth plurium I. Comit. Asess.

Szegedini Sp. D. Antonium Bene I. Comit. Csongrad. Fiscalem.

Jászberény Sp. D. Josephum Mihálkovits Distr. Ord. Notar.

Retskemethini Tit. Alexandrum Ladányi Ord. Notar.

Gyulae Sp. D. Ambrosium Kornely de Hold-Mézes I. Comit. Békes C. Perceptorem.

Surány (Comit. Bereghiensi) Georgium Bay de Ludány I. Comit. Assessorem.

Tyrnaviae A. R. D. Franciscum Pribelyi Biblioth. Custodem, et Theologiae Professorem.

Miskolczini Sp. D. Joseph. jun. Király de Szathmár plurium Comitatuum Assessorem.

Nitriae R. ac Ex. D. Joseph. Calas. Villiger Philos. ac Theol. Doct. et Professorem Theologiae.

Finita praenumeratione cuivis chartae impressum exemplar a 2 fl. auctum pretium habebit.

Decem Praenumerantes habens qvivis, undecimum exemplar cum gratiarum actione aqvirit.

In fine operis DD. praenumerantium nomina memoriae posterorum commendanda, exprimentur.

Pestini die 18-a Januarii 1818.

Trattner.

Múlt Esztendőbeli Előfizetőkhöz tartozandók.

N. Török Sz. Miklósi és Zsadányi Almásy József Cs. K. Tanácsos, 's Királyi Tábla-Assessor.
N. T. Farkas Imre, Váli Plébánus.
T. T. Hornyik János, Weszp. Lector és Kán. 6. péld.
M. Gróf Hugonnai Sigmond, Szent Györgyi, Cs. K. valóságos Kamarás, és Arany sarkantyús Vitéz.
F. T. Kiss Ferencz, Weszprémi Cantor és Kánonok 6. péld.
F. T. Kolosvári Sándor, Weszp. Kanonok 5. pr.
F. T. Küllei János, Weszprémi Kanonok 5. pr.
F. T. Sinkay József, Weszprémi Kánonok.
F. T. Szmodics János, Weszprémi Kánonok.

Trattner.

I. Kötet' Foglalattya.

I. Értekezések.

1) Tudományok' Encyklopaediája rövid rajzolatban 3. l.
2) Megczáfolása azon hitang hirnek, hogy Hunyadi János Magyar Országi Kormányzó, és Erdélyi Vajda vad ölelésből eredett. 39. l.
3) Kriebel János Urnak levele Kazinczyhoz, Brzenán, Hunyadi János' születése eránt. 53. l.
4) N. és T. Kelemen Imre K. Tanácsos Ur Magyar Törvényről irtt Munkájának vizsgáltatásiról. 59. l.
5) Zrinyi Petérnek Követtye által a' Fő Vezérhez küldött Postulatumi, 67. l.
6) Bocskay István' szerencsés Péntek napjait hirlelő Köirásról. 68. l.
7) Az emberi élet akarmi jó czélnak elérésére is elégséges. 73. l.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

1) Könyvvisgáltatások: Márton Ker. moralis kis Katekismus. Budai Esai. Propedeumata Theologiae Christianae. — Tóth Ferencz Keresztyén Erkölts Tudomány. 86. l.
2) Magyar Irások és Írók. 94. l.

B) Külföldi Literatura.

1) A' Göttingai Tudós jelentésekben m. e. nehány dicsértetett Könyvek. 96. l.
2) A' Tud. Göttingai Akademiának munkálkodásai. 100. l.
3) A' Mediolanumi Tudós folyó Irás. 102. l.
4) A' Német Literatura. 102. l.
5) Magyar Hazánkat érdeklő külföldi Írások. 103. l.

III. Tudománybeli Jelentések.

1) Jutalmaztatások, 'z Tiszteltetések. 104. l.
2) Jutalomkérdések. 103. l.
3) Megholt Tudósok és Írók. 109. l.
4) A' Magyar Utazók. 113. l.
5) Szerzemények. 116. l.
6) Oskolai Intézetek. 118. l.
7) Uj Találmányok. 120. l.
8) Igazitások. 129. l.
9) A' Nemes Jász, és két Kun Kerületek közönségének. 128. l.
10) Uj Könyvek. 130. l.
11) Trattner János Tamásnál készült Uj Könyvek. 133. l.
13) Annunciatio. 133. l.

Jobbitások. 95. l. Bittner helyett olv. Bitnicz, Matkovich helyett olv. Mihalkovics, Meszlényi Antal helyett olv. Ignátz. 101. Herren olv. Heeren. 110. Tanúlás helyett olv. Tanítás. 33. l. első sorban: melly helyett olvasd, mellyek 111 l. Kitaibliana helyett olv. Kietaibliana vitifolia.

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY.

1818.

II. KÖTET.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

PESTEN,

TRATTNER JÁNOS TAMÁS betüivel, és költségével.

PAPA

I. Értekezések.

1). Ontologiai Tudományok' Encyklopaediája.

23. §. Más tudományok olly dolgoknak tulajdonságit tárgyozzák, mellyek az Embertől különböző valóságok. Ezek a' Görögöknél ὀντα nevet viselnek; erre nézve a' velek foglalatoskodó Tudományok Ontologiai Tudományoknak nevezetethetnek.

Illy dolgok a' nagyságok, természet, az orvosságok, a' nyelvek, és az emlékek (monumenta, Denkmähler). 'S így az Ontologiai Tudományok ezek: Mathematika, Physika, Medika, Philologia, Arkhaeologia. A' második Szakasz is tehát öt fő czikkelyekre oszlik.

24 §. Az Ontologiai Tudományok köztt 1-sö a' Mathematika: a' nagyságokkal foglalatoskodik általlyában; azért nagyság-tudománynak is neveztethetik. A' Nagyság alatt értetödik Kánt szerént a' dolgoknak olly belső, tulajdon határozattya, melly által az egyfélének öszveköttetése származik. A' nagyságot úgy fogja meg az értelem tisztán, ha új meg új egységeket folyvást való öszvesülésben képzel magának. A' nagyságot az által is szokták megfoghatóvá tenni, a' mit nagyobbnak is, kissebbnek is képzelhetni; vagy a' mit egy féle részekre szétfejthetni.

A' tapasztalásbeli esmérések az egyes képzeteket illetik, 's így tárgyaikat közvetetlenül te-

kéntik. Foglalattyok Historia. Az észbeli tudások a' több képzetekből egygyesített megfogatokkal foglalatoskodnak; csak ezek által, 's így közvetve vonúlnak tárgyaikra. A' megfogatok kétfélék: vagy láthatókká tétethetők (p. o. a' négyszög □. három szög Δ.) vagy láthatókká nem tétethetők (p. o. Substantia, Accidens): azok nem csupa-tiszta megfogatok, ezek csupa-tiszta megfogatok; ezek discursiva Ideáknak is mondatnak, mivel az ész öszveegyesitésökkor az értelemtől gondoltt képezeteken, mint jegyeken, áltfut; amazok constructiva idéáknak neveztetnek: mivel a' tér és idő közönséges képzetéből mint némelly részek alkottatnak öszve, midőn készíttetnek. Erre nézve az észbeli Tudások is különböznek: csupa láthatatlanok; vagy nem, láthatók is (anschaulich); az elsőknek foglalattya a' Philosophia, a' másikaké a' Mathematika tudomány. Azért ez különböz a' Históriától, mivel ez tapasztalásbeli esméretekkel foglalatoskodik, ő pedig észbeli megfogatokkal; különböz a' Philosophiától is, mivel ennek csupa, nem látható megfogatokkal van dolga, a' Mathematikának pedig láthatókkal. Innét van e' tudománynak különös fundamentomossága, és meggyőző ereje materiájára nézve; formájára nézve pedig, melly egészen Logikai, és Synthetika, onnét: mert benne a' tudvavalókból (axioma); előre tudni és tenni valókból (Theorema és Problema) szoros okoskodással hozattatnak ki új 's meg új tudások, főtételek, következetek, jegyzetek, 's t. e' f. A' mi a' Logika minden tudományokra nézve, az a' Mathematika a' Természet-tudásra nézve: Organon, eszköz.

25. §. A' Nagyság (Quantitas) vagy egymás mellett és utánn (térben, és időben) való egysé-

gekből öszvesült, és így valóságos részekből álló: ez terjedt (extensa Qu.); vagy ollyakból, mellyek időben vagynak ugyan, de nem egymás mellett, hanem egymásban; 's így tulajdonképp grádicsokból álló: ez erős nagyság (intensa quantitas.) — A' Nagyság, ha kiterjedt, vagy szakadott, különvaló egységekből öszvesült: ez mennyiség; vagy szakadatlan, együttvaló egységekből: ez mekkoraság. — A' mennyiség és mekkoraság vagy tárgyoktól, 's ezeknek más tulajdonságaiktól elvétetetett: ez különböztetett mennyiség, vagy mekkoraság (discreta, abstracta quant.); vagy azokkal egyesültt, mintegy öszve nött: ez egyesített nagyság (concreta qu.). Ezekhez képest a' Nagyság tudomány is különféle: 1). Terjedtség-tudomány, Mathesis tulajdon értelemben; és erő-tudomány, Mathesis tágos értelemben. 2). A' Terjedtség-tudomány, vagy mennyiség vagy mekkoraság-tudomány, Arithmetika, és Geometria közönségesen 3). Mind az Arithmetika, mind a' Geometria tiszta vagy alkalmasztatott; az első a' megkülönböztetett mennyiségeket, vagy mekkoraságokat tárgyozza; a' második az egyesítetteket.

A' Mathematika Tudományok köztt legfontosabb a' kiterjedtség-tudomány; azért ez első helyet érdemel; a' tiszta Mathesis az alkalmasztattnak fundamentoma; azért mi is lássuk először a' tiszta, azutánn az alkalmasztatott Terjedtség-tudományt.

26. §. A' tiszta Mathesis a' megkülömböztetett mennyiségeket, vagy mekkoraságokat fejtegeti. Az, melly a' különböztetett mennyiségeket veti fel, számvetés-tudomány, Arithmetika közönségesen. Az, melly a' különböztetett mekkoraságokat határozza el, Mérés-tudomány tulajdon-

képpen, mellyet Geometriának is szoktak mondani.

27. §. A' számvetés kétféle: a' külön vett nagyságokat vagy jegy, határozott-számokkal (u. m. 2. 3. 4.) vagy betű, határozatlan számokkal (a. b. c. x. y. z.) veti fel; és így két féle: Arithmetika és Algebra tulajdonképpen.

I. Az Arithmetikában a' határozott számoknak nagyobbodás vagy kissebbedés által való változódásaik vétetnek teléntetbe; nagyobbodássok öszveszámlalás, és többszörezés által; kissebbedésök elszámlalás, és elosztás által megy végbe; ezek tehát a' számvetésnek 4 fő nemei. A' számvetés-tudomány ezeket először a' külön vett egész mennyiségekre, azutánn a' darabokra fordíttya. Ezek vagy együgyűek vagy tizedesek: erre nézve kétféle az ő felvetésök is. Tovább a' számoknak ama szabását (ratio), melly szerént vannak egymáshoz; eránnyokat, mellyet tartanak egymáshozképest (proportio) vonnya visgálatra; végre a' számsoroknak szertartását (series), és ezen szertartó soroknak folytatását (progressio) határozza el tulajdonságaikkal, és regulájikkal egygyütt.

II. Az Algebrában szint azon munkálkodások fordúlnak elő a' határozatlan számokkal, mellyek az Arithmetikában; az által jelesebb az ennél, hogy az Algebra a' határozatlan számokban a' mennyiségek' változódásának természetét, 's képestleg való állapottyokat nézhetőleg, 's olly termékeny formulákban adja elő, mellyekből új 's meg új igazságokat, és regulákat hozhatni ki. Ez oktattya különösen, hogy' kellessék az egyenlítéseket (aequationes) fejtegetni; mellyek határozattak és határozatlanok, fundamentomosok, és végesek; hogy lehessen néhány adatott nagyságoknak egymáshoz képestségökből öszvehasonlítás által az esméretleneket kitalálni. Tanittya

a' mennyiségeknek külömbféle hatalmokat, 's ezeknek formáltatását; azon hatalmaknak gyökereit, ezeknek kifejtéséit, és a' mind kettőjekkel való számvetést. Végre a' Logarithmusokat fejtegeti, mellyek az arithmetikai, és geometriai számszereknek öszve-állításából erednek, 's azoknak táblájit lerajzollya a' nagyobb számlalások' elősegítésére. — Az Algebrának legfőbb része az Analysis (szétvevés), melly a' mennyiségek' további fejtegetéseit, 's kitalálásait folytattya véges végig. Ha ezen nagyságok elhatároztattak, az Analysis véges; ha pedig olly kicsinyek vagy nagyok, hogy elhatározhatatlanok, az Analysis végtelen (Analysis finitesima, et infinitesima). Ennek három fő részei vannak: 1). Differentia felszámlálás: melly azt taníttya, hogy lehessen a' véges nagyságok' egybevetéséből az ö végtelen részecskéjik' külömbségét feltalálni 2). Az egész (integrum) — felszámlálás: a' végtelen kis részecskéknek öszve hasonlításából ama véges nagyságokat találttatya ki, mellyekből származtanak. 3). Az Exponentia-felszámálás: a' változó exponensek' nagyságaival foglalatoskodik, és azoknak differentziait, és egészeit találttatya fel. Ez summázásnak is neveztetik. Az Algebrai Analysis, Főbb Mathesis (sublimior) nevet is visel.

Az Analysist nem régiben találták fel a' Mathematika világban Leibnitz, és Newton; az Angol és Német Tudósok killebb fejtegették. E' dicsöségben jeles részt vettek két Hazánkfijai is: Csernák: Cribrum Analyticum, quod confecit Lad. Chernák Pannonius. Deventriae A. 1811: és Paszquich: Unterricht in der Math. Analys. und Maschinenlehre 2. B. Leipz. 1790—91. Beylage. Leip. 1798. 8:

28. §. A' Méres-tudomány általlyában a' szakadatlan, huzomos kiterjedtségeknek bizonyos

mérték alávétetése. Fő részei: 1). Longimetria, melly a' csupa hoszszakkal (lineákkal), és ezek' figurájival foglalatoskodik; 2). Planimetria, melly az egyes lapokat (egyetemben hoszszú és széles terjedtségeket) méregeti. Ide tartoznak az egyenes lineak', körök (circuli), három szögök (Δ) figuráji, egymáshoz képestségei, a' tulajdonképp való magasságok' terűletinek elhatároztatási. 3). Stereometria, melly több lapoknak, azaz tömött kiterjedtségeknek különbféle (derék, koczka, henger, csucs, golyobis, 's t. e'f.) forma terűletit tudattya ki; fekvésöket, magasságokat, szélességöket, tömöttségöket, és ezeknek egymáshoz képestségöket elhatározza. 4). Trigonometria, a' három szögletűek' merését terjeszti elő: arra mutat utat, hogy' lehessen a' három-szögnek néhány tudva lévő reszeiből az esméretlenceket kitudni? Kétféle: lapos, melly az egyenes lineájú hárcm szögökkel; és dombos (sphaerica), melly a' domború három szögökkel foglalatoskodik. Szóll e'' tudomány a' szögleteknek egybekötetiről, 's ezekhez tartozó lineákról is: millyen a' kebeles, és érdeklő (sinus et tangens). Erre leginkább szolgál az Analysis, kivált a' végtelen Analysis. A' Trigonometria legnagyobb hasznot hajt az Astronomiában. A' Mérés-tudomány kezdeti al, és végzett föl részekre is osztatik: az első a' mindennémű lapos, a' második a' dombos, vagy gömbölű terjedtségeket veszi mértékben.

A' tiszta Mathesisban két becses Hazánkfijai legnagyobb érdemet szerzettek magoknak: Dugonics András (Tudákosság 4. Könyvekben. Pesten 1798), Kis-Szántói Pethe Fer. (Mathesis két darabban. Bécsben 1812). Azon Mathesist deákúl kiadták Makó, Horváth, Rausch;

és legújabban K. Tanácsos Hadalyi (Elementa Matheseos purae. Pestini 1817).

29. §. Az alkalmasztatott Mathesis a' tiszta Mathesisnek principiumait, regulajit az egyesült kiterjedtségekre fordíttya; mellyek kétféléh: egyesült mennyiségek: ezeknek tudománnya alkalmasztatott számvetés, Arithmetica közös értelemben; vagy egyesült mekkoraságok: ezeknek tudománnya alkalmasztatott mérés-Tudomány; a' Földé különösen: Geometria közös értelemben; a' természeté közönségesen: Természeti Mathesis.

30. §. Az alkalmasztatott Számvetés vagy közönséges: melly a' különvett számoknak regulájit az egyesültekre vonnya, és Arithmetika Technica nevet is visel; vagy különös, melly az Arithmetica regulájit a' polgári, gazdaságbeli, és kereskedésbeli szám-adásokra és-vételekre fordíttya. Ez Rationaria Tudománynak neveztetik.

Magyarúl: lásd: Madari Arithmetika Practika. Váczon 1783. 8. Maróthi Arithmetika. Debreczenben 1782. 8. Bévezetés a' Számvetésre, Budán 1796. 8. Deákúl megirták: Makó, Horváth, Rausch, 's a' t.

31. §. Az alkalmaszttatott Földmérés is két féle: a' földet vagy kívülről méregeti, vagy pedig belőlről: egyik Geographia subsolaris, avagy Geodaesia; másik pedig Geometria subterranea. Ide tartozik a' Bánya-mérés is (Markscheidekunst), melly által a' föld alatt való útak a' föld szinén vontt jegyekkel határoztatnak el; és a' Mappa-készítés, melly által valamelly terület tulajdon mértékében, 's felvésében kissebb forma által előterjesztetik.

E' tudományt magyarúl felfogta Sárvári Pál, Debreczenyi Prof. egy résznyire (Rajzolás' Mestersége) más résznyire pedig most dolgozza

ki, Hasonló munkában dolgozik Kis J. Deb. Prof. Deákúl megírták: Steindl. Rausch, és Mitterpacher.

32. §. A' Természeti Mathesis olly különböző mint a' természetiek' külömbféle neme: három fő részekre oszlik: 1) A' földön lévő természetieknek, 2) a' világosságnak, 3) az égi testeknek Mathesise: az első Mechanika, második Optika, harmadik Astronomia nevet visel. Hozzájok járúl az építés-mestersége, Architectura.

I. A' Mechanika vagy közönségesen a' földön lévő természetiek' mozdúlásait, és ezeknek okait, az erőket veti fel, és Dynamika névvel különböztetik; vagy azoknak kiterjedtt állapottyait különösen veszi visgálóra: ennek neve Mechanika tulajdonképp. A' földön lévő természetiek kemény és folyó testek: 's így az ő Mechanikájok is kétfele: a' kemény és folyó testeké: A' kemény testeknek állapottyok két féle: egyarányban vagy mozdúlatban létel: az elsőt a' kemény testek' Statikája, másodikat a' szoros értelemben vett Mechanikájok határozza el. — A' folyó testek e' földön kétfélék: vizek, és levegő; ezeknek állapottyok is kettő; 's így méretetésök is kétféle: a' Hydrostatica a' vizeket egyarányos állapottyokban, a' Hidraulika meg' mozdúlássokban méregeti. Az Aërostatika a' levegőt egyáranyos állapottyában, az Aërometria mozdúlattyában fontolgattya. Ide tartozik, a' mind eddig tökéletlen Levégőben utazás' mestersége is (Aëronautica).

II. Az Optika közönségesen a' világosság' sugárait vagy szabad és egyenes kiterjedésökben, vagy valamelly közön által menetelökben, vagy valamelly test által viszsza szegődésökben visgállya és méregeti: első esetben Optika különösen, másodikban Dioptrika, harmadikban

Katoptrika. Ide számláltatik a' Perspectiva tudomány-is, melly a' világos testeknek olly forma rajzolattya, a' mint szembetünnek árnyékaikkal egygyütt.

III. Az Astronomia: vagy az égi testeket, és ezek' részeit kiterjedtségökre nézve veszi számba és mérték alá egyetemben; 's ez közönséges Astronomia; vagy pedig csak egyiket, jelesen a' földet, a' többi égi testekhez képest való állapattyaira nézve méregeti: Ez Mathematika Geographia (§. 20). A' közönséges Astronomia vagy úgy tekénti az égi testeket mint látszatnak, vagy mint igazán vannak: az első Sphaerica, a' másik Theorica Astronomia. — Az égi testeket nem csak magokban tekénthetni, hanem különbféle határozattyokra nézve is. Az égi testek elhatározzák az időt egész szakaszokra, az az esztendőkre; ennek tudása Chronologia Mathematika; vagy pedig csak rész szakaszokra, az az órákra; mellyek három félék, horizontalis, verticalis és aequinoctialis órák; ezeknek tudása, Gnomonika vagy Horographia. A' történeteknek, 's emberi cselekedeteknek égi testek által elhatároztatása, Astrologia volna, ha valótlan nem volna.

IV. Az Architectura a' külömbféle épületeket szabja ki bizonyos mértékek szerént. Az épületek szározon és vízen valók: azért az Architectura is vagy tulajdonképp az, vagy Hydrotechnia; mind a' szárazon mind a' vízen való épületek részszerént polgári haszonra czéloznak, részszerént hadi szükségre: erre nézve tehát az Architectura is polgári vagy hadi. A' polgári Architectura a' lakhelyeket, gazdaságbeli hajlékokat, és útakat illeti. A' polgári Hydrotechnia részszerént a' víz' gátaltatását, és a' vízen áltjárást illeti; részszerént pedig a' vízen hajózást: az első

tulajdonképp való Hydrotechnia, 's a' gátak és hídak' építését taníttya bizonyos mérték szerént; a' második hajó-tudomány, Nautica, és részszerént a' hajó készítését, részszerént kormányoztatását oktattya az Astronomiai és Geographiai bizonyságok szerént. A' hadi Architectura vagy a' védelmezésre, vagy a' megtámadásra való épületeket tárgyozza. Ez szoros értelemben vett hadi Architectura; a' tágos értelemben vett tanittya a' támodó és védelmező helyeknek választatását, 's megerősítését (Fortificatio), a' puspakor és más hadi szereknek készítését (Pirotechnia, Artilleria); végre az élő erőknek organizatioját és igazgatását bizonyos reguláh szerént (Tactica).

Ezen alkalmasztatott Mathesisben halhatatlan nevet érdemlettek magoknak B. Zach Antal és Ferencz különbféle munkájikkal. N. T. Pasquich Prof. pedig olly Astronomiai intézetet szerzett, melly eszközire nezve minden Európaiakkal vetekedik. L. Mechanikának Summája Posony. 1798. 8. Városi építésnek eleji Budán 1780. 8. Útak és hídak, csinálásának reguláji Bécsben 1804. 8. Időről tanuságok, Budán 1781. 8. Tari, Theoriája a' Világ'álkotmánnyának. Budán 1800 8. A' Mathematika Geographiát magyarúl legújabban kiadta Katona Mihály, a' Mathematika és Physika Geográphiát Varga Márton; deákúl: az ide tartozandó tudományokról irtak Hadalyi, Rausch és Horváth derék Hazánkfijai.

33. §. Az eddig fejtegetett Mathematikai Tudományok a' kiterjedtségeket adták elő; nem csak az illy, hanem az erős dolgok' nagyságát is elhatározhatni bizonyos szám, és mérték szerént, de nehezebben: mivel térben helyheztetve nincsenek. A' levegőbeli héség, hidegség, szározság, redvesség; a' világosság, árnyék, tűz, melegség, szín, hang, elektromosság' grádicsai eránt

tétettek ez ideig probák különbféle eszközök által. A' levegő' nedvességét és szározságát Hygometrum, tisztaságat és joságát Eudiometrum, héségét és hidegségét Thermometrum, nehézségét súlyosságát Barometrum; Electromosságát Electrometrum; a' világosság' grádicsát Photometrum, a' melegségét és tüzét Pyrometrum; a' hangét Metronomum, az Alkolokét Alkolometrum által vehetni észre.

Ezek eránt időről időre tudosítást tesz a' Budai Csillag-vigyázat. L. Kis idő Próféta. Irta K. Pethe Ferencz. 1816.

34. §. Az Ontologiai Tudományok köztt IIdik A' Physika közönségesen; vagy is a' Természétnek, szoros értelemben, fundamentomos, teljes, és rendszerént való esmértetése: mondom fundamentomos: mennyire tudósítási a' Természet-Metaphysikán épűlnek; teljes: mennyire a' Természetnek nem csak közönséges tulajdonságait, hanem különös különböztető jegyeit is el határozza; rendszerént való: mennyire a' természetet tulajdon öszvefüggésében terjeszti elő; mondám esmértetése: mivel a' Természetnek érzék- és tapasztalásbeli képezetiből eredendő.

A' Természet közönségesen nem csak a' testi, hanem a' lelki valóságoknak öszveségét is jelenti; de szoros értelemben csak a' testi valóságokat teszi. Ide nem tartoznak a' Lelkek, és az Emberek: mivel ezek' megtudására különös észbeli principiumok is adattatnak, és különös tudományoknak, a' Psychologiának és Anthropologiának tulajdon tárgyai a' Philosophiában. Természetiek azok, mellyek nem mesterséggel alkottattak, formáltattak, vagy nemesíttettek. Ezen értelemben mondhatni azt is, hogy a' Physika a' Természetiek' tudása egyetemben.

35. §. A' Physika, vagy csupa esmértetés, vagy ezen esmértetésbeli igazságokkal való élés; 's igy a' Physika vagy Theoretica, vagy Practica; tiszta vagy alkalmaztatott. — A' Theoretica a' Természetnek, 's ennek állató részeinek vagy belső tulajdonságait tudattya ki, vagy a' külsőket: az első Physiologia tágos értelemben, a' másik Physiographia. — A' Physiologia a' természetnek 's ennek részeinek belső tulajdonságait vagy képezetekből, érzékbeli tapasztalásokból hozza bizonyságra, vagy különbféle elválasztásokból, felolvasztásokból: amaz Physikai Physiologia, emez pedig Physikai Chemia. A' Természet' és természetiek' principiumainak, törvényeinek észbéli megfogatokból kitudása: Természet-Metaphysika (12. §.).

Mind a' Physiologia, mind a' Physiographia közönséges, ha az egész természetet tekénti és fejtegeti, mennyire csak lehet; különös, ha annak egyik jeles részét, u. m. a' Földet esmérteti meg.

36. §. A' Természet-esmértetésben mindenek előtt a' Physikai Physiologia a' testeknek közönséges tulajdonságaikat: ú. m. kiterjedtségöket, eloszolhatóságokat, lyukacsosságokat, álthatatlanságokat, mozdúlásaikat, súlyosságokat, rúgósságokat, bizonyíttya meg; ezentúl kiterjed a' testekre különösen, a' levegőre, és az evvel egybeköttetett hangra, a' vízre, világosságra, tűzre, 's ettől függő hévségre, és hidegségre, az elektromos és magneses materiára; és az ő tulajdon erejiket, munkájikat oktattya. Végre visgállya a' testeket öszveséggel, a' világot, és ennek részét a' földet, mint egészet az ő állató részeikkel egygyütt. Csupán annyira fejtegeti mind ezeknek alkottatásait, törvénnyeit, munkájit, mennyire jeleneteik' megfejtésére szükséges; termé-

szeti vagy mesterséges tapasztalásoknál fogva, 's ama bizonyságokra nézve, mellyek a' Természeti Mathesis által tudva vannak.

A' Természet-esmértetésnek ama része, melly a' testeknek közönséges tulajdonságaikat fejtegeti, közönséges Physiologia; az pedig melly a' testeknek saját tulajdonságaikat mutattya, különös Physiologia. Ez megént három fő részekre oszlik: A' világot öszveséggel Cosmologia Physika; vagy ennek részeit: az eget, csillagokat öszveséggel: Urano-Physiologia, Astrophysiologia; a' földet külön: Geophysiologia. A' Physika-Cosmologia a' világ' alkottatását, egybeköttetését, törvénnyeit bizonyíttya meg, mennyire a' tapasztalásokból megbizonyíthattya. Az Urano-Astrophysiologia tudósít ama természeti erőkről, törvényekről, mellyektől függ az égi nagy testeknek formája, alkottatása, mozgása, egymásra kölcsönös hatása, forgása, vagy állása, mennyire az észrevételek, megvigyázások, 's elmélkedések által kitudhatók. A' Geophysiologia vagy a' földről, 's ennek részeiről tudósít általlyában; vagy annak termesztményeiről; az első közönséges és különös szakaszokra oszlik: amaz a' föld' eredetét, alkottatását, kiformáltatását foglallya magában általlyában véve; imez annak részeit esmérteti meg: jelesen a' száraz földét (Epeirologia); a' vizekét, álló és folyó vizekét (Hydrologia); és a' földet kerítő párázat' környékét (Metereologia). A' Föld-termesztmények' tudása: ezeknek eredetét, alkottatását és kiformáltatását fejtegeti, és háromféle: a' Növevényeké, élő állatoké, és ásványoké.

A' Physikai tudományokat legújabban megírták Magyarúl: Varga Márton. A' gyönyörű Természet Tudománnya N. Váradon 1814. Fábián. A' ter-

mészeti Tudomány. Weszprém 1803. 8. Deákúl Horváth, Pánkl, Martinovich, és Tomcsányi (most van munkában). Németűl Ambschel, Ráczúl Stoikovits, 's a' t.

§. 37. A' Physikai Physiologiának második része Chemia: amaz eredeti tárgyok' (Grundstof) nyomozásával, visgálattyával foglalatoskodik, mellyeknek vegyítéséből állanak a' természetben találtató, vagy mesterséggel készíttetett testek. E' végre 1) azokat alkotó részecskéikre, mennyire csak lehet, elválaszttya, 's szét olvasztya; 's ismét ezeket öszvevegyíti, és egyesíti, hogy az újon-alkotás (Reproductio) által a' munkálkodás' helyessége megbizonyodjék. 2) Minden testek' eredeti részecskéjinek (elementuminak) számokat, nemöket, atyafiságokat vagy idegenségöket kikeresgéli, 's föltalálni igyekszik. Mind egyik, mind másik czélra nézve különbkülönb munkálkodásokkal él; mellyek részszerént mechanikaiak, részszerént olvasztásbeliek; és különös előkészületeket, szerszámokat, észrevételeket, 's gondos figyelmetességet kívánnak, hogy foganatosok legyenek, 's alkalmatos tapasztalásokra vezérellyenek.

A' Chemia közönséges, tiszta (Chemia szoros értelemben), ha mindennémű tárgyokra kiterjed, hogy elválasztássokból, 's szétolvasztássokból közönséges principiumokat hozzon ki a' testek' eredeti részecskéjik, ezeknek tulajdonságaik, 's munkájik eránt. Különös, alkalmasztatott, ha bizonyos természeti vagy mesterségbeli tárgyokra különös tekéntettel van, hogy a' Chemiai principiumokat, némelly tudományoknak, mesterségeknek szolgálattyára fordítsa. Jelesen Physikai a' Chemia, ha arra való, hogy a' szoros értelemben vett természet' erejit, törvénnyeit megvilágosítsa; Oekonomi-

miai, ha a' szántóvető földeknek, 's t. e'f. visgáltatására szolgál; Technologiai, ha a' polgári szerzések, kézimívek' előmozdítását tárgyozza; Patikai, ha a természetiek' erejinek, munkájinak kitudására czéloz alkalmatos orvos szerek' készíttetése végett; Metallurgiai, ha az érczekkel foglalatoskodik: ez kétféleképp' eshetik meg: először, ha a' bánya-ásás által szerzett érczeket, minemüek legyenek, próbálgattya; a' nedvességekben, vagy tüzön szét olvasztás, 's más elválasztás által haszonvételre elkészíti: ez Dokimastika, vagy próbáló mesterség; másodszor: ha a' Chemiai principiumok az érczek' nemesítésére, a' nemteleneknek nemessekké változtatására fordíttatnak: ez Alchemia tulajdonképpen. Ez egykor arany-csinálás' mesterségére vonattatott; de telyes lehetetlen.

38. §. A' Természet-visgálás a' közönséges erőknek, munkáknak, törvényeknek, eredeti részeknek esmértetése utánn a' Természetiek' különböztető jegyeinek leírására lép; a' Physiologia Physiographiává változik. E' munkában a' Természet-visgáló' elibe bizonyos szükséges határok szabattak, mellyeket ált nem hághat, ha tapasztalásbeli okoskodásának környékéből kilépni, a' természetieknek béláthatatlan sokasága miatt zavarodást szenvedni, 's a' lehetetlent lehetségessé tenni nem akarja. T. i. mivel a' földünkön kivül lévő természetiekről semmit, vagy keveset tudhatni: a' Természet leírás csak a' földön találtató természetiekre határoztatik bé; 's minthogy ezeket is egyenként se nem tudhatni, se elő nem terjeszthetni ('s nem is szükség), a' Természet-leírás azokat bizonyos osztályokba (classisokba) foglallya részszerént azért: mivel ezek bizonyosabban áltláthatók; részszerént pedig, mivel állan-

A Bunántúli Református Egyházi PÁPA KÖNYVTÁRA

dóképp' maradandók; holott az egyenként valók (individuumok) különbkülönb változások alá vettettek, az ő alkottatássokra, 's lételökre nézve. Ez közönséges Természet-leírás, az az: e' földön lévő természetieknek bizonyos osztályok szerént való megesmértetése különböztető jegyeikre nézve.

A' közönséges Természet leírásnak két fő részei vannak: I-ső az, melly a' földnek magának alkotó részeit, 's jeleneteit terjeszti elő az ő tulajdonságaikkal egygyütt: ez Physikai Geographiának neveztetik: hogy a' Mathematikai, és Politikai Geographiától megkülönböztessék. Jelesen e' tudomány előterjeszti a' Földnek természeti alkottatását mind külső színére, mind belső állapottyára nézve, páradzó környékével egygyütt, és pedig úgy, hogy annak részeit bizonyos közteléntetek alá fogja; 's így közönségesen annak hegyeit, völgyeit, barlangjait, tengereit, folyójit, tavait, patakit, szigeteit, félszigeteit, fokait, forrásit, 's t. e'f. tudtúl adja mint természeti különbségökben tapasztaltatnak; tovább ama szározi és vízi jeleneteit is, mellyek annak természeti tulajdonsági: millyen a' földindulás, tűz okádás, vizdagadat-, és-apadat; égi háború, szélvész, északi fény (aurora borealis) 's több más levegői jelenet; hozzá adja mind ezeknek okait, és munkájit is a' természet' törvénnyeinek alkalmasztatása szerént. II-dik az, melly a' Föld' termesztményit (productumit) veszi számba és visgálatba; 's ez Természeti Históriának neveztetik, ámbár hibáson: mert a' História tárgyai időbeli változások; ez pedig a' természetieknek állandó tulajdonságit veszi visgálatra az ő különböztető jegyeiknél fogva, 's bizonyos rendek szerént; 's azért jobban mondatnék Természetiek' leirásának. A' Terme-

tieknek öszvesége világ nevet is visel, és ennek részei Országoknak neveztetnek: mert valamint e' földi világhoz különbféle Országok tartoznak, úgy a' természetiek' öszvesége is különbféle fő osztályokból áll.

39. §. A' Természetiek' világa rész szerént organizáltt (élő-eszközös, egybe-szerkesztetett), rész szerént nem organizált (öszverakodott) természetüek. Organizáltattak azok, mellyeknek tulajdon eszközeik vannak magok fenntartására, 's szaporítására; részeik egy valóságos egészszé egyesültek; egészszeik, 's ezeknek részei kölcsönösen, és szükségképp egymásra vonúlnak; egymásból tulajdon törvényeik szerént való kifejtődéssel származnak; önnön alkottatássok által táplálódnak; belőlről nőnek bizonyos mértékig; rend szerént kerekded formájúak; a' közönséges természeti törvények' munkálkodásit tulajdon módjok szerént elhatározzák mind holtokig, midőn ezen erők' Országába elegyednek. Azon erő, melly által ama munkálkodásokat elmódosíttyák, életerő nevet visel; azért az organizáltt testek élőknek is neveztetnek; ha csupán élők: növevények; ha élők, önként mozgók, és érzők is egyszersmind, azaz lelkesek: lelkes állatok. A' nem organizáltattaknak ellenben hasonló eszközeik nincsenek; olly részekből állanak öszve, mellyek egymásra nem vonúlnak egyéb a' vonzódás és öszveköttetés által; származássok és nevekedésök külső feltételektől függ csupán; azért csupa rakások (aggregata); akármelly nagyságra nevekedhetnek; akármiképp elosztathatnak állattyok vesztessége nélkül; idegen Chemiai és Mekhanikai törvények alá vettettek; ha rendszerént alkottattak szegletes formájúak; holt testeknek és ásványoknak is neveztetnek; mivel nem élnek, 's föld héjjából vájattatnak ki. Ezekhez képest a' Természt-

mény-leírás is két fő részekre oszlik: első az organizáltt, élő testeket, másik a' nem organizáltt, holtt testeket esmérteti meg. Mivel az organizaltattak két félek: csupa élő, és nem csak élő, hanem egyszersmind önként mozgó és érző testek; a' Természetiek' világa ezekre nézve három Országokra osztatik: 1) Növevények. 2) lelkes állatok. 3) Asványok Országa (Phytologia vagy Botanica, Zoologia, és Oryhtologia.).

Ezen Országok, a' természetnek folyvást való tökélletesülése és közönséges formákat követése miatt, olly szorosan egymást érik, hogy gyakran határaik, mellyek által különöztetnek, észrevehetlenek. Az ásványok kristálódása a' növevények' formálódásához igen közelit; a' növevényeknek' ingereltethetősége (irritabilitas) az állatok erőzhétőségével igen megegyez, 's a' t. A' természetiek' különböztető jegyeik vagy állatiak (substantiales) vagy esetbeliek (accidentales) az elsők szerént külön Országokra', a' másikak szerént külön tartományokra válnak. Mivel az esetbeliek annyifélék, hány félék az ő tulajdonságaik, innét számos alrészekre, seregekre, rendekre, sorokra, nemekre, félekre (species) fajokra, 's elfajzatokra osztatnak fel.

40. §. A' Phythologia, vagy is Botanika olly organizaltt testeknek leiratása, mellyek élnek csupán, és Növevényeknek neveztetnek. Ezeknek állatos különböztető jegyeik az ő belőlről való növések, táplaltatássok, és szaporodássok. Nőnek részeiknek tulajdon eszközeik által való kifejtődése, formáltatása, 's terjedése által. Táplaltatnak az idegen szereknek saját edénnyeik által magokhoz hasonlítása, és közöltetése által. Szaporodnak önnön részeiknek, magvaiknak, gyökereiknek, száraiknak, 's t. e' f. kifejtődési

által. Alkotó részeik: a' derék, levél, és gyökér; tenyésző részeik: a' mag, bimbó, virág (Blüthe) edénnyeik: az erek, reczézetek, 's belek. Addig élnek, míg ezen eszközeik az ő külső és belső bényomatokra ingerelhetőségeket elnem vesztik; ennek szüneteével bomladoznak, pusztúlnak, 's az élök' Országából kivesznek. Hétféle képp különböznek egymástól belső és külső tulajdonságaikra nézve: 's innét hét tartományokra vagy seregekre is osztatnak fel: 1) a' gombák 2) a' félmohák, 3) az egész mohák 4) páfrányok (Farrenkräuter) 5) a' füvek, 6) a' pálmák, 7) a' plánták tulajdonképpen. Minnyájan tovább rendekre, nemekre, fajokra 's t. e'f. választatnak el.

Linné a' növevényeket tenyésző részeik' különbségéhez képest kezdette el rendelni különös osztályokra. Annak rendszerét tökélletesítette Thunberg; Természeti tulajdonságaik szerént kezdék el rendelni, Jussieu, Batsch, 's a' t. Számok mind eddig ki nem tudódhatott. Azoknak leiratása, mellyek valamelly helyen különösen teremnek, Flora nevet visel. Alkotó és tenyésző reszeiknek szét-tagoltatása Phythologiai Anatomiának és Physiologiának neveztetik. Lásd: Földi Kritika a' Magyar Füvész tudomanyról Bécsben 1793. 8. Sz. Györgyi, a' legnevezetesebb természeti dolgok' esmértetési 1. R. Debreczenben 1803. 8. Veszelszky a' növev. Plánták Pest 1798. 8. Csapó, Füves Kert. Posony 1792. 8. Magyar Füvész Könyv a' Linné alkotmánnya szerént. Irták Diószegi Sam. Debr. Préd. és Fazekas Mih. Főhadn. Debr. 1807. III. D. Deákúl: Kietajbel: Descriptiones et Icones plantarum rariorum Hungariae Decades 28. Viennae 1805. fol. Florákat irtak Hazánkban Lumnitzer, Genersich 's a' t. németül.

41. §. A' Zoologia olly orgánizáltt testeknek esmértetése, mellyek nem csak élnek, hanem ön-

ként mozdúlnak és éreznek is, 's lelkes állatoknak neveztetnek. Ezeknek külömböztető állatos jegyeik az önként való mozdulás, érzés, és részeiknek, mellyekből állanak, tulajdon alkottatása. Az előbbiek kénytelenül mozdulnak ki álló helyökből, vagy egyszeri állapottyokból; ezek szabad kénnyök szerént. A' növevények az őket illető bényomatokat, 's velek történt változásokat nem érzik, nem szemlélik, nem hallyák, 's t. e' f.: a' lelkes állatok ezeket megsejdítik (wahrnehmen) megérzik; 's a' t. Tulajdon kemény részeik: a' fő, derék, és tagok; ezek a' nagyobb állatokban kemény részek, csontok, porczogók által támagattatnak, mozditható forgók által köttetnek öszve, inashúsok által mozgattatnak, kövérséggel, hártyákkal takartatnak bé. Folyó részeik: a' vér, víz, nyál, kövérség, 's t. e' f. nedvességek, különbféle edényekben, belekben, ikrás húsokban 's a' t. készíttetnek el; az erek által a' szívvel (a' vér forgás' fő helyével) 's minden egyéb részekkel közöltetnek. Érző részeik: az inak, mellyek a' külső-hártya alatt kezdődvén, mindenfelé elágoznak, 's a' fővelőben terülnek el; és az érző szerszámok. Lehellő részeik: a' gége és tüdő; mellyek a' hangzásra is valók. Különös tulajdonságaik: az izgathatóság, természeti 's mesterségbeli ösztön, ébrenség, alvás, álom, nembeli különbség, 's több e' féle. Temérdek sokaságok közönségesen e' hat rendekre osztatik föl Linné szerént: 1) Emlősök (mammalia) meleg piros vérű állatok, mellyek élő fajzatot szülnek, 's azokat egy ideig emlőjökből, téjjel szoptattyák. 2) Madarak, meleg piros vérűek; tójások által szaporodnak, és tollasak. 3) Kétéltűek (Amphibia) hideg piros vérűk, 's tüdőjökön lehellők. 4) Halak, hideg piros vérűk, 's kopóttyójokon lehellők. 5) Bogarak (Insecta)

hideg fejér vérük, mellyeknek fejeiken csápok (Antemnes) vagynak. 6) Férgek (vermes) hideg fejér vérük, mellyeknek csápok nincsen, hanem nagyobb részént tapogatójik vannak. 'S így a' Zoologia is hat féle 1) Tetrapodologia, 2) Ornithologia, 3) Amphibiologia, 4) Ichtiologia, 5) Entomologia, 6) Helminthologia. Mellyek ismét tulajdon rendeikre, nemeikre, 's a' t. külömböztetnek meg.

Linné rendszerét tökélletesítették: Gmelin, Blumenbach, 's a' t. Többnyire mostanában az állatok' országa két fő tartományokra osztatik fel: némellyeknek gerincz-csigájik vannak, másoknak nincsenek (Thiere mit Rückenwirbeln, und ohne Rückenwirbeln) az elsőkhez tartoznak: az emlősök, madarak, kétéltüek, és halak, mellyeknek minnyájoknak meleg a' vérök; a' másikhoz a' lágy állatok (mollusca) férgek, bogarak, növevény szerüek (Pflanzenthiere) és a' héjjasok (crustacea). Az eddig esméretes állatok száma föllül haladja a' növevényekét. Azoknak leíratása, mellyek valamelly helyen különösen találtatnak, F a u n a nevet visel. Az állatok' alkotó részeiknek szét-bonczoltatása Zoologiai Anatomia; belső tulajdonságaik' esmértetése Physiologia; részeiknek egymással öszvehasonlítása Anatomia Comparativa névvel különböztetik, Lásd Magyarúl Földi. Természet Históriája. 1. Tsomó Posony 1801. Gáthi, Természet Históriája Posony 1798. 8. Kis Szántói Pethe Ferencz Természet Históriája. Emlős állatok. Bécsb. 1815. Deákúl: Grossinger Universa Hist. Physica. Tomi V. Posonii 1795—7. 8. Mitterpacher Lud. Compendium, és Primae Lineae Historiae Nat. Budae 1799. Molnár Zoologia, Budae 780. 8. Faunát írt németül Rumy Kár.

42. §. Az Oryhtologia (Mineralogia) ama nem organizált természetieknek leíratása, mellyek nem élők, és ásványoknak neveztetnek. Különböztető jegyeik részszerént belsők, különb különb részecskéjiknek egymásra rakodássokból, 's összvegyülésökből, és ezeknek alkottatássokból, kivált kristállosságokból származandók; részszerént külsők, esetbeli környülállásaiktól és változásaiktól eredendők. A' belsőket a' Chemia hozza különösen világosságra, 's csak ezen tudománynál fogva tehetni szert az ásványoknak fundamentomos esméretére: mivel az ő külső látható jegyeik fölötte változók, és határozatlanok. Tulajdonságaikra nézve az Asványok négyfélék: elsők földek kövekkel egygyütt; az az olly testek, mellyek se vízben, se olajban szét nem olvadnak, a' kalapács alatt ki nem nyúlnak; söt a' tüzben se vesztenek el semmit eredeti matériájokból. 2) Sók, az az olly testek, mellyek a' vízben szét olvadnak, a' nyelven tulajdon ízt érzeztetnek, a' tüzben résznyire szét olvasztatnak, résznyire pedig elnem változnak. 3). Éghető, föld gyánták, az az olly testek, mellyek a' tüzben meggyúlnak, lángot vetnek, 's ha tiszták az olajban szét olvadnak, de a' vizben nem. 4) Az érczek, nagyobb szerű sulyosságok, fényességök 's nyújthatóságok által különböztetik meg magokat, és tüzben folyókká lesznek ugyan, de meghülvén ismét keményekké válnak. Innét az Asványok' Országa is négy tartományokra osztatik: első a' földeket, második a' sókat, harmadik a' földigyántákat, negyedik az érczeket foglallya mágában. Minnyájok ismét különös osztályokra választatnak el. Mainap legnevezetesebb a' Werner' rendszere.

Ezek igazi ásványok: de ritkán találkoznak egyes és tiszta állapottyokban, hanem több-

nyire egymással öszvesülve, 's végyíttetve. Nem igaziak vagy álorczások az olly növevénybeli vagy állati termesztmények, mellyeket az ásványos részecskék elannyira álthatottak, hogy eredeti formájok' megtartása mellett az organizált természetöket elvesztették. Ezeknek fő nemei a' kővé-válttak, azaz olly növevények, csontok, 's t. e' f. mellyekbe a' köves viz hatott bé, 's ennek kipáralgása utánn a' körészek rakodtanak le; 's azért természeti követ játszanak. — Eddig az Ásványok egyenként tekéntettek, ha egyetemben vétetnek, mennyire a' földnek mintegy héjját képzik, Oryhtognosis, Orognosis nevet viselnek, 's a' hegyek 's t. e' f. esmértetését foglallyák magokban. Lásd: Benkő Ferencz, Magyar Mineralogia Kolosv. 1786. 8. Zay Magyar Mineral, Komárom, 1791. 8. A' Magyar Országi ásványokat legújabban megesmértette németül Zipser Tud. Gy. 1818. I. K. Irt jelesseket Weszprémi, Born 's a' t.

43. §. Az eddig fejtegetett Tudományok csupán a' természetiek esmértetésével foglalatoskodtak: a' Physikai Practica tudományok ezen esméretekkel való élést, vagy a' Természetiek' esméretinek különbféle tárgyokra alkalmasztatását tanittyák. Illy munkák e' következők: 1) A' Természetiek' szerzése általlyában; 2) a' szerzett természetieknek kidolgoztatása, 's nemesítése; 3) A' Természetieknek kidolgozott, vagy kidolgozatlan állapottyokban eladás vagy csere által pénzzé változtatása. Az elsőnek tudományos esmértetése Gazdáskodás, (Oeconomia), a' másiké kézmívesség (Technologia) a' harmadik kereskedés (mercantilis scientia). — A' Gazdáskodás két féle: vagy organizállt természetieknek u. m. gabonának, szénának, fának, kü-

lönbféle zöldségeknek, veteményeknek; szelíd és vad, szárnyos állatoknak, halaknak, méznek, vajnak, sajtnak, selyemnek 's t. e' f. szerzése; 's ez tulajdonképp való Gazdáskodás; vagy organizálatlan természetieknek, úgymint érczeknek, sóknak, gyántáknak, kő és gyep-szeneknek (Lithantraces, Turfae) 's t. e' f. szerzése: ez Szerzés-tudomány (Gewerbkunde) tulajdon képp'. Ennek részei: az ércz, só, köszén 's t. e'f. — bányásság. — A' Technologia a' bészerzetteket a' köz szükségre, haszonra, kedvtelésre kidolgozza, nemesíti, tökélletesíti kétféleképp': vagy kézzel csupán, vagy alkalmatos makhinákkal, kis vagy nagy számban (u. m. a' vasat, aczélt, bort, bört, pamukot, szőrt, kendert, lent. tűz-követ, 's a' t.) és kézi, vagy mechanikai mestertég; kézi csinálmány, vagy fabrika. Az, melly mind ezekre közönségesen szükséges, fundamentomos utasítást közöl, Polytechnia. — A' kereskedéstudomány a' kidolgozott és kidolgozatlan természetieknek, vagy is portékáknak értékét, árrokat, hol találtatássokat, hol keletöket, becsöket, pengő vagy papiros pénzen fölváltássokat, és ama szabadságot, vámot, melly alá vettetett ki és bé-hordássok, 's t. e' f. esmérteti meg.

Ezen praktika Tudományok' szint olly különbözők mint az ő tárgyaik: így a' gazdáskodás: mezei gazdaság, erdő készítés, kertésség, vadászás: méh-selyem bogár tenyésztetés 's a' t. A' Technologia: eczet főzés, palinka-zsir-égetes, fabrikásság 's a' t. A' kereskedés nagygyában való, vagy kalmárság 's t. e' f. Lásd. Nagy Váti, Mezei Gazda. 2. K. Pest 1791. 8. K. Sz. Pethe Ferencz, a' Pallérozott M. Gazdaság. II. K. Soprony és Bécs. Fekete, Jó Gazda Ember. Pest 1798. 8. Veres. A' jó Gazda Aszszony Pos. 1797. 8. Erdélyi Gazdaságbeli tárház, Kolosv. 1801. Technologia, vagy is a' Mesterségek', 's némelly alkotmányok'

rövid leírása. Posony. 1809. Gergeli András. Deákúl igen jelesen megirta a' Gazdáskodást és Technologiát Mitterpacher Lajos, kinek ama munkája mind Olasz, mind német nyelvekre leforditttatott; és Pánkl Mate; Németül: Lübeck, Teschedik, Leibitzer, Rumy 's a' t.

44. §. Az Ontologiai Tudományok közt Illnak az Orvos szer-tudományok (scientiae medicae) mellyek az állati testnek, kivált az emberinek, egésségben, életben tartását targyozzák bizonyos szerek által. Tulajdonképpen ezek nagy résznyire a' Természet-tudományhoz tartoznának, mennyire Physiologiai és Chemiai részekből állanak; annak meszsze terjedtsége miatt választatnak külön, mint némellyektől a' Természet-leirások is. Ámbár az emberi testet illetik főképpen és az oktalan állatit csak mellékesleg, még se számláltatnak az Anthropologiai Tudományokhoz, hanem az Ontologiaiak közzé, mivel az Orvosló szerekkel foglalatoskodnak különösen: ezek' használtatása végett visgállyák nyilvábban az állati testnek állapottyát Anatomiai és Physiologiai esméretek által; az Orvosló szerek pedig az embertől valóban különböző dolgok. Más az: az emberi testnek Anthropologiai esmértetési megfogatbeliek, a' Medikaiak annak fölbonczoltatásán, 's szét olvasztásán épűlnek: azok az emberi testnek egésséges állapottyát tekéntik csupán, ezek az egességtelenre is kiterjednek; 's annak fenn tartását, ennek gyógíttássát eszközlik.

Ha a' Medikai Tudományok az ő Physikai részeiktől (Chemiától, 's Botanikától) külön vétetnek, következőképp osztattatnak fel: 1). Vagy az emberi test' orvosoltatását illetik, vagy az oktalan állatit: az elsők szoros értelemben vett Orvos-tudományok, másikak állat-orvoslások (Veterinaria). 2) Vagy az állati testnek, közönségesen, alkotó részeit, termeszetét, cre-

jit, munkájit, 's különbféle állapottyait, és az Orvos szereknek alkottatásit, munkásságait, hasznait csupán esmértetik: ezek Theoretika Orvos tudományok; vagy ezen esméreteket az állati élet és egesség' fenntartására, helyre állítására fordíttyák: ezek Praktika Orvos tudományok. 3). Vagy az állati testnek egességes és egességtelen állapottyát, 's az orvos-szerek' termeszétét tárgyozzák közvetetlenül: ezek Orvos tudományok tulajdonképp; vagy az Orvoslást csak közvetve intézik el; 's ezek orvoslásshoz tartozó Tudományok tulajdonképp. Lássuk elöször a' Theoretika és Practika Orvos tudományokat; másodszor az Orvoslásshoz tartozandókat.

45. §. A' Theoretika Orvos-tudományok az állati test' állapottyait mindenekelőtt egességes, vagy egességtelen létében esmértetik meg közönségesen: 's erre nézve két fő részekre osztatnak: első a' Medika Theoria, a' másik Pathologia tágos értelemben. A' Medika Theoria különösen az állati test' egességes állapottyát vagy alkotó részeire, vagy tulajdon munkájira nézve esmérteti meg: első esetben Anatomia széles értelemben, a' másikban Physiologia tulajdonképp. — A' Theoretika Medika másodszor ama szereket esmérteti meg, mellyek az állati test' orvoslására szolgálnak; 's ez orvosság-tudomány széles értelemben; kétféle: az orvos-szereket vagy együgyü készítetlen állapottyokban adja elő; ez Orvosszer-tudomány, Materia Medika szoros értelemben; vagy az ő öszvetett és mesterséges készületökben: ez Orvosság-tudomány, Pharmakologia, tulajdonképp.

I. Az Anatomia 1) ha magánosan visgállya ezt, vagy ama' testet, p. o. az emberit, alkotó részzeire nézve, általlyában való (Absoluta A.);

ha több testek' alkotó részeit veti egymással öszve (p. o. az emberit a' barmokéval), egybehasonlító (Comparativa A.) 2) Ha az állati testeknek alkotó részeit szét-bonczolással visgállya: Test-bonczolás-Tudomány (Anatomia Mechanika) szoros értelemben; ha pedig elválasztással és szét-olvasztással: Chemika Anatomia. A' Mechanika Anatomia e' következő részekre osztya fel az emberi testet: 1) Csontokra (Osteologia); 2) Inashúsokra (Myologia); 3) Edényekre (Angiologia); 4) Belekre (Splenchologia); 5) Inakra (Neurologia); 6) Ikráshúsokra (Andenologia); 7) Kötőkre (Syndesmologia). — Az öszvehasonlító Anatomia vagy az emberi testet az oktalan állatiakkal, vagy ezeket magok közzt hasonlíttya öszve. — A' Chemika Anatomia az állati testek' alkotó részeit eredeti tárgyaikra választya el, vagy szét olvasztya.

II. A' Physiologia az emberi testnek természetét esmérteti meg; két főrészekre osztatik: első a' közönséges, melly az eleven ember' testének alkotó részeit, álló részeit, folyó részeit, erejit és munkájit visgáltattya közönségesen. Másik a' különös, melly az eleven emberi testnek munkájit (Systemájit) és különbségeit taníttya. Ezen munkák háromfélék: Organicus, állati, és nemző munkák. Az organicus munkákhoz tartoznak: az éhezés és szomjúhozás, étel-megrágás, lenyelés, a' gyomor' emésztése, a' vékony-belek' emésztése, a' bészívás; elhasonlitás, vér-készítés, vér-forgás, lehellés, az elválasztás, a' táplálálás, kiüresítés, vizellet'-készítése, és kiüresítése, a' bör' kigőzölgése; az állati meleg; electromosság, és állati magnetismus. Az állati munkákhoz tartoznak: az érző eszközök' munkájik; a' külső érzések közönségesen, és különösen (a' látás, hallás, szaglás, ízlés, illetés); a' belső

érzés; az Inas-húsok' mozgása, az emberi szó és beszéd, 's az aluvás. A' nemző munkákhoz: A' mag-készitès, és kiüresitès; hófolyás, fogantatás, terhesség, szülés, szoptatás. — Az emberi test külömbségei: a' Climára, nemre, alkottatásra, temperamentumra nézve változók. Ezeknek fő okát, az éltető erőt most a' Physiologusok mechanice, chemice, és dynamice teketik; minden lévő testnek életet (olly erőt, mellynél fogva az megmarad) tulajdonítnak; az egész mindenséget élőnek állíttyák, melly a' formátlan érceztől fogva az emberig végtelen grádicsokon, (főképp a' Kristallizatio, organizatio, mozgás és érzés által) fejtődik ki Schelling Systemája szerént.

III. A' Pathologia az állati testek' beteg állapottyát úgy vísgállya, hogy vagy az egésségtelen test-tagoknak esmértetésével foglalatoskodik Anatomiai és Physiologiai esméretinél fogva, 's ez Pathognosia partium Corporis humani; (Pathognosia absolute sumta), vagy azoknak nyavalájit közönségesen és különösen esmérteti meg; 's ez Pathologia Generalis és Specialis. A' közönséges Pathologia a' betegségeket vagy magokban esmérteti: ez szoros értelmű Pathologia: a) az ő különbféle jeleneteikre nézve (Nosologia, Phaenomenologia); bizonyos okokból következéseikre nézve (Aetiologia Medica); bizonyos okozataikra nézve (Symptomatologia); vagy az ő bizonyos jegyeikben, mellyek által különböztetnek: ez Semiotika, vagy Semiologia. — A' különös Pathologia vagy a' belső nyavalákat, vagy a' külsőket, vagy a' vegyesseket esmérteti különkülön; és Pathologia medica, Chirurgica, és mixta nevet visel.

IV. A' Materia medica (Orvos Szer-tudomány) a' betegségek' előadatása utánn az orvosló Szerek' esmértetésére lép; ezek vagy a' betegség'

okainak eltávoztatására, vagy a' beteg testben hasznos változások' szerzésére, 's ez által az egésség' helyreállítására valók. (Remedia negativa, et positiva). E' végre alkalmatossak különbféle természeti, 's mesterséges testek a' természetnek mindenik világából. Ezen szereknek tehát mind külső leírássok különböztető jegyeikre nézve, mind belső esmértetésök erejikre és munkájikra nézve szükséges az orvoslásra. Innen a' Materia medica két fő részekre oszlik: 1-sö a' Pharmakopologia, melly az orvos szereknek nem csak neveiket, és helyöket, hol találtatnak; hanem alkottatássokat, és állató részeiket is megesmérteti a' Természet' leírásból, kivált a' Botanikából és Chemiából; tovább az orvos szereknek különbségeiket, mellyek szerént kivül vagy belöl, egyessen, vagy öszvesülve magokhoz hasonlókkal, vagy tőlök külömbözőkkel, egy nemüekkel vagy más nemüekkel vegyíttetve, közönségesen, vagy különösen az egész testre, vagy ennek valamelly részére tétetve munkálódnak. Ezekhez képest a' Pharmakopologia Nosologiai, Aetiologiai, és Symtomatikai részekre is osztatik. II-dik a' Dynamiologia, melly azoknak erejikről és munkájikról okoskodik a' tapasztalásból, 's a' Pathologiai észrevételekből.

Az orvos Tudomány Theoriájáról újabban, magyarúl, deákúl, németül több nagy tudományú, és érdemü Hazánkfijai írtak: ú. m. T. Bene Ferencz, Lenhossék Mihály, Kietajbel Pál, Stipsics Ferd. Rácz Samuel, Schraud, Plenck, Peterka, Török, Lübek, Kolbányi, Kiss, Heiszler, Zsoldos, Kovács Ferencz, Huszti, 's a' t. Munkájikat a' Széchényi Könyvtár' lajstromában többnyire feltalálhatni; nagy számok miatt itt egyenként föl nem hordhattyuk.

46. §. Az Orvosi Praksis kétféle : vagy az állati testnek egésséges állapottyát tartya fenn, és Hygieologia, vagy Diaetetika nevet visel: az egésség' mivoltának esmértetése utánn, tanít annak kívántatásiról: u. m. az ép és elegendő élő erővel bíró Organizatióról; az életre szükséges ösztönöknek helyes alkalmasztatásáról; az eleven emberi munkáknak helyes gyakoroltatásáról, és az ártalmas okoknak eltávoztatásáról; közönségesen, vagy különösen a' különbféle sorsokra, rendekre, és korokra nézve: p. o. a' Tudósok' egésségének fenn tartása végett. Ehez tartozik a' Makrobitika is, melly rész szerént az emberi élet' hoszszabbíthatását bizonyittya meg, részszerént ama módokról és eszközökről ád tudósítást, mellyek által az élet meghoszszabbíttatik, vagy rövidíttetik. — Vagy pedig az Orvosi praksis az állati test' egésségének visszaszerzését tárgyozza: ez Therapiának nevezetik; 's közönséges, különös, vagy legkülönösebb. A' közönséges az orvoslás' módját, regulájit, 's törvénnyeit fejtegeti általlyában; a' különös vagy a' belső nyavalákat gyógyíttya (Therapia interna, vagy Therapia tulajdonképp), vagy a' külsőket (Therapia externa, vagy Chirurgia tulajdonképp); vagy pedig a' vegyeseket (Therapia mixta). Ehez tartoznak a' magzatok' életre vezetésének mestersége, a' Szülés segítés, Bába mesterség; a' holtaknak-látszóknak feleleventése, Anergetica, vagy Apsychitika: a' szem és fog-Orvoslás' mestersége, Oculistica, Dentistika, 's a' t. A' legkülönösebb az, melly az ágyban fekvő betegekkel való bánás' mesterséget taníttya: Klinika. Ezek az Orvosi Praksis' különbféle ágai formájokra nézve; materiájokra nézve: az Orvos szerekkel való bánást a' Pharmaceutica, Pharmacia

cia (Patikásság) adja elő; t. i. azok' bészerzése, szárítása, tartása, előre elrendelése, öszvetétele, 's elkészítése regulájit, hogy nagyobb foganatosságúak legyenek. Ez kétféleképp eszközöltetik: első a' Galenus' szerént való, másik Chemiai; amaz együgyü mód szerént, az egyes és változtatlan szereknek csupa öszve töretése által megy végbe; illyen a' pilula, decoctum, claqueriumok, írek, flastromok' készítése; imez különös égetések, elválasztások, felolvasztások, 's vegyítések által hajtatik végre: illyen a' destillállt vizek, olajok, essentiák, extractusok, mixturak, cseppek' 's t. e' f. készítése.

Az Orvosi praxis eránt irtak legujabban Hazánkban magyarúl, deákúl, és németűl: Bene Ferencz, Zsoldos, Haiszler, Molnár János, Fodor András, Rácz Samuel, Plenck, Máttyus, Schraud, Weszprémi, Mocsi, Kovács Ferencz, Péterka Jós, Lübeck 's a' t. Ezen Tudósainknak munkáji is feltaláltatnak a' Könyvtár-Laistromban, résznyire pedig a' Tud. Gyüjteményben. 1817.

47. §. A' Veterinaria (Baromorvoslás) azon élő állatoknak belső és külső nyavalájikat esmérteti 's orvosollya, mellyek az emberi nemnek leginkább élelmére, hasznára, 's segedelmére szolgálnak a' gazdáskodáskodásban; u. m. a' szarvas marháknak, lovaknak, juhoknak, sertéseknek 's a' t. A' Zoologiai, Phythologiai, Anatomiai, Pathologiai, Pharmakopologiai esmereteken épül főképpen; az ő belső és külső nyavalájik' nemeit, okait, jeleit visgállya; gyógyitássok végett alkalmatos szereket rendel; ezekkel való helyes élés' módját kimutattya; a' barom dögről, ragadó nyavalákról különösen oktat; elfojtássokat, terjedésök' megakadályoztattását, kivált az egéssé-

níges állatoknak helyes tartását és tápláltatását tanittya.

Lásd: Tolnai Barmokat orvosló könyv. Bécsben 1795. 8. — A' Marha Dögről Bécs. 1784. 8. — A' Barom állatok' seb. gyógyítása. Bécs. 1785. 8. — A' Lovak hibáikról, és betegségekről Pest. 1804. 8. — Compendium Artis Veterinariae. Pest 1790. 8. — Fekésházi Jegyzései a' házi állatokban termő férgekről, Pest 1789. 8. Fekésházy Orvossága a' marha dög ellen. Pest 1793 8. Orvosságok a' Marhák' betegségei ellen 1800. Fol. Patikai Lukács' oktatása 1792. Pest. 8. Ide tartoznak e' dicséretes munkák is: Praktische Grundsätze die Pferde-Zucht betreffend von General Csekonics. Pesti. 1817. 8. Fekésházi Entdeckung d. Urkeime vieler Seichen, Presburg 1790. 8. 's Lübeck, és Oesterreicher írásai, 's a' t.

48. §. Az eddig előszámláltt Tudományok az Orvoslást különösen vették; azt közönségesen tekéntik e' következők: 1). A' Medikai Politia, melly mindazok' elrendeltetésének tudománnya, mellyek a' polgári társaság' egésségének fenntartására, 's betegségének eltávoztatására szolgálnak. Két főrészekre osztatik: az első a' Polgárok' egésségének fenntartására szükséges principiumokat, eszközöket, 's ezekkel való éles' módját terjeszti elő (Hygiaea Publica); a' második azok betegségök, és halálok' eltávoztatására szükséges rendelés-tételek' principiumaival foglalatoskodik (Jatria Publica). A' Hygiaea P. jelesen előadja ama Principiumokat 1) mellyek szerént a' Polgároknak ép, erős, elég életerővel bíró Organizatiót szerezhetni az ö nemzések, és neveltetések' dolgában; 2) mellyek szerént a' tápláltatásra szükségesekre szert tehetni: ú. m. a' kívántató melegre, világosságra, jó levegőre, ál-

lati eledelre, egességes lakásra, és ruházatra; 3) mellyek szerént a' Polgárok' foglalatossági rendeltetnek el: u. m. a' Földmíveseké, kézmiveseké és Mesterembereké, katonáké, Tudósoké, és a' Henyélőké; az ő mulatságaik, és Religiógyakorlásaik; 4) mellyek szerént a' Polgárok egésségének veszedelmi távoztatnak el: a' gyenge Organizatió, ártalmas táplálék, tűz, viz, menkőütés, földindúlás' pusztítása, utat elállok' fosztogatása, vad állatok' ragadozása, az emberi tehetségekkel viszszaélés', méreggel-etetés, 's ragadó nyavalák' terjedésének veszedelmi. — A' Jatria P. előterjeszti ama Principiumokat, mellyekhez képest valóknak szükség lenni a' rendeléseknek 1) Az Orvos személyek, Orvos Doktorok, Seborvosok, Szülés-segítők, Okulisták, és fog gyógyítók, baromorvosok, patikások, kurusolók, Orvos eszköz- és Makhina-készítők, Betegmellett szolgálók, és Orvos-Tudomány-Tanítók eránt. 2). A' Betegekre gondviselés eránt: az Orvosok' elosztására, kötelességére, 's jutalmaztatására; a' betegek' gyógyítására alkalmatos helyek' választására, és orvos szerekre nézve. 3). A' Fulladtak' felelevenítése eránt, millyenek a' vizbe fulladtak, kötél által megfojtattak, rosz levegőben, éhség, nyavala, menyköütés miatt megfulladtak. 4). A' haldaklókkal és holtakkal bánás eránt; hogy azok elevenen elne temettessenek, ezek az élőknek ártalmasok ne legyenek betegség-szerzésök által.

II. A' Törvényszéki Orvosság (Medicina forensis,) azon esetek' helyes megvisgáltatását, probáltatását, 's elítéltetését taníttya, mellyek az egyházi vagy világi ügyek' törvényes elhatároztatására szolgálnak. Három fő részekre osztatik: 1-ő visgállya 1) a' Polgárok egésséges állapottyát az ő időkorokra, formáltatássokra, és nemökre,

nemző tehetségökre, terhességökre, és szülésökre, időre vagy idétlen, valóságos vagy valótlan terhesülésökre, 's szülésökre nézve. 2-dik Azoknak beteges állapottyát kétséges betegségökre, és tilalmas sérülésökre nézve a' sebesítés vagy méreggel étetés által. 3-dik Visgállya, 's elitéli az embereknek holt állapottyát: minémű eszköz-okból történt legyen a' kisdedekben, vagy korosokban; minémű halállal multak legyenek ki akár a' kisdedek, akár a' korosok.

III. Az Orvos Geográphia: ez leirja valamelly Országnak, Tartománynak, Városnak, vagy más helynek egességes vagy egésségtelen voltát levegőjére, ég-hajlattyára, fekvésére, kigőzölgésire, vizére, termesztményire 's t. e' f. nézve.

Ezen Tudományokról legujabban irtak jeles Hazai Tudósaink: Bene Ferencz (Elementa Politiae Medicae Budae 1807.) Elementa Medicinae Forensis Budae 1811.). Schraud Fer. (Aphorismi de Politia medica Pestini 1795. — Elementa Medicinae Forensis 1802. Pestini. Molnár Ján. (Orvosi Törvény. Székes Fejérvárott 1816.) Pucz Antal (Értekezés a' ragadó Nyavalákról, azoktól való őrizkedésről, 's mindjárt elragadás után való bánás' módjáról, a' Lelki Pásztorok számára 1817. Pesten Trattner).

§. 49. A' Köznépi Orvoslás (Medicina popularis) olly különös igazságokat, tanúlságokat, és utmutatásokat foglal magában, mellyek a' tudományos szó-ejtésekből kifejtetve köz-érthetők, és hasznúak; 's igy a' tudós medikai visgálodásoknak resultatumit, tapasztalásit, magyarázatait, 's világosításait közli; a' közönséges, legfontosabb, leggyakrabb nyavalákat, mellyekre Orvos nem szükséges, 's azoknak legegyügyüebb, legkönnyebb, legolcsóbb orvosoltatását terjeszti elő. Többnyire csak különös, némelly korúak, rendüek, sorsúak, 's életnémüek' szokott nyavalá-

jikkal, 's ezeknek házi szerek által gyógyítása módjával foglalatoskodik. Ennek fő része az, melly az egésség, 's élet' fenntartását taníttya.

Illy rendű hazai írások ezek: Csapó, Orvosló Könyv. Posony. 1791. 8. — Valetudinar. Infant. Pest. 1794. 8. Házi Orvos. Kolosvárott 1785. Házi Orvos Vátzon 1816. 8. Vályi, Házi Orvos Szótárocska Győr 1792. 8. Kiss, egésség-tárgy. Catechismus. Soprony 1794. 8. Marschal, Leány-Anyák 's a' t. Orvos-aszszony Kolosvár. 1791. 8.

50. §. Az Ontologiai Tudományok köztt IV-dik a' Philologia, Nyelv-tudomány széles értelemben. Az értelemnek tulajdona t. i., hogy magát hangos jegyek által is közöllye; ezek vagy a' természettől vagy önként elhatároztattak. Az érzetek, 's gondolatok' kijelentésére legalkalmatosabbak azok, mellyek önként elhatároztattak, 's izecskékre formáltattak. Az illy hangos jegyek szók tulajdonképp; ezeknek öszveséges foglalattya a' Nyelv (Sprache). A' szók vagy csupán valók, vagy bizonyos jegyekkel (betükkel) kijelentettek. A' szóknak betük által való kijelentése Irás. Ama principiumoknak, reguláknak egybe foglalattya, mellyek a' Nyelvnek és Irásnak értésére, visgálására, 's kimiveltetésére szolgálnak, Philologia széles értelemben. Mivel ez nem csak az emberi nyelvvel, hanem minden némű Irásokkal is foglalatoskodik, azért a' Philologia méltán az Ontologiai Tudományok közzé számláltathatik:

A' nyelvek külömbfélék: eredetökre nézve anya, vagy fiú nyelvek; folyamattyokra nézve: élő vagy holt nyelvek. Idejekre nézve: régi, közép, vagy mostani korú nyelvek. Hazájokra nézve: nap-keleti, vagy nap-nyugoti nyelvek. Szolgálattyokra nézve: vagy a' Religyió, vagy

a' Tudományok' esméretére valók, és szent vagy Classikus nyelvek. A' velek-élésre nézve: vagy honyi, vagy idegen nyelvek. Kiformáltatássokra nézve: pallérozott, vagy pallérozatlan nyelvek. Szint illy különbözők ezeknek jegyeztetései, az Irások is, és mind ezeknek Tudománnya a' Philologia. A' Classikus és szent Irások' helyes értése, visgáltatása, fejtegetése neveztetik különösen Philologiának. Ez vagy csupán a' nyelveknek és írásoknak igazi értésére, visgáltatására, 's kimiveltetésére szolgaló principiumokat, 's bizonyos regulákat terjeszti elő; vagy az ezekkel való helyes élest határozza el; erre nézve a' Philologia tiszta vagy alkalmasztatott. A' Tiszta vagy olly principiumok, és törvények' szabásával foglalatoskodik, mellyek minden nyelvek, és írások' igazi értésére szolgálnak általlyában, vagy csak egyikére p. o. a' Görög, vagy Magyar nyelv és írás' értelmére: első esetben a' Philologia közönséges, másikban különös.

51. §. A' közönséges Philologia mindenek előtt úgy tekénti a' Nyelvet mint az érzetek' 's gondolatok' kijelentését és a' hangzó eszköz-tagok által való közöltetését; az Irást pedig mint a' Nyelvnek jegyzetét, 's ezeknek természeti alkottatássokról, miségekről, és tulajdonságaikról okoskodik: ez Philosophiai Philologia. Tovább a' Nyelvek' eredetét, kifejtődését, formáltatását, bővségét, különbségeit veszi visgálatba mind külső formájokra, mind belső foglalattyokra nézve. A' nyelvnek külső formájokhoz tartoznak a' szók, és a' betük: a' Philologiának ama része, melly a' szóknak eredetét, kifejtődését, elterjedését, különbségeit, 's t. e' f. történeteikből taníttya, közönséges Nyelv-Historia; az pedig, melly a' betüknek eredetét, kiformáltatását, elterjedését, kü-

lönbségeit 's t. c'f. hozza történeteikből bizonyságra közönséges Irás-tudomány, Graphika. A' közönséges Nyelv-tudomány belső foglalattyára nézve vagy a' szóknak helyes kijelentését, származtatását, különbségeit; különbféle hajtogattatássokat, öszvetételöket, és beszéddé egyesítésöket bizonyos principiumok és regulák szerént adja elő; 's ez közönséges Grammatica; vagy pedig azon szó lajstromokat esmérteti meg, mellyekben elöszámláltatnak mind azon szók tulajdonságaikkal egygyütt, mellyekből a' nyelvek állanak: ez Lexikographia (Szótár-tudomány). Ez különbféle: vagy t. i. a' szóknak tulajdon értelmét grammatikai elhatároztatások szerént adják elő; vagy csupa származattyokat, vagy különös dialectusaikat (kelettyeiket) visgállyák és fejtegetik; vagy az elavult, szokatlan szókat világosíttyák meg, vagy az egyenlő értelmüeket terjesztik elő, vagy pedig az idegen helytelen szókat rostálgattyak, 's tulajdonokkal, helyesekkel pótolgattyák: 's így a' Szótárok is különbözők: Lexikonok tulajdonképpen, Etymologikonok, Idiotikonok, Glossariumok, Synonimonok, és Anti-Barbarumok.— A' közönséges Irás-tudomány a' betükkel való élés' különbféle tulajdonságival foglalatoskodik; elhatározza, hogy' lehessen szépen és helyesen írni, hogy' lehessen rövideden és sebesen több szókat feljegyezni; minémü betükkel lehetne minden szókat, avagy a' beszédnek minden részeit, az érzeteket és gondolatokat közönségesen kifejezni; minémü különös jegyekkel lehessen meszsziről is a' szókat közleni; hogy' kellessék ama titkos betüknek' értelmeit fölfedezni, mellyekkel mult időkben tudosítások tétettek, 's t. c'f. Ezekre: nézve az Irás-tudománynak különböző nemei ezek: a' Calligraphia, Orthographia, Kryptographia, Passigraphia, Steganographia, Tachygraphia,

Stenographia, Telegraphia; a' titkos irás fejtés' mestersége (Deschiffrirungs Kunst). Azon Tudomány, melly a' régi írás-jegyekről, és minden hozzájok tartozandókról tudosit, Palaeographia nevet visel.

A' Nyelv-historiájában a' Philologusok köztt perben lévő kérdés ez: volt-e elejénten egy közönséges nyelv, 's ha volt mellyik az? Az Istentől tanúlta e azt az első ember, vagy magától találta ki természeti képességénél, és ösztönénél fogva? Vallyon az első embernek, és Istennek egyszer'smind nem lehetett-e közös része a' nyelv-kezdetben? Az eránt is vetekednek a' Philologusok, mellyik legyen az igazi anyanyelv? A' régi Hebraeus-e, vagy a' Sankrit nyelv? 'S melly nyelvektől származtanak a' mostani nyelvek? Az Írást kitalálta fel legelőször? Melly légyen a' régi Aegyptusi írások (Hieroglyphok) hiteles kulcsa? Szint olly bizonytalan a' Philologiában.

52. §. A' különös Philologia egy vagy több régi vagy mostani, honnyi vagy idegen Nyelvnek Históriáját, Grammatikáját, íratását, szótárait, és literaturáját adja tudtúl. Jelesen azon nyelvekkel foglalatoskodik, mellyeken íratott a' Sz. Irás, írattatva vannak a' Classikus Auctorok; vagy beszélleni a' Hazában; és azokkal, mellyek ezeknek rokoni. Fő dolga a' nyelvvel élésnek regulájit erős fundamentomra állítani, 's elhatározni.

A' Magyar nyelv-tudomány' fejtegetésében fő dolog annak Historiája; Grammatikai' elhatároztatására nézve pedig annak elvégzése szükséges főképpen: a' Magyaroknál minden igécske, és toldalék (p. o. ja, je; ok, om 's a' t.) magánn jelentő szó legyen-e, vagy se? A' szók' formáltatásában a' nyelvvel élés legyen-e a' Mester, vagy az Analogia? Vallyon nem egyik is má-

sik is, és mennyire? A' Magyar Orthographiában mi légyen a' fő Kriterium: a' Nyelv-Philosophia-e, vagy a' Nyelv-Historia, Etymologia, 's Euphonia egyetemben? A' különbözés' esetében, mellyiknek legyen elsősége? A' Római egyes betűk elégtelenek lévén minden Magyar hangok' kijelentésére, nem volna-e tanácsosb azokat, mellyeknek eddig egyes jegyeik nincsenek, tulajdonokkal megkülönböztetnünk, mint kettős betükkel kijelentésökön, mindúntalan czivakodnunk? — A' Magyar Philologiában mindeddig legjelesebbek Révai Miklós munkáji, és azok, mellyeket ennek Tanítványi, 's Verseghy Ferencz, Beregszázi Nagy Pál, Pápai Sámuel, nagy érdemü Tudósaink kiadtanak. Számos Grammatikáink úgy is elég esméretesek; hoszszú volna minnyájokat megneveznünk. Legújabbak Márton Jós., Verseghy Fer., Kassai Jós. Uraké. Lásd a' Tud. Gyüjt. kötetiben.

53. §. Az alkalmasztatott Philologia két fő részekből áll: vagy t. i. az írások' helyes értését tárgyozza, vagy a' nyelvvel tudományos élést; első rendüek a' Kritika és Hermeneutica; másodikak a' Poëtika és Rhetorica. 1) A' Kritika, melly az Írások' Szerzőjit, időkorát, igaziságát (Authentiáját) és foglalattyát veszi visgálóra, 's tulajdon érdemeiket elhatározza; mennyire azoknak formáját illeti a' kifejezésekre, hajtogatásokra, egybetételekre nézve, szóbeli vagy Grammaticai; mennyire pedig azok' materiáját, foglalattyoknak külső és belső becsét tárgyozza, dologbeli, vagy Tudományos Kritika. Az elsőnek reguláji részszerént a' nyelv' belső alkottatásából, külső tulajdonságaiból, és az időkor' Historiájából határoztatnak el; részszerént pedig az Írás-szerző' czéllyából, kifejezéseiből, gondolkodása, 's írása módjából, vagy magából a tárgy' természe-

téből kölcsönöztetnek. A' második a' dolgok' igazságát a' Logikai és Históriai tekéntetekből visgállya; útat mutat, hogy' kellessék a' rontott helyeket (textusokat), és olvasásokat (Lectiones) eligazítani, helyre hozni, vagy kipótolni; hogy' kellessék az eredeti munkákat a' költöttektől az egészeket a' csonkáktól megkülönböztetni; bizonyos vagy hihető regulák szerént. Ha a' visgálódás' reguláji bizonyosak, a' Kritika is bizonyos; ha csak hihetők, ez is csak hihető (Coniecturalis). Végre a' helyes Írás-magyarázás' (Exegesis) regulájit is kiszabja. — 2) A Hermeneutica (Írás-fejtegetés): ez elhatározza, hogy' lehessen az Írás' szavaiból a' Szerzőnek tulajdon értelmét kitudni; közönséges vagy különös: az első az írás-értés' megfogattyát fejtegeti; különbségeit kimutattya, principiumait megállattya, regulájit kiszabja; a' nyelv' jó tudásánál, helyes gondolkodásnál, és a' Kritikai maksimáknál fogva. A' másik mind ezen szabásokat valamelly írásra forditttya; hogy szerzőjének saját értelme kinyilatkozzék; szavait tulajdon vagy elváltoztatott, betű vagy jelszerént való, szoros vagy tágos értelemben kellessék-e venni, elhatározza; mi volt légyen a' Szerzőnek fő és mellék czéllya és tárgya; millyen volt gondolkodásának, maga kifejezésének módja; mellyek voltak élete környülállási, korának szokási, 's t. e'f. külsőképp visgálóra vonnya; ezutánn a' szavak' és mondások' állását, egybeköttetését, 's öszvefüggését tekénti: az előbb valókat a' következőkkel, a' hasonlókat magok közt, 's a' különbözőkkel egybeveti; végre törekedik kinyomozni, mi légyen a' hit-vallásával egyező (analogum) hogy így szavainak tulajdon értelmét, 's egész erejét fölfoghassa. 'S így a' Hermeneutika Grammatikai, Kritikai, és Theologiai esméreteken épül. Az Írásnak más nyelven

Hermeneutikai Regulák szerént való fejtegetése: Írás-Magyarázás. 3) Az alkalmasztatott Philologiához tartoznak a' Poetika, Rhetorika, és Stilisztika is materiájokra nézve (formájokra nézve az Aesthetika által reguláztatnak el) mennyire a' nyelvvel foglalatoskodnak: A' Poetika a' költeményes előadásoknak mértékben vett szók által kijelentését taníttya bizonyos principiumok szerént. A' Poetika czéllya az eleven, 's érzékeny előterjesztés; törvénnyei némellyek állatiak, mások esetiek (substantiales et accidentales); a' Költés tulajdon nemeihez képest különbözők. Tárgyai több félék: jelesebbek: epicum, drammaticum, és didacticum; mértékei is különbözők: közönségesebbek a' jámbus, spondaeus, és dactylus; mellyek öszveegyeztetvén más és más rendet követnek; illyen a' heroicum, elegiacum, alkaicum, és saphicum. E' szómértékeket, és versnemeket taníttya a' Prosodia. A' Poetika Historiája e' tudomány' kezdetét, kifejtődését, tökélletesülését, viszontagságait, és literaturáját taníttya hiteles történéteiből; Kritikája a' legjelesebb régi és új Poétai munkáknak megítéltetése. — A' Rhetorika a' nem költeményes előadásoknak folyó beszédben (prosa) kijelentését taníttya bizonyos principiumok szerént. A' Rhetorika czéllya tulajdonképp a' tanítás, gyönyörködtetés, és indítás; törvénnyei részszerént állatiak, részszerént esetiek; különböz a' folyó beszédnek különbféle nemeihez képest. A' folyó Beszéd vagy szoros értelem szerént való Beszéd (Oratio) 's ez háromféle: megmutató, értekező, 's ügykereső; kidolgoztatására kívántatik: a' feltalálás (inventio) elrendelés, és előadás; fő részei: a' Bévezetés, tárgykitétel, felosztás, bizonyítás, és befejezés; ezekhez járul néha a' czáfoltatás is: Ez ékes-szóllásnak is neveztetik. Vagy a' folyó

Beszéd tágos értelem szerént való: illyen a' levél, beszélgetés; a' historiai és Philosophiai előadás az ő különbféle nemeiben. Ezekben nem annyira fő dolog a' feltalálás, és elrendelés mint a' helyes egyesítés, és kifejezés. Ennek fő reguláji: a' világosság, rövidség, kellemetesség; különös diszei a' megkülönböztetés, elhatározás, illendőség, és méltóság. A' folyó Beszéllésnek e' neme Stilistika nevet is visel. A' Rhetorika Históriája és Kritikája a' Poetikáéval egyez.

A' Classikus Auctorokból, kik eránt foglalatoskodik leginkább a' Philologia, magyaráztattak ezek: Virgilius, Salustius, Curtius, Cornelius Nepos, Justinus, Boetius, Florus, Cato, Anacreon, Aesopus, Pindarus, Alceus, Sapho, Bion, Moschus egészen; részszinte: Cicero, Horatius, Plautus, Ovidius, Seneka, Plutarkus, Heliodorus, Xenophon, Homerus, Aeschilus, Lucanus. Julius Caesárt egészen elkészítette Szép János, Prof. Frontinust Jákó Kap. Homerust most készíti Nagy János Prof. Sáros Patakon, Ovidiust T. Verseghy Ferencz Budán. A' Magyar nyelv' Poetikájában 's Rhetorikájában legújabb, 's legjelesebb munka ez: Usus Aestheticus Lingvae Hungaricae. Sectio Prima Ornati Sermonis patrii gradus, et epitome legum Aestheticarum, quibus ars Oratoria et poetica innitatur. Sectio II. Epitome Rhetorices, et Poetices Patriae cum appendice de stilo Curiali Hungarico (Fr. Verseghy) Budae 1817. 8.

54. §. Az Ontologiai Tudományok közzt Vdik az emlék-tudomány (Archaeologia) közönségesen; olly emlékeztető jegyekkel, régi maradványokkal foglalatoskodik, mellyek a' Históriának tulajdon kútfejei. Az emlékek kétfélék: írásbeliek és nem írásbeliek: Az írásbeliek vagy ok-

levelek, vagy felírások, vagy pénzek, vagy czímerek; a' nem írásbeliek vagy szokások, vagy szép tudomány - és mesterségbeli maradványok (Antikek). 'S így az Emlék tudomány is vagy tágos, vagy szoros értelemben vett Archaeologia; az elsőhez tartozik: a' Diplomatika, Epigraphika, Numismatika, és Heraldika; a' másikhoz a' különös Archaeologia, és Antiquaria.

55. §. Az írásbeli emlék-tudományok: I. A' Diplomatika (okirás-tudomány) bizonyos jus, szabadság, privilegium' adatásáról bizonyságot tevő leveleknek helyes esméretét, igazi olvastatását, értelmét, visgáltatását, elitéltetését tanítya bizonyos regulák szerént. E' végre előterjeszti azok' kiadatatásának külső és belső valóságát mind formájokra mind foglalattyokra nézve; fejtegeti az időről időre szokásban volt betük vonásait, írások' módját, pecsétek' képeit, aláírások' formáját. Ezekkel egyesíti az Oklevelek' matériájának külső és belső minéműségeit, különbféle tárgyaik, czéllyaik, 's környülállásaik szerént. A' Diplomatika kétféle közönséges vagy különös. A' pecsétekről szólló része Sphragistica nevet visel. Vannak tulajdon gyüjteménnyei. II. Az Epigraphika (fölirás-tudomány) az oszlopokra, kapúkra, sír-kövekre, templomokra, oltárokra, edényekre, 's más e'féle kézi-mívekre feljegyzett írásokat visgállya, fejtegeti, elitéli, 's megesmérteti bizonyos regulák szerént. E' végre az írás' vonásait, rövidítésit, elosztásit, jegyeztetésit, 's foglalattyait határozza el az idő korok, és Nemzetek szerént. Ennek is vannak tulajdon Gyüjteménnyei, legjelesebbek azok, mellyek a' napkeleti (Asiai és Afrika mellyéki), Görög és Romai fölírásokat illetik. III. A' Heraldica (Czímer-tudomány) a' jeles 's emlékezetre méltó Nemzeteknek, Fejedelmeknek, familiáknak, városok-

nak kifestett különböztető jegyeit bizonyíttya meg bizonyos regulák szerént. Ennek fő része a' Genealogia, melly a' régi, közép, és mostani időbeli Nemzetek, Fejedelmek, Herczegi, Grófi, nemes és más fő familiák, városok' eredetét, származását, elágozását, rokonságát, törzsök- mellék- és oldal-lineájit különbözteti és esmérteti meg. Tulajdon része a' különös Heraldica, melly a' Czímerek' kezdetét, alkotó részeit, különbségeit, változtatásait visgálgattya, fejtegeti, 's elhatározza Kritikai regulák szerént. A' Czímerek' alkotó részei: a' pais, a' jegy maga, a' szín, az udvar (area); tulajdonságai: az alkotó részek' formája, 's elrendeltetése. Vannak Czímer-Gyűjtemények is. — IV. A' Numismatica (Pénz-tudomány) széles értelemben a' régi, közép, és mostani időbeli kelő, vagy emlékeztető pénzek' fölirásit, különböztető jegyeit, és érczbeli értékit esmérteti meg. A' szoros értelemben vett Numismatika a' pénzek' fölirásaival, különböztető jegyeivel, (czimereivel), 's folyamottyokkal foglalatoskodik. E' végre tekénti verettetésök' mesterségét, és formáját; visgállya nagyságoknak különbségeit, és nyomadékát; jegyeztetésök' millyenségét, 's tulajdonságait; elhatározza, mellyik Nemzethez, Fejedelemhez, Familiához, vagy Városhoz tartozzanak; elrendeli az idők, személyek, és történetek' osztályi szerént; végre értéköket a' folyamatban lévő pénzekhez képest kiméri. Kétféle: közönséges és különös. Vannak tulajdon gyűjteménnyei is. Mind ezen Tudományok' reguláji részszerént Kritikai, részszerént Historiai igazságokon épülnek; az azért e' két félekepp is tekéntetnek.

E' rendbeli Tudományokban jeles irott munkákkal dicsekszik Literaturánk: Schwartner, Introductio in rem Diplomaticam Hungariae.

Budae 1802. 8. Dugonics, A' Magyarok' uradalmaik Pesten 1801. Pray, Syntagma de Sigillis Regni Hungariae. Budae 1805. 4. Palma, Heraldica Hungariae. Vindobonae 1766. 4-o Schönwisner Notitia Hung. rei numariae. Budae 1801. 4. Simoncsics Dissertatio de Numismat. Hungariae Viennae 1794. 8, Weszprémi, Magyar Elmélked. némelly régi Magyar Királyoknak ritka pénzeikről. Bécsben. Virág, Leczke Sz. Mária képéről a' Magyar aranyon. Pesten 1804. 8. Ide járulnak Wagner. Cornides, Koller, Eder, Kováchich, Stipsics, Katanchich' irásai, 's a' t.

56. §. A' nem irtt emlék tudományok: 1) Archaeologia különösen: az egykorí szertartásokról, és szokásokról tudósít; mellyek kétfélék: Religyióbeliek, és polgáriak. Az elsök az Istenséget, ennek tiszteletét az áldozatok, 's imádságok által, egyházi szolgájit, templomait 's t. e' f. illetik. A' régi pogány religyióbeli szertartásokat és szokásokat különösen a' Mythologia taníttya. A' másodikak a' polgári alkottatást, igazgatást, törvénykedést, nyilván való és házi életet, hadi, tudományos, mesterségbeli, iskolai 's t. e' f. dolgokat tárgyozzák. Annyi félék mint magok a' régi nemzetek: Görögök, Romaik 's t. szokásai 2). Antiquaria különösen a' régi szép mesterségbeli, és kézi mívcket esmérteti meg physikai materiájikra, mechanikai formájikra, és Aesthetikai becsökre nézve. Ezeknek is vannak tulajdon Gyüjteménnyei (a' festett, vagy faragott kép-Galleriák) Olly különbözök, hányfelék a' régi nemzetek.

Hazánkban a' régi szokásokat megírta 'Magyarúl Kis János; deákúl Schönwisner István, és Stipsics Emanuel; 's a' t. Jelentést érdemel itt

T. Jankovich Miklós' régiség-Gyüjteménnye. L. T. Gyüjt. 11. Köt.

57. §. Ezekkel az Encyklopaedia (Tudományok' tudománnya) fő vonásait elő-rajzoltam, mennyire a' Tudományos Gyüjtemény' szoros határi, 's időm' szüke engedték; fessék ki azokat bővebben mind közönségesen, mind különösen Tudományokhoz értő becses Tudósaink; ne hogy mind eddig a' Poétai korban lenni, 's csupán Grammatikánkkal vesződni látszassunk. A' Tudományok' Literaturáját annyira érintettem, mennyire Nemzeti Culturánk' előmenetele magával hozta. Methodologiájikra, mellyek nélkül hijános minden oktatás és tudósítás, ez izben ki nem terjedhettem; szóllok rólok idővel, helyben közben. Ha azoknak virágzó mezejein előttem valaki Tudós Hazánkfijai közzül dicső koszorút kötöz magának, fogok rajta örvendeni.

Y.

2.

A' régi és új költés külömbségeiről.

Hogy a' régi, különösön Görög, és az ujjabb, nevezetesen Keresztény Költés között, még akkor is, midőn ez amazt kivánja követni, a' külömbség szint olly nagy, mint a' két időszak szokásai, polgári állapotja, és gondolkozása modja között, — minden által látja, a' ki a' poëzisnak ezen két nemét akár melly kevésséis esméri. Nem kevesebbé tudva lesz olvasóim nagyobb száma előtt, hogy a' költés ezen két különös nemeinek elsősége felett a' tudos világban számos tudományos vetekedések támodtak; ki-

kivált nagy tüzzel, és mind a' két részről, föként pedig a' Görög költés védői által méj belátással folytatott ezen toll-háború Frantzia Országban *) Mind e' mai napig is mindazáltal a' kérdés nints eldötve, és talám soha sem is lesz, a költés mind a' két említett nemeinek tulajdon és egészlen külömböző szépségei, kellemetességei, és ingerei lévén, mellyek soha sem álhatnak meg eggy más mellet, és éppen azért minden időszakban különös kedvellökre, védelmezőkre, és pártfogókra fognak találni; a' mint az ezen rövid és futó értekezés' folyamatjából is elégségesen ki fog tettzeni.

*) Már Guerret Gábor (szül. 1641. † 1688) magára vállalta, a' régi Görög költőknek az ujjabb Frantzia költőkön való elsőségek megmutatását e' tzimű munkájába: Le Parnasse reformé à la Haye 1668., melynek második része ezen tzim alatt jött ki: La guerre des auteurs anciens et modernes. à la Haye 1671. 12-ed rétbe. De Perrault Károly (szül. 1626. †. 1703) volt a' tüzes vetekedés fő inditó oka, Le siècle de Louis le Grand nevezetű költeménnyében az ujjabb Frantzia költőket a' régi Görögök felett magasztalván, es a' Pálmát azoknak nyujtván. Ezen munkátska 1687-ben közönségessé tétettvén, annak szerzője ellen felkeltek az akkori időbeli legnevezetesebb Frantzia tudósok: u. m. Dacier András (szül. 1651. † 1722.) ki tsak akkor irt izléssel, midőn tudos Feleségétől segittetett; Baró Longepierre (Hilair Bernard szül. 1658. † 1727) de föként es a' szatirának legmérgesebb fullánkjaival a' Frantzia költés törvényadója Boileau Miklos. E'képpen a viadalra ki hivatott Perrault, az ujjabb költők elsőségét bővebbén kifejtette e' tzimű munkájában: Parallele des Anciens et des modernes en ce, qui regarde les arts et les sciences Paris 1688—1696. 4. Darab 8-ad rétbe. A' szelid és olly szerentsétlen de la Motte Houdart is (szül. 1672 † 1731.) részt vett az ujj Frantzia költők védelmezésében, és azért szünetlen ki is volt téve az ötet üldözö Boileau gunyolásainak. — Az akkori Frantzia tudós világ itélete szerént, a' régiség védlői okaik hathatossága által győzedelmeskedtek; a' régi költésnek minden külömbség nélkül való magasztalása modiva vált, az Udvar is e' részbe pártot fogván; és a' Frantzia költés soha sem emelkedhetett fel a' szabad maga erején való megállapodásig, hanem a' régiek rabszolgai követésében kereste egyetlen eggy mulandó 's alá rendelt (untergeordnet) ditsőségét. —

A' szép, főként az izlés tudományjában vett értelemben (mert ez az erköltsi széptől nagyon különbözik) tsak a' természet szépségeinek felemelkedetséggel való követése által éretik el, melyre nézve a' költöi szépséget is tsak abban kereshetjük. A' természet' szépségeit pedig két különböző képpen követhetjük felemelkedetséggel: vagy tudni illik a' természetest maga valóságában veszszük, annak szép oldalait ki keressük, azt szép eggy hangzatba (harmoniába) hozzuk, és szemünk eleibe teszszük; vagy pedig a' természetest magát rúházzuk fel különös szépségekkel, és azt úgy festjük; más szavakkal, vagy a' természetest maga valoságában adjuk elő felemelkedéssel, vagy magának a' természetesnek adunk felemelkedetséget.' Ebben áll a' költés említett két nemeinek is fő különbsége, ezt kell nékünk is itten bővebben ki fejtegetnünk, és a' maga különösebb tulajdonságaiban megvisgálnunk. —

A' Görögök az emberiség' gyermek koráha éltek. Ez a' Gyermekkor az egész emberiségre valamint az eggyes emberre nézve eggy vidám eggyszerűség által különböztetik meg a' komorabb ifjú és emberi kortól. Ezen gyermeki *) megbetsülhetettlen vidámság nem kevéssé neveltetett a' Görög föld szüntelen tavaszló éghajlatja által, melly a' bádgyasztó, rekkent melegség, és az életerőket fagylaló hideg között minteggy középen állván, lakossait eggyaránt meg mentette a' hevitő dél tarka képzeleteitől, és a' fagyos, mélankoliát szulő éjszak szo-

*) A' Gyermekit (kindlich) meg kell különböztetni a' Gyermekestől (kindisch) ez szánakodásra, amaz tiszteletre indit; ez észbeli gyengeséget, éretlenséget, amaz eggy ártatlansággal, természeti erővel telyes szivet árul el.

morú zordon ábrázolatjaitól. Ide járúl még eggy a' természet minden lágy kellemeivel tékozolva fel ruházott vídék, melybe a' kies bértzek, bajoló völgyek, — a' költők puha böltsői, — hives berkek, szállas erdők, és tsergedező folyók a' leg nagyobb kellemetességgel váltják fel eggy mást; itt nem találni a' természetnek vadon borzasztó tsudáit, amaz égig tornyozott örök hóval fejérlő hegyeket, ama kerülhetettlen veszedelemmel fenyegető rettenetes sziklákat, vagy ama halkal hömpölygő roppant folyókat; és ezen kies majd mindég zöldellő kertből a' Joniai tengernek gyengén habzó és számos ligetes szigetekkel minteggy behintett vizei rengetve vezérelnek a' költők Adámjának, az öreg Homerosnak, kellemetes Edénjében, a' bájoló Joniába. Gondoljuk még ezekhez eggy tiszta, de nem felhőtlen, és így nem unalmas, egy forma eget; eggy közép termékenységü földet, mely az elme butitó, restséget szülő bőségtől, és az élet gondjaitól el nyomatott, szükséggel küszködő szegénységtől eggyaránt megmentette a' szerentsés Görögöket, — és ki fog többé tsudálkozni: hogy ezen tiszteletre méltó ős gyermekek, eggy reggeli időnek, eggy keleti vidéknek boldog lakossai eggy örökös tsendes vidámságba éltek, melly egész életek modja, és minden szokásaik által öregbitetett. A' durvább, tsupán testi ügyességet és tulajdonságokat kivánó kézi munkák, mesterségek, — melyek az elménck semmi eledelt sem adnak, sőt inkább azt szebb munkálkodásaiban gátolják, gyakran egészlen el nyomják — nagyobb részint idegen nemzetekből álló rabszolgáikra voltak bizva, még a' szabad hazafiak a' természet szépségeiben, a' művészi mesterművek szemlélésében, hazájok boldogságának elő mozditásában, a' társasági élet kellemeinek érzésében, a' vidámságot szülő ka-

tonai mesterség', és az arra készitő játékok' gyakorlásában gyönyörködtek, és szép életeket örökös kellemetességgel éltek. Az ily módon szült tsendes vidámság lételek egész voltában, gondolkozások módjában és minden tselekedetekben olly nagyon elterjedett, hogy még a' mennyköveket haragos kezekkel forgató Zeust is vidám tekintettel adták elő, Winkelmann szerént; tsudálhatjuk e' tehát még továbbá is, ha azt egész költések felett is mint eggy kellemetesen kékellő levegő boltot ki terjesztve látjuk. —

A' természet szépségeinek naponként való szemlélése, a' Görögök életek modjának természetessége, és a' több felyebb előadott környülállások, hasonlóképpen nevelték a' Görögökben az emberiség gyermekkorának második tulajdonát, a' bájoló eggyügyűséget, eggyszerűséget. Ez minden költéseikben elterjedvén annak valamely különös természeti erőt adott, melyet az ujjabbak mind eddig hijába kivántak és igyekeztek el érni. Ezen eggyszerűségnek, melyet valoságos Filisofiai tekéntettel Kant *) osztott fel legelőször a' maga szerkeztető részeire, és utánna Schiller **) fejtegetett bövebben ki, — az a' különös tulajdonsága vagyon, hogy az előtt, a' kiben találtatik, egészlen esméretlen, és mihelyest általa észre vétetik, azonnal el enyészik, mintegy test nélkül való tünemény. Innen vagyon, hogy a' Görögök ezen tulajdonságot magokban nem tsak hogy észre nem vették, hanem még azt nevezni sem tudták, maga a' képzet előttök esméretlen lévén; innen lehet továbba azt

*) Kants' Kritik der aesthetischen Urtheilskraft, nevezetesen azon szakasz, melly ezen felyül irással jön elő: Vom intellectuellen Interesse am Schönen.

**) Schiller über sentimentale und naive Dichtung.

is megmagyarázni: hogy éppen azon nemzet, a' kiben az legkevesebbé találtatik, tudniillik a' Frantzia, adott annak legelőször nevet, és utánna nevezik a' több nemzetek azt majd mindnyájan Naiv-nak. *) A' Görög Poësisnak ezen bájoló tulajdonsága vezérelte Schillert arra, hogy a' költésnek ezen egész nemét Naiv-nak nevezze, az ujjabbnak, mint ennek ellenkezőjének, a' sentimentalis nevet adván. Ezen emlitett eggyszerűséggel a' legnagyobb és szorossabb atyafiságban vagyon a' természetesség. Mind az, tudniillik, a' mi eggyszerű, eggyszersmind természetes is; a' természetes pedig tsak akkor lesz eggyszerű, ha eggy kötettlen szabadsággal, eggy a' társasági élet vak szabásai, és a' fattyú kimiveltetés által meg nem rontott eredeti erővel jelentetik ki. Hogy az ifiú, a' kimiveltetés által el nem határozott elme gondolkozása modjában a' természethez közelebb jár, mint az idegen képzetek nagy seregével tarkán fel ruházott, 's természetes munkálkodásaiban éppen ez által szoros határok közzé szoritott kimivelt elme, a' mindennapi tapasztalás gyermekeinkben elégségesen bizonyitja. A' Görögök a' természetnek első magzatjaik lévén, annak kebelében és szünetlen szemlélésében nevekedvén fel, nem tsuda, ha azt jobban esmérték, mint mi annak távolabb maradéki, kik azt nem az első kézből, és magunk tapasztalásából, hanem többnyire másoknak leirásából tanuljuk, és majmolással kivánjuk elérni. Jól mondja tehát Schiller „ hogy a Görögök

*) Ezen nevezetet itt is megtartottuk volna, ha az ilyen nyugotti nyelvekből költsönözött hangok a' lágy keleti hangok között a' fülünket nem sértenék. Az eggyszerüség és az eggyügyüség, a' képzetnek nem felelnek meg, de addig meg is szolgálhatnak, még eggy jobb eredeti szó helyeket kipótolja. —

„természetessen éreztek, mi pedig tsak a' termé-
„szetest érezzük". *) A' Görögök egész létele, minden szokásaik, sőtt még ruházatjaik is természetesek voltak, innen szivárgott ez által költéseikbe is, a' vallásbéli gondolkozások modja által nem kevéssé segitettvén. Mithosszaikból nyilván látjuk, hogy ők fő Valóságaikról egészszen emberi módon gondolkoztak; az ő Isteneik az emberektől tsak abban külömböztek, hogy eggy felől hatalmasabbak, más felől gyengébbek voltak ezeknél. Ezen mithosszok, a' vak történet és a' képzelődés szüleménnyei, lassan fejtődtek ki; törvényjeik nem voltak elhatározva, irásba foglalva, még a' költők azt magoknak el nem tulajdonítván, szükségek és kénnyek szerént el nem változtatták, eggy ujj szebb ruhában nem öltöztették, és eképpen annak törvény-szerzői nem lettek. Igy támodott az a' lágy emberi 's költői Vállás, melynek fő Elhatározója a' költők ős attyja, az ősz Homeros volt, 's a' mely még a' mostani keresztény-költőink által is, ihletések öregbitésére, gyakran segitségül hivatik. A' Görög mithoszok által segitett poezis közvetetlen azt tzélozta, és arra törekedett, hogy a' természetivel, emberivel, 's a' vett értelemben istenivel a' szívet 's az érzeményeket a' legszebb eggy hangzatba hozza, és a' legvidámabb jozonságba bájolja, nem pedig hogy azokat megrészegitvén elragadja. Ezen okból, és a' költés, 's a' szép mivek kedvéért, kellett a' világ eredetéről szolló régi meséknek a' vidám Görög Religyióból a' Filosofusok és a' Mystagogák setét titkaiba viszsza vonulni. Mind azok, a' kiknek képzelődő tehetségek, az ujjabb költés fellengezései által,

*) Über naive und sentimentale Dichtung; nézd Kleine prosaische Schriften. Bétz 1817. 5-ik Dar, 89. lap.—

fel vagyon hevülve, a' görög poezis természetes együgyű voltában nem gyönyörködhetnek. —

A' természetnek testi szemekkel való szemlélése, és ennek ily módon a' költésben való által tétele a' Görög Poëzisnak eggy különös testiséget, külső formásságot adott, mely tulajdonsága szerént Jean Paul *) 's több mások azt formálónak (plastisch) 's tárgyasnak (objectiv); az újjabbat pedig mint ennek ellenkezőjét személyesnek (subjectiv) festőnek (pittoresque) vagy musikásnak **) nevezték. — A' Görögöknél eggy poëtai valóság árnyék helyett világot öntött költői elméjek országába. Ők a' mit láttak, tapasztaltak, éreztek, azt festették le költeményeikben; mi ellenben magunknak először képzeletünkben eggy újj, a' jelenvalótól egészszen külömböző Költői világot formálunk, 's azt adjuk elő a' mit ebben látnánk, tapasztalnánk, és éreznénk. Tsudálhatjuk-e tehát, hogy ők mindenben természetesek, előadásaik mint eggy megtestesednek, mi pedig eröltettek vagyunk, 's hirtelen eltünő árnyékokat festünk; ők természet, érzeményi igazság, és élő jelenvalóság, az újjabbak pedig egyedül képzetek által inditnak. — A' Görögök elméjének ezen formáló tulajdonságából magyarázhatjuk meg, hogy őket az hősi költésben és a' kép-faragásban az újjabbak nem érhették el.

A' plastika vagy kép-formálás a' külső forma körül munkálkodik. A' külső formák szépségeinek törvényei pedig könnyen határoztattnak meg, itt a' külső érzeményeink által segítettvén, 's annak érzése testünk egész alkotásával egybe

*) Jean Paul (Richter) Vorschule der Aesthetik.

**) Aug. Wilh. Schlegel Vorlesungen über dramatische Litteratur und Kunst, Heidelberg, 1809.

lévén kötettve. Ezen törvények eggyszer elménkben meghatároztattván, az ebbeli legfőbb tökélletesség képzetének is azonnal kellet támodni; ez pedig tsak eggy lehet; minekutánna a' Görögök tehát természeti állapotjok, Karakterek, polgári alkotmányjok, szóval minden környülállásaik által segítettvén, azt elérték, a' több nemzeteknek nem maradott egyébb hátra, hanem hogy őket kövessék, 's annak szépségeit betsülvén ugyan, de oly szépen és természetesen többé nem érezhetvén, a' követők közönséges sorsok szerént a' második helyel megelégedjenek. — A' költemények minden nemei között az éposz vagy hősi-vèrsezet az, a' mely főként megkívánja a' külső formásságot, tárgyasságot; azért is veti Homerosnak mennyei Iliassza mind azon hősi költeményeket, melyek az ő idejétől fogva készültek, oly méj homályba. A' szép mesterségek között pedig a' kép-faragás foglalatoskodik különösön a' külső formák, nevezetesen az emberi test körül-vonásainak (Umriß, contour) szépségei körül. Ezen részben mindazonáltal a' Görögöket az is nagyon segítette, hogy testek a' mesterséges öltözetek', egészség rontó szokások', és az éghajlat' kedvetlen befolyásaik által természeti kifejtődésében nem gátoltattván, közöttök a' szépen alkotott emberi testek közönségesek voltak, és az illendőség irígy törvényei a' művészeket azoknak látásától nem hogy eltiltották volna, sőt inkább külömbféle szokásaik, közönséges testi gyakorlásaik, és szabad gondolkozások módja, mindég újjabb meg újjabb alkalmatosságot nyújtottak arra: hogy a' szer testi formák tökélletes képzetét a' természet által elő hozott legszebb testekből tanúlják, ezek által tökéllesíttsék A' legszebb asszonyi testnek ideálja a' Medicisi Venusban, a' gyenge,

még kifejtődésében lévő férjfi testnek lágy 's legtökélletesebb vonási a' számtalan sok Bachusokban, a' megélemedett fiatal testi alkotásnak bámulandó proportzióji a' Belvederé-i Apollóban, 's végre a' legnagyobb férjfiú erővel felruházott emberi testnek felyül múlhatattlan példája a' Farnésé-i Herculesben a' régiekről reánk szálván, a' mi művészeink tsupán ezeknek szerentsésebb vagy szerentsétlenebb követésére vagynak ítéltettve.

A' lantos költésben, mely a' hősinek ellenkezője, egészlen más tulajdonságokra találunk. Ez személyes, képzeti, melyben az embernek kimeríthetettlen képzelődése szabadon munkálkodhatván, nints sohol határ, nints fő tökélletesség; elmondhatjuk tehát Jean Paulal, hogy a' legszebb Dal még nem készíttetett. Ez az eset vagyon a' festésre nézve is, ebben a' külső formák előadása mellesleg való, az eggybe szerkesztetés, az abrázat vonások kifejezése a' fő tzél. Itt a' képzeletnek tökélletes szabadsága vagyon. Az újjabb művészek, a' keresztény vallás által, melynek lelkiség a' fő tulajdona, segítettvén, a' festésbe oly bámulandó tökélletességre vitték, hogy jóllehet a' Görögök ebeli fáradozásaiknak tsak kevés példái maradtak meg *),

*) Hogy azon diszes formájokra, és kellemetes rajzolataikra nézve olly nagyon betsült edények, mellyek eggy megfoghatattlan vakságból igen sokáig Hetruriai maradványoknak tartattak, valóságos Görög kézművek, tsak onnan is elégségesen kitetszik, hogy azok tsupán déli Olasz Országban találtattnak, a' hová a' Hetruriaiak birodalma soha sem terjedett ki, és a' hol az emberi pallérozotság legrégibb idejétől fogva Görögök laktak. Azon rajzolatok mindazonáltal, mellyek ezen edényeken találtattnak, főként a' külső formák kellemetessége és helyessége által bájolják az emberi szemet. A' körülvonások elő adása pedig a' rajzolásnak az a' része, mellyet a' festés a' kép faragástól költs önöz, és igy ezen példák is a' Görögöknek inkább az utólóban mint az elsőben való előmeneteleket bizonyitják. —

és azokat inkább tsak hideg leírásokból esmérjük, még is egész bizodalommal merem erősíteni: hogy ő nékiek, a' művészség mestereinek, soha sem volt oly festések, mely a' gyenialis Raphael Christus menybe menetéléhez, számos Madonnaihoz, vagy a' férfias da Vinci Szent vatsorájához, vagy a' szelíd Correggio Szent familiájához, vagy a' mérész Rubensnek Keresztre feszítéséhez távolról is hasonlítatthatnék. — A' festésben, valamint a' lantos költésben, a' fő tökélletesség nem képzelhető, 's ha az újjabb időkben festőink munkáikban hátra maradtak, talán annak lehet tulajdonítani, hogy a' Keresztény vallás mostan tsak a' természeti ész hideg szabásaival fogván kezet, a' képzelődés merész repteit akadályoztatja, vagy legalább elő nem segíti. De térjünk viszsza fő tzélunkra a' Poezisra.

A' Görög istenek tsupán hatalmas emberek voltak, a' mint már felyebb láttuk; az ő számos eggy más között való tzivodásaik, az emberek viszszálkodásaiban való részvételek, nagy számok, 's végre a' halandókkal képzelt atyafiságok nem kevéssé szolgált arra, hogy azokat magokhoz sok részben hasonlóknak tegyék. Nem úgy tekintették mindazáltal mint a' Szeretsenek az irtózatos Fétist, kitől mint eggy vadállattól félni, vagy kit mint eggy haszna vadászó embert ajándékokkal szelíditeni kell; megvoltak arról győződve, hogy a' földiekre mint maradékaikra vígyáznak, ezeket szeretik; és így tisztelettel áhitatos bizzodalommal, szabad vídám bátorsággal járultak hozzájok. Ez a' vallásbeli gondolkozás módja, polgári szabadságok, és a' szabad emberek egyenlősége, a' költésben, valamint minden tselekedeteikben eggy különös bájoló szabadságot, eggy férfias önnérzést szült. —

Ezen férfias bátorságból, és a' felyebb említett eggyszerűségből származik a' Görög költés eggy újj nevezetes tulajdona, az a' különös erköltsi gratzia, melyet mi hátramaradott költeményeikben nem győzünk eléggé csudálni. Mi az érzeményi Idvességet a' földre, az erköltsi ideált pedig az égbe teszszük, a' Görögök ellenben az Isteneknek szerentsét, hatalmat, a' földieknek virtust adnak. A' világ ártatlan korában élvén, minden természeti dolgokról a' legnagyobb eggyűgyűséggel beszélnek, azoknak illetlenségeket nem értvén, 's a' virtust az ember lelki tökélletességében helyheztettvén, de a' testiséget elnyomni nem akarván. De éppen azért nem is adják azt elő eggy az emberi mívelt társaság szabásai által hoszszasan szoros korlátok közzé szorított, és azokon eggyszerre kirontó rend képzeletnek otsmány színeivel, mint sok újjabb költők, kik undok előadásaikkal az újjabb költést megfertéztetik 's sok fiatal fantáziát felhevitvén, az emberi társaságba kiirthatattlan gonosz métejt oltanak.

Az eddig mondottokat eggybe vévén, elmondhatjuk a' Görög Költésről eggy német tudósnak szavaival: *) „a' különös és szörnyű a' Görögök„nek müveikben, éppen úgy mint életekben, elle„nekre volt. Szabadon, de nem törvénytelenül „változtatta által a' Görög művész fántázia val„lásbeli hiteket eggy eszthétiás álommá; ez az „álom, mely semmi dogma által sem határozta„tott meg, a' Görög művészség lelkévé lett. Eggy „fiatal jádziságnak minden kelemei megvoltak „benne, de nem jádziságot kivánt a' Görög „művészségétől. Nem mint eggy mesétől időtöl„tést, hanem azt óhajtotta: hogy az emberi létel

*) Bouterweck's Aesthetik Leipzig 1806, 243. l.

„szövevényes állapotját szép formákban érze-
„ményjeink eleibe terjeszsze; az ember termé-
„szeti hajlandóságait jelenvalókká tegye; a' leg-
„kellemetesebbet, a' mi vagyon, magába felve-
„gye; azon kerülhetetlen roszszakkal, melyek
„az emberiséget nyomják, az eszthétiás elmét
„megbékeltesse; a' lágy elszánást elömozdittsa,
„'s a' sötét fátum homályos útaira virágokat hin-
„tsen. Azért nem ereszkedik a' Görög Költő a'
„magunk komor megvisgálásába, hanem vidámon
„néz a' nagy világba, örülvén önnön erejének,
„hogy az életet, a' mint vagyon, meghatározott
„formákba megragadhatja, 's a' természetiség ti-
„puszszát a' költöi Idealságig felemelheti, a' nél-
„kül hogy fellengezne".

Ilyeneknek találjuk a' Görögöket. — Nagyon tsalatkoznánk mindazonáltal, ha azt gondolnók, hogy ök mindég ezen fő tökélletességig fel emelkedtek légyen. Az eggyszerű vagy tárgyas költésnek is vagyon eggy veszedelmes örvényje, melyet ök sem tudtak mindég elkerülni, tudniillik a' közönségesség (plattheit) a' felemelkedetség ellenkezője. De ezen hibába az újjabbak még sokkal többször esnek a' költésnek azon nemeiben, melyek a' természetes eggyszerűség nélkül semmi képpen nem lehetnek el, és belső tulajdonságaik szerént soha fellengezők nem lehetnek p. o. a' köznép énekiek (Volkslied) a' Vígjátékok 's a' t.

Az újjabb, romántos vagy Schiller után, de hibássan, érzékenykedő (sentimentalis) Költés egészszen más formájú. Ennek fő karaktere eggy mély komolyság, mely igen gyakran minden vídám színektől megfosztattván, komorsággá válik. A' természettől mind jobban jobban eltávozván, az ideálok országába elveszti magát, fellengező lesz. Ezen fellengezés különösön az

által is mozdíttatik elő, hogy a' külső tárgyak elmellőzésével, különösön a' mi magunk belső, homályos, és azért kimeríthetetlen állapotunk megvisgálását veszi fő tzélúl, innen méltán neveztetik személyesnek (subjectiv). — Az újjak közt egy költő sem találkozik, a' kinek személyes Karakterét írásaiból ne lehetne megösmérni, de melyik az a' régiek közűl, a' ki magát egészszen el ne felejtette volna, Sophoklesnek .p. o. hogy a' többit elhalgassam, melyik szomorú Játékjából tetzik ki személyes gondolkozása módja? A' romántos költés az eggyszerűnek különös ellenzője, 's éppen azért a' szörnyűnek, minden különösnek nagy pártfogója. Azért gyönyörködik az oly nagyon a' felemelkedetnek az alatsonnal, a' vígnak a' szomorúval, a' fellengezönek a' természetivel, 's az eggyügyűnek a' több szerűvel, tarka, de nem kellemetlen eggybeköttetésében. Ezen egyenetlenség, melyet sokan, de hibássan, rendetlenségnek vagy törvénytelenségnek *) neveznek, oly szembetűnő, hogy azt sokan, megtsalatkozván, ezen költés fő és eggyetlen eggy tulajdonságának tartják.

A' Romántos költők, valamint a' régiek, a' természetet követik, ez a' szépnek kép-

*) Ezen eggyenetlenség úgy képzeltetthetik mint eggy a' természetnek minden legirtozatossabb szépségeivel tarkán felruházott vidéki rajzolat, mellyet annál romántossabbnak nevezünk, minél tarkábban és szébben vagynak vegyitve az eggymástól leg különbözöbb természeti szépségek. Itten a' legelső tekéntettve minden rendetlen, de az abban elrejtett és tsak lassan lassan észrevehető eggy hangzat, az abban való gyönyörködése jobb izlésünknek nyilván arra mutatnak, hogy kell azoknak készitésében valamely különös törvényekre vigyázni. Ha mindjárt ezen törvények nem jelentethetnek-is ki, nem határoztathatnak is meg, még is meg vagynak, 's lennünk lappanganak; eggy művészi ihles által észrevehetetlenül felélesztetvén, azok szerént támodnak ezen bájoló eggyenetlenségek, —

zetivel eggybe lévén köttve. De bennünk, körülöttünk, kimiveltségünk miatt, semmi természetesre nem találván, kéntelenek vagyunk azt az ideálba keresni. Ha néha véletlenül reá is bukkanunk, azon úgy még hökkenünk, úgy eltsudálkozunk, 's oly nagy pompával festjük, hogy az azonnal eltűnik. Ez a' fellengezés, melyet Jean Paul a' költés mistikájának nevez, tsak a' képzeletekben lehet, mihelyest a' kitételekre, kifejezésekre is kiterjed, azonnal kárhozatos. De a' képzetekben is a' természetet egészlen elhagyni vétkes; minden költés, mely tsak a' képzetek országába fellengez, fantasztos lesz. Ezen két nagy őrvényt, melyet az újjabb költők közül tsak igen kevesen tudtak elkerülni, a' romántos költés tulajdonságává nem tehetjük.

Hogy a' romántos poezis határtalan, 's igen sokféle lehet, annak természetéből következik, 's a' tapasztalás által bebizonyittatik. Már a' Görög költésben is találkozik ezen romántosságnak némely nyoma. A' ki Oedipusnak elenyészését Sophoklesben olvasta 's a' Görög szomorú Játékban uralkodó sötét fátum természetét voltaképpen esméri, ezt bizonnyára kétségbe nem hozza.

Mely nagyon külömbözik az Edda régi költeményje az Indiai poezistól, még is mind a' kettő romántos. Az első Europának Északában, annak eggymásra tornyozott sziklái, sötét és rengeteg erdei között, — a' hoszszú éjjelek, a' nedves levegő miatt sürü vérrel eltöltött lakossaitól vévén eredetét, eggy különös komolyságot nyert. E' szülte az Éjszaknak lelkekkel telyes religyióját, melybe poezissa felolvad, és elsülyed. Ide tartozik az ősz Ossian is a' múlt időkben való álmodozásaival, és szivreható kesergéseivel. Az

Indiai románt osság egy felől a' heves éghajlatnak és a' keleti nemzetek lágy voltának, más felől pedig az ott uralkodó fellengező és lelkekkel telyes vallásbeli hitnek köszönheti kifejtődését, és azon tarka vidámságot, mely azt különösön külömbözteti. Ez a' poezis ezen tulajdonsága miatt inkább az érzemények mint a' lelkek' világában veszti el magát; nagyobb részint az emberi élet' hiúságait festi, és azért inkább lantos, felemelkedett, mint karakterizáló.

Mind a' kettőtől nagyon külömbözik a' Keresztény románt osság, mely majd minden újjabb nemzeteknél el lévén terjedve, megérdemli különös figyelmünket. Ezt nagyobb részint a' Keresztény vallásból lehet kifejteni. A' Keresztény Religyió támodásával az emberi elme gondolkozása módjában eggy szörnyű változás történt. Ezen éppen oly felséges, mint jóltévő vallás, melynek mennyei eredetét senki méltán nem tagadhatja, az megrontott és elerötelenedett régi világot újjra szülte. Ő az igazgató printzipiom az újjabb világnak minden történeteiben. Még ma is, midőn magokat sokan büszkén az ő nevelése alól kinötteknek vélik, nékie minden emberi dolgok szemlélésébe nagyobb befolyása vagyon, mint magunk gondolnók. Ez által az emberek megesmérkedtek eggy fő, tökélletes, határtalan hatalmú 's eggyszer'smind kimeríthetettlen irgalmasságú Valósággal, az egész világ teremtőjével, kit a' pogány Filosofusok régtől fogva sejditettek ugyan, de még vakságban lévő 's a' földiséghez nagyon ragaszkodó ember-társaiknak megmutatni féltek. Ezen Fő Valósághoz, — mely a' testiségünk által körül írt szoros láthatáron kivül esik, — a' szelíd Jézus Mennyei tanításai segitségével eggyszer felemelkedvén, a' vakmerő emberi nem minden gondolatai-

ban az emberiséget elhagyni bátorkodott, 's mérészen a' földieken felyül emelkedett. Ezt különösen tapasztaljuk a' költésben, a' hol a' képzelő tehetségnek eddig tsak a' látható természet, és emberiségre szorított hatalma ezen szoros határ fellévén bontva, minden felé kitsapongott, gyakran az égig felemelkedett, de sokszor 's többnyire a' természet sinor mértékétől többé nem vezéreltettvén, el tévelyedett, 's a' homályos lelkiség örvényében elvesztette magát. Igy a' természetiségtől el távozván a' Görög lantnak szeliden bajoló rendetlenségével nem elégedett meg, hanem a' külömbségesnek romántos eggyesülését, eggybe olvadását kereste, mintha a' maga aesthetica szükségeinek kielégitésére a' régiek rendességét, regulásságát gunyolni akarta volna. —

A' Görögök testi Religyiojok tsak külső mulandó szerentsét kereset; a' halhatattlanság — a' menyibe hitelt nyert — tsak eggy távol lévő árnyékba vettetett, mint eggy a' jelen való élet világa által meggyengült álom. A' keresztény vallás által ez is megváltoztatott. A' véghetetlennek mérész szemlélése által, a' véges eltörültetett, megsemmisittetett. A' földi élet eggy árnyék világgá, eggy gyenge reggeli szürkületté változtatott által; a' valóságos létel örökké tündöklő napja tsak a' jövendőben jön fel. A' minden szivekben eddig szúnyadozó gyanú, hogy mi itten eggy el nem érhető Boldogságot keressünk, hogy semmi külső tárgy szivünket egészszen nem foglalhatja el, hogy minden földi Gyönyörüség eggy hazug képzelet, eggy mulandó tünemény, fel ebresztetett, eggy tiszta valóságnak méj érzésévé vált. Igy Lelkünk ezen próba életbe mint eggy számkivettetett, valóságos honjába való által tételet sohajtózva ohajtja, és igy keseregvén, Daljának eggy mély komolyság fő hangzatja

A'

A' régi Poezis a' Birásnak, a' miénk az ohajtásnak szava; ez a' jelenvaló földön él, az az emlékezet, 's a' jövendő, az ohajtás és gyanú között rengetödzik. Ebből mindazonáltal hibás volna azt következtettni, hogy az ujj poezis mindég eggy hasonló sopánkodásba olvadna fel, és abban mindég tsak a' Melankolia uralkodna. Valamint a' Görögöknél örökös vidámságok mellet is a' komoly Tragédia virágozhatott, éppen úgy felemelkedhetik a romántos költés nálunk is a' legnagyobb vidámságig, de itt is lelkisége által elárulja magát. Az érzemények az ujj költésbe erössebbek, a' Fantazia testétlenebb, a' Gondolat megfoghatatlanabb. *)

A' véges tsak a' földön és a' testekben vagyon; a' lelkiek végetlenek, határtalanok. Innen támadott a' keresztény költésben a' meggyözhetettlen kivánság, az epesztő szerelem, a' kimondhatatlan üdvösség, az idő és határ nélkül való kárhozás. Különös, hogy a' Lelki világban az emberi elme több félelmet, mint reménységet talál, mert a' szabadon munkalkodó Lelkünk amazt ennél sokkal erösebb színekkel tudja festeni. Igy uralkodik az ujjabb keresztény költésben, a' görög tsendes vidámság helyett, eggy szomorú komolyság; melyre nézve a' Görög költést nem esmerő Troubadour-ok helytelenül nevezik a' költést, mely az ő Énekeikben tsak az epesztő szerelem körül foglalatoskodik, a' vig tudománynak (gaya ciencia)

A' Keresztény vallás némely külső, a' teremtöhöz való tisztelet jeleivel nem elégedik meg, mint a' Görögöké; hanem az egész belső embert a' legészrevehetetlenebb mozdulattjaiban magá-

*) August Wilhelm Schlegel's Vorlesungen über dramatische Kunst und Litteratur. Heidelberg 1809 1-sö Darab 23-ik l.

nak tulajdonította. A' jó kereszténynek legfőbb kötelessége a' maga személyességét megvisgálni, minden tselekedeteit, érzeményeit 's gondolatait lelki esméretének birói itélete alá vetni. Igy a' Kereszténység által az emberi nem a' külső tárgyak fő tekéntetétől el vonatattván, a' magunk megesmérésére, a' személyesség kifejtésére vezéreltetett. Igy eredet a' keresztény költésbe eggy bizonyos személyesség, melyről már felyebb is szollottunk mint a' Románosság eggyik, megkülömböztető jeléről, a' Görög költés tárgyasságának ellenkezőjéről. — Egyébbaránt itt is, mint minden más dolgokban, a' határok eggybe folynak: a' Görög és Keresztény költés nem választatik el oly kemény határok által eggymástól minden különös szüleményeiben, mint mi nékünk azt itt elől adni kelletett, hogy a' költés ezen két nemeinek képzetét voltaképpen kifejthessük.

Bouterweck a' Keresztény valláson kivül, a' régi Germánnokról reánk szállott tisztelését az aszszonyi nemnek hasonlóképpen a' Keresztény poezis' románosságának annyává tészi *). Igaz ugyan, hogy a' szép nem tisztelése az újj poezis fő tulajdonsága; igaz továbbá, hogy ezt az újjabb nemzetek a' Germánnoktól költsönözték; de az ebből eredett fellengező Lelki szerelem, tántoríthatattlan hüségével, valóságoson a' lelkes Keresztény vallás által formáltatot ki; ez a' testet a' Léleknek egyenesen alája vetvén. Petrarka Laurájához való epesztő hü szerelmével a' Keresztény valláson kivül nem is gondoltatthatik. Valamint Venus az aszszonyi test fő tökélletességeinek természeti, — úgy Mária, Megváltónk annya, a' lelki aszszo-

*) Bouterweck's Geschichte der Poësie und Beredtsamkeit seit dem Ende des 18 Jahrhunderts Göttingen 1801. 1-sö Dar. 18-ik 's következő lap. —

nyiság romántos ideálja. — Jóllehet nem lehet tagadni, hogy a' keleti romántosságnak, melyről felyebb szóllottunk, az Arabsok által nagy, még most is észrevehető befolyása volt a' Keresztény poezisra, még is az említett szerelmet Arabiának kopár pusztaságaiból Afrikán keresztül Spanyol Országba vezérelni, a' legnagyobb képtelenség.

Hogy az említetteken kivül, az újjabb költés romántosságának előmozdításán, öregbitésén a' századok száma is nem kevessé munkálkodik, kétségen kivül való dolog. A' mint az emberi Nem megélemedett korához napról napra jobban közelít, 's jobban kimíveltetik, éppen úgy látható képpen mind jobban jobban eltávozik a' természetiségtől, az ideálok' kiterjedett országában, álmodozásaiban 's fellengezéseiben elveszti magát. Méltán elmondhatni tehát, hogy a' költésnek időjártával mindég inkább meginkább romántosnak kell lennie. — Az emberi Nem nevekedő kimíveltetéséből lehet azt is megmagyarázni: hogy az újjabb költésnek eggy tudományos tekintete vagyon; a' költők most eggyszer-'smint tudósok is, tudományjokkal költeményjeikben is tündökleni akarnak. A' vidám Gyermek Görögök tsak mulattatást óhajtottak, — a' megélemedett Keresztények tanítást, jobbitást, nemesítést kívánnak költeményjeiktől.

Ha a' Keresztény költés romántosságát főként a' Keresztény vallásból kívántuk is kifejtegetni, még is avval nem azt akartuk erősíteni, hogy ennek béhozásával, a' Muzsák országában a' nagy változás mindjárt megtörtént volna. Az ilyen véleményeket tárgyazó változások hoszszas időt kívánnak. Maga a' Keresztény vallás tsak több századok elforgása után lett közönséges Eu-

ropában. A' nemzetek vándorlása által a' Romai Birodalommal együtt minden régi szokásoknak, gondolkozás módjának, és véleményeknek megkelletett rontattniok; az ebből eredett zürzavarnak megkelletett tsilapodnia, az elharapódzott durvaságnak megkelletett valamenyire szelidülnie, és végre a' Keresztény vallásban a' Szentírás különböző magyarázásából eredett vetekedéseknek elkelletett enyészniek, hogy végre a' költés kék ege felderülyen, melyen, az emberi elme a' bajnoki gondolkozás módja kifejtődése által a' lágyabb indúlatok elfogadására előre elkészíttetvén, a' keresztes háborúk által pedig költői tehetségének eledel adattván, a' romántos poezis tsillámló napja tsak kevés ideig tartó szürkület után feljöhessen, és egy kies, nevető reggelel töltse el a' sötétséghez szokott érzeményeket.

Legelőször mutatta magát a' Keresztény romántos költés, egész tisztaságában, déli Spanyol Országban, különösön pedig a' rendetlen, de bajoló Romantzokban, a' honnan nyerte valóságos nevét is; ezen regék terjesztői, éneklői, és költői Spanyol Országban, nem különben Olasz és Frantz országokban a' találók (Troubadours trovatori) kellemetes nevezete alatt esmeretesek, a' német földön Szerelem-éneklőknek (Minnesänger) neveztettvén.

Azomban a' Keresztény vallás tántoríthatatlan talpkövein megállapíttattván, a' régi pogány írók olvasása, mely eddig tilalmaztatott, megengedtetett, és így támodott Olasz Országban, az Orthodoxia böltsőjébe Dante, a' mérész Dante, a' régiek legelső betsűllője. Ez legelőször Canzonokban és Sonettokban, későbbre pedig esméretes Dwina Comediá-jában nagy mérészséggel eggybekötötte a' tiszta románt osságot a' régi természetes velősséggel. Petrarca el-

méjére nézve az előbbeninél kissebb, de annál jobb izlésű, lágyan foglalta együvé a' Spanyol romántosság rendetlenségét a' Görögök bájoló természetességével, így lett ő a' fellengező szerelemnek mennyei éneklője. Ha Dantenál a' pogány vallásnak a' Kereszténnyel való vad eggyesítése jobb izlésünket bántja, úgy Petrárcánál a' pogány mythosok tsak mint eggy költői virágok úgy használtattván, a' Keresztény szívet sem botránkoztatják. — A' nevetségesnek a' fellengezővel való eggybe olvadásából származott az Olasz bújálkodó Bajnoki Eposz, Bojardo és Pulei által legelőször, de Aristónak kimerithetetlen képzelete által a' legnagyobb tökélletességében. — Ehez mindenikben hasonlít a' Spanyol Komédia is. — A' komoly hősi versezetnek legelőször emelt oltárt Tasso megszabadíttatott Jerusalemében.

Az érzékenykedő (sentimentalis) Észak elfogadván a' romántos költést, azt által változtatta a' maga természete szerént, és így származott Ángoly Országban a' humoros költés a' maga természeti és képzeleti valóságában. Itt különös fénnyel tündöklik Shakespear, a' képekkel való előadásokban gyönyörködő Jean Paul szerént eggyszer'smind némely Görög szigeteknek is Királja. Ez a' romántos elme a' legkülömbözőbb indúlatok tarka, de nem egészszen rendetlen eggybe olvasztásában, minden ő előtte és utánna élt költőket felyülmúlt. Milton tsak a' Dante Gyeniusát tette által valamivel szelídebben az Ánglus poezisba.

A' Frantziák az újjabb nemzetek között majd nem eggyedül azok, a' kiknél a' Poezisnak ezen neme kedvet soha sem nyerhetett. Ők minden költeményeikben rabszolgai módon követték a' Görögöket, elfelejtkezvén arról, hogy a' régi köl-

tés az újjabb nemzetek gondolkozások módjával nem eggyez meg. Ide járúl, hogy a' Frantzia Poezis tsetsemő korától fogva a' Fejedelmek különös pártfogások alatt, és az udvariság szoros törvénnyei között nevekedvén, szabadságától megfosztatott, és igy diszes ugyan, de hideg, erőltetett 's nem egyébb mint eggy kellemetes folyó Beszéd. Hijába igyekeztek Corneille és Racine a' fellengező szerelmet a' Játékszinre hozni, etsetjeiknek legszebb szineiket is megfagylallja az udvariságnak jege, az illendőség' irigy szabásai, 's a' nyelvnek szoros törvénnyei.

A' Németek között valóban Klopstock, és Schiller a' legnagyobb romántos költők. Az első egészszen a' képzetek' országában lakik, és méltán el lehet rolla mondani, hogy minden tárgyat testétől megfoszt. Schiller sokban követte ugyan Shakespeart, elő adásait mindazonáltal szeliditvén Wallenstein, és az Orleansi Szűz nevezetű szomorú Játekaiban, nem külömben a' Glocke (Harang) nevezetű Dalában a' románosságot maga egész tisztaságában szemléljük; még Don Karlos-ban a' Görög velős előadást a' legbájolóbb fellengezéssel eggybe olvadva tsudáljuk. A' német költésre valamint az ő egész hi míveltségekre a' szomszéd nemzeteknek, valamint a' régieknek is nagy befolyások volt, úgy hogy itten a' legkülömbözőbb nemzetek költésekre akadunk; hány német szomorú Játékokban akadunk a' Shakespear Lelkére, a' Göthe legnevezetesebb munkáiból könnyen megtanulhatjuk a' Görög költés Karakterét; és az ujjabb német költésből nem tündöklik-e minden nyomton ki, a' tarka keleti vagy a' komoly északi románosság?

Hazai költésünk a' Frantzia járom alol, mely alatt több más nemzetek peldája szerént hosza-

son nyögött, felszabadulván, részről a' régiek követésében gyönyörködött, részről szabadon kezdett az ideálok Országában repdesni. Igy plántálta eggy koszorús költőnk az olasz románosság kellemetes virágait honni földünkbe, hol az kivált Himfy kesergő szerelmeiben eggy különös komoly lelket, az Olasz lágyságától különböző Karaktert vett fel.

Egyebb aránt ha a' románosos költést a' poezis különböző nemeire alkalmaztatjuk a' Lantos poezis érzékenykedő lesz mint Petrarcában és Himfyben, a' hősi fántásztos mint Dante', Ariosto, Klopstock 's több mások' munkáiban; a' Dramát pedig mind a' kettő: az említett két nemekből lévén eggybe rakva.

Ha tehát, a' mint az eddig mondottokból nyilván következik, az ujj Poezis el különözött szüleménnyeiben, valósságára, természetiségére, könnyüségére, klaszszikos kerekségére, és tiszta szépségére nézve a' Görög költést el nem érheti is, úgy mindazonáltal az egésznek aesthetiás egyben köttetésére, a' gondolatok gazdagságára 's a' tárgyok különbözőségére nézve azt jóval felyül haladja. —

Hogy a' Görög költés maga nemében nagyobb tökélletességet nyert, mint a' románosos, hogy a' Hellenek abban felyül mulhatatlanok, sőt el érhetetlenek, mi pedig a románosságban a' fő tökélletességtől még meszsze vagyunk, a'hoz tsak lassan közelgetünk, 's azt talám soha sem érhetjük el, — bizonyos, 's főként a' költés ezen két nemeinek természetéből magyaráztatthatik meg, a' mint láttuk; de a' Görögöket még ezen kivül más kedvező környülállások is segitették a' Klasszisosságnak elérésére, mellyekre eggy futó tekintetet vetnünk, talám nem lesz felesleg való. —

A' Görögök minden eggyügyü szépet megmondottak, mi azt tsak ujjra mondjuk; ök mindent magokból szittak, mi tsak másokat követünk; ök mindent a' magok személyes tapasztalások után festettek, mi mindent irásból, könyvekből, és másoktól tanulunk: 'ök esmeretségeiknek kitsiny kiterjedése-miatt, minden tárgyakra eggyenként kiterjeszkedvén, minden különös költőnek láthatára az egész emberiséget magában foglalta, és igy ök mindent eggy magos, a' kitsinységeket elmellőző közönséges szempontból néztek; nállunk ellenben az emberi munkálkodások nagy felosztásával, minden személynek a' maga része kimérettetik; itt meg szokván a' költő szoros korlátok között mozgolódni, azon kivül tsapni nem mér, 's igy válik belölle eggy kitsinységekben gyönyörködő, meghatározott, az emberiséget nem esmerő elme. A' közönséges, kiterjedett mindég felségesebb mint a' szoros kitsiny, az egész mint a' rész. Ezekhez járúl, hogy a' Poezis a' Görögöknél tsak gyönyörüségből folytatott, nállunk pedig a' kenyér keresésnek eggyik nevezetes módja. Az Olympiai Játékok, a' hol a' költő betsületet nyert, nem élelmet, a' gyengébb elméket a' vetélkedéstől elijesztették, mig a' nagyobb tehetségüeket a' megtiszteltetés által felbuzditván, közöttök eggy nemes lelkesitő vetélkedést támosztattak. — Tsak a' nyult nállok a' Lanthoz, a' kinek természeti vonattatása volt, nállunk ellemben hányan zengik lelketlen verseléseiket füleinkbe tsak azért, hogy magokat az éhelhalástól megmenttsék. — Ö nállok a' költés nem volt eggy fő városba rekesztve, eggy különös ember klaszszisra szoritva, hanem szeliden repült az egész Ország felett. —

A' tárgyas költést nem kevéssé segitették a' Görög Országban eggyütt virágzó szép mestersé-

gek; és a' Görögöknek minden szépben, az akármely formában mutassa magát, részt vételek; melly annyira ment hogy még a' szép ferjfi testet is különösen tisztelték, kedvelték; Theophrastos után Eleaben az ifiak testi szépségeikre nézve is vételkedtek; az Aegei Jupiter: az Ismenei Apolló mindég a' legszebb ifiat kivántak papjoknak. A' Görögök egész lételével a' szép képzete eggybe volt növe, a' szép mesterségek 's tudományok az egész nemzet ügyének nézettek, ez még az ellenségeket is eggyeztette; ök mindent szépitettek, még ruháikat is; iggy lett Görög Ország a' művészség temploma, hol tsak a' szép imádtatott. —

T. J.

3.

A' Magyar Betűírásról (Orthographiáról) *).

Transeundum per haec, non immorandum. Quint.

Dúlházy Mihály Csuhadáromhoz **) (Secretarius)

Kívánta az Úr tudni betü-írásom' módját? eleget teszek hát kívánságának. Sok megvetések,

---

*) Ortographia mind a' Görög értelmében mind pediglen a' bévett szokásban nem Betü irást, hanem Helyesirást jegyez. Betü irás lészen minden szavakat betükkel kifejező irás, bár az a' betük helyes elrendelése ellen is eszközöltessen; és a' Betüirás egyedül tsak az Irás két külömböztető nemeit jelenti, t. i. a' Betü, és a' kép irások külömbségeit. — Valamint a' nevezetben, ugy az állitásaiban is különös a' Szerzönek vélekedése, hogy az irás módjának semmi bizonyos szabásait elfogadni nem kivánnya, és igy a' Helyesirást, Tudományi karban nem is helyhezteti. —

) Régi szó: Patay, Rákótzy Ferencz Fejedelem' csuhadárja lévén, mozditotta elé nemzetsége' fénynyét *).

***) Csuhadár szó, azért hogy I. Rakótzi Ferentztöl gyakoroltatott, magyarnak nem tartathatik, sok Török szavak a'

meghányások után estem azon regulákra, a' melylyeket rövideden egybegyüjtve itten az Úrral közlök. Azomba' nem ragaszkodok úgy hozzájok, hogy vagy azt gondoljam, hogy mindent megemésztettem, vagy azt, hogy mások, a' kik ezen tárgyban tőlem külömbözőleg vélekednek, a' hazai nyelv' dolgában járatlanok. De szabad minden embernek a' maga útján gondolatjai után járni, tsak hogy okát adja véleményeinek; a' maga eszmélkedéseiben ne kevélykedjen; másokét meg ne vesse, és a' szemérmetességhez türedelmet kaptsoljon. Nékem, nem azok látszanak nevetségeseknek, a' kik hibáznak, hanem azok, a' kik tudományos gőgjökben azt tartják magokrúl, hogy mindent végig kimerítettek, és másnak egy-gyetlen egy tsep sem maradott utánnok. Írám A. Olysón, December' 27-ikén 1816.

A' Magyar betű-írás' módja nints még közönségesen meghatározva. A' legjobb Könyv-szerzők külömböznek egymástúl. Az egygyik nagy betűvel írja azt, a' mit a' másik kitsinynyel, és viszszont. Némely kettőzteti a' mással hangzókat, még a' hoszszú, és megékezett magokban hangzók előtt is. Ez, ezt a' betűt, amaz egy mást rak ugyan azon hang' kitételére. Vannak olylyanok is, a' kik a' származtatásra, és a' hajlatásokra, szerfelett figyelmeznek, mintha minden könyv, szótár, vagy gramatika vólna, a' melylyből a' származékokat, a' gyökereket, és a' haj-

---

XVII Században gyakoroltattak a' Magyaroktól; illyekkel tele vagyon Zrinyi Miklósnak versezettye. Valóban ezek közé tartozik a' Csuhadár; Dár a' törökökné! felvigyázót tészen, Tefterdar kintstartót — Csuhadár Ruhatartót, és komornyikot jelent.

J. M.

latásokat kellene megtanúlni, és mintha nem lennének már elég gramatikáink; jóllehet még nintsen helyes és egészen magyar szótárunk. Többen, gramatikai pontosságból, a' szó végén kettőztetik, még a' hoszszú és megékezett szótagban is, a' mással hangzót, valamint a' Spanyolok némely szóknak elején. Tudok olylyakat is, a' kik az egészen hasonló magokban hangzókat duplázzák, és azután az egygyiket, többnyire az elsőbbet, megékezik 's a' t.

Ezek a' tétovázások, és bizonytalanságok között, nem lehet, azt tartom eddig más sinórmértéket felvenni a' betűírásban, hanem tsak azt, hogy azon módnál, a' melylyet valaki választott, híven megmaradjon, és betű-írása módjában következetlenséget (inconsequentia) ne mutasson.

Én a' Magyar betü-írásban két fő regulát követek: az első, hogy úgy írjam a' szókat, a' mint ejtem, és mivel szerentsénkre sok köz-mértékü szó-tagjaink vannak, a' melylyek a' mértékes szóllást és írást könnyyítik, a' folyó beszédet pedig mértékesebbé tehetik, a' köz-mértékü szó-tagokat úgy ejtem, és írom, valamint azt versezésem, vagy kötetlen szóllásom folyamjának jól hangzása valahol megkívánnya.

Azomban, egy más regulát is követek; a' melyly magát az elsőt is regulázza, és a' melyly abban áll, hogy az értelem' világossága, és átláthatósága, (perspicuitas) melyly minden szóllásnak, és írásnak fő tzélylya), a' jól hangzás miatt soha meg ne tsorbúlylyon, és a' menynyire tsak lehet, a' homály, és a' kettős értelem, vagy a' két értelmüség eltávoztasson. Így vetem magam' a' betü-írásra nézve a' zabolátlanság és rabság köz't az okos szabadság' közép útjára addig is, míg majd valamely országos, meghatározott, és törött út elkészülend, tudományok és okossá-

gok miatt minden bizodalmat érdemlő épitő mesterek által; a' kik nem fognak arrúl elfelejtkezni, hogy egy szabad nemzet nyelvének és betü-irásának nem kell igen megszorítotnak lenni, és hogy tsak anynyi korlátok közzé kell rekeszteni a' szabad embert, és a' szabad elmét, a' menynyire szükség van az oktalan kicsapásoknak meggátolásokra és fékezésekre.

Ezek szerint, így következnek a' magamtúl elömbe szabott regulák:

Nem látom okát, hogy a' Németek' példájára a' magokban érthetőket is miért írjam nagy betűvel? E' nem csak hogy elsunditja, és elegyenetleníti az egész irás' színét, hanem titkosan azt is jelenti, mintha csak a' magokban érthetőkön támaszkodna, és csupán csak azok körül forgolódna az irott gondolatok' és érzemények' minden ereje, e' pedig nem úgy van: mert az igék, és a' mással érthetők' segedelme nélkül nem lehet sem erő, sem báj a' kitételekben; és igy vagy minden mással érthetőt, és minden igét is, nagy betűvel kell irni, vagy a' magokban érthetőket is tsak kitsinynyel. Még azt sem látom által egészen, hogy miért íródnak a' helyek', országok', nemzetek', személylyek' nevezetjeik nagy betűvel? A' görög és római remek irásoknak legrégiebb kéz-iratjaikban, és kiadásaikban, erre a' hajhászására a' nagy betűknek nem igen találunk; nagyok valának pedig e' két nemzetek, és szinte azért nem akarták talán a' nagyságnak semmiféle jelét hinyilatkoztatni valamely nemzet', ország', ember', vagy hely' kijelelésében; de a' mi pitzinységünk szereti azt is nagyságolni, vagy legalább a' nagyság' jelével elöadni, a' mi olykor nagyon is kitsiny. Ha pedig az iró' választására bizzuk a' dolgot, hogy ő irja véleménye szerint, az országok', a' nemzetek', a' he-

lyek', és a' személylyek' nevezetjeiket, vagy nagy, vagy kis betűvel, a' szerint, a' mint ezekből valamelylyik vagy nagyobbnak, vagy kissebbnek látszik előtte; akkor nem csak a' leszsz belőle, hogy a' tőle jött megkülömböztetés írígységet, gyülölséget szerzend, és haragot is hozhat a' szerzőre, hanem majd az is következik, hogy a' megkülömböztetett nevezetek nagyságának mértéke az olvasó', és a' szerző' fejében igen ritkán fog megegygyezni. A' mi vagy magában, vagy tartozatosan, (relative) nagy, a' nem kissebbedik az által, hogy kis betűvel jelentetik ki; de a' mi pulya, a' mi törpe, az olylyan marad, és azt semmiféle betü se nem emelheti, se nem nagyíthatytya. Mivel mindazonáltal ezen ámbár nem oktalan újjításon, vagy inkább új régiségen, mostani szokatlansága miatt, igen sokan megütköznének, a' nemzetek', országok', helyek', és személylyek nevezetjeiket, én is nagy betűvel szoktam írni.

Mihelyest két ideábul egy új, és külön értelmüt tettem, két szónak egybe fogása mellett, egy szóvá kell változtatnom azon két szókat is, a' melylyekből egy új külön értelmüt tsináltam. Mire való az az elválasztó vonás? Ugyan, ki nem fog akadni az egyberagasztot két szónak külön külön értelmére, és ennél fogva az összse tétetettére is, ha a' házasítás, vagy egybeforrasztás helyesen történt, akár legyék külön értelme az egygyikének, az összse rakott szókbul, akár nem? És igy én így irok, elakadni, kútfő; ezeket pedig így: idő jártatva, összse tétel, összse tegyük, tegyük összse; mert más az ideáknak egymásmellett való állások, más azoknak összse forradások. Nagyon hoszszú szavak fognak így támadni? Igen is: hét, nyóltz tagnak is, kivált a' hajlatásokban; de bővölködünk az ilylyetének-

kel összetétel nélkül is, és ha nem akarjuk, hogy annyira nyúljanak némely szavaink, csupán kurta szókat párosítsunk egymással.

Három mással hangzót kéntelenség nélkül, vagy a' midőn a' hangkép (*ονοματωποιία*) nem kinszerít, soha sem írok egymás mellé! ha a' származtatás megkívánná is, és így nem írok szántszándékkal, hanem szánszándékkal. A' két mással hangzóbul álló sz, nálunk csak egy hang, és így tsak egy betűnek kell azt venni. Igy kell venni a' gy, ny, ly, ty, hangokat is, de már a' dj, gj, nj, lj, tj, nem egyegyes hangok. Igazság, két ss-*el* írom: így, igasság, inkább az ejtésre, és a' jól hangzásra, mint a' származtatásra tekintvén. — összе, nem így össze, hanem a' mint ejtem, így; összе.

A' helyheztetés' mértékségénél (prosodiájánál) fogva, melyly nékünk, (minden egyéb mostani Európai nemzeteken kivül, vagy inkább felül) köz a' régi Görögökkel, és Rómaiakkal; minden megékezett szótag úgy is hoszszú lévén, lehet ugyan, de nem éppen szükség, mindég két mással hangzót tenni utánna, és így nints hibásan írva hasítani, egy t-*vel*. De, p. o. ebben a' szóban, dupplázzák, ámbár megvan ékezve a' középső a' még is két z-*ét* kell utánna írni, az értelmesség miatt: mert duplázák azt teszi, duplicavere, dupplázzák pedig, duplicant, vel duplicent; és viszszont, ha tsak az értelem' világossága különösen meg nem kívánnya, a' két mással hangzó előtt álló mindég hoszszú magában hangzót lehet ugyan, de nem szükséges, mindenkor megékezni.

Minden finom illetődésű fül érezheti, a' ts, és cs, és a' tz, meg cz köz't külömbséget az ejtésben, talán sokkal jobban még, mint Verseghy Úr két e i köz'tt, a' harmadikon kivül. A' cz, úgy hangzik mint a' deák c, és nem látom, hogy

miért gúnyolkodtak némelylyek Kazinczira, mert két jel helyibe egygyet akara béhozni? de a' tz keményebben hangzik a' c, vagy cz-*nél*. A' cs, ellenben jobban forr öszsze egy betűbe, mint a' ts; és így, mikor a' versezetben hoszszú, vagy hoszszúnak akarom a' szótagot, ts-*el*, vagy tz-*vel* írom, mikor pedig rövidnek cs-*el*, vagy cz-*vel*; e' szerint a' folyó beszédben is, e' szóban, ketsegtetni, az első tag hoszszú, ebben pedig pecsét, a' cse rövid. E' szóban metzem, vagy metszeni, az első szótagot, mert hoszszú: tz-*vel*, v. tsz-*vel*, ebben pedig aczély, mert rövid, cz-*vel* írom. Ezen szóval a h o z változva szoktam tselekedni: mert, úgy is jól van azhoz, úgy is, a'hoz és így jó, mind ahoz, mind ahhoz: mert a' h, betü, és nem csupa lehellet, vagy szusz a' Magyaroknál. Szintúgy a' szerint, a' mint rövid, vagy hoszszú szótagra szorúlunk, jól van írva szívesen is, szívessen is. Ezen, és az effélé okos szabadságokkal sokat nyer a' nyelv' hármóniája a' nélkül, hogy legkissebbet veszejtsen is értelmessége: mert a' hol, p. o. félek a' két értelmességtül, vagy nem akarok szánszándékkal ennek segedelmével furtsáskodni, mind az ejtésben, mind az irásban külömböztetem a' hasonló értelmü szókat, és így nékem mely, vagy mej (p e c t u s), melyly pedig, (q u i, q u a e, q u o d), szén Beregszászival, c a r b o; szín, c o l o r, és szin, (r e c l i n a c u l u m), játszó szin (theatrum) 's a' t. Nem kell egyébaránt gondolni, hogy a' hasonló ejtésü, de külön értelmü szóknak egyforma irása, mindég két értelmüséget is szokna elkerülhetetlenül nemzeni, ha így írnék: p. o. b o l d o g m e l y, a' m e l y m i n d é g t i s z t a, az irás' egyformasága mellett is elég érthetövé tenném magamat. De ha így szóllanék, és írnék: rakodjon szin a' szinbe, nem tudná senki, hogy

szenet, hogy tüzet akarok rakni a' szinbe, hanem azt gondolhatná, hogy valamint a' czinkos szemfényvesztők egy poharat a' másikba tedegelnek, úgy én is egy szint akarok belerakni a' másikba, és így a' gondolatom, és a' kitételem természete határozza meg, hol, és mikor kell tartanom a' két értelmességtől, és miként? kell azt eltávoztatnom, betűirásom' szerinek, és rendinek segedelmével.

Különös az a' Magyar nyelvben, hogy ámbátor úgy hangzik az s, maga, mint a' Német sch, még is mikor a' z betűvel összze olvad, úgy hogy ez kövesse, nem pedig megelőzze: lágyúló, egy betűvé válik, a' melyly úgy ejtődik, mint a' Deák s. vagy a' Franczia alól farkazott ç, mikor pedig a' z, az *s-et* megelőzi, akkor egy zsibongó hang támad, mintha a' két betű egymás mellett, egymás ellen berzenkedne; még is mind a' két forma egybe olvadást, tsak egy, noha külön hang jelének, az az: tsak egy, egy, betűnek veszszük. Rútítjuk tehát nyelvünket, a' midőn, a' Görög os, vagy ως, és Római us végezetű kül szavainkban a' lágyabb oszt, vagy uszt ossá, vagy ussá változtatjuk. Èn tehát H o r a t i u s t, vagy így írom Horátziusz, vagy úgy Horácziusz, vagy így Horátz, vagy Horácz, vagy a' mint legszebb Horász; úgy írom pedig mindég, a' mint ejtem: mert felkell tennem, hogy tud olvasni magyarúl minden olvasóm, de fel nem tehetem, hogy latánúl is tudjon, és így ekképpen írom X e n o p h o n t, Kszenofon. Úgy hiszem, hogy a' szemnek és a' fülnek egyaránt kellene írnunk, vagy legalább ennek szintúgy, mint amannak, a' szemnek különösen a' penna, a' fülnek pedig a' száj' segítségével; és így az írásnak csupán csak a' mi hang ejtésünk képének kell lenni. Ha tehát azt akarom, hogy a' Magyar

ezen

ezen nevet, p. o. Montesquiou, úgy ejtse, mint a' Franczia, ekképp' kell ezt nekem az ő számára írnom: Monteszkíu. De a' még el nem enyészett hazai familiák' vezeték neveikben, mert ezeknek hangejtéseket el nem hibázza a' magyar száj, megtartom a' régi betű-írást, akár most már hibásnak látattasson, akár nem. Az y-*lont* is megtartom a' vezeték nevek' végén: mert nem akarok senkit is megbántani, és jobb szeretek botlani, hibát ejteni, és inkább akarom megszegni a' Debreczeni Gramatika' rendszabásait, hogy sem valakit boszszantani. Horász meg nem bántódhatik, akárhogy írjam nevét, és nem bántódna meg, ha élne is, de esmerek több Magyar urakat, a' kik a' nélkül, hogy Görögül tudjanak, és tudva legyen előttök, hogy y-*lon* hegyest, magost tészen, még is nagyon neheztelnének, ha vezeték nevök' végét a' kis i helyett, a' hosszú farkú y-*lon* nem ékesítené.

Sokan így írják a' következendő szókat: másszor, melly (qui, quae, quod) ollyan, tartománnya, mindjárt, attya, eggyütt, kiállya; de érezhető, hogy ezeket így ejtjük: mászszor, mely, vagy melyly, olylyan, tartománynya, mingyárt, atytya, eggyütt, kiálylya; ez ez utóbbi írás módja bizonyosan nem olylyan szép a' szemnek, de bizonynyára szebb a' fülnek. Nagyon jó vólna, ha valamely kettőztető jegy hozatódna bé nyomtató műhelyeinkbe, így egyaránt eleget lehetne tenni mind a' szemnek, mind a' fülnek. Fülbe szökő dolog p. o. hogy a' gy, puhább hang mint a' dj. Nagyon kemény ajakúak azok, a' kik a' származtatás miatt' így írnak: adgyunk; ha akarják telylyességgel a' származtatást kijelenteni, írjanak: adjunk, agygyunk helyett. Meglehet, hogy hibázom, és hogy nagyon finynyás fülű va-

gyok; de nekem úgy tetszik, hogy az lly, nny, tty hangok alkalmasint a' következendőkhöz hasonlítanak, úgymint: lj, nj, tj, és hogy mintegy közepette állanak emezeknek, és ama valamivel puhábbaknak, a' melylyekről már felylyebb szóllottam, úgymint: l y l y, n y n y, t y t y. A' ggy azomba' nem közelít sem a' gygy-*hez*, sem a' gj-*hez*, de a' gyj, közelít a' dj-*hez*, és így nem tartom hibának így írni egyjütt, vagy edjütt, hanem még is legtermészetesebbnek gondolom így, egygyütt. Ezek szerint akár így írjon valaki egygyütt, akár egyjütt, akár edjütt, nem bánom szintúgy, akar atytya, akár atja, (illius pater) akár tartománya, akár tartománynya, akár tartománja, akár kínálja, akár kínálylya, akár kínálja, nem igen törődöm rajta; de valamint nem írhatom országgja, hanem országja, és nem írhatom ággya, vagy ággja, (lectus illius) hanem vagy ágya, vagy ágygya, vagy ágyja, úgy nem írok tartománnja, tartománnya, kinállja, kinállya, attja, attya, hanem, vagy atytya, vagy atja (illius pater) 's a' t. ama két mód szerint, a' mint megmagyaráztam. Tudom, hogy ezen megfognak botránkozni némely ragasztékos urak, de már mondám, hogy a' világos értelem' zavarítékjai nélkül való jó hangzású ejtés lehet tsupán igaz vezetékje a' helyes magyar betűirásnak, melylynek fő bélyegje, oly jól, oly tetszetősen írni a' szókat a' fül' számára, a' mint azokat ejtenünk kell.

Véghetetlenek a' köz mértékű szilabáink, és én ezt, valamint némely ugyan azon egy értelmü, de külön külön ejtések' és hajlatások' formáit, nyelvünk' fő és legkülömböztetőbb, legékesebb tökéljei közzé számlálom; mondhatom valóban testestül, vagy testestől, és szintúgy

testestöl, vagy testestül. Százankint vannak az ilylyenek, nem csak a' szavak' végin, hanem mind elejin, mind közepütt. Azomba' találkoznak sok meghatározott mértékű szótagjaink is. Ezen szóban, p. o. állani, soha se lehet az első tagot megperdíteni, a' két utolsót pedig, nyútani. Be örvendenének némely nyelveikkel küszdő nemzetek, ha ilylyen szabadsággal forgó, és még is az értelem' világosságára elegendő meghatározással vezető nyelv jutott volna nékiek. Éljünk tehát okos szabadságaink' kincseivel, és ne halgassunk a' szoba-szenynyesekre, (pedántokra) a' kik mindent fonynyadásig, és életlenségig regulázni akarnának. De más ok is van, hogy miért kell megőriznünk a' Magyar nyelvben ezen szabadságot. Ennek előadása most nem ide tartozik, mélyebben hat és vág az belé a' nyelv' organiszmuszszába. Errül mászszor, ha élünk.

Gr. Deseöffi Jos.

4.

A' jószágnak ősi vagy keresményi volta' be-bizonyításáról.

Minden nemzeteknél be-vett törvény az (úgy mond Kitonich Direct. Method. Cap. 6. Quaest. 4.), hogy a' be-bizonyítás rend szerént a' Fel-peresre háromlik (Actori incumbit proba). Mely közönséges szabástól csak némely igen kevés esetekben enged kivételt törvényünk.

E' közönséges szabás alá tartozandó p. o. az is, hogy midőn valaki örökösödést (successio) keres, vagy örök eladást, vagy végső intézetet (testamentum) rontani akar: a' kereset alá

vett javaknak ősi volttát nekie, mint Fel-peresnek, kell bebizonyítani.

Szentül tartom én azt, hogy a' már egyszer hozott törvényt nem szabad feszegetni; hanem mind' addig, míg fennáll, a'hoz kell magát kinek-kinek alkalmaztatni; és így ezen élő törvénytől, míg ellenkező nem hozattatik, el-állani hatalmunkban nincs.

De valljon: nem volna-e' szabad ollyan okokat, mellyek ne talán ellenkezőt javasolhatnának, a' Törvény-tévő Hatalom' figyelmetessége alá terjeszteni? ha ne talán idővel (mikor akkor) tanácskodásba venni érdemesnek találná. Ugyan-is:

Az elő-adott, és más hasonló esetekben abban szokott helyheztetve lenni a' kérdés veleje: ősi-e a' kereset alá vett jószág, vagy sem?

Úgy de: az ősinek ellenete (oppositum) a' keresmény, nem lévén a' kettő között kigondolható más közbe vetett (medium)

Az eránt forog tehát a' kérdés' veleje: ősi e a' jószág, vagy keresményi? No már:

Midőn a' Fel-peres p. o. örök el-adást, vagy végső intézetet akar rontani: épen annyit tesz, mint ha más szavakkal kereken tagadná a' peres jószágnak az el-adóra, vagy végső-kép' intézőre nézve keresményi volttát. És viszszont.

Midőn az Al-peres arra emlékezteti a' Felperest, hogy annak ősi volttát mutassa-meg: szint' annyit tesz, mint ha más szavakkal kereken tagadná annak ősiségét.

Igy tehát mind' a' két fél, ellenkezőleg, emezt állítja, amazt tagadja, 's viszszont.

Tagadja tudni-illik a' Fel-peres a' jószág' keresményi volttát; tagadja az Al-peres annak ősi volttát.

Valljon: mellyik fél tartozik tehát bizonyítani?

Bizonyos ugyan egy felöl, hogy a' ki állit valamit: állítását tartozik be-bizonyitani, 's igy a' Fel-peresre jönne elsöben a' sor.

De bizonyos más felöl az is, hogy a' ki tagad valamit: okát kell adnia tagadásának, 's igy az Al-peresre is jutna a' be-bizonyítás' terhéből valami.

Légyen nekem szabad e' tárgyra nézve más tekintetből okoskodnom, és azt a' kérdést támasztanom: mellyik fél bizonyíthat könnyebben? 's talán nem fogok véteni, ha azt hozom-ki, hogy a' mellyiknek könnyebb módja van a' be-bizonyításban: arra volna illendöbb hárítani a' próba' terhét.

Már pedig mit könnyebb be-bizonyítani: az ösiséget-e vagy a' keresményt?

Itt magamnak-is meg-hasonlik vélekedésem, és valamint a' javaknak két' féle nemét találom, úgy feleletemet-is azokhoz arányzom.

Meg-külömböztetem tudni-illik a' fekvő jószágot az ingó bingótól. Amarról rend-szerént szokott keresmény levél készülni; emerről igen-igen ritkán.

A' mi tehát illeti a' fekvő jószágot.

1-ör Természetes, hogy az ösiség régiebb, mint a' keresmény. Már pedig azt, a' mi idejére nézve hozzánk közelebb esett, könnyebben be-bizonyíthatjuk, mint azt, a' mi idönktöl és emlékezetünktöl távulabb van. — Könnyebb p. o. azt megmutatni, hogy ezen ezen fekvő jószágot ez ez p. o. ez elött 20—30 esztendövel ettöl ettöl akár örökben akár zálogban 's a' t. szerzette; mint azt, hogy ezt ezt ez elött p. o. 50—60 esztendövel ettöl ettöl örökösödés képen kapta.

2-or Tudjuk azt-is minden napi tapasztalásból, hogy a' ki valamely fekvő jószágot akár zálognál, akár örök-vételnél fogva 's a' t. szerez, az eránt r e n d s z e r é n t gondoskodik keresmény-levélről-is: azt tehát elő-mutatni majd semmi munkába nem kerül.

Tapasztaljuk ellenben azt, hogy a' hol örökösödés képen háromlik a' jószág a' maradékokra, ezek közt (ki-váltt a' szégényebb sorsuakmál)

a) Sokszor még osztály-levél sem készül, hanem magok közt, minden tanuk nélkül, szóval és atya-fiságosan teszik az osztályt: a' minek 50—60 esztendő mulván se híre, se hamva. Annál inkább

b) A' hol egyes személy csupán maga örökösödik szülcje (vagy rokonja) után, jobbára minden irás és jegyzék nélkül marad mindennek birtokában.

Már illyen esetekben mely nehéz az ősiséget 70—80 esztendő mulván ki-tapogatni! kiváltt

c) Ha a' régiebb levelek (a' mi ama' régi borongos időkben nem csak a' szegényebb sorsuakon, hanem a' tehetősebbéken-is sokszor megesett) akar-mi féle bal eset által el-enyésztek.

3-or Szinte tapasztalásból tudjuk, hogy a' ki valamely fekvő jószágot szerez, nem csak keresmény-levélről szorgoson gondoskodik; hanem egyszer'smind azt is ki-nyomozza (minek-előtte pénzét vaktában ki-adja), minő igaza volt azon jószághoz az elöbbeni birtokosnak? néha még okleveleit is által veszi, 's midőn egy felől maga mindennek tellyes tudománnyához jut, más felől az örökösöknek a' próbák' meg-szerzése' módját is megneheziti. Mellyre való nézve:

Úgy tetszik, természetesebb volna azt tenni a' felelnek kötelességûl, a' mi könnyebb: az az, hogy inkább a' régi ősiséget tagadó Al-peres bizonyítsa-be a' jószágnak keresményi volttát: mert tudni-illik könnyebb módja van neki benne.

Igy bizonyoson ritkábban történnék-meg, hogy a' keresményi javaknak keresményi volttok homályban maradna; mint ellenkezőleg gyakorta megesik, hogy az egyéb-aránt magokban ősi javak nem vétetnek a' Törvényben ősieknek: mivel a' Fel peres (p. o. régi osztály-levelei elveszvén, az arról tudó tanúk pedig már kihalván) módját nem találhatja az ősiség' be-bizonyításának. Már pedig a' természet' törvénnyc-is, és ugyan Kitonich szerént a' törvényt mérséklő (legum moderatrix) Religio azt hozza magával, hogy a' mellyik mód a' tökélletes igazság' ki-nyomozására hihetősebben (probabilius) vezet, azt, úgy mint bizttosabbat, fogadjuk-el.

Nem-is volna példa nélkül való a' Fel-peresen illyen könnyebbítés, lévén már hasonló esetünk a' gyökösség' egyenlőségét (aequalitas Juris) tárgyazó perekben: mellyekben tudni-illik a' Fel-peres leány ág csupán a' vérségét bizonyítván be, az Al-peres fiú ág köteleztetik legottan nem csak a' leveleket előadni, hanem még arra-is meg-eskünni, hogy nincsenek keze' között ollyan levelek, mellyek a' gyökösség' egyenlőségét tárgyaznák. E' törvénynek-is épen az volt az oka, hogy könnyebben felelhetnek erről a' fiak, mint sem hogy a' leányak az ellenkezöt be-bizonyíthatnák:.'s épen ezért mentetvén fel a' Felperes leányak a' próba' terhétől, az ellenkezönek be-bizonyítása az Al-peres fiakra hárítatott.

Igaz ugyan, hogy a' Keresmény-levelek-is el veszhetnek; de még-is ezen esetre-is könnyebb

azoknak mássaikat köz-hitelességü helyekenn kinyomozni, mint p. o. az elveszett osztály-leveleknek mássát: ezek tudni-illik jobbára csak a' magános leveles tárokban tartogattatván-fel.

Midőn azomban e' vélekedéssel vagyok a' fekvő jószág eránt, mellynek tudni-illik keresményi volttáról rend-szerént ok-levelek szoktak készülni, épen az elö-adott tekintetből, az az a' be-bizonyitásnak könnyebb volttára nézve, nem vagyok ellene, hogy a' kész pénznek, drágaságaknak, és egyéb ingó-bingó holminek ősi vagy keresményi voltta felöl az örökösödést targyazó, végső íntézetet rontó, 's más hasonló tulajdonságú perekben tovább is a' mellett maradnánk, hogy ezeknek ősi volttokat az azt állító Fel-peres bizonyítsa-be; mert ezeknek megszerzéséről nem szoktak rendszerént ok-levelek készülni: következőleg itt már igen megnehezítetnék, sőt csak nem lehetetlenné tétettetnék az Al-peresre nézve annak be-bizonyítása, hogy e' féle ingó bingó javak nem voltak ősiek.

Valamint pedig ezen értekezésemet, és az eddig való szokástól (a' fekvő jószágra nézve) külömböző vélekedésemet a' Titt. Törvénytudók' bövebb megfontolása alá terjesztem, úgy a' Tudományos Gyüteményben velem közlendő (de heves indulatosságtól mentt) ellenkező okoskodást, vagy csak azért-is, hogy tudományos vetélkedéssel az igazabb megállapítathassék, örömest elfogadom.

Előttem ugyan a' képe az ellen-vetéseknek, hogy Actori proba incumbit. — Beati possidentes. — Postquam lex est lata, non est judicandum de illa. — Omnis mutatio periculosa 's a' t. De a' ki vélekedésemnek itt elö-hordott okait melles-

legvaló gerjedelem nélkül hideg vérrel fontolóra veendi, ha mindjárt viszsza fog is első tekintettel előtte tetszeni ezen ujság, roszra talán (reményem) csak nem magyarázza.

E. K G. I.

5.

Vélekedés a' Nyelv-mívelés dolgában.

Mindenkinek szabad ítélni a' nyelv-dolgaiban. Ez egy az újjítások felett értekező jó Írónknak szava. Betsületes beszéd. A' nyelv az egész Nemzet tulajdona: az ahoz való szóllástól tehát senkit sem lehet egésszen eltiltani. De mennyiben nem? e' már a' kérdés.

Oljan köz tsatorna 's eszköz a' nyelv, melj által terjesztetnek, közöltetnek az egy Nemzetet tévő sereg emberek közt a' gondolatok, esméretek. Ítéletem szerént ez a' nyelv első és fő tzélja, melj a' jó beszéd tulajdonságinak kútfeje. Második tzélja pedig a' nyelvnek, vélekedésem szerént, ez: hogy az a' terjesztés, közlés, lehető könnyebbséggel, kellemetességgel, erővel essen; 's ezen épülnek az ékes beszéd miniműségei.

Az első ellen hogy senki ne tselekedjen, mindennek van jussa megkívánni, mint megkívánhatjuk azt, hogy a' köz haszonra fojó vizet senki tőlünk el ne zárja. Ha tehát valakinek beszédje, írása nem érthető, az ellen kiki méltán szóllhat.

De az érthetőség a' dolgok nemeihez képpest külömböző. — Igen is. Minden, a' kinek értelme van, tudja azt, hogy az értelemtől függ az értés: A' beszéd a' gondolatok, esméretek elő-

terjesztője lévén, annak értésének, a' gondolatok, esméretek bőségéhez, minéműségéhez, vagy az értelem pallérozottságához szabottnak kell lenni, 's így a' mi egynek értelmes, másnak érthetetlen. De van azért az érthetőségnek egy oljan béjjege, melj általánfogva való. Ha nem hibázok ez az: hogy akármit akarunk szavak által előterjeszteni, kezdettől fogva úgy vigyük beszédünket, hogy az esméretlen dolgokat, gondolatokat (meljeket, mint a' mi nyelvünkben még felette sokszor meg kell annak esni, újj szavakkal is kell elnevezni) az esmeretes akár idegen, akár nyelvünkbeli szavak által úgy magyarázzuk meg, hogy azokat akármely jó értelemmel 's illő készülettel bíró ember felvehesse, megérthesse; 's ha egész tudomány is az, beszédünkből, vagy írásunkból minden más magyarázó nélkül felfoghassa, megtanúlhassa. Egy szép példa ide a' Magyar Füvész Könyv. — Az okos ember tehát nem botránkozik meg az újj szavakban, szóllásokban, sőt szükségeseknek esmeri azokat az oljan nyelvben, meljnek beszéllői, írói, magók nyelvén még eddig oljan dolgokat, gondolatokat elő nem adtak, a' miljeneknek az újjak által ki kell fejeződni: de ezeket kívánja, kívánhatja is meg: hogy ha a' dolgot, vagy gondolatot oljan szóval ki lehet tenni, melj az egész nép, vagy annak nagyobb része előtt már régen esmeretes, hagyódjon meg az; hanem ha az, idegentől vétetvén, hazabelivel szint' oljan értelmessel, vagy még értelmesebbel feltseréltethető, vagy határozatlan, félre vivő értelmű lévén, elmét zavarható; továbbá, az újj szavak, a' mikor tsak lehet, azon mód szerént formáltassanak akár származtatás, akár öszvetétel, akár más nyelvből való általvétel által, melj a' Nemzet nyelve szerént szokottabb; végre, ha egésszen újj szót kell előállíta-

ni, magyaráztasson meg annak jelentése úgy, hogy azt minden, ki a' nyelvet érti, 's a'.dolgot felveheti, megérthesse. Mert hogy semmi esetben sem vólna szabad tsupa újj szavakat is venni fel, azt tsak az állíthatja, ki nem gondolja meg, hogy a' nyelv kezdetében minden törzsök szavak így lettek, és hogy az idegen nyelvekből általvett szavak is, a' Nemzetre nézve igazán szóllva iljenek. Vélekedésem szerént ezt az egyet kívánhatni még meg az újjításban, hogy a' más Nemzetek példái szerént formált, alkalmaztatott szóllásokban, beszéd formákban is, az érthetőséget elöttünk tartsuk, azok által a' beszédet a' nép előtt nem tsak érthetetlenné, de nehezebb értelművé se tégyük; mert így a' fő tzélra nézve azok által nem is nyernénk: de tudni való, hogy ezt is a' dolgok és az értelem külömbözéseihez képpest kell venni.

És ezek vélekedésem szerént a' nyelvbeli heljes újjítás most it fel nem hordatható minden réguláinak fundamentomi, meljekhez kellene magunkat tartani. De az alkalmaztatás, kinek kinek ítéletéhez képpest külömböző szokott lenni, 's kiki a' magáét a' régulákhoz szabottnak tartja, ha más másképp' ítél is róla; és ez az, a' miben nehéz eligazodni. Meg is esik, hogy mint egyébb találmányok körül, úgy itt is, nem mindenkor a' tudomány 's professio ditsekedhetik az eltalálással az együgyü természeti elme felett. Én a' tökélletesedni, tisztúlni indúló nyelvet úgy nézem, mint egy minden felől rakásra hordott matériák tsomóját, melj fórrásnak indúl; a' Nyelvmívelőket mint sokszor előre látott okoknál fogva, sokszor tsupa próbaképpen minden oljast öszvehordókat, a' mit vélekedések szerént jónak gondolnak, 's ugyan azért mások ítélete által nem réguláztathatnak; az Ítélőket (Kritikusokat) mint

a' rakásba valóknak és nem valóknak vi'sgálóit, külön választani akaróit, de ítéleteikben hibázhatókat; a' köz népet, mint a' mely kétkedéssel várja a' dolog kimenetelét, és látván a' zavart, 's nem tudván kimenetelét, a' romlástól fél. A' fórrás megy, és a' mi nem haszonra való nagy részént kihányódik, a' seprő leül, a' tiszta nedvesség megkészül, és. ezt akkor osztán az arra vígyázóknak le kell szedni, hogy valamiképp' ismét öszve ne zavarodjon, meljen ha megtettzik is a' nem oda valók íze, de azért a' több jó miatt türhető, vagy talán még néha a' különösség miatt kedveltető. Így tehát én a' Nyelv-mívelőket általjában betsülöm, még a' tévedőket sem tartom nem türhetőknek: de az Ítélőket sem kárhoztathatom; 's mivel a' tévedés nálok is nagyon könnyü, a' hibázókat is legalább a' jó igyekezetért ditsérem; legszükségesebbnek tartom pedig azt, hogy a' dolog végire vígyázattal légyünk, 's a' kitisztúltakat, a' salaktól külön válaszuk. Ebből az én tanúságom ez: hogy a' miket heljeseknek tarthatunk, kövessük; a' fórrás végéig ne tulajdoníttsuk tsak magunknak az igazságot, ítéleteinkben még a' gyengébbeket is kíméljük.

A' másik munkát a' nyelv körül, melj ez: hogy a' gondolatok, esméretek terjesztése, közlése lehető könnyebbséggel, kellemetességgel, foganattal essen: hasonlíthatom a' tisztáláshoz. A' forni valók közzé tehet akárki, a' nem eléggé tanúlt is, tehet próbára is: de a' tisztálást tsak az ahoz szükséges tudománynyal biró teheti. Ez a' tanúltak dolga; ehez előre való tudomány, készület kell. Ki ezekkel bír az ítélheti meg, mi, mennyiben könnyebbít a' rövidebb, vagy bővebb, meghatározott, világos kifejezések által? mi adhat kellemet a' kimondás könnyebbsége, hangzás kedvessége, szép gondolatok gerjesztése, e-

leven előadása; erőt, foganatot a' jó öszve-illés, elme és indúlatok felébresztése, meghatása, 's elragadása 's t. e'f. által? Itt, azt tartom, a' sokaságnak tsak anynyiban lehet szava, hogy ezek mellett is az első dolgot, az érthetőséget megkívánhatja. A' tudósoknak pedig kötelessége, hogy egymás vélekedéseivel, állításaival, munkáival, mint nem tsak emberekhez, hanem tanúlt emberekhez illik, illendően bánjanak, okok ellen okokkal, szeméj sértés nélkül vetekedjenek.

Egyet szoktam még én a' nyelv-mívelés dolgában megjegyezni: hogy t. i. más a' nyelv tsinálás, más a' mívelés, vagy bővítés, tsinosítás. Már ez, hogy míveljük, felteszi, hogy meg van az, a' mit mívelünk; tsak azt kell annak módja szerént haszna vehetőbbé, szebbé tennünk. Úgy látom sok hiba ebből ered: hogy a' melj ídeát tsinál kiki magának a' tökélletes nyelv felől, egyszerre, minden részeiben annak formájára akarná általváltoztatni a' kész nyelvet; szavakat, hangokat, változásokat, egyberakásokat, rendeléseket ahoz szerez, formál; 's talán ebből ered az a' közönséges beszéd nemében is olj sűrű újjítás, melj alig hágy valamit az eddig vóltból. Ebből pedig a' következik, hogy az iljen beszéd a' Nemzetre nézve, meljet nem egy két, tíz, húsz, száz 's két száz Nyelv-mívelő tesz, egésszen érthetetlenné tevődik. Nem akarok senkit nevezni, hogy a' gyűleletességet kerűljem: de van iljen historiai darab e' sok tekintetben derék Gyűjteményben is. Igaz, hogy előttünk kell tartani a' tökélletes nyelv ideáját, melj mentűl heljesebb, annál jobban tudunk látni a' nyelv-miveléshez: de ha a' nyelvet egyszerre arra akarjuk által formálni, úgy az eddig vóltat egyszerre elvesztjük, 's ki ért bennünket? kiknek beszéllünk 's írunk? A' következő maradéknak? De hát az, kik által

tanúlja meg nyelvünket, ha a' most élő Szülék 's Tanítók nem értik? De ám tanúlhassa meg; nem illik a' velünk élők eránt is igazságtalanoknak lennünk, azokat, a' mi talám nem is tökélletes ideánkért, az első gyermekség idejére visszataszítanunk. Az idea előttünk tartása tehát, vélekedésem szerént, tsak ennyire használtatható, hogy a' mennyiben engedi a' dolog természete, a' nyelv fő tzéljára való vígyázás, a' mostani nyelvet ahoz igazgassuk, egyengessük, és lassan lassan a' tökélletesedéshez közelíttessük. Vélekedésem szerént ennyiben illik a' jövendőt előttünk tartanunk, 's nem tsupán a' mostaniakra vígyáznunk; de a' kiket azomban az értelemből egészszen kizárnunk nem illő. Majd úgy is utoljára észrevehetetlenűl a' leszsz a' következés, hogy így a' nyelv egyszer egésszen megújjúl, talám több öltőbeliek kezén fordúlván meg, a' bővebb vi'sgálódások után alkalmatosabban is. Mert tsak ugyan Árpád Magyarjai nem sokat értenének már ma a' mi beszédünkből. De a' természet rendes menetelét jó úgy tartom követnünk. A' nagy erőltetés ritkán ütött jól ki; a' hirtelen újjra formálás, kivált a' széles kiterjedésű 's régtőlfogva tartó dolgokban nem igen ért jó kimenetelt. A' mint vélekedem, úgy írám le: lehetnek mások is, kik a' vélekedésben velem megegyeznek, 's együtt hibáznak. A' tanúlni szeretők velem együtt nagy köszönettel veszik, ha jobbra tanítatnak. E' vólt az írásra ösztönöm.

S.

II. Literatura.

A. Hazai Literatura.

1) Könyv-Visgáltatások.

1) Institutiones Hermeneuticae Scripturae S. V. Testamenti. Joannis Alber, in Regia Scientiarum Universitate Lingvae Hebraicae, et Herm. Professoris P. O. Tomulo I. Archaeologia Biblica, Tom. II. Introductio in Libros S. Scripturae V. T. et eorum Apologia, Tom. III. Regulae Scripturam S. interpretandi, et exegetica Exercitatio continentur. Pestini Trattner 1817. 8. (Árra a' Szerzőnél 12. fl. Bécsi értékben.)

Mult esztendőben e' munkát a' Tudományos Gyűjtemény első kötetében kihirdette dicséretes törvénnye szerént, mellyel az új Hazai írásokat köz tudtúl adja; hogy mind a' Magyar Országban mind a' külföldön is megesmértessenek, 's ez által a' hazai Literatura becse neveltedjék. E' tudós Gyüjtemény a' kibocsátott könyveknek visgáltatásit is elő-terjeszti, hogy érdemeikre méltattassanak, ha bár minnyájokét nem is, a' mi szoros határira nézve lehetetlen, legalább ollyanokét, mellyek jelességök által különös figyelmetességet érdemelnek. Ezek' számába tartozván a' N. T. Tudós Alber János, Kegyes Iskolabeli rendben lévő Prof. Úrnak e' jelentett munkája is, mindennémű tekéntetből, visgáltatása a' Tudományos Gyüjteményben méltán helyet érdemel.

Ez az Ó Testamentomi Sz. Irás-Magyarázás' második kiadása; az elsőt már tiz esztendők előtt adta ki a' Tudós Szerző, a' K. Universitásnál a' Theologiai Kar' Öregebbike; czéllya az volt, hogy az öt esztendőkkel ez előtt Ő Cs. K. Felségétől rendeltetett Theologiai Systemához alkal-

masztassa oktatásait, 's erre nézve a' Bibliai Archaeologiát, és Apologiát külön adja elő; 's mivel első kiadásában némelly újjításokon kapkodókat megérdeklette; ebben azon okait, mellyek e' rendbeli újjításokkal ellenkezők, különös igyekezettel előterjeszti, hogy megmutassa azok hiedelmének hijánosságát, kik azt hánytorgattyák, mintha az új, mult Százodban kezdődött Sz. Irás-Magyarázás' mestersége által gyújtatott volna meg annak helyes értésére a' fáklya. Melly ha igaz volna, a' Szerzőnek jegyzésre méltó észrevétele szerént, következnék, hogy a' Keresztény hit nem volna állandó, hanem változandó; 's így nem függne az Isten' igéjétől a' Szent Irás' értelme, hanem a' Fejtegetőknek külömböző tudománnyától; tehát a' kik ezt ezen új fejtegetes' mestersége szerént magyarázzák, azt cselekszik, a' mit Sz. Pál jelentett: „Elakarják fordítani a' Kristus' Evangeliumát" Gal. 1, 7.

E' munka három részekre osztatott: elsőben foglaltatik a' Bibliai Archaeologia, másikban az Ó testamentomi Szent könyvek' esmértetésére való Bévezetés, ezeknek közönséges 's különös Apologiájokkal (mentésökkel) egygyütt; harmadikban a' Sz. Irás-fejtegetés' reguláji állapíttatnak meg; 's ezeknél fogva a' legfontosabb, perben forgó helyek' értelme terjesztetik elő. Az előbeszédben e' Tudomány Historiáját olvasni Moyses' korától kezdve mi időnkig.

Azon Előbeszédben, minekutánna előadta volna, miképp magyaráztatott legyen a' Sz. Irás régenten, és a' Kristus és Apostolok' életekor, megbizonyittya, hogy Kristus és az Apostolok nem fejtegették a' Sz. Irást a' Zsidók' szokása szerént; hogy ő ezeket helytelen Irás-magyarázások miatt minduntalan dorgálta; 's ez által megczáfollya azok' principiumát, kik elakarják hitetni, hogy

hogy Kristus és Apostolok is a' Zsidó Irástudókként nem vették mindég az Irásokat tulajdon értelmök szerént, hanem halgatójik' gondolkodása, 's az emberi vélemények szerént; 's azért nem mindég igaz értelme az a' Sz. Irásnak, mellyben Kristustól és az Apostoloktól vétetett. Tovább mutogattya ő a' hiteles tanúságokból, miképp és mi törvények szerént fejtegettetett légyen a' Sz. Irás az Apostolok' ideje utánn a' mi korunkig; annak fejtegetése végett minémű munkák adattak ki, és kik által? Visgállya tovább azt is, vallyon igaz e, a' mivel a' mostani Irás-fejtegetők vádollyák a' Régieket, hogy ezek, nem gondolván annak betű szerént való értelmével, csupán a' képes és hímes elmefuttatásokat (typos et aliegorias) hajhászták; hogy Hieronymus' ideje utánn a' napkeleti nyelvek' gyakoroltatása egészen félbe hagyatott légyen? A' XVI. Századra jutván előterjeszti ama előmeneteleket, mellyekre vitetett a' Sz. Irás magyarázás a' Reformatio kora előtt; minémű törvényeket szabtak legyenek magoknak a' Protestánsok ezentúl ugyan azonnak fejtegetése eránt; mellyek követteket akkor tájban, 's követnek maiglan a' Római Katholikusok. Végre ama különös változást adja tudtúl, mellyet a' Sz. Irás magyarázás szenvedett múlt Század' közepe tájban; az ő Systemájokat, és mesterségöket, melly szerént bánnak a' Sz. Irással felfedezi: hogy' igyekezzenek minden csudákat abból kitudni; a' természet felett való Keresztény Religiót természetivé változtatni, a' mire törekedtek először a' Naturalisták; azon változtatás' nevezetesebb kezdőjit, mívesit név szerént is megnevezi mind a' Protestánsok, mind a' R. Katholikusok közzül.

Ezen első részben következik utóbb a' Bibliai Archaeologia; ennek értelmét elhatározván, és kútforrásit, mellyekből esméreti meríttetnek, ki-

mutatván, előterjeszti mindenek előtt Palaestina Földleírását; ezután a' Zsidónép' rövid Historiáját Ábrahámtól kezdve mi időnkig, a' három első Szakaszokban; helyes 's jól megkülönböztetett mind ezen két leírás. Kívánatos lett volna, hogy a' Szerző a' Palaestina leírásához ragaztotta volna mind a' közönségesen akkor esmértetett Föld' abroszát, mind különösen a' Sz. Földét. Azért hagyta azt ő ki, úgy látszik, mivel a' Sz. Irás-magyarázat' bővebb kiadásában (XVI Kötetekben) már előre közlötte. Ennek visgáltatását láthatni ama Magyar Könyv házban, mellyet Fő T. Molnár János Szepesi Kanonok kiadott. Ezen nagy Tudományú, 's a' Magyar Literatura dolgában halhatatlan érdemű Férfiú munkájának XI. kötetében a' Szerzőnek e' bővebb Irás-magyarázását nem győzi dicsérni. Azon Abroszokat, úgy tetszik, szükségeseknek se tartotta, minekutánna a' Sz. Földet olly megkülömböztetve leirta, hogy valaki csak némünémű közönséges Geographiai esméretekkel bir, azt minden föld-abroszi segítség nélkül elérti. Historiájok' leirásában előadván, hogy az Israel' népe az Aegyptusiakat arany és ezüst édényeiktől megfosztá kiköltözésekkor, 's a' Chánáni népeket fegyverrel eltörlötte az igéret' földén letelepedvén, tanittya ezt minémű jussal cselekedte légyen; és megczáfollya azon újjitókat, kik azon just nem Isteninek esmerik, hanem embereinek; a' Zsidóknak tulajdonitván okúl.

A' Religyióbeli Szerzeményekre lépvén, 's az Ábrahámnak tett igéretről kezdvén, hogy az ő magvában megáldatnak minden föld' nemzetségi, minden oda tartozandókat elő számlál 15. Szakaszokban; az ujjitóknak helytelen véleménnyeit mindenütt felhozván, 's megczáfolván. Illyen p. o. ez, hogy ezen áldás által csupán az egy igaz

Isten' esmérete értetődjék, melly a' Kristus és Evangelium által minden nemzetekre kiterjesztetett. Ha ebben állana csupán amaz igért áldás, mivel az egy igaz Isten esméretére a' józan emberi észszel is szert tehetni, semmi különöset nem vettünk volna Kristus által, 's az Evangelium a' természet felett való Religyiót nem foglalná magában, hanem csupán a' természetit fejtegetné. Megmutattya nem külömben, hogy azon igéretek, mellyek Abrahámnak tétettek, a' maradékinak sokasága, és a' Chanaan földe bírása eránt, nem határoztattak bé az Israel népe nagy számában, sem bénem töltek a' Chanaani Tartományok elfoglaltatásával Jósue által egészen. A' Zsidó Theocratiának fejtegetéséhez látván, megvalótlaníttya az újjítóknak ama vallását, hogy a' Moyzestől szerzett Theocratia nem másban állott legyen, hanem hogy ő az Israel' népét az egy igaz Isten' Gondviselése alávetette, minekutánna minden a' korbeli nemzetek tulajdon Isteneiknek gondviselése alatt állíttattak lenni. Ugyan azon újjítók azt vítattyák, hogy a' Móses által adatott Törvénynek nem volt más czéllya, hanem annak elhitetése, hogy az Israel népének Ura 's vezére az egy igaz Isten; mellyet a' Szerző Sz. Pálnak eme szavaival hamisít meg: „A' Törvénynek vége a' Kristus, minden hívőnek igazságára." Rom. 10, 4.

Tovább menvén megmutattya a' Szerző, minémű képzetök volt legyen a' régi, 's a' Kristus, és Apostolok' idejében éltt Zsidóknak a' Messiás eránt, 's hogy csalatkoznak azon ujjitók, kik azt vallyák, hogy ezen nevezet „Istenfia" sehol se tesz hanem csak a' Sz. Irásban az Isten' kedves emberét, millyen volt a' Messiás is. Megmutattya, hogy az emberi lélek halhatatlanságát, test' feltámadását, 's az Igazoknak örök boldogságát,

a' Gonoszaknak pedig örök kárhozattyát, már a' Pátriárkák is hitték, 's e' szerént ismét csalatkoznak az újjítók, azt állítván, hogy ezen hit ágazatok a' Moses által tanított Religióban nem foglaltatnak, hanem a' Zsidóktól a' Babylonia, 's más pogány Bölcsektől velek közösködésökben, vétettek fel; 's a' Kristustól és Apostoloktól csupa alkalmasztatva taníttattak; következőképp, hogy ezen hit ágazatok nem az Evangeliumok, hanem a' régi Philosophusok' véleménnyein fundáltattak legyenek. Ugyan azon újjítók szerént valamik az ó testamentomban az Angyalokról, 's az ő jelenéseikről előfordúlnak, nem tartoznak olly valóságokhoz, mellyek az embereknél jelesebb értelmű és tehetségű Lelkek, hanem a' külömbféle követekről értetődnek. Nem csuda, hogy ezen Mennyei Lelkeket is ki akarják tiltani e' mindenségnek végtelen sorából; ők nem láthatók tudniillik, 's természetszerént nem munkálkódók; ők pedig a' Kristus Religyiójából ki akarnak minden természet fölött valót tudni, és csupa természetit alkotni.

Ezek utánn következik az Isteni tisztelethez való készületek' esmértetése: u. m. az Isten sátora, a' templom, melly annak helyébe épűlt; az áldozatok, Papok, Leviták, Ünnepek, a' Sabbati (hetes) esztendők, Jubilaeum, környülmetélkedés, az állatok vérétől, 's zsirjától türtözkedés, az állatoknak, 's a' tiszták, és tisztátatalanok' külömbsége; a' házasságbeli törvények, fogadások, Nazaraeusság' fejtegetése. Hogy az áldozatok, és környül metélkedés isteni eredetét, 's azoknak felsőbb rendü jelentését tagadhassák az újjítók, azokat a' Pogány népektől származtattyák, 's a' környülmetéltetésről azt állíttyák, hogy az egésség' okáért gyakoroltatott légyen. Mind

ezeknek valótlanságát nyilván bizonyíttya a' Szerző.

A' Zsidók' polgári dolgaira jövén a' rend, szóll az Iró az ő törvénykedéseikről, az igazság' kiszolgáltatássokról. A' menedék Várassokról, Synedriumokról, katonáikról, és hadakozássokról, ruhájikról, házaikról, 's ezeknek építtetéséről; az ő asztalaikról, és ama szokásaikról, mellyeket az ebédlés, 's vacsorálás közben tartottanak; tovább értekezik szokott betegségeikről; ezen alkalmatossággal megbizonyittya a' Szerző az újjítók ellen, hogy az Ördögök, kiket kiüzött Kristus, nem voltak csupa nyavalák; az ördöngösök nem voltak természeti nyavala-törősök, 's a' t. és ezekhez képest nem igaz, hogy Kristus az ördöngösökről, 's ördög kiüzésekről szólván, magát a' szokott szóllás módjához alkalmasztatta légyen; az Ördögök neve alatt a' nyavalákat értvén. Végre előadatik a' Zsidóknak temetési szokása, 's szertartása is.

Az Archaeologia utólsó szakaszában tudósítás tétetik: a' Zsidó nyelvről, ennek régiségéről, Chaldaeai, Arabs, Syriai, Aethiopiai, Samariai, és Thalmudi nyelvekkel való atyafiságáról; a' Zsidó betükről, ezeknek első feltaláltatásáról; a' Zsidó írásról, iskolákról, 's tudományokról; a' Zsidó szakadásokról: a' Fariseusokról, Sadduceusokról, Herodiánusokról, 's Essenusokról; az ő pénzeikről, fonttyaikról, mértékeikről, 's idő számlálássokról. A' Zsidó régiségekről értekezését béfejezi végre az Iró azon hamis Istenek' esmértetésével, kiknek tiszteletére vetemedtenek több izben az Israel' fijai.

A' második rész, melly a' Bévezetést, és az ó Testamentomi Könyveknek közönséges, és különös Apologiáját foglallya magában, így következik: A' Sz. Irás' könyveit megesmértetvén, meg-

mutattya a' Szerző, hogy a' Móses' öt könyvei, 's minden egyéb ó testamentomi írások igazi eredetűek, 's hitelre méltók; az ellen mondó Deisták' kifogásait élőterjeszti, 's megczáfollya; megbizonyittya tovább azoknak megvesztegetlenül fenntartatásokat; 's a' Zsidó és görög kútfőknek tekéntetre méltóságokat. Ez utánn áltlép ugyan azoknak Isteni ihletésből irattássokra; előszámlálván az eránt a' számos, és különböző itéleteket, miben állyon az Isteni ihletés (Inspiratio) elhatározza; Istentől-valóságokat nem csak megkülömbözteti, hanem azon utat is, melly szerént az ki esmérszik, felfedezi.

Innét a' Sz. Irások' Canonjára lép; azaz: megmutattya, minémüeket vettek legyenek fel régtől fogva maig a' Zsidók az ő szent könyv-lajstromokba; mellyeket számláltak legyenek elejétől fogva a' Keresztény Katholikusok azon lajstromohba; 's mellyeket helyheztetnek ezen rangba a' Protestánsok. Megmutogatván, hogy az úgy nevezett Deutero-Canonicus könyvek Szent könyvbeli tekéntetet érdemelnek, azok ellen, kik azoknak e' rangbeli tekéntetet megadván a' Protokanonikusokkal egyenlő Isteni hitelességöket tagadják, megbizonnyittya, hogy a' Tridentomi Sz. Gyülés szerént velek egyenlő tekéntetre méltók. Értekezik a' költött Sz. Irásbeli Irásokról (Apocryphusokról) és a' Zsidó Talmudról is. Tanittya, minémü nyelven legyenek irattatva; a' Zsidó, Chaldaeai, Arabs, és más rokon nyelveknek minémü befolyássok legyen a' Sz. Irás-magyarázatban, kinyilatkoztattya.

Tovább a' fordításokra menvén, felveszi mindenek előtt a' Görögöket, a' hetven tolmácsokét, Aquiláét, Theodotiónét, Symachusét, és több más régi görög nyelven irattakat; tovább az Origenes Tetrapla, Hexapla, Octapla nevü

munkájit, a' Samariai Pentateuchust, a' Chaldaeai Paraphrasiseket, 's régiségöket kimutattya. Ezutánn egyéb napkeleti fordításokat: a Syriait, Arabsot, más többekkel egygyütt; a' deákokat, és a' különbféle élönyelvre fordításokat visgáltattya; végre tudosítást teszen ezen Irásbeli Codexekről, mind a' kinyomtattak, mind kéziratbeliek eránt.

Ezekkel elvégződvén a' Sz. Irás' közönséges bévezetése 's Apologiája, annak különös Bévezetéséhez és Apologiájához fog a' Szerző. Felvévén minden ó Testamentomi könyveket rendre, elöadja, mennyire tudható, minnyájok' eredetét tárgyát, czéllyát, és környülállásit, azaz, ki? kihez? 's mikor iratott legyen? rövid foglalattyával egygyütt; 's ha azon könyv eránt' valamelly Kritikai észrevétel', vagy ketség fordúl elő, azt is számba veszi; mi legyen hihetőbb, kimutattya, és az ellenmondok' okait eligazíttya. E'képpen megbizonyittya, hogy Jób' könyve igazi történetet foglal magában, nem csupa költött hasonlatosságat (Parabolam); ezt cselekszi Tóbiás; Judith, és Jónás Próféta könyveivel is. Josuének, ki Móses utánn Vezére volt az Israel' népének, tulajdonittya a' neve alatt irtt könyvet, és a' példa beszédek' könyvét (Ecclesiasten) Salamonnak; hogy az Énekek Éneke, nem közönséges házosságot illetö versezet, hanem Kristust 's ennek jegyesset, az Anyaszentegyházot tárgyozza, azok ellen megmutattya, kik azt némelly régi vezérek utánn csupa házossági költeménynek állíttyák. Nem különben azt is elhiteti, hogy az Esther' könyvének darabi Canonika tekéntettel bírnak.

A' harmadik részben elöadatnak a' Sz. Irás fejtegetés' reguláji de rövideden, azon okból, a' Szerzönek vallása szerént, mivel a' legújabban elintéztetett Tanulmányi rendszerént, azok a'

Hermeneutikai oktatások közzé foglaltattak. Mindazáltal azoknak mennyire szükséges, megesmértetésöket elnem mulatta. E' dologban ezek méltó leginkább észrevételre: a' mai újjítók azt állíttyák, hogy az írás-fejtés első, és legfőbb principiuma a' nyelvvel-élésbeli szokás; ezt annyira helybe hagygya, hogy a' Szent Irásban sem igazi az az értelem, melly ellenkezik a' szóknak szokott értelmével; tagadja azonban, hogy az első, és legfőbb principiuma legyen a' Sz. Irás fejtegetésnek; annak képtelenségét önnön vallástételökből hozza ki, mellyel megesmérik, hogy minémű értelemben vétettek legyenek a' Sz. Iróktól a' szavak, az kérdés! Az pedig, a' mi bizonytalan, első 's legfőbb principium nem lehet. Ama regulának és törvénynek ellenben, mellyet a' Tridentomi Köz-gyülekezet a' K. Katholikusoknak szabott IV. ülésbeli decretumában, pártyát fogja, és vitattya azok ellen, kik azt vallyák, hogy ennek rendelése szerént a' Katholikus Írásfejtegetőnek nem szabad ugyan magyarázni a' Sz. Irást az Anyaszentegyház, és a' Sz. Atyák' köz vallás ellen a' hit és erkölcsiség' dolgában, de ezeknek fejtegetésbeli közértelmök ellen azt veheti szabadon. E' fontos kérdést az Iró nem akarta csupán érénteni, hanem illendőképp visgálóra vette, 's elhatározta.

A' Sz. Irás-fejtegetés' törvénnyeinek megállatása utánn végre ezen fejtegetés' gyakorlásihoz lát a' Szerző; e' végre 40 jelesebb helyeket válogatott ki, mellyek vagy Kristus eránt való jövendöléseket foglalnak magokban; mellyek a' Kristushoz tartozóknak állíttattak mindég, sőt az Apostoloktól is Kristusról értettek, a' mai újjítóktól ellenben tagadtatnak, és Kristustól elidegeníttetnek. Illyen jövendölés a' Királyi pálczának Judától el nem vétele eránt való, míg el

nem jövend, a' ki küldetik 1. Mós. 49, 10; illyen ama Próféta, kinek az Israel nemzetségéből támasztását, mint az övét, megjövendölte az Isten Móses által. V. K. 18, 15; illyen ama Szüztől való születés, Isai. 7, 14; illyen a' Dávidtól előre hirdetett feltámadás is, hogy az ő Szentét nem engedi az Úr rothadást látni 15. Zs. 10.; illyen a' 70. hetek utánn való megölettetése Kristusnak. Dan. 9, 26. v. hogy minnyájokat elő ne számlállyak. Vagy pedig az ó testamentomi csudatételeket adják elő, mellyek valóknak tartattak közönségesen, mainap pedig az újítóktól természetesen fejtetnek meg mint annyi természeti jelenetek; illyenek: az Israël' fijainak áltmenetele a' vörös tengeren (II. Mós. 14, 16. 's K.) a' nap megállása Jósue' parancsolattyára (Jos. 10, 12.) Illésnek tűz-szekéren égbe ragadtatása (IV. Kir. 2, 11.) 's több más e'félék. Megfejtetnek némelly jeles helyek is: ú. m. a' világ' teremtése semmiből (1. Mós. 1, 1.) Az első emberek' késértete a' tiltott gyümölcs megevésére a' kigyó által; (ott 3, 1.) mellyből az újjítók részszerént Apologust (költött beszélgetést) részszerént mesét tettenek; végre a' Balaam' Szamarának megszóllamlása (III. Mós. 22, 28).

Ezeket a' Szerző úgy veszi föl, hogy az ellenkező okokat világosan előadja, mindeneket vi'sgálóra von, 's a' vádolásoknak helytelenségöket kinyilatkoztattya; néha pedig hijános kihozásoknak tulajdonittya csalathozásokat, mellyek az előtételekből nem következnek; helyel helyel felfödözi ravaszságokat, és méltatlan mesterkedésöket, is mellyek szerént a' tanú-bizonyságokat hamisan hozzák föl; mindenünnen, gyakran önnön ok-adásaikkal is szorongattya az újjítókat, hogy kine menekedhessenek. Irás-módja világos és könnyen érthető. A' vi'sgáló semmi kivetőt nem lelt,

melly vádoltatást érdemelne; olly helyesen, fontosan, 's illendőképp vannak mindenek öszvecgyesíttetve; kívánná maga részéről, vajha Tőle az új testamentombeli Sz. Irás is, mellynek értelmét, a' hit fő igazsági eránt is, az újjítók nem külömben elmásolták, egyenlőképpen védelmeztetnék, 's magyaráztatnék; azokra nézve szükséges volna ez leginkább, kik a' Keresztény hit-tudományban elég erősök még nem lévén a' csalatkozás' veszedelmében forognak. A' munka három kötetekből áll azon három részekhez képest, mellyekre az Iró túdósitásit fölosztotta; múlt esztendőben kelt ki Pesten Trattner Úr' Könyvnyomtató-műhelyéből, nyolczad-rétben; a' nyomtatás és papiros csinos. A' Könyv elejbe bocsátott kép is igen szép; alkalmatosan kifejezi a' Szerzőnek újjítók ellen való írásának czéllyát.

Sz. I. Theol. Dr.

---

2). ZIPSER (Christ. Andr.) Versuch eines Topographisch Mineralogischen Handbuches von Ungern. Ein Taschenbuch für Mineralogische Excursionen, Reisende, und Samler Vaterländischer Producte aus dem Mineralreiche. Oedenb. b. Wigand 1817. 8-ad rétb. 439. l. és XXXI. az elő beszéd, az ára nyomt. p. 8. for. írott p. 10. for. — Chronik der Oest. Litt. 1818. n. 3.

A' Tudósoknak közönséges vélekedése szerint Magyar és Erdély Ország Europának Tartományai között leggazdagabb az ásványokban, akár azoknak külömbségét, akár pedig a' drága és nemes értzeknek mennyiségét tekintyük; mindazonáltal még is ollyan Szerzők nélkül szükölködik, kik a' Természetnek illy gazdag szekrényét tudományosan visgálták, és tökélletessen előadták volna. — A' Bétsi holnapi írás Chronik

der Oesterreichisen Litteratur 1818. n. 3 elő hozza ditső neveiket: Becher, Born, Esmarck, Ferber, Fichtel, Haberle, Kietaibel, Mohr, Müller v. Reichenstein, Patzovsky, Schönbauer, Sternberg, Townson 's t. Szerzőknek, de ezek vagy igen tsekélyen, vagy tsak mellékül és oldalaslag érdeklették Magyar Hazánknak ásványait; inkább is kívántuk volna magunkat munkájok' tzimjeivel megesmértetni, mint hogy némellyeknek értekezései Hazánk természeti visgálása iránt, nem éppen tudtunkra vannak. Ugyan ezen okból minden szorgalmatos igyekezet, mellyre Hazánk természeti állapottyának bővebb esméretiben jutunk, nem lehet nem kellemetes; mondhattyuk valóban a' jelen munkát is tsak igyekezetnek, mert maga a' Tudós Szerző Versuchnak nevezé, és a' Könyvnek elolvasása által meggyőzettettünk, hogy azt próbatételnek elismérjük, de egyszer'smind hogy a' próbatétel után tökélletessebb munkára számot tarthatunk, méltó reménységre gerjedhetünk. Jónás Úr, a' Nemzeti Museum Természeti Gyüjteménnyének fő vígyázója készitette azon kiterjedett előbeszédét, mellyben az Olvasót az Ásványok előadásában, mind azoknak' tudományi esméreteire, mind pediglen a' gazdaság, a' mesterség, és kereskedés hasznaira figyelmetessé teszi, nevezetessen azt vítattván, hogy Selmetz és Körmötz Bányák 100 milliom árú aranyt, és üstöt; — Nagy-Bánya és Erdély pedig 50 milliomnyi hasznot a' Felséges Udvarnak harminczkét esztendők alatt M. Theresia idejében bényújtottak volna. A' Német Recensens ezen állításban inkább tsak példát ád a' Bányák míveltetése ösztönére, hogy sem valóságot láttatik tekinteni, de mi Hazafiak valóban elvagyunk hitettve, hogy a' Felséges Háznak most is legnagyobb jövedel-

mére a' Magyar és Erdélyi Bányák szolgálnának, ha azoknak míveltetése a' többszöri Ország Gyűléseiben előadott módok szerint szorgalmaztattván a' káros akadályok elmozdíttatnának, és ez a' Status szükségeink kipótolására minden terhes adóknak sikeresebb sőtt ollyan mód lenne, melly a' Status erejének öregbitése mellett, magokat a' polgárokat is tehetőssebbekké 's gazdagabbakká tenné.

Az ásványok szerkeztetése, Werner Urnak 1817. kiadott módja szerint elrendelve vagyon, melly vele Saxoniából Mandeloloch Bányász Udvari Tanátsostól közöltetett.

Nem tettszik a' Bétsi Recensensnek a' munkának Topographicus rendje, hogy a' Szerző határoknak nevét vette zsinór mértékül; nem pedig az ásványoknak nevezettjeit, mivel eképpen, ugyan azon ásványok sok helyeknek nevei mellett feljegyeztetnek: különben a' Könyv nagysága legalább egy harmadával megkissebbedett volna; és egy tekintettel által lehetet volna látni ugyan azon ásványnak neme hány külömb helyeken találtatik; mellyet most nem másképp, hanem az egész munkát által olvasván, kitanúlhatunk. De hiszen ez Realis, nem pedig helybéli, vagy is Topographicus szerkesztető Rend lett volna, mellyet a' Szerző magának tárgyul nem vett, és így azt a' Recensens nem is kivánhatta: mindazonáltal magunk is a' Realis Laistromot a' könyv végzettyén örömest találtuk volna, a' minthogy óhajtyuk, és mivel meggyőzettettve vagyunk, hogy a' Szerzőnek mineralogiai esméretei napról napra szaporodnak, kivánnyuk is, tegyen bennünket szerentséssekké olly kézi könyvel, mellyben Hazánkban mindennémű határoknak Geologiai esméretét feltalálhassuk, és nem tsak az értzek', kövek, hanem a' földnek külömb és külömb nemeivel is megesmértettessünk.

Sőtt az Orvos, és értzes, vagy Sós vizeket, és ezeknek részeit kitanúlhassuk, és az Ásványok Értzek, Kövek, Földek, Savak, Vizek külömbségéről szólló laistromait is abban feltalálhassuk, de egyszersmind a' köz haszonra tzélozó kézi könyvet (Handbuch) jövedelmeinkhez mérsékelt áron megnyerhessük, hogy a' tsekélyebb sorsú, és értékű Hazafiak is, megszerzésétől magokat visza huzni ne kéntelenitessenek.

J. M.

---

3). Theoretisch-praktische Anweisung die Französische Aussprache, in Ermanglung eines Lehrers, in kurzer Zeit zu erlernen; nebst einigen Leseübungen für Ungarn (Ungern) oder solche, die Ungarish (Ungrish) wissen, 's a' t. — Az az: Theoretico-practica Útasítás, a' Frantzia kimondásnak rövid időben tanító nélkül való megtanúlására; néhány olvasási gyakorlásokkal együtt, a' Magyarok, vagy ollyak' számára kik magyarúl tudnak: kidolgozta Szeleczky Károl; Angol, Frantz, és Olasz nyelvnek, a' Posonyi Evangelikus Litzeumnál rendkivüles Oktatója. Nyomtt. a' Szerző költségén, Posonyban, Véber Simon Péternél és Fiánál 1813. IV. és 42. l. 8. rétb.

Braunsveigból való Szeleczky Prof. Úr, egykor Liptsén (Szászságban) ángol nyelvnek voltt házi tanítója, egy Braunsveigban élő magyar születésű penziós iskola-mesternek, és Göttingi Egyetemnek nevendéke, ezen kis Irat szerzésével mostani új helyezetében, attya hazájában, szándékozott a' Frantzia kimondás törvénnyeit, példákkal megrakva, egy foghatós alkatban előadni, melly szerint a' szóbeli taníttatás szükében ezt helyesen megtanúlni lehessen. E' végre nem talált ő sehol másutt alkalmatosbb szó-hangokat, és betüket, annak megjelelésére, mintsem a' magyar nyelv-

ben; mivel ez minden ismeretes élő nyelvek közt egyedül (?) az, melly a' Frantzia betűk, és hangok kimondását, kivévén az úgy nevezett orrhangokat, ép, 's tiszta mássában előadja; tehát szorosan, és híven meg is jelelheti: a' miről legkevesebb haszna van a' német szónak; minthogy a' frantzia nyelvnek sok tulajdon hangjai nintsenek meg benne. Rec. megegyez e' magyar nyelv jelességében a' német felett, hanem tagadja, hogy ezt az élő Europai nyelvek közt egyedül a' magyar birja; a' tót nyelvek, p. o. a' Tseh, Lengyel, Orosz, abban osztoznak vele; mert a' tót nyelvekben is elő-fordúlnak p. o. a' hangok: j, ge, gi, 's a' t. és azoknak jelei.

E' theoretico-practika Utasításnak nagyobb haszon-vehetéséért a' Szerző németül botsájtá ki munkátskáját; és mivel e' nyelv mindnyájoknál a' külömbféle magyar népek' tsinosodtjainál, a' latánon kivül, legközönségesebb, használhatják ezen Utasítást, ha még is a' magyar irásmódot, és kimondást értik, a' németek, tótok, új görögök is 's a' t.

A' Szerző, mint Előbeszédjében vallja, korán sem vitatja, hogy ki az ő Utasításával él, tanító nélkül ellehet; tsak ennek tellyes szükét akarta némünéműképp avval pótolni. Mindazáltal ollyak is, kik mástól tanitatnak a' Frantzia nyelvben, hasznát vehetik, és magok a' nyelvmesterek is, ha methodusát követniakarják, annak segítségével a' tanitást könnyithetik.

Sz. Úr a' Frantz kimondás reguláinak felosztásában, és élőterjesztésében tulajdon előokait követte. Használta ugyan a' legjobb Frantzia nyelvtanító könyveket is, jelesen Debonale-ét, és Mozin-ét, sőtt némelly regulákat változatlanúl vett fel ugyan ezekből Utasításába, de állított fel egészen újakat is; mindnyájokat közönségesekre,

és különösökre osztotta, melly felosztásból az egész Frantz kimondás theoriáját kinézhetni.

Az olvasási gyakorlásokban Szerzönk a' magánhangzók kimondását, 's rövid vagy hozszú mértékét magyar jelekkel, a' szóhang helyhezetését pedig nehézbb esetekben az „Accent grave" nevüvel billyegezte.

Rec., ki 1813. esztendöben némelly Magyarokat frantzia nyelvre tanítván ezen útasítással élt, azt igen használatosnak lelte, és ajánlja földieinek.

Következő szakaszokra oszlik a' munkátska: Frantz betük nevezete; Aktzentekről; közönséges regulák à Frantz betük kimondásáról; különös regulák a' magán- és mássalhangzók kimondásáról: Nehány észrevételek a' Frantzia szók aktzentjéről; Regulák a' szótagok rövid, és hosszú mértékéről. A' 33-dik laptól végig: Olvasási gyakorlások (ifj. Pliniusznak három levele) állnak, mellyekhez német fordítás is vagyon mellékelve.

Előbeszédében a' Szerző jelenti, hogy ezen Útasítást tsak úgy kell tekinteni, mint Bévezetést egy nagyobb munkára; melly is Bétsben már azólta nyomtatva megjelent.

Rumy.

2.

Tudós Hazánkfijai a' Hesperus nevü folyó írásban múlt esztendö által e' darabokat közölték:

1) B. Mednyánszky: „Nyitra Vármegyének Topographiai és Statistikai rajzolattya". Amaz útasítás, mellyet elö bocsát a' Vármegyének tellyes leiratására, egy leghelyesebb mustra; vajha ö maga, vagy más valaki azon kiterjedésben írná le minden Vármegyéinket. 1. l.

2) Ruhedorf T. Jós. Udvari Titoknok, és a' Banatusi Gen. Kommandónál Referens, leírta a' Banatusi Indigó (Isatis tinctoria) termesztését: minémű eszközök kívántassanak készítéséhez, miképp kellessék vele bánni, hogy mennél több és jobb szin-tárgyot adjon, 's minémű észrevételekre kellessék figyelmezni miveltetésében. 11. l.

3) T. T. Csaplovics János megesmértette a' Magyar Országi katona határokat; ezeknek eddig való rajzolattyokat bővebben kifestvén. Topographiai, Politikai, és Physikai túdósítási igen jelesek. 119. l.

4) T. R. K. tudósítást tőn különbféle hazánkban lett előmozdítások, természeti jelenetek, 's tudománybeli dolgok eránt 128. l.

5) T. Haberle K. K. Dr. és Botanika Prof. Pesten előterjeszté új észrevételét az igazi Magyar Timsó eránt. Azt tudósan mindenképp leírta 145. l.

6) B. Meidinger beküldötte a' H. Battyáni Bellyei Uradalmának Historiai, Topographiai, és Oekonomiai leirását. A' leírás is derék, a' gazdaságbeli intézet is példás 305. l.

7) B. Mednyánszky közlé ama Tanúk' vallatásának leirását, kik Bátori Erzsébeth, G. Nádasdi Ferencz Hitesének kegyetlenkedésiről bizonyságot tettenek. 241. l.

8) Burgeth Fer. közlé H. Eszterházi Fraknói Várának igen jeles leíratását. 210. l.

9) T. Cz. A. Prof'. felelete alsó Magyar Országról szólló technologiai tudosításinak megigazítása ellen. 301. l.

10) Erdély N. Herczegség darabos leirása, mellyet beküldött Guilleaum. 385—393. l.

11) Báso Máttyás, 's Frangepán Erzsébeth életei B. Mednyanszky által.

12) A' Magyar Literatura védelmeztetése egy Angol' kissebbítése ellen; beküldötte Sz. Láczai Jos. Préd. 403. 412. 419.

13) Magyar Ország' Geographiájának igazitási T. Rumi K. Dr. által. 373. l.

14) Tudósítások T. Horváth István, 's a' Tudományos Gyüjtemény eránt T. Rumi Kár. 399. és 414. l.

15) Sclavonia esmértetése; beküldötte Davidovich Demeter.

16) Daruvári Ferdő Slavoniában, T. Csaplovics Ján. Úr által 415. l.

17) Legújjabb Természet-Históriai Lelemények a' Temesvári Banátban; beküldettek Ruhedorf által. 473. l.

18) Magyar Országi Literatura becsének mentése T. Rumi Károly Dr. által. 495. 502. l.

Ezen tudós Íróinknak tiszteletéül csak azt mondjuk, hogy vajha Hazai Gyüjteményünket is gyarapitanák illy jeles darabjaikkal! 'S vajha Tudós Együvé-dolgozó Hazánkfijai is illy értekezésekkel mozditanák elő Literaturunkat *)

Y.

3.

A' Halai közönséges Literatura Újságokban megdicsértt Magyar Országi munkák.

Ezekben dicséretesen recenseáltattak a' múlt Octoberi kötetben eme Magyar munkák: Természet Historia, és Mesterség-tudomány. Ké-

*) Tudósitások vannak benne 1). A' G. Hunyadi Lövers-futtatásáról. — 2). Bretschneider életéről, 's kiadott munkáiról; ki egykor Budán Könyv-tár őrző volt. — 3). A' Schelmetzi és Királyné völgyebeli bányáknak esmértetése 169. l. 4) Pauli Ur' (Constitutio rei Urbarialis Regni Hungariae

szítette K. Sz. Pethe Ferencz. Első rész, első Kötet 1815. Bécs. 523. l. 8. r.ben 40. rézt. árra 6. fl. — Magyar Füvész Könyv, melly a' két Magyar Hazában találtatható növevényeknek esméretére vezet Linné Alkotmánnya szerént. I. Rész 1807. II. Rész 1813. 8. r. Debreczenben — Dicséretesen jelentettek ezek: Közönséges Lexikon. V. Kötet Fejér György. — Nevezetes útazások tárháza IV. Rész. Kis János. — Idő Prophéta K. Sz. Pethe Ferencz. — Magiás Mester. Czövek István.

Múlt Novemberi Kötetben dícsérettel említtettek: a' Gazdáskodás'-tudományból: Csaplovics János, Czövek István, Márton Gábor Íróinknak méhész könyvei. Kulcsár István' Gazdaságbéli Gyüjteménnye, K. Sz. Pethe Ferencz' Nemzeti Gazdája (1816 első felére), Báró Wenkheim Jósef' Gondolati a' Magyar Országi hanyatló Lótenyésztetésnek helyre-állíttatásáról, és ezen czélnak elérésére vezető segéd eszközökről. Pesten 8. r. Czövek István', legújjabb Magyar Szakács Könyve a' T. Nádor Ispán Ő Cs. K. Her. Udvari fő Szakács mesterének útmutatása szerént 1817. Pest, Trattner. — A' Szép mesterségekből: Ungvár-Németi Tóth László Versei, Pesten, 8. Kazinczy Ferencz munkáji VIII. Kötet, Pest 8. Csókonay Vitéz Mihály' nevezetesebb Poétai munkáji II. Köt. a' Szerző képével egygyütt, Kiadta Márton Jósef Bécsben 1816. 8. Zrínyinek minden

---

névü) munkájának, Link', kis Magyar Országi Geographiájának, 's a' Tud. Gyüjt. I. és II. Köt. visgáltatása. 5) Bartfai Ferdőnek Csaplovics János által leiratása emlitetik. 6). A' Kermetzi Bánya leirása. 270. 6). Kérdetik, vallyon igaz e, a' mi a' Sáros Vármegyei párosulásról hirleltetik? 180. 7). Római felirás Erdély Országból 303. 8). Tudósitás fordúl elő Feszler Hazánkfijáról Sareptaban VII. Sol. 55. 9). Schneller Magyar Ország' Históriája visgáltatik 360. 10) Kéretik, hogy valamelly dologhoz értő Tudós tegyen hiteles Tudósitást, vallyon úgy vagyon e igazán az Urbarium' dolga Magyar Országban mint Pauly előadta, hogy valahára tudtúl legyen. 352. Y.

munkáji. Kiadta Kazinczy Ferencz. II. Köt. Pest. Trattner. Hunyadi János. Históriai Drama. Irta Kis-faludi Sándor. Budán. 8. A' Tétényi Leány Máttyás Királynál. A' régi kis világbeli magyar erkölcsnek, 's észnek példája. Víg-játék. Irta Horváth Ádám. Pesten 8. Trattner. — Gróf Nádasdy Jos. Vin. Egy valóságos igaz magyar történet. Fordította Czövek István réztábl. Pesten Trattner. — M. Paintner Mihály Püspök Úrnak Győrből Budára lett által-kelésére. 1816. Horvát András Téti Pléb. Győrött 8. 's a' t.

Y.

B. Külföldi Literatura.

Angelo Maj által a' Majlandi Könyv-tárnak hajdani kéz-iratai között feltalált, 's eddig esméretlen Görög, Deák, és Német Szerzők munkáiról.

Már negyedik esztendeje miolta Angelo Maj, a' híres, és Ambrusi Könyv-tárnak neveztetett, Majlandi Gyüjteménynek Fő Vigyázója, az egész Tudós Világ előtt nevezetessé tette magát, megesmértettvén azt, mind olly Szerzőkkel, mellyekkel Őseink soha sem társalkodtak, mind olly munkákkal, mellyek már több századok ólta elenyészetteknek tartattak. Az eő különös szorgalma főképpen figyelmetessé tette őtet azon Kéziratokra, mellyek a' Görögöktől Palimpsesti, a' Diplomaticus deákoktól pedig Codices Rescripti hivattatnak, vagy is olly Pergamentra irott példányokra, mellyeken az előbbi írásnak nyomdokī láttattnak. Szokássá vált tudniillik a' közép évben minden mesterségeknek, és így a' Pergament készítésnek fogyatkozásában is, a' régiebb írásokat a' börről lemosni, és ugyan azon böröket

újdonan béírni. Illy Kéz-íratoknak visgálását, azoknak olvasását, leírattatását olly szerentsés előmenetellel gyakorlotta Angelo Maj Könyv-tármester, hogy valamint ezekből, úgy más mind eddig kevés figyelemre méltónak tartott íratokból, már e' napiglan itt következendő esméretlen munkákat, ugyan Majlandi betűkkel a' Királyi nyomtató Műhelyben e' rendben közre bocsájtotta:

I. M. TVLLII. CICERONIS Sex Orationum Partes ineditae, nimirum pro Scauro, pro Tullio, pro Flacco, in Clodium, et Curionem, de aere alieno Milonis, de Rege Alexandrino. Item Comentarius antiquus, qui videtur Asconii Pediani, ad ejusdem Tulli Septem Orationes, cum Caji Grachi inedito Oratorio fragmento. Acc. Scholia minora inedita Vetera; ad alias quinque Orationes Tullianas, nec non editoris dissertationes et notae, et Codicum Specimina duo. Mediol. Typ. Joan. Pirotae. 1814. vol. duo in 8. p. 230.

Eorund. Oper. editio altera. Cum descript. Tullianorum Codicum CXLIX. Vita Ciceronis, ejusdemque imagine, et duobus Codicum Speciminibus. Acced. Comentationes de editionibus Principibus Mediolanensibus Ciceronis atque Frontonis. Mediol. Typ. Regiis 1817. in 4. Tomus Unus. p. 400.

II. M. CORNELII FRONTONIS Opera inedita Latina, et Graeca; cum Epistolis ineditis Antonini Pii; M. Aurelii, Lucii Veri, et Appiani, nec non aliorum Veterum fragmentis. Ornatur editio Coment. praevio, notisque editoris, quatuor item imaginibus Caesarum, Octo numismatibus, et Specimine Codicis. Mediol. Typ. Reg. Tomi duo. 8. p. 686.

III Q. AVRELII, SYMMACHI, V. C. Octo Orationum ineditarum Partes cum Veteri Anony-

mi Oratoris fragmento, et Pliniani Panegyrici Variis aliquot lectionibus. Acced. Editoris notae et diss. de Symmacho, et codicis specimen. Mediol. Reg. Typ. 1815. 8. p. 90.

IV. DIONYSII HALICARNASSEI, antiquitatum Romanarum pars hactenus desiderata, nempe Libri postremi Novem, qua fieri potuit ratione reparati, graece cum Lat. interpretatione, notis, ac praevia dissertatione, nec non aliquot appendicibus. Edit. splendida, Litteris graecis quadratis, cum Dyonisii imagine, ex Ambrosiano Codice expressa. Mediol. Typ. Reg. 1816. 4-o p. 232.

Ehez tartozik: Diss. Petri Jordani. Mediol. Typ. Joa Silvestris 1817. 8-o p. 144. olasz nyelven.

V. M. ACCII PLAVTI Fragmenta inedita. Item ad P. TERENTIVM comentationes, et picturae tres inedìtae; c. ejusd. Terentii Vita aeque inedita. Acc. ad tres dictas Picturas Codicis Plautini et editoris Dissertatio, ac nota, Mediol. Typ. Reg. 1815. 4 o et 8-o p. 68.

VI. ISAEI, Oratio de Haereditate Cleonymi, nunc primum duplo Auctior, gracce, cum Latina editoris interpretatione, et aliquot notis ac Variis Lectionibus Orationis ejusdem Isaei de Meneclis Haereditate Mediol. 1815. in 4-o et 8-o p. 68.

VII. THEMISTII PHILOSOPHI Oratio hactenus inedita, in eos, quibus ob Praefecturam susceptam fuerat vituperatus Graece, e Lat. editoris interpr. adnotationibus et Dissert. Acc. ejusd. Themistii Prooemium ineditum Orationis funebris in Patrem, c. suplementis lacunarum. Mediol. 1816. in 4-o et 8-o p. 80. — Plautus, Isaeus, és Themistius egy darabban kiadódtak.

VIII. PORPHYRII PHILOSOPHI. Opus ineditum ad Marcellam conjugem Gracc, c. Lat.

editoris interpr. et not. ac praefatione. Acc. Porphyrii poeticum fragment. tum graecum Scholion Theodori ad Basilicorum Lib. XLV. Tit. 6. de Armeniis Mediol. 1816. in 4-o et 8-o p. 76.

IX. EVSEBII PAMPHILI, praefatio, et Specimen Amplissimum totius Chronici inediti, ex Armenica Lingva in Latin. translatum. Acc. PHILONIS JVDAEI. Operum orto ineditorum notitia e Codic. Armeniacis petita. Add. graecus quidam tractatus de Virtute cum nova interpretatione. Mediol 1816. 4-o et 8-o p. 114.

Porphyrius, és Eusebius egy Kötetben nyomtattak.

X. ITINERARIVM ALEXANDRI Magni ad Constantium Augustum Constantini M. Filium. Prodit ex Ambrosiano Codice, cum editoris Diss. et notis, Specimine Codicis, Imagine Alexandri, et Tabula Itinerarii. Mediol. 1817. in 4-o et 8-o p. 282.

XI. JVLII. VALERII. de rebus gestis Alexandri Macedonis Libri III. translati ex AESOPO graeco. Prodeunt ex Ambrosiano Codice c. not. Edit. et dissertatione. Mediol. 1817. in 4-o et 8-o p. 282.

Itinerarium és J. Valerius egy Füzetet tésznek.

XII. SIBYLLINVS Liber XIV. Graece ex Ambrosiano Codice, cum Poetica editoris interpretatione, dissert. praevia, et notis. Acc Sibyllinus Liber VI. et pars Octavi, cúm multa vocum, et versuum varietate Mediol. 1817. in 4. et 8. pag. 56.

XIII. DIDYMI ALEXANDRINI Marmorum, et lignorum quorumvis mensurae Graec. ex Ambrosiano Codice, c. Latina editoris interpretatione et notis. Mediol. 1817. 4-o et 8-o.

XIV. ISOCRATIS Oratio de Permutatione. Latine, primum ea pars, quae ab Andrea Musto-

xido nuper erat graece edita, eademque notis et Praef. illustratur, ac nova Codicis Ambrosiani collatione emendatur, additis quatuor appendicibus. Mediol. Typ. Joan. Pirotae. 1813. 8-o p. 148.

El lehet gondolni, millyen érzéssel fogadták a' Tudósok ezen tüneményeket, millyen szorgalommal azoknak megszerzésében vetekedtek minden Nemzetbélieh, mert tsak Béts, és Pest Fővárosokban a' Könyvárosoktól rendelt példányok hirtelen elfogytanak, és Német Országban már két helyen is kinyomtattattván a' Könyv-kereskedés, és nyeresség Articulussaivá váltanak, az iparkodóknak valóságos hasznokra, kik az Olasz eredeti ékes és tsinos nyomtatást felesleg szabott árok miatt meg nem szerezhetvén, már az oltsóbb kiadásokkal enyhithetik szomjúságokat.

De az emlitetteken fellül, különösen megnyerte Angelo Maj a' Nagy Németh nemzetnek hálladóságát, most közelébb tudósitását kiadván általa feltalált Ulphilas Gothus Püspöknek olly Irásairól, mellyek eddig vagy ismeretlenek valának, vagy pediglen egészen elveszetteknek ítéltettek Főképpen figyelmet, és mind régiségek, mind ritkaságok miatt tiszteletet érdemlenek e' Tudománybeli kintsek, mivel a' Németh nyelvnek legrégiebb maradvánnyi — mind pedig mivel a' negyedik Században Költ forditások lévén, a' Sz. Irás Magyarázóinak új kútforrás gyanánt szolgálhatnak.

Ulphilas íra Maeso-goth nyelven. A' Gothok vették eredetiket Skandinaviából, melly mostanni Dán' Országnak vidéke: honnant a' Német és Balticum Tenger partyain napkelet felé, később pedig délfelé, Pomeranián, és mostanni Burkus Országon keresztül a' Vistula mellyékére nyomúltak; ezentúl pedig Sarmatián, Dácián által kelvén egész a' fekete Tengerig lepték el a' kissebb

nemzeteknek tartományaikat. Azok kik Vistulán innent maradtanak West Gothoknak, kik napkelétre távozának Ostgothoknak hivaták magokat. Ezeknek egy része a' negyedik Század folytában Hunnus napkeleti Nemzetek' vándorlásaitól, és ostromaitól magát védeni elégségesen nem győzvén Valens Római Tsászárnak engedelméből, a' Dunán által Moesiába költözködött, és a' Maeso-goth nevet magára ruházván, a' Tsászároknak mind segedelemmel, mind engedelmességgel hódolt. Fel is válalta többieknél korábban a' Keresztény vallást, mert már K. Sz. 325. esztendejében Theophilus nevű Püspökjök a' Nicaeai közönséges Gyülekezetben jelen volt, későbben pedig Sz. Jeronymus Sumia, és Fretela Gothokkal, mint Keresztényekkel levelezett. De akár a' Tudomány, akár a' Keresztényi buzgóság tekintetében senki sem vala akkoron közöttök jelessebb Ulphilas Püspökjöknél, ki mind az Egyházi gyülekezetekben viselt többszöri követségei, mind pedig a' Sz. Irásnak, Goth nyelvre eszközlött fordítása által el örökösitette emlékezetét.

Ezen ditső Régiségnek és nevezetes fordításnak egy töredéke, melly veres pergamentre üst betükkel irattatott, és a' négy Evangelistáknak töredékeit elő adja, Sved Országban az Upsáliai Universitásnak könyvtárjában tartatik — de ennek évkorát a' Tudósok a' XIII. Században helyheztetik. Közre bocsájtotta ezen fordítást elsőben annak birtokosa Junius Ferentz Hágában 1668. 8. rétben, és azólta 1805 esztendeig többszöri ízben kinyomtatódott. — Knittel Ferentz is a' Wolffenbüteli könyvtárban, egy olly rescriptus Codexre akadott, mellyben az előtt Ulphilás fordításának egy Töredéke nyolcz lapokon fel íratott volt, és Sz. Pálnak Romaiakhoz irtt

levele töredékét előadta, mellyet is 1768 eszt. tudós észrevételeivel kiadott.

Angelo Maj a' Majlandi kéziratok között, két olly irott könyvre is akadott, mellyek alatt elrejtve tapasztalta Sz. Pál Apostolnak 13. Prootocanonica Leveleit, még a' negyedik Században maesogothica nyelvre fordítottakat, és a' mint véli, még akkoron irattakat. Nem külömben ugyan illy fordítással megrakott más húsz lapokat, mellyeket Töredékeknek állít lenni Ulphilas Evangeliumiból, mellyek külömben is nem másképpen mint megtsonkitattva az Upsaliai üst Kézirátban olvastattnak. Továbbá ezen töredékek tészik egy részét Ulphilas Homiliajinak. — Valamint is Esdrás, és Nehemias könyveinek, lévén valóságos tanubizonyságai a' köz vélekedésnek, melly szerint Ulphilásnak mind az Új, mind az Ó Testamentomi Könyveknek fordítása tulajdonítatik a' Történet iróktól.

Az irásnak betű vonásait szinte az ötödik Századig meri fel vinni a' tudós Találó: de millyen Diplomaticai szabáson épiti állitásait, azt nem nyilatkoztattya ki, noha annak képzelettyét rézre metszett táblában előadni ajánlya. Vannak, a' mint értésre adja, a' Textusnak oldalas jegyzeti is, (glossae) mellyek alkalmasint későbbi időben oda iródtak. A' kiadó a' Goth nyelvnek bővebb megértésére, és a' Németség kutfejének, 's eredetének ki nyomozására különös Goth-Szótárral is kedveskedni kiván közelébb kiadandó munkájában.

Jankovich.

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

Jutalom Tétel.

A' Magyar helyes irásban mintegy meghasonlottak az eránt Iróink, a' c, cz-vel kellessék e inkább élni tz helyett, vagy ellenben; jobb legyen a' cs-sel élés a' ts-nél, vagy ellenben? Ennek a' Kérdésnek megfejtése fontos több tekéntetekből: egy az, hogy az Orthographiai tökélletességhez tartozik, mellyre szükség törekednünk; más az, hogy a' Vallásbeli feleselésnek, melly a' Tudósokhoz az Orthográphiában éppen nem illendö, némü némű tárgya: A' Protestáns Irók többnyire ts. tz-vel élvén, a' nevezetesebb Katholikus Irók ellenben c. cz cs-el. A' Szótárok elrendelésére is igen szükséges ezen perben forgó kérdésnek eligazitása. Ezen okokra nézve Tudós Hazai Iróink tisztességesen megkéretnek ez Orthographiai kérdésnek a' Nyelv Philosophiából való rövid, 's tudós megfejtése végett: A' c, cz, cs-el való éles légyen e helyesebb, vagy a' tz, ts-sel való? Annak, ki ezen kérdést leggyözöbb okokkal a' Nyelv-Philosophiából megfogja fejteni a' Nyelv-tudományhoz értö Birák' itélete szerént, egy Hazafi által 50. ftokkal fog megtiszteltetni Bécsi értékben; a' nagy érdemü Hazafi Könyvnyomtató Trattner János Tamás Urtól pedig eme alól jegyzett nevezetes könyvekkel ajándékoztatik meg: *) Munkája

*) Kazinczy Munkája 9. Dar. — Zrinyi Munkáji 2. Dar. — Bathory István 2. Dar. — Universalis Geographia 2 Dar. — Utazások Tárháza 4 Dar. — Világ Történetei 2. Dar. — Nemzeti Plutarkus 4 Dar. — Kis János Versei 3 Dar. — Nagy Kanut 4. Dar. — Ifjuság barátja 2. Dar. — Bároczy Munkáji 8. Dar. —

e' Tudományos Gyüjteményben az Olvasó Magyar Hazával fog közöltetni. A' Feleletek jövő 1818. esztend. Pesti Leopold' Vasárjáig tiszteltt Trattner Úrhoz küldessenek bé ama szokott feltétel alatt, hogy a' feleletben a' név kijelentetve ne legyen, hanem egy mellék levélben, mellynek vezeték szava ugyan az legyen, melly a' feleleté.

Y.

2. Magyar Tudósok, 's Irók tiszteltetése.

N. Szatthmári Király József Cs. Kir. Tanácsnok Úrnak T. N. Szabolcs Vgye' volt Első Al-Ispányának nagy reményü fija József, Borsod Vgyei Al-Jegyző, a' szép Mesterségeknek különös Barátja 's Érzője, egykori kedves Tanitójának T. T. Kövy Sándor nevezetes Törvény-tudónknak képét tisztelete', 's tanitványi háladatossága' jeléül dicséretet érdemlő ügyességgel rézre metszeté. Ezen szép lelkü fiatal Hazánk fijától a' Honni Grátziák több áldozatot is várnak. Óhajtjuk hogy virágzó Nemzetségének fenyét, 's dicsöségét minél számosabb, 's ragyogóbb erdemekkel nevelje.

P. Sz. A.

3. Tudós Vélekedései

Horváth Ádam Úrnak, Jankowich Miklós két ismeretlen Regiségei iránt.

Méltán remélhetvén Olvasóinknak velünk együtt kedveltető gyönyörködéseket abban, hogy egy, a' Tudós Világot közönségesen érdeklő kérdésnek visgálásában, 's megfejtésében, a' Külföldieknél, önnön Hazánkfiait serényebbeknek lenni tapasztalhattyák *) jelen visgálódást, melyben a' Tudományok

*) Illy nemes érzés foghatta el szivét még a' XVI. Században élt Szegedi Istvánnak, midön a' nagy tekintetü, és sok Birodalmokban szélesen elterjedett Vallásbéli felekezetnek, nem külömben a' legtsinosabb Deákságnak Mestere

külömb ágain magának borostyán koszorút már régtől érdemlett Idősbb Szerző, mély olvasásának, 's tsoportszott esmereteinek jeles próbáit előadta, és a' több rendbéli vélekedésekből, némellyeket egészszen megtzáfolván, már az utánna tö rekedőnek figyelmét azzal élesitette, de az elrejtett valóságnak felfedezésére is törekedését leg elsö kinyilatkoztatta, siettünk mennél előbb Leveleinkbe iktattni.

A' Tudományos Gyüjtemény XI-dik Kötetjében, l. 45, 46. T. Vadassi Jankovits Miklós Ur betses Gyüjteményjében lévő két régiseg felül tesz kérdést a' Jelentő, és értekező Ur, kö zölvén azokat rézbe mettzve: Azzal a' reménységgel, hogy hozzá vetésem, ha a' kérdést egészen ki nem meriti is, nem lesz haszontalan; közlöm azt azon rendel, a' mellyel folytak okoskodásim; mint Kepler szokta a' maga találgató számolásit,

I. Az egyik 1/4 hüvelyknyi vastag veres réz négy szegü kis Tábla: széle hossza a' mint a' metzés mutatja 1 1/4 hüvelyk; Felsö területin mind a' négy oldal mellett betük vagynak; a' közepin Monogramma. Ezt ú. m. a' X-dik Század előtt készültt emléknek tartja a' Tulajdonos; de légyen e' Typarion, az az aláirásnak, vagy jegyzésnek formája? — Legyen e' a' Romaiaknál gyakorlott Tessera hospitalitatis? — Legyen e' Altare portatile a' VI. és X. Századok között, mint állittatik, sem nem vitatja, sem el nem hiteti. Typarium alig lehetett, mert az petsét neme volt, és ábrázat szokott reá nyomva lenni, 's nem is igen illetett mást, mint Fejedelmeket (Petrus de Vineis L. 2. Ep. 41.) mellyről elragadt a' név utóbb a' Császári parantsolatokra is. A' τυπος egyéb aránt eredeti értelemben tenne ütés által hagyott nyomott; a' τυπτο ütöm, verem, igétül; noha Plutárk (Symp.

Béza Tivadar, Servet' vétkes állitásainak töle kért megtzáfolását, ezen szavaival: Cur domi locupletes, quod intus habetis, aliunde flagitatis? el mellözte magától, és inkább Szegedinek, nevezett Tárgy iránt közlött munkáját saját költségén Genevában 1573 eszt. ki nyomattván, azt Szerzőjének ajánlotta. Jankovich.

8.) a' hamuban maradtt nyomot is úgy nevezi χυτριδ τυπος. — Legalkalmatosabban reá illene a' név, ezen jeleltt rézre abban az értelemben, mellyben Aristoteles veszi Ethic. 1. c. 3-tio és Theophr. L. 3. Hist. Plantar: hogy valaminek nem igen tökéletes előadása, és öszve vontt értelme. — — Úti Oltár sem lehetett, Altare portatile, vagy a'mint Duránd nevezi Viaticum, mert azok köbül szoktak lenni, a'mint hogy némelly Írók, Lapis gestariusnak nevezik: de bár, ha, a' felszentelt Püspök' engedelmével lehetett volna rézbül is, nem szabad volt sem valamelly Mártyr' ereklyéjétül üresnek lennie, sem olly kitsinynek, mind az a' példázat; mert az illyen úti oltárokrúl szólló Egyházi hagyományokban nyilván meg van, hogy a' kehelynek, és ostyának megkellett rajtok térni. — — Hanem a' Tulajdonos Úrnak legtalpkövesebb az a' gyanúja, hogy az Tessera Hospitalitatis lehetett. Való hogy annak is voltak némelly különösségei, mellyek nintsenek meg a' példázatban, azt közönségesen fagyal-fábúl tsinálták (ligustrum) vagy a' tehetősebbek elefántsontbúl — a'vagy tsak Homer idejében, ki az illyenekrúl ennyihányszor emlékezik, és ha bár az újabb időkben, Románok fényesebb századjaiban tsinálhatták rézbül is, de két részre osztva látszott lenni, annak jeléül, hogy a' barátság kettő között költsönös, vagy viszontagos. Az ellenben javallja a' véleményt, hogy ez a' gazdálkodó barátság jegye által ment mintegy örökségül a' Fiakra is sőtt a' fogadottakra is; mint Plautusnál az Antidemus fogadott fijára: Deum hospitalem, et Tesseram mecum fero, és Virgilnél Aen. 10. v. 460. Per Patris hospitium, et mensas, quas advena adisti: Itt pedig ha a' betűket az akkori betük jelentésekhez képest magyarázzuk, a' mellyek a' szabad társaság idejében, és utánna egy darabig szokásba voltak; a' Monogramma Familiát mutat, és alig hanem Heres Familiae Deciae; az alsó három megkülömbösztetett betü pedig: Pater Aulus Titus. A' többi három oldali íráshoz nem tudok hozzá vetni, mind azért, mert három szokatlan öszve-vonás van bennek; mind mivel a' felső, és bal sornak nints megkülömböztető o-ja: A' bal alsó szegleten van a' kezdet; 's a' három sor a' fiú neve, és környül írása; kit talán mint utolsó örökös az Attya ajánl, nem tsak egynek; hanem minden jó Barátinak, mint emlékezetes nemzetség utólsóját.

II. A' másik Táblán lévő betüket a' Tulajdonos Úr hajdani Pelasgok Írásának tartja: Én első megteköntéssel abba a' gyanúba estem, hogy ez a' Tábla nem egyébb mint egy akkori A. B. C. mikor a' Székelyeknél sokáig megmaradott Scytha, vagy Hunn betüket Romaiakkal eltserélték Őseink, vagy ha régiebb, akkori, mikor Atilla a' Volga mellül nyelv mestereket hozatott Olasz országba, 's próbálták a' ketféle betüket öszve egyeztettni: mert a' betü rendet is egy darabig feltaláltam benne *a*, *b*, *k*, (c. hellyett) d, *e*, *f*, *g*, a' *h* mar nagyon külömböz; az i, ismét egyez. Es ha a' Táblát igy fennálva gondoljuk, fellyülrül lefelé foly az Irás, mint tartya a' hagyomány a' Scytha irásrúl; de ha szélességére fektetve gondoljuk is, a'mint a' betük állása kivánni látszik, akkor is Asiai módra jobrúl balra foly az *a*, *b*, c, rendje. — Hanem minekutánna gondosabban megnézegettem, a' Göröghöz sokban hasonlitó, külömben formátlan betüket, 's számba vettem, hogy tsak 15. és ha szinte a' második sorbúl valami eltörött is, nem lehetett több 16-nál: igen régi görög betüknek itéltem lenni, mert a' Görög *A*, *b*, *c*-bül épen az a' nyolcz hibázik a' Táblán, mellynek négyét Krisztus előtt 480 esztendővel Simonides találta Η, Ξ, Ψ, ω. négyét pedig az előtt 700 esztendővel Palamedes Ζ, Θ, Φ, Κ. 's ha igaz a' mit Philestrát mond, hogy Pálamedes nem ezt a' négyet találta, hanem tsak hármat υ, ψ, χ. (ama négyet akár ki találta légyen azon idő tájban) és igy a' Kadmus a, b, c-je Kristus előtt 1500 esztendővel, nem tsak ama nyolcznak, hanem a' *k*-nak is (de az lehetetlen) vagy az v-nek, vagy talán épen az o-nak héjjával volt; a' többi 15 betüt, megtaláljuk a' táblán, noha nem a' mai rendel; a, b, k, d, e, m, g, l, i, p, s, n, t, r, y.— Megnyúgodtam hát a' Tulajdonos Úr véleményjében, hogy azok Pelasgok betüi, és ha azok; én úgy hiszem, hogy akkor is Scytha, de az eredetiekből elrontott Scytha, vagy Hunnus betük. Ne legyek hát terhére az olvasónak ha meggyőző okaimat talán kelletinél hosszabban adom elő: A' Pelasgokat ugyan Strabó, és az ő nálánál ötöd fél Századdal régibb Euripides is, sőt az ennél is 50' esztendővel előbbi Eschylus is, mind magából Görög Országból teremtik ki Strabo még Hesiodusra is útal, hogy Arkadiából származtak Lycaontúl; de ugyan azt Pelasgusnak teszi fijává, és ezzel meggyengiti mind a' Heziod' mind tulajdon véleményjét; a-

mazt; mert 'az atya nem származhatott a' fijától, a' magáét, mint ha a' Pelasgok igazábban Pelargusok volnának mivel költözködö, vándorló nemzetség mint a' gólya, Pelargos; vagy inkább Pelagros; mint mindjárt megtetszik. — Mi lehetett tehát az a' Heziód Pelasgussa, a' Lycaon attya? 's annak népei? Homér a' Pelasgokat Ciliciának teszi szomszédivá; ez hát épen az a' mi Lycaonia, kis Asiában Kapadokiának egy része, nem pedig a' Görög Arkadia, melly még azután kapta az oda költözködött Pelasgoktól a' Pelasgia, és Lycaonia ('s még késöbben az Arkádia) nevet. Homernál az is, — a' Hyppomulgusok is (Bithyniában) sött, úgy tartom Thracia is kiket ὁ ἱπποκολοι θρηκοι nevez, Ásiai nemzetek; és ez nem Thracia, hanem Trachia, vagy Trachea lehetett, essen Ciliciában, a' mi Strobonál, és Stephanusnál Isawria; mert az ő Epopejájának épen ezekre a' Phrygia' szomszédjaira volt szüksége. Fejtsük ki hát a' régiség homályjából a' Pelasgus nevet, hogy ezt valaha koszszú η-vel irták (vagy is mondták, mikor még nem is volt az a' betü) jele; mert Hesiod a' föld fijának mondja ötet, nem Jupiterének, mint közönségesen tartották, és igy annyi, mint a' Pelogonos sárbul született, vagy földből termett ember, a' millyeneknek épen ezen névvel nevezi Calimach az Orjásokat: vagy épen fazekas agyagból, a' millyent tesz Pausániásnál a' πηλος. Ezeknek tehát származássokat a' Prometheus idejére kell felvinnünk, a' kikrül azt tartja a' hagyomány hogy sárból teremtett embert. De az a' sár kétségkivül, hogy a' Deukalion özön-vizének, vagy akkorbéli más nagy áradásnak volt következése; (nem pedig puszta mese: Lactantius mondja de falsa Relig. Lib. I. C. 2. Non enim res ipsas falsas finxerunt Poëtae, sed rebus gestis addiderunt quemdam Colorem.) És Eustathius épen ollyan formán, emlékezik Pelasgusrúl, mint Hesiod magárúl Prometheusrúl, a' kinél ezt, maga Jupiter Nagy Királynak, legböltsebbnek, és barátjának, nevezi; amaz is Pelasgust nagy, és bölts Királynak, a' ki az Arkadiaiakat legelöször vezette a' tsinosabb életre, de a' mi még akkor tsak abból állott, hogy a' fa-levelek, és gyökerek helyett, makkot enni tanitotta. Hogy pedig ezt hijában ne látszassam kivánni; és rajta bizonyos költözködést épithessek, illő arra figyelmezni, hogy az a' Pelasgus nem származhatott Arkádiában, mert

Arkádia még akkor nem is volt; másod onokája volt neki Arkas, Nyctimusnak a' Lykaon fijának fija, Pausan. Lib. VIII. c. 3. 's még arrúl nevezték a' tartományt Arkadiának. Az Asiai Lycaoniabúl, vagy Pelasgiaból ment hát oda Pelasgus, vagy az a' Pelagonus, 's elébb lett a' Görög tartománynak neve Pelasgia, mint Arkádia. Már hogy Pelasgus? onokája, Lykaonnak egyik fija Oenotrus, arrúl a' Görög földrül Olasz Országba nagy szállitványt vitt, és a' tenger mellékét beültette lakosokkal, akár mint ellenezze Cato in Origin: a' ki Sabinok, és Hetruskiak: vagy Varro, a' ki éppen Latinusok, Királyjának, és nem Arkadiának vallja Oenotrust; a' szallitvány neveik bizonyság, mert azt az Olasz földet még az ő idejekben is Magna Graeciának hivták; úgy hogy ezt az utóbbi költözködést akadék nélkül el lehet hinni: csak amaz elsőnek, melly Asiábúl történt Arkadiába, tudjuk az idejét úgy ki számolni, hogy a' Pelasgus' ideje ne különbözzön az Argusétől, a' ki épen azon időben volt Argiai Király, mint Phoroneus onokája. — Mikori hát Prometheus? és Deukalion? Az Arundelyi márvány Kronikában Epoch. II. n. 4. 5 p. 157, 159, edit Oxon 1676. az van, hogy a' miólta Deukálion a' Parnassuson Lycoreaban uralkodott Cecropsnak Athénai Királyságában 1310. eszt. ✝✝✝△. A' márvány alkotása, ideje pedig Kristus előtt 263 eszt. és úgy ez a' Deukalion Uralkodása volt Kristus előtt 1573 eszt. Azutan 45. esztendővel u. m. Krisius előtt 1528. a' Thessáliai özönviz miatt Athenébe ment Deukalion Marm. Epo. 4. n. 6, 7, 8. és így a' Moses kijövetele előtt mint egy 31 esztendővel. Lycoreai Királysága pedig megelőzte a' Zsidók szabadulását mint egy 80 eszt. De hogy ezen Görög Deukáliont ne értsünk, azok a' három Deukalionok, kiknek neveit kiteszi az Apollonius Scholiastesse u. m. egyik a' kirúl Hellanicus beszél; másik a' 2-ik Minos fija; 3-ik az Abarisé, mind ifjabbak a' mi Scytha Deukalionunknál) az az idő pedig akkori lehet, mikor már Prometheus meghalt, mert az ő életében a' fija nem is mert volna királykodni, és ő költözött pedig a' Caucasusrúl Görög Országba, 's Deucalion már ott született. — És — itt úton kivül meg kell bizonyitanom e' két szót: Caucasustul költözött, hogy ne látszassam csak a' Sasos mesére épiteni állitásomat. — a' Caucasusrúl mond mivel ő Segtha Király volt, mellyre legegyenesebb tanú a' Herodotus, a' kire útal az Apollonius Scholiastesse.

stesse Argonaut: Lib. II. v. 1252; költözködött pedig, mert Haemoniában a' Jáson házájában, az az épen Thessaliában, vagy Pelasgiában (melly utóbb Haemonról a' Thessalus fijáról, Pelasgus onkájáról, nevezödött Hemoniának) nemzette Prometheus Deukálíont, és ez az Apollonius idejében már közönséges hagyomány volt: Argon. L. 3. v. 1084: van egy magas hegyekkel környül vett föld különösen termékeny, és jó legeltetö, a' hol a' Jafettül származott Prometheus nemzette a' jó Deukálíont Ενθα Προμεθευσ ιαπετιονιδης αγαθον τεκε Δευκαλιονα, a' ki legelösször alkotott Városokat, és épitett Templomokat az Isteneknek; legelsö Uralkodott az embereken, és a' földet Hemoniának nevezték a' lakosok. — Már ahozképest, a'mint számlálják a' kik Pelasgust Jupiter fijának, és Inachus másod Unokájának tartják, az ö ideje jóval elébbi a' Deukalion Uralkodásánál, 's esik a' Zsidók kiköltözése elött mint egy 130 esztendöre, és igy akkor tájra a' midön Prometheus maga általjött Kis Asiából Görög Országba: igy hát lehetett Pelasgus vagy maga Prometheus, vagy az ö fija, de Deukalionnál sokkal idösebb, és tsak abban lész az idö számolásnak külömbözése; hogy nem teremhetett Pelasgus a' Görög özön vizkor, 's igy nem ö volt a' Prometheus sár-embere; ha azon ollyan embert értünk, a' ki mint egy újra született volna a' nagy vizből; de nem szükség ezen névnek magyarázásában épen a' Deukalion özön vizére szorúlnunk (noha a' népet akkor is, és ugyan azon okból nevezhették Pelasgusoknak) Pelogonusoknak) mert abban az idö korban gyakran történtek az özönvizek Herodot' bizonyitása szerént, a' Scythák is azért kötözték meg Prometheus Királyjokat, hogy az Aqvila vizéből származott nagy áradás után nem tudott nekik hamarjában élelmet teremteni: a' Samothraciai Scythák is emlékeznek egy akkori nagy vizre: Diodor Sic. (Historiar. L. 5. p. 322 Edit. Hannov.) A' Pontus, úgymond, úgy megteltt a' bele rohanó folyó vizektül, hogy a' Hellespontusba üritette ki magát, és Asiának tenger melléki részit nagyobbára elöntötte 's a' t. úgy hogy az a' miatt Görög Országba bellyebb költözött Prometheust, vagy Pelasgust úgy nézték a' Görögök mint sárból, vizből ki bújt jövevényt. — Hosszan tartott a' készület arra, hogy a' Pelasg betük Scyta betük: de már most bátrab-

ban vehetem hasznát — Cadmus Mosessel egy idejü volt: Deukalionnál fél, Prometheusnak pedig Görög földre lett költözésénél egész Századdal is fiatalabb, ő vitt pedig 16. betüt Görög Országba; ő elötte hát az a' 16, vagy talán 15 betü nem volt tökélletes Görög formajú; mert az lett görög, a' mit ő bevitt; de e' mellett az sem hihető, hogy igen nagyon külömböztek volna ezek a' Phoeniciai új betük, az akkor divatjában volt Prometheus, vagy Pelasgus, és Deukálion betüjitül, mert mindenik Asiai volt, és egy közös Armeniai forrásból eredett. Prometheus éjszakra, á' Phoeniciaiak nyári nap nyugotra, vitték az eredetieket. Prometheus hosszú életü ember volt, és ha bár késöbben, 's tsak a' közelebb mondott idöben költözött be Görög Országba; de Caucasusi lakását (Atlással együtt) még akkor elhagyta ő, mikor a' Magogiak napkeletnek, az Imausi Havasok felé kezdtek terjeszkedni: Arméniának tartott ö, de már ott szoros lévén a' lakás, Kapadocia, Lycaonia, Trachia felé nyomult, és itt is hagyván darab idö mulva népes szallitványt, népének egy része Samotracia felé, maga pedig többekkel Bithyniába ment (mindjárt okát adom, hogy igy kellett lenni) 's ott telepitette meg, azokat a' Nevezetes lö fejö, és téj evö, hosszü életü, es legigazságosabb embereket, kiket Homer Iliad. Lib. XIII. vers. 5, 6, mint Phrygia szómszédit épen azon szókkal nevez: και αγαυον ιππημολγων Γλακτοφαγων αβιοντε δικαιοτατον Ανθρωπον; de még akkor nem volt a' Scytha név, hanem Eratosthenes már épen a' Scythákat nevezi igy Σκυθας ιππημολγους; hanem ha már a' közönséges Armeniai fészekbül ö elötte is mentek oda Jafetita Scythák, az az Magogak; mert némelly Varossaiknak, 's vizeiknek nevei belsö Asiai származásra mutatnak, mint Apamea flumen Syrium, 's még éjszaki Scythákra is Agrippenses, Plinius L. V. c. 32. Innen költözött osztán akár a' ma Diodor' Sicul. áradása miatt, akár más okbul Görög Országba; hozzá adván magokat ama Samothraciaiak is, és Görög Országban elösször ugyan Thessaliába telepedett meg, a' hol született Deukalion; de azután akár maga, akar Pelasgus (ha ez nem ö maga, hanem öregebb fija volt ö neki) Arkadiaban. Deukaliont ismét új árviz érte, és Atticába szorította. Strabo azt mondja Georg. L. p. 425 (kivált öszve nézvén Pauzaniás-

sal in Attic. 32) hogy Cynusban lakott Deukalion, és ott van a' Pyrrha sirja is; a' magaé pedig Athénében. — Ezek a' rézbe mettzetet betük tehát lehettek Asiai Scytha betük; és az elöadott nagyon hihetö hozzá vetés miatt, éppen Pelasgiak. Hanem hogy, és mikor költöztek azok Olasz Országba? Ott érte e' még öket a' görög földön Kadmus, vagy nem? hogy formájokat megváltoztathatta volna. — Oenotrus a' hagyományok, szerént Lykaonnak legkissebbik fija volt, és igy onokája Pelasgusnak; 's ha ez a' Pelasgus, vagy maga volt Prometheus, vagy vele egy idejü fija, vagy tselédje; úgy Amphictyon, a' Deukalion fija, egy lineában áll Oenotrussal; az Arundeli márvány szerént pedig Oenotrus az Amphictyon 4ik esztendejében vitt szállitványt Olasz Országba, és igy olly nagyon öszve esik a' Kadmus költözködése, idökora az Oenotruséval, hogy ha ezek a' Pelasg betük nem eredeti Caucasusiak voltak is; de még egesszen által nem változtak Phoeniciai formára, a' mint hogy az irásnak, vagy felülről alá, vagy jobbrul balfelé folyása, a' régi valoságában megvolt: 's igy vitték azt a' Pelasgok Oenotriába. És engem ugyan ettül az annyi homály közt is meglehetös hitelességen épült véleménytül, még az is nehezen mozditana-el, ha az Eugubiai vagy Gubiumi, Ingini, táblák hülömböznének valamellyest azon faragatlan betüktül; mert az akkori költözködésekben egyik tábla a' másiknál lehetett tsinosabb vagy durvább. — Az volna még a' kérdés hol vették azok magokaat a' Magyar mezökön? — Az egyik jöhetett á' régi Romai szállások rendes útján, Petovia Lindaviam, Lindavia Sabariam: mert ebbül az útbul szabad volt ki is térni, kivált a' jó Vendég látó emberekhez hasonlóknak. 'S nem is szükség hogy, épen Romában készültek légyenek. A' Másik eljöhetett elenknek Olasz Országi táborozássokkor.

4. Jelességek.

A' Magyar Nyelv' szép elsösége, kevés szóval sokat mondhatni; — felvilágositva egy Napkeleti Gnóma által.

A' Sammler nevet viselö Német Folyó-irás (1817. Szám 55.) eggy arábsz Gnómát közöl német forditásban:

Sohn! du weintest am Tag' der Geburt: es lachten die Freunde;
Tracht', dass am Todestag', während sie weinen, du lachst.

Ez úgy áll két sorból, mint az arabsz Originál, úgy húsz szóból, mint amaz; 's az említett Munkának Redactora Europának minden Nemzeteit bajvívásra hivja ki, hogy merjék ezt, ugyan annyi sorban, ugyan annyi szóval, ha magokhoz bíznak.

Gróf Dezsőffy József első vala, a' ki megvitt a' Német fordítóval, 's azt meggyőzte, hét szóval élvén kevesebbel mint ez. Örvendve láttam e' tisztelt, csudált és szeretett barátomnak szerencséjén, kit tudományai, lelke 's szive miatt minden Jó szeret, 's példája engem is merésre buzdita. Mutatám a' próbákat Pataki Prof. Vályi Nagy Ferencz Urnak, az Iliász' Fordítójának, 's ez a' vendégem kevésbb idő alatt mint eggy óra, kész vala eggy Magyar, eggy Deák, és eggy Görög fordításaival, szobámban, szemem előtt. Íme a' próbák:

1.
sor 2., szó 13.
Sirtál hogy születél, nevetének rendre barátid:
Élj, hogy holtodkor sirjanak, és te nevess.

2.
sor 2. szó 11.
Sirtál, midőn lettél: azok nevettenek;
Élj, hogy vigan halhass: ők keseregjenek.

3.
sor 2. szó 6.
Sirva lettél: vigadtanak;
Halj-meg vigan: búsúljanak.

4.
sor 2. szó 14.
Hogy születél, sirál: Nézöid örültenek; úgy élj,
Hogy holtodkor azok sirjanak, és te örülj.

5.
sor 2. szó 13.
Flevisti natus, plausit tibi turba propinqua:
Sic vive, ut moriens plauseris, illa fleat.

6.
sor 2. szó 14.
Ὡς ἐφυης, κλαυσας, γνωτοι τε βιοντι γελασσαν.
Ζῆθ', ἵνα κλαυσωσιν θνῆσιν, ἀτὰρ συ γελας.

Az elsö Distichon a' Gróf Dezsöffyé; — a' 2. és 3. enyém; — a' 4. 5. 6. a' Prof. Vályi Nagy Uré.

Kazinczy Ferencz.

Az ór' veszténck emberi-bőrrel pótoltatását több mint két száz esztendő előtt feltalálta Tagliacozzó nevű Olasz Tudós; minekutánna e' mesterség félbe hagyattatott, ismét gyakorlásba hozta azt Gräse Prussziai K. Titkos Tanácsnok Berlinben múlt esztendőkben. Először ugyan Schubring Mihály 28. esztendős Kovács legénnyel tett próbát, kinek órra az 1812—3. esztendei háborúban elvágatott; ennek órrát Tagliacozzó útmutatása szerént karja bőréből állitá helyre; annak választó porczogóját is kipótolta. A' próbatétel utánn bémutatott az Országló Háznak 1816. eszt. Octob. 19. napján. Más próbát teve ő Müller Christina Aszszonnyal, kinek rák ette-meg az órrát; ezt ő az India Romasoktól gyakoroltatott, és Carpue Londoni Seborvos Mestertől több ízben próbált mód szerént annak homloka bőréből állitotta helyre sok Tudósok' jelenlétében. Y.

Rómából irják, hogy monte Canino Hegyen, egy fiatal Esculap (Aesculapius) épen minden hozzá tartozando tulajdonságaival eggyütt kiásatott legyen. Ez egy erdemes emléke a' Régiségeknek; Calamides vagy Skopa Görög kép faragók munkájinak mondatik lenni.

A' Neapoli Ujság jelenti, hogy Pompeji düledékiben találtatott, 's Romanelli Professor által kipotoltatott deák fölül irás e' foglalattal légyen: Egy Romulus, Mars fia, Romát épitette, 40 évig uralkodott. Akron Királyt megölte, halala után az Istenek közzé számláltatott, 's Quirinusnak neveztetett.

Párisban évenként 17 Almanachok jönnek ki, ezek között Almanach des Muses 40 évtől fogva folyásban van. Nevezetesek pedig Almanach dédié aux Dames; Hommage aux Demoiselles, Les sons de ma Lyre; jeleskednek szép réz képekkel, 's békötéssel: Almanach des Dames, la Guirlande des Dames; le Triomphe de Venus, d'Uranie; Almanach de la Cour, de la Ville et des Departaments. Az árrok csekely; tudniillik három franktól legtöllyebb hatig

Parisi Játék szinekben 1817-ki évben 142 új darabok jászodtattak el, tudniillik Academie royale de Musique Játékszinben 4, Theatre francais 5, Opera Comique 11, Odéon 17, Vandeville 26, Variétés 21, Gaieté 13, Ambigu 12, Porte-Saint Martin 24 és Cirque 9 új munkákat adtak elő. Ezek közül 22-en köz dicséretet érdemlettek, és a' Repertoriumban (Repertoir) hagyattattak. Az Olasz éneklő Játék szin ide nem

számláltatik: mert itten csupán másoltatások történnek. 1816-ik évben 168 új Darabok mulatták a' Parisiakat, következendőképpen 26 számmal többek. Vajha Nemzeti Játék színünkről is valamelly hasonló Jelentést tehetnénk!

Moldoványi.

---

5). A' Honnyi Mívészség, és Mívészek eránt.

Mikor valamelly mivésznek produktuma mégtetszik, tsak nevét szokás emliteni, 's ünnepelni, sohasem a' hazáját, melly ötet nemzé, ötet nagygyá nevelé, táplálá, gyámolitá's mivészi ditsőségre útját megteritè; ha vissza tetszik a' mivész termeszteke, sokszor ugyan tsak a' nevét hirésztelni el, de gyakrabban ez esetben hazájának (elég igazságtalanúl) kell érette lakolni, mintha biz' a' tsinosúltt világban volna olly tartomány, mellyben tsupa korts, és egy másik, mellyben tsupa derék mivészek, mint a' tövisek, és rózsák, virágoznának. Italiának, az újabb korbéli mivészség' honnyának, szintúgy vannak himpellérjei, valamint Ráfaeljei, Angelójai, Kanóvájai. Miért kellene Magyar Országnak tsak merő korts mivészeket szülhetnie? Még távúl se gondolkoznak a' tsinosultt nemzetek olly koszmopolitiásan, hogy egy más népnek mivésze ditsőségét, vagy ditsőtlenségét, köz sajátjoknak tartanák; tehát ugyan még egy nemzet se érzeketlen az eránt, vallyon az ő szép mivéket forgató fiai emlittetnek e', 's miképp? Valljon termékeik esméretesek e 's igazságos, vagy igazságtalan itélettel billyegeztetnek e? Mindegyik nemzet büszkélkedve úgy mutathat az ünneplett mivészek sorában hazafiakat; mindegyik nemzet magának és mivészének az által adhat és szerezhet a' többi népek előtt is betsületet, ha ön mivész fiait, 's azoknak miveit felkeresi, és nyilván megismérteti. Magyar Ország sem szükölködik korts mivészek nélkül, valamint akár melly más tartomány sem; de legyünk igazságosak: megszánván egyfelől, vagy megvetvén a' korts mivészeket; más felől a' Kajánság örömének, és az ótsarlásnak, melly a' jót is kárhoztatja, azzal vegyük elejét, hogy megismértessük az olly mivészt is, ki szemérmesen rejtődzik olly produktuma megett, melly ő néki, és hazájának, betsületére válik.

Ezen hazai levelek időről időre hadd ismértessék meg a' hazai mivészeket, és az ő mivészi termékeiket; azok' életének jeles környülállásait; ezeknek tudva helyes megitéltetését; hadd épüljön ez által a' honnyi mivészségnek egy oltár, mellyen a' mivész hazafi mivével, 's a' ki ért hozzá, tiszteléssével áldozzon, a' tanitvány pedig buzdittatást, 's a' betsmérlő Hajánság erköltsi nyavalája ellen orvoslást találjon.

K. Jos. T. Ügyész.

---

6. Szerzemények.

Ama nyilvánvaló hasznok közzül, mellyek a' Királyi Pesti Universitásban előadatni szokott tudományokból Magyar Hazánkra terjednek, emlékezetre méltó az is, hogy a' Gazdasági Számvetés, mellynek helyességétől függ a' Földes Uraknak és Tiszteknek kölcsönös bátorsága és bizodalma, már jobb lábra kezd állani. M. Székhelyi Gróf Majláth Nep. János Ur — eme Tudományoknak tiszteltt Barátttya — T. T. és Császári Királyi jutalomra érdemisitett Szarka Józsefnek, azon Számvetés Tanitójának javallására, e' tudomány szerént való Számadás' módját Uradalmába behozta, és álhatatosan folytattya. A' számadó Tiszt Urak általa nyertességöket tapasztallyák, 's megesmérik; megesmérnék bizonnyal mások is, ha ezen tudományos Gazdagságbeli Számadás mivoltával kellete szerént megesmérkednének.

A' Debreczeni Ref. Collegiumnak virágzása csak Nevendékeinek jeles számából is kitetszik, kik annak oktatásit gyakorollyák a' felsőbb Tudományokban. Ezeknek számok összeséggel 520; közzülök 150-en halgattyák a' Vallás-tudományt, a' Biblia Magyarázattyát, az eredeti szent nyelveket, Hazai törvényeket, és történeteket; 140-en a' Termeszeti 's közönséges törvényeket, az Országok' állapottyát, 's a' polgári Igazgatást; 75-en a' Bölcsesség-tudományt; 80-an a' Deák és Görög Philologiát, és az Europai Statusok Historiáját; 85-en a' Mathesist és Természet-esmértetest. Ez iskolai esztendőben Rector T. T. Dobrossy János Ur, a' Hazai Törvény-tudomány, és Magyar Országi Historia rendszerént való Tanitoja. Nagy becsületére szolgál ezen Collegiumnak az is, hogy tagjai nem

csak szóval, hanem irásaikkal is dolgoznak a' Tudományok' elömozditásán.

Y.

7. Intézetek.

A' becses és köz-hasznú Aszszonyi egyesület Pesten nemes lelkü törekedésével arra vitte a' Szükölködök eránt való kegyes gondoskodását, hogy olly jeles intézetet állitott fel mult esztendöben, melly által, egy tulajdon költségein bérlelett épületben, akárkinek is kész alkalmatosságot nyújt az élelem' szerzésre. Aszszonyi és Férfiúi köz munkákra kivántató szerszámokat, és materialékat szolgáltat az a' dolgozóknak; ezeknek elkészitett munkájikat elöre kifizeti; 's elárultattya; e' fölött ebédre 15 kr.ért elegendö ételt is adat; télen a' szobákat ingyen fütteti számokra. Ezek különös rend szerént, 's pontos fölvigyázat alatt eszközöltetnek. Ezen igen dicséretes intézetet leirta, 's közre bocsátotta T. T. Schedius Lajos Prof. Ur, nagy érdemü Hazánkfija, az Aszszonyi egyesületnek Titoknokja, az Uj Könyvek köztt látható derék munkájában.

Ugyan Pesten néhány tulajdon ménesekkel biró Uraságok olly intézetet szerzettenek, melly a' Magyar és Erdély Országi lovak' elöállitásával, tanitásával, 's eladásával foglalatoskodik. Ehez tartozik olly különös ló-iskola, mellybe idegen lovak is fölfogadtatnak tartás és nyereg vagy hám alatt való használtatásra tanittatás végett. Az egyesület ez által a' Hazai Lófajtáknak esmértetését, és tudományos megtanittatás által való becsesebbitését vette magának czélúl; azért akárkinek is szabad abba lovát beadni. Megkivánta egyszer'smind az Ifjúságot is esmértetni a' tudományos ló-tartással, tanitással, és mesterséges lovaglással. Ha ezen intézet az ö érdemére méltattatik közakarattal és lélekkel, nyilván Hazánknak nem csak különös becsére, hanem tetemes hasznára is fog háromlani.

Y.

8. Új-Találmányok.

T. T. Kis Szántói Pethe Ferencz' Táblabiró Ur, a' Nemzeti Gazda Kiadója, kinek érdemei a' Tudományok' terjesztésében, és Magyar Országi Gazdaság, 's ebbeli kereskedés' elömozditásában megbecsülhetetlenek, egy új együgyü, olcsó, 's czélra alkalmatos Szántó-vetöt talált ki. Ennek külső alkottatása e' következö: a' szokott taliga jobbik kereke fölött van egy bécsukható láda, mellynek ajtaján belől 1/8 1/6 mérönyi garat helyheztettetett, mellyből az alatta lévő mozgató által szemenként hullattatik a' vetni való mag a' föld-szinig lecsüggö tokon; ezen elölről czimpás órr van vasból, hogy a' magnak vékony barázdát hasittson; hátúl egy lábnyi hosszúságnyi és két újnyi szélességü vas lapátocska, melly a' magot tüstént betakarja. Az orsónak fogai úgy kivannak mérve, hogy minden négy linea közre egy szem pottyannyék ki; melly a' gabonában elég sürü vetés (ha kukoricza vettetik rajta egy fogat kivehetni az orsóból, 's igy ritkábban fordúlván az orsó a' mag is távúlabb esik). Ezen orsó olly eszköz által hozattatik forgásba, melly a' jobb kerék agyának fogas szelein áll: A' láda oldalán egész az eke szarváig nyúl egy könnyü pálcza, melly ha a' ládán lévö gombra fektetik, a' magok folyvást pottyognak; ha róla lebocsátatik, többé nem hullanak. Különös e' szerszámban az is, hogy csak akkor hullattya a' magot, ha a' taliga elöre megyen, nem pedig haáll, 's vissza nyomúl. Mivel a' tok alsó vége vassal borittatott bé, semmi se akadályoztathattya meg a' mag' rendin való hullatását; a' kerék agynak som fa fogai belévén vas-boritékkal fedve, a' sár az orsónak egyenlö forgását nem gátolhattya; a' garat feneke olly lyukacsos rostával borittatván bé, mellyen csak a' mag pottyanhat által; a' föld, vagy kövecs darab fenn akad rajta; annyi mag belé menvén, melly négy fordúlóra legalább elég; ennek végével a' garat folyvást megtöltethetik. A' jobb kerék azért magasabb mint a' bal, mivel az a' szántott, ez pedig szántatlan földön forog. A' toknak bakancsa srófokon jár, 's alább, vagy fölebb igazittathatik a' mélyebb, vagy sikeresebb vetés kivántatásához képest. — Ezenképp elkészültt talyigához függesztetik a' közönséges eke, 's egy közép srófon könnyü szerrel felemeltethetik, vagy lebocsáttathatik gerendellye. Ezen szántóvetövel többféle a' nyereség; egy az, hogy csak

annyi mag vettetik el egyarányosan, mennyi elegendő; más az, hogy hijánosság nélkül bétakartatik; 's általa mind idő, mind erő, mind költség meggazdálkodtatik. E' szántóvetővel a' Tudós feltaláló maga is nyilván való próbát teszen e' tavaszi vetéskor; élni fognak több mások is, kik azt magoknak megszerezték. Bővebben lásd az idei Nemzeti Gazda első három ivjeiben.

2) Ugyan ezen T. T. Hazánkfia olly taliga nélkül való ekét is talált ki, mellyet egy ló, vagy ember szint azon erővel elvonhat, mellyel fát-vág. A' gerendellye vasból vagyon. Mind ennek, mind a' Szántóvetőnek mathematikai mértékeivel, 's rézképen való rajzolattyával, reménylük a' T. Hazafi ezen Tud. Gyüjtemény által is megfogja esmértetni a' Magyar Hazát, mellynek javára szánta e' köz hasznú találmányait.

Y.

9. Megholt Tudósok és Irók.

Múlt holnap 31-dik napján életének virágzó korában 31-ik esztendejében kimúlt T. T. Kósa György Bölcselkedés, és Törvény-tudományok Doktora a' Kassai K. Akademiánál a' Magyar különös Törvény rendszerént való oktatója rövid betegeskedése utánn. Tudománnya 's munkássága által köz-tiszteletet érdemlett.

Y.

10. A' Magyar Tudósok' megszóllítása T. T. Csaplovics János által.

A' hányszor szó esik külföldön Magyar Hazánkról, mind annyiszor úgy tekéntetik mint Terra incognita (esméretlen Föld). E' szóllás a' Nem — Magyaroknál róla olly közös, hogy azt mind úntalan hallani, és olvasni, sőt már előítéletté is vált egészen. A' legjobb tanúságok' egybeszedésénél fogva annak megmutatására el tökéllettem én tehát magamat, hogy Magyar Ország csak azokra nézve esméretlen föld, kik annak megesmérésében nem

akarják magokat fárasztani; 's azokat, a' mik arról helyesen, vagy helytelen megvannak irattatva, nem tudják vagy átallyák föl keresni. E' végre szándékozom én ama külömbféle Folyóirásokban találtató darabokat, mellyek annak Topographiai Statistikai esmértetésihez tartoznak, egybe gyüjteni, 's egy vagy két kötetekben ki adni e' név alatt: Topographisch-pratistisches Magazin des Königreichs Ungern, Slavonien, und Croatien (Magyar, Tóth, és Horváth Ország' topographiai-statistikai Esmértetésinek Tárháza) A' ki folyó irásainkat olvassa, tudja ezekben melly jeles e' tárgybeli tudósitások közöltettek legyenek; de olly igen elszórattattak, hogy könnyen föl nem találtathatók. Minnyájok fölkeresetése nem tellik ki minnyájoktól; minden folyó Irások' bírása igen költséges, 's nem is illet mindeneket. Azért kedves dolgot cselekszem én úgy hiszem, nem csak a' Külföldi Tudósoknak, hanem a' Hazám' Földieinek is, ha azonokat, imitt amott czélhoz képést megröviditvén, és igazitván, helyes rendszerént egy beszedem. Elintézetemet nyilván elégedéssel véendik minnyájan. Annak idején elnem mulatom közrebocsáttássokat. Mostanában arra kérem Tudós Hazámfijait, hogy e' feltételemet egyes Városok, helységek, mezö és Királyi Városok', Vármegyék' topographiai esmértetésével elősegiteni ne terheltessenek. Tegyen kiki annyit, mennyit tehet; mindent köszönettel fogok venni. A' béküldendők utasittassanak Bécsbe, vagy hozzám Renngasse nevü utszába 162. szám alatt, vagy Doll Ur' könyves boltyába (Bischoffs utszában); szabadon, vagy hiteles alkálmatossággal, minél előbb lehet. A' ki jutalmat kiván, munkájának becse szerént veendi bizonnyal, vagy az egész Gyüjteménynek egy nyomtatvánnyával meg fog ajándékoztatni. Mi legyen nekik kivánatossabb, arról kérem, a' béküldök tudósittsanak előre. Mivel munkám a' Népek' esméretét is tárgyozza: minden Hazánkban lakó népeknek erkölcsei, szokási, és szertartási eránt való tudósitásokat is örömest veendek.

Hogy ezen derék, 's felvett czéljához értő Tudós Hazánkfija, minél több Topographiai irásokkal segittéssék elő Magyar Hazánknak bővebb, 's tökélletesb esmértetésére, becses Iróinktól méltán kivánhatni.

Y.

11. Igazítások.

Rövid felelet a' Magyar Törvény' némelly tárgyairól való Eszrevételeimnek Vizsgálatjokra. (Tud. Gyüjt. X. darab).

Nem lévén szándékom vélekedéseimet valakivel erőszakkal elhitetnem, de nem is tartván szükségesnek, hogy azokhoz, mellyeket a' Tud. Gyüjt. V. darabjában közre botsáték, valamit hozzájok adjak, Észrevételeimnek ügyét, minden további véd nélkül, a' Tudós Közönségnek bölts ítéletére bizom. Mindazonáltal arra az egyre kérem St. M. Vizsgáló Urat, hogy ha utóbbi Észrevételeimet, mellyekkel a' Tud. Gyüjteménynek szolgálni szándékozom, vizsgálóra veendi; vélekedéseimet egészen adja elö, okaimat azon öszve-köttetésben, mellyben állanak, fontolja, 's úgy tzáfolja meg. — Ezen tekintetben többször eltévedett St. M. Ur. — A' többek közül tsak egyet említek. Észrevételeim szerént (Tud. Gyüjt. V. dar. 5. l.) ha a' Törvény terhe alól felmentő valamelly Kegyelem-levél adásra Fejedelmünknek Törvényeink nyilván hatalmat adnak, az ollyatén Privilégiom foganatos. — Ha ezen jegyzetemet elöl adta, 's jól megfontolta volna St. M. Ur, nem állithatta volna azt; hogy az én vélekedésem szerént Fejedelmünk a' pártütés által elvesztett jószágot birtokosának viszsza nem ajándékozhatja, — harmintzad vagy vám alól (tulajdon javaiban) senkit fel nem menthet, — nemtelen Helységeket Sz. K. Városokká nem tehet, — 's hogy tanitásom szerént a' Pesti Universitásnak Fő-vesztő hatalma, a' Jászoknak és Kúnoknak, a' Hajdú Városoknak, a' Lándzsás Helységeknek szabadságaik sikeretlenek, 's a' t. — Ha ellenkezőinknek véleményeiket megtsonkitva tzáfolgatjuk, egyebet nem teszünk, hanem szót szaporitunk, a' mi, úgy vélem, a' Tud. Gyüjteménynek nem tzélja. — Egyébbaránt, mivel St. M. Ur nagyon tart attól, ne talán a' kérdésben forgó Észrevételeim által hibás vélekedésekre hozzam hallgatóimat, emberségemre fogadom nekie; hogy azon tárgyakról elölfordúlván a' szó, egész Értekezésének velejét hiven elejökbe fogom terjeszteni, úgy is e' lévén, az ellenkező vélemények eránt, bévett szokásom. De egyszer'smind ne vegye rosz néven az Értekező St. M. Ur, ha öket hibáira is figyelmetesekké teendem, úgymint: 1-ször. Hogy imitt amott önnön magának ellent mond, p. o. ezen tör-

vényeket, hogy kiki a' rendes Ítélő Bíróság hatalma alatt maradjon, és kiki hitét személyesen tegye le a' Törvény-szék előtt, a' 85. lap. 13—15. soraiban a' sarkalatosok közé számlálja, mellyek ellen kiadatott Kegyelem-levelek a' 81 lapon találtató tanitása szerént, minden kivétel nélkül, sikeretlenek, — és még is másutt azt állitja, hogy a' Pesti Universitásnak, és a' Sz. K. Városoknak Kegyelem-leveleik, mellyek által a' Deákság, és a' Város lakosai a' Vármegyének rendes Ítélő-Bírósága alól felmentetnek, foganatosok (82. l.), 's hogy az Esztergomi Érseknek azon különös igaza, melly szerént hitét személyesen letenni a' Törvény-szék előtt nem tartozik, tellyes erejű, és pedig egyedül a' Fejedelem Kegyelmének ereje által (89. l. 28. sor.) — 2-szor Hogy St. M. Úrnak a' sarkalatos törvényekről való esmerete a' Publicisták értelmökkel *) sőtt az 1741-diki 8-dik törvénytzikkellyel is meg nem egyező. Ezen törvény értelme szerént, olvassa tsak azt jól meg az Értekező Úr, a' sarkalatos igazak és szabadságok (következésképpen, a' hol ezek foglaltatnak, a' sarkalatos törvények) olly természetűek; hogy azokat az Ország Köz Gyülekezete sem változtathatja meg, sőtt tanátskozásba sem veheti. — Az Értekező St. M. Úr pedig ollyan törvényeket 's igazakat is a' sarkalatosok közé kever, mellyekben mind az 1741-diki Törvénynek előtte, mind utánna az Ország' Gyülekezetein nem kevés változások tétettek, p. o. a' törvénykezés módját, és szokását. — 3-szor, Hogy a' mit a' Királyi Engedelem, Consensus **) (91—92. l.) és Nemtelennek tett örök vallás természetéről, többnyire minden bebizonyitás nélkül, feljegyzett St. M. Úr, nem mind Szentirás, — hogy nem a' Királyi Engedelem, hanem a' H. T. I. R. 69. tz. szerént ama tzégéres közbevetés Nullum jus etc. eszközli azt, hogy az eladatott jószág a' vevőnek magva szakadtával az örökvallóra viszsza nem száll, — hogy ha ezen közbe vetés az örökvallásból kimaradtt, ellent nem állván a' K. Engedelem, a'

*) Lásd Martini de Jure Civit. Cap. XI.

**) Én inkább Fejedelmi helyben hagyásnak neveztem, mivel az a' Consensus, mellyről itt szó' vagyon, az örökvallást nem előzi meg, hanem követi.

jószágban a' vevönek magva szakadta utánn örökösödik az örökvalló, — hogy a' vevő addig, míg az örökvalló nemzetségének magva nem szakad, vagy pártot nem üt, a' jószágot nem a' K. Engedelem, hanem egyedül az örökvallás ereje mellett bírja úgy annyira: hogy addig az ollyatén jószágról a' vevövel forgó akármelly pörben a' K. Engedelem tekintetbe sem vétetik, — hogy a' Nemtelen részére tétetett örökvallás a' nevénél egyébb tulajdonságaival az örökvallásnak nem bir, — hogy már abból is, mivel a' nemtelen vevönek, minekelőtte neki az örökvalláshoz K. Engedelem adattassék, nemesitő Tzimeres levelet nyernie kell, eléggé megvilágosodik; hogy a' F. Kantzelláriá vélekedése szerént a' K. Engedelem maga nem nemesit, — hogy St. M. Urnak ezen állitása: hogy ha Nemtelen az örökvallásra. Engedelmet felkér, a' Nemesség váltságát leteszi, még is egyebet a' K. Engedelemnél nem nyer, a' F. Kantzellaria szokásával meg nem egyez, 's a' t. — 4-szer. Hogy a' H. T. II. R. 3. tz. ezen szavait: posteaquam (Hungari) — Regem sponte sibi ipsis elegerunt — condendae legis — facultas in jurisdictionem S. Regni huius Coronae — et subsequenter Principem ac Regem nostrum legitime constitutum simul cum Imperio et Regimine translata est, ha tsak magát az 1791-diki 12-dik törvény-tzikkelyt megtekintjük is, nehezen lehet oda húzni, hová St. M. Ur (100. l.) akarja, mint ha a' Fő igazak (Jura majestatica) mind — az Ország Rendeinek kizárattatásokkal, egyedül a' Fejedelemnek tulajdoni volnának, 's a' t.

Szlemenics Pál.

---

12. Új Könyvek.

22). Zsoldos János Egesség reguláji Györben 1817. 8.

23). Rechtschreibung (Ungarische) zum Gebrauch der Nationalschulen Ofen 1817. 8.

24). Borsod Vármegye Rendelései a' helységek' Birák' számadások csinalása módja eránt. Miskolcz 1816. 4.

25. Heves Vármegyének Rendszabási a' Szegények, 's Koldúsok' táplálássok eránt Eger 1816. fol.

26). Párja 3. Királyi parancsolatoknak az 1813. 1814. és 1815. Borsod-Vármegyének szóllandó a' Segedelem beszedéséről 1816. fol.

27). Magyar Orthographia. Budán 1817.

28). Politzey Regeln für die K. Freystadt Kassau. Kassán. 1816. fol.

29). Kis Alexander. Ad Literatos Orbis. 4-o

30). Reggeli 's estvéli Könyörgések Lavater utánn 1817. Miskolcz. 8.

31). Királyi János. A' Szüts, Szabó, Csizmadia, 's a' többi társaságok' ládája késéresé előtt, közben, és utánna mondandó Beszédek, és kivánságok. Kassán 1816. 8.

32). Horváth Jos. Elék. Titus Amalia Ligetében. Szombathely 1817. 8.

33). Handbuch eines frommen Christen Pest 1817. 12.

34). Heninger Karl, Gesänge auf alle Festtäge. Leutschau 1817. 8.

35) Fejes. Aufruf an das weibliche Publicum. 1817. 8. Leutschau.

36). Circularia Exc. Consilii, et Ex. Cam. H. A. Semestri 1. Anno 1817. fol. Budae.

37). Allg. Artikeln für Innungen, oder Zünfte des Königr. Hungarn. Leutschau 1817. 8.

38). Über die vom wohlthätigen Frauen-Verein in Pesth gegründete Erwerbs-Anstalt, oder das Versorgungs-Institut für Arbeitsfähige Arme. Pest. 1818. Trattner in 4.

39). Katona, Steph. Historia Critica Regum Hungariae stirpis Austr. Tomus 23-us. in ordine 42-us Tomus. 8. m. Budae 1817 pag. 424.

40). Bene, Dr. Franz, kurzer Unterricht von den Schutzpocken. 8. Ofen 1818. Univers. Drukerey. 30. S.

41). Schönschreibkunst von H. Dav. Cäsar, bestehend aus 23. Blätter deutscher Vorschriften, sehr elegant. quer-Folio Ofen 1818. auf Welinpapier u. Postpapier.

42). Kovachich Mart. Georg. specimen cognitionis Decreti Comitialis Ludovici I. Magni Regis Hungariae. Ex Originali authentico Telekiano exemplari desumtum 8. m. Claudiopoli. 34 p.

---

13. Trattner János Tamásnál készült Új Könyvek.

8). Der Vielwisser. Ein Lustspiel in 5. Akten von August v. Kotzebue. 1818. 8. 72. S.

9). Isten imádása a' Keresztény Katholikusok' számára Szerzette Bilkei Pap Ferencz. Második kiadás. 1818. 8. 192. l. 9. képpel.

Szent út, vagy gyakorlása azon fájdalmás útnak, mellyet a' halálra itéltetett, kereszttel terheltetett Jésus Kristus Pilátus házától Kálvária' hegyére járt. 8. 1818. 40. l.

Ratio Rei Scholasticae et Studiorum Institutis literariis, maxime altioribus, Temporibus Reformationis propria etc. m. 8. 1818. 78. l.

Hármas Kis Tükör 2 mettszett és illuminált Mappákkal 8-o 1818. 240 l.

Uti-Társ, az az: Reggeli, estveli, és egyébb időkben gyakorlandó Imádságok, hálaadások, ditséretek, és Lelki ohajtások, 18 o 1818. 360 l.

II. Kötet' Foglalattya.

I. Értekezések.

1) A' Tudományok' Encyklopaediájának utólsó része. 3. l.
2) Gondolatok a' régi, és új költés' külömbségeiről 47. l.
3) A' Magyar Orthographiáról 73. l.
4) A' jószág' ösi vagy keresményi voltának bébizonyitásáról 83. l.
5) Vélekedés a' Nyelv-mivelés' dolgában 89. l.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

1) Könyvvisgáltatások: Institutiones Hermeneuticae S. V. T. Joannis Álber 95. l. Zipser Ch. And. Versuch eines Topographisch-Mineralogischen Handbuches von Ungern. 106. l. Theoretisch-praktische Anweisung die Französische Aussprache zu erlernen von K. Szeleczky. 109. l.
2) Hesperus folyó irásban Tudós Hazánkfijaitól múlt esztendöben közültt darabok. 111. l.
3) Halai közönséges Literatura újságban legközelebb megdicsértt Magyar munkák. 113. l.

B) Külföldi Literatura.

Angelo Maj által föl találtt munkák. 115. l.

III. Tudománybeli Jelentések.

1) Jutalom Tétel 122. l.
2) Magyar Tudósok, 's Irók' tiszteltetése. 123. l.
3) Tudós Vélekedései Horváth Ádámnak 123. l.
4) Jelességek 131. l.
5) A' Honnyi Mivészség és Mivészék eránt. 134. l.
6) Szerzemények. 135. l.
7) Intézetek 136. l.
8) Uj Találmányok. 137. l.
9) Megholt Tudósok és Irók. 138. l.
10) A' Magyar Tudósok' megszóllitása. 138. l.
11) Igazitások. 140. l.
12) Uj Könyvek. 142. l.
13) Trattner János Tamásnál készült Uj Könyvek. 143. l.

Jóbbitások. E' Tud. Gyüjt. I. Köt. 95. l. Forgó Ferencz Dr. helyett olv. György, — 119. l. Wildinfer János helyett olv. Willerding Jakab.

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY.

1818.

III. KÖTET.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

PESTEN,

TRATTNER JÁNOS TAMÁS betüivel, és költségével.

PAPA

I. Értekezések.

1. Varnai Ütközet

A' Magyar Történetekből 1443—1444-ik Eszt.

A' Nemzeteknek Történeteikben gyakorta nagyobb jelenések fordúlnak elö, mellyek a' figyelemmel gondolkodó Embernek képzelödö tehetséget egyebek fölött magokra vonnyák, és számtalan apró, 's szövevényes okoknak kifejtödzéseikké válnak.

Magyar Hazánk nagyobb Történetei közzé számitom én azon idö pontot, melly a' Varnai szerentsétlen ütközetnek szomorú emlékezetével Öseinknek amaz üdökori viszontagságait elménkben felujittya 's rokon érzéssel el tölti Sziveinket; a' keserü emlékezetnek fel éllesztésével Hazafi elmélkedésekre késztet bennünket.

Egész Társaságok (Status) is valamint egyeb állati testek, magokban éllesztik a' lappangó mirigyes veszélynek magvát: — Az örökös Tehetséggel munkálódó Természet hol hatalmasabban, hol el gyengülve küszködik az el-rejtett roszszal; miglen vagy az orvosló képpen munkalódó tehettségeivel az emésztö gonoszt megérleli, 's jó tévöleg meggyógyittya; — vagy az el hatalmazott mirigynek megsokasodása utánn, rettenetes rezzenések között a' nyavalyás testet halálra inkább, mint gyógyulásra késziteni látszatik.

A' mit az Emberi gyenge Ész gyakorta fel nem ér, csudállya azt együgyüen; vagy kárhoz-

tattya vakmerően; 's fel fuvalkodólag zugolódik a' legfelsőbb Gondviselés el rejtett titkának setétsége ellen, melly gyenge itéletét felül múllya: Mert többnyire csak a' következés és az is későre mutattya meg az utóbbiaknak, hogy — mind a' kettő a' jó tévő Természetnek el rejtve orvosló úttya vala; és hogy ott, hol Ősseink vérökkel itaták a' Földet, ott Mi, későbbi Onokák, termékeny kalászokat arathatunk. —

Zsigmondnak a' Magyar Thronuson fél századig tartott viszszás uralkodása; — ennek el költözésével pedig az egymást nyomban fel váltó Uralkodóknak szapora változásaik között meghasonlott Nagyoknak hatalmaskodó vetélkedéseik, nemző okai valának ama veszélyes függetlenségnek, melly Ersébeth halálával a' bölcsőben megkoronázott Király, és a' Nemzet által meghivattatott Jagyellói Wladiszló között lábra kapott. — A' függetlenségnek (Anarchia) lángja dühösködött a' Haza belsejében; — A' Polgári meg hasonlás; — A' gyengébbnek el nyomattatásán épült felemelkedés; — A' Hivalkodás; — a' Hazafi áldozat tételeknek ön haszon kereséssé lett változássok; vagy is a' sanyarúbb Erkölcsök úttyárúl lött el térés, el fojták a' Nemzetnek nagyobb részében a' Haza szeretetét: — Igy ama tisztes kötelek, mellyek hajdan e' ditső Nemzetnek Fiait honnyokhoz kaptsolni látszattak, el enyészték; — A' köz Lélek el tűnt; — És a' hajdani Nemzeti Erkölcsnek csupán árnyék boritéka, koporsói szem födél gyanánt lézengett közöttök; — A' csalárd fortélyoskodás; A' Hiteszegetség kezdett lábra kapni; és a' rokon vérárulás, Haza-árulássá változott által. — Rémitő zivatarnak kellett a' Magyar égnek láthatárán éjszaki borzasztó sötétséggel, villám, és menydörgés özönei között öszve vonúlni; melly

a' mirigyes gőzzel megtölt levegőt rettentő zivatara által el szélleszsze; és a' nap fénynek fel derülésével az el hanyatlottakat új életre fel támaszsza! —

Illy félelmes üdő ponton állott Magyar Ország, midőn a' Nemzetnek hatalmasabb része által a' csöcsömös Királynak székébe meghivattatott Ifiú Wladiszló, Uralkodói székének dicsőségét a' polgári megoszlások között küszködő Nemzetnek háborúra való vágyódásaiban helyheztetni látszaték ő; e' volt czéllya Honnyai között bajnoki tettekkel tündöklő Hunyadinak is; úgy szintén a' Pápai követ Cäsarini Julian Apostoli buzgóságának; élleszték azt a' Napnyugoti Fejedelmeknek esdeklései; kik az Osmánoknak erőszakos terjeszkedéseiken el rémülve, e' vitéz Nemzetben helyhezteték egyedül való bizodalmokat. Háborút kiáltának eként mindnyájan a' Keresztnek ellensége ellen; szükségesnek tartván egyszer'smind: hogy a' Hazának szélei az alatt is a' Romai Királynak, Fridriknek be csapásaitúl; valamint a' felső részek Giskra fegyvereinek dühösködésétűl bátorságba tétessenek: sőtt Giskrát ön személlyében is meghivák az Országnak Gyülésére: Rozgonyi Simeon Egri Püspök a' rokonság jussán magára válalá a' közben járást; kérte őtet; de Giskra meg nem jelent. „Igen megcsalatkoznának ő benne:" ezt üzené viszsza a' Gyülekezetnek, „ha azt hinnék róla, hogy feleségének a' Rozgonyiakkal való vérsége őtet törvényes Királlya cránt tartozó hűségében megtántorithatná."

Ezen Gyülekezet hatalmazá meg jelesen a' Pápa követét Cäsarini Juliant; A' Nádor Ispánt Hedervári Lőrintzet, és Lassoczki Miklóst Krakkói Dekánt is arra: hogy Fridrikkel türhető feltételek alatt békességet köthessenek. — Megje-

lentek ök a' Római Királynál; de kifogást tett ez mindenek előtt az eggyezésnek formája ellen; és meg változtatva adá azt elő az egygyezésre öszve ült tagoknak elejekbe: ebben László volt nevezve, a' mint illett is, Magyar Királynak. Hevesen fel szóllamlának ez ellen mind a' Nádor Ispán, mind a' Krakkói Dekán, okáúl adván; hogy Magyar Ország Rendei a' szabad választás jussán Wladiszlón kivül mást Uroknak, Királlyoknak nem esmérnek; Fridrik küldöttei azt felelték: „Hogy kölcsönös tanátskozásaiknak, „mostan koránt sem a' vetélkedés, hanem a' bé„kesség eránt való egygyezés volna egyedül va„ló tárgyok; azért, ha békességet akartok, „úgy mondának, ám legyen meg: ha pedig há„borút kivántok; mi készek vagyunk el fogadni „azt is: Tiétek légyen a' választás; — Mi ugyan „hátunk megött bátorságban vagyunk: és ti ve„letök szem közt; támadgyatok meg; mi készek „lészünk elfogadástokra; — azomban Ti között„tünk és az Osmánok között középett vagytok: „Vigyázzatok, ne hogy kettős veszedelembe es„setek — Mi senkitül sem félünk". Viszszonozá a' büszke Hedervári; „Maradgyatok magatoknak „gyaláztatos békességtekkel" — A' Kardinál mind két részrül mérséklést javalla; hathatós elő terjesztésekkel álla elő; de hasztalan. — A' Tanátskozó Urak el oszlának.

A' követeknek viszsza tértökkel elő adott tudósitás szerént a' heveskedés nem tetszék az Ország' Gyülésének: 's Wladiszló az Ország Nagygyaira bizá ezen tárgynak jóra hozattatását; a' Kardinál maga is Leobenben veszteg folytatá az alkut; 's igy készült két esztendeig tartó fegyver nyugvás; melly szerént a' Magyarok, 's Osztriaiak azon üdőig minden kölcsönös ellenségeskedésrül le tevének; a' két Nemzet bátran

üzé a' kereskedést egymással; és akármelly történhető kölcsönös sérelmek az egygyességnek czikkelei szerént birói itélet alá tartozának. (a)

Az Egri Püspöknek hathatós törekedései után végre Egyed napján, Iglón, Giskra János is reá birattatott a' fegyver-nyugvásra; melly az utánna következő esztendei Szent Mihály napig tartott; és a' melly inkább nékie, mint a' Hazának vala kedvező.

Ezen közben Wladiszló M. Magdolna napján az öszve sereglett Magyar banderiumokkal oda hagyá Budát; és néhány Lengyel Országi csapatokkal Cäsarini Kardinal keresztesseivel, Hunyadival, Brankovich György Szerviai Despottal, és Drakul Oláh Országi Vajdával Kubinnál egygyesülve által költözének a' Dunán. — A' Magyaroknak győzedelmes fegyverök megszégyenité Amuráthot, 's annak Vezéreit: öt holnapoknak le folytok alatt négy rendbéli csatákban és két jeles ütközetekben győzedelmeskedének az egygyesült seregek; az Osmánok harmintz ezeren felül számiták veszteségeiket; A' Magyarok Nándor Fejér-Váron által diadalommal térének viszsza honnyokba; kiknek Zászlóikat a' Fő Városba lett fényes megérkezésökkel tizen-három Basák, és négy ezer foglyok diszesiték; Boldog Aszszony Templomában adván hálákat a' győzedelmek Urának; Wladiszló rendelése szerént a' megnyert csaták a' győzedelmes Vezéreknek czimereikkel diszeskedő Zászlóikra festetve függesztetének fel a' Fő Templomban: — nem sokára megjelenének Budán a' Pápának, Fülöp Burgundiai Herczegnek, Genuának és Velentzének, úgy a' Görögök Császárjának, Paläeologus Jánosnak, követeik is, a' nyert győzedelmekhez szerencsét ki-

(a) Aeneas Sylvius, Pray, Fessler.

ván, ditsőitvén Wladiszló vitéz fegyvereinek tetteit; kérvén a' háborúnak további folytatását, és foganatos segedelmeiket ajánlván. Igéré az eggyik, hogy nevezetes hajó-sereget fog küldeni a' Hellespontusba; A' Görögök pedig, hogy a' Kereszténység ellenségét szárazon hátok megett támadgyák meg; miglen a' Magyarok őket napnyugot felől hátra nyomnák. Hogy ez volna a' legkedvezőbb üdő pont, mellyben azokat egész Europából ki tilthatnák; a' midőn Amuráth maga is szinte most vinné seregeinek nagyobb részét Asiába az el hatalmasodott pártos Karaman Oglinak megfenyitésére.

Wladiszló a' Magyaroknak legközelébb tartandó Ország Gyülésökre halasztá a' háborúnak további folytatása eránt teendő eltökéllését, 's oda utasitá a' követeket, hogy azt várnák el, és annak végzéseirül tudósitanák annak utánna Uraikat. Szent György napját meg előző csötörtökön gyülekezének öszve a' Magyarok Budán az Ország Gyülésére. Bátorságos menedék levéllel, és a' közönséges hitelnek ajánlása mellett megjelenének ott Giskra János, és Szent Miklósi Pongrátz is egyebekkel egygyütt, kik a' törvényes Korona Örökösnek részén valának; a' békesség eránt való egygyezések azomban töstént félbe szakadának az öszve Gyülekezettek között, Giskrának azon egyenes kinyilatkoztatására, — melly szerént elő adá, hogy ő, és társai semmi némü végzést el nem fogadnának, melly a' csöcsömös Királynak jussaival ellenkeznék; egyedül a' két esztendeig tartó Fegyver-nyugovásra állott reá. — A' hadi foglyok mind két részről szabadon bocsájtattak, kik is, a' mennyiben két esztendőknek el töltök alatt a' békesség meg nem készülne, tartoznának betsületek elvesztése alatt meggyőzőikhez viszsza térni. — Ezen közben

Szent Miklósi Pongráczot, az általa elkövetett rablásoknak szine alatt, a' közönségesen adott hitnek ellenére, a' Gyülekezetben megragadák, és tömlöczre hurczolák; Giskra Jánost hasonlóan dühös lármával kiálták halálra; kit Wladiszló nagy nehezen, 's ál-ruhában öltöztetve mentè meg a' haláltól.

Ezek után kezdödött az Osmanok ellen inditandó háború eránt a' köz tanátskozás. A' jelen volt Lengyel Országi Nagyok ellenkezöleg nyilatkoztaták ki magokat; elö adván, hogy Királlyoknak tartós távúl léte az Országnak csendességét megzavarta; hogy polgári viszszálkodások, és erőszakoskodások kaptanak lábra; és a' Tatároknak gyakrabbi be csapásaik mind úntalan újabb veszedelemmel fenyegetnék öket; ezeknek meggátlásokra a' Királynak honnyába kelletett volna vísszza térni, és saját Országa eránt tartozó kötelességeit bé tölteni; de el enyésztek mind ezen Hazafi tüzzel elö terjesztett okok Cäesarini Kardinálnak igérö beszédgye, és a' Szerviai Despotának csábitó adakozásai mellett; a' Lengyeleknek sorsok a' Helytartókra bizattatván; a' háború elhatároztatott; a' Görög Császárnak is értésére adák, hogy mihelyest a' Magyar seregek Tráczia, és Macedon vidékeire megérkeznek, seregeit ő is azon esetre készen tartsa. A' Pápa, a' Burgundiai Herczeg, Velencze, és Genua hasonlóan megszóllitattak, hogy az igért hajó-sereget üdö haladék nélkül ki állittsák, és annak üdejében a' Helespontuson megjelennyenek.

Éppen ezen üdőközben lett Kasztriot György, másként Iskander Begh a' Magyaroknak hasznos baráttyokká, az Osmánoknak pedig félelmes ellenségökké. Az Attya, Kasztriót János, Albániai Fejedelem, és Kroya Várának Ura, kéntelen volt Sultán Mahomednek meghódolni; és a' hatalmas

Győzőnek maga négy fiait is kezességül által adni. A' három üdössebbek, akár mi okon, üdő előtt elenyésztek a' rab-szolgai csoportok között; György, a' legfiatalabb, akkoron kilencz esztendös gyermek, Mohamed vallásában, és a' Törökök hadi mesterségében nevekedvén fel, bajnoki tehettségeit korán fejté ki; — tekintetének kellemetessége, 's vitézi bátor tettei által tsak hamar határ nélkül való kedvességet, 's bizodalmat is nyert Amuráthnál; az utóbbit bőven megbizonyította a' Sultánnak Asiában, 's Europában viselt minden harczaiban, szinte az utóbbiakig, mellyeket a' Magyarok ellen folytatott; és ezen táborozás nyújtott nékie kedvező alkalmatosságot régi feltételeinek végrehajtásokra; melly szerént mind magát, mind honnyát megszabadíthatta. A' midön tudniillik a' vitéz Karam Bégh, Amuráth Testvérének Férje, a' Morava mellett történt véres ütközetben, mocsárok közé szorúlva, Hunyadi seregébül egy köz Vitéz által elfogattatott; A' Béghnek Reis-Effendije, és Kastriót György egygyütt hagyták el a' csata mezőt, 's futamodással keresének magoknak menedéket; ezen közben Kastriotnak számosabb késéröi, kik minnyájan Albániaiak valának, Amuráthnak zsoldgyában, Uroknak parancsolattyából leszabdallyák amannak Embereit, magát pedig a' Reis-Effendit arra kénszerítik, hogy Karam-Béghnek nevében, annak pecséttye alatt készíttsen töstént parantsolatot az Albániai Helytartóhoz, melly szerint a' Várat e' mostan kineveztetett új Helytartónak, Iskander Béghnek azonnal adgya által; hogy azomban a' csalárdság felfedezésétül bátorságban maradgyon, megölé az Effendit, és sietve folytatá úttyát Kroya felé Biztossaival. — A' Firmannak Hitelességét senki kéttségbe nem hozhatta; a' Vár, és Város azonnal által adattak

nékie. Befészkelvén ekként magát ősi birtokaiba; nyomban Fejedelemnek, és Honnya megboszszúlójának hirdeté ki magát; az Albanusokat felfegyverkezteté, kik esküvéssel ajánlák hitöket, hogy élni, és halni készek vele. Az Osmánokbúl álló Várbéli őrizetnek a' megkeresztelkedés, és halál közül volt engedve a' választás; a' mit választott kiki közülök, az töstént végre is hajtatott rajta; olly buzgó hajlandósággal viselteték népe eránta, hogy azonnal két száz ezer aranyak valának készen, úgy esztendönként is, köz jóra intézett feltételeinek felsegéllésökre; egyszer'smind a' legközelébbi tavaszon tizen öt ezerekbül álló Fegyveresseivel az ellene küldött Ali-Béghnek 40. ezerekbül álló seregét végképpen semmivé tehette.

Ezen győzedelemhez Péter, és Pál napja után következett Vasárnapon kivánt nékie szerentsét Wladiszló hozzá bocsájtott levelében; tudósítván ötet egyszer'smind a' Magyaroknak is készenálló hadaikrúl, úgy a' Görög Császárnak, a' Pápának, Velencze, és Genua köz Honyságoknak fegyveres segítségekről; biztatván továbbá is a' legszerentsésebb jövendökkel; meghiván egyszer'smind, hogy magát a' Magyar, és Lengyel seregekkel kaptsolná öszve.

Nem tudta még akkor Wladiszló azt, mi a' Budai Ország-Gyülés ólta a' Szultán, és a' Szerviai Despota között történt. Amuráth a' múlt esztendei szerentsétlen csatái, és Karaman Oglinak támadásai által felboszszontva még az esztendönek elején viszsza küldé a' Despotának két fiait, Gergelyt, és Istvánt; egyszer'smind álhatatos hűségének lekötelezése mellett nékie békességet, barátságot, sőt az adó fele részének elengedését egész Serviának birtokával egyetemben megajánlá. — E' mellett titkos útasitásai valának

a' Követnek, hogy ezen minden tekéntetben tehetős embert, a' Magyarok, és Sultán között készítendő békességre nézve foganatos közbenjáróvá tenné.

Brankovich György a' reménytelen ajánlásoknak megörülvén, bizonyossá tevé az Osmánok Uralkodóját kívánságainak betöltésérül; csupán egy olly Követet kivánt tőle, ki mind vásotsággal, mind elégséges hatalommal felruházva jelenne meg a' további dolgoknak végrehajtásokra. — Hunyadynak tekéntete olly nagy vala már ekkor, hogy az ő akarattya, 's egygyezése nélkül nagyobb dolgokba nem avatkozott senki. Az előbbeni esztendei táborozásra ez a' nagy Hazafi, saját hasznainak feláldozásával, tulajdonából harmintz két ezer aranyakat költött; Serviát, néhány Várakat kivéve, elfoglalta; a' folyó esztendei táborozásra pedig ismét hatvan három ezer aranyakat szánt a' magáéból. — György a' megkésértés mesterségében jártos lévén, színelt hálaadatossággal köszöné meg Hunyadynak a' Köz Jó eránt viseltető buzgóságát; egyszer's-mind az ő költségeinek némünémü kipótolására, minthogy a' lefolyt háborúnak szerencsés kimenetelével legtöbb haszon a' Despotára háromlék, Magyar Országi jószágaibúl Világos-Várt, hozzá tartozott számos Falukkal, jövedelmekkel, 's haszon-vételekkel egyetemben önként, 's örökösen Hunyadynak ajándékozá. Az általadás Sarlós Boldog Aszszony napja után való pénteken az Aradi Káptalannál vitetett végbe a' Despot által, 's azt Hunyady is elfogadá (a).

Egygyütt létökben előfordúlt több beszélgetéseik között az is: hogy legtanácsosabb volna

(a) Spiess Aufklärungen in der Geschichte, und Diplomatik; Fessler.

mostan a' Sultánt Karamániában maga sorsára hagyni; a' Romai Királlyal Fridrikkel folyvást fenn forgó egyenetlenségeket elvégezni; a' csöcsömös Királynak veszedelmes pártyát erejéből kivetköztetni; 's annakutánna mind két oldalról bátorságba helyheztetve az Országnak egész erejével az Osmánok ellen a' csata-mezőre kiszállani. —

Ezen többszöri, és külömbkülömb forgatásokkal készült előadások, valamint a' hadi dolgokban, úgy a' társasági kormányban jártas Hunyadynál nem voltak egészen foganatlanok; és szinte ezekkel foglalatoskodék, midőn György, Amuráthnak békességet kérő Követeit Világos-Váron eleibe vezeté. Azok a' fogoly Béghnek, és Basáknak kiváltássokért nagy summa pénzeket hozának magokkal; nagyok valának a' békesség megnyerése eránt tett ajánlásaik is, úgy nyilatkoztatván ki előre magokat, hogy ők megelégesznek, ha csupán Hunyadytól magától nyernek is kedvező választ. — De Hunyady azon feleléttel, hogy ő jobbágy, és nem uralkodó; a' Királyhoz, és Ország Zászlósaihoz útasítá őket.

Hunyadynak híradói által tudósítatván Wladiszló a' Sultánnak ajánlásairúl, Vasas Sz. Péter napjára Szegedre Ország-Gyüllését hirdetett; mellyre a' Király Buda környékén öszve-sereglett Banderiumokkal személlyesen megindúla, olly készülettel, mintha egyenessen a' csata-mezőre szándékozna kiszálni; kéttségkívül azon okból, hogy a' készületeknek szemlélésök által a' Törököket annál kedvezőbb béke-feltételekre birhassa. Éppen azon napra íra a' Görög Császár Palaeologus János is Misitrából, a' hajdani Spartából, Wladiszlóhoz; neheztelve azon elterjedett híren, melly szerént György a' Sultánnal békességes alkudozásokba bocsájtkozék; jelentvén egy-

szer'smind, hogy a' Magyarokhoz hasonlóan követség volna a' Sultán által kirendelve; hathatósan intvén híradásában, hogy a' Kereszténység minden felöl megkörnyékezett ellenségével semmi némű alkudozásokba ne ereszkednék.

Mártha napja után esett csötörtökön, Brankovich György, és Hunyady János, Amuráth Követeivel, és száz Török Lovas késérökkel egygyütt érkezének meg Szegedre; utánna esett Vasárnap délután az öszvesereglett Ország' Rendeinek és Zászlósainak jelenléttökben bocsájták elő a' békességet kérő Követeket, a' Sz. Ferentz Szerzetesek Klastromának udvarába. — Egy Törökké lett Görög vala a' szószólló; ki is Urának nevében, Karam, és Hassan Béghekért Hetven ezer arany váltó-pénzt igére; A' békességért, vagy hoszszabb üdeig tartó fegyver-nyugovásért pedig, hogy egész Albániát, és Serviát oda hadgya, és Galambócz, Szemendria, Sztrebenik, Krussócz, Novobrdo, Ostrovicza, 's több erösségeket azonnal által adná; reá állván arra is, hogy Oláh Ország a' Magyaroknak hatalmok alatt maradgyon; egyedül Bolgár Ország lenne továbbá is a' Sultánnak Birtokában.

A' Gyülekezet fontolóra vévé a' Követnek ajánlásait; — a' Galambócz Várának ostromára lett szomorú viszsza emlékezés Sigmond alatt; — annak elgondolása, hogy azt ezen szempillantatban békével, vérontás, és költség nélkül viszsza szerezhetni, a' mit két szerentsés táborozás által alig lehetne reményleni. — Sztrebeniknek, és Novobrdonak gazdag ezüst bányáit a' Magyaroknak hatalmokban, Szemendriának, Belgrád Védfalának, olly könnyü viszsza nyerését; a' Magyaroknak magok között való megoszlásokat; A' Cseheknek az Országban való nagy erejeket, és azoknak Fridrikkel való szoros kapcsolatikat el-

gondolván: ezen környülállásoknak figyelmei annál fontossabbakká lőttek, minél inkább lecsendesedetteknek látszanának az ellenkező felek: — Számba vétettek továbbá a' Legyel Országi zűrzavarok, a'honnét szinte csekély segedelemre tarthatának számot; azon kinézés végre, hogy több esztendőkig tartó fegyver-nyugvás után Wladiszló is magát a' thronuson megerősítendi, és az Osmánok Europai birodalmának sorsát ellent-álhatatlanúl, 's egy csapással elintézendi; mind ezek olly hathatós okok valának, mellyekkel György, ki a' zivataros sorsnak csapásai, 's változásai között őszüle meg, és az elmúlt üdők történeteinek; a' Bizantumi Udvar elhanyatlásának, Népe lealacsonyodásának; az Osmánok belső erejeknek; a' Sultán Hadi, és Lelki tehetségeinek előszámlálásai mellett a' tanátskozók között magára legnagyobb figyelmetességet vonszott. —

Mind ezeknek ellenekre Cäsarini Kardinál semmi ellenvetést nem tehetett; érezhetőleg látszatott amahoz hajolni a' Király, és a' számosan egybe sereglett Karok, és Rendek; söt maga a' Bajnok Hunyady is; kiben György a' békesség eránt legfőbb bizodalmát helyheztette: nem tartván e'ként a' legékesebb szóllással indítandó ellenkezéstűl is, mélyen elhalgatott, 's végtére abban eggyezének meg átallyában, több órákig tartó értekezéseik után, hogy az előterjesztett feltételek alatt a' Sultánnak tiz esztendőkre Fegyver-nyugovást engedgyenek; és mivel a' Követek azon feltételeknek nyomban leendő tellyesítésökre megvalának hatalmazva, a' békességi egyggyezés haladék nélkűl írásba tétetett, 's végre hajtatott; a' Király az Evangeliumra, a' Követek a' Koránra fennszóval esküvének; 's a' történet után azonnal viszsza indúlának, hogy Amu-

ráthnak seregeit az által engedett Várakból kitakarítsák; a' minek az egygyesség szerént nyolcz napok alatt végbe kelletett mennie; és noha ennél továbbra elhaladt ugyan; de Kiss-Aszszony nap után már egy Török sem volt többé egész Serviában.

A' békesség-kötés után való hétfőn jött meg a' hír Szegedre Alberti Francesco Kardináltól, hogy ő az Olaszoknak egygyesült seregökkel szerencsésen megérkezett a' Helespontusba; Amuráth pedig Europai Fegyveresseinek nagyobb részével a' Tráciai Bosporuson által Ásiába költözött Karaman-Ogli ellen; hogy Alberti Kardinál hajóival a' tenger szorúlatot fogja zárva tartani, és a' Sultánnak Romania felé való viszsza-tértében úttyát elállani; hogy a' Magyarok is ígéretök szerént az Europában e'ként megkevesedett népe ellen az Osmánoknak indulnának meg üdőhaladék nélkül; vernék meg őket, és vele Gallipolis mellett egygyesülnének; hogy nyomban érkeznének Olasz Országból még számosabb fegyveres seregek, kik a' Vitéz Magyarokkal a' győzedelmi törekedésben, a' ditsőségben, és az örök jutalomban is részt venni kívánnának.

A' mint ezen tudósítás a' gyülekezetben felolvastatott, szégyen, és keserű bánat fogá el mind a' Királyt, mind a' Rendeket; hogy a' fegyver-nyugvásra olly hirtelen reá állottanak; és a' Budai Ország-Gyülésén a' Pápának, és a' többi Fejedelmeknek tett ajánlásaiktúl elállának. — Aggódó csendesség, belső zavarodás, és tanakodó bizontalankodás marczonglá minnyájokat; kiki gyanús nyughatatlankodással arcza-vonásain akarta azt látni másnak, a' mit maga gondolt, vagy mondani akart. Majd ismét a' felvirasztott becsület-érzés, a' fogadások szentsége, 's megtartása eránt vonszó buzgóság foglala újra helyet;

lyet; és szinte ezen egymással küszködő érzések bátoriták Cäsarini Kardinált is arra, hogy hatalmas megszóllamlása által a' bizonytalan tanakodások között csüggedezőknek elméjöket elfoglallya.

Mesterséggel egyelitett hatalmas elő adásokkal mutatá meg, „hogy ezek előtt három napokkal Amuráth követeivel kötött békesség az Anyaszentegyház jussaival, a' Magyar nemzet betsületével, és a' Királynak kötelességeivel ellenkeznék; ugyan azért azt már magában istentelennek, betstelennek, kárhozatosnak, és így foganatlannak, semminek kelletik tartani; szóval azon kötést minden lelki esméretbéli marczonglás nélkül viszsza vonni, és az Anyaszentegyháznak javára el enyésztetni kelletik. Hogy azon egygyesség Hitetlennel köttetett, kinek a' földön semmi jussa nints az uralkodásra, sőt mint pogányoknak jussok sintsen arra, hogy keresztény Fejedelmekkel szövettségbe jöhessenek, és az által a' keresztények fejével, a' Burgundiai Herczeggel, Genuával, és Velentzével kötött régibb, igazságos, és szent kötések félbe szakadgyanak. Elő adá továbbá; hogy egyedül Serviáért, melly szövettségeseihez mindenkor ingadozó hűséggel, a' Római Anyaszentegyház eránt pedig gyanús hidegséggel viseltetett, és hitében is álhatatlan, kivánnák most az egész napnyugoti kereszténység' ügyét fel áldozni, el hagyni, el árúlni. Hogy az illy egygyesség semmi törvények szerént meg nem álhat: mert semmi törvény meg nem engedné azt, hogy a' régibb, 's kölcsönös egygyezések, újabb, 's eggyes alkuk által fel bontassanak; hogy a' czél, és esküvés által meg szentségesítetett szövetség, a' szentségtelen által félbe szakasztassék, és több nagy nemzeteknek boldogságok, egy kisded tartománynak javáért fel ál-

A Bonnáthi Református Egyházk... PÁPA KÖNYVTÁRA

doztassék; hogy a' Budai Gyülekezet által a' Hitetlenek ellen el rendeltt had-üzenés már nem egyedűl való háborúja a' Magyaroknak Anatolia, és Románia Pusztitói 's Rablói ellen; — hanem minden Keresztény Népeké, az egész Kereszténységnek közönséges Ellensége ellen; — hogy az Istennek földi Helytartója, a' Görög, Ország; két hatalmas köz honyságok; Franczia, és Olasz Országoknak számos Fejedelmeik vettenek részt abban a' Magyarokkal, és szövetkeztenek öszve; és igy ezen közönséges szövetség ellen semmi magányos alku többé meg nem álhatna. "

„Hogy az Anya Szent Egyház méltóságával söt kötelességével volna egybe kaptsolva az eretnekségnek, a' hitetleneknek ki irtások: és a' Krisztus vére által drágán megváltott hiveknek a' tévelygök, és az Isten átka alatt lévők el nyomattatasa alól leendő fel mentésök; hogy ebben minden Keresztény népnek köz segedelemmel kelletik lenni; a' fejének pedig minden szövetséget kárhoztatni, melly ezzel ellenkezne. Hogy az Osmánoknak rablott hatalmok alatt terjedt légyen el a' Patarenusok, és a' Görög Hitbéliek szakadásaiknak mirigye; melly Dalmat, Bosnyák, Servia, Bolgár, és Tráczia Tartománnyait immár tsak nem ki irthatatlanúl el boritá; sőtt hogy azoknak Fejedelmeik, 's Uraik is az igaz vallástól el pártolván, nagy részént Mohamed Zászlója alá esküvének, hogy ezen iszonyú roszszak a' Magyaroknak e' mostani Amuráthal kötött frigyök által Századokig örökösitetnének meg; mellyet az Anya Szent Egyháznak tsak ezen teléntetből is kárhozatosnak vallani, a' Fő Pásztornak ellene átkot kiáltani, és azt minden jó lelkű, 's betsületes Magyarnak semmivé tennie kelletik. " —

„Régi üdők ólta " tovább folytatá beszédét; „Jelessen az utóbbi Szent György napja után-

nig „úgymond „a' Magyar Nemzet az egész Világ előtt mint betsületes, egyenes, és szavát hűséggel meg tartó Nemzet vala esméretes; ezen okon léptek számos napnyugoti Fejedelmek véle örömmel, és bizodalommal szövetségre; ezen Nemes Nemzet által megszóllitatva szállott a' Görög Császár is seregeivel egyetemben fegyverbe; ezerek vevének keresztet kezeikbe; számos Fejedelmek népeiket fegyverbe öltözteték; egy nagy hadi hajó sereg a' Pápa segedelmével a' Hellespontusba szállott immár; és mind ezek a' Magyaroknak a' hitetlenekkel kötött későbbi frigyek által immár bizodalmokban, 's reménységekben megcsalatkoztak, fegyvereikből ki vetköztettek, és Istenes törekedéseikben meggátoltattak; így a' Magyar Nemzetnek ősi disze, 's betsülete ezen gondatlan hirtelenkedéssel kötött fegyver nyugvás el-enyészte nélkül örökös gyalázatnak tárgyává lészen; — hogy ő előbb is fel szollamlott volna ugyan az ellen: hanem kéntelen volt el halgatni; a' midőn egy tisztes ősznek fiaiért, és honnyáért való esdeklését, a' Királynak a' rendeknek, és zászlós Uraknak a' Sultán ajánlása eránt ki nyilatkoztatott hajlandóságokat, és a' fegyver nyugvásra el tökéllett vágyakodásokat észre vette; a' szövettségesseknek mozgásaikrúl pedig még akkor semmi bizonyost nem mondhatott. — Azomban, most már nem volna egyébb hátra; hanem hogy ezen helytelen, igasságtalan, és betstelen frigyet semmivé tegyék, mellyet ha ugyan tsak hajlandók lennének cselekedni, a' mit külömben is az igazság, a' kötelesség, és betsület javallana; ő nélkie, mint a' Pápai Szék meghatalmazott követének, köteleségében állana a' Királyt lelki esméretére nézve, ezen magában erőtelen esküvés alól fel oldozni."

Julián beszédgye sokakat el ámita, némellyeket el-hitetésökben meg erősite, sokakat megnémita, de lelki esméretében senkit meg nem nyugtata; — a' sors sulyos csapást készite vala reájok! — Ennek ámitó szavaira figyelmezvén Wladiszló, az Ország Gyülésének egygyesült akarattyával magát el tökélletten meghatározá; hogy ő a' Mindenható Istennek dicsöségére; a' Keresztény Hitnek oltalmára, 's terjesztésére a' közönséges Anyaszentegyháznak köz javára; Magyar Országnak megszabaditására, még ezen a' nyáron, a mint azt a' Budai Ország Gyülése el végzette, a' Magyar seregeket Görög Ország, 's Romania Vidékeire személlyessen ki fogja vezérelni; Isten segedelmével, 's tellyes erejével, az Istentelen Pogányok ki irtásán fog törekedni. — Ennek végre hajtását a' Kardinal követnek Cäesarini Juliannak kezeibe le tett esküvése által igéré meg; e' jelen végzést saját kezével irá alá; 's úgy küldözé el a' Pápának IV-ik Eugeniusnak, és minden Keresztény Fejedelmeknek: „Hogy senki az ő nyilván, 's esküvéssel megerősitett, el tökéllett, 's mindenhol ki hirdettetett akarattyán többé ne kételkedgyék. — E' mellett minthogy némellyek a' Sultán követeinek ne talán újabbi meg érkezésökkel újabb gyanút támaszthatnának az eránt, ha e' mostani esküvéssel tett le kötelezését, és a' Budai Ország Gyülésének végzését valóban végre hajtandgya e'? Erre való nézve minden kételkedésnek, és további gyanúnak el távoztatására; nem külömbben Julian, és Ferentz Kardináloknak, a' Burgundiai Herczegnek, Genuának, és Velentzének tökéletes megnyugtatásokra; egyenes gondolkozásának, és tántorithatatlan fel tételének megbizonyitására; a' jelen volt Rendeknek, és zászlos Uraknak jóvá hagyásokkal, kik vagy véle egyetemben a'

csata mezőre ki szállanak, a' vagy itt az Országban maradnának; Királyi szavára, betsületére, és azon Keresztény Hitére, melly szerént a' Keresztségben, és az örök üdvességben kiván részesülni; fogadást teve Julián Kardinálnak, a' Szent Háromságnak, boldogságos Szűz Máriának, mint Isten Annyának, és Isten minden Angyalainak, Szenteinek, különösen a' Magyar Szent Királyoknak, Istvánnak, és Lászlónak; esküvéssel fogadván, hogy ő a' Budai Ország Gyülésnek végzését végre hajtya; folyó esztendei Szent Mihály hava elején seregeivel Orsovánál a' Dunán által fog kelni, és szapora további utazással; minden csalárdság, álnokság, és ellenvetés nélkül Romaniába, Görög Országba, és minden egyébb, a' Törökök által el foglalt tartományokba el fog menni, és a' mennyire ereje 's tehettsége engedi, a' Törököket még ezen esztendőben a' Kereszténveknek honnyaikból ki irtandgya; és mind ezeket be töltendi, nem figyelmezvén a' Sultánnal, avagy annak követeivel kötött, köttendő, avagy ha hár esküvéssel megerősített egygyességére, alkujára, 's frigy-kötésére; mellyeket jelen esküvése által el enyészteknek, és semmivé lötteknek vallya.„

Szinte ezen esküvést, tevék le, és irák alá a' Királynak késérésére el választott Fő Rendek; Jelesen Rozgonyi Simeon Egri Püspök, és Fő Cancellarius; de Dominis János, Nagy Váradi; Székesi Herczeg Rafáel Bosnai; és az Erdélyi Vajda Hunyady János; ez utóbbi olly ajánlást is nyert, hogy a' háború szerentsés végezetének esetére, az el foglaltt Bolgár Ország Királyi adomány-Levél mellett övé lészen Jutalomúl; a' hiteszegett fogadásnak Jóvá hagyását bizonyiták, Péter, Csanádi Püspök; Hedervári Lőrintz Ország Nádor-Ispánnya; Rozgonyi György Ország-

Birája, és Posonyi Gróf; Palóczy Simeon, Fő Lovász mester; Guthi Ország Mihály, Királyi Fő Tárnok; Marczaly Imre; Alsó Lindvai Bánfy Pál; Onodi Czudar Simeon, Fő Pohárnok, Lossonczy János; Székcsői Herczeg Pál, Thúry Robert Macedoniai Bán; Gróf Thorma Sylvester (a) Mind ezek petsétes levél által történtek Szent Domonkos napján; melly nap a' Magyarokra nézve örökké gyalázatos marad; hanem a' Magyar Clerusnak diszére légyen emlitve; hogy az Országnak tizen négy Püspökei közül, csupán hárman; az Apáturok, és Praepostok közül pedig senki sem volt jelen a' hitszegésnek Gyülekezetében.

A' mint Wladiszlónak hirdető levele Lengyel Országba meg érkezék; a' Helytartói Kormány Szék öszve hivá azonnal a' Rendeket Petrikáuba, Ország Gyülésére; mellynek a' lött volna fő czéllya, hogy Wladiszlót a' háborúba leendő meneteltül megtartóztassák; a' minthogy az Országnak Rendei, 's fő Urai hozzá intézett levelökben továbbá is hathatósan kérék, és az Isten rettenetes ítélletével való fenyegetödzések között inték ötet; állana el azon hite-szegett szándékától. — Wladiszló érzékeny könyhullatással olvasá a' hozzája intézett irást; külömben is húsz napok olta, mind lelki nyugodalma, mind belső csendessége immár el tünt vala (b) — Érdemes Attyának jámbor lelkü Fia volt ö; ki minden igazságtalanságtúl irtózék; ki fiatalabb, a' kormánytartásban pedig járatlanabb volt; hogy sem ő a' hiteszegetségnek súllyát úgy, mint más ruhájáról a' pihét le söpörni tudta volna: — De mind ezek mellett még gyengébb is, hogy sem

(a) Dlugoss, Pray, Kovachich vestigia Comitiorum. Fessler.

(b) Chalkokondylas, Ducas, Kantemir, Geschichte des Ottomannischen Reiches. Fessler.

ő a' Pápai követnek, és néhány Püspökök' tekéntetének ellent állani, 's azoknak el tévelitő okoskodásaikat Királyi akaratjának alá vetni, 's magát meg határozottan el tökélleni tudta volna: — Amuráthnak ellenben mérsékletségéről, Igazság szeretetéről, szava megtartásáról, és inkább a' magányos életre, mint az Uralkodásra való hajlandóságáról azon időkoriak egyaránt tésznek bizonyságot. — A' tiz esztendőkre kötött frigynek hüséges megtartása eránt teljes bátorsága lehetett Wladiszlónak. A' Pápát, a' Görög Császárt, a' Burgundiai Herczeget, Velenczét, és Genuát a' Magyaroknak frigy kötésök semmi tekéntetben nem kötelezte; ők ezek nélkül is szembe szálhattak volna Amuráttal; a' midőn azoknak hajó seregeik immár a' Hellespontusba megérkeztek, a' Palaeologus János Gallipolis ellen útnak indúlt. — Ő ugyan a' szövettségnek el hagyásáért elégtétellel tartozott; de koránt sem olly gyalázatos mocsokkal, a' hiteszegetségnek vétkével: ennek eleven érzése annál érzékenyebben gyötré ötet „mivel még Szegedről történt útnak indúlása előtt hirét hallá: hogy Serviának minden Várait, 's Városait oda hagygyák, az Osmanok; hogy Brankovich Gergely, és István Attyoknál már oda haza vagynak; az öreg Brankovich György pedig keményen el tökélve arra: hogy ő ezen háborúnak folytatására egy embert sem fog adni segétségül; hanem készebb lészen inkább az el mulasztott fegyverfogásnak a' szövetség által meghatározott törvényes dijját lefizetni. — Egyedül a' Bizantumi Császárnak legközelébb küldött levele enyhité valamennyire érzékeny aggódását: nem külömben Kroya Várából hozzája tsak akkoron érkezett követség; és szinte Szent Domonkos napján hiteles formában készült a' béli híradás; melly szerént Kastriót

György harmintz ezerekből álló Albániai seregével leendő megjelenését megigéré; ő is tehát az Isteni végzésnek alája vetvén magát, azzal méne sorsának ellenébe. —

Kiss-Aszszony nap után Szegedről megindúla valami húsz ezerekből álló seregével Orsova felé. Ellentállás nélkül tevé által népét a' Dunán, és a' nélkül, hogy az ellenségnek a' Duna jobb partyán fekvő, 's gyenge őrizetű Várait megtámadná, úttyát Viddinig folytatá. Onnét két útak visznek Gallipolis felé, a' hová Wladiszló szándékozék; hogy magát a' Császárral, Kastriottal, és az Olasz seregekkel eggyesíthesse. A' rövidebb út mégyen a' Hämusi szorosokon, és Rodopén, meredek szirteken keresztül; mellyet ha választani akart volna a' Király, kéntelen lött volna az ellenségre nézve veszedelmes tábori tár-szekereit hátra hagyni; a' hoszszabb, és szinte terhes, azomban egyenesebb, és járható út balra esett, délnek, a' fekete tenger' partyain lefelé; A' tábori tár-szekereknek hasznos voltokra nézve ezt az útat választák, 's kiindúlások után, harmintz negyedik napra Nicopolis előtt állapodának meg; a' hová Szegedről Viddinen, Drinováczon, Melkováczon, Viszederinán, és Oraván által; melly út hetven öt mértföldnyi távolságra esik; tizen négy napok alatt könnyen eljuthattak volna. — Azomban a' végzések úgy akarák: hogy Amuráth üdőt nyerjen a' pártos Karamannak meggyőzésére, hogy a' Magyaroknak frígy-szegésöket a' legkedvezőbb szempillantatban megfenyítse: — Nicopolisban is gyenge volt az őrző sereg, a' 'Sigmond alatt történt Szent-Mihály nap előtti véres csata ólta, és az akkori ütközeteknek készületei elenyészve; azomban Wladiszló, hogy erejét kiméllye, a' városnak megvételével önként felhagyott; és a' Magyarok-

nak sír-dombjaikon, hol azok negyven nyolcz esztendők előtt történt rettenetes mészárlás közben elhullának, vevé számba fegyveres seregeit. — Ezen foglalatossága közben, még egyszer és utóllyára járula hozzá egy valaki jó tanácscsal; ha bár az személlyére nézve gyanúsnak tartatott is.

Drákul, Oláh Országnak Vajdája; Hunyadynak a' Vas-Kapunál nyert Győzedelme után a' Magyar Koronának ismét frígyes jobbágya, tíz ezer lovasokat állíta ki szövetségi kötelessége szerént saját fijának vezérlése alatt, 's maga is elkéséré őket azon czélból, hogy a' Királynak személlyes tiszteletét is egyszer'smind megtehesse; első teléntettel betellyesedettnek találá azon jövendölést, mellyet egy varázsló Bolgár Aszszonytól a' Suloni erdők között, a' jelen való háborúnak kimenetelérül hallott. „Hogy tudniillik Wladiszló el fog esni, és hogy a' meggyőzettetek később az ellenséget szerencsésebben győzik majd meg". Csupán tizen öt ezerekből álló Magyar lovasok, a' többiek részszerént Lengyelek, részszerént keresztesek, öszveséggel valami ötven ezeren valának a' letelepedett táborban; hanem körüskörül több volt két ezer szekereknél, mellyek nem csak élelembeliekkel, hanem arany, 's ezüst készségekkel, 's egyébb fény, és puhasághoz tartozó készületekkel valának megrakva; — Úgy tetszett, mintha a' Magyar, és Lengyel Fő Urak valamelly folyvást tartó vígságokhoz tartozó minden házi készületeiket magokkal vitték volna. — Illy kevés számú Fegyveresek; — ezen készületek mellett; — gondolá magában Drákul, nehezen fogják az Osmánokkal való viadalt kiállani; ő esmérte jobban, mint akárki más, Amurátnak mind nagy Characterét; mind hadi készületeinek kiterjedt ere-

jét; kivált a' mikoron ő, a' frígy-szegés által felboszszontva, azt egész maga mivoltában elő állítandgya A' Sultánnak vadász késéró serege, úgy mondá Drakul, számosabb, mint a' Nicopolisnál megtelepedett egész Magyar sereg. — Ő ugyan tanácslá, kéré, 's kénszeríté a' Királyt, a' Fő Rendeket, 's egyéb Fő Urakat, hagynának fel könnyedén elgondolt feltételökkel; húznák inkább viszsza üdején korán magokat; ültetnék fel a' Dunántúl az egész Magyar Nemességet; szereznének több szomszéd segitő seregeket; — ne tartanának számot a' gyáva, 's elhanyatlott Görög Császárnak segedelmére; ne bíznának a' Hellespontusban megérkezett hajó-seregben; mivel amazok veszteg való tehetetlenségben, csak azon fognának ott ólálkodni, mellyik részre hajlana majdan a' hadi szerentse? — Emezek pedig kalmárokkal, természetek szerént nyereséget szomjúhozó, és mindeneket árúba bocsájtani kivánó népekkel volnának megrakva; — A' Magyarokkal való szövetségek pedig külömben is csupán munkával, viadallal, és veszélyekkel biztatná őket; — sött hogy a' Sultán tehetséggel is birna, őket arannyaival kielégíteni, és tőlök a' tenger szorúlaton való által költözést megvásárolni; — Drakulnak elő adásai mély be-nyomásokat ejtének a' Király szívébe, és sok fő Urak már magok is a' viszsza-vonúlást javallák; — hanem a' hatalmas beszédű Kardinál, Cäsarini menydörgés gyanánt rivaszta reájok a' tanakodókra, és elszélleszté félénk aggódásaikat; Hunyady is jó baráttya lévén Dánnak, a' Vajda ellenségének; ugyan azért ellensége ennek; a' hivatlan Tanáts-adót, mint a' ki Amuráthal titkos szövettségben volna, a' Király, és Fő Rendek előtt gyanúba hozá; Wladiszló megmaradt eként továbbá is a' háború folytatása mellett; —

's Drakul elhalgatott; — Megemlékezvén mindazonáltal hajdan a' Király Attyától, néhai Jagellói Wladiszlótúl, nyert jó-tételeikre, megajándékozá annak fiát Test-őrzői közül két leghűségesebb Vitézeivel: olly kérelemmel, hogy azokat soha el ne távoztatná oldala mellől; megajándékozá továbbá két legfutósabb paripáival; melyeket utól érhetetleneknek lenni tartott; A' fiát azomban meginté; hogy ha a' sors ne talám tsak ugyan szerentsétlen végzést hozandana reájok; az ellen vakmeröen ne rugdalódzon; hanem boldogabb jövendőkre nézve vigyázna magára; 's Drakul eltelve kedvetlen, 's aggódó érzésekkel téte onnet viszsza honnyába (a).

Ezekután csupa szerentsétlen Tudósitások érkeztenek a' Magyar táborba. Brankovich György a' háborúban leendő részvételre több ízben megszóllitatván, azt üzené; hogy Ő ez úttal szövetségi kötelességét semmiképpen nem telyesitheti; mivel ő a' frígy-szegést útállya; az elkezdett háborút igazságtalannak, szentségtelennek tartya; és a' Magyaroknak elkerülhetetlen veszedelmöket előre láttya. Wladiszló, és Vezérei megvetették a' vén Despotának makacs megátalkodását, és olly elhitetéssel biztaták magokat, hogy a' Görög Császár maga seregével már azon szempillantatban csalhatatlanúl Gallipolisnál fog állani; holott Palaeologus János éppen ekkor tartá Onokájának, Helenának, pompás lakadalmát Serviában; kit Lázárhoz, Brankovich Györgynek legfiatalabb Fiához adá Feleségül; — Öcscsére Konstantinra reá bizván, hogy azon közben a' Dardanellákat szemmel tartsa. — Más hírmondó érkezék ismét azon hir-adással; hogy Kastriot György, számos Fegyveres csapataival megérke-

(a) Dlugoss, Callimachus, Bonfin, Chalchokondilas, Fessler.

ze ugyan Szervia szélére: hanem a' határ-szélek Szerviabéliekkel volnának elállva; a' Bielezarkve mellett lévő út elzárva, 's egész Szervia fegyveres ellentállásra elkészülve, 's ekként ő reája többé számot tartani nem lehetne; — és még sem jutott eszébe senkinek: hogy onnét haladék nélkül a' Despotának fenyitésére megindúlni, és Szerviába berontani kelletett volna.

Wladiszló a' helyett seregeit Napkelet felé mozdítá, és nehány fogoly Osmánokat küldöze nyitott levelekkel előre, hogy nékie útat nyissanak: — Annak foglalattya szerént „meghagyattatott Suman, Mahoracz, Petrecz, Varna, Gallacz, és több más váras Elöjáróinak, 's lakosainak; hogy a' rab szolgaságokban sinlödö Görögöket, 's Bolgarokat azonnal bocsájtanák szabadon, váraikat adnák az ő hatalma alá, és Gallipolison által térnének viszsza Anatoliába, régi honnyaikba; a' hová nékiek jelen nyílt levele mellett bátorságos menedéket engedne; hogy ha pedig jelen parantsolattyának ellene szegeznék magokat, akkoron ötet fegyveres seregeinek zsákmánnyává teszi: mivel ö hittel téve fogadást az Istennek, és az ő egy Szülött Fiának, a' Jézus Krisztusnak; hogy öket, 's az ő Fejedelmöket Amurátot, kit ök Sultánnak neveznek, fegyverrel fogja megtámadni, és azt, mint a' Kereszténységnek nyilván való ellenségét, eltörülni" (a).

Ezen közben a' Hämusi hegyeknél, a' Panisusnak bal partyára jutott; ott állottak emberek nélkül huszon-nyolcz hajók, mellyeken Amurát feltétele szerént, hogy ha előbb a' fegyver-nyugvás töle megtagadtatott volna, fegyveres seregének egy részét a' fekete tengeren által a' Du-

(a) Dlugoss. Fessler.

nára bocsájtani, és a' Dunán felfelé Buda városának kapujáig szállitani szándékozék vala; ezen hajók Wladiszlónak parantsolattyára felégettettek; — innét a' hegyeknek vevék úttyokat, de mivel tartának az ellenségnek hátúlrúl való lesvetéseitül: hogy gondgyokat elszélleszszék; Hunyady az Oláhokkal és három ezerekbül álló Magyar csoportokkal előre ment; utánna menének a' tár-szekerek, 's hátúl pedig a' Király a' fő hadi erövel: Eként jutottak minden ellentállás nélkül a' hegyeknek tulsó oldalára, igen termékeny 's kies völgybe; itt sok várakat, 's városokat találának, mellyekbül a' Törökök már kitakarodtak vala; másokat pedig, mellyek magokat önként megadák; hanem Sumen, és Petrecz; két meredek Sziklákon épült várak, hármas bástyákkal, mély árkolatokkal, és meredek járásokkal védelmezve, magokat megadni nem akarák: — éppen ezeket nem lehete megvétel nélkül hátra hagyni: ezeknek ostrommal leendő megvétele Tarnów János, és Lesko Bobrich Lengyel Vezérekre vala bizva; — Ez a' nap, öt ezer Csmánoknak vala végső napjok, a' Magyar kardoknak élök alatt; — a' Győzedelmeseknek pedig Honnyokbúl lett kiindúlások ólta a' hellespontusi tudósításokra nézve a' legrettenetesebb; — Ugyan is Alberti Kardinál éppen mostan tudósitá őket, hogy Amurath Karamániában nyert győzedelme után a' Genuai hajó seregnek megvesztegetése, és ravasz elárulása által (a) Gallipolisnál a' tenger szorúlaton negyven ezer embert által tett légyen, és ott a' Romániai seregekkel lett egygyesülése után népét nyolczvan ezerekre szaporította; hogy Brankovich György a' Magyaroknak a' Dunán lött által költözésöket

(a) Aeneas Sylvius, Dlugoss. Fessler.

Amuráthnak üdő előtt hírül adta; hogy a' Sultánt ez indította volna a' megverettetett Karaman-Oglival kötött békességre. (a) Kinek megérkezéséről minekutánna a' hír széjjel futamodott volna, a' Görög Császár is azonnal magok sorsokra hagyá a' Magyarokat.

Még egyszer hathatóssan javallák az értelmesebbek a' sietőleg való viszsza-vonulást; De Wladiszlónak akarattya az Isteni végzések ítélete által meg vala kötve; a' Petreczi magas Hegyek ugyan erős, és bátorságos Tábor-állás gyanánt szolgálhattak volna; — hátok-megett a szabados közösülés nyitva állott; előről pedig kevés erő is ellent-álhatott volna nagy erőnek; De a' Királynak nem volt nyugta azon kedvező táborálláson; lekelletett véle menni a' seregnek a' sík térségre, a' Hämusi hegyek allyára egész a' fekete Tenger partyáig Kavarna, és Varna vidékeire: — ez a' két Város, úgy Makropolis, és Gallatz, meredek kő-sziklákon épült Várak, mellyek között Varna fekszik, minden ellentállás nélkül megadták magokat. Makropolistól Délfelé termékeny domb tetők látszanak, mellyek termő szőllőkkel vannak beültetve; az azokra nyúló völgy, vad-gesztenye fákkal benyölve, egészen Mesembriáig elterül; hol a' Hämusnak csekélyebb hegyei egész a' tenger szélekig tartanak. — Varna egy keskeny erdő szélben fekszik, hol a' Panysus vize, Daphne vizével egygyesülve a' tengerbe omol; éjszaki napkeletről Gallacz Vára által védelmeztethetik; Éjszaki napnyúgotról pedig nevezetessebb dombok veszik körül, és völgyben lévén különben is fekvése, a' Devini mocsár állások miatt nehezen lehet hozzá férni: — Varna, és Gallacz között telepedék tehát le

(a) Chalchokondylas ap. Stritter. Fessler.

a' sereg; mivel a' Királynak a' farán támadt mérges kelése miatt szenvedett fájdalmai a' további útazást nem engedék.

Ezen közben Amuráth is megérkezék fegyveres népével Adrianopoltól a' Hämusi hegyeken keresztül hét nap alatt Nicopolishoz; onnét pedig a' Magyar seregeknek nyomaikon folytatván úttyát, Szent Márton napja előtt való hetfőn estve, a' domb tetőköntúl valami öt ezer lépésnyire a' Magyaroknak ellenökbe telepedék meg. — Azon éjtszakán a' számtalan strázsa tüzeknek világítása hirül adá ezeknek az ellenség közel létét, és a' más napi nagy munka el rendelésének kéntelenségét. — A' hadi tanátsban Cäsarini Kardinál olly véleménnyel volt: hogy az ütközetet el kelletik mellőzni; a' Hellespontuson haszontalan veszteglő hajó seregnek Varnához leendő megérkezését be várni, és annak népével magokat egybe csatolni; addig is a' tábor állást a' tár szekereknek segedelmökkel megerösiteni, és az ellenségnek megtámadásait az ágyúkkal, és hajgáló tábori készületekkel viszsza kelletik verni; — egy értelemben voltak véle az Egri Püspök, és a' Horváth Ország Bán Thállóczy Ferentz. — Hanem más vala itélete Hunyady Jánosnak: „A' sebes végre hajtás, úgymond, vagy nem lát„tya, vagy meggyőzi a' veszedelmet; a' halogá„tás ellenben vagy azt, vagy legalább annak kép„zeletét mindenkor nagyobbítani szokta; — Min„ket a' mi szabad akaratunk, most győzedelem, „és halál a' vagy futamodás közé helyheztetett; „a' mi akaratunkat a' felviradó napnak, nem pe„dig az üdőnek kelletik meghatározni; mellyik „leend a' mi sorsunk? — A' hajó seregben semmi „bizodalmunk nem lehet; — a' tengeri katona „csak az a' szárazon, a' mi a' lovas a' vízen va„ló ütközetben: — A' Tábori szekereknek hátok

„megé való beárkolás elárúllya a' félénkséget, „mind az ellenség, mind saját népe előtt. A' mi „most oltalom bástyának látszik, az utóbb ve„szedelemmé válik, mihelyest az élelem elfo„gyand; — ellenség környékez minden felölrül „bennünket, és sem üdöt, sem helyet nem fog „az engedni nékünk, ha rajta áll, az ütközetre; „magát keresztül vágni pedig tsak kétségbe-esés„bül szokta tselekedni az ember, minekutánna „a' rendes ütközetre nem volt bátorsága. — Mi „esmérjük az ellenséget; a' múlt esztendöben „még mi magunk kerestük fel, mi támadtuk, és „mi vertük meg öket; korán sem fortélyosko„dással, hanem elszánt vitéz bátorsággal lehet „azt meggyözni; az én véleményem az: hogy „hajnal viradtára megtámadgyuk, 's megverjük „öket; a' vég kimenetel az Üré! (a)

A' nagy katonának nem akart senki ellenére szóllni sem a' bátor szivüek, sem a' félénkek; annál kevesebbé a' néki bátorodott Király; ennek parantsolattyából tehát viradtára el rendeli Hunyady a' csatát; ez keddi nap vala, Szent Márton napját meg előző estve. A' Devini mocsár állás mellett lévő szoros útat keményen el zárá társzekerekkel, és kocsikkal; hogy a' tábornak hátát védelembe tegye; az oda helyheztetett ágyúknak az ellenséget el kelletett távoztatni, az ostromlókat pedig viszsza verni; — a' bal szárnyát Szent Lászlónak zászlója alatt a' Nagy Váradi Püspöknek de Dominis Jánosnak vezérlése mellett a' mocsár mellékére állitotta; ugyan oda állittattak Tarnow János, és Lesko Bobrich is, Lengyel lovasaikkal; — lent a' völgyben a' mocsárok, és Varna között, hol semmi veszedelem nem vala, állott a' Király az Ország Zászlósaival,

(a) Callimachus, Bonfinius, Fessler.

's

's azoknak banderiumaikkal; hathatósan kérvén ötet, hogy álló helyét el ne hadgya máskép, hanem ha ő onnét el hivná: a' jobb szárnyra a' tenger partok, és mocsárok közé, a' hol a' csata mező meg nyilt vala, nagyobb erővel az Egri Püspököt Rozgonyi Simeont; Cäsarini Kardinalt; a' két Bánt, Thallóczi Mátyást, és Ferentzet helyhezteté; — az udvari Fő Mester Báthory István vivé előttök az Ország nagy Zászlóját; hátok megett volt Varna, 's mellettek a' Tábor állás; Hunyady vezérlé az Oláhokat Drakul' Fiával, kiben kevés vala külömben bizodalma; és kezdetben maga az előjáró seregnél foglalt helyet, annak utánna pedig mindenütt, a' hol veszedelem jelengette magát.

Felségesen pirosla már a' fel derülő napkeleten; valamint annak viszsza csapott sugára is a' fekete tengernek csendes színén; a' midőn Wladiszló tábori készületét fel övedzé, 's egész fegyveres öltözetben álla készen; szinte ezüstös sisakját akará az Udvarló Nemes Ifiú fejére fel tenni, a' mint a' sisak annak kezéből ki csuszamodván, azt el ejtette: nem sokára ismét nap-nyugotról olly erőszakos zivatar támada, melly a' Magyar Zászlókat egészen le szaggatta, a' nyeleiket a' Zászlótartóknak kezeikből ki facsará; ezekből akarák némelly Isten félők megmagyarázni azon Föld-indulást is, melly Szent Domonkos napja estvéjén Szeged Városa környékét meg rezzenté; úgy azon viz-áradásokat is, mellyek öket úttyokban több helyeken meg gátlák. (a)

Kedvezőbb jeleket látott Hunyady János Amuráth tábori rendének el intézésében, a' mint az seregeit az éjszaki nap nyugott felől a' hegyekről le vezette. Leg elöl jött az Ásiai Lovas-

(a) Dlugoss, Bonfin, Fessler.

ság, tündöklő fényes készülettel; lovaiknak kantárja, és zablája meg aranyozva; a' Lovasoknak ezüstös sisakaik; kardgyaiknak hüvelyeik drága kövekkel, 's gyöngyökkel ki rakva, utánnok a' Romániai csapatok, hasonlóan fényes készülettel, 's jó paripákon, Karazi-Béghnek vezérlése alatt, azután a' tevék fegyverekkel, czövek karókkal, élelembéliekkel, 's drágaságokkal megterhelve; végtére a' Jancsárok, 's közepettek a' Sultán (a) — és ha ezen fegyveres erő még három annyi lett volna is, ezen renddel, és ezen a' helyen Hunyady mind semmivé tette volna őket; ha hogy az agyarkodó vetélkedés, és a' hunyorgó irigység, rendeléseit fel nem zavarta volna. — Már meg szóllamlának egy részről a' tábori kürtök, más részről az ütközetre jelt adó dob-szók; egy tizen öt ezerből álló csapat Ásiai lovasság rohana a' Magyaroknak Előjáró seregökre; Hunyady Oláh seregeivel fogadá őket; dühösködve viaskodának ezek, és földre teriték a' Törököknek elől álló rendeiket; a' hátulsók megfutamodtak; sokakat utól érének, 's le szabdalának közülök az Oláhok; már most kezde hanyatlani a' Sultánnak bátorsága, sajnálá számos embereinek vesztegetését, fel akara hagyni a' további viadallal, és magát viszsza vonni, — hanem a' mellette közel lévő Helytartók lovának kantárjába kapaszkodva, tartóztaták meg őtet, és halállal fenyegeték, ha továbbá helyt állani nem akarna: — parantsolattyára újobban hat ezer válogatott Spáhik állottak elő; Hunyady, és az Egri Püspök szállának ezekkel szembe; valamint az előbbeniekkel; részszerént le konczolva, részszerént széjjel szórva kéntelenittettek helyt engedni az öldöklő Magyaroknak; — hogy azok az

(a) Chalchokondylas. Fessler.

Asiai hátulsó csapatra üthessenek; Hunyady fenn tartá Vitézeiben a' viadalnak tüzét mind eddig, míglen a' ki menetel kéttséget többé nem szenvede. — Le nyargala azután a' völgy felé, hogy a' Királynak tudtára adná az Ásiaiakkal a' csatának miként lött ki-menetelét; Wladiszlónak fiatal tüze nem türheté tovább a' tehetetlen veszteg állást; a' tapasztalt Vezér kénszerité ugyan ötet, maradna veszteg állásában; míglen a' Romaniai csapatokkal is végre hajtaná dolgát; hogy azután mind ketten a' Jancsárokkal eggyes erővel vethetnének véget. Ezen közben az Oláhok, a' midön az Asiai első csapatokat üzőbe vennék, reá bukkanának a' megterhelt tevékre, ki rabolák azokat, 's teméntelen zsákmánnyal terhelve, és meg únván a' további viaskodást, térének viszsza a' táborba. A' Nagy Váradi Püspök is az Asiai hátulsó csapatokkal való végső viadalt, 's győzedelmet nem akarván egyedül az Egrinek engedni, el hagyá népével a' bal szárnyát, és a' viadal közé egyeledék, éppen ott, hol az Osmanok még tellyes erejökben valának, rajtok hajt; viszsza veretik; a' népe szaladásnak cred, maga is a' Mocsárnak vágtat, 's az iszapos sárba el merül. — Ő volt Krakóban a' követtségnek szószóllója, ki Wladiszlót hamis okokkal el ámitá, és az idegen Koronának törvénytelen el fogadására reá birta; itt éré útól ötet az örök végzésnek fenyitő súllya!

Az Osmanok az ő el vonúlásával támadott rést hasznokra forditván, be rontottak; Tarnow János, és Lesko Bobrich, Roznow Márton, és Staniszlo a' néhai Bajnok Zawissius Niger tanitványai, ki Galambocz váránál el esett; bátor elszánással harczolának; de el nyomá végtére őket ís a' felyező erő; ezeknek el estökkel Szent László Zászlója is nyilván való veszedelemben forgott;

már néhány tábori eszközök is el vétettek, Hadi szerek öszve rontattak, tár szekerek széjjel szórattak, fel dullattattak; a' midön Hunyady a' Királlyal egyetemben oda jutott. Ekkor megfordúlt azonnal a' Törökönek szerentséjök; a' véres csata megújjult, a' meg öldöklött négy Lengyel Vezéreknek elestöket számos áldozatokkal boszszulák meg; az Ellenségnek néhány csapattyai a' mocsároknak szorittatnak, a' többiek két ézer lépéseknél tovább üzettetének; a' bal-szárny megerösittetett; a' rend ismét helyre állott; Wladiszló is csapattyaival viszsza téve a' völgybe; — Hunyady onnét fel felé vágtatott a' domboknak, hogy az Egri Püspököt, ki az Asiai seregeknek végképen való el széllesztésök után az Albániai csapatokkal kezde viaskodni, segithesse; csak hamar oda lett érkezése után egy újabb áldozattya lött az Isteni büntető ítéletnek; a' Lengyel pártnak fejét, Erzsébethnek, és a' csöcsömös Királynak legnagyobb ellenségét Rozgonyi Simeont, az Egri Püspököt, vérébe fetrengve a' földön el terülve szemlélé; de Hunyady fenn tartá mind ezek mellett is fegyveres népében a' viadalnak mind hevét, mind rendét; több izben viszsza verettetek az Osmánok; azomban megerösitve térnek azok mind annyiszor viszsza, és a' völgy felé nyomják a' Magyarokat; ezek Hunyadira vetik szemeiket: az ő pillantata, az ő szava új erőt önte beléjek, ismét reája rohannak az Ellenségre, és szaporittyák a' holt testeknek halmait. A' csata viadalnak zavarodása közben Karazi-Bégh a' Magyarok bajnokát vevé czélba, már utól éré őtet, már a' karját is fel emelé reá, és azon szempillantatban, a' Pogány, egy Magyarnak lanzsája által holtan terült le a' földre. —

Még eddig meg akará bizonyítani a' végzések ítélete, melly könnyü lett volna a' Magya-

roknak a' legditsőségessebb győzedelmet magokévá tenni; hanem most egyedül a büntetésnek súllyát akará az, a' kedvező szerentsének mosolygása mellett ellenek élesíteni. — Karazi-Bégh elestének híre a' Király oldala mellett lévő Zászlós Uraknak fondor irígységöket élleszté Hunyady ellen; el únták már ezek bámúlni tetteit, és elhitették magokkal hamisan, hogy ők szinte ollyakat vihetnének végbe. „Miért állunk, és henyélünk mi itt veszteg"? így szóllíták meg a' Királyt: „Hát Hunyady maga egyedül az ember mi között„tünk, és tsak ő maga egyedül tart just az ér„demre, és a' betsületnek piarczán a' borostyán„ra, 's ditsősségre? ha mi Te melletted, és Te „veled, a' leg nemessebb Nemzetnek Királlyával „itt henyén, szájjatátva veszteg állunk: mit mon„dunk mi majd Honnyunkban feleségeinknek, „gyermekeinknek, barátinknak, 's honyosainknak tetteinkről; ha ő egyedül maga viszen vég„be mindent? fájdalom! Te magad is csak a' „csúfságban fogsz részt venni velünk egygyütt: „de ne úgy legyen tehát Király, rajta! támad„gyuk mi meg a' Jantsárokat! ha Hunyady az „Asiai csapatokat semmivé tette, Karazi-Béghet „levágta; nem fog néked szinte nagyobb erődbe „kerülni az ellenségnek gyalog seregeit a' mi se„gitségünkkel lerontani; néked Királynak inkább „illik, mint az Erdélyi Vajdának a' Sultánnal „szembe szállani"! (a) Illy veszedelmes beszédek felgyúllaszták az ifiú Királynak vérét, a' betsületre való vágyódás, és a' viadalban való részesülésnek szomjúsága elfojták benne a' csata kormányozója eránt viseltető bizodalmát, 's tiszteletét; tüzes elszánással indúla ki helyéből Banderiumaival; Amuráth látá őtet, és az övcit né-

(a) Chalchokondylas ap. Stritter. Fessler.

ki eresztett kantárokkal előre vágtatni; ekkor vonó ki kebléből a' frígy kötésnek bizonyító levelét; Égre függesztett szemekkel kéré a' Keresztények Istenét megbetstelenített nevének, és a' hiteszegettségnek meg boszszúlására. — A' legbuzgóbb biztatásnál foganatossabb volt népe előtt az Isteni boszszúnak kiáltása; bomlott dühösséggel rohanának azok az előre nyomuló Magyaroknak soraikra; Hunyady még a' Romániakkal tartott viadala közben hallá, a' mi történt; sietve húzá öszve embereinek legvitézebbjeit, és siete a' Királynak ki szabadítására; a' legtüzesebb viadalban találllya őtet a' Jancsárokkal; intéseinek, esdekléseinek ellenére eltávoz tőle Wladiszló ismét, és szántszándékkal az ellenség sorai közé egyelíti magát: elvágják ott csuklóban lovának lábát: a' Király ledűlt, és Theriz Jancsár végbe viszi rajta a' halálos csapást.

Húsz esztendőn túl tíz napokat élt, méltó lett volna a' leghoszszabb élet-korra; valamint a' két Nemzetnek Királyi-Székeire; haszontalanná lött a' legvéresebb viadal holt teste körül; oldala mellett estenek el, Báthory István', az Ország nagy Zászlójával; Perény Miklós, és Thamassy Imre: jeles fő Emberek, és Vitézek: A' Királynak feje, lánzsa hegyére szúrattatott; annak szemlélése mellett elenyészett azonnal a' Magyaroknak mind bátorságok, mind felyező erejek; rémíttő zavarodás fogott helyt köztök; semmi hatalom meg nem tartóztathatta őket többé; a' győzedelmet, táborokkal egyetemben, a' Sultánnak zsákmánnyává hagyák oda; ki több mint harmintz ezer Törökökből álló veszteségének szemlélése mellett elkeseredve kiálta fel; „Illy „győzedelmeket én ellenségeimnek kívánok"! Maga Hunyady János is veszendőben hátra hagyott mindent; megszégyenedve kéntelenittetett

egyebekkel egygyütt maga is futni; ő szerentsésen által költ a' Dunán; hanem Cäsarini Kardinál futamodása közben megölettetett. — A' Világ kormánnyának lelke a' Nemzetek Történeteiben azzal nyilatkoztattya ki leg szembetünöbb bizonyossággal magát, hogy semmi igazságtalanság nem használ; és ha szinte tudatlanságból követtetett is az el; büntetlen nem marad. A' Világ minden Történeteinek öszve-szerkeztetése pedig, és azoknak magasabb értelemben csillámló jelenségei nem egyebek, hanem az örökké való igazságnak az emberi kicsiny okoskodásokon mindenkor túl ható intézetei.

Mihálkovics Jósef.

2.

Szóllás *) a' Magyar Nemzeti Muzeumban Pesten Nov. 23-an 1817. tartatott Magyar Nyelv' Ünnepéről.

Az emberek halandók, a' Nemzetek halhatatlanok. Ezek folyvást élnek a' Haza földének bírásában, a' Polgári Alkotmányban, az alapos Törvényekben; élnek a' Nemzeti Characterben, az Erköltsi szokásokban, a' Nemzeti Nyelvben, 's öltözetben; élnek végre a' közös, és különös időnként megújjúló Hazafiúi példákban. — Minden

*) A' mit a' Deák Dissertatiónak, a' Franczia Discoursnak nevez, azt mi Szóllásnak mondhatnók. Ennek egy bizonyos tárgyról tudományos Előadásnak kell lenni. De úgy, hogy különbözzék az Oratiótól, mellynek részeire nem szorithatni: a' Narratiótol is; mert nem lehet tsupa elbeszéllés.

tehát, a' mi egy Nemzettel Századok által történik, ugyan azon egésznek része, 's egy Polgári életnek folyása. Azért a' magát betsülő Nemzet figyelmez Eleinek példáira, 's azoknak követését ditsőségének tartja.

A' Magyar Nemzetet mindenkor illy lélek vezérelte. Nem veszett el nálunk semmi nagy, semmi nemes tétel. A' későbbi maradék hálával áldotta, 's buzgón követte az előbbi jeles példákat. Úgy annyira, hogy a' Nemzetnek mintegy természetévé vált Eleinek példáihoz ragaszkodni.

A' Magyar Nyelvnek, Nov. 23-án 1817-ben tartatott, Ünnepe is egy illyen nevezetes példa, mellynek az ád különös méltóságot, hogy Nemzetiségével a' régi nagy példákat elménkben feleleventi; az ád különös fontosságot, hogy ritkaságával szívünket újjabb nemes tettekre serkenti. — Amaz örvendetes emlékezet: ez bíztató reménység.

De minekelőtte erről bővebben szólljak, bár tsak futólag is, nézzünk végig történeteinken. Igy a' nemes példákat, és a' példa-követést egy sorban szemlélvén, bíztosabban reménylhetjük, hogy e' Magyar Nyelv' Ünnepe is a' Nemzeti tettek gyöngy láncában újjabb fényes szem lészen.

Akár a' régibb, akár az újjabb időkre tekintünk, jeles tettekre találunk mind a' polgári mind a' tudományos dolgokban, mellyeket ditső Nemzetünk a' nagy példáknál fogva tellyesített.

Ugyan is: ha Vitéz Eleinknek ezen boldog földre jöveteleket, 's annak meghódítását tekintjük, szembetünő lészen, hogy őket Attila Királynak példája gerjesztette. Ugyan is Béla Királynak Jegyzője ekképpen szóll: — „Akkor eltökélék felkeresni Pannonia Földét, mellyet hírből tudtak, hogy Attila Királyé volt légyen, a' kinek

nemzettségéből származék Álmos Vezér, Arpádnak Attya. „ *)

De nem kissebb lelki erő kívántatik a' szerzeménynek megtartására, mint annak megszerzésére. Ezt is a' nagy példák követése vitte végbe. Mert István Király, midőn az Országnak polgári alkotmányát rendbeszedné, 's mind a' Királynak, mind a' Nemzetnek jussait, és a'' köz Igazgatásnak módját a' Nemzettel meghatározná, ekképpen-szólla: „A' régi és mostani Uralkodókat követvén, köz tanátskodással rendeltük.' **)

Ezen bölts elrendelés volt az, mellyet ismét az ő követői magoknak például választottak, 's az által ezen szép Országot a' Nemzetnek; a' Nemzetet a' fényes Királyi Széknek; a' Királyi Széket a' később maradéknak e' mai napiglan szerentséssen megtartották. Ugyan is Kálmán Királyról tudjuk, hogy az Országnak Nagyait öszvegyüjtvén az egész Tanátsnak javallásával, Szent emlékezetű István Királynak Törvényét megvisgálta, 's abból nem tsak semmit el nem vett, hanem azt inkább öregbítette. ***).

Második András Király is Szent Istvánnak példájához ragaszkodott, 's az Arany Bullájában ekképpen szóll: „Megengedjük a' Nemeseknek,

---

*) Tunc elegerunt sibi quaerere terram Pannoniae, quam audiverunt fama volante terram Attilae Regis esse; de cujus Progenie Dux Almus, pater Arpad, descenderat. — (Anon Belae Regis Notarius. Cap. V-to.

**) Nos quoque Dei nutu nostram gubernando Monarchiam antiquos et modernos imitantes Augustos Decretali meditatione nostra statuimus, — (Decret. Lib. II.)

***) Regni Principibus congregatis, totius Senatus consultu, praefati Regis Sanctae memoriae Stephani Legalem Textum recensuit. De quo, si rem consideres, nihil comminuit, sed auxit. (Colom Decr. L, I.)

és Országunk egyéb Lakosinak, a' Szent Király által nekik engedett szabadságot. *) . .

Igy tselekedett Mária Királyné is, midőn 1384-ben, az Attyának, és András Királynak szabadság leveleit a' Nemzet kérésére megerősítette. Igy tselekedett Albert Király, midőn 1438-ban Lajos Királynak példája szerént a' régi szabadságokat megújjította. Igy végre Mátyás Király, midőn Fejérvárott 1464-ben, András, Lajos, Sigmond Királyoknak példáikat követvén a' Nemzet szabadságait helyben hagyta. Utóbb szerentsésen országló ditső Királyaink alatt is a' Nemzet mindenkor a' régibb példákhoz ragaszkodott, és mindeniktől a' Koronáztatást, és Törvényeinkre való esküvést megkívánta, 's hogy ezt I-ső Ferdinándtól a' mostan ditsősségesen uralkodó I-ső Ferencz Királyig minden Törvényes Uralkodóink tellyesítették, ismérettebb, mint sem vitatást kivánna. Tudja kiki, hogy azon esküvésben ezen kifejezések foglaltatnak: „Néhai Felséges András Király Törvényeit megtartjuk; Magyar Országnak határait, 's a' mik akármi jussal, 's névvel hozzá tartoznak, el nem idegenítjük, 's nem kissebbítjük".

Légyen szabad itten örvendenünk édes Nemzetünk szerentséjén, melly Eleinek jeles példáihoz ragaszkodván, az Országnak Polgári Alkotmányát, úgymint a' Képviselő Országlásnak formáját, valamint István Király alatt megállapította, úgy e' mái napig is sérthetetlenül fenn tartotta azon különös ditsősséggel, hogy a' mit több Európai Nemzetek nagy vergődések után sem tudtak még megszerezni, a' Magyar már kilencz Századokig bírja.

---

*) Concedimus tam eis, Nobilibus, quam aliis hominibus Regni nostri Libertatem a Sancto Rege concessam, (Andr. Dec.. 1222.)

Ha, a' mint látánk, nagy volt ditső Eleinknek böltsessége a' honni példák követésében, az Ország Polgári állapotjának megerősítésére; nem kissebb magasztalást érdemelnek a' külföldi példákra való figyelmezésért, mellyet ők a' Tudományokra nézve világossan megmutattak. A' XI. és XII-ik Század nem mutat semmi különös jelenést Hazánkban. De homály födte akkor egész Európát is, a' mint az' éles elmćjü Scaliger e'képen jelenti: „Florentibus Arabum rebus, summa meliorum literarum imperitia in tota Ecclesia Latina erat, cum bonae disciplinae inter Muhamedanos maxime vigerent. Et profecto quidquid Latini scripserunt, postquam illos inscitiae suae admonuit Arabum industria, id totum Arabibus acceptum ferre debent. *).

De alig támadtak a' XIII-ik Század folytában a' Kolóniai, Párisi, Oxfordi, Bononiai, 's Patáviai Akademiák, — felébredt a' Magyar Lélek is ezen szép példákra, 's egymás után láttuk emelkedni Hazánkban a' Veszprémi, Pétsi, Budai, és Dunavári (akkor Studium Generale néven nevezetett) Akademiákat, mellyekben a' gazdag Könyv Gyüjtemények kivül, hires Túdósok terjesztették a' tudományokat. És, ha Olasz Ország ditsekedhetik II-ik Fridrik Tsászárral, kiről Bulaeus így szóll: „Aristotelis opera, Ptolomaei magnam Syntaxin, Gregorii Nysseni Libros de Natura hominis, Medicaequae Artis Auctores primarios, de Graeco et Arabico in Latinum converti, et Bononiae doceri curavit **);

Mi is említhetjük Kun-László, Nagy Lajós, és Sigmond Királyokat, kik a' Külföldi túdós példákat szerentsésen követték; említhetjük Má-

*) Scaliger Epist. 304.)

**) Histor. Acad. Parisiensis.

tyás Királyt, ki azokat ditsőségessen meghaladta, 's a' Tudományok és Túdósok oltalmazásáért egész Európának tiszteletét megnyerte. Ő rola Alexander Cortesius igy énekel:
Conveniunt omnes quando tua cura Poëtae
Certatimque novas contendunt scribere laudes,
Nec bene Romano de nomine Musa meretur,
Quae tua facta silet. Regum tu maximus ille es,
Et maris et terrae Domitor. — *)

Mi lehetett volna illy nagy kezdetből, ha az írígy szerentse az Ozmanok dühös fegyverét Hazánkra nem árasztotta volna? De még a' sem fojthatta el a' Tudomány szeretetét, és a' köz jóra törekedő Magyar lelket. — Támadtak Pázmánok, Szétsényiek, Szeleptsényiek, kik ritka bőkezűséggel gyámolították a Tudományokat, 's az Ifjúságnak jobb neveltetését ápolgatták. Igy a' Nemzeti ditsősséget nevelni követésre méltó példát mutattak.

---

*) „Regi Matthiae Corvino Jo. Cor. Fil. Hungarie. Bohemie. „Dalmatie. Croatie. Ramie. Servianie. Gallitie. Lo„domerie. Romanie. Bulgarie. Duci Austrie. Slesie. „Lucemburgensi. Marchioni Moravie. Lusatie. Optimo „fortissimoque principi ob remp. Christian. conservatam „et imperium regni Hung propagatum insignibus virtuti„bus eius domi forisque T. Alexander Cortesius." — Ezen tellyes titulus alatt találtatik a' Wolffenbütteli Bibliothecában egy gyönyörüséges Kézirat Mátyás Király Bibliothecájabol az ő czimerével, 's miniatura képével, melly Nagy Sándor és Julius Caesar hasonló képetskéi között áll. A' Szerző Elöbeszédében ezt mondja: „Scripsi de tuis „laudibus libros duos. Et cum bello et pace aeque clarus „sis: uno res bellicas; altero pacis artes sum persecutus. „Mitto priorem hunc: secundum qui adhuc est in mani„bus paulo post missurus. — Midőn Méltóságos Gróf Festetits Lászlóval mostani Tsász. Kir. Kamarással 1802 Német Országban útaznánk, ottan megilletődve szemléltük ezen Hazánk kintsét, 's hogy legalább igaz mássában meg legyen, levélről levélre leirattuk, 's Hazánkba meghoztuk. Itt tsak: Laudes Bellicae" találtatnak, mellyeket a' régi hibás nyomtatáson kivül tökélletes kéziratban birni szerentsémnek tartom. De az is szép szolgálatot tenne Nemzetünknek, a' ki a' második könyvet; „pacis artes „valahonnan meghozná.

De tsak a' hosszas béltesség érlelhette meg a' Haza boldogságára törekedő igyekezetet. Tsak az éleszthette fel azon Nemzeti Lelket, melly nem már a honni, vagy idegen példákra senkenjen fel: hanem önnön erejéből olly tettekre gerjedjen, mellyek méltók a' késő Maradékok tiszteletére, és követésére. — Mélységes tisztelettel kell itten emlékeznünk Felséges Mária Theréziának, annak a' Tudományok Nagy Annyának, bölts elintézéséről. — Ő az egész Országban az Alsó, és Felső Iskolákat újj rendbe szedte, 's azokban, az Európai akkori tsínosodásnak mértékéhez képest, minden Tudományoknak különös helyet, és Tanítót rendelt; ezen fellül pedig a' Nemzeti Nyelvnek felemelésére a' Nemzeti Iskolák által olly különös rendelést tett; hogy, ha az Iskolai Gondviselők a' Nagy lelkű Felségnek szándékát elégséges Hazafiúsággal tellyesítették volna, a' Nemzeti Nyelvnek minden Tudományokra való alkalmaztatásában többet kívánni nem lehetne. — Mit is gondolhatnánk többet akár Nemzetünk díszére, akár Nyelvünk felemelésére nézve, a' mit ez a' Nagy Anya tenni kész nem lett volna, a' ki minden Magzatait, még a' Herczeg Aszszonyokat is, a' Magyar Nyelvre megtaníttatta. *)

A' mit Mária Theréziának böltsessége kezdett, azt az ő Unokája, most ditsősségesen uralkodó Ferencz Királyunk nagyobb tökélletességre vitte, midőn a' Nemzeti Culturának minden ágait Királyi gondjainak különös tárgyává tévén, 1792-ben 's 1796-ban Törvény által kívánta a' Magyar Nemzeti Nyelvnek azt a' méltóságot meg-

*) Ezt az emlékezetes vallást tette Ersébet Királyi Herczeg Aszszony Dorogon, Miklosfy Imre Kir. Tanátsos, és Esztergom Vármegye Vicze Ispánjának, midőn a' Franczia futáskor 1797-ben Klagenfurthból Pestre jövén, néki egy két szót Magyarúl mondana.

szerezni, a' mellyben vagyon a' legtsínosabb Európai Nemzeteknél az Anyai Nyelv. — Tudniillik Hivatalbeli Nyelv-vé, és rendszerént való tanúlmánynyá tette. Ha a' bölts Atya a' Nemzeti méltóságot emelni így kívánta, nem lehet kételkedni, hogy a' Felséges példa Ő Császári Fő Herczegségét, Ferdinánd Korona Herczeget, annyi Országok szerentsés Örökösét, Hazánknak biztos reménnyét, és fényesen derülő napját árra fogja birni, hogy a' Magyar Nemzetnek, mellynek nyelvét érti, tökélletesedését még nagyobbra emelje. — Lészen is oka, hogy azt a' Nemes Nemzetet bizodalmával, 's kedvezésével megörvendeztesse, mellyben olly nagy mértékben láthatni a' Hazafiúságot, ezt a' köz boldogságnak valóságos talpkövét, hogy annak hasonló példáit tsak a' nagy Rómaiakban találhatni.

Ha valaha igaz volt az: Regis ad exemplum totus componitur orbis; valójában Felséges Ferencz Királyunk országlása az, melly a' köz-lelkesedést, és a' köz-jóra való törekedést hathatóssan éleszti; mert alig lehet olly idö-szakaszt találnunk, mellyben olly sok, és olly nagy áldozatok tétettek volna a' Haza javára, akár egyenként a' Hazafiakat, akár az egész Nemzetet tekintsük. Tsak némelly példákat említek. —

Gróf Festetits György, Ts. Kir. Kamarás Úr, és Belső Titkos Tanátsos Ő Ex.ja, Keszthelyen Georgicon név alatt, már 1794-ben olly köz-hasznú Intézetet állított, melly a' Gazdaságnak minden ágait magába foglalja, és a' tanítás mellett a' gyakorlásra is alkalmatosságot szolgáltat. Ezen Intézetnek felállíttatása már elégséges volna arra, hogy az egész Hazának háládatossága, és a' Külföldnek tisztelete kövesse: annál nagyobb tehát

ezen Fő Méltóságnak érdeme, hogy Királyi bőkezűséggel azt naponként tökélletesíteni, 's közhasznúbbá tenni igyekezik. Úgy, hogy Tudós Virág Benedek Úr róla méltán elmondhatta:

Ki e' magának bűnösen áldozó
Században a' köz jóra irígykedést
Szerző ditsősséggel ki tudgya
Merni, 's pazarlani szép vagyonnyát. *)

Más úton, de rokon hazafiúsággal lépett fel a' ditsősség pállyájára Nagy Méltóságú Gróf Széchényi Ferencz Tsászári Királyi Kamarás, Belső Titkos Tanátsos, Arany Gyapjas Vitéz, és Kir. Fő Kamarás Úr, Ő Excja; a' ki fényes Eleinek jeles érdemeit személyes tettével tündöklőbbé tette, midőn nagy költséggel és fáradsággal szerzett Könyves Házát; Ritka kéz-iratait; Mappák, és Magyar Pénzek gazdag Gyűjteményit 1802-ban a' Hazának ajándékozta, 's nem tsak egyszerre feláldozta: hanem azokat naponként gyarapitja is: sőtt hogy haszonvehetőbbekké tehesse, Gyűjteményének minden ágait tudósan leíratta, 's kinyomtattatta. Így száz ezereket meghaladó költségeit a' Haza javára szentelte; 's meg vetette talpkövét azon jeles Intézetnek, mellyet most Nemzeti Muzéum neve alatt a' hír szárnyára vett, 's valamint a' mi korunk az Idegen Nemzeteknél is bámulva emleget: úgy a' késő maradék tisztelettel 's háladással fog nevezni.

Illy Nagy Hazafiak' sorába tartozik Nagy Méltóságú Puchói Marczibányi István Tsászári Királyi Belső Titkos Tanátsos Úr is, a' ki még éltében 1804-ik Eszt. Budán a' Tsászár Fördőt 72000 forinton az Irgalmas Barátoknak megvette, 's azoknak jeles épületet kezdvén 24 férfi Betegek számára ugyan annyi ágyat rendelt ingyen való

*) (Lásd Magy. Minerva III. köt.)

tartásra és gyógyitásra. A' ki 1805-ikben az Sz. Erzsébet Szerzetes Apáczáinak temploma mellé ugyan Budán a' Vízi-városban új épületet állitott 's abban 20 aszszonyi nembeli Betegeknek ágyat, és ingyen való segedelmet szerzett. A' ki tekintetbe vévén, hogy a' Nagy Hunyadi, Kinisy, Zrinyi, Nádasdy híres Vezéreket a' Hadi Tudománynak mostani kifejtődése miatt tsak úgy követhetnék Magyar Vitézeink, ha a' Hadi Mesterségnek minden ágaira a' Haza kebelében állítandó Hadi Iskolában 's Magyar Nyelven taníttatnának; Ő Ts. Kir. Felségének azt a' ditsősséges ajánlást tette, hogy az Akademiának felállítására 50,000 forintokat ád; 2. Professorok fizetését magára veszi, 's minden Hadi Tudományokat Magyar nyelvre fordíttat, és tulajdon költségén kinyomtattat. Ezen nagy ajánlását tellyesítette is; mert az 50,000 forintokat, a' mint az Ország-Gyülésének Actái bizonyitják, lefizette, és a' Hadi Tudományokat már két kötetekben Magyar Nyelven ki is adta *). A' Nemzeti ditsősséget illy elevenen érző Méltóság még más szép czélokat is forgatott hazafiúi kebelében. A' Tudományoknak nyelvünkön való terjesztése, 's a' Hazai Nyelv kitsinosítása egyik fő tárgya volt magas gondoskodásának. De ezt éltében el nem érhette, mert Budán 1810-dikben Dec. 21-ik napján ditsö életének 59-ik esztendejében a' halhatatlanságra által költözött.

De nagy lelkű Hazafiúságának örökösit hagyta a' Nemes Marczibányi Nemzetségben, mellynek virágzó tagjai az ő példája által lelkesittetvén, ditsősségöknek tartották, hogy a' Halhatat-

*) „A' Hadi Mesterséget tárgyazó szükségesebb Tudományoknak summás Előadása I. kötett Pesten 1807. — Második kötett 1808."

lan-

lannak Testamentomában kijelentett szándékait tellyesíthetik. Így támadott Tsászári Kir. Tanátsos Marczibányi Imre Úrnak, N. Trentsin Vármegye Vice-Ispánjának Fundatiója, mellynek Második Czikkelye a' Magyar Könyvekre és Kérdésekre Jutalmakat tészen. Ezt örök emlékezet okáért tellyes mívoltában előadni szükségesnek tartom.

Marczibányi Fundatió.

„Halandóságnak örvényes homályát némünemüképpen felderíteni legnagyobb törekedése volt a' Régiségnek, kinek ditséretes nyomdokait még éltében is sokakban követte b. e. Nagy Méltóságú Puchói Marczibányi István, Ő Ts. Kir. Felségének Belső Titkos Tanátsosa, Kedves Testvér Bátyám, sőt végső szándékának is kivitelét reám bízta. Melyre való nézve Nemzetem, és Nemzetségem tartós emlékezetére, úgy az Ügyefogyottaknak felsegéllésére, teszem ezen alól bővebben kifejtett megváltozhatatlan Fundátiót: és ugyan

„Ts. Ns. Pest Pilis és Solth, Törvényesen egyesült Vármegyének szorgos gondviselése alá bízom, és által adom Hetven ezer, az az 70,000 forintokból álló Capitálist, kérvén mélly alázatossággal, mind Tsá. Kir. Fő Herczegségét, Országunk Nádor Ispánját, és a' fent nevezett Pest Vármegyének örökös Fő Ispánját, 's ezen Hivatalban való Követőjit, mind pedig az említett Ns. Megyének minden tagjait, hogy ezen Fundátiót hathatós pártfogások alá vévén, annak állandó fenn maradását eszközölni méltóztatnának.

A' jelentett Capitálisnak esztendőbeli Interesse, 100-tól 6-ot számlálván, teszen most folyó pénzben 4,200 forintot, mellynek felosztását ekképpen rendelem.

„Először. Mivel könnyen megeshetik, hogy Nemzetségemből, t. i. az én, és megboldogúlt Lőrintz Bátyám Ágán'levő férfi némely maradékok, familiám Majorescójának maradékit is, ha a' Majorescón kivül (a' kire ezen rendelés nem terjed) többen is lennének, ki nem rekesztvén, bizonyos tetemes kárt, valamely szerentsétlen történet által szenvedjenek, az olly személy felsegéllésére rendelek említett Interesből esztendőnként Ezer forintot.

„Hogy pedig ez eránt magamat nyilvánságosabban kifejezzem, károsodásnak neve alatt értetődjön: az elmellőzhetetlen erő által tett pusztítás, és rablás, föld-indúlás, nagyobb víz-áradás, a' tűznek ostora, ha t. i. háza, vagy majoros épületje, életje, 's takarmánya semmivé lészen, vagy nagyobb földnek elveszte, vagy utóljára, nevezetes dög által marhájának elhullása; ezekről pedig a' szükség bizonyító levelet azon Vármegyétől, a' hol a' kár történt kikérni, és előadni köteles lészen, a' mellynek bemutatása után Ts. Ns. Pest Vármegye rendelheti a' kiszabott Summának kiadását.

„Ha pedig egyszerre többen ezen segítség véget folyamodnának, eleinten annak, a' ki vékonyabb tehetségü, vagy nagyobban károsodott; azután pedig a' másikának nyújtasson, és szolgáltasson ki ezen segedelem. Lehet ugyan még más következendő esztendőben is azon summát egy rendbeli kárért kiadatni, ha más ollyatén eset elő nem fordul; többször azomban haromszornál egy károsodásért azon summát senki meg ne nyerhesse.

„Hogy ha pedig több esztendők elforgása alatt olly véletlen, és szerentsétlen esetek elő nem fordulnának, azon kirendelt 1000 forint újj Capitálisra fordítasson, és ez egyedül a' Töke pénz-

nek nevelésére, a' melly ezen szükségre ki vágyon rendelve szolgáljon, és elő fordúló esetekben tsak ennek Interesse a' kárvallottaknak kiadattasson, vagy a' Familiának előfordulható Pöröknek folytatására forditasson, a' Töke pénz egyéb eránt maga épségiben megmaradván.

„Mostani esetben azt is megengedem: hogy ha 3. következendő esztendők alatt semmi ollyas megnevezett kár a' Familiánál elő nem fordúlna, és a' Ts. Pest Vármegyének ditséretes intézetéhez képest a' Magyar Játékszin Pesten épűlne, 3 esztendeig az emlitett 1000 forint Interes ugyan azon Játékszin építésére forditasson.

„Másodszor. Nemzeti Muzeumnak, melly Országunk ékessége, illendő fennmaradására, úgy édes Hazánk született Nyelvének gyarapitására rendelek esztendőnként a' szerént 1000 ftot; hogy ezekből 500 ft. a' Felséges Nádor Ispány Ő Ts. Kir. Herczegségének, úgymint ezen Intézet Fő Igazgatójának, kegyes rendeléséhez képest ezen Summa pénz; vagy a' felvígyázó tagoknak jobb tartására, vagy ujjabb Töke pénzre fordittasson; nem külömben, ditső Nyelvünk nagyobb virágzására kivánom: hogy azon Nemzeti Muzeum minden esztendőben 3 Kérdést vagy a' hibás szóknak javítására, vagy némely kétséges állításoknak megfejtésére, anyai nyelven közre botsásson, és a' ki Ts. Ns. Pest Vármegyének, kinevezendő Biztossága által megvisgálandó kinyilatkoztatását anyai nyelven legjobban be adja, jutalmul kapjon 100 forintot.

A' ki továbbá legbetsesebb, és jó erköltsöket tárgyazó, vagy Históriákban, vagy Törvényes, és Orvos Tudományokban, vagy Classicusok fordításában, Hazai nyelven készült munkát ki fog adni, annak szintén Ts. Ns. Pest Vármegyének

Biztosságának a' szükséges Túdosok egyet értésével való ítélete szerént adattasson 400 ft.

„Harmadszor. A' Váczi Siket-némáknak igen hasznos rendélését felsegitni kívánván, annak számára esztendőnket rendelek 400 ftot.

„Ezeket Felséges Nádor Ispány Ő Ts. Kir. Herczegségének kegyes rendelése szerént, vagy a' Tanitóknak jobb tartására, vagy az épületeknek elrendelésére, vagy más azon Institutumot előmozdító czélra lehet fordítani, úgy mindazonáltal, hogy legalább minden 8 esztendők alatt, egy ollyas elnyomorodottat a' Familiám öregebbikje beadhasson az Institútumba.

Negyedszer. Tekintvén a' szenvedő em' beriség körül fáradságos gondoskodásokat, a Pozsonyi Sz. Ersébet Szerzetén lévő Szűz Apáczáknak, és azoknak szükebb sorsokat, rendelek azoknak számokra ekképpen 300. forintot,

„Hogy azokat az Elöljáróné a' szorgoskodó Szüzeknek szükséges állapotjok pótlására fordíthassa, úgy mindazáltal, hogy ők magamért, a' Nemzetségemért, 's leginkább a' Nemzetségemből megholtakért, imádságokban megemlékezni kötelesek lésznek.

„Ötödször. Mivel tsak gyakran megesik, hogy főképpen a' fölföldi szegény lakosok Pesten vagy munkába, vagy terjedő betegség által ellankadván, minden segítség nélkül elhagyattatván szükölködnek, a. o. ha Familiám tagjai által illyes személyek bé nem mutattatnának, hatalmat adok Ts. Pest Vármegye minden idei Ts. Al-Ispány Urnak, hogy az illyest, vagy hasonló embereket, akár Sz. Rókus Ispotályában Pesten, akár Budán az újjonnan készült Irgalmas Barátokhoz beadhassa, a' mellyeknek számára 4 ágyat, 's ezeknek fenntartására esztendőnként rendelek 480 ftokat.

„Úgy mindazonáltal, hogy azon befogadott emberek kötelesek légyenek érettem, és a' megboldogult Marczibányi István Bátyámért minden nap egy Olvasót elmondani. Kérem többnyire illendő tisztelettel a' mostani, 's jövendő első Al-Ispány Urakat, hogy azon Ágyaknak szüntelen való fent maradását szorgalmaztatni méltóztassanak.

„Hatodszor. Még éltében Istenben elnyúgodott említett Bátyám Ő Exja, különös hajlandósággal viseltetvén, Sz. Ersébet Szerzetbeli Budai Apáczákhoz, a' kiknek tágassabb épületet is készíttetett, nálok állandóul fennmaradandó 3 Ágyakra, a' mellyekben való betegeket Familiám Majorescója, vagy ha az elmúlasztaná; fiaim közűl öregebbik bemutatni fogja, rendelek esztendőnként 360 ftot.

„Úgy nem külömben az egész Klastrom felsegítésére, olly módon, hogy legfőképp megboldogult Bátyámról, úgy annak Hitveséről Májtényi Mária Asszonyról, rólam és Familiámból megholtakért imádságokban megemlékezzenek, rendelek esztendőnként 60 ftot.

„Hetedszer. Egy szegényebb sorsu, 's jó erköltsü Jurátusnak: szinten ollyan sorsú újjontan felesküdt Prókátornak; végtére ugyan ollyas sorsú Seborvosságot gyorsan tanúlónak felsegítésekre, magam mig élek; holtom után pedig Ns Torontál Vármegyében lakó, vagy ottan Jószágot bíró fiam praesentája mellett, egynek egynek esztendőnként 100 ftot rendelek, melly egyetemben tészen 300 ftokat.

„Nyolczadszor. Ha némely feljebb kitett Intézetekre ki rendelt Summa valamely nyomos okokra nézve arra nem fordíttathatna; kívánom, hogy azon Summa azonnal újj Capitálisra fordíttasson akképpen; hogy ha jövendőben annyira

nevekedne, hogy Interesséből egy vagy két Prokátor, vagy Juratus a' fent kiszabott segedelmet megnyerhetnék, az arra fordíttasson; azokat azomban a' Familiám Majorescoja praesentálja.

„Kilenczedszer. Ts. Pest Vármegye által kinevezendő Gondviselőnek fárodságáért, 's egyéb költségekért rendelek esztendönkén 300 ftot.

„Ugy azomban, hogy minden esztendőben a' számadását beadni, a' kiadást hiteles bizonyító levelekkel, megerősíteni, 's minden hibáért felelni tartozzon, melly számadást Ts. Pest Vármegye a' Familiám kiküldöttjeivel megvisgálni méltóztasson.

„Tizedszer. Minden esetre, ha t. i. vagy egésszen, vagy tsak némely részben az említett Capitális summát az adósok vissza téritenék, Familiámnak fiui ágon lévő Maradékoknak elsőségek légyen, ha azt felvenni akarják, de tsak úgy; hogy ők is 100-tól 6 forintnak fizétése mellett elégséges bátorságot mutassanak, és ha szükség úgy hozza magával, kötelező leveleiket Intabuláltassák.

„Tizen-egyedszer. Ha akarmely bal esetből, vagy az Ispotályok, vagy a' Sz. Érsébet szerzetbeli, 's feljül megnevezett Apácza Klastromok megszünnének; illyen esetben szabad lészen Familiam fiui Maradékinak köz megegyezéssel, azokra szánt esztendőbeli fizetésekről más határozást tenni, és vagy Familiám, vagy Hazánk boldogságát tárgyazó intézetekre fordítani. — Minden esetre azomban, ha szintén másra fordíttatik is, a' Fundátio meg ne szünjön. Végtére

„Tizenkettödszor. Ha a' feljegyzett Capitalis summákat, felsőbb helyekről Ts. Pest Vármegyétől fel kívánnák: vagy az Intézetek megváltoztatni parancsoltatnának, Familiámnak fiui ágon lévő Maradékok közül akár kinek is,

szabad lészen azon Summákat épségben Ts. Pest Vármegyétől vissza kívánni, a' mellyet két ágból lévő öregebb Atyafiak magokhoz vévén, azokat Országunknak, 's Nemzetünknek díszére, úgy Nemzetségem javára, más hasznos Fundatiókra, a' Familia tagjainak köz megegyczésével fordítani kötelesek lésznek.

„Ezen Fundátió a' folyo 1815-ik Esztendei Julius 1-sö napjától fogva folyamatban tétetik. Költ Puchon. Apr. 20-án 1815-ik Esztendőben. — Puchoi és Csókai Marczibányi Imre. m. p. (L. S.)"

Melly nagy tisztelettel viseltetik a' Nemzet az efféle Hazafiúi áldozatokhoz, nyilván kitetszett az 1817. Nov. 23-án végbe ment Magyar Ünneplésből, a' midön a' Nemes Marczibányi familiának Szerzete szerént, az 1815-ki és 1816-ki legjobb Magyar munkákért, a' feljebb emlittetett jutalom kiosztatott, és a' megfejtésre három Jutalom kérdések feltétettek. Ezen Ünneplés mind a' czéljára; mind az Oltalmazónak méltóságára; mind a' végbevitelnek díszességére nézve olly felséges volt, hogy az minden Hazafinak szivében magas érzéseket gerjeszthet. Ugyan is czélja volt a' Magyar Literaturának első nyilván való megtiszteltetése, mellynél mi lehet a' Hazafinak örvendetesebb. Az Ünnepet rendelte maga Ő Cs. Kir. Fő Herczegsége, Országunknak szeretett, és tisztelt Nándor Ispánja, a' ki valamint a' Nemzeti Muzeumnak, úgy minden Nemzeti jó igyekezetnek hathatós Oltalmazója.

Az Ünnepnek végbemenetele olly fényességgel, 's olly pompával intéztetett, a' millyent érdemel egy ollyan Nemzet, melly elejétől fogva nagy példákat mutathat, 's ezen tétel által is a' jövendőségnek nagy példát kívánt adni. Meghívattattak tudniillik a' Királyi Helytartó Tanácsnak, a' Királyi Udvari Kamarának, a' Septemvirá-

lis, és Királyi Táblának Méltóságos tagjai, Nemes Pest Vármegyének, a' két Királyi Városoknak Tisztviselői, a' Királyi Universitás, és a' Pesten lakozó Magyar Méltóságok. Illy fényes Gyülekezetben megjelent Nagy Méltóságú Ürményi Ürményi Jósef Ország Birája Ő Ex.ja, a' Hazánkban a' Tudományok virágzásának egyik fő Alkotója, mint a' Nándor Ispány Ő Tsá. Fő Herczegségének Képviselője, 's a' Nemzeti Muzeum' Szálájában Ő Tsá. Fő Herczegségének képe előtt helyet foglalván; az egész Gyülekezetnek figyelmetességét azon kijelentéssel lepte meg, hogy Ő Cs. Fő Herczegsége tulajdon fő személyében kívánta volna ezen Ünnepi Jutalom-osztást végbe vinni, ha a' Fő Herczeg Asszonynak közelebbi szomorú halála nem tartoztatná. Egész méltósággal 's belső érzéssel mondott szavai ezek:

„Méltóztatott Ő Tsászári Királyi Herczegsége, a' mi szeretett Nádor Ispányunk kegyelmessen reám bízni, hogy az 1815-ik és 1816-ik Esztendőkben legjobb könyvet írt Túdósoknak a' ditső Marczibányi Familiától feltett jutalmat, e' mái napon kioszszam. Meg kell vallanom, hogy Ő Cs. Kir. Herczegségének ezen személyemben helyheztetett bizodalmát a' legnagyobb szerentsémnek tartom; mivelhogy e' jutalom osztás, Hazai Literaturánknak egy újj, és nagy megtiszteltetése, mellyet önn maga kívánt volna végbevinni Ő Cs. Kir. Herczegsége, ha a' köztünk tudva lévő, 's mindnyájunkat szomorúsággal elborító gyászos eset nem tartoztatná. Erre nézve szükséges, hogy legelőször is megbízó levele felolvastassék."

Azután felolvasta a' Deputationak Actuáriusa Ő Tsász. Kir. Fő Herczegségének mind a' Képviselő Nagy Méltósághoz, mind a' Deputatio fejéhez Méltóságos Gróf Teleki Lászlóhoz intézett

leveleit,'s a' tudós munkák megvisgálására kirendeltetett Deputátionak munkálkodásit. Erre Méltóságos Gr. Teleki László így fejtette ki bölts Hazafiúságot lehelő gondolatait:

Felséges Nádor Ispányunk Ő Cs. Kir. Herczegségének ezen alkalmatosságra kinevezett Biztosa Nagy Méltóságú Ország Bírája! Méltóságos, Fő Tisztelendő, Tekintetes, és Tisztelendő Urak, Nagy Érdemü egész Gyülekezet!

„Minden tüzzel, erővel, 's nemes felemelkedéssel bíró ollyan Nemzet, a' melly Polgári lételét nem tsak elveszteni nem akarja, hanem azt napról napra mind jobban, és jobban erősíteni kívánja, ezen szent czéljához vezető leghasznosabb eszközének tarthatja méltán azt, ha Nemzeti Pallérozásában a' több értebb Nemzetektől el nem maradván, azokkal mintegy versetis futni igyekezik: Mikor pedig én ez helyt a' Nemzeti megvilágosodást említem, koránt sem értem azt a' viszketeges, bal, 's ha merem úgy nevezni, Fattyú Culturát, a' melly az elmét sarkából kiveszi, a' melly a' polgári minden némü szövetségeket, kötelességeket megingatja, 's tsak nem semmivé teszi; a' melly a' belső moralitást minden fundamentomival együtt gúnyoltatja, nevetteti, a' mely végre az egyébként tsendes, 's hasznos Hazafiaknak fejeket kéttségeskedésekkel, 's az Ideák országából húzott hihetetlenségekkel megtöltvén, azokból haszontalan, 's be gyakran, óh fájdalom! ártalmas polgárokat formál: hanem értem azt a' tökéletesedést, a' melly abban a' mértékben, a' melyben az értelmet élesíti, az erköltsöt is erősiti, 's javítja. Az illyen jó értelemben vett Pallérozástól, valamint a' többieknek, úgy a' mi Nemzetünknek is nem tsak irtózni nem kell, hanem minden józanon gondolkodó

Hazafiinak annak egész erővel való előmozdításán igyekezni; arra tsak ugyan vígyázván, hogy annak szabad menetele, azokon a' most említett veszedelmes mezőkön meg ne indúljon.

„Ezen Hazánk tsillagaiból, 's fényeiből álló számos Gyülekezetben, ugyan kinek volna annak, hogy miben áljon ezen Nemzeti Cultura szoros előadására szüksége? Annyit azomba felesleg valónak nem tartok megemlíteni, hogy az Anyai Nyelv kimívelése a' Nemzet palléro zásával olly szorossan egybe van köttetve, hogy az egyiket a' másik nélkül majd képzelni sem lehet, sőt ha a' mai nagyobb Culturájú Nemzetek, úgymint: az Anglusok, Francziák, Olaszok, Németek Históriáját ezen tekintetre nézve keresztül futjuk, alkalmasint úgy találjuk; hogy azok nemzeti palléro zásokat többnyire anyai nyelvek kimivelésén kezdették. Valóban a' Nyelv tökélletesítésének ingyen sintsen a' köz-társaság virágzására olly kitsiny befolyása, mint a' hogy sokan első tekintettel gondolhatják. A' közös Nyelv, a' külömbözö czéloknál, tárgyaknál, 's oldalas tekintetek nél fogva is kitsinált igazságnak marad, mert a' mint tsak ugyan a' világ történetei bizonyítják, mihelyt valamely Nemzet anyai Nyelvét elenyészni engedte, azonnal lételét is elvesztette; sőt még az ősz régiség Hodolói is, mikor valamelly Nemzetet meggyözni, egésszen elnyomni akarták, a' Nyelv eltörlésén kezdették el többnyire ezen mesterkedéseket, és ha akármely úton ezen első czéljokban boldogúlhattak, a' Nemzet tökéllet es elenyészése is magától elkövetkezett.

„Ha valamelly Országot, Nemzetet ollyan egésszen magában megálhatónak, hogy a' mások segedelmére éppen ne szorúlhasson, lehetne képzelni; úgy annak a' Culturára, a' Nyelv palléro zására vagy semmi szüksége sem volna, vagy leg-

alább a' mások segedelme nélkül, tulajdon erejével is az ebbéli virágzás legfőbb poltzára felhághatna: de mivel a' mai újjabb Politika, a' kereskedés, a' Nemzetek külömböző szükségeik, 's ezeknek minden részről meg nem felelhető Termékenysége akármelly egyes tartománynak is, azt következteti, hogy egy Ország is a' másik nélkül meg nem állhat; azért igaznak marad az is, hogy akarmelly Nemzet magát másképp ki nem pallérozhatja, hanem ha a' hasznos idegen Culturát elfogadván, anyai nyelvét is az idegen akár élők, akár holtak módjára pallérozza. Ezek szerént az idegen Culturának eleitől fogva nem igen volt állandó lakhelye, mert hogy a' homályos, 's bizonytalan régiségen fellül ne menjek, a' régi Chaldaeusok, Phoenicziaiak, 's Aegyiptombeliek a' Tudományos Culturát általadták a' Görögöknek, a' Görögök a' Rómaiaknak, 's ezektől költsönözték azután a' több Európai nemzetek is; valamint a' külömböző nyelvek kimivelése is egészlen ezen a' példavétel nyomán ment.

„Valóban tölünk is nem kis hiba, 's tsak nem balgatagság volna Culturánk, 's anyai nyelvünk tökélletesítését úgy kívánni eszközölni, hogy az idegeneket vak buzgóságból megvessük; sőt inkább tsináljuk azt, hogy a' bennünket megelőzött Nemzeteket mind addig nyomba kövessük, az ő általok terjesztett világosságot mindaddig egész készséggel fogadjuk el; a' mig, óh kedves álmodozás! megfordúlván a' koczka, végre mink lehessünk nékiek követésre méltó példáik. Valamint pedig egyfelől ez a' gondolat azoknál a' számos régi Törvényeinknél fogva, mellyekben a' Jövevényeknek nyájas elfogadása szorossan parantsoltatik, nagy érdemű Eleinknél soha idegen nem lehetett; úgy más felől ha a' Nemzetünknek I-sö Mátyás Király idejében való virágzásának o-

kait keressük, azokat alkalmasint abban találjuk fel, hogy az ő udvara a' Külföldi Tudósoknak, szép mesterségeket üzőknek menedék helye lévén, ennél fogva a' Nemzeti pallérozás is, Hazánk minden akkori lakossaira kiterjedett. Kedves Nemzetünknek be fényes, be elfelejthetetlen ideje volt ez, mert a' Régiség kezünk között lévő maradvánnyaiból azt is alkalmasint meglehet mutatni, hogy az igaz Cultura azon időben a' több Európai Nemzetekhez is nagyobb részében Hazánkból ment által.

„Most láttatik újra tsillámlani az a' szerentsés idő pont, a' melyben ha az előttünk kinyílt úton tovább is futni meg nem szűnünk, e' részben is a' Mátyás Király fényes Epochája közünkbe vissza térhet. Ha az utóbbi 20—30 esztendőket veszszük is tsak fel, úgy látszik, hogy e' mi szegény Magyar Nemzetünk a' Tudományok, 's anyai nyelve kimívelésére nézve, mintegy belső buzgó forrásában vagyon; úgy tetszik, mintha a' fegyver zörgéshez eddig szokott Magyarjaink egy része, már most nyughatatlan, 's vértől párázzó pallosát a' tsendességben gyönyörködő iró tollal fel kivánná tserélni; úgy tapasztalhatjuk, mintha a' Musák e' mi Nemzetünkre mosolygóbb szemekkel tekintenének; úgy érezhetjük, mintha a' Tudományok nem szégyenlenének, sőt érdemet is keresnének abban, ha nem tsak fordításokban hanem Eredeti Munkákban is e' mi Magyar nyelvünket magokra öltözgethetik. Mintegy virágozni kezdenek köztünk a' Tudományok, 's Anyai nyelvünk tökélletesittetni azólta, miólta az idegen Culturától 's nyelvektől nem irtózván, azokat a' véget, hogy honnyi Musáinkat tökelletesitsük, két kézzel elfogadjuk. Mivel pedig Jobbágyai igaz boldogságát szüntelen érzékeny Atyai szivén hordozó Felséges Királyunk alatt (a' kinek számta-

len jótéteményeit valamint mi, elég buzgó hálá-datos Jobbágyi tisztelettel meg nem köszönhetjük, úgy halhatatlan emlékezetét, még a' legkésőbb maradék is illendőleg nem fogja tudni áldani) élnünk szerentsénk vagyon; minden Nemzeti fáradozásaink kívánt czéljokhoz Óriási lépésekkel sietnek. Boldog Nemzet az, a' melly egy illyen az Isteni gondviselés által igazgatása alá bizott népek elömenetelén, minden igyekezetével törekedő Fejedelem szárnyai alatt tsendesen éldegélhet; mi pedig Magyarok annyival boldogabbak vagyunk, hogy Felséges Urunk a' maga tulajdon Testvérét elöljáróinknak által engedvén, mintegy szószóllónknál fogva sorsunkat Királyi szivéhez még jobban kaptsolja.

„E' mi szeretett Nádor Ispányunk (a' kinek személyét Excellentiád, mint a' Tudományokat szerető, mivelő, oltalmazó Hazánk Tsillaga, ez alkalmatossággal a' legigazabb jussal viseli, fáradhatatlan munkásságának (hogy tsak Ő Tsászári Felséges Herczegségének a' Musáinkra terjedett érdemeinek valóságát ez úttal említsem) köszönhetjük; hogy ebben a' Magyar Irásokkal, 's Ritkaságokkal diszeskedő, 's az idegen Nemzetek irígységét nem sokára magára húzható Muzeumban gyülhettünk egyben, az ő jó peldájának, az ő fáradhatatlan igyekezetének tulajdoníthatjuk, hogy nem tsak Tudóssaink, hanem apolgató Mecaenassaink is, a' kik között a' Marczibányok, mint első rendű Tsillagok mindenkor tündökölni fognak, szemlátomást szaporodnak; az ő bölts elintézésének következése ezen Érdemes Deputatiónak eddig való munkálódása, 's az ezutánni a' Magyar Literaturára való befolyhatása. Én pedig, ha rólam is valami említést tehetek, az Ő Tsász. Kir. Herczegségének sokkal érdemem felett, minden alkalmatosságokkal hozzám mutatott kegyel-

mének köszönhetem, hogy ezen, mind nagyon Érdemes Tagokból álló Deputatiónak méltatlan Elölülőjének kineveztettem, melly megtiszteltetésem valamint egyfelől arra, hogy Túdós Társaim mélly bélátásokkal gyenge tehetségemet egyesítvén, a' Magyar Literaturát minden erővel elömozditsam, fel fog buzditani; úgy más felől, ha e' részről kedves Hazámnak akármelly kis mértékben is hasznos lehetek, minden ebbéli fáradozásaim eléggé meg lesznek jutalmaztatva.

„Méltóztatott Excellentziád, a' kinek mind a' Haza, mind a' Tudományok eránt való számos érdemeit ki ne érezné? ide való küldetésének tzélját előnkben terjeszteni, szabad légyen tehát nékem leg először is ezen hozzánk mutatott kegyességét, mind ezen fényes Gyülekezet, mind pedig a' Deputatió részéről további kegyelmében való ajánlásunk mellett alázatossan megköszönni; azután pedig azon esedezni, hogy valamint legmélyebb köszönő tiszteletünket, annak a' mi szeretett Nádor Ispányunknak alázatossan bémutatni; úgy Ő Tsász. Kir. Herczegségét arrol bizonyossá tenni méltózotasson, hogy az ápolgatásai között gyümöltsöket hozni kezdő Magyar Musák is, a' több Házafiak példájára, az ő megvigasztaltatásáért, 's jövendőbeli boldogsága minden megszakadás nélkül fólyhatásáért, a' legbuzgóbb sóhajtásaikat, annak a' Mindenek Urának színe eleibe, a' ki ha keserűséggel meglátogat is bennünket, de maga módján tökélletesen meg is tud vigasztalni, szakadatlanul felbotsátani, el nem múlatjuk.

Hogy azomban ez az egész fényes Gyülekezet, a' kinek illy szép számmal való megjelenése által lett tiszteltetésünket, a' legháladatossabb szívvel fogadni, 's megköszönni, szoros, de egyszersmind kedves kötelességemnek esmérem, egy-

be kérettetése czélját minden környülállásaival együtt voltaképpen megérthesse; méltóztasson Excellentiád nékem megengedni, hogy előbb Jegyző Könyvünknek, a' mostani alkalmatosságot tárgyazó Részeit, és Felséges Nádor Ispányunknak aztat helyben hagyó, hozzám intézett Levelét elolvastathassam; azután pedig azon két Nagy Érdemü Tudósokat, a' kik ítéletünk szerént az elfelejthetetlen emlékezetü, 's igaz Magyar vérrel buzgó Marczibányok Fundatiójából az 1815. 's 1816. Esztendőkre kiszabott Praemiumokat megérdemlették; jutalmok elvétele véget Excellentiád eleibe egész alázatos tisztelettel állítsam." —

Ekkor felolvastatott a' Deputátiónak *) véleménye, hogy

1) „1815-ik esztendőre Tek. Tud. Kis-Szántói Pethe Ferencz Úrnak, a' Nemzeti Gazda; Pallérozott Mezei Gazda; a' Magyar Mathesis, 's több hasznos munkák Szerzőjének ezen könyve: „Természet-Historia, és Mesterség Tudomány. Készítette Kis-Szántói Pethe Ferentz, kiadta a' Nemzeti-Gazda Hivatal Bétsben 1815."

2) „1816-ik esztendőre Tisztelendő Tudós Virág Benedek Úrnak, egykor a' Paulinusok Rendje Szerzetesének, most Fehérvári Püspökség Papjának, a' Magyar Minerva III-ik része; a' Thalia; Euridice; Horatius Levelei, 's egyéb derék munkák Serzőjének ezen historiai könyve:

*) A' Deputátio ezen Urakból állott: Méltóság. Gróf Teleky László Előülő. — A' Ns. Vármegye részéről: Mélt. Báró Prónay Sándor Kir. Kamarás Úr; Ts. Szentkirályi László Vice Ispány; Ts. Jankovics Miklós, Glosius Dániel, Georch Illés, Stettner Máté; Kovacsics Márton, Schedius Lajos Assessor Urak, és Fejérvári Józef V. Not. Ur mint Actuarius. — A' M. N. Muzeum részéről Kir. Tanátsos Miller Jakab Ferdin. Director, és Horvát István Gondviselő Ur. — A' Ns. Familia részéről Marczibányi János Ur Csanád Vármegyei Fő Jegyző.

„Magyar Századok, írta Virág Benedek, Székes Fej.megyéb. Áldozó Pap néhai Királyi Professzor. Budán a' Kir. Univ. betüivel. 1816.

Legérdemesebbeknek találtattak. Felolvastatott továbbá Ő Tsászári Fő Herczegségének ezen Véleményt helybenhagyó kegyelmes Levele, melly után Gróf Teleki Ő Nagysága elővezeté az Érdemes Tudósokat, kikhez Nagy Méltóságú Ürményi Jos. Ország Bírája Ő Excja e'képen szóllott:

„Tudomány kedvellés, és hazafiúság birta az Urakat tudós munkálkodásokra. Mind a' kettő legnemesseb ösztön az érdem szerzésre. Vegyék azomban ma a' köz hálaadást; és a' Hazánkban virágzó Nemes Marczibányi Familiának jutalomadását is, 's emlékezzenek arra mindenkor, hogy az illyen megtiszteltetés mind az Urakra, mind a' többi Hazai Tudósokra nézve a' legditsőbb Érdem koszorú. Újj szorgalommal folytassák ezután is Tudós fáradozásaikat, és ditsőitsék tudományos oldalról is a' Nemzeti méltóságot, mellynek felemelésére a' Hazai-nyelv egyik leghathatóssab eszköz. Részemről kimagyarázhatatlanúl örvendek, hogy az Urak által szerzett érdemnek Nádor Ispányunk Ő Tsászári Királyi Herczegsége képében hirdetője, és jutalmazója lehettem."

Hazafiúi örömmel eltölt szíve a' két Érdemesnek, kik közül Tiszt. Virág Benedek Úr fontos rövidséggel igy szólla:

„Nágy Méltóságú Nádor-Ispányi Biztos Úr, Kegyelmes Uram!

„Első 's fő kérésünk: Méltóztassék Excellentiád a' Tsászári Királyi Fő Herczegnek, tisztelt Nádor Ispányunknak, és a' Marczibányi fényes Familiának háladó szivünkért szóllani. A' nagy jó-

jótéteményért mi kitsinyek buzgón szólhatunk, de méltóképpen nem. Ezután is, tehetségünk szerént, munkás Hazafiak lészünk. Szent dolog a' Hazáért fáradni; Isten éltesse Excellentiádat."

Követte Ts. Kis Szántói Pethe Ferencz Úr ezen beszéddel:

Nagy Méltóságú Ország-Birája, Nádor-Ispányi Biztos, és Elől-ülő Úr, Kegyelmes Uram!

„Legfőbb kötelességemnek érzem, Tsászári Királyi Fő Herczeg Nádor Ispány Urunknak Nemes Nemzetünk ditsősségét nyilván kifejező Atyai gondoskodásáért, — melly szerént Ő Tsászári Királyi Fő Herczegsége ezen örök emlékezetben maradandó napot, méltóztatott a' háladatos Magyar Nemzetnek legérzékenyebb szívvel szentelni, — legtisztább háladatosságomat az igazság, 's Haza szent oltáránál, Excellentiád kegyes kezeibe alázatossan letenni. Vajha ezen igaz Atyai szeretetet lehetséges volna egy erőtelen, és a' Hazafiúi buzgóságtol szinte megrészegedett Magyarnak érdem szerént meghálálni!!

Nemzetünk egyik Ditsősségének esmérem ez úttal azt is, hogy ezen elfelejthetetlen Magyar Napnak, Hazánk, 's Nemzetünk egyik legtündöklőbb Nestora rendeltetett felszentelő Papjává.

Nem kezdem el a' Magyar Nyelv egyéb Pártfogóinak betses rendét elöszámlálni, melly úgy látszik vetekedve szaporodik. Tsupán tsak egy Nemes Familiának köztünk tündöklő Lelkét botsátom még ez úttal háladatoss szívvel az érdemlett ditsősség könnyű szárnyaira: a' Marczibányi Nagy Nevet adom szájról szájra Magyar szivbe! — azt a' Nevet, melly még túl a' sironn is fényleni fog, az élő Magyar Nemzet háladatos Társaságában.

„Örök emlékezetre méltó Nemes Familia! — A' sors legelső fejér koczkája — az én részemre esett; azért a' kinél a' Te jutalom tételed, édes Hazánk részéről legelső zsenge, kétszeressen legelső zsenge. Haszontalan Hazafinak tartom magamat: mert a' mit kellett tselekednem azt tettem; a' betsület és haza szeretet nyomdokit igyekeztem követni, magamat semmibe számlálván. — A' Te megmérhetetlen időkig látó Nemzeti ditsösségedet hirdetem Nemes Lelked nagy tettéért, mellyel jó Nemzetünkhöz viseltettél, 's viseltetik a' te Porod mind addig, még a' Magyar földön Tudomány, és megvilágosodott elme virágzik.

Édes Magyar Hazám! — Elfelejthetetlen marad nálam, 's halhatatlan leszsz tovább első tsekély tetteimben, kevés tudományommal való kegyes megelégedésed! — mellynek édes érzése, olly méjjen hatotta meg háladatos szívemet, hogy ez az érzékeny hazafit édesdeden ketsegtető hazai megtiszteltetés más idegenféle megtiszteltetéseket tsak nem kész kiirtani a' Háládatosságnak álhatatossan áldozó emlékezetemből. — Tsak azt bánom, hogy az idő rövid szabása ellent áll mejjembe szorult buzgóságom özönének!

Éljen ditsösségesen Felséges jó Királyunk! a' kinek édes Atyai szárnyai alatt; — éljen szeretett Nádor Ispányunk! a' kinek meghálálhatatlan munkássága mellett; — éljenek Hazánk bölts Nagyai, Túdóssai, hozzám hasonló kitsinnyei! a' kik között haszonra élt, haszonra holt Magyarok támadtak. — Éljenek, a' kik az Anya nyelvre, 's ezen irt Tudományokra, mind életekben, mind halálokban — Marczibányiak! — Éljen mától fogva örök időkig, a' Magyar Nyelven írt Tudományok Pártfogóinak díszekre Mecenas

név helyett ez a' Magyar Mecenasi palástra méltó Név: — Marczibányi! — Éljen!
Marczibányi atavis editus Hungaris,
Nostrum delicium, et dulce decus meum!"

Felolvastattak továbbá azon Kérdések, mellyek Ő Tsász. Kir. Fő Hgségének helybenhagyásával a' 15, 16, 17-ik esztendőkre határoztattak, azon 4-ik kérdéssel együtt, mellyet Mélt. Gr. Teleky László Ő Nga újabb jeles például hozzájok kaptsolt. (Ezen Jutalom Kérdések a' Tudom. Gyűjtemény 1818 Első kötetében már előadattak).

Berekeszté az Ünnepet a' M. N. Museumnak Igazgatója Kir. Tanátsos Brassoi Miller Ferd. Jakab Úr a' következő fontos, és ékes Beszéddel:

„Megtekintvén ezen jeles Fő Méltóságokkal tündöklő Gyülekezetet, el nem nyomhatom szívemben fellobbanó érzékenységemnek kinyilatkoztatását.

Ma legelőször a' Felsőség engedelmével, vagy inkább parantsolatjából, e' helyen öszvegyülni, és az Hazánk Tudományos Történeteiben ekkoráig nem olvasott Nemzet Ünnepet tartani, szerentsénk vala, midőn Anyai Nyelvünk fenntartásának a' mai Ünneplés által talp-kövét vetettük, a' mellyre a' Nemes Marczibányi Háznak nagy lelkűsége, bőkezűsége, és hazafisága örvendetes alkalmatosságot nyujtott.

E' Nemes Szerzésnek, és tisztes fundálásnak szép következéseit leginkább az érzi, a' kinek szivében megrögzött czél, a' Királynak, és Hazának vagyonjából is némely részt készséggel feláldozni, elméjének tehetsége szerént, a' köz boldogságot elömozditani, a' honnyi Tudományokat gyarapitani, Túdós munkák által Polgár társait anyai nyelven oktattatni, és haza szeretetre felgerjeszteni. Az Anyai nyelv az Haza

szeretettől elosztozatlan, vele együtt jár, és szorossan öszvekaptsoltatott.

„Melly észrevételt már a' XVI-ik Században I sö Ferdinánd Római Tsászár, és Magyarok Királya böltsen megfontolván 1527-ik esztenbőben Jul. 17-én költ levelében a' Magyar Nyelvnek öregbítését szentül megigérte volt. De a' két száz esztendeig, és tovább tartott belső, és külső háborúknak, és zenebonáknak viszontagságai, meghátráltatták jó Fejedelmeinket ennek az igéretnek bétellyesitésétől.

„Ugyan nem kellett e a' dolognak úgy történnie? t, i. hogy előbb megesmernénk, a' Deák, Görög, Német, Franczia, Olasz, és Angliai Nyelveknek tulajdonságaikat, és tsak később ezektől költsönöznénk azt, a' mi a' magunk nyelve tsinosítására illendőnek lenni ítéltetik. — Ezek a' pallérozott nyelvek valamint minden nemzeteknél közössek, úgy nálunk sem idegenek. — Ugyan ezeknek túdása, egy üdőtől fogva nálunk is sok nevezetes Irókat szült, kik Magyar köntösbe öltöztették több külső Országi nagy Embereknek munkáikat.

„Tudjuk meg a' jelenlévő két mostanában tisztelt Túdós férfiaktól, minö hasznát vették légyen, a' Német, Franczia, és Deák nyelvek tanúlásának, midön az egyik Természet Históriával, és Mezei Gazdaságbeli Chemiával, a' másik Magyar Századokkal, és Horatius fordításával, a' Magyar Olvasó községnek kedveskedett? — Szükséges, igen szükséges a' külső Nemzeteknek Nyelveikkel barátkozni, ha édes Hazánknak Irásainkal használni kívánunk.

Távol légyen tölünk az a' vadság, melly XI-ik Lajos Országlása alatt a' Franciáknál dühösködött, midön szégyennek tartatott Deákul szóllani vagy írni. — Jusson eszünkben I-sö Má-

tyás Királyunk, és I-sö Leopold, a' kinek öseinkel a' Deákot, Maria Theresia pedig és II-dik Jósef, a' Franczia Olasz, és Német nyelvekket velünk kedveltetni méltóztattak, hogy igy elkészülve Felséges Uralkodónknak, I-sö Ferenczneк mostani tsendes országlása alatt a' Magyar is a' pallérozott Europai nemzetek között, érdemes helyet magának méltán tulajdonithatna, és igasággal el is foglalhatna.

A' külsö nyelvekkel megesmérkedve, elértük az óhajtott üdö pontot, mellyben Magyarul irni, és beszélni nem tsak megengedtetik, hanem több Törvényes Czikkelyek által parantsoltatik is, söt gyalázatnak tartatik Magyar névvel büszkélkedni, és Magyarul nem tudni.

Felséges Tsászári és Királyi Udvarunk bölts rendelésének kell megköszönnünk, hogy a' gyenge Oskolabeli ifjúság magyarul tanittatik, a' fö Oskolákban Magyar nyelvtanitó Székek felállittatnak, még az Országunkon kivül is a' Bétsi Fö Oskolának, és az Ujvidéki Katona Nevelö Háznak Magyar Nyelvtanitók adattattak, a' Ns. Vármegyéknél a' közönséges dolgok, és Pörök magyarul folynak, a' Tisztbeli Levelezés, a' Királyi Helytartó Tanátsal, 's egyéb Kórmányszékekkel szorgalmatossan magyarul tartatik, a' Nemzeti Játszószinnek felemeltetése megerösittetett, és több efféle nyelv gyakorlások megújjittattak. Innet következik, hogy a' Könyvházak több újj fordításokkal ékesittetnek, napról napra a' Magyar Iróknak száma szaporodik, és hogy az érdemesek jutalmaztatnak is.

„Valamint a' nyelvünk elömenetelére tett szereket a' Felséges Uralkodó Austriai Ház kegyelmességének örökös háládással köszönni tartozunk, úgy a' mai napnak udvariságától kiki tanu bizonyságot vehet, hogy az Hazánk nyelve

leghathatóssabb pártfogást talált Felséges Apostoli Királyunknál, és Felséges Fő Herczegeinknél, kikre az első Királyainkról rokonság által az Árpád vére szállott, bennek el nem aludt, most is fórr, és hogy elolthatatlan, elegendőképpen megmutatja Ferdinánd Tsászári Királyi Korona Fő Herczegnek, a' Magyar nyelv tanúlásban, minden reménységet fellül haladó szorgalmatossága, Ferencz Mutinai örökössének, és Vitéz Ferdinánd Királyi Herczegnek tiszta Magyar szóllása. —

„Mit mondjak Felséges Jósef Fő Herczegnek, kedves Nádor Ispányunknak, a' Magyar Nemzethez több izben megbizonyított hajlandóságáról, Hazánk diszére, hírére, és javára czelozó igyekezeteiről, honnyi nyelvünk gyarapítására törekedő magos, ditső, és felséges gondolatairól? Az ő mély látása egybekötve az örökké fennmaradandó emlékezetű Gróf Széchényi Ferentznek hazafiúi áldozatjával, egy alkotmányt szerzett, melly a' maga kezdetén már egész Europában nevezetesnek tartatik.

Itten ugyan valami tágos mező forog szemem előtt, de Kegyelmes Fő Herczegemnek nagy lelkűsége azon keresztül futni tartóztat. — Ha előadható Beszédemnek tárgyait elhalgatom is, mindazonáltal a' józan reménység, melly meg nem tsalhat, engemet táplál; hogy ezt a' Nemzeti Intézetet, noha még némellyek azt tsak valami mellékségnek nézik is, a' késő maradék szorgalmatosságunk által reájok háritott boldogságoknak mint egy kútfejét tekinteni, és ezen a' helyen ma esett összejövetelünket tisztelni fogják. Az igaz Magyar szívnek buzgóságától, jó indúlatjától, és Haza szeretetétől függ e' mai Gyülekezetünknek számos, és sok esztendeig lejendő díszes visszafordúlása.

„Azomban mindnyájunknak különös örömére szolgál, hogy Felséges Nádor Ispányunk ezen hazafiságos rendtartásnak végbevitelére, a' maga képviselését Excellentziádra bizni méltóztatott, kinek személyében régtől fogva az Ország a' Magyar Musáknak, és a' Nemes Ifjuság nevelésének Barátját, Pártfogóját, és Elintézőjét esméri, és tiszteli.

„Mi elfelejthetetlen tartozással hálájuk Excellentziádnak ezen fáradságát, a' mellyet szives készséggel ma magára vállalni méltóztatott, és egyszersmind esedezünk, hogy a' mi mélly háladatosságunkat, e' Nemzeti első Ünneplésnek fényes méltóságáért Nádor Ispány Ő Tsászári Fő Herczegségének hathatós ékesszóllásával bejelenteni méltóztassék.

„Ha szabad alkalmatossággal élni, én is részemről Excellentziádnak nyilván megköszönöm, hozzám ifjabb esztendeimtől fogva viseltetett szivességét, mellyel a' Magyar Literaturának minden Tárgyait velem annyira megkedveltette, hogy a' mi voltam, és a' mi vagyok, egyedül Excellentziádnak tulajdonitom, és köszönöm.

De el nem halgathatom tiszteletünket, mellyel Méltóságos Gróf Teleky László hoz Ő Nagyságához, mint a' Nádor Ispány Ő Tsászári Királyi Fő Herczegségétől kirendelt Deputatiónak Elölülőjéhez viseltetünk. — Különös megilletődéssel emliti, minden Hazáját, és Nemzeti nyelvét szerető Polgár, a' Teleky Nevet. A' Teleky Mihályok, Josefek, Sámuelek, Domokosok, a' Nemzeti nyelvnek fényes Tsillagai valának; kiket Méltóságod követvén esdeklett túdós Könyvében a' Nemzeti nyelv ügyéért az egész Haza előtt. — Esdeklésének kivánt foganatját látta ma e' fenyes Gyülekezetben, és ugyan a' Nemzeti Muzeum Epületében. — Örülhet Méltóságod, de

örülünk miis mindnyájan, kik Elölülése alatt részt vettünk, e' két Tudós Hazánkfia Munkáinak megítélésében. — Vegye Méltóságod köszönetünket olly megilletődéssel, millyennel mi azt Méltóságod elébe terjesztjük.

„Köszönöm végre Méltóságtoknak, Nagyságtoknak, Kegyelmeteknek is, hogy magokat közünkbe megalázni, ezen Tudományos Ünneplésben részesülni, a' két érdemes Hazánkfiait személyesen megtisztelni, és távol lévő Magyar Tudósainkat a' Magyar nyelvnek pallérozására felserkenteni méltóztattak.

„Kiki tudom meggyőződve vagyon, hogy a' Tudományoknak elömenetele a' nyilvánságos tisztelettől függ, és hogy a' nyelvünk gyarapitása, tsak az Ország Nagygyainak pártfogások által reménylhető. — Midőn leghathatóssabb Pártfogót a' Magyar Musák Felséges Nádor Ispányunkban találtak; nints egyéb hátra, mint sem hogy igaz szívvel, és lélekkel Ő Tsászári Királyi Herczegségének minden vigasztalást óhajtsunk, és kivánjuk, hogy Hazánknak diszére, és javára, sokáig, legnagyobb boldogságban éljen!

Ezen beszéd befejezte az ünnepi pompát, mellynek végével Felséges Uralkodónknak, és Ő Tsászári Fő Hgségének a' Nándor Ispánnak nevére sokszorozott Éljen! kiáltások zengettek. De kiváltképen kinyilatkoztatta magát a' Nemzeti érzés az által, hogy minden jelen lévő Fő Uraságok Ő Excellentiájának az Ország Bírájának ezen hazafiui fáradozását fejenként megköszönték, és a' két megjutalmaztatott Tudósok eránt tiszteleteket, és örvendezéseket kijelentették. Egy szóval elmondhatni, hogy a' számos gyülekezetben nem volt senki, a'ki belső szivbeli megindulás nélkül hagyta volna el a' palotát.

Igy tehát ezen Nemzeti ünnep példa lészen a' Gazdagoknak, hogy javaiknak egy részét a' Haza boldogítására szenteljék; minthogy igy magoknak maradandó ditsősséget, más Hazafiaknak pedig igaz örömet szerezhetnek. Példa lészen a' Tudósoknak, hogy ámbár egy ideig hazafiui fáradozásaiknak hasznát nem látják, munkások lenni meg ne szünjenek, hanem bízzanak a' Nemzet nagy lelkűségében, melly utóbb is az ő érdemeiket megtiszteli, megjutalmazza. Példa lészen a' Nemzeti Magyar Muzeum Intézetének, melly már most illy szép fundatióval gyarapodván méltán reménylheti, hogy idővel több hazafiui áldozatok olly helyheztetésbe teszik, hogy a' Nemzeti Culturára még hathatósabban munkálkodhassék.

Magyarok Istene! a' ki Attilának vitéz maradékait ezen szép hazának birtokába helyheztetted; a' ki ditső Nemzetünket ezen gazdag örökségben, annyi külömböző Népségek között, annyi ellenséges törekedések ellen, a' világ tsudájára, már Ezer esztendők óta, mint Uralkodó Nemzetet, megtartottad; tartsd meg tovább is munkádat, és ezen nemes lelkü Nemzet' Maradékait serkentsed ditső Eleiknek példáira. Büszkén nevezzék ők a' Magyar nevet, és arra magokat hazafiui tettek által tegyék érdemesekké. Óvják magokat az elfajúlástól, és a' Magyar nyelvet, 's öltözetet betsülvén, egyedül a' Magyar Törvények által reményljék boldogulásokat. Ditsöitsék a' Magyar Nemzetet, 's emlékezzenek meg, hogy a'mit most a' Nemes Marczibányi familia tett a' tudományokra és nyelvre nézve, az minden igaz Hazafinak elmulhatatlan kötelessége. —

Kultsár István
a' Hazai Tudositások Szerzője.

3.

Mathematikai Kérdés.

Az öszvefoglalt mozdúlás' Törvényeinek valósága mellett, valamelly közép ponti erők által nógattatott mozdúlóban a' vezeték fentő rajzol e le az idővel tökélletesen egyarányosságú udvarokat?

A' Newton Systemájának ezen nevezetes talpkövét illy okoskodással szokás megerösíteni: Légyen az I. Kép. két véghetetlen kis időbeli mozdúlás; az elsőben az AB. és AD eröktől mozdíttatván a' mozduló bényargallya az EBAD közarányúnak közép hoszszát az AEt: ha itt megszünne a' közép pontra tartó erő, a' második időszakaszban bizonyosan az EF tér hoszszat nyargalná bé; de mivel meg nem szün: légyen ebben az időpontban a' közép pont felé tartó erő EH, az EF a' hagyító erőt fogja képzelni, és így ezektől nógattatván a' mozdúló az EHFG. köz-arányúnak közép hoszszán EG. fog által futni. Ez így lévén a' vezető-fentő az első időcskében az ACE udvarokat rajzolja le, a' másodikban az ECG. udvart. Ha ezek egyenlők, kétségen kivül van az elétételnek igazsága; már pedig úgy van a' dolog: mert, megbizonyítás végett vonattassék CF linea, az ACE, ECF, és ECG. három szegletüek egyenlők ACE = ECF-vel: mert CE mind egyiknek a' magossága, AE pedig = EF-el; tovább az ECF, és ECG. három szegletüeknek az EC. a' közönséges talpok, CH pedig a' magosságjok: tehát való, hogy ECF = ECG-vel; de az ECF = ACE három szegletüvel is, tehát ez

is az ECG-vel egyenlő; de ezeknek az udvara az időtől egy arányos, tehát a' vezeték fentő az idővel egy arányos udvarokat rajzol le.

Légyen a' dolog akárhogy másokra való nézve, vélekedésem szerént ezen állításnak megbizonyitása hibás: mert felteszi azt, hogy a' mozdúló A, melly a' közép pont felé állandóan tartó AD, és a' hagyitó AB erők által nógattatik, szükség képpen az ADEB köz-arányúnak közép hoszán AE fut le; hogy pedig azt állítani nem lehet, a' következendőkből világosan kitetszik; Ha az illyetén mozdúlónak AB, és AD erők által nógattatván, valóban az emlitett közép hoszán szükség lefutni, úgy nem gondolhatunk olly pontot az egész köz arány közép hoszszába, mellyen kis ideig a' mozdúló nem helyheztetne. — Lefutván tehát a' mozdúló a' közarány közép hoszszának Ax részén, aztat helyheztetnek lenni gondoljuk az x ponton. Feltévén ezt mondom: hogy azon két erőtől nógatott mozdúló elkezdett útját tovább is folytathassa, és igy az AEnek hátra lévő xE részén lefuthasson, szükséges, hogy azon erők, mellyek a' mozdúlót tovább nógatják, arányzásokra való nézve egyarányúak legyenek az AB, és AD erőkkel, az az: szükség képen érezni kell a' mozdúlónak mind az ADval egy arányú Xn erőt úgy, hogy ha megszünne a' másik erő, a' mozdúló azonnal sietne az ADvel egy arányú xn úton; mind pedig az AB-vel egy arányú xz erőt szinte úgy, hogy ha az xn erő megszünne, sietne az AB-vel egyarányú xz úton. — Hogy tehát az x pontról E pontra juthasson a' mozdóló xE úton; vagy szükséges az, a' mit mondottam, vagy pedig az öszvefoglalt mozdúlásnak Törvényei elrontatnak, a' mi a' feltétellel ellenkezik. Már pedig hogy a' szükséges feltételek itten nem találtatnak, az nyilván való: mert

ha az x ponton eltörültetik az xz erő (ha p. o. a' mozdúló A, AD nógatást kapván az ADEB lappal egyetemben AB szerént sürgettetik mind addig, míg az AD oldal xn vonással egybe jön, 's ekkor megálittatik) úgy a' mozdúló nem xn, hanem inkább más xC úton fut le, mivel a' tétel szerént a' mozdúló állandóan a' közép pont felé siet; ha pedig ezen C pont felé sietö erőnek arányzása az xn-röl letér, akkor, midőn az xz erő nyugszik, ugyan azon letérését folytatni fogja, ha szintén hozzá járúl is az xz erő; és pedig annyival észrevehetőbben, mennél jobban közelget a' mozdúló az E ponthoz. Nintsenek tehát jelen valóban azon feltételek, mellyek megkivántatnak arra, hogy a' mozdúló A, x pontról E pontra AE úton nógatódjék, így pedig a' feltett is lehetetlen. — Következésképpen ha a' mozdúló egészen az x pontig le nem tért is a' köz-arány' közép hoszszáról, legalább azon alól az E pontig xE szerént nem futhat. — Azonban szorosan véve ez az említett erők által nógattatott mozdúló az AE-nak arányzása szerént még tsak x pontig se futhat; mert innen következnék, hogy az AD erő valami kis ideig egyarányúságát megtartotta, a' mit a' C felé való álhatatos sietéssel meg nem lehet egyeztetni. — És az eddig mondattak elegendők a' kérdésre adott feleletnek bébizonyítására. Nem lesz mindazonáltal hasztalan meghatározni, valyon hol lesz a' mozdúló a' felvett időnek elfolyása után helyheztetve? és mitsoda távúlságra futott?

Ezekre való nézve azt mondom: hogy a' mozdúlót a' felvett időnek elfolyása után szükség keresni az AE köz hoszszán kivül, és pedig valamennyivel alább nyomva; végre: bényargalja az Aot, melly rövidebb mint AE.

Az első nyilván való a' mondattakból. A' második, és harmadik bizonyos onnan, mivel az a' szeglet, melly alatt egybejönnek a' mozdító erők, a' mozdúlás' kezdetétől egész végig nevekedik; hogy pedig e' szerént a' közarány' közhoszsza mind alább nyomúl, mind pedig rövidebb lesz: az öszvefoglalt mozdúlás' Törvényeiből igaznak tartjuk.

Következés. Valahányszor tehát bizonyos az, hogy a' mozdúló egy valamelly pont körűl nógatódik úgy: hogy a' vezetők-fentő az idővel tökélletesen egyarányú udvarokat rajzol le, mind annyiszor lehet következtetni: hogy az illyetén mozdúlás nem tsupán a' nevezett pont felé való sietéstől, és a' hagyító erőtől származik.

Ha valaki mind az időt, mind az erőt, vagy inkább a' távúlságot véghetetlen kitsinynek lenni állítván; a' heányosságot észre vehetetlennek mondaná, velem nem ellenkeznék: mert itten szó vagyon a' tökélletes értékről, mellybe az ollyatén véghetetlen kitsinység változást nem okozhat.

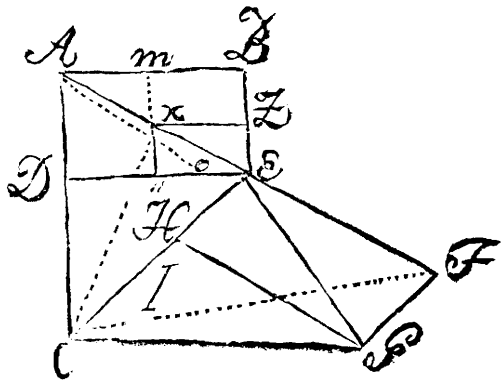

4.

Észrevételek némelly új szók felől. *)

A' nyelvbeli újítások eránt támadott harcz, melly a' Publicum' egy részét nevetségre, a' másikát pedig méltó bosszonkodásra kísztette, még mindég foly, noha nem olly dühhel többé, mint az első elkeseredés' hevében. Más mívelt Nemzetek' példájiból tudhatjuk, hogy a' pálmát bizonyosan a' Neologok nyerendik-el, 's Hazánk' Géniusza már is hajlandónak látszik a' józanabb részt azzal megtisztelni; de hány magahitt hívatlan fog még megostoroztatni, hogy profanáló kezeivel a' legszentebb hímvarráshoz a) nyúlni nem rettegett?

Mi csak azon új szók közül kívánunk itt némellyeket vizsgálat alá venni, mellyeket nyelvünk' ama koszorús Bajnoka szerzett, ki magát örökké, 's egészen a' Grátziák' súgallatitól szokta felfüggeszteni.

Enyhe. Lenis. Mitis. Mild. Gelind. Igen kedves élavúlt szó, mellyből épen úgy lett enyhül, mint a' lomhából, lomhúl; renyhéből, renyhül, 's a' t.

Féltékeny. Zelotypus. Eiferſüchtig. Színte ollyan jó szó, mint félékeny, ömlékeny, hajlékony, 's a' t.

Gyengéd. Tener. Zart. Lett a' gyengéded szóból, mellynek határozója: gyengéde-

*) Tartozik a' Redactió jelentését megújjitani, hogy ő mind azokat, mellyeket közöl, feddhetetleneknek nem tartya, hanem Tudós Hazánkfiainak saját tekéntetit terjeszti elő köz megitéltetésök végett.

a) Méltán élünk ezen kifejezéssel: mert mi egyéb a' hazai nyelv, mint olly szőnyeg, mellyre a' Nemzetnek minden isméretei kivannak himezve? Ez az idea ugyan nem egészen új; de azért emlitetik, hogy közönségesebb légyen.

den örökké azt jelentette: tenere, zärtliche. Úgy látszik, hogy a' magánhangzón végződő mássalérthetőknél a' ded kicsinyítő d-vel cserél-tethetik fel az euphonia' kedvéért, mint: apród, könnyüd 's a' t. apródad, könnyüded helyett. A' verselésben már épen bizvást lehet élni effélé rövidítéssel apocope által. De erről máskor.

Hiszelékeny. Credulus. Leichtglaubig. Jobb hiedékeny. Ez származik ezen elavult ígéből: hied (fidem dat) mellynek gyökere hi (hi-het). Így lett a' has-ad-ból, (rimam dat) hasadékony; terj-ed-ből, (terjet ad) terjedékeny; gerjed-ből, (gerjet ad) gerjedékeny 's a' t.

Lebel. Aura. Lüftchen. Szint' ollyan jó szó, mint level a). Ez a' lev, amaz a' leb gyökérből származik; hogy pedig ezek való gyökerek, onnan tetszik-meg: mivel a' lebeg leveg ígéknél elhagyván az eg ragasztékot, a' mondott puszta gyökerek maradnak-fel. Kazinczy azt mondja: hogy ezen szép szót Barczafalvinak köszönhetjük; de nincs igaza. Neki magának köszönhetjük azt. Barczafalvinak szava nem lebel, hanem leble, 's ezt az analogia kárhoztatja.

Lény. Ens. Wesen. Lett a' le gyökérből (le-het) mint mén a' me, (me-het) íny b) az i (i-hat-ik) gyökerekből. A' lágyító y szebb hangzat' kedvéért adatott hozzá, a' mit annál kevésbé roszalhatunk, mivel a' mén is gyakran mény-nek mondatik; az iny pedig soha y nélkül ezen értelemben elő nem fordúl.

---

a) A' levelet (folium, Blatt) meg kell külömböztetni a' levéltől (epistola, Brief).

b) Némellyek ényt is mondanak, melly az e (e-het-ik) gyökéből vévén eredetét, noha származására nézve nem volna rosz szó; de minthogy a' közönséges nyelvszokás kárhoztatja, a' megyebéli szóejtések közé tartozik.

Magv. a) Semen. Samen. Régi elavúlt szó, gyökere a' magvas mással érthetőnek. Most az euphonia végett mag-nak mondatik; de ez tulajdonképen: Höhe (?) innen: magos, hoch; magosság, Hoheit. b).

Méltány. Aequus. Billig. Származik ezen elavúlt igéből mélt, mellynek részesülője mél-tó még most is virágzatban vagyon. Így lett a' köt-ből, köteny, hogy több példát ne említsek, azzal az egy különbséggel, hogy ez substantivum; amaz ellenben adjectivum. Ezen különbözésnek okát a' gyökér ígék' különböző minéműségeiben kell keresni.

Mímelni. Imitari. Nachahmen A' franczia mime szóból készült; de minekutánna a' mívelt lelkű Döbrentei megmutatá, hogy azt magyarúl is helyesen kitehetjük ezen szóval: utánnazni, c) ennek, mint hazainak vagyunk kénytelenek engedni az elsöséget, noha talán amaz kedvesebben hangzik.

Rím. Homestelenton. Reim. Ez i a' francziából kölcsönöztetett. Ha szabad volt Eleinknek a' bokréta, czímer, bagnét, karabély, pallér, gavallér 's t. e'f. szókat majd ugyan azon, majd különböző értelemben a' franczia nyelvből által venni d), miért ne fogadhatnók mi is el a'

---

a) Kazinczy Ferencz Munkája IX. Köt. 241. lap.

b) Kitetszik innen, hogy a' közlető maga eredetiképen ezt jelenti: sua altitudo (?) mint: Nagysága, sua Magnificentia; Méltósága, sua Illustritas. De most csak a' nálunknál alacsonyabbak' megszóllitására szolgál; ámbátor az illendőségnek legkissebb sérelme nélkül a' német Sie, 's franczia Vous helyett mindenkor bátran vétethetnék.

c) Illyen Pápaynál: clöttezni, coramisare.

d) Prof. Szlemenics azt állitja: (Discussio Opusculi, cui nomen: Ratio Jurisprudentiae Hungariae. pag 6—7), hogy az idegen franczia szok a' diák nyelv' csatornáján folytak által

rímet, melly a' hímmel egyezőleg hangzik? A' Cadentia (cadence, Reimfall) egészen mást jelent.

Szerény. Modestus. Beſcheiden. Artig. A' szer, (ez modus e?!) és ény alkotó részekből szerkeztetett-öszve a' serény' (ser-ény) analogiája szerint. Él vele Horvát István is, a' halhatatlan Révainak rokon lelkű tanítványa a). 'S ez valóban olly gyönyörű, egyszer'smind olly elkerülhetetlenül szükséges szó (?!) hogy annak elfogadásától csak az fog idegenkedni, kire a' Chárisok még soha sem mosolyogtak (?!) 's ki nem gondol vele, ha nyelvünk' pirúltával a' Nemzet aláztatik.

A' felhozott példákból látni lehet, hogy az új szók' alkotásába csak az ereszkedhetik, ki nyelvünk' tökéletes ismeretével bír, 's mind lelkét, mind ízlését egyenlőleg kimívelte; de más részről azt is észre lehet venni, hogy az új szók felől igen óva, 's tartózkodólag kelljen ítéletet hoznunk; mert a' ki a' roszat elfogadja, szint' ollyan hibát követ-el, mint a' ki azt koholta; ellemben a' ki a' jót kárhoztatja: hibázik, ha megtévedésből, vétkezik, ha meggyőződése ellen cselekszi.

Óhajtani lehetne, hogy a' csatázó felek letévén végre minden gyülölséget, és részrehajlást, tartozó hazafiúi szeretettel ölelkeznének-öszve, 's egyesült tekintettel bizonyos állandó principiumot állapítanának-meg, mellyre minden előfordúló kétes esetekben magát kiki bátran meghívhatná. Itéletünk szerint legjobb volna e' részben azt meghatározni: hogy „az új szók közül csak azok

által nyelvünkbe; de ha némelly szókra nézve ezt nem tagadjuk is, egészen csak ugyan meg nem engedhetjük; mert a' bokréta, czimer, harang, álló (allons) 's t. e'f. szavaink egyenesen a' Galluszok' nyelvéből kölcsönöztettek.

a) Tudományos Gyüjtemény. 1817. X. Köt. 110. lap.

vétessenek-fel, mellyeket a' nyelv' ideálja megkíván, 's géniusza nem ellenz".

P. Sz. A.

5.

Magyar Ország' Statistikai esmértetésére szolgáló Jegyzetek.

Más jeles Nemzetek' példája szerént valóságos nyereségnek tarthattyuk minden olly tudósításokat, mellyek Hazánk' népességét hitelesen közlik. Ettől függ annak nem csak ereje, 's Culturája, hanem polgári szerencséjének állapottya is. Minél számosabbak valamelly Országnak lakosi, minél inkább szaporodnak, annál nagyobb abban a' polgári serénykedés, helyesebb a' belső igazgatás, bizonyosabb a' köz megelégedés. Illy hiteles tudósítások foglaltatnak ama Püspöki Megyék' lajstromiban, mellyek esztendőnként a' F. K. M. H. Tanácsnak bémutattatnak.

I. Az idei Esztergomi Fő Érsekség' Schematismusa szerént annak megyéjében számláltatnak öszveséggel 869,302 lakosok; ezek közzül 659,326. Katholikus, 104,976. Augustai vallású, 57,296. Helvetiai vallású, 3,474. nem egyesült Görög Keresztények; 34,200. Zsidó. — Népesebb két ezernél számosabb — helységei e' következők:

1). Buda (Új) Sz. K. Fő Város Pilis Vmben, hét plébaniáiban számlál: 24,175 Kat. 155. Evan. 44. Ref. 582. Gör. 603. Zsidó. öszveséggel 25,560 Lakosokat.

Ó Buda: Korona Vs Pilis Vmben: 4,024 Kat. 20 Evan. 141 Ref. 3,325 Zsidókat: öszvesség-

gel 7,510 Lakosokat. Új és ó Buda mindöszve 33,070 lakosokat.

2) Pest Sz. K. Város Pest vmben öt Plébaniákra osztatott; számlál 37,784 Kat. 2560 Ev. 1016 Ref. 1118 Gör. 3,749 Zsid. öszveséggel: 46,227 lakosokat.

3) Posony Sz. K. Vs azon nevü vmben két Plébániakra osztatik; számlál (fő Révvel egygyütt) 26,823 Kat. 5389 Evan. 16 Ref. 1 Gör. 2699 Zsid. öszveséggel: 34,928 lakosokat.

4) Esztergom Sz. K. Vs. azon nevü vben, három Plébániákra osztatott; számlál 10,470 Kat. 3 Ev. 1 Ref. 51 Gör. 200 Zs. = 10,725 lakosokat.

5) Komárom Sz. K. Vs. azon nevü vben. pusztájival együtt számlál: 10,852 Kat. 435. Ev. 5678 Ref. 242. Gör. 406 Zsid. = 17,613. lako,

6) Nagy Szombath, Sz. K. Vs. Posony vmben 6309 Kat. 370 Ev. 7. Ref. 24 Gör, 25 Zsid.

7) Schelmecz, Sz. K. Vs. Honth. vmben 4612 Kat. 1886 Evang.

8) Baka Bánya, Sz K. Vs Honth vmben: 746 Kat. 1495 Evan.

9) Belobánya, Sz. K. Vs Honth vmben: 858 Kat. 326 Evang.

10) Bazin, Sz. K. Vs. Posony vmben: 2597 Kat. 1650 Ev. 263 Zsid.

11) Sz. György, Sz. K. Vs Posony vmben: 1886 Kat. 746 Ev. 1 Ref. 348 Zsid.

12) Modra, Sz. K. V. Posony m vben: 1859 Kat. 2,025 Ev. 6 Zsid.

13) Szakolcza, Sz. K. Vs. Nyitra m vben: 4481 Kat. 646. Ev. 180 Zsid.

14) Magyar és Német Szölgyén, Esztergom vmben: 2409 Kat. 8 Zsid.

15) Nagy Tapolcsány mvs Nyitra vmben: 1577 Kat. 4 Evan. 4 Gör. 381 Zsid.

16) Galgócz, mvs Nyitra vmben: 3724 Kat. 26 Evan. 2 Ref. 11 Gör. 266 Zsid.

17) Szécsény, mvs Nógrád vmben: 2414 Kat. 48 Evan. 1 Ref. 5 Gör. 408 Zsid.

18) Balassa Gyarmath, mvs Nógrád vmben: 2254 Kat. 1121 Ev. 60 Gör. 700 Zsid.

19) Vadkert, mvs Nógrad vmben: 2,223 Kat. 26 Evan. 4 Ref. 6 Zsid.

20) Vindschachta, Bányás hely. 3055 Kat. 13 Evan.

21) Nagy Maros, mvs Honth vmben: 1937 Kat. 253 Ref.

22) Leva, mvs Bars vmben: 3018 Kat. 101 Ev. 612 Ref. 25 Gör.

23) Gutta, mvs Komárom vmben: 5024 Kat. 5 Gör.

24) Perbete, mvs Komárom vmben: 1356 Kat. 1. Ev. 756 Ref.

25) Udvard, mvs Komárom vmben: 3035 Kat. 63 Ref. 42 Zsid.

26) Farkasd, mvs Nyitra vmben: 952 Kat. 29 Ev. 1890 Ref.

27) Taroskedd, mvs Nyitra vmben: 2589 Kat. 17 Zsid.

28) Èrsek Ujvár, mvs Nyitra vmben: 5813 Kat. 4 Ref. 9 Gör.

29) Nagy Surány, mvs Nyitra vmben: 2886 Kat. 593. Zsid.

30) Ürmény, mvs Nyitra vmben: 2502 Kat. 222 Ev. 40 Ref. 381. Zsid.

31) Holics, mvs Nyitra vmben: 2576 Kat. 346 Ev. 826 Zsid.

32) Sassin, mvs Nyitra vmben, hozzá tartozókkal egygyütt 3318. Kat. 17 Ev. 1. Ref. 389 Zsid.

33) Búr Sz. György, mvs Nyitra vmben: 2480 Kat. 7 Ev. 125 Zsid.

34) Búr Sz. Miklós, mvs Nyítra vmben: 4,755 Kat. 158 Zsid.

35) Sz. János és Szekula, mvs Nyitra vmben (egykor Anabaptisták lakhelye) 2427 Kat. 183 Zsid.

36) Pöstény, mvs Nyitra vmben: 2920 Kat. 3 Ev. 127. Zsid.

37) Vág Újhely, mvs Nyitra vmben: 3168 Kat. 421 Ev. 1 Ref. 10 Gör. 1679 Zsid.

38) Verbó, mvs Nyitra vmben: 1957 Kat. 375 Ev. 689 Zsid.

39) Lubina, hely. Nyitra vmben: 114 Kat. 1830 Ev. 49 Zsid.

40) Brezova, mvs Nyitra vmben: 236 Kat. 4471 Ev. 181 Zsid.

41) Krajna, mvs Nyitra vmben: 32 Kat. 2590 Ev. 6 Zsid.

42) Miava, mvs Nyitra vmben: 217 Kat. 8293 Ev. 21 Zsid.

43) Ó Tura, mvs Nyitra vmben: 2094 Kat. 2914 Ev. 2 Ref. 61 Zsid.

44) Szenicz, mvs Nyitra vmben: 900 Kat. 848 Ev. 21 Ref. 679 Zsid.

45) Szoboliszt, mvs Nyitra vmben: 703 Kat. 872 Ev. 412 Zsid.

46) Turoloka, mvs Nyitra vmben: 68 Kat. 2471 Ev. 6. Ref. 34 Zsid.

47) Verbocz, mvs Nyitra vmben (az Irtásokkal egygyütt) 107 Kat. 4271 Ev. 94 Zsid.

48) Somorja, mvs Posony vmben: 1589 Kat. 837 Ev. 280 Ref.

49) Gajar, mvs Posony vmben 2287 Kat. 4 Ev. 115 Zsid.

50) Nagy Lévard, mvs Posony vmben (Anabaptisták lakhelye hajdan) 2261 Kat. 292. Ev. 32 Zsid.

51) Malaczka; mvs Posony vmben (hozzá tartozókkal) 3219 Kat. 14 Ev. 62 Zsid.

52) Stomfa, mvs Posony vmben (hozzá tartozókkal) 4050 Kat. 574 Zsid.

53) Jóka és újhely Jóka, hely. Posony vmben: 1773 Kat. 17 Ev. 250 Ref. 190 Zsid.

54) Szered, mvs Posony vmben: 2144 Kat. 22 Ev. 330 Zsid.

S így az Esztergomi fő Érsekség 54 népesebb helységeket foglal magában: 2 Káptalanokat, 38 Apáturságokat, 40 Prepostságokat, 22 Esztergomi Püspöki Kánonokságokat, 12 Collegyiumos Posonyi Kánonokságokat, 8 Fő Esperestségeket, 36 al-esperestségeket, 468 Plébaniákát, 198 Káplánságokat, 34 Szerzetes Klastromokat, 184 Kis Papokat.

Ugyan ezen Schematismus szerént Esztergom Vármegye népessége 59,695. közzülök 47,613 Kat. 239 Ev. 11,219 Ref. 67. Gör. 557 Zsid.

Honth Vme népessége: 95,565 közzülök: 65,652 Kat. 26,172 Ev. 3,748. Ref. 11. Gö.

II. Nyitrai Püspökség' Schematismusa szerént ennek kebelében számláltatnak öszveséggel 303,553 lakosok, közzülök 272,764. Kat. 21,621 Protest. 1 Görög, 9176 Zsidó. Népesebb helységei ezek:

1) Csapor Czabay, mvs Nyitra vmben 1903 Kat. 122 Zsid.

2) Nyitra, Püspöki vs azon nevü vmben, két plébániákra osztatik; Párutszával együtt számlál: 3460 Kat. 15 Prot. 1320 Zsid.

3) Mocsonok, mvs Nyitra vmben (Pusztájival egygyütt) 1900 Kat. 1 Prot. 8 Zsid.

4) Trenchin, mvs Trencsén vmben: 1892 Kat. 503 Prot. 402 Zsid.

5) Bossácza, mvs Trencsén vmben: 1353 Kat. 691 Prot. 152 Zsid.

6) Lieszkó-Moravicza, mvs Trencsén vmben (irtásokkal egygyütt) 809 Kat. 1920 Prot. 186 Zsid.

7) Felsö Szúcsa, mvs Trencsén vmben; 2207 Kat. 12 Zsid.

8) Bellus hely. Trencsén vmben: 1851 Kat. 7 Zsid.

9) Dubnitza, mvs Trencsén vmben: 1650 Kat. 10 Prot. 29 Zsid.

10) Lisza, mvs Trencsén vmbén: 2241 Kat. 5 Zsid.

11) Hornyo-Hiboke, mvs Trencsén vmben 2148 Kat. 24 Zsid.

12) Marikova, mvs Trencsén vmben: 1947 Kat. 1 Prot. 106 Zsid.

13) Parapadnó, mvs Trencsén vmben: 2509 Kat. 14 Zsid.

14) Vág Besztercze, mvs Trencsén vben: 2002 Kat. 221 Zsid.

15) Bittsa, mvs Trencsén vmben: 2236 Kat. 1 Prot. 331 Zsid.

16) Dlhopole, mvs Trencsén vmben: 2898 Kat. 13 Zsid.

17) Kollarovicz, mvs Trencsén vmben: 2467 Kat. 12 Zsid.

18) Rovne, mvs Trencsén vmben: 5077 Kat. 22 Zsid.

19) Schavnik, mvs Trencsén vmben: 4538 Kat. 78 Zsid.

20) Rajecz, mvs Trencsén vmben: 2351 Kat. 128 Prot. 173 Zsid.

21) Solna, mvs Trencsén vmben: 2727 Kat. 10 Zsid.

22) Kiszucza-új hely, mvs Trencsén vmben: 1981 Kat. 13 Prot. 3 Zsid.

23) Neszlussa, mvs Trencsén vmben: 2236 Kat.

24) Ó Besztercze, mvs Trencsén vmben: 2668 Kat. 64 Zsid.

25) Új Besztercze, mvs Trencsén vmben: 2021 Kat. 18 Zsid.

26) Új Krasznó, mvs Trencsén vmben: 2056 Kat. 13 Zsid.

27) Bela, mvs Trenscsén vmben: 1952 Kat. 37 Zsid.

28) Terchova, mvs Trencsén vmben: 3310 Kat. 6 Zsid.

29) Csattza, mvs Trencsén vmben: 3479 Kat. 112 Zsid.

30) Oscsadnitza, mvs Trencsén vmben: 2721 Kat. 11 Zsid.

31) Rakova, mvs Trencsén vmben: 2813 Kat. 11 Zsid.

32) Szkalite hely. Trencsén vmben, 1955 Kat. 2 Zsid.

33) Turzó-Falva, mvs Trencsén vmben: 5719 Kat. 36 Zsid.

34) Viszoka, mvs Trencsén vmben: 3861 Kat. 16 Zsid.

35) Zákopcse, mvs Trencsén vmben: 2795 Kat. 8. Zsid.

36) Baan, mvs Trencsén vmben: 2155 Kat. 6. Prot. 395 Zsid.

37) Valaszka Bela hely. Nyitra vmben (irtásokkal egygyütt) 2814 Kat.

'S igy a' Nyitrai Püspökség 37 népessebb helységeket foglal magában; 10 valóságos Kánonokságokat, 6 tiszteletbeli Kánonokságokat, 3 Fő Esperestségeket, 16 Vicze Esperestségeket, 142 Plébániákat 89 Káplánságokat, 6 szerzetes Klastromokat, 61 Kis papokat.

E' Schematismus szerént Trencsén Vármegye népessége 272,209 l. közzülök 240,797 Kat. 20,892 Prot. 7166 Zsidó.

III. A' Weszprémi Püspökség' megyéjében azon Schematismus szerént számláltatnak öszveséggel: 381,140 lakosok; közzülök 289,878 Kat. 81,561 Ref. és Ev. 301 Gör. 9400. Zsid. Népesebb helyei ezek:

1) Weszprém, Püspöki mvs azon nevű vmben (hozzá tartózokkal) számlál 6662 Kat. 1748 Prot. 40 Gör. 593 Zsid.

2) Vás on, mvs Weszprém vmben (hozzá tartozó pusztájival) 1519 Kat. 600 Prot.

3) Zircz, Apáturság Vesz. vmben 1056 Kat.

4) Kenese, hely. Weszprém vmben: 157 Kat. 2000 Prot.

5) Palota, mvs Weszprém vmben: 2380 Kat. 2200 Prot. 7 Gör. 415 Zsid.

6) Tapolcza, mvs Szala vmben: 2547 Kat. 3 Prot. 39 Zsid.

7) Keszthely, mvs Szala vmben: 4095 Kat. 19 Prot. 40 Zsid.

8) Kis Komárom és Komár város, mvs Szala vmben: 1296†940 Kat. 2 Gör.

9) Kanisa, mvs Szala vmben 4866 Kat. 2575 Prot. 75 Gör. 1022 Zsid.

10) Karád, mvs Somogy vmben: 1915 Kat. 8 Zsid.

11) Kaposvár, mvs Somogy vmben: 2537 Kat. 54 Prot. 29 Gör. 26 Zsid.

12) Pápa, mvs Weszprém vmben 8785 Kat. 1940 Prot. 2560 Zsid.

13) Devecser, mvs Weszprém vmben: 2168 Kat. 10 Prot. 97 Zsid.

14) Csab-Rendek, mvs Szala vmben: 2155 Kat. 200 Zsid.

15) Sümegh, mvs Szalá vmben: 2619 Kat. 6 Prot. 10 Gör. 12 Zsid.

16) Nagy Bajom, mvs Somogy vmben: 476 Kat. 1849 Prot. 113 Zsid.

17) Berzencze, mvs Somogy vmben: 2054 Kát. 8 Prot. 4 Zsid.

'S így Weszprémi Püspökségnek vannak 17 népesebb helyei. Valóságos Kánonokságai 12. Tiszteletbeli 2. valóságos Apáturságai 9. tiszteletbeli 18. valóságos Prepostságai 6. Tiszteletbeli 10. Fő Esperestségek 5. Al-Esperestségei 17. Plébániái 202. Káplánságai 74. Klastromai 16. Papok 363. Kis Papok 37. — Ezen Schematismus szerént esnének Weszprém megyére 179,524 lakosok; közzülök 132,294 Kat. 42,172 Prot. 75 Gör. 4983 Zsidó.

IV. A' Pécsi Püspökség megyéjében számlál öszveséggel 401,683 lakosokat, közzülök 280,437 kat. 76,846 ref. 25,397 Evan. 19,905 Görög. 4,998 Zsid. Népesebb helységei:

1) Pécs, Sz. K. vs, négy Plébániára osztatott, öszveséggel foglal magában: 10,308 kat. 37 Ev. 7 Ref. 4 Gör. 42 Zs. = 10,488 l.

2) Siklós, mvs Baranya vmben, 1332 kat. 1 Ev. 765 Ref. 338 Gör. 10 Zsid.

3) Mohács, mvs Baranya vmben: 5205 Kat. 1925 Ref. 502 Gör.

4) Zsomberi, helys. Baranya vmben: 1286 Kat. 775 Gör. 25 Zsid.

5) Szekcső, mvs Baranya vmben. 2169 Kat. 2 Ev. 724 Gör. 53 Zsid.

6) Pécsvárad, mvs Baranya vmben: 1675 Kat. 725 Ref. 51 Gör. 8 Zsid

7) Mágocs, mvs Baranya vmben: 2382 Kat. 20 Ev. 13 Gör. 53 Zsid.

8) Szigeth, mvs Somogy vmben: 2674 Kat. 1 Ev. 105 Gör. 100 Zsid.

9) Valpó, mvs Verőcze vmben: 2205 Kat. 2 Gör. 6 Zsid.

10) Bonyhád, mvs Tolna vmben: 1600. Kat. 910 Ev. 289 Ref. 6 Gör. 1365 Zsid.

11) Nádasd, mvs Tolna vmben: 2053 Kat. 9 Ev: 23 Zsid.

12) Dobrököz, mvs Tolna vmben, pusztájival egygyütt 1890 Kat. 11 Ref. 4 Gör. 10 Zsid.

13) Gyula-Jovánczа, hely. Tolna vmben: 2028 Kat. 11 Ev. 8 Zsid.

14) Szakcs, mvs Tolna vmben: 2649 Kat. 2 Gör. 6 Zsid.

15) Iregh, mvs Tolna vmben: 1283 Kat. 6 Ev. 924 Ref. 14 Gör. 10 Zsid.

16) Högyész, mvs Tolna vmben (pusztájival egygyütt) 1783 Kat. 48 Ev. 280 Zsid.

17) Nagy Székely, hely. Tolna vmben 62 Kat. 100 Ev. 1782 Ref. 6 Zsid.

18) Sz. Lörincz, hely. Tolna vmben 10 Kat. 1725 Ev. 13 Ref. 6 Gör. 2 Zsid.

19) Ozora, mvs Tolna vmben: (pusztájival egygyütt) 3015 Kat. 5 Ev. 117 Ref. 6 Gör. 8 Zsid.

20) Pinczehely, mvs Tolna vmben: 1945 Kat. 8 Ev. 8 Zsid.

21) Tamási, mvs Tolna vmben: 2445 Kat. 17 Ev. 45 Ref. 17 Zs.

22) Bölcske, hely. Tolna vmben (pusztájával egygyütt) 1149 Kat. 8 Ev. 1667 Ref. 20 Gör. 100 Zsid.

23) Fadd, hely. Tolna vmben: 1779 Kat. 2 Ev. 967 Ref. 59 Zs.

24) Földvár, mvs Tolna vmben: 7565 Kat. 40 Ev. 36 Ref. 140 Gör. 5 Zsid.

25) Nagy Dorogh, hely. Tolna vmben: 37 Kat. 2236 Ref. 5 Görög.

26) Paks, mvs Tolna vmben: 4832 Kat. 807 Ev. 552 Ref. 5 Gör. 470 Zsid.

27) Batta, mvs Tolna vmben: 1321 Kat. 443 Ref. 5 Gör. 4 Zsid.

28) Báttaszék, mvs Tolna vmben 3371 Kat. 241 Gör. 7 Zsid.

29) Sekszárd, mvs Tolna vmben: 5300 Kat. 4 Ev. 1603 Ref. 2 Gör. 9 Zsid.

30) Eöcsény, hely. Tolna vmben: 20 Kat. 1904 Ref.

31) Tolna, mvs. Tolna vmben: (pusztájival egygyütt) 4454 Kat. 9 Gör. 78 Ref. 8 Zsid.

32) Tevel, hely. Tolna vmben: (pusztájival egygyütt) 1957 Kat. 8 Ev. 6 Ref. 20 Zsid.

Ezek szerént vannak Pécsi megyében: 33 népesebb helységek, 15 tiszteletbeli Apáturságok, 8 tiszt. Prepostságok, 10 valóságos Kanonokságok, 6 tiszt. Kánonokságok, 2 fő Esperességek, 23 v. Esperestségek, 156 Plébániák, 93 Káplánságok, 30 Kis-papok, 5 Klastromok.

V. Székes Fejérvári Püspökség' megyéjében számláltatnak 190,552 lakosok; közzülök 123,240 Kat. 5,393 Gör. 54,083 Ref. 3880 Ev. 3,956 Zsid. Népesebb helyei:

1) Székes Fejérvár, Sz. K. város, két plébániákra osztatott; öszveséggel számlál: 18,044 Kat. 468 Gör. 17 Ref. 13 Ev. 5 Zsid. = 18,532. l.

2) Polgárdy, hely. Fejér vmben: 351 Kat. 1987 Ref. 40 Ev. 20 Zsid.

3) Sárkeresztúr, hely. Székes Fejér vmben: 400 Kat. 1792 Ref. 2 Ev. 72 Zs.

4) Móor, mvs Fejér vmben: 4480 Kat. 1 Gör. 424 Ref. 40 Ev. 260 Zsid.

5) Csakvár, mvs Fejér vmben: 1862 Kat. 3 Gör. 1472 Ref. 166 Ev. 6 Zs.

6) Lovasberény, mvs Fejér vmben: 1100 Kat. 1375 Ref. 5 Ev. 764 Zsid.

7) Váál, mvs Fejér vmben: 1409 Kat, 4 Gör. 586 Ref.

8) Adony, mvs Fejér vmben: 2314 Kat. 280 Gör. 6 Ref.

9) Duna-Pentele, hely. Fejér vmben: 1745 Kat. 312 Gör. 4 Ref. 21 Zsid.

10) Perkáta, hely. Fejér vmben: 2518 Kat. 12 Gör. 8 Zs.

11) Bicske, mvs Fejér vmben: 1147 Kat. 1965 Ref. 12 Ev. 6 Zs.

12) Ettyek, hely. Fejér vmben: 1361 Kat. 270 Ref. 4 Ev. 14 Zsid.

13) Páty, hely. Pilis vmben: 103 Kat. 1821 Ref. 12 Zsid.

14) Zsámbék, mvs Pilis vmben: 2736 Kat. 4 Ref. 4 Ev. 423 Zsid.

15) Érd, mvs Fejér vmben: 2352 Kat. 7 Gör. 4 Ref. 4 Ev. 22 Zsid.

16) Ercsi, mvs Fejér vmben: 2118 Kat. 8 Gör. 15 Ref. 3 Ev. 10 Zs.

17) Promontorium, hely. Pilis vmben: 1956 Kat. 1 Ref. 6 Ev.

18) Ráczkeve, mvs. Pilis vmben: 2550 Kat. 284 Gör. 1255 Ref. 2 Ev.

19) Budakesz, hely. Pilis vmben: 2160 Kat.

20) Bogdány, hely. Pilis. vmben: 2060 Kat. 192 Ref. 6 Zs.

21) Pomáz, hely. Pilis vmben: 372 Kat. 1710 Ref. 10 Ev. 8 Zsid.

22) Tóthfalu, hely. Pilis vmben: 372 Kat. 1710 Ref. 10 Ev. 8 Zsi.

Ezek szerént vannak Szék. Fejérvári megyében 22 népesebb helységek, 's 7 valóságos Kánonokságok, 6. tiszteletbeli Kánonokságok, 8. tiszt. Apáturságok, 5 tiszt. Prépostságok, 2 fő Esperestségek, 10 Al-Esperestségek, 77 Plébániák, 4 helybeli Káplánságok, 39 más Káplánságok, 152 Papok, 23 Kis-Papok, 3 Klastromok.

Ezen Schematismus szerént: a' Fejér Vármegye Népessége áll 122,541 l. közzülök 88,503 Kat. 25,058 Ref. 3453 Ev. 2891 Zsid. 1977 Görög.

Ha csupán az említett Vármegyék' népességét veszszük is (a' másikakét a' Schematismusokból meg nem tudhatni hitelesen: mivel több Püspökségek köztt felvannak osztva), 's avval egybevettyük, mellyet T. T. Schwartner és Szennovitz, nagy érdemű Hazánkfijai közlöttek, látni való, hogy a' Magyar Ország' népessége nöttön ön; 's így bizonyos az emberi nem' szaporodása, 's Hazánk' állapottyának szerencséje.

Ezen megyéknek népessége egyedül tesz 2,146,230 l. nem tesznek pedig azok Magyar Országnak egy negyed részénél többet.

Y.

II. Literatura.

A. Hazai Literatura.

1) Könyv-Visgáltatások.

Ámérika, vagy az újj világ feltalálásának Históriája, Robertsonból és Kampéból, az oskolás gyermekek számára kérdésekbe és feleletekbe foglalva Naszályi János Palotai R. Prédikátor által 1816-dik esztendőben. Pesten Trattner János Tamás betüivel és költségével 1817. 8-ad rész II. levélnyi Jelentéssel az olvasókhoz; mind öszve 30 levél, v. óldal, és így két Árkusnyi munka.

Oskolás gyermekek számára készülvénn ezen munka: örömmel vette azt kezébe a' Vi'sgáló (Recensens), reménylvénn hogy a' gyermekek alkalmatos olvasó könyve ezzel szaporodik; és

ezen szempontból vette azt megítélés alá is. A' gyermekek olvasó könyvébenn különösönn megkivántatik: hogy az a' gyermekek hasznos esméretét gyönyörködtetve szaporítsa; és szíveket formálja, jobbítsa. Ezen tzéloknak ezen Amerika feltalálásának Históriája meg felelhetne: ha egy kevéssé más móddal készítödne, mint a' hogy el készült, akár együtt való Beszélgetések formájábann (Colloquia, Dialogi) akár folyvást való előadással készűlne az. Az utólsóbbik mód, legtermészetibb előadása ugyan a' megtörtént dolgoknak: de a' Cámpé módja szerént együtt való beszélgetésekkel is hasznosann és gyönyörködtetve élhetni. A' Szerzönek kérdések és Feleletek által való tanítása, mellynek a' régi kis Kátéchismusok szolgáltak például, felette távol jár a' Campé módjától. Én tsak azt kérdem a' Szerzötől: hogy ki az, a' ki ezen munkábann a' kérdéseket felteszi: a' gyermek-é, vagy annak Tanítója? Ha a' Tanító teszi fel: hogy várhat feleletet tudatlan Tanítványától ollyan dólgokról, a' mellyek sem nem magából az emberi okosságból, sem nem a' gyermeki tapasztalásból fejtödnek ki? A' kérdésekbenn és feleletekbenn való Tanításnak, vagy a' Szokrates módjának tsak ott lehet helye: a' hol a' Tanító nem mást fejteget ki Tanítványinak elméjéből, hanem tsak azt, a' mi abbann természettel, de magábaun tsak homályosann van meg. Megfordítom azért a' dólgot, t. i. hogy ezen munkábann, a' tanúlni kívánó gyermek kérdezösködik. Úgy de úgy sok helyenn tökélletesebb feleleteket kellett vólna adni. Hogy a' kitsiny munkának visgálása sokra ne teljen: tsak a' legelső hét kérdéseket és feleleteket veszem fel; a' Szerző Irása módját megtartvánn, de a' gyermek szájába advánn, vagy abbann gondolvánn a' kérdéseket;

ilyen formánn: ugyan édes Tanító Uram! 1. K. Hány része van a' lakható, vagy száraz Földnek? F. Négy nevezetesebb része; úgymint Európa, Asia, Afrika, és Amerika, v. Napnyúgoti India. Valójábann a' mai Geógráphiábann jártas Tanítónak nem azt kellett vólna felelni, a' mit N. Úr felelt: hanem ezt: eleinte sok ideig, csak három nagy része volt esmeretes a' száraz vagy lakható Földnek, úgymint: Európa, Á'sia és Afrika. Ezekhez járúltak a' XV-dik Század végével: Amérika; és a' XVIII-dik Századbann a' déli sok Szigetek, Ausztrália, vagy Polinézia (Polynesia) köz nevezetek alatt. Az utánn ez illett vólna a' tanúlni kívánó gyermek szájába második Kérdésnek: Miképpenn esnek ezek a' Föld színénn vagy golyóbisánn? A' Felelet ilyen formánn lett vólna a' Tanítóhoz, (vagy a' felelő okos, és jól megtanittatott Tanítványhoz is) illő: Európa, a' melybenn van Magyar Ország is, a' mi édes Hazánk, fekszik a' Föld északi felénn; ahoz napkeletre esik Ásia; délre esik Afrika, napnyúgotra esik Amérika; Amérikánn túl pedig napnyúgotra és délre esnek a' sok déli Szigetek, Ausztralia, vagy Polynézia; mennyivel jobb vólna így tanitani a' gyermeket egy folytábann? Hiszem nem is vehetni fel a' helyheztetödéseket hanem ha egyszerre, 's együtt egymáshoz képest (relative) vevődnek fel. Lássuk hogy adta ezeket elő a' Szerző? Így 2-dik kérdése ez: Mêrè esik nékünk Európa? F. Északra. A' mére felibe tett Circumflexus, esmeretlen Accentus a' Magyar nyelvbenn az *e*, vagy akármely más magábann hangzó felett: ha pedig az *r*, kettöztetését jelenti az, noha nem a' fe-

felibe tevödött (Contractio vagy Dagesch) úgy is esmeretlen jel betsületes írásbann, vagy nyomtatásbann. De nagyobb hiba az: hogy a' felelet nem igaz. Mert nekünk Magyaroknak Európának némely része esik Északra, mint: Lengyel Ország, Pruszszia, Svéczia, 's a' t. némely része esik Napkeletre: mint az Európai Muszka Ország, Podólia, Móldávia; némely része esik Délre mint Bosznia Szervia, és a' több Európai Török Birodalom; némely része pedig esik Napnyúgotra: mint Ausztria, Helvétzia, Franczia Ország 's a' t. Továbbá így folytatta kérdéseit és Feleleteit a' Szerző:

K. Hát Asia? F. Napkeletre.
K. Hát Afrika? F. Délre
K. Hát Amerika? F. Napnyugotra.

Itt, és másutt is, az Ázsia, Afrika, és Amérika felett elmaradt, kivált oskolás gyermekekre nézve múlhatatlanúl szükséges Accentusokat, elhalgatom; és tsak azt jegyzem meg: hogy a' kérdéseket kár ollyan illetlenül tétetni fel a' gyermekkel, vagy hasonló kár úgy tenni fel annak. Mennyivel illendöbb és érthetöbb lett vólna így: hát Á'sia hogy esik? 's a' t. Azonkivül, nagy kár többet tenni fel a' gyermek elméjéröl, mint a' mennyit az meggyöz: de talán még nagyobb hiba kevesebbet tévénn fel, úgy el szaggatni az egybe köttetésbenn lévő dolgokat, akarvánn könnyíteni a' gyenge elmékenn, hogy a' széllyel szórtaknak öszveszedetésével meghátráltatjuk a' tanúlást. Éppenn így bánt az Attya elöl futó Médéa a' magával ellopott ártatlan ötstsének Absyriusnak tagjaival, midönn azokat szerte-széllyel hányta a' tengerbe, hogy az ötet kergetö Attyának annál több dolgot adjon, 's nagyobb akadályt vethessen eleibe, — divulsa-

que membra dissipat in multis invenienda locis. A' Szerző, mint vólt Tanítója Poéta gyermekeknek, (a' mint maga az Olvasókhoz irt jelentésében előadta) megemlékezhetett volna a' Médéa gyalázatos fortéllyáról.

De már a' 6-dik és 7-dik kérdés következik.

K. Esméretes volt é a' Földnek mind ez a' négy része eleitől fogva?

F. Nem; mert Amerika 1492-dik és igy ez előtt csak 324 Esztendőkkel találtatott fel.

K. Ki találta fel?

F. Egy Kolumbus, vagy Galamb Kristóf nevű ember.

A' 6-dik kérdés a' feljebb valókhoz képest helyes: de a' felelet nem az; mert Amérikának tsak kevés szigeteit találta fel 1492-dik esztendőbenn Kolumbus: a' többi részeit mások találták fel: nevezetesenn 1497-dik esztendőbenn Amérikus Vesputzius, a' kiről osztánn Amérika el is nevezödött. A' Szerző felelete nagyonn külömböz ettől; de magyarúl sem jól esik, az 1492-diket e' nélkül mondani: esztendőbenn; vagy igy kellett vólna mondani: 1492-ben; de nagyobb világosságnak okáért, ezt is hozzá kellett vólna a' gyermekek kedvéért adni: Krisztus Urunk Születése utánn az 1492-dik esztendőbenn; ezt pedig elkellett vólna hagyni: és igy ez előtt 324 esztendőkkel: mert az, már 1817-ben sem vólt igaz, a' hiba pedig az esztendőkkel egygyütt mindég nevekedik. A' 7-dik kérdésre tett feleletről már megmondottam: mimódonn lett vólna helyesebb; még ez egyet teszem hozzá: hogy Galamb Kristóf elmaradhatott vólna; hiszem már Kolumbus is deákosított és magyarosított név, a' Colombo helyett. Hát a' Bonaparté nevét megmagyarositaná é a' Szerző? viszszatérek még

az első feleletbenn lévő azon hibára, mely szerént Amérika, Napnyúgoti Indiának is neveztetik olyan gyermekek előtt, a' kik a' Napkeleti Indiáról, úgy látszik, semmit sem tudnak; mert még azt sem tudják: merre esik Á'sia. De tudni is kellene azt a' Szerzőnek: hogy az egész Amérikát, nem mondják a' Geographusok: Napnyúgoti Indiának; hanem tsak azokat az Amérikai szigeteket, a' mellyek a' Hoszszúság 292° — és 318°; az Északi szélességnek pedig 10-dik és 40-dik grádusai közzé esnek; milyenek I-ször az Antillai, II-szor a' Bahamai vagy Lukáji, és III-szor a' Bermúdi, vagy Nyári Szigetek.

A' munka vi'sgálásábann a' 7 első kérdésenn túl menni nem akart a' Vi'sgáló: ne hogy észrevételei a' munkát meghaladják. Mind ezen hibák felfedezése nem arra való: hogy az érdemes Szerzőt az írástól, mely régtől fogva való kedves foglalatossága, és több munkáinak kiadásától, mellyet az I. Jegyzés végénn ígérni látszik ezen szavaival; félbe kellett hagynom ez úttal, elidegenítsem; hanem arra való az: hogy a' ki gyermekek, még pedig az oskolábann tanúló minden Vallású gyermekek, vagy helyesebbenn akármely Vallású, (de keresztyén gyermekek) kedvéért ír; ugyan megnézze mit ír. Azombann az a' kis munka nem éppenn alkalmatlan olvasó könyv addig, míg vagy tökélletesebbé tevődik a' Szerző által, vagy más akárki által tökélletesebbel váltódik fel. A' Trattner Úr neve pedig dítséretet érdemel, hogy minden Magyar nyelvenn írott munkák kiadásától költségét nem sajnálja.

Ha újjabb kiadása leszsz ezen kis munkának: ugyan jó leszsz mind a' Mottójánn, mind a' Jelentésénn, mind a' Jegyzéseinn vál-

toztatni. A' Jegyzések egészenn elmaradhatnak kivévénn a' II-dikat, mely Amérikus Vespútziusról szóll, mellyet a' mint feljebb megmutattam, jobb leszsz a' munka közzé szüni. A' jelentésbenn való panasza a' Szerzőnek: hogy régi hasonló foglalatú Deák nyelvenn készült munkája elveszett, a' sem olyan dolog, mellyet tartozna tudni az olvasni tanúló gyermek. A' Mottója Deákúl ez:

Per varios casus, per tot discrimina rerum
Tenditur in Latium.

Virg.

Magyarúl pedig ez:
Be sok hánykódások, szenvedések között
Forgott Kolumbus, míg czélyára költözött.

A' Deák Mottó nem sokkal jobb a' Rabner gunyolódó Mottójánál: Procumbit humi bos; a' Magyar nem jól van Magyarúl; mert hánykodás, nem egy a' hányattatással. Hánykodik a' beteg: mikor nyughatatlanságábann helyét nem találja. Hánykodik a' tenger: mikor hányja veti a' maga habjait, és a' rajta lévő hajókat. Hánykódik a' haragos és indúlatos ember: mikor a' maga képzelt érdemeit vagy szolgálatjait felhányja, emlegeti. A' szenyvedés, vagy senyvedés, rothadást, vagy betegségbenn való elszáradást jelent. A' Tzéljára vagy czéljára való költözést, az oda való érés, vagy érkezés, vagy jutás helyett, még eddig nem mondta a' Magyar. Mert a' költözéssel a' lakó hely megváltoztatását jelentsük ki. Kolumbus pedig nem úgy ment Amérikába: hogy lakását oda tette vólna által.

S.

A Dunántúli Református Egyházkerület PÁPA KÖNYVTÁRA

1. A' Magyar Tudósokról, nevezetessen Sopron Vármegyebéliekről.

Suum cuique ! — Nem Horányi Elek vólt az, a' ki legelőször egybegyüjtötte a' Magyar Tudosokat, hanem Czvittinger in Specimine Hungariae litteratae 1711. Rotarides in lineamentis 1745. Bód a' Magyar Athenásba 1766. — Ezek törték meg a' jeget megbetsülhetetlen előre hatásokkal, hogy a' mi nagy érdemü Horányink annyira mehetett, némellyekben amazoknál szinte többre, de sokakban annyira sem, mint ezek a' kettős soromp miatt, — mellynek egyike tartózkodó Horányinkkal az igasságot ollykor elhallgattatta, hogy úgy ne járjon mint a' merészebb Bód Péter (Cat. M. S. C. B. N. I. 664.) másika hellyel közzel böv beszédüvé tette, mint p. o. Sz. Márton, Jeronymus, és több illyen régi jámborok élete foglalatjában, mellynek amazoknál nintsen annyira helye.

Veszprém Vármegye Tudóssait a' mi illeti, felkérettetvén a' Tudományos Gyüjteménynek Fő Tiszteletü öszveszedőjétől, kötelességemnek tartom, mint abban született, és életem' javát abban eltöltött Tudomány és Tudósok betsülője elő adni annak Iró tagjait, azon módon, mint a' tavali Tud. Gyüjt. III. Kötetjében rajzoltattak Fejér Vármegyebéli Iróink Hazánk igen érdemes fia T. Horváth István Úr által. De megesmérem a' tanúlt Magyar közönség előtt, hogy Dunán innen való kerületünkben Sopron Vármegye az elsö, Vas Vármegye mindjárt utánna teendő, mint olyanok, a' mellyekbe legtöbb Könyv-Iró termett; hihető mivel ezen Megyékben nyughattak jobban a' Muzsák, mint a' Török által zaklatott vidékeken Sopron Vármegye Tudóssait fogom tehát elöször közleni, azon esztendőnek hozzá adásával, mellyben kezdették Iróink pállyájokat. Min-

denütt ezt sem fejezhettem ki, mert némelly Szerzők p. o. hírek végett eltitkolták esztendeiket. Mivel az élőknek nagy részét személlyessen nem is esmérem, nem bátorkodtam a' Kereszt jelet kitenni, de könnyü lészen a' ki tett Esztendőkből hozzá vetni kinek kinek halála vagy életéhez. Reménlhető azonban, hogy az áldott békességes időkben támod ma holnap Hazánknak új Horányija, a' ki szinte anya nyelvünkön adja ki Tudósainknak élteket olly formán, mint Molnár János Könyv-háza, a' Könyvek mellé teendő rövid véleményekkel.

I. Osztály

Sopron Vármegyében született Tudósok.

Artner Kerestely Honorius Soproni fi 1754. — Artner Leopold Soproni fi 1798. — Artner Sarlotta Soproni Kis-Asszony. — Artner Wilhelm Soproni fi 1624. — Ásbóth Ádám Soproni fi 1715. — Ásbót János Gottfrid Soproni fi 1783. — Balog György Széplaki fi 1694. — Balog István Nenes Kéri fi 1802. — Barány György Beledi fi 1733. — Barth János Konrád Soproni fi 1680. — Berghoffer Mihály Soproni fi 1795. — Bogovits Lőrincz 1755. — Bertalanfi Pál Pulai fi 1750. — Büki Jósef István F. Pulai fi 1782. — Chernel Ferentz Chernelházi 1804. — Christofori Adám Soproni-fi 1668. — Conrád András Soproni fi 1744. — Conrád Josef Soproni fi 1759. — Cramer György 1647. — Csernák Sámuel Baboti fi 1642. — Csontos Ferentz Réptze Szemerei fi 1795. — Czepecz János Jakab Soproni fi 1776. — Deccard János Kristóf idősbb Soproni fi 1739. — Deccard János Kristóf ifjabb Soproni fi 1761. — Deccard János Wilhelm Soproni fi 1745. — Dobner Abrahám Egyed Soproni fi 1712. — Dobner János András Soproni fi 1610. — Dobner Sebestény Ferdinand

Soproni fi 1726. — Donner János Zsigmond Soproni fi 1784. — Ebner Mihály Soproni fi 1708. — Eisenreich György Soproni fi 1714. — Elhard Kristóf Soproni fi 1721. — Elhard János Kristóf Soproni fi 1756. — Ensel János Szakonyi fi 1661. — Ethényi Ferentz 1787. — Fekete Gergely Kőhalmi fi 1798. — Fischer Pál Soproni fi 1664. — Fleischhakker András Rusti fi 1662. — Foggler János Soproni fi 1661. — Fridelius János Soproni fi 1661 — Fuchs Mátyás 1778. — Fuchsjaeger István Nyéki fi 1613 — Furláni János András Soproni fi 1738. — Fürst János Mihály 1752. — Fürsinger Sámuel Soproni fi 1655. — Gábriel János Lipól Soproni fi 1761. — Gábriel János Sámuel Soproni fi 1780. — Gábriel Lajos Soproni fi 1785 — Gábriel Regina Susanna Soproni Szüz 1752. — Genzel János Ádám Soproni fi 1699. — Golubits Zosimus Likvándi fi 1794. — Gruber Abrahám Soproni fi 1678. — Gruber Ádám Koldusfalui fi 1698. — Grünschnek János Jakab Soproni fi 1784. — Hackstock János Rusti fi 1673. — Hajnotzi János Károly Soproni fi 1783. — Hajnotzi Sámuel Soproni fi 1756. — Halasy Mihály Soproni fi 1801. — Hartman János Soproni fi 1656. — Hochholtzer Dániel Soproni fi 1748. — Hochholtzer János Gottlieb Soproni fi 1792. — Horváth András Perenyei fi 1637. — Horváth György Szentmiklósi fi 1668. — Horváth György Undi fi 1754. — Horváth Sámuel Nemeskéri fi 1796. — Huszthy Zakariás Teofilus Rasznyai Rusti fi 1777. — Jósa István Csepregi fi 1778. — Jelenik Mihály Lotsmándi fi 1796. — Kastenholtz András Soproni fi 1714. — Kasztenholtz Honorius Vilhelm Soproni fi 1745. — Kientzel Ferdinand Nyéki fi 1708. — Kirgveger Kristóf András Soproni fi. — Kis Imre Nemeskézi fi 1798. — Kis János Szent-Andrási fi 1789. — Kleinrath Jósef Teo-

filus 1765. — Knogler Dániel Soproni fi 1736. — Knogler Károly Soproni fi — Kolarits Joakim Peresztegi fi 1764. — Komáromi Péter Soproni fi 1714. — Kontor János Nemeskéri fi 1806. — Kömíves Pál Széplaki fi 1752. — Kövesdi János Károly Soproni fi 1743. — Kövesdi Pál Soproni fi 1656. — Kunits Ferentz 1733. — Kusevitz János Soproni fi. — Lakner Kristóf Soproni fi 1612. — Lang János Rusti fi 1681. — Lang Kristóf Soproni fi 1654. — Lang Mátyás Soproni fi 1654. — Liebezeit Sigmond György Soproni fi 1713. — Lochner János András Soproni fi 1666. — List Sámuel Kis-Mártonyi fi 1777. — Löw András Soproni fi 1682. — Löw Károly Fridrik Soproni fi 1721. — Márton János Soproni fi 1803. — Matthiae Ádám Soproni fi 1665. — Meidinger Károly 1785. — Metzger János Henrik Soproni fi 1656. — Müller Rudolf Mátyás Soproni fi 1677. — Münich János Vandorfi fi 1742. — Nagy János Mesterházy 1780. — Nagy Lajos Felső Büki 1756. — Német Ádám Jobaházy fi 1767. — Német László Jobaházi fi 1795. — Német Pál Edvei fi 1790 — Neuhold Jakab János Soproni fi 1722. — Odor János Lozsi fi 1663. — Oertel Honor Gottfrid Soproni fi 1775. — Oertel János Károly Soproni fi 1780. — Paintner Mihály Soproni fi 1798. — Palkovits András 1778. — Pfister János Soproni fi 1643. — Pierer Ferentz 1772. — Piltz János Soproni fi 1755. — Pirnstingel N. Rusti fi 1643. — Poch György Soproni fi 1659. — Potyondi Ráfaël Szilsárkányi fi 1805. — Rathgéb Mátyás Soproni fi 1678. — Rauch Mátyás Soproni fi 1649. — Reymund János Soproni fi 1768. — Reisinger Pál Jakab 1656. — Ribicz György Rudolf Ozlipi fi 1729. — Riedl Ján. Vilhelm Soproni fi 1783. — Rosenman István Csepregi fi 1791. — Rosnák Márton Dörfli fi 1726. — Rosner Mátyás Soproni fi 1666. — Röschel

Ker. János Soproni fi 1678. — Rusz János Kristóf Soproni fi 1710. — Sailer Wilhelm Károly Soproni fi 1714. — Schaidhauer János Károly Soproni fi 1773. — Schmitth Miklós Soproni fi 1747. — Schoretitz Mihály Sigendorfi fi 1765. — Schubert János Soproni fi 1650. — Schubert János András Soproni fi 1662. — Schuler János Soproni fi 1629. — Schwartz János Soproni fi 1656. — Sebestény N. Soproni fi 1620. — Serpilius György Soproni fi 1693. — Serpilius János Kerestely Soproni fi 1726. — Serpilius Kerestely Soproni fi 1695. — Serpilius Samuel Soproni fi 1714. — Serpilius Sámuel Wilhelm Soproni fi 1730. — Skollarits Jósef Ferentz Oszlipi fi 1770. — Sobits Kristóf Soproni fi 1656. — Stainsits Antal Csepregi fi 1745. — Stockinger György Soproni fi 1656. — Stockinger György Mihály Soproni fi 1728. — Streibig Jósef Antal Soproni fi 1724. — Szabó Jósef Csepregi fi 1793. — Szaka István Soproni fi 1751. — Szécheni Ferentz Gróf Czenki fi 1797. — Szili János Felső-Szopori fi 1777. — Tatai Pál Tóth Keresztúri fi 1796. — Tieftrunk János Konrád Gottfried Soproni fi 1695. — Tieftrunk Konrád Lipót Soproni fi 1727. — Torkos Sámuel Soproni fi 1793. — Toepler Sámuel Soproni fi 1801. — Török Mihály Soproni fi 1693. — Tremmel Kerestely Soproni fi 1804. — Trogmajer János Soproni fi 1754. — Turkovits Mihály Csepregi fi 1648. — Türk János Soproni fi 1694. — Ugrótzi Mihály Soproni fi 1773. — Unger Joakim Soproni fi 1622. — Zuanna Melkior Kristóf Soproni fi 1645. — Zuanna Melkior Pál Jacab Soproni fi 1656. — Vagner Márton Kis Martoni fi 1778. — Waltersdorfer Rudolf Soproni fi 1805. — Welkhoffer András Kis Mártoni fi 1789. Wilfinger János Ernst Soproni fi 1796. — Wimmer András Soproni fi 1784. — Witnyedi Pál Soproni fi 1661.

— Wolmuth János Lipót Soproni fi 1748. — Wolmuth Sámuel Soproni fi 1742.

II-dik Osztály.

Sopron Vármegyében lakó vagy lakott Tudósok.

Aumann Péter Soproni Dominikánus 1768. — Bárány Péter Tábla Biró 1802. — Barth János Konrád Alzátiai fi Soproni Pred. 1660. — Bredetzky Sámuel Szepességi fi Soproni Prof. utóbb Lembergi Superint. 1800. — Brunzwik Tobiás Galgotzifi Csepregi Rector utóbb Semptei Superint. 1622. — Czinke Ferentz Szabóltsifi előbb Soproni Pesti Prof. 1792. — Chares Lajos Gottlieb Kerestely Szerzetes Pap 1742. — Czörfuchs Ferentz Felső Lászlói Plebánus 1793. — Demian György Soproni Primánus 1784. — Donauern Kristóf Zsigmond Soproni Pred. 1677. — Döller György Soproni Vasárnapi Pap 1776. — Dragonis Gáspár Soproni Magyar Pred. 1591. — Dressler Kerestely Sopronifi Csávai Pred. 1792. — Galgótzi Miklós Csepregi Rector utóbb pap és Senior 1619. — Erdös Antal 1774. — Fábri István Szentzifi Szakonyi Pred. és Sz. Széki jegyző 1650. — Galli János Kerestely Harkai Pred. 1658. — Gerengel Simon Alsó-Austriai fi Soproni első Pred. 1565. — Gilszbert János Agendorfi Plébánus 1791. — Grell Gáspár Soproni Jesuita 1763. — Grof János Német Peresztegi Plébánus 1758. — Hajnótzi Dániel Vág Besztertzei fi Soproni Rector 1718. — Harsányi István Borsod Varsányi fi Csornai Prepost 1792. — Harsányi Sámuel Magyar Test örző 1794. — Harrer János Nepomuk Rákosi Plébánus 1775. — Hartlieb János Tubingai fi 1604. — Hochschild György 1615. — Hollosy Gottfried — Holetz István N. Czenki Plébánus 1766. — Horváth Imre Franciskánus 1769. — Horváth István Lövei Plébánus 1758. —

Hödl Joachim Ebreichsdorfi Plebánus 1797. — Huber Mark Misniai fi Soproni Pred. 1619. — Illés Péter Takátsifi Szent Andrási Pred. 1792. — Kalinka János Besztertze bányai fi Soproni Conrector 1657. — Kis Jósef Udvari Orvos 1799. — Klemenchicz Márton Jósef Oslipi Pleb. 1735. — Klesch Daniel Iglói fi Soproni Conrector 1649. — Knöfacz Simeon Soproni Franciscanus 1804. — Kober Tobiás Soproni Orvos 1666. — Kralovánszki András Kesmarkifi Soproni Prof. 1795. — Küsser János Soproni sub Rector 1669. — Lágus Jakab Soproni Rector 1649. — Langendorf Remigius Rusti Plébánus 1648. — Letenyei István Csepregi Pred. és Senior 1633. — Liebenberg János 1802. — Löhner Kristof Beszterczeifi Harkai Pred. 1653. — Magda Pál Gömörifi Soproni Prof. 1815. — Marckl Mátyás Kis-Martonyi Pléb. 1714. — Marka János Czenki Biró 1802. — Marqvardus Mihály Borbálai Pred. 1661. — Meisner Mihály Misniai Soproni Pred. 1714. — Meisteder Ferdinand Vandorfi Paulinus Superior 1724. — Monsperger András Soproni Pap 1761. — Müller György Medgyesi Pred. 1635. — Nagy Benedek Sz. Miklósi Oskola Mester 1604. — Nagy János Szanyi Plébánus 1799. — Neuheller János Jakab F. Austriaifi Soproni Pred. 1649. — Oemichius Todor Csávai Pred. 1631. — Oertel János Gottfried Körmötz Bányaifi Soproni Pred. 1719. — Orosz Ferentz Paulinus 1747. — Pállya István Piarista Soproni Oskolák Igazgatója 1770. — Perláki Jósef Sajó Gömörifi Nemeskéri Pred és Superint. 1734. — Pilgram János Brémaifi Sopr. Pred. 1707. — Primes György Soproni Város Pleb. 1742. — Pritz Ferentz Xav. Soproni Udvari nevelő 1792. — Psilius Lukáts Soproni Oskola Tanitó 1656. — Probst János Cs. Kir. Titoknok 1681. — Ribini János Nitra Várme gyeifi,

Soproni Fő Rector utóbb Posoni Pred. és Senior 1758 — Roikó János Csetneki fi Soproni Primánus. — Rumi Károly György Szepes Iglóifi Soproni most Karlovitzi Prof. — Saji János Pléb. — Sárföi Miklos Sárföi fi Soproni Magyar Pred. 1664. — Schubert Pál Iglóifi Soproni Pred. és Senior 1647. — Schilschon János Baró Kir. Biztos 1783. — Svartner Márton Késmarkifi Soproni most Pesthi Prof. és Könyv Tár Őrző 1790. — Seelman Kerestely Koburgifi Soproni Rector 1653. — Serpilius János Leibitzi fi Soproni Város birája 1651. — Sibolti Dömötör Nagy Szombati fi Iványi Pred. és Superint. 1584. — Stanislaides Daniel Soproni most Posoni Prof. 1803. — Stigelius Benedek Soproni Oskola Tanító 1655. — Szécheni György Gróf Esztergomi Érsek 1687. — Szécheni Ignátz Gróf 1774. — Szabó István Soproni Jesuita 1743. — Szeleczényi Ferdinand Soproni Primánus most Gömör V. Pred. 1776. — Szent Györgyi Gábor Nádasdi Tamás Palatinus Titoknokja 1552. — Tieftrunk Dániel Soproni Rector 1654. — Tóth Fabián Soproni Francisc. 1755. — Zvonarits Imre Csepregi Pred. 1614. — Walter János Gottfried Modorifi Harkai Pred. 1665. — Varga János F. Szalonyi Pléb. és Esperest. — Wibeg János Sleziaifi Lotzmáni Pred. 1665. — Wietoris Jonathan Csetneki fi Soproni Prof. 1764. — Winkler Jósef Ratisbonaifi Soproni Pred. 1661. — Wohlman Samuel Soproni Kántor 1742. — Ki ezeken kivül esmér többeket is, jegyzéseit a' köz Jóra munkálkodó Hazafiakkal közleni méltóztasson.

Hrabowszky György.

B. Külföldi Literatura.

A' Halai Tudósítások szerént (1817. 29. Nov.) Steinhäuser Prof. Ur feltalálta ama felvetés mesterségét, melly szerént a' Magnestőnek északi lineától elhanyatlását Földünknek akár melly pontyán kitudhatni; 's akármelly időtájra nézve elhatározhatni. Felvetése szorosan megegyez a' tapasztalással, és külömbféle visgálódással. A' mostani megállapodtát, és nyugoti hátrálását is sok esztendőkkel ez előtt tudtúl adta. Igen különös az az ok, mellynek tulajdonittya a' magnestő' változásait: azt állítván, hogy Földünk' belseje üres, és több Planétáknak futó piacza; 's ezeknek forgásaihoz képest szabott legyen azon magnestő hányatlása; e' rend szerént helyesen megfejti ugyan ama különös jelenést, de a' rendszer maga meg kérdés marad.

Az Asványok Országának bővebb esmértetése foglalatoskodtattya a' mai Természet visgálókat főképpen (azon Halai Tudósítások szerént) Különösen a' Kristálosság leírásán dolgoznak. Annak mivolta eránt Waisz Dr. Berlinben, Breithaupt Freybergben, ámbár különböző visgálódásoknál fogva, megegyeznek; ellenkeznek mind ketten Hauy' véleménnyével. T. i. annak megbizonyítására se a' csupa Physiologiai, se a' csupa Chemiai nem elegendő. A' Hálai Szénkő bányákban jó reménység fokában találtató Pelhes-quarsumot (Faserquarz) rud forma szénkövet (Stangenkohle) és kettős Gipsz Kristállokat (Zwillings Kristalle von Gyps), és egész hegy földes Gipszet fedeztenek föl legújabban; minapában, ugyan ollyra akadtak Morva Országban is Gaya környékében, és az Olmützi Érsekségnek Keltsch nevű jószágában igen nagy kiterjedésben. Henrici Ur ama különös meggyúlható ásványt, melly a' Retinasphált-

hoz (földigyántához) hasonlít, ollyan 'mint a' földi szurok, 's eddig csak Ofenheimnál találtaték a' barna szénkö között, Osnabrüch mellett felfedezte. Fekvése meszsze terül, olly forma mint a' murvás torfa, úgy ásatik is ki, és égettetik mint ezen torfa. Spondumene ásvány Tyrolisban is találtaték Inspruck mellett — Nem találtatnának e mind ezek a' mi ásványokkal bövelkedö hazánkban is, ha Természet-Tudósaink szorgosan visgálódnának?!

Mivel olly igen szükségünk van ásványainknak bövebb esméretségére, tartozom én itt előadni a' külföldi jelesebb Mineralogiai Könyveket, mellyek a' Hesperusban megdicsértettek tavali esztben:

1) Mineralogische Studien über die Gebirge am Niederrhein. Herausgegeben von J. J. Noggerath. Frankf. 1811 (1 fl. 20 kr. ezüst pénzben).

2) Kopp, mineralogische Synonimik: Frankfurt. Hermann 1811. (1. fl. 20. kr.)

3) Kopp, Grundriss der chemischen Analyse der Mineralkörper. Frankf. Hermann 1811. (45. kr.).

4) Steffens vollständiges Handbuch der Oryktognosie I. Th. Halle Curt. 1811. 4 fl.

5) Klaproth, Beyträge zur Chemischen Kenntniss der Mineralkörper 5 Bände. Berlin. Rottman 1811.

6) Hausman, Entwurf eines Systems der Unorganisirten Natur-Körper. Cassel Thurneysen. 1809 (1 fl.).

7) Freyesleben, Geognostischer Beytrag zur Kenntniss des Kupferschiefergebirges mit besonderer Hinsicht auf einen Theil der Grafschaft Mannsfeld und Thüringen. 3 Th. Freyb. Craz. 1807—16. Mit Kupf. und illum. petrogr. Charte (5 fl. 15 xr.)

8) Steffens geognostisch-geologische Aufsätze, als Vorbereitung zu einer innern Naturgeschichte der Erde. Hamb. Hoffman. (3 fl.)

9) Des Freyherrn von Moll neue Jahrbücher der Berg und Hüttenkunde. II. Bände Nürnberg Stein (8 fl.)

10). Leonhard und Selb mineralogische Studien. I. Th. mit Kup. u. Karten. Nürnberg. Schrag 1812 (2 fl. 45.)

11). Leonhard, allgemeines Repertorium der Mineralogie. Erstes Quinquennium Jahre 1806—11. Frankf. Herman. (2 fl.)

12) Catalogue, de huit collections, qui composent de Musée mineralogique de Et. de Dréc. Avec des notes instructives sur les substances pierreuses, qui sont employées dans les differents Arts, et dou planches en taille douce. Paris, Potey. 1811. 4. (23 Francs)

13) Bernoulli geognostische Uebersicht der Schweitz; nebst einem systematischen Verzeichnisse aller in diesem Lande vorkommenden Mineralkörper, und deren Fundörter. Busel, Schweighauser.

14) Reichhetzer, Anleitung zur Geognosíe, insbesondere zur Gebirgskunde. Nach Werner für die KK. Bergakademie bearbeitet, Wienn. Camesina. 1812. (3 fl.).

15) Journal de Mines, ou Recueil de Memoires sur l'exploitation des Mines, et snr les Sciences, et les Arts, qui s'y rapportent. Par Caquebert Monbret, Hauy, Vanquelin, Gillet-Laumont, Raillet, Heron de Villefosse, Brochant, Tremery, et Collot-Descotils. Publié en vertu de l'authorisation du Conseillier d' Etat Directeur General des Mines de l' Empire Français. Paris, Bossange, 1796—1812. 32 Kötet (egy egy esztendei darabok 8 fl. 56 Krok) — Table analyti-

que des Matiéres contenues dans les XXVIII. premiers Volumes du Journal des Mines par Leschevin. Paris 1813.

16) Von Hoff Gemählde der physischen Beschaffenheit, insbesondere der Gebirgs formationen von Thüringen. Erfurt Beyer 1812.

17) Kleine Sammlung mineralogischer Berg- und Hüttenmännischer Schriften. Herausgegeben von A. G. Werner 1. Stück. Leipzig Vogel. 1817 (1. fl. 15 kr).

18) Über die Classification der Mineralien. Coburg, Ahl. 1814.

19) Hermelius Minerographie von Lappland, und Westbothnien, nebst einem Auszuge aus Wahlenbergs Topographie von Knie Lappmarkt. Aus dem schwedischen mit Anmerkungen von Blumhof. Mit 3 Kupf. Freyberg Craz. 1813 (1 fl. 30 kr).

20) Von Charpentier Darstellung der Höhen verschiedener Berge, Flüsse, und Orte Schlesiens. Mit 1. illum. Kupf. Breslau. Barth 1812. 4.

21) Einige Worte über meine Mineralien sammlung von Leonhard. Hanau. 1814.

22) Hoffman, Handbuch der Mineralogie. Freyberg. Craz. 1811---2. II. Bände (6 fl. 45 kr). II-ten Bandes III-te Abtheilung fortgesetzt von Breithaupt. 1815 (1 fl. 36 xr.)

23) Esper's Lehrbuch der Mineralogie. Erlangen 1810.

Legnevezetesebb Mineralógusok Külföldön ezek: Werner, Leonhard, Merz, Kopp, és Hauy.

Y.

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

Ő Cs. K. Felsége születése napjának Ünnepeltetése a' Keszthelyi Helikon által 1818. Feb. 12-kén.

Ezen esztendőben, F. Királyunknak születése napján, a' tavalyihoz hasonló mód szerint megtartatott a' Keszthelyi Helikon, mellyet nagy-lelkü Intézője különösen az által tett jelessé, hogy némelly nemzeti Cultúrankat elömozdittó Hazánkfijainak pénzbéli jutalmat (800 ftokat) ajándékozott, — és hogy Kazinczy Ferenczcnek, Literatúránk' ezen elcsüggedhetetlen szorgalmú, munkás, jeles Veteránussának, és Csokonai Vitéz Mihálynak, ezen némelly eredeti nemzeti darabjairól méltán hires és korán elhaltt Poétánknak tiszteletekre és emlekezetekre, ugyan a' tavalyi mód szerint, élö fák ültettettek. *)

*) A' tavályi Keszthelyi Helikonról a' tavalyi Tudományos Gyüjteményben elöforduló Tudósittást a' Német Recensens úgy itélte meg mint egy politikai lakozásnak leirását; (Politische Schmauserey! lásd a' tavalyi német hazai leveleket.) holott az egész tudósittásnak szinte minden sora többnyire a' Hazához és Királyhoz való szeretetet, tiszteletet emlegette, és olly dologról szóllott, melly azt elömozdittya; — holott a' Keszthelyi Helikon a' Tudományoknak és szép mesterségeknek egy valóságos virágzó szép tavaszi napját tüntetvén fel e' vidéken, a' vendégeskedést a' tudósittó csak úgy hozá elö, mint az újságok egy itt, vagy amott tartott lakozást elöhozni szoktak, mellyben ennek, vagy amannak egy Uralkodó Felségnek egésségéért és hoszszú életéért éllyen poharak emeltettek.

A' Keszthelyi Helikon, ezen szép, hasznos, igaz hazafiúi buzgóságot lehellő, 's a' Nemzetnek javát a' Királynak tiszteletével olly szépen öszvekötő, dicsőséges Intézet lelkesitette a' Szerzőt ezen Odának éneklésére:

Valóban ezt lehet, és kell is gondolnunk, hogy valamelly nem jó lelkü magyar Irónknak palástya alatt egy olly Freronizmus akar lábra kapni, melly minden jót, igazat, szépet, hasznost már zsenge keletében meg akar emészteni. Es nem bizonyos, ha epéjének kiömlése a' hazához és Királyhoz való szeretetet és tiszteletet, — vagy a' szép Intézetnek lelkes Szerzőjét; e' hazafiúi, és hiv Alattvalói szivvel példás Festeticset, vagy a' Tudósittót vette e arányba? — Sok rossz akarat, irigység, vagy gonosz lélek kell ahhoz, hogy egy Innep, mellyben jó Királyunk' születésének emlékezetessé tételére a' lelkes Gróf Festetics a' házi szegények között 2000, a' megnyomorodott Hazavédők' számára 2000, és a' tanúló Ifjúság között 500 forintokat osztott ki, egy politikai lakozásnak nevezete alatt nevetségessé tétessék a' Világ előtt. — Politikai Intézetnek helye Keszthelyen se nem volt, se nem lehetett. Példa, miként hidgyen a' közönség a' Recensenseknek! — miként hirdesse a' Német hazai Leveleknek Redactiója minden vizsgálat nélkül azt, a' mit Correspondenseinek, (kik annak fejébe, hogy nevek titokban marad, és semmi felelettel nem tartoznak, indulattyokat minden zabolya nélkül kicsapni engedik) erről vagy arról hanyat homlok irni tetszik. Mert ezen szép czélra törekedő Leveleknek nem lehetett szándéka ezt, a' mi jó, szép, és igen is ditsőséges, lealázni, minthogy szerzőjöket szebb lelkü és jobb akaratú német Hazafiaknak tartyuk.

Meg is vagyunk győződve arról, hogy ennekutánna nagyobb figyelmet vetnek arra, mit merjenek, mit ne, másoknak szava után vakon mondani, hogy jó hirek és nevek egy két Correspondenseknek kedvéért egy egész, szép czéllyokat barátságosan elősegéllő nemzet előtt csorbát ne szenvedgyen. — Ohajtani lehet, hogy a' német Hazai Levelek arról, a' mit a' Tudományos Gyüjteménynek szemére hánynak (die nicht immer humane Strenge

Óda

Tolnai Gróf Festetics Györgyhez.

Qui Consulta patrum, qui leges, juraque servat.

Hor.

Ki e' magának bűnösen áldozó
Században a' közjóra, irigykedést
Szerző dicsősséggel, ki tudgya
Mérni, 's pazarlani szép vagyonnyát,

Virág.

Midőn az ember létre kap itt, ezen
Jóval gonoszszal, búval örömmel olly
Vegyes Világon; — kérdezetlen,
Ő akarattya e lenni, vagy sem? —

Akkor csupán a' szembekötött hamis
Szerencse játszik; sorsot az osztogat,
A' vak; 's miképpen volna hát, hogy
Többnyire balra ne nyúllyon a' vak? —

Ott egy szegény Pár, rongy atya, rongy anya,
Egy gyermeket szül szalmafedél alatt;
Az elme és sziv benne szép 's nagy;
Más születés, nevelés mi ritka

Felséges embert, nagy hazafit, jeles
Vitézt teendő volna belőle; de
Pór sorsa őtet porba nyomván,
Él, szaporitt, 's kihal a' baromként. —

Ott a' hegyen keltt, 's tornyaival kevély,
'S a' merre a' szem néz, maga birtokát
Látó, ezer jobbágy uraltta
Vár is az új uri rajnak örvend.

Az Urfi, ámbár emberi érdeme
Silány is, Úr lessz; és pedig ollyan Ur,

---

gegen ihre eigenen Landsleute. Lásd: Vaterländische Natur 1818 Nro. 12). Soha ne vádoltathassanak. El fog ez válni a' felvett Magyar elmemiveknek Recensiójában, mellyekről jelentés tétetett. —

Ki kénnyeként majd sorsot oszt: mert
Bár esze nincs, van aranya, módgya.

Ama' szegényt, és porba tapodtat egy
Kis morzsa abból, a' mi sok ennek a'
Dúzsnak, miképpen boldogittná!
Ám de vak, és hamis a' szerencse!

Nem jó igazság a' nyomorúlttnak ez;
De bár nehéz is, tűrnie kell; csak ez
Orvos szer a' sorstól leverttnek,
Türedelem, te ne hagyd el ötet! —

Ha rossz igazság, hogy az elégnek is
Már bő határán túl ezer és ezer
Javakkal áldá ezt meg a' sors,
Jó neki. A' sok övé. Köszönnye.

Mert védi, 's méltán, emberi, nemzeti
Törvény vagyonnyát, bár sok is Egynek az.
Csak érdemelné hát meg, a' mit
Több ezerek' keserü hijával,

'S kárával Ö bir, Ö egyedül csak egy
Ember, ki szintén mint amaz elvetett,
Néhány arasz földdel beéri
Majd, ha megáll ere, 's élte elhúny. —

Sok gazdag embert, dúzs Urat esmerek
Én itt közöttünk a' magyar ég alatt,
A' kit megáldott a' szerencse
Sok Fejedelmi javakkal. Ám de

Ezek közül hány érdemelé meg e'
Bangó szerentsét! — Fáj! mikor illy bitang,
Sőt átok a' föld' kincse sok száz
Emberi, nemzeti jót nem érző

Duzmadtt Kevélynek vesztegető keze
Közt. Átkozott légy önszeretet! te vagy,
Valál, 's leszel minden gonosznak
Kútfeje a' nap alatt örökké. —

Kiválsz Te a' megvesztegetett Sereg
Közül, Hazámnak nagy Fija, Festetics!

Kivál utánnad — csak kevés még;
Ám de csak a' Te neved világít.

Te a' Hazában, bátor irigy, setét
Felhők borittyák, a' teli Hold szerint,
A' hol 's mikor rést látsz, ki törve
Hinted el a' gyönyörü világot.

Te benned ész, szív a' Haza' és Király'
Javának áldoz; 's Keszthelyen áldomás
Az a' Magyarnak, láttyuk, a' mi
Többnyire átka veszéllye másutt.

Ha jól arányzott Századok olta már,
Ámbár ha játszott a' csapodár 's hamis
Szerencse egyszer, hát bizonnyal
Akkor esett, mikor a' kezedbe

Adá Hazámnak szinte legékesebb,
'S haszonra is majd legszaporább javát.
Gyors, böles, okos Sáfárja ennek,
Ezt Te megérdemeléd valóban! —

Te, a' mit érsz, tudsz, birsz, teli szivvel, és
Bő kézzel osztod, 's közre bocsáttod a'
Házában: a' mag, mellyet igy vetsz,
Oh! mi dicsőt terem egykor itten.

Nagy példa abban, mint vegye hasznait
Javának egy dúzs; mint tegyen emberi,
'S polgári sok nagy tartozásnak
Ö eleget nemes értelemmel.

A' szépet, és Jót, és Nágyot érteni,
'S érezni is már ritka tulajdon az
Emberben; a' jobb lelkeké csak;
Ám de nagyobb nemesebb 's dicsőbb még

Mivelni mind ezt; hinteni magvait;
Segéllni keltét; közleni; osztani, —
Az éltető napként felettünk, —
Mint Te cselekszel egész erővel. —

Az ember él, hal. Gazdagot és szegényt,
Koldúst, Királyt egy sirba nyel a' halál.
Volt 's ninesen: és megmondva léte.
Por vala, por leszen, a' mi csak por.

De a' ki jót tesz, 's virtusok, érdemek
Által jeles lessz, holta után is él:
Mert tette él a' föld' porának;
Tette hat a' maradékra által. —

Ki a' jelenkor' Jobbait így tudád
Megnyerni szép 's jó tetteid által a'
Hazában; és már meszze földről
Látni, csudálni, tanúlni vonszál

Magadhoz embert, bölcs Magyar! élni fogsz; —
Néved dicső lessz, még Magyar él 's lehell,
És csillagát tisztelni tudgya,
A' ki sugárt ragyogott nevére.

Kisfaludy Sándor.

---

2. Jutalom-tételek.

A' Tudós Göttingai, Királyi, Tudományokat terjesztő Akademia mult eszt. Nov. 15-kén esztendei ünnepét üllvén következő kérdésekre tett jutalmakat: 1) A' Physikai osztályból 1818. esztendőre: Ob die Salzsäure, und die oxigenirte Salzsäure wirklich oxygenirte Substanzen sind, oder ob sie keinen Sauerstoff enthalten; und letztere Säure eine einfache, dem Sauerstoff ähnliche Substanz sey? " II. A' Mathematikaiból 1819-re: Eine Prüfung der Dalton'schen Theorie über die Ausdehnung der tropfbaren, und elastischen Flüssigkeiten, besonders des Quecksilbers, und der athmosphärischen Luft durch die Wärme. " III. A' Historiai és Philolologiaiból 1820-ra: „Eine kritische Vergleichung der bis jetzt in Amerika bekannt gewordenen Denkmähler mit den Asiatischen, und Aegyptischen, um daraus auf die früheren Verbindungen zwischen diesen Ländern Schlüsse zu ziehen " IV. A' Gazdaságbeliből: „Welche amerikanische Waldbäume, besonders vom Nadelholz, bey uns am besten gedeihen dürften? " — Wie der Holzessig, oder die Holzsäure am besten gewonnen werden könne? — Wie die Ackerschnecke am wirksamsten vernichtet werden könne? — Auf welche Art die Wasserdämpfe im Stadt und Landhaushalte, und bey verschiedenen Bereitungen, zumal des Bierbräuens, und Branntweinbrennens, am zweckmässigsten verwendet werden können? "

Ezeknek szokott jutalmok 12 Arany. A' feleletek' beküldetésének módja az esztendei napra eddig jelentett Jutalom tételekből tudni való. Y.

3. Hazai Új-Találmányok.

1) Goldinger Ferencz Ur, Királyi Kamara Ácsmestere ó Budán, 's ugyan ó Budai fi, mind theoretika, mind praktika Mechanikai esméretinél, 's gyakorlottságánál fogva, ama kékre festőknek, és Katton fabrikánsoknak, 's t. e' f. elkerülhetetlenül szükséges hengert (Walzen) feltalálta, 's tökélletesebbitette, mellyet eddig csak egyetlen egy Mechanikus készített Becsben, 's azért a' Mivesek nagy árron kéntelenittettek len, és pamuk materiájoknak fényesitésére (Appretur) megszerezni. Ez Chemiai-papirossal helyesen bévan vonva; egyaránt, 's tisztán nyomtat; nem kiván többet két ember 's egy ló erőnél, és még is 4000 röfnyit is elkészitt napjában; a' munkára igen alkalmatos, 's magában együgyü alkotmányu. Kohn Herschel kékre festő Ur' számára készült ó Budán, ki is avval tökélletesen megelégszik. Minden alkotó részei hazai termesztményekből valók, és erősek, úgy hogy állandóságot meltán igérnek. A' dicsértt Föltaláló nagy mester a' nagy vas Srofoknak, és ezek szülőjinek (Schraubenmütter) készitéseben is; tőle több jeles 's közhasznú találmányokat is várhatni.

2) Kaan Samuel, Nagy kereskedő Bécsben, (a' Budai német Ujság Iró' tanúsága szerént) Hazánkfija, olly gyapjú-tisztitó intézetet talált ki, melly a' Cs. Királyi, 's más Herczegségeknek, minden Gazdasághoz értő Uraságoknak, és Tudósoknak figyelmét magára vonta. Mult holnap 10-kén olly egy szobában mutatá elö munkásságának jelességét, melly csupa Magyar Országi kitisztitott gyapjúval, nevezetesen Eszterházi Herczeg' jószágaiból valóval volt egészen kirakva. A' Kaposvárival (Somogy Vármegyében) béborított falak hó fejérséggel tündöklöttek. Ez nyilván bizonysága annak, mennyire lehessen vinni Hazánknak eme legbecsesebb termesztménnyét finomságára nézve, a' szorgalmatos hozzá látásnál fogva.

Y.

4. Tiszteltetések.

A' Prágai Királyi Tudományos Társaság nagy tudományú, 's érdemű Rumy György Károly Urat, Kárlowitzi Lyceum' Directorát, 's e' Tudom. Gyüjteményben egygyütt dolgozó Tudóst, kimúlt Engel, Magyar Országi Historikus' helyébe, kiadatott Magyar emlékezetes Írásira nézve, Levelező tagjává választotta. Ebből is látni való, hogy a' Külföldi Tudós Társaságok a' magyar nyelven írtt hasznos munkákat is becsülni tudják. — Ugyan ezen tiszteltt Tudós Urat a' Bajor Királyi Gazdaságbeli Egyesület is múlt October 23. napján tartott ülésében, Münchenben, köz hasznú Gazdaságbeli írásaira (mellyek közül ezen: Populäres Lehrbuch der Oekonomie. Wien 1808. 2. Bände 8 Ő Bajor Királyi Felségétől dicsérő Decretum által megtiszteltetett) 's a' Keszthelyi Georgikonban ifjú Gazdák' formáltatása által szerzett érdemeire nézve, köz egyetértéssel Levelező tagjának fogadni méltóztatott; 's azon egyesületnek közönséges Commissiója velin papirosra metszett, és ez idöbeli Elöljárója 's Secretariusa által alá írtt, múlt Januariusban Póstán elküldött Diplomájával ez iránt tudósitotta. Ezen tiszteletbeli külömböztetések nyilván való tanúsági annak, hogy az el nem fogódott Tudós Társaságok eme Hazánkfijának érdemeit megesmerik, 's Angyalfi Urnak ellene, 's T. T. Pethe Ur' ellen (Mondolathoz hasonló) Sopronyban kibocsátott alávaló Pasquillya által el nem tántorittathatnak.

Ő Cs. K. Felsége T. Udvarnoki Lajos Urat, Literaturánk nagy Baráttyát, ki eddig az Erdélyi Udvari Cancellariánál országos, és törvényes Ügyvédő volt, jeles tehetségeire, 's különös érdemeire nézve, valóságos Udvari magyar Ágenssé nevezni méltóztatott.

A' szép mesterségek' Bécsi Akademiájának Ünneplése alkalmatosságával, melly F. Császárunk és Királyunk születése napján Februarius 12-kén tartatni szokott, első jutalomra érdemesittettek: az Architecturából: Szambelli András, Pesti fi; a' Képmetszés-tudományból (Graveurschule) Ferenczi István, Rimaszombathi fi; nagy reménységü hazánkfijai.

Y.

5. Intézetek.

T. T. Rumy Gy. K. Ur, valamint e' folyó iskolai esztendő' kezdeté vel a' két fő osztályokban a' régi Görög nyelv' ta-

nulását behozta, úgy későbben a' német nyelv és Literatura rendkivül 's ingyenvaló tanításához is hozzá fogott, a' német irás és Declamatio gyakoroltatásával egygyütt. Illy tanításokot előtte tartott már T. Grosz János, Karlowitzi Lyceum első Directora, T. Rumi Károly' Sógora, mostanában a' Posonyi Protestans Lyceum Professora is, kinek hallgatóji, most már fő Papi hivatalokban lévén, maiglan háladatosan emlékeznek ezen köz hasznú, 1797-ben megszünt jeles szolgálattyára. Vajha eme 20 esztendők múlva megújjitott német tanitások szint illy gyümölcsöket teremjenek.

Besztercze Bányán, a' T. Zipszer András' gondviselése alatt virágzó Protestáns Leány-nevelő intézetnek Ő Excellentziája, Görög nem egyesült szertartáson lévő Érsek Ur, Karlowitzon, T. T. Rumy Director által 60 ftokat küldeni méltóztatott, hogy a' nevendékek' számára Iskolai Könyv-tár szereztessék.

V.

Ő Cs. K. Felsége kegyes engedelméből a' M. O. Épités' Fő Directiójához két allandó gát-mester (Buhnen-Meister) adatott olly czéllal, hogy nevezetes vizi munkák történvén, a' vesszö gátokkal való bánásra hazánkban másokat is tanitsanak.

Öry.

6. Töredéke egy Levélnek..

„Öröme van a' jó Hazafinak, mikor látja, hogy hazája polgári alkotmányát a' dologhoz értő és talentomaik 's tudományos esméreteik által megkülömböztetett férjfiak magasztalják. Illyen örömöm vala nékem a' napokban, midőn váratlanul Német Ország' egyik legelmésebb irójának Richternek *) következendő mondását olvasám: Selig iſt das arme Land, das alte Geſetze umwehen — Noch ſeeliger das reiche, das ſie befeſtigen-Un-

*) Richter János Pál Friderik a' most élő humoristicus Irók között minden kétségen kivül első helyet érdemel. Született 1763-ban Wansiedel mezö Városkában, melly Bavariának Moenusi kerületében fekszik. Az Attya eleinten az emlétett kis városban Rector, utóbb Schwartzenbachi Prédikátor volt. Az ifjú Richter eleinten Theologiát tanúlt, de nem sokára arról lemondott, 's minekutánna Lipsiában, Weimarban, Berlinben, Coburgban 's a' t, kevesebb

garn, warum bist du nicht in Europa dreymal, viermal und noch öfter da? az az: „Boldog a' szegény Ország, ha régi törvények őrzik; még boldogabb a' gazdag, ha régi törvények erős vár gyanánt körül veszik; Magyar Ország miért nem vagy Európában kétszer háromszor vagy többszer is? " Ezen mondást az említett Tudós saját szive indittásából 's a' maga kezével irta egy Magyar Tanuló ifjunak Albumába, Báireutban Oct. 2-dikán 1816. Nem üti-e fel egyetlen egy illyen ditséret száz értetleneknek rágalmazását?

Kis János.

7. A' Honnyi Mívészek' élet-leírása.

Fusz János Evangelista, Hangszerző, és Musika tanitó, Tolna Vármegyében Tolnán született; a' hangszerzés tudományát egy külföldön nagyra betsültt Hang-mivésznek, Albrechtsberger Györgynek, Betsi Erseki templom Kar-Igazgatojának, Svéd Kir. Muzsikás Akademia Tagjának, vezérlése alatt olly szerentsés elömenettel tanúlta, hogy a' tisztes ok-

vagy több ideig mint tsupán Tudós és Iró tartózkodott, végre Baireutban telepedett meg, a' hol a' Hildburghauseni Szász Hertzeg ötet Követségi Tanátsos' tzimjével, tisztelte meg; az akkori Német Országi Primas, a' nem régiben meghalálozott hires Dahlberg pedig szép esztendei fizetést rendelt számára, mellynek megadására utóbb a' polgári környülállások megváltozásakor a' nemesen gondolkodó Bavariai Király is ajánlotta magát. Richter eleinten Jean Paul az az: két első kereszt neve alatt jelent meg az olvasó közönség előtt. Nevezetesebb munkái a' következendők:

Die Grönländischen Prozesse. Berlin. 1783. — Auswahl aus den Teufelspapieren 1788. — Die unsichtbare Loge 1793. — Hesperus 1795. — Quintus Fixlein 1796. és 1800. — Biographische Belustigungen unter der Gehirnschale einer Riesin, Blumen-Frucht-und Dornenstücke 1795. — Der Jubelsenior. — Das treffliche Campanerthal mit seinem satyrischen Anhang 1797. — Palingenesien 1798. — Briefe und bevorstehender Lebenslauf 1799. — Titan 1800, 1805. — Flegeljahre 1803, 1805. — Vorschule der Ästhetik 1804. — Levana 1807. — Mars und Phöbus Thronwechsel. 1814, 's a' t.

tató e' hazánk fiát nem tsak legjobb, és legkedvesebb tanítványának (a' mit annál hitelesebben bizonyíthatunk, mivel a' boldogúltt öreggel ismeretségünk lévén, ezen ítéletét tulajdon szájából vettük is) hanem különös bizodalmára méltatta mind halálig; a' mit ezen külföldön ditsőül ismeretes, mind pallérozott ember, 's mind Hang-szerző, és Musika tanító egy eránt betsületre méltó honnyi mivész tellyes mértékben meg is érdemle. Ditséretes főképp' e' férjfinak mivészsége eránt való forró szeretete, melly a' fiatal korában ellene tornyoskodott minden akadékokat meggyőze, és legnemesebb elszánással, fáradságos tanitgatás által, valamelly Metzenász gyámolításához nem lévén szerentsèje, ön magát eltartá, és hivatalától üres órait nem az ifiúságbeli mulatságokban, és örömökben, hanem ritka álhatatossággal mivészsége kitanulásában töltötte, a' miért is ugyan, midőn utóbb munkájival napfényre lépett, a' mivészek, és hang-mivekkez értők, néki igazságos betsülléssel adóztak. A' nagy Hayden, Szalieri, Betthoven, és sok mások betsülék a' fiatal embert, és miveinek pártoskodás nélkül tapsoltak. A' Liptsei Musikás Ujságnak, az Európában Klasszikus tekintetű munkának, Redaktziója örömmel vett fel tőle munkákat leveleibe, mint musikás toldalékokat, és ugyan ezen iratban sokszor ditsőitve emlékezett róla; később azután megtisztelte őtet betsülettel tellyes kérelmével, hogy a' hazájabeli nemzeti tántzokat, és melodiákat küldené be nyilvános megismértetésül; mellyeket ugyan ő sok fáradsággal öszvegyűjtött, és annál örömestebb közlött, mivel régi nemzeti musikánkra nézve mind eddig még igen kevés vagyon tudtára a' Külföldnek, és még senki se találta érdemesnek, a' régi valóságos nemzeti musikás darabokat a' feledékenységből kiragadni. (Így találkoznak az 1810. esztendőre szolgáltt 12-dik évkönyvében tót nemzeti tántzok dudával, az 1816-dikában magyar népdalok, és tántzok). Most is meg tiszteli mivészünket betses levelezésével e' híres Redaktzió, megkérvén, hogy ön szerzette hang-miveket közölljön vele, mellyeket a' világgal gondos diszes kiadásiban megismértet. — Kéntelenek lévén e' hazai levelek szűk terébe szoritni a' mivészségbeli tudósitásokat, nem hozhatjuk itt fel sorjával a' külömbféle szerzés nemében tőle készültt, részint nyomtatásban megjelentt, részint nyilván előadódott munkákat; de lesz még többször is alkalmatosságunk e' honnyi mivészünkről szólni; 's most el

mellőzvén Pyramusz és Thiszbe, 's Isaak melodramáinak, Judith, Kalitka, Romulusz és Remusz operáinak theátromi előadatását is külömbfele játék-szineken, composzitziói közül csak hármat, ezt is nem nagyobb kiterjedtsége, sem különös jelessége miatt, hanem egyedül csak az okáért említünk minden egyebek előtt, mert legtulajdonabb értelemben a' magyar földön lettek isméretesek, és birja is fiától e' termékeket a' haza: Egy négy szavú Ének készületlen, latán teksztuszra, nagyobb innepeken nyilván való áldozáskor (Communio Coenae Domini) énekelni való, mellyet egy barátjának készitett vala, ki e' musikás darabot, Egerből elbútsúzván, ezen város Érseki templomának hagyta emlékül *); Ezen munka igaz egyűgyü Egyházi stilusban (melly eme hang-mivésznek egyik nagy érdeme minden énekes szerzésiben) a' feladott szóversehez épen illesztetett, a' szóknak poetai erejét musikás életre ébresztvén, tzélljának, hogy e' szent szertartásnál szivet inditson, és emelgessen, tökéletesen megfelel. Egy nagy hősi opera: Romulusz és Remusz három felvonásban, melly mindenképp igen derekasan van kidolgozva, és taval háromszor adódott elő, minden dologhoz értők jósolásával a' mindannyiszor teli tömött Pesti városi játékszinben; noha a' theátromi Igazgatóság se a' honnyi szerzőre, se önhasznára nem hajtván, e' hazai münek, melly természete szerint fényes theátromi készületeket kivánt vala, ezeket megtagadta, sőtt még Remusznak szoprano szavát sem tekintvén, alakját egy baritonra bizta (ki ugyan, meg kell azt néki mentségül vallanunk, elkövetett mindent, a' mi tsak művészi tehetségében állott, hanem szopránt nem énekelt), és a' benne előkerülő tántzokat, mellyeket ez épen akkor Pesten tartózkodott tántzos társasággal könnyü lett volna eljártatni, a' hozzájok tartozó musika darabokkal együtt egészen kihagyta, az öltözetekben is, szin-falakban, 's más szükséges tsinban e' honnyi szülemény eránt, meg sem lehet botsájtani, mint mostohásbodott. — Végre egy négy szavú, eme szóversre. „Sey mir gegrüszt Pannonien, mein theures Vaterland" „Idvezlégy tőlem Pannonia, édes hazám" szerzett végetlen

*) Mássa megvagyon a' Pesti Seminarium templománál is. A. — Z.

Kánon, mellyet e' mivész minap hazájába viszsza térése alkalmatosságával készitett, és Graipel Fő-Strázsamester Urnak Budai Lithographhája kőbe vésett vala, egy ámbár kitsiny, de musikás tekéntetből véve mindenképpen betses, a' hazájához hű fiának buzgó szeretetét kimondó hangmű; melly ugyan az érdemes mivésznek végsője ne legyen; hanem szivből óhajtjuk, hogy e' kisdedet még sok mutatósbb munka kövesse; hogy úgy a' mivész itthon is ismeretségre jutván betsületet vallhasson, mellyel néki a' Külföld miveinek igazságos méltatásával eddig önként adóza.

K.

---

8. Új Könyvek.

43) Regék a' Magyar Elő-Idökből. Budán 1813. A' Kir. Magy. Univers. betüivel. — (Koszorús Poëtánk' ezen munkájának második kiadása nyilván mutattya azt, hogy a' Magyar könyvek' Hazánkban nem szükölködnek becsülök, 's olvasók nélkül, csak e' végre illendőképp legyenek elő adva mint ezen regék, — belső és külsőképpen).

44) Solennia VIII. Memoriae Anniversariae Bibliothecae Kis Honthanae Publicae Senioratus Evang. A. C. die 13. Sept. An. 1816. Celebratae. — Leutschoviae Typ. Joan. Werthmüller R. priv. Typog. 1817.

45) Warnungs Rede nach der am 31. Jäner 1818. An dem berüchtigten Räuber Johan Georg Grasel, und dessen Mitschuldigen: Jacob Fähding, und Ignatz Staugel mit dem Strange vollgezogenen Hinrichtung. Auf dem Richtplatze vorgetragen, und auf Verlangen zum Drucke befördert von Raymund Motossényi, Feldkaplon des löbl. K. K. ersten Uhlanen-Regimentz Herrzog zu Sachsen-Koburg. Wien 1818.

46) A' Högyészi Koszorús Szüzek Idvezlése, F. T. 's nagy Tudományú Kis János Urhoz, A' Tul a' Dunai Ev. Gyülekezetek' nagy érdemü Superintendenséhez Fő pásztori visitatiójának alkalmatosságával Octob. 8. napján 1817. a' templom' ajtajában élő szóval elmondotta Bellicz Rozina, Sopronyban Szies marad. betüivel.

47). Kanka Daniel, De nativa Sermonis Hungarici Euphonia, Posonii 1817. 8.

48). Bodogh Mich. Diss. Medica de Philosophematum omnis aevi, ac imprimis recentissimi in Theoriam medicam influxu. S. Patak. 1817. 8.

49). Anweiſung wie Spargelbeete auf eine einfache und wohlfeile Art anzulegen, zu ernten, und zu behandeln ſind, damit ſie nicht nur zarte, dicke, und ſchmackhafte Stengel liefern, ſondern dem Eigenthümer eine zwanzig und mehr jährige Nutznieſſung ſichern: von And. Köberich fürſtlich Palfiſchem Hofgärtner mit einem Kupfer 1818. b. Weber 8.

Y.

---

9. Trattner János Tamásnál készült Ú-j Könyvek.

Magyar Ország' Uralkodóinak származások, és jelesebb tetteiknek rövid leirása. Etre-Karchai Georch Illés által 1818. Találtatik Pesten Eggenberger Jósef Könyv-árrosnál. (Formája e' munkának eredeti gondolat, és nem csak dicső Magyar Hazánkban új, hanem talán egész Europában mind eddig egyetlen egy. A' mit tudniillik Dicső Királlyainknak, és Rokonnyaiknak izről izre lett származásokról külömbféle Irókból kellett eddig nagy munkával kitapogatnunk, itt, falra fel-függeszthetű nagy Mappa formában öszve szerkeztetve, és a' mostani dicsőségesen Uralkodó Háznak Álmos Fő Vezér' és részént Árpád Fejedelem' leány-ágáról hogyan lett származását nem csak egy tekintettel szembetünőleg láthatni, hanem egyszer'smind mind egyik Uralkodónak jelesebb tetteit, rövideden, a' mennyire tudniillik a' hely és symetria engedte, előadva, az az a' Királyok' Genealogiáját az Ország' történeteivel egyesitve, Álmostól Ferenczig, olvashatni. Egy szóval: könnyebb ezen újságot készen látni, mint az eredeti gondolatnak minéműségét képzelni).

Chronostica Ex-Professoris Regii Emerici Danits 1818. 8-vo 102. l.

Mostani idők' szükségeihez alkalmasztatott Vasárnapi, Ünnepi, alkalmatosságbéli Beszédek. Tartattak Fejér György, a' Pesti Királyi Universitásnál Oktató által. Negyedik Rész 1818. in 8-vo 320. lap.

10. Előfizetési Jelentés.

Alól irt, kivánom a' két Protestáns Valláson lévő tiszteiendő Közönséget az eránt tudósitani, hogy én nagy Tiszteletü Fábián Jósef Tóth Vásonyi Prédikátor, és Esperest Urtól egy illyen titulusú esztendőnként folyó munkát vettem által a' kinyomtatásra: Lelki Pásztori Tárház, vagy ollyan Gyüjtemény, mellyben a' Prédikátori Hivatalra tartozó szükséges dolgok egymás után rövideden feltalaltatnak, és a' mellyet a' vele élni akaróknak hasznokra kiád, 's a' t. arra határozván magamat, hogy ebből minden fertály esztendőben egy egy Kötetet 9. vagy 10. árkusokba, és igy egy esztendőben négy Kötetet szép nyomtatott boritékba békötve elkészittetek. Tudni való, hogy az effele nagyobb munkáknak kiadására sok költségek kivántatnak, és hogy ezeknek köztésére legalkalmatosabb az előfizetésbeli segedelem útja. E' szerént ezennel meghivom mind a' két Protestáns Valláson lévő érdemes Tiszteletes Urakat az ezen esztendőre tejendő 8. forint előfizetésre, olly formán, hogy ezt ki-ki, a' kinek tetszeni fog, az alább megnevezendő Uraknál a' következendő esztendő (Juniusi) holnapja utóljáig fizesse le, és a' munkát ugyan annak a' kezéből minden Pesti Vásár után egy egy szakaszban venni fogja. A' munkának betses és hasznos voltáról kezességet nyújtanak a' tisztelt Urnak több munkái, mellyekkel Hazai Literaturánkat megékesitette. Sok Exemplárok nyomtatására ki nem terjeszkedem: azért ki ki idejében gondoskodjon. A' nyomtatás után 2. forinttal drágábban fog az egész Munka adattatni, az első Kötet Aprilis elejéig elkészül.

Az előfizetést e' következendőknél lehet letenni:

Barsi Tractusban T. T. Török Pál Ref. Prédikátor Urnál.
Debreczenben T. T. Tatay Sándor Ref. Pr. Urnál.
Kolosvárott: Guttman János, Könyvárosnál.
Pápán Fő T. Tóth Ferencz Superi. Notarius Urnál.
Posonyban és Győrött Schwaiger András Könyvárosnál.
Pesten Eggenberger, Kis István Özvegye és Fija Jósef, 's Miller Könyvárosoknál, és nálam.
Rév Komáromban T. T. Kalmár Jósef Superint. Assessor Urnál.
Sáros Patakon Vályi Nagy Ferencz Prof. Urnál.
Siklóson, Tóbi János, Könyvkötőnél.
Weszprémben T. T. Angyán János Superint. Assessor Urnál.

Trattner János Tamás.

III. Kötet' Foglalattya.

I. Értekezések.

1) A' Varnai ütközet. 3. l.
2) Szóllás a' Magyar Nemzeti Muzeumban tartatott Magyar Nyelv' ünnepéről. 39. l.
3) Mathematikai Kérdés 74. l.
4) Észrevételek némelly új szók felől. 78.
5) Magyar Ország' Statistikai esmértetésére szolgáló Jegyzetek 82. l.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

1) Könyvvisgáltatások : Amerika feltalálásának Historiája Naszályi János Palotai R. Pred. által 94. l.
2) A' Magyar Tudósokról, nevezetesen a' Sopron vármegyében született, és lakott Irókról. 101.

B) Külföldi Literatura.

1) Physikai, és Minerologiai találmányok.
2) Minerologiai jelesebb munkák 109. l.

III. Tudománybeli Jelentések.

1) Ő Cs. K. Felsége születése napjának Ünnepeltetése a' Keszthelyi Helikon által 1818. Feb. 12-kén 113. l.
2) Jutalom-tételek 118. l.
3) Hazai Uj Találmányok. 119. l.
4) Tiszteltetések. 120. l.
5) Intézetek 120. l.
6) Töredéke egy Levélnek. 121. l.
7) A' Honnyi Mivészek élet-leírása. 122. l.
8) Uj Könyvek. 125. l.
9) Trattner János Tamásnál készült Uj Könyvek. 126. l.

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY.

1818.

IV. KÖTET.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

PESTEN,

TRATTNER JÁNOS TAMÁS betüivel, és költségével.

T. Gy3. D.

Joh. Passiny sc.

VÁRNAI ÜTKÖZET.

I. Értekezések.

1. Vátznak leirása.

Midön a' Duna két Hegyallya között szőke vizét napkelet felé hempelgetvén a' hajdan hires Visegrádi Vár omladékihoz érkezik, két ágokra szakadván Délnek tsavarodik, a' jobb ágá a' Vértesi hegyek alatt, a' bal ága pedig, melly a' másiknál sokkal szélessebb, egy nagy térségen siet Buda felé, ezen ágynak bal oldalán, a' Visegrádi Váron alol két óra járásnyira fekszik Vátz Városa. A' mi ennek eredetét illeti, arról azt mondhatjuk, hogy az éppen olly homályba van merülve, millyenbe többnyire minden egyébb Városok, és helységek' származása: leirják ugyan ezen Város eredetét Bonfin, 's Turótzi László, (a) de úgy látszik, hogy ezek tsak magok gondolták ki azon történetet, mellynek ezen Város épitését tulajdonitják. Igy irnak pedig ezek Vátz' eredetéről: 1072-dik Esztendőben Geyza, 's László Testvérek, elérkeztek oda, a' hol most Vátz vagyon, itt fölötte sürü erdőség volt, mellyben egy Vátz nevezetü Remete lakott; ez megjövendölte Geizának, hogy megfogja győzni Salamont, és Királyá fog lenni: azért a' Várost, mellyet azután azon a' helyen épitett a' Remetének nevéről Vátznak nevezte: midön Geiza, László és Otto Hertze-

(a) Bonfinius Decade 3-a libro 3. — Thurotzius ex Inchofferi manu exaratis annalibus Ecclesiasticis ad annum 1072.

gek magok között a' közelgető ütközet felől tanátskoznának, László egy Angyalt látott, ki Geiza testvér bátyát meghoronázá, ezt megjelenti a' Bátyának, a' ki: „Ha a' Mindenható Isten, „úgymond, kinek kezében vannak minden Or„ságok, ezen tsodát bétellyesiti, most fogadást „teszek az Isten' Annyának, hogy ezen a' helyen „egy legfölségessebb, templomot építek." Meggyőzvén akkor Salamont, esztendő mulva eszébe jutott fogadása, 's viszsza tért azon helyre László Öttsével, és midőn a' Boldogságos Szüznek tiszteletére felállitandó templómrúl tanátskoznának, ime egy szarvast látnak, mellynek szarvait égő fáklyák keréték, ez sebes futással az erdőbe nyargal, itt egy dombon, megáll, a' hol azutánn a' templom épittetett: ezt Bonfin, és Túrótzi: de hogy első Geiza Királysága előtt ezen a' helyen már számos lakosok, és épületek voltak, kitetszik abból, hogy a' Vátzi Püspökséget Sz. István első Királyunk szerzette, bizonyitja ezt első András Királynak azon ok levele (Diplomája), melly által Tihonyban Sz. Aniánus Mártir' tiszteletére Apáturságot állitott fel 1047. Esztendőben, melly Levélben egyébb Püspökök' neve között előfordúl Clemens Vátzi Püspök' neve is. (a) De ha fekvését, és természetbéli ajandékit tekintjük is ezen helynek, igen hihetősnek találjuk, hogy itt Geiza Királysága előtt is nem egy remete, hanem számos föld mivelő, és kereskedő emberek tartózkodtak: akár az alkalmatos révpartot, akár a' szomszéd Sz. András' nagy szigetét és több apró szigeteket, akár a' meszsze terjett dombokat, és erdőkkel befedett hegyeket, akár a' szép sikmezőt, vagy termékeny szántó földet, akár a'

(a) In vitis Archi-Episcoporum Strigoniensium Nicolai Schmidt Tirnaviae 1758.

sok szép patakokat, és forrásokat tekintjük, arról könnyen meggyőződhetünk, hogy ezen mint a' gabona, és bor termesztésre, mint a' vadászat, és halászatra, mint a' marhatartás és kereskedésre igen alkalmatos helyen több emberek letelepedtek már a' Magyaroknak ide érkezésök előtt. Volt itt hihetőleg Geiza Király előtt is valami Városotska, vagy Falu, mellyet azután Geiza az erdőség' kiirtása által megnagyobbitott templomokkal, 's Káptalannal felékesitett, 's várral megerősitett: több lakosokat részszerint a' mesterségek', rész szerint a' kereskedes' üzésére öszvegyüjtött, ezeknek meszsze terjett földeket adott. Illyen volt pedig Geizától épittetett Városnak képe: a' Sz. Péter Kápolnája, melly' táján Geiza, és László azon tsodálatos szarvast látták Bonfin' leirása szerint, (a) azon a' dombotskán volt, mellyen most a' Városon kivűl a' Sz. Mária Kápolnája áll, ennek szomszédságában azon hives forrásnál, melly most Mária' Kutatskájának neveztetik, lehetett Vátz' Remete barlangja: a' Boldogságos Szüz Temploma, mellyet Geiza itt épitett, bizonyossan azon a' helyen állott, melly a' mostani szürke Barátok' Temploma, 's Klastroma előtt Napkelet felé fekszik, mivel ugyan ezen a' helyen ujjittatott meg azon Templom a' Tatárok' elmenetele utánn is: a' Templom' eggyik oldalán a' Püspök' lakása, a' masikán a' Káptalan Háza (Collegiuma) állott: ezen épületek bévoltak erős, 's magas fallal keritve Vár formára: de a' többi házok, avagy maga a' Város, melly a' Duna' partján fel felé terjedett, minden kerétés nélkül hagyatott; ez kitetszik abból, hogy a' Tatárok minden ellentállás nélkül szabadon, 's egyenest béjöttek a' Városba, és hogy a' nép a'

(a) Bonfinius Decade 2. libro 4.

templom' kerítésébe vette magát, mellyet a' Pogányok tsak ostrom által foglaltak el: ha pedig falai, 's kapui lettek volna a' Városnak, bizonyossan ott is ellenek szegezték volna magokat a' Lakosok a' bérohanó Tatároknak. De akár mitsodás tekintete volt Vátznak felépülése után elég az hozzá, hogy Geiza Király azt tehetsége szerint a' legjobb, 's leghelyessebb állapotba helyheztette; bizonyos az is, hogy határit meszsze kiterjesztette, és a' lakosok számára bő, és termékeny földeket rendelt, és hogy azokat némelly szabadságokkal megajándékozta, 's némelly terhektül felszabaditotta Szerzőjének halála után, a' kit is kebelébe zárt (Geiza Vátzott temettetett el 1077) szépen gyarapodott a' Város, és annyira emelkedett, hogy 12-dik Század elején Országunknak tehetőssebb Várossai közé számláltatnék, és gyakorta a' Királyok' jelenlétével megtiszteltetnék; különösen pedig sokszor, és több ideig, tartózkodott itt Sz. László Király: ezen boldog 's szerentsés állapotjának birásában töltött Vátz más fél Századot, mellynek elfolyása után nem tsak meghomályosodott ragyogó napja, hanem a' szörnyü viszontagságok zivatari között annak minden fénnye is elenyészett: midőn tudniillik 1241 esztendőben a' Tatárok édes Hazánkba beütvén, ezt sáskák módjára elboritották, és megemésztették; ezek minekutánna tűzzel, vassal mindeneket rontván minden ellentállás nélkül Pestre érkeztek volna, itt két napot töltöttek a' Város' ostromlásában, midőn pedig azt elnem foglalhatták, egy tsapat közülök felfelé nyomúlt a' Duna partján, és épen fekete Vasárnap Vátzra érkezett: „Ezt, elfoglalván, tellyességgel öszve „rontotta, számtalan hívek mint a' Város lakosi „közül, mint a' körül lévő szomszéd falukról a' „Templomba, és a' Templom kerítésébe vették

„magokat; mert a' Templom mint valami Vár „bé volt kerítve; ezt a' Tatárok kiostromolták, „és minekutánna a' Templom' kintsét elragadták „volna, a' Kanonokokat (a), és egyébb szemé„lyeket, aszszonyokat, és leányokat nem fegy„verrel öldöklöttek meg, hanem a' felgyújtott „Templom' tüzébe hányván végezték ki a' világ„búl. Ès így Kristus' kínszenvedése Vasárnapján „szenvedtek a' Vátziak, hogy az Úr Jézus Kristus„sal részesülni érdemesek lennének". Így szóll Vátzról Rogérius Mester (b), ki azon időben Nagy-Váradi Kanonok volt, és ezen siralmas pusztítását Magyar Országnak Deák nyelven leírta: tehát 1241-dik Esztendőben, minekutánna az épületek elégtek, a' lakosok megölettek, elenyészett Vátz; ezt nyomba követte a' Sajónál a' Tatároktól reánk szabott keserves tsapás, melly nagyobb részét a' Magyaroknak elemésztette, 's melly után a' Király kevés embereivel eggyütt Dálmátziába futott. Három esztendő múlva inkább az éhségtől kénszerítteivén, mint sem vagy Béla Király' vagy más Fejedelem' fegyverétől tartván a' Tatárok kitakarottak a' Hazánkból: viszsza tért a' Király is Dálmátziából, de, ó fájdalom! mit talált legszebb virágjában lévő Országa helyén? Elpusztított Városoknak, Faluknak, Épületeknek füstölgő omladékit, kedves Nemzetének vérekben fetrengő tetemit, tsatrangoló farkasokkal, 's egyébb dühös vadakkal tömve lévő Tartományt. Mi tévő légyen már az üressen hagyatott Országnak Attya? honnan hívjon

(a) Közönséges vélekedés az, hogy akkor Vátzott 30. Kanonoknál több volt: ezek bizonyossan mind Sz. Benedek' rendén lévő Szerzetesek voltak, kik a' Mogyoródi Klastromból jöttek ide. A' Püspök volt Vantsay István, ki ekkor Béla Király mellet tartózkodott.

(b) Cap. 22.

lakosokat? jöttek ugyan véle számos Horvátok, és Dalmaták, de ezek többnyire viszsza tértek Hazájokba; a' Bolgárok, és Oroszok a' Magyarokéhoz hasonló tsapást szenvettek, a' Karpatusi lakosok a' térségre leereszkedni nem bátorkottak; a' Németek voltak egyedül, kik a' megfosztatott Tartomány mezítelen tagjait némünémükép bétakarhatták, és némelly üregeit kitölthették: ezek közül telepettek le némellyek Vátzott is, és mivel mint Vancsay István, ki akkor már Esztergomi Érsek volt, mint Haymo János Vátzi Püspök, sőt maga Béla Király is igen iparkodott ezen Város' felépétésén; nem sok idő múlva Vátz újra született. Kimondhatatlan a' kár, mellyet egész Ország, de legfőképp Vátz vallott, mellyet az ellenség véletlenül meglepett, és egészen hamuvá tett: mert egyébb községek, 's Városok vagy annyi időt nyertek, vagy példánkból annyira tanúltak, hogy legalább egy részét kintseiknek, Bisztos, és Eredeti Leveleiknek, Írásaiknak vagy elrejthették, vagy elvihették az ellenség elől: itt pedig minden egyszerre, 's maga a' Város is elveszett: azért itt mindent újra kellett alkotni, szerezni, tsinálni, épéteni: mivel pedig mint Béla Király, mint 4-dik Innocentius Pápa attól tartottak, hogy a' Tatárok pusztító serege ismét viszsza tér, megparantsolták, hogy egyébb Városok is, de különösen Vátz megerősítessék, és olly lábra állíttassék, hogy az ellenség ostromlásának ellentálhasson, azért egy szívvel, 's lélekkel iparkottak a' Magyarok, és Németek a' Város felépétésén, és annyira vitték, hogy egy helyett kettős Várost épétettek (fölsőt, és alsót). Az újra felállított Boldog Aszszony' Temploma a' Magyarok' számára rendeltetett, a' Németek számára egy új Templom Sz. Mihály' tiszteletére szenteltetett fel. A' Püspöknek, ki az alatt Pes-

ten lakott, 's azért Pesti Püspöknek neveztetett Rogeriustól, és a' Káptalannak számára azon a' tájékon, a' hol most a' Sz. Ferentz' szerzetessei laknak, két roppant épületeket állíttottak fel; a' Várost mély árkokkal, és erős falakkal bekerítették: kezdődött pedig a' Város' kerétése valamivel a' mostani fogházon fellül a' Duna partján, innen kiterjett kör formán a' mostani Rókus Kápolnája felé, innen a' Duna partjához fordúlt, és a' Várt, mellyben a' Boldog Aszszony' Temploma, a' Püspöki Udvar, és a' Káptalan' lakása volt, bézárta: voltak azon három kapuk, egy Éjszak felé, melly fölsönek, másik Napkelet felé, melly középsönek, harmadik Dél felé, melly alsónak neveztetett; a' Duna felül nem volt szükséges a' fallal való békerítés.

Mivel mint 4-dik Béla, mint azon Királyok, kik azután uralkottak Országunkban, azt vélték, hogy Vátznak eredete tsodálatos módon történt, azt is jól tudták, hogy Vátz nagy Geizának választott, Sz. Lászlónak pedig igen kedves helye volt, azért annak nem tsak felépétésére, népesítésére, tsinosítására ügyeltek különösen, hanem ollyan nagy lelkű Püspököket is adtak néki, kik jól tudták, hogyan kellessék külömbféle mestereket, kézműveseket illendő jutalom által magokhoz hódítani, kik a' Város elömenetelén, és boldogitásán szorgalmatosan dolgoztak; hanem önnön magok a' Felséges Fejedelmek is azt gyakorta megtekéntették, sőtt némellykor itt tartózkottak, és mulatoztak is: azért három század' elfolyása alatt szakadatlan békességben élvén Vátz annyira emelkedett, hogy népességére, tehetségére, szépségére nézve nem kis hírt, 's nevet szerzett magának egész Országban: mert voltak Vátznak Fö lelki Pásztori, kik fényes születésökre, böltseségökre, tudománnyokra, jám-

borságokra, tehetőségökre, józan tanátsokra nézve nevezetes Férfiak valának; azért a' Királyok a' legfelségessebb követségeket gyakorta ezekre bizták, a' legfontosabb dolgokban ezeknek tanátsával éltek: többen közülök az Érseki hivatalra, némellyek Kardinális méltóságra emeltettek; ezen Férfiak inkább Attyok, mint Urok akarván lenni a' Vátziaknak, az egész Várost igen helyes rendbe hozták, útszákra felosztották, téres piatzokat rendeltek; más helységekből, Vármegyékből, sőtt idegen Tartományokból is mester-embereket, kereskedőket, gazdákat hívtak, ezeknek némelly szabadságokat, mentlételt (immunitates) a' sokadalmak, Vásárok, szántóföldek, szőlő-hegyek, és erdők' haszonvételét engedték: öszve gyült tehát minden felől a' sok nép, rendes lakásokat, műhelyeket, bóltokat készétett, azon kivül az útszákat, és útakat kővel kirakta, hídakkal, oszlopokkal felékesétette, és így lassanként fellyebb, és fellyebb emelkedett a' Város: erről Bokács, ki Kassárul mint Követ a' Botskaihoz ide küldetett, ezt mondja: „Vátz va„laha, a' mint sok nagy Emberek bizonyítják, „igen gazdag lakosok sokaságától, legfőképp pe„dig híres Harmintzadtól legnevezetessebb hely „volt" (a) annak mindazonáltal, hogy Vátz valaha szabad Királyi Város lett volna, semmi nyomdokira nem találunk. A' legnagyobb ditsőségére emeltetett a' mi Városunk Mátyás Király' uralkodása alatt, midőn Báthory Miklós volt Püspökje: mert ekkor valamint a' Király a' Budai Várat minden kigondolható módon ékesítette, és olly fényes ditsőségre emelte, hogy egész Európában

(a) Fuit Vacia quondam (testibus tot, et tantis) locus frequentia hominum Opulentissimorum, praesertim insigni Tricesima celeberrimus. Bokács §. 22.

tsodának tartatnék: úgy Báthory a' Király, példáját követvén Vátzot minden kitelhető módon tsinosította: ékes, és erős Várat épitett, Olasz Országból épitő Mestereket hivatván a' Templomot, a' Püspöki lakást nagy költségekkel nemes szívéhez, 's nagy lelkűségéhez illendő méltósággal megújította; sok kellemetes kerteket, sétáló útakat, halas tavakat készítetett; a' közel lévő dombokat szőllőkkel, gyümölts fákkal béültettette; de nem tsak költséges épületekkel, kertekkel, fákkal ékesítette Báthory ezen helyet, hanem a' szép mesterségek', és Tudományok' gyakorlásával nemesitette legfőképp, mert tudta Ő azt, hogy az elmének képzete, (culturája) és az észnek a' tudományokból eredett megvilágositása adhat egyedűl az emberi társaságnak igaz diszt, és fényességet: valóban Athenás' Városa mint nagyságára, mint erejére nézve alább való volt Spártánál, és tsak egyedűl azért haladta felől mint Spártát, mint egyébb Városokat, mivel minden Tudományoknak, és szép mesterségeknek lak- és műhelye volt: 's mi tette Plátó Lycaeumát, Ciceró' Tusculumát isméretessé, nevezetessé? egyedűl a' Tudományok' gyakorlása: azért jól értvén azt a' mi bölts Püspökünk nem tsak maga olvasott, 's tanúlt mindenkor, ha hivatalja, és egyébb foglalatossági megengették, hanem más tudós Férfiakat magához édesgetvén ezeknek társaságában mulatott, ezekkel eggyütt maga embereit tanitgatta, a' szép tudományok' megismérésére, az erköltsök követésére biztatta, buzdította, sürgette mint példája, mint ékes-szóllása által. Ezen Püspök' idejéről érthetjük azt, a' mit Kuselius ir Vátzról, hogy tudniillik itt Lycaeum, avagy Gymnasium Academicum is virágzott. Mind azt, a' mit itt Báthory Miklósrúl mondottam, bizonyítja Galeottus, ki ezen Püspöknél több

ideig tartózkodott (a). Ezen örök emlékezetre méltó Püspöknek két emlékei őriztettek Vátzott a' Püspöki lakásban a' mi időnkig: Először egy vörös márványba vágatott tzimere a' boldog emlékezetű Báthorynak, tudniillik egy megkoronáztatott Paiss, mellyen a' Püspöki süveg, és Páltza nyugszik, belől a' pais jobb oldalán vagyon a' képe a' Boldogságos Szüznek, ki a' jobb karján a' kis Jézust, bal kezében pedig Királyi páltzát (Sceptrum) tart, a' bal oldalán a' paisnak egy koronás kigyó, melly kerékbe tsavarodván a' farkába harap, a' kígyórúl formált kerékben három fogak látzatnak. A' másik egy mesterségesen készíttetett, és drága rámában foglaltatott kép, melly a' Boldogságos Szüzet a' kis Jézussal ábrázolja ezen alá írással: Ora pro nobis Sancta Dei Genitrix Virgo Maria! Pax ingredientibus. Egregium hoc opus fecit fieri Andreas filius And-

(a) Non referam qua magnificentia templum instaurarit, Architectis Fabrisque ex Italia accitis, maximo cum impendio: ut generositati animi sui, et Templum, et Domus Episcopalis responderent. Unum tamen non praeteribo. Cum in Hungaria duobus annis iam elapsis fui, ad Nicolaum visendum diverti. Tanta me humanitate, et suscepit, et fovit, ut mihi ipsi singularis illa hospitalitas fuerit admirationi. Praeterea semper me hortabatur, ut gestorum Mathiae Regis Historias facerem, ne tanti Regis negotia, quae Patriam exornarunt, illustremque fecerunt, oblivione torpescerent. Perplacuit etiam mihi illa familiae suae dignitas, et elegantia. Semper enim in eius domo aut oratur, aut studetur, aut Carmen cantatur ad lyram, aut sermo habetur honestus. Nullum ibi otium, nulla ignavia, nulla temporis dispendia internoscuntur. Nam ab arce ad hortos, quos ipse munivit, piscinisque ornavit, ab hortis vero ad arcem frequens deambulatio non sine proborum hominum Commercio Comitibus libris efficit, ut iter quoque disputationibus teratur. Interdum pilento vehitur Episcopus amoenos, apricosque colles, vitibus, arboribusque, ut in Corona consitos revisens, non sine lectione, et disputatione honesta, ita, ut Bacchicos illos, floridosque Colles, et Minerva et Musae incolere, ac frequentare non sine iucunditate credantur. Galeottus Codicis de dictis, et factis Salamonis Hungarici Mathiae Corvini Cap. 30.

reae de Báthor. Az elsöt Kámánházy László Vátzi Püspök a' Püspöki Palotából kivetette, a' másikat mintha tulajdona lett volna, a' Nemzeti Muzeumnak ajándékozta 1815. esztendőben. Ezt én itt nem azért jegyzem fel, mintha irigyleném a' Nemzeti Gyüjteménynek azon ajándékot, éppen nem: mert azt gondolom, hogy ha már elkellett költözni azon képnek Vátzrúl, a' hol közel két szász esztendőkig tartózkodott, jobb helyre nem juthatott, mint a' Nemzeti Kintstárba; hanem tsak azt óhajtottam, hogy a' nevezett Püspök Úr maga költségén szerzett ritkaságokkal, 's régiségekkel gazdagította volna a' Nemzeti Muzeumot.

A' tizenhatodik századnak elején, midön a' Törökök Hazánkba béütöttek, és ennek nagyobb részét lassanként elfoglaltak, a' szüntelen való Háborúkban, és legfőképp Buda' ostromlásának környülállási között, mivel az ágyúknak ellent nem állhatott Vátz, fölötte sokat szenvedett, mert ez majd az ellenségtül, majd a' mi seregeinktől foglaltatott el, 's így lapta módjára, egygyik kezéből a' másik' kezébe hányatott, 's vettetett: végtére 1543. Esztendőtől fogva egész 1594. esztendeig a' Törökök' igája alatt nyögött: ezen idő szakaszban a' Káptalan eloszlott, és kiholt: a' második felállitásától fogva szerzett Irások, és hiteles Levelek ismét elvesztek: a' Templomok' és Lelkipásztorok' jövedelmét vagy az ellenség, vagy idegen, és világi személyek magokhoz húzták: az egész Megyében tsak a' neve maradott fent a' Püspöknek: huszon négy mértföldnyire kiterjedett nyája az Úrnak Pásztor, és útmutató nélkül tévelygett, úgy, hogy tsak egy Plébánosnak a' nevét sem mutathatja a' Megye 1617. esztendeig: mert tizenhetedik század' kezdetén a' Helvetziai Vallás' Hirdetöji, 's követöji Botskay István pártolása alatt Vátzott is elhatalmazván a'

Sz. Mihály' Templomát, és a' Plébániákat elfoglalták: de ezek sem maradhattak sokáig annak békességes birtokában, mivel 1620-ban Bethlehem Gábor ismét a' Törököknek által adta a' Várost, mivel pedig a' mi hadi seregeink az itt lévő Pogányokat gyakorta megtámadták, a' Lakosok szüntelen nyughatatlanság, félelem, 's veszedelemben forogtak, 's azért innen sokan elköltöztek. Később azután a' Törökök a' Nográdi Vár ostromlásától viszsza verettetvén Vátzot sokkal jobban megerősítették, ezen végre a' Nagy Templomot egészen lerontották, és annak falait a' Vár megerősítésére fordították: ezen idő tájban készítették a' Törökök azon mély, és erős árkokat a' Város körül, mellyeket most is Török sántznak nevezünk; ekkor épitették azon vigyázó tornyot, mellynek omladékit egy dombotskán Duka felé látjuk: többször megtámatták mindazonáltal az itt tartózkodó Törököket a' Magyar Vitézek, kik az Érsek Újvári, és Nógrádi Várból reájok ütöttek, és így a' Város körül sokszor igen véres tsaták történtek 1684. Esztendőben, minekutánna Esztergom, és Visegrád a' Törökök' hatalmából kiragadtatott volna. I-ső Leopold Tsászár' hadi serege Vátznál Sz. László napján a' Törökökkel megütközött, ezeket nagy tsapással viszsza verte, és Vátzból kiüzte (a); de ugyan azon esztendőben Vátzot a' Törökök ismét elfoglalták, hanem mivel látták, hogy magokat annyi tsapások után itt nem védelmezhetik, a' következett esztendőben mint a' Város, mint a' körül

(a) Victoriam portenti quidpiam habuisse existimatum: quod die Sancto Ladislao festo non sine eius numine partam multi credebant, quasi qui locum a se peculiari ostento, et religione conditum sangvinolenti hostis clade a tyrannide vindicatum voluerit. Belius Notitia Hungariae Tomo III. membro I. Sect. II.

lévö helységeket felgyújtották, kipusztitották, és elhagyták: végtére minekutánna 1686. esztendőben a' Budai Vár is kiszabadúlt a' Törökök járma alol, a' mi Városunk is viszsza adatott 140. Esztendők elfolyása után igaz Urának kezébe: Balogh Miklós volt az első Püspök, ki Vátzot által vette; de fájdalom! mit talált itt? egy megrongáltatott, düledezett üres várost, vagy inkább Városnak a' helyét: mert a' Várbul kivévén némelly darab falakat semmi sem volt; a' Városban pedig annyi égetések után alig találkozott egynehány roszszul épült ház, körülötte egy árok volt, és tölgyfa gerendákkal kirakott töltés, de ez is sok helyen meg volt szakadozva, a' kapuk' boltozatjai megrepedezvén hajdani erősségök' árnyékává lettek, az utszák, mellyek többnyire Napnyugotrúl Keletnek feküdtek, megtelvén kő-halmokkal irtóztatók voltak, a' leszaggatott Templomnak még tsak nyoma sem volt, alig voltak egynéhány Lakosok (a). Ezen zürzavarok által nem tsak a' Káptalan birtokai elvesztek, hanem a' Püspök' jószágibul is sok idegen kézre jutott, a' Város' földjei mások által elfoglaltattak, 's ekkor szorittatott Vátz olly szük határok közé, millyenekkel mostan bir. Ezen időbéli Püspök Balogh Miklós egy kis házban lakott, melly azon

(a) Occupata Buda prorsus in nostrorum potestate relicta est Vacia, vel ut quod res erat, dicam, Vaciae vestigium. Nam arcis quidem praeter parietinas hinc et illinc protrusas superabat nihil, Oppidum autem toties igni concrematum vix casas aliquot continebat negligentissime materiatas. Circum fossa ibat, et agger roboribus consertus, sed is quoque passim derasus. Quin et portarum rimosi fornices pristinae firmitudinis vix quidquam retinuerunt. Vici contra, quorum potiores ab Occidente in Orientem propagantur, ruderibus passim impediti squalloris referebant plurimum. Templorum fabricae multae olim magnificentiae ad muniendam arcem a fundamentis refossae ne vestigium quidem habebant residuum. Belius Notitia Hung. Tomo III, Membro I. Sectione II.

a' helyen állott, a' hol most a' Süket-némák' Intézete vagyon: ezen épületnek jobb szárnya a' Praepost' mostani lakása felé már akkor állott, de tsak föld szint; ehez épittette a' nevezett Püspök az elejét úgy, hogy az épületnek L betü formája lett; ugyan ezen Püspök lakosokat, külömbféle Mester embereket hiván más helységekből kezdé a' Várost tisztitani, és rendbe szedni: az öszve dültt Sz. Mihály Templomát, melly ott állott, a' hol most a' Nagy piatz vagyon a' Dominikánusok' Klastroma előtt, felakará épiteni, de kimúlt a' Világból 1689. Esztendőben. Ezután következett Dvornikovich Mihály, kinek kormányozása alatt szépen gyarapodott a' Város; mert számos idegenek érkezvén itt megtelepettek, és tisztességes házokat épitvén magoknak egynehány utszákat állitotttak fel: maga a' Püspök a' sz. Mihály Templomát felépittette, és más fél század' elfolyása után első Vátzi plébánosnak Bendö Istvánt rendelte, a' léendő Kanonokok' számára Házokat készittetett, és 1700-dik esztendőben sz. Mihály Ünnepe előtt a' Káptalant felállitotta, midőn Prépostnak Berkes Andrást, Lectornak Szécsényi Ferentzet, Custosnak Újfalusy Tóbiást, és még más három Kanonokat nevezett: azután a' Fehér Barátoknak (Dominikanusoknak) Klastromot, és Templomot épittetett, és ezeket, hogy az ide gyülekezett népnek az Isten igéjét hirdetnék, és ezt Isteni félelem' 's a' szép erköltsök'; ösvényén vezetnék, béhozta, és plébánosokká rendelte. 1709-dik Esztendőben Pestis támadott ezen a' tájékon, de ez rövid idő múlva megszünt. 1712-dik Esztendőben Gróf Kolonich Zsigmond béhozta Vátzra a' kegyes Oskolabéli Szerzeteseket, ezekre nem tsak a' kisdedek' hanem a' nevendék Papságnak (ez azon a' helyen lakott, a' hol most az irgalmas Barátok vannak) ne-

nevelését, 's oktatását bizta, hanem a' lelki-pásztor' hivatalját is a' Városban ezeknek által adta. Ugyan ezen Püspök rendelte 1710-dikben hogy a' Reformátusok a' Városon kivül épültt faluban; melly mindazonáltal a' Városhoz tartoznék, lakjanak; 's innen vette eredetit Kis-Vátz. 1719-dikben Gróf Althán Mihály' kormányozása alatt jöttek Vátzra a' Szürke Barátok, ezeknek a' nevezett Püspök a' lerontatott régi Vár', nagy Templom', és Püspöki lakásnak helyét engedte által; tehát a' Sz. Ferentz' szerzetessei bírják most azt a' helyet, mellyen hajdan a' Nagy Geizától épittetett Vár, a' Boldog Aszszony' Temploma, a' Püspökök' és Káptalan' lakása állott: a' Barátok igen jól tudták hasznát venni azon köhalmoknak, mellyeket itt találtak, és azon talp köveknek, mellyeket a' földből kiástak a' Klastromjok' epétésére, és bekeritésére: akadtak azok itt némelly koporsókra is, mellyekben ollyan keresztetskéket találtak, millyeneket a' megholt Püspökök', és Praepostok', vagy Apáturok' tetemeivel eltemetni szokás volt; söt a' Báthory koporsójának veres márványból keszitett födelét is megtalálták, 's ezt azután mosogató edényre forditották. De ugyan miért mulasztották el ezen alkalmatosságot a' Vátziak Geisa Király sirjának felkeresésére? Althán Fridrik' kormányozása alatt épittetett a' kegyes Oskolabéli szerzet' Temploma, és a' Collegiumának egy része; tudniillik 1725-dikben első Májusban tétetett le a' Templom' talpköve, Berkes András Heraklíai felszentelt Püspök, Vátzi Nagy Praepost, és Generalis Vicarius által: ezen időben Rózsa Mihály Lector, Györi Cantor, Tybek Tóbiás Custos, Paulesits Mihály Archi Diaconus Cathedralis, Arbay János a' Város' Plébánossa, Kállay Imre Város' Birája volt: felkészültt ezen Templom 1745-dikben 's ekkor felszentelte

azt Kálló Ferentz Szász Vári Apátur, és Vátzi Kanonok, ki azután két szép tornyot epittetett ezen Templomhoz: ugyan ekkor épültt azon diszes Sz. Háromság' oszlopja, melly a' most nevezett Templom előtt áll.

1731-dik Esztendőben a' tüz nagyobb részét megemésztette a' Városnak, hanem azután sokkal helyesebb, és erőssebb épületeket tsináltak: mert a' jó lelkü Althán Püspök nem tsak minden adót elengedett a' Lakosoknak, hanem épétésre való követ, fát, téglát, tserepet is igyen nyújtott kárvallott polgárinak, és ezeket rendes, tartós, 's bátorságos házaknak épétésére gerjesztette, tanitotta, segétette. Ez készittette azon hatalmas kettős (két contignátziós) pintzét, melly a' mostani Püspöki lakás alatt vagyon, 's mellybe fellőlről tsö által eresztetik le a' bor, ez rakatta az allapját (Fundamentomát) a' mostani Püspöki Rezidentiának is. Ez épittette a' Városon kivül azon majort, mellyet Vörös Háznak nevezünk. Ennek igazgatása alatt a' Város annyira nevelkedett, hogy 22. utszákot, és 299. Házokat számlálna. Ennek halála után lett Grof Althán Károly Püspökké, ez alatt a' Városnak árkai béhányattak, és a' belső Város körül sok házak épittettek; ezen Püspök az akkori Püspöki lakáshoz a' bal szárnyat ragasztotta, és két emeletre, a' mint most látjuk a' Süket-némák' Házát, felépéttette. Ez alatt osztatott fel a' Város a' Püspök, és Káptalan között úgy, hogy eggy nyoltzad részét birja a' Káptalan, a' többi a' Püspöké maradjon; mind a' két Városnak légyen tulajdon Birája, és Tanátsa: az egész helység pedig Felsö és Alsó Városra, és két Plébániára osztatnék: ékkor épültt a' Sz. Miklós' Temploma, melly még most is áll ugyan, de el van hagyva: ekkor épültt a' Boldog Aszszony Temploma hét kis Kápolnákkal

eggyütt a' Városon kivül Pest felé, és a' sz. Rókus' Temploma, midön 1740-ben nagy Aszszony' nap' táján itt is kiütött a' dög halál, (pestis) melly a' szomszéd helyeken már sokkal ez előtt kegyetlenkedett, tartott December' közepéig, 's ezen rövid idö alatt 3000. Lakosok közül 595. személy veszett el: ekkor tettek fogadást a' Vátziak, hogy Sz. Rókus nap előtt szoros böjtöt tartanak, és Rókus' napját megünneplik.

1759-ben készült azon diszes kö hid, melly a' Város' végén Pest felé egy széles patakon áll, és köből faragott hat képekkel felvagyon ekesitve; az első Sz. Camillust, a' második Sz. Borbálát a' harmadik Népomucenus Sz. Jánost, a' negyedik Sz. Péter és Sz. Pál Apostolokat, az ötödik Sz. Venántiust, a' hatodik Sz. Thadaeust ábrázolja.

Gróf Eszterházy Károly 1761-ben a' piatzon álló Sz. Mihály' Templomát lerontatta, és igy a' piatzot jóval teressebbé tette, az új nagy Templomot szörnyü munkával, és költséggel azon a' helyen, mellyen az most áll, épéteni elkezdette; ezen Püspök' kormányozása alatt terjedett a' Város annyira, hogy kis Vátzal összse kaptsoltatnék: a' következett esztendőben a' Káptalan három Kanonokokkal szaporodott, kik közül eggyet Lauchász Ferentz, kettöt Vürth Ferentz szerzett; ugyan ezen nagy érdemü Férfiu a' Várost négy derék épületekkel tsinositotta, mellyeket Kanonok' társainak számára épéttetett.

Tsinositásának legmagosabb poltzára lépett Vátz Migazzi Kardinális kormányozása alatt; ennél azolta nem tsak fellyebb nem emelkedett, hanem talán lejjebb is szállott: mind az, a' mi vagy alkotására, vagy helyheztetésére, vagy tartóságára, vagy tetszetöségére tekéntetet, betsületet, és magasztalást érdemel Vátzott, többnyi-

re Migazzitól vette eredetét. Ez alatt épült azon felséges Templom, mellyhez hasonlót Magyar Országban héjában keresünk: ez alatt állittatott fel a' mostani Püspöki Udvar, a' nevendék Papságnak, és a' hivek tanitásában elöregedett Lelki Atyák' Lakhelye (Seminarium, et Deficientia). Ez alatt épült az Irgalmas Barátok' Klastroma, a' Piaristák' Collegiumának eggyik része; azon hires Theresianum, melly most Ludoviceumnak neveztetik. Ez alatt szereztetett hat új Kanonokok' számára, és a' szegényebb sorsú nemes iffjak' nevelésére szolgáló Intézet (hat Kanonokokat de Mensa Episcopali, és eggy Convictust fundált). Ez alatt rakatott ki a' Duna-partjának nagy része faragott kövel, és külömbféle fákkal béültettetett; ez alatt szedettek az útszák szebb rendbe, és a' tisztaság' fenntartására hathatós rendelések tétettek. Ez alatt készült egy szép téres kert, a' Városon kívül, melly valamint az oda vezető út is számtalan fákkal kivolt rakva a' sétálóknak' gyönyörkedtetésökre. Ez alatt állittatott fel azon győzödelmi Kapu (porta triumphalis), melly a' felső részén a' Városnak Kis-Vátz felé az útsza közepén büszkélkedik: Ez alatt rakattak ki mind az útszák kövel; a' Város' Háza, és egyébb épületek megnagyobbittattak, megújjittattak. Ez alatt volt szerentséje Vátznak 1764-ben a' Felséges Vendégeket; úgymint: I-ső Ferentz Római Tsászárt, Mária Theresia Apostoli Királynét, II. József Római Királyt, Leopold Királyi Hertzeget, Maria Anna, és Kristina Királyi Hertzeg Aszszonyokat fogadni, és ezeknek jelen létekben hatod napig gyönyörködni. Az elöl számlált diszei közül, mellyeket Vátz Migázzitól nyert, némellyek elenyésztek, némellyek megtsükkentek: így elpusztúlt a' Duna' partján lévő fal, és sétáló út, elpusztúltak azok a' fák, mellyek a' Kis-Vátzi,

és a' Duna' útszát, a' Püspöki kertbe vezető útat, 's magát a' kertet ékesétették: sőt a' nagy templom' födelét is megpiszkolták, midőn a' Copuláját, és segrestéjét egynéhány esztendők előtt fazsindellel födték bé. Így jutott Vátz azon állapotra, mellyben azt mái nap' látjuk.

Minekelőtte Vátznak mostani állapotját leírjam, előszámlálom mind azokat a' Püspököket, kik valaha Vátzot birták: ezek pedig így következnek eggymás után:

1) Püspök vólt Clemens nevezetű; ezt Sz. István uralkodásának vége felé tette Püspökké: megneveztetik 1-sö András Király Oklevelében, (Diplomájában) melly által a' Tihanyi Apátságot szerzette.

2) Lázár: elől fordúl Geiza Király' Levelében, melly által a' Garan vize mellett fekvő Sz. Benedek' Apátságot állította fel 1075-ben.

3) Fekete István (Stephanus Niger) megneveztetik a' Vátzi Anyaszentegyház' kéziratjában, (Manuscriptum).

4) Marcellus: ez a' Vak Béla Királynak igen kedves embere, vagy igazábban mondván, szeme volt; a' kitül is azután Esztergomi Érsekké tétetett.

5) Marcellinus: fel van jegyezve a' Vátzi Anyaszentegyház' Kéziratjában.

6) Hypolitus: megneveztetik Martirius Esztergomi Érsek Adomány Levelében (literis Donationalibus 1156-ban).

7) Mihály: a' Vátzi Anyaszentegyház' kéziratjában áll a' neve.

8) Bolcslaus: II-dik András' Királysága alatt, alá vagyon írva azon Oklevélben, mellyet II-dik András a' Szent Benedeki Apátságról kiadott 1209-ben.

9) Jakab Püspökké lett 1217.

10) Briccius, vagy Briecius, vagy Brúho: a' Jerusálemi András Oklevelében 1222-dik Esztendőről elől fordúl.

11) Vanchay István: IV. Bélától neveztetett Vátzi Püspöknek: mivel külömbféle nyelveket tudott, mint Követ több Fejedelmekhez küldetett; midőn Országunkat a' Tatárok pusztították, a' Királlyal Dalmátziában volt, innen víszsza térvén Esztergomi Érsekké lett, 's minekutánna ezen hivatalt 12. esztendeig viselte volna, Rómába ment mint Kardinális, és Praenesti Püspök: innen mint Apostoli Követ megjelent Hazájában 1256-ban.

12) János: ennek ajánlotta Rogerius Mester azon siralmas verseit, mellyeket Magyar Ország' elpusztításáról írt, és ebben azt Pesti Püspöknek nevezi, nyilván azért, mert akkor Pesten lakott.

13) Jeromos (Hyeronimus) ennek a' neve fel vagyon jegyezve IV. Béla' ok-levelében, melly által 1252-ben a' Praemonstratensiseknek a' Thúrótzy Praepostságot adja.

14) Heymo, vagy Goymon: az Anyaszentegyház' Gyülésében, melly Esztergomban tartatott 1256-ban, jelen volt.

15) III. István a' Vátzi Püspökségből Kalotsai Érsekké lett.

16) Fülöp, Philippus: ennek a' neve megvagyon Kun László' Oklevelében 1274-ben, mellyben Ez a' Királyné' Cancelláriusának neveztetik.

17) László: megneveztetik Kún László Oklevelében 1287-ben.

18) Tamás: Ez megjelenik Kún László' Oklevelében 1288-ban, és Udvari Cancellariusnak neveztetik.

19) Háab: III. András Király' Oklevelében 1290-ben elől fordúl: Ez András' Király' halála után Károly ellen Venceslaus' részén volt.

20) Miklós: Ez megneveztetik Ottó Király' koronázásának alkalmatosságával.

21) Lörintz: feltaláltatik a' Vátzi Anyaszentegyház' Jegyzeteiben.

22) Rudolf: elöl jön Károly Király' Oklevelében 1336-ban.

23) II. Mihály: megneveztetik Lajos Király Oklevelében 1351-ben.

24) II. János: feltaláltatik I. Lajos Király' Oklevelében 1365-ben.

25) Péter: elöl jön Maria Királyné Oklevelében 1384-ben.

26) II. Miklós: megneveztetik Zsigmond Király' Oklevelében 1405-ben.

27) II. Fülöp: elöl fordúl Zsigmond Király' Oklevelében 1418-ben. Ez jelen volt a' Királlyal a' Constantiai Gyülekezetben, és itt Kardinálisnak neveztetett; ennek halála után sok Esztendökig nem volt Vátzott Püspök.

28) Vintze: megneveztetik Mátyás Király' eggynéhány Okleveleiben: e' volt eggyik azon Püspökök közül, kik Podiebrádi Györgyöt Cseh Országi Királynak koronázták.

29) Báthory Miklós: mind eredetére, mind tudományára nézve nevezetes firfiú volt Mátyás Király' uralkodása alatt: ezen Király Báthoryra egykor megboszonkodott; (a) hanem nem soká-

(a) Mátyás Király Báthoryhoz ezt a' Levelet küldötte:
Reverende in Christo Pater, fidelis nobis Dilecte!
Si Literis Juris Patronatus nostri vobis alias ex speciali gratia nostra, et non ex debito concessis bene uti potius, quam abuti scivissetis, et non insultando provocassetis indignationem Nostram, Nos profecto, quemadmodum aliis bonis Episcopis, mandatis Nostris obtemperantibus, ita et Vobis libenter concessissemus frui tali gratia, et concessione nostra. Verum quia omnis mali fomitem ex huiusmodi Litteris processisse cognovimus: Nos eas Literas in specie Nobis praesentatas sigillo nostro, quod appensum iisdem fuisse gloriabamini, abscisso, et ablato nudavimus, easque tamquam Vobis nocivas concidimus:

ra megbékült, és azután igen kedves embere lett Báthory a' Királynak. Ezen Püspököt Bonfin, 's főképpen Martius Galeottus az égig magasztalja. Ez építtette, 's erősíttette meg a' Nógrádi Várt.

30) Országh János: a' Törvényeknek Tudományáról nevezetes Férfiú.

31) Szalkán László: eggy a' legnevezetessebb Püspökök közül, minekutánna tíz esztendeig kormányozta volna a' Vátzi Megyét, Egerbe tétetett által, innen pedig az Ország' Prímásává lett. Ezt második Lajos Király mint Attyát úgy tisztelte, és ennek tanátsával minden tetemes dolgokban élt: a' Mohácsi szerentsétlen ütközetben a' Király mellett veszett el.

32) Broderik István: jelen vólt a' Mohácsi ütközetben, mellynek veszedelméből futás által szabadúlt meg, 's azt azután Vátzott szépen leírta. Minekutánna az Ország Zápolya, és Ferdinand között megoszlott volna, Broderik Zápolya' részén maradott, és Ezt az Esztergomi Érsekkel Fejérvárott megkoronázta: azután Zápolyától a' Romai Pápához mint Követ küldetett; végtére Zápolya, és Ferdinánd között Vátzott békességet kötvén, a' Haza' nyugodalmát helyre állította.

33) Kachett Márton jelen volt: a' Posonyi Gyülésen 1548-ban.

---

scilicet ut omnis deinceps contra nos insultandi materia dilaceratis iisdem Literis Vobis tolleretur, et maxime, ut cessante Caussa cessaret etiam effectus. Scripsimus ergo ad Thesaurarium nostrum, ut possessiones Ecclesiae Vestrae occupatas remittere debeat. Nos enim hos excessus, quibus Nos ad indignationem provocaveratis, non tam propter Vos, quam propter servitia Fratris Vestri, et ad supplicationem ceterorum Fidelium nostrorum pro hac vice indulsimus, ut admoneamus Vos, ut de cetero cave, atis provocare indignationem nostram. Quia si ita, uti hactenus consveti estis, mandata Nostra contemnere pergetis, veremur, ne crebra indulgentia Nostra majorem exigat ultionem, sicuti vobis famulus iste vester latius mentem nostram declarabit. Datum Budae Anno 1484.

34) Dudich Ágoston: Várday Pál' halála után eggyszer'smind az Esztergomi Érsekséget is kórmányozta: 1552-ben Palástnál Hont Vármegyében a' Törökökkel megütközvén vitézül holt meg.

35) Abstemius Márton: Ezt a' Vátzi Püspökök közé számlálja Timon Samu.

36) Várday Balás: megneveztetik a' Vátzi Anyaszentegyház' Jegyzeteiben 1558-ban.

37) Gróf Ujlaki János: Ez Sz. Benedek rendén lévő Szerzetes volt, 1560-ban lett Püspökké, 's egyszer'smind Királyi kintstartó hivatalt is viselt. (Praefectus aerarii Regii).

38) Mossóczy Zakariás: Ezt Rudolf Tsászár 1582-ben Nyitrára tette által, mivel a' Vátzi Megyét a' Törökök birták.

39) Matthesy István: Ez a' Csanádi Püspökségből Vátzi, innen pedig Egri Püspökké lett.

40) Petei Márton: Ez Vátzrúl Nagy-Váradra tétetett által.

41) Szuhay István: Ez volt a' Förugója azon eggyezésnek, melly Rudolf Király, és Báthory Zsigmond között köttetett 1595-ben; azután Egri Püspökké lett.

42) Radovits Péter: azon Ítélő-Bírók között volt, kik 1606-ban Rudolf Király, és Botskay István között békességet kötöttek.

43) Almásy Pál: II. Mátyás Királynak Belső Tanátsossa volt, ezt bizonyitják a' Vátzi Anyaszentegyház' Jegyzetei.

44) Dallos Miklós: innen Győre tétetett által.

45) Sennyei István: ez is által tétetett Győré Ferdinand Királytól, és Ország' Cancellariusának neveztetett.

46) Dávid Pál: Pázmán Péter alatt tartatott Nagyszombathi Gyülekezetnek alá irta nevét.

47) Gróf Draskovich György: előbb Pétsi Püspök, ez is a' Nagyszombathi Gyülekezetben volt.

48) Nagyfalvay György: a' Győri Káptalanból lett Vátzi Püspökké.

49) Hoszszú-Tóthy László: előbb Nagy-Váradi Püspök volt 1647-ben; mint Vátzi Püspök Követ hivatalt viselt Lengyel Országban.

50) Püsky János: először Csanádi, azután Vátzi Püspök volt, végtére Kalotsai Érsek lett.

51) Tarnótzy Mátyás: a' Csanádi Megyéből jött Vátzra, III. Ferdinand Király alatt sok nagy dolgoknak végre-hajtására fordíttatott.

52) Zongor Zsigmond: Ez Nagyszombathban eggynéhány kis Papokat nevelt a' maga költségén a' Vátzi Megye' számára, melly ekkor a' Törököktől, és Protestánsoktól volt elfoglalva.

53) Gróf Pállfy Tamás: először Csanádi, azután Vátzi, később Egri Püspök volt, végtére Nyitrára tétetett által, és Királyi Udvari Cancellárriussá lett.

54) Szentgyörgyi Ferentz: születésére nézve Székely, először Erdély Országi, azután Vátzi Püspök: Ezt Leopold Tsászár Erdélybe küldötte, hogy ennek állapotját kitanúlná; itt magát elárúlván a' Törököktől megfogatott, és Temesvárott bézáratott, a' hol ki is múlt a' Világból.

55) Szegedy Ferentz: elsőbben Erdély Országi, azután Vátzi Püspök: Ez ifjú korában derék Poëta volt.

56) Pongrácz György: megvagyon nevezve a' Vátzi Anyaszentegyház' kéziratjában.

57) Gubassóczy János: elsőbben Pétsi, azután Vátzi, végtére Nyitrai Püspök, és Ország' Cancellárriussa volt.

58) Korompay Péter: először Vátzi, azután Egri, végtére Nyitrai Püspök, és Cancellárius.

59) Kéry János: Ez Sz. Pál' Szerzetéből lett elsőbben Csanádi, azután Vátzi Püspök: Ez jött a' Törökök' eltakarodása után elöször Vátzra.

60) Balogh Miklós: tsak három esztendeig kormányozta a' Megyét, egynéhány Házakat épittetett Vátzon.

61) Dvornikovich Mihály: előbb Csanádi, azután Vátzi Püspök: Ez állitotta helyre ismét a' Káptalant, a' Plébániát; ez hozta bé Vátzra a' Sz. Domonkos' Szerzetét.

62) Gróf Eszterházy Imre: Sz. Pál rendén lévő Szerzetes vólt, elöször Vátzi Püspök, azután Zágrábi, későbben Veszprémi, és Királyi Cancellárius; végtére Római Birodalombéli Hertzeggé, 's Magyar Országi Prímássá lett.

63) Gróf Kollonich Zsigmond: Ez állitotta fel a' Nevendék Papságnak lakhelyét (Seminarium) és a' kegyes oskolabéli szerzetet Ez hozta bé Vátzra; későbben Károly Tsászártól Bétsbe tétetett által, 's Ez volt az első Bétsi Érsek; végtére Kardinális, és Római Birodalombéli Hertzeggé lett.

64) Gróf Leslie Gulielmus: esztendőt sem töltött Vátzott, által tétetett Laibachba, és Romai Birodalombéli Hertzeggé lett.

65) Gróf Althán Fridrik: minekutánna három esztendőt töltött volna Vátzott, mint Király' Mássa, vagy Vice-Király (Prorex) Neápolba küldetett; itt nyoltz esztendőt töltött. Ez alatt a' Megyét Berkes András ájtatosságáról, 's tudományáról nevezetes Férfiú kormányozta. 1730-ban viszsza jött Althán mint Kardinalis Vátzra. Ez a' Megyében sok Templomokat és Plébániákat épittetett; a' mostani Püspöki Lakás allapját Ez vetette meg, a' szegényeknek, Árváknak attya és táplálója volt; minden jövedelmét magáról megfeletkezvén felebarátinak segétségére fordította;

1734-ben bézárta Szent életét: utánna következett a' Testvér Öttse

66) Gróf Althán Károly: ki Bári Olasz Országban lévö Püspökségbül jött Vátzra, bőkezüségének, és nágylelkűségének mind a' Városban, mind az egész Megyében számos, 's ékes emlékeit hagyta.

67) Gróf Migáczy vagy Migazzi Kristóf: Tyrolisból származott, Romában felnevelkedvén, Bétsbe szakadott, innen mint Követ Spanyol Országba küldetett, onnan viszsza térvén 1757-ben Vátzi Püspokké lett, de itt egy esztendőt se töltvén Bétsi Érsekké, Kardinálissá, 's Romai Birodalom' Hertzeggévé lett: itt hagyta tehát Vátzot, és helyébe jött

68) Gróf Forgáts Pál: először Nagy-Váradi Püspök volt, a' hol Olasz Országból hivatván épétő mestereket egy ékes Templomot épétett; 1759-ben Vátzott azon Templom' épétését, mellyet Althán kezdett, tökéletesen elvégezte, és azt sok drágaságokkal megajándékozta; nem tsak egyébb szegényeken, Árvákon, özvegyeken segétett, hanem 12. szegény tanuló Ifjat is tartott, 's táplált a' maga Házánál.

69) Gróf Eszterházy Károly: 1760-ban lett Vátzi Püspökké, és tsak két esztendőt töltött itt; de meg nem lehet mondani, melly sok jót szerzett ezen rövid idö alatt: az egész Megyében minden Árva gyermekeket felkerestetett, 's öszve gyűjtött, ezeket maga is tanitgatta, mások által is tanittatta, táplálta, és ruházta: igen gyakorta tartott a' Hiveihez beszédet (Predikátziót); több Plébániákat, 's Lelki Pásztorokat rendelt a' Megyében; a' Nevendék Papságot számossabbá tette, ennek alkalmatos Tanitókat adott, 's maga jövedelméből tartott; a' Várost jóval megnagyobbitotta: azon templomot, melly a' Piatzon

állott, lerontatta, és azon a' helyen, mellyen mái nap áll, eggy Felséges Templomot kezde épéteni, midőn 1762-ben Egerbe által tétetett.

70) Hertzeg Migázzi Kristóf: 1762-ben ismét a' Vátzi Megye' kormányához ült: mit nyert ettől Vátz, a' Város leirásában jo-formán elő számláltam: tsak azt emlétem még felőle, hogy az egész Püspöki Megyében nehezen találkozik eggynehány Helység, a' hol az Ő Érdemeinek valamelly emléke nem találkoznék; József Tsászártol, a' Bétsi Érsekségnek kormányozására viszsza hivatván, közel száz esztendőt élt.

71) Báró Splényi Ferentz: Ő Felségének Belső Tanátsossa volt. Erről azt mondhatja Vátz, bogy egy jó Lelkü, és jámbor életü Püspök volt.

72) Királyi Hertzeg Károly Ambrus: Vátzra jött 1807-ben 27. Januáriusban, és 1808-ban 17-dik Mártziusban mint Primás, és Esztergomi Érsek elköltözött innen: bizonyos az, hogy ha ezen Felséges Ifjú tovább maradhatot vólna Vátzott, vagy tsak az életben is, a' mi Városunkat boldoggá tette vólna; mivel igen tetszett Neki ez a' hely.

73) Kámánházy László: Ez a' Püspöki Udvarmellett lévö kis kertet köfallal békerittette: kár hogy ezen falba azon szép Romai faragott képeket, mellyeket Migázzi nagy költséggel öszve szerzett, közönséges kő táblák helyett bérakatta.

Már most Vátz' természetes, mesterséges, 's Polgári állapotját írom le rövideden. Fekszik Vátz a' Duna bal ágának napkeleti partján, a' Duna két ágra szakadásán alól, vagy is a' Visegrádi Vártól egy óra járásnyira: hajlatjának széle (latítudo Geographica) 37° 30'; hajlatjának hossza (longitudo Geographica) 36° 39' 40'' Napnyugot felöl a' Vértes' hegyei, Ejszak felöl Nagy szál, vagy Naszál Hegyei meszsze kiterjedve lát-

szatnak, ezeknek teteje bükkös 's tölgyös erdökkel van fedezve; oldali pedig, és allja temérdek sok szöllökkel vannak megrakva. Napkelet és Délfelé az emberi látásnál meszszebb terjedö térség, 's sik-mezö fekszik: határi Éjszak felé a' Naszal' hegyháta, melly által Nógrád Vármegyétöl hasittatik, és Kosd Helység; Keletröl Rád, Duka, Szöd Faluk; Délröl a' Gödi Puszta: Napnyugotról a' Duna, melly Sz. András' Szigetétöl Választja, és Verötze nevezetü falu: ezen helységek mind igen közel esnek Vátzhoz, 's azért nagyon szük határok közé vagyon szoritva, ugy, hogy kiterjedése Naszáltól a' Duna mentiben lefelé, a' Rákos patakig egy mértföldnél, a' Duna parttól pedig Duka felé fél mértföldnél nem tész többet; és igy a' Vátzhoz tartozandó földszine nem tesz fél négy szegü mértföldet. (milliare quadratum) az egész kiterjedése 7,959,277 négy szegü ölet, avagy 6632. Hold földet foglal magában.

Naszál, és ez alatt Dél felé fekvö számos hegyek, 's dombok tartoznak Vátzhoz; Naszál' tetején egy kis térség vagyon, mellyröl gyönyörü a' kilátás, mert, nem tsak a' Budai, Esztergomi, hanem a' Selmetzi, és Mátra Hegyek is látszatnak; a' Duna pedig, a' mint Visegrádnál megtsavarodik, két vastag karjaival Sz. András' szigetét általöleli, 's ismét eggyé lesz, számos apró, 's nagyobbatska szigeteket mint eggy tartani látszatik a' hátán, különös tekintetet mutat Naszál' tetejéröl: ennek függö magassága (perpendicularis altitudo) tészen 145 ölet a' Duna' szinétül számlálván (a libella Danubii) Vagyon rajta egy jó kora üreg, avagy barlang, mellyböl egy forrás tsurog ki; az allja, és mellette fekvö sok apró hegyek, és dombok mind megvannak rakva szölö-tökkel, és azért ezek külömbféle nevezetü szöllö hegyeknek mondatnak; ezek közül hely-

heztetésökre, és termésökre nézve híressebbek Ispinyér, Hermán és Pap' Völgye; ez onnan vette nevezetét, hogy Báthory Püspök' idejében rakatott meg szöllő-tökkel, és mivel közel esik a' Városhoz mint maga a' nevezett Püspök, mint egyébb Papi személyek azt gyakorta meglátogatták. Az erdők, mellyek Naszál' hátán, és oldalain vannak, többnyire bük, és tölgy fából állanak: találkoznak mindazonáltal Juhar, Gyertyán, Körös, Barkótza, és Szilfa is: ezek között pedig Galagonya, (Crataegus) Ketskerágó, (Evonymus) Fagyal (Ligustrum) Vörös, és Fekete-Gyürü (Cornus sangvinea) Hanga, vagy Tamariska (Myrica), és más tsemeték számosan vannak; akadtak már a' Naszáli erdökben kövé vált fákra is; vagyon nálam négy fatörzsökből lett kő darab, melly a' nevezett erdőből hozatott, és többet nyom két mázsánál.

Szántó földje, és mezeje Vátznak kevés vagyon, és ennek is nagyobb része homokos 's szomjúhozó földből áll: nintsen több kilentzven egész helynél (sessiones integrae) a' gabona termesztésre, és a' marha tartásra kiszabva az egész Városnak.

A' Vátzi határban lévő vizek: 1-ör) a Duna, ennek középszerü szélessége a' Város' közepinél 330-öl, a' legnagyobb mélsége 20—22 láb: ha megárad, a' Város' alsó végét elönti, 's igy nagy károkat tesz: kevés hajó jár a' mi Dunánkon, többnyire mind a' másik ágon utaznak le, és felfelé; hihetőleg azért: mivel a' Városnál sok malmok vannak, a' part is menedékes, és a' Karajviz nem elegendő mély, azon kivül több kis szigetek, és zátogok vannak a' Vátzi Dunán: a' másik ága pedig ment a' malmoktól, szigetektől, meredek partokkal, és méllebb vizzel bir: a' határunkban folyó Dunán hét szigetek találkoznak;

ezek közül három jó-kora; abban, melly a' Város' közepének aránnyába fekszik hajdan szép erdötske volt, füz, jegenye, és nyár-fákból, de ezt a' sok zaj, vagy jég tellyességgel elseprette, a' legalsóbb szigeten most is meglehetős kaszálló vagyon; 2-or) Három jókora patakok: az eggyik Naszál' hegyéből eredvén a' Városon fellől szökik a' Dunába; a' másik a' Rádi hegyekből jövén a' Város alsó végén folydogál; a' harmadik a' Kisújfalusi hegyekből szakadván jóval a' Városon alól keveredik a' Dunába, és ez Rákos vize nevezete alatt teszi a' határ szélt Pest felé. 3-or) Igen számos források tsurdogálnak Vátznál a' Dunába: de kettö ezek közül, nevezetes: az eggyik a' Városon kivül a' Boldog Aszszony' Templománál böven önti gyönyörü tiszta vizét; ezt Máriá kutatskájának nevezik; a' masik kö tsatornán meszszirül folydogálván, a' Püspöki nagy kert alatt erezkedik eggy patakba: ennek a' Vize legkönnyebb, legtisztább, legegésségesebb a' Vátzi határban: eredetét nem tudjuk bizonyossan, nékem úgy látszik, hogy a' Rádi hegyekből származik, és hogy, a' Törökök készétették a' tsatornáját: ez a' Városon kivül Duka felé két helyen mindég nyitva van, nyáron pedig a' mezön lévö munkások több helyeken megnyitják, hogy friss vizével szomjúságokat könnyen enyhithessék.

Levegöje Vátznak eggy általjában tiszta, 's egésséges; ezt pedig teszik a' sok szüntelen mozgásban lévö vizek, az erdökkel, szöllötökkel elboritott hegyek, a' gyakorta lengedezö felszelek; az Éjszaki dühös szelek mérge ellen a' szöllöket, és a' Várost meglehetössen oltalmazza a' Naszál hegye: hanem a' Napnyúgot, és Ésszak között lévö nyiláson Vátzra rohanó hideg szelek mind a' szöllökben némelly kor károkat tesznek, mind a' Lakosokat megtsiklandozzák; ezt a' Deákok Caurus-

rusnak, mi pedig itt Tót szélnek nezvezzük; ugyan ez okozza azt is, hogy nálunk gyakorta, többször napjában is változik a' levegő melegsége; (temperamentuma) hogy a' nappali meleg, és estvéli hives idő között nagy a' külömbség; és hogy itt mindenkor hivessebb vagyon érezhetőleg, mint a' nem meszsze lévő helységekben: azt tapasztaltam, hogy Vátzott két, három garaditsal, mindenkor nagyobb a' hideg, mint Pesten, 's Budán; és a' kényeső a' Levegmérőben (Barometrum) két három vonással (linea) fellyebb megy nálunk, mint Budán: jele, hogy itt a' levegö sürübb, tisztább, és nagyobb petzkelödő erövel (elasticitas) bir, mint amott. A' Levegőnek nedves, vagy száraz állapotját nálunk a' Naszál hihetöleg megmutatja: mert ha nedves a' levegö, gözölög, és füstől erössen a' hegy; ha azon gőz, és köd a' hegynek tetejét bétakarja, vagy a' mint mondják, ha a' hegy a' kutsmáját felteszi, bizonyosan esö támad Vátz körül, ha sokáig megmarad a' hegy körül a' köd, tartós lészen az essö: ha a' szellő lefelé hajtja a' ködöt, kitisztúl az idő; ha felhös időben semmi gőzt sem botsát a' hegy, nem lészen essö; ha Napnyugotról, vagy Ejszak felöl jön Vátz felé az égi háború, ne féljenek a' Városban, mert a' Vértes, és Naszál egészen elveszi a' mérgét: ugyan ezen hegyek miatt igen ritkán jön jó eső azon részekről Vátzra: ha Napkelet, vagy Dél szin felöl jönnek a' felhök, akkor kiöntik ezek magokat Vátz' tájékán a' hegyek alatt.

Mivel, a' Vátzhoz tartozandó földnek közel eggy harmad részét foglalják el a' szöllök, 's mivel ezeket szorgalmatosan mivelik a' Lakosok, sok bora terem; középszerű esztendöben rea megy a' termés két száz ezer akóra; ez rész-szerint veres, rész-szerint fehér, közönségessen több a' vörös,

mint a' fehér; mind a' kettő igen jó izű, kedves szamatú, 's egészséges ital, négy, ött esztendős korában tökéletessen megérik; de eláll tizenötött, husz esztendőkig is.

Mind a' szőllőkben, mind a' Város mellett lévő számos kertekben mindenféle gyümölts, kivévén a' gesztenyét, böven terem; vannak pedig minden gyümölts fa nemébül sok féle, és válogatott fajták: eggynéhány esztendőktől fogva Molnár János, a' süketnéma Intizetbéli Tanitó, oltás, (insitio) foglalás, (copulatio) szemzés (inoculatio) által megjobbitott, 's nemesitett számtalan fátskákkal szaparitotta meg mind a' Vátzi, mind egyébb közel lévő gyümöltsösöket (pomaria). Terem szépen a' sárga dinnye is a' mi földünkben, de a' görög dinnye ezt nem szereti.

Szarvas marha, ló, 's egyéb féle barom kevés vagyon itt, mivel mind kaszállója, mind legeltetője igen szüken vagyon: bár tsak a' szegény gazdák ezen fogyatkozásokat a' szamár tartás által annyira ki ne nyilatkoztatták volna.

A' közel lévő bokrokban, erdőkben nem tsak a' nyúlakra, hanem az őzekre, és szarvasokra is meglehetős vadászat esik: de a' halászat a' Város mellett folyó Dunában éppen sikeretlen, úgy hogy az itt lakozó halászok a' Tiszából, vagy a' Duná partján fellyebb fekvő helységekből, ugymint Szobról, Marosról hordják a' halaikat. A' Naszál hegyen harmintz esztendők előtt kezdettek értzeket is ásni, de mivel a' költséget, és fáradságot megnem fizette a' Bánya, ezt elhagyták; hanem épétésre, oszlopokra, képfaragásra igen alkalmatos köveket ásnak abban most is, és ezekből nem tsekély hasznot vesznek a' kömüvesek.

A' Város fekszik a' Duna' partján, 's ezen hoszszan elnyúlik, de a' szélessége tsekély; leg-

magassabb hely, a' Nagy Piatz közepe, melly a' Duna' szinénél, midön ez közepszerű nagyságú, kilentz öl, és négy lábnyival fellyebb vagyon emelve; vagyon a' Városban három, a' Város' végén pedig Pest felé két jól készültt kőhid: három nem utolsó ízlésü oszlop, eggy a' Kegyes Oskolák' Temploma előtt Sz. Háromság' ditsőségére, másik a' nagy Piatzon Sz. József, harmadik a' szürke Barátok' Temploma előtt Sz-Sébestyén' tiszteletére emeltetett fel: azon kivül számos Képzeletek ékesétik a' hidakat, főképp azon hat faragott képek, mellyek a' Város' alsó végen lévő hidon állanak megérdemlik, hogy megtekintse az útazó: bent a' Városban vagyon hat Templom, ezek közül négy a' Katolikusoké, kik két Plébániára, úgymint felső, és alsó Plébániára vannak felosztva; eggy a' Reformátusok', 's eggy a' Rátzok' számára: kivül a' Városon vagyon két Katolikus Templom, eggyik a' Boldogságos Szüz', másik Sz. Rókus' tiszteletére, és két Kápolna, eggyik Sz. Mihály tiszteletére, másik Kristus Urunk' kinszenvedésének emlékezetére a' Kálvária' hegyén; ezt a' Kálvariát eggy gyönyörüséges dombon épéttette Nemes Tsiky Familia tizennyoltzadik század' kezdetén. A' Templomok közül az Anya, vagy nagy Templom (Cathedralis Ecclesia)' helyheztetésére, mesterséges épétésére, nagyságára, és ékességére nézve egész Hazánkban különös tekintetet, és figyelmet érdemel: azon a' helyen, mellyen ez áll, az előtt posványság, és sok apró források voltak; kezdette azt épétetni Eszterházy Károly 1761-ben, folytatta, és elvégezte az épétetést Migazzi Kristóf 1777-ben. Ezen Templom allapja (fundamentoma) hat, hét, és némelly helyen nyoltz ölnyi mélységre leereszttetett, annyi volt pedig a' sár, és víz ezen a' helyen, hogy ennek kihúzásán nyoltz vízi-tsökkel

(antliis) éjjel, nappal közel két esztendeig dolgoztak, még tudniillik a' sok forrásokat az iszszonyú nagy kövek' lerakása által egészen elfojtották volna: az allapra rakattak hat támasztékok (pilae), mellyeknek vastagsága hat ölet tesz, az oldal falak pedig két ölnyi vastagságúak; ezek teszik a' földalatt lévő, vagy alsó Templomot (Catacumba, crypta) ennek a' hoszsza 120, szélessége 78 láb, a' boltozatját, 's eggyszersmind a' felső Templom' pallatját tartják 12 támasz oszlopok; ezen Templom' hátulsó része három osztályokat foglal magában, az eggyikben a' Püspökök', másikban a' Kanonokok', harmadikban egyébb Hívek' tetemei rejtetnek el: az elsö részében pedig nagy Pénteken Kristus Koporsóját szokás készéteni: ezen Helyről huszonnyóltz kőléptsőkön (garáditsokon) felmén az ember a' felsö Templomba, ennek belsö hoszsza harmintzkét öl, legnagyobb szélessége tizennégy öl: kivülről a' Templom' falának az allya négy szegű kövekkel, mellyeknek mindeggyik oldala négy lábat tesz, vagyon kirakva, és igy azon kövek mind öszve 1896 négyszegű lábot födnek be. A' Templom' homloka (frontispicium) előtt kilentz garáditsok vannak, ezeknek hoszszasága 132, szélessége 20 lábot, a' magassága mindeggyiknek ötödfél hüvelyket tesz; ezeken ér fel az ember a' pitvarba, (porticus) mellynek hoszsza nyoltzvannégy, szélessége 38 láb; ez nagy kö-táblákkal ki van rakva: itt állanak tizenkét oszlopok magánossan, és hat a' falhoz ragasztva, Corinthusi rend szerint vannak készétve, mindeniknek általlója (Diameter) 4 láb, 10 hövelk, magassága 60 láb; ezek tartják a' koronát, melly felett vagyon a' homlok Tábla, ennek hoszsza 62 lábot tészen, és a' külső felén erössen megaranyozott réz betükből illyen irás látszik:

D. O. M.

IN. HONOREM. ASSUMTAE. IN. COELUM. VIRGINIS.
ET. S. MICHAELIS. ARCHANGELI.

A' Három első betük magassága két láb, a' többié másfél láb; ezen tábla felett áll köbül faragott hat kép, az eggyik a' Boldogságos Szüzet, a' másik Sz. Józsefet, a' harmadik Sz. Péter, negyedik Sz. Pál, ötödik Sz. János, hatodik Sz. Jakab Apostolokat ábrázolja: kár hogy ezen képzeletekben a' meszsze-látás (perspectivicae) törvényére nem figyelmeztek, mivel ezek jóllehet tizennégy láb mindeggyiknek a' nagysága, még is azon a' magasságon, mellyen állanak mind törpéknek látszatnak. A' Templom' elején, melly a' Dunának van fordítva, három nagy ajtó vagyon ezek közül a' középső a' Templomba, a' két oldalon lévő a' Kórusba, és a' két Toronyba vezet, mindenik ajtónak magassága 20 láb, szélessége 10, a' középső mellett vagyon még két kis mellék ajtó is; a' két tsonka tornyok 126 lábnyi magasságra emelkednek. Belől a' Kórust tartják nyoltz Dórusi rendszerint készültt oszlopok; négy nagy ablak vagyon a' Templom' oldalán, az ötödik a' Kórus felett; mindeggyiknek magassága 30, szélessége 15 láb. A' cupula' általlója 60, a' magassága a' padlattól 132, a' kerülete 230 láb, a' cupula felett lévő virágnak, vagy lámpásnak (laterna) van nyoltz ablakja, mindeggyiknek magassága 10, szélessége 4 láb, és 6 hüvelk; ennek általlója 28, magassága 40 lábot tészen; e' felett, ismét eggy kis cupula vagyon, 's ennek réz födelén áll eggy golyóbis, mellynek általlója 7 láb, ezen pedig 18 lábnyi magasságú kereszt vagyon: az egész magassága ezen épületnek az alsó Templom' padlatjától a' kereszt végéig 214, a' felső Templom' padlatjától pedig 200 lábnyi.

A' Laternába fellehet menni 212 garáditsokon, és az onnan való látás megjutalmazza a' fölmenőnek fáradságát. A' Templom' rajzolatját feltette Canevall hires Olasz épitő mester, az épitést igazgatta Osvald Gáspár kegyes Oskolabéli Szerzetes; a' cupulát rajzolta Maulbertz Antal, a' nagy oltárnál, és azon két kis Oltárnál, mellyek az ajtóhoz közelebb esnek, lévő képeket rajzolta Schmith hires Pictor, a' más két Oltáron lévők Rómában rajzoltattak. Mind az Oszlopok', és szörnyü nagyságú táblák', mind a' falak' készétésére a' követ Naszálból hordották. Ezen épület által leakarta Hertzeg Migázzi a' Sz. Péter' Templomát, melly Rómában az egész Világ' tsodájára áll, apróban (en miniature) ábrázolni, 's rajzolni (a).

A' Vátzi Káptalan áll tizenkét Kanonokokból, ezek neveztetnek: Praepost', Lector', Cantor', Custos', Cathedralis Archi-Diaconus', azután Kis-Praepost', Sz. János' Kanonokja, Oskolás Kanokok, és négy a' Püspöki asztalról szerzett Kanonokoknak.

Vannak a' Városban két helyen nemzeti, vagy Normalis Oskolák, eggy Gymnasium, és Lyceum; ebben a' Böltselkedéshez (Philosophiához) tartozandó Tudományokat öt, a' Theologiát négy Tanítók magyarázzák: a' Philisophiát halja itt a' Vátzi Megyebéli, és a' kegyes Oskolabéli Nevendék Papság, halhatják azt a' Világi

(a) Ha a' mi Templomunkat a' Római Sz. Péter' Templomával öszve szabad szerkéztetni, (Si licet in parvis exemplis grandibus uti) kitetszik, hogy a' Rómainak hoszsza három akkora, a' szélessége hatodfél akkora az egész magassága negyedfél akkora, mint a' Vátzi Templomé: mert a' leghitelessebb leirás szerént a' Sz. Péter Templomának belső hoszsza tészen Bétsi mértékben 98 ölet, 3 lábot, a' külső hoszsza a' pitvarral eggyütt 114 öl. 1 láb; a' legnagyobb szélessége 67 öl. az egész magassága 112 ölet.

Ifjak is, sőtt a' Stipendiátusok is Tsászári 's Királyi Felségének a' múlt esztendőben kinyilatkoztatott kegyes Rendelése szerént éppen úgy mint akár melly Királyi Academiában: az idén az oskolákba járó Tanulók száma mind öszve többre megy kilentz száznál. Vagyon itt két nem utolsó rendbéli Könyvtár (Bibliotheca) eggyik a' .N. Káptalané, másik a' kegyes oskolabéli Szerzeté; ugyan ennek vagyon a' Természetbéli Jószágok', és mesterséges Eszközök', de még a' böltsőjében fekvő Gyüjteménye is (Naturalium, et Physicum Museum).

Mivel a' Városnak hét nyólczad részét a' Püspök, eggy nyolczadját pedig a' Káptalan birja, azért két Váras' Háza, két Biró, és kétféle Tanáts vagyon (a). — A' Házak közül jelesbbek: a' Püspöki Udvar, a' Siketnémák' Intézete, a' Kegyes Oskolák' Collegiuma, a' Nevendék Papság' lakása, az Irgalmas Barátok' Klastroma, a' régi Theresianum, vagy a' mostani Ludoviceum; kár, hogy ezen derék épület dülőfélben vagyon. Esik itt esztendő által négy sokadalom, vagy is Országos Vásár: első, Virág Vasárnap előtt való hétben, második Sarlós Boldog Aszszony' napja hetében, harmadik Sz. Gál' napja hetében Octoberben, negyedik Sz. Tamás' hetében Decemberben: ezek főképp a' marhára nézve híres Vásárok, különösen Gál' Vásárja; mert gyakorta ezen alkalmatossággal negyvenöt, ötven ezer darab

(a) Itt kiakartam tenni az útszák', a' házak', és a' Czéhek', számát: de nem tudom mi okból a' Város' Tisztjei tőlem megkérettetvén azt ki nem nyilatkoztatták. — Hanem azt el nem halgathatom, hogy a' Siketnémak K. Intézetében vagyon egy mester, ki a' drága köveket vagdallja, simitja, vagy pallérozza; és ezeket keresztetskékbe, gyürükbe, függőkbe alkalmaztatja: és hogy illyen köveket azon K. Intézet Igazgatójánál már készen lehet mindenkor találni, és venni.

szarvas marhát is eladnak. A' lakosok száma 10 ezerre megy, ezeknek nagyobb része tiszta magyar, vagynak megmagyarosodott Németek, és megmagyarosíttatott tótok is, de egész Német, és tsupa Tót ritka a' Városban; ha ezen számát a' lakosoknak, és a' Városhoz tartozó Föld' kiterjedését tekintjük, nyilván látjuk, hogy ezen tsekély földön nagy az emberek' száma, mivel fél négyszegü mértföldre 10 ezer ember esik: 's azért ennek eggy harmad része sem élhet a' Vátzi termésből.

A' mi itt a' szaporodást, és halandóságot (mortalitas) illeti, azt a' közelebb múlt tíz esztendök által a' Plébános Urak' Jegyző könyveikben illyennek találtam

Eszt.	Szület.	Megholt.	Eszt.	Szület.	Megholt.
1808.	— 471.	— 502.	1813.	— 471.	— 329.
1809.	— 493.	— 516.	1814.	— 493.	— 353.
1810.	— 349.	— 524.	1815.	— 401.	— 339.
1811.	— 568.	— 320.	1816.	— 447.	— 300.
1812.	— 470.	— 413.	1817.	— 437.	— 555.

Ezen Táblátskából kitetszik; 1-ör) hogy itt a' középszerü esztendöben tíz ezer emberből álló Társaságban 460 születik; és 415 meghal. 2-or) Hogy a' halandóság itt $\frac{1}{25}$ az az huszonöt közül eggyet ragad el a' halál; ez pedig sok, mert a' legnagyobb, és legnépessebb Városokban, úgymint Londonban, Rómában, Párisban, tsak igen kevéssel nagyobb, a' hol minden huszonnegyediket sepri el a' halál; a' Falukon a' harmintzötödiket is alig kapja meg. 3-or) Hogy a' megholtak' száma a' szülöttek' számához vagyon, mint 20: 23. az az míg húsz ember meg hal, huszonhárom születik: ez is igen kartsú szaporodás; mert ha közép számát veszszük eggyátaljában a' szülöttöknek, és megholtaknak, azt találjuk, hogy

midőn tíz meghal, tizenhárom születik, ha tsak vagy a' döghalál, vagy valamelly kegyetlen háború igen rövid idő alatt számos embereket ki nem törül a' Világból: ezen szertelen (improportionata) halandóságnak, és ezen vékony szaporodásnak az okát én jó formán által látom, de mivel már most Vátzról többet szóllani nem akarok, azt elhalgatom.

Nagy Imre.

2.

Tökölyi Imre Fejedelemnek 1683-dikban Nagy-Szombath Királyi Városába lett bémeneteléről, és ezen Városnak arra következett elégéséről.

(Nagy-Szombath Királyi Városa' Protocollumából való kihúzás).

1683-dik Esztendőben, minekutánna a' Tsászári táborozó katonaság az Országból egészen ki vitetett vólna, Tekéntes Posony Vármegye a' Tsászári fegyvernek minden védelmétől megfosztatván, a' Törökök' kegyetlenkedése által hamuvá lett Dunántúli tájnák, és a' Barbarusok' irgalmatlan fogságába el hajtott számtalan Kereszténynek siralmas sorsát szemlélvén, 's ezer rettenetes hireknek hallása utánn a' maga végső romlásától félvén, végre Bazin Szabad Királyi városában Sz. Jakab Havának 12-diken közönséges gyülést tartott, mellyben az ott öszvegyült Státusok

és Rendek a' két rossz közül a' kissebiket akarván választani, utoljárá abban egyeztek meg, hogy minden hallogatás nélkül (minthogy a' veszedelem már a' Küszöbön állott) Tökölyi Imre Fejedelemhez követség küldettessék 's attól az ő Zászlói alatt hadakozó vadnépeknek dühösködések ellen védelem kérettessék. Ezen Követségnek végre vitelére a' következendők választattak, és ugyan a' mondot Vármegyének Státusai és Rendjei közül: Fő Tisztelendő Péter László az Esztergomi Káptalannak Kanonokja, és Tekéntetes 's Nemes Orbán Pál Vice-Ispány, 's egyszersmind a' Király Helytartójának Fő-Jegyzője, Begethfalvai Mórotz Lenhárd; azon kívül pedig a' Szabad Királyi Varosoknak ezen emberei: Nagy Szómbathi: Uzovits Janos Fiscalis, Szent Györgyi Nyilasfy György; — Modori Wiland András; — Bazinyi, Nagy György. A' kik minekelőtte a' magok utjának kiszabott tzélját külömbkülömbféle akadályokkal való küszködések között elérhették, hogy az alatt e' Vármegyét valami szerentsétlenség ne érje, a' Fejedelemnek ő vélek öszve találkozott, és nevezetessen Pozsony, Nyitra, Trenchin, és Bars Varmegyébe különössen ki küldött Commissáriusát és egyszersmind meg-hatalmazottját Tekéntetes Garamszeghi Gétzy Zsigmond Urat megkerésvén, 's néki a' magok elküldöttetéseknek tzélját tudtára adván, ott ő tőle Salva-Quardiákat nyertek. Azomban Julius 17-dik napján tizenegy óra tájban, Tekéntetes 's Vitézlő Hölgyi Gáspár Ur, a' meg nyert Salva-Quardiákkal egyetemben Nagy Szombath városába beérkezett, és a' következő napnak reggelén, 9 órakor öszve hívatván a' városban találkozó minden Státusokat, valamint a' Választó községet is, a' Város házába, Tökölinek Magyar nyelven írott nyilt levele elolvastatott, a' Salva-Quárdia illendő tisztelet-

tel elfogadtatott, és utoljára az alább irt három Tzikkely, a' fellyett mondott Hölgyi Gáspár Urnak javallására meghatároztatott.

1-ször: Hogy a' tettetés nélkül való Hűségnek észrevehetőbb tanubizonyságául, fehér Zászlók függesztessenek ki; a' mint is azonnal a' Város tornyára egy, a' felső kapura másik, és az alsó kapura harmadik kitétetett.

2-ször Hogy mivel maga Plenipotentziarius Ur a' Városba bé fog jönni, eleibe menjenek, és Követek által illendően fogadtasson.

3-szor. Hogy a' Státusok és Rendek nevében Száz forintot néki adjanak.

A' második Tzikkelynek végrehajtatása végett ki neveztettek a' Papságból: Fő Tisztelendő Péterfy András, a' Nemességből: Nemes Szegedy András, és a' Tanátsból Nagy János Urak. A kik egész Szomolányig eleibe menvén, söt őtet köszöntvén utoljára dél után három órakor illendő tiszteiettel, és a' városba bátorságossabb meg maradásnak okáért begyült lovas Nemeseknek késérése közben a' városba bévezették és Fülöp Adámnak, a' Város Házának alsó szomszédságában lévő Házába szállitották. A' hol a' Város-Birája által tisztessesgessen köszöntetvén ezt a' feleletet adta: Édes Biró Uram! az Kegyelmed szép áldását köszönöm. Isten, 's az ő Sz. Angyali hallgassák meg! Örvendek azon, hogy Isten Kegyelmeteknek ollyan alkalmatosságot adott érni, mellyen Kegyelmes Urunknak Hívségére állván, magát, kedveseit és jószágát kártól 's veszedelemtől megoltalmazhatta, szegény bujdosó Magyar-Nemzettel ugy, mint igaz vérével, egyet ért: Mert ugyan is, a' kiknek ekkoráig szántszándékkal való gyalázatos Vazallusságra, Contributióra, Adózásra, Accissára kötelezte vólt Kegyelmetek magát, hol vannak! Kikben minden remenységek vólt,

hová lettek? Miért nem oltalmazzák Kegyelmeteket? — A' kiket télen, nyáron, a' maga kárával hízlalt, uralt, és tsak nem Isten gyanánt imádott ez a' föld, hol vítezkednek? Mivel hálálják meg? Most tetszik meg valóban, melly nagy Gondja vólt mindenkor az idegen Nemzetnek a' szegény Hazánknak oltalmára. Soha igaz jóakarója nem vólt, 's nem is lészen Hazánknak? Kire nézve méltó oka vagyon a' Magyar Nemzetnek, hogy régi szép szabadságáért fegyvert fogjon. Jól gondolkodott Kegyelmetek, hogy kegyelmes Urunknak hivségére hajlott. Mert Isten a' bizonyságom, ugy járt vólna Kegyelmetek mint Baráthiak, maga Tatár 's Török rabságára esett vólna, ha ez a' kék pántzélyos szegény, (magára mutatott) Kegyelmetekért annyit nem fáradott vólna. De erről többet mondhatnak mások, mivel nem illik, hogy magam kérkedjem. Immár ma nem terhelem Kegyelmeteket többel, hanem holnap bővebben szóllok.

Julius 19-dik nappján 5 óra tájban a' Város Biráját, Raszt Miklós Urat, Nagy János és Rétsey István Urakat, 's a' fellyebb emlitett Gétzy Zsigmond Ur, a' maga szállására hivatván, a' következőket mondotta: „Mivelhogy már Isten engedelméből Kegyelmes Urunk ő Nagysága protectiójába bévétetett Kegyelmeték: szükség ő Nagysága Hűségére az hitet letegye egyenn egyenn Kegyelmetek, 's a' mellet kész legyen kiki Hazájáért meg halni (mert könnyü ugyan a' hitet letenni; de nehéz azt veszedelemnek idején megtartani) Hogy Kegyelmetek mind addig Urunk hivségében megmarad, élni 's halni akar 's kész, valameddig ezen felháborodott állapotoknak vagy fegyverrel, vagy másképpen vége nem szakad. Azutánn osztán senki, akár mi kigondolható prókátori Exceptióval ne mentegesse magát, hogy Urunktól

fegyverrel, vagy másképpen való erőltetessél erre kénszeritetett. Mert maga jó akaratjából, szánsszándékkal, és nagy készséggel Urunk hívségére hajlott, 's engemet is, nem mint Gétzy Zsigmondot, hanem mint Urunk Plenipotentiariussát béfogadta és hozta a' Városba, 's izent is mind Papi 's mind pedig Uri és Nemesi, 's Polgári Renden valók' nevével hozzám. El hitettem magammal, Urunk' hivségét amplectálván nem jádzik senki velem.

Ennek elvégezésével sok lovasokat egybe gyüjtött, minden személyre való tekéntet nélkül a' Nemesek közül, Szered felé utnak indult, és ott Szered és Tsöppöny között a' Leopoldvárabéli Németeknek egy Eskadronját, melly Sempthe várából, Leopoldvára felé munitiót vitt, meg támadta, és jóllehet előbb parolát adott vólt, az alatt a' kifogás alatt, mintha ezek a' Németek a' Parolát megszegték, és egy Hordóban lévő Puskaport, a' mellyet a' fennt nevezett munitzióval vittek, meggyújtottak vólna, majd egy lábig öszve kontzoltatta; holott egészen más formán történt a' dolog. Mert egy az ő alatta lévő Magyar katonák közül lött vólt a' hordóba.

Azomban a' fellyebb megnevezett Plenipotentziáriusnak a' Secretáriussa Tretsánszky György a' Városházába eljövén, a' megnevezett Plenipotentiáriusnak Commissiójára a' Nemes Tanátsot meghiteztette, e' következendő formula szerint:

Én N. N. esküszöm a' tellyes Sz. Háromságra, és Istennek minden Szenteire: hogy Méltóságos Fejedelemnek, Tökölyi Imre Urunknak, Ő Nagyságának igaz hive leszek, és azon hívségben, mind addig, valameddig ez mostani felháborodott állapotoknak, vagy egyképen vagy másképen vége nem szakad, állhatatossan megma-

radok, és sem Urunkat Ő Nagyságát, sem pedig a' bujdosó Magyar Nemzetet semmiképen el nem árulom, sem el nem hagyom. Isten engem ugy segélljen.

Gétzy még az nap, a' mellyen a' fellyebb megnevezett Németeken győzödelmeskedett, triumfusi pompával és mintegy 80 életben megmaradott Németekkel egybe, vissza jött.

Azon nap már késő éjjel Petneházy Dávidnak Regementjéből, mint egy 300-ig való katona a' pajtákban meghált, semmi rosszal az ott tséplő embereket nem illetvén. A' kiknek a' város 5 akó bort, 4 akó sert, 50 font húst, 15 kenyeret, és 20 mérő zabot kéntelenittetett kihozni.

De Juliusnak 20-dik napján, midőn a' Petneházyak rendetlenebbül viselték vólna magokat, a' Plenipotentiárius Urnak javallására a' felső kapu bézáratott, az alsó már annakelőtte tsukva lévén. Ezt meglátván, sokkal jobban garázdálkodtak: minthogy minden városba való bémenetel el vólt előttök zárva. Által törvén annakokáért a' külső kaput, azon által jöttek, és a' város Hajdújinak az ő Ládájikat, Puskájikat, és házi eszközeiket meghányván vetvén, mindent magokkal elvittek. A' vám-pénzéből is egynéhány forintot a' pörsölyben találtak, a' mellyet magok között felosztottak, 's alig tsendesítethetett le az ő garázdálkodások. Mert azt gondolták, hogy nem tudom melly nagy kintset találhatnak a' Városban.

Julius 23-dik napján, 5 óra tájban estve Varnay György Úr Kassai Senátor, és a' Tökölyi Fejedelemnek Tanátsossa, a' fellyebb mondott Gétzy Zsigmond helyébe, Város Commendánsának küldetvén, a' Városba béjött. A' ki illendő tisztelettel fogadtatván egy szegelet házban, melly

annakelőtte Érsek Balassa házának hívattatott, szállíttatott.

Julius 24-dik napján a' már többször említett Gétzy Zsigmond Úr, mintegy 300 lovassal a' városból Pozsony felé indúlt; mivelhogy azon a' napon Tökölyi Tábora a' Tseklészi Határban lehelyheztette volt magát.

Julius 28-dik napján a' Tökölyi Hada a' Törököknek és Tatároknak számos Tsoportjaival, Stomfán fellyül, a' Morva Ország' Határánál, a' mellyet tűzzel, vassal pusztított; és külömbb-külömbbféleképpen ellenségeskedett, 's a' Tsászár hadával megütközött, és megverettetvén, igen gyalázatossan elszaladni kéntelenítetett, a' Törökökből többet 2000-nél a' tsatázó mezőn hagyván; a' Magyarokból pedig Harsányi Jánost, a' kinek vesztét nagyon sajnálták, elvesztvén.

A' Tökölyi Hada, a' mint fellyebb mondottuk, a' Tseklészi Térségen táborba szállott ezen Tragédia után, azért, hogy a' Pozsonyi Várnak Commendánsa, a' kit kellemetes Irásokkal a' Vár feladására késztettek, de reá nem vehették, innét útnak indúlt, és bátorságosabb helyen, Szered mellett megállapodott. Az erre következett napokon a' Morva Országbéliek' minden pénze, melly a' Kalmároknak hitelben vólt adva, továbba minden só; azon kivül az Esztergomi Érseknek a' Residentziájában találkozó Bor, Gabona, és egyébb a' féle; nem külömben Gróf Eszterházy Ferentznek, és mind azoknak jószága, a' kik az Ő Tsászári Felségének Hűségétől el nem szakadtak, Tököli számára confiscáltatott.

Augusztus 1-sö napján Ketzer András, Gerhard György, Absolon Dániel, és Egerváry Zsigmond Urak, Tököli Comissariusai, déli 12 óra tájban egy Hintóban a' Városba béjöttek. Ezeket követte egy virágos kamukából készült irtóztató

nagyságú Zászló, mellyet tsak a' Fejedelem hintója előtt szoktak hordozni, mint egy száz zöld mundúrba felöltözött Hajdúktól késértetvén. A' kik minekutánna Nagy János, és Rétsey István Urak által a' város nevében illendő tisztelettel köszöntettek vólna, a' Kéri Házban szállítatván, a' Commissio parantsolatinak megértésére, a' Nemes Tanátsnak, vagy legalább az előkelőbbeknek délutánn 3 órakor leendő öszvegyülését kívánták. A' meghatározott 3 órára annakokáért az Tanáts Öregei a' fellyebb nevezett Commissáriusok előtt megjelentek, a' midőn is a' következendő három Tzikkelyek adattak eleibek.

1-ször Hogy a' Fejedelem a' Várostól, a' Hűségnek nagyobb jeléül és bizonyságául egy hódoló ajándékot kíván.

2-szor Hogy a' Paulinus és Benediktinus Barátokat a' Templomoknak, az hozzájok tartozókkal egyetemben való általadására a' Magistrátus kénszeritse.

3-szor Hogy a' Tanátsnak megújíttatása ugyan ezen Commissáriusokra reá vagyon bízva. A' fellyebb mondott Hajduk az említett nagy Zászlóval egybe, a' Jezsuiták Collegyiumának megszállására ugyan ekkor egy bizonyos Berthóldi Zsigmond nevü Vajdával elküldettek; magát pedig a' Pater Rectort a' Commissáriusok eleibe hívták. A' ki ő előttök megjelenvén, nem keveset unszoltatott arra: hogy társainak váltságául, a' kik már mind valamennyen a' Refectoriumba (ebédlő palotába) bé vóltak zárva, 30 ezer darab aranyokat tegyen le; másképp bizonyos lehet abban, hogy keményebb dolgok fognak következni. A' ki jóllehet illy nagy áldozatnak letételére való tellyes lehetetlenséggel mentette magát, még sem mehetett semmire. Mindent confiscáltak, valamit tsak a' Collegyiumban kaphattak,

meg

meg sem engedtetett a' Pater Rectornak, hogy szabadon járhatott volna, hanem Hajdúk által mindenütt késértetett; sőt Társaival és a' Collegyiomnak szolgáival beszélleni sem engedtetett neki.

Más nap 7 órakor reggel az egész kösségnek, és az eskütt Polgároknak a' Város Házán jelenlétében az említett Absolon Dániel Úr, Egerváry Zsigmond Úrral eggyütt mint Tökölinek Commissáriusai a' Városházához személyesen eljöttek, és ott a' már nevezett Absolon Dániel a' jelenlévőket következendő beszéddel szóllította meg:

Hogy Isten ezen Kegyelmetek öszvegyülését a' maga Szent áldásával megszentelje, és szép egyező akaratban 's értelemben foglalja, szívből kivánom. Urunk parantsolatjából Kegyelmetek eleibe jövén, Bátyám, Egerváry Zsigmond Urammal, az tegnapi napon, Nemzetes Ketzer András Uram által jelentett Reformátiót, ezen Signatura szerint, kivánjuk megtenni.

Azon közben bizonyos feljegyzést, a' melly mint észre lehetett venni, Olasz István' írása vólt, a' Város Fő Nótáriusának, Huzó Imrének elolvasás végett által adott a' ki minthogy megértette, hogy helyébe Nagy Gergely választatott, azt nem akarta olvasni. Útóljára által adatott, és keményen megparantsoltatott a' Vice-Nótáriusnak, hogy elolvassa, a' mellyben az új Nemes Tanátsnak e' következendő Rendje foglaltatott:

Trauner Dávid Bíró.	Nagy János.
Gerstenberg Ádám.	Raszt Miklós.
Piringer András.	Pexa Imre.
Szedlmár Gergely.	Rétsey István Hadnagy.
Markovits Simon.	Kaján Mihály.
Ott Simon.	Vajdaffy Imre.

Bodor István. Koller Ferentz, Vice-
Bazinyi Nagy Gergely, Nótárius.
Fő Nótárius.

Az nap vissza adattak az itt való Evangyélikusoknak az ő Templomjaik minden appertinentziákkal egyben, 's nem vólt senki, a' ki ez ellen valamit szóllani mérészlett vólna, hanem mindent legmélyebb alázatossággal elszenvedtek minden Polgárok, ha bár ellenkezőknek látszottak is. A' ki neveztetett Senatus letette a' Hitet e' következendő formula szerint:

Èn N. N. esküszöm a' tellyes Sz. Háromságban lévő Istenségre, hogy Méltóságos Fejedelemnek, Tökölyi Imre Urunknak ő Nagyságának, igaz hive leszek, azon hivségben mind hóltig meg maradok állhatatossan; ezen betsületes tisztemben pedig jámborul és illendőképpen viselem magamat, Isten engem ugy segéljen.

Ennek végére járván a' le teendő hódoló ajándékról tanátskoztak, mennyit kellene ajánlani? minthogy semmi bizonyos summa meg nem vólt határozva. Féltek pedig attól, hogy ha keveset ajánlanak, meg ne sértsék a' Fejedelmet; ha pedig sokat, honnan fogják olly hamar ki teremteni. Midőn e' nehéz dolgon aggódtak, az Uj biró a' Commissárius Urakhoz hívattatott; 's ott a' le teendő summa 3000 forintra határoztatott meg. Vissza jövén onnét, tudósította e' felől a' Nemes Tanátsot, és ezt a' Summát a' Város helyett a' maga erszényéből tette le. A' folyó Interes helyébe Bresztovány Helységet, és három esztendőre szólló' kötelező Levelet kapott.

Augusztus 5-dik napján a' Tiszteledndő Jézsuita Atyák egy órakor dél utánn négy szekérre rakattatván, mint valami közönséges gonosztévők a' Városból nagy tsúfossan ki vitettek. A' kik az

Uj Birónak háza előtt egy kevessé meg állapodván, egy közülök a' Szent Irásnak ezen versét fel szóval elmondotta: Fel keltek ellenünk igazságtalan Férjfiak, és a' gonoszság maga magának hazudott. És az őket követő sokaságnak sirása és jajgatása közben is örülvén, hogy a' Jézus nevéért gyalázatot szenvedhettek, el mentenek.

Azon időben a' Fő Tisztelendő Káptalan is 15-ezer forintokra sartzoltatott ugyan; de engedelmet nyervén tsak 600 forintokat kéntelenitetett letenni.

Az arra következő napon Aug. 6-dikán a' Biró lakó házában öszve gyült Tanáts által, Varnay György Tanátslására, a' Fejedelemhez következendő Levél irattatott:

Méltóságos Fejedelem, Kegyelmes Urunk:

Hogy az Ur Isten Nagyságodat a' maga Szent Nevének ditsőségére, édes Hazánknak régi szép szabadságinak helyre állitására, 's mindnyájunk szerentséjére boldog állapotban tartsa meg, és éltesse szerentsésen, szivből kivánjuk.

Tekéntetes és Nemzetes Ketzer András és Gerhárd György Uraimék által tett Nagyságod' kegyelmes parantsolatját alázatossan értvén, igaz hívségünknek nyilvánságossabb Contestátiójára, azon Nagyságod kegyelmes Parantsolatjának tartozó kötelességünkkel alázatossan engedelmeskedvén, 3000 forintot kész pénzül praestáltunk Nagyságod számára. Mellyel, hogy Nagyságod, szük vóltunkat tekéntvén kegyelmessen Contentusnak lenni méltóztatott, abban is az Nagyságod kiváltképpen való atyai kegyelmes grátziáját nyilvánságossan tapasztaljuk; hálákat adván, és nagy alázatossan köszönvén, abbéli Nagyságad hozzánk mutatott kegyelmes Grátziáját. E' mellet pedig örökén újuló külömbkülömbféle költségink-

nek, mind táborban, mind pedig Városunkban lévő Vitézlő Rendeknek elő számlálhatatlan eledellel, itallal, szénával, abrakkal, Szekerezéssel és egyebekkel való kéméletlen gazdálkodásoknak szaporája miatt, mindenekből kifogyván, 's legkiváltképpen az tsűreinkben tüzelő népnek gondatlansága által, tűzzel való megemésztéstől tartván, 's azzal élhetetlenségre való juttatásunkat tapasztalván, Nagyságod Kegyelmességéhez folyamodunk, kérvén mint Kegyelmes Urunkat Nagyságodat, hogy ekkoráig való hív, 's engedelmes magunk viselését, azon hivségünk miatt elpusztúlásunkra való juttatásunkat, méltó tekéntetbe venni, 's kegyelmessen megorvosolni méltóztassék, hogy az Nagyságod atyáskodó kegyelmes Grátziája, gondviselése és protectiója által megkéméltetvén, és Nagyságod tovább való szolgálatjára szükségessen conserváltatván, megmaradhassunk, és tartozó engedelmességgel 's alázatossággal hasznossan szolgálhassunk Nagyságodnak, mint Kegyelmes Urunknak, készek lévén igaz Hüségünket vérünk kiontásával is contestálnunk. Ezek utánn Nagyságod kegyelmességébe alázatossan ajánlván magunkat, maradunk

Nagyságodnak, mint Kegyelmes Urunknak

alázatos 's engedelmes Hívei
N. N. Nagy Szombath Városának
Bírája és egész Lakosi m. p.

A' boritékon illyen írás vólt: Méltóságos Fejedelem, Tökölyi Imre, Kegyelmes Urunk Ő Nagyságának, nagy alázatossággal adassék.

A' melly irással azt nyerte meg a' Város, hogy Tökölyi Varnay Györgynek különös levelet írt: hogy ne engedjen senkinek a' tsűrök, és a' Város körül tüzet rakni, és a' Város ne tartoz-

zon senkinek valamit ingyen adni, hanem tsak a' maga önként való jó akaratjából.

Augusztus 7-dik napján, melly szombathon esett, délutánn 1 óra tájban maga a' Fejedelem Nagy Szombath Városába béjött, a' ki a' felső Kapu előtt megállapodván lóháton, az akkori Város Kapitánja Rétsey István által rövideden köszöntetett az új Tanátsnak jelenlétében; a' Város Kapujinak kultsajit, veres bársonyból e' végre készítetett zatskóban tétetvén, saját kezébe vette, és az utánn valakinek által adta. Míg ez a' köszöntés tartott, az azon kapu' tornyában lévő ágyú kétszer elsüttetett, és utóljára midőn a' Fejedelem éppen azon Város tornyának kapuja alatt vólt harmadszor is elsüttetett, 's ekkor a' fal megrepedt annyira, hogy egy nagy tégla azon ablakból, a' mellyben az ágyú helyheztetve vólt, éppen az ő lova mellé leesett. Midőn a' Városba béjött, egész város-népe fegyverben állott, őtet az egész Tanáts egészen az Érsek Residentziájáig két sorossan hajadon-fővel késérte. A' hol a' gráditson egy keveset megállott, és Fő Tisztelendő Káptalannak Praepostja Fő Tisztelendő Balogh Miklós Úr által nagy tisztelettel fogadtatott. Mellynek végezetivel köszönt, és a' Palotába bément, és egy kevés idő múlva az asztalhoz leült, a' mellyhez némellyek a' Tanátsból is leültettek. Megebédelvén meglátogatta az Apátzákat, a' Franciscánus Barátoknak Klastromát, és a' Jezsuiták Collégyiomát. Utóljára pedig a' mondott Érseki Residentziában meghált.

A' következő napon, mint egy 9 órakor dél előtt, a' Lutheránusok' Templomába bé ment, és ott a' maga módja szerint, az áhítatosságot elvégezvén, az ő Udvari Prédikátora által tartott Prédikátziót meghallgatta. Annak végezetével, déli 11 óra utánn, a' Városból a' táborba kiment.

Az ő elmenetelét a' városnak rettenetes és soha nem hallott megégése követte.

Ègtek legelsőben a' felső kapun kívül lévő, és a' jeges sántznak általellenébe épült tsűrök, a' mellyeket némelly gaz új rebellisek meggyújtottak; ezutánn pedig magában a' Városban is, nagy hirtelén a' Város közepén külömbkülömb helyeken, (a' mint hinni lehet) az alattomban vettetett tűz világos lángot vetett olly nagy dühösséggel, hogy úgy látszott, mintha a' Várost körül vevő levegő ég meggyúlladott vólna. Mert a' magassabb tornyok, és a' fedeleknek legfelső oromjai, és teteji is meggyúlladtak. A' lángok mint valami kiterjesztett vitorlák a' levegőben repdestek, és majd itt, majd amott lerohanni látszottak. Nevelte a' tűznek dühösségét a' takarmánynak bővsége, annyira, hogy még a' jól béboltozott Házakban is nem volt tanátsos megmaradni. A' megrettent nép jó tanáts nélkül szűkölködvén, megmaradásra való helyet keresvén, és sehol nem találván, az úttzákon keresztűl kasul futkozott, és hova kellene fordúlnia nem tudta. A' szüntelen nevekedő tűznek dühösségét az úttzákon elszívelni, annál inkább is a' Házakba folyamodni nem lehetett, sőt még a' Városból ki menni is lehetetlen vólt. Mert a' Város' felső kapuját a' körül nyargalódó Törököktől való félelemből, a' Város zárva tartotta; az alsó kapunak kultsaji pedig az előtte való napon a' mint fellyebb megmondatott, a' Fejedelemnek által adattak, és vissza nem kapatván, sohol sem találtattak. A' Lakatosok is mind széllyel futottak. A' Barmok is, a' mellyek száma nélkül bátorságossabb megtarthatás végett a' Városba béhajtattak, eleresztetvén bőszitetvén, rettenetes módon bőgtek, a' nép közé elegyedtek, minden öszvetalálkozókon kegyetlenkedni, és az ájuló közsé-

get taposni meg nem szüntek, és senkitől meg nem zaboláztathattak. A' szánakodásra méltó nép, a' dolgoknak illy szörnyü öszve-zavarodásában látván, hogy semmi megszabadúlása nintsen, a' bézárt kapuknak neki rohant, de mind annyiszor ismét azoktól elfutni kéntelenítetett. Némellyek tehát felmászván a' bástyákra, nem gondolván azzal semmit, magassak e' vagy alatsonyok, a' Város kőfalairól ugrostak, mások ismét a' bástyák hasadékjain, és lövő ablakjain, még a' legszorossabbakon, és a' legkeskenyebbeken is leereszkedni nem féltek; mások ismét a' Város majorjába, melly szénával, szalmával, és külömbbkülömbb gabonával tömve lévén, a' tűznek valóságos fészke volt, vették magokat; mások kitörvén és felnyitván a' Város alsó kapuját, az életek nyilván való veszedelmével a' marhák közé nyomakodtak; mások a' Hóhér' barlangjába, és annak töviben álló bástyába, lángal minden felől békerítetvén, béfutni kéntelenitettek, és ott üszöggé és hamuvá égvén, irgalmatlanúl elvesztek. Az a' nép pedig, a' melly mint előbb emlétettük, a' lángból megmenekedett, a' Város kőfalain kivűl az életnek legnagyobb veszedelmében forgott, és szörnyü rettegésre jutott, úgy hogy nagyobb részént életekre reá únván, sokkal boldogabbaknak tartották azokat, a' kik bent a' Városban, az irgalmatlan lángok között életeket elvesztették, és sokan felszóval jajgatván, Virgiliusnak ama mondását emlegették: Felices animae, quibus est fortuna peracta iam sua etc.

Mert a' Török mint az ordító farkas valakit tsak elöltalált a' maga kegyetlen rabságába elhajtotta. A' Tökölyiek prédáltak. Az erőtlenebbek az erőssebbektől elnyomattattak, és minthogy már végső kétségre jutottak, a' Polgárok

is zenebonáskodtak, és így egyik szomszéd a' másikától nem vólt bátorságban.

A' midőn ezek történtek, Méltóságos Gróf Erdődy, Czobor Ádám és Kolonits Urak, Pozsony Vármegyének egynéhány katonájával a' táborból ide futván, a' népet védelmezték, és a' Lutheránusoknak, a' felső kapunak általellenében lévő és kőfallal kerített temetőjökbe nyomták.

Midőn valamelly részből tsendesedett a' tűz, nem lévén már lángjának több táplálása, és a' Városba bé-lehetett menni, lehetett látni, miképp a' füstben megfulladt embereknek testeik, a' barmok dögei között az útzákon hevertek, miképp a' kőfalak' lövő lukaiban megszorúltaknak fele testjeik a' kőfalakból lógtak; miképp igen sokaknak félig megsült, és az élet lehellésétől még egészen meg nem fosztott szíveik vergődtek; lehetett hallani mikép a' megégettek, és lángok sebes mérge által, kezeiktől 's lábaiktól megfosztattak, segedelemért és szabadításért lármáztak, és sóhajtoztak.

Nyitva állottak az előbb vas ajtókkal megerősíttetett' és majd hozzá férhetetlen, most pedig már a' lángok által megnyílt Kamarák. Szikráztak az szobáknak és palotáknak mesterségessen készült padlásaik. A' Városon keresztül folyó pataknak tisztára száradott árka; az öszve rontott Házak' rakásokra omlott dűledékei látztattak.

A' következő napon mihelyt a' nap felkelt, a' hólt testeket, eltemették; a' barmok dögjeik a' Városnak mind a' két kapuján mindenfelé, majd harmad napig, minthogy megszámlálhatatlan sokasággal vóltak, hordattak ki. Megszámláltatván, a' mennyire lehetett az ezen gyúlladásban megégetteknek, mind városbélieknek, 's

mind kivül valóknak a' száma, többre ment négy ezer embernél.

Ezen alkalmatossággal a' Városháza is az ott lévő protocollumokkal, privilegiumokkal, törvényes actákkal, és ehez hasonló igen számos írott Documentomokkal egyetemben megégett; és az egész Városban tsak 58 Ház és 2 Templom, a' nagy Templom, és a' Jezsuiták temploma maradott épségben.

Tökölyinek katonáji azon közben ez elő számlált veszedelmek, romlások, és a' Városnak illy végső insége által, legkissebbet sem illettetvén meg, a' kősziklánál is keményebbek, és a' Barbarusoknál irgalmatlanabbak lévén, az élelemre valóknak, ajándékoknak, és más a' féléknek kiállítására szüntelen kénszerítették a' Várost, és valahol tsak kitsigázhattak valamit, attól meg nem szüntek. Azért a' polgárok egyenlő akarattal Tökölyihez a' következendő levelet írátták.

Méltóságos Fejedelem, Kegyelmes Urunk! Nagyságod' Méltóságos Fejedelmi személyének szegény városunkból való eltávozása, melly nagy veszedelmet hozott légyen mindnyájunkra, annak rettenetes vóltát emberi elme nem tsak ki nem magyarázhatja, de meg sem foghatja, 's következőképpen Nagyságod előtt való Repraesentálása lehetetlen, annyival is inkább, hogy mind ennyi elpusztulásunkon is némelly megkeményedett szívek még sem szánakodván, sőtt inkább a' földnek színéről is eltörülni kívánván, szempillantásonként újjabb újjabb szerentsétlenségbe igyekeznek, a' kik kevesen megmaradánk, mindnyájunkat ejteni; mind nyilván való ellenséggel kéméletlenül bánnak velünk, nem gondolván azzal semmit is: hogy ennyi szerentsétlenségek miatt élhetetlenekké lettünk, vendégeskedtetésekre, ajándékozásokra kénszerítenek ben-

nünket, söt engedelme által, a' tűznek rettenetes vólta előtt is megmaradott kevés marháinkat, minden irgalom nélkűl kedvek szerint elhajtani merészlik. Kérjük annakokáért Nagyságodat, mint Kegyelmes Urunkat 's Fejedelmünket, Isten' Fijának, Megváltó Jézusnak drágalátos Sz. vérehullására, Nagyságod Méltóságos Fejedelmi nagy Familiájának örök emlékezetre való ditsőségéért, méltóztassék velünk szegény elvetett és Nagyságodhoz való Hívségünk mellett, ez rettenetes veszedelemre jutott, alázatos, engedelmes szolgájinak annyi Grátziát 's Kegyelmet nyújtani, hogy az Nagyságod' Kegyelmes protectiója alatt, mind ennyi veszedelmek között kegyelmessen conserváltatván, Nagyságod' tovább való szolgálatjára megtartassunk kéméletesebben. Mellyért midőn Nagyságod' Méltóságánál alázatossan supplicálunk, Nagyságodnak minden testi, 's lelki jókat tiszta szívvel kívánunk, maradván

Nagyságodnak, mint Kegyelmes
Urunknak 's Fejedelmünknek

alázatos engedelmes Szolgái
N. N. Nagy Szombath
Városának Lakosai közönségessen. m. p.

Ezen Levélnek a' lett a' haszna, hogy még a' Törökök, vagy Tatárok sem, annál inkább a' Tökölyiek valami rosszal illetni, valamit ingyen kívánni, vagy fenyegetéssel kifatsarni nem merészeltek. Annak felette nem tsak azon katonákat, a' kiket a' Város kiállítván, Tökölyi Táborában tartott, hanem mind azokat is, a' kiknek itt vólt Házaik megégtek, a' táborból haza eresztette.

Augusztus 20-dik napján Leopold Várának Commendánsától, Pauer György Úr, Bíró Úrnak illyen értelmű Levelet praesentált:

Nagy Szombath Városának Nemes és Nemzetes Birájának, és egész Tanátsnak, nékem tiszteletre méltóknak.

Tekéntetes 's Nemes, nékem tisztelettel illetendö Urak!

Az én szolgálatomat mindenek előtte ajánlván: a' ti várostokból eljövő Asszonykák külömbbkülömbbféle leveleket hoztak: de semmi bizonyosat a' ti jelenvaló állapototokról nem tartván, ha vallyon a' ti várostokat Ö Tsászári Felsége, vagy pedig Ö Lotharingiai Hertzegsége a' magok leveleikkel megtisztelték légyen. Ezen okból el nem akartam magam is mulatni tudakolni, mi okból hagytátok el az én velem való Correspondentziát? és a' tartozó hívségtől elállván, az egy maroknyi Rebellisekhez hozzá kaptsoltátok magatokat, 's az én fontos okaimat és javallásaimat megvetettétek. Akarám a' ti Várostokat 200 katonával megszállani, és hirtelenségből való sántzokkal és erősségekkel annyira megerösíteni, hogy semmiféle ellenség, ha mindjárt ágyúi lennének is, a' ti Várostoknak semmit sem árthatott vólna. De mind ezen én kerék és barátságos segedelmemnek, és szomszédságomnak bizonyságait megvetettétek, és a' ti Királytoknak kapujit az ellenségnek, hírtelenkedve kinyitottátok, és annak felette az én katonáimat az ő kezeikbe adtátok. De mit nyertetek légyen ezzel, azt a' ti megégett Várostok siratja. Hogy pedig ebben a' szándékban tovább is nyakassan ne maradjatok, és az én igazságos ellenségeskedéseimnek 's béütéseimnek ki ne tegyétek magatokat: azért ez jelen való irásom által intlek és kérlek benneteket, hogy énnékem azonnal tudtomra adjátok, valamit tsak e' ti jelen való állapototokban gondoltok, mi újságtok vagyon, és jövendöre mit

szándékoztok tselekedni? Illyen egyenes feleletet ti töletek elvárván, maradok, a' mennyire tartozom

Ugyan Ő Kegyelmeknek
Leopoldvárában Augusz. 28-dikán 1683.

igaz szívű Barátjok.
Báró a' Kielmans egg.

Ezt a' levelet meg kapván, a' Biró Házához azonnal őszve gyült Nemes Tanáts, azon tanátskodott, ha vallyon szabad-e ezt a' levelet fel nyítni? Minthogy Varnay György Ur által, nagy erősen meg vólt tiltva az e' Városba Kommendáns Kapitányúl rendelt Tisztnek: hogy senki semmiféle levelet halálos büntetés alatt kinyitni ne merészeljen. Azért a' Tanátsbéli Uraknak egyenlő meg egyezéséből a' meg nevezett levél hiven, úgy a' mint le volt petsételve Kaján Mihály Senátor Ur, és más hites Notarius által, a' fellyebb nevezett Varnay Urhoz által küldetett. A' ki vévén és el olvasván arról tudakolt: kihoztael? Mint hogy pedig azok, a' kik által ő hozzá el küldetett annak el hozójáról éppen semmit sem tudtak: a' Birót kénszerítette erőssen, hogy vallja meg az igazat. A' ki a' dolgot nem titkolhatván, azt mondotta: hogy ezen levélnek el hozója Pauer házánál találkozna. Azért a' mondott Pauer Györgyöt azonnal áristomba vitette azon Kapitány Ur; magát a' levelet pedig a' Fejedelemnek elküldötte A' Fejedelem meg dítsérvén a' Tanáts hűségét, az el olvasásra ugyan ezt a' levelet ő hozzá el küldötte.

September 23-dikán Nemes Jánosy Ferentz egynéhány talpasokkal, és mintegy 15 szekerrel a' Városba bé jövén, kérte Biró Urat: hogy az Érseki Kasznárnak parantsolná meg, hogy az Érseknek confiscált gabonájával a' szekereket töltse

meg. A' kinek alkalmatlan kérésére Biró Ur a' meg nevezett Kasznártt maga eleibe hivatta, és ugyan ezt néki meg hagyta. A' Kasznár azt felelte, hogy a' dolgot Fő Tisztelendő Balog Miklós Urnak meg jelentette„ a' kitől minthogy nagyerősen meg vólna néki tiltva, hogy azt ne merje tselekedni; ő az egyenes tilalom ellen semmit nem tselekedhetik. Ezt meg értvén a' már meg nevezett Jánosy, ez ellen jelessen protestált, és üres szekerekkel a' táborba vissza térvén, a' Fejedelmet rosszul informálta; hogy tudniillik a' Káptalan, és a' Város ellenkeztek. A' Fejedelem nagyon meg haragudván, boszuállás következett.

September 25. reggeli 8 óra tájban egynéhány Petneházy katonák a' város kapuján kivül a' tsürök között meg állapodván, és fölöstököszöt kapván, előbb a' Rozsindoli erdöt meg visgáltak, és onnan vissza jövén ollyan parantsolatot publicáltak: hogy Semsei Pál Urnak egynéhány lovasokkal a' Fejedelemnek bizonyos dolgaiban déltájban a' városba bé kellene jönni; azért a' szállásról korán meg legyen a' rendelés. A' ki tizenegyedfél órakor el érkezvén, a' Birót a' Nemes Tanátsal egybe, a' Város felső kapujához hivatta. Ezekkel békességessen ugyan, de tsalárdsággal bánván, azt mondotta: hogy az ő el-jövetelének más oka nintsen, hanem tsak hogy némellyeknek a' Tanátsnak jelenlétében valamit eleikbe kell adnia. Azomban ugyan azon kapitan meg állván, Vay Ádámot egynéhány másokkal, és 20 lovasokkal a' Tisztelendő káptalanhoz el küldötte, és hogy a' katonákat a' Városba bé eresszék parantsolta. Nem sokára még több katonák is jelentek meg. A' többi katonaság pedig, a' mint mondottuk a' Város felső kapuja között a' meg nevezett Semsei Pállal meg állapodván; midön gorombábbúl kezdte vólna viselni magát, a' Bi-

rónak, és a' többinek esedezésére a' meg nevezett Semsei Pál magyarúl ezt felelte: Csak ne löjjön senki; nem lészen bántása senkinek is. Csak egy hajszál sem bántatik, igaz keresztényi hitemre 's Urunk méltóságára fogadom. Azomban alig hogy ezt az igéretet el végezte, már is a' katonaságnak egész sokasága a' kapuba bé rohant, 's azt el foglalván, az ott lévő Tanátsot és egyebeket leg kissebb meg külömböztetés nélkül, ruhától, fegyvertől meg fosztott, a' Városba Zászlókkal, trombitákkal és tárogatókkal seregenként bé rohant, és majd egy egész óráig rabolt, házakat 's boltokat fel törtdelt s' fosztogatott, és midőn ragadománnyal meg terhelve a' Városból ki ment, azonnal mások jöttek. Ezek a' város Kasszáját fel prédálták, és onnét külömbféle drágaságokat elvittek p. o. a' városnak egynéhány petsétjeit, sőt néhai ditső Béla Királynak arany bullájáról le függő és Lizimachus arannya módjára formált arany petsétjét, egy meg aranyozott ezüst poharat is, a' mellyen a' Biró, és a' többi Senátoroknak képeik ki vóltak metzve; e' felett egy bizonyos drága kövekkel és gyönygyökkel meg ékesitett, 's igen mesterségessen el készitett pántzélyt is, a' mellyel mint a' köz mondás tartja valaha, Mátyás Királynak a' Nagy Szombathi Zsidók, akkor miltor a' Keresztények a' Városból való ki hajtatásokat sürgették, kedveskedtek, de a' mellyet ugyan ezen Király, a' városnak a' dolog' örök emlékezetére ajándékozott; a' mellett az árváknak ottan bátorságosabb meg tarthatásáért le tett arany és ezüst külömbkülömbféle kintseit Szent és gyöngyökkel 's arannyal kivarrott ruhákat; kelhéket, és más a' féle az emberek emlékezetitől fogva ott őrzött Szent edényeket; valamint 2000 forintra fel tellő kész pénzt is. Nehezen engedtek vólna csak egy háznak is,

ha Pétneházy Dávid által nem kiáltatott vólna ki: hogy a' Lengyel és Németh sebes futással a' város segitségére siet. Ezen nem reménylett hirnek ki kiáltatása által meg rettenvén, ragadozó farkasok módjára prédájokkal egyben a' tábor felé siettek, és a' Fő Tisztelendő 's Nagyságos Balogh Miklóst Csanádi Püspököt, Jáklin Balást Styámniki Apáturat és Kada Istvánt Pásztói Apáturat, és az Esztergomi metropolitánus Káptalannak Lectorát és Kanonokjait magokkal el vitték; de a' kik minekutánna egész Leváig hurtzoltattak vólna, az Istennek különös igazgatásából a' fogságból szerentsésen ki szabadultak.

V. J.

3.

A' Nemzeti nyelvünk'tanúlásának szükséges voltáról.

Sok van még a' mi magyar nyelvünkben kitanúlni, 's kifejtegetni való minden részében a' beszédnek: sok p. o. a' N e v e k b e n, mind magános mind kivált ragasztékos ejtegetésseikre nézve: de még több van az I g é k b e n az ő nemeikre, minéműségeikre, tulajdonságaikra, és hajlongássaikra nézve. Mellyeket tudni, jól tudni szükség a' végre, hogy a' szókból, helyes összerakattatássoknál fogva, hiba nélkül való tökélletes beszéd kerekedhessék; vagy, hogy jól beszélhessünk 's jól irhassunk magyarúl. Mert most, ha igazat kell vallani, köz-beszélgetéseink teljesek nyelv ellen való hibákkal. Sőt, a' mi több, nyomtatott munkáink között is ritka, igen ritka mentt azoktól; vagy talán, ha nyelvünk

törvénnyei szerént szorossan megitéltetnének, tsak egy sem találtatnék egészen 's minden részben hibátlannak.

Ennek oka egyedül az — mert készakarva 's tudva senki sem ejt hibát úgy tartom, — hogy nyelvünk természetét 's tulajdonságait még vóltaképpen nem esmerjük: a' neveknek és igéknek mindenféle ejtegetésseiket 's hajlongássaikat jól — a' mint t. i. mindegyikének a' neme, természete, 's minéműsége hozná magával, és kivánná is az öszsze-köttetésben — nem tudjuk; vagy, hogy rövidebben és világosabban kimondjam, a' Declinatiót és Conjugatiót nyelvünkben még nem tudjuk tökéletesen *); avvagy tsak nem tudjuk úgy, mint a' Deákban, mellyet Grammatika szerént tanúltunk (de nem is tudhatjuk mind addig, míg azt is úgy nem tanúljuk, mint ezt tanúltuk) nem. Mert, ha valaki Hazánkfiai közzül — nem Iró, hanem tsak olvasó, olly gondos és figyelmes olvasó, a' ki nyelvünknek minden tsinnyát binnyát akarná tudni — kérdőre venne bennünket, és tőlünk mint Íróktól, és ítélete szerént nyelvünket jól értőktől, tudás-kivánásból vagy tanúlás kedvéért, azt kérdené p. o. hogy, hol vette magát a' *v* betű a' 4-ik ejtésben e' szókban: havat, lovat, követ? holott annak az elsőben: hó, ló, kő, semmi hire nyoma nintsen. Ha kérdené, továbbá hogy, miért van Bibliánkban a' 7-ik Parantsolat így téve: ne paráználkodjál, és nem: ne paráználkodj; ellenben a' 8-ik így: ne orozz vagy, ne lopj, 's nem: ne orozzál, ne lopjál, 2. Mos. 20: 14, 15. Tsak mulnék el az új hóldnak innepe, hogy árulhatnók gabonánkat;

*) Én magamat sem veszem ki, éppen nem; noha már sokat rágodtam nemzeti nyelvünkönn.

és a' Szombat, hogy nyithatnók fel búza-vermeinket 's a' t., és nem: múlna, árúlhatnánk, nyithatnánk, Amos 8. 5. Jósiás 31. esztendeig uralkodék Jérusálemben, és nem: évig, uralkoda, 2. Kir. 22: 1. Sujtsd meg a' kösziklát, és vizek jönek ki abból, hogy a' nép igyék, és nem: igyon, 2 Mós. 17: 6. Egy ember térdre esék a' Jésus előtt, és nem: térdre ese, Máté 9: 18. Ha mondom tudás kívánásból 's tanúlás végett, — minthogy az újabb nyomtatásokban nem úgy találja — kérdezné tőlünk, ki tudna közzülünk neki mind ezekre jól megfelelni? Én úgy tartom senki sem; ha néha már vagy tulajdon gondolkodássa 's visgálódássa által, vagy valamelly Grammatikának segítsége által nyelvünk tulajdonságainak bővebb esméretére eljutott: jól megfelelni, mondám; mert az elsőre azt mondani, hogy a' *v* betű tsak könnyebb kimondás kedveért (euphoniae gratia) vétetett fel az említett szókba — mint némellyek tartják 's tanítva tanítják; — a' többiekre pedig ezt felelni: mindegygy akár így, akár úgy; mert mind két-képpen jó; ez roszsz felelet lenne, sőt roszszabb a' semmi feleletnél, 's jobb vólna kereken megvallani: nem tudom: mert itten nints helye ama köz-mondásnak: jobb valami mint semmi.

Ellenben pedig ha tőlünk valaki azt kérdené: miért kell a' Deák nyelvben a' Jelentő Mód alig mult idejének 3-ik személyében így írni 's mondani ezeket p. o imitabatur, loquebatur, meditabatur, és nem: imitabat, loquebat, meditabat? Ugyan mellyikünk nem tudná annak okát adni? És mellyikünk írná vagy mondaná ez utólsókat amaz elsők helyett? Bizonyosan egygyikünk sem: és ha történetből megesnék rajtunk, rút hibának, nagy megbotlásnak

tartanók azt 's szégyenlenök, méltán is. A' honnan igen elpirúlt kétség kivül amaz egyszeri Pátrónus is, a' ki, midön egykor asztalánál ebéd felett az innepi elandalodott Deákotskától ébresztés végett kérdené: quid meditat domine Humanissime? attól ezen elmés és az ejtett hibát megigazító feleletet kapta: unum *u* et *r* Domine Spectabilis. Éppen ollyan hiba pedig a' mi magyar nyelvünkben, mikor ugyan azon Módnak és időnek 3-dik személyében ezek helyett: evék, ivék, alvék, álmodék, tartozék, fázék, esék, érkezék, látszék, tetszék, 's több e' félék helyett így mondjuk vagy írjuk: eve, iva, alva, álmoda, tartoza, fáza, ese, érkeze, látsza, tetsze. Mert az ik végezetű Ígék, mellyek nagy számmal vannak, kivált a' származottak között, millyenek p. o. öltözik, mosdik, imádkozik, dolgozik, tsudálkozik, gondolkodik, elmélkedik 's a' t. akár személyesek, akár személytelenek (personalia, impersonalia) légyenek, hajlongássaikban a' szenvedő formát követök, mint az úgy neveztetett Deponens Verbumok a' Deákban. És, ezek a' mi nyelvünkben a' Deponens Ígék; mellyeknek tselekvő Formájok nintsen, bár értelme némellyiknek az legyen is. Következésképpen nem így hajlonganak: eszek, eszesz, esz, evék, evél, eve; hanem így; eszem, eszel, eszik, evém, evél, evék; mint t. i. e' szenvedő: szerettetem, szerettetel, szerettetik, szerettetém, szerettetél, szerettetének 's a' t. Melly ellen igen gyakran vétünk, kiváltképpen beszélgetés közben p. o. mikor így szóllunk: vendég érkeze; tessen leülni; egyen, igyon, kérem; e' helyett: vendég érkezék; tessék leülni; egyék, igyék kérem. De vétünk a' szenvedő Forma ellen is mindég, mikor *n* betűt teszünk vagy mondunk az ottan szükséges *k* helyett, p. o. di-

tsértessen a' Jézus; áldasson az Úrnak szent neve érette; méltóztasson Nagyságod velem parantsolni 's a' t. mert így jó: ditsértessék, áldassék, méltóztassék.

Nagy érdemű Hazafiak, Tudósok! idegen nyelvben, mellyet tanúltunk, mint p. o. a' Deákban, ha történetből, vagy figyelmetlenségből valami hibát ejtünk, sajnáljuk, 's szégyenljük. Hát ugyan nemzeti nyelvünkben nem szégyenlenők é azt? Távol légyen! Más nyelveket tanúlni 's jól tudni, szép, hasznos, virtus: a' magunkét illő is, szükség is. Mert azt jól nem tudni; nem tsak illetlen, hanem rút is, szégyen is, gyalázat is vólna.

Tanúljuk azért szép, valóban szép anyai nyelvünket *) más bölts Nemzeteknek követésre méltó példájok szerént, és tanúljuk meg is jól 's fundamentomosan, hogy azt tökélletesen értsük, és okoknál fogva tudjuk **). Úgy osztán mindenféle 's nemű ellene való hibákat, nem tsak írásainkban 's közre botsátandó munkáinkban, hanem még egymással való beszélgetéseinkben is — mint a' Deákban — elkerülhetünk 's távoztathatunk.

Melly dolognak könnyebbitésére és siettetésére, nyelvünk természetének 's tulajdonságainak esmeréssét és esmértetéssét kötelesek vólnának minden Nemzetünket igazán szerető Hazafiak tőlök kitelhetőképpen, az az, ki ki a' maga értéke

---

*) Egy új Encyclopaediának Próba-füzetében (Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste. Probe Heft) melly Lipsiában jött ki e' folyó 1817 dik esztendőben, nyelvünk a' 6-ik lapon, 's 6-ik szám alatt így nevezteték: gemischte Sprache, vegyes, keverék nyelv; nem tudom miért. Talán, hogy sok benne az idegen szó. De úgy mellyik nem ollyan Európában? A' Frantzia p. o. kivált az Anglus, söt maga a' Németis nem vegyes, kevert nyelv-e?

**) Scire est per causas scire. Akkor tudjuk hát jól a' nyelvet is, mikor okát adhatjuk miért van benne ez így vagy amúgy; és miért nem jó így vagy amúgy.

és tehetsége szerént, vagy egy vagy más módon elö-mozdítani 's mozdíttatni: mint a' Zsidók hajdan a' Sátornak építtetéssét; melly végre némelyek aranyat, némellyek ezüstöt, némellyek rezet 's egyebet adtanak; mások pedig eszekkel 's kezeikkel dolgoztanak rajta, a' Sátoron. Lásd 2. Mós. 15-ik Részében.

Èn, a' mi engemet illet, ezen tekintetben már régen, még külföldön laktomban megtettem, a' mit akkor tehettem, egynéhány nyelvünket illetö munkáim által; mellyek közzül némellyeket kinyomtattattam, némellyeket pedig a' Tudós Társaságoknak beadtam. Onnan viszsza hívattatván, hogy haza kerültem, írtam Patakonn is üres óráimban holmi aprólék Èrtekezéseket, mellyek az akkori hónapos írásban „Zeitschrift von und für Ungern" Pesten kiadattak. Írtam nem régen a' szóknak egymástól való származássokról is. Már, e' mostani utánn, írok, mihent érkezem, a' Név-ejtegetésről, és az Ige-hajlongásról, vagy, esméretesebb szókkal, a' Declinatiórol és Conjugatiórol. És mindeniknek természeti tulajdonságait, tsekély tehetségem szerént, megfejtegetni, 's világosan elö-adni, igyekezem. Említett munkáim pedig — némelly jegyzésekkel — e' következendök:

1. Comparatio lingvae Hungaricae cum Turcica. 1794.

2. Parallelon inter lingvam Hungaricam et Persicam ductum. 1794.

3. Tentamen philologico - criticum in loca quaedam Aeschyli et Theocriti difficiliora atque obscuriora. 1795. Ez ugyan a' Görög nyelvet illeti.

4. Über die Aehnlichkeit der hungarischen Sprache mit den morgenländischen, nebst einer Entwickelung der Natur, und mancher bisherø

unbekannten Eigenschaften derselben Abgelesen in dem Königl. Institut der Moral und schönen Wissenschaften zu Erlangen am 19. August 1795. Leipzig 1796. *)

*) Jegyzés. a) E' nagy fába a' kis fejszét némelly nagy Tudósoknak (p. o. Meusel, Spittler, Schlötzer 's a' t.) ösztönözéssekre vágtam volt a' Historia kedvéért. Mert, mint hogy a' Magyar nemzet Ásiai historiája nagy homályban van, és semmi régi hiteles iromány — Documentum — nintsen, mellyből azt tudni lehetne: tehát egyedül nyelvének más Ásiai nyelvekkel összse-hasonlitássa vólna az, mondák, melly itten valami világot gyúthatna, és a' mellynél fogva talán kilehetne tanúlni, hogy az hol lakott Ásiában, és mifsoda más nemzettel volt vagy rokonságban, vagy szomszédságban, esmérettségben, 's közlekedésben. Deákul kezdtem irni e' munkát is. De, meghallván a' Társaság Directora mit irok — üres óráimban — magához hivatott, 's megkérdte, ha igaz é, vagy nem? Es, megértvén tőlem a' dolgot; igy szólla: „Mi a' magyar nyelv„ről tellyességgel semmit sem tudunk; **) kivánnánk pe„dig tudni: azért, ha a' munkáját gyülésünkben felolvas„ná szeretném; a' több Társak is, úgy tartom, kedvesenn „vennék". En is, kötelességemnek esmervén engedelmeskedni, azt azonnal megigértem, és időt kértem tőle annak kidolgozássára. Igy esvén a' dolog, Németre forditottam a' mit addig irtam, 's Németül folytattam; mert a' Társaság' Törvénnye, minden más nyelveket kirekeszt. Elkészülvén a' munka, felolvastam azt, még pedig nagy gyülekezet előtt, mivel akkor nem-társak is számosan kinyerték a' Directortól, hogy jelen lehessenek; pedig Törvény szerént, tsak a' Társaknak szabad. 'S mi lett a' következésse? Az, hogy hozzám jöttek sokann, és kérve kértek, hogy, ha ollyan szép a' magyar nyelv a' mint elő-adám, tanitanám őket arra. A' szép-nembelieh is, némelly nagyházaknál, ugyan arra kértek. Hijában mentekeztem hogy: sok a' dolgom; nints időm; nem érek rá, 's a' t. mert végre tsak ugyan engednem kelletett többszöri, kéréssekneh.

b) Breitkopfi (Könyváros és nyomtató) Úr Lipsiában, kérte tőlem e' munkát, 's megvette volna jó áronn. De nem adtam; hanem, hogy szolgálnék vele Hazámnak, tőle lehozattam Pestre. Es melly nagy káromra 's megromlásomra! Mert a' fáradtságon kivül, 140 mondom, száz negyven arany költségem benne hever, vagy tán örökre benne veszett. Pesten Eggenbergernél, 's Patakon a' Collégiom Könyvházában tsak a' molyok élnek vele. Vajha mások is megizelitenék azt!

**) Melly igen keveset tudott arról még ama néhai nagy Philosophus is, Leibnitz — a' ki egyébaránt sok Európai nyelveket esmért még a' régibbek közül is, — sejdithetni

5. Versuch einer magyarischen Sprachlehre, mit einiger Hinsicht auf die türkische und andere morgenl. Sprachen. zum Gebrauch seiner Vorlesungen entworfen von B. Erlangen 1797.*)

6. Dissertatio philologica de utilitate lingvae Hungaricae (Magyaricae) in Exegesi V. Testamenti, quoad loca ejusdem nonnulla obscuriora, ac voces quasdam Hebraicas difficiliores 1797. Utólsó munkám ez Erlángában.

7. Etwas über die magyarische Orthographie. Patakon írtam 1802.

8. Über die Zeitwörter, die sich auf i k endigen.

9. Über die unregelmässigen Zeitwörter in der magyarischen Sprache.

10. Animadversiones in Dissertationem R. P. Paulini a S. Bartholomaeo (S. congregationis ab Indice Consultoris, Missionum orientalium Syndici) Romae 1802 editam, qua haec: „Dis„quisitio de Vár Hunnorum pariter ac Hungaro„rum, adversus Paulum Beregszászi Philos. Pro„fessorem Patakensem. Londini 1800" est refutata. **)

---

azon leveléből, mellyet La Crozehoz, Berlini tudós Bibliothecarius F. K. Tanátsoshoz irt. Mert abban, őtet az Álbániai nyelvnek visgálására serkentvén, igy szóll a' többek között: „les bottes telles que les Hongrois ont coûtu„me de porter, sont appellées cismes a Vienne selon la „prononciation italienne, é est a dir tschismes; ainsi „il faudroit examiner si ocrea n'est pas tschisme chez „les Hongrois, ou chez quelque autre peuple voisin, com„me chez les Albanois." Lásd: Godof. Gvil. Leibnitii Epistolae ad diversos. Lipsiae 1734. a 408 és 409 laponn.

*) Jegyz. Ezt én azoknak a' Németeknek számokra irtam, a' kiket kéréssekre magyarra tanitani kezdettem. És noha lételére nézve hasonló a' legelső magyar Grammatikához, mellyet annak Szerzője tsupán tsak gondolkodás által fejéből irt: mindazáltal a' Magyar is, ha olvasná, vehetné hasznát, és találna benne nyelve értéssére ollyat is, úgy tartom, a' mit más Grammatikákban — még némelly újabbakban is — talán hijában keresne. A' ki nem hiszi, ám próbálja 's visgálja meg.

**) Jegyz. Ezen kis munkámat (mint a' 4-ik szám alatt valót, ama nagy tudományú Cardinálisnak Borgia Ő Eminentiá-

11. Dissertatio de vocum derivatione in lingva Magyarica. Pestini 1815. *)

Beregszászi Pál.

4.

A' Birka-tartásról.

A' Tudományos Gyüjtemény, olly hasznos Intézet, melly kinek kinek módot nyujt gondolatjának távollévőkkel való közlésére. Nem azért, hogy azzal némelly Idővesztegetőknek a' rágalmazásra alkalmatosság szolgáltasson, hanem, kik

---

jának kivánságára Rómába küldöttem a' nevezett Tudós Atyának 1803-ban; mert ő is megküldötte nekem a' magáét.

*) Jegyz. 1. A' 7-ik 8-ik 's 9-ik szám alatt lévő Német kis munkáim, a' fenn emlitett Zeitschriftből újra kiadattak ezen Értekezésben tóldalékúl.

2. Egy nagy érdemű Magyar (kinek nyelvünk tsinosodássában igen sokat köszönhet) nekem e' munkámért hadat — penna hadat — izent. Mert én, a' mint had-izenetében vádol, tellyességgel nem tudok magyarúl. Hogy legjobban tudnék, azt magam sem tartom magamról: de, hogy tellyességgel nem tudok, azt nem hiszem 's nem hihetem. Már itéljék meg más Magyar Birák, hogy kettőnk közzül mellyiknek van igazza: azért hozám azt itt fel. Az ütközetnek hogy 's mint leszsz a' kimenetele, még bizonytalan. De akármint leszsz, én előre jelentem, hogy, ha vesztek, örülni fogok; ha nyerek; éppen nem. Ez az állitmány viszszásnak látszik; de valósággal nem az. Mert, ha látándom, hogy a' Bajnokom nagy Vitéz, 's jobban tud magyarúl mint én; hogy ne örülnék! Ellenben, hogy tsak úgy sem, mint én tudok, ugyan hogy örülhetnék a' szegény nyelvünknek, mellynek elő-menetelét 's virágzását en annyira óhajtom! És éppen azért, hogy azt óhajtom, kivánnék irni Lexicont is nyelvünk gyarapittatássára (és szükséges is volna; főképpen egy Etymologicon); de, mints benne módom, hogy rá ülhessék. Mert, a' ki illy nagy munkába akar fogni, szükség hogy legyen nekie mit apritani a' tejbe. Különben felkopik az álla — Hazánkban.

az Előladást még nem tudják, meg értvén, ha jó, használhassák, vagy ha tudják, azt, mint Jó Ha, zafiak, és Emberszeretők jobbittsák, 's tökélletesittsék, avagy más hasznos tárgynak Előladására, 's Közlésére serkentessenek.

Célom nékem egyedül ezen Előladásban, a' birka tartásnak némelly részérül rövideden értekezni; nem szándékom, nincsen is most időm az egészszet elő-adni, mellyről különös Könyvet lehetne készitteni.

Figyelmet érdemel, melly tetemes károkat vallott Hazánkban, a' többek közt, ezen jeles ágozatja is a' Mezzei-gazdaságnak (mellyből az utolsó szegénytől fogva az első Gazdagig valami tsak használtatik) ez ujjabb Időkben 1813-dik Esztendőtől fogva a' mai napig, az Esztendőnként uralkodó nedvességek miatt; mellyek huzamost való essőkkel, néha tavaszszal, nyáron vagy őszszel fordultak-elől. Úgy annyira, hogy némelly birka majorokbol, az illyen nedves Idők miatt, leg inkább tüdőrothadás, szörféreg, 's métőlly által az egész Birka sereg ki-veszett. Méltán lehet téhát arról értekezni, és itt ezt a' Kérdést elő-adni:

1-sőr Miképpen lehet, gyakorta való essős időkben, a' birka sereget veszedelemtől, némünéműképpen, megmenteni?

Erre a' Kérdesre tökéletesen megfelelni nem lehet; mert kinek kinek maga környülállásaitol, 's módjától függ gazdaságának follytatása, és elrendeltetése. Azonban, nagy részben, és ditséretessen megfelel erre M. Gróf Hunyady ő Nagyságának, a' Birkatartásra nézve, némelly Urodalmaiban rendelt szép Intézete: hol a' tiszta és száraz birka aklokon kivül vagynak a' legelőn is alkalmas félszerek vagy szinek, hová a' pásztor látván veszedelmes időt jönni, a' fergeteg, vagy

zápor esső előtt, bé hajtja nyájját. Ezt lehet tapasztalni .ama nagy hasznu Keszthelí Georgiconban is.

Leg főbb mód tehát, birkát egésségben, és gyapja finomságában megtartani, a' Fellyebb való nedvesség től való oltalmazás, jó táplálás, és tisztán tartás.

Mellyre nézve gyarapitja az maga hasznát, ki birkáit nedves, és sokáig-tartó essős Időkkel (kivált őszszel, midőn már a' leggellő is fogyatkozik:) száraz, tiszta, enny-hellyen, fedél alatt táplálja lucernával, melly viragzásban vagyon, és fonnyatt, (:mert a' gyenge, és tsak akkor kaszált, valamint más állatoknak, ugy a' birkának is ártalmas:) ha ez nints, száraz jó szénával, vagy bükkönnyel, 's más egyébbel. A' ki kedvelli birkáit, nem sajnál illyenkor az a' végre készitett vályukban, tisztán, vagy kevés szetskával keverve, árpát, zabot, képesint nékiek adni.

2-szor Vagynak idők, midőn a' birka sereg huzamost kint legelhet; a' tágos, és egésséges Legelő mellett is, vajmi jó, a' jó pásztor! Miképpen lehessen jó pásztorra szert tenni, vagy a' mostaniakat meg-jobbittani, erről tsekélly értelmemet alább fogom közleni; most a' legelőről, és a' legeltetésről értekezem rövideden:

a) A' legelőnek javittásárul, kiadott gazdaságbéli Könyveikben, már több Érdemes Férfiak irtak; azoknak Előladásaikat méltó megolvasni: ezt az egyet mindazonáltal szükségesnek tartom emlitteni, miképpen sok birka tartó Gazdák igen el mulasztják legelőikről, a' lapányos mellyéken készitett csatornák által, a' Vizet, más felé el-follyatni, igy nem gyülekezne essős idővel öszve, és a' gondatlan pásztor előtt, az

illyes áporodott víz miatt, nem esne marhája nyavallyába.

b) Midőn nagy a' Harmat, reggel Harmat-este előtt, mint már némellyek e' szerént cselekesznek, ki ne hajtson a' pásztor: estve pedig harmat este előtt a' tanyára iparkodjon; mert, tapasztalás szerént, árt a' nedves legelő a' száraz természetű birkának.

c) Ne tsak télen, de nyáron is a' legelőn annyi birkát tartson a' Gazda, a' mennyi jól élhet: mert azt is tapasztalás bizonyittya, hogy a' jól táplált, kevesebb számú, több hasznot ád, mint a' roszszul tartott számossabb birka sereg p. o. több hasznot ád 600 darab jól tartott, mint roszszul táplált 1000; melly tsak a' bőrök számát szaporitja.

3-szor Mindenik jó, de még is jobb, a' veszedelmet tudni el kerülni, mint az abból való kiszabadulás' mesterségét el-találni. A' nyáját is hasznossabb a' nyavallyáktul megoltalmazni, mint ha abba esnek, néha hijában is, abbol gyógyittani iparkodni; A' nyavallyák meggyógyittásárul váló Értekezést az a' hoz értőkre hagyom; szóllok rövidedem a' rosz teleltetés, és nyaraltatás miatt történhető főbb nyavallyákról;

Ezektől származnak:

a) A' tüdő-rothadás, mellyet a' gondatlan itatástól kapja leginkább a' nyáj; ezt jól tudják sokan; szükséges tehát a' pásztort oktatni, ha még nem tudja, hogy nyáját forró melegekkel, és izzattan ne itassa; e' végre reggeli, és estéli időt válaszszon, a' kutnál, vagy follyóvizhez közel, megpihentessen, annál inkább pumival a' Jószágot, se illyenkor, se máskor ne zaklattasa. Nyáját az áporodott pocsétáktól oltalmazza.

b) Epében döglik a' birka ártalmas nedvességtől; tehát nem kell azt a' nedves legelőre hajtani.

c) Szörféreg: ez a' teremtmény, ollyan forma, mint az öszve zavart fehér selyem fonál, a' tüdejében támad a gyengébb Jószágnak, ugy mint bárányoknak, és tokllyóknak. Kevés őket mindjárt nem öli-meg, ki is lehet ebből néha gyógyittani, de a' sok, midőn a' nyeldeklőjek végére jön, meg fojtya azokat. Ennekis oka az ártalmas nedvesség. Azt állitják magok a' pásztorok, hogy midőn, a' zápor esső után, az ugar földön hamarjában legel a' nyáj, az illyes nyavallyában esik. Meg legeli illeyenkor a' sáros füvet. Várokozni kell tehát, mig a' harmat, vagy csendes esső, lemossa a' földet a füről; addig pázsitos füvet kell legeltetni.

d) Métölly: ez az az ártalmas nyavalya, melly a' mostani esztendőkben főképpen, némelly majorokat egészlen kipusztitott; ez ellen a' mai időkig, tudtomra, bizonyos, és tsalhatatlan orvosság fel nem találtatott. Méltán lehet tehát ettől a' nyájjat félteni. Bizonyos az, hogy ezt a' nyavallyát is a' sok nedvesség okozza: nem lapállyos hellyeken termeni szokott (mint némellyek állittyák) métölly nevezetű fütől kapja a' jószág, melly szározság idején is nevelkednék, és ártana, ha teremne (existálna) de kiváltképen őszszel, midőn mindenfelé felszabadulván a' legelő, egyszer 's mind fogyatkozik is, a' birka tehát illyenkor éhségét elverni óhajtván, még a' vizből alig ki-látzó füvet is, kivált a' meg-szabadult réteken harapdálja, a' lapályos hellyeken található öszve-gázolt 's ronditott füvet éhségében gyökerestől felrágja; illyenkor mellyik minémü nyavalyára hajlandóbb, azt kapja el. — Némellyek azt is mondják, hogy ha télen az isza-

pos széna adatik a' birkának, megmétöllyösödik: ezt nem tapasztaltam; mert az illyes téli táplálást mind eddig el kerültem; inkább az iszapos szénat, vagy sarjút ganyénak hagytam; tudván az illyes takarmánynak ártalmát. — A' métölly keskeny pántlika forma, zöldes-sárga, eleven; a' májban tartózkodik: elviszi 1. 2. 3. 4. esztendeig a' birka; megdöglése a' legelőtől, legeltetéstől, és a' métöllynek mennyiségétől függ; előbb vagy utóbb e' miatt némellyik meg is gollyvásodik, midőn már sok a' métölly benne.

e) Roszszaságnak mondatik azon elveszése a' birkának, midőn vizsgálás után is az éltető belső részeiben, semmi nyavalának nyoma nem látszik; ez ellen hathatós orvosság a' jól táplálás 's véle-bánás.

f) Megmotozik a' birka, midőn gazdag legelőre kapván, abból mohon eszik, felfuvódik, 's meg döglik; az illyen legelőn nem kell sokat késni, 's nem hamar itatni.

Látszik mind ezekből, hogy a főbb Nyavallyák többnyire a' felettébb való nedvességből származnak; ezt akartam mind eddig előadni; a' Jó táplálást és tisztántartást nem látom itten szükségesnek le irni, hanem tsak emlékeztetni mind ezekre némely birkatartó Gazda Urakat. Ezen három félyék orvosságbeli Előmentségül leginkább szolgálhatnak.

4-szer Ha a hideg nedvesség ellen való oltalomról 's abból származó ártalmas nyavallyákról értekeztünk, méltó hogy a' nyári forróbb melegségről is szóljunk. Tudva való, hogy a' mérsékletesség az egésségre 's épségre sokat használ; szükséges tehát, birkáinkat ez által egésségben, gyapját valóságában megtartani igyekezvén, azokat a' nyári forró melegség ellen, a' mennyire lehet oltalmazni, és a' forróságot mérsékletesit-

teni; 's a' mit az idő el pusztított, vagy a' természet el-mulasztott, szorgalmatosságunkkal, a' mint lehet, ki pótolni.—Igen jók a' Nyári hévség ellen is a' már emlitett félszerek, vagy szinek mellyek alatt a' nagy melegségben a' birka hüsselhet, 's delelhet; de ezeknél sokkal jobban javasoltatnak e' végre az élőfák, mellyek alatt, minden kis szellő megjárván a' delelő nyájat, az egéssége inkább fent-tartatik. Méltó volna tehát a' mező földeken, a' hol nincsen élő fa, a' birka legelőkön (egyébb legelőkön is) élőfákat, imitt amott csoportossan, de még is illendő távolyságban, vigyázat alatt nevelni; mellyek alatt a' birka a' rekkenő melegséget egéssége 's gyapja finomsága meg-tartása mellett jobban kiálhatná. Ezt a' magános földes Uraságok, egy parantsolás által meg-tehetik; a' Közbirtokosok, és más Közönségek pedig, a' Ns Vármegyék' bé-follyásávaval tellyesithetik. E' végre leg alkalmatossabbnak láttszik az Agátzfa, mellynek nevelése ugyan szorgalmatosságot, de kis költséget kiván. —Nem tsak a' melegséget, hanem a' fergeteget is, az illyen erdő formán felnevelkedett fák alatt, ideig óráig minden mezei barom kiálhatja. Eképpen Paraditsommá (az az kiessé) lehetne a' puszta mezőséget változtatni, és a' gyönyörüséggel a' hasznot is öszve kaptsolni.

5-ször és utolyjára, lássunk a' pásztorokról:

Minden ipárkodás a' birkatartás körül haszontalan, ha a' nyáj mellett jó pásztor nincsen. Erre csak ugy tehetünk szert, ha a' jót, a' rosztól meg-külömböztetvén, amannak jobb fizetést, 's kedvet adunk; igy a' rosz is javúl, látván amannak több fizetését, és nagyobb betsületét. Ellenben ha velek egy formán bánunk, rövid idő alatt, a' jó is alább-hágy jóságában.

Ideje volna immár, ha a' Sz. Mihály napi költséges vándorlásnak, és lakozásnak vége szakadna: magoktól, némelly' birkás legényektől, hallottam több izben ezen óhajtást. Leginkább Székesfejér Vár' vidékéről szólhatok: Ez időben meszsze földröl, ugymint Bácskából, Belső Somogyból, Veszprém, Fehér és más Vármegyékből, Fejér Várra, Simony - Tornyára, és más Városokra, elszegödés, és mulatság végett a' férfi 's Aszszony személlyek öszve gyülekeznek; nem az egész Városnak, csak némelly Vendég fogadósnak, 's Kalmárnak tévén egy kis hasznot, magoknak és a' birka tartó gazdáknak, tetemes kárt koznak:

Magoknak: mert egész esztendei Kereseteket fuvarra, és vendégeskedésre elköltik, egésségeket rontják, sokféleképpen vétkeznek; meg részegedvén, egymást iszonyuképpen meg-verik annyira, hogy némellyik hellyben, némellyik pedig odahaza abban meg is hal.

A' birkatartó Gazdáknak: mert a' jóra való is, otthon el nem szegödvén, részeg fővel a' mulatozás közben máshová el szegődik; ismeretlen gyakran ismeretlen hellyről szegődvén, szoros vizsgálat mellett is, a' koszt, himlőt, 's más ragadó nyavallyát, a' tiszta Majorba birkáival gyakorta által viszi. De ezen ok' elhárittása miatt, azért engedjünk cselédeinknek birkatartást, mert ha ezt tőlök meg-vonjuk, a' seregben vallunk más kárt.

Ezekre nézve szükséges, sött sokan nyilván könyörgünk a' Felsőbbségnek, hogy ezen régi ártalmas szokást, eltiltani méltoztasson.

Nagy Márton.

5.

Tárgy és Nyelv a' költésben.

A' melly nyelvben grammatikai remegés a' Költőket, tulajdon sajátságaikban megjelenni, nem akadályoztatja, ott azon szerént változik a' beszéd, mint azt az Iró' tárgya hozza magával. Másképen ír Homér 's a' három Tragicus; ezek köztt ismét másképen Aeschilus, mint Sophocles, 's ez mint Euripides; másképen pedig Pindar, mint Anacreon. A' lélek úgy önti a' közönséges beszédet újra 's szokatlanra, mint gondolatai 's érzeményei újak és szokatlanok. Tégyünk próbákat: —

I.

Himfy.

Téged látlak az egeknek
Magas, tiszta kékjében,
Téged látlak a' vizeknek
Folydogáló tükrében.
Nappal a' nap' arannyának
Ragyogó lángfényében,
Éjjel a' hold' világának
Reszkető ezüstyében.

Minden időperczenetben,
Mindennémű szegeletben
Üldözöm vagy szünetlen, —
Haggy békét, o kegyetlen!

Dayka.

Homályos bánat dúlja lelkemet.
Talán újulnak régi szenvedésim;
Talán tündér előre érezésim
Rémítnek, 's új lest hány a' végezet.
Sírnék; de csak elfojtot sóhajtások
Emelkednek kétséges szivemből;
Csak rejtett ah, csak néma jajgatások
Váltják egymást, 's a' titkos bú el-öl.

O Végezés! örömkönyűt nem várok —
Részt abban egy sebes szív nem vehet,
Melly ön-nyugtának gyilkolója lett —
De ennyi jaj, de olly keserves károk,
De ez emésztő bú enyhítsen! Adj
Csak egy könycseppet mé ítő bánatimnak,
'S azonnal hozd-el végét napjaimnak!
Vagy e' sziklánál itt keményebb vagy —

Mind a' két miv magasb kebelnek míve; mind a' kettő békétlen, küszködő 's kifakadás' pontjára hágott érzeményt lehell. Első tekintettel az tűnik szembe, hogy Daykának érzése csendes, elfojtott, 's az egész dalon mint egy fátyol vonúl el; Himfynek érzeményei ellenben lángolók, minden új tárgynál ki fakadozók: Daykának rejtett tüze inkább elsüllyeszt; Himfynek kicsapongó lángja inkább felragad: Amaz a' szívet saját vonásokkal festi, 's inkább érez, mint lát és képzel; Ez a' természeten lebeg keresztül, hogy szíve' tárgyát benne feltalálja, és most itt lepi-meg majd amott, és sehol sem egészen, 's együtt lát 's képzel és érez. Daykának Musája, mint Sapphóé, psychologiai önn ismeretek' és tárgyak' jelentésében bujálkodó nyelvvel; a' Himfyé, mint a' naiv költés' Géniusa, még csak érez, de nem abstrahált, 's a' természetben akar keresni tükröt annak a' mi szívében küszd, 's mutatni: imhol ezt érzem!

Daykának tárgyai sentimentalis tárgyak: B á n a t, s z e n v e d é s, e l ő r e é r e z é s, s z í v n y u g a l o m; Himfynek tárgyai: é g, v í z, n a p, h o l d: Amaz abstractumokkal-él, mint: h o m á l y o s, r é g i, t ü n d é r, e l f o j t o t t, t i t k o s; Ez a' látható természetből veszen epithetonokat: m a g a s, t i s z t a, k é k, f o l y d o g á l ó, r a g y o g ó. E' szerént Daykának festései propriumabbak 's kevésbbé költőiek: ú j ú l n a k a' s z e n v e d é s e k, r é m i t n e k a z e l ő r e é r e z é s e k, e l ö l a' b ú; a' Himfyéji nem propriumok, 's bátrabb, poetaibb hasonlitások: f o l y d o g á l ó t ü k ö r, n a p' a r a n n y a, h o l d' v i l á g á n a k e z ü s t y e.

És így nyelve egyiknek sem közönséges. Dayka lélek-ábrázatot (Seelenphysiognomie) fest; Himfy pedig egy pompásabb természetet, mint a' millyent a' Prosaisták látnak. Annál fogva Himfy mondja„ a z e g e k' k é k j é b e n, " a' mit

a'

a' közbeszéd„ kék égben" mond. Mert a' Költőnek nem az éggel, azon üres boltozattal, van dolga; hanem a tiszta, magas, kék egekkel. Hasonlóképen mondja „nap' aranya" e' helyett: arany nap; ismét: hold' világának ezüstye", 's a' t. Az Egész annyira külömböz a' közbeszédtől, mint a' poetának magas érzeményei a' közérzeményektől külömböznek. Himfy' dalát nem a' legközönségesebb prózában így írnók:

„Téged látlak a' tiszta kék égben, téged a' „folyó-vizekben, a' ragyogó nap fényében, 's a' „reszkető holdvilágban. O, kegyetlen, te min„dég és mindenütt üldözsz engemet. Mikor le„szen, hogy miattad békességben lehessek"?

A' halmozott epithetonok, az inversiók, a' compositumok „lángfény, időperczenet', a' periodus elszaggatása mennyire elváltoztatják ezen mondást a' poeta' szájában, 's mennyivel elragadóbbá teszik!

A' mi Daykának dalát illeti: Lehet e, hogy az elzárt, 's csak a' magába süllyedő lélek előtt nyilvánságos, szív'-indúlatai, közönséges beszédben adassanak elő? Van e közönséges kifejezés a' nem közönséges' festésére?

II.

Virág.	Berzsenyi.
O, ha szép hired vala gondom eddig,	A' te ernyödnek ki es alkonyában
'S általam, kis lant, nevet érdemeltél,	Andalog szivem, Helicon leánya!
Jer magyar dalt zengj, magyar a' te Honnyod,	Álmaim' tündér ligetit te hímzed
Nem görög Ország.	Bájos ecsettel.
Tzifra bokrétát ne remély azomban;	A' szökő Hórák mosolyogva lengnek
Nem magyar földön terem a' borostyán;	Büszke hullámin magas éneked nek,
Vagy, ha kél is már, sok időre nő fel	'S halhatatlanság' koszorúji nyilnak
Mái világban,	Könnyü nyomokban,

A' mit embernek keze nyújt vendő:
Halhatatlant vár's keres a' vadi,
A' nemes Virtus: maga ő magának
Bére, jutalma.

Egy magas hegynek tetejére A' tette
Templomát, mellynek tele van Hector tövissel
Úttya: környékét kifacsart vérjték'
Tengere mossa.

Nagy nehézségű, repedett, letsüggő
Szirteit zúgó szelek ostromolyák,
'S a' tüzes villám' ropogó haragja
Döngeti, rázza;

Számtalan népek seregelnek öszve
Tágas allyánál, kiket üdvözölvén,
Szent mosolygással, 's neki bátoritván,
A' Kegyes, így hi:

„Jöjjetek hozzám"! megijedve hallya
E' ditső szót a' puhaság, pirúlva
Ballag el, 's szégyen helye' rejtekébe
Vissza lopódzik.

Megjelent, hogy tsak valamit tsudáljon:
Látta, hogy nintsen piperéje;
látta
Hogy kezét, képét kisütötte, törte
A' dolog, a' nap.

„Jöjjetek"! hangosb szava a' henyellő
Lomhaság' szivét, (Egek! engedelmet!)
Mint sebes menykő, megütötte,
's eldölt
A' csuda-állat.

Megszeged reptét az örök tünésnek;
Néma hamvedrek' mohait borral
Fested, és a' bús ravatalba fényes
Életet öntesz:

Derék tőled nyeri szive' bérét.
Hectorés Alcid dalod' égi szárnyán
Hágtak a' Dörgő' palotája' ázur
Bérczein által.

A' te berkedben szedi laurusát
Théba' felséges koszorúsa, Pindar,
És az ömlő lant' fejedelme, Flaccus,
'S Lesbos' alakja.

Mély sugallásod kiemelt magamból,
Sátorod' csendes kebelébe intett,
Hol Kazinczydnak keze szent örömmel
Nyújta borostyánt;

'S Léthe áradt rám! elenyészik a' föld;
Lelkes élettel ragad Édenébe
Délius, 's mellyem magasabb erőkkel
Kezd dagadozni

„Jöjjetek"! 'S ekkor vetekedve minden
Nemzetekből a'jelesebb vitézek,
'S a' szelíd Pallás' követöji,méltó Bajnoki mentek.

A' nagy Árpádot sok ezer seregel,
Hunnyadit láttam Koronás fiával.
Már jeget törtek, mire várakoztok
Ifjak! utánnok!

Kisfaludy és Dayka, Virág és Berzsenyi! négy Poeta, kiknek neveikkel örökre büszkék leszünk; 's két dal itten, mellyekben a' magyar poetai dictio a' lehető pontig felemeltetett! Mindenik költeménynek tárgya egyre me'gyen-ki: az ének, a' Virtus, 's a' halhatatlanság általok. Virág fellép önnézéssel, de sejdítve, hogy dala hazájában annyi hirt nem nyér mint érdemlené, — azonban nem csüggedez; a' Virtus elég önmagának, és erről lelkesedve zeng. Berzsenyi az ifjúságnak délczegségében tünik fel; halhatatlanságot nyújt az ének a' Hősnek 's Zengönek; ömledezve dől a' Musa' karjába, 's csak ennek szerelmétől lángol, 's a' halhatatlanság mellékidea, melly minden kellemetességeivel ragyog nékie, de mellyet már megnyerve hiszen. Virágnak Ideálja, mint a' Corinthusi Jupiter, nem ékesség nélkül, de férjfiúi választással; Berzsenyié annyi dísszel ne hogy egy púha Vénus, annyi tüzzel ne hogy egy szilaj Mars legyen: Amaz nem magát többé, csak ideálját; ez ideáljában ön lelkét, ön lételét tekinti. Mindenik el van ragadtatva, de Virág bizonyos távolságban az imádott képtől; Berzsenyi mintegy a' Hesperidák' kertjében bolyong: Az látja a' Nagyot, és hevít utána; Ez látja, és hevül miatta: Az, mint

a' férjfiú, mértéklettebb, tisztább és inkább lélekre hat; Ez, a' csapongó ifju, hevesb, ragyogóbb és inkább elbájol: Virágnak nyelve hangos és egyszínűbb; Berzsenyi messze 's tündér képeket állit fel, hogy láss! mert az a' mit ő akar mondani meg nem nevezhető: Az Horatius és Ramler; Ez Matthisson és Horatius.

Nézze bár akárki, mint lett ezen külömböző characterekkel a' nyelv is egészen külömböző. Virág nemzeti energiával teljes szókban, epithetonokban, sinonymumokban fejezi ki magát —

„Nagy nehézségü, repedett, lecsüggő
„Szirteit zúgó szelek..."

ismét: „Dönget i, rázza". — Allegóriáji:

„Környékét kifacsart veréjték'
„Tengere mossa.
„Szirteit zúgó szelek ostromolják". Berzsenyinek epithetonai, szavai, allegoriáji mint külömböznek. Kies alkonyában, mosolyogva lengnek, Büszke hullámin magas énekednek, néma hamvedrek' mohait biborral...

Virág a' közönséges életet idealizálja, 's nála: Virtus, puhaság, Árpád, Hunyadi; Berzsenyinél: Hórák, hamveder, Hector, Alcid, Pindar, lauruság; 's ezek egy tündér világból vétettek, 's oda repítenek vissza. 'S e' szerént hangzik nyelvek is

III.

Kazinczy.	Kölcsey.
Milliók között sincs egy, kit a' fene,	Vedd e' gyürüt reszkető kezemből,
Vak Áte ekként vett volna szabdalásba,	Vedd e' csókban forró lelkemet;
Ha megdühödve kapkod néha másba,	Néked minden órát életemből,
Segélni azonnal kész azt istene:	Értted vérözönnel szivemet!
	Téged fognak által karjaim?
	O te, e' keblemnek idealja,

Ah, engemet nem véd ő ellene
Sem ég sem föld, e' szörnyü bajvivásba'
Ajúlva dőlök újabb ájulásba,
'S írt nem találok melly enyhítene.

Eros megszánta éltemnek kínait,
'S mond: én enyhitem a' kit a' Sors sújta,
'S bérül ölembe tette-le Sophiet.
És ím miolta ő nékem áldást nyújta,
'S bus éjjelimnek bájos mécset gyújta,
Nem érzem a' Sors' csapkodásait.

Melly gyakran, mint nyári est' homálya,
Messze lengett szél' fuvalmain,
Merre, merre lángoló hevemben?
Honnan, honnan o nem földi kény?
Mért e' reszkető könyü szememben?
Mért ez édes órán új remény?
Bájos arczod', százszor boldog álom,
A' múltban 's jövőben nem találom.
Holtan fekszem é lágy karodon,
Vagy merengek bő hullámidon?

Tündér kárpitot vonnak felettem
Hü szerelmünk' nyájas isteni,
Érzem őket hüsen lengeni,
'S égi scének tünnek fel mellettem,
'S myrtuslombjaimnak enyhelyében,
Én, a' választott, a' boldog, én!
Oszveomlok a' kény' érzetében,
'S égek Armidámnak kebelén!

Két szerzemény, figyelemre-méltóbb versezeteink közül. Mind a' két dal ömledezés, boldogított szerelemnek ömledezése. Kazinczyé tele érezéssel; Kölcseyé tele lobogással: Az a' múlt fájdalmakat említi, és hogy azokat néki Eros enyhitette; Ez a' boldog Jegyes' megkoronázott, megszentelt lángjában rebeg: Amaz túl a' szenvedésen, túl a' pásztoróra' első édes pillantatján, de még is nem késeredés, de még is nem öröm nélkül; Ez a' részegítő jelenkorban, nem látva semmit kedvesén, nem érezve semmit ön hevén kivül: Az zajlani kezd 's ragadni, de megcsendesedik 's enyhülni hágy; Ez ömlik és dagad, 's majd egy örvénnyé válik 's elkap magával: Amaz mint a' sötét felhőkből kikelő hold; Ez fáklya

Amor' kezében: Az a' szív' jól talált festése; Ez maga a' szív küszködő érzelmeivel: Az épósz; Ez dráma. Innen vagyon, hogy Kölcseynek stylusa tömöttebb, merészebb, több inversiókkal, elszaggatásokkal, szökdellésekkel: Kazinczyé pedig ünnepibb, lágyabb; 's szebb, mint hathatós; 's csínosb, mint özönnel folyó; 's a' társáénál kerekebb.

A' ki érzi ezeket, annak talán felesleg is magyaráztuk: mennyire külömböz a' nyelv Poetának és közbeszéllőnek, sőt Poetának és Poetának szájában is.

Szemere Pál.

6.

Magyar Ország' Statistikai esmértetésére szolgáló Jegyzetek' folytatása.

I. A' Kalocsai Érsekség' idei Schematismusa szerént annak megyéjében számláltatnak öszveséggel 441,134 lakosok; ezek közzül: 270,499. kat. 89,563 ó hitű, 23,909 ev. 23,290 ref. keresztények; 's 3,873 zsidók; 10 valóságos és 3 tiszteletbelí kánonokságok, 8 tiszt. Apátur. 9 Prépostságok, 3 Fő, 10 al-Esperestségek, 98 Plébániák, 72 Káplánságok, 37 kis Papok, 4 Szerzetes Klastromok. Népesebb helységeí e' következők:

1) Kalocsa Pest (Solt) vmben: 7,321 kat. 3 ev. 10 ref.

2) Bátya, hely. Pest vmben 2,425 kat. 17 zsidó.

3) Fajsz, hely. Pest vmben: 2,307 kat. 7 zsidó.

4) Miske, hely. Pest vmben: 2,065 kat. 3 ref. 6 zsi.

5) Patay, mvs Pest vmben: 3,100 ref, 528 kat. 2 ó hitü.

6) Harta, hely. Pest vmben: 1,060 ev. 317 ref. 7 kat. 6 zsid.

7) Hajós, mvs Pest vmben: 2,285 kat. 8 ref. 3 zsid.

8) Ketzel, hely. Pest vmben: 2,740 kat. 2 ó hitü. 4 ev. 9 ref.

9) Kis-Körös, mvs Pest vmben: 6609 ev. 143 kat. 10 ref. 25 zsid.

10) Sz. István, hely. Pest vmben: 2251 kat. 5 ref. 5 zs.

11) Vadkert, hely. Pest vmben: 1193 kat. 1190 ev. 620 ref. 16 zsid. 1 ó hit.

12) Sükösd, hely. Pest vmben: 2326 kat. 17 ó hit. 5 zs.

13) Baja, mvs Bács vmben: 8,125 kat. 1,074 ó hit. 11 ev. 32 ref. 200 zsid.

14) Dautova, hely. Bács vmben: 1990 kat. 24 zsid.

15) Gara, hely. Bács vmben: 2,431 kat. 13 ó hit. 6 zsid.

16) Kolluth, hely. Bács vmben: 2,120 kat. 40 zsid.

17) Szantova, hely. Bács vmben: 2424 k.

18) Vaskúth, hely. Bács vmben: 2977 kat. 14 ó hit. 2 ref. 12 zsid.

19) Apathin, mvs Bács vmben: 5,252 kat. 27 ó hit. 18 ev. 7 ref. 20 zsid.

20) Bendány, mvs Bács vmben: 6,025 kat. 5 ref. 87 zsid.

21) Bresztovácz, hely. Bács vmben: 1,293 kat. 1,232 ó hit. 5 ev. 13 zsid.

22) Dorószló, hely. Bács vmben: 2,362 kat. 8 ó hit. 17 zsid.

23) Ó Sztapár, hely. Bács vmben: 2372 ó hit. 175 kat. 37 zsid.

24) Monostorszegh, hely. Bács vmben: 3787 kat. 28 ó hit. 10 ev. 74 zsid.

25) Priglevitza Sz. Iv ány, hely. Bács vmben: 2698 kat.

26) Szónta, hely. Bács vmben: 2566 kat. 20 ó hit. 24 zsid.

27) Zombor, sz. K. vs Bács vmben: 7,680 kat. 7390 ó hitü. 32 zsid.

28) Bács, mvs Bács vmben: 2212 kat. 21 ó hit. 42 zsid.

29) Hodságh, hely. Bács vmben: 2897 kat. 10 ó hit. 12 ev. 5 zsid.

30) Parabuty, hely. Bács vmben: 1615 kat. 815 ó hit. 8 ref. 33 zsid.

31) Rácz Militics, hely. Bács vmben: 1766 kat. 800 ó hit. 4 zsid.

32) Futtok, mvs Bács vmben: 2071 kat. 21 ó hit.

33) Kiszács, hely. Bács vmben: 1489 ev. 583 ó hit. 6 kat.

34) Josephsdorf, hely. Bács vmben: 2280 ó hit. 545 kat. 2 ref. 7 egy. hitü.

35) Csuroy, hely. Bács vmben: 2690 ó hit. 132 kat.

36) Goszpodnitze, hely. Bács vmben: 2312 ó hit. 69 kat.

37) Újvidék, sz. K. vs Bács vmben: 9,082 ó hit. 5,084 kat. 393 ev. 840 ref. 732 zsid. 148 egy hit. 32 örmény.

38) Ókér, hely. Bács vmben: 2310 ó hit. 849 kat. 6 ref. 18 zsid.

39) Sóve, hely. Bács vmben: 1380 ó hit. 468 ref. 263 ev. 48 kat. 3 zsid.

40) Kutzura, hely. Bács vmben: 2232 egy hit. 618 kat. 200 ev. 21 ó hit. 12 zsid.

41) Palánka, mvs Bács vmben: 2671 kat. 2793 ó hit. 2268 ev. 284 zsid.

42) Temerin, mvs Bács vmben: 5935 kat. 12 ó hit. 106 zsid.

43) Titel, mvs Bács vmben: 1401 ó hit. 563 kat. 8 ref. 10 zsid.

44) Almás, mvs Bács vmben: 5272 kat. 20 ó hit. 1 ev. 3 ref. 58 zsid.

45) Bikity, hely. Bács vmben: 2594 kat. 13 zsid.

46) Jankovátz, mvs Bács vmben: 4375 kat. 3 ó hit. 4 ref. 181 zsid.

47) Katymár, hely. Bács vmben: 2542 kat. 21 ó hit. 5 zsid.

48) Madaras, hely. Bács vmben: 2607 k. 4 ó hit. 8 ref. 6 zs.

49) Mélykút, kis-szállási pusztával egygyütt. hely. Bács vmben: 4075 kat 12 ref. 24 zsid.

50) Felső Sz. Iván y, pusztájival egygyütt, hely. Bács vmben 2556 kat. 2 ref. 13 zsid.

51) Bajmak, hely. Bács vmben: 3144 kat. 2 ev. 23 zsid.

52) Bajssa, hely. Bács vmben: 900 ev. 756 ó hit. 750 kat. 12 ref. 30 zsid.

53) Csantavér, hely. Bács vmben: 2759 kat. 17 zsid.

54) Hegyess, hely. Bács vmben: 3042 kat. 3 ó hit. 5 ev. 32 zsid.

55) Szabadka, sz. K. vs Bács vmben: 25,457 kat. 2381 ó hit. 10 ev. 28 ref. 146 zsid.

54) Ludas, puszta, Bács vmben: 2000 kat.

55) Omorovicza, hely. Bács vmben: 2,900 ref. 265 kat. 11 ó hit. 45 zsid.

56) Pacsér, hely. Bács vmben: 1591 ref. 820 ó hit. 100 kat. 45 zs.

57) Topolya, pusztájával egygyütt, mvs Bács vmben: 4678 kat. 8 ó hit. 7 ev. 1 ref. 260 zs.

58) Csonopla, hely. Bács vmben: 3254 kat. 9 ó hit. 2 ref. 53 zsid.

59) Kernya, hely. Bács vmben: 2339 kat. 8 ó hit. 1 ref 11 zsid.

60) Kula, mvs Bács vmben: 3184 kat. 2530 ó hit. 15 zs.

61) Ó Verbász, hely. Bács vmben: 2957 ó hit. 185 kat.

62) Új Verbász, hely. Bács vmben: 1982 ev. 627 ref. 66 kat. 14 zsid.

63) Keresztúr, hely. Bács vmben: 2600 egy. hit. 83 kat. 35 ó hit. 9 ev. 5 zsid.

64) Cservenka, hely. Bács vmben: 1240 ev. 825 ref. 85 kat. 6 ó hit. 12 zsid.

65) Nemes Militits, hely. Bács vmben: 3,045 kat. 20 ó hit. 3 ev. 8 ref. 40 zsid.

66) Rigitza, hely. Bács vmben: 1273 kat. 1010 ó hit. 3 ev. 3 ref. 14 zsid.

67) Szivacz, hely. Bács vmben: 3,284 ó hit. 1,398 ref. 1029 kat. 130 ev. 34 zsid.

68) Stanicsics, mvs Bács vmben: 2823 kat. 1215 ó hit. 64 zsid.

69) Veprovácz, hely. Bács vmben: 2329 kat. 6 ev. 7 ref. 65 zsid.

70) Ada, hely. Bács vmben: 4077 kat. 1562 ó hit. 60 zsid.

71) Ó Becse, mvs Bács vmben: 3,954 kat. 2011 ó hit. 3 ref. 21 zsid.

72) Földvár, hely. Bács vmben: 1598 ó hit. 1288 kat. 6 zsid.

73) Ó Kanisa, mvs Bács vmben: 6058 kat. 1213 ó hit. 2 ev. 86 zsid.

74) Martonyos, hely. Bács vmben: 1409 kat. 1827 ó hit. 6 ref. 28 zsid.

75) Moholy, hely. Bács vmben: 2,453 ó hit. 1420 kat. 6 zsid.

76) Petrovaszello, hely. Temes vmben: 2576 kat. 2420 ó hit. 5 ev. 8 ref. 159 zsid.

77) Szenta, mvs Bács vmben: 10,432 kat. 2420 ó hit. 5 ev. 8 ref. 159 zsid.

78) Sz. Tamás, hely. Bács vmben: 4060 ó hit. 2437 kat. 30 zsid.

II. A' Györi Püspöki megye, az idei Schematismus szerént, számlál 335,753 lakosokat; közzülök 257,666 kat. 68,564 ref. és ev. 225 ó hit. 9,298 zsid. 'S 14 valós. 4 tiszt. Kánonokokat Györött, 5 valós. 1 tiszt. Kánonokokat Sopronyban, 2 való. és 7 tiszt. Apátur. 6 való. 1 tiszt. Praepostságokat, 7 Fő, 19 Al-Esperestségeket 227 Plébániákat, 77 Káplánságokat, 3 Altariakat, 15 Klastromokat, 60 Kis-Papokat, mindöszve 445 Papi személyeket a' Szerzetesecken kivül. Népesebb helységei ezek:

1) Győr, sz. K. vs azon nevü vmben, négy Plébaniákban számlál 13,606 l. közzülök 10,499 kat. 2,960 ev. és ref. 147 ó hit.

2) Szigeth (Győr), hely. Győr vmben: 1545 kat. 17 pro. 2 ó hit. 350 zsid.

3) Téth, hely. Győr vmben: 2390 ref. 609 kat. 237 zsid.

4) Nagy és Kis Nyúl, hely. Győr vmben: 2171 kat. 5 prot. 8 zsid.

5) Soprony, Sz. K. vs azon nevü vmben: két Plébániákban 11,969 l. közzülök 7,318 kat. 4003 ev. 15 ó hit. 33 zsid.

6) Nagy Martony, Mattersdorf, mvs Soprony vmben 1845 kat. 4 prot. 1400 zsid.

7) Kis Mártony (Eisenstadt), Sz. K. vs Soprony vmben: 4,639 l. közzülök 4,100 kat. 14 prot. 525 zsid.

8) Ruszt, Sz. K. vs Soprony vmben: 11,32 l. közzülök 672 kat. 460 prot.

9) Nisider, mvs Mosony vmben: 1727 kat. lakosokkal.

10) Pándorf, mvs Mosony vmben 1730 kat. lak.

11) Boldog Aszszony (Fraukirchen), hely. Mosony vmben: 1189 kat. 549 zsid.

12) Köpcsény (Kittsee), hely. Mosony vmben: 1699 kat. 2 pro. 789 zsid.

13) Magyar Óvár, mvs Mosony vmben: 1732 kat. 85 prot.

14) Oroszvár (Karlburg), 1178 kat. 301 prot. 449 zsid.

15) Rajka (Ragendorf), 1026 kat. 870 prot. 436 zsid.

16) Mosony (Wieselburg), mvs azon nevü vmben: 2930 kat. 10 prot. 17 zsid.

17) Sz. János, pusztájival eggyütt 2855 k.

18) Szolnok (Zaneg), hely. Mosony vmben: 1852 kat.

19) Német Keresztúr (Kreutz) hely. Sopron vmben 2030 kat. 895 zsid.

20) Kapuvár, mvs Soprony vmben: 1131 kat. 3 prot. 21 zsid.

21) Csorna, mvs Soprony vmben: 4155 kat. 4 prot. 36 zsid.

22) Sz. Márton, mvs Győr vmben: a' hegygyel eggyütt 2567 kat.

23) Szany, hely. Soprony vmben 1960 kat. 1 ó hit.

24) Ács, hely. Komárom vmben: 1091 kat. 2154 ref. 11 ó hit- 160 zsid.

25) Kocs, hely. Komárom vmben: 1879 ref. 472 kat. 8 zsid.

26) Mocsa, hely. Komárom vmben: 1456 kat. 9042 ref. 5 ó hit.

27) Nagy és kis Igmánd hely. Komárom vmben: 1411 ref. 756 Kat. 35 zsid.

28) Szöny és új Szöny, hely. Komárom vmben: 1258 kat. 1325 ref. 7 zsid.

29) Tata, Tóvárossal egygyütt mvs Komárom vmben: 6272 kat. 1,937 ref. 30 ó hit. 439 zsid.

Ezen Schematismus szerént Mosony vme Népessége áll 57,278 l. Közzülök: 48,576 kat. 6,304 Prot. 1 ó hit. 2397 zsid.

Soprony, vme népessége: 170,216 l. közülök 141,963 kat. 23,394 ref. v Ev. 16 ó hitü. 4, 893 zsid.

III. A' Kassai Püspöki megyének idei Schematismusa szerént abban számláltatnak: 397,546 l. közzülök: 251,451 kat. 95,799 ref. 27, 584 ev. 218 ó hit. 22,494 zsidó. Vannak benne: 6 Kánonokságok, 10 Apátur. 5 Prépotságok. 3 fö, 17 al-Esperestségek; 192 Pléb. 40 káplán. 235 Papok, 63 Kis Papok, 6 Szerzetes klastromok: Népesebb helyei:

1) Kassa, sz. K. vs Abaujvármben: 10,433 kat. 948 ev. 574 ref. 6 zsid. = 11,963.

2) Göntz, mvs Abaujvarmben: 2117 ref. 1140 kat. 36 ev. 121 zsid.

3) Telki Bánya, hely. Abaújvmben: 1725 ref. 171 kat. 8 zsid.

4) Szántó, mvs Abaujvmben: 1648 kat. 282 ev. 404 ref. 1006 zsid.

5) Alsó Metzenzöff, mvs Abaujvmben: 2983 kat.

6) Szikszó, mvs Abaujvmben: 3225 ref. 666 kat. 17 ev. 606 zsid.

7) Bartfa, sz. K. vs Sáros vmben: 3504 kat. 952 ev. 215 zsid.

8) Szeben, Cibinium, sz. K. vs. Sárosvmben: 2007 kat. 873 ev. 1. ref. 48 zsid.

9) Eperjes, sz. K. vs. Sáros vmben: 5,625 kat. 1366 ev. 14 ref. 29 zsid.

10) Nagy Sáros, mvs Sáros vmben: 2,933 kát. 76 ev. 78 zsid.

11) Zboro, hely. Sáros vmben: 1,988 kat. 3. ev. 186 zsid.

12) Homonna, mvs Zemplén vmben: 1484 kat. 20 ev. 506 zsid.

13) Lelesz, mvs Zemplén vmben: 1298 kat. 186 ref.

14) Mád, mvs Zempém vmben: 2,235 kat. 45 ev. 971. ref. 498 zsid.

15) Megyaszszó, mvs Zemplén vmben: 1,723 ref. 146 kat. 5 ev. 14 zsid.

16) Tállya, mvs Zemplén vmben: 3329 kat. 13 ó hit. 347 ev. 932 ref. 240 zsid.

17) Tarczaly, mvs Zemplén vmben: 1,112 kat. 1908 ref. 5 ev. 164 zsid.

18) Erdő Bénye, mvs Zemplén vmben: 1133 kat. 1178 ref. 78 ev. 79 zsid.

19) Liszka, mvs. Zemplén vmben. 1106 kat. 1385 ref. 13 ev. 6 ó hit. 137 zsid.

20) Sáros-Patak, mvs Zemplén vmben: Józsefalvával egygyütt 1814 kat. 2,043 ref. 25 ev. 17 ó hit. 205 zsid.

21) Tokaj, mvs Zemplén vmben: 931 kat. 860 ref. 107 ev. 112 ó hit. 95 zsid.

22) Tolcsva, mvs Zemplén vmben: 1496 kat. 605 ref. 114 ev. 20 ó hit. 551 zsid.

23) Sátor-allya Újhely, mvs Zemplén vmben: 1945 kat. 939 ref. 126 ev. 32 ó hit. 767 zs.

Ezen Schematismus szerént: Abaújvármegye népessége: 127,108 l. közzülök: 72, 386 kat. 44,970 ref. 3,392 ev. 10 ó hit. 6410 zsid.

IV. Szombathelyi Püspöki megyében, idei Schematismusa szerént, számláltatnak: 308,148 l. közzülök: 241,571 kat. 62,673 ref. v. ev. 25 ó hit. 3879 zsid. Vannak benne: 6 való. 1 tiszt. kánonokságok, 4 való, 1 tiszt. Apáturságok, 6 Fő, 15 al esperestségek 180 Plébániák, 52 Káplánsá-

gok. 6 egyes beneficiumok, 246 Papok, 50 Kis Papok, 8 Klastromok. Népesebb helyei ezek:

1) Kőszeg, sz. K. v. Vas vmben: 3308 kat. 1649 prot. 68 zsidó.

2) Szombathely, Püspöki vs. Vas vmben: 3700 kat. 35 Prot. 45 zsid.

3) Rohoncz, mvs Vas vmben: 1956 kat. 974 Prot 738 zsid.

4) Felső Őr (Oberwart), hely. Vas vmben: 1540 ev. 342 kat.

5) Körmend, mvs Vas vmben: 1601 kat. 968 Prot. 390 zsid.

6) Szala Egerszeg, mvs Szala vmben: Olával egygyütt 1927 kat. 5 Prot. 88 Zsid.

V. A' Nagy Váradi Római szertartású Püspöki Megyében számláltatnak öszveséggel: 505,568 l. közzülök 277,054 ref. v. ev. 84,955 egy. hitü gör. 96,758 ó hitü. 43,316 kat. 3,461 zsid. 24 Unitarius. Nerezetesen Magyar Országhoz tartoznak belölök 392,383 l. a' többiek 113,175 l. Erdélyhez. Számlaltatnak benne 1 valóságos, 9 tiszt Apáturok, 3 valósagos, 13 tiszt. Prépost. 16 valósagos, 1 tiszt. Kánonokok; 4 fő 10 al-Esperestek, 56 Plébánusok 17 Káplányok 6 Házi Káplánok, más 11 Világi Papok, 25 kis Papok, 6 szerzetes Klastromok. Nevezetesebb helyei.

Debreczen, sz. K. vs. Bihar vmben: 36, 208 ref. 1205 kat. 16 egy hit. 10 ó hit. 55 zsid. = 37,494 l.

Nagy Várad, Püspöki vs Bihar vmben: 6,358 kat. 1833 egy hit. 4940 ó hit. 3,738 ref. 642 zsid. = 17,511 lak.

Csaba, legnagyobb Falú, Békes vmben: 14,556 Prot. 2,708 kat. 398 ó hit. 17 egy hit. 19 zsid. — A' többit lásd Tud. gyüjt 1817 v. köt. 92 l.

Ezen Schematismus szerént Bihar vármegye számlál: 266,528 l. közzülök 129,669 ref. v. ev. 90,396 ó hit. 24,404 egy hit. 19,357 kat. 2,702 zs.

Békes Vármegye: 125,898 l. közülök 99,820 ref. v. ev. 19,528 kat. 6,362 ó hit. 26 egy hit. 168 zsidó.

Ezen öt Megyék népessége teszen öszveséggel: 1,988,149 l. Azon más öt megyékkel, mellyek az előbbi kötetben előadattak, mindöszve 4,134,379 l.

Y.

II. Literatura.

A. Hazai Literatura.

1.

Kazinczy Ferencz' Munkáji. Szép Literatúra. Pesten, Trattner János Tamásnál 1814—1816.

Azon szép búzdítás, mellyel Tábla-Bíró Kazinczy Ferencz Úr, a' tavali Tud. Gyüjt. XII. kötetében, a' 87. d. lap. két rendbéli Értekezéseknek Recensiojához fog, hogy t. i. Köszönetet érdemelnek a' Nemzettől, valakik Nyelvünk' ügyében megszólamlanak, 's kimutatván Íróinknak sikamlásaikat, az eláradható veszély ellen gátat rakni igyekeznek: nekem is ösztönt ád, hogy a' tiszteltt Úrnak Szép Literatúrájáról szabadon kimondjam vélekedésemet.

Ki legyek? a' dologhoz nem tartozik; hanem az igen is, ha jó-e? igaz-e? a' mit mondok. — Kár, hogy nálunk is lábra kap azon féketlenség, hogy a' Vetélkedők, a' kérdésben forgó tudományos tárgynak értelmes, velős fejtegetése helyett, a' személyt nézik, történeteit mesélik, erkölcsét támadják meg, 's az ellen eregetik fullánkjaikat. Például szolgálhat az idetlen Mondolat

clejbe

elejbe szúrt képtelen kép, 's az arra adott talán még durvább Felelet, melly a' czimlapon bohó, a' Mottóban bolond névvel illeti Bajtársát. — Valakinek testi vagy erkölcsi hibáját, nagyító csőn fürkészve, temérdek nagyságra nyújtani, 's belőle csúfot üzni, nem mesterség, de alacsonyság. — Nem mentt illy gáncstól a' fennemlített kettős Recensio is abban, hogy Dr. Beregszászy Urat fájós szemeire nézve a' 89 l. elhomályosodott szemü Izsáknak csúfolja. Prof. Sípos Urat pedig a' 94 l. megbocsáthatatlan bünü bódítónak. 96 l. mást kevélységgel vádoló kevélynek szidalmazza. — — Szót érdemel az akkori Redactor W. Úr-is azon tettéért, hogy hivatala ellen, mintha bizony valaki őtet Prókátornak, vagy súgónak fogadta volna, többször a' beszédbe ugrat, 's a' lobogó tüzre még olajt önteni látszik. — De már a' dologhoz:

Tudósaink között a' Versengés leginkább azonn van, hogy, mivel tagadnunk nem lehet Nyelvünknek még sokra nézve tökélletlen voltát, lehet-e azt? és miként lehet? új szókkal és szólásokkal gazdagítani. — Ezen nyereségnek eszközlését minden Okos nem csak szabadnak, hanem kötelességnek isméri. Már tehát egyedül azonn fordúlhat meg a' kérdés: melly útonn, 's módon lehet, és kell a' dicső czélra törekedni?

Ennek elérésére-is már több jeles Íróink adtak hasznos útasításokat, 's ébresztő példát, és, a' mint a' tapasztalás bizonyítja, szembetünő előmenetellel; de a' mellynek sikerét csak úgy lehet reményleni, ha a' józan mérték-tartás, a Bölcstől javallott ne quid nimis kormányozza a' szent buzgóságot.

Hogy valamint mindenben, úgy a' Nyelvbővítésben-is, elkerülhetetlenül szükséges a' mér-

téklet, több érdemes Íróink között nyilván, 's hathatósan sürgette Kazinczy Úr már 1788-ik Esztendőben, midőn a' Kassai M. Museumnak, ama' derék Folyó-írásunknak, 2-dik Negyedében, Barczafalvi Szabó Dávid által magyarra fordított Szigvárt Klastromi Történetét recenseálván, a' 184-dik lap. szóról szóra imígyen okoskodik:

„Tekintsük már Sz—t más oldalról-is. Érzette, ő hogy Nyelvünk még sok szónak híjjával vagyon, 's különössége (melly talán minden Literátori fogyatkozásainak-is eggyetlen forrása) új szóknak faragására vetemítette, mellyekkel Siegwart, szintén úgy, mint midőn 1786-ban a Hírmondó leveleinek folytatására állott, egynehány rendbeli újság-levelei-is teli voltak. — — Én a' szó-szerzést átaljában tilalmasnak nem állítom; de azt kivánnám-meg: 1) hogy az újonnan találtt szó, azt, a' mit jelenteni akar, alkalmasint ki-nyomja. Szabó Társunk az el-vesztett Paradicsomban a' monstrumot szörnyeteknek nevezi, 's nem érti-é az olvasó első tekintettel, hogy az monstrumot tészen? Még ez előtt kevéssel esmeretlen volt a' Viszhang, 's ki nem érzi, hogy a' Viszhang nem egyéb az Ecchónál? — 2) hogy bizonyos gyökértől jöjjön? — 3) hogy Magyar hangzású légyen, és a' Nyelvnek analogiájához alkalmaztassék. — 4) hogy az illyenek félénken, és igen ritkán hordattassanak elő. Audacia sumpta prudenter! — Ide tartozik már az, hogy az ollyan dolgokat, a' mellyek Magyar nevezeteket szorossan nem kivánnak, megszokott nevezetek alatt hagyjuk-meg. — Tsak nevettséget indított azzal a' Fordító, midőn a' Menuettet Aprósdinak, a' Concertet Muzsika dalomnak, az Eccle-

gát Galagának, az Orthographiát Írásnágnak, az Ethicát Erköltsedeleménynek nevezte. Külömben ez a' tselekedete a' Fordítónak sokkal szenvedhetőbb lett volna, ha nem mulattságra írott, hanem valamelly Philosophiai munkában élt volna velek. Teli vannak illyenekkel a' Rátz Orvosi munkái; teli a' Kánonok Molnár Physikája, 's a' Dugonits Algebrája, és Geometriája, 's még is ezekben nem sok helyt botránkozik-meg a' legkényesebb fül-is: de Románt fordítani, 's a' gyönyörűségre szolgáló dolgokat-is idétlen nevekkel motskolni-el, megengedhetetlen vakmerőség. A' Német-is tudna az Universitásból Allgemeinigkeitot, a' Concertből Musizirungheitot tsinálni: de megmarad a' szokásban lévő technicus terminus mellett, 's nem alacsonyítja-meg az ideákat otromba elnevezések által".

„Sz—ezekkel a' szókkal legelébb a' Hírmondó' újság-leveleiben kezdett élni, vagy azért hogy láthassa, miképpen fogadtatnak-el a' Haza által, vagy talám azért, mert már akkor némellyeknek javallása elszédítette volt: de kedvetlenséget tapasztalván minden felől, azonnal el-állott töllök, és soha többé velek azután nem élt. Söt, a' már akkor tsak nem félig lenyomtatott Siegwart exemplárjait-is mind tüzre vetette volna, ha azokat megvehette volna a' Nyomtatótól. Ez a' szándéka néki, és az a' jó szívűsége, a' mellyel másoknak ellenkezései miatt különösségeitől örökre el-állott, becsülést 's bocsánatot érdemel; ha bár ez a' fordítása a' legszerencsétlenebb igyekezetek közzé számláltathatik-is. Valami esze-veszett még inkább dúlt-fúlt volna, 's újjabb monstrumokkal töltötte volna meg Nyomtatójának boltjait".

„Egyéb eránt Sz—tól nem lehet meg-tagadni, hogy a' Természet neki könnyűséget, és tá-

lálmányos elmét adott. Ne tsapott volna nevettségességre, igyekezett volna buffa mondásait Philosophiai tárgyakra ruházni, nem sokára nékünk-is lett volna eggy az egész Hazát philosophiai katzagásra ragadó travestáltt Aeneisünk".

Ezeket előre bocsátván, legyen már szabad szem-ügyre venni, ha megtartotta-e K. Úr Szép Litcraturájában az új szó-szerzés iránt tulajdon maga által szabott igen helyes, és okos négy Törvényeket? — De szükség még előre aztis megemlíteni, hogy a' példák csak a' IX-dik Kötetből, melly legelőször, és a' VIII-dikból, melly legutólszor jelent-meg, lesznek előhordva. Mi okból, utóbb kisül.

1sö Törvény: Az újonnan találtt szó azt, a' mit jelenteni akar, alkalmasint kinyomja.

K. Úr a' Németből fordított, 's előbb Bácsmegyeinek Levelei, utóbb Gyötrelmei név alatt közre-bocsátott Munkájában az első dolgozáskor a' kedves Leányzót Surányi Manczinak, mellyet minden Magyar ért, és szép hangzatúnak talál, mostan Nincsinek nevezi. Mi bírhatta K. Urat ezen változtatásra, az-e, hogy a' *cs* szebben zeng, mint a' *cz*? vagy az, hogy az eggyenlő vocalisok tetszőbbé teszik a' szót? a' profanus fülnek nehéz kitalálni. Az bizonyos, hogy a' Magyar a' Nincsi szót, magán állva, alig gyanítaná kereszt névnek; 's ehhezképest az első Törvény ezen új szó alkotással meg van sértve.

Azonban meg kell azt ismérni, hogy K. Úr ezen Törvény ellen nem annyira az ollyan újdon új szók' költésével, mellyekben a' magyar gyökérszónak legalább egy két betüjét ne lehessen látni, mind inkább azon erőlködésével vét, hogy Nyelvünket az idegen szóllás' formájival idegen kap-

tára szorongatván, az értelmet homályossá, 's ezzel az olvasást felettébb kelletlenné teszi. Hogy ezen külső módizás nagy hiba, maga K. Úr-is vítatta egykor, midőn a' fellyebb dicsért M. Muzeumnak 50-dik lap. Gelei Józsefnek Ifiabbik Robinzonját így kezdi recenseálni:

„Ez a' Könyv eggyike a' legolvashatóbb fordításainknak. Ki-vévén egynehány idiotismust, melly a' Fordítókra olly igen szokott ragadni, hogy idegenségét magoktól gyakorta nem veszik észre, nem akadunk semmi ollyan homályosságra, mellyet a' figyelmetesen olvasó gyermek is meg ne érthessen. Illyen az, midőn az 8-dik oldalonn Detrik azonn való örömében, hogy testvérivel eggy alma fa alatt ülvén babot hüvelykelhet, és Atyjának mesélgetését hallgathatja, így kiált-fel: Már ez ugyan felséges! (dass ist herrlich) — pag. 17. más emberek halálra dolgoznak (andre arbeiten sich zu Tod) az az, mások majd megszakadnak a' munkában. — pag. 20. az érdemes Kapitány (der würdige Hauptmann) az az, a' jó szívű, szánakozó. — pag. 136. Köszöntelek tégedet százszor (ich grüsse dich hundertmal). A' Magyar tsak egyszer köszönt; de külömben-is ítéletem szerint nints szerentsétlenebbül forditott oldal az egész könyvbenn mint a' 136-dik és 137-dik, hol a' Fordító a' gyermekeknek probául írtt, ó hibákkal — de a' Nyelvnek geniusához nem alkalmaztatott hibákkal rakott leveleit hozza elő. — pag. 304. az éjtszakát vígyázással huzzuk-ki — (mit Wachen) az az; ébren töltsükel. — pag. 343. méltatlankodó formánn. Ez Latinismus, ab indignatione. — pag. 361. ki nem nyerhette magától, az az, meg nem álhatta, hogy „rá nem vehette magát, hogy".

Már ha az itt felhordott idegen ugyan, de nem olly igen szemet-szúró szóllásokat a' Fordítónak vétkül lehetett tulajdonítani: vallyon dicséretet érdemelnek-e a' Szép Literaturában előfordúló talán még viszszatetszőbb szóllások? p. o. IX. Kötet 8 l. Megengedj, Kedves, hogy leveleim után sokáig hagylak várni. — 9. l. Melly napom vala, ha azt eggyütt tölthettem volna veled. — 23. l. Az én leveleim kezedhez mentek; Endrédy maga adta-meg őket. — 38. l. Más útat veszek, hogy a' régibben nem látott vidék elszórhasson. (Talán fel-vidítson? v. hogy gondomat búmat felejthessem? — 51. l. Szava' musicalis zengésének ki-beszélhetetlenül csapodár hajlongást tud adni. — 52. l. Így szóla Nieszéhez: Igen-is lyányom, azt hittem, hogy valaha örömem lesz e' derék ifjúval látni öszvekelni. — 68. l. De ez így tón, Barátom! — Menj beljebb detaljba. — 72. l. Eggy egészen resignált vágyás. — 122. l. Engemet ére a' tour — 146. l. Elképzelém, melly boldog fogék lehetni. — 193. l. Chongor esket teve, hogy. — 204. l. Szívemnek öröme felülhalada minden kinyomást. — A' VIII. Köt. 3. l. Egy vándor Idegennek külsője inkább hagya szükölködést feltenni, mint kényenlétet. — 4. l. A' vad surjányból felnyúló torony neki — óhajtott szállást fogott volna adhatni. — 23. l. Szenvedelmem előtted úgy jö-ki. — 24. l. Nem merem szóig jöni hagyni. — 40. l. Könyüjinek előtörő ereje. — Talán hogy fekvésed nem olly csüggesztő. — 67. l. A' ki eddig vitte a' szót. — 's t. e'f.

2-dik Törvény: Az újjonnan talált szó bizonyos gyökértől jöjjön.

Igen bölcsen; 's ugyan azért az ollyan új szóknak, mellyeken a' származtatás ki nem tetszik, hanem gyökér gyanánt teremtettek, előre lehet jövendölni, hogy, bátor nagy hézagot pótolnának-is ki, kevés idő múlva, mint valamelly levegői tünemények, kivesznek. — Illyen a' rény szó virtus helyett; melly tudtomra Dayka Gábornak már halála utánn közlött Munkájiban látott legelőször nap-világot; és a' mellyel K. Úr is Szép Literaturájában több helyenn él. — Botlás, hogy ezen jeles tárgynak kifejezésére nem az erény szó vétetett divatba, melly már Baróti Szabó Dáv. Kisded Szó-tárában ugyan azon értelemben feltaláltatik, és a' mellynek, mivel az erő gyökér-szót magában foglalja, biztosabb reménység lehetne tartós életéhez, szinte úgy mint a' szerény szóéhoz, melly modestust jelentvén, azt a' szer gyökér-szó a' szertartó helyett méltán javalja.

Hogy a' gyökérnek felkeresése, 's a' rövidítés által sok helyes szók támadtak, csak az nem tudja, 's csak az nem örvend rajtok, a' ki Literatúránkban járatlan, 's a' ki benne nem gyönyörködik. A' napfény nem szorúl világításra. — De más részről nem kevesbé bizonyos az-is, hogy mivel a' gyökér-keresés, és tsonkítás által több új szó csett talpra, nem lehet általjában mindenkor hasonló, szerencsére számot tartani. Úntig erre-is az ijesztő példa. — A' heveskedés t. i. 's vad majmozás a' legjobb szándék mellett-is sokszor több kárt okoz, mint hasznot. — A' csendes eső termékennyé teszi az anyaföldet; ellenben a' szélvésszel járó zápor a' már érő gyümölcsöt-is leveri, néha a' fáját-is gyökerestől kiforgatja. — Bölcs-mondás: Lassan járj, tovább érsz. Ezen leczkét a' Nyelv' dolgában annál szüksége-

sebb megtartani, mennél veszedelmesebbnek látszik benne minden hirtelen, és erőszakos újítás, már csak azon tekintetből-is, hogy a' mire a' Nyelv van alkotva, a' gondolatoknak értelmes kimagyarázására, az által könnyen megzavartatik.

Elhitetheti ezen okból magával K. Úr, hogy valamivel hosszabb szavainknak kémélletlen csonkítása miatt, az ő külömben tagadhatatlan érdeme-is csorbúlást szenved. — Igaz-is, mi szükség volt még a' két tagú szókat-is szabadjában megkurtítani? Durvább akadékosabb kimondású-e az árnyék mint az árny? a' környék mint a' körny? — Ha az arcza helyett jobban tetszik néki az arcz, bizonyosan az arczás ember-is szint'-úgy nem fog neki tetszeni, mint a' lámpás; (A grádics' nyilása felett függő lámpa mutatá az útat. — Szép Liter. VIII. K. 46. l.) és az arczátlant arczatlannak fogja pírongatni. — Az pedig már épen rettenetes, hogy még az egy tagú szónn-is próbálgatja K. Úr a' nyirbálást, mert VIII. Köt. 48. l. így ír: „a' tetősb örvendésnek az emberi természet képet, a' nyel szót nem talál". — E' szerint ma holnap nála a' kedv ked, a' nedv ned lesz, 's így, ha rajta állana, Nyelvünk egészlen elváltoznék.

3-dik Törvény: Az új szó Magyar hangzású légyen, és a' Nyelvnek Analogiájához alkalmaztassék.

A' szükség nem csak minket, hanem más Nemzeteket-is arra kínszerített, hogy a' szomszédoktól több szók kölcsönöztessenek: és valamint azok az efféle kölcsön szókat vagy eredeti épségekben meghagyták, vagy magok Nyelvek' járásához egyengették, úgy cselekedtek a' mi Őseink-is. Ehhezképest az idegen szók nálunk-is vagy semmi, vagy kevés, vagy nagyobb válto-

zást szenvédtek, p. o. Mária, Tamás, Pál, Gergely, Sándor; forma, regula, czédula, tábla, iskola; titulus, thronus, árkus, papiros, mód, vers; Elysium, Templom, Theátrom, Collegiom, Paradicsom 's t. ef.

Ha ezen bévett régi szokástól most nálunk valaki azért állana el, hogy az efféle szókat, más Nemzetek másként hajlitják; nyilván a' szóban lévő helyes Törvény ellen vétene, 's Nyelvünket megeröltetné, ha bár a' szebb hangzásnak behozását forgatná-is elméjében. De nem kell rútnak és helytelennek tartani valamelly szót az ollyan keményebb hangért, mellyhez a' Magyar régen hozzá szokott, 's a' mi az ő Nyelvének harsány természetével megeggyez. Mit mondanánk, ha valaki a' selypesség szeretetéből a' húst húsznak; a' bústbúsznak; a' koldústkoldúsznak kivánná szebben neveztetni?—

Engedjen-meg tehát K. Úr-is, hogy a' maga által megállapitott Törvényből okoskodván, helyben nem hagyhatjuk azon új módizást, melly szerint az idegen szókat szükségtelenül, söt Nyelvünk' termeszetének, sokszor tisztaságának-is sérelmével, szántszándékkal más Nyelveknek, 's leginkább a' Francziának rámájára kezdette Szép Literaturájában csigázni. P. o. A' VIII Köt. 7. l. így ir, A' falakat bádgyadtzöld atlasz tablettek zárták-be. — 16. l. Görög Országba külde, hogy — az Eleüsiszi mystérekbe avattassam. — 21. l. ékes byszusz-tunikába vala öltözve. — A' legtökélletesbb Symmetrie szerint alkotott test. — 48 l. rövid pauze. — 55. l. elszórt fák, 's bokrok' grouppjai. — 60. l. valamellyik Tempelében a' varázskertnek. — A' IX Köt. 22. l. Hárántsipomon ömledeztetém phantasieimet. — 32. l. pénzt kértem az Onke-

lemtől. — 34. l. Kedves Nevőm. — 107. l. szerencsétlen szerelem accentjei. — A' fuvaló Instrumentek szólót játszának, 's végre az egész Orchester egy harsogó Chórba csapott.—165. l. első pillantással imponál;—façonnirozott,az egész physionomie lankadást mutat. —270. l. A' hév sőt rekkenő lég enyhhé 's hűssé vált; a' földet arómai illatú füvek lepték-el, 's minden lengezet új édes illattal impregnálva léhelle reánk. Ennek a' regiónak némelly részei paradízek voltak. 's t. eff.

4-dik Törvény: Az új szók félénken és igen ritkán hordassanak elő.

Mennyire felelt-meg K. Úr ezen regulának, vagy-is inkább melly igen messze távozott-el tőle, már az eddig mondottakból elég világosan kitetszik. De könnyű volna tulajdon Törvényjének által-hágását még sokkal több példákkal-is, ha az időért, 's papirosért kár nem volna, bébizonyitani; mert a' szokatlan új szó ezen Szép Literaturában legio. Ugyan-is szinte bizseg benne a' sok: árny, kecs, ür, ábráz, percz, rény, éd, lég, gyönyör, posztózat, szak, évszak, szesz, telj, vétlen, szellem, Árnyszellem, Alkonyszellem, Légszellem, körny, lény, enyh, ellen subst. elemény, esemény, scen, sér, idv, esk, törzs, temerd, undor, mímelni 's a' t, 's a' t. — Jó-e? rossz-e? szükséges-e? mindnyája, nem feszegetem; valamint nem kétlem, hogy kevés idő vártatva a' büdösből büd; a' szorosból szor, a' feszesből fesz, a' pirosból pir, 's többnél több hasonló új substantivumok fognak, mint eső utánn a' gombák, teremni. És, úgy-e! miért ne? Èn is azt mondom; de egyszer'smind azt kérdem: ki fogja így könyveinket érteni? ki fog olvasások-

ban mulatságot, édes időtöltést találni? — A' mi engem' illet, igazán' megvallom, hogy, ámbátor forrón szeretem-is Literaturánkat, 's nem restellem Nyelvünknek rejtettebb titkait figyelemmel kémlelni: még-is annyira bele úntam ezen úgy nevezett szép' Literatúrába, hogy a' kijött 9. Kötetek közzül csak kettőnek által olvasására tudtam nagy nehezen elegendő békességes-türést gyüjteni. Szerencse, ha ez másokkal — is nem történt. — De csudálkozhatik-e ezenn K. Úr? Nem Ö maga hozta-e Siegwart' Fordítójának fejére, a' hasonló vagy-is éppen ezen megbotlásért a' következendő ítéletet, " ez a' tselekedete a' Forditónak sokkal szenvedhetőbb lett volna, ha nem mulatságra irott, hanem valamelly Philosophiai munkában élt volna velek. "

Távúl legyen mindazáltal, hogy ezen Észrevételek arra magyaráztassanak, mintha én K. Úrnak a' Magyar Literatúra körül tett érdemeit tagadnám; mert nyilván és szivesen vallom, hogy igen sokat köszönhetünk az ő vas szorgalmának az új csapások' törésében, mellyek a' jobb ízlés' országába, 's a' hazai Nyelv' gazdagításához vezethetnek. Botlási-is, mellyektől senki magát tellyességgel menttnek nem tarthatja, hasznos tanúságúl szolgálhatnak, mit kellessék elő-törekedő Iróinknak, ha a' köz helybenhagyás becses elöttök, szorgalmatosan kerülniek.

Hihető, hogy valamint nekem, úgy másoknak-is, kik a' Nemzeti Literaturát örvendik, eszekben forgott ezen kérdés: Vallyon minek lehet tulajdonítani, hogy K. Úr azon maga-szerzette Regulákról, mellyekkel, mint lelkes Magyar, bizonyosan Nyelvünk' javára ügyelt, idővel nem csak elállott, hanem már ellenek harczol-is? —

Én ezen rendkivül nagy változásnak okát azon csalóka Principiumban sejtem, mellyet K. Úr a' közelebb múlt esztendei Tud. Gyüjt. utolsó Kötetében, a' 89. lapon a' köz megbirálás alá terjeszteni jónak tartott. A' szép Iró, úgymond, nem ismér főbb Törvényt, mint azt, hogy irása szép legyen. Valami ezen igyekezetet segíti, az neki mind szabad; akár engedi a' Grammatica, és szokás, akár nem.

Itéletem szerint ezen Principium mind hamis, mind veszedelmes.

Hamis; mert felteszi, hogy az-is, ki a' Grammatica és szokás ellen vét, vagy-is, ki a' Nyelvnek természetét, 's tulajdonságit sérti; a' beszédet szokatlan szavai, 's kiejtései által érthetetlen zavarékká teszi, szépen írhat; — mert el hiteti, hogy az Iró parancsolhat, hogy úgy legyen, 's úgy (az az szép-is jó-is) lesz: Tud. Gyüjt. XII Köt. 89. l.; hogy az Iró, 's ezek közzt leginkább a' Poeta, semmi törvényt nem tartozik ismerni: Tud. Gyüjt. XII köt. 99. l; 's következésképpen a' Nyelvet, mint valamelly önkényes Úr, a' maga sajátját, tetszése szerint csurhatja csavarhatja, ütheti vétheti.

Veszedelmes; mert minekutánna igen külömböző az emberekben a' száj iz, 's valamelly tárgynak szépségéről az itélet (Quisquis amat ranam, ranam putat esse Dianam) ezen Principiumhoz képest az Izlés' mivei iránt örökös lesz az Irók közzt a' czivódó versengés, mellyet elintézni soha sem lehetne; mivel a' melly Bírót eggyik egy helyett szóval megismér (Consvetudinem vocabo consensum Eruditorum Tud. Gyüjt. XII Kö. 100. l.) azt a' másik,

amannak jóvá-hagyásával, megveti, *) és eggyetlen egy embert tesz a' Nyelv' csalhatatlan Birájának, olly rémitő Dictatori hatalommal, hogy, mivel az beható éles láng-eszével a' mostan élő nyomorúlttakat egy egész századdal megelőzi, **) minden régit szabadon leronthat, 's a' jó Izlésnek törvényt 's példát adván, örök Remeket épithet, ezen büszke hangú kürtölés szerint:

Rontott mert építeni akart, Palladió Benne
Csak rontót látál, vad kora, jó ideig.
'S a' Müvész érzette magát, 's Neked én fogok, úgymond,
Törvényt és példát adni, de nem te nekem.
'S ím áll a' roppant csarnok, 's bizonyítja ki több itt,
A' Mívész e, vagy a' szolgai tompa Szokás.

Vidúljatok komoly Eldödinknek bús Árnyéki! homályba borúlt dicsőségtek Maradéktokban új fényre kap. — Ime a' rólatok reánk szállot avúlt Épületek, mellyeknek a' régiség' mohával benőtt vastag kőfalainn, zömök oszlopinn, erős boltozatinn, külső belső holmijénn, az únalmas Egyszerűség a' mái napig tartott Vad kornak

*) Egy eredeti szabad Nyelvben mint a' miénk Aüto-vagy Ochlocratia v. akármelly Synedrium nem szolgálhat csalhatatlan Canonul; annál inkabb nem usurpálhat két vagy három vaspálczájú Daemagog oraculumi Aütos-ephaságot, mert ezek által mindég Pisistratusok, Sullák 's Triumvirek dictatorkodnának a' nyelvben mint a' régi respublicákban 's hány Socrat, Aristid 's Cáto dőlne el akkor az igazságért! — Lásd: Helmeczi Értek, az úgy nevezett újitás a' Nyelvben. Told. Berzsenyi Dán. verseihez. Pest. 1816. XLVI. l.

**) Magasb gondolkozásu Íróinknak, kik a' nagy sereg' tapsain 's gúnyain túl vannak — — — ez volt ösztön jelszavok, 's vezér maximájok;

„das Jahrhundert
Ist meinem Ideal nicht reif. Ich lebe
Ein Bürger derer welche kommen werden. — Ugyan ott a' XLVIII. l.

butaságát hirdeti, már derekasan rontatnak, 's helyekbe czifra, módis, karcsú felleg-várak épülnek. — Palladio ama drágalátos Mivész, Törvényt, 's példát adván a' tompa szokásnak, már egy kilencz emeletü roppant Filagóriát állított, mellyben, hogy a' sétálás annál kedvesebb, a' kilátás annál gyönyörübb legyen, a' szomszéd termő Gyümölcsöst, mert szálas volt, nagy részint derékig lebotoltatta, 's az egész csuda Épület' körét törpe fákkal, külföldről hozott kényes csemetékkel, tarka barka virágokkal megrakatta. —

De félre a' tréfával. — Hogy mindnyájan gyarló emberek vagyunk, hogy mind mások' munkájiról szólló Itéleteink, mind saját Dolgozásaink a' hibázhatásnak béllyegét viselik, meg kell magunknak-is esmérnünk, ha szeretjük az igazságot, ha az ön-szeretet be nem köti szemeinket. Nem mesterség erre bizonyitó példákat felhordani.

Kazinczy Úr a' Tud. Gyüjt. XII Köt. 102. l. azon méltó kérdést támasztván, hogy mi a' sok, mi a' kevés, mi az elég az új szók' és Constructiók' csinálásában, az idegen szóllások' behozásában? a' helyett, hogy ezen valóban szép és hasznos tárgyat érdeme szerint fejtegetné, mintegy szökdécselve azon könnyü felelettel fut által a' dolgonn, hogy Dr. B. Úr Daykának és Berzsenyinek Nyelvét bizonyosan soknak fogja tartani (a' melly rövid szavából ugyan keveset tanúlunk) 's mindgyárt azt veti utánna, hogy ő „ Literaturánknak, 's Poezisünknek nem isméri szebb darabját, mint superint. Kis. Úrnak e' négy sorát:

Mi szép letenni (a') kormányt,
A' Sors HA üldözött!

Feledni melly veszély hányt
(a') szelek 's (a') habok között.

De ez a' gyönyörü négy sor (igy foltatja) sokak előtt soknak tetszik".

Én részemről azt mondom: hogy szép ugyan ezen négy vers a' szerencsésen ejtett Cadentiákra nézve; de hogy annál Literaturánk 's Poezisunk szebb darabot nem ismérne, hogy azokban sok volna, melly a' kérdésbe vett dolgot érdekelné, azt azoknak nagy érdemü Irójok sem fogja, bizonyosan tudom, gondolni. Sőt talán magának K. Úrnak-is azon gyönyörü négy sor kevésnek tetszett lenni, azért toldotta azt meg három helyett rekeszek közé szorított articulussal. — Néha az ember furcsálkodik; néha keveset akarván mondani, készakarva sokat mond; néha midőn dicsér, becsmérel. — Nem ütközik-meg ezenn, reménylem, az ismeretes szelidségü derék Tudós, sőt elhiszem, hogy ama szertelen dicséretre jobban elpirúlt, mind a' következendő őszinteségen neheztelni fog: Vélekedésem szerint, az első sor, mivel a' kormányt szó előtt a' szükséges articulus helőle kimaradott, kevés vagy-is hijános; de az egész négy sorban uralkodó gondolat sem sok vagy-is nem nagy; sőt azt, mint hogy a' köz-mondásunk szerint-is könnyü csendes időben kormányt tartani, kevésnek vagy-is kis-szívünek itélem.

Kitetszik már csak ezen mellékes érintésből-is, hogy senki, legyen az bár még olly tüz-eszü, még olly szép-tollú Iró, magát csalhatatlannak nem vélheti; sőt bizonyos, hogy ember létére hibázhat, hibázik-is. — Ki ne vegye tehát méltán gyanúba ezen Principiumot. A' szép Iró nem tartozik főbb Törvényt ismerni, mint hogy irása szép legyen? Bajjal találkozik

a' józan Irók' seregéből, a' ki rútnak, hitványnak, semmirevalónak tudván maga munkáját, azt világ elejbe bocsátani, 's magát az által feddő Ítéleteknek, néha még nevetség' tárgyának-is ki tenni nem általlaná. — Pedig még is igaz, hogy több az izetlen mázoló, mint a' széplelkű Mivész. — Nem bizonyság-e ez arra, hogy nem tanácsos még az igaz ügyet-is részre hajló Bírónak ítéletére bízni? Kire férhet pedig ezen gyanú inkább mint a' maga tulajdon munkáját ítélő Bíróra? —, Az ön-szeretet, a' Hírrevágyás, a' hizelkedők' csapodársága, az elbizakodás megvakítják az örök dicsőségről álmodozó szegény Halandót, 's úgy üzik vele csalárd játékjaikat, mint a' fürgencz gyermekek szeles idővel a' levegőben szálinkozó tarka sárkányokkal játszani szoktak. — Valóban, nem mind arany, a' mi fénylik; nem mind szép az, a' mit az Újmódik' Árosai, szépség' remekje gyanánt, boltjaikban nézésre ki függesztenek. —

Nem tagadhatni, sőt kétséget sem szenved, hogy K. Úr különös finomságú ízlésére nézve, nem méltatlanúl neveztetik Csudálójitól a' szép lelkünek. Nem veheti tehát rosz néven, ha azon szabadságnál fogva, mellyel ő mások' munkájinak megitélésében él, Tövises virágiból, mellyek az odi profanum vulgus et arceo-t viselik homlokokon, én, a' ki a' Beavattak közzé nem tartozom, a' tündér szepséget szinről szinre ki nem láthatván, tőle kérdezni bátorkodom: Ugyan hányadik sorban, vagy mellyik gondolatban keressem 's találhatom-fel azt a' helikoni csuda szép Virágot, azt a' csinnyán szúró játszi Tövist, mellyek a' Békáknak egész a' csömörig sokszorozott rekegésekben rejtezkednek? ámbár a' Magyarázatból értem, hogy Arisztophaneszi pajkosságú Szatyr legyen ezen egész gyönyörű költemény:

Bre-

Brekeke!
Brekeke, brekeke!
Kloáx! Tuú!
Brekeke, brekeke,
Brekeke! Kloax! Brekeke! Tuú!
Brekeke, brekeke, brekeke,
Brekeke, brekeke, brekeke, brekeke!
Kloáx, kloáx! Tuú, tuú!
Brekeke! Tuú, tuú!

Brekeke, brekeke!
Kél a' Hold szép kereke,
Èbred a' tók' gyermeke,
Zeng lakások' feneke.
Brekeke, brekeke!
Kloáx! Tuú!
Kloáx, kloáx! Tuú, tuú!

Zeüsz bennünket szerete,
A' midön szent végzete
A' vizekbe szöktete.
Brekeke, brekeke, brekeke,
Kloáx, kloáx! Tuú, tuú! 's a' t. 's a' t.

Még csak a' Nyelv-újítás' eggyik vitézkedő Bajnokának (ki a' szép-lelkü, szép-nyelvü Berzsenyinek remek Munkájához ama javallott Értekezést *) toldotta) szörnyü szép Menyegzös Verseiböl legyen szabad annak megbizonyitására, hogy az Iró tulajdon Munkájának megbirálására alkalmatlan, egy két példát ide függeszteni:

*) (A' kik ezután fognak szólani e' tárgyban, azoknak azt az Értekezést sem kell feledniek, mellyet Berzsenyinek Verseihez a' derék Helmeczy függeszte), Lásd, Tud. Gyüjt. XII. Köt. 88. l.

Fulánk minden kaczér kecs, vérnadály
Szerelme, kelyhe' bájmirígy 's üröm,
'S lélek-csömör galád cynismusza.
Boldog, ki ment hagymáza mámorától! —
Valamivel tovább:
Ah mind csak édes ábránd képzet ez!
'S tündér mint életünk irám tavassza!
Te a' komoly Valót ahítsd leginkább,
'S öleld ha szíved öszvezeng vele.
Úgy is kialva kóros álmait
Minden kebel Való után sóvárog;
'S ha későn: úgy picziny remény, alélt vágy,
Üres kidúlt szív, üldöző jelen,
'S a' rém jövendő' kétes szörnyei
Emésztik azt örök dijúl, 's csupán
A' Multkor' alkonyából lengenek
Felé egykét hiú rom vázai
Göz boldogságának.
'S ismét alább:
Nemes Férjed — — — —
Örvend: hogy szent sugalmait követve
Védangyalának, pálya-sorsosúl
Téged vön, a' ki észre józanítod
Kegyeiddel a' legdélczegebb Betyárt-is
Rakonczátlan, nyers, döre dölyfiből,
Tempévé bájlod a' kopár Vadont,
'S philantroppá a' pisla mord kaján't. — 's a' t.

„Lehet-e (Kaz. Úrnak szavaival élek berekesztésül. Lásd az 1788-dik Eszt. M. Mus. 184. l.) az elme nagyobb részegségben, — — mint ezeknek a' verseknek írások alatt volt? 's hihette-e azt az Iró, hogy olvasói között találtathatik csak eggy-is, a' ki ezeket az agyrtai nevettséges szökdétseléseket szépeknek fogná állítani. Megfojtom bosszonkodásomat, 's nem szóllok többé a' kimutatott fogyatkozások felől, tsak hogy még elébb

azoknak, a' kiket talám valaha a' gonosz lélek azoknak követésére kísérteni fogna, azt súgom Horatiusból fülekbe:

Virtus est Vitium fugere.

N.

B. Külföldi Literatura.

1. Piringer Tanácsos Úr' Banderiumainak Recensiója eránt.

Egy igazság' baráttya, a' Hesperus nevű folyó irásban, ezen tudós újság' 1817. eszt. Majus holnapi III-dik toldalékjában 19. l. tett kérdésre: mi legyen az oka, hogy a' Piringer Tanácsos Banderiumainak visgáltatására senki se felel? Igy válaszol: elő-bocsáttya, hogy a' tárgyozott munkának könyvisgáltatásnak kellett volna lenni, és e' helyett a' Magyar Nemzetnek kajánúl kissebbítő megtámadtatásává vált; 's a' nem felelésnek két okait adja; „először: abban némelly kérdések olly szerüek, mellyek magok magoknak megfelelnek. (Lásd Tud. Gyüjt. 1817. eszt. IX. Köt. 72. l.) 2) Az, ki a' többiekre felelni akarna, kénteleníttetnék a' fennforgó Recensiónak tárgyát, a' Banderiumokat magokat, 's annak okát és kútfejét is érdekleni: a' mi felettébb nehéz. A' Recensió egész foglalattyára, 's nemtelen kifejezésire nézve inkább mocskolódás, mint Piringer Úr' munkájának megitéltetése. Minden el nem fogódott olvasó ollyba vette azt: mert a' Recensens tulajdonképp a' Magyar Nemzetet, nem a' munkát recenseálta. 'S olly hangon írt vala, hogy minden illendőképp gondolkodó, 's méltóságában bizó magános ember is az illy megtá-

madtatására csak megvetéssel felelne; kifeledhetné tehát el magát annyira, hogy egy Nemzetet illy csúfolódó Iró *) ellen védelmezzen? Más az: olly kényes pontok forganak itt fenn, melyleket annak, ki az említett Recensens' ellenvetésire fundamentomosan akarna felelni, kellene érénteni, 's csak ez által lehetne minden ő vádjait tökélletesen megczáfolni. Azoknak egész felfogását pedig a' környülállások' állapottya meg nem engedi. Sapienti Pauca! Ott, hol ki nem mondhatni minden mondani valót, akárki is inkább elhalgat, hogy sem csak résznyire szóllyon a' dologhoz. Ki a' Magyar Nemzet' ügyét esméri, annak állapottyát is béláthattya. Azért gyalázzon bennünket kinek tetszik, Isten' nevében, mi békével türjük mocskolódásait.

Még egygyet kell említenem: a' feltett kérdésben Piringer Úr' Banderiumainak recensiója igen jegyzésre méltónak (sehr merkwürdige Recension) neveztetik: — — a' mint vétetik. Igen jegyzésre méltó valóban csak arra nézve is, hogy Austriában bocsáttatott ki, mellyel Magyar Ország rokon egyességben vagyon. 'S ha valaki az útszán mocskolódik, a' legokosabb emberek is megállapodnak, és halgatódznak. Illy mi is figyelemre méltó; a' jegyzésre méltóság annál nagyobb, mennél többen nézik a' veszekedést. A' Banderiumok' recensiója köz tekéntet nyert".

---

2) A' Magyar Országi Jobbágyok' állapottya eránt.

Más egy hasonló Igazság' baráttya Archiv nevü folyó-irásnak idei 25-dik darabjában a' Job-

---

*) Ez N— — — M. Úr Bécsben: alávaló színlés az tehát töle, hogy ő nem Bécsi lakos; hogy Piringer Tanácsos Urat nem is esméri; hogy ő nem keres semmit!! Illy téttetésre, kinek igaza van, nem vetemedik!!!

bágyok' állapottyát Magyar Országban elő adta-mint vagyon a' törvény-és rendszerént. Némelly tekéntetben, úgy talállya, hogy jobban van az ő dolgok mint az Austriai Parasztoké. Hogy a' deperditák által terheltetnek leginkább, nem az ő jobbágyi adózásaik által, bátorkodik nyilván megvallani. Végre avval fejezi bé tudósítását, hogy a' Magyar Koronás Fejedelmek, és Földes Urak törekedtek mindég ezen Országos vallásnak megfelelni: Cum quibus una est nobis nascendi moriendique conditio, illis prodesse potius, quam inutiliter dominari deberemus" Uladislai II. Dec. III. Anni 1489. in Praef. §. 1.

Y.

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

Iskolai Intézetek.

A' Religió, Haza, 's Literaturánk' javára újjonnan föléledt Sz. Benedek' Apátur' szerzetes Rendje e' következö fö és al-iskolákban viszi nagy elömenetellel a' tanitást: 1) A' Györi iskolai kerületben: a' Györi Akademiában és Fő Gymnásiumban; Komáromi Gymnasiumban, Köszeghi Gym.ban; a' Pápai Gramatika iskolákban, és Sopronyban. II.) A' Posonyi iskolai kerületben: A' Posonyi Akademiában és fő Gymnasiumban, az Esztergomi Gym.ban; a' Nagy Szombati Gym.ban. Foglalatoskodnak egy Fő Apátur, 2 Al-Apáturok alatt 88 Papok 14 kis-papok, részszerént a' nyilván való tanitással; részszerént a' lelki Gondviseléssel külömbféle plébániákon. Ezek közzül öten Theologiai Doktorok, öten meg Philosophiai Doktorok, 115 fölszentelt Papok, 14 tanító kis Papok, 46 tanitványok,

21 Novitiusok. A' Sz. Mártonyi Fő Apáturságban 12 Plébániákban számlálnak 14,137 kat. 2968 prot. 4 ó hit. 17 zsid. A' Bakonybeli Apát.ban hét Pléb.ban 1305 kat. 518 ak. 7 zsid. A' Tihanyi Apát.ságban 5 Pléb.ban: 2,625 kat. 1590 akat. 23 zsid. A' Dömölki Apáturs.ban, egy Plébániában 726 kat. 241 akat. 17 zsid. Összeséggel plébániájikban vannak 23,277 lak.

Az Újvidéki újonnan szerzett nem egyesült Görög Gymnasiumban az alsó négy Grammatikalis osztályok telyes foglalatosságban vannak. Jövő iskolai esztendőben hozzájok járulnak a' felsőbb (Humanitátis) osztályok is. A' Tanitók közzül való T. Vidákovics Ur is, ki tanúlásit résznyire a' Késmárki Lyceumban végezte, 's igen munkás Serblus Iró.

A' Kaposvári Gymnasiumban, a' T. Somogy Vármegyei Nemes Rendeknek nagy lelkű törekedésök által, e' folyó iskolai esztendő elejével béállattak a' főbb (Humanitátis) osztályok is.

Y.

2. Pap-nevelő Intézetek.

A' Pesti fő és közönséges Pap-nevelő Házat nem csak a' F. és N. T. Elöljáróknak hiv, szoros, példás gondviselésök, 's rendtartások ajánlya, hanem magoknak a' Nevendékeknek, tudományokra és jövendő állapottyokhoz képest való kiformáltatássokra különös törekedésök is. Ennek nyilván való tanúságát adták az idei IV-dik esztendőbeli Tanúlók. Hogy Hazánk Törvénnyeinek (art. 16. 1791. azt 7,1792. art. 5,1805.), kegyesen Uralkodó Koronás Fejedelmünk' bölcs intézetinek, 's egész Ország' kivánásának megfelellyenek, a' lelki Pásztorkodásbeli gyakorlásokból minnyájan Magyar nyelven tettek próbát, és pedig jelesen. Ezen Posonyi Seminariumbéliekkel vetekedő Nevendékek fundátióból vannak 56-an, fizetők 9-en.

A' Bécsi Pázmán Pétertől szerzett Seminariumban 65. Papok neveltetnek a' Magyar Országi és Erdélyi Püspöki megyékből és Szerzetes Rendekből öszve-gyüjtetve. Hogy a' Német nyelvet megtanúllyák, mellyen több tudományokra tanitatnak, a' mindennapi elmélkedő ahitatosságok német nyelven tartatik.

A' Sz. Ágostontól neveztetett Bécsi Fő Pap nevelő intézetben Magyar Országból és Erdélyből vannak 9. áldozó Papok,

Azon tudományra, vagy hivatalra formáltatnak ki, mellyre rendeltetnek. Eddig legnagyobb részint a' Pesti Seminariumban neveltettekből állottak. Az intézetben lévők e' névvel díszeskednek: Caes. Reg. Instituti Presbiterorum Secularium ad S. Augustinum Viennae membrum; a' kilépettek: membrum correspondens.

A' Pesti Seminariumból.

3. Magyar Tudósok és Írók' elő-léptetési.

Múlt holnap' utólsó napján Ő Cs. K. Her.nek elő-ülése alatt tartott Pest Vármegye Tiszt-választásának alkalmatosságával Al-ügyességre leptettetett T. Szemere Pál Ur, ki literaturai, különösen Poétai darabjai által figyelmetességet, és tekéntetet nyert az egész Haza előtt. Azon alkalmatossággal T. Fáy András Ur, ki literaturánkat több jeles munkákkal nevelte, a' T. Pest Vme'. Tábla-birájává neveztetett.

Y.

4. Magyar Prédikátió Jénában, és Tübingában.

A' Jenai Universitás' Collegiumi templomában múlt 1817. eszt. Nov. 3-kán, tudtomra, elöször Magyar Prédikátió tartatott. A' Reformatiói jubileum Ünneplését magyar nyelven tartani kivánván az ott tanúló számos hazánkbeli ifjúság, hathatos beszédet mondott Salamon' példabeszéd 10,7. eme szavai eránt: Az igaznak emlékezete áldott, a' hamisaknak nevek' pedig megrothad" T. Vadosfai Gödör József, Gödör György Evangelikus Prédikátor' nagy reménységü fija, és a' Sopronyi Ev. Gymnasium' nevendéke. Magyar énekekkel is zengett a' Collegiumi Templom. A' Németek közzül is sokan megjelentek ezen Ünneplés' újsága által ide csöditettvén, ha bár semmit nem értettek is a' Beszédből és énekekből. Ezen' Jénában tanúló Földiczinknek jeles becsületökre

válik, hogy Magyarok, Németek, és Tótok lévén, abban egyeztek meg, hogy ünneplésöket nemzeti nyelvökön tartsák, és nem Németül vagy deákul: Mivel Német országban is megvetetnek az olly német és tót Magyarok, kik nemzeti-nyelvöktöl idegenkednek, — mint Nemzeti Charakter nélkül lévök.

Ez alkalmatossággal tanúságot tehetek arról (a' mit ezen Tud. Gyüjtemény' olvasóji kevesen tudhatnak), hogy a' Tübingai Universitásban régtöl fogva szokásban van, hogy azon Magyar Theologia-Tanulók, kik itt a' fejedelmi költséggel tápláltatnak, Prédikátori elöadásaikban szintúgy gyakoroltatnak Magyar nyelven, mint németül, jövendö hivatallyokra formáltatássok végett. Az én boldogúlt nagy Atyám Rumy Samuel (Soprony Vármegyében született Magyar, midön ott még igazi Magyarok voltak, és nem Német Magyarok, millyekké váltak az ö mostani Unokájik helybeli környülállásaik miatt) Tübingai Universitásnál, fejedelmi szabad koszton, Pappá neveltetvén 1707-ben, bizonyságot tett erröl nem egyszer az én mainap Iglóban élö Atyámnak, hogy az ö, 's tanuló társai' Prédikátziójinak halgatására mindég számos Németek' gyültek egybe a' hathatós Magyar nyelv' szép hanggzattyát hallani kivánván. Azon idöközben szokásban volt az is, hogy a' Magyar Tudósoktól kiadatott értekezések' elejbe tanuló társaik verseket bocsátanának magyarúl; (csak a' Szepesiek verseltek németül vagy tótúl) örvendezésök' kifejezésére. Számos illy Tübingában Magyaroktól kibocsátott Értekezések vannak egybeszedve kezeimnél: Rumi Sámuelé, B. Kalisi Kalisius Christiáné (magyar versekkel) Matolai Skaricza, Weinert, Ignátz György *) Szepesi Fiaké, 's a' t. Ezeket én már régen a' Nemzeti Museum' Könyvtárába beküldöttem volna, ha Nagy Atyámhoz viseltetö tiszteletem engedte volna. Kár hogy mi idönkben a' Külföldön Tanúló Magyarok hasonló értekezéseket nem adnak ki nyomtatásban. Vallyon a' Magyarúl való Prédikálás Tübingában szokásban légyen e maiglan, nem tudom; ha megszünt volna, igen lehetne sajnállani.

Rumy Károl Karlowitzon.

*) Ez 1817-ben a' Reformatió Jubileumakor illy munkát bocsátott ki: Dissertatio Academica de Fidelibus Confessoribus juxta Romanos X, 10. Tübingae. Literis Frankii 24 p. in 4-o.

5. A' Tudományos Gyűjtemény' 1817-diki első Kötetének 107-dik lapjára feleletűl.

Boldogréti Víg Lászlónak Horvát Endre.

Arpádot, 's népét Pannon' mezejére, Barátom!
Máro', 's Homér' zenggése szerint kivezetni mit unszolsz?
Nagy mélység, mellyet mutogatsz; Erythréumi forgó,
Mellyre vezér nélkül küldeszsz. — Mond', merre keressem
A' Hősnek születése' helyét Azsiának ezernyi
Mért földekre kinyultt térségén? merre keressem
A' nagy Nemzetnek laktát? Kik voltanak akkor
Véle határt osztó szomszédok? mennyire mentek
Régi hazájokban? mi szokást tartottanak otthon?
Melly völgyek' füvein legelésztek barmaik? a' nyáj
Melly vizeket nyomozott szomját enyhíteni? melly hegy'
Allyában nyugodott a' Pásztor déli hevétől
Égvén a' tüzelő napnak, vagy az északi szélnek
Ellene árnyékos menedékét merre találta? —
Adj nevet a' siknak, hol sátort vontanak, avvagy
Falvaik állottak; melly város külde sohajtást
Álmos után, mikoron kapuit kinyitotta megindultt
Népének, melly őt követé, valamerre menendő
Volna, akár meghalni, akár diadalmat aratni?
Mért unták helyeket? mi okozta kikelteket? onnan
Merre tsapának utat? kikkel hartzoltanak, által —
Rontván, míg Volgát, 's Tanaisnak partjait érnék?
Kik voltak győző Eleinknek Hadnagyi? millyen
Fegyverrel vitak? mi ruhát adsz ősi Vitézink'
A' döntő Magyarok' széles vállára? Beszélld-el,
Kik voltak kegyes Isteneik? melly féle szerekkel,
Melly rendtartással, hol, 's mint áldoztak azoknak? —
Kedvesem! íme mi nagy, mi zajos tengerre mutattál!
Én legyek olly bátor, hogy kis sajkámat eloldván,
Gyenge vitorláknak szárnyán örvényre vezessem? —
Théseus a' fejedelmi leányt felvette, 's szerentsés
Volt vele a' kétes habokon szárazra evezni.
Jól bizott Menelaus' őrző vendége az ékes

Hölgyet borzadozó Neptún' kénnyére botsátván:
Mit tegyek én? hogy' ereszkedjem mélyebbre, reményem
Nem lévén Oceánnak ezer forgókkal ijesztő,
'S járatlan sikját bátran hasogatni hajómmal,
'S meg nem birtt veszedelmek után révpartra kikötnöm?
Ilion' üszkeiből Rómának törzsökit által,
Szállitván Virgil nyomban szedegette Homérust;
Adj te kezembe Homért; de az én Hősömnek az attya,
Trója' Királlya helyett állván, ne remegjen, emennél
Bátrabb, férjfiasabb legyen ő; oltárra ne düljön
Honnyának vég vesztte alatt, bár földre szakadjon
A' megbontakozott ég, 's mindene lángba enyészszék;
A' vérnek mezején fogytig hartzolva, ha meg kell
Halnia, mint bajnok, létét végezze ditsően,
Nem mint a' siró gyermek, mint gyáva leányzó. —
Kétszer két ember-nyomot élt a' Méoni Költő
A' hüsége-szegett szökevény Aszszonynak utánna:
Öseitől hallhatta tehát, miketi irnia kelle:
A' hoszszan forraltt veszedelmet Pergamus ellen,
És a' Dardanidák' viadalmát; mennyi Vitézek
Állottak szemköztt? mikor, és kik győztek? Achilles
Hectorral mint vitt, 's mint tért Ithacába Ulysses?—
A' két pártra szakadt Várost, 's a' Pharsali téren
Omlott Római vérpatakot pengette az elmés
Költő Lucánus, de nagy-attya felérheti Césárt.
Hol vagyok én attól, mi üdőn átkelte Tiszának
Habjait Árpádunk, 's Etelének viszszavonással
Bomlott Országát ismét elbirta, 's az ájultt
Népeknek rontott tetemin fundálta hatalmát,
Melly egyedül az üdők' végével veszthetti létét! —
Nints panaszom Fortúna' kemény játékai ellen;
Eltart kis vagyonom, bőség' késértete nem bánt:
Úgy de sulyos hivatalt viselek; keves, a' mi üdömből
Érzésim' kénnyére marad. Száz ágra kioszlik
Aggságom. Most szántani kell, most vetni jövendő
Évre valót, piruló gabonából rakni kepéket;
A' hoszszú, 's fogyató télhez készülni, tavasznak
Nyilttával Bromius' hegyeit munkálni; gyümöltsös
Kertekben veteményt szaporitani, 's oltani fákat;

Rontani, és ismét épiteni, kelve, lefekve
Hallani károkról honn, 's künn, valamerre tekintek. —
Elhalt édes Atyám; nékem testvérimet, annak
Árváit nevelem, Feleim, nem hagyhatom öket. —
Néha megyek szölömbe, kies menedékibe fáradt
Lelkemnek, hol gyenge korom' bimbója kifejlett.
Fekte ditsö: napkelte felöl láthatni Ceresnek
Áldott térségét, hajdan Bellóna' ezernyi
Bajnokinak vivó mezejét, sok Szittya ereklyék'
Elfeledett sirját. — Itt eggy agg Berkenye mellöl,
Mellynek, már Szolimán' népét táplálta gyümöltse;
A' bus emlékezet' földét nézgetve, magamban
Gondolom: itt jártak tábort, foglalni nyugotra
Törtetvén Elcink; itt harsoga kürtje Lehelnek,
Mátyás ott lovagolt, 's Hunyadik' zászlói lobogtak! —
Ah! de hová lettünk: ah, Nemzetem' átka, irigység!
A' megdültt Magyaron meddig fog lenni hatalmad?
Félre komor képek! — tollam, térj viszsza nyomodra!
Igy fekszik szölöm; oldaltt a' Pannoni Hegynek
Éri tövét; negyed óra elég oda menni; Barátim'
Karjai közttt lelem ott magamat, hol néha enyelgünk,
Néha tudós tárgyról szóllunk; több izbe beszédünk
Rád tér, és benned minden Magyarokra, kik érzö,
És olly hév vértöl gyulladnak, mint te, Hazánknak
Nemzeti nagyságát gyarapitani tellyes erövel.
Napjaim igy fogynak! — Lássd ebböl mennyi habarral
Van felereszetve üdöm. Hol tsend nints, távozik onnan
Minden kedv, és semmi nagyot nem szülhet az elme.
A' Költö nyugalom nélkül nem emelheti lelkét,
Néma magányt keres ö, hol nints, ki zavarja figyelmét,
Hajdan is a' Görögök Parnaszsz, és Pimpla hegyekben,
A' bölts Múzsákat ligetek közttt lakni mesézték.
Himfy is a' véres tsata-térröl félre vonódván,
A' susogó patakok' menttében nyögte szerelmét,
'S a' felelö köszirtok alatt lantolta panaszszát. —
Nem hadi tárogató, nem ügyek' viselése, nem a' nagy
Tenger' szine fölött repülö gállyákra botsátott
Tsalfa remény éleszte tüzet Flaccusnak örökkön
Zengö lantjában: Tiburnak tsendes ölébe
Dülve, miként tetszett, a' Pieridákkal enyelge. —

Publius elragadott örökét megnyerte Baráti
Által, 's tsillapodásra jövén, nagy lelke ki fejlett.
Engemet a' nyugovás ritkán karol édes ölével,
És a' terhek alól, nints, kit felmenteni kérjek.
'S bár Helicont laknám, bár minden gondok elölem
Futnának, de vagyon mi okért tartózkodni: a' lant
Véd nélkül tsak félve peneg, nem ereszkedik a' sziv'
Mélységére vidám kénnyel, 's tapogatva botorkál
Húrja, miként ki szoritva vagyon békóba, menése
Meg meg akad, 's minden lépttére vigyáznia szükség.
Nézzd a' kenderitzét, melly zár közlt énekel: a' bú,
A' bánat, mi szavát keserü dallásra fakasztja,
Mert minden jelenet, minden tárgy készti nyögésre. —
És, ha rekeszre viszed piros ajkú Flóra' virágit,
Diszeiket vesztik, 's halaványabb szinbe borulnak. —
Enéist Virgil szabadon festhette, födözve
Lévén Augustus' gyámló szárnyának alatta,
És Mécénástól kedvellve baráti kegyekkel.
Érted, mit mondok? — 's szóllj, hol vagyon arra kezesség
Hogy bátran léptessem elö a' szittya hadaknak
Vérengzö tsapatit, 's ha talán magasabbra repitne
A' tüzes andalgás, meredek mélységre ne essem?
Vagy, mikor Árpádom' fénnyét terjeszteni fognám,
Leszsz-e, ki a' rohanó felhöt elvonja fejemröl?
Mert a' szent ügynek mindenkor voltak irigyi,
'S mindenkor lesznek; kik, mint a' tséltsap Arachne,
A' tulipán' édes porain mászkálva, halálos
Mérget sziv: ök is, valamit felfognak, epévé
Olvad nyelvek alatt, bár Istenek' étele volna.
Ó Haza! hány fiaidnak erét rothasztja hyéna'
Vére, 's tygris — tajték? hány vipera nyugszik öledben,
'S tsipkedi emlödet, mellyböl vagyon élete? hány . . de
Hallgatok, és magamat szomorú bánatnak eresztvén
A' festö etsetet leteszem; ne apaszsza velömet
E' kép, 's olvadozó szemeim kéméllje sirámtól!

6. T. T. Kövi Sáros Pataki Prof. Felelete és Kérdése.

Midön Szlemenics Ur, a' Tud. Gy. 1818-ik Januariusi darabjában, a' Cons. Kelemen Ur munkája Német Recensiójának Szerzöjével tépelödik, azzal menti annak váddja ellen a' Cons. Urat, hogy talám azért bánik én velem nyersebben mint más Írókkal, mivel én az Elementáknak mind Velejét mind formáját a' nevezett Úr munkájából vettem és nállánál hamarébb kiadtam.

Az Elementáknak Veleje háromféle: vagy ollyan t. i. a' mit minden ember tud, és benne megegygyezik, vagy (és pedig kiváltképen) ollyan, a' mit nem minden ember tud, és a' ki tud is rólla valamit, nem minden egygyezik meg benne, és nevezetesen a' Cons. Úr Tanitásaival ellenkezik, vagy pedig azokba fel se találtatik.

Ez az utólsó Veleje, mely, nem tsak Casuisticából, hanem szükséges principiumokbol, resultatumokbol áll, ollyan sok hogy (ha, a' már most mind bele szött Decisiókat, 's azoknak, a' hol szükséges vólt, öszve hasonlitásokat, és criticajokat ki veszszük is) ahoz értö ember, a' ki t. i. két három sort fél levélre kitudna szélesiteni, jó forma Tomust tsinálhatna belölle, ha úgy nem járna vélle, mint valakiröl irják, hogy járt a' B. Aphorismusival.

A' második veleje is annyi, hogy arrol egy Könyvet (Ratio Jurispr.) irtak, nagyobbat is irhattak, kellett vólna is irni.

Csak az elsö Velejéröl lehet hát a' kérdés. Erre elég vólna azt felelni, hogy onnét vettem, a' honnét más vette. A' mit az emberek Országunk' kezdetétöl fogva gyakorolnak, régtöl fogva közönségesen tanitanak, a' mi a' Törvény-Könyvben világosson meg van irva, a' miröl olly sok nyomtatott, és még sokkal több nem nyomtatott munkák vóltak, a' mit, mivel positivum, senki a' fejéből nem merithet, (mint a' positivumnak philosophiáját, t. i. a' fellyebb emlitett két rendbelieket tartozik meriteni) nékem is onnan kellett venni a' honnan másnak, és azt senki magájénak nem mondhattya.

Hogy ha pedig valaki ezen közönséges módot és tehetséget tagadná, talám megengedné úgy, ha képzelne magának (szeméremmel és kéntelenségből legyen mondva) egy embert,

a' ki, a' Grotiusoktól, és Baratierektől ugyan igen meszsze, de ostoba se vólna, és ollyan környülállások közt, 's olly módon neveltetne, hogy minekelőtte, az akkori Systema szerént, kéntelenségből, és talán szükségtelenül, Juridica tanításokat halgatna, és azután patvariákon és Prókátorságban forogna is, söt, részszerént, minekelőtte, a' scientificumok kedvéért, rendessen közönséges oskolákat gyakorolna, a' törvénykezésről, nem csak nyomtatott könyveket, hanem számtalan sok, mind oskolai, mind nem oskolai munkákat, mint arra különössen praedestinatus, a' legnagyobb enthusiásmussal öszve keresne, olvasna, tanúlna, és excerpálna.

Hogy ha már az illyen forma ember, adversáiból, és kiváltképpen emlékező tehetségéből, (minthogy a' mit látott hallott, olvasott, szüntelen azzal hajmolódván söt, mind az előtt, mind kivált, Jurátussá való lételétől fogva, közönséges hivatala előtt is, számtalanokat arra tanitván, el nem felejthette) némely, mindenek előtt tudva lévő és nem lévő dolgokat kötelességéhez és az akkori szükséghez képest, éppen úgy, mint a' Ratio I. Szerzője, az 5-dik lapon mondja, formátlanúl és rendetlenül, egy nyomorúlt Könyvbe öszsze rakná, 's azt, a' szerint, a' mint a' nonumque prematur in annum-nak kívánságát majd kéttszer is telyesitő késlelések buzditására szolgálhattak, az oskolai portól, a' melly, némely, talám Oskolai, idejekre, 's nevekre nézve ugyan, nagyon külömbözö, de egyébképpen sokszor egymáshoz igen hasonlító munkáknak, 's azoknak extractusinak formájokból, 's azokra való természeti, 's elkerülhetetlen Reminiscentiákból, rajta maradhatott, apródonként tisztitaná, a' hellyett pedig, Velővel, az az, nem közönségessen tudva, 's értve lévő, söt az előtt lehető oskolai vagy nem oskolai irományokkal egészszen ellenkező, vagy azokban éppen nem találtató, késöbbi kinyomtattások után, bennek részszerént helyet érdemlett, és érdemelhető, ha mindjárt néha talán hibás is, de további hasznos visgálásokra alkalmatosságot, és világosságot nyújtó dolgoknak sokaságával, jobban mint, (kivált, mig némely nem plani juris kérdésel böltsen kihagyattak vólna) elejinte vólt is, megtömné ugyan: de, mind a' mellett, a' közönségesen tudva lévő dolgoknak elő adásában, ő is, mint a' nállánál régiebbek, (a' példa beszéd szerint) Scapham Scapham, ficum ficum nevezné, söt világossan, és éppen ollyan

szókkal, mellyeket hallott vagy olvasott, ki merné mondani, hogy p. o. Tutela est triplex: Testamentaria, legitima és dativa, hogy legale interusurium est 6 p. 100. és a' Materiáknak a' Felsőség által kiszabott 's közönségessen bévett rendel lett előadása után, az azokból folyó Actiókat, vélekedése szerént való fontosságokhoz képest, ollyan forma sorral bátorkodna elő adni, mint ne' talám másutt hallotta vagy látta, az illyen embert, még sokkal kevesebbé lehetne azzal vádolni, hogy a' más munkájából vette Könyvének velejét és formáját, mint azon dítséretre méltó embert, a' ki tiz nagy Könyvből, a' mi neki való van benne, kiszedegetvén egy hitsint tsinálna, és a' maga Velejéből abba semmit se tenne; kiváltképen, ha az is a' dologhoz járúlna, hogy azon ember, a' fellyebb megirtt Könyvet, másének sem ugyan (mellyel nem is tartozott) de, ha mindjárt, tsak tsekélységére, 's a' benne lévő dolgoknak közönséges vóltokra való tekintetből is, 1817. előtt) a' mikor t. i. azt meglehetössen velősittve 's formába vétetve gondolta lenni) soha, külömben, magájénak sem mondotta, hanem tsak úgy mint ollyat, a' mellyet maga költségén, mint Ms—ot, (mert egyébb nevet nem is érdemlett) a' publicumnak felszámlálhatatlan hasznára, kiadott: ellenbenn, midőn körűl belőll ez előtt 14. esztendőkkel, annak a' Fő embernek, kinek munkájából Könyvének velejét és formáját költsönözöttnek álíttatik, ajándékba egy exemplárt küldött, azt is köszönettel jelentette, (valamint más 3. 4. vólt Professoroknak 's más számtalanoknak is jelentette vólna) hogy valamely (hallomása szerént) nevéről neveztetett Extractusnak is vette hasznát, és ha ezen gyülevész munkának, nevét elejibe tenni, vagy előbeszédet irni, méltónak tartotta volna, azoknak is, a' kiktől semmit se tanúlt, és a' kikre semmit se tartozik, jelentette vólna. Ha felteszszük is azt, hogy midőn azon fő ember, hasonló betsülettel felelt, egygyik ollyan Complimentt vólt mint a' másik, még is elegedendő okot lehet találni arra a' gondolatra, hogy az a' Prókátor, a' ki a' felelőt, egy harmadiknak észrevétele ellen menti, (hogy magyarossan ne mondjam) Mandatum hijjával van, vagy pedig, mikor a' jelentőt terheli, tsak a' Ratio Jurispr. az oka.

Minthogy effelől Szl. Ur azt tartya, hogy az Elementáknak a' Cons. Ur ellen lehető védelmezésekre iratott, szabad légyen arról, és annak általa kiadott Discussiójáról (addig is,

míg a' M. Kurírba kihirdetett, és talám a' Rationak nevetlen szerzõjétõl iratott felelet megjelenhetne) valamit szóllani.

En a' Ratioban foglalt defensát, sõt (egy történetbeli hibát, a' 17-ik lapon, kivévén) Offensát is, elfogadom. Azt mondja Szl. Ur, hogy az effele munkákhoz illõ felette ditséretes igyekezet, nagynál nagyobb érdem, ditsõsség, tsak azért nem illeti a' Rationak szerzõjét, mert részre hajló, és a' Cons. Úr szavait, igaz értelmektõl eltsavarja. Már pedig, hogy ez az álitások nélkül való, azon munkának szerzõje, nem tsak a' vakitóknak, hanem a' vakoknak is, tapogathatóvá teheti, gondolom fogja is tenni.

A' Discussionak a' Tud. Gyüjteménybe való bemutatását (hogy magára ne szorúllyon Szl. Urra) talám ismét felvállalta volna az a' Tudós, a' ki szokása, sõt önként felvett kötelessége ellen ugyan, de mindazáltal, hihetõképpen, nem ok nélkül, és éppen a' köznép politicájának ama maximája szerént: Turba Remi sequitur fortunam, ut semper, et odit damnatos, a' Ratiót, tsak akkor, és tsak mellesleg említette a' maga leveleiben, mikor megtzáfoltatását jelenthette, 's ahoz mérséklett itélletét kimondani bátorságosnak gondolhatta. Magába bizakodónak nevezte a' Ratio Íróját. Igazsága van: qui direxit brachia contra torrentem, qui Civis erat, qui libera posset verba animi proferre, a' ki, bella, horrida bella, elõre látta 's megmondotta, még is, a' terjedõ, tsak nem authenticalt, (vélekedése szerént) vagy képtelen, vagy hibás, vagy hijjános, vagy kétségbe vehetõ álitásoknak ellene mert szóllani, a' ki egy vágással szembe mert szállani, annak magába bizakodónak kellett lenni, 's ollyannak, a' kitõl, ha mindjárt, a' res lecta potenter-t, megtagadná is, a' magnis tamen excidit ausis-t (ha tsak ugyan excidit?) meg nem tagadhattya, ha pedig megolvassa, mi van a' R. J. 6-ik lap. 13. Sor. 10. l. 19. Sor. 24. l. 21. Sorban, reménylem a' Modestiát se fogja megtagadni, és a' Cons. Urnak, azon Könyvben lett méltó magasztaltatását is elégségesnek fogja esmérni, 's talán idövel, arról is meg fog gyözettetni, hogy a' Disscussio, az ellenkezõ félnek gyülöletessé való tételére tzélozó kifejezésekkel bövölködik, 's nevezetessen, annak egy res facti-t illetõ dologban hazugsággal való vádolása, kéttszer (16 és 93. lap)

lap) van benne kinyomtatva, minekutánna a' Ratioból, a' 3 szor 3 9 is, ha keménynek láttzatthatott, méltán kihagyattathatott.

Az Olvasóknak engesztelése, és (ha a' Nyelv nyomozó helybe hagyná) káratlanitása végett, azt kérdem alázatossan a' Hazai regiségek visgálóitól, 's nevezetesen a' Nemzeti Museum nagy érdemü Gondviselöitöl, hol lehetne megkapni, és (mivel felette ritkának gondolom) leiratni:

Szalánkeményi Kakas Istvánnak (Deákúl irtt és kinyomtattatott) Persiai útazását. Ist sehr fein zu lesen. Azt mondja rólla Schurzfleisch, ama hires Polyhistor. Patak 17-a Febr. 1818.

Kövy Sándor.

---

7. T. T. Ercsei Dániel Deb. Prof. észrevételei Philosophiai munkájinak, 's más munkák' recensiója eránt.

A' Tudományos-Gyüjtemény múlt esztendei egy Darabjában az én Philosophiámnak II-dik Darabja Ungvárnémethi Tóth László Úr által recenseáltatott vólt.

Ha nem tagadhatom is, hogy nékem is mint minden Auctornak kedves a' magam szüleménye, úgy hogy „et naevus quodammodo in pueri chari articulo delectet" annálfogva az eránt, hogy arról jól é, vagy balúl itéllnek mások? nékem is, mint másnak nem lehet érzéketlennek lennem: de ha szinte leghidegebb vérrel nézi is valaki azon Recensiót, meg kell vallania, hogy az sok részben botránkoztató vólt.

Mert elöször is azt nem homme de métier irta. Tudjuk, hogy valaki tanúlhat valamely tudományt; de ha nem ex professo tanúlta, ha maga nem probálta azt vagy irással, vagy élöszóval elöadni: az annak lelkébe, rejtekeibe, mesterségibe bé nem hatott. Sokat láttatunk magunknak tudni (mely sorsa van a' Dilettantoknak) mig arra nem kerül a' sor, hogy adjuk már magunk elö azt, a' mit tanúltunk. Úgy tartom azért, hogy Recensens csak a' lehet, a' ki vagy már Auctor valamely tudománybann, vagy legalább az lehetne. Mert nem olyan

könnyü Recensensnek lenni, mint némelyek gondolják. A' Recensensnek ugyanis tudni kell fenekestől fogva azt a' tudományt, melybenn recensens akar lenni; fel kell tudni venni az Irónak czélját, gondolkozását egész öszve állásábann, azt nyomról nyomra kisérni; meg kell esmerni annak elöádásának tulajdónságit: úgy itélhetimeg, hogy az Iró a' tudománynak mostani állapotjához képpest mondott-é valami újjat? a' régieket jobb rendbenn, világosabban adta-e elö? czéljának megfelele-é? S. a' t. Melyből látni való, hogy jó recensiót irni nem kissebb, mint jó könyvet irni. Az én Recensensem nem vette gondolóra, hogy micsoda baj mai világbann Philosophiát irni: mikor a' Scholasticusoktol, Wolftól csak el kell már valahára távoznunk, azombann Kánt-al Fichte-vel, Schellingel sem tarthatunk; hogy ma mind azok, kik magoktól gondolkodni vagy nem mertek, vagy nem tudtak, mindent öszvezavartak; hogy tehát néminemü érdemetske van abban, mikor valaki sem egyiket sem másikat nem követvénn maga teszi le a' fundamentomot, és maga épit egy egész épületet reá, olyan philosophiai Systemát, mely mentt lévénn mind régi mind mai Scholasticismustól, Magistra vitae legyen, annálfogva a' Virtust, a' Törvényt, a' Vallást meg fundálja. A' dolog meritumára nem ügyelvénn, mellesleg valókbann kereskedik a' Rece. „Hogy t. i. az Empirica Psychologia mit keres a' Philosophiámbann? hogy nékem Empirismus a' Principiumom — Hogy ha a' empirica Psychologiát bele vettem, miért nem minden Természeti-tudományokat"? nem gondolvánn meg, hogy a' Lélek a' Philosophusnak tárgya, nem pedig a' testek—„Hogy miért nem tettem a' Physica rationalist a' Metaphysica részei közzé"? nem gondolvánnmeg, hogy az csak Physica Sublimior; melyet én másutt egy Dissertatiómbann elöadtam, de ide készakarva nem tettem. A' többi ellenvetéseire maga a' recenseált munka megfelel. Nints az soha nagy maga meghittség nélkül, mikor ifjú, és probálatlan ember recenseál; azombann ha az ilyen recensens ditsér, nem nagy ditséret, ha gyaláz, boszszúság. Nem kevéssé rontották a' Tudományos Gyüjtemény' betsülletét az efféle recensiók; mert meg kell vallani, hogy a' Kant moralis Catechismusának recensióját, (mely valóban nyomos, a' munkának lelkébe béhat, és egyéb hijja nints, tsak hogy a' Detailba nem ereszke-

dett), és még egyet kettőt kivévénn, alig vólt valamire való recensio.

Az en Recensiom továbbá nem mentt attól, a' minek a' Tudósok, mint ex professo pallerozott emberek közt nem kellene hallattatni — a' mocskolódástól. Engemet ugyan megkiméll, sőt helyel helyel kedvezőleg bánik velem: de nem kiméli a' Pataki Philosophiae Professort. A' sem csinál betsülletet a' Tudományos-gyűjteménynek egy jó érzésű ember előtt is, mikor azt látja, hogy a' tudósok egymással kiméletlenül bánnak. Nints arra az igazságnak' semmi szüksége; és mindjárt gyanús valakinek állitása, mihelyt azt indulatoskodással vitatja; nem emlitvénn, hogy az által mindég a' Publicum eránt való tisztelet sértetikmeg.

Miért irom én ezeket? Nem azért, hogy Anticriticát akartam vólna irni; mert énnékem principiumom, hogy a' pennaharczot, még csak lehet, kerüljem. Ha helyes a' Crisis: van annyi nemeslelkűségem, hogy hibámat megtudom esmerni; és a' mellett, a' mi hiba, nem hadakszom. Ha pedig helytelen a' Crisis (csak ne szántszándékos eltekerésből, kissebbitésből, moskolódásból áljon); nem erézvénn hibámat, mea me virtute involvo; várvánn elébb utóbb a' Publicum által lejendő megigazittatásomat. Nem is azért irom én ezeket, hogy a' Redactionak szemre hányásokat tegyek: Mert tudom, hogy kezdetebenn semmi sem lehet tökéllétés — ubi plura nitent, non ego paucis offendar maculis; tudom, hogy, nem lévénn mibenn válogatni, olyanokat is kéntelen vólt a' Redactio felvenni, melyeket máskülömbenn közönségessé nem tett vólna.

De miért irom hát? Egyért azért, hogy ezek néminemű mentségül szolgáljanak, miért nem bátorkodnak (Debrezenbenn) sokann, a' kiktől telne is valami, a' Tudományos-gyűjteménybenn részt venni; nem emlitvénn, hogy mennél jobhan érzi valaki, milyennek kellene annak lenni, a' mit az ember publicumra botsát, annál nehezebbenn fog az iráshoz. Másért azért, hogy mivel ezen, nemzetiségünkkel szorossann egybeköttetett, szép reménységekkel biztató Tudományos-gyűjteménynek boldogúlását szivemből kivánom: szeretném, ha az afféle kis maculák ezutánn nem homályositanák annak fénnyét.

Ercsey Dániel.

8. A' Nemnek béhozatásáról a' Magyar Nyelvbe.

(Feleletűl az ő n é új szónak ótsároltatására. Lásd: Tud. Gy. 1817. XII. K. 30. l. a' jegyz).

Audiatur et altera pars! *)

A' melly jus és szabadság szerént Z. Ur „a' Mondolatnak, 's rá való Feleletnek megítéltetésében" mentegeti derék Kazinczynk' nyelvbeli újjításait (L. Tud. Gy. 1817. VI. K. 97—107. l.); a' melly jus és szabadság szerént maga Kazinczy Ur is Doctor Beregszászi Urnak „philologica dissertátió-ját" és Prof. Sipos Ur „O és Új Magyarját" megítélvén (Tud. Gy. 1817. XII. K. 87—105. l.), több gántsolt szavait védelmezi azok ellen, kik Tudomány nélkül buzognak a' Nemzeti Nyelv tisztasága mellett: szinte azon jus és szabadság szerént nekem is szabad legyen Nyelvünk ügyében újra megszólamlanom, és magamat Megtámadóm ellen, a' dolog Méltóságához képest védelmeznem. Hanc veniam damus petimusque vicissim.

Valóban kissebbségére válik Th. András Urnak, hogy a' Neologismusokról szólló értekezésében az ő n é új szót ollyan durva, és egy igazi Tudóshoz éppen nem illő fegyverekkel támadá meg, a' millyenekhez a' Mondolat írója, az erre felelő, ennek Recensense (a), és Mások folyamodának. Halljuk tsak, miként okoskodik Th. Ur, és millyen tisztességes 's ästhetikai hangon tudja okait előadni az említett helyen: „A' mi pedig a' nemnek béhozását illeti, valóban e s z e l ő s lehetett

*) A' megtámadók ellen való maga-védelmezése kinek kinek természeti jussában áll. Azért annak e' Tud. Gyüjteményben is kéntelenittetünk helyt adni. A' kinek ellenére vagyon, ne sértegessen másokat. A' Redactió.

(a) Lásd: Tud. Gy. 1817. VI. K. 104—105. l. Ezen Írónak, ki az Anonymitás gyanús alakja alá bújt, saját szavaival felelek: „Világosan, nem lopva kell megmondani az igazat; orozva döfni, nem virtus; adja o k á t a' szók helytelenségének az író, és úgy nevettesse ki az újjítót". u. o. a' 105. l.

és nem egyéb; a' ki tehén helyébe bikánét, aszszony helyébe embernét, önét 's t. e'félét irt, a' mi (t. i. az eszelösség) egyébaránt többi munkáiból is kitetszik. Jobb lenne azon jámbornak Szent János jelenését (a) olvasgatni, mint kifitzamodott lelke undorító idétlen szülöttjeivel a' tudományos világot disztelen iteni".

Íme illyen Kritikája van Th. Urnak! Illyen tisztességes kifejezésekkel „diszesité ö a' tudományos világot"! Ugyan is mit mutatnak ama sorok egyebet illetlenségnél, melly a' Mondolat réz lapjából is olly szépen kiragyog? Tsak a' Nyelvhez nem értö irótskák szoktak, a' tudományos és tisztességes ellenkelés helyett, sértegetni. Th. Urnak kétszerü Pasquillja, mellyben a' Tud. Gy.be dolgozó egyik Társnak Erköltsiségét és Nyelv-esméretét egyszerre 's vastagon megtámadja, a' Tudományon és az Erköltsiségen túl járó személysértés.

Ha a' zabolátlan indulat helyett az igazság és szeretet vezérlették volna, Th. Ur gondolatit és tollát, nyúgodt elmével megvisgálta volna ö azon okaimat, mellyeket emlitett új szóm helyességének bebizonyitására Alvinámban már tiz egész esztendövel ez elött feltevék (b), és tisztességes, emberséges hangon, a' mint egy igazi Tudóshoz 's képzett (gebildet) emberhez illik, rendre megtzáfolta volna azoknak igaztalanságokat. De ezt az öné szónak mind eddig még egy megtámadója sem tevé. Talán Th. Ur nem is olvasá az Alvinát!

Megkérem tehát ezen kivánatos alkalmatossággal a' dologhoz értö Nyelvtudósokat, hogy visgáljákmeg emlegetett okaimat, és hozzanak fel azoknak lerontásokra igazi, a' Nyelv és Stylus' Philosophiájából meritett okokat. Én igy okoskodom: Ha jó szó ez: barátné (amica, Freundinn) — (Kérdés: ha jó-e? Red.) ugyan azon okból ennek is jónak 's helyesnek kell lennie: „önné". Mert noha a' né szótska vagy is sylla-

(a) Hogyan tartozik ez ide? Mi közök az „Eszelösöknek" a' Szent Irással? mire nem vetemedik az indulatoskodás!

(b) Lásd: „Alvina, Pesten Patzkónál 1807". — Az önéről: 171. 172. 176. 177. 178. l. Az articulusokról és a' sexualitásról: 173—181. l. — (Helytelen szó é ez, Fejérszemelyné? u. o. 172—176. l.)

bátska feleséget jelent is p. o. ezekben: Királyné (a' Király felesége), Bíróné, Lakatosné, Kovátsné, Dőreiné 's a' t.; még is azomban aszszonyi Nemet is jelent átaljában (a) ezekben: barátné, tántsosné, olvasóné (b). Ez: ő, nem Magánérthető (substantiv) ugyan, de ábrázolja azt: mert helyette áll. Maga mondja Th. Ur: „inkább szenvedjen a' szó egy kis erőszakot, mint a' gondolat" (c). Egyébaránt ez: őné, szinte ollyan módon keszült, mint ez: barátné. Ezen hími szóhoz: barát, ezen aszszonyi (nyőstényi) Nemet jelentő syllaba: né tétetett, és lett belőle: barátné. Így tétetett az ő szótskához ez: né, és lőn: őné. Mind az ő, mind a' né, megvan pedig már a' Magyar Nyelvben. Tsak az öszvetétel új. De erre is van analogia, a' mint az említett barátné bebizonyitja. — Helytelen ezen okoskodás? elégtelen a' felhozott bebizonyitás? Miért?? —

Hogy pedig e' dolog minden oldalról jól megvisgáltassék, szükségesnek tartom a' Magyar Nyelv igazi Barátit és Esmérőit megkérni, hogy ezen kérdésekre feleljenek:

1. Miért szükséges, vagy nem szükséges a' Magyarban a' Nemnek és Sexualitásnak béhozatása, kivált a' nevnek mássaival (a' pronomenekkel) való élésben? — A' világos, rövid és meghatározott kifejezésekre nézve sok esetekben felülhaladja a' Magyar Nyelv a' Németet, úgymint: akarhatok (ich kann wollen), akarhatom (ich kann es wollen) 's a' t. Hogyan tenné ki az őné ellensége ezen mondást ollyan világosan, röviden és meghatározottan, mint a' Német: „Er und sie waren im Garten"? és ezeket: „sein und ihr Handschuh; seine und ihre Hand"? Ez: „mondá ő" (sprach er) és ez: „mondá ő (sprach sie)", igen sokszor a' Contextus-

(a) És ennél fogva ezt: Sie, illa, talán ez által is: né, lehetne kitenni, ha ezen ragaszték-syllaba már magában, az öszvetételen kivül is, érthető volna. —

(b) F. T. Kis János Ur „Ifjúság Barátját" recenseálván (Tud. Gy. 1817. III. K.) több példákat hozék fel (a' 133. l.) ezen tiszta Magyarsággal élő irónkból, a' mellyek bebizonyitják, hogy a' né átaljában aszszonyi Nemet is jelent.

(c) Lásd: Tud. Gy. 1817. XII. K. 31. l.

ban is homályos! Már pedig a' világosság' fenéktörvénye a' jó stylusnak minden nyelvben. — F. T. Kis János Ur elevenen érzé a' Nem' behozatásának szükségét, midön a' Magyar Nyelv tökélletesítését fejtegetvén megkoszorúztatott feleletében már 1806-ban így íra: „Nyelvünknek az a' hijánossága, hogy nemet jelentő névmássai nintsenek, könnyen homályosságot okozhat a' beszédben. Nem kevés vigyázás kivántatik ahoz, hogy az efféle pronomenek nem letében, egy felől a' homálosságot eltávoztathassuk, más felől a' nevek sokszori említésével unalmat ne okozzunk. Örömest ezt javasolnám, hogy tanúljanak ki nyelv-mivelőink legalább tsak két nemet jelentő szótskát is, a' millyenek az Anglusoknál a' he és sche; ha nem tudnám, hogy új gyökér szót teremteni tsak nem lehetetlen, és ha a' történetek nem bizonyitanák, hogy még a' Római Tsászárok is minden hatalmokkal sem mehettek arra, hogy tsak egyetlen egy gyökér szót is hatalmasan és erőszakosan (a) a' nyelvbe felvétethettek volna". (b)

(a) Ha valamelly új szót nem vesz is mindjárt be a' Nyelv-szokás, semmit sem tesz. Azért Nyelv-mivelőink meg ne szűnjenek a' Nemzetet új szókkal megkínálni. Ha elfogadja é a' szokás a' helyes újjitást, vagy nem, az nem függ magától a' helyesen újjitó irótól. Abból, hogy a' szokás még ezt vagy azt az új szót el nem fogadta, éppen nem következik, hogy tehát rosz szó az. Mert sok jó szavaink kihullottak a' szokásból, és sok roszszakat bevett a' szokás. Ez mindent, jót roszszat, beszokott venni. Az Irók szent kötelességök a' rosz nyelvszokást irásaikban megregulázni, megjobbitni, helyes új szókkal és szólás-formákkal kinálván meg az olvasó Publicumot. A' jövendő idő, az utó világ igazságos bíránk lesz; mert livor post fata qvieseit. — Szépen 's igazán mondja Kazinczy: „A' jó Irónak abban áll egész kötelessége, hogy csak azt merje, a' mi nyereségére lesz a' Nyelvnek; a' jó Olvasóé abban, hogy mind azt tűrje, a' mi nyereségére lesz a' Nyelvnek; 's ne feledjük, hogy valamint van jó Iró is, rossz Iró is: úgy jó Olvasó is, rossz Olvasó is van, 's magunk közt elég példát találunk mind erre,

2. Ha valósággal szükséges az említett újjítás és tökélletesítés Nemzeti Nyelvünkben, hogyan kell azt véghez vinnünk, minő szótskát kell kigondolnunk, melly szerentsésebb lenne ennél: öné? — Helmeczy Ur is Berzsenyi Versei eleibe készített értekezésében ki kél az öné ellen, és azt mondja (de meg nem mutatja), hogy az „ellenkeznék a' Magyar Nyelv természetével 's geniussával"; hogy ezen javító nyelv-újjítás által „szolga nyelvvé 's majomrabbá fajulna nyelvünk" (c). Miért? Elvárom! — Addig is gondolóra veheti H. Ur a' következő észrevételeket: Azon legyünk, „hogy a' mi a' Nyelvben meg nincs, nem mivel megvan más Nyelvben, hanem mivel arra nekünk is szükségünk vagyon, 's talán halaszthatatlan szükségünk, annak megszereztessék; hogy a' mi abban homályos és kétes-értelmű, világossá 's kétségtelen értelmüvé tétessék". Ezek Kazinczy szavai (Tud. Gy, 1817. XII. K. 104. l.), mellyeket H. Ur tudom igazaknak fog vallani. Ez: né, igen is innen van: Nő, ez pedig Feleséget jelentett valaha a' Magyarban. De most a' né nem csak Feleséget, hanem aszszonyi Nemet is jelent általjában, a' mint oda feljebb látók. Ezen gondolat: „feleség", ezen magasabb alá tartozik: „aszszonyi Nem". Valamint jó szó a' feledek, mert jó a' feledékeny: úgy jó szó az öné is, mert a' barátné is jó. —

3. Ha pedig telyességgel szükségtelen az articulus, és sexualitás a' Magyarban, hogyan kellene azon Mássalérthetőket (adjectivákat), mellyek Magánérthetők helyett állanak, ollyan rövid, és a' dolog értelmét ollyan világosan kifejező módon kitenni, mint a' Német ezeket: „Der Verklärte, die Verklärte; der Weinende, die Weinende; der Beleidigte, die Beleidigte"? (d). — A' szószaporitás megrútitja a' stylus szép-

---

mind arra". (Tud. Gy. 1817. XII. K. 90. l.) Az idő és a' jó Irók 's Olvasók jó Nyelvszokást hoznak bé. —

(b) Lásd: „A' Magyar Nyelvnek mostani állapotjáról, kimivelteténe módjairól, eszközeiről. Megjutalmaztatott felelet". Pesten, Trattner Urnál. 1806." 101. l.

(c) Lásd: Berzsenyi Dániel Versei. 2-dik megb. Kiadás, Pesten 1816. XXII. l.

(d) A' Magyar Nyelv szépségeit lehet, kell is idegen szépségekkel nevelni. Lásd: Kazinczyt, Tud. Gy. 1817. XII. K. 105. l.

ségét, és unalmat szerez. Csak akkor szép Nemzeti Nyelvünk, ha világosan és kedves rövidséggel tudjuk gondolatinkat kifejezni. Vagy talán megegyez a' homályos és unalmas beszéd „a' Magyar Nyelv természetével 's geniussával"?

Mind addig tehát, a' mig ezen kérdésekre tudományosan nem felelnek az öné szótskának ellenségei; mind addig, a' mig tsak illetlenül támadják meg azt, mint Th. Ur: akaratjok ellen is bebizonyitják annak helyességét. Méltán gyanús az ollyan iró, ki tsak nagygyából és heves indulattal fog az itélethez, magába a' dologba belé nem ereszkedvén. Ugyan is ha az öné kiállja a' Tudósok visgálásaikat (a), ha az általok helyben hagyatik, és azt a' Nyelv-szokás beveszi, sokkal fontosabb lesz ezen újjitás Nyelvünkre nézve minden más újjitásoknál, mert majd tsak nem mindenütt kellene azt használnunk, mind a' beszédben mind az irásban, valamint ezt: ő. Úgy de éppen itt a' dolog bökkenője. Mert a' nemtelen irigykedés ekkor könnyen fel szokott ébredni a' pallérozatlan szivü irókban, és ezek vagy azt teszik, a' mit Columbus tojásáról mond az Anekdota, vagy egészen helytelennek, rosznak 's megvetőnek proclamálják az új szót, tsak hogy — ne kellessék a' jobbhoz szokni, és vele a' beszédben és irásban élni. Lásd Alvinámat a' 175—176. l. Mutatta is az óta a' tapasztalás, hogy millyen igazságtalanok voltak említett Antagoni-

(a) Az ollyan dologról, a' millyen az öné a' Magyar Nyelv tökélletesitésére nézve, tsak annak szabad itélni, ki a' dologhoz ért. „Az olvasatlanok nem Literátorok. Az okos Kritikázáláshoz el nem foglalt elme, nagy olvasottság, komoly itélet, és kiterjedt Tudomány kivántatik". (Hasonlitsd: Tud. Gy. 1817. VI. K. 104—105. l.). — A' nyelvbeli Tudatlanság Nyelvrontóknak szidalmazza azokat, kik a' hasonlatosságra formált új szókkal gazdagitják 's tökélletesitik a' Nemzeti Nyelvet. Az okos Szó-tsináló nem tsak arra néz, hogy mi van, hanem arra is, mi lehet, és minek kell lenni! Grammatice loqui non est semper latine loqui. „Hogy sokra van szükségünk, azt a' Nemmerők is megvallják". Már pedig annyit kell készitni 's behozni a' Nyelvbe, valamennyi szükséges. A' tartózkodás itt veszteség.

stáim crántam. Csak azt szedegeték ki Alvinámból, a' mit gyalázni akarának; ellenben a' mi benne jó 's ditséretes, azt elhallgaták. Helmeczy Ur p. o. az emlitett értekezésében felhoz Kultsár Ur, és más Tudósok irásaikból ollyan új szavakat, mellyeket többeknek is tulajdonit. Illyen szó p. o. ezen új rövidités: remény, reménység helyett. Ezt Kis és Kultsár és Virág Uraknak tulajdonitja (a' IX. és X. l.). Ezt: szomor, Verseghynek és Virágnak is (a' X. l.). Úgyde ezek, száz másokkal együtt, Alvinámban is találtatnak, p. o. az 5. 23. l. Suum cuique! Azomban livor post fata qviescit. (a)

„A' tehén helyébe bikánét, aszszony helyébe embernét mondani", (b) szükségtelen, mert ezen szók: tehén, bika, aszszony, férjfi, világosan megjelelik már magokban a' külömbözö Nemet, és igy nem okoznak zavarodást és értelemvesztést és unalmat, sem a' beszédben, sem az irásban. A' Német sem mondja: der Stier, die Stierinn. Ez pedig: ember, az Aszszonyra és Férjfira illik egyformán minden nyelvben, mert közönséges képzelet. — Es igy magára Th. Urra, és hozzá hasonló Barátira, esik viszsza ama tsúfolódó és nevetséges okoskodása, mellyel az önét semmivé tenni akarta.

Folnesics Lajos J.

10. Felelet a' Cicero 's Plinius válogatott Leveleik Fordításának megvisgáltatására.

Szives köszönettel vettem Tud. Rec. Urnak e' munka felöl hozott betses itéletét, valamint az Ifiuság hasznára ebben tö-

(a) Az illyen irigykedöknek Th. Ur szavaival felelhetni: „Akár mit itéljen a' Világ, én azzal nem gondolok, — én a' Hazámmal, Nemzetemmel jót akarok, — ezt merem elösegiteni, és jövendöben is fogom merni; — mert 's a' t. (Lásd. Tud. Gy. 1817. XII. Köt. 31—32. l.)

(b) Ezt én sehol sem mondám, és nem is emlékezem, hogy valaki nyelvmivelö szókészitöink közül ajánlásképpen mondotta volna.

rekedö igyekezetemnek helybenhagyását is; és ennél fogva remélem, hogy éppen nem fog nehezteni, ha észrevételeï egyikének ellenére, mellyel azt állittya, hogy Quintus Tull. Cicero Marcusnak nem öttse, hanem Báttya volt (Lássd Tud. Gyüjt. 4. K. 104. l.), most is nyilván azt vitatom, hogy Quintus Marcusnak tsak ugyan öttse volt. Rec. maga vélekedését Ladvocat Lexiconjával támogattya; de ez ellen, kinek elöadásai úgy is több helyen hibásak, a' mit, ha hoszszas nem akarnék lenni, meg is mutathatnék, már egy Funke Real-Schul Lexiconja is elég, minthogy nagyobb gonddal és vigyázattal készült; ennek 1. Rész. 819. lev. Bétsi kiadás szerént, Quintus nyilván Marcus öttsének mondatik. „Cic. Q. Tullius ein Bruder des berühmten M. Tullius; er war einige Jahre jünger, als dieser". De ezen felül Wieland Ur is Cicero élete leirásában, mellyet ennek deák levelei fordításának elejbe botsájt, 1. Rész. 26 lev. Bétsi kiadás szerént, annak tarttya: „Cicero nebst seinem jüngern Bruder Quintus". Igy tehát már kettönek egy ellen való bizonysága hihetösebbé teszi állitásomat; tellyes hitelességre pedig az emeli, hogy Markusnak saját levelébül meglehet azt bizonyitani: mert Epla ad Att. 1. 5. ezt olvasom: „Quod ad me scribis de Sorore tua, testis erit tibi ipsa, quantae mihi curae fuerit, ut Quinti Fratris animus in eam esset is, qui esse deberet. Quem quum esse offensiorem arbitrarer, eas literas ad eum misi, quibus et placarem ut fratrem, et monerem ut minorem, et obiurgarem ut errantem". Itt ezt: monerem ut minorem, nem érthetem másra, hanem hogy Quintus Marcusnak öttse volt.

Továbbá Rec. szokással ellenkezönek találta, hogy kétszer van megirva, a' levél elején is, végén is, honnét 's mikor küldetett légyen; ezt magam is megengedem; de ebben Wieland szokásához alkalmaztattam magam azon okbúl, mert Cicero ritka levelében teszi ki, honnét, 's melly napon adta légyen, az esztendöt pedig sehol sem: az egyenlöség miatt tehát, valamennyi leveleknek elejbe kelle tennem mind a' helyet, mind az esztendöt, mellyet a' Tudósok egyébb környülállásokbul meghatároztak.

Végre, mivel a' fordításban arra volt fö gondom, hogy a' deák leveleket az iffiaknak érthetövé tegyem, és a' munkát az ára végett nagyra ki ne terjeszszem, kéntelen voltam tsupán a' szükséges Historiai, 's szokásokat esmértetö jegyzések-

kel beérni, minden philologiai észrevételekkel pedig felhagyni, mint p. o. azzal, hogy Quintilianus az erdőben való tanulást és elmélkedést, Pliniussal ellenkezőleg, helyben nem hadgya.

Grosser János.

9. Megholt Tudósok.

F. e. Boldog Asszony' havában hunyt-el Bejében T. N. Gömör Vgyében néhai N. és T. Szatthmári Király Miklós Cs. Kir. Tanácsnok, 's azon tisztelt Megyének több esztendeig volt Első Al-Ispánya. Egész élete a' köz jónak, 's a' Tudományoknak vala szentelve. Vajha találkoznék valaki Gyöngyösi honnjában, kiről az Idvezült nevezetes biographiai datumokat közle *), ki jeles érdemeinek emlékezetét illő fényben a' késő maradéknak által adná.

P. Sz. A.

Tordai Reform. Prédikátor Gyöngyösi János Ur, Leoninista Verselőink' Vezére, megholt ez idén Martz. 15-dikén, ugyan ott. Született Krasznán, hol atyja Prédikátor volt, 1741. Novemb. 4-dikén. Verseinek már kijött két Kötetei mellé eggy harmadik fog adatni, mellyben már rimetlen metricus Versei is lesznek.

Kazinczy Ferencz.

11. A' Honnyi Mívészek' Esmértetése.

Hesz Mihály, a' Ts. K. földmérési Akademiánál rajzolás' Professora Bétsben, született Heves Vmegyében Egerben; tanulását a' Képző mivészség' Bétsi Akademiájában (Akademie der bildenden Künszte) végezte Maurer Hubertnek, ezen intézetnél festés' Professorának felvigyázása alatt. Addig is e' betses képiró-földinkről ez legyen megjegyezve, hogy képei akademiai klaszszikasággal birnak, mire nézve ditső tanitója, 's minden mivészrokonok, ha termékeit szembe vehetik, telve vannak tisztelettel eránta; nem is hozunk elő mostanság munkáji közül többet, hanem csak három lapot, 's azt is közelebb-

*) Gyöngyösi Istvánnak Költeményes Maradványi, Első Darab, V. lap.

bi visgálat nélkül: még majd reá érvén többször ezutánn, e' mivész' egyéb munkáinak is megismértetését béiktathatjuk észrevételinkkel együtt e' honnyi levelekbe. Egy Megváltónkat a' kereszten, Máriával, János Apostollal és Magdolnával, mutató nagy lap a' Ts. Kir. földmérési Akademiának Sz. Kereszt nevü temploma öreg oltárán, Bétsben Sz. Theobaldi hóstyán (Laimgrube) ékeskedik; mellyről emlékezetes, hogy épen fölébe van állitva egy a' Teremtőt Isteni Fiára lenézve mutató, Maurertől, Hesz' tanitójától, festetett iv-lap (Bogen-Blatt) tudniillik érdemes tanitványát illy szépen megtisztelé a' hires oktató, kinek a' háladó nevendék olly gyönyörü mivével nem kis betsületére szolgált. Másik a' Sz. István Magyar Királyt még más 16. alakkal (Figur) mutató 17. láb magasságu oltárkép az Érseki Litzeum Templomában Egerben, melly mivészünktől az ő mély tiszteletére érdemes Metzenássának, mostani Egri Érseknek, Nagy Szalatnyai Báró Fischernek akaratjából készültt, és Budán az Ország-házában harmad napig nyilvánvaló nézetésre ki volt állitva; ez olly munka, melly a' honnyi Metzenász' bizodalmát, és mivész ismeretét nem külömben igazollja, mint a' Kliensz' tehetségét, és szeretetét, úgymint születése helyének szántt emlék, jelesiti. Harmadik a' Sz. Annát, Máriával, és Joákimmal előadó ölnyi magas lap, mellyel a' Fejér Vármegyében Agárdon épültt új templom' oltára kérkedik, szép izlésü építtetőjének Ts. Kir. Kamarás és Helytartói Tanáts Ürményi Maximiliánnak ajándékából. A' hazafit, ki tsinálta, és a' honnyi mivész-rokont, ki tsináltatta, ezen szép mü egyaránt ditsöiti, 's mind kettőnek Árpád' jövendő nemzetséginél is még betsülést, háladást fog szerezni.

K.

12. Jeles Fölfedeztetés.

Szenkviczi Kovächich Urak az eredeti Decretumoknak az ő mássaikkal egybevetése, 's az ollyaknak, mellyek eddig kiadatva nincsenek, kiadása alkalmatosságával ezen Magyar Törvényhozásra, és Törvény-tudományra igen fontos fölfedezésre tettek szert, hogy Verbőczi István' Tripartitum nevü munkája azontúl, mihelyt elkészült, irtt törvényül artikulariter bévétetett, 's hogy az itélettételekben sinór-mértékül szolgállyon, rendeltetett legyen. Ezt T. 's nagy Tudományú Horváth István Ur, a' Nemzeti Museum Könyv-tárának Őrzője ezen

Tudományos Gyüjteményben kiadandó értekezése által megfogja bizonyitani. Nem igaz tehát az, hogy ama Tripartitum* csupa szokásból hatalmazott légyen el; hogy annak nincs igazi kötelező ereje; hogy az szabadon megvethető legyen: mint vádolódott Magyar Nemzetünk' rágalmazója, a' Banderiumok' Recensense. Azt, mi Országosan bé van vétetve, magánosan meg nem vethetni. Y.

13. Emlék-kő.

Alsó Besnyőnek felső határán, Fehér Vármegyében, mint egy 45. évvel ez előtt, N. Petrás András Ur talált egy Római Emlék-követ, mintegy 161. eszt.ből fl. születése utánn, mellyen illy, még most is szemlélhető fölűl, irás van:

A-n TONINO
tri B. POT. XV. COS. III.
IMP. CAES. L. AVR. VERO.
MG. TRB. POT. COS. II.
DIVI. ANTONINI. FILI.
DIVI. HADRian I.—NEPOTES.
DIV. TRAIANI. PARTHICI
PRONEPOTES. DIVI.
NERVAE.—ABNEPOTES.

A' kő gömbölü, általmérője 1 1/2 lábnyi; most a' mondott helynek határ kövül szolgál.

Szintén az emlitett Urnak bizonyitása szerént többször cselédjei szántásban számos Római sir cserép medenczéket (Urnae) leltek hamuval telve; ezek közül némellyekben voltak kissebb medenczék megtelve kisded gyermekek fogaival és csontjaival; másokban ismét egy jókora diónyi nagyságu üres medenczék foglaltattak. Mivel pedig ez előtt három évvel is, az Alsó-Besnyői szőllő északi részénél hasonló medenczét kivetett az eke, érdemes Petrás Urnak igérete szerént remélhetni a' lelendő medenczéknek fölküldését. Ugyan ezen Határban találtattak több Romai pénzek is: nevezetesek ezek közül Diocletianus arany, Antoninus és Vespasianus ezüst, Pertinax, Vespasianus, Constantinus réz 's más Romai Császárok' ezüst, és réz pénzeik. Mivel ezek 's a' cserép hamvas medenczék itten, számosan minden szorgalmatos keresés nélkül találtatnak, a' Romaiaknak, ezen a' nélkül is kies tájékban lévő, népes gyarmataikat állithatni, annál is inkább, mivel Alsó-Besnyőnek

fekvése a' Murzai csinált Ország úttól nem messzire van. Hogy a' Törököknek is itt volt légyen valamelly állandó helyheztetésök, vagy legalább tartós táborozásuk, kitetszik az itt lelt Török zablákból, 's más eszközökből. Vallyon nem lenne e érdemes Hazánk' külömbféle részeiben találtt, 's található régiségeket itt a' Tud. Gyüjt.ben közönségessé tenni! valóban sok véletlen leleményekből némelly igazságok kiderülnének.

Moldoványi Antal.

13. Új Könyvek.

50) Acta Litteraria Musei Nationalis Hungarici. Tomus I. Budae Typis Regiae Universitatis Hungaricae MDCCCVIII. 4. (E' jeles munkát, mellyel a' Magyar Nemzeti Museum ritkaságinak közléséhez fogott, mindenekelőtt dicsöiti Austriai Fő H. Magyar Országi Nádor Ispán, a' N. Museum oltalmazójának helyesen eltaláltt, mesterül kimetszett képe, 's a' czimlapon Magyar Ország' czimere. Magában foglallya N. Brassói Miller Ferd. Jak. Könyv-ajánlását Ő Cs. Herczegségéhez és Bévezetését; A' Nemzeti Museum intézetét a' N. Magyar Nemzethez, a' reá tett pénz-adakozásokat; annak eredetét, 's elömenetelét; eredeti emlékeket: IV. Béla 1258. Privilegiumát; Sz. György Vitéz rendü társaságának Statutumit; annak fundationalis levelét; I. Mátyás 1463. eszt. eddig ki nem adatott Decretumát, 60 fölirásoknak 's Crispus Caes. pénzének esmértetését, a' Réz-bánnyának helyheztetését. T. T. Kitájbel Orvos Doktor' emlékezetét, és a' Magyar N. Museumtól tétetett Philologiai kérdéseket. Ezekhez járultak: Sz. György Vitézinek sárkány rende,'s tulajdon öltözete, Crispus Caesar' ritkapénze, Equcias faragott képe, Réz-bánnya planumának rajzolattya szép részmetszésekben. A' velin papiros nyomtatás mind betüjire mind formájára, mind mesterségére nézve olly pompás's ékes, hogy akár melly Külföldivel egybevethető; a' M. Királyi Universitás' nyomtató műhelyének különös dicsöségére, 's Gondviselőjinek megbecsülhetetlen érdemökre szolgál).

51) Kemenesi Lyra. Írta Gömbös Antal, T. N. Vass Vármegye Tábla Bírája. 8. Szombathelyen, 1817. 227. l. árra 3 fl. w. cz.

52) Nyitrai Zerdahelyi Zerdahelyi Lőrincz Versei. 8. Budán 1818. 67 l. árra 2 fl. Y.

IV. Kötet' Foglalattya.

I. Értekezések.

1) Vátznak leirása. 2. l.
2) Tökölyi Imre Fejedelemnek Nagy Szombatba bémenetele, 41. l.
3) Nemzeti Nyelvünk' tanulásának szükséges volta. 63. l.
4) A' Birkatartásról. 71. l,
5) Tárgy és Nyelv a' költésben. 79. l.
6) Magyar Ország' Statistikai esmértetésére szolgáló jegyzetek' folytatása. 86. l.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyvvisgáltatás:

1) Kazinczy Ferencz' Munkáji. Szép Literatura. Pesten Trattner János Tamásnál 1814—16. 96. l.

B) Külföldi Literatura.

1) Piringer Tanácsos Úr' Banderiumainak Recensiója eránt. 115. l.
2) A' Magyar Országi Jobbágyok' állapottya eránt. 116. l.

III. Tudománybéli Jelentések.

1) Iskolai Intézetek. 117. l.
2) Papnevelő Intézetek. 118. l.
3) Magyar Tudósok és Írók' elöléptetési. 119. l.
4) Magyar Prédikátio Jénában és Tübingában. 119. l.
5) T. Horváth Endre felelete Versekben a' Tud. Gyüjt- 1817. köt. 107. lapjára. 121. l.
6) T. T. Kövi Prof. felelete 's kérdése. 125. l.
7) T. T. Ercsei Dániel Deb. Prof. észrevételei Philosophiai munkájinak, 's mások' recensiója eránt. 129. l.
8) A' Nemnek béhozatásáról a' Magyar Nyelvbe. 132. l.
9) Felelet a' Cicero 's Plinius válogatott leveleik Fordításának megvisgáltatására. 138. l.
10) Megholt Tudósok. 140. l.
11) A' Honnyi Mivészek' Esmértetése. 140. l.
12) Jeles Fölfedeztetés. 141. l.
13) Emlék-kö. 142. l,
14) Uj Könyvek. 143. l.

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY.

1818.

V. KÖTET.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

PESTEN,

TRATTNER JÁNOS TAMÁS betüivel, és költségével.

PÁPA

I. Értekezések.

1. Sáros-Patak hajdan Szabad-Királyi, sokszor Királynéi, most Mező-Városnak Történetei

Távolabb-lakó Olvasóinknak kedvekért, kik Zemplény Vármegyét nem látták, szükség lesz elébb a' tájat festenünk.

Sáros Nagy Patak, vagy a' mint Zemplényben nevezni inkább szeretik, Patak, minden epithetum nélkül, mert más Patak nevű hely itt nincsen, Sátor-Alja-Újhelytől, hol a' Vármegye Gyüléseit tartja, dél felé eggy mély földnyire; Tokajtól pedig éjszak felé háromnyira, a' Bodrognak jobb szélén magasan fekszik, 's a' boráról híres Hegyaljának, Tokajjal és a' már említett Újhellyel eggyütt, leg szebb helye. Túl a' Bodrogon, melly csaknem félannyi szélességű mint a' Tisza, kelet felé Kis-Patak fekszik, sokkal alantabban mint Patak maga; 's a' Várost és ezt a' kisded falut eggy fa híd tartja közösülésben. Nyugot felé szép szántó-földek, mosolygó szőlők 's erdős hegyek gyönyörködtetik a' szemet; szép szántó-földek nyúlnak-el Újhely felé is, 's erre még bővebben mint nyugot és dél felé, reggelnek pedig puszta kaszálók minden helység nélkül, de sok órányira. A' kinézés csak erre szabad: éjszak, nyugot és dél felé az Újhelyi, Hotykai és Pataki 's a' Tokaji szép hegyeket látja. Ege tiszta és egésséges. Az országút a' Városon

megyen keresztül. A' Város' déli végében áll a' régi kerített Város és a' legutóbb Rákócyak', most Herczeg Breczenheim' Vára; a' Reform. Collégium az éjszaki végen áll, a' Reform. Templom pedig közepében a' Városnak. Pataknak lakosai nem gazdagok, de látni épületeiken hogy az itt tanúló ifjúság közöttök sok pénzt hágy. Patak felett-Ardó, Patak alatt Petrahó faluk igen közel fekszenek, 's elrejtve eggy völgyben nyugoti éjszak felé Tranczonfalva és Hotyka helységecskék.

Bélának nevetlen Jegyzője Patakról már a' 904-dik esztendőre emlékezik. „ Árpád, úgy mond a' XV. Fejezetben, kiküldé hőseit, 's midőn ezek lovaikkal keresztül-úsztaták a' Bodrogot, Zemlény és szőlőske táján, 's már a' Sátorholm (most Sátor-Alja-Újhely) alatt elsiető patakon is általmennének, kevésbe mult hogy Rettel a' kisded de mocsáros patakba (az Újhelyi Némahegy és Ardó közt fekvő réten) belé nem fúla. Társai dévajkodva a' patakot Rettel-patakának nevezék el, 's Árpád a' földet Rettelnek ajándékozá Sátorholm olta a' Tulsuva (ma Tolcsva, patak és Mező Város) vizéig. I András Király azt elcserélé a' Rettelektől két okokra nézve, először, mert vadászatokra alkalmatos volt; másodszor, mert hitvese, a' Ruthénusok' Fejedelmének leánya, szeretett itt lakni, közel lévén így honjához." — Történt a' csere 1047. körül, 's hihető hogy a' Királyné Agmunda, azt jegyben birta, 's így a' hely Királynéi (Reginális) Város volt.

1207. II. András Királynak hitvese lakott itten, mert az ő leányok Szent Erzsébet Sáros-Patakon született. Ezt bizonyítja Pelbartus de Themesvár, Franciscánus Barát 's Hunyadi Mátyás-

nak uralkodása alatt nevezetes Predikáló, Biga Salutis nevü Munkájában (Hagenau, 1497. Serm. CVIII) —„ Elyzabeth, Andree regis hungarie filia, dum nata fuisset in oppido Soros-pathach, et in deliciis nutrita, omnia puerilia contempsit."

1221. II. András Patakon alkotá az Első Remete Szent Pál' Szerzeteseinek Thurunyi (Toronyai) Klastromjokat, melly később Újhelybe vitetett által. (Ez a' szerzet II. József alatt eltöröltetett, 's nagy Klastromjokban most a' Kegyes Atyák tanitják az ifjuságot).

1247. IV. Béla itt múlatott, 's innen íra IV. Incze Papához. Datum in Potoka, III. Idus Decembr. Pray Hist. Reg. Hung. l. 256.

1254. a' Dominicánusok' szerzete itt nevezetes Gyülést tarta a' Szent-Vincze (ma, megrontva, Szemincze) dombján — dél és nyugot felé félórányira a' Várostól, túl a' Petrahóra lesictő patakon; a' hely ma szőlővel van beültetve. Wagner, annal. Scepus. I. 406.—Megégett a' Klastrom a' Szerzet' Leveles-Tárjával, Robert Károly alatt 1322.

1262. V. István, IV. Belá fija, Magyar-országnak ifjabb Királya, Patakon lakott, 's a' régi várat, mivel még egészen kész nem volt, felépíttette, 's az Ubul maradékának, Mihály Comesnek ajándékozta. (Ez az Ubul törzsöke a' Szabolcsban élő Kállay nevezetes háznak)—Bélának a' fijával és Király-társával baja volt, 's ennek hitvesét és gyermekeit de castro Patak erővel vitette-el. Práy, I. pag. IX.

1330. Patak olly tekintetben vala már, hogy az egész Megye, vagy legalább annak alsóbb fele, Patak-Vármegyének neveztetett. Joan. Thuróczi in Vita Caroli I. Cap. 96. A' felsőbb rész, Zemlény föld-várral bíró Helységről, ekkor Zemlény-Vármegye nevet viselt.

1360 körül Patak I. Lajos által Erzsébet Királynénak adatott haszonvétül, és így, mint már feljebb is vala, ismét Királynéi Város leve. Bybek István Ország Birájának Itélő Levele, Datum Wissegrad sedecimo die Octavarum Festi B. Martini Confess. 1366. Pataknak Civitas nevet ád; hogy pedig a' Civitas több volt mint az Oppidum, látni Zsigmondnak 1405-diki Második Törvénykönyve' Előbeszédéből. — (Azon eggy Város majd Királyi, majd Királynéi volt; Királynéivá vált tudniillik, ha azt a' Királyné házassági jegyben bírta. Igy 1359. Szeben és Eperjes, Wagner Diplom-Sáros. p. 467; így 1427. Körmöcz-Bánya s' társai, Práy Ann. II, 292.

1391. 's már elébb is, Szent Klárának apácza-Klastromja volt Patakon a' Széldomb nevü halmocskán (Moniales sanctae Clarae ad Sanctam Annam); — Pataknak éjszaki végében Ardó felé, az úgy-nevezett Bába-gödre és a' Bodrog között, 's a' Városnak ez a' szaka most Héczének neveztetik. a' Klastrom' fundamentom' követi még ma is ki lehet ismerni. — Volt eggy másik Apácza-Klastromja is, Sanctae Ursulae ad Sanctum Spiritum; ott, a' hol most az Ispotály vagyon, azon úczának keleti erányában, melly éjszakra a' Collégium felett viszen a' Bodrog felé.

Zsigmond Patakot 'a' szabad Királyi Városok' számába iktatta. Költ a' Diploma Egerben, 1429. Lássad Szirmay notit. Topogr. Comitatus Zemplin. pag. 195. Az Originális elveszett a' Rákóczyaknak Kőrösi György nevü Tisztje által, de mása megvan a' Város' Archívumában. — Azomban épen ez a' Zsigmond

1436. Patakot Pálóczi György Esztergomi Érseknek elzálogosította, kiről a' birtok ennek testvérére Pálóczi Máté Palatinusra ment-által,

's így a' szabad Kir. Város ismét Oppidummá vált. Katona, XII. 720.

1440. Pataknak várát a' Husszíták elfoglalják, 's Patakot és az egész tájt sanyargatják. — Ellenek

1458. Rozgonyi Sebestyén méne-ki, 's seregével az azolta (Mátyásról, kinek seregét ez vezette) Királyhegynek nevét viselő hegy alatt meg telepedett, 's Pünkösd első napján, Ardó és a' Botkő nevű domb mellett, ezeknek Akzamyth és Osztrovai Thalafuz János Vezérjeikkel megverekedett, Akzamythot megölte, Walgathát a' Királyhoz fogva küldötte, a' sereget elszélyesztette. Kaprinai II. 202. A' Husszíták' elverettetések után Patak ismét a' Pálócziak' birtoka volt. — Utolsó csemetéje a' háznak, Pálóczi Antal Zemplény Vármegyei Fő Ispán, 1526. Mohácsnál elesvén,

Ugyan-azon eszt. Pataknak Urává Perényi Péter Erdélyi Vajda, a' Magyar Korona' Őrje 's Abauji Fő Ispán, leve. Ez az állhatatlan lelkéről eléggé ismért ember biztossá akará tenni magát az új birtokban, 's azt mind János, mind Ferdinánd Királyainktól adatá-meg magának. A' Várat és az akkori Várost igen széles és mély árkokkal és kőfalakkal erősítette-meg, 's e' végre Kassa Városától kívánt, 1534. Febr. 24. Újhelyből írt Levele által, Kőmiveseket. Kaprinai II, 206. A' nagy munkának hét eszt. alatt készen kelle lenni, mert még ma is olvastatik e' felülírás a' régi Városnak azon kapuján, melly a' Bodrog felé vezet:

MXXXXI. APRILLIS XVI.

A' czímer' elmállott kövén a' kapu felett már csak két szárnyat ismerhetni-ki Ez olly nagy tekintetű 's tehetségű ember volt, hogy hatszáz katonát, 's ollykor többet is tarta.

1536. János Király és Ferdinand Patakon kötötték-meg a' békét.

1543. Patak Gyüléses-helyévé leve Zemplény Vármegyének, 's e' végre itt Vármegye-háza épitetik.

Perényi Péter elfogattatott, Bécs-Újhelyben raboskodott, 's 1548. Bécsbe vitetett-által, hol életének 47-dik eszt. megholt. 1567. Június 28-dikán elhala fija is Gábor, és benne familiájának ez az ága, 's özvegye Patakot kénytelen vala által ereszteni II. Maximiliánnak.

1576. Báró Ruszkai Dobó Ferencz, eggyik rokona a' Prényi háznak, Patakot százezer forinton megvette a' Kamarától, megholt 1602. maradék nélkül, de birtokát testvére' leányának Perényi Sofiának hagyá.

1609—14. Patak Serkei Lórántffy Mihálynak, a' Ruszkai Dobó Anna' unokájának, 's sok Urodalmak birtokosának, kezére ment-által. Ennek két leánya volt, Susána, 1616. olta Felső-Vadászi Rákóczy Első Györgyné, ki feleségének ezen birtokaira III. Ferdinándtól 1647. megerősítő Levelet kapott tulajdon személyére nézve is, — és Mária, Rákóczy Zsigmondné, ki férjével együtt minden magzat nélkül hala-meg; 's igy a' temérdek birtok magára Györgyre szállott.

Eddig a' vár két egyenes líneából állott, mellynek szegletéből az úgy nevezett Veres-Torony méne-ki a' Bodrog felé. Ez eggy temérdek nagyságú és magasságú épület, 's régolta fedél nélkül áll, 's vakolatlanúl. Tetején eggykor négy vártaházat lehetett látni, de a' mellyek közzül ma már csak három áll. Első András Királyunk' hitvese, 's a' később Urai Pataknak e' három egymáshoz ragasztott épületekben laktak. De 1643. Lórántffy Susána, Rákóczy Györgyné, a' két egyenes sort eggy görbén-menő új sorral

foglalta eggyüve. Felülírása ez volt: SVSANNA LÓRÁNTFFI. D. D. PRINC. TRANS. ÉT PART. R. HVNG. DNA. 1643. — Megholt a' nagylelkü Asszony 1660. Sz. György innepe körül. Tetemei ezüst koporsóban, 's Királyi öltözetben tétettekbe a' Templomba, melly a' régi Királyi Város' éjszaki kerítésén és árka' falán emelkedik.

Fija, II. György Fejedelem, ugyan-azon eszt. Jún. 6-d. Váradon meghalván, ennek özvegye Bátori Sófia, (Somlyai Bátori Andrásnak leánya, és a' Királyt, Erdélyi Fejedelmeket és Cardinálist szült Bátori háznak utolsó csemetéje), ki e' fényes házasság miatt a' Római Hitről a' Reformátára tért vala által, most elhagyta azt, 's ösi vallását vette-fel, fijával, a' tituláris Erdélyi Első Ferencz Fejedelemmel. 'S ezek ketten 1660 olta Patakot 1676-ig bírták.

Rákóczy II. Ferencz, fija az Elsönek és Zrínyi Ilonának, a' hazát 1711. elhagyván, jószágai elfoglaltattak, 's Patak még I. Józsefnek uralkodása alatt Herczeg Trautsohn János Leopold Dónát Udvari Fő-Mesterre ment-által, kinek már nagyatyja 1609. Magyarrá vala téve. VI. Károly megerősíté ötet ezen birtokában 200,000 forintokért, 's a' Beiktatás 1721. ment véghez. Megholt ez a' Herczeg 1724., 's utána Pataknak Urává fija János leve. Ez Pataknak határán két falut ültete, 's megtöltötte svábokkal: Károlyfalvát és Trautsohnfalvát. — Kiholt a' Trautsohn ház 1770., 's a' birtok a' Kamaráé leve.

1786. Pataknak déli végében a' Német-Országból beszivárgott Svábok' számára II. József itt is eggy egész úczát épitetett, 's a' gyülevész népet zsindellyel-fedett házakkal, eggy eggy pár ökörrel 's mindennemü házi és gazdasági eszközökkel, mint sok más Kamarai jószágokban, itt is megajándékozta. A' hálátalanok, kiknek hazá-

jok sem vala szent, elszökdöstek, elprédálván mindent a' mit pénzzé tehettek.

1808. Július 5-dikén Herczeg Breczenheim Károly Auguszt, természeti fija Károly Tódor Bavariai 's Palatinátusi Választó Fejedelemnek, a' Sz. Hubert' Rendjének Nagy-Keresztese, a' Máltainak pedig Priorja, Cs. K. Kamarás és Generál-Major (szül. 1769.) Lindau várát a' Costanzi kis tenger mellett, 's egyéb Herczegi jószágait az uralkodó Háznak csereképen által-eresztvén, a' Pataki és Regéczi Urodalmak' birtokába beiktattatott Patakon. A' Herczeg a' Kir. Adománylevélben familiai nevének praedicatumául a' Regéczi nevezetet adatá-meg magának, hogy Magyarrá-lételét ez is bizonyítsa. Mind két nemű gyermekei megtanúltak magyarúl, 's két leányai Gr. Almásy Lajos és Gr. Somogyi Urakhoz adattak. A' Herczeg még nem költözött le Patakra, mert a' Lorántffi Susána által épített sor nem készültel úgy, hogy új Urát elfogadhassa, de már is sok igazításokat 's szobájinak újabb felosztásait kapta. — A' később időkre nézve szükség lesz feljegyeznünk, hogy a' várba bevivő kőhíd most nem kevés ölnyivel lejjebb van Tokaj felé általvive, mint a' hol az a' másik állott, mellynek oldalfalába a' Bezerédi Imre' fejetlen veres-márvány szobra vala becsinálva, ki itt 1708. Decemb. 18-d. hóhér-pallos által vesze-el, minthogy a' Rákóczyak' fellázadt felekezetéhez magát csatoltatni semmi okoknál fogva nem engedte.

A' régi kerített Város most elrongyollott házakból áll, és ha mi dísze Pataknak még van, azt a' hajdani Külvárosban kell keresni. Elnézvén a' kerítés' és bástyák' romjaikat, mellyek I. Leopoldnak és I. Józsefnek parancsolatjaikra hányattatának széllyel, a' bús Szemlélő elmondhatja Nunc seges est, ubi Troja fuit.

—G. H. J.—

2. A' Sáros-Pataki Reform. Collégiumnak Historiai 's Statisticai Ismérete.

Száz esztendővel Luther előtt Huss János és Prágai Hieronymus el kezdék hirdetni az új tudományt, mellyért mind a' kettő elevenen égettetett meg, 's azon részeiben a' hazának, a' hol a' tót nyelv uralkodott, és a' mellyet elönte a' Ziskai had árja, sokan követék a' Cseh Mestereket, de a tanítás erős gyökereket nem verhete. Végre 1516. a' Wittenbergi Augustiniánus Barát kiszegzé a' maga théziseit 's hozzá foga nem meggátlott hanem csak ingerlett térítéseihez, 's hogy őtet meglássák, hogy leczkéjit vehessék, közzülünk is sokan menének-ki. Első vala Gálszécsi István Zemplény Vármegyei Nemes, második Czirjék Márton, később Lőcsei Predikátor, 's később-ben Siklósi Mihály, Dévai Bíró Mátyás áldozó-Pap, Batizi András, Derecskei Demeter, és mások nagy számban. Ezek közt igyekezeteikben legszerencsésebb vala Dévai Bíró Mátyás, mert ez megkedveltetvén Újhelynek (Zemplényben) nagy tehetségű 's tekintetű Földes-Urával, Bélteki Drágffy Gáspárral, az új Tudományt, 's Siklósi, Batizi és Derecskei társaitól segélve, az egész Újhelyt megnyeré a' maga felekezetének, 's Drágffinak kedvezései mellett a' Catholicusoknak Templomát, Iskoláját, Parochiáját magáévá tette. Igy történt, hogy az egész hazában Újhely vala az az első hely, hol a' Luther' tudománya, melly más helyeken csak magányos polgárok' házaiknál tanítatott, díszes és számos Ecclesiával 's Vallásának, úgy szólván, nyilván gyakorlásával dicsekedheték.

Patak, eggy mélyföldnyire Újhelyhez, nem sokára maradt - meg a' nélkül, hogy az új tűz oda is által ne ment volna. A' Franciscánus Szer-

zet' Gvárdiánja Kopácsi István, 's eggyik társa Sztárai (vagy Sztári) Mihály megkedvellék az új tanítást, 's a' Gvardián volt az első, a' ki a' szerzetes ruhát levetette, 's Bánóczi Istvánnak özvegyét magához esketteté. A' hely' új ura Perényi Péter, Imrének, a' Palatínusnak, fija, egykor Erdélynek Vajdája, most Koronaör és Abauji Fö-Ispán, követte példájokat, 's Ferencz, György és Gábor fijaival, 's egész házával a' Római Hittöl elszakadt. Fundamentomból épite új templomot felekezetének, 's a' Franciscánusok *) Klastromát ezeknek Iskoláúl általadta.

1549. Prényi Gábor, Péternek fija, az említett Kopácsi Istvánt, ki most Nagy-Bányai Predikátor vala, vissza hívá, hogy az Iskolát, hol eddig csak az alsóbb tudományok tanítatának, emelné-fel Collégiumi méltóságra. Igy ebben

1550. Theologia, Philosophia, Zsidó és Görög Nyelvek is tanítatának. Boldogítva a' hatalmas Földes Úr által a' Collégium még e' Század' lefolyta előtt olly virágzó állapotra lépett, hogy ebből még a' Túladunai Ecclesiákba is vitetének Iskola-Mesterek.

Prényi Gábornak 1567. történt halála által a' birtok a' Kamarára szállott, de az Iskola II. Maximilián Császárban kegyes jóltevőt talált. Ek-

*) Némellyek ezt a' Klastromot nem a' Franciscánusokénak, hanem az Augustiniánusokénak mondják. Igy Bonbardius is, Topographia Magni Regni Hung. lap. 479. „En rem ipsis Inclytae Provinciae (az az Zemplény Vgy.) verbis. Calviniani suum exercitum cum Schola in acceptis referunt Gabrieli Perényio, Petri filio. Is enim vetus Augustinianorum Monasterium in Scholas novitiae religionis convertit, ac Priorem, factum apostatam, primum Lyceo dedit Rectorem. — De Patakon Augustinianusok nem voltak: igen Franciscánusok, Jesuiták, Trinitáriusok, 's eggykor távol a' Városstól Dominicanusok; 's igy a' mit Bonbard mond, megtévedés. Szirmay Topogr. Com. Zempl. p. 209.

kor már két Professor oktatta az ifjúságot, az eggyik Rector, a' másik Lector név alatt.

1576. Patak Ruszkai Dobó Ferenczneк adatott, 's ez hasonlóúl pártfogása alá vette az Iskolát. Nevezetesen ő épitette azt a' kelet felé fekvő éjszaki sort, melly Fazekas-sornak neveztetik, és még most is fenn-áll, 's bizonyítja azon időnek ízetlenségét. Ez a' nem egyedül felekezetének, hanem nemzetének is javára élt ember az Iskola' jövedelmeit szaporította, testamentomában arról megemlékezett, 's számos ifjakat külde ki a' Külföldre.

1608. Lórántffy Mihály, halála után pedig leánya, Susána, 's veje Első Rákóczy György Erdélyi Fejedelem, az Iskola' virágzását annyira vitték, hogy ezen időben eggy Protestáns Iskola sem vala a' hazában, melly ehhez hasonlítatni érdemlett volna. Rákóczy György 1621. a' Collégium' régi törvényeit, mellyek az Iskolai rendtartásokra nézve a' Heidelbergi Académia' Törvényeinek példánya után készültek, rendbe szedte, újakkal szaporította, megerősítette, a' tanúlás' módjának 1629. új rendet szabott, 's a' pestis által kiürült Iskolát (esztendő alatt mind a' három Professorai 's igen sok Tanúlók kiholtak) felélesztette. Erdélyi Fejedelemmé tétetvén 1630. azon volt egész igyekezettel, hogy azzá tehesse Patakot Magyar-Országnak, a' mi Erdélynek Enyed; új jövedelmeket rendele ennek, új épületeket állított, 's hol három, hol négy Professort nagy részént maga költségén tartott.

Özvegye, oda hagyván ifjabb fijával Zsigmonddal Erdélyt, hátra lévő napjainak minden örömét ezen Iskola' boldogításában kereste, 's soha még az inkább nem virágzott, mint ekkor. Coménius Ámos Jánost 1650., hogy a' tanítás' rendét jobb lábra állíthassa, ide szólítá a' Kül-

földről, azután Typographiával ajándékozá-meg az Iskolát, hogy a' Kézi-Könyvek és a' Deákok által készített Dissertátiók kinyomtattatthassanak; Világi Curátort rendelt (az első Klobusiczky András leve az 1652.), a' Professorok' számát ötre, hatra szaporította; az alsóbb osztályok' tanítójinak fizetést rendelt; a' Collégium' birtokait szaporította; a' Bibliothécát mind pénzzel, mind (himlőben 1620. elholt) Zsigmond fijának számos és becses könyveivel gazdagította.

Lorántffy Susána azon esztendőben (1660. April.) halván-meg, a' mellyben szerencsétlen fija, a' II. György Erdélyi Fejedelem Gyalunál kapott sebeiben Váradon (Jún. 6 d.) kimúlt, 's ennek özvegye Bátori Sófia a' Protestáns Vallást elhagyván, oda leve az Iskolának virágzása. Már 1671. Octóberben a' Professorok és az ifjúság széllyel-verettetének, 's az Iskolának minden jövedelmei elfoglaltattak.

Prof. Posaházi János és Buzinkai Mihály eggy részét a' télnek némelly tanítványaikkal Debreczenben töltötték, hova a' Bibliothecának és Typographiának eggy részét levitték magokkal. Onnan 1672. tavasz' kezdetén bementek Erdélybe, hol őket Apafi nagy kegyességgel fogadta, 's nekik Gyula-Fejérvártt, az elpusztúlt Bethleni Collégium' helyén, lakozást engede.

1681. A' Deákságnak némelly része Erdélyből vissza-jött. Ezek eggy ideig minden Professor nélkül voltak, eggyütt tanúlgattak, gyermekeket tanítottak, Iskola-mestereknek kivitettek.

1686. Az idősbb Csécsi János Prof. általvette az Iskola' kormányzását, de az már 1687. April. 24-d. ismét elfoglaltatott, 's a' Tanúlók széllyel-verettek. A' megfutamodott ifjúságnak eggy része vissza-tért Erdélybe, másik része Vilmányban (Kassa és Szántó között) vonta-meg

magát, 1687. Július' 12-dikén pedig Gönczön telepede-meg, hol, Csécsi alatt, nyolcz esztendeig talált nyugtot. 1695. Martz. 25-dikén innen is elüzettettek, 's ekkor (Május 20-d.) Kassán keresték menedéket, a' Város' kőfalai köztt.

Állandó lakások itt sem volt, 's tíz holnap múlva (1696. Mart. 27-d) a' Külvároson fogtak helyet, de innen is 1703., az ostrom miatt, futniok kelle.

1704. Vissza-tértek a' magok Csécsijekkel Patakra, hol végre nyugodalmas megmaradást találtak; mert VI. Károly 1714. August. havában őket az Iskola', az Ecclésiát pedig a' Templom' birtokában örökre megerősítette.

A' Pataki Collégium két úcza köztt foglal-el eggy hosszas négyszeget, 's azon nyúgotra fekvő soron kivül, mellynek alapköve 1806. Septemb. 23-dikán tétetett-le, és a' melly három sor ablakokkal már egészen felvitetett, úgy hogy most már csak az ács-munkának híjával vagyon, tizen eggy más épületekből áll, mellyektől elirtózik a' szem. 'S nem csak a' Ruszkai Dobó Ferencz által 1576 táján épített Fazekas-sor, 's a' Trója, a' Huta, a' Katona 's Czigánysor illyen, de illyen az 1758-ban épült Paradicsom, 's az 1768 ban épült Berna, 's az 1789. épült Beleznai-sor is. A' később idők nem fogják hihetni, hogy ezek az utolsók a' XVIII. Század' alkotmányai. A' nyúgoti már említett sor szép stílusú épületet ígér; nagy, 's haszontalan czifra nélkül. Ezen épületekben vagyon három Auditórium, kilencz tanító-szoba, eggy szállás a' Világi Fő-Curátor' számára, midőn az Exámen tartatik, eggy Palota és két kissebb szoba a' Bibliothecának, eggy Museum Physicum az e' Tudományt tanító Professor' lakásával; a'

többi szobákat a' Tógátusok lakják, ollykor eggyben (inasaikon kivül, melly mindenikének külön vagyon a' szegényebb sorsú fiatal gyermekek közzül) heten is; 's ez annál kevésbbé tetszhetik elhihetőnek, mivel a' szobának eggy ablaka van, és nem több. — A' Collégiumnak van Csapszéke és Mészárszéke ugyan-ezen udvaron.

Az Iskolának hét Professorai vagynak:

Szombathy János, tanít Egyetemi Történetet, Római Literatúrát, Statisticát.

Rozgonyi József, Philosophiát; ez eggyszer'smind a' Görög nyelv', az Éneklés', és a' Typographia' Felvigyázója.

Kövy Sándor, Magyar Törvényt, az Eggyházit és a' Protestánsokét, a' Camerális és Commerciális Tudományokat.

Nyíri István, Mathézist.

Láczai József, Pataki Predikátor leczkéket ád a' Morális Theologiában, Homiléticában, Liturgicában.

Szathmári Paksi Dániel, Dogmai Theologiát, Zsidó nyelvet, és Exegézist.

Kézy Mózes, Physicát. — Mind Világiak; kivévén a' Theologiai Tudományokat tanító két Professort.

Második Rendbeli, úgy nevezett Humanitatis Professorok vannak négyen:

Vályi Nagy Ferencz — Imre István — Somosi János — Bak István. Ezek Rhetoricát, Poezist, Logicát, és a' Repetensek' tárgyait tanítják. — Áll ez a' négy osztály a' Repetensekből, a' Logicusokból, a' Poetákból, a' Rhétorokból. Az öt legalsóbb osztályokat, az az, a' felsőbb Syntaxistákat, az alsóbb Syntaxistákat, a' Grammatistákat, a' Conjugistákat, az Abeczistákat, ugyan-annyi Togátus veszi tanításai alá, 's ezek minden esztendőben változtatnak.

A'

A' felsöbb osztályok' Professorainak fizetése 610 for, a' Dogmatica Theologiát tanitóé pedig 767 for. Ezen kivül mindenikének esztendönként 38 xr. 20 köböl rozs, öt köböl búza, öt hordó bor, 2 szekér széna adatik, 's szállás ingyen, a' Collégium' házaikban, de a' Városon.

Az alsóbb osztályok' Professorainak esztendei fizetések 400 forint, szállás-pénzül 50 forint; 10 köböl rozs, 2 köböl búza, és 2 hordó bor. — Prof. Vályi Nagy Úr 450 forintot kap, és szállást a' Collégium' házában, a' Városon.

A' legalsóbb öt osztály' Praeceptorai az Iskolától kapnak esztendönként 30 (az az harmincz) forintot, és a' tanúlóktól didactrumot.

Van ezen felül hat Praeses, kik esztendönként a' legalkalmatosabb Togátusok közzül választatnak: a' Görög Nyelvé, — a' Zsidó Nyelvé, — a' Német Nyelvé, ki eggyszer'smind Oeconomiát tanít, és Technologiát, — Natur. Theologiát, és Paedagogicát — a' Rajzolást, — a' Harmoniai Éneklést. Az Éneklés Praesese kap fizetésül 60 forintot, a' Görög Nyelvé 62. a' többiek eggyenként 25 forintot, és mindenike külön 3 köböl rozst. — A' Bibliothecárius 16 for. 40 xrt., minden rozs nélkül.

A' Német Nyelv' Tanítója leggyakrabban Lutheránus, és ordinált Minister, hogy az itt tanúló Lutheránus ifjúság élhessen, ha kívánja szolgálatjával. 'S ezen esetben a' Közönségnek van gondja jobban-fizetése eránt.

Az Iskola' legfőbb gondviselése függ a' Rectortól, ki minden esztendőben változik, és a' felső Professorok számából vagyon választva a' Közönséges Júliusi Exámenben, az eggyütt való Patronátus által. A' kissebb dolgokat ez maga intézi-el, a' nagyobbakat a' Senátus, melly áll a' Professorokból, 's a' tizenkét elsöbb Togátusokból.

PÁPA KÖNYVTÁRA

A' Collégium' Oeconomusa a' Sénior, első instantiájú Bírája a' Contrascriba. Ezek Januárius' 25-dikén választatnak a' Togátusoknak voksaik által.

Az egész Tanúló Ifjúság' száma 1818-ban Februáriusban, itt következik:

Primáriusok (ide számlálván a' Sénior és Contrascribát)	12)	
Gregáriusok — — — —	45)	— 363
alsóbb Togátusok — —	306)	
Juristák — — — —	67)	— 116
Nem - Togátusok — —	49)	

Classisták:

Repetensek — — — —	80)	
Logicusok — — — —	74)	
Poeták — — — —	108)	
Rhetorok — — — —	110)	
Felső Syntaxisták — —	127)	— 941
Alsó Syntaxisták — —	147)	
Grammatisták — — —	105)	
Conjugisták — — —	143)	
Abecisták — — — —	47)	

Az itt tanúló ifjúság' száma tehát öszveséggel tészen ezer négyszáz húszat.

A' Togátusok csak templomba 's leczkékre menvén veszik-fel magokra fekete talárisokat, pallást nélkül; különben mentében vagy dolmányban járhatnak; Patakon kivül a' mint öltözni kedvek 's tehetségek van.

Szabad szállást kapnak az Iskolától, 's mint, eggy három forint gyertyapénzt egész esztendöre, 's eggy két véka rozst, a' szerént a' hogy az az önkénytt tett adakozásokból

begyül. Kiki maga főzet a' Városban fogadott szakácsnék által, 's ebédjeket vacsorájokat inasaik hordják-fel szobájikba; kiki maga fűteti szobáját. Karácsonkor, Húsvétkor és Pünkösdkor széllyel-küldetnek az Ecclezsiákba, hogy ott a' Predikátort segéljék, 's magokat a' predikálásban gyakorolják. Ez megszaggatja ugyan tanúlásaikat, de erszényeiken könnyít, 's velek az embereket 's a' hazának vidékeit ismérteti; 's így alkalmatlan 's egy tekintetben káros, de más tekintetben hasznos is. Segít ezen felül terheken, hogy a' kisebb idejü tanúlóknak szabad órájikon leczkéket adnak, sőt némellyike ezeknél a' Városon szállást és asztalt ingyen talál. — Eggy része ezeknek falusi Mesterségekre megyen-ki, eggy része egyenesen Predikátori hivatalra lép; némellyek a' Pesti 's a' Külföldi Universitásokat látogatják.

A' nagy Exámen Júliusnak közepén tartatik 's ekkor Patak tele van Uraságokkal. — a' kisebb Exámenek (Censúrák) kétszer esnek esztendőben, Januáriusnak végén, és Júliüs' elején.

Megszünnek az Iskolák aratáskor, Július' közepe olta Septemb. első napjáig; szüretkor huszonöt napig; a' három sátoros-innepekben külön-külön tizennégy napig; mindöszve száz tizenhárom nap. Sok veszteség: de a' környülállások nem engedik külömben.

A' legszegényebb sorsú gyermek esztendőnként 3, a' jobb sorsú, 6, a' tehetősebb szüléké 9 forintot fizet esztendőt által didactrumúl.

A' Bibliothéca mintegy tízezer Kötetből áll. — Hogy Magyar régibb Könyveket szép számban bír, azt Prof. Szombathy Úrnak lehet leginkább köszönni; mert ez az érdemes férjfi volt az, a' ki az Innepekre kijáró Togátusokat arra buzdította, hogy a' Predikátoroknál 's Iskola-Mestereknél a' régibb Magyar Könyveket, pénzen vagy ajándék-

ban, a' Collégiumnak szerezzék-meg. A' Bibliothecárius a' Deákok közzül választatik, megeskedtetik, de tőle számot nem vesznek. — A' könyvek kiadatnak a' Tanúlóknak, de senkinek nem falukra. Vasárnapokon a' Város' Templomában jelen-meg az egész ifjúság — (ennek alapköve 1776. Martz. 27. vettetett-meg, a' Templom felszenteltetett 1781. Július' 8-dikán) — a' hétnek egyéb napjain a' nagyobb Auditóriumban tartatnak Könyörgések.

Fő Curátorai a' Collégiumnak Mélt. Vajai Vay József Septemvir és Ungvári Fő-Ispán, Cs. K. Kamarás és Szent-István Rendebeli Lovag, Lónyai Gábor Urak.

Superintendens Fő Tiszt. Öry (Filep) Gábor Úr, eggykor itt Theologiai Prof. és Doctor.

PROFESSORAI A' PATAKI COLLÉGIUMNAK.

1. Kopácsi István, Ex-Franciscánus 1531. olta. 1542. ment Wittenbergbe. 1544. lett Erdődi, 1547. Nagy-Bányai 1549. Pataki Predikátor és Professor. Megholt 1562 táján.

2. Czeglédi Ferencz, Kopácsinak veje, Professorrá lett 1557.

3. Balsaráti Vitus János, Osvos Doctor, 1560. — azután Liszkai és Pataki Préd. Megholt 1575.

4. Szikszai Fabricius, (Kovács) Balás, 1561—1576, de három esztendeig Kolozsváron tanított. Disze ezen Iskolának.

5. Beregszászi Péter, Lector (az az második Tanító) 1575. Azután Váradi Predikátor.

6. Paksi Mihály, 1577. Innen Egerbe ment Predikátornak.

7. Kassai Császár György, Prof. és Predik. 1578. Megholt. 1586.

8. Thoraconymus Mátyás, 1580 — 1586.

9. Pilczius Gáspár, 1586—1589. majd Márkusfalvi és Dobsinai Pred. Megholt 1605.

10. Pesthi Gáspár, 1590. Azután itt Predik. Megholt 1596.

11. Krakkai Demeter, 1596.

12. Újfalvi Katona Imre, 1599. Lett Rákóczi Zsigmond' Udvari Predikátora, azután az Szepsi, Göncz és Bodrog-Keresztúr nevezetes helységekben.

13. Kezdi-Vásárhelyi Mózes, 1601.

14. Vásárhelyi János, 1604 táján.

15. Kecskeméti Elekes János, 1608; azután Pataki Predik. és Esperes.

16. Szepsi Láni Mihály, 1610. majd Gönczi, Szathmári, Tarczali Préd. megholt 1634.

17. Sziksai Sidérius (talán Vas) István, 1612.

18. Szepsi Kórócz György, 1613. azután Tokaji Fő Predik.

19. Lövei György, 1615—1617. majd Mádi Predik.

20. Szenczi Boros János, 1616—1622.

21. Farkasfalvi Filiczki János, 1617 —1622. Magyar és Deák Verselgető.

22. Muraközi Dúzs Márton, 1622.— Ez a' három eggy esztendöben hala-meg pestis által.

23. Tolnai Pap István, 1623—1626. Lett Rákóczy Györgynek Udvari-Papja, végre Pataki Fő Predik. megholt 1642.

24. Simándi János, 1626—1630; Újhelyi Predik.

25. Komjáthi Dávid Mátyás, 1626—1628; Tolcsvai Predik.

26. Zemlényi György, 1628—1631; Vinnai, Bényei, Onodi Pred.

27. Salánki György, 1629—1635; Mádi Predik.

28. Bakai Benedek, 1630—1633; egyszer'smind Pataki Professor. — Mind eddig a' Pataki Iskola' Tanítóji Rectornak és Lectornak hívták: Professornak ezt kezdék nevezni,

29. Ruszkai András, 1631—1636; Bényei Predik.

30. Dobraviczi Mihály, 1634—1636.

31. Szepsi Literáti Pál 1636; Pataki, majd Zsadányi Predik.

32. Veréczi Ferencz, 1636—1638; aztán Tályai, 1644 olta pedig Pataki híres Fő-Pred. megholt itt 1660.

33. Bényei Deák János, 1637—1641; Mádi Predik.

34. Valérius Dávid, Olasz-országi 's Zsidóból Keresztyénné lett Orvos Doctor; itt Theologiát és Philosophiát tanitott, 1637—1640.

35. Fövenyesi István, 1638—1639; Szent-Péteri Predik.

36. Tolnai Dali János, 1639—1642; azután Miskolczi 's Tokaji Predik. — Nagy kedvelője az újításoknak, mellyek közt az az óhajtása is volt, hogy a' Sátoros-Innepek töröltessenek el. Zsinat tartatott ellene Szathmár-Némethiben 1646. — Letétetett a' Professorságból, de Lórántffi Susána vissza hozta. Nagy hasznnal tanított. — 1656. Tarczali Predik.

37. Kolozsi Dániel, 1640—1642; Beregszászi Predik.

38. Szent-Péteri Mihály, 1641—1644; Miskolczi Pred.

39. Zebegnyei János, 1643—1646; Tályai, Tokaji, Gönczi Predik.

40. Tarczali Pál, 1644—1645; Gönczi, Liszkai Predik.

41. Szepsi Gáspár, 1645.

42. Szilágyi Beniámin István, Váradi Professor volt, Patakra hozatott 1645—1647; Tolcsvai, Újhelyi Predik. munkás, gondos férjfi.

43. Huszthi Sándor, 1646.

44. Szent-Péteri János, 1646—1649; Bodrog-Keresztúri Predik.

45. Nógrádi Mátyás, 1647—1649; Debreczeni 's Nagy-Bajomi Pred., 's Túlatiszai Superint. megholt 1681.

46. Herczeg-Szölösi János, 1647—1654; Tolcsvai Predik.

47. Váczi András, 1648—1649.

48. Újvári Tamás, 1649—1650.

49. Koménius János Tamás, Morvai születésü. Beköszönt 1650. Nov. 24-d.; elbúcsúzott 1654. Jún. 2-d. megholt Amsterdámban 1671.

50. Vereseggyházi István, 1652—1654.

51. Toféus Mihály, Theol. Dr., Váradi, 1652—1653. Pataki Prof.; Bodrog-Keresztúri, Diószegi, Szathmári, 's tovább apafinál Udv. Pred., végre Erdélyben Superintendens. megholt 1684.

52. Baczonyi B. Menyhárt, 1653—1662 megholt 1662.

53. Szathmári Ötvös István, 1654—1655; Érsek-Újvári, és Ácsi Predik.

54. Szántai Molnár Pál, 1654—1656; Tolcsvai Predik.

55. Buzinkai Mihály, 1656—1681; Bátori Sófia által elüzettetvén a' Tanitók és Ta-

núlók, Fejérvári Prof. vala, 's ott hala meg 1683 Nov. 23-d.

56. Lippai Sámuel, 1656—1657. Károlyi Predik., végre Debreczeni Prof.

57. Posaházi János, 1657—1681. Elüzetvén Buzinkaival, Gyula-Fejérvári Prof. leve, 's ott holt-meg 1686. Máj. 3-d.

58. Köpeczi Bálint, Orvos Dr., 's Miskolczi Pred. — Patakon tanított Zsidó és Görög Nyelveket 1665—1668.

59. Séllyei András, 1669. — Eltiltatott, hogy a' Cartesius' Philosophiájában részt ne vegyen. Lett Pataki Kisebb-Predik.

60. Csécsi János, 1686. Febr. 9-d. — 1708 Május' 14-dikén, élete' 58-dik eszt.

61. Simándi István, 1709. Megholt 1710. pestisben. Ez tanított itt legelébb Experimentális Physicát, 's e' miatt Mágusnak gondoltatott.

62. Füleki András, elébb Emödi Pred., 1711—1717. Prof., ismét Predik. Átányon, Nagy-Mihályban, Serkén.

63. Csécsi János, a' Második, 1713 1734. Nehéz természete 's Cynicus durvasága miatt kitették a' Professorságból, megholt 1769. Jún. elsöjén. Megírta a' II. Rákóczy Ferencz' támadása' történeteit.

64. Nagy-Mihályi Szomoló Gergely, 1719—1734; Csáti Predik. megholt 1742.

65. Szathmári Paksi Mihály, az Elsö, elébb Tokaji Predik; azután Maros Vásárhelyi, végre 1734—1744. Pataki Theol. Prof. és állandó Rector. Megholt 1744. Jún. 2-dikán.

66. Sárkány Dávid, Raggistyáni 's Csáti Pred; Professor 1734—1758. Letette hivatalát, 's megholt Miskolczon, 1762. Sep. 18-d.

67. Szathmári Paksi Mihály, a' Második, az Elsőnek fija, 1742. Catechéticát és zsidó Nyelveket tanító Prof., 1743. Csáti Predik., 1744—1772. Theol. Prof.—Megholt gutaütési betegeskedéseiben 1778. Martz. 15-d.

68. Bányai István, Histor., Term. Törv. Prof. 1744—1767. Megholt 1767. Máj. 25.

69. Szathmári Paksi Pál, Orvos Dr., 1759—1766. testvére a' H. Mihálynak. Megholt 1766. Aug. 7-d.

70. Szentesi János, Hist., Term. Törv. Prof. Patakon, 1767., 's elébb Rima-szombathban: Megholt 1781. Sept. 3-d.

71. Szent-Györgyi István, Nemes-Bikki Predik., 1767. sept. 17. olta Philos. és Görög Nyelv Prof.; letette hivatalát 1797. Májusban megholt 1799. Octob. elsőjén.

72. Szathmári Paksi Mihály, a' Harmadik; fija a' Másodiknak; Philos. Doct., Math. és Phys. Prof. lett 1772. Megholt 1773 életének 28-d.

73. Őry Filep Gábor, Theol. Dr., elébb aszalai Predik., Theol. Prof. lett. 1773. Martz. 17d. Superintendens 1797., Szent-Péteri Predikátor 1798. Máj. 21-d.

74. Szilágyi Márton, fija a' Debreczeni Superintendens Sámuelnek; Mathesist, és Physicát tanító Prof. 1773 — 1790. Megholt 1790. Nov. 4-d.

75. Szombathi János, Hist. Prof. 1783. Január. 11-d. — Született Rima-Szombathban 1749.

76. Tóth-Pápay Mihály, Orvos Dr. 1791—1805.

77. Barczafalvi Szabó Dávid Math. és Phys. Prof. 1792 — 1805. Eggykor Újságíró Pozsonyban, 's a' Siegwart Fordítója.

78. Kövy Sándor, a' Hazai Törv. ezen Iskolában első Tanítója, Zemplényi Táblabíró, 1793. Nov. 15-d olta Prof.

79. Rozgonyi József, az előtt 7 eszt. Prof. a' Losonczi Iskolában; Philos. Prof. 1798. Máj. 2-dika olta; Zemplényi Táblabíró. Született 1756. Septemb. 30-d.

80. Beregszászi Pál, Philos. Dr. Jénai, Erlangi, Velitrei Tudom. Társ. Tagja, 1798—1803., a' midőn Theol. Professorságától búcsút veve.

81. Kisari Tőth János, Pataki Pred. és egyszersmind Prof. 1799—1807.

82. Porkoláb István, Prof. Szikszón, Patakon Theol. tanított 1804. Júl. 15. olta. Midőn 1806. Decemb. 7-dikén a' Kassai Templomban Gróf. Was Danielné, szül. Szerencsy Klára felett Halotti Beszédét mondaná, eggy guta-ütés némává tette, 's ugyan e' bajában megholt Patakon 1809. April. 29-d.

83. Sípos Pál, a' Szász-Városi Collégium Rector Professorságából Math. és Phys. tanítására kihozatott Erdélyből 1805. Novemb. 12-d. — Tordosi Predik. lett Szász-Város mellett, 's elhagyá Patakot 1810. Júliusban. — Szül. Enyeden 1759. Octób. 16-d. megholt szász-Városon 1816. Sept. 15-d.

84. Nyíri István Mathesist és Gráphist tanítani kezde 1806. Júl. 18-d.

85. Patai János, Losonczi, majd Jánosi Predik., Theologiát taníta 1807. Nov. 22-d., Physicát 1810.; Noszvaji Pred. lett 1811. 's Szepsi 1814.

86. Láczai József, Pápán Prof. 14 eszt., azután 3 eszt. Lepsényi Predik.; 1808. Pataki Pred. és Prof.

87. Szathmári Paksi Dániel Újvárosi Német Predik. Debreczen mellett. — Theol. Prof. leve 1810 Sept. 26.

88. Kézy Mózes, elébb itt Contrascriba, 's Humaniorum Professor; az Iskola' és Superintendentia' költségén küldetett Göttingába és Párizsba; elkezdé tanítani' a' Physicát 1813. Septemb. 18-d.—Ungár Várm. Táblabíró. Született Fejér-Gyarmathon Szathmárban, 1781. Novemb. 6-d.

HUMANIORUM PROFESSOROK.

Ezelőtt a' Logicai, Poeticai, és, Rhetoricai Osztályokat is olly Praeceptorok tanították, kiket az Intéző Közönség a' Júliusi Examenkor minden esztendőben a' Togátusok közzül választa-meg: de 1796. Júl. 12-dikén az a' Végezés hozatott, hogy ezen három osztályt, és a' negyediket, melly a' Repetensekének, neveztetett, állandó Professorok tanítsák, még pedig úgy, hogy az a' Tanító, a' melly a' Syntaxisi Iskolának rajját általveszi a' Rhetorica' tanúlása végett, ezt a' Poeticai, Logicai 's Repetensi osztályokon végig vezesse; mert így, teljesen ismervén tanítványainak adományait, szorgalmát és tett előmenetelét, őket annál nagyobb haszonnal oktathatja.

1. Vadnai József, Professor leve 1796. Kilépe 1811. 's Patakon privatizál.

2. Váradi Pál, ugyan-akkor; 1798. Sept. Losonczi Professor.

3. Úti János, ugyan-akkor; letette hivatalát 1804.

4. Gellei József, 1797—1806.

5. Vályi Nagy Ferencz, született Felső Vályon, Gömörben, 1765. Septemb. 30 d.— Tanított Patakon 1805 és 1804. Theologiát, Gö-

rög és zsidó Nyelvet 's Exegésist, mint supplens Professor, a' Bion' ésMoschusz', 's a' Homér' Iliászának fordítója; ezelőtt Dorogmai Predikátor. Tanítani kezde itt 1798. Novemb. 11-dikén. A' Metrica Magyar Verselést ez kedvelteté-meg Patakkal, nem gondolván vele, hogy igyekezetei nevettettek, gátoltattak. Az ő érdeme az is, hogy a' Görög Nyelv' stúdiumát inkább kedveltette-meg, mint minden más Professorok tehették. — A' Theologiát két ízben tanította, mint Supplens.

6. Emődi István, 1804—1806., Mezö-Keresztesi második Predik.

7. Kovács István, 1804—1807., Alsó-Zsolczai Predik.

8. Katona Mihály, 1806—1808., Berzéteí 's Jánosi Predik.

9. Imre István, 1807. Septemb.

10. Kézy, Mózes, az előtt Contrascriba, 1808.

11. Somosy János, az előtt Primárius, 1809. Januáriusban. — Ekkor Göttingába ment, 's onnan vissza-jövén, ismét elkezde tanítani 1815. Sept. 25.

12. Kis Sándor, 1811. Júl 19. — megholt Kassán hektikában 1815. Aug. 15-d.

13. Cseresznyés Sámuel, 1813. Júl. 11. olta 1817. Júl. 18-dikáig, midőn Szathmár-Némethi Prof. leve.

14. Bak István, 1818. Január 29. olta.

Az Iskolának és a' Tanúlóknak szegénysége mellett is álmélkodni lehet, melly elömenetelt tészen ez az Iskola, különösen még a' Nyelvekben is. Nem kevesen vagynak itt, a' kik a' Görög Nyelvben igen nagy pontra mentek, 's il-

lyen volt a' Pápai Professorrá lett Mokry Beniámin, és Humanior. Prof. Somosy János; a' Deákban Phys. Prof. Kézy, kinek Versei a' Napoleon' Menyegzőjére 1810. Gróf Eszterházy József Zemplényi Fő-Ispán Exc. által Velinre in fol. Bécsben nyomtattatának-ki a' Dégen pompás Officinájában, 's ötven exemplárban a' Bécsi, ugyanannyiban a' Párizsi Udvarnak nyújtattak-által; a' Német, Franczia, Olasz, Angoly és Spanyol Nyelvekben Ungvár Várm. Vice Notárius Szemere György, Rozgonyi Prof. Úrnak fija, és Humanior. Prof. Bak István Urak. — A' Rajzolásban Szent-Györgyi Togátus, ki most Bécsben készül, hogy ezt a' Mesterséget annál sikeresebben tanithassa. Egyedül a' Muzsika, Táncz, Lovaglás az, a' mire a' Felsőségnek gondjai ki nem terjedtek.

—G. H. J.—

2.

Az időnkbeli Prófétákról, 's az ő jövendöléseikről.

1. §. E' folyó századunk nagyon hasonlít a' Próféták' ügyében a' XVII-dik századhoz. Ez időkor igen bővelkedett különbféle Prófétálókkal, kik az egyházi történetekben Fanaticusoknak mondatnak; közöttök leginkább elhiresedett Engelbrecht János. A' mi századunk szint illy termékeny, 's ha így tart, mint kezdé, még amannál is termékenyebb lesz a' Jövendő-mondókban; közzülök legnagyobb figyelmetességet vont magára Müller Ádám Paraszt Gazda. A' természetes jövendölőkhez járultak mi időnkben a' mesterségesek is, kik a' Magnetizálás által különb-

féle titkok, és jövendök' belátására, 's kivallására jutottak. Ebben különböznek a' mostaniak a' hajdaniaktól, hogy ezek többnyire Religiói Jövendelök voltak: a' világ végének, Antikristus' elérkezésének, utólsó ítélet' közelétének kinyilatkoztatásával foglalatoskodtak; a' mieink Politikus jövendölök nagyobb részint: háborúkat, 's ezek' kimeneteleit, Fejedelmek' halálát, 's amaz orvos szereket, mellyekkel a' halál' torkában lévöket megmenthetni végveszéllyektöl, mondogattyák me, elöre. E' csudás jelenetek méltók minden okoskodó észnek figyelmére: nem fogok azért, reménylem, véteni vele, ha azokat e' rövid értekezésem' tárgyául véendem.

Engelbrecht János elpusztúlt (bankrott) Posztós volt Braunschweigban. Müller Ádám János született Majszbachban, 's Paraszt Gazda. L. Joh. Ad. Müller der Prophet und sein Vater. Eine Parallelle von Hans Engelbrecht. Zur Erklärung des Profetenberufs des ersteren, und Erläuterung einiger Punkte der Seelenlehre von J. Ch. Hofbauer Prof. zu Halle 1817. Halle und Berlin 1817. 8:

2. §. Tagadhatatlan, hogy általlyában a' természeti eseteknek megjövendölése az Embertöl kitelhető az elöre érezhetés (Ahndungs Vermögen) által. Az oktalan állatoknak, kivált a' madaraknak, bizonyos idö' közelítésével elmeneteliök, és viszszatérésök; elbújássok, 's ismét megjelenésök nyilván való: ez a' jövendönek elöre érezésénél fogva esik meg. Ha pedig ez tulajdona az állatoknak, tulajdona lészen az Embereknek is: mivel ezek is amazok közzé tartoznak. Hogy az emberek elöre érezés által külömbféle állapottyokat megjövendölhetik, számtalanok' példájából is bizonyos, kik lebetegedésöket, kimúlássokat, elhatározottan, 's pontig igazán elöre meg-

mondották. Az illy tapasztalásoknak olly nagy a' száma, olly hiteles, és külömböző tanúk' vallásán épül, hogy vakmerőség volna minnyájokat megvalótlanítani akarni.

Több illy példák számláltatnak elő ezen könyvben: Gallerie des Wundervollen, und Auserordentlichen in der Natur, der Kunst, und im Menschenleben. Braunschweig 1807. b. Hammer az I. és II. kötetben. Lásd: Anthropologia, vagy is Ember Esmértetése. Fejér Gy. által. I. R. 50 §. Ember kimiveltetés I. R. 30. §.

3. §. Az ember ugyan tulajdonképpen, közvetetlenül mindég csak a' jelenvalót érezi és tudja meg ama bejelentéseknél fogva, mellyek lelkiesmérete színe elejbe terjesztetnek; azok végett az agyvelő a' testnek minden külső és belső részeire számtalan sok, 's különbkülönb útakon, az érző-inakban, 's ezeknek legfinomabb szálacskáiban keresztül kosúl el van terjedve; ezeknek végeik a' külső és belső világ felé fordíttattak, hogy minden féle elégséges bényomatokat felfoghassanak, 's az esmérkedő tehetséggel közölhessenek a' képezésre. A' múlt változásokat úgy esméri meg újra a' lélek, ha ama képességek, mellyeket előterjesztésök' alkalmatosságával a' lélekesméretben szerzettenek, vagy ama nyomok, mellyeket az agyvelőben magok utánn hagytanak, önként, vagy valamelly esetből a' képszövetség' törvénnyei szerént fölizgattatnak, és színe elejbe vonattatnak. A' múltak tehát helytartójik által vannak mintegy, és így közvetve jelen megtudássokkor. A' jövendő változások se magokban, se egykori nyomaikban a' lélekesméret' színe elejbe nem juthatnak: mivel valótlanok; de gyakran okaikban, a' test és lélek állapottyában, homályosan jelen lehetnek. A' betegség, nyavala, 's halál' magvai előre bennünk lappang-

hatnak; ezek által némű némű bényomatokat tehetnek, mellyeknél fogva megéreztethetnek, 's megtudathatnak. Az illy jövendök elö-okaik, szerzö-jeleik által jelennek meg a' élek-esméretének színe elött; 's így tudódnak meg természetesen.

Lásd: Metz Grundriss der Anthropologie in Pragmatischer psychologisch-Hinsicht. Würczburg. Ember kimíveltetés I. Rész. 80 §. Psychologie in drey Theilen: als empirische, reine, und angewandte von C. A. Eschenmayer Prof. in Tüb. 1817. Tübing b. Cotta.

4. §. Hogy nem minnyájan illy szerencsések az ö jövendö állapattyoknak elöremegérzésében, 's megtudásában, hanem csak némellyek: annak természetes oka ez, hogy nem bir kiki egyenlö fínom ingerelhetöséggel érzöinainak, 's eszközinek alkotására nézve. Ezen Organismus kiben tompa, erötlen; kiben pedig éles, 's erös mód nélkül. Az illyen ama benne lappangó elöjeleit felfoghattya a' betegségének, nyavalájinak, 's más egyéb változásinak, mellyeket az amollyan meg nem sejdíthet; 's így az egyik azokat megjövendölheti, a' másik ellenben nem. Más az: vannak az embernek olly egésségtelen, és egésséges állapoti, mellyekkor a' lélek-esméret' egész ereje belsö érzékinek tárgyaira vonúl (concentráltatik) egyedül; azokat is tehát illykor eléggé megkülönböztetheti, mellyeket kifelé oszlásakor véghez nem vihetett. Illy egésségtelen állapottya az álmossan járóság (Somnambulanismus Nachtwandel). A' kik e' betegségben vannak, olly fogyatkozott külsö érzésüek, hogy csak a' rendkivül való bényomatokat, a' veréseket, hideg vízbe lépésöket, nevökön szóllítássokat, 's más e'féléket veszik észre. A' más szerüeket, nem hallyák, meg nem érzik, 's a' t.; ha bár

a'

a' szemeik nyitva állanak is, még se látnak, se nem hallanak. E'hez hasonló egésséges állapottya az álom, melly az ébrenség és alvás között esik; ekkor az élet-erőnek ellankadta, 's az ingathatóságnak elgyengülte miatt az inashúsok megereszkednek, 's így a' szempillák öszve-vonúlnak; a' tagok elcsüggednek; az érző-inak' foghatósága megfogyatkozik; 's így a' szem, fül, 's a' t. béjelentései megszűnnek, a' közösködés lecsillapodik, kivált ha a' nyúgodalom' éjjeli idején mély csendesség uralkodik. Az újdon új előterjesztések' fő kapuji e' szerént becsukva lévén, nem áradván a' lélek-esméret' szine elejbe többről több jelentések kivülről, a' belsőkön, 's önnön állapottyán szabadabban bővebben függhet, annak minden részeit telyesebben fölveheti; ekképp jövendőjének alattomos készületit, csirájit is megsejdítheti, 's béláthattya a' szünetlenül munkálódó Lélek. 'S valóban tapasztaltt dolog, hogy azok szokták jövendő nyavalájokat, vagy kimúlássokat előre megérezni, kiknek érzőinaik szerfelett ingereltethetők; álom közben éreztettek meg többnyire ama jövendő változások, mellyek hitelesek, 's figyelemre méltóbbak.

Lásd: Symbolik des Traumes von Dr. G. H. Schubert. Bamberg. b. Kunz 1877. 8. Archiv für den Thierischen Magnetismus. Vom Somnambulismus II. B. 84. 109. I. B. 23. 60. s. IV. B. 153. 's a' t. III. 35. 49. 's a' t. Der Philosophische Arzt. Von M. Ad. Weickard II. B. II. Haupstück. Az álom, és álmosan-járóságbeli rendkivül való tehetségeket Lásd: Gallerie II. B. 73. 17.

5. §. Valami az érző-inaknak ingereltethetőségét előmozdíttya, az embert csendes álomba merítheti: az előre megérezhetésre is okúl szolgál egyszer'smind. Illyen a' mindeddig bizonyo-

san tudva nem lévő Magnetismus' ereje is; ha mind azon tanúságoknak, és külömbféle próba-tételeknek csökönösen ellenek mondani nem akarunk, mellyeket több német és franczia Tudósok az eránt egybe-szedtenek, 's szerzettek. Nem csuda tehát, ha némelly magnetizáltt személlyek titkos nyavalájikat kijelentették, a' gyógyítássokra alkalmatos orvos szereket, 's más e' féléket megjövendölték, tekéntetbén vévén a' Képzelődésnek (Fantasiának) hathatóságát is, mellynek befolyása az embert valamint megbetegítheti, úgy meggyógyíthattya is számos orvosi hiteles tapasztalások szerént. De a' képzelődésnek e' hathatós ereje különös értekezésre méltó tárgy.

Azoknak példájit, kik álmossan járássokban önnön állapottyokat előre meghatározták lásd Archiv. f. d. th. Mag. III. B. 29. 40. 65. l. kik természeti álmokban nyavalájokat, 's halálokat előre megérzették: L. Gallerie I. B. 62. 70. A' magnetizáltattak által kijelentett Orvos szereket olv. Arch. III. 27. 28. 30. 31. l. ollyak' példájit, kik képzelődésökből szint olly változásokat szenvedtek, mintha orvos-szert vettek volna bé: l. Galleria. II. Köt. 1. 70. A' meggyógyúltakat ott 67. szám alatt.

6. §. Hogy az érző-inak' fölingereltetésével, a' lelki esméretnek álom közben némelly belső tárgyokra egyesültével, 's ezeknél fogva a' Magnetisáltatás által is másoknak kimúlását, vagy meggyógyíttását megsejdíthesse, 's kitudhassa valaki, — nem lehetetlen. Mivel ezen állapotban nem csak az előre érezés, hanem az előre látás is fölizgattatik, 's elevenebb lészen. A' határozott tárgyal szabadon foglalatoskodó emberi elme azért az eseteknek olly titkos öszvefüggésit is észveheti, a' környülállásoknak olly szövevényes egybekapcsoltatását is szét-fejtheti, mellyekre

másképp szert nem tehetett volna. 'S ennek lehetségét olly történetek is valósíttyák, mellyeket éppen meg nem hamisíthatni. De ez igen kölönös 's bizonytalan jelenete a' természetnek: mivel igen ritka az, ki mások' belső állapottyát úgy érezhesse vagy tudhassa, mint önnön magáét; tehát változásaiknak előokai közönségesen fölfedezhetetlenek; 's az egyenlő okoknak is külömbféle munkájik lehetnek; a' természetnek szokott úttyai is meggátoltathatnak. Ezekhez képest következőleg mások' változásainak előre megjövendölése többnyire bizonytalanná, 's így lehetetlenné válik. Innét mások' felgyógyulásának, vagy határozott esztendőben, napon, 's órában meghalássoknak előre jövendölései vagy költemények találttattak lenni, vagy csupa esetből történtek meg.

Azok' példáját, kik álmosan járássokban mások' halálát előre látták l. Arch. III. 33. 45. 51. Az ollyakat, kik természeti álmokban ugyan azt előre látták l. Gallerie I. B. 69. Hogy a' Magnetizáltattak az Oroszoknak Hamburgba bemenetelöket, és a' Brémai zenebonát előre látták, olv. Arch. III. 63. l. Csupa esetből is megtörténhetik, hogy valaki úgy hallyon meg mint előre mondatott mástól vagy magától: példa benne Lavater: l. Gallerie I. B. 62. néha pedig a' képzelődés öldöklése által: mint egy Wesztfaliai Predikator: ott 21 szám alatt. Láss többeket ott II. Köt. 81. szám alatt.

7. §. Az emberi csupa gondolatoknak, vagy akaratoknak megjövendölése pedig telyes lehetetlen természetesen. Az előre érzés által ugyan arra szert nem tehetni: mivel az érzékeket azok érdekelhetik meg egyedül, 's általok csak azok közöltethetnek: mellyek testcsek, vagy némünémülképp' testesúlttek a' hang, vagy más külső jel

által: nem illyenek pedig a' csupa léendő gondolatok, és akaratok. Azt tenni föl, hogy a' csupa gondolatok, 's akaratok is előre megérezhetők, annyi volna, mint állítani, hogy azok testesek is nem is. Az előre látás által se tudhatni meg a' léendő emberi csupa gondolatokat és akaratokat: mert annál fogva csak a' jelenlévő okok, vagy jegyek által pillanthatni a' jövendőség' titkaiba; az olly gondolatok vagy akaratok pedig, mellyeknek elő okai, és jegyei kitünők, nem csupán-valók. A' Történet-Írók se mutatnak olly bizonyos példákat, hogy valaki a' csupa gondolatokat és akaratokat is előre megtudta, 's mondotta volna; mí se tapasztalunk illy szerencsés elméjűeket. Ha mindazáltal az Emberek azt vélik, hogy a' léendő csupa gondolatokat és akaratokat is előre megsejdíthetni, 's kijelenthetni: ennek okai a' Poéták, 's ezekhez hasonló História-Írók; kik fölvett tárgyaikat illy jövendölésekkel is szokták festegetni: mint Virgil Epopaeájában, Schiller külömbféle drammájiban; 's Livius, és Herodotus Históriai munkájikban. Mivel az illy munkák ínkább gyakoroltatnak és olvastatnak mint a' Philosophiai elmélkedések: nem csuda, ha az illy jövendölések oktalanságok' ellenére is hitelt nyernek. Ennek más oka: az inséget szenvedő, 's bizonytalanságában hánykolodó emberek' gyávasága. A' kétes dolgok' kimenetele eránt való töprénkedés t. i. az embereknek igen kellemetlen; hogy e' bajjoktól megmenekedjenek, készek hitelt adni annak, ki némünémü kilátással enyhít rajtok — ha bár ez magában sikeretlen is.

Ezek eránt olvasd Hofbauer' munkáját, mellyet említettem 1. §. A' Spanyol successió eránt viseltt háborúban egész csoport Paraszt Próféták kerekedtek Sevennában, 's Angol és

Német országban örömest hallattattak. A' harmincz esztendős háborúkor: Böhme Jakab Varga, Kotter Kristóf Timár, Warner János Paraszt Freybergben, Boarignar Antal Szűz Hollandiában, Uhe Walles Paraszt Angliában isteni kijelentéseikkel köz hirt és nevet szereztek magoknak. Napoleon vas igája alatt: Sz. János titkos jelenésinek fejtegetési, egy havi (Lunaticus) Szűznek igéreti; egy hét testvérek öregebbikének jövendölési, Hoffer András prognosticumi, Nostradamus Versei, Parisi Georgenak előre mondási 's t. e'f. foglalatoskodtatták egész Europát!

8. §. Ezekből tudni való miket lehessen megjövendölni miket se, természetszerént. Igen csalatkoznék az, ki mind azokat igazi megjövendöléseknek tartaná, mellyek az előre érzésnek, 's bélátásnak ki vannak tétetve: mivel azoknak képeihez az emberi képzelődés olly jegyeket is toldozhat, foldozhat, mellyek miatt egészen megvalótlanodnak; 's ollyakat is költhet, mellyek nincsenek, nem is lehetnek; mint szokják mondani: a' bika alá is borjút tehet; és ha ezen képzelődés féktelen, igen fölhevűlt, nyilván told és foldoz is; — költ is; melly ábrázalatit egyetemben olly hathatósan terjeszti ő a' lélek-esméret' színe elé, hogy valóknak látszassanak. A' képzelődés, eme rendszerént való állapottyában alkotó, fölséges emberi tehetségünk, rendetlen korában mindennémű játszattatásoknak bájoló mezeje, mellyen az előre érezhetők és béláthatók is elképtelenittetnek. Azért közzülök csak ollyanok érdemelnek hitelt, mellyek a' tudós ész' visgáltatása alatt kiállyák a' szoros próbát.

Az emberi Lélek, mint testetlen lelki erő, soha ki nem fárad, se meg nem szün foglalatoskodásában; nem csak ébren, hanem alvó

korunkban is munkálkodik; meghattya a' testnek makhináját, mellynek szüntelen ingereltetés, és mozgás szükséges, hogy meg ne akadjon. Egyre tudakozódik a' vele közösülők eránt. A' jelenvalókat, mellyeket bényomatik által fölvett, úgy terjesztvén elő, mint adattatva vannak jegyeikkel egygyütt: képzi. A' multakat és jövendőket, mellyeket utól-nyomaik vagy előokaik által sejdít meg, úgy terjesztvén színe elejbe, mint valóképp vannak, képzeli Ha azokat, mellyeket egyszer megesmért, olly jegyekkel vagy subjectumokkal terjeszti maga elé, mellyekkel adatva neki nem voltak, képzelődik. A' Lélek csak ollyakat képezhet, vagy képzelhet magának, mellyeket némünémüképp fölvett, megérzett, látott, hallott, megesmért 's t. e'f. Azért: a' született Vak színes figurákat, a' Süket hang-harmoniát nem képzelhet; a' képírók, és faragók minden lelkes valóságokat p. o. az Angyalokat, Istent csak emberi formában képzelhetik: mivel, más lelkes valóságokat nem láttak, nem esmérnek; úgy szinte csak azokról képzelődhetni, mellyek némünémüképp' esméretessek: a' boldogabb világot a' Képzelődő több arannyal, ezüstel, örömmel, gyönyörűséggel, jobb egésséggel, halhatatlansággal tölti bé: mivel a' képzelődés csupa kifejtett képzelés; e' kettő köztt az a' külömbség, hogy a' képzelés a' tapasztalást követi, a' képzelődés azon föllül emelkedik; 's olly jegyeket, vagy subjectumokat is tulajdonít tárgyainak, mellyek a' természetben adattatva nincsenek, nem is lehetnek: p. o. midőn szárnyos, lófejű 's körmű embereket, vagy csupa arany hegyeket formál magának. Ha tárgyait olly jegyekkel festi ki, mellyek az ő subiectumaikhoz helyesen illenek a' természet'

rendi szerént: illykor tulajdonképp alkot. Ezen emberi erő minden találmányoknak és originálóknak jótévő szüléje. Ha ollyakkal terjeszti elő, mellyek, ha bár a' természet' rendi szerént nem valók is, de magokhoz jól illenek, legalább nem illetlenek: ekkor költ, midőn bizonyos czélból munkálkodik; másképp andalog szoros értelemben. Ha pedig olly jegyeket tulajdonít a' valóságos Subiectumoknak, mellyek ezekhez illetlenek, vagy olly subiectumokat ruház föl valóságos jegyekkel, mellyek nincsenek, sőt nem is lehetnek: ezen esetben Fantaziroz. A' képzelődés ezen jegyeit, vagy formájit a' Lélek' képszövetkeztetésének tárházából veszi: melly szerént minden ugyan azon idő- és helybeli, egymásutánn való és rokon, hasonló, és ellenkező, ok és okozati ideák egymással kölcsönösen öszvesülnek vagy a' Lélek' kénnye (combinatiója) szerént, vagy önként is. Első esetben a' lélek mivelő vagy szabad kényű; másodikban szenvedő vagy kénytelen állapotban vagyon. Mivelő állapottyában a' képzelődés nem távozik meszsze a' természettől; 's még az értelem a' fő Úr: tárgyait bizonyos czélból csupán nagyobbittya, vagy kissebbíti; ékesítti; a' multakat és jövendőket mint jelenvalókat terjeszti elő: olly jegyeket is tulajdonítván nekik, mellyekkel birni nem tapasztaltatnak; olly hijánosságokat eltiltván tőlök, mellyeket bennek tapasztalni, 's t. e'f. A' szenvedő állapottyában a' képzelődés meszsze jár a' természettől, a' kép-szövetkeztetés a' fő Úr: tárgyait minden szándék nélkül öszve-zavarja, 's elképteleníti: olly jegyeket aggatván reájok, mellyek velek ellenkeznek; olly subiectumokat is terjesztvén elő, mellyek nincsenek, vagy nem is lehetnek.

Lásd: Ember kimíveltetés' 1. R. §. 30. Az álmosan Járóknak visiójiról L. Archiv. III. B. 35. 45. 65. II. B. 159. 160. III. B. 29. 35. 's a' t.

9. §. A' képzelődés szenvedő állapatú, 's így féltelen az álom közben, 's az érző-inak' nyavalájában. Az álom közben újdon új, különbnél különb tárgyok bényomataiknál fogva nem áradnak a' lélekesméret' szine elejbe: tehát az egykoriakra szorúl; egyik vagy másik nyomosabb, vagy interessánsabb képen szabadon függ; azt mind azon jegyekkel kifesti, mellyeket a' képszövetkeztetés kénnye szerént elöhord; annak világosságot 's elevenséget szerez. — Az érzőinak' gyengélkedésében a' külső béjelentéseknek nincs annyi erejek, hogy az egykori erős, interessáns objectumokat a' Lélek-esméret' szine elől eltolhassák, annak elejbe férhessenek; a' képzelődés tehát szint úgy, mint az álom közben, az egykoriakkal, hathatósokkal, interessánsokkal foglalatoskodik; azokat rontya bontya, toldja foldja, tarkázza barkázza, 's eleven színekkel festegeti. Mivel a' Lélek-esméret a' világos, eleven, hathatós tárgyokat mindég valóságosoknak tartya, egyéb ha a' tapasztalásból ellenkezőt vesz észre; nem csuda, ha a' képzelődésnek ezen előterjesztésit is azon tulajdonságaikra nézve valóknak elesméri-a' tapasztalásnak bémutatásinál fogva el nem igazíttathatván.

A' képzelődésnek szükséges materiául szolgálnak az álom közben, midőn a' külső érzékek' béjelentései többnyire megszűnnek, közönségesen azon gondolatok, 's töprenkedések, mellyek, köztt elszenderedett az ember; gyakran olly tárgyok' emlékezetei is, mellyek ébrenkor a' Lelket hathatósabban megérdeklették; p. o. a' rettentő, veszedelmes, szerencsétlen, és kivánatos, reménylett, örvendetes

dolgok; néha pedig a' külső és belső érzések is: u. m. kivülről az óra csendülés, az alvó szobán kivül esett zaj, a' nyomúlt tagnak fájdalma roszszúl fekvés miatt; belölről a' Léleknek testre hatása, melly mint mondottuk 8. §. szüntelen munkálkodik. Az illetés és hallás az álom közben érzekeny, ámbár a' látás a' szemek' bécsukódása miatt érzéketlen, — kivált az álmosan járásban.

10. §. Ezen álmodozásra legalkalmatosabbak az Ifjak: érző eszközeik épek, képzelödéseik elevenek lévén, az életerőnek lankádt, vagy újjúló állapottyában is a' lélek' béhatásit megérezhetik, 's azoknál fogva előterjesztéseit is jobban megtudhattyák. Az álmodozásra nem illy alkalmatossak a' meglett korúak, kik, az érzékenységeik számos gyakorlássok által eltompúlván, életerejek újjultakor a' Lélek behátasit eléggé meg nem érezhetik s' igy álom képeiket észre nem vehetik. Alomba merittetnek azok is, kiken a' magnetizálás bizonyos grádicsa fog. — Gyenge érző-inuak, 's eleven képzelödésüek többnyire az Aszszonyi nembeliek, kivált ha ifjak is egyszersmind; 's mind azok, kik érző tehetségöket eléggé kinem formálván, képzelödésöket a' szerfelett való gyakorlás által nagy erőre kapatták: millyenek a' Poéták, Muzsikusok, Képírók, más szép mivesekkel egygyütt, és a' költeményes, tündér elő adásoknak kedvellöji. Az érző-inak elgyengülnek, a' képzelődés fölhevül, külömbféle forró nyavalákban is. Azért a' heves ifjak, a' gyenge Leányok, Poéták, Musikusok, Képírók, hideglölősök, Magnetizáltattak leginkább ki vannak tétetve a' Képzelödés' játékának, szóval: leginkább Fantazták.

Számos Fantazta Poétákat, Musikusokat, Képírókat. 's t. e'f. elő hord Weickard említett munkájának. II-dik kötetében 368 és k. lapon

Sokakat leírtt a' Gallerienek szerzője is I. és II. kötetében. Lásd az Ember' kimivelletesétis I. Rész 30 §. Becses Költőink ezt ne vegyék tehát Pasquil gyanánt, hanem hasznos intés képpen.

11. §. Erőszakosan is elgyengithetni az érzőinakat, 's álmodozásba merülhetni: 1). a' részegitő italok, opium, 's több e' félék által. 2). Egy bizonyos tárgynak nyomozása által akár hitbeli igazság, akár Philosophiai problema, akár Aeszthetikai kép, vagy más gondolat legyen bár az. Minden ezen esetekben az érző tagok befolyása meggátoltatik, hogy az emélkedést ne háborgassa; a' mozdúlasok elnyomattatnak, hogy a' figyelmetességtől el ne téríttsék; a' Lélek a' testől mintegy elszakasztatik, hogy lelki tárgyával foglatoskodhassék. A' hajhászott tárgyot megragadván, általa mintegy kiragadtatik a' külső világból. Ha e' közben eszmélkedését (Besinnung) megtartya: a' Lélek kiragadtatott (Entzückt); ha ezt is elveszti: elragadtatott (Verzückt) tulajdonképpen. Ekkor az inak kifeszülnek, az inas husok megmerevednek, a' lélekzet viszsza tartóztatik; az érzések megszünnek, az élet eltün az elragadtatás nagyobb grádicsában (Asphyxia) Ellenben a' képzelődés szabadon hatalmaskodik; a' lélekesméretnek se időt se módot nem enged képzeteinek a' tapasztalással egybevetésére 's az által a' valótlannak a' valóságostól megkülömböztetésére. Hogy tehát az, mi nekik valónak látszik, való légyen— éppen nem következik.

Illy tévedéseknek alájok vettettek: 1) A' szerelembe merültek: ezek mást nem látnak, se nem hallanak, se nem túdnak hajlandóságoknak bálványnyain kivül. 2). A' Melankolikusok és Hypochondristák: az elsők külső, a' masodikak belső bajjaik eránt tünődnek egyre. 3) Az Enthusiaszták és Fanaticusok: azok szerfelett való

buzgósággal, ezek szinte dühösséggel keresik kivánságok' telyesitését. — Illy tévelyedésben vannak, kik egy ideához köttettek (fixa-ideáúak) a' bódúltak, örültek, 's a' t. — Az elragadtatástól csak egy lépés-a' bódúlás. Ezeknek számos példájit olvashatod Gallerie I. és II. köt. ben. Lásd e' munkát is: Versu ch über Hypochondrie und Histerie von K. I. Zimmerman D. der Me. Prof. zu Erlangen. 1816. Bamberg. Kurz.

12. §. Az érzőinak elgyengülnek, a' képzelődés bogározóvá válik az élelem' neme, 's élet' rende által is: u: m: a' vastag eledelekkel élődés által, kivált ha a' részegitő italok, 's pipa mellett dözsölés is hozzá járúl; a' huzomos ülés, mértéktelen böjtölés, testöldöklés, magánosságba vonatkozás, 's t. e' f. által. Minden ezen állapotokban is az érzést a' képzelödés fölülhalladja, 's elnyomja; szabad kénnyére kap; a' valótlant is valóvá ábrázollya. A' tudósíttatlan ész a' látszást meg nem külömböztetheti. Az együgyü ember elhiteti magával, hogy lelket látott; az Istentől ihlettetett meg; menyből vett jelentést a' Religyió reformáltatására, jövendök' hirdetésere; az emberek' térítésére — 's t. e'f. A' történetjegyzetek sok olly Fanatikusokat terjesztnek elö, kik vargák, szabók, parasztok, 's a' t. voltak:

Igy eredtek a' Quackerek Angol Országban Fox Varga mester által; igy térjedtek is ki szinte Amerikáig. Igy lön Krüdener Aszszony is Prófétánévá Német Országban — — Láss illy példákat Gallerie I. Köt. 47. II. Köt 57.

13. §. Az elragadtattak, holtaknak-látszók nem csak Orvos mesterség által hozattathatnak élet-érzésre, hanem néha magától a' természettől is: ha az életerö, és érző-inak' ingereltetösége a' szenvedett gátoltatásán erőt vesz: az inak meg-

ereszkednek, az inas-húsok föl izgatódnak, a' mozdúlatok helyre állnak, az érzések' folyamotba jönnek. Ezen emberi állapot új csalathozások' kútfeje. Az illy személyek azt vélvén, hogy velök valami rendkivűl való, csudálatos dolog történt, magoknak Isteni erőt tulajdonítnak: vallássokat, előre erzéseiket, bélátásaikat istenieknek, csalhatatlanoknak hiszik. Őket ugyan azért rendkivűl való Isteni személlyeknek; szavaikat jövendöléseiket valóságos Prophetiáknak tartyák mások is!! Illy csalathaték az Emberek!!!

Ez történt már többekkel: Engelbrecht János olly szerencsés volt, hogy látszatos holtából önnön magától föléledett. Erre elhitette magával, hogy önnön erejéből föltámadott légyen halottaiból. Ezentúl az Angyalok' társaságáról, Isteni kijelentésekről 's t. e'f. álmodozott. Müller Adámnak meg' Attya életében igy föl látszatos holttából, midőn ő tizenkilencz esztendős vala. Erre nézve elhiteté magával, hogy az ő imádságára, mellyel annak négy esztendeig való életét kérte, támasztotta föl légyen az Isten Szülőjét; azért hogy ő az Istennek kedvese. Ezentúl állapottyával tünödött egyre: háborút, békülést jövendölt a' Pruszszusoknak. Mind a' kettőt úgy tekénté mint Prófétát a' gyáva világ! L. Leben und aus dem Leben merkwürdiger, und erweckter Christen-von Joh. Arn. Bamberg. und Leipzig. 1817.

14. §. Nem csak a' gyáva Világ, hanem magok a' Fejedelmek is tekéntetre méltatták az illy jövendelőket: így a' Pruszsziai Király Müller Adámot, az Orosz Cs. 's megholt Würtenbergi Király Krüdener Aszszonyt? Az mindazáltal őket igazi Prófétákká nem teszi: mert ők nem cselekszik mindég azt, a' mit a' Philosophiai igazság javall, hanem azt is, a' mit a' Politika hoz magával. Hogy

kedvező jövendöléseikkel a' köz véleményt és bizodalmat igazgassák és fenn tartsák, 's azokat tisztelni látszassanak: okosság tőlök; hogy szükségök nem lévén reájok, őket magokra hagygyák, sőt meg is fenyittsék: telyes igazság. Igy Drabitz Morvai Prédikator, ki az Austriai házat jövendölésével fenyegette: hogy az Isten boszszút áll rajta; hoszszas kinzások köztt végeztetett ki e' világból. Bresslaui Kuhlman, ki azt jövendölte, hogy az egész világ az ő vallására tér (Kuhlmanismuss) Moskauban megégettetett. Ama Koppenhágai Kalmár, ki minden Fejedelmek' megbéküléset, 's a' zsidó ország' helyre állítását jövendölte: az Amsterdámi bolondok-házában lelte föl királyi székét. Ama szökött Barát is (Molitor, Müller) János Bernárd, ki azt jövendölte, hogy ő fog lenni VI. Pius Pápa Successora, az Isteni kijelentésből: tömlöczbe vettetett 's a' t.

Mi légyen Müller Adám János' és Krüdener Aszszony', mi időnkbeli Jövendelőknek kimenetele: én azt előre nem tudom: mert én nem vagyok Próféta. Azt tudom, hogy a' Franczia békesség' helyre állása utánn az első szép csendesen haza ballagott Berlinből paraszt majorjába. A' másikról azt olvastam a' Deutsche Beobachter nevü Ujság tudősitása szerént a' Bécsi Beobachterben 57 szám alatt, Feb. 26-kán: hogy e' folyó eszt. Jan. 27-kén hadi és polgár halgatók előtt tartott beszedében azt vallotta és jövendölte légyen: hogy Napoleon Sz. Helena szigetéből kiszökvén Török Országba szálki, 's még ez idén egy török ármádával béüt német Országba nagy pusztítással. „Ohe! Azt is olvastam a' mult esztendei Hesperus egyik darabjában, hogy nem az ő tanácsára, hanem egy német Poéta olvasására jutott légyen Sándor Orosz Cs. a' keresztény frigykötés' behozására. Ezen Aszszonynak a' vi-

lági szerelmeiről Isteni szeretetre téréséről, fenyegetődző beszédeiről, egésségtelenségéről: L. Gespräch unter vier Augen mit Frau von Krüdener, und als Neujahrgeschenk für Glaubige, und Unglaubige Seelen mitgetheilt von Prof. Krug. 1818 8. Leipzig. b. Rein.

15. §. A' mi idönkbeli Jövendelökben, 's az ő jövendeléseikben semmi nem találtatik tehát ollyan, mi csuda volna, egyéb az, hogy azoknak könnyen hisznek az ollyak is, kik a' Philosophusi nevet magoknak tulajdonittyák, millyenek sok Orvosaink, kivált a' Magnetizálók. (Az Orvos Doktorok, méltó hogy olvassák e' munkát is: De voluntate Medici, medicamento insaniae — Jo. Ch. Aug. Himroth. Med. et Phil. Doct. Therap. psychicae P. P. E. 1817. Lipsiae Vogel. Többiek köztt a' Magnetismus' fő Szerzőjének a' Philosophia ellen vétkül adja ő: „Superfluum est, divino numini aetheris nomen addere, substituere vero adeo impium. Iis enim iam loquor, qui Deum esse credunt. Nam si aether iste sic dictus ex Mesmeri et Wolfarti sententia, omnia et creat, et animat, et servat et regit, Deo non egemus Omnipotente". De ez az igazi Philosophusi Orvosokat nem illeti). Holott esméretesek előttünk a' természetnek ama törvényeik, mellyek szerént minden ő jeleneteiket meg fejthetni. Ha némelly környülállásaiknak okát nem adhattyuk, nem következik azért, hogy a' jelenetek magok' nem természet szerént valók. Kiadhassa okát Lissabon városa miért pusztúlt el éppen 1755-dik eszt. 1. Novemberben a' földindulással?? Mindazáltal a' földindúlás nem csuda dolog. Elég, hogy azt tudjuk, hogy az emberi természet szerént némelly eseteket megjövendölhetnek nem csak a' Magnetisáltattak, nem csak Müller Adám, Engelbrecht János 's a' t. hanem mások is: de nem csalhatatlanúl; ők is valamint más

álmodozók 's ragadtattak a' képzelődés' tévesztéseinek alájok vannak vettetve. Azért is a' bölcs és józan Orvos az embereknek leg drágább kincsét-az életet- ama szerekre nem bizhattya, mellyek által a' Magnetizált-álmodozók meggyógíttássokat jövendölik; 's t. e'f. Lásd Archiv. III. B. 108. l. II. 96. l.

Szintilly, ha nem nagyobb csuda az is, hogy némelly Philosophusok ezen mi időnkbeli, 's magnetismusi Prófétálóknak jövendöléseit Kristus, és más Sz. Irásbeli Prófétáknak előre kijelentéseikkel egybehasonlítani merészlik; számba nem vévén ama nagy különbségét, melly közöttök vagyon: ők az Istennek és embereknek szabad akarattyoktól függő eseteket hirdették előre nyilván, és határozottan; mellyeket ezek föl nem érhettek, 's föl se érhetnek soha (§. 7.) Azok az Isten' Országát, az örök életet, az emberek' szentülését tárgyozták; ezek a' Fejedelmek' birodalmát, az emberek' szerencséjét, 's e' mulandó életet tekéntik. Azoknak megjövendölései századok előtt bizonyosak, tagadhatatlanok: ezeké kétségesek, 's tagadhatók. Ha Müller Ádám egy terebély fának három esztendő múlva kivesztét megjövendölte: miért nincs róla semmi hiteles tanúság, hogy azt mind előre nyilván megmondotta légyen, mind az csupa esetből nem történt legyen?! 'S mi egy fa kiveszésének megjövendölése Kristus' jövetelének, 's a' Keresztény Religió' egész világon kiterjedésének megjövendöléséhez képest?! De ez eránt lásd: Entwurf einer Apologetik der Christlichen Religion. Herausgegeben von D. G. S. Franke Prof. der Theol. in Kiel. 1817. 8. Altona b. Hammerich.

3.

Észrevételek a' magyar Prosodiáról. Kettős beszélgetésben. Irta Virág Benedek.

Kálmán és Vilhelm.

K. Isten hozott! Sok szépet hallottam felőled, jelesben azt, hogy magyar könyvekben gyönyörködöl. Példának okáért unalom nélkül olvasgatod Virgiliust, akár „Harczokat" énekel, akár „Vig aratást"; akár

„Pásztori dalt mondván kedvelteti nemzeti nyelvét,
„A' vad, irígy, szilaj erkölcsöt nem durva tanító
„Mester, gyengén fogja, 's szelíd érzésre vezérli".

V. Én a' magyar nyelvet, ezt a' kellemes hang-változásokkal zengő nyelvet, mihelyest ezen Országban letelepedtem, megszerettem. Kezdém tanúlni, 's megtanúltam.

K. Örvendek. Veled is több Hazafi vagyon. Téged nem utólsónak nézlek azok között, kikből a' magyar Ègen forgó napnak hévsége kifőzte az idegen vért. Az állhatatosság tegyen koronát fejedre, 's akkor Músám áldást énekel rád.

V. Örömest Ament mondok szódra. De kérlek, hallgass meg. Engem a' Poesis igen gyönyörködtet. A' deákban egy kis tehetségem vagyon, a' magyarra pedig nagy kedvem. Ha Észre-vételeidet a' Prosodiáról velem közlenéd, annyira lekötelezném, hogy ki nem mondhatom.

K. A' mit tudok ezen tárgyról, és jónak gondolok, kedvedért elbeszélem. Látni fogod, mihez tartom magamat; és másokkal is, ha szükség leend, némelly quantitásokról szólhatsz.

V. Mély vesztegségben leszek: folytasd beszédedet.

K. Eszembe jutott, a' mit Terentianus Maurus (Cap. de Pedibus) két trocheusba foglalt:

Ante enim breve est creatum, redditum longum dein,
Sicut unum numerus ante, quam secundum prodidit.

Természet szerént előbb való a' rövid mint a' hoszszú; és természet szerént inkább szerétünk hamar és folyvást beszélni, mint késedelmesen és akadozva; erre több üdő, nagyobb erő kivántatik. Nem kell tehát több üdőt, nagyobb erőt arra vesztegetnünk, a' mit hamar és kis erővel megtehetünk; az az, nem kell szaporítanunk a' hoszszú szótagok számát.

V. Szeretem, a' mit Maurusból eléhoztál. De azt akarnám tudni, ha a' Magyar Poeta a' Deáknak reguláival élhet-e, p. o. Vocalis ante vocalem brevis est, ut: puer, meus, tuus.

K. Úgy vagyon; a' Hangzó rövid Hangzó előtt azon egy szóban, p. o. kiáltok, sietek, fiam, ad, a beszédei, versei, örömei, 's t. És minden effélékben: betüivel, nyakuak, taguak, lábuak, kezüek, igyekezetüek, erkölcsüek, nyelvüek, beszédüek, hitüek 's t. Budai, Kassai 's t. Kivétetnek effélék: gazdáé, kedvéért, Budáig, Budáé, vizéért 's t.

Nem csak deák hanem magyar Poétának is regulája ez: Vocalis longa est, si consona bina sequatur, p. o. adtam, adtál, adtunk, adtatok. Nyertem, nyerted, nagygyá, elhagyom, hagyhatom.

V. A' h-t Mássalhangzónak tartod? K. Annak tartom.

V. A' diphtongusról regulát. —

K. Nem ismerek nyelvünkben diphtongust; sem Prosodiámban néma és folyó Mássalhangzókat.

V. Tehát hexameteredet nem végezed, p. o. így:

Toldi Miklósnak
Zung Ugratándi,
Elsodra mindent.
Kis szikra is tűz.

K. Nem én, de kezdeni sem akarom. Deáknak szól imez regula: Contrahit orator, variant in carmine Vates, si mutam liquidamque simul 's t. A' Hangzót nem veszem rövidnek imezek előtt: bl, gl, kl, pl, tl, br, lr, fr, gr, kr, pr, tr, p. o. ablak, abrosz, paplan, pediglen, ütlek, halhatatlan, sodrom, czifra, czafrang, boglár, szikra, apró, gyötröm 's t. Ezekre 's effélékre nézve megtartom amaz regulát: Vocalis longa est, si consona bina sequatur.

Ellenben ezen öszvetett Mássalhangzók: cs, cz, gy, ly, ny, ty, sz, zs, mivel egy egy Mássalhangzó gyanánt vannak, az előttök álló Hangzón nem tesznek változást effélékben: gubacs, gerlicze, makacs, anya, atya, ravasz, tavasz, Izsák, mozsár, Boldizsár, rozs, guzs 's t.

Nem kell szaporítanunk a' hoszszú szótagokat, a' mint mondám. Ez ellen vétnek azok, kik a' Ragasztékokban ok nélkül kettőztetik a' Mássalhangzókat: a' mit csak Euphonia miatt, vagy hogy egy szót mástól megkülönböztessünk, cselekedhetünk, noha nem mindenkor, p. o. foga (dens illius) nem fogja; ő foga sok halat, 's t. Hallod szüntelen: a' mi urunknak általa; és még is olvashatod ma sok könyvben: általjában, általlyában. Így, hivatallya, hivatalja, füzetje, füzettye, kötettyében, kötetjében, 's t. Melly sokkal jobb, a' regula szerént való: általában,

hivatala, oldala, fala, hala, fiatala, hajnala, étele, itala, Antala, és még több.

Hallod: Istene, mindene, színe, 's t. 'S még is ma olvashatod: Ez az ő lennye, v. je, lene helyett; jó, p. o. teteme, szeme, géme, kéme, 's t. Minek hát tetemje, számja, szemje, 's több képtelenség?

Jó p. o. aszszonya, leánya. Tehát ezek is: aranya, nem arannya v. aranyja, tudománya, nem tudománnya, v. nyja, és még számtalan.

Jó, p. o. bora, pora, sátora, tábora, kasa, vasa, hasa, húsa 's t. És még is! — Cetera de genere hoc (adeo sunt multa) loquacem delassare valent Fabium. Hogy ne? fajja, hajja, nyájja, bajja, vajja, olajja, tolvajja, zajja 's t. mind ezekben és effélékben elég egy j mellé az a, így faja, baja, nyája, raja 's t. — Mint szaporodik a' hoszszú szótagok száma ezekkel is! pereczcze, v. je, párduczcza, v. ja, 's t. Azonban hallod, hogy nyelvünkben sok a' hoszszú syllaba.

Ha már ezekhez adod a' kettőztetett ss-eket, szsz-eket, nn-eket, zz-eket effélékben: okossann, üressenn, édessebb, inteszsz, tanítaszsz, vizenn, hegyenn, Pestenn, jelhezz, tollhozz, kapuhozz, 's t. számtalanok lesznek rövidekhez képest a' hoszszú szótagok. De, Vilhelm, vagyon-e kedved még többet is hallani?

V. Ha valaha volt jó kedvem, most ugyan vagyon. Kérlek, ha terhedre nem esik, tégy szót az accentusokról, mellyekkel teli láttam már sok könyvet; és, megvallom, elunatkoztak rajtok szemeim.

K. Elunatkoznak füleid is; figyelmezz. „Óh te halándó! Nem vészed-e' észre, hogy ittenn e' földönn, nem adódik, adatódhatik állándóság, hanem minden veszéndő, múlándó. Óh melly hamar változándó dólgok között hányatódunk, há-

nyattatódunk! Bóldogok, 's hogyann ne vólnának, kik, midönn a' hegyenn bátorságbann élének, a' völgybe zuhanvánn, köhözz, fáhczz csapvánn magokat nagyonn, hoszszasann.

V. Procul, o procul este profani!

K. Még nincsen vége a' papolásnak: — „Óh nyavajás élet! Ímé! Ijjen súlyos a' földi állapat! Ijjen, ojjan e' velág. Így foj dólga". De,

(ne sic ut jocularia ridens
Percurram: quamquam ridentem dicere verum
Quid vetat?)

lássunk dolgunkhoz. Mondád, hogy sok könyvet teli láttál accentussal, a' mi neked igen viszsza tetszett. Méltán, mert a' hangot izetlenné, az irást rúttá teszi. Tehát fület is szemet is botránkoztat.

Irásunkban csak ez éles accentussal (') élünk. Az a' Hangzó, melly vele jeleltetett, hoszszasan mondatik ki. Ereje leginkább ismerszik ezen Hangzókon: á, é, ó, ő. A' szónak jelentését meghatározza, és azért szükséges. Mást jelent p. o. sas, mást sás. Így, csikot, csikót, kar, kár, ver, vér, foga, fogá, öt, öt, hat, hát, kepe, képe, hal, hál, halat, hálát adok, kerese, keresé, ebe, ebé, apad, apád, mindene, mindené, szépe, szépé, Eger, egér, borsot, borsót, szekéren, szekerén 's t.

Sokszor elenyészik, de még is megmarad a' szónak értelme, p. o. madár, madarat-ak, vágok, vagdalok, kenyér, kenyerek, szekér 's t.

Az a, e, o, ö hangzókról.

Az a-ról és á-ról kevés szólni valóm vagyon. Ah! accentus nélkül is hoszszú, valamint Oh! Így a', ama' p. o. a' fa, ama' tó. E' szóban: hála, p. o. hála legyen, rövid a' végső. Nincsen tudtomra magyar név, mellynek Nominativusa á-ra menne ki. Ezt már említettem Jegyzetimben. 1810.

Az e kérdésben rövid, p. o. látod-e? szép-e? Péter embere-e Pálnak? Jobbnak tartom egy kis vonás által elválasztani a' szótól, mint ahhoz így ragasztani: emberee, szépee. Rútúl visít, ha előtte accentusos-é áll, p. o. elég-é? Hogy fület, tiszta fület, sért, bizonyság lehet egy kis figura Repetitionis, p. o. Báttad-é? Hallottad-é? Értetted-é 's t. Az énd, p. o. segíténd, küldénd 's t. valamint az ánd, p. o. forgándó 's t. ide tartozik, tudnillik a' rútúl visító sereghez. Ezekben sem tetszhetik a' jelelt é: Prépost, Plébános, Prédikátor, prédikálok, régula, décrétom, Décember. Ebben is ímé, zordonúl visít; (sokkal szebb, íme), tiéd, miénk-ben is.

Az o felkiáltásban rövid, o! és ebben, no! Más egyéb szónak a' végén megjeleltetik, mint: ó (vetus) jó, szó, só, tó 's t. Az accentust sok szóban elveszti, sokban nem: jó, jobb, ló, lovak 's t. Ellenben: ó, óabb, legóabb, ebben az abb accentus nélkül marad nem mint az a emezekben: tiszta, tisztább, drága, drágább 's t.

Szükség rá vigyázni; mert mást jelent kor, mást kór. Így: koros, kórós 's t. Említhetem röviden, hogy a' hangnak kelleme 's az írásnak tisztasága ellen jeleltetik sok szóban, p. o. kórmány, vóltam, vóltál, vólna, óldal, óltom, óltovány, dólga, dólgunk, szólga, nyólcz, óltalom, tóldalék, óltár, zsóltár, zsóld-os, hólnap, bóldog, hólt, e' helyett jobb, halt, ebből: haltam, ál, t; fóltozni, fólt 's t. — Ellenben ezekről: óvom, od, vja, v. jja, óvás, óva, óvást, óhatom, óhassam 's t. soha nem marad el az accentus.

Az ö minden szónak végén jeleltetik: bö, dölö, erdö, fö, mezö, szölö, velö, tüdö, kö, ö 's t. Sok szóban a' piaczi kimondás szerént: erkölcs, föld, gyümölcs, völgy, zöld, hölcs,

tölts 's t. A' kik diót, mogyorót, babot árulnak, azoktól hallhatod: födes Ür, zöd, vögy, tötsd, ötözzél fel, költő, költemény 's t.

Az ö-ről még ezt jegyzem. Ezekben: Bő v bőv, bőves, bővelkedem 's t. v. előtt mindenkor accentussal áll. Ebben is: fő (coquitur) fővén, föve, fövetlen, fövő.

Szintúgy ezekben: nyövén, nyöve, növén, növe, lövén, löve, szövén, szöve, t. i. a' Gerundiumban. Egyébütt v előtt rövid, nyövök, növök, lövök, szövök, szövék, szövél, szöve, szövénk 's t.

A' jövök Igében v előtt mindenütt rövid: jövék, jövél, jöve, jövénk, jövén, jöve. A' harmadik személy, itéletem szerént jobb jő, mint jön, valamint imezekben: nyő, nő, lő, szö. És igy jönék, jönél, jöne, jöni, valamint nyö-ni, nö-ni, lö-ni 's t. nem pedig, jönnék, jönnél, jönni 's t.

A' gyökér ez, jö. Második személy, jö-sz, mint szö-sz, lö-sz 's t. Többesben: Jö-v-ünk, jötök, nem jöttök, mert a' praeteritumban kell két t. p. o. jött, jött-ünk, jött-e-tek 's t. Igy, szövünk, szötök, lövünk, lötök 's t.

Az i, u, ü hangzókról.

Ezeken sem kell szaporítanunk az accentusokat. Tudva vagyon: aurium judicium est superbum, kényes a' fül. A' sok és szükségtelen éles hangot nem örömest szenvedi.

Az i-nek gyenge 's kedves hangja vagyon, p. o. Isteni, mindenik, nyilai 's t. accentussal éles: a' mit leginkább érez a' fül, midőn az é í-re változtatik, p. o. sz. Péter, szégyen, napfény, fényes, tükrözö, itél 's t. E' hang némelly szókban nem tetszik a' fülnek.

Az ü is kedves hangú, p. o. ülök, szülök, szüret, tünöm, szünik, ügy, jövünk, megyünk.

A' Tót, mivel nyelvében ninesen ü, ö, i-t vagy u-t mond helyette: idvez, Pispek. Hova megyunk. Jo idu van.

Az u tompa, mély hangu. Ha akarjuk, hogy a' fülnek kényére legyen, óva tegyünk rá accentust; mert nem nehezli-e füled ezeket: túdom, túdós, túdósítás, nagy fábúak, nyakúak, szarvúak, tanúlok, tanúlás, indúlok, rúgok, mútatok 's t.

Ezen hangzókról még azt jegyzem, hogy accentussal élesb hangjok vagyon ugyan, de a' szónak értelme nem szenved változást; mert, p. o. napfíny csak napfény; tünik csak azt jelenti, a' mit tünik; túdós, a' mit tudós 's t. A' hang más. — „Aurem tuam interroga", úgymond Probus Valerius egy valakinek. Aul. Gell. N. A. L. XIII. c. 20. Már szólok

A' Szótagokról.

(De syllabis)

A' szótag, valamint a' Deákoknál úgy nálunk is, rövid, hoszszú, közös (communis), kétes (anceps). Közösnek mondom azt, mellyet a' Poeta röviden vagy hoszszasan ejthet versében, p. o. nekem, neked, neki, nekünk; vagy nékem 's a' t. Emlekezem, emlekezet, ismerem, ismeret, ad, hagy legyen, leszen, vagy emlékezem 's t. ád, hágy, légyen, lészesz, lészen. Ohajtok, sohajtok, vagy óhajtok, sóhajtok 's t. mi (noster) minemü, vagy minémü, 's t. 'S ezt cselekedvén sem az értelem sem a' fül ellen nem vét.

Kétes szótag az, melly magában ugyan rövid, de helyheztetés miatt hoszszú lehet, p. o. nagy, kis, foly (nem jó folyik), mit, szül, von, nyom, is, meg, hegy, hoz, hez, viszen, hazud (nem jó hazudik) rug, mutat, és még számtalan. E' kétes szótagot rövidnek nevezi a' Prosodia.

Az i hangzónak mennyiségéről.

Először, i szónak elején rövid: ig, ige, igér, igéz, igyen, imígy, ih, ihász, itt, iny, irok, irunk, irás 's t. irigy, 's t. itél, 's t. izelítem, izes, izű, izetlen, ives ijas, ires.

Kivetetnek: így, íj, ím, íme, ír (scribit unguentum) ív, íz.

Másodszor, i szónak közepén rövid: Biró, biróság, birálni 's t. Kinek tetszhetik ez: Szolga-Bíró Uram. 'S ki szól így: nem bírok vele'. Bizom, bizakodom, 's t. dicsér (nem dicsír), dicséret-es. Higé, higat, higan, higak. Hidé, hidat, hidak, hidon 's t. Siké, sikos 's t. Zsiré, zsiros 's t. Gyiké, gyikot 's t. Sira, sirás, siralmas 's t. Rivok, rivás 's t. Sipé, sipot, sipos 's t. Vigé, vigat, vigak, 's t. Tizé, tizet, tizen 's t. Vidék. Nyirem v. om. 's t. Nyilé, nyilas, nyilat 's t. Kiné, kinos 's t. Sima. Csinos 's t. Kivül (nem kívül, annál inkább nem kévül; otrombaság!) Fia. Hia. Melly rútúl bánnak sokan ezen szóval, mikor irják: hijja, vagy, híjja! hiános (nem kell ide a' jános; elég így: hiános, hiánosság) enyimek, hinár, hizelkedik 's t.

Kivetetnek az egy tagú szók: dísz, híd, hír, hím, szín, kín, tíz, vígy, szív, nyíl, szíj, csíp, zsír, hív, mellyek többnyire nevekedésben és származékban az accentust elvesztik. — Míg, valamíg ebből: mi-ig lett míg.

A' hoszszú é néha rövid i-re változik. p. o. Alég. alig. E' szó két l-el nemről iratik. Eredete nem all v. áll hanem al, melly gyökere ennek: alélt, el alélt. Kévánom, kivánom 's t. Kégyó. kigyó. Hitét hitit. Kedvéért 's t. Irégy irigy 's t. szeléd szeléd-ség. Kén kín. 's t.

Az Igékben (verbum) ét ít-re változott, p. o. ásít, bátorit, betegít, lágyit 's t. és ezt soha nem szabad rövidíteni.

Harmadszor, i szónak végén rövid. Budai, Pesti várasi, falusi, hegyi, égi, földi 's t. Igékben a' harmadik személy: üti, veri, szedi, 's t. Az Infinitivus: hallani, látni, olvasni 's t.

Kivetetnek: hí nyí, rí, sí, szí, ví, mellyekből rövidek: hivok, nyivok, rivok, sziok, szivok, vivok.

Az u hangzónak mennyiségéről.

Az u hangzón is, valamint az i-és ü hangzókon, sok könyvben sok accentus vagyon; noha beszéd közben több u-t és ü-t ejtünk röviden mintsem hoszszan. Nem kell tehát rutitanunk vele irásunkat.

Először, u szónak elején rövid, p. o. Ugyan Uré, urat, uraság, uralni. Unok elunt valamit, unalom, unalmas, unás, unó. Uszok, uszó, uszás. Utálok, és minden származék.

Hoszszak; Úgy, úgy-e Úr, (lehet ide tenni ezt is, úri) Út, úsz (nem uszik) Új (digitus, novus).

Másodszor, u szónak közepén rövid. p. o. Hurut. Duda. dudol, rug, mutat, rud, buár v. buvár, huszár huszad; kuté, kutat, 's t. lugé, lugos, ludé, ludas 's t. nyulé, nyulat 's t. szunyog. Furok, turok, gyurok, szurok, szurás 's t. Effélékben is rövid u vagyon: nagy talpuak, lábuak, orruak, válluak, indulatuak 's t.

Hoszszak: súg búg, húg, húr, húz, húros madár, nyúz, rút, csúf, csúsz (nem csuszik). Bús, búsúl, búsong, zúg, púp. 's t. A' Határozókban úl, p. o. jámborúl, rútúl 's t. Az Igékben fordúl, mozdúl, indúl 's t. Mikor hangzó következik, rövid, p. o. fordulok 's t.

Harmadszor u szónak végén rövid: Alku, daru, falu, kapu, gyalu, hamu, lapu, szapu, vá-

lu, saru. Add ezekhez: borju, varju, fagygyu, gyapju, gyanu, hattyu, ágyu, sarkantyu.

Hoszszaknak tartatnak: háború, szomorú, iszonyú, szú, bú, búé, búkat, fú, szú 's t.

Az ü hangzónak mennyiségéről.

A' mit az u-ról jegyzék, az illik ü-re is; tudnillik sok szótagban accentussal áll. Sok gyökérben accentussal állhat, p. o. gyül, szür, épül, 's t. úgy a' Határozókban; p. o. szentül, vitézül, körül, kivül, 's t; de a' származékban nem kedves a' fülnek, p. o. Ez leszüröm; szüret; és épület; körülem, kivüle 's t.

Mikor Hangzó után két Mássalhangzó jö, a' fül könnyebben elszenvedi az accentust az i, u ü betükön, p. o. körültem e' helyett, körülöttem 's t.—Az u-ra nézve is ezt mondhatom, legyen példa sok közül, Miúlta ebből: mi-úl-ta; (mert az igaz, hogy két, söt három szóból is, egy lehet; illyen p. o. vala-hány-szor, vala-mi-kor 's t); öszvetéve miúlta accentussal, vagy accentus nélkül, miulta. Illyen szó ez is: azúlta, azulta.

V. Nem neheztelsz meg, ha közbe szólok: Èn egy Holmi-csomóban olvastam, hogy óta, móta, mióta, azóta zsidó szóból való. Mit itélsz?

K. Azt itélem, hogy könnyebben meg fogja, el is hiheti, minden Magyar; a' mit e' szónak eredetéről mondottam, mintsem hogy zsidó szóból való legyen. Azonbán, ha tetszik, kérdezz meg valamelly Rabbinust. Èn mondhatom, hogy mindenkor így olvastam: miulta, azulta (néha miolta); és soha egy könyvünkben, sem: Óta, móta, mióta. De kérdezd meg inkább füledet; melly sokkal szebben hangzik miulta, mint az a' móta! tudnillik az m, i, l gyenge 's kellemes hangzatot adnak.—Minthogy már mivel zsidózni kezdénk, zsidózzunk. Èn pedig, Vilhelm, azt olvastam,

hogy nincs, nincsen, consequenter sincs, sincsen — zsidó szó, S eszembe ötlött „ Credat Judaeus Apella „de elhallgattam vele, gondolván, hogy ki azt irta, jó zsidó. Azt is irta, hogy Többesben, nincsen két n-nel, így nincsennek, nem jól iratik, mondatik; én ellenben azt tartom, hogy jól, valamint: ken-nek, fen-nek, úgy nincsennek, sincsen, sincsen-nek; a' nincs jól iratik nincs-e nek, mert ez, nincsnek az Euphoniát sérti. Verseidbe, prout ratio metri postulaverit, teheted nincsenek, és nincsennek. Imhol, barátom, Vilhelm, röviden elmondottam Észrevételeimet a' magyar Prosodiáról.

V. Köszönet tőlem neked. Az Euphoniáról is, mellyet most említél, szeretnék valamit hallani. Deák nyelvben igen uralkodik.

K. A' magyarban is. Vajha Iróink, kivált Grammatikusink, kik szüntelen az Etimologyiáról és Analogyiáról okoskodnak, vagy akarnak okoskodni, nagyobb tekintetbe vennék az Euphoniát! Aul. Gelliusban XIII. 20. ezt olvastuk: A' jeles Irók inkább vigyáztak a' kellemetes hangra, mint azon szabásokra, regulákra, mellyeket a' Grammatikusok gondoltak ki, 's öszveirtak. Probus Valerius egy valakinek, ki tőle kérdé: has ne urbis, vagy urbes; és, hanc turrem vagy turrim, kellene-e mondani, így felelt: „Si „aut versum pangis, aut orationem solutam stru„is; atque ea verba tibi dicenda sunt; non fini„tiones illas praerancidas neque foetutinas gram„maticas spectaveris; sed aurem tuam interroga, „quo quid loco conveniat dicere, quod illa suaserit, id profecto erit rectissimum." De hogyan kérdezzem meg fülemet? Úgy, mond Probus, mint Virgilius a' magáét. Ezen Poeta néha „urbes" néha urbis tette, arbitrio consilioque usus auris, p. o. in Primo Georg. (v. 25.) így:

Urbisne invisere, Caesar,

Terrarumque velis curam—Tedd„ urbes", insubidius nescio quid facies et pinguius. Ellenben intertio Aeneid. (v. 106) i helyett c-t tett.

Centum urbes habitant magnas. Itt, ha urbis teszed; nimis exilis vox erit et exsanguis. Tanta quippe juncturae differentia est in consonantia vocum proximarum.

Ismét: Virgilius„ turrim nem turrem, securim nem securem" irta:

Turrim in praecipiti stantem.

És: Incertam excussit cervice securim, quae sunt, opinor, jucundioris gracilitatis, quam si suo utrumque loco per e literam dicas. — De amaz, ki kérdést tett vala — „rudis profecto et aure agresti homo, Cur, inquit, aliud alio in loco potius rectiusque esse dicas, non sane intelligo." Ekkor Probus felháborodván szóla az embernek: Mondd hát, a' mint tetszik, akár „urbis" akár urbes", 's a' tanulni nem akarót magára hagyta.—Több effélét olvashatsz Gelliusban. 'S bár a' deák Grammatikusok illyeneket feljegyeznének, nem csak, azt hogy „quaedam nomina habent accusativum em vel im! Mi haszna van ennek?

Euphonia miatt a' betük változnak és velek egyetemben hangjok az Etimologyiának ellenére is, a' deákban p. o. suffragium, nem subfragium, scripsi nem scribsi, accedo nem adcedo 's t. a' magyarban is lehet; igasság, üdvösség, egésség kösség, remélvén, hasolván, szégyelvén; monda-ni, ront-a-ni, gasság 's t. igazság 's t. a' helyett: ront nem romt, önt nem ömt. Nekem tettszik üdő, még sem mondom üdétt, hanem idétt, p. o. Ez történt Kálmán Király idétt.

Sokan, p. o. Telegdi, Pázmány (lásd Kempis Tamás de anno 1613. Kalauz de a. 1623), Molnár Albert, ki Grammatikát is írt, nem igen vigyáztak az Euphoniára, a' mit nem annyira ő nekik mint azon üdönek kell tulajdonítanunk. Ezen utolsónak Postilla Sculteticája szépen jött ki Oppenheimban 1617-dikben. Nem látod abban p. o. nyavaja, ijjen, ojjan, foj (foly helyett), munkát fojtatni (folytatni helyett), nem látsz abban több efféle pór-udvariás szót; hanem nemes magyar hangon: illyen, foly, mély, hely, nem helj, v. hej, 's t. méj. Ez igen otromba finnyásság:

Itt eszembe jutott, a' mit legelőször az Orpheusban olvastam volt, tudnillik, hogy Keresztény és Keresztyén religyióbéli különböztetést jelent; a' Pápista Keresztény, a' Protestáns Keresztyén. 'S talám sokan el is hitték ezt. Te barátom, Vilhelm, ne hidd el: mert mind Telegdi Püspök, XVI-d. Században, mind Pázmány Ersek XVII-d. Században, mindenkor csak így irták: keresztyén; sőt mások is, de utóbb sokan kezdették írni, 's ma is magyarosan irják, keresztény, nem tótosan ke„resztyén kresztyánból. – Consule veritatem: re„prehendet, Refer ad aurés: probabunt. Quaere, „cur ita? Se dicent juvari. Voluptati autem aurium morigerari debet oratio." A. Gell II. 17. Még azt mondom, a' mit egy valaki. — „ solitum esse „me pro disciplina sectae quam colo, inquirere „potius, quam decernere". A. Gell. XX. 1. Olvass már, Vilhelm, írj is, magyar verseket; de a' folyó beszédre nagyobb gondod legyen. Ez nekünk szükségesebb.—Egyébaránt nyelvünkről csak nem azt mondhatom, a' mit Virgilius a' gyümölcs-fáról:

„Nec longum tempus, et ingens
„Exiit ad coelum ramis felicibus arbos,
„Miraturque novas frondes, et non sua poma".

Feléledvén, égre néz, de új lombokat lát magán, mellyek nem mind jók, nem hozzá valók, és ollyan almákat, mellyeket inkább vad 's erdei bogyóknak, mintsem szelíd 's kerti gyümöltsöknek nevezhetünk. Vége beszélgetésünknek. Isten veled!

Szerzelék A' Magyar Prosodiához.

1. §. Metrumbéli szükség. (Necessitas metrica)

Nem minden Vers - nem vehet fel minden szót mennyisége miatt. Illyen esetben a' deák Poeta, ha azon szónak helyébe hasonló szépet és helyest nem lel, a' szótagnak mennyiségén változtat, elkerülvén a' homályos és hiába való szószaporítást. P. o. Hexameterében ezekkel él: Italia, Arabia, Philosophus, Catholicus, religio, reliquiae, canicula, contigeritis, fecerimus 's t.

A' magyar Poeta is kénytelen így cselekedni. Hexameterébe p. o. veheti imezeket: Fejedelem. Religyió, Hazafiak, Levelemet - det. Veszedelem. Adakozó, Fülemile. Minekutána. Hadakozó 's t. De ne írja: Fejjedelem. Relligyió. Hazzafiak 's t. Ez igen rút hiba a' deákban is: Relliquiae Danaum. Rettulit, Repperit, relligio 's t. Nem így írta ezeket Virgilius, Horatius. Valamelly Grammatikus figurázta el, a' mit még ma is láthatsz oskolai könyvünkben. Azonban nem minden szó ellen vétett, mert p. o. nem kettőztette: Ittaliam fato profugus 's t. Arrabiam, Phillosophus, Cattholicus, fecerimmus 's t. Hát amazokat miért kettőztette?

2. §. Poetai szabadság.

(Licentia poetica)

Néha a' deák Poeták, — „quibus semper „potestas fuit, ut inquit Horatius, quidlibet au„dendi", minden szükség nélkül viszsza élnek a' szótagokkal, mint ezekben: „tulerunt, dederunt" 's t. az é-t rövidnek veszik. Így írt nem régen egy deák Grammatikus. De nem igaz, hogy Horatius szabta volna ezen regulát, ő csak említette egy valakinek bohóságát, jóvá pedig nem hagyta. Okosabban írt volna tehát így: „Inter„dum Poetae nulla coacta necessitate syllabis ab„utuntur".

Magyarban az i, u, ü hangzók, mivel nagy részént kétesek, elég okot adnak poetai szabadságra; ellenben az á, é, ó, ő, míg törvényesen birnak accentussal, soha rövidekké nem vethetnek; azon hangzók sem, mellyek helyheztetés által hoszszak, p. o. adott, adta, hozott 's t. — A' magyar Poeta, valamint a' deák, rövid Hangzót szóvégén, ha két mássalhangzó jö, hoszszasnak vehet néha. Hor. non sumptuosa blandior hostia. Virg. date tela, scandite muros. Mart. Quid gladium demens Romana stringis in ora.

3. §. Poetai Vágás.

(Caesura)

Versben valamelly poetai lábtól maradott rész vagy szótag, melly a' következőhöz adatik, deákúl Caesura p. o. Arma vi | rumque ca | no Trojae qui... Ebben Caesurák ezek: rum, no, jae. Ellenben egy Caesura sincs e' versben:

Tegnap láttam három csókát a' Duna-partyán; 's azért nem is szép.

Caesura a' versnek nagy ékessége, egyszer'smind a' poetai szabadságnak egy neme; mert miatta a' rövid szótag, mikor új-hegyre esik, hoszszú gyanánt vetetik. Hexameterben szükséges, de a' tárgyhoz képest. Olvass Epicumot: Olvass Szatirákat 's t. 'S különbféle Hexametereket fogsz látni. Horatius, p. o. tudta, kinek, mit 's hogyan írna 's t. A' Caesura nyugovó pont is; mellyre a' rövid sorú versben, nem igen vagyon szükségünk. A' hoszszú Choriambicumban sem kivántatik Caesura, mert majd minden láb nyugvó pont p. o.

Tu ne | qvaesiveris | scire nefas | quem mihi quem | tibi. Caesura, a' helytöl mellyre esik, és a' szótagok számától mellyből áll, nevet nyert, p. o.

a) Trithemimeris: mikor az első poetai lábból egy szótag marad fen, p. o.

Méltat | lant.

b) Penthemimeris: mikor a második poetai lábból marad fen egy szótag, p. o.

Méltat | lant ne di | csérj.

c) Hepthemimeris: mikor a' harmadik poetai lábból marad fen egy szótag, p. o.

Méltatlant ne dicsérj; maga | dat ...

d) Caesura trochaica, mikor a' második poetai láb után trocheus (— v.) marad, p. o.

Fejszédet nagy fába — ne vágd.
Légyen eszed valahára 's t.
„Addam cerea pruna,
et honos erit huic quoque pomo". Virg.

4. §. Poetai Orthographia.

Elöször: Hogy mind Tudós mind Tudatlan első tekintettel a' verset versnek lássa, nagy betün kell azt kezdeni, így:

Quid

Quid mihi, Livor edax, ignavos objicis annos,
Ingeniique vocas carmen inertis opus. Ovid.

Nem pedig: ingeniique vocas 's t. Magyarban is ezt kell tartani, p. o.

Tarka Párducz vállaidnak
Dísze, Fő Magyar, 's Vezér,

Nem pedig: dísze, Fő 's t. Így ír egy két deák 's magyar Verselő. Én a' régi jó szokást, melly a' kötött sornak méltóságával igen öszve illik, megtartom, sőt másoknak is ajánlom.

Másodszor: Egy vers-nemet más vers-nemtől meg kell különböztetni, p. o. Elegyiákumban Pentametert a' Hexametertől, így:

Quid mihi, Livor edax 's t.
Ingeniique vocas 's t.

Úgy az ódákban, mellyekben néha két vers-nem, néha három vagyon; p. o. Ebben két vers-nem:

Sic te Diva potens Cypri,
Sic fratres Helenae lucida sidera.

Ebben három vers-nem vagyon:

Vides, ut alta stet nive candidum
Soracte, nec jam sustineant onus
Silvae laborantes, geluque
Flumina constiterint acuto.

Ezeket régen így szokták az Írók egymástól megkülönböztetni. Nem tudom, mi lehet annak oka, hogy némellyek a' két utolsót így írják:

Silvae laborantes, geluque
Flumina constiterint acuto.

Azt sem lehet jóvá hagyni, hogy némelly Verselök a' Cadentiákat úgy írják, mint az Elegyiakumot p. o.

A' Kertész minden fát, és bokrot megnyese;
A' Vadász 's Madarász nyúlat 's rigót lese.

Ez csak nem! Ignaros fallere velle, gnaris derisui esse.

Némelly rövidítések ide tartozni látszanak, p. o. Elömbe, elődbe, elejébe (elejbe, elibe). Elönkbe, előtökbe, elejekbe (elejkbe), nem elejbek; ez rút hiba.

Ezek: Érdeml, vezérl, törl 's t. Őt, engem, téged, háladás, szerelm, jutalm, fejedelm, irgalm, kegyelm s' t. minden Apocope vagy Apostrophe nélkül, mind prósában mind versben, jól íratnak. De ezek és effélék is: intni, rontni 's t. mert a' harmadik személyhez int, additur ni, et fit intni, ront-ni, mond-ni, kiált-ni 's t., melylyekkel néha élhet a' Poeta, néha mondom, hogy gyakran ne sértse az Euphoniát.

Azokkal nem tarthatunk okosan, kik így írnak: a' nak, e' nek, a' ba, e' be. Kedveseb', józanab', job', 's t. annak, ennek, abba, ebbe, kedvesebb 's t. helyett. — Mind ezek után legyen e' kis trochaicum.

Emlekeztető 889-dikre.

Tarka Párducz vállaidnak
Dísze, Fő Magyar, 's Vezér!
Termeted nagy, mint Ügeknek,
Szép apádnak termete.
Illyetén jót lát te rajtad
Böven a' szem: 's nyelv dicsér;
Többet érez és jelesbet
Benned a' bölcs szív 's az ész:
Népedet te lelkesíted,
'S még Halál sem árt neki.
Merre inted, arra villog
Győzhetetlen fegyvere;
Szent előtte esküvése,
Mellyet Álmossal kötött:
Szent előtte, mint az ontott
Vér 's edény, a' mellybe folyt

Jelre vár, 's tőled parancsra;
Jobbra, balra készen áll.
A' hová téged Szerencséd
Elviend, ott lesz veled.
Ezt neked most Ung mezőjén,
Èg bizonyság! esküszi.

4.

Köteles volt-e a' Magyar Nemesség Várait, 's az ezekben lévő Katonaságát az ország polgári alkatmánya szerént saját költségein tartani?

A' Banderiumokat megesmértető munkának Bétsi névtelen Recensense számos helytelen állításai között a' második kiadás 27-dik oldalán így fejezi ki véleményét a' régi nemesi várokról és katonaságról:

„A' vároknak és erőshelyeknek tartása Magyar Ország igazi polgári alkatmányának első kezdetétől fogva a' XVIII-dik századig állandóan az oda való Uraságoknak constitutionális kötelességeikhez számláltatott; ezekre Uradalmaiknak jövedelmeikből költségeket tenni tartoztak."

Tsak a' Valónak és Igazságnak engedte a' kegyes Természet azon ditsőséget, hogy maga magának ellent nem mond, hanem mint a' kemény kőszirt ingadozhatatlanúl meg állhat. De a' Recensens állításában azonnal ellenmondás következik, midőn ezeket veti előbbi szovai után: „E' költséges kötelesség a' törvényes Banderiu-

mokkal együtt bünös feledékenységbe ment, és soha törvény által el nem törültetett." E' soraiban két nagy igazságtalanságot követ-el a' Recensens a' Magyar Uraságok és Nemesség ellen, mert reájok terhes, és mint maga megesméri, költséges kötelességet hárít, sőt őket egész Európa előtt a' törvényes kötelesség bünös feledésével vádolja. Pedig egyik állításának sintsen feneke; egyiknek sem nyujtja bébizonyító okát. Hazafiui kötelességünk azért a' Nemzeti Betsületet a' nyilvánságos támadás ellen nyilván védelmezni, a' mit tsak azért is örömest teljesítünk: mivel ez uttalis szeretett Hazánk régiségeire polgár társainkat figyelmetesebbekké tehetjük.

Ha a' Várok körül való kötelességről szó tétetik, meg kell a' Királyi, és magános személyekhez tartozó várokat jól egymástól különböztetni. Hogy a' Magyar Királynak mindenkor voltak várai, mellyekre a' költségek a' hozzájok tartozó faluk, 's egyéb jószágok jövedelmeikből tétettek, az közönségesen tudva lévő igazság, a' mint egyebeken kivül Kollár in Amoen. Juris megbizonyította, és maga Mélt. Piringer Udvari Tanátsos Úr is megesméri. E' várok a' Magyar Korona, vagy is Országhoz tartozó, következésképen Királyi Várok valának, mellyekben nagyobb része a' Királyi Katonaságnak lakott; és ezeket a' hozzájok kaptsolt jószágokkal együtt már a' XII. és XIII. századokban Fejedelmeink nagyobb részént némelly Jobbágyaiknak elajándékozgatták. II. dik András ezt maga beszéli ön magáról némelly 1217-dikben költ óklevelében Praynál Hist. Reg. P. I. pag. 210. Not. b. Azonban még sem bántak így épen minden várokkal, mert még 1291-dikben a' 3. Art. ujra meg erősíti az 1222-diki Arany Bullának 16-dik Articulusát, hogy a' várok jószágaik magános embereknek elne idegenittessenek. Sehol nem találjuk nyomát az illyen elidegenítése-

ket tárgyazó adomány levelekben, hogy a' Királyok az uj birtokosokat arra kötelezték volna, hogy saját költségeiken a' várokat védhető állapatban megőrizzék, és bizonyos számu Katonáikat bennek tartsák; mint a' Recensensnek elő adatott soraiból következik, de meg nem bizonyúl, sőt meg sem bizonyíttathatik, mert illyes kötelességekre sem a' számtalan eddig esméretes törvény tzikkelyekben, sem az eredeti és Másokban általunk látott több ezerekre menő Diplomákban nem akadunk. Mivel tehát a' királyi várok eredeti alkatások szerént ma többé fen nintsenek, az őket illethető kötelességek a' Fejedelmek által mentek feledékenységbe, kiknek ha akarták volna, több izben volt alkalmok ezeket ujra felállíttatni, midőn mag szakadás, és egyébb törvényes jusaiknál fogva ismét kezekre kerültek, 's általok illyen terhek nélkül elajándékoztattak, zálogosíttattak, vagy eladattak.— Sigmond, és őtet követő Fejedelmeknek országlásoktól fogva a' XVII-dik század végéig, mint az ország törvényei, köz íratok, és az ország történetei nyilván bizonyítják, a' Várok, mint véd helyek a' külső ellenség ellen, a' köz hatalom, és polgári kormány felvigyázása alatt állottak, ha bár magános személyeknek birtokaikban voltak is. Tsak a' számtalan törvény tzikkelyeket kell olvasni de Confiniis, Arcibus finitimis, és laboribus gratuitis, ha helyes, és kimerítő tekéletes esméreteket akarunk magunknak a' várokról, mint katonai védhelyekről, szerzeni.

Magános személyeknek váraik azok voltak, mellyek az Uráságok, és más Nemeseknek birtokok alatt állottak, akár magok építették azokat, akár a' Fejedelemtől nyerték. Vetekedésünkben tsak ezekről lehet a' fökérdés, mert az Uraságoknak 's Nemességnek, véleménye szerént, törvényes kötelességét e' várokra teendő költsé-

gekben állapítja meg a' magyar régi polgári alkatmányról egész bizodalommal értekező Recensens. Ingadozhatatlan, és tzáfolhatatlan Igazságnak kell itt felvennünk, hogy a' Fő Hatalomhoz tartozik Várokat és Erős helyeket építtetni, 's ezeket a' Végrehajtó Hatalom ereje székének tartani, és hogy Magyar Országban a' legrégiebb időktől fogva szabad nem volt senkinek tulajdon birtokában a' Fejedelem vagy Országgyűlése engedelme nélkül várokat, vagy akár mi nemű erősségeket felállítani. Illyen engedelmeket olvashatni in Suppl. ad Vestig. Comit. Tom. I. pag 112.—Tom II. pag. 216. és az ugyan ott egyen ként felhozott országos törvényekben. Ha tehát a' magános személyek várairól a' magyar polgári alkatmányból valamelly kötelességet kivonni akarunk, egyedül a' most említett igazságot vonhatjukki; a' mit próbák nélkül is felvehetünk. Ellenben annak hiteles kutfőkből 's óklevelekből leendő bébizonyíttatását, hogy a' magyar polgári alkatmány a' városnak építtetéseket magános személyekre hagyta, sőt a' közbátorság végett, mint a' katonai szolgálat egyik ágát, ezeknek kötelességül szabta, örömest olvasnók, hogy az alább felhozatandó törvény tzikkelyeket a' Törvényhozó Hatalom valóságos szelleme szerént megérthetnők, 's egy úttal a' Recensenst is ellenmondásaitól felszabadíthatnók. Ha ő azt állítja, hogy a' városnak tartása Magyar Ország igazi polgári alkatmánya első kezdetétől fogva a' XVIII-dik századig állandóan az Uradalmak jövedelmeikből esett, azt teszi fel, hogy a' várok eleitől fogva a' magános emberek kezeknél voltak, és felforgatja a' királyi városnak léteket, mellyekről Kollár könyvében, a' Váradi Regestrumban, és a' régi ók levelekben olly sokat olvasunk. — Több az, mi a' XII. és XIII-dik száza-

doktól Vár Lajstromot készíthetnénk, mellyekből nyilván kitetszenék, hogy némellyek, és ugyan többek közülök, minden században elpusztúltak, és egészen feledékenységbe merültek; hogy némellyeknek tsak nevek, nem pedig fekvések, hol állottak, maradott emlekezetben; hogy mások, mellyeknek helyek meghatározhatható, tsak kö-omladékokat sem mutathatnak a' mostani időben. Igaz való tehát, hogy a' magános személyeknek váraik a' magyar polgári alkatmány kezdetétől a' XVIII-dik századig állandóan az Uradalmak jövedelmeikből fen nem tartattak, különben a' pusztúlt várok a' XVIII-dik századig el nem pusztúlhattak volna; vagy pedig a' várokat illető kötelesség részenként, és lassan lassan több század óta a' Fejedelmeknek egyetértések által jutott feledésbe. Így a' vár-tartás kötelessége a' szokás által szűnt volna meg, 's nem volna bünös és törvénytelen feledés; hanem törvényes, és pedig a' Fejedelmek egyet-értések által törvényes. Az az ürügy sem helybe hagyható tehát, hogy a' többször említett kötelességet, ha bár kötelességnek elesmértetnék is, soha törvény meg nem szüntette. De ezek eddig a' Recensens állításának talpkövét tsak oldalaslag illették.

A' köz-törvényt, ha a' helyes úton akarunk maradni, tsak a' Törvényekből kell megállapítani: az tehát itt a' dolog veleje, mit rendelnek a' haza törvényei a' magános személyeknek váraikról? Menjünk évszám szerént: Az 1291-diki Törvény 24. tzikkelye parantsolja: munitiones, super ecclesiis pro nocumentis constructae, distrahatur. Az 1298: 10 dik: Castella de novo absque licentia Regis erecta, ex quibus detrimenta inferuntur, sub nota infidelitatis diruantur. Az 1444: 12-dik: Castra, ex quibus spolia com-

mittuntur, aboleantur. Az 1445: 4-dik: Castra sub disturbiis erecta diruantur, in Sclavonia contra Turcas necessaria maneant. Öt várt név szerént fentart e' törvény, 's ezeket saját költségeken tartoztak a' birtokosok védeni, és sub nota infidelitatis nem vala szabad belölök rablásokat tenni. Az 1446: 2-dik: In disturbiis erecta distrahantur, praeter necessaria pro statu publico et anno 1445: art. 4. admissa. A' Szilágyi 1458: 6-dik: ex quibus spolia fiunt, deleantur sub nota infidelitatis; exceptis pro statu publico necessariis, de ezekről is a' Káptalannak kellett a' szükséget bizonyítani. Mátyásnak 1458: 44-dik: Post obitum Alberti erecta sub nota infidelitatis diruantur, kivévén azokat, mellyeket a' Király az ország számára fentartatni akar. Az 1464: 10-dik: Post obitum Alberti erecta újra sub poena infidelitatis diruantur, azonban a' régi várok megkéméltetnek, 's a' Vég-várok megszenvedtetnek. Az 1468: 3-dik: Post electionem Mathiae erecta, et non necessaria, nec priuilegiata, exceptis Castris partium inferiorum aboleantur. Az 1471: 20-dik; névszerént elöszámláltatnak a' várok, mellyeket sub poena infidelitatis el kell rontani. Az 1472: 2-dik: Sine indultu Regis constructa, ex quibus spolia fiunt, deleantur, demtis finitimis et necessariis. Az 1492: 15-dik: Post obitum Mathiae Regis erecta sub nota infidelitatis distrahantur, exceptis finitimis. Az 1543: 4-dik: Castra ex quibus ocupationes exercentur distrahantur. Név szerént három vár említtetik, de a' rablás büntetéséről világosan szó nem tétetik, hanem a' nota infidelitatis tsak meg nem nevezve értetik. Az 1546: 28-dik: Noviter erecta, et generatim ex quibus rapinae exercentur. Az 1548: 46-dik: Castra-omnia noviter et sine permissione Regis erecta diruantur. Néhányak,

különösen az 1545 : 54-dikben Szarvaskö ; az 1547: 25-dikben Kolos, cum ex eo rapinae exerceantur; és az 1563: 56-dikban Kovászó, si non est necessarium, distrahatur propter praedas, quas ex eo milites exercent. Íme a' XIII-dik századtól a' XVI-dikig mint egy tizennyoltz törvény tzikkelyt állítottunk elő, mellyek nyilván és világosan bizonyítják, hogy a' Magyar Nemességnek nem tsak szabad nem volt a' Fejedelem engedelme nélkül várokat 's erősségeket építeni, hanem ha engedelem nélkül némellyeket ne talán építtetett is, azokat elrontani tartozott szinte úgy, mint végre a' XVII-dik század vége felé I. Leopold Fejedelmünk tsak nem valamennyi várainkat úgy elpusztíttatta, hogy nem tsak védelemre, hanem lakásra is alkalmatlanok lettek. A' vár építés tilalma fejedelmi engedelem nélkül, 's az illyen vároknak elrontatása szükséges volt a' Fejedelem bátorságára nézve, ne hogy a' féke-szakadott Jobbágy ellent-állással háborgathassa váraiból a' köz bátorságot; szükséges volt a' kisebb értékü birtokosra nézve is, ne hogy a' hatalmasabb ennek kisded vagyonkáját magához ragadhassa, mint az egész Európabéli tehetősebb nemesség a' gyengébbel hajdan bánni szokott. Ha a' magyar országi uraságok hitelt adnának a' Recensensnek, hogy ők a' polgári alkatmány szerént uradalmaiknak jövedelmeikből kötelesek vár-tartásokra, és ezeket fel is építtetnék, saját katonáikkal megraknák, 's védő állapatban tartanák, nem tennék-e ezt számtalan törvények ellenére? Nem volna-e ellenkezésben ime kötelesség teljesítés a' Haza polgári alkatmányával? Nem hágnák-e által katona-tartásokkal különösen az 1659-diki Törvény 20-dik tzikkelyének 4. §-át, mellyben rendeltetik: Nulli Dominorum liceat in praesidiis peculiarem mi-

litiam a loci Capitaneo in militaribus independentem intertenere. Si qui denique in eadem militia essent praesidiarii; ii ad servitia suae Majestatis et Regni redeant? Mit gondol a' Recensens, nem kellene-e az országlásnak az efféle veszedelmes viszsza-élést, és káros Anarchiát gyökerestől kiírtani, ha tsak mint annyi országló Társat és Al-Fejedelmet eltűrni nem akarna Uraságainkban a' köz és különös bátorság, és Fejedelmi Fő-hatalom tetemes sérelmével? E' már igazán annyi volna, mint egész kiterjedésben a' Recensensnek a' 24-dik oldalon Ő Felségéhez intézett jovallása szerént országunkat a' Nép erejére bizni. Nem tsak nem tartoztak tehát a' magános vár birtokosok jó és védhető karban váraikat tartani, és uradalmaiknak jövedelmeikből beléjek bizonyos számu katonaságot állítani, hanem illyestől rendszerént magokat a' legrégiebb időktől fogva óvni tartoztak sub nota infidelitatis a' közelébbi időig, 's ha várakat épitettek, azt nem kötelességből tselekedték, hanem személyes kegyelem, az az: priuilegium mellett, mint az 1468-diki 3-dik tzikkely említi. Nem vala ez köz teher, hanem a' Fejedelemtől nyert tisztességes megkülönböztetés, 's a' Király bizodalmának valamely személy hívségében való megnyugvása, 's jutalma a' hasznos szolgálatnak.

Avval magasztal bennünket—Magyarokat—a' 44. oldalon a' Recensens, hogy előttünk tsak úgy lehet igaza valakinek, ha sokat alegál, a' fő állítást mindegyre emlegeti, azt minden oldalról felvilágositja, 's mindenfelé forgatja, és huzza vonja. Hogy illy gyönyörű magasztalásokra magunkat érdemesekké tegyük, ezen tárgyat meg próbáljuk minden oldalra forgatni, 's állandó alegálással felvilágositani. Sőt a' Recensenssel uj oko-

kat is közölni akarunk, mellyekkel állítását a' tudatlanok előtt hitelesebbé tehette volna. Az 1435-diki Törveny 5-dik tzikkelyében a' Bévezetésben olvashatni: Praelati, Barones, Nobiles Regni nostri, Castra, Fortalitia, et Munitiones habentes, eorum Castellanos, seu alios Nobiles pro custodia huiusmodi fortaliciorum necessarios relinquendi habeant facultatem. Az 1454: 5-dik 1. §. In Castris autem ex pluribus Castellanis sufficiat unum remanere. 2. §. cum tot personis, quot pro conseruatione talis Castri sufficientes fore judicaverint electi homines deputati. 3 §. alii personaliter debent exercituare. Ugyan ez rendeltetik 1459:38. 1463:7. és 1523:40.— Az 1542: Posonyi 23-dikban: Pro custodia Castorum in singulis castris non plures, quam Castellanus, unus, Provisor item unus, et juxta conditionem familiarum, sive pro Magistro Curiae, sive pro aliis quibuspiam negotiis domesticis, ad Arcium conseruationem necessariis, iterum unus Nobilis domi relinquatur; nisi si manifestissima, et vrgentissima necessitas in locis, quae hostibus tam extraneis quam domesticis viciniora sunt, plures fortassis alicubi relinquere cogeret. Az 1556: 40-dikben: Nobiles, Arces quidem in Regno possidentes, sed in ordinem Baronum non adsciti. Illyen tzikkelyek számosan találtatnak még a' XVII-dik századbéli Törvényekben is. p. o. 1662: 5. 1681: 46.

Találkoznak még sok tzikkelyek Törvény könyvünkben, mellyek a' magános személyeknek váraikról majd ezt, majd mást rendelik. Igy p. o. az 1447: 28-dik, és 1462: 2-dik 1. §. inter casus notam infidelitatis inferentes számlálja, ha valaki a' védelme alá bizatott várot másnak által adja. Nevezetes az 1498: 46-dik is, mellyben rendeltetik: hogy azon esetben,

ha valamelly nemes, vagy akárki a' vár birtokostól védelem okáért a' várot által veszi, 's a' vár birtokosa utóbb hívsége szegett (notorius) leszen, következésképen a' Király vagy az Ország, a' vár oltalmazótól a' várot által adatni kívánja, az pedig által nem adja, hanem ostrommal kell megvenni, ha bár a' Királyi seregnek károkat okoz is erőszakos ellentállásával, a' vár védő ne tartassék hívsége szegettnek, hanem csak a' károk pótoltassanak ki. Ennyire betsülték a' Magyarok hajdan a' Vitézséget és katonai Hűséget az ellentálló hazafiúban is!! — A' Paraszt háború kiállott veszedelmei után 1514: 57-dikben meghagyatott: Quilibet Nobilium Turres et Fortalitia pro defensione personae et rerum suarum cum propugnaculis et fossatis erigere, in singulisque Comitatibus unum castrum, pro comunitate nobilium cum scitu Regiae Maiestatis construi possit. Illy szomoru tapasztalások Sigmond Királyt is meggyőzték a' városknak szükséges voltokról, mint az úgy nevezett 'kisebb Decretumának Bévezetésében 1405: 1. 4. §-ban hideg vérrel ön maga beszéli. — Az 1563: 16. 3. §. rendeli: hogy a' vég-várok megvisgáltassanak, és ha a' Haza védelmére szükségesek, 's jövedelmeik fen-tartatásokra elégségesek, Birtokosaik fen-tartatásokra serkentessenek; ellenben ha elégséges jövedelmeik nem volnának, és a' Haza védelmére nem szükségesek, 's azon esetre, ha az ellenség kezébe jútnának, veszedelmesek lehetnének, elpusztíttassanak; az elkerülhetetlenül szükségesek pedig a' Király költségén jó karban tartassanak. Továbbá a' 17-dik tzikkely parantsolja: hogy azon várokra, mellyekben Királyi védsereg vagyon, a' Birtokosok egészen vagy részenként, a' mennyire a' hozzájok tartozó jószágoknak jövedelmeik engedik, költeni tartoz-

zanak; a' 19-dik pedig még azt is kötelességül teszi, hogy a' vég-várokat az együtt birók köz költségen helyre állítsák. Ezen utóbbi végzés 1622: 72. megújíttatott, 1625: 59. az ország közepén fekvő várokra kiterjesztetett; 1715: 69-ik tzikkely által pedig minden közös birtokokra alkalmaztatott. Innend látni való, hogy az illyen tzikkelyekben nem egyedül katonai tekéntet a' fő tzél. Hasonlóképen az 1555: 11-ben is kéretik a' Király, hogy azon Birtokosoknak vég-váraikat, kiknek jövedelmeik nintsenek, gondoskodása alá vegye, és 1574: 13. az sürgették, hogy Kanisa körül a' kis erősségekbe katonaságából védőket adni ne terheltessék. A' Törvényekből kitetszik tehát, hogy a' Nemességnek voltak várai, és azokban saját költségén, vagy jószágainak jövedelmeikből elegendő katonaságot, hadi-szereket, 's több efféléket tartani kötelezteték.

Hogy az illyen ellenünk próbát nyujtani láttató tzikkelyeket jól érthessük, tudnunk illik: hogy a' nemesi városnak nagyobb részek századonként, mint az elpusztíttatásokról szóló tzikkelyekből észre vehető, düledékben sanyargott, 's neveik még is keletben voltak, 's magok is annyira, a' mennyire Jószág Föknek (Capita Bonorum) tekéntettek, nem pedig mint katonai Erősségek, esmértettek. Nem következés tehát, hogy valamelly vár akkor, midőn neveztetik, még valóban vár, vagy is Erősség volt, és védhető karban állott. Ha Sigmond, és II. Wladisláv alatt még számos várok találkoztak volna a' Hazában, sem Az 1405-dikben sem Ez 1514-dikben nem kénteleníttetett volna a' városnak kevés számokról panaszolkodni, vagy a' Birtokosokat, és vármegyéket vár-építésre buzdítani. Hogy lehet a' várok kevés voltát, pusztítását, rontását, és a' vár-építés többszöri tilalmát a' nemességnek

katonai szolgálatával megegyeztetni olly értelemben, millyenben azt a' Recensens veszi? Hogy a' kötelességnek bünös elfeledésével? A' várok többnyire rablások végett építtettek, 's ezen okból tartattak bennek a' katonák is; a' rablások pedig mindenkor sérelmei, nem pedig következései, és kötelességei voltak a' Magyar polgári alkatmánynak. Mi ugyan azt hiszszük, és erős hittel hiszszük, hogy Mélt. Piringer Udvari Tanátsos Úr a' várok körül való kötelességet egészen más oldalról tekéntette, 's tsak azon várokról értekezett, mellyek a' Király engedelme mellett épültek, 's mellyekből rablások tétetni nem szoktak. Mivel ezek többnyire vég-várok, vagy az ország széleihez közel fekvő erősségek voltak, és ollyan helyheztetésüek, hogy azon esetre, ha elegendö védelemmel nem birtak volna, a' Hazára nagy szerentsétlenséget vonhattak volna: azt kell állítanunk, hogy tsak illyen fekvésben, 's illyen tekéntetből adtak fejedelmeink engedelmet vár építésre, vagy vár tartásra, mellyeket azután a' Birtokosok védhető karban tartani, és katonai örizettel megtölteni köteleztettek, ne hogy a' hazabéli nyughatatlanok bennek erőre kaphassanak, a' mi magának a' Birtokosnak is bátorságúl és könnyebbségül szolgált. Legrégiebb nyoma ennek eddig esmért törvényeinkben az 1298-diki 10-dik tzikkely, hol mondatik: Munitiones et Castella... quibus ipsae possessiones non sufficiunt, ... sine dilatione omni deleantur. Lásd: Supl. ad Vestig. Comitiorum. Tom. I. pag. 110. Az az: a' mellyeket a' Birtokos a' hozzá tartozó Jószág jövedelmeiből védhető karban nem tarthat. De az is tagadhatatlan, hogy a' vár építésre nyert engedelem hajdan nem volt teher, hanem kegyelem és megkülönböztetés, (Castra priuilegiata 1468: 3. különben nem

esedeztek volna az engedelemért) és így az is természetes, hogy a' vár-tartás 's ennek katonasága, mint magános birtok, nem a' Haza vagy Király, hanem a' megkülönböztetett birtokos költségébe került. Mi rendetlen 's aránytalan volt volna is a' köz teher és kötelesség felosztatása a' vagyonos nemesség között, ha a' polgári alkatmány e' költséges kötelességet, mint a' Recensens hívja, katonai tekéntetből egyedül a' városoknak birtokosaikra hárította volna, a' tehetősebbek ellenben, kiknek váraik nem voltak, e' költséges terhet teljességgel nem viselték volna? Vagy talán minden birtokos Magyar Nemesnek kellett tulajdon várának lennie, hogy részt vehessen a' költséges teherből? Úgy de ekkor egyenesen a' városokat, nem pedig a' nemesi jószágokat és jövedelmeket illette volna a' költséges tartozás: pedig a' Recensens nem az elpusztult városokkal, hanem a' mostani jószág jövedelmeivel bajlódik. Ki tetszik tehát az előadattakból, hogy azon törvény tzikkelyeket, mellyek a' Vár-nagyokat (Castellanos) kötelességeik miatt a' személyes felkeléstől felszabadítják, nem úgy kell érteni, mintha ezeknek katonai tekéntetből kellett volna a' városokban maradniok, hanem ők tsak leginkább az Aszszonyoknak, gyermekeknek, és kintseknek oltalmáért hagyattak, mint udvari tisztek, a' városokban, 's nem tsak a' városokban, hanem a' meg nem erősíttetett lakhelyekben is, mint a' törvény tzikkelyek néhol világosan említik. Hiszen az 1514: 57-dik tzikkely nyilván mondja, mi volt inkább a' nemesi városoknak 's várbéli Tiszteknek fő tzélok és hivatalok; tudniillik pro defensione personae et rerum suarum, és nem pro defensione Regni. Ezt hallani nem igen kedves lehet a' Recensensnek, ki a' 39-dik oldalon helytelen állításaiból azt követ-

kezteti, hogy az Uraságok a' régtől fogva nem teljesíttetett kötelességet az innend eredő haszonból kipótolni tartoznak. Úgy de miért adatnak elönkbe olly törvénytelen kötelességek, melylyek soha bennünket törvényesen nem illettek, és ha valamikor illettek volna is, a' dolog természete szerént, vagy régen megszüntek, vagy elovúltak, vagy pedig a' mostani helyheztetésben úgy is haszon-vehetetlenekké és szükségtelenekké lettek. Elviselhetné-e vallyon a' magyar nemesség azon terheket végső romlása nélkül, mellyekkel a' Recensens telhetetlensége őtet kötelesség ürügye alatt meg kinálgatja? Kívánsága szerént a' 26-dik oldalon az 1715-diki 8-dik tzikkely tartalma az: hogy a' nemesség személyesen felkeljen 's katonáskodjék, Bánderiumait kiállítsa, hadi segedelmeket és adót fizessen. A' nemességnek törvényes katonáskodása részszerént a' személyes felkelésben, részszerént azon kötelességben áll, hogy az ország védelmére állandó katonaságot saját, nem pedig Jobbágya, költségein tartson. Lásd: a' 27-dik oldalt. Az Ország törvényei minden időben az állandó oltalmazás, és nyilvánságos háború esetei között különbséget tettek. Ugyan ott: Hajdan békesség idejében is bizonyos katonaság neme tartatott. Ez ma is igen szükséges és foganatos. És mind ezeken kivül még várokat is épitsenek, 's azokat saját katonáikkal megtöltsék, vitézeiket jövedelmeikből fizessék! — Vége leszen-e már a' számtalan törvényes kötelességnek vagy a' megváltásnak??

Figyelemre méltó módon jovalja a' Recensens a' várok körül tőle-felállíttatott kötelességeknek váltságokat. Mivel, úgy mond a' 39-dik oldalon, az Uraságok, kiknek jövedelmeik a' polgári alkatmány értelme szerént az ország védelmére vagynak szánva, végső romlások nélkül várai

raikat védhető karba nem állíthatnák, 's egyébaránt is ezek a' mai Hadi Mesterséghez nem alkalmaztathatók, ezen temérdek nyereségért, hogy tudniillik kötelességeiket a' törvény rendelése szerént nem is teljesíthetik, tekéletes elégtétellel 's váltsággal tartoznak. Felséges jovallat!! Láttuk már, hogy e' tanáts adás feneke helytelen, mert azt tévén fel, hogy az Uraságok a' polgári alkatmány rendelése szerént jövedelmeikből váraikat védhető karban tartani, 's katonaságaikkal bétölteni kötelesek, egyenesen azt állította, a' mi bé bizonyíthatatlan: most ujra azt tanúljuk a' Recensenstől, a' mit eddig nem is tudtunk, hogy az Uradalmaknak minden jövedelmeik a' Haza védelmére vannak szentelve. Századok bizonyíthatják, hogy a' Magyar Nemesség mindenkor szerette Hazáját, 's nem volt semmi sok előtte, ha a' Haza veszedelemben forgott, de azt még is se törvényeinkből, se történeteinkből nem veszszük észre, hogy valamikor minden jövedelmeiket a' Birtokosok a' Haza oltárára le tenni tartoztak volna. Nints is olly polgári társaság, melly illy sanyaruan bánnék tagaival. És még is Recensensünk felteszi, söt inkább nyilván állítja, hogy az Uraságoknak minden jövedelmeik a' Haza védelmére valának szentelve. Nem tészen ö semmi kivételt a' jövedelem némelly részéről, söt elannyira közönségesen szól a' jövedelmekről, hogy azokat egyedül a' városnak védhető karba tételekre elégteleneknek, és a' várok helyre állíttatások, 's fentartatásokra kivántató költségekre nézve iszonyatosaknak 's felette nagyoknak hírdeti, a' mit, ha igaznak kell elfogadni, az Uradalmaknak minden jövedelmeikre ki kell neki terjeszteni, 's maga a' Recensens is, ha az Absurdumot elkerülni akarja, a' jövedelem némelly részére nem magyarázhat. Itt méltán el-

mondhatni: Qui multum probat, nimium probat. Valóban sokat is kiván a' Recensens, és ollyat, a' mi sehol a' világon, és így még a' Coloniákban és legszorosabb önkényes hatalom vaspáltzája alatt is kötelességül nem tétetik. Tegyük ehez, hogy a' 21-dik oldalon már azt is előre botsájtotta: hogy a' Nemesség és Papság magyar országban nem igazi birtokos, hanem tsak haszonvevő némelly feltételek alatt, 's tsak azért nyerte a' haszonvételt is, hogy érette hadiszolgálatot tegyen. Úgy de honnan veszi a' hasznot, ha jövedelme mind a' várokra vagyon szentelve, ha ez a' kötelesség teljesítésre nem is elégséges? Vesse még a' fen nem maradó haszon Semmihez a' hadi szolgálatot, úgy mint állításai szerént 1.) A' személyes felkelést, 2.) A' Banderium állítást, 3.) A' Hadi segedelem ajánlást, 4.) Az adó fizetést, 5.) Az ország védelméért az állandó katonaságnak saját, és nem Jobbágya, pénzén való ki tartását, 6.) Az állandó védelem adást háboru és béke idejében: Igy kétségkivül birtok, vagy haszonvétel fejében tsak egy szál haja sem fog maradni a' végső inséggel küszködő Magyar Nemesnek.

Meg lehet, hogy az ittelő számlált hadi szolgálatokat a' Recensens tsak egynek gondolta, 's tsak más és más névvel fejezteti. Ha így van a' dolog, minek élt szószaporítással, 's miért zavarja a' vizet? Minek nehezíti az Igazsághoz való közelítést különböztetéseivel? Ellenben ha mást és mást ért a' különbféle hadi szolgálat nemei alatt, miért kiván annyit, a' mennyi a' maga kinyilatkoztatása szerént sem telhetik ki a' Magyar Nemesség haszonvételeiből? Nem következik-e innend, hogy a' Magyar Nemes Recensensünk állítása szerént többel tartoznék, mint a' mennyit a' Királyi Adomány levélben a' fejedelem kegyelméből nyert? És ha ez Uradalmát vagy is Jó-

ságát nem pura donatio által, hanem titulus onerosus mellett, sőt nem is a' hadi szolgálat terhe alatt, a' mi szinteúgy onus, hanem ditső érdemeiért, avagy akármiképen Jutalom fejében nyerte, és talán drága pénzen, mint maga tulajdonán, szerezte, honnand huzhatja a' hasznot, ha minden jövedelmeit az ország védelmére elkölteni köteles? Igy nem tsak birtoka, hanem haszonvétele is tettetett volna, szóval egy nyomorúlt 's félékeny Jószág kormányozó alakját játszaná Jutalom vétel nélkül, mert ezt neki sem 'a törvény, sem az adomány levél meg nem határozná. Hivathatnának-e illyen jószágok Uradalmaknak, és igazán kihez tartoznának? A' Korona és Fejedelem Uradalmai közé nem számláltathatnának, mivel a' Korona, Kamara, és Fiscálisi Uradalmak a' magános személyeknek birtokaik alatt lévő Uradalmaktól világosan megkülönböztetnek. De a' birtokoshoz sem tartoznának, mivel Magyar országban, mint a' 21-dik oldalon Recensensünk vitatja, minden Uradalmaknak a' Király igazi tulajdonosok, 's ezeknek jövedelmeik nem a' birtokosoké, hanem a' Haza védelmére vagynak szánva, mellyekből a' katonai szolgálatot és vártartást végső romlások nélkül alig teljesíthetik, következésképen magoknak a' haszonvétel sem marad. Több is következik még e' férfias állításokból.

Ha az Uradalmaknak jövedelmeik az ország védelmére vagynak szánva, úgy kell azokat tekénteni, mint Aerarialis Pénzeket, mellyekből absque crimine peculatus semmit elvenni nem szabad. Mivel továbbá az országban minden Jószágokat úgy kell tekénteni, mint Uradalmakat, természetes, hogy minden jövedelmek az országban a' költött polgári alkatmány szerént az ország védelmére vagynak szánva, és hogy ezeket még a'

Fejedelem sem használhatja, mert az adomány levélben mondja: eo iure donamus, quo ad saram coronam pertinere dignoscuntur, következésképen az Uradalmak és Jövedelmek épen ollyan tulajdonuak, 's ugyan azon tzélokra valók a' Korona vagy Fejedelem, mint a' magános földes Úr birtoka alatt. Így igazán minden jövedelmek az országban egyedül Bellona Isten-aszszonynak volnának szentelve, 's a' Köz Társaság főtzélúl az állandó 's úgy szólván örökös háborút tartaná, nem is élhetne senki, ha fegyverviselő nem volna, de nem, ha fegyverviselő volna is. Mellyik törvényben vagyon írva egész kiterjedésben az illyen gyönyörű magyar polgári alkatmány? — Ha úgy akar a' Recensens ellen-mondásán segíteni, hogy a' birtokosnak a' Jövedelem egy részét még is által engedi, akkor nem áll az, a' mit a' 39-dik oldalon felhozott sorokból vítat: hogy a' birtokos a' Jövedelmekből olly temérdek költségeket tenni köteles, hogy végső romlása nélkül várait védhető karba nem helyheztethetné, ha bár a' törvényes kötelességet elválalnók is. Továbbá megvallja a' Recensens a' fent előadott sorokban, hogy a' várok a' mostani Hadi Tudomány szerént ma már alkalmatlanok. Nekünk úgy látszik, mint ha itt okoskodásait hibásan számlálta, és tsupán a' szó hangra bízta volna. Vagyon minden idő szakasznak módija 's kedves foglalatossága, midőn valamelly döntésre itélt tárgyat felforgatni óhajtanak. Folyt idő, midőn a' vén aszszonyokat Boszorkánság ürügye alatt megégették, 's ez tudatlansággal bélyegezi azon időszakaszt. Másokat Eretnekeknek kiábáltak, hogy ezen palást alatt üldözőbe vétethessenek, 's ez felekezet dühének hivatott. Nem rég ha valakit szerentsétlenné, vagy gyűlöletessé tenni akartak, elég volt valamely politi-

kai vélemény sorsosának, vagy titkos társaság tagának kikiáltani, 's ez politikai üldözés volt. Most a' Magyar polgári alkatmányt, noha azt igen kevesen esmérik, léptették a' lát-határra, mint nem a' mostani időhöz illőt; mellyet inkább szánszándékkal nem akarnak a' mostani időhöz illetni, hogy a' különbféle iszonyatos álmadozásoké, és nem a' törvényes kötelességeké, vagy nyilvánságos lekötelezéseké legyen a' ditsőség; 's az atyafiúi szeretet, melly több századolta az egy fejedelem alatt boldogúl élő tartományok között vettetett, 's nőttön nőtt, most gyülölséggel felváltassék. Isten neki! E' módit is más kedvesebb 's újabb módi fogja felváltani. Inkább a' várokról szóljunk még egy keveset.

A' várok és erősségek a' mostani Hadi Tudományhoz többé nem illők, azt mondja, vagy inkább költi a' Recensens. Igaza vagyon, mert sokaknak közülök ma már nyomok sintsen, némellyeknek tsak mohos düledékeik állanak, azok pedig, mellyek még fen lenni láttatnak, lakhelyekké által változtattak. Maga vallja, hogy őket védhető karba tenni még tsak kellene. Nem tehetjük fel a' Recensensről azt a' nevetséges vittatást, hogy a' várokat régi mód szerént akarja védhető karba helyheztetni; hanem azt hiszszük róla, hogy a' mostani mód szerént (mert amaz szerént ma már vároknak nem neveztethetnének) akarja őket a' nemesség költségén erősíttetni. Úgy de mellyik oldalán olvasta ezt a' polgári alkatmánynak a' tudósnál tudósb férfiu? Hol vagyon ma ország, mellyben a' magános Birtokosnak illyes megengedtetik? Hol van ország, hol annyi a' vár, a' hány az uraság?? Nem a' fő hatalom jusa-e a' vár tartás, 's mellyik Fejedelem tudna illy számtalan várokat épittetni, ha mindegyik vár milliókba kerül? Lehetne-e illyen várot

olly kevés katonaság által őriztetni, 's védetni, a' millyen számu volt hajdan a' törvény kultsa szerént a' régi nemesség katonasága? És tartoznék-e a' Portalis katonaságán kivül jövedelmeiből a' nemesség őrizetet e' várokban tartani? Még I. Ferdinánd Király alatt 1542-dikben, mint Supl. ad. Vest. Com. Tom. II. pag. 175. láthatni, 3000. forinton ezer Lovas katonát egy egész hónapig kilehetett tartani, mert akkor havi fizetése egy Lovagnak 3. forintból állott a' Stipendium Militarét meghatározó törvény tzikkelyek szerént. — Meri-e a' Recensens állítani, hogy most is ennyi fizetés elégséges, vagy hogy az, ki akkor ötven Lovagot állíthatott, most is állíthat, és ugyan olly temérdek költségek mellett, mint a' jelenvaló idők ennyi számra kívánnak, állandóan állíthat, vagy állítani köteles? Illenek-e illy sulyos terhek a' mostani környülállásokhoz is? És még is vitatja, hogy az uraságok a' temérdek költség kémélés helyett, mellyel most kötelességeket teljesíthetnék, tekéletes váltsággal tartoznak. Úgy de miben állana a' temérdek kéméllés, ha érette még is tekéletes váltsággal 's elégtétellel tartoznak? Illyen iszonyatos tévedésekbe botlanak azok, kik fenék okok, 's a' Törvények, Diplomák, és Történetek segítsége nélkül közönséges kifejezésekben írnak, 's magoknak holmi imádott Bábokat készítenek, hogy ezek, az az: saját ínyek szerént kötelezzék a' nem szabad kénytől, hanem törvényes rend-szabásoktól, függő polgárokat. Szerentsénkre volt könnyű mód az illyen költséges vár-tartásoktól való menekedésre: tudniillik, ha valaki nem akart várokat épiteni, vagy a' már fent-lévőket elpusztúlni hagyta. És ezt szabadon tehették, mert semmi törvény az épitést nem parantsolta, az elrontást pedig sok tzikkelyek kötelességül

hagyták; sőt, ha tsak a' Királytól nem volt nyilvánságos engedelem adatva, hívség szegés büntetése alatt is parantsolták. Minek ennyi kerengés, 's miért nem mondja ki egyenesen a' Recensens, miben állott a' nemesség törvényes kötelessége a' magyar polgári alkatmány szerént? Hogy a' Királyi várok a' hozzájok tartozó jószágokkal együtt lassanként Templomoknak, 's magános személyeknek elajándékoztattak, vagy elidegenítteték, nem szenved kérdést, mivel tehát az Adomány Levelekben azon kötelezés nem említtetik (mint a' későbbi szokás sem ád példát reá) hogy a' magános személyeknek Comites Castrorum, Centuriones, Decuriones tisztei lettek volna, hanem tsak Jobbágyaik valának, és még is törvényes kötelességeiket a' Fejedelmek el nem engedték, természetesen az következik: hogy a' Portalis katonaság állítása lépett az előbbi vár-tartás helyébe, 's okokkal még tsak azt sem lehet bébizonyítani, hogy a' vár elidegenítéssel a' régi kötelességek mellé Fejedelmeink újakat kaptsoltak volna.

A' birtokos nemességnek katonai szolgálatát sem egész egyenességgel határozza meg 26dik oldalán a' Recensens más tekéntetből is. Tartozik az, úgymond, segedelmeket és Adót fizetni. Adót nálunk nem a' Nemes, hanem a' Jobbágy fizet. Azok tsak Segedelmeket különös esetekben ex propria bursa ajánlanak. Hogy a' nemesség saját jövedelmeiből, és nem Jobbágya adójából, állandó katonákat tartani köteles, azt sem lehet megengedni. Az állandó katonák tsak 1539-dikben jönek elő a' törvényben rövid időre a' szükség miatt, és a' Portális katonaságot is nem egyedül saját költségén, hanem ex pecuniis exercitualibus tartotta a' nemesség, mint sok

tzikkelyek mutatják. Ellenben személyesen felkelni a' nemesség tulajdon költségén tartozott.

Valamint helytelenek a' várokról a' Recensensnek állitásai, úgy nem igazak tsak nem mindnyájan a' többiek is. Úgy látszik, mintha nem tsak a' magyar polgári alkatmányról, hanem még, a' mi kevesebb, a' hazabéli Exercituatióról sem volnának fontos esméretei; pedig a' hol a' részek nem esmértetnek, ott az egész tekéletes esméretét feltenni nem lehet.

5.

Magyar Szántóvető-Műszer, Rajzolattal együtt.

Erről az újj Szántóvető-Műszerről, mellyet T. K. Sz. Pethe Ferentz Úr, N. Pest és Zabólch-Vármegyék' Táblabirája talált-fel, emlékeztünk vólt az idei Tud. Gyüjt. II. Kötetjében a' 137-dik lapon; a' hol reménységet is nyújtottunk az eránt, hogy ezt a' földmivelő betses találmányt Rajzolatban is elő fogjuk adni. Az érdemes feltalálónak szörnyü sok foglalatosságai miatt, az ide mellékelt Rajzolatot egy más ahhoz értő Hazánk fia magyarázza, a' mennyire azt, a' Műszer' széllyel szedése nélkül tett és e' szerént kimettszett táblából a' tisztelt Olvasóknak érthetővé lehet tenni; azon törekedéssel, hogy a' hol a' rajzolat tökélletlen, vagyis, nem könnyen érthető, leirással fogja, a' Feltaláló' értelme szerént, kipótolni.

Az I. Forma, mutatja a' felkészített egész Szántóvetőt, a' talyiga' bal, vagy szántatlan

földön járni szokott kereke felől, a' kerék elébe álló nézőnek; a' II. For. pedig, a' barázdában járó kerék elébe állónak. Az egész Műszernek, a' mint ott áll, tsak vonó marha és utánna ragasztandó eke hijja. A' talyiga' tengején fekvő 3 hüvelyk szélességü és magasságu favánkoson *a*, van megerőssitve a' Vető-ládát emelő vas-tságattyú, melynek a' magassága mindenkor akkora, hogy a' rajta nyugvó láda feneke, a' kerék' talpától, mellyen keresztül fekszik, 2-3 újnyira essen. A' tságattyú' tetején keresztben nyúlik a' láda' fenekét megfekvő tartó vas, fél hüvelyk □ vastagságú. Ennek a' két végin nyúlik-fel 2 hüvelyknyire egy egy lapos vasfül, mellyekben egy egy sróffal a' láda óldalait meg lehet tsiptetni, hogy erőssen megfeküdjön.—A' láda végén egy fa-potzkon fekvő könnyü páltzátskának a' neve: Vigyázz: ez, a' láda hátúlsó óldalához (mely előfelé néz) srófolt vas-rugóba van srófolva a' *b*-nél, úgy, hogy a' páltzát onnan le lehet venni. A' *c*-nél láttatik a' páltzán egy kis lik, mellyen keresztül nyúlik egy sejem-sinór, a' ládába egy likon be. Ez a' sinór az, mely a' páltzának balra, a' tartó potzok' végihez billentése által (mely itt is megfekszik) a' ládában való egész mesterséget nyugvásra juttattja, hogy fordúlókor, vagy akarmikor, a' mikor a' magnak nem kell tsorgani, egy szem is el ne vesszen: ha pedig a' vigyázz a' mostani fészkébe vissza billentődik, és a' talyiga előfelé megyen; akarmiféle mag, a' Mezeigazda kívánsága szerént, úgy húll, a' mint ezt az idei Nemzeti-Gazdában bőven és mathematice előadva olvashatni. A' láda' hossza 21, szélessége 12, magassága is 12 hüvelyk. A' láda' nyittja hátra néz, a' hol annak likas kúltsu zárja azért van, hogy a' belső pléhen lik ne essen, mellyen a' vetni való mag kitsoroghatna. — A' kinyílt ládában

nem látni egyebet a' garadnál, mely két darab, egy fertály-fontot nyomó deszka, és egyszerre el lehet onnan venni; mikor osztán, a' Műszer egész titkát, mely a' tsudálkozásig eggyügyü, világosan láthatni, a' mag-eresztő tsatornát kivévén; mellyet tsak úgy lehet jól megvisgálni, ha a' mesterség' részeit felszedik, mely igen könnyen megesik. — A' garad' torka felett fekszik egy $3\frac{1}{2}$ hüvelyk □ nagyságu bádog-rosta, a' magvak' nagyságához szabott likakkal; mely azt viszi-végbe, hogy a' vetnivaló az eregetőben soha fel nem akadhat.

A' garad' torka, az egygyikféle eregető módon, mely itt van előadva, a' láda' hátúlsó jobb szegeletében van (I. II. For.) a' *d*-nél; a' másikféle eregető módnál pedig, mely nem zörög, és másutt lessz elő-adva, a' láda' első jobb szegeletében; mely itt mindenik formán el van takarva. A' mag-tsatorna' 1 hüvelyknyi □ lika pedig a' ládában benn, az *e* eránnyában (II. For.), éppen a' láda' fenekc végén, közép-szélességen vagyon. Ezen nyílás' széléig ér az *f* mellé rajzolt kis mesterséges lejtős ládátskának az egygyik vége, a' másik pedig a' garad' torka alatt, a' láda' szegeletében van. Ezen kis eszköz' sinóros végén tsüng lefelé a' borostájával, egy kis rugós sertéjü kefe; mellyet a' mag-eregető külömböző formájú vasnyitogatók, a' kiszabott távolságokon, mindenkor tsalhatatlanúl kinyitogatnak, és soha se hibáznak. A' *g* mellé rajzolt mérséklő sróf tselekszi, hogy a' mag ritkábban vagy sürübben húlhasson. Telyességgel nem lehet itt attól tartani, hogy az egész hóld földön tsak tsupán egy tenyérnyi föld is mag nélkül maradjon a' sorban. A' láda' másik felragasztója a' *h* mellett láttszó vas. Ennek az *i*-től jobbra láttszó kettős vége az egy alá megyen akkor, mikor a' többi része,

nyalig, a' tengej' kinyúló részét megfekszi, és abba belé van botsátva (II. F.)

A' magtsatorna' végén van (II. F.) a' szántott földet barázdoló vas-bakkants *k*; mellyet a' fa-tsatornán fel 's alá lehet, az ott által-ellenben láttszó két sróf' segedelmével botsátani, a' mint annak a' földben méllyebben vagy fennyedebben kell járni. Horizontalis keresztül-mettzését vagy alsó nyílását, lehet képzelni az I. For. alatt, *k*. A' fának, itt kereknek mettzett és úgy láttszó lika, különben □ formáju, kivévén alól, 3-újnyi magasságra, a' hol, 1 hüvelyk hellyett, 2 hüvelyknyi hosszaságnyira, tojás-forma végső nyílásával, felülről lefelé eltöltséresedik, 's ezen töltséres nyílás egy fa-ékkel két egyforma részre választódik; hogy így, még az egyszerre, egy tenyérnyi helyre letsordúló 3—4—5—6 szem mag se feküdjön egymás mellé.

Az *l*-nél fekvő megnyújtható fa az, melynek kihúzott, hegyesnek láttszó végét, az *m*-nél álló orsó' felső kereke (mely az *l*-nél is ott van) balra vagy erre-felé billegetvén, a' keleptze túlsó végét, mely a' magtsatorna belső felső nyílásán fekszik, felnyitogattja, a' kis lejtős láda (f) végétől, hogy a' kefe kinyíldogálhasson. Ez a' keleptze a' láda' feneke' közepén nyúlik-el, a' feneket megfekszi, és alatta, a' fenék ki van liggatva; hogy a' keleptze' srófos tengellyét, elébb-odább lehessen helyheztetni. — Az *n* mellett vólna lerajzolva egy nyílt közepü foglaló vas, mely a' láda' feneke alatt, a' magtsatorna' erősségére van ehhez és a' láda fenékhez srófolva. Ezen foglaló vas' nyílásán láttszanak a' most emlitett keleptze-tengelynek való likak.

Az Orsó, melynek felső, levehető kereke, a' most mondott módon az egész belső mozgást elkövéti, tsak a' felső kerék aljáig ér a' ládába

be; az alsó tsapja, ott az alsó kerék alatt, a' tengelyen áll, a' tságattyú mellett, a' kerék-felől mint (II. For.) a' *d* alatt egy kis része, két színre megfestve, megláttszik.

A' ládában, az egész műszer felett nyúlik végig, két végen jól megfeküve, az *o-p* kis gerenda, melynek sok kötelessége van. E' tartja a' két darabból álló garadot, kimettzett részénél-fogva. Ennek alsó nem láttszó nyílásában járhat elé 's hátra egy fa-tolóka, melynek egygyik vége a' *p* mellett láttszó, fába foglalt atzél-rugónak ütközvén, a' megfeszíthető rugót, a' Vígyázz-páltza' sinórjánál-fogva, mely a' tolókával köz, annyira vissza nyomhattja, hogy a' keleptzét billegető kerék a' keleptze' nyelvét nem érvén, semmi mozgás a' műszerben nem lehet. E' szerént, kiki képzelheti, hogy a' mozdító eszköz' vagy orsó' felső tsapja az említett tolókában van, és ezzel eggyütt mozdúl, a' vígyázz' sinórja húzása által; 's vissza ugrik a' rugó' ereje által, mihelyt a' páltzát a' mostani hellyére a' szántó ember vissza billenti. — Ez a' kis okos rugó, mellyet a' leggyávább Lakatos is elkészíthet, a' láda' feneke' közepén tett hosszú nyíláson nyúlik-fel, alól, kivűl szorítódik-meg, 's oda lehet állítani, a' hova tettszik.

A' Vasboronát *g*, egy erős kapots *r* tartja a' láda' magtsatornáján, a' felragasztó' (h) kapottsa alatt, a' hol azt fel 's alá lehet a' tsatorna' szárán húzgálni, és srófjánál-fogva, mely a' borona-nyel' végébe is srófolódik, oda szorítani. Ez a' borona, a' maga' kötelességéhez szabva, ollyan nehéz, hogy ha ezen proportióval tsinálnák a' nagy boronát, 1 másánál is többet nyomna.

A' barázdába járó kerék-agyon, belölről (I. II. For.) látni egy fekete tányért. Ez egy ollyan

vas-pléhből tsinált sár-ellenző, mintha p. o. egy paraszt tseréptálnak az egész fenekét kiütnék, 's a' megmaradt ép karimáját, a' feneketlen tálat, háttal a' kerékneк, az agy' tövére húzván, egy jó újnyi lapos szélinél fogva, oda szoritanák. —A' Vas-köpönyeget is láthatni az I. Formán, a' tságattyún kivül, a' mint innen-felöl két srófal a' vánkos' vége' óldalához van szorítva, valamint túl-felöl is, hogy a' vánkos vége alatt forgó orsó-kereket eltakarja.

A' sár-ellenzön belöl (I. For.), és a' magánosan rajzolt kercken *s*, melyre a' sár-ellenző nints fel-srófolva, láthatni a' kerék-agyba tsinált 22 fafogat, mellyek az orsót, alólról vévén, jobbra, felülről képzelvén, balra forgattják. A' forgató erő legfeljebb is tsak $\frac{1}{2}$ font.

Miért nem törik valami, ha a' kerék visszafelé talál forogni, oka az, mert a' keleptze nyelve (*l*) a' visszás vagy bal óldalán, lejtős (planum inclin.); a' rugó pedig (*p*) legkissebb visza-nyomásnak is enged, és a' felső orsókerék' fogainak vissza ugrálása nem kiván 3-4 lótnál többet.

A' talyiga-rúd alatt való kerék *t* tsak arravaló az illyen ökör rúd alatt, hogy ez a' földet sohase túrja. Húzás-közben nem éri a' földet. Kereke' szélessége 2 hüvelyk, magassága 4. A' vasa, 3 srófal van felszorítva, mellyeknek ketteje nints kirajzolva; külömben, az *u* és *x*-nél vólna.

Azt a' Ragasztó-srófot *y*, nyakig le, vagy ha kell, még feljebb is lehet srófolni, mint itt láttszik: attól függ, mekkora marhák lesznek a' talyiga elébe fogva, vagy millyen távolságra. Vastagsága 1. hüvelyk, és alól-felül srófos likban (Mutterben) áll. Az előtte álló pyramis fejü erős sróf, tsak arra való, hogy ha talán az az erős ragasztó-sróf, még is hajlani akarna; a' két vas

közibe egy darab vasat vagy kemény fát lehessen szorítani, de úgy láttszik hogy erre sohase lessz szükség.

Hiba a' rajzolatban az, hogy a' két kerék egy forma nagyságra van hagyva; holott a' jobb kéz felől való (mindenkor hátúlról gondolván) 4 hüvelykel nagyobb, vagyis, ez 24 hüvelyk, ama' pedig 20 hüvelyk diameterü.

Az eke-gerendely' hellye éppen ott van, a' hol az *a* betü (I. For.). Ez a' vánkos, a' két kerék agya között, éppen 2 suk hosszaságu: de a' küllők' tövei, a' másik kerék' küllőinek a' töveihez $2\frac{1}{2}$ suknyira vannak.—A' váltó Vezér-szeget (II. For.) nem a' rúdon, hanem a' tengelyen, a' bal kerék mellett *z*, kell keresni.

Egyéberánt, jól érezvén az író, hogy ennek a' betses és valóban igen egygyügyü Müszernek minden tsinnyát-binnyát, se rajzolat, se leírás után nem lehet egésszen jól képzelni, nem vólna jobb, mint ha azok, a' kiktől kitelik, meg-visgálván a' müszert magát, és annak tökélletességéről meggyőződvén, hasonlót készíttetnének; —ha a' feltaláló a' gondoskodást magára vállalná, melyre éppen nem láttszik örömest hajlani. De nem is tsuda, mert mikor p. o. 40 eke' készíttetésére kérték-meg, a' 40 közzül tsak tsupán egy találkozott, a' ki előre megfizetett vólna; a' többit mind a' maga' saját költségén készítteti, 's fizeti mihelyt elkészül.

Újj Jelentésül szolgálhat az, hogy ez a' különös nemes-lelkü Hazánkfia, a' ki magának még, tudtomra egy óráig se élt, most már egy Arató-müszerhez is hozzá fogatott, tsudálatos, és ismét rendkivül egygyügyü mesterséggel. Ha ez úgy, a' mint elő tudja mutogatni, jól elsül; tökélletes igazság, hogy a' legnehezebb és legszükségesebb földmivelő Müszert találta-ki. A' még, legkülönösebb, hogy őtet az efféle tö-

rekedésekben, senki elő nem segíti: holott már tsak a' gondolat is sokkal jobb principiumokon fekszik, mint az ánglus arató-műszerben.

U.

II. Literatura.

A. Hazai Literatura.

Könyvisgáltatás.

A' Hazabeli kissebb oskoláknak jobb lábra állításokról, nevezetesen, hogy kellene azokat a' szorgalom (Industrialis) oskolákkal egybekötni. — Különös tekintettel a' Protestánsok' oskoláira készítette Szabó János. Mgos. Generalis Báró Vay Miklós Úr Ő Nga. Fiainak nevelője, a' Lentzburgi Tudós Társaság Tagja. Pesten Trattner János Tamás' betüivel. MDCCCXVII. VI. és 113 l. 8. rétben.

A' Nemzeti értelmi és erköltsi tsinosodás minden Nemzetekben, úgy és abban a' mértékben emelkedett fellyebb, vagy szállott alább; a' mint és a' mely mértékben gondoskodott a' nevelés, és Tanítás' dolgáról: e' szerént, nem tsuda, hogy kedves nemzetünk (a' mit igazságoson nem tagadhatunk) más nemzetektől, mind a' két tekintetben meglehetősen elmaradt: Hanem épen ennélfogva reménylhetjük erre nézve is édes Hazánk' boldogabb Jövendőét. — Soha sem vólt t. i. a' nevelés és tanítás' dolga, a' figyelmetességnek Hazánkban is oly köz tárgya, a' millyen ma. — Maradjon örök áldásban azon Tudósaink' neve, a' kik ezt szóba hozták, — 's a' kik ebben munkálkodnak. — Ebben a' tekintetben is köszönettel tartozik Nemzetünk az Erdélyi Muzeum, és a' Tudományos Gyüjtemény ér-

demes kiadóinak, úgy mint a' kik, figyelmetességek' egy nagy részét erre fordították. — Köszönetet érdemel Tudós Szabó János Úr is ezen külső formájára nézve, kitsiny, de foglalatjára nézve igen nagy betsű munkájáért. — Ezen ítélettételnek bizonysága lesz a' következendő Recensio. —

Három Szakaszokra osztotta a' T. Író munkáját, az első Szakaszban szóll a' köznép nevelésének szükséges vóltáról, és annak módjáról közönségesen, a' másodikban a' köznép nevelésének tzéljáról. — Ez a' Szakasz, ismét öt apróbb szakaszokra oszlik, a' mennyiben a' nevelés erányozza 1. a' testet, 2. a' szívet, 3. az értelmet, 4. különösön az erköltsöket, és 5. a' kézi munkákban való készséget. — A' Harmadik Szakaszban szóll a' T. Író, a' köznép' Tanitóiról. —

Ezen Három Szakaszoknak egy rövid Előbeszédet botsát elejekbe; melyben a' köznép' nevelését illető, külömböző vélekedésekről szóll: azt mondja — „azt hiszem, hogy kivált azon Ha„zámfijai között, kik az olvasó közönséget teszik, „tsak egy sem találkozik már ma ollyan, a' ki a' „köznépnek, az ő sorsához illő nevelés által va„ló palléroztatásának szükséges vóltát által nem „látná, nem érezné". — Igen erős és kedvező a' Tudós Író Úr' hite az olvasó közönség felől, nem mintha, az általa feltett dolog' igazságáról kételkedne ez az olvasó közönség; hanem annyiban, a' mennyiben, ennek a' nevelést illető dolgokra, és kérdésekre illyen figyelmetességet tulajdonit. Adná Isten! hogy a' T. Író Úr hite szerént lenne mennél elébb!!! — Nem a' köznép' sors felett való nevelése' veszedelmes voltának meggondolása tartóztatta viszsza, a' mint mondja a' T. Író, a' legélesebb elmével és bélátással, 's egyszer'smind az emberiség ja-

javáért (java mellett) buzgó szívvel biró Elöljárókat a' köznép palléro-zásának munkába való vételéről, hanem, a' nevelés dolgára való közönséges figyel-metlenség. — Mihejt külömbséget tudunk tenni a' nevelés és Tanítás, az ember és a' tudós közt, mindjárt elenyészik a' nehézség: az egész nevelés minálunk állott, és áll most is jobbára a' Tanításban vagy inkább tanultatás-ban. — A' nevelés által ember, a' Tanitás ál-tal Túdós formáltatik: ehez képest igen he-jesen jegyzi meg a' T. Író, hogy, a' nevelő oskola minden rangú 's állapotú emberekre nézve egy; a' Tanító oskoláknak kell az élet neméhez alkalmaztatódni: a' mint mind eze-ket a' Tudós Író, ezen betses munkájában, igen szépen kifejtegeti. — Szerentsésnek mondja a' T. Író magát, ezen Elöbeszéd végén, ha Hazájának ezzel használhat; a' Recen-sens pedig, a' Hazát mondja szerentsésnek, hogy a' T. Íróban is egy igaz fiat nyert.

Az Első Szakaszban szóll a' T. Író a' köznép nevelésének (neveltetésének) szükséges vóltáról, és annak módjáról közönségesen. —

Ezen szakasz' elején a' Német nemzetnek' adja a' T. Író a' nevelés tudománya' tökéllete-sítésében az elsőséget; megemlíti rövideden ama halhatatlan emlékezetű Rochow Kanonokot, a' Rekáni oskola Fundálóját, és annak a' nevelés' jóltévő hasznainak a' köznépre való terjesztésé-benn szerzett igaz érdemeit. — Ez által egyszer-'smind, megmutatja azon forrásokat, mellyekből veszik eredeteket azok a' kellemetes patakots-kák, mellyek kedves Hazánk' tudományos me-zejét kezdik öntözgetni. — Az ezen patakots-káknak Hazánk' említett mezejére való béeresz-tését elfelejthetetlen kegyességű Fe-

jedelmünknek II-dik József Császárnak tulajdonítja. — Igen helyesen, tsak annyiban is, a' mennyiben ezen nagy Fejedelem intézetei 's rendelései által terjesztetett el hazánkban a' német nyelvnek esmérete; a' mi lett azon tsatorna, mellyen, a' több formáló 's tsinositó tudomány fojamotok közt, az emlitett patakotskák is elkezdettek beszivárogni. Hogy ezen jóltévő igyekezet, mind eddig is, több 's érettebb gyümöltsöket nem termett, annak okát keresi a' T. Iró a' közelebb lefojt szerentsétlen esztendőkben: — a' mi tagadhatatlan is; mindazáltal, ha igaz az, hogy valamint a' természeti, úgy az erköltsi világban is, nintsen át-ugrás (non datur saltus in natura), az szerentsésebb esztendőkben is nem lehetett vólna más képen. — Azonban e' mellett is, nem álhatja meg a' Rec. hogy ide ne tegye a' Tud. Irónak következendő Hazaszeretetet lehellő únszolását: „Most minekutánna a' veszedelmen túl „vagyunk, ha a' békességnek gyümöltseivel élni „akarunk, kövessük a' más Nemzetek példáját, „a' kik egymással vetélkednek a' népet, egy al„kalmatos okos nevelés által, a' békességben „boldoggá, a' veszedelem elviselésére és elhárí„tására erőssé, álhatatossá, alkalmatossá és ü„gyessé tenni. — Ha késünk, majd alig lesz, a' „pallérozott Europai nemzetek között, tsak egy „is, a' mely bennünket, a' nevelés' tökélletesí„tésére közönségesen — különösön pedig a' köz„nép oskoláinak jobb lábra való állitására tett „rendeléseiben, meg nem fog haladni". — Szent ezen unszolás a' Rec. előtt, a' ki tsak azt sajnálja, hogy ez tsak nehány kezek közt hangzik el!! 's ohajtaná, hogy kivált a' lelki Pásztorok esmernék meg, az e' féle betses munkákat, és azokat Halgatóik közt igyekeznék esmerete-

sekké tenni, — tsak így lehetne a' régiekhez köröm szakadásig ragaszkodó népet a' nevelés' és az oskolák' dolgaiban való szükséges jobbító újjitások' elfogadására hajlandóvá tenni, — a' mire a' Recen. itélete szerént egy lelki Pásztor, a' maga nagy Rendeltetése' ereje szerént, kiváltképen köteles, — a' ki, a' T. Iróval tökélletesen egyet ért, midőn az, a' 10-dik lapon így ir: „A' Templomnak—az oskolák a' legerősebb, söt „az egyedül való fundamentomai a' Templom a' „felnöttek oskolája, a' melyben, a' gyermeki „oskolákban való, elégséges készület nélkül, „nem mehetünk elő. — Hogy épülhetne erköltsi„képen az ollyan ember a' Templomban, a' ki „a' figyelmetességre nem szoktattván, a' hejes „gondolkodásban nem gyakoroltatván, itélni nem „tud; a' ki magát, a' maga rendeltetését, és az „Istennel való öszveköttetését nem tudja, nem „érti, és nem érzi, söt a' ki a' maga anyai nyel„vében sem ment annyira, hogy a' Tanítót meg„érthetné? az illyen ember, vagy tellyességgel „kerüli a' Templomot, vagy pedig unalomból, „szokásból, újság kivánásból, tettetett kegyes„ségből, buzgólkodásból, a' megszóllattatástól „való félelemből mégyen abba". — A' lelki Pásztorok, mint Tanítók, akkor felelhetnek meg nemes rendeltetéseknek, mikor az oskolák igazi nevelő és tanító eszközökké lesznek. A' magok használható vóltok' meggondolása kötelezné hát ezeket, az illyen könyveknek terjesztésére: de a' mitől nagyon idegenek; a' mely idegenséget, (ne vegyék magokra a' kik nem illyenek) a' józan gondolkodás úgy vesz, mint arra való bizonyságot, hogy vagy nem esmérjük rendeltetésünket, vagy azzal keveset gondolunk. Tsak kenyérért követjük a' Krisztust!!!

A' 11-dik lapon nagyon kedvező ítélettel láttátik a' T. Író lenni a' Protestánsok' oskoláiról. — Tagadhatatlan dolog ugyan, hogy ezeknek Egyházi és világi Igazgatóik közt többen vagynak ma, mint vóltak ez előtt, oskolák' Baráti; a' kik az oskolák javitására eddig is sokat tettek: de többen vagynak most is, ha nem az ellentállók is, bizonyoson az ollyanok, a' kik ama nemes lelkekkel magokat, könnyen kilehet találni miokon, nem akarják egyesíteni. — Ez az oka, hogy most is oskolai Tanitóinknak nagyobb részének, minden Tanítása 's nevelése ide megy ki: Dic lectio. abi domi. — Vagynak, úgymond a' T. Író tzél-erányos kézi és olvasó könyvek. — De ott lehetnek ezek mind addig, míg értelmesen olvastatni tudó 's akaró Tanítóink nintsenek, — nintsenek pedig, és nem is lesznek, mig Tanítóink előtt a' nevelés és Tanítás' Tudománya esméretlen föld, terra incognita lesz. — Ezen kell hát segítenünk; a' nevelés és Tanítás Tudományával kell nemzetünket megesmerkedtetnünk, úgy reménylhetünk idővel igazi Tanítókat, a' kik egyszer'smind Nevelők is lesznek. —

A' 12 és 13-dik lapokon a' neveletlenség' veszedelmes következéseiről igen kézzel fogható igazságok olvastatnak, a' mellyek elég nyomos inditó okok lehetnének arra, hogy a' Nevelésre való ügyelés, már valahára nálunk is, a' köz gond' tárgyává tétetnék. — ! !

A' 14 és 15-dik lapokon a' köznép' nevelését illető kétféle értelmeket emliti: egyiket, mely szerént némellyek úgy gondolkodnak: „hogy „a' köznéppel sokkal többre megy az ember, an„nak több hasznát veheti, ha azzal gyermekségé„től fogva úgy bánik, mint a' ki a' teher hordo„zásra született: melyre való nézve annak neve-

A Dunántúli Református Egyházkerület PÁPA KÖNYVTÁRA

„lése tsak abban állana, hogy azt a' terhes „munkára szoktatná, abban gyakorlaná, és meg„keményítené az ember". — Az így gondolkodóknak, — ha ugyan vagynak még ma is illyenek igen hejesen feleli a' Tudós Író Úr ezeket: „Ezek meg nem gondolják azt, hogy valamint ő „bennek magokban, úgy a' szegényben is az ér„telem, a' szív, és a' testi erő, oly szoros egybe„köttetésben vagynak egymással, hogy azok az „emberben, különkülön nem használtathatnak „hejesen. — Az ember ezeknek az erőknek har„móniájában tészen egy ollyan egész valóságot, „a' mellyet embernek nevezünk; a' testi erő, bár „mely nagy legyen is az, tsak akkor használha„tó, ha az okossággal igazgattatik, és a' jó in„dúlattól élesztetik". — Ezen fontos feleletében is már előre jelenti a' T. Író, hogy ő azon „neme„sebb szivű emberekkel tart, kik azt állítják, „hogy az oskolákban semmi különbséget nem „kell tenni a' nevelíttendő gyermekek között a' „külső rangra nézve, következésképen, hogy a' „köznép' oskoláiban is tsak úgy kellene a' gyer„meket formálni mint más oskolákban". — Igaznak is mondja a' T. Író ezen állítást, midőn a' nevelés közönségesen vétetik. — „En„nek, úgymond, minden oskolákban minden kü„lömbség nélkül az a' tzélja, hogy a' testi, és „lelki tehettségek az emberben kifejtegettetvén „és gyakoroltatván, minden ember, a' maga em„beri méltóságára eljuthasson, és, mint illik az „emberhez, élni is tudhasson". — Tsak azt jegyzi meg, „hogy az emberi tehettségek kifejtege„tésére segitségül szolgáló eszközök, és azok' „gyakorlásának tárgyai lehetnek különbözők, a' „nélkül, hogy az emberi méltóság megsértessék". A' Recens. előtt az egész dolgot eligazítja a' nevelés és Tanítás' közt való szükséges kü-

lömbség tétel, a' nevelésnek tárgya az ember, a' Tanitásé pedig nem tsak az ember, hanem különkülön minden rend és élet nem.

A' 17-dik lapon hét segéd eszközöket számlál elö a' T. Iró, mellyek által, a' Köznép a' maga rendeltetésének megfelelhet mellyeket ennek az ö sorsához illendö nevelés által lehet megadni. — Igen hejesen, tsak hogy a' Recens. Itélete szerént-valamint egy részről-ugyan ezek a' segéd-eszközök, akarmely rendü-'s rangú Emberek' állapotjához képest, mulhatatlanul szükségesek, és igy, a' balúlérthétes eltávoztatására nem kellett volna ily meghatározva tsak a' köznép hez szoritani: úgy más részről kivánta volna a' Recens. ezen segéd eszközök között látni az értelem erönek ki fejtődését is. —

A' 17-dik lapon azt kezdi megmutogatni a' T. Iró, hogy a' köznépnek az Industrialis oskolák mulhatatlanúl szükségesek. — A' Recens. ez illyen oskolák szükséges vóltát nem tagadja: tsak azt mondja, hogy ezek még szükségesebbek vólnának Földes Uraságaink' gyermekeinek neveltetésére. — Miért áll oly alatsony léptsön Hazánkban az Industria? Azért, mert Földes Uraságaink, Birtokos Uraink az ö Inassaikból, kultsárjaikból 's hólmi jött ment Elödiekből lett Ispánnyaik, Tisztartóik 's gazdáik szemeikkel néznek.— Ezek nem tudnak' a' gazdálkodáshoz; magok a' Birtokos Urak sem: mit lehetne itt a' szorgalomra nézve várni? — A' Falusi oskoláknak tehát állapotját ugy elrendelni, mint a' T. Iró rajzolja, igen jó volna: de tsak úgy és akkor lenne ennek haszna kitettzö, ha és midön a' Keszthely Georgikon' örök háládatosságot érdemlö Geniusa, több vetélkedö Társokat látna: vagy legalább a' Keszthely Georgikon Nevendékei közt Gróf, Báró, 's más Birtokos Urfiakat szemlélnénk. !!! A'

bizonyos, hogy Angliában a' Lordok 's más Nagyok az első gazdák, kik az industrialis oskolák által lettek illyekké. — A' mit Fellenberg Emmanuel Helvecziaban megtett, a' miről a' T. Iró a' 21. lapon emlékezik, miért nem tehetnék azt meg Nemzeti Naggyaink, és tehetősebb Városi Közönségeink?

A' 26-dik lapon kezdődik a' Második Szakasz, melyben a' Köznép Nevelésének (Neveltetésének) Tzélja fejtődik ki. —

Ennek első tzéljának mondatik: a' testnek egészségben való megtartása, a' test erejének, a' szükséges gyakorlások által való erösitése, és meg keményitése.

Itt az egészséges test a' Szegények' legdrágább kintsének mondatik. — A' Rec. — erre nézve is, ide tenné ezen kifejézést valamint minden embernek, ugy a' Szegénynek is 's a' t. — Nem mintha azt gondolná, hogy a' T. Iró ezt nem igy értené, hanem hogy olvasói közzül valaki azt ne gondolja, mintha a' Gazdagoknak, 's az Uraknak erre nem vólna szükségek, vagy mintha ezeknek külömben is nagy gondjok vólna erre.

Az Oskolai épületeknek alkalmatos vólta a' legelső segédeszköz vólna erre; de a' mellyekre a' T. Iró megjegyzése szerént, tsak nem közönségesen a' leg kevesebb gond vagyon. — Szomorú igazság!!! — Ide való a testnek tsinosan való tartása. — Ez is meglehetne minden nagy költség nélkül; — mihejt az oskolai Tanitók kötelességeknek tudnának és akarnának megfelelni. — Alkalmatos olvasó könyveket kivánna a' T. Iró e' végre is. — Igen hejesen: vólna illyen már nyomtatott is, tsak meg kellene esmertetni — Már maga a' Szükségben segitő könyv

is illyen vólna. — Illyen vólna Szaltzmann Christiánnak érköltsi Kezdő könyve, mellyet a' gyermekek kedvekért magyarra forditott Bérsi Mihály Posonyban 1803. — valamint Kis János Superintendens Urnak Kisdedek számára Keszitett Könyves Háza is; volnának illyenek kézi iratban is készen, tsak vólnának a' kinyomtattatásban segitségek, és ollyan emberi szeretettel biró tehetősebb emberek, kik az illyen könyvetskéknek megszerzésére el szánnának valami tsekélységet, 's meg ajándékoznák azokkal, legalább a' szegény sorsú gyermekeket. Igen hejesen mondja azt is a' T. Iró: hogy az e' féle Könyvek' megserzésére, lehetne (a' legkissebb hejségben is) Fundust tsinálni. —

A' 30-dik lapon a' Köznép Neveltetésében mulhatatlanul szükségesnek mondatik a' kevéssel megérésre való szoktatás. — Ez is ollyan dolog, a' mi mindenféle rendü 's rangú Nevendékek' neveltetésében egyformán szükséges azért, mivel az egésség' megerösitésére ennél semmi nintsen hasznosabb. — a' mi a' Részegitő italokkal való élésről mondatik, mindenféle állapotu szüléknek szóll. —

A' 32 és következő lapokon a' testi gyakorlásokról beszéll a' T. Iró. —.

Itt talált a' Rec. ollyan irás módra, a' mi a' Munkának haszonnal lehető olvasását, a' mesterszókkal esmeretlen nemtudósokra nézve, megnehézitheti. — Tudjuk, ugymond, hogy a' mi testünknek organica nevekedése a' mozgás által megyen végbe. — A' Mozgás vehiculuma a' nevekedésnek, — A' Recens — ezen Munkát, minden olvasni

tudók kezében szeretné látni, és e' végre megis tesz mindent, a' mi tőle telhetik: a' T. Irónak is bizonyoson e' vólt a' czélja — erre nézve jó lett vólna, itt is ezen mester szókkal való élést eltávoztatni: Egyébaránt, ubi plurima nitent, non go paucis offendar maculis. — Igen fontos igazságok vagynak itt a' testi gyakorlásokra nézve, és ezeknek a' mi oskoláinkban való szükséges vóltokról. Régi szokás, a' Protesztans oskolákban, a' Szeredán Szombaton delutánn jádszás idő. Az Oskolai Tanitók régi fizetések Laistromában, az ugy nevezett Szalariumokban, Lusus név alatt, bizonyos fizetés rendeltetett a' Tanitóknak, a' mi sok hejeken mais megvan, ezen jádszás idő' tekintetéből — a' Rec. ugy gondolkodik, hogy talám az ezt igy rendelő Régieknek ebben a' vólt a' tzéljok, hogy ez által a' Tanitók köteleztessenek a' Tanuló gyermekek' játékjaikat igazgatni. — Nem a' gymnastica forgott-e, bár homájosan, szemek előtt? — Azonban akarmint legyen erre nézve a' dolog, addig is, mig czélszerént ez a' szükséges testi gyakorlás béhozatódnék oskoláinkba, az emlitett jádszás időt lehetne úgy intézni, hogy ezt a' Tanitók Tanitványaik' illyen gyakorlására használnák. — A' Rec. is megegyez a' T. Irónak azon kivánságában, mellyet a' Gutsmuths Gymnasticája, magyarra való fordításáról, kijelentett. —

A' 39 lapon: A' Köznép neveltetésének második tzélja a' vidám elméjüség, a' jó akaratra való hajlandóság; rajzolgatása kezdődik.

A' vidámságot és a' jó kedvet a' test elevensége és egésséget, 's a' megelégedés' következésinek mondja a' T. Iró. — Ez tagadhatatlan is; hanem megfordítva is igaz az, hogy a' test elevenitésére, 's egézsége mind hejre állitására,

mind megerősítésére, semmi annyit nem tesz, mint ez: költsönös hát a' kettő közt az egybeköttetés, sőt a' tapasztalás szerént a' vidám elméjüség megelőzi a' testi egésséget. — Vagynak vídám elméjü beteges testüek, mint sok száraz betegségben senyvedők. — A' Nevelésnek hát ez tzéljának méltán mondatik, még pedig, nem tsak a' köznépre nézve; úgy hogy, a' Rec. nem látja, miért mondja a' T. Iró azt: mennél szegényebb az ember, annál nagyobb szüksége van a' vidámságra. — A' Rec. ítélete szerént, egyenlő szüksége van erre minden embernek. — A' mit a' T. Iró is láttatik megesmerni, mikor azt mondja a' 40 lapon: azok közt az emberek közt, kik a' természet' együgyüségéhez közelebb vagynak, kik a' szabad ég alatt, a' természeti dolgok körül foglalatoskodnak, úgy szólván a' természettel társalkodnak, közönségesebb még ez a' természet betses ajándéka.

A' természet' ajándékának mondja itt a' T. Iró a' vídámságot: adhatja é hát ezt a' nevelés? adhatja; ez a' T. Iró vélekedése is: — mert megmondja: az erre segítő eszközöket is. — Nintsen-é hát itt magával való ellenkezés? nintsen. — A' nevelés t. i. semmit nem ád a' nevendéknek ollyat, a' mi abban, mint természet ajándéka megnintsen, a' nevelés azt, a' mi így meg van a' nevendékben, felébreszti, kifejtegeti, illendő tárgyakra igazítja, és az ezek körül való munkálkodásban elindítja, és gyakorolja. — A' vidám elméjüség is tehát természet' ajándéka; azonban még is a' nevelés' által lehet ennek oly elevenséget adni, a' minél fogva, az a' szükségben és nyomorúságban is el nem hagyja a' szenvedőt. —

Erre nézve a' képzelő erő körül való munkálkodást mondja a' T. Író legelső segéd eszköznek; minthogy, úgymond, ennek képeitől függ nagy részben az indúlatoknak tsendessége vagy nyughatatlansága, az elme vídámsága, vagy szomorúsága. — Megesmeri a' Rec. a' képzelő erőnek, a' vídám elméjüségre nézve való nagy befojását; és így hogy, a' Nevelő, az e' körül való munkálkodásával, erre nézve sokat tehet; de tsak úgy, ha soha el nem felejti azt, hogy ez a' Lélek erő egy ollyan tehettség, a' mely tsak úgy lehet hasznos, ha mindenkor az okosságnak és az erköltsiségnek szolgálatjában marad, és munkálkodik: — külömben mind az értelem' mind a' szív' formáltatására nézve, felettébb veszedelmessé lesz, és akadájul szolgál. — Átaljában szolván, a' Rec. itélete szerént, a' mik itt a' képzelő erő formálására, mint segédesz közök, ajánltatnak, mind azok a' Vallásos nevelésnek részei, kivévén az úgy nevezett Világi éneket, mellyeket, a' közönséges értelemben vétetve, ki kellene végképen venni a' köznép kezéből. — Azonban hiszi a' Rec. azt is, hogy a' T. Író nem ezekről szóll, midön itt a' világi' éneket ajánlja; 's e' szerént úgy ítél, hogy más nevet, kell azoknak adni. — Az Isteni tiszteletben való mu'sika által vallyon, igazán gerjesztődik és nevelődik-é a' buzgóság? ez ollyan kérdés, a' mi mind eddig is nintsen eligazítva. —

A' 45-dik lapon kezd a' T. Író szóllani a' Vallásról, mint az emberi elme, szív, és indúlatok' formálásának leghathatósabb eszközéről. — Ezen Tárgyról a' T. Író igen szívet érdeklő módon beszél. — Szóll elöször a' Vallásnak az egész emberiségre való múlhatatlan szükségességéről. — Itt sem hagy-

hatja hejbe a' Rec. midőn a' T. Író azt mondja, hogy kivált a' szegénynek van erre szüksége. A' Rec. ítélete szerént nagy megalatsonyitása az a' Vállásnak, midőn az tsak a' külső élet' türhetővé 's vidámmá tételére való eszköznek mondatik. — A' T. Író maga is megigazitja ezen ítéletét, midőn ugyan ezen a' lapon a' Vallást, az emberi természet nemesitése' leghathatósabb eszközének mondja. — Szóll itt továbbá az oskolai Vallás-tanitás' sikeretlenségéről, és ennek okairól, azután az Anyáknak erre nézve való fő és legelső kötelességéről. A' Pestalózzi ítélete szerént t. i. (a' kit követ a' T. Író) az Anyák vethetik meg a' Vallás-tanitás' igazi fundamentomát. — De nem úgy ám, mint sok Anyák tselekesznek: a' kik gyenge gyermekeiket, mikor még alig kezdenek értelmesen beszélleni, már imádkoztatják, hol fenyegetésekkel, sőt veréssel, hol igérettel 's adománnyal is; hanem úgy a' mint ez a' 49. és azt követő lapokon röviden, de érzékenyítő módon leiratik; a' mit az oskolai Tanitóknak Hivataljok' és Tanitványaik eránt való szeretetlenségéről mond a' T. Író, fájdalom! nagyon igaz; igazán mondja ezt is, a' Vallás-tanitás' sikeretlen volta egy okának. — Ámbár az is tagadhatatlan dolog, hogy Vallás-tanitásra való alkalmatos vezér könyvünk, hogy a' Vallás emberiséget nemesitő eszköz legyen, nintsen. — A' Bibliai Sz. Históriák a' végre a' leghasznosabb eszközök vólnának: de nem azon előadás szerént, a' mint ezek Hübner által leirattak. — A' Nóé, Lót, Dávid' Történeteinek némely itt leiratott darabjai és más illyenek, nem lehet megmondani, mely ártalmasok legyenek, a' gyenge erköltsök' megvesztegetésére, nem tsak annyiban, a' mennyiben, tsak nem legelőszször esz-

mél a' gyenge elme ezeknél fogva az ollyan dolgokra, a' mellyekre külömben is elég hajlandó az ember; hanem annyiban is, a' mennyiben, megesmerkedvén jó idején ezen példákkal, ezekben egész életében mentséget keres és talál is, a' maga hibás lépéseire nézve. — Igen hasznos dolgot tselekedne hát egy gyermeki hangon szóllani 's írni tudó Tudósunk, ha a' Bibliai Sz. Históriákat, az emlitett tzél szerént kidolgozná, és az közönséges megegyezéssel a' Hübner hejett az oskolákba bévétetődne. — A' több ide tartozó 's a' T. Iró Úr által megemlitetett, vezér könyvek közt sajnálja a' Rec. hogy nem látja N. T. Szuperintendentzialis Fő Jegyző Tóth Ferentz Úr Agendáját emlitetni, a' mellyel mint Vezér könyvel élnek a' túl a' Dunai Superintendentziában az oskolai Tanítók' Tanítványaiknak az úgy nevezett Confirmatiora való készítésekben. —

Az 54 lapon. Az Intellectualis nevelés, vagy az értelemnek világositása, mondatik a' nevelés és Tanitás harmadik tzéljának.

Ezen Tárgyra nézve, legelőször ezen kérdésre, felel meg a' T. Iró: Szükséges-é a' köznépet az itt kitett tekintetben nevelni? — a' mely kérdés, minthogy ezen kérdéssel: Szükséges-é a' köznépet emberré nevelni? egy; mondás nélkül is, akárki elgondolhatja, hogy az erre való felelet, Igen issel lett. — Tsak azt sajnálhatja a' Recensel együtt minden igazi ember barát, hogy még ma is szükséges dolog az e' fele kérdéseket tsak emlegetni is.

A' Nevelés' ezen tzélja elérésére legelső eszközneb mondja a' T. Iró a' beszédre való tanitást, v. az anyai nyelvben való tanitatást. — Igen hejesen; azonban a' mint

a' T. Iró is meg jegyzi; ezt még tsak említetni sem látjuk az oskolákban tanitatni szokott tárgyak közt; Innét van az, hogy a' Köznépnek nagy része nem tudván beszélni, valamint egy részről alkalmatlan az okos gondolatok fogására, ugy más részről kéntelenek még a' Mosesek is akaratjokat Áronok által kijelenteni.—Ezen Tárgyra nézve az egész tanitás mód megvan mondva Pestalózzi által az Anyák számára irt könyvének (das Buch der Mütter) elö beszédjében ezekben: „Tanitsátok ezen Könyvnek út mutatá„sa szerént Tanitványaitokat a' mezőben, a' kert„ben, minden tárgyokat, azoknak tulajdonságait „formáját, és azt, a' mit azok tselekesznek, vég„hez vísznek 's a' t. megnevezni, kimondani; te„gyétek azokat figyelmetesekké a' tárgyaknak „tavolságára, számára, nagyságára 's a' t. féjez„tessétek ki azokkal azoknak minden öszveköt„tetéseit". — Mi könnyen tellyesithetö kivánság ez. — Ezt az együgyübb Tanitók is nagy részben tellyesithetnék!!!

Igen hejesen mondja a' T. Iró azt is, hogy (denem tsak) a' Falusi oskolákban nagy Tanitásbeli hiba az, hogy az önnön munkásságra nem igen szoktatjuk nevendékjeinket. Ez az oka annak, hogy a' kissebb korokban sok esméreteket mutatott Tanulók az értebb esztendökben a' méllyebb Tudományokban nehezen gyarapodnak. — Már az olvasásra való tanitásban el lehetne, söt el kellene ezt kezdeni. A' beszéllésre való tanitást követi a' számvetésre való tanitás; ezt a' Formákról való tudomány, a' mi, a' mint megjegyzi a' T. Iró, még Hazánk oskólaiban esméretlen; a' mivel öszve kell kötni a' Rajzolásba való bévezetést. — Ide való a' Természet Historiája, a' Természeti erök' tudománya.

A' negyedik tárgya a' Falusi Oskolákban való Nevelésnek a' jó erköltsök' Formálása. — Minden oskolákban-e' vólna a' fő tzél: a' jó erköltsökben való formaltatás; minden oskolákban erre van igen kítsiny gond. Többnyire minden, valami az oskólákban van és lesz, ellenére van ezen formáltatásnak. — A' Fönn kellene itt is az igazitást tenni. Adjunk az Oskoláknak jó erköltsü Tanitókat, meglesz az ezen tekintetben való jó Nevelés minden mestersegés eszközök nélkül; sőt azon hasznos eszközökkel is, mellyeket e' végre a' T. Iró ajánl, tsak a' jó erköltsü Tanitó élhet haszonnal. Minden tanitás és tzélszerént való figyelmeztetés nélkül is tudják még a' kissebb Nevendékek is, azt hogy Turpe est Doctori, dum culpa redarguit ipsum. — Egyébaránt, rövideden, de igen világoson előszámlálja a' T. Iró az idetartozó szükségesebb eszközöket.

A' 73-dik lapon kezd szóllani a' Falusi oskolákról, úgy mint ollyan Intézetekről, mellyek által, a' köznép' neveltetésének ötödik tzélja is elérődhetik; a' mi a' gyermekeknek az ő jövendőbeli sorsokra 's állapotjokra néző foglalatosságokban való gyakorlások (gyakoroltatások). A' miket erre nézve mond a' T. Iró, mind ollyanok, hogy azok egy részről ugyan szükségesek, más részről pedig lehetségesek; tsak akarat legyen hozzá. — Az akarat is meglesz, ha a' Tanítók résszerént és úgy formáltatnak és készítetnek, a' mint erről a' T. Iró a' Harmadik Fő Szakaszban ír; ezen tzím alatt: A' Köznép Tanitóiról.

Az ezen készítés' mulhatatlanúl szükséges eszközének mondja 1. Az oskola-Mesterek' Seminariumának felállítását: — a' mi tellyességgel nem lehetetlen dolog, tsak akar-

junk. A' 2-dik eszköz erre a' nevelés és tanítás Tudományának, a' nagyobb oskolákban való tanítása: a' miről, azt mondja a' T. Író, hogy ez, nálunk mind eddig elmulasztatott. — Miképen legyen erre nézve a' dolog a' több Protestans oskolákban, azt a' Recensens nem tudja; hanem azt bizonyoson mondhatja, hogy a' Reformátusok Pápai anya oskolájokban, minden oskolai Cursusban, elvégezi Professor T. Marton István Úr ezen Tudományt is; úgy hogy ennek halgatása nélkül egy Cursust végzett Tanuló is ezen oskolából ki nem jö. — Azonban e' mellett is, helyes szó a' maga idejében az a' szíves unszolás, a' mi van a' 99-dik lapon. — „Ha azt akarjuk, így ír itt a' T. Író, hogy az „oskolák és a' nevelés közönségesen virágzó ál„lapotba tétessenek nálunk is, 's az igaz cultura „nálunk is, az egész nemzetnél elébb elébb me„hessen, tanitassuk anya-oskoláinkban az embe„rek formálásának nemes mesterségét; tegyük „már oskolákban figyelmetesekké a' jövendőbeli „Atyákat, Tiszt-viselőket, és Igazgatókat arra, „hogy valamint az egyes ember boldogságának, „úgy a' Társaság' virágzásának is fundamentoma „a' jó nevelés: Tegyük tökélletesebbekké na„gyobb oskoláinkat egy ollyan Tanítói Széknek „felállításával, a' melyből egy tudománnyal tely„lyes és emberi szeretettel gazdag szívű Túdós „készitse a' jövendőbeli lelki és oskolai Tanító„kat az ő hivataljokra, az emberekkel való bá„nás hejes módjára, és arra, a' minden mester„ségek felett való mesterségre, melynek nem a' „természeti dolgok, hanem önnön magunk for„málása és tökélletesítése, a' tzélja. — Egy ily„lyen Tanító egészen más lelket öntene az osko„lába, más és jobb erányt szabna az oskolai ne„velésnek, 's véghez vinné azt, hogy a' nevelésbeli

„beli jobbitások, nálunk is esmeretesek lenné„nek, és oskoláink, a' pallérozottabb Nemzetek „oskoláival egyenlő lépésekben tökélletesednének"

Igen sok jeles észrevételek, kivánságok, és unszolások vagynak ezen szakaszban, az oskolák jobb lábra lehető allitásokra nézve: de a' mellyeket nem ír itt le a' Recensens. — Tsak ezt teszi ezekhez bérekesztésül: Ő meg van arról győzettetve hogy mind ezek minden emberbarátok' lelkekből írattak, valamint arról is, hogy ezen kisded munkátska, ha annyira esméretessé lesz, mennyire érdemli, többet fog a' Hazának használni, mint sok egész foliantos irás.

Ángyán.

B. Külföldi Literatura.

1. Feszler Prof. Földinknek mostani állapottyáról Orosz Birodalomban.

A' Halai Közönséges Literaturai Ujságoknak e' folyó esztendei 15-dik darabjában a' 113. lapon T. Hauenschild Úr Feszler Prof. Földink' mostani állapottya eránt illy tudósítást tészen: Minekutánna 1800. eszt.ben Berlinből Petersburgba Napkeleti nyelvek', egyházi régiségek, és Philosophia Professorának meg-hivatott az Alexander Newszky nevü Akademiához: e' hivatalában maradott 1810. esz. 1-sö Feb. napjától fogva azon esztendei Junius 24-kéig; midön ő Cs. K. Felségétől a' törvényszerző Commissionak levelező tagjává nevezteteti 2500 Rubel fizetéssel. Egyszersmind szabadságot nyervén ott való tartózkodására, hol Historiai munkálkodási végett neki leginkább tetszenék; házi állapottyának javitására elfogadá Szlobini Urnak késztetését, hogy a' töle állitandó is-

kolai szerzeményben Wolsk városában részt venne. Különbféle akadályok miatt ama Földes Úr föltett szándékában nem boldogulhatott; ez időközben Wolksban Professorságra nem juthatván Feszler Úr üres idejét Magyar Ország' Historiája' három első kötetinek kidolgozására fordította, mellynek materialejit már 25. eszttend. óta gyüjtögette, 's elkészítgette. Megvetette, 's egybeszedegette egyszermind ezen munkához valókat is: Dokumentirte Beyträge zur Gelehrten Geschichte in Russland. Wolksban mulatozása közben sok viszontagságot szenvede Földink: szeretett Aurelia nevü leányát elveszté; a' Városból 1500. Házok' elégésével ő is vagyonának nagy részét elveszté, könyvtárát nagy bajjal mentheté meg. Erre Szlobini Urtól — nyilván a' gazdaságbeli szükség igy hozván magával-fizetéséből elbocsátatott. Császári penziójára szorulván egyedül feleségének, két leányinak, 's egy fijának könnyebb eltartása végett Saratow városába költözött. Megvonatkozott magánosságában élt itt Feszler kis háznépével, minden erejét, mellyel bir ezen 60. eszt.ket meghalladott Földink, Hazánk' történetinek léirására, 's fijának nevelésére szentelte. Az ott lakást drágának lenni tapasztalván, olcsóbb, 's bellebb Saratowi Gouv.ban Wolga vize jobb partyán Sarpa vizének abba folyásánál hoszszuság' 62° 21′ széllesség 42° 25′ alatt fekvő Sarepta helységben, az Evangelikus Atyafiak' lakhelyébe költözött. Itt él ő 1815 eszt. Oct. 6-dikától fogva az ó időszámlalás szerént. 1816. esz. Mart 26. a' Császári penzio 'töle, mint minden másoktól, kik egyenesen Status' szolgálattyában nem voltak, elfogatott, mellyet ő már ollyban tartott mint gratialét, mivel töle a' törvényszerző Commissio semmi munkát nem kívánt. Látván, hogy a' Status' szüköllködése miatt fogatott el fizetése, vesztességét békével türte, 's a' helybeli Evan. Atyafiaknak hozzá visel-

tető szivességökkel vigasztalá magát, kik ezen időtől fogva megkettőztették vele jótévőségöket *). Azért az ő imádkozó házokban egynéhány Prédikatiókat is tartott, mellyek közzül kettő (Tag der 50 jährigen Jubelfeyer des Gemein Orts Sarepta; 's „Die Gesinnung Christi) Petersburgban kinyomtattattott. Grof Romanzoff, Or. birodalom' Cancellariusa avval enyhitette sorsát, hogy könyvtárának nagy részét megvette tőle. Azomban a' megnevezett Cancellariuson kivül, Ouwaroff és Turgeneff Status Tanácsosok, az Emberiségnek, Culturának nagy Baráti, Feszlerért magokat a' nyilván való tanítás' Ministerénél közbevetették. Galliczin Herczeg rendeltetvén Sándor Császártól e' fényes hivatalra, kinek nagy lelkűsége, 's igazság' szeretete által sok jeles érdem méltó jutalmát vette, Ő Cs. Felségének a' Tudósokhoz viseltető példa nélkül való bőkezűségének **) eszköze lőn Feszlerre nézve is. Mihelyt megtudta t. i: az ő fogyatkozott állapottyát, a' Sareptai Elöjárót Loretz Úr által kívánta megérteni, vallyon a' Német Or-

*) A' Magyarok eme nevezetes Földiek eránt, ki Hazánkat több Királyaink' Biographiájának, 's jelesen a' Magyar Történetek' kiadásával dicsőitette, Hazafi szeretetöket több izbeli ajándék-küldéssel megbizonyitották. Legközelebb múlt esztendőben is M. és N. Waldstein, született Stáray Therézia Grófné által a' Magyar Fő Aszszonyságok 70. aranyokat küldöttek neki a' Bécsi Orosz követség által; melly nemes lelkűség mind a' M. Grófnénak, mint kéregetőnek, mind az adakozó Aszszonyságainknak örök dicsőségökre szolgál. — Ama hirnek, mintha ő Napoleontól, volt Cs.tól, valaha fizetést vett volna, ellene mond nyilván: kinek kedvese nem lehetett: minekutánna ötet Lottario, Alonso, 's Spanyol történeti munkájában eleven színekkel festegette.

**) Sándor Orosz Császár Ő Felségének Litératorokhoz viseltető példa nélkül való adakozásában már többen is részesültek: ügy Schukowszky, Orosz Mathison, Göthe, és Schiller 4000 Rub. Gräfe Prof. 6000 Rub. kal, Frähn, Köhler, 's Krug Akademikusok nevezetes elősegitésekkel ajándékoztattak munkájik kiadására legközelebb is. Elsőnek a' 4000 Rubel élete fogytáig ki fog járni.

ságba viszszaköltözni, avvagy az Oroz birodalomban megmaradni akar-e? Az első esetben illendő uti költséget kapni fogna, másképp pedig szükségének enyhítesére rendelés tétetnék. Feszler minden halladék nélkül elhatározta magát, hogy 62 esztendős korában életét, familiáját, szerencséjét a' költözkedés veszedelmére ki nem teszi, hanem ő Cs. Felségének kegyes szárnyai alatt kiván állhatatosan megmaradni, és eddig szerzett literaturai érdemeit új hazájának fogja áldozni; gyermekeit pedig annak hiv szolgálattyára nevelni. Ezen 24 Maj — 5 Jun. költ maga kinyilatkoztatására a' Minister ő Cs. Felségét arra birta, hogy Zarskoe Selo-ban kiadatott Ukase által a' neki egykor kirendeltt 2500. fizetést ujonnan kiszolgáltatni, 's azt is, melly 1816. eszt. Feb. 29. 1817. eszt. 20 Aug. ig tőle elfogattatott, ki pótóltatni 3636. Rub. 87 Kop. ban. parancsolná — ősz földinknek kimondhatatlan örömére! *)

Y.

Ezen nagy tudományú 's érdemű Földinknek életét, 's mostani állapottyát bizonyittya eredeti Levele is, mellyet a' Vevőnek engedelmével annál inkább bátorkodunk közölni, mivel Hazai Historiánk' ügyét 's Nemzetünk' becsületét is érdekli:

Josepho Nic. Kovachich. Dignissimo Patriae Filio. Ignatius Fessler s. p. d.

Ultimas, epistolae meae ad Episcopum Albaregalensem inclusas, ad Te litteras scripsi Pridie Idibus Januarii anni praeterlapsi, quas an perceperis, nescio. Cum sinistra fortuna conflictantem me in Junio Exlmus Episcopus Zagrabiensis *), assignatis mihi centum florenis Rhen. monetae argen-

---

*) M. Balogh Péter Ő Excellentziája Feszler Úrnak adott 50 M. G. Teleky László 100. Kovachich Urak 50 ftokat adtanak, kik is Ő Excellentiájának ezen 200 ftokokat elküldötték Zágrábba.

teae, est consolatus. Exelmus Comes Stephanus Illésházy iam in Februario trecentos florenos, monetae argenteae, ad Abraham Düringer et Socios in Herrnhut exsolvendos, mihi assignaverat, sed facta probabilius a suo dispensatore domestico interversura, in hanc usque diem nihil est exsolutum. Nunc sortis meae in melius mutatae relationem paucis accipe. Inopinato, meque plane nihil agente, Imperator noster iustissimus XIII. Kal. Sep. MDCCCXVII. ipsa ergo divo Regi nostro Stephano die Sacra, edito mandato, propria manu signato, motu proprio me in integrum restituit, ita quidem, ut subtractum mihi per XVIII. Menses salarium illico exsolvi debuerit, atque idem per reliquos vitae meae dies annue percipiendum, mihi fuerit assignatum. Recuperato hac ratione statu meo domestico, Hungarorum beneficentiâ ad vitam quidem sustentandam iam opus non habeo; faxit Deus, ut viri optimi id, quod in popularem suum exsulem, paucis abhinc mensibus adhuc mendicato viventem, nunc fati pressura liberatum, erogare forte decreverant, ad restituendum statum meum, et meritum literarium conferre vellent! Tomi quatuor posteriores operis mei historici, res gestas Hungarorum ab Anno MCCCCLVIII usque MDCCCXI enarrantes, absoluti in scriniis meis iacent, in vanum forte expectantes inter Hungaros liberales Moecenates, qui sumtus in illorum editionem impendendos, non plane exiguos collaturi et subministraturi sint. Bibliopola Lipsiensis, ob paucitatem, ut ille dicit, emtorum priorum quatuor voluminum, hactenus suis sumtibus editorum, ne paginam quidem amplius typis dare constituit. Praevie igitur tractavi, abdicato homine avaro et lucri praesentissimi sordide avido, cum Typographo Wratislaviensi, Guilel. Theophilo Korn, inter consortes artis suae aequissimo; iste vero pro excudendis mille quingentis exemplaribus quatuor Voluminibus absolutis, in typo circiter ducentas octuaginta plagulas efficientibus, computatis omnibus computandis, summam mille octingentorum numorum aureorum exigit, ex qua mihi pro honorario et in beneficium heredum meorum mille numos aureos dare vult ita tamen, ut MCCCC. exemplaria in suos fructus cedant, centum meae dispositioni relicta sint. Suis vero sumtibus huic negotio se implicare omnino recusat. Heu rem desperatam! solidam enim operis mei, Patriae consecrati, partem suppressionis pe-

riculo laborantem in lucem promovere non unius viri est. Quid si L. R. Civitas Posonium, cui prima educationis elementa debeo; si Inclyti Comitatus Mosoniensis, Jauriensis, et Bihariensis, ad quorum primum nativitate, ad alterum institutionis literariae fructu, ad tertium, partae, faventibus Ganóczio, Bimbó, et Jedlitschka, solidioris eruditionis laude pertineo, quid si Hungarorum Episcopi, prae aliarum Gentium Episcopis venerandi, quorum iura, libertates et merita solide defendo; quid si Eszterházyi, Illésházyi, Palfyi, Grassalkovicsi, Zychyi, Szechényi, Kohâryi, Apponyi, Battyányi, Erdödyi, Wesselényi, Forgáchii, Kollonichii nostri, aliique, quorum gloriam, ab avis hereditate acceptam, et ab ipsis auctam, pro meritis depraedico, ad congerendos sumtus excudendis quatuor historiarum Voluminibus necessarios manus iungerent? Verum ad hos Illustres Patriae Praesules, Magnates, Civesque supplicaturo mihi nulla prorsus via est, nec Patronus praeter Te. Vide quaeso, si quid Tu, si quid Pater Tuus venerandus, si quid familiares vestri apud Patriae nostrae Patres intercessione possitis; et si quid per mediationem vestram effectum fuerit, id omne solertibus Abraham Düringer et Sociis in Herrnhuth esset consignandum: si nihil, maneat saltem mihi, Tibique, et omnibus Patriam amantibus firmissima persvasio, neminem Hungarorum in ipsa Hungaria, vel in ditionibus Austriacis, tum ob censorum rigorem, tum etiam ob varios respectus politicos, metui vel spei, vel gratiae innixos, Hungarorum Historias, ea, qua mihi ad Europae fines exsuli, recti, iustique tenacitate licuit, scribere unquam ausurum. Ego hac de re scripsi nemini, nisi Episcopo Zagrabiensi, quin tamen ad aliquid opis conferendum ipsum invitassem. *)

*) Si Bibliopolarum relationes, et series Praenumerantium pro editione novorum librorum attendimus, observamus, penes Capitulum, et in Comitatu Vesprimiensi plurimos esse, qvi libros, cum primis de rebus domesticis agentes, diligenter amant, et legunt. Ubi hujusmodi lectionis amor, etiam in aliis Regni partibus communior inter Clerum, et Nobilitatem, qvos maxime ornat, evaserit, tunc vero scientiae florebunt, neqve erit, cur nobis obscuritas objiciatur. Olim apud Romanos utiqve obtinuit illud: „Non desint Maecenates, non

De filiolo meo Eusebio divina Providentia aliter disposuit. Me nihil plane agente, ter mihi oblata est Imperatoris gratia, per quam sumtibus Imperatoriis in Lyceo Nobilium, quod in Zarskoe—Selo prope Petropolim, optimis legibus est stabilitum, qua nobilis (Gradu siquidem Consiliarii Aulici auctus, inter nobiles Imperii Russici recenseor), sit nutriendus, educandus, et erudiendus. Cessi tandem trinae oblationi, pro divinae voluntatis significatione eam reputans; atque puerum duodennem, forma venustum, supra aetatem sagacem, ab omni adhuc corruptione purum, et ad omnia praeclara factum, IX. Kalendas Februarii a. c. non sine lachrymis dimisi. Quidquid Tu, quidquid Pater Tuus optimus, quidquid Episcopus Alba-Regalensis ipsi benevole praestituri eratis, ego in acceptis refero, et grata tenebo memoria, sicut et puer verae Hungaricae indolis meminisse nunquam desinet. Quoniam vero in praesens saltem, Proli meae naturali patrocinari amplius non possitis, moveat vos gravior Popularis vestri seniculi cura, et partui ingenii sui, periculo suppressionis laboranti, quantum vobis licet patrocinemini. Vale.

Scripsi Sareptae in Gubernio Saratofiensi III. Kal. Mart. MDCCCXVIII. — Saluta Patrem Tuum, Patriae plusquam Mabillonium.

---

deerunt Flacce Marones", sed hodie alia sunt tempora. Paucissimi possunt libris uti, nisi typis imprimantur, adeoque longe leviori veniant, qvam si calamo describi deberent. Ad hoc autem, ut imprimantur, cum sint commercii objectum, debet Typographus securus esse, qvod exemplaria, tamqvam merces, venditurus sit, et suas expensas, cum aliqvo lucro, recepturus. Si pauci legant, pauci utiqve ement, et ita Typographi, tamqvam producentes, deterrentur ab impressione, et subinde momentosissima Opera, in Manuscriptis, ignota manent una cum rebus, qvas illustrant. Autores, uti in omnibus Provinciis, ita etiam in Hungaria, plerumqve sunt ex classe pauperiorum, et alioqvin in conscribendo opere satis temporis, et expensarum impendunt, nec tantos sumtus habent, ut propriis opera a se conscripta imprimi curare possint, praesertim, cum ipsis aut non vacet, aut non conveniat, exemplaria eorum proprio studio divendere, ne illa obtrudere videantur, et jam pridem, etiam in Germania ob-

Életének egyéb viszontagságit önnön maga T. Földink közölte: Ansichten von Religion und Kirchenthum II. Theil. XIV. Brief. Berlin 1805. b. Sander.

Y.

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

Megtiszteltetések, 's Jutalmaztatások.

T. T. Rumy Károl, Karlowitzi n. e. Lyceum Directora, 's nagy érdemü Tanitója, Keszthelyi Georgikonnak három koronás (különös jegyü) Diplomájával megtiszteltetett, 's annak tiszteletbeli Assesszorává választattot. Mivel ez mind a' vevönek becsületére, mind annak tettében való bizonyságára szol-

---

servatum sit, qvod Bibliopolae segnius talia divendant, qvam qvae ipsi ad suam speculationem imprimi curassent. Cum Maecenatibus hodie res aliter pergit. Jam Scriptores pauci sunt, qvi non erubescant Maecenates qvaerere, et non putent, id infra suam dignitatem esse. Neqve a Maecenate tantum desiderari potest, qvantum aetate nostra inpressio constat. Et cur id privatus curet, qvod pro usu publico scribitur, et si multi emant, facile, neque gratis, parum pecuniae expendere debent. Alioqvin venditione librorum tantum typi sumtus, et lucrum aliqvod Typographorum, et Bibliopolarum, non item labores, et sumtus Scriptorum refunduntur. Maecenates igitur apud nos non ad impressionem librorum, sed aliqvod incitamentum Scriptorum facere possunt. Credimus ex consideratione horum liqvide patere, quod rei literariae progressum maxime impediat, si pauci legant, conseqventer libros emant, ex qvo multarum rerum scitu necessariarum ignorantia profluit. Cujus maculam nulla nobis natio libenter sustinet.

K.

gál, hogy a' Fő méltóságú Gróf Festetics György megnem szün azokhoz nagyra-becsüléssel, 's jutalmaztatással lenni, minekutánna szolgálattyából kiléptek is, kik a' Georgikont mint munkás Tagok és Oeconomiai Irók egykor díszesitették, azon egesz Diplomát ide iktattyuk, hogy ama dicső Szerzeménynek belső elintéztetését is mégesmértessük egyszersmind.

„ NOS COMES GEORGIVS FESTETICS de TOLNA, Sacratissimae Caesareo Regiae et Apostolicae Maiestatis Domini Domini Clementissimi Camerarius, et Actualis Intimus Status Consiliarius, Arcium et Dominiorum Rezi, Tátika, Keszthely, Kemend, Vasvár, Hahót, Csáktornya, totiusque Insulae Muraköz, item Saágh. Csurgó, Sz. Miklós, Balaton Sz. György, et Szalk Sz. Márton Perpetuus, Hereditarius que Dominus Terrestris et Praesidii Legradiensis supremus Capitaneus etc. Damus pro memoria tenore praesentium significantes, quibus expedit Universis: quod posteaquam occasione celebrati die 20.a Maji Anni labentis in Instituto nostro Georgicon Oeconomici Concursus, praesentibus ad hunc actum pro testimonio invitatis et convocatis Illmo Domino L. B. Melchiore Pastori, Insignis Ordinis Militaris Regio Theresinni Equite, Magnifico Domino Ignatio Szabó, S. C. et R. A. Maistatis Consiliario, et I. Comitatus Castriferrei Ord. V. Comite, Rdmo. Domino Josepho Ruszek, SS. Theologiae Doctore, et V. A. Diacono, Abbate S. Margarethae Virginis de Hahót, ac Oppidi nostri Keszthely Parocho, Spectabilibus ac Generosis Dominis Joanne Nitzky, de Eadem, C. Comitatus Castriferrei Ord. Notario, Ladislao item Varga, et Ladislao Tuboly de Tubolszegh I. Comitatus Zala Tabulae Judriae Assessoribus, Clmis Dominis Joanne Ries, et Paulo Gerhárd Medicinae Doctoribus, Compluribusque aliis Hospitibus; e parte autem Bonorum Nostrorum Juridico — Oeconomicae Directionis Josepho Sz. Mihályfalvai Administratore et Super. Exactore, Joanne Ásbóth, Bonorum Praefecto, Alexandro Matkovich, Dirigente Fiscale, et Daniele Csaplovics, Vice Exactore; Clarissimis item ac Doctissimis Viris dicti Instituti nostri Georgicon, utpote Julio Lielbald, AA. LL. et Philosophiae Doctore, hoc tempore Archonte, et artis Veterinariae Physicaeque, Josepho Jánossy, AA. LL. et Philosophiae Doctore, Mathematicarum, Carolo Pfahler,

Juris utitriusque Doctore, Vice Fiscale, et Juris Professoribus et Joanne Petrovics Oeconomiae Supplente Professore; Clarissimus ac Doctissimus Dominus Georgius Carolus Rumy, Philosophiae, atque AA. LL. Doctor, Gymnasii Archi Episcopalis G. R. N. U. Carloviczensis Director atque Professor, compluriumque Societatum eruditarum membrum submissa dissertatione de Distributione Pascuorum Communium, Eruditionis suae Oeconomicae nova documenta edidisset, et inter scripta eius copiosa, publica luce donata, quibus inclaruit, complura etiam talia contineantur, quibus doctrinam ac culturam Scientiarum artiumque rusticarum, et cum his Industriam nationalem promovisset, praeterea in ipso Georgico quoque per trienne spatium Professoris Oeconomiae munere cum laude fuisset *) Eundem Clarissimum Dominum Georgium Carolum Rumy in Gerorgici honorarium Assessorem denominaverimus, et hocce trium Coronarum Diplomate, ad peculiares, amplos et summos Georgici honores capessendos, condecorandum, ornandum, ac promovendum censuerimus, Eumque per id nobis Amicum, et Familiarem Oeconomicarum Scientiarum Coniunctum legimus, et his Litteris, sub sigillo pendente, declaratum esse volumus; hac que animi nostri contestatione id nos consecuturos esse speramus, ut industriam et culturam Nationalem ad promovendum altissimum servitium Regium et Patriae utilitatem provehere ultro quoque diligenter nitatur, observationibusque et experimentis, aut inventis utilibus in re Oeconomica nos porro adiuturus sit. Datum Keszthelini die 4-a Maji 1817. Comes Georgius Festetics m. pr. Erga mandatum Suae Excellentiae proprium Joann. Asbóth m. pr. Incl. Com. Zala. Tab. Tud. Assessor Tit. Dom. Comitis Universorum Bonorum Praef. ac Gerorgici Dir. Soc. Reg. Scient, Götting, Minerologicae Jenensis, Oenurgicae Misniensis, et Caesareo Brunensis, cui cultura Oeconomine, atque naturae proposita est, membrum — Dr. Julius Lichald mpr. Scientiarum nat. etc. Zoomedicinae Professor, Academiarum nonnullarum, Societatumque Eruditarum complurium membrum.

---

*) Gr, Festetics György Ő Excellentziájának, mint Gazdaság' Esméröjének, Dr. Rumy Ur' Oekonomiai iröi és tanitói érdemei eránt illy nyilvánvaló bizonysága Angyalfi Mátyás kissebbitéseit, 's rágalmazásait eléggé megczáfollya.

A' Cs. K. és Statusi Földmives T. Társaság Klagenfortban, Karinthiában, folyó eszt. Febru. 5-kén tartott közönséges Ülésében T. T. Rumy Károly Urat, a' Karlovitzi n. e. Lyceum Directorát, 's nagy érdemü Tanitóját, köz akarattal rendszerént való tagjává nevezte, 's ez idöbeli Cancellariusa, ama hires Oeconomus és Chemicus Burger János Dr. által kiadatott, és N. Gróf Egger Ferencz Directorától alájegyzett Diplomáját neki megküldötte. Ezen irásnak értelme következö: „ A' Cs. K. Földmives Karinthiai Társaság azon igyekezett mindég, hogy egyesületébe olly Férfiakat vegyen föl, kik irásaik, és példajik által a' mezei Gazdaság' tökélletesitésére törekednek. Azon Társaság meggyözödvén ama több rendbeli esméreteiröl, mély belátásairól, mint hiréröl és munkásságáról is, mellyekkel a' Mezei gazdaság' elömozditására czélozó igyekezetét megbizonyitotta, Uraságodat ez által rendszeréntvaló Tagjának nevezni, 's ennek bizonyságlevelével megtisztelni elnem mulaszthatta. Ezen kineveztetése szolgállyon Uraságod munkásságának nagyobb serkentésére, és hogy a' rendszeréntvaló Tagnak hivatalát telyesittse, melly abban áll, hogy minden tett, vagy megtudott Házi és mezei Gazdaságbeli javitásokat a' T. Társaságnak tudtúl adja, és mind azon kérdések eránt jelentést tegyen, mellyeket azon Társaság Uraságodnak tenni fog. A' Cs. K. Földmives Karinthiai Társaságtól. Febr. 5-kén 1818. Gróf Egger Ferecz Dir. mk. Burger János Cancell. mk." — Ezen Burger Ur ide mellekeltt magános irásában illy jelentést is teve. "Az utólsó ülésében a' Társaság Uraságodnak választatását köz akarattal elvégezte; több tagok esmérvén igyekezetét a' Gazdaság tökélletesitésének elömozditásában, azt különös dicsérettel magasztalták, mellyeken örvendett volna Uraságod, ha hallhatta volna. — Reménylem, hogy többször is, és gyakran levelezünk egymással: mert különös tudósitásokkal biztat minket Uraságodnak mind Német mind Magyar Literaturában jártossága, mezei Gazdaságbeli tudóssága, és végre az Európai Cultura szélsö határain, a' mézzel és tejjel folyó Országban, mint mondani szokják, helyheztetése"

Ugyan azon tiszteltt Direct. és Prof. Urat Gróf Széki Teleky Samuel Ur ö Excellentiája, Erdélyi Cancellarius, kegyes pártfogásából, mellyel a' Hazai Literaturát elömozditani szokta, Magyar Emlékezetes Irásinak (III. kötet.) kiadásáért (1817. Pesten) 100 forintokkal, és igen kegyes levelével jutalmaztatta.

Ugyan azon többször tiszteltt Rumy Károl Dir. és Prof. Urat a' Nemes Sz. Igló Városa önnön tudománybeli jeles érdemeire, és Attyának b. e. Rumy' Samuelnek, ki itt Város Kamarása volt, hiv szolgalattyára nézve, helybéli polgárság által, minden némü szabadságokkal, 's jelességekkel egygyütt megtisztelni méltóztatott.

V.

2. Cuiqve Suum.

In praecedenti Segmento IV. nostri Gyüjtemény pag. 143. ubi Acta literaria Musei Nationalis Hung. qvae recenter prodierunt, celeriter indicavimus, nobis, fidem D. Editoris eorumdem T. I. pag. 204. secutis, ingratus error irrepsit, ubi dicitur: I. Mátyás 1463. Eszt. eddig ki nem adott Decretumát qvem ipso D. Editore, eadem pag. indicante, ita corrigendum adinvenimus, qvod D. Jos. Nic. Kovachich Decretum hoc altera qvidem vice, in sua Sylloge Decretorum, jam D. 6. Nov. A. 1817. annunciata, et cum fine Januarii A. C. impressa pag. 178. ediderit, sed in fine illius, pag. 189. provocat ad Originale authenticum Archivi Regnicolaris, et indicat, se illud jam in monumentis veteris legislationis Segmento I. Monum. III. pag. 55. edidisse. Est autem Segmentum istud editum Claudiopoli 1815. et uti Dedicatio sonat, conscriptum jam d. 1. Maji 1814. in qva pag. 9. de hoc Decreto seqventia habet: Possidet Originale Ill. D. C. Adamus Rhédey — qvi mihi illud die 20. April. A. 1814. Claudiopoli benevole concessit, et ego eodem die summa fide descripsi", qvem deinde persvasit, ut illas Serenissimo Archiduci Palatino, pro Archivo Regni submitteret: adeoqve illud Kovachich longe prius, ex ipso Originali desumsit, et edidit, qvam in Hungaria de ejus existentia cuiqvam constaret. Hanc rectificationem historicam postulabat a nobis stricta justitia, ne ex loco illo Actorum Musei citata pag. 204. D. Kovachich, qvi deinceps extra Claudiopolim, nec Originale, nec Transumtum authenticum amplius vidit, atqve tamqvem primus illius detector, suo jure illud edere poterat, gravis illa injuria inferatur, qvasi editione illius

contra debitum officii, et suum juramentum peccasset, Ceterum Magnificus D. Actorum Musei Editor pro Decreti illius iterata vulgatione, semper gratias lectorum meretur, qvod ad plurium notitiam perventurum sit.

Y.

3. Iskolai Intézetek.

A' Kárlowitzi nem egyesült Görög Érseki Lyceumban, minekutánna F. T. T. és Nagy Érdemű Hazics Pál Archimandrita, huzomos betegeskedése miatt tanitói hivatalát el hagyni, és a' Gergetegi Klastromba viszszatérni kéntelenittetett, Érsek és Metropolita Ur ő Excellentziája némely Thologiai Tudományok' tanitását F. T. Stankovics István, Prótosyncell, Karlowtzi fi, eddig Pakráczon, hivataloskodó, ifjúságához képest, tudomanyokban igen jártos Úrra bizni méltóztatott.

Soprony Sz. K. Városában virágzó Evangelikus Lyceumban múlt 1817. iskola esztendőben számláltattak 79. Primanusok (Philosophia és Theologia' Halgatóji) 81. Secundanusok (Rhetorok és Poéták); 93 Tertianusok (Syntaxisták); 75 Grammatisták, 40 Donatisták vagy is Principisták; özveséggel 368 Tanitványok. A' Primanusok köztt voltak 23. Stipendiatusok, és 16. Alumnusok; a' Secundanusok köztt 24. Stip. és 19. Alumnusok; a' Syntaxisták köztt 7. Stipendiatusok és 15. Alumnusok; öszveséggel 55. Stipendiatusok, és 59. Alumnusok. A' nyilvánvaló visgáltatás tartatott 24 — 27 Juniusban.

Szeged Sz. K. Városában, a' Kegyes Iskolabeli Rend gondviselése alatt számos dérek Professorokkal diszeskedő Lyceumban, e' folyó iskolai esztendő felében számláltattak 66. második esztendőbeli Philosophusok (Közzülök 17 Eminensek 56. első Classis. 2. II-dik 3. a' harmadik Class) az első eszt. belick voltak 119 (Közzülök 17 Emi. 59. első Class. 6. II. és — fájdalom! 26. III-dik Classis.) Öszveséggel 185. Philosophiát, Mathejist, Physikát és Historiát tanúlók.) Közöttek 21-en nem Egyesült Görög hitűek, és 5 reformatus nevendékek.

Rumy.

N. T. Németh János, eddig a' Szombathelyi Királyi Lyceumban közönséges és magyar históriát tanitó Professor Urnak Gyarmathi Plebániára elmentével megüresültt historiai tanitó székre N. és F. T. Hasc Miklós Austriában Sz. kereszti, Magyar Országban Sz. Gothárdi Apáturtól e' Szombathelyi Seminariumban eddig studiorum Profectusi hivatalt viselő N. T. Dáncsecs József Ur praesentáltatott, ki is ezen tanitó székben a' F. M. Helytartó Tanácstól megerősittetett. — Ezen intézetben e' folyó iskolai esztendőben tanuló ifjuság' száma 123-ra megy, 1-ő esztendőbéli Philosophusok 71, 2-dik esztendőbéliek 52 vannak.

T. T. Praemonstratensis Urakra bizott Szombathelyi K. nagyobb Gymnasiumban az idén 287 ifjak tanulnak. — Különös háladással emlétjük itt Méltos. Perlaki Somogyi Leopold helybéli Püspök Ő Nagyságának ritka példájú bőkezüségét, ki valamint számos egyébb ügyefogyottaknak, úgy az itt tanuló szegényebb ifjaknak valóban tápláló attyok, minden esztendőn folyvást számos Lyceum és Gymnasiumbéli ifjaknak élelmet ád, az idén mindennap' 24 kapnak udvarában eledelt, néhányon pedig holnaponként pénzbéli segitséget.

Bitnitz.

4. Magyar Orvosok' törekedési.

De Caro Bécsi Orvos Doktor' elhiresedett kénkő füst-fördőjének czéllyára alkalmatosságát bélátván Orvos Doktor Urainak, iparkodnak azt a' Magyar hazában is köz hasznuvá tenni; igy T. Szalay Imre Ur T. Vass Vármegyének ord. Physicussa tulajdon költségén két illyen füstölő eszközt állitott fel Szombathelyen a' multt esztendőnek Mindszent Havában, mellyekben már több szenvedő betegek enyhitést találtak. Ezen nagy érdemü Orvos Doctor Ur már több világos jeleit adta széles tudománnyának, tapasztalásának, emberi szeretetének és felvilágosodott józan gondolkozásának. B.

5. Kihalt Tudósok és Irók.

Legközelebb múlt Aprilis 5-kén kimúlt T. T. Varga Márton, Philosophiának Doktora, a' T. T. Zirczi Apáturság' gaz.

daságának Direktora Nagy Venyingen, Székes Fejérvármegyében, életének 52-dik esztendejében. Született Káliban Szala Vármegyében, al-iskolájit Szombathelyen és Fejérvárott, a' Philosophiai Tudomanyokat Györött végezte. Alsó Iskolákat tanitván Komáromban, M. Cserei Lajos Ref.nak remek beszédét, mellyet az Universitásnak Budára helyheztetése alkalmatosságával tartott vala, tudós jegyzeteivel egygyütt kiadta. Nagy Váradi Akademiában a' Természeti és gazdazágbeli Tudományokat több esztendökig tanitván, a' Physikának, és Physikai Astronomiának hazai nyelven kiadásával halhatatlan emlékezetet szerzett magának. Györi Akademiában, azon Professorságra által tétele utánn, tisztelt Zirczy Apáturság' jószágainak igazgatását magára válalta, 's üres idejét a' tapasztalásbeli Gazdáskodás' kidolgozására szentelte. Sajnálhatni, hogy tudós észrevételeit közre nem bocsáthatta. Öt neveletlen gyermekeket hagyott maga utánn.

Á' Pesti Királyi Universitás ismét egy jeles Tudós Tagját vesztette el. Múlt holnapnak 25-kén munkás életének 71-dik esztendejében kimúlt T. T. Tolnay Sándor Úr, a' Barom-orvoslási intézetnek Igazgatója, 's azon mesterségnek rend-szerént való Tanitója. Született Nemes Vas-vármegyének Nagy Csömete helységében. Az alsó és felsö tudományokat hazánkban dicséretesen elvégezvén Bécsbe ment maga tökélletesebbitése végett. Itt a' Barom-orvoslás' tanúlására adván magát, abban olly különös e'ömenetelt tett, hogy Fels. Jósef Császár a' Barom-orvoslási intézetnek a' Magyar Országi Universitásba behozatására, 's azon fontos tudománynak tanitására ötet rendelni méltóztatott. A' benne helyheztetett bizodalomnak híven megfelelt mint serény Tanitó, szerencsés Orvos, és fáradhatatlan Literator. Tudós, többnyire magyar, munkáji az Encyklopédiának 47. §. elö adattak. Különös érdemére szolgál az, hogy Compendium Artis veterinariae' nevü munkája több Europai nyelvekre álttétetett, 's annyira becsültetett, hogy a' Koppenhágai Tudós, és Hafniai Barom-orvoslo Társaságnak levelezö tagjává választatnék. Tetemes szolgálatot tett a' katonai lovak' orvosoltatásában is, mellyért Ö Cs. K. Felségétöl, dicsöül uralkodo Fejedelmünktöl, arany érdem pénzzel megtiszteltetett. Egy illy minden tekéntetben hivatalának megfelelt Tanitó nyilván háladatos emlékezetre érdemes.

Y.

6. Magyarok Bosniában.

Hogy Magyarok is legyenek Bosniában, Török birodalom' tartományában, kevesen fogják tudni a' Tudományos Gyüjtemény' Olvasói közzül, *) Ez következő alkalmatossággal esett tudtomra: néhány hét előtt T. Gersics Jakab Professor társommal egyik itt Karlowitzon lakó, jámbor, derék, 70. esztendös Rácz polgárnál voltam látogatóban; Ö beszéllgetés közben azt vallá, hogy Bosniában maiglan vannak önnön nyelveken szóllo számos Magyarok. Minekutánna ez nekünk kétségesnek látszatott volna, némünemü fölhevüléssel mondá: " hogy' ne tudnám én azt, holott magam is közzülök való vagyok; ifjú koromban jutottam onnét ide. Magyar eredetét Diák (Deák) neve is bizonyittya, melly se nem bosniai, se nem rácz, hanem magyar értelmü. Mondott sok Magyar neveket is, mellyekkel Bosniában élnek Magyaraink. Azt véli, hogy ezek a' Kurutz zenebonák' idejekor költöztenek ide, hogy nyugtton élhessenek. Hogy ama huzástól, vonástól, nyomorgttatástól, mellynek kitétettek a' Keresztények, megmenekedjenek: a' Mahumed Valláshoz tartyák külsöképp magokat, de Szivökben a' Keresztény hithez vonúlnak. Magok közlt magyarúl beszéllenek. **)

Rumy Károl.

---

7. G. Desseöffy Jósef észrevételei Orthographiája eránt.

Úgy veszem észre, hogy Ortografiai jegyzéseimet vagy homályosan adtam elö, vagy elértettettem. Szivesebben hiszem az elsöbbet. Megtörténik olykor, hogy kevesebb figyelemmel ir az iró, mint a' hogy az olvasó olvas; ki-kell azért maga-

---

*) Hogy Oláh és Moldva Herczegségekben, és Bukovinában melly Maria Theresia Királynénk alatt engedtetett által a' Törököktöl, sok Magyarok is laknak: ezt a' Historiai és Geographiai könyvek nyilván bizonyittyák.

**) A' Jelentö kérettetik, hogy Bosniának ama kerületét, 's helységeit is, mellyekben Magyaraink laknak, ki tudni és közleni ne terheltessék.

mat

mat világositanom, és szükséges azon igyekeznem, hogy Kintilián szerént „ non possim non intelligi ".

Nints titokban előttem, hogy másmásképp' ejtik olykor ugyan azon egy szókat, az Ország külömb külömb részeiben nevelkedett Magyar ajakok. De nem ez itt a' kérdés' bibéje, hanem arrul van a' szó, hogy akármely tájéki Magyar ejti e p. o. ezen név mássát mely, így m e l l y? és én, a' ki sokat társalkodtam mindenféle nemü és rangú Dunamelylyékiekkel, ugy emlékezem, hogy azt soha sem hallottam így hangzani. Vagy a' szájat a' fülhez, vagy a' fület a' szájhoz kell botsátanunk, ha itélni akarunk, az ejtésekrül; valóban nagyon nehézkesen hangzana az l. betü, az ly. betü előtt. Abban az esetben is tehát, ha a' Magyar ejtések' irása, vagy egy Magyar Királyi Udvar, vagy a' pallérozott'társaságoktul a' fővárosban, vagy valamely tudós Akadémia által, vagy mind ezektül egygyütt véve, meglenne is már határozva, nem kellene úgy irni, a' mint senki sem szóll a' két hazában, mert mindenki az emlitett névmássát m e l y vagy így ejti mely, vagy így melyly, senki pediglen így melly, az az: mel-ly, vagy mell-y.

Nints olylyan gyámoltalan száj, és oly érzéketlen fül, a, mely e' hangok köz'tt elly, elyly, ely, ej ne tudjon tenni külömbséget. „ A z i r á s n e m a' f ü l h ö z, h a n e m a' s z e m h e z s z ó l l " úgymond NN. úr *) az Erdélyi Múzeum IX-ik füzetében, a' hol Pápai Samuel Urat mustrálgatni igyekszik: úgy mindazonáltal hozzá teszi „ h o g y i g e n m e s s z i r e a' f ü l h ö z s z ó l l ó h a n g t ó l, m e l y n e k a z i r á s k é p e, e l t á v o z n i n e m m e r, n e m a k a r ". Határozza meg hát millyen meszszire mer, vagy akarhat? Azt megesmeri, hogy az irás a' hangképe, de elfelejté, közvetetlen a' szemnek u-

*) A' jelenvaló levélben itt és alább megtámadtatott név, az, ugyan-itt és alább megtámadtatott, Recensió' két kifejezésének I, Lap 96. sor 27. „ Kazinczy és Verseghi kárhoztatnak..." II. Lap 97. sor 4. „ A' például előhozott két Irónak eggyike, a' Recensens, szintúgy..." figyelmetesebb combináltatásánál fogva, más névvel való felváltást, ezen más nevezet pedig, mind a' Recensens mind e' Levéliró eránt viseltetett kiméléseméből, NN. jelbeli elpalástólást parancsoltanak.

Szemere Pál.

gyan, de hogy a' száj segedelmével a' fül számára festi az irás az ejtést, ha azt, a' mit irtunk, valaki fennszóval olvasni, egymás valaki pedig hallani akarja. „De nem irjuk gongya, úgymond, holott igy mondjuk, hanem igy irunk: gondja." Igen is, mert elhitettük magunkal, hogy a' származtatásnak keljen regulázni a' betü irás módját, mintha bizony p. o. valamely szép vidék' leirásának olvasása közben, gondolkozna a' szók' etimologyiájárul valaki, vagy mintha nem tudná, minden Magyarul olvasó, hogy szintúgy gondtól jön a' gongya, mint a' gondja. Tisztelendő Szikszai Ur addig etimologyizál bele az ortografiába, mig némelykor három t. vagy z. betüt nem gyüt, nem szorit egymás mellé. Fel nem kell tenni senkirül is, hogy vagy az jotta, az az: jé-mánia, v. az ypszilomania nyavalyája gyötörné. Nem láthatom, hogy miért szeresse valaki jobban a' villa formájú lágyitó y jelet a' jajgató j. betünél, a' melynek újabb iróink nagyobb kedvellöji, mint a' természetesebb régiek voltak; de a' ki filosófiai szelemmel akar szóllani a' Magyar ortografiárul, az nem igen könnyen fogja tagadhatni, hogy nem kell irni a' Magyar szókat úgy, a' mint azokat senki sem ejti. Lehet irni: esmeri, vagy ismeri, v esméri, v ösmeri, v ismeri, v ösméri, mert mindenképp' ejtik e' szót, de nem lehet irni eszmeri, mert igy sehol és senki sem szóll a' két hazában. Ha azt mondotta volna NN. úr, hogy az ejtés és irás köz'tt az ellenkezés, némely esetekben már szokássá vált légyen a' jól nevelteknél, és pallérozottaknál is, az más lenne, de ö azt nem mondhatta, mert azt tartja velem együtt, hogy a' természetlen és okhijános szokáson lassan lassán igazitani lehet, sött ottan ottan, de igen értelmesen, azt vezetni is szükséges.

Azonba' nem tsak filozófiai, hanem politikai lélekkel is kellene a' Magyar nyelv dólgát tekinteni. Azt akarjuk, hogy a' külföldiek, sött a' belföldi külsök is, a' kik a' két hazát lakják, honni nyelvünkhöz édesedjenek, nem kell hát annak megtanúlását nehezíteni, kivált a' Német atyafiak' számára, a' kiknek természeti nyelvjárások úgy is eléggé eltér, és idegenhedik a' miénktül, ha p. o. ezt a' szót meszszire igy irom, a' mint sehol és soha nem ejtendő, t. i. messzire, úgy fogja azt a' Német atyafi ejteni meſchſire. Némely újabb iróink a' kik mindenben a' szépet és azt némelykor anynyira hajhásszák, hogy már nem egy izben elis szalasztották egészen, meg

nem gondolják, hogy a' szépnek egygyik fő bélyege a' természetiség, "splendor boni et recti„ Azt mondja NN. Ur, hogy minél tanulatlanabb valaki, annál hajlandóbb y-lont irni j. helyébe. Esmeri hát még a' tanulatlan hajlandóságokat-is NN. Ur, és tudja, hogy azok, mind tudatlanok, a' kik nem úgy, és nem azon módon mint ő tudnak valamit, és a' kik úgy szeretnék a' Magyar szókat irni, a' mint ejtik. Szokrát valamivel szemérmesebb vala NN. Urnál; ő tsak azt tudta, hogy igen keveset, vagy semmit sem tud.

Il y a un peu de contraste

Entre le savoir et le faste;

Jankovits Miklós úr azon botránkoza-meg, hogy az Ortografiát betüirásnak nevezém; de nekem úgy tetszett, hogy egy kevéssé nevetséges lenne, ha én azt mondanám NN. Urnak: „az Ur helyes irása helytelen," midőn ezen név mássát mely két ll-el irja; ő pedig nekem azt felelné: „a' Gróf helyes irása helytelen," mert a' fülnek ir, és nem festi a' szemnek azt a' betüt, a' melylyet kihágy az ejtésben.

A' mi a' csuhadár szót illeti, ha tsak azért nem volna szabad azt felébreszteni, és ha az azért nem tartathatnék Magyarnak, mert török eredetü, és a' XVII-ik században gyakoroltatott, akkor a' századok szerént kellene egy szó lajstromot készíteni, és meg kellene határozni, melylyik század' szavai méltók arra, hogy a' XIX-ik században is a' Magyar nyelvet szaporithassák. Meglehet, hogy a' dár végzet török, de Magyar is, legalább már régtül fogva, p. o. dandár. Ruhatartót, és Komornyékot teszen é egyátalyában a' Törököknél a' csuhadár? vagy tsak bizonyos ruha nemre szolgáló felvigyázót? és hogy vagynak é komornyékok Török országban? és azokra van é ott bizva a' ruhákra való felvigyázat? azt Hammer Ur, vagy Langle, (ha még él) vagy Szaszszi, v Dietz, legjobban megtudnák nekünk fejteni; anynyit tudok, hogy csuhadár szekretért teve Rákótzy idejében, és Erdélyben most is azt jelenti.

Azt a' szemre hányást nem érdemlettem Jankovits Urtól, hogy a' betü irás módjának semmi bizonyos szabásait nem akarom elfogadni. Egész értekezésem ellenkezőre mutat; de az igaz, hogy kevés, és természetes rendszabásokat szeretek, a' melylyek között a' szerint a' mint a' tárgy és a' beszéd folyamatja

meg kívánnya, szabadon ugyan, az az: hol sebessen, hol lassan; hol zúgóbban, hol halkabban, de még is habozás nélkül folyhasson a' Magyar betű írás. Én is hát bizonyos tekintetben Unduliszta vagyok, de nem Göthe, és NN. Ur megfoghatatlan értelmében: mert valóban szeretném tudni, hogy érti é NN. Ur Göthét, és Göthe maga magát, midön a' bélyeg és jelentés nélkül való kecsesrül szóll? Ugyan nem érne é többet a' leglapossabb megfoghatóság (die flachste Begreiflichkeit) (a' mint némely Német irók, a' kik nintsenek az iránt figyelemmel, hogy a' lapost nehezebb megfogni, és megmarkolni, mint a' gömbölyüt, szeretik nevezni az érthetöséget) ennél a' dupla galamátyásnál? (double galimathias)! Valamint a' szép nem áll a' puffadásban, és a' tzikornyákban, úgy a' mélység nem á' setétségben, értetlenségben, vagy hajszállitásokban. Testésülve szóljon a' lélek a' lélekhez, úgymint a' véghetetlen oszlattathatások mellett világos napsúgári, midön a' zavarsetét természetet kiformálják, és kifestik, a' naphoz anynyi tekintetben hasonlitó emberi szemhez szóllanak.

G. Dessewffi Jó'sef.

---

9. Jegyzetek Bocskay István E. F. szerencsés Péntek' napja eránt; 's néhány Erdélyi Fölírások.

Nagy örömmel olvasván ezen folyó 1818. Esztendei Tudományos Gyüjteménynek elsö Kötetjét, nagyobb örömmel láttam sok tudós férjfiaknak azon fáradozásait, a' mellyekkel arra törekednek, hogy a' mi Hazánknak nevét fen-tartván, 's aztat elömozditván megmutassák, hogy már ebben is a' szép Tudományok naprúl napra jobban, 's jobban virágoznak. Illy nemes tárgytúl én is felinditatván, a' mennyire az én sok foglalatosságim engedik, ezen hasznos intézetet elösegiteni kívántam.

Erdélyben, és ugyan tsak Kolosváron hét esztendeig Iskolákat tanitván, azon órákban, a' mellyeket a' bádgyat elménck megvidámitására szenteltem, különössen ezen Városnak kőfalai körül sétálgatván nagy örömmel azon régi irásokat olvasgattam, a' mellyek azokon böven találtatnak. Eztet gyak-

rabban tselekedvén azon goudolatra jöttem, hogy én ezen irásokat, a' mellyeket mar régiségek miatt nem sokára bajos lesz elolvasni, és mivel a' falak is lassan lassan lerontattnak, és azok helyett házak épitettnek, talán egészszen elenyészvén feledékenységbe jörnek, leirjam; végbe is vittem én ezt 1806 Esztendőben, és imé azt találtam, hogy több tudós férjfiak az én igyekezetemet nem tsak helybe hagyták, hanem magoknak le is irták. — Ezen irások közzé számlálom azokat is, a' mellyeket nem tsak a' Város kőfalain olvastam: hanem mind azokat, a' mellyeket ezen régi Városnak vagy Templomain, vagy régi épületein találtam. Ezen irások közzül azon hires Botskay István Erdélyi Fejedelemnek szerentsés Péntek-napjait ugyan ezen folyó 1818. Eszt.dei Tudományos Gyüjteménynek első Kötetjében már is olvasom; de egyszer'smind veszem észre, hogy a' versek több helyeken héjánosak; én, a' ki valamint nagy szorgalommal, úgy nem kis bajjal mindenek szemek láttára, a' falhoz tudniillik lajtorjat támasztván, ezen kő irást leirtam, minden verset szerentsésen elolvastam, és imé azon hibákat kipótolom:

71. lap. 6. sor. solis aequa olv. Solisequa. — 7. sor. fautrix o. tutrix. — 20. sor. provoro o. provoco. — 25. sor. Non habuit o. Non habuit vindicta modum; Bel. et. — 26. sor. Cessit, et Urbe mea. o. Cessit, et Urbs mea fit Cassa die Ven. et' — 28. sor utánn egész Distichon kimaradott: Cum Basta mihi pugna fuit prima Edeliana, Perdit vbi ille homines mille, die Veneris. — 29. sor. amttis. o. amittis. — 31. sor. Victrici nostro caedunt. o. Victrici nostrae cedunt. — 72. lap. 4. sor. ut Torda. o. ut ora. — 16. sor. cessunt. o. cessit. — 27. sor utánn: Apostrophe ad diem Veneris. — 33. sor utánn egész három Distichon kimaradott, úgymint:

Author ad diem Veneris:

O stupor! atque o Diva dierum! o Diva dierum!
Vt Romana nihil me iuvet illa fides.
Hac sum parte tuus, tibi Princeps plurima noster
Debet, et auspicio res ea plena tuo est.
Salve o fausta dies! totiesque redire memento,
Te quoties Princeps vult rediisse meus.

73. lap. 1. sor. én ezt a' Verset igy olvasom: Noster ait Juno est, opibus nam splendet, et auro.

Következnek azon kő irások, mellyek Kolosvár Városának kő-falain, vagy nevezetes épületein találtatnak:

1.

DEus Protector Noster!

Regnante Illustrissimo, Celsissimo Principe Georgio Rákótzy DEI Gratia Transylvaniae Principe, Partium Regni Hungariae Domino, et Siculorum Comite. — Nec non Prudentibus, et Circumspectis Laurentio Flistich Primario, et Michaële Jó Regio Judicibus Civitatis Kolosvár aere, laboreque publico restaurata Anno Domini MDCXLI.

Ezen kő irás találtatik Kis Szamos mellett lévő Város falán éjszak, és nap nyúgot közt, a' régi várnak tornyától mintegy 70. lépésnyi távolságra kivülről. — Rákótzi tzimjével.

2.

D. O. M.

et

Posteritati Sacrum.

Regnante Illustrissimo Principe Domino Christophoro Báthori de Somljó Vajvoda Transylvaniae, et Siculorum Comite, Stephano Volphard Primario, et Antonio Ferenczi Regio Judicibus publicis Civitatis expensis fiebat Anno MDLXXXI.

Találtatik a' Város falán TT. PP. Franciscanusoktúl mintegy 80. lépésnyi távolságra Báthoriak tzimjével, a' mellyen ezen két betü látszik: C. B.

3.

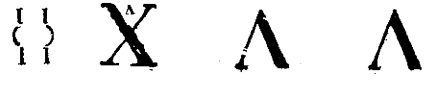

Renovatur Prudentibus D. PETRO MVNICH Primario, et THOMA BVDAY Regio Judicibus existentibus.

A' Hid Kapunak homlokán kivölről, 1591.

4.

Regnante Illustrissimo Principe Christophoro Báthory de Somljó Vajvoda Transylvaniae, et Siculorum Comite, Thoma Budai Primario, et Stephano Pulacher Regio Vrbis Judicibus. Procuratoribus Valentino Köl, Szikely Jákob, Ladislao Breib publicis Civitatis expensis hic pons constructus 1580.

Találtatik a' kevő hidnak éjszaki részén Báthory tzimjével, a' mellyen ezen betük olvastatnak C. B.

5.

Epittetett ez Erőség Istennek segitségéből, és ez Város akarattyából Regnante Illustrissimo Principe Christophoro Báthory de Somljo etc. ut supra.

Mindgyárt az elöbbeni Kő irás mellett, hasonló képpen Báthory Czimerével.

6.

Renovatur hic pons tempore Generosi Domini Petri Vitzei Civitatis Kolosvár Ductoris Primarii Anno MDCXL.

A' Kő-Hidon Pelikánnak képével.

7.

Pestis dum patriam, locaque vicina destruit, omniumque animi perturbatione pleni propter imminentem mortem a laboribus, et officio cessant Antonius Ferenczi Judex Primarius Vrbis Kolosvár vir prudens, et providus sui memor officii hoc opus fieri curavit, ut inter mortem, et pericula exstaret monumentum se Patriam et bonis legibus, et publicis aedificiis ornare voluisse 1544.

Nem meszsze a' Kő hídtul napkelet felé a' Katonák számára épitetett házon.

8.

LADISLAI REGIS MCCCCXLIX.

A' közép Kapunak külsö részén új Gotusi betükkel. — Ez ötödik László Albert Királyunknak fia, a' ki Posthumusnak is neveztetik, mivel Attya halála utánn született.

9.

Regnante Illustrissimo, ac Celsissimo Principe Transylvaniae Dno. Dno. Georgio Rákótzy Anno salutis nostrae 1649 die 14-a Novembris tranquillo noctis in silentio hora vndecima improviso ad quindecim vlnas murus hic sponte cadit funditus, atque Anno 1650 Deo auspice restauratur.

A' Város Kő falán kivülről a' közép kapu, és déli szeglet Torony közt.

10.

Sub Serenissimo Principe Dno. Dno. G. B.

Gabriel Dei Gratia Sacri Romani Imperii, et Transylvaniae Princeps, Partium Regni Hungariae Dominus, Siculorum Comes, et Oppoliae, Ratiboriaeque Dux.

Domine DEus conserva nos Paullo Vendrich Primario, et Joanne Tolnai Regio Judicibus. Restauratur Turris haec A.

MDCXXVII fulmine deiecta publicis Civitatis expensis est perfecta A.D.M.DC.XXIX.

Most felyebb említett déli szeglet toronynak napkeleti részén Bethlem czimjével ezen két betüvel G. B.

11.

Haec Turris est tempore rebellionis in Mense Octobri 1707 iussu Comitis Alexandri Cároli pulveribus destructa, et iterum ex mandato Excellentissimi Dni. Dni. L. B. Kivegbaum Caesarei Transylvaniae Generalis Commendantis erecta Anno 1709.

Most felyebb említett Toronynak alsó ajtaja felett.

12.

D. O. M.

Regnante Illustrissimo Dno. Dno. Georgio Rákótzy Principe Celsissimo Transylvaniae, Partium Regni Hungariae Domino, et Siculorum Comite murus hic exstruebatur Anno 1646 Auspice DEo.

Tempore Prudentum, ac Circumspectorum Dominorum Gaspari Kovátsi Primarii, nec non Domini Andreae Hermann Regii Judicum Civitatis Kolosvár publico Reipublicae commodo erigebatur A. D. 1646.

Város Kőfalán nem meszsze Tordai Kapuhoz nap-nyúgot felé kivülről Rákóczy kifestett tzimjével.

Jegyzés. Ezen Kőfal, a' hol az itt említett Kő-irás látzatott, 1806. Eszt. Májusban lerontatott, és helyébe egy nagy ház épitetett.

13.

Extruebatur Anno MDCLXIII existentibus Judicibus viris amplissimis Primario quidem Domino Joanne Lintzegh, Regio vero Domino Joanne-Váradi.

A' Bástyának déli oldalán.

14.

S. C. R. M. P. L. T. E. C. C. HECTOR Comes de Brazza Anno 1663. Die 9-bris.

Most említett Bástyának nap-nyúgoti oldalán bizonytalan czimmel, alig ha nem Gróf Brazza-éval.

15.

Renovata Anno 1717 sub Primario Martino Horváth, Regio Joanne Baumgardo Liberae, Regiaeque Civitatis Kolosvár Judicibus.

A' Város belső Kő falán a' Bástya, és Monostori Kapu köztt,

16,

Invocavi Te in die tribulationis meae DEus, et Tu diiudicavisti me, quare meditabor laudes, et in sempiternum nomen Tuum celebrabo. — Prudentibus, ac Circumspectis Andrea Ötves Primario, et Petro Flistich Regio Judicibus extruebar Anno Christi M. D. C. X. l. I.

Az ékes, és Keresztel felékesitett Toronynak nap-nyúgoti oldalán.

17.

Anno 1717 Tempore Judicatus Primarii Martini Horváth, Regii Joannis Baumgartus restauratus.

A' Város Kőfalán nem meszsze a' Monostori Kaputúl Császári, és Városi czimmel.

18.

I ☧ Λ 6

Monostori Kapu felett álló Toronynak külső oldalán a' szobának ablakja felett.

19.

Exstruebar Anno MDCLXIII. Quando Caesareano Civitatis praesidio Commendans, et cum Imperio praeerat Illustrissimus Dominus Hector Comes de Brazza, Judices vero existebant viri Prudentes, et Circumspecti Primarius Dominus Joannes Váradi.

Monostori Kapunak külső részén, a' mellynek régenten felhúzó hídja vala, bal kézre a' városbúl kimenőnek.

20,

Sacratissimae Caesareae, Regiaeque Romanorum Majestatis Invictissimi, ac Clementissimi Imperatoris Supremus Locumtenens, et Commendans Claudiopolitanus Hector Comes de Brazza hunc murum erigebat Calendis Mensis Augusti Anno 1663.

A' Most fellyebb emlitett Kő írás mellett.

21.

In stupenda illa, luctuosa omnibus, totque iam annorum miserrima, ac plusquam fatali, nullis unquam lacrumis satis digne deflenda Transylvaniae universae ruina haec huius portae muralis pars regnante Serenissimo Domino Stephano DEi

Gratia Hungariae, et Transylvaniae Principe etc. Per Prudentes, et Circumspectos Dominos Andream Aurifabrum, et Gasparum Helti Regium Vrbs, Judices DEi beneficio restaurata Anno Domini 1606.

Monostori Kapunak külsö részén jobb kézre a' Városból kimenöknek.

22.

Collapsum ex fundamento, restauratum sub Amplissimis Domino Georgio Briccio Vizaknai Judice Primario, et Medicinae Doctore, Inspectore Josepho Kártány Senatore Primario Anno Domini 1716 Mense Augusto.

Most fellyebb említett Kö irás mellett Város czimerével.

23.

1531. C. B. D. O. M. et Posteritati Sacrum. Regnante Illustrissimo Principe Dno. Christophoro Báthory de Somlyó Vajvoda Transylvaniae, et Siculorum Comite, Stephano Volphárd Primario, et Antonio Ferenczy Regio Judicibus publicis expensis fiebat A. M. DC. XXXI.

Város Köfalán nem meszsze Monostori Kaputúl nap-nyúgott felé Báthory' czimjével.

24.

Anno Domini MCCCCXLII. Sigismundi Tem — — —

Sz. Mihaly Archangyal faragott Képe alatt, a' melly a piaczi Templomot körül vévö Köfalnak nap-nyugoti Kapuja felett helyheztetve vagyon.

25.

Audisti Fili Praecepta Domini — — — — — — —

Anno millesimo quadringentesimo quadragesimo quarto posita est haec Imago huic almae Ecclesiae Sancti Michaëlis Archangeli.

Piaczi Templomnak Köfalán a' déli Kapu mellett Emberi Kép alatt, a' melly X parantsolatokat tart kezében.

26.

Haec structura fabricata est ad honorem Sancti Michaëlis Archangeli per Venerabilem Dominum Gregorium Schlajnig Rectorem Litterarum Baccala. et Primarium huius Civitatis Principalem, ac Providi Thomae Ritther, et Laurentii Schlajnig Judicum, Civiumque huius Civitatis Avorum, et Progenitorum eius, et aliorum bonorum hominum, quorum merces recondita est in Coelis Φ L.

Ezen fellyülirás most találtatik ama négy szegletü kövön, a' melly a' Plébánia háznak Kapuja alatt lévö falába bé-vagyon téve.

Jegyzés. Kétség kivül midön még emlitett piaczi Templomnak magos Tornya állott, annak falába bévolt iktatva.

27.

Anno 1557 tempore Prudentis, et Circumspecti Stephani Baráth Judicis Primarii Kolosváriensis fiebat.

A' Plébaniai Templom körül épitetett Kőfalnak boltozattya felett délfelé.

28.

Anno 1613 tempore Prudentum, ac Circumspectorum Emerici Bognár alias Gillien Primarii, et Stephani Radnóthi Regii Judicum; Aedilibus item eodem Stephano Radnóthi, et Laurentio Flistich procurantibus fiebat.

Ugyan ezen Templom körül épitetett Kőfalnak boltozattya felett nap-nyúgott felé.

29.

Hic locus est Lucas, hic Pastor in Vrbe Maróthi
Eloquia docuit mystica verba DEi.
Haec fuit ipsa Domus, Domus haec cunabula quondam
Prima Reformatae Relligionis erant
Parvulus hic populus primum grex parvus in unum
Convenit; populi concio parva fuit.
Donec in immensum nascens Ecclesia coetum
Ter Sancti crevit Numinis auspicio.

Georgius Ágoston Eötves Possessor harum aedium Haereditarius monumentum hoc marmoreum memoriae ergo curavit.

Ezen Kö irás egynehány esztendök elött azon háznak falában találtatott, a' mellybe a' Reformatus Vallásbéliek Kolosvárra való 1572 Eszt. elsö eljövetelekkor Isteni szolgálatot tartani szoktak, közép útzában.

Jegyzés. Ezen felyülirást most a' Reformátusok Könyvtárjában lehet találni.

30.

In nomine Sacro Sanctae, et Individuae Trinitatis 1612. pia cura, et solicitudine paterna, providentiaque singulari, ac ad omnem posteritatis memoriam celebranda liberalitate ex Inclyta, et vetustissima Bathoreorum familia oriundi Serenissimi DEi Gratia Transylvaniae, et Valachiae Transalpi-

nae Principis, Partium Regni Hungariae Domini, et Siculorum Comitis Templum hoc tot annorum spatio desolatum, situ squallidum, usuique profano applicatum, restauratum est, ac usui legitimo, publico etiam Regni statuto accedente restitutum: Domus enim Domini Domus est Orationum.

Találtatik TT. PP. Franciskánusok' Templomjok' falában Ovárban, a' melly valaha a' Reformatusoknak által volt adva, de azután nem sokára tölök elvétetett.

31.

I. O. M.
TAVTATIO. PRO SALV
Imp. Anto
NINI et M. AVRELII
CAES AC LN.

Jovi Optimo, Maximo, Tautatio, Pro Salute Imperatoris Antonini et Marci Aurelii Caesarum Augustorum Colonia Nova Appuli.

Találtatik a' Köhid mellett lévö Kapu falán, kimenönek bal kézre:

32.

NVMINI AVG. M. ULP.
CECIL. BASSILNUS.
MAGG.
AUGUSTALIS. COP.
NAP.
D. D.

Numini Augusti, Marcus Ulpius Caecilius Bassilinus Magister Augustalis Coloniae Novae Appuli Domum dedicavit; vagy dono dedit,

Egy Kolosvárt találtatott Köven Reinesnek bizonyitása szerént.

33.

M.
A. M. A. M. M.
XII. N. N. X.
RII. DVDA.
NVI. AVRII.
VAVIX. JJAN.
EII VSTHIO.
II NVNO

S. VS. V. Z.
E. NEJAVS
POSVJT.

Helytelen olvasás, vagy vétkes leírás miatt-e? Oedypus légyen a' ki megfejthesse.

Ezen felül irás találtatik azon keskeny útza egyik régi házának falában, mellyen tsak gyalogok Felegvár felé járnak; két lábnyi hoszszaságú, már ketté tört kövön.

Jegyzés: Ezen Epigraphék közül, a' mellyeknek ugyan tsak Esztendejek tudva vagyon legrégiebb a' piatzi Templomon lévő 1442 Esztendőről; legkésőbb pedig 22 ik szám alatt lévő 1716 Esztendőről.

Ezen két Esztendők köztt 15-dik Századból vagyon egy 16 ikból hét, = 17-ből vagyon tizenkettő, = 18-ból vagyon kettő: és ugyan tsak Sigmond Császárnak nevével egy = 5-dik László Kiralyéval egy, = Rákóczy Györgyével négy = Báthory Kristófával négy, = Bethlen Gáboréval egy = Német Császár Czimmerével egy.

Letavay Sándor.

10. Előlépések.

T. T. Fodor András Úr Szem és Orvos Doktor a' Bába mesterség' nagy érdemű Írója „ a' T. N. Hunyad Vármegyének rendszerént való Physikusává változtatott.

Y.

11. A' Pesti Musikai Intézet.

Hogy Hazánk Musikái intézet nélkül se lenne, melly által Bécs Városa, Conservatorium név alatt, fényes dicsöséget szerzett vala magának: ezen szép mesterség gyakorlására, 's tökéletesitésére Pesten egyesültek közel 180. Muzsika Mesterek T. T. Schedius Lajos Szép mesterségek, 's tudományok' rendszerént való Tanitója' vezérlése alatt. Eme derék Hazafi', ki már több emberiségi intézetek' eszközlője lön, ezen becses egyesitésével új különös tiszteletet, 's háládást érdemel Hazánktól.

Y.

12. Honnyi Míveseink' munkájinak esmértetése.

Steiner, és ennek társasága boltyában, Bécsben, megjelent Fusz János nagy érdemü Hazánkfiának, kit Tud. Gyüjt. idei III. kötetében megesmértettünk, első musikális müve, mellyet, születése földéről viszsatérvén, szerzett vala. Erről azon fő Városi Musikális Újság 1817. Octób. 43-dik szám alatt 37 2. lapon illy itéletet tesen:

Sonate für Pianoforte, mit Begleitung einer Obligaten Violine, verfasst und dem Fraülein Karoline von Ürményi gewidmet von Joh. Fusz. 36. Werk Wienn b. S. A. Steiner und Komp. Preis 3 fl. WW.

Két részekből (Sätzen) áll, mellyeknek stilusa hathatós, tiszta, és kimiveltt; az ideák benne szép melodiájok mellett könnyen megfoghátók; a' fényes, könnyen játszható áltmenetelek (passagen) bizonyságot tesznek az értelmes, jó iskolabéli Szerzönek, instrumentumához termettségéről, ki azt tette föl, a' mi kézhez, 's az applicaturához jól illik; ama kevesek közzé tartozik ö, kik a' még tanúló, és nem egészen tökélletes Musikusokat is számba veszik, 's kedves ajándékokkal ébresztgetik. Az Accompagnirozat (Accompagnement) könnyü és kellemetes; a' rézremetszés és nyomtatás csinos. Mind ezek elegendök ajánltatására.

K.

---

13. Új Könyvek.

53) J. Pasquitz, Grundriss gemeinfasslicher Vorlesungen über einige der vorzüglichen Gegenstände des Natur-Schauplatzes. 3. Hefte. 8. Ofen. 1818. árra 7 fl. 30 xr.

54) Második része a' Búza szükségben felsegéllö Jegyzéseimnek. — Rácz Susanna. Miskolcz Városában 1818. esztendönek első havában. N. Szigethi Mihály betüjivel. (Igen dicséretes, és házi Gazdáknak, 's Gazdaszszonyoknak hasznos olvasó Jegyzetek.)

55) Verfassung des Theaters der Königl. Freystädte Ofen und Pest. 1818.

56) Tudósitás a' Daruvári és Lipiki Ferdökről (Pósa Cábor Orvos Doctor) 1818 Bécsben. Haykul Ant. K. 8 37. l.

14. Trattner János Tamásnál készült

Új Könyvek.

Institutionum Juris Ecclesiastici, Pars Secunda. Complectens Jus Privatum, cum Appulicatione ad Hungariam et Austriam. Auctore Adamo Brezanóczy J. U. Doct. et in R. Un. Pest. Ju. Eccl. Prof. Publ. ac Ord. 1818. m. 8. 320 lap.

Der Räuber in der Todtengruft 1818. 12. l.

Sylloge Decretorum Comitialium Inclyti Regni Hungariae, quae in vulgato Corpore Juris Hungarici hactenus aut penitus desiderabantur, aut aliqua sui parte manca referebantur, et oblivioni postliminio recenter erepta sunt etc. Tom. II. med. 8 320 l. 1818 Typ. et Sumpt. Trattner.

Memoria Typographiarum Inclyti Regni Hungariae et Magni Principatus Transilvaniae, quae in systema redegit Joannes Németh ett. m. 8. Typ. et Sumpt. Tratt. 1818. 192. l.

Diaetetika vagy az Egésséget fenntartó és a' Betegségtől tartoztató Rendszabások, Írta Zsoldos János Orvos Doktor etc. 2 ik kiadás 1818. 8. Trattner bet. 's költs. 192 lap.

Mostani idők szükségeihez alkalmaztatott Vasárnapi, Innepi és Alkalmatossagbeli Beszédek, tartattak Fejér György etc. 4-dik Darab Trattner bet. 's költ. 1818 m. 8. 400 lap.

Onomasticon in honorem Magn. D. D. Francisci Stipsics, ad Exc. Camaram R. H. Aul. Consiliari 1818 8 lap.

Lelki Pásztori Tárház vagy ollyan Gyüjtemény, mellyben, a' Prédikátori hivatalra tartozó szükséges dolgok egymás után rövideden feltaláltatnak, és a' mellyeket a' vele élni akaróknak hasznokra ki ád Fábián József. Első kötet Trattner bet. 's köl. 1818 m. 8 116 lap.

Lelki Pásztori Tárház, etc. Második Kötet m. 8. 148 lap.

Das christliche Martyrerthum, oder Geschichte von den Leben, den Leiden und dem Tode der christlichen Märtyrer in allen Theilen der Erde gedruckt bey Trattner. 1818 m. 8 288 lap.

A' Jóltévő Aszszonyi Egyesület által Pesten felállitott Kereset-Intézetről, vagy a' dolgozó Szegények ápolgató Szerzetéről. Trattner betüivel 1818 oct. 32 lap.

Az Európai Manufakturák és Fábrikák' legnevezetesebb Mesterség-miveik, készitette kézi könyv gyanánt a' Nevelőknek és kissebb rangú közönséges Tanitó-társainak számokra, a' Geographiai és Technologiai Tudományok' tanitásakor való használásra Möller János, Altoniai közöns. Tanitó 's a' t. Német nyelvből magyarra forditotta Mokri Benjamin, Egynehány hires Országi Tudós Társaságoknak Tagja etc. 1818. Trattner bet. 's költs. 512 lap.

V. Kötet' Foglalattya.

I. Értekezések.

1) Sáros-Patak' Történeti, 's az itt lévö Refor. Collegium Ismérete 3. 11 lapon.
2) Az idönkbeli Prófétákról, 's az ö jövendöléseikröl. 29 l.
3) Észrevételek a' Magyar Prosodiáról. 48 l.
4) Köteles volt e a' Magyar Nemesség a' Várait, 's ezekben lévö katonaságát saját költségein tartani? 67 l.
5) Magyar Szántó-vetö Müszer Rajzolatokkal együtt. 88 l.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyvvisgáltatás:

1) Hazabeli kisebb Oskoláknak jobb lábra állításokról, készítette Szabó János. 95 l.

B) Külföldi Literatura.

1) Fessler Prof. Földinknek mostani állapottyáról Orosz birodalomban. 113 l.

III. Tudománybéli Jelentések.

1) Megtiszteltetések, 's jutalmaztatások. 120 l.
2) Cuique suum. 124 l.
3) Iskolai Intézetek. 125 l.
4) Magyar Orvosok' törekedési. 126 l.
5) Kihalt Tudósok és Irók. 126 l.
6) Magyarok Bosniában. 128 l.
7) Gróf Desseöffy Jósef' észrevételei Orthographiája eránt. 128 l.
8) Jegyzetek Bocskay István E. F. szerencsés Péntek' napja eránt, 's néhány Erdélyi Fölirások. 132 l.
9) Elölépések. 141 l.
10) A' Pesti Musikai Intézet. 141 l.
11) Honnyi Miveink' munkájinak esmértetése. 142 l.
12) Új Könyvek. 142 l.
13) Trattner János Tamásnál készült Új Könyvek. 143 l.

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY.

1818.

VI. KÖTET.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

PESTEN,

TRATTNER JÁNOS TAMÁS betüivel, és költségével.

A Budapesti Református Egyházkerület
PÁPA
KÖNYVTÁRA

K. Sz. Pethe Magyar Szántóvetője.

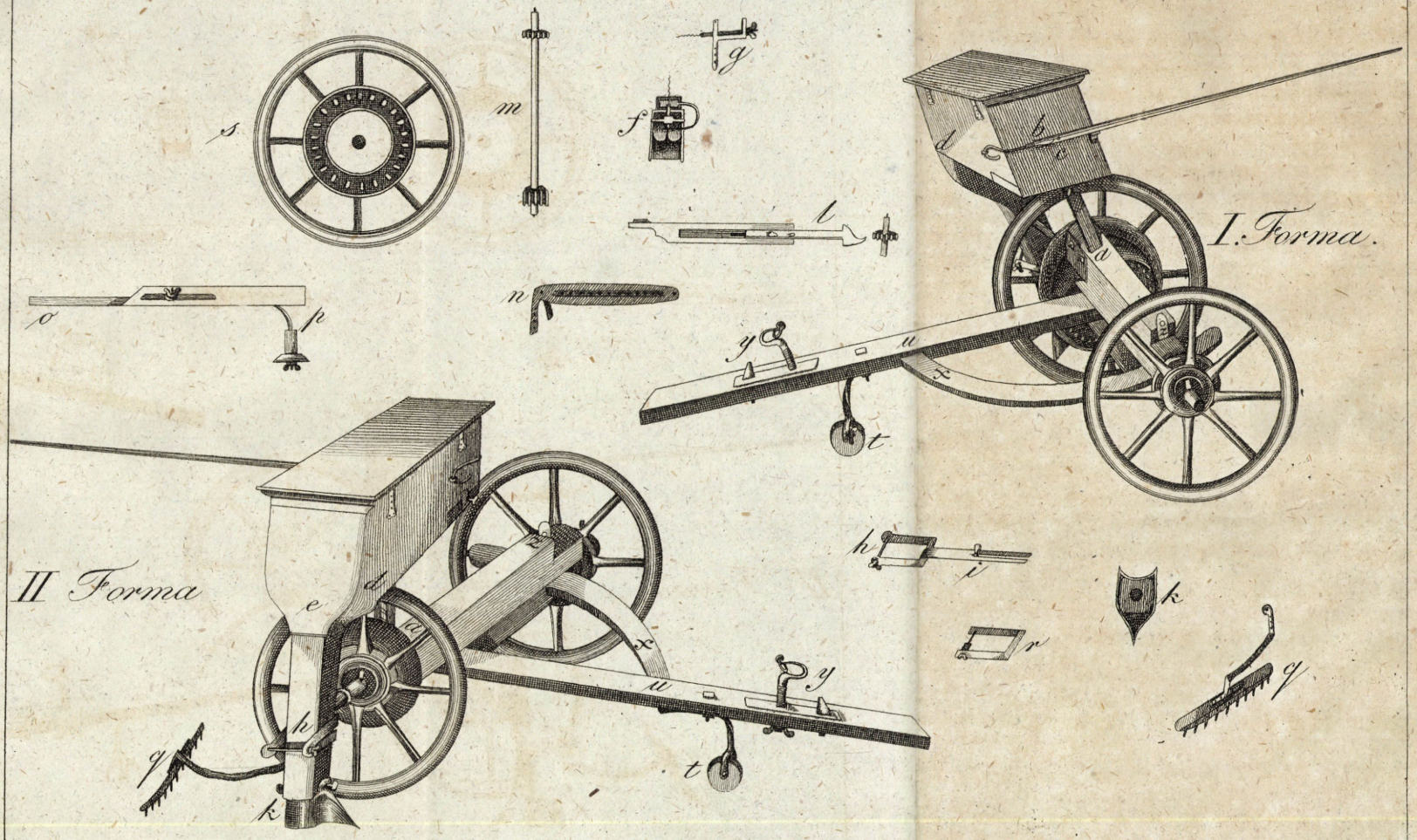

S. Lehnhardt del. et sc. Pest

A Dunántúli Református Egyházkerület
PÁPA
KÖNYVTÁRA

I. Értekezések.

1. A' Recensiókról.

Vel me monere hoc, vel percontari puta:
Rectum est? ego ut faciam. Non est? te ut deterream.
Terent. Heaut. A. 1. S. 1.

A' Recensiók nagyon divatba jövén, úgy, a' mint még ez előtt soha nem, — még Voltaire, Bayle, Rousseau' üdejekben sem; — illik, hogy különös figyelmet fordítsunk rájok.

A' Recensió tágos értelemben, régi portéka. Tágos értelemben mondom, a' mennyiben t. i. a' faggatásokat, tsipkedéseket 's a' t. is a' Recensióhoz számlállyuk, a' minthogy az új tonus szerint ide is kell számlálnunk; mert most minden, a' ki ért is nem is a' dologhoz, tsak csipni tudgyon, elhiszi magában, hogy ő annál jelesebb Recensens, mennél vastagabban fog tolla, 's vannak, kik nem különben ezt vele eggyütt hiszik. — Így, már Homerusnak voltak Recensensei, 's ő rajta kezdvén, egész az utolsóig, ki a' literatori pállyát nem félszegen futotta meg, minden jelesebb Írók osztoztak ezen szerentsében.

Mind e' mellett vagyon különbség a' régi, és újjabb Recensiók között. Amazoknál a' jóféle Írók a' gyengébbeket, kik már magok szerint enyészők voltanak, kevés gunyoló tsipéssel eresztéк által a' rostán. Egy epigrammával megmondák nékik p. o.

Interque raucos ultimus rogatores
Oret caninas panis improbi buccas.

Mart. 10. 5.

Vagy a' főbb hibát kijelelve adák elő, mint p. o. ugyan Martialis Sextusról írá:

Scribere te, quae vix intelligat ipse Modestus,
Et vix Claranus, quid rogo Sexte juvat?
Non lectore tuis opus est, sed Apolline, libris,
Judice te major Cinna Marone fuit.
Sic tua laudentur; sane mea carmina Sexte
Grammaticis placeant et sine Grammaticis.

Vágy végre elmés rövidséggel megadták derék Iró-társaiknak az érdemlett ditséretet tsak egy két szóval, millyen ez:

Tantum magna suo debet Verona Catullo,
Qvantum parva suo Mantua Virgilio.

Mart. 14. 195.

Efféle megítéléseket más Classikus Íróknál is találni; én Martialist tsak példáúl hoztam fel.

Most is láttyuk, hogy ezeknek a' jelesség' felső fokán ragyogó Íróknak itélettételeik helyesek voltak; 's ha ők a' munkáknak minden ágaira ki nem mentek is, de az egészet elmésen, és tudósan minteggy körömhegyre öszveszedvén, úgy mondák meg róla az igazat, hogy ritkán lehetett ellene kifogást tenni. — Ők irígységből a' jót nem rosszallották, nem gyalázták, és a' roszszat hízelkedésből nem javallották, nem magasztalták.

Most a' dolog máskülönben vagyon. — Tisztesség azoknak, kik igazság' szeretetéből, Recensiójokban azt az adót teszik le, mellyel a' tudományoknak tartoznak; kik Iró-társaikat nem ártó szándékból, nem kajánságból rázogattyák; kik ha hibát fednek fel, emberséggel, okos, szelíd előadással említik azt, szemesen kéméllvén a' té-

vedőt ; okokkal hartzolnak az igazság' viadallyában, nem méregbe mártott, és személyekre irányzott nyilakkal, a' Poetaként:

Hunc servare modum nostri novere libelli:
Parcere personis, dicere de vitiis.

Ezeknek minden bizonnyal hálával tartozunk; mert valakinek az, ki magát tsalhatatlannak véli. A' mi az én szemességemet elkerüli, arra a' másik rátalálhat, 's ha ő ezt nékem illendőn megmondgya, annyi, mintha hályogot vont volna le szemeimről, és nem tsak velem tett jót, hanem mind azokkal is, kik utánnam eltévedhettek volna.

De ez a' jó mag ritkán vagyon vetve. Az újjabb Recensenseknek nagyobb részét többnyire a' gyalázásnak, üldözésnek fekete maniája rázza. Ők magokban egy véghatalmú törvényszéket látnak. Ez elejbe idézik az Írót; 's nem úgy, a' mint érdemli, úgy sem, a' mint illik, hanem a' mint az ő mindenható, mindenttúdó, mindentlátó, felderűlt elméjeknek tetszik, előbb a' szidalmakból egy hosszú lántzat fűzvén, kimondgyák rá a' kárhozatnak ítéletét; vagy viszontag ha valamelly munka az ő kénnyeknek megfelelt, a' hetedik égig felviszik, azt eszekben sem tartván, hogy;

Editur humana eximium nil mente; sed illud,
Quod tu miraris, ridiculum est aliis.

Lucianus.

A' mit vissza fordítva is kell érteni. Ezeket az avatlan bírókat, ezeket a' könnyű szerű hartzosokat nem lehet másképp tekinteni, mint azokat a' rókákat, kik a' farkaikon hurtzoltt fáklyákkal a' Filiszteusok' gabonáikat felégeték. — Hasonló pusztítást tesznek ezek a' jámborok a' Literaturának mezejében.

Mennyivel jobb volna a' gyengéket erősíteni, a' kezdőket bátorítani, az ösvényről kitérőket bévezetni; szóval a' dítséretes pályán futókhoz, mint annyi atyafiakhoz, atyafiságos szeretettel viseltetni, úgymint ollyanokhoz, kik mind azon dítső tzélra törekednek! — Mi könnyebb, mint motskolódni? mi könnyebb, mint másban gántsokat találni, mellyeket az irígy szem kétszerezve lát, és falva fal? Magunk hibáit szépíteni, takarni, másokét töhéggyel keresni, törvénnyé vált nálunk. Ah, melly igaz:

Ita comparatam esse hominum naturam omnium,
Aliena ut melius videant, et dijudicent
Quam sua. — An eo fit, quia in re nostra aut gaudio
Sumus praediti nimio, aut aegritudine?

Terent.

Mindazonáltal nem azt akarom mondani, hogy a' munkáknak megítéléséhez senkinek se legyen köze, és szava. Tsak azt vítatom, hogy e' foglalatosság közűl távul légyen az irígybánat, kajánság, maga meghittség, személy vagdalás, dictatori kevélység, és az abban való mesterkedés, hogy valaki, másnak sírhalmán koszorú virágokat szedegessen; hogy minekutánna azt letiporta, róla mondhassa:

Nunc hujus periculo ego in portu navigo.

Terent.

Szép és hasznos a' szabadság, de tsak annál, ki józanúl, okosan, mértékletesen tud vele élni. Midőn ezt a' határt által szöki, és szabadossággá változik; lehetetlen, hogy kárt ne szüllyön: Nam deteriores omnes sumus licentia, quodque inciderit in mentem, volet; neque putabit, pravumne, an rectum sit, quod petet. — Heaut.

Éppen ezzel az elmélkedéssel valék foglalatos, midőn egy szíves Barátom mutatá, hogy az

1818-dik esztendőben újra, és tovább folytatandó német Hazai levelekben (Vaterländische Blätter) a' Redactio jelenti, hogy azokban mintegy hatvan magyar elmemíveknek recensiója készül megjelenni. Ezen több félről figyelemre méltó jelentés a' magyar Hazafiakat, kiknek nemzeti Literaturájok szíveken fekszik, kétség kivül legközelebbről érdekli. Nékem pedig a' következő elmélkedésre nyújt vala alkalmatosságot, úgymint:

1. Mi az elmemiveknek recensiója?
2. Kinek vagyon jussa az elmemiveket recenseálni?
3. Melly nyelven kell az elmemiveknek recenseáltatniok?
4. Mennyire hasznos, mennyire káros a' recensió a' Literaturának?
5. Millyeneknek illik az Antirecensióknak lenniek?
6. Millyenek a' magyar elmemiveknek eddig való magyar recensiói?
7. Kik a' magyar elmemiveknek német Recensensei?

1. §.

Mi az elmemíveknek recensiója?

Az elmemíveknek recensiója, annak megvizsgálása, 's jobban mondva megitélése: mi jó, mi nem jó, mi középszerű egy elmeszülemény-ben, minden tekintetre; úgymint: a' munkának fogantatására, elrendelésére, kidolgozására, nyelvére nézve, 's a' t. a' régi és újjabb remekmíveknek példája után bévett, 's megállapított aestetikai szabások szerint. Így recenseálta Martialis maga magát római nyiltt szivűséggel:

Sunt bona, sunt quaedam mediocria, sunt mala plura.

A' tsupa felhozás, annak elbeszéllése hogy a' könyv mit foglal magában, nem recensió, hanem puszta ismértetés, tudósítás.

A' tudós Recensiók, a' tudományoknak nagyobb terjedésével, 's az elmemíveknek szaporodásával, minden tsinosabb, és formáltabb Nem-

zeteknél nagyon megeredtek, de kivált szomszédainknál, a' Németeknél, kiknek ezen, egyébaránt hálátlan fáradásban annyira kedvek telik, hogy a' halhatatlan Schilleren kezdve, a' legutolsó Verskovátsig, és egy falusi Kantornak nyomtatásában kikelt firkálásáig alig van valami, a' mi általok recenseálva nem volna. Söt nálok ez a' tsiklandék még tovább is terjed; mert mintha a' magok temérdek termesztményeiket kevesellenék, velek meg nem elégedvén, más Nemzeteknek Parnasszusait is megjárják, és a' külföldi míveket is itélő székeik elejbe idézik. Főképpen a' mint tapasztallyuk, szeretik ök a' magyar elmemíveket, szinte mint a' magokét, rázogatni. —

Ha a' magyar munkáknak recensiói mindég ollyan úton jútnának szomszédink' kezében, mellyen az igazság, helyes, és az emberi gyarlóságtól kitelhető bölts itélet, betsület, szives emberség, tartózkodás, és mellyékes tekintetek nélkül járni szokott, tehát minden kétség nélkül nem tsak rossz néven nem vehetnénk szomszédinknak elmemíveinkez való köztartását, hanem úgy, mint egy kormánynak örvendő Atyánkfiainak barátságát köszönettel is fogadnánk. Azonban kellemetlen tapasztalásból azt kell mondanunk, hogy a' magyar elmemíveknek német recensioji eddig többnyire nem tiszta forrásból eredtenek, és szomszédink minden barátságos indulattyok, és jó szandékjok mellett, elmulatván a' beküldött, és jó hitelre fogadott recensióknak helyes vagy helytelen voltát megvizsgálni, a' magyar közönségnek jobb és böltsebb része meg nem elégedhetik velek minden tekintetben. Mindazonáltal a' jó és szerentsés választásnak elhibázásán kivül mindenből ki vannak mentve jó német szomszédink, és barátink; és minden, a' mi helytelen,

igazságtalan, és embertelen a' magyar elmemívelknek német recensióiban; azon magyar, nem mondhatnánk tudatlan, hanem többnyire indulatos, részre hajló, és a' ditsőség' koszorúját tsak bizonyos felekezetnek részére kénszeriteni akaró Íróinkra hárúl, kik a' legjobb tzélú német hazai tudosításokat (nem hinnénk-pénzért) magyar recensiókkal bővítik, és a' Nemzetet ez által nem tsak boszontani, hanem megbántani is szabadnak tartyák.

2. §.

Kinek vagyon jussa az elmemíveket recenseálni?

Vannak ugyan eggyes Férjfiak, Tudósok, kik sok, és nagy elmebéli tehetséggel, szívbéli jósággal, igaz józan érzéssel, bölts itélő erővel bírnak, és valamelly remek elmemív által példaúl szolgálván, magokat jelesekké, és híresekké tevék. Illyen Férjfiaknak itélettételekben hajlandó volna egy egész Nemzet megnyugodni. Mert ámbár érezzük és tudgyuk, hogy az ember, ez a' földnek porából lett, és földnek porává leendő gyarló teremtmény, tökélletest nem szülhet; még is ha már valakinek itélni kell, tsak ugyan ahhoz illik leginkább, a' ki megmutatta, hogy a' miről itél, azt érti, és maga is, a' tökélletességnek embertől kitelhető és elérhető pontyáig tellyesítette.

Ha egy Schiller Bürgert, Göthét, Mathissont recenseállya: úgy igen botsánatos könnyen hívés akárkinek részéről is, ha Schillernek szavát igaznak, szentnek tartya; mert olly ember szóll benne, ki remek mívei, és nyelve által megmutatta, hogy szíve, lelke az emberi tökélletességnek leg főbb pontyáig emelkedett. — Ha

egy Lessing recenseál, ki a' tudományoknak több úttyain mint Mester elö menvén, remek példái által a' szivet és észt arról meggyözi, hogy ö a' legjobb, legszebb, legigazabb úton ment, és az ö úttyán nem járókat is nem ostorral kivánnya oda kényszeriteni, hanem a' jó szívnek és éles észnek a' tzélt ritkán hibázó erejével. Ki ne szeresse, betsüllye, és kövesse ötet, úgy is, mint Recensenst?

De egy ember tsak egy ember. Egy embernek tsak egy a' szíve, egy az elméje, és ez tsak tulajdon érzésekkel, és gondolatokkal bír; a' mi még nem elég más szívek, és elmék érzeménnyeiknek, és gondolattyaiknak tökélletes elfogadására, kimerítésére, és igaz megitélésére. Azért én úgy vélekedem, hogy tsak egy több jeles tagokból álló Tudós Társaságnak lehet igaz jussa az elmemíveket megitélni, és ezen tagok mind ollyanok legyenek, kik már önnön jeles elmemíveik által az egész Nemzet elött megbizonyitották, hogy ahhoz értenek, a' miről szóllani magoknak just vesznek. Mert én az olly fajú Recenseseknek, kik magok miretermettségét a' Publicum' elejbe keltt munkájokkal meg nem ismértették, azt mondom Martialissal:

Candidius nihil est te Caeciliane, notavi,
Si quando ex nostris disticha pauca legis.
— — — — —
Malo tamen recites, Caeciliane tua. —

Ollyanok legyenek, hogy szívek semmi alatsony, gyarló emberi indulatot táplálni ne láttassék, és azt, a' mit közülök egy mond, valamennyien minden félelem és tartózkodás nélkül aláirni merjék.

Egy valamelly hónapos írásnak folytatására, jobb 's alább való tagokból öszve szerkezett ve-

gyes Társaság még nem lehet megbírálva, 's meghitelezve az elmemíveknek minden részről megálló, 's javallható megitélésére. Vagy legfellyebb is elégedgyék meg azzal, ha a' Közönségnek formáltabb része tsak annyiba veszi itéletét, a' mennyibe kell; tudnillik, ha azt a' sors, és szerentse, a' körülállások, emberi szövetkezések, és indulatok által sugallott, helyes vagy helytelen magasztalásoknak, vagy rágalmazásoknak nézi. Mi a' Recensenseknek nem éppen nagy betsületekre válik.

Okát mind annak, hogy találkoznak, kik bérben is, ingyen is másokat hol érdemeken fellyül ditsérnek, hol érdemeken alúl gyaláznak; mind annak, hogy számos olvasók az efféle kissebbítéseken édes örömmel legeltetik, és hízlallyák szemeiket; hogy ezeket a' szennyezéseket mulatságoknak elementomává teszik: az alatt fetrengő, és a' sűrű gőznél fellebb nem emelkedhető embertermészetnek alatsony ingereiben lehet keresni. A' fellegeken túl hatni tudó, a' tisztább mennyet közelítő nemes lélek, embertársának botlásait, hibáit menti, mezítelenségét baráti szánással, és szeretettel takarja; midőn az iszapból ki nem vergődhető, irígy fájdalommal, kártékony indúlatokkal megrakodott, és a' kajánságnak halaványító betegségében kínosan szenvedő ember, tsak ön magát szeretvén és keresvén felebarátyától, a' mi tehetségében áll, mindent elrabolna.

Mosolygó artzával, vídám reménységgel ballag a' jó lelkű vándor az ország úton, nem valamelly nyereségnek fejében, nem valamelly kétes szerentsének üzéséért, hanem hogy szíves barátit, édes rokonit meglátogatván, örömöt adgyon, és viszont vegyen. De előbukik a' lesből egy ismeretlen útonálló, és kivévén életét, min-

denéből kifosztya a' jámbor útazót. Jó reménységgel járja egy tudomány kedvellő lelkes Hazafi is a' Parnasszus' nehéz, és igen is fárasztó úttyait; nem epeszti őt semmi nyereked ésnek szomja; elég ő néki, ha törődéseiért betsületet, és egy fogadgy Istent arat. Az igaz vérű Magyar, bár szegény legyen, ennél egyebet nem is kíván, mert érzi ő a' mit Plinius monda:

Quid homini potest dari majus, quam gloria, laus, et aeternitas?

Ah! tsak ezt a' kevésbe kerülő, de nagy munkával érdemlett jutalmat ne tagadgyátok meg a' fáradótól! De mit ér az én esdeklésem az irígy előtt? ő engem meg nem hallgat, ki minden nemesebb érzést szivéből számkivetett, ő a' maga korabélit soha nem fogja betsülni.

Et sua riserunt secula Moeonidem! —

Ès hogy vissza térjek, a' mi Literatorunk soha nem fog bérre támoszkodva dolgozni; mert ki tud még eddig elme-míve által szerzett olly nyereséget mutatni, mellyet méltó volna annak nevezni? — Nem járja ő a' bajos útat szerentse hajhászásért, mert kit vett még a' Magyarok közül a' szerentse elme-míveinél fogva ölébe? Nem vétek talán véle, ha legjobb Iróinknak szájokba Martialisnak szavait adom:

At quam victuras poteramus pangere chartas,
Quantaque Pieria praelia flare tuba,
Cum pia reddiderint Augustum numina terris;
Et Maecenatem si mihi Roma daret.

L. II. Ep. 4.

Tudgya tehát a' mi Literatorunk az ő bizonyos sorsát, tudgya jutalmatlanságát: Ez okból nem bérért futtya ő a' pállyát, hanem hogy érzeménnyit, és gondolatit magával rokon szívekkel és elmékkel megosztván örömet adgyon és

költsönösen vegyen; és mivel hogy egyébbel nem szolgálhat szeretett Hazájának, Nemzetének az ő falusi vagy pusztai magánnyában, legalább azzal kiván néki szolgálni, 's kedveskedni, hogy a' tudományok, és szép mesterségek által való nemesítésében, és tsinosításában, tellyes tehetsége szerint ő is részt vegyen.

De kibukik a' lesből egy törviselő, és a' recensiónak párkánnya alatt megtámadgya, szurdallya, megmartzongja a' fáradót, nem a' józan recensiónak igaz fegyverével, hanem a' pasquilusnak tatár ostorával, 's kénnye kedve szerint forgattya a' jó, és nemes szándékkal haladó pállyafutót, megfosztya jó hirétől nevétől, és azon édes hiedelmétől, hogy Hazájának, Nemzeténck tudományos ügyében némű némű szolgálatot tett. Nem titeket értelek itt, ti szebb lelkű, nemesebb szívű, jobb akaratú böltsebb magyar, és német Recensensek, kik egy illyen pállyafutóval szembe találkozván, nem támadgyátok-meg ötet törrel, ostorral; hanem inkább bátoríttyátok, és a' barátságnak szavával megmondgyátok neki: Földim! Barátom! te nem jó útonn jársz, — nézzd, amazon menny, — ezen darabos, göröngyös, süppedő helyek vannak 's a' t.; amazon mentek Virgilnek, Horátznak, Petrárchának, Tassónak, Shakespearenak, Schillernek, Wielandnak, Göthénck hatalmas Geniussaik 's a' t. A' ki embertársával így bánik, szeretetet, ölelést érdemel; mert a' tévedésre eredettnek kalauza lett, mert a' homályban tapogatónak világot gyújtott.

3. §.

Melly nyelven kell az elmemívelknek recenseáltatniok?

Ha a' Recensiónak az volna tzéllya, hogy a' Recensens az Irónak, vagy az Iró barátinak hi-

zelkedni 's tetszeni akarván, valamelly elme-mívet ész és ok nélkül magasztallyon, hirdessen, akár jó, akár rossz legyen az; vagy ellenben, ha az volna tzéllya, hogy az Írót, és annak barátit irígységből, rossz lelkűségből gyalázza, rágalmazza, valamennyire epejétől kitelik: úgy mennél több nyelven kürtölné a' Recensens a' ditséreteket, vagy gyalázatokat, annál jobban megfelelne a' tzélnak. Sőt akkor igen tanátsos volna a' Recensensnek recensióját minden idegen nyelven megírnia, hogy az még Haytiba is elterjedgyen; tsak azon a' nyelven nem, mellyen a' munka írva van; hogy a' hasonló rosszlelkű, és a' másnak gyalázásában gyönyörködő olvasók, a' nem gondolkodók, 's ugyan azért a' sokkal nagyobb csoport, annál vakabb bizodalommal elhihessék a' mondottat, és annak valóságáról, mi igaz mi nem igaz benne, meg ne győződhessenek; minthogy magok a' recenseáltt munkákat nem értven, felőle nem ítélhetnek.

De ha a' Recensióknak az a' tzéllyok, hogy egy bölts Ítélő megmondgya, mi jó, mi nem jó a' munkában? miért jó, miért nem jó? ez így, az amúgy a' felvett tárgyra, a' nemesebb tzélra, a' nyelvre nézve jobb lett volna: úgy már minden recensiónak szükségképpen azon a' nyelven kell írva lennie, mellyen a' recenseáltt elme-mív írattatott; hogy akár az olvasó, akár a' Parnasszusi pállyát futni kezdő érthesse, láthassa, és felőle meggyőződhessék, hogy ezt követni, amazt kerülni kell, és miért? Mert mit hihet mást a' betsületes német olvasó, a' ki magyarúl nem ért, és valamelly magyar elme-mívnek recensióját saját nyelvén olvassa, mint azt, a' mit a' jó vagy rosszlelkű Recensensnek a' munka felől írnia tetszett?

Az tehát megbotsáthatatlan visszaélés a' recensióval, hogy ha valaki, résszerint maga önnön maga felöl, részszerint baráttyai által németül azt írattya, hogy egyedül ő maga a' Classicus magyar Író. De mivel ez németül ollyanok előtt, kik nem értik, 's nem értvén felőle nem itélhetnek, hangosan úgy vagyon hirdetve, ki veheti a' jó lelkű németeknek rossz néven, ha úgy hiszik, a' mint írva vagyon? ki kételkedik tehát arról, hogy a' magyar elme-míveknek, tsak magyarúl kell recenseáltatniok, valamint minden más elme-míveknek a' magok' nyelvén?

Az idegen nyelven írtt recensiókat tsak úgy lehet tekinteni, mint tudósításokat, mellyek vak hitelre írva lévén, és minden önítéletet kizárván, az idegen olvasókat nem igen mulathattyák. Tsak miolta a' Recensiók Satyrákká és pasquillusokká fajúltak-el, azolta kapnak rajtok olly szertelenül a' nemtelenebb lelkű olvasók, mintegy szégyenpoltzra felállított bűnösön a' durva köznép. A' recensiók, a' Satyrák, és pasquillusok előtt annyival kapósabbak, minthogy azokban a' név el nem hallgattathatik, a' mi-nem kevés fűszerszáma a' rágalomnak.

4. §.

Mennyire hasznos, mennyire káros a' recensió a' Literaturának?

Tagadhatatlan, sőt szembetűnő, hogy a' recensiók, ha egy tudós Társaságnak egyenes itéletéből származnának, vagy ha csak eggyes Böltseknek, és önnön példájok által jeles Literátoroknak tiszta forrásból merített vélekedésekből erednének is, hasznokra volnának mind az elmélkedő olvasóknak, mind kivált a' fiatal Literátoroknak azon okból, hogy így ők mind a' jót,

igazat, szépet, nagyot megismérni érezni és követni, mind az ellenkezőt megválasztani, utálni, és kerülni tanúlhatnák. Bizonyos, hogy a' gondolkozásnak, és írásnak szabadsága nagy szerentse, és eggyike a' legfőbb emberi, és nemzeti javaknak; eggyik legfőbb eszköze a' nemzeti cultúrának. De ha tekintyük, melly téres játék piartz vagyon engedve az indulattyaikkal bírni nem tudó Recensenseknek, (kik ollyanok,) 's miként éltek ők vissza eddig is ezen eggyik legszebb ágával a' nemzeti szabadságnak; melly méltatlánul szóllották, motskolták, és gyalázták-le a' legérdemesebb elme-míveket: tehát tagadhatatlan az is, hogy több kárt okoztak, mint hasznot; mert ellenkező itéletek által a' gyengébb lelkűeknek eszeket vesztvén, azokat sziveikkel és lelkeikkel küzködésbe hozták. Kárt okoztak azzal is, hogy az Írók, a' nemzeti Culturának ezen bajnoki köztt egyenetlenséget, tzivakodást, gyülölséget, sőt egész háborút szereztenek, kik különben barátságoson egygyetértve, össze-fogva, hamarább és bizonyosabban elérhették volna a' szép, nagy, és ditső tzélt.

Ha a' Journal des savans, mellyet de Sallo 1665-ben írni kezdett, 's utánna hasonló jó lélekkel, és nagy ésszel bíró Tudósok folytattak, az emberi léleknek nagy betsületére, és a' tudományoknak nem kissebb hasznára; 's a' szép ismereteknek tapasztalható terjedésére szolgált is, de ellenben eggy Freronnak rágalmazó recensiói, ki egy őrült vadként minden vele egy üdőben éltt Tudósokat, és Írókat megharapdált, valóban annál nagyobb betstelenségére voltak az emberi léleknek, és kárára a' tudományoknak, és szép mesterségeknek. — Emlékezetre méltó, hogy ezen Freronnak fia előbb hohér társa, utóbb hohér ellensége volt amaz újjabb üdőkben támadott

dott emberi szörnynek Roberspierrének. — A' Nemzeteknek jobb Geniusai ójjanak benünket, hogy a' Freron vérű Recensenseknek fajjok szaporodgyék, vagy kezekre, akárminémű hatalom kerüllyön.

Minthogy tehát Schillerek, Lessingek igen kevés számmal születnek, kész valóság, hogy az eggyes Recensensek, mindég nagyobb kárára, mind hasznára lesznek a' tudományoknak, és szép mesterségeknek; nagyobb boszúságokra a' jólelkű olvasóknak, mint kedvekre; nagyobb észvesztésekre a' gyengéknek, mint tanításokra; nagyobb sérelmére a' moralitásnak, mint elő mozdítására.

5. §.

Millyeneknek illik az Antirecensióknak lenniek?

Jussa van minden embernek magát védelmezni, tehát az Írónak is, annyival inkább, mivel nem lehet senki Competensebb fejtegetője valamelly állatásnak, vagy szószerkesztetésnek, mint maga az, a' kitől származott. De a' mit az Irótól, a' mit a' Recensenstől megkivánunk, szinte azt, és hasonló mértékben, megkivánnyuk az Antirecensenstől, és Felelőtől is. Mi válhatik a' tudományoknak nagyobb betstelenségére, mint a' Tudósoknak egymás ellen való agyarkodások, személyes üldözések, és azok a' költsönös megtámadások, mellyek a' nép allyának lehetnek tsak tulajdoni, kiknél az igazság annak a' részére hajól, ki a' nyelvességben győztös, vagy karra erősebb. Mit nyernek az Írók azzal, hogy egymást tépik, szaggattyák, 's egész földig letűrik? Mit nyer a' Publicum az illyen motskolódásoknak olvasásával? Szidalmakkal kell-e a' tudományok országát bővíteni, gazdagítani? Illik-e, hogy az az áldott,

A Dunáninéli Református Eegházkerület PÁPA KÖNYVTÁRA

az a' mennyei kútforrás, mellyből boldogító elmemívek fakadhatnának, dögleszto méreggel buzogjon fel? — Ha így, tehát igen is igazat mondott-Rousseau, midőn 1750. a' Dijoni Academiának ama' jutalom-kérdésére: vallyon a' tudományok és szép mesterségek szolgálnak-e az erköltsiségnek elömozdítására? tapasztalásból és okoskodásból azt mutogatta, hogy a' tudományokból és szép mesterségekből legártalmasabb méreg árad a' világra; mellynek elmés vítatásáért ő leve nyertes.

Valóban nagy balgatagság, magát az indulatosságnak szabad fékére ereszteni, 's ez által a' világnak szégyenkövére önként felhágni! Nem okosság, sőt mondom szentségtörés a' tudományokat útálatnak tárgyává tenni! Nagy elmenyavalyájok az némelly Íróknak, hogy magokat tsalatkozatlanoknak, sérthetleneknek tartván, valaki velek tsak kevésben ellenkezik is, valaki nékik az igazat, a' legtartózkodóbb kéméllessel megmondgya, hibáikat, tévedéseiket feltakarja: készek a' furiáknak egész táborát ellene lázítani, holott a' főtárgyat többnyire elkerülvén, az Írónak erköltsi miniműségét veszik üzőbe, azon rágódnak, azt bontogattyák, azt motskollyák. Nem annyit tesz-e ez, mint a' szél ellen pökdösni? Nem tudgyák-e ezek a' jámborok, hogy a' gyalázás, (mert én itt nem az önvédelemről szóllok), a' gyalázónak fejére hárúl vissza? Ki olvashattya undorodás nélkül Voltairenek antirecensiójit, feleleteit Des Fontaines, Larcher, Warburton, Coger, Nonnotte, Freron, 's egyebek ellen? Így nálunk ki javallya a' Mondolatnak, tzímképét, az Antimondolatot, a' Tükrötskét, a' Moralis Katekizmusnak recensiójára adott immoralis feleletet? Éppen nem lehet tsodálni, hogy némelly jeles Írók, kiket a' termé-

szet a' közjónak gyarapítására formált, a' literatori körből kiállanak; mert ugyan kinek is legyen kedve a' dertze közé keveredni?! — Lehet felelni, kell felelni, de úgy hogy a' felelet mindenkor a' fő tárgy körül forgolódgyék, még pedig illendő maga mérsékléssel, tisztességes, kéméllő szavakkal. Az Irónak személlye legfellebb annyiba kerülhet elő, a' mennyiben a' fő tárgytól elválaszthatatlan; vagy ha lehet, úgy elmellékeltessék, mintha a' világon sem volna.

6. §.

Millyenek a' magyar elmemíveknek eddig való magyar recensiói?

A' Magyar elmemíveknek eddig való recensiói között kevés van ollyan, melly e' tzélnak egészen megfelelne. Némellyek mintegy futólag megmondgyák, hogy ez a' munka jó, vagy rossz, sem eggyiknek sem másiknak okát nem adván. Haszontalan, sőt nevetséges hatalomszó illyen itéletet a' közönség előtt zászló gyanánt kiszegezni. Minden olvasó azt szokta gondolni valamelly átolvasott könyvet letévén: ez jó, — ez rossz, — ez meglehetős; és van is jussa ezt mondani. De kevély meghittséggel a' maga ítéletét, mint megdönthetetlent másokra tolni akarni, nevetség, és vakmerőség; a' szerzőt pedig általa sértegetni akarni, annyi, mint készszándékkal az ő boszontására fegyverkezni. Bizonyos, hogy minden olvasó, ha egészen nem is, legalább némelly tekintetekben különböző vélekedéssel fog egy elmemívet megítélni, minthogy minden olvasó más fövel, más szívvel fog az olvasáshoz.

Némelly recensió, valamelly munkának részeire kibotsátkozva, 's eggyes helyeket is rostálgatva, azt mondgya: ez jó, ez rossz; és néha

helyes, néha helytelen okát is adgya vélekedésének. Vannak, de kevesen, kik a' hasznos, és nemes tzélt mindég szem előtt tartván, és a' szerzőnek sem magasztalására, sem gyalázására nem törekedvén, sőt a' szerzőt fel sem vévén, 's tsak magát a' munkát tekintvén, felebaráti érzéstől, és a' közjót előmozdítani igyekező szép szándéktól vezéreltetve, mind a' ditséretben, mind a' helyben-nem-hagyásban bölts mértéket tartanak. Ezek köszönetet érdemelnek; mert ha minden részről nem is, de tsak ugyan még is tanítanak.

Azonban a' kedvetlen tapasztalás mutattya, hogy Recensenseink, midőn munkát itélnek, többnyire az Írónak személyét veszik tárgyúl. Ha' kedves a' személy, tehát munkájában a' jó égig van emelve, a' közönséges a' jónak 's szépnek helyén kénszerítetik bádgyadt sugárait ragyogtatni; a' rossz 's kivető fel sints véve, minthogy a' személy kedves. Ha gyülöltt az Írónak személye, akkor a' jó és szép által-vagyon ugratva; a' közönséges, elég ha helyben hagyást nyer, ne hogy a' Recensens tellyességgel a' részrehajlásnak bűnével vádoltassék; a' rossz mind ki szemeltetik, szorgalommal fejtegettetik, 's addig ostoroztatik, míg végre az olvasónak is fáj.

Illyen Freron szabású szerentsénkre nem sok lehell a' magyar ég alatt; 's a' kik volnának is, azoknak lehelletét nem örömest szívja be a' magyar Közönség; mert meg kell vallanunk, hogy a' magyar olvasó Közönséget különös szíves emberség karakterisállya, annyira, hogy készebb a' szerzőnek tíz hibáját, és botlását elengedni, — humani nihil alienum a se putans, — mint sem a' Recensensnek egy ostortsapását; jól értvén, hogy sokkal nehezebb egy középszerű eredeti munkát írni, mint azt Classice recenseálni. A'

Tövisek és Virágok (bár ne volna annyi csalány köztök!) a' magyar olvasó Közönség előtt vékony szerentsével jártak: mert a' nemesebb embertermészet, ha a' feddést megszenvedi is, nem szeret tüzes fogóval tsipkedtetni; az olvasó ember pedig lelkére nézve legalább, a' nemesebb és formálttabb tagja az emberi társaságnak.

Az illyen lélektől sugallott recensióknak helyes vagy helytelen voltokat tsak azon okból is méltó tekíntetbe venni, hogy noha a' magyar Ortographia még nints megállapítva, és a' jóféle Írók is egymástól különböznek, kérdésbe sem vévén azt, mellyik felekezet számlálhat több 's jelesebb Férjfiakat; még is kivált az eggyik rész a' másiknak minden tartózkodás nélkül hibául tulajdoníttya vele nem eggyező írása' módgyát, és így elég vakmerő még a' jövendő kor ítéletének is elejbe állni.

Még eddig tudtunkra semmi magyar elmeszüleménynek nem vala az a' szerentséje, vagy szerentsétlensége annyiszor recenseáltatni, 's németre 's francziára is fordíttatni, mint Himfynek. Ez magyarúl, németűl égig emeltetett, porig alázlatott, tűzre kárhoztattatott. Ez mind a' ditsőségben, mind az otsároltatásban hasonló mértékkel osztozott Virgiliussal; kiről midőn Augustus mondá:

Ergone supremis potuit vox improba — etc.

és Propertius:

Cedite Romani scriptores, cedite Graji!
Nescio quid majus nascitur Iliade.

egy suttonbeli körömrágó így szíszeg ellene:

Dic mihi Damaeta cujum pecus, anne latinum?
Non verum Aegonis, nostri sic rure loquuntur.

Himfyt megítélte a' serdülő tüzes Ifjú, a' virágzó Férjfiú, a' megérett Bölts, az ősz Vénség;

megitélte a' moralitas, és az immoralitas; az okos és balgatag, az egyenes lélek, és a' kaján szív; megitélték Leányok, Menyecskék, Banyák, 's mindeniknek ítélete másképp ütött-ki. Azért említem itt ezt, mivel ebből látni való, melly gyarló, és a' különböző Geniusoktól függő az emberi ítélet. Vétkesítették benne ezek, hogy folyton-folyvást szerelemről danol, azok, hogy néha mást is vegyit bele; mások, hogy épen 200 dalig énekelt, mások ismét, hogy mindég eggy hangból, egy mértékre dallott; úgy, hogy ha az olvasónak szíve és esze nem volna, tehát nem lenne egyebet mit tennie, mint brekekét, brekekét kiáltania, hogy véleménnye a' sok recensiók utánn összezavarodván, ideája egészen a' békák éneklésében merüllyön-el.

De illyen az emberi gyarlóság! Egy ugyan azon Írót, ugyan azon elmeszüleménnyéért egygyik fogadatlan bírája a' Classicitásnak tronusára, másik a' szégyenkőre állíttya-ki az olvasó közönség előtt. Nagy oka ez annak, hogy, a' mint már mondám, sok derék Férjfiak, kik már jól előhaladtak a' tudományos pállyafutásban, a' Nemzetnek nagy kárára kiállanak.

7. §.

Kik a' magyar elmemíveknek német Recensensei?

Vannak igen érdemes Hazánkfijai, kik noha magyarok, de németül írtak, és ez által a' Hazánknak betsületet, a' német Literaturának pedig hírt, nevet, és kintseket szereztek. Fessler, Engel, Glatz, Schedius, Schwartner, Rösler, Genersich, Halitzky, 's egyebek, mind olly Férjfiak, kikre a' Magyar nemzet büszke önérzéssel, és örömmel tekinthet. És no-

ha jeles tehetségeikkel tiszteltt szomszédainknak több hasznot, és ditsőséget szereztek, mint édes Hazájoknak; de azt is hálálló köszönettel vesszük tőlök, hogy a' Magyart német irásaik által jobban megesmertették a' világgal, mintsem ha Hazájok nyelvén irtak volna. A' magyar pedig nem veszt azzal, ha valaki őtet úgy állíttya a' világ' szinére, a' mint van, él, és tselekszik.

Hogy pedig közelebbről szóllyak; ha tsak némelly körülállásokat, azokat is külön külön szakasztva tekíntenénk, majd nem arra a' gondolatra vetemedhetnénk, hogy a' magyar elmemíveknek német Recensensei mind ezen Hazánkfiaitól erednek. De a' dolog másképpen vagyon. Ezen érdemes Hazánkfiaitól ismérünk ugyan némelly magyar munkákról szólló recensiókat a' német hónapos irásokban; de meg kell vallanunk, hogy ezek többnyire ollyanok, mellyek minden irígy, és gyülölséges indúlatoktól tiszták; emberséget, jó és hasznos szándékot, felebaráti szeretetet, és bölts türödelmet lehellnek. — Igen sértő vélekedés volna pedig, ha ennek okát, nem ezen derék Férjfiaknak szíveikben keresnénk, hanem azon körülállásból akarnánk hasogatni, hogy eme' németül író Hazafiak, és a' magyarúl írtt, és recenseáltt munkák között semmi vetekedésnek helye nem lévén, az irígységnek, és gyülölségnek nem volna alkalmatossága és 'ingere megszóllamlani.

Sajnálkodva, és keserű érzéssel kell megvallani, hogy a' magyar elmemíveknek német Recensei többnyire magyar Írók, kiket ugyan meglehetne nevezni, minthogy a' véltt titok a' fátyol alól is kivilágit; de ezen írásnak czéllya a' legtisztább hazafiúi és literatori szándék lévén, távul legyen, hogy reá a' személyes érintés valamelly homályt vessen. — Légyen elég a' jámbo-

roknak értésekre adnunk: hogy semmi sints elrejtve, a' mi meg nem nyilatkozik.

Ezen Recensenseket, valamint más Nemzetbélieket is, egy Külföldi Tudósnak előadása szerint így oszthatni fel:

Első Rendbeliek: az alatsony lelkű, nyereséget, és kenyereket kereső Recensensek. — Hazánknak betsületére legyen mondva, illyenek nálunk aligha vannak.

A' második rendbe lehet tenni a' kérkedékenységből, hír 's név' szomjából felfuvalkodott Recensenseket. — Ezek azon lelkek, kik olly mulékony, és könnyűszerű elmemívek által, milyenek a' Recensiók, örömest első helyet foglalnának a' tudományok, és Tudósok' Köztársaságában; noha bár némellyek közülök saját elmeszüleményeikkel nem bátrak megjelenni, főkép' ollyanokkal, mellyeket a' jelesekhez számlálni lehetne. — Ezekre nints mit halgatnunk, mert más kritisálni, és más krisis alá valót készíteni.

A' harmadik rendből valók, az irígység, gyűlölség, és más szilaj indúlattól ingerlett Recensensek, kik quaerunt, quem devorent. Ez tulajdonképpen olly neme az embereknek, melly mindent gyaláz, mindenre epéjét önti, valami nem az ő Firmája alatt jő világra; hogy magát a' hamis fényben fitogassa, és megtarthassa. Azt gondollyák ezek, hogy mihent harsány trombitájokat megfújják, másoknak elmemíveik legottan leomolnak, mint hajdan Jerikónak falai. — Nabukodonoszor' bálvány képének hasonlatossága is előttem vala, de elhalgatok vele. — Illyenek, fájdalom! némelly Recensenseink, és Fél-Recensenseink.

Fél Recensenseknek azokat mondom, kik mintha mást valamit vennének tárgyúl, ki ki ereszkednek a' magokkal nem eggyező Íróknak

éles vagdalására, semmit egyebet nem erányozván, vagy tévén. Ezek tehát, a' mint látni, sem Írók, sem Recensensek, hanem ex omnibus aliquid. Ha valamelly nyomos Író állítana is fel valamit, minek fundamentoma tsupán az ő maga auctoritása volna, nem sokat hajtok rá; mástól pedig éppen el nem fogadom, hogy a' le, me, hi, i, leb, ('s talán még az x is)? szógyökerek legyenek.

Hogy pedig miért tértem ide, okát adom. A' nyelvbéli újjításokról eggy Közlő ezt mondgya: „Más mívelt Nemzetek példájából tudhattyuk, hogy a' pálmát bizonyosan a' Neologok nyerendik-el" Tud. Gyüj. III. K. 78. l. — Ha ez az Úr a' Neologiáról regulákat írt volna, bizonyomra mondom, örömest meghallgatnám ötet, és ha meggyőzne, követném-is; mert én szíves kívánója vagyok nyelvem' bővítésének. És éppen ezért nem kárhoztatnám ötet abban, a' miben használni akar, ha fáradását egyedül e' pontra szorítaná. De mivel a' maga bajnokával nem tartók ellen szertelenül motskolódik, azért ne legyen nehezére, hogy tőle magyar nyilttszívűséggel kérdem: Meg lehet-e mutatni, hogy más Nemzetek a' mostani stylus szerint értett neologiával boldogúltak nyelveknek gyarapításában? hogy a' nyugoti nyelveknek egymáshoz való némű némű költsönösségéből lehet-e a' magyarra mindenkor bizonyos analogiát formálni? Mekkora az a' pálma, mellyet eddig a' Neologok elnyertek? Mi neve annak a' Haza Geniuszának, ki a' józanabb (?) részre hajlandónak látszik? kik azok a' maga hitt hivatlanok? kik fogják ezeket és mivel megostorozni? 's a' t. — Nem érzi-e szíved, Barátom! hogy az emberség, az okosság és a' józanság mellett sebesen elhajtottál? Nem hallottad-e valaha:

hogy in necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus charitas.

Az eggyes szókban: enyhe, gyengéd, magv 's a' t. milly hibásak legyenek a' fejtegetések, melly nem igazak a' származtatások, itéllye meg a' jártas Philologus. — Különös, hogy valamit a' Közlő Úr a' maga ideájában épitett, azt a' bérekesztésben lerontya.

Botsáss-meg, édes Bárátom, ha veled szivemből szóllok. — Eggy igen ismeretes közmondásunkat nem akarom rád alkalmaztatni, ámbár egy betűig azon szerint cselekedtél. — Te előre győzödelmet hirdetsz; én pedig nem hiszem, hogy győztös légy. Sok példák ellened vagynak. A' járt út mindenkor legbizonyosabb, legbátorságosabb; a' ki erről félre tér, könnyen eltéved. Új utat tsinál-e magának? de ez nagyon költséges, és hosszú munka; és másnak birtokában nem is szabad. A' törött út ellenben igazán és hamar elvezet a' ki jeleltt tzélhoz. Tudod pedig, hogy ezen nem tsak Parasztok járnak, nem tsak a' pórsereg. Tudod azt is, hogy a' természet nem szenved erőszakot. — Én sok vizsgálásom után azt hiszem, hogy a' Gallicismust a' magyar nyelv el nem fogadgya. Nem egynéhány szókról szóllok én tsak, hanem a' neologiának egész tendentiájáról. — A' nyelvnek historiája is egészen különbet tanit, mint a' mit te olly meghatározott bizodalommal hiszel. Nemzetünknek Geniussa fog felettünk örtállani, hogy Magyarok maradgyunk.

Tudom én, hogy a' mit az ember szivesen ohajt, azt már meglettnek lenni kívánnya, és örömest hiszi. De azért néked, Barátom! nem kellett vala olly büszke, oly megvető hangon, olly sértősen szóllanod annyi derék, és valóban jeles magyar nem neologus Férjfiak ellen. — Kérlek is, Barátom, ne büntesd-meg magadat, és jószándékú neologus Tar-

saidat ezután illy keményen. Hiszen azt vélnénk, hogy kapásoknak beszéllsz, nem Tudósoknak. Ha másokat nem szeretnél is, szeresd legalább magadat 's felelkezetedet, és nékem is botsáss meg, hogy úgy szólottam, a' mint érzek; azért-is, hogy kedvedért a' derék tárgytól nem egészen ugyan, de még is valamennyire ki-tértem.

Illy karban lévén nálunk a' Recensiók' állapottya, előre lehet sajdítani, millyenek lesznek a' magyar elmemíveknek igértt recensióji. Soha állatásomat szentnek nem tartottam; gyanításommal pedig nem véthetek. Nem mint jövendölő, hanem az előre botsátott okokból vélekedő szóllók. Említem tehát példáúl egy két Íróinkat.

A' most élő Literátorok' Nestora Szabó Dávid, ki tellyes életét a' hazai nyelvnek tsinosításában, gyarapításában, a' kegyes Muzsákkal való barátkozásban töltötte; kinek munkáiból érett belátás, hazafiúi lélek, atzélos szorgalom; még az agg testben is fiatal láng tündöklik elő; ki a' pállya-futás közben a' legnagyobb, legjutalmatlanabb nehézségekkel vitt-meg: az érdem székről le fog szállítatni, mivel a' neologiának zászlója alá nem állott; vagy talán más okból, mellyért ötet Recensensének vádolnia tetszeni-fog; és köszönnye-meg, 'ha közönséges Íróink köztt valamiképpen meg-állhat.

Ellenben a' fáradó, és fáradhatatlan Kazinczy: kinek tüzét, buzgoságát, tudománnyát a' Haza, és Külföld isméri, 's még a' késő Világ is emlegetni fogja; ki munkáinak sokaságával könyveinket szaporította és naponkint szaporíttya; meg lehet, hogy, mint a' Neologiának vezére, ki a' magyar szollást egészen új és szokatlan formába önteni igyekezik, 's hogy ezt végre hajtsa, kemény elszánással hartzol; meg lehet, mondom, hogy éppen ezért fog kárhoztattatni. Noha én ezt

nem bizonyosnak veszem, mert a' Recensensnek kénnyétűl függ, ötet vagy a' legfőbb helyre tenni, vagy porig alázni: a' mint t. i. amazt a' személyes vonzódás, vagy idegenykedés vezérlendi.

Virág, ez a' kellemetes Iró, ez a' szélíd, tsendes Philosophus, ki, si fractus illabatur orbis, mosolyogva fogná nézni; ki maga nem sért, sértőjén bosszút nem áll: hidegen és szárazan meg fog ditsértetni, úgy hogy minden szép, és, és fényes a' Recensensre ütődgyék vissza.

Verseghy a' magyar nyelvnek derék, és munkás bajnoka, örökké tsak a' rútat fogja szépen festeni tudni, ha bár a' görög, deák, frantzia, ángoly, és német Literaturáknak gyönyörű tsillaga sugárzik is irásaiból.

Kisfaludy, ki a' magyar Poezisben epochát tsinált, ki az ártatlan szerelmet, és a' józan hazafiságot úgy éneklé, mint eddig egy Magyar sem; ki bátran mondhattya.

Sed toto legor orbe frequens, et dicitur: hic est;
Quodque cinis paucis, hoc mihi vita dedit.

és pirúlás nélkűl mondhattya;

Laudat, amat, cantat nostros mea Roma libellos,
Meque sinus omnis, me manus omnis habet.

tsak hogy nem minden irígység nélkűl, mert:

Ecce rubet quidam, pallet, stupet, oscitat, odit.
Mart.

Ez a' Kisfaludy mondom tövis koszorúval fog ékesítetni, hozzá értvén, hogy olly Recensense lészen, ki a' közönségesnél jobb, 's nagyobb hirre névre emelkedőt maga mellett el nem tűrheti.

Kis, Berzsenyi meg fognak koronáztatni, de tsak úgy, miként az irígy és fösvény szokta az ajándékot mérni, hogy a' mit eggyik keze nyujt, a' másik vissza ránttya: úgy hogy az ol-

vasó rá nem mégyen, virágból van-e a' koszorú fonva vagy tövisekből. 's a' t.

Általlyában a' Recensiokról, és Recensensekről az én vélekedésem ez: Minden világ elejbe botsátott elmemívnek nagy Recensense az olvasó Közönség; jó Recensense ezen Közönségnek jobb és böltsebb része. Ezen jusból senkit nem lehet kirekeszteni, mégha akarnánk, sem lehetne. Minthogy tehát minden olvasó magában már recenseál, és minden olvasó más más szívvel lélekkel bir, mások mellyékes tekintetei; következik, hogy minden olvasó másként recenseál. Az eggyes emberek' recensiójából ritkán árad valamelly tetemes haszon akár a' tudományok elő mentségére, akár a' tanításra, és útmutatásra; mert az eggyes személy a' maga meghittség, által könnyen és gyakran megvesztegettetik, hamar oda tér recensiójában, hová ötet önnön kedve, indúlattya, előitélete vonkodgya, még a' megismértt igazságnak feláldozásával-is. Különben vagyon ott a' dolog, hol a' Recensiot egy bizonyos, több tudós, hitelre méltó, egyenes lelkű, igazság követő tagokból öszve szövetkezett Társaság vezeti. Itt eggyik a' másiknak hevességét hűti, élességét mérsékeli; eggyik a' másiknak botlását megigazíttya, által ugrását helyrehozza. Innen a' személyes interesse számkivetve gondoltatik: mert hogy valamelly Írónak, minden tagjai az eggyesületnek ellenségei legyenek, nehéz feltenni.

E' fellűl még az is említést érdemel, hogy a' systemás rendbe szorított tudományok, ugymint ollyanok, mellyek bizonyos megállapitott szabások szerint taníttanak, inkább lehetnek a' recensiónak tárgyai, mint a' Poesis, és minden afféle elmemívek, mellyek az elragadtatott szívnek, és phantasiának teremtései. Ezekben is kell

ugyan rendet tartani annyiban, a' mennyire a' maga repkedésében bujálkodó regulátlanságot minden jelesebb mív kerüli; de szükséges nélkik a' közönségesnél nagyobb, és killebb terjeszkedő szabadságot engedni, hogy a' rendkivül alkotó erő a' maga kedves körében annál bátrabban lebeghessen. Ezen szabadság nélkül a' Poeta nem lehet teremtő; ő tehát nem regulátlan ugyan, de az iskólás nyügöt nem szenvedi. — Ezt a' végből mondom, hogy a' Recensens a' szokottnál szabadabban kanyargó Költöt, ha egyébként kellemeset, felségeset, édesen bájolót, szív-foglalót teremtett, a' megállitott szabásokat elel kerülő bátorságáért ne kárhoztassa. Tsak ez egy vonásból is látható, melly szemességgel, okossággal, vigyázással kell a' Recensensnek az elmemívek körül forgodnia, melly tágos isméretséggel, tiszta itélettel bírnia, hogy a' tudományoknak minden neméről, ágáról, böltsen, helyesen, és kiclégítő képpen itélhessen.

Ezekből önkint következik, hogy a' Recenseseknek jó szívü, igaz ítéletü, nagy tudományú Férjfiaknak illik és kell lenniek. Mihelyt az indulatok, úgymint az irígység, gyülölség, kérkedékenység, gunyolódás 's a' t. recenseálnak, a' recensio Satyrává változik. Következik hogy az önnön magától adott recensió a' világon legoltsóbb, leg meg vetőbb portéka, és a' legalatsonyabb lelkü emberre mútat. Ha az másban igaz, hogy minden árrus a' maga portékáját ditséri, sokkal igazabb az íróban; kit az ön szeretet többnyire meg szokott vakítani, és azt tselekszi, hogy a' maga szépségeit nagyító üvegen lássa, hibáit pedig éppen ne. — Önnön magát magasztalni, aszszonyi vágy, kik nem akarják azt meg fogni, hogy propria laus sordet.

Végre megjegyzem, hogy én ezekkel senkinek személlyére magán véve nem arányzok. Ha ki pedig magát ezen Categoriába tartozónak lenni érzi, 's ugyan azért a' mondottakat magára veszi, jól tselekszi. Akár elfogadgya tanátsomat, akár megveti, azt ő lássa, én senkire erővel nem tolom, 's tsak azt mondom: Amicus Plato, amicus Aristoteles, sed amica magis veritas.

Hazámfiai, Magyarok, Barátim! üdeje, hogy az egymást-gyülölésnek, üldözésnek véget vessünk. Szép és hasznos a' tudományos vetekedés, de káros bezzeg a' személyes vagdalkozás! Ha szerettyük Nemzetünket, nemzeti Culturánknak emelkedését, miért állyuk ennek úttyát? Nem az idegen erő rontotta-meg hajdan Pannoniának rémitő hatalmát, hanem az az egymás ellen forraltt és lobogással buzogó irígykedés, melly fene ként a' Nemzetnek tagjait megvesztegette. Azt mondgyák:

Boldog, kit másnak veszedelmei tesznek okossá.

Mi pedig nem hogy a' másén, de a' magunkén sem akarunk okosodni. — Hazámfiai! szeressük, segítsük, tűrjük egymást, fussunk öszsze fogott erővel, eggyesültt lélekkel a' leg nemesebb pállyán, a' leg dicsőbb tzélra Nemzetünknek boldogítására! Ne legyünk telhetetlenek; mert bizonnyal úgy járunk, mint Aesopus' meséjében a' kontztzal úszó eb, melly mind a' valót mind a' reménylettet elejtette.

Ti is derék szomszédaink Atyánkfijai! kiket velünk egy kormány kaptsol öszsze, ne halgassatok a' bennünket gyalázó nyelveknek süvöltésére. Ha illyenek járúlnak előtökbe, ereszszétek ő-

ket útnak nemes megutálással. Ne itéllyetek ő utánnok hanyatt homlok az igazságnak és nagyra termett Literatorinknak sérelmével; hanem kémlellyétek-ki előbb a' valóságot, 's azután osztogassátok borostyán vagy tövis koszorúitokat. — Gondollyátok meg azt is, hogy Ti, midőn az Osmani dühösség egész Europát három századokon által vég pusztulással fenyegeté, ennek a' Nemzetnek takaró árnyéka alatt a' Muzsáknak édes ölében nyughattatok; Ennek a' Nemzetnek, mellynek még siralmas omladékain által sem mehetett hozzátok a' tudományokat dúló, és kiirtó Barbarus. Midőn a' ti Atyáitok tollat mártogattak téntába, a' mi Atyáink karddal állottak őrt, és oroszlány módra viaskodtak, hogy azokat, és az egész kereszténységet oltalmaznák! Tudgyátok azt is, hogy az Olasz föld után a' mi Országunknak nyilt-meg legelőbb Apolló' Temploma. De az örök Végzésnek úgy tetszett, hogy mi most utánnatok siessünk. — Nem is egyebet kérünk tőletek, mint azt, hogy igazságosak legyetek hozzánk. Ez a' mennyi örömünkre nékünk, néktek annyi betsületetekre válik.

Füredi Vida.

2.

Régi Székes Fejérvárról Jegyzetek.

1) Magyar Ország' minden Városai köztt legnevezetesebb volt hajdan Székes Fejérvár, ezen nevü Vármegyében, a' Dunán tulsó kerületben, Budától és Pestől 7. 1/2, Weszprémtől 5. posta mérföldnyire róna térségen, hires Sár vize és Gaja pataka körül fekvő Szabad Királyi Város.

2)

2) Hogy már amaz időkorban, midőn a' Rómaiak voltak Pannoniának Urai, nevezetes lak hely volt légyen': bizonyittyák mindenek előtt számos köre-irások, mellyek e' Város környékében kiásattattak 's mind ez ideig fenn tartattak; illyenek e' következők:

Pro Salute Impp.
Luc. Veri, A. M. Au.
Rel. Antonini Augg.

Ezen Üdvözlés kősziklára van vésetve; a' Város' Budai kapúja tornyába helyheztetve mai napig láttatik: két idegen, nem Római öltözetben lévő szárnyos Geniusok jelentik a' Város' háladó örvendezését kiterjesztett karjaikkal. Egyiknek kezében olajfa ág van, békésség' jegye, a' másikában búza kalász, a' bővelkedés' jeléül. A' munka készülete középszerű. E' régi emlékkőről jelentést tett már Cuspinianus a' Római Császárok' Historiájában; vallya, hogy 1491-ben Maximilián Cs. követségében Ulászló Királynál Székes Fejérvárott lévén, önnön szemeivel látta. — Ugyan azon kapú toronyba helyheztetve szemléltetik más Római Császár' képe is, de fölirás nélkül.

D. M.
C. Dignius Secundianus
Natione Raet. V. E. Sibi et Au.
Decciae Conjug. et Munic.
Piissimae. et. Feminae Rarissimae
Ac. Pudicissimae, Cuius. Mortem.
Dolens. Per. Absentiam. Mei. Conti.
Gisse. Per. Culpam. Curantium. Congve.
Ror. Vix. Ann. XXVIII. M. X. D. XIIII. Et.
C. Dignio. Decorato. Fil. V — I. M. VIII.
Diebus XVIII. Item. — Vix—bus
Dignae. Decoratae, et Aurel.
Secundianae Filiabus.

Ez a' fölírás olvastatik ama koporsó' márványkő födelén, melly 1784-ben a' régi Fejérvái Templom' közép helyéből kiásattatott; 1805. esztentendeig a' Püspöki Major' falába volt helyheztetve; ekkor pedig a' Nemzeti Museum' számára Pestre küldettetett. Ennek fölső oldalán három képek szemléltetnek: egygyik Aszszonyi, ketteje gyermeki; két szélein külömbféle virágok, ú. m. rósák 's t. e'f. vésettetve láttatnak; vannak rajta két Geniusok is, kik gyermekeket tartanak kezeikben. A' márvány-kő vörös színű; a' képfaragás jeles mesterségű, millyen volt Octavianus időkorában. Mivel föl nem tehetni, hogy e' koporsó másunnan hozattatott légyen ide, ha bár másutt készült is, látni való, hogy Székes Fejérvár nevezetes lakhely volt már a' Római világban, Octavianus időkorában. 'S ha talán Dignius' felesége itt született, mivel Municepsnek neveztetik, e' hely Municipium, az az Római polgári jussokkal birtt város is lehetett *)

E' városnak már Rómaiak' uralkodásokkor voltát bizonyíttyák néhány Római pénzek is, mellyek a' Vármegye új házának fundamentomiból ásattattak ki 1805. esztendőben: illyenek

1). Imp. Caes. Nerva. Trajan. Aug Germ. Tr. Pot. Coss. II. (98—99. Eszt.)

2). Imp. Caes. Trajan. Hadr. Augg. Pont. Max. Trib. Pot. Coss. III. S. E. (99—100)

3). Aur. Caes. Anton. Pii Tr. Pot. Coss. II. (145).

E' Nerva Trajanus, Hadrianus, és Antoninus Pius Császárok pénzei azt mutattyák, hogy

*) A' Római Colonia és Municipium köztt e' külömbség volt: hogy az elsőnek lakosi eredeti Rómaiak voltak; a' másodiknak pedig idegenek; kik a' Római köztársaság' eránt szerzett érdemeikre nézve azoknak jussaikra, privilegiumaikra, 's tisztségeikre méltattattak. Lásd Cantelius de Rep. Rom. p. 177.

e' Város' lakosi egykor azon Római Császárok' pénzeivel éltenek, 's így a' Római Császárok' idejében volt már e' város.

Söt e' Városnak Római időkben voltát jelentik régi épületinek maradványai is: t. i. a' Magyar Ország' első Királlyától, Sz. Istvántól építtetett nagy Templom' fundamentomiból mind a' Fejérvári Magistratustól, mind a' Püspöki hivataltól számos, szörnyü nagyságú, négy szögre faragott fejér kövek is ásattattak ki múlt esztendőkben, 's maiglan. Ezeket dicső Királyunk' idejében itt már készen kellett találniok az Épitőknek a' régi házok' düledékiben: mert se nyomaik nincsenek körül belől olly kőbányáknak, hol ásattattak, 's faragtattak volna: se vesztegetőleg a' fundamentomokba illy faragott szép köveket nem hánytak volna, ha magoknak kellett volna nagy munkával, 's időtöltéssel készítgetniek; ha pedig ez időtájban illy jeles épület-maradványok találtattak e' helyen, nyilván Sz. István' Országlása előtt már régen, még a' Rómaiak' Uralkodásakor e' Városnak állani kellett, annál bizonyosabban, mivel ezen ködarabok közt Római fölírásuak is találkoznak: illyen ez, mellyet mult Martius holnapban a' Püspöki Udvarban szemléltem:

CNAAN.
ET AEL.
VIVAE
P — —

3). E' Városnak régi Római neve eránt a' Tudósok meg nem egygyeznek: Larius' véleménye szerént Cimbriana volt, és a' kóborló Cimbrusoktól építtetett; Bombardius szerént Antiana nevet viselt: mivel ennek tócsák közt fekvésével megegygyez. Móro István szerént pedig a' régi Pannoniai Caesarea volt: helyheztetésére nézve. Antonius Császárnak útazásá-

hoz képest, leghihetőbb, hogy Floriana volt neve. E' városról t. i. az említett útazásban, mellyet Vesselengius kiadott, a' 263. lapon az jegyeztetett meg, hogy Acincumtól (Ó Budától) Sabariába (Szombathelyre) vivő útközben 30,000 lépésnyire feküdt légyen; mellyek (egy mértföldnyire 4000 lépéseket számlálván) 7 1/2 mérföldet tesznek; 's így éppen Fejérvárnak távúlságára mutatnak. Florianát F. T. Schönviszner Apátur és Kánonok Úr, tudós fejtegetésiben Velenczére helyhezteti ugyan, de elégtelen okok nélkül: egy az, hogy ezen helység 30,000 lépésnyire nem csik Ó Budától; más az: itt semmi Római régiségeknek nyomai nincsenek; vannak ellenben igen számosak Fejérvárott, 's a' t. Hihető tehát, hogy itt feküdt Floriana Városa, melly a' Notitia Imperii R. szerént a' II. Legio, 's Dunán hajókázó sereg' Praefectusának lakhelye, és erőssége (munimentum) volt. Lásd ezen helyen.

4). Mikor, és miért cseréltetett légyen e' város' hajdani neve Fejérvárra? Bizonytalan: azon ok, mellyet Bonfinius fölhozott (Dec. I. l. 1. p. 18.) nem hiteles: hogy azért neveztek olly sok helyeket Alba (Fejér) névvel (Alba Julia, Alba Graeca, Alba Regia) a' Magyarok, mivel az Unnusoktól vagy Hunnusoktól, ezek pedig a' Leucusoktól, vagy is Asiai Albanusoktól (Fejérektől) Szittyák ivadékitól, származtanak. Ezeknek nevét marasztották tehát fenn mindenütt Őseink. Mert az nem bizonyos, mit Bonfinius föltesz, hogy a' Magyarok az Albanusoktól származottak legyenek. Hitelesebb az, hogy az itt lévő vár' külső szinétől neveztetett el akár a' Pannonoktól tulajdon nyelvökön, minekutánna az ő birtokokba jutott, és a' Magyaroktól csak ő nyelvök szerént jelentetett ki; akár pedig ezektől magoktól. Annyi bizonyos, hogy a' régi vár' maradékit te-

kéntvén, ezek fejéres színű kövekből állanak. Nem szokatlan a' helységeknek külsőjöktől elneveztetésök, kivált a' közép századokban:

5). Hogy e' vár Árpád', Magyarok' első Fejedelme idejében volt legyen (legalább dülő félben), és Sz. Istvántól újonnan fölépíttetett, legalább fölékesíttetett légyen, számos Történet-Íróink bizonyíttyák: Béla Király névtelen Jegyzőjének tanusága szerént (Cap. 48. p. 31. apud Schwantner) Arpád' serege Pakosd hegye mellett (iuxta montem Pakost) szállott táborba ama csatájakor, midőn Pannonia birtokáért megvít Zwatopluggal, 's ennek hadát meggyőzte. E' történetet Thuróczy bővebben így adja elő: (Part. II. c. 3.). „Árpád Magyaraival egygyütt Noe hegyen *) vert tábort Fejérvár mellett; és ez az első hely, mellyet Arpád választa magának Pannoniában; honnét is Fejérvár Sz. Istvántól, ki ötöle származott, ott közel fundáltatott". Kéza Simon ugyan azt vallya, mondván (68. l.). „Árpád ott táborozott, hol most Fejérvár fundáltatott". Bonfinius ezek' szerént vallya (Lib. IX. Dec. 1. p. 104). „Árpád meggyőzvén a' lakosokat, áltszállván a' Dunán, Noe nevű hegyen ütött tábort; mellyet Sz. István dicső Magyarok' Királlya, Árpád' vére, nemzetségéről meg nem feletkezvén, melly itt telepedett le, fölépíttetett". Hasonló tanúságot tesz Ranzanus is: (Ind. VII. p. 549). „Árpád több vezéreivel ama hegyhez érkezett, melly az időben Noe nevet viselt; e' Magyar Ország' részén seregeinek, 's maga lakásának helyt választott. Itt idő folytával dicső Sz. István, Magyaroknak e' nevű első Királlya, Árpád maradéka, Fejérvár' városát építtette"? Ezekből hihető

*) Ez a' mai Csúcsos hegynek tartatik lenni a' Fejérvári Szőlő-hegyek megett: mivel Árpád hegyének is neveztetik.

az, hogy Fejérvár, Árpád' idejében Zwatoplug hatalmában lévén, neki menedék helyül szolgált: mivel a' Várok' környékében szoktak a' hatalmasságok veszedelmökben megütközni, hogy vesztességök' esetére, legyen hová magokat viszszavonni. A' régi hadakozó népek pedig igen kedvelték a' vizek köztt fekvő helyeket természeti erősségök miatt: azért azt Árpád megkedvelvén megszállotta; az itt fekvő várost, minekutánna az idők' viszontagsága által elpusztult, Sz. István első Király helyre állitotta, 's mintegy újonnan épitette.

6). Ama dicső Király Fejérvárt magát is két nevezetes épületekkel ékesitette: egygyik a' Királyi lakhely. Hogy ide helyheztette légyen lakását, ennek nyilvánvaló bizonysága a' városnak magyar (Székes Fejérvár) német (Stuhlweisenburg) 's deák (Alba Regalis) neve. Székesnek, 's Királyinak csak azért neveztethetett különösen: mivel Sz. István itt vette lakását. Más városokban is tartózkodott ő ugyan, és utánna tartózkodtak más Királyaink is, de még se neveztetett egyik is Székesnek, mert másutt tulajdon residentiájok nem volt mint Székes Fejérvárott. Hogy azért neveztetett légyen Székesnek és Királyinak, mivel itt koronáztattak, 's temettettek Királyaink, hihetetlenség: sőt azért koronáztattak, temettettek, azért tartattak az Ország Gyülései is itt közönségesen: mert itt volt a' Királyi lakás tulajdonképpen. Hogy Székes Fejérvár már elejétől fogva Székesnek és Királyinak neveztetett légyen, ennek nyilvánvaló tanúja Hartwik vagy is Chartuitius Püspök, Sz. István élet-leírója a' XI. századból: „A' Királyi Szék Városában, melly Fejérvár nevet visel (In ipsa Regalis Sedis Civitate, quae dicitur Alba" Cap. 3.). Erre mutatnak némelly régi pénzek is: illyen mindenekelőtt e' föl-

irású pénz (L. MM. SS. Széchényianorum Nro 13). Regia Civitas, melly hogy Székes Fejérvárott verettetett legyen, onnét lesz hihetővé, mert az ott volt pénzverő helynek emlékezetét a' szájról szájra költ hagyomány a' pénzverő völgy' neve alatt maiglan fenn tartotta. Ama Rudolf Király alatt 1601. eszt. 20-dik Sept.ben, Székes Fejérvárnak a' Törököktől Mercurianus Fő Vezér alatt viszsza vétele alkalmatosságával verettetett pénzen (l. Ortelius rediv. Francofurt. 1665. 294. l. és Pray de Sacra dextera §. IX. p. 50.) ez nyilván feljegyeztetett Fejérvár' régi képén azon Királyi lakás helye is. Ez idő tájban, mintegy 50. esztendők múlva fogságba esése utánn, nyilván tudva volt, a' Királyi lakhelynek Fejérvárott létele. Az utóbbi pénzek is e' dicsőséget azon városnak tulajdonították: illyen az, melly 1688. 9/10-ben I. Leopold Király alatt történtt második viszsza vétele alkalmatosságával verettetett (most a' Nemzeti Museum' pénztárában őriztetik), 's jobb felén azon győzedelmes Király képével diszeskedik, e' német fölirással: „Dein Stuhl soll bestehen ewig", bal felén szemlélteti a' Fejérvárnak régi képét, a' Király lakhelyével, számos templomival, és külső városival egygyütt. Hasonló ehez ama deák fölírásu pénz is, melly Schönvisner Kánonok és Apátur által elő van adattatva a' Magyar pénzek 405-dik száma alatt eme jegyzéssel: eXItIVM tVrCIs aLba reDVX = 1668. A' Királyi lakhelyet mutogattya azon festett kép is, melly a' Székes Fejérvári Tanácsházban függ: ennek tetejében két Angyalok tartyák a' Város czímerét (három tornyokat nyilt kapuval egygyütt) e' fölírással: Alba Regalis. Áltellenben annak magyar és német nevét tartyák orrok' hegyén két sasok; alól szemléltetnek jelesebb épületei, 's részei: A) jegy alatt ugyan maga a' Vár,

's ebben B) a' híres Boldog Aszszony' nagy temploma; ennek ellenében csak nem C) a' Királyi lakhely, azon tájban hol most a' Városi katona-tiszt-szállás, a' Barátok' temploma mögött, és N. Hiemer Kir. Tanácsos háza esik; úgy látszik, hogy a' délnyugoti bástyáig kiterjedt. Mellette mindjárt volt Sz. Imre Herczeg Kápolnája (hol most a' Plébánia ház). E' hely, mellyben születtetett, idővel Kápolnává változtatott, minekutánna a' Szentek közzé dicsőítetett, Euphrosina III. Béla Király' annya költségével (L. Velius de bello Pann. l. 2.) Erzsébeth öregebb Királyné által pedig 1380 eszt. 6. Apr. Budán tett testamentoma szerént Beed pusztával megajándékoztatott. *) Hogy Székes Fejérvárott koronáztattak, temettettek legyenek közönségesen a' Magyar Királyok; hogy itt tartattak többnyire a' Diéták: az alább mondandókból ki fog tetszeni. Annak nincs éppen semmi nyoma, hogy itt más építette volna ezen Királyi lakházat, nem Sz. István Király.

7) Második épület, mellyel István első Király Székes Fejérvárt fölékesíté, volt ama világ szerte híres Nagy Aszszony' temploma, mellyről említett Hartwik Püspök életirásának harmadik czikkelyében Kálmán Királyhoz illy tudosítást teszen: „Azon Király (Sz. István) egyetemben minden tetteiben hív, és Istenfélő vala, fogadásai 's áldozása által magát és az Országot a' Szűz Máriának, Isten annyának, szüntelen pártfogásába ajánlván, kinek dicsősége, 's tisztelete olly nagy a' Magyarok közt, hogy azon Szűz menybe fölvételének ünnepe, tulajdon nevének hozzá adatása nélkül, az ő nyelvökön Aszszony' napjának

*) E' kép igen hasonlit a' Rudolf Király alatt verettetett pénzen lévő képéhez Fejérvárnak, hihető, hogy a' szerént másittatott le. Lásd Velius és Pray' tanúságát a' fenn említett helyen.

(Nagy Aszszony' napjának) neveztetik, 's hogy védelmének nagyobb irgalmasságára szert tehetne, Királyi székének Városában, mellynek neve Fejérvár, azon mindenkor Szüznek dicséretére, 's nevére, hires, nagy roppant templomot (Basilicam) épittetett; csudára méltó munkával, a' Kórus falának különös ékességivel, padlattyának marványkőből való készületével—A' ki látta, megvallya, hogy igazat mondunk". (Lásd ennek bővebb leirását Bonfiniusnál Dec. II. l. 1. p. 140. Dumesnilnél Doct. et disci. Eccl. Tom. 10) Drágaságait, kincseit, mellyekkel nem csak Sz. Istvántól, és ennek hitesétől Gyselától, hanem az utóbbi Királyoktól, Herezegektől, s más Jótévőktől is meg ajándékoztatott, olvashatni Hartwichnál az emlitett könyvében, és Bonfiniusnál Dec II. l. 1. Ranzanusnál Indi. VIII. Thuróczinál Parte II. Chron. cap. 30. 91. Simon Kezánál in Chron. Bizarrus Péternél, Praynál, és a' t. — E' nagy Templom feküdt a' mai Sz. Ferencz Szerzetesinek Temploma sekrestyéjétől fogva csak nem egészen a' vár' észak-keleti bástyájáig. Homlok része tórnyával egygyütt nyugatra a' Királyi lak helyel majd csak nem szemköztt. Sanctuariuma a' bástyáig nem terjedett egészen; két oldalai a' mostani Püspöki Udvar kerétésén belől és kivül estenek; hoszsza volt több mint 200. szélessége 50. geometriai lépés ama mérés szerént, melly az új Püspöki lakház' epitése alkalmatosságával tétetett (Lásd Bombardiust is: Topographia Magni Regni Hungariae p. 241) Mellette oldalaslag több kápolnák, 's temető helyek (Mausolaeomok) voltak épittetve. Közöttök leg neveztesebbek valának I. Lajos. és Hunyadi Mátyás Királyoké. Lajosé jobb felől azon hellyen állott, hol most a' Házok vannak; ennek királyi

fénnyét leirta Bonfinius (289 és k. l.) Itt ölelé-ált Attyának koporsóját az esdeklő Mária Királyné Károl' megkoronáztatásokor azon Bonfinius és Thurótzi tanúsága szerént (Part III. C. VII. p. 209) Balfelől állott Corvinus Máttyás Király' kápolnája, a' mostani Püspöki Udvarban: hajó formájú, 's élkes készületü volt; fenn állott 1800. eszt. cig; Boldogult Milassin Miklós Püspöktől rész szerént öszvedülésének veszedelmére nézve, rész szerént, hogy a' Püspöki háznak köveket szerezzen, lerontatott föld szinig. Fundamentomi maiglan a' földben vannak. 1789. esztendeig Isteni szolgálat tartatott benne a' német Hivek' számára; belől azon bolt-hajtáson, melly a' Sanctuariumot a' templom' derekától elválasztá, egy vas rudon lefüggött Máttyás Király' hollós czimere igen diszessen. Láttam ezt több izben ennen szemeimmel; kár volt legalább azt a' pusztítástól megnem menteni!! A' Főtemplomból a' fundamentomokon és némelly elöntött Kripta-részeken kivül fenn maradtak mai napig három kékszinü granit kőből faragott gömbölü oszlopok; ezeknek egyike, láttamra a' Püspöki ház előtt lévő piaczon a' Franciskánusok Sekrestyéjétől mintegy 10 lépésnyire állott; most a' Püspöki Udvarban hever másik párjával egygyütt, melly már előbb kidölt, vagy kidöntetett; a' harmadiknak darabjai résznyire a' Budai kapú mellet lévő ház,' résznyire a' Város' háza falaiba rakattattak. E' templom Székes Fejérvár' közepében állott; fő ajtaja ott volt, hol most a' belső Város' kuttya vagyon. Mellette balról, Mattyás K. Kápolnájához közel, állott a' Sz. Istvántól ide helyheztetett Káptalan' Prépostyának lak-helye, kinek gondviselésére volt bízva a' Fő Templom, a' Magyar ország' koronája, más Klenodiumaival egygyütt, a'

levél tárház, 's t. e'f. *) Azért nem csak sok jussokkal, és szabadságokkal, hanem gazdag jószágokkal is megajándékoztatott; maga helyett más Custost is választhatott; a' Király' Concellariusa, vagy V. Cancellariusa volt közönségesen, 's a' t. **) Ezen épületnek maradéka is fenn állott szinte 1805. esztendeig; fölső része b. Milassin Püspöktől lerontatott; alsó része, melly gránitkő oszlopokon álló bolt-hajtású a' pusztítástól megmenekedvén, a' mostani nemes szívű M. Wurum Jósef Püspöktől haszon-hajtással fenn tartatott.

8) Más egyházi, 's világi épületekkel másoktól ékesíttetett föl idő-közben: illyen volt a' Sz. Péter' Temploma, melly a' fő templomtól mint egy 200 lépésnyire a' Várban azon tájban esett, hol most Lang Adám Ágoston könyvkötő' háza fekszik, a' fekete Sas-vendégfogadó mellett délre. Kitől építtetett legyen, bizonytalan; azt tudni felőle Thuróczból (p. 14) hogy IV. Béla Király által szenteltetett föl; itt tétettek arany vitézek a' koronázott Királyoktól (l. Velius de bello Pann. p 98) Azon várban, az említett Sz. Imre Kápol-

*) Hogy e' templomban hiteles levéltár is volt: onnét bizonyos, mert annak Gondviselőjétől kivánta I. Lajos Sz. István Legendáját, melly nyilván nem életirás, hanem a' mai Királyi könyvhez hasonló protokolum volt. Ott tétetett le II. András arany pecsétes Decretumának egyik mássa is, másik azon Fejérvári Templariusoknál (T. Kovachich Márton véleménnye szerent) harmadik Rómába küldetett) L. Decretum Anni 1222. art. 31.

**) L. Hartwik Sz. István' életében 3. czikk. 17. szám alatt. Bonfinius Dec. 2. l. I. p. 140. Nicolai V. Breve de anno 1451. apud Wagner Anal. Scepus. Part. I. p. 227. item bulla Clem. III. et Innocent VIII. Confir. a Leone X. Anno 1519. in Archivo Episcopali. Confer. Decretum I-mi Ladislai Posthumi de anno 1451. art. I. Decretum Anni 1291 art. 9. apud Kovachich. — Ezeket különösen megvilágositotta F. T. Simonyi Pál, Fejérvári Kánonok és Apátur ama kézirásában, mellyet a' múlt esztendei Káptalan-viszitatioja alkalmatosságával készitett. Háladatosan megesmérjük, hogy annak nagy hasznát vettük e' jegyzetinkben.

náján kivül voltak más kápolnák is, és a' Dominikanusoknak Klastroma, sok Uri lakásokkal egygyütt: mint az emlék képeken láthatni. Épitőjik esméretlenek.

Ezen Székes, királyi városnak, a' váron kivül részei voltak 1) A' Sziget (Gaja vize, 's a' Sárviz tócsári között) Itt állott ama hires, 's birtokos Sz. Miklós' falakon kivül lévő Prépostsága (Praepositura S. Nicolai extra muros). Nyomaira bizonnyal nem mutathatni. 2) A' Rácz Város (a' várból kimenő Palotai úton alól). Itt voltak Sz. János' keresztesinek és az Apáczáknak Klastromai; az elsőnek helyét hitelesen el nem határozhatni; a' másiknak nyomai a' Jancsár kút körül fedeztettek föl. 3) Az új vagy Bemöz Város (a' mostani Püspöki kertől kezdve az égett Város felé). Itt nevezetes volt Sz. Márton' temploma. 4) A' Váron kivül a' Sziget és Újváros köztt voltak még éjszaki keletre két hóstátok, vagy külső Városok (hol most a' Budai külső város és a' szérők) posványok által elválasztatva. A' napnyugoti részen (hol most Fischer háza) állott az Augustinianusok Klastroma; keleti felén pedig a' Sz. Josefi Plébánia Templom (L. Diploma Stephani V. de anno 1272. et Alberti Regis de anno 1438 Pray Ann. Tomo V. p. 319 et sq. és a' határ leveleket *).

Ezen tanúságok szerént az Újváros a' Sóstón föllül két stadiumokra terjedt el; napkeletre, 's délre, hoszszában és széltében. A' belső és Új város köztt egy tó volt napkeletre, 's délre; a' vár körül álló posványságnak (ingoványnak) le-

*) Ezeket a' mostani nagy bölcsességgel igazgató Püspök Ő Méltósága méltóztatott velem közleni; lemásoltattak azon eredeti oklevelekből, mellyek a' Posonyi Káptalan levéltárában tartattak fenn; itt több más Fejérvárt illető tanú levelek is rejtezkednek.

csapoltatása által leszivárkozott; az Új város alatt lévő Tó (Sóstó), az ingovánnyal egyesülete nem lévén, maiglan fenn van. Az ingoványnak legnagyobb része esett a' Rácz város körül; származott a' Sárvize és Gaja Patak' elterüléséből, mellyeknek szabad lefolyások nem volt; ezeknek elárkoltatásával kiszáradt. Ezen ingoványok közt két-három hoszszú töltések két (Budai és Palotai) kapukon vezettek a' várba; Napnyugoti északra (hol most a' Vásárállás) mély sántzokkal védelmeztetett a' béjárás (Lásd ezekről Istvánfit Lib. I. et 14. S. Stella Jánosnak levelét, ki a' Vár' első viszsza vétele utánn Fejérvárt leírta a' Franciscanusok Protocollumában).

9) Székes Fejérvár, mellyet eddig hozzá tartozó részeivel megesmértettünk, a' Magyar Ország' törvényes Királlyainak koronáztató helye volt közönségesen: nem koronáztatott ugyan itt Sz. István, ki IV. László Kir. 1274-ben költ oklevele szerént Esztergom városában koronáztatott meg *) sem Aba Samuel, ki a' Marosi Templomban (in templo Morusino) zenebonásan koronáztatott Királlyá: de Pétertől kezdve az utóbbiak I. Ferdinándig minnyájan itt koronáztattak meg, 's jelesen a' B. Aszszony' fő templomában, az egy IV. Bélán kivül, ki Thuróczi tanúsága szerént a' Sz. Péter' templomában koronáztatott, melly ötöle szenteltetett föl. Ez a' szokás idővel törvényessé lőn: hogy a' törvényes Királyok Székes Fejérvárott koronáztassanak meg, 's nevezetesen Sz. Istvántól nyertt koronával: akár hol tartatott bár az a' viszontagságok miatt: el annyira, hogy

*) Ipsa Sedes Strigoniensis Sanctissimi Stephani ortu, per Proto - martyrem praenunciato, decorata, et sacro baptismate eiusdem sublimata, regalisque nostri diadematis impositione exstitit redimita" L. Schmid det Epp. Agr. Tom. I. p. 189.

a' Magyarok, és Királyaink meg nem elégedtének avval, ha más koronával, 's máshol történt volna a' Koronáztatás (példa benne Robert Károl, ki ámbár kétszer már megkoronáztatott, de nem Sz. István Koronájával Fejérvárott (melly az időben László Erdélyi Vajda kezében tartózkodott) harmadszor mindazáltal avval magát megkoronáztatta (L. Battyányi de legibus Ecc. Tom. I. p. 464). Itt neveztek Királyaink Sarkantyús Vitézeket is Sz. Péter' templomában; Sz. Márton templomában föleskődtek, 's az e' mellett, a' várhoz idébb fekvő dombon világ' négy részei felé villogtatták Sz. István' kardját (Lásd. Ursinus Veliust I. Ferdinand' koronáztatásáról). — Ugyan ezen Királyi városban koronáztattak meg minden Királynék is, kiknek koronáztatássokról említés tétetett a' Historiában: közzülök első Gertrudis II. András hitese (Szworényi Amoenitatum Hist. Eccl. Fasc. V.) utólsók Anna I. Ferdinánd' Felesége, 's Isabella Zápolya Jánosé. Amaz 1522-ben, imez 1530-ben koronáztattak meg (L. Urs. Veliust de bello pann. L. II. p. 38).

10) Ugyan ezen Királyi városban volt helyheztetve a' Magyar Királyok, Királynék, Herczegek Herczegnék, 's más Királyi rokonok' közönséges temető helyök is: hogy az, melly fejedelmi felségök fénnye volt, lenne emberi mulandóságok' emlékezete is. Csak azok nem temetkeztek itt, kik tulajdon templomot építtettek, mint Péter, I. András, Sz. László 's a' t. A' ki e' Királyi temetőbe letétetett, első volt Sz. Imre Herczeg, Sz. Istvántól 1007-ben születtetett, 1031-ben kimúlt; 1083-ban Attyával egygyütt Szentek közzé dicsőíttetett: annak bizonysága ama Sírkő, melly Székes Fejérvárott 1734-ben kiásattatott illy fölírással (mennyire töredékiből olvasni lehetett).

Reveren — Patr. — Domini Praepositi
Hic Divi Stephani C—a— Stissima Proles
Dux Emericus — — ur esse situs.

Nyilván ezen fölírás szerént Dominicus, Fejérvári Prépost, Sz. Imre Herczeg Sírkövét megújíttatta. Élt ezen Prépost 1470. eszt.ben (L. Bonfi. Dec. 1. l. 1. p. 18). Szeretett fija mellé letétetett István I. Királynak' teste is ugyan itt Nagy Aszszony' templomában 1038. esztendöben, a' mint Hartwik Püspök, életírója, bizonyíttya. Sz. László Király által pedig 1083-ban diesöségesen fölvétetett *). Ezeknek példájára itt rejtettek el Kálmán K. Álmus., H. II. István, II. Béla, II. Geyza, III. István, III. Béla, III. László, Mária, Robert Károl felesége, Casimir Lengyel Király' leánya, 's ezeknek fija; maga Robert Károl, I. N. Lajos, Albert, Corvinus Máttyás, Thuróczinak bizonysága szerént. Máttyás Királynak ezen koporsó kőfölírását említi Réway Péter (Cap. V.) mellyet szerzett Theobáld:

Corvini brevis haec Urna est: quem magna fatentur
Facta fuisse Deum; fata fuisse hominem.

másik:

Mathias Regum specimen, et gloria Martis,
Hic iaceo fortis, Obrutus ante diem.
Qui domui reges, Populos; fortesque Bohemos
Invasi solus, qui timor orbis eram,
Caesare de gemino, fateor, duxisse triumphum,
Alter Germanus, Turcicus alter erat.

Utólsók, kik ide temettettek, voltak: Dobse László feleségével egygyütt, 's ennek szerencsétlen fija II. Lajos: Ulászló' sírkövének fölírása

*) Basilica Albensis, olim a S. Stephano condita, eo nobilissima, quod in ea conditur eiusdem Regis, et B. Emerici Filii eius venerabile corpus, ubi iacent et alia complura corpora eorum, qui post illum Regnum tenuerunt". Ranzanus p. 330. apud Schwandtner.

fenn volt Székes Fejérvárott szinte 1553 esztendeig, a' Törököktől elfoglaltatása napjáig; ekkor a' Császári hadi tisztektől Bécsbe vitetett, hol most is a' Császári Könyv-tárban szemléltetik, 's e' képp szóll:

Anno Domini 1516. XIII. Mensis Martii in Castro Budensi hora VII. postmeridiem obiit Serenissimus Wladislaus, Casimiri II. Poloniae Regis Filius. Hungarie, Bohemie, Dalmatie, Croatie Rex. Vixit annos LVIII. dies XIII. et regnavit in Hungaria Annis viginti quinque, Mensibus V. Diebus XXIII. In Bohemia Annis XLV. Mens. VI. Diebus XXIII. In ladula secuda Consors eius Anna (Lásd. Pray Tomo IV. p. 390).

II. Lajos' Koporsójának fölírása ez volt:

Inclyto, Magnanimo Pannoniorum Bohemiorumque Regi, Ludovico, Wladislai Filio. Qui Pro Religione. ac Patria. adversus Immanissimos. Turcas. acie. decernens, Annos. primum. natus. XX Occubuit. Invictus. ac Potentissimus — Rex. Ferdinandus. Affini. Charissmo, Maria, Dulcissimo Coniugi. Anna Fratri Amantissimo, Moerentes. Pie. Inferias persolverunt. Anno ab obitu illius, altero. Die XI. Novembris. Cecidit vero. Anno a Christo. nato M.D.XXVI. Mense Augusto. Die Undetrigesimo". (L. Istvánfi L. VIII).

Itt temettetett végre el Zápolya János is; de teste Achomet Budai Basától a' Királyok' temetőjéből kivettetett, mintha nem ő volt volna a' Magyarok' Királlya, hanem Szolimán Török Császár, és csak ennek nevében uralkodott volna (L. ugyan azon Istvánfit az említett Könyvben, Réway Pétert Centur. 6. p. 732). Ez után Sz. Mihály' templománál temettetett el. — Emlékezetre méltó az is, hogy e' Királyi temetőnek dicsőségében

gában részesíttettek néhány nagy érdemű Hazafiak is: u. m. Rozgonyi István, Sigmond Királytól, Buslai László I. Mátyástól, 's a' t. (L. Wagner in Diplomatica Scepusiensi).

Ugyan ezen Székes Királyi Fejérvár városában tartattak a' Magyar Ország' Gyülései is közönségesen kivált addig, míg Királyaink redszerént itt laktanak. Robert Károly tette innen Visegrádra a' Királyi lakást. A' nemes Statusok és Rendek először ugyan a' Nagy Aszszony' ünnepének itt tartásából, utóbb törvényes végzésből is, II-dik András' arany pecsétes Decretumának II-dik artikulusa szerént (l. IV. Béla. I. Lajos. I. Mária törvénnyeit is) a' Nagy Aszszony' ünneplésére ide tartoztak seregleni; ide gyülekeztek a' Királyok' temettetése, 's koronáztatása alkalmatosságával is. Ekkor az Ország' dolgairól tanácskoztak, 's rendeléseket tettenek egyetemben. Nevezetesen a' Magyar Rendeknek Székesfejérvárá Gyüléseik Történet-íróink által e' Fejedelmek alatt jegyeztettek föl: István Király (Sz. Gellért 'élet-írójának tanúsága szerént, melly olvastatik Wiónál cap. 7); *) Aba Samuel 1041 eszt. (L. Kéza Simon. p. 82. **) Péter 1042. és 1047 eszt.ben ***) András 1047 és 1057 (Thu-

*) B. Rex Stephanus pro celebrando festo B. Virginis annuali Albam venit, ut mos erat convocare Episcopos et Abbates, ut Sacrae huic solemnitati interesset" edit. Wio. cap. 7.

**) „Nobiles Regni Hungariae Episcoporum Consilio convene„runt in Alba Regali, quaerentes solicite, si aliquem „de regali genere possent requirere. — Tandem quemdam „Comitem, nomine Aba, Sororinum S. Stephani Regis „super se regem praefecerunt" p. 82.

***) „Henricus cum omni multitudine sua Albam venit, quae teutonice Weizinburg dicitur, quae est sedes principalis Regni Hungariae, Ibi Caesar imperiali honore et lactissimo praeparatu ab Hungaris honoratus, Petrum Regem, regali coronae plene restitutum et S. insigniis S.

róczi II. Part. c. 49.) I. Béla 1060 és 1061. (Thur. ott c. 45.) Salamon 1063. (Thur. c. 47). Geyza 1075. (Thuróczy ugyan ott) Sz. László 1077. és 1083. (Thuróczi ottan); Kálmán 1095 —6. 1113—14. (Thuróczy c. 63.) II-dik András 1207. 1222. 1231. (Thuró. ott c. 74.) IV. Béla 1235. (Rogerius Carmen miser. c. 4. és MSS. Hevenesiana Tom. 64. p. 319.) Kun László 1272 (Tragurium városának adott oklevele szerént apud Lucium L. X. c. 9.) III. András 1290. (Diploma huius in vita Theodori Praep. Albensis) Cseh Wentzel és Otto Bavarus 1301. (Thur. Chr. Part. II. c. 82.) Károl Robert 1309. 1320. (Önnön diplomája, 's Thuróczy tanúsága szerént ott c. 84.) Nagy Lajos 1342 1382. (Thuróczy Ch. Part. III. c. 1.) I. Mária 1383. (ottan) Kis Károl 1384. (Thur. Part. III. c. 7) Sigmond 1387. (Thur. Part. IV. c. 3.) Albert 1437. 1438. (Bonfin. Dec. 3. l. IV.) Posthumus László 1440. (Bonfin. ott) I. Ulászló 1440. (Dlugoss. Hist. Pol. l. 12.) Hunyadi János Gubernator 1444. 1445. (Önnön decretuma szerént l. Kováchich Vestig. Com. p. 253.) Hunyadi Mátyás K. 1448. 1464. 1476. (Önnön decretumai szerént; lásd Bonfiniust is Dec, 4. L. 10. p. 457. sq.) II. Ulászló 1490. 1502. (Ön-

---

Regis Stephani, more Regio decoratum, in legalem Thronum manu sua deducens, in Basilica gloriosae Genitricis Dei, semper Virginis Mariae, regaliter sedere fecit, et Regem Hungaris, Hungaros Regi reconciliavit, concessitque petentibus Hungaris, Hungarica scita servari, et consvetudinibus iudicari". Thuróczi Parte II. c. 37. Fenn van ennek bizonyságára Rádó Nádor Ispán oklevele is, mellyel birtokának egy részét a' Sz. Péter Templomának, Pécsváradon, ajándékozta, 's mellyet Péter K. megerösitett a' Fejérvári Ország Gyülésén, befejezésében vallya: Actum in Alba Regia, in Congregatione Regni II. Nonas Junii In. dict. 10. regni nostri 12. Anni Incar. Domini 1057. (L. Roller Epis. Quinque Eccl. Tom. I. p. 153.)

nön decretumai szerént. L. Wagnert is Dipl. Sár. p. 136. Kaprinai Dipl. par. I. p. 295.) II. Lajos: 1517. 1521. (Istvánfi Lib. 10. és Der Verfassungs Zustand der Sächsischen Nation in Siebenbürgen, aus bewährten Urkunden erwiesen Hermandstadt 1790. p. 31.) Zápolya János 1526. 1531. 1539. (Önnön oklevelei szerént, lásd Réwai Pétert is de Cor. c. 17. Kovächich Vestigia Comit. p. 530.) I. Ferdinánd 1527. (Ursinus Velius de bello Pann. L. II. p. 38.).

Ezen Királyi város' fénnye, minekutánna hatodfélszáz esztendeig tartott volna, szomorú homályba borúlt. Hogy nemes, szabad Magyar Hazánkkal közösen szenvedett viszontagságait, rövidség okáért ne említsem: a' Tatár pusztitástól megmenekedvén, II. Ulászló Országlásakor 1490. eszt.-ben Maximilián Cs. német seregeitől — Székely Jakab rosz Hazánkfijának, rézst-mutatására *) megvétetett, 's rútul földúlatott. A' Nagy Asszony' temploma Maximilián Cs.nak dicséretes kéméllésébŏl menekedett meg a' kiraboltatástól. Ama gyászos Mohácsi veszedelem utánn kevés idŏ múlva 1543. eszt.ben Aug. 29-kén Solyman Török Cs. seregei által, minekutánna I. Ferdinánd K. hívei a' várba szoríttattak vala, a' Városi Polgárok alkudozására elfoglaltatott, 's Achomet Begler Bég' fölvígyázására bizattatott. Ŏ ugyan, noha a' vár-örök és városi Polgárok ellen hitetlenül kegyetlenkedett, a' Királyi lakhelyet, 's Nagy Aszszony' templomát megkémél-

*) Hunyadi Máttyás Király a' N. B. Aszszony templomának Sanctuariumát meghoszszabbitani, 's magának alatta különös Mausoleumot épittetni kivánván, a' mellette lévŏ bástya falát felnyittatta, melly hirtelen halála miatt nyitva maradott, 's Dobse László gondatlan Királytól az ellenség' elközelitésének ellenére is nyitva hagyatott; ezen rézsen által vezeté bé a' vitéz örökre agyarkodó németeket a' gonosz lelkű árúló. L. Jstvánfi 15 könyvben.

lette: a' Császári Ágyúk' elvetélével megelégedvén, Constantzinápolba viszsza tért. De a' Török Cs. és az említett Bég' Tárnok-mestere (Quaestor, Quarlibég) rövid 'idő mulva azon Fő Templom' kincseit kirabolta, a' Királyok' koporsójit is minden drágaságaiktól megfosztotta (L. Istvánfi Lib. 15. Stella (Csillag) János Suppl. rerum Hungar. Tom. I. p 618 Petrus de Réwa Cent. 6. p. 732. Schwantner). A' Királyi lakhely és Nagy Templom vég pusztúlásra jutott 1601. eszt.ben., midön Roszburn Hadnagy, 's Magyarok' vitézsége által, Mercurianus Fő vezér' igazgatása alatt bajnok viaskodás utánn September 16-kán Székes Fejérvár szerencsésen a' Törököktől viszsza vétetett: de a' Királyi lakhely, és Fő Templom' vesztességére. A' várba szorított Törökök t. i nagy házokba, nevezetesen a' Királyi lakhelybe vonták magokat mintegy két százon; itt is szorongattatván a' kezeknél lévő puska-poros hordókat meggyújtották, 's mind ama lakházot magát, mind a' körülbelől lévő épületeket lángba borították, melly igen pusztító lőn a' szélfuvás miatt. A' vár' megtartására így se lévén többé reménységök a' Nagy Templom fundamentomi alá ásássaikat, és a' számos temetői üregeket megtöltötték puskaporral, és meggyújtották; a' tüznek kiterjedtével a' roppantt, 's világ szerte híres Templom egyszerre fölvettetetett; nem maradt fenn belőle más rész, Máttyás Király Kápolnájánál (L. Wolfg. Lazzius Descr. belli Turc. p. 627). E' rettenetes veszély által megrongáltattak a' vár' falai is, a' bástyák szétszakadoztak: könnyű volt tehát a' Budáról új, nagyobb erővel jött Törököknek ezen keresztény vérrel áztatott erősséget viszsza venni' Hassanes, másképp' Gimesgis Basa vezérlése alatt, minekutánna vitéz Szigethy Márkus Vár kapitány a' viadalban megsebesittetett, 's a'

német katonák a' rézseket és sikeresebb tócsákat esmerő Törököket elárulva bébocsátották 1602. Aug. 29-kén (Istvánfi Lib. 32. p. 478. sq. Kazy. L. 1. Hist. p. 19. sq.). A' magokat újonnan megfészkelt Törökök a' Királyi lakház, és fő Templom' négyszögü köveit a' vár' falainak kifoldoztatására, 's erősebbítésére fordították. Itt rejtezkedtek ezen szent kövek szinte 1688. esztendőnek, Maius 8-dik napjáig, midőn fényesen uralkodó Leopold Császár alatt Székes Fejérvár 145. esztendőkig viseltt török-rabi igáját nyakáról szerencsésen lerázta (L. Istvánfi Lib. 44. p. 612.). Itt maradtak azok békével szinte 1702. eszt. Feb. 24-kéig is: ekkor azon Országlónak parancsolattyára ezen vár is, többiek között, lerontatott *); faragott kövei a' körülötte lévő posványságba döntettek, 's itt sülyednek mai napig nagy részint. Fenn maradott részei Jósef Cs. rendelésére szét hányattattak, 's a' Városi Polgároktól különbféle épületekre fordíttattak. Székes Fejérvár' nevezetes épületinek semmi nyomai sincsenek mai nap; várának csekély részei állanak fenn, a' Budai kaput kivévén, melly vigyázó tornyával egygyütt a' mulandóság' sorsától mind eddig megmenekedett!

---

*) Nos Leopoldus etc. Pro paterna nostra cura, et solicitudine, plurimarumque rationum tam politicarum, quam vero militarium impulsu, inter alias autem ut Incly. nostrum Hungariae Regnum a tot Praesidiorum onere aliquatenus sublevetur, benigne resolvimus, simulque demandavimus, loca praedicti Regni nostri Hungariae in adnexo Schemate recensita dirui, ac monumentis exui, etc. Datum in Civitate nostra Viennae Austriae 24 Feb. 1702. Leopoldus mp. Ladis. Matyasowszky Eppus Nitr. Ladislaus Hunyadi mp. Ex Archivo Comitatus.

3.

A' Költőnek remekpéldáiról, különösen Pindarról, 's Pindarnak Versmértékiről.

A' Léleknek tökéletesedése nagyon húzamos, ha magából kell kimennie, valamint a' test kifejtődése, úgy hogy amannak minden jelessége abban áll a' test felett, hogy a' lelki derékségek csupa külső példák által is közöltethetnek, az élő test pedig csak belölről határoztatik. Figyelmet érdemel ugyan a' Természet-tudósaknak azon fel födözésök, hogy ha a' sós oldozatba kész kristályt vetünk, nem csak hamarabb, hanem a' példa szerint is történik a' kristályodás: de ennél, bár jeles bizonysága legyen is a' sympathizáló Természetnek, annyival magasabb a' léleknek kiformáltatása, a' mennyivel távulabb ható ebben, mint amabban a' befolyás köre. Azt olvastam néhol, hogy valamint egy darab gyémántnak kipallérozásában sok darab gyémánt elkopik: úgy kilenczven kilencz embernek semmivé kell lenni, míg a' századik tökéletes fényben áll elő. Én pedig azt mondom: gyújtsd meg a' szövétneket az égő szövétnekről: mind a' kettő világol. Az egész emberi nemzetet úgy lehet nézni mint egy embert, kiről a' Sphinx azt mondta; „reggel négylábú, délben két lábú; estve háromlabú; gyermek ember, férfi ember, vénember. Volt tehát ollyan idő, mellyben az egész emberi nemzet négy kézláb ment, vagy, a' mi egyet teszen, kézzel lábbal tapogatott, 's nyivogott, ha a' tövis tenyerét, vagy talpát megszúrta; maga kárán tanúlt, 's minden tehetsége

abban állott, hogy a' mi kivűle történt, elfogadhatta. (receptiuitas mera) Már a' második időszakaszban, a' fel egyenesedett állapatban, kevésbbé függ az ember a' külsőktől, 's leg alább, ha el fogadja is azokat, próbálja, magát ellenök szegezni, 's munkás maga is. (receptiuitas cum actiuitate) A' harmadik élet korban bottal jár az ember, mert érzi erőtlenségét, de azért kevéssé akar kivűlről függeni; sőt azt akarja, hogy mások is tőle függjenek: a' honnan az ellentállóra gyakran reá méregeti a' botot, mellyel magát kellene támogatni (actiuitas mera) Ha ezen bélyegeket az emberi nemzetre szabjuk, úgy látszik, hogy mi a' középső életkorban vagyunk, mellyért méltán örvendhetünk a' Költőnek mondása szerint:

„Exsultat leuitate puer, grauitate senectus; Inter vtrumque manens stat iuuenile decus. „A' költőséget közönségesen gyermekeskedésnek szokták nevezni, a' miért a' Költő csak akkor boszonkodhatnék, ha azt ollyantól hallja, a' ki tudatlan gyermek lettére is gúnyolja az ártatlan játszó gyermeket. A' bölcs soha sem vetette meg a' gyermek játékot, hanem vagy nyomozta annak törvényeit, 's tetszésének módját (Aristoteles, Home, Kant) vagy maga is részt vett a' diósdiban (Aesóp, 's Plato) Minden életkornak tulajdon bélyege vagyon, valamint minden nemzetnek, 's minden személynek is. Socrates gyermek korában képet faragott; férfi korában tanúlt, 's bölcselkedett magának; vén korában mindég másokat oktatott, 's jobbítgatott. A' Görög mind költő volt, még ha bölcselkedett is; a' folyó században minden bölcs, még ha költészkedik is; az öreg Socrates századja még hátra vagyon. Ha a' folyó századból Költő akarna lenni valaki, nem elég neki személyesen ifiúnak lennie, hanem

az egész emberi nemzet virágzó korába is visszsza kellene ifjudnia: mert csak ott találjuk a' költöségnek eleven lelkét; ott, a' hol kézzel, lábbal tapogatunk, 's minden tehetségünk abból áll, hogy a' külső bényomásokat elfogadhassuk: melly végre példa kell, még pedig az aranykornak századiból. A' Magyar Költök nagyobb részöknek ezen pontból lehet ki fejtegetni egy közönséges hibáját, melly szerint vagy minden példát meg vetnek, vagy csak a' köz példákhoz ragaszkodnak, Az első esetben épen avval dicsérhetni meg öket, a' mit Ovid mond Enniusról:

„Ingenio maximi, arte rudes".

Mert, hogy minden ifiúnak, különösen pedig a' Magyarnak eleven elméssége, 's szilajképző tehetsége vagyon, nem tagadhatni: de még ez csupa tehetség a' költöségre, melly tekintetben az idomtalan nemzetek, kiket vadaknak nevezünk, a' Grönlandok, 's a' Canadaiak, mint való gyermekek, minden szelídült népeket sokkal felül múlnak. Az illyen szilaj elmésséggel gyakran úgy jár a' Költö, ha azt nem tudja féken tartani, mint Bellerophon a' szárnyas Pegazzal. Ha pedig csak a' közpéldákban maradna minden Költö, hasonló lenne a' költöség ához a' lassú vízhez, melly bár újabb újabb habbal mendegél is elö, szüntelen állapodni látszik, mint a' tóvíz, 's nem ad a' figyelemnek semmi újabb ingert. Virág, Kazinczi, Kis Faludi, Bersenyi, Kiss János, Szemere, Kölcsei, kiknek költeményeikben a' müveltebb olvasó közönség gyönyörködik, nem csak Költök, hanem Tudósak is, kik tudományokat, 's jobb ízlésöket egyik 's másik holt vagy élö nyelvnek köszönik. Az eredetiséget, hanem ha azt a' tudatlanságban állítjuk, nem rontja el az olvasás: mert nem azért olvasunk mindég, hogy valakinek gondolatit, 's képeit el

szedjük (imitatio puerilis, — plagiariorum) hanem hogy lelki erőnket, másoh lelkes gondolatikkal, mint ugyan annyi szikrákkal felébresszük, 's hogy a' mit a' jobb ízlésüek szépnek ismernek, 's mi is ollyannak találunk, arról magunknak hímet varrjunk (Imitatio virilis) Az utóbbi tekintetben épen az a' példa a' müvésznek (p. o. Hercules dereka Angelónak) a' mi volt Pythiának a' Tripus, mellyben, bár mi komor agdada is azon kivül, meg szállja az Istenség, 's hallatlan bölcseséget énekel. Ki merné tagadni, hogy illyen értelemben Horátz is követője volt legyen Pindarnak? Hogy ottan ottan a' csupa maga jólérzés (sensus alacritatis) vagy a' természet nyilt könyvének egy két vidámító sora, vagy valamelly szívható történetnek, 's tettnek alkalma minden példa nélkül is megindítja a' szivet, vagy felmagasztalja a' lelket, csak azok ellen kell emlitenem, a' kik minden tudományt követésnek, 's minden követést barom-szolgaságnak tartanak. Szerencsések! ha ők valamint Minerva, teljes bölcseségben születvén, olly eredetiségre emelkedhetnek, melly követést, 's másolást érdemel: de a' mi alkalmasint ritkább a' fejér hollónál. A' ki avval dicsekedik, hogy született Költö, minden bizodalommal mondhatni róla, hogy tehát született kába is egyszer'smint. *) Az illyen költővé születés azt tenné-fel, hogy ugyan azon költö lélek nemzetről nemzetre vándorol, úgy hogy ha a' Görög Homéron kezdjük, az ő lelke később a' Romai Virgilbe, Virgilből az Olasz Tassóba, Tassóból

*) Ein Quidam sagt: Ich bin von keiner Schule,
Kein Meister lebt, mit dem ich buhle;
Auch bin ich weit davon entfernt,
Dass ich von Todten was gelernt.
„Das heisst, wenn ich ihn recht verstand:
„Ich bin ein Narr auf eigne Hand.

Göthe.

az Ángol Miltonba, Miltonból a' Német Klopstockba költözködött volna; a' mit Pythagoras értelme nem igen bizonyít, mivel hogy ő bölcs létére is azt vallá, hogy valaha már halász is volt legyen. Vagy pedig azt lehetne érteni a' költővé születésen, hogy az valamint a' Lévi szent tiszte csupán egy Fajhoz volna köttetve, mint ma is minden hivatal az Indiai czehes alkatban. Hogy tehetség kelljen a' költőséghez, még pedig sokkal különösebb, mint akármi kézi mesterséghez, meg kell vallani. Áll pedig az Democrit szerint valami szent dühülésben, melly mindazáltal csupán külső színe a' szépség érzékeny szeretetének, 's annak a' harmoniának, melly az elménck alsóbb tehetségi között inkább származik, mint születik. Az illyen külső szín sok Érzékihez hasonló apró költőket (Poëtae minorum Gentium) szemtelenekké teszen, főképen ha még az is hozzá járúl, hogy a' köznép mindjárt Költőnek köszönt valakit, mihelyest az rendetlen képző tehetségében egy két homályos képet felelevenít, 's fül-dobját a' vég kolonczok egyenlő erővel megdobják *). Egyébaránt ha külömbséget kell tenni a' költeménynek sokféle nemei között, annyi bizonyosan igaz, hogy az ének-költés, mint a' szív érzeményének ömledezése, vagy Pindar szerint az elménck virága, gyakran csak azért is tetszik, mert bennünket az emberi nemzetnek arany gyermekkorába varázsol viszsza, mellyért

*) Wie mancher frostige Reimschmied, der bald aus anerzogener Unsittlichkeit, bald vor brennender Hungersnoth schwärmt, hält sich für ganz durchwärmet von der Dichterglut, wann entweder seine Stirne von unmässigen Genuss des Rebensaftes glüht, oder sein Herz durch eine dumme Leidenschaft empöret, mehr Convulsionen leidet, als gefühlvoll schlägt. Der zahlreichere Schwarm süszer Herrchen verwechselt insgemein die Empfindsamkeit mit Empfindeley (Érzékiség) und wöhnet die Dichterlorber durch kleinmeisterische Tändelyen zu erhaschen.

minden költemények között leginkább megérdemli az engedelmet, ha szinte nem egészen tenne is eleget a' jó ízlés törvényinek. De ezen költemény-nemben is külömbség vagyon! Egy köz-dalnak elég ha édes, 's ha a' szívet érdekli; egy fentebb Odánál pedig, 's annyival inkább Hymnusnak még az édességen kivül szépnek is kell lennie, úgy hogy egészen megfordítva szabjuk reá Horátz törvényét:

„Non satis est dulcia esse poëmata, pulchra sunto".

A' Magyaroknak igen sok köz daljaik (scolia) vagynak, mellyek valóban Anacreoni kedvességet lehellenek, 's annál inkább megérdemlenék, hogy öszveszedje őket valaki, mivel többnyire együgyűek (sőt a' Csere-háton aszszonyok, 's leányok) által szereztetnek, 's a' nemzetnek gyermekkori bélyegét legtisztábban adják elő. Mert csak egyedül a' köznép az minden nemzetben, melly a' Tudós-rend, 's a' Véd-kar (valamint a' test-tápláló részek a' fő, 's a' vég-tagok) között, teljes egyarányban nyugszik, 's eredeti tulajdoniból a' tökéletesedés rovására nem sokat veszít. Ellemben mind a' Tudós-rend, mind a' Véd-kar kivülről ösztönöztetnek, nem belőlről a' nemzettől, 's mennél inkább ösztönöztetnek, annál többet veszítnek az eredeti bélyegből. A' mellett marad a' Magyar örökké Magyar, bár mi tudós, 's bár mi vitéz legyen, úgy hogy épen olly igazságtalan a' panasz a' korcsosodás ellen, a' millyen helytelen miatta a' félelem. Valamint egy ember, úgy egész nemzet is bizonyos élet-szakaszokon megyen keresztül, melly a' személybéli bélyeget csak módosítja, de egészen el nem törli. Roma még férfiúi érettségében is (Caesar idejében) nevel Brutusokat, épen úgy mint gyermekkorában a' Királyok

alatt. A' nemzeti bélyeget nem a' nemzetnek magával öszve hasonlításából ismerni meg, mert ez csak a' tökéletesedésnek mértéke, a' mi pedig nem korcsosodás; hanem úgy, ha azon nemzetnek historiáját más nemzetek históriájokkal vetjük öszve. Így pedig, ha a' Magyar változottnak tetszik, változtak mellette egyéb nemzetek is, hála a' század Geniusának érette! Miért ne futna azért a' Magyar még tovább is versent másokkal? 's miért akarná magát elszigetelni minden egyéb népektől? A' vagy ér-e Chinának valamit a' szüntelen titkoskodás, 's a' más nemzetektől idegenkedés? Az illyen nemzet hasonló a' fecskékhez, vagy a' méhekhez, mellyek bár mi csodálatos munkát tesznek is, megfosztatnak a' tökéletesedésnek boldog érzésétől. A' nemzetiségnek, a' mi valóban nemes derékség, nem kellene megfojtani a' világ polgárságot, valamint a' rokon szeretésnek a' nemzetiséget. Lehet tehát, sőt szükség nekünk is Magyaroknak, valamint minden tudományokban, 's mesterségekben, úgy a' költőségben is mind magunk erejéből vetekednünk másokkal, mind az idegen példákat követnünk. Német, Olasz, Franczia, Ángol, Római, 's Görög, mind ollyan nemzetek, mellyeknek egyik, 's másik jeles Íróik egyik vagy másik költemény nemben remekül szolgálhatnak, nem csak nekünk, hanem önnön azoknak is magok között. Különös figyelmet érdemlenek pedig mindenek felett a' Görögök, kiken úgy függnek minden tudós Világnak szemei mint Alcibiádon valaha Athénéi. Mert bár illendő is a' költőség minden élethorához az emberi nemzetnek, tagadhatatlan, hogy az a' gyermek-kornak bájos virága, melly a' História szerint a' buja kelet, 's a' komor Éjszak határ-dombjain, a' Tempe völgyében, 's a' Helicon hegyén nyilt ki egész kel-

lemében. Azomban nem mindenkor azért gyönyörködtet bennünket, a' mit a' Görögöknél találunk, mert az ki mondhatatlan, 's hasonlíthatatlan szépség (miket mond a' csintalan Aristophanes, 's mennyi pajkosság vagyon az Anthologiában!) hanem hogy abban az emberiség gyermek-korának merész még is őszinte, pajkos de nem gonosz, 's gyakran szilaj a' mellett ártatlan kicsapongásait szeretjük. Ő nálok vagyon az igaz költői eredetiség, mellyet mint az emberi elménck eredetiségét, és így mindnyájunknak édes tulajdonát, még az olvasás által is nem majmolunk, hanem, mint a' mihez nekünk is jusunk vagyon, csupán által veszünk. Ha a' Tudományok között egy mágnes lineát kellene húzni, mellynek közepén a' mai tökéletesedés állana: a' mennyire előbb kell menni a' bölcseségtudománynak az egység polusához (polus positiuus) épen annyira kellene a' költöségnek a' külömbféleség pólusa (polus negatiuus) felé, keresztül a' múlt századokon, egészen a' Görögökhöz viszsza fordúlni. Innen méltatlanúl vádolják némelly újabbak Romát, hogy ő csupán a' Görögöket majmolta volna: mert Roma későn fordítá figyelmét a' költöségre, midőn már sokkal érettebb volt, mint sem hogy egészen újat lehetett volna teremtenie; mellyért inkább tiszteletet érdemel, hogy a' gyermek Görögtől azt eltanúlta, 's annyira vihette, a' menynyire vitte. A' Magyar épen illyen állapatban vagyon: mert bár kellettek (sőt voltak a' historia szerint) vitéz Attilánk, 's Árpádunk mellett Költök is, kik azoknak fejedelmi asztalaiknál, valamint Pindár Hierónál, az erőt, 's a' derékséget énekekben magasztalnák; nem dicsekedhetünk semmi ollyan maradványokkal, mellyek nemzetünk gyermekkorát bélyegeznék: eltörlötték azokat Europának tudatlan századi! De azért

semmivel sem vagyunk alább egyéb szomszédainknál, kik többnyire ugyan csak a' régi Hellásból hozák költöségöket. Miért ne tenné azért a' Magyar is, a' mit hajdan Róma, 's újabban az Olaszok, a' Spanyolok, a' Francziák, az Angolok, 's a' Németek tettek? Hát mi csak azokat fogjuk-e mindég követni, kik magok is mást követtek? Jó ugyan ez is! mert a' Görögökhöz viszen, mint a' patak a' kútfőhöz, de többnyire zavarosan, úgy hogy, ha p. o. Német Költőket követünk, már azokban a' Görög Németséggel vegyült öszve, a' mit csak az tudhat meg külömböztetni, a' ki a' kútfőt maga tisztájában látta. Pedig még, ha a' követésnek helyesnek kell lenni, magában a' Görögben is el kellene a' Görögséget az emberiség gyermek korától választani, midőn csak a' gyermekkor érdemlené meg a' követést. —

De ez ellen külömbféle kifogásokat tesznek: „Hogy a' Görög Költőségnek lelke a' század Geniusával ellenkezik; hogy a' pogány Mythologia a' Keresztyén vallás lelkének ártalmára vagyon; hogy magunkat Pestről, vagy S. Patakról Athenába által nem tehetjük; hogy Bakonyi Jutka, vagy Ziza Húgom (a' Czuczám adta ?) meg nem ért; hogy a' Görögség mestérkezett, nem természetes verseket, 's tanúlt nem született Költőt csinál. „Nagyon sok! Egyenkint szeretnék mindenikről valamit szólni, de csak röviden! A' Görög Költőségnek lelke a' folyó század Geniusával ellenkezik ugyan, de nem kellene ellenkezni: vagy talám nem is ellenkezés az, csak külömbözés. Úgy látszik, hogy azon Genius, melly az embert keresztül viszi a' Cebes Tábláján, ha nem három külömböző személy is valóban, bizonyosan három személyt játszik az ember életében. Az első gyönyörüséggel vezetgeti a' gyermeket Atticának virágos mezőin, vagy

Tempe völgyében, vagy Parnass bérczein: ezt hítták a' régiek arany idő — én pedig nevezem a' Költöség Géniusának. A' másik leszen a' Bölcseség Geniusa, még pedig a' Plátóé, melly az érettségre jutott elmét most magára figyemezeteti; majd a' Polus titkainál is feljebb ragadja. Harmadik az aggidő Geniusa, Socratesnek intő, 's tanácsló Daemona: mellynek minden szova erkölcsiség. A' mi századunkat a' középső igazgatja, a' mint a' feljebb mondattakból is következik. De ebből nem lehet azt folytatni: hogy már alkalmatlanok vólnánk a' költöségre; mert a' Tudományok, kevésbbé fontosak a' fontosakba, sőt a' szép Tudományok mindenikbe olly határtalanúl vágnak bé gyakran, hogy nem könnyű volna meg mutatni, mellyiknek meddig hasson köre; hanem hogy csak ugyan alkalmatlanabbak vagyunk arra, mint a' gyermek Görögök, Jenisch szerint *) a' tapazstalásból is tudjuk. Voltak a' Görögök között is okoskodó Költök (Gnomici) Theognis, Phocylides, Simonides, Solon, Pythagoras 's a' t: de a' ki az ő életírásokat tudja, nem fog kételkedni felöle, hogy azok egyszer'smint Bölcsek is voltak. El-

*) Da wir mehr strenge Denker und vielseitige Beobachter, als freye Weltbeschauer, und Schönempfinder sind; da wir gewöhnlich unsere gesammte bessere Bildung mehr in der Schule als durch lebendiges Handeln, mehr durch Bücher, als durchs wirkliche Leben erhalten: so müssen eben auf diesem Wege unsere Sprache, unsere Beschäftigungen und Vergnügen, unsere ganze Denk-Empfindungs- und Handlungs-weise, mithin auch unsere aesthetische Cultur, die aus diesen Elementen zusammen gebildet wird, mehr geistig, als sinnlich seyn. Unsere Dichter schildern mehr ins feine, zergliedern psychologischer, charakterisiren vielseitiger, und tiefer, und wirken meistentheils nur durch den Verstand auf das Herz. — Daher können ja wohl Dante, Ariost, Shakespear, Milton, Joung, Klopstock Originalgeister seyn; aber rein Original sind sie nicht: sie haben nicht rein aus sich selbst geschöpft u. s. w. Geist und Character des achtzehnten Jahrhunderts. Erster Theil. drittes Buch 2. 3. Abschnitt.

lemben a' ki a' mai bölcs századból Költő akar lenni, nagyon kell neki őrizkednie, ne hogy a' Tudománynak mélyébe ereszkedjék. A' jó Költő mindég többet tud, mint mutat (mert még is csak ugyan jobb tudni, mint nem tudni, mivel a' tudatlan akkor sem lehet bizonyos magában, midőn a' legszebb gyöngyöt kapta fel a' szemétből). Nem mondja ő soha, bár mi Astronomus volna, hogy a' föld a' nap elejébe fordúl, hanem hogy a' nap jö a' Horizonra, 's leszáll ismét az Oczeánba, hogy délczeg lovait megföröszsze. Nem mondja ő soha, bár mi jeles Botanicus volna, hogy a' virágok között is házasság (Systema sexuale) vagyon, mellyben Zephir a' Vőfél, ki a' virágpárt Hymen ágyába viszi. Nem mondja ő soha, bár mi derék Orvos volna is, hogy a' gyöngyvirágnak halál ellen vagyon ereje (ez ugyan inkább tudatlanság). Nem beszél ő soha, bár mi ügyes Patikárius volna, sem a' babérról (borostyán a' Költőknél) sem a' szirupról. Pedig mind ezek előfordúlnak egy Magyar Költőnknél! De azért ollyat sem mond a' jó Költő, a' minek helytelensége minden mélyebb tudomány nélkül is szembetűnő; nem mondja p. o. hogy a' könyvcsatorna a' szív körül nyilik meg: mert a' ki egy szó Anatomiát nem tudna is, azonnal által látja a' képtelenséget, hogy a' könyv a' szívből, vagy szív mellől csorogjon. A' Költőnek abban áll legnagyobb mestersége, hogy a' legmélyebb, 's legfinomabb vonást is érezhetővé tegye: mert más világa vagyon a' Költőnek, más a' Bölcsnek. Mindazáltal evvel sem kell viszsza élni soha: mert vagy kaczagásra, vagy boszúságra fakasztja az olvasót. Néhány példa világosabbá teszi, a' mit mondani akarok. Egy Magyar Odás-könyvben többször fordúl elő, hogy az Isten leszitálja az esőt a' felhőből, micsoda alacson

idea

idea ez! 's mennyire ellenkezik Mózesnek ama' felséges mondásával: „Monda az Úr legyen világosság, 's lön világosság", a' melly pedig ugyan azon Odás könyvben többször bitangoltatik. Ugyan is a' szitálás, a' mellett, hogy konyhai dolog, nagyon fáradtságos, és hoszszas munka, a' mint a' kenyér-sütöknél láthatjuk. Még ez eddig csak boszúságot szerez; de ha eszébe jut az embernek Aristophanes Felhőjéből az esönek eredete, soha sem állja meg, hogy szörnyet ne kaczagjon rajta. Hasonló e'hez egy más Magyar Költönek Apologusa, „A' Pap és a' Kondás" czím alatt, mellyben a' Költö egész lelkitársasággal olly kiméletlenül bánik, mint Circe Ulysses társaival, még pedig nagyobb boszújára az olvasónak, csak annyi jót sem teszen szegényekkel, hogy mint Circe megütögetné öket utóljára vas-veszszöjével *). A' nemtelen 's alacson dologtól vétetett Hasonlóság (Metaphora) mindenkor kedvetlen a' jobb ízlés elött: pedig erre a' tudatlanság viszi az embert! A másik ellenvetés a' Görög Költöség ellen azt tartja, hogy lehet valaki jó Költö minden Zeüsz, Cyprisz, Artemisz, 's Niobe 's a' t. mismásolás nélkül is, 's hogy a' Görög Mythologia a' Keresztyén Vallás lelkének ellenére vagyon". Ezen vádnak elsöbb részét nem tagadom, ha vagy csekély köz-dalocskákról vagyon szó, mellyek mindöszve is egy felötlött érzeményt, 's valami mindennapi képecskét ábrázolnak, vagy pedig épen Davidnak, Salamonnak, 's Ossiánnak bujálkodó képes nyelvök tetszenék valakinek; de második felét az ellenvetésnek nem csak meg nem engedem, hanem tagadom. Ugyan is a' mi a' Költönek Mythologiá-

*) Ezt az Apologust megtalálhatni a' Halhatatlanság Oszlopa Toldalékában. —

ját illeti, az, a' tisztább vallásnak lelkével soha sem ellenkezett: mert a' Költöknek mindég más vallások volt, mint másoknak, a' mint Varrónak állatásából világos: „Tria sunt genera Theologiae, eorumque vnum Mythicon appellatur, alterum Physicon, tertium Ciuile. Mythicon appellant, quo maxime vtuntur Poëtae; Physicon quo Philosophi; Ciuile quo populi". A' Költöknek mint Költöknek lehetetlen sok Isteneket (Polytheismust) nem tartani, hanem ha azt kivánná valaki, mellynél alig lehetne balgatagabb kivánság, hogy a' Költö hallgasson minden Istenről, mint a' Zsidó Jehováról. Mert nem csak el nem lehetne érni ezen czélt, mivel hogy úgy magát a' költö-nyelvet is megkellene tiltani, ha ugyan a' képes beszéd (Allegoria) 's dolog-személyités (Prosopopoea) nem mondom mindég, de többnyire bizonyosan Istenesités (Apotheosis). De ha szinte el lehetne is jutni a' czélra, úgy hogy egész Olymp minden Istenivel, (mint Schiller leirja azokat), számkivettetnék: viszsza kivánná öket az ember kevés időre, valamint maga az Olympi Istenség (Wielandnál) a' bévádoltatott Amort. Még-balgatagabb volna ennél a' kivánság, hogy az igaz Istent, az egységet vigyük a' költeménybe (Érzéki ugyan még az ördögökkel is átkozódik Zizájában!) már részint azért, mert az Egységet nem lehetne annyi forma alatt alkalmaztatni, részint azért, hogy az igaz Istenségnek megfogása sokkal szentebb a' Költö előtt is, mint sem hogy avval, mint a' gyermek a' bábbal, kedvére játszhassék (vagyon helye ennek is a' szent költeményekben). Egyéb aránt eléggé megvitatták ezen tárgyat Addison és Home nem igen kedvezöleg; Gellert pedig *), 's Ram-

*) Gellerts CXCV. Brief. Ramlers Vorbericht zur Mythologie.

ler, és mások az újabbak közül sokkal bölcsebben. De ám! én tudok itten egy más hibát, mellyet pedig legdicséretesebb Költőinkben is találtam, hogy t. i. néha négy Theologiát is öszve kevernek, a' minél alig vagyon nevetségesebb, 's botránkozóbb. Egy Mese Költőnk így szól:

„Így dunnogott egykor Zeüsz ellen Cypria;
Jupiter pedig 's a' t. *)

Nagyon roszúl! mert bár egészen a' Görög Vallásból vétetett legyen is által a' Rómaiaké, más névvel vétettek fel ő tőlök többnyire minden Istenek. Soha sem mondta a' Romai Író Jupitert Zeüsznek, sem Amort Erósznak 's a' t. Kerülni kellene ezt is, noha itt nem a' Theologiák, mint inkább a' külömböző nemzetek, 's azoknak nyelveik zavartatnak öszve. Pedig illyen rendetlenséggel teli a' Magyarnak minden jobb ízlésű könyve, mivelhogy minden görög ígén rajta vagyon a' Latánnak bélyege (Cypris, Alcibiád, Malacia, 's a' t. Küpris, Alkibiád, Malakia helyett). Nagyobb hiba ennél, mikor a' Görög Mythologiát a' Zsidóval keverik öszve: p. o. Hébe, Édenébe (minden rimes énekben háromszor!) még jelesebb Költőink is. Illyen Berzsenyinél a' következő kép:

„Lethe áradt rám! elenyészik a' föld,
Lelkes élettel ragad Édenébe
Deliusz" — 's több e hez hasonló.

A' ki zsidó ideát veszen fel, vigye ki azt, mint Kazinczi Mózes bélyegének Rádaira alkalmaztatását, 's tetszeni fog; a' ki pedig görögözni kezd verse elején, görögözze keresztül azt mind végig. Ismét szenvedhetetlenebb mind ezeknél, midőn a' tisztább Vallásnak képei Görög vagy Romai mesékkel vegyíttetnek öszve. Home

*) Ungvár Németi Tóth László Versei 83. lap.

ezen hibát megtalálta Voltaire Henriásában, 's ugyan csak Home és Voltaire azt jegyzik meg, hogy a' Spanyol Lusiade Írója, Camoens egy zivatar idején Gamát a' Christushoz könyörögteti, kevés időre pedig Venus jö annak segítségül. Én egy Magyar Odás Könyvben csak nem minden ötödik lapon tudnék hasonló példát mutatni. Illyen forma hiba az is, a' mit ugyan csak azon Magyar Költőnek verseiben láttam legelőször, ha a' Horátz lelkében kezdett Oda Dávid vagy Mózes Képeivel végződik (risum teneatis amici?) Ismét új ellenvetés a' Görög Költőség követése ellen, hogy magunkat Pestről, vagy különösen S. Patakról Athenába által nem tehetjük. „Nem bizony! ha soha sem voltunk Athenában, melyért öszve fogván ezen ellenvetést a' következővel, hogy Bakonyi Jutka, 's Ziza Húgom meg nem ért, ha verseinket Görög, 's Római mesékkel vegyítjük, kénytelen vagyok megvallani, hogy tehát akkor az én verseim nem is nekik valók. Sajnálom! hogy a' nemes gyönyörűségből, melyet munkáim által másoknak szerezhetek, őket az ő önnön olvasatlanságok kirekeszti. Különben vagyon nekik is Kiss Jánosok a' Mythologiában, mért nem olvassák azt! De egyébaránt, valamint én semmit sem veszítek benne, hogy verseimet százból kilenczven nem érti, csak a' tíz hozzá értőnek tessenek; úgy a' bennem való veszteség is kipótoltatik az ő részökről az ifiú Érzékiben, 's egyéb fonóba való Dalosakban, kik a' köznépnek többsége szerint, valamint más nemzeteknél, úgy nálunk is számosabbak a' jó ízlésű Íróknál. Még is vagyon egy ellenvetés: hogy a' Görög Költőség, 's Mythologia mesterkézzetté teszi a' verset, 's nem mutat született Költőt". Mond valamit, de nem sokat! Annyi bizonyosan igaz, hogy a' Görög Költőnek természetesebben

esett Zeüszt, Herát, Cypriszt, 's Erószt kiáltozni, mivel mind ezen Istenek ismérctesek voltak, 's valamennyire szentek is a' nép között, mellyért teljesebb képet, 's érzeményt gerjeszthettek-fel a' hallónak elméjében, a' vagy szívében: ma pedig tanúlnunk kell azokat még Költöknek is, mivel mi annál tisztább vallásban neveltetünk. Mindazáltal el lehet oszlatni ezen nehézséget is avval, a' mit feljebb mondék, hogy tudniillik a' Költöségnek egyetlen egy Geniusa vagyon, 's hogy ha kénytelenek volnának is a' Költök lemondani a' Görög Mythologiáról, más Isteneket kellene költeniek, mellyek Hellásnak Istenit soha sem érnék el, mivel hogy azokat az Emberiségnek virágzó elméssége, 's eleven Phantasiája teremtette. Született Költö nevére pedig, a' mennyire tudom, soha sem vágyott egy jó Költö sem, sőt gúnyolásból tulajdonitják azon tiszteletet másoknak, mind a' régiek közül Theocrit, Virgil, Horátz, Ovid, mind a' Németek közt Wieland *), Göthe, 's egyebek. — Csokonainak szolgáló

*) Elégségesnek itélem ezen helyen csupán Wielandnak következö tolmácsolását felhozni Horácznak IV. Satyrája alatt. „Wie wohl Horaz sich in der Folge selbst zum Rang des ersten lyrischen Dichters der Römer empor arbeitete, so war doch niemand weiter als er davon entfernt, den zu einer Art von wildem Gesange werdenden Ausbruch der Trunkenheit, Freude oder andrer Leidenschaften bey rohen Naturmenschen, und das, was man Autoschediastische Poësie nennt, zur Ungebühr über die Kunst zu dichten zu erheben, und er spottet deswegen in seinem Briefe an die Pisonen über den Democritus, der dem glücklichen Genie den Vorzug vor der Kunst ertheilte, und die Dichter die nicht rasen, vom Pindus ausgeschlossen wissen wollte. — Weder dithyrambische Begeisterung und trunkene Schwärmerey, noch eine hochtönende Sprache, sondern die Geschicklichkeit durch lebendige Darstellung interessanter Gegenstände seine Leser fühlen, und glauben zu lassen, was man will, verbunden mit der Kunst, alles diesz in schönen Versen zu bewerkstelligen, — das ist, was den Homer zum Vater der Dichter erhoben, u. s. w.

leánya (így nevezi Könyvét a' jeles Költőnek Életírója) azt mondja valahol: Mihelyt a' Poéta philosophuskodik, már oda vagyon"! Nem mindég! mert valamint a' Bölcs (p. o. Plato) néha költészkedik, épen úgy a' Költőnek is (mint gyermeknek) lehet néha bölcselkedni. Ki bölcselkedett többet Euripidesnél (mikor a' sok σοφον-t emlegeti). Nem bölcselkedett-e Homér maga is? legalább Reiman Úr egész Encyclopaediát vont ki belőle *). Horátz pedig, ha igaz volna a' szolgáló leány itélete, egészen oda vagyon. A' Görög Gnomicusokat nem is említem, mert azok nem Bölcs Költők, hanem Költő Bölcsek. Megmondtam feljebb, hogy nehéz legyen a' Tudományok közt határt vonni, mert azok mind egymásba vágnak. Végy ki a' Költőségből minden tudományt, nem marad az egyéb vagy csupa ábrándozásnál, mint a' beteg ember álma (Phantasmagoria) vagy Érzékiségnél, melly ellen Campe méltán panaszolkodik: mert mind a' kettő lelki nyavalya, a' mint a' léleknek Betegségtudománya tanítja. Lehet tehát Költőnek bölcselkedni még egész Könyvekben is (írjon, ha akar de Natura Rerum, de cultura Agrorum, et Vitis, de re pecuariá, de arte Poëtica, de Homine, de Religione 's a' t.) csak hogy az értelemnek gondolatit az érzeménynek, 's képzeménynek nyelvén énekelje: mert ebben áll a' Költőségnek bélyege. Adott-e valaha Epictét szebb tanácsokat valakinek, mint Horátz Licinusnak, vagy Lolliusnak, 's lelhetni-e akár mellyik bölcsnél jelesebb igazságokat az élet bölcseségéből, mint ugyan csak Horátznak Odi profanum, Justum et tenacem, 's egyéb Odáiban? A' Költő gyakran

*) Ilias post Homerum, hoc est incunabula omnium Scientiarum ex Homero eruta, et systematice descripta 1726.

úgy bánik a' Bölcsccsel, mint Parrház valaha Zeuxissel: leplével vonja bé annak szölőjét, 's elámítja magát a' Mestert.

Mind ezen visgálódással még csak oda vittem a' dolgot, hogy a' jó Költő nem születik, vagy inkább nem csak születik, hanem készül is, melly végre példákat követ, még pedig, ha lehet, eredeti (Görög) példákat, mind az előadásban, az emberiség gyermekkorának nyelvén, 's lelkében; mind a' Mythologiában, midőn tárgyait élő személyekké, sőt Istenekké teszi (innen mondatik a' Költő nyelve Isteninek) úgy hogy ne azok függjenek többé ő tőle; hanem ő maga látassék azoktól függeni. Így lepte meg Phidiást a' tisztelet Jupiter cránt, kit maga teremtett; így gerjedt szerelemre Pygmalion a' Szűzhöz, kit márványból alkotott, 's így borzadt meg Hecubájától Zeuxis, a' Képíró. Továbbá megmutattam azt is, hogy ámbár meszsze távoztunk a' Költőségnek Geniusától, mindazáltal lebocsátkozhatunk a' Görög Költőkhöz mi is azon az aranyláncon, mellyen ők a' mi bölcs századunkra annyiszor felemelkedtek. Vagy, ha csupán költészkedni akarunk, keressük fel az emberiség gyermekkorának édes bélyegét, 's fogadjuk el azt, mint minnen sajátunkat. Most már ismét tovább megyek, tudniillik, mivel különösen csak az Ének Költőkre czélzok, azt akarom megvítatni, hogy ezen Költemény-nemben Pindár érdemlene legtöbb figyelmet. Igen ám! de erről azt mondja Horátz:

Pindarum quisquis studet aemulari,
Ille ceratis ope Daedalea
Nititur pennis, vitreo daturus
Nomina ponto.

Mit tegyen Horátznak ezen rettentő tilalma, jobban meg fog tetszeni, ha Pindárnak bélyegé-

vel közelebbről megismerkedünk: „A' dicséretnek ajándéka, igy szól az ifiú Anacharsis Irója, mellyel Pindar az ő Isteninek, 's Hősinek örömünnepeiken áldozott, egy a' legnehezebb tárgyai közül a Költőségnek; mert annak mint mondvacsinált munkának a' határoztatott napra el kellett készülni; 's a' mellett, mivel mindég hasonló képeket festeget, szüntelen attól lehetett félteni, hogy tárgyát vagy sokkal haladja, vagy attól messze hátra marad. De Pindárnak költői lelke mind ezen akadályról semmit sem tudott, mert az a' közlélek körénél sokkal fentebb járt. Ha Istenek az ő énekének tárgyai, szárnyakra kel, mint a' sas, 's meg sem nyugszik egészen a' mennyei Thrónusnak zsámolyáig; ha pedig Hősöket kell magasztalnia, olly elevenséggel szökik énekébe, mint a' délczeg mén a' lovag-pályába. „Az ő rajzolati (igy szólnak az Athénai levelek Angol szerzői) nagyok és bátrak; vonási merészek; gondolati pontosak, és újak, úgy hogy méltán elmondhatni róla, hogy öt olvasni és érteni fáradtságosabb, mint versent futni másokkal. „Ő, úgy mond Gravina, bélöki hajóját a' tenger keblébe; megereszti minden vitorláit, szélvészszel, 's habbal nem gondol semmit: a' vízhúllámok fel kapják ötet hajóstól, 's ragadják mint prédát hogy bényeljék: már eltünt a' néző szeméből, midőn hirtelen fel bukik a' víznek közepén, 's szerencsésen ki evez a' rév-partra". — Mind ezek, 's több ezekhez hasonló vonások, mellyekkel Pindart az újabbak (a' régiek is) festegetik, egyszer' 's mint magának az Ódának bélyegit is olly elevenen elö adják, hogy méltán el lehessen mondani Ramlerrel, hogy Pindaron többé nem a' Görög Költöt, hanem magát a' Költői Lelkesedést kell értenünk. Arnaud az Énekköltökre azt alkalmaztatja, a' mit egy régi Bölcs az Istenekről mon-

dott vala: „eos non externa cogunt, sed sua illis in legem aeterna voluntas est". Mert különösen a' lantos Vers az minden költemények között, melly valamint a' nagy természet az úgy tetsző zurzavarban a' leg kellemesebb harmoniát rejtegeti. A' tárgyat, mellyet magának az Énekköltő fel teszen, nem nézhetni csupán ollyan szikrának, mellyet lassú rázogatással kellene felgerjeszteni; hanem ollyan tűzgyúladásnak, mellynek lángját a' dühös szél kapkodja. Az ő képző tehetsége bé futja a' végtelenséget, most fel röpül, majd le száll hihetetlen sebbel, egyik képről a' másikra, 's mind azt, a' min keresztül rohan, tárgyára döntögeti". Nincsen azért a' Világnak oka, hogy Pindart annyira el mellőzi, csupán azért, mert Horátz egy költői felhevülésből, 's azon bámész tiszteletből, mellyel Pindar eránt egészen el olvadott, azt mondja, hogy őt igen igen nehéz követni. Mivel ha Pindar annyira remek maga nemében, hogy benne az Ének-költőnek Idealéja egészen meg testesült, bizonyosan követést, 's utána törekedést érdemel. De nem is épen olly szörnyű vakmerőség Pindarral vetekedni, mihelyest annyira ment a' Költő, hogy őt meg értheti; mert bár nem hordanak is minden Költőnek szájába mézet a' méhek, mint neki a' mese szerint, tudjuk a' historiából, hogy ő is csak idővel tökéletesedett, úgy hogy 40 esztendős korában virágzott legyen leg nagyobb fényében, 's tudjuk, hogy bár korán kezdett is musikát tanúlni, (a' minek pedig én a' Költő formálására leglöbb befolyást adok) öt vetekedésben győzetett meg a' szép Corinnától. (Aelianus ugyan ezt a' tudatlan Hallgatóknak köszöni) 's hogy ugyan csak Corinnától, kinek ő tanúló-társa volt

Myrtisnél, több izben meg feddetett, 's útba igazíttatott. *)

Még egy szempontja vagyon hátra értekezésemnek! mellyből azt kivánnám meg mutatni, mit kelljen Pindarból okosan követni? Ezen kérdésre azt felelhetné a' Tudós Világ (a' mit már sok helyen olvastam) hogy Pindarból a' Költőségnek csak lelke volna követésre méltó, 's ugyan ezt húztam ki én is mind eddig a' fel idéztem hellyekből De már most azt állítom, hogy Pindarnak verselés-módja is figyelmet, 's követést érdemel. Ugyan is a' Versnek mértékét, 's egész Musikáját úgy tekinthetni, mint a' költemény külső 's belső alkatjának (organismus) testi hajlékát, mellyet a' Lélek nem csak elevenít, hanem, hogy a' hires Stahl értelmét ide alkalmaztassam, formál is, még pedig maga tulajdon schemája szerint. Mert ha épen nem fárasztjuk is magunkat avval hoszszasan, hogy (Apel Úr Metricája szerint) minden lehető Rhythmust, annak lelki böcsével együtt, a' priori meg határozzunk: úgy fogjuk találni, hogy a' költemény csak nem minden nemének, bizonyosan a' tárgy természete szerint, annyira meg határoztatott Rhythmusa, 's lábmértéke, hogy azt nem minden erőszak nélkül cserélgetné-meg valaki. Hogy a' közönséges

*) Plutarch beszéli (de gloria Atheniensium) hogy Corinna egyszer arra intette Pindart: vegyítne versei közé mesét is, melly nélkül a' Költemény lelketlen, 's élet nélkül való. Akkor az ifiú a' következő ismeretes sorokat irta:

Ἰσμηνὸν ἢ χρυσαλάκατον Μελίαν,
ἢ Κάδμου, ἢ Σπαρτῶν ἱερὸν γένος ἀνδρῶν,
ἢ τὰν κυανάμπυκα θήβαν.
ἢ τὸ πάντολμον σθένος Ἡρακλέους
ἢ τὰν Διονύσου πολυγαθέα τιμάν,
ἢ γάμον λευκωλένου Ἁρμονίας ὑμνήσομεν;

mellyre Corinna, midőn Pindar olvasná előtte, el neveté magát, 's azt mondá: „Egész zsákkal öntötted ki a' magot, a' mit csak kézzel kellett elszórnod.

Hexameter legalkalmatosabb nagy történeteknek elénekléséhre, példában mutatják ezeren, Home pedig elég tudósan meg vitatja. A' Iambusnak nevelkedő ereje a' gerjedező dühösségre termett, a' mint Horátz az eredetéből húzza-ki. A' Distichon (Elegia) a' csevegő indúlatnak legjobb tolmácsa. Anacreon fél jambusi csupa gyügyögést 's kaczérkodást gyaníttatnak előre is. Horátz mértéki pedig, mellyeket Alcaeustól, Sapphótól, Alcmantól 's a' t. kölcsönözött, erősebb indulatot, 's merészebb elme csapongásokat is el bírnak, mint vagy a' Distichon, vagy Anacreon fél jambusi; mellyért is magasabb énekekhez illenek. Hát Pindar versmértékeiről mit kelljen itélni? meg fog tetszeni a' következő pontokból. 1.) Mivel Pindar minden költeményének lelkét a' nagyságnak és erőnek magas képzeti bélyegezik, szükség, hogy annak külső boritéka is, az az a' versalkat, valamint Leibnicz szerint a' lélekkel fel emelkedett finom test, könnyü legyen, hogy a' lelket le ne vonja, de a' mellett a' lélek méltóságával is meg egyezzen. könnyüségét, melly szerint a' költemény lelkét szük határba nem szoritja, gyaníthatja mindenki, mihelyest Horátznak„ fertur numeris lege solutis" itéletét olvasta; de továbbá azokból, melylyeket közleni akarok, még bizonyosabban is által láthatja. Nekem, ki ezen pontot több ízben meg gondolám, nagyon csodálatosnak látszott az, sőt látszik most is, hogy a' Római Lantnak Mestere (Romanae Fidicen Lyrae!) midőn csak nem minden Görög Lantosak versmértékeiken keresztül menne, Pindar mértékein ('s az Anacreonén, kiket pedig de la Harpe szerint lélekben egyesít) semmit sem irt. Mert hogy Pindar versmértéki egészen féktelenek volnának, csak ugyan nem mondhatni, ha ugyan Stropha Antistrophával, 's Epód E-

poddal tökéletesen meg egyez, és igy az úgy tetsző zavarban (melylyet Arnaud a' természet zavarjával hasonlít öszve) a' költői lelkededés felhágása szerint, lappangó de annál kedvesebb harmoniával megyen elő: midőn ellemben Horátz egysorú, kétsorú, három, 's négysorú strophája a' szapora meg fordúlással hamar unalmassá válhatik. De úgy látszik, hogy Roma mindég többet adott a' mesterségnek, mellynél egyebet nem tanúlhatott el a' Görögtől, mint az elmének, 's annak jelességinek. Ki nem veszi észre Nasónak a' Distichon készitésben azon szorgos fáradtságát, mellyel Hexameterének végén a' négy tagú, 's Pentameterének végén a' három tagú igét annyira eltávoztatja, 's minden járomversbe egész kerék beszédet (periodus) legalább pontos értelmet (sententia logica) akar bétolni. Ezt pedig a' Görögök egészen máskint csinálták, bár csupa fülek volnának is a' musikának megitélésére: melly által azt nyerék, hogy nem csak elkerülnék a' monotoniát, hanem a' beszéd folyamatja is egészen szabadságokban állana, úgy hogy az most csendesen mendegélne árkában, majd ha meg áradt, mint a' zuhanó, sánczot, 's gátot, a' mint az indúlat dühe kivánta, keresztül öntene, vagy el szaggatva ragadna habjai között. *) Hogy ezen jelesség különösen az Odákban nagyon szükséges legyen, észre vette Horátz, mert egyik Strophából belé csap ő is a' másikba: de észre vettem én is, mellyből egyszer'smint azt húztam ki,

*) Meg kell nézni a' Görög Gnomicusok között különösen Tyrtaeus Elégiáit, mellyekben az indúlatnak, 's előadásnak tüzét nem kevéssé neveli az, hogy a' Költő beszéde egyik Distichonból a' másikba egész merészséggel szökdecsel által. Hasonló figyelmet érdemel a' magyarban is Cseresnyés Elégiája, melly a' minap Hermine név alatt lett ismeretessé.

hogy Pindar vers-alkatja az Isteni, 's a' felségesebb tárgyak éneklésökre minden Oda mértéknél alkalmatosabb. Ennek némellyek ellene mondanak (p. o. Apel Úr: Metrik von August Apel erster Theil 1814 Leipzig § 290—299) mivel hogy, a' mint két féle öszvefüggést külömböztetnek meg mind a' Rhythmusban, mind egész Strophákban, a' más Strophába csapó értelem csak Declamatori nem pedig Lantos öszvefüggést csinálna. De ezen külömböztetés a' régiektől minden musikát el pörlene, a' mit igaz jussal nem tehetünk, nekünk pedig, kik csak declamáljuk a' régi lantos verseket, nincs ellenünkre. 2.) Felséges Pindar versalkatja eredetére nézve is, úgy hogy már csak az által is felemeli a' képzeletet. Vétetett tudni illik az Theseusnak tánczából, melyet ő Cretából viszsza tértekor, mint szent fogadást, hogy a' Labyrinthból szerencsésen meg menekedett, Apollónak tiszteletére szerze, 's az oltár előtt, mint karvezető, több förendű Ifiak között el is tánczola. Állott ezen tancz három Fordúlatból, mellyeket Strophának, Antistrophának, 's Epodusnak neveztek, 's figurájokat öszveséggel V formájától a' Darvak útjokhoz hasonlították, a' honnan az egész Táncz is DarutánczNak (Γερανος) hívatott. A' mi értelmét illeti a' TánczNak, némellyek azt mondják, hogy Theseus azt a' Labyrinth tekervényének hasonlóságára szerzette; mások pedig abban sokkal nagyobb titkot keresnek. A' többek között Plutarch azt mondja, hogy a' Stropha mint jobbról balra mozgás a' napnak (primum mobile) keletről nyugatra forgását jelentené, ellenben az Antistropha mint balról jobbra menetel tenné a' planetáknak nyugatról keletre forgásokat (Homér balnak nevezi nyugatot, 's jobbnak keletet Iliásának μ Könyvé-

ben); az Epodus *) pedig, mellynél a' táncz csak meglassudott, de nem szünt meg egészen, a' Földnek állandóságát. Ezen táncz felvitetett a' Theátromra is, a' hol az a' karnak (Chorus) tisztére tartozott, 's csak hamar öszve kapcsoltatott az énekléssel és musikával, mellyek a' Görögöknél szoros rokonságban állottak örök óta. Így ment az által végre a' tiszta lantos versek közé is, melly tekintetben most szó vagyon róla.

A' mi közelebbről illeti Pindarnak verseit, nevezte ő azokat képeknek (Εἶδος, mellytől vette Theocrit az Εἰδύλλιον nevet). Attól pedig, hogy Pindar versei mind a' mondatott verscsoportokból, mint ugyan annyi részekből állottak, hivatnak azok Melosoknak is, a' honnan maga Pindar μελικὸς (Plutarchnál) μελοποιὸς Θηβαιος (Athenaeusnál) 's egyéb lantosak is μελικοὶ. Mivel ismét a' háromféle verscsoport, vagy nem volt meg mind; vagy ha meg volt is, külömbözhetett elrendeltetésök, a' képző költemény ismét sokféle nevet kapott, a' mint a' következő Tábla mutatja:

Verscsoport	Rend.	Képző vers neve.
Csak kettő.	Str. Antistr.	= Prosodicon.
mind a' három	Str. Antist. Epod.	= Epodicon.
— —	Str. Epod. Antist.	= Mesodicon.
— —	Ep. *) Str. Ep. Ant.	= Palinodicon
— —	Ep. **) Str. Antist.	= — —

*) Galenus azt beszéli (Libro XVII. de officio partium humanarum), hogy minekutána az oltároknál bizonyos versek elénekeltettek, végre valaki különös verskkel bérekeszté az egész szentséget, 's ezt nevezték Epodusnak, mivel hogy más énekek után mondatott. Horátz Epodon Könyvét is ezen tekintetből fejtegeti Scaliger, hogy az Odák után tétetett, valamint Platónak egy Könyve a' törvények után Epinomisnak neveztetik.

*) Ha elöl áll az Epod, nem Epodnak, hanem προωδος-nak neveztetik. — **) Az utolsó rendet Hephaestio födözte fel Sophoclesnél, in Trachinis; Act. v. sc. 2.

Minden verscsoport áll sorokból, (görögül κῶλον, tagnak fordítják némellyek) a' honnan 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7. 8. 9. 10—20 's a' t. sorú Stropha, vagy Epodus. (Stropha mono—di—tri—tetra—penta—hexa—hepta—octa—deca—cola 's a' t.) A' vers csoportoknak azon tulajdonok vagyon, hogy Strophának nem csak magával, hanem az Antistrophával is, az Epodnak pedig, ha többször elő fordúlna, csupán magával kell egyezni. Az hogy az Epod is ollyan legyen mint a' Stropha, 's Antistropha (Olymp ε, Nem δ) nem szükség.

Minden sor egy vers magában, melly több vagy kevesebb lábakból állhat. Itt mindenekelőtt azon külömbséget kell tudni, hogy a' mért-lábak vagy egyesek, vagy öszve-tétettek; az egyesek ismét vagy két tagúak (pedes disyllabi) vagy három tagúak (pedes trisyllabi).

Két tagú láb négynél több nem lehet.

Két rövid tagú	v v	pyrrichius (periambus)
két hoszszú tagú	— —	spondeus.
rövid hoszszú	v —	iambus.
hoszszú rövid	— v	trochaeus.(Quintiliánnak Choreus)

Három tágú láb igen sok vagyon, de a' mellyekből nekünk itt csak kettő kell:

Két rövid egy hoszszú	v v —	anapaestus.
Egy hoszszú két rövid	— v v	dactylus.

Még ennyi ismérettel Pindar verseiben csak annyira vagyunk, hogy ha valamellyik sorban tiszta anapaestus, vagy tiszta dactylus lábakat találunk; az ollyan sort az elismért egyes lábakkal végig méregethetjük (scandere) sőt kell méregetnünk; (Scaliger Lib. Poët. II. Cap. 12.

szerint), melly egyes lábbal méregetést nevezenek Monopodiának. De mivel Pindar sorai többnyire kevert két-tágú lábakból állanak, úgy hogy azon egy sorban Pyrrichius, Spondeus, Choreus, Jambus, egyik a' másikkal minden állandóság nélkül öszve vegyül, az öszve tett lábbal méregetés (Dipodia) vétetett fel, midőn minden lábra négy szótag számláltatik. Hermann (in Commentatione de metris Pindari) ezen pontra nézve ugyan igen nagy fényt öntött Pindar verselésére, melly szerint azt mondja, hogy Pindar, bár Dipodiával méregessük is sorait, nem zavart ugyan azon sorban valamelly lábbal minden lábat öszve; hanem vagynak neki is mind trochaicus, mind iambicus, mind creticus, mind anapaesticus, mind dactylicus, mind choriambicus, mind ionicus a maiore, ionicus a minore, mind paeonicus versei, mellyekben a' mint egyik vagy másik láb természete hozza, csak némelly, 's bizonyos, nem határtalan szabadsága lehet a' Költőnek: de a' mit itten mind elbeszélni sok volna, mellyért én, hogy javallatomat könnyebbítsem, csak a' Scholiásták szerint viszem ki czélomat. Az illyen

Négytágú lábak, nem egyéb, mint a' négy ismeretes két-tagúaknak külömbféle öszvetételeik:

Pyrrichio-iambus	(v v v —)=	Paeon quartus.
Pyrrichio-spond.	(v v — —)=	Ionicus a min.
Pyrrichio-trochae.	(v v — v)=	Paeon tertius.
Pyrrichio-pyrrichi.	(v v v v)=	Proceleusmatic.
Iambo-spondeus	(v — — —)=	Epitritus prim.
Iambo-trochaeus	(v — — v)=	Antispastus
Iambo-pyrrichius	(v — v v)=	Paeon secundus
Iambo-iambus	(v — v —)=	Diiambus

Spon-

Spondeo-trochaeus (— — — v)= Epitritus quart.
Spondeo-pyrrichius (— — v v)= Ionicus a maio.
Spondeo-iambus (— — v —)= Epitritus tert.
Spondeo-spondeus (— — — —)= Dispondeus.

Trochaeo-pyrrichi. (— v v v)= Paeon primus
Trochaeo-iambus (— v v —)= Choriambus
Trochaeo-spondeus (— v — —)= Epitritus sec.
Trochaeo-trochaeus (— v — v)= Ditrochaeus

Sokat könnyebbít magán az ember ezen tizenhat lábnak megtanúlásában, ha a' következő négy osztályt külön vejendi. 1) Vagynak ollyan lábak, mellyeket tisztáknak (kettőzötteknek) nevezhetni: két pyrrichius: proceleusmaticus (pes adhortatorius, a' mint Scaliger tolmácsolja) két iambus = Diiambus; két spondeus = Dispondeus; két trochaeus = Ditrochaeus. 2) Vagynak ollyan lábak, mellyekben két rövid, 's két hoszszú tag vagyon, vagy elválasztva egymástól: két rövid közben, 's két hoszszú — v v — Choriambus; két hoszszú közben, 's két rövid szélen v — — v: antispastus; vagy egymás mellett folytában, közönségesen = pes ionicus, még pedig elöl a' pyrrichius, hátúl a' spondeus v v — — ionicus a minore (ion minor) elöl a' spondeus, 's hátúl a' pyrrichius: — — v v, Jonicus a maiore. 3) Vagynak ollyan lábak, mellyekben csak egy hoszszu, 's három rövid vagyon, közönségesen Paeon, még pedig a' hoszszúnak első, második, harmadik, vagy negyedik helyétől: p. o. — v v v: Paeon primus; v — v v Paeon secundus; v v — v Paeon tertius; v v v — Paeon quartus. 4) Vagynak ollyan lábak, mellyekben egy rövid, 's három hoszszú vagyon, közönségesen = Epitritus, még pedig a' rövidnek első, második, harmadik, 's negyedik helyétől p. o. v — — — Epi-

tritus primus; — v — — Epitritus secundus; — — v — Epitritus tertius; — — — — v Epitritus quartus.

Ha már ezen tizenhat lábat ismerjük, meg lehet mérnünk az úgy neveztetett Dipodiával Pindarnak minden sorát, a' honnan a' soroknak (κῶλα) két külömböző osztályok lejend. a) A' mennyiszer keresztül vihetjük a' soron a' Dipodiát, (mint az ölet a' gerendán), annyi mértékűnek (meter) mondjuk azt. p. o.

1 2 3 4.

— — v v | — — v v | v v — — |

ebben a' sorban háromszor vagyon meg a' Dipodia, a' honnan a' sor (versus) trimeter, vagy κῶλον τρίμετρον. Meg kell jegyzeni, hogy Pindarnál tetrameternél hoszszabb nincsen. b) Ha az utólsó Dipodia úgy kimeríti az egesz sort, hogy annak hia sincs, de felül sincs rajta semmi, fogjuk nevezni a' sort acatalecton-nak (ex α priuatiuo, et καταλήγειν, desinere). Ha egy szótag hiával volna az utólsó Dipodia (úgy hogy megtörnék a' harmadik számon) neveznők a' sort catalecton-nak. Ha egész egyes láb (3. 4. szám) kimaradna, mondatnék a' sor brachycatalecton-nak. Ha pedig az utolsó Dipodia felett még egy szótag volna (melly új metront nem csinál) neveztetni fog a' vers hypercatalecton-nak.

A' ki ezeket tudja, mindent tud, a' mi Pindar vers-alkatjának akár fejtegetésére, akár követésére megkivántatik. Példából jobban meg fog tetszeni mind a' kettő. E' végre felhozom, a' minél nem-is láttam többet a' Magyarban Pindar szerint, (mert Fabchich Úr, Pindarnak Magyar Fordítója nem tartotta meg Pindar mértékét) egész hoszszaságában HERMINÉNK halálára íratott gyász tiszteletemet, részint hogy az, mint sok

Tudósaktól jónak találtatott Darabka Tudományos Gyüjteményünkben is fenmaradjon, részint hogy belőle Pindar versének külső alkatját kifejtegessem.

ÓDA HERMINÉHEZ

(a' Pythiai Tizedik Hymnus mértékein)

1, Stropha.

Drága a' szerelemnek
Gyümölcse, mellyben az Isteni
Szikra, az élet tüze
Firól fira kel, hogy az édes magzatot ismét
Teremtöi tehetség
Szállja meg. Áldott szerencse,
'S magas czél az Aszszonyé!
Ha látnók az égi pálya körét,
Hol ö az örök Istenek éltetö
Szerelmöket szedi,

1. Antistropha.

'S hajtja gyenge kezekkel
Az alkató hatalom nehéz
Érczkerekét, mellyet ö
Kivüle csak Izis erös jobb karja tekerhet.
Szelíd indulatokkal
Teljes az ö tiszta keble,
Midön felveté szemét,
'S ki lát a' reménynek illatozó
Mezöire, hol Ö Feleség, 's Anya
Örömben éldegél.

1. Epod.

De nem veszi észre,
Mi sok bajok állnak útában elötte!

El kezdi pályafutását,
'S szalad a' férj megett
Kit gyámolúl veve jobb oldalon.
Boldogtalan! ha ki dölne férje,
'S ha ő bukott a' terh alá,
Férje boldogtalan!

2. Stropha.

Néha édes örömmel
Mosolyg Nióbe ölén vidám
Kisdede, 's érezteti
Az önnböcsöt érdemes annyával, ki alig néz
Körül: Huh! ki feszülten
Pattog az ívhúr feléjök:
Boszús kéz voná fel azt!
Gyakran félre dőle a' lobogó
Szövétnek az arany-Hymen ünnepi
Öröm biborjain,

2. Antistropha.

'S gyászos éjbe borítá
Halottja árva Menyaszszonyát!
Ritka, de történt eset!
Hogy a' kinek életerővel perczege keble,
Meg érlelte gyümölcsét,
'S által esett a' szülésnek
Vajúdó gyötrelmein:
Alig kóstolá az új anyaság
Jutalmas örömét, ki alutt tüze,
'S im! égi áldozat!

2. Epod.

Örült, hogy egy élő
Maradna helyette; bár ebben is a' férj
Bánatja fog megujúlni,
Kegyesének kicsid

Képében! Így eped a' sok gyümölcs
Letörte törzsökön a' gyümölcsös
Csemet' barátja. Hermine!
Boldogúlt Aszszonya

3. Stropha.

A' Lucina gyülölte
Magyarnak áh! ha lel érdemes
Férjed az ő sebhetett
Szívére viszont öröm írt! áh áh! ha találhat
Nemesb lelket az allság
A' Koronás Fők sorokban!
Böcsülhetni zálogát
Szerelmednek, a' te Kisdedidet;
Te bíztad azokat, 's te hagyád reánk,
Hogy bennök élj velünk.

3. Antistropha.

Óh Nagy Attila vára!
Mi tapsolást, 's örömeneket
Hallana bástyáidon
Magas Fejedelmed az ő hü népe között most!
'S mi víg ünnepet üllne
Hunnia vendégeidnek!
De áh! nem szabad: halaszt-
ja azt a' keservesaggodalom.
Gyötrelmes Anya, 's hü Feleség vala,
Kiért szomorkodunk,

3. Epod.

'S egy olly nemes Aszszony
Por-vödre felett ül a' drága Reménység,
'S két Geniuska ölében,
Kiben édes vagyont,
'S munkás erőt kesereg Hunnia.
'S öt bár helyén ikerek ragyognak,

Szomorgva nézi Hesperét,
'S várja mint Phosphorát.

Az egész Versezet, mivel mind a' három külömböző vers-csoportok (Jobb-versnek, Balversnek, 's álló-versnek nevézte Fabchich) megvagynak benne, tartozik az Epodikákhoz, mellyben a' Jobb, 's Bal fordúlat 10 sorú (Stropha et Antistropha decacola) a' vég-vers pedig 8 sorú (Epodus octacola)

A' Strophának, 's Antistrophának alkatja.

1) — v — v v — v
2) v — v — v v — v —
3) — v v — — v v
4) v — v v — v v — — — v v — —
5) v — — v v — —
6) — v v — — v — v
7) v — — v — v v
8) v — — v — v — v v v
9) v — v v v — v v — v v
10) v — v — v —

Az első soron kétszer vihetni el a' Dipodiát, a' honnan az colon dimetron, még pedig mivel egy szótag hia vagyon catalecton, ha a' lábakat nézzük: ex Ditrochaeo, et Diiambo.

A' második sor colon dimetron, még pedig, (mivel egy szótag vagyon a' két Dipodia felett, a' mit új lábnak nem számlálunk) hypercatalecton ex Diiambo et Paeone tertio. — Ide jegyezzük meg azt, hogy a' végső szótag, hoszszú vagy rövid, nem teszen külömbséget, sőt, hogy maga Pindar egy két szótag hoszszának vagy rövidjének (mint ezen Vers alkatból is kihúzhatja, a' ki a' Görög Prosodiát

tudja) az ideának felséget nem örömest áldozta fel. Itt mindazáltal Hermann azt a' kifogást teszi, hogy ha a' sor végére valamelly szónak nem vége, hanem közepe, (és így megtöretve) esik: ezen syllabának épen ollyannak kell lenni, a' mint azt a' vers-alkat, 's a' végső lábnak meghatározatott helye kivánja.

A' harmadik sor dimetron catalecton ex choriambis duobus.

A' negyedik sor tetrametron, még pedig (mivel a' negyedik Dipodiának két szótag hia vagyon) brachycatalecton ex Paeone secundo, choriambo, et Ionicis a maiore duobus.

Az ötödik sor dimetron catalecton ex antispastis duobus.

A' hatodik sor dimetron acatalecton (az az, tördeletlen) ex choriambo et ditrochaeo, 's a' t.

Az Epod álkatja.

1) v — v v — v
2) v — v v — v — — v v — —
3) — — v — v v — —
4) v v — — v v
5) — — v — v v — — v v
6) — — v — v v — v — v
7) v — v — v — v —
8) — v — — — v — —

Ezek szerint már tudjuk fejtegetni Pindar mértékeit, de csak úgy, ha a' Görög Prosodiát is tudjuk: mivel csak az által ismerhetjük meg a' Görög szótagoknak hoszszú vagy rövid voltokat. Innen úgy látszik, hiába fárasztám mind ezen hoszszas fejtegetéssel a' Görögül nem tudók figyelmöket: de nem! mert ollyat akarok közleni, a' mit én szerettem volna régen tudni, főképen

azon felvilágosodással, mellyet Chiabrera Olasznak életéből vettem, hogy Pindarral vetekedni nem épen vakmerőség legyen. Most nekem, mivel magamnak a' költészkedés bájos ingere épen azt a' kárt tehetné, a' mit tett a' pályafutó Atalantának az arany-alma, melly miatt bár mennyire bíznék is sebes lábaiban, vetekedő társától megelőztetett, nekem, mondom elég öröm leszen, ha a' nálam ifiabbaknak útat mutathatok. Leszen pedig két három példa is Görög verseim mellett, (mellyek épen most vagynak sajtó alatt) a' magyar tolmátsolatban, hogy a' melly útat másoknak mutatok, meg is törjem előttök. Lehet tudniillik (ebben áll, a' mit közleni akarok) ha' soha nem olvastuk is Pindart, az ő verselő módja szerint, a' feljebb elő adtam isméretekkel (főképen ha még musikát is tudnánk) nagyon szép vers-alkatokat szerzenünk. Érzi a' Költő magában a' lelkesedést (mert csak így kellene mindég versíráshoz kezdeni!) tegye fel gondolatit a' költőségnek lelkében, 's szagassa beszédét sorokra, úgy mindazáltal, hogy sora tetrameternél hosszabb ne legyen (mellyért megtörheti magát is az igét, mint az én 3 Antistrophám 7 sorában a' halaszt-ja megtöretik) midőn, ha elegendő sorai vagynak (Pindarnál 7—22) fordúljon balra, 's készen első Strophája! E'kor kell megméregetni a' Strophának minden sorait a' leíratott Dipodiák szerint: mivel az Antistropha egyenlő a' Strophával. Az első Epod ismét szabad lélektől fog függeni. Az illyen verselést merem ajánlani (Pindar így verselt!) mert itt az eleven képzelődések nem szoríttatnak olly szük határok közé, mint p o. Horátznak változhatatlan formáiban, mellyek a' beszéd zuhanó folyamatját mint ugyan annyi csekély árkocskák egészen megerőtlenítik. De ajánlhatom még azért is: mert Pindar sze-

rint maga a' Költői lelkesedés formálja a' külső alkatot, 's bizonyosan jobban egyez avval, mint Horátznak változhatatlan formáival *). A' Magyar Költőkben azt jegyzettem meg, sőt úgy tapasztaltam magamon is, hogy mivel az Alcaeus mértéke Horátz minden mértékeinél sokkal erősebb Ideákra termett, én is, más is mindjárt ezt a' mértéket rántjuk elő (Horátz maga 37 Ódát írt rajta) mihelyest erősebb lelkesedést érzünk magunkban, mintha épen a' lélek, 's test között előre úgy készült (praestabilita) Harmoniát tartanók. Pedig helyesebb ennél a' test, 's lélek egymásba folyásának alkatja (Systema influxus physici) főképen ha Stahl szerint azt adjuk hozzá, hogy a' léleknek nagyobb befolyása vagyon a' testbe, a' mennyiben ezt is amaz formálja; mint a' testnek a' lélekbe, melly utóbbi befolyást csak úgy nézhetni, mint a' teljes világosságnak színes viszsza-pattanását (reflexio). Ajánlhatom végre a' Pindar szerint való verselést különösen a' Magyaroknak, mind azért, hogy az által a' rimes versek, ha el nem öletnének is (hallgatni kell a' lármás musikát szerető köznép fülére is) legalább nagyon megfogyhatnának; mind azért mert a' Magyarnak eleven elmessége, 's tüzes képző tehetsége sok Pindarral versent repülő Költőket teremthetne.

Tóth László.

---

*) Nos quidem de huiusce modi adminiculis artis metricae plane desperamus, idque eo lubentius facimus, quod diuinum ingeniorum feruorem non aliis, nisi quae ex ipsa rei natura petitae sunt, legibus coërceri posse intelligimus. Id liberum manere debet sensui poëtarum, atque arbitrio, quos numeros adhibere velint, dum illi numeri sint. Neque enim ante grammatici, quam poëtae fuerunt, ac poëtarum ingenii est, invenire: inuenta illorum discere, colligere, explicare, id vero sedulitatis est grammaticorum. Hermann in Commentatione de metris Pindari.

4.

Baradla Barlangnak bövebb Leirása.

Reménylem örömmel fogják olvasni ezen tudósítást mind azon érdemes Hazánk' fiai, kiknek birásában vagyon Görög által kiadott Magyar Ország' átlássa, a' mellyben a' hires és nevezetes Baradla Barlangnak rajzolattja két példázatbann találtatik. Sartóry Úr a' Természet Csudáiról irott könyvének 1-sö Darabjában 149-dik lapon ezen Barlangnak leirása által inkább neveli az Olvasó' kivánságát, mint sem elegendö esmeretséget nyujtson felöle. Másik tetemes hiba az-is Sartóry Úr' Munkájában, hogy ö nem vígyázván a' Geographiai törvényre, nyilván mivel a' Tudositást Torna Vármegyéből vette, a' mellynek csak nem a' határán esik e Barlang, azt N. Tórna Vármegyében helyheztettnek lenni állittja. De ne kivánjuk mi azt ama' Tudós Férfiaktól, kik külföldön lakván, Édes Hazánkat mi velünk megesmértetni kivánják, hogy ök arrúl, a' mit szemmel látni, soha alkalmatosságok nem volt, tökélletes értekezéseket adjanak: hanem inkább mi magunk azon legyünk, hogy önnön szorgalmatos igyekezetünk által, elsöben a' Hazánknak minden szegelyukját kitánulván, a' külföldnek megesmérésében foglalatoskodjunk, melly úgy esik, ha a' Hazánkbann lévö ritkaságokat, Természet' Csudájit, és Játékait, külömféle Szokásokot és a' t. egymással közöllyük, melylyre szép és tágos útat nyit a' mostan folyamatbann lévö Tudományos Gyüjtemény. E' végre szolgállyon Csokonai Vitéz Mihálynak Levele, mellyet N. Gömör Vármegyéből Debreczenbe az Édes Annyához küldött, Igy szól ö azon Barlangról:

„Szerencsésen fel érkezvén Julius 1. napján Ongára ; Puky Barátommal 5-dikben Ragályra mentünk, Ragály Gedeon Urat a' Gömör Vármegye V. Notariussát, mint régi jó Barátunkat meg látogatni, a' ki azt a' szivességet cselekedte velünk, hogy maga kocsiján és költségén elvitt Agtelekre, a' hires Baradla nevü Barlangnak megvisgálására. — Ez a' Barlang fekszik Agtelek faluhoz egy fertály órányira, egy csupa kőből álló hegynek öblében. A' Barlang' szájja esik egy 27 2/4-ölnyi meredek kösziklának az allyán, mely köszikla fölétől fogva az allyáig úgy áll, mint az egyenes Kő- fal, és magasságát lehet két annyinak gondolni mint a' Veres Torony *) Rémítő dolog még csak felnézni is a' tetejére, mellyen a' látás a' Felhőkkel látszik határozódni. Az allyán lévő lyukba gugyorodva kell bémenni, és ez az alacsony, de széles torkolat, mint egy fél fertály óráig tart, a' mikor az Ember a' valóságos Barlangba béjut, melynek boltozattjához képest a' Nagy Templom **) magassága és tágossága nem is hasonlitható. A' kövek úgy csüngenek alá az ember feje felett, mint ha mindjárt nyakába szakadnának ; a' hang rémítő módon zeng e' tágos öbölben. Löttünk egynehányat, és a' legszörnyübb menydörgés kicsiny vólt a' puska ropogásához. Fáklyákkal vezettek két vezetőink, kik egyedül az Utazók' bevezetéséből élnek; Fáklyát négy öllel vittünk-bé, mert ha ebből a' Vándorló kifogyna, soha a' Barlangból, melynek még végét senki öszve nem járta, ki nem jöhetne. Ága a' lyuknak sok van, mi délig edgyet, délután másikat jártunk-bé, a' többire nem ér-

*) Debreczenbenn Tüzre vigyázó Torony.

**) Debreczenyi Templomot érti, mivel ott lakónak irja ezen Levelet.

tünk. Vóltunk mind öszve kilenczen. Elindultunk tehát az első ágán, és találtunk csepegő kövekre és azokból épültt külömb külömb oszlopokra, kőszikláira, omladékokra. A' csepegő kő ebből áll, hogy a' Barlang' boltozattjáról szüntelen csepeg legtisztább, leghűvössebb viz, melyly mihellyt' akár az Emberre, akár mire cseppen, azonnal kővé válik, és igy formálódnak lassanként a' legszebb figurák, mellyekből a' képzelődés sok dolgokat formál magának: először láttunk egy czifra Zsidó óltárt, azután Chorust, mellyre fel is mentünk, Orgonát, Barátot, Királyi-széket, oszlopos Palotákat, és a' t. mellyek szépsége és figurája, a' mesterség' remekjeivel truttzol. Találtunk a' Barlang fenekén, sok ezer Ember- és barom-csontokat *), mellyek a' háborús időkbenn oda futott és rejtezett szerencsétleneknek csontjai. A' Barlangban hol tekergőssen hol egyenesen tiszta folyással foly-el egy 3 öles tiszta folyó-víz, mely olykor igen megáradván a' benn' lévőket oda szoríttja, míg ismét el nem apad; vannak benne a' legegésségesebb és legtisztább forrásocskák, mellyekből magam is kedvemre ittam. Négy vagy öt helyen négykézláb másztunk, néhol mint a' rák hátrafelé, néhol pedig épen hason, úgy hogy a' hátunkat korholta a' felettünk függő köszikla: másutt' egy kőről másikra vad-kecske módjára ugráltunk, néhol egy hegyes kövön álván vagy fogódzván, úgy tetszett, mintha a' fáklya világánál, a' pokol mélységébe néztünk vólna alá; egy csuszamodás — és ezer darabokra szakadva omoltunk volna le; másutt egymásután mászkáltunk, a' csepegő kő-darabok-

*) Sartóry azt mondja, hogy azon szerencsétlenek, kiknek csontjaikat ott látni, Ellenség előtt oda futván, füstől fojtattak-meg azon barlangbann.

ba, vagy Társaink' kezeibe fogószkodván, 's az alól maradtak a' felmászattakra, 's azoknak fáklyáikra nézvén, irtózással bámúltak a' köszikla tetején világoskodó bajtársaikra. Egy Embernek vagy csak kettőnek nem javasolnám a' benne való járást, kivált a' kibenn érzékeny a' szív, és bokroskodó a' képzelődés: de mi többet nevettünk, mint borzadoztunk, kaukleres positurájai pajtásunknak sok tréfára adott okot: a' bajoskodót világítottuk, segítettük, bátorítottuk, tsúfoltuk, melly dolog annyival is furcsábban jött ki, hogy valahányan, mind annyi féle maskaráknak vagy föld-alatti manóknak látszottunk rongyos ruháinkbann; mint hogy az éles kövek közzé, a' felyülről csepegő víz alá, és a' nyálkás földre nem jó vólna hasznavehető ruhát vinni. A' vezetőnk' Pumi kutyája mindég velünk járt. Azon bámultunk legjobbann, hogy a' Barlangnak legterhesebb és félelmesebb részeibenn, Dámák neveit találtuk felvésve a' köveken *), a' mint az itt' megfordúltaknak szokása.

Puky Úr az én nevem' is felmetszette a' magáéval a' többek között arra a' pompás kösziklára, a' melly mintha sok ezer brilliantokkal ki vólna rakva, a' leggyönyörűbb ragyogvánnyal játszik. Ottan a' déli ögyelgésünkbenn ez esett, hogy egy magas kösziklára felmászván, Rágaly Zsigmond Úrnak kalapját az egygyik vezetőnk, (kinek az illyes és hasonló dévajkodás szokása az útazókkal) a' köszikláról, egy mélységbe leejtette, és maga vólt, a' ki a' káron legjobban sopánkodott: de már úgymond errűl nem tehetünk, csak indúljunk úgymond másfelé, és nézzünk e-

*) Hihető, hogy azon Dámák neveit az őket tisztelők vésték oda; valamint hogy Csokonai nevét, nem ő maga, hanem Paky Ur véste a' többi nevek sorába.

gyebet. Tovább fél óránál mentünk hol lejtőre hol hágóra a' legdarabosabb és legmeredekebb kőszirtokon, midőn egy mély lyukba érvén, a' hol már közzülünk a' legbátrabbnak, és a' legerősebbnek is a' patientiája kivólt fáradva, felmutattja vezetőnk a' Ragály Úr kalapját, és akkor nézünk fel, — hát fejünk felett 10, vagy 12 ölnyire füg az a' kőszikla, a' melyről a' kalap a' vezetőnk kötődéséből ide leesett. Elkellett borzadnunk, látván, hol vóltunk és hol vagyunk. Visszatértünk után a' patakhoz bujdostunk, a' hol elmaradott fáklyáinkat ruháinkat 's eleségünket hagytuk. Megmostuk a' szép vízbenn elsárzott és elmetszett kezeinket, 's ki egy kődarabra, ki másikra leülvén, lehegve elől kértük az Inasoktúl Rágalyrúl hozott Provisionkat. Gyertyákat raggadtunk már itt' a' kőoszlopokra, ittunk jó Barátunk egésségéért, 's az ármádiákat is magába béfogható bóltozatbann dupla lövéseket tétettünk. A' levegő-égnek tiszta csendes és kövér vólta, fáradozásunkkal eggyütt farkasi appetitust csináltak bennünk. Egy pípa dohányt kiszíván útnak készültünk ismét, és a' Barlang másik ágába indúltunk; a' hol 3 órányi földön többnyire mindenütt' a' patak partján mentünk egyenes és tér úton, a' legpompásabb, magasabb, és szélesebb bóltozatt alatt, melybenn a' legderekabb falu is meg fért volna mindenestül. Néhol félre csaptunk valami szép kőszikla óldalára, vagy valamely jeles dolognak megnézésére. Illyen vólt a' többek között egy jókora kősziklán álló oszlop, mellyet ha egy kővel ütöttünk, harang módjára kongott. Találtunk ugyan illyen zengő követ sokat, de ez nagy és hangos voltára nézve a' többeket sokkal felyül haladta. Végre sok mászkálásunk után' egy szoros lyukhoz értünk, a' mellyen mint valami kéményen grádics és fogódszó nélkül majd 6 ölnyire kellett bo-

csátkoznunk lefelé. Ennél szorosabb helyünk nem vólt. De meg is érdemlette azt a' bajlódást, mert midőn alá ereszkedtünk, a' legszebb apró vásznakat találtuk, mintha kövé vált káka kunyhók, oszlopokra rakott Halász kalibák lettek vólna, eggyik sárga másik fejér, eggyik veres másik kék kövekből alkotva. Délután 4 óra vólt, hogy kifelé való indúlásunkat meghatároztuk, jóllehet még ennek az egy ágának a' végét sem érhettük. De minő vólt rémülésünk, midőn Rágály Úr' Inassát, ki már jó darab időtől az ittasság miatt töllünk elmaradt, velünk nem láttuk: öröngő lármával és hegy-echoztató kurjongatással, siettünk déli tanyánk felé, de a' siedernek vissza feleltét nem hallottuk. A' vak homály, kétségbeesés és halálos éhség áldozattjának tartottuk már, mikor Vezetőnk őt az ebéd tanyához nem messze a' nedves földön, a' legmélyebb álombann, mindnyájunk megvídúlására feltalálta. Nem sokára a' Barlang szájához jutottunk, 's édes megelégedéssel, kimagyarázhatatlan belső érzések és gondolatok között' bukkantunk ki a' zöld gyöpre, a' fris szellőre, és az élő teremtéseket vigasztaló napfényre. Ezt a' Barlangot béjárta Towson Anglus is, kinek rólla relatióját óhajtanám magyarra fordítva megnyerni. Mi egyébb élő állatot nem láttunk benne egy víz-közepében ugráló vizi Békánál. Levegő-egét jónak éreztem, legalább rosznak és alkalmatlannak nem".

Clementis.

5.

A' Conventualis Minorita Szerzet' Sz. Ersébeth Provincziájának rövid le irása.

Eredetét vette ezen Szerzet Olasz Ország' Umbria Tartománnyának Assisium Várossában Szeraficus Sz. Ferentztől 1209. Nem sokára a' Világnak majd minden ismeretes Tartománnyira ki tenyészett annyira, hogy tsak Magyar Országba. 52 Conventeket számlálna. De IV Béla, és IV László Kiralyok alatt a' Kúnoktól, és Tatároktól; Nagy Lajos alatt pedig az 1348. támadott, és majd két esztendeig kegyetlenkedett mirigyes nyavalyától az egész Országgal szomorú viszszantagságokat szenvedett ez is, és a' Mohátsi siralmas eset után már a' Törököktől, már a' pártos Atyafiaktól az egész Magyar Hazából ki oltatott. Miglen az Ország' Nagygyainak kérésekre Felséges I. Leopóld Romai Tsászár kegyelmes Királyi engedelme mellett 1668. ismét bé lépett, és lassanként egynéhány helyeit viszsza nyerte.

Most az ő egész ki terjedése 17 Házakból áll, mellyek a' kórmányozásnak alkalmatossabb voltáért 4 Szakaszokra (Custodiáknak neveztetnek) felosztva vannak. Az elsőben 5 Házak számláltattnak: Egri, Miskoltzi, Nyir Báthori, Nagy Bányai, és Szilágy-Somlai. A' másodikban minek utánna az Eperjesi 1787. Fel. II. Jósef kegyelmes parantsolatja mellett elvétetett 3: Lőtsei, Tsötörtök - helyi, és Imreghi. A' harmadikban 5. Kantai, Maros - Vásárhelyi, Beszterczei, Kolosvári, és Nagy-Enyedi.

Egerben Heves Vármegyének Érseki Fő Várossában azonnal, hogy 1687. 18 Dec: hat holnapi

napi ostrom után viszsza vette azt a' Törököktöl Gróf Karaffa-Antal, Tsászári Királyi Fővezér, egygy Metsetet, s-egy néhány apró házokat, és kerteket ki mutatott a' Conventualis Minoritáknak. Melly adományt mindgyárt a' következendő Martiusnak 21. Napján a' pompával bé vezettetett Fénessy Ferentz Egri Püspök ő Nagysága nem tsak jóváhagyta, hanem a' Metsetet számokra Templomnak fel is szentelte; 1690 pedig a' Fel. Királyi hatalom is megerősitette. Üdővel még tágossabb helyet szerezvén, éppen a' piatzon ékes roppant Templomot, és két emeletű Conventet a' Városnak nagy díszére tsupán a' Jóltévőknek kegyes segedelme által épitettek. Ebben szokott közönségesen tartattni a' Theologicum studium.

Hogy a' Conventualis Minoriták már 1218. voltanak Egerben, in appendice rerum memorabilium Hungariae pag. 195. így említi Szentiványi: Ordo Fratrum Franciscanorum Conventualium institutus a S. Francisco Assisinate Anno 1209. venit in Hungariam vivente adhuc S. Francisco Fundatore 1218. cuius primum monasterium fuit Agriae. Ezt erősíti Pázmány Péter alatt 1629. tartatott Dioecesana Synodus: Monasterium Agriense fundatur per Clerum, et Episcopum circa tempora S. Francisci. Szinte eképpen, Túroczi Lib. Hungaria suis cum Regibus compendio data: Agria est Urbs illa felicissima, quae prima omnium Francisci Seraphici, ipso adhuc in vivis agente, hospitio accipit filios a loci Antistite inductos.

Miskoltzban az Egri Érseki Megyében, 's Borsod Vármegyének Fő Korona Városában, a' Méltóságos Gróf Erdödi Gábor Egri Püspök, és Gróf Károlyi Sándor hathatós esedezésekre Fel. VI. Károly Romai Tsászárnak, 's Apostoli Királynak 1728. ki adott Diplomája mellett mind-

gyárt a' következendö 1729. béléptek, és a' Ttes Borsi Melczer, és Fay Familiáknak kegyes segétségek által ékes nagy Templomot, ámbár 9. Katolikus léleknél több még akkor az egész Városban nem vala, és egygy emeletü majd négy szegü Conventet épétettek. Itt elejétöl fogva három nyelven szolgálnak az hiveknek, és hat Oskolákat tanítanak.

Nyir-Báthorban, az Egri Érseki Megyében, és Szabolts Vármegyében helyheztetett Mezö Városban, mint hogy a' Katolikusoknak sem Temploma, sem Lelki Pásztora azon a' térségen tsak egygy sem vala: Gróf Erdödi Gábor Egri Püspök kérésére Fel. VI. Károly Tsászár engedelme mellett Gróf Károlyi Sándor mint örökös Uradalmában egygy puszta Templomot (hol már az előtt is laktanak) 's nagy darab tér földet ajándékozott a' Minoritáknak 1717. Mellyet ök felépitvén, 's melléje egygy emeletü tágas Conventet ragasztván, azonnal Grammaticalis Oskolákat nyitottok, és mind ott, mind egynéhány helységekben Parochialis Administratiót folytattak, 's mind e' mái napig is feltartyák.

Nagy-Bánya Szathmár Vármegyében, 's azon névü Püspöki Megyében helyheztetett Fö Bánya Város. Ebben 1687. Fel. I. Leopold Királyi parantsolattya mellett Gróf Csáki István Ország Bírája, és L. B. Károlyi László mint Deputatus Commissariusok a' Protestansoktúl elfoglaltatott egy Templomot a mellette lévö Ispitályal viszsza vettek, és azt a' Minoritáknak által adták olly kötelesség alatt, hogy az emlétett Ispitályban mindenkor hat szegényeket eledellel, és ruházattal tartsanak. E' végre egygy közel lévö Gyéró Tótfalu nevezetü helységet, és a' Város kapuja előtt lévö malmot is örökös jussal elnyerték. Itt

hat Oskolákat tanítanak, és próba esztendejeket töltik a' Novitiusok.

Szilágy-Somlyón a' Nagy-Váradi Püspökségben Kraszna Vármegyének Fő Városában fundálta őket Mlgos Csik Sz. Királyi L. B. Andrási Ferentz 1731. Okolitsányi János Váradi Püspök helybe hagyásával. Holott elejétől fogva Grammaticalis Oskolákat tanítanak.

Lőtsén Szepesi Püspökségben, és Vármegyében lévő szabad Királyi Városban 1671. költt Fel. I. Leopold kegyelmes parantsolattya mellett viszsza nyerték már az előtt is bírtt, de egészszen omladékban lévő helyeket, a' mellyen osztán ékes Templomot, 's két emeletű Convent önnön szorgalmatosságokkal épétettek. Itt a' Jesuiták elmúlása után sok esztendőkig a' Gymnasiumi ifjúságot oktatták, és mind eddig két Missionariusokat tartottak Árvában.

Tsötörtök helyre ugyan Szepesi Püspökségben, 's Vármegyében szép dombon, éppen a' Karpatúsnak ellenében helyheztetett Mező Városban, mint tulajdon Urodalmában bévitte őket Mlgos Csáki Ferentz Szepesi örökös Gróf 1668. és az akkori Esztergomi Érsek Szeleptsényi György engedelme mellett a' Protestánsok által elfoglaltt Parochialis Templomhoz más kissebbet ragasztatott számokra. Holott 1687-ig sok üldözések között a' Parochialis Administratiót folytatták. Akkor elpusztúlván a' Lutheranusok, mind a' két Templomnak birtokába jutottak, és abba Fel. I. Leopold Királyi Diplomája által megerősíttettek. Azolta tökéletes 4 szegű, 's egygy emeletű Conventet állítottak fel, mellyben szokták próba esztendejeket végezni a' Novitiusok. A' Városon kivül több filialisokat is Parochialis jussal administrálnak.

Imregh, már 1637. Mlgos Pribéri Milith György Zemplén Vármegyében, Bodrog közben helyheztetett Rad helységében alkalmas Residentiát fundált a' Minoritáknak, kik is azt az egész minden lelki Pásztor nélkül lévő térséget tovább 60 esztendőknél egynehány Szerzetes társaiknak kegyetlen legyilkoltatások mellett is szorgalmatossan administrálták. Helyreálván az óhajtott békesség 1710. ők is a' többszer elpusztétott helyeket megújították, és 1767-ig tsendességben birták. Akkor Mlgos L. B. Barkóczi Imre a' maga lakhelyén Imreghen egygy szépen felemelkedett tetőn omladékjában heverő Templom helyet bizonyos beneficiumokkal ajándékoza nékik, és a' Mlgos Barkóczi Ferentz Egri Püspök (kinek akkor Megyéjében vala, ma a' Kassaihoz tartozik) által költözéseket megengedte, mind a' két helyen: nálok hagyván a' Parochialis Administratiót. Holott kisded, de szép 4 szegű, 's egygy emeletű Conventet, és tágas Templomot épétettek, a' honnét mind a' két Parochiát számos filialisokkal mái napig is administrályák.

1739. Elfoglalván a' Törökök Serviát, 's a' Minoriták is Belegrádból kiköltözni kénszeréttetvén, minden magokkal elvihető javaikkal Csongrád Vármegyében, 's Csanádi Püspökségben lévő Szabad Királyi Szeged Városában, a' mellyben már 438 esztendők előtt is laktanak, költöztek. Holott három esztendei tsak zselléri lakások után 1742. Fel. Maria Theresia kegyelmes engedelme mellett a' Várasi Magistratus örökös lakhelyül tágas fundust kiméretett a' felső Városon számokra. A' mellyen nagy roppant Templomot, és egygy emeletű Conventet épétvén, már 29. esztendöktől fogva az egész felső Várost mint Parochúsok, a' Várban lévő fenyéték házat pedig

PÁPA

mint Káplányok administrállyák. Itt tartatik nálok a' Philosophicum studium is.

Fels. I. Leopold fegyverének a' pogány Törökön nyertt diadalmai után 1702. P. Camillus Hofflik Minorita Lichtenstein Tömörjének Káplánnya, látván a' Katolikus Papoknak nagy szükségét, a' Maros-vize mellett Aradon azon Vármegyének Camerális Fő Városában Előljáróinak engedelmével megmaradott, és olly tágas fundust, mellyen valaha alkalmas Szerzetes ház épülhessen, megszerzett. Onnét, melléje vévén néhány Szerzetes Társait, nem tsak Arad környékit, hanem Banatusnak is nagy részét igen buzgón administrálta. A' miért mind a' Fel. Magyar Kamarától, mind a' Csanádi Püspökségtől Parochialis hivatalyokban megerősíttettek, 's máig birják, szép Templomok, 's emelet nélkül, de tágas Conventek lévén. Rhetorikát is 48 esztendőkig ditséretessen tanítottak.

1716. Halhatatlan emlékezetű Eugenius Hertzeg Fő vezérsége alatt Banátból is kiverettettvén a' Törökök, még azon esztendőben Claudius Ferdinánd Merzy a' Romai Sz. Birodalom Grófjának, Banatus első Gubernatorának, és Temesi Commendánsnak kíványságára Gróf Nádasdi Csanádi Püspöktől P. Gabriel Gaill Minorita Parochialis Administratornak rendeltetett Lúgosra, most Krassó Vármegyének Fő Városában, mellyet mind eddig feltartanak alkalmas térségű Templomok, és egygy emeletű Conventek lévén.

Ugyan akkor az említett Gubernator P. Schribányi Norbert Minorität Pántsovára is bévitte, a' maga szállását Templomnak, 's a' mellette lévő Török házikókat lakásául engedvén. A' hová többen is érkezvén, mint Missionariusok egész Mehadiáig, és Orsováig mind a' hiveknek, mind az Ispitályokban nyavalgó katonaságnak fá-

rodhatatlanúl szolgáltak. 1742 Osztán L. B. Engelszhoffer Banatusi Generalis Commissariusnak segedelmével Templomot, 's őt személlyre alkalmas Residentiát épétettek, mellyben Felséges Maria Theresia Királyi Diplomája mellett 1745. megerősíttettek, 's bizonyos fizetést is nyertek esztendőnként a' Királyi Kassából.

1695. Erdélyben majd éppen a' Moldovai széleken Tisztelendő Nagy Mojses, Esztelneki Plébános látván a' Katolikus Papoknak nagy szükségét, és az ifjúságnak minden tudomány nélkül való neveltetését, a' Három Szék Fő Városa Kézdi Vásárhelly mellett lévő Kanta nevezetű faluban, melly a' Várostól tsak egygy kiss patak által válosztatik el szép fundust megvásárlott, a' mellyhez mások is, kivált Gróf Mikes Mihály, és Gróf Kálnaki Susánna még nagyobb darabokat ajándékoztak. Ezt ő összeséggel az ott körül lévő Minorita Missionariusoknak mind az Esztergomi Érsekség, mind az Erdélyi Püspökség helybe hagyásával által adta olly kötelesség alatt, hogy a' Parochialis administratio mellett hat oskolákat is tanítsanak. A' mit ők, nagy ékes Templomot, tágas Conventet, és jeles Oskola-házokat emelvén, szorgalmatosan tellyesitenek.

Maros-Vásárhellyre az Erdélyi Királyi Tábla helyére, holott már az előtt is laktanak, újjra 1742. Fels. Királyi, és Püspöki engedelem mellett Gróf Károlyi András Generális által bévezettettek, és éppen a' piatz közepén nagy Templomot, és egygy emeletű Conventet kezdettenek; de a' mellyeket mind eddig az üdőnek mostohasága egész tökéletességre vinni nem engedte.

Besztertzén Erdélyben Szabad Királyi Szász Városban már 1336. nagy Conventek vala a' Minoritáknak; de a' Reformatio üdején ki hajtattván, nem előbb, hanem 1724. L. B. Langlett Fi-

lep Generális közbenvetése által egészszen elpusztúlt helyeken nyerték viszsza. Mellyet ugyan azon Mltgos Generálisnak bövkezűségével helyre állitván katonaság' Administratorinak rendeltettek, 's most is tartyák.

Ugyan a' Reformatiónak alkalmatosságával Kolosvárból, Erdély Ország Szabad Királyi Fő Várossából kiüzettettvén, nem előbb, hanem 1724 térhettek viszsza, 's akkor is tsak a' külső Város ban lévő Sz. Péter, és Pál Temploma mellé. Holott 42 esztendőkig mint Parochialis Administratorok lakoztak. De 1766. Fels. Maria Theresia Királyi engedelme mellett nem tsak a' bel. Városba bé mentek, hanem 7000 forintokkal is kegyelmesen megajándékoztattak Templomjoknak hamarább leendő felépülésére, kezeknél maradván a' Sz. Péteri administratio is.

Nagy-Enyedben Erdélynek nem utólsó Városában Gróf Kornis István' közbenvetésére L. B. Antalffi János Erdélyi Püspöknek engedelme mellett 1727. béléptek, 's az Híveknek segedelmekkel szép nagy Templomot, kisded, de alkalmas Conventet épétettek. Elejétől fogva a' Parochiát administrállyák, és Grammaticalis Oskolákat taníttanak.

Ezen 17 Házakból újjra felállott Conventualis Minoriták Sz. Ersébeth Provintiáját Fels. VI. Károly Romai Tsászár, és Apostoli Király, hogy különössen kegyelmes Pártfogása alá fogadta, saját kezének, és még Gróf Illyésházi Miklósnak, 's Hunjadi Lászlónak aláírásával Laxenburgban Junius 7-kén 1715. adott Királyi levelében bizonyítya. Megújitá ezen Kegyelmet Apr. 9-kén 1749 Fels. Maria Theresia a' maga kezén kivül Gróf Gyúlafi László, L. B. de Ráthót, és Csató de Delsz Sigmond aláírásokkal, 1764 pedig Posony-

ba tartatott Ország-Gyülésében a' Státusok számába is beírattatott Articulo XLII.

Ez a' Conventualis Minoriták' újjra felállott Sz. Erzsébeth Provintiájának eredete, nevelkedése, és mostani állapotya.

X.

II. Literatura.

A. Hazai Literatura.

Könyv-visgáltatás.

1) Az Új Testamentomi Szent-Irásoknak Critica Historiája és Hermeneuticája, az Exegetica Theologia 2-dik Részének első Darabja. Készítette Tanitványi számára Varga Istvàn Sz. I. M. D, és Professor Debretzenben nyomtatta Csáthy György 1816,

Az O Testamentomi Szent Irásokra kezdett és 1807-ben ki adott Plánumától, a' mint az Elől járó beszédben emliti az Iró, eltávozott: a' historiai visgalódásokat, egy egy könyvre nézve, kihagyván ezen munkájából, és azt külön darabban szándékozván elő adni. Jó lett vólna rövideden itt azt is elő adni, azután következhetett vólna az a' munka, mellyet igér, melly ugy is, a' mint gondolni lehet, el nem végeződhetik egy darabbann. Elő botsátvánn az Iró az Ujj Testamentomi Sz. Irásokról 5 apró czikkelyt, mellyben tanit az Uj Testamentomnak az Apostolok által lett iratásáról, ennek irattatásának szükséges vóltáról, betséről, az Uj Testamentom nevezetéről, könyveiről, külömbözö el osztásairól: által megyen a' Criticajára Uj Testamentomnak. Itt tanit az első szakaszban, az Uj Testamentomi Könyveknek valóságos Apostoli eredetekről, elö adván, közönségesen, mellyik Ekklésiai Tanitó, söt Eret-

nek, vagy régi fordítás, mitsoda Uj Testamentomi könyv mellett hozódhatik fel mint Tanú; azután, magát az Uj Testamentomot nézvén, mutat e minden könyve Apostoli időt? Egyenként is fel veszi azokat a' könnyveket, mellyekről a' Régieknek darab ideig, annál fogva talám még ma is némelyeknek kétségek vólt, és van Apostoli eredetek eránt. Ezek után teszi az Authentica ellent tett Ellenvetéseket. Azután tanit az Uj Testamentom' Cánonjáról, ennek Históriajáról, és bizonyos vóltáról. A' 2-dik Szakaszban az Uj Testamentom' Textusáról, eredeti kézirásiról, és külömbözö olvasásiról, a' Criticai Eszközökről kéz irásokrúl (Iratokról) a' régi fordításiról, az Uj Testamentomnak (Ezekhez adódik tóldalekúl a' Bibliának Magyar nyelvre való fordításának Historiája) Paterek irásiban fel hozatott Uj Testamentomi Helyekről. A' Critica szerént való ki adásokról.

A' 3-dik Szakaszbann a' Critica Törvényeiről. — Ezek után következik az Uj Testamentom Hermeneuticája, Quintilianus mondása szerént: Interpretationem praecedat emendata lectio; két szakaszra osztja a' Hermeneuticát.

1-sö Szakasz. Az Uj Testamentomi Hellyek igaz értelmének fel találásáról való Regulák 4 részben. 1-ször Az Uj Test. szók tulajdon képpen való, és nem tulajdon képpen való jelentéseit, miképpen lehet feltalálni. 2-or A' szóllások módjáról, és formájáról 3-or Az Uj Testamentomi Iróknak, irások módjáról, stilusokról. 4-er A' segittségekről, mellyekkel lehet élni az Uj Testamentomi Irók valóságos értelmeknek ki találásában.

A' Második Szakaszban elő adódnak az Uj Testamentom Magyarázásáról szolló Regu-

lák rövideden. Elöszször tanit a' tulajdonságokról, mellyeknek meg kell lenni az Ujj Testamentom magyarázójában. Azután a' Hitre és Erköltsre tartozó hellyek; A' Profetiai, Tropusos, Allegoriai, Parabolás hellyek; Az egymással ellenkezni látszó hellyek magyarázásábann mitsoda Regulákat kell követni a' Magyarázóknak. Hellyesen határozodik meg az 50-dik Czikkelyben, miképpen vegye hasznát a' Magyarázó az Esznek, mert a' viszsza élésre sok a' szomorú példa. Ezt illetni szükség vólt. Az 51. Czikkelyben levő Polemica ki maradhatott volna, mind a' mellett is, hogy név szerént egy Keresztyén felekezetet sem emlit az Iró, a' melly ellen polémizál. Egyéb aránt türhető annyiban, a' mennyiben vele Hermeneuticája principiumát erősitni igyekezik. Tóldalékot ragasztott hozzá, mellyben az Iró Tanitványit a' Magyar Emberek' Exegeticai munkájival akarja meg esmértetni.

A' mi a' munka betsét illeti, ambár a' mások könyveinek haszna vétele nyilván láttzik, a' mit az Iró maga is mond: mind azon által a' rend, és elő adás az Irónak tulajdona; e' könyv szerént tanithat; a' mi hijja van, elő adhattya, ki pótolhattya a' letzkénn. Vagynak benne hellyel hellyel tévesztések. p. o. Papias nem Siriaban hanem Phrigiaban született oldal 51. a' STIXOI nem versek, hanem sorok 102; nem Török hanem Tótok 153 és másutt; nem Gnomonok hanem Gnomák, nem Paranoma, hanem Paronomasiak; nem Hypollagek hanem Hypallagek, nem Chrestamathiæ, hanem Chrestomathia, nem Sixtus Sinensis, hanem Senensis. Oldal: 231 Victorinus Strigelius nem akkor élt mikor Erásmus: ennyi ugyan igaz, hogy élt Erásmussal is egygyütt, de iffjabb vólt. Lutheranus Theolog. és Jénai Professor vólt, ámbár hajlott a' Reformátusok értelméhez és Hejdelber-

gában is hólt meg; a' 267 óldal: Gotting hellyet Gröningát kellett vólna irni; igy a' 269 óld. a' Pesti Universitás még ekkor Nagy Szombati vólt, azután vivodött Budára által 1776-ban 1784-ban pedig Pestre. Ezek lehetnek Typographiai hibák. A' toldalékból ki maradtak Szegedi Steph. Tabulae Analyticae in Prophetas Psalmos, et novum Testamentum 1592 in Fol. Hunyadi Ferentz Keresztyén Archivárius. Ilyés István Soltári Énekek 1781 Sárosi Exegesis Cap. 9 ad Romanos Vittembergae 1672. Bárány Pál a' Sz. Irás homájos hellyeire világitó Lampás 1787 Liszkai in Psalmum 133 Bernae 1736 s. a' t.

T.

---

2) Vas Vármegyében Született Tudósok!

Ács Mihály idősbb, Sz. Mártonyi fi 1669. — Ács Mihály ifjabb, Sz. Mártonyi fi 1699. — Ambrus János Kőszegi fi 1659. — Asbóth János Némes Csói fi 1788 — Asboth Gotfrid Nemes Csói fi 1802. — Bachich István Tessanotzi fi 1802 — Barla Mihály Tóthsági fi 1812. — Baranyai Ferentz Dukai fi 1803. — Battyáni Aloisius Gróf 1790. — Battyáni Josef Hertzeg Kőszegi fi 1746. — Battyáni Ignátz Gróf Német-Újvári fi 1780. — Battyáni Todor Gróf 1796. — Battyáni Vintze Gróf 1804. — Berke Balás Kantsótzi fi 1780. — Bezerédi Bezerédy György Vámos Családi fi 1796. — Boda Jósef Egyházos Rádótzi fi 1794. — Bodzai István Kóltai fi 1719. — Cziráky Antal Gróf Dénesfai fi 1792. — Döbröntei Lajos Högyészi fi 1808. — Dömötöri János Dömötöri fi 1664. — Dudák György Sárvári fi 1637. — Dudari György Sárvári fi 1663. — Fábsich Jósef Kőszegi fi 1788. — Faludi Ferentz Kőszegi fi 1749. — Fayerabend

János Rohontzi fi 1611. — Galli János Kristóf Szent Györgyi fi 1658. — Gamauf Sámuel Köszegi fi 1782. — Gamauf Teofil Köszegi fi — Gergár János Tóth Keresztúri fi. — Gömbös Antal Högyészi fi 1811. — Göntz István Lindvai fi 1614. — Harrer János Nepomuk Rohontzi fi. — Horváth István Jakfalvai fi 1760. — Horváth Jósef Elek 1817. — Horváth Mihály Köszegi fi 1770. — Horváth Sigmond Kis-Kötskei fi 1813. — Inchofer Melchior Köszegi fi 1744. — Jugovits István Magyar-Gentsi fi 1793. — Kis Ádám és Pál Sárvári fiak 1641. — Kis Péter Körmendi fi 1702. Kis 'Sigmond Nemes Dömölki fi 1804. — Köszegi Miklós Tódor vagy Gieseke Nemes Csói fi 1760. — Kuzmits János Strukótzi fi 1752. — Küttel György Sámuel Köszegi fi 1742. — Laki István Laki fi 1781. — Lakits György Zsigmond Poliántzi fi 1775. — Lepossai György Hódoli fi 1725. — Lutarits Péter Sz. Benedeki fi 1729. — Mándli Miklós Vépi fi 1738. — Szent Márton Püspök Szombathelyi fi m. h. 412. — Molnár Ádám Terestyén-falvai fi 1747. — Nádasdy Ferentz Gróf Sárvári fi 1664. — Nagy György János Köszegi fi 1786. — Németh István Sömjéni fi 1790. — Quierszfeld Gottlieb Köszegi fi 1788. — Rainis Jósef Köszegi fi 1781. — Rigler Miklós János Nepomuk Rohontzi fi 1774. — Rigler 'Sigmond György Rohontzi fi 1778. — Ritzinger Pál Vönötzki fi 1808. — Rosti Miklós Paulinus 1758. — Rosti János Apát. Kámi fi 1793. — Sándor Károly Lékai fi 1747. — Spaits István Nádallyai fi m. h. 1804. — Steidlmayer Kristóf Dobrai fi 1619. — Szegedi Keresztelö János 1734. — Szijártó István Tóthsági O. Mester 1796. — Szombathelyi Tamás Szombathelyi fi 1476. — Sztrokai Antal Nemes Csói fi 1800. — Dukai Takáts Judith Kis-Asszony 1815. — Temlin Mátyás 1735. Temlin Remigius Köszegi fi Piarista. — Textoris

György Sárvári fi 1635. — Tratner János Tormansdorfi fi m. h. 1798. — Unger Mihály Németh Újvári fi 1659. — Zanathi Jósef 1757. — Zvetics András Kőszegi fi 1637. — Zvonarits György Szászvári fi 1626. — Zvonarits Mihály Sárvári fi 1603. — Vajda Sámuel Jánosházi fi 1772. — Weisbeck János Ferdinand Királyfalvai fi 1689. — Vétsey Sándor Izsákfalvai fi 1808.

Vas Vármegyében élt vagy élő Tudósok.

Abadi Benedek Gróf Nádasdi Tamásnak Udvari Papja Sárvárott 1541. — Aranyasi Ferentz Vépi Plébános 1728. — Békássi Ferentz Szombathelyi Plébános 1736. — Beythe András Német Újvári Udvari Pred. és Senior 1595. — Beytthe István Német Ujvári Pred és Superint. 1582. — Bondor Szombathelyi Prof. 1799. — Csauzanszky János Hertzegség Direktora 1802. — Csergics Simon Felső Lendvai Plébános 1799. — Csödi Pál Szombathelyi Prépost 1766. — Czuppon György Szombathelyi Kanonok 1799. — Deri Ferentz Vasvári Kanonok 1742. — Desselvits András Pred. és Senior 1661. — Erdősi vagy Silvester János Sárvári Udvari Pred. Sziner vár allyai fi 1536. — Eszterházi Tamás 1601. — Dévai Mátyás Sárvári Udvari Pred. Erdélyi fi 1535. — Dragonis Gáspár Rohontzi Préd. 1541. — Faitscher Ferentz Szombathelyi Kanonok 1778. — Fekete István Kőszegi Préd. és Superint. Szentzi fi 1676. — Göntz Miklós Dálházi Sárvári Fő Tanító 1619. — Gyurkovits Mátyás 1805. — Hevenesi Gábor Szegedi fi 1714. — Hollósi Egyed Benedictinus 1702. — Homberger Jeremiás Grétzi Préd. és Superint. 1584. — Horvát Ignátz István Kőszegi Kerületi Tábla Biró 1786. — Kankrini András Körmendi Préd. és Senior Atsai fi Pest V. 1600. — Kenetich János Vármegye Föld-mérője 1795. — Kiskos

Mihály Köveskúti Plébános 1757. — Klesch Dániel Kristóf Nemes Csói Préd. 1671. — Koptizky Otto Dömölki Apátur. — Kultsár István Hazai tudósittások Írója 1799. — Kreznerits Ferentz Sági Plébános 1806. — Lábos Ferentz Szombathelyi Profor. Poson V. fi 1777. — Lágus Jakab Soproni Rector utóbb Káboldi Préd. Hamburgi fi 1649. — Magyari István Sárvári Udvari Préd. és Sénior 1602. — Meergraft Tatzmansdorfi Orvos D. 1772. — Meress Jósef Antal Inspector 1790. — Müller Mátyás Köszegi Préd. és Senior 1642. — Nagy Gábor Lenti Plébános Páhoki fi 1804. — Nagy Jósef Szombathelyi N. Prépost Páhoki fi 1797. — Nagy Szölösi Mihály Surányi Préd. 1668. — Németh János Vas Vármegyében Gyarmaton Pléb. 1817. — Nodificis István Köszegi Magyar Préd. Malatzkai fi Poson V. 1637. — Noszlopi Sándor Dukai Préd. 1792. — Rhau Fülöp Sz. Ilonai Préd. 1615. — Richter Kristóf Kukmiri Préd. 1673. — Rumi Sámuel Oskola-tanító Köszegi fi 1724. — Sárdi Imre Dominicánus 1799. — Sármelléki Benedek Köszegi Rektor 1608. — Sartorius János Rosnyó Bányai fi 1730. — Scholtz Jeremiás Soproni Orvos D. Rosnyói fi 1631. — Simonyi Jósef Kenyeri és ó Asszonyfai Plébános 1743. — Perlaki Somogyi Leopold Szombathelyi Püspök 1786. — Szabó Ferentz Nevendék Pap 1799. — Szegedi György Franciscanus Barát 1535. — Kis-Tatai Tatai János Szombathelyi Prof. 1814. — Vas János 1802. — Vas László Prof. 1814. — Veisbeck János Királyfalvai Préd. Austriae Offenhausi fi 1680. — Vellegrand Mihály előbb Szombathelyi Dominikánus Prior azutánn Lipsiai Theologus 1670. — Wirsing ideig való Köszegi Préd. Külsö Országi fi 1812. —

Inventis addere facile est! — Elég légyen én tölem nem Vas-Vármegyéitől előadni ezen Dunán innen legnagyobb és legtekintetessebb Me-

gyéknek nagyobb rész Tudóssait. Megesmérem, hogy várakozván, 's munkámat többekkel közölvén még több érdemes Hazafiakkal lehetett vólna a' fenn tiszteltetnek diszes Rendjeket gyarapítani; de rövid az élet, innen onnan elmegyünk, mintha tsak elrepülnénk. Egy öszibe tsavarodott, a' ki életének legszebb idejében őrzötte Vas-Vármegyében az Üraj Új falui és Kis Somlói Nyájokat mindöszve tíz Esztendeig, nem akarta ezen Esméreteket magával a' sírba vinni. A' több Dunán innen való Vármegyéknek hasonló módon öszve fűzött Tudóssaival is kedveskedik nem sokára az effélékben gyönyörködőknek.

Hrabowszky György.

B. Külföldi Literatura.

1) Ama Magyar leg régiebb Éneket, mellyet Révai Miklós Elegyes Versei 275-dik lapján közlött, a' Bétsi Folyó Irásban *) Gruber Károly Antal szinten Versekben német nyelvre fordítva a' külföldel is megösmértette. Az emlitett érdemes Úr Jegyzésben előhozta a' Versek föltalálásának környülállásait, olly módon, mint Révai azokról szóll Elegyes Versei 273 lapján. A' fordítás helyes; a' versek szépek, 's az eredetiséget képzelik. A' harmincz negyedik Strofában lévő homályos verset „A' Tsétsén ők tsekének" igy fordítá: und drangen immer weiter; de maga is meg vallya a' Jegyzetben ezen Strofának homályságát, „Diese Strophe ist an Original höchst dunkel; ich suchte einen willkürlichen Sinn hinein zu bringen. Der Sinn des Originals ist nicht zu treffen.

*) Wiener Zeitschrift für Kunst Literatur Theater und Mode Nro 90, 1818, Jahr,

Doctor Gall az agyvelő Physiologiáról folytattya munkáját; most nem régiben adtaki második részét második Füzetének, mellyben ő a' lélek Organumáról, és az Organumok sokaságáról beszél.

Moldoványi.

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

Tudósítás a' Ketskeméti Ref. Gymnasium Könyv-tárának állapotja, és némelly főbb Gyámolitói felől.

A' Tudományok' virágoztatására, minden Nemzetek között, legelső eszközök a' tanitásra jól elkészült tudós Férjfiak, és a' heljesenn választott, czélra vezető, a' Tudományoknak nem külső kérgeinn rágódó, hanem azoknak velejét magokbann foglaló könyvek. A' honnan minden Fejedelmek, Közönségek, Városok, kik az emberi léleknek ezen drága kintseit kebelekbe kivánták szerezni, nem sajnállottak sok ezerekbe kerülő áldozatokat tenni, hogy jó Tanitók és rakott Könyv-tárok által ezéljokat elérhessék. Csalhatatlan igasság is az, hogy a' hol e' kétféle segedelmek eggyesülve feltaláltatnak, tsudát tesznek a' magok kerületébenn. Muszka Ország' Fő Városa Pétervára' környéke, ez előtt száz 's nehány esztendőkkel, a' jég és havak közt született természet gyermekeivel tsak olj ritkásonn volt beplántálva, mint ma Siberiának Tartománnya: de Péter' és Katalin' bőkezüségek napnyugotnak Böltseit 's remek miveit oda vonvánn, Athenét, Rómát állitottak elő, az öszve sereglett 's bárdolatlan Észak fiaiból.

Mennyire ment ez a' nemes vetélkedéssel terjedő igyekezet már Édes Hazánkban is, bizonyságai annak mind a' számos

főbb

főbb és alsóbb rangú Oskolák, széles esméretű Tanitóikkal tanuló ifjaikkal eggyütt; mind a' közönségek, vagy magános Személyek által öszve szereztetett, és a' Tanitók 's tanulók hasznára megnyittatott Könyv-tárok. — Nagyobb Oskoláink' Könyv-tárai sok Statisticai tudósitásokból jobbára esméretesek lévénn, azokhoz tsatolok most egy olj nevekedésbe lévő Könyv-tárt, melj felől a' Nemes Magyar közönség még eddig nem volt tudósittatva, hogy ebből is megtessen Nemzetünk Nagygyainak a' tudományos világosság' terjesztésére forditott igyekezetek.

Ketskemét Városábann a' Reformata Ekklésiának már 1599-dik esztendő előtt is ugyan, de a' Város jegyző Könyvébenn találtatható bizonyitások szerént, főképp az emlitett esztendőtől fogva, mind ez ideig alkalmatos Tanitókkal birt Oskolájábann, a' tanuló ifjúság könnyebbségére gyüjtetett Könyv-tár, minekutánna a' heljbeli Előljáróság által szépenn neveltetett, némelj tehetősebb Jóltévők adakozásaiból gazdagittatott volna, meljek között az ez előtteniek közzül a' Nagyságos Beleznai, Tiszteletes Gózon és Benkő Urak kegyes hagyománnyai nevezetesebbek: főképp a' letölt esztendőkbe tapasztalta azon háládatos érzések közt magasztalható szerentsét, hogy Hazánk legfőbb Rendei közzül való Gyámolitókkal ditsekedhetik. Mivel Fő Méltóságú és Nagy Kegyelmességü Hertzeg Csábrági és Szitnyai Kohári Ferentz Úr Ő Excellentiája, a' Ketskemétenn virágzó Reform. Ekklésiát mind eddig megtartvánn Ditső Őseitől felállittatott fundatiójábann, valamint ez által boldogitja a' tanuló ifjúság külső jól létét: úgy annak tudomány- és erköltsbeli pallérozódásánn is igyekezvénn, az emlitett Könyv-tárt Herczegi ajándékival boldogitotta. Nem külömbenn Nagy Méltóságú R. Sz. B. Grófja Széki Teleki Sámuel, és Nagy Méltóságú Erdődi Gróf Pálfi Ferdinánd Urak, Ő Excellentiájok, a' Tudományok előmozditására törekedő szent buzgósággal, még a' késő időkre is kiterjedő jó tételményekbe részesitették azt. De főképpenn R. Sz. B. Grófja Széki Teleki László Úr Ő Nagysága, fényes Eleitől örökség szerént terjedett, és azon Méltóságos Familiának minden Tagjaibann kitündöklő Tudományok' szeretését, a' sokak között, itt is kivánvánn megbizonyitani, elsőbenn ugyan 1807-benn a' Theologiára, Szent-Iras magyarázására, Ó és Új Tes-

lamentomok Criticájára, Ekklésiai Historiára tartozó, több mint 200 darab Könyveket ajándékozott egyszerre; ezek mellé azon ajánlást tévénn, hogy 1000 forint tőke pénznek intereséből, esztendőnként, a' régi Görög és Deák Classicus munkáknak jobb kiadásai, régiségeket világositó Könyvek, Hazai Historiák, Földabroszok, a' Magyar litteratura szebb gyümöltsei 's a' t. megszereztessenek, és a' tanulók szükségeihez képest, közönséges vagy magános haszonvételre fordittassanak. Melj nemes Lélekből származott ajánlásnak betöltésével, attól fogva minden esztendőbenn ditsekedhetik Könyvtárunk.

Méltó, hogy a' Tudományok ilj bőkezű Jóltévőinek érdemeit ne csak ezen környéknek tanuló ifjai esmerjék és hálalják; hanem valamint a' Haza polgári tehernek hordozásábann ezen átlásokra támaszkodva nyugszik: úgy a' Tudományok egénn is, mint azoknak boldogitói, első nagyságú tsillagok módjára tündököljenek.

Nagy István.

---

2. Iskolai Intézetek.

A' Karlovitzi nem egyesültt Lyceumban az idei félesztendei próbatétel múlt Martzius Holnap' 31-kén kezdődött a' Religió tudományból a' Katakéták által. I-sö Aprilistől fogva negyedikig az iskolabelieh a' tudományokból (a' legfőbb osztályunak a' görög nyelvből is) kikérdeztettek. A' Tanulók az első, az az legalsóbb Classisban 50, a' másodikban 35. a' harmadikban 35, a' negyedikben 27, az ötödikben 21, a' hatodikban 20, számuak voltak. Az elsőben voltak 10, a' másodikban 6, a' harmadikban 's, a' negyedikben 7, az ötödikben 8. a' hatodikban 5. Eminensek, „Si bene floruerint, area dives erit".

Rumy.

---

3. Iskolai Jutalom Rosnyón.

A' mint a' múlt esztendőnek Nov. Sz. András hava másodikán a' Rosnyói Ágostai vallást követő Magyar Ekklé'sia a' Reformátiónak harmadik Század innepét meg ülte volna, Nemzetes Roszty Jó'sef Úr, mostan Ns. Városunk Fő Birája 's ekklésiának Inspectora, azzal akarta az itten Nemzeti Gymnásiomunkban tanúló ifjúság előtt emlékezetessé tenni ezen napot, hogy azon nálunk tanúló Tóth avagy Német születésü ifjunak, a' ki Hónnyi nyelvünkben nagy elömeneteleket tend, 30 Rftokat jutalom fejében (stipendium gyanánt) esztendönként, melly-is hat esztendökre terjedni fog, igaz ha zafiúi indúlatból ajánlott.

Ezen jutalom ki osztása végett, Böjt'más hava 9-dikén a' Ns. Gymnásiumnak Elől-járói és Professorai Oskolai Gyüllést tartván, az ifjúság közzül 8-án a' kijegyzet tárgyról (u. m. 1.) Vagyone az föld ugar alávaló hagyásának haszna? 2.) Miért vetette az Isten annyi baj alá az embert? —) bé nyújtották munkáikat, hogy meg biráltassanak.

Ezek között Malatinszky Istvánnak munkája, a' ki ötödik esztendőre faradozik nálunk a' tudományok' gyakorlásában 's mostan a' Rhetorika Classisban mint repetens — annyira megtetzett, mint a' tárgynak elő adásárá, mind pedig szép 's tiszta magyarságára nézve, hogy a' jutalom nékie ítéltettnék. De a' mint a' közönség előtt az néki által adattnék, olly nemes kifejezéssel 's meg köszönéssel adta azt viszsza, hogy az, mivel ötet az Isteni gondviselés olly állapotba helyheztette, hogy mindenkor nevelésére szükséges költséget várhatna szüleitől, ollyannak adatasson inkább, ki azt jobban meg-érdemlené, 's magán azzal segithetne; 's azért-is Marczy János nyerte azt-el, ki ugyan azon Classisba, mostan nálunk negyedik esztendőre mulat; Szepes-Szombathi születésü Németh Fiú. Ez majd nem olly tiszta magyarsággal, nagy szorgalommal, és szép gondolatokkal adta elő a' ki jegyzett tárgyot.

A' mindenható nyújtsa az igaz Hazafinak élete fonalát számos esztendőkre, a' ki hazánk nyelve iránt illy buzgósággal viseltetik!! bár többeket-is buzditána a' Magyarok Istene illy

példának követésére!!! Vagynak hazánkba Moecenások, vagynak tehetősebbek, a' kik e' példát — reménylyük, hogy követni-is fogják!! —

A' múlt Boldog Aszszony hava utólsó napjaiban tartatott ifjúság Meg-visgáltatása alkalmatosságával számláltunk a' Rhetorica Classisban 70, a' Syntaxisban 68, a' Grammatikában 96 tat, az Elementaris Classisban 120 tanúló ifjakat. —

M. G.

---

4. Magyar Útazók.

Ama érdemes, hires, és hazánkban leg régiebb Szerzetből, mellyre nem tsak a' deák Oskolák nyoltz Gymnasiumokban, hanem a' Philosophiai Tudományok-is két K. Academiában bizattattak, két jeles Férjfiak, szükséges tudományos kiformáltatással előre birván, tudományos utazásokat már több izben véghez vittek. És leg először is Brestyánszky Albert Úr a' szép Mesterségek, és Philosophia Doctora, a' Nagyság' Tudományának a' Győri K. Academiában rendszerént való oktatója 1815 esztendőben September és Oktober holnapokban, minekutánna a' Buda tájékát, 's kiváltképen a' Sóskúti hegyeket, (mellyek geognosio-logicus tekéntetben nagyobb hiret érdemlenek), és az Ertsi szép és hasznos Olajpréseket visgálta volna, a' fölföldi Magyar Bányáknak vette úttyát, és Esztergomon, Léván, Baka-Bányán, Vindschachtan által Selmetzre érkezett. Innen Béla-Bányán, Zsólyomon, Beszterecze-Bányán által Körmötz-Bányára költözött, a' honnan Thurótz, Trenchin, Nyitra, Posony, és Mosony Vármegyéken keresztül Győrbe, October végével viszsza érkezett. Majd minden Városból a' vidékének 's különösségeinek szemlélése végett a' körüllévő hegyekre, bányákra, malmokra 's t. e. f. ki ment, tudós észre-vételeket gyüjtött 's külömbféle ásványokkal tulajdon Gyüjteményét szaporitotta.

Második tudományos Útazását Olasz-Országnak, ama szép Mesterségek' hazájának, meg szemléltetése, és tudós észre-vétele végett, tette 1816 esztendőben September és October holnapokban ugyan azon Sz. Benedek Szerzetéből való Társával I. Czinár Maurus Urral, a' szép Mesterségek, és Philosophia

Doctorával, természeti, 's Gazdasági Tudományoknak Oktatójával. Uttyát pedig vette Bétsen, Mölkön, Linczen által Kremifániumnak ama hires Benedictimus Apátságnak; osztán Lambáchon ismét Benedictinus Apátságon által a' Trauna vizen a' Roithami Trauna esésen keresztül a' Gmundeni, Ebenseei, és Ischli só-bányáknak; innen Salzburgon, Reichenhallon (már Bajor Országban) által Tyrolisnak, és Rattenberg, Schwatz, Hall, Inspruck, Brixen, Botzen, Trident, Roveredo, Ala városokon által Olasz-Országnak, Itt Verona, Mantua, Vicenza, Padua, és Velencze Városait meg látogatta. Velenczéből a' tengeren Triestbe ment, a' honnan Laybach, Cilli, Marburg, Grécz, Fürstenfeld, és Szombathely városokon által Oktober végével Györbe viszsza tért.

A' harmadik utazását ugyan azon fellyebb említett Tudós szerzetes Társával tette 1817 esztendöben ismét September és October holnapokban minekutánna a' Magyar-és Török-Kaniszát, Tisza Sz. Miklóst, Temesvárot, Aradot, Világos-, Lippa- és Solymos-várakat, Csongrád és Békes Vármegyéknek némelly különös kiterjedésü faluit meg szemlélte volna, October közepén sem idejét sem költségét nem sajnálván, haza érkezett.

Igy a' ki hasznosabb Tudományokhoz tulajdon tapasztalásnak szükségét általlátja, maga könyebbségét nem tekintvén, kéz annak, ha más módját nem leli, a' kipihenésére néki engedett időt-is fel áldozni, ha azoknak lehetséges birtokára igazán törekedik!

Brestyenei Brestyansky András.

— Ama hires Mineralogusunk Zipser András Bestercze Bánnyai Prof. ki literaturánkat mult esztendöben igen hasznos Topographico-Mineralogiai kézi könyvel ajándékozá meg, az idei nyáron nagy Oryktogeognostikai Utazást fog tenni Magyar Országban, melly közben a' kövéváltak' esméretére különös tekéntettel leszen. Majlandi Tudós Breislak' derék munkája e' tudományt egészen megszerettette vele, és Leonhard Természet-vísgalónak elmessége, és mély tudományú munkája: „Bedeutung und Stand der Mineralogie" magához ragadván, e' feltételre lelkesitette. Utazását venni fogja a' felsö Magyar Ország északi Vármegyejin, Gömör, Szepes, Abauj,

Zemplén, Borsód, Ungvár, Beregh, 's többeken kezdve, Baranya, Weszprém, Mosony 's több Vármegyék' lapályain által, és a' Fertő tóig folytattya. Az északi részeken Posonytól fogva a' Lomnitzi tetőig, Szepes Vármegyében, a' Kárpát-hegy sorokat fogja visgálgatni, a' Tokai hegyekhez is elfog jutni. A' Kárpát hegyein arra fog tekénteni leginkább, minémüképp legyenek a' gránitkő fekvések más egyéb alkotó részekhez képest: ama nyomozásokat, mellyeket Charpentier különös talentoma a' Piraeneus hegyeken folytat, ő a' Kárpátokon fogja megtenni. Észrevételei által a' közönséges Geologia, hihető, sokat fog nyerni; mellynek elömozditására e' mi Tudós Hazánkfija, hires Olasz Tudósok, Brocchi, Ruggieri, Nasti, Cortesi, Soteri és más Természet-búvárok által meghivattatott. Ezen alkalmatossággal Tudós Zipszer Úr kézi könyvében közöltt Topographico-mineralogiai esmértetéseit is részént kipótolni, részént pedig bővíteni fogja.

Rumy.

5. Előléptetések, és Jutalmaztatások.

Ő Cs. K. Felsége a' Pesti Királyi Magyar Universitáshoz viseltető kegyelmét, a' Tanitói hivatal eránt való tekéntetét, Literaturának elömozditására készségét, 's a' valóságos érdemek' megesmerését kivánván megbizonyitani, N. T. Fejér György, Székes Fejárvári Áldozó Pap Urat, ki azon Királyi Universitásnak 10 esztendőkig egyik tagja volt, a' Hittudományt 12. esztendőkig tanitotta, a' Literaturát számos deák és hazai nyelven irtt munkákkal szaporitotta, 's lelki Pásztorságban 15. esztendőkig hiv foglalatoskodásával, 's két fényes házokban szerencsés házi nevelésével jeles érdemekre szert tett' a' Győri Iskolai kerületnek Főigazgatójává, 's Királyi Consiliariusá rendelni méltóztatott.

A' Redactio.

T. Liebald Julius Tamás Ur, Philosophia, és Orvos Tudományok' Doktora, Cseh Országifi, több esztendők által amaméltán hires Georgikonban baromorvoslásnak, a' Keszthelyi Lyceumban pedig Physika, és természet historiai tudományok'

Professora lévén, a' Bécsi Cs. K. gazdaságbeli Társaságnak második Secretariusává választatott. Ezen folyó esztendö Febru. 5-dik napján az Cs. K. és Statusi Földmives-Társaságtól, Klagenfurtban, Karinthiában rendszeréntvaló Tágúl fölvétetett.

Rumy.

Ő Excellentiája, Fő Tisztelendő Görög nem egyesült Karlowitzi Érsek és Metropolita Ur, nagy Tudományú 's érdemü Rumy Doktor Urat, Karlowitzi Lyceum Direktorát és Tanitóját a' folyó fél esztendei próbatételeknek' végével, az ó-görög nyelv-tanitásának kivánt előmenetellel behozása miatt, jeles summa pénzzel méltóztatott megajándékozni.

Y.

---

6. Kihalt Tudósok és Írók.

Leg közelebb mult holnap' második napján megholt Debreczenben M. Német-újvári Gróf Battyányi Aloysius, Cs. K. Kamarás, életének 69-dik esztendejében. Deák és német nyelven kiadott elmés munkájival különös tekéntetet szerzett magának.

Ezen folyó esztendei Martius 15-kén ki mult T. T. Gyöngyösi István Tordai Prédikátor Erdélyben. Leoninus nevü magyar Versei által, kivált azokkal, mellyeket Mária Theresia Királynénk' halalára szerzett, köz tekéntetet és hirt érdemlett. Életének utóbbi korában más vers nemekben is megbizonyitotta Poétai tehetségét. Méltó volna, hogy életét Esmeröji feljegyzenék, és e' Tud. Gyüjtemény számara beküldenék.

Y.

Mind azok, kik a' nemzeti nyelv' gyarapitásában fáradhatatlanúl munkálódtak, az Unokák' tiszteletére meg érdemlik, hogy a' feledékenségtől Neveik meg mentessenek. Ebben méltán részesülhet Kalocsai Megyének meg halt érdemes Tagja Bényi István Ur is, ki Keczeli Plébánián 25 évek által viselt pásztorkodása alatt, példás munkásságával, a' Magyar nyelv-

ben gyenge Tóth hiveit annyira Magyarokká tette, hogy már most alig lelhetni egynehányokat, kik régi nyelvöket tudnák beszélleni; a' többiek penig tsak mondásból halják Eleikszármazását. T. Bényi megunhatatlan türödelemmel iparkodott eleitöl fogva az Isteni tiszteletet honnyi nyelvünkön tartani. Különösen vigyázott az oskolai neveltetésre, 's meg nem szünt a' kiskedek' szivét majd nyájos beszélgetésekkel majd csendes tanitásaival megnyerni; mindenkor pedig anya-nyelvünkön annak tökélletes tudására buzditotta öket. Hiveinek ügyét szivén hordozván, azokat tanácsal, jó tételményekkel segitette; kik tapasztalván egyenes lelkét 's nemes czélját, mindenben bizodalmokkal méltatták azért föltett czéllyát szerencsésen el-is érte: mert már éltében az egész Falu Magyar lett. Ime mit nem tehet egy lelki Pásztor! (Bár sok követöji lennének) S zületett T. Bényi 1757-ben Bács Vármegyében Széntán. Az Isteni tudományokat Kalocsán elvégezvén elöször ott Káplány, nem sokára pedig az Ó Testamentom' Fejtegetője 's a' Napkeleti nyelvek' Tanitója lett. Ama nagy lelkü, bö tudományu, Ország szélte tiszteltt Patachich Ádám Kalocsai Érsek kegyességével diszeskedett; ennek halála után elöször Báth Monostori (1784-ben) késöbben pedig (1788-ben) Keczeli Plébániával tiszteltetett meg. 1802-ben föl Esperesi hivatalra lépett; végre 1817-ben Julius 11-dikén kevés napoki betegség, vagy is inkább gyengeség után, csendes békeségben vig orczával fogadta el a' senkit nem kéméllö halált. T. Bényi egyenes magyar szivességéért mindenektöl közönségesen tiszteltetett, 's szerettetett; nyilt szive, tekintetének nyájassága kit kit bizodalommal töltött el. Szerette ember társait; ösmérös 's idegen egy volt elötte, azért is egyenlöképpen részesitett kit kit javában. Mindene közös volt. Hamvai nyugodjanak békeségben!

Moldoványi.

---

7. Nagyság-tudományos Felelet e' Mathematikai kérdésre:

Az öszvefoglalt mozdulás' Törvényeinek valósága mellett, valamelly közép ponti erök által nógattatott mozdulóban a'

vezeték fentö rajzol e le az idövel tökélletesen egyarányosságú udvarokat?

(Lásd Tudom. Gyüjt. 1818. 3. köt. 3. Czik. 74. lap.)

Newton systemájának ezen nevezetes talp köve olly vittatással meg vagyon erösitve, hogy az ellen senki, valaki a' vittatás' valóját érti, ki nem foghat. Hogy pedig az, a' ki e' kételkedö kérdést fel támasztotta, annak valóját nem értette, abból-is kitetzik, hogy a' A D E B (kép) egy arányú négyszegletnek közép lineáján A E, mellyen a' C közép pont felé állandóan tartó A D és a' hagyitó A B erök által nógattatott mozdúló le fut, véges A x részt magának képzel, mellyet semiképen képzelni nem lehet; minthogy ezen közép út a' fel tétel szerént egy véghetetlen kis idöbeli, vagy inkább egy idöpontbeli, az az szempillatbéli mozdúlást, minden mutathatónál tehát kissebbet (omni assignabili minort) jelent, a' melly tsak a' könnyebb képzelödés végett azon A E véges lineával a' szemünk eleibe tétetik.

Ha ezen közép lineán felveszünk egy olly x pontot, mellyen a' mozdúlót helyheztettnek lenni gondolyuk, akor az A x közép linea már a' mozdúlónak egy idö pontbeli járását jelenti, és igy a' közép ponti erök által nógattatott mozdúló a' következendö véghetetlen kis idöben kétség kivül nem az x E lineát, mellyen tsak akkor el futna, ha a' közép pontra tartó erö meg szünne, hanem más E alatt végezendö véghetetlen kis lineát el járna; de ezt szint olly igassággal az A E F lineárúl lehet mondani, ha az A E véghetetlen kis, nem pedig véges idöbeli útat jelent. Igy tehát sem az nem szükség, a' mit a' kérdést támasztó mondott (hogy tudniillik érezni kell a' mozdúlónak mind az A D-val egy arányú x n eröt, mind pedig az A B-vel egy arányú x z eröt, melly tsak akkor szükséges volna, ha az A E véges lineát jelentene) sem pedig az öszve foglalt mozdúlásnak Törvényei el nem rontatnak. Végtére tsudálkozásra méltó a' kérdezönek azon állitása, hogy a' mozdúló a' fel vett (véges e, vagy véghetetlen kitsin?) idönek el folyása után bé nyargalya az A o-t, melly rövidebb mint A E. Ezen állitása az elöbbenivel ellenkezik. Mert hogy nyargalhatná be a' mozdúló ezen A o útat, mikor az A E-t a' véleménnye szerént bé nem nyargalhatya? hiszen valamint itten a' közép pontra állandóan tartó A D erö az egyarányúságot

meg nem tarthatya, ugy ot sem. A' közép pontra tartó erők által nógattatott mozdúló, mindenkor állandó görbe lineán jár, mert a' közép pontra állandóan tartó erő a' mozdúlót az érdeklő útjáról, mellyen a' hagyító erő által nógattatva járna, minden idő pontban, minden szempillatban el vonnya; de ezt el véghetetlen kitsin, tehát minden mutathatónál kissebb lineákból állónak tartya kiki, valaki azt, a' mi a' véghetetlen kis linea alatt értetödik, jól meg fogja. (Ha ezen kételkedett volna a' kérdést támasztó, még is bótsánatot érdemlene.) Ha pedig ez úgy vagyon, az elétételnek igasságát ugyan azon móddal, mellyel a' Mathemetikai kérdést támasztó vitatta, kiki átlátháttya. Igy pedig a' kérdést-támasztó' vélekedése, nem pedig Newton állításának megbizonyitása hibás.

B. B. — — y.

---

8. Problemák.

1.) Igaz e az vagy nem, hogy ha a' Mathesis, nevezetesenn a' tiszta Geometria, Fundust magának elöre, a' mire Tudománnyát felépittse, a' Filosofiától nem vesz, úgy jár a' Scepticussal, mint a' polgári Törvényben mondatik: Qui in alieno fundo aedificat, non sibi aedificat?

2.) A' Circulus' Quadraturáját érdeklő régi Probléma azért nints e mind eddig megfejtve, hogy az igen igen nehéz, vagy azért, hogy annak megfejttése magában lehetetlen? — Vallyon ha mind azon számbeli Proportiók, a' mellyek ennek megfejtésére mind eddig meghatároztattak p. o. Archimedes szerént 7: 22. Culén szerént 100: 314, Metius szerént 113: 355, ide tévén még a' mi Rajnisunk' Proportióját is 23: 72 tökéletessenn igazaknak találtathatnának is, ennél fogva ki vólna e találva a' Circulus' Quadraturája, vagy legalább ennek kitalálhatása könnyebbült e valamit vagy nem? és miért nem?

3.) Megedgyez e tökélletesen ma az Orvostudomány a filosofikos Organologiával abban, hogy az emberi élet e' három Kategóriákba határazódhatik: Sthenia, — Asthenia, — és Hypersthenia; még pedig úgy, hogy a' Sthenia (iusta virium Proportio) az embernek egésséges állapotját tégye: ellenbe

minden betegség vagy az Asthéniára, vagy a' Hyperstheniára tartozzon, és ha nem, miért nem?

4.) Edgyügyüen kivánnám elöadatni, mi okon lehetetlen az úgy nevezett Perpetuum mobile? és minekutánna ez, objectiva okoknál fogva megmutattatna, adattatna elö annak oka, miért hogy még is a' Mechanicusok ennek kitalálására törekednek? 's mitsoda kimenetellel 's haszonnal tselekedték ök ezt mind eddig, 's fogják utánn is tselekedni?

Melly ekként közre botsátott Problemákat elmélkedés, 's megfejtés végett kivántam a' Túdós Közönség elejbe terjesztni, azzal a' további óhajtó kinyilatkoztatással, hogy bár tsak Túdósaink is kiki a' maga részéről, más illyen, vagy még fontosabb Problemákkal is igyekeznének figyelmünket felserkentni, 's tudományos munkásságunkat foglalatoskodtatni. Valósággal az illyetén tudományos Tudakozódások, tsak magokbann 's minden Felelet nélkül véve is, az Elmére nézve igazgató, világositó 's pallérozó erövel birnak: mennyivel inkább számba vehetetleneknek kell azon hasznoknak lenni, a' mellyek ránk akkor háramlanának, mikor az illyen Kérdések értelemre 's szivre hatólag mególdoztatnának, következésképpenn ezen Tudományos Gyüjteménynek is ollyan Intereszszét adhatnának, a' minél fogva az, a' mi késö Unokáinknak ideikre is kihathatna.

Márton István Prof.

---

9. Kijövő munkák eránt való jelentések.

T. T. Gamauf, Evan. Prédikátor és Senior Sopronyban, ezen városi könyvnyomtató mühelyben Lichtenberg' halhatatlan nevü Göttingai Prof. eddig ki nem nyomtattatott munkájinak (Erinnerungen aus Lichtenbergs P. in G. Vorlesungen über die Physik) ötödik és utólsó kötetét, rövid idö mulva kifogja botsátani. — Ugyan ezen tisztes Iró Soprony Városa Historiájában serénnyen dolgozik.

T. T. Smith Wilhelm Amand Dr. Késmarkon, Senecanak Stoicum Systemáját, mellyet Luciliushoz irtt leveleiben kifeje-

zett, illy név alatt: Geist der Stoa, szabados kötetetekben közre fogja bocsátani. Első kötete mult esztendöben Lőcsén már kinyomtattatott.

T. T. Wuk Serblus Tudós, Szlav Philologus, Kopitár Úr' egyességében, Bécsben, egy Serblus-német-deák Lexikont fog kiadni.

Rumy.

T. Greipel Major Ur, Budán, Köre metszett Magyar Atlássának 9—10-dik darabját is közre bocsáttya idö nap múlva. A' köz részvételre érdemes.

T. Richter Fülöp Antal részre és köre metzö, kit más izben már ajánlottunk, Rogerius Váradi Kánonok képét pöttögetett formában elkészitvén, Városaink, és nagy Férjfiaink' edzésével fog Hazánknak kedveskedni.

T. T. Phahler Károl, Georgikoni derék Professor, Keszthelyen, kifogja adni a' Magyar Ország és ehez tartozó tartomanyok' Urbariumi Jussát. Fontos jelentése köz ajánlást érdemel.

Több Tudós, derék Iróink Budán első Juliustól kezdve e' folyó esztendöben német nyelven illy héti irást szándékoznak kiadni: Zeitblätter für Freunde wahrer Menschenbildung, zu nächst für katholische Seelensorger, christliche Religions-Lehrer, weise Väter, Mütter, Vormünder, Schulmänner, Erzieher, Hauslehrer, Lehrerinnen und Gouvernanten insbesondere, und für alle gebildeten Familien und Stände überhaupt, die sich selbst und Andere in den heiligsten Angelegenheiten des Menschen (Religion, Tugend und echte Wissenschaft) weiter fortbilden wollen.

E' fontos folyó-irás hetenként két félárkusban az Universitás betüjivel nagyobb nyolczad rétben kifog adatni; árra helyben 6. postán 8 ft. W. Cz Erdemes a' köz részvételre.

Y.

---

10. A' Honnyi Mívészeink' esmértetése.

E' Tudományos Gyüjtemény' II. III. IV. kötetiben néhány mi idönkbeli Mivész-Mestereinket megesmértettük, emlékeza-

zünk meg egy idősb Hazai derék Szép-Mesterünkről is, 's háritsuk el ama közönséges balitéletet, mintha csak mi korunkban, a' Cultura' szétterjedésével kezdenének Magyar-Országnak Mivészmesterei támadni. E' Tudósitások határa keskeny lévén, kéntelenitetünk ez izben egyetlen egy derék Hazafi Szép-Mesterünk' emlékezete által ama hamis vádolást meg czáfolni, mintha Magyar Országnak nem voltak volna minden időben szép miveket és tudományokat dicséretesen gyakorló és kedvellő Fijai. Ez egy, kit most említek, Braun Norbert, Kapucinus rendbeli áldozó Pap; ő Klimó Pécsi Püspöknek, e' Tudományok' halhatatlan baráttyának, a' Tudósoknak példás Maccenássának, azon Városbeli lakhelyében jeles tudománnya's különösKépirásra-termettsége által figyelmét magára vonván, tulajdon költségein Romába, ama Szép tudományok és mesterségek' fő lakhelyébe küldettett, hogy itt magát hajlandósága szerént tökélletesitené. Azon időben éppen ott gyakorlatta magát Maurer Hubert is, ki idővel a' Cs. K. Bécsi Képző Mesterségek' Akademiájában hires Professor lőn, becses Hazánkfijával megesmérkedvén és barátkozván, annak elmebeli talentumit annyira becsülte, hogy vele álhatos egyeségben élne, ki másokkal nem egy könnyen szövetkezett meg, 's ötet idővel Kapucinus ruhájában, a' kezében lévő ecsettel, leis rajzolná. E' nagy Mester azon rajzoltt képet mindég magának tartotta; végre Hazánkhoz, melly Braun Norbert Képirót szülte és nevelte, viseltető tisztelete, 's nagy érdemü Fáj János, Borsod Vármegyei Földes Úr' untatása birta arra, hogy azt ezen emlitett Klimó Püspök' méltó Unokájának küldené ajándékúl. Ezen szép izlésü Fáj János Ur nemes gyönyörüségét helyheztett a' szép mesterimivekben, számos külföldi szép mesterekkel egyesületben van; nevezetes szép-gyüjteményre tett szert; 's a' szép mesterségek' 's tudományok' élesztésével és terjesztésével törekedik Hazánk' Culturáját elömozditani. Hires képiró-földinknek mestermivei találtatnak: Nagy Szombatban, Pápán, Ugodon, Pécsett, 's a' t. Vajha Püspökeink Klimo Püspöknek példáját követnék a' Tudományok és mesterségek' elömozditásában.

K.

II. Új Könyvek.

57) Buza Kalászok, mellyeket — szedegetett — 's közre bocsátott Gáll Bernardinus. IV. Rész 1818. Szegeden 310 l.

58) Törvényes Ünnepekre való Prédikatiók, mellyeket közre bocsátott Tsányi Nagy Imre II-dik Könyv. 8. Szegeden 1818. 504 l.

59) Kaschauer Wochenblatt für Oberungarn 1818. Erstes oder April Heft. Kaschau. Wiegand 26 l. 4-o.

60) Himezetlen Tisztelettétel, mellyet T. T. Deáky Gedeon Urhoz érzékeny szivvel intézett Solymosi Dániel. Augustus Holnapban 1817. Posonyban Snischek K. G. betűivel. 8 l.

61) M. Feli. a Nemes Bikk, Historico critica Biosophiae disquisitio. 8. Lipsiae Hartleben. 1818.

62) Therese von Artner. Gedichte. Gewählt, verbessert, vermehrt. 1. Bdchen. 8. Pest. Hartleben 1818.

63) Friderike Brunn, Sitten und Landschaftsstudien von Neapel und seinen Umgebungen, in Briefen und Zuschriften, entworfen in den Jahren 1809 — 10. Mit 2 Kupf. gr. 8. Pest Hartleben 1818.

64) Chr. Aug. Fischers, Gemälde von Brasilien 1. Bdchn. mit 12 Kupf. 12. Pest Hartleben 1818.

65) Geist deutscher Klassiker. Eine Blumenlese ihrer Geistreichsten und gemüthlichsten Gedanken, Maximen und Aussprüche für Freunde echter Lebensweisheit, zur Beschäftigung des Nachdenkens in einsamen Stunden. 7. Bdchn. 12. Pest. Hartleben 1818.

66) Jos. v. Hammers Umblick auf einer Reise von Constantinopel nach Brusa, und dem Olympos, und von da zurück über Nicea und Nicomedien. Mit Kupf. Karten und Inschriften. 4. Pest. Hartleben 1818.

67) Mich. Kaj. Hermanns Musterpredigten auf alle Sonn- und Feiertage des Jahres. 2 Theile gr. 8. Pest. Hartleben. 1818.

68) Kalender, neuester hundertjähriger, vom Jahre 1818 an bis 1918. — Sechste verbesserte und vermehrte Aufl. gr. 8. Pest. Hartleben 1818.

69) Leibitzers I. Abbildung und Beschreibung der vorzüglichsten Traubsorten. Mit illum. Kupf. 1. Heft. Pest. fol. Hartleben 1818.

70) D. I. Lübeck, der Schönheitsfreund. — Ein Lehrbuch für alle gebildeten Frauenzimmer. Zweyte Ausgabe 8. Pest Hartleben 1818.

71) Gabr. Márton's, wirthschaftliche Bienenzucht. Aus dem Ungarischen frey übersetzt durch Joh. Leibitzer. 8. Pest Hartleben 1818.

72) Prof. Puissant, die geographische Projection, die Ausmessung des Inhalts, und die Theilung der Felder, dann vollständige Anleitung zum Nivellement, und dessen Anwend. nach streng mathemat. Grundsätzen. Aus dem Gröss. Werke des Verfas. über die Geodesie und Topographie, übersetzt vom Maj. vom Greipel. Mit 5 Plänen. gr. 8. Pest. Hartleben 1818.

73) D. I. K. Renards und D. I. Wittmanns auserlesene med. prakt. Abhandlungen der neuesten französ. Literat. 2 Bde. 1te Abtheilung von den Fiebern insbesondere Beschluss. 8. Pesth. Hartleben. 1818.

74) Spanien, oder Sitten, Gebräuche, Trachten und Denkmähler der Spanier. 3tes und 4tes Bdchen. Mit 25 Kupf. 12. Pesth. Hartleben. 1818.

75) Über die Zertheilung der Gemeinweiden, ihre wahren und scheinbaren Hindernisse, und die zweckmäss. und gerechtesten Mittel, sie zu bewirken. Zwey von der k. k. Ackerbaugesellschaft in Kärnthen gekrönnte, und herausgegebene Abhandlungen. gr. 8. Pesth. Hartleben. 1818.

76) Arindal, der junge Mahler, oder Mutterliebe und Treue. Frey nach dem Französ. der Gräf. Beaufort. 2 Thle. 8. Pesth. Hartleben. 1818.

77) Historien und Schwänke des Meister Hans Sachs. Herausregeben von Konrad Spät, genannt Frühauf. 8. Pesth Hartleben. 1818.

78) Der Millionkünstler mit neuer Gaukeltasche — nach Halle, Eckartshausen und Pinetti. Nebst einem Anhang von Charaden, Räthseln und Logogryphen. Mit Kupf. 8. Müller. 1818. (Ezen Könyvek a' Leipzigi Vársárra ki voltak tétetve.)

79) Bélteki S. Conspectus Systematico practicus aquarum mineralium Magni Principatus Transylvaniae indigenarum. 8. maj. Viennae. Wimmer 1818. Y.

VI. Kötet' Foglalattya.

I. Értekezések.

1) A' Recensiókról. 3. lap.
2) Régi Fejérvárról Jegyzetek 32. l.
3) A' Költőnek remek példáiról, különösen Pindárról 54 l.
4) Baradla Barlangnak bővebb Esmértetése. 90 l.
5) A' Conventualis Minorita Szerzet' rövid leirása. 96 l.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyvvisgáltatás:

1) Új Testamentomi Hermeneutica. Varga István által. 104 l.
2) Vas-Vármegyei Írók és Tudósok. 107 l.

B) Külföldi Literatura.

1) A' legrégibb Magyar Ének németül. 111 l.
2) Gáll Dokt. munkája. 112 l.

III. Tudománybéli Jelentések.

1) A' Kecskeméti Könyvtár. 112 l.
2) Iskolai Intézetek. 114 l.
3) Iskolai Jutallom Rosnyón. 115 l.
4) Magyar Útazók. 116 l.
5) Előléptetések, és Jutalmaztatások. 118 l.
6) Kihalt Tudósok, és Írók. 119 l.
7) Nagyság-tudományos felelet. 120 l.
8) Problemák. 122 l.
9) Kijött munkák eránt való Jelentések. 123 l.
10) Honnyi Művészeink' esmértetése. 125 l.
11) Új Könyvek. 126 l.

Megigazítás.

A' Tudományos Gyüjtemeny' 4-dik Kötetjében 1818, 120 lapon, 14 sorban „Soprony Vármegyében" szavak helyett olvasni kell: Köszegen (Güns) Vasvár (Eisenburg) Vármegyében. A' szó „Köszegen" a' nyomtatásban vagy leirásban elmaradt; Soprony pedig kétség kivül irásbeli hiba. Soprony Varmegyében elég igazi Magyarok, hanem Köszegen most Németek laknak. — 36-dik sorban nyomtatásbeli hiba 1817: 1717 kellene lenni:

A PAP[illegible] Rumy Károly Karloviczon.

REFO[illegible] FŐISKOLA
KÖ[illegible]

Azon Tudós Férfiak, kik e' Tudományos Gyüjteményt alkalmatos munkáikkal elősegitik, tőlem mindenik ivnyitől 4. forintokkal tiszteltetnek meg ezüst pénzben.

E' Gyüjteményből minden holnap végével egy 8—9. ívnyi Kötet, jelenlévő formában, és boritékban adattatik ki; mellyre itt helyben 18. forintok, a' póstán elküldetéssel pedig 22 forintok fizetetnek elő Bécsi érték szerént.

Trattner János Tamás.

Pesten,

Trattner János Tamásnál.

Tudományos Gyűjtemény.

1818.

E' Tudományos Gyüjteményben közöltetnek:

I. Olly eredeti, rövid, 's tudós Értekezések, mellyek a' Magyar ország' physikai, geographiai, történetbéli 's polgári állapottyának bővebb 's bizonyosabb esmértetésére, a' magyar nyelvnek keletére, irása módjának reguláztatására szolgálnak; mindennémü természeti, históriai, philosophiai, erkölcsi tudományokat terjesztik, gyarapittyák, 's tökélletesitik; a' szép 's kézi mesterségeket, gazdáskodást, kereskedést közlik, gyakorollyák, 's elö mozdittyák; a' helyes és okos nevelést intézik; Hazafi és külföldi derék Férfiaknak 's Aszszonyoknak élet' leirásit magokban foglallyák.

II. A' Magyar országban kijött könyveknek, 's müveknek visgáltatásit, 's a' külföldiek' visgáltatásinak kivonásit, mennyire közhasznúak, vagy minket némünémüképp illetnek.

III. Tudománybeli Jelentéseket: a' Jutalom-tételek, találmányok, szerzemények, intézetek, jutalmasztatások és tisztelttések, kihalások, jelességek, új könyvek eránt.

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY.

1818.

VII. KÖTET.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

PESTEN,

TRATTNER JÁNOS TAMÁS betüivel, és költségével.

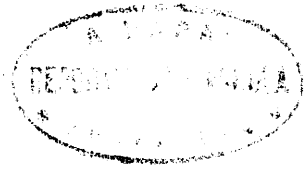

I. Értekezések.

A' Hahóti Apátság' Emlékezete.

Elő Szó.

Ez a' Históriai Értekezés Fő Tiszt. Horváth János Veszprémi Kanonok és Rudinai Apát Úrnak munkája: Annak a' jeles Egyházi Férfiúnak, ki magát Hazai szeretetével 's literátori buzgóságával már rég' ismeretessé, sőt érdemessé tette a' Magyar Hazában. Írta vólt Keszthelyen 1803-ban Decemb. 9-dikén deákúl, és azt ama halhatatlan érdemű Mecenásnak, Nagy Méltóságú Tolnai Gróf Festetics György Úr Ő Excellenciájának, mint jóltévő Pártfogójának, ajándékképpen vitte azon nagy jótéteményért, melly által szerencsésebb 's magasabb sorsra emeltetett. Örült e' kisded de becses ajándéknak a' régiséget 's tudományt kedvelő nagy Gróf; de a' magaszeretetnek és hiú dicsőség-keresésnek még csak árnyékától is irtózván, azt egyedül Könyvtárába, melly ritka gazdagságú, helyhezteté. Én pedig azon hálaadó tiszteletből, mellyel mind a' kettőnek tartozom, imádott anyai nyelvemen fényesebb napvilágra eresztem, remélvén, hogy általa kedves szolgálatot teszek édes Hazámnak. Írám Hidegkúton Veszprém Vármegyében, Martius' 7-dikén 1818-dik esztendőben.

Horváth József Plébánus.

Ajánló levele a' Szerzőnek.

Mindenek, kik bőkezűségednek tartoznak, megtiszteltek már valamelly kis ajándékával a' hálátlanságnak. A' nem hálátlan Haza megörökítette nevedet: *) átadván azt a' maradéknak, melly a' maga hőseiben, mint meg annyi nevendékeidben Téged' dicsőíteni fog. Hogy a' mezőket nagy példákkal bő termésre tanítottad, **) bár nem vagy is úgy, mint más nemzeteknél az ő érdemesik, ***) elegendőképp' felékesítetve: a' Te homlokodra is mindazonáltal már fűzettek koszorúk. A' Pannóniai Múzsák, kiket dús-adakozásoddal ápolsz, nem hazug lanton mindenfelől énekeltek; meg sem szűnnek elhúnytod után is nagy dicsérettel emlegetni. A' szép mesterségeknek is, mellyeket a' városokból kebelünkbe édesgettél, ****) nem kis örömmel szemlélted néked szenteltetni zsengéjiket. És így magamat látom egyedül, ki nagy szívűségednek viszont még semmit sem adtam. A' becsület, szerencse, 's nyúgalom, a' mellyel itt bírok, a' Te míved. Tudniillik, midőn én Somogynak homokján, vígan ugyan, de alacson sorsban legeltetném nyájomat: Te, tengerednek *****) híres parttyaira kihívtál, felékesítettél, meggazdagítottál. Ha-

*) Az 1802-diki Törvénynek negyedik czikkelyében: ama jeles áldozatért, mellyet a' katonai nevendékekre tett.

**) Felállitván Keszthelyen Georgicon nevezet alatt ama híres gazdasági Szerzeményt.

***) Bedfordt a' makknak vetéséért arany érdempénzel tiszteltetett meg az Angol nemzettől, illy körül-irással: pour avoir semé du gland. Raynal Tomé X. à 229. old.

****) Muzsika és rajzoló iskolákat nyitván, és abba városi nagy mestereket helyheztetvén.

*****) Ama roppant és pompás készületü gállyával, mellynek neve Féniksz, a' tengerek' dicsőségét szerzé meg Tolnai Gróf Festetics György a' szép Balatonnak.

hóldnak Ozmán dúltta romladékiból tehát, melyek nékem nem homályos nevet adnak jóvoltodból Mecenás! vedd e' töredéket. Ennél nagyobb ajándék illik ugyan hozzád, de tán ez sem kellemetlen elötted, mivel olly lélekből eredett, melly hálálni inkább, mint láttatni kíván. 'S ha elhitethetem veled, hogy az én szívem ő szintébb mind azoknál, kik nem tiszta szándékjokat szép színekkel feltudgyák kendeni: e' parányi munkának tetézve vettem el jutalmát.

1. §. Hahót fekvése 's nevezete, azután Pölöske; melly mindenik hajdan Bánfiaké volt.

Hahót, régenten Hahóld, Szala Vármegyei magyar falu, Kanizsához két mértföldnyire nyugszik egy völgyben; napnyúgatról homokból domborodott hegyekkel, napkeletről posvánnyal bekerítve. Egy negyed óránnyira éjszak felé feküdt hajdan Pölöske, mellynek az egy neve lévén fenn egyedül — alig látni kevés omladékit. Ennek Földes Ura amaz Ország szerte híres, és valaha szépen virágzó Bánfy Nemzetség vólt. Innét méltán gyaníthatni, hogy Hahóld, mostanában Hahót, a' Bánfiaknak eggyik hasonló nevű Elejétől vette nevezetét. Ugyan is Hahóld, a' Nemzetségnek törzsöke, eleintén Keresztes katona, utóbb 1172-ben III-dik István Király' uralkodása alatt Magyar Országba bejövén, mint Hadai' Vezére, Lendva 's Feneti (most Nempti) nevű helységeket megvevén, vetette meg azon hatalmas Uraságnak alapját, mellyet az ő Fijai 's Onokájitúl a' Dunán való részeken, majd érdemeikkel majd kincseikkel emeltenek. Hahóldtól 1226-ban származott Buzád, Dalmácziai, Tót és Horvát Országi Bán; ki II-dik András Királynak útitársa vala, midőn az Egyiptusban Damiát városát elfoglalá. Annakutánna búcsút vévén a' mulandó

dolgoktól, Sz. Domonkos' Szerzetébe lépett; 's midőn Magyar Országot a' Tatárok dúlták, tulajdon Pesti Monostorában megölettetett a). Buzádot követé Árnold, Hahótnak és Pölöskének Ura. Ezen ősöktől Mihály és István Tót Országi Bán által eredett Miklós, ki az ő Attyától, mint Bántól, Bánfynak neveztetett b). Azonban, minthogy nem a' Bánfiak' származását vettem vala tárgyúl: legyen elég azokról emlékezni, mellyek a' Hahóti Sz. Margit Szüz' és Mártir' Apátságának eredetére nem csekély világosságot öntenek.

2. §. A' Pölöskei Monostor.

Felállítván Sz. Domonkos a' XIII-dik Század' elején, az Evangyéliom' hirdetésére, az eretnekek' térítésére, a' Keresztény Religyió' oltalmazására a' maga derék Szerzetét; alig erősíté meg azt III-dik Inoczencz Római Pápa, azonnal úgy megszaporodott szerzetes társainak száma, hogy az ő hólta után egy kis idő múlva csak nem egész Európát megtöltötték, sőt még Ázsiába is behatottanak (c). Hogy 1230-dikban Magyar Országot is megszállották légyen, eggy a' Régiségekben járatos Férfiú bizonyíttya (d). E' szerzetes Férfiakon kivül valának még szerzetes Szüzek is, kik hasonlóképp' Sz. Domonkos' törvényeihez szabták Szerzettyeket. Kiknek eredetét, a' mint én azt hiteles forrásokból merítém, röviden előadandom. Domonkos Franczia Országban az Albingensesek' térítésében fáradoz-

(a) Caroli Wagner Collectanea Genealogico-Historica Illustrium Hungariae Familiarum, qvae jam intercíderunt. Decad. I. pag. 10. (b) Andreae Lehotzky Incl. Reg. Hung. et partium eidem adnexarum, Statuum et Ordinum, seu nobiliorum Familiarum Stemmatographia. part. II. pag. 40—41. (c) Histoire des Ordr. Rel. Tome III. Chap. 24. (d) Pázmány Append. II. Syn. Diocc. Strig. adn. De Relig. Ord. pag. 115.

ván; szomorúan tapasztalá, hogy Gviennében némelly Nemesek az ő leányaiknak nevelését eretnekekre bizták vala: a' Narbonnai Érseknek tehát, és más könyörületes Jóltévőknek segedelmével Toloszszában egy Prullianum nevezetű Klastromot építetett, és abba Apáczákat helyheztetett, hogy általok a' szegény leányzók neveltetnének. Azon kivül pedig a' Szerzet' regulája által még arra is kötelezve valának, hogy mindennap' egynehány órát töltenének kézi munkákban. (a) Ezen Apáczáji Sz. Domonkosnak, valamint más tartományokba, úgy Magyar Országba is beszállítatának; és hogy Pölöskén is, a' Hahóti Sz. Margit Szűz' és Mártir' Kápolnájánál Klastromjok volt légyen, közönségesen úgy tartyák a' Magyar Anyaszentegyház' történtt dolgainak Iróji. Nevezet szerént Bonoszai Pius Mihály, Domonkos' Szerzetéből való Pap, XVI-dik századbeli Iró, elszámlálván azon Monostorokat, melyeket Magyar Országban a' Domonkos' rendén lévő Apáczák birtanak, a' Pölöskeit is azok' sorába helyhezteti illy meghatározással: „A' Hahóldi Sz. Margit Szűz' és Mártir' Monostorát Peles„kén, Árnold, az Alsó Lindvai Bánfyak' Nem„zetségéből való Gróf állította fel 1234-dik esztendőben". (b) Ugyan az olvastatik Pázmánynál; (c) szint ollyan értelemben van Bombárdi Mihály; (d) úgy beszéll csak nem szóról szóra Ferrár Zsigmond is a' maga könyvében. (e) Melly hiteles Férfiaknak öszvehangzó bizonyításaik nem hagynak kételkedni az eránt, hogy a' Domonkos'

(a) Historie 's a' t. (b) Mich. Pius Bonos. Lib. de Viris ill. Ord. Praed. edito Romae, anno 1607. (c) Pázmány cit. App. pag. 116. (d) Bombardi Topogr. Magn. Reg. Hung L. III. §. V. pag. 123. edit. Viennae Austriae a. 1750. (e) Fr. Sigism. Ferrarius L. de Reb. Vngariae Prov. S. Ord. Praed. edit. Viennae 1637. Part. IV. Cap. V. pag. 543.

szerzetebéli Apáczáknak Klastromjok vólt valaha Pölöskén; és azt Árnold, a' Bánfyak' Nemzetségéből való Gróf építtette légyen. Mivel pedig e' Szüzek a' szegény leányzók' nevelésére valának rendeltetve: elhitetem magammal, hogy az ő Pártfogójoknak bőkezüsége által gazdagon meg is ajándékoztattak. És tán abban sem csalatkozom, ha azon Monostorok közt, mellyeket a' Domonkos' rendén lévő Apáczák itt Magyar Országban birtak vala, e' Pölöskei Monostort az elsők közül valónak alajtom.

3. §. Annak viszontagsági.

A' Pölöskei Monostornak szerencsés vagy szerencsétlen történeteiről, hallgatván azokról Honnyunknak Iróji, semmit sem merek bizonyosan mondani. Azt az eggyet bátor vagyok állitani, hogy az háromszáz 's több évekig csendes békében 's nyúgodalomban virágzott: tudniillik a' Mohácsi veszedelem után 1566-dik esztendeig, mellyben az Ozmanok Kanizsát Tahy György Fő Kapitány' igazgatása alatt ostromolni kezdették; vagy pedig 1574-dikig, mellyben az egész Mezőváros általok elfoglaltatott és hamuba temettetett. a) Ugyan is e' zürzavar időben, midőn mindeneket dúltak, pusztítottak 's gyilkoltak a' fene Barbárok: hihető, hogy az én Szüzeim is ijedtekben elbújdostak, vagy megölettek; Monostorjok pedig az ellenség' dühe által lerontatott, vagy mint más azon időbeli Kalastromok, a' hozzá-tartozó jószággal eggyütt, mostoha sorsra jutott. Ezen vélekedésemnek nem kis nyomadékot ád az, a' mit én Hazánk' Törvénykönyvében, és egy nagy hitelü 's tekéntetü Férfiúnak irataiban feljegyezve találtam. Az 1567-diki Ország-gyülésben

(a) Lchotzky Stemmatogr. part. II. pag. 384.

illyen panaszt tettek Maximilián Királynak az ország' egybesereglett Attyai: „Vannak bizonyos „Egyházi Javak, úgy mint szerzetes és világi Pré„postságok, Konventek 's Apátságok, mellyek e„zen időkben megüresültek. Azok közül némel„lyek Ő Felsége' Kapitánnyainak; némellyek pe„dig más világi embereknek kezeiben találtatnak. „Már a' Leleszi Prépostság úgy elrongáltatott, „hogy még Prókátortvalló leveleket sem lehet „rendelni, nem hogy nagyobb végrehajtásokat „cselekedni. Melly onnét származik, hogy Scwen„di Lázár Generál Kapitány Úr, annak vagyon„nyait, mellyekből a' Konvent fenn tartatott, rész„szerént Nagymihályi Sándornak, részszerént „Wekey Ferenczneк, részszerént pedig Panka „Péternek elzálogosította; melly az Ország' jo„vának 's nyúgodalmának nem kevés ártalmára „van. —— Hasonló viszszaélés történik a' Ka„pornaki Szentséges Idvezítönk' Apátságában és „a' Jászói Konventben. Még más Egyházi Javak „is, ugymint az Ó Budai Prépostság, Szent Got„hárdi, Borsmonostrai és Bozóki Apátságok mind „világi személlyek' kezeiben vannak. Melly visz„szaélések által az Egyházi Rend lassanként sem„mivé lessz; és ha egyszer az öszvezavarodik, „a' többi Rendeknek is szükségképp' öszve kell „zavarodni. Annakokáért Ő Cs. Királyi Felségének „alázatosan könyörögnek az Ország' Karai és Ren„dei, méltóztassék az illyetén szerzetes és világi „Prépostságokról 's Konventekről kegyelmesen „gondoskodni, hogy azok alkalmatos személlyek„nek; és pedig nem külföldieknek, adattassanak „által, kik gondgyokat visellyék: ne hogy azok „a' Világiak által eladattatván, a' Nemesek' Privi„légyiomai elvesztegettessenek, és az itélettéte„leknek az ő módgyok szerént való végrehajtása„ik megakadályoztassanak. Az Egyházi jószágokat

„pedig, mellyek a' Kapitányok és Egyháziak ál-
„tal akárkinek is elzálogosittattak, méltóztassék
„Ő Felsége az ő Egyházaiknak viszsza állittatni:
„és a' kik azokra pénzt kölcsönöztek, attól kér-
„jék, a' kinek azt hitelezték." (a) Annakutánna Pázmány, az Esztergomi Megyebéli Gyüléshez függesztetett II-dik Toldalékban, pontosan megjegyzi, melly szerzetes Rendek birtak ő idétte fennálló 's virágzó Konventekkel. A' Domonkos' rendén lévő Férfiaknak 's Szüzeknek Konventtyeit számlálván, a' könyv' szélin ezt a' jegyzést teszi: „Nincsenek most semmi Domonkos Szerze-
„tebéliek Magyar Országban." b) A' mit pedig a' Toldaléknak éppen utóllyán öszvességgel a' Magyar Országi Szerzetesekről megjegyzett, az minden bizonnyal a' Domonkos Szerzetebéli Férfiakat és Szüzeket is illeti: „Nem törvények által,
„úgy mond, üzettek ki, hanem a' berohanó Tö-
„röknek félelméből hagyták el Monostorjaikat az
„elrémült Bújdosók. 'S mig a' Királyok a' Koro-
, nán czivódtak, addig azok Világiak által elfoglaltattak." (c) És így, mivel ez a' nagy tudományu 's fényes méltóságú Férfiú 1629-ben az én Monostorom felöl úgy emlékezik, mint a' melly már az ő idejében elenyészett, 's csak emlékezete maradott vala fenn; tehát nyilván következik az: hogy a' Pölöskei Monostor éppen azon időben hagyatott üresen, mikoron Kapornakon — két órányira Hahóttól — a' Törvényben kifejezett viszszaélések történtenek; Jószága pedig azok által, kiknek védni kellett vólna, hatalmasúl elfoglaltatott 's tépdeztetett.

(a) Corp. Jur. Hung. Decr. Maxim. II. ann. 1567. art. 31. (b) Pázmány App. II. ad Synod. Dioec. Strig. anni 1629. pag. 115. (c) Ibid. pag. 132.

4. §. Mellyek után a' Koronára szállott; és Királyi Apátsággá változott.

„Mivelhogy minden Pap Urak, Szabad, Zász-„lós és Nagyságos Urak, Nemesek, és az Ország-„beli Főemberek, mind a' több Országbeliekkel, „kik a' Magyar Koronához hallgatnak; akármi-„némű rendbéliek és méltóságbeliek legyenek, „az ő jószágokat Király' adománnya által szokták „kiváltképpen bírni: annakokáért a' Király Ő Fel-„sége minden meghólt, avagy magvaszakadtt em-„berek' jószágával szabad mindenképpen, akár „magának akarja tartani, akár pedig másnak a-„jándékozza, avagy zálogosíttsa és kösse." (a) Az Egyházi jószágok eránt mind az által az a' törvény szereztetett: hogy azok, mellyek elhagyat-„tak, vagy foglaltattak, az ő előbbi Birtokosaik-nak viszsza állíttassanak; vagy pedig érdemes hazafiaknak, nem külföldieknek, adattassanak. (b) Az előbbeni törvény szerént tehát a' Pölöskei Monostor is Apáczájitól meg üresedvén, a' Király' birtokába került; de hogy az, ezen utóbbi végezete szerént az Országnak III-dik Ferdinánd előtt valakinek adattatott volna, nem találom. Ugyan is a' Királyi Jegyzőkönyvek csupán azt foglallyák magokban: hogy ezen jószág a' Hahóti Sz. Margit Szűz' és Mártir' Apáti név alatt, titulo Abbatis, 1642-ben Tiszt. Husvéth Ambrus' lemondása után Berkes Péternek adatott légyen. Fenntartották ezen pártfogói jussokat a' következő Királyok is, a' mint ezt VI-dik Károlról nyilvánságosan tudgyuk, ki 1716-ban Május' 29-dikén, valamelly Bonácsina Venáncznak, Sz. Jeromos Lombardiai rendéből való felesküdtt Barátrátnak, engedte vala.

(a) Tripart. parte I. tit. 13. (b) Corp. Jur. Hung. Ferd. I. Decr. XI. ann. 1548. art. 8.

5. §. A' Hahóti Apátok' Privilégyioma.

Jobbára minden Királyi Apátokkal közös volt az a' Privilégyiom: hogy Püspökök' módgyára, süveggel, gyűrűvel, czipellőkkel és bottal felékesülve, ők is akárhol szabadon megjelenhessenek 's Isteni Szolgálatot tarthassanak. Bizonyságot tesz erről II-dik Andrásnak ama levele, mellyet a' Garam vize mellett lévő Szent Benedeki Apát' kedvéért ir vala 1209-dikben. (a) Mellyből tehát nem ügyetlenül következtetem azt: hogy a' Hahóti Szent Margit Szűz' és Mártir' Apáttyai is, valamint mostanában minden ellen mondás nélkül viselik a' Püspöki czimereket; úgy régentem is minden időben díszeskedtek azokkal.

6. §. A' Festetics Familia nyeri meg érdemeivel ezen Apátságban a' pártfogói just.

Nem vólt a' mi Királlyainknál szokatlan, nagyobb Egyházi Jószágokban pártfogói jussal megtisztelni azokat, kik Ő eránt 's a' Haza eránt jeles érdemekkel tündököltek. Igy V-dik István negyedik Bélának a' Fia, azt a' pártfogói hatalmat, mellyel ő a' Sz. Bernárd' Szerzetének Pásztói Monostorában bírt, 1265-ben következő szavakkal engedte vala másnak: „István Istennek „kegyelméből ifiabb Királlya Magyar Országnak, „Erdélyi Fő Vezer, — e' jelen való levelünknek „tartalmával adgyuk tudtára mindeneknek, hogy „mi tekéntetbe vévén ama jeles hűségű szolgála„tokat, mellyeket István, valaha Domonkos me„sternek, Királyné Aszszonyunk' és szerelmes „Hitvesünk' Fő Lovász Mesterének a' fia, nekünk „'s Országunknak fáradhatatlan tett, — a' Pasz„tuhi monostornak minket illető pártfogói jus-

(a) Chrysostomus Novák in vindiciis Diplomatis Stephanaci. pag. 145.

„sát, magának István mesternek, és az ő örö-
„köseinek tellyes hatalommal általengedtük." (a)
Negyedik László Király pedig, Karansebesen 1290-
dikben költt Diplomája által, a' Leleszi Prépost-
ságban pártfogói hatalmát, eggyik nemzetségtől
a' nyilvánságos latorságokért elvette; és azt olly
nemzetségnek ajándékozá, melly magát hűséges
szolgálattyaival érdemesítette. (b)—Mennyi érde-
meket tett légyen mind Királlya mind Hazája eránt
a' dicső Festetics Nemzetség, sokkal ismérete-sebb-
bek, hogy sem hirdetni kellene. Ferencz Kapi-
tány; nem külömben József Generális, kitől a'
Tolnai Festeticsek származnak, a' mostani Blan-
kenstein Ezerednek hajdan Tulajdonosa: Fels.
Mária Therésia Országlása alatt jeles hadi dolgo-
kat míveltenek. Kristóf, kitől a' Gróf Feste-
ticsek származnak, több fényes polgári hivatalokat
viselvén, olly számos és magas érdemeket szer-
zett vólt magának mind a' két Társaság eránt:
hogy az ő Fia' érzékenysége 's tisztelete éppen
semmit sem nagyította azokat; midőn a' Keszthelyi
Szentegyházban, hol Attya sírba tétetett, egy
márvány emlékre ezt a' sírirást vésette:

D. M. S.
Nobili
Viro
Spectabili
Ac
Magnifico
Domino
Christophoro
Festetics
De Tolna

(a) Schwartner introduct. in artem diplomat. praecipue Hungaricam pag. 326. (b) Cornides azon évközi munkában: Ungrisches Magazin, 2. Band, 2. Stück, 171 lap.

Eqviti Aurato
Consil. Caes. Reg.
Regni Hungariae
Septemviro
Religione in Deum
Fide in Regem
Pietate in Patriam
Conspicuo
Stirpis Suae
Ornamento
Patri Suo Dulcissimo
Paulus Filius
Moestiss.
H. M. P.
Vixit An. LXXIII. Mens. VIII.
Dies II. Obiit V Kal. Mart.
Anno a Christo Nato
CIↃIↃCCLXVIII.

Tolnai Gróf Festetics Pál megtanulván Lipsiában mintegy 1742-ben a' főbb Tudományokat, viszszatért Magyar Országba; 's itt az ő szép tehetségeire jeles tulajdonságira nézve T. N. Sopron Vármegyétől köz akarattal Első Alispánnak választatott. Ezen hivatalból, mellyet Ő azon N. Megyének tellyes megelégedésével viselt, F. Mária Therésia által a' Bécsi kereskedésbeli Igazgatószékhez emeltetett Tanácsosi ranggal. Innend nem sokára általtétetett a' Fő Mélt. M. K. U. Cancelláriához Referendáriusnak és Udvari Tanácsosnak, 's egyszer' smind Sz. István Ap. Kir. jeles rendének kis keresztes Vitézévé lön. Hol ama sok hűséges és hasznos szolgálatok után, mellyeket Ő az Országló Austriai Háznak és Hazának tett vala, a' Magnások' fényes sorába irattatván, különös Cs. K. Diplóma által Grófi ranggal 's titulussal ékesitetett fel. Idővel a' Baranya Vármegyei Fő Is-

pánságra méltattatott; és Valoságos Belső Titkos Tanácsossággal, 's közép kereszttyével Sz. István rendének ajándékoztatott meg. Végre, minekutánna ezen legfőbb méltóságokban nem magahasznát, hanem a' Hazának 's a' Haza' koronás Fejének javát munkálódta; és a' Marmaros Vármegyei sóbányák' regulázását rendbeszedését, mellyel ő Felségétől megbizatott, egész hívséggel eszközlötte volna: 1782-ben veget érte életének Pozsonban. — E' különös érdemeihez járult 1772-ben még az a' jutalom is: hogy a' Hahóti Sz. Margit Szűz' és Mártir Apáturságában a' pártfogói jus néki 's maradékinak kegyelmesen által engedtetett. Vajha ide iktathattam vólna Király Ő Felségének Adomány levelét is! Azonban nem kétlem, hogy az egy dicsőséges emlékje a' Festeticsek' hazafiúi halhatatlan érdemeinek. — Ugyan azt a' pártfogói just bírja most, midőn ezeket írom, ama fényes nagy Ősök' nagy Fia Tolnai Gróf Festetics György, kinek dicső tettei 's jelesen viseltt dolgai esmeretesek ugyan a' mái világ előtt is; de az utóbbi maradék háladóbb leszen erántok: Qvatenus heu nefas! Virtutem incolumem odimus; sublatam ex oculis qvaerimus invidi. — Hor.

7. §. A' Hahóti Apát Urak' sora 's élet-írása.

Kik voltak légyen hajdan a' Királyok' kinevezéséből Hahóti Apátok, azokon kívül, kik a' Királyi Könyvben találtatnak, megmutatni nem tudom. Azok pedig e' következők:

Husvéth Ambrus' születésének helye 's ideje; valamint az is, Egyházi Pap volt-é, vagy Szerzetes, tellyességgel nem tudatik. Az év, mellyben Ő Hahóti Apáttá tétetett, nincs ugyan a' Királyi Jegyző könyvben kitéve; azonban úgy vélem, hogy III-dik Ferdinánd előtt, vagy is addig az

ideig bizonyosan nem, míg e' tartomány a' Törökök' jármától fel nem szabadíttatott. Az az egy bizonyos felöle, hogy 1642-ben ezen Apátságról lemondott.

Berkes Péter. Erről is csak az az egy van feljegyezve, hogy 1642-ben Tiszt. Husvéth Ambrus' lemondása után, III-dik Ferdinánd Királytól ő neveztettetett ki Hahóti Apátnak.

Bonácsina Venáncz. Születésére nézve Olasz; állapottyára Sz. Jeromos' Lombardiai Rendébe felesküdtt Szerzetes vólt. Apátságra emeltetett VI-dik Károltól 1716-ban Máius' 29-dikén. De a' Rend' Fejénél bevádoltatván, es a' Renden kívül valamelly jószágnak 's haszonvételnek birására alkalmatlannak itéltetvén: mind a' tisztséget letenni; mind pedig Ő Felsége' kegyes Adománylevelét a' Fő Mélt. M. K. U. Cancellariához viszsza küldeni kénytelen volt.

Schachy János Péter. A' Pozsonyi Káptalan' Kanonokja lévén, Apáttá lőn 1749-ben. Dicséretet érdemel, hogy azon Tizedet, melly a' Hahóti szőlő-hegyekről régenten az Apátoknak minden bizonnyal járt, idővel pedig tőlök eltulajdonítatott, viszont megszerzeni törekedett, ámbár sikeretlenül. Kimúlt 1774-ben.

* * *

Továbbá, kik a' Festetics Háznak kinevezése által lettenek Hahóti Apátok, illy renddel következnek:

Jankovics István. „1761-ben Tek. és Nagy„ságos Tolnai Festetics Kristóf Arany Sarkan„tyús Vitéznek, mint nagy érdemű Pártfogónak „kegyes kinevezéséből lett Keszthelyi Plebánus„sá". Ezek az Anya-könyvnek szavai. A' midőn pedig Schachy János Péter' halála' által az Apáturság megüresült, Tolnai Gróf Festetics Pál azt

az

az ő tudománnyának, jámborságának 's érdemeinek tekéntetéből a' Plebániához kapcsolta, 's ötet 1775-ben Apáttá nevezte. 'S minekutánna magában Keszthelyben 23 esztendeig példás buzgósággal pásztorkodott vólna, 1784-ben örök nyugodalomra szállott.

Rosty János. Életét vette nemes Szüléktől Vas Vármegyében. Elvégezvén iskolai pályáját a' Sz. Benedek' Szerzetébe állott; mellytől egy esztendő múlva búcsút vett. Azután a' Veszprémi Megyébe vétetett fel Kis-papnak; 's kitanúlván a' Theologiát b. e. Bajzáth József Püspök Úr maga mellé vette Egyházi Szertartónak. 1785-ben Tolnai Gróf Festetics György által a' Keszthelyi Plebániára 's egyetemben a' Hahóti Apáturságra emeltetett; de arról 1793-ban önként lemondott. Ezen időtől fogva, megelégedvén Maria' hegye' Apáti titulusával, életét holtáig, melly 1809-ben történt, philosophusi függetlenségben 's nyugodalomban töltötte Kőszegen. A' Tudományok' társaságában helyheztetvén bóldogságát egy kimívelt halandónak, úntalan azokkal baráthozott. Különösen kedvelte a' deák Poézist, mellyre jeles darabokat bocsátot, a' világ' elejbe *).

Hertelendy Gáspár. Nemes vérből származott Vindornya Lakon Szala Vármegyében. A' deák' nyelv' kezdeteit Keszthelyen; az Ékes-szóllást Győrött; a' Philosophiát és Theologiát, — az utólsó esztendőt kivévén, mellyben emezt Pozsonban végezte, — Budán hallgatta olly külö-

*) Poétai munkájiból ezek ismérétesek előttem: 1) P. M. Julianae C. Bossani Pauli C. Festetits Olim Conjugis 1805 Sabariae: 2) Antonio Mandits Syrmiensium Bosnensium Antistiti 1806 Veszprim: 3) Nobilitati Populoqve. De Castro Ferreo 1807 Sabariae: 4) Clero Populoqve Veszprimiensi 1808: 5) Ad Hungaros veteri Gentis more arma parantes. Veszprim 1809.

PÁPA KÖNYVTÁRA

nös elömenetellel, hogy mind a' tanulásban, mind a' jó erkölcsökben példája leve társainak. Viszszatérvén Megyéjébe egynehány hólnapi Káptalan Káplánsága után 1786-ban Pészaki Bajzáth József Püspök Úrtól Egyházi Szertartónak választatott; 1789-ben a' Kapornaki; nem sokára Hahóti; utóbb 1794-ben Keszthelyi Plebániára 's a' vele egybe kötött Hahóti Apátságra emeltetett. Pásztori hivatalának buzgó tellyesítéséhez olly jámbor életet kapcsolt, hogy még az irígység sem talált benne gáncsot; 1797-ben tehát a' fenn tiszteltt Püspöktől Veszprémi Kanonokságra érdemesíttetett. Itt midőn egy halálos ágyban sínlődő Baráttyát vigasztalgatná, reá ragadván a' rothasztó nyavalya 1806-ban Martius' elején életének 45-dikében minden ismérőseinek nagy bánattyára meghalálozott. Ö minden tekéntetben egy tökélletes Férfiú volt. Szülő földén Templomot épített. Fő Tiszt. Hornyik János Úrral a' Veszprémi Káptalannak mostani nagy érdemű Lectorával Convictust állítván fel, esztendőnként hat Ifiat nevelt. A' Tudományokat pártfogásával ápolta 's kedvelte, mellynek világos bizonysága az a' derék Könyv-gyüjtemény, melly most a' Veszprémi Seminárium' Könyves-házában szemléltetik. Egyenes szívével, szelíd 's reátartás nélkül való maga viseletével mindeneket a' maga' szeretetére vonszott. A' szegényeknek, szükölködőknek 's szerencsétleneknek Attya, gyámola, vígasztalója volt: annakokáért még most is ezer áldások hullanak a' Veszprémi Káptalan' sírboltyában nyugvó hamvaira.

Nedeczky Károl. 1766-ban Decemb. 14-kén Lesencze Tomajon Szala Vármegyében született nemes Szüléktől. Kissebb iskolájit Keszthelyen kezdette, Veszprémben folytatta, Sopronban végezte. A' Philosophiát a' Győri Academiában

hallgatta esztendeig, mellynek elmúltával Papi köntösbe öltözvén Budára küldetett annak folytatására; 1784-ben Budáról Pozsonba költözvén az Országos Pap-nevelő ház, ott tanúlta ki az Istenes Tudományokat. Onnét 1788-dik esztendőben haza jövén egy ideig Titoknoki tisztet viselt, nem sokára pedig b. e. Pészaki Bajzáth József Püspök Úrnak udvarába lépett mint Egyházi Szertartó; a' hol 1789-ben Decemb. 16-kán Áldozó Pappá szenteltetvén, nyólcz esztendőt töltött a' Fő Pásztornak olly megelégedésével: hogy ámbár azon időközben 1794-ben Május' 9-dikén Tolnai Gróf Festetics György által Hahóti Plebanussá neveztetett; mindazonáltal maga mellől el nem eresztvén, más által igazgattatá az ő Fáráját. Azonban megüresült a' Tapolczai Plebánia, mellyet 1796-ban Januar. 4-kén megnyervén, elhagyá a' Püspöki Udvart, és nyájához költözött. Itt alig töltött esztendőt, midőn már a' Keszthelyi Plébániára 's a' vele járó Hahóti Apáturságra hívattatott 1797-ben; hol az ő bölcseségének, buzgóságának, jóltévőségének jeles bizonyságit adta. Mind ezekért Fő Pásztorától 1801-ben a' Veszprémi Kanonokságra méltattatott. Itt, több egyházi 's polgári hivatalai után e' most fényesen Országló I. Ferencz Ő Cs. K. Felségétől a' Veszprémi Székes Egyház' Nagy Prépostyának 's Választott Driveszti Püspöknek neveztetett; a' melly fényes Méltóságra őt a' Religyió, Király 's Haza eránt tett dicső érdemei emelték. Èllyen sokáig!

Horváth János. Született 1769-ben Novemb. 4-dikén Szala Vármegye' Csicsó nevezetű helységében. Kissebb iskolájit, egy esztendőn kivül, mellyet Pápán töltött, hol T. Márton László Paulinus a' jeles Irók' ékesebb mondásit egy helyes kivonásban kezdette vele megizleltetni, Veszprém

ben végezte. A' Philosophiát Pozsonban igen derék 's nagy hirű Tanítóktól hallgatta. Felvétetvén 1789-ben a' Veszprémi Megyére, ismét Pozsonba ment a' Theologia' tanulására, és ott magát rendes tanulmányai mellett, a' Német 's Francz.ia Nyelvekben is tökélletesitette. 1795-ben Pappá szenteltetvén Veszprémi Káplánynak tétetett, a' hol is kellemetes magaviseletével 's ékesszóllásával mindeneknek figyelmét magára vonzotta. Négy esztendő múlva Szölös Györök nyerte Lelki Pásztorának; honnét tudománya 's ékes halotti Beszédgyei által elhiresedett. 1801-ben tehát ama tudós és nagylelkű Férfiú Nagy Mélt. Tolnai Gróf Festetics György Úr Ő Excellenciája a' Keszthelyi Plebániára 's a' hozzá kapcsoltt Hahóti Apáturságra hívá meg. Itt ő mind az egyházi mind a' polgári dolgokban — Papi tiszte mellett a' Nemes Ifiak' nevelő házára, Muzsika, Rajzoló 's a' Nemzeti Oskolákra; a' Nemes Vármegye' árváira, mint Elölülője reájok gondot viselő Biztosságának, nagy buzgósággal ügyelvén — úgy foglalatoskodott: hogy mind népének, mind Pártfogójának, mind a' N. Megye közönségének szeretetét megnyerte légyen. Illy érdemeiért dicsöségesen uralkodó I. Ferencz Ő Cs. Kir. Felségétől 1808-ban Sept. 1-jén Veszprémi Kanonoksággal, azon esztend. 's hónap' 23-dikán ismét a' Rudinai Szent Mihály Apátságával jutalmaztatott meg. 1815-ben pedig Sept. 7-dikén Següsdi Fő-Esperestségre emeltetett. Élete folytában már több munkákkal gazdagította a' Magyar Literatúrát. *) Most pedig fényes egyházi foglalatossági

*) Ő neki köszönik léteket ezek: 1) Pásztori Dal 1796. 2) Az Istennek imádása 1796. V. 3) Vitéz Kinizsi Pálnak Hamvai 1797. V. 4) Jézusnak az emberi nemzetet tökélletes szentsegre és boldogságra vezető Tudománnyának 's Példa-adásinak szivrehato rövid Rajzolattya. ir. Danzer 1800 V. 5) Búza-kalász koszorú 1801 V. 6) Miképp' kell ember-

mellett a' Magyar Anyaszentegyház' Történeteinek kidolgozásában munkálkodik. Mellynek szerencsés végrehajtására adgyon néki a' Magyarok' Istene hoszszú életet, virágzó egésséget, örömmel 's boldogsággal tellyes napokat.

Szvorényi Mihály, Abaúj Vármegyének Enicz ke Mezővárosában Sept. 17-dikén 1750-ben született szegény, de becsületes és szabados Szülektől. Az olvasást és irást a' Földes uraság' udvari Káplánnyaitól tanúlta: kik, látván jeles elmebéli tehetségeit, előmenetelét 's jóindulattyát iskolákra is segitették. Iskolai tökélletesedését mindaz által nagyobb részént saját szorgalma 's dicséretes magaviselete által eszközlötte. Az első iskolák at Kassán a' Jesuitáknál; a' negyediket 's Poézist Gyöngösön; az Ékesszóllást Szathmáron végezte; a' Bölcselkedési Tudományoknak tanulására ismét Kassára tért viszsza. 'S megfutván nagy dicsérettel az iskolai pállyát, P. Török Jesuita' utmutatása mellett mintegy 1760-ben az Esztergomi Megyére vétetett fel Kispapnak Nagy Szombatban; a' honnan két esztendő múlva Bécsbe a' Pázmányról neveztetett Pap-nevelő házba küldetett, és ott az Istenes Tanúlságban három esztendeig jeles előmenetellel foglalatoskodott. Onnét haza térvén és Áldozó Pappá szenteltetvén, Szent Benedeki Káplánnyá lett Bars Vármegyében; holott

---

nek a' kereszteket viselni tiszti hivatallyában? első Áldozat' alkalmatosságával 1811 V. 7) Hitbeli 's Erkölcsi Oktatások ir. Nicole 1815 V. 8) Az Ékesszóllás a' Koporsóknál 1816. Veszprém. 9) A' Régi Magyaroknak Vallásbeli 's Erkölcsi állapottyokról. Tud. Gyüjt. II. Köt. 27 lap 1817 Pest. — A' Keresztény Hit' terjedésének történetei, a' Pannóniai 's más szomszéd népeknél a' Magyarok' bejövetele előtt Kriszt. szül. 1—884 eszt. u. o. VII. Köt. 8 lap. 10) Az Erdélyi Muzéumban: A' Becsületes Ember' képe; Virág Benedekhez; Ártatlansághoz; Igaz Férfiú VIII. Füzet 126—134. — Az ő Kéziratainak száma pedig csak nem annyira megy, mint a' nyomtatottaké.

buzgón 's jeles tudományát kimutatva három esztendeig szolgált. Innét 1777-ben Budára a' közönséges Pap-nevelő házba rendeltetett Studiorum Praefectusnak, 's rendkívül való Tanítónak 's ugyan ott esztendő múlva Doctori borostyánt nyert. 1784-ben Zágrábi Professor 's egyszersmind Veszprémi Megyebéli Pap; 1786-ben Pesti; 1788-ban Pozsonyi; 1790-ban pedig, mellyben a' két közönséges Pap-nevelő ház eloszlott, és minden Megyének a' maga kebelében Seminariumot állítni szabadság adatott, Veszprémi Tanító lett: amott mindenütt az Anyaszentegyház' Történeteire; itt az Egyházi Törvényekre is, fáradhatatlanul oktatván a' Nevendék Pápságot. 1798-ban husz esztendei Professorsága által szerzett érdemeiért a' Karádi Plebániával 's Al Esperestséggel jutalmaztatott meg. 1808-ban amaz Ország szerte ismeretes Pártfogója 's Gyámola a' Tudósoknak a' Keszthelyi Plebániára 's Hahóti Apáturságra emelé. Innend tovább nem mehetett, mert a' sok fáradtságok, elmebéli törödések 's viszontagságok által 1814-ben Oct. 26-dikán végeszakasztatott életének. Tetemei a' Keszthelyi temetőben Hívei közt nyúgosznak. Emlékezete fennmaradt ama derék munkák *) által, mellyek az Egyháziaktól nagy haszonnal 's gyönyürüséggel olvastatnak.

*) Hátra hagyott munkáji, azokon kivül, mellyekről a' Nemzeti Becsület' szerencsés Védője Wallaszky Pál ama nevezetes Munkájában: „Conspectus Reipublicae Litterariae in Hvngaria" már emlékezett, ezek: 1) Historia Rel. et Eccles. Christianae, Clero Vngariae accomodata. Vol. II. Posonii 1789. 2) Amoenitates Hist. Eccles. Reg. Vngariae Fascic. VI. Jaurini 1795. 3) Jus Publicum commune et particulare Ecclesiae Vngaricae. Veszpr. 1803. 4) Jus Privatum Eccl. Vng. Part. III. Veszpr. 1804. 5) A' Fel. Austriai Háznak érdemei. Hirdettettek Kaposvárott. Veszpr. 1804. 6) Iktató Beszéd. Veszpr. 1807. 7) Synopsis Critico-Historica Decretorum Synodalium pro Eccl. Hungaro-Catholica editorum. Veszpr. 1807. 8) Halotti dicsérete Nagy

Ruszek József. Tisztes Szüléktől Pápán Veszprém Vármegyében 1779-dik esztendőben Martius elején született, és így három nappal a' nagy tűzi veszély előtt, mellynek alig hogy prédája nem lett. Deák iskolájit Győrött kezdette; hanem a' Városbelicknek, de kivált saját Attyának iparkodása által viszsza állítatván a' közép iskolák, ezeket itt folytatta; 's elvégezvén Győrött a' szelíd Tudományokat a' Pozsonyi Academiában kezdette nagy tapsolással hallgatni a' Philosophiát; mellyet azután ugyan ott az országos Pap-nevelő házban végzett a' Theologiával eggyütt. Onnét tudománnyának, béke-szerető, szelíd 's nyájos magaviseletének szép hírével a' Megyéjébe Veszprémbe viszsza térvén, nyólczhéti Káptalan Káplánsága után az Ifiú Papsághoz tétetett Studiorum Praefectusnak. Esztendő múlva pedig Mélt. Fő Tiszt. Zsolnai Dávid Prépost 's Vicarius Úr Szent Szék' Jegyzőjének vette maga mellé; hol rendes dolgain kívül a' Megyének Archivumát is egy úttal a' legfényesebb 's helyesebb rendbe szedegette. Két évek után önnön kívánsága szerént a' Keresztény Erkölcsi 's Egyházi Jussok' Tudománnyának; utóbb pedig az Anyaszentegyház Történeteinek; végre a' Hittudománynak Professorává tétetett. Tizeneggy esztendők elforgása alatt őtet sokan, de leginkább számos Tanítványai eggyül eggyig lángolva szerették. Kiknek oktatásával hogy tovább is foglalatoskodhatnék a' theologiai Grádusokat is felvette Pesten 1814-ben Junius' 3-dikán. De kiadott néhány munkáji-

---

Ferencz Úrnak. Veszprém. 1808. 9) Dissertatio Critico-Historica de duplici incolatu coenobitico B. Margaritae Belae IV. Reg. Hung. Filiae Veszprim. 1808. 10) Dissertatio Historica de Albensi Custodiatu. Veszprim. 1809. 11) Purpura Pannonica continuata. Agriae 1811.

val *) a' távúllévőknek is méltő ismeretségébe jutván, valamint Fő Tiszt. Szvorényi Mihály Úr meghalálozott, a' Nagy Méltóságú Tolnai Gróf Festetics György Úr Ő Excellenciája, ama tudományos érdemeket megitélni, 's becsülni tudó ritka Magnássa Hazánknak, minden személlyes ismeretsége, vagy annak jelentése nélkül a' Keszthelyi Plébániára, — mellyel mindenkoron a' Hahóti Apátság van öszvekapcsolva — őtet azonnal meghívta. A' hol hivatalbeli kötelességeiben, nem külömben a' Magyar Helikon 's az elégett Keszthelyi szegények' táplálása 's felsegéllése körül tett buzgó fáradozásai új koszorúkat fűznek mind ész mind szívbeli érdemeinek.

2.

Az Ékesszóllásra egy tekéntet.

Számos nagy tudományú Iróink fejtegették, példázták, 's mértékei szerént elhatározták már a' Poesist e' Tudományos Gyüjteményben. Eme szép, bájoló mesterség leg lelkesebb Bájanoki által ama dicsőségre, méltóságra magasztaltatott, mellyre érdemes. Az ékesszollás (Eloquentia, Be-

---

1) Kinyomtatott irásai ezek: 1) Bajzáth József Püspöknek idős élete' vég vesztét könyvező Versezet. Veszp. 1802. 2) Idvezlő Dal a' hadból megérkezett Felkelő N. Veszprémi sereghez. Veszpr. 1810. 3) A' Filozofiának Előljáró Értekezései Veszpr. 1812. Melly a' Hálai Allg. Litt. Z. 1812. Sept. 8. n. 100; nem külömben a' Tud. Gyüjt. XI dik Köt. a' 100-109 lap. bár melly csipősen, de csak ugyan jeles magasztalással recenseáltatott. 4) Örömünnepi Dal a' N. Mélt. Galanthai Gróf Eszterházy Nep. János' tiszteletére, midőn T. N. Veszprém Várm. Fő Ispánnyának Május 9. és 10 fényesen bévezettetnék. Veszpr. 1813. 5) Az első Zsoltár Vers. Veszprém, 1814.

redsamkeit) tágos mezejére, mellyen nem csak az egyházi, hanem más egyéb Beszédek, nyilván való előterjesztések, fontosabb tudósitások' virági nyilanak, nem veté ellenben mindeddig senki szemeit, nem akadott olly, ki ezen férfiui Tudomány ügyében szót szóllott, 's érdemét ama teléntetre méltatta volna, melly annak tulajdona. Szabad legyen azért nekem a' Tudós Olvasókat arra figyelmetesekké tennem, 's a' nagyra termett Elméket annak miveltetésére is kihívnom. Az Ékesszóllás mivolta, fontossága, 's literaturája eránt fogok rövideden értekezni.

Az Ékesszóllás olly Tudomány, melly szerént a' Beszéllő úgy jelentheti ki magát, mint czéllyára leg alkalmatosabb. Ez tulajdon képp' kétféle: az értelem' meg győződése, 's az akarat' inditása. A' Gondolatok' csupa közlése ide nem tartozik; a' gyönyörködtetés se. Ez által különböz mindenek előtt az Ékesszóllas a' Poësistól: ennek tulajdon czéllya a' gyönyörködtetés, meggyőzés és indítás nélkül ellehet. — Az Ékesszóllás, valamint minden más szép mesterség, kettőt tárgyoz: a' beszéd belső foglalattyát, s külső formáját; az elsővel van annak főképp' dolga: mivel az előterjesztett igazságoktól és okoktól függ az értelem' győződése, 's az akarat' elhatároztatása; a' külsőre kevesebbé ügyel: mivel ez a' gyönyörködtetésre való szükségképpen. Vannak nyilván olly beszédek is, mellyek külső formájokra híjánosok, mégis belsőképp hathatósok. 'S az emberi elménck mind az értelemmel és akarattal, mind az érzéssel egyaránt foglalatoskodni lehetetlen is. Ebben különböz másodszor az Ékesszóllás a' Poësistól: ennek az előadás' külső formájával van leginkább dolga, amannak ellenben belső mivoltával. Az Ékésszóllásban az észrevevő éles elmesség szükséges leginkább: a' győző és indító okok

és módok' föltalálására; a' képzelődésre nem bocsátkozhatik: nem mesterséges, és önként kigondoltt, hanem valóságos, adatva lévő tárgyokkal foglalatoskodván; a' képzelődésnek szabadon bocsátása, czéllyával egyenesen ellenkeznék. Ebben áll az Ékesszóllás' harmadik különbsége a' Költéstől: abban az elmésség, ebben a' képzelődés a' fő míves.

Kant Imanuel', halhatatlan nevű Bölcselkedőnek itélete szerént (Kritik der Urtheilskraft I. B.) Tudósaink a' szép mesterségek köztt első helyre méltattyák a' Poësist: ennek kellemeit, 's gyönyörködtetését tekéntvén csupán, amannak hasznát, 's fontosságát számba nem vevén. Hogy kellemetességére nézve jelesebb legyen a' Poësis mint az Ékesszóllás, tagadhatatlan: a' gyönyörködtetés lévén tulajdon czéllya. Ámbár az Ékesszóllás se szükölködik szíveket érdeklő kecsegtetés nélkül; söt előttem kérdés, nem annak ingerei teszik-e a' Poësist legkellemetesebbé? Bizonyos az, hogy a' koszorús Poëták derék Oratorok voltak egyszer'smind. Fabius Quintus' észrevétele szerént: Homerus legjobb Ékesszólló vólt maga idejében; Maronak Aeneisében, 's Ovidiusnak áltváltozásaiban különös Ékesszóllás tündöklik; a' remek vitéz és szent dalok, 's a' jelesebb szinjátékok is az Ékesszóllással ömledeznek. A' költemények ezen Oratori erkölcs nélkül hasonlók a' füszerszám nélkül való eledelekhez. Az Oratorság tulajdon erejére, 's fontosságára nézve a' Poësisnál nyilván jelesebb.

Az Ékesszóllásnak felséges erejét, hathatóságát eléggé kifejezte annak Főmestere Cicero (de Oratore lib. I. C. VIII.). „Nem tartok semmit jelesebbnek, úgymond Crassus, mint az egybegyültt sokaságot ékesenszólva gyönyörködtetni; a' szíveket hódítani, az akaratokat arra birni,

a' mire kivánod; 's attól, mi nem tetszik, elidegeníteni. Azért e' mesterség minden szabad nemzetnél, kivált a' békességes és csendes kösségeknél leginkább szokásban, 's uralkodásban vala. 'S mi is lehet olly csudálatos, mint számtalanok közzül egynek egynek fölkelni, 's minnyájokkal azt cselekedtetni, valamit csak ők tehetnek! Mit hallunk, mit olvasunk örömestebben mint a' bölcs mondásokkal, válagatott szókkal magokat kelletö előadásokat? Mi hathatósabb, mi méltöbb a' Kösség' háborgásinak csillapításánál, a' Birók' félékeny indúlatinak bátoritásánál, 's a' Tanács' kemény itéletinek mérséklésinél? Mi felségesb, mi illendöbb, diszesebb, fontosabb, mint az ügyefogyottakat védeni, a' veszedelmeskedöket szabadítani, a' polgárokat igazgatni a' köztársaságokban? Mi szükségesb, mint fölfegyverkezve lenni mindég magunk 's mások' védelmére? Hogy a' törvénykedést ne említtsük, ezeken kivül is mi lehet kellemetesebb, 's emberiséghez illendöbb, a' nyájos, szépen folyó, okos beszéllésnél? Ennél fogva előzzük meg általlyában az oktalan állatokat; becses ne legyen e az előttünk, melly által nem csak azokat, hanem más embereket is fölül haladhatunk? Jöjjünk a' legfontosabbra: a' magános embereket mi egyesítette, a' vad erkölcsöket mi szelídítette, a' társasági életre, városi rendre, a' mezei gazdaság' üzésére; a' törvények' szerzésére, az itéletek' elfogadására, a' szabadság' fenntartására mi hóditotta elejétől fogva, ha nem az ékesszóllás? Hogy a' számtalanok közzül többet előne hozzak, rövideden kifejezem magamat: a' tökéletes Orator nem csak magának szerez tekéntetet, 's méltóságot, hanem az egész nemzetének is dicsöséget és boldogságot".

A' józan Politika fölleli az ékesszóllásban ama titkos eszközt, mellynél fogva a' mindenkor igazra, jóra törekedő, a' szép és jeles eránt érzékeny embereket polgári czéllyokra édesíthetni, 's birhatni *); a' legdrágább áldozatokra vehetni minden erőszak nélkül. A' bölcs kormány' kezében az ékes-szóllás olly bájoló erő, melly által éleszthet, búzdíthat, lelkesíthet, megtehet mindent. A' külső hatalom távúl se illy hathatós: jó Hazafiakat nem alkothat ez soha; alatta a' Haza lelketlen makhinává válik; melly addig van mozgásban, míg a' nagyobb ellen-erő tart. — Ha Philosophus is az, ki avval él, egész nemzetre bélátás, tanács, bölcsesség árad; a' becsület, igazság, nagy-lelkűség, szabadság' szeretete az alávalóságot, czinkoskodást eltiltya; a' feslettséget, magának valóságot számkivetteti; a' rabságot eltávoztattya. Ama halhatatlan Orátor Tullius a' Római szilaj nép durvaságával is birt, melly a' vérengezések, viszsza-vonások, 's adakozások által egészen megvesztegetődött (L. Plutarchust Ciceróról),; arra vette, hogy ama századok óta kívántt, és keresett törvényt is, mellyben legfőbb szerencséjét helyheztette, hathatós tanácslására föláldozná **); 's ha a' Római birodalom' veszéllyét a' végzés nem siettette volna, ezen egygyetlen egy Férfiú viszsza-tartóztathatta volna.— Ha az ékes-szóllás az Erkölcs-mester' lelkét szállya meg: az érzések tisztúlnak, a' kívánságok nemesűlnek: a' gondolatok fölmagasztaltatnak, az indúlatok eligazíttatnak, a' vágyódások mérsékeltetnek; a' vásott erkölcsök józanodnak, a' gonosságok elfojtatnak: példa benne Socrates

*) Regit dictis animos, et pectora mulcet Virg. Aeneid. 1. Könyv 151, v,

**) Te dicente legem Agrariam, hoc est alimenta sua, abdicaverunt Tribus", Plin, Hist, Nat, L, VIII, c, 30,

(L. Diogen. Laert. in Socr. C. V.). — Ha a' Hadi vezér szájából hangzik ki: a' rémítő veszedelem eltűn; a' bizodalom helyre áll; az erő megkeltöztetik; a' dicsőség kívánás meghalad' minden akadályokat-még az önszeretetetis! Ezt bizonyíttyák Julius Caesar, Tucidides, Livius, Plutarchus, 's a' t. tanúsági; mutattyák halhatatlan Magyar Hőseinknek, 's legközelebb a' Franczia, Angol, Német Bajnokok' példáji is.

Mi szállíthatta tehát egy időtől fogva le az ékes-szóllás' becsét, mellyel diszeskedett elejétől fogva, kivált a' szabad Nemzeteknél annyira, hogy Ifjaink köztt addig száz ollyakra akadunk, kik a' Poesist üzik, míg egyet találunk, ki az Oratori tudományt gyakorollya; Horatz, Virgil, 's más Poeták' nevei mindúntalan hangzanak füleinkben, Demosthenes, Cicero' nevei csak vétve említtetnek. Az ékes-szóllás nem rokon mesterség e a' Költéssel? A' Poesis illendőbb e szabad Nemzetünkhez mint az Oratorság? A' Törvény-szerzésben a' Diétákon, a' törvények végre hajtásában, a' Vármegye Gyülésein, dicsőséges része lévén Hazánknak: nem ollyan Polgárokra van e leginkább szüksége, kik helyesen értekezni, bőlcsen szótszóllani tudjanak az Orátori hathatósággal? Valamint a' zaj lecsillapodik a' Mindenhatónak igéjére, úgy helyre áll a' figyelmetesség az ékesen-szóllónak javallására; valamint a' Nap' fénnye elszéleszti az éj' setétségét, úgy az Oratori elmének fáklyája a' bizonytalanság' homállyát. Mi szállíthatta le mondom, mind azáltal az ékes-szóllás becsét? Az elhitetés' veszedelme e? Az csak a' tudatlan, csapodár, gyülevész községet, 's a' gyáva Bírákat tévelyítheti el; egy tudósultt, megvilágosodott, kimíveltt Nemzetet; hideg vérrel igazságra törekedő Bírákat, buzgó lélekkel köz jóra vágyódó Tör-

vény-szerzőket el nem tantoríthat. Az elhitetés' álnoksága sőt inkább az ékes-szóllás' ellen-vetésiben akad fenn legbizonyosabban; az megvetéssel, ez tapsolással jutalmaztatik.

Annak tehát, hogy az ékesszóllás kevesebbé becsültetik, mint a' Poesis, tulajdon oka az, mivel annak mestersége nehezebb ezénél. Több kivántatik t. i: arra, hogy ki derék Orator legyen, mint jeles Poéta: ennek természet-esmérés, fölmagasztaltatott képzelödés, szép érzés, eleven festés elegendő; az Oratornak a' világ-tudás, fenjáró gondolkodás, nyilvánságos előterjesztés, és jó ízlés szükséges általlyában. A' Poetának az éles elme, eleven képzelödés, kimivelett értelem fő díszei: az Oratornak a' mély elme, érett itélet, tudósult ész különös tulajdonai. A' Természet esmerésre könnyebben szert tehetni mint a' világ tudásra: mivel az mint egy nyilva áll előttünk, 's már számos remek Poétai mivekben levan másoltatva; emez a' könyvtárokban 's az ész' keblében rejtezkedik; a' természet szépsége, nagysága állandó; a' világ' történetei 's dolgai változandók. Az éles elme, eleven képzelödés, józan értelem, és itélet a' Termeszetnek közös ajándéka, korán, önmagától is kifejtödik; a' mély elmüség, érett itélet, tudós ész, ritka tehetség, csak idővel, munkával, 's mások által miveltetik ki. Azért nem csuda természeti, 's ifju Poetákat is látni, de Orátorokat különösség.

Csak a' mindennémü tudomanyokban jártos ész szerezheti öszve, 's a' dolog' mivoltába ható elme találhattya föl mind azon igazságokat, mellyektől függ az értelem' meggyözödése; az érett itélet veheti azokat olly rendbe, hogy egymást megvilágositsák, 's erősitsék. Szint illy különös lelki erő kivántatik, amazokoknak megválasztására is, mellyek az ő hasznok, illendösé-

gök és méltóságok által az emberi szabad akaratnak elhatároztatására legalkalmatosabbak, 's fontosságok által akár melly akadályokat és nehézségeket is elháríthatnak. Olly számú szókat kerekíttení öszve, mellyek a' beszélőnek egy lélekzettel kimondhatását helyesen betöltsék, a' halgatóknak értelmét azonban megne erőltessék; olly válagatott, tulajdon, tömött kifejezésekkel élni, mellyek a' dolgot megfoghatólag kijelentsék, minazáltal keresettek, szokatlanok, alacsonok ne legyenek; annyi hímekkel. változtatásokkal kelletni a' beszédet, mennyi a' figyelmetesség' élesztésére szükséges, a' kényes érzésnek sérelme nélkül: melly nagy, melly különös, melly felséges mesterség! Az egész előadásban ama nemes méltósagot, jeles komolyságot (Ernst) megtartani tudni, mellyet az kiván, 's egy Tucidides, Demosthenes, Ciceró' munkájiban csudálni; benne a' tündöklést, lágyságot, pipeskedést, érzékenységet elkerülni, mellyek Xenophonnak, 's a' közép időkori Íróknak gáncsai; az ékességre szert tenni, a' Szépsége törekedés nélkül, mint Herodotus, Pláto, 's a' t: melly nagy maga mérséklettel, jó ízléssel járó dolog! Az Oratorban minden eltévedés szörnyü vétek, holott a' Poetában a' kicsapás bocsánandó: azért számos jeles Poetákat találhatván, kevés derék Orétorokat lelhetni!

Ezeknek bizonyságául mond Cicero Oratorról irtt első könyvének III. és VII. Czikkelyeiben: „Velem, igazán mondandom, hogy mind azok között, kik a' szép mesterségekben 's tudományokban forgottak a' jó Poétáknak legkissebb számmal voltak; de ezeknél is, ha szorgalmatosan mind a' mieinket, mind a' Görögöket számba veszszük, kevesebbek találtatnak jeles Orátorok. A' mit annál inkább csudálhatni, hogy

a' többi mesterségek' tárgyai mély és titkos forrásokból meríttetvén, az ékes-szóllásé nyilván valók, közönségesek, a' mindennapi gyakorlásokból, emberekkel való társolkodásból, 's beszélgetésből is kitanúlhatók; úgy hogy a' mi másokban fő dolog, a' köz értelemre, 's megfogásra nem ügyellés, az ékes-szóllásban legnagyobb hiba legyen a' köz, és szokott kijelentésektől való eltávozás. Azt nem mondhatni igazán, hogy más tudományokra azért vetik többen magokat, mivel azok' tanúlása gyönyörködtetőbb, 's nagyobb remény, és gazdagabb jutalom által serkentetik. Hogy Görög Országot melly az Èkesszóllásban magának tulajdonítá mindenkor az elsőséget, 's ama Tudományok bölcsőjét Athenét, mellyben a' leghathatósb ékes beszéd eredett, 's legnagyobb tökélletességre jutott, elhalgassam: ugyan ezen köztársaságunkban egy Tudomány se becsülteték többre az ékes-szóllásnál. Minekutánna Uralkodásunk minden népekre kiterjedett, 's a' tartós békesség a' polgári élet' nyugodalmát bátorságossá tette, lám majd minden becsületre törekedő Ifjak az Èkes-szóllást választák iparkodássok' czéllyáúl. Elejénten ugyan a' Theoriáról semmit se tudván, azt vélték, hogy annak gyakoroltatására semmi Kalaúsz se szükséges, semmi különös szabásai nincsenek; kiki annyira ment tehát benne, mennyire önnön esze, 's gondolkodása által mehetett. Megesmérkedvén idővel a' Görög Orátorokkal, megtanúlták nyelvöket, hallgatták útmutatásaikat, és Hazánkfijai az ékesszóllás' törvénnyeinek tudásában igen buzgókodtak. Serkentettek a' mindennémű ügyek' fontossága, száma, 's különbsége által, hogy a' szorgalommal tanúlt regulákkal a' gyakorlást is egybe foglalnák, 's ez által a' Mestereiktől vett útasításoknál tovább lépnének. Az illy Tanítványoknak,

nak, valamint most is, jutalmok nem kevés lön, a' népnek kedvelése, a' gazdagság, 's fő tisztségek, 's ama dicsőség, hogy Hazánkfiai e' dologban más nemzetbeliek elejébe tétetnének".

„Innét valóban csudálhatni, hogy mindazáltal olly kevesek voltak mindég minden községekben az Oratorok. De tudni illik ez a' mesterség nagyobb mint minémünek tartatik közönségesen, és több tudományokkal járó. Mert a' Tanúlók' nagy számának, és bővelkedésének ellenére, Hazánkfijainak elmésségére, a' számtalan ügyek különbségére, a' fényes jutalmak reménylésére nézve mi is lehetne más az Oratorok illy csekély számának oka, ha nem az Ékesszóllás' tudománnyának nehézsége, 's messzeterjedése. Valóban általlyában felette sok dolog-tudás kívántatik arra; melly nélkül az egész folyamattya üres hang, és nevetséges szószaporítás. Szükséges az is, hogy a' Beszéd ne csak válogatott, hanem jól öszve illetett szól-ból is állyon; e' fölött szükséges a' szívek minden indúlatinak és vágyodásinak is esmérete; mivel az Ékes-szóllás ereje 's hathatósága a' Halgatóknak vagy megnyúgtatásában, vagy fölgerjesztésében tetszik ki. Hozzája kell járúlni bizonyos kellő nyájosságnak, szabad születéshez illendő gondolkodásnak, némelly Udvariságnak, finom érzéssel egyesítetett gyorsaságnak és rövidségnek is mind a' felelésre mind az ellenvetésre. Tudva legyen minden régiség és példák sokasága is; a' törvények, 's polgári jussok' tudása se mulasztassék el. Mit mondjak többet? Szóllyak e' magáról az előadásról is? mellyet a' test' mozgása, tagok' forgatása, ábrázatnak és hangnak alkalmasztatása, 's különbféle változtatása által kell módosítani. Ez maga melly fontos légyen, kitetszik az alakosok könnyű mesterségéből, 's a' játékszín-

ből: mellyen noha minnyájan a' szájnak, hangnak, mozgásnak mérséklésén dolgozzanak, melly kevesekt találunk azonban, kiket helybehagyással szemlélhessünk. Mit mondjak ama minden esméretek' tárházáról, az emlékezetről, melly ha a' fölkeresett 's megtanultt szókat és dolgokat elő nem szerzi, láttyuk, hogy mindenek, bár melly jók legyenek, az Oratorban elenyésznek. Szünnyünk meg tehát az Oratorok' kevés számán csudálkozni: mind azon dolgokban állván az Ékesszóllás, mellyekben egyenként is elömenetelt tenni, jelesség; intsük inkább ifjainkat, és másokat, kiknek dicsöségök, 's méltóságok kedves elöttünk, hogy a' dolog' nagyságát szivökre vévén, ne reméllyék a' csupa regulák tanúlása, mesterek' halgatása által gyakorlás, 's egyéb tudományok nélkül arra juthatássokat, a' mire törekednek. — Senkinek se lehet minden dicséretre meltó Orator, ki minden jeles dolgok és mesterségek tudománnyában nem jártos. A' dologok esméretiből származik, 's árad ki az ékesszóllás; azoknak szükével minden fölfogott tárgy hijánosan, 's gyermeki csevegéssel terjesztetik elő"

Ezekre nézve nehéz ugyan az ékesszóllás' mestersége, de nem olly mód nélkül, hogy arra egy nagyra termett, dicsőségre vágyó, Szabadságot, 's Hazát szerető férfiú szert ne tehessen. Annak virágzó mezején hervadhatatlan koszorút kötöztek már magoknak számos nagy elmék, kivált a' szabad Nemzetek köztt. Jelesebbek, kiknek fenmaradott munkájik példáúl szolgálhatnak e' következők: a' Görögök közzül: Antiphon (fen vannak XVI. beszédi), Andocides (IV. beszédi) Lysias (XXXIV. beszédi) Isocrates (XXI. beszédi) Iseus (X. Beszédi), Lycurgus (I. beszéde) Demosthenes (LXI. beszédi) Aeschines (III. beszédi) Hiperides (I. beszéde) Dinarchus (III.

beszédi), 's több más utóbbiak. — A' régi Rómaiak közzül: első M. T. Cicero, Asinius Pollio, Messala, C. Caesar Calvus, Domitius Afer, Julius Affricanus, Julius Secundus, Caius Plinius Secundus, M. Fabius Quintilianus, Vibius Crispus 's a' t. Jelesebb munkájik olvastatnak széltében az egész világban; többnyire Franczia, Angol, 's német nyelvekre is fordíttattak. Latiumi nyelven szóllott utóbbi jelesebb Oratorok ezek: M. Anton. Muretus, M. A. Maiorágius, Diony. Petavius, Petr. Papinianus, Jo. Nic. Erythraeus, Fran. Vavassor, Jo. Caselius, Pet. Cunaeus, Aug. Buchnerus, Oct. Ferrarius, Thom. Larsius, Jac. Faciolatus, Paulinus S. Josepho, Pet. Francius, Pet. Burmannus, Jo. Dan. Scheffinus, s' a' t. Kiknek válagatott beszédjeiket egybeszedve kiadta Kapius. — Ezen dicsőségben jeles részt vettek számos derék Hazánkfijai is mind deák mind magyar nyelven: u. m. Pázmán Péter Card. és Esztergomi Érsek, Forgách Esztergomi Érsek, Patachich Kalocsai Érsek, Janus Pannonius, Draskovich, Dudich, Telegdi Gusztényi, Bíró M. Illyés. Nagy Ignátz, Bajtai Püspökök, Cserei Referendarius, Makó, Molnár J. B. Schafrath, Szerdahelyi, G. Kánonokok és Apát Urak, Kéri, Szklenár Jesuiták, Pállya, Híros, Koppi, Révay M. Piáristak, Alexovics Paulinus, Ribini Sopronyi Ev. Prof. Hunyadi Debreczeni Pr. és Superintendens, Zambucus, Pavics, Pongrátz Schraut 's t. világi Tudósok. *)

*) Mi időnkben tagadhatatlanúl leg több jeles Orátorokkal dicsekszik az Angol Nemzet: ennek birtokai t: i. kiterjednek a' világ' minden részeire, mellyeknek esmérete maga nagy tudománnyal jár; annak Parlamentomiban ülnek számos olly férfiak, kik ministeri vagy követi tisztet viseltenek, melly nem különben nagy tapasztalást és tudományt okoz, 's az ékesszóllást nem csak küiönösen tanúllyák, hanem háza és szabadság szeretetők által lelkesítetvén a' Parlamentomokban, 's más alkalmatosságokkal böven gyakorollyák. Az Angolokat követik a' Franczíák, észak Amerikaiak, Svédek 's a' t. Magyarink közzt is jeles Orátorok fejtőzdtek ki kivált az Utólsó Ország-gyüléseken.

Az ékesszóllás' törvénnyeinek fejtegetésével az Oratori jelességre utat törtenek nem különben már sok hajdani és mostani Tudósok; a' Görögök közzül: mindenekelőtt Aristoteles, kit e' tudományban senki megnem halladott; Rhetorikai és Poetikai munkáji igen becsesek; utánna jönek: Demetrius Phal. Dionys. Halic. Aelius Aristides, Hermoyenes, Alexander Tiberius, Phoebammon, Menander, Aphtonius, Cyrus Apsines, Minutianus, Cameriota, Apollonius Molon, Areus Caec. Apollodorus Pergamensis, Theodorus 's a' t. — A' Régi Rómaiak közzül a' tört uton még tovább mentenek az Ékesszóllás' mesterségének oktatásában mindenek előtt M. T. Cicero; az Oratorról és Rhetorikáról irtt munkájiban nagy bölcs Mester; ezt követte M. F. Quintilianus Oratorságról írtt remek tanításaiban. Nevezetesek lettek utóbb azon mesterségben; Aur. Corn. Celsus. Marius Victorinus, Sulpitius Victor. Emporius, Aurelius Cassiodorus, Isidorus Hisp. Alcuinus, Martianus Capella, 's több más Irók. Ezekkel vetekedtek közelebbi százodokban külömbféle nemzetbeli Rhetorikai Mesterek, kiket egyenként hoszszas volna egybeszámlálni: nevezetesebbek: Vilh. Tichet, Mart. Delphus. Math. Calacius, Hermolaus Barbarus, Ludovicus Vives, Caussinus, Erasmus Rot. Justus Lipsius, Paulus Jovius. Fr. Pomey, Masenius, Le Jai, Soarius, Scheridan, Fenelon, Ernesti, Mans. Sulzer, Hasse, Scheller, Schott, 's t. m. Lasd X. H. Petritsch Prof. Institutiones eloquentiarum. Tomi II. Pragae 1818. 8-maj. Enders. E' dicső pállyájára kiléptek több nagy érdemü Hazánkfijai is: illyenek: Buzinkai, Thurzó, Király, Péczeli, Dieterici, Szászky, Bel C.A. és Bel M. Zachar; 's leg ujabban T. Grigely Budai Prof. és Szép János Jászberényi

Prof. kinek e' nembeli munkáji bizonnyára különös tekéntetet érdemelnek.

V.

3.

A' felolvadt Jeges tenger tüneményeiről, Ég, Föld, 's Természet' visgálati Értekezések; — egyszers'mind ezeknél fogva, a' múlt és következendő időváltozásokra való Kinézés.

Sáros Patakról 1818. april. 19-dikén.

Az a' történet, melly a' mi Földünk innensö felének sarka körül esett a' Jegestenger nagy részének felolvasztása figyelemre vonhat bennünket! A' külsö Igazgatások, — az Ég, a' Föld, és Természet visgálói, egyaránt részt vésznek ezen történetekből!

I. Angliának a' Földesméret szélesitésében minden akadályokat meggyözö Hazafiai, az Északi jég-oszlás által mind hajókázhatóbbá mind mérséklettebbé lett Északi Sark körül való Tájékokhoz, közeleb mint valaha nyomúlni, és rész szerént az Amerika' felsö kerületeinek Geologiai régi Problemáját meg fejteni. — ott újj helyeket, 's Látományokat fel fedezni, — rész szerént a' Chinába Észak fele vivö rövideb útat ki keresni semmi költségnek 's fáradságnak nem kedveznek.

II. Az Égnézöt ébreszti ez a' változás: 1.) A' mi egész Systemánk Uralkodójának a' Nap-

nak, 2) Földünk szomszédjának a' Hóldnak különös és közeleb való tüneményei visgálására. — 3) A' közeleb és távolab lévö Planeta társainknak és 5) a' mostanába, 's nevezetesen 1807-be es 1811-be feltetszett nagyob Üstokös csillagoknak, a' mi Lakóhelyünkre való befolyások' fejtegetésére.

1) — A' Napfelületén is rend kivül való tünemények láttattak a' múlt Esztendökben! Azok a' Nap-fóltok, mellyeket legelösször 1611-döben Harrist 's Fabricius talált Meszsze-látókkal szemléltek és azólta is sokszor elölállottak: — a' múlt 1816—1817-ben rendkivül sokak és nagyok láttattak! — Különösen 1816-ben Septemberben, egy 50 szer nagyobbitó Gregori Nézötsöjén 8—10—'s majd 17, fóltok, -kissebb nagyob kerületü széleikkel láttattak, — 1817-be pedig Martius 1-söjén a' naptányérán három kisseb, és aláb egy nagyob — 3-dikán két kisseb egy nagyob —8-dikán hét nagyobbak jöttek a' Nap Aeqvatorának felsö részein elöl. — Nagyságok hozzá vetés által 7''-8''-nak, és igy földünk szeletéhez vetö kiterjedésüeknek tetszettek. A' múlt 1817-diki hideg Aprilis változó napjain ritkábbak vóltak ezek. — Május elein épen semmi fóltok nem látszottak, 's azután is, az igen kedvezö nyári napokon olly szembetünöleg nem seregeltek. — A' mi Északi Jegeink elbomlásaihoz ugyan ezen Napfóltoknak, sem történeti, sem égi öszsze-köttetései nem látszanak egyszerre 's egyenesen. — Ha még is ezeken a' mi Környékeinken az 1816-ban 's az elött vólt rendkivül való hives Nyár okát keresnénk a' sok Napfóltokban — a' Fóltok miat keveseb világositásban, és igy természet szerént keveseb melegitésben, talán könnyebben megtalálhatnánk! — De az északi jegek el bomlásait, mellyeket meleg nélkül megtörténni nem gon-

dolhatunk, — a' fóltok miatt még hivesitőb Napszinéből, egyenesen ki nem magyarázhatjuk. — Mindazáltal akármint is nagy értekezésekre 's égi tekintetek' felfedezéseinek sark pontjai lehetnek ezek az együtt való rendkivül történő tünemények! — Kivált az újj Természet filosofiának mühelyeibe, a' hol az egész Eginaprendünk egy magnetismusra, egy Electricitasra, — egy Chemiai béhatásra vitetletik.

Jegyzés. A' Legnagyob Napfolt volt a' mit Herschel 1779-be látott, — ez mintegy tizszer vólt nagyob földünk szeleténél. Különös az, hogy 70 napnál továb nem igen tartanak. Ezeket a' fóltokat eleinten a' Nap kiégett Üszögjeinek — majd homályos füstnek tartották; — mig végre Herschel Úr, és amaz égitesteket körülvett Levegők' nagy Búvára néhai Schröter Úr Lilienthalban, világosan megmutaták, hogy: a' Napfény nem a' Nap' színéből jö, hanem a' Napot körül vevő különös, és nem athmo-hanem photospherának, világoskodó Felhö formájú tüneménye. A' napfóltok pedig ezen világoskodó Felhöknek, más, alólról felnyomúló Levegő által való széjjel nyomásai. A' fóltok széleit rendszerént körül vevő homályosab prém — a' külsö Világos Nap-felhök szinétől aláb van nyomulva.

2. — A' Hóld, ez a' mi szomszéd társunk, micsoda állandó befolyással változtassa Földünk környülállásait? — már ugyan meglehetősen ki van csinálva; de még is az itt számtalanúl összetódúló égi, földi és idöi változások miatt, a' Hóldnak földünkhöz való állásából 's Fasisaiból húzott következetek, nem mindég pontosan ütnek ki.

A' Tenger vizének, minden 24-óra és három fertály alatt, — és igy a' Hóldnak a' Délilapon

való átmenetele körül esni szokott fellyebb duzzadása, 's lohadása — vagy a' Tengerjáték — az elsö földi tünemény vólt, mellyet Newton a' Holdnak huzásából, vagy a' földnek a' Hóld felé való nehézkedéséből, számvetési tökélleteséggel magyárázott. Késöbre figyelmeztek arra, hogy illyen változó duzzadások alá lehet még nagyobb mértékbe vettetve a' mi, a' viznél kisseb összeállású 's folyósab Levegönk — Levegönk mozgásai után a' Szeleknek, Melegnek, Essönek 's egyéb idöváltozásoknak történetei.

E' szerént igen világos, hogy ez a' Hóldbefolyás nagyob: a) a' Hóldnak a' Földtöl való leg kisseb távolságánál, a' Föld szomszédságába (perigeum) (mert ekkor leginkáb dolgozhatnak az egymásra nézö húzódások) — b) Holdújjságkor — mert ekkor leginkáb vonhatják a' Földet a' Nap és Hóld (egy arányba lévén Újjságkor mind a' három) — Neveli a' Hóld befolyás nagyságát: — c) a' Hóldnak az Aeqvatorba való létele — nem csak azért, hogy az Aequatornál fogva való húzás, a' Föld forgásának nehezkedési közepét leg alkalmatosab arányba vonja, hanem azért is, hogy az Aeqvator körül való testeknek legkeveseb nehezségek lévén, ott hamaráb csinálhat változásokat. Innen Lamark, tapasztalat szerént is azt huzza ki, hogy azon napok alatt, mig a' Hóld az Aeqvatoron felül jár inkáb Déli 's Nyugoti szelek, — a' másik Hóldnap felén pedig, mig t. i. a' Hóld az Aeqvator alatt van, töbnyire Eszaki 's nyárba Eszakkeleti 's Keleti szelek szoktak inkáb Uralkodni; 's ezen Fötételeknél fogva 1800-dik Esztendöre alkalmasint el talált idö valtozásokat határozott elöre. —

Keveset, 's csak $5\frac{1}{2}^{o}$ gradusnyira térvén el a' Hóld az Ekliptikától; az Ekliptikára való helyhetésének puszta tekintete, nem csinálhat észrevehetö változást: de annál nagyobbat, ha ezt

a' helyhetést az Aequatorra is viszszük. Mert ha a' Hóldnak ez az Ekliptikától való $5\frac{1}{2}^{o}$-nyi szélessége, oda esik, a' hol egyszersmind az Ekliptikának is legnagyob 23° $28'$ $6,''5$ szélessége van, az az a' Nyári Napfordúlo vagy ♋ pontra; — világos — hogy abban az esztendőben, a' Hold, az Aequatortól leg fellyebb 's leg alantab hajlik el: és igy a' Lamark Déli és Északi szélei 's az ezekkel öszsze tett idő-változások leginkáb uralkodnak. Könnyen által lehet látni, hogy akkor történik ez, mikor a' Hóldnak az Ekliptikába feljövő csomója ☊ (nódusa) a' o ♈, vagy a' Kosjelnek eleire esik: és hogy mikor a' Hóld lemenő ☋ csomója esne épen ezen Kos eleire; abban az Esztendőben legkevésbé hajolván el a' Hóld, és csak 18 gradusnyira, az Aequatortol; az Északi és Déli szelek öszsze ütközései legritkábbak lésznek, 's az időmérséklet egyformasága uralkodik.

Tizen nyóltz Esztendő és 8 Hóldnap lévén a' Hóld csomójának az egész Aequatort megkerülő ideje: a' Kos elein van az, és igy 29°-ra menő legnagyob Elhajlást csinálván legtöbb Déli, és Északi szeles Esztendők, az 1783-diki, 1801-diki, 1820-diki, 1839-diki, 1857-diki, 1876-ki, 1895-ki, 1913-ki 's a' t. — Ugyan ez a' Hold legnagyob elhajlása lévén az oka a' Bradley által 1727-be megmutatott föld-tengely Lógásának vagy Nutatiojának: épen ezek az Esztendők a' legnagyob és $18''$ secundumra menő Lógatási Esztendők lésznek. Az az Ok, a' melly a' mi földünk' tengelyét meglógatja, hogy ne csinálna a' mi könnyű levegönkbe változásokat!

Azomba mind ezen 18 Esztendők és 8 Hóld napok kerületének felén a' Hóldnak az Aequatortól legkevesebb elhajlása = ($23^{o} + 28' + 6''$-ból kivévén mintegy 5° $30'$) az az 18° fog lenni.

Következik tehát, hogy 1792, 1811, 1829, 1848, 1867, 1885, 1904, 's a' t. Esztendőkben a' Hóld az Aeqvatorhoz legközeleb járván, egyéb környülállások közt legcsendeseb szél, és időjárásokat fog okozni; — úgy hogy ezen Esztendőkben minden Éghajlatnak (klimának) tulajdon mérséklete lehet és ez az egyformaság az egész földön elterjedhet.

Jegyzés. Lamark és Lalande a' Hóldnak Északi 's Déli Elhajlásai által okozandó egész Esztendői idő változásokba, — noha különböző Elfejtések által is, — egymással megegyeznek, — és tsak fél Hóldnapi idő változásoknak meghatározásaiba különböznek.

3. A' mi Nap körül együtt járó Csillag társaink, a' többi Planeták, nem kis Háborodást (Perturbatiót) okoznak ugyan egymás közt, 's nélkünk is; de, noha a' mi könnyen mozdítható Levegőnk egyarányúságának megbomlására, igen kis ok is elég: még is ollyan nagy tüneménynek okát, mint a' mi Északunk fagyainak eloszlása, töllök költsönözni nem lehet.

4. Az Üstökös-csillagok jelenései, eleitől fogva rendkivül való esetek hírmondóinak tartattak! — sok babonás vélekedések' szerzői, mind addig, míg, bételvén a' Seneca jövendölése *), Newton által ezek is a' mi Nap-rendünkhöz tartozó, és a' Nap körül bizonyos hoszszú kietlen Ellipsisbe járó égi-testeknek lenni megbizonyit-

*) Qvaest. nat. Libro XXV. Veniet tempus, qvo ista, qvae nunc latent, in lucem dies extrahat, et longioris aevi diligentia! — — Veniet tempus, qvo posteri nostri, tam aperta nos nesciise mirentur. Item Libro XXVI: Erit qvi demonstret aliqvando, in qvibus Cometae partibus errent? — Cur tam seducti a caeteris eant? qvanti qvalesque sint? — Idę kell tenni a' praefatiójából: O qvam contemta res est homo, nisi supra humana surrexerit!

tattak. Az újjabb Természet-filosofiai gondolkozásoknak pedig legtöbbel tartozunk! Mert ez, az egész Nap-rendjét egy Magnesi vagy összeállási rendre vinni tanítván; világosan megmutatja, hogy az Üstökös Csillagok, a' Nap-rend' expansivus polusára tartozó testek, a' mellyek hosszan nyúló Ellipsiseikbe a' Naptól szörnyű messze távoznak. Sőt mikor nehézségek törvényei után, az attractivus poluson lévő Naphoz közel jönek is, ennek Dynamicè ható erejétől, Üstököknek a' Naptól ellenkező irányba való, és a' közönség Magnetismus nélkül megfejthetetlen elnyúlása által, magokat a' Nap' systemájának ellenkező polusán lenni megbizonyítják. Ez a' földieket sokszor rettentő hoszszú Csillag-üstök a' Természet filosofia szerént lész az attractivus Oxygen ellenkezője — talán a' mi leggyengéb összeállású Azotunk' formájára szerkeztetett Lebel; a' melly úgy futhat amattól, mint ugyan azon Magnesbe az expansivus polus fut az attractivustól! A' mi földünkön is a' Nap-világánál az Oxygen; elfordúlván pedig a' Naptól földünk, az az éjjel — az Azót uralkodik.

Vallyon tehát a' Kométáknak ezen expansivus (és így a' meleggel egy nemű) tulajdonságok, közeleb jövén hozzánk, kihatások által, csak kis részbe is nem közöltethetik e' földünkel? — kivált ha más okok által is el lenne a' föld ennek elfogadhatására készűlve? Így valósággal, a' Dynamismus után, az Èszaki jég' oszlásának megfejtésébe jó nyomokon volnánk!

Noha az Olbers Úr felvetése szerént, a' Márs környékein innen, csak nem mindég találtathatik Üstökös-csillag (Bode Astron. Jahrb. f. d. Jahr. 1809. 245 dik levél); és noha a' közelébbi esztendőkben is sok kevésbe szemünkbe tűnő illyen csillagokat fedeztek fel az Égnézők: még is úgy

látszik, hogy ha a' mi elszaggatott Jegeinkre ezen borzas vendégeknek befolyások lehetett; bizonyosan az 1807-dik és 1811-dik nagy, és szembetünő Üstökös-csillagok leginkáb érdekelhettek bennünket.

Az 1807-diki Üstökös-csillagnak vólt:
Felmenő csomója a' ♈ 26° 48′ 9,3″. — Napszomszédsága ♉ 53′ 50,9″ melly történt 1807′ 18-d. 7-berbe. — Hárántékossága, vagy útjának az Ekliptikával való szegelete = 63° 10′ 10,9″. E' szerént, és a' 22-dik 7-bertől 28-dik Februariusig való visgálások után, — a' Naptól közép mértékbe 130 szorta továb van mint a' föld, — 's 402-szer menvén messzeb a' Naptól — 1485 Esztendő múlva kerül viszsza. (Bode Astr. Jahrb. auf 1811)

Az 1811-diki nagyob Üstökös-csillag:
Az alsó Déli Láthatárról, az Argó elejétől fogva, — a' hol 26-dik Martiusba vólt — jött fel az Ekliptikába, az Oroszlány 20° 24′ 29,9″-ig, a' hol a' csomója vólt. Az Eklipticára 106°·57′ 24,4″ hajolván; ezen nagy szegelettel feljött meszsze a' mi Északi részeinkre — már 8-dik Septemberbe a' nagy Medve két hátulsó talpa között volt; 's 12-dik Septemberbe lévén a' Naphoz leghözeleb, — által ment szinte a' mi Északi Egeinken és Bóde Úr után már 1812-ik Decemberbe a' Bak hátúljánál 's a' Levegői Hajónál kellett vólna neki láttatni. — Bessel Úr felvetése szerént 3383 Esztendőre kerül elől!

Ezen fénylő útazóktól — noha a' mi széllyel ment Északi jég hegyeinknek tüneménye meszszeb tetszik, minthogy az Olvasztásba való befolyásait könnyen elláthatnánk; — kivált az 1807-ki közvetetlenül nehezen jönne ezen munkába: mindazáltal az 1811-diki Üstökös-csillagnak földünk Északi részeire való befolyása sokkal szembe-tű-

nöb, minthogy annak behatását el lehetne halgatni. — 1811-ben rendkivül meleg és száraz nyár 's ösz uralkodott! — Esmérjük már (a' 2-dikból) az 1811-diki természetét — mert az ennek jutott tulajdon mérsékllet az egész földön közönséges vólt! De hát az a' nagy üstökü Vendég nem változtathatta e azt? — Ez, nyárban az északi-ég környékein lévén, a' Hóldtól külömben háboritatlanúl hagyott Levegönket, az alsó Déli meleg helyekről, Északra maga után vonhatta, — Ott levén a' Naphoz, 's mi hozzánk is legközeleb. Lemenvén pedig az Aeqvator alá, nagyob nagyob meszszesége miatt, az előtt csinált déli meleg szeleket visza nem fordithatta. Ez tehát az 1807-diki előre jött társa, és a' Hóld elkészitése után, a' mi Északi jegeinket, meleg szeleinek újjitásai által megbonthatta!

Világos természeti következések ugyan ezek! és ezeknél fogva is el lehetne hinni hogy: a' mi Északi jegeink 1811-ben kezdettek meg repedezni! — De ezen állatást nem csak az Astrononómiai egybekötések, hanem a' Melegnek természeti tulajdonságai után az 1812-diki Esztendőtől fogva folyvást következett csudállatos idö járásai is igazoljak! — Mellyeknek közeleb való Lehozásai különösen a' Föld és Természet visgálásaira tartoznak.

III. A' mi Földünkön, valamelly tájékon történt rend kivül való, környéki, vagy Idö-változások, a' körül belől lévő vidékekre is tartósságok, nagyságok, 's hathatósságok mértékeibe elterjednek. A' Barometrum leesik gyakran szokatlanúl, és még is elmarad az essö, — fel megyen, 's változik, a' nélkül hogy a' mi vidékeinken a' száraz tiszta idő, ezen változásnak megfelelne! — Egy helyt áll gyakran, — és még is az idö nállunk változó! — Ne a' mi keskeny Lát-

határunkon vegzödjön csak, tapasztalatunkal, okoskodásunk környéke is: a' Barometrum állást ritkán fogjuk Csalónak találni. Esső vólt másutt ha világosan lement, — Sőt meg lehet hogy még távolab más a' Levegőt fogyasztó Tünemények p. o. nagy tüzek, tüz-okádások 's a' t. f. történhettek; vagy ha fel ment és még is nedves az időnk; elerkezik ide is a' már körültünk másutt meg tisztúlt levegö, mellyet a' mi eszközünk mutat. Ha illyen ellenkező esetekbe is a' szomszéd vidékekkel való titkos összeköttetésünk tapasztaltatik: hát az előttünk esméretes 's állandó Természet törvényeitől függő időváltozásoknak micsoda meszsze, 's mi tartós következései lehetnek!

Állandó, 's örökös törvényei ezek az összeállás ellen dolgozó, — mindent folyóssá tenni, 's el bontani igyekező Melegnek:

1. Ott, a' hol folyósabból szembetünő keményebbedés áll elöl, a' körül belöl lévő Testekben észrevehető Meleg éreztetik.

2. Megforditva, az észrevehetőleg való folyósabbodás körül (az az ha a' jég vizzé, a' viz páráva változik) hideg érezödik

Mert az első esetben a' megkeményebbedett testnek meleget kell elereszteni, mellyet a' körül belöl levő testek felfoghatnak. — A' Másodikba pedig, a' folyósabbodás több hozzá járúló meleg által lévén lehetséges: ez a' meleg a' körülbelöl lévő testekből húzattatik el. Az őszi, estvéli, esső előtt való nagyob melegnek; a' Tavaszszal, reggel, esső után egyéb környülállások egyéb környülállások egyenlősége mellett következni szokott hiveseb mérsékletnek okát innen szokták ki magyarázni — O! hát a' mi polusunk mühelyeinél történt nagy változást, a' 400 's töb Esztendös jegeknek elszakadozásait 's olva-

dásait mitsoda meszsze, a' körül belöl levő vidékekre ki ható, 's tartós tüneményeket követhettek!

3) — A' Jégolvadásra nagy melegnek kell fordittatni! Crafword Farenheit szerént) 32° Jég és 172° melegü vizet egyenlő mertékbe elegyitvén: a' Jég ugyan ebbe el olvadt, de az elegyet azutám is 32° az az a' fagy pontot mutatta. És igy a' Jég cohaesiojának elbontása 140°-nyi nagy meleget emésztett el. Ez, az előtt Black, azután Wilke által is szorossan meg vi'sgáltatván, mindég a' szerént találtatott.

4) — A' Richman törvénye után, melly szerént T, t, maszszájú testeket, megfelelő M, m, meleg mérsékklettel elegyítvén: az elegyedés Melege-M, lesz mindég a' Testeknek, megfelelő mersékletekkel való sokszorozatjoknak summájával az az lész $M = \frac{T\,M + t\,m}{T + t}$. Ha tehát $T =$ lész $M = \frac{M+m}{2}$ és ha $m = o$ lesz $\frac{M = T\,M}{T+t}$'s ha ekkor egyszer'smind $T+t$: lesz $M = \frac{M.}{2}$ És igy a' 0° Jéggel elegyitett 140° meleg viznek (egyenlő menyiségbe) közep mérsékletének kellene lenni $= \frac{140}{2} = M = 70°$; de ez a' tapasztalás szerént $= 0°$ volt; következésképen a' Jég-el bontásba semmivé lett $= 70°$ (Fahrenheit) meleg.

E' szerént tehát a' Jég és meleg víz mérséklete nem $= \frac{T\ M}{T+t}$, hanem lész $M = \frac{T\,M - 140\ t.}{T+t}$ (a' hol a' nagy betük a' melegeb vízre, a' kis-betük a' jégre vitetettnek.)

Nem lehet feltenni, hogy a' mi Északi elosz-

lott jegeink Vizének közepsö mérsékletei a' jég fagyás pontnál, még most fellyeb mutatnának. Igy tehát lenne $\frac{TM - 140\,t}{T+t} = O$, vagy $TM = 140\,t$.

Mint hogy pedig a' feloszlott jégtest = 4000. □ mért földre van itélve, és a' Jégnek tsak $\frac{1}{9}$ része van a' viz felett, a' 200-lábnyi magasságúaknak látott jég-hegyekbe ezeknek megfelelő 1800 méllységü vizeket vévén (nem hozván ezen közép felvetésbe, az Északi jegek sürübségeit, — mellyek ugyan a' fagyás által mindég sósab 's sürüb Tenger-vízétől meggyözettetnek); lehet tenni hogy t = 4000. És igy lész $T = \frac{140.4000}{M}$, a' hol az M helyett Fahrenheitnak 32° fagy-pontján felül lévő gradjait kell tenni, melly lenne mérséklete annak a' Tenger-víznek a' mi a' Jegeket feloszlatja.

A' múlt Század közepének nagy Embere, Göttingai Professor Mayer Tobiás, a' Grönlandi, vagy 60-dik gradnyi szélességü Környék' közép melegét 15° (Fahrenh.) tévén (Tob. Mayeri Opp. ined. Tom. 1. pag. 6.) ha ezen melegségü vizzel veszszük körül állandóúl a' Jegeket. Lesz $T = \frac{140.4000}{15} = 37333$ □ mértföld, az az ennyi kiterjedésü Tenger-vizet hivitett, a' 4000 □ mértföldnyi jég-olvadás, a' 15°-ról a' fagy pontig, vagy 0°-ig 218,02 mértföldnyi át-mérőjü circulust teszen ez — a' melly tehát $14,\frac{534}{1000}$ grádig nyúlik le. Úgy hogy 60 — $14\frac{1}{2} = 45\frac{1}{2}$ grad szélességnél menvén el lejön a' mi Hazánk szélességére is.

Nagy hellyen a' fagyás pontig meg kellett hát a' földszínét ezen tüneménynek hiviteni! — De hát ez a' továb való hivesülés Newton és Lambert

bert után, szüntelen fogyó Geometrica progression meddig terjedhetett? — Meszszére meg kellett ezt érezni a' föld színén. Úgy látszik hogy a' 60-dik gradust, a' Mayer Úr által a' polusoknak tulajdonitott O° mérsékletig hivitvén meg ez az olvadás: könnyü felvetéssel mintegy 30° szélességel eshetett fellyeb a' polusokhoz minden Éghajlat melege az Atlanticum Tengeren, — 's úgy úszkálhattak annak 40° szélességén is Jéghegyek!

5. De ezen Északi olvadásra fordíttatott nagy Meleg nyelettetés, nem terjedhetett hirtelen a' maga egész erejébe széjjel. A' Levegönk ha száraz 80 — ha nedves 330, — a' víz pedig 300-szor inkáb szokta a' meleget Gróf Rumford szerént vezetni!

Így kellett tehát az olvadásnak idő szerént is, egymást felváltó természeti következésekbe történni:

1811-be. A' száraz és Északra hajtott közönséges meleg, meginditván a' nagy munkát: még a' Jég körül lévő felesleg való meleg elhúzása, és ezen melegnek azonnal helyre pótoltatása miatt; sem az olvadás nagy kezdetének megfelelő hideg nem támadhatott, sem, ha valami hideg támadt is, az, a' száraz levegő miatt el nem vezettethetett! — Melegedtek szüntelen az Észak hideg ágyai, 's meglett a' nagy változás fundamentoma vetve!

A' Jegek alá hajtatott melegeb Tenger-viz, és a' meleg Levegő által, alólról és felülről megkezdett olvadás, a' következet 1812-dikre fordúló Télben, tsak felülről és gyengén fagyhatott viszsza — a' hideg, az isoláló jégben épen nem hathatván. Ez a' jég alá fojtott meleg.

Az 1812-diki Nyárba, a' felülről dolgozó Nap-súgáraival magát egyesitvén, a' Jég bontást

folytatta. Ha az 1812-diki Nyár rendes melegségû volt is Èszakon még is tovább vitte már a' jég szaggatást mint az 1811-dik. És, hogy ezt a' munkáját vitte, 's a' mi környékeink' rovássára dolgozni el is kezdett: az 1812-diki az elötteniekhez képest hives és essös Caniculánk megmutatta! Ezek az essök az 1811-diki Olvasdások következései vóltak, — még most tsak lassan kezdve; — még is kitsiráztak a' mi búzakereszteink a' mezökön az akkori tartós híves essök miatt, a' mikor Északon a' jóltévö meleg a' Jegeket oszlatá! E' szerént a' már természete szerént az 1811-nél nedveseb 1812-diki a' hidegebbedés munkáját, a' nedves levegön egészen Környékeinkre levetette.

Kicsoda nem emlékezik az 1812-diki és az 1813-dikra fordúló rendkivül hideg, és nagy következésû Télre! Úgy látszik, a' melegség felhordott törvényeiböl, de az aláb elöl állitándo 1790 töl 1801-dikig menö Grönlandi, idöváltozásokból is, hogy az 1812-diki szörnyû Tél, Grönlándba még is lágyab lehetett! Akár mint vólt az ott, — Igy kellett ennek a' Jégoszlás rendibe történni! — Rendkivül sok meleget el fogtak már addig a' megbomlott Jegek! ezt a' következett hideget tehát, mellyet az Èszaki jegek rendkivül való olvadása nélkül, a' legmélyeb ellátású elmék is elöre el nem láthatták, — most láthatjuk a' maga valóságos öszsze köttetéseibe. Igy jött el az

1813-diki Nyár! — már a' harmadik, mellyeken a' Meleg fö segitségével az Északi jegek feszegettettek! Nem két három esztendök munkái lehetnek azon nagy változások. A' jég közzé szorúlt, 's rúgó erejekbe szüntelen nevekedö Levegö (oxygen) buborékok, (mellyek a' mi körültünk levö jegeket szokták mindég hasogatni); vagy a' Dietmár Úr *) ki engedt, és ismét befagyott

*) Igaz, hogy szörnyü erö az a' mellyel a' jegesedés Kristályai kiterjednek, 1803-ba a' Würtzburgi Várban 600 fontos

jegesvermi, nagy ropogások közt szaggathatták ugyan a' Jegeket; de még sem oszlanak azok melegség nélkül széjjel! — a' felmelegitések pedig hoszszas, és az ugrást nem esmerő Természetben lassan lassan nevekedő processusokba folynak. Igy kellett a' mi Jegeink Olvasztásának tovább is nevekedni! — De valósággal a' mi időváltozásaink csudái is folyvást nevekedtek! — Az 1813-diki Nyár szomorú emlékezetbe lész a' Karpatusok körül lévő Országoknak! — A' már harmadik esztendőre olvadozott jegek nagy munkájok által, egy részről a' Víz pára felóldozásokkal megterhesedett Levegő, — más részről, a' melegnek a' jég olvasztás' megindúlt processusára, meszszére kiterjedő környékekről való elvonattatása, — rend kivül való felhöszakadást mutathat, mind a' de Luc, a' viznek Levegővé valo változtatásból, — mind a' Saussure megköttetett melegbe valo víz feloldozásából — mind a' Hube még ezekhez az Electricitas játékait hozzá tett Essö változási magyarázatjaibol: — mind pedig, a' mi ezeknél tökélletesebbnek látszik, a' Parrót Úr' leg inkább megmutatott Theoriájából; — melly szerént a' vizet is Chemicé tsak az Életlevegö, (az Oxygen. aër) óldozván fel (mint minden Értzeket, — minden még megnem Égetteket, söt minden Életet!): — az Életlevegőnek a' jégben 's hóban meg mutatva lévő sokasága sok vizet fel óldozva tartott magába; — ezeket a' vizeket,

Bombiba vizet töltvén, 's keményen bevervén: a' jég 35 lineányi kemény öntött vas-falakat szélljel vetett! De vallyon nem só olvadék é az a' mit Gr. Rumford is a' jég lyukaiba talált. A' Tenger-viz megfagyván eleinten a' só miatt homályos, de majd leszürödvén rólla a' Tenger só tiszta és ihato viz jéggé lész. A' jég formálásnak világos tapasztalatja: hogy a' jég között támadt levegö buborékok szüntelen nönek és rugó erejek nagyobbodik. — Igy szakadoznak mi körültünk a' Jegek! — 's bizonyosan észak körül is.

az Életlevegőtől erőszakosan elvonattván, melege, nagy essőkbe kellett a' levegőnek leönteni.

A' Tél az 1813-diki rendkivül való áradások után folyvást nedves, vólt! — A' mi Hegyallyai Tájekunk feketével róvja fel az 1814-diki Februarius hidegét! mert az, a' már a' Szöllő tövekbe 's veszszőkbe levő sok nedvet hirtelen megfagylalván, azoknak vizhordó edényeit öszsze rontotta, — 's nagy darab Szőllőket ki nem fakadva, vakon hagyott!

Ezen egymásután következett újjab rendkivül valósággal terhes három esztendők után az 1814, 1815, 1816-diki Esztendőkbe, amazokhoz képest nem vólt semmi különösség. Csudálkozni lehet, hogy a' közönséges levelekbe a' jég-oszlás nagy kezdetét, ezeknek hivességeik miatt, csak ennyire teszik! hiszen ezeknek időjárásait, már az 1813-diki időváltozás maximumjából könnyű kihúzni.

Az 1814-diki Nyár-már nem csak az Északra húzott meleg hijjával, hanem az 1813-diki nedvességgel is küzdött. — Igy kellett neki továb is hidegnek 's nedvesnek lenni.

1815. Az Északi processust folytatta — folytatta hidegének éreztetésével az olvasztás következéseit is.

Ezen hives Nyarakat követett Telek, nem vóltak azokkal arányosan hidegebbek. Ugy látszik, hogy ezeken a' Teleken a' Nyárba ki engedt Jegek hasadékai Északon újjonnan befagyhattak — 's ez által elbotsáthatták magokból, 's le küldötték a' már 1813-diki megtsinált útakon azon meleget melly a' mi alsób vidékeinken a' Tél hidegeit mérséklette. Igy esett le 1815-dik Végén a' hó, minekelőtte a' föld megfagyott vólna, 's lezárván isolálo tulajdonságával a' föld melegét, ki pállattak a' vetések és az 1816-diki Aratás példa nélkül szük lett!

1816-dikba már kezdett nállunk engesztelődni, az eddig sarkából ki fordúlt időnek dühe. — Már Augustusba három hétünk vólt szép és meleg De még ezen kevesen nem sokat épithetünk! — nem egyebet annál a' reménynél, hogy talán mersékeltetni kezdettek már öt esztendői munka után az Északi tünemények!

Az 1817-diki Híves és havazó Aprilis, még az előtt való Télen befagyott Északi esztendős fagyok olvadási következése vólt — 1-sö Május nyitotta meg a' mi reményünket! Ettől fogva olly csuda kedvező vólt az idők járása a' millyen bal vólt az 1812-től fogva. A' kedvetlen idők mintha elmettzettek vólna 1817-dik Majus 1-sején — vége lett azoknak, és több mint az 1811-diki Éltetés állott elöl! A' mi Szőllőink 1-sö Májusba fakadni, egy Hóldnap múlva, Junius első hetébe már a' Szőllők virágozni elkezdettek! Nints az idők rendibe illy hirtelen éltetésre példa! — Azólta is — mitsoda időjárása! minden hóld nap kedvezőleg vitte véghez a' magáét! — Fájlalják a' mi Hegyallyai Hazánkfiai hogy a' Szüretet Decemberre nem halasztották!

Itt állunk tehát már most, — az idők változásának kedvezöb fordúlatján. — De minthogy a' mi közeleb múlt hét tél 's hét nyarainkat az Északi jégvidékek igazgatták; 's minthogy már azok lassan megszünni láttatnak legaláb az idők rendes járása által meggyözettetni: — ismét ezek a' nagy kérdések állnak elöl:

1) Folytatódik e' továb is tsendesen az Északi jégolvadás nagy munkája?

2) Vagy már eltérvén ez a' Természeti processus a' maga Aeqvilibriumát ebbe az egyarányságba továbra is megmarad? és meddig?

3) Avagy az olvadásból megfordúlván viszsza kezd fagyni az olvadások viszszás útján — 's ez a' viszszamenetel Periodusa meddig tart?

A' két első kérdéseket, egymásba könnyen átmehető határaik miatt megkülömböztetni, nem tsak innen a' Hegyallyáról okoskodva. — de egyenes tapasztalásból is a' Grönland hideg partjain, nehéz. Tsendesen oszlanak e' még is a' Jegek, — vagy megállapodásba vagynak — az Olvadás és ismét elfagyás felváltó tüneményi között melyiké az utúlsó positivum? — meg határozni — egy két Esztendőknél továb menő észrevételek összevetései által lehetséges.

De épen azért, ezen két környülállásoknak, a' következendő idők változásaiba lehető befolyások külömbsége sem nagy. — A' mi Hajlataink nak tulajdon mérsékletü melegét, egyik sem változtathatja szembetünőlég — nem! kivált a' Jégolvadás megállapodása.

Meddig tarthatnak ezek az Északi állapotok? — meghatározni előre nem lehet! Hogy ezeken mulatni kell a' Természetnek, az, az ő ugrást nem szenvedő törvényeire tartozik. Végek lehet ezeknek a' jövő legnagyob Hóld hajlási 1820-ba is. De tarthat olvadási egyarányságok, szintén úgymint leköttetett fagyaik, 400 Esztendőkön is. — Azomba bizonyos, hogy hirtelen, rend kivül való tünemények nélkül a' harmadik állapot — a' viszont elfagyás be nem állhat!

E' szerént lehetünk a' következő Esztendőkbe, minden Éltetésre kedvező idők felől bizonyosok. Az Észak nagy munkája nem vonja úgy el ezekbe a' meleget hogy az helyre ne pótoltasson. — A' meleg rendes, a' Széljárások bizonyosabbak 's szelidebbek — az Essö útja Északról viszsza jön Délnyugotra. A' Felmelegedés határai kiszélesednek! 1817-dikbe felmelegedett Ma-

jus 1-sőjén 1818-ba Aprilis 19-dikén-1819-ben kezdődik a' kedves Tavaszi állandó meleg Aprilis 8-dikán 1820-ba Martius 29-dikén — 1821-be lenne 18-dik Martius a' rendes tavaszi Meleg mérséklet kezdete.

Igy mehet ez a' kedvező időfolyás meszszéb is. — Hát ha az 1834-dikbe feltetszendő Halley Üstökös csillaga még tovább folytatja az olvasztás munkáit? Akár mint légyenek ezek, az Északi viszszafagyás fordúlatja, elő jön tsak ugyan utóljára — és ez, ha hirtelen megyen, az olvadás Periodusánál szomorúb lehet! A' folyós Északi vizekből akkor elbotsátott meleg, abba a' mértékbe csinálya a' szárazságot, a' mibe az olvadások Essőket okoztak! Mérsékelheti ugyan ezeket az észrevehetetlen lépéseken történhető viszsza fagyás! Már a' Gróf Rumford tapasztalása szerént is, egyenlő környülállásokba, a' hidegüles mindég tartósab, és a' melegülésre ugy van mint = 576 : 473-ra. Ezek a' viszszamenő esztendők tehát mostoha és rend kivül szárazok lehetnek. Mellyért is az Északi jegek olvadásainak Periodusaira részvétellel figyelmezni, 's ennek előre ellátott szük Esztendői felől, jókor rendelést tenni szükséges!

Ha az idő változása nállunk húzomos, és sokáig tartó szokását el nem hagyja; meszsze terjedő az! — 's sokszor okai 's eredetei az Északi környékeken lehetnek. Hogy ezt az összeköttetést el láthassuk, egyszersmind a' Grönlandi vidék' időjárásával meg esmérkedhessünk: Itt következnek:

Az 1790-töl-1801-dikig vólt Grönlandi és Labradori időváltozások —

Az oda való Morvai Atyafiság Napló könyvéből kihúzva.

A' Morvai (Hernhutter) Atyafiságnak Grönlándba most három közönsége vagy Szállása van; 1) Neu Herrnhut, Balsrivier mellett egy fél szigeten, a' Daniai Godhaab nevű telepedéstől (Coloniatól) nem meszsze, 64° 14' Északi szélesség alatt epíttve és 1733-dikba fundálva. 2. Lichtenfels — Fischerfiordéba. Ez 18 mértföldel lejjeb Délre felszik egy négy mértföldnyi kerületű Szigeten, — 1758-ba kezdődött. 3) Lichtenau Déli Grönlandba 61° és néhány minuta szélességen, Agdluis Öböl mellett — Ez a' telepedés 1774-től fogva van.

A' Labrador föld neve alatt esméretes fél sziget, az Északi szélesség 52-dik gradusatól a' 61-dikig nyulik. — Ugy hogy a' Labrador' északi partja tsak nem azon széleségbe van, a' mellybe Cap Farewell, Grönlandnak legalsób Déli foka. Minthogy 1752 és 1764-be a' Morvai Atyafiság némelly Tagjai ugy találták, hogy a' Grönlandiak és az Eskimo Indiaiak ugyan azon Nemzetek, 's alkalmasint, hasonló nyelven beszélnek: közöttök lassan lassan e' következendö küldöttségeket 's Telepedéseket formálták: 1) Nain, 1771-be, 56° 55' széleségbe. — 2) Kivallek szigetén, Naintól északra, egy nagy Szállás mellyet az Eskimók a' magok Nyelvekben Okkaknak az az Nyelvnek, Beszédnek nevezneck. — 3. Hoffenthal 1782-diktöl. Ez legalsób, és Okkak a' legfelsöb, minthogy az az 58-dik Szélességen van.

1790-be 21-dik Januariusba Lichtenfelsen, Grönlandba a' M. mérö a' Fagy ponton felül 5° (Fahrenheit) mutatott, ámbár kevéssel az előtt a' hideg keményke vólt: mert 19-dik. Decemberben a' M. mérö 18° mutatott a' fagy pont alatt: de kevés napok után még hidegeb vólt. Augustus elein egy-

pár forró napok voltak Lichtenauba és a' teméntelen legyektől lehetetlen vólt ki menni. Mindjárt 19-dik Septemberben Neuherrenhut környéke hóval fedetett-be és a' Tél beállott.

Ezen a' Télen által sok hó vólt Labradórba mellyet kemény hideg követett, ugy hogy a' Fahrenheit M. mérője gyakran a' O° alól — 30—36 gradust mutatott. Hoffenthálba 6-dik Januariusba—40°-re szállott le. A' Nain Tenger szugja Julius elejéig a' jégtől szabad nem volt. Hoffenthalba 2-dik Augustusba éjjel sok villámások láttatnak. Az Eskimók, kiknek ez szokatlan vólt, fel költötték a' Missionariusokat - azt vélvén hogy a' Ház tüzbe van.

1791. 6-dik Majusba még ollyan hideg vólt Neuherrnhutba, hogy egy Grönlandi gyermek a' ki a' Házból egy keveset eltávozott, szinte halálra fagyott 's azonnal haza kellett vinni. Később is, 14-dik Majusba a' mezön jóforma hó feküdt 's a' Hideg tartott. — Kevés napokat kivévén zúzos és hideg vólt 's annyi hó esett mint Télközépen. Juniusba tsaknem mindég esső esett 15-dikig innen 17-dikig meleg vólt és az ég tiszta. De 1-sö Juliusba olly hathatósan viszszaállott a' Hideg, hogy nehány hajók, a' mellyek Hernhutba jöttek, innen el nem távozhattak. Novemb. 3-dika olly szép és szelid vólt mint Nyárba, 's ezen idő körül keves hó esett. A' Grönlandiak naponként zsákokkal hordták haza a' szedert egy magas és hat mértföldre fekvö hegyből.

Az Okkaki Missionariusok Kertjekbe, Majus végéig tiz lábnyi méllységre állott a' hó — Ugy hogy kéntelenittettek azokat ellapátolni hogy valami magot elvethessenek. A' Templom egyik óldalán még 17-dikbe 20 láb magasságu hó vólt mely a' Templom falát egyenes állásából ki nyomta. Soha sem vóltak még a' Missionariusok olly

sokáig hó alá temetve, mint ebben az Esztendőben. Lehetetlen vólt a' kertben 24-dik Junius előtt vetni, — és még is két nap mulva újra nagy hóval vólt befedve a' föld. A' Tengerparton 16-dik Juliusig tartott a' jég a' mikor hirtelen, egy éjszaka egyszerre elenyészett.

Nainban is az idö Juniusba igen Téli forma vólt; még 2-dik Juliusba öt Tengeri borjút fogtak a' Grönlandiak a' Jégen, mellyen még szánkákon jártak — de a' következet nap széjjel oszlott az, és 5-dik Juliusba szabadíttattott meg a' parttól az első Ladik.

1792. Lichtenauba 2-dik Majus igen meleg vólt, 's a' juhok Levegőre hajtattak, 14-dikbe A' Missionariusok a' Kertet bevethették.

30-dik Decemb. a' Reaumur M. Mérője Herrnhutba — $15\frac{1}{2}^{\circ}$ ment le a' semmi alá és a' hideg rend kivül nagy vólt. De Januariusba olly szeliden mutatta magát az idő, a' mint tsak lehet ezen időről valaha emlékezni. A' Meleg-mérő rendszerént a' Fagyponton múlatott, — Februarius elein állott be a' fagy. 3-dikán a' M. Mérő (Fahrenh.) — 16 Gradusan — és 5-dikén — 23° állott, Julius közepén olly nagy hévség vólt hogy a' Fahr. M. Mérője 92° hágott fel.

1793. 3-dik Febr. és következö napokon Neuherrnhutba — 19° és 24-dik Martiusba — 23° Reaumur gradusian állott a' M. mérő a' fagy-ponton alól. Majus végén olly nagyon havazott, hogy nehány Isteni tiszteletre való Pünkösti Gyüléseket megakadályoztatott.

8-dik Febr. Hoffenthálba a' Fahr. M. mérője — 34 gradusig szállott le és olly hasító hideg vólt, hogy a' Missionariusok az Ajtó eleibe ki nem mehettek.

1794. 11-dik Febr. Neuherrnhutba a' hideg Reaumur — 21° vólt. Egy Grönlandi fi két fiaival

egész éjszakát a' jég közt töltött el ekkor a' Tengeren: azomba másnap jóállapotba haza jöttek. 10-dik Decemberbe ugyan ott csak-18° hideg vólt. Következő nap, azon a' kalyhán mellybe estvétől fogva kemény tűz égett, a' fiindsába levö vizet fagyva találták! Karátsony körül Grönlandba igen lágy idö vólt. Lichtenauba azon épületbe hol az Isteni tiszteletre öszsze gyültek olly nagy meleg vólt, hogy szinte szenvedhetetlen kezdett lenni.

1795. 8-dik Janua. Neuhernhutba hirtelen Dél keleti szél tamadott, melly ollyan meleg vólt, mintha kementzéból fújt vólna. Egyszer'smind olly zápor esett hogy a' viz a' Házba be futott. 10-dikbe ez a' Szélvész olly veszedelmes orkánná változott, melly a' Grönlandiak Magazinját ledöntötte, és a' Missionariusok, lakó helyeket végső romlás: al fenyegette. Lichtenfelsen is 16-dik Janua. Dél-keleti Szélvész támadott, melly egész nap tartott, 's olly nagy vólt a' millyenre sem Europaiak sem Grönlandiak nem emlékeznek — Nehány napok alatt azután elég lágy 's néha meleg napok is vóltak. Ataljába még nem értek illy lágy telet a' Missionariusok Grönlandba. (Europába ezen a' Télen ellenkezöleg igen kemény hideg vólt). 24 és 25-dik Juniusba szakadatlan szélveszek és Villámások 's ménkö húllások vóltak. Minthogy ez Grönlandba ritkaság — (mert, legaláb Északi Grönlandba ha látják is a' villamlást de utánna semmi hangot nem hallanak, a' Lakosok nagyon megrémedtek és kunyhóikba maradtak. 7-dik Juliusba újj nagy szélvész tamadt Neuherrenhutba, a' mikor azonnal csattanás követte a' villámot, melly a' nagy hegyektöl való eleven viszszaverödés által kisértetvén, ezekről nagy darab sziklák omlottak a' Tengerbe.

Labradorba Januariusnak az egész utólsó felében szebb idö vólt mint valaha Nainba, illyenkor, hasonlóra emlékezhettek vólna — Minden nap Napfény, szél nélkül, 's a' hideg, meglehetösen mérsékelve. 4-dik Augustusról 5-dikre Virradó éjjel kemény Szélvész sok essövel.

1796. 14-dik Juniusba végezték el a' Missionariusok Kertjekbe, a' Viz mesterséget — a' midön még a' kerten kivül néhány lábnyi magasságú hó vólt. Neuherrnhutba már 27-dik Maiusba a' Kertnek egy részét Réparászával bevetették. — De ez a' következett kemény hideg miatt elveszett; úgy hogy Junius közepébe kellett a' vetést ismét elöl kezdeni. Julius vége felé ollyan meleg vólt Lichtenauba, és a' Legyek olly számosok, hogy lehetetlen vólt kivül sokáig lenni, és a' juhokat egész nap benn kellett tartani. Augustus közepén essövel 's hóval elegyes szélvész vólt ott — 's menydörgés hallatott, a' nélkül hogy villámlást láttak volna. 10-dik Novemberbe ollyan sürü vólt a' Levegö, noha essö vagy hó nélkül, hogy az Oskolai reggeli Isteni-tiszteletnek el kellett maradni. Délbe is olly setét vólt, hogy a' Missionariusok gyertyánál ebédeltek. November végén Neuherrnhutba az idö igen gyenge vólt, és több essö esett mint Tavaszszal. A' Hó' kevesebbedett és a' patakok árkaikba folytak 14-dik Decemb. olly meleg vólt itt mintha Kementzéből jött vólna a' Levegö. A' Lakosok úgy nézték ezt mint a' következö szélvész póstáját, a' melly tsak ugyan elérkezett 's olly dühösséggel kegyetlenkedett, hogy a' Missió Épületét allyáig megrázta.

Labradorba a' Tél egész Januariusba rendkivül tartott, és a' Fahrenheit M. méröje töbnyire 15—28 grad közt állott. Julius vége felé a' hévség kiállhatatlan vólt. — A' M. mérö 85 gra-

dig lépett. Augustus végén a' Nyár, egy kemény zivatar szélvészszel, hirtelen elvégződött. Mindazáltal még Septemberbe változó vólt az idő 's így tartott Decemberig.

1797. Aprilis kezdetében a' Melegmérő 20 graddal állott a' fagy pont alatt. Augustus 2-kán egy erőss zivatart Lichtenauba sok esső követett. Úgy besetétedett az alatt az Ég, hogy a' Missionariusok délbe gyertyát gyújtottak. September elein lévő nagy hideg kénszerítette őket kerti veteményekkel mennél eléb lehető betakarítására. A' rendszerént való Répa és Káposzta veteményeken kivül próbáltak Krompét is, és ezek most nagyobbak vóltak mint az előtt. Egy Anglus Hajós Kapitány adott nekik ebből valami keveset a' melly itt nagy ritkaság. Kettőt ezek közzül meleg kamarába hamu közzé tettek, a' hol addig nyöttek, mig az idő megengedte a' Kertbe kiplántálni. Ebből lett 81. egy egy tojásnyi Krompé.

Labradorba Januar. olly kemény hideg vólt, hogy a' Fahrenh. M. mérője — 36° állott 's az egész Februarba is így maradt. Ellenben Nyárba is nagy höség vólt 76°-ig lépvén a' M. mérő.

1798. Grönlandba az 1798-diktól 1799-dikig való Tél igen gyenge vólt, semmi nagy szélvészektől meg nem háborítva. De Juniusba sok dühösködő, havas, és hideg idő vólt.

A' Déli Községnél is Lichtenauba, 21-dik Jun. a' leghosszszab nap, reggeltől délig havazott.

Labradorba az Esztendő első Hóld napjain kemény hideg vólt. A' Fahrenh. M. mérő — 30 grad. és Nainba még 2-dik Maiusba is — 23° mutatott. Olly nagy hó is esett hogy a' Házak körül 20 lábnyira tolakodott a' fúvás, és a' Templom körül a' tetejéig feküdt. Egy akkor tájba meg hólt Europai Aszszonyt a' hóba kellett tartani míg tavaszra eltemettethetett. Ez idei

nyár nem volt ollyan meleg mint a' múlt — mindazáltal Nainba egyszer a' M. mérő 70 gradig lépett. De ezután egyszerre annyira meghidegedett, hogy 30° szállott aláb, és más napra a' Tenger vékony jég pillével vonatott bé.

1799. Az Esztendő végén a' hideg igen gyenge volt Grönlandban Lichtenauban 's más helyeken a' M. mérő kevés gráddal állott a' fagy pont felett. Kevés hó esett. Labradorban a' Nyár többnyire zivataros és Tél forma volt 10-dik Juniusban egy fertály röfnyi mély hó esett: még ezen hóldnap végén a' Naini Tenger-szug a' Jégtől nem szabadúlt meg. A' hideg tsak nem minden Krompét elvett! Okkakban ugyan a' völgybe olvadozott a' hó, de újra azután havazott. 24-dik Majusba két Eskimo Indiaiak szánon és jégen érkeztek meg. Junius végén ismét olly fagy volt hogy az Okkaki szug (Bai) vékony jéggel vonatott bé. Sok kerti vetemények megfagytak, 's a' megmaradtaknak nagy részét az egerek és madarak elemésztették. Még 11-dik August. az egész Okkaki part, a' mennyire be lehetett látni, jéggel volt bévonva.

A' Téli Hóldnapok szelídek voltak. 12-dik Novemberben Nain és Hoffenthálban egy nevezetes Látomány állott elöl, melly az Eskimokat megrettentette. Nap felköltével ugyan is sok Tűz-golyóbisok emelkedtek fel, — mellyek közzül némellyek fél röfnyi átmérőjűek voltak! (?) Ezt a' Látományt ugyan akkor látták Lichtenauból és Neuherrnhutból Grönlandba (és így mint egy 100 mértföldnyiről). Következés képen annak magasságáról itélhetünk.

1800. Ezen Esztendő elein az idő tovább is rendkivül szelíden viselte magát. A' Labradóri Missionariusok Naplójok sem kemény hidegről, sem nagy hóról nem emlékezik.

Grönlandba Télen által keves hó esett. Olly hamar felengedt, hogy már Januarban olly száraz volt a' föld mint külömben Nyárban, és a' Juhok élelmet a' mezőkön lelhettek!

Ellenben Europának Északi környékein jó kemény hideg uralkodott, — mellyet sokáig tartó mélly hó követett.

Neuherrnhutban nem jól kellett a' Nyárnak kiütni; mert a' Répa-takarás szük vólt. 24-dik Septemberben sok bajjal kellett kiásni minthogy már megfagyott és hó vólt.

1801. 19-dik Januariustól Grönlandban nevekedett a' hideg. A' Neuherrnhuti Gyülésházban az Orgona vastagon béderesedett úgy hogy orgonálni nem lehetett, — a' melly még eddig meg nem esett. Sok öreg Grönlandiak mikor Aprilis' közepén is még a' hideg és hó tartott, azt mondták, hogy úgy látszik mintha az ő földjök mindég hidegebbedne, mert ha az előtt illyenkor a' Nap illy magossra lépett, az Idő sokkal szelidebb vólt és keveseb hó követte azt; most pedig úgy látszik minden újjra kerülő Tavaszon, mintha a' hideg soha sem szünne meg.

Nyiry

4.

A' Gazdaságbeli erőnek használásáról és igazgatásáról. Kiváltképpen Thaer és Trautmann szerint. Irta Rumy Károly György néhai, Georgikoni Professzor.

I. Czikkely.

A' munkáról általjában.

§. 1. A' munka által szerez magának az ember mindent, a' mivel bir és a' mije van, életének táplálását, szerencsés állapotját és gazdagságot. *) Csak keveset ád munka nélkül a' föld, és ez a' kevés csak a' pásztorkodó nemében az életnek (vita nomadica) vétethetik tekintetbe. A' munkának, melly valamelly dologra fordittatott, mennyisége és minémüsége által egyszer'smind meghatároztatik azon dolognak becse vagy természeti ára. De a' munka materiálét kiván, mellyben gyakoroltatik. Ez a' materiálé a' mezei gazdaságban a' föld, A' productumok (termések, termények) mellyek a' földből jönnek, szolgáltatnak ismét egyébb külömbféle miveléseknek tárgyakat.

§. 2. A' földnek ára fel megy a' reá forditott munkának mennyiségével. Azért minden pallérozott státusokban valamelly bizonyos állandó erányosság vagyon a' földnek, a' munkának és a' természet productumainak ára között, melly ha történetből egy kevés időre megbomlik is, nem sokára ismét helyre állitatik.

A' telekek és földek rend szerint oltsók azon tartományokban, a' hol a' munkában és a' mesterségekben fogyatkozás vagyon (p. o. Spanyol országban); de azoknak ára felmegy éppen azzal az erányossággal, mellyel a' munkák és mesterségek elterjednek.

§. 3. A' hol a' földek bövségben vannak, a' munkák pedig ritkák, mind p. o. Orosz, Magyar

*) „Laboribus Dii omnia bona vendunt", igazán egy régi Bölcs mondás.

Len-

Lengyel és Spanyol országokban és az éjszaki Amerikában, amaz éles elméjü Thaer principiuma szerint *) kiterjesztett (extensiva (gazdaságot kell folytatni; a' hol pedig mind a' földnek nagy a' betse, mind pedig munkásokat is elegendő menyiségben és illendő áron találni, öszve szorított (intensiva) gazdaságot kell folytatni. Az első esetben t. i. azon kell igyekezni, hogy a' természetnek szüleményei a' legnagyobb lehetséges térségben legkevesebb munkával, a' másik esetben pedig, hogy azok a' legkissebb térségben a' megszaporított munka által legnagyobb lehetséges sokaságban termesztessenek.

§. 4. A' munkának czél-erányos és illendő használása a' legfontosabb, de egyszersmind legnehezebb pontjai közül való a' mezei gazdaságnak. A' munkák a' föld mívelésében nem folynak úgy szünet nélkül, mint a' manufacturák' és fabrikák' folytatásában. Némely idő pontokban felette öszve tsoportosodnak, és azután ismét megszünnek, többnyire azon idő szakaszokban, midön a' productumok nevekedését, a' természet erejére szükséges bízni. Hogy tehát a' munkáló erők szünet nélkül legjobb módon használtathassanak, szükséges, hogy nem csak külömbféle productumok termesztessenek, hanem hogy azok jól meg is választassanak, hogy t. i. a' munka minden productum termesztésére alkalmatos időben fordúljon elő, és soha se jöjjenek öszve többféle munkák, mint a' mellyeknek a' mezei Gazda megfelelhet.

§. 5. Minden munka, melly helyes úton és módon alkalmaztatik, magát böven kifizeti. Hogy pedig a' mezei gazda munkájának hasznát legna-

*) Thaers rationelle Landwirthschaft. 1. Th. S. 100.

gyobb nyerességgel vehesse, szükséges, hogy olly tehetséggel birjon, melly sokféle tapasztalásokkal meg lévén erősítve, a' szerint előre által láthassa minden a' mezei gazdaság körül elő forduló szükséges és hasznos munkálkodásokat. Azomban a' theoria nyújt némelly principiumokat, mellyekhez képest a' munkának használása és felosztása igen megkönyebbittetik. Ezek a' principiumok következendők:

1. Soha sem kell többféle nagyobb és messzebb terjedő kiváltképpen pedig egymástól távól fekvő helyeken ugyan azon egy időben teendő munkákat felvenni; ellenben pedig mindegyik munkát az erőnek minden kitelhető erőltetésével kezdeni, és egész végig folytatni szükséges, részszerint a' felvigyázat könnyebbsége miatt, részszerint pedig azért, mivel a' vetélkedés felelevenittetik a' munkások között, ha többen dolgoznak a' felvigyázat alatt. A' kivántató erő' használásának fogyatkozását a' nagyobb munkákban okozni szokta az ártalmas fösvénység. A' nagy munkák mindétig annál kevesebb költségbe kerülnek, mennél rövidebb idő alatt vitetnek véghez.

2. Ellenben a' kisebb kiterjedésű munkákra soha sem kell több erőt fordítani, mint sem a' feltett czél kivánja; a' kelleténél több munkások egymást akadályoztatják némelly kisebb fontosságú iparkodásokban, egyik a' másikra támaszkodik, és csak későn telyesítik munkájokat. Azért az erőnek helyes felosztása minden munkára nézve felette fontos.

3. Azon munkákban, mellyeknek kimenetele telyeséggel és csupán csak a' kedvező időtől függ, a' drága idővel igen gazdálkodva kell élni. Midőn a' következett ellenkező idő valamelly nagyobb már elkezdett munkát félbeszakasztja, azomban a' jelen való erőt egyébb csekélyebb do-

logra kell fordítani, még az idő ismét más fontosabb munkának kedvez.

4. A' szükséges és már elintézett munkák mihelyest a' kivánt erő együtt lészen, kár nélkül soha sem hallasztatnak továbbra, még akkor sem, midőn a' jelenvaló időben nagyobb költséget kivánnak. Ritkán hozzák helyre t. i. a' munkabéli költségek' kéméllései az elmulasztott időből származott kárt.

5. Ama' principiumnak, melly a' fabrikáknál olly igen fontos, hogy t. i. az elől forduló munkák, a' mennyire csak lehet, osztossanak és külön választassanak a' mezei foglalatosságoknál ugyan szorosabb határjai vagynak; mindazonáltal itt is többféle munkák úgy osztattathatnak fel, hogy mindegyik munkához külön munkások is állittathatnak különös szerszámokkal. A' munkásoknak efféle felosztásával elejét lehet venni, az egyik munkától a' másikra való által menetelnél történni szokott idő vesztegetésnek; a' munkások az egyforma foglalatosságok mellett azokban tökélletesebben gyakoroltatnak és könnyebbséget szereznek magoknak a' manipulatiókban, 's az által a' dolog nem csak gyorsabban, hanem jobban is mégyen végbe.

Jegyzés: Némely munkák gyengébb emberek, fejér személyek és gyermekek által szinte úgy vitetnek végbe, mint erős férfiak által, és az elsőknek kevesebb fizettetik; innét az erősek inkább nehezebb munkákra fordittassanak.

6. Felette hasznos ha a' mezei Gazda minden esztendőben gazdaságának különös folyamatja és intézése szerint, magánál minden szükséges és hasznos munkákat előre felveti, és ehez képpest a' dolgozó erőt is számba veszi. Az ollyan előre tett számba vétel igen elő szokta segiteni

a' gazdaságbéli foglalatosságokban való helyes rendtartást; valamint a' jól készült és a' környékhez 's a' bévett gazdaság' rendjéhez helyesen alkalmaztatott gazdaságbéli Kalendariomok is *), mint serkentő órák igen hasznosak lehetnek a' többféle osztott gondos gazdának **).

Lásd: Thaers rationelle Landwirtſchaft 1. B. S. 93—113. Trautmanns Verſuch einer wiſſenſchaftlichen Anleitung zum Studium der Landwirtſchaftslehre. Zweiter Band. Erſte Auflage, S. 433—438. Zweite Aufl. S. 573—577.

II. Czikkely.

A' jármos marhákkal való munkáról.

§. 6. A' gazdaságbéli jármos marhák mi nálunk közönségessen lovak és ökrök. A' sza-

---

*) p. o. Tek. és Tud. Ásbóth János Praefectus Úr által a' Méltóságos Gróf Feſtetics György Ő Exc. Uradalmaira helyesen alkalmaztatott Mezei Kalendáriom magyar nyelven.

**) Ama' nevezetes Thaer igazságtalanúl veti meg tellyességgel a' Mezei Kalendariumokat, Rationelle Landwirthschaft munkájában, 1. Band. p. 112: „Ich halte sie für ganz untauglich und verleitend für Anfänger". Trautmann pedig a' Mezei Kalendariumokról azt mondja, Verſuch zur Landwirthſchafts lehre munkájában, 2.ter Band, zweyte Auflage p. 576: „Klima, Witterung und Localitätsverhältnisse machen alle Wirthschafts Kalender zu grössten Theils untauglichen Nothbehelfen; wer daraus sich erst Raths erhohlen muss, was er zuthun hat, macht gewiss alles zur Unzeit" (?). Én pedig már 1808. esztendőben mondtam a' Populacres Lehrbuch der Oekonomie czimű munkámban, 2. Band. Seite 516 és 517: „Es ist besonders schwer, sich die Fertigkeit alles zurechter Zeit anzuordnen, bald zu erwerben. Ein gutes Hülfsmittel sind die ökonomischen Kalender, aber diese passen nicht für alle Güter. Sehr lobenswürdig war die Gewohnheit unserer Vorfahren, in ein Haushaltungsbuch immer einzuschreiben, wann sie die landwirthschaftlichen Arbeiten verrichteten: solche Bücher sind oft ein vortrefflicher Schatz für die Nachwelt.

marak és öszvérek használása a' mi tartományinkban igen ritka. A' tehenek is csak kevés helyeken és kitsiny gazdaságoknál, és csak szükségben való segítség gyanánt fordittatnak paraszt munkára.

§. 7. Már régtől fogva sok és nagy hevességü ellenkedések folytattattak azon kérdésről, vallyon az ökrök vagy a' lovak legyenek-e' alkalmatosabbak a' munkára? Mivel pedig a' külömböző felek' ezt a' kérdést közönségesen csak egy részről tekéntették, és tették itéletjek alá, annak nem is lehetett bizonyos határozással véget vetni. Mind az ökröknek mind a' lovaknak van tulajdon elsőségek, de szintúgy van alkalmatlanságok is és a' tartományok' külömbségéhez, 's más egyébb gazdaságbéli környülállásokhoz képest mind az ökröket, majd pedig a' lovakat kell többre becsülni.

§. 8. A' lovak nem csak gyorsabbak az ökröknél a' munkában, hanem tartósabbak is, alkalmatosak minden időben mindenféle gazdaságbéli foglalatosságokra; a' boronálásra pedig az ökrök előtt kiváltképpen alkalmatosak. De sok kal drágábbak az ökröknél, mind a' vételre, mind pedig a' tartásra és szerszámokra nézve; külömbféle nyavalyák és veszedelmek alá vannak vetve; az árok vénebb korokban minden esztendőben megkisebbedik és utollyára egészen elenyészik, végtére a' trágyájok is a' földmivelésben kisebb értékü.

§. 9. Az ökrök kevesebb munkákra alkalmatosak és sokkal lassabbak a' lovaknál; hogy a' dologban erejek fogyatkozás nélkül tartson és állandós légyen, szükséges nekik nem csak jó tápláló széna, hanem abrak is. Ehez járúl némely helyeken a' szolgáknak kedvetlensége, kik örömestebb bánnak lovakkal mind sem ökrökkel.

Ellenben az ökrök a' vételre és tartásra nézve sokkal kevesebb költségbe kerülnek, mint a' lovak, jobban szántanak mint a' lovak, jó trágyát adnak, kisebb gondot kivánnak, kevesebb nyavalyák uralkodnak rajtok, és akkor midőn valami szerencsétlenség érte őket, vagy megvénültek, azokat meg lehet hizlalni, és jó áron eladni.

Jegyzés: Sokan ugyan azt gondolják, hogy télen az ökröket éppen semmi munkára sem lehet forditani. De a' hideget szintúgy el tudják szenvedni az ökrök mint a' lovak. Jó és erősítő takarmány mellett egész télen lehet őket az elölfordúló munkákra fordítani. A' jeges útakon való kicsúszás ellen pedig könnyűszerű patkók által védelmeztethetnek.

§. 10. Ha igaz és egyerányos mértékben megfontóltatnak az ökröknek és lovaknak a' gazdaságbéli munkák körül való elsőségei és alkalmatlanságai, kitetszik, hogy kisebb gazdaságokban, melyekben, a' szántóföldek mind egymás mellett feküsznek és a' munkák se igen öszve keverve nintsenek, se nem igen nehezek, az ökröket többre kell becsülni, más vidékekben pedig a' munkáknak mennyisége, minéműsége, a' hely fekvése és a' kereskedésnek befolyása miatt inkább a' lovaknak tartása javasóltathatik. A' nagyobb kiterjedésü gazdaságokban pedig mind lovak, mind ökrök tartassanak; mert úgy a' munkákat legjobban és legerányossabban fel lehet osztani mind a' kettő között; és a' jármos ökrök trágyája által a' földnek meggazdagítása is elő fog mozdittatni.

§. 11. Megtétetődvén a' mezei gazda által a' jármos marhák választása, a' hely és a' munkások neme szerint, tovább ez a' kérdés támad: Mennyi jármos marhát kellessék tartani mind a' kétféléből, a' meghatárc-

zott teleknek munkálására? A' jármos marha számának, szántóföldeknek kiterjedésére nézve való erányossága, külömbféle vidékeken nem egyez meg, és szükséges is néki külömbözni a' környülállásokhoz képest, a' mint tudniillik a' szántóföldek vagy közel vagy igen távúl vannak; vagy meredek hegyeken, majd lapos térségben feküsznek, és a' föld vagy könnyebb, porhányobb és szelídebb, vagy pedig nehezebb, szivósabb és durvább. E' felett tekintetbe kell venni: a' termett productumoknak könyebb vagy nehezebb eladhatását, közelebb vagy távúlabb létét a' piartzoknak, és végre az útak minéműségét.

§. 12. A' gazdaság körül a' jármos marhákkal teendő munkák többnyire e' következendők: a' szántás, boronálás és hengerrel való egyengetése a' földnek (das Walzen); a' pallérozottabb mezei gazdaságnak munkáji a' vetés előtt és a' vetés után, p. o. a' vetés előtt az exstirpatorral és a' vetés után a' cultivatorral való mivelése a' földnek; a' trágyának kihordása, aratáskor való bétakaritása a' gabonának és más productumoknak, tűzi fának és egyébb tűzi szereknek, úgymint turfának és köszénnek, továbba az épület-fának, köveknek 's egyébb épület szereknek hordása; nem külömben más mellékes fuvarozások (Nebenfuhren) külömbféle a' gazdasághoz kivantató dolgoknak bészerzésére. Végre a' jármos marhák fordítatnak még a' földnek javitására, (Meliorations-Arbeiten) p o. márga', mész', gypsz', 's egyebeknek hordására, és a' gazdaságon kívül való fuvarokra (Nebenbetribsfuhren), melyekre a' nélkül, hogy a' mezei gazdaság fogyatkozást szenvedne, alkalmatosság vagyon.

§. 13. Ezen a' munkák szerint, a' mint minden időben elő jönnek, a' gazdaságra szükséges

jármos marháknak száma úgy számláltasson ki, hogy nem csak minden idő szakaszra tökélletesen elegendő légyen, hanem még üres dologtévő napok is fen maradjanak véletlen esetekre. A' jármos marhák körül való fösvény takarékosság lehetetlenné teszi a' szántóföldnek helyes mivelését, és csekély aratásokat 's az által rossz gazdaságot szül.

Jegyzés: Csak akkor, midőn a' földek szomszédságban és egy huzomban feküsznek, midőn a' szántóföld porhányó, és a' földekre való útak minden akadály nélkül valók, tökélletesen elegendő egy öszveszoritott (intensiva) mezei gazdaságnál jó két ló 30 hold földre. A' hol a' föld nehéz, szívos, a' telekek el vannak választva, és az útak rosszak, legfellyebb 20 hold földet lehet számlálni két lóra. Középszerűen tehát 25 holdat lehet egy pár *) és 100 holdat négy pár jó lóra számlálni. Három pár ökör csak nehezen viheti végre két pár lónak munkáját. A' hol a' takarítás nehéz, két annyi ökrök kivántatnak mint lovak.

Lásd: Thaer rationelle Landwirtſchaft. 1. B. p. 113—141.

Trautmann: Landwirtſchaftslehre 2. Band Erſte Aufl. S. 438—443; Zweyte Auflage S. 577—580.

III. Czikkely.

A' kézi munkáról.

§. 14. A' gazdaságbéli munkások felosztatnak.

1) Cselédekre, kik erejeket egyedül egy bizonyos gazdaságnak bérbe adják, 's azért általjában fizettetnek és tápláltatnak.

*) Thaer és Trautmann szerint két pár.

2) Napszámosokra (Taglöhner), kik meghatározott munkákra fogattatnak, és vagy minden napra, vagy minden különös munkáért darab számra kapnak bért.

3) Robotos munkásokra (Fröhner), kik törvény szerént (Magyar, Tót és Horvát Országban Urbarium szerint) kötelesek részszerint marhás, részszerint gyalog erővel dolgozni a' Földes Uraságnak.

§. 15. Ezen kérdést: vallyon inkább cselédeket vagy napszámosokat kellessék-é tartani a' gazdaságban? a' helybéli erányosságok és környülállások határozzák, mellyek némely helyeken a' kettő között szabad választást engednek, némelly helyeken pedig vagy az egyik vagy a' másik nembéli munkásokat javasolják inkább.

Az állandó Cselédek, úgy látzik a' Napszámosok előtt azért ajánltathatnak inkább, minthogy azoktól, úgymint a' házi nép' tagjaitól méltán lehet várni uraságokhoz való nagyobb és hivebb ragaszkodást; továbbá azért is, mivel a' Cselédekre elmulhatatlan munkáknál bizonyos számot lehet tartani, 's azok nagyobb engedelmességgel tartoznak, és szorossabb vigyázat alatt tartathatnak.

A' napszámosokkal való dolgoztatásnak az a' környülállás kedvez, hogy azokat ollyan helyeken, a' hol az emberekben nintsen fogyatkozás, tetzés szerint fellehet fogadni és ismét elereszteni, és a' mint a' szükség és az ő munkájok és szorgalmatosságok azt magával hozza, ha valamelly egész munkára fogadtattak fel és a' meghatározott bért kapnak általjában, csekélyebb vigyázat szükséges reájok. Gyorsaságok és iparkodások nagyobb mivel magok' és házi népek' fenntartásáért dolgoznak, és ha roszúl teszik a'

munkájokat, attól tarthatnak, hogy eleresztetnek. Ide járúl az is több helyek környülállásai szerint, hogy a' cselédekre tett költségek sokkal többre mégyen (középszerüen vévén, két annyira) mint a' napszámosokra tett kiadások.

§. 16. Az állandó Cselédekhez tartóznak: a' szolgák, kik a' jármos marhákra gondot viselnek 's a' marhás munka körül foglalatoskodnak, továbbá egyébb férjfi és asszony Cselédek, kik a' szüntelen tartó foglalatosságokra kivántatnak, mind a' mezőn és a' marhák tenyésztése körül, mind pedig a' házi gazdaság mellett. Számát midenkor a' gazdaságnak kiterjedéséhez kell alkalmaztatni.

A' szolgák, kik egész esztendőre bérrel fogadtatnak fel, nagyobb kiterjedésü gazdaságban különösen a' következendők:

1) Kocsisok vagy a' lovak gondviselöji.

2) Béresek (bubulci, Ochsenknechte). Ha többen vannak, egyre szokás bízni a' jármos marhák közönséges fő gondviselését és öreg béresnek (Grossknecht) hivattatik.

3) Barmok pásztoraji:

a) Juhászok vagy birkások.

b) Csikósok vagy ménesnek pásztoraji.

c) Gulyások vagy gulyában való szarvas marháknak pásztoraji.

d) Kanászok vagy Kondások, a' disznók' pásztoraji.

e) A' baromfiak', p. o. pulykák', ludak', pásztoraji.

Ha a' gazdaság rendtartása és helyheztetése kivánja, rendeltetnek azon felyül a' hizlalandó tehenek és ökrök mellé különös szolgák is, kik magyarúl göbölyösöknek és tehenészeknek mondatnak.

4) Egyébb gyalog Béresek, kik külömbözés nélkül mindenféle szükségekre és házi dolgokra fordittatnak, p. o. favágásra és hasogatásra.

5) Külömféle szolgálók, p. o. a' tehenek fejésére és egyébb gondviselésére.

§. 17. A' Cselédek vagy az udvarban és a' majorokban laknak, 's mindennémű egyébb szükségeikre nézve is elégitetnek ki, vagy különös szállások vagyon, és élelemre való deputátumot kapnak. Az első mód a' házi gazdának rendszerint hasznosabb, mivel othon jobban vigyázhat a' tselédekre, részszerint, mivel a' szállásra és fütésre való, nem külömben a' kosztbéli költségek, a' hol sokan együtt tartatnak, az egyes személyekre nézve kevesebbre mennek.

§. 18. Hogy a' Gazda a' cselédeknek tartásában feltett czélját elérje, mindenek előtt ép, erős és alkalmatos cselédeket igyekezzen szerezni, kik a' munkát meggyőzik, 's azoknak elegendő bért és élelmet adjon. Alávaló fösvénységből rövidségét ne okozza nékik, és különös innep-napokon, nem külömben aratáskor, és egyébb fontos vagy rendkivül való nehéz munkáknál jobban tartsa őket, külömben tehetségeket és készségeket megcsorbitván, és a' jó kedveket elvévén, magának fog ártani. De midőn az, a' mit az igazság és illendőség kiván, megadatik a' cselédeknek, más részről minden felesleg való kéréseiket és alkalmatlankodásaikat minden lágyság nélkül férfiui állandósággal magától el kell igazitani.

Jegyzés: A' kosztra nézve legjobb a' vidéknek szokását tekintetbe venni. Változások e' részben, ha mindjárt a' cselédek hasznára szolgálnának is, nem igen javasoltathatnak, mivel az illyen emberek nem örömest hagyják el régi szokásokat.

§. 19. A' nagy kiterjedésü jószágokban szükséges a' cselédség regulázása (Geſindordnung) mellynek bételyesitésére hathatósan és keményen kell ügyelni.

Ha pedig a' házi Gazda jó szolgákat kiván, megkivántatik, hogy ő is jó, igazságos, hív, szorgalmatos, szelíd, kegyelmes, jó akaró atya légyen. Hogy jó legyen a' cselédség, a' házigazdának annak neveltetésére figyelmezni és munkáját illendően jutalmazni kell. Minden panasz a' rosz cseledék ellen többnyire az úrra háromlik *). Vigyázni kell a' gazdának, hogy a' cselédekkel se gyengén se kegyetlenül nebánjon. Munkájokat pontosan kivánja meg, és restelkedni se engedje őket, mivel a' bizonyos, hogy az emberek semmit sem dolgozva rosszúl, cselekedni tanúlnak. Nagy haszon egyszer'smind, mikor a' cselédség istenfélő. Azért az okos gazdák nem hátrálják cselédjeket az isteni tisztelettől, hanem inkább serkengetik a' közönséges imádságokra való megjelenésre, mise halgatásra, gyonásra és szent áldozatra. A' házi gazda azon légyen, hogy a' cselédek megtanulják a' keresztyén kötelességeket, 's azokat szentül és istenfélően meg is tartsák. Mellyet leginkább elő mozdítja, ha a' cselédek látják, hogy az Úr ugyan azokat végbe viszi, és ha valaki azokat nem telyesíti, büntetés alá vetve lenni tudják; mert a' szavak indítanak a' példak pedig húznak. Ezeken felyül azokra is, mellyek élelemre, ruházatra, szállásra és egészségre szükségesek, gondja légyen; a' Kenyér és étel' minémüségét maga néha néha kostolással visgálja; a' ruhákat és szobákat megtekintse; a' be-

*) „Die heutigen Klagen über das schlechte Gesinde, die man überall hört, fallen gemeiniglich auf die Herrschaft selbst zürück". Rumy Populäres Lehrbuch der Oekonomie, 2-ter Band S. 539.

tegeket mint testi mint lelki képpen vigasztalja, hogy illyen formán lássák, magokat nem mint szolgákat tartatni, hanem mint a' familiához tartozandókat becsületben lenni; végtére a' vén hív cselédeket holtig taplálja. *) Egyszer'smind a' gazdaságbéli elöjárónak igen kell ajánlani, hogy mivel az Úr személyét viseli, ugyan azon módon a' reá bizott cselédséget kormányozza, 's tekintetével és példajával a' jó rendet fenn tartsa.

§. 21. De a' napszámosok vagy azok a' munkások kik bizonyos napi béren csak rövid időre fogadtatnak, mezei munkákban való foglalatosságra többnyire lassúk és restek szoktak lenni, úgy hogy szoros fel vigyázat nélkül keveset lehet ő reájok bizni, és szüntelen való ösztönt kivánnak, hogy munkás szorgalmatosságban megtartassanak. Azért ha valami nagyobb jószágnak birtokosa a' napszámosok munkája felől tökélletessen bizonyos akar lenni, nem csak tanácsos, de némelly vidékeken még szükséges is, hogy a' napszámosok házi népének, jószágán allandó lakást engedjen, és azokat valami csekély deputátum és talán egy kis darab földnek engedése által magához olly fel tétel alatt édesítse, hogy bizonyos, illendő napibér mellett egyedül néki dolgozzának. Ezen munkásoknak számát a' gazdaságban elől forduló dolgokhoz képest kell meghatározni. Hogy pedig az ő szorgalmatosságokról bizonyos lehessen a' gazda, legtanácsosabb nékik a' munkát darab számra és alku szerint által adni. Mert akkor tulajdon hasznok ösztönözi a' munkásokat a'

*) „Es ist gut, wenn man die Gewohnheit hat, Bedienten, die lange, ungefähr 8 bis 10 Jahre ihrer Herrschaft treu dienten, den Lohn zu erhöhen, wie die Vorfahren thaten), und die alten, im Dienst ergrauten zu Tode zu füttern: denn eine solche Aussicht auf Belohnung macht die Bedienten treuer". Rumy's populäres Lehrbuch der Oekonomie 2. Band. S. 539.

dolgozásra, 's azon igyekeznek, hogy kezeknek jobb és könnyebb forgása mellett munkájokat, mennél hamarább végbe vigyék, 's igy a' gazda a' munkának végbe vitelében az időre nézve, és sokszor a' költségekre nézve is nyer; 's e' szerint az alku mind az Urnak, mind a' munkásnak hasznos. De az egyezésben egyszer'smind meg kell határozni, hogy miképpen és millyen jól kellessék a' munkát tenni.

§. 22. A' marhás és gyalog erővel való Robotok a' Földes Úrságoknak, kik aozokkal nagyobb mértékkel bírnak, igen alkalmatosak, mint hogy általok a' tulajdon jármos márháknak és cselédeknek 's azokra való költségnek nagyobb részen való megkeméllése mellett a' mezei munkák, kivált pedig a' fontossabbak nagyobb erővel és hamar, és igy jó felvigyázat alatt sokkal hasznosabban is mehetnek véghéz; De vagyon e' mellett alkalmatlanság is, és tagadhatatlan, hogy a' Robotok a' pallérozattabb és tökélletesebb gázdaságot sok tekéntetben akadályoztatják is. Mert lehetetlen, hogy a' robotos munkások, mivel sokszor gyengék a' marhájik, és szerszámajik is hibásak és nem egyenlők, olly tökélletesen mivelhessék a' földet, és olly jól dolgozzanak, mint a' helyesen el-intézett major-erő; és a' mi időnkben használtatni szokott némelly hasznosabb földmivelő eszközökre nézve, p. o. a' mélyebben szántó ekékre a' kapálló és töltő ekékre 's egyéb szerszámokra nézve nem is lehet kívánni, hogy a' jobbágyok azokat meg-szerezzék, 's azokkal dolgozzanak, mivel költséggel járnak, mellyet a' paraszt nem győz. *) Ezen és több más okokból mind a'

*) „In einer industriösen Wirthschaft ist jede Arbeit wichtig; jede muss daher auch mit möglichster Vollkommenheit vollbracht werden, wenn nicht das Ganze leiden soll. Wie armselig ist aber nicht bey den schlechten und un-

földes urakra, mind a' jobbágyokra nézve hasznos lehet, ha a' robotok bizonyos alku mellett illendő és igazságos áron meg-váltatnak! (kiváltképpen mikor a' jobbágyok neveléseikhez és gondolkozások módjához képpest már érettek). Mindazonáltal az időtől és a' környülállásoktúl függ, hol és mikor és mimódon válik hasznossá az ollyan megváltása a' Robotoknak, mind a' földes uraknak mind a' jobbágyoknak, mind a' hazának.

Jegyzés. Ama' fontos kérdést: vallyon a' szántó földeket robotosokkal é, vagy inkább tulajdon cselédek és napszámosok által kellessék munkáltatni? a' paragraphusban mondottak szerint következendőképpen lehet megfejteni.

Ollyan elintezése a' gazdaságnak, mellyben a' robotosoknak meg határozott munkájával bizonyos számmal és moddal élünk, azt a' tulajdon és derék hasznot veszi, hogy a' mezei munkára szükséges erőt akkor, midőn az leg kivánotosabb, elegendő számmal öszve kapcsolni, és úgy a' leg szembetünőbb mezei foglalatosságokat, p. o. szántást, vetést, széna kaszálást, aratást 's a' t, rövid és pedig legalkalmatosabb kedvező idő alatt el lehessen végezni; mivel ellenben másképpen rendelt gazdaságban szint úgy megfelelnek által-

---

gleichen Ackerwerkzeugen, bey dem elenden Zugvieh, und bey den schlechten Karren die Arbeit der Fröhner; welcher Aufwand von Zugvieh und Menschenhänden wird ferner bey den Fröhnen, wo nicht vergeudet, doch weit weniger benutzt, als es geschehen könnte, und in welche Verlegenheit wird nicht oft ein betriebsamer Gutsbesitzer durch Zögern, die Nachlässigkeit und Widerspänstigkeit seiner Fröhnverpflichteten versetzt? Jeder wichtigen Verbesserung in der Wahl der Ackerwerkzeuge, in der Eintheilung und Bestellung der Felder ist dadurch eine undurchdringliche Mauer gezogen. Dem Bauer verdirbt der gute Knecht auf der Robot, und selbst das herrschaftliche Gesinde nimmt allmählig den trägen Tact und die Unrechtlichkeit der Fröhner an". Trautmann.

jában az esztendőbéli erők a' tárgyoknak, még is lassabban kénteleníttetünk iparkodni annyira, hogy gyakorta az egybe foglalandó mezei foglalatosságok, az erő fogyatkozása miatt legalkalmatosabb időben nem vitethetnek végbe, hanem a' házi gazdaságnak kárával hosszabb időre kell halasztani azokat.

Általjában azomban mind a' földes uraknak mind a' jobbátgyoknak és az egész hazának is sokkal hasznosabb, ha a' jobbágyok földes uraknak közönségesen teendő napszámjokat bizonyos időre tett egyezések szerint pénzen vagy más egyébb képpen megváltják ha a' telekek és majorok kisebb részkere elosztatnak, és ezek rész szerint a' jobbágyok között bizonyos feltételek alatt fel osztatnak, részt szerint kiadatnak arendába, rész szerint tulajdon cselédek és napszámosok által munkáltatnak, Oktalanúl volna mindazáltal cselekedve, ha a' gazdaságnak illyen forma változását minden előre való itélet nélkül akarnánk béhozni. Mert előbb az embereket a' gazdaság illyen kormányozásának elváltoztatására jól el kell készíteni, és a' jószágnak ama' részére, mellyet magunk szándékozunk mivelni elegendő cselédeket és napszámosokat szerezni.

A' hasznok, mellyek a' jószág' elintézésének és folytatásának illyen forma elváltoztatásából származnak, a' Következendők látszatnak lenni:

1. a' földes úrra nézve: a. több-féle mezei munkák tulajdon cselédek és napszámosok által sokkal jobban és pontosabban vitetődnének végbe.

b. mivel a' jószágának mindenik része, akár jobbágyok akár árendátorok akár maga kormányozása által sokkal jobban és szorgalmatosabban is, kivált-képpen a' bövebb trágyázásra nézve munkáltatnék, innét a' jövedelmek is igen többülnének és napról nap-

pra nagyobbúlnának. Nevezetesen az esztendei pénzbéli summa, melyen a' jobbágyok a' másképp szolgáló napszámjokat megváltanák, csak bizonyos időre volna az egyezés ereje szerint meghatározva, és következendő időre a' környülállásokhoz képest nagyobbíthathatna.

2. A' jobbágyokra nézve:

a. Tulajdon házi-gazdaságjok folytatásában kevesebbé volnának akadályoztatva, mert a' külömbféle gazdaságbeli foglalatosságokat alkalmatosabb időbe vehetnék fel, 's ugy a' gazdaságból nagyobb nyerességet reménylhetnének.

b. a' szántóföldeknek birtokáról, mellyeket földes uraságjoktól kaptak, egy meghatározott időre bizonyosabbakká tétetvén, jobban ösztönöztetnének szorgalmatosságra és munkásságra, ugy gazdagabbak 's egyszersmind szerencsésebbekké tétetnének.

3. A' Hazára nézve:

a. Íme elintésével a' gazdaságnak nőne egyszer'smind a' haza népessége és gazdagsága, és ezen nagyobbodott erőkkel.

b. nagyobbodna egyszer'smind a' hazának mind belső mind külső bátorsága, és azzal minden polgárnak boldogsága, nyugodalma és könnyebsége.

§. 23. A' hol tehát a' környülállások nem engedik a' robotos munkáknak el-töröltetését, szükséges ez illyen munkákra köteles parasztokkal és általak teendő munkával okosan bánni. A' marhás robotokat nem kell ollyan dolgokra forditani, mellyek különös mesterséget és elmésebb szorgalmatosságot kivánnak; szükséges ugyan a' marhás robotokat kivált a' föld mivelésben szoros fel-vigyázat alatt tartani, de még is a' Jobbágyokat azokkal feletébb nem kell megterhelni és hajtogatni. A' gyalog robotokra nézve ugyan inkább bízhatik a' Gazda a' Jobbágyok emberségé-

be, mindazonáltal sem tanátsos azokat fel-vigyázat nélkül hagyni.

Azon földes úr, a' ki csak akkor, midőn elmúlhatatlanul szükséges, él keménységgel, ellenben a' jobbágyokat jósága és kis jó tételeményei által tudja az önnön magok hasznára is szolgáló szorgalmatosságra ösztönözni, munkájokat nagyobb gyorsaságok mellett meg rövídéteni, és tulajdon legszorgosabb foglalatosságaikra is engedi a' szükséges időt: sok esetekben az illyen jó és okos módok által többre fog menni mint erőltetett kénszeritéssel.

§. 24. De mi fogja a' Gazdának azon tetemes költségeket vissza tériteni, a' mellyeket ö számos cselédjeire, jármos marhájira 's egyébb gazdaságbéli erejére fordit? Mind ennek a' földből fog kikerülni; melly ha helyes mívelés által gazdag terméseket nyujt, nem csak minden költségeket vissza fogja adni, hanem nevezetes tiszta nyerességet is hozni tulajdonosának. Nagy mestersége, a' gazdának abban áll, hogy a' jármos marhákat és munkásokat szünet nélkül hasznosan és alkalmatossan használja; mind a' kettő pedig csak a' külömb és sokféle mivelésnek és a' productiónak külömbözősége mellett lehetséges.

§. 25. A' Gazdának úgy látszik, a' munkásokra nézve általjában a' következendő rendszabásokat kell megtartani.

1. A' munkások száma a' gazdaság minéműségéhez légyen alkalmaztatva.

2. Erős, egészséges, józan és a' magok' munkáját értő szolgák fogadtassanak.

3. Akkora bér rendeltessen a' cselédeknek, hogy abból élhessenek, és szükséges erejeket fentartathassák. A' fizetéshez függesztessen jó és egészséges szállás is. — A' mennyit nyer az úr

a' fizetések kisebbitéséből, anyival többet veszt az elrestellett mezei gazdaság által.

4. A' szorgalmatossággal, hívséggel és a' szolgálatbéli álhatatossággal magokat megkülömböztető cselédek különös ajándékokkal jutalmaztassanak.

5. Okosan cselekesznek azok, kik hogy valaha alkalmatos cselédjek légyen, a' végre a' külömbféle nemeire nézve a' gazdaságnak gyermekeket nevelnek, 's némellyeket előre majorosoknak, másokat kertészeknek, méhészeknek, erdő pásztoroknak, és vinczellérekneк, másokat pedig pásztori foglalatosságra határozván mindnyájokat általjában, mindegyikét pedig a' maga nemiben különösen is tanitatják és oktatják, a' mint ez p. o. a' Georgikoni Al-Practikánsokkal történik.

6. A' robotos munkák inkább közönséges dolgokra, mint sem ollyanokra, a' mellyekhez nagyobb szorgalmatosság és munkaság kivántatik, fordittassanak, és pedig mindég szorgalmatos vigyázat alatt.

7. A' robotos munkásokkal becsületessen ugyan és igazságosan, de még is lágysággal sem kell bánni, ne hogy az Urnak teendő szolgálatban és kötelességekben gondatlanok és tunyák legyenek a' Jobbágyok.

8. Szükség idejében napszámosokat is kell szerezni és távól lévő vidékekről is kell édesgetni.

§. 26. Ennek a' Czikkelynek literaturája.

Das Gesindewesen nach Grundsätzen der Oekonomie und Polizey von Krünitz. Berlin 1779. 8.

Winke für Herrschaften, um ihnen die Wahl, Bildung und Besorgung des Gesindes zu erleichtern. Leipzig 1798. 8.

Von Engels Briefe über die Maaßregeln, welche die Landwirtschaft bey der immer mehr steigenden Menschenmenge zu nehmen hat. Freiberg 1797. 8.

Ueber den Mangel an Gesinde und Arbeitsleuten und die wirksamsten Mittel ihnen abzuhelfen. Leipzig 1799. 8.

Thaers Grundsätze der rationellen Landwirthschaft 1. B. S. 141—152.

Trautmanns Versuch einer wissenschaftl. Anleitung zum Studium der Landwirthschaftslehre. Zweyter Band. Erste Aufl. S. 443—449, zweyte Aufl. S. 581—586.

Populäres Lehrbuch der Oekonomie von Rumy Zweyter Band. S. 537—541.

IV. Czikkely.

A' Mezei Gazdaságnak kormányozásáról.

§. 27. A' Gazdaság körül dolgozó személyek szükséges, hogy külömbféle foglalatosságaikra nézve jól elrendeltessenek, és helyes kormányozás által olly munkásságban tartassanak meg, a' millyenben csak lehet.

§. 28. A' gazdaságnak külömbféle kiterjedése szerint vagy csak egy vagy több kormányozó némelly alája vetett segitőkkel együtt folytatják a' mezei gazdaságot.

A' kormányozó továbbá vagy maga a' birtokos vagy mas, a' ki általa rendeltetett. Mikor a' birtokos akadályoztatik, hogy gazdaságát maga kormányozza, vagy mikor a' kormányozásra alkalmatlan, mindenek annak választásától függenek, kinek az ő személyét viselni, és az egész gazdaságát kormányozni kell.

A' nagyobb uradalmak' kormányozásában és a' gazdaság folytatása körül leginkább a' következendő személyek fordúlnak elő.

1. Az egész gazdaságnak főigazgatóji. Ezek a' kormányozandó jószágoknak különböző kiterjedése szerint különböző nevezetüek is, különösen Magyar Országban t. i.

a. Szélesebben kiterjedő 's külömbféle vidékekben fekvő uradalombéli minden jószágoknak Direktorjai vagy Praefektussai.

b. Mindenik egy nagyobb vagy több szomszédságban fekvő uradalmaknak Inspektorai vagy Felvigyázóji.

c. Hasonlóképpen mindegyik uradalom vagy nagyobb Jószágnak igazgatóji, a' kik Magyar Országban Tisztartóknak (Provisores, Dirigentes, Hofrichter, Verwalter). neveztetnek.

A' hol a' jószágok kormányozása (directio bonorum) többek által közös tanács és egyet értés mellett történeik, ott a' gazdaságbéli kormányozás (directio oeconomica) elólülöjén kivül ugyan annak több Assessorjai is rendeltetnek, mint p. o. Keszthelyen.

2. Azok, kiknek igazgatására és gondoskodására csak egy része a' gazdaságnak bizattatik. Ide tartoznak:

a. Az épitő mesterek (architecti, aediles, Baumeister). Ezek sok esetekben egyszersmind földmérők (geometrae, Feldmesser, ingenieurs) szoktak lenni.

b. Az exaktorok vagy számvetők (exactores, Buchhalter), kik másoknak számadásait megvisgálván, azoknak igaz és hiteles vóltáról jegyezéseiket teszik.

c. A' számtartók (Rennmeister, rationarii, rationistae) az egyes uradalmokban a' számadások helyes és rendes vezetésére ügyelnek.

d. A' pénzszedő (perecptor cassae, Geldeinnehmer, cassier), ki a' jövedelmeket bévévén a' kész pénzről számol.

e. A' kasznár vagy számadó Ispány, (frumentarius, Kaßner) kinek gondviselésére vannak bizva az eszközök és külömbféle ingó bingó mezei vagy is majorbéli jószágok, különösen pedig a' gazdaságbeli termések.

f. A' mezei ispánok (spani, Schaffer) kik arra ügyelnek, hogy a' mezei munkák annak rendje és módja szerint végbe vitessenek.

g. A' pintze mesterek vagy a' boros pintzék gondviselöji kik Magyar Országnak némelly vidékein kultsároknak is neveztettnek, és a' kiknek többnyire még némelly más házi foglalatosságok általadatnak.

h. A' kertészek.

3. A' munkásoknak mezei vigyázóji, kik magok is gyakran a' munkához nyulván, egyszersmind vigyáznak, hogy a' paraszt munkák szorgalmatosan és jol tétetödjenek, 's ugy a' kormányozásbeli gondnak is segétségül vannak. Illyenek:

a. A' majoros vagy gazda (villicus).

b. A' vintzellér (vinitor, Winzer).

c. A' hajdúk (satellites).

Igen hasznos és egy jól el-rendelt nagyobb gazdaságban megkivántatik, hogy mindegyik hivatalnak kötelességei különös jól kidolgozott Instructiokban meg legyenek határozva, a' mi Méltoságos Gróf Festetics György Ő Exc. uradalmaiban megvan.

Jegyzés Ha a' gazdaság kitsiny, mint p. o. a' parasztoknál, akkor a' házi gazda nem

csak kormányozó, hanem egyszersmind a' majoros és egyébb munkások p. o. kocsisok vagy béresek dolgát is végbe viszi.

§. 30. A' gazdaságnak belső folytatása rend szerint asszonyokra bizattatik, és nékik a' gazdaság külömbsége szerint külömbféle foglalatosságok adatnak. Különösen a' tejre, baromfiakra, konyhára, élelemre és a' cselédék' kosztjára való gondolkodas legalkalmatosabban fejér személyre bizattatik. Közönséges gazdaságoknál mind ezen ügyellést és felvigyázatot maga a' házi Gazdának felesége, mint Házi-Gazda-asszony vallálja magára leg-hasznossabban, és a' hol a' házi érzékenység és az erkölcsök egyenes együgyüsége még el nem tünt, a' házi gazda felesége ezekre való gondoskodást nem gondolja magára méltatlannak lenni. Nagyobb gazdaságoknál és udvarokban pedig az ezekre való figyelem és felvigyázat különös gazda asszonyra vagy is kultsárnéra bizattatik. A szolgálók elöjáróinéjává a' majorosné, ki nagyobb házi gazdaságoknál a' kultsárnétől függ, tétetik.

Jegyzés. A' házi belső gazdaságra ügyellő házi asszonyok szembetünő személyek a' mezei gazdaságban. Nem lehet ugyan tőlök megvárni a' theoriat, de a' gyakorlásból szerzett esméret méltán megkivántatik. Tudatlan házi asszonyok a' gazdaságban sokat elpazérolnak. Sajnálkozásra méltó dolog, hogy a' mostani gazdáknak ritkán van ollyan felesége, a' ki egy jó házi asszony tulajdonságaival fel volna ékesítve *) A' házi asszonynak különösen illik

*) „Die Landwirthinn ist eine sehr wichtige Person der Landhaushaltung. Theorie kann man von ihr unmöglich verlangen; sie muss alles durch Routine erlangt haben. Man muss daher nicht junge unwissende Frauen aus der Stadt auf's Land nehmen, denn solche unwissende Wirthinnen verderben sehr viel in der Landwirthschaft, und

a' marhákra, konyhára és pinczére való felvigyázat, és a' majorosnénak téjről, vajról és sajtról tett számadásai megvisgálása. — A' jó és takarékos házi gazda-asszonynak kötelességeit és foglalatosságait elő terjeszti a' következendö czimü hasznos könyv. Die Hausmutter in allen ihren Geschäften von Germershausen. Leipzig 1778-1781. 5 Theile in 8.

§. 51. Minden a' gazdaság mellé helyheztetett személyek' foglalatosságainak meg kell lenni határozva. Minden parantsolatokat mindegyiknek az egyenes elöljárójától kell venni. A' kórmányozó kinyilatkoztatja az alatta való tiszteknek a' parancsolatokat, ezek ugyan azokat közlik a' gazdákkal vagy majorossokkal, és a' majorosok azokat megparantsolják a' tselédeknek. Hasonlóképpen a' gazdasszony a' parancsolatokat a' majorosnénak cleibe terjeszti és ez a' szolgálóknak. A' szolgálatnak rendes voltja megkivánja azt, hogy az alább való tisztviselök és cselédek hivatalbéli dolgokban a' fellyebb-valóknak tökélletesen subordinálva legyenek vagy tölek függjenek.

---

stiften viel Unglück. Viel leichter geht es an, wenn ein Mann in der Stadt ein Dorfmädchen heirathet. Wenn die Landwirthinn geschickt ist, so pflegt sich der Landwirth gemeiniglich mit ihr in die Geschäfte zu theilen. Diess ist gut, aber beyde sollen sich doch um die wechselseitigen Geschäfte bekümmern, dass wenn z. B. der Mann, oder die Frau krank ist, oder venn die Frau in den Wochen liegt, und ihren Mann mit einem Pfand der Liebe erfreut, die andere Person alle Geschäfte besorgen kann. Leider bekommen jetzt die Landwirthe in Deutschland und Ungarn selten Gattinnen, die die Eigenschaften einer guten Hauswirthinn besitzen, weil die Gutsbesitzer ihre Töchter jetzt gewöhnlich in der Stadt erziehen lassen. Die meisten Hausfrauen auf den Landgütern sind jetzt Putznärrinnen, Romanleserinnen, und Caffeeschwestern. Diess ist die vornehmste Ursache, dass heut zu Tage die Landwirthe in Deutschland und Ungarn nicht so reich werden, als ehedem". Populäres Lehrbuch der Oekonomie, 2-ter B, S. 526, 527.

§. 32. Az Úr' vagy az ő személyét viselő igazgató szemeinek mindég az egészre kell fügesztve lenni. A' gazdaságnak egyik részét sem kell a' többi részeknek kárával és elmellőzésével különösen kedvelni. A' kormányozó az ő visgálásaiban se meghatározott időt se állandó rendet ne tartson, mivel egyébberánt az álattavalóji csak a' kirendelt időben lennének gyorsak és iparkodók.

§. 33: Azon kötelességek, mellyek a' gazdaság' igazgatójit általjában illetik.

I. Szükséges tulajdonságai egy alkalmatos gazdaság-igazgatójának.

1. A' gazdaság' mind theoretica mind practica tudományának minden részében jártos légyen.

2. Fel légyen élesítve azon okossággal is, melly akár a' gazdaság folytatásában különös esetekben és váratlan veszedelmekben is, akár a' gazdaságban szükséges emberek kórmányozásában és bölcsen való használásában megkivántatik.

3. Bizonyos fáradhatatlan gyorsaság és szorgalmatos gondosság a' gazdaság folytatásában.

4. Ha a' gazdaság folytatása más uraságtól, vagyon reája bizva, szükséges hogy az igazgató az urához egyenes szívű és megtántoritathatlan hivséggel le legyen kötelezve, állandó buzgósággal és nemes erkölcsel minden csalárdságot és alá való önnön haszonkeresését eltávosztatván, minden dolgokban a' nagyokban szintén ugy, mint a' legkisebebben az uraság' javát elömozditsa, kárát pedig eltávoztassa, úgy mint önnön magáét.

5. A' gazdaság igazgatója végtére becsben legyen szükséges tekintete által is, melly rész szerint azon férfiuságnak és méltóságnak melly a' külső maga alkalmaztatásából is kitetszik, rész szerint külömbféle tapasztalásnak esmeretségnek

és okosságnak, részszerint végtére a' jó erkölcsnek és a' becsületes és emberséges maga viseletének önként való következése; melly tekintettől indítatván az alattavalók az igazgatótól a' tartozó tiszteletet és engedelmességet meg nem fogják tagadni.

Jegyzés. Ha valakire nem az egész gazdaság, hanem csupán csak bizonyos résznek igazgatása vagyon bizva, annak ebben a' részben különösen jártasnak, jól gyakorlottnak és pontosnak kell lenni, a' nélkül, hogy a' többi részeknek esmeretségét és az alkalmatossághoz képest való gyakorlását elmulassza; kivált képen, ha az egész gazdaságnak kormányozására is vágyódik.

II. Az Úr is, a' ki gazdaságát mások által kormányoztatja, ha igazság mellett egyszersmind tulajdon hasznát szereti, szükséges, hogy némelly tulajdonságokkal birjon; úgymint:

1. A' gazdaságot jól esmérje, hogy azt mind fő visgálása által igazgathassa, mind pedig kormányozójinak és tisztjeinek alkalmatos vóltokról és szorgalmatosságokról is ítéletet hozhasson.

2. Azokat, kik gazdaságának kormányozásával és folytatásával fáradoznak, szükségekhez és érdemekhez arányozott jutalommal szerencsésítse rész szerint bizonyos esztendei fizetés által, rész szerint az érdemeknek helybe hagyása és megditsérése, rész szerint néha különös megjutalmazások által.

3. Valamint a' felettébb való bizodalmatlanság kárára vagyon az urnak, úgy néki azoknak felettébb hinni sem kell, kik gazdaságbéli hivatalokat viselnek; azért a' mennyire lehet, minden alkalmatosság a' hívség megszegésére eltávoztattassék, a' tiszt viselőknek és cselédeknek hivsége és iparkodása gyakorta megvisgáltassék, és

azok, kikben viszszaélések vagy hivségtelenségek tapasztaltatnak, a' környülállásokhoz képest, az okozott károknak megtérítése mellett, elsőben megintessenek, az után megbüntetessenek, végtére eleresztessenek.

4. Vigyázni kell, ne hogy az uraságnak alkalmatlan parancsolatjai által más szükségesebb gazdaságbéli foglalatosságok a' gazdaság folytatásának kárával hátráltassanak.

§. 34. A' Gazdának vagy Majorosnak kötelességei különössen.

Egy jó és alkalmatos majorostól vagy gazdától kiváltképpen függ a' gazdaság folytatásának kivánt vége; azért annak választásában különös gondossággal kell lenni, és arra vigyázni, hogy hivataljában jól eljárjon. A' Gazdának t. i. ezen tulajdonságokkal kell fel ruházva lenni és a' következendő kötelességeket bétellyesíteni:

1. Ép és erős testü legyen, 's ha lehet, közép idejü kisded korától fogva munkához keménnyedett, és bátor szivü, hogy az idők viszontagságainak eltürésében, és a' munkáknak állandó folytatásában a' többi cselédeknek például lehessen.

2. A' mezei munkákat jól értse, hogy azoknak végbevitelét igazán sürgethesse és maga is eszközölhesse; azután a' faragást és a' gazdaságbéli közönséges szerszámoknak készétését és megigazitását kiváltképpen tudja.

3. Azon fellyül figyelmetes és gondos légyen, 's természeti józan és éles eszszel fel ruházva, hogy a' parancsolatokat elméjében megtarthassa és helyesen tellyesithesse.

4. A' cselédeknek és napszámosoknak 's egyébb munkásoknak gyors felvigyázója legyen, a' marhákkal való illendő bánásra is szorgalmatosan vigyázzon.

5. Gyorsasága, hívsége és józansága által a' többi cselédeknek jeles példát mutasson.

§. 35. A' cselédek között való jó rendnek fentartása ugyan a' közönséges politziától is függ az okos házi gazda mindazonáltal a' cselédekre való szoros felvigyázat, a' szükséges intések és büntetések, mas részről pedig buzdítások és jutalmazások által sokat vihet végbe, és ezen okos bánása és maga alkalmaztatása által a' cselédek között a' jó rendet fentartván, azokban is a' becsület érzést és az igaz úton való járást felinditthatja és eszközölheti. Ellent nem állvan a' cseléd-ségnek mostani időben való elfajzása, még is találtatnak olyan szolgák, kik okos bánással az igaz uton megtartathatnak,

§. 36. A' gazdaság kormányozásának némely közönséges szábásai.

Hogy a' gazdaság kormányozása jól elrendeltethessen, és ohajtott kimenetele légyen, a' kormányozó, akár legyen az maga az uraság, akár pedig az ő személyét viselő más valaki, hasznoslészen néki a' következendő regulákat megtartani:

1. A' gazdaságnak minden részeit gyakorta és majd szünet nélkül visgálja, és a' parancsolandó mezei foglalatosságok folyamatjában mindég igaz rendet és módot tartson; azután magokat a' külömbféle dolgokban foglalatoskodó munkásokat gyakran megtekintse, mert csak ugyan igaz a' gazdaságnak minden részeire nézve ama közmondás: a' gazda szeme hizlalja a' lovakat (Oculus domini saginat equos.).

2. Mindeneket az időhez és egyéb környülállásokhoz képest alkalmatos időben és jó móddal vegye elő, 's a' gazdaságát a' szükséges okossággal az időhez, a' helyhesztetéshez 's egyébb környülállásokhoz ugy fogja szabni, hogy az által ma-

gának legnagyobb hasznot hajtson. A' végrehajtandó mezei munkáknak alkalmatos rendjében segítethetik, vagy néha csak intettethetik a' gazda az úgy nevezett akár közönséges akár különös gazdaságbéli Kalendariumok által.

3. Kiváltképpen pedig a' legnevezetesebb mezei munkákban, mellyektől a' gazdaságnak helyes mivelése és gyarapodása különösen függ, a' millyenek a' szántás, trágyázás, vetés, aratás, széna takaritás, szüret és több effélék, különös buzgóságot és iparkodást mutasson, hogy azok a' legalkalmatossabb időben és egész erővel végbe vitessenek.

4. Arról is szorgalmatosan kell gondoskodni a' gazdának, hogy a' termesztett productumok jól és bátorságos helyen conserváltassanak, és

5. Jó haszonra fordíttassanak; melly utóbbi tekintetre nézve, a' jól készített és fenn tartott gazdaságbéli Terméseket részszerint legalkalmatosabb időben el kell adni, részszerint okos takarékossággal tulajdon haszonra fordítani. A' productumok eladásában különössen a' következendő szabásokra kell figyelmezni:

a. Meg kell fontolni, hogy a' készített productumokból mennyi kivántatik magának a' gazdaságnak tulajdon szükségeire esztendőnként, és mennyi légyen ezen fellyül.

b. Vallyon az a' mi fellyül maradt, természeti állapotban, vagy pedig mesterség és bővebb szorgalmatosság által elváltoztatva adathatik é el inkább nagyobb haszonnal?

c. Hihetőképpen melly időben szokott lenni legnagyobb ára minden productumnak?

d. Vallyon a' productumoknak mennyiségét addig az ideig, romlása vagy természeti változás nélkül fenn lehet é tartani?

e. Vallyon nem adnak e' nagyobb nyerességet a' korábban és oltsobb áron eladatott productumok mint azok, a' mellyek későbben nagyobb áron eladatnak, rész szerint a' productumok mennyiségének az idővel való apadása, részszerint pedig az előbb bévett pénznek szüksége és nagyobb haszna miatt.

f. A' nagyobb mennyiségü productumokat legtanácsossabb nem egyszerre, hanem a' környülállásokhoz képest bizonyos részekre felosztva eladni.

6. Végtére mindenecket, mellyek a' gazdaság folytatására szükségesek, előre és alkalmatos időben, kell beszerezni, hogy midőn szükségünk van reájok, már készen legyenek.

§. 37. Ennek a' Czikkelynek Literaturája.

Gericke's praktische Anleitung zur Führung der Wirthschaftsgeschäfte für angehende Landwirthe. 3. Bände. Berlin 1804-1806. 8. E. Band S. 430 ff.

Der Verwalter, wie er seyn sollte Penting 1801 8.

Umriß eines Systems der Güterverwaltung vom Freyherrn von Lichtenstern. Wie 1809. 8.

Wigand's Versuch einen Haushofmeister zu bilden. 2. Bände. Frankfurt und Leipzig 1765 und 66. 8.

Münchhausens Hausvater 1 Theil S. 430. ff.

Thaers rationelle Landwirthschaft. 1. B. S. 181—195.

Trautmann's Landwirthschaftslehre. 2. B. Erste. Aufl. S. 450—454. Zweyte Aufl. S. 586—589.

Mathaei Pankl Compendium Oeconomiae ruralis. Pars III Cap. IX.

Populäres Lehrbuch der Oekonomie von Rumy Zweyter Band. S. 513—527 und 539. 540.

5.

Statistikai Jegyzetek

1) Az Egri Érseki megye ideji Schematismusa szerént, számlál 612,733. l. közülök 300,656. kat. 281,877. ref. 15,919 Evan. 1,402. óhitü, 12,879. zsid. Vannak benne: 12. való. 6. tiszt. Kánonokok, 21 Apaturságok, 13. Prépostságok, 5 fő, 16. Al-Esperestségek, 176. Plébániak, 83. Káplánságok 84 kis Papok. Népesebb helyei ezek:

1) Eger, Püspöki vs Heves vmben, 16,445 kat. 360 óhit.

2) Mező Kövesd, mvs Borsód vmben: 5672. kat. 49 zsid.

3) Sz. István, hely. Borsód vmben: 2004. kat.

4) Diós Győr, mvs Borsod vmben: 1425 ref. 1337. kat 419 ev. 42. zs.

5) Csaba hely. Borsód vmben: 509 kat. 597. ref. 202. Ev. 6 ó hi. 1152 zsi.

6) Miskolcz, mvs Borsód vmben: 4024 kat. 15,259. ref. 1381. ev. 331 óhi. 398 zsi.

7) Onód, mvs Borgod vmben: 2,575 ref. 668 kat. 17 ev. 26. zsi.

8) Sajó Szent Péter, mvs Borsod vmben; 2143 ref. 301 kat. 28 ev. 725 zsid.

9. Csáth, mvs Borsod vmben: 5000 ref. 70 kat. 3 ev. 35 zsi.

10) Szendrő, mvs Borsod vmben: 1684 kat. 341. ref. 52 ev. 56 zsi.

11) Bessenyő hely Heves vmben. 2082. kat. 88 ref. 21 zsi.

12) Füves Abony, hely Heves vmben: 2093. kat.

13) Heves, mvs Heves vmben: 3038 kat. 79. ref. 15 ev. 7 ó hit. 118 zsi.

14) Poroszló, mvs Heves vmben: 2700 ref. 545. kat. 7. ó hit.

15) Tizsa Nána, hely. Heves vmben: 1110 kat. 1452 ref. 4. ó hit.

16) Verpeléth, mvs Heves vmben: 2316. kat. 8 ev. 72. zsid.

17) Déva Ványa, mvs Szolnok Heves vmben: 3400. ref. 1024 kat. 8. ev. 58 ó hit. 83 zsi.

18) Kenderes, hely Szol. Heves vmben: 1392 kat. 1391. ref. 7. ó hit.

19) Török Sz. Miklós Pusztájival egygyütt mvs Heves vmben. 5881. ref. 2829 kat. 8. ev. 45 ó hit.

20) Kun Sz. Mártony mvs Nagy Kunságban 4950 kat. 2 ref. 1 ev. 28 ó hit. 14 zs.

21) Túrkeve, mvs Nagy Kunságban: 6203 ref. 161. kat. 18 ó hit.

22) Kis-Ujszállás, mvs N. Kunságban: 6685 ref. 7. kat. 17 ó hit.

23) Kunhegyes, mvs N. Kun.ban: 6046 ref. 50 kat. 16. ó hit.

24) Alsó Sz. György, hely Jász. kerületben: 2993 kat.

25) Árok-Szállás, hely. Jász. ker.ben: 6432. kat. 8 ó hit.

26) Dósa, hely. Jász. kerül.ben: 2123 kat.

27) Fénszarú, hely. Jász ker.ben: 3352 kat. 4 ref. 5. ó hit.

28) Jákó halma, hely. Jász ker.ben: 2041 kat.

29) Jász Apáthi, mvs Jászságban: 6166. kat. 9 ó hit.

30) Jász-Berény, mvs Jászságban: 12,392. kat. 580 ref. 6 ev. 38 ó hi.

31)

31) Jász Ladány, hely. Jászságban: 4010. kat. 6 ó hit.

32) Kis Ér, hely. Jászságban: 3625 ref. 394 kat. 5. ev. 6 ó hit.

33) Gyöngyös, mvs Heves vmben: két Plébániában: 11,711 kat. 381. ref, 32. ev. 34 ó hit. 252 zsi.

34) Pásztó, mvs Heves vmben: 3083 kat. 18 ev. 8 ref. 19 ó hit. 245 zsi.

35) Pata mvs Heves vmben: 1987. kat. 4 ev. 2 zs.

36) Balkány. Hely Szabolcs vmben: 1600 ref. 150 kat. 400 zsi.

37) Nagy Kálló mvs Szabolcs vmben: 3004 ref. 613 kat. 40 ev. 670 zsi.

38) Rácz-új Fejértó, hely. Szabolcs vmben: 3069. ref. 604 kat. 30. ev. 511. zsi.

39) Hatház, Hajdú vs: 5701. ref. 17 kat.

40) Rácz Böszörmény Hajdú vs: 13,100 ref. 51. kat. 8 zsi.

41) Nyiregy háza mvs Szabolcs vmben: 10,899 ev. 1097 kat. 268 ref. 10 ó hit.

42) Tisza Lök, hely. Szabolcs vmben: 2586 ref. 192 kat. 4 ev. 2. ó hi. 275 zsi.

43) Dada, hely. Szabolcs. vmben: 3206 ref. 332. kat. 4 ev. 73 zsi.

44) Dob, hely. Szabolcs vmben: 2129 ref. 95 kat. 13 ev. 47 zsi.

45) Nánás, Hajdú vs: 6797. ref. 45 kat. 32. ev. 118 zsi.

46) Sz. Mihály. hely Szabolcs vmben: 4521 ref, 53 kat. 9 ev. 108. zsi.

47) Balmáz új város, mvs Szabolcs vmben: 4200. ref. 588. kat. 1 ev. 8 ó hi. 11 zsi.

48) Kardszag új szállás Nagy Kunságban: 10,372. ref. 607. kat. 43 ó hi.

49) Madaras hely. N. Kunságban: 7263 ref. 19 ev.

50) Nádudvar, mvs Szabolcs vmben: 5032. ref. 405. kat. 1 ev. 68 ó hi. 336. zsi.

51) Földes, Hely. Szabolcs vmben: 3021, ref. 4 kat. 5 zsi.

52) Polgár mvs Szabolcs vmben: 3465. kat.

53) Püspök Ladány, hely Szabolcsban: 3505 ref. 800 kat. 52 ó hi. 39. zsi.

54) Szoboszló, Hajdú vs: 11,978. ref. 67 kat. 6 ev. 9 ó hi. 17. zsi.

55) Szováth, hely. Szabolcsban 2087. ref.

56) Tisza Füred, mvs Szabolcsban: 3256 ref. 402 kat. 5 ev. 15 ó hi. 111. zsi.

Y.

6.

Megfejtése azon Feltételnek, hogy lehessen három ösméretes pontoktól, a' mellyek egy negyediktől a' tájékon látathatnak azt a' negyediket gyézni, vagy annak fekvését a' három szöghöz kitalálni.

A' felvevésben egy feltétel sem használ anyit, és a' munkát jobban nem folytatja, mint az a' mely tanit három ösméretes pontoktól, a' mellyek egy negyediktől a' tájékon látathatnak, ugyan azt a' negyediket gyézni *), vagy annak fekvését a' háromszöghez kitalálni.

*) Gyézni bestimmen, meghatározni hibásan volna mondva. Egy pont meg nem határoztathatik.

Ezen feltétel már régi, midőn már ezt Schellius használta. Ez után ennek megfejtésére sok módokat találtak ki, a' melyek majd nehezebben, majd könnyebben 's frisebben vitethetnek véghez. Ên 13 módokból a' következendőt legkönyebbnek, és a' munka' folytatására legalkalmatosabbnak tartom, melyet Proff. Úr Vieth Dessauba feltalált, anyival is inkább, mivel arra kevés segitő méreszköz, — az egy kutsolinián és egy közön (czirkalom) kivül *) semmi sem — kivántatik, és ezen feltételt mindjárt igazán megfejti.

A' mérasztalnak a' három szöghez és az oda tartozandó kerekhez következendő állása lehet, lásd 1. Fig.

1. A' háromszögben d-nie **)

2. A' háromszögen kivül valami szögjének általelenbe, f. f. f.

3. A' háromszögen kivül valami oldalának általelenbe, e. e. e. ***)

Légyenek 2 vagy 3 fig. három ösméretes fekvésü tárgyok ABC. ****) a' melynek képei abc a' mér-asztalon már lerajzoltattak, a' D állóspontot szükséges az asztalon gyézni.

Képzelni kell magának egy keréket, a' mely AB és D által megyen, és a' melynek közepü (centrum) M. Ez a' közepü az AB húr közepén

---

*) Tudniilik, ha a' mérasztalal ezen feltétel megfejtetik.

**) Az első esetben legkönyebben lehet a' negyedik punctumot találni, mert ugyan az mindég abba a' kis háromszögbe vagyon, a' melyet a' három ösméretes pontokról visza húzott szemlineák tsinálnak, ha a' mérasztal nints igazán intéztettve.

***) A' negyedik esetet, mikor mind a' négy pontok a' kerübe (peripheria) esnek, ki hagytam, mert akkor semmiképpen a' 4-dik pontot találni nem lehet.

****) A' nagy betük a' tájékon lévő pontokat, a' kisek pedig az asztalon lévőket jegyeznek.

függő lineában GM és az AF érdeklőn függőleg álitatott AM-ben fekszik. Az FAB szög pedig, melyet az AF érdeklő AB hurral tsinálja, egyenlő az ADB szöggel, mely alatt az AB húr a' D kerekü pontról látszik, és éppen úgy az FAE szög is az ADE szöghez hasonló és egyenlő.

Ezek szerint következendőképpen a' mérasztalt könyen úgy lehet intézni (orientiren) hogy a b az asztalon AB-vel a' tájékon és úgy minden lénia a' mérasztalon és a' földön párhuzomos legyen. Tudniilik.

1. A' mérasztalt D ponton vízfektűképen felálítván, a' kutso leniát a b-re kell tenni, és a' mérasztalt úgy fordítani, hogy B pont kutsálhatasson (visiren). Ez szerint a b DB-re fekszik (első állás a' figurában).

2. C és A tárgyakra kutsálni, és az egynémű lineákat kell húzni, úgy f a b=ADB=FAB és f a e=ADE=FAE.

3. a b közepére egy lineát g m és f a-ra is egyet függőleg álítván, a' keresztül vágás m a' mérasztalon rajzolandó kérnek a' közepét megmutatja, a' melyben a b és d pontok vagynak.

4. Ez a' kér a' C tárgyra szeméntet (anwisirt) leniát e-be keresztül vágja. Egy e-tül c által huzatott lénia, a' kerüt d-be találja. Itt a' keresett pont.

5. A' kutso léniát d a leniára tévén a' mérasztal úgy fordítatik, hogy a a DA lineán feküdjen. Ekképen helyessen intésztetett (második állás a' figurában).

Ez után tsak valamely negyedik ösméretes, pontól még egy szemléniát kell viszsza húzni, a' mely az új gyézett pontot megtalálván az igazi intéztetést megmutatja.

R. M.

A Dunáninéli Református Egyházkerület PÁRA

II. Literatura.

A. Hazai Literatura.

Könyv-visgáltatás.

A' Magyar Országi Helvétziai Vallástételt követõ Oskolai Tanitók' Tárháza, melyben találtatnak a' nevezett személyek' szükségeihez alkalmaztatott Templombéli és Halotti Prédikátziók, Oratziók, és Bútsúztató Versek. Készitette Sipos Jó'sef', Predikátor, e. i. sz. a' Helv. Vallás'-tételt követõk Szentesi Oskolájában elsõ Tanitó. 294 lap.

Alig lehet ollyan Predikátziós Gyüjteményt találni, melynek Elõbeszédjében az Iró avagy a' Kiadó az által nem kivánná az Olvasót megnyerni magának, hogy az ottan öszveválogatott Materiák Evangyéliomi tiszta érthetõséggel, a' köznéphez alkalmaztatott eggyügyüséggel (populärität) készittettek. Azomban gyakran megesik, hogy sok Darab bennek hol Criticai vagy Philologiai 's. e. c. kitsapongásokkal (excursio) bibelõdik, hol Metaphysicos méjjénjáró Elméjét, vagy Oratori tehettségét hánytatja az Iró: a' mely pedig eggyügyüen beszél, a' dolgot oly alatsony, gyermeki kifejezésekkel adja-elõ, hogy azt, Aestheticai izléshez szokott Olvasónak unalom nélkül olvasni lehetetlen; úgy hogy az egész Gyüjtemény gyakran nagy részént nem egyébbõl, hanem nevettséges Tsevegõkbõl, ájtatos Mysticusokból, jádzi Typicusokbol és Scholasticusokbol, száraz Dogmaticuskbol vagy Polemicusokbol ál. Nem tsuda hát, ha az illyen Munkákat, mihelyt általolvashattuk, nyúgodalomra Könyvtárunknak Északi részébe feltesszük.

Egyébb Munkákat is, de kivált a' Predikátziókat a' teszi legbetsessebbekké, ha tiszta, világos

érthető elöladással, minden pöffeszkedés és erölködés nélkül készíttettek; mivel tsak az illyen Munkák érhetik el azt a' tzélt, hogy a' Halgatók avagy Olvasók Vallásbéli esméretjeikben megvilágosíttassanak és erősíttessenek, erköltsi tökélletesedéseikben elébb vitessenek.

Ha már ezen principiumnál fogva állitjuk akár az illyen Gyüjteményeket akár egyegy Predikátzio Darabokat a' Critica Tribunalja elébe; könnyü megítélni, hogy mellyik Munkát tarthatjuk használhatónak, 's Evangyéliomi tekintetben épületesnek. A' holmi Klopstocki dagállyal 's fellengősséggel piperézett, vagy Poetai képekkel 's festésekkel ömledező Darabok, mellyek ragyogó kitételekkel tellyessek lévén, tsak üres hangok; a' száraz Dogmaticusok 's Polemicusok; valamint a' szerfeletvaló eggyügyüséggel öntettek is, mint a' gondatlanság' esetlen mívei, *) méltán haszon-

*) Például egy Menot Pap Prédikatziójából (mellyet Helvetius az ő L'Esprit Munkájának 1. Tsom. a' 2. Discours egy Iróból kijegyez) egy darabkát. „Az Isten, úgymond, öröktől fogva elvégezte a' Jesus Kristusnak eljövetelét, az emberi Nemzetnek Megváltattatására; de azt megkivánta, hogy azért a' Sz. Atyák esedeznének. Adám, Enók, Matu'sálem, Lámek, Nóé, minekutánna sokáig haszon nélkül instáltak volna, azt gondolták ki, hogy az Istenhez e' végett Követeket küldjenek. Az első Követ volt Mó'ses, a' második Dávid, a' harmadik Esaiás, és az utolsó a' Synagóga. De a' Követek is, mint a' Patriarchák, hasonlóképpen üres válasszal botsáttatván el, azt találták ki, hogy Asszonyokat kellene deputálni. Elmegy hát elsőbb Eva; de a' ki illyen feleletet kap az Istentől: Eva! vétkeztél; nem vagy méltó az én Fiamra. Azután elmegy Sára; Oh Isten! igy szól, könyörülj rajtunk! kinek az Isten azt felelte: Te a' te hihetetlenséged által méltatlanná tetted magadat az én Fiamra; mert midőn megigértem is, nem hitted hogy Izsák fiad fogna születni. Harmadszor elmegy Madám Rebeka; kinek az Isten azt mondotta: Te a' Jákób' kedvéért sokszor meghábóritottad Esaút. Negyedszer Judith; a' kinek az Isten igy válaszolt: Te öltél. Ötödször Eszter Asszony; kinek az Isten azt veti szemére: Te igen buja voltál, és sokat jártál Asverus után, hogy beléd szeressen. Végre elküldetet egy 14. esztendős alázatos Szüz, a' ki letérdelvén az Isten e-

vehetetlen termékeknek tartathatnak. Van itt is egy közép út.

A' Nádudvari Predikátzióitól fogva Pétzeliig, (értvén tsak a' Reformatusok' körét) 's ettől Esperest Fábián Jósef Predikátori Tátházáig nintsen tsak eggyetlenegy Predikatzió' Iró is, a' ki a' letett principiumnál fogva figyelmet érdemlene, tsak Superintendens Hunyadi; ő is tsak némely Darabjaira nézve. A' Tormási Predikátziói nagy Oratort 's túdós Főt mutatnak; de a' sokféle Ingredientiák 's elosztások, mellyekkel a' Materia megvegyíttetik 's elbővül — hogy olykor olykor okoskodásait oskolai módon, Kérdésekben 's Feleletekben, 's nem az Aestheticusok' módja szerént szélesíti-ki, néminémű homályt vetnek az ő koszorújára. — A' popularis Ketskeméti nagy olvasottsággal, de igen szunyókáló Geniussal ir. — A' Fábián Predikátori Tárháza az, mely legszebb popularitással ir; a' mely tiszta elöladással, érthetőséggel buzog, — mely (ha egy néhány Darabjait kigondoljuk) sem magossan nem jár, sem igen alatsonyon le nem ereszkedik; mellyet a' Túdós gyönyörűséggel és haszonnal, az eggyügyű Nép is épülettel olvashat. *) A' Tu-

lőtt így szóllot: Vajha eljőne az én Szerelmesem az én kertembe, hogy ehetne az ő almafáiról! A' kert volt a' hajadon Szűz méhe. Ezt meghalván a' Fiú, megy az Atyához, és ezt mondja néki: Atyám! én ezt a' személyt ifjúságomtól fogva szerettem; 's kedvem volna r'á, hogy ő lenne az Anyám. Mindjárt az Isten tsenget, 's Gábriel Angyal béjön, a' kinek is az Isten ezt parantsolja: Gábriel! sietve menj Názáretbe Máriához ezzel a' Levéllel. A' Fiú pedig azt izeni: mond meg néki a' nevemmel, hogy én magam választottam őtet anyámnak. A' Sz. Lélek is egy Levelet adván az Angyal' kezébe, szóval azt izeni Máriának: hogy ő assecuralja, hogy benne fog lakni, 's ő lesz az ő Temploma!!

*) Nagy kár a' Hazai Litteraturára nézve, hogy ez a' Munka, mely Pannonia némely túdós individuumjaiban tüzet gerjesztett, 's a' pályára útat nyitott, — a' mely egyszer'smind

dományok' nagyobb kivirágzásával az Aestheticai ízlés is mind jobban jobban kifejtődvén, ollyan Munkák jelentek — meg e' részben is a' Haza előtt, mellyek sem a' bennek tündöklő szép Elme ízléseire, sem a' tiszta, világos előladásra nézve egy Nemzetnek sem engednek. A' philosophus Diószegi, a' szelid Geniúsú Angyán' 's 'a derék Kováts' Halotti Rajzolatjai, Kolmár' 's Superintendens Báthori egynéhány alkalmatosságra írtt Darabjaik ollyan mivek, mellyek mind köz kedvességet érdemlenek.

Ezeknek érdemeikben osztozik a' mi Szerzönk is. Az ő Munkájának érdeme, mint maga is Előbeszédjében szól, abban ál: hogy ez egy, az egygyügyü emberek' Gyülekezete előtt magát meggondolni túdó, 's nem széllel vagy románo s képzelődésekkel töltt ember' szájából jöt — ki; következkezésképpen ebben nem valamely a' Római Tanáts, avagy a' Londoni Parlament, sem nem a' Német, Frantz 's e. e. Nemzetek' Túdóssai, vagy Hazánk' kimiveltebb ízlésü Serege előtt mondatott Beszédeket kell keresni; eggyügyü község előtt tartattak azok, mellyekkel hát ő éppen nem akar Oratori vagy Poetai koszorút keresni. Tsak a' Múzsák' emlőjiről éretlenül leszakadt, a' Tudományokban kevésre mentt Oskolai Tanítóknak, kik e' féle Munkáknak készítésére elégtelenek, egy, a' köz Gyülésekhez illő helyes Munkát akar a' kezekbe nyújtani; a' tanúlttabbaknak is segíttségekre 's könnyebbségekre lenni.

Haszonnal 's érthetően írni, két bölts tzélok; mert nintsen is semmi nevettségessebb, mint az üres és minden tanúság nélkül való beszédek. A' Túdós Szerző az ő Munkája' betsének talpkövét

sok külső Országi Tudós Munkák' Recensiójával is kedveltette magát, rövid ideig tartott virágzása után megszünt élni.

mégaz első Darabban már mozdúlhatatlanul letette; a' midőn a' Tudományoknak hasznairol beszélvén, azt mondja a' többek közt: „Tudomány nélkül (7 lap.) élni, annyival inkább boldogul akarni élni, lehetetlenség. A' Tudomány a' fundamentoma még világi boldogságunknak is. Mennél jobban virágzik valamely helyen a' helyes Tudomány — annál boldogabbak lehetnek ott az emberek. És hogy sokszor boldogabbak az eggyügyü népek a' túdóssabbaknál, a' nem a' tudomány', hanem az emberek' hibája, — — mivel azoknak tsekély tudománnya helyessebb ezeknek, szélessebb Tudománnyánál, és így több nállok a' helyes Tudomány mint emezeknél." Az ő legjobb Darabjai mindenüt szép Elmét, 's Vallásos szent érzésekkel töltt szívet mutatnak; minden gondolat velős, hódító, egymásbol folyó; 's annál' fogva elöladása virágzó, olykor olykor lángoló. Például a' (64 lap.) a' IX Darab. „Ennek legnagyobb drágasága töredékeny ereje, melyet a' nyavalyák, a' szerentsétlenségek, az idő megronthatnak, a' halál letemet — Amannak fő kintse a' fövény fundamentomon álló hatalom, mely az emberi minden órán változó indúlattal semmivé lehet, 's az élettel elmúlik. — Ezt a' méltóság' fényje ígézimeg. Szép a' méltóság, ha nevének megfelel, de a' mint szól Prédd. 10: 2,3. nagy gonosz, mikor a' bolondságnak nagy méltósága van — Ismét a' 92 lapon. „Kiadta tenéked az életet? Kiadta beléd az okos elmét? kitöl vészed tagjaidnak erejét? Nem megállanak e a' te elmédnek gondolati? lezáródnak és megtompúlnak testednek minden érzékenységei, mihelyt megvonja tőled erejét az, a' ki ád mindeneknek lételt, életet és mozgást? Te hozod é fel a' tápláló Napot? — Te nyitod é meg a' Földnek kebelét —? a' barmoknak tenyészése tudtoddal vagyon é? „Ismét a'

96 lapon, a' szegény' szép vígasztalása. A' XIV Darab mondhatatlan szépséggel készült; a' XIX-dik igen derék; a' Halotti V Darab jó. Ő a' Dogmai szent Igazságok körül mindenüt világosságot hint, melytől azokat még az eggyügyü nép is tisztán felveheti; egy szóval a' Szerző ezen Munkájával is Litteraturánkban nagy érdemet szerzett magának. Ambár az is igaz, hogy némely helyeken az arany popularitast, mellyet Elöbeszédjében ígér, alhagyván, méjjénjáró kifejezésekkel pompázik; minémü az egész II Darab. például a' 13 lapon: „Mert ki volt és lészen valaha — ki nem hogy megmagyarázhassa, de tsak megfoghassa, miképpen származik mi bennünk az élet, az érzés, az eszmélés, és értés? Miképpen származik a' gyomorban az emésztő erő? hogy választatnak külön — az erekbe, inakba — a' tápláló vastagabb 's vékonyabb részek? hogy tartatik szüntelenvaló mozgásban a' szív? — hogy származik az érzés, látás, hallás, 's egyébb érzékenységek által az esméret? ezekből az értés és gondolkodás.. „Ismét a' 72 lap. Erzékenységink — a' földi dolgokhoz alkalmaztattak; a' Levegő mozgása az, melj által hallunk, a' testek' általható nedvességei szúrásit veszi ízérzésünk — a' világosság' visszaverődései szereznek látást „s. t. Szépek ugyan ezek tanúltt ember előtt, de az egygyügyü Nép illyeneknek hallására tsak Areopáguszi fülekkel bámúl, a' nélkül, hogy értené ez újj és idegen Tudományt. Ezt mind az által úgy lehet nézni, mint a' festő Etsetnek az ollyan húzásait, mellyekben Raphael mesterséget 's gyakorlott kezeket lát, de a' mellyeket a' festéshez nem értő semmibe se vesz. Ha illyen Munkákkal állanának-fel a' Tanítók, úgy nem kellene sokszor bosszánkodó nevetéssel halgatni a' historizáló Oratort; mint egyszer a' Rec. nek volt

szerentsétlensége eggyet igy syllogisalni halgatni: Akis Király két esztendeig uralkodott; két esztendő nem sok idő: és igy Akis Király nem sok ideig uralkodott.

A' mi a' Halotti Oratiokat illeti: a' Beszéllésre kiválasztott Matériák szárazak; 's ennél fogva minden sváda nélkül folynak. Mindenüt ama három fő Romia Iróknak, Cicerónak, Harátznak, Virgilnek mondásaival megtömve állanak. Ez ugyan a' régi Litteraturaban való jártasságát mutatja a' Szerzőnek, de nem fogja a' Rec. azon kinyilatkoztatását talám rosz neven venni, ha úgy ítél, hogy azoknak helyét jobb lett volna a' Matériának kiszélesítésével eltölteni, hogy igy az annál tetszőssebb, 's épületessebb lett volna: külömben is valamely Oratio, kivált halotti Oratio nem éppen az által nyér koszorút, ha az a' régi Görög és Deák Irók' mondásaival (pedig a' mi köz hiba ma az Oratorok között) van megtömve; 's nem is tsak ezen az úton esmértetheti-ki az Iró a' maga olvasottságát: hanem ha a' Munka szép ízléssel, Tudománnyal, kemény ítélő tehetséggel, 's a' mi fő tzél, a' jelenlévők' épületére készíttetet.

A' Butsúztatásokat megelőző Matériáknak Költői etsettel való festése, új Jelenség a' Haza' költőinek kiderültt Egén. Az ő Versei ugyan nem ollyan fenséggel, sem nem ollyan költői Lélekkel hangzanak, mint ama Dacia' halhatatlan Lantossá. Csokonai', Gróf Rhédei Ő Excellentiaja' elhúnyt Kedvessének halotti pompájakor, *)

*) Bár ennek a' legszebb ízlésü 's a' mellett a' legnagyobb Philosophiaval készültt Munkának lett volna az a' szerentsése, hogy a' Tud. Gyüjteményben ennek a' Nagy 's még hasonlíthatatlan Költőnek a' Recensense megolvasgathatta volna! hogy oly alatsony 's epébe mártott pennával, a' hol önnön maga hirének 's Astheticai ízlésének sirt ásott, ne igyekezett volna annak soha meg nem homályosítható

minthogy néki (IV lap.) nem is tzelja: mindazáltal a' tárgyak az ő Phantaziaja alatt, a' mellyekkel foglalatoskodik, a' legérzékenyebb vonásokkal festettetnek — le.

Tóth Pál.

B. Külföldi Literatura.

Az Algem: Jenai Litt: Zeitung, 1818 Januar holnapban emlitti, hogy egész Europa az ifjuság nevelésit most, mint az okozando boldogságnak legelső tárgyát, leghathatossab szorgalommal tekinti; a' végből szükség volna Magyar Országban is ezen boldogitto eszköznek rugo erejit ki keresni, szemre venni, és minden kitelhető iparkodással elömozdittani. — De a' Tudositto iátzátik tapasztalatlannak lenni, avagy éppen nem igenes uton járni! Először is szabad-e, — illendö-e hamissan tudosittani a' külföldieket? engedelemmel kérdezi a' Recensens.

Magyar Ország egy Universitással, 5 Academiaval, 3 Lyceummal — 1 Georgiconnal 1 Bányász Iskolával bir; az aprób ifjuságot 56 Gymnasium-ban, — 8, Grammaticalis és 89 Nemzeti Iskolákban oktatya.

Ide nem számlálván a' Görök és Protestansok tanulo házait, az kisded árva katona gyermekek rendeleteit, a' majd minden faluban lévő olvasni 's irni tanitto helyeket.

---

fényét elsetéttiteni; de úgy látszik, hogy ezt nem olvasta, mert kipitykézett Recensiojában erről nem emlekezik; vagy, a' mit fel nem tenni nagy vétek volna, ha látta, azt érdekelni nem méreszelte, látván, hogy ez olyan pántzel, a' melyre lött nyil halallal pattan vissza. Mi szükség a' Recensioba az Iró alatsony születését, ifjuságának hiu ideit, Barátit, azoknak hasonló tzibállására, felhozni? Nem látjuk azt a' Halai Recensiok között.

Vallyon nem elég-e tehát enyi tanulo ház 7 milliomra Magyar Országbán?

Igaz az, hogy a' nevelésről igen kevés könyvet lehet magyarul olvasni, vagy deáltul hazánkban; de azért nem következik, hogy hejányosságot szenved a' nevelés, tsorba, és szorgalom nélkül sinlödik, mert Magyar Országba inkább practicum a' nevelés, mint theoreticum.!

Nagyon hibás a' Tudositto véleménye a' nevelésről, mert nem látzatik érteni, azt, hogy mi légyen? — A' nevelésnek fö tzélja az, hogy alapot (basis) vessen a' köz boldogságnak, a' mely — Moralitas és Tudomány által épül. Mind a' kettöt teléntsük. —

A' moralitas által, ha a' gyermek, és ifju megtanulja mi jó önnön magának, és felebarátyának, mi szükéges, és hasznos; hogy azokat tselekedettel is elkerülhetetlenül végbe kell vinni Ellenben mind azokat, a' melyek a' léleknek, vagy testnek ártalmassak, tiltottak, fussa, és a' mennyire tehetsége engedi távoztassa. Ezekre pedig elegendöképpen oktatik a' Szent-Irásbol, és a' keresztény Tudománybol. Állitsa bár szembe a' Magyar practica moralist a' Külföldivel a' Tudositto, ha az igazat tiszteli, és szereti, tüstint máskép fog itélni.

Nem gyalázza a' Recensens a' külföldi ifjuságot ugy, hogy a' magyart erőszakkal magasztalja hanem tsak érzi szinte tapasztalásbol hogy a' magyar nevelés az elsök közt méltán foglalhat helyet.

A' Tudomány által. Valyon mitsoda része maradt-el a' Tudomány Országnak, a' melyben a' magyar ifjuság fel és alá nem hordoztatnék? Az élkessen szóllás (Oratoria) vers szerzés (Poësis) föld leirása, mérése, külömbözö részei, termisei, állatyai, számolás, a' hazai és külföldi törtinet,

a' menyire az ifjuság esze 's elméje ki terjed, annyira elö adatik. Majd minden Gymnasium mellett vagyon Muzsikát és Rajzolást Tanitto Mester.

A' fö Iskolákban mi hibát talált a' Tudositto? Tsak azt az egyet, hogy Kánt nagyon kevesett hangzik a' magyar Iskolákban. Igaz ugyan, de miert? Mert veszedelmes az éjnek durva homályában a' vakot követni, ámbár lámpást vigyen elötted. A' mi Kant Philosophia-jába bölts, azt a' Magyar is követi, de az álmodozásokat kevésbe kedveli. De tsudálni lehet, hogy miért vethetí szemre a' Magyarnak, holot már a' külföld sem igen betsüli, tsak a' Landshuti Salat peng a' nyelvén, söt már ennek is Recensioja és Antirecensioja elég illetlenül jelent meg a' Tudosok országában.

Azt jegyzi tovább a' Tudositto, hogy több esztendök elöt jöve ki a' Ratio Educationis, igaz az hogy 1807-re jöt ki, és job rendbe lehetet volna szedni; de azt kellene tudni a' Tudositonak, hogy mindennap tökillesedni kel mindennek, a' mi ugy is van. A' mit ezen Könyv foglal, az, arra az idöre elég bölts, a' minö zsinor mértéke a' Protestansoknak soha se volt a' nevelésbe, és ki tudja mikor lesz? Ha lesz is, tsak ez fog akkor is jobbittatni talán. A' Mult esztendöi General-Conventben kidolgozot Iskolai Coordinatio már is önnön magoktol mint hejányos, tsorba, és alkalmatlan visza vettetet, a' mit a' külföldiek katzagva nevetnek.

H. D. D.

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

Nagy Méltóságú néhai Puchói Marczibányi Istvánnak, Eő Császári, Királyi, Apostoli Felsége' Status titkos belső Tanátsossának, és Arany sarkantyús Vitéznek Eő Excellentiájának Biographiája:

E' világi fényt szemlélte Nemes Csanád Vármegyében lévő Mako nevezetű Várossába 1752. Esztendőnek Szent Jakab Havának 25-ik napján; Szülői voltak ugyan Tettes Puchói Marczibányi Lőrincz Eő Császári, Királyi Felsége Tanátsossa, és Kvassoi Kvassovszky Juditha.

Kisded korában, kivévén Pesten egy Esztendeig való mulatását, Tanulását Budán, Posonyba, és végtére Nagy-Szombatba a' Királyi Convictusba folytatta, méglen még előbb eltávozván ez életből az édes Annya 1769. 20-ik Augustusban, édes Attyának történt halálával, hogy az elhagyatott Jószág kormánnyához mennél előbb hozzá láthasson, következő Esztendőben, Egerbe különös iparkodással az Törvényt hallotta, és ennek sikeressebb való felfogásira nyomba Tettes Királyi Táblának Juratusi tapasztalást folytatott, és ezek által szükséges tudományt nem kevés előmenetellel magának szerezvén 1777. Esztendőben néhai Kesselőkői Majthényi Károly Felséges Septemviralis Tábla akkori Birónak Beleznay Beleznay Annától született Maria Leányát Hitves Társúl vévén, Szüleitől reá maradott Nemes Csanád, Arad, és Szerém Vármegyékben lévő Jószágokba bélépett, és azonnal minden tehetségét az Jószágok helyre állittatására különös gyorsasággal forditotta el annyira, hogy egynehány Esztendők alatt különös izléssel elkészült Lakást, és minden gyönyörüségre szolgáló kertet Tornyán Nemes Csanád Vármegyében, a' hol a' közönséges lakása volt, készittetett, e' mellet pedig a' köz

dolgok folyamottjába ott lévő Nemes Vármegyékben helyes tanátskozásival, mindenben a' köz jót elő mozdittani, és felsegitteni igyekezett.

Elő fordúlván Országunkat ostromló állapotok' üdő szakaszsza, Nemes Hazájához, és Koronás Fejedelméhez tántorithatatlan ragaszkodását, és a' köz jó' elő mozdittására czélozó szivességét, Burkus Háború alkalmatosságával 1779. Esztendőb. hét Lovas, és hét Gyalog Katonáknak, nem külömben 30 lovaknak, és ezer Pos. Mérő részszerint árpa, részszerint zabnak kiállitásával, úgy Pénzben való adakozásával bővségesen kimutatta, melly tettei által annyira magához vonta az jelessebb Urak' figyelmét, hogy nem sokára:

A' Banátusnak kedves Hazánkhoz való kapcsoltatása munkába vétetődvén tanáts adásokra meghivattatván, ugyan Temesvárra által költözött, hol magát kellemetes maga viseletével, és böles elő adásival annyira megkedveltette, hogy több hivatalokkal megkináltatván, noha egyre sem hajlott vágyódása, még is végtére Anno 1780. a' Felséges Comissionak feladására Temesi Districtusban Provincialis Comissarius hivatallal, és Királyi Tanátsosi Czimmerrel megtiszteltetett, a' melyben fáradhatatlan gyorsasággal, és elmeséggel eljárván annyira megnyerte mind Polgári, mind Katonai Rendnek megelégedését, hogy üdő közben megüresülvén Csanád Vármegyében Vice-Ispányi Szék, annak elfogadására mint egyedül szükséges láttzatattván, noha igen kedvetlenül reá szorittatott.

Ebben is kimutatta nagyra törekedő elmeségét a' hol most is jó általa béhozott rendszabásinak az oda való lakosok az köz jónak sikeres hasznával ditsekszenek.

Megismérte ezen köz jóra való törekedését az érdemet voltaképpen megjutalmazó Felséges Fejedelem is, mert Anno 1800 Udvari Tanácsosi Czimmel cőtet megtisztelte.

Ellankadván utóbb az ereje, ennek enyhitésére sok viszontagságoktul már elcsüggesztve Pestre vette lakását eleintén, későbben pedig Budát választotta lakó helyül, 's noha megtörödött egésségével szüntelen bajoskodott, de még is a' köz intézeteknek és szép miveknek terjesztésére, és az ditső Magyar Nemzet' ditsősségét tárgyazó állapotokra leginkább függesztette figyelmét, melynél fogva.

Nem

Nem tsak az szenvedő Emberiség' felsegittésére Budán lévő Sz. Erzsebeth Szerzetes Apátzáknak a' fellábadozó nyavalások' rendessebb gyámolitására, de másoknak is, kik nálok ideiket tölteni akarnák, befogadásokra tágossabb Épületet nagy költséggel készittetett, és a' betegekre is Új Fundátziókat hagyott, úgy szintén Nemes Trenchén Vármegyében Puchói Mezző Városban, a' honnan törzsökös származása volt 4. elnyomorodott Nemes Személyekre jeles Fundátziót szerzett, Ludovicea nevezetű katona felállandó Oskolára mely jeles áldozatot tett, az élő törvény bizonyittya, sőt még előbb az édes Magyar hazának diszére katonai oktatások' behozására nevezetes ajánlásokat tett, mellyeket ugyan az üdőnek mostohasága a' czéljától elmelléztetett, ezen felül Budán Magyar Oskola Mestert, hogy állandóúl tanithasson, adományával megállapitotta, úgy nem külömben nem lévén ugyan Buda Várossában betegek' számára rendes Ispitály, hogy mind a' jövevényeknek, mind az ottan lakozó Polgároknak, és több Dicasteriumoknál lévő Tiszteknek gyámoló helyek légyen, bé hozandó Irgalmas Barátok' számára állandó fundusúl a' Császári Fördőt a'hoz közel lévő más házokkal 15-ik Oct. 1806. örökre megvette, és állandó Fundátzió által a' betegek' ápolgatásokra, és a' Klastrom' kitartására örök emlékezetűl hagyta, és még azon felűl tetemes Summa pénzt a' Klastrom' felállitására forditott, és majd nem tékozlásig jó tétemenyekkel kiárasztá bővségét.

Ezen kivül Familiájárul, és Nemzeti ditsőssségérül is gondolkozván, a' mely ritkaságokat, drága régi mivekben megszerezhetett, öszve gyüjtögette, és majd minden szép mesterségek', és drága mivek' nemében oly gyüjteményt készitett, mely az idegeneknél is nagy álmélkodást, és jó izlésnek ditséretét maga után vonzotta, és noha ezt et a' Familiájának hagyta, de tsak ugyan némely részét juttatta az Nemzeti Muzeumra is.

Illyetén szünet nélkül való szív gerjedelmi a' köz jónak tágitására a' Felséges Koronás Fejedelemnek is szine eleibe terjesztetvén, hogy Atyai tetszését nyilván kijelentse, 1806. Eszt. más megkülömböztetéseken kivül Status Titkos belső Tanátsosnak kinevezni, és Felséges megelégedését kijelenteni méltóztatott.

Utóbb az Isteni Tiszteletnek öregbülésére, úgymint Vörösvári, és Solmári Nemes Pest Vármegyében, és Kamenicz Nemes Szerém Vármegyében lévő Templomok' rész szerént újjittására, rész szerént kitelhető tágitásokra a' jó izlést is tekintetbe vévén tetemes költségeket forditott, nem külömben hogy más részein is az Országnak elhasson a' Hazájához vonzó törekedése, megértvén, hogy buzgó kivánságok volna, főképpen a' Nemzeti nyelvnek gyarapitására, a' Nemes Bars Vármegyében lévő Lévai Polgároknak, hogy kebelekben Oskolák felállitassanak, azoknak serény igyekezeteiket nagy adakozásokkal felsegétette, és noha más ditséretes, és hasznos intézeteket, még utóbb is felállittani óhajtott volna, de azoknak tellyesétését halál által meggátoltatván végső rendelése által, kedves Eötsére és hátra hagyatott Öszvegyére bizta.

Észre vévén teste' gyengülését, és ereje' fogyatkozását, mind magának, mind kedves élete Társának illendő eltakarittására még éltében szépen készült Márványból feltornyozott koporsót készitettvén, és igy végtére Istenben helyheztetett bizodalomban szépen elkészülvén 1810 Eszt. Karátson Havának 21-ik napján boldogúl elnyúgodott, és általa készittetett Márvány Koporsóban Budán Sz. Erzsébeth Ápátzáknál örök nyugodalomra letétetett.

2. Jutalom Tételek.

Tekintetes Tudós Almási Rudics Jósef Úr, a' Böltsesség és Törvény tudománynak Doctora, Ns. Bács Vármegyének Al-Jegyzője 's Ns. Tolna Vármegyének Tábla-Birája, Ungvárnémeti Tóth László Úrnak tudományos szorgalmát avval jutalmazta meg, hogy régulta kéz-iratban heverő Görög Verseit, Nemzetünknek nagyobb hasznára 's gyönyörködtetésére Magyar Tolmátsolattal is megtoldatván velo, saját Költségén kinyomtatatta, 's csak néhány példányokat tartván-meg magának, a' többieket mindnyájakat a' Szerző Úrnak ajándékozta. — E' ditséretes tette a' jutalmazó Urnak a' Hazai Literatura' elé-segitésére más tehetősbbeknek is például szolgálhat.

3. Javallat Újjság-Collégyiom felől.

Az Újjság Collégyiom nevezet mái napig olly határozatlan lévén, hogy ezen puszta nevezetből, annak belső alkotását kitalálni senki nem képes; következőleg ne hogy arról sokan többet is gondoljanak, mint a' mit valóban magában foglal, köteleségemnek ismertem közre botsátani: mit értek az Újjság Collegiom' nevezet alatt.

Nem tzélja annak 1-ör, a' halgatót az újjság olvasbeli fárodságtól kémélleni, vagy azt tsupán annak olvasójává 's újjság Beszéllővé tenni; sőt inkább: felteszi felőle hogy a' Hazánkba folyamotba levő jelessebb újjságokat rendesen olvassa, és tudja azon eseteket, mellyek az ebbéli oktatásra megkivántatnak.

Annál kevesebbé foglalja magába 2-or az újjabb Világi pályát érdeklő sok titkos tudositásokat, melyek egy nyomtatott újjságban sem foglaltatnak, nem lévén azok köz tudományúak; de ha ilyeseket hall is az ember méltán gyanakodva iktatja irásaiba és félve közölheti mással.

De legkevesebbé fő tárgya: 3-or a' Világ történeteinek polgári megitélése. Igazságos, igazságtalan, helyes vagy helytelen voltoknak megfontolása; vagy éppen: Polgári jövendölések, és annak előladása: hogy azoknak minő kimenetele lészen. Mert a' hól ara elég Datumok vagynak, ottan minden polgári-tudományú bátor itéletet és találgatást tehet, tudván azt hogy azon Datumokból a' Királyok és Udvarnokok Barbara celarent-re itélnek. Ha hibáz is ólyas itélettételébe, azzal vigasztalja magát: hogy valamint ő, úgy a' világ Igazgatói is gyakran hibázhatnak. De éppen azon eset, hogy a' szükséges Datumok és előjelek (praemissák) tudva legyenek, nagyobb újj Történeteknél ritka, és valamint leginkább ez tészi a' puszta Theoriájút a' valóságos Polgár-ember sorba, tudván amaz emlitett előjeleket rendszeressen, ez pedig nem, vagy későn; szintúgy a' valódi Polgári tudományút a' politikus hirharang elébe emeli, annyiba: hogy amaz tudatlansága ismerete mellett itélet-tételét felfüggeszti, emez pedig vad vakmerőséggel itél és jövendől.

Az Újjság-Collégyiomnak haszna, ha valamellyest attól várni akarunk, következő három Tárgyoktól függ:

I-ör.

Minden félesztendőnek vagynak Fő történetei, melyekről minden Újjság egy ideig beszél, és melyek tárgya a' társasági beszélgetésnek. — Most a' Frantz, Amerikai vagy más Háború, majd Pápa válosztás, majd Koronázás 's a' t. környülállásos historiai geographiai és polgári „Kifejtegetések" által, gondolatom szerént, minden illyes megtörténtek a' Történet idejekor duplázott gyönyörködést nyújtanának. — Hasonló kifejtegetéseket a' Pesti Könyves-ház segitségével könnyü volna készitni, és ámbár két heti fárodság felórai felolvasással enyészne is el — az még is hálálhatatlan lenne.

Az olvasó sokszor fontos tudositásokat ált' néz az újjságba, mert azokat az Iró vagy tudatlanságból, vagy előre látásból röviden és szaggatva adja elől; vagy épületesnek látszó tudósitások közzé rejti. Azokat észre venni kiirni és fontos oldalairól megismértetni fő tiszte ezen Collégyiomnak.

Sok fontos újjsági tudositásokba hibáz a' pontosság (praecisio) és környülállóság, hozzá értő által mind a' két hiba könnyen pótoltathatik, ha azon írások előbb kezére juthatnak, melyeknek az illyes tudositás kivonása lett.

II-szor.

„Az Újjság olvasás mestersége" is öly mesterség, melyet más mesterségek módjára tanúlni kell.

A' mostani Europai újjságokban közönségessen, — de már nem is lehet rendeltségök szerént — olvashatni.

1-ör Tetteket és Itéleteket. De a' ki a' Párisi, Pétervári, Londoni 's a' t. azon Urakat ismeri, a' kik külső országokból a' közönségnek újjsággal szolgálnak, azoknak a' megtörtént változásokról, úgy azon hirekről, mellyek kávéházokba, Társaságokba, inas beszédekbe fundálódnak, köszönettel veszi ugyan puszta tudositását; de azon Tárgyokról való Itélettételét, ámbár azt legegyenesebb igaz szivvel tegye is, megtiltani fogja. Mindazonáltal mind addig meg nem történhetik ez, míg a' kétfélét tudositást t. i. és az itéletet tsalhatatlan jelek által egymástól külömböztetni nem tudja.

2-or. Kitudható és ki nem tudható tudositásokat, néha valamely Courir érkeztét, küldötsége fel nem fedezhetésével; bizonyos jeles Inneptartást sippal, dobbal, mu'sikával; egy öreg Fejedelem aszszony' hurutját; ifjú Gróf'

születését — az Író óly hoszasan írja le, és válogatott szókkal, hogy az elmerült olvasó ha tsak valaki fel nem ébreszti, figyelmét azon tárgyokba annyira megfárasztja, hogy alig marad valamely azután ollyanokra a' hol rövidebb jól emlékezés van egy újj Kereskedő vagy Pénz-ügyelletről, a' mely ember életénél kevesebb idő alatt Országokat és embereket változtat.

3-or. Igaz és hazug hireket. Nem állithatta eddig egy újjság-iró is hogy mindég igazat irt; mind egynek az rejtett szava: relata refero. Az újjság-iró nem hibás, ha hazug hirt vittat, és legnagyobb gyengeség az ellen mint olylyasok koholója ellen kikellni. Az olvasónak magára kellene vigyázni és az újjságot annak tartani, a' minek az Író tartatni kivánja t. i. „olly hirek és tudositások gyüjteményének, mely„lyeket az újjság-iró legközelebb múlt Pósta napon minden„féle tartományokból, mindenféle emberektől, a' mit még sem „szabad neveznie, kapott, a' kiknek pontosságáért jót nem „áll, és azok igazságának, vagy ahhoz való közelitésöknek „határozását az Olvasó itélő tehetségére bizakodva elé ter„jeszti".

A' Tudós neveti azon köz-sorsú embert, a' ki indúlattal vittatja valaminek igazságát, azon okból, hogy az nyomtatva van: és pedig mely gyakran hallhatunk tudosokat is valamely Hirt hevessen vittatni azon egy puszta fundamentomból, mivel az az újjságba van?

Az újjság alkotásának historiája átoljába; azon módnak környülállásos leirása, mikép' erednek most az újjságok; azon Források fogásos felosztása, mellyekből több újjságbeli tudositások származnak; az elől forduló egygyes újjságbeli tudositásoknak a' megmutatott rend szerént való megfejtésére tsekélj Itéletem szerént bőven tanitja a' fellyebb emlitett újjság olvasás mesterségét 's egyszer'smind annak eszközölhetőségét.

III-szor.

Vagyon olly Polgári pálya (cursus politicus) a' melly ámbár még semmi Tudományos-öszveségbe (universitas) különösen nem tanittatik, még is szélesen terjedt és köz-hasznú, mint az Istenes, törvényes, orvosi és több tudomány pályák, és szintúgy mint ezek különös Tanitót és Tanúlást kiván.

Nem lehet minden tudós egyszer'smind Theologus, Orvos és Politikus; nints is reá szüksége. Nagyon megrovatja magát mindazonáltal a' törvény-tudó midön az a' Vallásról a' kis Kátéban foglaltakon kivül többet nem tud; midön képzelni sem tudja, hogy vesz lélekzetet és mikép' emészt; midön ezen szavak: Aktzia, Bank (váltószék) Usó oly esmeretlenek elötte, mint a' Theologus elött a' Stillicidium.

Ezen okból majd minden Tudományos öszveségbe tanitódik már Dogmatika, Anatomia és Physiologia rövideden és fundamentomosan. Valjon nem volna e' hát hasznos a' polgári tudományok alapos tárgyaival is hasonlót tenni?

A' köz polgári tudomány esmerés' fogyatkozása, nékem legalább, oly közönségesnek és sürgetönek látszik, mint amaz. — Minden a' ki magát tudós sorba számlálja újjságot olvas, ritka újjság, a' melyben számtalan polgári-mesterszavak ne volnának, és pedig ollyak, mellyeket puszta szóból senki el nem ért, azok' megértése nélkül ki ért valamely tudositást egészen tökélletesen? a' mi több a' tudatlan tsoport minden tudósról azt hiszi; hogy az újjságokról világ-történeteiről jobban itélhet mint ö: mely megaláztatása az egész Társaságnak, ha ez a' más tárgyokba fö tudos, a' Világ mindennapi történetéről oly tudatlanúl beszéll, mint a' Szajko? — végtére kéttségbe kell Linéének természeti újjság kivánását is (curiositas naturalis) hozni (holott az az emberi Természet' fö rúgója) akkor: midön sok tudósokat hetenként kétszer is látunk újjságból Cursust nézni, és azt is észre-vehetjük: hogy azon kinézés mellett egyébbről másról éppen nem gondolkodnak.

A' kiknek nem tiszte a' polgári Tudományokkal veszödni, még is fél-esztendö alatt fárodság nélkül oly eggyes bizonyos képzeteket gyüjthetnek, melyeknek legtsekéljebb haszna a' lészen: hogy azok által jövendöben az újjságokat kellemetesebben olvashatják.

A' kiket elrendeltségek tökéletes polgári pályára vezetett, azoknál ezen szakasztott és külön választott eggyes esmeretség polgári tanitásá válik, mely öket a' sok és nehéz Egészre (t. i. Status Tudományra, Statisticára és Status Historiájára) elkészitni fogja.

Sok Statistikai tárgyok abban környülállásosobban hányatódhatnak meg, mint a' Statisticába az idö rövidsége engedi.

A' rövidebb polgári Leirásokon kivül, mellyekre a' forgó tudositások legjobb okot szolgáltatnak, szükség leszen mindég a' köz-hasznú, lelkesitö és méjj polgári tárgyokat is:

1-ör. A' pénz dolgát,

2-or. Az emberiség' egyenetlen voltát, a' Rendek' különbözéseit, a' Nemesség eredetét 's több ilyeseket Historiai polgári móddal környülállásoson, és minden megértheteségre 's a' közéletben szintúgy, mint más tudományokban használhatólag megmagyarázni.

Huszár Károl.

---

4. A' Pesti Királyi Universitásnak két nevezetes Ünnepei Sz. Iván-Havában 1818.

1.) Sz. Iván Havának 21-ik napján 1818. F. T. T. Schoenvisner István Tormovai Apátur, és Nagy-Váradi Kánonok Ur, a' Szép Mesterségek', 's Filosofiának Doctora, a' Filosofiai Kar' Udösbe, 's a' Királyi Magyar Universitas' Bibliothekajá' Praefectusa 50. esztendös Papságát közönséges örvendezések között a' Pesti Királyi Universitás' Templomában nagy Misével szentelte. Ezen jeles, 's ritka Egyházi Ünneplésnek fényét fellyebb emelték Méltóságos Paintner Mihály Noviai Püspök, a' Királyi Magyar Helytartó Tanáts' Tanátsosa; Nagyságos, 's Fö Tiszt. Marsovszky István a' Nagy-Váradi Káptalannak Lectora, és Kánonoka, 's a' Királyi Táblának Praelatusa; és a' Theologiai Karnak T.T. Professorai az Oltárnál tett szolgálattyokkal. Több förendü személlyek, az egész Universitás az ö czimereivel, 's a' népnek rend kivül való sokasága gyülekeztek öszve a' Templomban 's az érdemekkel tellyes 's közönségessen tisztelt Ösznek, a' ki erköltsére, tudománnyára, 's kiadott hires munkáira nézve ékessége ezen királyi Universitásnak, minnyájan a' Mindenhatótul áldást, 's még több esztendöket buzgó szivbül kivántak. Az ö Barátai,' és Tisztelöi Kivánságait T. T. Orgler József Ur Esztergomi Fö Megye-

béli Pap, a' Sz. Theologiának Doctora, 's az Egyházi Pásztori Tudományoknak ezen Királyi Universitásban rendszerént való érdemes Tanitója Deák nyelven Classicusi tollával kö irás' módjában ezen nevezet alatt adtaelö: Pia Vota pro Incolumitate Reverendissimi et Clarissimi Domini Stephani Schoenvisner. Ez a' Köirásnak valóban mester-darabja az érdemlett tettzést mindenektül a' legnagyobb mértékben megnyerte.

2.) Sz. Iván Havának 25-ik napján 1818. ezen Királyi Universitás az ö megujitásának esztendönként megtartatni szokott ünnepét üllötte. Ezt számos Uri Vendégek 's tudományoknak betsülöi jelenlétekkel ékesitették. Mindenek elött az Universitás' Templomában Nagyságos, és Fö Tisztelendö Venczel András Bétsben a' Scottus Benedictinusoknak Apátura, Udvari Tanátsos, a' Filosofiának, és Sz. Theologiának Doctora, a' Bétsi Universitásban a' Theologiai Kar' Directora a' nagy Misét mondotta. Azután az Universitás' nagy Palotájában az oda öszvegyült diszes sokaság elött Nagyságos Lenhossék Mihály Orvos Doctor a' Physiologiának rend szerént való Professora, és a' Pesti Universitás' mostani Rectora egy igen emlékezetre méltó beszédet tartott, mellynek elején a' jelen való Unneplésrül szóllott, azután egy uj tárgyrul, ugymint a' mozgás' érzéséről, nagy böltsességgel, és ékesszóllással adtaelö az ö tulajdon fáradhatatlan visgálódásainak szerentsés gyümöltseit. A' Muzsáknak Ünnepe volt ez!

V.

---

5. Intézetek.

A' mindent felforgató sok zürzavarok szünte után tsak 12 és 13 Században kezdette Europa a' Szelid Musákat tisztelni 's tsendes lakhelyekkel megkinálni. Ezen idö Szakaszokban állitattak elöször közönséges tanulo helyek, a' hol az olvasást, irást, kerek beszédet (Periodos) versezetet, böltselkedés zsengejit és a' t: nyilván lehetet tanulni.

De még Magyar Ország éppen 1367 nem ditsekedhetet ily Rendelettel, mert tsak némely Monostorokban, és Püspöki Udvarokban, mintha félelemel, titkon tiszteltettek a' kegyes Musák. Méglen 4 Károl Császár, Kazimir Lengyel, és

Rudolf Austriai, Hertzegek példái Lajost is felserkentenik a' nép tsinositására. Nagy Lajos tehát Viterbiumba létekor meg kérte 5 Orbán Pápát, hogy Fö Iskolákat (Studium Generale) állithasson Pétsen *) A' kitöl engedelmet nyér bizonyos feltételek alat, t. i. hogy Theologián kivöl minden tanittassek olyan Mesterek által a' kik alkalmatossak és illendöen fizetetnek.

Lajos hatalmas lévén, mindeneket igért a' Mestereknek, kik számossan megjelenvén, többnyire Olasz és Frantzia Országból, oktatni kezdették a' magyar ifjuságot. Az elsö Fö Igazgato vala Hamér Vilhelm Pétsi Püspök, a' ki mivel tudos Férfiu volt, feletteb kedvelte a' Tanitokat, kik közül Bethini Galvanus Egyházi Doctornak a' Pápa engedelmivel esztendönkint tulajdon jövedelmiböl 300 ezüst márkot vagy is, az akkori számalás szerint 600 arany forintokat fizetet, Vruck (Ürög) helység tizedgyit, mely 70 arany forintokra mén, hogy szedhetné, és egy Püspöki házzal Pétsen telyes hatalommal méglen élne független birhassa, által irá. — A' Theologiát tanulok, tehát kinszerittettek a' Szomszéd országokban vándorlani, méglen halhatatlan emlékezetü Mátyás Király Budán egy oly Mindenséget, millyen vala Bononiaba (Bologne) az olasz földön, állitta. Ezen közönséges tanulo helyek fent állottak egész a' Magyar Országot gyászszalboritto szerentsétlen Mohátsi veszedelemig, A' Pétsi Iskolákban számos ifjuság neveltetett, a' mint mondja Istvánfi, a' ki szinte dészére Pétsnek nevendékje, hogy 2, sőt 3 ezer tanulo is számláltatot. Azt, mint bizonyost mondják a' hazai irok, hogy 300 Deák egy Tanitoval edgyüt vesztek el a' Mohátsi laposon a' kik alkalmatossak voltak fegyver fogásra, hát menyi apró, félénk 's a' t. maradt othon.

A' szerentsétlen tsata után elszélledt az ifjuság végképpen egész 1552: midön ismét Pétsen Iskolák nyittattak Illicini Péter Esztergomi Canonok igazgatása alat (Olasz országból hivattatot ide) akinek holta után 1558 többi semmit nem tudhatni. Méglen Széchényi György M: Or: Primássa a' Jesus Társaságát 1694. Pétsre vezetné, hogy az Isten igéjit hirdetné, és az ifjuságot oktatná.

---

*) Lásd ezen Engedelem levelet Kollernál és Virág Benedeknél a' M: Századokban

De ezen áldot szándéka a' Nagy-Méltoságu Primásnak sokáig sikeretlen vala, mert 1700-ban sarjadozo zenebonáknak ereje it is zavarodásba hozot mindeneket, annyira, hogy 1704-ben a' Rákotziaktol (3000 valának) elfoglaltatván Péts városa, kintseitől megfosztatot. Az, ezeket kiüzni szándékozó Herberstein Generalis Rátz katonái nem tsak feldultak mindent, és elragadtak; sőt porrá igetvén nagyobb részét a' városnak Templomaival együt, sok papokat is meg öltek. (Lásd erröl Glavanich Canonok és Koller Ferentz Jesuita leveleit)

A' nép elszélledt anyira, hogy tsak szomoru tsendesség uralkodna Péts városában. 1705, 6, 7. 8, 9 meglátogatták a' Kuruczok. 1714 a Csendesség helyre álván, a' Gramaticalis Iskolák tanittattak elöször.

1755. Fels. Maria Therezia Gymnasiumot rendelt, melynek elsö Directora vala Jesuita: Litkei Ferdinánd, 1757 Hávori János 1760 Türck Josef. — 1763 L. B. Pejachevich Ferentz, — 1767 Valter Pál. — 1768 Vajkovits Imre. — 1771 Hegyi Josef. Ezután Világiak kezire szálván, elöször igazgattatot 1774 Szalágyi István Pétsi Pap által. — 1777 Fels: Maria Therezia által Archi-Gymnasium lett Fajcser Ferentz Szombathelyi Canonok igazgatása alat. — 1778. Hersching Dániel Pétsi Canonok. — 1786 a' Györi Academiae — Pétsre szállittatot — Hersching Dániel Prodirector Academiae és Gymnasiumi Director 1788 Auer János Pap — 1789 Kelemen Imre. — 1793 Auer János másodszor. 1801 Hirsch Mihál — 1803 Academia Györre visza költözise után Udvinátz János Pap. 1804 Csonka János. — 1810 Für Márton. — 181 4/5 a' Zirczi Apátsághoz tsatoltatot: Horváth Dániel igazgatása alat.

Az mostani 1818. ifjuság száma 454 mégyen, ezek közöt vagyon 3 Magnasi, — 115 Nemesi, 2 Török Barát, — 281 Polgári nemböl, a' többi nemtelen. Nemzetségre nézve Magyarok, Németek, Rátzok, Horvátok, Bosnyákok Serbiusok, Lengyelek, Totok, — Vallásra, Catholicusok, Görögök, Evangelicusok.

H. D. D.

Egy Hazafinak Szabad észre vételi, 's hazafiúi projectuma a' Bécsi Kanalisnak föltételben lévő Rába vizébe vezettése eránt.

Az Austriai Tartományok között való közösködés könnyebbitésére, mint tudva vagyon, a' Bécsi Kanalis W. Neudstadtól fogva, Soprony mellett Magyar Országon által Rába vizébe vezetendő. Vallyon ezen Bécsi Kanalisnak intézete leghelyesebb, legalkalmatosabb legyen e? igen fontos, és előre visgálodás, 's köz megitélést érdemlő kérdés. Szabad legyen azt tehát ezen Hazai irásban a' nyilván való figyelmetesség 's megfontolás alá vonni.

Az illy mesterséges és költséges munkák' készitésében, millyen a' Kanalis ásás, arra kellene föképp tekénteni, hogy minél nagyobb költség-kéméllessel mennyen végbe. Hogy pedig arra szert nem tehetni azon esetben, ha az emlitett uton vezettetik Rába vizébe a' Bécsi Kanális, olly szembetünő, hogy általthathattya minden dologhoz értő. Ama tájék, mellyen a' Bécsi Kanalis a' föltétel szerént vezetendő, a' leg szebb, 's legtermékenyebb Szántóföldeket 's réteket, foglallya magában, 's számtalan magános és országos utak, folyóvizek, patakok, árkok által keresztül kosúl van szaggatva. Ezen földek' megvétele, 's annyi hidak, gátok, zuggók csináltatása temérdek pénzbe kerülne.

A' Fertő Tó (Neusiedler See) ezen projectáltt, Kanalis mellett fekszik. Déli oldaláról két rónaságok nyilnak, és egy vizállás (Schlucht) mellynek lefolyása nehány száz ölnyi deáltvágható hegy által akadályoztatik meg, áltvágattatása sokba tellenék ugyan, de ha az emlitett Kanális az én hazafiúi véleményem szerént, ezen Tó partyain az úgy nevezett gyepen (Wasen) keresztül vonattatnék Rába vizébe, a' költségek igen megkéméltetnének, és az a' jeles haszon következnék belőle, hogy azon nagy kiterjedésü földek, mellyek most a' Fertő pusztitó kiáradásának alája vettettek, mint kiki tudja, ki e' vidéken lakik, bátorságba helyheztetvén haszon vehetőkké tétetnének; és maga a' Tó is, mit a' körülbelől lévő Földes Urak régen kivánnak, az ő keskenyebb határi közzé zorittatnék, ha mind azon vizek, és erek, mellyek most a' Fertőbe folynak, ezen kanalisba vétetnének föl, és biztos gátok közzt Rába vizébe vezettetnének. Melly sokat nyerne ez által a' gazdaságbeli serénykedés!

Mint hallyuk számos Földes Urak protestálnak ezen Kanalisnak szántóföldeiken és réttyeiken keresztül leendő vezettetése ellen; ha ellenben mondottam szerént vezettetnék, az nekik tetemes nyereségökre szolgálna.

Vajha ezen jó szándékból tett javallatom tekéntetbe vétetnék, és a' régtől fogva projectaltt Kanalis Directiójától el ne mellöztetnék; hanem e' tudományhoz értők 's környéket jól esmérők által részre hajlás nélkül fontolóra vétetnék; és helybe hagyattatván, minél előbb telyesittetnék. Ideje volna már, hogy eme régen feltett Kanalis ne csak szóba, hanem munkába is vétetnék valahára!!

X. Y. Z.

---

6. Új Találmányok.

1) Schuster Amadé Fridrich Ausztriában Pottendorfon Mekánikus két rendbéli Mákinát talált ki, egyikét az asszonyi Főfödözék' bizonyos neme' készitésére, a' másikát harisnyák, és kesztyük' szövésére, mind a' kettő viztül hajtatván két részrül szö, 's az elsönél mind a' két felöl tsak egy egy gyermek szükséges a' ne talán elszakasztandó fonalaknak öszve kötésére, a' másiknál pedig egy Legény által a' két részrül több szövetik, mint a' közönséges szövöknél négy Legény által. Ö Cs. 's Kir. Felsége a' hasznos Találmányokat 's Mesterségeket a' köz jóra kiterjedő kegyességével támagatni szokván, az emlétett Mekánikusnak Magyar Országban is, 's az ehez tartozott Tartományokban egyetemben az ő fent jegyzett Mákinájának készitésére, 's haszna-vételére tiz esztendeig, az az 23. Oct. 1817. 23. Oct. 1827. tartó kitsukó privilegiumot adni méltóztatott.

2) Brown Ur, Edinburgi Orvos Doctor, egy nézö-tsövet talált ki, mellyet az Anglusok Kaleidoscopiumnak, az az a' görög név' magyarázása szerént szép-nézönek neveztek. A' tsö 8—9 hüvelknyi hosszú, 18—20 lineányi kerületü. Azon a' végén, hol belé néz az ember, tsak egy kis fejér üveg-lentse vagyon, a' másik végén pedig egy sima, és egy köszürült üveg. E' két üveg között szines üveg darabkák, 's más apróságok vagynak. Belöl a' tsöben két tükör vagyon egymásnak ellenében mesterségessen helyheztetve. A' két üveg közt lévö ap-

róságok minden mozditásra más más külömbféle szinü szép figurákat mutatnak a' nézönek. Ezek a' képrajzolásra igen hasznosok. Ez a' változás majd csak nem végnélkül való lehet. A' Kaleidoscopium már Bétsben is készittetik, és itt Pesten a' múlt Vásárkor árultatott. Az ára volt egynek 4—15 forint. Többnyire ezen eszköznek kitalálása', vagy legalább első készitése' ditsösségért egy Anglus, és egy Németh egymással tsatában állanak. A' két viaskodó között egy harmadik Németh akar győztes lenni 's iparkodik megmutatni, hogy az idea ezen eszközre már félszáz esztendös, és ö ezen eszközt, tsak hogy más formában, már 20, 's több esztendökkel előtt Norimbergában készitette. Ezen Német kéri a' Tudósokat, hogy ha már a' fellebb nevezett Anglus, és Németh, kik a' Kaleidoscopium' kitalálása' ditsösségéért viaskodnak, azért a' halhatatlanságot megnyernék, ö nékiebbül legalább a' harmadik rész tulajdonittassék, de még majd jobban szeretné, a' mint maga bizonittya, ha a' Kaleidoscopiumnak harmad része abbul a' számbul, mellyel Európában eladattatik, ö nála vetettetnék. A' kitalálás' ditsöségén való csata nem egy találmánynak sorsa. Az bizonyos, hogy már a' múlt század' közepén a' kitaláló genius olly közel volt a' Kaleidoscopiumhoz, hogy tsak még egy szerentsés történet, melly úgy is sokszor a' legnevezetessebb Találmányokat szülte, kivántatott volna, és nem lett volna semmiképpen ezen Találmány a' mi mostani derék századunknak dísze.

V.

7. Elöléptetések, és megtiszteltetések.

Fö Tiszt. Tud. Fejér György Urnak, a' Sz. Theologia', Doctorának a' Györi Kerület' Fö Directorának nagy érdemeire való kegyes figyelmét ismét egy uj jellel bizonyitotta meg Felséges Urunk, midön Ötet legujonnabban a' Pesti Uj-Hegyi Praeposti titulussal minden Táxának elengedése mellett megdiszesiteni méltóztatott. Illy jeles Férfiunak megtiszteltetésén maga az érdem, és igazság is örülni láttzatik.

V.

Nagy T. Tudós Horváth Dániel Úr a' Ciszterciták rendén lévö áldozó Pap és a' Pétsi Gymnasium Directora a' Jenai Tudós Társaság által e' f. e. Junius 12-kén valóságos és levelezö Taggá neveztetett ki.

Th.

T. T. és nagy érdemü Ásboth János Ur, ki Tolnai Gróf Festetics György ő Excellentziájának Szolgálattyában a' Keszthelyi Georgikonnak, eme minden Magyar Országi intézetek' koronájának, bölcs és buzgó Direktora volt 17. esztendők óta, a' Bácsi Kanalis' Administratiójához eggyik igazgató Assessornak jeles jutalom' fejében meghivatott. Tetemes érdemeit olly igérettel koszorúzá, hogy azon köz hasznú intézetet távúl létében is hozzá viseltető indulattyával, 's kész szolgálattyával megbiztatná.

T. T. Liebáld Julius Ur, a' Keszthelyi Georgikon' néhány esztendőkig volt érdemes tagja „Aehrenlese des Georgikon" nevü munkának tudós kiadója, Bécsi Gazdaságbeli Cs. K. Társasághoz meghivattatását a' Magyar Ovári Herczegi intézetben való Direktor és Professorsággal fölcserélte. E' tudós Urat tehát Hazánk jövendőre is kebelében megtartani fogja.

Y.

Egy Theologiai Doctori Diploma került a' napokbann kezembe, egy Deák Levéllel együtt: mellyeket, minthogy Hazánk egyik Tudósára tartoznak, és az Idegen Tudósoknak eránt unk, Magyarok eránt, való figyelmetességét nyilvánn mutatják, méltóknak tartok arra, hogy Hazámfiaival, a' Tudományos Gyüjteménybenn, közöljem. Nem azért, hogy ezzel a' megtiszteltetett Tudós Hazafinak hizelkedjek: hanem mind a' magunk serkentésére ösztönül, mind az Idegenek eránt tartozó háládatosságból. — Így van a' Diplomának főbb része:

Quod felix faustumque sit,
Auspiciis et indultu Augustissimi etc.
Magnifico Academiae Prorectore
Antonio Bauer etc. Juris utriusque Doctore, et Prof. Publ. Ord.
ego
Davides Julius Pott, S. S. Theol. ac. Phil. Doctor.
Prof. Theol. Publ. Ord. Semin. Homil. Director.
Ordinis Theol. h. t. Decanus atque Brabeuta.
Virum Summe Reverendum et Generosissimum
Esaiam de Buday
Philos. Doctor. et AA. LL. M. in Georg. Aug. olim creatum,
Professorem Theol. in Colleg. Helv. Conf.

Addictorum Debrecinensi, Consessus Eccles. Distr. Transtibisc. Notar. General. etc.

Ob eruditionis Theol. Philos. et Philol. Laudem, quam Studiis et Scriptis ad Theol. Histor. et rem Scholast. pertinentibus sibi insignem comparavit.

Ex unamini, voluntarioque Ordinis mei Decreto,

Honoris caussa,

et ad significandam nostram in Virum Dignissimum voluntatem, inter ipsa Sacra Secularia Religionis, ante hos Trecentos Annos a Luthero emendari caeptae, solenniori ritu celebranda.

Theologiae Doctorem, rite creavi, creatumque renunciavi.

Id quod publicis hisce Literis Sigillo Ordinis mei munitis testatum confirmatumque volui.

P. P. in Acad. Georgia Augusta die 11. Nov. A. 1817.

A' Levél pedig, melly mellett megküldödött a' megtisztelteteti Tudósnak ezen Diploma, szóról szóra egészenn ide irva igy van:

Vir Generosissime et Summe Venerabilis!

Sacra Saecularia Religionis ante hos trecentos Annos a. b. Luthero emendari caeptae, Academia Georgia Augusta nuperrime solenniori ritu celebravit.

Equidem ad Sacra ista condecoranda sortitus eram Provinciam iucundissimam, Honores Doctoris Theologiae deferendi Viris Reverendis, eruditionis laude celebratissimis, de cultu Religionis promovendo meritissimis, ac titulo isto Honoris Academico dignissimis.

Quae et Tibi, Vir Generosissime! ab Ordine meo decreta est Laurea Doctoralis; unde tamen maior ad ipsum, quam ad Te, honor resplendet.

Benigne igitur excipias publicas Literas huic Epistolae iunctas, easque Ordinis mei Sigillo munitas, quibus dignitatem Doctoris Theologiae Tibi collatam esse, confirmatum volui.

Salve iam Vir Summe Venerabilis, qua Collega, Frater, ac Socius mihi contigisti exoptatissimus; et ad ultimos usque vitae humanae terminos salvus et incolumis, gravissima, quibus praees, munera ita exornare perge, ut Virtutis et Doctrinae inde redundent incrementa largissima!

Ordinem meum ac memet ipsum, benevolentiae et amicitiae Tuae commendatissimum esse cupio. Semper me habebis, Nominis Tui Generosissimi cultorem observatissimum D. D. Pott. Ordinis Theol. h. t. Decan. Dabam Göttingae d. X. Novembr. A. MDCCCXVII.

Tudós Hazánkfiának ezen Megtiszteltetéséről, már tett jelentést a' Tudományos Gyüjteményünknek gondos és Tudós Redactora. A' mostani megújjitott és megbövitett Tudósitáshoz ezeket a' Jegyzéseket teszem.

1.) A' Göttingai Universitasbeli Tanitóknak okossága, Tudománnya, embersége, világ szerte régenn esméretes a' Tudósok előtt: ezzel a' mostani tselekedetekkel pedig, a' ditsért tökélletességeiket mi előttünk megerössitették. A' Tudományok, a' mit már Cicero is megjegyzett, egymáshoz szorossan tartoznak, és egymással szoross egybeköttetésbenn állanak: mert egy Esméret segit, előhoz, és terjest masokat. Ugyde Tudomány, Tudós nélkül, nintsen: következés képpen, az igazánn Tudós embereknek, az Esméretek fel tartására, terjesztésére, és igy az Emberiség pallérozására nézve egymással esmeretségbenn kell lenni, egymással olykor olykor beszélgetni. Sokszor igaz ez: plus vident oculi, quam oculus. Erre a' czélra igen alkalmatos nyelv, a' külömböző nyelvü Nemzetek között, a' Deák nyelv. Nem mintha mindennek, mindent Deákul kellene beszélleni vagy irni, mert a' Nemzet között Nemzeti nyelvenn kell terjeszteni az Esméreteket; hanem azért, hogy valamely Nemzetnek megállitott, vagy az annál megálittatható Esméreteket, a' valóságos Tudós Emberek, a' Tudósok nyelvénn is leirhassák, és igy más Nemzetbelickkel is közölhessék. Ezért Doctori Diplomás nyelv a' Deák nyelv ma is; ezért beszéllenek ezenn a' Tudós Társaságok Tagjai, az újjonnan feltalált Esméretek előadásábann és előbeszéllésében is. Nem rágalmazzuk tehát, vagy magát mutogatónak ne tartsuk az ollyan Tudós Hazafi Társunkat, a' ki a' köztünk való Tudományt Deák nyelvenn adja elő. Propterea quod Graeca, ezt teszem a' Cicero szava helyébe, Latina leguntur in omnibus fere Gentibus; Latina, ezt teszem helyébe, Hungarica, suis finibus, exiguis sane, continentur. Hogy hát az ilyen közönséges, és a' Tudósok nyelvénn is jól beszélleni tudó Hazánkfiát az Idegen Tudósok is észre veszik, meghallgat-

ják, betsületbenn tartják: azoknak nagy betsületekre válik. Valósággal szép dolognak tartom, ha az Academiai Tudósok, akármely Nemzetbéliek legyenek, arról gondoskodnak, hogy rajtok kivül másutt, mind a' Hazábann, mind a' Hazánn kivül, kik, mitsoda Tudomány', hasznos és szép Esmeretek' előadásábann, terjesztésebenn, szaporitásábann foglalatoskodnak: az Emberiségnek jávára, es pallérozasara. Igy itélek a' Göttingai Tudós Theologiai Rendnek ezen tselekedete felöl is; és a' Leveliró emberséges szavaival bátrann élek: unde maior ad Ordinem ipsum Theol. quam ad nostrum Virum, honos resplendet.

2.) A' tudományvisgálásábann való mérsekletességét és nagy Psychologiai Esméretét is megbizonyitotta elöttünk azon Theologus Rend, ezen Diploma megadásábann. Nem akarom itt ezt a' dolgot hoszszabbann mutogatni: hogy Vallásbeli materiába ne ögyeledjem, melly ennek a' Tudományos Gyüjteménynek nem tárgya. Tsak azt mondom, hogy senkit ne bántsunk; igy más se bánt minket, legalább nem tartozik bántani. Nem a' Lelki esméret Szabadságának örülök én a' Reformátzió Innepénn, mert akármely Felekezethez tartozó Keresztyénnek meg van a' Lelki esméretének szabadsága. A' ki az URbann hivattatott, szolgai állapotbann lévénn, az Urnak szabadosa az: — hasonlóképpenn a' ki szabadosságbann hivattatott, a' Krisztusnak szolgája i. Kor. VII. 22. Annak örülök inkább, hogy a' Vallásbeli szabad gyakorlás meg van közöttünk is; mellyet az Emberiség pallérozottságára tartozó dolognak nézek. Nem is annak örülök föképpen, hogy a' két Keresztyén Felekezet egyesülni akar, vagy egyesittetik; ámbár az én Philosophiám az Unitast nagyonn kedvelli: hanem örülök annak, hogy az Idegen Tudós Emberek, a' miéink között is sokann, egyesülni láttatnak azért, hogy általok a' Tudomány és a' jó Erkölts gyarapodjon; mellyek adják meg az Embernek igaz betsét. Igy van ez, a' Doctor Pott Levelébenn kitéve: gravissima, quibus praees, munera, ita exornare perge, ut Virtutis et Doctrinae inde redundent incrementa largissima.

Igy Innepelni a' Reformatio harmadik Századját, igy tisztelni meg ezenn, illyen czélból, a' Tudósokat: nem lehet a' kár ki elött is kedvetlen dolog; az én szivembenn ugyan tisz-

ta, és részre nem hajló örömöt gerjeszt — Talám ha így, illyen nyelvenn beszéltünk vólna: mi is a' münapábann tartott Innepünkönn; nem készült volna mostanábann, az Igazság Országábann, az a' név nélkül kiadott Nemzeti Iràsotska: melynek minden szavait ki vólna a' ki helybe hagyhatná? ha azok a' Felekezetnek nagyon részre hajló szavainak esmértetödnének.

A.

8. A' Szesz (Gas) által való világitás terjedése.

Érdemes Halter János, Warasdl Patikás mind patikáját, mind dolgozó mühelyét köszénből kifejtett Szeszszel világittya egy idötöl fogva; ama kemenczéjét, melly által a' Szeszt fejtegeti, úgy alkalmasztatta, hogy az órvos szerek' készitésére szükséges égetésekre is szolgál egyszer'smind. — Vajha e' hasznos és jeles világitás' terjedéséről köszénnel bövelkedö Hazánkban több példákat is mutathatnánk!

9. Kihalt Tudósok.

Febr. 25-kén ragadtatott ki az élök sorából tüdö gyüladás által Ts. Nemes Pest, Pilis és Sólth törvényesen egyesült Vármegyében fekvö Kis Körös nevü Városa' Evangelika Községének számos érdemekkel diszes Prédikátora, Leschka István, életének 61-dik és Papi hivatalának 34-ik esztendejében. Ezen Férjfiú nem csak Prédikátori hivatalát minden környülállásokban folytatta azon jó lelkü buzgósággal, mellyet ezen az emberiségre nézve jóltevö hivatal kiván; hanem diszes példája által, mind otthon, mind künn minden e' körülötte lévöket lelkesitette a' jóra. Türedelmes és megvilágosodott elméjü lévén, a' más Hitén lévö Lelki Pásztorokkal is barátságos eggyességben élt 's általok viszont becsültetett. Az ö minden ember eránt való nyájas maga viselete, szemérmetes bátorsága és ékes beszéde ötet minden Társaságban kedvessé tette; ö az ügyefo-

gyottakat, a' mennyire szük állapotja megengedte, mind jó tanátsal, mind tettel is elősegitette, érdemes Felesége pedig a' betegeket ápolgatta, és jó elömenetellel bő tapasztalása szerént gyógyitgatta is, úgy hogy ezen diszes pár áldása volt az egész környéknek. Nem tsekély becsületére az elhúnytnak válik az is, hogy a' Szláv nyelveket gyökeresen értette és tudós Szláv Iró volt; de figyelemre méltóbb az, hogy Tót születésü lévén, annyira kedvellte Magyar Hazáját 's a' Magyar Literaturát, hogy Prágát, holott Cseh Országi Superintendens volt, egy csekély Magyar Országi Helységgel tserélte fel, 's Egyházán Ts. Nemes Pest Vármegyében közönséges Prédikátori hivatalt vállalt fel, a' honnan Kis Körösre tétetett által. Meglévén azon igazságról győzettetve, hogy csak a' Nemzeti Nyelvnek kimivelése és közönségessé való tétele által érheti fel Magyar Ország fényének azon leptsőjét, mellyre érdemes, hogy minden akármelly nyelvü Magyar Országi Lakosnak, a' Nemzeti nyelvet legjobban kell érteni 's tudni; annyira feküdt a' Magyar Literaturának, hogy azt nem csak gyökeresen esmerte, hanem magyarúl, ámbár lassan, de tisztán beszélt és irt is. Ő volt fő Segédje annak, hogy Kis Körösre, mellynek Lakosai a' Magyar nyelvben jó elömeneteleket tésznek, a' Magyar Isteni tisztelet és egy Magyar Professor is béhozatott. Légyen ő példája másoknak is a' követésre és békesség 's áldás az ő hamvainak!!!

Thaisz.

10. Ritkaságok.

1) Neapoli Tudositások szerént a' legújjabb Herculanumi kigördült kéziratok közt találtatott egy Justinus, és egy tökélletes Aulus Gellius. Ezen lelemény által, az eddig elvesztnek vélt 8-dik Könyve a' „Noctes Atticae“ résznek kipótoltatik, és némelly kétséges helyei a' mondott Irónak megjobbittatnak.

2) Belzoni Úr, ki az Angoly kormánytól Nagy Britannia Museuma számára az Egyptusi Régiségek keresésére küldettetett, munkájának közepén meghalt. Belzoninak e' folyó esztendő Janu. 9-dik napján irtt leveléből tudósitatunk a' híres Memnon képoszlopáról, mellyet ő utazásában Thebéből 1816-ban az emlitett Museum számára Nil folyóján leeresztett. Ezen

Memnon képe egy granit kö darabból van faragva, magossága 10 lábnyi, nehézsége pedig 10 Tonnát teszen. Az Arabsok segitségével Belzoni minden más machinák nélkül 6 holnap alatt a' munkát elvégezte, 's Alexandriába vitette. Thébében lelt Belzoni Ur a' Karnaki Templomnál egynehány lábnyi mélységbe a' föld alatt több közönséges nagyságú sphinxeket, és az Ammoni Jupiternek egy fehér márványból készült képoszlopát is.

Második utazásában, 1817-ben talált Belzoni egy faragott kép oszlop fejet jó állapotban, melly a' Memnon oszlopa fejénél nagyobb. Ezután Nubiába ment, 's az Ysambul Templomát, mellyben még egy Europai sem volt, föltalálta. Ezen Templom 132 lábnyi hosszú, áll 12 szobákból, egy udvarból, 's nyolcz 12 lábnyi magasságú oszlopokból. Az oszlopok, 's a' falak Hyeroglyphusokkal, és most is jól kitetsző formákkal ki vannak ábrázolva. Belzoni nemelly Régiségeket elvitt onnan magával: ugymint két oroszlánt két sas fejekkel, és egy kis faragott képet az Ammoni Jupiternek. Vissza jövetele után Thébében az Egyptusi Királyok föld alatt lévö temetö helyeik felfedezésében, mellyet eddig minden Nemzetek utazói sikeretlenül fürkésztek, munkálódott. Belzoni szorgalma jó kimenetellel szerencsesitetett, mert többszöri ásások után, bizonyos jelekre talált, 's fel is fedezett 6 Temetöhelyeket; ezek közül egyik az Apis-é, a' mit az ott találtatott ökör Mumiéből vélhetni. Ezen Mumie Asphattal van megtöltve. Belzoni bizonyossa tesz bennünket, hogy ezen találmány felül halladja, mind azokat az Egyptusi Régiségeket, mellyeknek birásában mindeddig voltunk. A' belsö része (a' temetö helynek) 309 lábnyi hosszú, és foglal magában nagy számú szobákat, 's folyósókat. A' falak mindenütt Hyeroglyphusokkal, Basterif, 's freskó festésekkel ki vannak ecsetelve. Ezen festékek elevenségei jelesebbek minden eddig lelt festékeknél, 's olly jó állapotban vannak, mintha újonnan mázoltattak volna be. De a' legnagyobb szépséget, 's diszséget teszi ezen régiségnek a' Fö-szoba, 's egy 9 lábnyi 7 hüvelknyi hosszú, 's három lábnyi 9 hüvelyknyi szélességü egy alabastrom darabból készült koporsó. Kivülröl, 's belölröl hyeroglyphusokkal, 's meczett figurákkal tellyes, ezüst harang hangjával, 's meczett üveg általlátható ságával jeleskedik. Kétségen kivül vagyon, hogy ezen Da-

rab, melly Angol Országban vitetni fog, az Europai Museumoknak ez a' legszebb kincsei közül fog lenni.

3.) Dorand Úr kezdett egy Medallium Gyüjteményt, melly a' legderekabb Férfiait minden Országoknak képzelni fogja. Linné képével kezdödött a' munka, melly is a' Várakozasnak egészen megfelelt. Minden Medaillnak az ára 5 Frank.

4.) Londonban 's környékiben vannak most 532 Festök, (ezek közlt 43-an Aszonyok) 233 Rézmeczök, 149 Épitö mesterek, 45 Képfaragok, 's 22 Famettzök.

5.) Mondatik, hogy Sándor Orosz Császár Pétersburgban lévö utolsó létével, az Orosz nyelv Akademiájának jobb karban leendö helyheztetésére 100,000 Rubelt, a' Nemzeti jeles Iróknak pedig évenként 60,000 Rubelt rendelt légyen. *)

Moldoványi.

---

11. Új Könyvek.

80) Helikon. I. Keszthely 1818. (Ezen zsengék jeles darabokkal diszeskednek: illyenek Horváth Ádám', Berzsenyi Dániel Uraknak, mint esmértt Poétáknak mivei; illyenek Konyári Mihály, Macskási Jósef Ifjú Költök' próbatételi is. Különös tekéntetet érdemelnek T. Kazinczi Klára és Takács Judith Kis Aszszonyok' Muzsáji is.

Ez többek közlt mond 54. lapon.

Ferencz! Te tündöklesz, 's Királyi székedet
Kegyelem', dicsöség' nimbusa borittya,
'S az utóbbi Kornak halhatatlan nevedet
Haldakló ajakunk rebegve ált' adja
Lángoló fénye!
Valamig e' földön Azsiából kijött
Árpádnak oroszlány fajja telepedik,
A' legbúzgóbb hálás érzemények között
A' Te nagy érdemed Égig emelkedik
'S vallyuk, hogy Atyánk vagy — —

*) Wiener Zeitschrift für Kunst Litteratur Nro 36, 1818 Jahr.

60. l.

Nem Nemzet az, kinek nincs szabad törvénnye,
Es baromként igát kéntelen hord nyakán
Szolga félelmekből.
Nem Király az, kinek csak Thronus reménnye,
'S nem Országa java viseltet homlokán
Koronát kövekből.
Boldog Nemzet! mellynek van oka Királlyát
Imádni, a' kinek kezéből boldogság
Csergedez népére.
Boldog Király! kinek tündöklő Országát
Hív szív, nemes érzés, és arany szabadság
Lakja örömére. — — —

81) I. G. Galleti's allgemeine Weltkunde. IVte Auflag. mit 21 gen. und spec. Karten qu. Fol. Pesth. Hartleben, 1818.

82) Joh. Genersich Cornelia, ein Lesebuch für reifende Mädchen. Seitenstück des Verfassers Wilhelmine. 2 Bde. 8. Pesth. Hartleben. 1818.

83) Ode optimae spei Herulis Alexandro, Ludovico, ac Nicolao Hofbauer. Occasione Publici Tentaminis in memoriam perennem concinnata ab eorundem Praefecto Ant. Svaiger, Gym. Arad. Prof. Regio P. O. Temesvarini. Klapka 1817.

84) Ode Magnifico, ac Spectabili Domino Paulo Csernovics de Mátsa, plur. I. Comitatuum Tabulae Judiciariae Assessori, dum ob singularia merita S. C. et R. A. Majestatis Consiliarius renunciatus adjuraretur. Oblata ab Ant. Svaiger Temesvarini Klapka 1817.

85. Öröm Dal, mellyet F. T. és nagy érdemü Fejér György Urnak, a' B. Szüz új Pesti hegyről neveztetett Prépostyának, Cs. Kir. Ap. Felség' Tanátsossának, az Isteni Tudomány' Doktorának, midőn a' Győri Kir. Tud. Kerületben az Iskolák és Tudományok' Fő Igazgatását elkezdette, bémutatott a' Győri Kir. Fő Gymnasium Sz. Iván Hava. 1818. Szeder Fábián, Sz. Benedek rendén lévő Győri Director által. Streibig Leopold betüivel 1818.

86. Buda és Pest szomszéd Szabad Kir. Fő Városok Öröm érzés ő Kir. Magassága Albert Tesseni Hertzeg Jelenléte alkalmatosságára. Írta Martzinkey Elek, Pesten, Paczkó Fer. Jó'sef bet. 1818. 4. 10. lap.

Y.

12. Trattner János Tamásnál készült

Új Könyvek.

29) Ungvárnémeti Tóth László Görög Versei Magyar Tolmácsolattal Trattner bet. 1818 8. 192 l.

30) Halhatatlan halandó, vagy olly elmélkedés melly a' testére nézve halandó embert elhiteti, bizonyossá teszi a' felöl, hogy ö az az, az ö lelke halhatatlan két részben elö adva, készitette Karacs János, N. Révi Prédikátor. 8. m. 1818 Trattner bet. 52. lap.

31) Nevezetes útazások Tárháza, több Tudósokkal együtt készitette 's kiadta Kis János, Ötödik Kötet. Gróf Macartneynak Chinában tett követségbeli útazása forditotta Horváth Sigmond m. 8. 1818. Trattner bet. 's költs. 388. lap.

32) A' Nemes Székely Nemzetnek Constitutióji, Privilegiumai és Jószág' leszállását tárgyazó némely törvényes itéletei, több hiteles Leveles tárokból egybeszedve. Trattner bet. 's költ. 8. m. 1818 300. lap.

33) Compendium Juris Privati Hungarici, elaboratum per Antonium Grusz, Act. LL. Phil. ac Juris Univ. Doct. etc. Trattner bet. 's költ. 1818. 336 lap.

34) Pyhsiologia Medicinalis Auctore Michaele a Lenhossék, Med. Doct. in R. Scient. Univ. etc. Volumen V., Trattner bet. 1818. 8. maj. 416. lap.

35) Közönséges Isteni tiszteleten mondandó Templombeli Imádságok, mellyeket készitett és most másodszor (az illetö T. T. Közönség' kivánsága szerint) megbövitve és megigazitva kiadott Ángyán János. Trattner bet. 's költ. 1818. 8. maj. 304. lap.

36) Erdélyi Muzeum. Tizedik vagy utólsó Kötet Trattner bet. 1818. 8. maj. 200 lap.

37) Óda a' mellyet Tudós Ungvárnémeti Tóth László Úrnak midön Jun. 27. 1818 eszt. nevének ünnepét ülné, barátság bélyegéül felajánla egy barátja. Trattner bet. 1818. 8. 8 lap.

VII. Kötet' Foglalattya.

I. Értekezések.

1) A' Hábóti Apátság' emlékezete. 3 lap.
2) Az Ekesszóllasra egy tekéntet. 24 lap.
3) A' felolvadt Jeges tenger tünemények ről, Ég, Föld, 's Természet visgálati Értekezések 's a' t. 37 lap.
4) A' Gazdaságbeli erőnek használásáról és igazgatásáról, kivaltképen Thaer és Trautmann szerint. 63 lap.
5) Statistikai Jegyzetek 95 lap.
6) Megfejtése azon Feltételnek, hogy lehessen három ösmeretes pontoktól, a' mellyek egy negyediktől a' tájékon latathatnak, azt a' negyediket gyézni 's a' t. 98 lap.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyvvisgáltatás:

1) A' Magyar Országi Helvétziai Vallástételt Követő Oskolai Tanitók' Tárháza. Készitette Sipos József. 101 lap.

B) Külföldi Literatura.

1) Az algem. Jenai Litt. Zeitung 1818. Januar holnapban emliti. 108 lap.

III. Tudománybéli Jelentések.

1) Nagy Mélt. néhai Puchói Marczibányi Istvánnak Ő Excell. Biographiája. 111 lap.
2) Jutalom-Tétel. 114 lap.
3) Javallat Ujság Collégyiom felöl. 115 lap.
4) A' Pesti Kir. Universitásnak két nevezetes Ünnepei Sz. Iván havában 1818. 119 lap.
5) Intézetek. 120 lap.
6) Uj Találmányok. 124 lap.
7) Előléptetések és megtiszteltetések. 125 lap.
8) A' Szesz (Gas) által való világitás terjedése. 130 lap.
9) Kihalt Tudósok. 130 lap.
10) Ritkaságok. 131 lap.
11) Uj Könyvek. 133 lap.
12) Trattner János Tamásnál készült Uj Könyvek. 135.

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY.

1818.

VIII. KÖTET.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

PESTEN,

TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűivel, és költségével.

Fő Méltóságu

ÜRMÉNYI

ÜRMÉNYI JÓZSEF

Országi Birája Ő Excellentiája.

PÁPA

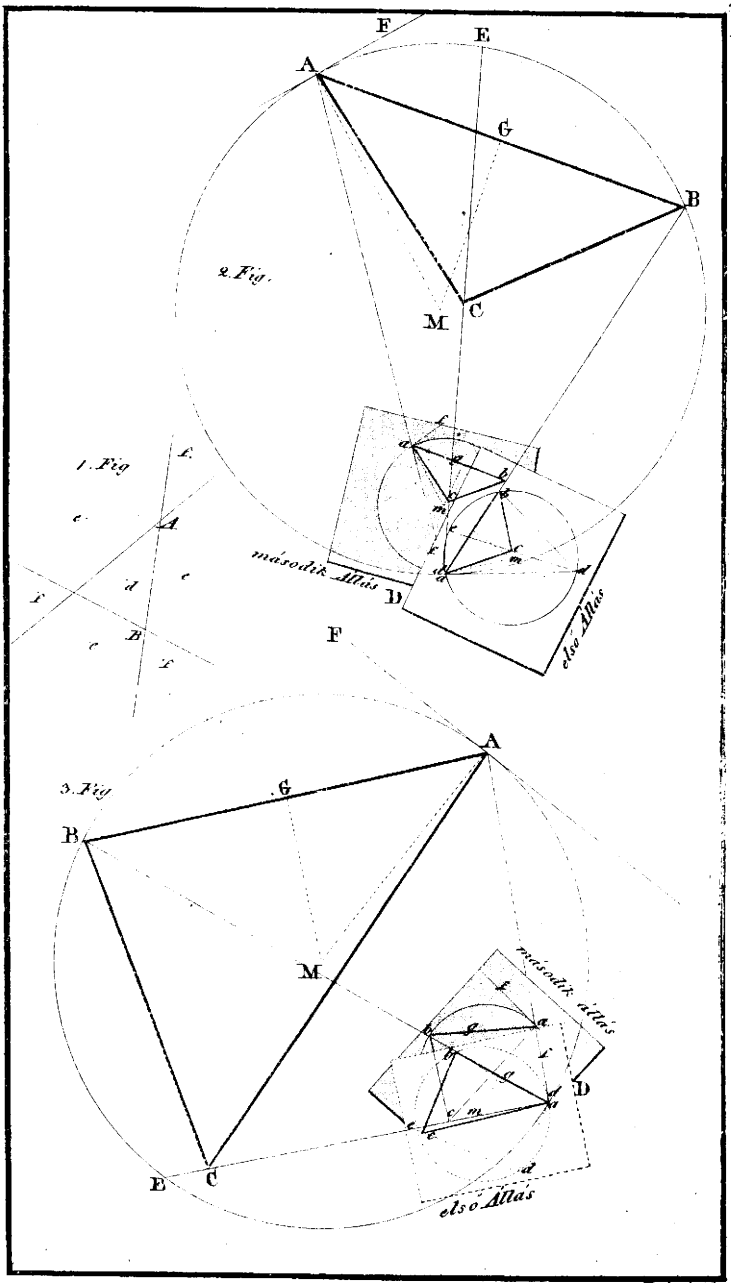

2. Fig.
1. Fig
3. Fig
F
E
A
G
B
M
C
D
E
második Állás
elsó Állás
második állás
elsó Állás

I. Értekezések.

A' védelmeztetett Nemes Székely Nemzet.

Ditsö Literátorunk, 's kedves Hazánkfia Pápay Sámuel Úr, Magyar Literaturájának 87-ik, 88-ik, és 89-ik lapjain, midön megnem határozá, mellyik Megyénk' nyelvszokása formálta azon iró-nyelvet; és Magyarságot, a' mellyel most írunk-is, beszélünk-is; az Erdélyi Székelyeket a' Tiszán innen lakó Palóczokkal, a' Dunán túl való Somogyiakkal, Baranyaikkal, az Ország szélein fekvö megyékkel, és az egész Magyar Országi nép seprejével tsak ugyan egészen, és általjában ki-rekeszté a' jó Magyarságból minden betsülettel. — E' szerént tehát Pápay Úr, az Erdélyi Székelyeket egy sorban állíttá; a' Magyar Ország' szélein lakó kevert nyelvü népekkel, a' szelíd, és együgyü, de furtsa Magyarságú Palóztzokkal; átalyában pedig az egész Magyar Országi nép seprejével, mind Erköltsi tsinosodásokra (mondván a' tsinosságban még annyiva elé nem mehettek, — 's Lakó földjökre nézve is jóval hátrább maradtak a' többinél) mind nyelvökre nézve, és pedig minden külömbség nélkül.

Valóban sem tzélom, sem természetem ezen szelíd, és érdemekkel jeles Hazafinak jámbor fejét, mérges Hartzot ábrázoló készülettel megtámadni; de a' megösmért Igazságot markoson vé-

delmezni, 's arról bizonyságot tenni; — Magyar szívem szerént köteles vagyok én is, annyival is inkább, hogy engemet is a' Jótól, és Igazságtól soha semmi el nem tudott rettenteni, mint ama jó vérü Thaiszot; jóllehet tehát, én örvendek Pápay Úr' Literátori Ditsőségének, jóllehet tisztelem, 's szeretem is derék Munkájából kitündöklő Hazafi Lelkét, mindazonáltal süveget emelek tisztes Literátorunknak, 's szemébe nézve mondom:

Munkájának 87. 88. 89-ik lapjain méltatlanúl alatsonította az Erdélyi Székelyeket, és azon betsületét szerető kisded Rokon Nemzet' érzékeny szívén, sérelmes sebet ejtett; — mert valamelly Írónak egy Nemzetet, vagy Társaságot olly helyheztetésbe tenni a' világ szemei előtt, a' mellybe tellyességgel nints, sokkal több valami, mint hiba. — Úgy helyhezteti pedig, ha vagy többet, vagy kevesebbet tulajdonít néki, mint a' mennyi ötet illeti, akár az Erköltsi, akár minémü más tekintetben; mert, ha többet tulajdonít, mint a' mennyivel bir, a' maga egyenességét, 's tulajdon hitelét sérti, a' mi több mint hiba; de ha kevesebb tsinosodást, Erköltsöt, vitézséget, vagy akar mit ád, mint van néki, akkor azon Nemzetet, vagy Társaságot méltatlanúl alatsonítya: 's valyon nem több é ez is jóval a' hibánál? sőt ez az, a' mit sérelemnek nevez a' Magyar, — igen is; mert: vagy ösmérte azon Nemzetet, Társaságot, vagy nem, ha ösméri? 's még is characterének Lelkét, legbetsesebb kintsét (millyen Erköltsi Tsinosodása, 's édes Magyar Nyelve a' Székelynek) tőle igazságtalanúl eltagadja, ekkor már vétkezett. Mert azon kívül, hogy tulajdon Hitelét, 's egyenességét megsértette ekkor is, magát az ártatlan Igazságot ok nélkül bántja, és pedig egy néki soha nem vétett Nemzetnek rovására,

sérelmére, méltatlan betstelenítésére írván ollyast felőle, a' mit jól meggondolva, még talám, mint igazat se irhatott volna tudva, legalább a' mű Mennyei Mesterünk Üdvözítő Evangyélioma szerént Keresztény ember nem, mert ennek az is eggy fő kötelessége, hogy ha valakiről igazsággal semmit jót nem mondhat, inkább halgasson, senkit ne gyalázzon. Néki a' mások' valóságos hibáit se szabad soha felfedezni, ha tsak magának a' hibázónak, vagy egy harmadik személynek jova, jobbúlása nem kívánnya; ha tsak valamelly rosz, melly egynek, vagy többeknek nagy kárt okozhatna, el nem háríttatik általa, ha tsak tulajdon betsületünk' mentségére nem szükséges; — azután vallyon jól esik e' egy jó vérű Magyarnak, midőn némelly Külföldi, derék Nemzetét tudatlannak, pallérozatlannak híreszteli? De mind ezeken kivül is ugyan nem futá e' el borzasztó hideg Magyar vérrel buzgó ereit P. U.? — Egy Magyarnak valamelly Nemzetet, vagy Társaságot, még ha idegen is, méltatlanúl kissebbíteni, nagy Lelkü Nemzete Characterével ellenkezik; menynyivel inkább egy atyafi Nemzetet talám tsak azért, hogy ő kitsin megvetni, megbántani, nem de megpirító szégyene e'? — Ha nem ösméri, vagy tsak imígy amúgy (mint P. U. ösmérni láttzik a' Székelyeket, talám tsak Tomka Szászkyból, Timonból, Husztiból, némelly kenyerét kebelében, 's -- hordozó széllyel járók fetsegéséből, meg a' Győri régi Kalendáriomból) inkább ne írjon: Az említett Hazai Íróknak (békével nyugodjanak betses Hamvaik) külömben derék Írásai, a' hajdani Győri Kalendáristának firkálásai, 's némelly enyelegni akaró, de ahoz nem értő bújdosóknak Anecdotái nintsenek tsipő rágalmazás nélkül; az e'féle hajdani írásokból tsak az akkori dolgokat, és nem a' mostaniakot lehet jól

megismérni, amaz irigységet lehelő firkálások agya-fúrthoz illő kába fetsegések, ok nélkül való rá-fogások pedig, nem méltók egy ítéletes Irónak, egy okos, és élemedett Férjfiúnak, mint Pápay Úr, hitelére, 's a' legszebb író-tollának is betsét kissebítik, alatsonittyák; — de hogy sem egyik, sem a' másik állatásába nints igaza Pápay Úrnak, ítélje meg az okos Olvasó. — Nints abban, melly szerént a' Székelyeknek tsinosodását olly igen hátra veti; — Ugyan is:

Azon Nemzetnek, mellynél a' Nevelés, Földmívelés, Vitézség, a' Tudományok, tulajdon Nemzeti Törvénnye, vagy Constitutiója, Religiója virágzanak, lehetetlen tsinosodásának nem lenni, 's a' tökélletesedésnek még most is tsetsemős böltsőjében sinlödni; — mertt

A' Nevelés által a' kisdedekben még tsak bimbójában lévő tehettségek természetesen ugyan, de bizonyos rend, és arány szerént, 's nem vadon segítetvén a' kifejtődésre, indulatit jól kormányozó, eszével helyesen élni tudó, 's jó akaratú emberek, munkás Polgárok, derék Hazafiak jönek ki, a' gondos Szülőknek, és jó Nevelőknek dajkáló kezei közül; a' mi a' tsinosodásnak valamintt fő eszköze, szint úgy jele is. — Van Nevelés a' Székelyeknél, a' Nagy Világba is illő a' Nagyoknál (Primores); van Nemesi, vagy is tsinosabb a' Lo-föknél (Primipilos); van Polgári, minden sessiós szabad Székelynél (Plebeas). — Közönséges Nevelések a' Nemes Convictusok, Seminariumok, Collégiumok, Gymnasiumok, jelesebb falusi Oskolákban eszközöltetik. — Magános Nevelést ád minden Atya a' maga gyermekeinek; az Elsők, és Lo-fők minden pontban egyenlő Nevelést adnak magzattyaiknak a' Hazánkbeli Fő, és Nemesi Renden lévő Urakkal; a' szabad köz-nép pedig, ennyi Nevelést ad közönségesen

gyermekeinek: írni, olvasni, mind a' két nemen lévő magzatit megtanítttya, vagy taníttattya; erre tsak nem elkerülhetetlen szüksége is van, mint fekvő Jószágok' örökös birtokossának, az Osztály, Zálogos, és a' köz Familiai Levelekre nézve. A' tehetősebbek átallyában az Isteni Tudományra, a' Poezisra, Rhetorikára, Lógyikára, és az ezekkel egygyütt járó mellékes Tudományokra, u. m. Hazai, és közönséges Világ' Históriára, Számvetésre, Geographiára, különösön pedig jó példával, és gyakran sokszorozott szavakkal így oktattyák övéiket: az Istent imádjad, az Öregeket betsüljed, Szüléidet tiszteljed, dolgaidba légy szorgalmas, minden munkáidhoz annak idejébe kezdj, senkit, és senkiét ne bántsd, magadat, és tiédet ne hagyd, szeress minden embert, különösön véreidet, atyádfiait, fizess igazán szolgádnak, zselléredet ne nyomorgasd, légy könyörülő, adj szállást az úton-járónak, alamisnát a' kóldúsnak, útra valót a' szálló vendégnek. Elöljáróidhoz engedelmes, minden emberhez nyájas légy, kerüld a' rosz társakat, ne éjtzakázz, pénzedet hiába soha ne vesztegesd, mindenek előtt gondoskodj magadról, kezes nagy Pénzbe senkiért ne légy, adj költsön, de te ügyekezz a' költsön kérést kerülni, másnak szolgája ne légy, takarékos házadnál, tsinos, és tiszta öltözetedben, és igaz mondó légy; mind ezeknek igazságáról ők átallyában bizonyságot tehetnek, és ezek olly nagyon hátra maradottságra a' tsinosodásban nem mutatnak.

A' Földmivelés tsak magános tekintetbe is több kezeket egyesítvén, több embereket gyüjtvén a' Társaságba, a' Társakat, minthogy szükségek van egymás segedelmére, egymás tekintetére, 's betsülésére fakasztya, megtanítya a' Törvények' szentségére, annak tiszteletére, 's egy-

másnak igazságos védelmére serkenti; tsak úgy is lehet egy, magános Familia esztendei fáradozásainak siltere, ha a' Törvények, mellyek tiltyák egymásnak károsíttását, nem tsak félelemből, hanem Lelki-ösméretből is tekintetbe tartatnak. Quid Leges sine moribus vanae proficiunt? mondja Horatius; és ha az egymás szíves szeretetének buzgósága kezes, a' Földmívesnek tsak nem minden külső védelem nélkül lévő vetéseinek, kaszálló-réttyeinek, 's egyéb drága gyümöltseinek bátorságáért. — Hát midőn a' földmíves szabad kénye szerént mívelheti földjét, mint Tulajdonát? a' vetélkedés, másokat gazdaságában, jovaiban megelőzni kívánó törekedés, a' sok egyenlők között elmaradhat e'? tagadom. — E' pedig ama szorgalomnak, buzgó ügyekezetnek, mellynél fogva egyik sem akar a' másiknál alább való lenni, mindenik egyaránt akar bóldogúlni, Szülő édes Annya, mellyből származik, 's mintegy fokonként fejtődik ki a' tökélletesülés a' Székely pedig szántó-vető, föld-mívelő, 's szabadon míveli földjét, mint tulajdonát.

A' Vitéz, a' Katona több ki-mivelt Népek, és Nemzetek között járhat, jár-is, járt-is, főképpen ezekben a' Tsinasodásával annyira kérkedő újj századokban, mint a' Honnyában kedvére dohányozó henye Tsoport; tehát több szépet, több jót, több hasznost láthat, lát-is, és ha szüksége van reá megis tanúlhattya, 's meg-is tanúlja, kivált a' Székely; mert ő nem lántzal, nem kötéllel fogott katona, nem valamelly egymástól távúl széllyel szórt Megyékből erőszakkal egybe szedett sokaság, hanem fejenként szabad, Nemes birtokos gazda, a' maga tsinos kis Curiáján, kinek édes Szülői, kinek Felesége, Gyermekei, Tselédjei, és egész Gazdasága vagyon: Ha tehát szerentsésen térhet a' vérével festett ellenség föld-

jéről édes Honnyába, ha kintset, Gazdaságot nem vihet-is, visz vagy egyről, vagy másrul jobb helyesebb, szebb ízlést, és Tudományt, visz legalább bús fején egynehány tiszteletre méltó sebeket. — Az illyen Népről, az illyen Nemzetről szólhatni e' meg-vetve? —

A' Tudományok világosittyák az emberi értelmet, jávittyák az akaratot, midőn külömbféle lelki, 's testi Tárgyaknak ösmértével gazdagityán az ész ösméreteinek kies, de véghetetlen mezejét, az ezekből, a' Nagy-világnak, egygyes és közönséges nagy embereknek meg lett Történeteikből, fontos elmélkedés után lett okos, és törvényes ki-vonásoknak, következtetéseknek az akarat jobbitására tsalhatatlanúl nagy a' bé folyások, sőt ritkán vesztik el sikereket az ember jobbitásában, ha tsak Szeretsenre nem akadtak. — Világos tehát az, hogy valahol leg-alább jó lábon állanak a' Tudományok, ott vagyon Cultura, ha Parisi fellengző fényben nem tündöklik is. De hát ha azt-is meg-lehetne engedni, hogy a' Székelyeknél virágzanak a' Tudományok? pedig alig hanem úgy van; mert ő nékik számos Fő, és Al-Oskolájok virágzó állapotban vólt nagy üdőtől fogva, 's vagyon most-is, u. m Székely-Udvarhelyen, Maras-Vásár helyen, két Fő, és ugyan annyi jeles Al-Oskalájok vagyon; van Székely-Keresztúron, Tsik-Somlyón, Kantába híres Gymnásiumaik, ezeken kivül tsak nem minden Székely Helységnek vagyon jól rendbe szedett Oskolája; a' Fő Papok, Esperestek, Elö-kelök, és Fő Tisztek fel vígyázása, 's szoros Számadások alatt. — Vagynak ezekben sok ki-mivelt, és nagy Tudományú Professorai, jó eszü Fiai, és Tanitványnyai; söt a' más Erdélyi Fő, és Al-Oskolákba, is, a' Nemes Székely Nemzet szül, és ad sok derék Fő-Igazgatókat, jeles Professorokat, a' Ta-

núlók pedig, mind a' Kolosvári Fejedelmi cath. Académiába, mind az ottani Ref. és Unitar. jeles Collegiumokba, mind pedig ama nevezetes N. Enyedi Atheneumba többnyire Székely Fiak, leg-alább nagy számmal felül múlyák a' más Nemzetbélieket. Tehát tsak el-lehet mondani: hogy virágzanak a' Székelyeknél a' Tudományok, ha ama fen-járó fényben nem tündöklenek-is, — ellehet mondani: hogy jó lábon állanak ő nálok a' Tudományok, ha nem leg-jobban-is; midőn tehát kéttség kivűl való igazság az, hogy a' Tudományok virágzása nem tsak tökélletesiti, tsinositya a' Népeket', Nemzeteket, kik között vagyon, hanem jovitya is, okoson ellene mondhatatlan igazság marad az-is: hogy a' Nemes székely Nemzetnek nem tsak vagyon Tsinosodása, de halad-is abban jó lépésekkel eléfelé.

Ha valamelly Társaság Polgári öszve szövetkezését a' Vérség kötelei szerént-is, de mindenek felett az egygyüvé hangzó akarat által szabadon saját maga adta magának, maga-is módosíttya a' a' Társak, vagy Népek kifejtődő szükségeihez képest a' Valóságos Nemzet; mert maga nemzette, 's nemzi magát, ha pedig ezen Nemzet kezes a' Fő-Hatalom ereje, a' Tisztviselők tekintete, a' Polgárok Jussai, szabadságai sérthetetlenségéért, ha minnyájon egyenlő Törvény, és Számadás alatt vagynak, ha ezen állapotba fenn-is tartyák magokat, azon Nemzetnek vólt-is, vagyon-is Cultúrája, — a' Székely maga adta magának kedvelt Constitutióját, és már ezer, 's több esztendöktől fogva egész Európanak megrendittő viszontagságai között-is fenn-tartotta ezen kisded Nemzet a' maga Törvényeit, 's tartya most is, tsak a' törvényes Törvény hozók köz egygyezésével módosítván azokban némelly Tzikkelyeket a' Szükség, és a' Nép kivánságai,

szerént; hathatós kezes ő, kivált a' Felséges Ostriai Házból való szeretett Császári királyi Fejedelmeinek, 's tulajdonképpen való Fő-Ispánnyainak (még 1-sö Ferdinandtól fogva, a' kihez különös hajlandósággal viseltetett a' Nemes Székely Nemzet, buzgó szeretettel, és Hivséggel ragaszkodik a' Fő Ostriai Házhoz, tapasztalván ezen ditsőségesen Uralkodó Háznak, főképpen ama Nagy Fejedelem 1-sö Leopóldtól kezdve, eránta való különös Figyelmét, kegyességét, egyenességét, igazság szeretetét, szeléd Atyai vóltát:) Jussai szentségéért, — áll a' maga betses Tulajdonáért, arany szabadságáért-is; mert noha az irigység, és az Erdélyi köz kéntelenség sérelmeket, söt sebet-is okozott meg betsülhetetlen vagyonán, mindazonáltal a' leg-főbb, és leg-nagyobb szabadságai birtokában vagyon még ma-is, számos alatson Lelkü Irigyeinek trutztzára-is. — Kész mind a' kettőért betses hajdoni Scytha vérét ontani, söt le is tenni életét, egyenlő Szabadság, egyenlő Törvény, egyenlő számadás alatt vagynak minnyájon; méltatlanúl szenvedné tehát idegen külföldítőlis alatsonittatását, a' jó szivü Magyartól pedig épen nem várná, sőt inkább megérdemli betsülését, 's szeretetét, ámbár egyiket sem kóldúlya.

Az okos, és értelmes Vetélkedő, a' jó, és igaz vérü atyafi szeretik egymást, vetélkedett a' Székely Nemzet az ő kitsinségéhez képest a' ditső Magyar Nemzettel mind örökké az egyenességbe, a' jó szivüségbe, gazdálkodó vendég szeretésbe *), a' Szabadság, a' függetlenség szere-

*) Valóban, ha egy Magyar-Országi olajat áruló Tót látogat is meg, tsak egy köz rendü Székely Gazdát, azt ugyan igen megszokta kérdeni: Hát Kigyelmed volt e' Budán? 's ha feleli hogy vólt, vagy nem vólt, ö azt szokta reá mondani: Lám ott lakott Mátyás Király; — de már ekkorra, elé hozta Felesege a' kenyeret, szalonnát, vagy túrót, 's

tetébe, és a' vitézségbe; ügyekezett minden üdőbe megmutatni, hogy ő a' nagy Lelkű Magyar Nemzetnek nem méltatlan Rokona, a' Religyióhoz, törvényes Fejedelméhez, 's édes Hazájához való buzgóságával is; mert valaki a' Székelyek között nem talál baráttságos, nyilt szivű, Felebaráti, 's atyafi szerető, józan Keresztény, buzgó Hazafi, egyenes Lelkű Férjfiakat, a' nem ember, hanem Angyal de — Vitézségeket Ellensége is tapasztalván megösmérte,

A' Religió Virágzása a' tökélletesedésnek nyilvános tanu-bizonsága, mertt ez egyesülvén a' polgári Törvényekkel, valamit a' polgári Társaság neveléssel, tanitással véghez nem vihet, ő szelíd oktatásival kipótolya, és mivel szelíd ő, senkit nem üldöz, szeretettel, kíméllésssel adja üdvözséges tanításait az emberek eleibe, tsendes lépésekkel jovitt ugyan, de még is többet, és erősebben épit az emberek' szívén, mint a' Világi kinszerítő Törvények, keményebb lábra álittya Tanitvánnyait a' jóban, és ingadozás nélkül valóvá tészi emberét az erköltsiségben; mert egy láthatatlan Fő Hatalom, ha kevésbé rémiti is, de mindenek felett amaz imádandó Örökké valónak, és véghetetlen Jóságnak szeretete, és a' mennyiben egy por szemtől kitelik, követése, minden tselekedeteinek rúgója, és fő ingere; va-

---

melly szivesen nyújtya lágy kenyerét, 's füstös szalonnáját jámbor Vendégének! nyájas baráttsággal sokszorozván kérését hogy egyék, mondván: mert meszsze útról jött Kéd; — de hát ha még Magyar Országi Magyarhoz van szerentséje, ekkor már nagy az öröm a' Háznál, Innepi módon készitenek mindent, petsenyét süttet tüstént, 's régi szokás szerént egy Kantsó bort is köszönt kedvelt rokonára, vidám szivel kérdezősködik Magyar-Országról, megelégedve mutogattya takarékos gazdaságát, kövér jármos ökreit, lovaglo derék paripáját, tulkait, és teheneit, elinduló Vendégének pedig fel is tarisznyál, sokért el nem botsátaná útra való nélkül.

lóban ez az Istenségnek ama drága ajándéka, mellynek tsak igazság, tsak a' jó erkölts, tsak az emberek boldogíttása, egyedűl való Tárgya, mellyekben határozódik minden erköltsi Tsinosodás, való Tökélletesség, és igazi Cultura, ez amaz égből az emberekhez alá szállott legbetsesebb Vendég, melly tsak a' vidám szívben, tsak a' derült észben lakik, 's tsak ezeknek birtokossainál fejti ki magát egész méltóságában. A' fondorló, és vallástalan mondhattya hát, 's nem más:

Tantum Religio potuit svadere malorum,
Quae peperit saepe scelerosa, et impia facta. Lucret.

Midőn azért a' Székely olly buzgó a' maga Vallásában, hogy annak igazságát kész mindennapi jóságos tselekedeteivel megbizonyítani, midőn ő úgy szereti Felebaráttyát, hogy azonnal kész néki segedelmét nyújtani, 's ügye fogyott ember társát nemes szível gyámolitani, mihelyt az szerentsétlen, minek tsak az ő Kalakájok *)

*) A' Kaláka olly Nemzeti szokás á' Székelyeknél, melly által, egy véletlenül szerentsétlenné lett Tselédes-Gazdának, előbbi boldog sorsát sokaknak buzgó Felebaráti szeretete hirtelen lábra állitja, p. o. Házát, Tsűrét, jószágát, 's minden épülettyeit megemészti a' fa épületeken könnyen hatalmaskodó tűz, Kalakát hirdet a' szerentsétlen, az az: a' közönség kiáltója által egy Dombról, vagy Hegyről fenszóval meghivja Polgár társait a' segedelemre; erre a' Gazdáknak nagyobb része el is mégyen, és az Erdőn megkészitvén az épületeknek való fákat, haza hordják, öszve rakják, felépittik, be is fedik, és igy legalább harmad, negyed nap alatt helyén van Háza, Tsűre, 's tsak nem minden épülettye; ezen felül Tsűrébe szénát, szalmát; Házához lisztet, búzát, kenyeret, szalonnát, 's kitől mi, és mennyi telik, visznek. A' Jóltévők, atyafiak, szomszédok, jó barátok részekről ugyan egy, egy, keveset; de a' szűkölködő részéről a' sok kitsin öszve gyűlvén legalább annyit, hogy egyéb segedelem kűtfejekkel aratásig bééri vele, — learatta már gabonáját, 's Tsűrébe is takaritotta a' vólt szerentsétlen, egy Szombaton estve sert, pálinkát, bort, és petsenyét készittet, 's a' vólt segittő atyafiakot Vasárnapi Vetsernye utánra két iffiú

elég tanúbizonysága, midőn olly tökélletes egygyességben, olly édes atyafi szeretetben élnek egymás között; — melly külső tselekedetek mindenkor a' szívben virágzó Religyiónak resultátumai; tagadhatni é Tsinosodását egyenes szívvel? Ki - rekeszthettyük é a' ditső Magyar Nemzet virradó Culturájából, söt nagy lépésekkel elé haladó Tökélletesedéséből? ezt ugyan senki nem teheti, annál kevésbé azt egyenességgel, és jó szívvel diszeskedő Magyar. — Igaz ugyan — 's meg is kell vallanom: hogy a' Székelyeknek se Tudós társaságok, se számos olly tehetős Tagjai, a' kik gazdag könyv tárokat tartanának kastélyaikba, sem Királyi Várossaik nintsenek; a' mik a' Tsinosodásnak valóba Eszközei, 's Jelei is; de az elsőre nézve fajdalom! egy Hajóban evezneк a' Magyarokkal; — a' mi Tudományos Tárgyak jöttek pedig ki, 's jönek ezután is, Székely Szerzőik vóltak, 's lésznek reméllem, a' vólt nyelvmivelő Társaságnak, az Erdélyi Múzéumnak, a'

legények által meghivattya egy kis Collátzióra, és barátságos mulattságra; öszve is gyűlnek a' Hivatalosok, és az újj Házba ozsonnáznak a' Familiák Fejei; az ő fiaik, leányaik pedig (mert a' Tselédeknek, ha' tsak nem szabad személyek, illetlen vólna, 's nem is engednék magok között) a' tágas Tsürbe tántzolnak vig örömmel, egy kormos Indigena húzván jó reménség között a' Magyar Notákot, 's ha valamellyik iffiú legény a' Tántz közbe megéhezne, szabad bémenni, és fenn álva a' mit édes Attya, vagy más előkelő ád, megenni, 's az után friss forrás vizet innya rá, a' mi ott még eddig egyedül való itala az Iffiúságnak, az után pedig Isten hirével kimenni, a' mire, ha soká ben késnék, rá is emlékeztetik; de leülni, annál is inkább süvegét feltenni, tsak nem szentség-törő illetlenség vólna. — Estvéli 9—10 órára vége van a' mulattságnak is, mellynek nézésére a' Gazdak, is végezvén takarékos ozsonnájokat, kijöttek vala az Házból, és egyszerre minnyájon eltakarodnak, kiki haza vivén magával tulajdon Familiáját, és a' minapi Felebaráti szeretettel tett faradozásainak egy kis ozsonnából álló, szivesen vett jutalmat, 's más nap már kiki a' maga dolgához lát, még a' vólt szerentsétlen is, és pedig vigan, senkinek nem lévén adóssa.

vólt Kassainak, sőt ezen megbetsülhetetlen Tudományos Gyüjtemény Irói között-is 's valamelly még tsak hajnalló, sőt már munkálkodni kezdő, ha megszünt Társaságoknak-is vóltak, 's vagynak érdemes Székely Tagjai; — vagy talám már a' nem Székely, a' ki az ő eredete helyén kivül ír? annyit mondhatok: a' Székely valamint nem ditsekedik nevezetével, szint úgy nem is szégyenli Nevét; — továbbá közöttök ha szemenként is, de találkoznak Gazdagok is t. i. ollyanok, a' kik sokkal többet birnak, mint a' mennyire szükségek van, a' kik a' Pompa, 's a' Fény üzés nyavalyáit szint úgy ápolgathatnák, mint mások; de ők a' Pompába józanak, a' Fényüzésbe elszenvedik ugyan a' költséges Tsinosságot, de a' hivságos pipereskedést kerülik, jól tudják ők, hogy valahol a' Luxus uralkodik, ott az ártatlan örömök el-vesztették betseket, az erkölts, és a' Religyió hanyatlik, — átallyában pedig, a' Gazdagság közöttök néműnémű egyarányussággal vagyon el oszolva, 's innen vagyon hogy a' Nép ott átallyában jobb lábon áll, 's mint jobb lábon állóknak, ha épen gazdag könyv-tárokkal nem birnak is, meg vagynak legalább egy keresztény emberhez illő könyvei, mellyekből megtanúllyák ők, mivel tartozzanak az Istennek, törvényes Fejedelmeknek, édes Hazájoknak, 's külön külön minden embertársaiknak; az egyenesség, a' jó szív, a' vendég szeretés természeti tulajdonok nékik, úgy vélem pedig, hogy ennyi Tsinosodás elég egy jámbor mezei Gazdának, sőt szerentsés más is, a' ki eddig juthatott. A' Frantzia Cultúrát semmi tekintetben nem vitatom, nem tudnak ők ahoz, a' Magyarok Istene mentse-is meg attól bizonyos értelemben. — Királyi Városok egyetlen egy van igaz; — de szóllyunk igazán! a' Királyi Városok tsinositják édes Hazánkat, — igen is; de Magyarúl e'?

Részemről édes öröm futtya el minden ereimet, midön tsinosodni látom kedves Nemzetemet, de meg kell vallanom azt is: hogy szomorú sohajtás ömlik ki szivemből ollykor, midön tsak nem minden Királyi Várossainkot idegen ruhát viselni, 's nem Nemzeti nyelvét beszélni szemlélem, és ha örvendek, midön sok Tudós, sok, Nemes, sok Fő Magyar lelkes Hazafiaknak buzgó törekedése, elmés, és ítéletes ügyessége által Culturánkot élenni, sőt ditső Pályájára már már kiállani, érzékeny szivel visgálom; lehetetlen el nem szomorodnom, midön mély álmába merülve látom még Hazánknak, ezen köz édes Anyánknak sok első szülöttyét, 's hát midön észre veszek ollyant-is, a' ki nem alszik ugyan, de annál kárhozatosabban hideg vérrel nézheti még mostis szép Nemzete Culturájának erőlködő küszdéseit a' nélkül hogy ki venné Zsebeből lomha kezeit a' ditsöen munkálkodó kisded seregnek bár tsak segedelmére is. — Vallyon nem tulajdon Tsinosodás illik e' egy Szabad Nemzethez és ennek minden méltó Tagjaihoz is? ha betsültetni kiván saját Véreitől, sőt okos Idegentől is. — midön a' Nemzet maga adja magának, önnön lelkéből születik, 's fejtődik ki Tsinosodása, akkor betsültetik ezen pontba is mind független, külső Nemzetektől; de ha a' Nemzetnek nemesebb Tagjai egy szivel, lélekkel nem dolgoznak, ha sok Fő véreinknél, 's tsak nem minden Királyi Várossainknál még is tsak az idegen ruháé az elsőség? tsak a' külső nyelveké a' Fő tónus? még tsak reménségbe vagyunk a' bóldog jövendők iránt, — én úgy vélném, tanúlna a' Magyar az elmés Frantzia, a' derék Német, és Ánglus példáján, 's töle is; de ne majmolyon egyet is, akár melly ditsőséges légyen is. Jólehet tehát a' Székelyeknek sok Királyi Várossaik, sőt számos, nagy hatalmú birtokos Tagjai is nintse-

tsenek, de a' fennebb említettekből észre vehetni: hogy nem nagy kár, sőt talám semmi sem is háromlik azért ő reájok. — Nints igaza a' más állatásába is P. U., mert

Az a' Nemzet, melly a' maga gondolattyait világosan, helyesen, tellyes, és jól hangzó szavakkal, ha kell hathatósan, az hol illik kellemetesen tudgya kifejezni, tsekély ítéletem szerént jól beszél Magyarúl.

Világosan beszél a' Székely: mert ő úgy nyomja ki érzéseit, ollyan szavakkal fejezi ki gondolattyait, hogy a' Magyarúl értő, mihelyt hallya beszédjét, azonnal megérti.

Helyesen is: mert ő nem másképpen, hanem a' gyökeres Magyar beszéd természete, 's tulajdonságai szerént rendeli beszédében szavait, t. i. a' Magyar beszéd semmi erőltetést nem szenved, gyülöl ő legkissebb erőszakot is, és úgy láttzik, hogy ez a' szabad Nemzet lelkéből fejtődik ki, és ő hozzá illő is; — innen nem mondja a' Székely: Uram Bátyám, Aszszony-anyám, hanem Bátyám Uram, Anyám-aszszony; nem mondja: Jól néz ki az Úr, hanem jó színben van az Úr; nem mondja: győjjön az Úr nálunk, mennyünk a' szomszédnyi, hanem: jöjjön az Úr hozzánk, mennyünk a' szomszédhoz.

Tellyes, és jól hangzó szavakkal is beszél: p. o. nem mondja: óma, sziva, póka, mint Kolthán Komárom Vármegyében, és a' Tsaló-közben, hanem: alma, szilva, pulyka; nem mondja a' tojást petének, mint Nagy-Bánya körül, se a' kutat bundának, mint Gömörbe, 's Máramaros némelly vidékein, nem mondja: memmontam, mellátam, letjobb, letszebb, házho, pintzéhe, hanem megmondtam, meglátam, legjobb, legszebb, házhoz, pintzéhez; azt sem: adi, hozi, hanem adok, hozok, és ha a' Székely a' hegyről

A Budapesti Református Egyházkerület PÁPA KÖNYVTÁRA

lejáró útat Lejtőnek nevezi, kérdés, ha roszszabb, és kedvetlenebbűl hangzó szóé, a' Magyarok' ereszkedőénél? holott ő az ereszkedő szóval is él, p. o. a' megterhelt szekér ereszkedik a' Lejtőn, vagy is a' hegyről lejáró, vagy jövő úton, ismét: ha a' Székely így szól: Elhagytam vólna tárgyamat, ha észre ne vegyelek, e' helyett: Elhagytam vólna tárgyomat, ha észre nem vettelek vólna, a' derék Döbrentey jegyzése szerént (a' kinél én józanabb Magyarúl Írót nem ösmérek, tisztelet, és örök fény minden más ditső Magyar Írók tulajdon, és független főbbségének! a' mellyet én saját betse szerént buzgó lélekkel betsülök, és tisztelek, mivel jól tudom, hogy a' magas Lelkekben is külömbözve osztogatta, fő fő ajándékait a' jóltévő Természet, (s talám a' Nagy Kazinczy acre Judiciuma) tulajdon kifejezése Tud. Gy. 12. Tom.) szerént is, úgy vélem jobb, szebb, és helyesebb is, a' nem tsak Maros, hanem Udvarhely Széki szóllás mód az említett felett; mert rövidebb; mert két vólna a' kimondást hiába nem terheli, nem unalmosíttya.

Hathatósan beszél a' Székely, midőn a' sérelemre felel, t. i. a' Nagy emlékezetű Práy György a' Petsenegektől állíttya származni őket, megbetsülhetetlen Munkájában, erre mint sérelmes, és Igazságtalan állításra felel a' Székely, Eredetek, és Elömenet. Írt. K. I. R. IV. §. 3-dik szám alatt.

A' Székely Magyarság kellemetességét olvashatni minden Székely Írók' Könyveikbe, azon helyeken az hol illik, p. o. a' Mikes Kelemen gyönyörű Leveleiben, a' Baróti Szabó Munkáiba, a' Gróf Mikó György Jegyzésébe (Erdélyi Muz. 7-ik Füzet.) a' Málnos Dávid, Szabó János Kánonok Írásaiban, a' kik mind eredeti, tös, gyö-

keres, Fő, és Lo-Fő Székelyek, másoknál is, a' kik írtak közülök minnyájánál.

A' régi Magyarok, a' mi boldogúlt ditső Nagy Atyáink, a' kiknek annyit köszönhetünk életünket, 's szabadságunkot, pedig élni, és szabadon élni, melly gyönyörű még tsak a' képzelet árnyékába is, de melly édes, a' melly Nemzet azt kóstolhattya! ezen legbetsesebb tulajdonunkot, ezen megbetsülhetetlen Örökségünköt, a' kik nékünk által adták a' Székelyekről még azt mondották: hogy ő nálok a' jó Magyarság Virágjában vagyon *), 's az Unokák, a' jó vérű magzatok legyenek e' azok, a' kik ő tőlök legbetsesebb vagyonnyokot, édes Magyar Nyelveket elvegyék? vagy megtagadják! — nem! nem! még Pápay, a' lelkes Hazafi sem többé! reméllem én ezt tőle, azért; mert igaz Magyar, mert Igazság szerető, mert jó szívű, mert jó Keresztény, mertt jó vérű, következőleg vért betsülő is, atyafi szerető is; — ennyi tulajdonságok néki sem többé, de másoknak sem, ha illyenek; még némelly különösségek mellett is, meg nem engedik, hogy a' Székelyeket alatsonittsák; azonban különösségek mellett is lássuk: lehetne e' okoson, lehetne e' igazán?

Hogy édes Hazánknak is többnyire minden Vármegyéjében vagynak különös szavai, szó' ejtései, kimondásai, sőt majd minden Vidéknek tulajdon, 's másutt ösméretlen kifejezései, roszszúl hangzó, megrontott, tsonkitott, vagy szükségtelenül, illetlenül is tóldott, helytelenül rendelt szavai, a' tagadhatatlan: p. o. óma, sziva, szarvája, szép, adi, hozi, menek a' pintzébe,

*) — — repetat Siculos ab origine prisca
quos penes est patrii regula vera soni.
Anno 1558. Michael Libetz de Vilman. Benkő Transilv. Tom. I, p. 406.

megteszem őtet (megpirongatom) tűzből, virségből, házasogyik, rózan; — mindazonáltal sérelem vólna tsak egy Vármegyét is a' jó Magyarságból kizárni, mert ez tsak a' nép allyánál vagyon, és akár mellyik Vidékben, Vármegyében is, a' míveltebb Nép jól, és helyesen beszél Magyarúl. Denominatio autem a parte nobiliori desumenda semper, Principium Philosophiae Moralis.

Jóllehet tehát a' Székelyeknél is vagynak különös, megromlott, roszszúl hangzó, helytelenül rendelt szók, szó ejtések, kifejezések; de minthogy itt is, tsak a' Nép allyánál, vagy talám némelly erdők, és Havasok közé szorúlt Helységbe, mint p. o. Oláh falván, és koránt sem a' míveltebb, u. m. Elsők', Lo-Fők', és eredeti szabad Székelyek' tisztes Rendénél, sérelem, és alatsonítás a' közönséges, és betses nevezetekkel tsak elé rántani őket, és némelly különös szavaikért, 's talám némellyek' fogyatkozásáért is, egynehány vándorló, míveletlen jövevény szájából mérni, és azt mondani: hogy a' Székelyek roszszúl beszélnek Magyarúl, nem gondolván azt meg: hogy Borsod Vármegye melly igen megsértődne, 's méltán, ha valaki megtagadná jó Magyarságát azért, hogy az Uponyi Palótz hibáson szól környékébe, mennyivel sérelmesebb tehát egy egész Nemzetet, ha kitsiny is, ezen gondolatlan nevezettel; az Erdélyi Székelyek, kizárni a' jó Magyarságból?

Megengedi én nékem még a' Pápay Úr' jó szíve, kivánom pedig egyenességétől, hogy egygyet még szólhassak:

Derék Munkájának a' 94-ik lapján az Erdélyieknek közönségesen ezen szó ejtését: ból, böl, ról, röl hibásnak állíttya, és a' jó Magyarságból ezt is kihagyá azon okból, mert úgy-

mond: tsak egy környékbéli, ha szintén a' mostani Írók nagyobb részint felvették is; ezen állitása is meg nem álhat azért; mert Erdély nem környék, hanem Nagy Fejedelemség, és így a' b ó l, b ő l, r ó l, r ö l végződés ott uralkodó lévén, mint egy Környékbélit ki sem hagyhatá; — de azért sem, mert Pápay Úr igen helyesen a' Nyelv szokást, és pedig Quintilian értelme szerént tészi, a' Nyelv Királynéjának, kinek Felségét betsülik az Erdélyiek is, ide értvén a' Kazinczy Úr' a c r e j u d i c i u m á t, a' Kassay Úr' E t y m o l o g y i á j á t is, mind ezek szerént pedig, a' b ó l, b ő l, r ó l, r ö l végződés, a' b ú l, b ű l, r ú l felett való.

A' Nyelv szokást tészik, és tsinállyák az Íróknak, 's más Tanultaknak, söt az egész Ország miveltebb, és nagyobb részének a' szók, kimondások, szó-ejtések, kifejezések, egy formaságának, helyes gyakorlása, - mind a' nagyobb, mind a' leg nemesebb rész a' b ó l, b ő l, r ó l, r ö l végződéssel él Magyar-Országon is; mert az egy Borsód Vármegyét kivévén, sehol sem uralkodó a' búl, bül, rúl, rül végződés a' ból, böl, ról, röl felett, a' nemesebb rész is ezen végződéssel él, mert ha ama lelkes Magyarságnak ditsö Héróssai: Révay, Kazinczy, Kiss János, Fejér György, Szabó Dávid, Virág, Döbrentey, Helmeczy, Horváth István, derék Magyar Jankovits, 's többek mások elfelejthetetlen jóltévöi a' Magyar Nemzetnek, még a' kiket nem nevezek is, örök ditsöség, és áldás kisérje mindegyiket, még a' siron túl is! — ha mondom nem ez a' nemesebb rész? ha nem ezek Nemzetünk' virági? 's ha nem ezek tsinálhattyák a' Nyelv-szokást, 's tsinállyák is? bátron elmehetünk a' Meotis' partyai körül keresni nyelv szokásunkat; ezek pedig fejenkent, és uralkodólag a' ból, böl, és ról,

ről végződéssel élnek, tanúlt Magyar ízléssel; a' búl, bűl, és rúl, rűl, felett.

Itéletemet egyeneseu az ó, ő, ú, ű felett ki nem mondhatom, mert én valóba nem tudom az ó, ő, hangzik é kellemetesebben, mint az ú, ű? ha pedig azt mondom: nékem az ó, ő tettzik; — egy más vélem egyenlő pedig, a' kinek, szint annyi jussa van a' Magyar Nyelvhez; mint nékem, azt; hogy néki ú, ű: — tsak ott vagyunk, a' hol valánk; — a' tettzés mérséklésére ennyit még is mondhatok:

A' mű Nagy Atyáink, a' magánhangzók sorába, elsőbséggel tisztelék meg az ót, az ő, és az út, az ű felett; mű pedig maradékok, az ő Kegyelmék jussát, és rangját a' szerént meg is ösmérök, soha se háborgatván tsendes birtokokban; melly szerént a' ból, ből végződése is, szembe tűnő elsőbséggel bir, a' búl, bűl, felett.

Az Analogyiára nézve pedig baráttságos kezet nyújtok Kassay Úrnak, Grammatikájának a' 287. lapján, a' 13-ik Szám alatt való, és a' következendő Jegyzésben foglalt értelmével megegyezvén; holott a' ből végződést a' belölből származtattya igen helyesen, ból végződés illik pedig az olly szóhoz, mellynek utólsó betűje ó magánhangzó; p. o. Kálló; mert némű némű erőltetéssel esik így mondani: Kállóbúl, a' Magyar beszéd pedig, erőltetést nem szenved.

Végre (Haec est Authoritas Patrum)

1539-be ból végződéssel él, a' búl helyett Isaác Mester Dregeth Vellermesnek Nádúr Espannae Caepe.

1541-be Erdősy János a' ből végződéssel a' ből helyett.

1558-be Gallus Anaxius a' ról, ről végződésekkel a' rúl, rűl helyett.

1616-ba Lépes Bálint a' tól végződéssel a' túl helyett.

1618-ba Maros-Vásárhelyi Gergely a' tól, töl végződésekkel a' túl, tül helyett.

1649-be Megygyesi Pál ról, röl végződésekkel a' rúl, rül helyett.

1661-be Górup Ferentz Győri Nagy Praepost ből végződéssel, a' bül helyett, mondván: vetésből.

1703-ba Vizkelety Jó'sef Szala Vármegyei Fő Szolga-Biró, azt mondá: Vármegyéből, és nem bűl.

'S miért vetnük meg ezen ditső Eleink tekintetét is? de vallyon lehetne é, ha akarnók is? holott mind a' nagyobb, mind a' nemesebb rész, a' ból, böl, tól, töl, ról, röl végződésekkel él most is.

Azoknak számára, a' kik midön valamelly más környékbéli szót, bár melly gyökeres legyen is hallanak, és nagy fénnyen azt szokták mondani: Ezt a' szót még soha sem hallottam, Csokonay szerént azt jegyzem meg: Tudatlanságunknak egyenes megvallása Virtus ugyan, de az említett emberekben tudatlan kevélység; mert egy úttal azt is akarják értésünkre adni, hogy a' mit ők nem ösmérnek, a' mind rosz szó, quasi veró! a' kik pedig még ennyire sem mehettek, hanem mindent kinevetnek, mint némelly eszelösködö bohók, meg a' kik gyenge, és szelíd téjjel tápláló anyánk a' Hazának kebelében bolond lármát, és kegyetlen pört támasztanak, Virággal azt mondom elég már: — Elég már a' Tsata! tsendesen üljetek le; — avagy pedig: Emelkedjetek fel egyszer már minnyájon, a' jó szív, és az egyenes Lélek tsendes Egébe, felyül vagyon ez ama setét, és tüzes fellegeken, melyekben az rígység' gyáva menykövei lappanga-

nak, itt a' szíves Baráttság, itt a' Szeretet, a' tsendes Békeség, és az Egyenesség kézen fogva sétálnak; — Egyesüllyetek Ti is a' ditső Magyar Nemzet Ősi Characterével, a' mellynek itt vagyon Örökös Nemzeti Széke, ezen ditső Trónusnak felséges Birtokossait, szívből tisztellyétek; — sajnálva, de nem megvetve, nézzétek ezen pompás magosságból, az éretleneknek gyermek-játékait, oda le: az alatsony Tsoport dühösködését pedig mosolyogva nevessétek, Tü Nagyok! Tü igaz Magyarok! Higygyétek innen tsak egy szelíd szavatokra a' Gonosz legottan megdöbben, lesüti szemeit, 's martzongló tüze tsak belölről forr, nem mérészel kitörni, 's néktek akarva sem árt. — A' Nemzeti ditsőségnek ezen vidám képét megszomorítani, fényességét homályosítani, a' Jó szív, az egyenes, és nagy Lélek, Magyar Nemzet Ősi Tulajdonit, Characterének virító Rózsáit, meghervasztani, pirító szégyennek, Felség sértésnek, megbotsáthatatlan bűnnek, halálos véteknek tartsátok; — 's imé édes Pápaim, 's kedves Hazám!! én kimondám a' szivemen valót.

K. J.

2.

Drágffy Jánosnak 1526. eszt.ben Mohácsi Táborból költ utólsó rendelése.

Nem vihettyük a' XIV-dik századnál fellebb a' Drágffy Nemzetség eredetét, nem is folytathattyuk azt tovább másfél száz esztendőnél; de csak e rövid időszakasz alatt is eme dicső nemzetséget igen felmagasztalva, 's az Ország' első

hivatalnak birtokában szemléllyük. Köz vélekedés szerént a' Drágffyak Oláh eredetüek valának, 's Dragula, Drugomer, vagy rövideden Drág nevet viseltek. Magyar Országban letelepedvén, 's idövel elágozván, magokat Drágffyaknak hivatták; mint később időben a' Palffyak, Péterffyek, Simonffiak, 's mások, az első törsökös Attyoktól, ki nagy jószágokat szerzett, 's igy maradékinak fel magasztaltatására fundamentomat vetett. Ez csekély véleményem szerént ama Drág, volt, ki 1383-ban a' Száldobosi határ levélben előfordúl és Székelyek Grófijának, (Birájának) és Szaldobosi, Hoszszu-mezei, Vajnok-házi, Táraczi, Nagy Tecsői, kis Tecsői, és Talabori, Marmoros Vármegyékben fekvő Helységek' Urának neveztetik. Ki tetszik ezen előadásból, hogy e' Drágnak igen jeles, 's érdemes Ferfiúnak kellett lenni; mivel olly sok jószágokkal meg ajándékoztatott. De szaporodott tovább is ezen Nemzetségnek mind vagyonnya, mind hatalma úgy, hogy már Szathmár Vármegyebe is kiterjedvén birtoka, magát Béltekről irhatta, Drágffy Bertalan ugyan Mátthyás és II. Ulászló Királyok ideiben virágzott, 's kivált az utólsónál nagy kegyelemben volt, mellyet magának a' pártolkodó Szeremi Herczeg, Újlaky Lőrincz ellen viseltt háborúban, okos és szerencsés Vezérlése által szerzett vala. Sok adománnyal megjutalmazta a' Király hivségét úgy hogy az 1498-i Budán tartatott Ország Gyülésnek 22-dik czikkelyében a' Zászlós Urak között számlaltatik elő, 's ezen kivül még Szolnoky és Krasznai Fő Ispány és Érdélyi Vajda hivatalokkal is diszeskedett. De még más környülállásból is kitetszik Ulászló Királynak Dragffy Bertalanhoz, 's János Fiához (kiről mindjárt szó leszen) viseltető különös hajlandósága, 's kegyessége. Találkozik t. i. amaz emlékezetes esetek kö-

zött, mellyeket a' Drágffy nemzetség eránt, a' későbben élt teknek Udvari papjok feljegyzett, ezen tudositás is: 1500 esztendöben Drágffy János feleséget (Váradi Annát) hoza Vácz várából, Sz. György napján, kit neki kiada Magyar László Király, vele vala gyermek Lajos Király"

E' János Bertalan fia vala, nem külömben gazdag, hatalmas, és a' Király' kedvese, ki fő Asztalnok, és Közép Szolnok és Kraszna Vármegyék' örökös fő Ispánnya volt. Ennek bizonysága ama hiteles levél' vége, melly által 1514. eszt.-ben Ulászló Király a' Budai Ország gyülésén Verböczinek tudós munkáját megerősitette, 's Országos törvény könyvé rendelte. Ambár nagy gazdaság háromlott reá Attya halála utánn, mindazáltal ő is mindenféleképpen sok jószágokat szerzett öszve mind Mágyar mind Horváth országban, 's különös alkudozásra lépett Kanisai László Attyafiával is, kinek nagy uradalmát meg nyeré Szala Vármegyében.

A' Magyaroknak örökké gyászos 1526-dik esztendő közepén, a' Török Császárnak Magyar Ország ellen tett rettenetes készületinek hire elterjedvén, 's nem sokára az ellenség' jelenléte a' kegyetlen pusztitások által megbizonyodván, a' Király' Hivei seregeikkel Buda felé siettek, kik között Drágffy János is, mind fő hivatala, mind hivsége 's becsülete által ösztönöztetvén, nem volt utólsó. Elkésérvén ifjú Lajos Királyt a' Mohácsi táborba, és a' Vezeréknek hasonlását, a' Királynak tévelygését, a' Vitézeknek engedetlenségét szemlélvén, ámbár nem volt olly jártos a' hadi dolgokban mint Attya, eme hires, sok próbatételekben gyakorlott Hös, előre látta még is az ütközetnek szerencsétlen kimenetelét, mellyet Öseink keserves könnyekkel megsirattak, 's kö-

vetkezéseit megfontolván egyre sirathatunk mi is.

Erre nézve, 's különösen, ne hogy külömbféle jussal birtt, és szabad rendelése alatt lévő jószága viszálkodást okozzon maradéki között, ha rendelés nélkül találna e' világból kimulni, osztályos maradéki között végső akarattyát Jó Barati, és vitéz társai előtt következőképpen fejezte ki.

„Szent Háromság' nevében legyen a' mi Testamentomunk. Bélteki Drágffy János, Közép Szolnok és Kraszna Vármegyének Örökös Fő Ispánnya, köszöntésémet és magám' ajánlását irom nektek mint jó Leányomnak, és jó szolgáimnak:

Tudjátok jó Leányom Homonnai Katalin, és jó Szolgám Berindi Dávid Komám, és jó Udvarnokim Bánházi Pál, Daróczi, István, Vai Mihály, Majádi János, Burján Pál, Kaplonyi Imre, Te is jó Demeter és Rumi Ferencz, házaimat ti reátok bíztam, mi módon tettem testamentomokat házomnál Erdőd' várában. Üdvösségem' dolgában némellyekben nem tetszik nekem, mellyeket rövideden előszámlálok:

Az Ispotályra nagy gondot viselljetek; a' Szegények benne meg ne éhezzenek: az oláh Parent Gyürüst, 's az Erdődi Kilenczedet, Vámot az Ispotálynak hagyom, Chrisofalvát is. Mindszentben, Szakaszban lévő részemet. Az Erdődi dézsmát hagyom az Erdődi Plébániának. A' Misék, Zsoltárok Erdődön és Bélteken meg ne fogyatkozzanak: u: m. a' Sz. Anna Aszszony Miséje, és Conceptio Mariae Miséje mindennap mondassanak. Pénteken a' Humilliamini, Szombaton az Egredimini elne hagyattassanak. Az isteni szolgálatok megne szünnyenek: mert az én lelkem' üdvössége ezektől függ.

Továbbá jó leányom Homonnai Katalin Asszony, és jó Komám David Uram, és jó Udvarnokim, kik a' testamentom tételben velem jelenvoltatok, mikor azt irtam, emlékezzetek mindenekről, és jól eszetekbe vegyétek, mi légyen akaratom: Feleségemet, a' mint hagytam az Erdődön tett testamentomban, Homonna Uraságában hagyom. Kis leányomnak Sófinak hagyom Marmorosbeli jószágomat, Erdőd Szádát vidékesttől, Bányán a' Göbös Tamás' házát szőlejivel, réteivel, 's javaival egygyütt, mellyet az én Fejedelmem ő Fölsége Lajos Király szolgálatomért nekem adott; kinek levele is a' Kővári Tárházomban vagyon. Farkas fiamnak hagyom Erdőd várát minden hozzá tartozókkal egygyütt. András Fiamnak hagyom Kővárát minden vidékestől. Gáspárnak, Boldizsárnak hagyom Szalában Kanisai László Atyamfia jószágát mind öszveséggel.

Jol tudjátok mint esett legyen a' Contractus közttunk, mellynek levele nálatok van. Én Atyámfijaival, Hugommal Drágffy Mária Aszszonnyal minden dolgot jól végre hajtottam. Gáspár fiamat bebocsátottam a' Kanisai jószágba, Boldizsárt is utánna bocsássátok. Solyomkőt' hagyom azon Jámbornak, kinek kezére hirja az Isten Magdolna leányomat; ha Magdolnának hálála történnék, annak fiára irom által, ki ötet elveszi, hogy örökké övé legyen Solyomkő, és az ő Attyafijáé. Annak fölötte jól tudjátok Solyomkőnek mind eredetét mind fundamentomát, midőn Budára, Szent György napjára az Ország nagy Gyülésére egybe hivattattunk, az én kegyelmes Uram és Fejedelmem Ő Fölsége adatá velem Prényi Imrénck Nádor Ispán Uramnak kezébe Debrőkő váromat minden hozzá tartozókkal egygyütt Solyomkőért. Nádor Ispány Uramnál tiz czer forántban vagyon Debrő vára, én nálom is Solyom-

kő viszontagképpen tiz ezer foréntban vagyon. Jól lehet Solyomkőt annak előtte is birta az én Atyámfia Drágffy Bertalan, mi is birtuk, de Ő Fölsége akkor minden dologban véget szakaszta; Debrő vára az én jószágomtól távul vala, Debrő vára Nádor Ispány Uram jószágához közel esett, mellyért tetette velünk Ő Felsége a' cserét. Ennek minden dolga véghez ment, 's békességben hagyaték. Valamellyikünk köztt fölbontatván Ő Fölsége szerzése, a' két várnak, Debrőnek és Solyomkőnek becsüjében maradna, az az húsz ezer foréntot tenne a' Kötőben: Ez eddig vagyon.

Az Erdődi testamentomban hagytam vala Magdolnának ezer foréntot: de Christus és az ő Sz. Annya, Szűz Mária ellen lett ezen testamentom tételem: mert jól tudom, hogy a' pénz naponként elkél, de nem tudom meddig tartya meg az Isten Magdolna leányomat; azért akarom így legyen, mint most rendelem:

Mithekét hagyom Magdolnának minden hozzá tartozókkal; nálom van Mitheke házom ezer foréntokban; senkinek semmi köze sincs hozzája; minden dolog Isten szerént ment végbe.

Pentyalt is mind vidékestől neki hagyom: mert ennekelőtte is Drágffy Magdolna Aszszony néném volt; Szent Taszárt is három faluival egygyütt neki hagyom; melly Szent Taszárt az én Atyám Chseh Ferencznek adta szolgálattya fejében, annak magva szakadván ismét reánk szállott Szent Taszár. Én adtam vala Pestesi Ferencznek, és Vátai Pálnak szolgálattyokért, de Szathmár Vármegyében más jószágot kivánttak tőlem érette, mellynek neve Tatárfalva.

A' melly Kastélyt most csináltattam, mellynek neve Chseh, hagyom minden hozzá tartozókkal Ferencz fiamnak, kit kivettem fattyúságból, 's igaz fiammá tettem, mint akár mellyik fiamat.

Ennek bizonyságára sok Jámbor előtt levelet *) adtam neki, melly levélben örökségeket hagytam neki. Ezek közzül ha valamellyikének halála történik, a' fennt mondott jószágok egymásra maradjanak. Úgy cselekedjetek, hogy nekem ítélet' napján ellenségim ne legyenek; lelkemet 's lelketeket meg ne háboríttsátok; mert a' megfizetés' idején az Isten' haragja leszen rajtatok.

Az aranyos kárpitot, mellyet Ő Felsége Mátyás Király ada Atyámnak Drágffy Bertalannak vére hullásáért, és hűséges szolgálattyáért negyven ezer forintokban, hagyom az én Uramnak, Atyámfiának Szepesi Jánosnak Erdélyi Vajdának; Ő Felsége, mi Kegyelmes Urunknak Lajos Királynak gyűlésében voltunkkor. Budán Sz. György napján igértem vala neki illy ok alatt: hogy, ha az Isten engemet előtte ki talál e' világból venni, Feleségemnek, gyermekeimnek, házaimnak, és minden jószágaimnak gondját visellye, és mikor az Isten gyermekeimet emberkorra juttattya, minden jószágaimat kezeikbe adja. Mi közöttünk ezek, 's egyéb dolgok is mindenestül fogva elvannak végezve.

Somy Gáspár Komámnak ugyan Vajdu Uram előtt adtam 10. ezer forintott, hogy holta utánn Almásvárát minden jószágostul kezembe, 's az én fiaim' kezeikbe adja. Ennek gondviselője az én Atyámfia Vajda Uram. Almás várának szerzésében, és a' tiz ezer forint' megadásában négy tanú vólt: Vajda Uram, Váradi Ferencz Püspök Uram, Somy Gáspár, 's én voltam Drágffy János. Egymásnak levelünket adtuk, és kezünk írását.

*) E' levél kezemnél vagyon, és költ Erdőd várában 1521-dik esztendőben; minekelőtte már Drágffy János Rómában volt, és X. Leo Pápától törvényesitő levelet nyert Ferencz fija számara az akkori Század' szokása szerint. „A' Kiadó".

A' Károlyi Máttyás Pap' jószágát az ő Attyafiainak ki bocsássátok, az ezer forèntokat megadván, minden okvetés nélkül: mert elég sokáig birtuk.

A' Károlyi Máttyás Pap' halála eránt Attyafiait engesztellyétek meg, 's minden kivánságaikat elégittsétek ki.

Jól tudjátok Egredet ennek előtte három esztendővel vevém meg ezen forènton a' Dobokai Nemes Uraiméktól: a' pénz meglévén, bocsássátok ki nekik. Osgyáni Bakoss Simonnak erről én tanúságot adtam.

Annakutánna Komám Dávid Uram, midőn én Erdélyben valék, Retteg nevű városban, az én Atyámfijaival, u. m. Erdélyi Vajdával, Szepesi Györgyel, Somy Gáspárral, és Apaffi Miklóssal az akkori Urral, akkor Te is jelen valál velünk. Tudod mit végeztünk, melly dolgokról nem szükség nekem itt említést tennem.

Vajda Uramat mindennémű szükségtekben megtalállyátok, semmiképp tőle el ne idegenedjetek; minden ügyetekre szorgalmatos gondot viselő; és nektek oltalmúl hagyom az én Atyámfiát Vajda Uramat.

E' testamentomot írtam jámbor Atyámfiai előtt, kiket elöszámlálok: Váradi Püspök előtt, Nádasdi Máttyás, Nadásdi Balás, Ramocsa Márton, Pestesi Ferencz, Sarmasághi Miklós, Berindi György előtt. Az Ur Istenért kérlek, és Szűz Máriáért, az ő Fijáért Christusért, ebben egyebet ne tegyetek, 's e' levél' mássát mindjárt Vajda Uramnak küldjétek Erdélybe.

Ezen testamentom levél költ Mohács mezején, az én Fejedelmemnek, Ő Fölségének táborában, Sz. Bertalan Apostol' napján, mikor írnának ennyi esztendőben: 1526.

Ötöd napra e' végzés utánn történt ama szerencsétlen csata, melly előtt Lajos Király kijegyezvén kinek kinek álló helyét Drágffy Jánosra bizá az Országnak Boldogságos Szűz képével jegyes nagy Zászlóját, védelméül mellé ezer lovasokat rendelvén. Midőn nagy pompával az egész sereg jelenlétében kezébe fogta Drágffy az Ország' drága kincsét, erős esküvéssel lekötelezé magát, hogy azt tőle csak holtával venné el az ellenség ; erre , régi szokás szerént lehuzatott sarkantyúja , annak jeléül, hogy a' Zászlótartó csúfos viszsza futásról soha ne gondolkodjék. Erre a' sereg második rendébe helyheztettetett. A' Magyar Vitézek első rende az ellenséggel öszve csapván, ha bár először hozzájok hajlott is a' szerencse Broderik és Istvánfy tanúsága szerént, a' szörnyű sok Pogányoktól viszsza veretetett. Ennek okáért a' második is a' Törökkel kézre fogott. Ekkor Drágffy, bár melly vitézül viselné is magát, 's őrjeivel egygyütt hathatósan védelmezné zászlóját, elnyomattatott végre a' sokaságtól; 's erősen megsebesíttetvén lováról letaszíttatott, és zászlójára borúltan megölettetett. Így pecsételé hitét véres halálával Drágffy, példát adván a' Haza és becsület-szeretet' törvényének telyesítésére.

Báró Mednyánszky.

3.

Elmélkedés a' Philosophiáról, és annak hasznáról.

Nints talám egy Tudomány is, mellyet közönségesenn oly kevéssé értenének az emberek, mint

mint a' Philosophiát: éppenn azt a' Tudományt, melyre minden embernek szüksége van — „quod „Aeque pauperibus prodest locupletibus aeque; „Aeque neglectum pueris senibusque nocebit".

Horatius.

Mert, ha szinte addig elmennek is, mit tegyen szóról szóra a' Philosophia: itt akadnak fel: mi legyen az a' Böltsesség, melynek Tudománya a' Philosophia? Innen lettek azok a' különbkülömbféle balvélekedések, a' Philosophia felöl. Egyik úgy nézi a' Philosophiát mint olyan tudományt, melynek legfelljebb is az a' haszna, hogy a' gondolatoknak mesterséges egybevetése, elbontása, és éles hasogatása által az elmét köszörüli, mely tehát tsupán az Oskola, nem az Élet tudománya. Másik azzal tartja, hogy az nem egyéb üres hangoknál, érthetetlen formuláknál, haszontalan szörszál-hasogatásoknál; mellyet annál fogva vagy tanúlni sem kellene, vagy mentül elébb elfelejteni. Harmadik még veszedelmesnek is tartja, — a' Polgári rend, a' Vallás, a' jó erkölts ellenségének (a' mit nem régibenn a' Franczia Parlamentumbann is lehetett hallani) ezt a' tudományt; melynek pedig az a' czélja, hogy a' Törvényt, a' Vallást megfundálja.

Ha ez igy vólna: elveszettnek tartanám azon időmet és fáradságomat, mellyet valaha a' Philosophiára fordítottam; és ámbár engemet a' sors ehez kötött, magam azonn vólnék, hogy ez a' haszontalan, sőt veszedelmes tudomány ki-irtódna.

Nem lehet azombann tagadni, hogy sok részben magok a' Philosophusok okai ezen értetlenségnek, és az abból származott bal-vélekedéseknek. Sokann ugyan is elfelejtkezvénn a' Philosophiának fő czéljáról, és mellesleg valókbann böl-

tselkedvénn, lélek gyötrő haszontalan szőrszál hasogatásokonn, üress hangokonn, formulákonn kapkodnak: mint erre példák a' Scholasticusok; és a' mi időnkbenn Fichte. Mások, hogy méjj böltsességűcknek tessenek, és magok körül szent ködöt (nimbus) vonhassanak, melyhez tsak a' béavattattaknak lehessen közelíteni: a' Philosophiának érthető tiszta világos (popularis) állításait homályos szókba, formulákba burkolják: mint tselekedtek a' mi érésünkre Schelling, és a' kik vele tartanak. Végre, némellyek haszon keresésre, elméjek mutogatására fordíttották a' philosophálást; azt a' tudományt, mely a' Törvényt, a' Vallást hirdeti, alatson lelkekből származott alatson czéljaiknak tévénn eszközévé, a' legszentebb igazságok ellen fordították fegyverül. Elfajúlt fijai a' Philosophiának! milyenek vóltak a' régi időkbenn a' Sophisták; az újjabb időkbenn Voltaire, a' Franczia Encyclopaedisták, 's a' t.

Nem tsuda, ha sokann, kik magok a' Philosophiáról gondolkodni, vagy nem tudtak, vagy resteltek, ezek által félre vivődtek, és a' Philosophiáról balúl ítélnek.

De, ha a' tűz nem szűnik meg hasznos dolog lenni, azért, hogy a' vigyázatlanság viszsza élhet vele, és károkat tehet: ne mondjuk a' Philosophiáról is, hogy haszontalan, hogy veszedelmes, azért, hogy némellyek viszsza éltek vele; azt a' mi a' Philosophiával bánóknak vétke, ne tulajdoníttsuk magának a' Philosophiának. Szent tudomány a' Philosophia; az Élet, nem az Oskola tudománya; Böltsesség tudománya.

Minden dólgunkbann kell lenni bizonyos czélunknak: külömbenn czél nélkül futunk; minden igyekezeteink haszontalanok, nevettségesek. És minthogy czélt érni eszközök nélkül nem lehet:

eszközöket kell elővennünk, mellyek által oda juthassunk. Ha jó a' czélunk, és ahoz alkalmatos és ártatlan eszközt veszünk elő: okosann, jól tselekeszünk. Ha ez igaz egy egy dologra, foglalatosságra nézve: minden bizonnyal igaz arra a' 70—80, néha több esztendei foglalatosságra nézve is, mellyet Életnek mondunk. Kell lenni bizonyos czéljának életünknek; és minden igyekezetünknek, munkánknak, mint eszközöknek, arra kell sietni.

De fájdalom! sok embernek eszébe sem ötlik, mire való az élet: végig aluszszák az életet; élnek és nem tudják hogy élnek; útaznak, mint az olyanok, kik (a' mint a' Poëta mondja) fő nélkül sok Országokat béjárnak; vakonn követik annál fogva indúlatjaikat, kivánságaikat, a' szokást, mely sokszor rosz szokás; a' példát, mely sokszor veszedelemre vezet; és mikor eljő az utólsó szempillantás, nagy foglalatosságbann, és semmit se tsinálásbann találja őket. Sokann tesznek ugyan bizonyos czélt magoknak az életbenn: de a' czél is rossz; az eszközök is, mellyeket ahoz elővesznek, nem jók. Egyik azt tartja az élet czéljának, hogy pénzt gyűjtsön az ember, „quaerenda pecunia primum — „Virtus post nummos; még pedig a' hogy tsak lehet „si possis „recte, si non, quocunque modo rem": hogy osztánn legyen mit, a' minek pedig addig se vette hasznát, itt hagyni; és hogy az örökös bővölködése közbenn, a' szegény öreg bolondonn nevethessen. Az ilyen embernek a' pénz nem eszköz, hanem czél: azért nem él vele. Neki az az eszköz, a' mi másnak czél: Feleség, Gyermek, Barát, Háza, mind tsak eszköz; mert azoknak pénzt kell hajtani. Másik ezt tévénn az élet fő czéljává: él hal a' hirért névért, hivatalokért; nints soha előtte határ, nints az a' bölts non

plus ultra; epekedik, nyughatatlankodik; szüntelen hajtogatja a' nagyra-vágyás Daemonja; minden eszköz szent előtte, valami ezen czélja felé viszi; a' mások romlásánn építi a' maga szerentséjét. Harmadik, azt tartvánn, hogy az ember azért él, hogy egyen, igyon, aludjon, 's a' t: a' baromi gyönyörüségek rabjává teszi magát, megalatsonítvánn emberi méltóságát.

A' midönn így vakoskodnak, így tévelygnek az emberek; keresik azt, a' mit meg nem találnak: szövétneket gyújt, útat mutat a' Philosophia, megtanítvánn öket az életnek fő tzéljára, és megmutatvánn az arra alkalmatos eszközöket. Ehez képest megesmértetvénn az embert magával; megmutatvánn annál fogva, hogy minden kivánságunkbann, tselekedetünkbenn ott van a' Magunk szeretete, és hogy valamig az ember ember lesz, nem is lehet, hogy magát ne szeresse, de nem is jó vólna, mivel úgy nem lenne ösztön valaminek tselekedésére — elvágnánk a' madár szárnyait, leszednénk a' hajó vitorláit, és azt kivánnánk hogy repüljön — ezt mondom megmutatvánn: azt következteti, hogy az embernek fő czélja a' Bóldogság, vagy is az az állapot, mikor mind testének, mind lelkének jól van dólga — ment lévénn a' fájdalomtól, testi lelki gyönyörüségbenn él; hogy tehát kivetkeztetik az embert az emberi természetből, és erőszakot teszneknek rajta, a' kik (mint a' Cynicusok, Stoicusok, Kánt) úgy nézik a' Bóldogságot, mint megtíltott fának gyümőltsét.

Mivel pedig ezen czélját az ember Társaság nélkül el nem érheti: hogy a' társaság fennállhasson, a' Maga szeretetét, a' maga bóldogsága kivánását tartozik a' mások szeretetével, a' mások bóldogsága kivánásával megegyeztetni; nem szabad annál fogva mindent tselekedni,

a' mit éppenn magára való nézve jónak látna (a' mit Aristippussal, és Epicurussal megengedni az embernek, szintolyan képtelen és szintúgy extremum volna, mint magát magával megtagadtatni); vagynak bizonyos Kötelességei, mellyeket tartozik megtartani; van Törvény, mellyet által nem hághat. Következésképpen szabad az embernek a' maga javát munkálódni: de úgy hogy az a' mások javával megállhasson. Melyből ismét következik, hogy mivel a' magunk javának a' másokéval egyezőleg való keresésébenn; és így a' mások java munkálódása által a' magunkénak munkálódásábann áll az Erköltsi-jóság — Virtus: a' Virtus, mint a' mely nélkül a' társaság fenn nem állhat, legfőbb eszköze a' bóldogságnak; mellyet tehát azért kell tselekedni, mert a' bóldoggá tesz.

Mivel pedig a' Virtus sok munkábann, nagy magunk meggyőzésébenn kerül; sokak azombann és nagyok a' vétekre való kisértetek: hogy a' virtus darabos és meredek útjánn annál bátrabb lábakkal járjunk, és a' kisértetekkel való küszködésbenn meg ne tsüggedjünk; megtanit a' Philosophia, hogy a' Virtus által, annak a' Fő-valónak is, kire mint okára mutat a' világi dolgoknak természete, kitől függ az ember mint teremtés Teremtőjétől, kedvét megnyerjük, és tsak az által nyerjük meg; és hogy az a' Fő-való mint tökélletes igazságú Biró, egy más életbenn is, melyre ajtó nyílik a' sirból, büntetést és jutalmat osztogat.

Így tanit meg a' Philosophia az életnek czéljára; így tanit meg böltsenn számlálni napjainkat. Így mutatja meg a' bóldogságnak — a' virtusnak útát. Így mutatja meg a' Törvény a' Vallás fundamentomát, lelkét és hasznát. Így győz meg arról, hogy Virtus, Vallás nélkül nem lehet

boldogság. Így hozza a' legszebb hármóniába a' Vallást az Erköltsiséggel. Így formál jó, és kegyes, egy szóval böltst embereket. Megőriz annál fogva a' testi gyönyörüségekenn, a' világi jókonn szer felett való kapástól, azoknak kelletinél feljebb való betsülésétől, álnok útonn módonn való keresésétől. Megőriz a' függetlenségtől, zabolátlanságtól (licence). Megőriz a' Vallástalanságtól, a' Vallásnak pajkos tsúfolásától (Freygeisterey).

„Svave mari magno turbantibus aequora ventis
„E terra magnum alterius spectare laborem,
„Non, quia vexari quemquam est jucunda voluptas,
„Sed quibus ipse malis careas, quia cernere svave est,
„Svave etiam belli certamina magna tueri
„Per campos instructa, tua sine parte pericli.
„Sed nil dulcius est, bene quam munita tenere
„Edita doctrina Sapientum templa serena;
„Despicere unde queas Alios, passimque videre
„Errare, atque viam palanteis quaerere vitae,
„Certare ingenio, contendere nobilitate,
„Noctes atque dies niti, praestante labore
„Ad summas emergere opes, rerumque potiri.
„O miseras hominum mentes! o pectora caeca!
„Qualibus in tenebris vitae, quantisque periclis
„Degitur hoc aevi, quodcumque est! —

Lucretius.

Az az:

Jól esik a' partról nézned, mikor a' szelek a' sík Tengert dúlják, más hogy bajlódik. Nem azért, hogy Kedves vólna akárkinek is veszedelme: hanem hogy Jól esik érezned, mely bajtól vagy te magad ment. Szép látnod, ha magad nem félhetsz, hogy hadakozónak
A' Harcznak kétes mezejére kiállva. De nints szebb

Mint múlatnunk a' Böltseknek erős, tudománnyal
Tisztánn tündöklő, fellengős Templomaikbann:
Onnat alá nézvénn látjuk mások szanaszélt hogy
Tévely'gnek, széllengve keresvénn életek útját;
Elméjek, születések nagyságánn vetekednek;
Èjt napot egygyé tesznek; nagy munkával özönre
Rakják a' kintset; szert tesznek nagy hatalomra.
Óh nyomorúlt ember! lám mely vak az emberi elme!
Mely veszedelmek közt töltődik ez a' rövid élet
És mely sürü éjj fedi!! —

Nem ok nélkül nevezték a' régi Görögök azon Tudóssaikat, kik a' világi dolgok természetét, eredetét, okát visgálták; és azokat, kik ember társaiknak életre tartozó hasznos regulákat, és törvényeket adtak, eleinte Böltseknek (σοφοι) azutánn pedig Pythagorás utánn, ki magát Philosophusnak mondotta, Böltsesség-barátinak, azoknak tudományát Böltsesség-tudománnyának. (Láss, ha tetszik, ezekről bővebbenn ezen Könyvbenn: Philosophia I. II. Darab. Debreczen. 1813—1817.).

Ertsey Dániel.

4.

A' magyar nyelv' fő törvényjeiről.

Eggy mind eddig nem író a' magyar — sem nem a' csupa olvasó, sem nem a' tapasztalt író, hanem a' magával eggy ponton álló irni készülő — kisded publicumnak nyujtja philologiai értekezését a' nyelv', különösen az orthographianak sarkalatos törvényjeiről. Ezt előre kelle feljegyeznie a' külömb külömb előítéletekre

nézve: tapasztalt dolog az t. i. hogy a' ki a' nyelvről irni mert, annak sok kedvetlenségekre kell magát készen tartani. Úgy tetszik, hogy akármi tudományos tárgyban vagy akarva hibázni, vagy vigyáztalanságból, 's a' mi egyre megy, tudatlanságból botlani nem olly veszedelmes, mint a' nyelv' ügyében megszóllamlani: e' tárgyban bíró akar lenni minden, itélni akar mindki, tanulni — senki. 'S vajha ezek az ezer birák eggy meg határozott állandó nyelv-principium szerént itélnének! De a' mi eggynek szent, azt a' másik átkozza; a' mi ma jó és helyes, holnap rosz lesz és helytelen ugyan azon egynek itélete szerént. Soknak semmi principiumja sincs, 's itél még is, mert magyarúl tud, és jaj annak a' philolognak, kit ez utólsó rendűek vesznek nyelvekre (tollra ritkán kelnek) szitkok omlanak ellene, ha ollyat állit, a' mit ők nem állítanak, csupán csak azért, mert ők nem azt, vagy máskép' állítják.

A' mai nyelv—tudósok két részre oszolván, akár mellyikhez állasz, eggyaránt vétkes lész: vagy nyakas ortholog; vagy nyelvrontó neolog, kárhozatos eretnek; ha közepen jársz, vagdal mind a' két fél, vagy gyáva 's magadat meghatározni nem tudó botor, vagy ha fenfogod a' dolgot, dictator, sectarius, nyelv-tyrannus vagy. Ezeket fontolván épen nem csuda, hogy eggy nevezetes író magát a' tudósók', litteratorok' számokból erővel ki akarta vonni, úgy tetszik nem egyébért, hanem hogy az előre képzelt kedvetlenségektől, mellyeket a' Kritikusok halmazandók voltak reá, ment lehessen. Ez a' szerény maga viselete szép lelkét fedeti-fel a' nagy hazafinak; de felőle senki el nem hihette, azért-is a' kedvetlenségektől egészen ment nem lehete, de a' mellyeket ő mosolygva fogadhatott

mint nemzetének kedvelltje, 's kinek még kijegyzett botlásaiból is tanúl a' kezdő.

Hogy tehát senki ennek az értekezésnek közlőjéről balúl ne vélekedjék: mintha ez némünémű előitéletektől elfoglaltatva vagy valamelly sectának imádója, vagy talán épen új sectarius volna, 's dictatorkodni akarna; előre tudja meg, hogy ez előtt nints szerencsétlenebb fő, mint az, a' ki más után mindent, magától semmit sem mer; az illyennek nincs sajátja, mindene másé. Tudjameg, hogy ez eleve feltette magában törvényt vakon senkitől el nem fogadni; a' nélkül hogy mindeneknek megvettetésecket tette volna fel: sőt tekintetben tartja a' nyelv' philologjait, 's közönségesen minden jobb izlésű irókat; ezeket követi is, de különösen eggyet sem, eggyet sem azért, mert: ő mondta. — Azonban dictatorkodni sem akar, hanem ha véleményjeit közleni, azokat okoktól fogva védeni annyi, mint: dictatorkodni. Hogyan is dictatorkodnék az, kinek még neve sincs a' litteraturában.

Ennek a' philologiai értekezésnek közrebotsátását két okból határozta-meg a' kezdő: első az, hogy minekutánna feltette magában e' szerént a' plan szerént irni, ha valamit irand, ezt köz itélet alá vesse, és elvárja a' tudósbaknak mélyebb belátásból hozandó észrevételeiket: hogy a' hézagokat pótolhassa, a' darabosokat gyalúlhassa, igazíthassa a' hibásokat; a' második pedig az, hogy a' vele hasonló kezdőknek, kiknek talán épen a' philologiai bizonytalánságok állnak utjokba, segédül legyen addig is, még tökélletesb készülend: mert csak ugyan nem eggy két józan gondolkozású, 's igyekezetű ifjú vetette el a' pennát (a' mint Buczy Emil helyesen állítja) vagy legalább felakasztotta, látván mind azt, hogy maga a' szótagokat sem tudja irni helyesen, mind

pedig az irtóztató orbiliusi hangot, mellyen eggy grammatikus a' mást büntetni agyarkodott" Es a' mi leginkább neveli a' veszteséget, többnyire olly ifjakat riaszta hátra ez a' bizonytalanság, és grammatikai perpatvar, kiktől talán remekeket várhatott a' haza; a' gyengébb érzésüeket t. i. kik valamint magok irtóznak mást vagdalni, úgy másoktól megtámadtatni rettegnek.

1. A' különbféle nyelv-principiumok.

Nincs bizonyosabb, mint hogy minden tudománynak tisztasága, becse, principiumjaitól függ, ugy hogy ha ezek hiánosok, bizonytalanok, vagy épen hibások, nem különbek az állítások is, mellyek azokon épülnek: így a' nyelv is hiános, bizonytalan mind addig, még bizonyos, rendülhetetlen principiumokra, gyökeres törvényekre nem állitatik. Innen van, hogy gyakran ugyan azon eggy író maga magával is ellenkezik, mert bizonyos principiumok szerént nem dolgozik. Minthogy pedig a' józan ész eggységet keres mindenben, 's nem nyugszik, még ezt fel nem leli; nem hiú az ohajtás, hogy bár tudósaink a' nyelv' maximájiban végre megeggyeznének! De minthogy ezt sem erőszakkal véghezvinni, sem hirtelen reméllni nem lehet, iparkodjunk legalább magunk magunkkal megeggyezni, és eleve meghatározni azokat a' principiumokat, mellyeket dolgozásainkban állhatatosan szemünk előtt tarthassunk.

Eddig élt tudós philologjaink a' nyelv' fő törvényjeire nézve négy részre oszolnak: eggyik rész a' régieket ajánlja, kikről azt hiszi, hogy közelebb lévén a' nyelv' eredetéhez, ennek természetét inkább ismerték, mint a' később maradék. — A' másik a' minden időben uralkodó beszéd módot tartván legegyenesebb sinórmértéknek, nekünk a' most uralkodót jovalja. — A'

harmadik az íróknak megeggyezett akaratból felvett irásmódjokat vitatja. — A' negyedik az etymologiához ragaszkodik, 's azt akarja, hogy ettől az író semmi esetben el ne álljon. Minthogy pedig az etymologia mindenre ki nem terjed, hozzá adja az analogiát. — Ezt a' felosztást azonban nem úgy kell értenünk, mintha eggyik rész úgy vitatná felvett principiumát, hogy a' többire épen semmit ne figyelne; az egész különbség abban áll, hogy eggyik eggynek, a' másik másnak adja az elsőséget.

Mind ezeket szoros visgálat alá kell vennünk, hogy a' valót megmarkolhassuk; minden résznek okait külön külön meghányjuk, 's látnunk, mennyit nyomnak, mennyit az ellen okok is; félre tévén minden vak részrehajlást, távól az alacsony gúnyolódásoktól, semmitsem gondolván azzal, mellyik kinek állítása, ne talán neveiket felhordván személyt sértsünk. A' tudományos harczban hideg vér kivántatik, és egyenes sziv.

2. A' régi íróknak példájok.

A' kik ezt a' törvényt szabják eleibénk, abban a' buzgó hiszelemben vannak, hogy csak így nyerhet a' nyelv állandó eggyenlőséget; hogy csak igy fog a' nyelv' szüzesége sérelem nélkül maradhatni; hogy különben a' nyelv lassanként elveszti eredeti természetét, még végre a' magyar nyelv nem magyar nyelv leend.

Megbocsáthatatlan vétkek volt az némellyeknek (úgy tetszik az állitásnak ma már nincsenek védőji) hogy az élő 's most virágzó nyelveket a' már levirágzott holt és csak könyvekben lélegző görög, latán nyelvekkel öszvezavarták, és azokat ezeknek rámájokra csigázták; holott szembetünő e' kétféle között a' különbség: p. o. hogy a' holt nyelv ránk nézve idegen, az élő sajátja a' nem-

zetnek; hogy a' görög' latán nyelv nem eggy nemzetnek, hanem az egész tudós világnak különözött nyelve: ezekben tehát változásokat tenni senkinek jussa nincs, jóllehet a' latán nyelv, mint a' tudósoknak nyelvek, minden változás, bővités nélkül nem hagyatott, bár mint zugolódtak is ez ellen a' grammatikusok. De hát a' görög 's latán nyelv ollyan volt e kezdetétől fogva, mint Demosthenesben, és Ciceroban, Pindarban, és Horátzban olvassuk? Az illyeneknek számokból lehettek azok is, kik a' magyar nyelvet a' régi magyar iróknak kéziratikból, 's könyveikből akarták velünk tanúltatni, hihető nem más okból, hanem hogy gyermekségekben a' latán nyelvet tanúlván először is rendesen, az itt talált principiumokat — az etymologiát, és a' classicusi auctoritást — közönségeseknek, és minden nyelvre alkalmaztandóknak lenni hitették el magoknak. De hiszen nyelvünknek az arany kornak csillaga még nem világított; valaminthogy a' halálmadár sem énekelt.

De ha a' régiektől eltérünk a' nyelv mind inkább veszti szűzességét (durvaságát)! — Sőt hálá, hogy ebből már is sokat vesztett, és óhajtanunk kell, hogy még inkább kivetközzék belőle: mert midőn valamelly nemzetnek kifejtődzésével, csinosodásával gondolkozás módja is szükségképen változik, lehetetlen hogy ezzel ne változzék nyelve is, melly a' gondolkozás móddal szakadatlan' van öszve kapcsolva. Az a' buzgó féltés, hogy ha a' nyelv e' változandóságnak vettetik alája, a' magyar nyelvből végre nem magyar nyelv leend, sikeretlen: mert valamint a' nemzet' csinosodása meg nem fosztja azt nemzetiségétől, úgy a' nyelv sem veszti el általa belső tulajdonit, sőt ezeket magából mind inkább kifejti, nemesíti. A' magyar nyelv tehát letévén eredeti vadságát,

és a' kornak csinosb színét öltözvén magára magyar nyelv fog maradni, valamint a' magyar nemzet minden csinosodása mellett magyar nemzet fog maradni, nem a' régi durva magyar nemzet ugyan, és magyar nyelv, hanem az új szelíd, kellemetes magyar nemzet és magyar nyelv.

Azonban bár mi fontos okok védenék is ezt a' törvényt, a' nehezségek, mellyek ellenébe állanak, lehetetlenné teszik. Régi íróinknak irásaik, vagy nyomtatott könyveik olly csekély számmal vannak, hogy kivánva sem juthatunk birásokhoz; e' mellett ki fog bennünket bizonyosokká tenni, hogy azok is, mellyek kezeink között forognak, a' későbi leirásokban, kiadásokban minden változtatás, gáncs nélkül úgy mint a' régi íróknak kezeik közzül kijőtek, épen megmaradtak? De tegyük ezt is fel, mennyi idő kívántatik arra, hogy őket öszveszedjük, olvassuk, öszve hasonlítsuk, 's végre belőlek az irás módot meghatározzuk? És ha ezen a' kedvetlen fáradozáson áltestünk is, fájlalva kell tapasztalnunk, hogy igen keveset, vagy, legalább e' czélra, semmit sem nyertünk: mert ha a' legrégiebbekről van szó, az akkori és mostani irásmód köztt olly nagy a' különbség, hogy a' szerencsés által vevésről minden reményünk elcsügged, (mert hogy a' régi „Latiatuc zumtuchel" újra szokásba jöjön, nem hiszem hogy valaki kivánja) és nincs az a' kritika, melly akármi derék áltvevésnek igazságáról tellyes meggyőzést munkáljon. Az Allocutio funebris más áltáltéve Faludinál, más Révainál, és a' ki mind az eggyikben, mind a' másikban vélve talált hibákat el akarná kerülni, eggy harmadikat, melly a' kettőtől különböznc., nyújtana, a' bizonytalanságát pedig nem csak el nem űzné, de nevelné is. — A' nem annyira régiek, kiknek irásmódjok a'

mostanihoz közelít, valamivel többet használnának, de ezek között még nagyobb az egyenetlenség, mint mostani iróink között; sőt szerencse ha ugyan azon eggy író több helyeken maga magával is nem ellenkezik. Ebből azt gyaníthatni, hogy őseink nem annyira a' nyelvet, a' melyben, mint a' tárgyat, a' mellyről irtanak, tartották szemeik előtt, és épen nem volt szándékjok nyelv-mesterekké lenni. — Végre a' nyelv' fő törvényjévé tenni a' régi irókat annyit tesz, mint a' nyelv' gyarapításáról, tökélletesítéséről lemondani, az élő nyelvet idönek előtte sirbe dönteni. Tartsuk e' törvényt a' holt nyelvekben, nem az élőkben, mellyekhez épen annyi jussok van a' mostani, mint a' régi iróknak; ezek nekünk legfőbb a' szavaknak eredetekre, a' gyökereknek feltaláltatásokra, az elavultaknak visszaállításokra szolgálhatnak. Sokak eránt megnyiltak szemeink, mellyeket apáink nem láttak, és nem látnánk mi is, ha őket vakon követtük volna.

3. A' mindenkori beszéd mód.

Ez ugyan az elsőnél türhetőbb, sőt sok esetekben tagadhatatlan törvényje az élő nyelvnek, de hogy fő törvénynek ismerjem, még senki meg nem győzött. Ennek az állításnak védőji elsőben is eggy felsőbb principiumot hoznak fel, mellyet természet' törvényjének neveznek: „Úgy írj, „a' mint beszéllsz". — Másodszor az emberi nem' szokásainak változandóságokkal összekapcsolják a' nyelv' változandóságát is, és azt következtetik, hogy mivel a' nemzet' szokásaival a' nyelv is változik az élőbeszédben, az irásnak is a' beszéd után kell változnia, melly különben meg nem eshetik, hanem ha a' beszéd módot tesszük az irás' fő törvényjévé. Ennek erősítésére azt is emlitik, hogy csak így értenek bennünket

a' velünk eggy koriak, a' kiknek írunk. Végre Horátzot, Quintiliant citálják, és Adelungot majd nem egészen követik.

A' mi az effatumot illeti, ez megfordítva is igaz lesz: „úgy beszéllj, a' mint irsz" — mert ha ugyan csak a' természet' törvényje ez, általa a' természet egyebet nem akarhat, hanem egységet az irásban és beszédben, hogy p. o. ha azt mondom ember, ne irjam embör; vagy ha irom szemem, ne olvassam szemmöm; ezt az egységet pedig elérjük, nem csak ha az irást a' beszédhez, vagy megfordítva alkalmaztatjuk, hanem úgy is, ha mind a' kettőt eggy felsőbb principium alá rendeljük.

A' második ok fontosabb ugyan, de ha szorosan megvisgáljuk, nem épen sokat győz, söt egyenesen az usus' védöji ellen zár: mert ezek az urak az egyszer bevett szóllásmódot úgy vitatják, hogy ettől egyszersmind minden eltávozást kárhoztatnak, ha pedig igy, ki nem látja, hogy a' nyelvek semmi változandósagot, következésképen semmi csinosodást nem engednek. különben is az egész okoskodás legfőbb csak annyit mond, hogy a' nyelvnek külső módositását bízzuk a' szokásra, nem pedig hogy annak belső alkotását, és természeti tulajdonit a' szokás határozzameg: mert ha ennek hatalmát a' nyelv' belső minéműségeire is kiterjesszük, ha ezeket is kényje szerént dúlhatja, hát megeshetik, a' mitől mind a' régiségnek, mind a' szokásnak védöji leginkább tartanak, hogy az egész magyar nyelv lassanként kivesszen, legalább az igen könnyen megtörténhetik, hogy a' magyar a' magyart ne értse. Ha pedig a' szokás a' nyelvnek csak külsejét módosithatja, hát nem főtörvény, csak ki vétel a' főtörvénytől; minthogy pedig a' nyelvszokás a' nemzet' egyéb szokásival hasonlitatik össze, valamint

ezeket a' nemzet' disze, nemesbb része hozza-be, és módositja; úgy azt is változtatni, módosítani első jussok van az íróknak, kik a' nyelvre nézve tagadhatatlanúl nemesb részét teszik a' nemzetnek. És fájdalom! a' szokás' védőji épen ezektől tagadjákmeg a' publicitást.

Erre még csak azt jegyzem meg, hogy irásaink nem épen a' jeles kornak tulajdoni, söt igen is inkább a' jövendőé. Az eggykoriak megértik irásainkat, hanem épen a' beszédmódhoz vannak is szabva; nem ugyan az erdei pásztorok, sem a' pusztai gulyások, nem az eggyügyü község, kiknek szép litteratorainl nem is irnak; hanem a' nemzetnek csinosb része, az a' része, melly a' könyvekkel korán barátságot vetett. A' ki amazoknak akar irni, az ne legyen szép litterator, az legyen eggyügyü iró. — A' Horátz', és Quintilianból felhozatni szokott példákra megfelelt már eggy tisztelt veteranusunk. Én csak — tárgyamhoz képest — azt adom hozzá, hogyha mindjárt a' felhordott írók épen azt értenék is, a' mit benne a' felhordók látni akarnak, minthogy a' csupa tetszet sehol meg nem állhat, és a' csalhatatlanság nem adatott halandónak, szavaik csak okoktól fogva győzhetők; és a' mi helyes meggyőző lehetett a' latán nyelvre, nem mindjárt az a' magyarra nézve is. Ugyan ebből az okból Adelung' törvényjei sem épen lehetnek alkalmatosok a' magyar nyelvre, ha bár azok volnának is a' németre nézve.

Mind ezek mellett én az egész állitásban eggy kis paradoxiát sejtek: mert mikor én az irásmódot akarom meghatározni egyszersmind a' beszédmódot is meghatározom, nem ismervén a' jó magyar irás, és jó magyar beszéd között semmi különbséget; így tehát az irásmódot akarván bizonyossá tenni magát az egész nyelvszokást igyek-

szem

rem bizonyos lábra állítani: ki nem látja pedig hogy ez a' még bizonytalan beszédmód, úgy a' bizonytalan írásmód is maga magát meg nem határozhatja, hanem magán kivül mástól vár meghatároztatást? A' kik azt felelik, hogy azt a' Szóllásmódot kell felvennünk, a' melly egyebeken uralkodik, magok magokat látszatnak elfeledni, nem gondolván meg, a' mit különben magok is erősen hisznek, hogy a' két magyar hazában a' sok külömböző Szóllásmódok között eggy sem találtatik olly tiszta, mellyel egyedül élhetne az író; sőt hogy erre a' kérdésre: mellyik Szóllásmód hellyesebb, tisztább, mellyik helytelenebb, romlottabb (?) jól megfelelhessünk, a' nyelvszokáson kivül más sinórmértékre vagyon szükségünk; mert ha eggyik Szóllásmódot a' másiknak p. o. az Erdélyit a' Tiszainak, ezt a' Dunainak állítom ellenébe, vagy csupa tetszetből, előítéletből adom az eggyiknek a' másik felett az elsőséget, vagy ha okoktól fogva akarok ítélni, mind a' kettőt eggy főbb principium alá kell rendelnem, hogy eggyiknek a' másik felett becsét meghatározhassam. Midőn eggy valaki a' Bakony erdőségnek végétől egészen az Erdélyi Székelyekig; eggy másik Patak' és Debreczen' vidékire; eggy harmadik Bodrog' széleire és Miskolcz' keblébe küldi a' tisztán irni kivánó magyart, a' fiatal hazafi lehetetlen hogy szédelgésbe ne essék, és el ne vesse a' már felemelt tollat, ha a' beszédmódot akarná irásában követni.

A' Szóllásmódnak ügyészei a' felsőbb rendű magyarokhoz, a' Förendekhez, papokhoz, tudósokhoz, tisztviselőkhez, a' művészekhez, a' városi jelesbb polgárokhoz igazítják az írókat, és azt kivánják, hogy ezeknek nyelvekhez szabják irásaikat: minthogy ezek távol a' köznép' különösségeitől tiszta magyarsággal beszéllenek. —

Szép a' tanács, kövesse a' ki követheti! A' helyes írást folyó beszédből, ebből a' leg bizonytalanabb forrásból, még pedig annyi szájból tanúlni, ki tűrje? ki ohajtson illy darabos, illy fáradságos, és épen lehetetlen úton az iró-pályára juthatni? Ha megeggyeznek e' a' felhordott csinosb rendűek beszédjekben? Ha mind gonddal, eggy tisztasággal ejtik e' a' magyar szavakat? Hanem, ki kelle vala jegyezni ezek közzül is a' példányokat, és megmutatni, miért épen ezek, és nem mások a' tiszta ajkú magyarok. De hiszen az iró maga teheti a' megválasztást: bravo! Az iró fog tehát a' beszéllők köztt bíró lenni? De így a' beszéllőknek illik az írótól beszélleni, nem ennek azoktól irni tanúlni; és ekkor az okos iró inkább a' maga Szóejtése után ír, sem minthogy mint magának, mint másoknak nem kevés kedvetlenségekre másokat biráljon. De hogyan is tehetjük a' különbséget eggy felsőbb principium nélkül? — De különben is a' Förendekben, a' nagyobb városainknak polgárjaikban kevés reménységet vethetünk. A' papok pedig, és alsóbb tisztviselők beszédjekben nem épen távoznak el a' köznépnek, mellyel bánnak, Szóllásmódjától, mellyhez őket elsöben a' szükség, utóbb a' szokás köti le. Mindenek között legtöbbet nyomnának itt a' közép rendű derék magyar Nemesek, a' Vármegyéknek fel 's al rendű Tisztjeik, midőn vagy a' Vármegye' vagy az Ország' gyülésein magyar nyelven debattéroznak: de ezek a' derék urak magok is megvallják, hogy nem a' nyelv, hanem az ügy, mellyet a' nyelven elő adnak, fő tárgyok, nem is állanak jót a' nyelv' tisztasága mellett, söt bocsánatot kérnek, ha ollykor akarva, vagy akaratjok ellen a' nyelvnek szabásait megsértik.

Ámbár tehát nem tagadhatjuk, sőt hálás szívvel megismerjük, hogy a' felhordott Rendekben sok jó, tiszta ajkú magyarokra találhatni, Szóllás módjokat fő törvénnyé még sem tehetjük, melly hogy jónak, tisztának lenni megismertessék, eggy felsőbb principiumra van szükségünk; melly nélkül én eggy czigánynak magyar beszédjét épen olly jussal dicsérhetem, mint más a' legderékebb magyar hazafiét, t. i. tetszetből. A' mi pedig a' tudósokat illeti, ha nem nyelv-tudósok, épen azt mondhatni felőlek, a' mit egyebekről; ha pedig nyelvtudósok, ezek között nem hiszem, hogy eggy is találtassék, a' ki magyarságát inkább szájából, mint tolla után kivánná ítéltetni, tudván azt, hogy azok a' hibák, mellyek a' folyó beszédbe igen könnyen becsusznak, szorgalmatosan elmellőztetnek gonddal tett írásaikban. Én is tehát inkább könyveikből, mint élőbeszédjekből akarom a' jó magyarságot tanúlni.

Látván magok is a' Szóllásmódnak védőji, hogy az elszórt különbező beszéllőknek szájokból tanúlni a' tiszta magyar írást majd nem lehetetlen, eggy szép reménységgel biztatnak bennünket: „Eljő az az idő, mondják, hogy valamint Görög országnak Athene, a' Római nemzetnek Róma, a' mostani Olasznak Florentzia, a' Németnek felső Saxonia tonust adott és ád a' nyelvben, úgy Magyar Országnak is lessz olly népes és csínos városa, a' millyenné készül már is Pest, mellynek Szóllásmódja egyebeken hatalmaskodni, és az iróknak törvényt fog adni". A' biztatás szép, de a' csupa remény nem határozza meg az irásmódot, és mivel a' betellyesedés nehezen fog megeshetni, ha nincs ennél bizonyosabb törvényünk, mellyhez írásunkat szabjuk, a' nyelv' megállapításáról váltig le kell mondanunk. De tegyük, adjon tonust p. o. Pest Városa: el fog e'

a' ton minden fültől fogadtatni? A' példák nem igen biztatnak, nemzetünknek, 's nyelvünknek természete pedig épen kétségbe ejt. Athen eleget intonált a' görögöknek, 's az Attikai dialect sok könyvekben uralkodott, de azért a' többi dialectek is megmaradtak divatjokban; és ha Aristophanes és Demosthenes az attikai dialectet vették fel, dóri dialecten irtak Pythagoras' követői, és Theokrit; az ionit vették fel Hippokrates, és Herodot; a' poeták pedig valamint gondolatjaikban, úgy itt is szabadabbak lévén, eggyikhez sem esküdtek úgy, hogy a' többihez is nyúlni, sőt új poetai dialectet béhozni ne merészeltek volna. — Azt sem kell itt feledni, hogy a' görög dialectek többnyire csak némelly magánhangzókra nézve különbeztek; így a' dórok kedvellték az *α* magánhangzót, ugyan azért πλατυσομοι, bőszájúaknak neveztettek; az ionok ellenben *η* (*é*) magánhangzóban gyönyörködtek. Valamint nálunk az *i* és *ü*, az *e*, és *ö* gyakran felcseréltetnek, eggyiknek tetszik *idő*, *per*, másnak *üdő*, *pör*; de ezekért a' bölcs pert nem indít, tudván hogy ezeket és az ezekhez hasonlókat csupán a' szokás (az iróké, vagy a' beszélőké?) határozhatja meg; az élőbeszédben csak ugyan nem könnyű különbséget tenni. — Azt is megjegyzik a' tudósok, hogy az attikai dialect különösen a' kiejtésben kedvelltetett. A' sigmanak nem nagy barátja lehetett, minthogy ezt gyakran másokkal, legtöbbszer tauval váltotta-fel. Szép erre Luciannak dialogja, mellyben a' sigma pert indít a' tau ellen, mint igazságtalan ragadozó ellen; a' mellyből az is kitetszik, hogy nem mindenek találtak kedvet az attikai dialectnek minden különösségeiben. Mivel pedig a' dialecteken kivül meg volt a' közönséges tiszta görög nyelv is, nyilván van, hogy a' különbező Szóllásmódok

csak néhány eltávozások voltak a' törzsöknyelvtől, mellyeket a' kényes fülű görögöktől szertelen' kedvellt euphonia okozott.

A' Római Szóllásmódot megkülönbezteti ugyan Cicero, és mindenek felett javallja, de nem az íróknak, hanem az oratoroknak, midőn ezek élő nyelven peroralnak; sőt nem csak ezt; hanem a' poetáknak, és oratoroknak írásaikat is, (de oratore l. 3. §. 10.). És miért is ditséri a' Római Szóllásmódot? Miért javasolja ezt az oratoroknak? okát (§. 12.) maga adja „in qua — úgymond — nihil offendi, nihil displicere, nihil animaduerti possit, nihil sonare aut olere peregrinum". — Nem azért tehát mert a' Romaiaké, nem azért hogy a' többin uralkodik; hanem hogy tiszta, a' nyelvnek természetével megeggyező: és honnan tudja ezt Cicero, hanem ha eggy felsőbb nyelv-principiumot tesz fel, mellytől fogva itélje a' Római Szóllásmódot?

Az Olaszra és Németre csak azt mondom, hogy, ha bár egészen úgy volna is a' dolog, Pest a' nyelvre nézve nem az a' magyaroknak, a' mi Florentzia az Olaszoknak, és felső Saxonia a' Németeknek, és az soha lenni nem fog. Azonban Wielandot Adelung ellen nyelvünken várva várom, a' mellyben, reménylem, ez a' pont sem fog feledve lenni.

Igaz ugyan, hogy első íróinknak lehetetlen volt irásokban a' hangejtést szemeik előtt nem tartaniok, söt e' nélkül soha el nem lehetünk; de az is igaz ám, hogy mennél régibbek irott hagyományjaik, annál bizonytalanabbak, annál tökélletlenebbek, annál hiányosabbak; ámbár azt sem tagadhatjuk, hogy az idegen litteraturanak ismerete, az analogia, és etymologia nagy segédjekre lehetett. Ha a' szükség ád kezdetet mindennek, ha minden kezdet durva, és helytelen:

hát első íróinknak míveikben sem kell egyebet a' szükség szülte durvaságnál, a' rendetlen zavarnál keresnünk; és ez a' durva szülött is mennyi nehézségekben, mennyi türedelmekben kerülhetett nékik, csak ők érezték, mi valamennyire képzelhetjük. Ha eldődink makkal tengődtek, ne együnk e' mi fejér kenyeret? Ha a' Sykioni lyánynak a' falon játszó árnyék volt sinór-mértéke a' rajzolatban, e' szerént rajzoljanak e' a' mai művészek is? — A' nyelveknek történetek tanítja, hogy minden nyelv durva maradt addig, még litteraturája nem volt, az irásnak tökélletesedése tökélletesítette a' beszédet is. A' tapasztalás pedig nyilván mutatja, hogy nem a' jó beszéllő, hanem a' szorgalmatos, és figyelmetes olvasó egyszer'smind a' helyes író is. Mind ezekből mi következik egyéb, hanem hogy az élöbeszédből lehetetlen a' helyes írást tanúlni, hogy a' nem olvasott magyar helyes tiszta beszédje után is roszszúl ír; hogy a' helyes írást sokkal könnyebb bátorságosabb írásból, mint a' beszédből tanúlni; következésképen hogy a' különben is bizonytalan, többnyire hibás szóllásmód az írás' normája nem lehet?

4. Az írásmód.

Az eddig mondottakból nyilván következik, hogy ha a' nyelvszokást kell a' helyes írásnak főtörvényjéül vennünk, hát nem a' beszéllők' hanem az írók' szokások fog ez lenni: mert ez jóval meghatározottabb, tisztább, bizonyosabb, 's felvétele nem épen lehetetlen azoknak, a' kik legalább a' nevezetesbb íróknak, különösen a' szép litteratoroknak — poetáknak, és prosaistáknak munkájikat birják, olvassák. Ezek a' derék férfiak életeknek nagyobb részét a' litteraturaban izzadván ki, az egész nyelvet hatalmok alá haj-

tották, ennek minden rejtekit kiszemlélték, minden titkait kilesték: mellette a' közönséggel közlött irásaikat a' legnagyobb gonddal, a' legjobb ízléssel iparkodtak tökélletességre vinni. Ezekhez tehát, mint a' nyelv' legtisztább forrásihoz a' legnagyobb bizalommal járúlhat a' nyelvét és irását tökélletesíteni kivánó fiatal hazafi, bizonyos lévén abban, hogy csekély fáradsággal, pulpitja mellett ülve, még pedig más ezer hasznok között és a' leg nemesb gyönyörrel rövid idő alatt oda fog jutni, a' hová jutni nem fogott volna, ha bár Tiszát Dunát, Tolnát Baronát író szerekkel felfegyverkezve fáradságosan, 's költségesen beútazott volna. Rájnis ez a' magafejü poeta — kinek tiszta magyarságát a' Hírközlő Szattmárnak, és más hasonló magyar ajkú helyeknek tulajdonította, egyenesen megvallja, hogy ő tiszta magyarságát holt mestereknek, az az jó magyar könyveknek köszöni. (Megszerzés 80. l.) Hasonló vallást tett nem régen eggy fiatal poetánk; és hasonlót tennének velem eggyütt többen, ha megkérdeztetnének.

De tisztelet a' nyelv' dicső athletájinak, a' mellett hogy ismerjük nagy érdemeiket, és az irásaikból nyelvünkre kiterjedt nagy hasznokat, még is irásmódjok független, határtalan törvénye nem lehet az irásnak: mert ez valóságos circulus vitiosus lenne: az irásnak fő törvényjévé magát az irást tenni. Mert a' legnevezetesb irók sem eggyeznek meg mindenben egymással; csupa tekintetből pedig, és vak tetszetből eggyikét sem követhetjük. Mert ha bár mindenben megeggyeznének is, ez az eggyetértés, ha nem erőszakos, csak kettő között is megfoghatatlan jelenet volna eggy felsőbb principium nélkül, melly szerint kiki rendelje irását. Maradjon tehát az irók mellett egészen lekötve az, a' ki maga

gondolkodni vagy nem tud, vagy nem akar, telyes azzal a' jámbor hiszelemmel, hogy az írók meg nem csalják; de azok a' kik magok kívánnak látni, ugyan ahoz a' fényhez járúljanak, mellyből az előtte látók is vették ragyogványjokat. Ez már más nem lehet, hanem az etymologia, társaitól az analogiától, és euphoniától kisértetve. Lássuk, mit tehet ez!

5. Az etymologia.

Az etymologia tágos értelemben a' szavak' eredeteknek, és tulajdonságoknak szoros visgáltatása; szorosb értelemben pedig maga a' nyelv' alkotmányjának sarka, és lelke, melly a' nyelvnek sarkalatos törvényjeit fundálja, osztogatja. Vagy csak ebből is kitetszik, melly hibás az az állítás, mellyben az etymologia a' szóllásmódnak, mint főtörvénynek, segédjévé, szolgálójává tétetik; mert vagy valami az etymologia, vagy semmi: ha semmi, hát segéd sem lehet; ha valami, hát nem más, mint a' mit róla mondánk; ha pedig ez az etymologia, hát nem szolgáló, hanem valóságos parancsoló, törvényadó a' nyelvben, melly szerént nem csak az írásnak, hanem a' beszédnek is, ha jól akarunk beszélleni, hajulnia illik. — Igaz ugyan, hogy mivel az etymologia magában a' nyelvben fundáltatik, annak eredetét ennek formáltatásával eggyütt az elsőben magyarúl kezdők' titkosan megegyezett szokásoknak kell részszerént tulajdonítanunk, ezeknek, még minekelőtte a' nyelv nem exsistalt, az etymologia nem világíthatott; jóllehet rólok sem tehetjük fel, hogy csupa esetből, vagy szabad tetszetből, adták a' nyelvnek természeti tulajdonságát, ezt csak úgy mondhatnánk, ha a' magyar nyelv semmiből teremtetett az az: ha eredeti, első nyelv, és nem eggy más

anyától lassanként, és észrevehetetlenül származott volna, melly esetben etymologia és analogia nélkül nem szükelkedtek. Én eggy nyelvnek formáltatását épen úgy tekintem, mint eggy nemzetnek polgári alkatását: midőn t. i. eggy nemzet meghasonlik, és az eggyik rész új földet új hazát választ magának; ez megkülönözésének elején nem mindjárt hagyja el azokat a' szokásokat, és törvényeket, mellyek szerént csak ennek előtte élt; azoktól csak lassanként áll el, csak lassanként teszi a' változásokat, mellyeket az új hazának, és éghajlatnak környülállásai, szükségei, és a' nemzetnek húzamos kifejtödése kivánnak. Ezek a' változások mind addig a' nemzet' titkos megeggyezésén nyugszanak, még lassanként az előbbi szokásokkal összve nem olvadnak, eggy testbe nem szedetnek, meg nem határoztatnak, nem sanctionáltatnak. Ekkor már a' szokásnak hatalma alúl felszabadúlnak, a' függetlenségnek állapotjába helyheztetnek, a' külön törvények az egésznek lelkéből itéltetnek, és igy munkálnak a' polgároknak cselekedeteikre. Igy van a' nyelv is, melly minekutána eggy egész nemzetnek nyelvévé lett, és sanctionaltatott, a' kényakarat rajta nem uralkodhatik. A' hasonlitást tovább vihetném, ha a' hely engedné, és ezt az értelmes olvasó maga is könnyen nem tehetné. Csak azt mondom, hogy valameddig a' nyelv sanctionalt nyelve marad a' nemzetnek, sanctionáltaknak kell maradniok sarkalatos törvényjeinek is, hát az etymologianak is, mellyben azok fundaltatnak. Mi nyelven beszélljünk, és irjunk, ez a' nemzet' szabad választása, de hogy az eggyszer felvett, és sanctionált nyelven hogyan beszélljünk, és irjunk, ezt a' nyelvnek lelke határozza-meg.

Attól a' veszélytől, hogy ha az etymologiát tesszük a' nyelv' fő törvényjévé, a' grammaticusok neki esvén az etymologizálásnak majd eggyik így, a' másik amúgy fejtegeti a' szó' formálatját, az nem retteghet, a' ki a' nyelvnek természetét ismeri. Az etymologia sokakban olly világos, hogy azt elvéteni lehetetlen; a' mellyekben homályos, az analogia fog utat mutatni, ha pedig ez is megvonja tőlünk kezét; hadd keresgéljenek grammatikusaink, hadd bontogassák a' szavakat, ezt a' nékik kedves mulatságot vagy csak azért sem kell megtagadnunk, mert a' tapasztalás tanítja, hogy az illyen fejtegetések lassanként elűzik a' homályt, 's a' valót felfedik szemeinek előtt. Csak tizenkét esztendőtől fogva is a' grammatikusoknak fáradhatatlan munkálódások mennyit nem hozott fényre? Avagy nem méltábban félhetünk e' a' zavartól, ha a' különbféle, bizonytalan szóllásmódot tesszük a' nyelv' hatalmas urává? Folyvást tett olvasásaim után nyilván tapasztalom, hogy azok az írók, kik az etymologiához szorosban ragaszkodnak, közelebb járúlnak eggymáshoz, mint a' kik a' szóllásmódot tették vezéreknek. — Attól sem kell tartanunk, hogy az etymologia megrontja a' beszédet, sőt ettől azt kell várnunk, hogy a' beszédben elhatalmazott rossz ejtéseket felfedje, kiirtsa; az etymologia egyedűl az a' paizs, mellyet az írók a' szokás' vad tyrannismusának ellene szegezhetnek, 's a' mellyel despotiáját megronthatják.

Minthogy az etymologia magában a' nyelvnek természetében fundáltatik, eléggé nem csudálhatni, hogy vagy csak kérdésbe is jöhetett, ha valljon kell e' ezt fő törvényűl felvennünk? Holott, akarjuk, ne akarjuk, néki erre természeti jussa van, mellyet a' csupa tetszet meg nem ronthat. Más kérdés az, ha ezt magát kell e fő-

törvénynek ismernünk, vagy néki többeket is társul adnunk? A' felelet kész volna, ha az etymologia mindenre kiterjedne, és mindenben világos volna; de minthogy a' dolog nem úgy van, hát segédül veszi az analogiát, és a' nemzet' közönséges megeggyezését, nem annyira a' beszédben, melly ritkán bizonyos, mint az írásban, tehát a' tudósoknak megeggyezéseket. Mind ezekről szabad legyen gondolatimat practice előadnom:

a). A' mit az etymologia világosan meghatároz, attól az író el ne álljon: E' megtörténik, ha vagy a' származtatók, vagy a' származékok, az öszvekapcsoltattakban pedig a' gyökerek, és a' függelékek bizonyosok; midőn azokat ezekből, és viszontag tanúlhatom. Ebből tanúlom, hogy ezek és az ezekhez hasonlók hibásan iratnak, következésképen mondatnak is: aztat, eztet, vagy a' mi még rosszabb: asztot, esztet; egyébb, taníttunk, vagy taníttunk, miképpen, felejt, játszok, tessen, vatság, igasság, dicsősség, ékessen, azomban, külömben, ellemben ezek helyett: az-t, ez-t, egyéb (egyeb-et) tanítunk, miképen, feled (feledékeny) játszom, tessék (játszik, tetszik) vad-ság, igaz-ság, dicső-ség, ékes-en, azon-ban, külön-ben, ellen-ben 's a' t.

Az euphonia a' mi nyelvünkben is urakodik, de én ezt nem úgy tekintem, mint az etymologia' ellenét, hanem inkább mint ennek mérsékllőjét, melly szinte a' nyelvnek természetében fundáltatik. Az etymologia néha olly vadságot szülhet, melly a' fület bántja, ezt az euphonia simítja. Az euphonianak munkája nyelvünkben, hogy p. o. az eggy tagú állatos nevekben a' negyedik esetet formáló függelék elébe eggy magánhangzó tétetik, p. o. hal-at, nyar-at, tüz-

et; másokban pedig, mellyek magán-hangzóval végződnek, a' *v* kapcsolót is közbe-vetjük: p. o. fű-v e t, lo-v a t; talán régenten a' *v* a' gyökérhez tartozott mint ezekben: d a r v, s z a r v. De ezek csak ritka, és kémélve tett eltávozások az etymologiától, és eggy kettőnek ízlése nem fundál euphoniát.

Itt lehet említeni a' takarékosságnak törvényjét is (lex parsimoniae), mellyel az írók gyakran élnek, midőn rövidségért eggyeggy mássalhangzót elhagynak, mint ezekben: a s s z o n y, s z o r o s b; a s z s z o n y s z o r o s b h helyett.

b) A' mit az etymologia világosan meg nem határoz, ott segít az analogia, midőn t. i. valamelly bizonytalan dolgot más hasonló bizonyosból ítélünk. Mennyi hasznát vették az analogianak a' nyelv' formálóji minden időben az ezer eggy formálatú, 's hangú szavak eléggé mutatják, így p. o. ha meg volt az e s z e m b ö l é t e l, hamar meg lett utána az i s z o m b ó l is az i t a l. És épen a' származtatásokban most is nagy segédünkre van az analogia: igaza van tehát annak a' philolognak, a' ki így okoskodik: f é l e k-ből van f é l e l e m, hát h i s z e k-ből is, melly a' másikkal épen eggy szabású, lehet h i s z e l e m, melly szóra van is szükségünk, mert más a' f i d e s, h i t; más a' c r e d i b i l i t a s (c r e d i t) h i t e l; más a' c r e d u l i t a s, h i s z e l e m. — Az analogia gyakran rávezet az etymologiára is; innen tudom p. o. hogy l á t s z a t o t t nem jó l á t s z o t t helyett, valamint t e t s z i k-ből nincs t e t s z e t t, hanem t e t s z e t t. — Így, a' miben még most is nagy az írók között az egyenetlenség, mivel ezekben: d o b j a, m a r h á j a, v e l e j e, h a r a g j a, p a p j a, b e t ű j e; és az igékben: r a k-j a, t é p-j e, t ö r-j e, a' harmadik személybeli névmás' ragasztékjai előtt (a' paran-

csoló módban pedig általjában mint kharakteristika) megkivántatik a' *j*, hát azt hozom ki, hogy ez megkivántatik azokban is, a' mellyekben sokan az utólsó mássalhangzót kettőztetik, és *y*-nal lágyítják, mint ezekben: gond-gya, kín-nya, lát-tya, 's a' t. Ezek minden bizonnyal hibások, mert a' gy, ny, ty sem a' gyökérben, sem a' ragasztékokban nem találtatik, e' mellett az analogia mást kiván. Úgy de a' beszédben ezek hangzanak! Avagy nem hangzanak e' ezekben is: dobgya, haraggya, paptya, raktya, téptye, törgye, 's a' t. ha akarom? Ès ezeket egyszer, sebesen, tanítunk nem ejtjük e' többnyire ha nem vigyázunk: ettzer, sebessen, taníttunk? Miért épen azokat, miért ezeket nem irjuk úgy, a' mint közönségesen hangzik? Vagy azt kell felelnünk, mert az etymologia nem engedi, és nyertünk; vagy mert — nem tetszik, legfőbb, mert — nem szoktuk: de a' csupa tetszet a' nyilván törvény ellen makatsság, a' szokás pedig, ha törvénytelen, rossz, a' rosszat pedig ki kövesse? Vagy talán könnyebb a' kimondás ezekben: gondgya, láttya? Részemről eggyikben épen annyi könnyűséget tapasztalok, mint a' másikban, sőt a' gondja, látja könnyebbnek tetszik a' másiknál, ha csak így nem mondom: gongya, látytya, de ekkor így is kellene írnom. — Az analogia mutatja, hogy mivel ezektől: anyja, bátyja, ipa, menye a' többes számban ezek származnak: anyjai, bátyjai, ipai, menyei, hát az atyjá-tól sem származik atyáji, hanem atyjai; az elsőt akkor vehetnénk-fel, ha megmutathatnánk, hogy a' gyökér atya, és nem aty, de épen ellenkezőt mútat az atyja, melly az atya gyökértől atyája volna, mint a' munká-tól munkája. — Az analogia mu-

tatja, hogy, minekutána az etymologia engedett az euphonianak ezekben: havat, savat, tavat, a' hasonló szó-tól sem származik szót, hanem szavat, akármi értelemben vegyük: mert ha a' különbféle értelem elegendő ok volna a' törvénytelen változtatásokra, mennyit megkellene változtatnunk a' nyelvben? És ha van eset, a' mellyben megáll a' szót, hát ugyan ebben az esetben meg kell állanioli ezeknek is: szóm, szója, szóim, szóji; már pedig ámbár közönségesen mondjuk is: eggy szót sem értettem beszédjéből; még sem mondjuk: ennek az embernek eggy szóját sem értettem; és eggy új szavakat teremtő litterator a' világért sem mondaná szavainak ellenségéhez: Hát csak nem tetszenek az úrnak az én új szóim? A' szót tehát csak a' közönséges usus miatt toleralhatjuk.

Az analogianak ellenében áll az anomalia, midőn némelly szavak attól a' törvénytől, a' melly alá tartoznának, eltávoznak; ennek oka részént az illő euphonia, részént csupán a' megrögzött szokás. Az illyen szavak minden grammatikaban kijegyeztetnek. Róla csak azt mondom, hogy az etymologia' tekintetét meg nem homályosítja, régi közmondás: Nulla regula sine exceptione.

c.) A' hol hallgat az etymologia, és nem segít az analogia, ott vezérünk legyen a' közönségesen bevett szokás. Erről ezeket jegyzem meg: a' miben mind az írók, mind a' beszéllők, megeggyeznek, attól elállni (hanemha törvénytelen) makacs magafejűség; és eggy kettőnek legyen az író, vagy nem író, eltávozása a' közönséges eggyetértést nem csonkítja. — A' hol az írók (mert a' beszéd bizonytalan, és a' ki mint beszéll, úgy is ír) két részre oszolnak, a' józan ifjú az

erősbbhez áll, ámbár nem vét, ha a' gyengébb részt követi is, mert a' törvény hallgat, és maga tetszetét védheti példákkal; legokosban cselekszik pedig, ha a' szép litteratorokat tartja szemei előtt, a' kiknek pallérozott ízlesekről nem kételkedhetik. Ebben az esetben a' régieket sem kell kikerülnünk, a' kiknek példájok az illyen bizonytalanságokban nem csekély foganatú. Ide tartozik különösen a' cs, cz, és ts, tz; midőn mások így irják: csak czivódj, mások tsak tzivódj. És ezekért ma már senki pert nem indít, csak hogy a' gyökerek meg ne rontassanak, 's ne irjuk: barácság, jáczik, Printz, Svetzia, barát-ság, játszik, Princz, Sveczia helyett, Ide tartoznak a' hej, mej, tanulódik, helyhezödik (helyheztetödik?) hely, mely, tanultatik, helyheztetik helyett, de már kevesebb jussal, mert a' mellett, hogy a' régiek előtt ismeretlenek, nem mutathatsz a' mai szép litteratorok közzül talán csak eggyet is, a' ki ezekkel élne, csak igen kevesecknek különösségeik tehát ezek. Igaz ugyan, hogy nekem sem tetszik a' nyomtattatott Nagy-Szombatban, de szebb e a' nyomtatódott? Szebb e' a' meghajtatódott, mint a' meghajtatott? Kivált midőn ez utólsó forma jó rövidítve is, p. o. a' meghajtott vessző, a' megvert gyermek? — Némelly durvaságokat, a' millyenektől más nyelvek sem egészen mentek, kerüljük-ki inkább, mint sem új, a' füleknek semmivel sem kedvezöbb formákat hozzunk-be; ezt annál könnyebben tehetjük, mennél bizonyosabb az, hogy a' szenvedö formával való élés nyelvünkben nem mindenkor a' legszerencsésebb.

6. Eggy kétszó a' birtok alatt lévő szavakról.

A' számbeli concordantia különös figyelmünket érdemli meg, a' birtokos és birtok alatt lévő szavakban. Erről a' grammatikusok, különösen Révai (Elab. Gram. V. I. p. 449.) ezt a' törvényt szabják: „A' birtok alatt lévő szónak ragasztékja megtartja birtokosának számát.' Ezt a' szabást híven megtartatjuk az eggyes számban, és a' többes számnak első és második személybeli ragasztékjában; de a' harmadik személyre nézve olly habozásokat tapasztaljuk íróinknak, hogy gyakran ugyan azon eggy lapon is két félét olvashatni, p. o. a' tudósoknak munkájik, és munkáji; a' nemzetek' Királyjok, és Királyja. — Ezt a' tárgyat a' mult esztendőben T. Folnesics Úr (Tud. Gyüjt. I. Köt. 81. l.) érdekelte, és a' grammatikai törvényt látszik védeni; kár, hogy a' rövid értekezés egyszersmind homályos is, kivált a' két utólsó consequentia nem látszik megeggyezni, mert az elsőbe nyelvhibának mondatik ez: „ezeket a' tudosókat, kiknek munkáit; az utólsóban pedig ez: „a' városok' neveik" — holott csak eggyik lehet közzülök nyelvhiba. — A' számadó (Tud. Gyüjt. II. köt. III. l.) attól tart, hogy ha a' törvény szorosan megtartatik, a' magyarok ökrök lesznek, holott csak ökrök lenne a' magyaróknak. De hiszen ha a' számadónak főtörvényjét el kellene fogadnunk, mennyire eltávoztatna ez bennünket nem csak az etymologianak szabásitól, hanem még a' közönséges megeggyezés által sanctionált szokástól is! Nem csak minket pedig, hanem a' föld' minden nemzetit. A' Latán nyelvben p. o. hibás lenne az a' törvény, mellytől fogva a' birtokos név a' birottra nézve genitivusba tétetik,

tétetik, mert ebben is boves Hungari, kettős értelmet szenved, és a' bizonytalanságot nehezebb elüzni, mint a' magyarban, hol az ige szépen elhatározza a' dolgot. Ha mind rossz az, a' mi értelmet téveszthet, hát több ősi szavainkat is meg kell hánynunk, sokat kivetnünk, sokat megváltoztatnunk, p. o. vár, hal, halunk, eszünk, levél, és Szál-Dobosinak levele s' t. ef. mert értelmet az értelmetlen írónál, és olvasónál ezek is téveszthetnek, valamint papa, baba, mellyekkel minden könnyelmü visszaélhet. Igaz ugyan, hogy tökélletlen mind az az iras, melly az értelmet kétségessé teszi, de ebből nem az következik, hogy a' nyelvnek szabásait felturjuk, és nyelvhibákkal töltsük el irásainkat, hanem az egész leczke csak annyira mehet, hogy az iró a' törvény szerént irván egyszersmind értelmesen is irjon. — T. Döbrentei Gábor Úr (az Erd. Muz. VII. Füz 44. l.) midőn ezt irná „szüntelen forogjanak az ők irásai (Virg. és Teok.) kezetekben" — ezt veti alá (n. l.) „Ezt meg kell jegyeznem Magyarországi olvasókra nézve: Erdélyben igy mondatik: az ők irásai a' Magyarországi szokás szerént: az ő irásaik." Tisztelet a' Boileau Despreaux' poetikája' jeles Fordítójának, én ennek a' hibás szokásnak a' Magyarországi irókban nem találok nyomára, hanemha csupán arról az esetről van a' szó, mellyben a' birtokos név helyett ennek mássa, az ő, áll, melly esetben meglehet, hogy eggynek kettőnek tollából kiesett a' valóban hibás forma. Különben vagy az Erdélyi szokást (ha ugyan csak Erdélynek tulajdona az) vagy a' törvényes formát találom munkájikban. — Èn a' fenemlitett példát a' névmásnak kihagyásával irnám inkább, minthogy ez a' birtok alatt lévő szóban foglaltatik; vagy ha az emphasis megkiváuná, hogy a' név-

más megjelenjen, hát, minthogy az analogia itt is concordantiat kiván, és a' törvény szegésnek semmi okát sem látom, igy írnám: az ők írásaikat.

G. L.

5.

Kiss Kún Kerületnek, 1805-ik *), és Januárius első napjától kezdvén, egész az 1817-ik esztendei December Holnapnak utolsó napjáig; elősszer Helyenként, azután öszve Summázottan leírott Statistikai esmérete. Kiadta Peterka Josef, a' tisztelt Nemes K. Kún Kerületnek fő Orvossa. (Physicussa) 1818.

Ad Consilium de Republica dandum caput est, nosse Rempublicam, Cic. de Orat. II. 82.

---

*) 1804-ben A' Populáris conscriptio szerént, a' Nép száma volt 39230.

E)

FÉL-EGYHÁZA.

Születtek.						Házasottak	Mentő himlőv. beóltatt.
Esztend. Szám	Férfiak.	Leányok.	Összeség.	Ikertőssek	Fattyúk		
1805	337	232	569	6		99	
1806	340	350	690	12		150	
1807	341	313	654	3	3	113	99
1808	353	369	722	10		85	25
1809	327	303	630	12	1	96	20
1810	320	317	637	16	4	153	24
1811	390	368	758	19	4	138	120
1812	332	317	649	11	4	100	107
1813	391	384	775	15	8	92	15
1814	423	349	772	18	5	77	11
1815	346	325	671	9	3	113	89
1816	423	363	786	8	6	71	33
1817	350	341	691	7	8	133	48
Summa.	4673	4331	9004	146	45	1425	591

Megholtak.						Szaporodás.	Fogyatkozás.
Esztend. Szám-	Férfiak.	Asszonyok.	Összeség.	A' ter. himlő.	Patétsb.		
1805	232	231	463	Igen sokan		106	
1806	311	288	599			91	
1807	274	319	593			61	
1808	186	170	356			366	
1809	202	197	399			231	
1810	215	212	427			210	
1811	186	169	355			403	
1812	341	326	667	164			18
1813	213	214	427			348	
1814	238	223	461	3		311	
1815	283	294	577	112	4	94	
1816	181	160	342	13		444	
1817	197	175	372			319	
Summa.	3060	2972	6032	292	4	2984	18

Meg - haltak Idősség szerént.

Esztend. Szám.	A' Születéstül Egytül 1. eszt.	Tizig.	10. 21 ig	21. 70-ig	70. 100.	és azon fellül
1805	31	8	2	24	6	
1806	37	25	5	29	15	
1807	71	87	6	24	8	
1808	41	21	10	29	5	
1809	48	24	4	56	9	
1810	40	27	7	40	5	
1811	47	29	8	20	7	
1812	71	63	5	21	4	
1813	46	16	7	20	5	
1814	51	17	10	31	5	
1815	60	42	9	16	8	
1816	57	27	2	24	5	
1817	27	12	10	26	4	
Summa.	627	398	85	360	86	

Anno 1805-tül fogva 1817-ik születtek, és meghaltak Holnap szám szerént.

A' Holnapok Nevezetei.	Születtek. Férfiak.	Leányo.	Összves.	Meghaltak. Férfiak.	Aszszo.	Összves.	Szaporod.	Fogyatkoz.
Januari.	88	95	183	69	81	150	33	
Februar.	74	61	135	85	53	138		3
Martius.	74	66	140	83	77	160		20
Aprilis.	74	70	144	81	70	151		7
Majus.	72	58	13	69	69	138		8
Junius.	61	43	104	48	72	120		16
Julius.	75	71	146	51	54	105	41	
Augustus.	80	101	181	55	61	116	65	
Septemb.	99	80	179	67	56	123	56	
October.	97	83	180	59	55	114	66	
Novemb.	112	81	193	65	60	125	68	
Decemb.	88	68	156	64	52	116	40	
Summa.	994	877	1871	796	760	1556	369	54

B).

K. SZ. MIKLÓS.

Születtek.						Házasottak	Mentő himlöv. héóltatt.
Esztend. Szám.	Férfiak.	Leányok.	Összeség.	Ikertössek	Fattyúk		
1805	89	74	163	2	4	47	
1806	90	102	192	2	3	54	
1807	105	100	205	5	5	59	
18 8	111	99	210	8	7	60	
1809	95	87	182	3	2	36	42
1810	77	91	168	4	7	42	23
1811	112	111	223	8	7	56	28
1812	92	97	189	2	8	46	57
1813	124	115	239	16	12	47	30
1814	91	99	190	2	5	44	20
1815	123	87	210	1	14	39	25
1816	108	85	193	5	9	23	96
1817	105	93	198	5	11	59	61
Summa.	1322	1240	2562	63	94	618	422

Megholtak.						Szaporodás.	Fogyatkozás.
Esztend. Szám.	Férfiak.	Asszonyok.	Összeség.	A' terhimlö.	Patetsb.		
1805	67	51	118			45	
1806	87	75	162			30	
1807	102	139	241	74			36
1808	95	78	173			37	
1809	73	84	157			25	
1810	69	77	146			22	
1811	78	60	138	2	1	85	
1812	106	100	206	75	2		17
1813	72	76	148	1	16	91	
1814	69	71	140	8	8	50	
1815	64	71	135	20	7	75	
1816	82	64	146	35	3	47	
1817	88	70	158		2	40	
Summa.	1052	1016	2068	215	39	547	53

Meg - haltak Idősség szerént.

Esztend. Szám	A' Születéstül Egytül 1. eszt.	Tizig.	10. 21-ig	21. 70ig	70. 100.	és azon fellül
1805	70	34	28	11		
1806	48	56	20	3		
1807	83	81	20	9		
1808	50	15	23	10		
1809	81	30	35	12		
1810	63	51	29	12	1	
1811	76	75	15	6		
1812	74	49	16	5		
1813	42	31	21	8	1	
1814	45	24	11	35	6	
1815	53	47	5	27	11	
1816	124	99	4	37	1	
1817	63	14	10	30	1	
Summa.	872	612	237	205	21	

Anno 1805-tül fogva 1817-ik születtek, és meghaltak Holnap szám szerént

A' Holnapok Nevezetei.	Születtek. Férfiak.	Leányo.	Összves.	Meghaltak. Férfiak.	Aszszo.	Összves.	Szaporod.	Fogyatkoz.
Januari.	148	143	291	93	94	187	104	
Februar.	128	149	277	103	108	211	66	
Martius.	161	141	302	114	117	231	71	
Aprilis.	109	112	221	93	105	198	23	
Majus.	79	101	180	67	76	143	37	
Junius.	83	92	175	39	50	89	86	
Julius.	130	108	238	52	45	97	141	
Augustus.	143	151	294	63	64	127	167	
Septemb.	152	146	298	71	61	132	166	
October.	124	134	258	80	85	165	93	
Novemb.	126	118	244	94	75	169	75	
Decemb.	122	93	215	97	101	198	17	
Summa.	1505	1488	2993	966	981	1947	1046	

A).

LACZ-HÁZA.

Esztend. Szám.	Születtek. Férfiak.	Leányok.	Összveség.	Kettősek.	Fattyúk.	Házasottak	Mentő himlőv. beoltatt.
1805	80	48	128			25	
1806	64	63	127	1		29	
1807	90	80	170	4	2	28	
1808	67	90	157	1		14	9
1809	76	61	137	4	1	16	37
1810	57	59	116	2	1	48	9
1811	89	78	167	2	1	19	24
1812	76	66	142	1	3	36	1
1813	87	68	155	2		19	46
1814	83	85	168	2	4	20	23
1815	86	55	141	3	3	22	10
1816	75	73	148	3	1	7	24
1817	64	51	115	2	1	30	17
Summa.	994	877	1871	27	17	313	200

Esztend. Szám.	Megholtak. Férfiak.	Asszonyok.	Összveség.	A' ter. himlő.	Pátétsb.	Szaporodás.	Fogyatkozás.
1805	36	35	71		0	57	
1806	58	53	111		4	16	
1807	95	101	196	57	2		26
1808	50	56	106	1	3	51	
1809	75	66	141		11		4
1810	65	54	119		4		3
1811	55	56	111			56	
1812	86	78	164	58	1		22
1813	46	48	94		3	61	
1814	58	56	114	13	2	54	
1815	68	67	135	46	4	6	
1816	61	54	115	18		33	
1817	43	36	79			36	
Summa.	796	760	1556	193	40	370	53

Meg - haltak Idösség szerént.

Esztend. Szám	A' Születéstül Egytül 1. eszt.	Tizig.	10. 21-ig	21. 70ig	70. 100.	és azon fellül
1805	35	36	5	44	8	
1806	27	60	11	39	11	
1807	66	117	3	30	7	
1808	51	21	10	39	5	
1809	42	19	8	43	8	
1810	30	47	8	31	7	
1811	57	55	11	42	13	
1812	35	95	11	38	7	
1813	34	16	14	39	8	
1814	28	21	7	31	7	
1815	41	11	7	27	6	
1816	51	96	10	35	10	
1817	57	40	6	25	11	
Summa.	554	634	106	463	108	

Anno 1805-tül fogva 1817-ik születtek, és meghaltak Holnap szám szerént

A' Holnapok Nevezetei.	Születtek. Férfiak.	Leányo.	Összves.	Meghaltak. Férfiak.	Aszszo.	Összves.	Szaporod.	Fogyatkoz.
Januari.	95	117	212	73	80	153	59	
Februar.	87	99	186	97	109	206		20
Martius.	118	96	214	117	106	223		9
Aprilis.	87	92	179	112	97	209		30
Majus.	78	73	151	92	95	187		36
Junius.	100	72	172	68	60	128	44	
Julius.	109	82	191	56	40	96	95	
Augustus.	121	88	209	58	59	117	92	
Septemb.	112	103	215	75	48	123	92	
October.	108	124	232	80	63	143	89	
Novemb.	89	98	187	61	87	148	39	
Decemb.	89	86	175	66	66	132	43	
Summa.	1193	1130	2323	955	910	1865	553	95

D).

FÜLÖP-SZÁLLÁS.

Esztend. Szám.	Születtek. Férfiak.	Leányok.	Összveség.	Kettősek.	Fattyúk.	Házasottak	Mentő himlöv. béoltatt.
1805	44	59	103	1	3	23	
1806	62	48	110	1	1	17	20
1807	59	73	132	2	2	29	21
1808	50	63	113	2	1	14	25
1809	51	54	105		2	12	34
1810	58	55	113	1	1	23	27
1811	49	67	116	3	2	29	30
1812	47	33	80	3	1	13	51
1813	74	63	137	3	2	19	32
1814	49	41	90	1	2	24	52
1815	48	48	96	2		18	2
1816	51	48	99	1	1	21	4
1817	63	54	117	3	1	29	60
Summa.	705	706	1411	23	19	271	358

Esztend. Szám.	Meg holtak. Férfiak.	Asszonyok.	Összveség.	A' ter. himlő.	Patétsb.	Szaporodás.	Fogyatkozás.
1805	34	20	54		2	49	
1806	56	41	97	31	4	13	
1807	45	33	78		2	54	
1808	34	31	65		1	48	
1809	31	22	53		1	52	
1810	35	28	63		1	50	
1811	44	28	72		4	44	
1812	59	60	119	60	6		39
1813	40	20	60		2	77	
1814	31	32	63		3	27	
1815	19	24	43		4	53	
1816	41	52	93	9	6	6	
1817	41	40	81	28	1	36	
Summa.	510	431	941	128	37	509	39

Meg - haltak Idősség szerént.

Esztend. Szám.	A' Születéstül Egytül 1. eszt.	Tizig.	10. 21-ig	21. 70-ig	70. 100.	és azon fellül
1805	35	16	3	58	6	
1806	47	46	7	54	8	
1807	75	112	8	37	9	
1808	57	41	5	65	5	
1809	40	29	8	60	14	
1810	42	37	9	51	7	
1811	65	25	4	34	12	
1812	69	85	6	43	3	
1813	60	33	7	45	3	
1814	44	29	5	54	8	
1815	47	45	5	34	4	
1816	55	41	8	29	13	
1817	53	36	18	46	5	
Summa.	689	573	93	616	97	

Anno 1805-tül fogva 1817-ik születtek, és meghaltak Holnap szám szerént.

A' Holnapok Nevezetei.	Születtek. Férfiak.	Leányo.	Összves.	Meghaltak. Férfiak.	Aszszo.	Összves.	Szaporod.	Fogyatkoz.
Januari.	124	108	232	99	93	192	40	
Februar.	112	118	230	105	107	212	18	
Martius.	113	129	242	105	109	214	28	
Aprilis.	124	106	230	118	116	234		4
Majus.	99	82	181	92	95	187		6
Junius.	94	81	175	73	74	147	28	
Julius.	102	99	201	58	57	115	86	
Augustus.	133	112	245	67	61	128	117	
Septemb.	116	111	227	71	60	131	96	
October.	120	123	243	92	80	172	71	
Novemb.	87	92	179	81	82	163	16	
Decemb.	98	79	177	91	82	173	4	
Summa.	1312	1240	2562	1052	1016	2068	504	10

C).

SZABAD-SZÁLLÁS.

Esztend. Szám.	Születtek. Férfiak.	Leányok.	Összeség.	Kettõssek	Fattyúk	Házasottak	Mentõ himlõv. beóltatt.
1805	83	73	156	2	6	41	
1806	91	74	165	3	7	74	
1807	98	91	189	4	10	37	
1808	107	83	190	5	10	36	37
1809	96	89	185	2	7	25	
1810	81	70	151	3	3	49	32
1811	105	92	197	4	10	36	52
1812	86	84	170	1	6	24	86
1813	112	93	205	6	6	45	
1814	70	93	163	1	4	46	34
1815	94	96	190	5	14	41	52
1816	93	89	182	2	5	39	31
1817	77	103	180	2	8	57	75
Summa.	1193	1130	2323	40	96	550	399

Esztend. Szám.	Megholtak. Férfiak.	Asszonyok.	Összeség.	A' terhimlõ.	Patétsb.	Szaporodás.	Fogyatkozás.
1805	66	62	128	3	6	28	
1806	82	66	148	1	16	17	
1807	127	96	223	82	5		34
1808	75	51	126		2	64	
1809	54	61	115		2	70	
1810	55	68	123		9	28	
1811	90	88	178	2	6	19	
1812	109	77	186	55	12		16
1813	56	55	111	1	12	94	
1814	40	54	94	6	7	69	
1815	42	50	92		1	98	
1816	96	106	202		31		20
1817	63	76	139	30	7	41	
Summa.	955	910	1865	180	116	528	70

Meg - haltak Idősség szerént.

Esztend. Szám.	A' Születéstül Egytül. 1. eszt.	Tizig.	10. 21-ig	21. 70ig	70. 100.	és azon fellül
1805	241	118	17	62	25	
1806	209	251	28	82	29	
1807	257	233	13	64	26	
1808	195	53	8	84	16	
1809	144	66	15	149	25	
1810	178	92	23	114	20	
1811	177	65	16	68	9	
1812	303	226	19	91	28	
1813	268	76	12	44	27	
1814	250	84	32	81	14	
1815	294	154	21	83	25	
1816	166	79	38	35	24	
1817	146	114	16	72	24	
Summa.	2828	1611	258	1049	292	

Anno 1805-tül fogva 1817-ik születtek, és meghaltak Holnap szám szerént.

A' Holnapok Nevezetei.	Születtek. Férfiak.	Leányo.	Ösz. ves.	Meghaltak. Férfiak.	Asz. szo.	Ösz. ves.	Szaporod.	Fogyat koz.
Januar.	440	396	836	282	272	554	282	
Februar.	411	332	743	314	316	630	113	
Martius.	429	388	817	303	289	592	225	
Aprilis.	345	330	675	290	275	565	110	
Majus.	353	291	644	254	228	482	162	
Junius.	273	303	576	192	186	378	198	
Julius.	362	350	712	204	220	424	288	
Augustus.	376	402	778	247	255	502	276	
Septemb.	494	422	916	267	251	518	398	
October.	449	429	878	246	263	509	369	
Novemb.	372	381	753	227	221	448	305	
Decemb.	369	307	676	234	202	436	240	
Summa.	4673	4331	9004	3060	2978	6038	2966	

F.)

MAISA.

Esztend. Szám	Születtek. Férfiak.	Leányok.	Összeség.	Ketössek	Fattyuk	Házasottak	Mentő himlöv. beoltatt.
1805	106	108	214	4	1	45	
1806	117	106	223	3		46	
1807	111	91	202	3		33	10
1808	102	129	231	3		21	19
1809	107	105	212	5	1	38	1
1810	102	102	204	7	5	31	
1811	148	116	264	6	1	56	42
1812	96	98	194	3	1	27	
1813	110	115	225	1	1	44	
1814	114	111	225	1		24	
1815	109	134	243	2	2	58	114
1816	140	127	267	4	1	31	22
1817	142	146	289	4	2	47	2
Summa.	1505	1488	2993	46	15	501	210

Esztend. Szám	Megholtak. Férfiak.	Asszonyok.	Összeség.	A' ter. himlő.	Patétsb.	Szaporodás.	Fogyatkozás.
1805	71	72	143	Soktan		41	
1806	70	57	127			96	
1807	99	94	193			9	
1808	59	48	98			133	
1809	78	86	164			48	
1810	74	82	156			48	
1811	89	83	172	86		92	
1812	82	62	144			50	
1813	52	51	103			122	
1814	56	65	121			104	
1815	54	89	143	16		100	
1816	130	135	265	4		2	
1817	61	57	118			171	
Summa.	966	981	1947	106		1046	

Meg - haltak Idősség szerént.

Esztend. Szám.	A' Születéstül Egytül. 1. eszt.	Tizig.	10. 21-ig	21. 70ig	70. 100.	és azon fellül
1805	15	12	3	18	6	
1806	20	47	9	19	2	
1807	33	8	2	24	11	
1808	18	14	7	22	4	
1809	16	9	5	17	6	
1810	16	11	4	22	10	
1811	23	16	2	25	6	
1812	28	52	5	27	7	
1813	19	12	14	15		
1814	28	13	16	6		
1815	15	6	2	17	3	
1816	22	45	6	18	2	
1817	24	36	3	15	3	
Summa.	277	281	78	245	60	

Anno 1805-tül fogva 1817-ik születtek, és meghaltak Holnap szám szerént.

A' Holnapok Nevezetei.	Születtek. Férfiak.	Leányo.	Összves.	Meghaltak. Férfiak.	Aszszo.	Összves.	Szaporod.	Fogyatkoz.
Januar.	61	60	121	33	31	64	57	
Februar.	54	65	118	48	42	90	28	
Martius.	71	60	132	53	44	97	35	
Aprilis.	65	56	121	30	60	90	31	
Majus.	43	53	96	50	45	95	1	
Junius.	48	41	89	34	28	62	27	
Julius.	61	60	121	31	17	48	73	
Augustus.	60	64	124	34	39	73	51	
Septemb.	72	61	133	39	27	66	67	
October.	66	67	133	52	34	86	47	
Novemb.	54	61	115	59	55	94	21	
Decemb.	50	58	108	47	29	76	32	
Summa.	705	706	1411	510	431	941	470	

G).

HALAS.

Esztend. Szám.	Születtek. Férfiak.	Leányok.	Összeség.	Kettősök	Fattyúk	Házasottak	Mentő himlőv. béoltatt.
1805	217	209	426	4	11	92	
1806	255	194	449	3	5	125	22
1807	248	210	458	1	5	89	54
1808	235	244	479	13	10	85	4
1809	265	211	476	7	14	81	
1810	230	203	433	3	14	88	
1811	228	222	450	1	7	114	83
1812	220	219	439	6	3	75	99
1813	225	207	432	6	12	70	22
1814	235	212	447	3	15	58	12
1815	201	205	406	2	14	64	82
1816	248	247	495	6	11	87	258
1817	244	204	448	7	23	94	101
Summa.	3051	2787	5838	62	144	1122	737

Esztend Szám.	Megholtak. Férfiak.	Asszonyok.	Összeség.	A' ter. himlő.	Patétsb.	Szaporodás.	Fogyatkozás.
1805	155	131	286		4	140	
1806	272	258	530	24	42		81
1807	192	145	337	30	19	121	
1808	171	128	299		2	180	
1809	162	145	307		19	169	
1810	160	116	276		18	157	
1811	234	214	448	162	21	2	
1812	176	142	318		16	121	
1813	204	193	397		16	35	
1814	116	95	211	1	2	236	
1815	92	87	179			227	
1816	185	198	383	148	5	112	
1817	134	115	249	25	6	199	
Summa.	2253	1967	4220	388	170	1699	81

Meg - haltak Idősség szerént.

Esztend. Szám.	A' Születéstül Egytül. 1, eszt.	Tizig.	10, 21 ig	21. 70ig	70. 100.	és azon felül
1805	110	60	13	79	24	
1806	167	190	20	130	23	
1807	124	99	15	86	13	
1808	136	51	10	86	16	
1809	118	47	16	113	13	
1810	181	42	12	28	13	
1811	163	189	13	71	12	
1812	121	65	18	98	16	
1813	188	103	18	75	13	
1814	83	53	14	48	13	
1815	72	31	6	48	22	
1816	169	136	13	51	14	
1817	108	56	16	53	16	
Summa,	1740	1122	184	966	208	

Anno 1805-tül fogva 1817-ik Születtek, és meghaltak Holnap szám szerént.

A' Holnapok Nevezetei.	Születtek. Férfiak.	Leányo.	Összvse.	Meghaltak. Férfiak.	Asszo.	Összves.	Szaporod.	Fogyatkoz.
Januar.	265	268	533	190	166	356	177	
Februar.	237	216	453	175	146	321	132	
Martius.	246	240	486	214	176	390	96	
Aprilis.	202	232	434	184	181	365	69	
Majus.	165	155	320	166	168	334		14
Junius.	260	161	361	130	123	253	108	
Julius.	239	194	433	142	124	266	167	
Augustus.	310	234	544	222	159	381	163	
Septemb.	337	292	629	247	215	462	167	
October.	319	268	587	229	190	419	168	
Novemb.	259	274	533	180	167	347	186	
Decemb.	272	253	525	174	152	326	199	
Summa.	3051	2787	5838	2253	1967	4220	1618	

H).

DOROSMA.

Születtek.						Házasottak	Mentő himlöv. beoltatt.
Esztend. Szám.	Férfiak.	Leányok.	Összeség.	Kettősek.	Fattyúk.		
1805	161	151	312	3		54	
1806	188	153	341	7	1	65	
1807	160	162	322	5	3	69	
1808	155	166	321	3		55	
1809	180	163	343	2	1	47	
1810	143	159	302	5	1	54	
1811	194	205	399	6	2	70	11
1812	195	172	367	6	3	58	
1813	191	166	357	9		50	22
1814	161	167	328	2		44	
1815	177	172	349	5	3	62	16
1816	163	185	348	8		65	54
1817	208	195	403	4	14	79	42
Summa.	2276	2216	4492	65	14	773	135

Megholtak.						Szaporodás.	Fogyatkozás.
Esztend. Szám.	Férfiak.	Asszonyok.	Összeség.	A' ter. himlő.	Patétsb.		
1805	118	128	246	Sokan a' számra nem tudatik.		66	
1806	128	130	258			83	
1807	100	74	174			143	
1808	72	81	153			168	
1809	109	118	227			116	
1810	159	141	300			2	
1811	212	184	396	334		3	
1812	112	102	214			153	
1813	87	116	203			154	
1814	93	108	201			127	
1815	75	61	136			213	
1816	164	144	308		3	40	
1817	129	126	255			148	
Summa.	1558	1513	3071	411	3	1421	

Meg - haltak Idősség szerént.

Esztend. Szám	A' Születéstül Egytül 1. eszt.	Tizig.	10. 21-ig	21. 70ig	70. 100.	és azon fellül
1805	79	110	25	21	11	
1806	119	72	8	39	20	
1807	82	39	13	33	7	
1808	60	36	10	42	5	
1809	87	66	23	43	8	
1810	84	143	15	42	16	
1811	165	180	12	27	12	
1812	95	45	11	48	15	
1813	125	12	50	16		
1814	70	71	6	44	10	
1815	57	25	5	38	11	
1816	115	127	9	46	11	
1817	73	115	14	40	13	
Summa.	1211	1041	201	479	139	

Anno 1805-tül fogva 1817-ik születtek, és meghaltak Holnap szám szerént

A' Holnapok Nevezetei.	Születtek. Férfiak.	Leányo.	Összves.	Meghaltak. Férfiak.	Aszszo.	Összves.	Szaporod.	Fogyatkoz.
Januari.	197	179	376	162	151	313	63	
Februar.	195	163	358	142	152	294	64	
Martius.	197	218	415	130	138	268	147	
Aprilis.	170	156	326	138	111	249	77	
Majus.	151	140	291	112	96	208	83	
Junius.	135	136	271	78	88	166	105	
Julius.	154	168	322	88	79	167	155	
Augustus.	218	186	404	112	88	200	204	
Septemb.	233	218	451	129	130	259	192	
October.	226	267	493	144	157	301	192	
Novemb.	204	192	396	153	150	303	93	
Decemb.	196	193	389	170	173	343	46	
Summa.	2276	2216	4492	1558	1513	3071	1421	

Helyenként való Summás előadása a' tizenhárom esztendők olta Születteknek, megholtaknak, házasodtaknak, és mentő himlővel beoltattaknak Laistromából.

A' Kún Helyek Nevezetei.	Születtek. Férfiak.	Leányok.	Összveség.	Kettősek	Fattyúk	Házasottak.	Mentő himlő. beoltatt.
Laczháza	994	877	1871	27	17	313	200
K. Sz. Miklós.	1322	1240	2562	63	94	618	422
Szabadszállás.	1193	1130	2323	40	96	550	399
Fülöpszállás.	705	706	1411	23	19	271	358
Félegyháza.	4673	4331	9004	146	46	1425	591
Maisa.	1505	1488	2993	46	15	501	210
Halas.	3051	2787	5838	62	144	1122	737
Dorosma.	2276	2216	4492	65	14	773	135
Summa.	15719	14775	30494	472	445	5573	8052

A' Kún Helyek Nevezetei.	Megholtak. Férfiak.	Asszonyok.	Összveség.	A' ter. himlő.	Pattetsb.	Szaporodás.	Fogyatkozás.
Laczháza.	796	760	1556	193	40	370	55
K. Sz. Miklós.	1052	1016	2068	215	39	547	53
Szabadszállás.	955	910	1865	180	116	528	70
Fülöpszállás.	510	431	941	128	37	509	39
Félegyháza.	3060	2978	6038	292	4	2984	18
Maisa.	966	981	1947	106		1046	
Halas.	2253	1967	4220	388	170	1699	81
Dorosma.	1558	1513	3071	411	3	1421	
Summa.	11150	10556	21706	1913	409	9104	316

Tizenhárom esztendő olta meghaltak Idősség szerént.

A' Hún Helyek Nevezetei.	A' Születéstül Egytül. 1. eszt.	Tizig.	10. 21-ig	21. 70ig	70. 100.	és azon fellül
Laczháza	627	398	65	360	86	
K. Sz. Miklós.	689	573	93	616	97	
Szabadszállás.	554	634	106	363	108	
Fülöpszállás.	277	281	78	245	60	
Félegyháza.	2828	1611	258	1049	292	
Maisa.	872	612	237	205	21	
Halas.	1740	1122	184	966	208	
Dorosma.	1211	1041	201	479	139	
Summa.	8798	6272	1242	4383	1011	

Tizenhárom esztendő olta a' Holnapok szerént Születtek, meghaltak, szaporodtak, vagy fogyatkoztak.

A' Holnapok Nevezetei.	Születtek. Férfiak.	Leányo.	Összves.	Meghaltak. Férfiak.	Aszszo.	Összves.	Szaporod.	Fogyatkoz.
Januar.	1418	1366	2784	1001	968	1969	815	
Februar.	1297	1203	2500	1069	1033	2102	398	
Martius.	1410	1338	2748	1119	1056	2175	573	
Aprilis.	1176	1154	2330	1046	1015	2061	269	
Majus.	1040	953	1993	902	872	1774	219	
Junius.	994	929	1923	662	681	1343	580	
Julius.	1232	1132	2364	682	636	1318	1046	
Augustus.	1441	1338	2779	858	786	1644	1135	
Septemb.	1615	1433	3048	966	848	1814	1234	
October.	1509	1495	3004	982	927	1909	1095	
Novemb.	1303	1297	2600	920	877	1797	803	
Decemb.	1284	1137	2421	943	857	1800	621	
Summa.	15719	14775	30494	11150	10556	21706	8788	

6.

Hogyan kell a' Magyar Olvasó Publicumot nevelni.

Publikumon általjában az a' közös itélet értetik, mellyet a' körülöttünk lévöknek, vagy azoknak, a' kiket körülöttünk lenni gondolunk, többsége, beszédünkröl, irásunkrul vagy tselekedetünkről tesz; 's mindenkor ugy képzeljük azt, mint egy józan ertelemmel biró Személyt, melly tselekedeteinkben részt vesz, azokat vagy helyben hagyja vagy gántsolja 's mellyet viszont mi oktathatunk, jobbéthatunk 's tökéleteséthetünk; magunkat a' Publikum serkentöjének, intöjének, oktatójának, a' Publicumot pedig barátunknak 's gyermekünknek, de egyszer'smind viszont Tanéttónknak, feddönknek, tanunknak, vádolónknak 's biránknak is nézzük.

Kissebb vagy nagyobb Publikuma minden tselekedönek van; mert senki sem tehet semmit a' nélkül, hogy többen vagy kevesebben reá ne vigyáznának, 's tselekedetét itéletek' tárgyává ne tennék. Következésképpen a' Publikumra számtalan utakon 's módokon, 's számtalan eszközök által lehet hatni.

Egyik leg hatalmasabb eszköz a' Nyelv; ez által oktathatunk, feddhetünk, tanátsolhatunk, gondolatokat, érzéseket közölhetünk; minden szó mellyet mondunk vagy irunk, mind annyiszor mozgásba hoz egy véghetetlen Aetheri tengert, 's ezen tengeren minden mozgás ujjabb 's mind messzebb messzebb rerjedö mozgásokat okoz. A' Nyelv által neveltetik a' Nemzet, az által tétetik jó erköltsüvé, szorgalmassá, szeretetre méltóvá, tudóssá, hiressé és hatalmassá. A' nyelv

erejét semmi hatalom se gátolhatja meg egészszen, mind addig, valamig az érthető lenni meg nem szünik, vagy el nem töröltetik; a' mit tsak a' mindent elrontó idő, vihet sokára véghez. A' ki tehát a' maga anya nyelvét emeli, 's a' legszebb gondolatoknak 's érzéseknek terjesztőjévé teszi, az a' leg nemesebb Publikumot alkotja, és gyarapitja; a' ki pedig anya nyelvét megveti; az Hazája leg betsesebb Publikumát bántja meg 's Nemzete értelembéli 's erköltsi gyarapodásának, 's külső és belső ditsöségének veszedelmes ellensége.

A' Nyelv által élő szóval is lehet minden értelmes és nemes szivü Polgár, 's kivált a' Tanéttó, a' Polgári tisztviselő, a' Had-vezér, a' Törvényszerző, az Igazgató a' Hazának jóltévője. De a' jó könyvíró még többet tehet 's igazabban is erősebben is hathat a' Publikumra, 's tsak nem tsudákat tehet. Az élő szóval beszéllőt tsak egy bizonyos számu kissebb vagy nagyobb sereg halja, az iró láthatatlanul, némán, de mindenütt, es esztendők 's századok múlva is szóll, még pedig ha mesterségéhez ért, szivre hatóképpen szóll. A' mit ő a' Publicum' kebelébe ki önt, az soha el nem veszhet, gyakran a' leg később maradéknál is foganatos.

Természet szerint annál hasznossabb a' jó könyv iró, mennél szélessebb, ki terjedttebb, értelmessebb, és részvevőbb Publicuma van. Millyen tehát a' Magyar irók Publicuma?

A' leg régibb Görög Költőkről azt beszélli a' mese, hogy a' fákat meg elevenitették, a' kősziklákat meg lágyitották, a' vad állatokat meg szelidétették, a' folyó vizeket magokhoz édesgették, 's mind ezeket szavaikra figyelmezőkké tették. A' mese igazat mond. Ezen irók olly Publicum-

nak énekelték verseiket, melly azokat nem tsak figyelemmel halgatta, hanem a' tőlök tanúlt dolgokat méllyen szivébe irta, 's szájról szájra, 's utóbb irásokba és szokásokba foglalva a' késö maradéknak is által adta. Homér és egyébb Rhapsodisták énekei nem némultak el ott, a' hol elöszer zengettek, hanem öszve gyüjtetvén Athenába vitettek, 's utóbb a' Panatheneumokat lelkesétették. A' kissebb Poéták munkái Homeruson kivül is, számtalan énekek, költeményes darabok hasonló szerentsével ditsekedhettek. Ki nem tudja hogy utóbb közös költséggel Odeumok épittettek, mellyekben a' Muzsikosok és Költök számtalan résztvevő sokaság előtt versent énekeltek, hogy minden jeles gyülések, játékok és mulatságok, 's a' Vallásbéli tzeremóniák alkalmatosságával a' leg jelessebb irók munkái is elolvastattak, 's ha megérdemlették, az egész Nemzet' szinének tapsolásával fogadtattak?

Ollyan Publicummal, mint a' Görögök, egy nemzetbéli irók sem ditsekedhetnek sem a' régiek sem az újjak között, hanem az ő Publicumok tsak a' magok nemzetebeli leg jelessebb és leg értelmessebb emberek javallásában áll. Mind azáltal egyéb tudós Nemzetek irói, tsak ugyan szerentséssebbek mint a' Magyarok. Az elsők nem tsak szélessebb, hanem válogatottabb Publicummal is birnak. A' ki Frantzia nyelven jeles munkát ir, számot tarthat reá, hogy hazájában minden karbéliek, 's azon kivül a' ki mivelt világnak minden részeiben is a' legmiveltebb emberek fogják olvasni. Egyébb nemzetbéli irók ennyit ugyan nem reménylhetnek; minthogy a' fejedelmek és nagyok' udvarából a' Frantzia nyelv öket kissebb vagy nagyobb mértékbe kizárja. De ki nem tudja melly sok kezeken, 's melly sok országokban meg fordulnak az olly igen ki terjedett Nemet, Olasz,

és Anglus nyelveken irt jobb könyvek is, 's melly buzgósággal igyekezik a' Spanyolok, Portugallusok, Dánusok, Svédek, Hollandusok, Oroszok, Lengyelek' olvasó Publicuma is nyelvének keskennyebb határok közé szorulását ki potolni? Nekünk Magyaroknak sokkal mostohább sors esett. Ha mind azok, a' kik Magyarul értenek, olvasnának is Magyarúl, melly kitsiny lenne még is Publicumunk a' Frantziáéhoz, Németeéhez és egyébb nagyobb Nemzeteéhez képést. De a' külömben is kitsiny számu született vagy naturálisált Magyaroknak is melly kisded része teszi a' Magyar irók Publicumát! Nagyjainknak 's fő embereinknek sőt mind azoknak is, a' kik ragyogni akarnak, valamint társalkodásbéli beszédeik 's barátságos és szerelmes levelezéseik vagy Frantzia vagy Németh nyelven folynak, ugy könyvtáraikat is többnyire illyen nyelveken irt munkák töltik el, Tudósaink is vagy a' régi Görög és Deák, vagy a' külföldi ujjabb irókat kedvellik, 's a' Magyarokra ha nem meg vetéssel is, leg alább hidegséggel teéntenek. Mi marad ezeknek egyéb, hanem azon igen keveseken kivül a' kikre Nagyjaink és Tudósaink között a' most emlétett uralkodó szokás reájok nem ragadott, tsak azoknak igen kitsiny serege, a' kik a' közép és alsó karban magokat olvasás által ki mivelni igyekeznek, 's a' hazafiui indulatot betsülni tudják!

Nem lehet tagadni hogy a' régi és ujjabb külföldi tudós munkákban több tápláló eledelt találnak a' ki mivelt elmék, mint a' Magyar Literatúrában. De ha Nemzetünk' ditsőségét igazán szeretjük és kivánjuk, óhajtanunk kell a' Magyar Olvasó Publicumnak szaporodását, 's magunk meg tagadásával is szükséges azt öregbittenünk. Mindenkor igaz fog maradni, hogy a' betsület neveli

a' mesterségeket, hogy a' jók' jelesek', és nemesek' részvétele leghathatósább ösztöne az iróknak, 's hogy következésképpen ezek mind addig igen lassan halladhatnak szép pályájokon elő, valamig reájok olly kevesen ügyelnek. Más felől valamig a' Magyar könyvek a' főbb karbéliek által szívesen nem fogadtatnak, mind addig igen ártalmas szakadás lessz nemzetünkben, 's nem érthetik meg egymást ennek minden rendű tagjai, nem közölhetik egymással gondlatjaikat eléggé foganatossan, 's nem uralkodhatik közöttök az a' szíves bizodalom, melly a' szíveket leghathatossabban öszve kaptsolja és lelke a' hazafiuságnak. Az a nyelv, mellyet ugy szóllván dajkánk' tejével szopunk bé, egész életünkben legédessebb 's legkedvessebb hang marad előttünk, azzal vagynak szívünk és eszünk nyiló' korának mindenkor bájoló képei öszve kaptsolva, azon szólítjuk meg, mint a' leg belsőbb bizodalom nyelvén 's természeti tolmátsa által, barátinkat 's esmeröseinket leg örömestebb, azon értjük meg egymás érzésit 's gondolatit legtökéletessebben, az által tsatoltatnak azon egy hazafiainak és leányainak szíveik leg bizonyosabban és leg szorosabban öszve. Valamig egy Nemzetnek tagjai vagy külömböző karjai kölömböző anya nyelvet tanulnak, mind addig bizonyos tekéntetben ártalmas szakadás van közöttök, melly a' leg belsőbb bizodalmat, a' hazafiúságnak lelkét nem kevéssé akadályoztatja. Mi élessze a' Magyar Irókban a' buzgóságnak olly hamar el aluvó szent tüzét, ha siketektől, 's olly érzéketlenektől vagynak körül véve, a' kik hidegségekkel őket is meg fagylalják, ha munkáik minekutánna egynéhány kevés kezeken által mentek, tsak keskeny szugolyokban szorulnak, hogy ott a' molyok' prédái legyenek? Ellenben melly hathatós ez ösztön, ha azt gondolhatják, hogy

irásokkal ezereknek szivében gerjeszték az Igaznak, a' jónak, szépnek, és nagynak szeretetét, ha egy egész Nemzetnek minden jelessei egy olly Publicumot formálnak körülöttek, melly az ő jóigyekezeteket forró részvétellel ápolgatja és dajkálja. Egy illyen Publicumnak formálása végett nálunk mindeneknek előtte azt kellene óhajtani, hogy vajha mindeneknek, a' kik Nemzetünk színét teszik, a' nemzeti nyelv lenne anya nyelvek, 's a' Magyar nyelv mindjárt böltsőjökbe tétetnék tulajdonokká!

Minthogy azonban ezen jámbor szándéknak olly sok akadályi vagynak, 's nem könnyen lehet reményleni 's igérni a' Magyar nyelvnek azt a' szerencsét, hogy azt minden Nagyjaink leg elöszer tanulják, legalább kellene tennünk azt, a' mit Tudósaink könnyü módon tehetnének, 's nem kellene el mulatnunk azt az alkalmatosságot, melly tanultjainknak hatalmába van, vagy inkább lehetne, mihelyt akarnák. Ez az alkalmatosság abban áll, hogy az Oskolákban a' leg jobb Magyar munkákat meg kedveltetnénk. A' leg jobb Magyar könyveknek olly figyelmes olvastatása ideje korán szeretetetet gerjesztene a' Magyar nyelv eránt. A' mesétől és regétől el kezdve az elő adásnak minden nemeit, minden jó eredeti irásokat és fordéttásokat, meg kellene már az Oskolákban esmertetni. Egy classicus Magyar Irónak sem kellene lenni sem versben sem folyó irásban, mellynek leg jobb helyeinek olvastatása és tanultatása által a' tanitványok füle, nyelve, emlékező 's képzelő tehetsége, elméje és értelme nem gyakoroltatnék. Ezen az úton lettek a' Görögök, Romaiak, Olaszok, Frantziák, Anglusok 's Németek ki mivelt nemzetekké. Alcibiades egy Oskola Tanittót artzúl tsapott azért, hogy a' maga anya nyelvebéli leg jobb Költőjét Homért az Oskolá-

jában nem találta; valamint az is tudva vagyon, melly szorgalommal olvasták, tanulták, le irták, 's követték a' ditsö Rómaiak, a' leg jobb Görög könyveket, már akkor is, mikor még Oskolába jártak, Olasz Országban tsak nem minden valamennyire ki mivelt ember könyv nélkül tudja nemzetének leg jobb költöit. Az Anglusok az övéiket majd minden munkáikban elöhozzák, emlegetik, 's Brittus kevélységgel magasztalják. Nem kevesebbé kevélykednek a' Frantziák is azon iróikban, a' kik egyik vagy másik elö adásban remekek, 's nem szenved kétséget, hogy több okok között ez is nagy mértékbe segétette öket arra a' nagy hatalomra, melly egy ideig egész Európát meg rémítette, 's arra az elsöségre, mellyel nyelvekre nézve még most is birnak.

Kis János.

7.

Az Erdélyi Szászok. — Gubernátor Báró Bruckenthal Sámuelnek Bibliothecája, Kép-gyűjteménye.

(Kazinczynak Erdélyi Leveleiből.)

Ebesfalva, Jul. 18 d. 1816.

Segesvár a' gyönyörü Fejér-Eggyházához, Erdélynek Ocelli jéhez, fél órányira fekszik. Ez a' legelsö Szász hely, mellyet láttam. — A' Város' elsö házai közt, a' nagy úczán, Gróf Wasnak szekere elakada a' pocsolyában; ökröket kelle fogadnia, hogy a' szekér kiszabadíthassék. Mig cselédeink a' szekerekkel bajoskodá-

nak, körültekínténk a' Várost, 's Prof. Binder Ur vala vezetönk a' tetön álló Templomhoz. Oda eggy egyenes, meredek, 193. lépcsöjü fedeles grádics viszen fel, mellynél az Olasz Országiak sem lehetnek mocskosabbak. A' Sz. Miklós' Temploma a' hegyen Luthernek születése' esztendejében 1483. készült el, 's nagy, de semmit nem bír, a' mi gondosabb vizsgálatainkat kívánhatta volna. Oltár-tábláját Stock András Szebeni festö dolgozta 1788. körül, 's az épen nem szép: az Idvezítöt adja elö a' Gecsemánei kertben. — Az Iskola' épületének homlok-falát, a' szokott medenczék helyett, két itten készült réz glóbusok ékesítik, 's a' gondolat szerencsés. A' nem nagy, de igen csínos épület 1792. állott fel.

Héti-vásár vala, 's sokat forgánk az adók és vevök között, hogy hallhassuk a' Szász-nyelv' kietlen hangzását, melly hasonlít a' Mecczenzöféhez, Kassa táján, 's láthassuk öltözeteiket, arczáikat. A' physionomiák vadak; eggyet sem láttam, a' mit szépnek lehetne mondani. — Hogy a' Szász, belépvén hatvanadik esztendejébe, szakált nevelni tartozik, azt tagadák azok, a' kiket ez eránt megkérdettem; olly kötelezö törvény vagy törvény-erejü szokás nincs, 's egész falukat lehetne bejárni, a' hol eggy szakállas Szász sem lakik. Annyi azonban való, hogy némelly Szász nevel azt, 's mellettünk is elméne eggy két illyen. A' fél Magyar, fél Német, fél Török 's sem nem Török, sem nem Német, sem nem Magyar különös érzéseket támaszta bennem. — Eggy két éltes asszony prémes sipkában, 's fekete posztó, apró redös 's prémetlen pallástban méne el mellettünk. Ez a' pallást gyönyörü neme az öltözetnek, 's csudálni lehet, hogy a' Journal des Modes kiadóji ismét szokásba nem vették.

De most két Togátust látánk kapcsos talárisban, mellyre pallástot vetettek. Ez a' pallást egészen ollyan valamint eggykor a' Debreczenieké, 's olly négyszögü posztó-szelet függe tógájoknak hátakon is, 's a' Debreczeni Togátusokétól csak annyiban külömbözött, hogy az ezeké, még az én gyermeki esztendeimben, zöld vala, ez itt fekete. Ezt a' pallástot mind a' két Togátus balja alá szorította, hogy a' járásban alkalmatlanságára ne legyen. Haja szinte a' bőrig vala lenyírve, 's magasbb három szögü kalapot, mint a' melly e' kopaszra nyírt föket fedé, lehetetlen látni, s' képzelni. A' Reformátzió idejére emlékeztető fekete pallást és három újnyi hosszaságú laposra vert kapocs, fejér érczből, 's a' Franczia háborúkra emlékeztető nyirt fej és rettenetes kalap, — ez a' monasticus ruha 's ezek a' csak nem pajkosan hetyke lépdellések, ez a' büszke széllyel-pillantás olly ellenkedésben állanak egymással, hogy lehetetlen vala meghatározni, Világnak fijai e' ezek, vagy Deákok. — Álmélással hallám, hogy a' Szász földön Luther is uniformázza a' maga nevendékeit, mellyet Magyar Országon csak Calvin cselekszik, ő pedig sem Magyar Országon sem a' Német földön nem.

A' Templom' és Iskola' dombján magasra nött fák' árnyékiban széled el a' tanuló sereg midőn leczkére felgyül, vagy onnan eleresztetik. A' hely valaha meg volt erősítve. Innen mutattatám ki magamnak Prof. Binder Úrral, hol fekszik Nagy-Szőlős, Seges-várhoz két órányira, hol Kemény János Fejedelem 1661. Január. 23-d. az Apafit védő Törökökkel megütközött. A' csata' mezeje eggy szük völgy. — Az eltaposott Kemény-nek még áll itt, a' mint mondják, emléke, de besippadva, előre görbülve, 's a' felül-írás olvashatatlanná lett. — Az életben való sok Kemé-

nyek közt még eddig senki nem találtatott, a' ki az ő reá legalább a' viselt Fejedelmi korona 's Autographiája által fényt-lövellő Ősének emlékezetét megtisztelte volna. — Olly dolgokban nem vagyunk hiúk, a' mikben hazafiúságból volna szabad azoknak lennünk, 's ollyanokban vagyunk azok, a' mikben azoknak lennünk ezért sem volna szabad!

Elhagyván Segesvárt, 's felkapaszkodván eggy tetőre, előttünk vala az a' szép sik, mellyen Ebesfalva a' maga két tornyú Templomával 's cseréppel fedett házaival kevélykedve fekszik. A' hely nagy, 's látni mindenen, hogy Örmény lakóji pénzesek. A' Magyar a' maga zselléreinek engedé a' kereskedést, melly inkább gazdagít mint a' termesztés. — Megnyittatánk a' Templomot, 's abban sok aranyozást, márványozást láttunk: de a' nagy szépségűeknek hírlelt festések felől igen sok jót mondanom lehetetlen. — Az Apafiak' kastélya elpusztúlt, 's felejtve van, mint boldogtalan nevek.

III. Leo Arméniai Királynak ifjabb fija Hagagh fellázada Ocsin bátyja ellen, 's segédjére szólítá a' Törököket és Perszákat. A' segélők azt tevék itt is a' mit mindég szoktak: elnyomák a' felsegéltet, megölték, 's feloszták birtokát. A' nép elszélede, és több mint háromezer háznép Moldvában 's Lengyel Országban telepedék meg. — 1672. megfutottak a' Moldvába berontó Török előtt, 's Erdélybe jövének által, hol őket 1. Apafi Mihály befogadta. Tulajdon Bírákat engede ugyan nekik, de úgy, hogy azok azon két helyek' Elöljárójiktól függjenek, a' hol lakást vettek. Végre 1. Leopold Számos Újvárt és Ebes-falvát által eresztette nekik, 's ez a' két hely 1747. a' Szabad Kir. Városok' jusaikat megnyerte, de

azoknak számába csak az 1790. Ország Gyülése alatt íratott.

Almakereken, négy órányira Seges-várhoz, Apafi György, 's unokája a' II. Mihály, vannak eltemetve. Az elsőbb Mihály Fejérvártt felszik. — Az Erdély' utolsó Fejedelmének nincs semmi köve: de nagy-atyjának olly czifra van, hogy arról azok, a' kiknek nincsen ízlések, nem győznek elég magasztalót beszélni. Ismertem azt Gróf Teleki Domonkosnak útazásaiból, 's így elmúlt kedvem oda térni miatta. Az útas nem veszteni, hanem nyerni fog vele, ha tovább folytatja útját.

Szelindek, Júl. 19-d.

Tegnap ebéd után beérék a' Szász földre — mert Seges-várt, mellyen csak keresztül jövénk, nem lehet ide számlálnunk. — A' falusiak itt mind igen szépen épült kő alházakban laknak; hasonlíthatatlanúl szebbekben mint a' mellyeket az útas Pozsony és Bécs között talál. A' házak' gébely-falaikat (melly egyenesen megy a' fedél' csúcsáig) német versek czifrítják 's Bibliai helyek. Ez a' nép nem ismeri a' Feudumi alkotványt, mint nálunk a' Jász, Kún, és Hajdú. Abból áll minden terhe, hogy adót fizet, katonának megyen mikor — viszik, 's dézmáját Predikátorának adja, kik olly gazdagok, hogy van számokban ollyan is, a' ki esztendőt által negyvenezeret von. Melly boldog lehet a' kinek ennyi jövedelme van, és a' kitől a' bévett rend, mellyet tisztelni a' Bölcs is tartozik, nem kívánja, hogy eggy főzőjénél, eggy sepergetőjénél, eggy kocsisánál egyéb cselédjei legyenek, 's a' más' házában bérfizetés nélkül lakik! Csak hogy arra hogy boldogok legyünk, egyéb is kell, mint negyvenezer jövedelem a' Prédikátori rang mellett.

Eggy illy Luther. Papnak nem tudom melly helységben, négy gyermekei vagynak, 's ő ezeknek számokhoz képest négy házat veve-meg Szebenben. A' mi egyebe marad, azzal eggyaránt fognak osztozni gyermekei. Itten tehát a' Predikátorság az a' neme az életnek, a' mellyben legbizonyosabb és legkönnyebb az elöhaladás. Ha Predikátor Úr sokat gyüjtött, 's tanittatta, nevelte gyermekeit, ezek mindenné lehetnek, domi nobiles (Sallust). 'S a' mindenné-lehető, ha úgy hozza a' sors, Predikátor lesz ismét, vagy Kalmár, vagy Szebeni Biró, sőt Szász-Ispán; 's ebben nincsen soha kár, haszon pedig vagyon, 's sokszor igen nagy. A' hol minden előtt nyitva az út, ott sokan törekednek elöre jutni, 's a' sok közzül szerencsésebben esik a' választás, ha lelki-isméret szerént esik.

Melly szép volna, ha az Útas illy falukat láthatna Erdélyben mindenütt? De ha óhajtanám e mindenütt illyennek látni Erdélyt, hogy mindenütt illy falukat láthassak? Azt az örömet ugyan nem szeretném illy drága áron megvásárlani. Magyar Országon sok csinos földből vert, 's náddal vagy gyékénnyel fedett házakat látunk a' könnyen felszökellett ákáczok' árnyaikban, 's azok nekem kedvesebbek mint ezek a' czifra köházak, mert ott lelket lelek, itt nem lelek; — itt fogják a' katonát, még midőn a' haza veszélyben van is: amott több csap fel mikor kívántatik mint a' mennyi kívántatik; ott eggy magával sokat nem gondoló, büszke szilaj szabad nép, itt eggy magába sugorodott, könnyen élést szerető 's csak azt ohajtó uratlan tün szemembe. — Mi lehetne a' Magyar nyelvű föld' lakosaiból, ha ők a' nemzet' szükségéhez és géniuszához illő neveltetést kapnának! Ime ez a' Német nyelvű

nyelvű Magyar közelebb lehetne már e' ponthoz, 's cultúrája a' — köház.

Megszállánk ebédre, 's ámbár a' hely igen nagy, 's közel vagyon Szebenhez, a' Bécsből ide került nápész fogadósnal, a' köházakban lakó uratlan Szászok köztt, úgy nem kapánk semmit, mint Bácson nem és Nyiresen. Kiküldénk cselédinket mindenfelé, noha Meggyesről hozánk annyit hogy nem maradtunk volna éhen, ha itt semmit nem kaptunk volna is; 's mint hogy ez a' keresés elég ürügy vala megismerkedhetni a' lakosokkal, magam is elindúlék a' questára. Eggy ablakon zsalúkat 's czifra vas rostélyokat láttam; ez azt mutatta, hogy gazdája a' tehetősebb gazdák' számába tartozik; itt kezdém tehát szerencsémet. A' Jász-Berényi vagy Hajdú-Böszörményi Gazda, a' maga kék puszlijában, kék nadrágában, fekete báránybör ötujnyi süvegével, örült volna hogy idegent lát, 's komoly de szíves nyájassággal fogta volna tőlem tudakozni: Hol van lakása Nagy Jó Uramnak? bevitt volna házába, 's letett, vagy talán szép bátorsággal fején felejtett süvegével, leültetett volna asztala mellé, mellyen abrosszal befedve áll a' temérdek nagyságú búzakenyer, 's megkínált volna vele, unszolt volna, hogy szeljek tetszésem szerént, 's elömbe tette volna kulacsát, megtöltve borral. Ez itt megelégedik vele, hogy fel nem kelve helyéről, 's rám sem nézve, azt felelé, hogy semmije nincs. Igy bána velem a' második, így a' harmadik, így a' negyedik, így az ötödik; 's már a' gazdag jövedelmű Predikátorhoz akarék menni, noha igen éhen nem valánk, 's kenyerünk, semlyénk, sajtunk, 's szalámink volt; de a' Fogadós nevetve mondá ki, hogy oda megyek még jó helyre!

Nekem úgy tetszik, hogy engem az Ádám ösünk' gyermekei' egyenetlenségeknek hirdetőjévé nem igen szült a' születés 's nem teve igen a' gondolkozás, 's az az eggy két embertársam, kit az én házhelyem' lakosává tett a' sors, érzi hogy alattam lakni 's tőlem függeni nem épen kín: mindazáltal nem rettegem kérdeni a' Bölcsektől, kik nagyon szeretnék, ha minden egyenlő, az az apró, maradna, ha ez így jobb e a' hogy itt látjuk, vagy a' hogy a' dolog az én hazám' boldogabb tájain az olly Földes Úr alatt van, a' ki, ismervén kötelességeit, nem csak Patrónusa, hanem Patérfamiliása is a' maga Clienseinek? IV. Henrich örült hogy a' Franczia paraszt legalább vasárnap, tyúkot ölhetett: Biharban sok Földes Úr találtatik, a' kinek embere Januarius' elsö napján kezdve December' utolsó napjáig, búza kenyeret eszik, és mindennap húst, 's Kólyi bort iszik mellé, 's az a' Földes Ur örül, hogy magát jól bíró embere van. Báró Orczy József, a' nemes lelkü, 's Báró Palocsay József, a' kit vadnak néztek, mert eggy időben félréfnyire lebegett orra alatt a' bajusz, szeliden bántak embereikkel, 's mind a' kettő halálos ágyokban is azt az intést adák gyermekeiknek, hogy a' szegénységet embertársaiknak tekintsék.

Elnézvén itt ezeket a' kö házakban 's cserépfedél alatt lakó falusiakat, némelly kérdések támadtak lelkemben, mellyekre szeretném ha azok, a' kik ezt a' fajt ismerik, jó lélekkel felelnének: — Ez a' könnyen élő nép mivel áll elébb mint az a' nem könnyen élő másik? Az Iskolák itt jobbak e, mint azon Magyar helyeken, a' mellyeket ezekhez hasonlíthatunk? Ez a' nép rettegi e a' babonát? 's félt e minap, hogy el fog szüllyedni a' világ? általlátja e a' himlöoltás' jó-

tétét? Vannak e' kórházai? — mert ezek itt lehetnének. A' koldusokkal 's ügyefogyottakkal mi történik? A' Mesterségek és Kézi mivek itt virágzanak e? Millyen Politziája arról a' Gróf Was' kocsisa szólhat, a' ki Segesvárnak úczáján hol a' Városnak is, a' Szász Széknek (Vármegyének is) Tisztviselőji vannak, elakada. A' negyvenezert vonó Predikátor hordat e' Tudós Újságokat, könyveket? társalkodása által annak szeretetét, a' mi által az ember nemesebbé vál, terjeszti e? szereti é azt a' hazát, melly őtet olly gazdagon fizeti, a' hogy negyven Vice Ispánjaink nem fizettetnek?. 's mit teszen azon Vallásért, melly őtet illy gazdagon fizetteti? A' Segesvári Professorok' fizetése hasonlít a' Calvinéhoz, ki Genevában 60 forintért, 1 hordó borért, 6 köből búzáért szolgála; 's kél e' segédjére ezen nyomorgó férfiaknak? A' Segesvári Bibliothekácska miért nem olly gazdag már, mint a' Kolozsvári 's Vásárhelyi Collégiumoké? 'S a' Szászföld miért nem dicsekedhetik több Typographiával eggy felette rossznál? 'S ezek a' bövségben élő Urak miért nem dolgoznak úgy mint a' Saxoniai Predikátorok? 's úgy adnak e' exament, ha szolgálatjoknak ideje alatt tanultak e', 's haladtak e' az idő' szellemében, mint a' Saxoniaik mindég adnak, még pedig igen szorost, valamikor eggy Ecclésiából másba kívánnak általtétetni.

Nem nézem én irígy szemekkel a' Szászoknak sorsokat, 's arra hogy ők is Földes Uraság alá essenek, semmi gondom. Sem az nem bánt, hogy Predikátorjaik gazdagok; a' jót egyedül a' gazdagok segélhetik; 's Pázmány, Bakacs, Oláh, Dóczi, Észterházy Károly, sőt csak Andrásy Antal Rozsnyai Püspök is, a' ki sem gazdag Andrásy sem gazdag Püspök nem volt, 's a' nagylelkű Dréta nem tehették volna a' mit tettek, ha sze-

génységgel küszködtek volna. Sőt akarom hogy a' hazának minden tagja részt vegyen a' köz boldogságban, mellyhez mind az által hogy ők ennek fijai, mind az által hogy azért ők is tesznek valamit, tagadhatatlan jusok vagyon. 'S a' bölcs igazgatás tudja, hogy valamint abban vagyon haszon, ha eggy katonai sereg nem csak gyalog, nem csak huszár, nem csak dragonos, vasas vagy pattantyús csapatokból áll: úgy haszon abban is vagyon, ha a' polgári test külömböző részekből szerkeztetett, csak eggy pontra erányoztassék, melly nem egyéb, és a' mellynek nem szabad egyébnek lenni mint a' Mindenek' boldogsága, 's csak a' Nemzeti becsület' tüze által élesztessék. Eggy ábrándozó, világot és természetet nem ismerő Pseudo Philosophushoz illik azon sovárgani, hogy bár csak mindnyájan egyenlőkké tétethetnénk. Ne egyenlők legyünk, hanem csak mindnyájan lehessünk boldogok, 's legyenek közöttünk nagyobbak is kisebbek is, de úgy, hogy az iparkodás és érdem elő mehessen. — E' gondolatok támadtak fel újra lelkemben, midőn e' helyeken keresztül menék, 's Fejér Eggyházakat sohol nem találtam; sohol nem olly szép kertet, olly szép lakót, olly szép lelkü lakót. Ez a' csak szántó-vető népből álló föld, hol minden Cultúra a' Városokba szorúlt, hasonlónak látszott nekem a' homok síkhoz, hol az útas fél napig mehet, a' nélkül hogy embert találjon. — Cultúrát mind a' Földes Urnak mind a' köznépnek, 's jól lesz minden. Ez nélkül semmi nem jó, semmi nem lehet jó.

Szerdahely, Júl. 21. d.

Nagy-Csür mellett meglátánk a' szép Szebent. Éjszakról délre hosszú lapály vonúl el, 's annak

alig érezhető emelkedésén fekvék előttünk a' Város; túl rajta a' Karpát' magas tetőji meredeztenek kis távolságban. Még messzéről látni, hogy a' hon' jövedelmei régolta itt költetének el, hogy Szeben századok olta hízik. Igazítva vala az út, jobbra és balra gazdag gabonájú holdak húzódtak el.

A' külső városon eggy igen hosszú alházban árvák és katona-gyermekek neveltetnek. Az és a' Város köztt fut a' szűk-vizű Szeben, melly a' Városnak nevet ada, vagy talán nevet veve a' Várostól.

Döbrentei, azonnal hogy megszállánk, ment, megtudni, ha Gróf Haller Gábor Exc. még itt vagyon e, 's kérni a' Bruckentháli ház' Gondviselőjét, hogy más nap reggel eresztetnénk kineseinek látásához. Megtörténhetvén hogy a' Szász Ispán' beiktatásának pompája miatt, Báró Naláczi István Úr is megjelent és még itten múlat, felkeresé hitvesét. A' Báróné azt felelte, hogy férje, igen is, itten van, 's meg fog jelenni vacsorájánál, mellyre Döbrentei is marasztatott: de hol legyen szállva, azt a' Báróné megmondani nem tudta. — Égtem meglátni a' geniális, 's a' Pataki volt Professor Sípos 's némelly Erdélyi barátim által magasztalt 's melegen szeretett embert, de a' kit olly sokan mosolyganak, kevélyen szánnak, kárhoztatnak, 's nyugtalanúl várám a' reggelt, melly ismeretségébe eljuttatni fog.

Az estvét járkálásokkal tölténk el, 's megjelenénk a' sétálóban, melly a' keleti kerités alatt vonúl el, keskenyen, de hosszan. Honi és Külföldi fák veszik árnyékba, 's két szűk-vizű szökő-kút ékesiti. Az utolsó fák köztt eggy elmésen rajzolt Vacsoráló várja az itt múlatókat; 's közel ehhez túl az ide vezető úton eggy magas falu kazárma emelkedik, 's neveli a' hely' szépségét.

A' vacsora mellett, a' Koronánál, Tiszteket 's itt szolgáló, itt lakó Uraságokat találtam nagy számban. Barna-arczú Musikusok gyönyörködtették jó ideig füleinket a' mi Lahotánk' lelkes Compositiójival, mellyek valóban szívet-ragadók, 's a' hajdani idő' keserves darabjával, melly szívet nem kevésbbé ragad meg, a' hol talál, bár nem olly tanúlt. — Midőn ezek elmentek, az előttem ismeretlen Vendégek közt a' Világ' el nem sült vége felől folya a beszéd. Csak három széket lelénk üresen, 's mind a' hármát távol egymástól, 's így sok ideig némán kelle maradnunk. — A' fogadós' emberei azt óhajták, hogy bár minden holnapban jövendöltetnék illy veszély, mert ők sok hetekig nem vesznek be annyit mint Július' 18-dika' éjjelén. — — — Mellettem eggy jó képű Idegen ült, kivel azon szótalan nyájasságok által, mellyeket az ismeretlenek eránt is szabad mutatnunk, a' nélkül hogy azok tolakodásoknak neveztethetnének, beszédbe juték. Láttam hogy lelkes ember, 's óhajtottam hogy valamelly történet engedje tudnom ki ő, midőn D. felkele székéről 's vele beszédbe erede, a' nélkül hogy köztte és közttem elfoglalta volna a' helyet. 'S ez most, eggy két suttogva tett szó után felém fordúlt, megnevezé magát, 's beszélé hogy Pataki Prof. Kézy Úrhoz Göttingába írt leveleimet olvasta. Székely Mózes Úr vala, Physicát tanító Prof. az Unitáriusok' Kolozsvári Collégiumokban. — — — Prof. Székely Úrnak kereszt neve itt eggy jegyzést tétet velem, melly kicsinységet illet ugyan, de ollykor a' kicsinység nem kicsinység. Erdély felette szereti a' Bibliai neveket, 's itt az az Ádámok, Mózesek, Abrahámok, Dávidok, Sámuelek, Danielek, Simonok, Rákhelek és Rebekák, söt az Ábelek és Timotheusok is, folyó nevek. — E' föld nagyon szereti a' Farka-

sokat, 's a' Polyxenát és Drusiánát is; 's ezek Diminutivumban Póli és Druzsi, mint az Ábel Ábi, a' Borbála Biri, az Anna Ánikó, a' Mária Máriskó, 's a' Kata Titi.

Ki akaránk menni reggel Báró Naláczihoz, 's onnan a' Bruckenthéli Kép-gyüjteménybe, midön Döbrentei, ki az eggyik cselédet valahova kiküldötte volt 's kénytelen vala bevárni vissza jövetelét, a' neki tulajdon hévvel és hangossággal idvezle valakit a' folyosón, míg Gyulai és én a' szobában fel és alá járánk. Az idegen eránt am tudakozódék, 's minekelőtte Gy. felelhete kérdésemre, belépe Döbrenteivel. Az Naláczi volt. — — — Közelítése mindenben mint a' jól-nevelt Franciáé: hidegen nyájas; előző ugyan, de úgy, hogy magát által nem adja egészen, de úgy, hogy sem az Idegennek nem nyújt sokat, sem magától sokat el nem vesz; de úgy, hogy figyelmet mutat inkább az Idegen eránt mint hozzávonszódást; 's mind ezeket nem elkészülés és eszmélet után látszott tenni, hanem mivel ezek neki fogásában vagynak. Nyugalom volt minden cselekedete, minden szava, míg én viszont, a' ki ötet annyi leírások és annyi poetai tetteinek hallása után ismertem, 's láttam hogy ez a' hidegség merő nyüg, egészen neki eresztém magamat annak tetszeni a' mi vagyok', 's teljes mértékben éreztetni vele, hogy ismeretségébe eggyszerre akarom beszöktetni magamat, hogy barátságát első meglátása olta bírni óhajtom. — Felolda azon fáradás alól, hogy nála megjelenjünk, 's ámbár még délig el kelle hagynia a' Várost, elakara kísérni a' Galeriába, tudván azok után a' miket Sípostól hallott, hogy minden pillantatimat elveszetteknek veendem, a' mellyek Szebenben onnan elvonhatnának. — Midön oda menénk, elbeszélé, hogy ezt a' Kép-gyüjteményt eggyszer

a' Konstantinápolybúl Párizsba visszamenő Choiseul Gouffier' társaságában is látta, sőt elmondá a' Követnek ítéletét is a' Galeria felől: On pourroit former un joli petit cabinet de tout cela. Két nap láttam a' Galeriát, és úgy láttam azt, hogy a' Bibliothecában csak fél órát múlatók, az Asványok', Pénzek', Régiségek' Cabinétjét pedig épen nem láttam, 's így alkalmasan ismerhetem azt, 's ítéletem egészen eggy a' Követével. Az újabb Athén' emberének Euphemismussát a' Félbarbár úgy fogta volna ejteni a' fiacredialectjén: „Átkozott! be sok derék darab a' még több rettenetesen rossz között"!

Báró Bruckenthal Sámuel, ki Therésia alatt, a' nélkül hogy megtette volna azt a' lépést, a' melly nélkül előmenni akkor kevés tudott, eggy Bethlenekkel, Bánffiakkal, Telekiekkel, Keményekkel, Hallerekkel gazdag hazában szinte a' Gubernátorságig emelkedett-fel, 's II. Jósef alatt még a' Szent István' Nagy Keresztjét is megnyerte, mellyet akkor kevesebben hordottak mint most, Erdélytől, sőt az egész Magyar Nemzettől örök hálát érdemel e' kincsekért. Úgy mondják, ő úgy viselte hivatalát itt számadás nélkül, mint Gr. nálunk. De szíves tiszteletem mellett, mellyet szívesebben nálamnál a' nagy férjfiú eránt kevés Magyar-Magyar, sőt kevés Szász-Magyar érezhet, ki kell mondanom, hogy ő a' festéshez ollyan formán érte mint Mummiusz a' Korinth' kirablásakor. Ezt mutatja az is, hogy ő minden itt függő képei közt legfeljebb becsülte Tenniernek eggy Keresztelő Szent Jánoskáját. A' gyermek eggy szikla előtt áll, hova eggy báránya kíséré. Mint ért az a' festéshez, a' ki ott, a' hol Guidót, Correggiót, Rúbenst, Van-Dyckot csudálhatni, Tennier előtt áll-meg, 's ezt a' gyermeket, 's talán a' bárány' gyapját, 's a' forrás' ömlését, csudálgatja? De hogy ő a' festés-

hez keveset érte, azt neki nem veszem vétkül; sőt, látván hogy nem tulajdon örömei miatt vásárlotta öszve e' kineseket, hanem hogy a' Gráphisz' Múzája által még meg nem kedvelt nép köztt ennek szeretetét gyarapítsa, 's a' nemzetnek új fényt adjon, még inkább tisztelem érdemét, még inkább áldom hamvait. A' nemzetek egymás után jutnak azon szerencsére hogy az Apollón húgai 's az a' három leány által, a' kiket Cytheréa választa társaivá, meglátogattassanak. A' mi Hídvölgyink' idejében a' Bécsiek sem igen dicsekedhetének azzal hogy a' festéshez és faragáshoz sokat értenek, noha I. Ferencz Római Császár mindent elkövete, 's I. Ferencz előtt már Eugén Szavóji Herczeg, hogy Bécsnek is virradjon; 's midőn Schmutzer a' maga megjelent Theodosiuszából Bécsben el nem tuda adni öt nyomtatványt, Párisból azt a' hírt vevé, hogy a' beküldött háromszáz nyomtatvány elkölt, 's hogy ismét küldjön háromszázat. Austria Kaunitznak, 's Sonnenfelsnek fogja köszönhetni hogy a' Szép' érzése 's a' Mesterség' szeretete közönségessé lett; 's semminek nem inkább mint hogy az igyekezetet az Udvar és a' Nagyok nem csak nem hátrálták, de gyámolították is, Albert Lengyel Királyfi pedig, ki nem csak ért, hanem fest is, költ, 's becsüli a' Mivészeket.

Vezetönk ide Seivert Úr vala, Bruckenthalnak testvére' gyermekétől született unokája, 's Bibliothecárius Róth Úr. Úgy tetszik, ez csak a' Könyvek' ismeretében nagy, nem a' képekében is, és hogy Seivert Úrnak sem volt soha alkalma, ízlését e' részben nevezetesen kimívelni. Azonban előttem mind a' kettőnek ismeretsége igen becses volt, nevezetesen Seivert Urat annyira megkedvelém, hogy ha a' történet Szebenbem tette volna lakásomat, e' Palotát inkább ke-

resném lakójáért mint kincseiért; eggy érett-lelkű, tudós, és a' mi nem ér kevesebbet, tiszta ember. Letette az Erdélyi Kormányszéknél viselt Titoknoki hivatalát 's nötelenül él, magának és a' tudományoknak, szeretve, becsülve minden jóktól. Lakása benn vagyon a' Bruckenthàli háromsor ablakú 's két udvarra osztott Palotában, mellyet a' nagy Megholt József Mihály öccsének hagyott, harmincz hat ezer tökepénzzel a' nagy Intézet' fenntartására, szaporítására.

Azok szerént a' miket itt érték, a' Galeria' legfőbb díszének a' Magyar Szent, Hieronymusz, tartatik, 's ezt az itt megjelent Idegenek nem győzék magasztalni. — A' történet nincs tudva előttem, de elmondom a' mit a' képből elértheték. — az Anachoréta a' maga barlangjában ascétai elmélkedésekbe vagyon elmerülve; válla, teste, lábai nagy részben ruha nélkül vagynak hagyva; ágyékát skarlát lepel fedi, előtte Cardináli süveg függ. Megette kürtöt látni a' felhőben; a' Szent érti a' mennyei szózatot, megfordúl felső testével, 's felfülel a' kürt' szavára. A' történet legérdeklöbb perczében vagyon felfogva, 's arcz, musculatúra 's leplezés el van telve erővel. Guidó' munkájának tartják, 's a' kép nem méltatlan e' névre. — De ime ezen hét vagy nyolcz lábnyi nagy kép mellett, melly ezerekre becsültetik, eggy kissebb függ, kezek nélkül. Szemem ezt magától vette észre; Vezetőim nem tettek figyelmessé rá; 's ez engem annyira megragada, hogy ha a' kettő közzül választanom kellene, nem azt nézvén hogy ez vagy az mit ér, hanem hogy eggyikében vagy másikában mint fogom lelni örömeimet; ámbár tudom melly külömbség van az olly kép között, melly a' figúrát egészen adja, és az között melly csak kezek nélkül: én ezt a' Sebestyént venném, 's számot adhatok magam-

nak ízlésem felől. És noha ez óráig a' két képnek hírét sem hallám, tudom, hogy nem én vagyok az első, a' ki felölök így ítélt. A' Hídvölgyi Galeriájának Sebestyén a' fő dísze.

Vezetőim eggy Albánot, eggy két Correggiót magasztaltak, 's meg akarának velem szerettetni eggy Madonnát is. Én ezt az utóbbat portrénak nézem. Hol ezen a' Máriai-fennség? hol ezen az a' bájoló, a' mellyet a' Mária-főken szabad és kell keresnünk? A' szem tüzes, 's csak nem csintalan; az orr épen nem szép; 's ez elég ok, hogy a' főt ideálisinak ne tekintsem. Portrait, a' mint mondják, a' Mengsz Mariája is, az isteni gyermekkel a' Bécsi Belvedérben: de azt lehet nem portrénak tekinteni, 's felejtjük hogy ennek a' Mariának a' Festő hitvese ült, 's a' gyermek az ő gyermeke: ezt itt nem lehet.

A' szobák tömve vannak igen szerencsés Rubensi, Van-Dycki, 's Rembrandi copiákkal. Ezeket úgy tekintém itt, mint régibb igen kedves ismeröseimet. Így találtam itt Correggiónak Ióját is, a' mint Seivert Úrtól értém, Maytensnek ecsetjétől, 's az isteni mív itt is a' szerint ragadoza olly örömekre, mellyeket az avatatlan, ki még itt sem lát, nem képzelhet egyébnek mint affectáltnak, a' hogy originálja ragadozott eggykor a' Bécsi Galeriában, 's két utolsó Bécsben létem alatt már csak a' Heinz' copiája; mert a' Correggio' eredeti darabja már akkor nem vala ott. — A' kép a' legszebbek közzé tartozik mellyeket valaha láttam, 's hazánkban is lehet majd jobb majd rosszabb, majd felette rossz sok másait látni. A' gyönyörű-testű callipygosz leány háttal űl a' nézö felé, 's egyedül hitte magát. Azonban Júpiter ködbe-rejtve közelit felé, 's a' leány csak akkor sejti meg az Istent, midőn a' csók már ajakára nyomúl 's véknyát ennek jobb-

ja illeti. Hirtelen kapja félre arczát, 's jobb lába, védőleg, bal térdéhez rándúl fel. Az egész szép növés nem lehet gyönyörűbb, 's bájos a' hátra-rántott 's így erősen — skurzírozott arcz is. — 'S ezt a' gyönyörű darabot eggy igen keskeny és hosszú szobának legsötétebb szögébe dugák, fel a' párkányozathoz, úgy hogy a' néző nem is állhat azon távolságban mellyet a' kép, illy magasan függve, kíván. Azt a' szigorú Moralista veszedelmesnek nézé. Pedig a' Galeriának eggy darabja sincs, melly inkább érdemlené a' kedvező helyet.

Hasonló vétket követtek-el Rákóczy Ferenczneк, az Elsőnek, Kupeczky által festett képével is. A' félszegség ezt a' hátulsó szobáknak eggyikébe dugatta, nem általellent az ablakkal, hanem a' sötétebb falra. A' kép már az által, hogy Magyarnak míve, még pedig annak a' Magyarnak, a' kihez csak az eggy Lengyel-Királyi Udvari-Festő Mányoki közelített, érdemlette volna hogy itt díszes és világos helyre tétessék; de azt belső érdemére nézve is kívánhatta. — A' szerencsétlen Fejedelem, ki az csak névvel volt, mert atyja 's anyja Erdélyt a' Rákóczy névtől elindegenítették, pánczélba öltözött; vállán nyusztkaczagán vagyon elvetve — (melly bölcseséggel, a' haszontalan herczegi bíbor helyett!) — jobbja megmarkolá a' törökнyelű kardot — (ismét melly bölcseséggel.) — 's az hüvelyéből félig már ki van rántva. Levont szemöldöke elfedi a' vad szemet, 's ajkai elharapják keble' dühét. — A' Festő' gondolatja magas, 's a' legnagyobb dicséretet érdemli a' dolgozás is. És-ha az Erdély' Nagyjai itt forognának, megtanúlhatnák mint kelljen festetniek magokat vagy öseiket. Életekből ki kellene keresniek a' legemlékezetesebb tör-

ténetet, 's bíznák azt Fügerre, Krentzingerre, Kraftra, hogy a' képet ezek fessék, nem a' hogy ők kívánják, hanem a' hogy ezeknek tetszik.

Kupeczkynek e' munkáját Artaria Bécsi Rézmetszési Kereskedő Westermeyer által metszeté vonásos (schraffirt) munkában, melly a' tanult szemnek kedvesebb a' pontozásoknál, és a' melly Kupeczkynek erővel teljes dolgozásaihoz inkább illett. Az réz ismeretlen marada nálunk, 's bár intésem után az ne maradna tovább! Három forintot eggy nyomtatványért a' legszegényebb Magyar is örömmel hagyhatna Artariánál a' Kohlmarkt nevű úczán. És ha még hármat volna kedve ott hagyni eggy olly Magyar' képéért, kit Füger feste, megvehetné a' Born Ignátzét is, mellyet Kininger hánytott (geschabt). Born azon úgy adatik elő mint eggy lámpája mellett elmélly Bölcs, író-asztaláról legördül a' volumen — talán arra czélozván, hogy tudós deáksággal írt; homlokát által fogta jobbjával; válláról pallást foly le; az aljban (Grund) az Isis Multimammia' (mindent-ápoló Természet) szobra mellett eggy Bölcs czirkalommal dolgozik.

Midőn e' kicsavarodásomból vissza akarok térni az elhagyott nyomba, eggy másik kicsavarodásba érzem elkapattatni magamat. — Eggyikében a' Galeria' hátulsó szobájinak eggy történet engem Vezetőimmel 's társaimmal nagy Ismerőnek nézete, holott az csak azt mutatá inkább hogy, ők nem azok. Külön Catalogust kapa minden szoba, 's a' képek' száma papiros-szeleteken áll a' kép és ráma köztt. D. eggy vásznan tollas állatokat láta meg, 's csudálá a' festő' ügyességét 's elfáradhatatlan gondjait a' tollakon. Tudni akará a' Művész' nevét. Roth Úr megbotlott a' Catalogusban, 's itt olly nevet olvasa fel, melly ide épen nem illett. Elfelejtve magamat, meg-

szóllalék, hogy az nem lehet az; Olasz-Iskola' Nagyja nem adta magát Kakas' és tyúk' festésére; én a' darabot Hondekoeterének nézem. R. Úr megsejté tévedését, 's a' másik Catalogus itt valóban Hondekoetert neveze. Barátim' álmélkodásokat nevelte az, hogy midőn eggy más érthetetlen darabot néztek, 's D. ismét tudni akará a' Mívész' nevét, én azt Breugelnek mondottam. — Mint az nem mondathatik még Humanistának, a' ki, hallván hogy eggy Óda Virgilnek, 's eggy Elegia Horátznak tulajdonítatik: úgy az van még távol attól hogy az Értő' nevét érdemelje a' ki a' Pokolfestő Breugel' nevét és a' híres Tyúkfestőét hallotta 's eggy két darabjaikat látta, hogy ecsetjekre rá ismerhet.

Eggy szobában némelly új portrék 's Erdélyi Festők' munkáji függenek. Ezektől irtózva szöknék vissza a' szem, ha a' Néző a' több szobákból nem jönne is.

A' Képgyüjtemény tizenöt szobát tölt el, 's ezer kilenczvenkét darabból áll. — A' Bibliotheca mintegy tizenhatezer Köteteket tészen. Az Ásványok nyolcz almáriomokat töltenek el, 's kivált Erdélyi arany termésekben igen gazdagok. A' Pénzek' száma tizennyolcz czer.

Hidvölgyinek tiszteletére most készül eggy Emlékpénz Seivert Urnak találmánya után. Az elöfelen áll Bruckenthalnak képe Római öltözetben, nevével és a' mi volt; alól a' metszésben születése eszt. 1721. 's haláláé 1803. A' túlfelen Hercules Musarum, e' lemmával: INVIA VIRTUTI NVLLA EST VIA. Az alsó rekeszben a' Szász czímer. — A' ki ennyit tett a' Magyar Nemzet' javáért és dicsőségéért —

Dem folgt ein Ruhm, der ewig bleibt.

KLOPSTOCK.

A' Kenyér' vize mellett, Júl. 22-d.

— — Az útak itt csinálva vagynak 's jó gondban tartatnak; a' faluk olly szépek mint Meggyes körül. A' szép vidék látásától elszokott szemnek jól esett balra erdővel elborított nagy hegyeket, jobbra keresztekkel gazdagodni kezdő holdakat látni. Minden mutatja melly boldog lak ez. De a' Tell' maradékai, kikhez e' népet hasonlítani lehetne, nem szaladnak-meg a' kocsitól midőn reájok kiált az Útas, 's a' hely' neve eránt teszen kérdést, 's bátor szívvel beszélnek a' nem vad Útassal, mint a' Magyar szokott bizonyos kort érvén. Mert a' magyar legények délczegségből és jó kedvből néha olly feleletet adnak, hogy a' Kérdő nem tudja, káromkodjon e' vagy nevessen, 's végre csak neveti a' délczeg ifjat. Négy Szászt szólítottam-meg, 's felelet nélkül hagya mind a' négy, a' Predikátor pedig elvoná magát ablaka mellől, midőn szekereinket a' ház előtt elhajtani látá. — Melly medvefaj.

— — — A' két Szebeni Szász leány eggy történetre emlékeztet, mellyet vadsága miatt, és hogy eggy előttem még nevéről is ismeretlen bohócskát megcsapolhassak, el kell mondanom.— Egy Szebenbenn szolgáló Mágnás eggy gyönyörű Szász leánnyal tánczola a' Szász Ispán' innepén. Eggy idegen Mágnás kérdést teve ennél, melly Comtesse lehet az a' kit leteve kezéről, mert ő nem ismeri, 's maga is szeretne tánczolni vele. A' felelet az volt, hogy az eggy Szebeni Polgár' Kisasszonya, 's olly jól nevelt a' melly szép. Gondolod e' mit teve a' gubó? nem vitte tánczra. — A' nagy Friedrich eggy legénykét, a' ki Vallást csúfola, 's botránkoztató tettet teve, arra kárhoztatta, hogy míg azt, a' minek szentnek kell lenni, csúfolni merné, tanúlja-meg a' Kátét a'

hely' Plebanusánál. Ha nekem volna szabad megbüntetni ezt a' magyar legénykét, a' ki a' szép és jól-nevelt Szászleánnyal, a' Szász-innepen, nem tánczolt, mert az nem Magyar Comtesse, én zárva tartanám a' Méltóságos Urfit, valamíg Rollint végig nem olvasná, hogy felelni tudjon e' kérdésemre: Mit perorála Canuléjusz? 's melly következései voltak annak Rómára, hogy az egyik testvérleány' ajtaját megkopogtatták, a' másikáét nem? Egész Európa útálattal nézi hogy a' Hibernus csak akkor tartatik Anglusnak, mikor terhet kell viselnie, 's javalva nézi, hogy az Alsatiai lakos Francziának tartatik, 's magát Francziának tartja.

II. Literatura.

A. Hazai Literatura.

Könyv-visgáltatás.

Ungarns Industrie und Commerz von Gregor von Berzeviczy, Beysitzer am Zipser und Scharoscher Comitat, 's a' t. — az az: Magyar Ország Iparkodása és Kereskedése, irta Berzeviczy Gergely, Szepes es Sáros Vármegyék T. Birája, 's a' Tiszán innensõ és túlsó Evangelikus Ekklesiák és Iskolák Inspektora Magyar Országban; lenyomtattva Hildt J. A. ujdon Ujságából Kereskedõk, fabrikások, és kéz-mûtsinálók számára. Nyomtattatott 's lerakatott Veimarban 1812. 8. rétb. 144. l. *)

Igen érdemes választás volt Berzeviczy Urnak e' munkáját, melly eredetiképp Lõtsén Ma-

*) Mivel az Oesterreichische Annalen tzímü (már megszünttt) könyv-visgáló Folyó irat e' Retzenziót, nem tudhatni mi okból, fel nem vette, se valamelly más tudósitassal Berzeviczinek ezen értékes munkájáról elõ nem állott; most ezen hazai Idõ iratban közölljük azt.

gyar

gyar Országban a' honnyi Censura' engedelmével jelent meg, német nyelvre fordítva Német Országban kiadni és ez által nagyobb keletbe hozni; annyival inkább; minthogy az eredeti nyomtatványt nálunk hamar egymásután elkapták, és tsak nehány kevés példány jutott belőle Német Országba: E' munkája a' Szerzőnek a' magyar új litteraturának legjelesebb termékei közé tartozik; velős egy, kereskedési Statisztikának remeke az, a' minek már is ugyan megismértetett a' külföldiektől, 's Magyar Ország iparkodása és kereskedése felől közlött fontos fel fedezésivel a' tudós Szerző nem tsak nemzeténél, és minden Ausztriai Tsászár jobbágyinál, hanem a' külföldieknél is maradós érdemeket gyűjtött magának. Betses munkájában a' Szerző nem tsak derekas theoretika, hanem praktika, 's még sajátos ismereteket is mutatott ki a' kereskedés és iparkodás dolgában, 's az ő politikai és statisztikai előokai (Grundsätze) ugy vannak a' józan országlási, és országbeli tudományhoz illesztve, hogy nem lehet ő benne Schlőzernek egykori méltó tanitványát meg nem ismérni. Szerzőnk a' sok tekintetben felettébb emlékezetes honnyát igen jól isméri, 's tiszta valódi hazafisága elvéthetetlen; nemes szabadelkűség, illendő tartózkodással és jobbágyi hüséggel párosodtan világit ki egész munkájából. Ismérvén a' magyar iparkodás és kereskedés akadékit, himezés nélkül takarja fel azokat, 's mutatja egyszersmind, millyen eszközökkel, lehetne őket elhárítani, és a' M. Országi Serénykedést és kereskedést az egész Ausztriai birodalom javára elősegiteni. Minden állításai hiteles datumokkal vannak megrakva. Szerzőnk munkáját azért ugy tekinthetni, mint Schwartner Márton Oktató Ur Statistikájához (Statistik v. Ungern) illő toldalékot. —

Berzeviczy Ur munkájának megjelenése ólta, még más két Iratok is jöttek Magyar Ország iparkodása és kereskedése felöl napfényre, mellyek véle hasonlítatni méltók, úgymint: Merkantilische Bemerkungen, und Vorstellungen in Bezug auf das Königreich Ungern mit den angränzenden Oesterreichischen Staaten betrachtet (Landerernél Posonban 1802 8.) és Uiber das ungrische Küstenland vom Herrn Grafen Vincentz Batthyáni (Hartlebennél Pesten 1805).

Rec. nem közli e' kedveltető munkát kivonásban, minthogy Magyar Országban és Ausztriában elegen olvasták; és több német időiratok is belöle kivónásokkal szolgáltak. Recenszensznek elég, tsak némelly rövid igazitásokat, és toldásokat közleni.

Első Tzikkely. Magyar Ország' természeti állapotja 5—8. lap. Magyar Ország' népessége az 5. lapon az 1787-diki Conscriptionalis Tabella szerint 7,500,000 lélekre vétetik. Ez hibás datum; az 1787 esztendőben találtt ember szumma tsak 7,116,789. Hogy az újabb 1804-diki számolás szerint sokkal nagyobbnak találtatott, tudva van. — A' külömbféle M. Országi gabona nemeit elöszámlálván (a' 7. lapon) elfelejté a' Szerző említeni a' Riszt (Riszkása) mellyet jó ideje már, hogy a' Temesi Bánságban *) nagy elömenettel termesztnek.

Második Tzikk. Mezei gazdaság 8—16. lap. az Ország' terméketlen tájinak lakosi, többnyire tótok és németek, általában szorgalmatosabbak és dolgosabbak a' termékeny tájak' lakosinál, hol a' böség, és tsekély kelet a' föld

*) Ugyan miért nevezünk még is Temesi Bánságot, holott ezen Bánság ditsö Maria Tereszia alatt megszünt? Rec.

mivest henyélésre kiszteti. Recz. bizonyíthatja, hogy a' Debretzeni országos vásárokon esztendőt által több mint egy millió pengő pénz forintnyi Szepesi vásznot adnak el a' serénykedő Késmárki festők. A' 13. lapon mond a' Szerző „a' jótévő természet ugyan itt is gondoskodott a' tüzelésről fapótolékkal, és nagy sokasággal hozott elő nádat, szénkőt, kivált is torfát, mindazáltal szénkővel és torfával még nálunk sehol sem élnek". Reczensensnek ez ellen észre kell vennie, hogy az már dicső kezdetet vett, és pedig Sopron táján, hol azt nagy számmal ássák (lássd Topographisches Taschenbuch für Ungern auf das Jahr 1802, Bredetzkytől, és Beiträge zur Topographie des Königreichs Ungern, ugyan attól) *) a' torfával való élést pedig maga Berzeviczy Úr hozta be Szepes Vármegyébe a' Kárpát allyán, hol böven találtatik. A' 14. l. óhajtja a' Szerző, hogy a' magyar borok' készítésében és fentartásában nagyobb tekintetbe jönnének a' helyes Kémiai, és physikai előokok. Recz. ajánlja erre nézve a' derék munkát: Uiber Tokays Weinbau, dessen Fexung, und Gährung von D. Johann v. Dercseny (Bétsb. 1796. 8.) **). L. 15 értekezik a' Szerző a' Mezőhegyesi fontos mé-

* Igen is ditső kezdete meg lett már 20. esztendő előtt Pétsváradon, mellynek Szénköve a' sokféle M. Országit hirével is, jóságával is meghaladja, mivel finomabb, 's öbb naphtával bir, a' miért is az arany ezüst-mivesek is üzelnek vele. Igen is ditső kezdete meg lett, hogy többet ne emlitsünk, 13-14. esztendők előtt Gróf Sándornál is Tarisápon Esztergom Vármegyében; a' honnét esztendőnként a' Dunán Tátnál több hajók rakodnak, 's Györig el, hajáig lemennek a' Szénkővel; a' honnét tsak a' Komáromi Vár épitésekor legalább 60,000 mérő (egy egy mázsánál nehezebb) szállitatott a' Komáromi tégla-kementzkbe. — Akár merre jártunk még eddig hazánkban, városokon, falukon a' vas-műhelyeknél ülepedve találtunk szukő büzt. Rev.

**) Említést érdemel a' Fábián Józseftől frantzból magyarra forditatott Értekezés a' Szőlő-mivelésről (Vesz-

nesről. Erről terjedékeny leírását közlötte nem régiben Skolka Úr, a' Zeitschrift von und für Ungern tzimű időirat első Kötetének harmadik füzetében. L. 16. értekezik a' magyar kereskedés' természetes irányzásáról. A' Német Ország felé kiszálló termékekhez ragasztja Recz. még a' gubát is (gubats) mellynek héjja van ott, az Adriai tenger felé valókhoz a' jobbféle magyar dohányt, a' Török Ország felé valókhoz az értzeket.

Harmadik Tzikk. mesterségek, Fabrikák, kézmívek (L. 17—21.) Recz. itt héjját vallja némelly nevezetesbb magyar fabrikák béjelentésének, p. o. a' Rozólis fabrikákénak, és Tzúkor-főzésének (Raffinerie) Fiuméban, melly város, mikor írt a' Szerző, még Magyar Város volt.

Negyedik Tzikk. Kereskedés (21—36. lap.). A' magyar bor kereskedés, mellyről a' Szerző l. 24. és követk. értekezik, újontán jobbra fordúlt, miólta a' Király a' magyar borok bevitelét az Ausztriai német tartományokba felszabadította *). Tokayi borok adatnak el megint Burkus Sleziának is. L. 32. és követk. értekezik az Ausztriai magán kereskedésről (monopolium) a' dohánnyal. Ezt már nem birja többé

---

primben 1813. 8. rét. 2. Köt.) különös ajánlást pedig M. terpachernek ugyan e' tárgyrúl irtt kis munkátskja (Budán 1813—1814. kis 8. rét.) velös rövidségére, 's ra nézve, hogy magyarúl, deákúl, németűl, tótúl, o húl megvagyon. A' magyar példányok elfogyván, épen újra nyomtattatnak most. R v.

*) Nem emlékezünk, hogy az valamikor tilalmas let volna; hanem kissebb vagy nagyobb, vám-pénz alá szorítva volt. Nagy háladást érdemel azonban Felséges Udvarunk rról való legújabb gondoskodása, hogy miképp lehetne lejobb útat nyitni a' magyar bor kereskedésnek az Orosz földre? (kétség kivül a' Dunán) a' mi eránt is több Jurisdictióknak, a' hol bővebben terem bor, vélekedését mártaval meghalgatni kivánta Ő Felsége; sokan pedig közülök mind eddig késedelmeskednek. R 2v.

az Apaldo nevü külön társaság, hanem 1784. től fogva közvetetlen a' maga számára üzeti az Udvar *). Egy kedveltető jegyzet áll erről Grellmann „Statistische Aufklärungen" nevü munkájának 3-dik Kötetében (Göttingában 1802). L. 596—598. A' gubats kihordás nints már a' szerfelettes 1 fl. 15 kr.nyi vámmal Posoni mérőjétől terhelve, mint l. 35. felhozza a' Szerző, hanem későbben egész 10 krajtzárig leszállítatott a' vám. **).

Ötödik Tzikk. kereskedési Bilánz. L. 36—41. Derekasan bizonyitja bé a' Szerző, hogy a' kereskedési hinta nem mutat Magyar Országra nyereséget; 's nem is lehet ez külömben e' mostani helyeztetésben.

Hatodik Tzikk. Harminczad rendszere. L. 42—59. E' fontos tzikkellyel méltó öszsze hasonlítani fellyebb nevezett Grellmann munkájának harmadik kötetjében L. 165—186. „Beitrag zur Geschichte des ungrischen Dreisigstwesens".

Hetedik Tzikk. Magyar Ország' helyeztetése az Ausztriai tartományokhoz képest. L. 59—84. Tagadhatatlanúl a' magyar kereskedésnek sok akadéki származnak az Ausztriai határ-vámokból, mellyeknek tsak bizodalmas egyetértéssel járhatnának végére a' Király, és Ország Rendek.

---

*) Hirlelék, hogy mivel a' sok Apaldói Kir. Tisztek és épületek jóformán felemésztik a' nyereséget, az Apaldo helyett valamelly másfele ügyelés fog rendeltetni a' dohány kereskedésre; de a' mint látszik, üres hire volt. Rev.

**) A' magyar és galitz dohány vám 1818 diki 1 sö Januártól fogva 5 forintra jó pénzben szállott le mázsájától. — Szabad már a' gabonát is tsekély vám-fizetés mellett kivinni a' Monarchiából akár merre, Lássd Haza és Külföldi Tudósit. 22. Szám, 1818. Rev.

Nyoltzadik Tzikk. Ország-útak és Hajózás. L. 81—94. A' Magyar kereskedés akadékit elháritani föként a' magyar Rendek' és Kormányszékek' dolga, a' mennyiben az ország-útak' tsináltatása őket illeti, 's személyes külömbség nélkül való vám fizetésre határozhatnák el magokat. — A' hajózás Ferentz' tsatornyáján mindég nagyobb előmenetelt tsinál, úgymint a' tudósitásokból, mellyeket időről időre közöl a' Királyi Magyar tsatornya és hajózási társaság Közép-Igazgatósága Bétsben, látni való *).

Kilentzedik Tzikk. Magyar Ország' kereskedése éjszak felé. L. 94—101.**). Ebben és a' 11-dik Tzikkelyben praktika jelentésivel a' Szerző figyelmet indit a' kereskedésre, mellyet Magyar Ország az éjszaki Országokkal, kivált Burkussal, üzhetne. Ezen két kedveltető tzikkelyek megérdemlik, hogy mind a' Tsászári Királyi, mind a' Burkus Királyi Ministerségek méltó tekintetbe vegyék, 's a' két Birodalom nagy viszonyos önn hasznára egy barátságos igazságos kereskedési szerződést végre kössenek. Derekasan megmutatta Berzeviczy Úr a' költsönös nagy nyereséget egy 1801. szerzett Javallatban valamelly kereskedési szerződés' kötésére Magyar és Burkus Ország köztt, melly németre fordítatva Hildt Handels magazinjának 1803-diki Detzemberi darabjában megjelent. — L. 96. a'

*) Ferentz' Tsatornyáján 1817. által-szállitatott: 1,145,245. mérő gabona; 66,314. akó bor; 231,422. mázsa só; 226,435 mázsa fa; épületnek való szerek, dohány, szénkő, bőr, gubats, tser, házi eszközök, üres hordók, széna, eleség, összeséggel 1,260,164 1/4. mázsa teher; mellyet vitt 1154. hajó. Ezek közül némellyek vittek 5, 6, 7. ezer mázsa terhet, sőtt egyik 7,458 mázsa sót; üres hajó 462. ment által. Lássd Haz. 's Külf. Tudós. 24. szám. 1818. Rev.

**) Lássd Tud. Gyüjt. 1817. Köt. IV. Értek. I. Rev.

nyomtatási hibát. „Analectiz Sapufu" igy kell megjobbítani. „Analectis Scepusii".

Tizedik Tzikk. Némely törvények az Országi gazdáskodásban. L. 102—123. Jeles Kamerális törvényinél különösen vette tekintetbe M. Országot a' Szerző.

Tizenegyedik Tzikk. Két Előterjesztés, mellyek Nemes Szepes Vármegyének a' kereskédés illetében bényújtattak, és ugyan attól az Ország minden Vármegyéivel közöltettek. L. 124—143. E' derék előterjesztéseknek is Szerzője Berzeviczy Úr. Ama Burkus és Magyar Ország között kötni való kereskedési szerződésről készültt Előterjesztés is, mellyet imént említe Recz., bémutattatott Szepes Vármegyének.

A' német fordítás jó. Tsak imitt amott jobb kinyomtatókkal kellett volna élni a' fordítónak; p. o. „ungrisher Landtag" (tartomány gyülés) helyett „ungrisher Reichstag" (ország-gyülést) irnia. Nyomtatási hiba tsak kevés tsúszott bé. Nem árt semmit is, hogy a' Bárdossy Úrtól az eredeti latán munkához adatott hisztóriai ragasztékot forditatlan hagyta a' fordító. A' forditás' kiadója Német Országban tett hozzá nehány kevés jegyzéketet.

R.

B. Külföldi Literatura.

Nagy Tudományú, 's erdemü Magyar Országi és Erdélyi Tudósaink Prágában André Christian Károl által Prága városában több esztendők óta közöltetni szokott Gazdagságbeli Ujságot (Oekonomische Neuigkeiten, und Verhandlungen) mult 1817 esztendőben következő munkájikkal mozdították elő:

A' Jannariusi Kötetben 1) a' vér' áltöntéséről, 's az orvos szereknek barmok élet-ereikbe öntésökről L—d Dr. Magyar Országban (Liebbald. Keszthelyről) 2. Az 1815 és 1816. esztendei időjárásról és ennek aratásra befolyásáról némelly Magyar Vármegyékben. Summás tudósítás. 3) Gazdaságbeli Tudósítás Losontz környékéről Magyar Országban, Zipser Prof. által.

Februariusi Kötetben: 1) Az Austriai Fejedelnek' érdemei a' Magyar Országi gazdaság eránt. L. Magyar Országból. 2) A' Juh-hímlő beoltas' intézetének előmeneteléről Keszthelyen. Közölte Wagini Morva Országban. 3) Időjárás, és aratás eránt való tudósítás Zolyom Vármegyének északi részéről Zipszer Prof. által.

Martiusi Kötetben: 1) Felelet ama néhány kérdésekre, mellyek a' Magyar Országi szőlőfajok eránt a' Magyar Országi bormivelést tárgyozó becses munkának 12. czikkelyeiben tétettek (Teschedik Sámuel által Szarvason) Leibitzer János Keszthelyi Uraddalom' Perceptora (most Csurgói Számtartó) által.

Aprilisi Kötetben: 1) A' Magyar Országi Dohány termesztésről. Cs. K. Kapitány, és Kameralis Árendás Landgraf által. 2) Kopcsánból Féltoronyra (Halbthurn) utazás közben tett jegyzetek Magyar Országban 1816-ban V. S. R. által Vas vármegyében (szóll: a) A' Kopcsányi menésről, és ló vers futtatásról. b.) A' Holitsi juh kotyavetyéről. c) Az erdőmiveltetésről, kivált a' porzó homokban d) A' bő kender, bor termesztésről, és készítésről. e). A' Culturának Féltorony helységben előmozdíttatásáról Wittman Főigazgató által. f). A' Nápoli nyári buzáról. 3) Az időváltozásokról a' Bellyei Herczegi Uradalomban Baranya Vármegyében. Sz—ky Seborvos által. 4) Gazdaságbeli Tudósítás Vas vármegyé-

ből I. helységből 1816. eszt. S. V. R. által, 5) Gazdagságbeli Tudósitás Beszterczebányáról Zipszer által. 6) Külömbféle eleségeknek árrai Pesten, Zollyom Vármegyében, és Sopronyban.

Májusi Kötetben 1) Szegények' kenyere szükségben Báro Mednyánszky Aloysius által. 2) Óvári Gyümölcs nemesítő (pomologus) társaság az Eltseni (Jólsvai) Gyümölcs nemesítő Társasághoz Magyar Országban Stutterheim Trid. Óvári pomologus társaság Direktora által, 3) Jegyzetek a' kettős köpükkel való méhészkedésről, mellyet kiadott Csaplovics János. Feleselés E-s (Ehrenfels) által. 4) A' Magyar Formint szőlő nevéről, és származásáról. Rumy Dr által Karlovitzon 5) Hetedik Erdő mesterségi vetekedés: a' Bükfáknak nevezetei eránt Guilleaume által Erdélyben, Juniusi Kötetben: 1) Gabona árra Pesten Martius és Aprilis hónapokban 1817-ben. 2) Tudósítás a' Pesti Josef Vásáráról 1817 Rumy által. 3) Időjárásbeli Jelentés Szala Vármegyéből 6-dik Majus. 1817.

Juliusi Kötetben: 1) a' Fejérvármegyei Juhak' állapottyáról Steeger Számtartó. 2) Időváltozásbeli jelentés Szirmiumból April. 30-kán 1817. Rumy Dr. által. 3) Időjárás eránt való Jelentés Vas Vármegyéből Aprilis végével 1817. 4) Guilleaumenek nyolczadik kérdése az Erdőmesterségből: tanátsos-e az erdei fagylalékok ellen eszközökkel élni, és mellyek azok? 5) Azon Guilleaumenak 9-dik kérdése: a' harmatok' theoriája az Erdőmesterekre nézve.

Augusti Kötetben: 1) Gazdaságbeli Tudósítások Bánátból Junius 27-dik Somogy Vármegyéből Julius 7-dik északkeleti magyar Országból Julius 15-dik napján. 2) Bor és gyümölcs reménység Sopronyban és Slavoniában Juliusban 1817. Rumy Dr. által.

Septemberi Kötetben: 1) Ellen-észrevétel a' kettős köpükeránt tett jegyzetekre Csaplovics János által 2) Gazdaságbeli kérés a' Magyar Országi Gazdákhoz, ama környékek' termékenysége eránt, mellyek nem trágyáztatnak. Burger Dr. Klagenfurti Direct. eszközlésére. Rumy Dr. által 3) Gabona árra Pesten Majus és Juniusban 1817. 4) Némelly eleségek' árrai Sopronyban, Juniusban 1817. 5) Jelentések a' Pesti Medárd Vására eránt Juniusban 1817. 6) Gabonák' árra Erdélyben Majusban 1817. Bánátban 27-dik Juniusban. Somogy vm.ben 7-dik Julius. Abauj-vármegyében 16-Juliusbann.

Novemberi Kötetben: 1) Tudósítás Gróf Schönbornnak Majoratusi Joszágában, Munkácson és Sz. Miklóson, fenn álló Tiszt és cselédi penzió-intézetről. 2) Gazdaságbeli Tudósítás Magyar Országból Septemb. 25-kén 1817. 3) Magyar Országi borok árra October 14-dikén 1817. 4) Guilleaumenak tizedik kérdése: hogy' kellessék a' fürészeléssel élni a' favágásban?

Az Octoberi Kötetben nincsenek Magyar Országi munkák; a' Decemberi Kötet még nem érkezett kezemhez.

Y.

III.

Tudománybeli Jelentés.

1.

Javallat Útazásra oktató Collégyiom felől.

I-sõ Rész: Az Útazásnak külömbféle módja:

1-sõ §.

Leginkább útaz ember:

1. Vagy egyedül maga,

2. Vagy tsupán Inassával

Drága többször haszontalan és alkalmatlan Uti mobilia.

3. Vagy még Oktatóval

Megbetsülhetetlen ez, ha szükséges tudományán és valódiságán fellyül úti tapasztaltsága is van.

4. Vagy egész Társasággal; a' mely vagy állandó, vagy ideig tartó lehet. Esmertetője a' Chevaliers d' Industrie.

2-ik §.

Útáz az ember:

a) A' világon keresztül, vagy

b) Ált-repüli azt, vagy

c) Útaz annak Fő városiba.

Húsvéttól Sz. Mihály napig Hollandiát, Angliát Frantzia Országot meglátni!

3-ik §.

Utaz az ember:

1. Vagy éppen maga vagy

2. Egy jól betsinált kotsiba emberek és lovak által egy Vendégfogadóból és Országból a' másikba viteti magát.

Haszontalan út a' Vitetettnek, de a' hasznos a' Vivőknek (Titoknoknak, utitársoknak, Inasnak 's a' t.) lásd alább a' 14. §.

4-ik §.

Utaz az ember:

a) Vagy tengeren (5, 6 §.)

b) Vagy szározon (7, 10 §.)

Középút a' nagyobb vizeken tsatornákon 's a' t. való útazás.

5-dik §.

I. Tengeri útazások történhetnek:

1. Az úgy nevezett Baket-bóthokon, kiszabott Vitelbérért.

Travemundról Koppenhágába, Corunnából Buenos-Ayresbe, Falmouthból Lisbonba 's a' t.

2. Kereskedői hajókon az egész Világ körül tsak a' Mámilláktól Amerikáig való közt kivévén.

6-ik §.

A' Tengeri útazás:

1. Óltsóbb mint a' szározi.

2. Éppen oly bátorságos a' közvélekedés ellenére,

3. Némely tekéntetbe alkalmatossabb és

4. Annyiba hasznosabb; hogy itt állandó Társaságok vagynak.

A' Tengeri betegségről. — Az élelembeli szerekről való gondoskodás. — A' tisztaságról és alkalmatosságról való gondoskodás — 's a' t.

7-ik §.

II. Szározföldi útazások történnek:

1. Gyalog mint némely régi Filosofusok tettek; a' Mineralogusoktól megkivánja Hacquet.

2. Maga lovain: kotsin vagy lóháton.

3. Minden helyen fogadandó fuvarossal.

4. Postán (8. 9. §.)

5. Karavánokkal és úgy nevezett Eskortokkal.

Ez tsupán Ásiába szokás és szükséges.

6. Napkeleti Indiába az úgy nevezett: Senftel.

8-ik §.

A' Pósták (a' Párisi Tudományos öszveségnek fontos találmánya) most már a' világba annyira mennek, mint ember szokott járni. — Asiába — az Északi Muszka Birodalmat és Sinát kivévén — úgy egész Afrikába nints Postillion, következésképp egy pallérozott Város is.

Három neme van a' Póstának, mely mindenik, ha a' pallérozottságnak nem, legalább a' szorgalomnak vagy az egy Nép' mással való szoros egybenkötésének jele:

1. Külön Posta: magános személynek drága, unalmas útazás mód. Frantzia országba Courirral való útazás.

2. Közönséges Posta: melyre rendesen Inasok, koldús zsidók, gyermekek 's kutyák is felvétetnek.

3. Az úgy nevezett Delizsántz Frantzia Országba és az Austriai Birodalomba.

9-ik §.

A' ki Postán útaz, a' Posta alkotmányát tudnia kell minden Tartományba. A' Posta mappa erre nem elég; különös és a' hól találni lehet hiteles posta feljegyzéseket kell zsebjébe hordozni; a' posta rendszabásokat tudni.. Külömben az utazó, főkép' ha pénztelen Tartományba útaz, olyan mint a' kinek fejére pénz van vetve, 's ki van téve a' posta és kotsi mesterek, úgy Postillionok zsarolásának, vagy kudar-

tzot vall, ha olyat kíván, mely azon Tartomány rendelésének ellenére van.

A' Vám és tsinált útak iránt való Rendszabásokat hasonlókép szükség minden útasnak tudni.

10-ik §.

Vendégfogadók, kortsmák hasznos jeles újj Találmányok, melyek az újj Europai emberiségnek nagyobb betsületére vagynak, mint a' régieknek a' Vendégi-szabadság. -- Kár hogy historiája még le nem iratódott, vagy talán egészen is elveszett.

Legjobbak vagynak Német Országba, nem ugyan mindenütt, de még is Hamburgba, Lübekbe, Hannoverbe, Mayni Frankfurtba, Hanauba 's a' t.

A' Frantzia, Spanyol Vendégfogadók' tulajdona — természeti oka: miért drágább minden a' Német Országi jó fogadókba, mint idomoson a' jó Frantzia fogadókban.

Takarékosság' regulái: tsak a' Nagy vendégfogadókba kell szállni. — Azok megismértetése és kitudása módja.

II. Rész: Az Uti Költség

11-ik §.

A' mint hallottam rendesen 4000 Tallérral útaz egy Nemes vagy polgár ifjú, Oktatóval, úti-társal vagy Inassal egygyütt, midőn Frantzia Országba módi útat akar tenni, és a' Fő városba több ideig tartózkodik, magát ott mutogatja, és a' mellett a' —ra—re valamit költ.

A' ki magánoson, még is illendőn útaz, valóba útaz és nem fut, 's az úti gazdálkodást tapasztalásból tudja 200 mértföldnyire esztendőnként mintegy 400 arannyal beérheti.

Az útazás maga legdrágább. A' Fő városokba való megállás is ha rövid drága; de további maradásra szenvedhető leszsz, a' midőn t. i. az utazó már több hónapokra elkészült.

12-ik §.

Az útazás úgy gondolom köz kiszámitás szerént költséggel eggyütt Német és Frantzia Országokba köz-postán egy mértföldnyire fél tallérnál többe nem kerül; külön póstán pedig, hól három, hól négy lovat számolván, nem többe két Tallérnál.

Ezen kiszámolást könnyű tenni. Midőn az útazó a' posta váltsága rendelését tudja könnyen kiszámolhatja, mennyibe kerül Bétstől Lintzig Casseltől Párisig 's a' t. — Szükség a' Courirok fizetését is tudni.

13-ik §.

A' Fővárosok' Vendégfogadóiba való tartózkodást a' mi illeti: mostanába egy ebédet 1½ vagy 3/4 lat ezüstre lehet tenni, (ezen köz kifejezésre akarom húzni, azt a' mit a' Tartományok különbféleségе: garasnak, battzenek, Schillingnek, Sousnak vagy Reálnak nevez), annyit tudván egy napi szállásra és ezekhez adván Theát, Kávét, fűtést, szolgálatot, parokást, mosást, bérlett Inast és Kotsit, a' mindennapi rendes kiadás legalább eleinte az emlitett Fő városokba hat lat ezüstöt — nem éppen egy Louisdort — fog tenni.

Mindazonáltal ezen napi kivetést a' városbeli folyó árából mindennek ki lehet számítni; és az különbözö lehet Párisba', Hamburgba, Madritba, és a' Fóknál.

14-ik §.

Többféle mód van más emberek költségén is útazni.

III-ik Rész: Az Utazásnak különbféle oka és tzélja.

15-dik §.

Útazhat az ember:

1. Mint Kalmar. Mostanába Ásiába mint úgy nevezett Chardin. — Régebb időbe utazó vagy Kalmár mindeggy volt.

2. Mint elküldött, Várostól, Kalmártól, vagy egy-háztól.

3. Egésség vagy mulatás okáért.

4. Csupán azon módiból hogy útazzon.

Alt repült egy Lúd a' Tengeren 's a' t. alább 21-ik §.

5. Mint Túdós, vagy — mert nem lelek alkalmatossabb nevet — valamit tanúlni.

Pénz kereső -utak: mint a' Virtuozok, mesterek és Vándorló Legények. Német Souverain Uraknak Párisba való útja.

16-ik §.

A' ki mint Túdos útaz: kör vagy azt akarja tsupán látni, a' mit már tud, vagy leirásból ismer p. o. a' Langvedóki, Ladogai és Bridgevatteri Csatornákat, ritka műszereket, masinákat, 's más mesterséges készitményeket: számos Könyvházokat, Természet-mesterség gyüjteményeket: pompás épületeket, kerteket, régi Etruski fazekas munkát, fontos Codexeket, világszerte hires Acteuröket és Actriceket 's a' t.

A' Párisiaknak rendszeres kérdezése: akarja e' az Ur ezt vagy amazt látni?

Itt az értelemre következök kivántatnak:

1. Azon tudományt kell tudni, melyre a' látni való tartozik. Mit lát a' legtanúltabb filologus egy Bányán, a' legelevenebb Kalmár a' természeti gyüjteménybe; a' legelmésebb Dáma egy pénz-gyüjteménybe, előre botsátván: hogy a' három közzül a' tárgyhoz egy sem ért? tsupán bámulnak, mintha valamely nézö ládába néznének; ha a' nézésen fellyül még beszélnek is — azzal magokat és nemzetjöket hozzák az idegenek előtt gyalázatba.

2. A' látandó tárgyot már kell a' megnézés előtt leirásból ismérni, — mert meg kell azt jegyezni: hogy az Europa igen tudományos Tartományiba majd minden nézni való le van irva vagy nyomtatva — a'kor többet és gyönyörködőleg is fogja nézni.

Ki fog Casselbe útazni, hogy elébb Schminknek 's többeknek Casselről való leirását ne olvasta volna? 's a' t. Még is útaznak Német Országba Utazók majd minden esztendőbe, kik a' lakosokat kérdésekkel terhelik, mindent feljegyeznek a' mit azoktól hallanak, 's pedig ólyakat melyek már nyomtatásba tökéletesebben megirattak.

De la Lande Olasz Országi útját, még útazása elkezdése előtt leirta.

17 dik §.

Vagy II-szor Felfedezéseket, Találmányokat akar tenni; azt megnézni, a' mit más vagy éppen nem, vagy jól meg nem nézett; hallani, öszveszedni azt, a' mit valamely dolog felől egytől imitt amott hallott, annak oly gondolatját, találmányát, mely még fel nem iratódott.

E'hez sok kell! Pedig minden útját leiró oly rántzos homlokkal ir, mintha újjat irna; valamely felirásokat tizedszer is kinyomtattat azon gondolattal.

Winkelmann látott Olasz Országba oly Régiségeket, melyeket előtte sok ezeren megnéztek, leirtak. — Következöleg a' ki-fedezést akar tenni és Winkelman nem akar lenni, még egészen le nem irt Tartományokba útazzon: Spanyol Országba, Frantzia Országba, Magyar Országba, Angliába. Olasz Országba pedig a' régiségek helyett inkább a' Fabrikákat irja le.

Minél kevesebb tapasztalása van valakinek útjártába, annál újjabb, szokatlanabb, ismeretlenebb előtte minden. Nints az iránt is érzése, hogy mely felesleg való az ő úti gyüjteménye.

18-ik §.

A' ki mint Tudós útaz: az

I-ör Valamely bizonyos állapotba, vagy elgondolt tudományok végett útaz.

A' Fejéritő vagy vászon festö meg nézi Europának minden Fejeritö és Festö házait, Intézeteit; az Orvos ispotályt és orvosi tudományokra oktató Helyeket; az Orientalista Parisba, Vatikánba, Eskoriálba a' kézirásokat és a' Sz. Földet 's a' t.

II-szor Vagy átoljába idegen Tartományt és Nemzetet akar ismerni.

E' végett útaznak nevezet és tzél szerént Gavallérok. Ezen legtöbbször elölforduló Utazást Statistai vagy Status utazásnak lehet nevezni.

IV-ik Rész: A' Státus Utazás különösön.

19-ik §.

Az utazóknak köz tulajdonsága: annak

1. Egésségesnek kell lenni, mert a' megbetegedés puszta neve is borzasztó úton.

2. Elszántnak vagy bátornak; hogy a' nem várt esetekbe magán segithessen.

3. Nem puhának és a' púha neveléssel el nem rontottnak.

4. Valódinak hogy eltsábitás által meg ne tántorittasson.

5. Betsületes Charakterünek kell lenni. Ez főkép' az úton nagy betst ád és hogy azon kifejezéssel éljek legkielégitöbb úti jutalmul szolgálhat.

20-ik §.

Legjobb időkor az útazásra a' 20 és 30 közt való. Késöbben többet tud az ember, hasznosabban is útazhat tehát, de a' test megkeményül és a' lélek alkalmatlan lesz az elevenebb képzetekre; — kivévén ha hoszszas gyakorlással mind kettö erre szoktattatott.

21-dik §.

A' Statistai utazónak elmaradhatatlan Tulajdonsága:

1. Kell neki nyelveket tudni.

Még

Még eddig majd sehol sem tanítódtak az ifjak kissebb korokba annyi nyelvre mint Magyar és Német Országban.

2. Kell a' pénzeket ismérni. — E' miatt nehéz útazás van Német Országban.

3. A' Státus tudományt nem tsak átoljába kell érteni, hogy azt tudja, mit kell látnia 's kérdeznie, ha idegen Országot, Nemzetet ki akar ismerni.

A' ki ezen polgári pillogatást vele nem viszi Emlék-könyveit unszolja mindenre, áltfutja a' Palotákat, Templomokat, Kávéházokat, bámulja a' Könyvesházokat és legfelyebb oly Leirásokat, melyek már 9-szer kinyomtatódtak, tizedszer le ir.

Nagyon megvetik az ily durva készületlen idegen ifjat valamely idegen Fő városban; ő ugyan nem érzi megvetését: mert Mylord vagy Mr. le Baron-nak szóllitják, a' midőn ötet mintegy lúdat megkoppasztják. — Minden a' mint telik tőle, úgy útazzon! megfejthetetlen az sok Europai Tartományokba, midőn azon ifjú Urak, a' kik a' felvett szokás szerént Külföldön jártak, vissza jöttök után anyira felfújják magokat, mintha a' Státus szolgálatjára útaztak volna; sőt oly vakmerőségre is vetemednek: hogy azon útjokat fontos polgári hivatalokra való korábbi emeltetésök indító okául emlegetik.

Valjon nem volna e' hasznos a' Külföldre való útazást felsőbb Intézetek által regulázni?

4. Főkép' azon Tartomány Státus tudományát kell tudnia a' melybe útazni akar, a' mennyire t. i. azt a' kézen levő tudósitásokból hazájába tanúlhatta.

Ennek következésébe minden kiútazás előtt szükséges volna legalább félesztendei ilyes előre készület.

Minő Tartományokba lehetne most a' Státus útazást tanátsolni?

22 ik §.

Egy hazafi se útazzon előbb Külföldre, mig Hazáját megjárásból nem isméri; legalább nézze meg előbb a' honnyi Fő városokat, mig idegen Fő városok látására megindúl.

Nevetséges és szomorú következések származnak ezen regula elmulasztásából.

23-ik §.

Környülállásos útmutatás hogy és hól lehessen előbb tudva nem vólt, de hasznos bizonyos Státus tudósitásokat illendő pontossággal valamely Tartomány felől kitanúlni?

Legkevesebb újjat lát és hall az ember, hanem azt tanúlásból tudja meg, éppen mind oda haza: tsak azon forrásokból tanúl az ember úton, mellyeket oda haza nem szerezhet. Ezen források: 1-ör tudni 2-or találni tudni, 3-or abból hasznos tudományt tsinálni; ebből áll a' Státus útazás mestersége.

24-ik §.

Minö személyektől lehet ily tzélból tanúlni? fökép' kissebb helyeken, áltútazásba, a' hová különös útasitása nints az Utazónak.

Az útasitó Levelekről (adress). — Ezek elkerülhetetlenek, de magokba a' fö tzélra haszontalanok.

Szenvedhetetlen útazók a' kik másokról az elsö látásból itélnek; de még is szenvedhetetlenebbek azok, a' kik valamely városbeli 10, 20 emberről, a' kivel futva beszéltek, az egész Város, egész Nemzet, sőt egész Tartomány felöl itélnek!

25-ik §.

Az Ut napi Könyv (Reise Journal) irása.

A' ki mint az elött Baretti mindennek azt mondja: hogy ö pennát kézbe tartva útaz, annak útnapi könyvéről nem sokat lehet várni.

V-ik Rész: Uti köz Regulák.

26-ik §.

Ezek öt tárgyra terjednek:

1. Egéssèges
2. Bátor
3. Kényenn
4. Óltsónn
5. Hasznoson való útazásra.

A' hamar való útazás tudósnak nem tzélja felyebb a' 2-ik §.

VI-ik Rész: Külön útra való Utmutatás p. o. Pestről Bétsen által Párisba.

27-ik §.

1. Az e' tárgyra tartozó legjobb Könyvekből való elkészület.
2. Oda vezetö többféle útak.
3. A' közben levö helyek használlása.
4. Gazdasági és
5. Tudományos minéműsége Páris Városának.

Huszár Károl.

2. Új Találmányok.

1) Ugazy Cs. Kir. Uti Commissarius, alsó Ausztriában, bizonyos vető Makinát talált ki, mellynek rendkivül való hasznát már a' harmadik esztendei tapasztalás bizonitja. Bétsi Uj-helyben, és annak környékeiben a' mult öszkor 142, az idei tavaszkor pedig majd ugyan annyi hold vettetett be illyen vető Makinával. Ámbár ezen Makina-vetéssel tsak fele vettetett be azon magnak, melly a' közönséges vetés módja szerént megkivántatik, még is ezen Mákinával végeztetett vetések szebben és sürübben állottak 's következendőképpen vigabb aratással biztatták a' szorgos gazda' tsürét, mint a' közönséges móddal való vetések. És ugyan ez jobban is ajánlja ezen Mákinát, mint akármelly vállogatott szók. Ugazy ezen Mákina' készitésére Ő Cs. Kir. Fölségétől nyoltz esztendeig tartó kitsukó Privilegiomot nyert, 's kinek kinek illy Mákinát készit, a' ki néki előre jelentést tesz. Lakik Bétsi Ujhelyben. A' nagyobbik Mákinának ára helyben 450 forint, a' kisebbiknek 140 váltó czédulában. Ha ezen Mákina közönséges lessz, a' gabonának ára, kivált hő esztendőben, még jobban lefog szállani, ha tsak a' restség más részről el nem veszti, a' mit ezen Mákina oggy reszről béhoz.

2) Gerlach József Bétsi Lakatos Mester kitalálta hogyan kell az öntött aczélt öszve forasztani, és egy ollyan olvasztó tégelyt talált ki, mellynek a' tüz nem árthat. Ezen találmányira Ő Felségétől tiz esztendei kitsukó Privilegiomot nyert.

V.

3. Változások, Előléptetések, és megtiszteltetések.

Az 1817-dik Esztendő. 7-dik Holdnapjában vett búcsut Tiszt Tudós Deáky Gedeon Úr Posony városától, a' hol is az ott levő Cs. K. Fényes Akádémiában Kedves Nevendékjét ama Nagy reménységü Magyar Nemes Ifjat. T. Ifjabb Péli Nagy András Urat Edes Magyar Hazájának hasznára, Szeretett Fel-

kegés Fejedelmének hiv szolgalatjára, 's régi fénnyel tündöklő szép Uri Familiájanak diszére felnevelte. Buzgó hálódatossággal köszönte meg Kedves Nevendékjével edgyütt személyesen ama Nagy Méltóságú T. Mósony Várm. Fő Ispány Cs. K. Kam. Bel. Stat. Tan. Mura Szombathi és Szétsi Szigeti Grof Szapáry Jósef Ur Ő Excellentiájanak azon megkülömböztetett kegyes nagy szivüségét, mellyel ezen Nagy Magyar Méltóság, mint Fő Fő Director, a' 4 esztendős Akadémiabeli pálya futási idő alatt, mind magához, mind szeretett Nevendékjéhez viseltetni méltóztatott; és a' leg érzékenyebb könnyhullatásokkal búcsúzott el a' Királyi Akadémia Nagy Lelkű Professoraitol, a' kikkel a' leg édesebb baráttságban, 's a' legörvendetesebb tudományos társalkodásban töltötte Kedves Nevendékje körül való tanitói 's nevelői forgolódásaitol üres órájit. Még ama Nagy Tekintetü Fő Pap, Apostoli Protonotárius Szászvári Apatur és Esztergomi Kanonok Fő Tiszt. Jordánszky Elek Úr ő Nagyságának Prodirectorságában ugyan is megesmerkedvén Tiszt. Deáky Gedeon Ur a' Posonyi Akadémiabeli tanitás módjával, örömmel vitte oda Nevendékjét, és örömmel is hagyta meg azt ott az egész Akadémiai Pályafutás végéig azért, mert mind az emlitett Fő Papnak mind pedig T. T. Pater Hemtner Florian Úrnak Prodirectorságok alatt tapasztalta azt az igaz Magyar Atyafiságot a' Posonyi Kir. Akademia Nagy Tekintetü Tagjaiban, a' mellyel adják az Egek hogy minden Magyar Oskolák ékeskedjenek, mellynél fogva nem hogy valami idegenséget kivánnának azon sokszor tisztelt Akadémiának Nagy Tekintetü Igazgatóji, Előljáróji 's Magyar szivü Professorai a' külömbféle vallásu Ifjakba csepegtetni, de sőt inkább mind példa adásokkal mind szép kéréseikkel és intéseikkel az igaz felebaráti hiv szeretet, a' Magyar becsületet, 's egymás eltürését gyökereztetik meg minden halgatóikban. — A' Nemzeti nyelvet, — a' mi Kedves Magyar nyelvünket, ezt a' Dicső Nemzetünk Palladiumját, úgy megtudják szerettetni ezek a' Tudós Magyar Professorok Tanitványaikkal, hogy a' ki magyar nem volt, magyarrá kell lenni annak ott! — Oh be nagy példa lehetne ez a' Posonyi szép Lutheranum Lyceumnak! a' hol az Anglus, Frantzia, Olasz, és Tót nyelveket különös Professorok tanitják, a' magyar nyelvet pedig fájdalom! senki se tanitja, abban a' Fő oskolában, melly Édes magyar Hazánk kebelében van, 's Magyar

Fundátiókból áll fen ; — Az erkölcsök ártatlanságára való felvigyázás, és a' Magyar Nemes Ifjúságnak a' maga Nemzeti Constitutiójához alkalmaztatott Tudományokban való hiv tanitása 's vezérlése pedig ollyan lábon áll a' Posonyi Királyi Akademiai Tudós Professoroknál, hogy Tiszt. Deáky Gedeon Ref. Predikátor részre hajlás nélkül való itélete szerént is: minden Magyar Edes Atya örömmel bizhattya azokra kedveseinek nevelését, ezen mondása szerént:

Ha magyar sziv kell, ott találod fel azt!

Ezekkel a' Nagy Erdemü 's Magyar szivü Tudósokkal tehát élete fogytáig örömmel kivánt volna eggyült maradni Tiszt. Deáky Gedeon Ur, ha a' Nagy Sallói, Mezö Kis Sallói és Hölvényi eggyesült Ref. Ekklésiák, a' legnagyobb lelki buzgósággal, 's a' Barsi egész V. Traktus megeggyezésével nem hivták volna meg ötet Lelki Pásztorjoknak még Március Holdnap 3-dikán 1817. De ekkor megemlékezvén azon fogadás tételéről, mellyel magát még az 1809-dik esztendöben, Predikátorrá lett felszenteltetése alkalmatosságával, a' Lelki Pásztori Szent hivatalnak folytatására le kötelezte, látván kiváltképpen a' Nagy Sallói Szent Ekklésiának hozzája való álhatatos ragaszkodását, magát a' Nagy Sallói Lelki Pásztorságra felajánlotta, olly feltétellel, hogy addig várakoznának utánna Hivei, mig Kedves Nevendékjével az Akademiai egész pályát elvégeztethetné! — mire a' Nagy Sallói Szent Ekklésia örömmel reá állott csak hogy Kedves Papját megnyerhette — Augustus Holdnapban tehát Ifju T. Péli Nagy András Ur elvégezvén a' Juridicus cursust is cum eminentia et in moribus cum comendatione, ekkor T. Deáky Gedeon Ur is elvégezte azon Nagy reménységü Jó ifjunak 8 esztendökig általa hiven folytatattott nevelését, és azt Nagy Tekintetü Édes Attyának Édes Atyai karjai közé a' Mentori hiv kezek alol, keserves zokogások, 's Papi szent áldások között viszsza adván, September Holdnapban Nagy Sallói Kedves Hivei által Posonybol elhozattatott, a' mikor Tit. Solymosi Dániel Ur, a' Délusi Filoklesnek Derék Forditója, e' következendö ki nyomtattatott Munkájával vett töle búcsút:

Himezetlen Tisztelet tétel.

Be köszöntésének Innepét a' Nagy Sallói Ekklésiaban tartotta Tiszt. Deáky Gedeon Ur 21-dik Septemberben 1817. a' mikor jelen léven a' Barsi V. Traktusnak Nagy kegyességü Fő Kúrátora Tekintetes Péli Nagy András Ur, Kedves Urfijával Ifjabb T. Péli Nagy András Urral, T. T. Tractualis Senior Török Pál Ur Kis Kálnai Predikátor, és T. T. Katona Mihály Ur Búcsi Predikátor és a' Komaromi V. Tractus Seniora, jelen lévén még mind a' Papi Rendből több Tiszteletes Lelki Atyák; — ekkor T. T. Senior Török Pál Ur fontos beszédet tartván a' Lelki Pásztori sz. Hivatal méltóságárol, Tiszteletes Deáky Gedeon Urat a' Nagy Sallói Mezö kis Sallói és Hölvényi eggyesült Sz. Ekklésiák' Papi Székébe beiktatta. — Tiszteletes Deáky Gedeon Ur pedig felmenvén a' Predikálló székbe, buzgó könyörgés mondás után ezen szép Textusrol predikállott:

Csel 20 24. Semmivel nem gondolok, az én életem is nékem nem drága, csak elvégezhessem örömmel az én futásomat és a' szolgálatott, mellyet vettem az Ur Jésustol, hogy bizonyságot tegyek az Isten Kegyelmének Evangyeliomárol.

A' Textus és a' Predikátzio között harmónia Eneklés volt.

Az Eneklés után Tiszt. Deáky Ur ezen buzgo sóhajtason kezdette Predikátzióját:

Égnek földnek Ura Emberek Szent Attya!
Ha hogy Egeidet kérésünk meg hattya;
Könyörgünk — könyörög e' Szent Gyülekezet,
Melly a' TE nevedben ide gyülekezett,
Szenteld meg ez órát szentelly meg bennünket,
Áld meg szent Lelkeddel szent Inneplésünket.
Jésus! Idvességem Vezére 's Fő Papja!
Legyen e' nap éltem eggyik ollyan Innep Napja,
'S Legyen e' Szent Ház is nékem ollyan hellyem,
Mellyben életemet Tenéked szentellyem.
Hogy itt mint Jó Pásztor vezérljem azokat,
A' Téged szerető kegyes jámborokat,
Kikre a' Keresztfán ki ontatott drága
Szent véred Mennyei szent bellyeget vága.
Kikről ha számot kérsz tőlem, csak az Égnek
Virtus-lángjaival mondhassam hogy égnek.
'S Kiket ez a' Szent könyv vezérljen fel végre

A' Tőled készitett Égi ditsösségre.
Nintsen reménységünk minékünk sehova.
Csak Te hozzád, kérünk halgass meg Jehova! Amen.

Ezen buzgó versek végeztével elő adta T. Deáky Ur a' Jó Lelki Pásztornak Halgatói eránt és a' Jó Halgatóknak Hiv Lelki Pásztorjok eránt tartozó viszszonos kötelességeiket — a' mikor a' többek közt szivre hatóképpen kérte és intette Halgatóit az Isten eránt való buzgó tiszteletre, a' Királyi Felség 's minden törvényes Felsőbb Hatalóm eránt való hiv engedelmességre, és minden emberek kiváltképpen pedig minden Keresztyének eránt eggyformán gyakorlándó Felebaráti igaz szent szeretetre — ezt követte a' Népnek Mósesi lélekből származott megáldása, végre a' Jehovának segittségül való buzgó hivása, azután az Istenes Ditséret Enekések-'s ezzel a' Nép kitakarodván a' Templombol, vigörömmel inneplette meg az egész Nagy Sallói M. K. Sallói és Hölvényi eggyesült Sz. Ekklésia szeretett Kedves Papjának szerentsés beiktattatását.

A' Fent irtt Beköszöntő Predikatziója T. Deáky Gedeon Úrnak ki fog nyomtattatni.

L. S. Y.

Fő Tiszt. Tud. Fejér György Pesti Uj-Hegyi Praepost, Királyi Tanácsos, Theol. Doctor és a' Győri Tudományos Kerületben Fő-Director Ur T. N. Győr-Vármegyében, és ama hires Keszthelyi Georgiconban Assessorsággal és ugyan Győrött az Arvák' dolgára ügyelő Deputatio' elölülői hivatalyával megtiszteltetett.

V.

4. Megholt Tudósok és Irók.

E' folyó 1818. eszt. Sz. Jakab Havának 26-ik napján Szegeden megholt P. Dugonics András a' kegyes Iskolák' Szerzetéből való Pap. Született Szegeden 1740 eszt. Sz. András Havának 18-ik napján. A' kegyes Iskolák' Szerzetébe állott 1756. eszt. Sz. András Havának 17-ik napján. Ezen Szerzetben 1774. esztendőig a' Grammaticalis Iskolákat, azután a' Poëzist, Rhe-

torikát, és Filozofiát tanitotta, 1774. eszt. pedig a' Királyi Magyar Universitásban, melly akkor Nagy-Szombatban volt, Concursus által a' Mathesisnek rendszerént való Professora lett. Ezen hivatalát azután folytatta Budán és Pesten, midőn az emlitett Universitás Nagy Szombatból Budára, 's onnét Pestre által vitettetett. 1809. eszt. pedig a' Tanitói Székről, mellyet olly sokáig ékesitett, megromlott egéssége miatt egészen lelépett. Az erkölcsöknek és Tudományoknak áldozott élete, a' tanitásban fáradhatatlan fáradozási, számos, és becses Munkái, mellyekkel a' Magyar Literaturát olly dicsőségesen gyarapitotta, néki a' Magyaroknál mindenkor fenmaradandó nevet szereztek.

V.

---

5. A' meg-haltt Csokonai Vitéz Mihály, az élő Kőlcsey Ferencznek.

Korán, — valóba' még korán — idő előtt
Háborgatod Barátom! édes nyugtomat;
Még el se-hamvadt vastagabb valóm, ama
Vivens Poetae more sir irás alatt;
Még a' belőlem égi tiszta fény közé
Költözködött tűz-szesz felejteni nem tanúlt:
Gyakran alá ereszkedik végetlenül—
Magas hazája' tiszta tüz sugárjain;
A' Földi gőz-körben lakó kedvessihez;
'S Te néked is iró tollad körül lebeg. —
'S Te már is vólttomtól üres árnyékomat,
Volttom' Kissebbitésivel rettegteted:
Hol hanglopással vádolod vig lantomat,
Hol egy majom characterével béllyegez:
Ha honni némelly vers-irókkal öszve-mérsz,
Élőknek osztogatz fejekre bokrozott
Laurust, nékem tsak a' közép 's leg allyasabb
Néptül itélsz, 's azt is ki-koldúlt tapsolást;
Azoknak adsz, 's azoknak is tsak tsorba fényt
Adsz; (:és kitül birálva? Piccolominit:)
A' kiknek én egész erőben tisztelem
Nagy fényjeket; 's nem tördelem virágjokat. —

De' várakozz Barátom egy idő-korig;
Magad szavánn foglak, — hogy én szegény valék
Mint Bürger is: gazdag nő mint Shakespeárt
Nemalda, — meg, se mint Trapassot Gravina
Nem tett fivá, bérül hatszász arany se járt
Esztendönként, szegénynek születtem, 's ugy is
Eltem; 's még a' halál szegényebbnek talált.
Ne bánts tehát: le kell-elébb a' lomha test'
Terhével együtt mind azon tekéntetek'
Málhájinak rohadni Aesopusrul is;
Le kell szegény Phedrusrúl ia ama' nemtelen
Rabságnak, és Epiktetusrúl, a' kegyes
Epaphrodit igájinak; de szinte ugy
Le Lydia' arannyinak is a' bársonyos
Boldogrul; a' pálczának a' parantsoló
Octavius' kezébül; Arrián' elől
Az Ő vesszö-nyalábinak; — mig egy örök
Hang, és nem a' rabszolga ként ditsért Nagyok,
Nem, a' tanultt 's jutalmazó hatalmasok,
Az el-pusztúlt világ érzése sem, hanem
Egy Fő Genie, ki mondja, egy 's több századok
Után, ki volt, 's ki lessz, Olympionices?—
Virgil' Juhász subája, somfabotja, 's a'
Voltaire husz ezres toldalékú udvari
Fő Tisztje, és Ferneyje, mind le hullanak
A' Serpenyörül, a' midőn ama belénk
Égbül leheltt tüz-szeszt az Ég' fő Angyala
Meg-méri, és ki-osztogatja székjeket
Az állati Nagyság szerént kinek-kinek
Arkangyalok között ragyok szegény Homér,
'S az ő kemény meg-itélője Skaliger
Nem olly nagyon Nemes lelkek' sorába a' van.
Caesar derék tekéntetű Tanáts-beli
Hogy a' Poëták' számossabb gyülésibe
Be ment; Plautus az Ur előtt fel-nem kele;
holott talán látszott szegényen akkor is
A' szolgaság' jeléül a' malom' pora-;
De jól találtad Acci mert ez a' Nagy Ur
Kissebb szerü karok között talált helyet. —

Ovid is a' recensorát nagyon felül-
haladja karral; és az is, hogy bár Nemes
Léttére, a' nép nyelve volt, a' minn beszélt,
'S a' község izletin kapván, a' játszi sőt
Gyakor siralmassabb szerü munkáibúl
Se szokta félre verni, és a' képzetek'
Bujálkodó rakássit egyre halmozá:
Le gráditsolni nem tudá azt a' Geniet,
A' melly teremt; nem semmibül ugyan, se nem
Is szunyogot, 's apró bogarat, kis Amorok'
Csoportjait, tsak estig éltt virágokat,
Hanem Prometheusként egész okoskodó
Egy állatot, — Dryden kenyérért dolgozott,
'S még eddig egy század kevés el-oltani
'Szegény hirét; sem azt hogy ő jutalmakat
Nem bűntetést tulajdonit a' bünnek is,
'S képzésiben, nem örzi a' szüz Ethicát;
De majd ki-hal Hazája sziviből az illy
Emlékezet; tsak a' Genienek képzete
Magán marad; melly ötet a' gazdag Nemes
Angol Homer Chaucer', 's szelid Cowley' ditsö
Sugárjaik, 's karjok közé helyhezteti:
Corneille im e' szép lelkek' Tenarisiséa
Jóval magassabb karba' van, mint a' kiket
Drámája ellen fel-tüzelt Richeliu. —
Hol lessz az én székem? 's mi karba teszik azt
Az itt tsak állatit, tsak észt, tsak a' Geniét
Mérő, de nem részelkedő Recensorok?
Ha majd az én örök szeszem tisztábra is
Le-szürve, és testes valóm felejtve lessz!
Még nem tudom: tsak érzem azt hogy Gozzihoz
Tüz ponti vonszásom ragad; ki jól-lehet
A' Nép előtt szokott 's tudott enyelgéni;
Aristophan' sorába' ül Ovid alatt
Delisle is nagyon von—és Anakreon,
Ha bár az ő szerelmei 's Evan-jai
Lágyabbak is: ne higyd azomba' Kölcsey!
Hogy a' Homer' teremtni termett tüz szesze
Tán el rugó tüz-pontal álna én felém:
Arpadiást mi Aesthesishez méritek

Ti, és sok el-puhult elő-itéletük?
Ti dolgotok; de itt az elme' belsejét
Nézik, Homér 's többek, kik a' szük nagy világ'
Csillám-arany füstjétül, és egy-két remek
Genie szomszéd de regiek tolvajjai'
Be-maszlagolt levessétül nem részegek. —
Annyit tudok hogy Aeschylus rettegtető
Festései 's szóhangja-bár a' Syreni
Sophokles édes altató mondásinál
Durvabbakis; ha Aecius fogásait
Vágy Persius, vagy Marcial fitymálja is:
De itt nem a' ruházotot teként ik, és
Azon imitt-amott teremtett egynehány
Lepkét, hanem tsak a' mit égi tüz-szeszünk
Mint Istenit, tesz, és mutat mezitelen.
Ama ki-czifrált öltözet, tsak földvilág'
Ízlése, 's a' minő elő-itéletek
Vagy a' puhább erköltsöket, vagy a' nagyobb
Részek, szüzebb érzéseit vezetgetik,
Popularitást, Nagyok' kedvére hódolást,
Uj Aesthesist, vagy Nemzetit mutatnak; és
Időkoronként változók; de Hunyadiban
Közöttetek talán majd később se lessz
Egy Feszlerrel Bessenyei György egy érdemü. —
Itt senkinek nyakába nem függ, a' nem-is -
Azon-nemü Himfi 's Lila' tulajdonúl;
Le-lánczolák magoknak azt a' Városok,
Ezt a' Falúk; 's még lesz Idő hogy mindenik
Avulni fog: mindennapit tsinál elébb
Belőlök a' bálványazó világ; de az
Mivel naponként változó, azt a' mi most,
Ujj, és tsak igy kedveltető meg unja, ha
Egy uj szerü Költő ujjabbakat teremt
'S ha bár velünk jönnének is tsináltjaink
Sem egyikünket nem pirit alak Sonétt,
Se másikunkat gyöngy-alak; ha Amorok
Bujább ideánkban, mint rajok zsibonganak
A' másikunk fel vész egy gyémánt ketske-hört
Mind véd paist: egy Horátzot nem szégyenit-
meg a' Priap ágyékán a' veres karó.

Nem aggnak itt azon tekéntetekre is,
Van e' nevünk, 's mellyik Tudós Társak között?
Külső tekéntetekkel is meg nyerhető
Tiszteltetés nemére. — Nem még arra is
Ha vén idő korába lett e' Praesesse
Voltaire, a' tudós Parisi nagy karnak? vagy a'
Hosszú gyakorlotság nevelt e' lelki diszt
'S elmét? vagy inkább a' nevendék Hesiod
A' vén Homér elől a' Jutalmat el-nyeri? —
Itt Schlegel a' koránn ki-multt Tragoedus, egy
Foggal vagyon tsak a' remek Lessing után;
Az én idő-koromra sem jutott, de már-
Nagy Németink, Oviddal all egy fény alatt;
Sok a' kinek remekje van de száz napon
Alig teremt egy éneket; Kitsiny az itt. —
Sok, a' kinek-parantsol a' hatalmassabb,
Vagy egy közös sir boltal is kinálkozik,
Le mossa itt magárul a' tömjén szagot,
Füstöt, 's oltárit, mellyeken bálványozott,
Függeszti, ott, a' gazdagok' szemfény-tsaló
Fösvény adottjaik megé, mint egy nékik
Szentelt erekléket; midön jól látja már
Mind azt, mi véghűl adtak, a' kik adtak is?
Nem a' Genie szükségire, 's nem olly sokat
Mint egy szegény, ki a' remek természetet
Azzal segiti, 's adja néki a' mi van;
Mind azt, hogy a' Nagyok, kiket vagy tettetés,
Adomány, erő, vagy más egyébb tekintetek
Hajdan tudós nevekkel is tiszteltenek
Mi köz-nemü lelkek sorába' vagynak itt?
Periander melly alatson helyen all Arion
Lantos megett, 's melly messze Maecenas az ő
Mellé temetkezett szegény Horátz alatt?
Bár Sentimentalis, tanúlt, Nagy Ur vala,
'S tudott a' nagy világ tsinossabb Tonusán. —
Epen szegény Horátz beszélgetett velem,
És a' magához mérdelte lantomat.
Csudálkozott Károlinán, kit a' minap
Erdélyi egy árnyék nagyon magasztala,

Ha Liviat ugy mond, illyen nevét örök-
Időkig éltető Nemes Nagyság' tüze,
Emelte-volna-fel több Asszonyok felett;
Az én kegyes lantom, sok édes hangjait,
A' mellyeket vagy Augustus' vagy más Nagyok'
Ditséretére annyiszor-pazérola,
Ez egynek szánta volna mind, tudod miként
Kaptam sok olly történeten, melly hüromat
Peudittenem váratlan alkalom vala: —
Midön mellénk ereszkedék egy Sár-vize'
Mellokirül, tsak a' minap ki-költözött
Árnyék; kezesztje még homályba látszik, — és
Még nem raká le sok kedvelt kivánatit
Musikát szeret, 's örömest hall néma hangokat:
Ö közbe szóll 's ti ugy mond nem tudjátok e'?
Hogy a' midőn recenseálta Költsey
Vitézt, az izlés törvénnyéül tette-ki;
Hogy bár alkalmi verselést ne költene
A' Jó Poëta, melly akár-mi erös Geniet
El-nyom. — Horátz könnyen felelt: az én tüzem
Ugymond, pedig, mind annyiszor nevelkedett;
'S be vette azt az újj világ mulattató
Ösztönnek, a' mit én az én időmbeli
Köznép' kedvére verselék: de hát vallyon
Jó volna e', 's igazság e'? ha én tsak a'
Virgil kényére lantolok; ha tsak Julust
Ha Maecenast ditsöitem. Köznépnek is
Van jussa hüros lantunkhoz: Lyde! read-
Is illendö köszönnünk Bibulus Korsaját,
'S azt a' Te nyelveden; nem himzett hangokon:
Pyrhussal is, Telephussal is kell, és szabad
Chlorissal is, Lyccvel is, 's mind a' magok'
Hangján elvéttve, még pedig ügy enyelgenünk.
Hogy a' nagynál sokkal nagyobb kitsin világ
Ne vélje hogy lantunk velek nem is közös. —
De én ki még a' földi füsttöl annyira
Ki-nem-szellöztem a' recensio' nevén
Meg-ütközvén, magánosan ki kérdezem
Az árnyékot, mibül áll a' Visgáltatás?

'S megértvén mind hibáimat, mind a' kiket
Vagy öszve-mért, az a' kemény Aestheticus
Velem, vagy én felettem a' tüz-tsillagok'
Egébe tett: a' meny tüzes sugárjain
Alá ereszkedém, e' lomha vastagabb
Föld gőz körébe, mellybe' már tisztább szeszem
Könnyen lebeg: be járom itt Barátimat
Kiket öszve mérdelél velem: ritkát talált
Közöttök árnyék állatom, ritkát egyébb
Poëta lelkü irót is vagy olly kevélyt
Vagy irigyet, kinél le-tépett Laurusom
Kedvet talált: sokat pedig kik a' halál—
Után hasonlatos kemény visgáltatást
Várván, iró szobáink' pusztább oldalán
Örökre felfüggesztik néma Lantjokat.
Kettőt pedig találtam, a' ki olly makats
Hogy egyik mind Leoninus versben akar
Uj izletü Aestheticát irni, 's pedig
Értelmesen, mint a' szokott folyó beszéd:
A' másik azt erősítti; hogy a' Zrini vers
Ha mind miveletlenség' nyomát mutat neked,
A' mái nemzetek tehát egy sem miveltt:
'S ki-verheted e' az illy elő-itéletet
Fejedből úgy? ha hang-mértékkel is betses
A' Zrini vers? ha nem; hibáz Aesthesised:—
'S hogy a' Te illy sértő elő-itéleted
Le nem tiporja sem Zrinit, se Gyöngyösit.
De én pedig Barátom! azt javallanám;
Ha már le-tépted a' mit a' nagyobb világ
Reám rakott: idő ugyan van még élég,
Melly vissza adja Laurusom: Popénak is
Szerzett a' hír rágalmazó irigyeket,
Kik-őt' közönséges nehány irással is
Kitsinyitették; és talán ha engemet
Vagy a' szülőm, vagy fordittasom, száz ezer
Tallérral gazdagétott volna több eredetiség
Javallaná munkaimat: de most neki,
Ki tőltvén már a' rothadási századot,
Ime egesz világ, 's Te is tömjénezel.

Most már tizen négy esztendõs korába irtt
Polyphemje sem hibás úgy e'? 's nem majmolá
Ovidet; — és nem Polliót a' Messias:
A' mái izlet már övére változott: —
Ha bennem a' Provincialismus hiba:
Ha pajkos ott is, hol nem pajkos érdemü
A' tárgy, kinyilt vidám eszem; mivel nekem
Kan-pulyka kis koromba nem-harapta meg
Mint Boileaunak szemérmemet, hogy'olly kemény
Költõ, Satyricus, 's Asszony-üldözõ legyek: —
Ám hadd maradjak én hibás; el válalom
Az együgyü természetet ki-módizott
'S ki tudja meddig állandó Aestheticát:
De már olly jártas ember a' szomszéd jeles
Költõk irásiban, miért azokra nem
Forditja nagy világi finnyás izletit? —
Shakespeárt remélled, egy játszó személyt;
Kinek Tragoediájiban, minõ hibák
Vagynak. — Teneked tudni kell; ha eggy tanúltt
Asszony, Lenox, az õ legszebb darabjain
Ki nézte a' nagy szennyeket: hát illyeket
Recenseálj, ne földiid' hibájikat. —
Tanittanod volt e' szádnékod? a' midõn
Nem félelem nélkül keltél ki ellenem?
(Magad szava) 's ha úgy, miként tanulhat egy
Halott? vagy is mi haszna benn' ha bár tanúl?
Vagy tán tanulnak a' többek? — lehet — de õk
Külsõk hibáibul, szint ugy tanithatók. —

Legjobb pedig hogy irj magad, de ollyat irj
És nem tsak egyet, a' mi kész remek legyen;
Egészet irj; — ne hogy tsak apró verseczet'
Költõjét, kis Oda, 's Epos-mestert, hanem
Egy fõ Compositort mutass; mivel ha mind
Recenseálnak, mint nékik példát adál,
Ki lessz az iró? mint ha harczolás helyett
Mind Kommandirozunk, ki lessz a' köz Vitéz?

6. A' Magyarok Moldowában.

Örvendve emlitette a' T. Gy. V-ik Kötetjében T. Rumi Ur BOSNÁBAN több helyeken néhány Magyar Familiáknak fen tartásokat, de mostanni tudositásunk MOLDOWÁBAN telepedett, és mái napiglan, Hazánk édes nyelvét beszéllő Magyarokról amannál mind tökélletessebb, mind pedig voltára nézve tekintetre méltóbb.

Légyenek e' ezek Moldovának hajdani lakossi? — kik a' Magyar, és Kun Nemzeteknek Europában lött beköltözésök idejétől a' 9-ik, és 10-dik Századtól itt laknak — vagy pedig azok, kik előbb a' Tatároktól utóbb pedig a' Törököktől Magyar és Erdély Országokból ide üzettettek, — vagy talán a' belső viszavonásoknak szomorú környülállásiban ide kiköltöztek, a' Történet Tudók bővebb visgálása alá botsájtván, mostanni sorsokat nyert hiteles Tudositások szerint ekképpen felfedezem:

Moldowában lakó Magyarságnak száma mostanában, mint egy NEGYVEN EZER. Voltak eők bizonnyára nem sokkal ez előtt, száz ezeren fellül: de Romai Catholica Hitben lévén, az Olasz Papoknak Egyházi Kormányozások alatt, inkább a' Görög Hitvallásra hajolván, a' számossabb nemzetnek ezen Tartományban közönséges nyelvét is el fogadták annyira, hogy Hitvallásoknak szabad választása miatt, és azon okból hogy idegen Papjaikkal beszélleni nem tudnak, mind a' Romai Vallásban, mind régi Annyai nyelvekben naponként fogyatkoznak. Bizonyos az, ha ki közülök Görög vallást felvészen, az már egész háza népével örökre megszűnik Magyar lenni *).

Laknak eők Moldova Országban nagyobb és kissebb helységekben, mellyeknek száma HETVENet hallad, ezek közül némellyek felette nëpessek, és 400 sőtt 500 házakból is állanak. Eredeti nevek ezen Helységeknek mind Magyar; jele hogy azoknak első megszállói, nem mások mint Magyarok vol-

*) A' Vitéz Magyarnak is, úgy mint egyébb Nemessebb Nemzeteknek elalszik Nemzeti Büszkesége, hol Nemzetiségét nem érezheti, nem ismérheti. Nem tarthattya magát szerentsésnek, nem ditsekedhetik vele, hogy Magyar: pedig tsak illyen erzések, tarthattyák fel a' Nemzetiséget.

tanak,

tanak, noha azok Oláh véghangal is a' közönséges néptől neveztettnek. Illyenek: Tamásfalwa (Tamasin) Forrofalva (Forwan) Dumafalwa (oláh Recetin) Farkasfalva (Farkasin) Miklósfalva (Miklosin) Bogdanfalva (Veleszaka — Huszváros, Gotros mező város) Gorzafalva (Grozest) 's t. i.

A' Magyarsag többnyire lakik Szeret, Moldova, Besztercze, és Gotros folyó vizek tájékán. Egy része már az Annyai Magyar nyelvet nagyon felejtette: ezen az Olasz Papok szüntelen, és szántszándékkal iparkodnak, hogy az szomszéd Magyar Romai Catholicus Papoknak ide küldetése szükségtelennek tartasson Romában, a' honnant külömben a' Missionarius Barátok ide rendeltetnek. Az Egyike azok közül Püspöki Hatalommal van felruházva, és Romából a' Szentséges Pápától küldetik, ennek tisztye a' többi Missionariusokat Egyházakra kirendelni. Ugy láttszik hogy Moldova iránt szinte mint Bosna, Albánia 's t. Török Tartományokban lévő Romai és Catholica Sz. Egyházak provisioja iránt, bizonyos, és garantirozott Kötéseik legyenek a' Romai és Constantinápolyi Udvároknak. — Nagyobb része mindazonáltal a' Népnek megtartotta régi Magyar nyelvét, noha a' magánhangzó betüknek (Vocalisoknak) hoszszabb vagy rövidebb ejtében, és a' nekünk tulajdon kemény 's kimondásában tőlünk külömböz; nem mondjak eök Isten, hanem szíszegve Iszten, nem ditsértessék, hanem diszértessszék.

Ha eredetekről, vagy Moldovában lött származásokról kérdeztettnek, Némellyek még Scythiából magokat származottaknak lenni vélik, és azolta minduntalan hogy itt laktak légyen állittyák — de mások Sz. László Királytól *). Elejeket ide

*) Nem olly hitelessen Sz. Lászlót, mind inkább Kun Lászlót érthettyük, kiről mind az eredeti Levelek bizonyitása, mind pedig a' Történet irók vallása szerint tudositatunk, hogy a' Nagy Kun Országot mind Vér szerint reá háromlott jussal, mind pedig többszöri Viadalok által meghodolva huzamos esztendök folytában birtokában tartotta. Nagy Comania alatt értetődnek minden Napkeleti Tartományok Erdélytől fogva szinte Tanais Vizéig, és igy Moldova, Oláh, Bolgár, Podolia, Bukovina, Oczakowi

szállitattaknak vallyák, ezt atyaiktól hozzájok izenként terjedett traditionak tartván. Hogy Moldovát a' legtavúlabb időktől fogva mindenkor Magyarok lakták, azon már régen elpusztúltt, de düledékeiknek maradványiból méltán hatalmassaknak itélhető Varosok neveiből, mellyek mind eredeti magyarul hangzannak, el hinni bizonyossan lehet — valamint abbul is hogy a' közönségessen bévett Moldovai nyelvnek nagyobb részét mind törsökös Magyar szavak teszik".

Eddig terjednek velünk közlött tudositások, ohajtanánk hogy Véreinknek mind polgári, tudományi, erköltsi voltokról is bövebb esméretet vehetnénk. De mái ezen felfedezésekből is mélyen érezhettyük, melly szerentsétlenek legyenek mind azok, kik idegenek alatt, és által kormányoztatnak. Ha Felséges Fejedelmünk idegen Birodalom alatt Levöknek Polgári allapottyokon nem segithetne is, még is bizodalmassan Kegyességétől reménleni lehet, hogy ha szomszédinknak, és Vérinknek fohászkodasai Atyai gondoskodása elejben terjesztettnének azon Vigasztalást nekiek meg szerzenné, hogy kivánságok szerint Hitbeli oktatásokat, és Hitvallások szerint ki szolgáltandó Végső Szentségeket önnön nyelven élő Papok, nem pedig olasz barátok által meg nyerhessék. — Ehez hasonló Tudositással Bolgar Országnak (Bulgaria) távulabb vidékeiről is biztattnak bennünket.

J***.

7. Új Könyvek.

87 Orvosi Törvény, mellyet a' két Ns. Magyar haza Hasznára készitett Dr. Molnár János 2-dik Darab 8. Székes Fejérvárott. 1818. pag. 334.

88. Kaschauer Wochenblatt für Ober-Ungarn 4. 6. Seite, Monat Julii 1818. in 4-to 18 Heft.

89. Litanini de Divina Providentia, e sacris libris conscriptae. 8. Budae. 7. pag.

Tatár 's t. Országok, ezek mind a' Magyar Coronához, ez Árpád Véréneк Onokáihoz, következésképpen a' Fels. Austriai Házhoz legigazabb jussal tartoznak.

Jelentés ezen Tudományos Gyűjtemény' Új Redactioja iránt.

Ezen Tudományos Gyűjteménynek' első Redáctiója e' jelenvaló nyolczadik Kötettel megszűnik, és a' Kilenczedik Kötettel az új Redactio kezdődik. Iparkodni fog, hogy a' Haza' várakozásinak megfelellyen, és ezen Tudományos Gyűjteménynek ennekutánna is kedveltetést, és hazafiúi elősegétést érdemellyen.

Redactio.

VIII. Kötet' Foglalattya.

I. Értekezések:

1) A' védelmeztetett Nemes Székely Nemzet. 3 lap.
2) Drágffy Jánosnak 1526. eszt.ben Mohácsi Táborból költ utolsó rendelése. 24 lap.
3) Elmélkedés a' Philosophiáról és annak hasznáról. 32 lap.
4) A' magyar nyelv' fő törvényjeirő . 39 lap.
5) Kis Kún Kerületnek 1805-ik 's a' t. Statistikai esmeretei. 70 lap.
6) Hogyan kell a' Magyar Olvasó Publicumot nevelni. 85 lap.
7) Az Erdélyi Szászok — Gubernátor Báró Bruckenthal Sámuelnek Bibliothekája, Képekgyüjteménye. 91 lap.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura:

Könyvvisgáltatás:

1 Ungarns Industrie und Commerz von Gregor von Berzeviczy 's a' t. 112 l.

B) Külföldi Literatura.

1) N. Tud. Andre Christ. Károl által Prágában készülendő gazdaságbeli Újságot T. Hazánkfiai múlt esztendőben következő Munkájikkal mozditották elő. 119 lap.

III. Tudománybéli Jelentések.

1) Javallat Útazásra oktató Collégyiom felől. 122 lap.
2) Uj Találmányok. 131 lap.
3) Változások, Előléptetések, és megtiszteltetések. 131 lap.
4) Megholt Tudósok és Irók. 135 lap.
5) A' megholt Csokonai Vitéz Mihály az élő Kölcsey Ferenczneki. 139 lap.
6) A' Magyarok Moldovában. 144 lap.
7) Uj Könyvek. 146. lap.

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY.

1818.

IX. KÖTET.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

PESTEN,

TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűivel, és költségével.

PÁPA

I. Értekezések.

Zápolya Imre', és István' Hamvai.

Évünk' jeles különösségeinek, és a' naponként derülő Tökélletességnek diszes Remekeivel Őseink ugyan nem ditsekedhettek, — de valának az eltünt időknek is hasonló kellemei, mellyekben a' miveltebb elmék, és érzékenyebb szivek mainapiglan méltó részt vesznek, 's lelik gyönyörüségeket. Ezeknek rendiben számlálám úntalan a' GYÁSZOS EMLÉKEKET (monumenta) mellyekkel az emberi szív, nem mindég talán annyira háladóságának, mint inkább emberiségéből eredett fájdalma' enyhítésének, 's nem is úgy a' megholtnak, mint önnön magának, és hogy keservét panaszlással lágyitsa, nyilván áldozott. Ha jóságos erkölts, szüléinket tisztelnünk — férjet, nőt, magzatot, véreinket szeretnünk, — Hősöket, 's jótévőket magasztalnunk, főbb az, és nem tsupán emberi gyarlóság, azoktól történő elválásunkat keseregnünk — keserüségünket másokkal — de még késő onokáinkal is felosztanunk. Vétkezik, és igazságtalan bizonyára az Emberiség ellen, ki ezen indúlatokat fojtya: — ő az, a' ki a' Jószivüséget gyökeréből szaggattya, midőn a' háláló hév indulatoknak — ennek a' minden ditső tettek' rugójának — hideg vérrel koholt, és józanúl itélvén tsak puszta elme futtatásokkal gátot vet. Valóban mire is válna az Emberiség, ha az Jószívüség, ezen Isteni adomány, a' világból számkivettetne! lehetne e'

valamely tökélletesség, ha tsak az elmének tehetségei, nem pediglen egyeleg a' szívnek indúlati is tökélletesitetnének!

Kettős az ereje a' gyászos emléknek: egyikkel gyönyörködtet, midőn az emlitettnek viszontagos környülállásaiba, az elhunytaknak tündér körébe bennünket által helyheztet, és igy a' jelenvaló világbol, a' mostani sorsunkbol mint egy kiragad: másikkal példát, sőtt ösztönt nyújt az elönkbe adott erköltsöknek, 's ditső tetteknek, elérésére, 's üzésére.

Illy hathatós ötlésekhez járúlván az épületnek felséges disze, és a' helynek tiszteletre gerjesztő szentsége, e' kettős érzés egyaránt fogta el szivemet a' Szepesvárallyai mint régisége, mint pedig mesterséges ékessége miatt ditső Templomban. Árnyéka sem lehete ez ugyan a' hajdani Székes-Fehérvári, Nagy-Váradi, Esztergomi 's t. illy Királyi fénnyel, 's pazarlással kérkedő Magyar Országi roppant épületeknek, de a' mit Hazánknak ritka helyein szemlélhettünk, rakva találánk ezt mint Egyházi, mint világi ditsőült Fő rendeknek drága, 's mesterséges emlékeikkel: Ezeknek nevei, 's tettei hogy mennyire lehetséges örökösitessenek, képekre, gyász-zászlókra, külömb és külömb kövekre, sőtt rézre is irattattak, 's meczettettek — azomban az időnek — vagy is inkább a' változó gondolkodás' módjának (hogy szépitsem a' valódi tudatlanság' álarczáját) agyarkodása — a' legártatlanabb intézeteket feldúlta. Tsak keves száma azoknak elavult — több a' mi időnkben már helyéből mozditatott — számtalan a' mi kihordatott, 's elemésztetett, 's mint egyébb helyeken.

Hazánk' java keresésében, és fáradozásokban ellankadott 's itten magokat vélt nyugodalomban helyheztető Zapolyiak is két száz esz-

tendőkön túl tartott tsendes békességek után felébresztettek. Zápolya Imrének sírhalma éppen a' Fő templom' Nagy óltára előtt — Istváné pedig a' tőle mellesleg Királyi költséggel felállitatott Úr Teste kápolnának közepettén helyheztetve valának ; mind kettő a' márvány pallolaton fellül egy ölnyire köből emelkedett, úgy, hogy oldalai veres és fejér márvánnyal boritva lévén, külömb, és külömb képeknek kivéséseivel, 's irásokkal kérkedtek. Tetejeket hoszszában temérdek veres márvány tábla boritá, melly Zapolyiaknak egész testállásaikat képzelé. De nem régente, annak szine alatt, hogy az Oltárhoz járúloknak akadályokra lennének, az emlékek végképpen lerontattak, 's oldalaik' vésett rajzolati elemésztettek, mellyek ezen két Hősnek emlékezetes tetteit, vagy vélekedéseit kétségkivül ábrázolták; 's egyedül a' teritő bálvány kövek oldalaslag lött felállitásra méltattak. Imrének faragott képe a' nagy oltárnál, Istvánnak saját kápolnájában béfalazva láttatik.

Szép valóban, és ditsőséges megkülömböztetése volt az egyházi szokásnak, hogy a' Templomok Patronusai' (Épitői, vagy Öregbitői) Tetemeinek a' nagy Oltár előtt nyugvó helet engedett, és igy Vallásának értelmében véle minden áldozatban, 's imádságokban részt vétetett. — De ezen kedvezés, azonképpen, mint annak kivánása hanyatlott, és a' buzgóság fogyatkozott, nálunk már végképpen elmulasztatott. Külső Országokban ugyan a' Világositás' sugárjai nem annyira éleseknek, és türhetetleneknek lenni láttattnak, mivel ott illyes emlékeket, bátor ritkábban, még is szemlélnie lehet — de Hazánkban emlékezetemre és tudtomra (Ürömön temettetett Alexandra Paulowna Császári Hertzeg Asszony' emléktjén kivül) egy Templomot sem ne-

vezhetek, melly illyen Mausoleummal kérkedhetne, holott Őseinknek égig magasztalt ájtatosságok számtalanokkal ditsekedhetett. Tsak egynéhányok azok, mellyeket a' XVI. és XVII. Századoknak ellenséges viszontagságai, vagy a' hit vallási hasonlások felforgattak — többeket a' segéd seregeknek Várainkkal, 's Templomainkkal kény szerint való bánások elemésztett, — mind, a'mi ezen veszélyektől menekedett volt, menekedett pedig nem kis számmal, mondám, mind a' Templomok' tsinosításán ügyellőknek szines okoskodások' álartzája által semmivé tétetett. Méltán is fájlalhattya Nemzetünk Sz. László Királynak aranybol öntött sirboltját nagy Váradon. — Mária Királynénak, és Sigmond Tsászárnak ékes szekrénnyeit, ugyan ottan 1380 eszt. öntetett Oriási nagyságú Sz. László lovag képzelettyét a' templom elött, melly azon időben egyetlen egy lehete a' világban. Nem kesereghetni elegendőképpen a' roppant Fehérvári Templomban' mindennémű kövekből, 's értzekből 's többnyire mind a' pallolaton fellül szebnél szebb mesterséggel, 's külömbféle fortélyokkal magasra feltornyozott Királyaink' sírboltjait, Mátyás Királynak a' templomnak fejedelmi költséggel meghoszabbitott részén szinte hejázatig ágaskodó Mausoleumát, mellyet Beatrix kettős özvegyi keservében Olasz müvészei által Kararíai márványbol, 's Flórentzi Alabástromból legjobb izlése szerint nékie készitetett.

De hogy Zápolyáknak kő halmaihoz, vagy is már most kő tábláihoz viszsza térjek, és képzelettyeikkel olvasóimat megesmértessem, a' köveket imigy festem: Zapolya Imre a' XV. Századnak szokása szerint vas öltözetben kifaragtatott, sisakban, pántzélban: hol karjai a' testhez foglaltatnak, nagy kiálló rósát példáz az ékesi-

tés; lábainál feküvő oroszlyánra tapod; jobb kezében magos zászló lebeg, mellyen tulajdon tzimere, tudniillik a' farkas kinyilt szájjal, és kiötött nyelvel láttatik, egy felül a' nevekedő hold, más felöl tsillag annak fejét környékezi. Ki is ugró képpen, három hegyekre helyheztetve vagyon, — bal oldalát a' Hősnek, hoszszú igyenes pallos, melly bőr kötőn függ, ékesiti *). Fen álló képét mind a' két felül oszlopok környékezik, ezek között ékessen kitzifrázott kárpit. Ez alatt két angyalok palástot nyújtanak karjaira — más két angyalok lábai mellett két különös tzimereket a' tölök tartott paisokon mutatnak: jobb lábnál lévő, már leirtt Zápolya nemzetség' farkasát mutattya; bal lábnál lévő pedig egy, egy szarvút maga szökésében képzel hihető vagy Annya, vagy Hitvese czimerét. A' kő Táblának párkányán, nem Goth, vagy is Barát betükkel, hanem valóságos Romai betükkel ez irattatott: HIC IACET ILLVSTRISSIMVS AC EXCELLENTISSIMVS DOMINVS EMERICVS COMES PERPETVVS SCEPVSIENSIS ET PALATINVS

*) Hazánkfiai a' görbe Kardot tartván magyar fegyvernek úgy itélék, hogy eleink is avval éltek. Gróf Serényi ez előtt három esztendökkel ditső eleitől reá szállott, és tüskés kövekkel ékesitett pallost a' Nemzeti Museumnak ajándékozván, az egy Chinabeli Kardnak tartatott. Millyen nemü kardal éltenek eleink Europába lött költözésekkor, azt bizonyitani nem tudom, vitatni sem kivánom: de ki ki hajdani emlékeket, rajzolatokat tekintvén, ha szerentséje lehet 1650 esztendő előtt gyakorlott fegyverekhez, azokat is forgatván tellyességgel meg fog győződni, hogy a' legrégiebb időktől kezdvén, görbe kardot Magyarnak nem tulajdonithat. A' hadakozások tudniillik változtattyák úgy a' fegyvereket, mint a' hadakozás' nemét, és fortéllyát a' Nemzetekkel; még a' Magyarok nap-nyugottal bajlódtak, annak fegyvereivel szünet nélkül: — midőn a' Törökökkel, azoknak könnyü, forgó tsapásokra illőbb, és alkalmatosbb kardjaival, nem pedig szurásokra szolgáló nehéz Német fegyverrel éltenek. E'képpen esmérteti meg a' régiség' visgálója, az Ösöket már már elidegenedett onokáival!

REGNI PANNONIAE QVI OBIIT ANNO M.-CCCC.LXXXVII. — A' gömbölü betük, és a' szó Pannoniae újjal mutatnak reá, hogy akár a' munka' készitője, akár pedig tsak a' kö irásnak szerzője az akkoron még tsak Olasz Országban és nálunk társalkodó Musákkal megesmérkedett.

Mesterségesebb, sőt ékesebb is Zapolya Istvánnak veres márványból kifaragott oszlopa: elő állitatott ö legtzifrább panczél öltözetben, mellynek oldal rósáiban ismét egy vasban öltözött Lovag, tsidáját más ellen szegezve, kifaragtatott. Magos, és hasitott zászlót tart jobjával, mellyen az ugrásban, és szökésben lévő Egyszarvú ismét elő adatik; övéről függ bal oldalán az egyenes kard. Feje mellett két angyal lebeg, és palástot karjaira nyújt. Az angyalok szárnyassak, öltözve vannak és ingjeken fellül keresztül adott Stólával ékesítve, melly Stólát apróbb keresztek, és himvarrás, vagy drága kövek jegyei tzifrázzák. Hasonló angyalok a' lábai mellett kétféle tzimert tartanak; jobbrúl lévőnek tzimere négy udvarra osztva vagyon, és abban az emlitett Egy-szarvú a' farkassal keresztben kétzer tétetik; — a' bal lábnál lévőnek paissán tsupán és egyedül a' Zapolyiak' farkasa holdal, és tsillaggal látzató.

Most mind a' két tzimer befedezve vagyon azokkal az aranyozott réz lapokkal, mellyek a' diszes sírhalomnak fehér márványbol készült ékes oldalaiban helyheztetve valának. De ezekből is tsak kettő tartatott meg, holott a' kő halom négy oldalú lévén, kétségkivül az irás is négy szakaszban lehetett, mellyeket, ha azon Poetai tüzzel, olly elragadtatással, mint az II-ik tábla, irattattak, méltán sajnálhattyuk:

Az elsön:

Contegitur Stephanus Comes hac Scepusius urna
Qui Decus ob Patrium mille trophaca tulit
Qui de stirpe fuit Regali conjuge dignus,
Dignus Regnicolis, et Palatinus erat
Una Salus Regni fuerat Tutela, Decusque
Virtutis cujus fama perennis erit.
VIII. Kal January.

A' másodikon:

QVI DVXIT SINE HONORE SVOS INGLORIVS ANNOS
ILLE SIBI MORTEM SENTIAT ESSE GRAVEM:
AST EGO QVI FASTOS IMPLEVI INGENTIBVS AVSIS,
QVIVE PALATINEO CVLMINE CLARVS ERAM,
LAETVS EO! — QVO FAS ANIMAS VIRTVTE SVPERBAS
SCANDERE, MAGNANIMOS QVO DECET IRE VIROS
NAM LICET HIC STEPHANI JACEAT SVB MARMORE VIRTVS,
ATTAMEN HVNGARICO CLARA SVB AXE VIGET.
M.CCCC. XCIX.

Mint körmeiből a' vad Oroszlánt, úgy a' Versekből azoknak külömb szerzőit észre-vehettyük: annyira külömböz itt a' második az elsőtül, kinek tsak a' komoly irigység téphetné le viritó borostyányát diszes halándékjairól, kinek tsak azért is érdem koszorút nyújthatunk, mivel nyilván megbizonyitotta, mennyire ment légyen már a' XV. században a' Római Litteraturának Magyar Hazánkban kedvellése, és gyakorlása — mennyire Nemzetünk is már akkoron a' Poëtai Mesterségben, 's annyira magasztalt Költői tüz-

ben és elragadtatásokban gyönyörködött. Ideje volna már ditsőült Höseimnek Erköltseiről, Vitéz Tetteikről szóllanom — de mivel Történeteiket tárgyamnak nem válaltam, tanátsosbbnak véltem semmit inkább, hogy sem keveset mondani, vagy tsekélységekkel elhunyt hamvaikat megbántani: mind addig pihentetvén pennámat, még ezen ditső Hősöknek, Hunnyadi Mátyás' megbizott Vezéreinek, IV-ik Fridrich Tsászár' Hadaiban véle vetekedő Bajnokoknak, Hatalmas Béts Városa' szerentsés meghódolójinak, Nagy Vitézeknek illő tiszteltetésekhez elegendőképpen elkészülhetek.

J***.

2.

Mi az oka, hogy némely Nemzetek a' Tudományokban és Szép Mesterségekben más Nemzetek felett felyebb emelkedtenek?

Görög Országnak a' fekvése most is az, a' mi régenten volt, mikor annyi Böltselkedőkkel, Versírókkal, Történetírókkal, Hérósokkal, Festőkkel és Képfaragókkal, Törvényhozókkal, 's, t. e. virágzott; most is azon a' helyen állanak a' Görög Múzsáknak oly kedves lakhelyei, az Olimp,' Helicon', Parnasz' hegyjei; ott folydogál Péneusz, ott diszeskedik Tempe, melly helyek annyi Költők" képzelődéseit lelkesítették, és a' hol legeltette még Appolló is az ő nyájját: mi az oka hát, hogy a' mái Görögök annyira külömböznek a' régi Görögöktől? Az: mert Görög Or-

ság' Igazgatásának a' formája megváltozott; mert a' Nemzeteknek a' Geniusa, mint a' viasz, mindenféle formába öntettethetvén, minden Országokban az Igazgatás' Geniusa formálja a' Nemzeteknek Geniusát.

Mellyik Közönséges társaság ditsekedhetik annyi Böltsekkel, Hérósokkal, Igazgatásra született Férfiakkal, mint Görög Ország? Most elhalgatván az ő Hérósait, tsak a' Böltselkedőit tekintsük-meg. — Hogy ne támadtak volna egy ollyan Országban annyi Böltselkedők (Philosophi), a' hol a' Böltselkedés-tudomány olly nagy tiszteletben és betsben tartatott? a' hol Görög Ország' Meghódítója, Filep Király, illyen meghódoló Levelet ir Aristótelesnek: „Nem annyira azért adok hálákat az Isteneknek, hogy egy Fijat ajándékoztak, mint azért, hogy annak ollyan időben lett szerentséje születtetni, a' mikor ötet egy Aristóteles nevelheti. Az ő nevelését azért reád bízom; mert reménylem, hogy te ötet mint én hozzám, mint magadhoz méltóvá tészed. „Mitsoda tiszteletet 's hízelkedést mutat ez eránt a' Böltselkedő eránt N. Sándor, a' fél Föld' Ura abban a' Levelében, mellyet ő a' Cyrus Királyi székének tördelékjein ír hozzája? „Úgy hallom, hogy a' te Ékes beszélgetésekről (Acroama) irtt munkádat közre botsátod. Mivel lészek én most már másoknál fellyebb való? mint hogy ennekutánna azok a' felséges Tudományok, a' mellyekre engem' tanítottál, közönségesek lésznek; jól tudod pedig, hogy én inkább Tudománnyal szeretek másoknál fellyebb való lenni, mint hatalommal. „Ez a' Nagy Hérós 800 talentommal ajándékozza-meg Aristótelest az ő Állatokról írtt munkájáért.

De nem tsak Aristótelesben tiszteltetett ennyire a' Böltselkedés-tudomány. Dionysius Plá-

tónak, midőn ez őtet Syracusében meglátogatta volna, eleibe ment, és a' kotsijában jobbrol ültette. — Tudjuk, hogy Ptoleméus, Egyiptomi Király, Zénót annyira betsülte volt, hogy Athénébe Követeket küldött, hogy a' közönséges Kintstárbol ennek a' Nagy Böltselkedőnek Mausoleumot építenének; — hogy Zénónak Antigonus a' Macedóniai Király ezt írta: „Jóllehet a' szerentse engemet magosabb póltzra emelt, és méltóságomra nézve tégedet fellyül múljalak is: mindazáltal megesmerem, hogy mint tanúltt ember, nálamnál fellyebb való vagy. Jöjjel azért, kérlek, hozzám: te az én Udvaromban nem tsak egy Királynak, hanem az egész Macedoniai Nemzetnek is hasznos lészesz. Mely nagy befolyása légyen a' Népben a' Király' példa adásának, jól tudod; a' Nép, a' mit a' Királyban lát, azt szorossan követi. A' ki a' virtust a' Királyba tsepegteti, a' Népben gyökerezteti-meg azt. „A' kinek Zénó azt felelí: „Örülök annak a' nemes tűznek, a' mely téged' lelkesít, szép dolog, még annak a' nagyságnak és pompának a' közepéből is, mellyek a' Királyokat körülvészik, a' Tudományt és a' Virtust szomjúhozni. Az én hanyatlott időm 's gyengeségem nem engedik hogy hozzád elmenjek; hanem elküldöm hozzád helyettem két Tanítványimat: ha azoknak szavokra figyelmezel, azok a' böltsességnek 's a' valóságos tiszteltettetésnek útját elötted meg fogják nyitni".

Nem is tsak a' Böltselkedés-tudománya eránt viseltetett Görög Ország illy nagy tisztelettel, hanem minden más Tudományok és szép mesterségek eránt is. Egy Versiró Görög Országban oly betses volt, hogy halálos büntetés alatt, 's különös Törvény által meg volt tiltva, hogy a' Poétát senki se bántsa. A' Lacedemóniaiak,

kiket némely Irók úgy irtak-le, mint derék ugyan, de durvább, mint eszes embereket, a' szép mesterségeket 's Tudományokat hasonlóképpen szerették, mint a' többi Görögök. Igaz ugyan hogy ők irtóztak a' Versirástol, mint a' melly a' katonai tűzre és bátorságra nézve ártalmas, volna, és ők Archilochust tsak azért mivel azt írta versekben, hogy jobban hibázik az, a' ki az ellenség előtt a' kardot kezéből kiejti, mint a' ki megszalad, Spártából kiüzték; de ez az ő számkivettetése nem azt mutatja, mintha ők a' Versirást gyülölték volna, hanem tsak azt, hogy ők a' katonai Virtust mennyire féltették és szerették. Az a' fáradhatatlan szorgalmatossága Lycurgnak a' Hómér' munkáinak öszveszedésében; azok a' Törvények, mellyeket ő a' Lacedemóniaknak írt, eléggé megmutatják, hogy ennek a' Nagy embernek éppen nem volt tzélja, hogy ezt a' népet butává formálja. Nagy tisztelettel viseltetvén ők a' Terpander' 's Alcman' verseihez, megtiltották, hogy azokat egy szolga se merje énekelni, nehogy az Isteni dolgok az által megfertéztessenek. Már, hogy ne szerzettek volna a' Tudományok és szép Mesterségek magoknak nagy fényt egy ollyan Országban, mint Görög Ország, a' hol azokhoz közönségessen 's állandóan oly nagy tiszteletel 's jutalmakkal viseltettek?

Róma az ő ifjuságában a' Tudományokról semmit sem tudott. A' katonai tűz 's vitézség tísztelteteven tsak, mindenfelé győzödelmi kapukat emeltetett; ő tsak Hérőssinak a' homlokát szentelte-fel borostyánnal; tsak a' I. Brutusok és Poplicolák, M. Scévolák és Coriolanusok, a' Fabiusok és Cincinnatusok, Valéria és Veturia nyerhették-meg a' Nemzet' tiszteletét. A' Római nép tsak az ő Circusi játékjaiban — vagy az ő

bajnokjainak vad küszdésében találta legfőbb ditsőségét. Tárentumnak 's más nagy Görög Városoknak lerontattatásakor az ott lakó Görög Versirók és Túdósok is kiprédáltattak, és rabul Rómába vitettek. — De éppen ezek a' Túdósok kedveltették-meg a' még bárdolatlan Márs' fijaival a' szelid Múzsákat; mert ő általok a' Tudományokhoz való szeretet Rómában tsak hamar elterjedt. Már most az Apolló' tiszteletére is emelnek Templomot, és azokban a' Músáknak áldozatokat tésznek. — A' Versirók nagy betsben kezdenek tartatni. Az öregebb Cató Enniust, Africai Tisztartóságából haza menvén, magával Rómába viszi, mely tselekedetét Catónak Cornelius akármely győzödelmi pompánál többre betsüli. A' Scipiók annyira kedvelték Enniust, hogy hóltt teste ama nagy Hérósnak, az Africai Scipiónak a' monumentomába tétetnék, és ott néki pompás oszlop emeltetnék. — Mem. Gemellus Lukréttzel; az ifjabb Scipió és Lélius Terentzel nagy baráttságban éltek. — Esmeretes Virgilnek, Horátznak, Tibulnak 's. t. e. Augustus, Metzénás, és minden akkori Római nagy emberek előtt való kedvességek.

A' mi a' Böltselkedés-tudományát illeti: ez hasonló kedvességet nyert Rómában, és tsak egy Század' lefolyása alatt is a' Görög Böltselkedőknek minden Szakadékjai (Secta) kivirágzottak az eddig tsak hadi büszkeségben nevekedett Rómában. Soha az Epicur' Tudománya oly fényre nem emelkedett, mint a' Lukretz' verseiben; soha Plátó ólta az ő Academiája úgy nem virágzott, mint a' Cicero bölts beszélgetéseiben; a' kemény Cató a' Stoica résznek nagyobb tagja, mint annak a' szerzője, a' Citteai Zénó. — A' mi az Ékesszóllást illeti: soha az ékessenszóllásban még egy Nemzet sem mutathatott annyi derék és kö-

vethetetlen Oratorokat, mint Róma- C. Cethegus, Cató, az Africai Scipio, a' két Gracchusok, M. Antonius, L. Crassus, Hortensius, Caesar, 's az ékessenszóllásnak amaz attya Cicero, mind annyi első nagyságú tsillagok az Ekesszóllásban. Egy szóval, Róma a' Litteraturában is, valamint a' hódolásban, hirtelen nagyra ment. Kéttség kivül nem azért, mivel Rómának az Éghajlatja kedvező, fekvése szerentsés, minthogy a' még ma is meg van; hanem azért, mivel a' Római nagy emberek tsak hamar meggyőződvén a' Tudományoknak arról a' nagy hasznáról, hogy azok, — a' mint a' Poéta mondja — kiveszik az embert a' vadságból, az embernek kimiveltetésére, a' Társaságnak böltsen való igazgatására elmúlhatatlanul megkivántatnak: azokat, a' kik akár a' Bötselkedés-tudományában, akár a' Versírásban 's. t. e. kitündöklöttek, nagy kedvességben tartották. A' Versirók a' legnagyobb emberek' baráttságában éltek, — az ékesszóllás út volt a' leg főbb hivatalokra, — a' Hérósok a' Történetirókat jutalmakkal serkentették az irásra, mint Pompéj, a' ki Teofanest Római polgári jussal ajándékozza-meg, hogy az ő győzödelmeit megirta. Esmeretes Augustusnak a' Musákhoz vonszó szeretete; Titus, az emberi nemzet' öröme; az igaz Nerva; a' szerentsés Tráján; a' fáradhatatlan Hádrián; a' jó Antoninusok, Severus; a' fösvény Vespasián, a' túdós férjfiakat nagy betsben tartották, és a' legnagyobb hivatalokra emelték. — Illyen betsben lévén a' Múzsák Rómában, nem tsuda, ha ott hirtelen a' lakást meg kedvelték, 's a' Görög Helicon, Parnasz, és Pindusz alol, mikor az Ország' Geniusát annak igazgatásával eggyütt a' Rómaik' győzödelmes lábaik eltapodták, a' Tiberis mellé költöztek.

Nyissuk meg a' több Országok' Történet könyveit is. Az a' tsekély Pallérozódás, mellyet a' Rómaiak Brittanniába vittek, megfosztatván a' pusztító Szászok' járma alá való esés által szabadságoktol, vadsággá változott. — Szomorú volt az Ország' sorsa a' ragadozó Normanok miatt; mert a' vad Faunok, Szilének, Nappék, Tritonok, Néreisek kezdtek abban elnépesedni; és hanemha a' Nagy Alfréd őket ki irtván a' szelid Múzsákat felélesztette volna; kéttség kivül hogy Brittannia nehezen állana még azon a' magos póltzon, a' hol most áll. Ez a' Nagy Fejedelem meg akarván a' nagy tudatlanságban élő Brittusokkal a' Tudományokat kedveltetni, és a' tudatlanság' sürü fellegeit az Ország felet eloszlatni, Oxfordban és Cantabrigiában nevezetes Oskolákat állított fel, azokba Német és Frantzia Országokból, hol a' N. Károly' ideje után a' Tudományok hamvaikbol kezdtek feléledni, Tanítókat hozatott; és a' Tudományokat ollyan életre hozta, hogy azokat még a' Dánusoknak, és a következett háborús időknek a' viszontagságai sem ólthatták el. *)

Ersébeth, az Anglusok' Szemiramisa, valamint Országát, úgy a' Tudományokat is a' tudós embereknek 's Tudományoknak nagy kedvellésével **) új fényre hozta; úgy hogy itt Angliában a' Tudományoknak mintegy ollyan időpontjára (Epocha) találunk, a' mikor kezdtek legin-

*) Maga Alfréd egy a' nagyobb Tudósai közzül az akkori Világnak, a' ki a' Görög és Deák nyelvet jól tudta; mert nem kevés Philosophiára, Históriára tartozó régi munkákat — Sz. Dávid' Soltárit, Esopus' Meséit, Boétiusnak a' De Consolatione Ph. tzimü könyvét, Bédának az Angliai Egyhazi történeteit, az Anglus Szászoknak énekeit, Példabeszédjeit Anglus nyelvre forditotta.

**) Er'sébeth mint Görögül, mint Deákul jól tudott. Boétziusnak a' De Cons. Phil. munkáját Anglus nyelvre forditotta; a' mint mondják IV. Henrik Fr. Királynak egy tselekedetén vett szomorúságának az enyhitésére.

kább

kább a' Túdományok az Anglusok között Oriási lépésekkel az ő mái fényességeknek magosságára felhágni. Hogyha a' Cromwelli belső háború, mely a' Tudományoknak a' virágzását is meg akadályoztatta, oly hosszas, vagy soha sem lett volna: kéttség kívül az Angliai Múzsák az ő mái virágzásoknak a' pontjára elébb eljutottak volna. A' Tudományoknak ugyan is a' Földje mihelyt nem miveltetik, tsak egy század alatt is oly vad és terméketlenné válik, hogy ismét elébbeni termékenységének a' vissza állítására sok esztendők és nagy áldozatok kívántatnak.

De hogy is nem nevekedtenek volna a' Tudományok és szép Mesterségek egy ollyan Országban, a' hol maga az Uralkodó, mint Ersébeth, maga ád példát a' Músáknak szeretetére? vagy mint I. Jakab, a' kinek az ő Basilicon Doron tzímű, 's több munkája nyilván való tanúbizonyságul szolgál a' Tudományokhoz való nagy szeretetének? vagy mint II Károly, a' ki a' Londonban öszve állott Túdósok' Társaságának Királyi Túdós Társaság nevet és rangot adott; és a' ki amaz elmés Versírónak, Buttler Sámuelnek a' verseit oly nagy gyönyörüséggel olvasta, hogy azokból sok helyeket könyv nélkül is megtanúlt? Lehet e' a' Túdósoknak lelkesítésére nagyobb Jutalom, mint az a' köz kedvesség, a' mellyel az Angliai Nemzet Shakespeart megtisztelte? vagy az ő pompás Jubileuma, mellyet ennek a' nagy Költőnek emlékezetére Innep napul szentel? Mitsoda Nemzeti háládatosságot mutat az Anglus Nép az említett Buttler eránt, mikor — bátor későn is — az ő hólta után a' Westmünsteri Abbátziában, hol az Angliai Királyoknak, Hérósoknak, és Nagy Túdósoknak a'

tetemei nyúgosznak, Emlékeztető-oszlopot állit fel: vagy mikor Dryden Jánost, a' Nemzet' nagy kedvességü Dramaticus Költöjét, nagy pompával hasonlóképpen a' Westmünsteri Abbatiaba temeti! a' temetési muzsikát Horátznak ama verseihez alkalmaztatván: Exegi monumentum aere perennius. A' legnagyobb Hérós sem volt nagyobb betsben Hazája elött, mint a' nagy Newton Angliában. Mihelyt az ö halálának szomorú hire a' Királyi Udvarban elfutott, azonnal, az egész Nemzet' nevében, az Udvar tétetett rendeléseket az ö hólt testének lehető pompával való eltakarittatására. Az ö hideg tetemei hát, mint valamely Fejedelemé, a' parádé nyoszolyában kitétettetnek, a' népnek nézésére. Sok Lordok és Nagy emberek el is mentek a' vég meg tekintésére annak a' ledült sárháznak, a' melyben lakott nagy Lélek még az Égnek is törvényt szabott. Az ö Emlékeztető oszlopára, a' Királyok' temető helyében, ezek a' minden Héróknak magasztaltt győzödelmi dítséreteiket örökre eltapodó sorok vésettek: Sibi gratulentur mortales tale tantumque exstitisse humani generis decus. Végre, hogy a' feltett jutalompénzeket, 's más nagy kedvességü Tudóssait — a' rövidségért — elhalgassam, III. György Uranusnak felfedezéséért 5 ezer forint holtig való fizetéssel tisztelte meg a' tudós Herschelt. Vegyük ki Angliát az ö Éghajlatjából, és helyheztessük azt akár a' motskos Szamojédok, akár a' vak Abisszíniaiak közzé, akár Arábia fövenyes földjére, egy ollyan Igazgatás' formája, olyan Uralkodók alatt, a' Tudományoknak és szép Mesterségeknek ollyan köz betsben való tartása, az Íróknak, találóknak 's t. e'f. megjutalmaztatása 's szeretete által, lehetetlen hogy akárhol is oly-

lyan fényességre ne emelkedett volna, mint a' milyenen ma, mái fekvésében ál.

A' mi Frantzia Országot illeti: itt a' Tudományokat N. Károly kezdte felélesztení; a' ki a' 8 Századnak ama nagy Túdóssa, Flaccus Alkuin által az Országban Oskolákat állított fel; mely fáradozásának haszna hosszú időkre kiterjedt. — Az ő fundamentomára épített még I. Ferentz is, a' ki a' már haldokló Múzsákat hathatós ápolgatásával felélesztvén, egyszerre sok derék emberek származtak Fr. Országban: Ez a' Fejedelem sok egyébb gyengeségei, és szerentsétlen hadakozásai mellet is méltán a' legditséretessebb Fejedelmek közzé számlálódhatik; a' ki maga is meglehetős tudományú ember levén, a' Tudományoknak felélesztésére a' Parizi Universitásba Zsidó, Görög, és Deák nyelvet, Orvosi-tudományt, Mathesist tanító Professorokat vitt gazdag fizetéssel. Olasz, Görög Országban, és egész A'siában minden ritka könyveket öszvekerestetvén, Királyi Könyv-tárt állítot fel. 1543-ban pedig különös Királyi Parantsolatban megtiltja: hogy az Aristóteles' Philosophiáját senki se mérészelje se ótsárolni se gyalázni. — Mitsoda hízelkedéssel tellyes az a' Levele IX. Károlynak, melyet versekben Rousardhoz ír, 's a' mellyekben a' Versírásnak ditséreteit magasztalván, azt mondja *): hogy a' Versírást fellyebb lehet a' Királyságnál is betsülni; mert az ő Lantja, mely oly édes hangokon jádzik, fogva tartja

*) A' Versek ekképpen vannak:
L'art de faire de vers, dut-on s'en indigner,
Doit etre à plus haut prix que celui de regner;
Ta lyre, qui ravit par de si doux accords,
T'asservit les esprits, dont je n'ai que les corps;
Elle t'en rend le maitre, et te fait introduire
Où le plus fiere Tyran ne peut avoir d'empire.

a' szíveket; a' midőn ő az embereknek tsak a' testeken uralkodik; és hogy az ő lantja még ott is hódoltat, a' hol a' leg kevéllyebb Tirannus sem mutathat semmi hatalmaskodást is".

Esmeretes IV. Henriknek a' Tudományokhoz és Szép mesterségekhez való szeretete; a' ki a' Ligán győzödelmeskedvén, nagy Lelkének tehettségeit a' Muzsáknak virágoztatására is fordította. — XIV. Lajos századja az, a' mikor a' Tudományok kezdtek legnagyobb erőben Fr. Országban kivirágozni, a' külömb Academiáknak felállíttatása által. Mindenkor ditsősségére szolgál Fr. Országnak, hogy Richelieu, Montesquieu, Montaigne, Descartes, Corneille, Voltaire, La Fontaine, Rousseau, Lavoisier, La Lande 's t. e'f. Frantziák voltak; de soha ezek a' nagy Túdósok, sem a' Tudományok és Szép mesterségek olly ditsősségre nem emelhették volna Hazájokat, egy ollyan igazgatás, 's a' Múzsáknak oly hathatós ápolgatása nélkül, mint a' milyennel viseltettek azokhoz a' Richelieuk, Colbertek, a' tüzes Aurelianumi Hertzeg.

Mikor a' mi Scythiából kijött Magyar Eleink a' Tanais és Volga folyó-vizeknél késedelmeztek, már akkor más, 's nevezetessen az említett két Országokban a' Tudományok kezdtek feléledni. És mikor Árpád Vezérlése alatt öseik' lakhelyét a' Pannonoktól, Dákoktól elvették; vagy is inkább, mikor a' Keresztyén Vallást bévették: már akkor más virágzó Keresztyén Országokban a' Tudományok jó elömenetelt tettek. Ők itt is a' zordon Karpatoknál, a' pogány Pannonoknál 's Dákoknál, a' Tótoknál egyebet nem találtak. Sőt minekútánna a' mindeneket megvilágositó Keresztyén Vallást bévették is, egy sem vólt Királlyai közzül ollyan, mint Alfréd Angliában, N. Károly Frantzia, I. Otto Német, I. Péter Muszka Ország-

ban, a' kik minden vitézségeken kívül is, tsak a' Tudományoknak felélesztéséért, méltán mindenkor Nagyoknak tartathatnak.

Több Királyok alatt szomorú volt a' Tudományok' állapotja. A' Nemzeti nyelvnek kimíveltetése, 's az a' mellett való buzgóság hellyett — mely a' Tudományok' felélesztésére az első eszköz, a' Deák nyelvet virágoztatták *)! Nagy Lajos Pétsen Academiát állított fel, de a' Tudományok benne Deák nyelven taníttattak. — A' könyvnyomtatás' mestersége' feltaláltatása által Európának nagy részében a' Tudományok' világosító fénnye feltetszvén, a' tudatlanság' sűrű setéttsége kezdett Hazánkban is megvilágosúlni; ollyan Fejedelem ülvén éppen akkor a' kórmányon, a' ki a' Tudományoknak 's Túdósoknak nagy betsüllője lévén, benne a' még tsetsemő Magyar Múzsák nagy Lelkű Mecaenássokra találtak. Corvinus Mátyás Budán a' Zsigmond Királytol építtetett Academiát újjabb fényességre hozván, abba külső Országokból Tanitókat hozatott. A' Tudományoknak virágoztatására pompás Könyvtárat állított, mellyet tsak rövid idő múlva több mint 50 ezer darab Zsidó, Görög, Deák Kézírásokkal meggazdagított. A' Nemzet' könnyebben lehető kimíveltetésére Budán Könyvnyomtató műhelyt állított fel, pompás épületeket emeltetett, mely által az Országba a' jó ízlést, a' szép mesterségeket béhozta: mert a' Király' példájára tsak hamar a' régi alatsony kalyibák felemelkedtek, a' Városok újj formába öntettek. De ez a' megvilágo-

*) Attila másként gondolkodni látszatott. Mert, a' mint mondják, Scytha nyelvét annyira becsülte, hogy még a' meghódoltatott Nemzetekkel is azon akart beszélni, 's megtiltotta hogy egy Magyar se merészellyen Deák nyelven beszélni, az Olaszokat pedig Pannoniából vitt Tanitók által Magyar nyelvre tanittatta.

sittatása a' Magyar Ègnek ennek az elfelejthetetlen Királynak és Hérósnak szorgalmatossága által tsak ollyan volt, mint a' tüzi játékok' fénnye, mellyek a' Levegöben nagy sebességgel kilövettetvén, azt tsillagokkal rakják meg, egy szempillantat alatt a' setét eget megvilágosítják, azután elmúlnak, és az egész természetet ismét mély setéttségben hagyják. Elhúnyván Mátyás, az ö általa szerzett megvilágosodás is fogyatkozást szenvedet fénnyében; sőt azt a' Mohátsi nagy veszedelem után a' győzödelmes Soliman el is óltotta volna, ha némely tudós férjfiak által, ha mind gyenge világgal is, fel nem tartatott volna; a' kik más Országoknak példájára a' Szent, 's más aprólékos világi könyveknek Magyar nyelvre lett fordítása által, kezdték a' Tudományokat hamvaikból ismét felélesztení, és a' Nemzeti még darabos nyelvet ki símítani. Mint minden Nemzetek között, itt is elsöbb a' Vers-írók voltak, a' kik a' Nyelvet bövíteni és szelidíteni elkezdették; 's a' mi tsudálkozásra méltó, idegen hatalom alatt, a' Nagyoknak minden serkentése 's pártfogása nélkül! De mitsodák azok az Írók, a' kik ettől az idöponttól fogva a' II. Jó'sef' ditsösséges Uralkodásának a' kezdetéig írtak, a' több Nemzeteknek Íróihoz képpest! Ez a' halhatatlan emlékezetü Király parantsolta: hogy légyen világosság, és lön világosság. Ez az a' szerentsés idöpont, a' mikor kezdtek a' Tudományok Magyar Országon is virágzó állapotba indúlni — a' Nemzeti Nyelv a' legnagyobb vígyázással és igyekezettel kimiveltetni. Mit nem tselekedett e' részben ama fáradhatatlan Tudós Hazafi, P é t z e l i?

Ha felvesszük, hogy mikor a' mi még bárdolatlan Eleink Hazánkban megtelepedtenek, már akkor Angliában Alfréd, Frantzia Országban N. Károly a' Tudományokat felélesztvén, nevekedő

állapotba hozták; vagy, ha azt vesszük fel, hogy Erzsébeth alatt Angliában, I. Ferentz alatt Frantzia Országban a' Tudományok és Szép-mesterségek úgy kezdettek kivirágozni, mint II. József alatt Magyar Országban is: úgy látszik, hogy az említett Országokban a' Tudományok mintegy 120 esztendőkkel elébb kezdettek feléledni, és kivirágozni. De azt éppen nem lehet mondani, hogy 120-szor fellyebb is álnának a' Tudományokban és szép Mesterségekben az említett két fő Országok. A' Magyar Litteratura Oriási lépésekkel haladott 1780-dik esztendő ólta; és egy Nemzet sem ditsekedhetik azzal, hogy oly kevés idő alatt, a' Litteraturának ollyan alsó grádíttsáról, a' mellyen annakelőtte állott Magyar Ország, annak oly magosságára elverekedhetett volna. Ha ugyan is Nemzeti Nyelvünket vészem fel, annál egy sem miveltebb 's alkalmatossabb akármely Tudományokra is az Európai Nemzetek között. Ezen a' Költő a' kesergő szerelmet szint oly érzékenyen énekeli — a' tsergő patakoknál — a' vén tölgyfa' ingó árnyékában — mint Orpheus, a' kinek éneklésére a' sebessen ömlő habok is megáltak, a' szélvész eltsendesedett. A' Német Klopstock' Messiássa semmivel sem fellengössebb a' Magyarnál; Voltair' Henriássa alig méltóságossabb a' Pétzeliénél; a' Kováts' etsetje fest úgy, mint a' Racinéé; Lessing', Wieland', Schiller' borostyánja nem zöldebb, mint a' Kisfaludy', Csokonaï, Berzsenyï, Virág' lantjaira fűzött. — Mellyik Parlament fényeskedik nagyobb 's túdóssabb Statistikus és Politicus Oratorokkal, mint a' Magyar Diéta? Sok Tudóssaink a' leghíressebb Királyi Academiáknak 's Tudós Társaságoknak Tagjai; sokan az azoktól feltett jutalmokat más Országok felett elnyervén, Olympiai koszorúval tisztelték meg a' két

Magyar Hazát. Már, hogy a' Tudományok ily hirtelen oly nagyra emelkedtenek, hogy más Országokkal is megmérközhetnek, az éppen nem tsuda, sem hazafiúi alatsony hizelkedés: inkább a' volna a' tsuda, ha egy illyen Században, — ollyan megvilágosodott 's kimiveltt Szomszédok' baráttságában, — illyen Igazgatás alatt, mely a' Múzsákat különös betsben tartja, a' Tudósokat fényes hivatalokkal 's jutalmakkal megtiszteli, a' Tudományoknak virágoztatását Igazgatásának eggyik fő betses tzéljául tészi, — annyira nem emelkedett volna.

Látni való tehát, hogy némely Nemzetek más Nemzetek felett a' Tudományokban és szép Mesterségekben fellyebb emelkedtek, annak mindenkor az okát az Igazgatásban kel keresnünk; mely a' Nemzetek' Geniussát olyan formába öntheti, a' mint akarja. Nintsen hát egy Nemzet is ollyan, mely a' Természettől különös Privilegiumot nyert volna más Nemzetek felett akár a' Tudományokban, akár a' Mesterségekben, akár a' Hadi virtusban 's t. e'f. való fellyebb emelkedhetésre. A' Természet ebben a' részben egyaránt osztogatta az ő ajándékjait; a' mely ajándékok haszontalanul hevernek bennünk ösztön nélkül, mint a' tűz részetskék a' puskaporban, mellyek szikra nélkül abból soha sem fejtődhetnek ki.

Némely Írók eggyik Nemzetnek a' más Nemzet felett való könnyebb pallérozódhatására, több vagy nagyobb tálentomú Tudósainak a' számát, annak lakó helyének a' fekvésében, Éghajlatjában, és az Eledelekben is helyheztetik. De ha az Éghajlatnak 's a' kedvező lakhelynek ily nagy befolyása volna valamely Nemzetnek más Nemzet felett való könnyebb' pallérozódhatásába, a' Tudományokban 's szép Mesterségekben való elömenetelebe: úgy a' legkedvezőbb Éghajlatnak

kellene legtöbb 's legnagyobb tálentomú Túdósokkal, Törvényhozókkal, Festökkel és Képfaragókkal, Hadivezérekkel, Ministerekkel 's t. e'f. virágozni. Oly sok századok ólta, miólta Taut a' betüket feltalálta, annak a' Nemzetnek a' Tudományokban és Szép Mesterségekben más Nemzetek felett fellyebb kellene állani. Egy illyen Éghajlatot pedig még nem esmérünk. A' Történetkönyvek egy Nemzetet sem mutatnak ollyat, a' mely a' más Nemzetek felett állandóan mindenben legfellyebb állot volna; sőt ellenben azt bizonyitják, hogy Delitől fogva Petersburgig minden Nemzetek aprédonként allyasodtak, apródonként világosodtak meg. Perſiának az Éghajlatja, azt mondja Chardin, „legalkalmatossabb a' Test' és a' Lélek' elevenségének állandóul való megtartására" 's pedig Ispahanban egy Nevvtont, Locket, Voltairt, D. Alembert sem olvasunk: Svétziában, Muszka Országban ellenben szint oly derék Földmérök, Orvosok, Erköltstanitók 's t. e'f. vannak, mint Német vagy Frantzia Országban. Schaw, Anglus Orvos, azt mondja a' Maurokrol: „hogy ha a' Maurok a' Tudományokra 's mesterségekre nem alkalmatosok, annak az okát nem az ő természeti butaságokban kel keresni; mert a' Maurok szint oly finom eszüek. Hogy ők a' Tudományokra magokat nem adják, oka az, hogy az ő Igazgatások' formája sem szabadságot, sem nyúgodalmat nem ád nékik arra, hogy magokat kimivelhetnék és tökélletesíthetnék. A' Maurok is, mint a' több Napkeleti Nemzettségek, sklávoknak születtetvén, minden munkának ellenségei, a' melyből ők tüstént hasznot nem vehetnek".

Mi az oka, hogy a' Tudományok és szép Mesterségek az egész Napkeletet bévándorlották, a' szerént, a' mint azokat valamely Nemzet meg-

kedvelte vagy számkivetette? A' Böltselkedés tudománya Indiából Egyiptomba; Egyiptombol Babylonba; onnan Scythiába, Rátz Országba költözött, a' hol Orpheussal megbarátkozván, az azt Görög Országba hozta. Görög Országbol a' Hesperusokhoz; Hesperiából Constantzinápolyba és Arábiába ment; onnan megfordúlván Olasz Országon keresztűl Frantzia Országban; Brittanniában; 's egész Èszakon választott magának lakhelyet. Ezeknek az Országoknak az Éghajlatja meg nem változott: minek tulajdoníttsuk hát a' Tudományoknak és Szép Mesterségeknek ezt a' bújdosását, hanem ha erköltsi okoknak? A' melyből azt hozom ki: hogy ha még eddig nintsen egy Nemzet is, a' mellyet az ő kedvező lakhelye vagy Èghajlatja segített volna, hogy más Nemzetek felett állandóan fellyebb emelkedhessen a' Tudományokban 's szép Mesterségekben; ha a' Tudományok és Szép Mesterségek mindenkor ott virágoztak tsak, a' hol az Uralkodók és az Ország' Nagyjai a' Múzsák' Mecaenássai voltak; a' hol pedig azok vagy nem miveltettek, vagy egy darab ideig feledékenységbe mentek, ott a' tudatlanság' sürű setéttsége uralkodott az egész Ország' színén: hogy valamely Nemzet a' Tudományokban és szép Mesterségekben fellyeb fellyebb mehessen, azt tsak az Igazgató erő viheti véghez. Minden Országokban, 's Társaságokban, a' hol a' Túdósok betsben tartatnak, a' nagy Elmék megjutalmaztatnak, a' jutalmak, mint a' Cadmus' kígyójának a' fogai, több több Túdósokat szereznek. Ha a' Descartok, Corneillek, 's t. e'f. ékességére voltak a' XIII. Lajos' uralkodásának; a' Racinek 's t. e'f. a' XIV. Lajosénak; a' Voltairok, Montesquieuk 's t. e'f. a' XV. Lajosénak; a' La Landok, Lavoisierok 's t. e'f. a' XVI. Lajosénak; ha Spencer, Shakespear, Baco, az Er-

sébeth Országlása alatt; Boyle a' II. Károlyé alatt; Newton, Clarke 's t. e'f. az I. Györgyé alatt; a' Tudományoknak Vezér tsillagúl voltak; ha II. Jó'sef, 's ditsősségessen Uralkodó II. Ferentz alatt nálunk is nagy írók származtak, az oka az: mert ezek alatt az Uralkodók alatt a' Tudományok és Szép Mesterségek állandóan ápolgattattak. A' Nagy emberek, a' Tudományoknak virágzása semmit sem tartozik az Augustus', vagy XIV. Lajos', vagy Er'sébeth', vagy II. Jó'sef', vagy II. Fridrik', vagy I. Péter' országlására, hanem tsak arra az Országlásra, a' mely őket ápolgatja.

Tóth Pál.

3.

Az ébrenségről, alvásról és álmokról.

Hogy az agyvelő érző inaival egyetemben legyen a' lélek' csendes lakhelye, hogy az legyen azon határ, mellyen a' test és lélek megfoghatatlanul egymást érdeklik, hogy az legyen az esméretek, érzelmek' és cselekedetek' műhelye, 's azon igen finom magától a' lélektől egyeztetett muzsika-eszköz, mellyen megfogattyainak, érzelmeinek 's eltökélléseinek melodiáját kijelenthesse, és ez időbeli életben közölhesse; ez mái nap a' Philosophusoknak szinte megegyező vélekedése: sött több régiek' nyomdokit követvén számos tulajdon visgálódási után Dr. Gall Ur azt is meghatározni törekedett, az agyvelő mellyik része tendeltetett ez vagy amaz lelki tehetségünk' munkásságára. — Azon tüneményck köztt, mellyeket az emberi organisatioban külső 's belső megvigyázás által tapasztalunk, ollyanok is találtat-

nak, mellyek a' lélek' ezen Organumának tulajdoni lenni, az agyvelö' 's érzö inak alkotmányának különös rendeltetésén nyugodni látszatnak, annyi legalább szembetünö, hogy az illy tünemények mind a' testi mind a' lelki organismust egyaránt érdeklik. Ezek közé számláltatnak az ébrenség' alvás' és álom' mindennap' váltva egymást követö tüneményei is.

Könnyü regveli álmaink után virrad nékünk a' nap. A' nap' világának viszatérése, melly szinte az egész állati világnak jelt ád az ébredésre, a' lassanként nevelkedö lárma és mozgás, melly az elöbbeni csendességet 's nyugodalmat felváltya, az elvesztett eröknek helyes kipótolása, azon rendetlenségek, mellyek a' test egy részét mozgásba hozzák, az inashusokban a' hoszszas fekvés miátt eredett kedvetlen érzés felserkentik a' szendergöt. A' tagok megerösödve ébrednek fel 's úgy látszik, mint ha az alvás által valamelly életerö szereztetett volna, melly az egész organisátiot erösíti és munkásságra ingerli. Elkezdödnek külsö érzékeink' munkái, felveszik a' külsö tárgyak' bényomatit, és igy már mind azon tekéntetek 's vonzatok, mellyekben a' külsö tárgyakkal állani szoktunk, de mellyek kevés sel ez elött elvalának törölve, ismét helyre állittatnak. Az önn akaratos mozgás viszsza tér. Egy külsö és belsö világ szakadnak el egymástól, mellyek az önntudatban öszve kapcsoltatnak. Hol elöbb minden üres 's puszta vala, ott fornak most a' gondolatok, érzelmek, és eltökéllések a' személlyeséghez szabva. A' hosszasabb ébrenség után támad az eledel' szüksége, azon szüntelen ütközet, melly az Organika testek és külsö tárgyok közt van, melly által azok' mennyisége kisebbedik, millyensége változódik, szüntelen új részeket kiván; az életi munkák, mint a' vérforgás, lélekzés, elhasonlitás s. a. t. az állati erök' munkái, az érzékiség

és mozoghatás, a' lelki munkásságok; mint a' képzés, gondolkodás s. a. t. minden akadék nélkül folynak. Estvefelé érkezik a' nyugodalom' szüksége: a' tagok elgyengülnek, az inas husok azon mozgásokra, mellyekre kevéssel ez előtt használta azokat a' lélek, nem alkalmatossak, a' testet egy hideg borzadás fogja el; az érzőinak' felvevő ereje megkissebbedvén támadnak az érzékek' csalatkozási, innéd a' figyelmezés hanyatlása, melly többé semmi jelen való tárgyra nincs függesztve, az emlékezet' zavarodása, az indulatok nyugvása; a' gondolatok következése lassabb, a' megfogatok mint egy öszve folynak, és a' leg egésségessebb ember is szinte őrültségbe esik 's eképpen elálmosodván elszenderedik. Még elalvás előtt némelly homályos képek vonyódnak el a' lélek előtt, mindég gyengébb 's gyengébb lesz ezek jelenése a' megtudatban, utóllyára minden megtudat elenyészik 's az ember mélly alvásba merül. Talán egy valaki azon furtsa gondolatra vetemedhetnék hogy mélly alvásba merülésének szempillantatát meglesse, de minden törekedése hijába lenne. Somnus fugientes opprimit, fugit insequentes.

Eképpen elszenderedvén a' lélek' organuma, a' mélly alvásban a' megtudat és személyesség elenyészett úgy, hogy a' köz testérzés sem hathat a' lélekre, az agyvelő 's erzőinak olly állapotba jutottak, hogy se a' lélek azokat nem izgathatya, se azok a' lelket nem változtathatyák, innéd meg akadván az érzékek' munkája nincs többé esmérkedés, látás, hallás, szóllás, nincs önnakaratos mozgás. Hová távozik ekkor az a' mindég serkentő principium, a' lélek? lehet-é azon valónak, melly minden idő 's dolgok' változása felett vagyon, a' nyugodalomra szüksége, hogy kijelentésein felhagyván új pótolást várjon? nem

szerez e' ez a' Materialisták' vélekedésének valamelly hihetőséget? Mert hol lélek vagyon, annak ott magát ki is kell jelenteni, de az alvásban semmi jelentését sem tapasztallyuk, tehát nem is az a' mindég serkentő principium. Ha a' léleknek szükséges a' nyugodalom és kipótolás, nem egyébb az Organisationál, és igy avval együtt a' romlásba düll. — De ez korántsem igy vagyon: a' lélek magában mindég tisztán és érdeketlenül marad, maga magának elegendő lévén, Organumát, melly szolgálatyában elfáradott, engedi a' természet' törvénye alá, még egy új hajnal hasad, és a' szüntelen változástol fáradtt test új erőt szerez. Csak a' lélek' organuma szenderedik, a' lélek pedig soha sem, de ennek minden kijelentései az organum által mennek végbe, a' megtudatnak is tehát el kell múlni, ha a' lélek' organuma nem izgattatik, mert ez időbéli életéhez tartozik. — Ellenben az Organismus' alsó tartománnya ébren vagyon, és soha sem szenderedik. Soha sem nyugszik a' szív az ő edény alkotmányával, soha sem állanak még azon életeszközök, mellyek az elhasonlitást, formálást és kihajtást munkállyák. Aluváskor' a' test' melegsége kissebbedik, innéd ezen állapotban kevessebb a' kigőzölgés, mint az ébrenségben, ha pedig ollykor erőssebb, az a' nagyobb takaródzás vagy más okok, úgy mint: gyújtó italok vagy szorongató álmok által eszközöltetik, a' szív és érverés lassabb, de erőssebb 's rendessebb: a' lélekzés ritkább rész szerint, hogy az ágyék hártya jobban megfeszül, a' víz arányos fekvés által, résszerént hogy a' tüdőknek érezhetősége eltikkadt, mellyek illyenkor a' tüdő véredényekben öszve gyültt vér által nem olly könnyen izgattatnak, mint az ébrenségben, a' gyomor mozgása és a' többi életeszközi munkák is lassabban mennek végbe, de tökélletessebben, innéd az alvás közben

elválosztott nedvek ártalmas és a' testből kihajtandó részekkel bővelkednek.

Az ébrenség és mélly alvás köztt vagyon az álom. Ezen állapotban minden idő 's helybéli tekintetek elenyésznek, a' távolyságnak, múltt 's jelen időnek határi nincsenek többé. Az akarat és ész elveszté hatalmát, de a' phantasia, érzelem tehetség és képzelődőerő annál erőssebben munkálkodnak; innéd származnak azon repdező változó képek, mellyek szüntelen az ég 's föld között játszadoznak: olly képeket és tüneményeket látunk, mellyekről ébrenségünkben soha sem gondolkodtunk, vélünk atyafiságos személyeket olly környülállásokban tekintünk meg, mellyekben azok soha sem voltak, mulatozunk barátinkal 's kedvesinkel, kikről bizonyossan tudjuk, hogy halálok vagy rendeltetésök által tőlünk el vagynak szakasztva, a' nélkül, hogy tőlünk való távolyságok csak gondolatunkba ütközne is. Álom-közben ifjui korunkba és előbbeni helyheztetésünkbe ollykor viszsza bájoltatunk, 's ezerszer vezet egy kedves álom törekedésünk' ohajtott czéllyához, de ugyan annyiszor a' csalfa azon szempillantatban, mellyben annak birására akarunk jutni, eloltya bűbájos lámpását. Csudállyuk néha álmunkban a' képfestés' vagy faragás' remek darabjait, egy felséges muzsika' kellemes melodiája által szinte elragadtatunk, és nem veszszük észre, hogy magunk legyünk azon mesterek, azon virtuoszok, hogy mind ezeket tulajdon képzelő erőnk mint egy hevennyében teremtse. Sőtt néha mathematikai 's philosophiai visgálodásokkal is foglalatoskodunk; és a' leg nehezebb kérdéseket fejtyük meg álmunkban. Néha álomképeink olly elevenséggel birnak, hogy még ébrenségünkben is nehezen győzethetünk meg azoknak semmiségéről. E' pontban talán senki

sem birt nagyobb tapasztalással, mint Poppe önmagáról (a). Ő annyira ellensége volt minden lélek járásról szólló meséknek, hogy, ámbár nagy emberszerető volt, még sem szenvedett meg egy embert is szolgálatyában, ki a' lélek járást hitte. Utazásában megfárodván egykor mezei házában méllyen elalszik; a' szoba ajtón esett gyenge kopogtatás éjfélben felébreszti, haragossan felkiált: szabad, és ime egy helyes képü ember spanyol öltözetben belép, a' könyvtárhoz menvén felvesz egy két könyvet, által forgatya azokat 's megforditva viszsza teszi a' sorba. Poppé kérdéseire pedig csak egy csufoló nevetéssel felel. Erre Poppe felugrik az ágyból, gyertyákat gyújt, pisztolához kap, és cseledjét szóllitván fenyegetődzik, de a' Spanyol meg nem rettenvén melyére mutat, megengedi magát tapintani, és viszsza adván a' könyvtár' kulcsát nagy gögössen elmegy. Most érkezik Poppé szolgája, jelenti, hogy ő is látta a' Spányolt, áldá az Egeket, hogy már az Ura is elhiszi a' lélek járást, egyszer'smind bizonyitá, hogy egész háza esmérné már a' jó Spanyolt, és csak Uroktol való félelmekből halgattak mind eddig felőle. Igy megszégyenülvén Poppé szolgája' biztatására ismét lenyugszik, keményen meghagyván néki, hogy a' szobában maradna. Regvel felébredvén nem találya szolgáját, erre csenget, szolgája jön, és kopogtatván az ajtót megnyitni kéri. Poppe elcsudálkozik, kérdi szolgáját, mért távozott el a' szobából, beszéli a' Spanyollal való történetét, szolgájának hozzá jövetelét, ki pedig egész éjszakán ki sem szállot nyoszolyájából — és erre mind a' ketten egyformán bámultak; mert rövideden, ez az egész tör-

(a) Unterhaltungen über den Menschen von Gottl. Tob. Wilhelm Wien 1813. 3. B. p. 365.

ténet egy nagyon eleven álom' csalfa tüneménye volt. Az illy' álomképeket csak nézi a' lélek, mint ha ő hozzá nem is tartoznának, tudni illik, álomközben a' lélek csak cselekedetét láttya, de munkásságát nem, innét azt véli, hogy egy idegen világban vagyon; néki csak nézni kell a' játékot, és várni, mellyen fog adattatni, nincs pedig hatalmában mást elötüntetni; jóllehet a' képekben semmi öszve függés, semmi rend se legyen, jóllehet a' változások még olly félelmesek és alkalmatlanok legyenek.

Már a' régi Philosophusok törekedtek ezen tünemények' megfejtését kitalálni, de ezeknek, kiknek psychologiai tudományok olly hijányos vala, vélekedésöket elmellőzvén lássuk, mint iparkodnak a' mostaniak ezen állapotyaink' külömbféleséget fejtegetni. Némellyek (a) az alvást és álmokat szükségképpen egymással öszve kapcsolva lenni állityák úgy, hogy elalunni és meghalni ugyan azon egy lenne, ha csak az álom mintegy természetes, jóllehet szabad akarat nélkül való izgatása a' lélek' belső élet eszközének a' képzelődés által hozzá nem járulna. Ugyan is mivel alvás közben az érzéki világ reánk nem hathat, az élet erőnek ez által nagy ingere vesz el, mellynek ekkor a' többi lelki erőknek, kivált a' képzelő erőnek, munkássága által kell kipótoltatni; és éppen azért rendelte a' természet, hogy álmaink több nehézségekkel 's veszedelmes környülállásokkal terhelve legyenek, mert az illy' képzetek lelkünk' erejét jobban felingerlik, mint ha minden kedvünk 's akaratunk szerint történne. Melly vélekedés' erősitésére ezen környülállást is

(a) Kant Anthropologiájában és ő utánna Kiesewetter 's t. mások l. Kiesewetter's Erfahrungsseelenlehre 122 lap. in Bildungsbibliothek von Funke.

felhozzák : ha valaki erössen felteszi magában elalvása előtt, hogy jövő regvel meghatározott órában felébred, akkor is eléri czéllyát, ha háló szobája úgy vagyon is helyheztetve, hogy se az óra-ütést, se az éjjeli vigyázó' kiáltását nem halhatya; ez csak úgy lehet vélekedésök szerint, hogy mi az idö' folyását képzetink' mennyiségéből itéllyük, mellyek egymásután következnek lelkünkben, mert a' bé nem töltött idö egy átallyában nem lehet tárgya észrevételünknek. Ezen kitétel szerint úgy vélik, hogy az érzékek' utólsó képzetihez vagy az érző erö vagy többnyire a' szövetkesztetés' törvényei szerint kapcsolunk más képzeteket, mellyek közül következésképpen minden elöbbeni képzet ismét új képzeteket szül, hanem csak azon képzetinkről emlékezünk, mellyek vagy nagyobb elevenséggel birnak, vagy bennünket különössen interessálnak. — De ezen vélekedésnek elöször ellene látszatik lenni a' tapasztalás; mert, ha mesének tartyuk is azt, mit Plinius (a) Atlanteseiről bizonyit, hogy t. i. azok soha sem álmodnak, ha ezen bizonyitásáról úgy gondolkodunk is, mint Epipanjainak, kik a' Pan Istenhez hasonlítnak, vagy az ö ritka Blemyesseinek, kiknek fejek nem lévén, szemeik 's szájok mellyeken vagyon, furtsa termetökről, világossan bizonyítya Aristoteles (b), hogy „említtetnek férfiak és aszonyok, kik soha semmit sem álmodtak, ezek közül némellyekkel megtörtént, hogy álmodasok után vagy meghaltak vagy lebetegültek; hasonlóképpen Plutarchus (c) is egy Cleon nevezetü emberről ezt bizonyitja, Locke (d) is esmért egy személyt, ki erös hideg-

(a) Hist. Nat. lib. 5.
(b) Hist. animal. l. 4. c. 10.
(c) De defectu Orac. sub. fin.
(d) Wilhelm's Unterhaltungen lap. 370.

lelése után életének huszonhatodik esztendejében álmodott először. Nem külömben más későbbi írók is (a) említtenek nem álmodó embereket. Továbbá az álmoknak mondott haszna is igen tekíntetbéli, mert ezek gyakran olly annyira gátollyák az organisationak alvás által erősitését, valamint más részről az Organumokat izgatják, és a' levert szivet vig képek által derítik 's vígasztallyák. Utóllyára a' meghatározott időben való felébredés csak a' szokástól látszatik származni, és a' léleknek különös arra fordításától; vagy illyenkor talán nem is merülünk mélly alvásba, egyébként ha az álombéli képzetek által mint egy mérjük az időt, hogy képzelhetyük a' leghoszabb téli éjszakának is többnyire csak néhány minutákig tartását?

A' fellebb előadott vélekedésben vagyon Dr. Kluge (b) is ezen allapotunkról, de ki ezen kivül úgy ítél, hogy álombéli állapotunk csak módositása a' mágnes álomnak; t. i. Kluge Úr vélekedése szerint az alvás három külömböző formában jelenhet meg: mint közönséges alvás, mint álomjárás és mint magnes-álom, ezen három állapotok nem millyenségekre hanem csak gradussokra nézve külömböznek egymástol. De, akár mint legyen az állati mágnetismus' dolga, ha mindjárt az álomjárás' tüneményei a' magnes-álom' jelenségeivel nagyon megegyeznek is a' Tudósok' vélekedése szerint (c), az álomjárástol a' közönséges álom még is átallyában külömböz; mert az álomjárók fel nem ébrednek, ha csak előbb el nem alusznak, cselekedeteiket szabad akarattal viszik végbe, 's nem is lehet az álom-

(a) Der phil. Arzt on Weikard. lap. 51. — Lenhossék Physiologia med. Vol. 4. 548. lap.
(b) Versuch einer Darstellung des anim. Magnet. 268. lap.
(c) Wilhelm's Unterhaltungen. 385 lap.

járást az alvással egyeztetni, mivel akkor az érzékek valami különös módon munkálkodnak, a' mozgások szabadok és az észtől vezéreltetnek, sőtt maga az ész méllyebben 's erőssebben dolgozik úgy, hogy az álomjárók bátrabban járnak kelnek, mint ébrenségekben, szebben beszélnek, helyessebben vínak, mint a' hires Castelli álomjáró' története bizonyitya.

De ki tekintett olly méllyen az emberi lélekbe 's annak a' testel közösülésébe, hogy ezen tüneményeket egészen megfejthesse? A' mit ezen állapotinkról a' tapasztaláson épültt hihetőséggel mondhatni, ez látszik némellyek (a) szerint lenni: a' mélly alvásban nincsen megtudat, az ébrenségben tellyes, az álomban pedig csak fél megtudatunk vagyon, t. i. a' mélly alvásban a' külső és belső világ mi reánk nézve eltűntek, de a' megtudat csak úgy lehetséges, ha azok egymás ellenébe állanak, a' külső világ béhatása által esméri meg maga magát a' Lélek; ha tehát az érzékek szolgálatyokat megtagadják, akkor reánk nézve oda van a' külső világ, és igy nincsen inger a' belső világ' kijelentésére. Ez magában nyugszik és igy semmi meghatározott megtudat sem lehet. Ugyan is az érezhető megtudat lételünk' módositásiban áll, a' mint tehát ezek eltünnek, mi mélly alvásunkban megtörténik, eltünik a' meghatározott megtudat is, de nem lételére, hanem csak kijelentésére nézve. Ezen állapotban a' lélek' semmi formája sem vétetik észre, hanem ha még is valami van hátra, az nem egyébb, mint egy homályos önn érzése a' lételnek általlyában, melly mivel abban semmi meg-

(a) Büffons allgemeine Naturgeschichte Troppau 1785. 7. B. lap. 115. — Eschenmayer Psychologie. Stuttgardt und Tübingen 1817. lap. 227. és kik.

határozott képzet, értelem vagy eltökéllés sem jelenik meg, mint egy szomorú éjszakája a' megtudatnak.

Jóllehet a' lélek, ellankadt organumának hasznát nem vehetvén, munkásságán felhágy, de a' testi organismus soha sem; a' vérforgás szakadatlanúl tart, ebből választatnak el mindenféle durvább 's finomabb materiák, és ez történik a' lélek' csendes lakhelyében, az agyvelőben is; az érzőin' erő kiválasztása folytattatik az agyvelőben, evvel új erő ébred és friss éltető erő foly az ellankadtt organumokba. A' mint az új izgatás által az éltető erő felduzzad, ez a' lelki tartományt is organuma által felbúzditya, a' lélek munkásságához fog, a' megtudat csak lassan lassan 's mint egy várokozva az átmenetelen kezd felébredni, és éppen a' képzelődő erő, érzelem tehetség, és Phantasia ingereltetik fel, mellyekben azután feltünik az álom világ; ugyan is ezen tehetségeink közép helyet foglalnak lelki tehetségeink' sorában, ezek a' test' egész alkotmányától, különössen az agyvelőtől és érző-inaktól különössen függenek, mint olly sok csudálatos betegségek bizonyityák, innét ezen tehetségek nem csak kapcsát és alapját teszik minden felsőbb lelki erőknek, hanem a' test és lélek köztt való közösülés csomóját is. Felsőbb lelki tehetségeink álom közben tehetetlenek, akaratunk se testi cselekedeteinken, se az ész' munkáin sem bir hatalommal, a' mi csak onnét is kitetszik, hogy többnyire álmunkban bé nem látyuk azon képek', mellyeket valóságos tárgyoknak tartunk, igaz léteknek lehetetlenségét nem csak akkor, midőn azok ébrenségbéli állapotunkal ellenkeznek (mint p. o. ha álmodjuk, hogy a' Lipsiánál történt Nemzetek' csatája' helyén sétálgatunk, midőn kevéssel az előtt itt a' Bojusok' pusztáján

feküdtünk le), hanem még akkor is, midőn álmaink egymással is ellenkeznek.

Azon okok, mellyek érző inaikra hatván lelkünk' munkásságát felingerlik 's bennünk álmakat gerjesztenek, vagy belsők vagy külsők, azok ismét vagy lelki vagy testi okok. A' lelkiekhez tartoznak (a) azon gondolatok és kivánságok, mellyekkel alvásnak eredvén foglalatoskodtunk, mert tudva lévő dolog, hogy gondolkozásink, kivánságink, ha kivált hatalmassan ingerelnek bennünket, igen fentartatnak emlékezetünkben, azért is álmunkban könnyen elő tünhetnek. Így az Orvos betegjeiről, a' fogoly megszabadúlásáról, a' szerelmes kedvesének karjai közt töltött édes órákról álmodozik (b). Cicero (c) is bizonyitya, hogy azon álma, melly az Atinasi mezőn lévő házban Márius felől volt, onnét eredett, hogy akkor Máriusról igen sokat gondolkodott, emlékezvén, melly nagy 's álhatatos lélekkel viselte az bal esetét. A' lélek' önnön munkássága, t. i. képzelődő ereje által magától külömbféle phantasziákat támaszthat. Illyenkor ha az álom olly dolgon kezdődik, mellyről örömest gondolkodunk, a' lélek valamelly rendet követ úgy, hogy okoskodások és megmutatások is telnek illyenkor tőlünk ki, mint ezt magáról bizonyitja Reinhold (e), hogy minekutánna négy egész hétig hijába törte volna eszét a' Kategoriák' deductioján, azt egykor álmában kitalálta.

(a) Omnia, quae sensu volvuntur vota diurno
Pectore sopito reddit amica quies,
Furto gaudet amans, permutat navita merces,
Et vigil lapsas quaeri avarus opes.

(b) De div. l. 2. p. 299. ed. Bip.

(c) Beytraege zur Claudian Berichtigung bisheriger Miss. verstaendnisse der Philosophen. 1. B. Jena 1790. lap. 316.

A' testi okokhoz számláltatnak: az erők' megzavartt egyenlősége, az érzékiség és ingerelhetőség' nagyobbodása, az igen gyors vagy rendetlen vérforgás, a' tápláló tisztek zavartt állapotya és mind azon okok, mellyek egésségünket megzavarják; mert ezek mennyire a' köz testérzésre hatnak, a' megtudatot felingerlik, és mivel a' külső érzékek 's akarat elégtelen erejök miatt szunnyadoznak, álmokat támasztanak. Ha vérforgásunk, tápláló eszközink' munkássága annak rendje módja szerint megy végbe, bennünk kedves érzést okoz, és álmodtatya, mint ha repülhetnénk; ellenben szomorú álmaink jönnek a' köztest-érzéstől, melly valami jelenvaló vagy jövendő betegséget jelent meg, ekkor mindenféle csuda képeket 's félelmes vázakat látunk, mellyek minket kergetni látszatnak, és olly gyorsan mint csudálatossan változnak. A' késő vacsora után, ha az emésztés terhünkre esik, olly dolgokról álmodunk, mellyek minket háborodásba hoznak, p. o. hogy egy nagy község' előtt beszédet kell tartanunk a' nélkül, hogy arra elegendőképpen elkészülhettünk volna. A' gyomornak állhatatos baja, vagy az agyvelő' rosz állapotya okozza, hogy némelly álmok állandók 's minden éjjel megjelennek, mint Kant gyomrában heverő emésztetlenség miatt gyermek korában mindég azt álmodta, hogy vízbe esett. Ha gyomrunkban nyomást érezünk, melly a' szivre és tüdőkre is kiterjed, görcsös vonaglást támaszt, boszorkány nyomásról álmodunk, rettegünk, képzelődésünkben a' rosz állatot látyuk, vagy megtapintyuk, 's haszontalan iparkodunk tőle megszabadúlni, utóllyára felébredünk nagy szív-dobogással, ágyunkban felemelkedünk, mozgolódunk: és közönségessen néhány felütődő büfögésekből

esmérhetyük meg félelmes képzetinknek 's érzésinknek okát 's eredetét.

Utóllyára álmaink külső okai lehetnek: a' helytelen fekvés, melly által némelly musculusok elfáradnak, vagy a' vér' forgása és a' fejből lefolyása gátoltatik, a' külső nagy meleg vagy hideg, szokatlan ágyi - ruhák, valami zörrenés, szózat 's a' t. Így a' lefüggő főnek és nehéz lélekzésnek érzelme olly képzést szül, mint ha szük útakon járnánk vagy fulladoznánk; a' hideg érzése, ha a' melegítő fedező eltávoztatik, képzelteti, mint ha mezítelenül járnánk az útszán, és már Aristoteles mondja, hogy a' lábok' egy kevessé nagyobb melegsége azon képzést támaszthatja, mint ha eleven szénen járnánk, melly következésképpen egy különös történet' kezdete lehet.

Már akár melly okok által ingereltessenek azon lelki tehetségeink, mellyek álom közben munkássak, a' képzelő erő, érzelem tehetség és Phantasia, mivel ezen állapotunkban az észnek semmi hatalma sincs ezen tehetségeken, ezek' képei a' subjectiva kép-szerkesztetés' szerint követik egymást; mivel pedig ezen képszövetkeztetés az érzéki organumokra tett szüntelen bényomatok által nem akadályoztatik, azon tehetségeink nagyon szabadon munkálkodnak; innét vagynak álmaink' igen változó formái, innét, hogy ollykor az álmodók okossabban beszélnek, mint ébrenségekben beszélhetnek, olly esméreteket terjesztenek elő, mellyekben egyébként csak nem tudatlanok és más efféle. Továbbá innét vagyon, hogy néha ellenkező dolgokat is álmodhatunk, ha t. i. álom képeink' sora valamelly ok által elváltoztatik, mint ébrenségünkben is néha gondolatinkban vagy megtanúltt beszédinkben legkissebb eset által eltéveztetünk, illyenkor, jóllehet

álmunk' eredete csak egy természetes érzéstől származott is, még is ellenkezőket álmodhatni, p. o. a' nagyobb melegség miatt égésről álmodunk, a' képzeltt veszedelemtől felizgattatván musculusaink, elvettyük tőlünk a' fedezőt, a' most reánk jövő hidegség álmodtattya, mint ha friss vizben ferdenénk, mert valaha ferdésünkkor ehez hasonló hidegséget éreztünk, és igy a' tűzről az ellenkező vizre vetemedhetünk; mivel a' képzetek' természetes következése más közbe jövők által elszakasztatott 's megzavartatott.

Hogy pedig álombéli képzelődéseink olly elevenségre jutnak, hogy azokat akkori állapotunkban valóságos tárgyaknak véljük, önnön tüneményeinket mástól hallott szóknak tartyuk, részszerint onnét vagyon, hogy ekkor állapotunk' megkülönböztetésére elégtelenek vagyunk, ha munkás vagy csupa szenvedő állapotban vagyunk e', érző eszközinknek segitségek hibázván jól nem tudjuk. Mivel lelkünk' ekkorbéli munkássága felettébb gyenge, az egész jelenség a' képszövetkeztetés által eszközöltetvén, tehát szenvedő állapotban véllük magunkat, az az: hogy valóságos tárgyak támasztyák bennünk ezen jelenségeket; a' képzelődő tehetségünk is szerzi ezen csalatkozásunkat, mivel másokat beszéd közben tüntet élőnkbe, tehát szükségképpen úgy látszik, mint ha öket hallanánk, mert a' beszédnek nem hallásával magunkat nem képezhettyük. Más részről a' képzetek' megtudatja nagyobbnak képzeltetik, mert ezen képzetek a' valóságos tárgyok' képzeteinek megtudatja által nem homályositatnak, mint az ébrenségben. — Néha ugyan álmunkban támad valami gyenge kéttségünk, kivált ha álom tüneményeink a' természet' törvényeivel ellenkeznek, vallyon a' mit látunk, vagy hallunk, nem csupa álombéli tünemény e'? De

ezen hételkedésünk a' külső érzékek' látszó világosságától csak hamar meggyőzettetik 's eltünik, mert az okos meggondolásra egy átallyában szükséges, hogy az érzékek által külső tárgyok bényomatot tegyenek a' lélekre, a' mi alvásunkor meg nem történik, illy állapotunkban lelkünk csak a' kép-szövetkeztetés' törvényét követi, azért megfontoló 's gondoló szándéka már a' második szempillantatban ismét elenyészik, lelkünk a' dolgok' azon sorát már elhagyta és a' tárgyok' egészen más összvekapcsolásában vagyon, mellyben se megfontolásának se feltételének legkevessebb nyomát sem találhatni.

Ezekből megfejthetni ezen kérdéseket is: elöször: lehet e' az álmokból az ember' indulatyára 's szándékára következtetést tenni? Mint Constantius Császárról bizonyitatik (a), kinek kegyetlensége annyira ment, hogy ha valaki gondatlanúl álmait elbeszéllte, magát élete' veszedelmébe ejtette, mihelyt álmait valami roszra lehetett magyarázni, úgy gondolkodván a' Császár, hogy ezt vagy amazt nem álmodta volna valaki, ha ébrenségében arról nem tusakodot volna. Kant ezen kérdésre helyessen nemmel felelt: mert álmunkban kinek kinek közülünk különös világa vagyon, és felébredvén valamennyen egy közönségesbe megyünk által. Álom közben ki ki magának a' dolgok' más sorát gondolja, mint a' melly tárgyolag való, a' dolgok' olly sorát, mellynek legalább úgy, mint mi magunkban képzeljük, nincs létele, és a' melly csak a' képszövetkeztetés' személyes regulájit követi. Álomképeink csak töredékek külömbféle alkotmányokból, mellyek öszve vévén semmi egészet sem tesznek, minden tárgyalagos igazság, melly ben-

a) Millot's Universalhistorie. Wien 1794. 4. B. lap 43.

nek foglaltatik, csak az álmodó létele, melly álom közben is minden kétségkivül vagyon, a' többi merő változási az álmodónak, és csak idealis lételök vagyon minden külső tárgy nélkül. De az ébren lévőnek képzeti azon dolgoknak, mellyek kivülünk valósággal vagynak, lefestései azon rendszerint, mint kivülünk egymást követik; ezek mind egy közönséges világhoz tartoznak. Ezek sem egyenlők ugyan minden embereknél, hanem kinek kinek helyheztetése 's nézőpontja szerint külön külön módon megváltoztattak, de ezen külömbféléség is mutattya az egységét és ugyan azonságát azon tárgynak, mellyet elő adnak. Hasonlitanak ébrenségbéli képzetink, úgymond egy Philosophus (a), valamelly tájéknak külömbféle nézőpontból való lefestéséhez, ezen festéseknek különbféléknek kell lenni, ha tágyokat igazán akarják lemásolni; de csak annak, mi bennek egyenlő, vagyon tárgyalagos igazsága, a' különbféleség pedig a' perspectivának következése.

Másodszor: lehet-e' az álmokból bizonyossat jövendölni, sokan álmainkat, kivált a' regvelieket, jövendő mondóknak tartyák igy okoskodván: azon lelki ereinkel, mellyek álom közben munkássak, őszve vagyon kapcsolva előre-sajdító tehetségünk is (Ahnungsvermögen) mellynek mivoltát igy fejtegetik: vannak az emberi életben olly szempillantatok is, mellyekben a' lélek magába száll, ezen csendes maga szemlélése' idejében lelkünk erőssebb munkásságba jön, egy felsőbb világból mint egy megvilágositya a' homályos 's eddig érthetetlen előre sajditások' földi zavarékját, nékünk egy éles, áthatő pillantást enged a' múltba 's jövendőbe. Ez pedig nem

(a) Mendelsohn's Morgenstunden. Berlin 1786. 102. lap.

látás, nem valamelly más külső érzés által való észrevétel, hanem egy csupa belső tudás, melly egyszerre mint egy világos sugár a' setetségből kitünik és ismét elenyészik a' nélkül, hogy eredetének, vagy enyészetének leg kissebb nyomdokát hagyná maga után. Ez megtörténik ébrenségünkben is, de gyakrabban álmunkban, talán mivel ekkor az érzéki világtól 's annak durva bényomatitól legtávollyabb, egészen magának 's belső világának hagyattatva és innét a' finomabb befolyásokat annál könyebben felvehető állapotban vagyon az ember; mellynek bébizonyitására a' régieknél igazaknak tartott álmokat és a' későbbi időkben bétellyesedett előresajditásokat elégségeseknek tartyák. Legyen e' illy formán előresajditó tehetség az emberi lélekben, még mái nap' se határoztatott meg, ugyan is azon példák, mellyekből azt következ tetni igyekeznek némellyek, elégtelenek annak bébizonyitására, mert hogy a' hasonló esetek' várása, hogy az ok és okozat közt való öszvekötetés, mellyről gyakran az ember, bátor azt észveszi, alig adhat számot, hogy a' jövendöt magában foglaló jelenségnek helyes megitélése és némelly környülállásoknak esetbéli öszvekerülése, hogy az eleven képzelő erő, nagyobb ingerelhetőség, álmok' játéki 's több effélék némellykor olly mondásokra alkalmatosságot adhatnak, mellyek az előre sajditás' leírt mivoltát bizonyitani látszatnak, az tagadhatatlan.

Mások, és sokkal helyessebben, úgy itélnek, hogy az előresajditás egy homályos előrelátás jövendő állapotunkba, melly egy a' múltság' és jelenlévőség' hasonlatosságára formáltt képpen jelenik meg; ezen előrelátásunkban a' Phantasia, mennyire ezen képet előtünteti, az ész helyét foglalya, mert ezen kép azon következtetés' he-

lyében jelenik meg, mellyet mi a' jövendőkről való képzetek' homályossága miatt azon törvények szerint nem csinálhatunk, mellyek szerint a' következtetés tulajdonképpen formáltatik; és igy a' tökélletes értő 's megértt itélő erő, számos tapasztalás, szerencsés emlékezet, béható 's éles ész teszik, mint Lenhossék Ur (a) mondja, Socrates δαιμονιονját, melly által a' bölcsek a' múltakból és jelen valókból következést tévén a' jövendőre, némelly eseteket előre mondottak. — Ezen tehetségünk álmunkban is néha munkálkodhatik; ugyan is vannak olly álmaink, mellyekben minden olly igazán, olly rendessen, olly okossan és minden képtelenség nélkül megy végbe, hogy ébrenségünkben sem gondolkodhatnánk öszvefüggőbben 's helyessebben, illyenkor tehát a' felemelkedett Phantasia öszve kapcsollya a' múltakat 's jelenlévőket, és igy a' jövendőket is előtüntetheti; igy p. o. könnyen láthatyuk azt, kit ébrenségünkben tékozlónak esmérünk, álmunkban a' koldus tarisznyával; de mivel ezen állapotunkban nincs ereje az észnek és azon bényomatokhoz, mellyek az álmokra okot adnak, csak vaktában kapcsoltatnak némelly környülállások, ha valaki álmából folytatná ki bizonyos jövendőjét, nem de tudatlanságának elég bizonyságát adná? Csudállyuk néha álmaink' bételyesedését, de melly nagyobb csuda volna, ha soha egy álom se tellyesednék bé, mint ha némellyek néhá bételyesednek? nem de a' leg roszszabb óra is némellykor helyessen muttatya az időt: és a' tudatlan is valamit néha helyessebben feltalálhat, mint a' gyökeres tudós? ki az, úgy mond Cicero. (b) ki egész nap' lövöldözvén ollykor ne ta-

(a) Physiol. med. V. 4. §. 557.
(b) De div. I. 2. 291. lap. ed. Bip.

lállyon: egész éjszakákon aluszunk, és szinte egy sincs, mellyen nem álmodnánk, és csudáljuk, hogy néha, a' mit álmodunk, megtörténik? mi olly bizonytalan, mint a' kotzka vetés? még sincs ollyan, ki gyakran vetvén ollykor szerencséssen (a) ne vetne, némellykor még egyszer, és harmadszor is, ezt tehát, mint a' buták, inkább a' venus' izgatásából, mint esetből történni mondjuk"? — A' jövendölő álmok bétellyesedésének sokszor természetes okai vagynak: igy az álombéli csendesség és a' lélek' munkásságának egy tárgyra szorúlása arra szolgál, hogy a' köztestérzés által néha észre vetessék a' betegség, minek előtte nyilván valók legyenek a' munkák' eltévelyedései, és az ember mind magának mind másoknak egésségesnek látszassék, de az illy eset is felette ritka, és néha a' képzelődésnek igen nagy erőszaka miatt azon nyavalyát vagy halált, mellyet álomnál fogva elhitetett valaki magával, maga is eszközölheti az ember. Hasonlóképpen gondolkodhatni arról, hogy valaki álmából Öveinek halálát megtudja; mivel azt, kit szeretünk, nagyra becsülünk, jobban is féltjük, jobban is tartunk annak halálától, ez illy szomoritó képek mindég hathatossabbak ugyan, mint a' nem szomorítók, de ollykor leghathatóssabbak, ha kedves mieinknek halálát illetik: nem csuda tehát, hogy legerőssebb bényomatokat is tesznek lelkünkben 's e' miátt alváskori csillapodtunkban gyakran elő lövellenek képzelődésünk kerületében, mellyekkel képzelődő erőnk mind addig foglalatoskodik, hogy egyszer annak valóságot is tulajdonit, kivált ha ébrenségünk-

(a) A' textusban vagyon „jactat venereum" nem szerencsés vetest neveztek t. i. a' régiek Venereusnak, mikor a' négy kotzkán (talus) mind különbféle számok jelentek meg p. o. 13. 4. 6.

ben tudva lévő környülállások erre távolyrol valami alkalmatosságot nyujthatnak. Igy Calpurnia (a) midőn tudta, melly sok leselkedések tétessenek férje' élete ellen, könnyen álmodhatta annak tulajdon ölében elvesztét. Nem külömben ha azon Arcadiai ifjú, kiről Cicero (b) emlékezik, kedves barátjának, ki idegen fogadóban tölté éjszakáját, veszedelméről ébrenségében nyughatatlankodott, mi természetesebb, mint hogy annak segítségért esdeklő szavát hallotta kétszer is álmában? mellyben Phantasiája még a' felkeresésére való módokat is elöhordotta.

Azon vélemény, hogy az álmokból lehet jövendőt mondani, el vala terjedve az egész földön, és még ma is számtalanoktól, kik az emberi lélek tehetségeivel esméretlenek, kéttség kivül való dolognak tartatik. Ennek bébizonyitására számos példákat kölcsönözhetni a' történetirástól, mellynek világító fáklyájánál ha megteköntyük a' régiség sürü ködděl fedett omladékit, alig találunk, jóllehet csak nevéről esmértt olly nemzetet, mellynél ezen vélekedés nem uralkodott volna, és hihetöleg álmok valának az első Muzsák, a' költésnek 's Poezisnak szülő annyai. Elmellőzvén itt az Egyptomiaknál elhiresedett Serapis' és Isis' templomában álom közben gyógyulást váró betegeket, mellyekről több irók emlékeznek (c); a' Görögöktől magasztaltt Epidaurusi Aesculapiusnál, Beoetiai Trophoniusnál és Amphiarausnál, Ciliciai Mopsusnál és Amphilochusnál hasonlóképpen gyógyitó szereket vagy jövendőt álmodni vágyokat (d), mivel ezeket sok mos-

(a) Svetonius Julius Caesar' életb. 81.
(b) de div. l. 1. lap. 200.
(c) Diod. Sic. l. 1. — Apulejus milesii serm. 11. — Sveton in Vesp. 7.
(d) Plutarch de def. orac. cf. Funke's Realschullexicon azon artic.

tani tudósok (a) a' magnes álom' tüneményeihez számlállyák, a' többi példákból is csak néhány bizonyitó töredékeket lássunk: az Assyriaiaknál 's Babyloniaiaknál Papi hivatalt viselő Chaldaeusokról bizonyitya Diodor, (b) hogy azok jövendőt mondani, mesterségekkel rosszat távoztatni, álmokat és jelenségeket fejtegetni szoktak, mellynek egy példáját Danielnél (c) is láthatni, t. i. a' Király álma által felháborittatván, öszve hivatta a' jövendölőket 's Chaldaeusokat, az álom' megfejtésére, de azok semmire sem mehettek. Hasonlót bizonyit Cicero (d) a' Persák' Magusairól, kik Cyrusnak álmából 30 esztendeig tartó országlását megjövendölték. A' Görögöknél szokásban volt almokból jövendölésről már Homer emlékezik, ki az álmokat Jupitertől származtatya. Ezek véleménye szerint nem minden álmok tartattak jövendő mondóknak hanem Macrobius (e) jegyzete szerint csak 1) azok, mellyekben az istenek vagy tulajdon vagy felvett formában jelentek meg az álmodónak, illyen vala Pindár' álma, mellyben néki halála megjelentetett. 2) azok, mellyekben valamelly jövendő történet mint jelen való tulajdon formájában tünt elő, mint Nagy Sándor azt álmodta, hogy őtet Cassander meg öli, 3) azok, mellyekben a' jövendő valami kép alatt elrejtetett, mint Hecuba azt álmodá, hogy méhében egy tüzes kanóczot hordoz; illy esetben tehát álomfejtegetők szükségesek voltak, melly tudományban leginkább elhiresedtek a' Gádes' és Borysthenes vidékéről való népek, meg Liciában Telmissus' és Siciliában Hybla' lakosi. A' jöven-

(a) Kluge's Versuch 26 és k. lap.
(b) l. 2.
(c) Cap. 2. v. 1. d.
(d) de div. l. 1. 195 lap.
(e) De Somn. Scrip. l. 1. c. 3.

dölő

dölő álmokra néha különössen is készültek, fejér ruhába öltözködtek, némelly eledelektől magokat tartóztatták és áldozatokat tettek. (a) Nem csak a' tudatlan köznép pedig, hanem a' köztársoságok' elöljárói is illy vélekedésben voltak, mint Cicero (b) bizonyitya, hogy a' Lacedaemonbéliek elöljárói a' Pasipha templomában mentek alunni, mert jövendő mondóknak tartották az álmokat. Sőt Philosophusaik is, kivált a' Stoicusok, szinte egy aránt vélekedtek az álmokról, mint ezt is Ciceronál láthatni. Elhatalmazott a' jövendölő álmok' hitele hasonlóképpen a' Romaiaknál is, kik más nemzetektől valamint tudománnyokkal együtt külömbféle babonaságokat általvettek, úgy azok' tévelygését e' pontban is tellyes készséggel elfogadták. — Voltak azonban még is a' régieknél némelly férfiak, kik az álmokból való jövendölést igen kétségesnek, vagy éppen babonaságnak tartották, illyen volt egy Aristoteles (c), egy Cicero, ki a' jövendölésekről írtt második könyvében valamint egyébb jövendöléseknek, úgy az álomból valónak is semmiségét, és az álom' fejtegetők' hazug mesterségét több okokkal ostromolta.

Nem külömben közönségesnek találjuk a' jövendölő álmokról való vélekedést azon népeknél, mellyeket a' kicsinosodott Europaiak miveletlen állapotyokban feltaláltak és megvigyáztak. Elegendő lesz itt valamennyi helett a' Canadai vadok' példáját felhozni; ezek' babonasága annyira ment az álmokból jövendölésben, hogy álom innepet is rendeltek magok köztt, mellyen az álmodónak mind azt szabad cselekedni, mit véd

(a) Funke's Lexicon art. Somnj.

(b) de div. l. 1. 217 lap.

(c) de divinatione per Somnum.

geniussa álmában néki parancsolt, mivel ezt elmúlaszthatatlan kötelességöknek tartyák. Hogy fontos dolgaik' kimeneteléről álmokban véd geniussaiktól bizonyosokká tétessenek, gyakran legsanyarúbb böjtöléssel készülnek az álomra, az eképpen elgyengűltt test mint egy betegségbe esik, melly alvás közben azután magát a' Phantasia által jelenti ki: mivel pedig elalvások előtt mindég a' végbehajtandó dologról gondolkodnak, ez közönségessen álmaik' tárgya is, mellyből azután a' dolog jó vagy rosz kimenetelét jövendölik. De ezen miveletlen emberek köztt is némellyek a' nagyobb sereg' hihetőségével viszsza élnek, és annak tévelygését tulajdon kivánságok' kielégitésére használlyák külömbféle álmokat költögetvén. Azért csak viszsza adás volt, a' mit tett Sir Willian Johnson egy Indussal (a), t. i. a' Mohawk Indusok egyik vezérje egymásután álmodá, hogy ő Johnsontól majd rummal, majd dohánnyal és utóllyára egy szép kivarrott ruhával megajándékoztatott, Johnson mindég megadta hiven, mi az álom' tárgya volt, de most az Ángoly is elkezde álmodni, és jelenté, hogy álmában az Indusoktól egy darab földel ajándékoztatott meg, mellyen magának házat épithessen. Erre a' Mohawk elmosolyodván mondá: „ha ezt valóban álmodtad, oda kell engednem". Az Angoly kijelelte a' tájékot, melly álmának tárgya volt, egy igen szép, kilentz Angoly mértföld hoszszúságú földet a' Mohawk fólyó mentében, mellyet meg is kapot, és arra házat épittetvén azt szép mezei lakássá változtatta. Az e'képpen megjádzott Indus azonban hozzá jövén mondá: „ne álmodjunk mi többé egymás felől, mert én

(a) Zimmermann's Taschenbuch der Reisen Leipzig, 1804. 3. B. 232. lap.

csak egy kivarrott ruhát kaptam, te pedig egy igen nagy ágyot, mellyen Eldődim gyakran aludtak".

Tekéntvén ezen véleménynek minden népek köztt elterjedését, kétségünk nem lehet annak ollyas valamin épitődéséről, melly az emberi természetben gyökerezett. Valóban az álmokban vagyon valami azokra nézve, kik az emberi lélek' erejével esméretlenek, mi figyelmetességöket magára vonnya. Zárt szemekkel p. o. olly képzetekre vetemedik az ember, mellyeket ébrenségében csak ezen érzéke által szerezhet, és ezek néha olly elevenek, mint ha tárgyaik jelen volnának, sőtt ezen elevenség az ember' miveletlen állapotyában, mellyben a' képzelődés sokkal erőssebb, valamint az Aszonyoknál és Napkeletieknél is, kik azért különössen hisznek az álmoknak, még sokkal nagyobb. A'fel nem derültt értelemnek különös volt, hogy álmában olly emberekkel beszélgetett, kik tőle nagy távolyságra laktanak vagy halálok által tőle elválasztattak, jóllehet ennek kivánsága érzékeny szivében gyökerezett; mert mi vala természetessebb, mint azt gondolni, hogy egy szeretett megholtt itt hagyott kedvesének álom közben megjelenni, hogy ki ébrenségökben olly soká vélek élt, mint árnyék legalább álmokban vélek élni kivánna? Ezekhez járul a' régieknek isteneikről való helytelen képzetök; ők isteneiket nem tartották másoknak, mint mind annyi láthatatlan, felsőbb erőkkel 's tehetőségekkel, de velünk közös indulatokkal és hajlandóságokkal biró embereknek, kik a' látható emberekkel öszve-kapcsolásban vagynak, azokra béhatnak, mint ezek egymásra, csak egy felsőbb mérték szerint, azokat kiket szeretnek, segítik, oltalmazzák, tanityák, intik, ellenségeknek pedig ártanak, azokat megcsallyák és ravazság vagy hatalom által szerencsétlenségbe dön-

tik. A' miveletlen ember' leginkább érzett szükségei közül egy volt a' jövendő' megtudása, ennek megjelentését várta ő kiváltképpen isteneitől, nem mivel a' jövendő megtudását azoknak általlyában tulajdonitotta, hanem mivel képzete szerint azoknak még is előre tudni kell, mit fognak ez vagy amaz esetben ő reá nézve cselekedni, ezt várta ő isteneitől különbféleképpen, ezt várta álmaiban is. Utóllyára ha tekéntetbe veszszük, hogy legnagyobb csuda lenne, ha soha egy álom vagy egy álom fejtés se tellyesednék bé, hogy mindég voltak csalafinták és lesznek is, kik az emberek' együgyüségét 's gyengeségét hasznokra tudják forditani; ezeket mind öszve vévén könnyen megfejthetyük az álmokban hivésnek közönséges elterjedését.

Bitnicz, Szomb. Prof.

4.

A' Búza nem változik által konkolyjá.

Az el múlt két esztendőkben felette sok konkoly lévén a' búza között, midőn a' közelebb múlt őszön majd fele konkolyt kelle el vetnünk (mint hogy a' jég szörnyüképpen el vágván Julius' 11-dikén határunkat, külömben is a' szükség mindenfelé uralkodván, tiszta gabonát sem nem vehettünk, sem nem vethettünk) találkoztak ollyanok, kik tulajdon tapasztalásaikból akarták bizonyítani; hogy ez előtt jó darab idővel majd hasonló nyomorúság nyomván ezt a' Tájékot, jó reménység fejében, rész szerént majd konkolyból álló magokat vetettek el, majd más földjöket szép búzával, és el következvén

az áratásnak ideje, alig lehetett egygyiket a' másiktól meg külömböztetni — eszembe ötlött az az igen régi, nem csak a' Fizikusok' oskolájában, hanem majd minden beszélgetésekben elő fordúlni szokott kérdés a' konkoly eredetéről; hogy t. i. Vallyon mindég tulajdon magvából származik e' a' konkoly, vagy pedig sokszor az elfajúló buzából is? Mellyről mint hogy régi időktől fogva fenn vagynak az ellenkezések, alig lehet reményleni; hogy bizonyos okokkal 's kéttségtelen tapasztalásokkal bé lehessen bizonyitani azok ellen, kikben meg rögzött az a' hiedelem, hogy a' búza el változik konkollyá, azt az igazságot; hogy nem változik által; hanem minden időben konkolyról konkoly, búzáról búza terem: mind az által a' mit én erről olvastam, és a' mit magam állhatatosan hiszek, kívánom itt elő adni két eggy mással e' felett ellenkező vélekedésü embereknek egygyütt beszélgetésekben.

A' búzának konkollyá való által változását nem hívő ezt a' kérdést teszi először is az azt hivőnek eleibe:

Kérdés. Talán hiszed; hogy a' búza konkollyá változik?

Felel a' hívő: Hogy ne hinném, mikor látom; hogy közönségesen minden Szántó-vetők azt hiszik 's állitják.

Nem hivő. Derék Fizikusokat hozol fel, kiknek állitásánál fogva ezen hihetetlen által változást kelljen hinnünk.

Hívő. Én senkit sem ítélek meg vetendőnek, annyival kevésbbé a' Parasztokat a' Fizikumokban, mert azt ítélem; hogy minden Fizika tapasztaláson fundáltatik, nem látom pedig által, hogy a' veteményekben honnan lehetne bizonyosabb tapasztalást várni, mint a' Parasztoktól. Ezek

a' valósággal tapasztaltt Filozófusok, kiknek jegyzéseiket midön ti öszve gyüjtöttétek, és ollyan rendbe szedtétek, hogy emezek amazoknak magyarázására valami világosságot nyújtsanak, akkor neveztettetek Fizikusoknak, valamint Epitő Mestereknek azokat nevezzük, kik a' fákat, téglákat, 's más egyebeket, mellyeket a' munkások öszve hordottak, hasznos és szép módon el rakják,

Nem-Hívő. Èn sem vetek meg senkit, és úgy ítélek; hogy mindeneket meg kell hallgatni; de minden kinek jegyzéseihez nem átalján fogva bízom. Ès a' mint tudatlan Epitőnek tartatnék az, ki a' gyenge, és erős matériát egygy formán alkalmaztatná; úgy oktalanúl filozofálni itélem azt, ki a' mindenünnen öszve gyüjtött tapasztalásokkal meg választás nélkül' él a' Fizika' fel 'építésére. Meg kell elébb fontolgatni, minekelőtte béveszen az ember valamit. Igy az el konkolyosodó búzáról való vélekedést is elébb okossággal ki kell kémlelni! Mert ha minden meg ítélés és meg visgálas nélkül igazaknak veszed, 'a' miket a' Parasztok állítanak hogy meg jegyzettek, valóban éppen ollyan bizonyos leszsz a' Fizikád, mintha azoknak mende mondájokból' Históriát tsinálsz. Felette könnyen hivő Filozofusok ezek, és tudatlanok a' Természet' Törvényeiben, kéttség nélkül a' nem okokat okoknak esmerik. Ha ezeknek hitelt adsz, a' leg meszszebb lévő csillagok' roszsz bé folyásaiktól rettegsz, jó bé folyásaiktól mindent várasz. Semmi paraszti munkához nem fogsz, ha tsak a' Hold meg nem engedi, semmi jövendölés módját hátra nem veted, az éjjeli lelkektől 's boszorkányoktól félsz, mert mind ezek — ha a' Parasztokra hallgatsz, második, harmadik nagy apjaiknak sokféle tapasz-

talásaikkal meg erősíttetnek. — és ezt ők tapasztalásnak nevezik.

Hívő. Hagyjuk el hát azokat a' babonásokat! De hát vallyon szint úgy meg útálod e' ama régi, plántákról író Theophrastust, a' Természeti História leg gazdagabb Iróját Pliniust, és az Orvosi Tudománynak Hypocrates után, második szeme fénnyét Galénust? a' füvész Tudomány' Fejedelmét Dioscoridest? és a' Paraszti dolgoknak számtalan Iróit 's Commentatorait?

Nem hivő. Rettentő sereget hozol elő, melly ellen ha hasonlót, vagy még nagyobbat nem állíthatnék, el nyomattatván a' számtól, 's meg győzettetvén a' tisztelettől, meg kellene magamat adnam. De míg látom; hogy Dioscoridesnek Vallisner, és Scheuchzer, Pliniusnak Büffon, Galénusnak Linné és Browall', Theophrastusnak Geszker és Salvagius ellent mondanak és míg látom; hogy a' mai jelesebb Fizikusok a' paraszti majorság' Iróinak 's Commentatorainak éppen nem pártfogói, addig értelmemtől el nem állok. Ám győzzenek meg bennünket a' régiek elmésséggel, Oratoriával, Disputatioval, Prósa, 's Versírásbéli ékességgel, faragással, festéssel, épités mesterségével: de valójában a' tapasztalásban vígyázóbbak, a' jegyzésben vagy észre vevésben szorgalmatosabbak, a' filozofálásban tisztábbak vagyunk. Az újjabbak szorgalmatossága sokakat meghomályosított, és sok hamis vélekedéseket, mellyekkel el boríttatott, ki küszöbölt a' Fizika' határaiból, mellyek a' Régiektől vaktában fel vétetvén, azoknak a' Természet' esmeretében való elömeneteleknek nagy akadályára voltak. Illyenek p. o. ezek: hogy a' rothadtságból férgek, a' szennyekből, szemetekből egerek, Bika

vérből méhek, a' búzából konkoly származhatik. Mennyivel helyesebben tselekedett a' Világ' Megváltója, midőn ezt a' csudát még csak a' Példa Beszédben sem vette fel. Mert a' midőn Máté 13. azt mondja: hogy a' Gazda fel ébredvén búzájában konkolyt talált azt nem az el változó buzának; hanem a' vető ellenségnek tulajdonítja, midőn az emberek aludnának.

Hívő. Oh meg átalkodott Filozófus! Gondold meg kérlek mind az által, hogy az illyen vélekedés nem ok nélkül származott a' Föld mivelők eszekben, 's onnan nem ok nélkül ment által a' Filozófusok' könyveikbe. 600. Tapasztalások' 's több Századok' jegyzései ezek. Mi bizonyosabb? Mi nyilván valóbb annál; hogyha a' szántó földeket roszszúl mivelik, ha komor és essős tél van, ha leg tisztább búzát vetnek is, még is sok konkolyt termenek. Halljad tsak! mit mond e' felöl Galenus Nicon az ő apja eggykor búzát és árpát vetvén, meg tisztította minden egyéb köztte lévő magvaktól; hogy bizonyosan végire járhatna: Vallyon el változásokkal származik e' a' konkoly és a' vadzab? vagy pedig ezek is tsak tulajdon magvokból lesznek? 's mi lett a' ki menetel? A' búzában sok lett a' konkoly, az árpában pedig a' vad zab.

Nem hívő. Eredj tovább 's ne hallgasd el; hogy a' Galénus' apja azt is tapasztalta; hogy a' lentse ragadó fűvé változott. Sennert pedig azt; hogy a' búza tönköllyé a' répa retekké, 's higyj Mathiolusnak, ki azt állítja, hogy a' vízi lentse vízi tormává, e' pedig méntává változik. Higyj végre Ovidiusnak, ki azt írja; hogy Dafne borostyánná, Hyacinthus hasonló nevű plántává, Clytia pedig napra forgó virággá változtanak! — Nevetsz! — megmutatom mindazáltal; hogy a' Poéták' meséinél,

ha nem tsalatkozom, alig ha hihetőbbek a' te Fizikusaid' beszédjeik. De elébb megmagyarázom a' konkolyról való tapasztalást azon földben, melly tiszta búzával vettetett bé.

Mindennek előtte tagadom; hogy tiszta búza lett volna, mellyet legtisztábbnak mondanak a' Parasztok, hogy vetettek, 12 mérő igen tiszta vetni való búzában, a' mint mondák, egy mérőnek negyed része konkolyt talált egygy Barátom. Eggy konkoly tehát 47. búza szem közzé kevertetett. Tegyük fel; hogy 50. vagy 100. szem közzül egygy tsak a' konkoly, — minthogy a' konkoly sokkal termékenyebb a' búzánál, már által láthatod, honnan van a' vetés' hibája. Azt pedig sokkal veszedelmesebbnek fogod tapasztalni, mint látszik első tekintettel, ha figyelmezel, nem tsirádzik ki negyed része is, a' többit vagy a' madarak, vagy a' hangyák, vagy a' férgek megeszik, vagy az ártalmas füvek, vagy a' korábban nevekedő magvak elfojtják, vagy az igen nagy záporok 's más történetek miatt elvész. A' melly szerentsétlenségektől menttebbek a' konkoly magvak, mint a' mellyek keményebbek 's nem is ollyan ehetők. Ihol van az első roszsz! — a' honnan már láthatod részint, miért hogy a' gazdagabb 's szorgalmatosabb szántó-vetők' aratásaik kevésbbé változnak el, mert tisztább magot vetnek nagyobb gondal, vagy pénzen szereznek, megemlékezvén a' régi példa Beszédről: a' mint vetsz, úgy aratsz.

Hívő. Semmit sem tesz ez a' Nicon' tapasztalása ellen.

Nem hivő. No mondok hát ollyakat, mellyek közelebbről illetik. Tegyük fel; hogy a' gazda ollyan gondos volt; hogy tsak egygy szem konkolyt sem hagyott meg vetni valója között, ne hidd mindazáltal mint ha éppen tiszta volna a'

szántó-föld ezen magtól, már a' trágyázás által béhintetett azzal a' föld, midőn a' majoros trágyázván kövéredni gondolja földét, ganéjt, csűröknek 's istállóknak szemetjeit, polyvát 's egyebet hordván földjére, nem tudva ezt a' szerentsétlen ragadó nyavalyát belé viszi, melly, az essőzés által, hantjai széllyel zúzódván, ki kél.

Van még harmadik oka is a' vetések között nevekedő konkolynak t. i. ott maradt a' fellyebb való esztendőkben. Elsőben nem aratódik, majd azután, minthogy a' búzánál hamarébb nevekedik, ha az idő kedvez, ért magvait kihúllatja, vagy a' szél szárát hajtogatván, vagy az aratók kirázván a' földre húll, és ott nyugszik, és ha a' jövő esztendőben abba a' földbe nem vetnek is, két esztendeig is ott el áll, majd azután a' vetendő búzával megnevekedik. A' szárazabb esztendőkben alig nevekedik szára egygy lábnyi magasságra, azért is az aratók a' nagyobb szárú búzával nem fogják öszve; hanem lábaikkal le tapodják, és észrevehetetlenül a' földön hagyják a' jövő esztendő' kárára 's veszedelmére.

Ne is mond azt; hogy a' konkoly a' földben elvész, mert sok tapasztalás után bizonyos; hogy némelly földbe rejtődzött magok, nem tsak két, hanem több esztendőkig megvagynak, tenyésző voltokat megtartják, és akkor jönnek elő mikor alkalmatos idő jár rájok. A' mi a' konkolyt magát illeti, minthogy aszszú és kemény mag, és a' melly gyakran az állatok' gyomraiban sem meg nem romlik, sem tenyésző voltát el nem veszti, kéttség kivűl a' szántó földeknek szárazabb helyein, és a' meg nem miveltt zuglyain bátorságban 's épségben igen sokáig megmarad, kivált a' száraz időkben. De midőn az eke a' földet forgatván, neki alkalmatosabb helyre vitetett által, és a' tenyésztető essőt elkezdette bé

inni, először meglágyúl, megdagad, majd kikelvén, szárba indúl 's elrútítja az aratást. Innen van; hogy a' kaszállókban alig lehet valaha konkolyt latni, noha tellyesek ezzel az ártalmas maggal. Innen van; hogy a' szárazabb földeken 's esztendőkben ritkán vétetik észre, midőn ellenben az igen nedves mezőkön bújálkodik, a' búza' nagyságát nem tsak eléri, hanem meg is haladja, elfedi, elnyomja.

Végre — hogy elhallgassam azt — hogy a' konkolyt a' szomszéd szántó földekről által hordják a' mieinkre a' madarak, a' záporok folyási, a' szeles zivatarok — emlitem; hogy gyakran a' valóságos konkollyal öszve zavartatik bizonyos konkoly fü, melly a' konkolyhoz minden módon hasonló az egygy gyökerét kivévén, melly szünet nélkül van, 's nem könnyen pusztíttathatik el. Az illyen fü a' sovány és roszszúl miveltt földekben szokott uralkodni, és a' kényesebb plántákat, minémü a' búza is, gyakran el öli és az eredéskor elfojtja.

Hívő. Eléggé megmutattad, hogy a' Galénus' Apja meg lehetett hogy az egész szántóvető sereggel eggygyütt megtsalattatnék, — de hogy megtsalattattanak volna, azt tsak ugyan még meg nem mutattad. Hogy szántó földjeikben nevekedve találtak konkolyt vagy búzával eggyütt a' melly vettetett, vagy ganéjjal hintetett, vagy régen ott maradott, vagy a' mindenkori gyökérből eredett, vagy a' szomszéd földekről hordatott — ez mind meglehetett megvallom. De még mind ez meg nem tilt; hogy higyjük a' Búza elfajúlását, romlását.

Nem hívő. Én sem mást akartam mind eddig mutogatni, hanem tsak azt: melly keveset tesz a' Parasztok' tapasztalása ezen elváltozás' erősitésére. Melly kéttségeskedéshez még az is

hozzá járúl; hogy állhatatlan és igen bizonytalan a' búza' elfajúlásáról a' szántóvetők' állitása. Ezek egyedül tsak azt akarják; hogy a' búza konkollyá válik, 's majd ismét viszsza változik búzává. Mások meg azt állitják hogy a' búza rozszsá, tönköllyé, árpává változik, az árpa zabbá, a' zab vad zabbá, mások pedig tagadják. Melly vélekedések' külömbözőségéből mit bozhatsz ki egyebet; hanem hogy a' tapasztalás immel ámmal tétetett. Nohát' nagyobb gonddal 's szorgalmatossággal kell utánna járni.

Hívő. Nem hiszem, hogy annyi sok szorgalmatos Jegyezők ezt a' leg hasznosabb tapasztalást el mellőzték volna.

Nem-hivő. Söt inkább tsak egygy hitelre méltó szántó-vetőt sem esmértem, sem ollyat, ki arról írt, nem olvastam, a' ki tapasztalván, a' mint kellene, a' dolgot, a' ki menetellel bé bizonyította volna. Sokat nevezhetek, kik haszontalánul igyekeztek. Malpighius azt mondja; hogy sem neki, sem barátinak a' tapasztalás ki nem ütött. Ugyan aztvallja Tanara a' szántásvetésnek leghiresebb mestere az Olaszoknál. Vallisner sokat járván utánna, semmi el változást nem vehetett észre. Camerarius három esztendők alatt mind nedves mind száraz időkben haszontalanúl próbálta. A' két Botiusokat se jutalmazta semmivel iparkodások. Browall azt mondja; hogy mind maga mind mások több földeket szorgalmatosan megpróbáltak, de haszontalanúl.

Hívő. Legyenek azok úgy, a' mint mondod! De Pradélius a' Parászti Teátromnak nem megvetendő Irója azt állítja; hogy ő búza kalászról konkolyokat szedett. Johnsonus azt írja; hogy mutattak néki ollyan búza kalászt, mellynek közepe táján 3. 4. tökélletes zab szemek nöttek.

Wormius azt mondja; hogy látott ollyan kalászt, mellyen eggy felől árpa, más felől rozs volt. Genevában sok esztendőkkel az ellőtt láttak ollyan két azon eggy magról eredett kalászt, mellynek egygyike búza, másika konkoly volt.

Nem hívő. Azok a' Történetek, mellyeket említesz, a' legritkábbak közzül valók, és a' természet szokott törvénnyeitől el távozók, mellyekről, hanemha a' dolgot mélyebben meg visgáljuk, valamit állítani mindég vakmerőségnek ítéltem. Azt meg tanúltam; hogy a' Fizikusnak mindég előtte kell tartani azt; hogy keveset különböz a' semmi tapasztalástól az, a' mit tsak egygyetlen egygy tapasztalás. Különbkülömbféle okokon láttatik változni a' Természet' folyása, és a' tsudákban 's szokatlan látottakban külömb külömbféle tsalárdságok lehetnek. — hogy ne mondjam azt — hogy azoknak hívésére, mellyek tsudálatosok, kelletinél hajlandóbb az emberi Nemzet. Sokakat meg tsalt már a' tsak igen tsekély hasonlatosság, vagy tökélletlen ollyanformaság. Igy Pradélius a' hideg harmat által félig meddig el sütött, 's más képpen meg romlott búza szemet konkolynak tarthatta, mellyet a' búza kalászból ki zsurmolt. Vagy meg lehet; hogy konkolyok voltak; de nem a' búza kalászban termettek; hanem hozzá ragadtak. E' legyen a' Johnson észre vételéről is az ítélet. A' Wormius' rész szerént rozsos, rész szerént árpás kalászszáról úgy vélekedik Linné; hogy az nem közönséges árpa kalász· volt, esmérte azt Linné, mellyet ő két nemű virágúnak 's le héjoltt magúnak nevezett Láttathattak is ugyan azon szemből tsirázni két külömböző szárak, mellyeknek gyökerei 's alsó részei valamelly természeti bé oltás által öszve forradtak, melly nem egyszer esik meg, mikor t. i. szoros helyen bö-

ven terem. De hogy az illyen ritka történetek, mellyek tsudáknak tartathatnak, a' búzának konkollyá való változását éppen nem bizonyítják, eléggé láthatod. Azon egygy kalász teremhet kétféle öszve zagyváltt magokat, de mindég külömböző szárakon. — Ès ugyan mit is lehetne azon által változásnál különösebbet költeni, melly inkább ellenkezzen a' Természet' állandóságával, melly szerént az állatok tölök külömbözöt nem nemzhetnek, sem a' plánták más fajú plántákat nem hozhatnak? ki hinné ha valaki esküvéssel erősítené is; hogy a' fige fa szőlőt, a' szőlő-veszsző pedig figéket terem!

A' Fűvész Tudománynak Tanítói haszontalan igyekeznének annyi munkával a' Plántákat Rendrekre Nemekre Fajokra elosztani, mert semmire se boldogúlnának, ha valamelly történetes elfajzással ezek amazokká által változnának. Ha retek magvakat vetnél a' földbe, nem tudnád, ha vallyon nem káposztád lenne é belöle? a' szilva magból nem szilfa lenne-é? Mit nevethetnél inkább, mint azt; hogy ezek a' Természet' Törvényeivel annyira ellenkeznének? de a' mellyet említeni se méltó, sem hallani.

Megakarta t. i. határozni 's meg is határozta az Isten a' fajoknak számát, mellyeket kezdetben teremtett; 's tulajdon magvaikkal megajándékozta, hogy századonként terjednének 1. Mos. 1. 12. melly hatalmas parantsolatnak engedelmeskedvén a' Plánták tsiráztak, magvakat hoztak, mellyekből ismét hasonló plánták születnének, 's hasonló magvakat hoznának, míg a' Föld tartana. Különben mindenek öszve zavarodnának, naponként új fajokat látnánk származni, mellyeket az előtt sem észre nem vettünk soha, se nem hallottuk, se nem olvastuk; hogy mások is jegyzettek volna meg.

Az illyes zavarodást a' dolgok' természete sem engedi. Jeles tapasztalások után tanitották ugyan is a' hires Malpighius, Grevius, Leuvenhoekius 's mások (leginkább nagyító üvegek által) hogy a' mit eredésnek hívunk, nem egyéb hanem a' plánták' tsupa kiterjedések, mellyek már régen a' magban lappangottak. A' magban előre benne van a' fű vagy fa. El vagynak benne rejtődzve a' részek, mellyek mikor kifejtődznek, eredni mondjuk a' Plántákat. Azért szükség, hogy azt állitsd; hogy a' konkoly a' búza magvában lappang, ha azt állitod; hogy a' konkoly a' búzából leszsz. De ha abban a' magban konkoly van, abból soha egyéb más nem származik, hanem konkoly, akarmelly helyen 's akarmelly időben vessed.

Hívő. Hát a' körtvély 's alma magból nem ered e' más természetű körtvély 's almafa? Ki nem tudja; hogy Hazájokon kivül a' plánták el fajúlnak? Hasonló okokon mi tilt meg; hogy a' búzának konkollyá való változását ne állittsuk?

Nem hívő. Felette külömböz az az által változás azoktól, mellyeket te el fajzásoknak, a' Füvészek külömbségeknek neveznek. Kik szerént a' Planta változhatik ugyan; de természetét egészen le nem vetkezheti. Minémüek a' plánta' külömböző nagysága, a' leveleknek színekre való külömbözése, a' foltok, számok, formák, szélesség, keskenység, a' virágok' tellyessége, többsége, a' gyümöltsök' nedve, színe, íze, figurája, nagysága, mellyeket vagy az Éghajlat, vagy a' levegő, Föld, táplálás minéműsége, 's több e' félék okoznak — és mesterséges készitéssel is tehetni. Nem külömben mint ugyan azon Atyának látunk külömböző formájú, nagyságú 's test állású gyermekeit. Ezt tehát nem kell öszve za-

varni azzal, a' mit állítgatnak; hogy a' Faj más Fajjá, vagy inkább a' Nem más Nemmé által változik. Mert olly külömböző a' búza a' konkolytól, mind gyökerére, mind szárára, mind leveleire, mind kalászszának formájára, mivoltára, a' magnak nagyságára figurájára nézve; hogy azt az által változást egygy átaljan fogva hihetetlennek állítom, 's az is valósággal.

Ezen rövid Értekezés után, meg győződhetnek az én felljebb érintett babonás vélekedésű emberim a' felől; hogy sem a' búza konkollyá, sem a' konkoly ismét búzává semmiképpen nem változik által; hanem mindenik mindenkor a' maga magvából lészen. Hogy tehát régenten konkolyos búzát vetvén, még is tisztát arattak, az onnan lett; hogy a' konkolynak ideje nem lévén, a' földben benn maradott, búzájok pedig mind ki kelvén, sem férgek, sem hangyák, sem madarak el nem emésztvén, gazdagon viszsza fizette Tavali fogyatkozásokat. De bezzeg ez idén nints meg nekünk ez a' szerentsénk; mert az őszön nagyon konkolyost kénteleníttetvén vetni, 's az idö a' konkolynak szolgálván, annyi konkolyt fogunk aratni, hogy az egészen el fogja rútítani aratásunkat.

K. S.

II. Literatura.

A. Hazai Literatura.

Könyv-visgáltatás.

1. T. T. Kis Sándor Ur' közönséges Abéczéje minden Nemzetektöl bévetethetö-e?

Mindenek elött némelly jegyzeteket szükség elöbocsátanunk, hogy a' kérdés' fejtéséhez helyesen szólhassunk.

Ösz-

Öszvetett mással hangzók azok, mellyek ha bár egy betűvel kiirattathatnak is, de soha két egyes hangzók' öszvesülése nélkül ki nem mondattathatnak. Illyenek e' y zsidó, ξ, ψ görög, x deák, g franczia és olasz, j ángol, j német, c és ć tóth mással hangzók: ezek két egyes hangzók' segítségével ejtethetnek ki: u. m. ts, ds, tsch, dsch, ks, kv, zs, 's t. e'f.; következésképp' ezen betükkel is jegyzendők volnának Grammatikusok' ama fő törvénnye szerént: úgy írjunk mint szóllunk; ha a' szó származtatás (Etymologia) engedné: mellynek esmérete igen nehézé, vagy telyes lehetetlenné is válnék, ha a' szó' írattatását a' kimondáshoz kellene szabnunk. Így ha a' deák coelum, tóth čudo, ángol joke, olasz giro, szók kijelentetésök szerént tzelum, tschudo, dschok, dschiro irattatnának, fel lehetne e' könnyü szerrel a' két elsőnek κοιλον és κυδος görög, a' két másodiknak pedig jocus és gyrus deák gyökereit találni? A' gyökér szok vesztével pedig az ő értelmek elhatároztatása nem szenvedne e' fölöttébb? Ez okáért a' bölcs emberi természet, ha bár azon egy szónak kiejtését a' külömböző külső és belső alkotáshoz képest külömb külömb féleképp' módosította is, de eredeti jegyeit, mennyire lehet, fenn tartotta.

Ezekre nézve a' T. T. Kis Sándor Úr' közönséges Ábéczéje eránt azt vallhatni: hogy az minden Nemzetek által bé nem vehető: mivel ezen csupa hanghoz szabott írás által az eredeti gyökér név többnyire elvesztetnék, 's e' vesztességgel annak értelme elhatározatlanná válnék; a' mit soha és semmiképp fel nem áldozhatni.

Más az: a' Tudós Úr' új ábéczéje felesleges is: mivel a' szokott Magyar betükkel is azon szerrel kijelenthetni minden hangokat, mellyel az ő szokatlan ábéczéjével: az egy eredeti ê, 's

a' franczia órból hangzó *n*, jeleken kivül. Mert meg vannak benne mindenek előtt az öt egyes magánhangzók: a. e. i. o. u. megvannak a' négy vegyesek is: á, é, ö, ü; meg vannak benne a' hat egyes mással hangzók is, mellyeket a' Tudós Szerző izelő (articulans) névvel külömböztet meg; t. i. h, j, l. r. n. m; megvannak benne a' szint annyi kettősök, lágy és keményből állók is; t. i: gk, zss, zsz, dt, vf, bp. Ha ezekhez az eredeti, vagy is a' legrövidebb è — (mellyet alkalmatosabban jelelhetni fordított ʌ, mint kettős ·· által más nemzetek' szokása szerént) és az órból hangzó n' (mellyet a' Szerző ng-vel ejt ki) hozzájok járul; és ha a' h betűnek nagyobb ereje h'-val jelentetik ki: a' szokott Magyar Ábécze a' Szerzönek közönséges Ábéczéjével telyesen meg fog egyezni: mint ez itt következő egybe-vetésből nyilván kitetszik:

Közös Ábécze: a, 2, o, ae, e, 8, r, w, u.
Magyar Ábécze: ', a, á, o, ö, e, é, i, ü, u.
Közös Ábécze: h, h, gq, j, 3', l, zs, r.
Magyar Ábécze: h, h', gk, j, zss, l, zsz, r.
Közös Ábécze: dt, n, vp, m, bp.
Magyar Ábécze: dt, n, vf, m, bp.

E' Magyar szokott írást nyilván könnyebben megtanúlhatni mint a' T. Szerzőnek új mesterséges írása' módját.

Az által nem veszt semmit a' Prosodia is, mellyet a' Szerző Logometriának nevez: mivel az eredeti rövid magán hangzókat ugyan fordított ʌ vel (u. m. â, ê) a' rövid szótagokat pedig szokott rövidítés' jelével (p. o. l°, r', n', m'.) megkülömböztethetni. A' minden jegy nélkül irattak közép mértéket tehetnek (a. e. l. m.); a' hoszszas mértékűek pedig szokott egyes vonással megtoldathatnak (á, é, ő, ű.)

Végre ezen öszvesült mással hangzókat: lj, dj, tj, nj, szükség eme lágy egyes hangoktól: ly, gy, ty, ny, hiven megkülömböztetni. E' külömbséget a' tiszteltt Szerző mesterséges új jegy, a' mondott betük fölött való vonás által jelenti ki (lj—, dj—,) mellynél a' Magyarban szokásban lévő sokkal alkalmatosabb.

Ha tehát a' T. Szerzőtől helyesen fölhordott okokra nézve a' Historikusoknak, Geographusoknak, Diplomatikusoknak, 's általlyában minden útazóknak egy közös, mindennémű szókat kijelenthető Ábécze, szükséges volna, illyen lenne nyilván a' Magyar Ábécze, melly által minden erőszakos mesterkélés nélkül akarmelly nyelvbéli szó helyesen kimondható.

Azonban, a' Magyar Ábéczének tulajdon becsét háládatosan megesmérvén, nem kívánom én a' T. T. Szerzőt ama dicséretektől megfosztani, mellyeket a' betük' természeti rendinek fölfödözésében; a' magán hangzók' hármos mértékének elhatározásában; a' mással hangzók' egyenlőségének (Analogia) nyomozásában minden Philologusok előtt szerzett magának.

Réthi András.

2.

Eredeti Magyar Románok I. Darab Palugyay Története. Pesten Eggenberger Jósef boltjában, 1807.

Ezen Rege 1384-dik esztendő körül kezdi a' maga történeteinek játék-színét felnyitni.

Lap 108 ajánltatik:

„Kötelessége lenne a' társaságnak a' tudós „polgárokat a' jutalomtétel által a' könyvek írá„sára serkentgetni, és írásait (irásaikat) ki is

„NYOMTATTATNI, hogy a' tanítók az illy „nyomtatásbeli terhet ne éreznék". E' scéna a' XV-dik Századból!

Továbbá lap 38.

„Azt parancsolta ASSZONY-ANYÁM". Ez már a' XVII-dik Század szóllása.

Végtére lap 52:

„Kis-asszonyaink ROMÁNOKBÓL tanúlják a' „csapodárságban leczkéjiket". Itten pedig a' legújabb idők lebegnek előttünk.

A' jelenvaló történeteknek láncza tehát több Századokat fűz együvé. 'S hány ivadék (generatio) vezettetik ezen hosszas idő pályáján keresztül? Nem több mint csak egy; sőt ez is féliglen.

Palugyay és Bubek Kristina, szomszéd birtokosok az Orosz földön, szerelemre gerjednek egymás eránt. Fedorko, Dobro és Paxáha gátokat vetnek elejekbe. Hősünk Lengyel Jegyző, majd Tanácsnok leszen; fogságot szenved; végtére kiszabadúl; a' szerelmesek egybekelnek, 's országunkba költöznek — még fiatalok!

Paraszt meséinket ezen formula szokta berekeszteni: még most is élnek HA meg nem holtak: itt e' formulát [illegible]'képen kelletik változtatnunk: még most is élnek MERT meg nem haltak. Ez nincs is külömbben. Palugyai Úrfi és Kristinka Kis-asszony egynehány száz esztendő culturáját élik keresztül, míg az ifjúság érettebb szakaszához jutván, öszve-párosodhatnak. E' kor életünknek mintegy harmad része. Még a' hátrábbi két harmadnak tehát több századok maradtanak:

Ha ezen következtetés nem egyéb, mint dévajság, úgy az, hogy 1384 körül nyomtatásbeli intézetek tetetnek, hogy nyelvünk az asszony anyám ('s nem anyám asszony) conventionalismussal él, hogy a' Szép nem Románokat olvas-

gat, hogy (lap 15) Úrfiaink lovászaik által oktattatnak a' fülmile éneklése mellett ábrándozni — úgy mind ezek: Delfinek az erdőkben 's vadkanok a' hullámok között.

Mentségül szolgálhat Szerzőnknek, hogy Professor Reviczky Politiájának lefordítgatása 's Palugyaiászába lett betoldozgattása által szokatlanúl elfoglaltatván, a' hisztoriai öszve egyeztetésekre ideje nem maradhatott. Kegyetlenség volna tehát az illy tántorodások, sikamlások és orra-esések felől szemre-hányást tenni. Azon Criticai 's Aestheticai fejtegetésekhez sem épen lehet itten helyek: ha vallyon az Emberiség csinosodása történeteinek XIII dik századbeli emlékeivel együvé férkeztethetők e' azon Siegwartismusok, mellyek ezen rege személyeinek tulajdonságaikon elöntve vagynak? Félre itt azon visgálattal: ha character és cselekedet psychologiai forrásból meritetnek e'. Elégedjék meg hitünk azzal, hogy e' munka eredeti, még pedig a' szónak több oldalu értelmében, továbbá hogy magyar, 's végtére hogy Román, 's tehát Eredeti magyar Román; és hogy a' kifejezések benne ollyanok, hogy (lap 213) nyög belé a' természet.

Versekből álló Toldalék koronázza be a' munkát. Ezen Lyricumok azoknak kedvekért írattak, kik a' jót és szépet mélyebben érzik. RECensens nem eléggé bízván fejének szédülhetetlenségéhez e' mélységbe lebocsátkozni retteg. Azonban elő mutat két példát.

1. Sapphói Versezet.

Föld hideg gyomrába is nyugodalmát
Lelheti a' szenvedő. Nincsen itten
Helye a' kínok sürű könnyeinek
Sem erejének.

2. Hexameterek.

Alkonyodik, terhes felhő borítja világát
A' fényes napnak, melly lágy gyeppel vont útját
Csendes nyugalmu ifjúságomnak arany
Súgárával ennekelőtte fényesité.

A' Visg. ezen verseknek scansiójához illyetén kulcsot ajánl:

1.

Föld hideg gyomrába *i* s n y ú g o d a l m á t
L e l h e t l a' s z e n v e d Ö. Nincsen itten,
H É l y e a' kínok s Ü r Ü k ö n n y e I n e k
S e m M erejének.

2.

Alkoňyodik, terhes felhő b o O r í t j a világát
A' fényes napnak, melly lágy gyeppel v o O n t útját
Csendes nyúgalmú ifjúságomnak a A r R a n y
Súgárával e E n n e k előtte f é n y e E s i t é.

Q.

B. Külföldi Literatura.

B. Visgálatokra tett Viszonozások.

1.

Jenai T. Ujságnak 1818. Januarius Holnapi Kötettyére, és a' Magyar nevelésről közönségessen, valamint is a' Pétsi Oskolák iránt tett kifejezéseire H. D. D. Urnak.

Bölts a' T. G. Intézetének azon rendelése, mellyel a' béküldött Feltételek, előbb, hogy sem a' szerkesztetőre. (Redactorra) kinyomtatás végett bizattattnak, két érdemes, és azon Tudományi ágban jártas Tagok' észrevételeik mellett, közös tanátsal bévehetőknek, vagy inkább, kivánt változásokra vezető utasitásokkal viszsza küldendőknek itéltetnek, mivel illyenkép, nem tsak a' meg történhető személyes meg bantások lehetségessen el háríttatnak, de egyszersmind né-

mely Szerzők meg kiméltethetnek, azok tudnillik, kik elegendö készülettel fel vett tárgyaikhoz nem járúlhatván, a' reménylett ditsőség helyett, volt tekintetekben lönnyen tsorbúlást szenvednének, nálak azon ismeretekben tudóssabb, vagy miveltebb olvasóknak.

Úgy vevém észre, hogy Tisztelt H. D. D. Úrnak az idei T. G. VII. kötettyének 108. és 120 Lapján Jénai T. Ujságnak a' Magyar Ifiúság' nevelése iránt kiadott észre vételeire bé nyujtott visgálása annál inkább megkivánta volt ezen Intézet' Tudos Tagjainak meg birálását, mennél erzékenyebben a' T. G. minden részt vévö olvasója velem együtt érzé, mennyire ezen feltételben bé tszúszot fogyatkozásoknak felsegéllísivel magának a' Szerzönek diszes Tekintetét meg kiméllenni — azon felekezetnek (mellyre ő semmi valóságos okokból fel nem gerjedhetett) egy nyilvánságos Honnyi irásban hirlelt megtamadásat el mellözni — ezen Tudományos Irástól, hozzá nem illö, gyülölséges rágalmazásokat távoztatni — de attúl is, ne H. D. D. Úrnak vékony nyilatkoztatásiból egész Nemzetünk Tudományi világosodására, egy bal-elöitélet hibássan vonattasson, Hazánkat menteni lehetett, — de kelletett is volna.

Melly rendszabásnak el-mulasztását, magának a' Szerzö kivánságának e' — vagy pediglen az elébbi szerkeztetés elhitt bizodalmának, mellyel egy diszszes Tudományi Tisztséghez magát kötelesnek tarthatta — tulajdonitanunk kellyessen, nyomozni nem kivánván, észre vételeimet következöleg elö adom:

A' PÉTSI oskolák' története' előadásában, egészen elmulasztván annak eredetéről, első Pártfogóirol, minéműségéről, szükségképpen várt tudositásokat, azonnal önként fel fedezi a' Tudo-

sitó irásának tárgyát, mely szerint nem annyira ezen Tudományos intézettel, mint inkább annak Igazgatóival, következés képpen magával is, mint azon diszes Tisztikarban helyhezetettel, olvasóját meg ismértetni szándékozik. De valóban nem is egyebet, mint előjáróinak puszta Neveiket, úgy, mint esztendő folytában egymást követték, közlé velünk, melly Onomatologiával azomban se bennünket tanultabbakká nem teszen, se pedig az irónák tiszte szerint nem gyönyörködtet. A' Város viszontagságairól elönkben adott tudositásai tsak rend, és szerkesztetés nélkül halmozott töredéki a' kivánt Historiának; 's jelentik ezen tárgynak tsak futólag tekintettel lött illetését. — A' Tudományoknak Europában történt virádásáról közlött esmérete héjjános és olvastalanságának nyilvánságos bizonyitása: ezeknek hajnalok nem a' XIII. sem XII. Századokban, hanem még a' VIII. Században támadott Europa Napnyugoti Szegletében Angoly Országban, honnét elöbb, és nem egyenessen Rómából, Frantzia, Dán, és Németh Országban terülének-el, még pediglen a' mi nevezetes, a' keresztény vallás nem első terjesztésével, hanem inkább annak újjabb fel éllesztésével Szent Benedek Szerzettyének iparkodásai által. Ezen idö Szakaszban a' Longobárdi királyság, a' Romai Pápáknak rég óhajtott kivánságok, és hathatós közben járások mellett, Vitéz Nagy Károly által el törültetett, és a' Pápáknak hatalmok illy szövetséggel tetemessen öregbedett. Ezeknek Pártfogásaik, és Küldettyeik a' Romai Catholica vallást Europának minden Nemzeteiben terjesztették, és a' Keresztény hanyatlott Religiót ujjabban fel éllesztették — mellyel egyszerzsmind a' Tudományok elöbb ismértetni, utóbb gyakoroltatni is kezdettek. Ez alkalmatosságot adott a' Szentséges Pápáknak, mellyel

azonnal a' Tudományos Intézeteknek elrendelését, ugy erösitését, mint önnön Igazokat a) tekintették, a' vallási dolgokkal egyetemben hatalmok alá tartozandoknak lenni vélték a' Tudományokat, sok egymást követö Századokban. b) Nem tsak a Tanultság Történeteinek „(Hist: Litteraria) minden újjább Szerzöinél, ugy mind Carl. Joseph Bougine Handbuch der Algemeinen Litterär geschihte. Zurich, 1789. 8-ad részben és V. kötetekben, de már Frantzia Launoy János 1672 Parisb — és Hamburgb. 1717. de Scholis Celebribus a' Carolo M. et post illum in Occidente instauratis kinyomtatott könyvéből bövebb tanúságot vehetvén H. D. D. Úr, már ötszáz esztendökkel elöbb Tudományi Tökélletességre virrádott Európát ditsöséges Érdemétöl meg nem fosztotta volna.

Szinte azonképpen nem elegendö tanúltsággal vitattya Magyar Országban a' Tudományoknak egyedül a' KLASTROMOKBAN, de itten is tsak FÉLELEMBE lett gyakorlásokat, a' töle határozott XII és XIII. Századokban: mintha Sz. István' idejében, azaz a' XI. Századnak elein, és kezdetén már Székes Fejérváratt, Weszprémben, Csanádon, Györi Sz. Mártonyban, Péchvá-

a) Itt az Igaz alatt tulajdoni just értek, tekintvén a' szó eredetére, melly a' régi Jog (dextra) szótól veszi eredetét; nálunk szinte úgy, mint a' Német, és Frantzia nemzeteknél, kiknél e' Recht, és Droit; hasonlóképpen Just egyszer'smind, és jobb kezet jelent.

b) Arthur Angoly Király K. U. Sz. után 531. esztend. Cambridge Városnak adott Kegyelem levelében az ottan tartózkodó Tanuló Ifiaknak bátorságot, és Pártfogást szerzett. A' Párisi Tudományos Egyetem legelsö volt, melly a' Pápáknak megerösitését megnyerhette, ezt némellyek a' XI. mások a' XIII. Században helyheztetik. — De a' Római Pápáknak ebbéli Rendeléseik elött számos Fö Oskolák, mind Angoly, mind Frantz, és Németh Birodalmokban virágzottak.

radon 's t. helyeken, a' Király, Királyné, Püspökök Udvaraikban is fel állitott, és a' Tanitványok számáról nevezetes Oskoláról semmit sem olvashatott volna. — Hogy állithattya tsak FÉLELEMBEN történt üzését a' Tudományoknak az ollyan helyeken, hol a' Királyi Méltóság védpaisa alatt virágzottak: vagy ha a' Püspököknek Lakhelyeiben, és Monostorokban helyheztettek, mellyek akkori üdőben a' Fejedelmek adakozásai által számos Vitézekkel, és Véd népekkel szünet nélkül körülvétettve válának, igy leg nagyobb bátorsággal üzhették mind vallási, mind Tudományi foglalatosságaikat, melly iránt az Épitő levelekből H. D. D. Úr bővséges tudományt merithetett volna.

Kinek Tanúltsága már illyekben — fogyatkozik, méltán visza húzhattyuk hitelünket annal több állitásaitol is, annál inkább, midön nyilvánságos Tanúbizonyságokkal azoknak helytelenségeit bébizonyithattyuk. A' Pétsi 1367. eszt. felállitott Studium Generalét már az ólta Hazánk elsö fő Oskolájának nem tarthattyuk, miolta Katona István Hist: Crit: Regum Hung. Tom. VIII. Budae 1790 elö járó beszedében velünk Kun Lászlónak 1276. eszt: ki adott Adományi levelét közlötte, mellyben Weszprim Várossában helyheztetett Studiumnak „in quo Liberalium Artium Studia, per quae mandata Divina manifeste declarantur, prout PARISIIS IN FRANCZIA — et cultus Justitiae ad Regni Jura Conservanda inibi obtinet Principatum„ helyre állitására, a' Foki Révbérnek, Somogyi Fő Ispánsaghoz tartozó részét ajándékozza. Már tehát az 1276. esztendőben alkonyodásban lévö Fő Oskola jó üdővel ez elött fel állitatott, és a' Párisi Universitás formájára alkatott, következésképpen

Magyaroknak már több, mint száz esztendővel, korábban volt Tudomanyos Egyetemjek; mintsem H. D. D. Úr hibássan állitotta.

Ámbátor ugyan némellyek akarattyok nélkül, vagy netalántán szándékjok ellen is visza nyomják, és azzal szennyesitik a' külföld elött Nemzetünknek Tudományi Tsinosodásában már valóban korán, és sok viszontagságok között nyert érdemét, méltán megilletődhet azomban a' még éretlen fel tételeken, és hirleléseken minden olvasója a' T. G. ki nemzetét szereti, Hazájának javát keresi, 's Ditsőségét szomjúhozza, 's azért leg igazabb jussal, legszentebb kötelességgel a' helytelen állitásoknak lehetséges el igazitásában, félre tételében, 's meg tzafolásában foglalatoskodik. — de egyszersmind meg győződik, hogy Tisztelt H. D. D. Úrnak most elő hozott állitásai, elöbb hogy sem ki nyomtattattak, diszes Tekintetének meg kiméllése okáért, a' Történetekben gyakorlottabbnak visgálása alá juthattak, és szükséges útmutatással véle a' Szerzövel ismét közöltethettek volna.

Meg győzödik úgy vélem még inkább némely észre vételeimből, mellyeket a' Jenai Köz: T. Ujság 1818. esztendei Januar. holnapi kötettyének, H. D. D. Úr által a' T. G. VII. kötettyében, 108. lapon be iktatott visgálattyára elöadni bátorkodok; mellyben Tudományi bélátásának fogyatkozását, — és egy egész Nemzeti karnak ki nevettetését egyszersmind sajnályuk — de a' másikat annál inkább fájlallyuk, mivel eztet bár mely személyes megsértésnél, és megbántásnál sokkal tetemesebbnek itélhettyük.

A' Jénai K. T. U. a' nevezett helyen Magyar Ország' Tudománybéli elömenetelének némely ditséretes peldájit elöadván, szives ohajtását nyilvánságossan ki fakasztá az iránt, hogy Ha-

zánkban, úgy mint most egyébb Birodalmakban történik, az Ifiúság nevelése tanátskozásba vétettettnék, 's elömozditattnék. Fel indult ezen H. D. D. Úrnak Tiszti Buzgósága inkább, hogy sem az elö fordúlt Tárgynak Tisztéhez illö elmés, és józan megfontolása, és mivel maga egy Tudós Intézetnek Igazgatója (Pétsi Oskoláknak mostani Directora) abban nem egyebet, mint tsupán Tökélletességeket, szemléle, annyira, hogy a' lába elejében görditett tökélletlenségeket sem látta, vagy inkább nézni sem akarta,

Szép és ditséretes minden erköltsi, de kivált a' Tiszti Buzgóság; tsak béhunyt szemmel ne gyakoroltasson, — és a' józan ész által vezéreltessen — az IGAZON és JÓN, az emberi Tökélletesség két alapjain ne dühösködjön — de külömben ottan, a' hol helytelen, szükségtelen — és erőszaka sikeretlen, rút, gyülölséges, ne mondjam nevetséges is.

Helytelenéknek, és az igazon-túl lévöknek tartom állitásait H. D. D. Úrnak e' következendökben: Eö a' Magyar Ifiuságnak helyes nevelését egész tökélletességgel eszközöltetni gondollya, mivel Hazánkban, és minden vallások felekezeteiben számos Oskolák, külömbféle Tudományi intézetek, még pediglen a' népnek sokaságára nézve felesleg is, itélete szerint, vannak, mellyeket számszerint elö számlál: de éppen a' Jénai Tudósnak, és vele együtt az egész Hazának az a' panaszsza, hogy annyi Tudományos Intézeteknek — annyi Országos költségeknek, sem a' Tudományok és Mesterségek terjedésében sem pedig az Erkölts tökélletesitésében várt, és elegendö sikere nintsen: nem tehát mennyi, de millyenek az Intézetek, vagyon a' kérdésben. Nem is tsak a' Külföld, de közelébb a' Hazánknak közönséges panaszsza ez, mellyet a' Várme-

gyék különössen, az Ország-gyülésén egyben gyűlltt Rendek pedig közönségessen jobbágyi alázatossággal Kegyes Fejedelmeknek többszer színe elejeben terjesztettek — ez olly fogyatkozás, mellyet minden Kórmány-székek által látnak — melly iránt minden szülék sóhajtoznak — melly héjjánosságot, H. D. D. Úron kivül, minden egyébb érez, — mellyet kiki egy szívvel, egy lélekkel helyre hozattatni, jobbitatni kiván.

Tudatlansággal vádollya a' Jénai Tudóst H. D. D. Úr, hogy nem tudná, miben kellene a' Tökélletes nevelést helyheztetni: — Többet akar talán ő annál mondani? de tsak azért, mivel azt elegendőképpen érteni nem kivánta, állitván, hogy a' Nevelés az Elménck és szívnek tökélletesitésében állyon; vagy a'mint kifejezi: Moralitásban, és Tudományban: de én, noha megvallom Kantnak Philosophiája szerint oktattattam, a' harmadikat is még a' hoz tartozandónak lenni itélem, t. i. a' Szépnek ismeretét, mint hogy a' Világi Tökélletességet, következőleg ezen tárgyra törekedő nevelést, az Igaznak, Jónak, és Szépnek esméretében helyheztetem.

H. D. D. Úr a' Romai C. vallásbéli Ifiaknak neveltetéseket, t. i. a' mellyekre tiszte szerint ügyel, láttatik érdekleni, elfogadhattya tehát válaszit méltóképpen annak, ki hasonlóképpen magát azon Vallásbéliek közé tellyes nyugalommal számlálhattya. — A' Moralitásra, az az jónak megismérésére szükségesnek, de elegendőnek is itéli ezeknek megtanulását, 's gyakorlását:

1. Mi nekie — mi Felebaráttyának jó' szükséges és hasznos.
2. Hogy ezeket tselekedettel véghez vigye
3. Távoztassa azokat, mellyek a' Léleknek, vagy Testnek ártalmassak.

4. Fussa a' tiltottakat.

azonnal hozzá adván, hogy mind ezeket a' Magyar Ifjúság a' Sz. Írásból és a' Kereszténi Tudományból megtanúlhattya — de hogy valóban meg is tanulta, azt már nyilván is bébizonyitná nagyobb moralitassával, mellyet a' Magyar Ifjuságban nagyobbat, mint a' Külföldiben tapasztalnia lehessen.

Egy Tudósnak, egy a' Böltselkedés és Tanúltság minden ágaiban jártas Tudományi felvigyázónak, millyennek a' Pétsi H. D. D. Urat az eő tiszte szerint tartanunk kell, e'kképpen közre botsájtott Nyilatkoztatásán, véleménnyein méltán felakadhat minden kimivelt Olvasó. Minden gyermekei' oktatásán szorgalmatoskodó Atya tsudálhattya azon öszve vegyült, 's elegyedett külömbféle Tárgyoknak valósággal a' X. századhoz illő homiliában minden Tudományi szerkesztetés nélkül lött előadásokat — nem türheti mint vallási, mint pedig világi Tudományoknak — a' Böltselkedés, Orvosi, és Törvényi ismereteknek egyben halmozását. Én a' Hitvallást a' Világi moralitásnál felségessebbnek — annak titkait az emberi elme' bélátása által fel nem érthetőknek tartván, mivel nem annyira a' Világi, mint inkább a' Mennyei javakat tzéllyának tartom, a' Moralitas, és Világi Tudomány neve alatt foglalni nem kivánom. — Szinte úgy a' Test' ártalmát eszközlő tselekedetek' ismeretét, nem a' Moralitás szabásaiból — hanem a' természeti, és Orvosi Tudományból meritem: tsak egyedül a' Tetteknek jó — vagy rosz voltokat az erköltsi böltselkedésből azonképpen, mint a' Polgári kötelességeknek minéműségét a' Birodalmi Törvények Tilalmiból, vagy kötelezésiből sajditom. Hová gondolkodott a' jó H. D. D. Úr, midőn a' Religio Szentséget szinte a' Világi Moralitásra le alázta,

vagy ellenben a' Világi Moralitást a' Vall ás Szentségének felséges héjjazattyára magasztalta? — hová, midőn a' Testnek ártalmait a' lélek kárvallásával egyelitette, mind a' kettőt a' Moralitás neve alá egy formán hóditotta? hová, midőn külömbféle Ismeretek', és Tudományok' kútfejének a' SZENT ÍRÁST, és KATECHISMUST lenni állitotta. A' Moralitás ugyan legfelsőbb léptsőjével fel hat, és közelit a' Religióhoz: — a' Religio talpköve minden elérhető, világi, 's mennyei Javaknak — a' Tudatlanok szinte mint a' Tudossak tselekedeteinek egyformán sinórmértékje, kötele, és rugoja, de szentebb minden Tudományoknál, azért nem világi Moralitás' tudománnya. — — O! vallyon miképpen kérkedhet az Ifiúság moralitássával H. D. D. Ur? miért emliti annak nevelésében a' Sz. Irást? láttya, tapasztallya e' annyira a' reá bizott Ifiuságban a' Sz. Buzgóságot, vagy a' világi moralitásnak tettzetős erköltseit, hogy ezekkel nyilván kérkedhessen? vagy talán tsak a' vallás' külső jeleinek minden belső meggyőződés nélkül eszközlött üzésében, nem pedig inkább az igaz Keresztényi indulatok' tellyesitésében helyhezteti a' Mennyei Religiót? — Nevezze meg, hol, és mellik Oskolában a' tizenkét esztendeig folyvást tanúló világi ifiakkal esmértetik meg a' Sz. Irás, midőn a' Keresztényi Catechismusban annak tsak puszta nevezetét hallya, de belső foglalattyairól, annak részeiről, szerzőiről, viszontagos voltairól soha sem tudositatik. Tsak történeti Töredékek közöltettnek a' Bibliabeli Historiának tanúlásában, e' szerint az ifiúsag a' Religio' talpkövével annyira sem esmérkedhet meg az Oskolákban, hogy ember korra kelvén a' Sz. Irás részeit elő számlálhassa, vagy a' Sz. Könyvek Szerzőit nevezhesse, és azoknak foglalattyait elméjében úgy,

mint szivében, forgathassa, ha önnön buzgósága által közülök egyik vagy másik reá nem gerjesztetett. A' Normalis Catechismus még II. Jósef Tsászár ideiben készitett munka, melly iránt már akkoron Hazánknak Tudós, és mély bélátású Püspökjei észrevételeiket a' Fő Kormányszéknek bényujtották, most annak oktatására különös Tanitók, kik ez előtt nem voltak, a' Felség parantsolatya által minden Oskolákra rendeltettek, nyilván hogy annak fogyatkozásait, 's elégtelenségét, egyéb Tudományokra nem ügyelvén, buzgóbb lélekkel helyre hozhassák. Külső formája a' munkának akkori Normalis vagy is Tabellaris, melly tanitás módja, mivel egyébb Tudományokban felsőbb rendelések szerint már elváltoztatott, ennek is a' jelen való időkre leendő alkalmaztatását reménleni lehet — sőtt azt is kivánni, hogy ezentúl a' felsőbb Iskolákban már szükségesnek itélt hitvallást bizonyitó okok, — az Egyházi Rendeléseknek és szokásoknak Tudományos előadása, — valamint is ezeknek világos értelmére vezető Egyházi Történetek' (Historia Ecclesiastica) Tanitása el ne mulasztassék: mert valóban ezen Tudományoknak számkivettetése, élőkúttya lött a' közönségessen bétsúszott vallásbéli Hidegségnek, és tovább eredett buzgóság' hanyatlásának, holott ezeknek visgálási valamint nagy Tudománnyal, — gyönyörűséggel, — úgy egyszer'smind a' Religióhoz felette való tisztelettel töltik be minden ditső példákat követni iparkodó hajlandóságát az ifiúságnak.

Héjjános tehát az az állitás, hogy a' Magyar Ifiúság elegendőképpen oktattatik a' Sz. Irásbol és a' kereszténi Tudománybol a' Religiora, vagy is H. D. D. értelme szerint a' Világi Moralitásnak legfelségesebb ágazattyára, de képtelenebb még azon kivánsága hogy a' Testnek ártalmas tselekedetek; és

a'

a' Törvények által tiltott tettek' esméretét az Ifiuság ugyan tőle előadott kút fejekből meritse, mint hogy azokat egyedül az Orvos Tudomány, és Anthropologia, ezeket a' Természeti, és Polgari Törvények által is ésmérhettyük.

Ugyan azért ismét két rendbéli fogyatkozásit a' Magyar Nevelésnek köteles el ismérni H. D. D. Úr önnön elő adása szerint.

Elöszer: hogy a' Nevendék gyermek szárnyára kelvén azonnal mindenekre figyelmetessé tétettessen, mellyek egéssegére, Testének ép fen tartására szükségessek, vagy ellenben a' mellyek ezeknek ártalmassak. Ne az oroszlyánokat, majmokat, crocodilokat, és a' világnak egyébb undokságait előbb tsudálni, hogy sem magát 's emberi gyarlóságának veszedelmeit esmérni tanúllya, testének külömb, de kivált gyengébb részeivel, meg esmérkedvén egyszerszmind tudós utasitást vegyen, miképpen azoknak ártalmait el kerülhesse, és nagy ártatlanságában, magának leg ártalmassabb tselekedetet el ne kövessen, lételének leg drágabb kintsét, és ajándékát az életet illöképpen meg betsüllye, következésképpen, hogy az Anthropologiai Tudományra már kisded korában a' közönséges Oskolákban annyira, a' mennyire tehetségei engedik, és sorsa kivánnya oktattassék. Hazánknak számtalan polgári meg mentetnek ezen az uton a' veszélytől, kik ne találntan még gyermeki korokban a' tudatlanság áldozattyai lettek volna, és nem másképp, mint a' himlő oltás által, a' halálnak ragadozó karjai közül gyámoltalan voltokban ki ragadtatni fognak.

Másodszor: a' morálitáshoz szükségesnek itélvén H. D. D. Úr, hogy minden a' mi jó, szükséges, és hasznos, tellyesittessen, a' mi pedig

len tiltott, az távoztasson: mint hogy azomban ezeknek általlyában lévő meg ismérések sem a' Sz. Irásból, sem a' kereszténi Tudománybol nem meritethetik, és az emberek nem tsak Hitvallási, hanem Polgári kötelezések alatt is vannak, de egyszerszmind alig kelhet által század része a' Népségnek a' főbb Oskolák küszöbjein könnyen által láthattya, melly szükséges legyen a' nevendék Polgárokat a' kisded Oskolákban is tehetségek szerint mind azon kötelességekre oktatni, mellyeket tellyesiteni, mind pedig azon tilalmakra, mellyeket el mellőzni tartoznak, hogy igy akarattyokat már korán a' törvénynek tellyesétésére, mellytől a' Polgári boldogság függ, szoktathassák. Meg győződnek erről emberiségekhez illő szánakodással leg inkább a' Büntető, és Fenyitő Székeknek Birái, tapasztalván, hogy az emberiség nagyobb része nem annyira gyarlóságból, és szántszándékból, mint inkább némelykor a' tiltott tselekedetcknek, és azokra rendelt büntetéseknek tudatlanságából roszra vetemedvén váratlan fenyiték alá vonattatik. Szinte azon fogyatkozás, melly a' Tiltottaktól leendő távozásban vagyon, tapasztaltatik a' Polgári kötelességek tellyesitésében is, mert ezekre se a' falusi Paraszt, se a' városi Polgár, se a' tsekélyebb értékü Nemes, és igy legszámossabb része a' népnek melly a' Felső Iskolakban ritkán vészen részt, az alsó Iskolákban (Gymnasiumokban) nem oktattatik, ugyan azért tselekedetének sinor mértékét inkább azon Egynébányoknak peldájában, kiknek szerentséjek vala a' felsőb Iskólákon túlhalladni, helyhezteti, és magát a' Polgári kötelességinek tellyesitésére vezérelteti, hogy sem a' maga kötelességit, az az mit nekie tenni, mit ellenben el mulasztani kellessen, a' Törvénynek rend szerint leendő oktatásából meg ismérné':

következésképpen a' Polgári, Honnyi, és Büntető Törvénynek esméretét már az alsó Oskolákban gyermeki korhoz alkalmaztatton terjeszteni kellene.

De térjünk visza az utunkba. H. D. D. Úr in facto kivánnya bébizonyitani a' Magyar Ifiaknak jóneveléseket a' morálitásban azzal, hogy más Nemzetbeleik előtt tökelletessebb erköltsi magok-viselettel birnak: de sem amazoknak hibáit, sem a' mieink' jeles viseletének példáit elönkbe nem adja, — következésképpen puszta állitásával eö semmit sem mond. — Mondjak hát én valamit: A' felserdült Ifiuságnak tüzes indulattyában történő elragadtatását nem tsak Vitéz Nemzetünk' hartzra termett fajzatiban, de Europa' nevezetessebb fő Iskoláinak tanitvánnyiban is, mint ez előtt tapasztaltuk, úgy most is az újságokban olvassuk, taval Frantzia, az idén Német Ország érdekli figyelmünket, szinte úgy Hazánkban a' külömbb rendü, és foglalatosságokat üző ifiúság között történni szokott viszálkodások H. D. D. Úr vittatásának ellent mondanak. — Volt azomban még is nemes inditó oka ezen állitásának, nem annyira, hogy a' szárnya alatt lévő ifiúságot mentse, mint inkább, hogy ennek vezérlöit, és az egész Tanító Kart magasztallya: hajdani példa-beszéd tudniillik, millyen a' nevelő, ollyan a' tanitvány, és viszont; ha tehát az ifiúság a' Külföldieket erköltseiben fellül halladja, viszont a' nevelőkben is, sött még inkább, azon Tökélletességeket tartozunk magasztalni; azomban mint bennünket az Ifiuságnak Moralitássa példáival közelebb megismértettni elmulasztott, sajnálnunk kell, hogy akaratunk ellen is általlyában a' Tanító Karnak a' Moralitásban eszközlött szerentsés fáradságáért mind eddig illő ditséretel, és köszönettel nem áldozhatunk. — Kiván-

hattuk pedig méltán H. D. D. Úr állitásának, mint saját dolgában elő adott Tanu-vallásának, bébizonyitását, mivel Cicero pro Domo sua nem beszélhetett; külömben eő ditsérné az Ifiúságot, hogy maga, ki annak Igazgatója, ditsértessen. — Ditsérné így a' nevelő a' nevelését, a' maga saját tettét, tőle függő foglalatosságnak eszközlését. Mint a' Természeti, mint általlyában a' Polgári Törvények senkinek a' maga dolgában tanú-vallást — annál inkább bíróságot nem engednek. Nem a' NEVELŐK, hanem a' SZÜLÉK, mennyire elégesznek meg a' közönséges neveléssel, adhatnak voltaképpen lévő, és tökélletes tudositást az Ország Kormány-székinek. — Eők azok, kiknek szivében inkább, hogy sem a' nevelőknek, fekszik gyermekeiknek boldogúlások; — az eö Atyai szeretetek, és gondoskodások természeti indúlat — amazoké tsak felvállaltt polgári kötelezés, tsak a' tisztségek elnyerésére, vagy könnyebb élelelem szerzésre vezető érdem léptső. — Ezek valóban a' nevelés' minéműsége iránt, minden kifogás nélkül lévő Tanúk: amazok Intézettyeknek ditsérete által tsak önnön magasztalásokat hirlelik. — Ezek mint a' személyi, mint pedig az egész nemzet', és Haza' közönséges boldogulására ügyelnek, fáradoznak, önnön szorgalmok' gyümöltseit feláldozzák, hogy tsak a' Királynak hiv jobbágyokat, a' Hazának értelmes, hasznos, és Vitéz Hazafiakat, Bajnokokat, szolgákat nevelhessenek a' nélkül, hogy a' nevelés által eszközlendő közönséges Boldogulásra feláldozott tulajdon vagyonok fejében valaha valamelly világi jutalmat, 's elégtételt remélhessenek. — — —

A' TUDOMÁNYOKBAN lévő oktatást, vagy is az elme' tökélletesitését a' nevelés' második részének tartya H. D. D. Úr — mintha lehetne

meggyőződésből valami jót mivelni a' nélkül, hogy az értelem által az előbb jónak ne esmértessen: de légyen hát úgy, a' mint ő kívánnya szerkeztettni, hogy az akarat (a' jónak mivelése) előbb kelő légyen az értelemnél, az azonnak megismérésénél. Szóllyunk a' Tudományokról. — Állittya hogy Hazánk ifiusága' nevelésiben a' Tudományi Országnak egy része sem maradott el, mellynek vidékén a' Tanitványok fel 's alá nem hordoztatnának, elő is számlállya, a' nekie tulajdon zavarodásban azokat eképpen: Oratoria, Poesis, Föld-irása-mérése külömböző részei — termései, — állattyai, Hazai és Külföldi Történetek, Számolás 77.

Elme', a' vagy nyelv', de talán inkább tsak toll' elragadtatásának tulajdonithatom ezen téveledést. A' Tudományoknak illy öszve bomlott tsomózatban lévő elő állitások, — melly, sehol szembetűnőbb nem lehetett, mint a' Tudományi Karhoz tartozó diszes Tisztviselőnek gondolatiban — sehol kitettzőbb mint ezen T. G. folyó esztendei' kötettyeiben, hol annak két első füzetében T. T. Fehér György Úrnak remek értekezése a' Tudományoknak szerkesztetett Encyclopediájáról kinyomtattatott — soha váratlanabb, mint akkor, midőn ugyan az, ki a' nemzeti nevelés' védelmére bajnokúl kiállani bátorkodik, annak minden héjjánosságait puszta Vádaknak állitván, maga a' Tökélletes nevelés, és Tudományok' illő fő ágainak elő adásában fogyatkozik.

De még is nem illyen, sőtt valóban sokkal jobb karban, mint sem H. D. D. Úr futólag 's megfontolás nélkül elő adta, helyheztetett a' Tudományi nevelés Hazánkban: jobb rendben, bővségessebb ágakra oszlatva, tökélletessebb szerkeztetésben, annyira mennyire az idő korhoz is al-

kalmaztatva, tanitattnak azok mint az alsó, mint a' felsö Oskolákban, — de azért mint a' Tudományokra, mint pedig a' Tanítókra, és Tanítványokra nézve tökélletessebb elrendeltetéseket minden józanon gondolkodó, 's miveltebb elméjü Atya vélem együtt kivánhatja. — Ne is kérdezze tölem H. D. D. Úr mitsoda (talán azt akará mondani, mellyik?) része maradott el a' Tudományi Országnak? midön már ennek előtte két felette szükséges Tudományokban a' nevelést fogyatkozni jelentettem. Írásomnak tárgyán túl menne feleletem, ha a' Tökélletes nevelés' ágainak fejtegetésébe, mint a' NEVELŐK mint a' NEVELENDŐK iránt botsájtkoznám:

Időt 's helyt nyervén szóllanék még is a' Görög, Deák, 's több idegen élő nyelvek' kevesebb idö alatt, és későbben, mint most tanitattni szoktak, nem is azon emlékezetet fárasztó Gramaticalis szabások' megtartásával való oktatásáról; az Antropologia, és egésség' Catechismussa — a' Polgári, és Fenyitő Törvények' velejinek az alsóbb oskolákban is béhozásárol, ne hogy a' még fenmaradott régiségek mind untalan most is Vandalusi módon elemésztessenek, a' Régiségek' Tudománnyáról is, — a' Gazdasághoz mesterségekhez, kereskedéshez tartozó, mindennémü Állatok', Növevények', Ásványok', Szerek', és Gépelyek' (machinae) szükséges megismérésétől — és a' Termesztményeknek mesterség által miképpen teendő elkészitéséről (Technologia) Európai kereskedés módjáról; mivel a' mesterségekre kilépő ifiúság, előbb hogy sem a' Böltselkedés' pályáját elérje, kitér nevelésének oskolai folyamattyából; melly alsó oskoláiat az olvasás megtanulása után öt álló esztendeig tartani kivánnék. Nem is fejteném el ezen idö korban üzet-

ni a' Declamátiot *) — Gymnasticat, az az: az emberi Testnek gyermeki korához alkalmaztatandó gyakorlásait, Tántzot, úszást, bajvivást, küszködést, futást, lovaglást, tzélra lövöldözést: — a' szép mesterségekben, rajzolásban, faragásban, musikában, éneklésben töltendő ártatlan mulatságot ajánlanám, hogy így a' hasznosokban, és kellemetesekben foglalatoskodván, játék, ital, dobzódás, és fajtalanságra hajló természetek el ne vetemedjen.

A' felsőbb oskolákat, (a' Böltselkedés', és Törvény folyamattyát), mellyek a' Tudománynak valóságos műhelyei, három, és három esztendőre határoztatni óhajtanám: itt a' Hitvallás' oktatását Tudományos világositásokkal, és meggyőző okokkal, nem külömben az egyházi történettel, és Keresztényi Régiségek' esméretével elő adattni, a' Böltselkedés Tanulmányait tudományi szerkeztetett rendben. — Hazánk' Történeteit a' szomszéd Birodalmakéval (mellyekkel legrégiebb időktől fogva nagyon öszve elegyedett) közönségessen tanitattni **), de főképpen a' közönséges

*) Némely oskolákban ugyan tartatnak Oratiok, Peroratiok, Dialogusok, melly által a' beszédben bátorságot szabadságot, és folyamatot szerez a' külömben félénk, ifiuság; ez formállya ékes szóllásra a' gyermeket, hogy emberi kort élvén a' nyilván való tanátskozásokban világossabban elő adhassa gondolatit, és önnön vélekedésére téritse hallgatóit; tsak az oktatók Plautus' gunyoló vagy nevetséges és durva beszéd módjától távoznának, 's inkább kellemetes, szivet lágyitó, és indulatokat gerjesztő kifejezésekben gyakorolnák Tanitványokat: a' Theatromi személyeknek elő adása is, az ifiuság' formálására kiváltképpen hasznos foglalatosság.

**) Most a' Philosophia' első esztendejében Hazánk', másodikban a' Világ' közönséges történetei tanitatnak; de ritka esztendő, hogy egyik, vagy másik Tudomány, bár futólag is elvégeztessen. A' Tanitás' módját, mellyről keveset nem mondhatnék, érdekleni nem kivánom: de jobbad részét életemnek a' Történetek' gyakorlásában töltvén, nem lehete meg nem illetődnöm azon nyilván tanitott hal állitáson, „Hogy Soltán Béla névtelen irójának jegyzé-

Tanultság' Történeteit (Historia Litteraria) Hazánkéval együtt hévétettni kivánnám, mint hogy ezek nélkül bár melly Tudományban is sikeres előmenetelt tennie lehetetlen. De a' világnak közönséges Történeteit Philosophiabol a' Törvények három esztendeire által vinném és felosztanám, mind azért, hogy a' Böltselkedésnek számosabb ágai vannak mind pedig mivel Hazánk törvénnyei az idegenekével hasonlitva nagyobb világosságot nyernek, de azért is, hogy minden Polgári Törvények' eredetének a' Tettek, mellyeknek okait a' Történetírónak felfedezni kell, valóságos kútfejei. A' közönséges Polgári Törvényektől elfajzott Nemzéseket pedig, úgymint Jus feudalét a' Civilével. — Jus Montanum, Cambiale, Commerciale, Urbariale, Criminale Törvényeket legjobb, és illőbb módon a' Magyar Törvények' tzikkellyeiben, a' mellyekhez tartozandók, elő adattni lehetne: valamint Hazánk' különös Jurisdictioinak privilegialis szokásait is, u. m. a' Jászok, Kunok, Hajdú-városok, Tisza kerület, Székelyek, és Confiniariusok, Tárnoki és Helytartói Városok tör-

---

se szerint Köszögöt (Pontem Guncil) rendelte volna Magyar Ország Határának, a' midőn minden Bajor Történet irók, kiknek mi akkoron (Austria későbben támadván) tő szomszédi valánk, egy átallyában az Onasus (Ens) folyó vizet, és ezen helyheztetett Conrad Hertzeg' (kit a' Németek Günzelnek hivának) hidját tarták a' Magyarok Határjának. De még inkább iszonyodom, hogy a' felserdült és az Ország' 's Birodalom' dolgaira közelebb kikelő ifiúságnak itt legalkalmatossabb helyén, t. i. Hazánk történeteiben azok az emlékeztető Esetek nagyobb világossággal, és tettzetőssebben elő nem adatnak, mellyekben már őseink a' Ditsőségessen Uralkodó, és hiv jobbágyait Atyai kegyességgel Kormányozó Fels. Austriai Háznak érdemeit el ismérték, — 's mind azok a' Nemzettel kötött szent szövetségek elhalgattatnak, mellyekkel a' Ditső Halsburgi Hertzegekhez, mint valóságos Árpád' Véréből származottakhoz, előbb magokat kaptsolni, azután mint Austria' Fejedelmeit Királlyoknak választani, utóbb pedig örökös Uroknak is elismerni, és izről izig elválolni magokat kötelezték; hogy igy már a' gyenge ifiúságban természet szerint lévő Uraikhoz köteles buzgó hivségek felgerjesztessen.

vénnyeit. A' Böltselkedés (Philosophia) Tudományi közé számlálnám az oktatás (Paedagogia) Tudománnyát, és senkit a' legalatsonyabb oskolák' tanítására is alkalmaztattni nem kivánnék, még ebben elömenetelét, és szükséges esméretét bé nem bizonyitotta.

Elhalgathatom e' itt a' Magyar szép Nemnek honnyi nevelését? O! nem, éppen nem: Légyen úgy, hogy ez naponként méllyebre ne süllyedjen erköltsiben! de az való, hogy ugyan azok, a' kiknek a' Magyart késő maradékokra épen elterjeszteni kellene, ma 's holnap kivetkeztetik hajdani N e m z e t i s é g é b ő l. — Nemesség, Városi Polgár, minden rendű vagyonos átallyában külső nemzetbéli személyekre bizza kisdedinek oktatását. Természetes, ki ki magát, 's mindent a' mi hozzá tartozandó, másénál jobbnak itéli, ditséri, de leginkább nemzetét, annak jelességeit, hazáját közönségessen magasztallya, 's igy már első lehelletekkel a' kisdedek magokban szijják Hazánknak a' Külföld előtt lévő alatsonitását, már korán szülötte földét, Nemzetét megvetni, a' tsinossabbnak festett Külföldet pedig és annak Népét elébb tisztelni, azután kedvelni, és kivánni megszokja annyira, hogy azontúl sem hazájához, sem nemzetéhez természeti hajlandósága nem lévén, már elsőség, és érdem légyen előtte Külföldinek lenni, és óhajtás külsőknek karjai között az élet édességét, 's boldogságát el tölteni. — Bár melly honnyi intézetekben: a' K. Hitvallás' szabásait minden világositás nélkül a' rövid Cathechismusból, és könyv-nélkül el mondhatni — Bibliát, és a' közönséges Történetből jelessebb emberek tetteit emliteni, — a' Természeti Tudományból világ' egyébb részeinek némelly különös állattyait, a' nélkül hogy a' körülötte járókat esmérné, hasznaikat értené, tsu-

dálni, Europának Nemzeteit, és nevezetessebb városait nevezni; az egész Tudományi oktatás, Musika, nyelv, tántz, rajzolás, Olasz, és Frantzia nyelv tanitásán fellül. De arra, hogy az érzékenyebb, következésképpen indulatosbb természet magát meggyőzni, illy meggyőződéssel az ész', okosság', illendőség' szabásaihoz magát alkalmaztattni tanúllya, semmi figyelem. A' köz rendű Aszonyi Nem különössen szánakodásra méltó, mert egyházi vagy is vallásbeli oktatásán kivül, merő állati természetében hagyatik. — Mi légyen az ő igaza — millyen tselekedeteket bátran tehessen, melly tiltottakat ellenben el kerüllyön, egyedül szüléinek példájából tanulhattya. Ez az egyetlen egy sinórmértékje, tselekedetének. Gyarlók, hibássak, roszszak, vagy talán feslettek is a' szülék? O! melly vak szerentse, ha a' gyermekek olly tettekre nem vetemednek, mellyek mint tiltottak, fenyiték alá vonattattnak *). Méltán azért minden egyébb Tudományokon, és mesterségeken fellül, mellyek a' Házi boldogság' elnyerésére, 's fentartására, mint szükségessek, tanitattnak, elkerülhetetlen mind a' Természeti, mind pedig a' Polgári és fenyitő Törvénynek hozzájok alkalmaztatott ismérete, és gyakoroltatása; a' főbb Aszonyi Rendnek Hazánk' törvénnyeibe léendő bélátások annál szükségessebb, mennél jobban megvagyunk győzettetve, hogy minden Europai Nemzetek felett legjelessebb jusokkal, legnagyobb hatalmakkal megajándékoz-

*) A' Táplálásnak, és élelem' keresésnek mint szükebb, mint kevesebb volta, mint a' férjfiaknál, fő oka annak, hogy ez a' kedvelt Nem némellykor tulajdon betsétől megválván önként elvetemedik. — De a' Protestantismussal egyszerre engedett büntelen elválások is, és azoknak világi Törvényszékekre bizatott elhatározások a' fedve tartandó szemérmet szennyezik, és a' tiszteletre méltó Anyai Charactert alatsonyittyák.

ták, felruházták, és megvigasztalták őseink a' gyámoltalan szüzeket, hívséges feleségeket, és nyomorúltt eözvegyeket; melly fő okot azomban Folnesics Lajos Úr, éppen ezen Tudományt a' Magyar szép Nemnek szükségesnek bizonyitván, „Zeitblätter für wahre Menschenbilduug" 10-ik darabjában e' f. eszt. tekintetben venni elfelejtett.

Ideje, hogy a' NEVELÖKRÖL szóllyak. Hazánknak egyetlen egy Egyetemje (Universitása) ha ezentúl is az öt Academiákban lévő tsak üdősbb Professorok által nyeri helyre állitását; akkoron gyakran, már idökorokban lankadt, egésségekben gyengült, következésképpen már a' Tudományoknak elömenetelével többé nem halladó Tudóssakkal fog bé töltettni holott pedig minden fö Oskolák elött az Universitásnak, a' Tudományoknak világ szerte virágzó létét nem tsak közelebb esmérni — de egyszersmind egybenvetett vállal eszközleniek kellene. Tiszteknek kellene tartaniok, mint az Ifiúság' Oskolai esztendők alatt rendeltt Törvényes Gyám Attyoknak, mind Tanulásokra, mind moralis viseletekre lévő vigyázatot; és minden esetre a' Felelet kötelezéseit reájok kellene terjeszteni, a' Frantzia kormány példája szerint, de egyszersmind tellyes Just is tulajdonitani nékik, és a' tzélnak elérésére sikeres módot nyujtani, mellyek a' reájok bizatott ifiúságnak batorságot, és bármely tsekély megbántás iránt is szükséges elég tételt szerezhessenek, hogy igy az Atyáknak bizodalmok el ne mellöztessen, 's Magzattyok', természeti védelmekre fel gerjedni ok ne adattasson: méltó valóban a' Fö kormányszékeket ezen hézagra figyelmetessé tenni, mellynek el mulasztása tagadhatatlan oka mind azoknak az ifiúságra szinte, mint a' Szülékre káros viszálkodásoknak, mil-

lyeket hazánkban, és az idén éppen Göttingában tapasztaltunk.

A' Nevelök' állapottyát úgy a' Görögök mint a' Romaiak leg terhessebb sorsnak, inkább is büntetésnek hogy sem díszes Tisztnek lenni tartották, holott illyen itélettel tsak a' különös ifiaknak Tanitojók iránt valának: annál inkább szükséges tehát el ismérnünk érdemeit azoknak, kiknek egy, vagy két tanitványok helyett száz és több külömbféle nevelésü, és erköltsü gyermekek fárasztyák szorgalmait. Az is szükséges volna tehát a' Magyar Nevelés Tökelletességére, hogy a' Nevelök Hazánk' oltárára letett szent igyekezetekként azon képpen megjutalmaztattnának, melly szerint nem bánnák, sött örvendeznének, hogy inkább ezen, mint sem más úton indúltak el magok, és magzattyok, boldogitására. Nem értem a' Papi Rendeket, mellyek Jószágaik és birtokaik tekintetében a' nevelésre köteleztettnek, mert ezek külömben is esztendök folytával mind a' Tudományi karban, mind pedig a' Szerzet Tisztségeiben elömehetnek, hanem a' világiakat. Kegyes ugyan Felséges Fejedelmünk' Atyai gondoskodása, mellyel az éllemedetteket arany ereklyékkel, Királyi Tanátsos nevezettel, gyermekeiknek esztendei stipendium ajándekozásával, sött némellyeket fizetések' szaporitásával is meg vigasztallya. De külsö Birodalmakban nem egy azok közül, kik Oskolai buzgóságokban, és a' Tudományok' elö mozditásaban magokat meg külömböztetik, Polgári tisztségek' viselésére, és azonnal érdeme szerint fö méltóságra is emeltetik. Nálunk ezen Szerentse tsak a' Világi Papoknak kik Kanonokokká, Püspökökké lehetnek, szolgálhat, de a' Világiak az Oskolai tsipös pornak bé lehellésén mind addig, még foglalatosságok tellyesitésere alkalmatosoknak tartattnak, sorsoknak jobbitása iránt lévö remény-

ség nélkül le kötelezve maradnak, és sem Tisztség sem jolessebb jutalom el nyerésére érdemessekké nem tehetik magokat, holott némellyek az Orbilius' türedelmével már nem birván, de Házi környülállásaiktól is (mivel a' Magyar Országi Tanitásmódja semmi Szerzeményre alkalmatosságot nem nyujthat) szorongattatván, ha egyébb Polgári Hivatalokat nem, bizonnyára az Universitas, és Tudományi kar számára rendeltt jószágok kormányozásában lévö tisztségeket édes örömest magokra válalnák, és igy a' Tudományokra, és a' Tudományi karra szánt és rendelt jövedelmekben ök talán (tudni illik kiknek tudományi érdemeik vannak) méltóbban, mint az idegenek részesülnének, a' mellett, hogy ezektöl, mint tudóssabb és miveltebb elméktöl, a' Jószág jövedelminek szaporitását is leg igasságossabban várni lehetne, de kivánni is kellene. Légyen ez elég annak bizonyitására, hogy mind a' Nevelökben, mind a' Nevelendökben bizonyos, és szembe tünö fogyatkozásokat elö hozni és igy a' Magyar nevelésnek Jobbitását ohajtani lehessen.

Miképpen kérdezheti tehát H. D. D. Úr 110 lapon: a' fö Iskolákban mi hibát talált a' Jénai Tudós? miképpen feleli: Tsak azt, hogy Kant igen keveset hangzik a' magyar Iskolákban? midön kérdésére hosszan, és bövségessen meg felelénk. Emliti ugyan a' Jénai Tudós: Man fürchtet sich in den Catholischen Philosophischen Classen, selber von den Schatten der Kantishen Philosophie „de ezt tagadhatatlan valósággal mondja: mert az olta hogy Professor Kreil Antal, kinek Tudományi Tehetségeire, és Moralitássának példás Erköltseire minden élö Tanitványi velem együtt háláadóképpen emlékeznek, a' Pesti Universitásból el hivattatott, nem Immanuel Kant, hanem Storche-

nau, és utóbb Seel Henrich útmutátása szerint adatnak elő a' Philosophiai Tudományok: de ellenben H. D. D. Urnak azon bátorságát, mellyel a' maga Évkorának leg jelessebb emberét, ki első fel találá, hogy az idő és hely mi kivülünk semmi valóság, hanem tsak gyarló értelmünk' meg foghatóságának formája légyen — ki az emberi elmét határozattnak lenni; és azért ezen határokon túl menvén merő tevelygésekben el merülni bizonyitotta — ki az emberi ész felett lévő mennyei dolgoknak megértésere, 's hitelére a' Revelatiot szükségessen meg történtnek tartotta a' Durva éjnek homáljában lámpást kordozó vaknak — — tudatlanságból e' vagy vakmerőségből? nevezi, és rágalmazza, iszonyodásomban külömböztetni nem tudom. Kétség kivül ő Kantnak mélyen bé ható visgálásaiban bé nem avattatott, — sőtt inkább nem értőinek, és helytelen Magyarázóinak Fetsegésétől el ámitatott, a' Nagy embert úgy vaknak itélte, mint a' szeretsenyek a' Setétség Daemonját Fehérnek, a' vilagosság geniussát pedig Feketének képzelik, és rajzollyák.

Bé bizonyitván ekkép az állitásoknak helytekenséget H. D. D. Úr buzgósága Szükségtelenségét elégségessen ki nyilatkoztattyuk avval, hogy maga a' ditsőségessen Uralkodó, 's Felséges Fejedelmünk az Ifiúság' nevelésének jobbitását Attyai gondoskodásának tárgyává már két esztendők ólta választván, hiv népeinek boldogitására abban munkáltattya egy diszes ki küldetését, mellyet külömb és külümb alatta lévő Nemzetek' Kormány székeinek jeles Tagjaiból böltsen ki nevezett és őszve állitott, ugyan ezekben, kik Tudományok és mély bélátások végett eő Feleségének bizodalmát meg érdemlették, Hazánk helyheztetheti tellyes remenységét H. D.

D. Úr pedig elégségessen meg fog győzetteltni hogy az eddig gyakorlott Magyar Ifiúság nevelése módja, az ő helyben hagyását, ditséreretét, védelmezését semmikép sem kivánta.

Lépek immár H. D. D. Urnak érzékeny ki nyilatkoztatására, nyilvánságos rágalmazására, mellyben ő a' Jénai Tudósban egy Protéstans irót tekintvén, nem annyira ennek személyére, mint inkább az egész törvényes Nemzeti Felekezetre fordittya oknélkül fel ingerlett indulattyát; mondván hogy a' Ratio, Educationis elégbölts (noha közelébb ez előtt irá, hogy jobb rendbe lehetett volna szedni) a' minö sinor mértéke a' Protestansoknak soha semvolt a' Nevelésben, és ki tudja, mikor lesz. Az első állitás nagyon közönséges és egyszersmind a' Magyar Országi Tanúltság Történeteiben (Historia Literaria) nagy olvastalanságot mutat. — a' másikat Hazánkba senkivel sem hitetheti el, mert valóban a' Protestánsok, az ő elméjeknek tehetségéről, miden időben jeles, ne mondjam, számos példákat adtak előnkbe; nekiek tulajdonok az ifiúsággal a' Tudományokat megkedveltettni, nekünk pedig majd tsak nem ok, kenszeritéssel azokra szoritani. Denem is illő tekintettel érdeklette, és azon oldalról, mellyről kellett volna, szemlélte a' Protestans Oskolákat: mert ezeknek Törvényes tzéllya, átallyában az ifjúságnak tökélletes, és egész Nevelése mellett, főképpen a' nevelésnek azon ága, mellyet a' Vallás, és hozzá kaptsoltt erköltsi Tudomány, a' köznép között annak elérhető boldogulása miatt, terjesztetik — és a' Tanítványok az Egyházi szolgálatra itten, mint szükséges Seminariumban, el készítettnek. Illyen Törvényes határok közé alkalmaztaták magokat mint a' Helvetiai, mint pediglen Ágostai Vallás-tételen lévők, és az egyhá-

zi Superintendentiák' kerületei szerint szabásokat tevének, mellyekhez magokat a' Törvény' értelme szerint alkalmaztassák. Méltatlan is akada fel H. D. D. Úr azon, hogy ezen Rendszabásokat azonnal mindenütt bé nem vétetteknek hallotta, mert hol a' Tudományos dolgok a' Vallással öszve kaptsoltattak, ebben azomban Hierarchia nintsen, ottan tsak kegyes módddal, meggyözödéssel kellete elfogadásokat eszközleni; de azért még is eszközöltetett az Oskolai Coordinationak bévétele többnyire minden Egyházi gyülekezeteiben (Ecclesiaiban) a' Magyar Országi Superintendentiáknak, és bölts észrevételek, helyes javitások által azon munka meg is bövitetett, de sehol, H. D. D. Úrnak gunyoló kifejezése szerint mint héjjanos, tsorba, és alkalmatlan vissza nem vettetett: Annál inkább pedig a' Külföldieknek valamellyikétől nevetségessé nem tétetett, ki nem kaczagtatott; nintsen erre Tanuja H. D. D. Úrnak, hogy ezeket valaki olvasta, hallotta, látta, és érzette vagy tapasztalta volna, a' maga rágalmazásra (nem tudni mi okból) felgerjedett indúlattyán kivül; — de ha véletlen úgy történt volna is, egy igazán tudós, valósággal mivelt, Jó Hazafiait minden külömbség nélkül egyaránt ölelö személy sem TAPSOLT, hanem inkább menteni igyekezett volna.

J***.

2.

Igazitás.

Mivel minden Irótól legelöször is azt lehet méltán kivánni, hogy a' miről ír, azt tudja is; szük-

szükségesnek tartottam egy hibát megigazitani, a' melly e' f. e. Tud. Gyüjtemény VII-dik Kötetének 110-dik lapján, különösen pedig ott a' hol a' Protestánsok Oskolai rendtartásaik említetnek, ejtetett. Tudtára adom tehát, ezt pedig mint ollyan dolgot a' mellyet bizonyosan tudok, mind a' beküldő Úrnak, mind másoknak is, a' kik nem tudnák, tsak azért, hogy hibás állitást követvén, ne tévelyegjenek, hogy a' Protestánsoknak, Magyar országban azon időtől fogva a' mellyben egy külön meg állapitott Ekklésiát tettek, bizonyos, az idők környülállásaihoz és szükségek 's értékekhez képest állandó Oskolai rendtartásaik, nem tsak vóltak, hanem vagynak-is e' máí napíg, a' mit historice-is belehetne bizonyitani. Hogy azok jók vóltak, azt a' következések mutatták, mint a' mellyek szerént igen sok, a' maradék emlékezetébe is felmaradandó jeles Férjfiaik neveltettenek a' Protestánsoknak Magyar Országban a-Tudományok és Esméretek minden nemeiben, 's hogy most is jó, azt magunk is tapasztalhatjuk, és Görög nem egyesült Valláson lévő Atyánkfiai-is, a' kik atyafiságos egyességben és szeretetben számosan járnak a' Protestansok Oskoláikban megvallhatják; — de a' mint maga-is mondja a' beküldő Úr, hogy mindennap tőkéllesedni kel mindennek, a' Protestansoknak fő Principiumok a' mindenekben való tőkélletesedés lévén, ebben is, a' hol szükségesnek látják köz akarattal tesznek hasznos igazitásokat, valamint a' múlt esztendei General-Conventben-is. Hogy az akkor kidolgozott Oskolai Coordinatio már is önnön magoktól mint hijános, tsorba és alkalmatlan viszsza vettetett, ez világosan nem igaz, — de nem is vettethetett viszsza, mivel a' Protestánsoknál nem tsak egynek vagy kettőnek, hanem az egész akaratjának vagyon elhatározó

szava: — hanem ha azt tartaná viszsza vetésnek hogy netalán az egyik vagy másik Oskolába új' Tanitó hozatott bé, a' mi tsak akkor történhetik, ha azt a' pénzbeli erő engedi, — mivel a' Protestánsok a' betük első látásától fogva egész a' tudományok fő pontjáig mindent a' magok tulajdon erszényeikből kénytelenek fizetni: — azért ezt a' külföldiek katzagva nem nevethetik, — de nem is nevetik; — különben is, a' ki valamelly dolgot kotzagva nevet, annak az okos ember szemében nem árt, e' szerént a' közmondás szerint: „Per risum multum 's a' t. Lévén tehát a' Protestánsoknak Oskolai rendtartások, nintsen szükségek, hogy valamelly más Ratio Educationist megjobbitsanak; ha ezt tenni akarták volna, vagy akarnák, inkább tették vólna, vagy tennék azt a' Néhai ditsőségesen uralkodott második Jósef Császár idejében kiadott Ratio Educationissal, mint a' mellyel meg is kináltattak 's a' melly az akkori időnek lelke szerént készülvén, ő reájók alkalmaztathatóbb-is vólt, — a' mint annak nagy részét azonnal be is vették a' Protestánsok, de főképen az 1791-dik esztendei 67-ik Czikkely által ki küldetet Országos Tagoknak munkájokból igen sok hasznot vettek a' magok Oskolai dolgaiknak elrendelésére nézve 's nem lehet azt nekik hibául tulajdonitani, hogy ez akkor ki küldetett Deputatióknak munkájik még ekkoráig helyben nem hagyattattak.

Egyébaránt kivánni lehet, hogy ha nem-is egészszen, legalább a' Tud. Gyüjteményből maradjanak ki a' Vallásbeli vagdalkozások; avagy ha már csak ugyan Vallásbeli tárgyak feszegetése nélkül el nem élhetünk, írjunk legalább ollyan emberséges és keresztyén Tudóshoz 's a' tárgy méltóságához illő hangon, mint ezen Értekezésnek szerzői: „Felelet azon Elmél-

„kedésekre, mellyek érdeklették a' „Protestánsoknak közelébb múlt har„madik százados Innepléseket, és ezek „között némelly Tartományokban a' „különböző Felekezeteknek egyesü„lésre lett lépéseket. Készült a' szelidség országában. Nyomtattatott az „Alázatosság' betüjével 1818." 's mutassuk meg szóval is tselekedettel is, hogy a' mi tisztünk szelidség és Alázatosság, fegyverünk pedig az Isten szent Igéje. —

Th.

3.

Jelentés

Buchner András' Bajor Ország történetei iránt, ki adandó könyvéről.

Esméretlen volt még akkor AUSTRIÁNAK neve, — és mostani Tartománnya szinte az Onasus (Enns) vize torkolattyáig átallyában HUNN, és MAGYAR Nemzetnek tulajdonképpen hódolt, midön a' Bajor Nemzetség már önnön Fejedelmei által kormányoztatott: Tő szomszédjaink valának a' Bajorok VIII. IX. és X. Századokban, és azért Magyaroknak viselt dolgaival, egészlen öszve egyeledtek Történeteik annyira, hogy elsö Vezéreinknek viselt dolgait — a' roppant Magyar Birodalomnak akkori területét — és a' napnyugoti nemzeteken nyert Diadalmokat leginkább a' Frantz, és Bajor történet irókból tanúlhattyuk. Tsekélynek, vagy méltóbban, semminek mondhattyuk mind azt, a' mit az elő számláltakról valamennyi Történet-iróinknál, kik többnyire tsak a' keresztény királyoknak ditsöitésére ü-

gyeltek, Prajnál, Katonánál, Gebhardinál, Engelnél, és Feslernél olvashatunk — és tovább is illy setétségben andalogni kéntelenitetünk, még az akkori szomszéd Nemzetek Történeteit, 's azoknak kútforrásit úgy mint: Görög, Frantz, Olasz, Német, Bajor, Cseh, Lengyel, Orosz 's t. jegyzeteket mindenkép ki nem meritünk.

Méltó azért a' szomszéd Bajor Nemzetnek is Történeteivel akkoron, midön éppen Nemzetünk az eö Culminátiójának legfelsöbb Pontyára helyheztetett, meg esmerkednünk, és a' Regensburgi Tudós Professor Buchner András Urnak fáradságos igyekezetét fel ségellenünk: ki közelébb hozzánk küldött Tudositása által alább irtt munkájának nem előfizetöket, hanem inkább aláirókot szerzeni kiván, hogy költséges kinyomtatásának kelendöségéröl bizonyossabb lehessen. A' Munkának Tzimje: Geſchichte von Baiern aus den Quellen bearbeitet: nebſt einem fortlauffenden Anhang, welcher die beweiſenden Stellen, die alten Denkmählen, und verſchiedene nöthige Bemerkungen enthält, mit zwey Land-Charten, und mehreren Abbildungen.

A' Történetek a' VI. századdal kezdödnek, és minden fen maradott eredeti maradványoknak elö adásával, vagy rajzolatikkal a' toldalékban erösitettni fognak. Az előfizetni, vagy alá-irni kivánók Eggenberger könyváros Úrnak Pesti boltjához utasitattnak, hol Minden Szentek napjáig a' Nevök feljegyeztettni, azontúl pedig magának a' Szerzönek el küldettni fognak.

J.

III.

Tudománybeli Jelentés.

1.

Jutalomtétel.

Alábbirt hazafi látván egy részről a' sok nyelv mesterkélést, más részről, az az ellen mindenünnen feltámadt panaszokat, és senki se lévén, a' ki a' közép útat megmutatná, minthogy tovább is csak bizontalanságba marad nyelvünk' felzavart állapotja: azért is maga részéről jutalmul feltészen egy valódi I-sö Mátyás Király Aranyat annak, a' ki a' béke szerzéshez nyúl, és a' Szigvárti jó Hazafiúi szándékbol szerzett szóktol fogva egész a' lebelig minden újj szókat critice jó magyarsággal ki fog tenni, vagy minthogy ezek mind együtt vagynak az 1813 Esztendöben kijött Mondolatban, a' ki ezen öszveszedett újj szókból álló könyvet az azolta születettekkel együtt minden személyes czélozás nélkül magyarra, az esméret, és tudomány által vezéreltetvén, leforditja. Megkérettetik ezen fáradságra a' Mondolat' szerzője is, úgymint, a' ki legjobban megesmérkedvén a' hibával, javitásárol is talám többet gondolkodott másoknál; de megkérettetnek minden Tudós és nyelveket értö Hazafiak is, a' vagy tsak az abban lévö szótárnak tudományos megrostálására, a' mi jó, annak megtartására, a' mi okkal roszsz, annak helyébe való valahol esméretes, vagy tudományos szerkeztetésre. Ezen munkáknak megitélésére bátorkodik azon Hazafi megkérni Budán Fö Tiszt. Virág Urat, mint Poétát, Pesten T. Horváth István Urat, mint Grammaticust. Kulcsár István Urat, mint szerentsés Magyar Irót, Schedius Urat mint Aestheticust, Károliczon Direct. Rumi Urat mint Gazdát. Debreczenben F. T. Benedek Urat, mint Nyelvek Mesterét. Dr. Szentgyörgyi Jó'sef Urat, mint Természeti historicust. Pr. Buday Urat, mint Görög Mestert. Erdélyben Döbrentei, és K. J. Urat, (Tud. Gyüjtemény VIII. K. pag. 24.) Patakon T. Là-

tzay Urat mint Physicust. Nyiri Urat, mint Mathematicust. Halason Dr. Peterka Urat mint Statistát, és T. Kovács Urat, mint Deákot. Pápán Zsoldos Urat mint Orvos Írót. Sebestény Urat mint Zsidó Mestert. Márton Urat, mint Philosophust. Pápai Urat mint Törvénytudót. Gáti Urat, mint Geometrat. Sopronban F. T. Kis Urat mint Magyar Írót. Prof. Magda Urat, mint a' Tót nyelv' esmerőjét. Bécsben Márton Jó'sef és Pánczél Dániel Urakat mint a' Magyar nyelv körül régolta fáradozó jó Hazafiakat. Téten T. Horváth Plébános Urat mint Magyar Theologust, és végre Győrött Cons. Fehér György Urat, mint mindenest. Ezen Magyar nyelv' gyarapodására szánt Magyar Király' Magyar arannya ritkaság ugyan: de még is magában a' munka, és a' reménylhetõ haszonhoz mérsékelve csekélység; de szabad másoknak is magok részekről szaporitni, és azt Trattner Urhoz békűldeni, a' kinek kezéből fog az arany is a' calculus szerént kiadatni, és a' hova kell, a' munkákat is szokott petsét alatt legfellyebb Jó'sef napig békűldeni. Annyival is inkább jól esné fundusul több 's tehetõsebb Magyaroknak is segedelmek, mivel ezen béjövő munkákat a' megitélhetés végett legjobb volna Trattner Ur által kinyomtattatni, és úgy a' vi'sgáló Uraknak elkűldeni külön külön Exemplárbann, hogy annál hamarébb megeshessen.

Nem akarom senkinek gondolkodása fundamentomit háborgatni ezen készülendõ és megvi'sgálandó munka eránt: mindazáltal tsekély értelmem szerént ezen principiumoknak említése talán nem fog felesleg való lenni:

1. A' Magyar' 's nyelvünk' eredete Á'siai, a' Historia, és az oda való nyelvekkel való egyessége szerént; következésképpen nyugotti nyelv' reguláira alkalmaztatni nem lehet, és a' ki nyelvünk gyökereit méjjebben fejtegetni akarja, szükség, hogy az Á'siai nyelveket annyira, a' mennyire esmérje.

2. A' nyelv nem tudomány, hanem mesterség, és így itt Theoriát keresni nem kell, a' practica Regulák is nem Annyai, hanem szüleménnyei a' nyelvnek.

3. E' szerént mind az irás, mind az olvasás mesterségének az etymologia, euphonia, és analogia (mellyeket a' Grammaticusok is csak adminiculumoknak neveznek Márton Gram. pag. 167.) nem lehetnek tökéletes birák, és tsak úgy lehetnek, ha Annyokkal a' Praxissal megegyeznek. És így, ha én for-

málhatok valamelly szóból új szót, és az mind az Euphoniával, mint az analogiával megegyez, de ha úgy, Magyar, előtte esmeretes dologról, még nem szólt, azt el nem fogadhatja senki, mint p. o. lebel soha magyar szó nem lehet.

4. Minden szót, a' mellyet még mi nem hallottunk, megvetni dölfösség; mindent bévenni, a' mit más dictál veszedelmesebb ostobaság. Közép régulául én azt tenném: a' közönséges vagy a' magyar előtt mindenkor tárgyul szolgált dolgok eránt semmit bé nem kell venni, a' mire auctoritás nintsen, vagy a' mellyel Magyarok valahol és valaha könyvök, beszédjek, vagy faluik nevezete által nem éltek; a' Mesterszókra nézve pedig azt kell választani, a' mi a' dolgot legjobban megesmérteti, és ha magyar, mind a' dolog' természetével, mind pedig a' nyelv eredeti valóságával megegyez. P. o. Borlelke, Borága nem lehet bévenni, mert ezek mindenkor esmeretesek voltak a' Magyar előtt égett-bor, és szőllő-veszsző nevezete alatt. Gyám e' rittka, de forgó szó, azért bé lehet venni Gyámatya 's t. de Titkátsot nem jó volna bévenni. Chemiát vagy meg kell hagyni, mint a' Német, (mellyet, a' kinek való, annak bizonyosan vagyon annyi tudománya, hogy megérthet (vagy pedig a' mesterséget kifejező szóval kell kitenni, de nem Test-magértékséggel l. Theoria Botanica L. Nyulas az Erdélyi vizekről. Kolosvár 1800.

5. Valamint a' Magyar tör'sök szókat, úgy a' bévett idegeneket is, se irásban, se szóllásban meghamisitni nem lehet p. o. a' Gyökérből nem szabad gyököt, Chemiából Kémiát vagy Kimiát, Cicerobol, Kikerot, Apátzából Apáczát csinálni, Anglust Ángolynak, Elegiát, Alagyának nevezni. Miltiadest Miltziadesnek olvasni, C-jek se irásba, se kimondásba nem lévén a' Görögöknek.

6. Az esmeretes szók összetételében a' homogeneitást, és illőséget meg kell tartani. Illetlen p. o. Templom-bilints, Ákátz-gyerkek, Álom-hüvelyezés, Bün-kementze, fagyapju catachresisek, mintha a' fának volna juhgyapja.

7. A' városok, faluk, és familiák neveket egybeszedvén, azokból sok szókat lehet kikeresni, és meghatározni p. o. Adáz Tevely nevezetéből kilehet tanulni, hogy adáz vérengezőt tegyen é a' Mondolat szerént? vagy pedig Bürköt a' Debreczeni füvész könyv 198 levele szerént. Nyirád, Nyárád, Korpád, Tasnád, Péts, Pétsel, Pétz, Pétzel, Petzeli, Alap, Kál,

Kali, Háld, Akali, Gyirot, Gyimot, Gyirmot. Burján, Adorján, Csanak, Paloznak, Csopak, Bös, Tés, Vid, Högyész 's t.

8. Meg kell halgatni a' Mester-szók eránt az Irók szó-tárjait· Apátzai, Debreczeni Grammatica, Márton István Josef, Molnár Sándor, Nyulas, Zsoldos, Pápay, Varga, Láczay, Pete, Fehér, és más mindeneket a' kik írtak.

Orthophilus.

---

2. Új Találmányok.

Az első magyar Gőz-hajó. Mindennémű testek melegben tágúlnak, 's megereszkednek, kivált ha nedvesek vagy folyosak; némelly állató részeik feloldzkódnak, a' tűz-vagy is meleg-tárgygyal egyesűlni láttatnak, rúgósakká, repkényekké lesznek, és vagy lég' (aër) vagy szesz' (gas) neve alatt rúgóságjokat megtartják tovább is: ha pedig a' testnek folyó részei is egyesülnek ama meleg-tárgygyal; mihelyt meghűlnek, elvesztik rúgósságjokat, 's gőznek (vapor) neveztetnek. Ezen gőznek nagy rugóssága miatt, mig meleg, nagy az ereje; a' mit onnét érthetni meg, hogy a' legjelesebb természet visgálók szerint a' gőzök 1470-szer nagyobb helyet foglalnak el, mintsem a' víz, mellyből kifejtődtek, úgy hogy 1. kotzkalábnyi vízből 1470. kotzkalábnyi gőz támad; azért is zártt edényben vagy üregben szerfelett meggyülvén erőszakos nyilást tsinál magának szörnyen és elállhatatlanúl, a' mint nem tsak az üveg, tserép, hanem akármi erős vas edények' széttörésében, sőtt a' vulkánokon, és földindúlásokon látni való. Innét sokféleképp fontos és használatos a' gőz, 's véle masinákat hajtani nem épen mostani találmány, tsak az ő erejének alkalmaztatása lett a' mi napjainkban fölette nagy hasznú, és szembetünő. — A' ki hajó-szállitásra forditotta legelső a' gőz-erőt, Fulton (mondd: Fultn) Robert volt, egy Éjszak Amerikai Mekánikusz; noha már előtte is 1787-ben kijött Olasz könyvetskében olvasunk efféle tsónakot minden tsinjával leírva, sőtt 1783-ban egy Frantzia is tett már számos próbákat hasonló dereglyével Lionnál Szaon folyó-vizen (Araris). De Fulton 1807-ben épitvén legelső gőz-hajóját, Amerikát, és Angliat vetélkedésbe hozta példájával ezen hajók sokasitásában, és tökélletesitésében. Már azólta nem tsak folyókon alá 's fel,

nem csak tengeren a' partok mellett, hanem a' magas tengeren is a' szelek ellenébe hajtják a' hajókat. Taval majd azon egy időben Spanyol, Burkus, és Orosz országokban is járni kezdtek illyen hajókon, a' serénykedő Angolyok ügyelése alatt, 's a' Burkusoknál még árendába is birja mind eddig a' gőz-hajó fuharozást egy Angoly. — Bernhard Antal Pétsi Polgár azomban, a' nélkül, hogy vagy a' gőz hajó mekaniszmuszát valaha látta, vagy valamelly Angolynak útmutatására szorúlt volna, Bétsnél a' mi Dunánkon kiállitotta az Ausztriai Monarkiában készültt legelső gőz-hajót, ama fő-városnak bámúlására, sokaknak irigységére, a' Magyarok ditsőségére. Julius 21-dikén 1818. meghagyván előbb vi'sgáltatni hajójának bátorságos alkatját egy a' végre kirendeltt tisztviselőkből és mivészekből álló Biztosságtól, megindúlt 350. mázsa teherrel olly gyorsasággal, hogy a' viz-folyás ellen 30. a' folyás szerint 130 ölnyire haladott 1. minutában, alá 's felmenttében egyeránt könnyen, hamar, és a' legkissebb állapodás nélkül megfordúlt, vasmatska nélkül is, mikor akarta, megállott a' viz-közepén, 's a' kormánnyal tellyes tetzése szerint igazgatta járását. Augusztus 9-dikén ismét számos minden rendű nézők előtt hasonlóképp mutatta úszkálását, de akasztott gőz-hajójához egy 40. öl fával (mintegy 800. mázsával) rakodott más hajót is, mellyel majd épen olly sebesen ment a' viz ellen, mint ama kisebb teherrel. Akkor leoldatván a' rakodott dereglye, Maximilián K. Fő-Hertzeg sok főbb urak kiséretében bélépett a' gőz hajóba, és egy ideig rajta fel, alá, 's résütt úszkált. Szeptember 2-kán elindúlt Béts alól, és három óra alatt Posonnál termett, kikötvén egyenest a' Király-hegynél. Itt másnap mutatta járásait, fordulásait, belső alkatját is hajójának; azutánn hirtelen elillantott Komáromnak és Pestnek; hogy innét viszsza Komáromig megtegye próba útját, a' megigért mást kizáró magán-jus' megnyerésére. E' végre a' Fels. K. Helytartó Tanáts rendelé, hogy Tek. Sz. Királyi Úr Pest Vármegye Első Al-Ispánnya, mint Királyi Biztos, a' Dunán való hajókázás Igazgatóságának egy kiküldött Tisztyét, (Fábián-Őry Urat) és Tek. Tomtsányi Urat, Physzika és Mekanika K. Oktatóját a' Pesti Universitástól, vévén maga mellé, Pestről Bernhard Urral a' gőz-hajón Komáromba útazzon, 's majd hiteles tudósitást adjon: mennyi idő alatt megy Pestről Komáromig a' nevezett hajó, 200 mázsával megrakva, 's valljon tsu-

pán a' gőz-erő által megy é? — Megfog ez rövid idő alatt esni; 's majd akkor mi is bővebb tudósitást fogunk Olvasóinkkal közleni.

V.

3. Intézetek.

Bétsi de Carro Doctor igen sokat érdemlett az emberi nemzetről. Már előbb a' himlő béótást ő terjesztette el az Ausztriai Monarchiában. Ezen derék tárgyról, úgymint a' himlő béótás' eredetéről, elterjedéséről, foganatjáról, 's az ellenkező elő itéletek' előadásáról, 's megczáfolásáról egy tudós értekezést ezen Tudományos Gyüjteménybe valami mesterkéztől igen kivánnánk. — Ujonan pedig a' fen említett de Carro Doctor a' büdöskő füstölést hozta be. Párisból szerezte meg magának az erre kivántatott Makinát. Ennek példája szerént már mint Hazánkban, mint a' Külföldön több helyeken találtatnak illyen füst-fördők. A' Pesti Universitásban ingyen lehet ezen fördővel élni. A' haszon is eddig megfelelt az igyekezetnek. Egy Makinának ára 250 forint ezüstben. Ezen tudós Férfiú tulajdon tapasztalásait, mellyeket Makinájával szerzett, most német, nyelven Bétsben kiadja.

V.

Majd azon egy időben, midőn a' Nemzeti Gazda' és Erdélyi Muzeum' megszünése nem kevessé illetett meg bennünket, két új hetes német irás jelent meg Hazánkban. Eggyik Budán, mellynek Redactora Folnesits Lajos Úr, a' másik Kassán. Az elsőnek ez a' czimje: Zeitblätter für Freunde wahrer Menschenbildung in 8. minden héten kétszer, Kedden, és Péntekén, fél árkus jön ki. A' másodiknak pedig ez a' czimje: Kaschauer Wochenblatt für Ober-Ungarn in 4. minden héten egyszer fél árkus adatik ki belőle. Veszprimben is készül egy Planum egy ugyan ottan Magyar nyelven kiadandó Theologiai Tudományos Gyüjteményiránt.

V.

4. Jutalmazás.

Édes öröm hatja meg szivét minden igaz Magyarnak, ha a' tudománynak férfias divatját figyelemre veszi. Valamint Tudósaink ditséretes vetélkedéssel törekednek a' Nemzet diszére teljes fényt önteni: épen úgy az értekes Tudomány-becsülök napról napra több több bizonyságait adják munkás hazafiúi részvételöknek. Illy kedves jelenet újonnan, Tisztelendő Tudós Imre János Urnak, az Egri Lyceum egyik érdemes Tanitójának „Amicum foedus rationis cum experientia, seu Philosophia crisi recentissima deducta" czim alatt mostanában megjelent tudós munkája, melly Fő Tisztelendő Báró Négyesi Szepesy Ignátz Urnak, ő Méltóságának költségen jött ki, olly kegyes intézettel, hogy a' könyvnek minden nyomtatványi a' Tudós Szerző Úrei lennének. Termékeny útja a' nemes jótéteménynek, mellyből az érdemesre jutalom; a' tudományokra fény, 's elömenetel; a' nemzetre pedig dicsőség háramlik! 's boldog kinézés a' jövendőkre, ha jótévő Moecenásaink illy hathatós segéddel élesztik a' Musákat!

---

5. Elölépések, és megtiszteltetések.

1) Három üres Püspöki Székek nyertek Ő Felsége' kegyességétől méltó Fő Pásztorokat e' következendő jeles Férfiakban, úgymint: a' Beszterczei, Mélt. Makay Antal Úr Ő Nagyságában, Makáriai választott Püspökben az Egri Fő Káptalan Kánonokjában, a' Győri, Schwartzenberg Ernest János Ferencz Herczegben választott Püspökben, az Esztergomi Fő Káptalan Kánonokjában, és a' Septemvirális Tábla' Assessorában, a' Szepesi, F. T. Pircher László Urbán Liliom Mezei Cistercita Apáturban, tudós, 's több kiadott könyveivel hires Hazánkfiában.

2) Ő Cs. Kir. Felsége Nagyságos Pfisterér András Urat, Orvos Doctort, Magyar Ország' Fő Orvosát, a' Pesti Királyi Universitásnál az Orvosi Karnak Elölülőjét, és Directorát a' Tudományok' Commissiójának Tagját a' Magyar Királyi Helytartó Tanátsnak valóságos Tanátsosává nevezni méltóztatott.

Ezen jeles Férfiú az említett Magyar Királyi Helytartó Tanátsnak gyülésében hivataljába már fel is esküdött.

V.

3) A' Helvetziai Vallástétel tartó Túl a' Dunai Fő Tiszt. Superintendentziáinak ezen folyó 1818-dik Esztendőben Junius 30 dik és Julius 1-sö és 2-dik napjain Rév Komáromban tartott köz Gyülésében Superintendentialis Assessorokká tétettek az Egyházi Rendből Tiszteletes Deáky Gedeon Ur Nagy Sallói Ref. Prédikátor, és Tiszteletes Szikszai József Ur Hagymáskéri Ref. Prédikátor.

6. Az Új Academicus Magistratus a' Pesti Universitásban.

Augustus' végével szokás szerént az Academicus Magistratus a' Pesti Universitásban megújitatott az 181 8/9 oskolai Esztendőre. Rector Magnificus: Schmidt György Ur a' Filosofiának, és Szép MM. Doctora, a' Practica Mathesisnak a' Kir. Univ.ban Professora, és a' Jénai Mineralogicus Társaságnak Tagja. A' Dékánok pedig 1-ször a' Theol. Karban Vass László Szombathelyi Megyebéli Pap, Theol. Doctor, az Universitásban az Egyházi Történetek' Professora 2-or a' Törvényi Karban Ifjabik Lipthay Sándor Filos. et Juris Univ. Doctor NN. Hont, és Bars Várm. Tábla-Birája, ó Budai, és Visegrádi Koronaa' Jószágoknak második Fiscalisa. 3-or Az Orvosi Karban Streit János Medic. Doctor, Palatinus Ö Cs. Kir. Fő Herczegségének Udvari Orvosa. 4-er A' Filosofiai Karban Fáliczky Mihály, a' Filosofiának, és szép Mester. Doctora, a' Természeti közönséges Historiának, Technologiának, és mezei Gazdaságnak a' Kir. Univ.ban Professora.

Z.

7. Tudósitások a' honnyi Mívészekről, és az ö Míveikről.

Böm Jos. Dan. Szepesi fi, már a' Kalmárságra adta volt magát, és tsupán üres óráiban tölté holmi faritskálással

kedves hajlandóságát, midőn megérzette, hogy főbb hivatala van a' vésésre, mintsem hogy reá ne szánja magát egészen. Eljött Bétsben (ugyan ott most is feltaláltatható a' Bétsi Módi Újság Bürójában „im Bureau der Wiener Mode-Zeitung am Kohlmarkt Nro 268".) Hol mindjárt a' Képző Mivészség jeles Akademiajába szorgalmatosan eljárt, és az akkor Bétsben tartózkodott hires nevü Cerbarraval Romábul ismeretséget szerzett. Ettől tanúlt a' kő-véséssel bánni, 's ennek szemei alatt készitett egy fiatalos Herkulesz-főt, szilva-mag nagyságú tsikos Jaszpiszon faragottan (convexe, im Hochschnitt). További munkái valának némelly vájott (concavus, im Hohlschnitt) mivek Karniolon; egy Medusza-fő petsétnyomó gyanánt galamb-tojás nagyságában; egy Fama és egy Gyermek, egész alak mind ketteje, petsétlő gyürü nagyságban; egy nagyobbatska Aszszony-fő régi sztilben, vájottan Onikszon; egy alvó Gyermek faragottan, gyürünek; egy nagyotska Homérfő Karniolon vájottan. — Legelőbbszer tsak baratz magokon természetből vett alakokat, gruppokat, és fejeket próbálgatott ő vésni, mellyek ha nem mutattak is épen annyira kiképzett rajzolást, és formázatot, mint az ő későbbi munkái; de finom, eleven alkotássokra, és valósitássokra nézve ugyan olly értékesek, mint ezek. Megörül minden szép mivekhez értő ember, alkalmatosságot lelvén hogy egy sokat igérő fiatal talentumot a' Mivészetek Gyámolóinak, és Előmozditóinak ajánlhasson, és a' Közönség figyelmetességét reá fordithassa. Illyen alkalmatosságot nyújt ezen világosra lépett fiatal Mivész, ki a' kő-vésés nehéz pályáját igen biztató tehetséggel fogta fel. Nehéznek szükség e' pályát neveznünk mindenképp, nem tsak mivel az efféle munka sok időbe és fáradságba telik, hanem inkább még, mivel a' vésésnek e' nemében máiglan semmi Mester, 's tehát se tanitó se iskola nints, és többnyire drága kövek kivántatnak hozzá; de leginkább a' miatt, hogy mindeddig valóban gyermekes érzékenykedéssel, és szerelmességgel kapkodunk a' régi vésett köveken, és egy középszerü régi mivésztől vésett Homér-főnek, vagy Medusza-főnek még bizonyosan elsőséget adunk egy mi korunkbeli jó mestertől vesett édes szüléink', vagy időnkbeli valamelly nagy emberek' Képei fölött. Igen nehéz mivészet lévén a' kő-vésés mind fáradságos munkája és költséges szerei miatt, mind a' mester' és iskola' héjjából, és annyiból is, hogy a' divathozó

régi kő-véselek' hajházás megszükiti az újabb gyakorlás ösztönét és alkalmát; tellyes betsületet vall a' Honnyi Mivész, ki e' nehéz foglalatosságra adja magát, és a' haza is, mellynek fia ő; annál inkább, mennél ritkábban találkozik valakiben erre való hajlandóság és képesség. A' Honnyi Mivész-rokonok, és Szép-mivek baráti nagy érdemet szereznének magoknak úgy e' Mivészet eránt különösen, mint általában a' Honnyi Mivészség, és Mivészek eránt, ha az emlitett közönséges, tsak nem nevetséges, hajlandóságot a' régi kövekre, azzal mérsékelnék, hogy egy- idős Mivészektől készitetnének magoknak egy-idős miveket, személyeket, történeteket, 's petsétlő gyürüket is, mellyek bizonnyal nem lennének olly költségesek, mint a' szertelen affectionis pretiummal járó régi kövek beszerzése; a' honnyi históriának pedig új forrási nyilnának, új hiteles tanúi támadnának, nyilván való nagy könnyebbségére a' jövő nemzetségeknek, mellyek a' tőlünk szerzett kezdetnek hasznát véven, ditsöen is folytatni fognák azt.

K.

Dunaiszky Lőrintz, született Libet Bányán Zolyom Vármegyében. A' képfaragást 5. esztendeig tanúlta Bargernél Besztertzén, tökéletességre vitte pedig a' képző Mivészség Akadémiáján Bétsben, híres két Mivésznek Fischer oktatónak, és Zauner Igazgatónak útmutatásával. Ezen Akademiának 1807-diki jutalomosztásakor a' legelső kissebb jutalmat ő nyerte meg (nagyobb jutalmat azon esztendőben nem osztottak) eltávozásakor pedig betsülettel tellyes bizonyságokat hozott magával ugyan innét; gyakorlá osztánn mivész tehetségit részint Nyitrán, részint Posonyban, mig végre Pesten (mostanában a' Király útzán Krausz házában 427. szám alatt lakozó) megszállott, hol tovább is folytatja mivészségét. Sok betses munkákat készitett már e' Honnyi Mivészünk, mellyek közül ezeket hozzuk fel: Egy barátsági Emléket (monumentum) föveny-kőbül egy mely kép-portrével lágy értzbül (ólombul) Báró Prónay Ő Excellenciájának az Atsai kertben. Egy Emléket hamu-vederrel, és több ékességgel Bihar Első Al-Ispányának Lányinak, boldogúltt hitvese' emlékezetére, kertben. Egy Emléket föveny-kőbül portré-szobrokkal a' Sz. Györgyi Plébánia templomnak Bánságban. Egy Emléket fövény-kőbül fehér márvány (alabastrum) fenéssel, emblemákkal, Csanádi Fő Ispány Muslai Urnak, az ő megholtt testvérének ugyan

azon Vármegye Al-Ispánnyának emlékezetére Bátbon. Egy Emléket veres márványból egy Geniuszszal a' Bajai temetőbe Bátsban. Egy Szűz Anyát (madonna) lábpaddal (piedestal) együtt veres márványból, Csapodi Urnak Andánti Kápolnájába Somogyban. Hat élő nagyságú kép-szobrokat föveny-kőbül a' Ketskeméti Kalvaria-hegyre. Lágy értzbül egy halászó Geniuszt mutató szobrot, tzégérül egy Kalmárbolt fölött Pesten az Urak utzáján. Egy Oltárt négy kép-szoborral fábul, melly utóbbakat a' Művész nyilván is lakásán kiállitott, az Esztergomi Fő Káptalannak a' Szobi Plébánia templomba. Egy Florát, és több más miveket föveny-kőbül, Parkfried és Mozer Nagy Kalmároknak a' kertbe. Egy 5. lábnyi magas Feszületet fábul a' Pesti Sz. Leopoldi Plébánia' templomba. Felséges I. Ferentz Királyunknak, Fő Hertzegi Nádorunknak, Ferdinánd Fő Hertzegnek Hadi-kormányzónak Magyar Országban, néhai Alvinczy, és Kray Vezéreknek melykép-szobrait Pest Vármegyeháza Fegyvertárába. Fő Hertzeg Nádor Ispánynak egy melykép-szobrát Gróf Amadé számara. — Ohajtani való, hogy ezen betses Honnyi Művész már most a' hazafiak' faragásához is fogjon, és a' mellett, hogy fát, követ, értzet, mintegy elevenit szobraiban, és lelkesit, némelly élő lelkes szobrokat is az iffjúságbul magához hasonló művészeknek képesitsen; tsak ez lévén egyedül való bizonyos útja módja a' művészség gyarapitásának, és tellyes honnyositásának.

K.

*) Szalay Josef, a' derék Klavir-játzó, 's Hang-szerző Hummelnek, mostani udvari Hangátskar-Igazgatónak a' Würtembergi Királynál Studtgárton, tanítványa, mind inkább képesiti magát egy jeles Klavirjátzónak, és ha nem fárad el buzgóságában, ha tovább is illőképp felfogni és használni igyekszik azt, a' miben részint belföldi részint külföldi mestereinknek jelessége a' Fortepiánon tündöklik, kevés esztendők mulva tőle sokat várhatni. Az ő játéka, Riess 3-dik számú Concentjében, és Vontzischek Rondójában, a' múltt esztendőben a' Ts. K. Redut-Szálában Bétsben egy tőle intéztetett Akademiában, igen derék volt, és ügyessége tsudálást érdemel. — Hogy ezen igen fiatal 's nagy reményű Művész a' For-

*) A' Lipsei és Bétsi Musikás Újság szerint.

tepiánon buzgóságában nem lankadozik, és azt, a' mi a' Mivészt jelesiti, felfogni, és használni tudja, nevezetes elömenetelt is valóban tett légyen; bizonyitja egy az idén Bétsben a' Római Tsászár tzimerü Szálában tartatott Akademiában töle elöadódott Concert (Field hang-szerzése), és egy Popurri concertozó kisérettel (Czerny Ur szerzése) a' mit ö mind kettőt tellyes közönséges gyönyörködtetéssel játzott.

K.

**) Három Magyar Virtuósz: Vaidinger (vakon született) Hussek, és Keller Königsbergen (Burgus Országban) két Concertben, Oboén, Tsákányon, Klarinetten, Bugó-kürtön (Bassethorn) Kis-bögön, és Gitáron halatták magokat.

K.

8. Különös Óra.

Hazánkban is, jól lehet majd minden különös pártfogás és megjutalmazás nélkül, találkoznak Mesterek, kik a' szép mivekben ujjat találnak fel, és minden tekéntetbül érdemes remeket állitanak elö. Azonban belsö érdem érzéssel viseltetvén derék Találmányok iránt; külsöképpen hallgatnak annak becses mivoltárúl. De mint hogy szokásba ment kivált a' külsö újságoknál olly mester miveket is elhirjesztelni, mellyek, mint az állandó hirre és köz figyelemre nem érdemesek, már a' hirdetés elött, vagy hamar azután árnyékként elenyésznek: Méltónak leltem tehát a' Hazafiak elött közhirül tenni, és a' mint valóban megérdemli, ezen Tudományos Gyüjteményben kihirdetni egy különösen készült Órát, mellyet Pesten itteni érdemes Polgár, és órás Hillrich János Úr még 1814-ik esztendöben csinált. Ezt ö Tengeri, vagy hoszszatmérö Chronometernek (a) nevezte. Illyen nevezetü órák találtatnak a' külföldi Mester-miv Gyüjteményekben is; de ez, mellyrül itten szóllok, a' belsö szerkéztetésére nézve annyira különböz amazoktúl, hogy errül méltán elmondhatni: Egy a' maga nemében.

**) A' Lipsei Musikás Ujság szerint.

(a) Értetödik egy olly miv, mellyel a' Tengeren utazó a' geographica hoszszaságot méri,

Ezen

Ezen Chronometernek magossága 5, széllesége 4, mélysége pedig 2-1/2 hüvelknyi, és csak egy förügö hozza mozgásba.

Jól lehet kicsinyt tészen az egész Óra; még is e' következendö miveletet találtatnak benne: Egy járó miv szabad Vibratióval, a' melly már magában különös módú és a' Mesternek tulajdon feltalálása. Ez az egy járó miv magától ver órát, és fertályokat. Minden fertálykor repetálja az órát, még pedig a' más órákban megkivántató Eét különös verö szerek nélkül. Ez a' Mestertöl ujonnan feltalált Mechanismus által megyen véghez olly tellyes pontossággal, a' millyent, a' mint a' megtett próbálás megmutatta, más közönségesen három miv készülettel bíró órákban nem találhatni.

Mutat továbbá ezen Óra a' számlapon az órákon és fertályokon kivül szinte nagy pontossággal álló secundákat is, (a) Nem külömben a' Hétnek és Hónapoknak napjait olly derék rendel, hogy nem csak a' napok' számára külömbözö Hónapokban, hanem a' szökö esztendökben is a' Mutató magától a' folyó napra Ugrik.

Egy más Mutató a' secundák' körületén mutatja a' napnak a' közép idötül való mindenkori távozásait, ugy hogy ezen Mutató elöre és hátra, hamar és lassan jár éppen a' napnak sistemája szerint.

Még egy más Mutató mutatja a' levegönek minden változásait a' szerint, a' mint ezen mivbe behatást teszen. — Ezen készülettel a' mozgó rúgó (Unruh-Feder) olly formán vagyon öszsze kapcsolva, hogy a' levegönek változásait (a' mennyire ezt az érczeknek természete engedi) helyre hozza, melly által tehát a' levegönek hirtelen változása mellett is az órának pontos járása szakadatlanúl megmarad.

Felhuzása ezen különös Órának egy gyalú által esik meg, melly ismét különös mechanismus által vagyon öszszekötve. Hogy ha ezen Óra egy lakó szobában erösen felállittatik, és a' gyalú egy ki 's benyiló ajtóval öszsze köttetésben tétetik, ugy az óra a' ki 's bejarás által huzatik fel. A' Felhúzásnak állása pedig ugy el van rendelve, hogy ha a' járó miv elegendö képpen fel vagyon húzva, a' gyalu maga magától magát,

(a) Külömbözik az álló secundát-mutató, a' szökö vagy úgró secundát-mutatótül.

ki öldözza, és üresen jár, mellynél fogva sem az óra felesleg nem feszíttethetik, se az ajtó' járásának akadálya nincsen.

Ezen valóban mesterségesen készült órát, és a' maga nemében új találmányt mindennap látni lehet a' Mesternek boltyában itt Pesten a' Váczi útszában a' hét Elektor nevü kávéházának által ellenében. Mennyi Megvevöje akadna ezen derék mivnek Angliában! Mennyi Trombitása a' Külföldön!

Vitkovics Mihály

9. A' hírlelt Új-Világ.

Talán, ha most élne Horatius, e' helyett: nil mortalibus arduum est, Coelum ipsum petimus stultitia, ezt mondaná: terram ipsam petimus stultitia. De ezt minden elö ítélet nélkül mondom; mert tsak ugyan az az Ovidiusé is sokszor bétellyesedik: fient, fieri quae posse negabam. Amerikának felfedezését is lehetetlennek tartották. De a' tsupa lehetöség mellett, más ok nélkül, a' dolgot vitátni tsak ugyan nem lehet. Már Kircher Athanasius német Jesuita, ki a' 17-dik században egy volt a' legnagyobb Filosofusok és Mathematikusok közül, a' többi munkái között egyet illy czim alatt adott ki: Mundus subterraneus. Esméretes a' Klimius Miklós' földalatti útjáról irt mesés könyve is. De ez a' Chimericus gondolat az ö megérdemlett koporsójában eltemetve lenni láttzott 's egyszerre, ki gondolná a' mi annyira felvilágosodott időnkben? feltámadott. Jól mondja Horaczius: multa renascentur quae jam cecidere, cadentque, quae nunc sunt in honore. Ez nem tsak a' szókra illik, a' mellyekről egyedül Horaczius beszél. De már közelebb a' dologhoz: Steinhauser Ur Hálában azt az állitást tétette ujonan a' Hálai Tudós Újságba; hogy a' mi földünk golyóbisa belöl üres, hol talán egy kissebb világ-alkotmány vagyon az ö napjával 's más hozzá tartozókkal. Legujonábban pedig egy Amerikai Újságlevélben Symes Kapitány Északi Amerikában St. Louisban lakozó, ki tiszteletre méltö fiérfiunak, és tökélletesen eszén lévönek mondatik (noha tsak ugyan egy illyen ember is mondhat olykor paradoxumokat) az egész Világhoz kerülö levelet (circulare) adott, mellyben állitja, hogy a' föld üres, hogy annak belsöjében lakni lehet, 's hogy abba a' föld' sarkaktól 12—16

gradusnyi távulságra nyilás vagyon. Életét teszi ezen állitásra, 's erősiti, hogy száz vitéz úti-társat kiván, kikkel öszszel Siberiából Taránd szarvasokkal szánokon a' jeges tengeren útnak indúlhasson. A' föld' üregében termékeny tartományoknak, növevényeknek, állatoknak, talán még embereknek is feltalálásával biztatja magát. A' jövő tavaszra pedig vissza akar jönni társaival. Legkülönösebb pedig az, hogy már húsz, 's több személlyek találkoztak, kik magokat ezen útazásra elökéllették, és Symes Kapitány e' végre Syberiába való útjára erősen készül. Symes, mint Iro is, esmeretes, és egy munkát adott ki, mellyben a' fenemlitett állitását megmutatni iparkodik. De más a' földben való világnak lehetősége, más, hogy valaki a' mi világunkból oda mehessen.

V.

10. Nevelést illető Intézet.

A' Nevelés' Baráttyai, és közönségesenn minden nemes Lelkek, kik a' nevelés által eszközöltetendő emberi tökélletesedésben gyönyörködnek, 's annak elő mozditásában munkálódnak; köz örömmel vették, ezen tzimü, mostanában Német nyelven kijött munkátskát: „Uiber Erziehung und Unterricht. Ein Wort zur Ankündignng einer in Pesth errichteten k. k. privilegirten Erziehung's- und Unterricht'sanstalt, für Töchter aus den gebildeten Ständen, von Georg Franz Hofmann Philos. Mag. Mitglied der Pädagogischen Gesellschaft in Lenzburg, vormals Professor an der Kantonsschule des Aargau's in der Schweiz". A' Nevelésről és Tanitásról. Rövid jelentés azon Cs. K. privilegiummal biró Nevelőházról, mellyet az Uri, és a' pallérozottabb rendü familiákból származott leány gyermekek' neveltetésére és tanittatására legközelébb felállitott Hofmann György Ferentz Pesten 's a' t.

Kötelességünknek tartyuk, ezen jeles munkátskának velős foglalattyát és tzélját, Tudományos Gyüjteményünkben rövideden elő adván; az olvasó és gondolkodni szerető közönséget, kiváltképen pedig a' Szüléket, kik gyermekeiknek okos neveltetését, szivekenn hordozzák, arra figyelmetessé tenni. Annyival is inkább, hogy a' Szerző Ur, a' mi az ő személyes tulajdonságait magában illeti, azon rövid idő alatt is, a' mi-

ólta hozzánk Pestre megérkezett, és Hazánk' szolgálattyára mint Nevelö, magát meghatározván, Hitvesével, és jól kinevelt két Leányaival együtt itten megtelepedett; nyájassága, jeles maga viselete, kedveltetö maga alkalmaztatása, a' nevelésben és a' gyermekekkel való bánásban, sok esztendök alatt gyüjtött szép esméretei, nagy tapasztalása, a' szükséges tudományokban való járatossága 's a' t. által, úgy megnyerte tettzéseket és bizodalmokat, mind azon Uri házaknak, Elöljáróknak, Tudósoknak, mindenek felett pedig a' Szülöknek, kiknek közelébbi esmerettségére juthatott; hogy oskolájának minél elébb lehető kinyitására, azoktól sürgettetett és ösztönöztetett. Emlitett munkája által pedig, tsalhatatlanúl megerősitette a' dologhoz értö Szülékben és azoknak Tanats-adóikban, azt a' reménységet, a' mellyet benne, mint Nevelöbe, méltán helyheztettek.

A' Nevelésnek legelsö és változhatatlan principiuma szerint, az embernek emberré, az az, az Igaznak megesmérésére, a' Jónak tselekedésére, és a' Szépnek érzésére való formáltatása, eleibe tétetik ezen kis munkában is, az embernek, a' Társaságos élet' akármely különösebb tzéljára való készittetésének; és fundamentomúl vétetik, nevezetesenn az Uri és pallérozottabb rendü leány gyermekeknek, az ö rangjokhoz képest való formáltatásokban is. Egyszer'smind elö adatik abban, az ö jövendöbéli meghatároztatások, az emberi nemzet nemesitésére nézve, a' mennyiben ök annak, mint jövendöbéli Anyák, a' bölts Teremtö rendeléséböl, a' bennek uralkodó természeti ösztönnek ereje által, legelsö és leghüségesebb dajkái és nevelöi.

Az embernek önnön magának, a' külsö Természetnek és annak Teremtöjének, úgy szintén az ember' külömbb külömbbféle öszve-köttetéseinek, és kötelességeinek megesmérése; ezen esméretnek, a' Társaságos élet mivóltából vétetett megvilágositása a' gyermekek' elméjében, annak az ö szivekbe való bétsepegtetése: méltán úgy nézetik a' Szerzötöl, mint a' Nevendékek' erköltsi erejének egyedül való kútfeje, a' melyböl, mind ök magok, mind hozzájok tartozóik, hasznot és gyönyörüséget merithetnek. A' vallásbéli okos buzgóság, az igaz kegyesség az a' szempont, az a' szent tzél, a' melyböl a' Szerzö' értelme szerint, a' nevelés' munkáját kezdeni, a' nevelést tekinteni és megitélni, 's a' melyre annak töreked-

ni kell: a' vallásosság mondom, a' melybe, mint az emberi tökélletesség' legfelsőbb pontyába, eggyesitve találja az emberi lélek és sziv, mind azt a' mi Igaz a' mi Jó, és a' mi Szép. Mi az, a' mi bennünket, lelkes valóságokat, nemes természetünkben tzimerez, hanem ha a' vallásos indúlatok, és az igaz kegyesség? Nem de nem azoké a' jó nevelésnek legdrágább gyümöltsei, a' mellyekből az élet' fáját és annak erejét megesmérhettyük? Ezért keresi már a' Szerző is, az Erköltsi formáltatás' fundamentomát, az igaz kegyességben; ezért szándékozik a' Nevendékek' akarattyát 's kivánságokat, a' vallásos indúlatok által vezettetni, gondolkodások és tselekedetek' módját, inditó okait, ösztönéit és tzéljját, vallásossá tenni: hogy igy az emberben, az a' mi Isteni, felébresztessen, tápláltasson és tellyes hatalmat vehessen, az Erköltsi világban, az Igazság Országában, mind azon, a' mi testi és mulandó.

De nem tsak az Erköltsi, hanem az Értelembéli formáltatást is, egyenesenn a' vallásosságra épiti a' Szerző. Ugyan is igy szól az 5-dik lapon: „Ha az Értelembéli formáltatás nem „erre a' fundamentomra épittetik: semmit sem használhat az „életben, nem vidámithattya meg az embernek, a' jövendőre „való kinézést. Mert, valamint az igazság a' szeretet által; „úgy az értelem a' sziv által kiván táplálltatni. — — — Az „értelem a' szivben keresse támaszát, valamint ez a' vallásban „és a' hitben. Igy az értelembéli kiformáltatás, mennél ma„gosabbann emeli fel az embert; annál erősebbé tészi állásá„ban, annál jobban megfogja világositani az embernek az élet' „úttyát, mig tzéljához el ér".

Fő kötelességének tészi a' Szerző mint Nevelő, a' gyermekeket ebbe, a' nevezett tzélra vivő útba, mely az egész életidő maga, belé vezetni, azokat az életre, testi és lelki tehettségeikben úgy elkésziteni, hogy az élet' gyakran sikamló, nehéz és szövevényes úttyán is, tántorodás nélkül haladhassanak elő. E' végre legelső eszköznek tartya magát a' k ö z ö n s é g e s é l e t e t, a' melynek oskolájában formáltatik az ember mig él, 's a' melyben a' gyermek, a' felserdült leány, az Atyai, Anyai és Testvéri szeretetnek és gondos ápolgatásnak jotéteményeivel él, vagy legalább, a' Természet törvénye szerint, azzal minden gyermeknek élni kellene. „A' gyermek „élete módjának a' nevelés ideje alatt, igy szól a' Szerző a'

„9-dik lapon, meg kell eggyezni a' Familiai élettel, söt amaz „tsak folytatása légyen ennek. Mert a' szeretetnek, háládatos„ságnak és bizodalomnak érzései, a' vallásosságnak és erköl„tsiségnek első kútfejei a' gyermeki szivbe, a' Familia kebe„lébe ébresztethetnek fel és tápláltathatnak kiváltképen; abba „tanúlják meg a' gyermekek, az életet, az időt és az emberi „tehettségeket betsben tartani, a' testi és lelki jókkal okosan „és takarékosan élni, nevezetesen a' leányok Familiai életbe „szoknak a' természetes eggyügyüséghez, az Asszonyi nemet „kiváltképen ékesitő virtusokhoz, minémüek a' házi rendtar„tás, gondos felvigyázás, takarékos gazdálkodás, a' házi örö„mekbe való gyönyörködés, és az élet nemesebb gyönyörüsé„geinek kedvellése. Ezeket nem az Oskolától, hanem tsupán „a' Familiai élettől lehet várni".

Nem lehet, hogy ezen, kivált a' kissebb gyermekek' neveltetésére nézve oly igen fontos maga kinyilatkoztatása mellett a' Tudós Szerzönek, egy kevéssé meg ne állapodjak, és arról bövebben ne értekezzek. A' ki a' Familiai élet' szentségét, mind eszközeibenn, mind tzéljában esméri és érzi; az megfogja tudni itélni, mely igen eltalálta a' Szerző a' nevelés fundamentomát, midön azt, az Emberi nemzet cultúrájának böltsőjénél, a' Szülei-házban keresi, midön a' gyermekek oskolájának, a' maga eredeti tzéljával megegyezőleg elrendelt Szülei házat, és a' nevelés első Mestereinek a' Szüléket tartya lenni, ha azok kötelességeket esmérik, és azt véghez vinni alkalmatosok és készek. Valóban ha a' Szülék, szülék tudnának és akarnának lenni; nem lenne szükségünk a' kis gyermekek' oskoláira, a' mellyek a' gyermeki természet szükségeinek ellenére, a' testi és lelki legelső kifejtödzésnek, gyakran kipótolhatatlan kárára, oly keveset, vagy semmit sem hasonlitanak a' Familiához, a' Familiai élethez. A' mely igaz az, hogy az embernek Házi öszve köttetései, legelső és legtermészetesebb öszve köttetések: épen oly igaz az is, hogy a' Szülei ház légyen az Emberi nemzet pallérozódásának, a' jó erköltsöknek és az ember polgári állapottyára való készittetésének, legelső és legjobb oskolája. Egy tsendes és a' házi boldogság gyönyörüségeiért élő Familia viheti azt véghez, hogy legkissebb dolog, mely a' gyermek ártatlanságának kárára lehetne, elhárittatván; minden a' mi őtet környül vészi, az ő gyönyörködtetésére és tanittatására, eszközül szolgáljon. A'

Familia kebelében, a' tiszta erköltsök óltalma alatt, a' maga ártatlanságában neveltethetik a' gyermek; abba tanúlja meg azokat a' gyermeki virtusokat, a' mellyeknek, a' polgári élet' boldogságára oly nagy befolyások vagyon. A' gyermeki virtusok, kútfejei a' polgári virtusoknak, és ezek, az emberi élet tavaszának kellemetes virágai, termik a' polgári virtusok' édes gyümöltseit. Ki nem tudja hogy az Atyai indúlat formálja a' jó Fejedelmet és Tiszt-viselőt; a' Testvéri szeretet, a' jó Polgárt és Felebarátot; a' fijúi bizodalom engedelmesség és szeretet, a' jó Jobbágyot? A' Szülék eránt való szeretet emeli fel a' gyermeket az Istenhez, mint közös Atyához; a' Testvéri szeretetből tanúlja meg Felebarátyát szeretni. Tsak az ollyan Nevelő házaktól lehet méltán várni a' nevekedő nemzettségnek igaz culturáját, a' mellyek a' jó Szülei háznak képe' mássai. E' lehet előttünk azok betsének tsalhatatlan mértéke. Az ollyanok fogják idővel, jól nevelt Nevendékjeikben, a' jövendőbéli Szüléknek, a' gyermekeket ismét vissza adni.

A' második fő eszközt, a' gyermekeknek az életre való készittetésekre, helyhezteti a' Szerző, a' Tanitásban, tudniillik, a' gyermekeknek a' tanitás által, az Igaznak a' Jónak, és a' Szépnek megesmérésére való vezérlésében; az akaratnak oly formálásában, hogy azt a' mit megesmért tselekedje, magát abban gyakorolja.

A' Tanitás nevezetesebb tárgyai ezek:

I) A' Tudományokból

1. A' Természet' és az ember' esmérete.
2. Az Erköltsi tudomány.
3. Geographia és História.
4. Nyelvek — azokból.
   a) Az Ányai nyelv.
   b) A' Német Frantzia és Olasz nyelvek.
5. Számvetés.

II.) A' Szép mesterségekből.

1. Szép Irás és Rajzolás.
2. Musika, Enekléssel egybe kötve, és a' Tántz.
3. Asszonyi munkák.

A' Tanitás módja, a' nevelés helyes principiumai szerint, abba határozódik, hogy legelébb is, a' gyermek' lelki, erköltsi és vallásos természetének minden tehettségei, illendő mértékben és öszve köttetésben, mindenik a' maga idejében, a'

természettől kiszabott lépésekben, az általa kimutatott tzélra, szép hármóniában kifejtegettessenek, kiformáltassanak. Úgy mindazonáltal, hogy ez a' dolog, a' mint a' 12-dik lapon mondatik, a' gyermek' önnön munkássága által vitessen végbe. — „A' plánta, úgymond az Iró az emlitett helyen, tsupán önnön „magából és önnön ereje által bontakozik ki, a' külső erők „befolyása által. Igy az emberből is tsak a' lehet, a' mivé „maga magát formálja. Önnön munkásság nélkül semmi sem „lehet az emberből. A' Nevelő tsak arra vigyáz, hogy Neven„dékje ollyan állapotba helyheztettessen, a' melybe mind a' „külső mind a' belső természettől, a' munkássagba elő segit„tetik; hogy a' maga kifejtődzésére alkalmatos tárgyakon fog„lalatoskodjon, munkásságában meg ne háborittasson és sem„mi némű tévelygésbe ne eshessen. Következésképen, a' Ne„velő tsak segéd eszköz árra, hogy a' gyermek maga magát „kinevelje". Látni való, hogy az ember tsupán az illyen vele való bánás által juthat el a' maga Individualis tökélletességére. Mely fontos légyen pedig minden eggyes emberre nézve az Individualis formáltatás, hathatós szavakkal találjuk elő adva, a' 12-dik és 13-dik lapokonn. „Tsak akkor mondhattyuk „az embert, önnön erejüségében magának eleget tenni tudó „kinevelt valóságnak, ha Individuális neveltetéssel ditsekedhetik. De ez az önnön erejüség, tellyességgel nem ál magá„ban az Értelembéli formáltatásban, hanem inkább a' szív „nemesitése által eszközlött erköltsiségben és vallásosságban; „úgymint a' melyben nyilatkoztattya ki magát, egy jól nevelt „embernek belső érdemi. Az igy neveltt ember pallérozottsá„ga neveztethetik már méltán Emberi pallérozódásnak.

Azon erős meghatározással lévén a' Szerző, hogy Oskolájában épen nem valami puszta tanitást, annyival kevésbé a' fainabb világi életre, vagy tsupán a' Társaságos élet' külömböző rangjaira való készitést; hanem tulajdon és széles értelembe vett igazi Nevelést szándékozik adni a' gyermekeknek: egyátallyában az ollyan Szülék bizodalmát óhajtya megnyerni, a' kik gyermekeiknek, az emberi természet nemességéhez illendő nevelést kivánnak adatni. Egyedül az ollyan Szülékkel kiván, a' mint világosann mondja a' 14-dik lapon szorossabb öszve köttetésbe jönni, mint hogy a' jó nevelésre, a' Szüléknek költsönös megeggyezése és munkás segedelme, elmúlhatatlanúl szükséges.

Minden gyermek tsak félesztendőre vétetik fel eleinte az Oskolába, mely eltelvén, a' Szülek, tapasztolásból ítélvén, újabb és már erőssebb meghatározással adhattyák által jól indúlt gyermekeiket, a' további nevelésre: a' Szerző Ur pedig, akkor fogja közelebb meghatározhatni, mennyi idő kivántasson minden egy egy különböző indúlatú 's különböző tehetségű gyermek' tökélletes kinevelésére. Azok a' Szülék, kik gyermekeiket idő előtt elvonnyák kimiveltetésektől, a' várt gyümölts' éretlenségéről szükségesképen magokra vonnyák a' feleletet.

Tsak hat esztendőtől tizenkét esztendős korokig vétetnek bé az egésséges elméjű 's ép testű gyermekek: huszon négynél több nem vétetik fel a' nevelésre, ámbár ezeken kivül, a' puszta tanitásba, többek is vehetnek ollyanok részt, a' kik tulajdonképen a' nevelésre fel nem vétettek.

Fő gondja lessz a' Nevelőnek, hogy Nevendékjei, jó, elég és egésséges ételekkel táplálttassanak; künönös lakó-Iskola-és háló szobáik légyenek; hogy a' Tisztaságra, Rendre és a' Tsinosságra szokjanak; úgy mindazonáltal, hogy az öltözetben és minden némű tsinosságban, a' nemes eggyügyüségtől soha el ne távozzanak. Következésképen ezekben a' dolgokban, semmi kitettző külömböztetés meg nem engedtetik.

A' Tanitásnak felül érdeklett minden némű részeiben eszközlendő gyakorlásokra, az itt találtató legjobb segéd Tanitók szereztettek meg. A' Tanitásért, ahhoz vévén a' tsinos, egésséges lakást, tartást, szolgálatot, 's a' t., a' gyermekek' egéssegé feltartására szükséges Házi fördőket is; fog egy fertály esztendőre, előre fizettetni, Ezüst vagy is Conventiós pénzben, 125 forint. Ezeken kivül, a' Szülék' különös költségei, tsak a' mosásra, könyvekre, rajzoló matériálékra és a' Mu'sikának azon nemére, mellyet választani kivánnak, fognak kiterjedni.

Azok a' gyermekek pedig, kik mint fellyebb említénk, tsak a' puszta tanitásban vesznek részt, különös órákon az Intézetben megjelenvén; fizetnek egy fertály esztendőre, harmintz forintokat Ezüst pénzben.

Helyheztetett éz az Intézet, T. Údvari Kamarás Szent Györgyi Horváth Jósef Urnak, a' Hatvani úttzában szinte a' Város közepén épült Házában, a' második emeletben.

Az Intézetbe a' lakásra, tartásra, egyszóval az egész neveltetésre béadattatandó Nevendékek, tartoznak magokkal vinni.

1) Egy Nyoszolyát, szükséges ágy néművel.

2) Egy fiókos Almáriamot, és egy plehes fiókú dolgozó Asztalkát.

3) Evő eszközöket és asztal kendőket.

4) Mosdó tálat, poharat, törülközö kendöket 's egyebeket, mellyek a' testnek tsinos és tiszta tartásához, elmúlhatatlanúl megkivántatnak.

Szabó János.

11. Egy tekintet a' pókokra.

T. Pethe Úr már a' mi hazánkfiait-is meg-esmértette a' pókoknak idő változást jelentő tulajdonságival. Ez valóban csudálkozásra méltó a' pókokban: vagyon azonban még egy más tulajdonságok-is, mellynek ámbátor egyenes befolyása nincs életünkre, figyelmetességünket mind azonáltal annál inkább mégérdemli, mennél nagyobb homályban vala mind eddig. Értem itt a' 'pókok' fonálereszlését, és az innét származó tehetséget, melly által távollévő helyekre által mehetnek a' levegőben. Aristoteles ugyan, Plinius, és a' 17-ik század elején Lister, egy Anglus Tudós, a' pókok fonál-eresztését a' süldisznónak tövisszórásához hasonlitották. Carolan által emlitett de meg nem nevezett Homberg Franczia Tudós is 1707-ben figyelmetességét a' pókokra fordította ugyan ezen tekintetben. De senki nagyobb világosságra nem hozta a' pókfonál minéműségét emlitett Carolan Anglus Tudósnál. Erre nézve érdemesnek itéltem szemes észrevételeit Morgenblatt nevet viselő Német folyóirásból Magyar Nemzetemmel is közölni. Melly bévezetés utánn hallyuk tulajdon szavait:

„Hogy azon módot, mellyet a' pókok követvén, fonalokat olly helyekre kötik, a' hová fonatjok létele előtt el nem érhetnek, jól és könnyen megvisgálhassam, egy nagy tálat tele töltöttem vizzel, és annak közepén agyagból egy kis szigetet formáltam. Ezen szigetre függölegessen egy 2 hüvelk hosszaságu szolmaszált, és e' mellé 2 száraz kövecset tettem, hogy a' pók az agyag nedvessége által munkájában meg ne akadályoztathassék. Ennek utánna egy fonó pókot a' szolma-

szálra, a' tálat pedig a' szobám közepén lévő asztalra helyheztettem."

„A' pók egész nap fel 's alá szalangált a' szolmaszálon és a' kövecseken, a' nélkül hogy elszökött volna: mert alig ért a' vizhez, 's azonnal hirtelen visszavonta magát; mintha ez néki valami kedvetlen érzést okozna. Ezen állapotban hagytam az éjszak elérkezésével: más nap' reggel megakartam látogatni pókomat, de már eltünt. Közelebb megvisgállván a' dolgot, egy fonalat vettem észre, melly a' szolmaszálnak tetejéről csak nem függőlegessen felemelkedett a' szoba padlásáig, mellyen megvala erősitve. Hogyan vihette légyen végbez ezt a' pók, azt semmiképp' meg nem foghattam azon feltétel nélkül, hogy a' pók valami módon repült, vagy pedig fonalát olly távolyságra mint egy parittyázta."

„Szereztem tehát magamnak egy más hasonló nemű pókot. Ez, minekutánna a' szolmára tétetett sokkal nyughatatlanabb és gyorsabb volt az előbbeninél, 's minden móddal azon volt, hogy fogságából kimehessen. Egy hüvelk hosszaságu fonállal, melly, a' mint látszatott, a' középső lábai körül vala erősitve, kezdte magát a' szolmaszál' tetejéről lefüggeszteni, ugy hogy fejét és első lábait a' szolmaszál ellen támasztván, hátulsó lábait hátul kiterjesztette: ezen függő fekvésben maradott, és fonó nyilásai által mintegy 3 lábhosszaságu fonalat dolgozott ki. Minekutánna a' pók ezt egy két minutáig lebegtette, fél karikában megfordult, a' fonalat első lábaival megkapta, 's magához huzta. A' fonálnak fellyül le felé való crányzása elejéntén igen hegyes szegletet formált azon kurta fonállal, mellyen függött a' pók, a' melly szeglet mind azon által, mihelyest a' fonalat magához vonta, kiszélesedett, 's jobban jobban a' vizcránnyossághoz közelgetett: a' mint a' gyerekeknek papirosból készültt sárkány' játékjokban láttyuk. — Midőn a' pók fonalát első lábaival sebessen magához huzta az öszvegyültt fonál gombolagot formált hátulsó lábai körül. Ha a' fonálra lehellettem, 's igy helyheztetését megváltoztattam, vagy habforma mozdulásba hoztam, tüstént vissza iparkodott előbbeni egyenes helyheztetésébe. Végtére a' fonál egy nem messze álló karszéknek karjához ért: a' pók mind addig huzta magához fonalát, mégállhatatos ponton való megállopodását meg nem érezte. Most egyszeriben fel 's alá futott rajta, és a' járás alatt eresztett vastagabb fonál által megerősitette. Mivel ezen pók még igen fiatal volt, fonalát

nem lehetett olly könnyen észrevenni, 's a' reá szállott porotskák' nélkül észre sem vettem volna. Ezen próbatételt több effele pókokkal megújítottam, és mindég hasonló resultatumokra jöttem: de többnyire a' pókok fiatalsága, 's a' fonálnak innen következő felettébb való finomsága az észrevételt igen megnehezitették."

„Utóbb ugyan csak egy sokkal nagyobb pókra akadtam, a' mellyet hasonlóképpen a' szolmaszálra tettem, 's mivel a' nap reá sütött minden mozgásait könnyen megszemlélhettem. Csudálkozásra méltó gyorsasággal egy elég hosszu fonalat kezdett ereszteni. Szándékom lévén a' fonálnak hegyét, vagy is végét szorossan megvisgálni, 's kitalálni, hogy ha volna e' formálásában valami különös tulajdonsága, mellyben fundálódhatna azon tehetsége, hogy mindennel, a' mihez ért, össze kapcsoskodott; közel a' szolmaszálhoz elszaggattam a' fonalat, és lassanként meghuztam. De az egész észrevételem abban állott, hogy vége felé mindég vékonyabb és gyengébb 's utollyára csak nem láthatatlan lett. Talán ezen arányosság a' levegőben való felhágásra szükséges. Ennek utánna más fonalat készitett a' pók, mellyet egy más valamivel rövidebb fonállal megerösitett. Mind a' kettő meglévén egyesitve, a' szolmaszálon meg kötötte, és a' másik végét első lábaival mind addig magához vonta, még a' fonál alkalmas rövid lett, és észre vévén hogy valahol hozzá ragadott, abban hagyta és egy ideig csendességben maradott; mintha új és nagyobb erőltetésre kellene erőt gyüjteni. Azután egy vagy két hüvelyknyire valót le ereszkedett a' szolmaszál tetejéről, és ugyan azon egy időben fonó nyilásaiból két sokkal hosszabb fonalat eresztett mind az elsők valának, mellyekhez tüstént és változtatlan arányozásban több különös gyöngeségü fonalat kapcsolt. A' naptól megvilágosittatván valami tizennégyet külömböztettem meg, mellyek a' fonó organum apró nyilásaiból léptek ki. Mind ezen fonalak egyszeriben egybegyültek, és mihelest meghosszabultak és a' póknak csak nem bájoló befolyása által arányoztattak, ugy látszatott, mintha egy szellös vagy electricus folyamat szállana a' fonó nyilásokbul, a' melly a' magános fonalakat maga előtt hajtaná, és utollyára egybegyüjtené. Most a' pók, mint szokott, félkárikában megfordult, az uj fonalát arra, mellyet maga hordott akasztotta, és egy ideig mozgásait igazittani látszatott, mig a' falhoz ért,

a' mellyhez, hozzá ragadott; és tüstént által szaladott rajta. Én ujra megfogtam, ismét a' szalmára tettem, és a' tálat a' szobából kivittem a' kertbe. Az idö egy kevessé szellös volt, a' pók semmi hajlandóságot nem mutatott a' mozgásra, minekutánna több izben hozzá értem, 's ez által helyét vele megváltoztattam ismét uj próbát tett az elszaladásra, ujra kezdett dolgozni, és mivel a' szél a' lassan lassan eresztett fonalat elvitte, talán több ölnyire valót font. A' fonál elérven a' földet a' szél ereje által elszaggattatott."

„Azon gyorsaság mellyel a' pók fonalai megjelennek olly nagy, hogy hihetö, hogy a' pók egy minuta alatt 30. ölnyire valót is fonhat. Megfoghatatlan, hogyan adhatott a' szobámba a' hol csendes a' levegö, fonalának vizerányos vagy ippen felszálló arányzást. A' fonálnak gyenge, 's könnyü alkotmánnyára nézve, ugy kellene hinni, hogy az utolján kihajtott részek gyorsabban indulnak az elöbbenieknél, és hogy innen habforma lebegtetések és elegyedések erednek. Ez azon vélekedésre vezet, hogy a' pókok talán fonalokkal együtt valami levegö forma vagy más finom nedvességet ejthetnek: mert világosan látni a' fonálnak egyenesen elöre járó, 's a' halászvesszejéhez hasonló mozgását, mig a' póknak tetszik; és csak nem mindég hol kissebb hol nagyobb mértékben felsietö arányzását. Ha a' rengö hal (gymnotus electricus) mutathat electricitást miért tagadnánk meg a' poktól egy másképpen modificált hasonló tulajdonságot? "

„Az alatt mig egy a' pókaim közül a' kurta fonalán a' szolmaszálról lefüggött, és a' másik fonalát eresztette észrevettem, hogy mikor a' fonálra fujtam, és ez ezáltal eltávozott, a' pók is egy kevessé felemeltetett. Erre ujjaimmal meghuztam a' fonalat, és igy a' pókot is próbáltam elhuzni: és valóban illy formán több lábnyira is félrehuzhattam; a' nélkül, hogy hátulsó fonásától megszünt volna, Ez által kivilágosodik hogyan vitethetik a' pók több kedvezö környülállások mellett egy elég hosszu fonál segitségével nagyobb meszszeségre is a' levegöben".

„Ezen vélekedésemben nem sokára megerösittettem: mert midön egy illyen pókot kiterjesztetett kezemen futtattam, valami 6 hüvelk hosszaságu fonál által egyik ujjom hegyére akasztotta magát. Ennekutánna egy elég hosszu fonalat eresztett, a' melly elejéntén vizerányossan jött ki, azután pedig egye-

nessen fel felé sietett, és a' pókot is magával felemelte. Minekutánna annyira volt az ujjomon fellül, a' mennyire előbb alatta volt, azon fonalát, melly az ujjomra ragadott elszaggatta, és lassan lassan egészlen a' szoba padlásig felemelkedett, a' hol a' falhoz közelgetett, 's oda is ért. Ezen repülés alatt mozdulása csendessebb de gyorssabb, mint mikor a' fonalán keresztül szalad. Ha tehát a' pók ezt teheti a' szobának csendes levegőjében; hogy ne a' szabad levegőben? A' fő intézet mindég abban áll, hogy az állat álló ponttyáról fonalán egy-két hüvelknyire le ereszkedik, és innen a' másikat ereszti, melly őtet tovább viszi. Ezen függő állapotban könnyen észrevehetni a' pók, ha ezen utolsó fonál elég erősen felmégyen e', hogy elvihesse; vagy ha ért e' valami más testhez mellyhez mint támasztó ponthoz ragadhat. Illy módon jeles magasságokra emelkedhetnek".

„Más nemü fénylő, sárga testtel és igen rövidlábokkal biró pókokkal tett próba-tételeimből azt találtam, hogy ezek is eresztenek fonalakat; de nem olly hosszukat, mint az előbbeniek (aranea geometrica)."

„Ismét más nemü pókokkal nem sültek-el próbáim; az az; egy sem szökhetett el közülök, ha mingyárt 8, 9 vagy 10 napig lettek volna is a' szolmaszálon: többnyire olly vigak maradtak, millyenek voltak, mikor őket a' mezőről hoztam. Két pók egy más mellett egy fogságban soha sem fért el: mindég az erőssebbik a' másikát megölte: és ez erejének mennyiségét igen jól látszott ismérni. A' gyengébb nagyobban félt a' másiktól akár minél; ha ujjommal hozzá értem, alig ügyelt reá: de mihent erőssebb pokot látott közelgetni, szaladott előtte, még a' vizbe is. Egy közülök bele esett a' vizbe és uszott rajta, a' nélkül hogy kijöhetett volna: én segitségére akarván lenni, le bukott az edény fenekére, és azon olly hamar mint a' földön, mint egy kiss rák futkározott, a' viz' szélére érvén, nem igen látszatott ki kivánni; mert a' viz öszvenyomta lábait, ugy hogy könnyen tovább nem mozdulhatott. Azt is vettem észre, hogy első lebukásakor testének mind a' két oldalából egy nagy buborék jött ki: melly azon vélekedésre vezet, hogy ezen állatok a' vizben talán az uszó holyaghoz hasonló módon megkönnyebbithetik magokat."

„Az eddig előladott próbatételek nékem legalább kétség kivül megmutatják, hogy a' pókoknak határozatlan hosszasá-

gu fonalat eresztö tehetségek van, mellynek segitségével egyik helyrül a' másikra által mehetnek. Az én vélekedésem szerint ezen különös Jelenés csak egy Franczia természet visgáló által (Homberg által) vétetett észre: de az általam most különössen le irtt intézetet még senkisem találta fel, vagy legalább a' Publicummal senki sem közlötte. — Melly csudálkozásra méltó módon felvagyon minden állat készitve mindennel a' mi szükségeinek megfelel: és micsoda örömmel akadni az egész természetben a' mindenható Alkotó bölcsességének és jóságának ujjabb 's ujjabb nyomaira".

E—l. Ügyész.

12. Új Könyvek.

90) Principia Juris publici Hungariae, quae scholasticae juventuti scripsit Constant. Farkas, Prof. in Acad. Zagrabiensi. 8. Zagrabiae 1818 pag. 192.

91) Marton Josephi, Lexicon trilingue latino-hungarico germanicum, ad ductum Lexici scholastici Schelleriani et Kirschiano Borniani claboratum, ac vocabilis medii aevi terminisque scientiarum technicis, ubique distinctis, auctum. Addito terminorum jnridicorum imprimis in jure hungarico usitatorum, glossario: pars I-ma A—L. 8-maj Viennae 1818. 1750 pagina P, praen-pretium ad totum opus, 12 floreni.

92) Farkas Constant, principia juris publici Regni Hungariae. 8. Zagrabiae 1818 pag. 192.

93) Predznanya Pravicz szamoszvojnch Vugerzkeh Domin Imbriha, 8 maj Zagrab. 1818. pag. 143.

94) Anſichten von Siebenbürgen. gedr. 1818 77 Seit.

95) Husz Jan. Sam. a' született magyarok számára egészen új, 's egyszer'smind a' tanulást különösen könnyebbitö mód szerént kidolgozott rövid német Grammatika, vagy is a' német nyelvnek öt hólnapok alátt való megértésére, azon való helyes beszéllésre, 's irásra vezetö útmutatás. 8 maj. Lötsén 1818 pag. 142.

96) Kelemen Emer. historia Juris hungarici privati, documentis ac testimoniis illustrata 8 maj Budae 1818 pag. 512.

97) Institutiones Juris hungarici privati 3 Tom. Editio 2-a coructior et auctior. 8 maj. Budae 1818. 1643 pag.

98) Topographia Oppidi Miskoltz Historica Medica. Auctore Samuele Benkö, Phil. et Medicinae Doctore, Inclyti Comitatus Borsod Physico Ordinario. Denuo edita cura Josephi Szuttomény Medicinae Doctoris. Miskoltzini, Typis Michaelis Szigethy. 8. 1818.

IX. Kötet' Foglalattya.

I. Értekezések.

1) Zápolya Imre' és István' Hamvai. 3 l.
2) Mi az oka, hogy némely Nemzetek a' Tudományokban fellyebb emelkedtenek. 10 l.
3) Az ébrenségről, alvásról és álmokról. 27 l.
4) A' Búza nem változik által konkonlyjá. 52 l.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura.

Könyvvisgáltatás:

1) A' T. T. Sándor Ur' közönséges Abeczéje. 60 l.
2) Eredeti Magyar Románok I. Dar. Palugyay Tört. 67 l.

B) Külföldi Literatura.

A. Visgáltatásban tett Viszanozások.

1) Jenai T. Ujságnak 1818 Jan. Holnapi kötetjére 's a' t. 70 l.
2) Igazitás. 96 l.

III. Tudománybéli Jelentések.

1) Jutalomtétel. 101 l.
2) Új Találmányok. 104 l.
3) Intézetek. 106 l.
4) Jutalmazás. 107 l.
5) Előlépések és megtiszteltetések. 107 l.
6) Az Uj Academicus Magistratus a' Pesti Universitásban. 108 l.
7) Tudósitások a' honnyi Mivészekről, és az ö Miveikről. 108 l.
8) Különös Óra. 112 l.
9) A' birlelt Uj Világ. 114 l.
10) Nevelést illetö Intézet. 115 l.
11) Egy tekintet a' pókokra. 122 l.
12) Uj Könyvek. 127 l.

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY.

1818.

X. KÖTET.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

PESTEN,

TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűivel, és költségével.

I. Értekezések.

A' Magyar Királyi, Pesti Universitás' Literaturai érdemei.

A' Tudományokra termett, és tanításra hivatalos, becses, és nagy érdemü Férjfiak' dolga távul se határozódik meg a' szóbeli oktatásban csupán, hanem az irás által valóra is kiterjed. A' Tanitás kétféle: szóval és irással való: erre nézve, kik e' fontos hivatallal megbízattattak, nem csak a' tulajdonképp való tanításra, hanem az irásra is késztettetnek felséges rendeltetésök által. Ez öket némü némü köz bizodalommal felruházza, bizonyos várásra dicsöiti, hogy a' Nemzeti Cultura terjesztöji, a' hazai bélátás' kifejtöji, a' bölcsesség és tudomány' tolmácsai lejendenek. Ö tölök függ különösen ama Nemzetnek, mellynek diszes tagjai más tudós és megvilágosodott Népek' sorába magasztaltatása. A' külömbféle könyv', kézirat', pénz', oklevél', természeti és mesterségi gyüjtemények, mellyek szolgálattyokra egybeszereztettek, olly velek-élésre kötelezik, mellynek haszna az egész hazára kihasson; valamint azok az egész Ország' költségébe, 's áldozatiba tellettek; a' mit a' Tanúlóknak tudományok' kezdetibe avattatássok', a' csupa tanitás által nem érhetni el, hanem az egész Nemzetnek irással való tudósitása által telyesithetni.

E' dicső hivatalát a' Magyar Királyi Pesti Universitás olly mértékben telyesíti, hogy akármelly más külföldi Tanítói szerzeménnyel az érdem' pályáján méltán vetekedhetik. Eme fényes Tudományi Egyesület hasonlónak látszik nekem lenni a' Naphoz, melly minden bér, dicsőítés, áldás nélkül is megfelel az ő rendeltetésének: szüntelen közli az ő tenyésztető, élesztő, boldogító erejét; illy jutalomra, magasztaltatásra, köszönetre vágyódás nélkül törekedik az is bölcsességének, iparkodásinak gyümölcseivel a' Tudományokat Hazánk' termékeny mezein gyarapítani, terjeszteni, ki mivelni; Nemzetünk dicsőségét, mellyre tulajdon vitézsége, koronás Fejedelméhez viseltető hivsége, Constitutiójához álhatatos ragazkodása által szert tett, a' Tudósság, felderültség' fénnye által is nevelni a' külső Nemzetek előtt. Ezeknek nyilvánságos bizonyságai azon Tudós Királyi Fő Akademiai Oktatók által készitett munkák, mellyek' lajstroma e' következő:

I. A' Theologiai Karból.

I. N. T. T. *Alber János* Ó testamentombeli Sz. Irás magyarázattya' Oktatójának munkái.

1). Interpretatio Sacrae Scripturae per omnes Veteris, et Novi Testamenti libros. Tom. 16. Pesthini an. 1801. — 1804 in 8-o maj. typis Matth. Trattner.

2). Institutiones Historiae Ecclesiasticae a Nato Christo usque ad an. 1790. Tomuli 4. Colocae an. 1793.

3). Institutiones linguae Hebraeae Tomulo 1. Viennae typis Antonii Schmid. a. 1807.

4). Institutiones Hermeneuticae Scripturae Sacrae Vet. Testamenti. Tomuli 3. Pesthini typis Matthiae Trattner an. 1807.

5). Institutiones Hermeneuticae Scripturae Sacrae Vet. Testamenti juxta Systema Theologiae novissime praescriptum secundo editae. Tomuli 3. Pesthini typis Joannis Thomae Trattner. 1817.

6). Cogitationes Philosophicae de immediato Corporum contactu Theoriam Cl. Jos. Rogerii Boscovichii respicientes, in tomulo uno. Viennae typis de Kurtzbeck. an. 1782.

7). Institutiones Hermeneuticae Scripturae S. N. Testamenti. — Tomuli 3. Pest. Trattner. Prés alatt van.

II. T. és F. T. *Láng János* Hittudomány első részének Oktatója' munkái.

1). Dissertatio Historico-Juridica, de Consensu parentum in nuptias liberorum secundum Jura diversa. Budae 1802 typis R. Univ. Pesth. in 8-o.

2). Patrologia, quam in R. Scient. Universitate Hungarica Pest. praelegit. Budae, typis Universitatis Regiae. Pesth. 1809. p. 738 in 8:

3). Poëmata occasionalia, in diem nominis 1) Ladislai Bernáth. 1794; — 2) Josephi Mayer. 1795; — 3) Josephi Vilt. 1796. — edidit in Alumnatu meo Posoniensi. — Posonii Typis M. Landerer in 8-o.

III. F. T. T. *Fejér György* Hittudomány' második részének Oktatójának munkái.

1). Opera Theologica.

1). Institutiones Theologiae Dogmaticae. Tomi IV. 8-o Budae typis R. Univ. Budae 1810.

2) Institutiones Theologicae. Pesthini 8-o typis Trattner. 1815.

3) Institutiones Theologiae Dogmaticae Tomi VII. 8-o 1815. Pesthini. Trattner.

4) De Sorte Parvulorum ante susceptum Baptismum vita hac ereptorum Disquisitio. Budae typ. R. Univ. 1813. 8-o.

5) Persecutionum primis Ecclesiae Christianae temporibus adversus Fideles suscitatarum causae disquisitae. Pesthini Trattner. 8-o 1815.

6) Tabulas Veteris, ac Novi foederis rite interpretandi lex suprema illustrata. 1815. Pesthini Trattner. 8-o.

7). Tabulas V. et N. Foederis rite interpretandi Lex Catholica adversus Interpretis Anonymi Viennensis argutias vindicata. Pesthini 1816 Trattner 8-o.

8). A' kisdedeknek vallásbeli oktatása a' keresztény katholikus szülők' hasznokra Posonyban Landerer betüjivel 1790. 8-o.

9) A' Tolerantia vagy is a' Vallásbeli Türödelem eránt tett egy Szóra felelet. Pesten. 1814 Trattner betüjivel. 8-o.

10). Sz. Irásbeli Történetek mind a' két Testamentom szérent a' Normalis Iskolák számára. Budán Univ. betüjivel 1809. 8-o.

II. Ascetica.

1). Officium Rákóczianum, seu varia Pietatis exercitia hominis Catholici. Budae typis R. Univ. 1806. 8-o min.

2). Pest Szabad Királyi Városa Fő Templomában tartatott Beszédek IV Rész. 1. Rész. Budán Landerer. 1806. II. III. IV. Pesten Trattner. 1809. 8-o.

3) Makula nélkől való Tükör: vagy is: az Ur Kristus Jésus, s' Sz. Annyának Máriának élete. Budán Univ. betü. 1805. 4-o.

4). Szentek' élete. Budán. Univ. betüiv. 1813. 4-o.

5). Ahitatos Imádságok a' Keresztény Katholikusoknak lelki hasznokra. 1806. Budán Univ. betüiv. 12-o.

6). Liliom Kert. Imádságos könyv, megjobbitott kiadás 1807. Budán Univ. betü. 8-.

7). Lelki Fegyverház. Imádságos könyv megjobbított kiadás. 1808. Budán Univ. betü. 8-o.

8). A' Gondviselésről: midön az ellenség Hazánk határihoz közelitene. Pesten Landerer betü. 1795. 8-o.

9). Viszontagságaink okairól, 's eltávoztatásáról ellenség által szorongattatásunkkor. Pesten Land. 1796. 8-o.

10). A' Keresztény Hazafiúságról, midön hadi segedelem kéretnék. 1796. Pesten Land 8-e.

11). A' Jubileumi Búcsúról, ennek tartása alkalmatosságával 1795. Pesten. Land. 8-o.

12). Az Alamisnálkodásról a' Pesti Polgári Ispitál Ünnepén; annak javára: 1799. Budán. Univ. betü. 8-o.

13). Sz. István első Magyar Királyunk dicsöitése, Budai kápolnában tartatott Ünnepére. 1801. Budán Univ. betü. 8-o.

14). A' Keresztények' Czéllyáról: Nagy Asszonyunk Ünnepére. Pesten. 1800. Trattner. 8-o.

15). Nagy Aszszonyunk' jeles érdemü erkölcsei. Budán 1804. Univ. betü. 8.

16). A' Keresztény Jótévőségről Pesti Ispitály Ünnepén 1805.

17). Mi végre valók a' Templomok. A' Telki új Templom felszenteltetése alkalmatosságával. Budán. 1807. Univ. betü.

18). M. és Fő T. Kámánházi László Vátzi Püspök emlékezete Pesten 8. Trattner 1817.

19). Mostani Idők' Szükségeihez alkalmaztatott Vasárnapi, Ünnepi, és alkalmatosságbeli Beszédek. 1818. IV. Rész Pesten Trattner. 8-o.

III. Philosophica.

1). Anthropologia, vagy is az Ember' Esmértetése. Budán 1807. 8-o. Univ. betü. 11. Rész. 8-o.

2). Az Ember' Kimiveltetése. Pesten. 1809. 8-o. Trattner betü.

3). Az Ember' Kiformáltatása Gondolkodó erejére nézve, vagy is a' köz hasznú Logika. 1810. Pesten Trattner. 8-o.

IV. Oeconomica.

1). A' Dohány termesztéséről, 's elkészitéséről oktatás. 1799. Posonyban Landerer betü. 8-o

2). Oktatás a' Gyümölcs fa nevelésről 1812. 8-o. Budán Univ. betü.

3). Oktatás a' Pamuk termesztésről Lastryrie szerént 1810. Budán. Univ. betü.

4). Oktatás a' Jávorfa levéből való czúkorcsinálásról 1812. Budán Univ. betü. 8-o.

V. Miscellanea.

1). Mostani és régi Geographiai Lexikon. V. Darab 8-o maj. 1816, — 17 Pesten Trattner.

2). Jutalomra érdemesített Értekezés egy Magyar Tudós Társaság' legkönnyebb, 's leghelyesebb föl állitásárol. Pesten. 1809. Trattner. 8-o.

3). Czéhbéli Közönséges Czikkelyek a' Mesterség üzés végett való Társaságok, és Czéhek' számára Fol. 1813.

VI. Poetica.

1). Ode in diem onomasticum Illimi Dni Antonii Vörös de Farad Sup. Stud. Direct. Ord. Alc. 1783. Pesthini 8-o.

2). F. M. és F. J. Nagy Ignátz Fejérvári Püspök' emlékezete. Pásztori dalban. 1789. Posony. Landerer. 8-o.

3). H. Battyány Jos. Kárdinális, és Primás ö Emin. Esztergomi Örökös Fő Ispányságába ujonnan magasztaltatására. 1790. Posony 8. Aliceus rendin.

4). Székes Féjérvár Városának Öröm napja midön M. Milassin Miklós a' Fejérvári Püspöki megyébe bévezettetnék. Pesten Landerer. 1790. Sappho rendi szerént.

5). F. M. és N. K. Ürményi Jósef, Ország Bírájának Székes Fejér Vármegyei Főispányságba iktatása alkalmatosságával. 1807. Budán. Univ. betü. 8-o. Sappho rendi szerént.

6). Az 1807. esztben egybegyültt Magyar Országi Fő Rendekhez háladó versek. Ányos. Pál rendi szerént 1807. Budán Univ. betü. 8-o.

7). A' Tisztségre Vágyódók. 1789. Posony. Landerer. 8-o.

8). A' Vén Zsugori. 1790. Posony Landerer. 8-o.

9). A' Nevelök. 1790. Posony Landerer. 8-o.

IV. N. T. T. *Dertsik János* Napkeleti Nyelv' Tanitójának munkája.

Institutiones Linguae Arabicae in usus Theologiae Auditorum ad summas Lineas reducta per Joannem Dertsik LL. OO. Professorem.

II. A' Juridikai Karból.

N. T. *Kelemen Imre* Királyi Tanácsos és Hazai Törvény' Oktatójának munkája.

1). Institutiones Juris Hungarici Privati. Tomi 4. Pestini 1812. 8. Trattner.

2). Institutiones Juris Hungarici Privati. Editio Secunda correctior. et auctior. Tomi 5. Budae 1818. 8. Typ. Univ.

II. N. T. *Sax Mihály Nep. János* Politikai Tudományok' Oktatójának munkája.

Summaria Institutionum Politicarum adumbratio. Budae. 1808 in 8.

III. N. T. *Brezanóczy Ádám* Egyházi Törvény' Oktatójának munkáji.

1). Explanatio Juris Naturae. Posonii 1795. 8-o Typ. Paczkó.

2). Explanatio Juris Politici. Posonii 1796. 8. typis Schauf.

3). Vindiciae Systematis Philosophici de Origine Civitatis contra Systema Antiphilosophicum Joan. Adami. etc. Posonii 1801. 8-o Paczkó.

4) Oratio quam piis Manibus Mathiae Mészáros de Nagy Luche és Bodó Baar dixit — 1808. Pesthini. 8. Paczkó.

5). Oratio, quam Mihäeli Hirsch — dixit. 1811. Pestini 8-o Paczkó.

6). Institutionum Juris Ecclesiastici Partes duae, Pestini 1817—18. 8. m. Trattner.

(E' nagy Tudományú Ur a' Posonyi deák Újság' kiadója is volt több esztendőkig.

IV. T. T. *Vuchetich Mátyás*, Nemzeti és Büntetési Törvény' Oktatójának munkáji.

1). Dissertatio Inauguralis Juridica de Culpa a Mandatario praestanda. 8 min. Pest. 1790. Tratt.

2). De Origine Civitatis. Disseruit. Cassoviae 8. min. 1802. Landerer.

3). Conspectus Legum Criminalium apud Hungaros inde ab exordio Regni usque nostra tempora conditarum. Cassoviae. fol. 1805. Landerer.

III. A' Medikai Karból.

I. *Kitaibel Pál* Pesti Füvész Kert' Gondviselőjének munkáji (Született 1757 eszt. 3-dik Febr.)

1). 1802. 1805. 1812. Francisci Comitis Waldstein, et Pauli Kitaibel M. D. Descriptiones et Icones Plantarum rariorum Hungariae. Vindob. Typis Mathiae Schmidt Universitatis Typographi. Tomi tres fol. maj. continentes paginas 310, et Indicis paginas duas, tabulas plantarum 280 seu Decurias 28.

2) Daraus in Zach's monatlicher Correſponden̄z VII. VIII. Bänd. Auszug aus Kitaibels, und Waldſteins Descr. plant rariorum Hung. Vol. I. in geogr. topogr. phyſ. Hinſicht Ungarns (von Rumi).

3) Ferner Kitaibels allgemeine Anſichten der Oberfläche des Bodens von Ungern, überſetzt, und in Auszug gebracht von Ludwig v. Schedius. In des letzteren Zeitſchrift von und für Ungern III. S. 137 145, und 232—235.

4) 1799. Ueber das Matragebirge in topographiſch. naturhiſtoriſcher Rückſicht. In literariſchen Anzeigen für Ungern 1799. den 14-ten Febr. Nro 7. 8. Seite 25—31.

5) Ueber die zu Parad im Heveſcher Comitate befindlichen Mineralwäſſer von K. Ebendaſelbſt 1799. 21 May. Seite 45—61.

6) 1801 Vorläufige Nachricht über das Bartfelder Mineralwaſſer: Mit Bewilligung des Verfaſſers im Druck gegeben von Daniel Keller, Handelsmann in Bartfeld. Mit einem Kupfer. Kaſchau 1801 bey Franz Landerer. 8. 16 Seiten.

7) — Előtudósitása a' Bártfai Ásványos vizről: A' Szerzőnek engedelmével, magyar nyelvben kibotsájtotta Kéler Dániel, Bártfai Kereskedő. Egy metszett táblával. Kassán 1801. Landerer Ferentz betüivel. 8. pag. 16.

8) 1802. Analyse der Salatnyaer Mineralwässer im Honther Comitate. In Schedius Zeitschrift von, und für Ungern. Band II. S. 54—61 1802.

9) — Vorläufige Nachricht über das, Salatnyaer Mineralwasser (in der Großhonther Gespannschaft), In 4-o pag. 4. sine loco, et anno, et titulo.

10) — Rövid tudósitás a' Szalatnyai borsós-savanyú Vizröl Honth Vármegyében. In 4-o pag. 4. sine loco, et anno.

11) 1802. In Schedius Zeitschrift 1802. Bd. I. S. 275—277 findet sich unter den Artikel: Neue Entdeckungen, und Erfindungen, die umständliche Erzählung: Kitaibel habe das Tellur entdeckt, vor Claproth, zuerst im Deutschpilsner Bleierze, dann in der Nagyager, und Nagybanyer Golderzen (worüber Claproth eine Erklärung verlangte).

12) 1803. Prof. Paul Kitaibels Erklärung (die Priorität der Entdeckung des Tellurs betreffend, die er hier feyerlich an Claproth abtratt) in Gehlen's neuen allg. Journal der Chemie. Bd. I. S. 460—461.

13) 1804. De aqua soteria thermarum Budensium. 1804 Budae 8-o maj, Opus hoc resultatum est Operis commissionalis: investigationis nempe Chemicae per Professores Chemiae, et Botanicae Winterl, et Kitaibel peractae, opinionisque medicae per eosdem, atque Professorem Schraud, et Medicum Szombathy Seniorem depromtae, quod Schraud stilo expressit.

14) — Examen Thermarum Stubnensium. Neosolii 1804 In 4-o (quod Magistratus Civitatis Cremnicz. imprimi curavit).

15) — Auszug eines Schreibens von Herrn Prof. Kitaibel, dtto Pesth am 1sten May 1804 in Pf. Schraders Neuen Journal für die Botanik Bd. 1 S. 161—163 (über die auf der 1803 ins Bereghер Comitat gemachten Reise entdeckten Pflanzen).

16) 1814 Dissertatio de terrae motu in genere, ac in specie Moorensi 1810 Conscripta a Paulo Kitaibel, et Adamo Tomtsányi: 1814 Budae 8 (K. plurimam hujus Operis partem concinnavit.

17) — Sine loco et anno Observationes per Physicos Comitatuum circa aquas minerales instituendae in folio.

II. *Winterl Jak. Józef* Chémia és Botanika Oktatójának munkáji.

(Natus 1739 Aprilis 15. Eisenarztae in Styria denatus 1809 Nov. 24. Pesthini).

1) 1767 J. J. Winterl Styri Eisenarztensis Dissertatio inauguralis Medica, proponens inflammationis theoriam novam. Viennae apud Thom. Trattner 1767 8 maj. VIII. Tit. et Dedicatio Pag. 202.

2) 1768 Josephi Nic. Laurenti Austr. Wiennensis Specimen medicum exhibens Synopsim reptilium emendatam, cum experimentis circa venena, et antidota reptilium austriacorum 1768 8-o maj. Viennae apud Trattner. Dedicatio, et pag. 214 cum tabulis 5 aeri incisis. (Cum Laurentio elaboratum).

3) 1770 Ignatii Godefridi Kaim Austr. Styrensis Dissertatio inaug. Chemica de metallis dubiis. 1770 Viennae Literis Schulzianis. In 8 Pag. 59. (Cum Kaimo elaboravit W. hicce facta prima mentione Mangonesii regulmi).

4) 1772 Systema artis pharmaceuticae in publico Caes. Reg. Universitatis Tyrnaviensis Laboratorio quotannis experimentis demonstrandae. Pars I. et II. etc. propugnabit Mauritius Faby, Nobilis Veronensis. Tyrnaviae typis Collegii acad. Soc. Jes. 8-o maj. p. 44.

5) 1773 Systematis chemici ex demonstrationibus Tyrnaviensibus pars naturalis, et experimentalis theoretica etc. publicae disquisitioni submittit Jacobus Reineggs Saxo. Tyrnaviae typis Colleg. acad. Soc. Jes. 8 maj. pag. 86.

6) 1774 Dissertationes inaugurales DD. Madacs, et Horvatovszky (Flora Tyrnaviensis).

7) 1775 — — D. Heidenreich.

8) 1776 — — D. Manksck, Shimer, Kótzy.

9) 1778 — — D. Rigler.

10) 1781 Josephi Manis Oesterreicher Analyses Aquarum Budensium, praemissa methodo Cl. Prof. Winterl. Vetero. Budae, et Viennae apud Rud. Graeffer 8 maj. Praefatio pag. 8 Methodus Cl. Professoris Winterl pag. 1—172 Analyses usque 283, tabula principiorum fixorum pro aquis pag. 26 index pag. 3.

Editio secunda Vindobonae apud Bibliopolam Graeffer 1784 titulum solum novum praesefert.

Versio Operis hujus prostat in Joh. Ber. Pfingstens Bibliothek ausländischer Chemisten etc. Tom. III. 1783 8vo Nürnb. Herrn Dr. Oesterreicher Untersuchung der Ofner Wässer mit der vorgesetzten Untersuchungs-methode solcher Wässer, die von Herrn Prof. Winterl angegeben worden ist. Aus dem Lateinischen übersetzt. S. 167—506 Prof. Winterls Methode von S. 177 bis 372.

11) 1784 Monatliche Früchte einer gelehrten Gesellschaft in Hungarn. Brachmonath 1784 gr. 8vo 56 S.

12) 1788 Index horti botanici Universitatis Hungaricae, quae Pesthini est 1788 8 maj. cum figg. 26 Paginis non paginatis praefationis 6, operis 112 serie alphabetica plantarum usque ad Tordylium procedentis. — Multas plantas novas descripsit; quas ultra vulgavit Fried. Ehrhart tomo septimo operis: Beiträge für Naturkunde 1792.

Januario prodeunte, ubi inter quadraginta octo rariores plantas adsunt sedecim novae hungaricae Winterlii, citatis simul Winterlii iconibus, Indicis horti.

13) 1790 Die Kunſt Blutlauge zu bereiten, und mehrere zur Blaufarbe dienliche Materalien in groſſen zu breiten, und ſolche zur Blaufärberey anzuwenden. Von J. J. Winterl. Wien bey Rudolph Gräffer. 1790 kl. 8vo XII. 155.

14) 1798 Ueber das Browniſche Syſtem. Ofen gedruckt mit K. Peſther Univerſitäts Schriften. 1798 8vo S. 23 (ohne Namen).

15) 1800 J. J. Winterl Prolusiones ad Chemiam Seculi decimi noni. Budae 1800 8 maj Praef. XII. Pag. 270.

16) 1803 J. J. Winterl Accessiones novae ad Prolusionem suam primam, et secundam. Budae 1803 8 maj. Praef. VIII. a pag. dein 271 usque 467, et in fine Preçis sine paginatione.

17) 1804 De aqua soteria thermarum Budensium 1804 Budae in 8-o (in societate cum Kitaibel, Schraud, et Szombathy sen).

18) — J. J. Winterl Darstellung der vier Bestandtheile der anorganischen Natur. Aus dem Lateinischen übersetzt von Dr. Johann Schuster, Assistenten des Verfassers. Jena bei Friedrich Fromann 1804 gr. 8-o (mit Lateinischen Lettern). Vorrede (Ritter's)! und Inhalts Anzeige XXXXVI. Pag. 528.

19) 1808 Critik der Hypotheſe, die das jetzige Zeitalter in der Naturwiſſenſchaft, Phyſik, Chemie, Phyſiologie zum Grunde legt. In Gehlens Journal für die Chemie, und Phyſik. Band VI. S. 1 bis 35, und 201 bis 270. 105 Seiten in gr. 8.

Winterlii Opuscula minora impressa.

20). 1785 Literis Vindobonam ad Bar. Störell missis mense Julio, significavit Astragali

exscapi radicis decocto morbos venereos a mulieribus in Hungaria curari. Vide Quarin in animadversionibus pract. in diversos morbos. Vindob. 1786 p. 320.

21) 1787 In Crells Chemischen Annalen. Bd. II. S. 519 ein Brief über die Bestandtheile des Kupfers.

22) 1788 Ebendaselbst Bd. I. S. 493—499 Untersuchung des Bergöls von Moslawnia, und Peklenga in der Halbinsel Muraköz; — Daraus auch in Hochheimers Handbuch der Chemisch Mineralogie. Bd. I. S. 413—418. Ferner in Journal de Physique an. 1788 Decembre.

23) 1789 Ebend. Bd. II. S. 221 über die Bestandtheile des Körpers.

24) 1805 Neue Versuche, um Andromie zu erhalten. In Gehlens neuen allgemeinen Journal der Chemie Bd. 4 S. 583—597.

25) 1806 Analyse des schmarezaller Wassers. Aus den Latein. übersetzt von Dr. Joh. Schuster. In Gehlens Journal für die Chemie, und Physik. Bd. I. S. 18—35.

26) — Replik gegen eine Critik seines Systems in der Hallischen allg. Literatur-Zeitung Ebend. I. S. 313—346.

27) — Analyß einer Erde von Missliye. Aus d. Latein. übersetzt von Dr. Joh. Schuster. Ebend. II. S. 435—449.

28) 1807 Neuere Versuche, Andronie darzustellen. Ebend. III. S. 135—158.

29) Ueber Ritters Pendelversuche. Ebend. III. 732—734.

30) — Beantw. von Buchholzs Prüfung seines Systems. Ebend. IV. S. 280—290.

III. T. T. *Schuster János'* Chemia' Oktatójának munkáji.

1777 Maii 4 natus Quinque Ecclesiis.

1809

1809 Professor Historiae Naturalis specialis p. o.

1812 Professor Chemiae, ac Botanicae p. o. (docens).

1817 Professor Chemiae p. o.)

1) 1807 System der Dualistischen Chemie des Professors Jakob Joseph Winterl, dargestellt von Johann Schuster M. D. Berlin 1807 in der Frölich'schen Buchhandlung. Zwey Bände kl. 8. I. Vorrede, 12 S. Ueber die Eintheilung der ungleichartigen Materie in Chemischer Hinsicht. Von Dr. Schuster. S. 13—102 System der Dualistischen Chemie. S. 103—510 Bd. II. S. 1—320.

2) 1808 Terminologia botanica curante J. Schuster M. D. Budae typis R. Univ. H. 1808 S. 118.

3) 1814 Der teutsche Krieg im Jahr 1813 nach Oesterreichs Beytritte. Erster Zeitraum. K. Napoleons Angriff auf die Verbündeten Leipz. 1814 Pesth in Commission bey K. A. Hartleben gr. 8. S. 271.

4) 1815 Terminologia botanica curante J. Schuster M. D. Professore Chemiae, et Botanicae p. o. Editio altera correctior. Budae typis R. Sc. Univ. Hung. 1815 IV. et 148. pag.

5) — Geschichte der Stadt Pesth von Johann Schuster M. D. gedruckt 1806, ausgegeben 1815. Pesth bey K. A. Hartleben VII. 140 S. in kl. 8vo (mit lateinischen Lettern).

6) 1816 Illyrien, und Dalmatien; oder Sitten, Gebräuche, und Trachten der Illyrier, und Dalmater, und ihrer Nachbaren. Aus dem Franz. des Herrn Breton übersetzt von Janus Pannonius, Pesth 1816 bey K. A. Hartleben in 12vo (als 7-8. und 8-8 Bändchen der Miniaturgemälde aus der Länder, und Völkerkunde) mit 36 Kupfern. Bd. I. S. X. und 11—172 Bd. II. S. 139.

Kleinere Aufsätze.

7) 1812 Zu Lübecks ökonomisch. Lexikon 2-tem Bde S. 420—430 in gr. 8-o den wichtigen, und gedrängten Artikel: Zuckersurrogate.

8) 1817 Egy magyarnak Észrevételei a' Marcel de Serres Austriai birodalomban útazási eránt. Irta Schuster János. Ist ein umgearbeiteter Auszug aus dessen Aufsatze: Bemerkungen eines Ungern über Marcel de Serres's Voyage en Autriche.

IV. N. T. Lenhossék Mihály Physiologia és Anatomia Oktatójának munkáji:

1) Nachricht über die Verbreitung der Kuhpocken-Impfung in Ungarn (Medicinisch Chirurgische Zeitung. Salzb. 1802 II. Bd. p. 208).

2) Uiber die Verbreitung der Kuhpocken im Graner Comitat (Lud. v. Schedius) Zeitschrift von, und für Ungarn II. B. p. 283 seq.

3) Kurze Nachricht über das Graner Bitterwasser (Joh. Carl. Lübeck's Patriotisches Wochenblatt für Ungern. 1804 II. Band p. 38—43).

4) Untersuchungen über Leidenschaften, und Gemüthsaffekten, als Ursachen, und Heilmittel der Krankheiten. Pesth Typis Trattnerianis 1804 8-o p. 379.

5) Introductio in Methodologiam Physiologiae corporis humani. Pesthini Typis Trattner 1808 8-o pag. 68.

6) Alexio Ágoston Chirurgiae Doctori etc. XV. Kal. Nov. MDCCCIX. perrecto exsequias solvit. Pesthini Typis Patzkoianis 1810 4-o pag. 23.

7) An die Physiologen des neunzehenten Jahrhunderts (Med. Chir. Zeit. 1816 p. 205 sq.)

8) Physiologia medicinalis. Vol. I. Physiol. grlis P. prior. Pesth. Typis Th. Trattner 1816 8 p. 298.

9) Ejusdem — Vol. II. Physiol. grlis Pars altera ibid. 1816 p. 369.

10) Ejusdem — Vol. III. Physiol. Specialis Pars prima ib. 1816 p. 517.

11) Ejusdem — Vol. IV. Physiol. Specialis Pars altera ib. 1818 p. 449.

12) Ejusdem — Vol. V. Physiol. Specialis Pars tertia.

13) Az állati Magnetismus rövid rajzolatja (Tudományos Gyüjtemény 1817 X. Köt. p. 1—41).

Manuscripta typis non edita.

1) Observationes, et animadversiones theoretico practicae de Epilepsia (Societati Medicae Moguntinae submissum).

2) Peculiares de Hydrope observationes (Soc. Reg. Scient. Göttingensi submissum).

3. Ein inländiſches Surrogat der Fieberrinde. 1807.

4) Methodus visitandi Apothecas.

5) Oratio Academica, habita, dum Cathedram Physiologiae, et Anatomiae sublimioris adiret.

6) Orationes sex, quas varia occasione, ut Professor publicus ordinarius, et Facultatis Medicae Decanus dixit.

7) Physiologia Corporis humani Cel. Georgii Prohaska, interpretatione sua, et additamentis pro praelectionum usu adcommodata. Vol. I—III.

8) Praelectiones Physiologicae, inventis recentioribus locupletatae, et labore proprio in Systema redactae. Vol. I—IV.

V. N. és T. Bene Ferencz, Orvosi Praxis' Oktatójának munkáji:

1) A' Himlő veszedelmei ellen való oktatás. Pesten 1800.

2) Idem. Második megbővitetett Kiadás. Pesten 1801.

3) Kurzer Innbegriff der nöthigsten Grundsätze zur Kenntniss, und Heilung der gewöhnlichsten Krankheiten der Menschen. Pesth 1801.

4) Rövid oktatás a' mentő-himlőnek eredetéről, természetéről, és béoltásáról Pesten 1802.

5) Elementa Politiae Medicae. Budae 1807.

6) Elementa Medicinae forensis Budae 1811.

7) Az Orvosi Tudománynak rövid rajzolatja Első Kötet. A' Physiologia, és Hygeologia. Budán 1812.

8) Kurzer Abriss des Medicinischen Unterrichtes. Erster Band. Physiologie, und Hygeologie. Ofen 1812.

9) Az Orvosi Tudománynak rövid rajzolatja. Második Kötet. A' Pathologia generalis, Therapia Generalis, és a' Materia Medica Budán 1813.

10) Kurzer Abriss des medicinischen Unterrichtes. Zweyter Band. Ofen 1813.

11) Rövid Oktatás a' mentő-himlőről. Második megbövittett Kiadás Budán 1816.

VI. T. T. Haberle C. C. Botánika Oktatójának, és a' Pesti füvész kert fő Gondviselőjének munkáji:

A) Opera separata.

1) Beyträge zu einer allgemeinen Einleitung in das Studium der Mineralogie, 396 paginae in 8-o cum tabula aenea. Weimar 1805. — Valor. Thaleros 1 1/2 a 23 gros.

2) Characteristische Darstellung der gemeinnützigsten, so wie der am öfftersten vorkommenden Mineralien, mit Hinsicht auf Werner's, und Stany's Beobachtungen 202 paginae in 8-o cum 2 tabulis aeneis. Weimar 1805. Valor Thaleros 1 1/2

a 24 gross. — Accedit: Collectio minerarum descriptarum nro 300. valor 26 Thaler.

3). Beschreibung einer Sammlung von Kristall. Modellen zum ersten Unterricht in der Mineralogie. 38 paginae in 8-o Weimar 1805 nebst der Sammlung selbst. valor. Thal. 5. a 24 gross.

4). Das Mineralreich, erste Hauptabtheilung, oder Oryktognosie. 942. paginae in 8-o, cum tabb. aeneis duabus, et tabulis impressis cum iconibus coloratis. Weimar 806. Valor Thal. 2, et gross. 18.

5). Berichtigende Anmerkungen, und Zusätze zu des Professors Bartsch Einleitung zum Studium des Pflanzenreichs 90 pagg. in 8-o Weimar 1806. valor. grross. 16 a 4 X-ris.

6). Das Gewächsreich, erste Hauptabtheilung. Einleitung zum Studium der Pilze, und Schwämme; Vebersicht derselben, und Mongraphie der Sphaeren. 280 paginae in 8-o cum tabb. aeneis et iconibus coloratis. Weimar. 1806. valor. Thal. 1 1/2 a 24 gross.

7). Beobachtungen über das Entstehen der Sphaeria agaricina, und des Merulius destructus. 64 pagg. in 8-o Erfurt 1806. valor gross. 7.

8). Das Mineralreich, zweyte Hauptabtheilung, oder Gebirgskunde. 212 pagg in 8-o cum tabb. aeneis, et iconibus coloratis. Weimar 1807. valor Thal. 1, et gross. 6.

9). Meteorologisches Jahrbuch zur Beförderung gründlicher Kenntnisse von Allem, was auf Witterung, und saemmtliche Luft - Erscheinungen Einfluss hat. 574 pagg. in 8-o cum tabb. aeneis, et mappa. Weimar. 1810. valor Thaleros 2 1/2 a 24 gross.

10. Meteorologische Hefte für Beobachtungen, und Untersuchungen zur Begründung der Witterungslehre. 308 pagg. in 4-o, cum tabb.

aeneis. Weimar. 1810 — 11. valor. Thal. 3, et grossos 6.

11. Meteorologisches Tagebuch, für 1811; 366 paginae in 8-o cum tabb. aencis. Weimar. 1811. Valor Thal. 3.

12. Meteorologische Aphorismen zur Erlernung wissenschaftlicher Witterungs - Beurtheilung, und Erforschung. 116 pagg. in 8-o Weimar 812 valor grossos 15 a 4 xris.

13. Neues geocentrisches Plantarium zum taeglichen Gebrauche bey'm Selbstunterricht für practische Liebhaber der Erd-Himmels-und Witterungs-Kunde, nebst Anweisung zum Gebrauche des Apparates. Weimar 1811. valor 20 Thal. a 24 gross.

14. Ueber meteorologische Beobachtungen, nebst Empfehlung eines neuen, vollstaendigen und bequemen Schema's dazu. Valor gross. 6 — et schemata tabelliformia pro 12 mensibus, valor Thal. 1. et gross. 8. Weimar 1811.

15). Ueber Witterungs - Beurtheilung, und Erforschung, oder Ausführliche Uebersicht dessen, was bisher zur wissenschaftlichen Begründung der Meteorologie geschehen ist, und noch dafür zu thun übrig ist. Valor gross. 6. Weimar. 1812.

B.)

Elaborata singula propria per plura, aut nomine Auctoris adjecto, aut cum Signis D. H. aut C. H. subscriptis, ab anno 1806 usque 1812 et 1817 impressa, conspiciuntur in pluribus Annalibus, et Ephemeridibus scientificis; in specie:

a.) circa Mineralogiam et Chemiam in Gehlens, et Schweigger's Journal für Chemie, und Mineralogie, nec minus in Hespero Consiliarii Andre; et in libello pugilla-

ri mineralogico annuo Consiliarii intimi Leonhard.

b). circa Botanicam applicatam im Allgemein. Garten-Magazin von Bertuch.

c). circa Historiam Naturalem Specialem, im ausführlichen Text zu Bertuch's Bilderbuch, verfasst von einer Gesellschaft von Gelehrten.

d) circa Geographiam, et Statisticam critice tractatam in den Allgemeinen geographischen Ephemeriden, Vimariae editis.

e). circa Historiam naturalem in specie critice tractatam in Ephemeridibus universalibus criticis Halae Saxonum redactis,

f). Versiones ex idiomate gallico, et anglico in germanicum idioma, circa objecta varia, historica, itineraria etc. aut sine nomine translatoris, aut sub signo D. C. C. H. typis mandatae, exstant plures etiam num novissimae de annis 1815. 1816. 1817.

III. A' Philosophiai, Physikai, és Mathematikai Karból.

1). F. T. T. *Schönviszner Apátur*, Kanonok, és a' Pesti Könyvtár' Praefectusa munkáji.

1). De Ruderibus Laconici, Caldariique Romani, et nonnullis aliis monumentis in solo Budensi repertis, cum figg. Budae 1778 fol. Vol. unum.

2). Antiquitatum, et Historiae Sabariensis. Libri novem. cum figg. Pesthini 1791. in 4-o Vol. unum.

3). In Romanorum Iter per Pannoniae ripam a Tauruno in Gallias ad Legionem XXX usque.

Commentarius Geographicus, occasione repertarum Columellarum Milliarum concinnatus. Budae 1780. Accedit ejusdem Pars II-a Lauriaco ad Leg. XXX. Accedunt selecti Lapides literati Pannoniae Romanae speciatim, qui ad ejusdem ripam reperti sunt. Budae 1781.

4). Ode in laudem Sarisapiensis balnei. Budae. 1783.

5). Adventui Principum Josephi Archiducis, et Regni Hungariae Palatini, et Alexandrae Pavlovnae Principis Caesareae Budae 1800.

6) Notitia Hungaricae rei numariae cum figg. Budae 1801. in 4-o unum Vol.

7). Catalogus Numorum Hungariae, ac Transilvaniae Instituti Nationalis Szecheniani Pesthini 1807 in 8-o Volumina duo. Accedunt Specimen Dissertationis de praestantia, et usu Numismatum Hung. et Trans. nec non Recensio collectionum publicarum, et privatarum ex Numis Hungariae ac Transyl. factarum, item Auctorum, qui Numismaticam Hungariae illustrarunt, ac demum Sylloge Constitutionum aliquot Monetalium, et Metallicarum.

8). Compendium Antiquitatum Graecarum, in usum publicum Gymnasiorum Regni Hungariae. Budae 1814 in 8-o Vol. unum.

9). Compendium Antiquitatum Romanarum, pro eodem usu publico ibidem 1815 in 8-o Vol. 1.

II. T. T. *Schwartner Márton*, Diplomatika Oktatójának, és a' K. Könyvtár első Gondviselőjének munkáji.

1). Introductio in rem Diplomaticam aevi intermedii, praecipue Hungaricam. Pesth. 1790. 8-o Edit. 2. Budae 1802. 8-o.

2) Dissertatio de gente Croniaca, Regum Hungariae Stirpis Arpadianae haereditariae successionis juri non adversa. Pesthini 1791 8-o.

3). Statistik des Koenigreichs Ungern. Ein Versuch. Pesthini 1798. 8-o Edit 2. T. I. Budae 1809; T. II. 1811. 8-o.

4). Commentatio de Scultetiis per Regnum Hungariae quondam obviis. Budae 1815. 8-o.

III. T. T. *Schedius Lajos* Aesthetika Oktatójának kiadott munkáji.

1). Commentatio de sacris opertis Veterum Christianorum sive de disciplina arcani; proemio a M. Britanniae Rege constituto ornata. Göttinг. 1790. 4-o.

2). Zeitſchrift von und für Ungern VI Bänd. Peſth. 1802—1804. 8-o.

3). Uberſicht des Poſtweſens in Ungern, und Siebenbürgen. — in Crusius topographischen Poſt-Lexicon Wien. 1804. 4-ten Theiles 1-ten Band.

4). Praefatio in Alex. Horányi Scriptores Piarum Scholarum, Partem I-am et II-am Budae 1808. 8-o. et complura similia.

IV. T. T. *Tomcsányi Ádám* Physika Oktatójának munkáji.

1). Dissertatio de Theoria phoenomenorum Electricitatis Galvanianae. Budae typis R. Univ. an 1809.

2). Explicatio diversi generis pluviarum in Ephemeridibus literariis.

3). Dissertatio de terrae motu in genere, ac in specie Morensi anno 1810 die 14-a Januarii orto, typis R. Ursittis.

4). De modo struendi perticas electricas, ad defendendas a fulminum impetu domos 1.) lamina metallica, 2). imbricibus, 3) scandulis,

4) stramine tectas, item turres, domos, et molas pulverarias, naves etc. in Tudományos Gyüjtemény an. 1817.

V. T. T. *Szarka Josef* Rationaria Oktatójának munkáji.

1), Qua Professor Physicae in R. Academia Q. Ecclesiensi edidit Dissertationem de mutatione vaporum in Atmosphaera. Typis R. Sc. Ursittis 1798.

2). Qua Professor Physicae in R. Academia Jaurinensi concinnavit Editionem posthumam, seu quintam multum emendatam, et auctam Elementorum Physicae Joannis Bapt. Horváth, Abbatis B. M. V. de Egres, Reg. Scient. Societ. Götting. Membri Correspond. olim in R. Sc. Univ. Pesthiensi Physicae, et Mechanicae Professoris. Typis R. Sc. Ursittis 1807.

3). Modo in hac Reg. Scient. Ursitte Professor concinnavit proemiatum, et sumpt. publ. edendum Opus sub titulo: Lehrbuch der Komptabilitäts Wiſſenſchaft, ſyſtematiſch entworfen von Jos. Szarka etc.

VI. N. T. *Hadaly Károl* Consiliarius, és Mathesis Oktatójának munkáji.

1). Elementa Hydrotechniae in usum Auditorum anno 1783 Jaurini (erga propositam remunerationem Regiam), cujus operis jam sexta editio locupletata prodivit anno 1803 Posonii.

2). Ars delineandi, coloribusque localibus adumbrandi aedem anno 1785. Jaurin. Opus continens principia Architecturae Civilis.

3). Anfangsgründe der Mathematik zwey Bände an. 1789. Preßb. cum omnibus concernentibus terminis technicis, idiomate germanico de-

signatis. Opus in ephemerid. Jenensibus Allgemeine Literaturzeitung vom Jahr 1791. 4 Bd. Octob. Nov. Decemb. Jena 3-te Oktober pag. 14—15 perquam favorabiliter recensum.

4). Elementa Matheseos purae duo Tomi, anno 1798 Posonii, cujus operis jam quinta locupletatior editio prodivit an. 1815 Pesthini. Tam hujus quam prioris operis dedicationem Sacrma sua Mattas actu gloriosissime regnans clementissime acceptare dignabatur.

5). Mechanica solidorum, in commodum Auditorum suorum pro praelectionibus e Mathesi adplicata anno 1808 Posonii.

VII. T. T. *Kereszturi Jósef* Historiák Oktatójának' munkáji.

A) Nagy Váradon

1). Lineamenta Historiae pragmaticae Regni Hungariae. Pesthini typis Trattnerianis 1797.

2). Compendiaria Descriptio Episcopatus, et Capituli M. Waradinensis, Partibus duabus constans. M. Varad. typis Gottlibianis 1806.

B) Pesten.

3). Dissertationes a.) de Belae R. Notarii aetate. 1812; b.) de Hungarorum origine 1813; c) de Hungarorum avitis Sedibus, illorumque migratione 1813, d) de Hungarorum in Europam adventu. 1814. Typis Trattner. Pest.

4). Compendii Historiae Universalis systematice deducti Pars. I-a complectens res a Mundo condito usque aeram Augusteam Pesthini Typis Trattner. 1817.

5). Plausus in solennem Inaugurationem Illmi quondam ac Rdssmi Dni Nicolai Kondo de Poka-Telek Episcopi M. Varad. M. Varadni 1801

per Paulum Gutmann typis Ven. Cleri Junioris.

6). Carmen soterion Augustissimis Imperatoribus, ac Regibus Europae Liberatoribus anno MDCCCXIV. IX Calend. Novembr. Budam venientibus demisse oblatum. Pesthini Typis Trattnerianis.

VIII. N. T. T. *Roussel Ferencz* Franczia nyelv' Mesterének munkája.

Grammatica Latino Gallica Anno 1805. F. Roussel.

IX. T. T. *Sehets Lajos*, Olasz Nyelv és Literatura Mesterének munkája:

Grammatica Italica complectens regulas exemplis exercitiisque, et dialogis illustratas. Pesthini 1818.

X. T. T. *Pásqwich János* Csillag-vigyázó Intézet Praefectusának munkáji:

1) Compendiaria Euthymetriae institutio, quam etc. Graecii lit. de Widmanstad 1781. 8-o.

2) Verſuch eines Beytrags zur allgemeinen Theorie von der Bewegung, und vortheilhafteſten Einrichtung der Maſchinen. Leipz. in d. Weidmaniſchen Buchhandl. 1789. 8-o.

3) Unterricht in der mathematiſchen Analysis, und Maſchinenlehre. 1-r Bd. Lpzig in der Weidmanniſchen Buchhandlung 1790 8-o.

4) Deſſelben Werkes 2-r Bd. Daſſelbſt 1791 8-o.

5) Beylage zu beyden Bänden deſſelben Werkes. Daſſelbſt 1798 8-o.

6) Anfangsgründe einer neuen Exponential-Rechnung. In Hindenburgs Archiv der reinen, und

angewandten Mathematik, aufs Jahr 1798. Leipz. in der Schäferischen Buchhandlung.

7) Opuscula statico-mechanica, Principiis Analyseos Finitorum superstructa. Vol. I. II. Lipsiae in Libraria Weidmanniana. 1799. 4-o.

8) Epitome Elementorum Astronomiae Sphaerico-Calculatoriae. Pars I-a, et II-a Viennae apud Schaumburg, et Soc. 1811 4-o.

9) Anfangsgründe der gesammten theoretischen Mathematik 1-ter Bd. Wien bey Schaumhurg, und Compagnie. 1812 4-o.

10) Desselben Werkes 2-er Bd. Daselbst. 1813 4-o.

11) Tabulae Logarithmo-trigonometricae contractae, cum novis accessionibus ad abbreviandos, facilioresque reddendos calculos trigonometricos. Lipsiae in Libraria Weidmann. 1817 8-o.

(Ezen N. Tudományú Úrnak számos Értekezései kiadattak a' T. Zach Astronomiai folyó írásában is).

XI. T. T. *Czinke Ferencz*, Magyar Nyelv és Literatura Tanítójának munkáji:

Poëmata:

1) A' magyar nyelv ditsérete. Pé-tset 1789.

2) A' Szombathelyi Frantzia oskola hallgatójihoz 1791.

3) Öt magyar Óda. Szombathely 1792.

(Unam ex his versam germanice edidit Seraphin Geiger 1793).

4) A' hegyfalvi (hegyfalusi) képes szálának magyarázatja, (t. i. a' világ 7 tsudáji) Soprony 1794.

5) Köszönő Versek, Gróf Hallerné Aszszonyhoz, midőn T. Berghofer Úr jubileomi beszédjét kinyomtattatná. Soprony 1795.

6) Ode ad suam Majestatem, qua pecuniam pro subsidio belli gratuito collectam nomine gymnasii Sopron. obtulit. — Viennae 1796.

7) Magyar Idillion. Pest. 1797.

8) Örvendező Fébus, Somogy Vármegyéhez, midőn Gróf Széchényi Ferentz Fő-Ispányi méltóságában beiktatódott, Kaposváron Sz. Jakab hav. 4-o 1798. — Soprony 1798.

9) Halotti Versek, B. Mesznil József Úr temetésének tiszteletére. Soprony 1798.

10) Öt tábori Mars, lantos versekben, a' magyar nemes Inszurektzióra. Budán, 1800.

(900 exemplaria distributa inter Insurgentes.)

11). Köszönő Múzsa, Szerdahelyi György Alójzius Urhoz. Pesten 1801.

12). A' Budai Oskolák Királyi ünnepe. (t. i. midőn a' Király és a' Nádor-Ispány az Oskolákat sorra meglátogatták. Budán 1807.

(900 exemplaria hujus Odes distributa fuerunt in Comitiis ejusdem anni.)

13). Hirsch Mihály Úr emlékezete, Pesten, Nov. 15. 1809.

Sermone partim ligato, partim soluto:

14) Az új holmi, I. és II. tsomó. Pest. 1810.

Epitaphia tria, quae Marmori incisa sunt.

1) Pro Comite Ludovico Erdődy (stat in Sanctuario Templi Füzesiensis, in Comitatu Castriferei) — latine.

2) Pro Barone Vincentio Barco, C. R. Armorum V. Praefecto, (stat in ambitu Claustri P. P. Franciscanorum, Pesthini) — hungarice.

3) Pro Carolo Schaufelmacher, C. R. Officiali in Lgione Gyulaiana (stat in Cemeterio Budensi, ante monumentum Alvinczianum) — hungarice.

Inscriptionem memorialem pro lapide fundamentali novi theatri Pesthinensis scripsit, jussu Serenissimi A. Ducis Palatini, stylo soluto, latine, et hungarice, Caelavit in metallo Samuel Falka, Adnexa sunt in pergamena disticha latine et hungarice.

Sermone soluto vertit:

(ad mandatum Exc. R. L. Consilii.)

1) Hogy lehessen a' jávorfa levéből tzukrot tsinálni. Budán 1812.

2) Hogy lehessen a' kukoritza-szár levéből szirupot és tzukrot tsinálni. Budán 1812.

Denique ex quo in R. Sc. Universitate docet, edidit, propriis maxima ex parte sumtibus, specimina Tentaminum publicorum, annis compluribus, e Studio Linguae, et Literaturae Hungaricae, tum speciatim ex arte declamandi, stylo utroque et semper patrio sermone. Adnexa sunt praeter Odas diversas partim originales, partim traductas ex Horatio — pro memoria, si fata volent, perenni nomina lectissimorum Juvenum Academicorum, qui, cum in gravioribus Scientiarum objectis, tum in hoc amoenissimo bellarum literarum, et vero humanitatis Studio, sese ultro distinxerant. — Ex declamatis publice carminibus, vulgata typis est:

Ode hungarica, cum versione latina, ad suam Mattem Imperatorem Russorum. Budae 1814.

XII. T. T. *Haliczky András* Német Nyelv', és Literatura Tanítójának' munkáji:

I) Oratione soluta latina.

1) Miscellanea in usum Lectorum conscripta, quae olim Schematismo Regni Hungariae adnecti solebant.

2) Inscriptiones Adventui Summorum Europae Principum Francisci I. Alexandri, et Friderici Wilhelmi Budae Pestinique VII. Cal. Nov. MDCCCXIV. celebrato dicatae. — Inscriptiones hae primum Pesthini, dein Budae typis Universitatis R. H. vulgatae sunt.

3) Ephemerides Politico-Literarias, Pesthini edi solitas a defuncto Spielenberg, opera sua annis 1791, et 1792 adjuvabat.

4) Epitaphium in sepulchro Ernesti Végesy Protribuni Caes. Regii incisum. Pesthini typis Math. Trattner.

5) Inscriptio Ludis Equestribus in honorem Onomastici AVG. Pawlownae Alexandrae ab AVG. Conjuge A. Duce Austriae, Regnique Hungariae Palatino V. Non. Maii MDCCC Pesthini institutis currui triumphali sub finem ludorum apparenti aureis literis inscripta, memoriae ergo in Armamentario Caes. Reg. Budensi reposita, servatur.

6) Inscriptiones advenientibus Oraviczam AVGG. Francisco I. Imp. et Reg. Ejusque Conjuge Carolina Augusta IV. Non. Octobris variis locis inscriptae.

I.

In porta Triumphali:

IMPERATORI. AVG: ET. REGI APOST.
PACIFICO. FELICI.
EIVSQVE. CONIVGI. CAROLINAE. AVG.
HAS. PRIMVM. ORAS
VISENTIBVS.
D.

II.

In fronte aedium, hospitium AGG. Principibus praebentium:

HOSPITIVM.
OPTIMORVM. PRINCIPVM.
FRANCISCI. I. IMP. AVG. ET. REG. APOST.
CONJVGISQVE. CAROLINAE. AUG.
SERIS. NEPOTIBVS.
MEMORANDVM.

III.

In aedibus Praefecturae Rei Mont. Oraviczensis.

GEMINVM.
NOSTRO. EFFVLGET. COELO.
SIDVS. AVGG.
ALMA. REDITQVE. FAVSTITAS.

IV.

Super Vestibulo fodinae primariae:

AVGVSTI. VENIVNT. LAETI. REVIRESCITE.
MONTES.
ET. DITEM. TELLVS. PANDAT. AMICA.
SINVM.

7). Inscriptiones in triclinio silvulae urbanae Pestin. quum Seren. mus Princeps Reg. Ferdinandus primo ab adventu die solennibus epulis adsideret, inter convivas distributae VIII. Cal. Aug. MDCCCXVI. — Typis Trattner. eod. anno.

8). Inscriptio, cui titulus est: PRAEMIA BENE MERENTIBVS PERSOLVTA, in Ephemeridibus Aulicis Viennensibus vulgata exstat, et pyramidi inscripta, quae in Triclinio Tribuni Legionis Eszterhazianae in aedibus majoribus Contubernii militum Pestini legi potest.

9). Methodus ex dulci succo caulium Zeae Mais, decerpto ante fructu, syrupum et saccharum conficiendi. EGermanico in Latinum convertit Andr. Haliczky. — Typis Reg. Univ. Hung. Budae 1812.

10). Dissertatio Joannis Burger M. D. de Saccharo, quod ex caulibus Zeae Mais, Acerisque succo producitur. Ad compendium germanico stilo redegit Abbas Ludovicus Mitterpacher, latine reddidit Andr. Haliczky. Budae typis Univ. Reg. Hung. 1813.

11). Distichon Effigiei Abbatis Ludovici Mitterpacher subditum:

Quando iterum Ludovice! tibi bona proferet aetas.
Moribus, ingenio, relligione parem?

Carmina latina.

1). Ad Aloysium Privitzer Exc. Consilii Reg. Littlis Hgrci Concipistam, et Incl. Cottus Baranyensis Tab. Jud. Assessorem. Typis Trattner 1803.

2). Epistola poëtica de Carmine Aurelii ad Venerem ad A*** M** missa et.

3). Paucula Epigrammata. Utrumque typis Trattner. 1807.

4) Ad Benjaminum Bathurst Legatum M. Britanniae Budae in Patriam redeuntem. Carminis hujus editio prima anno 1809, altera 1816 typis Univ. Reg. Hung. procurata est.

5). Epigrammata in Tudományos Gyüjtemény anno superiore adsumta.

II) Opuscula Germanica soluta oratione conscripta.

1). Rechenkunſt zum Gebrauch der Gymnaſien, und Grammatiſchen Schulen in dem Königreiche Ungarn, und den damit verbundenen Provinzen 3. Thle, a. d. Latein. überſetzt. Gedruckt mit Königl. Universitaets Schriften 1788. (Hoc Opusculum Decreto Exc. Consilii Reg. Lttlis Hgrci praemio donatum erat.)

2) Handbuch des Reiters zum Behuf der Offiziere bey der Kavallerie. Aus d. franzöſ. überſetzt. Peſth bey Trattner, 1805.

3). Antrittsrede bey Eröfnung des Lehrſtuhls der deutſchen Sprache, und Litteratur, bey der Königl Universitaet zu Peſth, gehalten den 14-ten May 1792. Ofen mit k. Univ. Sihriften. 1792.

4). Auszug aus Chaptals, Roziers, Parmentier's, und Dussieux's Abhandlungen über den Bau des Weinſtocks, und über die Kunſt Wein, Brantwein, und Eſſig zu bereiten. Aus dem Latein. des Abtes Ludwig Mitterpacher überſetzt. Ofen gedruckt mit k. Univ. Schriften, 1814.

5). Belehrungen über die Vorbeugungs- und Heilmittel gegen die Seuchen des Hornviehes, wie auch gegen die epidemiſch anſteckenden, und gegen einige ſporadiſche Krankheiten der Pferde, Schafe, und Schweine. Aus dem Lateiniſchen überſetzt. Ofen mit k. Univ. Schriften, 1816.

6). Dienſt-Reglemente für die Infanterie des Adels von Ungarn bey der Inſurrection. Auf höch-

sten Befehl Sr. k. k. Hoheit des Erzherzogs Palatins entworfen. — Pesth bey Konrad Adolph Hartleben. 1809.

7) Abrichtungs-Reglement für die Infanterie der Insurrection des Adels von Ungarn etc. Editionis locus idem.

8) Exercir-Reglement für die Infanterie der Insurrection des Adels von Ungarn. etc. Editionis locus, et annus, ut supra:

9) Reglement für die Bürger-Miliz im Königreich Ungarn etc. ut supra. In his quatuor sub 6, 7, 8, 9. Opusculis hoc unum sibi tribuit Professor superius memoratus, quod stilum in omnibus emendaverit, perpoliveritque etiam, et in primo opusculo Articulum XI. de Disciplina militari anni 1808 e Latino, opera duntaxat sua; in germanicum converterit.

Opuscula Poetica.

1) Klagelied auf den Tod des Erzherzogs von Oesterreich, und Palatinus von Ungarn Alexander Leopold den 24-ten Julius 1795. gedruckt bey Trattner. 1795.

2) Ode auf die Ankunft Sr. K. Hoheit, Joseph Anton, Erzherzogs von Oesterreich, und Palatinus von Ungarn, als höchstdieselben die hohe Würde des Statthalters von Ungarn antratten, den 20-ten Sept. 1795. — gedruckt in demselben Jahr bey Trattner. (Dieses Gedicht wurde in viele inn- und ausländische Zeitungen, und später in die von Rösler herausgegebenen Miscellen aufgenommen).

3) Ode auf die freudenreiche Ankunft Ihrer Kais. Hoheit Alexandra Pawlovna der hohen anvermählten Sr. K. Hoheit, Joseph Anton Erzherzogs von Oesterreich, und des Königreichs Ungarn Palatinus. — Ofen mit Univ. Schriften 1800.

4) Die Dauer der Freundschaft an Ludwig von Lindner. (Vor dessen Abreise nach Mexico, wo er nun mehr Professor der Chemie ist). Ein Versuch in deutschen Hexametern. — Neusohl bey Tummler. 1785.

5) Kriegslied eines k. k. Hussaren bey Jassy. Ofen mit k. Univ. Schriften 1788.

(Dieses Gedicht nahmen die inländischen, und viele ausländische Zeitungen auf.)

6) Lob Ungarns ein Gedicht in Jamben. Ofen mit k. Univ. Schriften 1787.

7) Ode auf den Tod des Herrn Grafen Teleky v. Szék etc. — Pesth bey Trattner. Gedruckt mit Trattnerischen Schriften.

8) Der edle Mann. Wien mit Trattnerischen Schriften 1797.

Nem említem F. T. és T. Mitterpacher Lajos Paraszti Gazdaság és Technologia Oktatójának számos munkájit: ezeknek érdemei esméretesek a' külföldön is, halhatatlanok lesznek a' Hazánkban. Tudva vannak N. és T. Stipsics Aloysius Emanuel, Numismatika és Archaeologia nem régen kimúlt Oktatójának tudós munkáji is. (Lásd e' Tud. Gyüjt. idei második kötetében az Encyclopaedia végén).

A' Magyar Királyi Pesti Universitás' Okatójinak ezen munkásságát telyes tiszteletre méltatni fogja az, ki megfontollya ama érzéketlenséget, mellyel fogadtatnak nálunk a' tudós Elmék' mívei: illendő ajándékokkal nem serkentetvén a' Könyvnyomtató és — áros Uraktól; résztvétellel nem buzdittatván a' csekély olvasó Publikumtól. Ha a' köz jóra törekedő lélek, vagy a' Haza szeretet, avvagy csak a' hivság is arra

birná nagy birtokú Mágnásainkat, vagyonos Nemeseinket, Tisztelendő Papjainkat, hogy magoknak könyvtárokat tartanának, hogy a' hazai tudós szüleményeket megszereznék, mint Angol, Német, és Franczia Országokban; a' Maecenások' szükében is, mit nem tenne ezen magasztalásra méltó Tudós Egyesület a' nemzeti Kultura, polgári boldogság, és elmebeli megvilágosodás' terjesztésére!! Elcsüggedhetetlen fáradságót, nemes eltökéllést, nagy lelkü erölködést kivánva kiván nekik a' köz jóra, és nevök' halhatatlanságára.

Fejér György.
A' Tudományok, 's Iskolák Győri Főigazgatója.

2.

E' folyó 1818-dik Esztendei Tud. Gyűjteménynek 2-dik Kötetje' 83-dik lapján, a' Jószágnak Ösi vagy keresményi volta' Bebizonyitásáról közlött gondolatokra szolgáló Felelet.

E' Törvény-szabásnak, t. i. „Actori incumbit proba" Tudós fejtegetője, a' fenn emlitett Tud. Gyüjt. 88-dik lapján, maga meghivja a' Törvény-Tudókat: hogy ezen Törvény-szabással ellenkező vélekedéseinek helyes, vagy helytelen volta felől kinyilatkoztatandó okoskodásaikat, 's értekezéseiket szivésen fogja venni; hogy (mint böltsen mondja) ellenkező okoskodással, 's tudományos vetélkedéssel, az igazabb megállapithassék, 's utóbb (akkor mikor) a' Törvény-tévő hatalom' figyelmetességére, ne talám méltónak itéltessék.

Egy jó hazafihoz, 's Tudóshoz méltó előre gondoskodás a' Törvény-Tudomány 's Igazságnak kiszolgáltattatása' ügyében: 's ezen Törvény-szabásnak az igazsággal megegyeztetése, tudós és bölts észre-vételek által megállapitatása, én előttem megvallom, olly igen hathatósnak és fontosnak látszik; hogy a' törvényes igazság' kiszolgáltattatásának minden ágas bogas rendszabásiban, ennél figyelemre méltóbbat sem nem tudok, sem nem hiszek: mivel minden kigondolható keresct, vagy Vád, a' polgári Társaságban, a' Bebizonyitás' és Védelem' minéműségéből, melly egy szóval: az Igazság' kiszolgáltattatását foglalta magában, határoztattatván el, ezen Törvény-szabásnak igazságos, vagy igazságtalan elrendelésétől függ legnagyobb részben, a' Polgári Társaságnak sarkalatos boldogsága, t. i. a' Birtok' és Személy' bátorsága: (Securitas Jurium et personae) mellyek megtámadtatván, vagy bévádoltattván, a' mint a' Vád' Bebizonyitásának, vagy a' Vád és megtámadás ellen védelmezésnek terhe, módja, és köteleztetése, a' Vádoló, vagy is Felperesre, vagy a' bévádoltatottra, vagy is Allperesre, igazságosan, vagy igazságtalanúl a' Törvény által háritatik, a' Polgári Társaságnak is Jusai, Személyei, 's más mindennémű igazai, bátorságba, vagy bizonytalanságba, a' szerént helyheztettetnek; — és igy, az ollyatén Társaság, a' szerént boldog, vagy boldogtalan — 's a' szerént mondhatja: hogy neki az Igazság igazán, vagy nem igazán szolgáltattatik ki.

Ezen magában olly igen fontos tárgyra, lehetetlen volt nem figyelmeznem; 's magányos, de a' köz jóra, 's igazságra minden tőlem kitelhető mód ügyellő rejtekemből meg nem szóllamlanom; 's a' Tudós Urnak gondolatjai eránt, tsekély vélekedéseimet nem közlenem.

A' vagyon a' kérdésben:

„Mellyik Fél köteleztethetnék igazságosabban, az Ingó- és Ingatlan-ősi és keresményi javak végett támasztott perekben, azoknak ősi- vagy keresményi voltok' Bé-bizonyitásával? A' Fel-peres e'? vagy az All-peres? — vagy is más szavakkal még világosabban: Mellyik Félre volna igazságosabb, az illyetén Be-bizonyitás' terhét Törvény által háritani, hogy az Igazság' ki szolgáltattatásában, a' Be-bizonyitásnak szer felett, vagy igazságtalanúl, egy, vagy a' más Félre háritott terhe miatt, a' polgárok' birtoki, vagy jusai, és Személyei, veszedelem, és bizonytalanság alá ne jussanak? — Mellyik mód egyezhet meg inkább a' józan okossággal; a' természet Törvényével; az igazsággal; és a' Polgári Társaság' czéljaival; annak javai', 's Személyei' bátorságával"?

Ezen kérdésre adandó egyenes Felelet előtt, szükségesnek állitottam egy kevés Filosofiai eszmélléssel előbb kifejteni, hogy:

1-ször Miből áll a' Vádnak, vagy megtámadásnak természeti belső, és külső tulajdona? az az: mi teszi annak valóságát (essentiáját) vagy nézleti dátumát, 's objectivitássát? és mi az attól elválaszthatatlanúl szorosan egybe függő kötelesség? — Továbbá:

2-szor. Miből áll a' Védelemnek szinte természeti belső, és külső tulajdona? 's mit lehet a' magát védelmezőnek, igazság és józan okosság után, a' védelmezésben kötelességül szabni? 's mennyiben tartozik a' megtámadó Félnek megtámadása ellen magát védelmezni? Ugyan is:

1-ször. Természetes dolog: hogy senki sem védelmezheti, vagy védelmére senki nem fakadhat mind addig: miglen valaki által meg nem tá-

madtatik, vagy bé nem vádoltattatik. — Mellyből önként következik: hogy

Minden kigondolható Vádban, vagy megtámadásban, akar birtokbeli, akar személyes légyen az, a' megtámadó mindenkor tselekedőleg, ingerlőleg (active) a' megtámadtatott pediglen mindenkor szenvedőleg (passive) vagyon. — No már:

A' tselekedés, vagy ingerlés, moralis tekéntetben, és értelemben, szint olly tevő, és fungens valami; mint a' Fizikában, vagy Mekhánikában, a' mozgató, vagy izgató műszer. — Ellenben:

A' szenvedő (passivus) állapotnak egyedül való természeti tulajdona: azon tselekedő-mozgató-vagy ingerlő erők' reá hatásoknak kéntelen elfogadása; vagy is: a' reá hatásoknak szenvedése — vagy némellykor, azok ellen való ellentállása. — Ezek szerént:

A' tselekedő állapot, nem lehet egyszer'smind szenvedő is. Valamint a' szenvedő állapot, nem lehet egyszer'smind tselekedő is, ugyan azon egy személyben; 's egy művben; azon egy foglalatosság (functio) körül.

Úgy de ezen különböző dolgok' különböző természetjekkel, éppen meg nem egyeztethető zavarodásnak (contrastnak) szükségképpen kellenék következni; mihelyt a' megtámadott, vagy bévádlott, 's ezért a' fellebbek szerént, szenvedő állapotba helyheztetett Fél, a' megtámadó', vagy bévádlónak, mint tselekedő-munkás-(activus) Félnek tevő kötelessége' tellyesitésével terheltetnék: mert a' Javak' keresésében, a' Bebizonyitás, activa functio-actio: 's viszont, az activa functio-actio, ezen esetben, egyedül és tsupán a' Be-bizonyitásbol áll: valamint a' szenvedő állapot, tsak annyiban viszsza-hatás (re-

actio) az actiora; a' mennyiben a' reá hatástól izgattatik, ingereltetik, vagy nyomattatik. Következésképper, a' szenvedő állapotba helyheztetett All-peres, csak annyiban tartozik az actio ellen, reactióval; a' mennyiben izgató próbái által a' Fel-peresnek, vagy is Be-bizonyitásával nyomattatik. És így, a' természet' rendje szerént, ha a' Fel-peres, keresetét Bé-bizonyitani nem tudja, annak Bé-bizonyitását, az All-peresre semmi kigondolható esetben háritani nem lehet: mert a' mint fellebb bebizonyitatott, az All-peresnek azonnal megszűnne passivus állapotja, 's activussá válnék; vagy is, a' Fel-peres, egyszer'smind All-peressé is, 's viszont, az All-peres, egyszer'smind Fel-peressé is változhatnék — 's mint egy Protheusz, ezer féle formát vehetne magára.

De lássuk még tovább:

A' megtámadott, vagy bévádlott Fél védelmezi, és szoros értelemben, köteles is magát védelmezni. — Igen is: — de ezt természeti ösztönből, és nem külső okból tselekszi, és tselekedheti; vagy is: védelmezésének külső okát nem köteles azonnal adni, mihelyt valaki által megtámadtatik: mert ezen just, maga a' jól-tévő Természet, már a' féregnek is fenn hagyta, hogy egyedül való elegendő oka lehessen védelmezésének, maga a' megtámadtatás.

De ha a' megtámadott All-peres, tartoznék a' T. Úrnak vélekedése szerént, kereset alá vett birtokának Bé-bizonyitásával; nem annyi volna e' ez: mint ezen minden külső Ok-adás nélkül is, a' Természet' jusából szabad maga-védelmezésének okát adni? mert a' birtokbeli megtámadásban, maga a' huzomos békeséges birtok, a' nélkül, hogy birtokának a' Be-bizonyitás által, törvényes okát is adja, mind addig a' Termé-

szet' jusa szerént való védelmezője a' birtokosnak; mig a' megtámadó, vagy kereső Fél, az ő megtámadásának, vagy keresetének törvényes, és igazságos okát (melly ezen esetben, egyedül a' Be-bizonyitáson fordúl meg) nem adja: mert mi is egyez meg inkább a' természeti igazság' törvényével; a' józan okossággal, és bölts elrendeléssel, mint az: hogy minden bévádló, az ő vádjának — minden kereső, az ő keresetjének — és minden megtámadó, az ő megtámadásának okát Bizonyitsa-be.

Nem is lehetne a' Polgárok' Jusaik' legnagyobb felzavarodások, és veszedelmek nélkül, ezzel ellenkező Törvény szabáshoz nyulni: mert ha magok a' békeséges birtokok, (a' mint ez, minden pallérozott nemzetek' Polgári alkotmányok (Systema Statuum) szerént, már meg volna állapitva) a' birtokosokat mind addig nem védelmeznék, mig más, azon birtokhoz való törvényes jusát Be-nem bizonyitja, és ha az illyetén Jusbeli Be-bizonyitásnak kötelességével, nem a' kereső Fel-peres, hanem a' keresett All-peres birtokos Fél tartoznék, egyetlen egy birtokos sem lenne az egész vilagban mentt, másnak zaklatásától, és makats megtámadásától, akar volna igaza a' kereső Félnek, akar sem: előre tudván: hogy néki úgy sem kelletik keresetét Bé-bizonyítani; hanem a' T. Ur állítása szerént, a' keresett Jószág' Szerzeményi voltát, az All-peres ellen, egyedül és tsupán együgyüen tagadni: a' ki, ha vagy törvényes és igazságos birtokának régisége, vagy viszontagságok által elveszett Ok és Szerzeményi Leveleinek elő nem mutathatások miatt, birtokbeli jusát, és igazát Bé-nem bizonyithatná, minden békeséges régi birtoka mellett is, Java-vesztett legyen; 's a' semmit nem bizonyitó, hanem tsak tagadó Fel-peres kereső

Félnek, ámbár a' keresett Javak, eredetiképpen valóságos Szerzeményiek voltak is, de annak, az All-peres által Be-nem bizonyithatása miatt, Ősieknek gyanitott, (gyanitott mondom: mert a' T. Úr' ideája szerént, a' Fel-peres nem tartoznék az Ősiséget Bé-bizonyitani, hanem tsak, annak szerzeményi voltát, az All-peres ellen tagadni) Ősiség' ál-arczája alatt, megitéltessenek! — Melly veszedelmes intézet mellett, ki nem látja? hogy még az idegeneknek is, kiknek a' kérdésbe vett Javakhoz soha semmi jusok sem volt mások birtokaik' igazainak kikémlelésekre, elfoglalásokra, és magoknak tulajdonításokra, a' legkönnyebb, de egyszersmind a' legigazságtalanabb, és törvénytelenebb út, és mód is szolgáltatnék.

Ezen fellebb, a' Vádnak, vagy megtámadásnak, és Védelemnek természetjekből ki fejtett okok, általlyában, és köz-vetetlen, minden Vád-Személy-vagy Jószágbeli megtámadásnak Be-bizonyitása, vagy más szóval ok adása' szoros kötelességét a' Fel-peresre, vagy is a' megtámadóra háritják. — Szükség már most, egyébb külsö okait is a' T. Ur' javallásának, mellyeknél fogvást, azon Törvény-szabással „Actori incumbit proba" ellenkező vélekedéseit az Ingatlan javakra nézvest, megállapitatni kivánja, visgálás alá venni. — Azért:

2-szor. A' T. Ur, minden megkülönböztetés nélkül, azt állitya nyilván: hogy minden Ingatlan Javak' örökös bé vallattatásoknak, és végső intézeteknek (Testamentum) fel bontások, vagy el rontások, ugy szinte az örökösödések (successio) végett támasztott peres keresetekben, a' fő kérdést egyedül a' tenné: „Ha az ollyatén el adott, másnak el tulajdonitott, és örökleni kivántt Javak, Ősiek voltak e' vagy Szerzeményiek az el

adóra-a' végsö intézöre — és ellöbbi birtokosra nézvest?

Ezen principiuma, tágos értelemben nem állja ki a' probát; mert:

Vagynak örökös bé vallást rontó perek, mellyekben a' Javaknak Ösi, vagy Szerzeményi voltok, kérdésbe sem jönek. p. o. A' Tsalárdság, vagy megtsalattatásból: (ob dolum et fraudem) Erőszakból: (Vim) Félelemből: (metum) 's a' t. inditott keresetekben.

Vagynak, és lehetnek végsö Intézetet (Testamentum) fel bontó törvényes esetek, az Ösiség vagy Szerzemény' kérdése nélkül: p. o. ha bár minémü Ingatlan Javak, 2-dik András, 2-dik Ulászló', és 1-sö Lajos', 's a' többek amortisationalis Törvényeik' ellenekben, Ingatlan Javakat birható, vagy nem birható klastromoknak, káptolanoknak, vagy más Egyházi, 's Világi ki nem haló közönség' és Gyülekezeteknek, akar minémü szin alatt végsö rendelés, vagy bé vallás mellet hagyattatnak, vagy el adattatnak 's a' t.

Vagynak és lehetnek örökösödések, tsupán Szerzeményi Javakban: p. o. Végső rendelés mellett: (ex Testamento) mellyekben az ösiség szinte kérdésbe nem jön.

Hát ezen esetekben, mellyekben mint meg jegyeztetett, sem az Ösiség, sem a' Szerzemény kérdésbe nem jönek: mellyik Fél tartozik Be-bizonyitással?

Ez illyetén, 's más ezekhez hasonló esetekre, szükséges lett volna a' T. Urnak figyelmezni, minek elötte minden Ingatlan Javak eránt támasztandó keresetekben, és perekben általlyában, és minden ki vétel, és meghülönböztetés nélkül, a' 84-dik lapon azt állitná, hogy: „Az elö adott, és más hasonló esetekben, abban szokott helyheztetve lenni a' kérdés' veleje: Ösi e'

a' kereset alá vett Jószág, vagy sem? — mert ugy mond: az ösinek ellenete (oppositum) a' Keresmény: — nem lévén a' kettö között ki gondolható más közbe vetett (medium).

Holott, a' mint a' fellebbekben bé bizonyitatott, az általa meghatározott Ingatlan Javaknak keresetjek' nemekben is, vagyon az Ösi, és Szerzeményi Bé-bizonyitás között, még más ki gondoltt közbe vetett (medium)

De kérdés továbbá: Minémü okoknál fogvást javalla a' T. Ur azt: hogy az Ingatlan Javak' keresetjekben, azoknak szerzeményi voltokat, az All-Peres Bizonyitsa-be; holott azokat, a' Fel-Peres, az ösiségnek gyanuja, vagy valósága mellett keresvén rend szerént ennek állana Kötelességében, az ösiséget bebizonyitani?

Azt állitja a' 85-dik lapon: „Hogy a' mellyik Fél könnyebben bizonyithat, arra volna illendöbb háritani a' próba' terhét: 's e' szerént, a' régi ösiséget tagadó All-Peres, Bizonyitsa be az Ingatlan keresett Jószágnak keresményi voltát: mert t. i. ennek könnyebb módja volna annak Bé-bizonyitásában, mint a' Fel-peresnek." És ugyan:

1-ször Azért: mert az Ösiség, mindenkoron régiebb lévén, mint a' Keresmény, azért azt, a' mi idejére nézvest hozzánk közelebb esett, könnyebben Be-bizonyithatjuk, mint azt, a' mi üdönktöl, és emlékezetünktől távolabb vagyon.

2-szor Mivel minden vevö, Közönségesen gondoskodik Keresményi Levélről bátorsága végett 's az illyetén Levelet tehát elö mutatni, majd semmi munkába sem kerül. — 'S ezeken kivül.

3-szor. Még azt is ki nyomozza a' Szerző, minek elötte pénzét vaktában ki adná: minö igaza volt légyen a' Jószághoz az elöbbeni birtokosnak? 's igy, az All-peresnek mindenröl tudomá-

nya lévén, könnyebben Bizonyithat, mint a' Fel-Peres.

Az 1-sőt a' mi illeti: Természetes úgy mond, a' T. Ur, hogy az ösiség mindenkoron régiebb; mint a' keresmény. — Ezt, megkülönböztetve kellett volna állitani. — Én meg fordítva inkább azt mondom: hogy Természetesebb az: hogy a' Szerzemény mindenkoron régiebb legyen, mint az ösiség; mert minden ki gondolható ösi birtoknak, a' szerzemény a' gyökere; vagy is: az ösiségnek, eredetiképpen valaha Szerzeménynek kelletett lenni. — Azért én erre tsak igy felelek:

Hogy ha a' Szerzőnek tulajdon, 's általa jelenvalólag birtt Szerzeményét, az ő saját ösi, 's általa jelenvalólag birtt Javaival vetjük öszve, igen is természetes: hogy ezen esetben, a' szerzőnek ösisége, mellynek birtokában, már eleinek is benne kelletett lennick (mert különben ösi sem volna) régiebb, mint az általa szerzett szerzeménye; mellynek birtokában szoros értelemben, az ő elei benne nem lehettek (mert különben szerzeményi sem volna).

Úgy de, nagyon különböző fordítást ád ezen igazságnak azon eset; ha az elsö szerzö, az illyetén Szerzeményi Javát másnak Örökbe el adja; 's utóbb azon első szerzőnek, és első Vevőnek harmadik, vagy negyedik unokájik között, és ugyan, az el örökitő szerzőnek Unokája által, a' Vevőnek unokája ellen azon el adott Javaknak Ösiségek' gyanusitásából, kérdés támasztattnék.

Ezen esetben, a' Fel-és All-peresek, egy arányu távolságban vagynak a' szerzemény', és ennek el adása' üdejétől, (epochajától) és emlékezetétől — következésképpen: a' T. Urnak állatása szerént, itten már a' Fel-peresnek kelletnék keresetét Bé-bizonyitani: mivel az All-peresnek

semmivel sem volna könnyebb módja a' Be-bizonyitásban mint a' Fel-peresnek: szinte olly távol esvén az egyik, mint a' másik, a' kereset Be-bizonyithatása' módjától.

De ez ellen azt vethetné a' T. Ur: képtelenség volna azt kivánni; hogy a' Fel-peres, a' ki az ösiségnek valója, vagy gyanuja mellett keresi azon Javakat, ezzel ellenkezőt, és maga ellen bizonyitson: pediglen maga ellen bizonyitana, mihelyt azon elö adott esetben, a' keresett Javaknak eredeti minémüségek' Be-bizonyitására kénszerittetnék: mivel azok eredetiképpen szerzemények lévén, tsak ugyan utóbb is ki világositatnék, hogy valóságos szerzemények voltak.

Ezen ellen vetésre, a' polgári Társaság' és emberiség' Törvényeiből is, igen kerekes a' felelet: t. i. „Senki se támadja meg se személyét, se vagyonját másnak, 's fele barátjának elegendő ok nélkül; vagy is, mind addig, miglen megtámadásának elegendő, igazságos és törvényes próbáira el nem volna készülve, 's annak okát utóbb Be-bizonyitani nem reménylhetné.

Ezen kivül, még ollyatén peres kereset is lehet a' maradékok között, mellyben a' perlekedö Feleknek a' keresetbeli Javaknak szerzeményi voltok' Be-bizonyitásában, sokkal régiebb üdöre kell vissza menni; mint az Ösiség' Be-bizonyitásában: vagy is: a' Szerzemény régiebb lehet az All-peresre, mint az Ösiség a' Fel-peresre nézvest; p. o.

Pálnak Jób atyja, Motsárd nevü helységet egészlen megszerezte magának; de utóbb, annak egy bizonyos részét, még éltében, Péter' Job atyjának örökbe el adta — A' többi rész, az örökösödés utján (Via Successionis) a' Szerzönek fijára, Jánosra szállott. — Ez a' János, ezen reá néz-

nézvest az egyenes örökösödés által, már ösivé vált just, szinte Péter' Jób atyjának örökbe el adta — és igy, azon egész helység, utóbb Péternek Jób Atyjáról, az Örökösödés utján, Péterre szállott.

Már most, Pál, Pétert egész Motsárd helység végett perbe idézi: 's az egész Motsárd helységnek hajdani ösi volta' gyanusitása mellett a' be vallatásokat el rontani (invalidáltatni) 's magának a' helységet vissza itéltetni kivánja.

Ezen esetben, Pál közelebb esik az Ösiség' üdejéhez (epochajához) következésképpen, annak Be-bizonyithatása' módjához, mint Péter, az eredeti Szerzeményéhez Pál' Jób atyjának, és ennek Be-bizonyithatása' módjához: mert Pálnak, tsak azt kell Be-bizonyitani: hogy az ő öreg Atyja János, édes Atyja után, t. i. a' keresö Pálnak Jób Atya' el holtával, a' keresett javakat, egy részben az örökösödés utján öröklötte; melly magában az ösiség' Be-bizonyitására elegendö, a' nélkül, hogy Jób Atyjának birtoka' minémüségét is Be-bizonyitani tartoznék.

De ellenben Péternek, ha egy részét azon keresett helységnek megakarja menteni, Pál' Jób Atyjának birtoka' minémüségit is köteles Be-bizonyitani: hogy t. i. Pálnak Jób atyja, azon egész Motsárdnak szerzője lévén, az általa éltében, Péter' Jób atyjának eladott részt, mint Szerző el adhatta.

Mind ezekből látni való; hogy lehetnek olly keresményi peres esetek, mellyekben a' kérdésbe vett Javak' Be-bizonyithatásában, egyik Félnek szint olly könnyü, vagy olly nehéz módja lehet, mint a' másiknak. Lehetnek, és vagynak olly ingatlan keresetek, mellyekben könnyebb módja vagyon inkább a' Fel-peresnek, a' keresett Jószág ösisége' megvilágositásában, mint az All-

peresnek, annak szerzeményi volta' bebizonyitásában. — De még tovább:

A' 2-dik és 3-dik pontokba foglalt vélekedései ellen, azt állitom: hogy az ollyatén eladott Javak' szerzeményi voltok' megtudásában, a' keresményi, vagy szerzeményi Levelek által, szinte az, a' módja vagyon és lehet a' Fel peresnek, mi az All-peresnek; mivel minden örökös bevallatásból származott szerzemények, köz hitelyü helyek, vagy személyek előtt, nyilván (palampublice) tétettetnek; 's az eredeti keresményi bevalló Levelek, ugyan ottan őriztetnek: melylyekhez minden, ki a' Javakhoz jusát tartja, mindenkoron hozzájok férhet, 's magának annak útján megszerezheti.

Különben is, köz tapasztalás: hogy számtalan Javak eladattatnak a' nélkül, hogy az azokat illető szerzeményi, vagy ősi, a' vagy más Ok-Levelek, a' Javakkal együtt, a' Vevőnek által adattatnának. — Ritka az illyetén, sem hogy közönséges eset, a' T. Úr' állitása szerént. — De sok, az illyetén mód eladott Javak, mind örökre el is idegenittetnének a' nemzetségektől. — Visszatartóztatnak azok, a' familiák' Leveles tárjokban — ámbár a' Javak eladattatnak is.

Azon vélekedése továbbá a' T. Úrnak: hogy az ollyatén szerző, még azt is kinyomozza: minő igaza volt légyen azon eladott Javakhoz az előbbeni birtokosnak; nem mindenkoron tellyesithető, sőt legtöbbnyire lehetetlen is; mert sokszor maga az eladó birtokos Fél sem tudja, minő jussal birta, vagy birták az eladott javakat maga, vagy elei? és nem lappang e' valakinek, vagy talám a' Fiskusnak is gyökös jusa, az általa birtt Javakban? mellyet azon eladott Javaknak hajdani, legrégibb birtokosa sem tudhat mindég. Más részről is, mindennapi példa: hogy a'

tudva lévő tiszta ősi Javakat is eladjuk, megvesszük, a' mellyeket rendszerént törvényesen eladni, 's megvenni nem lehetne. És közönségesen a' törvényes Evictio, melly minden bilateralis, onerosus Contractusokban tulajdonképpen bennek vagyon, elhárítja a' vevő, 's adó Felekről, a' Javak' igaza, vagy nem igaza felöl való aggodalmat. — Végtére:

A' mi a' gyökösség' egyenlőségét (aequalitas Juris) tárgyozó perekből vett hasonlítását illeti a' T. Úrnak: az, az idegenekre semmiképpen sem alkalmaztatható: mert az idegeneknek, valamint egymás javához semmi jusok nintsen: úgy szinte egymás Leveleihez sem lehet: 's ehez képest, mind egyik önnön erejével, Leveleivel, és tehetségével tartozik magát, vagy javát védelmezni.

De másképp vagyon a' Vér-atyafiak között a' dolog: a' hol tsak egyik lehet törvény szerént, a' közönséges nemzetségi javakat védelmező Leveleknek gondviselője; 's ugyan ezért, mi természetesebb? mint az: hogy a' nemzetség' Javai' mineműségek, vagy a' gyökösség' egyenlősége eránt, egyik vagy másik Vér-atyafi által támasztandó kérdésben és perben, a' közönséges Levelek' gondviselője, az elő mutatandó Levelekből világositsa, vagy is Bizonyitsa be, a' kérdésbe vett Javaknak mineműségeket: — De még:

Az Ingó-bingókat a' mi illeti:

Ezeknek Be-bizonyitatásokat, a' T. Úr, tovább is az előbbi Törvény-szabásnak intézete mellett haggya, t. i. hogy az illyeténeknek ősiségeket, a' Fel-peres tartozzék Be-bizonyitani. — Ezekre nézvest tehát, a' fellebbekben felvett principiumom mellett, nints mit érdekelnem. — Többire:

Tsekély véleményem szerént, a' T. Úr' fenék okainak hijánosságai, mellyekre, mint fundamentomra, javaltt véleményét-következtetését-'s egy szóval; alkotmányát épitette, a' fellebb elö adattak által; mellyek rész szerént a' Vád', és Védelem' belső természeti minéműségekből és valóságokból, részént a' T. Úr által elö adott gondolatok' széllyt fejtettésekből származtattak, elegendőképpen bebizonyitva, és megmutatva vagynak. — Már pedig: „Ruente fundamento, ruere debet omne super aedificatum".

Gömbös Antal.

3.

Ugar földeknek hasznairól, és miveltetések' rendjeiről.

Tapasztalásunk bizonysága: hogy az ollyan szántó földek, a' mellyek sok esztendők elfolyása alatt Gabonát termesztettek, lassanként elerőtelenitettek, és ámbár bőven trágyáztattak is, e' mellett még is mindenkor kevesebb hasznot hajtottak, mint első esztendőkben; ellenben hogy ha egy, avagy több esztendők alatt bé nem vetettek, szorgalmatos mivelés mellett, minden trágyázás nélkül ismét megújúltak. E'képpen a' szántó földeket újitani, a' bevetéstől egy ideig megtartóztatni, és egyszer'smind új szorgalmatos szántással mivelni, tészen a' szántó földet újitani, avagy (ugarnak hagyni).

Mindenek előtt tehát szemléljük meg, minő okai vagynak a' föld megerötelenitésének, és újitásának.

Községnek vélekedése, hogy szinte a' föld is, valamint a' Barmok, ha mind egyre hajtatnak, megerőtelenedik; de ezen vélekedésüket egészlen helyben hagyni nem lehet, mivel látjuk azt, és tapasztalásunkból tudjuk, hogy az Kertek, és a' mi több, némelly Tartományokban még az jó mivelt szántó földek is, ámbár minden esztendőben maggal vettessenek, még is hö aratást adnak.

Columella ezen Községnek vélekedését hátráltatni igyekezik (Mezei Gazdaságról szóló második Könyvének első részében) a' hol azt állitja, hogy nem okosság tartani, és hinni, hogy valamint az Barmok testjeit gyakor mozgatás, úgy szinte a' földet forgatás és felszántás által erőtelenitni. Nem külömben továbbá, nem fárasztásbul valamint többnyire vélekednek, sem pedig agságbul, hanem tsupán tsak tudatlanságukbul, kevesebbé felel meg igyekezetüknek a' föld.

Mások ismét azt állitják, hogy az ugarozás egyedül a' szántó földeknek megújitására elégtelen volna. Mindazonáltal ezen esetben véve nagyon is szükséges; mivel e'képpen ideje hagyatik az Mezei Gazdának, a' föld' jó feltörésére, és a' vadóztól megtisztitására. Mivel pedig a' szántó földeknek megújitása jó tételeményeit, és befolyását, szinte az ollyan földekbe is, a' mellyek vadótz, és más több e'féle ártalmas füvek nélkül vagynak, ki adja: azért tehát a' földnek megjobbitása, és a' szántó földeknek megujitása, végbe nem vitetik tsupán csak a' vadótznak kitisztitásáért, hanem azért is: mivel a' gyakorta való trágyázás a' szántó földeknek valóságos megujitását ki nem pótolhatja.

Minő haszna, és oka vagyon az ugar földnek, bővebben kitettszik, ha megfontoljuk, hogy a' föld a' legapróbb, és valóságossabb Levegő ég-

nek részetskéiből tsak e'képpen részesülhet; a' melly részetskék a' plántáknak táplálására legnagyobb módon szolgálnak: a' mi nem történhetne meg, ha az föld e'képpen nem míveltetnék, és igazán fell nem forgattatnék. Valamint a' Gyomorban, és Bélekben a' megfőzésre szolgáló nedvességek mint egy kovász gyanánt vagynak, hogy a' Materiák egyben keveredések által megemésztődhessenek; úgy nem külömben az Levegő égben lévő szükséges részetskéknek a' vetemények táplálására jelen kell lenni. Ha pediglen ezen részetskékből részt nem vehetnének p. o. ritka, a'vagy nem alkalmatos időben felvett szántás miatt; akkoriban ámbár legjobb ganéjjal trágyáztassék meg az föld, még sem adhat elegendő élelmet az vetéseknek. A' mellyet lehet tapasztalni az gabonáknak termesztéseiben.

Ezen elő hozott haszonvételekből ki tetszik, melly nagy haszna és jó következése légyen az Ugar földnek, és annak megujitásának, hogy ha kivált alkalmatos időkben az munkák végben vitetődnek; ezen mivelésnek rendjét, tehát nem gondatlan itélete, vagy pediglen régi bé hozott szokása az Községnek, hanem egyedül jó kimenetele láttszatik szülni. Azért tehát mind addig az ideig ezen bé vett szokás elnem töröltethetik, még tsak más miveltetésnek módja az Ugar földnek hasznait egészlen fellyül nem haladja. Továbbá mivel a' szánto földeknek nyugtatása, vagy is meg újitása, közönséges bé vett szokás szerént minden harmadik esztendőben megtörténik, következendő képpen harmad része a' földnek terméketlenné tétetik; azért kötelessége az jó Mezei gazdának, azon Ugar által eredett kárát szorgalmatossabb miveltetéssel ismét helyre hozni.

Ugar földnek miveltetése végesztessen alkalmatos időben, és több izben fel vett szorgal-

matos szántással. Minden szántás után, de néha meg történik, hogy az előtt is, meg kell a' földet boronálni. Leginkább négyszer szántatik fel az ugar föld. Ezen négy szántások eképpen váltják fel egymást, ugymint: az első, vagy a' parag szántás, a' második, vagy is keverés, a' harmadik szántás, melly néha a' földnek mi voltához képest meg ujitatik, és az negyedik, vagy is a' vetésnek való szántás.

Harmadik szántás néha kimaradhat, a' midön az föld egészlen megtöretett, és haszonvehetövé tétetett; ollykor ez a' Levegő égnek viszontagságaiból könnyen élelmet szihat magába; annak okáért a' földnek szükségeire nézve, kéttszer, háromszor, néha négyszer és ötször is, az Ugar föld felszántatik. Legnagyobb végből annyiszor vétetödik fel ezen szántás, hogy a' földnek kebele lassanként nagyobb méllységbül fel nyittasson, és egészlen elmorzsolhatóvá válhasson. Végtére hogy haszonvehetetlen füvek ki irtassanak.

Az Ugarnak első szántása kezdödik vagy mindjárt aratás után, vagy öszszel, vagy pediglen tavasz elején; jól lehet ugyan ezen utolsó rend tartas a' szántásban közönségessé tétetett, mind azon által legroszszabb; mivel ez által az Levegő égnek legnagyobb be hatásától, és jó tévöségitöl az szántó földek megfosztatnak.

A' következendő szántásokat nem egy forma, hanem külömbözö méllységgel kell végbe vinni; mivel másképpen fél része az földnek, soha sem illetödne meg az Levegő égtöl, és eképpen termeketlenné lenne.

Már mellyik szántásnak; az elsönek e', avagy az következendöknek, kell méllyebbnek lenni, azt az égnek tartománya, és az idönek mivolta meghatározza. Ha mindjárt az aratás után a' föld

fel szántatik, azon szántás tsekély mélységü lehet, hogy későbben, de még Tél előtt, a' második szántás is, még mélyebben megtörténhessen, és az földnek termékenyebb része fölibe tétethessen, hogy igy egész Tél ideje alatt Levegő égnek viszontagságait érezhesse. Ha pediglen az Égnek Tartománya nedves, és tsak az első szántás öszszel vétetik fel ezen öszi szántás ne igen mély légyen, ne hogy mélyebb szántás által az föld igen megtöretvén téli időben több nedvességet szíhasson magába, mint sem a' szükség kivánná, és igy ingoványossá, és savanyú izüvé tétessen. Legjobb az illyen esetben mindjárt elején az Tavasznak mélyebben szántani, hogy ezen szántás által a' kelletinél több nedvességek ki gözölöghessenek. Ellenközöt szükséges tselekedni az sovány földdel: 's valamint közönségessen szokás, Tavaszszal először felszántasson, melly első szántás, mind az sovány mind pediglen az kövér földekben tsekély mélységü légyen, második már mélyebb, és az harmadik még mélyebb, hogy igy java a' földnek felszántatván, Levegő égnek kitétessen, és táplálásokra minden vetéseknek egy formán lehessen.

Mikor szükséges az második, harmadik, és negyedik Ugar szántáshoz fogni, azt a' földnek minéműsége meg mutatja: hogy ha már a' földnek tetején nagyobb göröntsök porrá, és az haszonvehetlen füvek ki terjedtek; ezek mind olyan jelek, a' mellyekből ki tetszik a' földnek kövérsége.

Minden szántás után ezen időnek pontja vigyázatot érdemel. Gyakran, és rövid idő után megkettöztetett szántások, annélkül, hogy még teteje a' földnek Levegő ég részeitől megelégitetett volna, igen kevés és gyakorta semmi hasznot sem hajtanak, annak okáért igyekezetünknek meg

nem felelnek. Mennél inkább sürübb, és ragadósabb a' föld, annál nehezebben veszi magába az Levegő égnek részeit. Következendő képpen annál hoszabb idő kivántatik az első, és második Ugar szántás között. Ollyankor leghamarább gyümöltsözni kezd a' föld, hogy ha a' nedves időt a' meleg mindjárt fel váltja; kivált ha az föld jó megtöretett, és bövebb ganéjózással mint egy gyakor dagadozásával termékenyé tétetett.

Hogy ha minden munkák az Ugar földnek megjobbitására igazán forditattak; nem csak a' Vadóztól, és több hijában való, haszonvehetetlen füvektől megtisztitatott hely adatik az mezei Veteseknek, hanem még legjobb, és taplálásukra legtermészetessebb élelem is, megszereztetik.

Kérdeztetik még is: Vallyon lehet-é olly nagy haszna az Ugar földnek? hogy azon kárt, a' melly a' föld egy része elhagyásából ered, ismét ki elégithesse. Továbbá az Ugar föld valósággal szükséges é? vagy netalántán valami más móddal, nem éppen Ugarozással, lehetne az földet helyre hozni, és megjobbitani? Ezen pontban mind az Természeti, és természet szerént való dolgok megvizsgálói, mind pedig az Praktikusok vélekedései igen külömböznek, és ezen külömbséget nem egyéb, hanem környülállások, és az földeknek helyheztetései szükségessé tették.

Már most, minden tekintetet, és kéméllést félre tévén, legnagyobb erősitésüket mind az egyik, mind pedig az másik résznek itten elő hozom.

Ugar földnek védelmezői, következendő figyelmetességre méltó erősitő beszédeket Világ elejibe terjesztenek, úgymint:

E l ő s z ö r. Találtatnak némelly helyeken olly nehéz, kemény, és ragadós földek, a' mellyek, hogy ha nyáron gyakorta nem szántatnak, sem Tavaszszal, sem pedig Öszszel az nagy nedves-

ség miatt illendőképpen fel nem szántathatnak; következendőképpen eloszolhatóvá, és törsölhétővé nem tétethetnek. Az illyen föld két a'vagy három holnapok után kőnek módjára megkeményedik, és az gyökereknek kiterjesztésit meggátolja.

Másodszor. Ellenben, hogy ha ismét könyü a' föld; sok haszontalan füvek megszaporodnak; annakokáért, ne hogy a' vetések haszontalan füvektül elnyomattatván megfojtassanak, az ugarozást nem lehet eltagadni.

Harmadszor. Egymásután való vetések által nem tsak megerőtelenitetik a' föld, hanem még legjobb, és legbövebb trágyázás mellet is ugarozás nélkül bő aratást várni nem lehet. Azért tehát:

Negyedszer. Az ugar földnek nem csak tagadhatatlan, de egyszer'smind valóságos haszna is vagyon, és ezen haszon, tudni illik a' földnek természetes gyümöltsözése, semmi más mesterséges táplálás által ki nem elégitethetik.

Ötödször. Mezei Gazdaság ugar földnek elhagyása nélkül több munkásokat kiván, több Barmokat, jó elkészült Mezei gazdaságot, és nagyobb számú ganéjt, mind sem többnyire az gazdák birnak, vagy magoknak megszerezhetnének.

Hatodszor. Böven magyarázzák ugarozás által a' földnek újitását minden idönek részei, eredetét veszi legrégiebb időktől, és ámbár eltöröltetésén sokan munkálodtanak, még is mindenüt szokásban vagyon, és végtére, a' mi legnagyobb figyelmetességet érdemel, jól lehet sok Mezei Gazdák ezen régi bévett szokást eltörölni akarták, még is nagy károk tapasztalása után ismét szokásba vették.

Ellenkező vélekedésü Mezei Gazdáknak feleletjeik ezen elő hozott kérdésekre:

Először. Igaz és tagadhatatlan, hogy az ragadós, és nedves földet megoszolhatóvá, és szárazzá kell tenni, az elvadítatott, vagy is nehéz földet a' haszonvehetetlen fűvektől megszabaditani. De kérdeztetik mindazonáltal: hát ha e' végre más módot, 's nem éppen az földnek elhagyását, lehetne találni; ha tudniillik: olly gabona félékkel vetetnének be az földek, a' mellyek se meg nem keményitenék, sem pediglen meg nem soványitanák, és azon kivül szorgalmatos miveltetését, és véle való bánását, úgy szinte, valamint az ugar földek, megengednék: illyen esetekben, és környülállásokban minden bizonnyal szükségtelen az ugarozás, vagy is a' földek pihentetése.

Másodszor. Az haszontalan füveknek kiterjedését, lehet megelőzni az ollyan plántáknak bévetésével, a' mellyek magokban sok nedvességet foglalnak, és szaporán nevekednek: illyen plánták, az ő vig élesztésekkel a' földet beboritják, és igy legnagyobb hévségben is nedvessen tartják, mint p. o. Hajdina, Lentse, 's a' t. Továbbá, az ollyan plántáknak miveltetéseivel, a' mellyek az ő nevekedésükre gyakor kapálást megkivánják p. o. Sárgarépa, Kolomper 's a' t. tehát szorgalmatos gyakorlása a' földnek hellyre hozza mind azon jó tételeményeket, a' minőket tsak az ugar földtől reményleni és várni lehetne.

Harmadszor. Kérdést sem szenved, hogy az föld egy húzomban Gabonával vetetvén, meg erőtelenedik, mellyért igen ártalmas volna ebben az esetben az földet meg nem újitani, de ezen megújitás talán másképpen is végbe vitetődhetik, hogy ha tudniillik: az előbb emlitett plántákkal bécültettetik; azok is szinte tisztán tartják, és megoszolhatóvá teszik az földet, a' jö-

vendő vetéseknek pedig alkalmatos és jó helyet adnak.

Negyedszer. Tagadni éppen nem lehet valóságos hasznát az ugar földnek, mivel gyakorta való szántással a' legszükségessebb részek az Levegő égből jövendő vetések' táplálására megszeresztetnek; de ezen megszerzése azon tápláló részeknek, előbbeni módon is, ha nem nagyobb legalább ollyan haszonnal megtörténik.

Ötödször. Igaz ugyan, hogy a' földeknek megjobbítására (ezen új miveltetésnek rendjei szerént) nagyobb számban kivántatik az ganéjozás; de azt kipótolják kevesebb költséggel, és fáradsággal azon plánták, a' mellyekkel bévetetnek, és sokkal nagyobb hasznot hajtanak, mint sem az ugar földben termő haszonvehetetlen fűvek.

Hatodszor. Régi és mostani időknek tapasztalásaival tsak úgy ellenkezik, ha az ő szükségeket tekintjük; a' ganéjnak, és más egyébb szükséges módoknak hijánossága, annélkül is erőlteti az Mezei Gazdákat, hogy az ugarozást földjeiknek megújítására legfőbb menedék helyül válaszák. Ellenben alsó Német Országban, Angliában, és több más Országokban, a' hol az gazdaság legnagyobb virágjában vagyon, az ugar földek vagy egészlen szokásból kitétetnek, vagy pedig igen ritkán és nagy szükségben élnek véle. Hogy pediglen némelly Mezei Gazdák, a' kik az ugarozást egészlen kitörölni akarták, vagy károkat vallottak, vagy a' régi bévett szokásra tértek, semmit sem mutat; ez által tsak éppen bizonyitja, azon Mezei Gazdáknak minden ítélet, és megesmérés nélkül, az ugarozásnak semmisitésében helyheztetett munkálkodásukat.

Eddig elő hozott erősitésekből következik a' dolognak fontos megvizsgálása: tekintsük tehát

meg egyik és másik résznek is elő hozott okait, és hozzunk ítéletet mellyik rész erőssebb okoktúl inditatik. — „Különös nagy haszna, és jó kimenetele az ugar földnek világossan kitetszik; mind addig az ideig tehát még tsak az Mezei gazdaságnak akadáljai el nem töröltetnek, lehetetlen elhagyni, és megútálni. Meddig az Barmoknak száma nem lészen egyenlő mértékben a' szántó földekkel, méglen a' föld nem lészen jobban megtrágyázva, szorgalmatossabban mivelve, és az vetéseknek okos megváltoztatásával megjobbitva. Végtére még az plántáknak miveltetése, az Mezei Gazdáktúl szokásba nem hozatik; és az Barmoknak szükségen fellül lévő tartása, mint egy tereh tekintetbe nem vétetik; ugar földek egészlen megmaradnak, és hasznossan folytattatnak. Nyilvánságos Törvények az illyen esetekben tellyességgel szükölködnek reménylett kimenetelekben, és ártalmas következéseket magok után vonnak.

Harlikovits István.

4.

Igaz e'; hogy a' Tudományok inkább rontják mint javítják az Elméket 's az Erköltsöket?

Tanítvány.

Szorgalmatosan gyakorolván magamat az alsóbb Tudományokban, midőn örülnék magamnak, hogy majd már a' Felsőbbekre fel léphetek, hátra tartóztatott, 's tsak nem el vette a' tanú-

lástól minden kedvemet ama minap közönségessé tétetett Könyvetske, mellynek Irója azt láttatik megmutatni, hogy a' Tudományok, mellyek e' mi napjainkban jobban kezdenek virágozni mint annak előtte, nem tsak semmi jót nem eszközlenek az életre nézve, sőt megromlanak általok az Elmék, és az erköltsök el roszszúlnak.

Melly ha úgy van, mit tsinálunk mi szerentsétlen Ifjak, és miért tanúljuk nagy munkával és szorgalmatossággal azokat, mellyeket, — hogy Senecával szólljak — ha tudunk, azt kellene inkább tanúlnunk meg, hogy' kellene azokat elfelejtenünk? Annyival inkább fel inditott pedig engemet az a' Munka; hogy élesen, 's nem tudom mitsoda nagy mérészséggel van írva, és velős okokkal, 's Históriai példákkal mutogattatik; sőt azt mondják, hogy egygy híres Academiában nagy tapssal is fogadtatott A' honnan méltó a' gyanúság, hogy haszontalanok azok a' Portékák, mellyeket magok a' Kalmárok meg engedtek haszontalanoknak mondatni.

Szomorkodván 's szorongattatván azért, hozzád folyamodom Tudós Férfiú, 's nyilván kivánlak megkérni olly végből: hogyha illyen méreg lappang a' Tudományokban, azoknak tanúlásától ijeszsz el engemet 's Társaimat. Ha pedig Szüzek, és hibátlanok a' Múzsák, ezen vád és kárhoztatás alól szabadítsd megőket, 's vedd ki elmémből ezen felölök való gyanúmat!!!

Tanító.

Távol legyen tőled, jeles Ifjú, hogy az említett könyvetske tanúlásra való nagy igyekezetedet megtörje, 's futásodat akar mimódon akadályoztassa! Ugyan is a' mi azt illeti, hogy tégedet annak az Académiának tekintete indit,

melly szerént azt a' könyvetskét tapssal vette — hiddel nekem; hogy annak itélete nem annyira magáról a' dolog' igazságáról, mint tsinos írása módjáról volt. Mert a' vagy az az Académia bútsút vett e' a' Múzsáktól? 's egészen elrontotta e' Intézetét? Ezt kellett volna pedig tselekednie, ha valami erőt látott volna abban, mellyről te tudakozódol. És bizonyára a' jeles Férfiak fel hagynának a' Tudományok' további mivelésével, ha a' Tudományokat az emberi élet rontóinak itélnék. Azért is ne hidd; hogy itt valósággal esett volna valami. Jádzanak itt a' Birák — jádzik talán maga az Iró is; midőn a' mellyeket megvetni láttatik, maga bé veszi, és az Irásnak 's vetélkedésnek Tudománnyát nem durva, hanem mesterséges és igen kifestett Beszédekkel ostromolja. A' honnan rá illenek Q'uintiliánusnak ama szavai: Némellyek a' „Rhetorica haszna el„len igen kiabálnak — és, a' mi nagy méltatlan„ság, az Oratziót vádolván, Orátori erővel él„nek".

Ha pedig az okokat vagy erősségeket megvisgálod, a' mellyekkel él, ugyan abban tapasztalod hibázni, a' miben többnyire hibáznak a' Prokátorok, a' magok részét mutogatván, a' másik Félt titkolván — és a' Homlokon többet igérnek, mint osztán tehetnek 's próbálhatnak. — Mennyivel helyesebben 's mértékletesebben sürgette ezt a' dolgot egygy hajdani Tudós (Alphonsus Turretinus) ki azon Oratziójának végén, mellyet írt a' XVII-dik Tudós Szazadról, megjegyzette a' Tudósok' hibáit, de az Orvosságot is megmutatta. Nem írt ő a' Tudományok' ki küszöböléséről; hanem azoknak jobb lábra való állitásáról 's elő mozdításáról — nem tsak azoknak hijjábavalóságiról szóllott ő; hanem egyszer'smind jelességekről is — kerülvén t. i. hogy a' legjobb

dologgal való viszsza élés, az azzal való élést el ne fojtsa! és hogy a' köszirtek miatt az emberek a' Hajózástól el ne rettentessenek. Mellyért is azt tanátsolnám, hogy engemet el mellőzvén, azt olvasnád. Ez az Oedipus kéttségeidet legjobban el venné.

Tanítvány.

Haszontalanúl keresel mentségeket, töled el nem állok. Mert ámbár megkell vallani, hogy sok olvastatik azon Orátzióban; azt akarnám (mellyek abban nintsenek) hoznád fel a' históriai példákat, mellyekkel azon könyv Iró 'ügyét támogatja. T. i. Dítséri Justinus a' Scythákat, kik tudatlanok lévén, szerették az igazságot. A' régi Spartaiakról 's Németekről ugyan az íratik. Ellenben az Athenebéliek 's Rómaiak, mikor leg. tudósabbak voltak, akkor lettek legroszszabbak. A' mi időnket is ma látjuk roszszá lenni, mikor a' Tudományok világa tellyes erőben fénylik. Mit felelsz ezekre, nagyon kívánom, 's mások is velem egygyütt.

Tanító.

Sürgetésedre tartozom, ha lehet, megfelelni, 's Kérésednek eleget tenni. De előre botsátom azt a' Jegyzését Senecanak; hogy a' mint régen ároszszak a' Tudományok ellen öszve esküdtek, most az tisztességes szín alatt esik meg; továbbá: hogy igen sokan írnak 's Rhetoroknak adják ki magokat, kik soha se tudták a' Logica reguláit a' honnan a' lett osztán; hogy inkább a' szók' fénnyével, mint a' dolgok' erejével büszkélkedtek. Melly roszsz ellen nints jobb orvosság a' Dialecticusok' módjánál, kik definiálván,

ván, dividálván, dissecálván, szokták el oszlatni a' Sophisták' ködeit.

Azt kérdezem hát mindeneknek előtte: Jobb, és boldogabb volna é, ha kioltván azt a' tanúlásra való tehettséget 's kívánságot, mellyet az Isten belénk adott, Barmok' módjára élnénk? Ezt az emberiség ellen való dolgot, még a' Libya' vad Lakosa, vagy a' ki a' jeges Tanaist iszsza, sem merné állítani. Bizony, az embereknek vallásosoknak, társalkodóknak, tisztességeseknek, okosoknak, és az életre megkívántató szükséges jóknak megszerzésére szorgalmatosoknak kell lenniek, mellyeket oktatás 's Tudomány nélkül el nem érhetni. Tehát egygyütt vévén a' Tudományokat, azok ellen kiábálni semmit sem érő dolog, midön nyilván van; hogy sok közűlök nem tsak hasznos, hanem szükséges is: azért is azokat híven meg kell tartani, és szorgalmatosan mivelni.

Ismét azt kérdem: Mi a' Tudomány? Felelet Az igazságnak esmérete, vagy legalább, keresgélése. Módja azoknak könnyen és helyesen való megtselekedésének, mellyek az emberi élet' hasznára tartoznak. Már pedig az a' szép, a' mi természetünkkel annyire megegyező, melly mind az elménck mind a' Testnek tehettségeit gyakorolja, — és a' melly a' henyeséget, azt a' veszedelmes betegséget elűzi — az, mondom, hogy volna mérges, és az élet' egésségét hogy ronthatná? nem látom által. Bizonyára az igaznak esmeretét, a' helyesnek szeretetével, a' Természet kötötte öszve, és Salamon méltán mondja azt bolondnak a' mi roszsz, mivel többnyire azért hibáznak és vétenek az emberek; mert sem a' dolgok' természetét, sem az elmúlttakat, vagy következendőket eléggé nem látják által.

Ha pedig különösen a' Tudományok' természetére 's czéljára figyelmezel, meglátod; hogy egyszer'smind hasznosokra 's tisztességesekre czéloznak. Mit tanít a' Theologia, ha nem az Istennek tiszteletét 's az életnek szentségét? Mit parantsol a' Törvénynek Tudománnya, hanem ha kinek kinek megadni a' mi az övé? A' józan életnek hasznait mutogatják a' Doctorok. Virgilius azt mondja boldognak, ki megtanúlta megesmerni a' dolgoknak okait. A' Históriát Élet' mesterének nevezi Cicero. Ugyan ő azt mondotta; hogy minden Philosophia nem egyéb; hanem summája annak, a' mi a' jól és helyesen való életre kivántatik, 's nem másképpen itél Horátzius. Első könyvének első levelében; — mellyet Nagy Tiszteletű Virág Benedek Úr így fordított:

Szívedet a' Szerelem 's Fösvénység gyötri hevével?
Vagynak szók, mellyekkel ezen fájdalmadat enyhítsd!
És mellyekkel nagy részét nyavalyádnak elűzhet'd.
Fényes Hír puffaszt? Megtisztit áldozat, és könyv
Csak mosdott kézzel fogd, és háromszor elolvasd.
Nints henye, mérges, irigy, iszos, és buja, senki nem olly vad.
A' ki szelíd ember ne lehessen, tsak hogy akarjon
Hallani békével Mestert, és tőle tanúlni. —

A' honnan látni lehet, hogy a' mennyit tehetnek a' Tudományok az értelem kitisztitására, annyit tehetnek az akarat gyógyítására is, — és a' midőn mindeneket tudni, Isteni tökélletesség, mennél többet tudhat az ember, annál hasonlóbb az Istenhez. De vagynak, a' kik tanítván, 's tanúlván az igazat hamissággal elegyítik, 's elméskedésekkel bujálkodnak. Sajnálni lehet. — De hát vallyon, a' mi az emberek' hibája, azt a' Tudományoknak tulajdonítjuk é? E' szerént hát mindeneket, akár millyen jók legyenek, tsak

vessünk meg, mellyekkel, megesik; hogy visszsza élnek az emberek. Tétováznak, haboznak gyakran a' Tudósok is, gyakrabban a' Fél tudósok, leggyakrabban a' Tudatlanok. Hagyattassék bátor a' köz nép tudatlanságban, de azért az ítélettől vagy vélekedéstől meg nem szünik; mert az a' természete az emberi észnek, hogy heverő nem maradhat — e' szerént a' tudatlan Nép hibás ítélettel fog élni 's birni, roszsz vélekedésekben merül el, 's akarmelly ámítónak füleket ád; hanem ha a' tudós Férfiak jobbakra tanítják.

A' Tudósok sintsenek hiba nélkül. Legyen úgy. — De az a' hibájok nem a' tudósságból ered, — és senki sem azért leszsz roszszá, mert tudós — hanem mikor roszsz, a' Tudománnyal is visszsza él valamint a' beteg gyomor, az egésséges eledeleket is megszokta rontani. Úgy tapasztaljuk; hogy a' Tudósok ottan ottan bujálkodók. — Mintha bizony a' tudatlan nép még jobban nem rohanna a' bújaságra. Mintha bizony nem látnánk a' tudatlanokat, most az istentelenségnek, majd a' babonának: most a' haragnak, majd más roszsz indúlatoknak hevétől elragadtatni. Szeretném én azt fontra vetni, mellyben mindenik dolognak hasznai vagy ártalmai megmérettetnének, majd meglátnánk; hogy sokkal több és nagyobb roszszak származnak a' közönséges tudatlanságból, 's könnyen hivőségből, mint néhány Tudósok' hibáikból.

De megint a' Tudósoknak lehető hibáikat, akarmillyenek legyenek, senki jobban elhárítani nem igyekezik, mint magok a' Tudósok. Innen magok azt mondják; hogy a' Tudományok' elő adásában módot kell tartani, 's okosan kell menni. Vesd félre az ollyan Tudóskákat, kik az Irás' viszketegségéből haszontalanságokat firkálnak. Vesd meg a' haszontalan, veszekedő disputáló.

kat, kerüld mind azokat, valakik tsak a' Tudósok' majmaik. Útáld meg mind azokat a' mesterségeket, mellyek az otsmány gyönyörüségek' szolgálói. De Cicero szerént, helyes kivánság; hogy a' jobb Tudományok ditsössége sérthetetlen maradjon.

Ezeket így előre botsátván, kérésedre lássuk a' Históriai példákat. Állatásunkat Historiai példákkal erősíteni, tsak hogy okossággal, és megválasztással legyen, szép, és helyes. Hanem, ha külömbség 's itélet nélkül gyüjtetnek öszve a' példák, sok tsalárdság lappang alattok.

A' Scythákat, Németeket, ditsérték a' régiek, kik igen tudatlanok 's bárdolatlanok voltak, — 's ezekkel más Népeket is. Ám de azok gazdagság nélkül szükölködtek, mellyet Ovidius roszszaságra való Ingernek. Flaccus Fő roszsz matériájának nevezett. Azoknál tehát nem a' Tudatlanság; hanem a' szegénység volt Annya némelly Virtusoknak. De ugyan azok bárdolatlanságok, tudatlanságok miatt, több vétkekbe estek, mert voltak kegyetlenek, emberekkel áldozván engesztelték Isteneiket, voltak kevélyek, frigy-rontók, tolvajságnak 's ragadozásnak fő kívánói 's kedvellői voltak. Nézz meg más Népeket is, kiket Barbarusoknak nevezünk, ha szinte némelly ditséretre méltókat találsz is közöttök, de azért nem hiszem hogy kedvellenéd a' közttök való lakást, — 's nem hiszem; hogy az a' Nemzetének kemény és komor megítélője is (az említett Könyvnek Írója) inkább a' Tatárok 's Írókézek, mint a' Frantziák közzt kívánna lakni.

Mikor pedig a' Spartanusok' magok meg tartóztatását 's türését a' Csillagokig magasztalja, el mellőzi mi okon igazított kiváltképpen Lycurgus az ő erköltseiken. Nem vetett ki minden

Tudományt a' tudós Törvény hozó, sőt akarta; hogy a' Spártaiak ékesen szóllók 's szorgalmatosok legyenek. Hanem a' Szántó Földeket eggy formán osztván el a' lakosok között, 's közönséges élelmet állitván fel, és megtiltván az aranynyal 's ezüsttel való élést, a' pompának 's fösvénységnek gyökerét vágta el — és ezt nem kelle vala el hallgatni.

A' pallérozottabb 's tudósabb Athéne, még középszerü volt, jó erköltsökkel fényeskedett, de az uralkodással eggyütt el is gazdagodván, már a' Nemesek kevélykedni 's a' köznép is bujálkodni kezdett, leginkább minekutánna Pericles bő ajándékozással, 's a' köz tárból naponként fizettetni szokott játékokkal a' Népet magához édesgette. Innen vette eredetét a' henyeség, a' pártok, haszontalan fetsegőség, 's az elmebeli mértékletlenség. Mellyet midőn Socrates gyogyitani akarna, nem küszöbölt ki minden Tudományt, hanem tsak a' Sophisták fogdosódó haszontalanságaikat szerette ostromolni, és sok regulakkal azt vitte végbe, hogy a' Fülek ki tisztogattatván az Ifjak az igaznak esmeretére áhítoznának. Az ő Tanítvánnya Platό sem vitt bé városába vad tudatlanságot; hanem a' leghasznosabb tudományokat, ugymint ki azt mondotta; hogy akkor virágoznak az Országok, midőn a' Királyok filosofálódnak, vagy a' Filosofusok országlanak.

Azt mondod: Minekutánna Paulus Aemilius a' Macedoniai Királyt Perseust Pydnánál megverte:

Graecia Romának meghódolt, Roma viszontag
A' Görög Elmének, melly a' hartzokra keményültt
És szilaj erköltsü Latinust gyenge 's enyelgő
Mesterségeivel megfogta kötötte — — — — — —

Virág Benedek. Horát 2. k. 1. L

de ugyan azon időben

— — — — — — saevior armis
Luxuria incubuit. Juvenal. Sat. 6-a

— — — — Jegyvernél szinte dühössebb Pompa, s' puhúltt erkölts, bujaság lön Róma' tseréje — — és e' szerént vallyon a' Rómulus városa nem a' belé vitetett mesterségek 's Tudományok miatt romlott e' meg?

Azt felelem: Ha azt akarod megtudni, mitsoda Mesterségekkel 's Tudományokkal ékesitette Görög Ország Olasz Országot, úgy fogod találni; hogy azok nem egyebek voltak; hanem a' mellyek a' szépségre tartoznak; mert más minden mesterségeket, mellyek a' hasznot, 's szükséget tárgyazták, a' Romaiak régen tudtak, 's azok' segittségével tették várossokat olly virágzóvá 's hatalmassá. Helyesen jegyzette meg. M. Porcius Cato az akkori Görögökről; hogy elvoltak fajúlva 's tséltsaposkodtak. Ő maga pedig, tudjuk, hogy a' komolyabb Mú'sáknak tisztelője volt, a' Törvényeknek 's Régiségeknek vi'sgálója — írogatott a' szántás-vetésről a' jeles férfiak viseltt dolgairól — 's tsak a' haszontalan Tudományoknak volt útálója.

Továbbá. Ha vi'sgálgatni akarod a' Rómaiak' romlottságoknak okait, legjobban végire járhatsz magokból a' Római Irókból, különösen Sallustiusból, kinek ezek a' szavai: „Mi„nekutánna a' nagy Királyok Haddal meghódit„tattak, a' vad Nemzetek 's számos Népek erő„vel elnyomattattak, 's Kárthágó, a' Római Bi„rodalom vetélkedő Társa lerontatott, és szaba„don állottak Róma előtt mind a' Tengerek mind „a' száraz. A' szerentse kegyetlenkedni kezdett, „'s mindent felzavarni. A' kik a' Munkát, a' ve„szedelmeket, a' kéttséges dolgokat könnyen „szenvedték, azoknak a' henyeség, gazdagság

„terhekre volt. Majd először a' pénznek, azután „az Uraságnak kívánása nevelkedett. Ezek voltak „mintegygy materiája minden gonoszoknak. Mi„nekutánna a' gazdagság tisztességre kapott, és „azt Disősség, Uralkodás 's Hatalom követte, a' „Virtus tompúlni, a' szegénység gyalázatnak kez„dett tartatni, 's az Ifjúságot a' gazdagságból „megszállotta a' Fösvénység a' kevélységgel egy„gyütt".

Látod innen, hogy a' Muzsákat Sallustius semmi hibával nem terheli, és hogy valakiket a' tanúlástól, 's írástól el ne idegenittsen — sem„mire se betsűli azokat, kik az Életet hallgatva „'s henyélve élik által mint a' Barmok, és he„lyesebbnek ítéli a' Ditsősséget inkább az Elmé„nek mint az Erőnek javaiban keresni".

A' mivel pedig a' mai idő vádoltatik, mintha kortsosodnék, mintha a' bátorság és a' Hadi virtus aludnék — ezt ugyan nagyon tagadom; mert, legyen úgy; hogy a' test' erejére 's a' Fegyver mivoltára nézve kevesebbet érjenek mai embereink — mit tesz ez? midőn változván a' Fegyvernek mivolta, több szorgalmatosság kívántatik ma a' Katonában mint erő. Az Archimedes' Tudománnya nem jobban védelmezte é Syracusát mint a' több Hazafiak' karja 's Fegyvere? A' Hadi Tudománnyal pedig, a' Vezérek eránt való hűséggel, a' hartzolás' hevével, a' megfutamodás' szégyenével, a' veszedelmek' kiállásának állhatatosságával, ki nem tudja mennyire ékeskednek a' mai Hadi Seregek? Mindazáltal a'karmint ítéljenek é mi idő korunkról, az a' Tudományok' betsét éppen nem érdekli, és ha a' hajdani élet módján valami változás lett, azt éppen nem kell gondolni mintha abból származott volna, hogy az elébbeni életkornak vadsága eltöröltetett. Azután lett, tehát azért lett, ez szokott

lenni a' gondolatlan népnek itélete, de a' mellyet a' Logicusok tüzesen ostromolnak.

Hanem történetből lett az; hogy azon Században mellyben a' Tudományok inkább kezdettek derülni, az Indusokhoz, a' belső Afrikába 's Amérikába felnyílt a' Hajókázás, a' honnan az aranynak ezüstnek, 's más Luxusra 's gyönyörűségre tartozó Portékáknak igen nagy száma hordatik esztendőnként hozzánk. Imhol a' jelenvaló nyavalyának t. i. a' naponként nevekedő Luxusnak fösvénységnek', 's bujálkodásnak legbizonyosabb oka! Azt pedig, ha figyelmezel, könnyen által látod, kik azok, kik a' nyalánkkabb ebedeleket, a' bársony ruhákat, aranyos menyezeteket tsudálják 's kivánják 's legkevésbbé gondolnak a' Tudományokkal — a' kik pedig a' Tudományokat jobban gyakorolják, kevesebb ebedelűek, 's az egygyűgyű tisztaságnak szeretői.

Boldog a' kis sors: kinek asztaláról
Só edény, melly rá maradott fejérlik
Kit remény, 's undok nyereség, ha alszik
Fel nem ijesztgot. —
Virág Horátz.

Egygy szóval, hidd el; hogy akkor virágoznak legjobban a' Tudományok, ha kevesebb a' pénz 's a' gyönyörűség. — Nints a' Muzsáknak a' Vénussal 's Bachussal semmi szoros szövetkezések. Külön laknak azok. Szentek azok. A' Luxust, 's henyélést útálják, megvetik és a' magok tisztelőiket a' testiekről a' Lelkiekre felemelik. A' kiket ha továbbra is úgy kedvellesz, a' mint kezdetted, nagy a' reménységem felőled; hogy mind jó Keresztyén leszel, mind a' Tudós Karban fényeskedni fogsz, mellyet rólad jövendölni, nekem fö és kedves gyönyörűségem.

Kováts Sámuel.

II. Literatura.

A. Hazai Literatura.

Könyv-visgáltatás.

Magyar nyelv tanitó Könyv, melly a' Magyar Beszédnek, és irásnak szabásait megitélve, gántsolva, és megválasztva adja elé. Irá Szerents Várossának Plébánossa, Kassai József. S. Patakonn 1817. Nádaskay András betüivel 468. l. középszerü 8-ad rétben 14. tabellákkal. *)

Jollehet Sylvester idejétől fogva nyomtatásban ki jött külömböző Magyar nyelvtanitó könyveink, már magokba eggy meglehetős könyvtárotskát bé tölthetnének, 's mind a' mellett-is, hogy honni litteráturánknak ezen ágazatja, kivált az ujjabb időkben, sok nagy érdemü visgálokra talált, — ezen tárgy mind e' mái napig még koránt sints ki meritve. Nyelvünk törvényjei még olly határozatlanok, kétségesek, tétovázók és nyelvtanitóink azokban eggy mástól olly annyira külömböznek, hogy még most sem tudjuk meg mondani, mi a' tiszta, jó és helyes magyarság. Köszönettel tartozunk tehát minden hazánkfiainak, kik a' szép nyelvünk el rejtett titkainak felfedezésében fáradoznak, 's iparkodásaik foganatjáról minket tudósitanak. A' jelen való munka Szerzőjének pedig annyival nagyobb köszönettel tartozunk, mivel nem elégedvén meg eggy olly Grammatikának irásával melly a' tanitók 's tanulóktól az alsóbb oskolákba eggyaránt használtat-

*) E' tudós visgáltatás előbb béküldetett, mint sem a' Tudós Grammatikus, és egy másik érdemes férfiu között a' nem eléggé ditsőségesen folytatott Grammatikai Háború kiütött, és azért itt a' vetekedő Iráskákra tekentet nem vettethetett.

A' Redactio.

hatik (12. l.) nyelvünk rejtekeibe mélyebben ereszkedik, 's több esztendei gondolkozásainak, hoszszas fáradságainak gyümöltsét közlé velünk, mellyek által saját ki-fejezése szerént (14. l.) annyira ment: „hogy a' miket az eddig való nyelv„tanitóink ki nem találhatának, azokat ő szeren„tsésen ki tanálá." — Lássuk mennyire felel meg K. Úr ezen sokat igérő szavai által fel élesztett Várokozásunknak és mennyire érte el fel tett tzélját.

Maga a' munka, melly az ajánló Levél és az elő-szó után, a' 25 lapon kezdödik, felejthetetlen Révainknak példája szerént öt részekre oszlik u. m. Helyes-olvasás, Hangmérséklés, Helyesirás, Szó-hajlitás, és a' Szók el helyheztetése. —

A' helyes-olvasásról szólló részben a' C. Q. X. 's Y. betük, még pedig a' három elsöbbek mint idegenek, a' negyedik mint tsupa lágyitó jel, továbbá a' kettösök 's a' hoszszú magában hangzók, mint nem különös jelek a' betük sorából kihagyatván, ezeknek számok 25-ba határoztatik meg. Ha az idegen betük, és a' lágyító jel kihagyásában a' Visg. örömest meg is egyez, a' kettös betük, 's a' hosszú magában hangzók el mellözését helyben éppen nem hagyhatja. A' betük számának, mellyek azon kivül is tsupán a' nyelvek irás által való kifejezésére szolgálnak a' nyelvben elö fordúló hangokhoz kell mérsékeltetnie; ezek pedig azért, hogy az Eleinknek által kénytelenségből el fogadott irásban elégséges eggyes jelek nem találkozván, vagy két betünek eggyben köttetése, vagy az eggyeseknek valamelly jellel való megkülömböztetése által adattak irásban elé, eppen nem szünnek meg a' szóknak első szerkeztető részei lenni, 's azért méltán találnak helyt a' betük' száma között. Egyébbaránt az eggyes betük' ki ejtése, melly által határoztatik meg a' helyes olvasás, a' Szerző által egészen elmellöztetvén, ezen részben nagy hézag támad.

A' második rész, a' Hangmérséklés (Prosodia) még kevesebbé tökélletes. Ez magában is a' Helyes-olvasásnak tsak eggy különös része lévén azzal eggybe köttethetett volna, annyival inkább mivel a' Prosodia szorossabb értelembe, a' mennyibe tudni illik a' szó tagok költői mértékét tárgyazza, a' Szerző által innen ki rekesztetvén, tsak némelly közönséges, két lapra szoritott, és inkább a' Deklamátziót illető törvények adatnak elé. —

A' Helyes-irást (orthographia) kár volt a' szerzőnek a' 21. lapon ki jelentett meggyőződése szerént, az eddig volt nyelv-tanitók helytelen szokására nem hajtván, az etymologia után nem tenni, mivel amaz nagy részint ebben gyökereztetvén, tsak ennek kifejtése után lehet érthető. K. Úr közönséges törvényül megállapitván hogy a' magyar a' szókat ugy irja, a' mint ki ejti, tsak a' szó nemzésre nézve teszen némelly kifogásokat 's magát a' Jottistákhoz tsatolja. A' *c. q. x.* és *y.* betűk, mint idegenek, a' betűk sorából ki lévén rekesztve, a' *cs* és *cz* vel való élést kárhoztatja, és minden szóknak, még az idegeneknek is, magyar betűkkel való irását kivánja; hogy ezen törvényt még a' tulajdon nevekre, és a' polgárséggal meg nem ajándékozott, tsupa kénytelenségből használtt idegen szavakra is ki kelljen terjesztenünk nem hitetheti el magával a' Visg. — De abban sem eggyezhet meg a' Szerzővel, hogy az egyben-tett vagy K. Úr szerént ö s z-s z ó kban a' szerkesztető részeket eggy közben vetett vonással kellyen elválasztanunk, még akkor is, ha azt a' be vett közönséges szokás tiltja, mint p. o. ezekben: re-á, g y ö k-é r, H a d-n a g y. Ha ez igy lenne majd minden szótagot megkellene szakasztanunk, mivel Révaiból tudjuk és maga a' Szerzőnk-is több helyen elesméri, hogy

nyelvünkben minden hajlításbéli és szerkesztető ragasztékok különös szók, mellyeknek értelmök nagyobb részint el veszett ugyan, de részszerént ma-is megvagyon, következőleg hogy minden hajlitott és származtatott szavaink valóban eggybetétel által származnak.

A' negyedik részszel, melly a' szó hajlitást foglalja magában, leginkább megvagyon elégedve a' Visg. Itt is mind az által a szó nemzés (etymologia), mellyről a' szerző a' 75 l. szerént, a' nyomtatás alá el készült szókönyvében szoll, egészszen ki hagyatván ez a' rész-is nagyon meg tsonkúlt; melly különben a' Beszéd részeinek közönséges el osztása szerént nyoltz tagokra szakasztatik.

A' nevek hajlításáról szólló tag tisztán és értelmesen vagyon ki dolgozva, Beregszászi és Márton szerént, tsak négy ejtegetés vétetvén fel az ötödik ejtés (Vocativus), melly az elsővel mindég megeggyez egészszen elhagyatván, a' hatodik (ablativus) pedig, a' Révai által koholtt hetedik és nyoltzadikkal (mutativus, et substitivus) méltán az utóljárók közzé számláltatván. Óhajtotta volna a' Visg. hogy azon törvény, melly által a' többes szám első ejtésének szerkeztetésére a' törzsökhöz mindég *ok* vagy *ek* ragasztatni rendeltetik, az *ak* és *ök* mindég harmadik személybéli ragasztéknak állittatván, azon esetre midőn a' biró több a' birtt dolog pedig tsak eggy p. o. a' Magyaroknak Királyok, a' vitézeknek vérök — bővebben kifejtetett volna. Az *ök* végzettel ezen értelembe számos tudósaink élnek; de az *ok* és *ak* végzetek között lévő ezen külömbség, legalább a' Visg. előtt, eddig esméretlen volt. Georch Illyés Honnyi törvényjének Bevezetésében a' XXV-ik lapon hasonlót javasol ugyan, de az emlitett végzetek értelmét felvált-

ja. Az Erdélyiek is igen gyakran feltserélik a' szók végin a' Magyar országi *o*-t eggy *a*-val, de hogy ebben az emlitett törvényre vigyáznának a' Vi'sg. tudtával nintsen. Helyes a' Szerző észrevétele (113. l.) hogy a' második ejtés, midön a' magyar nyelv különös természete szerént, megint különösen ejtegettetik, nem szűnik meg az második ejtésben lenni, 's nem lesz első ejtés a' mint Révay állítja.

A' névmássairól szólló tag is elég tiszta 's érthető ugyan, de nem olly alapos, mint azt eggy nyelv vi'sgálótól lehetne várni, ki a' Révaink által gyújtott szövétnek világától vezéreltetvén, nyelvünk titkos rejtekeibe méllyebben 's bátran belé ereszkedhetik. Kár volt a' személyes név-mások számát ezekkel mindnyájunk, mindnyájatok, és mindnyájan szaporitani, mivel ezek értelmekre nézve inkább mással érthetők, mellyek tsak birtokos állapotban 's a' többes számban használtathatnak. A' birtokos névmássait a' személyesektől szorgosabban megkülömböztetvén, mind a' birtokos állapotban lévő nevekre, mind pedig a' meghatározott vagy H. Úr szerént ragasztékos igék hajtogatására, mellyeknél úgy látszik a' birtokos név-mássa használtatik, nagy világosság öntethetett vólna, erre a' külömbségre még maga Révay sem figyelmezett eléggé. A' többes szám első személyének ragasztékos név-mássát az etymologiáért a' közönséges szokás ellen igy irni: ösünk, öseink vagyunk (146. l.) kitsinységekbe való gántsolódás lenne. Az artikulust, mellynek nyelvünkbe való létét a' Szerző több helyeken megesméri, a' Vi'sg. a' beszéd külön részének, és a' név-mássai közzé éppen nem tartozónak vélvén, azt nyelvünk nagy Bírójának, Révainknak vélekedése ellen is külön tagba adta volna elé. Egyébaránt

a' Szerzőnek nem egészszen helytelen óhajtása az, hogy a' megkülömböztetés okáért ezen részetskénk *az*, melly eggyszer'smind artikulus, és mutató névmássa, az utólsó esetben mindég eggy *en* végzettel toldassék meg, (165. l.) jóllehet a' nyelv erőltetése nélkül nem mindég történhetik meg. — Hogy a' viszontagló név-mássai között ezen eggybetettek, c n n e n m a g a m, t e n n e n m a g a d 's a' t. nem emlittetnek talán inkább felejdékenységnek, mint önkényes akaratnak lehet tulajdonitani.

Az Ígék hajtogatása a' harmadik tagban szinte egészszen Révay szerént vagyon kidolgozva. Hogy a' jelentő mód jelenvaló idejének eggyes második személyét, a' ragasztékatlan tselekvő formában kettős sz szel kelljen írni, arról a' Visg, nem győződhetik meg és ebben a' részben inkább Révaival tart. —

A' 190. lapon azt alitja K. Úr, hogy az egészszen mult, a' Szerző szerént multabb időben a' *tt* előtt lévő magában — érthető elhagyatik valahányszor a' határozatlan módban a' *ni* végzet előtt lévő *a* és *e* elmarad, hogy következőleg ü t t t e m, v e t t t e l, s ü t t t jobb m i n t u t ö t t t e m, v e t e t t e l, s ü t ö t t; ezen törvény a' közönséges nyelvszokás által nints megerösitve, az Országnak tsak némelly részébe vagyon elfogadva; de különben a' szép hangzás és az irásbeli ekesség égy eránt tilalmazzák a' *t*-nek ezen kedvetlen háromszorozását. Annyival helyesebb mind az által a' 198. lapon elő forduló meg jegyzés: hogy a' többes harmadik-személy formálója közönségesen a n a k és e n e k végzetek lévén, kár az egészszen mult időben Révayval és a' magyar országiakkal ki fogást tenni és tanátsossabb az Erdélyiek peldáját követni; következőleg hogy jobb n y i r t t e n e k, állot-

tanak, mint nyirttek, állottak. Ezen törvény által a' nyelv regulásságán kivül, annak határozatsága is elémozdittatik, az emlitett harmadik személy a' multt idejü Részesülőnek többes első ejtésetől: a' nyirttek, az állottak (álatak) megkülönböztetvén. Hasonlóan nem helytelen óhajtása K. Urnak hogy a' miveltető 's szenvedő igek első személyének megkülönböztetésekre az eggyik *am* a' másik *om* végzettel alkottassan, p. o. adatam adatom, de ha ezekkel tovább is az eddig való szokás szerént élünk is, zürzavart nem okozunk, az értelem megmutatván hogy mit akarunk kijelenteni. A' rendetlen Igek hajtogatásában, melly ezen tagnak masodik fejezetében adatik elé, jobb lett volna a' Révay által törtt uton járni mint a' regiebbekkel setétségben tétovázni. —

A' részesülők, mellyekről a' negyedik tag szoll, természetökre nézve a' mással erthetőkhöz, eredetökre nézve pedig az igekhez tartozván, a' Visg. itélete szerént nem tekintethetnek ugyan ugy, mint a' Beszédnek külünös része, mivel mind az által minden nyelvtanitók más értelembe vagynak, ezt nem tulajdonithatja a' Szerzőnek hibául. —

A' Beszédnek hajthatatlan részei a' következő négy tagokban fordulnak elé. Ha mindjárt a' Visg. a' *nak* és *nek* végzeteket, mellyek által alkotjuk a' harmadik ejtést, az utoljárók — azon különböző hangokat pedig, mellyek altal az ország külömbféle részeibe az oktalan allatokat szokta a' köznép magához tsalogatni vagy el hajtani, mint magokban semmit sem jelentő hangzatokat és vidéki szóllásokat, közbenvetők közzé soha sem számlálta volna-is, — hogy mind az által szőrszál hasogatásaival olvasóinak unalmat ne

okozzon, ezeket 's ezekhez hasonlókat elmellőzvén, —

Az ötödik, résznek megvisgálához siet, mellynek a' szó helyheztetés (syntaxis) tárgya. Ennek nyoltz első tagjaiban a' Beszédnek különböző részei vétetnek visgálat alá. A' nevekről szólló tagot és következőleg ezen egész részt a' Szerző azon nevezetes, és sokféle képpen vitatott kérdéssel kezdi el: hogy a' birtokos állapotban lévő magában érthetőknek mennyibe kell eggy más között a' számra nézve megeggyezni? K. Úr ezen nevezetes tárgyat eggy egészszen újj szempontokból tekinti. Az ő állitása szerént ha a' biró dolog minden tsonkitás nélkül (?) a' harmadik ejtésben tétetik, akkor a' birttat is az elsőnek számjához kell alkalmaztatnunk, p. o. A' Magyaroknak Királyjok; ha pedig a' biró tárgy vagy személy megtsonkittatik (?) és az első ejtésben tétetik akkor birttnak a' személyre nézve eggyes számba kell maradnia, ha mindjárt amaz a' többesbe volna is p. o. A' Magyarok' Királyja, nem pedig a' Magyarok' Királyjok; eggyfelől mivel az utolsóbbnak, kivált a' kimondásban, azon értelme is lehetne, hogy a' Magyarok mind Királyok; más felől, mivel a' régeik a' hasonló esetekben így éltek a' ragasztékokkal mind addig, mig Tsétsi azt a' törvényt állapitván meg, hogy minden esetben a' birttnak a' bíróval a' számra nézve, meg kell eggyezni, ez által sokan eltsábittattak, 's a' régi bevett szokástól eltávoztak. Az utólsó állitás valósága felől a' Visg. itéletét mind addig, mig az a' régibb iróinkból vett számossabb példák által jobban megerősitetik, felfüggesztvén, az e' részben a' 300—322. l. találtató bővebb okoskodásoknak figyelmetes olvasását mindennek ajánlhatja, a' ki e' részben bővebb világositást kiván meríteni.

ni. Az ötödik résznek ezen váratlan kezdete, és a' felállított törvénynek újsága a' Visgálót meglepte, a' Szerző által ezen alkalmatossággal mutatott mérész, ha mindjárt sok ellenvetéseknek alája vethető okoskodása pedig nagy várakozásra fakasztotta; a' munkának további folyamotja ennek mindazáltal nem feleltt meg.

A' szó helyheztetés grammatikánknak egyenesen az a' része, melly legparlagabban maradott; Révainknak e' részben kidolgozott szép munkája, az idők mostohasága miatt, a' napvilágot nem láthatta, 's hihetőleg a' mojjok eledele leszen; több nyelv-tudósaink pedig rövidebb Grammatikáikban a' dolog velejében nem hatottak bé, vagy a' nyelvünk régiségeiben jártosok nem lévén ezen tárgyat hibás szempontokból tekintették. A' Szerző jelenvaló munkájában ezen hiánosságot éppen nem pótolja ki, sőt a' magyar szó-helyheztetést olly tisztán 's kimeritve sem adja elé mint Pereszlényi vagy Márton József. A' törvények közül, mellyeket itten megállapit némelyek hibások, mások a' dolgot nem meritiki, 's annak velejébe nem hatnak, másoknál a' szükséges határozotság óhajtatik. Lássuk ezeket eggy két példában. — A' magokban érthető nevekkel való helyesélés 4-ik törvényje (323. l.) hogy a' helységtől való nevezet eleibe járul a' méltósági 's vezeték neveknek, tsak az utólsókra nézve áll meg, 's nem mondjuk Tolnai Gróf Fesztetits György, hanem Gróf Tolnai Fesztetits György, eggy felől, mivel a' közönségesebb nyelv szokás úgy hozza magával, másfelől mivel a' Tolnai nevezet nem a' Grófra hanem Fesztetitsre vitetik, 's ettől éppen el nem választathatik. Hasonlólag hibázik K. Úr midőn (346. l.) azt erősiti hogy magam magad 's a' t. tsupa névmássa és jól van

mondva magam lovam, magad lovad 's a' t. mert ez valóságos magában érthető mag birtokossan véve 's névmási értelemmel felruházva (nézd Révai antiqu: litt. Hung. §. 182.) nem jó tehát magam lovam minthogy nem jó agyam velöm, szemem világom. Az igék használásáról szólló szabásokban, éppen nem határoztatik meg mellyik móddal, idővel, mikor, és hogy kell élnünk. Illy szabások nélkül, mellyik nyelven tanulhatunk helyesen beszélni. Ezen elöl utól-járók ki fel el le 's a' t., mellyeket a' Szerző (275. l.) hibásson nevez tsupa elöl-járóknak, az igékkel való eggybe köttetésökben hol az ige eleibe, hol utánna járulnak, és ettől más szavak' közben vetése által elválasztatnak, kimenyek, nem jön fel, elindul, tedd le azt a' könyvet, fel kell jönni 's a' t.; nyelvünknek ezen különös természetéről sehol sem adatnak törvények. Az artikulus mikori használásáról szólló szabások másodikánál (341. l.) meg kell vala jegyezni, hogy midön a' tulajdon nevek közönségesebb értelembe vétetnek 's minteggy nembéliekké által változnak, akkor magok eleibe megkivánják az artikulust p. o. A' Cicerók 's Horatiusok mindég ritkák lesznek. Ezen utólsó rész kilentzedik tagjától, melly a' szavaknak a' magyar Beszédben való elrendeltetésöket adja elé, meg lehetne kivánni, hogy a' Szerző a' nyelvek Filosofiájába jobban belé ereszkedett, 's a' Beszédnek elrendeltetését a' jozan okosság törvényjeiből, 's nem tsupán a' nyelv szokásból fejtegette volna ki. — A' 385-ik 's köv. lapokon azon kérdés, hogy mikor kell az igékben ragasztékos formával élni, hét hosszú szabásokban világositatik meg; már pedig rövidebb 's világosabb lett volna, a' régiebb nyelv-tudosaink szerént, a' szükséges világosítá-

sokkal fő törvénynek megállapitani, hogy akkor kell a' ragasztékos formával élnünk, mikor a' tárgy mellyről szóllunk, megvagyon határozva. Az igékről szólló több szabások is világosabbak lettek volna, ha a' személy és tárgy szorossan meg lenne külömböztetve; a' név, melly kifejezéssel tetszett a' Szerzőnek élni, mind a' kettőre vitethetvén, kétséget szülhet.

A' bőkezű Szerző az eléadattakon kivül, még két toldalékkal, eggy utó-szóval és eggy megszerzéssel ajándékozza meg olvasóit ezen munkájában. Az első toldalékban megmagyarázza az eléfordúló mesterszókat. Az ilyenek elfogadása, sőtt még koholása is szabad hazánkban minden nyelvtudós, és nem nyelvtudós kényjétől fügvén a' Visg. nem bátorkodik az erántok eléfordúló észrevételeit kijelenteni, hanem azoknak megbirálását az olvasókra bizza és egyedül azt jegyzi meg, hogy azok nagyobbára a' Debretzeni nagy Grammatikából költsönöztettek. A' második toldalékban az általa felállitott szabásai ellen irásban és Beszédben elkövetni szokott gántsok, és hibák számláltatnak elé. Az utó szóban bővebb említést teszen a' Szerző a' sajtó alá már elkészült származtató szó-könyvéről, mellyről a' munka folyamatjában is többször emlékezik. Ez által honni Litteráturánknak eggy igen nevezetes hézakja potoltatván ki, a' Visg. óhajtva várja annak kijöhetését, jóllehet K. Úrnak minden szószármoztatásait, mellyeket ezen szó-könyvéből jelenvaló munkájában közöl, ellenmondás nélkül alá nem írná p. o. hogy ezen szó egyenes nem eggyből, hanem jégből jön, mellyből lett jegenyes az az tér mint a' jég (122. l.) itze italból megkissebbitve: ostormény két szóból ostor 's nyél eggybe tétel által (71. l.). A' megszerzésben a' magyar irás-módjából, gyakor-

lás végett, némelly példák találtatnak mind a' folyó mind a' kötött beszédre nézve; de a' mellyek a' Szerzőnek izlését legalább nem ditsérik.

Az eddig valókból kitetszik, hogy a' Szerzőnk az előbeszédéből eredett várakozásunknak nem felelt meg; ezen munka is még igen sok homályt hagyott nyelvünken, mellynek elháritását tsak a' következendő nyelv-tanitóinktól várhatjuk. De kijelentett tzéljának sem felel meg K. Úr munkájával, mert eggy oskolai Grammatikának, melly a' tanúlók számára készült igen hoszszú a' mint ezt 458. és 459. l. maga elesméri, eggy rövidebb nyelv-tanító könyvről szólván; az ifiú tanuló emlékezetét hoszszas nyelvbeli vetekedéssel terhelni káros volna; a' tanitóknak nagyobb száma is megelégszik annak tudásával a' mit tanítványjának tanít; ezeknek eggy rövid, a' nyelvet mostani állapotjába eggyügyüen de tisztán elő adó Grammatikára vagyon szükségök, melly a' nyelvet köz hasznú szabásokban mindennapi szükségökre adja elé. A' tudós többet kíván nyelvtanitó könyvétől; ez a nyelv-titkainak a' régiségekből, a' nyelv-történeteiből, a' rokonos nyelvekből való kifejtését, megvilágositását, a' törvényeknek okoskodó eléadását, a' helytelen vélekedések megtzáfolását, a' legkissebb fainságoknak tökélletes kimeritését óhajtja elkerülhetetlenül. Valyon két illyen külömböző erányt el lehet e' eggy könyvel érni? Valyon eggyikhez lehet e' sietni, a' nélkül hogy a' másiktól el ne távozzunk? — — — A' Szerző a' dolgon azzal kivánt segiteni, hogy a' hoszszasabb vetekedéseket okoskodásokat, magyarázatokat, Révaynak példája szerént, különös jegyzetekbe foglalta. De itt is néha megtévelyedet, ollyanokat tévén a' jegyzetekbe, a' mellyek nem oda tartoztak p. o. a' 48-ik 's köv. lapokon a' *tz*, *ts* kettőztetett be-

tükkel való élés, nem külömben az eggybe tett szóknak miképpen leendő irások; a' 199. l. a' magyar ige hajtogatásnak azon része mellyet a' Debretzeni nagy Grammatika tsonka formának nevez, és a' melly nélkül magyarúl beszélni nem lehet. Másutt ellenben a' jegyzetek közzé tartozó tárgyak is tsúsztak a' fő elő-adásba p. o. annak példákkal való megmutatása hogy ezen elavult névmássa néki a' személyekre nézve régen használtatott (167. l.), hogy őseink megyen igével ragasztékoson is éltek (250. l.)

Az eléadas tiszta 's erthető, de ennek a' Szerző sok helyt feláldozta a' tanító eléadásnak (stlyus didacticus) második fő tulajdonságát a' velős rövidséget, mellyet nyelvünk lassan lassan nagyobb határozottságra emelkedvén iróinktól méltán kívánhatunk. Az irás módja egyébbaránt egészszen azon szabásokhoz vagyon alkalmaztatva, mellyek ezen munkába megállapitattak.

Ha ezen Grammatika várokozásunknak nem is felelt meg, — melly itélet által a' Szerző annyival kevésbé sértethetik meg, mivel elő-Beszédében (12 l.) maga azt mondja „de azt töllem nem kívánhatni, hogy minden részben tökélletes gramatikával szólgáljak" — azért azt korán sem akarja a' Visg. minden jó tulajdonságaitól megfosztani. Sok helyes ujj és jó szabások foglaltatnak abban, mellyekre olvasóinkat részszerént figyelmetessekké tettük, részszerént a' hely' szüke miatt kénytelenek voltunk el halgatni. Ezekben a' Szerző magát eggy gondolkozó, 's nyelvét esmérő tudósnak mutatta. Vajha őtet vagy valamelly érdemes nyelv-tudosunkat arra tudnók buzdítani, hogy feletjhetetlen Révaynknak példája szerént, az atyafias nyelveket is segitségül vévén, de eggyszers'mind ezen érdemes házankfiának fő tzélja által elámitott tüzétől, — melly szerént

mindent, még a' lehetetlent-is, a' rokonos nyelvekből, akartt, akár mi nagy erőltetéssel-is, megmagyarázni, szorgossan óván, hazánkat eggy bő az egész nyelv tudományját magában foglaló Grammatikával ajandékozná meg, melly a' Révay által ki dolgozott részt jobbitva, a' parlagon lévőt böven kidolgozva foglalná magában és igy honni litteraturánknak eggy nevezetes hiánosságat potolná ki.

A' nyomtatásbéli számos hibákról, — mellyeknek számárol a' munka végin lévő hoszszú Laistrom-is elég bizonyságot tehet, — a' betük kellemetlenségéről 's a' t. emlitést sem akar tenni a' Visg. mivel még most hazánkba megelégedhetünk, ha annak némelly részeibe munkáinkat, akár melly roszszul, ki nyomtathatjuk; vajha főbb várossainkban lévő nyomtató műhelyeink ügyelnének eleggé a' nyomtatásbéli hibák el kerülésére, a' papiros 's betük joságára és a' könyveknek kellemetes külső formájokra.

A' visgáló nem álhatja meg, hogy minek elötte ezen visgálását, melly akaratja ellen is a' közönséges határokon hoszszaságára nézve jóval kiterjedett, befejezné, — azon érdemes hazánkfiának, Méltóságos és Fő tiszteletü Báró Négyesi Szepesy Ignátz Egri Kanonok Urnak, kinek költségén ezen munka kijöve, honni litteraturánk eránt való buzgoságáért, minden igaz szivü hazafi-társainak nevébe, köszenetét ki ne jelentse. Vajha az Eggyházi rendnek több érdemes tagjai is, szükségök felett való jövedelmöknek eggy részét ily hasznos 's a' tudományoknak hazánkba való elémozditását erányzó tzélra forditván, hazánk' ditsösségét e' részben-is emelni igyekeznék!

T. J.

2.

Egésség' Régulái. Készitette Zsóldos János Orvos Doctor. Mostan pedig a' H. Vallástételt tartó négy Fő Tiszteletü Superintendentziák' Egyházi főbb Konsistoriumának rendeléséből, Versekbe foglalta, és mint a' négy Fő T. Superintendentziákban, az apróbb Gyermekek' számára megrendelt Oskolai Kézi Könyvet, tulajdon Költségén kinyomtattatta Zsóldos Jákób, Merő Laki R. Prédikátor. — A' Munka ál 87. lapból.

Mitsoda befolyása van a' mindenfelöl körülvevő Levegőnek az én testembe; — mellyek azok a' Termékek, mellyekkel életemnek feltartására bátorságoson élhetek, 's mellyektől kell magamat szorgalmatossan megtartóztatnom, ha egésségemet 's életemet szeretem; — mitsoda mértéket kell tartanom az eledelekben és italokban, a' munkában és nyúgodalomban 's e'f. — hogy az egész test-alkotmány, vagy annak valamely kereke az ő Munkásságában meg ne háboríttattasson; — rövideden, mellyek légyenek azok a' hosszas tapasztaláson, vagy okosságon épültt Törvények, mellyeknek oktatása szerént a' test' egésséges állapotját, ezt az élet legbetsesbb kintsét, megőrizhessem, tudnom felette szügséges. Ezeket a' Törvényeket vagy Régulákat az emberekbe még gyenge korokban bétsepegtetni, az emberi Nemzetnek szeretete. Illyen bölts tzélból készittettetett a' négy F. Tiszt. Superintendentiák' köz megeggyezéséből ez a' Munka az Orvos Doctor Úr által Vezér-könyvül. Mennyire felel pedig meg annak mostani ruházatjában, úgy ítélem, hogy a' következendökből ki fog tetszeni.

Ha úgy nézzük ezt a' Munkát, mint a' Szerző Orvos Doctor Úr' folyó beszédben készittettetett Munkáját, nem lehet tagadni, hogy ez egy hasznos, 's a' feltett tzélnak megfelelö Munka;

minthogy a' Vezér-könyveknek az a' fő tulajdonsága, hogy az azokban előladattatott Tudomány rövideden, mindazáltal világossan és érthetően, a' gyenge Elmék' felfoghatóságához foglaltattasson be, minden Tzikkellyeiben feltaláltatik; jóllehet a' Tenyész-nedvről Orvosi, Pap', Seborvos', Bába' kötelességeiről való Tzikkelyek a' nélkül, hogy a' Munka' tökélletességében valami fogyatkozást szenvedet volna, bátran kihagyattathattak volna; minthogy ez a' Könyvetske tsak a' gyengébb gyermekek' kedvéért készíttettetet. A' Tanítónak kötelessége mindenkor a' Tanúlók előtt azt, a' mit tanít, elsőbb megvilágosítani. Megeshetik e' pedig szemérmetlenség nélkül a' Tenyész-nedvről való beszélgetése?

Ha pedig a' Versszerző Úr által öltöztettetett formájába tekintjük meg, azt kell mondanunk, hogy ez az öltözet a' Munkát formájából kivette; és azt attól az eredeti betsétől, hogy a' gyenge Elmék is megfoghassák, sok rézben megfosztotta.

A' Mottó' helyén három szent elragadtatással tömött versek állanak, mellyek daraboltt felkiáltásokkal, a' mint gyanítom, azt echozzák: hogy a' Pap' és Orvos' — Két Testvérek' — szíve, melly nagyon vérzik, látván a' Halandók' sok bajait; a' mikor a' poëtai Szellem orkáni sebességgel meghapván a' képzelődést. „Ez — így sóhajt — az Emberi hív Érzés".

Vezeti mindeniket
'S hogy légyen Orvosság szerzés
E' buzdítja szíveket.

Versekbe foglaltt Előbeszédjének az elején Megyéjének mostani két tündöklő Napjain való örömében tapsot üt. Azután Megyéje tudományos Egének, hajdani mord ködjei után feltetszett Hajnalát idvezli; mintha biz azt mind ed-

dig a' Tudománytalanságnak vastag fellegjei fedezték volna, melly miat a' Megye chaosban ült. Mitsoda convulsiót szenvedhetett itt, a' verselői képzés! Előadja továbbá, a' Munka' készíttetésének okát és tzélját; 's különössen annak Pinduszi hangokra való stimmoltatását; hol egyszersmind az akkori habzását 's ijjedezéseit, mikor a' Verseléshez fogott, más is álván a' lesen (8. lap.) 's kivált újjainak gyengeségét poëtai szeméremmel megvalja. Azomban tsak ugyan szikrát kapván Lelke Pégazusi szárnyakon felrepül a' Pindus' tetőjére; de ott a' lesen állóval öszve háborodván és tsapván, elszédült. Ezt látván a' Pindus' Ura, úgy békéltette meg őket, hogy mindenik Sutúra álhat, 's azzal szabadon eresztette! Így készültek hát verselői tüze' lassú szikrái!! — Végre, a' Megye' Nagyságos és Fő Tiszteletű Fejeit, az ő erántok vonszó tiszteletének örök emlékezetjéül, babérbol fontt koszorúval megkoszorúzza; melly szép sorok méltán megérdemlik, hogy itt azokat felmutassam:

Kik mivel forrás módjára
Tsendes, tsergéstek által
Használtok Megyénk' javára
A' merre fojtok által, Éljetek! —

Azután Papi kegyességgel felsír a' Jésushoz, és annak kegyelmét kéri a' Megye két méltó Atlássaira, — az egéz Papi Rendre 's t. e'f,

Ha ezen Előbeszéd' lántzán az ember végig viszi szemeit; sok ollyan lántz-szemeket talál, mellyek hol kissebbek a' két szomszéd szemeknél, hol más formájúak, hol rozsdások is; a' mellyek ha kivettetnek, 's tsak azokat fűzzük öszve, mellyek a' legelső szemmel mind nagyságokra, mind formájokra 's fényekre nézve meg-

eggyeznek, egy szép lántzot tsinálunk; kivált ha némellyiket reszelő alá is vesszük. Így, ha az első Vers után az ötödiket tesszük, ezt a' 15-kel kötjük öszve, a' hol legtöbb ugyan azon kohúba készültt szemek következnek; a' 23-nak végét elvetjük, a' 24-nek felét az Költsei ráspolyja alá vesszük; egymásbol folyó Verseket olvashatunk. Így a' Rablántzok' pányváit, — festett táblásokat, — be régi várásunkat, — a' kiadtá-t, más is álván a' lesen-t, versfajtá-t, behunyván Catoi szemünket (87 lap.) a' lántzbol kifújjuk.

A' mi a' Munka' belsöjét illeti: hibának találja a' Rec. hogy a' midön e' tsak az apróbb Tanúló gyermekek' számára készíttetett Munka lévén, könnyen tanúlhatónak és megfoghatónak kellene lenni: sok helyeken az erőltetett Versek által a' gyenge Elméknek megfoghatatlanná tétettetett. Sokszor ugyan is a' dolognak értelme a' harmadik sorban ál; sokszor ha valamely Vers az elkezdett dologgal bé nem telik, az üressen maradt helyre a' következendő dolognak az eleje tömettetett; mely által a' Vers megterheltettetvén, nehézzé lett, úgy hogy azt a' gyenge Elme alig birhatja. Nyissuk ki például valahol. Ez a' 17. lap.

Ha tested persenésekkel
Rakva van — 's gözölgésekkel
Nem bövölködsz, — így a' sok
Disznóhús, zsír, vaj, 's tésztások
Kövér hal, lúdhús, és másak
Gyomrodnak ártalmasok.

Hasonló ólom pengésüek a' több következő Versek is 18 lap. A' száraz 's sovány embernek:

'S a' sürü nedvel töltt szernek
Így kell enni sorjába.

Rakva vannak illyen versekkel a' 24, 28, 34, 43, 67, 71, 72 's több lapok, mellyet az Eredeti Munkához való nagy ragaszkodás okozott; holott senkinek sints annyi szabadsága, mint a' Verselőnek: néki szabad, sőt kell is teremteni. De a' hossszas rostálás által még a' vetni való mag is ki húl; e' Könyv' tzélja sem engedi, hogy hosszassan terjeszkedjünk ki.

Mit mondjak a' sok Konsistorium, Superintendentzia, Contrabont, úrizálván 's t. ef. szóllásokról. Illyen szabadság még a' Mondolatban sem találtatik. Májája, gabna, beteg gyám, verselői erőlködés. Sőt a' nagy vigyázatlanság miatt még a' gyenge bárány golyó (21 lap.) ízetlen Kápri; még az éneklő madarak' üredékjei (salak) is ízes tsemegéknek ajánltatnak.

Nem lehet mindazáltal eltitkolni, hogy mind ezek mellet a' fogyatkozások mellet is, sok jó van a' Munkában, melyből könnyűség egymásból folyó gondolatok, tiszta előadás tetszik ki. Az első Tzikkely méltán megérdemli az első helyet. Az állatok' tagjairól való Tzikkely a' 19 lapon, az első Verset kivévén, igen szép 's könnyen folyó. Az Indúlatokról való Értekezés az 59 lapon nemes és velős. Szabad légyen egy vagy két Verset megpendítenem.

Sok haragos embert a' bú felejtőre
Ivott bor elkísért már a' temetőre. —
Tartsd magad' szüntelen magad határában,
Megférvén mindenkor magad árnyékában.

Az Útazók' magok tartásokról írtt Tzikkelyben is sok van, a' mi jeles Régulának tartathatik. De mind ezen jeles Darabok mellet is az apróbb gyermekek' kezébe Vezér-könyvül nem lehet adni. Nem lett volna é helyessebb, ha a' fo-

lyó beszédben készültt Munka' Tzikkellyei alá rövid, de fontos és érthető Versek tétettek volna?

Tóth Pál.

B. Külföldi Literatura.

Allgemeine Weltkunde, oder geographisch-statistisch-historische Uibersicht aller Länder, in Rücksicht ihrer Lage, Grösse, Bevölkerung, Cultur, vorzüglichsten Städte, Verfassung, und Nationalkraft, nebst einer Skizze der ältern, und neuern Geschichte, von Johann Georg August Galletti. Ein Hülfsmittel beym Studium der Tagsgeschicte für denkende und gebildete Leser. Vierte, nach dem neuesten Zustande umgearbeitete Auflage. Mit fünf und zwanzig General-und Specialkarten. Leipzig und Pesth. 1818:

E' munka, keresztbe fordított fél rétű 108 lapból, és 25 föld-abrozból állván, a' gondolkodva olvasók' számokra, a' musáknak Német-országi egyik lak-helyekből, Góthából, ama' Tudós Galletti Udvari Tanácsos és Professor Ur' tollából került a' Lipcsei és Pesti könyváros boltokba.

Mit kellene magában foglalnia? már a' czímjéből-is minden németül tudó sajdíthatja: tudni illik a' föld' kerekén lévő minden Országoknak fekvéseket, ki-terjedéseket, nepességeket, tökélletesebbedéseket, jelesebb városaikat, polgári alkotmánnyaikat, nemzeti erejeket, régiebb és ujabb történeteiknek rövided elő adásával együtt; vagy-is az egész (esmeretes) világnak geographiaját, statisticaját, és historiaját! A' ki te-

hát a' czímből mérsékli a' foglalatot, épen nem fogja csudálni, hogy ennyi temérdek tudományra ki-terjedett, és még-is oly kevés helyre ki-férett munka már negyedszer fordult meg a' sajtón: a' mi-is valóban nagy becsére válnék, kivált ha a' foglalatja minden Országra nézve a' czínnek tökélletesen meg felelne!

Mivel azomban a' gondolkodva (nem pedig futólag és fontolatlanúl) olvasók' számokra készítette a' Tudós Ur e' munkát: balra épen ne magyarázza, hogy azt Magyar-országban-is gondolkodva olvassák, és épen, mivel én-is gondolkodva olvastam, az olvasás közben nemi-némű gondolatokra vetemedtem, és sok helyen fenn-akadtam.

Már a' 6-dik lapon: a' föld' globicsesa' eredete csupa vélekedésnek, — az abban akar földalatti tüz akar viz által lett változás pedig mintegy 6000 esztendősnek (következőleg Móses' ege és földénél régiebbnek) — valamint az-is állíttatik, hogy az emberi nemzetnek (Adám és Éván kivűl) több eredeti nemző párjai lehettenek. — Mind ezeket a' szent irással, mellyet Galletti Ur, keresztény léttére, fenekestől talán csak nem törrekedik felforgatni! hogy lehessen meg-egyeztetni? lássák a' Hermeneuták. Egyéb-aránt:

A' munkának geographiai, statisticai, és historiai foglalatja az egész esmeretes föld kerekét tárgyazván annak többi részeire nézve ki-üti-e a' mértéket, vagy sem? ennek nyomozását külön külön az illető más Országoknak Tudósaira bizván, és magyar léttemre, figyelmetességemet főkép arra a' mi édes hazámat, és nemzetemet érdekli, fordítván, erre nézve nem titkolhatom-el e' következendő gondolataimat

8-dik és 58-dik lapon: a' vasat termő Országok közül Magyar-ország ki-maradt.

9-dik lapon: a' Magy. országi kő-sóról, és sós vizekről, kő-szénről, medvékről, bialokról, fekete vadról, ménesekről, juhokról hallgat.

Ugyan ott: az Europai független Országok köztt (Europäische Länder und Staaten) Lengyel-országnak ki-terjedését és népességét, a' 10-dik lapon pedig jövedelmét és hadi erejét elő-adta ugyan; miért nem Magy. országét-is? Bizony talán azért, hogy Strass-is (Strom der Zeiten czimű 1804-diki Táblájában) Corvin Mátyás' halálával meg-szüntette Magy. ország' lételét, és 1490-ben ugyan Cseh-1526 és következett esztendőkben pedig Német-ország' Provinciajává festette! Hát függőbbnek tartja G. Ur Magy. országot az Austriai Monarchiától, mint Lengy. országot az Orosz Birodalomtól?

Ugyan 9-dik és 58-dik lapon: Németeket helyheztet Erdélybe, Tótokat Austriába és Styriába-is; Magy. ország' népessége közül pedig mind a' két nemzetet ki-hagyta; noha Magy. országnak e' két nemzet-beli népességéhez képest az Erdélyi Szászok csak egy maroknyiak. Hogy' feledkezhetett hát meg a' Magy. országi Németekről és Tótokról: holott a' 10-dik és 58-dik lapon még a' Magy. országi Czigányokra is ki-terjeszté figyelmetességét! Ezeket (a' mennyire az Austriai Birodalomban laknak) az 58-dik lapon mind Magy. országba helyhezteti, és számokat az 59-dik lapon 290 ezerre teszi; holott ama' jeles honnyi Tudósunknak, Schwartner Urnak, Statisticajában 1809-ben csak mintegy 40 ezret olvashatott. Valljon honnét telepítette G. Ur a' többi 250 ezer czigányt egyszeribe Magy. országba? vagy talán 8 esztendö alatt szaporodtak egyszeribe hétszer annyira!

Ugyan a' 9-dik és 10-dik lapon: minden akar eredeti tiszta, akar keverék nyelvű nemzete-

ket, még a' Finn-és Laponokat, 'Sidókat, Czigányokat, Olákokat, Hebrideket, Czimbrusokat, Arnautákat-is, 's a' t. elő-számlálja; a' tulajdon eredeti Szittyai és nem keverék nyelven beszéllő, 3 milliomnál népesebb, következőleg meg-épén nem vetendő Magyar nemzetről pedig, mint ha nem-is volna! nem tartá érdemesnek szót veszteni!

Ugyan a' 10 dik és 59-dik lapon: a' Magyarországi nem épen meg-vetendő posztó-fabrikákat nem-is említé.

Ugyan a' 10-dik lapon: Lutheranusokat Erdélybe ugyan helyheztet; nem pedig Magy-országba: a' hol inkább Mahometanusoknak ád helyet. E' beli hibáját az 59-dik lapon-is (a' hol csupán csak a' Posoni Superintendentiát említi) csak felében-harmadában igazitá-meg.

Magyar-országi Universitásról (mellyel, jövedelmeire nézve, hány Europai Universitás vetekedhetik?) a' Nemzeti Könyv-tárról, és pénzásvány-állat-szorgalom-gyüteményről sem tartá érdemesnek említést tenni.

Monarchánk' hatalma mennyire terjed? ezt ugyan nincs szükségünk a' Gothai Musáktól tanulnunk; de az még is viszsza tetsző, hogy e' tárgytól mást állit a' 10-dik, mást pedig az 59-dik lapon.

Hogy Attila Olasz-országot elfoglalta, bizonyosabb, mint sem hogy ezen világ-tudta történetet G. Ur a' 11-dik lapon homályba boríthatná.

De, hogy a' (11-dik század-beli) Német Királyok és Császárok a' 11-dik lapon (Daniával és Lengy. országgal) Magy. országot-is az ő uradalmok alá vonzották volna, szint' ollyan költemény, valamint az-is csak pium desiderium, hogy ezen (állított) uradalmokat jobban meg-gyökeresitet-

ték volna. Képtelenség annak lételét meg-erősíteni (befestigen), a' minek soha létele se volt.

45-dik és követk. lapokon: elő-számlálja az Olasz független Országokat (Italiänische Staaten), jelesül ezek közé teszi 1-ör az egyesültt Lombardiai-Velenczei országot tudni-illik Velenczét Mediolant, Mantuát, és (a' hold' üregében lévő) Olasz-országot; folytatja azután 2-or Sardiniát; 3-or Toscanát, 4-er Modenát, 5-ör Pármát, 6-or a' Pápa' Birodalmát, 7-er Siciliát, 8-or Luccát, 9-er Sz. Marinót; úgy megy osztán által 57-dik lapon az Austriai Monarchiára. Szinte Dahia, Sveczia, és Norvegia után a' független-Országok' categoriájokba teszi 74-dik lapon Lengy. országot-is; úgy megy oztán által az Orosz Birodalomra. A' gondolkodva olvasó lehetetlen, hogy fel-ne akadjon e' renden, a' tudatlannak pedig még arra a' gondolatra-is kellene vetemednie, hogy az egyesültt Lombardiai. Velenczei, úgy Lengyel-ország-is mástól függetlenek; noha amaz (Magyar-országgal együtt) az Austriai, emez pedig az Orosz Monarchának hódol. — Ha a' Tudós Úr ne talán abban gyökerezé vala e' rendet, hogy mint az egyesültt Lombardiai-Velenczei, mint Lengy. országnak tulajdon külön alkotmánnyok van: miért nem tette ugyan ezen categoriába Magyar-országot is? mellynek tudniillik szinte tulajdon külön alkotmánnyát a' 60-dik lapon maga se tagadja; lételét pedig Magyar országnak meg-szüntetni Strassnak se volt jussa.

Igen viszsza tetsző tehát, hogy, midőn az 57-dik lapon az Austriai Monarchiának déli és nyugotti határ-széleiben, a' 9-dik és 10-dik lapokon 'pedig kiterjedésében, népességében, jövedelmében, és hadi erejében az egyesültt Lombardiai-Velenczei-Országot-is bele foglalja; még-

is

is az 57-dik lapon az egész Monarchiának tartományaiból (Bestandtheile und Lage derselben) egészlen ki-hagyta.

Ugyan 57-dik lapon: midőn Fiumét az előtt a' Német Tartományok közé tartozottnak lenni állítja, Horváth-ország' geographiajában, és az 1765-diki 30-dik, 1791-diki 61-dik törvény-czikkelyekben való járatlanságát mutatja.

Azt-is nehéz bár mely figyelmetesen gondolkodó olvasónak meg-fogni, hogy noha Galletti Úr 57-dik lapon az egész Austriai Monarchiának ki-terjedését (az Olasz tartományokkal együtt) 12,124 $\frac{3}{4}$ □ mért földre, népességét pedig 27.284,500-ra

sőt az 59-dik lapon — 27.952,000-re számlálja, még-is a' 9-dik lapon amazt csak 11,550 □ mért földre, emezt pedig 25.595,000 emberre tette vala; nyomtatás hibáját pedig (mely ily szembe-tűnőleg nem-is képzelhető) a' 108-dik lap nem mutat. De ha fel-tennök-is, hogy a' 9-dik lapon ki-tett sommából az Olasz tartományok' ki-terjedése, és népessége vigyázatlanúl ne-talán ki-maradt; ha ezeket hozzá számlálnók-is az 57-dik lap' út-mutatása szerént

844 □ mért-földdel és — 3.960,000 emberrel; még-is még így-is, következőleg minden esetre hibás maradna az 57-dik lapi somma a' 9-dik lapival öszve-hasonlítva. Ily tetemes hibát ki-győzze gondolkodva ki-nyomozni!

58-dik lapon: Magyarokat csupán csak a' tulajdon értelemben vett Magy. országba (im eigentlichen Ungern) helyheztet: mint ha biz' Erdélyben a' Németeken és Oláhokon kivül nem volnának feles számú Magyarok, és ezeknek mint nemzetekre, mint nyelvekre nézve, rokonjaik, a' Székelyek! Hogy pedig a' Magyaroknak hasonló rokonságú maradványaik még Moldvá-

ban, Valachiában, Bessarabiában, Bosniában, Bulgariában, és Bukovinában-is itt amott találtatnak, ezt Gothán talán nem-is tartják tudni érdemesnek; noha ez talán jelesebb tárgya lehetett volna egy Allgemeine Weltkundenek, mint a' Magy. országi czigányok.

59-dik lapon: az egész Austriai Monarchiában lévő 'sidóságot 412,000-re számlálja; ezeket az 58-dik lapon (jobbára) Galiciában helyhezteti; és az 59-dik lapon a' Galiciai 'sidóság' számát 400 ezren felyül teszi; 's így a' Monarchiának többi részeire (Galicián kivül) 12,000 se maradna! Tudjuk pedig, mennyin pi'segnek Cseh-Morva- és Magyar-országban! 1814-ben csak magában az Esztergami megyében 31,964-re ment a' számok; Schwartner pedig (kinek 1809-diki Statisticaját G. Úr talán csak olvashatta, és belőle sokat tanulhatott-is volna) az egész Magy. országi 'sidóságát már 1805-dikben 127,816-ra számlálta.

Ha már az 58-dik és 59-dik lapokon oly szorgosan elő számlálta az Austriai Birodalom' népességéhez tartozandó külömbféle nemzeteket, hogy még a' 'sidókat és czigányokat is (noha hibás számmal) tekintetbe vette: miért kellett kihagyni a' Görögöket, Örményeket, kiknek nem kevés a' számok, és a' multt században alsó Magyar országban itt amott meg-telepedett jövevény Francziákat? Schwartnerban mind ezeket fel-találhatta volna szint' ugy, mint a' czigányokat.

Ugyan 59-dik lapon: Magyar-országi (egy Egyházi, és 5 Világi) Herczegi Házokat ki-hagyta.

Az Ország' Zászlós Uraitól (grössere Reichsbarone) és a' Titularis Magnasoktól a' valóságos Magnasokat (az az Fő-Ispányokat) meg-nem külömbözteti. —

Hogy pedig az Egyházi Fő Rendnek Magyarország' Statusai közt nem csak helye, hanem főbb helye van, ezt, Schwartnerban is olvashatván, egy Statisticai Allgemeine Weltkundeből még Góthán sem kell vala ki-hagyni. Lám! Britanniában a' 15-dik lapon, Sveciában Norvegiában a' 72-dik lapon bezzeg nem felejté ám el, sem Lengy. országban a' 74-dik lapon.

De még a' Magy. országban készített vászonról-is lehetett volna ám valamit azt említeni.

Püspökök' számát csak 21-re teszi (hihetőleg az Eperjesiről még nem tudván).

A' Lutheranusóknak Posonban (Convent helyett) Consistoriumot ád Superintendentiáikból pedig hármat ki-hágy.

Nagy-váradra, Academia helyett, Lyceumot tesz; a' többi 4 Academiát (Posonit, Győrit, Kassait, Zágrábit) pedig, és az Egri Lyceumot, Szombathelyi és Szegedi Philosophiát, ama számos Gymnasiumokat, és a' Helvetai 's Agostai vallásúaknak Debreczeni, Sáros-Pataki, Pápai, Posoni, Soproni jeles Oskoláikat egészlen kihagygya; holott a' Prussiai Gymnasiumok közül a' főbbeket 65-dik lapon, lám! említi.

Nagy-szombatba és Váczra, a' hol nincs, a' nemes ifjúság' számára nevelő házat helyheztet; a' hol pedig van, Kassán, nem említi.

60-dik lapon: a' dohány-monopoliumot általjában adja-elő úgy, hogy annak értelmét a' hazánkban járatlan, bár mely gondolkodva olvasó a' Monarchiának minden részeire, 's így Magyarországra-is ne talán ki-terjeszthetné.

61-dik lapon: a' Duna' vize és Karpáth' hegye közé helyhezteti Pannoniát (!) és Dáciát, és Ugrok' nevezete alatt már 860-dik esztendőben! (Urunk' születése után) ide szállítja a' Volga' vizétől költekezett Magyarokat; kiknek osztállyai-

kat a' Külföldi Musák' szó-tárja szerént természetesen ő-is haramia csoportoknak (Horden) nevezi, és Mongoli élet-módot, az az csupa barom-tenyésztetést és vadászatot mázol rájok! De akar mit tartson Galletti Úr dicső Eleinkről: csak ugyan vitéz pásztoroknak és vadászoknak kellett azoknak, úgy é? még-is lenni, a' kik a' nélkül, hogy repülni tudtak volna, Volga' vizétől egész a' Dunáig, sőt még azon is túl, Pannoniába, tudtak jöni, és itt megtelepedvén, magoknak, 's maradékaiknak oly uradalmat szerezni, mellytől sem az akkori Európának kettős Császári hatalmai, sem későbben Asiának roppantt ereje kinem tudhatták őket, valljon hány eredeti nemzetet tudna G. Úr Európában elő-mutatni, mellyek majd 1000 esztendei állandósággal dicsekedhetnének?

Hallott G. Úr valahol valamit Árpád' nemzetségéről. De midőn azt írja, hogy már 860-dik esztendőben Árpád' nemzetségéből való egyik Herczeg uralkodott a' Magyarokon, e' kézzel fogható képtelenség maga magát megczáfolja. Hiszen Árpádot, a' ki 889-től 907-ig volt Fő-vezér, és részént Fejedelem, csak nem fogja talán tenni Álmos' sőt Ugek' törsökének! amaz attya, emez nagy-attya lévén Arpádnak. Arpád' fia pedig, Solt, vagy unokája Toks sokkal későbbiek voltak, mint sem hogy azon nevetlen Herczeg alatt értetődhetnének, ki az Ugrokat állítólag már 860-ban Volga' vizétől Pannoniába és Daciába vezette.

Ha már Geisa Fejedelem-is, Sz. István' attya, Keresztény aszszonyt, Saroltát, (az Erdélyi Vezérnek Keresztény Gyulának leányát) vévén feleségül, és részént ennek ösztönözésére, részént önnön meggyőződéséből nem csak maga-is magát megkereszteltetvén, hanem népe' megtéri-

tésére Szerzeteseket és Püspököket hiván-meg az Országba, fiának pedig Vajknak (oztán István nevezetűnek) Keresztény nevelőt vévén fel, leányait Keresztény Fejedelmeknek házasítván-ki, oly buzgón dolgozott a' Keresztény hit' kiterjesztésében, és a' mit fia osztán végre hajtott, annak talp-kövét már ő hathatósan meg-vetette: valljon ki higygye, hogy ezen szerette fiát, és a' Fejedelemségben egyetlen egy örökösét, ki már eleve Keresztény módon neveltetett, csupán a' Bajor Herczeg-aszszonnyal, Giselával, való házasság birta volna a' Keresztény hit felvállalására! Minden tisztelet Giselának; de az ő befolyása nélkül-is adjuk-meg mint Szent Istvánnak, mint Geisának, a' mi az övéké. Suum cuique!

Miért fogott Kupa fegyvert Sz. István ellen? még közel sem oly világos, hogy G. Ur csupán a' Keresztény hit ellen való tusakodást állíthatná egyetlen egy okául. — Oztán: a' mit Kupa tettis; nem vettek a' többi Főbbek mindnyájan oly részt benne, hogy G. Ur mindnyájokat vádolhatná, hogy die ungrischen Herren bewiesen sich darüber so unruhig; a' gondolkodva olvasó pedig a' dienek nem adhat einige értelmet. Hiszen már Geisa, sőt még Toks alatt-is sok Magyar meg-kedvellette volt a' Keresztény hitet.

Ki higygye azt-is, hogy a' Luxenburgi, Namuri, Treviri, és Thuringiai jövevények a' végett telepíttettek Erdélybe, az Ország' Keleti széleire, 2-dik Geisa alatt, kogy ott védelmezzék a' Királynak (Székes Fejér-várott lévő) Királyi Székét! Hihetőleg Corona' (Brasso) városa helyett értette G. Ur a' Magyar Királyi Koronát: azért tevé az Erdélyi Szászokat a' Királyi Szék (des Königlichen Thrones) védelmezőivé

ha még-is valaha foganatosan, és hathatósan védelmezték volna!

Hogy 3-dik Andrásban Árpád' fiu ágának 1301-ben lett magva' szakadtával (noha ugyan ezen Andrásnak leánya maradt, Erzsébeth, ki egész 1333-dik esztendeig élt) a' Magyar Korona elöször Cseh Venczelnek, oztán Bajor Ottónak, és csak 1308-ban adatott Károl Robertnek, szint ugy tudva van a' Történet-tudósoknál, valamint a' gondolkodva olvasónál az-is, hogy sokkal más volt a' Nápoli Király (5-dik István Magyar Királynak unokája) Robert, más pedig ennek unoka öcscse, Magyar-országi Király; Károl-Robert: a' mit-is vagy az 55-dik lapon megkellett volna külömböztetni, vagy leg-alább a' 61-dik lapon nem öszve zurni-zavarni.

Nem csuda azomban, hogy Galletti Ur erre nem figyelmezett: a' ki tudni-illik Magyar-ország' történeteiben való merevény járatlanságát azzal-is ki-mutatja, hogy Varnánál el-esett Jagelloi 1-sö Ulászlót a' Magyar Királyok közt 1-sö Lászlónak; attya nem élte, vagy-is 5-dik Lászlót pedig (Albert Császár és Király' fiát) 2-ik Lászlónak; és igy Jagelloi 2-dik Ulászlót 3-ik Lászlónak nevezi! Valljon hát a' hold' üregébe temetkezett az Árpád fiu ág-beli 1-sö (Szent), 2-dik, 3-dik (gyermek) és 4-dik (Kun) László Magyar Királyoknak emlékezete? Lehetetlen, hogy illyen Allgemeine Weltkunde mellett el-ne kábuljon az azt gondolkodva olvasónak, annál inkább a' belöle valamit tanulni akarónak feje!

Ugyan ezen Jagelloi 2-dik Ulászló (Galletti Urnak 3-dik Lászlója): a' Magyar Koronának Moldva eránt csak követményi jussáról mondott vala le; mert annak valóságos birtokában nem vala. Egyéb-aránt 2-dik Ulászlónak ezen

tette még közel se volt annyi, mint az, hogy ama' sokkal nagyobb tekintetü valóságos birtokot, mellyet Hunyady Mátyás szerzett vala diadalmas fegyverrel, és a' lengyel Királyságban való várandóságát áldozta-fel a' Magyar Királyi Székben való maradhatásáért! mellyre ha vágy-társai közül akar-mellyik tett volna szert: talán sem Dósának, sem Mohácsnak emlékezete nem lett volna oly gyászos.

Hogy 2-dik Lajos alatt korán sem az Egyházi Fő Rend hanem inkább a' Nemesi Rend fakadt azon izetlenségekre, mellyeknek oztán veszedelmes következései levének, szint' úgy tudva van, valamint az-is, hogy a' Királyi Méltóság' fenn-tartására 1522-dikben fel-állított Kalandos nevezetü szövetségben jelesül az Egyhazi Fő Rend-is nevezetes részt vett. — A' Mohácsi ütközetben személyesen jelen lévő 2 Érsek, és 8 Püspök közül mind a' két Érsek, és 5 Püspök vesztette életét: a' mi-is épen nem jele a' Király ellen való állított tusakodásoknak, mellyekről e' Rendet méltatlanúl vádolja Galleti Ur. — Hogy ezen Jagelloi Lajos szaladásában Csele' patakába fuladt, tudjuk; de vitézi halála (Helden tod) felöl valóban oly keveset tudunk, valamint vitéz tetteiről.

Hogy Zápolya János Király' fiának-is oda engedtetett (zugestanden) volna az Országnak egy része Királyi czímmel együtt, nem tudjuk.

Hiában hárítatik a' Protestansoknak üldözések csupán a' Jesuitákra. Hiszen ez már 1523—1525-dik esztendőkben nagy divatjában volt; holott Lojola' Szerzetét maga Galletti Ur-is 12-dik lapon csak 1550-dik esztendőtől származtatja, csak a' nevét vétette-el, midőn őtet, Ignatz helyett, Ferenczneк nevezi.

Bocskayval Maximilian Császár és Királynak semmi baja nem volt, hanem fiának, Rudolfnak.

62-dik lapon: a' Királyi Székben való örökösödést (Erbfolge) valamint 1-sö Ferdinand' fiú ág-beli örökösei közül annak a' kit a' Nemzet választott, ugy 1-sö Leopoldnak-is nem az 1687-diki Ország-gyülés, annál inkább nem a' fegyveres erö, hanem már az 1547-diki 5-dik törvény czikkely tulajdonította. 1687-diki Ország-gyülésen csak a' rende határoztatott-el ezen hajdani örökösödésnek az 1-sö szülöttség szerént, mellyhez annak elötte nem volt kötve a' nemzet, hanem szabad tetszésében állott 1-sö Ferdinand' fiu örökösei közül akar-mellyiket választani.

Hogy Maria-Teresiának a' Monarchiában való örökösödést nem csak 3, hanem több Europai Hatalmasságok ellenzették, tudva van;

De hogy a' 7-esztendös Prussus háborút megelözö szövetség Prussiának egészlen leendö elnyomatására czélozott volna, mint M. Teresiának e' beli állitott, mint 2-dik és 3-dik Ferdinandnak czéljokat oly meg-hitten adja elö Galletti Ur, mint ha biz' ö volt volna titkos tanácsosok. — Altaljában: a' nemzet és vallás-beli részre-hajlását igen szembetünöleg ki-mutatta, 's ezzel hitelességét természetesen gyanússá tette.

63-dik lapon: a' Franczia Revolutionalis háborúnak fundamentumát-is a' Pilnitzi szövetségen épiti.

Azon ki-fejezésböl, hogy Ferencz Császár minden az elött el-vesztett tartományainak birtokába (nyugotti Galicián kivül) viszszajutott, a' vigyázatlan olvasó elsö tekintettel ne talán azt-is könnyen következtethetné, hogy Belgiumot-is viszsza kapta. Azomban e' hiba megvan elözve a' 33-dik lapon, és azzal-is, hogy a'

munka csak g o n d o l k o d v a olvasóknak van szánva. Csak az értheti tehát a' 63-dik lapot volttaképen, a' ki egyszer's-mind a' 33-dik lapra-is viszsza fordítja gondolatját.

83-dik lapon: nem csak Bolgári, Serviai, Oláh, és Magyar, hanem az ezekkel egyesültt Angol, Franczia, Olasz, és Belga seregeken-is győzedelmeskedett Nicopolnál a' Török erő, söt a' veszteséget fő-kép' a' Francziák' hevessége, és erejekben való gondolatlan büszke el-bizakodottságok okozta. Egyéb aránt:

Sajnállani lehet Galletti Urat (Millot Apáttal, és ennek német fordítójával Christianival együtt) hogy a' 61-dik lapon a' Magyar Nemzetnek 700 esztendei történeteiből nem tudott többet elő-adni, vagy jelesebbet választani, mint ott ('s aztis pedig jobbára helytelenül) emleget; holott a' 63-dik lapnak üresen maradott több mint $\frac{2}{3}$-ad részére még valamivel többecske rá fért volna. Szolgáltathattak volna pedig a' többi köztt elég tárgyat leg-alább Arpád, Sz. István, Péter, 1-sső András, Sz. László, Kálmán, 3-dik István, 3-dik Bela, 2-dik András, 4-dik Bela, 5-dik István, 4-dik László (Habsburgi Rudolfnak Ottokar ellen ama' hathatós segédje) 3-dik András, Venczel, Otto, Károl-Robert, 1-sső Lajos, Maria, és 2-dik Károly, Sigmond, Hunyadi Mátyás, 2-dik Ulászló 's a' t. Azomban szabad tetszésében állott választani, a' mit akart: p. o. a' többi köztt, Sz. Istvánnak Gisela által lett meg-téritetését, 2-dik Geisa' Királyi Székének az Erdélyi Szászok által lett védelmeztetését, 2-dik Lajos ellen az Egyházi Fő Rednek tusakodását! 's több e' féle merevény költeményeket.

Valóban: ha Galletti Ur a' föld' kerekén lévő több Országok' Statisticajában és történetében is csak így jarttas, vagy felőlök csak illyen figye-

lemmel irt (noha Hindostanra nagyobbal volt), nem tudom, ha ki-üti e' munkája azon mértéket mellyel a' 4-dik ki-adásban előre bocsátott Vorwortjában kérkedik.

Semmi közöm lévén azomban más Országokhoz én itt csak azt vettem nagygyából gondolkodva ritka rostába, a' mi Magyar Országot közelebb érdekli. Lássák más nemzet-beli Tudósok ha érdemesnek találandják-e' ezen Allgemeine Weltkundet arra, hogy Oskoláikban, mint Galletti Ur reményli, a' Statisticának és historiának fundamentumául fel-vegyék. Leg-alább Magyar-országra nézve igen düledéken volna illyen homok-fundamentum.

Lássák a' többi köztt p. o. hogy midön a' 9 részre oszlott Olasz-országnak mind a' 9 része (jelesül ezek köztt az egyesültt Lombardiai Velénczei ország-is a' 46-dik és követk. lapokon külön külön, ugy
az Orosz Birodalomhoz tartozó, és
2215 □ mért földnyi,
nem épen 3 milliom népességű,
12 milliom jövedelmű, és
50 ezer embernyi hadi erejű Lengyel-ország a' 74-dik lapon szinte különösen a' független Statusok' categoriajában tünnek szembe, a'
11211 □ mért földnyi
29 milliomnál nagyobb népességű
184 milliomnál több jövedelmű, és
170 ezer embernyi hadi erejű, és (Austriának, Prussiának, Daniának, Belgiumnak oda tartozandó némely részein kivül) a' többi köztt az egész Bajor, Wirtembergi, Hannoverai, Szász, Badeni, Hessen-Darmstadti, Hessen-Kasseli, Meklenburg-Schwerini, Nassovi, Hollstein-Oldenburgi, Braunschweigi, Weimári, Góthai 's a' t nagyobb 's kisebb Uralkodó, de a' kórmányra nézve

egy-mástól független Udvarokat magában foglaló német Szövetség a' 34-dik és követk. lapokon csak általjában, mind egybe foglalva, mint ha ugyan azon egy test volna! adatik-elő; holott nem csak ama' régi tős gyökös volttokra nézve mindnyájan, hanem hajdani jeles történeteikre nézve leg-alább a' Királyi Udvarok talán csak megérdemlették volna a' külön-külön való említest. — Azért, hogy a' köz-védelemre nézve a' Német Szövetséghez tartozandók, nem szűntek-meg a' népeik' kórmányozására nézve a' Szövetségtől függetlenek lenni: a' mint nem-is egy forma mindnyájoknak az alkotmánnyok.

A' többi köztt Bécs a' 35-dik lapon 240 ezer (az 59-dik lapon pedig 250 ezer) népességgel, és Berlin hogyan levének a' Nemet Szövetséghez tartozandók? akar mennyit gondolkodjam-is, nem tudom ki-nyomozni; a' 35-dik 36-dik 37-dik lapokból pedig oda kellene számlálnom.

Viszsza tetsző előttem több helyeken ugyan de jelesül a' 66-dik és 67-dik lapokon az-is, hogy Galletti Ur a' Monarchiának, lételét a' Királyi címtől származtatja. Én pedig (ha csak nem hibázok) ugy tartom, hogy a' Brandenburgi Választó Herczeg Friderik Wilhelm szint' olyan Monarcha volt önnön tartománnyaiban, valamint 1701-ben 1-sö Friderik Prussiai Király. A' Monarchiának volttát tudni-illik nem a' czim, hanem a' nép és akar hogyan czímezett Fejedelem köztt tétetett kötés határozza-el: mely szerént amaz emennek meg-hódol, és az országlást rá bízza. Lám! Habsburgi Albert, és annak maradéki mindég Monarchák voltak Austriában, minek előtte Császári czimet viseltek volna is. És ki állítaná azt, hogy az Uralkodó Orosz Fő-Herczegek

nem voltak Monarchák 1-sö Péter Császársága előtt?

E. K. G, J.

2.

A' Bécsben Kijövö Geográphiai, Históriai, Statistikai, és Had-Tudományi Archivumban a' múlt 817-dik Esztendei 118. es 119. számok alatt megjelent: a' Magyar Király és Királyné Koronázás szokásainak leirása. (a)

Ott a' 478-dik lapon ezek a' szavak olvastatnak: „Gewiss ist es, dasz die meisten Köni„ge Ungerns gekrönt worden sind, und manche, „z. b. König Karl I. die K. Elisabèth „für ihren Sohn Ladislaus, und Mathi„as Hunyadi sich nur nach vollbrachter Krö„nung des Throns versichert glaubten, wesshalb „mehrere, so lange sich die Ungern der ange„massten Freiheit aus den Erbprinzen „den König zu wählen, nicht begeben hatten, „ihren erstgebornen Sohn noch bei ihrem Leben „Krönen liessen."

Ellenben az értekezés Szerzöjének béküldött Kéziratjában az elöhozott helyen Következendö szavak találtatnak: „Gewiss ist es, dass alle „Könige Ungerns gekrönt worden sind, und sich „nur nach vollbrachter Krönung des Throns ver„sichert glaubten, wesshalb mehrere, so lange „sich die Ungern der Wahlfreiheit nicht begeben „hatten, ihren erstgebornen Sohn, oder wenn „sie sonst zu ihrem Thronfolger „wünschten, noch bei ihrem Leben zum „König wählen und Krönen liessen."

---

a) Ez az értekezés újjonnan ki jött azon folyó irásnak második füzetjében, melly ezen czim alatt: Ungrische miscellen, tavaltól fogva Bécsben ki adodik.

Ki ragaszkodott inkább a' historiai igazsághoz? a' Szerző e' vagy az előhozott helynek változtatója? mi birhatta akár kit erre a' változtatásra? Szabad 's illendő légyen e' az értekezés értelmét, 's az Iró valóságos vélekedését úgy megváltoztatni? nevezetessen pedig: lehet e' azt mondani, hogy a' Magyarok a' szabad Királyok választását törvénytelenül magoknak tulajdonitották? a' mit az a' rágalmazó szó „angemasst" teszen — ezekről itéljen a' tudós olvasó, a' buzgó Hazafi.

A' Szerző mind azon által Kötelességének tartotta tulajdon maga szavait köz hirre botsájtani, mivel egyedül tsak ezek szerént akar itéltetni; ellenben egy idegen kéztől származottak miatt netalán egynéhányoktól méltatlanúl dítsértetni éppen nem kiván; fájlalná pedig, ha miattok az érdemessebb, jobb Hazafiak előtt gyalázatott vallana, vagy valaki megbotránkoztatásának eszköze lenne. —

B. M.

III.

Tudománybeli Jelentés.

1.

Az Előfizetésnek módja, neme, czélja és haszna.

Nem vádolhatja senki Nemzetünket azzal, hogy kevés Tudósaink vagynak, mert Nállunk mostan is mintegy 500 élő Irók számláltatnak, — közöttök olly nagy a' szorgalmatosság, hogy szinten minden jó és nevezetesbb Tárgyakat eredetiké-

pen kidolgoznak, Németh vagy Franczia nyelvben irtt Munkát Magyarra leforditanak, 's csak énnekem Esztendőn által legalább is 150 új Munka kinyomtatás végett ajánltatik, sajnálhatni, hogy tudtunk kívül is sok hasznos Munkáknak tsupán csak irásban heverni kelletik; — Hazánkban úgy, mint az egész Világban a' Tudós Szerzők többnyire nem gazdagok, de talán sehol sem szorgalmatossabbak, mint Nállunk, ámbár még az iparkodó Szerző olly karban helyheztetve nintsen, hogy fáradságának jutalmát elérhesse, vagy némellynek az jutalom eléréséhez is módja lehessen, és önnön szülötjét az Olvasó közönség elejbe bocsájthassa, mert még ekkoráig igen kitsiny az Olvasó Publikum az egész nemzetre nézve, — de még is meg kell vallanom azt, hogy már egy nagy Része Nemzetünknek a' Tudományokat kedvelli, főképen pedig egy két esztendő ólta a' Nagy Papi és az Uri Rend is Magyar Könyveket megszerez és olvas *).

Ugyan azért felette károsnak szemlélvén olly kéziratoknak, mellyek Hazánk diszére vagy javára szolgálnak, azért hogy ki nem nyomtatódnak, örökre leendő elenyészéseket, bátorkodom nyilván megkérni tisztelt Tudós Hazánkfiait, hogy kiki a' kidolgozott kezénél lévő Munkájának nevét, — ha forditás azt is jelentené, melly kiadás szerént forditotta, és mi jutalmat kívánna fáradságáért? én magamat arra ajánlom, hogy Esztendőnként Könyv-lajstrom formában ingyen kinyomtattatom; és a' Tudományos Gyüjtemény mellé helyheztetem, ez által azt nyerjük, hogy a' jó Munkára vagy valamely Maecenás, vagy Könvnyomtató és Áros hamarébb találkoznék, ki maga költségén kiadná. — Megvallom igazán, hogy még mostanáig nyeresség kívánásból Magyar Könyveket nem nyomtathatni, mert igen csekély számú az Olvasó Közönség; a' Magyar Hazafiak száma reá megyen 5 milliomnyira, és még is nagy nehezen lehet ha kedvességet talál is a' Munka, 10 Esztendő alatt ezer Példányt eladni, közönségesen pedig 500–600 úntig elég, még sokszor alig adhatni, el 200 darabot; — igy kiki általláthatja, hogy még nállunk kevés a' könyvevő, de sokkal több az Olvasó;

*) Ezen állitásomnak tanúbizonysága az 1817-beli Tud. Gyüjteménynek 12-dik Kötetje, a' mellyben a' Titt. Előfizető Uraknak nevei kinyomtattattak.

ezen okokra nézve az ollyan Szerző, vagy pedig Kiadó a' ki pénzét kotzkára nem akarja és nem is teheti, szükséges, hogy előfizetést hirdessen, és ezen úton bégyülendő pénzzel a' nyomtatást vihesse, más részről pedig elérje azon tzélt is, hogy Munkája ez által inkább esmeretessé tétessék a' két Hazánkban.

Egész tárgyom téhát az hogy az Előfizetés' értelmét megmagyarázzam, — módja ez: az Iró, vagy kiadó, egy szóval, az, a' ki kinyomtattatja elébb a' Munkát a' kir. Censura által-megvisgáltatni köteless, és ha a' kir. Censura által helyben hagyattatik, akkor már az Előfizetés jelentése is megengedtetik, és abban jelenti a' Munkának czimjét, becsét, foglalatját az Irónak nevét, betük', papiros', formatum nemét, árkusok' számát, — a' már előre megkért Uraknak neveiket és Caracteröket, kikre az Előfizetés' bészedése más helyben bizattatott-az időt, a' mikor a' Munka készül, — az árrát, — Előfizetésnek Terminussát, *) az Előfizetésnek neme két féle, az egyik az; mellyben akár találkozzanak Előfizetők akár nem, a' Munka elkészítése szentül megígértetik és kiadattatik; — a' másik az, a' mikor, ha elegendő Előfizetők nem akadnak, a' pénz, még pedig mentül elébb vissza adattatik, — czélja az volna hogy ezen Előfizetési Jelentések által Hazánkfiai a' jó, hasznos Munkákról tudósíttatván, azokat olcsobban megszerezhessék, és a' Litteratura elémozditására inkább serkentessenek; — haszna az volna, hogy több Munka készülhetne; mert ha minden jól kidolgozott Munkára csak 300 Előfizető találkozna, az Irónak akkor nem kellene tulajdon pénzét kiadni és kotzkára vetni, de még eddig olly szerencsétlenek vagyunk, hogy kevés Munkáink készültek előfizetési úton, mellyekre 300-an előfizettek volna,

*) Itten szükségesnek találom megjegyezni azt, hogy ámbár minden nemü igéretet a' becsületes ember megtartani köteles, de főképen ezen fogadását szentül tellyesiteni iparkodjék, mert más fogadás mellett csak egy embernek vagy háznak, de itten egész Publikumnak lekötelezi magát, ebben pedig nem csak más Tudósoknak és kiadóknak árt Munkáik kiadattatásában, hanem az Előfizetők is elidegenednek, és máskor elé nem fizetnek, és igy ismét kétszeres nagy veszteség éri Litteraturánkat. —

kivévén egynehány Lexikonokat és a' mult két esztendő alatt tulajdon költségemen kiadott nagyobb Munkákat.

Sokan vagynak, kik az előfizetési Jelentést olvasván, azt mondják; ismét egy kóldúlás, ez valóban a' Tudományok eránt való igazságtalanság; mert senki személyesen meg nem szóllittatik, annyival inkább az előfizetésre nem kénszeritetik, hanem tsak figyelmetessé tétetik; *) — hogy az Előfizetésnek

*) De még is szükséges nállunk a' Munkákat ajánlani, és ha csak minden Vármegyében három olly fáradozó Hazafiak találkoznának, kik a' jó Munkákról szólló Előfizetési Jelentéseket ajánlanák és ezen Litteraturánkban valóban sok alkalmatlanságot okozandó tárgyot magokra válalnák, egynehány esztendők alatt többre mehetnénk, — mennyit nem használt már Hazánknak és Intézeteim elő-segitéséhez: Tek. Cserneki és Tarkői Desseöffy Antal és Tc. Pacséri Császár Sándor, mind a' ketten Tek. Ns. Temes Várm. ben Vice Notárius Urak, a' kik a' Tudományos Gyüjteményre mind a' két esztendőben 80 Előfizetőket, és szinte minden nevezetessebb Magyar Munkára 10 Előfizetőket szereznek, — úgy nem külömben Tek. Pápay Sámuel, Táblabiró Ur Pápán N. T. Flizár György, Theol. Doctor és Prof. Weszprémben. — Tek. Nagyváradi Ajtay Sámuel, Ts. Ns. Szathmár Várm. Szolgabiró, és Ts. Kezdi Vásárhelyi Vásárhelyi József, ugyan azon Vármegyének Fiskálissa, — Ts. Vályi Nagy Ferentz Professor Sárospatakon. — N. T. Baritz Mihály Nagyváradi Seminariumnak Vice Praefectussa. — N. T. Pribelyi Ferentz Nagy Szombaton Theol. Professor. — Ns. Dulházy Mihály, Mélt. Gróf Deseöffy Secretáriusa és M. T. Fábry Ignátz, Mélt. Kassai Püspök Actuariussa Kassán. — Tek. Peretsenyi Nagy László Ts. Ns. Arad Várm. Eskütje. — Ts. Udvarnoky Lajos, a' Fels. K. Magyar és Erdély Országi Cancelláriánál Agens, Bétsben. — Ts. Mihalkovics József, Ts. Ns. Két Kún és Jász kerületek Főjegyzője. — Ts. Ivánszky Antal, a' Magyar Litteratura's Nyelv' Professora Egerben. — Tiszt. Guzmics Izidor, Sz. Ben. Szerz. Áldozó Pap; és Prof. Pannonhalmán. — Tek. Hóldmézesi

nagyobb becse és hitele légyen, azt tartanám szükségesnek; hogy a' Kir. Censura Hivatal csak annak a' Könyv-kiadónak engedné meg az Előfizetési Jelentést kinyomtatni, a' ki megbizonyithatja, hogy elég hypothecája vagyon, vagy ha azt nem tehetné, állitana valakit, a' ki érette kezes lenne; — igy az Olvasó közönség meg nem tsalatatnék, és minden kétség kivül több Előfizetők találkoznának, kiki bizonyos lévén pénzének el nem veszhetőségéről. —

Még ez is nagy eszköz volna Litteraturánk elémozditására, ha Társaságokban a' Litteraturánkról beszéd tétetnék, a' már készen lévő és készülendő szép Munkák ajánltatnának, igy szaporodnának a' Könyv-olvasók, mert tapasztalom, hogy sok helyeken két három esztendő mulva sem esmerik a' készült új Könyveket, ez innét származik, mert sok helyeken senki nem járattat Magyar újságot, holott ehez mellékelve találná az új Könyvek laistromát *), de többnyire csak Németet, holott a' Magyarban is ugyan azt találya ámit a' Né-

---

si Korneli Ambrus, Ts. Ns. Békes Várm. Gen. Perceptora. — Ts. Ludányi Bay György Tablabiró Ts. Ns. Beregh Vármegyében; — ezen megnevezett Urak minden alkalmatosságkor fáradozásokat nem kiméllették, és mindenkor egynehány Előfizetőket szereztek, kötelességemnek tartottam tehát ezen buzgó Hazafiakat megnevezni, és köszönetemet ezennel közönségessé tenni, — a' Mindenható öket soká Hazánk és Litteraturánk elémenetelének javára tartsa meg szerentsésen, — innét is talán megtetszik, hogy még eddig csak egynehány Vármegyékbe találkoztak ollyan Hazafiak, a' kik Litteraturánkat terjeszteni kivánják, — azomban reménylhetni, hogy egy két esztendő mulva ezen buzgóságot másutt is követni fogják, ha arra alkalmatosság adattatik.

*) Ezt bizonyitják a' nállunk készülő 3 Magyar Ujságok, most a' Hazai Tudósitásokra alig van 750, Magyar Kurirra 1200, Nemzeti Gazdára 180 Előfizetö, (ezen hasznos és több esztendeig folyt Ujság veszteségünkre megszünt) holott a' Budai Németh Ujságra 2300, a' Posonyira 1100, a' Zeitblätterekre pedig 500 Előfizetők vagynak.

mëtbe, és igy csak ez által hajlandóságát a' Németh nyelvhez mutatja, holott csak ugyan kötelessége minden Hazafinak azon nyelvet gyakorolni és azon Litteraturát elémozditani, a' hol él; nállunk pedig csak ugyan még a' Magyar nyelv az uralkodó, mert leg többen vagyunk, azért minden jó Hazafi azt gyakorolja.

Ezen egynehány sorok által akartam a' Titt. Olvasó Urakat az Előfizetésről tudósitani; — én mig élek Litteraturánk elémozditására mindent elkövetni kész vagyok, a' mit eddig tettem, csak iparkodásomnak kezdete és próbája volt; azon törekszem, és nagy a' reménységem, hogy jövendőre még többféle kinyomtatandó Munkák által megmutassam, hogy édes Hazámnak háládatos fia lenni akarok; nagy örömemre állithatom azt, hogy három esztendő ólta nagyra mentünk Litteraturánkban, sokkal szaporodtak az Olvasók, nagyobb kelete vagyon a' Könyveknek, *) és ha Tudós Uraink illy szorgalmatossággal ezután is dolgozni fognak, és a' pénznek becse megállapittatik, az öltsóság helyre áll, igy három esztendő múlva ismét 20 esztendei lépést teszünk **). — Még Nemzetünk diszére azt is mondhatom hogy az izlés egynehány esztendő ólta igen megjobbúlt, már nem annyira veszik a' Románokat, Anekdotákat, Históriákat és más efféle mulattató Könyveket, mint inkább a' tudományos és tanitó Könyve-

*) Még húsz esztendő előtt, élő édes Atyám állitása szerént, alig lehetett tiz esztendő alatt 2—300 Példányt eladni, még pedig csak azt is igen jó Munkákból és öltsó áron, kivévén az Oskolás (mellyeket csak a' Kir. Universitás Könyvnyomtató Műhelynek nyomtatni szabad) és Imádságos Könyveket.

**) Hogy ezen lépést minden esztendőben jobban láthassuk, arra határoztam magamat, hogy minden esztendőben a' Tud. Gyüjtemény' Januáriusi Kötetje mellett az elmúlt esztendőben Magyar és más Országokban készült Magyar Könyvek Lajstromát (mint a' Lipsiai Meszkatalog) és ugyan utánna a' más Kéz-iratban lévő Manuscriptumoknak egész Titulussaikat a' mint beküldik, ingyen kinyomtattatom, és minden Előfizetőnek vele kedveskedni fogok.

ket, úgymint: Utazásokat, Geographiákat, Statistikákat, Lexikonokat, Törvényt érdeklőket, Philosophiát, Prédikátziókat, Moralist, a' Magyar Nyelv' 's Tudományt tárgyazókat, egy szóval, olyan Könyveket mellyekből tanúlhatni. Megbotsásson a' kegyes Olvasó, ha ezen néhány soraim által únalmat okoztam, a' mit irtam, csekély eszem és tapasztalásom szerént irám meg.

Csak azt az egyet óhajtanám még, ha annyira mehetnénk, hogy a' Főbb Papi Rend, Mágnások, gazdagabb Földes Urak és nagyobb rangú Tisztviselők és mások a' kiknek többnyire sok foglalatosságaik meg nem engedik, hogy olvassanak az Esztendei jövedelmekből valamely bizonyos Summát esztendőnként a' Magyar Könyvek megvásárlására rendelnének, és hazafiúságból Bibliothékájaikban állítanák bé. Mások pedig a' kiknek idejök és tehetségök vagyon de a' Magyar Könyvek olvasásához kedvök nintsen, és gyönyörűséget nem lelnek, úgymint más Országokban, a' Nemzeti fénynek bébizonyitására ékessebb szobáikban egy Magyar Könyvtárral is ditsekedjenek, így az Iró' és Kiadónak fáradsága megjutalmaztatnék ezt kivánja szivéből nem maga, hanem Hazájának hasznára.

Trattner János Tamás.

---

2. Jankovics Ur jeles gyüjteménnyében találtató két emlékek' megfejtéséről Tudósítás Franczia Országból (Lásd Tud. Gyüjtemény 1817. XI. Köt).

A' jó Hazafi külföldön, 's akár melly állapotban is, Hazafi marad. Kedves Hazája kebelén kivül, 's fényes hivatalában is ügyel ő annak jobbvoltára. Nem csak fegyverrel, 's élete koczkáztatásával kész ő, ha Katona, Nemzetének dicsőséget fenntártani, 's nevelni, hanem minden elméjével is kitelhetőleg törekedik Culturájának elömozditására, 's megvilágositására. Avval méltán dicsekedhetik Magyar Hazánk, hogy egyházi és világi Nagygyaink voltak azok kik egykor tudományokkal, 's kiadott munkájikkal leginkább terjeszték a' hasz-

nos tudományok' világosságát, 's mesterségek' becsét. Számosabb Iróink, voltak a' Nádor Ispányi, Zászlós Uri, Érseki, Püspöki, Apáturi, Protonotáriusi, Kapitányi rendekből, a' Fő és al Nemesi sorsokból mint a' Tanitókból és Iskolamesterekből. A' tudományokkal foglalatoskodást nem átallyák más nemzetek' Nagygyai mái napiglan. Miért volna tehát betstelen, vagy éppen vétkes Hazánkban egy időtől fogva a' közhasznú esmeretek' faklyáját táplálni irásaikkal is Nagygyainknak, Püspökeinknek, Apáturainknak, Kánonokainknak, 's más világi és egyházi Embereinknek?! Ö tölök tellenék ki leginkább a' hasznos irásokhoz szükségesek' megszerzése. A' mi kegyesen Uralkodó Fejedelmünk, eme nagy Austriai Familiának köz Attya, 's az ő bölts igazgatása nem hogy rosz néven vennè, hogy Magyar ország a' más tudományokban gyorsan előkelő tartománnyait mellékesleg követi, sőtt inkább abban helyheztéti fő dicsőségét, ha kormánnya alatt minden népek tudósabbúlnak, 's bölcsebbülnek. Alacson Lelkűek tehát azok, kik magas polczokról Hazájok jobbvoltára leteként nem méltóztatnak; szük szivüek, kikbe Nemzetök' dicsőségének szeretete nem fér; nem menttek a' nemtelen magoknak valóságtól, kik csak azon vannak, hogy nékik legyen jó dolgok, ha bár Hazájok a' Tudományokban, mesterségekben, és mivekben előbbre nem hallad is!! Ha ama számtalan gazdag, fényes Utazóink, kik külföldön szabad kénnyökre kéméletlenül költék, 's költik a' Magyar kincset, csak ennyi részt vételre méltatták volna is Hazájokat, mint ezen Tudósitás' Szerzője, külföldön hivatalból tartózkodó Ezeredes Kapitány, melly hálaadással tartoznánk nekik! Bátorkodom én azt eredeti levelével egygyütt a' Tudós Magyar Világgal közölni, bizonyos lévén benne, hogy az érdemet becsülni tudók köszönettel fogják venni.

Nagy Érdemü T. T. Fő Tisztelendő Úr!

Olvasván az 1817-ik Esztendőbéli Tudományos Gyüjteménynek XI-ik Kötetében, T. Jankovits Miklós Urnak Régiség gyüjteményei között találtató két ismeretlen Emlékekről közönségessé tett Hirdetéset, mellyben azoknak magyarázatjok felől tétetik tudakozódás. Én is, a' Régiségeket tisztelő Hazafi, ezeknek megmagyaráztatásokban tehettségem szerént iparkodtam. Vettem is Párisból Mionnet Antiquarius Urtól tu-

dósitást, melly szerént ő az 1-ö Táblátskán találtató Betüket, itéletem szerént, szerentsésen, e' képpen magyarázta, a' mint az, az ide rekesztett Jegyzésből megtettzik. Végye kedvesen, tsekély Tudósitásomat Fő Tisztelendő Úr! Tsak azt sajnálom, hogy illy későre irhatok, de ennek hátráltató oka a' volt, hogy nem tudom még mostanság is T. Jankovits Miklós Úrnak lakó helyét, mellyet kár volt, az, emlitett szép Értekezésben fel nem jegyzeni, mert az ólta többekről is lett volna szerentsém tudósitani ezen nagy lelkü Hazánk fiát, 's a' régiség méltóságainak kedvellőjét. Már most arra határoztam magamat hogy Fő Tisztelendő Úrnak alkalmatlankodjak levelemmel, mellyet mindazonáltal, rosz néven nem fog venni egy hadi Embertől Fő Tisztelendő Ur, és nem kétlem, hogy tisztelt Barátjával T. Jankovits Miklós Úrral ezen ide rekesztett magyarázattal együtt minél elébb közleni fog.

Én, ki a' Frantzia Országban, Alzátziában lévő Occupationis Armádiánál a' Fridrik Vilhelm Prussiai Király Nevét-viselő Magyar Huszár Regementnél, Mühlhausen városa körül tanyázok, több szép originális Római Régiségeknek, edényeknek 's a' t: eladása felöl tudósithatnám T. Jankovits Miklos Urat, ha hogy bizonyos lehetnék az eránt, hogy annak Jelentése, egy Lajstrom mellett nem lenne alkalmatlan a' fent tisztelt Uraságnak, és ha hogy Lakóhelyét is, hogy hová útasithassam levelemet, bizonyosan megtudhátnám.

En ugyan már tettem ez eránt a' N: Magyar Muzeum nagy érdemü Directorának Nagys. Miller Jakab Urnak tudósitást, és a' Lajstromot is, a' régiségek' Tulajdonosától Ziegler Jakab urtol mellé rekesztettem: de mint hogy már 3. hónapja elmúlt, hogy választ nem nyerhetek, olly vélekedésben vagyok, hogy azoknak megszerzése, netalán terhes légyen a' Nemzeti Muzéumnak. Ha tehát Fő Tisztelendő Úr fáradságát nem sajnálja, meg lehetne látni a' fent tisztelt Director Urnál az én levelemet, nem külömben az eladó régiségekről szólló lajstromot is, annak ki tett árával egyetemben, és igy Fő Tisztelendő Úrnak konnyü lészen Tek. Jankovits Urat, azokról tudósitani.

Minekutánna azon édes hazafiúi kötelességnek mellyben Fő Tisztelendő Urnak becses Értekezésében meghivattattunk (t. i. azon ritkaságoknak bővebb terjesztésében) némü némü képpen megfelelni igyekeztem volna betses hajlandóságaiba

's Jóvoltába ajánlott, tökélletes tisztelettel maradok. N. Érdemü Fö Tisztelendö Urnak alázatos szolgája. Jakkó László mp. Kapitány. Ritheim Juliusnak 28-án 1818.

Explication du Nro 1. az az: magyarázatja az első szám alatt való betüknek.

P·A·TO

Pondus aereum trium unciarum

RACŌF

Receptum a quinta officina

FPVSE·

Fiscalibus permisit usum sub exagio.

POAT·

Publius Octavius aedilis triennalis

FD

Sub Flavio Valentiniano Domino Augusto.

Poids en bronze de trois Onces - admis dans le 5-me Office (des monnoyes) — les Officiers du fisc sont autorisés à s' en servir pour le pésage. Par Publius Octavius aedilé Triennal sous Flavius Valèntinien Auguste empereur.

Az az: rézből készitett három Unciát (hat Lótot) nyomó mérték, melly az ötödik pénz- műhelyben bevétetett — a' Fiscusi Tisztek megbatalmaztattak, hogy a' mérésben avval élhessenek. Publius Octavius aedilis Triennalis által — Flavius Valentinianus Augustus Császár alatt.

Quant au Nro 2. formé de mauvais Caracteres grecques, il m' a été impossible de le faire expliquer. Az az: a' mi a' 2-ik szám alatt való régiséget illeti, azt a' görög betüknek roszszasága miatt lehetetlen volt megmagyaráztatnom.

Kérjük köz akarattal a' Tudósitó Urat Külföldön tartózkodását meg ne szünnyön Hazánk' dicsöségére, 's Literaturánk' keletére forditani.

Y.

3. Új Találmányok.

1) A' Kaleidoscopiumról már ezen Tudományos Gyüjteménynek e' folyó eszt. 7-dik Kötetében szóllottunk. Újabban az úgy neveztetett Hesperus német folyó Iráshoz való hozzáadásban (Beylage) 1818. August. n. 15 olvassuk: hogy most minden, öveges, asztalos, könyvkötő, optikus 's a' t. Kaleidoscopiumot tsinál. A' mi időnk ugyan ott Kaleidoscopiumi időnek neveztetik, mint hogy a' Kaleidoscopium nagy divatban vagyon; de egyszer'smind jelentetik, hogy a' Kaleidoscopiumra már régen meg vala a' tökélletes theoria, 's majd tsak nem az alkalmaztatása is (aplicatio) a' theoriának. Egy bizonyos Optikus, mint az Austriai úgy neveztetett Beobachter folyó Irásból megjeleli az emlitett helyen, már több esztendők előtt egy állitást tett fel, mellyből a' Kaleidoscopium' kitalálása könnyen következtethetett volna. Továbbá a' Hesperushoz való hozzá-adásban emlitetik, hogy in C. L. B. Wolfii Elem. Math. Univ. T. 3. in Elem. Catoptric. a' Kaleidoscopium' készitésére minden szükséges Theoremák, és Problemák a' legszorosabb Mathematikai megmutatásokkal megerősitve elő adatnak. Ide járul Metzburg' theoriája is Inst. Math. T. 6. c. 3. Catoptr. de spec. planis. Azomban Párisban az Aphaneidoscopium találtatott ki, melly a' Kaleidoscopium' kitalálásának dicsőségét meghomályositja. Az Aphaneidoscopium görög nevének értelme szerént azzal jeleskedik a' Kaleidoscopium felett, hogy a' homályos, sőt legtömöttebb testeket is a' világosságnak tsudálatos ereje alá vetheti, midőn ellenben a' Kaleidoscopium tsak az általlátzó tárgyakkal foglalatoskodik. Az Aphaneidoscopiumban a' különböző tárgyak, a' legelevenebb szinekkel kifestve, gyönyörködtetik a' bele nézőt. Steigervald Venczel Prágai Üveges is, minekelőtte a' Párisi Aphaneidoscopiumról tudósitatott volna, ugyan ezen Aphaneidoscopiumot kitalálta, és a' közönségnek a' Prágai Újság által tudtára adatta. Ára Prágában a' kitalálónál 15 forint Bécsi értékben.

2) Londonban egy új éjeli lámpást találtak ki. Ez egy fejér aranyból (Platina) való fonálból áll, melly egy métsbél tekertetik, mellyet égett borba mártanak. Azután a' méts-belet meggyujtják, és midőn ez a' fejér aranybol való fonalat, mint szükséges megtüzesiti, a' méts-bél' lángját eloltják, 's

azután a' fejér arany fonál az égettborban mind addig világit, mig az égett borban táplálatót talál. Két lót égettbor elégséges, hogy 16 óráig világosságot adjon. A' Gázzal való világitás is melly Londonba és Bécsbe behozattatott, naponként terjed; már Budán, és Pesten is megpróbáltatott. Ez a' világitás nagyobb, 's fényesebb lángal ég, és az eddig szokásban lévö világitás' módjánal sokkal olcsóbb.

V.

---

4. Elölépések, és megtiszteltetések.

1) A' mint ezen Tudományos Gyüjteménynek 1817. Eszt. 9-ik Kötetében jelentetett: Nagy Mélt. Stratimirovics István Ur, a' Görög nem egyesült Kárloviczi Érsek, és Metropolita Ö Excell a' Királyi tudós Göttingai Tarsaságtól tiszteletbéli Tagnak választatott. Ezen tudós Társaság illy' tiszteletbéli Tagokat tsak tizen kettöt számlál. Ö Cs. 's Kir. Felsége a' fenttisztelt, a' tudományok, Tudósok és tudós Intézetek iránt való érdemeiröl mint a' Hazában, mint a' Külföldön olly igen" esmért, Érseknek kegyelmesen megengedni méltóztatott, hogy az emlitett tudós Társaságtól megküldetett Diplomát, melly alá D. Tychsen Tamás, és D. Blumenbach Titoknoknak nevei irattattak elvehesse és az abban nyert Privilegiomokkal, élhessen.

Rumy Károly"

2) A' Prágai Ts. Kir. tudós Társaság nagy érdemü, és tudományu Rumy Károly Urat a' Kárloviczi Lyceumnak Directorát, Tagjává választotta, és a' szokott Diplomát néki megis küldötte. Egyszer'smind ugyan azon Prágai tudós Társaság Rumy Károly Urat megkérte, hogy az ö megholt Tagjának, Engel János Christiannak, azon esmért Magyar Ország Históriája, 's más munkák' Irójának életét rövideden irná le, és az emlitett tudós Társaság' tudósitásiba küldené be, a' mit már Rumy Károly Ur meg is tett.

V.

3) Szent Ferencz Szerzetének Boldog Aszszonyról neveztetett Provinciája, minden harmadik esztendöben elö Forduló, úgy neveztetett Választó Gyülekezetét (Capitulum Elec-

tivum) az idén a' közelebb mullt Kis Aszszony Havának 15-én tartotta. Ezen alkalmatossággal Nagy Tiszteletü P. Kováts Agoston, volt Sz. Antali Gvárdián, 's néhai buzgó Hirdetője az Isten Igéjének, Provinciálisi Hivatalra emeltetett; Consultorokka P. Krutti Candidus, és Haan Albert; Titoknokká pedig P. Wágner Capistránus választattak. — A' Convent-beli Elöljárok közül némellyek meg-eröséttettek, némellyek ujjonnan rendeltettek; és ugyan Pozsonyivá választatott P. Laczkovics Bernardinus, Nagy szombatban meg-eröséttetett N. T. P. Greguska Antal néhai Provinciális, Székes Fejérvárivá lett P. Tichi Severinus, Esztergomivá P. Stethoffer Guidus, Kismartonyivá P. Májer Modestus, Nittraivá P. Haszara Faustinus, Szombathelyivé P. Rokus Peregrinus, Érsek-Újvárivá P. Hrebits Lénárt; Németh-Ujvárott meghagyattatott P. Lux Illuminatus, Malaczkára rendeltetett P. Gazsó Felix, Sz. Antalba P. Petrovics Thádé; Boldog Aszszonyban P. Hajlics Servulus, Pápán pedig P. Kayser Edmund megeröséttettek; Sümeghre P. Pallos János, Pestre P. Mindszenti László, Andocsra P. Kurucz Kilián, Sz. Lászlóra P. Márkli Nathanael, Weszprémbe P. Martin Elek, Simontornyára P. Jakubecz Malachias, végre a' Rév-Komáromi kisded Residentziában P. Perlaky Leo rendeltettek Elöljárók nak.

4) Tek. Tudós Peretsenyi Nagy László Ur, a' ki több kiadott Munkáiról és Verseirõl Hazánkban esmeretes, Oct 1. napján Tek. Ns. Arad Vármegyében Szolgabirónak tétettetett.

Tr.

5) Tek. Doct. Kovács Mihály Ur a' ki 1797-iktõl, és ugymintegy 21 esztendõk olta Literaturánkban szüntelen fáradozik, egy elsõ Magyar Latán Ásvány Névtárt, mellynek kidolgozásához még 1813-dik esztendõben fogott, mult 1817. esztendõ Decembernek 1-sõ napján nyomtatás alá elkészitvén azt megvisgáltatás végett a' Pesti orvosi Tehetség elejébe terjeszté 's onnan ezen dicséretes Praesidialis levellel nyerte vissza:

A' Praeside I. Facultatis Medicae, Spectabili ac Expertissimo Domino Michaëli Kováts Medicinae Doctori, I. Facultatis Medicae R. Scient. Universittis Commembro, Domino colendissimo. Ex Offo. Pestini,

Spectabili ac Expertissimo Domino Michaëli Kovàts Medicinae Doctori etc. Domino colendissimo S. P. D. Andreas Pfisterer C. R. Regni Protomedicus Praeses ac Director Facultatis Medicae m. p.

Lexicon Mineralogicum latino-etymologicum etc. permulta diligentiâ a Te elaboratum, Spectabili ac Clarissimo D. Joanni Schuster fine faciendae censurae illico transposui, — qui mihi idem die 26-a Maii a. c. ea cum opinione submisit, quod illud omnino cum laude, et utilitate Publici Typis vulgandum fore existimet. Quare Tibi Vir Spectabilis ac Expertissime ea cum declaratione hoc eruditionis, et industriae tuae Paradigma remitto, ut illud quo oeyus Typis vulgare velis. Vale! Budae die 27-a Maii 1818.

Th.

5. Kihalt Tudósok és Írók.

Nagytiszteletű Tudós Simon Máthé, Moralis Pastoralis Theologiának és Juris Canonici volt Professora, Mélt. Pécsi Püspöki Bibliothékának Praefectussa és a' Házasságnak védője, e' folyó esztendőben Augustus 20-kán meghalálozott, ezen Tudós Hazafi esmeretes a' kiadatott sokféle Prédikátzióiról.

Tr.

6. Jelességek.

1) Zeune' Földgolyóbisa.

Ezen Földgolyóbisnak által mérője (Diameter) másfél réfnyi. A' Földnek minden nevezetes rónáit, hegyeit, és völgyeit magán valóságosan ki nyomva előadja, ugy hogy kézzel való tapasztalás által a' vakoknak is szolgál. Ezen felül a' nevezetesebb erdőket, tengereket vizeket városokat kifestés által mútatja. Ez a' föld szine' tárgyainak illy, természetes és érzekenyes előadása mennyire segiti a' Föld leirása tanulásában foglalatoskodóknak emlékezetét kiki könnyen által láthatja. Leginkább az ifijúság' tanitására hasznos az emlitett Zeune Földgolyóbisa. Találtatik Troppauban, Az ára a' nyomtatott ma-

gyarázatlal és boritékkal eggyütt 33 forint Bécsi értékben. A' ki megakarja magának szerezni, annak ugyan Troppauban Ens Faustin Historiát tanitó Professor Urnál Postán előre kifizetett levél által kell magát jelenteni.

V.

2) Egy ritka szépség.

Az' északi Scotiai Levelek egy rendkivül való szépségről tesznek említést az az egy Alnesz-Bridgei Vendégfogadósnak Isabella nevezetü leányáról. Az utazók több száz mertföldnyire is eltérnek utjokról hogy ezt a' szépségnek tsudáját láthassák. De ő olly szorgalmatosan elrejti magát, hogy sokan az ő meglátása nélkül vissza térni kénszeritetnek. Egykor Inverneszbe küldetett tanulás' kedvéért, de, valahányszor az uttzára kiment az ő látására a' nép ugy össze fütott 's olly tolongást tett, hogy ő azt ki nem álhatván az ő csendesebb hazájába vissza ment. Ártatlan szemérme fellebb betsültette véle a' hegyek' komolyságát (illyen a' hazája) a' város' lármás vigságánál. Misz Spence ötet látta, 's bizonyitja, hogy sok ő erre a' világra, hanem egy tökélletesebb világhoz tartozónak lenni látszatik. Kék szemei vannak 's arczáján a' rózsák liliomokkal keverednek. Az egész tartományban beszélnek az ő szépségéről, és ez az ő szülőinek sok nyughátatlanságot okoz. Ki találja el, miért?

V.

3) Különös Halászat.

Egy Társaság Romában Tiberis' folyójában a' mennyire a' Városon keresztül foly, egy halászatot fog véghez vinni, hogy azon régi emlékeket feltálállya, mellyek ezen régi városnak olly sok viszontagsági között vagy véletlen eset által oda jutottak, vagy kész akartva dobattak. Ezén czélra alkalmatos Mákinak fognak készitetni, hogy a' folyó fenekén keresgélni lehessen. Ezen igyekezetet, ámbár valamennyire külömböző móddal már ama' hires Anti-Lucretius' Írója Polignac Cardinális javallotta. De ez a' javallás még akkor tsak az Ideálok' országában, és a' mint mondják, az áhitatos kivánságok' határi között maradott. Ezen igyekezettől a' régiségekre, és szép mesterségekre nézve fényes resultatumokat, és a' regi Roma nagyságának, 's pompájának uj tanuit reményljük.

V.

7. Külföldre szakadt Magyar Művészek, és Irók.

Több Külföldre szakadt Magyar Művészek, és Irók számláltatnak, kikkel mint költsönözött fénnyel, a' külsők megdiszesittettek. Illyen ujonnan azon esmért Statistikai Iró J. A. Demian, Posonyi fi elöbb Cs. Kir. Hadi Tiszt, ki 1810-ben Napoleon szolgálattyába állott. Most Pruszszus' szolgálatban van, és a' tavali esztben Pruszsziának' Statistikáját kiadta.

Rumy Károly.

---

8. Könyv-Hirdetés.

Folyó esztendei Szent Mihály napján lészen három száz esztendeje, hogy Verbőtzi István Hármos Törvény Könyve Magyar Országban a' birtok körül fenforgó perlekedésekben világos és az Ország Gyülésén hozatott Törvény által Rendszabássá tétetett.

E' százados ünnepet Horvát István Ur, a' Nemzeti Museum mellett lévő Szechényi Országos Könyvtár Őrzője avval kivánta részéről meg tisztelni, hogy mindazokat, a' mik akár Verbőtzi István eredetét, életét és viszontagságait; akár pedig magát a' Hármos Törvény Könyvet, és ennek Törvényes bévételét bővebben 's hitelesebben meg esmértethetik, nagy költséggel 's nem kissebb fáradsággal szerzett Gyüjteményéből im e' tzimü Könyvében a' Magyar Nemzet elébe terjeszti:

„Verbőtzi István Emlékezete, Mellyett a' Hármos Törvény „Könyv Törvényes Bévételének Harmadik Századára készitett „Horvát István, a' Széchényi Országos Könyvtár Őrzője a' „Magyar Nemzeti Museum mellett. — I. és II. Kötet. Pesten „1818. 8-vo. A' tzim lapot ékesiti Verbőtzi István Keze Irásának rézbe vésetett mása."

Azon kivül, hogy a' XVI. század kezdetének Történeti e' Könyvben uj szinben fognak megjelenni, számtalan eddig teljességgel nem esmért tárgyak fogják nevelni az igyekezet érdemét, mellyeket egyenként sok volna elő számlálni. Ez oka, hogy itten a' Könyvnek csak némelly vonásaiba ereszkedhetni.

A' Munkának Első Kötete négy szakaszokból áll. Az elsőben a' Verbőtzi Nemzetség eredete Hunt és Pasnán híres Vitézektől, kik Geysa Vezér alatt jöttek Magyar Országba, 's az ifiú Szent István Királyt Vitéznek ütötték, lehozatik, különösen pedig a' Kerepetzi Nemből származó Verbőtzi István régi ősei, bár eddig atya nevét sem tudtuk, elő-számláltatnak; a' másodikban Verbőtzi István élete 's gyermekeiben való elágazása leiratik, 's erköltsi charactere minden ellene támasztott vádok alúl egykoru Iratokból felmentetik; a' harmadikban Munkái, és kiváltképen a' Hármos Törvény-Könyv esmérete, a' Consuetudo és Jus Consuetudinarium magyarázatával együtt elő adatik; a' negyedikben a' Hármos Könyv törvényes Bévétele bébizonyíttatik, és a' munka belső érdemeiről egyenes ítélet tétetik.

A' Második Kötet a' Verbőtzi Nemzetség Diplomatáriumát és egyébb próba gyanánt szolgáló Iratokat fogja magában foglalni, hogy az Olvasó semmit vaktában elhinni ne kénszerittessék,

Minekutána a' Szerző semmi költséget és fáradságot nem kéméllett a' Kutfőknek és Segedelmeknek öszveszerzésekben, nem kételkedhetni, hogy a' jó szándékot betsülő Hazafiak e' Munkának, melly a' Magyar Historiát Törvényt és Polgári Szabadságokat olly közelről illeti, kinyomtatását Előfizetéssel eszközleni fogják. Az Előfizetés ideje Leopold napi Pesti vásárig tart, 's maga az egész Munka Uj Esztendőre kiszabadúl a' sajtó alúl.

Előfizetni lehet 10 Rhénes forintokkal Váltó-Tzédulában

Pesten az alúl irt Könyvárosnál;

Debreczenben T. T. Sárváry Pál Tanitó Urnál?

Egerben az Érseki Könyvnyomtató Műhely Gondviselőjénél Haberl Urnál;

Szegeden Kibling Könyvkötőnél;

Kassán Wigand Otto Könyvárosnál;

Pétsett Gundl Maximilián Könyvkötőnél;

Székés-Fehérvárott Lang Ádám Könyvkötőnél;

Sopronyban Wigand Könyvárosnál;

Posonyban Landes Könyvárosnál.

Az Előfizetőknek neveik a' II. Kötet végén ki fognak nyomtattatni.

Pesten Szent Mihály hava 24-kén 1818.

Eggenberger József,
Könyváros.

9. Előfizetési Jelentés.

A' Hazai Litteraturának gazdagitására ismét egy új betses Munka lép ki a' két Magyar Haza eleibe, illyen tzim alatt:

A' Természet Vizsgálása,

Irta Bonnet Károly, a' Római Császári Természet-visgálók Társaságának, és a' Londoni, Parizi, Pétersburgi, Berlini, Stokholmi, Coppenhágai, Göttingai, Montpellieri, Lyoni, Müncheni, Bolognai, Siennai, Harlemi Tudományok Királyi Academiáinak Tudós Társaságoknak Tagja. Frantzia nyelvből Magyar nyelvre forditotta Tóth Pál, Verőtzei Reform. Prédikátor.

Mely igen betses Munka légyen ez, a' Szerzőnek esmeretes nagy hire 's Tudományán kivül, tsak abból is megtetszik: hogy mikor a' legelsőbb a' mult Század vége felé a' Világ előtt megjelent, Europa minden Tudóssainak 's ki miveltebb Nemzetjeinek a' köz kedvességét nagy ditsérettel elnyerte, a' minthogy tsak igen rövid idő alatt Olasz, Belga, Angoly 's Német nyelvekre lefordittatott, a' melly utolsón már sok izben nyomtattatott ki, nem is lehetett egy oly Munkát nem kedvelleni, a' mellyhez hasonló, a' maga Nemében még nem jelent meg; mely amaz imádandó Böltsességnek, Természet' megfoghatatlan Alkotójának lételét 's tökélletességeit a' Természet' visgálása által úgy megesmértette és hirdette, — a' szivet oly szent érzésekkel, elöntötte, — az elmét felségesebb 's elragadóbb tárgyokra legeltette, — minden Materialistákat 's t. e'f. okoskodásaikban úgy megszégyenitett, — a' Természet' fáradhatatlan Búvárjainak nevezetessebb tapasztalásait 's felfedezéseit úgy egy summába zárta volna; — a' mely oly Tudománnyal tellyes 's egyszer'smind gyönyörködtető lett volna, úgymint a' mely mind azt a' mi tsak az egész Természetben nevezetes, tsudállatos, a' legtisztább előladással terjeszti az Olvasó eleibe. A' Munka áll három Darabból, minden Darab 25—30 árkusból; összeséggel tehát 90

árkus felé; Cicero és Garmond betükkel, tiszta nyomtatással, középszerü nyolczad rétben, az árra a' három Darabnak 8 forint, melly Sommát egyszerre le kell tenni.

Az Első Darab, mellyet egy szépen metszett Czimlap ékesit, elkészült és elvitetni lehet, — a' 2-ik Darab okvetetlenül December. — a' 3-dik Darab Mártzius holnap végéig elkészül.

Trattner.

---

10. Új Könyvek.

99) Szeretetnek és Bizodalomnak az szava legfőbb és legkedvesebb Jónkhoz e' földön, vagy az Oltári Szentségnek szerelmes és bizodalmas látogatásai, Németből magyarázta és bővitette Kis Pál, Győri Megyei Pap és Nevelő. Bécsben 1818.

100) Egyházi Beszéd, mellyet Sz. István első Apostoli Magyar Király Nemzeti Ünnepén mondott Bécsben Feltinger István, Győri Megyebéli Pap és Mihály Mezőváros Pléb. Bécsben 1817.

101) Magyar Arpádiás, vagy is Első Vitéz Magyar Vezéreink életeknek 's viselt dolgaiknak leirása, kis alexándrin Cadencziás Versekben. Terhes Sámuel Nagyfalusi Ref. Préd. által 1818. 8. Sáros-Patakon Nádaskay betüivel.

102) A' Reformátzió harmadik Századjának innepén tartott Beszéd. A' Kolosvári Evangelico Reformátusok' nagyobbik Templomi gyülésében. Jan. 11. napján 1818 Szilágyi Ferentz etc. 8. 1818. Kolosváron Nyomt. a' Reform. Colleg. bet. 4? lap.

103) A' barátságos Szem-ügyre Tisztelendő Kassai Jósef Szerentsi Plébánostól iratott és Kassán kinyomtattatott Feleletről. Egy két szó. 8. 16 lap.

104) De nativa Sermonis Hungarici Euphonia. Disseruit Daniel Kanka Professor. Posonii Typis Weber et Filii 1818.

105) Állati Magnesesseg Mérő Serpenyője: Szerzé Kovács Mihály, Orvos Doctor etc. Pesten, Patzkó Fer. Jósef bet. 8. 1818.

106) Applausus Illustrissimo ac Rev. D. Josepho Putnik Orientalis Ecclesiae G. r. n. u. Episcopo Dioecesano Pakraczensi qua pro Administratione Episcopatus Aradiensis re-

center advenienti, ex parte Districtus Világosiensis per Vice Archi-Diaconum Galvae habitantem Georgium Kirillovits, Nomine etiam aliorum Dioecesi huic adscriptorum Proto-Presbyteratuum solenniter exhibitus 1818 4. Temesvarini Typis Jos. Klapka. 8 lap.

107) Sermo, quem recurrente die natali Augustissimi Imperatoris et Regis Apostolici, gloriose Regnantis Francisci I. ad Presbiteros Instituti C. R. Viennensis ad S. Augustinum habuit F. Szaniszló SS. Theol. Doctor e Dioecesi Sabariensi ejusdem Instituto Presbyter Viennae 1818.

---

10. Trattner János Tamásnál készült Új Könyvek.

38) Sirhalmi Versek, mellyeket T. N. Nem. és Vit. Mányai Hangyásy János Urnak Sz. Jakab Hav. 5. történt halálára készitett etc. Jakab Mihály. Trattner bet. 1818 44. lap.

39) Verzeichniß der medizinische-chirurgischen, chemisch-pharmaceutischen, botanischen und mineralogischen Bücher, welche bey Conrad Adolph Harttleben zu finden sind, bey Trattner 1818. 8. 56 lap.

40) Lelkikints, Trattner bet. 's költs. 1818. 64. 320 lap.

41) Institutiones Hermeneuticae Scripturae Sacrae Novi Testamenti quas Joannes Nep. Alber e Scholis Piis S. Theol. Doct. etc. juxta Systema Theologicum novissimae praescriptum concinnatas edidit, Tomus I. 680 lap.

42) Ueber Kirchen-Sing-Chöre, deren Nothwendigkeit, Begründung, Einrichtung und Vervollkommnung. 8. 1818. 40 lap.

43) Számadó Előadas, mellyben a' Pesti jóltévő Aszszonyi Egyesületnek első esztendőbeli 1817. Márt. 1818. utolsó Márt. ziusig való állapotja terjesztetik elő. 16 l.

44) Óda a' melly Fő Tiszt. és Mélt. Báró Négyesi Szepessy Ignátz Urnak, az Egri Fő Káptalan Tagjának, a' Tudományok 's Tudósok Metzenássának, midön Sz. Jakab Hav. ut. Napján Nevének ünnepét ülné, iratott Cseremiszky Miklós a' Szab. Mest. és Bölts., Doct. a' Törv. Hallgatója által. 1818. 8-vo 8 lap.

45) A' Természet' vizsgálása. Irta Bonnet Károly, a' Róm. Tsász. Természet-vizsgálók' Társaságának, és a' Londoni, Párisi, Petersburgi, Göttingai, Lyoni, Montpellieri, Stockholmi, Koppenhágai, Bolognei, Harlemi, Müncheni, Siennei Casseli Királlyi Academiáknak 's Tudós Társaságoknak Tagja. Frantzia nyelvből Magyar nyelvre forditotta, 's némely hozzá adásokkal megbővitve kiadta Tóth Pál, Veröczei Ref. Pred. Első Darab. 8. 1818. 416 lap.

46) Ueber Erziehung und Unterricht. Ein Wort zur Ankündigung einer in Pesth errichteten K. K. priv. Erziehungs und Unterrichts-Anstalt für Töchter aus den gebildeten Ständen von Georg Franz Hofmann old. m. 8. 1818. 16 lap.

47)

47) Amicum Foedus Rationis cum Experientia seu Philosophia Crisi Recentissima deducta per Joannem Imré Archi-Dioecesis Agriensis Presbyterum Art. LL. Philosophiae et SS. Theologiae Doctorem, in Lycco Archiepiscopali Agriensi Phil. Theor. et Practicae Professor. 1818. med. 280 lap.

48) Cithara Sanctorum, Pjſnie Duchownj, ſtare y nowe, Kterychż Cyrkew Kreſtanſka prj Wyrocnjch Slawnoſtech od Tranowſkcho etc. 8. 1818. 1540 lap.

49) Verzeichniß der Unterhaltungsſchriften und Theaterſtücke, welche bey Konrad Ad. Hartleben Buchhändler in Peſth zu haben ſind Gedruckt bey Trattner 1818. 24 lap.

50) Lelki Pásztori Tárház, 4. Kötet 8. maj. 1818. Trattner bet. 's költs. 112 lap.

51) Ordo Officii Divini peragendi juxta Ritum Breviarii, et Missalis Romani Anno a Christo-nato 1819. in usum Dioecesis Quinque Ecclesiensis editus jussu et impensis Illust. ac Rev. D. D. Josephi Király Dei et Ap. Sed. gr. Episcopi Q. Ecclesiensis. 1818. 8. Typis Trattner. 145 lap.

52) Legújabb Magyar és Németh Levelező Könyv etc. 1818. 8. Trattner bet. 's költs. 512 lap.

53) Institutiones Hermeneuticae Scripturae Sacrae Novi Testamenti quas Joannes Nep. Alber e Scholis Piis S. Theol. Doctor etc. Tomulus II. 1818. 8. m. Typis Trattnerianis 480 lap.

54) Dissertatio inauguralis medica de Scarlatina, quam consensu et auctoritate Magnifici Domini Praesidis et Directoris, nec non Inclytae Facultatis Medicae pro gradu Doctoris Medicinae rite consequendo in Alma ac Celeberrima Universitate Hungarica Pestiensi publicae disquisitioni submittit Josephus Szabó hungarus. Typis Trattnerianis 1818. in 8. m. 48 lap.

55) Szöszvár; Egy Rege. Szerzette Inántsi Pap Gábor. Trattner bet. 1818. in 12. 84 lap.

56) Hálaadó Tisztelete a' Magyar Nemzetnek, mellyel az Szent Istvány első Apostoli Királyjához különössen köteleztetik. Magyarázta a' Budai Fő Templomban Nádassi Terstyánszky Imre, Tereskei Sz. Ben. Apátura, a' Váczi Sz. Szék 's T. Pest, Pilis és Solth törv. egy., úgy nem kül. Honth 's Neográd Vár. Táblab. Szab. Ketskeméth Mezö Vár. Megyés Papja és a' Helybéli Nemz. Fő Oskoláknak Igazgatója. 1818. Trattnér bet. 8. in 24 lap.

57) A' valóságos világban sok csudálatos történeteken keresztül ment Tátos, vagy Fejér-májú Embereknek Galleriájok; vagy a' régibb és újjabb időkben élt tátos vagy fejérmájú embereknek rendkivül való történetjeknek, veszedelmes útazásaiknak, csudás eseteiknek, emlékezetes jelenéseiknek, és bünös tetteiknek az emberi életből vett rajzolatjaik. Irta Rittgräff. Forditotta Czövek István Losontzi Professor. Első Rész. Trattner bet. 's költs. 1818. 160 lap.

X. Kötet' Foglalattya.

I. Értekezések.

1) A' Magyar Királyi Pesti Universitás' Literaturai érdemei. 3 lap.
2) E' folyó 1813-dik Esztendei Tud. Gyüjteménynek 2-dik Kötetje 83-dik lapján, a' Jószágnak ösi vagy keresményi volta' Bebizonyitásáról közlött gondolatokra szolgáló felelet. 38 lap.
3) Ugar földeknek hasznairól és miveltetések rendjeiről. 52 l.
4) Igaz é, hogy a' Tudományok inkább rontják mint javitják az Elméket 's az Erköltsöket. 61 lap.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura: Könyvvisgáltatás:

1) Magyar nyelv tanitó Könyv, melly a' Magyar Beszédnek, és irásnak szabásait megitélve, gántsolva és megválasztva adja elé etc. 73 lap.
2) Egésség' Régulái. Készitette Zsóldos János Orvos Doctor. 87 l.

B) Külföldi Literatura.

1) Allgemeine Weltkunde von Georg Aug. Galletti. 92 lap.
2) A' Bécsben kijövö Geographiai, Hist. Stat. és Had Tudom. Archivumban 's a' t. 109 l.

III. Tudománybéli Jelentések.

1) Az Elöfizetésnek módja, neme, czélja és haszna. 109 l.
2) Jankovics Ur jeles gyüjteménnyében találtató két emlékek' megfejtéséről Tudósitás Franczia Országból (Lásd. Tud. Gyüjtemény 1817. XI. Köt.) 115 lap.
3) Új Találmányok. 119 lap.
4) Elölépések, és megtiszteltetések. 120 lap.
5) Kihalt Tudósok és Irók. 122 lap.
6) Jelességek. 122 lap.
7) Külföldre szakadt Magyar Müvészek, és Irók. 124 lap.
8) Könyv-Hirdetés. 124 l.
9) Elöfizetési Jelentés. 126 lap.
10) Uj Könyvek. 127 l.
11) Trattner János Tamásnál készült Új Könyvek. 128 lap.

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY.

1818.

XI. KÖTET.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

PESTEN,

TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűivel, és költségével.

I. Értekezések:

Geographiai, Historiai, és Statisticai Tudósítások Szepes Vármegyéről.

Szepes Vármegye, némelly tekintetből, egy a' Magyar Ország' legjelesebb, és legnevezetesebb Vármegyéi közűl. Annak Északi szélén fekszik, éppen a' Karpatusi Alpesek alatt, mellyek ott legmagasabbak. Keletről: Sáros, és Aba ujj; Délről: Torna, és Gömör; Nyugottról: Liptó Vármegyékkel; Ejszakról pedig Galicziával határos. (a)

(a) Az Ejszak felöl való Határok hajdan sok versengést okoztak; mert sok, és fontos okleveleк vannak, mellyek bizonyitják, hogy Szepes Vármegye Ejszak felé sokkal messzebb kiterjedett légyen. Ezen Ejszaki Határok iránt való kételkedés akkor támadott, midőn Báró Seeger, a' Beszad, Bieszkid vagy Bieszczàd nevü, 's Gallicziában mélyen bent fekvő Hegyekben, egy igen régi Határkőt találtt, mellyen Magyar Ország' Czimere volt kivágva. Ha a' Vármegye' határa Ejszak felé valósággal addig terjedne, a' hol ezen határkő, a' nevezett hegy' tetején, feltaláltatott, úgy a' mostani határokon, vagy is a' Karpatusokon túl még mintegy 4. mértföld hosszaságú, 's 1. mértföld szélességü darab földnek kellene a' Szepességhez, és igy Magyar Országhoz tartozni. Hogy pedig hajdan Magyar, és Lengyel Ország között a' határ minden kérdésen kivül a' nevezett hegy-tetőn volt, azt Dlugosz Lengyel Historicus is (Hist. Polon. 1-sö K. 35. l.) irja. Ezen mindenfelöl hegyekkel körül vett darab föld Neumarknál, a'vagy Novitargnál Gallicziában igen szembetünő képen nyúlik bé országunkba, mellyet Gallicziának minden Mappáin láthattni; és a' melly legnagyobb bizonysága is annak, hogy hajdan valamelly határ igazitás alkalmatosságával ezen a' tájékon a' határok Magyar Országba sokkal bellyebb tétettek. Hogy ezen kellemetes

Nevének eredetéről a' Tudósok még eddig nincsenek egy értelemben. A' Hazai Geographusok, és Historicusok külömbféle üdőkben külömbféle véleményeket állittottak fell arról. Némellyek a' Svevico-Gothus Nyelvből származtatják a' Zipš nevet; Tacitus bizonysága szerint t: i. hajdan a' szepesi föld környékén Sváb nemzetek (Markomannok, es Qvadok) laktak, kik osztán a' Sarmatákkal öszve vegyültek. A' Svevico-Gothicus, avagy német Dialectus szerint a' Se--pig—is, vagy is összevonva Sepiš olly an tájékot mondatott jelenteni, hol a' természetet követő ember lakik vala, bizonyos hegytetők mellett, mellyeken örökös hó feküd't. A' pig—is alatt tehát a' hóval és jéggel bé fedett Karpatusi Hegyek értetődtek, 's onnat a' környülfekvő tájék Sepiš-nek neveztetett, ebből pedig végre a' Zipš német, és a' Szepes magyar nevezetek, származtak volna. Igaz ugyan, hogy ezen szó származtatás igen erőltetett, de még is nem olly mesterkézett, mint az, melly a' Frölich által fel állitatott Etymologiai Hypothesisben foglaltatik. Ezen Hypothesis szerint a' Gepidák' nevéből (kik ezen igen régi német szóról Ida, melly Tiszafenyőfát tészen, neveztettek így, azért, mivel a' harczokban azon fából készültt nyilakkal éltek) először Gepusiumot, osztán scepusiumot és végre Zips-et, akarnak némellyek származtatni. Némellyek a' Deák Sepes-ből is, mások

---

Völgy, melly a' Karpatus és a' fent nevezett Hegy között fekszik, és így Neumark is, egykor valósággal Magyar Országhoz tartozott légyen, még onnat is világos, mivel Szepes Vármegye hajdan határos volt Árva Vármegyével, mellyet régi Leveleink bizonyittanak; már pedig ezen két Megyék határai egyedül úgy érhettek öszve, ha azon darab föld is, melly most Galicziához tartozik Magyar Országhoz tartozott. Ez iránt 1793 ban Szepes Vármegye Pört is inditott a' Galicziai Fiscus ellen.

meg a' Magyar Szép-ből akarják a' Sceputium-ot, Zips-et, és Szepes-t kifaragni. A' kik a' Deák Szó mellett vagynak, azt mondják: hogy a' mái Szepesség azért neveztetett volna „Scepusnak", vagy is inkább Sepusiumnak, mivel az a' sok Hegyekkel, mint egy sövénnyel (Sepes) vagyon békerítve. A' kik pedig a' magyar Szép-hez ragaszkodnak, azt állítják hogy a' Szepes nevezet onnat eredett légyen, hogy a' régi Magyarok, Pannoniába béjövén, 's a' Szepességi gyönyörű vidéket meglátván így kiáltottak volna fel: "Ó be szép Vidék"! Mások meg azt mondják; hogy a' szepesség a' Német Zipfel-töl neveztetik Zips-nek, mivel az, az Országnak szélén, és mintegy annak tetején fekszik. Vagynak ollyanok is, kik Bel Mátyás után úgy vélekednek, hogy ezen Megye az ő német nevét a' Cyrpesek-töl, vagy Karpesek-töl veszi, melly nemzetek egykor szinte a' karpatusok alatt laktak, 's kik nem csak a' környéket, hanem a' Hegyeket is magok nevéről Charpatusoknak nevezték, mellyek az előtt Bastarini Alpeseknek neveztettek. — Mind ezen külömböző Hypothesisekben, és deductiókban sok hihető van, de semmi bizonyosság.

Szepes Vármegye sokszor Herczegség név alatt is elő fordúl a' Historiában. Igy Kálmán IV-dik Bélának, és István Nagy Lajosnak Öcsei, Szepesi Herczegeknek neveztettek. Erzsébet is, Kún Lászlónak Annya, Szepesi Herczegné nevet viselt. Szepes Vármegye az Iróktól átallyában Szepességnek is (Terra Scepusiensis) mondatik. (a)

(a) Ezen nevezet alatt ugyan a' régi üdökben a' Megyének csak azon része értetődött, mellyet a' Német származású népek lakták, de üdővel az egész Megyére kiterjedett.

Egész Szepes Vármegyét a' leg nagyobb Hegyek kerítik bé, úgy hogy azok körülötte egy egész lánczot, 's mint egy a' Természettől fel állított kerítést formálnak, 's azért az egész Megye átallyában igen hegyes. Vagynak ugyan néhol térségek is, mint Fridman, Tóthfalú, Lubló, Gnazdna, Bela, Poprád, Igló, és Várallya (a) tájékain, de ezek is inkább csak tágasabb völgyek mint valóságos sík térségek.

A' Hegyek között, mellyek ezen Vármegyében ősz tetőjöket az égbe emelik, a' következendők legnevezetessebbek:

1-ször A' Tátra. — Szepesben a' Karpatusok (mellyek a' Tatárságban kezdődven, onnan a' Lengyel, Sléziai, és Morva Határokon egész a' Duna partjáig terjednek Posony Vármegyében, 's Éjszakról Magyar és Erdély Országot mintegy Félhold békerítik) az ő legnagyobb pompájokban, 's méltóságokban állanak. Legnagyobb része ezen Karpatusoknak, melly ezen Megyében a' lelket álmélkodásra, 's csudálkozásra ragadja, a' Tátrák különös nevezete alatt szokott értetődni. Ezek a' Karpatusoknak legmagassabb ormaik, 's több hegytetőkből állanak, mellyeknek mindegyike, noha egy szakadatlan Hegyláncz-ban egy egy különös hegyet formál. Neveik ezen hegytetőknek e' következendők. A' Mengusfalvai, Batisfalvai, Gerlachfalvai hegytetők, a' Láda hegy (Kaſtenberg) a' Szalóki hegytető, a' Király orra, (Königsnaſe) a' Rekesz hegy (Ringelberg), a' Kopasz hegy (Kahleberg) a' Lúd (Gänſereich oder Gans), a' Kőpataki Vár (Steinbacher Grod), a' Fősű (Kamm), vagy is a' nagy Locunitzi hegytető, a' Hunsdorfi hegytető, a' Késmárki hegytető, a' Fetskehegy (Schwalbenberg), a' szé-

(a) Ide lehet az Olaszi körül lévő térségeket is számitani.

les rézbánya hegy (der breite Kupferſchachtberg), a' Mészárszék (Fleiſchberg oder Fleiſchbank), a' Rézbányák (Kupferſchächte), az Esztetgályos hegy (Drechslerberg), a' Bélai torlat (Benler Rüßchen), és a' Magura, vagy is a' fekete erdö.

Ezen Hegytetők között legmagasabb a' nagy Lomniczi, melly a' fekete Tenger színe felett 1400 ölnyire emelkedik, és igy magasabb mint a' Krivján Liptóban, melly iránt sokà vetekedtek; mert annak magasága bizonyos meg mérés szerint csak 1350-öl. A' Kriviánnál ellenben alacsonyabb a' Késmárki tető, melly régenten a' Karpatusok között legmagasabbnak tartatott. — Ha a' Tátrák Dr. Schultesz szerént (kivel ez iránt Bredeczki egykor tüzessen vetekedett) nem a' legmagossabbak is Európában, a' mennyiben azoknál a' Helvetiai, Karnióliai, Salzburgi, Tyrolisi, és Karinthiai Hegyek sokkal magossabbaknak lenni mondattnak, azért még sem tagadhatni, hogy azok Európának legmagasabb Hegyei közzé tartoznak.

A' Tátrákon, nevezetesen Szepes, és Liptó Vármegyékben, több 's külömbbféle Tavak, vagy úgy nevezett Tengerek-is vannak. Szepes Vármegyében ezek találtattnak a' Fölki-tó, a' Batisfalvai és Gerlachfalvai Tetők között; a' Tenger szem, a' vagy a' Zöld-Tó, Késmárk határán; a' Veres-tó, a' Király-hegy alatt; a' Feketetó, az úgy nevezett réz-lócza alatt; a' fehértó, a' Bélai határon; a' Steinbachi, és a' Békás-tavak.

A' Tavakon kivül sok, és nevezetes víz-omlások is vannak. Az első Mengusfalva környékén van, a' másik a' Fölki völgyben a' Zöld-tó felett, melly közönségesen a' Nagy-víz omlásnak is neveztetik, mivel a' víz mintegy 30. ölnyi magaságról omlik le; a' harmadik mingyárt a' Zöld-tó

mellet van, Itt a' víz rettenetes zúgással, mint egy ház-fedélről egyenesen zuhan-le, és annyi, hogy az egy malom kereket azonnal forgathatna, De a' leomló víz még sem formál patakot, hanem a' kő halmokban, 's a' föld alatt lévő üregekben lassanként el tünik (a).

A' többi vízomlások a' Tátra hegyein, rész szerint Liptó, rész szerint Zsólyom Vármegyékben vannak (b).

A' Tátrák Szepes Vármegyében felette nevezetesek. Kincsei, a' Természetnek mind a' három Országaiból való productumaiban, ki meríthetetlenek. Némelly Orvos füvekkel, mellyek itt nagy bőséggel teremnek, a' millyenek a' Valeriána, Genista Canariensis, Rheum rhaponticum, Angelica, Archangelica, Cochlearia Officinalis, Imperatoria Ostruthium, Lichen Islandicus, Doronicum Latifolium, Gentiana Lutea, Helleborus niger, 's több efélékkel, Magyar Országnak valamennyi Patikáit ki tarthatná. És ha még ezen Hegyek jobb használlása mellett, a' Bányák is nagyobb szorgalommal miveltetnének, úgy az egész Országra sokkal több haszon háromlana azokból, mint most háromlik. (c) De minden kincseik, és gazdagságaik mellett

(a) Ha a' Szerző azt a' Zöld tavat érti, a' melly Késmark Városának határában vagyon, szükséges emliteni, hogy a' vízomlásból lezuhanó víz egy darabon elvész ugyan a' követsek közt, de azután a' zöld tóba folyik, a' mellyből az úgy nevezett Fejér víz (weiße Waſſer) ered, melly a' Késmárki határon lefolyván a' Poprádba szakad.

(b) A' Tátrák Zólyom Vármegyébe bé nem nyúlnak, ha tsak az azon Vármegyében lévő hegyeket, mint a' Karpatus ágait Tátráknak nem nevezi a' Szerző.

(c) A' Krivián Hegyén Liptóban Korvinus Mátyás által elkezdett Bányát, mellyben arany ásattatott, próbálta ugyan az újjabb üdökben egy Neudorfi Bányász Társaság tovább ásattni, de mivel a' munkának sok akadályai voltak, ismét abba hagyta.

is, még nem jött a' Haza ezen Hegyeknek tökéletes' isméretére. Tökéletesen, az ő sok és külömbbféle hasznaikkal, Metallurgiai, Pharmaceutikai, és Természet Historiai tekintetekből, még eddig senki sem írta azt le. Azok is, a' miket annak nevezetességeiről most tudunk, csak némelly külföldiek tudósításaikból vannak merítve, kik ezen Hegyeket, sokszor messze földről jövén, megjárták. Igaznak látszik a' Hazafiakra nézve azon közmondás: hogy a' mit az ember mindenkor szeme előtt lát, azzal nem sokat gondol. Voltak ugyan mindenkor a' Szepeségben ollyanok, kiket az Aranykívánás a' Tátráknak gazdag kincstáraiba (gyakran minden Jószágaiknak vesztével) bécsalogatott; de az ő utazásaikból a' Természetnek ezen Felséges szenthelyeiben keveset, vagy semmit sem nyertt a' Természeti Historia (a).

(a) A' mennyire a' Hazai Historiából láthatni, a' Hazafiak közzül Frölich Dávid, Késmárki Matheseos Professor volt az első, ki a' Tátra Hegyét tudományos czélból 1615-ben megjárta. Jeles észrevételei az ő „Medulla Geographiae Practicae" nevű munkájában igen fundamentomosan vannak elő adva. Ő utánna 1664-ben az öregebb Buchholcz György, Nagy Lomniczi Prédikátor, tett egy útat a' Karpatusok között. Ennek rövid Geographiai és Oryctognosticai resultatumai a' Karpatusokról, az ő Diariumában vagynak, melly önnön biographiáját foglalja magában. Buchholcznak Jegyzéseihez, Berzeviczy István Nagy Lomnicznak akkoron Földes Ura, lerajzolta a' Tátrák' Prospectusát, a' mint azok a' Lomniczi Tetőkről látattnak. Az öregebb Buchholcz után annak Fia, ifjabb Bucholcz György, Késmárki Rector, bocsájtott közre némelly leirásokat a' Karpatusokról. A' mit Bel és Vindisch, ezen Hegyekről, Geographiai munkájokban elő adnak, azt jobbára a' két Bucholcz irásaikból meritették. Az újjabb üdőkben a' Tátráknak egyes részeit leirták: Genersich Kerestyén, Bredeczkynek „Neue Beyträge zur Topographie des „Königreichs Ungarn" nevű munkájában) Berzeviczy Gergely Nagy Lomniczon; és Asbóth János (ugyan Bredeczkynek „Topographisches Taschenbuch „für das Königreich Ungern" nevű irásában: Doctor Sartorinak" Natur Wundern des Öster„reichischen Kaiserthums" czimü munkájában is

2-dik Király-Hegy. totúl Hola vagy Kralova, Déli részén fekszik a' Megyének, éppen a' hol Gömör, Liptó, és Szepes Vármegyék' határai összve jönnek. Ezen Hegy a' Tátráktól csak egy keskeny völgy által választatik el, mellyben a' Fekete Vág folyik. Magasságára° nézve ugyan nem lehet a' Karpatusokkal összve hasonlitani, mindazonáltal a' Megye' minden más Hegyeinél fellyebb emelkedik, 's a' Karpatusokat kivévén, talán az egész Országban is leg magosabb. Tetője egészen hasonló egy hosszú bolthajtáshoz, mellyet minden felöl mély árkok, és gödrök horpasztanak be. Ezen árkokban 's gödrökben 10—20. fontos barna Kristályok is nagy számmal találtattnak. — A' mi ezen Hegy nevét illeti, éppen nem vette az azt Mátyás Királytól, ki, a' mint közönségesen beszéllik, ezen Hegyen 1474-ben ebédelt. A' kik ezt hiszik, azt is állittják, hogy legtetején ezen Hegynek most is meg volna még egy kö-Tábla, melly a' vadászatban el fáradott Királynak Asztal' helyett szolgált, 's mellyen annak emlékezetére, tálak, kések, villák, kanalak volnának kivágva. De ezen állításnak nincsen helyes fundamentoma, noha a' Historiából igaz volna is, hogy Mátyás Király ezen idő

találhatni némelly Jegyzéseket a' Karpatusokról. De mind az, mi az Irásokban eddig közre bocsájtatott, éppen nem foglalja még magában a' Karpatusok' tökéletes ismeretét. A' Külföldiek közzül, kik Természeti Historiai visgálódás végett a' Tátrákat megjárták, leginkább e' következendök érdemesek megneveztettni: Fichtel, Felsö Törvény Széki Tanácsos; Haquet Professor; föképpen pedig Chevalier de Camara Amerikai; Towuson Anglus; Gimbernat Spanyol, és Jeus d' Esmark hires Mineralogusok.

Ezen Óriási Hegyek legszebb vidékeinek rajzolatjait pedig az újabb üdökben Lumniczer György Úr (született Magyar, 's most Teschen Prédikátor), és Schlesiai Nemes Tobolds Úr, ki egy ideig Késmárko mulatott, adták ki.

tájban a' Lengyelekkel viselt Hadat el végezvén e' tájon mulatott, 's a' Király Hegy körül való Erdőkben gyakran vadászott. Úgy látszik hogy Mátyás Király előtt sok üdővel meg volt már annak „Királyhegy" nevezete, és pedig kétség kivül azért, mivel az minden körülötte nagy számmal lévő Hegyeknél magosabb, 's úgy szólván, mint a' király allattavalóit, úgy ez is amazokat méltóságával felül haladja. A' körülte fekvő kissebb Hegyeknek száma száznál is több. Ezek mind mészkövesek, de a' Király-hegy tetején illyen kövek nem találtattnak. Jobbára homokos kőből és szép fehér kövecsből. áll az. Tetején a' Hegynek 1/2 lábnyi vastagságú, és gyakran egy ölnyi hosszaságú illyen homokkötáblák találtattnak, néhol pedig illyen kötáblák ollyan nagy halmokkal vagynak, hogy azokat már több mértföldnyiről is megláthattni.

3-dik Az Ichla a) Ez a' Tátrától nem messze Napkelet felé fekszik a' Hundertmarki határon 's egygyike a' legnagyobb Szepességi Hegyeknek. Két oldalain a' legnagyobb víz források vannak, mellyek éjszak fele a' Kalacskói, nyugot felé pedig a' Majorkai Völgyekben olly nagy patakokban folynak, hogy fakadásoktól alig egy Óranyi messzeségre már több malom köveket forgathattnak. Ezen Hegyről igen szép, és felséges kilátás vagyon a' megyének nyugotti részére; éjszakrúl a' Magurával kapcsolódik összve, Kelet felől pedig a' Sáros Vármegyei Hegyek felé nyúlik ki, a' hol legelőször a' Balásvágási Hegyeket éri.

Ezen három Hegyek a' Megye határán háromszeget formálnak, mellynek szegletei éjszak-

(a) Jobban Thla, melly szó a' tótban tüt jelent, 's a' melly névvel hegyes vólta miatt neveztetett meg.

felé a' Tátra, Délfelé a' Hohla, Kelet-felé az Ichla.

4-dik Az Ökörhegy tótúl Volowecz ez a' Királyhegytől nem messzire egy kevéssé oldalaslag emelkedik fel 's szinte egy szem a' Karpatusi Hegyek lánczában.

Az elő hozattakon kívül még sok más Hegyek is vannak a' Szepeségben, mellyek noha a' négy fő Hegyekhez sem állásokra, sem magoságokra nézve nem hasonlitatthatnak, azért még is elég magosak. Illyenek az Öz, vagy Zsivány hegy (Reh oder Räuberberg) a' Ratzenberg nevű hegy, a' Hegeny, a' Braniszko (Putgelgrund) a' Fejérhegy, a' Laikitu és a' Favór hegy a' kis Lomniczai határokon 's t. m.

Nagyobb Folyói a' Szepességnek im ezek:

1-sö A' Poprád, avagy Popper. Ez a' Karpatusi Hegyekben fakad, az úgy nevezett Popper Tóból, melly Liptóban a' Visokai magas Hegytetőn vagyon, 's a' benne termő sok Pisztrángtól halastónak is neveztetik. Ezen folyó az ő forrásától délnek indúl, de a' mint a' Hegyeket elhagyván szabad térségre jö, 's a' Baba (tótúl Babia Hora) hegyénél Lucsiwna patakával öszve foly, Keletnek fordúl, 's egy kies völgyben folydogál a' Szepeségnek legszebb vidékein keresztül, mig végre attól Hobgartennél, közel Lublyóhoz búcsút vesz; azután Palocsánál Sáros Vármegyében, nagyot tsavarodván, mintegy 8. mértföldnyire, Pirnicskánál, Magyar Hazáját elhagyja. Itt ismét egynehány mértföldnyire undok hegyek közt foly, míg végre újj Szandecznál egy igen szép sikságon, a' Dunajeczbe szakad (a). Ezen

(a) Úgy látszik, mintha ott, a' merre a' Poprád Lengyel Országba folyik, a' Karpatusoknak dereka megszakadna! —

öszve gyülésével elveszti tulajdon nevét, 's a' Dunajeczczel a' Visztulába, evvel egygyütt pedig a' napkeleti Tengerbe omlik.

Szepes Vármegyén keresztül folytában több 's külömbféle folyókat felvesz a' Poprád, melyek nagy részint szinte a' Tátrában fakadnak, illyenek a' Lutsivnai, Töplitzi és Fölkai vizek, a' Veres patak (Rothbach), a' Köpatak (Steinbach), a' Kopasz patak (Kahlbach), a' Laibetzi víz, a' Fejér víz, a' Hechwasser nevű viz, a' Lomnitza és a' Csörgő patak (Rauschenbach). Ezen folyók által annyira nevekedik a' Poprád, hogy Kniesen kis Mező Város mellett, melly a' fakadásától alig vagyon 5. mértföldnyire, már hajókázhatóvá válik, és már innét sok hazai Termesztmények, leginkább borok, szállittattnak szálakon, és apróbb hajókon Lengyel Országba.

A' Poprád nagyon bővelkedik mindenféle halakkal. A' sok apróbb nemű halakon kivöl különös szép Tomolykók, Ángolnák, Menyhalak, Pisztrángok és Lázaczok teremnek benne. Mikor a' Tátrákban a' Tavak megáradnak, akkor különössen megszaporodnak benne a' Pisztrángok is. A' Lázaczok ugyan itten nincsenek tulajdon hazájokban, mert ezek a' keleti Tengerből jönnek a' Visztulába, ebből a' Dunajeczbe, 's innét végre a' Poprádba. Ezen Halak esztendönkint igen nagy számmal jönnek a' Hegyek között való folyókban. Május elején

---

de ez a' hegyek természete ellen való vólna 's azért lén-telen a' természet visgáló azon igazságot felállítani, hogy a' Karpatusnak azon része, melly Liptó Vármegyétől a' Poprad bal partján Lengyel Ország felé nyúlik, ambár a' többinél sokkal magosabb, csak ága a' Karpatusnak, a' dereka pedig másutt kisebb emelkedésben Poprad, és Hernád folyó vizek között megyen el. Ezen állításnak szorgalmatosabb megvisgálása ajánltatik a' Tudósoknak.

már eleget foghatni Szepes Vármegyében, öszkor pedig, mellyek a' hálókat elkerülték, seregestől térnek vissza a' tengerbe, a' hol kitelelnek. Megjegyzésre méltó még, hogy Magyar Ország folyói között csak a' Poprádban találhoznak Lázaczok. Azon Lázacz forma nagy Halak, mellyek a' Vágban fogatattnak, 's az odavaló Tótoktól Hlavatkának neveztettnek, nem valóságos Lázaczok.

2-dik A' Hernád másként Kundert. Ez nem a' Király Hegyén fakad, a' mint eddig némellyek hitték, hanem egy más kissebb Hegyen, melly a' Hohlától nem messze Vikartócz nevü Falu mellett fekszik Szepes Vármegyében. Ez éjszaktól délnek tart, Schavnik, Káposztafalva, Igló, Márkusfalva, Olaszi, Krompach, és Kluknó mellett folyik el, itt Abaújjvármegyébe fordúl, 's minekutánna több folyókkal eggyesültt, Körömnél a' Tiszába ömlik.

3-dik A' Gölnicz, vagy Hnilecz, ez a' Király hegyen fakad, nem messze azon helytől, hol a' fekete Vág is (melly Liptó felé foly) Prassivi nevü kis gömbölyü Hegy alatt ered. A' Gölnicz Szepes Vármegyében Dél felé foly az ércz hegyek közt, 's Wagendrüssel, Schwedlér, Remete, és Gölnicz Bánya Városokon keresztül, 's több kis patakok által nevekedvén, Márgitfalva mellett a' Hernádba szakad.

4-dik A' Dunajecz vagy Dunavecz. Ezen folyó, mellyet a' Lengyelek Kiss Dunának neveznek, a' Tátráknak éjszaki tetőjén lévő 7. Tavaknak eggyikéből ered, 's Friedmann nevü Helységnél a' Biala által mindjárt nagyra nevekedik. Elein Keletnek, de csak hamar, minekutánna Lechnicz Helységéhez közel a' Veres

Klastrom mellett nagy csavarodást tett, éjszaknak fordúl. Itt az árka nagyon öszve szorúl, mivel két, egymáshoz igen közel fekvő kő-szirtek között foly el, mellyek egy valóságos Kaput formálnak, 's minekutánna Galiciában Opatowecznél a' Poprádd eggyesültt, a' Visztulába önti ki magát.

Megjegyzésre méltó: hogy Magyar Országnak valamennyi folyói közzül csak a' Poprád, és Dunavecz folyik éjszak felé, a' többi pedig mind kelet felé.

Az itt megnevezett 4 nagyobb folyók ugyan annyi nagyobb Völgyeket is formálnak Szepes Vármegyében, mellyek hol tágassabbak, hol szorossabbak.

Szepes Vármegye nem a' legnagyobbak közzül való. Egész határa nem tesz többet 66. □ mértföldnél; a' mellyen még is 2. Szabad Királyi, 7. Bánya, és a' 16 úgy nevezett Szepességi Korona Mező Városok, más 22. Mező Városokkal, és 178. Faluk, 's 68. Praediumok számláltattnak.

A' Szabad Királyi Városoknak egygyike:

Lőcse, melly most a' Megyének Fő Városa, a' hol az az ő Gyűléseit is tartya. Ezen Város egy dombon fekszik; hajdan igen híres és erős falakkal, 's tornyokkal vólt békerítve. 1245-dik esztendő körül épültt. A' helyen, mellyen ál, az előtt vígyázó torony vólt, mellyből az azon környéken csavargó Tatárok tartattak szemmel, 's azért innet is mondatik német neve Leutschau eredni, mivel t. i. azon helyről embereket néztek. Ezen Város kezdete után mindjárt sokat szenvedett. 1285-ben a' Tatárok rontották le, 1601-ben a' Bocskai Hajdúi. 1602-ben Bátori 'Sigmond; 1605-ben ismét a' Hajdúk. 1619-ben Bethlen Gábor, és Rákóczy György. 1682-ben pedig Tökö-

lyi rabolták ki. 1710-ben ki szabadúltt Rákócy Ferencz birtokából, mellyben 7. esztendeig vólt.— Hajdan, midön a' napkeleti, és éjszaki kereskedés Hazánk' gazdag Földjére is ki terjedett, ollyan Jussal bírtt, melly szerént az által vitetett Portékákat egy ideig megállíthattá, hogy azokból, a' kinek tetszik, vásárolhasson. Még ma is olvashatni a' Városházán egy kőbe ki vágva ezen Inscriptiót: Respublica Leutschoviensis. Póliticai fényének szép Epochájában a' Tudományok, és szép Mesterségek is virágzottak benne, legfőképpen a' Könyvnyomtatás mestersége nagyon előmozdíttatott. 1586-ban már Typographia volt itten. a' 17-dik Század elején pedig Scholcz Dánielnek, és Klolsch Jakabnak voltak Typographiájik, ezek után kezdődött a' Brever, vagy Breuer Lőrinczé, mellyet annak fiai, Samuel, és János, sokáig a' legjobb állapotban fenntartottak. A' Breuer betűi igen szépek voltak, 's az akkori Német, és Hollandiai betűknél semmivel sem alább valók. Ezen Typographiából sok, és igen nevezetes Munkák jöttek ki. De 1754-ben tűz által el emésztetett. Most ugyan két nyomtató Mühely vagyon benne, (a' Podhoránszkyé; és a' Werthmülleré) de ezeknek Préseik nem nagy mozgásban vagynak. — Útzái és Házai Lőcsének igen szépen épültek. A' Piaczi Templom, melly Sz. Jakab tiszteletére vagyon felszentelve, különös diszt ád a' Városnak. Határa, mellyhez több Helységek tartoznak, igen nagy, 's erdőkkel bővelkedő. Vízben azomban gyakran nagy szükséget szenvednek. Szabadságait, és Privilegiomit 1-ső Ferdinand 1550-ben külőnös Diplomában újította 's erősítette meg. Mind a' Katholikusoknak, mind az Evangelikusoknak Gymnasiumok vagyon itt: de ez utóbbiakéban nem sok a' Tanúlók száma. Ugyan azoknak fá-

fából épültt Oratoriumok a' külső Városban fekszik. 2-dik Jósef Császár alatt a' Vászon szövés tökélletesítésére egy Tanító Intézet állítatott fel, a' Polgár és Paraszt Leányok számára, de a' melly csak hamar elmúltt. Népessége a' Városnak 4445 Lélekből ál. (a)

2-dik Szabad Királyi Város Késmárk. Ez a' Poprád jobb partján felettébb kiesen fekszik. Igen régi, és szebben épültt Város mint Lőcse, mellytől csak két mértföldnyi távolságra esik. Azon a' Környéken, mellyet most Késmárk díszesít, csak egynehány halász kunyhók állottak amaz időben, midőn a' Hunnusok a' Romaiakat, ugyan ott, egy szálig leverték. Nevezetét külömbféleképpen származtatják. Némellyek német értelemben onnat akarják azt lehozni, mintha itt egykor sajtok (Käſe) készítettek, vagy árultattak volna, 's állításokat azzal erősítik, hogy egy Privilegiumokban, melly 1348 ban költ, valósággal Caseoforumnak neveztetik (b). Mások azt mondják; hogy a' Csata mezején elesett Kheve Hunnus Vezér nevéről neveztettne Khevesmárknak. De leghihetőbb az, hogy azon három faluknak egygyikéről neveztettnék így, mellyek annak határán feküdtek, 's mellyeknek eggyike Péter Pál, másika Szent Mihály, harmadika Késmárk, vagy Villa Házmárk nevet viseltt. Mert a' határon még ma is egy föld Mihály fölgyének, egy kút Péter Pál Kútyának neveztetik. Kézmárknak pedig egy a' Városnak napkeleti részén fekvő kert neveztetett.

(a) Ezen Városnak Topographiai leirását a' Magazin für Geschichte Statistik, und Staatsrecht der Öster. Monarchie" czimű munkában olvashatni, az 1-sö és 2-dik Kötetben.

(b) Callimath Fülöp „De Rebus Uladislai" nevü munkájában Chesmarknak nevezi.

— Legnagyobb nevekedésben volt ezen Város 4-dik Béla alatt, kitől 1269-ben szép szabadságokat nyertt, a' miért már a' régi időkben nevezetes vólt Az úgy nevezett 24. Királyi Városok között ez mindenkor első helyet foglaltt. Ezen elsőséget Ulászló engedte néki, kinek egyenes parancsolatjára 1440-ben a' Szepessi Szászok Grófja Löcséről ide tette által lakását. Több Magyar, és Lengyel Királyok itt tartották öszve jöveteleket. 1423-ban itt írták alá a' Békesség kötést 'Sigmond Magyar, és Ulászló Lengyel Királyok. 1436-ban itt gyültek összve a' Magyar és Lengyel Mágnások azon 13 Királyi Városok kiváltása iránt való tanácskozásra, mellyek a' Lengyel Koronánál zálogban voltak, de ezen tanácskozásnak nem lett kívánt kimenetele. — Minden tekintetben nagy virágzásra, és hírre kapott a' Város. Azomban alig kezdette magát nagysága és hatalma által megkülömböztettni, azonnal sok szerencsétlenséggel kellett küszködnie. A' Cseh Huszíták két ízben 1433-ban és 1464-ben vették be ostrommal, 's szint annyiszor kegyetlenül kirabolták. Ezen hadi Történetek alatt, mellyek a' Várost sulyosan érték, a' Város Leveles Tárháza, sok nevezetes Irásokal és Privilegiomokal a' tűz prédájává lett. Ez által a' Város nagy veszedelembe esett, gyors és erős segedelemre volt szüksége, mellyet a' Királyoktól meg is nyertt. Mert derék Polgárjai bár mennyit szenvedtek is, Királyaikhoz még is mindenkor hívek maradtak, 's ezen érdemekért szépen meg is jutalmaztattak. Ezen szomorú időkben 'Sigmond, és Corvinus Mátyás Királyok legtöbbet segitettek rajtok; 'Sigmond felszabadította őket a' Harmintzadtól, 's megajándékozta Rox Helységének felső részével, és Szad-Rokus nevű földel, úgy Borberg (Forverk) Helységével is. Mátyás 1464. Kis Szalok Helységét,

Armálist, Főben járó hatalmat (Jus Gladii) ajándékozott a' Városnak, nem külömben engedelmet héti, és országos Vásárokra. De egynehány Tizedek után ismét romlás érte a' Várost. 1530. körül, 4 Esztendővel a' Mohácsi szerentsétlen ütközet után, a' Zápolya hatalmába kerültt, ki mint Usurpator a' Magyar Trónusba ültt. Azután Laszky Hyeronimus Lengyel Dinastának Uralkodása alá; végre pedig a' Tökölyi Sebestyén kezére jött. Mind ezen uralkodók alatt felette sokat szenvedett a' Város, de még is legtöbbet Tökölyinek kegyetlen maradéki alatt. Egész 1655-ikig tartott azon nyomorgatása, melly időben azt 3-dik Ferdinand ismét a' Szabad Királyi Városok közzé tette.

A' Városnak mindenkor készen kellett magát az ellenségekkel való szembeállásra tartani, kik azt megszállották; azért azon időben igen meg is erősítetett. Ezt mutattják az alsó, és felső kapukon lévő Tornyoknak igen erős, és vastag falaik, mellyek az emésztő időnek még sokáig ellent fognak állani, úgy a' Bástyák omladéki, mellyek több helyeken a' Város falához voltak épitve. Ezen bástyák között legerősebb volt az úgy nevezett vastag Torony, melly a' Városnak nyugot éjszaki szélén, közel a' Poprádhoz állott. Ez alatt egy igen mély Tömlöcz vólt, mellyben sok ember nyomorúltúl végezte életét; de ez, valamint a' többi Bástyák, és nagyobb részint a' Város kerítése is, leginkább Dél felől, egynéhány Esztendők előtt egészlen elhányattak.

Most a' Várost szorgalmatosan ékesítik; az útzák Kanálisok által tisztítatnak, 's mindenek előtt az úgy nevezett r é g i p i a t z r ó l a' sok tavak, mellyek a' levegőt nagyon rontották, leeresztettnek. Ott hol a' Város falai lerontattnak,

gyümölcsös, és zöldséges kertek készítettnek, némellyek a' Város környékét nagyon ékesítik.

A' Város legnevezetessebb épületei közzé tartoznak az úgy nevezett Vár (a); a' Sz. Kereszt Temploma magas Tornyával eggyütt; az úgy nevezett Kissebb, vagy is Tót Templom, a' Vár útzában; a' Városháza a' Tornyával, melly a' legszebb ház, 's az egész Várost ékesíti; végre az úgy nevezett Urakháza, a' Piatzon, mellyben egykor a' Tökölyiek' házi Tisztyeik laktak. Ezen Házon kevéssé alól, hol az előtt az őrizeten lévő Katonaságnak fő Strázsa háza állott, most egy újj ház épül, melly, a' mint kezdetéből látszik, nagyon pompás fog lenni, 's a' mint mondatik, Kávéház 's Tánczoló Szála lesznek benne. — Egykor Fegyverház is vólt itt, de az a' Rákóczy háborgásai alatt, a' Polgárok által szántszándékkal lerontatott, ne hogy azt a' Rebellisek az ő veszedelmes czélyokra használhassák.

A' felsőbb Külső Városban, közel a' kapuhoz, vagyon az Evangelicusoknak fából készültt igen tágas Oratoriumok, 's közel ahoz ugyan azon udvaron köbül épültt Gymnasiumok. Ennek felállását Benczur Jósef, egykor idevaló Tanító, Maria Terésia dicsőséges uralkodása alatt, külö-

(a) Ez a' Városnak éjszak részén ál, mind eddig nem tudatik, ki épitette? azt tartyák, hogy ugyan azon helyen az előtt Apacza Klastrom állott, melly, a' Szepességi Chronika szerént, még 1190-ben épitetett volna, de ki által? szinte nem tudhatni; valamint azt sem mikor, és kirontatta el? A' Várat Tökölyi Grófok birták sok ideig, kik közzül István legnagyobb fényre hozta azt. De midőn Tökölyi Imre, mint Rebellis, a' Hazát elhagyni kintelenitetett, a' Város megvette, azon politicus czélból, ne hogy az valaha megint valamelly Despota kezére jusson. Éppen azon okból elhagyták azt pusztúlni, sőtt némelly épülettyeit szántszandekkal el is hányatták. Csak a' Kápolna, és a' Pinczék maradtak meg.

nössen elősegítette. A' Podkoniczky Adám Professor által egynehány Tizedek előtt kezdett nevelési Institutum, mellynek czélya az egész Hazára nézve igen dícséretes vólt, már megszünt: Az itt Tanúlók száma az idén igen nagy, 's még nagyobb volna, ha az idevaló bő jövedelmü Alumnaeumban a' szegény Tanúlókra nagyobb gond volna. Egynehány esztendők ólta a' Törvények is tanitattnak itten, melly az Iskolák virágzását nagyon neveli. A' XVII-dik Század vége felé Glaserer, másként Vitrarius Máténak egy könyvnyomtató műhelye is vólt itten, 's betüi, mellyekkel a' Mlinarovics Eliás Cseh énekes könyve nyomtatott, igen szépek valának, de ez a' 18-dik század első negyedében megszünt, 's azólta nem is állitatott fel más. — Só áruló Hivatal is vagyon itten.

Késmárk igen víg, és az egész Szepességben a' kereskedésre nézve első Város. Majd minden itt lakó Nemesek borokkal kereskednek Lengyel Országba. De ezen kereskedés is egynehány esztendők ólta nem olly nagy, mint az előtt vólt. Voltak olly esztendők mellyekben 10—15000 hordó borok is kivitettek Lengyel Országba. Ellenben most a' vászon kereskedés kapott nagyobb virágzásra, mellyet az idevaló Festők üznek, 's esztendőnként 2—300000 röföt is elküldöznek Debreczenbe, és Pestre. — Mintegy három Esztendők előtt Generschih Dávid Kereskedő eszközlése által egy Társaság állott öszve, melly Porczellán Fabrikát állitott fel, de ez a' Társaknak nagy kárával már is hanyatlik. Az edény ugyan, melly itt készítetik, 's mellyhez az agyag a' Tátrában, a' Szalóki tetőn ásatik, szép és tartós, de kelete nincsen, mivel az Iglói, Rosnyai, Kassai, és Eperjesi Porczellán Fábrikák nagyon közel vannak. — Posztót is kezdenek egynehány

esztendők ólta itten készíteni. Hogy ezen mesterség nagyobb tökélletességre hozattasson, leginkább pedig, hogy a' Szepességi Posztó csinállók igyekezete felserkentessék, jó mesterek hozattak ki Schléziából, kik serényen dolgoznak, és sok szép posztót készítenek. — A' Lakosok száma valamivel többre megy 4000-nél (a).

Ezek a' két Királyi szabad Városok a' Szepességben. Most ugyan jó egyet értésben, és békességben vannak egymással, de hajdan szünetelen versengettek. Ezen versengésre, melly gyakran vérengezésig is ment, az adott okot, hogy mind a' két Város magának tulajdonította azon Just, hogy a' Szepességbe hozatott Portékák csak az ő határában bontatthassanak fel. Ezen versengés legtüzesebb vólt, midőn 1-sö Ferdinánd, és Zápolya egymással hadakoztak, mert az Országnak ezen háborgó állapotját mind a' két Város hasznára kivánta fordítani, 's fegyverrel védelmezték Jussokat. Laszky Hyeronimus Syradini Vajda a' Késmárkiaknak fogta pártyokat, 's 400 Kozákot küldött segítségekre a' Löcseiek ellen. Valóságos Hadat viseltek egymás ellen. (b)

(a) Ezen Város' Topographiai leirását kiadta Genersich Kerestyén Késmárki Prédicator 2. Kötetben.

(b) Hogy a' két Város közt való vetekedést az ember magának valamennyire képzelhesse (melly az ő Archivumaikban környülállásossan levagyon irva) elég lészen csak a' következendö sorokat olvasni, mellyek „in memorabilibus „Urbis Késmárk" vagynak: „Anno 1532. Die Veneris „post festum Corporis Christi, pugnarunt Késmárkienses „cum Leutsoviensibus ad Neudorf, eosque praelio profli„garunt. Multi mortui ceciderunt. Leutschoviensium 114. „Késmarkinum adducti sunt, et compedibus constricti, „laborare coacti, postremo se redemerunt. Eodem Anno „Die Martis post Festum Francisci Leutschovienses egres„si Landekensibus, Pirbrunensibus, Rozensibus equos, „et vaccarum greges ademerunt, et abegerunt. Cum au„tem ad Klein Schlagendorf venissent ibi Késmárkienses „illos adgressi profligarunt: Ubi multi Leutschovienses „caesi manserunt. Est ad Klein Schlagendorf collis exi-

De 1-sö Ferdinánd győzedelmeskedvén ellenségein, a' két várost is öszve békéltette, 's Laszky hathatós közben vetésére mind a' két Várost meghagyta a' vítatott Jusban.

Ezen már leírtt két Szabad Királyi Városokon kivül vagynak a' Szepességben az úgy nevezett XVI. Korona Mezö Városok (Sedecim Oppida Regio Coronalia Scepusiensia). Ezek sokféle történeteken estek által. Zsigmond Király 1412-ben zálogba adta Jagello Ulászló Lengyel Királynak 37,000 Cseh garasokért (a) 's 360 Esztendeig maradtak így a' Lengyel Királyoknál. Többször igyekeztek ugyan ezen Városokat a' Magyar Királyok kiváltani, de haszontalan. Végre 1772-ben Mária Terésia alatt csak ugyan vissza kerültek a' Magyar Koronához. Ugyan azon esztendöben 9-ber 5-dikén fogadtak hüséget nagy pompával Ö Felségének, Keresztszeghi Gróf Csáky János Eö Excellentiája elött. Csak hamar könyörögtek osztán az Udvarnál, hogy régi szabadságaik, és Privilegiumaik erösítettnének meg, mellyet meg is nyertek. Ezen Kegyelem 1775-ben Febr. 20 dikán Iglón nagy örömek között olvastatott fel a' nép elött. Szabadságaik megerösítetésökkel újj pecsétet is nyertek ezen környül írással: Sigillum 16. Oppidorum Scepusiensium 1774. Régi Privilegiomik szerint, mellyeket ök külömbbféle idökben, leginkább a' háborúkban tett szol-

„guus, 49. Leutschovienses in una fovea sepulti jacent. „Eorum 54. capti Kesmarkinum sunt adducti, quorum „octo, quoniam ante captivi aufugerant, decollati sunt".

(a) Ezen pénzt Durstein, vagy Schorstein nevü Lengyel Várban vette fel 'Sigmond. A' garasok becséről irtt többek között egy értekezést a' nagy hirü Doctor Schvarcz, Iglói fi a' Szepességből, egykor Rintelenben Professor, illyen czim alatt: „Flores sparsi ad Tabulas Pignori relict. 13. Civit. Saxon. Terrae Scepus. in Hung. Superiori". Dobner ezen Summát 740,000 Rftokra becsülte.

gálatjaikért, nyertek a' Királyoktól, magoknak vólt különös, a' Vármegyétől nem függő Jurisdictiójok; melly ma is megvagyon. A' Lengyel Korona alatt is megtartották a' magok különös Törvényeiket. Innét ezen Városok közönségesen Provinciának is, annak Tisztviselői pedig Kir. Administratiónak neveztetnek. Ezen Administratió áll: egy K. Administrátorból, egy Grófból, (Comes Provincialis) ki alatt minden Birák állanak, 3. Assessorból, egy Notáriusból, és egy Fiscálisból.

Ezen 16. Korona Városok egy részét teszik azon 24 Királyi Városoknak, mellyek már a' 14-dik Században híresek valának, 's mellyek mind politicai, mind Religióbéli tekintetben az Országban egy különös Tagot formáltak. a) Lakosai mind Szászok valának. Ezen 24. Városok közzül, mellyek átallyában a' magyar Korona tulajdonai, csak 13 szakasztatott el, a' Zálogosítás által, 's igy

(a) Valamint ezen Városok egymással különös Polgári szövetségben valának, úgy a' Papok is egy különös Társaságba állottak összve, melly a' Históriákban „Fraternitas 24. Regalium" név alatt jön elő, 's szinte nagy Privilegiumokkal birtt. Ezen Társaság 1248-ban állott fel. 1274 ben László Királytól sok szabadságokat nyertt. 1298-ban Donnersmarktban tartatott Gyülekezetben restauráltatott, de a' 18 dik század első negyedének végével szét oszlatott. Volt egy Senióra avagy Dékánya, mellyet üdőrül üdőre magok közzül választottak. Az utólsó Senior Bucholcz György Kakas Lomniczi Plébános volt. A' Seniornak kötelességében állott a' Fraternitásnak, és egész Szepességnek történeteit egy Könyvbe beirni, mellynek Czimje volt „Liber seu Registrum Fratern: Venerab. Domin. 24. Plebanorum Regalium in Scepus. in se continens recepta dicta, exposita, acta, et omnia facta eiusdem laud. Frater, etc." Ámbár ezen 24. Városoknak Polgári szövecségek a' 15-dik Század kezdetével felbomlott, a' Papok Fraternitása még is a' magok egész épségében megmaradt, mind addig, mig szét nem oszlatott. Ezen Fráterek által össze irtt Regestrom egy a' legbövebb források közzül, mellyből a' Szepességi Historiának Datumai meritetthettnek, mert sok, és nevezetes tudósitásokat foglal magában, kivált a' Religióbéli történetekről.

még 11 maradott meg. De a' 13 Városokkal Lublyó és Podolin Várai minden hozzájok tartozandó Helységekkel eggyütt valamint Kniesen Városocska is által adatott. A' kiváltáskor osztán a' nevezett Lublyó Podolin, és Kniesen városok is a' 13 hoz kapcsoltattak, 's igy támadtak a' 16 Korona Városok. Ezt szükség volt említeni, mivel a' Szepességi Historiában most 11 majd 16. majd ismét 13 Városokról vagyon szó. A' 16 Városok megmaradtak mind azon szabadságokban, mellyekkel hajdan a' 24. Városok éltek, de a' többi, a' 11 nagyon szomorú sorsra jutott. Minekutánna t: i: a' 13 Lengyel birtokba jött, a' megmaradtak lassanként elveszték szabadságaikat- 's paraszt falukká allyasodtak, mellyeket most nemesek, nagyobb részént pedig Gróff Csákyak, bírnak. Szerencséjekre szolgált tehát a' 16. vagy is igazábban 13 Városoknak az el zálogositás, külömben bizonyossan azok is ollyan sorsra jutottak volna, a' millyen a' többit érte. Azomban ezen 16 Városokat is igyekezett már a' Vármegye a' 13 nak sorsára juttattni, 's tulajdon Jurisdictiója alá venni. De azon okok, mellyekkel a' Vármegye a' maga Proiectomát támogatja, nem elég fontosak. Igaz ugyan, hogy némelly tekintetből kívánni lehetne ezen egygyesülést, ha az azon szép Privilegiomoknak sértődése nélkül meg eshetne, mellyel a' 16 Városok magokat a' Vármegye törekedése ellen minden Igazsággal védelmezik. Az 1807-diki Ország Gyülésén elő fordúltt ugyan ezen Statisticai kérdés, de noha nem mondottak is nyilván ellene a' Statusok Szepes Vármegye Követtyeinek, a' dolog avagy a' 16 Városok sorsa még is a' maga valóságában megmaradott. A' Köz hatalom által kénszerített eggyesülésnek nem is volnának jó következései; mert lehetetlen, hogy ezen Városok Polgárjaik, kik szint

ollyan pallérozottak, mint a' más Sz: K: Városbeliek, a' Vármegyénél szokásba vett bánás módját el szenvedhetnék, melly csak a' paraszt geniuszához illik. 2-dik Jósef Császár alatt a' Vármegye Jurisdictiója alatt voltak ugyan ezen Városok, de mélyen is érzették azt, 's azért midőn ezen Császár által az országban tett változtatások mindjárt halála után el töröltettek, ezek is, mint egy lánczaiktól megszabadúlva, nagy örömmel tértek vissza régi szabadságaikhoz.

Ezen 16 Városok többnyire a' Poprád Völgyében fekszenek, 's csak egynehány van a' Hernád partján, vagy ahoz közel, Neveik e' következendők:

1-sö Igló avagy Ujjfalu Németül Neudorf, szép és jó rendel épített Város. A' Hernád partján fekszik; 's hajdan fallal vólt körül kerítve. Az Admnistratiónak Széke itt vagyon, mint a' Provinciának Fő Városában, és itt tartattnak a' Congregátiók is. Határa igen nagy, melly egész a' Dapsai földig is terjed. Földje kövér, 's azért a' szántás vetés igen, hasznosan folytatik. Igló egyszer'smind Bánya Város is 's szép vas, és réz Bányák vagynak határán. Ezen Bányáknak gazdag áldása egykor nagyon nevelte a' Polgároknak virágzását, kik leginkább rézzel nagy kereskedést üztek Lengyel országba. 'Sigmond 1435 ben Tatán, nagy Privilegiomokat adott ezen Városnak. A' régi időkben nevezetes vólt a' Muzsikai Academiákról, mellyeket, a' mint Frölich írja, itt a' Polgárok tartani szoktak. Egy idevaló kő Bányában egy darab közönséges, falba való kőben, találtatott 1773-ban egy csigahaj. A' Város igen népes, 5252. megy a' Lelkek száma. A' Só árú-

ló Tisztség egynehány Esztendők előtt ide tétetett által Schnögenről a)

2-dik Olaszi Németül Vallendorf, ugy mondják, hogy ez egy Olasz Colonia által épitetett valaha, 's hogy onnat is vette volna Villa Italica nevezetét. Határa igen termékeny.

3-dik Szepes Várallya, kirchdorf. Nem nagy de igen csínos Város, itt a' Misericordiánus Fratereknek Klastromjok vagyon. A' Város egykevessé alacsony völgyben fekszik. Nem messzire innet látni egy felől egy kis parton (melly Káptalan hegyének neveztetik) a' Szepesi Káptalant, más felől a' Szepesi Várat. A' Káptalan fekvése, melly fallal vagyon békerítve, messzirül különössen szépen látszik, A' Kanonokok épületyeik, a' Püspöki Residentia, és a' Templom, mellyek mind a' legszebb rendel vannak építve, egy Kis Városhoz hasonlíttanak. Ezen Püspökséget Mária Terézsia állította fel 1776-ban Egynehány esztendők előtt Seminariom is épitetett a' Nevendék Papok számára. Közel ezen Káptalán Hegyhez vagyon egy forrás, mellyben a' fadarabok kővé válnak. b)

Szepes Vára, mellyről a' Megye is vette maga nevét, egy igen magos köszikláu fekszik, most már csak egy tiszteletre méltó omladék a' régi üdőkből. 1403-ban Rákóczy megvette azt. 1604-ben a' Bocskay háborgásai alatt erős Ostromot állott ki. 1301-ben 1-sö Károly Király itten a' Szászok segedelmével, kik hozzá igen hívek voltak,

(a) Ezen híres Korona Városnak nevezetes jelességeit bőven leírta Dr. Rumy K. G. Ur a' „Vaterländ. Blätter des Öster. Kaiserth." nevü Újságban a' 1812. Esztben.

(b) A' Káptalan szerzödésének idejét a' História nem határozza meg tellyes bizonysággal. Kaprinay in Hist. Dipl. 2-dik R. 187 dik lap, sokat beszél annak eredetéről. Még 3-dik András Király alatt volt már itt, a' mint mondatik, Jakab nevü Püspöknek lak helye.

's a' várat vitézül oltalmazták, Lászlót, az ő vetekedő tarsát, egy hires ütközetben egészlen megyőzte. Közel a' Várhoz vagyon egy igen nevezetes Barlang, mellyben a' víz nyárban megfagy, 's mennél nagyobb kivől a' hőség, annál nagyobb jég darabok fagynak benne; ellenben télben a' víz lágy meleg 's a' nagy hidegben majd nem egészlen is meleg. A' leg régiebb időkben a' Zápolya nemzetségéé vólt ezen Vár. 1531-ben Thurzó nyerte azt meg. 1638-tol ólta pedig a' G. Csákyaké.

4-dik Sztrázsa (Michaëlisvilla: 5-dik Poprád, (Deutschendorf) 6-dik Felka. 7-dik Szombathely (Mons S. Georgii, Georgenberg) 8-dik Matheócz (Matthaei Villa, Maczdorf) — Ezen öt Városok egy különösen szép, és termékeny környéken fekszenek a' Poprád mellett, közel a' Karpathusokhoz, 's csak egy fertály órányira egymástól.

9-dik Leibitz. Ezen Korona Város, melly Késmárkhoz igen közel fekszik, egy a' legrégibb Városok közzül a' Szepességben, 1204-ben már fen volt. Nagy és népes hely, de hajdan még népesebb volt. Egy időben, a' mint mondatik, 800 ház volt benne. Nagyságából legtöbbet vesztett az 1659-diki 1680-diki és 1768-diki égések által. Ezen Városnak határán vannak még a' legnagyobb és legszebb erdőségek az egész Szepességben. Ennek Birója, a' régi időkben, különös elsőséggel birtt a' többi korona Városoknak Birái között, 's a' közönséges Gyülésekben mindjárt a' Provinczia Grófja mellett ült. Határán két falu fekszik, mellyek hozzája is tartoznak. Az egygyik Schwefelbaad, a' másik Majerka, amaz csak egynehány házból ál, eme már népesebb 's több tekintetből nevezetes. Leibicz' külső Városának is nevezetik. Lakosai szint azon Jussokkal és szabadsá-

gokkal bírnak, mellyel a' Leibicz', és a' többi korona Városok' Polgárjai. Ezen Külső Város is igen régi, 's a' Város után csak hamar építetett, mellytől két órányira fekszik. A' mint ezen külső Városnak némelly Privilegiomaiból látszik, az azért építtetett, hogy a' vidék a' sok haramiák ellen, kik itt egész csoportokban tartózkodtak, bátorságossá tétessen. Azon időben tehát nagy, és sürü erdőségnek kellett ott lennie, melly Leibiczhoz tartozott. A' mi több, némelly házakban még gerendákat is mutattnak, mellyek éppen ott nőtek, hol most Majerka fekszik. Ennek Lakossaival meg nem egyezhetnek a' Leibicziak, 's azért már egynehány esztendő olta a' legnagyobb versengés van köztök, melly mind eddig le nem csendesedett. A' Leibicziak részént a' Polgári Jussokkal való élést ellenzik a' Majerkaiaknak, részént határjai felett pörlekednek, és igy (nem gondolván meg, hogy az által ezeket, noha már a' nélkül is elég szegények, 's most is segicségre, és megszabaditásra várnak kopasz köszirtyaikon, még jobban elszegényitik) uralkodni akarnak rajtok, — a' mi mind azon által meg nem lehet, mivel ők nem parasztok, következésképpen nem is Jobbágyai a' Városnak. És innet származik köztök a' versengés. A' Leibicziak erővel úgy akarnak a' Majerkaiakkal bánni, mint parasztokkal. De majd nem gyaníttani lehet azt is, mint ha a' Városiak szégyenlenék ezeket az ő külső Városi polgár társaiknak tartani, mivel közönségesen csak paraszt öltözetben járnak, 's a' csinosodásnak is azon grádicsán még nincsenek, mellyen a' Leibicziak, 's majd nem mind a' XVI. Királyi Városok lakosai vannak. De mind ezek mellett a' Fels. Magyar Királyi Helytartó Tanácsnak egy Rescriptumánál fogva szint ollyan szabadságok 's polgári Jussok illetik őket, mint a' Leibicziakat. Ezen

szabadságoknak és Jussoknak tellyes használlásába tétettek ők akkoron is, midőn a' XVI. Városok Hazánkkal egybe kapcsoltattak; mert Majerka is Lengyel birtokban volt Leibiczal edjütt, melly szinte erős bizonysága annak, hogy attól soha el nem választatott. Azon Királyi kegyes Intimatumban, melly 1775-ben Május 22-dikén költ, 's a' XVI. Királyi Városok akkori Igazgatójához Sellyebi Tiszta Pál Úrhoz a' Majerkai Lakosok Jussainak feltartása iránt érkezett, a' következendő igen kedvező szavak vagynak: „idcirco bg- „ ne vult sua Mattas SSma, ut praerepetita Pos- „ sessio, Majerka dicta, tamquam inter metas „ oppidi Leibicz collocata, eidem in qualitate sub- „ urbii omnino ingremietur, eà tamen ratione: „ ut Incolae eiusdem Possessionis in omnibus, ea „ plane modalitate, prout Incolae Oppidi, tracten- „ tur, et per consequens pro ratione qualitatum, „ habilitatisque suae, non tantum ad exteriorem, „ verum etiam interiorem senatum, aliaque mu- „ nia, et servitia dicti Oppidi adplicentur" — Majerka az Ichla Hegyének allyán igen romántos helyen fekszik. Lakosai németek, igen serény, és munkás emberek. Csak azt lehet sajnálni, hogy egynehány esztendők ólta igen elszegényedtek, mellynek legnagyobb oka valósággal abban fekszik elrejtve, hogy Polgári Jussaikban össze szorittattak. Nagyobb része a' Lakosoknak az Evangelica vallást tartja, kiknek itt fából épült Oratoriumjok, és mint egy 16. esztendők ólta, tulajdon Papjok vagyon. Az Oratoriumjok, a' mint mondatik, most köbül fog épitettni. A' földmivelés itt a' sok hegyek miatt, mellyeken csak nagy nehezen lehet szantani, nem igen hasznos. a' 'Sindely hasgatáshoz igen jól értenek a' Majerkaiak, mellyel nem kis kereskedést is üznek.

10. Menyhárd, Mennersdorf, Menhardi Villa. Azon kis erdőben, melly ezen Város határán fekszik, néha igen szép szarvas gombák találtatnak, mellyeket a' Lakosok nagy haszonnal adnak el.

11. Riszdorf, Ruszkinocz, Hajdan igen hires Város volt. Itt sok kereskedők tartózkodnak, kik a' Külföldiekkel nagy kereskedést üznek.

12. Durand, Durlsdorf. 13. Béla. Ez Igló után a' leg népesebb, és legnagyobb a' Korona Városok között. A' Poprádnak bal partján fekszik Határa igen nagy, és termékeny. A' Boróka pálinka (Borovicska) melly itten főzetik, különös jósága miatt messze földön ismeretes. Egykor ezen Város nagy kereskedést üzött borral, dohánnyal, és vassal Lengyel országba.

14. Pudlein, Podolin.

15. Kniesen, Gnasdüo, Gnasna, és

16. Lublyó, Lubłau. Egy kis dombon a' Poprád jobb partján fekszik. Igen szépen tűnik szembe. Lakosai még most is nagyon folytatják a' borral való kereskedést Lengyel Országba. Régi időkben ezen Város Királyi Szabad Városok Privilegiumával éltt. A' Poprád balpartján közel a' Városhoz fekszik az igen szépen helyheztetett Sóház. a)

Által ellenben a' Várossal a' Poprád bal partján ál egy magas hegyen a' hajdan olly híres Lublyó Vára, melly messziről igen szépen látszik, de végső romlásához már közel vagyon.

(a) Több Kor. Városok az ő nevezetességeik miatt bővebb leirást érdemlenének. De mivel azt részént ezen munkámnak határjai, részént a' T. Gyüjteménynek intézete meg nem engedik, azért más kötetre halasztom, mind némelly Városoknak, mind a' Poprád némelly nevezetessebb Vidékeinek környülállásossabb topographiai leirását. Hasonlóképpen a' Karpatusi Tavaknak bővebb leirását is befogom küldeni.

Lublyó és Podolin Városaitól veszi a' Lublyói és Podolini Uradalom a' maga nevezetét, melly több Helységekből áll; 's kamerális Administratio alatt vagyon. Tisztjei ezen Koronai Uradalomnak egy a' Vártól nemmessze fekvő épületben laknak.

A' XVI Koronai Városok Lakosainak száma öszveséggel 42, 347. Lélek.

Melczer Jakab.

2.

Kant' Filosofiájának fő Resultatumai.*)

Ha mindent össze veszünk, a' mit Kant Systemája tzélba vett, és el érni akar, tehát ebben áll: Az erköltsi tudományt, és Religiót az ő egész nagyságában, méltóságában, fényében, és meg sérthetetlenségében mutatni, és előterjeszteni, és az által egyszer is mind az embert tulajdon természetének magasságával, és el rendeltetésével meg esmértetni.

Ezen fő tzélra tartoznak ennek a' Systemának még azon részei is, mellyek tulajdon foglalatjok szerint a' Religiót nem annyira hirdetni, mint inkább megtámadni láttatnak. Azok ugyan annyi közelről, vagy távulról épültt erősségek az erköltsi tudománynak, és Religiónak oltalmára: vagy védő szerszámok, mellyek által a' Re-

*) Egy kevés figyelmezés a' képzeletek' sorára a' láttzató homályosságot tsak hamar megszünteti, a' melly kiváltt az elvontt tárgyakat, oda járulván még a' nyelvnek is némünémü szokatlansága, majd nem úgy szokta követni, mint az árnyék a' testet.

ligio

ligio a' hitetlenségnek, és babonának dülledékjeiből kiemeltetik, és megtisztúl, hogy szépsége kitünjön, és mennyei fénye minden kételkedőket hitre hozzon, minden szemtelen hazugokat, és káromlókat pedig megnémitson, és szégyenitsen.

Több hosszas visgálatok a' Kritikában oda mennek ki, hogy világosan megmutassák, hogy az elmélkedési okosságnak (Rationis Theoreticae) minden állatásai által sem lehet megmutatni, és megállapitani az Isten' létében való hitet, vagy hitetlenséget. De az elmélkedési okosságrol tett ebbéli meghatározó móndással korán se mondattatott ki a' végső ítélet az Isten' létére, hanem tsak arra az útra, mellyről mind ekkoráig azt gondolták, hogy azon egy legfőbb Valóság' létének, vagy nem létének leg elfogadhatóbb, legbizonyosabb, 's legfőbb okaira találtak. Nem: minekutánna nékünk a' Kritika az Istennek, és általjában minden testetlennek létére nézve az esméretnek elmélkedési útját, mint hozzá férhetetlent, örökre elzárta, a' gyakorlási okosságnak, (rationis practicae) és hitnek erköltsi útját nyitja meg előttünk, a' melly éppen olly bizonyos, mint kellemetes, és ketsegtető.

Én, mint elmélkedési esméret tehetség, így ítél az elmélkedési okosság a' Kritikában önönmagárol, tsak azt esmérhetem meg, a' mi jelen vagyon, t. i. a' természetben, vagy érzéki világban minden tárgyakat, mellyeket a' szemlélés, és tapasztalás adnak elömbe. Èn ugyan elmélkedésképpen is a' természeten, és tapasztaláson túl mehetek, és ollyan előzményeknek lételét gondolhatom, mellyek a' természetben sehol se tünnek elömbe, mint p. o. az Istennek és a' Hóld' lakosai-

nak lételét: de ha valjon ezek a' tárgyak valóságosan legyenek e', ezt tellyes bizonyossággal meg nem mutathatom. Mert egy dolognak valóságos lételét én, mint elmélkedési tehetség, meg nem mutathatom ideából, vagy egy dolognak képzeletéből, hanem tsak magának a' dolognak szemléléséből. Minden, a' mit ollyan tárgyak' valóságos lételének elhitetésére tehetek, mellyeket tsak gondolok, de nem szemlélek, ebben áll, hogy az ő lehetőségeket, néha hihetőségeket mutatom, 's engedem meg.

De azok a' tárgyak, mellyeknek lételét tsupán tsak gondolhatom, a' természetnek, vagy az érzéki világnak tárgyai lehetnek, p. o. a' hold' lakosi; vagy egy érzésen kivül lévő világnak tárgyai is lehetnek, p. o. az Istenség, és szabadság.

Ha egy általam tsupán gondoltt természeti tárgy valóságos az érzéki világban, tehát az idővel még mindenkor tárgya lehet reám nézve a' tapasztalásnak, és szemlélésnek. Így p. o. Uranusnak feltalálása előtt gondolhattam egy hetedik bujdosó tsillag' lételének lehetőségét, söt hihetőségét is: de minekutánna azt valóságosan feltalálták, ez a' tsupán gondoltt, és gyanitott természeti tárgy a' szemlélés, és tapasztalás által elömbe terjesztetett is, és most már az ő lételét nem tsupán egy illyen világi test' képzeletéből mutatom meg, hanem magának Uranusnak szemléléséből is.

De egésszen másképpen vagyon, a' midőn az érzésen kivül lévő világbol vétetett tárgyrol gondolkodom, p. o. az Istenségről. Egy illyen érzésen kivül lévő tárgy valóságos lehet, és még is éppen azért, mivel egy természet felett való tárgy soha

sem szemléltethetik, tehát az ő létele soha elmélkedésiképpen meg se mutattathatik. Ha tehát ollyan érzésen kivül lévő tárgyakat gondolok, mint a' millyenek p. o. az Isten, szabadság, halhatatlanság, tehát semmim sints a' képzeleteken kívül, a' mivel ilyen tárgyaknak valóságos lételét vitathatnám. De illyen tsupa képzeletekkel lett vitatás által ollyan tárgyaknak valódiságát (realitatem) egész bizonyossággal meg nem mutathatom. De, a' mit jól meg kell jegyezni, az Isten' lételét elmélkedési képzeletek által semmiképpen nem is tagadhatom, sőtt inkább egy illyen Valóság' lételének lehetőségét, és hihetőségét meg kell engednem, noha e' mellett még mind bizonytalanság marad hátra.

Mivel tehát az én elmélkedési esmeret tehetségemből, és a' természet tökélletességekből minden kéttségen fellyül való bizonyosságot nem merithetek az érzésen kivül lévő tárgyaknak lételc, és valódisága felől, tehát ennek a' bizonyosságnak más honnan kell megvalóságosodni. És ez valósággal meg is történik, és pedig következőképpen.

Az én elmélkedési esméret tehetségemen kivül, mellynek egyedül az érzéki világgal, mint egy Mechanika természettel van köze, még az emberben gyakorlási okosság is vagyon, melly akaratnak is hivattatik, és a' mellynek természete nem áll mechanismusban, hanem okvetetlen szabadságban, (in absoluta libertate).

Ez a' gyakorlási okosság az erköltsi törvény által következőképpen adja tudtomra lételét. Én, így magyarázza nékem a' gyakorlási okosság önnlételét, és természetét, egy okvetetlen, magamban fennálló, 's minden

mechanika természettől független tehetség vagyok. Én egy okvetetlen akarat vagyok, és magam eleibe az akarás számára szabadságból szabok törvényt, úgy, valamint magamnak az én akarásomnak tárgyait, és azok' valóságos lételének állató okait is szabadságból hozom elő. De az én akaratom' tárgyainak ezen elő hozása nem testi, hanem erköltsi teremtés által történik meg, az az: nem nemzem a' valóságos lételt, hanem tsak illyen tárgyak' valóságos lételében való hitelt. Az Istenről, szabadságról, és halhatatlanságról való képzelet, mint az én okvetetlen akaratomnak képzeletei, az ő tárgyaiknak valóságos lételére nézve edszer'smind okvetetlen, sérthetetlen, és szent állató okok, akképpen, hogy az elmélkedési okosság, mint egy a' gyakorlási okosság alá rendeltt okos tehetség a' gyakorlási állató okok (argumenta) ellen ki nem kelhet, és a' gyakorlási képzeleteknek valóságos objectivitássát ne talán azért kéttségbe nem hozhatja, mivel az ő elmélkedési esméretei által ez illyen képzeleteknek tárgy valósági valódiságot (objectivam realitatem) nem adhat. Mert a' gyakorlási okosság képzeleteknek tárgy valósági valódiságokban való hitetlenség egyszer'smind magában a' gyakorlási okosságban való hitetlenség volna, melly által tehát általjában minden erköltsiség, szabadság, és emberméltóság lerontatnék, és tellyesen semmivé tétetnék.

A' gyakorlási okosságnak ezen állitásárol így magyarázza ki magát az elmélkedési okosság. Én, mint elmélkedési esméret tehetség a' gyakorlási okosságnak létéléről éppen semmit se tudnék, ha tsak lételét ő maga nem adná tudtomra a' szabadság' törvénye által.

De mivel ő magát a' törvénynek képzeletében kijelenti, tehát az ő lételét is meg kell esmérnem. Mert a' törvény nem tsak egy valóságos, hanem egy ollyan lett dolog is, melly nékem az érzéki világnak minden datumjaibol, és az én elmélkedési okosságommal való élésnek egész kerületéből megmagyarázhatatlan, holott nálam minden mechanika természet szükségből áll, a' Mechanismus pedig egyenes ellenkezője a' szabadságnak.

Hogy tehát a' gyakorlási okosságnak, és az ő tárgyainak lételét megengedjem, nem kell mást tennem, hanem tsak megvallanom, hogy az én gondolkodó tehetségemben a' természet törvényein kivül a' szabadság' törvényét is tudom. A' szabadság' törvényének, mint egy okvetetlen akaratnak illyen tudását pedig semmiképpen se tagadhatom. Mert én éppen olly jól tudom az erköltsi törvényt, mint a' természet' törvényeit. És ha a' gyakorlási képzeletektől azon okbol akarnám megtagadni az ő tárgyaiknak valóságos lételét, mivel a' gyakorlási okosság az ő tárgyainak valódiságát nem úgy, mint én, szemlélések által, hanem a' szabadságbol vett okvetetlen akarás által bizonyitja, tehát ez éppen úgy ellenkeznék az okossággal, mintha a' gyakorlási okosság az én szemléléseimet, és természet törvényeimet azért nem akarná elválalni, mivel azok nem származnak akaratbol, és szabadságbol.

De ha még is a' szabadság' tárgyainak valódiságát álhatatosan ollyannak állitom, melly elmélkedésiképpen bizonytalan, tehát ezzel tsak annyit akarok mondani, hogy a' szabadságnak lételét nem esmérem az én elmélkedési tehetségemből, hanem annak, és az ő tárgyainak létele felöl tsak annyiból

tudok valami bizonyosat, a' mennyiben a' gyakorlási okosság mint tulajdon, mint az ő tárgyainak lételét a' törvény által, mint a' szabadságnak faktuma által, maga hirdeti, és bizonyitja. Én, mint elmélkedési esméret tehetség, tsupán azt válalom el, a' mit nékem a' gyakorlási okosság az ő törvényének képzeleteiben mond, és közöl. És jóllehet ez a' közlés tsak merő képzeletek, és nem szemlélések által esik, de ezek a' képzeletek még is egy okvetetlen akaratnak képzeletjei, mellyek az ő tárgyaik valóságos lételének állatását nem magoknak azon tárgyaknak jelenlétéből, hanem tsupán az okvetetlen akaratból veszik, a' melly állatáshoz az akarat az ő okvetetlen szabadságára nézve a' tehetséget is magában foglalja.

Dè az erköltsi törvényhez képpest nem tsak kéntelennek látom magamat, hogy a' gyakorlási okosságnak, 'és az ő tárgyainak valóságos, ha mindjárt tsak szabad, és erköltsi lételét megesmérjem; hanem az ő itélettételeinek, mint egy szabad akarat' itélettételeinek felettem való elsőségét is meg kell vallanom, mivel ez a' szabad akarat önn maga által egy erköltsi teremtést hozhat elő, valamint a' gyakorlási okosságot is ollyan tehetségnek kell esmérnem, melly a' tapasztaláson túl mehet, és az érzésen kivül lévő világról valami valóságosat, t. i. a' szabadságot meghatározhatja, a' mit én, mint elmélkedési tehetség, tenni elégtelen vagyok.

Illyen képpen tehát a' gyakorlási okosság egy hitet ád nékünk, melly tulajdon magossága által minden idegen segedelem nélkül az Istenhez vezet. Ès ez a' hit annál több állandóságot, és

tekintetet nyer, mennél bizonyosabb, hogy az elméllkedési okosságnak a' Religiobéli dolgokrol való végítélet hozáskor nintsen jussa a' voksolásra. A' hit nem talál ugyan az elméllkedési okosságban ollyan jó barátra, melly néki a' gyengeségnek óráiban elegendő segedelmet nyújthatna, de ellenségre sem talál benne, melly ötet elpártolásra hozná. Ha az elméllkedési okosság az Istennek lételét elegendőképpen meg nem mutathatja, tehát azt még kevesebbet tagadhatja. Mert ott, a' hol ő maga nagyon hihető gyanitásokbol egy illyen Valóságnak létele mellett szóll, edszerismind részéről vagyon az ő segedelmére a' gyakorlási okosságnak sokkal hatalmasabb, sőtt elegendő hitelességü szózatja: ott ellenben, a' hol az Isten lételét lerontani akarja, önnön tehetetlenségének érzése mellett még a' gyakorlási okosságnak meghatározott állításai is ellene vagynak. — És így abbol, hogy Kant szerint az Isten' lételét, a' Lélek' szabadságát, és halhatatlanságát a' maga valóságában (az elméllkedési okosság' körében) nem lehet megesmérni, következik e', hogy tehát az embernek nem valóságos, hanem tsak idealis, vagy gondolom Istene vagyon, a' mint ezen Tudományos Gyüjteménynek 1817-dik esztendei V. Kötetjében a' IV. Ért. Kantrol való §-ban mondatik? —

A' Kant' okosság Kritikája tehát az elméllkedési okosságnak határában az Isten lételére nézve minden megnyugtató bizonyosságot örökre megtagadott ugyan, de tsak azért, mivel itt egy szorosabb visgálás után valóban semmi kielégitő tárgy valósági (objectiva) bizonyosság nintsen, jóllehet egy illyenről mind ekkoráig több ízben elhitették magokat. Ellenben a' gyakorlási, vagy erköltsi okosságnak határában olly vítató o-

kokat mutat nékünk, mellyek minden jól gondolkodóknak elegendők, hogy bennek egy erőss, 's tellyesen megnyugtató hitet támasszanak a' legfőbb Valóság iránt. Itt, az erköltsi tudományban találni a' hitnek gyökerét, mellyet semminémű okosság ki nem téphet, a' nélkül, hogy önnön magát ki ne irtsa! — Mi okkal mondhatta tehát más többek után Chuchich Sim. az ő Critice elaborata Filosofiájában, mellynek recensiója olly helyes, és részre hajlatlan ezen Tud. Gyüjt. 1817. e' VIII. Kötetjében l. 84. sqq. Hogyan mondhatta Kantról a' 34. lap. Reformatio per Kantium suscepta . . . quantum fortasse ad illustrandam Philosophiam tendere credebatur, tantum reapse tota ad omnem Revelationem evertendam directa erat? —

Minden elmélkedési vitatások, mellyek az erköltsi tudományt, és Religiót erőss lábra állitani akartak, de nem tehették, a' Kritikától az ő semmiségekben elő állittatnak, és viszsza igazíttatnak. De ez által egy ollyan kilátást nyit meg előttünk, kogy az erköltsi elhitetésnek tulajdon talpkövét az ő egész megsérthetetlenségében, és fényességében minden akadály nélkül szemlélhetjük.

Illyenképpen tehát a' tiszta okosság Kritikája a' Hitnek, és Religiónak igaz védelmezője. Mert egy részről a' Religió' méltóságának előadása által ellene álhatatlanúl a' benne való hitre visz bennünket: más részről pedig az elmélkedési szemfényvesztéseket is megmutatja, mellyek mind ekkoráig a' Religiónak vitató okait olly bizonytalanokká tették, sőtt néha egésszen le is rontották. Edszerismind eszközöket is szolgáltat kezünkbe, mellyek által jövendőben minden újj, és hasonló szemfényvesz-

téseket, mint ollyanokat, észre vehetünk, és leronthatunk.

De a' tiszta erköltsi okosság religiónak megállitásával a' Kereszténységnek megmozdúlhatatlan talpköve is megvettetett. Mert mivel az elmélkedési Főtételekre (Principiumokra) nézve eddig a' Keresztény Religiót az ő *sületlenségé*e miatt vádolták, és azért azt a' Testamentomot, melly nékünk ezt az örökséget által adja, nem hitelesnek mondották, tehát egy éppen olly elegendő, mint kivánatos elhitetésnek kell lenni, a' midőn a' mi tulajdon erköltsi okosságunkban egy a' Kereszténység' Testamentomával *megegyező bizonyságra* találunk, és az által a' Testamentomnak fellyebb említett sületlenségét, és semmi hitelességét, mint egy hirtelenkedő hibát, vagy talán, mint gonosz rágalmazást, úgy adhatjuk elő, és igy ezen Isteni örökségnek birtokában nem tsak fenn tarthatjuk, hanem abban örök időkre meg is erősithetjük magunkat. Mert most már ezt az örökséget maga az okosság (melly az előtt az örökségi just akarta tőlünk megtagadni) ítéli nékünk, mivel a' Testamentomnak ok levelét tulajdon leveles tárjában találta.

Éppen úgy, valamint a' Kritika Filosofia a' Religiót az ő mennyei fényében adja elönkbe, az erköltsi tudományt is az ő méltóságában mutatja nékünk. A' Kant' erköltsi tudományának felemelkedett magos voltát még ugyan senki sem hozta kéttségbe, sőtt inkább itt ott arra a' különös vélekedésre hajlottak, hogy az északi Európának filosofusi Reformatora annyival többet tesz az erköltsi tudományban, a' mennyivel kevesebbet a' Religióban; hogy az ő hite az erköltsi tudományban erőss, a' Religióban pedig habozó; hogy abban emberi erőt meghaladó dolgokat kiván, (L. ezen Tud. Gyüjt. 1817. e. XI. Köt. a' Tudo-

mánybéli Jelentések alatt N. 2.) ebben pedig tsak egy hitet minden elmélkedési bizonyosság nélkül.

Nem szándékom itt ezt a' vélekedést környülállásosan fejtegetni, és eligazítani: tsak annyiról akarok emlékezni, hogy tsak egy illyen szoros szabású erköltsi tudomány igaz, és meg nem vesztegetődött Moralis, és hogy egy arra épültt hitnek éppen olly erősnek, és bizonyosnak kell lenni, mint a' millyen szoros szabású az erköltsi tudomány, mivel egy illyen hit maga az erköltsi tudomány, ebből menyén ki, és ismét arra vissza hatván.

A' mi hajlandóságaink emberi erőn fellyül valókká, és tellyesithetetlenekké kiáltják az erköltsi tudománynak sürgetéseit, de a' lelki esméretnek, vagy gyakorlási okosságnak itélete ellenkezőt mond. És miért volnának az erköltsi tudománynak szoros szabású kéntetései emberi erőn fellyül valók? Nem jönnek e' ők éppen úgy az emberi természetből, mint az azok ellen való rúgoldozás? A' külömbbség tsak ez, hogy amazok az okosságnak, és igazságnak kijelentései, ez pedig a' hajlandóságoknak, és hazugságnak munkája.

A' meg kérlelhetetlen parantsolatok korán sem olly kemények, a' mint elhitetik magokkal és a' kötelességi parantsolat éppen nem áll ebben a' hideg, és kemény ki fejezésben: néked kell, mivel kell, a' mint többnyire képzelik magoknak. Nem, ez az elő adás, tegyed, mivel kötelességed abban áll; hogy az embert az ő erköltsi természetének belsejébe hagyják nézni, a' hol osztán azt a' felségest, ezt tegyed! az ő tulajdon akaratjában nem tsak meglátja, hanem úgy látja meg, hogy attól megretten és a' törvény szózatja iránt tisztelettel megtelik. A' Sinai villám, és men-

nydörgés nintsen jelentés nélkül! Még mind annyiszor dörög, valahányszor az ember a' törvényadást belsejében szemléli, és magának takarót nem szö, hogy képét a' törvény' felsége előtt el rejtse.

Ne lássa tsak az ember a' törvényt úgy, a' mint vagyon; tehát a' hidegség ebben, ezt tegyed, bizonyosan lángá változik, melly egész lelkén elterjed. És ekkor a' parantsolatnak keménysége is, mint kegyes szelidség, jelenik meg néki, mivel tsak hamar észre veszi, hogy a' szózat: ezt tegyed! edszer'smind az ő tulajdon akaratjának szózatja, és igy a' kell is az ő tulajdon akarásában áll.

A' Kant Filosofiája úgy mutatja nékünk az erköltsi tudományt, a' mint az valóságosan a' mi gyakorlási okosságunkban vagyon, és abból támad. A' boldogságnak, a' Determinismusnak, és a' tapasztalásnak minden fötételeit, mellyek a' tiszta erköltsi tudományt le alatsonyitják, és meg fojtják, éppen olly kéméllés nélkül ki igazitja abból, mint egykor a' világnak felséges megjobbitója Palestinában az adókat és vevöket ki üzte a' Templombol, mellyet tiszteletlenséggel illettek. Mitsoda, hogy egy illyen igyekezetnek, mint vakmerőségnek, most is, mint az előtt, ellene állottak, és annak tulajdon alapját éppen meg nem foghaták; holott az egész világ a' haszonnak ágát, mellyet az erköltsi tudományba, és Religióba oltottak, egyenesen a' legszebbnek, 's legtermékenyebbnek tartotta; és ollyan Férfiak is a' Theoriában a' boldogság, és Determinismus' Systemájába keveredtek, a' kik külömben a' gondolkodás', és életmódjában egyenesen ellenkeztek illyen Fötételekkel!

De jól tudván, hogy az okosság, még a' nem olly jó embereknél is az igazságnak meghódol,

ha az a' véle ellenkező hazugság mellett elegendő világosságra hozattatik, a' Kritika elég fáradtságosan számos eszközöket szerzett, mellyek által a' hibának semmire valóságát, és az igazságnak felemelkedett méltóságót szembetünőképpen előadhatta. A' Religio ellenségei ellen fel hányt sántzokban egy úttal megvetette ugyan, a' legnevezetesebb oltalmazó intézeteket is a' tisztább erköltsi tudománynak ostromlói ellen, a' midőn a' Religiót szinte úgy, mint az erköltsi tudományt tsak a' szabadság produktumainak állitja, edszerismind azt is előadván, hogy a' szabadság ollyan tehetség, melly minden természettől független és attol tulajdonképpen külömböző, a' honnan az elmélkedési okosságnak természet képzeletei által se nem állittathatik, sem nem tagadtathatik.

Azon Systemáknak le omlásával tehát, mellyeket a' Religióbéli hitetlenség önnön védelmezésére az elmélkedési okosságnak határain állitott fel, edszer'smind az erköltsi hitetlenségnek systemája is le omlik. A' szabadságnak, mint a' természettől tulajdonképpen külömböző világnak oda állitása egyszerre megszűntette az erköltsi tudományban, és Religióban a' természet causalitásnak vas oszlopait, és igy hullott le örök időkre a' hitetlenségnek alkotmánnya a' feneketlen méljségbe. Mert a' hitetlenség tsak addig adhatott magának egy láttzató erősséget, a' mig a' szabadságot, és Religiót a' természetben kereste, és észre nem vette, hogy a' szabadság önn magában fenn áll és minden természettől független causalitása vagyon, melly által az erköltsi tudományt, és Religiót, mint sáját produktumait, nemzi, és az elmélkedési okosságnak és természet törvényeinek megtámadásai ellen,

mint meg annyi külső ellenségek ellen, oltalmazza.

De az erköltsi tudományban az okosság' Kritikájának nem tsak a' Determinismus ellen, hanem még két más ellenségek ellen is (mellyek kétség nélkül az elsőnek származatjai, és frigyes társai) kell hartzolnia, t. i. a' boldogság' Systemája, és majd nem hat ezer esztendei tapasztalás ellen, mellyek ellen az erköltsi törvénynek sürgetései semmi erejüeknek, lenni látszanak.

A' Boldogság' Systemája' le omlásának elmulhatatlanul kellett következni már a' szabadságnak a' természettől lett tellyes el választása által is. Mert mivel a' természet, és szabadság belső mivolttokhoz képpest egymástol külömböznek, tehát könnyű által látni, hogy az, a' mi a' természetből származik, a' szabadságbol nem eredhet. Már pedig a' boldogság magában visgáltatva a' természetnek tsak produktuma, tzélja, és szükségе; az erköltsiség pedig a' szabadságnak tzélja, produktuma, és szükségе, *) következő képpen azok a' tselekedetek se lehetnek erkötsiek, mellyeknek tzéljok tsupán a' boldogság, jóllehet tölök a' használatosságot, sőt a' törvénnyel megegyezőséget nem lehet megtagadni. Az erköltsi tudomány a' boldogságot, mint a' természet végtzélját, meg nem veti ugyan, sőtt annak minden lehetséges előmozditását kötelességgé teszi: de erköltsi foglalat tsak annyiban vagyon ollyan tselekedetekben, a' mennyiben nem egyedül boldogságért, hanem a' törvény iránt való tiszteletből tellyesittetnek.

*) Szükség itt annyit tesz, mint okvetetlen akarat, mivel a' gyakorlási okosság az erköltsi törvényt egy általján fogva akarja, és azt magának szabadságbol adja.

Leg világosabban ki mutatja magát az erköltsiség, és boldogság között való külömbbség ott, a' hol az erköltsi tudomány önnön magáért a' boldogságnak rövidséget okoz, sőtt arrol tellyesen lemondani parantsol. Ha p. o hazugság által magamnak, és másoknak nagy hasznot hajthatnék, tehát ezt az erköltsi törvény szerint nem tehetem, ha tsak emberméltóságomat egy természeti tzélnak kedvéért megsérteni, és le alatsonyitani nem akarnám. Nem a' haszon, vagy kár, hanem a' törvényesség, vagy törvénytelenség az, mellyért valamelly tselekedetnek elkövetésére, vagy el hagyására határozzuk magunkat. Itt temérdek nagy külömbbség vagyon az erköltsiség és boldogság között, a' midőn az erköltsi tudomány minden boldogságot, mellyre törvénytelen eszközök által kellene eljutni, megútálva el utasit magától és igy a' hajlandóságokat az ő tzéljaikkal együtt mindenkor a' törvénytől szoros függésben tartja.

A' honnan a' boldogság tárgya ugyan az erköltsi tudománynak, de nem maga az erköltsi tudomány. A' hajlandóságokat, mint alattválókat igazgathatja, kell is igazgatni az erköltsi tudománynak; de azok, mint Uralkodók, az erköltsi tudomány' tronusára fel nem emelkedhetnek; mert a' tsupán önnön hasznokat néző hajlandóságoknak illyen fel magasztalása elkerülhetetlenül az erköltsi tudománynak romlását vonná maga után.

De a' boldogságnak illyen törvénytelen fel magasztalása történik ott mindenkor, a' hol az erköltsi tudomány, és Religió egyenesen, mint boldogság, úgy hirdetik magokat. Mert ez által iziben kimozdul helyéből a' helyes néző-pont és a' figyelmezés előbb, és inkább a' hajlandóságoknak Interességére fordittatik, ho-

lott pedig azt leg elősször is, és kiváltképpen az akaratnak, és kötelességnek interesséjére kellene igazitani. Éppen illy káros az erkölcsi tudományra nézve, ha a' boldogságot tsupán magát, vagy előkelőleg teszik inditó okává a' jó tselekedeteknek. P. o. a' Halgatókat a' mértékletességnek erkölcsére intse valaki és e' végre annak sok, és jótévő következéseit, valamint a' mértéklettenségnek sokféle ártalmait is számlálja elő. Tegyük, hogy ez által valósággal megkedveltette a' mértékletességet a' halgatóval, ekkor ezen erkölcsre nézve okosságot, és törvényességet oltott ugyan belé, de nem erkölcsiséget. És ha a' haszonnak inditó-okaival a' kötelességnek okát is egyesitette, tehát amazok ezt még is résszerint sokaságok, résszerint izgatóságok miatt nagyon meghomályositanák, és elgyengitenék, és tsupán tsak a' meg nem romlott gondolkodás' módja, mellyel történetből a' halgató bírna, okozná, ha olly számos önnhasznú, és kétségtető inditó-okok közül még is a' kötelességnek nem olly édesgető és semmi haszonnal sem járó inditó okát, mint a' többiek közül a' drága gyémántot, keresné elő és érdeme szerint betsülné.

A' Kötelességnek tsupa elő terjesztése jóllehet a' hajlandóságoknak több kárt, hogy sem hasznot hirdet, még is sokkal erősebben béhat az ember erkölcsiségébe, hogy sem minden hasznos, és ártalmas következéseknek előadásai. Ezen fellyül a' kötelesség' emlétésének az az előkelősége is vagyon, hogy az ember előtt minden utat elzár az erkölcs' megkerülésére. Azonban egy ollyan erkölcs, melly tsak rabnéja az önnhaszonnak, azon mesterkedik, hogy Uralkodóját itt ott előrelátó szemesség által megtsalja, és a' kárt el forditsa.

A' boldogság' Főtétele tehát az erköltsi tudománynak nem szolgálhat főtétel gyanánt, mivel az a' természetből, ez pedig a' szabadságbol ered; a' szabadságnak tulajdon, és magasabb tzélja vagyon, mellynek alája a' boldogság, mind természeti tzél, akképp rendeltetett, hogy ennek azonnal vissza kell vonulni, mihelyest amarra nézve kár nélkül fenn nem álhat. De mind ezek mellett nem az itt az állitás, mint ha a' boldogságot, hasznot, és ártalmat, félelmet, és reménységet éppen nem lehetne úgy használni, mint rúgótollakat, és inditó okokat az erköltsi, és Religióbéli tanitásokban. Ez a' vélekedés helytelen értelemből származik, melly a' Kritika Filosofiának már több ellenséget támasztott. A' tiszta erköltsi tselekedetnek, a' jutalomnak, vagy büntetésnek tekintete nélkül való sürgetése vitte kéttségnélkül ezen Tud. Gyüjt. 1817. e. V. Köt. Kant, Fichte 's a' t. név alatt lévő IV. Értekezésnek tudós Szerzőjét arra az állitásra, hogy tehát szükség nem volna még tsak idealis vagy gondolom Istenre is. — De a' kritika Filosofia tsak azt akarja, hogy a' boldogság ne úgy terjesztessék elő, mint az erköltsnek egyetlen egy, és legfőbb végtzélja, mint erköltsi Principium, és fő rúgó toll, és ebben tellyes igazsága vagyon.

Végre a' tapasztaláshoz való folyamodást, a' melly által akarják az erkötsi tudománynak magos kéntetéseit szinte a' lehetetlenségig le alatsonyitani, könnyen vissza igazithatta a' Kritika, mint egy semmi erejü ellenvetést. Mert a' tapasztalás éppen azért olly tökélletlen, mivel egy részről az erköltsi tökélletességnek tzélját elegendőképpen nem esmérték, más részről pedig azt érdeme szerént nem betsültek, és igy önkint az erköltsi tökélletlenségben maradtak, holott

kön-

könnyen egy nagyobb tökélletességre juthattak volna, ha akartak volna. Az a' jóság, melly nélkül akaratunknak szabadsága által szükölködünk, azonnal sajátunká lehet, mihelyest akarjuk, és szabadságunkal jobban élni tanulunk. A' legfőbb, 's első eszköz pedig, melly által szabadságunkal való helyes élés végett egy jó akaratra juthatunk, ebben áll, hogy szabadsági tehetségünknek nagy, és felséges voltát meg esmérjük, és az által egy felsőbb rendü tökélletességre való el juthatásra bátorodjunk. A' mig a' Politikának, és természet filosofiának sophismái által a' szabadságot, és jó akaratot mi magunk meg tagadjuk, és az által szivünket rettentjük, és el bátortalanitjuk, mind addig mi magunk zárjuk el magunk előtt a' felsőbb tökélletesség' tartományába való bé menetelt. Ekkor nem az erőnek hijjánosságából, hanem a' jó akaratnak, és el szánt bátorságnak hijjánosságából maradunk a' mi alatsonyságunkban. A' mi egy felsőbb erkőltsiségnek el érését, mint lehetetlenséget, úgy akarja előnkbe adni, az a' kis szivüségnek, és el fordulttságnak szózatja: de a' bátorságnak, és bőltsességnek szózatja, melly a' mi természetünknek isteni voltából hallatja magát, jó tévő szándékkal serkent, és ösztönöz bennünket, hogy az emberiségnek egy tisztább, és jobb sphaerájába el jutni iparkodjunk.

Az erkőltsi tudománynak, és Religiónak egy illyen erős meg állapitása, és azoknak minden helytelen ékesitésektől, és álhatatlan oltalombéli munkáktol ki tisztogatása fő széndéka tehát, és igy fő Resultatuma is a' Kant' Filosofiájának. De a' fő eszköz, melly által ezt a' Resultatumot végre hajthatta, és bátorságossá tehette, a' természetnek a' szabadságtol, és az elmélkedési okosságnak a' gyakorlási-

tol lett tellyes el választása. Az tzél, ez eszköz, ezek a' két fenék oszlopok, mellyeken a' Kant' Filosofiájának alkotmánya megmozdulhatatlanul nyugszik: mert, úgy tettzik, azok nem a' hypothesiseknek fövény dombjain, hanem az okosságnak örökké erősen álló, és változhatatlan köszikláján vagynak fundálva. —

Befejezésül még tsak azt jegyzem meg Kant' munkáirol, hogy az ő írása' módja a' hosszas Periodusok, és gyakori Parenthesisek miatt, mellyekben a' könnyebb érthetőség miatt néha több képzeteket is össze fűzve ád elő, valamennyire homályos, haszontalan piperével nem ékesgette mondásait, inkább magához a' dologhoz látván, hogy sem annak mellesleges tatarozásával bajlódván. Jól tudta ő, hogy a' betses portéka kifüggesztett tzégér nélkül is kelendő, és hogy a' jó könyv egy könnyen nem jön megvetésbe, hanem fenn tartja maga tiszteletét a' kissebbitőknek tsoportja ellen is: az irigység, és indulatosság egy kis ideig homályt borithatnak ugyan jó hirére, 's nevére, de végre is által tör az igazság a' környékezte ködön, és ekkor az árnyék neveli annak fényét. — Egy gondosan felpiperézett könyv többnyire tsak egy középszerü elmének munkája, a' melly kitsinységekkel foglalatoskodik. Egy Iró, a' ki nagy, és felemelkedett értelemmel bir, illyen hijjábavalóságokkal nem veszti idejét. Ő több nagysággal beszél, és gondolkodik, mondásai minden erőltetés nélkül egy bizonyos természetességet árulnak el, melly ollyan embernek tulajdona, a' ki önnön tehetségében gazdag, és nem iparkodik gazdagságait kérkedő hivsággal fitogtatni. Valamint egy magát szerfelett ékesgetőtől semmi

nagyot nem várhatni; éppen olly bizonyos az is, hogy egy Iró, a' ki írása' módjának szépségére kelleténél nagyobb gondossággal ügyel, a' szavak' válogatásával, és a' mondások elrendelgetésével sokat bajmolódik, soha sem fog valami nagyot, és egy felemelkedett elméhez illendőt elő hozni. Az irás' módja a' Lélek' képe: ha rendkívül feltzifrázzák, piperézik, és kelleténél nagyobb figyelmezéssel vagynak reá, tehát ezzel kimutatják, hogy tsak kitsinységekre születtek *).

Pucz Antal.

3.

Elmélkedés a' Görögökről, Ráczokról, Macedoniai Oláhokról, Zsidókról 's ezeknek kereskedésekről hazánkban.

A' vad pogány Scythák idegen nemzetet magok közt nem szenvedtek, és ha külső Jövevény történetből megjelent köztök, azt a' hamis Isteneknek fel áldozták Clemens Alexandrinus

*) Cujuscunque Orationem videris sollicitam, et politam, scito animum quoque non minus esse pusillis occupatum. Magnus ille remissius loquitur, et securius: quaecunque dicit, plus habent fiduciae, qvam curae. Nosti complures juvenes barba, et coma nitidos, de capsula totos: nihil ab illis speraveris forte, nihil solidum. Oratio vultus animi est, si circumtonsa est, et fucata, et manufacta, ostendit illum quoque non esse sincerum, habere aliquid fraeti. Luc. Ann. Senec. Epist. CXV.

bizonysága szerént: Tauro Scythae Minervam vel Dianam nefanda hospitum immolatione propitiabant.

Hogy pedig Szént István Király alatt a' Magyarok a' szelid' keresztyén hitre állottak, nem kegyetlenkedtek az idegenekkel, kik hozzájok jöttek az idegen Tartományokból, kik közt vóltak Graeci, Izmaelitae Hispani, Bessi, Armeni, Saxones Thuringi, Misnenses, et Renenses. M. Turoczi Chron. Hungar. Part. 2. Capite 22-o.

A' több nemzetek közt leginkább valának Görögök, kik az akkori Görög Birodalomból Basilius Császár alatt Szent István Király által Hazánkban hivattattak, Artifices omnes ex Graecia acciti, ut opus memorabile facerent, Statuarii, Plastici, undiqve magna mercede conducti. Stilting in Vit. S. Steph. Reg. pag. 256. §. 4-o.

Tettek is emlékezetre méltó épületeket Hazánkban, Szent Egy Házakat, Monostorokat, Lakó Házakat sok helyeken állitottak, mellyek rész szerint' még most is meg vagynak, rész szerint pedig a' külső, belső háborodások miatt rakás kövek lettek.

Le telepedvén ezen Görög mester emberek Hazánkban részszerint a' Királyok által fekvő javakkal megajándékoztatván, rész szerint pénzen vett jószágok mellett megörökösödtek. Kálmán Kiraly 1. Decr. 21-ik Czikkelye szerint haereditas emptitia qvemlibet haeredem concernat. meg örökösödtek Hazánkban, Földes Urak lettek, és a' többekkel eggyütt nobilium coetum faciebant Terrestres que erant Domini. Palma Not. Rer. Hung pag. 23. Part. 1-a.

Jószágokat magoknak és maradékoknak szerezvén vezeték neveket is el változtatták, azon jószágokrúl hivatván magokat, mellyeket birtak, p. o. Hedrig de Jáko, de Poót, de Vyd, de Sambuk.

Mind hogy pedig a' Görög nemzet nem vólt annyira hajlandó a' hadi állapotra, hogy sem a' kereskedésre, tehát ezek vóltak az első kereskedők Magyar Hazánkban hajdan, mert a' Magyar vitézkedő nemzet nullis Qvaestuariis aut vulgaribus artibus dediti sola militia nobilitatem definiverunt Verbötzi Praef. ad Tripart.

Ezen Görögök ezen időkben Görög, Moscva, Lengyel országokat kereskedés véget meglátogatták, onnét hoztak Tigris, Párducz böröket a' vitézi rend számára, a' Polgári rend számára pedig Nyest, Nyust, fejér Róka, Farkas böröket Lappóniából és Sybériából, hol az illyen állatok teremnek, és a' nemzet ruházkodik vélek, qvibus ferarum pelles vestimenta praebent, iisqve ex ferarum exuviis vectigal pendunt. Notit. Imp. Rus. pag. 40. Ezekről a' börökrúl tesz emlékezetet 2-dik András Király Decr. Cap. 27. pelles Mardurinae, az az Mustellae Scythicae qvas Zobellinas vocant, mellyhez nem messze vagyon Juharia, hol Magyar nyelven beszéllenek a' lakosok, addunt modernos Juhariae incolas eodem fere cum Hungaris Idiomate uti. Notit. Imp. Rus. pag. 15. és igy a' Görög kereskedők, kik tudták a' magyar nyelvet, ezekkel magyarúl beszélhettek.

Ama régiebb időkben nagyobb bátorsággal folytathatták a' kereskedést minden Országok felé, mert a' Görögök a' Magyarokkal egy Anyasz. egyházban vóltak egy értelemben mint a' bőjtölésben mint a'

Papok házasságok szokásában, mellyet bizonyitának Szent László és Kálmán Király Törvényei, de jejunio, de Bigamis Presbyteris S. Lad. Decr. 1-i Cap. 1. et 31. és az Hitnek ágazatiban is indubitatum est, ab Anno 1000. Salutis ad Seculum prope tertium sanctionum Nostrarum Capita ex Ecclesiae Christianae orientalis Natalibus et Oecumenicis Conciliis acceptae esse. Teste Car. Péterfi Concil. Hung. Part. 1-ac mellyet Gotofr. Schvartz azon munkájában bizonyit, melly neveztetik Initia Religionis Cristianae apud Hungaros Ecclesiae orientali asserta.

Virágzot a' kereskedés, hordták a' pénzt a' Görög Birodalomból Hazánkba, mellyet Basilius, Alexius, Emanuel Görög Császárok Aranyból, Ezüstből verettek, és a' szomszéd Dalmatzia, Croatia, Sclavónia országokban eresztettek ki.

Ezekben az időkben ezen Országokat a' Görög Császárok birták, mert 2-dik Gejza Magyar Király meghaláloz\án 1160-dik Esztendöben, két fijat Istvánt, és Bélát hagyot maga utánn, és két Testvérjeit Istvánt és Lászlót, István a' nagyobb fija lett halála után Király, a' mi pedig Bélát illeti, Emmanuel Görög Császár fija nem lévén az ő Leányát Mariát néki szánta adni Hitves Társúl, hogy utánna lenne a' Görög Birodalomban Császár, mellyre a' Magyarok reá is állottak, és Bélának Dalmatziát, 's Horvát Országot örökösen által is igérték, ez alatt pedig Emmanuel Császárnak fija születet Alexius, harmadik István pedig és 2-dik László és negyedik István az Attya Testvérei halálok után megváltozot az egész feltétel, mert a' Királyok magva szakadása után, Bélát, egy Királyi vérből valót, a' Görö-

göktől vissza kivánták a' Magyarok, ezek pedig már születet Alexiusban lévén Királyi maradékok, vissza engedték Bélát, hanem Dalmatziáról és Horváth Országokról halgattak, a' Magyarok is ezt 1180. Esztendőkig béhúnyt szemmel nézték, melly Esztendőben Emmanuel Görög Császár meghalálozot, és így a' Magyarok a' Görögöktől Dalmátziát és Horvát Országot el foglalták, mellyről böven írt Thomas Archidiacon. Spalat. Hist. Salanit. Cap. 22.

A' Görög Birodalom elvesztése utánn, ott a' Magyar Országi Görögöktől folytatott kereskedés is elveszett, hanem Dalmátzia és Horvát Országok felé folyhatot, 's pénz is elegendő vólt a' kereskedéshez, mert 1-ső Béla veretet arany, ezüst pénzt eleget. Primus ex argento puro postulato pecuniam cudi fecit ad morem aliorum Gentium et aureos bysentinos, qvorum unus qvadraginta valebat argenteos nummos. Hist. Decret. in Bela 1-o.

A' Rátzok Hazánkban nem értetődnek a' Görög kereskedők közzé, mert ezeket 1-ső Mátyás Király hozta bé Hazánkba Cherchelich Adam Zágrábiai Káptalanbéli Úr Hist. Eccles. Zagrabien. Par. 1-ae pag. 194. bizonysága szerint. Rascianos et qvidem cum libera Religionis professione primus Mathias in Regnum induxit, firmavit et privilegiis auxit, perhibent ista Articuli 3. et 4. Anni 1481. Vagyon ezeknek Metropolitájok, de olly meghatározással: Ne Orthodoxae Religioni qvid piam eveniat praejudicium 40. 1741. vagynak több rendelések is ezekről 1567. 30. 1609. 25. 1613. 30. az végső pedig az, hogy a'hol laknak, ott adózzanak. Többet írt ezekről

a' Ráczokrúl Timon Sámuel in Imag. Nob. Hungar. 226. és 167-ik lapon. Láss többet a' 35. §-phusban.

A' veszedelmes Mohátsi Történet után Magyar Hazánk a' Török Birodalma alá esvén, támadtak a' Török Birodalomból más Görög Rituson lévő kereskedők, de nem születet' Görögök, kiknek a' Török Császár megengedte Magyar Országba a' kereskedést, de feleséget kihozni nem engedte, azért a' reájok vettetet adót kelletet nékik Esztendőnkint beküldeni a' Török Adószedőnek, qvod Christiani solvere Coguntur videlicet pro singulis Capitibus ubi 14. annos aetatis attigerunt Sultanum unum. Lazarus Soranzius de Turca vincibili.

Ezt a' Török Adót a' Török Országi kereskedők közel 150. Esztendők alatt fizették a' Törököknek, miglen a' Török birta az Országot, ezen adót Tallérokban szokták béküldeni vagy vinni a' Török Tasnadba, az az aerariumba, és így ellehet gondolni, hány milliomokat hordtak ki Hazánkbúl Török Országba, kereskedtek pedig Török portékákkal, Török szönyegekkel, Aba posztóval, ló szerszámokkal, szekfüborsal 's a' t.

Igen kevés Törvények vóltak a' régi Magyar Királyok alatt qvi Cum omni Mahomethicae foeditatis barbaria in variis, ancipitibusqve praeliis diu multumqve cum ingenti laude sua versati, ut vetustiora praeteream, Annos circiter 100. supra qvadraginta nunc oppugnantes nunc repugnantes, cum immanibus Turcis cruentissima bella gessere Verbötzy Praefat. ad Auctorem.

Hanem 6-ik Károly Császár idejében, ki alatt a' Törökök kiverettettek Hazánkból, az Or-

ság-gyülése a' kereskedésről kezdett rendeléseket tenni 1723. eszt. 53 ik Törvény által. Mercatores publico utiles per Consilium Regium protegantur, és az 116-ik Törvény által ugyan ezen Esztendőben azt is rendelte: Merces inutiles, ut sunt, qvae praecise ad luxum deserviunt, in Regnum non introducantur.

Felséges Maria Therésia Koronás Királynénk alatt rendeltetett, hogy azon kereskedők, kik vissza tértek Török országból, kereskedhetnek itten a' Hazánkban a' szerint, a' mint a' békesség a' Törökökkel meghatározta, ellenben pedig azoknak, kik Hazánkban lakosok lettek, és hűségek iránt a' Hitet a' Fejedelemhez letették, megengedtetett a' kereskedés, Török országból hozni vinni exportare, inportare portékákat, nevezetesen naturae producta, kávé, czukor, malosa-szőllő 's a' t. Ezen engedelem mellett szaporodtak Hazánkban a' Török Birodalomból emigrans kereskedők, kik magokat Macedóniai Oláhoknak nevezik.

Hogy tehát a' kereskedés minden Országokban tökélletes lábra állittathasson, a' Felséges Mária Theresia uralkodása alatt a' Bétsi Universitásban a' kereskedésről való Tudomány' tanittatott, ekképen

„Cum Tributa imperare Civibus possint Prin„cipes, profecto et prospicere illis debent, ut ha„beant unde tributa pendant, alioqvin temerari„um est et iniqvum metere, ubi non severis, „ratio vero praeter caetera ad eam facultatem „Cives provehendi praecipua sunt Commercia, iis „namqve efficitur, ut quarum rerum alicubi est „inopia, eae aliunde petantur, et dum ex illis „lucrum percipitur, cujus quidem percipiendi „complures sunt justae causae, rerum gerendarum

„nervus in Republica nunqvam deficiat quin imo novis auctionibus augeatur.

„Quia ergo pars non minima curae imperan-„tium est circa commercia, facile qvisqve per-„spicit, ut ea ex utilitate Reipublicae et secun-„dum justitiam fiant, necessarium esse, ut illi „possint de exportandis et inportandis mercibus „leges ferre, precium illarum tum vulgare, cum „eminens definire, illudqve augere, vel minuere „pro varia rerum necessitate, copia, arte, labore, „tum etiam moderari Contractus, iisqve condi-„tionibus illigare, qvibus destituti pro irritis ha-„beantur.

„Peregre vero advenientibus Mercatoribus „commeatum dare, eosqve ornare, privilegiis, ut „ne arceantur ab rerum utilium invectione, o-„mnia deniqve illa agere, qvae e Republica futura „videantur, nec adversentur tamen juri naturali, „aut pactis cum extraneis gentibus initis. Anno „1755. apud R. P. Franc. Roys Profess. „Viennensem, in Universitate Vien-„nensi".

Folyt a' kereskedés Felséges Mária Theresia alatt e'képpen minden Országokban, vólt is arany és ezüst pénz elegendő a' kereskedésre, szaporodott a' pénz per exportationem et inportationem naturae, artis, laboris, merćium, gazdagodtak a' kereskedők, a' Hazabéliek, jó áron elattak vagy vehettek kész pénzen, mellet a' Fejedelem Hazánkban böven beszerzett és veretett.

Ezen Systematica Bétsi Tudomány szerint, támadtak több Túdósok a' kereskedés folytatása iránt, úgy mint; Gutshmid. Dissertatio de favore Commercii L. B. Hohenthal de Politia, Heuman Jus Politiae, Achenvall notitia Statistica praecipuorum hodie in Europa Impper. et Popu-

lor. Kik közzül ez az utólsó azt tanittya, hogy a' portékák ára a' Fejedelem által úgy határoztasson meg, hogy a' természet Törvény, vagy a' külső Fejedelmekkel kötöt egyesség ellen ne legyen, adósság iránt pedig a' kereskedők közt per judicum Campsoríale Vexl gericht, a' leg rövidebb módszerint minden személly válogatás nélkül el végeztessen.

Támadtak a' Magyarok közzül is, kik a' kereskedés Manufacturák, Fabrikák iránt irtak; nevezetesen Jacob Ferdinand Miller Nobilis Ungarus Praecognita Statistica, Schedius de praesenti statu Fabricarum et manufacturarum in Hungaria, és többek is, kik el nyomattattak, és evégett a' T. N. Aba új Vármegye 1793-dik Esztendöben a' Felséges Császári Királyi Nádor Ispány, és a' Felséges Királyi Helytartó Tanátshoz irtt: Ne industria nationalis in scribendis Libris suffocetur.

Mit tehet a' Nationalis industria a' Hazában, ki tetzik ez az Orosz Birodalomban, mellyben sem arany sem ezüst Bányák nintsenek, hanem azokat a' távolyabb lévő Tartományokból per industriam nationalem szerzik, az az a' Vad állatok vadászásokból, 's azoknak szörök, bőrök el adásából, mellyekkel bövölkedik ez a' birodalom, és azokat Moscua Városában szokták el adni nagy áron más idegen kereskedőknek, kik nyest, nyuszt, róka, farkas, medve böröket bévesznek, hasonlóképpen szokták az Oroszok a' bikák bialok vad szamár böreiket nagy nyereséggel, nem külömben viaszt, mellyel bövölkedik e' Birodalom, Pleskóvia Városában el adni. Némellykor 10000. mázsa viaszt is szoktak el adni az Europaiaknak és Ásia béli kereskedőknek, Egyút,

Hájjat, Z'sirt marhákból és Czet halakból nagy áron szokták el adni.

Lenből, 's kenderből, mellyeket igen szépen és jól tudnak el készíteni, nagy summa pénzeket szereznek, szurok 's gyánta más Országokban nékik nagy nyereséget hajt. A' sóból is a' külsö Tartományokban nagy hasznot vesznek be. Búza, Ros per nationalem industriam rész szerint Narva részszerint Ivanogrod Városokban nagy nyereséget hoz, a' mostani idökben pedig a' Bálticum Tenger vagy a' Finiai öblökben első Péter Czár engedelméből temérdek hasznot hajt.

Mind ezekből az elö számlált természeti productumokból Fletker Anglus követ azt jegyzi, hogy Esztendönkint 1430000. Rubelek jöttek az aeráriumba, nem értvén ide az állatok szöreit böreit, vagy azokat a' jövedelmeket, mellyeket a' büntetésekből, vagy Confiscátiókból szoktak bévenni, most pedig a' Felséges Czárok által segíttetvén a' kereskedésben a' nationalis industria, még nagyobb 's többet hoz az eárariumba ide nem értvén a' nagy Lengyel országból lévö nagy jövedelmeket, mellyről azt irja Lazarus Soranzius: Polonus misit Turcae Anno 1591. pelles Scythicas Zobellinas, qvae 25000. Coronatis aestimatae fuisse dicebatur.

Hajdan az Oroszoknál pénz sem volt, Gvagninus Lengyel iró bizonysága szerint, hanem Nyest, Nyust füleiket vagy orrokat adták pénz gyanánt, három száz Esztendök múlva kezdettek pénzt veretni, és a' nagyobb Városokban Novogrodba, Pleshoviaban, Tveriában, Anya Varosokban Moszkuában pénzel kereskedni.

Ha Magyar Hazánkat és benne lévö természet javait meg tekintyük, vagyon benne arany e-

züst, réz, vas-bánya, só-aknok, bor, marha, dohány, len, kender, gubits, só, timsó 's a' t. mellyekből a' Felséges Királyi kints Tárház azon képen gazdagodhatik, és a' kereskedök nyerekedhetnek.

Tsak a' bort és marhát vesszük tekintetbe, a' Tokai aszúszöllö borok esztendönkint való ki viteléből a' harminczadokon és Vámokon a' bevétel a' Bétsi Professor Luka Ignátz Úr bizonysága szerint egy milliomot, a' hizot marhák külsö országokba ki hajtásából három milliomot tesz. Östreichisch Staaten Kunde pag. 11. pag. 44.

Gazdagodhattak ebből az úgy neveztetett Görög kereskedök Hazánkban, tudgyuk mi, kik itten helyben lakúnk, hogy a' Hegyallyai kereskedöknek, a' Hegy allyán kivül öt hat arany, a' Hegy allyán pedig 12. aranyba telik egy hordó Asszú szöllö tsinálás, és két, három Esztendök alatt, mint vólt 1783. 1788. 1806-ba és 1811-be egy egy Hordó asszú szöllött ezer forintokon, söt párját három ezer forintokon attak el itt helyben minden költség nélkül, és minden aerárium-ba való fizetés nélkül; mellyek az 1618. 11. 1638. 1. 1723. 5. Törvények szerint limitátiók alá valók vólnának. Ebből ki tettzik, hogy szoktak gazdagodni Hazánkban a' Görög kereskedök.

A' Görög Kereskedök közzé, valamint hogy a' Ráczok nem értetödnek, úgy a' Rátzok közzé sem értetödhetnek az Egri úgy neveztetet Ráczok; mert ezek nem Ráczok, hanem Agarénusok, kik a' Hét magyar Kapitányokkal jöttek bé Hazánkba, és Eger Várossát épitették, Agria ab Agarenis Illyrico populo constructa et nominata est. R. P. Amand. Herman in Vit. S. Capistr. pag. 59. Ezeket az Agarénusokat Hepidanus in

Annal. Anni 889. Magyaroknak nevezi, in cujus, nempe Arnulphi Germanici Regis temporibus Agareni in istas Regiones primitus venerant. Hogy ezek az Agarénusok, kik Arnolfus Német Király idejében jöttek a' Német' Tartományokba Árpád Herczeg vezérlése alatt, Magyarok vóltak, ezen ítéletben vagyon T. P. Stillting is in Vit. S. Stephan. Regis pag. 35.

Az 1741. 29. Ország Gyűlése által a' szabad kereskedés megengedtetett a' Görögöknek, Rácznak, Örményeknek, és hogy minden félékel szabad legyen kereskedni 1681. 79. 1715. 119. 1723. 129. kivált marhákkal megfizetés mellet a' harminczadokon 1574. 37. 1630. 19. 1638. 54. 1715. 75. 1741. 27. et 55. a' borokkal régen megtiltatott 1587. 15. 1609. 43. azután megengedtetett 1613. 29. 1638. 49. azután a' borok kihordása iránt ő Felsége magára válalta a' kereskedés módját 1655. 113. 1723. 78. a' Németeknek a' borokat béhozni megtiltatott a' Magyaroknak pedig Austriába be vinni megengedtetett 1662. 42. 1723. 78. A' nemteleneknek az aszú szőllő vétel megtiltatot 1729. 12. a' bor-mérés megtiltatot azon helyeken, a' hol valaki nem volt annak előtte szabad bormérésben 1715. 36. mellyet megengedtek vala II. Joseph és II. Leopold Tsászárok, és Magyar Királyok, de ez is elmúlt.

A' Görögök és Rátzok után következnek a' 'Sidók, kik a' Görögökkel és Ismaëlitákkal jöttek bé Magyar Hazánkba, mellyről bizonyságot tesz Túrótzy János, lásd Szent László Király Decret Libr. 1. Cap. 10. Coloman Decret Lib. 1. Cap. 74.

A' 'Sidók hajdan a' régi Magyar Királyok alatt nem vóltak kereskedők, hanem földmívelők,

szántó-vető lakosok, melly kitettzik Kálmány Király Decret. Lib. 1. Cap. 75. Agriculturam autem, si quis eorum habet, paganis hanc mancipiis exerceat, possessiones quidem Judaei, qui possunt exercere, habeant, sed ipsi nusquam, nisi ubi sedes Episcopales, remanere sinantur. Hajdan fejenkint 50 pénzt hólnaponkint fizettek 1595. art. 10. és két annyit fizettek mint a' Keresztények 1578. Art. 2.

Hogy második András Király és utánna következett Királyok alatt tapasztaltatott tsalárdságok, 's hitetlenségek, azért rendeltetett az Ország-gyülésén 1578-dik Esztendőben a' 2-dik Articulus által Judaei praeprimis domos habentes, qui in Hungaria paucissimi sunt, quo citius emigrent, ad solvendam dicam et alia onera subeunda in duplo cogantur; melly a' Törökönél is úgy vagyon rendelve Turcae ita diligenter observant ut apud eos exteri 10. percentum Turcae vero municipes 5. procento persolvant. Nicol. Vernul.

A' 'Sidók ravaszságok történhetett abban Qui ex nostris productis parata artefacta nobis postea exaggerato in valore obtruserunt ac ea ex preciosissimis longe dissitarum Regionum productis summo cum studio elaborata fuisse mentiti fuerunt sicque fructum, qui cuique Civium cumprimis vero Nobilium Ordini ex rurali Industria provenit, ad se arripuerunt ut per nostrum neglectum ipsi locupletissimi efficerentur, de quo vid. opus Schedii Varadini 1793 impressum.

Második Jósef Császár alatt a' tiz Commissariussoknak meg vólt parantsolva és fel tsapva a' Vámokon és Harmintzadókon a' Portékáknak az ára, hogy külső Országi portékákat bé ne hozhassanak a' Kereskedők, a' pénzt ki ne horgyák és

a' kézi Mesterségek virágozzanak, a' népség erre szorgalmatosabb légyen a' maga hasznáért.

A' 'Sidók eránt tapasztaltatott, hogy tsalnak, lopnak, ravaszkodnak a' Kereskedésben; azért túdós Politicus D. Justi in Scientia Politica azt tanátsolja, hogy a' 'Sidókat a' Kereskedéstől épen el kellene tiltani azon okból; quia peregrini sunt neque semper boni viri personam agere valent, a' Magyar Haza is ezt tapasztalta és az Ország-gyülésen azt rendelte, Judaei vel ut Jurium Regni incapaces, infideles, et nulla conscientia praediti, a' Vámoktól mozdítassanak el és ekképen a' kereskedéstől is ugyan ezen okból Art. 91. 1647.

Némelly Politicusok itélete, ut illis utantur principes ad hanc aut illam Fabricaturam cujus mercaturam ipsi exercent. Bergius Tom. V. Pag. 211. Von der Toleranz der Juden.

Tudva való dolog az, hogy a' Magyar Hazánk sok Természeti ajándékokkal bövelkedik, a' többek között vagynak marhák, juhok, élet mindenféle öszi, tavaszi, gubits, hamu, zsír, állatok bőrei, gyapjú, vas, réz, 's a' t. mellyekkel kereskedni szoktak a' 'Sidók, ezeken felül pedig szoktak árendálni Mészárszékeket és Kortsmákat, és így húst mérnek és borokat.

A' hús iránt a' Politikus Túdósok azt tartyák, hogy hol Magistratus, vagy a' hol Politzia vagyon, meglehet engedni a' 'Sidóknak; de vigyázással legyenek irántok a' mint a' Magistratus vagy Politzia limitálta a' húst, úgy mérjék, adgyák, mellyről írt bővebben Policiae Director D. Philippi Entwurf einer Fleischer Taxe 1766-dik Esztendőben és utánna Bergius Polizey Magazín sub Rubrica Fleisch Taxe Tom. 3-io Pag. 138.

A'

A' Bormérés iránt pedig a' Policiai Tudósok azt tartyák Báró Hohenthal de Politia Capite 261. Vinum in publicos usus dividendum est quidem, sed tamen cura Magistratus eo se extendat, ut non nisi bonae notae vina vendantur, mert külömben ez az úgy neveztetett monopolium, az az magános mérés adás p. o. bor, kenyér, só, háj, szalonna, dohany árúlás veszedelmes vólna a' közönséges Jónak.

A' Magyar Politicusok pedig azt tapasztalták a' 'Sidókban, hogy ezek az életet jó időben aratás, nyomtatás táján a' szegény emberektől, vagy is Földes Uraktól megveszik jó óltsón, azután pedig vagy pályinkát főznek belölle, vagy tavasz felé drágán adják el, mellyet semminémű jó Országokban meg nem engednek. Vid. Staats Verfassung von Engelland 1776. Ezeket kellene, kik Flagellatores Annonae hivattatnak akár Keresztény akár 'Sidó eltiltani az illyen nyerekedéstől.

A' Magyar Politicusok még tovább is azt javasolják, hogy az 1741-dik Esztendőbéli 29-dik Articulus szerint tiltasson meg a' 'Sidóknak: Ut non exerceant quaestum vini praesertim in partibus superioribus Regni Hungariae, mert tapasztalt dolog, hogy sok mesterségek által megkeverik a' borokat, és vesztegetik a' bornak betsét, rontyák, a' vevőket megkárosittyák.

Jól lehet ugyan, hogy a' kereskedőknek kedvezni kell, de tsak úgy, hogy a' közönséges jónak kárára ne legyen, licet quidem favendum sit Commerciis, ita tamen, ut favore illo nec aerarium altissimum, nec Civium singulorum salus ledatur. Brenner von der Juden Ordnung. Ha ez így rendeltetik az Hazában, tehát közönséges haszon következik belölle, a' mint ta-

pasztalta Liber Baro Hohenthal Libr. de Policia Pag. 177. Si enim singuli Cives bene se habent, dubium non est, quin universa Civitas valeat.

Décsy Antal.

4.

A' Magyar Stylisticát tárgyazó észrevételek.

Szivemelő vidámsággal telhetik el a' lelkes Honnfi anyai nyelvünk 's Literaturánk virágzó gyarapodásán, melly felől a' már közrebocsátott, 's naponként szaporodó jeles munkák mindenkit meggyőzhetnek. Szerencsés gondolat volt az Erdélyi Muzeumnak érdemes Földim által ez előtt néhány évekkel lett megindítása, 's annak kilentz füzetjei nyilván bizonyitják, hogy a' két Nemes Haza nem veszi érzéketlenül 's háladatlanúl a' buzgó igyekezeteket. Ezzel gyönyörünkre kezet foga tavala' Tudományos Gyüjtemény, mellynek folytathatásához tiszta szívünkből állandó szerentsét kivánunk. Mennyi szép elméket tüntetett a' ki ekoráig is! Mennyi jeles értekezések 's recensiók czímeresitik azt, mellyek közül némellyek akármelly külföldi időszaki irásnak is díszére vállni fogtak volna. Minthogy ebben a' meghatározott tárgyakra nézve ut nyittatott gondolataink' letételére: Tudós Hazámfijai nem veszik, reménylem, rosz néven, ha magam is ez uttal némelly észrevételeimet, egy olly szemérmességgel, millyen egy kezdő Literátorhoz illendő, közleni fogom. Had. mondjuk-ki mentől többen a' helyes irás' módgyára 's a' Stylistikára tartozó vélekedésin-

ket szabadon, nem diktátori hangon ugyan, melly a' valótól, széptől 's Jótól sokakat talán egyedül ezen okból is elidegenítene, hanem nyájas módon kinek kinek önnkényjére 's választására hagyván, hogy azokat csendes vérrel 's részrehajlás nélkül megfontolás után követhesse vagy abban hagyhassa. A' józan Kritika mindent megrostál, 's az idő fogja megmutatni, mellyik félen volt legyen az igazság. A' jó ügynek, azt erősen hiszem, valamint minden tekintetben, ugy előbb vagy utóbb a' nyelv' dolgában is kell diadalmaskodnia.

Nem elég, hogy csak irjunk, és azt irjuk, a' mi legelőször a' tollba jő, mert akkor csak firkálók lennénk, millyenek minden Nemzet' kebelében feles számmal találtatnak; hanem vigyázó figyelmünk a' Stylus' szükséges tulajdonságira legyen szünetlenül intéztetve, 's gondolatainkat és érzeményeinket, a' mennyire tölünk kitelhetik, tisztán, világosan, izléssel 's kellemetesen igyekezzünk ki fejezni. Azonban ugy látszik, mintha némellyek azok közül, kik a' Literátori pállyára fellépnek — a' szép 's jó irás' ezen múlhatatlan kívánatira csekély szemügyet vennének 's elég szorgalmat nem fordítanának, pedig könyveinket keletbe hozni 's a' Magyarnyelven beszéllő Muzsákat a' Förendüekkel is megkedveltetni kívánjuk. De nem leszünk-e' gondatlan írásunk' módgya által únatkozás' tárgyaivá a' régibb 's újabb nyelvekben és tudományokban jártas személlyek előtt, kik a' Honn' és Külföld' szüleményi között lévő nagy külömbséget első tekintetre megfejtik, 's nem fogják e' boszszonkodva a' még külömben fontos tárgyakról szólló, ha nem bal ízléssel készített munkáinkat is félre vetni? Nem fognak e' viszonta a' hazai Literáturának megútálásával az idegenekéhez folyamodni,

hogy szokott gyönyörjöket kielégíthessék. Hát a' Külföldieknek azon kívül 's írigyeinknek nem szolgáltatunk e' méltó okot annál fogva hathatós, szép 's hajlékony nyelvünk' ócsárlására?

A' nemzeti Írónak egyik fő kötelessége a' tisztaságra ügyelni, elmellőzvén, a' mennyire lehet, az olly idegen szókat, mellyek szoros meghányás vetés után saját nyelvünkön is kitétettethetnek. Ez már sokak által sürgettetett, de a' jót nem lehet elég gyakorta megújítani 's ismételni, annyival inkább, ha a' józan intés nem foganodott meg mindenütt, 's nem vert elég mély gyökeret. Még mostanában ugyan lehetetlen minden szókat Magyarúl adni, legalább köz megelégedőleg nem; addig akár idegen eredetüekkel is, (olly formán, mint azt T. Thaisz András Úr az 1817-dik eszt.béli Tud. Gyüjtemény utolsó kötetjében elhatározta), képesént élhetünk, mig helyettek újak találtatnak vagy faragtatnak, és divatba jövén polgári just nyerhetnek. Mert a' purismusra felettébb szaggatás, a' mint tapasztalhatni, ha csak zárjel köztt (parenthesis) meg nem fejtetnek, tévedést, zavarodást és bizonytalanságot okoz. A' szokatlan 's helytelen környék szóktól (provincialismus) is ójjuk magunkat, 's folyvást azon beszédejtést vagy nyelv-járást kövessük, melly a' mivelttebb Tudósok' írásiban és a' csinosabb társalkodásokban akár a' Tisza, akár a' Duna körül uralkodik.

Az Író továbbá az érthetőségre se sajnálja figyelmét és gondját függeszteni. Korán se abban állítsuk lenni a' Literátori dicsőséget, ha munkánk szövevénybe 's homályba lévén burkóztatva, kevesen foghatják meg 's kinosan találhatják el képzetinket 's czélzásainkat. Mert hiszem, nem rejtett meséket írunk, nem is magunk' számára, hanem oktatására, gyö-

nyörködtetésére 's vígasztalására a' közönségnek, kitől, ha nem értetünk, valóban kevés köszönetet reménylhetünk aratni. Úgy leszünk pedig világosok, ha minden tárgyat, dolgot, tettet, gondolatot, érzeményt, szenvedést és állapotot a' magatulajdon illő nevén fejezünk ki, melly sem többet, sem kevesebbet nem jelent annál, a' mit mondani akarunk. A' világos 's könnyű érthetőséget elősegítik a' szóknak szoros megválogatása, helyes összerakása 's a' Constructióknak természeti egybeszerkéztetése. Egyformán vigyázzunk, hogy egyfelől a' velös Laconismus által homályosokká ne legyünk Horatiusként: dum brevis esse laboro, obscurus fio; más felől pedig a' stylus' érthetőségére törekedésnél fogva a' szószaporítás, vizenyősség' 's az alatt mászás' (platitude) hibájiba ne merüljünk.

Ezenkívül az Írótól a' jó ízlés is méltán megkívántatik.

Az aranygyürűt becsesebbnek tartjuk, ha belé gyémánt vagy más drága kő foglaltatik. A' deli Szüznek az idomtalan viselet fogyasztja, a' csinos öltözet neveli kellemeit. Így van ez a' lelki szüleményekre nézve is. Azoknak belső szépségét, valóságát 's érdemét a' külső díszes köntös sokkal elevenebben kitünteti. A' felemelkedettebb írás' nemeiben a' köz életbéli alacsony kitételek, 's az olly mondások, mellyek a' Grátziák' szemérmes ajakira nem illenek, mint annyi szeplők és mocskok. A' jó ízlés az egyszerű szép természetnek leánya. Ugyan azért vele öszve nem férhet a' czikornyásság, melly a' való ékességek helyett keresett virágokat halmoz fel, 's ezek az olvasók előtt az izzadást és erőltetést nyilván elárulják, holott a' munkára fordított fáradság' gondos eltitkolása a' Szépírónak egyik fő csínja 's mestersége. A' jó ízlést

gyarapíttya, élesíti a' természet' szeretete, a' remek-míveknek vizsgálása, tanulása 's utánnazása, a' Tudósokkal társalkodás, levelezés 's azoknak kritikája, és egy bizonyos finom érzés, mellyre csak hoszszas gyakorlás által lehet szert tenni. Ennek a' tárgy és stylus' külömbözéséhez képest más más módosítási lehetnek. Másféle izlésnek kell a' levelekben, másnak a' dialogusokban, ismét másnak a' poëzisban, orátzióban és a' prédikátziókban uralkodnia. Olly írás-módot igyekezzünk tulajdonunkká tenni, hogy a' hallgató azt érezze, mintha mind az szívéből volna kiszakasztva, 's hogy az olvasó azt hitesse el magával, mintha ő is épen úgy fogná a' dolgokat kitenni, ha írna. Nagyon jó jel a' Szerzőre nézve a' publikumnak ez az édesded önn-csalattatása.

Az Író végre a' kellemes hangzatot is tartsa méltó tekintetben, hogy az értelmet, a' szívet és fület egyeránt gyönyörködtethesse. Ezen czélt leginkább a' természeti rendnek megtartása, a' nyuló, 's kurta vocalisoknak, 's syllabáknak, 's a' hoszszú és rövid igéknek illendő közletése (proportio) a' keményhangú szóknak lágyabbakkal felváltása, és a' periodusoknak könnyen folyósága által érhetni el. A' periodusok velősök és talpra esettek legyenek, 's azokat, ha csak jó módjával megtörténhetik, mindenkor több syllabákból álló szó fejezze bé. E' végre a' verbumok és accusativusok legalkalmatosabbak. Így leszsz gömbölyüségök, méltóságok 's kellemetességök. Minő követésre méltó remekek e' részben is Cicero és Livius.

Írásunkat elégszer a' szók' kurtítása által is szebb zengésüvé tehetjük. Minthogy nyelvünk a' hoszszas szókkal feletté bővelkedik, semmit sem árt azokat ott a' hol szükséges és erőltetés nélkül megeshetik, rövidíteni. Ennél fogva a' nyelv

's kimondás szépül, csinosúl, hármoniásúl. Ez az Orátoroknak is sok tekintetben kedves lehet, főképen pedig a' Költőkre nézve tetemes nyereség, mivel mennél inkább válogathatnak czéljokhoz képest a' hoszszú 's rövid szók között, annál szabadabban fellengeztethetik elméjöket, 's képzelésök' erejit. Nem látom által, miért nem cserélhetnénk fel, nem mondom az írásban, de még az közbeszédben is, a' szorgalmatosságot szorgalommal, a' nyúgodalmat, nyúgalommal vagy nyúggal; a' reménységet reménnyel, a' fényességet fénnyel, a' csendességet csenddel, a' lengedezést lengéssel, a' diadalmat diadallal, a' védelmezem-et védelemmel 's a' t. 'S a' mi esmeretes nagy érdemü Literátorunk, T. Kazinczy Ferencz Úr, ki már ez előtt több mint 20 esztendőkkel az anyai nyelv' szeretetének tüzét mind buzgó példája mind kellemetes munkáji által sok ifjakban fellobbantotta, az e' részben is elkövetett fáradozásaiért 's nyelvünk csinosításáért nem poszkálást és sértegetést, hanem az egész nemzettől forró köszönetet érdemel. De megengedjen a' tiszteltt férjfiú, ha az ollyan kurtításokat, mint Rény, jóvá nem hagyhatjuk 's el sem is fogadhatjuk, mert a' gyökér szót önnkény szerént senkinek sem szabad elcsonkítani, a' mi pedig itt megesett, erőből faragtatván Rény *). Már ezzel széltében kezdenek némelly Íróink élni. De az ellen sok Tudósok mint a' publikum tolmácsai, méltán felemelék szavokat. Úgy hiszszük, hogy nem is fogja megsértésül venni, ha most ötet újab-

*) Rénye a' Soprony és Vasvármegyei Magyar vidékeken annyit tesz, mint vajon, zsiron, vagy csergén sült tojás. Midőn azt az új Rény szót körülöttünk némellyek olvasták, rényének vélték 's kaczagást gerjesztett. Utóbb engemet is megkérdeztek 's megfejtettem nekik a' rejtett mesét. De a' fejöket együl egyig csóválták.

ban egész illendőséggel megszóllítjuk és kérjük, méltóztatnék a Rényt az eredeti Erényre vagy is inkább Erönyre által változtatni. Ebből kerülne osztán a' Virtuosus helyett, mellyre olly nagy szüksége van nyelvünknek — az erőnyösben alkalmatos adjectivumunk is. Ezeknek bevétettetése 's keletbe hozása kevesebb akadályokkal lenne öszve köttetve, mint a' Rényé.

A' szép zengűséggel (sonoritas) ellenkezik a' Kakophonia vagy balhangzat. Ez akkor esik meg, mikor azon egy szó 's kitétel közel egymáshoz többszer előfordúl, ha tsak figuraképpen nem, vagy sok mássalhangzók öszvetódúlván a' kimondást nehezítik, vagy mikor az egyik szó végződik, a' másik pedig kezdődik vocálison, melly a' beszéd' folyamatját megszakasztván a' szájnak nehezen eső nyílásait kívánja, mit már Fő Tiszt. Kis János Superintendens Úr is a' Magyar nyelv' elömozditásáról írtt koszorús munkájában megjegyzett, a' mellyet azomban figyelmetes constructiók által legtöbb esetekben eltávoztathatni, és végre mikor az egymásután hamar következő szóknak egyenlő végezeti lévén mintegy rhytmust formálni látszanak. Mind ezek a' hallás' orgánomit kedvetlenül érdeklik 's magok után kelletlen bényomást szoktak hagyni.

A' gyakran ismételtt hogy — hogy, volna — volna, nak — nak, nek — nek, való — való, a' ki a', a' melly a', is — is 's a' t. azonkivül, hogy a' kellemetes hangzást gátollyák, egyszer'smind az Írónak vagy nyelv-esmeretlenségét, 's a' stylusban járatlanságát, vagy gondatlanságát és rosz ízlését áruljak el.

Ezen állításomat egy 's két példa még jobban felvilágosíthatja.

„Jelentette N. h o g y csudálkozik rajta, „h o g y néki vétekül tulajdonitják, h o g y a' p-vel „levelezett".

Ezt a' háromszori szenvedhetetlen h o g y-ot illendő vigyázás mellett itten úgy el lehet kerülni, hogy az egyszer sem fordúl elő, p. o. azt illyen formán ejthetnénk. Jelentette az abból származott csudálkozását, miképen vehetik neki rosz néven a' p-val levelezni, vagy a' p-val folytatott levelezést.

„H o g y a' Stylusnak ollyannak kell lenni, „ valamint m i n d e n nyelvben, ugy a' Magyar- „ ban is, h o g y m i n d e n ember, m i n d e n „ baj nélkül megérthesse, az ollyan világos igaz- „ ság, h o g y az ellen nehezen lehet valamit szól- „ lani"

Nem zengene-e' ez igy kellemetesebben? ki tagadhatná ezt a' világos igazságot, h o g y a' Stylusnak, valamint minden nyelvben, ugy a' Magyarban is ollyannak kell lennie, mellyet kiki baj nélkül megérthessen. E' szerént a' háromszori h o g y és m i n d e n csak egyszer hallattatnék.

„Sok ifjak igen derék emberekké l e h e t- „ t e k v o l n a, igen nagy becsületben é l h e t- „ t e k v o l n a, és a' virtusban igen sokra m e- „ h e t t e k v o l n a; ha más ifjaktól meg nem ta- „ níttattak v o l n a a' szerelem' titkos ösvényei- „ re, ha az orczátlan tisztátalan életű aszszony „ személlyekkel öszve nem s z ö v e t k e z t e k „ v o l n a, és fertelmes tselekedetekre nem v e- „ t e m e d t e k volna, 's az egész világ előtt gya- „ lázatosokká nem lettek v o l n a."

Ebben az egy periodusban, a' mint láthatni, a' v o l n a szinte a' csemerletig hétszer újitatik meg; ez a' szó pedig i f j a k kétszer, a' mit nem engedhetni-meg, mihelyt azt mással, melly épen

annyit jelent, felcserélni lehetséges. Nevelik benne a' kakophoniát ezen verbumoknak: lehettek, élhettek, mehettek, vetemedtek, lettek — igen egyforma végezeti is.

Miért nem lehetett volna annak más alkatot, vagy ezen formában is szebbzengüséget adni? Sok ifjak igen jeles emberekké válhattak, nagy becsületre emelkedhettek 's a' virtusban szépen gyarapodhattak volna, ha a' szerelem' titkos ösvényeire más pajkos fiatal személlyektől vagy társaiktól meg nem taníttatnának, a' kaczér 's buja fejérnépekkel öszve nem szövetkeznének, 's fertelmes vétkekre vetemedésök által magokat az egész világ előtt gyalázatosokká nem tennék.

Ezen — a' kényes füleket fúlánkoló volna volna ellen sok a' panasz, mellyet talán úgy lehetne megorvosolni, hogy az ollyan esetben, midőn az másadszor is nyelvünkre 's tollunkra akarna jönni, a' Conjunctivus' Imperfectumával élnénk, a' mint tselekvém a' közelebbi periodus változtatásában.

Illyen mit Döbrentei Barátom is az Erdélyi Muzeumának IV-dik füzetje' 174 lapján érintett. Ottan egy beszéllgetésben e' fordúl-elő: elhagytam volna mindjárt tárgyamat, ha észre vegyelek. E' helyett: elhagytam volna mindjárt tárgyamat, ha észre vettelek volna.

Erre azt a' jegyzetet teszi: "Székely szóllás' módja, 's méltó a' két volna elkerüléséért az irás nyelvébe felvenni."

De nálunk ez vissa-tetszőbb, mintha igy adom: elhagytam volna mindjárt tárgyamat, ha észre vennélek. Ugyan is, az illy kifejezés nem jelen való; hanem mult időt kívan; a' mit pedig az imperfectummal elérhetünk

a' nélkül hogy nyelvünkön nagy erőszak tétetődjék. *)

Ha az ajándékot el nem fogadtam volna, azzal ő Felsége, méltóságát sérteném meg vagy fognám megsérteni. Ezt a' kedves csínt, ha vigyázunk, néha, míveltt személlyektől, közbeszédben is hallhatni. Előttem valóban nem újság.

'S nem képesebb e' igy beszéllni 's irni, mint ha a' volna-t illy közel egymáshoz eképen ismételem, hogy az szinte rimet adjon:

Ha az ajándékot el nem vettem volna,
Azzal ő Felségét megsértettem volna.

Már pedig ez kötetlen beszédben épen nem diszlik, 's az a' Római prosaicus Íróknál is hibának tartatott.

„Kristus' élete Isten élete volt, a' ki juhai-
„ ért megholt, igaz Isten volt, nem volt kö-
„ teles a' halálra, mellyet szenvedett, mert a'
„ bűnben semmi része sem volt, mellynek
„ soldja a' halál.

Melly íztelen, melly zavartt. Igy irt-e' Kárdinál Pázmán ez előtt 200 esztendőkkel? kinek predikátziójit még most is gyönyörködve lehet olvasni, az akkori időkben pedig ezek az ékesen szóllásnak olly mustráji voltak, mellyekhez hasonlót Németország azon időtájban nem mutathatott elő. Mi pedig a' XIX-dik Század másad tizedjében élvén, nem pirulnánk e', midőn tőle a' nyelv' 's Stylus' dolgában annyira hátramaradunk? Irá-

*) Némelly Írók nem különböztetik meg eléggé az igék' végezetit. Úgy tetszik, mintha mindegy volna, akár azt mondjam, tétetődjen, akár azt, tétetődjék, egyen vagy egyék, igyon vagy igyék, váljon vagy váljék, érkezzen vagy érkezzék 's a' t. De ez csalódás. Ezt mindég az Indicativus praesens harmadik személlye határozza meg. Ha itt a' verbum i k-re megy ki, a' Conjunctivus Activumban, és Passivumban is megtartja a' k betűt, az ellenkező esetben elmarad a' k. p. o. válik — válljék, szeret — szeressen.

sunk nehezebb materiáján ne sajnáljunk időt tölteni, gondolkozni, elmélkedni, 's mintegy rágódni és folyvást gyalúlgatni.

A' fellyebb említett zavarnak is ezen javallat használása által olly értelmet lehetett volna adni, hogy a' négyszerte való volt egészen kimaradna. p. o. Idvezítönk élete szent, isteni lévén, a' halált, melly a' bünnek zsoldja, nem ugy szenvedte, mint a' gyarló emberi természet' következését.

„Ime ez a' megesmért jobb részre való figyelmetesség, azután való óhajtozás 's annak megszerzésében való tellyes megnyúgovás „ teszi annak választását.

Itélje meg az érdemes Olvasó, ha szükséges e', jó-e', szép-e' ez a' három való illy közel egymáshoz?

Ellenben minü tiszta, világos, szépízlésü 's bájhangú írásmódjának lehet ez példája! *)

„Kedves Barátom egésséggel hozzám érkezvén különös örömmel töltött-el engem. Karjain „ függvén kertembe, sétálánk, melly akkor éppen „ az ö tellyes virulásával díszeskedett, kivált az „ én százados nagy almafám mintegy azon napnak ünneplésére várakozott, egészen vörösöllő szinbe öltözvén. A' nap is ünneplő pompával tündöklött, a' lágy szellő csak annyira „ lengedezett, mennyire szükség vala a' virágok' „ illattyoknak közlésére; a' zöldellő gyep viditá „ szemeinket, 's ne hogy valaminek hijával legyen „ ezen öröm nap, körtvély fáimon a' madarak „ versent énekeltek, de gyözödelmeskedett minnyájokon a' királyi fülemile. Értekeztünk állapotunkról; 's a' t."

*) Lássd Fejér György Anthropologiáját vagy is az ember esmértetését, Budán 1807. 224. 225. lap.

Hát a' Kisfaludy' Regéji előtt lévő előszót ki olvashatná megilletődés, elragadtatás nélkül? azt az előszót, mellynek stylusa mindenkor édes, folyó, bájoló 's a' mellynek nehány lapjai belső becsökre nézve sok vastag kötetekkel felérnek. Hunyadyja pedig tökélletesen meggyőzhet bennünket a' felől, hogy a' Magyar nyelv, csak lelkesen miveljük, a' Múzsák 's Grátziáknak naponként kedvesebb nyelvévé válhatik.

Ehez képest az ollyan jóreményű Ifjaknak, kik az irásban tökélletesedni kivánnak, jobb tanácsot nem adhatok annál, hogy a' régi 's újabb Classikus Auctorokat kedvelljék, olvassák, ne tsak olvassák, hanem éjjel 's nappal forgatván csínjokat, ízlésöket, módjokat felvenni 's eltanúlni törekedjenek. Így ma 's holnap szép fordításokkal 's eredeti érett munkákkal gazdagíthatják meg Literáturánkat.

De talám utóljára valaki azt kérdheti: hát magam megtartottam e' a' szép 's helyes írásnak itten felállíttatott törvénnyeit eddig kiadott cselekélységeimben? — Az a' dolog' valóságához keveset teszen. A' Jó, a' Szép, a' Felséges vesztheti e' valamit becséből, ha ezen Ideákhoz még olly kevesen közelíthetnének is? Elég, ha meg van bennünk a' szíves szándék és a' tökélletesülésre vágyás. Tanulni, úgy vélem, 's a' hibát elhagyni soha sem késő. 'S ha Literaturánk' egyik ősz bajnokja nem átallatta a' múlt esztendő végén egy recensióban a' közönség előtt megvallani, hogy magát hibázhatatlannak nem állítja 's hogy munkáji, ha most újra megjelennének, sokban más formát fognának nyerni; miért szégyenlené az újjoncz ezt a' vallástételt magára alkalmaztatni 's e' kis értekezését azzal rekeszteni bé: minden jó Pap holtig tanúl!

Horváth Sigmond.

5.

Mádai Dávid Samuel

Prussus Udvari Tanátsos és Hálai Fő Orvos Földink Élete.

Hálában tanúltam, a' hol meghólt Mádai Hazánkfia, 's tsudálva szemlélgettem tőbb izben az ottani nagy árva-házat, mellynek hites Orvosa és gyarapítója vólt fáradhatatlan Földink. Ez adott alkalmatosságot nékem arra, hogy közölvén velem egykor idősb néhai T. T. Niemayer azon halotti ditséretet, mellyet mondott Madaink Felett, azt Hazánk 's nemzetünk közelebb való esméretére fordétsam.

Mádai D. S. született Selmetz Bányán Januarius havának 4-iken 1709. Édes Attya Mádai Dániel ottani fi Hont és Bars Vármegyék' rendes Orvosa vólt, esméretes a' vizi betegségről irt, 's remekelése alkalmatosságával Hafniában 1699. 4. kiadott tudós munkája, úgy Dániában való útazásai 's tapasztalásairól. Weszprémi Biograph. Med. 1. 100. Jó reménységű fia édes Attya nyomdokit követte Honnyi osholáinak végzése által 's a' Külső Országi Akademiákra való menetelben, mellyre készítette hiv Mentora Moller Otto Károly Besztercze-bányai Orvos 1729. Wittebergában folytatta tanúságát három esztendeig, onnét Hálaba ment által, a' hol kiállván minden szoros visgálásokat, a' forró hideglelésekről kiadott tudós vetélkedése utánn bevétetett az Orvosoknak díszes Társaságokba. Jó karban lévén dolgai, 's minden felől jó híre neve, párosúlt az Hálai árvaház Fő Orvosa Richter Kristóf Sigmond Maria Margit nevű Leányával, kinek 1739. tör-

tént halálával lépett a' többszer említett szép Hivatalba. A' mi nagy érdemü 's dolgaiban igen jártas, okos, magát alkalmaztatni tudó, szemes, gondos Mádainkat megszerették hamar több külső Uraságok is, ezek között az Anhalt Cötheni örökös Hertzeg, a' ki Udvari Tanátsos és rendes Orvossá tette. Szaporodván ekképpen jövedelmei Nemes Jószágot is szerzett magának több helyeken. Az alább említendő halotti ditséretben Benkendorf és Hegyes Dölitzi Földes Úrnak mondatik: Kivánták rendes Tagnak több Nemzeti és tudós Társaságok is. Így lett a' Kerületi Nemesség Választottja, a' Lipsiai Fejedelmi Gazdasági Társaságnak, úgy a' Császári Természet visgáló Akademiának Tagja V-dik Hermeth nevezet alatt 1745. Jó vénségben hólt meg ez a' sok szegény Árvák és Özvegyek gyámolétója Julius havának 2-dik napján 1780. Benkendorfi gyönyörü lakó helyében, mellyből ötöd napra, sokaknak méltó könyvezések között, vitetett érdemeihez illendő utólsó tiszteség tételekkel nyugodalmára. Szóllott meghültt tetemei felett a' mostani Hálai Cancellarius Báttya Niemayer Teof. Aut. kinek halotti beszédje ki is jött nyomtatásban, illyen homlok irással: Stand rede bey dem Sarge Seiner Hochwohlgebornen des Herrn Hofraths von Mádai zu Benkendorf, den 7. Jul. 1780. gehalten u. s. w. nyomtattatott nagyobb nyóltzad rétben 29. oldalra ugyan a' Hálai Árva-ház betüivel.

Maradtt egy fia Károly Augustus édes Attya virtusai 's hivatallyának örököse, két férjhez adott Leányai, a' kiknek egyike utánn Veje lett Ferdinánd a'ma hires Báró Volf Krisztián fia, a' ki gyengélkedő egésségü lévén, hamar ment Ipa utánn a' más világra, maradtak szép reménysé-

gü Unokái is, kikhez intézett serkentéseit a' boldogúltnak öröm olvasni a' mondott helyen.

Nyomtatásban olvastatnak Mádainknak illyen munkái:

1. Disput. Inaug. Med. Praeside Alberti, de morbis Occultis (Rotarides irja acutis) Halae Magd. 1732. 4.

2) Szükséges oktatás, miképpen kiki a' döghalálban és elragadó betegségekben magát őrizheti 's orvosolhattya. Hálaban 1738. 8. ez tulajdonképpen Ipa munkája 1709-ből midőn igen uralkodott a' pestis, magyarra fordította a' Veje némelly megjegyzésekkel, 's a' Hálai édes Essentiáról szóló tudósétásával nevelte.

3) Abhandlung von dem so genanten kalten oder wechsel Fieber. Halle 1747. 8.

4) De variorum Symptomatum et excretionum concursu, ex plethora in cachexia incipiente vehementer commota, exorta, funesto tandem exitu terminante. In actis Acad. Imper. Nat. Cur. X. 93.

5) De Scabie ferina in gravidis feliciter curata l. c. obs. 94.

6) De morbo ex Polypo aorte descendentis cum Astmathe spastico et hydrope complicato eoque funesto. l. c. obs 95.

7) Elő beszéd, mellyet készétett Salmi Gróf Német Horatiusa eleibe. Braunsweig 1756—57. 60. 4.

8) Vollständiges Thaler Kabinet Königsberg. I. 1765. II. 1766. III. 1767. IV. 1774. mellyből megtettzik, hogy jó kereső és szorgalmatos Gyűjtő vólt.

9) Kurze Beschreibung der Wirkungen und Anwendungsart der bekanten Halleschen Waisenhaus Arzneyen. Umgearbeitet und mit neuen Erfahrungen vermehrt. Zum Besten des Halleschen Waisen-

Waisenhauses herausgegeben von Dr: Joh. Fridrich Christian Düffer. Halle, im Verlag der Medicamenten Expedition und in Commission der Buchhandlung des Weisenhauses. 1808. gros 8. 18. gr.

Leírt Mádainknak egy magát tudatni nem akaró Barátja azzal kivánta egykori szerentséltetőjét emlékezetben tartani, hogy két forintos nagyságú emlék-pénzt veretett Jóltévője érdemeinek fenntartására, mellynek eggyik oldalán annak melyj képe láttatik illyen körül írásal: Dav. Sam. a. Madai. Hung. Consil. Aul. et Archiat. Princ. Anhalt C. A' másik oldalán: Viro Arte Medica candore in amicos meritis in rem numariam excellent hoc amicitiae monimentum dicat I: A: AP. MDCCLXXIII.

Tudtomra hárman emlékezhek, ki többel, ki kevesebbel, Mádaink dolgairól: Böerner, in den Nachrichten von jezt lebenden Aerzten. II. 363. Veszpremi Succincta Medicorum Hung. et Transilv. Biographia I. 100—102. Col. II. 454. Horanyi Memoria Hungarorum II. 537—39.

Hrabowszky György

II. Literatura.

A. Hazai Literatura.

Könyv-visgáltatás.

1) De nativa sermonis Hungari Euphonia. Disseruit Daniel Kanka Professor. Posonii 1817. in 8.

A' túdós Szerzőnek tzéllya ebben a' Könyvben kétféle, egyik legközelebbi, másik távolabb való. Az 1-sö eszközül szolgál a' másodiknak.

Az 1-sö, a' mint az Előbeszédben maga mondgya, az, hogy azt megmutassa, hogy a' Magyar nyelv akár a' régi akár az uj, legpallérozottabb nyelveknél is semmiben nem alább való. Ennek meg mutogatásában áll az egész Könyvnek Foglalattya. — A távolabb való czél a' Tek. N Honth Vármegye' kettös kivánsága szerént, kettös: az 1-sö a' Magyar nyelv' terjesztése, a' 2-dik annak pallérozása. A' Szerző közelebbről és föképen néz az 1-sőre ugyan azért akarja a' Magyar nyelvet ditsérni, komendálni, meg szerettetni az idegenekkel, annál fogva, hogy annál külömb, akármire nézve eggy sints; a' 2-kat távolabbról és inkább tsak az 1-sö által tárgyazza. A' mi a' legelsőt illeti, azt, hogy a' Magyar nyelvnél külömb egygy se találkozik, úgy igyekezik megmutatni; hogy, minekutánna azokat, a' kik a' mi nyelvünket bárdolatlansággal vadollyák, a' Révai szavaival, mellyek azt a' leg felségesebb ditséretekkel tetézik, megtzáfolta vólna: Először a' keleti nyelvekkel hasonlittya öszsze, és azt mondgya a' 23-dik Lapon, hogy," vala„ mint azokban, úgy a' mi nyelvünkben is, va„ gyon valami különös rátartás, (gravitas:) mél„ tóság, felség a' fenn járó szóknak és mondá„ soknak bősége, van ollyan különös tehettség, „ melly az elménck mind a' nyájasabb vagy sze„ lidebb, mind a' keménnyebb meg indúlásait „ legjobban ki tudgya nyomni, van ollyan tehet„ tség is, a' melly gyönyörűségesen öszve tud„ gya hasonlitani, 's röviden öszve kötni a' több „ számú esméreteket és Ideákat." Ezt mutogattya osztán a' 25-dik Laptól fogva a' 35-dikig Azután hozzá adgya azt is," hogy az a' Poesisra, „ versre, különösen rá született." Melly bámúlásra méltó tulajdonság! — Különösen megérdem-

li pedig, hogy a' kiket az uj Magyar szó formálására való viszketegség háborgat, az 56-dik lapot figyelmetesen meg olvassák.

Annak utánna öszve hasonlittya a' Nyugoti pallérozott nyelvekkel a' 24-dik és 26-dik Lapon, s. megjegyzi, hogy azok a' hangok és betük, mellyek azok közzül egygyikben is másikban is részszerént meg találtatnak, p. o. ö. ü. zs. s. a. t. a' mellyeknél fogva azokat szépeknek tarttyák, azok a' Magyarban mind megvagynak. Végre példákat hoz fel öszve hasonlításúl, az Olasz, Frantz, Német és Magyar nyelvekből, hogy lássa meg ki ki, mellyik külömb. — Ezek mind jók és betesek; de kár hogy találós mese (aenigma) alá zárta le öket, 's nevezi a' Homlok irásban mindnyájokat: Szép hangzásnak. — Valósággal könnyebben ki lehetett vólna találni a' Pythágorás fekete farkú halát, hogy a' kivül szép, de erkőltsére nézve rút embert tészen, mint azt tsak gyanitani is, hogy ez alatt: szép hangzás, sok külömböző felséges tulajdonságokat kell érteni. — Mind az által a' sokféle drága kövek tsak ugyan drága kövek, ha nintsenek is szép rendel gyürübe foglalva. — Ezen a' nagy öröm szerentsére még is által szaladt, 's tsak amazokat bámúlta. Innen épen nem lehet tsudállni, hogy ez a' Könyv magával hozván az ő születése helyének, idejének, környül állásainak arról való Bizonyság-levelét, hogy annak, a' kitől ő származott, nem más, hanem egyedül maga a' hazafiúi buzgóságnak keze nyomta vala az iró tollat markába, Tek. Ns. Honth Vármegyét reménytelenül meg lepte 's a' fellobbant öröm, melly Annak hazafiúi szivéből ki rohant, ezt a' Könyvet is magát igen nagy kedvességgel vévén azonnal kinyomtattatta, Szerzőjének is egygy különös köszönetből füzött érdem koszorút. Ki is

vólna az a' Magyar, a' ki ezt háladatos karokkal ne ölelné? De, mivel láttyuk hogy a' sebes öröm tsak által szokott szaladni a' hibákon; mi mérséklett figyelemmel térjünk még viszsza ehez a' könyvhöz: mert ez is emberi munka; azonban ha valaki azon a' közös vagyonon, mellynek én is birtokosa vagyok, valami javítást akar tenni, nem hunyhatom én ott be a' szememet.

A' Szerző azt igyekezik megbizonyítani, hogy a' mi nyelvünknél nints semmi tekintetben egygy is külömb. Ez azt tészi, (maga is úgy akarja elő adni) hogy, ha van p. o. más nyelvben élés hangzás, van a' miénkben; ha van szóknak bősége, van a' miénkben; ha van hatalmasság és erő, van a' miénkben; ha van méltóság, van a' miénkben; ha van olly tehettség; hogy minden érzéseket és indúlatokat természetesen kitudgyon nyomni, van a' miénkben 's a' t. és így, ha valamelly nyelvben minden jeles tulajdonságok feltaláltatnak, még pedig némellyikben vagy egygy vagy más hijjánossággal, feltaláltatnak a' miénkben mind egygyütt minden hijjánosság nélkül; a' szerént a' mi nyelvünk külömb vólna minden nyelveknél. Ezt igyekezik megállítani. — A' vizsgáló ezt igen örömest el hiszi; de nem úgy van az idegenekre nézve. Még fenn marad a' kérdés: Vallyon nem találkozik e' még valami nyelv, mellyben vagy egygyik vagy másik tulajdonság az emlitettek közzül, nagyobb mértékben feltaláltatik, mint a' miénkben? Erre több nyelveket kellene még öszve hasonlitani. De ezt tsak valami túdós Társaság vihetné véghez: addig tehát tartozunk megelégedni a' jelenvalóval, bízván a' hijjánosság kipótolását a' jövendő időre. Még az is kérdés: Meg van é ebben a' Könyvben mind az, a' mi egygy

tökélletes nyelvben meglkívántatik? Ezen tekintetekre nézve igen hasznos lett vólna, ha Professor Kanka Úr megolvasta vólna Jänischnek azon könyvét, mellyben a' Berlini Királyi Tudós Társaságnak, 100. arany jutalom mellett feltett ezen kérdéseit: Miben áll a' legtökélletesebb nyelvnek Ideálja, theoretice? és: Mellyik az, a' régi és újjabb nyelvek közzül, melly azon Ideálhoz legközelebb járúl? megfejtette. Ez 14 nyelveket öszve hasonlítván azt állíttya, hogy az Orosz nyelv legbövebb. — Hát még az megvan e' eléggé bizonyítva, hogy a' mi nyelvünk szépen vagy legszebben hangzik? Itt az argumentumok nyomnak ugyan, de nem tesznek eleget, mert itt nem az okosság hanem az érzés ítélhet, mellyet a' Szerző a' 15-dik lapon maga is megesmér. Jelen lehetnek a' Magyar nyelvben a' szép hangzásnak minden elementumi, de ha nintsen ki ki a' maga helyén, már vége! Mi tsak az ollyan nyelvről tehetünk ítéletet, szépen hangzik e' vagy nem? a' mellyet, minekelőtte értettük vólna, már hallottuk beszélleni, illyen állapotban pedig a' magunk nyelvére nézve, soha se vóltunk: nem mi tehát magunk, hanem idegenek, még pedig számos idegenek lehetnek itt a' bírák, de olly idegenek, a' kiknek füleik már kimivelt vagy fejtődött érzésüek; ezek osztán mit mitsodásnak ítélnek; azon lehet megállapodni. Erre próba kell. Így tselekedett Jänisch Úr. Minekutánna a' 14 nyelvek közzül mindenikből egygy egygy Beszédet feltett, 's számos egybe gyüjtött fő aszszonyi személlyek előtt azokat egymásután, a' hoz értők által felolvastatta vólna: kikérte mindeniknek a' hangzása felől a' közösen megegygyező ítéletet, és az azon állapodott meg. E' szerént a' Görög nyelv legszebb, a' Spanyol pedig leghatalmasabb

's a' t. Meglehet hogy ha a' Magyar nyelv ott vólt vólna a' 14 között, másképen ment vólna az itélet.

Láttuk, miképen bizonyitotta meg a' Szerző ezen állitását: Hogy a' Magyar nyelvnél egygy sínts külömb, úgy t. i. hogy számos jeles tulajdonságokat hozott elő, 's megmutatta, hogy ezek abban mind megvagynak. — Ezeknél fogva akarja tehát dítsérni, komendálni, megszerettetni azt, így igyekezik annak terjesztésén. De megkedveltetheti e' valósággal, és így, terjeszti e' úgy, a' mint tészi az előterjesztést? az a' kérdés. A' vi'sgáló kételkedik felölle. Mert megakarja szerettetni a' sok jeles tulajdonságaiért, 's még is azt veszi fel fő Ideául, hogy a' szépen hangzik. Mindnyájokat megakarja esmértetni az idegenekkel; még is tsak erre teszi őket figyelmetesekké; hogy a' szép hangzású. — E' hibás komendálás. Ha valamit mással megakarunk szerettetni, nem elég annak tsak egygy jeles tulajdonságát említeni, hanem mindeniket kell, valamennyit tsak lehet; mert megeshetik, hogy van benne egygy valami szép, de azt az egygy szépet a' többi számos nem szép meghomályosíttya. Ezt, úgy látszik, maga is tsak hamar észrevette a' Szerző, ugyan azért hozta osztán elő a' többi jeles tulajdonságokat is, és szerkeztette a' szép hang alá, mintha azok is oda tartoznának; de az által más nagyobb hibába esett. Mert mi köze p. o. a' Derivatiónak és Compositiónak a' szép hangzáshoz? Hát a' Regulák' bizonyos vólta szép hangzás? Ha a' tárgyakat ugyan tsak szorossan meg nem külömböztettyük egymástól, lehetetlen el kerülni az eltévelyedést. Itt az idegenek mit tsinálnak? Nékik a'

nyelvnek szép hangzásáról olly forma képezetek van, mint a' Szerzö a' 15-dik lapon leirta, a' Magyar nyelvnek ellenben ezen Könyv szerént, ollyan szép hangzása vagyon, mellybe még a' Regulák' bizonyos vólta is belé tartozik, 's az eredet is, holott lehet a' szép anyának is formátlan leánya, mint a' Római nyelvnek az Oláh. Könnyen arra határozzák magokat, hogy ha kedvek vólt is elébb a' Magyar nyelv' tanúlásához, nem egygyeztethetvén meg ezt a' különös szép hangzást az elsövel végképen lemondanak róla. Itt minden megorvosoltathatott vólna, ha a' szép hangzás helyett ez a' Titulus adódott vólna a' Könyvnek: Annak megmutatása, hogy a' Magyar nyelv a' legfőbb rangú vagy karú nyelvek közzé tartozik. Igy pedig lehet, hogy a' megkedvellés helyett, el idegenedés lészen a' jó igyekezetnek gyümöltse.

Már most azokat a' hibákat kéntelen a' vi'sgáló elö venni, a' mellyek a' fent tisztelt Ns. Vármegyének szemei elöl amaz után, kétségkivül mivel említés nintsen rólok, szerentsésen el suhantak; mert nagyon lehet töle tartani, hogy az által neki bátorodván, valami módon hazafiúi Just találnak nyerni, a' Magyar nyelv' rovására a' Hazában. Ezek nyelvbéli hibák. A' ki hibákat ejt a' Magyar nyelvben tsak magának, azt szeliden el szoktuk nézni; de a' ki hibákat tanít, még pedig közönségesen, az ellen ki kell kelnünk, különben a' Haza minket pirongat meg, mint gondatlan fiakat. Ha a' hibázik, a' ki tsak valamit törtetve kottyantani tanít, nem sokat gondolunk véle; de ha a' hibázik, a' ki még pallérozni is akar, már ott nints kegyelem! — Ezek a'

hibák itt nem kis számmal vagynak; de a' vi'sgáló bizonyos fontos okokra nézve helyesebbnek tarttya, hogy közzülök most tsak eggyet válaszszon kimutatóúl; a' többiről pedig majd alább tészen rendelést. Ez a' tetemes hiba így következik:

Az é betűről a' 24-ik 's 25-ik lapon azt mondgya a' Szerző: Hogy, „az az ék vagy húzás, „melly az e felibe tétetik, nem arra való, hogy „azt élesen vagy hoszszasan ejtsük ki, hanem je„lent ollyan hangot, mellynek a' hoszszútól is az „élestől is külömbözőnek kell lenni. Ezeket a' „szókat: szép, kép, kétség, mértek, nem „úgy mondgyuk ki, mintha így vólnának írva: „szeep, keep, keetseeg meerteek, hanem ollyan „különös hangot ejtünk, a' melly se nem e, se „nem i, hanem az e, és i, között valami közép „hang; majd olly formán mondgyuk ki, mintha „így vólnának írva: szeip, keip, keitseig 's a' t. „Innen a' származik, hogy a' kiknek nehezen „esik ennek a' hangnak kimondása, többnyire „így mondgyák ki: szip, kip, kitsig, 's a' t." A' mit a' Szerző itt mond, arról a' Magyar álmodni sem tudott, és ez a' felfejtés a' szegény é-nek egészszen kitekeri a' nyakát. Nem úgy van. Az é-nek a' hangja éles is hoszszú is, és így nem az éles és hoszszú között lévő valami különös hang. Az igaz, hogy az e, és i között van, de nem esméretlen, esmérik ötet az Európai Nemzetek. „Nem úgy kell kimondani" (azt mondgya) mintha így vólnának írva: szeep, keep, 's a' t. Ez igaz a' Palótzokra nézve, de a' Belga, Dan, 's más Nemzetekre nézve nem igaz. Tsak úgy kell kimondani, mint a' Németben: Beere, vagy leer. Hogy az így vagyon, bizonyos onnan, hogy a' Magyar nyelvet tanúló más Nemzetbéli, mikor más betüinknek kimondásában ízzad, az é-vel

tsak jádzik. Nem majd olly formán kell hát mondani, mintha így volna szeip 's a' t. Hogy az é helyett némellyek (nem rövidet, hanem hoszszat) í-t mondanak, épen nem az é, különös hangja, hanem más az oka; mellyről alább. — A' Szerző, úgy látszik, nézett itt, az ott némelly szomszéd Vármegyékben lakó hibás Magyarokra az úgy nevezett Palótzokra, kik ezt a' szót édes, így mondgyák: eedes; és a' Tótokra, kik néha az é-t í-nek mondgyák, de ritkán; de nem abból az okból, mintha annak valami esméretlen nehéz hangzása vólna. Más hibái vagynak a' Tótnak, mikor Magyarúl beszél: egygy az, hogy gyakran el hagygya az Articulust, másik, hogy ezt a' betűt: a, és a' kemény mással hangzókat ki nem tudgya mondani, hanem, amazt olly száj-tátással mint ezt: á de rövideden, a' consonánsokat pedig mind igen gyengén vagy lágyan. A' Német is amazt épen úgy, mint a' Tót, de ezeket valamivel keménnyebben, és gyakran megtserélve, mint a' magáéban szokta kimondani. Innen azt kell kihozni, hogy a' Tótnál és Németnél (kivévén a' hibás Dialectust) az a' esméretlen, a' Consonánsok amannál többnyire lágyok, vagy a' kemény Consonánsok tsak kevéssé kemények, ennél már keménnyebbek, de még sem eléggé, azért zavartatnak öszve, és még meszsze jár a' Magyar kemény Consonánsok keménységétől. Innen van az, hogy mindgyárt megtudgyuk külömböztetni, ki az, a' ki Magyarúl beszél, Tót-é vagy Német. Innen van az is, hogy a' Német szót tsinosabban kitudgye ejteni a' Tót, mint a' Magyar.

Lássuk már; mi lehet annak valósággal az oka, hogy a' Magyarban némellyek az é-t, i-nek mondgyák? Ez az idegen Nemzetbélin ritkán esik meg, ha pedig megesik, onnan van, hogy

roszsz Magyartól tanúlták, föképen pedig onnan, mivel épen nem képzelhetik a' Magyar nyelvnek azt az ő idő mértékes tagú (pes) versekre született természetét, melly azt kívánnya, hogy a' mi hoszszú akar lenni, legyen ugyan tsak jó hoszszú; a' mi rövid akar lenni, legyen ugyan tsak rövid, a' mi lágy akar lenni, legyen ugyan tsak valósággal lágy, a' mi kemény akar lenni, legyen ugyan tsak valósággal kemény; nem szenvedheti ő az ollyan léhütöt, akár magában hangzó, akár mással hangzó, akár syllaba, akármi légyen az, a' ki tsúfot hágy magából üzni, nem bánnya, akárhová taszíttyák, nem; hanem a' ki mi akar lenni, legyen valósággal az, maradgyon a' maga helyén, 's vigye véghez ugyan tsak legényesen kiki a' maga kötelességét. Erről az idegen semmit se tud: mikor tehát eleibe akad az é, viszsza tetszik néki, hogy ollyan hoszszan kell nyújtani, ő ollyat nem esmér, mert az ő é-je felényi, néha felényi sints; ekkor osztán megtörténhetik, de nagyon ritkán, hogy a' szomszéd í-re talál botlani. Nem igen esik hát e' meg az idegenen, de megesik a' Magyaron, övé ez a' hiba. Az egész Debretzeni környéken sokan az é-t i-nek mondgyák, néha az ó-t ú-nak is. Hol van ennek a' hibának a' kútfeje? Ez onnan eredett, a' honnan a' sok külömböző nyelvek, t. i. külömböző társalkodásból, esméretekből, 's képzelődésekből, mellyeket okozott a' külön létel. Ez nem egyéb, hanem tsak beszéd módgya (Dialectus). Így születtek minden Dialectusok. Meg vólt ez már régen a' Görögök között. A' mit egygyik b-vel mondott, azt a' másik mondta v-vel, a' mit egygyik a-val mondott, a' másik mondta e-vel, a' hol egygyik u t mondott, a' másik ott mondott o-t 's a t. Így ván ez ma is minden Nemzeteknél, a' Német p. o. ma is majd minden Tar-

tományban másképen beszéll; tsak az a' külömbség, hogy a' Görög a' hogy beszéltt, úgy írt, 's az által polgári Just nyertek a' beszéd' módgyai: ellenben a' Német, ha roszszúl beszéll is, ír mind egy formán jól. Meg van ez a' Magyarnál is, tsak hogy azzal a' külömbséggel, hogy a mással-hangzókat, mellyek keménnyek, nem igen tudgya kimozdítani helyekből; de eleget szenvednek a' lágyak és a' magokban hangzók, p. o. szíp, ídes, másutt cedes, lú, öszöm, ollan, igenes 's a' t. ezek helyett: szép, édes, ló, eszem, ollyan, egyenes, 's a' t. Erre a' betük' szomszédsága is nagy alkalmatosság p. o. A' magokban hangzók a' szerént, a' mint az ő kimondásokkor az ajakak 's a' nyelv a' levegőt illyen vagy amollyan formában, kissebb vagy nagyobb munkával taszíttyák ki, felosztathatnak grádusokra: alól (legalább az atyafiság' kedvéért) vagyon az u, azután sorban az o, a, á, e, é, i, ö, ü. Innen, a' ki a' járást nem tudgya, könnyen megesik, hogy néha a' fő szomszédhoz, olykor még a' harmadikhoz is bébotlik. Így lett a' világra a' Magyaroknál: ídes vírem, e' helyett: édes vérem, a' többi társaival egygyütt; így a' jó Német szóból Wágner, elöször Waagner, (Magyar a' szerént) végre Wógner. — Ez nagyon megérdemlené, ha az egész Nemes Magyar Haza méltóztatna figyelemre venni, hogy nem sokára mindnyájan egygy formán, ezekre nézve tisztábban, a' tsinos beszéddel pedig és a' kemény Magyaros kimondással jobban jobban megegygyezőleg írhatnánk!

Ímé láttyuk már hogy a' mi é-nk ártatlan, és nem az ei, hanem a' rosz beszéd módgya változtatta ötet néhol Í-vé. Nem kellett vólna ezzel

a' betűvel el jeszteni a' szegény Magyarúl tanúlni akaróket.

Tovább már nem szükség mennünk. Itt végre ha kérdgyük: Lehet e' ezen Könyv által úgy, a' hogy most van, a' Magyar nyelvet terjeszteni; és szolgál e' ez, 's mennyit szolgál annak pallérozására? A' Visgáló megvallya, hogy tellyességgel által nem láttya annak lehetőségét.

Utóllyára, a' többi e'féle hibákra nézve, mivel számosok, hogy a' gántsoskodás, melly a' Gregori' nagyobbitó üveg tsőjén szokott nézni, a' Hazát ettől a' külömben betses könyvtől el idegenitvén az abból ő reá hárámlandó ditsösségtől, az idegeneket pedig az abból származandó haszontól irgalmatlanúl meg ne foszthassa; el múlhatatlanúl szükség minél elébb munkába venni, hogy először azok a' felséges tulajdonságok, mellyekkel a' mi nyelvünk ditsekedhetik, az aenigmai burok alól fel szabadíttassanak, világosabb helyre tétessenek, az idegenek hozzájok nem félre való úton, hanem arról az óldalról vezettessenek, ahol azoknak szépségek nékik mindgyárt az első megpillantásra szemekbetűnhetik; annakutánna ugyan azon alkalmatossággal, az é nek állapottyával egygyütt, azok is, született jó Magyar által, mind egygyül egygyig jobbíttassanak meg. Ekkor osztán minden haladék nélkül, mint egygy uj öltözetben, ujolag jelennyék meg ez a' hasznos múnka a' Hazában. — Ovidiusként, az Istenek a' kitsiny áldozatokra is kegyesen szoktak tekinteni: bizonyos tehát az is, hogy minden hiv Magyarok borostyánokkal fognak tódúlni a' Haza oltárához, mihelyt láttyák, hogy azon Kanka Úrnak egygy jókora darab megtisztított tömjénnye füstölög.

2.

Hoblik Márton Versei. Pesten Trattner János Tamás betüjivel 1814. — 8-r. 144. l.

A' poesis középszerüséget nem ismer: ez volt szava a' régiségnek, ezt hiszi az új világ is; szent tehát, és tagadhatatlan. De a' tökélletességet még sem épen az idealis világban kell keresnünk, és soha nem felednünk, hogy az emberi mív' tökélletességének lépcsőji vannak, határja nincs. Van a' tökélletességnek eggy ideálja, mellyet soha el nem érhetünk. de a' mellyhez közelítnünk kell; és ha eggyik közelebb jutott hozzá, azért az, a' ki tőle valamivel távolabb maradt, nem mingyárt tökélletlen; azért, hogy eggyik lelkemet fellebb emelte, mint a' másik, nem következik, hogy ez épen nem emel-fel, tehát-hogy nem poeta. Vagy ugyan ki fog határt vetni? Ki bíró lenni? — Az én előttem jó poeta, a' kiben több a' jó, mint a' rosz, csak aesthesissel irjon.

Termékeny anyaföldünk, szelíd, 's egyszersmind erős férfias éghajlatunk több a' Musáknak valóságos felkentjeivel áldá-meg nemzetünket, kik ennek mindenkor kedveltjei fognak maradni; 's a' nemzetiség már nem kiván véres áldozatot.— Azonban nem mind lehetünk Virágok, Himfyk, 's Berzsenyik: az, a' ki a' szépre, jóra, és nagyra formálta sziveinket, nem eggy formán, nem is eggy mértékben osztá ajándékait; valamint hogy környülállásaink is nem eggyaránt kedvezők. A' nagy elmék, 's fenérzésü lelkek mellett elmertek Pindus' meredek, de már tört ösvényű bérczére indulni a' kissebbek is, kissebb, nagyobb szerencsével, kit mint szárnya vihetett.

Hoblik Márton Úr, kinek én itt poesiáját visgálat alá vettem, nem az elsők közzé tartozik,

sőt épen nem azok közzé, kiket oszlopok illetnek, a' mint ezt maga is érzeni látszott a' maga bérében a' 30. l.; de ezért megvetést nem érdemel, sőt igen is kéméllést. Ő huszonkét esztendős, talán még tanuló-ifjú, adta ki munkáját, a' dolgozás tehát melly korán eshetett! Hibáji, fogyatkozási sokkal menthetőbbek, mint azé, a' ki, midőn maga vallása szerént ifjúságában csak két verset sem csinált, végre negyven esztendős korában gondolta magát reá poetának lenni. — A' poesis fiatal, minden szépet, nagyot hevesen ált-ölelő lelket, szivet tele új szép érzésekkel, eleven tüzes phentasiát kiván. A' meg lett koré a' komoly itélet.

H. Úr versei szépségek nélkül, millyeneket a' fiatal phantasia szülhet, nem szükelkednek; kár hogy ezek a' szépségek úgy elvannak szórva, hogy alig mutathatunk eggy két darabot, mellyet egészen szépnek mondhatnánk; mellyben semmi gáncs, semmi izetlenség fel ne akasztaná az értelmes, érző olvasót. Azonban a' visgálat' végén Rec. próbát fog tenni, ha találhat-é e' féléket. Most menjünk rendre azokon, mik a' poemákat szépekké, kedvesekké teszik, 's visgáljuk meg, mint használta ezeket a' Szerző.

A' tárgy választásban senki nem szabadabb a' poetánál, nyitva állanak ő előtte ég, föld, tenger, minden szépségeikkel, csudájikkal, szörnyjeikkel, veszélyjeikkel; előtte lebegnek az ó, és új világ' bájulo, 's borzasztó képei; övé az egész természet; övei a' természetnek minden mívei. — H. Úr mind ezekből csak a' közönségeseket választá: a' poeta szerelmet, barátságot, bort, álmat, ohajtásokat, a' millyeneket ő előtte már többen énekeltek, énekel, van eggy Regéje is, és eggy Sonettje. — Rec. a' közönséges tárgyakról csak azt az eggyet jegyzi meg, hogy ezeket, ha

már az előbbi poéták remekül elénekleték (honni poetájinkat értem leginkább; az utóbbiak, ha nékik új formát, váratlan fordulásokat adni nem tudnak, hagyják el egészen. A' mit egyszer jól olvastam, azt másodszor rosszabbúl olvasnom unalom, boszonkodás. A' Musához írt versben (9. l.) leallyasitva látom azt, a' mit tellyes fényben, és méltóságban mutattak Virág, Berzsenyi. De nem csuda: Virág a' Musákról, Berzsenyi a' Musáról, Hoblik a' maga Musájáról beszéll. — A' szivéknek külömbségeiket jóval szerencsésben festé Faludi, és Kisfaludy, mint H. Úr a' 12. lapon. — A' lánytábor a' Szerzőnek charakterében könnyen csélcsapságot gyaníttat azokkal, kik őt nem ismerik; Rec. ezt csak poetai hibának nézi, 's a' Szerzőt más nagy lelkü poetákhoz igazítja. — A' Mondolat Szerzőjihez (81. l.) intézett Satyrának eggy aesthetikai munkában, a' millyennek kétség kivül a' magáét tartja a' poeta, nincs helye — A' Rege szerencsétlen gondolat, és még szerencsétlenebb leirás, mellynek, bár mi rövid is, a' jobb ízletü olvasó ásétozva várja végét.

A' mi a' vers'nemét illeti, talán nincs az egész poesiának tartományjában olly nemü vers- a' kis Adonikontól egész a' hosszú hexameterig— mellyel a' Szerző élni netudna. Erre csak azt jegyzi meg a' Rec. hogy nem minden tárgy adatik elő mindennemü versezetben eggy szerencsével: Keserg, vagy lágyon örvend az elegia, és sapphikon; Királyokat, vezéreket énekel a' hexameter; dicséri az erkölcset, 's jutalmazza az Alkaikon. Magának a' poetának sem mindennemü vers van eggy formán kezére. Horátz p. o. egészen más odájiban, mint hexameterjeiben: azokban könnyü, gömbölyeg; ezekben erőltetett, darabos.

Semmiben úgy nem bővelkedik a' mi poetánk, mint mythologiai-képekben, vagy is inkább nevekben; nyilván megmutatta, hogy a' mythologiát tudja. — A' mythologiával való józan élésre nézve Herderhez küldi Rec. a' poetát, itt csak ezeket közli utána: „Élhetünk a' mythologiával, nem mint némelly agyafurt költők; — mint üres hangokkal; nem mint a' nyomorú fecsegők, kik kilenczven kilenczszer felhordott hasonlításokat regülnek, a' helyett, hogy eggy újat hoznának-fel, melly fej-törésbe kerül: hanem uj, teremtő, hasznos és mesterséges kézzel, 's csak akkor, ha a' szükség kivánja, 's a' fel-hozott nagy czélra alkalmaztató." — „Vannak, kik a' mythologiai nevekkel, csak mint üres hangokkal élnek. De költők e' ezek? Azok, kik minden ok, és czél nélkül a' százszor fel hozott képeket ismételik, nem csak középszerű, sőt épen rossz, vagy semmi költők; de a' ki a' százszor ugyan azon eggy formán használt képeket új formában tudja használni; a' ki a' százszor használt személyeket eggy egészen uj költemény' alkotmányjában használja; a' ki a' százszor látott testekbe uj lelket lehell, hogy néki nagy czélra szolgáljanak; és eggy uj sphaerában charakterjekhez képest p o e t i c e szépen munkáljanak: ez több mint középszerű költő; érdeme nem abban áll, hogy használja öketczzel csak tudományját mutogatja — hanem hogy szép poetai tárgyokban szépen tudta használni." Ezekhez még csak azt adja Rec. hogy C h l ó r i s es F l ó r a ugyan azon eggy személynek nevei, 's a' poeta ezeket még is úgy hozza-fel Esküvésében a' 24. l. mint két különbet, midőn így énekel: „Tépje Chlóris bár himezett virágit — — 's Flóra segitse." F l ó r a épen az a' Romaiaknál, a'

mi Chlóris a' Görögöknél: „Chloris eram, quae Flora vocor corrupta latino."

Az epithetek, hasonlitások, és sententiák, ha ritkák, különösök, 's jól alkalmaztattak, lelkek a' poemáknak. Az elsőkkel való szerencsés élést Rec. nem tagadja meg a' poetának általjában, de azt el nem hallgathatja hogy nehány epithetumokkal úgy él, mintha zsebjéből szedné azokat, valamikor a' vers' mértéke meg-szorítja. Illyenek az isteni, angyali, mennyei, csuda, rubint, 's t. ef. illyen különösen a' tünödik ige is. Mind ezeket, a' mellett, hogy nem mindenkor vagynak helyeken, magokban bár mi szépek volnának is, a' gyakor velek élés elutáltatja. — A' hasonlítások ugyan ritkák ('s ez nagy kár) poetánkban; 's ezek is többnyire alacsonyok, vagy nem kimerítők. A' magyar ifjúnak száz utakon kitörő tüzét a' zsákba szorult szegekhez hasonlitani (52. l.) melly szegénység! A' maga nézését az Angyaléhoz (23. l.) melly hogy többet ne mondjak — maga megfeledés! — Szerelmet pedig angyali szózatokkal — millyenek a' Cherubé és Seraphimé — eskünni, (22. l.) melly hasonlatlan hasonlítás! Ide tartoznak a' nagyitások is, mellyek ugyan meg engedtetnek a' poetának, de csak úgy, ha a' tárgy megérdemli; ekkor is csak a' hihetőségig, 's lehetőségig: a' mi hihetetlen, vagy épen lehetetlen, az a' poesisben is chimaera, és nem csudálkozásra, hanem nevetségre fakasztja az olvasót. Illyenek pedig a' 24. l.

„Kongjon a' fáradt aratók' harangja
Estve, 's távolról szomorú fülünket
Verje hangjok, melly egeket hasító
Hármonián zeng."

Az áratóknak konogó harangjok!? — És Reginárol:

„Észak és dél mind egyedül tenéked
Hódol, a' regvel derülőre álló
Napnak estvén alkonyodó sugári
Téged imádnak!"

Ennyit ugyan sem Ovid Corinnáról, sem Petrarka Laurájáról, sem Himfy Lizájáról nem mondott, bár többet, 's szebbet mondottak. — A' sententiákban legszegényebb a' Szerző. A' rövid, velős sententiák a' dolognak akár természeti, akár politikai, akár religiobeli forgásokból vetessenek, gazdagítják az elmét, oktatják az értelmet, a' szivet nemesítik, a' lelket hathatósan ihletik, felragadják. Nagyok voltak ezekben a' régiségnek dicső költői; a' sententiák még ma is szépen ragyognak a' poetai koszorúkban. H. Úr ezekről majd egészen megfeledkezett, midőn helyettek az új, módis szavaknak észrevehető erőlködéssel tett keresetekbe merült-el. Ex fulgore fumum.

Rec. reményli, hogy H. Úr meg-sértés nélkül veszi, ha néhány olly hibáji is kijegyeztetnek, mellyeket, vagy a' gondatlanság, vagy a' poetai szabadságba helyheztetett nagy megbizás követtetett-el vele. Illyen az 57. l. „Micsoda malaszttal álda-meg téged, ki oly nagy tetőkről menyköveket szór. "Mi köze a' malasztosztogatáshoz a' menyköszórónak? Hasonló nyomát látni az illyen megfeledtségnek a' 20. l. hol azt mondja az első strophában a' költő, hogy „életünk' szentebb örömét a' hatalmas Jupiter adja" (?) és végre még is Cypria' kisfija lesz a' boldogító. — Illyen a' 25. l. hol azt mondja a' poeta Reginárol: hogy a' kalászok örömöket földre hajulva jelentik. Mintha a' földre hajulás az örömnek, és nem inkább a' tiszteletnek,

vagy épen szolgaságnak természeti jele volna! — Legtürhetetlenebb az, hogy a' poetának nyelve is nyög a' versben. Hibákat, valóságos nyelvhibákat követett el. Illyenek: nevelödt, felnevelödt, elfáradtinaink vala a' fák' ágait eröltette hajulnia. 's a' mi még rosszabb: nem ohajtok én ragyognia! Mellyt mellyet helyett, igen gyakran. Neves-nevezetes helyett. A' szavaknak elszóratások is fület sért ezekben: A' pacsirta testét egekig csak nem emelgeti" 40. l. „És vissza néki tüstént adá". 65. l. A' poetának nem csak poetice szépen, hanem grammatice jól is kell szóllania, különben szépen sem beszél. És ámbár szabadságában áll a' szavakat néha el hányni, de ezt is csak úgy teheti, ha a' szebb kiejtés, és nem a' versezet' mértéke kivánja csupán, és ha általa a' nyelven erőszakot nem tesz. Ha ezt nehezteli, ne legyen verselö poeta, legyen prosaista. H Úr a' caesurákkal sem látszik sokat gondolni, alig van lap, mellyen ezt a' fogyatkozást ne tapasztalná a' szemes olvasó. Rec. a' magyar prosodia ellen elkövetett hibákról nem szóll, minthogy az egészen meghatározva nincsen, és nagyobb nevü poetáink sem eggyeznek mindenben. Az idegen több tagos szavakban nem épen fülsértés, ha az első tag elveszti természeti mértékét; Rec. tehát nem vádolja a' poetát, hogy Erosban az elsöt megnyújtá, de hogy Pómónaban a' másodikat megrövidété, méltán vádolja. — H. Úr azt a' grammatikai törvényt: hogy az idegen szavak tulajdon orthographiájokat megtartsák, látszik mindenhol követni, és még is Anchiziadest írt Anchisiades vagy Anchisziadesz' helyett; és Endimiont Endymion vagy Endiimion helyett.

Mind ezek a' hibák, és fogyatkozások mellett is, meg kell vallanunk, hogy H. Úrnak eleven, tüzes phantasiája, és sok szép poetai gondolatjai is vannak; csak hogy e' munkájában nincs meg az aesthetikai megválasztás, és el rendelés. Úgy tetszik, hogy mihelyest valamelly tárgyat felkapott phantasiája, huss! tüstént a' papirosra vele, és sajtó alá! Ezt reménylem, már is bánja H. Úr, és szivéből óhajtja, hogy munkája még keze között volna. Az ifjúság' hibáját eggy derék fordítás helyre hozhatja!

Rec. igérete szerént eggy két darabot emlét, mellyek az egészből néki a' többi felett tetszenek: A' Vigasztalás; csak hogy a' megfontolva, értte tett helyett poetaibb szavakat választott volna, 's a' mellyt ne jöne itt is elö. — A' ritka sokaság: szerencsés gondolat, 's a' leírás poetai; kár hogy a' czím elárulja a' váratlan véget. — A' Rút nincs rosszúl festve. — Az Iszák jó a' dözsülöknek. — A' Begyeshez: jó morál.

B. Külföldi Literatura.

Pflaum Lajos illy tzímü könyvében: Offene Nachricht und Bitte an die gesamte Protestantische Geistlichkeit Deutschlands. Nürnb. 6. Riegel 1817. 8-ad rétb. Valamennyi Prot. Ecclesiák Elöjáróit felbuzdittya, hogy a' Prot. Vallás Méltóságának, és az Egyházi személyek tekintetének öregbitése iránt, még 1816. eszt. 21. Dec. minden Pr. Fejedelmekhez, és a' Német szövetség' Gyülekezetéhez bényújtott emlékeztetö kéréseit kiki közülök, maga részéről önnön Fejedelméhez béadandó könyörgéseivel támasztaná, és ujjita-

A Dunántúli Református Egyházkerület PÁPA KÖNYVTÁRA

ná Közli esedezésének szórúl szóra kinyomtatott foglalattyát a' 9-dik laptól, a' 36-kig, melyben Polgári hatalom által a' Vasárnapok rendes ünneplését — az esküvések szentségét fen tartattni — a' Bujálkodást, — Bordél-házakat, — a' Házasságbéli kötés nélkül való együtt élést — a' vagyonnak kotzkára tételét, Lotteriát 's t. i. egészszen el tiltattni kivánnya, és ezeknek valóságos végbezvitelére 's eszközlésére egy erköltsi itélő széket felállítanni javasol.

Igaz ugyan, és az Egyházi történetek által tellyességgel meggyőzettetünk, hogy midőn a' Keresztényi Hitvallást, nem tsak nem segitette, sőtt inkább üldözte a' Polgári hatalom, akkoron a' tiszta erköltsök leginkább gyarapodtak a' hivekben, — és így inkább a' Hit-vallási Elöjáróknak Apostoli tulajdonságokkal lelkesitett magok viseletek, 's eljárások, hogy sem a' Polgári hatalom pártfogása, az Erköltsöknek tökélletességét eszközlené. Azomban szent a' Szerzönek tzéllya — és a' Mennyei Intézetek tisztelöji előtt, szinte mint az Emberi erköltsök kedvellőjinél mindenkor ditséretes, 's érdemes annak igyekezete, ki hivatallyában a' már el lankadott, 's avúlt módokon fellűl újjabb 's tehetősb rugokat elő venni, tzéllyának bizonyossabb elérése miatt iparkodik, Bátran is remélhettyük foganatosságát ezen minden jótól óhajtott szorgalomnak, ha hivatalbeli Társait arra, melly benne ég, buzgóságra gerjesztheti, — kiket azomban avval, hogy némellyeket szent hivatalokat nem másképmint valamely fejős-tehenet tekinteni állitott, egy részént magától elidegenitett. — Burkus Országban a' Moralitás itt előhozott fogyatkozásinak Orvoslást szerzeni kivánván a' Papi Rend, Felsőségnek engedelmével erköltsi Ítélő-szék helyett, Egyházi Presbyteriumot felállitott, és

így ezen Kerületbéli Synatok által mindennemü erköltsi vétkeket, és fogyatkozásokat el intéz.

J***.

2.

Die Bundesacte über Ob, Wann und Wie? Deutscher Landstände. Von W. Reinhard Groszh. Badischem Geh. Referendär. Heidelberg b. Mohr und Winter. 1817. 119. S. 8. 16. gr.

A'vagy: Valljon, mikor és miképen tartoznak a' Német Fejedelmek a' Szövetség-13-dik Czikkelye szerint Országaikba Ország-rendeket behozni.

Az ólta, hogy az emberi nemzet az Országok megállapitatását, nem az erőszakos elfoglalás Jusára; de nem is a' történet törvényére bizta és minden polgárok bóldogsága nem tsak fő, hanem egyedül való tzélja lett az Országok megállapitásának, a'vagy azólta, miólta az Országok megállapitatásairól gondolkodni, itélni kezdtek az emberek; közönséges itélet vólt ez, hogy a' Képviselő Constitutio, vagy is az Országnak ollyan megállapitása, melly szerint az Országnak minden Lakosa maga Képviselője által részt veszen a' Törvényeknek hozásában, a' mértéklett 's józan szabadságnak ezen testi 's lelki szükségnek 's ez által az Ország' minden Lakosa boldogságának legbiztosabb védfala. Legbiztosabbnak mondom; mert bőlts Fejedelmek alatt illyen Constitutio nélkül is bóldog lehet az Ország, példáji ennek Austria,'s az Orosz Birodalom; ez bár halad is, még nem érett annyira, hogy illyen Constitutiója lehessen, az, a' mint

irásaiból kitetszik, nem is ohajtja, mert kétségkivül annyira ment a' tökélletesedésben, hogy Constitutió nélkül is el lehet. Tudniillik azt állitják minden Tudósok, hogy ha az emberi nemzet a' tökélletességnek feljebbi léptsőjére fel lép; akkor a' positivus törvényekre szükség teljességgel nem lészen, hanem egyenesen az Isten törvényei által fogunk igazgattatni, 's ki ki tsak a' törvény eránt való tekintetből teljesíteni fogja azt, és tsak az igazságnak szeretetéből lészen igazságos. — De ámbár nem lehetetlen hogy a' hatalmával törvényen túl élő Fejedelem a' legjobb Constitutiónak ellenére is megszegheti a' le tett hitet, felbonthatja a' törvényeket 's nyomhatja a' Nemzetet, mivel az erő hatalom ollyan Jus, mellyet ki ki megesmerni kénytelen 's így úgy látszik mintha a' Constitutióban se vólna elegendő biztossága a' szabadságnak: még is mivel a' hitet a' vallásos ember meg nem szegi, és sokkal nagyobb istentelenség szükséges arra felbontani azt, a' minek megtartására magát valaki az egész világ előtt szentül leköteleze, szóval a' törvény ellen sokkal bajosabb tselekedni, mint törvényen kivül; azért nem ok nélkül mondottam a' képviselő Constitutiót a' Nemzet szabadsága' 's általa bóldogság a' legbiztossabb véd-falának.

Illyen Constitutiót a' józan Német Ország már régen óhajtott; most pedig megszabadúlván Európa a' Francziák igájá alól 's ki ki annál jobban ézervén a' szabadságnak szükségét, ezen ohajtás kivánsággá változott: mert az ember természetesen minden tserében jobbat akar. — Némelly Német Uralkodók már adtak is kissebb 's nagyobb változásokkal Nemzeteiknek ollyan Constitutiókat, mellyek közelebbről meszebbről, kivévén hogy ott a' Nemtelennek is vagyon Képvi-

selője, 's a' Jusokban és Kötelességekben ki ki egyaránt részesül, hasonlitanak Magyar Hazánk Constitutiójához, sőt némellyben talán, mivel mindennek tökélletesedni kell, jobbak is. Constitutiókat adtak már akkoráig Országaiknak, a' mennyire tudom: Bajor és Würtembergi Királyok, Szász Wajmári és Badeni Nagy Hertzegek. Valljon adni kellett e', vagy az Országrendek által készittetni szükséges lett vólna e, ez talán nem olyan szőrszál hasogató haszontalan kérdes millyennek első tekintettel látszik; — hanem ide nem tartozik. A' többi Fejedelmek is, különösen pedig ditsőségesen uralkodó, kegyes Királyunk kinyilatkoztatták magokat nagy lelkűen a' Német Szövetségi Gyülés előtt, hogy a' mennyire még Országaiknak Constitutiójok nem lenne, azt egy esztendő alatt ki fogják adni: de valamint közönségesen, a' természet állandó rende szerint, azért e' hogy önön hibái által tökélletesedhessék, azért e' hogy fő tökélletességre soha se mehessen, — igen ritkán és tökélletesen soha se tud az ember közép mértéket tartani, közép úton járni, sőt akkor se ha látsik is; úgy e' jelenvaló esetben is, noha ez nem tsak egy ember, hanem sok milliók bóldogságát érdekli, ritka az, a' ki előitélet vagy haszonkeresés nélkül itéljen a' dologról. Az egyik hizelkedni akar a' Fejedelmeknek 's egészszen megtapodja a' Nemzetek, sőt az emberek született 's elidegenithetetlen Jussaikat, meg nem gondolván azt, hogy akar melly tisztségre emelkedjék, akar mennyi kintseket gyüjtsön ezen tséltsapság által, nem bizonyos, hogy gyermekei is azon helyt, mellyben ő minden veszedelmen kivül látszik magának lenni, elfogják foglalni 's igy azon esetre önön maradékainak megmetszi torkokat; a' másik ellenben felhevülvén azon szabadságnak, lelkétől mellyre még az

emberi nemzet nem képes, kivetkezteti az Uralkodókat minden hatalmoktól, meg nem gondolván azt, hogy a' szabadság magában véve a' legtökéletesebb jó 's igy veszedelmes soha se lehet, de (hogy ezen szokott példával, mivel igen alkalmatos és világos, éljek) ollyan sok emberre nézve, mint az éles kés a' gyermek kezében 's azért ámbár minden embernek illik, még is azt addig kezébe adni nem tanátsos, miglen ötet azzal élni meg nem tanitottuk, a' mivel mindazonáltal kötelesek vagyunk, valamint igazságtalanok lennénk az ember eránt ha éles kést soha sem adnánk kezébe attól félvén, hogy talán most is gyermek, mivel valaha az volt; — meg nem gondolván azt, hogy ha az Uralkodó lealatsonyitatik, a' Nemzetnek méltósága is vész; — meg nem gondolván azt, hogy ha az Uralkodó a' Nemzet boldogságát érdeklő intézetek serény teljesitésében akadályoztatik, a' Nemzetnek boldogsága szemlátomást szenyved. Ha ezeket meggondolnák az Irók, úgy egy részint nem igyekeznének a' Nemzeteket örökös gyermekségben megtartatni; más részint nem vágynának azon felesleg való 's azért ártalmas szabadságra: uralkodni és engedelmeskedni örökké való törvény 's költsönös Jus is Kötelesség is. — De az emberek indulatai, mellyeket irásaikba is visznek be, akadályoztatják öket az erről való hideg vérű 's egyenes lelkü itéleteikben, annyira, hogy ha a' Fejedelmek sokkal böltsebbek nem volnának, annyi sok ellenkező javallások közt a' legjobbat választani nem tudnák. Millyen vélekedések uralkodnak e' tárgyra nézve Német Országban, kitetszik a' fellyebb említett Könyvnek az e' f. e. Jenai közönséges Tudós Ujság 140-dik darabjába L. T. D. által be adott Recensiójából, mellyet

a' mennyire szükségesnek látom tulajdon szavaiban terjesztek az olvasók eleibe.

„Ezen Írás (t. i. Reinhardnak munkája) sem „a' Jusnak, sem a' Törvény-hozásnak Tudomá„nyára nem nyújt semmi nyerességet. A' Szerző „a' Német Szövetség' Actájának 13-ik Czikkelyét „úgy tekinti, mint az Uralkodók puszta v é g„z é s e k e t, nem pedig mint a' Nemzeteknek „adott lekötelező í g é r e t e t és nem is következ„tet ebből egyebet a' Constitutionalis v á r a k o„z á s n a k üres Jusánál. A' ki az utólsó harmintz „esztendőknek történeteit nem egy oldalú szem„pontból tekintve meggondolja, sokkal nyomo„sabbnak fogja ezen öszvekötetést találni 's ész„re venni ezen nyilvános és szent igéretben egy „ollyan kötelességnek felvállalását, mellynek ál„talellenében egy Jusnak állani kell, ámbár ez „eránt pert folytatni nem lehet".

„Azon történetek ezen rettenetes oktatást adták, hogy a' korlát nélkül való Uralkodás nem tsak az engedelmeskedőknek, hanem az Uralkodóknak magoknak is erköltsi és politicai romlást készít, és ezen régi, de mindég újjonnan roszra esmert oktatásnak érzésében, mondták ki magok az Uralkodók ezen nagy szót, hogy jövendőben egyetlen egy Uralkodás se légyen okos korlátok nélkül. Ezen ígéret már a' Szövetség' Actája előtt adatott; hangzott mind azon felszóllításokban az utólsó erőnek elszánására az idegen Despotismus ellen; elfogadtatott, nem talán tsak szóval, hanem tselekedettel is az utólsó vagyonnak 's tsep vérnek örömest való feláldozásával. Midőn a' kizsaroltatott Tartományoktól, mellyekből már az utólsó pótolék a' Frantzia seregekhez nagy bajjal állíttatott ki, még akkoráig való illetményeknek kétszereztetése 's mindenféle más új Adóknak kiszolgáltatása is kivántatott: mi mutatatott nekik

akkor a' messzeségben azon nehéz időnek jutalmául, mellyben úgy látszott, hogy a' diplomaticai nyelvnek más szava nintsen, mint ez a' kettő: Megerőltetés és Feláldozás? Egy törvényes állapotnak viszsza fordulása, mellyben a' Jus nem martalékja többé az erőszaknak, az Országok régi rendtartásaiknak viszsza állíttatása, mellyeken ezen biztosság egyedül nyugszik, még pedig azon főtételek szerént, mellyeket a' Historia és a' Philosophia egyenlő világossággal, mint az Országok' eredeti és az emberi természethez egyedül alkalmaztatható Constitutiójokat szemünk eleibe állitanak. Nem szóllhat e' tehát már most minden Nemzet a' maga Uralkodójához e'képen: A' mit tőlünk kívántatok, azt teljesitettük; tartsátok meg immár, azt a' mit igértetek. E' valóban több a' puszta várakozásnak Jusánál, akkor is ha ezen panasz a' polgári törvényben nevet se találhatna".

„Egy általjában pedig valóban igen igazságtalan ezen ügyben a' Fejedelmeket mindég a' Nemzetek ellenébe állitani, mintha ez által kellene a' Nemzetek Jusait kiterjeszteni, hogy a' Fejedelmek Jusai öszveszoritatnak. Ha ez így való lenne: akkor nem vólna semmi lekötelező ereje azon ígéretnek, melly egyszer'smind azon kiterjesztésnek és öszveszoritásnak határait ki nem jelelné. De nintsen is így a' dolog. Nintsen arra teljességgel szükség, hogy a' Fejedelem kormányozói Jusaiból legkissebb is elvétessék, vagy a' Nemzetnek valami új Jus adatassék; hanem tsupán tsak, hogy mind a' kettőnek teljesitésére bizonyosabb törvények megállapitassanak, czélerányosabb eszközök teremtessenek. Valljon hogy is lehetne egy ollyan Uralkodói Just előmutatni, melly tulajdon természete szerint az Uralkodói kötelességen, az Ország' czélján az az minden

egyes polgárnak közönséges czélján nem épülne! Egy ollyan Constitutio, melly ezen Jusokat megakarná szoritani, már ez által is ítéletet hozna magára. 'S épen így épülnek a' Nemzetnek Jusai is a' polgári Egyesületnek természetén, a' mint ezt a' Berni Patriciusnak Hallernek vélekedésében megújított Igazgatás tudománya is megesmeri. Hogy ezen Jusoknak tökélletes erejek legyen épen nem szorúlnak valamelly Constitutionalis Diplomára, a' mit ez teljesíthet tsak annyi, hogy azoknak természetes határozatlanságokat Constitutionalis határozottsággá változtassa és azoknak rendszerint való teljesitésekről gondoskodjék. Ha az Uralkodó, még akkor is midőn a' jó mellett buzgólkodik mérsékelni tudja magát, és az Ország szolgálatjában is tud szoros rendet és törvényességet fen tartani: akkor alig vagyon alkalmatosság a' Constitutiönalis Diploma nem létének észrevételére; de azon kivánság ollyan nagy hogy azt igen ritka ember teljesítheti, azért szükséges hogy ezen emberi gyarlóságnak felsegéllésére ollyan Constitutiók állapitassanak meg, a' hol az Ország-szolgája, nem a' puszta vak engedelmességért, hanem tselekedeteinek törvényességeért felelet terhe alatt vagyon."

„Ha a' Valljon? elvagyon döntve: a' Mikorra? nézve is kell valami meghatározásnak lenni. A' Szerző azt véli, hogy ezt tsak magok a' Fejedelmek a' Német Szövetség által (de nem talán a' Szövetségi Gyülés által) adhatjak és hogy e' részben a' Nemzeteknek semmi szavok nintsen. A' Nemzetéknek kérések, hogy az Országnak Constitutióik siettessenek, az ő szemeiben nem egyéb egy gondolatlan avatkozásnál valamelly magosabb sphaerába; mellynek mentségéül tsak az esméretnek és belátásnak hijánossága szolgálhat. Tehát azoknak, a' kiket legközelebbről ér-

dekel az, valljon a' Nemzet törvényes allapotjának bátorságaért az egyedül czélerányos és szentül igért rendszabások végbe vitetnek-e épen azoknak ne légyen semmi szavok egy ollyan ügyben, a' melly minden másra nézve idegen! — Ha a' Nemzetnek nagyobb része, ha a' gondolkozó és hetsületes Férjfiak észre veszik, hogy az Ország igazgatásába viszsza élések tsúsztak be, mellyek által az egésznek ereje nem a' jóra fordittatik, hanem egyes embereknek gyönyörüségeikért 's javokért és haszontalan dolgokért, az Udvarnak vélt Fényessegéért, Hadi erőért 's t. e'félékért áldoztatik fel: tehát még kérniek se legyen szabad, hogy azon rendszabások siettessenek, mellyek által a' dolgok helyes mértékekbe állitathatnak viszsza! Hogy az Uralkodónak 's Tanátsosainak álló pontjok magossabb, az bizonyos, mind azon által még is sok dolog jobban itéltethetik meg közelebbről, és a' Ministerialis magosságok legalább a' belátásnak nem egyedülvalói. A' kérésnek utja mindenütt Constitutionalis 's ha ez elegendő okokkal támasztatik legalább nintsen szüksége azon gyalázatos t. i. a' belátás hijánosságával való mentségre, a' millyent neki a' Szerző a' 27-ik lapon enged. Ha a' Constitutiók nem az Országok tulajdon erejekből teremnek; legalább a' Német Szövetség nem fogja öket külső izgatás által elő kinszeriteni. Organos tsak az, a' mi magából fejtődik ki: ha fennáll a' belső ösztön, virágók fakadnak, mellyek közül sok el húll, mig hoszszú idő múlva a' gyümölts megérik. Azért nem lehet ugyan az időt siettetni, mellyben az egyes Országokban a' képviselői Constitutiók felállitatnak; de minekutánna a' Német törzsökökben az ő szükségének érzése fel ébredt: azoknak felállitása se maradhat el. Némelly, söt minden 1815-iktől teremtett Constitu-

tión szemlátomást megtetszik, hogy nem a' Nemzeti életnek tulajdon ereje, hanem inkább egyes történet képen munkálódó okok által hajtattak, 's azért egynek se vólt igazi eleven élete Ekkoráig azokban tsak némelly más formák állitattak fel az akkoráig való munkálódásra és még egyik se mehetett nyilvános tanátskozásra, vagy valamelly más velős következésre. De mind meglesz ez idővel; a' szerszám kész, a' gyakorlás által meg tanúlják annak ügyes használását, és ha tsak valamelly erőszákos akadály nem jön közbe. magoktól is, törvényes erőre fognak emelkedni a' képviselői Constitutiónak principiumai. Azért megegyezünk ebben, tsak hogy más okból, a' Szerzővel, hogy a' Német Szövetség Actájának 13-ik Czikkelye lassankint magától is be fog teljesedni és hogy ezt a' Nemzetek minden egyoldalú és nyughatatlan sürgetésnek elkerülésével nem tsak legbizonyosabban siettethetik,sőt annak természet és ész szerint leendő kifejtődését is előmozditani fogják".

„A' Hogy felől való elmélkedések teszik az Irásnak harmadik 's legbővebb szakaszszát. Itt úgy alkalmaztatja a' Szerző a' maga Főtételét, hogy t. i. a' 13-ik Czikkely nem vólt a' Fejedelmek 's Nemzetek közt kötött egyesség; — hogy azt helyesnek nem esmerhetjük. Legelőször, minekutánna rövideden elő adta vólna a' mi régi Ország-rendeinknek eredeteket, eltévedéseket 's elalélásokat, megjegyzi, hogy ezen régi Országrendek az új Constitutiónak talp-kövéül nem vétethetnek. Kevés jót talál bennek. A' 16-ik századig azt mondja a' 40-dik lapon, Anarchiát mutattak, azólta a' Westphaliai Békességig Aristocratismust 's végre az előidőnek oknélkül való ingadozó rendszabását. De a' Congressus (azt mondja továbbá) se régiségeket, sem omladéko-

kat nem akarhatott és ha a' névről egy a' Historia által adott megfogására annak, a' mit a' 13-ik Czikkely tulajdonképen igérni akart, következtetés húzatatik, akkor tsak ezen sovány Resultatuma lehet, hogy a' képviselői Constitutió által az igazgatottak némelly részben elősegítik az Igazgatónak munkálódását, vagy a' közönséges dolgokról gondoskodnak. Ezen elősegítést annak kiterjedéséhez és formájához képest tsak maga az Uralkodó határozhatja meg a' törvényhozásnak ötet egyedül illető Jusánál és kötelességénél fogva, és a' Constitutio tsak ö általa adatathatik, 's nem lehet tárgya valamelly közötte és a' nép közt végbe ment egyezésnek. Ezen Constitutionális törvény mellett teljeséggel nintsen az Uralkodó megszorítva, sem eléhbi Ország-rendi elrendeltetések, sem a' Congressusnak végzéseiből a' Szövetségi Actának értelmére tett képzelt következtetései által".

„A' Szerzőnek ezen előadásai meg nem egyeznek sem a' közönséges Jus publicummal, sem a' Német Szövetségnek valóságos czéljával, a' mint felállitásának alkalmatosságával kinek kinek szemei előtt nyilván kivólt terjesztve, sem pedig a' Historiával. Azoknak talpköve ezen igazság, hogy természet szerint egy embernek sintsen a' másikra hatalma, hanem hogy ezt tsak egyezés által lehet nyerni és hogy ezen hatalom tsak annyiban törvényes, a' mennyiben eszköz az alattvalók tulajdon emberi czéljoknak elérésére; ez, a' Historia, mindenütt útasít bennünket viszsza a' nyilvános hatalomnak ezen eredetére és czéljára. A' mi régi Országrendeink kasznos vóltának megitélésében támaszkodik a' Szerző a' jó lelkű öreg Moser J. J. tétovázó itéletére. De bár tsak ki ne hagyta vólna Mosernek berekesztő szavait: „Mindazonáltal még is azt tar-

„tom, hogy sokkal több esetek vagynak, mely-
„lyekben az Ország-rendek egy kevésé, vagy
„észrevehetőképen, sőt igen nagyon is hasznosok
„vóltak, mint ollyanok, mellyekben az Uralko-
„dónak, vagy még inkább az Országnak vala-
„melly, vagy észrevehető, vagy pedig tetemes
„kárára lettek vólna". Hogy a' régi Ország rendek nem vóltak a' Jobbágyoknak tökélletes Képviselői, ollyan szembetűnő, mint az ezen egy oldaluságból származott rosz következések, mellyeknek legnagyobbika sok Német tartományokban a' parasztságnak tökélletes elnyomattatása vólt. De itt az Orvoslás is legkönnyebb, mivel tsak ezen együgyű de termékeny igazságot kell gyakorlásba hozni, hogy minden Rendnek tsak magáért és azokért, a' kiket a' dolog úgymint őtet érdekel, szóllhat igazságosan. Innnen azután magától következik, hogy a' parasztságnak különös Képviselőjének kell lennie és még több is e'féle. — A' mi a' formát illeti, mellyben az új Constitutio törvényes erőre emelkedhetik: ez már semmiféle tekintetben nem lehet egyéb az Egyezésnél, a' mit a' Szerző maga is igen jól érez, midőn azt véli, hogy eleinte ugyan egyedül tsak az Uralkodónak egyedűl való törvényhozó hatalmából ered, de azután ő reá való nézve is lekötelező és változtathatatlan erővel bíróvá lészen. Ezen tulajdonságot a' Constitutionalis törvény tsak valami által kaphatja, melly a' törvényhozó akarathoz kivűlről járúl, mivel az külömben nem tsak meghatalmazva, hanem lekötelezve is vólna a' maga törvényén mindég igazitani, hogy azt a' tökélletességhez közelebb hozza. Már pedig ez a' hozzá járúlt nem lehet egyéb mint a' Nemzet részéről való elfogadás és épen ebben áll az Egyezésnek valóságos megesmértető jele, mellynek szükséges volta a' mi positivum

vum Juspublicumunknak számtalan formáiban valóságosan meg is jelenik. Ugy járja meg ezzel a' Szerző mint sok mások, kiknek a' fő hatalomnak eredete a' Nép közönséges akaratjából irtóztatónak tetszik. Ez által némelly ebből kihozható következtetéseket akarnak elkerülni, mellyek nekik veszedelmeseknek látszanak, vagy csak az adott környülállások közt alkalmatlanoknak tetszenek, 's azért inkább tagadják el a' Systemának egész fundamentomát. Hogy ha pedig józanon következtetve a' korlátlan hatalomnak egyedül felmaradt Systemájához érnek: megijednek ismét annak iszszonyú következtetéseitől, 's nem találhatnak másutt menedék helyet, mint igen inconsequens megszorításokban. Igy járta meg ezzel Haller Úr a' maga vélt Restauratiójában, a' ki a' maga természet törvényéből az erőssebbnek Jussából eleinte ugyan igen szép hangú tételeket származtat a' Fejedelmek 's Nemesek hatalmáról, de későbben ártatlan nyilt-szívűséggel az ellentállásnak rettenetes Jussát a' Népnek irtóztatóbbképen tulajdonítja, mint ezt a' legroszszabb Jacobinus valaha tselekedte".

„Midőn a' Szerző ezek után a' képviselői Constitutiónak valóságos álló részeire által megyen, ezt a' két kérdést, mint legfontossabbat, teszi fel

1) Mitsoda helyheztetést kell a' Nemességnek kijelelni?

2) Mitsoda Jussok szükségesek az Ország-rendeknek? Fájdalom, az első kérdés még most is nyomos és sok Német tartományokban hátráltatta a' kívánatos, állandó törvényes állapotnak felállitását. Ez nyilvánvaló jele annak, hogy mi nem tsak a' Juspublicumnak tökélletesitésében igen hátra vagyunk, hanem hogy többi előlépéseink is igen egyenetlenek: külömben a' Nemességnek sok kivánságai vagy nem tétetnének, vagy minden

ellent mondás nélkül megengedtetnének. Minden útasitás valami képzelve az emberekkel született betsre, a' min a' Nemességnek kivánságai, a' mennyire törvénytelenek, támaszkodnak, ollyan balgatag, hogy a' jövendő világ meg nem foghatja, miképen tarthatta fel magát egy illyen ostobaság illy hoszszú ideig, és még is által világit ez a megfogásoknak minden szépitéseiken, minden eltsavaritásaikon, mellyek által a' Nemességet hol a' birtokra épitik, melly vele tsak történeti öszveköttetésben vagyon, hol az Ösöknek érdemeikről beszéllnek, mellyekről a' Historia semmit se tud".

Ekkoráig a' Német Recensensnek tulajdon szavaival éltem, a' mit mindenkor talán igen is szorosan szoktam tselekedni, mivel jobbnak tartom másnak helyes szavait leforditani, mint az originalitásnak büszke tettetésével roszszabbat mondani; — de itten már egy kevéssé meszsze látszik menni a' Német Recensens, azért jónak láttam ezen vélekedésemet is az olvasók eleibe terjeszteni. — A' mit a' Német Recensens a' Nemességről, vagy is a' Nemesség ellen mond, ez: Minden ember egyformán születik, tehát születése által egyik embernek a' másiknál több betse nem lehet; de azt mondja a' Nemesség; hogy neki már születése által is több betse vagyon t. i. Elei érdemeinek tekintetéből. Erre azt feleli a' Recensens, hogy azon érdemről a' Historia semmit se tud. De ha azt mondja ő így is vólna, tehát azok maradékainak, a' kik leg több érdemeket szereztek magoknak az emberiségre nézve, nemeseknek kellene lennick; azomban látjuk, hogy a' legérdemesebb embereknek maradékai porban nyomorogtak el, midőn Pénzváltók, Fabrikások maradékainak Báró, Gróf és Hertzegi süvegeket hagyhattak és a' mi legrégibb Nemességünk a' legva-

dabb, legigazságtalanabb elnyomásnak idejébe fel utasit. — Azt sem igen akarja a' Recensens megengedni, hogy a' Nemesség a' Monarchiákban a' Fejedelemnek mint egy támaszsza, a' mit Montesquieu állit.

Ambár a' szoros Aristocratiának a' mái időben egy okos se lehet barátja, mindazáltal a' mérsékletl Aristocratiának több fontos okokból lehet pártját fogni. Csak abban vagyon a' különbség, legyen-e a' Nemességnek valamelly kiváltsága a' közönséges terhektől, valami elsősége a' törvény előtt, — ha ez el döntetik 's kiki tehetségéhez képest egyaránt fog itéltetni a' közönséges terhek viselésére, kiki a' törvény előtt egyenlő lészen; akkor valóban nem lészen elegendő ok annak vitatására hogy a' Nemesség az örökösödés útján a' maradékokra által ne menjen, mert akkor diszes ugyan, de ártatlan megkülömböztetéssé fog válni és ollyan lészen, mint akar melly más szerzemény, melly a' természeti törvény szerint is a' maradékokra által szokott menni. A' vagy nem igazságtalan lenne e' az Ország, ha attól a' maradékokat megtiltaná, hogy Eleik' érdemeiken ne örüljenek, az általok szerzett betsületben, ha egyébaránt magok is jó erkölcsüek, ne részesüljenek! Mondom, ha magok is jó erkölcsüek. A' természet rendje ez, hogy a' rosz maradék Eleinek szerzeményeit eltékozolja; illő vólna, hogy a' rosz erkölcsü, Elei által szerzett Nemesi czimjét elveszithesse. Mint p. o. ha valamelly Magyar Hertzeg, Gróf, Báró vagy közönséges Nemes sem közönséges hivatalban, sem különözött életében, sem a' Hazának, sem az egyges embereknek nem szolgálna, hanem életének nagyobb részét a' vadászatban 's mulatságokban töltené sőt még irni se tudna, jobbágyait sanyargatná, 's véres verejtékeket elkártyázná, vagy

feslett életü személyekre költené 's t. e' f. az ollyan ellen a' Fiscus a' Nemesi szabadságnak elvesztésére Pert indítana 's a' Legitimatorius perekben e' lenne a' legelső kérdés, valljon Nemeshez illő erköltsei vagynak e'? — E' szerint valóban igazságtalan lenne az, a' ki a' maradékoktól valamelly betsületbeli megkülömböztetést megtagadna, mellyet attyok szerzett. Mert nem igaz az, a' mit a' Recensens egy általjában állit, hogy a' Nemesség eleinek érdemeikről a' Historia semmit se tud; — olvassa tsak a' Historiát, hány jeles Férjfiakra fog akadni, a' kiknek maradékai most is virágzanak, név szerint is lehetne többeket előhozni, ha a' szemérmetesség. nem tiltaná. Hogy némelly Familiáknak érdemeit nem tudjuk, innen még nem lehet azt a' következtetést húzni, hogy nem lettek vólna érdemei, tsak ezt, hogy vagy, mint sok más nevezetes, fel nem jegyeztettek, vagy, mint ismét sok más nevezetes, azon jegyzések elvesztek; — mert vixere fortès ante Agamemnona! — Hogy némelly jeles Férjfiaknak maradékai a' porban hevernek, ezt az időnek szerentsétlenségei okozták, hogy némellyek érdemeken kivül nemesíttettek meg, ez visszaélés; de egy általjában a' viszszaélés a' jó élést el nem törülheti. —

De nem tárgyam itten a' Nemességet védelmezni, a' mire hoszszabb értékezés kellene, tsak ezt az egyet legyen még szabad említenem, minekelőtte a' Recensens szavait tovább folytatnám: Ha a' Historiát figyelemmel olvassuk, közönségesen látjuk, hogy a' Constitutiók 's általok az emberi Nemzet ezen változásokon megyen mint egy örökös körbe keresztül: Anarchia, ebből fejtődik ki a' Democratia, ebből Aristocratia, — ebből Örökösödésbeli Monarchia, ebből Despotismus, ebből ismét Anarchia, azután Democratia

's így mindég tovább. De mind ezen viszontagságok mellett azt látjuk, hogy a' Democratia (mert az Anarchiáról nem is szóllok) legrövidebb ideig tarthatja magát 's ebből okvetetlenül ki fejtődik az Aristocratia, legtovább tart az Aristocratica Monarchia 's legboldogabbak is alatta a' Nemzetek. Úgy látszik tehát, mint ha az Aristocratica Monarchia, mig az emberi Nemzet a' tökélletességnek ezen lépsőjén vagyon, legtermészetesebb, legalkalmatosabb vólna. Mert a' mit némelly Irók említenek, hogy az emberi nemzet' valaha ollyan tökélletességre mehetne, a' mellyben minden igazgatás nélkül is el lehetne, vagy mint Fenelon Telemakjában mondja, hogy sajnálni lehet az embereket szükségek lévén Királyokra *) ezek tsak ideák, tsak buzgó almodozások, mellyek alkalmasint soha se fognak, mint sok más álmok, be teljesedni. Igazabbat és a' Magyar Nemzetre nézve igen ditséretest mond Montesquieu az Aristocratia ügyében: „Láttuk „ az Austriai Házat szüntelen a' Magyar Ne„ mességnek elnyomásában dolgozni; de nem „ tudta, millyen betses leend az neki valaha. Pénzt „ keresett azon Nemzetnél, a' melly nélkül szü„ kölködött; de nem látta a' Férjfiakat, kikkel „ bővölködött. Midőn annyi Fejedelmek osztoz„ tak annak Tartományain, a' Monarchiának „ minden részei mozgás és tselekedet nélkül húl„ lottak', hogy úgy mondjam, egy másra. Nem vólt „ élet tsupán tsak ezen Nemességben, a' ki meg„ boszonkodván, elfelejtett mindent, hogy vi„ askodhassék és a' ki ditsőségének hitte, — „ elveszni és megengedni." —

Által menvén e' szerint az Aristocratián a' Recensens továbbá eképen folytatja Recensióját:„

*) Pour parler franchement, les hommes sont fort à plaindre, d'avoir besoin à être gouvernés par un roi qui n' est que homme semblable à eux. Les Avantures de Telemaque.

„Ellenben ezt igen jól adja elő, hogy Országren-
„dek tsak a' hazafiak lehetnek, tehát senkitől
„se kivántathatik, de senkire se tolattathatik,
„a' ki magát az Ország fő hatalmának egészszen
„és tökélletesen alája nem veti és az adótól való
„mentlétel nem talál benne védelmezőt. Ezt fel
„áldozni az okosság tekintetéből igen tanátsos a'
„Nemességnek, mivel neki az adótól való mentlé-
„tel több kárt okoz, mint hasznot."

„Az utolsó szakaszban foglaltatnak az Or-
szág-Rendek Jussaiknak kiterjedések és foglalat-
jok eránt való visgálódások. Ezeket igen szoro-
san metszé körül, annyira, hogy semmi egye-
bet nem hagyott nekik hátra, azon Jusnál, hogy
vélekedéseiket kimondhassák, mellyekre hallgat-
ni senki se köteles. — A' Szerzőnek Országren-
dei (l. III.) ne legyenek egyéb, mint az Igaz-
gatásnak valami Adjutanturája (úgy-e?) vagy pó-
tolékja, egy „organizált, rend szerint való, min-
den Interesséket, Arányuságokat, 's Képzéseket
egybefoglaló, az Igazgatás organismusa mellett
függetlenül lépegető Népszava, melly tsak Jelen-
tésekre 's Tanátskozásokra szolgalhat". (l. 115.)
De a' mint mondám, a' nélkül hogy valaki kö-
teles legyen ezen Népszavát követni: mert ennek
se kivánni se megtagadni valamit, sőt a' törvényt
sértő Ország-szolgáját bevádolni se szabad. Ellen-
ben az Ország-szolgálatjában a' Szerző szerint
tsak egyetlen egy törvény vagyon, — a' vak en-
gedelmesség a' Ministertől fogva egészen a' nyilvá-
nos hatalomnak utolsó szolgájáig, és a' ki Fel-
jebb valójától parantsolatot mutathat, azt kérdő-
re többé venni nem lehet. Erről tsak ugyan a'
mi Moserünk más külömben gondolkozott,
a' ki az ártalmas Ministerekről ezt mondja: „Hát
ha az Uralkodó az ollyan embernek Absolutori-
umot ád, megesmeri, hogy mind az az ő paran-

tsolatjára történt? Azért még-is fel akasztathatik, a' mint egy emeretes Zsidóval történt. Illyen oklevelek a' törvény előtt semmit se bizonyitanak, ha az ellenkezőt megmutatni lehet, avagy ha az ollyan ember szerszáma és végrehajtója vólt az Uralkodó ártalmas tselekedeteinek és parantsolatinak." A' Szerző azt véli, hogy ha az Ország-szolgáji szoros felelét alatt lennének, ez által minden subordinatio enyészne el a' szolgálatban, és örömest be motskolná ezen kivánságot a' Revolutzio gyanújával. Igaz az, ha az Ország rendeknek végzésétől függne, hogy kellyen az Ország szolgájának tselekedetét megitélni, akkor könnyen kerülhetne az Igazgatatás a' Rendek kezébe. De ez nem is jut senkinek is eszébe és a' Szerző szélmalmokkal viaskodik. Mert a' Rendeknél tsak a' panasztételnek Jussa lehet, az Ítélethozására a' Törvényszékek rendeltettek, mellyek hogy egy általjában minden szabad kényü parantsolattól függetletnek legyenek, ez az ő lételeknek sarkalatos feltétele és a' képviselői Constitutiónak egyik álló része. De azon képviselői Constitutiónak lelkébe, szükséges vóltába és munkálódásába a' Szerző teljességgel be nem hatott. — Söt inkább tsak egy tapasztalgatásnak latszik az ő egész munkaja, hogy lehessen valamelly dolognak árnyékát, annak valósága nélkül felállitani, és ha azon gyanakodás, mellyről a' 47-ik lapon szóll, Fejedelmeink gondolkozás módjokra nézve nem való; még is épen az illyen tapasztalgatások legalább annak mentségére szolgálhatnak".

Ezek a' Német Recensensnek szavai, mellyekből az olvasók néminémüképen észre vehetik, millyen ellenkező vélekedések vannak divatban a' képviselői Constitutio felől Német Országban-is. —

Thaisz.

III.

Tudománybeli Jelentések.

1.

Az Újságok, és Tudományos folyó Írások az Ausztriai Monarchiában.

A' mint a' Hamburgi úgy neveztetett Politisches Journal idei Augustusi Kötetben olvassuk; az egész Ausztriai Monarchiában 31 folyó Írások jönnek ki az idén, 13 Bécsben, 9 Olasz Országban, 2 Prágában, 3 Salczburgban, 1 Gréczben, 2 Pesten, 1 Posonban, és ugyan 20 Német, 8 Olasz, 1 Magyar, 1 Tóth, 1 új Görög nyelven. Ezek közül 2 a' Theologiához, 3 a' Törvényhez, 3 a' Medicinához, és Chirurgiához, 2 a' Philosophiához, 1 a' Katonai Tudományokhoz, 2 a' Historiához, és Statistikához, 1 a' Gazdasághoz, 4 a' Szép Tudományokhoz, 1 a' Musikához, 1 a' Neveléshez tartoznak, 10 pedig külömbféle tárgyúak. Ujság pedig az egész Monarchiában 31 vagyon, 7 Bétsben, 2 Cseh országban, 1 Morvában, 4 Magyar, és Erdély Országban, 2 Gallicziában, 1 Stajérban, 1 Carinthiában, 1 Szalczburgban, 1 Tyrolisban, 2 Illyriumban, 7 Olasz országban, és pedig 17 Németh, 7 Olasz, 1 Deák, 2 Magyar, 1 Cseh, 1 Lengyel, 1 Görög, és 1 Serbiai nyelven. A' Tudományos folyó Írások között az említett helyen a' Biblioteca Italiana, a' mi Tudományos Gyüjteményünk (mindazonáltal ezen typographiai hibával: Ludemanyos Gyüjtemény) és Chronik der Österreichischen Litteratur különösen is említetnek.

V.

2. Új Találmányok.

Bernhárd Antal Urnak, Pétsi Polgárnak Bécsben készültt Göz-hajója, a' mellyről már ezen Tud. Gyüjt. folyó Eszt. 9-ik kötetében emlékezetet tettünk, a' múlt 7-berben az ő próba útját a' kirendelt Commissariusok' jelenlétében

Pestől fogva Komáromig 71 óráig megtette, 's maga után 542 1/2 mázsával terhelt nagyobb hajót Komáromig felvontatot. Ezen első Gőz-hajó Carolinának neveztetett. Bétsben egy más Gőz-hajó is készült St. Leon nevü Franczia és az ő társasága költségén. Bécsből Posonyba a' szél ellen, midőn a' közönséges hajóknak állani kellett, 3 óráig lejött. Septemb. nek 13-án megérkezett ide Cs. Kir. hajós Hadnagy Báro Sourdeau Ur' vezérlése alatt. St. Leon Ur, és társasága ezen hajónak Duna nevet adtak, melly itt a' Dunán külömbféle próbákat tett. A' partokon, és hidon sok ezer nézők állottak, a' bámulásnak, és örvendezésnek érzéseitől megtelve. Ezen hajó már a' tulajdonképpen úgy nevezett Gőz-hajó, a' milyenek Amerikában, Angliában, Franczia Országban a' Sequana vizén, 's Németh Országban az Albison találtatnak. Ezer mázsa volt az egész terhe, mellynek egy részét maga a' hajó tette. Ennek minden részei nagyobb mérték szerént, nagyobb kiterjeszkedéssel, 's erősebben vagynak alkotva, mint Bernhárd Ur' Gőz-hajóján, ennek azomban egyébb olly jeles tulajdonságai vannak, mellyek még ezután a' gyakorlásban fognak jobban kitettzeni. Ennek becsét az originalitás is ajánlya. — Az emlitett St. Leon Ur' Gőz-hajója Vátz mellett két terhes hajót, mellyek a' szél miatt útjokat nem folytathatták, maga után kötvén őket Budára szerentséssen lehozta. Mennyit nyer ez által a' kereskedés, midőn a' portékák, a' hajók a' szél által útjokban nem akadályoztatván a' kirendelt időre elérkezhetnek. October 6-ikán Pestről St. Leon Ur Gőz-hajója is útnak eredett, mellynek késérésére Tek. Friebeisz József T. N. Pest Vármegye Fő Notariusa rendeltetett Királyi Commissariusnak, hogy T. Tudós Tomcsányi Ádám, az Universitásnál a' Physikának, és Mechanikának Professora és T. Őri Dániel az Épitő, 's Hajózó Tisztségnél a' Királyi Helytartó Tanáts mellet lévő Tiszt társaságában útnak indúllyon. E' két utóbbi Urak az első Gőz-hajót is kisérték. A' hajó Komáromig való próba útját 5 nap alatt meg is tette, azután Pestre visza érkezett, 's innét új terhel Bécs felé vette útját. Illy szerentsés találmányon, és próbákon az emberi elmének minden barátja örűlhet, hogy ő az ellentálló szélvészt, és habokat illy dicsőségesen megbódította, 's hogy így ez a' régen fenforgó problema végtére megfejtődött, és ezen nagy kivánság valósággá változott.

V.

3. Intézetek.

Szakszen - Tésseni Albert Ő Királyi Fő Herczegsége T. N. Mosony Vármegyében helyheztetett Ó-Vári Uradalmában egy Gazdasági Iskolát méltóztatott felállítani, úgyhogy e' folyó 1818-dik eszt.ben November első napján ezen Iskola kinyittassék. Ezen Iskolának rendszabásaiban e' következendőket említjük: 1-ör ezen Iskolába minden nemzetre, rangra és vallásra való tekéntet nélkül lesz a' bevétel, csak az erkölts, és elmebéli tehetség tekéntetik. 2-or mind a' Theoretikai, mind a' Practikai tanitás ingyen fog lenni. 3-or lakást, kosztot, 's más szükségeseket a' Stipendiatusokkal együtt az Intézet' épületében kapnak az idegen nevendékek is, a' hol szüntelen Tanitóiknak szemeik előtt fognak lenni. 4-er Minden eszt.ben az idő környülállásaihoz képest előre meghatározandó, 's félesztendőnként előre befizetendő koszt pénz az Intézet' Tracterjánál a' folyó iskolai eszt.ben 300—400 for.ban kerül. Többnyire maga az Óvári Gazdasági Intézet nyomtatásban az olvasókkal bővebb tudósitásokat közöl. A' ki tehát ezen Intézetről többet tudni kíván, ezen útasitással éllyen. Ezen Intézettel Albert Ő Királyi Fő Herczegsége az ő dicső tettei' fényéhez ismét egy jeles sugarat adott, és a' köz jóhoz, különössen a' Magyar Nemzet' javához viseltető hajlandóságának nyilván való bizonyságát örök időkre fenhagyni méltóztatott.

V.

---

4. Előlépések, és megtiszteltetések.

1) Méltóságos és Fő Tiszt. Paintner Mihály Novi Püspök Urnak, Ráthóti Prépostnak, Győri Kánonoknak, a' Királyi Helytartó Tanátsnál lévő Tanátsosnak nagy érdemeit Ő Felsége avval méltóztatott megjutalmazni, hogy az egyik Győri Kánonoksághoz kaptsolt Sz. Albert Prépostságával megajándékozta, mellynek birtokába a' szokott rendtartás szerént a' Káptalan gyülésében Fő Tiszt. Felső-Büki Nagy Imre Győri Kánonok és Lector Ur által September közepén bé iktattatott.

2) Méltóságos és Fő Tiszt Gróf Nádasdy Paulai Ferencz Urat, Fogaras Földének Örökösét, T. N. Komárom Vármegye Örökös Fő Ispányát, Szentséges Megváltónk' Szekszárdi

Apáturát, az Esztergomi Fő Káptalan Kánonokját, eddig Nagy Szombathban a' Sz. István Seminariumának Rectorát Ő Felsége a' Pesti Fő Seminariom Rectorává nevezni méltoztatott.

3) Fő Tiszt. Mollik Ferencz Urat, eddig a' Győri Academiában Exhortatort és Fő Tiszt. Steiner Fülep Urat eddig a' Győri Seminariumban a' Moralis Pastoralis Theologia, és Paedagogia Professorát ő Felsége a' Sopronyi Káptalanban megüresült két Kánonoki Stallumra ki nevezni méltóztatott.

4) Nagy Tiszt. 's Tudós Markovics Károly Urat, a' Theologia Doctorát, és eddig a' Pesti Fő Seminariumban Studiorum Praefectust és Supplens Professort, Méltóságos és Fő Tiszt. Báró Perényi Imre Bátsi Püspök, és Nagy Szombathi Generalis Vicarius Ur a' Nagy Szombathi Erseki Lyceumban az Egyházi Történeteknek, és Egyházi Törvényeknek Professorává nevezte.

5) Milunovics Sándor Urat, az Orvosi Tudománynak és Philosophiának Doctorát ő Felsége a' Pesti Királyi Universitásnál Orvosi Tudomány Tanitójává ki nevezni méltóztatott.

6) E' folyó 1818 Eszt. Novemb. 3-ikán az Orvosi Kar a' Pesti Királyi Universitásban közönséges gyülést tartott, mellyben ugyan azon Orvosi Karnak Notáriusává választatott Tek. T. Gebhárdt Ferencz Xav. Ur Orvos Doctor, Szülést segitő, az emlitett Orvosi Karnak tagja és Pesten Practicus Orvos, ki nagy tudományára 's más jeles erkölcseire nézve az ötet esmérőknek közönséges tiszteletét és szeretetét birja. Ugyan azon Gyülésben az orvosi Kar' Tagjaivá e' következendő Orvos Doctor Urak választattak: Nicolaides János Pesti Practicus Doctor, Jacobovics Filep Pesten az Israëliták Nosocomiumának Directora, Krieger József Zagrábi Doctor, Braun Károly Pesti Practicus Doctor.

7) A' T. T. Szathmáry Dániel Ur halála által S. Patakon megüresültt Theologiai Cathedrára választatott T. T. Somossi János Ur, — ugyan azon Collegiumban több Esztendők' ólta Human. Professor, — Hivatalába beiktattatott Sz. Mihály Hava 7.dik napján.

V.

5. Kihalt Túdósok és Írók.

1) Ismét elvesztette a' Haza egy derék szülöttjét, az Anyaszentegyház egy példás Papját, a' Pesti Királyi Universitás egy ékességét. Illy sok károk történtek Fő Tiszt. Schoenvisner István Apátur, 's Nagy Váradi Kánonok' elhunytában. Az ő Papi Jubileumát ezen Tud. Gyűjt. idei 7-ik kötetjében nagy örömmel jelentettük. Nagy Váradon Sept. 26-ik napján múlt ki a' Világból. Tsak három héttel előbb Pestől búcsút vévén, érkezett azon Városba. De temetőjére ment. Nem valamelly különös nyavalya, hanem a' 80 esztendők' süllyától megterhelt korból eredett elgyengülés juttatta élete' végére. Eleinte á' Templomba, és Consistoriumokba szorgalmatosan eljárt. Meg holt ugyan ő, de él emlékezete — jeles kiadott könyveiben, tanitói érdemiben, fenhagyott erkölcsi példáiban, leginkább pedig a' tőle felsegitett, 's megvigasztalt szegények' könnyeiben, és áldásiban, végtére baráti, 's tisztelői' szivében. Legyen a' föld könnyü hamvainak.

V.

2) Hazánk' egyik nagy fényü csillaga húnyt el. Néhai Nagy Méltóságú Ócsai Balogh Péter Cs. Kir. belső titkos Tanácsnok, a' Fő Mélt. Septemviralis Fő Törvény-Szék' Köz Birája, T. N. Zólyom Vármegye Fő Ispánya, 's a' Magyar Országi Evangelica Ecclesiák' Fő Inspectora, Ő Excellentiája f. e. Mindszent hava 16-dikán fizetè le a' halandóság' adóját T. N. Nógrád Vármegyében fekvő Bágyon nevezetü mezei jószágán, minekutánna hetven évet élt volna a' hazának, a' dicsőségnek, és az emberiségnek. Ő egyike vala azoknak kik a' felvilágosodás' hajnalát honnyunkban feltüntették. Élni fog a' késő maradék' emlékezetében is; mert wer den Besten seiner Zeit genug gethan, der hat gelebt für alle Zeiten. Schiller. Szabad legyen a' Nagy Férjfiúnak dicső árnyékát ezen emlékverssel megtisztelnem:

A' köz joért gyulladozott nagy lelke örökké
Égve az erkölcsért, azt gyakorolni tudá.
Így élvén, noha nincs többé, nem holt meg egészen:
A' jó szivéből áldja sóhajtva nevét.

P. Sz. H.

3) E' folyó 1818-dik Sz. György Hava 18-dikán meg hólt T. Bak István Ur a' S. Pataki Ref. Collegiumban — minekutánna a' Grammatica oskolákat 3. Esztendeig dicséretes

szorgalommal tanitotta volna — ez f. e. Böjt első havától ólta Human. Professor.

4) Ugyan azon Collegium különös tiszteletre méltó Tanitóját veszté el, e' folyó Esztendő Kis-Aszszony hava 3-kán T. T. Paksi Szathmáry Dániel Urban, a' Vallás közönséges Oktatójában, ki melly tudománnyal tellyes Oktatásai mellett életével is a' valódi Bölcsnek példáját ábrázolá. — Vajha szives követőkre találna egy illy arra méltó példány! — Irásban maradtt számos munkáin kivül nevezetesebb kiadott munkáji: —

1. A' Keresztyén Hit Tudomány II. darab Nyomtattatott S. Patakon 1813.

2. Compendium Juris Mosaici ad ductum Joannis Davidis Michaelis concinnatum, et usus publici factum per Danielem Szathmari Theologiae Professorem in Schola S. Patakiana.

S. Patakini excusum per Andream Nádaskai 1818.

---

6. Jelességek.

1) Reichard Professornak levegőbéli utja.

Ezen levegőbéli utazás történt Dresdában e' folyó Eszt. 31. Májusban. Az idő igen szép és tiszta volt. Számtalan nézők gyültek öszve. A' levegőbe való felmenetel a' már 11-er szerentsésen használt aërostatikai glóbitsban dél után mint egy hatod fél órakor kezdődött, 's hét órakor Reichard Ur leereszkedett. Felment mint egy 3300 Párisi lábnyi magosságra, továbbá a' levegőben 1/2 mértföld útat tett. És ez egy óra 's 25 minuta alatt történt. Még nagyobb útat tett volna, ha egy kis szél fujt volna. Még mint egy 200 lábnyira való magosságban egy pillét mellette elrepülni látott, melly, mint vélni lehet, az aërostatikai glóbitson ült még a' felmenetel előt, most pedig onnét leesett. Midön mint egy 200 lábnyira leereszkedett, egy vékony felhőbe jutott, melly az ő ruháját egy kevesé megnedvesitette.

V.

2) Uj Pharus.

Rigában Ruszszus Cs. Ő Felsége költségén Sposarjew Gen. Major' szorgalmatossága által négy hónap alatt olly

világító torony (Pharus) épült, melly a' tenger szine felett 110 lábnyira emelkedik. Ezen toronyban 12 érczből készült tükrök vannak, mellyek a' világosságot a' tengerre 4 mértföldnyire terjesztik. Szép vetekedő társa ez ama régi hires Alexandriai Pharusnak, melly a' világ' ugy neveztetett hét tsudái közé számláltatott. Ha hitelt lehet ebben adni ama maga dolgait olly igen nagyitó régiségnek, a' régi Alexandriai Pharusról mondatik, hogy egy nagy torony volt Alexandria Városa mellett Egyptusban. Ezen torony' tetején éjtszaka tüz rakatott, hogy a' tengeren annak világánál a' hajók evezhessenek; mert azon sziget' táján, hol ezen torony épéttetett, sok kősziklák voltak, mellyekbe világosság nélkül a' hajók könnyen megütköztek volna. Minthogy pedig a' sziget, hol ezen torony emeltetett, Pharusnak neveztetett, a' sziget neve a' toronyra is által ment. A' torony magossága 103 ölnyi volt, igy a' Straszburgi 17, a' Bécsi Sz. István tornya 21 öllel alatsonyabb. Következendőképpen a' Pharus' tetején való tüz 100 mértföldnyire is a' tengeren elláttzatott. Ezenkivül a' Pharus' tetején olly mesterségesen helyheztetett tükrök voltak, hogy azokban minden hajókat, mellyek' a' kikötő parthoz közelítettek, látni lehetett. Ezen tornyot Ptolemeus Philadelphus Aegyptusi Király épétette. 800 talentumokba került. Az épités czélja volt a' hajókázók' haszna, 's talán jobban a' századokra általmenendő névnek kivánása. Az épitő mester Gnidius Sostrates volt, ki a' Toronyban egy márványon ezen szókat mettzette ki a' magyar értelem szerént: Gnidius Sostratesnek Dixiphanes fiának, a' hajókázók' megtartó Istenének, ezen szókat mésszel vastagon megtöltötte, és a' mészen felül a' Király nevét irta, olly szándékkal, hogy még a' Király, és ő élne, 's azután is sokáig, a' mész 's evvel eggyütt a' Király' neve megmaradna, idővel pedig a' mész lehulván a' Király' neve is eltörültetne, 's tsak az ő neve olvastatna.

V.

3) Americai Cultura.

Americában igen örömest olvassák a' könyveket, és Ujságokat. Azon könyveket, mellyek Angliában kijöttek, újra kinyomtatják. Filadelfiában, új Jorkban, Bosztonban sok folyó irások, 's tsak új Jorkban 19 féle Ujságok jönek ki. Mi nem lessz még Amerikából.

V.

Hamburgba Mecklenburgból az a' tudósitás érkezett, hogy a' mostani összse gyült Rendek végzése által, az egész Mecklenburgi Herczegségben a' Rab-szolgaság egészen eltöröltetett légyen a). És még is ezen pallérozott Német Ország, kinek kebelében illyen 12-dik Századbeli nyomattatás türettetett, régólta gúnyolja Hazánk állapottyát, nevezetesen pedig a' paraszt sorsát. Nem hamar megyen a' Magyar paraszt Hazáján kivül élelme keresésére vándorlani, — a' természet minden áldásával meggazdagitott Hazáját szereti, azért kész életét feláldozni; igen régtől rab-szolga nem lévén csendes békeségbe él a' Haza, 's törvény javával. Valahánszor tehát a' Külföldi Német paraszttyaink állapottya leirására ereszkedik, ajánlhatom szivére csak mostanában a' rab-igától fölszabadult földije sorsát. Ide illene Jean Paulnak Országunkról irt szavai. „Magyar Ország miért nem vagy Europában kétszer, háromszor, vagy többször is! b) Nem külömben a' mit Árnt mond a' Magyarokról c). Die Ungarn sind ein braves edles kraftvolles Volk, und das herrliche Land, welches sie bewohnen, gehört zu den gesegnetesten unseres Welttheils.

Moldoványi.

Ritka szerentse az, hogy a' Szerző Könyvének jó keletét 's ditsértetését még életében elérje; a' Könyveknek nagyobb része még szerzőjök előtt múlván ki az élők sorából, de még ritkább szerentse, hogy a' Szerző még akkor is éljen, midőn Könyve ötven esztendős korát felül haladta. Ezen ritka szerentsének részese a' múlt 1817-dik esztendei Tud. Gyüjt. Kötetében ditséretesen említett Nagy Tiszteletü Tudós Wallaszky Pál; mert épen most múlik ötven esztendeje, hogy mint Lipsiai Tanuló, magoktól a' Törvény-tudóktól, ha meg nem vettetett, legalább balúl megitéltetett 's elmulasztatott Hazánk legelső Törvény-tudójának Verbőtzi Istvánnak védelmeztetésére e' következendő Értekezését közre botsátotta: Dissertatio Historico Epistolica de Stephano Verbötzio Jurisconsulto Hungariae celeberrimo. A' Paulo Wallaszky Bagyanio Nagy Honthensi Hungaro, S. S. Theologiae et Philosophiae Cultore Lipsiae 1768. 4. —

---

a) Beobachter Nro 123. 1818. Jahr.

b) Tud. Gyüjt. 1818 Eszt. 3. Füzet 122. lap.

c) Geist der Zeit 1 Th. 251. bl.

Újra kiadta a' ritkúlt Könyvetskét Tek. Horváth Ignátz im e' Gyüjteményében: Bibliotheca Juris Consultorum Hungariae Tomus III. Viennae 1789. in 8-vo pag. 225.

Valóban tsudálkozni lehet, hogy ezen ügyben ekkoráig egy Törvény-tudó se szóllalt meg 's a' szegény Verbőtzi egy Theologusban talált pártfogót; azért örvendhetünk, hogy a' mit ezen tisztes Férjfiú tsak kezdett, azt már most egy Törvény-tudó, Tek. Horváth István tökélletességre fogja hajtani. Én pedig még különösen is örvendek hogy azon tisztes Öregnek Literatori Jubilaeumát jelenthetem, azért mivel ő általa vettem a' Sz. Keresztséget 's ennek épen midőn ezt irom esztendei napja fordúl meg.

Thaisz.

7. Régiségek.

A' Bécsi Ts. Kir. Régiségek-Cabinetje, melly a' Mumiákra nézve eddig is minden Europai Cabineteket fellülhalladott, egy Mumia-koporsó fedezöjével ujonan nevelkedett, mellyet Rósettiak, Cairoban az Ausztriai Császári Királyi Generál Consulnak unokái ő Felségének Triesztben való léte' alkalmatosságával bényujtottak. Ez a' régiség a' Mesterségek historiájára nézve igen fontos, és emlékezetre méltó; mert a' rajta találtato képek igen különösek, 's a' természetnek hiv másai (copia) Kivált egy fátyol, mint a' szélnek játéka, olly szerentsés kézzel van ki festve, hogy itt a' mesterség alig mehet tovább. Ezen kivül a' fen nevezett képek, mint annyi emlékei az Egyptziai Mythologiának, kiváltképpen az Egyptusban régentén Uralkodó tanitásnak a' más Világról, 's igy is nagy figyelmet érdemlenek. Ezek között van egy farkas képe; ez a' koporsó ajtaja elött fekvő helyheztetésben festetett, mint az alattvaló világnak örzője, mellyből a' Görögök' fántaziája Cerberust tsinált. Továbbá az ott láttzató szamár és Crocodilus fejek bizonitják a' régi Egyptus' némely részében bévett Typhon tiszteletét, ki rossz Istennek tartatott, valamint Isis, Osiris és Orus jó Istennék. Typhon példázó képe a' szamár, és a' Krokodilus (lásd Plutarch de Isid. et Osir. Diodor. Sic. l. 1.) A' fenmondottaknak megvilágositására még tudnunk kell: hogy a' holt testek' bébalzamirozásában a' régi Egyptziaiak

minden

minden nemzeteket fellül halladták. Az illyen bébalzamirozott testek megnem rothadtak, és Mumiáknak neveztettek.

V.

8. Új Magyar Játékszín.

Már az el múlt húsz esztendők alatt, Székes Fejérváron, hol az állandós Budai; hol pedig az bujdosó Zágrábi, Pécsi Theátromi Társasságok némelykor de kivált télben, vagy vásárok alkalmatosságával németül szinjátékokat elő adtak, és ezeknek példájokra a' Pesti el oszlott Magyar Theátromi Társasság is a' régi Rundella el adása miatt ottan egy darabig fentartá magát, de azután nem győzvén terhessebb költségeit pótolni, eloszlott: hanem e' folyó esztendőben ismét buzgó Hazafiaknak Adakozásiból felállitatott, és ezen újjabb bérendeltetésére következendő tudósitást kinyomtattatott: Sz. Kir. Székes Fejérvár Várossában hajdan Magyar Ország ditső emlékezetü Királlyainak lakhelyében számos buzgó Hazafiaknak adakozásából 1818. Eszt. újjabban felállitott, 's elsőben ugyan azon eszt. October 11-kén, úgymint ditsőségessen Uralkodó szeretett FERENTZ Királyunk ditső neve napjának nyoltzadján megnyitott, Magyar Nemzeti Jádzószin FŐ KÁRPITJÁNAK magyarázattja.

A' Rajzolat regveli időszakaszt mutat. Távulról a' derülendő Napnak fényében a' Parnassus Hegyén a' Tudományok Temploma láttszik, mellynek sarkallattyából ered a' Castaliai (vagy is hathatós Vers szerzői gondolatokkal bővelkedő, 's lelkesitő) forrás.

Az ezen Templom felé irányzó egyenetlen úton vezeti a' Magyar Nemzetnek Geniussa ugyan a' Templom felé a' szorgalmatosságnak, és igyekezetnek Músáját; ez pedig kezével fogva egy kis gyermeket, mellynek hóna alatt öszve tekert három Pergamének, Gyöngyösi, Bessenyei, és Bárotzi Magyar Vers-szerzők neveikkel ékesitve szemléltettnek.

A' Rajzolat leg elején egy gyülekezetben láttszattnak egynehány képző Személyek, mellyek által a' Hazai szeretet, hüség és ditsőség jelentetik. Ezek körül feküsznek ismét több Pergamenák mellyeknek tzimzettyein e' következendő nevezetessebb Magyar Tudósok és Vers-szerzők' neveik, olvastattnak úgymint:

Börzsönyi, Virág, Révay, Kisfaludi, Fejér, Kazinczy.

Hasonló Pergamenákkal foglalatoskodik két apró Genius, mellyeknek egyike Horváth nevezettel tzimezett Pergamenát tart kezében, másika pedig egy egészen felbontot Pergamenát, mellyen olvasni lehet ezen szavat:

A' HAZAÉRT.

ki adta

a' Jádzó szin Igazgatója.

Jegyzés. Ézen kárpitnak valamint a' többi újjabb Jádzó szinbeli ékesitéseknek is rajzolója és készitője Pich Ferentz festö 's rajzoló.

9. Új Könyvek.

108) Elementa Physicae. Ad ductum Joh. Tob. Mayeri edidit Moses Kézy. In I. Collegio Ref. S. Patakiensi Professor Physices P. O. et I. Comitatus Ungvariensis Tabulae Judiciariae Assessor. S. Patakini Impressa per Andream Nádaskai 1818. cum 4. Tabulis aeri incisis. Az ára 4 Rfor.

109) Sikos István. A' temetö és annak Virági, vagy a' halottaknak szánt szabad mezön tartott Beszéd, mellyet midön Szabad Királyi N. Györ egygyik külsö újj Városa újj temetöt nyitna, az Augustana Confession lévö Evangyélikusok részéröl esett legelsö halottnak abban lett eltakarittatása' alkalmatosságával mondott Aprilis 17-kén 1818. Eszt. 4-o Györben 30 lap.

Biographia Joannis Hunyady, quondam Regni Hungariae Gubernatoris, Vajvodae Transsilvaniae etc. ex probatis auctoribus in hocce compendium redacta per Mathiam Kovats, Professorem Agriensem. 8. Agriae. 1818. 125 pag.

Törvényes Ünnepekre való Prédikátzióknak folytatása, mellyeket közre botsájtott Tsányi Nagy Imre 3-dik Könyv. 8-vo Szegeden 1818. 474 lap.

10. Trattner János Tamásnál készült Új Könyvek.

58) Verzeichniß der Oekonomisch-Technologischen Bücher, welche bey Konrad Adolph Hartleben Buchhändler zu haben sind. 1818. 8. 6½ Zeit.

59) Albius Tibulus Versei. Edgyik lapon Deákúl, a' másikon Magyarúl, tulajdon Láb-Mértékjei szerint eredetisé-

géhez képpest. Irta Peretsenyi Nagy László, Ts. Ns. Arad Vármegye Szolgabirája. 1818. 8-vo 132 lap.

60) Sammlung von Musterpredigten auf alle Sonntag des ganzen Jahres von Michael Gaietan Hermann, bischöflichen Bezirksvikär, des Schuleninspektor, Konsistorialraths und Dechant zu Dehlau. Erste Jahrshälfte. Pesth bey Konrad Adolph Hartleben. Trattner bet. 8. m. 272 lap.

61) Verzeichniß der Autorum Classicorum und philologischen Schriften, welche bey Konrad Ad. Hartleben, Buchhändler zu haben sind. 8. 1818. Trattner 36 lap.

62) A' valóságos világban sok csudálatos történeteken keresztül ment Tátos vagy fejérmájú Embereknek gallériájok, vagy a' régibb és újjabb időkben élt Tátos vagy fejérmájú embereknek rendkivül való történetjeknek. veszedelmes útazásaiknak, csudás eseteiknek, emlékezetes jeleneseiknek; és bünös tetteiknek az emberi életből vett rajzolatjaik. Irta Illtgráf. Forditotta Czövek István, Losontzi Prof. Második Rész. 1818. 8. Trattner bet. 's költs. 180 l.

63) Institutiones Hermeneuticae Scripturae Sacrae Novi Testamenti quas Joannes Nep. Alber e Scholis Piis S. Theoli Doctor etc. Tomulus. III. 1818. 8. m. Typis Trattnerianis 432 lap.

64) Epistoly a Ewangelia, Na Kazdau Nedeli etc. 1818 Trattner bet. 's költs. 16. 416 lap.

65) Nowá Perlicka. Trattner bet. 1818. 18. 180 lap.

II. Tudósítás.

A' melly Deák-Magyar-Német Lexiconnak kiadása felől, egy a' mult 1817-dik esztendő October hónapjában költ Tudósitás által igeretet tettem; annak Első Része a' sajtó alól már kiszabadult, ezen tzim alatt:

„Josephi Marton, in Antiquissima ac Celeberrima Uni„versitate Caes Reg. Vindobonensi Lingvae et Literaturae „Hungaricae Professoris Publici Extraordinarii LEXICON„trilingve Latino-Hungarico-Germanicum, ad „ductum Lexici Schelleriani et Kirschiano-Borniani elabo „ratum, ac vocabulis medii aevi, terminisque Scientiarum „Technicis, ubique distinctis, auctum. Addito, Termino„rum Juridicorum, imprimis in Jure Hungarico usitatorum, Glossario. Pars Prima, A — L." Viennae Austriae, Typis Antonii Pichler Typographi. 1818.

Ez az Első Rész Titt. Előfizetőim számokra a' T. T. Collector Urakhoz már mindenüvé leszállittatott; és igy maga a' Munka tanúbizonyságot tehet arról, hogy mind azt, a' mit annak minéműségéről a' kiadott Tudósitás igért, telyesittettem: sőt még, hogy az első próbaárkusban Tudóssaink

által észrevett némelly kevés fogyatkozásokat is kipótoltam. A' Második Rész, melly már sajtó alatt vagyon, az Elsőnél (melly 55 árkusnyi) a' Glossariummal együtt jóval is nagyobb leszsz: mindazáltal eddigvaló Előfizetőim a' már letett 10 forintnál többet a' két Részért nem fizetnek.

De mivel e' szerént a' Munka az előre gondolt 80 — 90 árkusnál sokkal többre megy, úgy hogy annak kiadására, mintegy ezer és száz Praenumeránsaim segedelme nem tsak nem elég, sőt az ebből bégyült Summát az I-sö Rész kinyomtattatására tett költség tetemesen meghaladja: a' Könyv kiadása könnyebbítésére választott Előfizetés útját, a' kinyomtattatásnak annál hamarébb lehető végrehajtására ezennel megújitom. Telyes reménységgel vagyok a' felöl, hogy minekutánna mind az ennek kijöhetése felöl támadott kétséget, az Első Résznek megjelenése által egészen eloszlattam; mind a' Munka maga világosan mutatja, hogy ez, nem az Oskolai Lexicon tsak Harmadik Része leszen, a' mint sokan vélekedtek, hanem valósággal a' Scheller Oskolai Lexiconánál minden tekintetben sokkal bővebb és hasznavehetöbb leénd: elegendő számmal fognak Hazámfiai között találkozni, a' kik ezt az Előfizetés útján örömest megszerzik; nem annyira azért, hogy igy a' Könyvet egy harmad rész árral oltsóbban megvehetik, noha az idők környülállásai ezt a' gazdasági okot is elegendőképpen javalljak; hanem inkább azon Hazafiúi érzéstől indittatva, hogy a' közhasznú igyekezetet tölök kitelhető módon elősegitsék.

Az Előrefizetés, a' fennt emlitett okra nézve, hogy t. i. a' Könyv sokkal több árkusra szaporodik, mint azt előre gondoltam, most az új Praenumeransokra nézve 12 forint leszen Váltóban; melly egynehány hónapok mulva egészen kijövén, mind itt, mind a' Magyar Országi Rendes Könyvárosoknál 18 forinton fog adatni.

Ez az új Praenumeratio ideje a' jövő November hónap végéig tart, a' melly meghatározott időn túl az Előrefizetés el nem fogadtatik.

Az Előrefizetés öszveszedésére ezennel minden Kir. és Ns. Gymnasiumok T. T. Directorait, és T. T. Professorait, úgy szinte a' Ns. Seminariumok T. T. Vice Rectorait is újra alázatosan megkérem, hogy Hazafiúi buzgóságból jó igyekezetemnek elősegitői lenni méltóztassanak. Ezenkivül a' Praenumerátiót a' Könyváros Urak is mindenütt elfogadják. Az Előfizetők magok béirására készitett Papiros a' T. T. Collector Urakhoz minden helyekre elküldetik, hogy abban a' Titt. Praenumeránsok neveiket béirhassák, és a' szerént a' Könyv végére kinyomtatódhassanak.

A' Titt. Collector Uraknak fáradozásokért minden tiz Exemplumra egy Exemplum küldödik. Minthogy pedig innen minden nyomtatvány ládákra rakva küldetik le, és a' könyv nagysága miatt az érette fizetendő vám, harmintzad és leszállitás bére sokra megy: legigasságosabbnak találom azt, hogy minden Praenumerans, Magyar és Erdély Országban egyformán a' Könyvnek által vételekor 3o krajtzárt tegyen, le, a' mellyből osztán minden leszállitásra tett költség kikerülhet,

A' Lexicon Második Része, mellynek nyomtattatása még a' mult Augustus hónaphan elkezdödött, a' jövö Mártziusban a' sajtó alól kiszabadul. Az Első Részt a' Titt Praenumerans Urak addig is kezekhez vehetik, mihelyt t. i. a' T. T. Collector Uraktól ez e' végre megkivántató Exemplumok száma felöl tudósittatom. Egyébaránt is elöre reménylvén Praenumeránsaim szaporodását, a' Nagyobb Helyekre feleslegvaló Nyomtatványokat küldöttem, úgy hogy az Elöfizetö Urak a' Könyv Első Dárabját mindjárt általvehetik. Költ Bétsben: am Bergel: Nro. 518.

September 15-dikén 1818.

Márton Jósef,
a' Deák. Magyar- Német Lexicon
Kiadója.

12. Elöfizetési Jelentés.

Mind azok, a' kik vagy magok nemes mulatságokra, vagy pedig kötelességek szerint is a' Tudományok körül forgolódnak, jol tudják és tapasztalják, melly elmulhatatlan szükség légyen a' jól készült egy, vagy más Tudományt tárgyazó Lexikonokra, úgy, hogy azok nélkül nem hogy a' Könyveket, de már vagy csak a' közönséges Ujság leveleket sem lehet fundamentomosan olvasni. —

Ezen gondolattól buzdittatván eleintén olly szándékkal vóltam, hogy a' Lipsiában mostanában kijött 10 darabokból álló Nagy Conversatioi Lexikont édes anyai nyelvünkön kiadjam; de minekutánna szoros felvetésem szerént által láttam vólna, hogy az temérdek sok költségbe kerülne, 's következésképen jutalmas árron adni tellyességgel lehetetlen lenne, a' köz jót tzélozó szándékomnak ezen tekintetben a' lehetöségig való elérésére, arra határoztam magamat, hogy a' feljebb emlitett Nagy Conversatioi Lexikon helyett, a' mellynek hijánossága a' már az elmult Esztendöben tölem kiadatott Hübner Lexikonja által) neminémüképen kipótoltatott, egy a' legjobb és újjabb kútfejekből öszve szerkesztetett Históriai-Biographiai kézi-Lexikont adjak ki, illy Titulus alatt:

Históriai Biographiai Kézi-Lexikon,

a v a g y

Rövid életletirások mind azoknak a' nevezetesebb Személyeknek, kik magokat talentumaik, vitézségeik, tudományjaik, mesterségmüveik, találmányaik, 's más jeles tetteik által esméretesekké tették; — a' Világteremtésétől fogva a' jelenvaló időkig.

Ezen Munka 4 Darabból, egy Darab pedig mintegy 25 árkusból fog állani, és nagy nyoltzad rétben, új Cicero betükkel fog kinyomtattni, a' mellynek betsét nem kevessé fogja emelni az is, hogy szép tiszta magyarsággal, a' leg jobb régi és új segedelem kútfejekből, egy chez értö Literátorunk által fog elkészittetni.

Mellyekre nézve a' Nagy érdemü 's tiszteletü Olvasó Publikumnak erántam több izben megmutatott kegyességében bizván, bátorkodom ezennel ezen kiadandó hasznos könyvre való Előfizetésre alázatosan meghivni, kérven egyszersmind minden Nemzeti Literaturánkat előmozditani kivano TT. jó Hazafiakat, Tanitokat, Nevelőket, hogy ezen munkát ajánlani és előfizetéssel segiteni méltóztassanak.

Mind a' 4 Darabnak Előfizetési árra 12 forint, melly Summa, egyszerre lejendő lefizetési Terminusa tart Uj Esztendeig: Mártziusi Pesti Vásárkor az Első, Juniusikor a' Második, Augustusikor a' Harmadik, Novemberikor a' Negyedik Darab okvetetlenül elkészül.

Háladatosságomnak megbizonyitására a' TT. Előfizető Uraknak neveik a' Negyedik Darabban kinyomtattatnak.

Az Előfizetést bészedő T. T. Urak' neveik:

Aradon: Tek. Peretseny Nagy László, T. Ns. Arad. V. Szolgabirája.

Bécsben: Tek. Udvarnoky Lajos, a' Fels. K. Magyar és Erdély Országi Kanczellariánál Ágens.

Békés Vármegyében: Tek. Höldmézesi Kornély Ambrus, Ts. Békés Várm. Gen. Perceptora.

Debreczenben: Ns. Öszvegy Csáthyné, és T. T. Tatay Sándor Ref. Prédikátor.

Egerben: Tek. Iványszky Antal, a' Magyar Nyelv 's Literaturának Tanitója.

Fejérvárott: Lang Adám, Könyváros.

Győrött: Schwaiger András, Könyváros.

Halason: Tek. Peterka Sebestyén, T. Ns. két Kun Kerületek Fő Orvossa.

Jászberényben: Tek. Mihálkovics József, Ts. Ns. Jász és két Kún Kerületek' Fő-Jegyzője.

Komáromban: T. T. Alsó-Sopori Nagy Pál, Evang. Prédikátor.

Kassán: N. Tiszt. Fábry Ignácz, Mélt. Kassai Püspöki Actuárius, és Ns. Dulházy Mihály, Mélt. Gróf Desseöffy Jósef Titoknokja.

Kolosvárott: Tek. Banó István, Phil. és Törv. Doct., Törvénybeli Királyi. Prof. és Decanus. és Gutmann János, Könyváros-és Könyvkötő.

Kecskeméthen: Tek. Ladány Sándor, Ns. Kecskemét Várossa Fő Notáriussa

Késmárkon: T. T. Mihályik Dániel, Theol. és Phil. Doct. és Prof.

Miskólczon: Tek. Bárány Péter, Táblabiró.

Nógrád Vármegyében: Tek. Sipeki Balás István, T. Ns. Nógrád Várm. Fő Notáriusa.

Nagyváradon: Nagyt. T. Baritz Mihály, N. Seminarium Vice Praefectusa.

Pannonhalmán: T. Guzmics Izidor, Th. D. és Professor.

Posonyban: Tek. T. Szlemenics Pál, Törv. Doct. és Professor. Schwaiger András, Könyváros.

Pesthen: Eggenberger Jósef, Kiss István és a' Fia Jósef, Hartleben Konrad, és Müller

József, Könyvárosok, és Trattner János Tamás, e' Munkák kiadoja.

Pétsett: Nagyt. T. Farkas Ferencz, Theol. Doctor és Seminariumbéli Prof

Pápán: Tek. Pápay Sámuel, Táblabiró és Urad. Fiskális, és Fő T. Tóth Ferencz, Ref. Prédikátor;

Rosnyón: T. T. Mispál Gergely, Prof.

Szebenben: Thierry W. H., Könyváros.

Szegeden: Tek. Bene Károly, T. Csongrád V. Fiskális.

Somogy Vármegyében: Tóbi János, Könyvkötö és Áros, és T. T. Buday Pál. Nagy Bajomi Ref. Prédikátor.

Sárospatakon: T. T. Vályi Nagy Ferencz, Professor.

Szathmár Vármegyében: Tek. Nagyváradi Ajtay Sámuel, Szolgabiró.

Szatmár-Némethiben: T. T. György József, Ref. Prédikátor.

Szigethen: T. T. Szilágyi János, Philos. Doctor, Prof., és Reform. Prédikátor.

Sopronyban: Tek. Tibolth Mihály, N. M. Gróf Széchényi Ferencz Jószágainak Directora.

Temesvárott: Tek. Tsászár Sándor, T. N. Temes V. Vice Notáriussa.

Tolna Vármegyében: T. T. Teslér László, Bonyhádi Káplán.

Ungvár és Beregh Vármegyében: Tek. Ludányi Bay György.

Uj Vidéken: T. T. Sebestyén Pál, Ref. Préditor.

Weszprémben: T. T. Tiszt. Flizár György, Theol. Doctor és Professor.

Zemplény Vármegyében: Csabai Dókus László, T. Ns. Zemplény Várm. Fő Fiskális.

Trattner János Tamás.

---

13. Emlékeztetés.

Már a' következendö XII. Kötettel a' T. C. ezen 1818. esztendei folyamattya véget érvén, bátorkodik az alúl irott minden Erdemes Olvasóit, kiknek ezen munkát hiven kezekhez szolgáltatta, de azomban a' rendelt előfizetés dijját tölök mind eddig kezéhez nem vette, ezzel emlékeztettni, ne terheltessenek fogadásoknak tellyesitését, ha külömben lehetetlen volna, Ts. 's K. Pósta alkalmatosságán is, feljegyezvén a' Levélre, hogy a' Tudományos Gyüjtemény dolgában légyen, elküldeni, legalább következendö December holnapnak 10. nagjáig, mint hogy tsak a' valóságossan előfizetöket, az illyen Hazai Intézetnek Előmozditói közé helyheztetheti.

A' Kiadó.

XI. Kötet' Foglalattya.

I. Értekezések.

1) Melczer Jakab. Geographiai, Historiai, és Statisticai Tudósitások Szepes Vármegyéről. 3 lap.
2) Putz Antal. Kánt Philosophiájának fő Resultatumai. 32 l.
3) Décsy Antal. Elmélkedés a' Görögökről, Rátzokról 's a' 's ezeknek kereskedéseikről hazánkban. 51 l.
4) Horváth 'Sigmond. A' Magyar Stilisticát tárgyazó észrevételek. 66 l.
5) Hrabovszky György. Máday Dávid Samuel Hálai Fő Orvos élete. 78 l.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura;

Könyvvisgáltatás:

1) Kanka Dániel. De nativa Sermonis Hungarici Euphon. 81 l.
2) Hoblik Márton Versei. 93 l.

B) Külföldi Literatura.

1) Pflaum Lajos. Offene Nachricht und Bitte an die gesämmt Protestantische Geistlichkeit Deutschlands. 100 l.
2) Reinhard. Die Bundesacte Über Ob? Wann und Wie? Deutscher Landstände 102 l.

III. Tudománybéli Jelentések.

1) Az Újságok, és Tudományos folyó Irások az Ausztriai Monarchiában. 120 l.
2) Uj Találmányok. 120. l.
3) Intézetek. 122 l.
4) Előlépések, és megtiszteltetések. 122 l.
5) Kihalt Tudósok és Irók. 124. l.
6) Jelességek. 125 l.
7) Régiségek. 128 l.
8) Uj Magyar Játékszín. 129 l.
9) Uj Könyvek. 130. l.
10) Trattner János Tamásnál készült Uj Könyvek. 130. l.
11) Tudósitás. 131 l.
12) Előfizetési Jelentés. 133 l.
13) Emlékeztetés. 135 l.

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY.

1818.

XII. KÖTET.

A' Cs. Kir. Felség' kegyes Engedelmével.

PESTEN,

TRATTNER JÁNOS TAMÁS betűivel, és költségével.

Dunántúli Református Egyházkerület
PÁPA
KÖNYVTÁRA

Johann Passini sc.

VIRÁG BENEDEK,

A Nemzeti Lélek Tüzes Ébresztője.

A Dunántúli R...
PÁPA
KÖNYTÁRA

I. Értekezések.

Geographiai, Historiai, és Statisticai Tudósítások Szepes Vármegyéről.

(Folytatása.)

Az úgy nevezett XI Városoknak, mellyek, a' mint az előbbeni kötetben említetett, hajdan a' Korona Városokhoz tartoztak, most pedig közönséges paraszt helységek, neveik a' következendők:

Káposztafalva, Kapsdorf, Hrabusicze. Ezen Helység a' Hernád partján fekszik, közel áll hozzá azon nevezetes Hegy, mellyen a' Szepeségi Németek 4-dik B-éla alatt az Országot dulo Tatárok ellen menedék helyet kerestek. 1214-ben történt, hogy Bathus Tatár Fejedelem 500.000 emberrel Magyar Országra rohant. Bela eleibe mentt maga Seregével, de a' Sajó mellett el vesztvén a' csatát, a' kegyetlen Ellenség egész Pestig nyomúltt elé. Azon szerencsétlenségben, melly ekkor a' Magyar Hazát érte, a' Szepesség igen nagy részt vett. Ennek Lakossai, hogy a' Tatárok rabszíjjait el kerüljék, ezen Hegyre vették magokat Rajnold nevü Grófjokkal, melly azért Schauberg vagy Lapis Refugii nevet kapott, másként még Lethon-Kew-nek is nevezetett. Három Esztendeig tartózkodtak itt a' Szepességiek, 's kőfallal keritettékbé a' Hegyet, hogy

az Ellenségtől annál nagyobb bátorságban lehessenek. Nyomoruságos rejtekezések üdeje alatt Templomot is épitettek ők itt, melly későbben 1299-ben a' Capitulum Fratrum, avagy Claustrum Lapidis Refugii nevü Klastromnak fel állítását okozta, mellyet a' 24 Regales-ek, az ő Jordán nevü Grófjoknak, és Jakab Püspökjöknek engedelmekkel, a' Charteuseseknek épitettek. A' nevezett Püspök ezen Klastromnak a' Podolin és. Lublyó Városaiból béjövő Tizednek felét ajándékozta. 1543. ezen Klastrom elpusztúltt, Löcsére költözvén belöle a' Barátok. A' Templomnak némelly omladéki még most is látszanak, mellyek közül a' legszebbb Fenyőfák a' Felhőkig emelkednek. Az egész helyet borzasztó köszirtok veszik körül. Ezen Hegyen három nevezetes Barlangok is vagynak, mellyek Arany-lyuk, Sárkány-lyuk, és Rózsa-lyuknak neveztettnek. Zöld fövenyeikben arany is vagyon. Ugyan itt egy igen nagy darab Karniolt találtt egykor egy paraszt.

2. Tsötörtök hely. Fanum S. Ladislai. Donnersmark. Itt a' Minoritáknak Klastromjok vagyon. A' Templom igen régi. Hajdan a' Cameralis Administratiónak, melly most Kassán vagyon, helye itt volt.

3. Illyésfalva. Sperndorf. Itt lakott 1737-ben amaz ismeretes híres Czigány Barna Mihály, ki, mint igen jó hegedüs, Gróf Csáky Imre Cardinálisnak Udvari Muzsikussa volt, és kinek képe ezen alá irással "Magyar Orpheus" a' Radváni Kastélyban, a' hol egy Lakadalomba magát igen kimutatta, még most is meg vagyon. Közel ezen Helységhez egy igen szép erdöcske fekszik, mellyben a' múltt századnak vége felé Gróff Csáky István egy Nyári Palotát épitetett, egészen az ismeretes Sans-Souci formá-

jára, a' melly azért újj Sans-Souci-nak is nevezteteti' de most már egészen el pusztúltt.

4-dik Mühlbach Mühlendorf, vagy Mühlenbach. — 5-dik Nagy Szalók Groß-Schlagendorf. — 6-dik Zsakócz Groß-Eisdorf. — 7-dik Kurimján St. Kirn, Fanum S. Quirini. — 8-dik Danisócz Deinsdorf. Dieren.— 9-dik Odorin Dindirn. — 10-dik Tamásfalva Groß-Thomasdorf. — 11-dik Velbach Eilenbach. Velbachium.

Ezen Városok közül hajdan némellyek, mint Királyi Városok, igen nevezetesek voltak. Régi fényeket az Omladékok még most is mutatják. 'Sigmond Király 1418-ben minden Királyi adó alól fel szabadította ezeket.

Lőcse és Késmárk, minek előtte Királyi Városokká tétettek volna, szinte ezen Korona Városok közzé tartoztak.

A' XVI. Korona Városok Provinciáján kívül volt szepes Vármegyében ezen Század elején még egy úgy nevezett Kis Vármegye is, melly a' 10. Láncsások Székéből állott, 's a' melly mindenkor a' Vármegye Fő Ispánya alatt ugyan, de különös Jurisdictiót tett, mellyet a' más Vármegyék módja szerént gyakorlott. Ezen Széke a' 10 Láncsásoknak (Sedes 10 Lanceatorum) mostanában 14. kis Helységekből ál. Lakosi mind Nemesek, 's onnat neveztettettek Láncsásoknak, mivel hajdan tizen közzülök a' Királyokat Hadban Láncsával felfegyverkezve kisérték, 's a' leg nagyobb Veszedelmekben oldalok mellett harczoltak, mint erős és bátor vitézek, 's ők valának a' Királynak Test őrzői. 4-dik Bélától nagy szabadságokat nyertek. Régenten Főben járó hatalommal is bírtak, de ez tőlök az ujjabb időben el vétetett. Az 1802-dik Esztendei 10-dik Articulus által ezen kis Megye, Lakossainak minden

sértödése nélkül, Szepes Vármegyével eggyesítetett, melly eggyesítés azomban nem könnyen vitetett végbe, mivel sokan a' Rendek közzül hathatóssan szóllottak az ellen. A' Láncsások Székében nincsenek paraszt Földek, vagy is Colonicális Sessiok. A' Parasztok kik itt laknak, 's a' Nemesek földjeit mivelik, ollyá tartattnak, mint azoknak szegődött cselédjeik, 's mint ollyanok, mind azon köz terhektől szabadok, mellyeket más parasztok viselni tartoznak. Noha azon kötelességek, melly szerint ezen Nemesek magok közzül 10. Láncsásokat a' Hadba küldeni tartoztak, már régen meg szünt, még is minden Privilegiomaikban és Szabadságaikban meg hagyattak. — Nevezetessebb helyek ezen székben: Ábrahám-falva, Horka, a' hol K. Posta Hivatal is vagyon, — Kisócz, és Bethlenfalva, mellyet Gróf Thurzó Familiának Szepességi Ága maga Praedicatomai közzé számláltt, 's hol a' kis Megye maga Gyüléseit is rend szerint tartotta.

Bánya Városok hét számmal vagynak szepes Vármegyében mellyek e' következendők.

1-sö Schvedlér hol igen gazdag Réz Bányák vagynak.

2-dik Wagendrüssel a' Gölnicz partján fekszik, és sok Vasat ád.

3-dik Remete Einſiedel ugyan csak a' Gölnicz mellett, melly Gazdag Vas Bányáiról igen nevezetes.

4-dik Krompach a' Hernád mellett, ennek is jó Vas Bányái vagynak.

5-dik Gölnicz Ez a' Szepességnek legnépesebb Várossai közzé tartozik. Lakosainak száma 6000. Lélekre megyen. Fekszik a' hasonló nevü vízpartján, mellytől nevét is vette. Régi irások szerint már a' 13-dik Században híres vólt.

Gazdagréz, és vas Bányáiról. Az idevaló Vas különös jóságú, 's legjobb az egész Szepességben. Vagyon itten egy vas Hámor, és vas drót fabrika is.

6 dik Stósz és 7-dik Szomolnok, Schmölnicz. Ez a' Fő Város az említett Bánya Városok között. Fekvése igen kies, noha az egy szoros völgyben vagyon 's azért hosszúra nyúlik. A' Kiralyi Bánya Inspectori Hivatal, ugy a' Bánya Törvény szék 1748. Esztdőtől olta e' Városban vagynak. Szint' itt vagyon egynehány Esztendők olta a' Rézpénzverő Ház, mellyben a' közelébb múltt időkben nagy Summa rézpénz veréttetett. Az ujjonnan épitett Kamerális épület igen díszes és tágas. Szomolnoknak némely különös Privilegiomi is vagynak, mellyekkel a' többi Bánya Városok nem bírnak, illyen az p: o: hogy forspontal, és Katona tartással nem tartozik. Lakosainak száma 5000. megyen. Itt a' legszebb Rész Bányákat láthatni, mellyek még a' 15-dik században nyitattak meg. Az egész vidék, melly ezen Város határához tartozik, merő Büdöskö kavicsos, 's azért a' Rézvíz, nem csak a' Bányákban, hanem kívül a' föld színén is számos; és bő forrásokból fakadoz. Nevezetesek itten a' nagy kiterjedésü Rézvíz Épületek, Bányák, Hámorok, Bánya Csatornyák, Vízi Machinák és Olvasztó Kemenczék. Az ide való Rézvíz sokkal több Rezet ád, mint a' Herrengrundi Zólyom Vármegyében.

Ezen Bánya Városok közzül, Szomolnok, Stósz, és Schwedlér a' Kamarához; Krompach, Gölnicz, és Remete a' Gróf Csáky; Wagendrüssel pedig a' Márjássy Familiákhoz tartoznak; hajdan a' három első Városokat is Gróf Csákyak bírták, de azokat a' Kamara 1690-ben más jószágokkal el cserélte.

Förödő, és Savanyú vizekkel gazdagon meg áldotta a' kedvező Természet a' Szepessi Megyét. Különös Jóságú Savanyú Vizek vagynak Vjj Lublyón a' Karpatok alatt, nem meszsze Nagy Szalókhoz, melly ezen nevezet alatt Schmets ismeretes; továbbá Sz. Andráson Filiczen, nem külömben felső Rusbach Toporcz, Kreigh, Kanisonka, Landok, és Viborna Helységek Határjain.

Ásványos Förödő Vizek, de mellyeket mind melegitteni kell, szinte igen sok helyeken találtatnak, Vasas víz förödő vagyon: Újj Lublyón és a' Szalóki savanyú viznél. — Mész Vizfördők; Felső Rusbachon, Ganóczon, avagy Jánosfalván, Rokus, Baldocz, és Sivabrada Helységeikben, közel a' Szepesi Káptalanhoz. Büdös köves Fürdő: Schmerzsonkán nem messze a' Veres Klastromtól a' Dunajeczi Völgyben és Schvefelbad Helységében közel Leibiczhoz. Ezen Fördő Vizek mind igen egészségesek, csak a' kár, hogy a' Vendégek számokra majd semmi alkalmatosság sincsen mellettek.

Romántos és kellemetes Vidékei is vagynak Szepes Vármegyének mellyek a' szemet különössen gyönyörködtetik. Illyenek leginkább: a' Nedeczei, vagy is Dunajeczi Vár vidéke a' Dunajeczi Völgyben, mellynek omladéki egy felette magos köszikián látszanak; a' Veres Klastrom Vidéke, melly a' Dunajecz folyó' jobb partján fekszik, 's mellyben hajdan Kamaldulensis Barátok laktak; — Ó Falu Altdorf Vidéke, Galiczia szélein. — Haligocz, és Káposztafalva Helységek Vidékei az úgy nevezett Lapis Refugii nevü Hegyen; — Végre a' Szepesi Ház, és Szepesi Káptalan Környékei, mellyek az egész Megyében a'

legkellemetessebbek, 's a' hozzájok közel fekvő Hotkóczi, és Mindszenti Kastélyoknak, 's mulató Kerteknek kies Kilátásokat különössen nevelik.

Szepes Vármegye, az Országnak sok megyéihez képest, egy a' legnépesebb megyék közzül való. Egész Népességének száma 109,949. Lélekre mégyen, kik minnyájan Németek, Tótok, vagy Oroszok. Magyar szót sehol sem hallani az egész Megyében, noha némellyek a' Nemesség és Polgárság közzül a' Magyar nyelvet értik, mellyet a' szomszéd Gömör Vármegyében, 's a' Debreczeni Vásárokon tanúlnak meg valamenyire. Németek most legkissebb szammal vagynak, noha az előtt a' Tótokat, kik most legszámosabbak, sokkal felülhaladták. Mert hajdan az egész Szepességet Németek lakták, és a' hol most Tótok, és Oroszok telepedtek meg, mint a' Hernád, és Dunajecz Völgyein, úgy a' Poper Partjain Galiczia felé, ott az előtt mind Németek laktak. Nagyobb része a' Németségnek ama boldogtalan időkben hagyta el ezen megyét, midőn azok a' Religiójok végett üldöztettek. Sokan egészen ki költöztek a' Hazából, legtöbben pedig a' Lengyel Országlás alatt voltt Városokba vonták magokat.

Az igen régi időkben külömbféle Nemzetek tartózkodtak a' Szepesi Földön, illyenek voltak a' Geták, Thyszageták, Gothusok, Markomannok, Qvadok, Hunnusok, Szarmaták, Gepidák, Slavok, Avarok, Karpok, és Magyarok. De mind ezen Nemzetségek csak rövid ideig tartózkodtak ezen a' Vidéken. A' Földet éppen nem mivelték. Vadon pusztaság volt egész Szepeség, (bár némelly Völgyekben egynehány Tót, és Magyar Familiák tartózkodtak is) mind addig míg oda a' Szászok Országából Németek bé nem mentek. Egye dül

ezeknek be jöttökkel kezdődött egész Pannoniában a' Cultura, melly a' Szepességet nevezetessé, és a' Világ előtt ismeretessé tette. Az idő pontról, mellyben ezen Németek a' Szepességbe béjöttek (kiknek ez e' mái napiglan átalyában mindent köszönhet) sokáig nagy vetekedés volt. Az Irók tudni illik nem eggyezhettek meg azon kérdésben, mellyik Király? mikor? és honnat? hozta be őket, mint ujj polgárokat, az Országba? De ha az ember a' Magyar Historiát minden előítélet és részrehajlás nélkül olvassa, minden kécség nélkül valónak fogja találni, hogy 2-dik Gejza 1142-ben hozta be az első Németeket az Országba, kik, mint a' Bányász Mesterséget értők, a' Karpáthok Vidékén telepedtek meg, 's ott a' Bányákat mivelték. Minekutánna a' Tatárok az Országot kipusztították, 4-dik Béla ismét sok Németeket hozott bé, nagyon kedvező Feltételek alatt, és ezen második bé vándorlása a' Németeknek a' Szepességbe 1240-ben történt. Ezen Német Nemzecségek, kik a' Szepeségben vették lakó helyeket több Királyoktól, nevezetessen 2-dik Gejzától, 2-dik Andrástól, 4-dik Bélától, 5-dik Istvántól, 1-ső Károlytol 1-ső Lajostól, és 'Sigmondtól, nagy Privilegiomokat nyertenek, mellyekkel azoknak maradéki az úgy nevezett XVI Korona Városokban mai napig is élnek. Mind ezen Privilegiomokat ők azon különös hívségek jutalmául nyerték, mellyel Királyaikhoz mindenkor viseltettek. Eleinten kötelességekben állott a' Királyt a' Hadban kisérni, 's illyen esetekben gyakran igen derekasan viselték, 's mint bátor Vitézek kimutatták magokat. Legnagyobb Vitézséget mutattak egykor a' Szepesi Vár Védelmezésében; másodszor pedig 1312-ben Rozgonynál (hol a' Tárcza a' Hernádba szakad) midön a' Robert Károly ellen fel táma-

dott Trencsin Demeter és Máté Grófok Seregét egy lábig leverték. Ezen hűségekért, és vitézségekért Királyi és hív Szászoknak neveztettek, valamint minden Privilegiomaikban így is neveztetnek. A' Királyok, kik ezen Szász Vendégeket (Hospites Saxones, a' mint még más névvel neveztettek) igen kedvelték; meg hagyták őköt a' magok Országokból hozott szokásaik, és Német Törvényeik mellett 's e' szerint ők a' Szepességben egy különös Nemzetet formáltak, melly maga tulajdon Jurisdictiójával bírt, 's a' Vármegyének soha sem volt alája vetve. 2-dik Gejza olly különössen szerette és kedvelte ezen Németeket, hogy Testőrzőit közzülök választotta.

Ezen Száz eredetü Németek terjesztették el a' Szepességben á' Culturát. Ezek épitették az első Városokat, kinyitották a' Bányákat, ki irtották a' setét Erdőket, 's mivelték az úgy nevezett Királyi Földet. Virágozni kezdettek lassanként közöttök a' Tudományok, és Mesterségek is, 's így lön, hogy a' Szepesség már a' 14-dik századnak elején híres, és nevezetes lett. Ezen derék Németeknek maradékjaik, kiken jeles Öseik' Nemes képeinek nyomai a' mostaniakon is valósággal lathatók, most nagyobb részént a' Korona és Királyi Városokban, úgy a' Karpatusok alatt, és a' Poprád Völgyében fekvő Helységekben laknak. A' Szepességi Bánya Városokban is vagynak ugyan Németek, de azok más származásuak, 's amazoktól nagyon külömböznek, leginkább nyelvekben, és más szokásaikban.

A' Szepességben a' Föld népe jobbára Föld mivelésből, rész szerint pedig kézi mesterségből, Bányászságból és Kereskedésből ál.

A' Föld mivelés nagy nehézségekkel vagyon öszvekötve, de a' mellyeket a' Szepességieknek szorgalmok, és igyekezetek mind meg győz, hogy abból élelmét ki nyerhesse. Ugyan azért itt a' Földmivelés nagy tökélletességre jutott, 's a' lakosok már ma jobban értenek hozzá, mint ez előtt. A' föld egy harmadának ugarbau hagyása az egész Megyében szokásba vétetett. Árpa, és Zab itt legjobban megterem. Vettetik hellyel hellyel Rozs, és Búza is, de a' Gabonának ezen nemesebb neme nem mindenütt terem meg úgy, a' mint kívánni lehetne. A' Szepességben e' szerint nem terem a' népesség számára elegendő kenyérnek való, azért azt a' szomszéd Gömör, Sáros, és Abaúj Vármegyékből, úgy Galicziából kell hozni. Az Árpa azomban, melly itt terem, különös jóságú, valamint az abból, leginkább a' XVI. Korona Városokban fözött Pálinka is, melly osztán messze földre, úgymint Liptóba, és Gömörbe, kihordatik. A' Megyének Galiczia felé fekvő részén csak Zab-kenyérrel élnek az emberek, mert ott a' Kopár hegyeken egyébb nem terem. Búza és Rozs még legjobb terem a' Bélai, Poprádi, Szombathelyi, Leibiczi, Iglói, Várallyai, Löcsei, Krompachi, és Kluknói Határokon 's átallyában a' Megye Déli részében. A' hüvelyes vetemény közül itt a' legjobb Borsó terem, leginkább a' Poprádi, Lathóczi, Leibiczi, és Löcsei Határokon. Lencsét (mellyet a' Szepességiek nem is igen szeretnek) keveset vetnek. A' Babot pedig, a' Haricskát *), a' Kölest és a' Kukori-

*) Haritskát. Ez Erdélyi szó, Magyar Országban közönségesen Hajdinának, Tatárkának, Pogány kásának nevezetik Hibázik a' Szerző, midőn azt állitja, hogy Szepes Vármegyében a' Haritskát, Kölest, és Kukuritzát nem is esmérik; mert Krompachon sok Haritskát vetnek, —

czát is nem is esmérik. Ellenben Krumpli, melly ezen szük üdökben a' szegénységnek kenyér helyet olly jó eledel, bőven ültettetik. Mintegy 10. Esztendő olta majd minden ugar földekben, minden kertekben, 's leginkább azon helyeken, hol semmi más nem terem, Krumplit lát az ember ültettve. A' köznép majd nem egyedül ezzel él 's azért ezen termesztmény a' kenyérben szükölködő Szepességnek felette nagy hasznára van, melly szerencséjekre itt igen is bőven megterem. Kendert igen keveset azt is csak egynehány Helységekben Galiczia szélén; Lent azomban az egész Megyében mindenütt, és pedig nagy szorgalommal termesztenek. De ez sem mindenütt egyforma jóságú terem. Legszebb és leghosszabb terem a' Kárpátok allyán 's a' Poper partjain. Mivel itt ollyan jó Len terem, azért Vászon is felette sok készíttetik abból, melly a' Bánya, és földmivelés után legbővebb táplálás módjok a' Szepességieknek. Tellyes bizonysággal lehet állíttani, hogy esztendönként 6. Millio Röf külömbbféle fájinságú Vászon szövetik itten. Legszebb, és legjobb készül Buschócz, Maldúr, Toporcz, Kis-Lomnicz, Holló-Lomnicz, Szent-György, Hundert-Morgen, Majerka, Viborna, Felső és Alsó Rauschenbach Helységekben, mellyek a' Poper partján felszenek. Fáradhatatlan a' Szepességi Fehérnép a' Vászon-készítésben, egész Esztendőben, 's minden nap, jókor reggeltől késő estig, szüntelen azzal foglalatoskodik. Söt a' Férjfiak is részt vesznek ezen munkában, leginkább pedig a' Len-törésben, és fonásban. A' Vászon részszerint kifehérítve, részszerint fehé-

szép és érett Kölest is láttam az Olaszi és Kolenóczi Határokban, és Kukoritzát is termesztenek, de csak a' kertekben.

rítetlen adódik el. Legszebben fehéritetik a' Vászon Alsó és Felsö Rauschenbach, Kis Lomnicz, Holló Lomnicz, Gerlachfalva, Batisfalva és Mengusfalva Helységekben.

A' Kertmivelés még nem igen ment előre a' Szepességben. Csak némelly Úri 's Városi Kertekben kezdik azt egynehány Esztendő olta egy kevés szorgalommal üzni, mellynek nagyobb virágzását a' hideg éghajlat igen akadályoztattya. A' legközönségesebb kerti veteményeken kivül semmi különös nem termesztetik a' Kertekben. A' legjobb 's leg híreseb Fehér Kelkáposzta, Töpliczen a' Poprád mellett, nem különben Iglón, Poprádon, és Késmárkon terem. A' Gyümölcsök közzül: Alma, Körtvély, és Megy leginkább meg terem. A' Szilva néhol, és igen ritkán, a' Karpatusok alatt. Mogyoró, legfökép a' Kis Lomniczi és Leibiczi Határokon igen jó, és gyakran temérdek sokasággal terem. Az Erdőkben hasonlóképpen böséggel találni a' legjobb ízü Málnát, Földi Epret, és Afonyát. Úgy látszik, mintha a' régiek nagyobb szorgalommal mivelték volna a' Kerteket, mint a' mostaniak. Illyen tökéletlen még itt a' Méhészség is. Igen ritkán, csak a' Poprád Völgyében fekvő némelly Helységekben talál az ember holmi rossz Méheseket, 's ezek is az utólsö nedves, és hideg négy Ezztendőkben igen sokat vesztettek. Selyem termesztéssel tétetett ugyan egykor próba a' Szepességben, nevezetessen Szombathely Korona Városában, de ezen nemes igyekezet csak hamar végét érte. — Dohány tellyességgel nem terem. — Szőllőt próbáltak ugyan Lőcsén ültettni, 's termett is gerézdeket, de a' mellyekből nem bort, hanem eczet savanyúságú vizet lehetett csak

ki sajtolni. — A' Marha tartás igen jó állapotban tartatik; mert erre különös figyelmét kell a' Szepességi Gazdának fordittani, különben trágyája nem lévén, földjeit nem mivelheti. Az istállóban való étetésről, 's annak véghetetlen nagy hasznairól, a' Szepességen semmit sem tudnak, noha az ugar földek néhol néhol mindenféle takarmány füvekkel, 's leginkább Lóherével vettettnek bé, 's noha az egész Szepességben mindenütt igen szük a' legelő és kaszálló. Az egyetlen egy, legszebb és legjobb legelő a' Tátra, és Ihla Hegyein van. A' Szarvas-marhák között több a' Tehén, mint az Ökör, 's azok átallyában csak középszerü nagyságúak. A' vágó-ökrök többnyire Galicziából, vag Sáros Vármegyéből hajtattnak. A' Lovak, mellyek itt nagy számmal vagynak, kicsinyek ugyan, de igen tartósak, 's ezek sokkal örömestebb fordittattnak a' föld mivelésre, mint az ökrök. — Juhok részszerint Erdélyből, részszerint a' Marmarosból, nagy számmal hajtattnak Esztendönként a' Szepességbe. Ezek nyáron az ugar földeken, az úgy nevezett kosarakban tartattnak, 's tejekből a' Brincza-túró készitetik; télre pedig eladattnak, vagy leöletnek, mivel ritka helyen vagyon széna kiteleltetésekre, néhol mindazonáltal, leginkább a' Galicziai részeken, ki is teleltettnek. Sertéseket igen szépeket találni a' Karpátok alatt fekvő Helységekben, hol igen sok pálinka, és ser főzetik.

A' földmivelésen kivül a' Bányászsággal legtöbb nép foglalatoskodik a' Szepességben, de már ma nem olly nagy nyereséggel, mint az előtt, a minek sok, és külömbbféle okai vagynak. E' mellett azomban még is sok ember él egyedül a' Bányákból. A' Bányák Rezet, és Vasat igen jót, és igen böven adnak, Aranyat és Ezüstöt

kevesct, 's még kevesebb Piskolczot (Antimonium) ólmot, és Manót (Kobalt, Márton szerint).

Kézi mesterségeket egynehány Esztendők ólta mind a' Falukban, mind pedig, és kiváltképpen a' K. Városokban, igen sokan űznek. A' Szepességben valóban sok, és igen jó mester-emberek találtatnak, kik mesterségeket tökélletessen értik, és nagy haszonnal űzik. Sok kézi-míveket, mellyeket az előtt Külföldről kelletett hozni, most a' Szepességi mester-emberekнél lehet kapni, és pedig szint olly jókat, vagy még jobbakat, mint a' Külföldön. Posztót p. o. Iglón, Bélán, Késmárkon és Leibiczon igen jót, és tartósat készítenek. Jó Arany és Ezüst mívesek, Órások, Asztalosok, kik igen csínos házi, 's jó Muzsika eszközöket is, készítenek, vagynak Lőcsén és Késmárkon; mesterséges Takácsok, Lublyón, Podolinban, és Leibiczon; Festők: Poprádon, Iglón, Szombathelyen, és Felkán 's a' t. Az Alsó Rauschenbachi, Töpliczi, Poprádi, és Iglói papiros malmokban a' legjobb papirosok készűlnek. A' kézi-mesterségeknek virágzása a' Szepességben egynehány Esztendők olta nagyon nevekedett, olly annyira, hogy azoknak mostani állapotjokat, a' 20 vagy 30 Esztendő előtt volttal, midőn csak egy némelly Kir. és Kor. Városokban laktak kevés számú mesteremberek, öszve sem lehet hasonlíttani. A' mostan élő mester-emberek többnyire messze Országokon vándorlottak, 's ott tökélletessitették magokat.

A' Kereskedés is nagy virágzásban vagyon a' Szepességben; mert azt mind a' Városiak, mind a' Falusiak nagyon űzik. Legnevezetessebb Productumok, mellyekkel nagy Kereskedés folytattatik, a' Vászon, Czérna, Len, Pálinka,

ka, Èrczek, Vaj, Túró, Fa, Sindely, Deszka, Gyalog Fenyö-Dohot, Orvos fűvek (mellyek a' Tátrán szedetnek) Lőcsei Méhser, Lublyói Savanyú-víz, Borsó, Lazacz, Pisztráng 's a' t. Szepes Vármegyének a' Kereskedésre igen jó fekvést adott a' Természet, melly azonnal szembe tünik, ha az ember az ő két folyóira a' Poprádra és Dunajeczre, mellyek éjszak felé folynak, csak egy tekintetet vét. — És valóban sokkal virágzóbb is volna itt a' Kereskedés, ha annak elősegéllésére, 's elömozdítására gond, és szorgalom fordíttatnék; valamint régenten kécségkívül virágzóbb volt, mind hazai, mind külső Productumokkal, mellyek részszerint erre keresztül vitethetnek, részszerint az idevaló szükségekre helyben eladathatnak. Igen sokat tenne a' Kereskedés elömozdítására, ha jó útak csináltatnának, leginkább pedig, ha a' Poprád a' Tiszával egy Kanális által egygyesíttetne. Ezen egygyesítésnek sok nehézségek látszanak ugyan ellentállani; de az még sem egészlen lehetetlen. Legalább nem olly nehéz, mint a' Dunának a' Tiszával való egyesítése, mellyet még Corvinus Mátyás akart szinte a' Hazai Kereskedés virágoztatására végbe vinni.

A' Szepességi Clima átallyában hideg, és kedvetlen, de még is a' Lakosoknak igen egészséges, a' kik azért hosszú életre is juthatnak, ha egyébb iránt mindenben mértékletessen élnek. A' hideget leginkább a' Tátra Hegye okozza, mellynek tetejét örökké tartó Hó és jég fedi. Gyakran nyár közepén is hó esik ott. Azomban némelly tapasztaltt üdö-visgálóknak, 's leginkább a' Tátra alatt lakó parasztoknak észrevételek szerint, midön Télben a' Völgyekben a' hideg legnagyobb, akkor a' Hegynek közepete táján igen meleg vagyon. Azért javasolták is némelly Tudós

A Dunántúli Református Egyházkerület PÁPAI KÖRNYÉKA

Bányászok, hogy a' Tátrában a' Bányákat Télen által legjobban s legkönnyebben lehetne mivelni. A' hideg, melly a' Szepességben ezer Esztendők olta egyenlő grádusban szokott uralkodni 1813-dik Esztendő olta (mellyben a' Szepesség, 's legfőképp a' Poprád völgye víz-áradás által megtérithetetlen kárt szenvedett) felette nagyon nevekedett, úgy annyira, hogy azólta egy meleg nyár sem volt. Ezen nevekedése a' hidegnek okozza, hogy ugyan azon Esztendő olta az Élet a' hegyesebb tájékokon meg sem érhetik tökélletessen. A' szelek, leginkább az éjszakiak, itt majd nem szünet nélkül, és igen élesen fújnak. Gyakran olly Orkánok dühösködnek, mellyek a' Házak fedelit is lehányák. Innét vagyon, hogy a' Tátrák között gyakran nagy felhő-szakadások vannak, mellyektől a' patakok megáradván, ezek nagy pusztitást tesznek. A' Levegőnek ezen miniméségéből el lehet ítélni, meddig tartt itt a' nyár? olly rövid ez valóban, hogy gyakran egy meleg nap sincsen; nem újság itt a' szobába néha nyáron is befüteni. Közönségesen csak Májusban megyen el a' hó, 's október elején ismét nyakunkra jön ezen alkalmatlan vendég. Gyakran Septemberben is hó lepi már a' hegyeket, midőn az őszit vetik. Derek Juniusban és Augustusban is nem ritkán járnak. Mivel a' hó olly jókor leesik, gyakran megtörténik hogy az a' vetést a' földeken lepi, 's voltak Esztendők, hogy aratni, 's a' Csűrbe hordani semmit sem lehetett. Ámbár a' Tátrák mellett, 's átallyában a' Megye Éjszaki részein, két hétel elébb vetnek is, mint a' Déli részen, még is azért ott sokkal később esik az aratás, mint itt. A' béhordással közönségessen csak Octoberben lehet az ember készen. — Igaz ugyan hogy a' Szepeségi Chronikában igen meleg nyarakról is vagyon emlékezet;

de ezek olly ritkák, hogy a' többi átaljában hideg nyarakra nézve, tekintetbe sem jöhetnek. És ha néha a' napok melegek is, de az éjtszakák mindég igen hívesek.

Az egész Megyében legnagyobb a' hideg az úgy nevezet Felső Országban, vagy is a' Poper Völgyének azon részében, melly épen a' Tátra alatt fekszik, úgy a' Dunajecz Tájékán, sokkal, és érezhető képpen melegebb már Igló, Lőcse, Várallya és a' Szepesi Vár környéke, noha ezen helyek is alig 2 – 3. Mértföldnyi távolságra fekszenek a' Tátrától.

A' Föld tulajdonsága a' Szepességben külömbféle, 's azért termékenysége is szint' ollyan. Átallyában köves, és agyagos az, de hellyel vagyon igen jó is, és a' szántásra alkalmatos. A' legjobb és legtermékenyebb Földek vagynak, Ó Lublyó, Maldur, Béla, Matheócz, Szombathely, Felka, Poprád, Zsákócz Menyhárd, Késmárk, Lőcse, Igló, Várallya, a' Szepesi Vár, Olaszi, és Klknó határain, noha még ezek sem jöhetnek a' Tisza mellyéki földel hasonlitásban.

Mind a' mellett, hogy az egész Vármegye többnyire hegyekből, és igy Erdőkből ál, még is ezek egynehány Esztendők olta nagyon fogyni látszatnak. Ezen észrevétel nagy figyelmet érdemel, ha az ember megfontollya, millyen hosszúk és kemények itt a' Telek. Ugyan azért azon helyeken, hol a' fa szüki egy üdőtől olta valóban nagyon érezhető, igen helyes rendelések tétettek a' Megye által az Erdőknek kémélése, és ujjontan való ültetések iránt. A' Fának ára a' Városokban néha igen fel megy 's a' Polgárok igen drágán kéntelenítettnek azt a' Parasztoktól, vagy Földes Uraktól venni. Több közöns. Városoknak éppen semmi Erdejek nincs, 's azért egy

nehány Esztendők előtt a' Torfát is kezdették használni; de mivel ezen hasznos igyekezet többe kerültt, mint a' fa, felhagytak vele. A' szénkővel is, melly néhol néhol találkozik, lehetne a' fa szükin, és drágaságán segíteni, de mivel az ember magát még mindenfelől sürü erdőséggel körülvétettve látja, nem gondolkoznak róla, hogy a' Természetnek ezen jóltévő ajándékát is használlyák.

Az utak ezen Vármegyében nincsenek ollyan jó állapotban, a' millyenben lenniek kellene. Szorgalmatossabban dolgoznak ugyan egynehány Esztendő olta leginkább ez Ország Utak javitásán, mint ez előtt; de még is igen kevés elömenetellel, csak kisdarabonként talál az ember jó új utakat, Szomólnok, Kassa, Lőcse,, és Igló felé, úgy a' Magurán által Galicziába, 's Greniczen által Gömör Vármegyébe; nem külömben hellyel hellyel a' már járhatatlan útak mellett, Lublyó Podolin, Béla, Késmárk, Poprád, 's más Helységek határain. Sok kivántatik még itt ahoz, hogy az utak jó karba hozattassanak. Lőcséről Posta út megyen a' Horkán, és Poprádon által Liptó Vármegyébe, 's még is ez is a' legrosszabb Karban vagyon; illyen a' Késmárkról Lőcsére, és a' Lublyóra vivő nagy Ország út is.

A' Szepességnek a' régi időkben sok Földes Urai voltak. A' 15-dik században Zápolya, másként Deák Grófok birták. Ezeknek magvaszakadtával, Thurzó, Laszky, és Tökölyi Grófokra szállott. Mostani Földes Urai a' Kamara, Gróf Csáky Familia, melly egyszer'smind a' Megyének Örökös Fő Ispánya, a' Szepesi Püspökség, és Káptalan, B. Palócsai Horváth, 's más több Nemes Familiák, kik rész szerint a' Szepességben, rész szerint a' Szomszéd Megyékben laknak.

A' mi a' Tudományokat, és Pallérozódást illeti, ezekre nézve Szepes Vármegye Hazank több Megyéi között elő kelő helyet foglal 's ezen oldalról igen szép fényben jelen meg. Minden Lakosai, de kiváltképpen a' Kir: és kor: Városokban lakó Németek, igen pallérozottak. A' Culturának ezen magas garáditsára úgy látszik, csak egynehány tizedek olta jutottak. A' Világosodást és Csinosodást, leginkább a' Késmárki, Lőcsei, Iglói 's más Kir: és Bánya Városokban lévő Iskolák mozdítják elő, mellyek igen jó karban vagynak. De még fellyebb mehetnének a' Szepességiek a' léleknek ezen Culturájában, ha valamellyik Fő Városban Könyves Bolt állitatnék fel. Minnyájoknak nagy kedvek 's hajlandóságok vagyon a' hasznos könyvek olvasására, de mivel nincs Könyvárosok, nehezen juthatnak ollyanokhoz. Különös dolog az, hogy illy nép között, melly a' Tudományokat annyira kedvelli, 's olly nagy szorgalommal gyakorollya, még mind eddig a' könyv kereskedés fel nem állíttatott. Különös az is hogy a' Tudományoknak, és Mesterségeknek mind ezen szorgalmas gyakorlása mellett is, a' Lőcsei Köny nyomtató Prések dologtalan hevernek.

A' Szepességi Iskolák állapotja a' Városokban ugyan igen jó, de Falukon nem ollyan karban vagyon. Itt a' köznép átallyában, Német, Tót, és Orosz, tele van a' legdurvább babonával, és előítéletekkel, mellyről nem másként, mint a' Falusi Iskolák helyes igazgatása, 's czélra vezető Iskolai Könyveknek béhozása által lehet őket megszabadítani. Bámúlásra méltó, menynyire hátra van még ebben a' Szepesi köz-nép! Ennek a' Culturája azért a' Városiakétól felette külömböző. Az Evangelicusoknak közönséges nevelő Intézeteik sokkal inkább virágoznának, ha

azoknak több 's hathatóssabb segedelmeik volnának.

A' Szepesség derék Lakosait átallyában szép Lelki tehetségekkel, és Talentommal ajándékozta meg a' Természet. Több Psychologusok azt vették észre, hogy nagyobb része ezen Lakosoknak a' Muzsikára, Festésre, és Poezisre igen hajlandó. Nem is lehet tagadni, hogy valamint ma is mutathat a' Szepesség Férjfiakat, kik a' Litteraturának, és Mesterségeknek minden ágaiban magokat dicsősségesen megkülömböztetik; úgy a' régi üdökben is laktak nagy hírű emberek a' hó fedte Tátrák alatt, kik majd mint Tudósok, és Mesterség-művesek, majd mint derék vitézek koszorút érdemlettek. Nagy tudatlanságát árúlja az el a' Szepességiekről, a' ki (mint némellyek cselekedtek) azt állítja, hogy a' Szepesség a' Literaturának eggyik ágában sem hozott elé nagy embereket. Hogyan? Hát nem a' Szepességen születtek é: ama híres Mathematicus Késmárkon Frölich Dávid; ama nagy Természet visgáló, az Ifjú Bucholcz György, szinte Késmárki Rector; az Orvosi Tudományban tett találmányaiért nagyra becsűlt Doctor Fischer Dániel; Rintelenben Theologiát Tanító, és Históriát Iró Doctor Schwarcz; Leipczigban Philosophiát Tanító Zwanziger, ki Kanttal, ama világ szerte híres Philosophussal, ki mert kötni, 's véle több ízben vetekedett; Magyar Ország Históriájának ama híres Írója 's Bécsben Consistoriális Tanácsos Engel János; a' kék festő fűnek ama fáradhatatlan terjesztője, és Késmárki Doctor Pfeiffer Mihály; ama híres Hadi-Vezér Báró Kray; a' bátor és Vitéz Kapitány Todtenfeldi Toperczer Pál; Pesti Cs. K. Épitő Mester Krausz? — Nem a' Szepességen születtek mind ezek, 's

nem voltak e' azon nagy Lelkek közzül, kiknek neveik a' halhatatlan érdemek' Jegyző Könyvébe beirattak, mellyeket ök a' Litteratura és Haza virágoztatásával magoknak szereztek? — 'S ki nem isméri a' Litterátorok között a' híres Pedagogicus Irót, Glatz mostani Bécsi Consistorialis Tanácsost; ama nagy és igazság szeretettel iró Statistikust, 's a' Pesti Universitásban Diplomaticát Tanító Schwartnert; a' nagy tudományú 's Karloviczon Gymnasiumbéli Tanító Doctor Rumy Károly Györgyöt; Genersich Jznos és Kerestyén egy Testvéreket, kik közzül az első az ékessenszóllás Professora, a' másik Predikátor Késmárkon? ki nem isméri mondom ezeket, mint Szepességieket, azon nagy hírrül, mellyben ök, mint nagy Tudományú Férjfiak állanak, 's kikben a' Szepesség méltán kevélykedik? — A' festés mesterségében is sokan megkülömböztették magokat, kik között Müller, és Lumniczer (mind ketten Löcseiek) leghiresebbek. Csak a' Poezisben nem mentt még egy is annyira, hogy a' nagy Poéták közzé méltán számitathatna, noha kétséget sem szenved azon Psychologiai észrevétel, hogy a' Szepességben majd nem minden 10-dik Ember Poeta; mert a' Szepességiek, mint a' Múzsák szíves barátjai, igen örömest, és könnyen csinálnak sok verseket. Azért valóban csudálni lehet, hogy mind e' mellett is még egy sem hágott ezen seregből a' Parnaszszus kellő tetejére, 's költeményeit, mint Koszorús Poetá, nem bocsájtotta Világ eleibe.

Valamint egy részről a' szép lelki tehecségek, úgy más részről egy mindenek felett Nemes és álhatatos Character is ékesíti a' Szepességi Lakosokat, legfőkép azokat, kik Német eredetüek. Leg-kitettszöbb Characterek ezeknek a'

Religióbeli buzgóság, vendég szeretés, békeséges indulat, nyiltt szívüség, 's felette nagy vídámsággal eggyesített társalkodás. A' Szepességiek igen eleven, és víg temperamentummal birnak 's ezen oldalról még sokkal szebb színben jelenhetnének ök meg, ha a' Polgári és Nemesi Rend között olly nagy hézag nem volna, melly felett a' Kevélység Geniussza lebeg. Ezeken kivül még a' bátorságot, és erős eltökéllést sem lehet a' Szepességiekben észre nem venni, melly tulajdonságokkal az ö Öseik nagy mértékben birtak. — A' mi a' Szepességieknek külső formáját illeti, azok közönségesen szökék, magos, és nyúlánk termetüek 's erös Test-alkotásúak. Arczájok színe virágzó, melly erőt, elevenséget, és tartós egéséget mutat. Vagynak ugyan a' Dunajecz völgyében egynehány Tótok, és Oroszok, kiket a' nyakokon lévő golyva elrútít; de valóságos Cretinok *) igen ritkán vagynak, vagy épen (legalább a' Németek közt) nintsenek is. A' köznép igen szorgalmatos, fáradhatatlan, 's munkássága határ nélkül való, és ebben minden más megyebéli Hazafiait felül haladja. E' mellett felette takarékos, és mindenben mértékletes, melly tulajdonságok, az ö egéségeket fent tartják, 's életeket hosszabitják, mert békesség szeretö szíveket

*) Cretinok, Cretium, Cretius, ollyan emberek, a' kik születésektöl ólta igen gyávák és élhetetlenek, sött az állati léttekre is alkalmatlanok. Azoknak fejek, és hasok igen nagy, néha járni se tanúlhatnak meg és annyira ostobák, hogy emberi észt bennek észre se lehet venni. Ollyanok többnyire a' Vallisiai földön találtatnak; de hogy a' Karpatusok körül is születtek legalább ez előtt, az a' köznép közt forgó hirből világos, melly szerént, ha a' gyermekágyas Aszszony magánosan hagyattatott, a' Karpatusi tavakból eljött egy Boszorkány 's a' gyermeket kicserélte, melly azután se járni se beszéllni meg nem tanúlt, hanem tsak szüntelen rit, szüntelen enni akart, és igen makats vólt, egy szóval a' kitserélt gyermeket épen úgy irják le, mint a' mit a' Cretinokról olvasunk.

megelégedéssel töltik bé. Kevéssel béérvén, nem ismeri a' zablódás veszedelmes következéseit, mellyek más Megyebélieket a' legnagyobb nyomorúságba szokták dönteni. — Valamint a' Szepességi paraszt eggyűgyű és tiszta erkölcsü; szint ollyan eggyügyü ruházattya is, melly a' régi elnem romlotságnak bélyegét viseli. Ebben a' tekintetben külömböznek tőlök, a' Városi lakosok; de ezekről még most nem lehet Psychologiai, és erkölcsi leirást adni, mivel bizonyos szokás még nem állapodott meg közöttök.

A' gazdagság, és szerencse ajándékai nem eggyenlő mértékkel vagynak a' Szepességiek közt elosztva. A' Nemesség átallyában gazdag, 's nagy Capitálisokkal bír. Szinte jól bírják magokat sokan a' Városi Polgárok közzül, kiknek nem csak nagy gazdaságok, hanem sok pénzek is vagyon. Csak a' parasztok vagynak nagy nyomorúságban 's szegénységben. Ezen nyomorúság, melly a' mostani rendkivül való drágaságban a' köznépet olly nagyon nyomja, ha igy marad, a' jövendőre igen szomorú kilátást ád. Az 1813-dik Esztendő olta küszködik leginkább a' szegénységgel a' földnépe, melly rosz esztendő ólta az magát tellyességgel fel nem veheti, mivel azólta, úgy szólván, semmije sem termett. Alig ál bé a' Tavasz, már magának kenyérnek valót, marhájának takarmányt drága áron kénteleníttetik venni. Ezen szükség kiváltképpen azokat nyomja, kik a' hegyessebb részeken laknak. Eddig még a' Vászonnal csak segítettek magokon, mellyet jó áron eladhattak; de ennek most ára nem lévén, ezen utólsó segedelmektül is megfosztattak. És azért, a' mint híre van, sokan szándékoznak kivándorolni 's boldogabb földet keresni táplálásokra. — Azomban reménylem, hogy egy bő Esztendő vissza tehetné a' most szegénységgel

küszködőt a' megelégedésnek régi Édenébe 's valóban csak ezen édes remény 's az Isten könyörületességében való bizodalom tartja fel még elkeseredett szíveket.

Melczer Jakab.

2.

Vissegrádi Emlék Irás

A' Tudományos Gyűjteménynek 1817-dikbéli XI dik kötetjében találtatik az ötödik szám alatt Vissegrád Várának leirása 's abban azon Homlok irásnak emlitése, melly egy kő tablára faragva azon szobában szemléltetik, mellyben, a' mint a' tudós szerző Úr gyanakszik, talán az Országnak fényes kincse; a' szent korona tartatott. Vissegrád, a' mint igen helyessen mondja a' Szerző ma egy a' legrégiebb és legnevezetessebb Várai közzűl Hazánknak, azért különös tekintetet és minden legkissebb megmaradott régiségének fentartását érdemli, annál is inkább, mivel a' mindent meg emesztő idő pusztalása sietö lépéssel elö menvén bennünket kevés idő alatt még az utolsó maradványtól is meg foszthat. Törödve látom ezt eppen ezen emlék irásnak szomorú példájában is, mellyet én még 1807-dik esztendőben, Vissegrádot Budárúl, a' hova az Ország-Gyülésre megjelentem, látogatván, sokkal jobb állapotban találtam, mint sem az fön emlitett leirásban elö adatik, és majd egészszen még abban a' tökélletességben, mellyben azt Bél Mátyás *) majd nem száz esztendő előtt találván, szorgalmatossan lerajzoltatta. Re-

*) Lásd: Notitia Hungariae novae historico Geographica. Tom. III. pag. 493.

ménylem tehát, hogy ama helyes és érdemes értekezésnek tudós Szerzője neheztelni nem fog ha én azt a' mi a' leírásban ezen tárgy tökélletességére hibázik a' mennyire lehet, kipótolom, és a' mit tíz esztendők előtt szemléltem, csekély magyarázó vélekedésemmel edgyütt elő adom.

A' Vissegrádi Várnak edgyik felső szobájában találkozó ezen emlék írás, igen is egy nagy mészkő táblán látszott, a' melly jobb részén kitörve, egy nagy darabnak tsak az előbbeni helyét mutatta. Ezen, nem alúl, hanem felől találtatott az 1493-dik Esztendő szám, de más betükkel, mint sem a' már többször emlitett értekezésben előladatik, feljegyzve; mert a' táblán így vagyon:

M: CCCC: L· XXXX· III:

Ez a' külömbség ugyan igen tsekély, nem is méltó lett volna, arról említtést tenni, ha nem gondoltam volna, hogy az emlék írások; ok-levelek; vagy akár mi némü régiségeknek leírásában, vagy lerajzolásában elegendőképpen szorgalmatosok soha nem lehetünk, mert azoknak legnagyobb érdemek közönségessen tsak a' tökélletes hasonlatosságban szokott állani, melly nélkül gyakran minden bizodalmokat elvesztik.

Az említett esztendő szám alatt, négy jól megismérhető tzimer találtatott. Az első bal-kéz felől Püspöki süveggel befedve lévén, és egy, hátúlsó lábain álló Oroszlányt fél holdal és tsillaggal mutatván, Dóczi Orbánnak, Ditső Mátyás Király kedves Egri Püspökének tzímere volna, éppen arra formára, a' mint ezt Péterffynél *) találjuk; a' második Magyar Orsságnak négy folyó vizeit képzelé. A' harmadik, Királyi Korona alatt négy mezőre felosztva lévén, kettejében

*) Lásd: Sacra Concilia Ecclesiae Hung. Tom. I. pag. 87.

tsak ugyan a' négy folyó vizeket, más kettöben pedig a' Tseh Országi Oroszlányt elő adta, úgy látszik, hogy amaz az Ország Rendeinek; emez harmadik pedig a Királynak Czimerét jelentette. A' negyedik három farkas fogakat egy maga farkát rágó Kigyótól körül véve, mutata, melly néhai Báthori híres és Fő Méltóságú Nemzettség tzimerének első tekintetre elismértethetett. Ezek a' kő-táblának majd felét el foglalván, alattok még következendő betük olvastattak:

VRBANO. PON. AGRIENSI. EX ⁘ ⁘ ⁘
NAGI. LVCH. ORIVNDO. ET ST ⁘ ⁘ ⁘
DE. TRANSILVANO. POST. REG ⁘ ⁘ ⁘

Lássunk már a' Magyarázáshoz, a' mennyire azt hihetőleg a' környülállásokkal meg egygyeztetbettyük: Hazánkbéli történet iróink jegyzéseikből tudjuk, hogy Mátyás Király halála után, Vissegrádi Várat, az Ország Koronájával együtt Corvin János, Mátyásnak természeti fia foglalta el: reménylvén, hogy ennek a' Nemzettül annyira bőcsült angyali ajándéknak birtoka, néki a' Királyságra vágyodó fáradozásait nagyon könnyebbitené. De a' Tsonthegyi szerentsétlen kimenetelü útközettel, és II-dik Ulászló Tseh Király Választásával el tünvén minden reménysége, meg alkudott az Ország Rendeivel, 's le mondván minden Kiralyi kivánságokról, viszsza engedte nékiek a' Vissegrádi Várat koronával, és több más oda gyüjtött Ország kintseivel együtt. Az ujj Király ezentúl' nagy pompával meg koronáztatván Székes Fehér Váratt, a' Sz. korona Vissegrádra előbbi tartalék helyére vitetett, holott az Ország Nagyai Erzsébeth Özvegy Királyné tetteit élő emlékezetben tartván meg fontolák azon meghasonlásokat, és veszedelmeket, mellyek abból

hogy a' Koronát tsak a' Királynak magának birtokában és gondviselésében hagyták, eredtenek, melly tudniillik már hol el zálogosítatott hol elveszett, vagy más módon is idegen kezekben jutott, mellyekből nem másképmint sok vér-ontással, költséggel, adózással, az Ország részének el zállogositásával, nagy bajokkal lehetett visszza venni, ezen tekintetből 1492-dik Esztendöbeli Ország-Gyülésén törvényessen meghatározták, hogy soha semmi szín es ok alatt ki ne vegye a' Király a' Koronát az Ország Rendei kezéből, söt inkább két szabadon választandó örzöknek szoros felvigyázások alatt mindég Vissegrádon megmaradjon, és még a' Vár is, melly örökké a' Koronához tartozzék, nékiek-tökélletessen által adassék, úgy hogy abban tsak ezek az örzök és senki más ne parantsolhasson, és az oda rendelt Vitéz-rend nekiek légyen lekötelezve. Választattak pedig ezen fényes hivatalra legelőszször is Dóczi Orbán Egri Püspök, a' ki magát nagy Büchérül egy Csallóközi helységrül irta: mint egyébb nemzetsége, és Báthori István Erdélyi Vajda, kik ezen Hivatalokat tsak egy esztendeig viselték, mert már a' következendőben (1493) melly éppen a' Homlok írásra jegyeztetett, mind az kettő Halál által az élők számából kitörőltetett. De ki nem törölhette irgalmatlansága ezen derék Hazafiaknak nagy érdemeit, a' kiknek örök emlékezetére, a' fönt emlitett kő írás, vagy abban a' szobában hol a' Korona volt: vagy a' külsőben, a' falba béiktatott, és ez ideig, ámbár ugyan csonkitva, ott megmaradott, hogy a' Háládatos Haza, két nagy érdemü fiaihoz illő szeretetét három 'századok múlta után is felgerjeszthesse.

Ezeket elő bocsájtván, tsekély vélekedésem szerént az előhozott emlék írásnak fogyatkozását következendő képpen lehet kipótolni.

Urbano Pontifici Agriensi et *Posoniensi Vico*
Nagi Luch oriundo et *Stephano Vojwo*
de Transilvano post *Regis Wladislai*
Coronationem, delectis Coronae Custodibus etc.

A' többi írásnak tsupán helye maradott meg, a' nélkül, hogy tsak egy betűnek is látszatos nyoma légyen (hogy pedig az még jó hoszszú vala, a' tabla terűlete megmutatja) azért, annak hijjánosságát kipótolni történeti valósággal nem lehet, űjjat koholni pedíglen vakmerőségnek állitom.

Báró Mednyánszky Alajos.

3.

Némelly gondolatok és elmélkedések a' Tudósokról közönségesen.

Tudósoknak Classisa a' régieknél nem vólt olly értelemben, mint a' maiaknál; mivel azok, a' kik a' képzelődés avagy a' lélek költő 's teremtő ereje által származott szép mesterségekkel, és tudományokkal foglalatoskodtak, ezeknek a' másokkal lehető közlésekre megkivántató eszközök nélkül szűkölködtek *). Ennek felette a' ha-

*) A' Tudományoknak terjedésekre, és másokkal lehető közlésekre megkivántatik a' könyveknek bősége, azoknak kevés költséggel való megszerezhetések, egy helyről más helyre könnyű mód 's kevés idő alatt való által szállittathatások, kissebb 's nagyobb Oskolák, Universitások, Tudós Társaságok, közönséges Könyvesházak: Könyvnyomtatás mestersége, 's a' t. a' mellyekről a' régiek részszerint semmit sem tudtak, részszerint azok ő közöttök (bizonyos tekintetben a' Görögöket ki vévén) a' tökélletességnek nem nagy grádusára mehettek. — Nem lévén eleinten könyveik, a' természetnek élő könyvéből, ebből a' tsalhatatlan és tiszta igazságokat magában foglaló könyv-

zának java és boldogsága vólt egyedül az a' fő tzél, a' mellyre ők szemeiket függesztették. —

bül, nem pedig hólt jegyekkel iratott, hibás vélekedésekkel, részre hajlásokkal szinlett igasságokkal tele lévő könyvekből kentelenittettek tanúlni; a' mellyre nézve az ő gondolkozások sokakban a' mienknél szerentsésebb, eredetibb, igazabb és fundamentomosabb. — Majd a' később időkben a' mi kevés könyveik vóltak is, az azokra meghivántató eszközöknek, 's matériáknak megszerzések, 's azoknak leiratások felette nagy munkába, sok időbe fáradságba és költségbe kerülvén, azokat többnyire csak a' gazdagok szerezhették meg, ezek pedig, valamint a' mai időkben, nem igen nagy számmal vóltak, a' kik Anaxagorással és Democritussal javaikat a' tudományokért feláldozták vólna. (Cic. Tusc. Quaes. L. 5. 114—115). Egyik országbeli tudós a' más országbeliekről 's azoknak gondolkozások modjáról, keveset vagy semmit sem tudott, ha csak terhes és fáradságos tudós útazásra mint Thales, Pythagoras, Herodotus, Plato 's a' t. nem adta magát. — Ennek felette a' könyvekkel való kereskedés a' közönséges kereskedésnek mint a' mai időkben egy ágát nem tették, de szük vóltak miatt nem is tehették. — A' Párisban Londonban, és más a' tudományoknak kissebb 's nagyobb műhelyeiben kijött könyveket, Europának minden pallérozottabb Országaiban a' ki nyomtattatások után egynehány hetekkel olvasni lehet; — Homérus pedig a' szomszéd Jóniából sok esztendők múlva juthatott a' Görögöknek esméretségekbe. — A' mi az oskolákat illeti, vóltak ugyan a' régieknek kissebb 's nagyobb Oskoláik, p. o. a' Hebraeusoknak vagy Izraëlitáknak, a' Babylonbélieknek, az Aegyptombélieknek, 's a' t. de azokban nagyob részént kivévén az Izraelitákat nem egyebek, hanem a' vallásra, annak czeremoniájára tartozó némelly philosophiai esméretekkel öszve kevert babonás vegyületek, — némelly égi testeknek esméretek 's azoknak az emberek tselekedeteikre születésekre 's a' t. való befolyások 's más ezekhez hasonló bübájosságok 's haszontalan varásások tanittattak. — Az Oskolák mint p. o. a' Rómaiaknál, tsak magános, nem pedig valamelly a' közönséges Magistrátusnak v. Tanátsnak felvigyázása alatt lévő intézetek vóltak; a' mellyeket többnyire a' szabadsággal megajándékoztatott szolgák állitottak fel a' magok bérbe fogadott házoknál. De vóltak ollyak is felette nagy számmal a' kik magános házaknál tanitottak (a' mint ez még ma is szokásban van) és Házi tanitóknak, gyermek vezetőknek (Paedagogusoknak ettől παῖς, gyermek ἄγω vezetem) neveztettek. A' közönséges oskolákról és tanitás módjáról sem a' Királyok, sem a' közönséges Társaságnak egész ideje, sem pedig az elsőbb 14 Császárok alatt semmit sem tudtak a' Rómaiak. — Legelőször közönséges oskolát Athenaeum nevezet alatt Aelius Adrianus Császár állitott fel Rómában a' K. Sz. u. mintegy 120 esztendővel. — Valamint min-

Ez a' titulus hazafi, minden más egyéb titulusra való vágyódást ő bennek felül múlt. Hazájokat

---

den tudományokban, úgy a' tudományos intézetekre nézve is a' Görögök minden egyéb nemzeteket felül múltak. Ők voltak az elsők, a' kik Athenében nagy oskolákat állítottak fel, a' mellyekben minden akkor szokásban lévő tudományok tanittattak. Ezekből és a' Zsidó-Synagogákból formálódtak idővel (a' midőn t. i. a' Római Császárok a' Keresztyén vallást bévették, és minden kissebb 's nagyobb pogány oskolákat elrontottak, azokat bezárták, vagy pedig Keresztyén Oskolákká formálták által) az úgy neveztetett nagy oskolák (Scholae, Hohe Schulen, a' mellyek legelőször Frantzia és Német Országban Nagy Károly Császártól fundáltattak, és azokban az alsóbb es felsőbb tudományok (Augustinusnak ezen két Classisra való felosztása szerint) Trivium és Quadrivium nak nevezete alatt tanittattak. Az illyeten nagy oskolákból a' 12-ik és 13-ik Századokban idővel Universitások (studia universalia, universitas magistrorum et Scholarum) származtak. Az Universitások között legelsőnek a' Párisi tartatik, a' melly az ott volt nagy oskolából formálódott, 's Universitási nevezettel 1200 vagy némellyek szerint az 1206 dik esztendőtől fogva kezdett élni. Muratori mindazáltal (Antiquit. Ital, Tom. III. p. 885.) a' Bolognait elsőbbnek teszi, úgymint a' melly már az 1116-ben fenn állott volna.

A' régieknek némelly titkos, vallásbeli babonás társaságokról, a' millyen volt p. o. az Eumolpidáké Eleusisben, a' Mágusoké Persiában, a' Gymnosophistaké Indiában 's a' t. nagyon megtsalatkoznak azok, a' kik úgy gondolkoznak; avagy ollyan értelemben vagynak, hogy ezeknek a' mái Tudós Társaságokkal nagy hasonlatosságok lett volna; mivel egy az, hogy mi ezekről 's ezeknek belső szerkeztetésekről keveset tudunk, azt is homályosan; más az, hogy a' mennyire azoknak természeteket ki lehet tapogatni, minden ő böltsességek nem egyébből, hanem némelly a' morálitásra, vallásra tartozó babonás, hibás vélekedésekből és tsalárd költeményekből állott. Minden effele tudós v. titkos böltsességgel biró Rendjeik Classisaik között a' régieknek, legnagyobb figyelmetességet érdemel Pythagorásnak Nagy Görög Országban felállított philosophiai szövetsége; és Ptolemaeus Soternek 284-ik esztendőben a' K. Sz. e. Alexándriában fundáltatott Királyi készületű Muscuma: a' mellyek közzül az elsőbb, főképen a' morális és politika virtusoknak a' magok idejekbéliek között lehető elterjesztésekkel; az utólsóbb pedig az akkor esméretes mindenféle tudományoknak pallérozásokkal és közönségesen való tanitásokkal foglalatoskodott; — a' mellynek tudós tagjai, ha szintén eredeti munkákkal nem nagy mertekben gazdagitották is a' tudományokat, mindazáltal sok régi jeles görög Íróknak, tetemes hibáktól, hozzá adásoktól való megtisztitásokat nekik kö-

nem

nem úgy nézték, mint némelly mai Nagyok, a' kik a' Külföldi gyönyörüségeknek 's gyönyörköd-

szönhetjük, a' kik egyszer'smind ez által az okos Critikának a' fundamentomát megvetették és azt el kezdették.

Azok a' tudós Társaságok, a' mellyek Europának külömbbfele Országaiban mostan virágoznak, nem igen régtől fogva, úgymint a' tizenhatodik Századnak a' közepe felé kezdödtek, a' mellyeknek, valamint az ezekkel kissebb 's nagyobb mértékben öszve köttetésben lévő nagyobb oskolákbéli tudós fejeknek öszveséggel, egy nagy tudományos Classist, egy nagy tudós vitézi rendet, egy nagy morális országot kellene formálni, hogy egyesült erövel, öszve vetett vállakkal minden rangra, nemzetre, vallásra való tekintet külömbbsége nélkül ezen Országnak határát szélessithetnék, azt a' külső el nyomni akaró erő ellen óltalmazhatnák, a' tudományoknak külömbbkülömbbfele ágait, fundamentomos 's mellyen bélátó visgálódásokkal, az igazságnak felfedezésével, és újj találmannyaikkal mind inkább inkább jobban gazdagithatnák, és tökélletesithetnék.

Könyves-házaik, v. Bibliothékájik a' régieknek nem nagy számmal vóltak; közönségesek pedig még sokkal kevesebbel, a' mellyeket nagyobb részent némelly nagy embereknek, és Fejedelmeknek tulajdon, v. magános kintseik közzé lehet számlálni. A' közönséges Könyvesházak között legelső volt a' Pisistratusé Athenében, 560 eszt. a' C. Sz. e. Ezt Xerxes Athenét el égetvén Persiában vitette; a' mellyet idővel Seleucus Nicator régi helyére viszsza hozatott ugyan: de végre Athenével együtt a' Rómaiak kezére kerülvén Syllatól Rómába vitettetett. Minden eddig volt könyves-házak között; a' könyveknek számára nézve leggazdagabb volt a' tudományokat szerető és betsüllő Ptolomaeusoké Alexandriában, a' mellyben az Íroknak tanúbizonyságok szerint mint egy 700,000 darabok voltak; a' mellyek részszerint; J. Cacsárnak Alexándriának megvételének alkalmatossagával tűz által szerentsétlenül megemésztettek, részszerint pedig majd később egynehány száz esztendőkkel ezután az Arabsoktól, a' fördő-házak melegitésekre felfüttettek. — Rómában a' Nagyoknak vóltak ugyan egynehány magános könyves-házaik, mint Asinius Polliónak, Aemilius Paulusnak, Lucullusnak, Ciceró-nak 's a't. közönséges Bibliothekat mindazaltal legelőször Augustus állitott fel a' Palatinus hegyen lévő Apollo tempolomában, a' honnét az Palatinának is nevezték.

Ezen fellyebb elől számlált a' tudományok terjesztheteésekre meghivántato eszközök között, a' mellyeknek mi öszveséggel sokkal nagyobb bőségében vagyunk mint a' régiek, legelső a' könyvnyomtatás mestersége: a' mellyet úgy lehet nézni, mint a' tudományok elterjedhetéseknek legfőbb eszközét, mint egyedül való útat és módot, a' melly által a' gondviselés nékünk a' régieknek munkáikat ezeket a' nagy kintseket megtartotta. — Millyen állapot-

tetéseknek karjai között el szunnyadván és nemzeti szent kötelességekről el felejtkezvén, azt egyedül tsak lakhelynek, tárháznak, élés-kamarának tartják; hanem úgy mint édes anyát, a' melly őket nevelte és táplálta; az eránt még akkor is háládatosok vóltak, mint Aristides, Cimon, Phocion, a' mikor az ő erántok igasságtalan vólt; — azért éltek és haltak; — hazafi, tudós, katona ő nállok a' környülállásokhoz képest egyet jelentő szavak vóltak; úgy hogy a' midőn a' haza java és bóldogsága őket a' fegyver fogásra kénszerité: nem holmi ispotályos Zsóldosok, 's bérbe fogadott katonákkal, hanem na-

---

ban vólnának a' tudományok? mi vólnánk most mi, ezek, és a' Typographia nélkül? Ennek feltalálása előtt ugyan is, a' régieknek irások módja (a' mint fellyebb említődött) felette sok időt, munkát és költséget kivánván és a' könyveknek exemplárjai is kevés számmal lévén, a' végképen való elveszés veszedelmének vóltak kitéve. Tacitus őt első könyveinek megmaradásokat a' Corvey Klastromban találtatott egyetlen egy kézirásnak köszönhetjük, Minucius Felixről, Lactantiusnak de mortibus persecutorum nevü munkájáról hasonlóképen semmit sem tudnánk, ha az az egy kéz-irás, a' melly által megtartattak, elveszett volna 's a' t. Nem ezt bizonyitják é a' régieknek számos elveszett kéz irásaik? Polybiusnak, Dio Cassiusnak, Liviusnak 's a' t. hijánosságaik? Hát ha még a' közép Századokban a' Klastromok ezeknek ügyöket fel nem fogták volna, hihetőképen a' régiek ezen megbetsülhetetlen kintsekről a' mai időben mi semmit sem tudnánk. Ezekben a' Századokban egyedül ezek vóltak a' tudományoknak és a' régiek minden böltsességeknek menedék helyeik a' midőn az Asiai barbarus népek Európát tüzzel vassal pusztitották. A' könyvek leirásokra megkivántató foglalatosságokat, a' szorgalmatos méheknek példájok szerint az egész Klastrombeliek egymás között felosztották a' kiknek igyekezeteket, és munkásságokat Petrarcha ekképen irja le: Alii membranas radunt, alii libros scribunt, alii corrigunt, alii illuminant, alii ligant et superficiem comunt etc. Illy szorgalmatosok és munkások vóltak a' közép századokbéli Barátok! a' kik már vagy tsak a' tudományok eránt való tiszteletből is megérdemlik, hogy az ő nevek jó emlekezetben tartassék, — Lásd Petrarchát L. 9. Epist. 5.

gyobb részént tulajdon karjaikkal és vérekkel ő talmazták azt, a' midőn pedig a' békességnek olaj ága ő közikbe viszsza tért, a' fegyvert letévén minden idejeket a' Múzsáknak, a' békesség mesterségeinek, főképen pedig a' földmivelésnek szentelték; hogy ki ki, a' mint tőlle kitelheték, hazájának használhasson. — A' nagy hivatalokat, a' millyen nagy lélekkel tudták folytatni, azokból a' magános életre szint ollyannal tudtak viszsza térni. — Nagy tetteiknek 's érdemeiknek külső megjutalmaztatását nem vadászták. — A' magok kötelességek felől való belső meggyőződéseket, és azoknak tellyesítésekből származó örömet minden külső megjutalmaztatásnál és tiszteletnél fellyebb betsülték. — Miltiadesnek egész Görög Országnak megszabadításáért egyéb jutalom nem adatott mint az, hogy a' Marathóniai ütközetnek lefestésében a' többi vezérek között az ő képe festetett elől. — Thrasybulus hazájának harmintz Tyrannusoknak járma alól való felszabaditásáért két olaj ágatskákból font koszorúval megelégedett. — Melly nagyon külömbözik a' mi idönk 's gondolkozásunk' módja azon időktől és gondolkozás' módjától. — A' mai emberek nagyobb részént inkább az árnyékon kapnak; mint a' valóságon. — Ixion módjára az árnyékot valóságnak, a' valóságot árnyéknak tartják. — Az érdemnek külső tsillogó jeleit, az üres nagy titulusokat, valamelly Rend-tzimert minden tudományoknál, és azoknál, a' mellyeket szentnek kellene tartani, úgymint a' morális és hazafiúi kötelességeknél is sokszor fellyebb betsülik, söt gyakran mind az érdemet, mind annak külső jeleit pénzen vásárolván meg, és arra alatsony eszközök által tévén szert, a' maga magát megutalmaztató virtust, a' nagy és jeles tetteket, a'

mellyeknek árrok nintsen, el adóvá teszik; annak belső betsit meghomályosítják: méltóságokból levetkeztetik, 's ennél fogva még a' valóságos érdemre, 's annak külső jeleire való méltó vágyódástól is a' nemesebb gondolkozásúakat elidegenitik. — Azokra nézve pedig, a' kik mind tudománnyaiknál, mind hivataloknál fogva a' túdósoknak rendére tartoznak, ez a' világi elsőségeken a' köznép szájjában jobban hangzó 's az előtt a' tudósok titulusánál nagyobbnak tettző Civilis üres titulusokon való kapkodás még sokkal szembetünőbb hiba és erőtelenség. — Az illyenek a' tudományokat, a' mellyeknek, valamint a' drága köveknek 's nemes értzeknek, a' betsek magokban van, 's magóktúl függ, nem magokért a' mint kellene; hanem idegen és nemtelen tzélbúl betsülik, és azokat nagyra vágyásoknak, 's hijjábavalóságoknak alávaló eszközeivé fordítják, a' helyett, hogy ő nékik egyesült lélekkel, és erővel arra kellene törekedni, hogy a' morális és politika virtusoknak, a' nagy ideák' országának hazafijaivá mi módon lehessenek, a' szépnek, az igaznak, az erköltsök tisztaságának ő reájok nézve annak kellene lenni, a' mi volt a' haza a' régiekre nézve. — A' túdósok' indulatjának hasonlónak kellene lenni a' vitézi indúlatokhoz; a' bajnoki vitézséghez, az ő tiszta, szabad és egymással szorossan való egyesüléseknek a' principiumoknak szentsége, a' véghetetlen valóságnak szeretete, az igazságtalanságnak minden nemei ellen való valamelly szent gyülölség által kellene formálódni, és a' vétkek, tévelygések, a' morális világnak ezek a' Gigási tsuda állati, Brontesi Steropesi ellen egész bátorsággal való hartzolásnak fáradhatatlan kivánsága által. — Mind ezek helyett, a' mint a' szomorú tapaszta-

lásból látjuk és tudjuk, őket egy Casthoz *) valamelly túdós tzéhez, egy vagy más felekezethez, ez vagy amaz Akadémiához, Collegiumhoz vonszódó indúlatnak lelke lelkesíti, a' melly a' túdósoknak helyes gondolkozások' természetéhez képest épen az, a' mi a' vitézi rend a' vitézségre nézve nem egyéb, hanem az igazi valóságos tudományos pallérozódás fogyatkozásának tsalhatatlan jele.

Melly tekintet vólna az, a' melly az Írók tekintetét felűl múlná, ha azok mindég, és mindenik megvilágosodott és tiszta szívű vólna? Mellyik törvény-széknek ítélete homályosithatná meg ezeknek ítélet tételét, és hol lehetne az övékhez hasonlót találni, ha az emberek minden mesterségeket arra nem fordítanák, hogy azokba félelmet öntsenek, és megvesztegethessék azokat? Ők birnak tudományoknál fogva a' léleknek azzal a' függetlenségével, a' mellyel (az igasság kimondására szerentsésebb vagy szerentsétlenebb időkhzö képest) a' népeket és azoknak Igazgatóit megitélhetik, 's magokat minden tsapodárság és irigység felett felemelhetik.— Urai a' halhatatlanság-

*) A' régi Aegyptombelieknél a' Caston vagy Castokon értetődött az egész népnek rangjára, és foglalatosságára nézve bizonyos Classisokra vagy a' mai szóllás formájához képest tzéhekre való felosztattatása, a' melly felosztásnak eredetét, azon Országban megtelepedett sok apróbb törzsök népeknek egymástól való külömbözésekben kell keresni.' — Diodorus Historikus szerint (Lásd L. 1. Cap. 74.) öt Castokra vagy Classisokra vóltak felosztva az Aegyptombéliek, úgy mint: Papok', Katonák', Szántóvetők', Pásztorok', és Mesteremberek' Castjára. Herodotus (L. 1. C. 165.) hetet számlál elől: a' Papokét, Katonákét, Ökreszekét, Kondásokét v. Kanászokét, Kereskedőkét, Tolmátsokét, és Hajósokét. Lásd ezekről bővebben a' felylyebb emlitett Írókat; — az újjabbak közzül pedig, Göttingai Professor' Heerennek, — nagy és széles tudományú Historikusnak ezen megbetsülhetetlen munkáját: Ideen über die Politik, Handel, etc. d. alten Völker v. A. A. L. Heeren Th. 1. S. 333. et seq. Unus pro multis.

nak, tanítói a' késő világnak, a' nagyoknak vétkeikről, a' képmutatóknak titkaikról, az egyenes szívűeknek meg nem esmértt érdemeikről, a' következő időknek 's századoknak hiteles tanúbizonyságot adnak által.

Melly intézet, melly társaság lehetne szebb ennél, a' melly az erőnek az okosságot tévén ellenében azt megvilágositaná és igazgatná, a'vagy ha a' tanításaira azt siketnek találná, megitélné és méltó jussal kárhoztatná. — De a' biráknak eladóságok, alávalóságok, tudatlanságok, és mesterséges okoskodások egy részről; más részről pedig a' törvénybe idézendőknek erőszakoskodások, és ravasz gyorsaságok, ezen intézetnek természetét felette sokszor megváltoztatják, 's gyakran fenékkel felfordítják. Az el adó ditséretek, az el adó Satyrák; az irásokban a' Nagyoknak 's gazdagoknak való hizelkedések, némelly bárdolatlan durva Fescenniai *) sértegető irások, ezen iróí tekintetet felette megalatsonyitják, és annak organumait hitelességektől annyira megfosztják, hogy az Iróknak, és Poëtáknak még a' ditsérésekről is gyanakodni kell; és innét tova, nem nézvén, és nem tekintvén az emberi szívnek roszszaságát, még a' Satyrának sem lehet hinni.

*) Fescenniai sértésnek mondatnak, a' durva, paraszt, goromba szúrós trefák, sértések, gyalázások, Fescennia Városától, a' mellyből az illyen paraszt szemtelen versek Rómába is által tsúsztak: Ezek felette otromba palléro zatlan, minden szép hangzás nélkül való versek voltak; a' mellyek egy olly vad durva néptől vették eredeteket, a' mellyuek a' bor' szeszes erejénél és ez az által származott örömnél más egyéb Tanitói nem voltak, és sértegető goromba trefákból állottak. Ezeknek természeteket leirja Horatius Epist. L. 2. Ep. 1.

Fescennina per hunc inventa licentia morem
Versibus alternis opprobria rustica fudit, 's a' t.

Minden Századnak Írói a' késő maradéknak ítélő Székét előre készitik a' magok idejekbeliek-nek, és ugyan ezen maradéknak törvény-székét ők formálják, azokra a' nemzetségekre nézve, a' mellyek az előtt éltek. Mi vagyunk a' maradékok azokra a' Századokra nézve, a' mellyek a' mi Századunkat megelőzték. Ezek a' gondolatok megnyugtathatják a' mi időnkbeliek közzül azokat, a' kiknek Világi nagy méltóságok jeles, és nagy tetteiknél fogva, reménységek és jussok van ahoz, hogy a' késő maradéknak esmértére el jussanak, valamint azoknak nem kis hánykódást és nyughatatlanságot okoznak, a' kik a' magok neveknek fenn maradását, és Századok múlva is tiszteletben való tartatását, minden világi javaknál fellyebb betsülik ugyan; de egyszer-'smind a' késő maradéknak ítéletétől, és annak nyelvének szabadságától félnek *). Ezekre nézve az Írókat annak lehet tartani, a' mi vólt hajdan az Aegyptombeliekre nézve a' Hóltak törvény-széke **), a' mellynek hatalma alól még

*) Az illyenek hasonlók Antigonusnak lefestett képéhez, a' kit az elmés Apelles, mivel az egyik szemére vak vólt, nem en Face (egyenes v. egész ábrázattal) hanem en Profil (óldal v. félábrázattal) festett le, hogy ez által néki ehbéli hibáját el takarhatná. — Habet in pictura speciem tota facies. Apelles tamen imaginem Antigoni latere tantum altero ostendit, ut amissi oculi deformitas lateret Quinct. L. II. C. 13.

**) Ez a' Törvényszék azért nevezteteti ekké pen; mivel a' hóltak, még minekelőtte el temettettek vólna, az által megitéltettek; hogy méltók e' vagy nem, már a' szerint, a' mint jól vagy roszszúl éltek az életben, a' tisztességes el temettetésre, és arra, hogy az emlékezetek tiszteletben maradjon, — Az itélet tétel illyen formán ment véghez: — az itélő Birák egy bizonyos tónak partján öszve gyülekeztek, a' hová magokat tsónakon viteték által. (Ez a' hajós vagy tsónakos Aegyptomi nyelven Chárónnak nevezteték és innét származott már a' régi Görögöknek n' Chárón tsónakjáról való meséjek, a' mellyre őket, más a' vallásra tartozó szokásokkal, ezeremouiákkal együtt az Aegyiptomiak' vallásbeli titkaikba beavatott Orpheus ok-

a' Koronás fők a' Királyok sem vóltak kivéve. Ez által az első Rend arra akarta a' maga Fejedelmeit tanitani, hogy jóllehet azok mig életben vagynak, szentek, sérthetetlenek, és minden emberi itéleten felül vagynak, mindazáltal, a' midön a' halál őket más emberekhez hasonlóvá tészi, annak itéletének szint úgy mint mások magokat alájok vetni kéntelenittetnek. Mors sola fatetur, — quantula sint hominum corpuscula, Juvenalis.

Egyedül a' Nagy Irók azok, a' kik a' magok híreket, neveket, és tiszteleteket magoknak köszönhetik, és ezeket más embereknek is tsak ők szerezhetnek. Az ő ditséretek nélkül másoknak ditséretét még tsak gondolni sem lehet. A' nagy és felséges tetteknek, azoknak tálentumaik ollyan betset és tekintetet tudnak adni, a' milylyent adnak a' külömben is drága értzeknek az azokba foglaltatott drága kövek. — Ezért mondja már Sallustius (de bello Catilin), jól lehet az A-

---

tatta és tanitotta). A' meg hólt a' törvény-szék eleibe vitetek, és a' nyilván való vádolók kihalgatások után, ha világosan meglehetett bizonyitani, hogy a' hólt magát életében roszszúl viselte, minden tisztesség tételtől megfosztatott és az emlékezete is kárhoztatott. A' nép, tsudálta a' törvényt és annak erejét, a' melly még a' halálon túl is kiterjed, és a' szemmel látott példától indittatván, szorgalmatosan el kerülte, hogy nemzetségét, és emlékezetét meg ne betstelenittse. Ha pedig a' hólt ellen semmi vád sem vólt, avagy azt a' vádolók megbizonyitani nem tudták, nagy tisztességgel temettetett el és közönségesen meg is ditsértetett; a' nélkül mindazáltal, hogy a' familiájáról, származásáról, legkissebb emlékezet is tétetett vólna, mivel egyik úgy mint a' másik és öszveséggel az egész Aegyptombeliek nemeseknek tartattak. Ditséreteik között tsupán tsak személlyes érdemeik és virtusaik említtettek, úgymint Ifjúságokban való jó neveltetések, kegyességek, igazság szeretések, mértékletességek 's a' t. Az Aegyptombelieknek ezt a' bölcs szokásokat, a' mellynek a' nép morális charakterének formálására felette nagy haszna volt; — a' régi históriában a' legnevezetesebb szokások, intézetek és törvények közzé lehet számlálni. Lásd ezekről bővebben Diod. L. 1.

thénébelieknek viselt dolgaik magokra nézve is nagyok, és felségesek vóltak; mindazáltal valamivel kissebbek annál, a' mint a' hir azokról el terjedett. De mivel ott nagy elméjü Írók találtattak, ezek által viselt dolgaik is az egész világon, legnagyobbaknak 's legtsudállatosabbaknak irattak le. Mellyre nézve tetteik olly nagyoknak tartatnak, e' mint azokat a' nagy talentumú Írók magasztalni tudták. — „Atheniensium res gestae, „sicuti ego existimo, satis amplae, magnificaeque „fuerunt: verum aliquanto minores tamen, quam „fama feruntur. Sed quia provenerunt ibi Scrip„torum magna ingenia, per terrarum orbem Athe„niensium facta pro maximis celebrantur. Ita „eorum, quae fecere, virtus tanta habetur, quan„tum eam verbis potuere extollere praeclara in„genia".

A' mit ez a' Római nagy Író a' Görög Írókról mond, azt ő rólla, és más Római nagy Írókról is szint úgy el lehet mondani. — Ritka Író az, a' ki nemzetének, hazájának, annak szeretetétől el ragadtatván, fogyatkozását fedezni, jeles tetteit ellenben öregbiteni ne igyekezne, a' mellyet bizonyos határok között (ha az igasság ez által nem szenyved) az Írókban hibának, legalább nagy hibának tartani nem lehet. A' viselt dolgok, a' jeles tettek, a' magok első rajzolatokban 's együgyüségekben való képek; a' mellyeknek szint, kedvességet és életet egyedül a' nagy Íróknak talentumaik 's azoknak festő ecsetjek adhatnak. Ő nállok nélkül azok sokáig nem élhetnek, születvén meghalnak, és azokkal együtt, a' kik azokat végbe vitték, végképpen el temettetnek. Erre nézve mondotta már Nagy Sándor, a' midőn Tróásban a' tengerre bényúló Sigeum hegyén az Achilles sirjánál megállott: — „Ó szerentsés Ifjú! „a' ki a' te ditséretes tetteidnek olly hirdetőjére

„találhattál, mint a' millyen Homérus volt". És helyesen; mert ha az Iliás nem lett vólna, ugyan az a' sír a' melly az ő testét fedezé, a' nevét is örökre el temette vólna. Cicero pro Archia 34.

A' Historikusok és Poëták a' régi Aegyptombeli balzsamozók classisára tartoznak, a' kik a' nevezetes nagy személlyeknek émlékezetre meltó tetteiket eleven emlékezetben tartják, valamint az utólsóbbak a' hólt testeket épségben megtartották. *) A' késő maradék ezen jeles és vitéz tetteknek tsak a' Múmiáját látja. Az Irók között legjobbaknak legalkalmatossabbaknak azokat lehet tartani a' kik a' hólt testeket irások módjának virágával fel ékesiteni tudják, és azoknak inkább életet és elevenséget, mint pedig külső mázos szint tudnak adni.

A' képzelődés mesterségei azokban, a' kiket azok fel tüzessitenek és mint egybelsőképen meg illetnek, már előre valamelly nagy érzékenységet, a' szép mesterségekre való eleven érzést teszneк fel, — Ez az érzékenység, a' melly sokszor az Organumok ingereltetésekből avagy azoknak

*) Ezek ollyan emberek vóltak az Aegyptombelieknél a' kik a' hólt testeket bébalsamozták. Némellyek közzülök a' hóltnak agyavelejét az orrok lyukain az arra végre készittetett vas által kiszedték; némellyek aethiopiai lapos kövel, a' melly olly éles vólt, mint a' beretva, az ágyékokat felhasitván a' belső részeket kivették, és annak helyét minden féle fűszerszámokkal megtöltötték, jó szagú kenetekkel és balsammal békenték. Annakutánna bizonyos napok múlva vékony gyóltsból való faslival v. pántlikával végig bétekergették, és azt valamelly gyantának nemével vékenyan öszve enyvezték v. ragasztották: Az ekképen elkészittetett hólt testeknek formájok, ábrázatjoknak vonásai, sőt még a' szemöldökök és szempillájok is épségben megmaradtt, a' mellyeket az Aegyptombelieк fedeletlen koporsóban felállitva és a' falhoz támasztva tartottak a' házoknál v. a' Kryptákban, a' kiknek vólt. Ezek neveztetnek már Mumiáknak. A' legpompásabb neme a' bébalzsamozásnak, mint egy ezer thallérba vagy ezer ötszáz forintba került, a' mi pézünk szerint.

érzékenységekből vészi eredetét, sok ezer képzelt szükséges dolgokkal való élésre vezeti az embert, a' mellyek a' lelket el puhitják és elerő telenitik. Ebből lehet továbbá megmagyarázni azt a' felemelkedett képzelődést, és azt az erötelenséget, a' mellyet a' szép mesterségeket gyakorlókban, és a' Poëtákban a' világ historiájának külömböző idő szakaszaiban lehet tapasztalni.

Ha Horatiusnak Lydiája, Ovidiusnak Corinnája, Himfinek Lizája nem lett vólna, és szerelmes verseiknek nem tulajdon magok, nem szíveknek kedves érzéseik; hanem másoknak szerelmeik lettek volna tárgyaik, — bizonyosan azok az eleven, természeti, 's fel emelkedett képzelődések, azok a' szivreható hathatós ki fejezések, azok a' lágyito érzések, — szerentsés, és ki keresett gondolatok nagyobb részént ő bennek el rejtve, és el aludva maradttak vólna. — Ha némelly nagy Poëtákban a' képzelődés érzékenysége az Organumok kedves ingereltetődésével nem lett vólna öszve kötve, úgy Homérus a' bor ditsérete miatt, annak nem útálása felöl gyanúságba nem esett vólna. — Anakreon a' szöllő magtúl meg nem fúlt vólna; és Csokonai olly kis tárgyra, mint a' kulats, olly elmés hasonlatosságokat és satyrai füszerszámmal meghintett eleven gondolatokat el pazérolni nehezen tudhatott vólna, a' kinek külső szerentséjére nézve ha finumabb pallérozási nevelése 's a' világban az a' módja lehetett vólna; — hogy aesthetikai izlésének jobban lehető ki pallérozódására, a' külső országi, — Tudományok nagy műhelyeit 's azoknak nagy embereit meglátogathatta, 's azokkal társalkodhatott vólna, — ha ő ollyan környülállások, a' tudományoknak olly nagy betsüllői 's megjutalmaztatoi között, 's ollyan'időkben élhetett vól-

na, mint a' millyenben éltek, a' régi Rómának nagy talentumú Poëtái; — alkalmasint belölle idővel talán magyar Horatius is válhatott vólna. —

Átaljában minden Íróknak, főképen pedig a' Poëtáknak, ha azt akarják, hogy a' munkájok, már tsak valamennyire tökélletes lehessen is, azokat nékik, a' miről írnak, belsőképen érezni; — az objectumoknak, a' mellyek körül foglalatoskodnak, szeretetektől 's azoknak elevenképzelésektől egészlen el foglaltatva és mint egy elragadtatva kell lenni. Ezért mondja már Horatius (De arte poëtica v 100 et seqq)

Non satis est pulchra esse poëmata, dulcia sunto,
Et quocunque volent, animum auditoris agunto.—
Ut ridentibus arrident, ita flentibus adsunt
Humani vultus. *Si vis me flere, dolendum est*
Primum ipsi tibi: tunc tua me infortunia laedent.

A' honnan még a' történetek, a' nemzetek viselt dolgaiknak Irói közzül is azok, a' kik egyszersmind magok is katonáskodtak és nagyhadi Vezérek vóltak, mint Xenophon, Thucydides, Caesar s. a' t. a' mostani időkben az egyetlen egy Nagy Fridrik, a' hadi dolgokrúl a' történetekről sokkal felségesebben, hathatósabban, — világosabban és igazabban írnak; mivel ők a' történetek hitelességekre meg kivántató erősségeiket (Documentumaikat) a' szemmel látott tapasztolt 's magok által véghez ment történetekből, a' tiszta igazságokat magában foglaló szíveknek archivumából meritvén azoknak rúgó eszközeit tudják és érzik; — nem pedig bizonytalan kútfejekből; újságokból, — hónapos irásokból, a' titkos ministerium által közönségessé tétetett manifestumokból szedik veszik öszve, mint jobbá-

ra a' mai historikusok tselekedni kéntelemíttetnek, a' kik közzül némellyek sokszor ezeket sem használhatják, vagy használni sem akarják; hanem azzal megelégesznek, ha az illyetén kútfejekből iratott három, 's négy könnyvekre szert tehetnek, a' kiket, sőt talán majd tsak nem minden mai historikusokat, a' közönséges megtsalattatásnak echoinál, bizonyos tekéntetben a' felyljebb említett oknál fogva nem egyebeknek lehet tartani. *)

A' Tudományoknak és a' természetnek szorgalmatos visgálásai azokat, a' kik azokban el merülnek és magokat egészlen azoknak szentelik, annyira el szokták foglalni, hogy ők az emberi tarsaságoknak sorsára kevés figyelmetességeket forditják. Archimedesnek attól való tartása, hogy az ő Circulusa (linea karikája) megneháborittassék, köz dolog minden tudósokkal. — A' tsendességre való szükségek félelmessé teszik ő előttök az elménck avagy az indúlatnak mind azokat a' nyughatatlanságait, a' mellyek a' szabadságnak országát mindég követni és meg előzni szokták. — A' természetnek véghetetlen ki terjedése, a' melyben a' legnagyobb emberek, és a' legszélesebben ki terjedő birodalmak tsak egy pontotskát is alig tehetnek, minden más egyéb tárgyakat, világi nagyhivatalokat, Uraságokat, gazdagságokat, övellek felette kitsinyeknek

*) A' ki a' világi nagy történeteknek titkos inditó okairól kivánna magának néminemű ideát vagy képzeletet formálni, olvassa meg a' többek között Pompadournak ezen könyvét Memoires (Paris 1765. 2. vol. in 8.) a' mellyben lévő ideák, ha szintén nem tsupa merő igazságok is átaljában; és még a' Szerzőjéről is kételkedjenek a' Tudósok, mindazáltal abban sok elrejtett igasságokra találhatni, és belőlle meglehet tanulni, hogy a' nemzetek bóldogságok és bóldogtalanságok, szerentsétek és szerentsétlenségek sokszor melly tsekély oktúl függjön, — hogy a' Világnak Nagygyai a' magok nagyságoknak kebelében is melly szerentsétlenek és magok magokkal 's állapotokkal mennyire meg nem elégedettek légyenek.

és alatsonyoknak képzeltet. — Azon szempillantásban, a' midőn a' dolgok őszve hasonlitásokra ez a' nagy mérték vétetik fel, fontosságokat, és nagyságokat minden világi dolgok azonnal el vesztik. — A' természetnek változhatatlan rende és a' kiszabott törvények szerint való forgása az emberi társaságok viszontagságaikkal olly szembetűnő ellenkezésben vagynak, hogy ezek amazokra nézve, első tekintettel felháborodott zűrzavarnál, rendeletlenségnél nem egyebet mutatnak.

Azok a' tudósok, a' kik mind ezeket által látni és megfontolni tudják, sem világi javaikban sem elmebéli tálentumaikban fel nem fúvalkodnak, azokban inkább a' megalázódásnak mint pedig a' kevélységnek lelke uralkodik. — A' tudósok kevélysége ugyan is nem egyéb, hánem a' középszerü tudománybeli pallérozódás, 's tulajdon magoknak való tapsolásoknak következése *) a' melly a' maga hibás szeretetnek nemtelen haszon keresésétől viseltetvén, mind azoknak az érdemeit, mellyek ő felette nintsenek nagyitani kész, hogy ennél fogva, képzelt érdemeinek betsét, a' maga 's mások szeme előtt megtarthassa. Ez a' középszerüség mint egy kénszeriti őket, hogy magokat nem a' tudományokkal, hanem azokkal hasonlittsák őszve, a' kik alattok és mellettek vagynak, — az illyenek többé nem szabad

*) A' kevélységnek két része van ὑπερηφανία szóról-szóra, mások felett való kitettzés, másoknál valakinek magának 's erdemeinek fellyebb betsüllése, 's a' maga elsőségéről hijjába való vélekedés (vana de sua praestantia opinio) és ὑπεροψία a' mellyet ezzel a' szóval fellátás szerentsésen kilehet tenni, és igy másoknak fel sem vétele, megvétése és lenézése (despectus aliorum). Mind ezeknek kútfejét az αὐθάδεια-ban, magának tettzésében, — valakinek magának szerfelett való szeretetében kell keresni. Lásd Theophrastust az αὐθάδεια-ról és ὑπερηφανία-ról.

valóságok, a' magok képzelt nagyságoknak 's kevélységeknek rabjai, és végképen oda vannak. — Ebből veszik mint valamelly kútfőből az eredeteket, az efféle középszerü túdósoknak, a' nálloknál nagyobb érdemü 's talentumú túdósokra alattomban való irigykedések, azoknak szó és írásbeli elrejtett titkos útakon módokon, és költött nevek alatt való rágalmazások, a' mellyek öszveséggel, a' vastag külső és belső pallérozatlanságnak, alatsony indúlatoknak, kevély erötelenségnek és szántszándékkal ártani akaró rosz szívnek bélyegét 's a' magok mássát hordozzák homlokokon. — Az igazi túdósok, a' tudományok országának valóságos hazafiai, minden rangra, nemzetre, vallásra, ez, vagy más tanúló helyekre való külömbbség nélkül, egymást úgy nézik, úgy tekintik, mint egy nagy familiának tagjait, mint testvéreket, a' kiket a' vérségnél nemesebb 's állandóbb öszveköttetés, a' gondolatoknak, az akaratnak, a' tudományoknak atyafisága, és az igazság kikeresésének szent szeretete kötött öszve. — Szemek előtt tartják az egyenességnek, a' magok mérsékléseinek, és az illendőségnek réguláit, a' midön túdós társaik ellen, és a' kétséges igazságú dolgokról irnak. — Semmi penna hartzba nem keveredtek, tsupán az ész mutogatásának hijjábavalóságából, elő ítéletből, avagy ollyan tzélból, hogy a' magok vélekedéseknek tekintetet szerezzenek; hanem egyedül az igazsághoz való tiszta és egyenes szeretetből. — Erre nézve mondja már Cicero, hogy, a' kik túdós vetélkedésben ereszkednek, azoknak minden indúlatoskodást, haragot, felhevülést, egymásnak gyalázását félre kell tenni. — Én kész vagyok úgymond mind azokat, a' kik nékem ellenem mondanak, megátalkodás nélkül megtzáfolni, és magamat minden indúlatosság és harag

nélkül megtzáfoltatni engedni. — Nos et refellere sine pertinacia, et refelli sine iracundia parati sumus *).

A' túdósoknak tehát, a' kik más túdos társaiknak állitásaikat, vélekedéseket megtzáfolni, munkájokat megitélni, azoknak hibáikat és fogyatkozásokat felfedezni, megjobbitani, és világositani akarják, nem a' Személlyekre, nem a' magok azok eránt való indúlatjaikra, hanem a' dologra és igasság szeretetére kell forditani figyelmetességeket; igy bizonyosan minden indúlatoskodást, minden szúrós és sértegető ki fejezéseket el kerülhetnek, és tsendes magok meg gondolásokkal hozott itélet tételeikben kevésbbé hibázhatnak.— Kötelességek, hogy a' nagy lelkűséget tiszteletben tartsák, és tulajdon magok emberi erötelenségeikről se felejtkezzenek el; — a' kissebb, vigyázatlanságból való hibáikat másoknak ne feszegessék, úgy mint a' mellyeket ha észre vésznek ők magok is meg jobbitanak, — azomban a' nagyobbak ellen indúlatossággal ki ne keljenek; hanem az ő véllek egy tzélra dolgozó tarsaiknak azokat egész szelidséggel és barátságos indúlattal adják értésekre; — a' magok hibáikat, a' mellyek nélkül embert, 's emberi munkát gondolni sem lehet, nemes bátorsággal esmérjék meg, és azokat vakmerően ne védelmezzék; a' mellyek ellenkező esetben, a' magok tsalhatatlanságokról való kevély képzelődésnél, és hibáikban megmaradni kívánó megátalkodtságnál egyebet nem mutatnának.

A' tiszta, egyenes, és ki nyilt szivűség is, a' legditséretesebb tulajdonságaik közzül való a'

*) Lásd ezen tudósi vetélkedésről Ciceronak philosophiai munkáiban hellyel hellyel emlitett okos réguláit úgymint: Acad. Quaest. lib 4. 65. De Finib. l. 1. 27. Tusc. Quaest. l. 2, 5.

Tú-

Túdósoknak, a' mellynél fogva gondolatjaikat másokkal nyilván és szabadon közlik; másokról és azoknak munkájokról ítéleteket tettetés nélkül, mindazáltal az illendőség és az igazság határai között egyenesen kimondják; a' mint éreznek, úgy szólnak; — a' szájjok és pennájok az ő szívek tiszta érzéseinek megvesztegethetetlen tolmáttsaik. — A' nemes szívű és gondolkozású atyáknak példájok szerint, semmi kissebbséget, sem megalatsonyodást nem tartanak abban, hogy az ő lelkek szüleménnyeik (valamint amazoknak hibás testtel született magzatjaik) az ő neveket viselik, ha szintén némelly hibák és fogyatkozások légyenek is azokban; — tulajdon neveknek egészszen ki és aláírásokkal, mint meg annyi firmákkal, petsétekkel erössitik meg azokat, és tésznek másokat bizonyosokká a' felöl, hogy ök azoknak nemzöik, és tulajdonosaik, jól tudván azt, hogy az emberi erötelenséget, és abból származó hibákat titkolni, még sokkal nagyobb erötelenség, és a' magok tökélletesedhetésekre szolgálló alkalmatosságnak el titkolása vólna.

El távoztatják, hogy valami módon a' magok és munkájok eránt való bizodalmatlanságnak, vagy pedig másokat titkon sérteni akarásnak gyanúságába ne essenek, mellyre nézve tulajdon neveket, ez vagy amaz betünek azok helyett való irásával el fedezni nem akarják, és azt az egyenességgel és illendőséggel megegyezönek lenni nem látják; annyival inkább mivel azok sok tréfás és nevetséges magyarázatokra szolgáltathatnának a' tsalfáknak, és az illyekben nagy elmésséget keresőknek alkalmatosságot. — Valamelly túdós munkára nézve ugyan is, a' Szerző nevének

alája való írását olly formán lehet tekinteni, mint a' nemes értzekre, az aranyra, ezüstre üttetett próbákat, a' mellyek azoknak kissebb és nagyobb belső betsekről tesznek tanúbizonyságot, valamint ellenkező esetben, ha szintén azok külső és belső betsek szerint valósággal jók is; mindazáltal már vagy tsak azon okból; mivel a' próbák helyett azokon idegen jegyek és betük találtatnak, legalább első tekintettel azoknak belső betsekről való kételkedésre, és gyanakodásra szolgáltatnak alkalmatosságot.

Távol légyen, hogy én a' Túdósoknak, minden forma, minden név nélkül való, és tsak ez vagy amaz betűvel megjegyeztetett munkájokat gyanús portékának, belső bets nélkül való nemtelen értzeknek állitanám; mivel az illyekben sokszor legtöbb igasság, leg több valóság, belső bets, és érdem találtatik. — Ezek által röviden tsak azt akarom mondani, hogy azok a' Túdósokhoz illő nagy lelkűséggel, egyenességgel, és kinyilt szívűséggel ellenkezni láttatnak, és azoknak egymás eránt való bizodalmatlanságokra; sőt netalán némelly idegen tzélból való titkolódzásokra mutatnak. — Igaz ugyan, hogy őket erre sokszor, az igazság kimondásának kedvetlen sőt néha veszedelmes következéseitől való félelem is kénszeritheti; mindazáltal a' valóságos és nagy charakterű Tudósnak semmitől egyébtől e' világon félni nem kell; hanem egyedűl tsak a' magok hibájokat megesmérni nem akarástúl, és az igazságnak, a' midőn annak kimondása nékik elmúlhatatlan kötelességek, az eltitkolásától.

Nem lehet azomban tagadni, hogy már ma az illyen portékák nem igen kelendők, és valamint a' tiszta aranyból való dolgozás, úgy a' tiszta igazságokkal való irás is a' módiból nagyobb

részént ki ment. — Mellyre nézve, valamint a' régi Római Íróknak már mindjárt az Augustus ideje után, el telvén és lefolyván a' szabadságnak arany ideje; úgy a' mai Europaiaknak is, az időknek a' tudományokra nézve kissebb 's nagyobb mostohaságához képest, mind e' mái napig az igazságot tzifra szóllások formáival szükség legirozni; (elegyíteni), és inkább a' pompás 's megfüszerszámozott kifejezésekre, mint a' dolgoknak valóságokra 's igazságokra, kell figyelmezni; ha azt akarják, hogy azok a' tudományok visgáló műhelyeiben a' Stempel alatt öszve ne törjenek; — a' minthogy a' nemesebb értzeket is, hogy hajlósabbak és nyújthatóbbak lehessenek, nemtelenebb értzekkel szokták legirozni a'vagy vegyíteni.

A' mint az igazság legirozás alá; nem külömben a' kik ennek felfejtegetésével, és kikeresésével foglalatoskodnak, a' Tudósok is; nevezetesen pedig a' Theátralis Poëták alkalmasint Coursus alá tartoznak a' szerint, a' mint ebben vagy amabban az időszakaszban, nagyobb vagy kissebb betsben tartatnak. Ezek leginkább a' felöllök való közvélekedéstől függenek, és az ő betseknek külső tekintete a' Conventzionális pénznek betséhez hasonló; az elsőbbek, a' mint láttzik, kevésbbé változó 's állandóbb dolognak vagynak birtokában, mellyre nézve az árrok, és betsek is maradandóbb. Az utólsóbbak a' magok érdemeikről a' szerint itélhetnek, a' millyen indúlatot gerjeszthetnek magok eránt a' közönségben; — szükségek van arra főképen pedig a' Comikusoknak, hogy munkájokra, poëtai szüleménnyekre nézve másoknak izlésektől kérjenek tanátsot; az elsőbbeknek, a'vagy más rendű Tú-

dósoknak pedig, hogy a' magok gondolatjaiknak, és egy vagy más tudományos találmányaiknak árrt és betset szerezzenek, a' valóságos igazság érguláin, és az okosság törvényein kivül, más régulákra és törvényekre nints semmi szükségek.

A' nagy philosophusok, a' nagy ideák Országának lakosi, rendszerént jobban esmérik az embert, annak részeit, lelkének tehetségeit, azoknak felosztásokat 's a' t. mint pedig az embereket, azoknak tselekedeteket, és a' világ theátrumán most ez majd más személlyben való megjelenéseket. — A' közönséges ideákhoz 's gondolatokhoz való szokás miatt; a' lélek ö bennek a' részszerint való vi'sgálódásra kevésbbé tétethetik figyelmetessé; az individuumokat, a' személlyeket észre sem veszik, azoknak ábrázati vonásaik pedig még tsak szemekbe sem tünnek azoknak, a' kik a' nemre figyelmeznek, 's meszsze kiterjedö horizont vesznek fel vi'sgálódásoknak tárgyául. — A' nagy talentomú emberek (geniek) a' kik a' theoriákkal sokat foglalatoskodnak, gyakran a' magok viseletekre nézve a' dolgot el hibázzák; mivel ök még tsak képzelni sem tudják, hogy az embereknek gondolatjaik mellyik oldalról hibások 's nemtelen indúlatjoktól mellyik pontra nézve vagynak megvakittatva, és alávaló magok hasznok keresésektöl el foglaltatva. Elegendöképen soha sem esmérhetik meg a' rosz okoskodásnak a' jók felett, a' fél gondolatoknak a' tökélletes gondolatok felett, a' személlyes tekintetnek a' közönséges felett, a' nyomorúságnak a' valóság felett való hatalmát és uralkodását. Elegendö nagyitó üveggel nem birnak ezen objectumoknak felfedezésekre; — észre vészik és feltudják vetni a' nagy machinában az ellentálló eröt, de a' fövény szemet, a' könnyü polyvát, a' melly minden minútában a' machinának

kerekei közzé észrevehetetlenül bészállong, nagy szorgalmatosságok mellett sem tudják észre venni.

Azért hogy a' Túdósoknak fejek közönséges, és szélessen kiterjedő gondolatokkal, meg lett dolgoknak tudásokkal jobban tele van, mint más embereknek; abból tellyességgel nem következik, hogy a' közönséges dolgoknak igazgatásokat és folytatásokat ő reájok jobb vólna bizni. A' közönséges gondolatok, ideák a' politikában inkább zürzavart okoznak, mint pedig igazgatásra való erőt és tehetséget adnának, 's ennél fogva az embereknek magános és részszerint való tselekedeteikre meghivántató figyelmezést megakadályoztatják. — A' mai meg lett dolgokat, történeteket a' mi illeti; a' régieknek tetteik mindég és minden tekintetben épen nem hasonlók az újjabb tselekedetekhez 's meg lett dolgokhoz, a' mellyeknek előre való el látásokra, azoknak jobbításokra és termékenyebbekké való tétethetésekre kellene amazoknak szolgálni. — Igaz ugyan, hogy a' Túdósok, a' kiknek a' gondolkodás és az okoskodás mesterségek, még az okosságnak eszközeit is tökélletesitették; a' gondolatokat egyiket a' másikkal könnyen össz- hasonlítják, a' tárgyaknak egyik a' másikkal való hasonlatosságokat, vagy egymástól való külömbözéseket, másoknál könnyebben és frissebben által látják: de más oldalról ellenben az igazság kikeresésére nézve, az ő tudományos lépéseik szerint való szokások a' lelket attól a' hirtelen éles bélátástól, a' mellynek minden elölfordulható esetekben, egyszerre, egy minútában 's egész serénységgel szükség munkálódni, megfosztják.

A' világ történeteinek rendéből, a' históriákból rendszerént sokan azokat a' példákat szok-

ták ki választani, a' mellyeknek individuális charakterekkel nagy hasonlatosságok van; és mind azokat, a' mellyek azzal ellenkeznek alkalmasint megszokták vetni. — És igy a' historia az illyekre nézve az ő vétkeiket és hibáikat erösiti neveli, és táplálja inkább, mint sem hogy újj virtust öntene beléjek, és annak gyakorlására szolgáltatna alkalmatosságot. Plutarchus vélekedése szerint, a' Nagy embereknek hibáikat tsak mellesleg és rövidden kellene említeni, valamint az okos, és alkalmatos festők szoktak tenni, a' midőn nékik egy olly szép ábrazatot kell lefesteni, a' mellyen valamelly kis hiba találtatik. Egészszen azt el sem mellőzik; de nagy pontossággal a' maga valóságában le sem festik; mivel az elsőbb a' képnek hasonlatosságát, a' másik pedig annak szépségét venné el. —

Nem tsak a' physikai, hanem a' morális Világban is vannak szép és rút képek, hasonlatosságok, egymáshozvonszódó titkos erők, és atyafiságok. A' mint a' természet tudománnyából tudjuk, némelly dolgok, chémiai atyafiságoknál fogva, egymással egyesülni kivánnak, mások pedig egymástól távoznak természetek szerént, egyiket mint egy vonják magokhoz, a' másikat pedig magoktól el taszítják. — Nemkülömben a' morális atyafiság szerint is, az ugyan azon egyneműek és pólusúak egymáshoz vonszódnak, egymással egyesülni 's öszveköttetésben lenni kivánnak; a' külömböző nemüek és pólusúak pedig egymástól távoznak 's egymással egyesülni nem kivánnak. A' szomorú ember a' szomorút, a' vig a' vigat, szereti; — a' szerelmes a' szerelmeshez vonszódik; a' szerentsés a' szerentsétlent kerüli, és a' szerentsést keresi, a' nagy lelkü világ szerint való szerentsétlen magát senkire se köti, — a' játékos

a' játekossal könnyen őszve barátkozik, — a' túdós a' túdóst kedvelli, főképen ha egymással gond-lkozások módjára, akaratjokra és principiumokra nézve meg egyezhetnek, és tsupán ezen esetben tarthatnak ők számot az egymás eránt való állandó barátságra, — úgy hogy az illyek, ha soha egymást nem látták is, és a' világnak akármelly távollévő részében lakjanak is, ezeknél fogva egymásnak legjobb barátjai szoktak lenni. — Mik vagyunk mi, az az kiki közzülünk a' fő boldogságot miben helyhezteti, azok az Objectumok, a' mellyekre figyelmetességünket függeszteni, a' mellyet mi bámúlni és tsudálni szoktunk, legjobban megszokták határozni; — ezt a' tsudállását, ezt a' szerelett való kivánását valamelly világi mulandó dolognak mi bennünk, az annak követésére, és meg nyerhetésére való elsőfeltételnek és principiumnak lehet tartani. A' ki minden világi dolognak semmiségéről megtud győződni és magát azok felett fél emelheti, a' ki fő boldogságát nem abban, a' mit a' világ bámúl, és nagynak tart, úgymint a' nagy Uraságban, gazdagságban, és nagy hivatalokban, hanem testi kivánságainak megzabolázásában, a' maga indúlatjain való uralkodásban, és a' nyomorúságoknak 's szerentsétlenségnek nagy lélekkel való el viselésében keresi és helyhezteti, — tsak egyedül a' lehet a' minden világi Rendnél sokkal ditsőségesebb Rendnek, az ígaz Böltsesség Rendének azon tzimerére méltó, a' mellyben ezeket az élet philosophiáját magokban foglaló két nagy és fontos szavakat: Nil admirari lehet olvasni.

A' historiának mellesleg (indirecte) való tanitásai a' maradékra nézve többnyire haszon nél-

kül valók. — A' Túdósok annak hasznait és fontosságát felette szokták nagyitani. — A' világiak, — a' hivatalbeliek pedig azokkal keveset vagy semmit sem gondolnak. — Az elsőbbrendbéliek az el múltakat jobban esmérik, mint a' jelenvalókat, a' történeteknek egyedül azokat a' hasonlatosságait veszik észre, a' mellyeket a' századok választanak el egymástól. — Az utólsóbb rendbéliek tsak a' jelenvalókat tudván környülállásosan, az el múltakat pedig imigy amúgy félig meddig, azoknak egymástól való külömbözések inkább szemekbe tünik, mint pedig azoknak egymáshoz való hasonlatosságok.

A' historiának tekintete inkább a' Historikusoknak charakterektől, mint pedig a' történeteknek természetektől függ, a' mint azt már fellyebb is megjegyzettük. Nints e' világon ollyan történet, ollyan revolutió (nagy fel fordúlas) és ollyan Hérós, a' ki egyszersmind a' maga paródiáját (tréfás nevetséges majmolását) magával ne hordaná vagy hordhatná, ha azokat minden legkisscbb környülállásaikkal együtt tudhatnánk és ösmérhetnénk. — Minden történetnek, — minden embernek, minden tselekedetnek, két Ábrázatja van; egyik tekintettel tellyes, valóságos, valódi, (seriosa) a' másik tsalfa és nevetséges, — most a' Thália, — majd a' Melpomene állortzáját viseli.

A' népeknek historiáját hasonlónak lehet tartani valamelly személlynek, individuumnak biográphiájához, életének leirásához. Az emberek ugyan is életeknek elsőbb esztendeiben, 's gyengébb idejekben magok felől keveset, vagy semmit sem tudnak; — a' lételeket észre sem vesaik; nem külömben mások is eránt ok kevés fi-

gyelmetességgel vannak. A' nemzeteknek tsetsemőkori idejek el múlik és le foly, a' nélkül, hogy azoknak történeteik közöttök emlékezetben meg maradhatnának. — És igy valamint a' biógraphiában, úgy a' historiában is, a' történeteknek kezdetekről semmit sem tudunk, az eredetek homállyas; — Látjuk e' megtörtént dolgokat, de az okaik töllünk el rejtve vannak. — Mennél fellyebb megyünk ugyan is a' világ történeteinek nagy labyrinthusában, a' nemzeteknek és azok' történeteiknek forrásaik felé, az azoknak ki tapogatásokra meg kívántató világosság is annál jobban fogy, 's végre egészszen el setétedik, 's a' nemzeteket eredetekkel, történeteikkel, ezeknek okaikkal együtt a' setétségnek és feledékenységnek örök ejszakája fedezi. Erre nézve nem ok nélkül mondja egy elmés Historikus: valamint egy ember, — egy familia sints ollyan e' világon, a' melly a' maga törsök atyát tudhatná; úgy egy nemzet*) sints ollyan, a' melly a' maga eredetéről bizonyos lehetne, és azt nem hypothesisekkel, hanem historiai igazságokkal megtudná mutatni. — Ezekből láthatjuk, mitsoda hasznot várhatunk, vagy mitsoda hasznát vehetjük, — a' historikusoknak, ez, vagy amaz nemzetnek eredetéről való sokféle hypothesiseiknek, a' mellyek már magok a' dolognak bizonytalanságát eléggé bizonyitják; bizonytalanságból pedig valamelly bizonyost épiteni akarni hypothesesi tyrannismusnál, és bizonyos bizonytalanságnál nem egyébre mutat. — A' historia nem

*) Ha ez az állitás más Nemzetekről igaz lehet is, mindazáltal a' Hebraeusokról ezt mondani nem lehet, mivel a' mint az Ó Testamentomi Sz. Irásból tudjuk, ezeknek törsök attyok Abrahám volt.

hypothesisen, hanem meglett, meg történt dolgokon, (res facti) azokról szólló bizonyos erösségeken, (documentumokon) épül; — következésképen valamelly nemzetnek históriája is ott kezdödik, a' hol annak történetei bizonyosok kezdenek lenni; — ott a' hol az azokra meg kivántató documentumok kezdödnek, és a' hol annak mesés historiája meg szünik. — A' mi pedig még ezen is felül van, nem historiába és nem históriára, hanem valamelly nemzetnek eredetéről, történeteiről s. a. t. való hypothesisekre; — elmefuttatásokra, és nagyobb részént fundamentom nélkül való etymologizálásokra, és grammatikálázásokra tartoznak.

A' historikusok munkájában egy részről mind annak a' nagybátorságnak, tüznek, elevenségnek meg kell lenni, a' mellyek minden nemes szabadsággal irtt munkákban fel szoktak találtatni; más részről el múlhatatlan szükség, hogy ök azokra, az előre való vigyázásnak, a' félénkségnek, a' késedelmezésnek, és a' magok meggondolásoknak tulajdon petsétjét üssék; mivel tsak egyedül ezek álhatnak jót a' történt dolgoknak igazságokért. — Szükség, hogy az ő nagy táblájókon lévő képek' le festések olly móddal essék meg, hogy azokon a' megjobbitásnak, eleven szineknek, egységnek és egy egészből való léteknek érdeme és mestersége ki tessék; más óldalról pedig az ő munkájoknak hasonlónak kell lenni egy Mosaik *) vagy

*) A' Mosaik (Mozáik) a' festésnek, vagy inkább a' mesterségnek az a' neme, a' melly szerint külömbbkülömbbféle szinü lapos követskék, márvány és át nem láttzó üveg darabotskák 's a' t. olly formán rakatnak egymás mellé, hogy azokból végre valamelly festett képhez hasonló kép származik és meszszéről úgy láttzik mintha az festő etsettel festetett volna. — Ezen mesterségnek eredetéről, feltalálásának módjáról, külömbözö nemeiről 's a' t. Lásd

külömbféle szinü ki pallérozott lapos követskékből ki rakatott, nagy táblához; — a' melly ha egy vagy más szerentsétlenség által el találna törni, romlani, bomlani, ugyan ollyan szinü követskékből azt ismét öszve lehessen rakni, és a' rajta lévő fogyatkozásokat ki lehessen pótolni.

Úgy láttzik, hogy a Túdósok másoknál sokkal könnyebben lehetnének jó erköltsü emberek, — magok hasznokat nem kereső, és nemes indúlatú hazafiak. Minden igazi Túdos legfőbb és leg első charakterének annak kellene lenni, hogy a' Tudományokat magokra nézve, és magokért szeresse, azokat ne eszközöknek, hanem tzélnak tartsa, minden másvilági dolgokra és hasznokra való tekintet nélkül. — Ellenben minden tudományos Intézetek Igazgatóinak, a' Nagyoknak, Gazdagoknak kötelességekben állana, hogy a' Túdósok, az Irók, a' tudományok terjedésekre való hasznos intézetek, a' nagyobb és kissebb oskolák Tanitói és a' tudományok eránt, azoknak jobban lehető virágzásokra nagyobb figyelmetességgel viseltetnének; azoknak igyekezeteket hathatós segedelmekkel, 's munkás szerctetekkel elő segitenék és öket ollyan állapotban helyheztetnék, hogy sorsokhoz képest tisztességesen és illendöen élhetnének; 's ne kéntelenittetnének (tekintetben vévén az ő véres verejtékkel való munkájokat) a' tudományoknak és az azokra felvigyázóknak gyalázatjokra, a' mindennapi lé-

G. C. B. Busch Handbuch der Erfindungen 3. Th. ezen szó alatt Mussivische-Kunst, musivische, musaische, mosaische kunstod. mosaik,

lek alatsonyitó szükséggel, inséggel és nyomorúsággal küszködni.—

A' túdósok megvettetett állapotjok és nem betsültetések ugyan is a' tudományok megvettetéseknek tsalhatatlan jelei. A' kik pedig a' tudományokat nem betsülik, azok azt nem betsülik, a' mi által ők az okos valóságnak rangjára magokat felemelhetnék és a' magok tökélletesedhetéseket nem betsülik. — A' tudományok országában a' Túdósok bányászok. — Ők ássák nagy munkával és fáradsággal ennek külömbkülömbféle bányáiban a' tudományos értzeket; — ők tisztitják meg azokat a' salaktól, és ők olvasztják ki azokból az igazságnak tiszta nemes értzeit: — a' Világnak Nagygyai a' tudományok Pártfogói, — a' pénzveretők; — az ő engedelmek és segedelmek által mehetnek azok, ha szintén legirozva is az időkhöz képest, folyamatba. Mind a' kettőnek egyik a' másikra szükségek van, — a' Nagyoknak, a' Túdósoknak — és más pennájokkal élőknek talentumaikra; ezeknek pedig az ő partfogásokra, — pénzekre, és segitségekre; Sic altera alterius poscit opem res et conjurat amice, —

A' fellyebb valókból mind az által, ha valaki azt a' következést húzná ki, hogy a' tudományokra nézve nagyobb jót még tsak gondolni sem lehetne annál, mintha a' Túdósok a' világi nagy bóldogságban, a' nagy szerentsében nyakig ülhetnének; — felettébb el tévedne. — Valamint minden dolgokra, úgy az ő külső világi állapotjokra nézve is nints jobb az arany középszerűségnél. — Egyedül a' nagy világi bóldog állapot az, a' melly mind nékik mind a' tudományoknak végső veszedelmet okozhatna; mellyre

nézve, a' közönséges Igazgatásnak semmire inkább vigyázni nem kell, mint arra, hogy ők igen boldog állapotban ne lehessenek, és az életre 's annak könnyebbségeire tartozó dolgokban ne bújálkodhassanak, sőt ez vagy amaz dologban lehető bujálkodásra töllök még az alkalmatosság is örökre el zárva maradjon. — Jól tudjuk ugyan is a' történetek könyvéből, hogy eleitől fogva a' bújálkodás (Luxus) szülő annya volt az erkőltsök meg romlásának, az el puhúlásnak és el fajúlásnak. Innen egy igazi Tudósnak sints arra tellyességgel semmi oka, hogy a' Nagyok bóldogságára és az ő nyughatatlan ditsösségekre ásítozzon; ellenben pedig arra felette sok lehet, hogy a' maga sorsával meg elégedjen és a' maga örökké megmaradandó kintseinek hasznával helyesen éljen. —

A' mi a' Túdósoknak foglalatosságokat, magok viseleteket nézi; a' világtól magokat el vont és ülő élet ő rájok nézve legjobb, leghasznosabb, és legjobban illik hozzájok. Az időnek elvesztegetése bár akármelly fontos és tekintetet érdemlő dolog légyen is magára nézve, legkissebb azok közzül a' kedvetlenségek közzül, a' mellyek ő reájok a' világi mulatságos 's az időt haszontalan morsoló életből hárámolnak. Az illyen élet őket a' méjj gondolkozásra való tehetségtől megfosztja; az érzések a' magok hathatósságokat el vesztik, charaktereknek egyenessége és tisztasága el enyészik. A' mit írnak, azokból nem egyebek, hanem a' világ közönséges gondolkozásának modjához képest, indúlatosság, sokféle hibák, és hibás régulák (maximák) gyermekes gondolatok tettzenek ki, és lassanként minden ő munkájok, a' szerint, a' mint ennek vagy amannak a' Nagynak való hizelkedésből írnak, külömbbkülömbbféle líberiákba (ebből livrée) jelennek meg; a' he-

lyett, hogy azoknak igaz moralis szineket és valóságokat az igazsághoz való kötelességek szerént írnák és festenék le. A' Nagyoknak, gazdagoknak, az olvasó Szépeknek hijjábavalóságok (vanitas) a' tudósok' hijjábavalóságoknak hizelkedvén őket magokhoz édesgetik, hogy véllek únalmas óráikat jobban eltölthessék; a' mellynek az egymásnak tettzeni kivánásnak, a' hizelkedésnek, a' jus-formálásnak, az udvari ravasz mesterséges fogásoknak, és hijjábavalóságnak 's a' t. egymással szüntelen 's iz nélkül való fel tserélödéseik szoktak a' következéseik lenni. A' világiak ez által; a' Túdósok, és tudományok' betsüléséböl származó mázos szinnél, egy két napig tartó hirnél, névnél egyebet nem nyerhetnek; a' Túdósok pedig lassanként elvesztik a' léleknek azt a' felemelkedését, a' melly a' nagy gondolatokat szülni és termékenyekké szokta tenni.

A' Nagyok, a' kik a' nyájasságok által a' Túdósokkal a' magok magánosságokat el hagyatják, és őket magokhoz édesgetik, akár azért, hogy véllek únalmas idejeket jobban tölthessék, akár a' tudományok és erántok való tiszteletből, akár pedig azért, hogy egy vagy más dologban hasznokat vehessék nékik, — a' legnagyobb ellenségeiknél tetemesebb 's több kárt tesznek, az el fájúlásnak, a' hibáknak, a' vétkeknek járma alá vetik őket, megerőtlenitik a' bajnokokat, a' kiknek az a' kötelességek, hogy az emberi nemzetnek ezen hatalmas ellenségei 's tyrannusai ellen viaskodjanak.

Sokan a' nagy Urak közzül a' Túdósokat tsak azért kedvellik; mivel azoknak egymással szóval való vetélkedésekben (disputálásokban)

nagy mulatságokat és időtöltéseket találják; — azokat magokhoz édesgetik, vagy pedig azoknak látogatásokra mennek olly tzélból, a' mellyből hajdan a' Római nép a' bajnokok látásokra ment, és a' mellyből az Ánglusok a' kakasok hartzokra v. verekedésekre seregestől szoktak menni. Vélek való társalkodásoknak fő tzélja nem az, a' minek kellene lenni, úgymint a' magok jobbulások és tökélletesedhetések, hanem hogy a' közönséges tsapodár emberek hizelkedéseik között túdós hizelkedést is halhassanak. — Azomban a' Túdósok közzül is a' fekete hattyúk közzé lehet azt számlálni, a' ki Solonnak példája szerint, nagy lelkü szabadsággal, és bátorsággal a' Nagyoknak az igazságot ki merné mondani *). Ritka a' ki Senecával így szóllana: Nem azt „kell nékik úgymond mondani, a' mit „hallani akarnak, hanem a' mit meg „nem bánnak, hogy azt valaha hallot„ták. Adj nékik jó tanátsot, hogy va„lahára egy igaz szót halhassanak „azok á' fülek, a' mellyek szüntelen „a' hizelkedéstől tsengenek. — Azt „kérded, mitsoda jót tehettz ezzel „nékik? Azon légy, arra tanitsd öket,

*) Sólon egy a' hét Görög Böltsek közzül meglátogatván egykor Croesust a' Lydusok gazdag Királlyát, ez minekutánna néki minden kintseit és gazdagságait megmutogattatta volna, kérdezé tőlle, hogy őt a' boldogok közzül valónak tartaná é? Erre Solon így felelt: Lydusok Királlya! minékünk Görögöknek, a' kiknek az Isten más elsőségeken kivül, maga meggondoló, és okos értelmet adott, tsak egyedül a' láttzik boldognak lenni, a' kit az Isten boldogságában életének utólsó szempillantásáig meghágy és megtart. — A' mi pedig a' többi embereket illeti, a' kik ezer meg ezer veszedelmeknek vagynak kitéve, azoknak bóldogsága nékünk épen olly bizonytalan dolognak tettzik, mint a' Királyi Korona annak, a' ki azért hartzol ugyan; de még nem győzött. Lásd Herod. L. 1, c. 29—33. Plutarch in Solon.

„hogy a', magok bóldogságoknak fe„lette ne hidjenek 's a' t. *)

Nagyon hibáznának a' Túdósok, ha azt el hitetnék magokkal, hogy ők a' késö maradéknak, (ha szintén annak esméretére el juthatnak is) bizonyosan tettzeni fognak, azon okból; mivel a' magok idejekbelieknek tettzenek; valamint arra nézve semmi igazságok sem volna, ha ök a' késö maradék előtt való tekintetre számot tartanának, a' midön a' magok rendjekbelieknek sem tettzenek.

Azon közben igaz az is, hogy mennél jobban megesméri az ember a' maga idejebelieket, annál kevesebb figyelmetességét kéntelenittetik a' késö maradékra forditani; a' mai emberkor (generatio) v. a' mai élö emberek, maradékok azokra nézve, a' kik ez előtt egynehány századokkal dolgoztak és irtak; a' melly együgyü ezen dologról való gondolkodásban (reflexio) van valami ollyan, a' melly a' mai, ditsösségen kapkodó 's sokszor ezért alávalóságokra is vetemedö Íróknak, a' józanabb gondolkodásra alkalmatosságot szolgáltathatna. Az illyek a' késö maradékkal 's annak itéletével nem sokat gondolnak; mivel jól érzik magokban, hogy nékik még tsak az arra vágyhatásra sints semmi jussok; — magokat a' ditsösségnek zenithjében gondolják lenni, ha munkájoknak nagy mesterséggel, sőt sokszor azoknak az újságokban költött név alatt magok által való megdítsérésekkel vevöket, és legfely-

*) Dic illis non quod volunt audire, sed quod audivisse semper volunt. — Plenas aures adulationibus aliquando vera vox intret: da Consilium utile. - Quaeris, quid felici praestare possis? Effice, ne felicitati suae credat, etc. Seneca de benef. L. VI. c. 33.

Igaz

lyebb esztendei-plánta betset, hírt, nevet, tekintetet szerezhetnek.

Igaz ugyan, hogy még az ollyaknak is, a' kik munkájokat az időnek és az irigységnek vas fogaitól nem félthetnék, mitsoda kedvek, mitsoda gyönyörüségek lehetne a' késő maradék kedvéért, a' magok halhatatlanságokért dolgozni, még tsak igyekezni is, ollyan században, a' mellyben az el múltakrúl többé még tsak emlékezni sem igen kivánnak. — Valamint a' természeti világ, úgy szintén a' tudós világ is a' szüntelen való változásoknak nagy Chemiai műhelye, a' hol van egyiknek a' koporsója, a' másiknak böltsője ugyan ott van. — A' mi egy esztendőnek szüleménnye, a' mi tsak esztendei plánta, azt egy-esztendő megemészti, 's tovább meg nem maradhat. Valamint minden esztendőben az embereknek ideig óráig való szükségekhez képest bizonyos számú mesterség-mívek készittetnek; nem külömben a' tudományoknak ez vagy amaz ágára nézve is szükség, hogy valamelly bizonyos számú munkák jelenjenek meg. — Annyival inkább, mivel már ma nagyobb részent az emberek tsak azért olvasnak, hogy arról, a' mit olvastak, beszélhessenek; természetszerint, a' mi legújjabb, azt olvassák, és azt tartják jobbnak; úgy hogy az emberre se nem halgatnának, se nem ügyelnének, sőt talán meg sem értenék, ha ötven esztendővel ez előtt élt Írórúl v. Könyv-szerzőrül beszélne.

Minden Íróknak, minden Túdósoknak, legalább a' mennyiben magokat kinyilatkoztatják, a' tzéljok az, hogy a' magok idejekbélieket tanittsák, 's világosittsák, vagy pedig mulattassák, és gyönyörködtessék. — A' mi ez elsőt illeti, annak-még tsak a' kivánása, avagy az arra való igyekezet is, némellyeknek vélekedések szerént

ebben a' mind azokról a' dolgokról, a' szerint, a' mint azok magokat a' hijjábavalóságokon felül felemelik, gyanús században, büntetésre méltó juss formálásnak tettzene, és a' közönséges megsértetett hijjábavalóság vétkének (C. laesae vanit. gener.) tartatnék. — A' nagy elménck (genie) 's annak hatalmának tekintetéről a' mai időben kevesct lehet szóllani: ez a' szép, ez a' hasznos aristocratia majd tsak nem végképen megszünt. — Az észnek Országában többé a' rangokra nézve kevés, vagy semmi külömbség sints. — A' talentumoknak egyenlőségekről való meggyőződés megelőzte a' jussoknak egyenlőségekről való meggyőződést. — Az elsőbb életben maradtt, a' másik meg hólt.

Nem tsak rangjokra, hanem belső tulajdonságokra nézve is, sokat külömböznek az elmék egymástól. — Némelly nagy elméken a' tudományokban való el merülésből származó valamelly szomorúságnak, és melancholiának nyomait lehet tapasztalni. A' szomorúságnak ez a' neme a' felette nagy 's a' lélekre dolgozó érzékenységből, és a' méjj gondolkozásból származik, a' mellyek az embert a' véghetetlenségnek szélére helyheztetik. Tassóban, és Youngban nevezetesen a' melancholiának ezt a' nemét lehet észre venni, a' melly a' mint láttzik valamelly méjj érzékenységgel el válhatatlan öszveköttetésben van; Páscálnak munkáiból illyetén forma tiszteletet maga eránt másokban gerjesztő szomorúság tündöklik ki, a' mellynek okát a' méjj gondolatokhoz való szokásban kell keresni. — Ellenben, a' külső világi életben magokat nagy tálentumaik által másoktól megkülömböztetett Nagy embereknek, főképen a' Nagy-Kapitányoknak avagy fő Vezéreknek lélekbeli tulajdon-

ságaik, a' mint láttzik, egymással nagyon megegyeztek, és mindenik közzülök a' léleknek 's a' Charakternek majd tsak nem mindenekben egymáshoz hasonló vidámságával, 's elevenségével birtak; a' mellyek őket életeknek legterhesebb környülállásaik között sem hagyták el. — Nevezetesen Caesárban, Mátyás Királyban, IV. Henrikben, Gustaw Adolphban, és II. Fridrikben a' léleknek ez az elevensége a' legnagyobb mértékben feltaláltatott; a' mellyet ő bennek úgy lehet nézni; mint valóságos nagyságoknak tsalhatatlan petsétjét. — Ez a' vidámság, ez az elevenség ő reájok nézve koránt sem temperamentumi vigság és elevenség volt; hanem az ő nagy lelkeknek 's elméjeknek egyszer'smind principiuma és következése, az ő álhatatos, bátor, hathatós akaratjok, az ő szélessen kiterjedő, gondolkozni könnyen túdó, 's a' gondolatok szerentsés egyben hasonlitásokra termékeny lelkek, az ő nagy 's felemelkedett gondolatjok erejeknek, 's munkásságoknak hathatóssága felől való belső meggyőződéssel töltötte bé őket. — Egyszer'smind ez a' természeti, értelembeli és morális munkásság az ő lelkeknek minden tehetségeit öszve kaptsolva 's egyességben tartotta. — Belsőképen meglévén magokról győződve szerentsés kimenetellel minden magok megerőltetések nélkül fényes tetteket vittek véghez, megvóltak győződve a' magok ditsőségekről, a' mellyeket nékik nem Generalissaik, nem a' vak szerentse; hanem magok szerzettek magoknak, megvóltak előre győzödve a' történeteknek kimenetelekről; mivel magokat azoknak igazgatásokra, és az azokból származható szerentsének, szerentsétlenségnek el viselésére elég erősseknek, és alkalmatosoknak érzették. — Állandóúl megtartották szokott vidámságokat, és

elevenségeket, azoknak a' nagy embereknek példájok szerint, a' kik minden dolgokra egyformán teremtettek, és a' kiket semmi világi dolgok sem bámúlásra nem gerjeszthetnek, sem pedig meg nem rettenthetnek.

Mokry Bénjamin.

4.

Méltóságos Aranka György Úrnak élete *)

Aranka György született Szék Városában, 1737-dik esztendőben, September Hónapnak 15-dik napján. Attya volt hasonlólag Aranka György, Erdélyi Reformatus Püspök, előbb Széki, az után M. Vásárhelyi, 's végre ismét Széki Pap, Annya pedig Bonyhai Simon Mária.

---

*) Ditsőült Aranka Györgynek ezen jeles emlékeztetését, T. T. Senquiczi Kovachich György Úr buzditásának és egyszer'smind vélünk szives közlésének valamint nyilván köszönnyük, úgy örvendve ölellyük azon alkalmatosságot, mellyel Nagy Érdemű és Tudós Székely Márton Úrnak magyarságát, de főképpen a' már nálunk ritkábban ugyan, fellebb emelkedő Romai szózatnak tisztaságát, és kellemetességét az ő Classicus Verseiben olvasóinkal megismértethettyük, és azzal mind e' napiglan még nem hanyatlott Római izlésnek élő példáját mutathattyuk, a' Deák levél mellyel értekezését késéré e' következendő;

Viro Perillustri ac Docto, Mart. Georgio Kowachich, Senquicziensi, complurium II. Regni Hungariae Comitatuum Tabulae Judiciariae Assessori tit. tit. mihi plurimum venerando. —

Perillustris, ac doctissime Domine!

Domine mihi singulariter colende!

Multum sane jam ac diu est, quod Tibi, vir Perillustris, exspectationique tuae inpono. Octo praeteriere menses post datas mihi a Te litteras, quibus jubes, ut vitam fataque Illustrissimi et Magnifici D. Georgii quondam Aranka ad Te et edendam a Te perscriberem. Tuas ego

Gyermekkori idejéről, történeteiről 's neveltetéséről keveset tudhatni ; mert ma akkori emberek nincsenek, maga pedig azokat irásba nem tette. Ezek lésznek okai, hogy a' jelenlévő

---

litteras animumque ex istis Tuum accepi, atque intellexi libentissime statimque dedi operam, quantum potui, solertem scriptiunculam brevem biographicam in memoriam Amici nostri communis et multorum bonorum Amici conponere. Id ubi conposui, quoniam solus ego viri illius acta fataque nesciebam, communicavi cum amicis sex, qui et ipsi vel cognatione, vel sodalitate et convictu cum nostro erant conjunctiores, ut si quid ego vel omiserim, vel erronee scripserim, vel denique non suo loco posuerim, adderent, mutarent, delerent. Haec, quae hactenus legisti, vir Doctissime, perfecta a me sunt spatio non amplius 15. vel 20. dierum. Cur tamen (jure quaesieris) haec mea responsio tarde adeo ad Te perfertur? Amici isti superius memorati in causa fuere; apud eos enim, id quod citra calumniam dictum esto, sciagraphica illa vitae descriptio multo tempore detenta haesit, quum interea, si duos, vel tres excipias, nemo vel literulam addiderit, aut demserit. Tres omnino fuere ex istis Amicis, qui aliquid auxilii mihi in hac opella praestitere: Spect. Dnus Andreas Ajtai pauperum apud Incl. Tab. Regiam Advocatus ordinarius, deinde Dnus Jos. Nagy horológiarius, hi quidem ambo admodum exiguum; tertius autem isque plurimum Spect. Dnus Jos. Szatmári Procurator causarum et convictor contubernalisque Amici nostri desideratae memoriae Georgii Aranka. Habes igitur nunc, vir Perillustris et Doctissime, non quidem, quod petebas, imo jubebas, sed quod ego potui, biographiam qualemcunque Illustr. et Magnif. Dni Georgii Aranka, quam Tu, si ita videbitur, ede sane ac facito publici juris, ita tamen ac tali sub conditione, ut quae Tibi videbuntur inibi minus accurate minusque decenter scripta, per Te ipsum deleantur, tollantur: si qua item per imprudentiam nostram omissa fuerint, ista vero pro Tuo in Amicum veterem amore suppleas. Unum est, quod Te oro, vir doctissime ac Domine Perillustris: Ego novellas istas periodicas, quae, Te referente, in Hungaria, titulo T u d. G y ű j t e m é n y quovis Mense eduntur, non novi; si tamen in illis integra haec biographia prodire simul et semel nequeat, quemadmodum id fieri in ejusmodi novellis adsolet; nollem ego quidem per philyras discerptam mutilatamque edi. Effice igitur, quantum in Te situm est, ut, qualiscunque demum, prodeat serie continua philyrisque cohaerentibus atque integra unoque obtutu et conspectu pateat Lectoribus; dignum enim profecto est nomen Arankaianum, cui vel post obitum honor iste habeatur. — Si vacat etiam naenias nostras in memoriam Amici Tui et mei legere, addo versus aliquot ex

Tudósitás az ő életéről nem lehet tökélletes. — Azt beszéllette magáról, hogy gyermek korában aszszonyt maga körül nem szenvedhetett, kivált,

illis, quos anno proxime praeterito de mortibus Trium virum Transsylvaniae nostrae, Samuelis scil. Kemény, Jos. Teleki, nec non Georgii Aranka inparato satis calamo luseram:

Omnia flent late circum. Tu sola triumphas,
Crudelis Libitina, nec inpia vulnera sentis,
Quin eadem duplicas, non causa laedimur una,
Heu! miseri, teloque tuo jacet ille dierum
Jam quamquam satur ac senio confectus, at idem
Vivere centenos merito dignissimus annos,
Qui proprium fulvo nomen sortitus ab auro,
Aureus in Sophiae penetralibus usque micabit,
Adversarius ille superstitionis, ARANKA.
Hoc praesente viro non ulli impune licebat
Naturae leges rectae ac rationis habere
Insuper. Hic rerum causas nexusque latentes
Pandere resque atra nocte et caligine mersas
Promere, et in dias educere luminis auras
Doctus erat, solers atque indefessus agendo.
Hic et amicitiae fugientis in aethera quantus
Et stator et cultor! Coelo detrudere solem
Inque die medio tenebris involvere mundum
Invidus ille parat, sanctum qui tollere nomen
Tentat amicitiae. Quid enim fuit utile nasci,
Vivere quid dignum, verus si desit amicus?
Nil ego contulerim jucundo sanus amico
Quam pulchre venusinus olor! Sed quo feror? ingens
Hic laudum campus nobis aperitur, amico
Solvere si dulci plene sua Justa velimus.
Nec fuit e numero vulgi, quod semper amicum
Utilitate probat. Doctos sibi jungere seque
Jungere doctrina claris gaudebat amicis,
Nunquam non gnarus, quid distent aera lupinis.
Tantum igitur nostro est infixum pectore vulnus
Lethifero mortis telo, cum cedere fatis,
Heu! non exorandis, est jussus ARANKA.
Sed quid plura? Illum magni celebrate Poëtae,
Versibus aeternis. Ego debilis ac sine vena
Ad graviora vocor. etc. etc.

Haec, forte minus grata Tibi, volebam Tecum communicare, et jam charta deficit, sed non amor in Te meus, dum spiritus hos reget artus. Vive felix faustusque cum filio longe dilectissimo, Deus Te vosque diu nobis conservet ac tueatur!

Perillustris Dominationis Vestrae

Obsequentissimus servus
Martinus Szekely mpr.
Pastor Eccl. Ref. M. Vásárhely.

ha csókolni akarta. Emlegette azt is, hogy M. Vásárhelytt (mert ott kezdette Oskolai Tanulását) volt egy olyan csudálatos természetü Tanitója (Praeceptora) a' ki, midön Arankának köhögését, sőt szuszogását is hallotta, leg-ottan Nyak-vassal fenyegette; szüntelen a' Memorizálással kinozta, és minthogy Aranka roszsz emlékezésü volt, a' roszszúl tanúlt Leczkéért ottan-ottan büntette, mellyek miatt azt a' Praeceptorát sokszor nevezte hibásnak. — Hanem a' derék Mátyas István lett az után Tanúlásának Vezére, a' kiről sok jót beszéllett, 's a' kinek keze alatt érvén Togás Deákságot, ment Aranka Maros-Vásárhelyről a' Nagy-Enyedi Refor. Collegiumba tanúlásának további folytatására, a' hol tétetett a' Lógica Classisban Publicus Praeceptorrá, mely idő alatt volt szándéka, hogy Pappá légyen, 's Enyedhez közel égy falusi Ecclesiában meg is probálta arra való tehettségét: de az Úri Imádságot el-vétvén, 's azon kivül is a' könyv nélkül való tanúlást únván, 1764-ben 27. esztendős korában azon Collegiumtól el-távozott, hogy a' Királyi Tábla mellett Cancellista légyen. —

Atyjának származása volt Zágon nevü Faluból, melly a' Székelységben fekszik, t. i. Sepsi Székben, erre nézve többnyire Zágoninak is szokták volt hivni mind az Attyját, mind pedig magát is jó darab időig, igen nagyon szokásbán lévén az a' Magyar Nemzetben is, hogy származások' hellyéről nevezzék az embereket, p. o. Csik-i, Rosnyo-i, Kovászna-i, 's a' t. A' hajdoni Püspök Aranka György néha tulajdon maga a' nevét törvényesen is Zágoninak irta. Itt azt is meg jegyzem, hogy a' tavaly meg-holt Ntgs Aranka Györgynek vezeték nevét a' régibb emberek igy hangoztatták: Aránka, a' melly nékem alkalmatosságat ád kérdenem, ha valyon az a'

név Aranytól származik e', avagy inkább Aránytól? Én az utolsót tartom hellyesebbnek: de akár mellyik légyen; tovább viszem már kezdett munkámat.

A' mint megemlittetett, Néhai Aranka György tanúlt a' M. Vásárhellyi Collégiumban is, és a' többek között volt Tanitója ama' hires és Diaeteticájáról a' Magyar Nemzetben el-felejthetetlen emlékezetü Orvos Kibédi Mátyus István Úr, ki a' maga szelid és okos viselete által Arankának hasznot, magának pedig Arankánál örökös tiszteletet 's baráttságot szerzett.

Tanúlását végezte a' Nagy—Enyedi Reformatum Collegiumban, és sokszor beszéltè a' Baráttyainak hogy, mikor ki-szállott abból a' Collegiumból, illyen szabásúlag elmélkedett: Isten! im é én helly 's állapot nélkül bizonytalanságban vagyok: de arra kérlek Tégedet, hogy tartsd-meg eszemet 's segésségemet: Szerzek én szerencsét magamnak. Ez egy kevéssé kevéllyecske könyörgés: de még is fel-jegyzém azért, mert nagyon érzik rajta az oskolai bűz, és látszik belölle az ifjui éretlenség, a' melly sokszor arra vészen minket, hogy hellyesnek tartsuk kereszténi Nevezetünk 's méltóságunk mellett is a' szegény hizelkedö Ovidius Poétának ama' virágját: Di tibi dent annos, a' te nam cetera sumes. —

A' meg jegyzett 1764-dik-esztendőben Cancellistává lett, az akkori Tabulae Regiae Praeses Mlgs. Gróff Nemes Adám Úr ő Excellenciája Praesesi Cancellariáján, kinek kegyelmébe esvén, ott asztala is volt, 's alkalmatossága is esmérkedni sok nagy Urakkal és aszszonyokkal. Nevezetes, hogy Aranka felette munkás, de fösvény nem lévén, a' munkát keresve kereste; ha-

nem azért senkitől jutalmat nem kivánt, mely cselekedete néki becsülletet és még több jövedelmet hajtott, más úton pótoltatván-ki ezen fogyatkozás.

Két esztendős Cancellistaságában, t. i. 1766-dik esztendőben Novembernek 22-ik napján a' Báró Domokos Antal Itélő Mester Úr Cancellariáján Praeses, vagy, a' mint nevezik, Protocolista is lett. — Az után pedig, B. Domokos Antal Maros-Széki Fő Király-Bíróvá tétetvén, Mlgs Cserei Mihály, és végre 1774-dik esztendőben Mlgs Székely Dávid Itélő Mester Úrnál lett Aranka Protocollistává, a' hol, és a' mikor kezdette szemeit ostromolni az alább meg-emlittendő nyavallya is. — Ama' Néhai Báro Domokos Urat sokszor nagy dicsérettei emlegette a' mi Arankánk; mint a' kinél igen nevezetes alkalmátossága nyilt a' Polgári Világ' meg-esmérésére. Azt is gyakran emlegette, hogy annál az Itélő-Mester Urnál nem csak mint Protocolista, hanem úgy is viselte magát, mint szolga, a' nagy asztaloknál háta megett kardoson udvarolt, tángyért cserélt, ágyát meg-vetette 's még csizmáját is le-húzta, meg-tisztitotta. 's a' t. az után pedig estve kártyázott és reggel kávézott vele. — Ez időben lett alkalmatossága Aranka Györgynek a' Néhai Báró Szilágyi Sámuel', és Nagy Toldalagi László Urak' esmérettségekbe esni, kikről sok jó dolgokat szokott volt emlegetni, sőt egy beszélgetést (Dialogust) is irt a' Néhai Aranka György, melyben bizonyos Polgári Dolgokról Gróff Toldalagit és B. Szilágyit beszélteti egymással, de ez az irás ki nem nyomtattatott. — Ezen Cancellistai állapottyában nyert alkalmatosságot Aranka György arra is, hogy egy Franczióul tanúlni kezdő Ifjunak társaságában, 's kedve töltésére meg-tanúlná a' Franczia nyelvet,

mint az előtt kevés idövel a' Németet.— Beszéllette azt is sokszor, hogy Deákságában el-mellőzvén a' Mathematicai Tudományok' tanulását, már megért Cancellistai idejében kezdett itt Maros-Vásárhelyt Mathesist tanúlni, és abban jó elö-menetelt is tett a' Néhai kedves emlékezetü és mindenféle Tudományokban hires Férjfiunak Tiszt Kovásznai Sándor Professornak Vezérlése és ut mutatása alatt. — Azon Cancellistáskodásának idejére esik az is, hogy Drelincourtnak a' Halál félelmei ellen Francziául iratott könyvét Magyar Nyelvre forditotta, és két Darabban in 8-vo az édes Attya neve alatt ki-nyomtattatta. Hanem életének épen azon részét ostromolta egy igen terhes nyavalya, a' mely valami Hypochondriaca affectióból vett volt eredetet. Ezen nyavalyájában felette szenvedett sokat szemeinek fájdalma miatt és néhány esztendeig tartott az a' szenvedése, még pedig oly' nagy mértékben, hogy a' világosságot nem nézhetvén, a' Nap ellen ernyös kalapot viselni volt kéntelen, a' melyet sokszor beszéllett. Minden orvoslás haszontalan vala, noha Bécsben a' hová Mlgs Székelly Dávid Úrral fel-menni 's a' nagy Mária Therésia Császárnéval beszélleni szerencséje volt, az Udvari orvosok is tanácskoztanak a' Császárné parancsolatyából azon nyavalya felöl, de gyógyithatatlannak pronunciálták, mig egyszer valamely jó történet Segesváron egy Patikáshoz vezérlé, ki előtt a' nyavalyáját meg-beszéllvén, az azt tudakozta, ha nem izzadnak e' a' szemöldökei? mellyre Aranka, igen sokat izzadnak, úgy mond-Ezt értvén a' becsületes Patikás, azt tanácsolta Arankának, hogy István Király' napja után feredjék a' folyó vizben minden napon, mig a' viz bé kezd a' hideg miatt fagyni, feredjék pedig a' Nap' Fénnyénél és mezitelen, néhányszor

minden feredéskor le-bukván a' vízben 's ilyen módon fejét is a' vízbe dugván: feredés után pedig köntösét magához szoritván, mindenkor egy jó sétálást tégyen, míg teste gyengén fel-melegszik. Ezt Aranka követte, és az első esztendőben ugyan kevés hasznát tapasztalta, de a' következettekben nem csak a' hoszszan és únalmas szenvedéstől meg-szabadúlt, hanem szemeinek eleven látását is üveg' segittsége nélkül mind' holtáig hiba nélkül meg-tartotta. Bécsbe akár csak ujság kivánásból, akár az itt mindjárt elő fordúló Tárgyra nézve menvén, ott létekor udvarolt a' nagy hirü Mária Therésia Császárnénak és kegyesen fogadtatott a' nagy Aszszonytól, kivált ha Reformata Vallását Aranka elhagyván, Róm: Catholicussá lenne, melly ajánlásra Aranka dicsösségesen felelt: Felséges Aszszony! Vallá som aránt meggyőzettetve vagyok: soha sem hazudtam embernek is: Felette ellenem lenne, ha Istennek hazudnék. — No akkori Bécsben létével szemei' gyengeségétől ösztönöztetvén, esedezett a' Felséges Császárnénak, hogy nyerhessen valamely nyugodalmasabb Hivatalt, a' honnan élelmét illendőleg megszerezhesse. A' kegyes aszszony esedezését meghallgatta, és annak következése lett az, hogy az Erdéllyi Méltóságos Királyi Táblán, Vacantia esvén, 1782-dik esztendőben, Januarius' 18-dik napján a' Néhai Mlgs Rósnyai Josef Úr helyére és fizetésére, mint Szám-felett-való Assessor, bé iktattatott. Ebben az állapatban follytatott serény és hív szolgálatot, némely Expeditiók is bizattatván reája; mig a' két Districtualis Tábláknak II. Jósef Császár Ő Felsége által 1787-ik esztendőben lett felállittásokkor M. Vásárhelyen Districtualis Actualis Táblai Bíróvá,

és ismét ezeknek eltöröltetések után, mely esett 1790-ik esztendőben, a' Mlgs Királyi Táblán Actualis Assessorrá tétetett; hanem ez utolsó későbbre esett, a' mint alább meglátszik; mert még ekkor csak Supernumerarius Assessori Hivatalt nyeré. — Utólyára 1796-ik esztendőben Május' 10-ik napján következett Arankára az Assessorságban Actualitás is, mellyet hiven follytatott haláláig. És itt e' Tárgyban meg lehet jegyzenünk az Aranka György' lelkének serény 's tiszta látását; mert, el hallgatván most az ő egyenességét, melyet mindenkor mutatott az Ítélet-hozásokban, olyan nagy figyelme volt néki minden perek' elő adattatássokban, hogy, noha ugyan olykor láttatott is nem ügyelni a' felvétetett ügyre, hanem holmi apróság, versek', 's más dolgok' írásával, és jegyezgetéssel foglalni elméjét 's figyelmét, de felszóllott mindenkor, mihelyt a' szükség kivánta, és olyan helyesen 's értelmesen szóllott a' jelen volt causákhóz, hogy csudálták mindenek azt a' jeles és sokra érkező elmét, a' mely oly tisztán ítélt arról is, a' mire láttatott volt nem figyelmezni. — Meg holt pedig 1817-ik esztendőben, Martius Hónapnak 11-ik napján, 11. órakkor, délelőtt minden fájdalom érzése nélkül, és ugyan azon Hónapnak 13-ik napján, népes halotti Gyülekezetnek kisérésével megtisztelteteve, Maros-Vásárhelyt a' Reformatusok' Temetőjökben lévő Czinterem' keritésében, a' Cathedrán alól nap nyúgot felé egyenes lineában nyoltz lépésnyire el temettetett.

Teste alkotását a' mi nézi, magossan termett volt; de a' vastagsága nem volt magosságához szabva: vékonyabbnak és súgárobbnak kellett volna lennie a' néki adatott magossághoz képest. Különös szépsége nem volt, sőt minden tagjai igen ízmosok, kövérek valának,

kivált a' Feje, mely öreg korában majd' egészszen megkopaszodott, és az ábrázatja. Ezekhez vala szabva járása is, a' mely minden ékesség nélkül és többnyire görbült Testel, 's földre függesztett szemekkel vala. A' lépésben is lábai térdei és szárai gyengén kifelé hajlottanak. Szovának hangja és beszédje is kedvesség nélkül valának. Rövideden: testének különös és kitetsző ékességével senkinek semmiképen nem tetszhetett; öltözetét is pedig a'hoz szabta, és a' köntös' különös czifraságához nem is értett. Általjában véve elejétől fogva mindég Magyar köntösben járt; öregségében csak ugyan olykor olykor a' kaputot is magára vette, sőt halála előtt hat hetekkel német-nadrágot is csináltatott, de azt sem módiból, vagy a' Magyarnak megvetéséből, hanem szükségből, Orvosi Tanátslásból. Beretválkozása pedig mind' haláláig németes volt. — Hanem ezeket legjobban kimutatja az Aranka' képe, melyet 69. esztendős korában iratott le, Krasznai Mlgos Camerarius és Fő Strása-Mester Cserei Farkas Úr olyan szándékkal, hogy Magyar Országon a' Pesti Múséumba tétesse. Ezt a' képet oly helyesen is írta Boér Márton nevű M. Vásárhelyi Festő, hogy az Aranka' ablakában lévén száradás végett kitéve, sokan az útszán járók közül, mint Arankát, úgy köszöntötték.

Teste mind haláláig tartós egéssséggel 's vídám érzékenységekkel birt. Ki kell venni innen a' fennebb emlitett szemeibéli hoszszú nyavalyáját, 's ezen kivül még némely hirtelen jövő, menő betegségecskéjét, melyeket panasz és békételenkedés nélkül, sőt vidámon és gyakorta jó kedvel, nevetve, tréfálódva szenvedett. Halálakor is nem valami rendes nyavalya lepte meg, hanem erőtlensége miatt a' házában el esvén, egy szegelet falhoz üttetett a' feje a' bal füle

tövénél, mely miatt a' vér az agyára tódúlt és az érzés' tehettségétől a' miatt megfosztatott. De az Orvosok jobban tudják, az illyen történetekben miként dugja meg az idegen vér a' fönek agyában az életet; én az iránt nem vetélkedem. Elég az, hogy minden beszéllés, látás, söt mozgás nélkül élt az irtt eset után 14. órákig, és azok el telvén, meg holt egész kövér, izmos testtel, 's vidámságot mutató ábrázattal. Akkor noha már szintén 80. esztendös volt, de úgy látszott mind' maga viseletéből, mind' ábrázattyából és beszédjéből, legkülönösöbben pedig elméje' elevenségéből, hogy el élhetett 's élt is volna még kilentz esztendeig, ha az az eset nem találta volna.

Hanem Teste' mivoltának le-irásától, menjünk már az Aranka' Lelki tehettségeinek elöadására. — Az elménck különös elevenségével nem birt, és hogy Tudós lett (mert igaz, hogy a' mi Tudósaink között nem az utolsó helyen vagyon az ö neve), nyerte azt felette nagy és majd' meg-gyözhetetlen szorgalmatossága által, melyhez járúlt hasonló figyelmetesség, és a' kettö együt csudálatoson vitte Arankát arra a' helyre, a' hol lakik az elmésség. Ezt kiváltképen azért jegyzém meg; mert Aranka Poëta is volt, és azt beszélte, hogy 40. esztendös korában kezdett leg-elöszer verseket irni. Irt pedig jó és kedves verseket is, mikor serényen figyelmezett a' felvett materiára, és igen nevezetesek azok a Versei, melyeket készített Néhai Második Jósef Császár' Uralkodásának kezdetéről — A' mely verseket pedig gondolkozás nélkül, vagy kevés figyelemmel irt, minémück születtek töle gyakron a' Királyi Táblá gyülésében is, azok eléggé jelentik, hogy a' Poësis nem született, hanem szerzett tulajdonsága volt. E' mellett is mind azon

által irott Verseit igen sokszor meg-igazítva, változtatva, rostálva 's másokkal rostaltatva, végezetre a' jovait ki válogatván, ki-nyomtattatta in 8-o.

Abban a' Tekintetben, a' mit Izlésnek, nevezünk, a' közönséges beszédben, 's társalkodásban soha a' czifra, pompás, válogatott ékességü beszédet ugyan Aranka nem követte: de az irásaiban igyekezett minden dolgot szép beszéddel adni-elő, és néha oly igen fel húzta ezt az igyekezetet, hogy a' miatt érthetetlenné vált az irása. Ezt a' kis hibácskát pedig, mellyet csak ritkán ejtett, annak a' forró buzgóságnak kell tulajdonittani, melyell égett az ő szive a' Magyar Nyelv' ki-mivelésében, és úgy annyira égett, hogy életének utólsó húsz esztendejében még az igen szép, ékes, tudós és becses Deák Nyelvet is a' Magyar mellett megvetette. Ez egy kevéssé bővebb elö-adást érdemel. Néhai nagy emlékezetü második Josef Császár minden Népeit egygyé tenni 's csak Német nyelven akarván igazgatni, sőt, úgy szollva, láttatván olyan szándékát nyilatkoztatni-ki, hogy a' Németeken kivül lévő minden Népeiben a' Nemzetiséget el törölje; ez az erőszakos dolog számlálhatatlan embereknek, valakik jól tudtanak gondolkodni, viszszáson és kedvek ellen esett. Meg-halván tehát 1790-ben az a' Nagy Monarcha, egyéb népei között a' Magyarok is igyekeztenek el vétetett vagy meg-csipdesett Nemzetiségeket viszsza-állittani. Mit cselekedtenek pedig akkor e' dologban a' Magyarok mind' két Hazájokban, azt emlitenem most nem szükséges. Oda megyek már, hogy 1790-dik esztendöben Kolosváron Erdély is öszve-gyülekezett Diaetára, a' hol egyéb végezések között mind' a' Nemzet, mind a' barátságos második Leopold Császár hasznosan emlékeztenek a' Magyarok' nyelvéről. Ekkor al-

kalmatosságot vett, avagy helyesebben mondva, mérészlett venni magának Aranka, hogy egy rövid Értekezödést készittene, 's ki is nyomtattatna Magyarúl in 8-vo, melyben tanácsolja is, módját is adja, el is rendeli egy Magyar Nyelv mivelő Társaságnak felállittását. Ezen dolgot a' Magyarok' jó akaróji mindnyájan hasznosnak, szépnek, sőt szükségesnek találták, kigondolóját dicsérték 's minden jobb jobb, és értelmes Urak azon Társaságnak Tagjai lettenek. Hanem én arról tárgyomhoz képest most sok szóval nem irok; és viszsza térek oda, a' honnan kiindúltam vala. Attól az időtől fogva felette nagy munkával törekedett Aranka a' Magyar nyelv' pallérozására. Mindeneket én itt elő nem hordhatok. Emlitem azt különösen, hogy akkor fordította a' mi nyelvünkre a' Júlia Leveleit, melyekben igen szép 's virágos a' beszéd. A' legutólsót, mely az Ovidius' neve alatt jő elő, a' maga fejéből szülte Aranka, és ez a' többinél sokkal szebb. – Fordított Magyarra egy Comoediát is, az Újj módi Gonosztévőt, és a' Budai Basát, mindeniket, de az utólsót kiváltképen szép beszéddel. Ezen Basájáról beszéllte nekem a' Néhai Tudós Aranka, hogy annak kinyomtattattása után kevés idövel Magyar-Országon jártában, midőn Pesten volna egy Könyves-boltban, volt jelen ott egy Magyar-Országi Úr, a' ki 's mások is az ott lévők közül a' mint beszéllnének a' szép magyarságról (szép Magyar Stylusról, beszédről) ama' fenn emlitett Úr, kinek nevét én el felejtettem, a' beszéd közben ottan ottan elő hozta: Denique ille Aranka Transsylvanus scribit egregie Hungarice, és ilyen Reflexióját gyakran hozván elő, a' Budai Basára applicálva, nem állhatta tovább Aranka, hanem magát kijelentette 's megmondotta, hogy ő légyen

az

az az Erdélyi Aranka, és a' Budai Basának fordítója, mely dolgot a' jelenvoltak csudálkozva és nagy tisztelettel vettenek. — Nem állapodott pedig meg az ilyen apróságokon: felemelkedett a' Magyar Nemzet' történeteire is, mely vizsgálódásában micsoda szövétnekeket gyújtott a' mi Historiáink' homállyában, az a' derék Hazafiú, kinek birtoka alá fognak jutni az Aranka' írásai, talám közönséges látásra fogja hozni a' következendő időben. Ne is titkolja el, akár ki légyen valaha az a' Birtokos, és mind' dicséretet, mind' hasznot fog nyerni a' háládatos maradéktól. Ugyan csak azon írások közül név szerént emlitem a' Székely nemzetről készitett könyvét, és ismét azon feleleteit, melyekkel ellene ment a' Göttingeni Schlözer Professor' Erdélyi Szászokról készített vagdalódzó, 's nem egész meggondolással irtt könyvének.

Már öregségére hajolva, és életének mintegy 64-dik esztendejében Bölcsesség' tanulására is adta elméjét. Seris venit usus ab Annis. Itt és ekkor akarta igaz haszonra fordítani az életet. Tanúlt annakokáért, tudakozódott, gondolkozott, okoskodott, és írt. Sokszor hivta magához barátjait, esmerőjit és azok előtt el olvasta a' maga Philosophiai gondolatait, értekezéseit, — sőt az ez előtt nem sokkal megmondhatatlan hirü Kánt Professor által felfedeztetett Philosophiai újj Systemát rendesen tanúlta a' Collegiumban a' kiszabott órákon, mint a' Deákok, megjelenvén mindenkor a' Professori Praelectiókon. — Hanem csak látszott benne is, a' mit Crassus mondott volt a' vén Masinissának: Késöre, és estvefelé kezdettél várost épiteni, Király. — Úgy tetszik, hogy Aranka legkülönösöbben volt alkalmatos a' Magyar nyelv' élesittésére és az által törekedett a' Ma-

gyar nemzet' virágzásának 's boldogságának elömozditására. Meg kell vallani, hogy a' maga példa-adásával igen sokat is tett közöttünk, mind' kettőben számos embereket serkentvén fel hasonló dolognak cselekedésére. — Bár ne is szünnék meg munkás lenni az a' szép példaadás a' következendő esztendők' századjain keresztül a' mi maradékainkban! A' nyelv, a'vagy beszéd az közönségesen az emberek között, a' mi által születik, terjed, nevekedik 's végre uralkodik az esméret, tudomány, bölcsesség, jó erköltsök, mesterségek a' Nemzetben. A' mely nemzet jól érti a' maga nyelvét, és azt szereti is, az olyan nemzet bővíti is okoson és bölcsen, nem pedig nevettségesen az esméreteket, az igaz hasznot és gönyörűségeket: az olyan nemzet végre nem szorúl idegen népekre, hogy hasznot koldúljon azoktól; hanem hasonlatos ama' jó Gazdához, kinek Tárjában mindenféle szép, hasznos és szükséges dolgok találtatnak. Alig hiszi meg valaki, mely sok becses időt vészen fel az életből a' sok nyelvek' Tanúlása és mely igen tompitja az elménck felemelkedett tehettségeit, melyek a' képzelődésnek 's megitélésnek tárgyai körül forgolódnak, és a' nagyon Polyglottus emberek soha nem is voltanak alkalmatosok valamely nagy dolognak kigondolására 's végbe vitelére. Feltészem tehát, a' mi nincs úgy, hogy a' mi nyelvünk kivagyon pallérozva és mi minden dolgokat, azoknak minden tulajdonságait 's minden alkotásban elő jöhető jelenéseit tudjuk nevezni, és más emberekkel közleni, avagy, ha most azokat a' dolgokat nem esmerjük, vagyon út, és mód a' mi nyelvünkben azoknak helyes és értelmes el nevezésekre, mely által azok az elveszés ellen megoltalmaztassanak; nem azt tészi é ez, hogy nékünk vagyon a' mi Tárunkban mindenünk, és

nem csak másokra nem szorúlunk, hanem adhatunk is másoknak? Ez olyan igazság, mely a' közelebb lefollyt 27. esztendőken, mint meg annyi oszlopokon olvastatik. Dicséretet és becsüllést érdemel tehát kéttségen kivül néhai Mlgos Aranka György Úrnak emlékezete, a' ki ennek a' hasznos dolognak lehetőséges kezdetet és folyást igyekezett adni, mint egy Napot gyújtván az Esméretek' világában. — Hanem talám igen hoszszason és idétlenül okoskodtam? Légyen ez így; de nem helytelenül. Ugyan hová illik inkább az ilyen okoskodás, mint az Aranka' életének előadásába? Erdély az én életemben a' megholtak között három különös embert hozott elő, kik első fénnyel tündöklenek a' Magyar nyelv és nemzeti virágzás gyarapitásában: Tiszteletes, Tudós és el felejthetetlenül hires emlékezetű Borosnyai Lukáts Simeont M. Vásárhellyi Papot, ismét Szacsvai Sándort, ki Bécsben a' Felséges Királyi engedelem által sok esztendőkig vala Újjság-Iró, 's Kolosváron meg hala ez előtt nem sok esztendőkkel, a' kinek életét leirva olvasni igen nagyon szeretném, és Aranka Györgyet, a' kit most ez erőtelen irásomban rajzolgatok.

No tehát Aranka, nevezetesen a' Magyar nyelv' 's nemzet' mivelésére, pallérozására volt kiválva mások felett. Adta is annak sok szép jeleit, a' mint majd' alább az ő irásainak 's könyveinek előadásában megirattatik, sőt, hogy az olvasók más oldalról is érthessék azon buzgóságát Arankának; ide egy nevezetes Története tétetik fel: A' Borgói Dominiumban lakó Oláhok mikor Határnokokká tétettenek néhai Felséges Mária Theresia Császárné' Uralkodásában, az a' Dominium a' Mlgos Bethlen Grófi Familiáé lévén 's hogy Fiscalitas lehessen belőlle, conscribál-

tatnia kelletvén, mely által aequivalens csere tétethessék azon Jószágért más Jószággal; arra a' Conscriptióra 's egyéb oda kivántató dolgok' el igazitására Aranka is kirendeltettetett. Akkor egy bizonyos alkalmatossággal midőn asztal felett valamely Német Kapitány a' Magyar nyelvet, 's köntöst olcsárolván, azokról embertelenül szóllana; nem álhatta 's nem hallgathatta Aranka, hanem haragos és boszszúálló indúlat gerjedvén benne, felugrott az asztaltól, kardot rántott a' jámbor ember, és bajnokoskodni hivta a' Németet. De a' jelen volt több személyek magokat közbe vetvén 's a' Kapitány is illetlen beszédeiről engedelmet kérvén, megcsendesedett a' nemzetéért 's annak becsülletéért buzgó Aranka. Hanem illő tovább mennünk már az ő Lelke' tehettségeinek lerajzolásában, hogy osztán végre azokból egy bizonyos béjjeget (charactert) csinálhasson az olvasó magának és az alatt rövidben láthassa, esmérhesse Arankát.

Említenem kell annakokáért itt az ő barátságos Lelkét, (barátkozóság-nak kellene mondanom 's mondom is a' mi nyelvünk' természeti jelentése szerint). Ez azt mivelte benne, hogy ő senkit meg ne utáljon, hanem minden és mindenféle embereket külömbség nélkül szeressen, becsülljen 's a' szenvedőkkel jól tégyen. Némelykor nevettséges dolgot láttatott cselekedni, midőn a' becsüllő 's tisztelő szókat és nevezeteket, minéműek, Úr, Illustrissime, Alázatos szolgája 's a' t. olyan személlyeknek adta, a' kik állapattyoknál fogva, a' Polgári Társaságban alsó padon ültenek: de Aranka azon meg nem indúlt; holtáig megmaradott e' szokása mellett, és meg kell vallanom, hogy, mikor ezt így követte, az által a' jozan Philosophiát dicsösségre emelte az emberek között 's példáját adta annak,

a' mit mindnyájan tartoznánk követni, hogy nem lehetetlen a' könyvekben megíratott erkölcsi szép kötelességeket, avagy csak a' kitetszőbb részekben gyakorlásba tenni. — Itt nékem sok dolgokat el kell halgatnom, melyek az Aranka' életét az ő barátkozósága által ékesitették. Azt pedig nem lehet meg nem emlitenem, hogy az ő Házát M. Vásárhelyen úgy lehetett nézni, mint az emberi esmérettségnek, szeretetnek és barátságnak köz pontyát. Oda minden társalkodásokban, melyeket igen gyakran tartott tudományos értekeződések között és nagy, de ártatlan vídámsággal megizesitve, voltanak meghivattatva minden rendü, állapotú, vallású, 's tehetségü emberek, kik egymást az Aranka házában majd' úgy nézték, mint Természeti állapotban 's nem gyülölték. — Ide tartozik, hogy öt az Idegenek is jól esmérték, és a' kik jöttenek a' városba, minden állapotra, vallásra és nemzetre tartozó külömbség nélkül Arankát megkeresték, vagy külömben Aranka által megkerestettettenek, és az idegenekkel való társalkodást jovasolta az Ifjaknak, mint egy bizonyos módját az erkölcsi simulásnak 's ékesedésnek.

Innen folyt az is, gondolom én, hogy külső gazdagság gyüjtésével soha nem kinozta magát - Leg - nagyobb gazdagsága voltanak barátjai és könyvei, a' hová kell tennem még (minden engedelem kérés mellett) azt is, hogy a' pipázásban felette nagy időtöltését, söt gyönyörüségét találta; melyre nézve 1803-dik esztendőben, midön Aranka 66. esztendős volna, egy terhes veszedelmes és 16. napokig tartó Nyeldeklő-dagadásban szenvedvén szintén haláloson, mely nyavalyája miatt akkor sok elevenségét és a' tánczoláshoz vonó indulatját is el-vesztette, terhesen kellett éreznie, hogy nyavallyájának négy

napjain túl nem lehetet a' daganat' fájdalmai miatt pipáznia. De viszsza a' gazdagságra! Máradott volt ugyan meg-lehetős jövedelmű Jószága Arankának az ő szülőjéről: hanem azt ő egy darabocskáig ugyan használta, az utánn pedig egyik Testvérének ajándékozta. — A' mi pénzt könnyü szerrel 's hivatalából bé-vett, azt könyvekre, atyjafiaira 's kivált Barátyaira úgy el-költötte, hogy heverő pénze igen ritkán lehetett. Ujjságok' jártatására is minden esztendőben tett feles költést, néha két féle Ujságokat is jártatván. Ugyan csak adott költsön is a' meg-szórúlt szegény embereknek Interesre pénzt: de azt többnyire vagy el-veszni engedte, vagy a' törvényesnél kevesebb Interesre adta, vagy a' tartozóknak ajándékozta: Száz M. forintot adott-ki Vásárhellyi két becsülletes embernek; abbol egy néhány esztendeig vett kevés hasznot, azután pedig ajándékozta a' Vásárhellyi első Papnak, 5. M. forintra határozván esztendei Interessét, mely ma is foly. — Volt itt Maros-Vásárhelyt a' Várnak Északi oldalán-túl egy darab sik mező, melyen a' Czigányoknak engedett volt lakást a' Város, 's a' melynek térségén sokott volt a' Collegium-béli tanúló ifjuság régen Szerda és Szombat napokon, mig a' Tavasz tartott, meg-jelenni 's ott játszani. Azt a' helyet nevezték a' Lakókról Czigány-mezőnek. Ez előtt mint-egy 33. esztendőkkel, az a' mező fel-nyiloztatott 's megszabott árron el-adattatott, le költöztetvén a' Czigányok a' Szent-György utsza' végére. Ott sok jövevény Németek vettenek telket, 's épitettenek Házakat magoknak, kik között volt egy Szüts is, kinek neve, a' mint most értettem, Brotzki Ferencz volt. Kért ez költsön Aranktól 700. forintot. A' Német szeretett urassan élni és öltözni; ezek miatt másoktól is sok költsönö-

zött pénzt halmozott kicsiny Jószágára, a' honnan a' következett, hogy ő Crida alá esett. Mely szép dolgot cselekedett ekkor Aranka! Noha leg-több Jussa néki lett vala a' Jószághoz; ő még is meg elégedett azzal, hogy, a' szegény Németnek lévén égy Kanári verebe, azt kalitkástól a' 700. forintban el-vette és osztán a' becses emlékezetü kegyes asszonynak Néhai Gr. Kendefi Elekné Betlen Kristina Aszszony ő Nagyságának ajándékozta. Ezt a' szép történetet mind Arankának, mind' az emlitett kegyes Grófnénak szájjokból halgattam, de úgy, hogy a' Grofné hoztaelő; mert a' félét Aranka soha sem cselekedett, és ellensége volt a' dicsekedésnek, a dicsekedőt pedig sajnálva nevette.

Ebből a' baráttságos tulajdonságból follyhatott továbbá az is, (legalább közel valók egy máshoz a' két tulajdonsagok), hogy Aranka mindenkor alázatosságot követett. A' kevélységet nem esmérte, a' büszkélkedésre természet szerént alkalmatlan volt. Valaki tehát őt esmérhette, minden szerethette. A' bizonyos, hogy akarva és szándékoson senkinek vétni nem igyekezett.

Hanem, ha minden tulajdonságait rendre elő kezdem számlálni, úgy ebből a' kicsiny irásotskából könyv nevekedik. Nem is viszem már hosszason. Meg-jegyzem még a' következendőket. Ifjú idejében közönségesen beszélték Arankáról, hogy ő Frey-Maurer, a' mint hogy valósággal volt is, Bétsben létekor esküvén azzá mezitláb 's mezitelen térden állva, mely alkalmatosságra Salavárit, 's kurta német nadrágot készittetett volt magának. Miben álljon pedig az a' kurusmányos nevezet a' Freymauererség, én azt nem tudom 's meglehet, hogy nem is méltó az én megtanúlásomra. Elég az ide, hogy azt maga Aranka sem

tagadta; hanem (jól emlékezem reája) mintegy 74. esztendős korában azt mondá a' házánál közönségesen, egy népes gyülésben, hogy ő többé nem Freymaurer. Tehát volt valaha Freymaurer, és ez micsoda befolyással lehetett az ő életébe, 's erkölcsi mivoltába, én meg nem itélem. Azt nyilván tudom, 's örök emlékezetre ki is irom, hogy Aranka soha nem káromkodott, nem átkozódott, nem esküdt, sőt nem is békételenkedett és (legalább nyilván) soha sem búsúlt: mikor meg holt is, a' mint fennebb már megemlitettem, mind' a' fájdalomnak, mind' a' bánatnak, mind' a' békételenkedésnek állapotján kivül 's jelei nélkül holt meg.

Nincsen tehát többé Aranka György, a' munkás, baráttságos, nyájos, és más embereket is hasonlókra serkentő Aranka György. Mondották róla némelyek, hogy Vallástalan volna. Ha a' cselekedetekből kell őt e' részben meg-itélnünk, valóban Vallásos volt. Ezen dologra nézve jegyzésbe tészem még e' két történetet. Egyszer én együtt lévén Néhai Mlgs Aranka György Úrral, beszéllgetésünk között valami olyan dolog fordult-elő, melyre én ezt találtam mondani: Ördög vigye! Nem állhatta a' jó Úr: meg-feddett érette, hogy az Ördögöt emlitettem. Másszor valami Nemes Ifju, kinek nevét én el-hallgatom, Arankánál lévén, midön a' Keresztény Vallásbéli valamely nevezetes Czikkellyről folyna a' beszélgetés, azt mondotta gúnyolva 's csúfolódva, hogy ő azt nem hiszi, mert a' csak bolondság. Erre Aranka igy szollott Oh! az Úr most még gyermek 's bolond: de, mikor esze lészen, akkor meg-hiszi az Úr is. Az igaz, hogy a' babonaságot szivéből gyülölte, és szánakozott a' babonás embereken;

de ebből vallástalanságot nem lehet kiharczolni, és Est inter Tanaim quiddam Socarumque Viselli. — A' Tudós embereket igen becsülte, melyre példák Kovásznai Sándor Professor, Borosnyai Simeon M. Vásárhellyi Pap, a' most is elő Derék Kovácsics György, kinek egyetlen egy kedves fijáról Kereszt-Komja volt Aranka, és mások. El nem hallgathatom itt, ha láttatik is nem a' maga helyén esni annak említtésse, hogy Aranka a' régi irások' olvasásában a' legelső Erdélyi emberek köztt volt, 's a' Diplomaticát, közönségesen véve, nagyon mivelte. Tudománnyáról öt minden esmérte, melyre nézve 1804-dik esztendőben Könyvek' visgálójává is tétetett M. Vásárhelyen.

Házassági állapotra soha sem adta magát, előtte esméretben lehetett okokból, 's innen vagyon; hogy senki az emberek között az ő nevéről nem neveztetik, és a' miben élhet az ő emlékezete, az az ő általa iratott Könyvek. Azok közül vagynak kinyomtatva is némelyek: de én mind' azokat nem tudom elő számlálni; hanem a' melyeket tudok, azok így következnek:

1. Magyar és Anglus Igazgatásnak öszve-vetése, a' mely kijött Német Nyelvre forditva és Magyar Országon in 8-vo.

2. Magyar Nyelv mivelő Társaságnak el rendelése. in 8-o.

3. A' Királyi Igazgatásról Németből a' II-ik Friedrich Burkus Király' munkájiból fordítva in 8-vo.

4. Julia' levelei fordítás in 8-o.

5. Újjmódi Gonosztévő, fordított Comaedia in 8-vo.

6. Budai Basa Franczból forditva in 8-o.

7. Drelincourt ugyan abból forditva in 8-vo két Darabban.

8. Elegyes Versei in 8-o.

9. Értekeződés, Isten, Világ és emberről in 8-o.

10. Két Értekeződés I. Az 1809-dik Esztendőnek el temetése. II. Gubernator Hunyadi Jánosról. in 8-o.

11. II. Jósef Császár Uralkodásának kezdete versekben in 4-to.

12. Templomról való Szép Értekeződés in 8-o.

13. Két Elmélkedés: I. A' Bölcselkedésnek közönséges Történetei, Hol áll az ma? II. A' Természet esmereti Rajzolattyának kicsiny Táblája in 8-o.

14. Apróság dolgokról Versek darabonként nyomtatva. De vagynak még egyebek is, mellyekre most nem emlékezem, hanem ez után, gondolom, elő fognak hozattatni; mert a' jó Isten' kegyelméből olyan idők is lésznek imár gondolom, melyekben a' nagy embereknek nem lészen szabad egészszen meghalniok, mikor béfogják el aludt szemeiket.

Tett Testamentumot is 1809-ik esztendőben, melyben egyéb nevezetes dolgok között a' maga szép és a' mi helyünkben magános ember' birtokában gazdag Bibliothecájáról olyan rendelés olvastatik, hogy az, ritka lévén, kivált a' Magyarok' dolgairól szólló könyvekre 's írásokra nézve, melyeket nem minden Privatus ember gyüjthet bé könnyen olyan nagy számmal; tehát vásároltassék meg olyan ember által, a' kinél egy helyben légyenek és ne oszoljanak el szerteszélyel. — De én ezt elég értelmesen nem tudván leirni; mert nem lehete szerencsém ahoz, hogy magát a' Testamentomot kezemhez kapjam 's abból szónként írjam ide által. — Még utóljára feljegyzem azt is, hogy ő az egészsz Bibliothecáját ajánlólag hagyta azon Testamentomban megvásárlás végett a' tavaly reménytelenül meg holt nagy és

jó Úrnak, Néhai Statuum Praesidens Mlgos Gr. Kemény Sámuel Úr Ő Excellentiájának, árrát is maga Aranka szabván ezer aranyig. Nem is fogja megbánni vásárát a' vévő; mert igen ritka könyvek 's írások vagynak azon gyüjteményben, melyek közül én most emlitem Cicerónak a' Hadi dolgokról való könyvét régi manuscriptumban, a' melyet csak ugyan Aranka, halála előtt két esztendőkkel, Erdélyi Cancellarius Mlgos Gr. Teleki Sámuel Úr Ő Excellentiájának a' köz haszonra M. Vásárhellyen fundáltt nevezetes Bibliothécájába leendő tétel végett által adott, a' hol minden kétségen kivül ez 's egyéb ritka gyüjtemények is épen otthon és a' magok helyjeken lésznek.

II. Literatura.

A. Hazai Literatura.

Könyv-visgáltatás.

1) HERCZER JÓB (Convent: Minorita) Barcláj János a' Catholica Hittől el szakadott Atyafiakhoz útasitott Oktató intés, magyarra által tette. Miskoltzon N. Szigethi Mihál betüivel 1817. 8-ad rétb. 341. lap.

Nem az előbbeni állapottya, hanem mostani léte, és tökélletesítése a' Tudományoknak, és Mesterségeknek tárgya lévén ezen Gyüjteménynek a' Rec. Visgálattya koránt sem az előtt két száz esztendőkkel élt Barcláj János Vélekedéseit, és hoszan szemben állitott vetélkedéseit, hanem egyedül a' mostani Magyarázót, és magyarázását érdekleni kivánnya. Azomban légyen engedelme

magának bizonyos távulatban léendő helyheztetésére, minekelőtte a' Szerzőhez közelítsen. — Tsudálta a' Rec. mindenkor mostani év felvilágosodott Elméit abban, hogy a' felettek lebegő homály felleget mintegy közönséges meg-átalkodással eloszlatni nem kívánták, és azért bizonyos Nemét az Emberi, vagy ha úgy neveznem engednék, Polgári Társaságnak tulajdon érdemeitől kéméletlen megfosztották *) holott külömben az Emberiséghez szerfelett viseltető kedvellésekből, minden sorsban, karban, minéműségben élőket választás, és külömbség nélkül ugyan azon egy közönséges jusra, világi boldogságnak egy arányos léptsőjére a' kelleten túl is méltattnak. Értem itt a' Szerzetes Rendeket, mellyek a' Napkeleti bálvány-imádó nemzeteknél már sokkal előbb bé lépett szokás-szerént keresztények között is a' Sz. földre gyakorlott Útazások után Európának minden Nemzetei között fel-állíttattak. Mind azok, kik az emberiség Történeteit elmélkedéseknek tárgyává tették, Iselin, Herder, s. t. i. egy bal elő itélettel voltak bizonyára elfoglalva, midőn az emberi Törekedéseknek ezen Tüneményére éles figyelmeket nem fordíták. De mi időnkben enyészvén már lassanként az indulatoknak zordon szélvészei, mellyek az emberi vélekedéseknek tengerét untalan gerjesztett hullamokkal hántatták, méltán remélhettyük, hogy a' mint a' Reformationak, a' Sz. Földre vállalt

*) A' Szerzetes Rendeknek, nevezetessen Barátoknak (Monachi) XVI. Század eleitől kezdett üldözéseket, rágalmazásokat véghetetlenség volna elő számlálnom, nem tartom azomban helytelennek vélekedésemet, mellyel ezen időjárta mostohaságának közelébb léendő bizonyos megenyhülését jövendölöm, mert közönséges vége az minden uralkodó indulatoknak, 's hatalmaskodásoknak, hogy dühösségek fő pontját el érvén, tsillapodjanak, 's megszünnyenek.

útazásoknak s. t. i. nagy Hasznairól, de tetemes bal következéseiről is bennünket Tudósaink kinyilt, és egyenes szívvel megtanítának, azonképpen a' Szerzetes Rendek Intézetének is az emberi boldogság épétésében tapasztalt sikeres eszközléséről, már két száz esztendőkön túl tartó ostromok után bizonyára meg világosítani fognak. Légyen azomban nekem is szabad részrehajlás, és elő-itéletekkel el nem ámitott Olvasóimat arra emlékeztetnem, hogy ezen az egy szerentsés rév-parton a' közép évnek mindent elemésztő örvénnyein juthattak, és költözhettek által hozzánk a' Tudományok, és Mesterségek minden fentartatott maradványi 's ágazattyai; és innét termékenyebb telekekre plántáltatván, szelidebb gyümöltsökkel viszonozák miveltetéseknek szorgalmait.

A' bölts elmélkedés feléri, és kitanúlhattya valóban azon okokat, mellyek a' Szerzetes Rendek Ügyének el változására — *) következésképpen a' Tudomány-üzés el hallasztására, ezentul pedig a' Tudákos Világ rágalmazására okot adának: de legyenek a' Szerzetesek magok ezeknek

*) Valamint a' Vitéz Rendek eredeti Nemes foglalatosságiktól el pártolván, a' mi időnkben puszta fény mutatásra változtak, úgy a' Szerzetes Rendek is eleinte koránt sem a' Római Catholica Vallás Sz. Sakramentomjainak kiszolgáltatására, Misék mondására — Pásztori Hivatal felsegéllésére, mellyek most fő kötelességekké tétetnek, rendeltettek, sőtt mind ezektől a' Conciliomok rendelése szerént nyilvánságossan tiltattak; — mert azon időkben kelletik helyheztetni eredeteket, midőn a' Polgári kötelezés az emberek személyét magának egésszen nem tulajdonitá, és igy kinek kinek szabad just engede tselekedeteit, és élete' folytatását egészen önnön tetzése, 's hajlandósága szerint, csak nyilvánságossan mások ártalmára ne törekedjen, alkalmaztattni. Ekképpen vélem lehet az el múlt időknek már most szemet-szuró rendeléseit, szokásait, illendőbben, és igazságossabban, mintha azokat mostani gondolkodás módja szerent tekintyük, és méltattyuk, megitélnünk.

serény visgálói — megitélői, és keressék, de tellyesitsék is mind azon eredeti-korban nekiek tulajdon módokat az emberi társaság boldogságára, — Tudományok, és Mesterségek felsegéllésére, 's gyarapitására. Ne is panaszollyuk tsalattatásunkat reményünkben, mert az alsó oskolák tanitására helyre állitott Sz. Benedek (Benedictini) Sz. Bernard (Cistercitae) Sz. Norbert (Praemonstratenses) Szerzeteseknek valamint folyvást fentartatott Sz. Calasanctius (Piaristae) és Sz. Ferentz több felekezetű Rendeinek tisztelt Tagjai közül sokan a' Tudományokhoz különös hajlandósággal viseltettnek *), és igyekezeteknek nyilvánságos hírlelése egyedül az időnek szüke, és alkalmatosságnak héjjánossága miatt fogyatkozik; ugyan ezen okból sokaknak fáradságos szorgalmai setét éjjel boríttatnak, és végtére el is enyészvén okozzák, hogy a' világiak a' Szerzeteseket, életek drága idejét puszta henyélésben tölteni gondollyák; és azért bal vélekedésből rágalmazzák: holott még a' Pásztori Hivatallal, vagy Ifiúság oktatásával leg szorossabb kötelezések mellett foglalatoskodó Sz. Ferentz Rendén lévők között is, kivált az úgy nevezett Conventualis Minoriták Szerzetében, nem tsekély számmal találtatnak, kiknek Egyházi kötelességektől

*) Külömb sorson lévő hiv jobbágyai között, tőle kegyessen visza állitott Szerzetes Rendekre is kiterjeszté Fels. Fejedelmünk atyáskodó gondoskodását, három az Egyházi történetekben, és Törvényekben Tudós, nem külömben a' Birodalom Kormányozásában viselt fő Hivatalaik által tapasztaltt, és nagy érdemü Urakat, Somogyi Leopoldot Szombathelyi; Kurbélyi György Veszpremi, és Wurm József Sz. Fejérvári Megyebeli Püspököket, különös Kiralyi Levelében kinevezven, reájok bizá, hogy a' Szerzetes Rendek Törvényes, és hasznos el rendeltetések iránt javallatot tégyenek, kik valósággal már az idén, illy ditsőséges foglalatosságot minden kitelhető szorgalmatossággal, Ő Fs. Felségnek bennek helyheztetett bizodalma szerint serényen folytatnak.

fen maradott üres órájokat Tudomány űzésre felszentelni fő gyönyörűségek, de az Elöjáróknak el nem engedhető hibájok, hogy az igyekező Tagokat, kik Tudomány üzésre vágyódván, mind magokat tökélletesíteni, mind pedig szerzett esméreteiket a' Tudós világgal közleni kívánnyák, tárgyakhoz vezető biztos útra el nem igazíttyák. Melly józanon gondolkodó Tudós meg ne ütközzön azon, hogy egy Magyar Szerzetes most a' XIX. Században a' Religiót, nevezetessen pedig a' Romai Catholica Hitvallást védelmező Könyvek közzül jobbat nem ismér, ez előtt két száz esztendőkkel élő Barkláj János Paraenesisséné l, mellyet szorgalma tárgyának választhatna? — Ki ne gondollya, hogy a' Romai Catholica Szentegyház bébizonyítására, és védelmére, már kétszáz esztendők ólta kiadott Tudós Deák, Frantzia, Olasz, vagy Magyar Könyvek is ezen Szerzetes előtt vagy még mind esméretlenek, — vagy ha esmértettnének, még is Barklájt feljül nem halladnák? mivel ennek azok mellett, új kiadását szükségesnek állította, és külömben hasznossabb, vagy kelemetessebb szorgalommal töltheto óráit Herczer Jób erre fordította. — Ki ne sajnállya, hogy a' Szerzönek személlyével együtt lelki tehetsége, és mívészsége egyszer'smind a' Klastrom setét falai közé szorítatott 's el zárattatott? — Fájlalhattya azért kiki a' Recenzensel, hogy a' tökélletességre, — a' Tudomány űzés által szerzendő bővebb, és felségessebb ismeretekre vágyódó, és igyekező számtalan elmék, azért hogy pállya-futásoknak szükséges, és illő megye annak idejében nem nyitatik, mostani időnkben is a' Tudományoknak ez előtt két száz esztendővel lévő voltánál megállapodni — a' világ jelenlévő, és valóságos mostani állapottyától annyi esztendőkre szerentsétlenül vissza nyomattattni

— és azért a' jelen évet, mellyben élnek, nem esmérni kéntelenittetnek *). Azomban korántsem érdeklem én itt magát a' Vallást, Barkláj munkájának felséges tárgyát, melly mindenkor ő előtte már a' volt, a' mi ezen túl is örökké lészen, — mint inkább tsak azon képzeleteket, vélekedéseket, oldal tekinteteket, indúlatos kifejezéseket, mellyekkel a' mi időnk a' XVI. Század évkorától külömböz, még a' Római Catholica Vallás újjabb Szerzőinél is.

Lehet továbbá a' magyarázásra tékozlott időt, és faradságot is sajnállani, mivel illy tudos munka, nem a' köz népet, mint inkább a' tudósabb és Papi Rendet nyeri olvasójának: a' Tudósok azomban, és az Egyházi szolgák inkább eredeti Nyelvben (kik Deákul minnyájan értenek, sőtt Barkláj ékes Római tollát annak Argenissében, nem volna Magyar ki nem esmérné) olvasni fogják, kedvek lévén a' XVI. Szazad-béli Viszontagos Vallásbéli Vélekedésekkel megismérkednek.

A' Szerző magyarsága ugyan bőséget, és a' magyar szavaknak elégséges voltát külömb, 's külömb kifejezéseknek elő adásában bé bizonyíttya szembetünő képpen; de Herczer Jób nem láttatik született Magyar lenni, mivel kifejezéseiben, sok idiotismusokkal — él: illyen mindjárt könyve tzímén az által tette (übersetzen) Valósagos Theutonismus, mellyet tulajdon-

*) E'képpen hibázták el valóban ditsőséges tzéllyokat néhai nagy Erdemű Egri Püspökök Gróf Barkótzi Ferentz és Eszterházi Károly, kik a' Tudományok terjesztésére példán fellül üzvén adakozásaikat, Egri' Nyomtató műhelyeikben számtalan Könyveket újra kinyomtatának, de mellyek közül Boétz, és Justin Classicus Szerzők fordításain, és némelly Sz. Atyák irásain kivül, többnyire mind már el avúlt, és a' mái élet, és gondolkodás módjához nem alkalmaztatható közép évnek szüleménnyei valának.

kép-

képpen magyarázta vagy tolmátsolta előadhatta volna: mint hogy Fordítani (Vertere) Latinismus. — A' XI. Lapon pedig azon kimondás: a' kik olly hiszemben vannak, a' helyett, hogy: hitelben vannak Slavismus. 's t.

J***.

2.

Egy új és szokatlan tünemény tetszett fel a' Magyar Literaturának derülő egén, — Ungvár-Németi Tóth László Görög Versei, Magyar Tomátsolattal; melly annyival inkább diszére szolgál Hazánknak, hogy azt nem tsak a' válogatott 's nyomos szavakkal élni tudó Rösler a' Budai és Pesti Újságnak 67-dik darabjában hatalmasan megditsérte; — hanem magok a' Görögök is igen kedvezőleg megítélték. Nem tulajdon vélekedésemet adom én tehát elő ezen Munkáról, mint a' mellynek nem is vagyok competens Birája; hanem tsak azon itéletet közlöm az olvasókkal, mellyet egy a' dologhoz értő idegen hozott felőle, 's így valamint nagyobb hitelt érdemel, annál nagyobb betsületére is válik az iffjú' Szerzőnek, a' ki ezen 's más számosabb foglalatosságai mellett is az Orvosi Tudományt ollyan előmenetellel folytatja, hogy a' maga hasonlói közt többnyire első helyet foglal, — és annál nagyobb örömet gerjeszt a' Hazafiakban.

A' Tudós Merkur, tudniillik ('ΕΡΜΗΣ 'Ο ΛΟΓΙΟΣ), melly az új Görögöknek tudományos Újságok, 's a' mennyiben a' legjelesebb Hellen, Latán, Angol, Frantz, Olasz, 's Német szokkal szép esmeretséget mutat, ezen Nemzet szorgalmának bizonyos Tanúsága és a' melly

Bétsből minden hónapban kétszer jön két két ivnyi formán, — a' 16-ik szám alatt, melly indúlt Augustus 15-kén 1818. megtisztelte a' mi Literaturánkat e' következő szóról szóra Magyarra által tett hirdetésével.

Görög — Magyar Literatúra

Pestről Julius 25-kén.

„Ungvárnémeti Tóth László, hazafiai, a' „Magyarok között, több poétai 's philosophusi „foglalatú elme-szüleményeiről csmeretes ifjú' „Iró a' Hellenica nyelvnek tanúlására is annyi „szorgalmat fordita, hogy nem csak a' jókká ha„gyott (classicus) Hellen Poétákat 's Prosaistákat „könnyen 's akadály nélkül érthetné, hanem „annyira ment benne, hogy ezen bőlts' nyelven „irhatna is. Az ő görög próbatételei, mellyeket „tudományos pályájának folytában, mint philo„logus, philosophus, törvény-tanúló 's orvos (a' „mi most is) írogatott öszve, külömbféle nemű „Költemények, a' régi Helleneknek lelkek 's mód„jok szerént iratva. Jelenlévő Könyve, mellyet „mostanában nyomtattak Pesten, oszlik tárgyai „szerént Odákra (Findari, Alcaeusi, Saphói és „Anakreoni mértékeken) Epigrammákra, Idyl„lekre és Epistolákra. A' görög lap ellenébe hoz„zá tevé a' Szerző annak magyarázatját is verses„ben, de inkább szabadon, mint szóról szóra ál„tal fordítva. A' könyvnek tzímje ez: Ungvár „Németi Tóth László Görög Versei „Magyar Tolmátsolattal, mellyből vilá„gosan kitetszik, hogy a' Görög legyen a' Köny„vének fő tárgya. A' nyomtatás tiszta és tsinos „szép fejér papiroson. Néhány nyomtatásbéli hi„bák vagynak benne, leginkább a' hang-jel fel„rakásában, de a' mi annál inkább megbotsátha„tó, mivel ezen munka nagyon fáradságos 's alig „eszközöltethető a' magától tanúlt Túdósra néz-

„ve, a' mint a' Szerző Könyvének végén egyenes „szívvel megvallja. A' Könyvnek ára fejér nyom„tató papiroson 3 forint, szebb papiroson pedig „4 forint Bétsi értékben. Sok ditséretre méltó, „'s tiszteletet érdemel ezen Túdós Iró, hogy böl„tsen általlátván, mi nagy haszna legyen a' Hel„lenica nyelvnek az Orvos tudományokban, olly „nagy munkát fordíta ezen nyelvnek megtanúlásá„ra, mellynek gyümöltsei őtet jövendőben bizo„nyosan bőséggel megfogják jutalmaztatni. De „óhajtanunk lehet egyszer'smind, hogy az ő pél„dája felinditsa a' mi nemzetünknek Orvos tudo„mányt tanúló ifjait is, hogy ezen tiszteletre „méltó ősi nyelvet a' legnagyobb tűzzel 's szor„galommal tanúljak; valamint mái napig is fá„radtak azért legjelesebbeik (a' mint tapasztalás„ból megbizonyíthatná a' beküldő) látván viláa„gosan, mennyire tisztelik azt, nem tsak a' tu„dománynak tetejére (Εἰς τόν κολοφῶνα τῆς παιδείας) „jutott nemzetek, hanem még azok is, mellyek „mind eddig teljes erővel iparkodnak, hogy oda „juthassanak".

„Ímé felhozunk némelly darabokat a' jelen„tett Görög magyar Költeményekből a' tudnivá„gyó (περίεργος) Philologusok kedvekért: — Illye„nek a' Khariszok (Oda IX.) az Arany-század „(Festeticshez Epig. XV.) a' két Nemes (Epig. „XXII.) Szerelem és Barátság (Epig XXXIII.) „a' Gigász (Epig. XLV) Alkibiad (Stahlihoz E„pigr. XVI.) Akchillesz (Epigr. IX.) a' Múzsák „és Khariszok (Váradihoz Epigr. XXV.) a' Tu„domány ditsősége (Pápai Tóthoz Epigr. XXVII.) „Virág és Gyümölts (Rhédeyhez Epigr. XXXIX.) „Okenhez, a' Philosophushoz (Epigr. L.) Beer„hez az Orvoshoz (Epigr. LI.)".

Megjegyzésre méltó az, hogy ezen felhozott darabokban a' Magyar czímek görögre fordíttattak a' beküldő által, a' honnan kitetszik, hogy a' beküldő magyarúl is jól tud.

Thaisz.

B. Külföldi Literatura.

Kivonás ezen értekezésből: Das Polareis, von Hrn. William Scoresby.

Scoresby hires hajós Kapitány Úr több mint húsz útazásokat tévén a' szélesség 80 grádusáig, ezen értekezésben számos tapasztalásit 's földünk' azon részének, mellyről mind eddig igen zavart képzeletink voltak, bővebb esmértetését közli. Tudós értekezését az Edinburgi Werner' Társasága' emlék írásiból németre fordítva a' Morgenblatt nevű folyó-írás 62-dik 's nehány következ. számai alatt közli, mellynek ezek fő pontjai.

I. A' Jég' külömbféle nemei. Jégrónáknak neveztetnek azon öszvefüggő jég-területek, mellyek határit az árbotzfa tetejéről nem láthatni. Ezek a' víz' szinén fellül ritkán emelkednek 4—6 láb. magassabbra, a' vizbe pedig 20 lábnyira is merülnek; némellyek' hoszsza közel száz Angoly mértföldekre, széle fél annyira terjed. A' délnek hajtatott jégrónák a' hullámok által el törtdeltetnek mint egy 40—50 öl által-mérőjű darabokra, mellyek ha széleik egymást érik 's öszve vévén olly terjedések vagyon, mellyet az árbotz-fáról által nem láthatni, külső figurájokra nézve külömbféle névvel neveztetnek. Ha ezen darabok olly távolyságra vagynak egymástól,

A Dunántúli Református Egyházkerület PÁPA KÖNYVTÁRA

hogy a' hajónak szabad menetelt engednek, a' jég nyiltnak mondatik. Néha a' szét-töredezett darabok oldalast nyomattatván egymásra tolódnak, helyheztetésekben együ fagynak, és így jég halmokat tesznek, mellyek' magossága gyakran 30 lábny. is nevelkedik; ollykor pedig nagyobb tehertől nyomattatván a' víz alá merűlnek egy felől, más felől pedig kiállanak; söt olly' el merült jég darabok is találtatnak, mellyek felett el lehet evezni, jóllehet ez mindég veszedelmes.

II. A' jég tulajdonsági. Külömböztetik a' hajósok a' sós és édes víz' jegét. Az fejér tellyes apróbb lukakkal és átláthatatlan, kivévén kissebb darabokban, lágyabb 's könnyebben úszik fennt, mint az édes vizé. A' vízből kiálló, levegőnek 's napnak kitétetett ezen jégből való halmok megkeménkednek és megolvadván édes vizet adnak; holott a' tengerből vett jég-darabok mindég sós vízzé olvadnak, melly hihetőleg a' jég lukaiban megmaradt tengeri víztől vagyon, mivel bizonyára fagyás által a' víz és só egymástól el válosztatnak. Ha hideg időben a' háborkodó tenger' habjai a' hajó' oldalára csapatván megfagynak, köztök mindég sóval tellyes víz marad, melly meg nem fagyhat; mert a' 1,0260 teként. nehézségű sós víz, mellyen a' Spiczbergai tenger' vize, meg fagy a' Fahrenheit hévmérő 28 1/2 grád. a' fagyás által öszve szoritott 1,1045 nehézségű víz csak a' 13 2/3 Fahr. grad. fagyhat meg: a' tengeri sóval el töltött víz pedig még a' Fahr. 4 grad. is folyó. Ezen jégnek a' fagyás ponti idő mérsékletkor vízből kiálló része a' merűlthez úgy vagyon, mint 1:4. az édes vízben ugyan azon mérsékletkor mint 10:69 vagy közel mint 1:7. tek. nehézsége tehát = 0,873. — Az édes víz' jege szép zöld színe és tellyes átlátszatóssága által különbözteti magát a' tenge-

ren, sokszor a' legszebb Kristálhoz hasonló darabok találtatnak, mellyek a' világosság' sugárinak öszve-szoríttására is alkalmatossak, mint a' Szerzö Úr illy darabokkal, mellyek' domborúsága még tökélletes sem vala, fát, puskaport 's a' hajós-legények pipájiban a' dohányt meggyújtotta gyakran a' nélkül, hogy a' jég darab keménységéből és átlátszotósságából valamit vesztet volna. Ezen jég a' fagyás ponti mérsékletkor mint egy tized részszel könnyebb a' tengeri víznél, az édes vízben pedig kiálló része úgy vagyon a' merülthez, mint 1: 15, tehát tekent. nehézsége = 0, 937.

III. A' jég' származása a' tengerben. Hibás vélekedés az, hogy csak a' száraz föld' szomszédságában fagyhat be a' tenger, mert a' Szerzö Úr meszsze a' partoktól több mint 20 órányi távolyságra Spitzbergától megvigyázta a' jég' formálódását az első Kristálly' megjelenésétől szinte a' jégnek egy lábnyira való vastagodásáig, a' nélkül, hogy a' száraznak ezen munkába béfolyása lehetett volna. Mikor az első jég Kristállok megjelennek, a' tenger' felső területe hasonlit olly víz' felső lapjához, melly hidegsége miatt a' belé vetett havat fel nem olvaszthatya; ez által nem sokára megcsendesül a' háborgó tenger, de még is a' hullamoktól el törtdeltetnek a' Kristállok, ezen töredékek folyvást egymáshoz ütődnek, egymást gömbölyitik és egymásra halmoztatnak, lassan lassan szélessebb darabok támadnak, mellyek' vastagsága egy lábnyi, terjedése több réfnyi. Ha a' tenger csendes, hamarább megy végbe a' fagyás és a' jég alól is nyöl; kemény hidegben 24 óra alatt 2—3 újnyira vastagodhatik, 48 óra alatt pedig már egy embert megbirhat. Innét, meggondolván, hogy a' jegek közt a' tenger mindég csendes, mint a' kikötö helyek-

ben, béláthatni, melly szörnyű nagy jég-rónák kerekedhetnek egy holnapig tartó kemény hideggel; jóllehet az öblökben és Spitzberga' szigeti közt is sok jég formáltathatik, mellyeket azután a' hegyek tetején felolvadott jégből keletkezett folyók a' nagy tengerbe kivisznek.

IV. Jégrónák. Ezek hihetőleg Spitzberga és az északi sark közt erednek; jóllehet a' jég' tömötsége, átlátszatóssága és a' belőle olvadó víz' édessége ezen vélekedéssel ellenkezni látszassék, melly nehézségeket így iparkodik el háritani: a' szelektől okoztatott rendetlen folyók az északi jeget szét szaggatyák, de a' nyilások csak hamar ismét béfagynak; az ezen jég mássákat átallyában 2—3 lábnyi magasságra fedő hó Junius' végével és Juliusban felolvad, de vize a' tengerbe nem juthat, mivel az új jég az óval oldalaslag együvé ér, hanem fent maradván a' jégen megfagy 's ennek vastagságát egy két újnyira neveli; ha ez néhány esztendőkig folytattatik, és a' jég alól is nyől, melly nagy terjedségü, tömött 's átlátszó jég-rónák származhatnak? Közönségessen megjelennek ezen jégrónák Júniusban, ollykor előbb is, mikor, szét oszlattatván az erős északi 's nyúgotti szelektől az őket körül vévő jég darabok, a' téres tengerre kihajtattnak. Némellyek minden halmok nélkül vagynak, hogy rajtok minden akadály nélkül, több mértföldekre lehetne kocsizni; másokon pedig halmok is találtatnak, mellyek' szemfényvesztő fényessége egy igen kellemetes zöld szín által mérsékeltetik, nincs rettenetessebb 's felségessebb, mint illy jégrónák' történetbéli öszve-ütődése, ha egy illy' massa más mozdúlatlannal, vagy két ellenkező mozgásúak öszve ütköznek, olly' ütést mivelnek, melly minden képzeletet felül hallad 's mellynek a' legerőssebb hajó is csak annyira álhat ellent,

mint egy papiros levél a' puskából ki lött golyóbisnak.

V. Jég-hegyek. Közönségessen igy neveztetnek azon massák, mellyek az észak-sarki tartományok' völgyeit bétöltik; tengernek forditott oldalaik négy szegletüek 's csüngössek és bé a' száraz felé nem igen esmért meszszességre terjednek. Hihetőleg ezen jég mássákból nagy darabok el válnak, részszerint a' hatúlról való nyomás rész szerint a' nyilásokban megfagyó víz' kiterjedése által; de még is nehezen támadnak illy' módon minden a' tengeren úszó jég hegyek, mert ez szerint hogyan magyarázhatni, hogy olly ritkák és kicsinyek ezen hegyek Spitzberga' vidékein, holott a' Baffin öblében sokkal nagyobbak találtatnak? A' legnagyobbiknak, mellyet Scoresby Úr az északi tengeren talált, kerülete ezer réfnyi volt, figurája négyszegletü és felső területe mint egy 20 lábnyira állott ki a' tengerből; mivel igen tömött jég volt, vastagsága lehetett 150 —160 láb. egész nehézsége közel 2 millió. tonna, az az 40 millió mázsa *). Úgy véli tehát a' Szerző, hogy a' jég-hegyek könnyebben támadhatnak a' szelektől 's folyóktól védett öblökben, mint sem a' hegyek köztt, és a' földi völgyekben; nem Grönlandiának a' Davis útyára néző részénél, kivált nyugotti partyainál, mellyekhez egyedül járulhatni 's mellyek a' szeleknek és folyóknak úgy kitétettek, hogy a' jégtől minden esztendön megszabadúlnak: hanem inkább Spitzberga' partyainál és éppen innét látszanak az ezen tengerben találtató jég hegyek származni,

*) Egy tonna 2000 fontot tészen. Lásd. Die Seewissenschaften Von Herrn Müller Königl. Groszbrit. Obristlieutenant in Stade, in Klügel's Encyclopaedie 8. Band. 37 lap. Bécsi kiadás szerint 1814.

mivel ezek többnyire a' Medvék' szigeténél (Baeren-Insel), valamint ezen sziget és Spitzberga' déli foka köztt jelennek meg, hol a' folyás északkeletről dél-nyúgotra tekeredik. Ezen hegyeknek a' tengerben formálódása ellen nem tesz semmit, hogy megolvasztatván édes vizzé válnak, mivel fellebb mutattuk, hogy a' jég-rónákból is lehet édes vizet nyerni. Így lehet képzelni, hogy valamint a' jég-rónák, úgy a' jég-hegyek is a' megolvadt 's ismét megfagyott hóból erednek, de talán századok szükségessek voltak azoknak illy nagyra nevelkedésére.

A' jég' külömbféle nemeiről mondottakból ez a' resultatum: 1) hogy a' könnyű jég esztendönként származik a' Spitzbergai öbölben, mint a' régi jég köztt való üregekben is egyedül a' tengeri vizből; a' nehéz jég pedig az el darabolt jég-rónákból. 2) hogy a' jég-hegyeknek egy része a' száraz földi völgyek' havasiból — ez tehát a' hó' és eső víz' szüleménye — sokkal nagyobb része pedig Spitzberga' keleti partjainak mély 's a' szelek ellen védett öbleiben ered, tehát ennek formáltatásában először a' tengeri víz, azután a' hó és eső víz vesznek részt. Igen hihető, hogy a' jég-hegyeknek egy sora, mellynek közép-pontja talán földünkel egy idős, ezen vidékeken az északi sark felé terjeszkedik 's esztendönként nagyobbodik. 3) hogy a' jég-rónáknak egy része több darabok' együvé olvadásából; sokkal nagyobb része pedig azon nyilásokban ered, mellyek az északi jégben a' délre tartó folyóktól okoztatnak. 4) hogy a' száraz föld' közelléte sem a' jég-lételére, sem származására és nyölésére nem szükséges.

VI. Az északi jég' kiterjedése és helyheztetése. Grönlandia és Europai Orosz Ország köztt találtató jég-massának a' 15-dik század előtt nem

azon kiterjedése volt, melly mái nap' vagyon; akkor Grönlandiának azon részéhez, melly Stralen-Hoeck és Island' parallelája közt fekszik, szabadon lehetett járúlni 's ezen tájék olly népes volt, hogy négy századokig alkalmas virágzó kereskedés folyt a' sziget és a' száraz közt; de hevenyében előre mozdúlt az északi jég 's az ezen partokhoz való járulást lehetetlenné tette. Mostani kiterjedése ez: Grönlandia' leg déliebb fokától megy a' jég-línea észak-keleti erányzatban, befoglallya Islándiát és felnyúlik a' Jean-Mayen szigetig (71° szél. és 5 $\frac{1}{2}$° nyugotti hosz. Greenwichtől); ezen szigetet észak-nyúgotra hagyván, ollykor pedig békeritvén keletnek fordúl és a' Londoni délkört a' 71 és 72 grad. közt átvágja. Minekutánna 6, 8, vagy 10 hosz. grad. ért el, egyszerre északi erányzatot vesz és szakadatlanúl felnyúlik a' szél. 80 grad. ollykor csak két három grad. emelkedik, azután dél-keletre tekeredik és a' Medvék' szigeténck, onnét folytatya útyát a' dél-keleti erányzatban Nova-zembla vagy Siberia partyáig. Azon mély öböl, mellyet a' jég dél-nyugotra Spitzbergától tesz, egyetlen egy hely, hol a' leg északibb szélesség' el érését próbálhatni; ha ezen öbölben olly erős a' jég, hogy a' menetelt a' 74 vagy 75 grad. túl akadályoztatya, az idő zártnak, ellenben nyiltnak mondatik. Nyilt időben tehát egy hoszszú viz csatorna vagyon a' jég és száraz között, mellynek szélessége 20 – 30 mértföld, és egészen a' 79 vagy 80 szél. grad. terjed; ezen csatorna észak felé kicsinyenként megkeskenyül, és partjai utóljára Spitzbergához hajulnak. Nyilt időben az öszvefüggő jég Spitzberga' leg déliebb fokánál ismét el kezdődik, leereszkedik a' Medvék szigete felé és innét menetelét keletre Nova-zembláig folytatja. Ezen linea egész hoszszában nem egy forma,

hanem találtatnak benne különbféle nagyságú öblök, szorosok 's a' t.

VII. A' jég' mozgása. Még csendes időben is látszatik a' jég el válni törekedni, mint ha valamelly viszsza-rúgó erő volna részei közt munkás, innét vagyon, hogy a' nehéz jégnek töredéki, felolvadván az öszvekötő darabok, még csendes időben is szét oszlanak, és ott is szabad menetelt engednek a' hajónak, hol előbb semmi mesterséggel sem lehetett előbbre nyomúlni; viszont ha egy erős szél a' jegeket öszvehordotta, és a' hajóknak szabad menetelt szerzett, ismét egy két csendés napok alatt úgy el osztatik a' jég, hogy minden nyilások tele vannak, és csak hajos görbe csatornákban hajókázhatni. Néha a' legvastagabb jéggel is történnek változások, mellyek a' tapasztalt megvigyázókat is bámulásba hozzák, így: olly hajók, mellyek mozdúlatlanoknak látszottak, mivel a' körül lévő jéghez való állások nem változott, néhány órák alatt egészen megfordúltak, két egymástól nem messze bekerittetett 's mozdulatlanoknak tetszett hajók két három napok alatt több órányi messzeségre hajtattak előbbeni helyekből a' nélkül, hogy a' jég változása észre-vétethetett volna. Mint fellebb emlittetett, az egész massa szüntelen dél-nyúgotra mozdúl, kivévén igen közel a' szározhoz, hol a' tengeri folyók, szelek, a' hegyek' és szigetek' ellentallása némelly változásokat okoznak; de több datumokból bizonyos, hogy azon mozgás a' szabad tengeren meg vagyon.

VIII. A' jég' befolyása a' gőz-környékre a) a' szelekre. Egy jég-rónán keresztül fúvó szélnek, minekelőtte néhány mértföldekre halladna, érezhetőképpen kissebbedik ereje úgy, hogy a' jég-rona' egyik részén több órákig uralkodhatik a' szélvész, még a' másik részén észre vehetni.

A' szabad tengeren dühösködő szélvész csak fél erejével hathat a' jegek közé szorított hajóra. Gyakran látszatik, mint ha a' jégtől viszsza üttetne a' szél; ha a' szélvész egyenes arányzatban ütközik a' jéggel, akkor néha a' jég' szélén egészen ellenkező szelet tapasztalhatni. b) a' gözökre. A' meleg déli szelek, el érvén a' jeget, meghidegülnek és a' vélek hozott gözök sürü hó formában hullanak le: mivel pedig a' hó' sokasága szükségképpen az egymást érő hideg és meleg levegő' nedvességétől függ, világos, hogy a' jég' szélén legtöbb hónak és közepe felé mindég kevessebbnek 's kevessebbnek kell esni; ebből megfejthetni a' ködök' nem létét, az ég' tisztaságát 's az égiháborúk' ritkaságát az északi jégtől bekeritett vidékeken. c) midőn az ember egy nagy darab jéghez közelget tiszta időben, sött ollykor felhösben is, a' göz-környék' azon részén, melly a' láthatárral egyesül, egy fejér vonás látszatik, melly onnét vagyon, hogy a' jeget béfödő' hóra eső világ' sugári először a' levegőbe, innét pedig a' nézőhez üttetnek viszsza; a' tengerre eső világosság pedig el nyelettetik és a' göz-környék' ennek megfelelő részének természetes szine megmarad. Némelly kedvező esetekben ezen viszsza-ütődés mint egy lemásolya a' jeget, ha az 20—30 mértföldnyi távolyságra van is, és nem csak a' jég formáját megmutatya előre, hanem egy gyakorlott megvigyázó a' vonás külömbféle színéből még a' jég' minéműségét is kitanúllya.

IX. Az északi sarkhoz el jutás lehetőségéről. Hudson Henrik 1607-ben az északi sarkhoz el jutni törekedvén a' szélesség' 80^0 és 23^1 érkezett. — 1773-ban Phipps Kapitány a' 80^0 és 37^1 — 1806-ban a' Szerző Attya' vezérlése alatt hihetetlen törödéssel a' 81 $\frac{1}{2}$ grad. Ennél meszszebb

nehezen ment valaki *), azomban még is alig lehetetlen az északi sarkhoz el érni, mennyire legalább az útazás' egy része jégen tétetne, mert igen hihetetlen, hogy az északi sarknál nyilt légyen a' tenger. Spitzberga' legkülsöbb fokától az út 600 Ang. mértföldet tenne az északi sarkig 's ugyan annyit viszsza: jó volna irám-szarvasokat vagy kutyákot könnyű 's hajó formára csinyált szányokba fogni, melly szányok azon esetre, ha nyilt tengerre akadnának az útazók, hajóképpen szolgálhatnának, az egész útazás négy vagy legfellebb hat hetekig tartana. Az útazás' nehézségi lennének: a' sok hó, melly a' hol puha, a' menetelt akadályoztatná, azért az útazást Április' végével vagy Május' elején, még a' nagy hidegek tartanak, kellene tenni; a' jégben találtatható nyilások, mellyeket talán kilehetne kerülni; a' jeges hegyek, ha nem igen meredekek, nem nagy akadályt tennének; a' szélvészek nyáron ritkák és a' jég' tulsó vidékein nem rettentők. Mind ezen nehézségek nem nagyobbak azoknál, mellyeket Markof Sándor Kozák 1715-ben kutyáktól vonatott szányon tett 800 mértföld jégen való útazásában, és sok hajósok hajó-törést szenvedvén meggyöztek.

Bitnitz.

---

*) Hiteles bizonyitások szerint 1817 ben az Aberdeeni Neptun nevü hajó északra Spitzbergától a' szélesség 83° 20′ ei jutott, hol ö nyilt 's a' jégtől szabad tengerre talált.

III.

Tudománybéli Jelentések.

1.

Igazítások.

A' Tud. Gyüjt. ez idei V. Kötetében Patak Városának 's az ott levő Reform. Collégiumnak Történeteit 's Leirását adánk. Minekutána a' Várat közelebbről megtekinténk, eggy botlást kell kimutatnunk, mélly ott a' 8. lapra csúszott be:

A' Veres-Torony nyugoti falából két sor épület nyúl ki, mellyeket ugyan annyi épület rekeszt be. Mind a' négy sor egyenes lineára, de hibás szögletekkel van épitve; tehát eggy sem görbülő sorban. Lórántfi Susánna nem a' kapu sorát épitette, hanem azt, a' mellynek ablakiból a' Bodrog, a' Szabolcsi sik és a' Tokaji szép hegy felé lehet látni. A' Fejedelemné háló szobájából görbésen megyen ki a' falból eggy három ablak-táblákból álló erkély, melly faragott köveken áll; 's ezeken olvashatni még most is a' lap 9. említett irást, a' Lórántffi ház' czimerével, két hattyú és eggy oroszlán 's eggy grif között. A' czimer eggy zöld-ággal által futott fekvő oszlop. A szobákban még három ajtó van fenn azon régi időből. Herczeg Breczenheimnak bölcseségétől várni lehet, hogy minekutána a' két más sort az architecturának mostani izlése szerint el változtatta, ezen szobákat a' régiség' tisztelete miatt mostani alakjában hagyja meg.

Botlás volt az is, hogy lap 20. az mondatik, hogy a' Collégium' Bibliothecáriusától szám nem szokott vétetni. Nem minden esztendő' végével: de igen, midőn hivataljából, öllykor esztendők múlva kilép. Hogy Coménius János Amost a' Betüszedő Tamássá változtatta, ismeretes lévén ez a' Tudós, alig szülhet megtévedést.

—G. H. I.—

2. Új Találmányok.

Angliából az a' hiteles tudósítás jött, hogy ott a' gőznek ereje nem tsak a' hajókat, vagy machinákat hajtja, hanem terhes szekereket is húz. Egy Angliából vett levélnek irója bizonitja, hogy maga látott ollyan gőz-szekeret, melly maga után 36 terhes szekereket húzott.

V.

3. Intézetek.

A' Rosnyói Ágostai Vallástartók Nemzeti Gymnasiumokban a' Nemzeti Nyelvnek fundamentomos előadása mellett az iffjúság a' Musikában is gyakoroltatik. E' f. c. Junius 30-kán tartatott Examen alkalmatosságával a' Jövel Sz. Lélek Holtzinger Musikus által Musikához alkalmaztatva, nem külömben, egy Oda Musika mellett énekeltettek el. Az iffjúság száma volt a' Rhetorikában 70. a' Syntaxisban 67. a' Grammatikában 107. az Elementaris Classisban 112. összvesen 354. Azok közül az előbbkelők Magyar, Deák és Német könyvekkel ajándékoztattak meg szorgalmatosságoknak jutalmául, melly okos intézet által azt érik el azon Gymnasiumnak Hazafi Igazgatói, hogy az Iffjúságnak iparkodása nem tsak a' többi Tudományoknak megtanúlására ébresztetik, hanem főképen a' Nemzeti nyelv az ide számosan költöző Németek és Tótok közt is helyesen el terjed.

Th.

4. Előlépések, és megtiszteltetések.

1) T. T. Farkas András a' Rosnyói A. V. Nemzeti Gymnasiumnak Rectora e' f. c. September 9-kén Pelsőtz M. Városában tartatott Restauratió alkalmatosságával Ts. Nemes Gömör és Kis Honth törvényesen egyesült Vármegyék' Tábla Birájának neveztetett ki.

2.) T. T. Chalupka János ekkoráig volt Osgyáni Rector, a' Késmárki A. V. Lyceumhoz, azon érdemes és Ország szerte esmeretes, 's az Oskola igazgatásában tisztelettel megőszült Podkonitzky Ádám helyébe, a' ki részszerint öreg kora, de főképen a' guta-ütés által a' további tanitásra alkalmatlanná tétetett — Humaniorum és Philologiae Professornak hivattatott, 's T. Chalupka helyére T. T. Kolbenhayer Mihály, a' ki most a' Tübingai Universitásból hasznos Tudományokkal felkészülve hazájába érkezett, iktattatott be.

Th.

5. Kihalt Túdósok és Írók.

1) A' Sáros-Pataki Collégium' Professorai közzül ez idén két érdemes Férjfiak holtak meg: Theol. Prof. Szathmári Paksi Dániel Úr August. 3-dikán, Kis-Győrtt, Borsodban, 's Humaniórum Prof. Bak István Úr Czekeházán Abaújban, hol Tek. Báji Patay Sámuel Urnál múlatozott, April. 8-dikán. Az elsőbbnek helyébe Human. Prof. Somosy János Úr lépe be Septemb. 7-dikén, 's ennek helyébe pedig Kolozsvári István Ur, ki Göttingából és Londonból tavaly jött vissza. Prof. Bak Urnak helyét Szathmár-Némethi Prof. Cseresznyés Sámuel Ur fogja betölteni, de még meg nem érkezett.

2) A' Magyar Országi Fő Törvény-szék ismét egy érdemes tagját vesztette el. Dec. 13-kán Pesten egyszerre való gutaütésben meghalt Méltóságos Prileszky Károly Ur, Sz. István Rendének Keresztes Vitéze, Udvari Tanátsos, és a' Septemviralis Táblának Assessora. Őtet tisztelte Ns. Trencsin Vármegye, mint sok esztendőkig volt érdemes Vice Ispányát. a' Haza pedig, mint több Ország Gyüléseken buzgón munkálkodó Követet. Ő Tsászári Kir. Felsége megkülömböztetésekkel, 's felmagasztalásokkal jutalmazta érdemeit, 's az ügyes Felek háladással hirdetik igazság szeretetét. Már régebben változó vala egéssége; de még illy hirtelen való elválását nem lehetett gyanítani illy derék Férfiúnak, ki hoszszabb életre olly méltóvá tette magát. Tsak 63 esztendőt élt. Díszes eltemettetését az egész Curiának, a' számos Nemességnek, és a' Törvényt gyakorló Ifjúságnak jelenléte öregbitette. A' Sz. Ferencz Szerzetének temploma Kriptájába eltemettetett; ugyan azon templomban Méltóságos B. Perényi Károly Tiberiadi Püspök tartotta érette a' Halotti Misét.

6. Tudósítások a' honnyi Mívészekről, és az ő Míveikről.

1) Több ollyan fiára mutathatna honnyunk, kik majd itthon, majd ott kün hires fő fő mívészekké váltak a' külömbözö mivészség nemeiben; hijjába akarná tsupán magára vonni a' németség Dürer Albertnek tudós egy irónak, és fő mivésznek ditsöségét. Illyennek nevezhetjük sok közül a' most Bétsben élő 's virágzó Koch Istvánt, ki 46. esztendő előtt született Veszprimben, 's folyvást beszéli anyja tejével szoptta magyar nyelvét. Megtanulván előbb az esztergalást, eljárta Felséges Királyunknak Tsászári német tartományjait; Prágában továbbig mulatván, 's a' musikával tudományosan megbarátkozván, egészen a' fújós hangszerszámok tsinálására szánta magát, 's e' mivész mesterségben fellyülhaladott mindjájokat, úgy hogy különösen az eddig több hangokban hijjános Flótát ollyan tökéletességre vitte, mellyre már többet kivánni józanul nem lehet; miért is ezen szerszám, tőle készülve, Europának minden részire, sőtt Angliába, de még Amerikába is elhordattatik, 's bizonyosan nagy áron fog egykor kelni az ő nevéről, valahol tsak majd kaphatni, mivel senki mindeddig nem tudja néki megadni a' nemek tulajdonságokat, mellyeket ő. Egy másikát is, a' Klarinétet, hasonlóra megjobbitott, és nagy tökéletességre vitt. Az 5 élő gyermekein kivül, több atyafiakat számlál Anner neve alatt Veszprimben, Komáromban, Győrben. Emlékezetes, hogy ugyan ezen mesterségnél három magyar virágzik most egy időben, úgymint Kochon kivül, Schönaszt F. Posonyban, és Tauber Bétsben, kinek atyjafia nehány esztendők előtt még Szenkvitzen életben volt.

Sz. K. M. Gy.

2) A' honnyi mívészségnek sokféleképp nagy érdemü ápolója, N. Szalatnyai B. Fischer, Egri Érsek és Hevesi Fő Ispány, Ő Nagy Méltósága, honnyi Mívészünknek Hesz Mihálynak, kiről az idéni Tud. Gyüjteményben emlékeztünk, meghagyta volt, hogy Rafaelnek, Mechettitől Rómában az eredetiről rézbe lemásoltt, Szüz Anyát Jesus és János kisdedekkel mutató, képét olaj festéssel állitsa elő, Képestárba való darab gyanánt. Immár készen van ezen mü. Meg kell egyenest vallanunk, hogy e' kép, mellyet Budán láttunk meg, minden egyebeknél, mellyeket e' honnyi Mívész kezé-

ből ismérünk, jelesen tetszetősbben hatolt reánk, és ábrázatja kellemességével, 's tetszetősségével, előre feltévén, hogy a' feladott rézkép az eredetinek hív másolatja, a' mit a' hires rézmetzőről igen is fel kell tennünk, Rafäel remekét megelőzi. — Ez alkalmatossággal három kartzoltt (radiert) rézképet is láttunk ugyan ezen honnyi Mivészünktől, mellyek közül egy az Ecce Homó—t pontozott szerű saját Képfestetje utánn, egy nagyobb, melly a' Megváltónak sirba-vitelét önnön találmányja és rajzolatja szerént, és végre egy nagy, melly Krisztus születését ama hires Szász Képirónak Mengsznek etsetje szerint mutatja; három olly szép kartzolású képlap, hogy első tekintettel a' nagyot és kisset rézmetzésnek (kupferstich), a' középsőt pedig réz-vakarásnak (geschabene Arbeit) tarthatni. A' nagyot Károly Fő Hertzegnek a' Ts. K. Földmérési Akademia Fő Igazgatójának, úgymint mellyben a' mi Heszünk a' szabadkézi rajzolások Tanitója, ajánlotta ugyan ő 1812-dikben, a' többi kettő pedig az 1816-dikból való; és mind a' három, ha, a' miről még nem tudunk, már a' Szépműárosoknál találtatnak, bizonyára minden rézkép kedvellőtől, 's gyüjtőtül megszereztetni méltó.

K.

3) *) Zichy Fanny, 15. esztendős, és rendkivüles talentomú Gróf Kisaszszony, egy a' múltt télen édes Atyjától, az emberséges Gróf Zichy Jánostól Posonyi lakházában intéztetett musikás esti mulatságnál, (melly fényjére nézve nem különben volt a' szemnek kellemes, mint a' fülnek bájos, valamint a' többi eme Gavallértól amaz időszakaszban adódottak is) a' Fortepiánon hallatta magát. Ritkán találni annyi készséget és kiejtést, mennyivel játzta ő Dusseknék egy Kontzertjét, és Lajos Burgus Hertzegnek Ottetjét, mellyekben magát Marschner Urhoz Tanitójához tellyesen méltónak mutatta.

K.

4) **) Gróf Amade Thadé, derék Hangmivész a' Piánofortén, Hummel' Szeptetjének remek előadásával egy Posonyban intéztetett Kontzertnél ritkaságos izletet szerzett az egybegyüllt Uraságoknak. Magáról e' musikás darabról nints mit szóllanunk, mivel a' Bétsi Musikás levelekben erről, már elég van mondva, és mi is egészen egyet értünk

*) A' Bétsi Musikás újság' tavali évjáratjából.

**) Szintúgy — Sz.t.gy. — Sz.t.gy.

e' Hummel' munkájának itélőjével és betsüsével. A' Gróf Ur pedig igazi erényességgel (Virtuositát) és egészen e' hangműnek ihlete szerint, melly szerint ötet derekasan kisérte a' többi szerszám is, játzotta a' Pianofortét.

K.

5) Hamikor országok, városok, a' betsületért, valamelly megholtt hires férjfiat mellyike közülök nevezhessen magáénak, vetélkednek egymásközt; szokás szerint illyen birtoki perlekedésnél zavar és homály uralkodik, mellyet a' pártoskodás és nemzetgyülölés többnyire még inkább növelnek; és nem ritkán a' boldogúlttnak érdemeit, 's ditsőségét fertőztette már a' meghasonlottak fekélyes irigysége és elhomályositotta, tudósságának vagy mivészességének fenmaradt emlékit legázolta, vagy épen alávaló hazugságnak bilyegezte. Szándékunk lévén e' honnyi levelekben egy világszerte nagy hirű Mivészt a' 15-dik századból megismértetni, és mieinkhez számlálni; semmiképp se akarjuk akár ditsőségét sérteni, akár ditsekedéseit mérsékelni a' német nemzetnek, melly tellyes igazzal büszkélkedhetik ez emberrel; annál kevesebbé kivánunk e' tudósitással a' gyanúba esni, mintha böszültt bajvivásra ki akarnánk szállani, magunkénak kiáltván egy mivészt általjában, kit három évszázadnál továbbig úgy tisztel Europa, mint németet: hanem a' Mivésznek inkább ön maga feljegyezette származásának együgyü elbeszéléséből a' főbb datumokat közöljük, és mindennemü tévedés megelőzésére tulajdon szemügyünket e' dologban előre botsájtjuk, a' közlötteket is majd nehány észrevételinkkel bérekesztjük.

Kérdés támadván: két nemzet közül mellyikhez tartozandó valaki, a'hoz e': mellynek földén ő született ugyan, de mellyen szülei csak mivészelés kedvéért mulatnak? vagy ahoz: mellynek földén szülei, és ősei születtek, mellyen a' többi nemzetsége, törzsökének egyébb ágai is honnyositva laknak? bizonyjal minden értelmes igazságos válaszló az utóbbira fog úgyitni, minthogy bé van véve, hogy azon szülék gyermeki, kiket foglalatosságik a' Külföldön tartóztatnak, semmiképp se vesztik el hazájokban lévő jussaikat, követelésciket, azért, mivel kivüle születtek a); tehát azt

a) Jaj! ha elvesztenék! A' Bétsben lakozó magyar (nemes) Uraknak ott született gyermekeiket a' Bétsi németek Bétsi németeknek nevezik, és tartják is, — sőtt; a' mint hallani, a' Conscriptiö Lajstromába is béiktatják.

A—Z.

se lehet rosz néven venni, ha jussát követi valamelly nemzet ama betsületre és ditsöségre, hogy egy hires embert, ki nem született ugyan kebelében, de ki egy honnyi törzsök' ágazatja, kinek Atyja, mint mivész, a' mivészség gyakorlása miatt lakék a' Külföldön, magáénak nevezhessen. Ezen honnyi Mivészünk, kinek a' világ az olajos képfestésnek, és képfestési perspektivának tökélletességét köszöni, kinek többféle mivész termékei nagyra betsülve tündöklenek minden nevezetes szép mütárokban, ime Düren Albert az iffjabbik, ki képiró, pénzvésö, rézképmetzö, faképmetzö, képfaragó, arany és ezüst mives, 's tudós iró is mindegyütt volt, kinek tulajdon szavaiból e' következöket hozzuk elö:

Antal, ünneplett Mivészünknek nagy Atyja, Dürer nemzetségéből Magyar országban Eytas (Ajtós helységet nevez úgy a' német ajak) nevü faluban nem meszsze Jula városkától (ez Gyula) Váradon alól 8. mértföldnyire született. Serdülö gyermek korában a' nevezett városkába jutott egy aranymiveshez tanitványül, késöbb feleségül vett egy Ersébet nevü leányt, 's avval egy leány, és három férjfi gyermeket nemzett, kik közül az elsö Albert nevü, a' mi ditsö Mivészünknek Atyja volt, a' másik László (sic) nevü fiú Zablatsinálo, János (úgy) a' harmadik, iskolát járt, papi rendbe állott, és végre közel 30 esztendeig Plébános volt Váradon. Albert az örebbik, Dürer Antalnak elsö fia, aranymives léttére további tökélletesités végett Német országba, és Német alföldre útazott, e' tartománynak föbb mivészével szövetségbe állott, mig azután 1455-diki Augustusban Nürimbergbe jött, és ezen városban üzte mivészségét úgymint segédje Haller Jeromosnak, kinek felesége született Öllinger volt Fejérvárról, és ki utóbb 1467. Juniusban Borbálát, egy 15. esztendös leányját néki feleségül adá. Ezen öregebb Dürer Albert már most maga gazdája lön, és ama hires Birkhaimer' szüléinek házok' hátuljában lakván, ipától is külön üzte mivészségét. Ekkor tájban Magyar országból Dürer Lászlónak, az emlitett Zablagyártónak, fia Miklós eljöve Alberthez, kitöl az ö mivésségére megtanittatván, ezt azután Köllenben (Hölln, Colonia) üzte is, Magyar Miklós (Niklas der Unger) nevezete alatt lévén ismeretes. Albert nemze 18. gyermeket, mellyek közt a' mi ditsöséges Mivészünk a' harmadik vala; de testvéri részint kisded, részint nagyobb korokban meghaltak, és tsak 5 az iffjabbik Albert, János Lengyel Királyi udvari képiró, és a' sokféle mivésséget értö, 's kedvellö

András, kire utóbb iffjabb Albertünknek hátrahagyott mivészetei is örökségül szállottak, élték fellyül szüléiket. Nagy hirü Mivészünk, iffjabbik Dürer Albert, született Prudentina napján 1471. Nürimbergben. Atyja sok szorgalmat forditott gyermekinek jó nevelésére, azonban különös kedvét lelte Albertben, látván a' tanulásban fáradhatatlan igyekezetét, ö is betses mivész lévén aranyban, és ezüstben, e' fiát iskolák végével a' maga mesterségére fogta, mellyben ez már tett is annyi elömenetelt, hogy igen tsinos munkákat készitene. De legényesedvén, hihetőleg a' néki mivésségére elkerülhetetlen rajzolás' szüksége által, útazott atyjának beszélgetési, és mivész ismereti által, hires mestereknek látott festettképeik által kisztettve, hajlandóságot kapott a' képirásra. Atyja tehát 1486. ötet Wohlgemuth Mihály képiróhoz tanúlni adta három esztendőre, mellyeket is nagy elömenettel kitölte az iffjú, 's végezvén tanitvány idejét, atyjától 1490. akkori szokás szerint vándorlásra botsájtatott; viszsza jötte utánn atyja megegyezésével 1494. Frey, egy akkorbéli jófele mekánikusz feleségül adá néki leányját Agneszt. Atyjának 1502. történtt halálával a' jámbor fiú egyik öttsét Jánost, és hét esztendő mulva megszegényedett Anyját magához vette, ki meg is halt karjai közt 1514.

Im e' dátumokat jegyzé fel iffjabb Dürer Albert, ön jámbor érzésit, és gyermeki szeretetét bizonyitó beszélletében; mire nézve annyival nagyobb tisztelettel adózunk e' nagy és sokféle Mivésznek, minthogy az emberi méltóságot a' mivészivel olly kellemesen párositotta; a' mi ugyan is okvetetlen kellete minden mivésznek, tsak az lehetvén igazán szép mivész tellyes értelemben, ki az emberi méltóságot érzi magában, 's tiszteli embertársában: a' mit azonban, fájdalom, sok mivész nem kis kárával az emberiségnek sokszor annyira elmulaszt, hogy önmagát mivészségével együtt nem ritkán olly produktumokra alatsonyitja, mellyek, ha egyébbként a' mivészség minden kelletének meg is felelnek, de a' gonoszságtól az aranyfény miatt szemefényje vesztett mivésznél kialkudtatván, az ember' méltóságát nem tsak kellemesen nem nevelik, sőtt azt inkább az emberben pusztitják; melly vásottságra a' mi magasztaltt Mivészünk azonban soha le nem allyasoda, mert a' melly ihlet mivész munkáiban, és élete rendében szelleng, mulandhatatlan emléke az ö emberbetsülésének az emberben, kit jámbor elmeje úgy tekintett, kivel mindég nem külömben bánt is, mint Isten halhatatlan másolatjával.

Hogy e' hires férjfinak továbbá mivész életéről, mivész munkáiról, és haláláról semmit se említünk többet, nem egyébb az oka, tsak az, hogy nem volt szándékunk tellyesen leirni életét, hanem ön magától megirott előadásából e' Tud. Gyűjteményben tsak származását tudtúl adni, 's azzal megmutatni, honnét van igazságos jussa Magyar országnak, hogy ezen századok ünneplették Mivészt magáénak nevezhesse. Ebbéli betsületünk részét pedig világosan kimondván. koránt sem akarjuk titkos tekervényes útakon kerengve, okvetetlenül e' Mivészt magunknak tulajdonitani ; sött megmondánk önként, hogy ő Nürimbergben született, meg is valljuk őszinten, hogy ezen Mivészt nem a' honföldi, hanem Külföldi képiratok kisztették a' képirás tanulására, hogy Német országban német mivészektől tanúlt, Német országban tökélletesült, Német országban lépett fel a' magas ditsőségbe, mellyet el nem homályosithatott még a' későbbi Olasz iskola is. Midőn azonban egyfelől ezen vallást önként és örömest ide irjuk; legyen másfelől a' németség is igazságos, és e' Mivésznek származását, melly nem tsak magyar ősöktől való eredet, született magyar lévén még az ő édes atyja is, vegye gondolóra, hogy ezen magyar származású született magyar ember' fia szint olly kevéssé képesülhetett volna mivészszé ő nála, mint akárhol másutt sem; ha benne magában, az ő belsejében meg nem levének a' mivésségre való talentumok, mellyek a' német mivészség által benne felébresztetvén, német országban kerültek ugyan ki a' ragyogó fényre, mellyeket még is a' német mivészség talán soha ki nem fejtett, se e' férjfit mivészi magas poltzára nem emelte volna, ha az ő Magyar országból szakadt magyar vérű atyja, ki maga is betses, értelmes mivész vala, 's szülő földén tanúlta mivészségét, fiának reátermett mivész alkatját, és talentumát nem serditi, nem lobbantgatja, ha oktatásival, tapasztalásival, ismeretivel körültte nem dajkálkodik, és az akkori főbb mivészekkel voltt közösködési által néki nyiltt útat nem terit vala, mellyen utóbb a' szorgalmas, és nagy talentumú fiú a' maga idejében legfőbb tetőzésre, az erányosság', és túlnézet' tudományjában (Proportion, und Perspective) Diktátorságra jutott az olajfestésben, mellynek is ugyan ő volt Atyja. Őszinte, és háládó szivvel, fogja betsülni a' magyar a' németséget, melly az ő akkori bár hollyan mivészeti kintseivel Dürernek kezére ártz de köszönet, 's betsület a' németségtől viszont hazánk-

nak is, mellyből e' nagy elme hozzája került vala; megfogja szomszéd nemzetét a' magyar betsülni, melly az ő szép talentumát gyámolitá; de a' német is háladó betsüléssel adózzon a' magyarságnak, magyar emberében, ki e' talentumot kifejté, megindità, ápolá, útba igázità, ki tanitásival talpát veté meg azon magasságnak, mellyen fiát háromszáz esztendőt által tisztelé Europa. Összefogott kézzel betsülje hát immár a' magyar, és német nemzet e' Mivésznek példájakint irigység, és pártoskodás nélkül a' mivészben az embert, az emberben a' mivészt; majd úgy a' németség magát és a' magyar nemzetet, a' magyar is magát 's a' németeket fogja betsülni, és mind a' német, mind a' magyar, e' halhatatlan Mivészt is, magokat is, annak mivész nagyságát, önnön viszonyos emberségeket mülhatatlanúl fogják ditsőiteni.

K.

7. Ritkaságok.

Nagy Méltóságú 's Fő Tiszt. Rakitoveczi Verhovácz Maximilián Zágrábi Püspök ő Excellentziája, a' Tudományok eránt való szeretetétől, és a' Magyar Nemzethez már többször megbizonyitott tiszteletétől inditatván a' Pesthi Nemzeti Muzeumnak egy emlékezetre méltó ajándékot küldött. Ez az ajándék az ugy neveztetett Proteus angvinus, melly teste' alkotmányára, ritkaságára, és különös élete módjára az ő nemében figyelmet érdemlő phoenomenon az állati Országban. Ez egy közép állat a' hal, kigyó, és gyik között, mindenikéből van valami benne, de egyik sem egészen. Két életmódot adott néki a' természet, mind a' viz, mind a' levegő elementoma, 's igy az Amphibiomok közé tartozik. A' feje hal, vagy Krokodil formájú, hosszukás, szemei láthatatlanok, a' feje mellett kétfelől nyilás van, fülei vörnyegesek. Teste egy úlyi vastagságú, egy lábnyi hosszúságú, szép sima emberbőr formájú bőre. A' farka lapos, széles, hosszú, igen finom, és átláttzató. Négy kis lába van az emberi kéz formájára, az elsőkön három, a' hátulsókon két új vagyon. Ezen lábatskáival úszkál a' vízben, de lassan. Ha pedig világosságot, napfényt, vagy embert lát, ki őtet nézi, akkor mintegy megfutamodva úszkál. A' napvilág 's napfény az ő ellensége. Hüs, és homályos helyen kell tartani, és

mindég tiszta viz az ő táplálása. Ez a' példány találtatott egy kútban, melly Sittichnél alsó Carnioliában egy meszes hegyből foly ki, és fenn tisztelt Püspök Excellenciájához onnét hozattatott. Ő Püspöki Excellenciája pedig én általam alább iratott által Zágrábból Pestre küldötte, minden úti költséget kiálván; mert a' Proteus Angvinus mindenkor, nemzetről nemzetre, egy felvétetett gyalog vivő által, tsendesen kézben, vizzel tölt palaczkban, és egy kosárban téve vitettetett. Ez az első Proteus Angvinus, melly elevenyen Magyar Országba jött, és egy a' szebb, tökélletesebb, és nagyobb példányok közül. Dr. Laurenti volt első, ki 1768. eszt.ben Synopsis Reptilium nevü munkájában ezen állatról tudósitást tett. Többnyire a' Természet visgálók még erről a' tárgyról igen keveset tudnak, 's legkevesebet pedig ezen állatnak szaporodásáról. A' természet az ő lakhelyévé tsak a' Sittichi kútakat, és a' Czirkuiczi tavat rendelte Carnioliában, és máshol még nem találtatott Európában, 's a' Külföldieknél éppen esméretlen. Nagy örömem volt a' gyenge teremtést hiv ápolgatásom, 's gondviselésem mellett elevenen, 's egéségesen Pestre hoznom, és Ő Excellenciájának Ürményi József Ur Ország Birájának, ismét Ő Exc.nak Báró Fischer István Ur Egri Érseknek, Ő Exc.nak Báró Podmániczky József Urnak, Méltóságos Püspök, és Praelatus Báró Perényi Károly, Madarassy Ferencz, Kópácsy József, nem külömben T. T. Schuster, Reisinger, 's Haberle Universitásbéli Professor Uraknak megmutatnom. Többnyire pedig 28-ik 9-berben 1818. elevenen, és frissen Brássói Miller Jacob Ferdinánd Consiliárius Urnak, a' Nemzeti Muzeum' Directorának által adtam. Jó gondviselés mellett még sok esztendeig élhet.

Kunits Mihály.

8. Tudós Foglalatosságok.

a) Londoni tudós Orvos Richard Bright már nyomtatásban kiadta Magyar Országi útazásának leirását. Ezen nagyob negyed rétben kiadott munka különös, nem tsak a' Természet, a' Történetek, a' mesterségek, a' bányászi ismeretek tekintetében, de föképpen gazdag a' rézre metszett képzeletekben, és kies tájaknak előadásában. Örömmel fogadtuk egy méltóságos Tudósnak ajánlását, ki ezen új, és minden

buzgó hazafiakat részesitő Könyv-kivonásával Olvasóinkat megismértetni szándékozik.

b) Anglus Kanonok Coxe le irásának targyává vette a' Történetekben nevezetes Hösnek, és Hazánkban volt mulatásáról esmérctes Hadivezér Marlboroug életét, és tetteit, ki ditsö Eugen Savoyai Hertzegnek lelki baráttya, és hadakozásaiban vitéz társa vala a' Törökök ellen folytatott háborúban, meg is esmerkedvén azokkal, késöbben Mahomet vallására vetemedett.

c) Austriának közép évi történetei fényessebb világosságot reménlhetnek Eichorn Ambrus szorgalmatossága által, ki nagy szorgalommal dolgozik Austria napnyúgoti részének hajdani Diplomákkal, és eredeti oklevelekkel erösitendö Történeteiben. Maga a' tudós Ur, Lavanthalban lévö Sz. Pál Cáptalanjának Kanonokja, ama nagy munkában Germania Sacra, a' Chari Püspökség egyházi történeteit kidolgozta. Készen tartya nyomtatásra már a' második Kötettyét tőle kiadott: Samlung Carentanischer Beyträge. Nem külömben a' Gureki (Eppatus Gurcensis) Püspökség történeteiben is fáradozik.

d). Trudpert Neugart, a' Német Diplomaticus Íróknak még életben lévö Nestorok, nyolczvanadik esztendejében, és ágyban fekvö beteges voltában, végre hajtván a' Lavanthali Szent Pál Cáptalannya Történeteit, már a' Lavanti Püspökség viszontagos eseteinek kidolgozását tárgyúl vette.

J.

---

9. Esedezés a' Magyar Régiségek iránt

A' Nemzet' szorgalmát, Tudomány, és vitézségbéli Érdemét, következésképpen méltóságát, és Ditsöségét a' fen tartatott Emlékek tagadhatatlanúl bizonyitják, de egyszersmind hirlelik, és magasztalják. Nálunk ugyan a' Tatár dühösség, két száz esztendök ólta foljvást dúló Török pusztitás sokat elemésztett, sött mind ez ideig á' régiségnek ismeretében lévö tudatlanság, vagy tsekély és nem az illendö betsben lévö tartása untalan ront, és visza hiv-

hatatlan enyészetbe dönt. De találkoznak mind azon által még is Hazánkban jeles maradványok, mellyek ha egyben gyüjtve, ékes rajzatokban, vagy tsak kellemetes le irásokban is elő adatnának mind gyönyörüséggel, mind pedig méltó büszkeséggel töltenék az igaz Magyar érzéseit. Kivántuk azért ugy a' Magyar Hazában, mint Erdélyben, sőt egyébb Magyar Koronához hajdan kaptsólt Tartományokban, mostan tartózkodó, és hazafiúi buzgósággal égő Olvasóinkat meg kérni, hogy minden karbéli régi maradványoknak úgy mint Városnak, Tornyoknak, Templomoknak, Oszlopoknak, Sirboltoknak, 's minden nemü kőből értzből s.t. i. készitett emlékeknek és kő irásoknak ha igazságos le rajzolását nem, leg alább környül állásos elő adását vélünk közleni ne terheltessenek, sőtt nem tsak illyeknek, de mindennemü egyébb apróbb régiségeknek, szerszámoknak, avúlt Aszszonyi, és Férjfi ruházatoknak, a' hajdani kor külömbféle ékesitéseinek, Ereklyéknek, Kereszteknek, Kelheknek, Kupáknak, Poharaknak, fegyvereknek, Gyürüknek, Petsét nyomóknak, Petsétteknek, és mindennemü MAGYAR RÉGISÉGEKNEK, akár ezek Hazánkban, akár a' Külföldön legyenek, valamint is itthon találkozó Görög, Római vagy a' bárbarus Nemzetektől hagyatott maradványoknak közléséért esedezünk. Ugyan azért a' rajzolatra forditott szükséges költségnek megtérítését ajánljuk, nevezetessen pedig a' Remek KASSAI Templom külső és belső tekintetének két, és két oldalai, ugy a' homlok tekintete, öszveséggel öt táblában, és egy nyomdoknyi nagyságban leendő le rajzolásáért Két száz, és ötven forintokat: a' Zágrábi Templomnak illyen kép eszközlendő lefestéséért pedig 160 forintokat, a' ki nyomtatandó kepeknek 120 példájával együtt, jutalomúl kötelezünk, és eképpen minden egyébb Magyar régiségeket képzelő rajzatokat, tehetségünk szerént, mindenkor meg hálálni iparkodunk.

Ezen végre immár minden már említett magyar Régiségeknek, de még a' Templomok falaiban, és czinteremekben találkozó puszta koporsó, vagy egyébb kő irásoknak is, mellyek a' Magyar Nemzetet bár miképpen is illetnék, közlését, valamint is azon tudositásokat, mellyek a' Magyar régi kéz iratokra, ritkább nyomtatásokra, ereklyékre, és pénzekre, főképpen pedig Pergamenton irott hajdani, nem mindenektől olvasható levelekre, 's minden nemü régiségekre bennünket figyelmetessé teendenek, szivessen fogadni fogjuk, és Jótévőinket arra kérjük, ne sajnálják Tudósittásaikat

Pesten T. Trattner János Úrhoz utasitani illyen tzimezettel: a' Tudományos Gyüjtemény Szerzöihez, és kiadójához, a' Magyar emlékek dolgában; Pesten T. Trattner János Tamás Könyvnyomtató mühelyébe.

J***.

---

10. Előfizetési Jelentés.

Kecsz István Fábrikákra Ügyelő Ts. Kir. első Komiszárius Ur öt esztendei fáradhatatlan szorgalmatosságot forditott egy Technologiai Tárháznak egybegyüjtésére 's tudományos rendben való felállitására. Hogy ezen Technologiai Tárháznak a' Nemzeti Pesthi Magyar Muzeum' számára lehető meg szerzése a' legkönnyebb módon végre hajtassék, fenemlitett Kecsz István, és Márton Jósef a' Bécsi Cs. Királyi Universitásban Magyar nyelvet, és Literaturát Tanitó Urak annak nyomtatásban kiadandó tudományos Leirására, melly egyszer'smind egy tökélletes Technologiai Tanitó könyv lészen, Előfizetést hirdetnek. Ezen Technologiai Munka befoglalja 1) Szoros és világos leirását a' természeti Technologiai szereknek, előadván egyszer'smind azt is, mi módon és mitsoda Mesterség mivek készitésére fórdittatnak azok ez vagy amaz Mesterségben, Fábrikában 's a' t. 2) A' Mesterségek és Mivészségek minden ágainak Leirását az azokban előforduló Munkák' rendé szerént. 3) Elő ád ez sok megtörtént természet historiai, sztátisztikai dolgokát, 's factumokat. 4) Világosan leirja ezen Munka azon Mustra darabokat, mellyek a' Technologiai Tárházban feltaláltatnak, mégnevezvén a' Fábrikát is, a' hol azok készittettek, leirván a' reáfordittatni szokott munkának minemüségét, a' mivnek hasznavételét, a' vele való kereskedés historiáját 's. a' t. Hasonló Munkával még egy Ország sem ditsekedhetik. A' Nemzeti Muzeum ezen Munka kijövetele által egy egész Tárházzal szaporittatik. Legnagyobb diszére válik ezen Munkának az, hogy az Ország Nádor Ispánnya Jósef Ö Cs. K. Fő Herczegsége a' Magyar Muzeum' leghatalmasabb Protectora annak Dedicatióját el fogadni méltóztatott. A' Munka, melly kinyomtatva, úgy nevezett nagy medián 8-ad rétben, mint egy 100 árkusra megy, három Darabban jelenik meg, külön Magyar nyelven, és külön ismét

Német nyelven. Az első Darabja mind a' Magyar mind a' Német kiadásnak a' jövő 1819-ik esztendőbeli Medárdusi Pesti Vásárra okvetetlenül elkészül, a' 2-ik Darab Novemberi Pesti Vásárra ugyan azon eszt.ben, az utólsó, vagy 3-ik Darab pedig Medárdusi Pesti Vásárra 1820-ik eszt.ben. Fenn emlitett Márton Professor a' Munkának tiszta Magyarsággal leendő lefordítását Orvos Doctor Baricz János Urral, ki az Enyedi Collegiumban a' Chemiának, és Természeti Historiának Professora, magára vállalta. Hogy pedig a' többször nevezett Technologiai Tárházat annak mostani birtokosa a' Nemzeti Magyar Muzeumnak annál hamarább által adhassa, és a' Technologiai Munka' kiadásához is minél előbb hozzá lehessen fogni, arra kérettetnek a' Praenumeráns Urak, méltóztassanak a' három Darab Munka Előfizetésbeli igen mérséklett árát 20 forintokban Pestre Brassói Miller Jakab Ferdinánd Kir. Tanácsos Urhoz, a' Nemzeti Muzeum' Directorához békűldeni világosan kitévén, hogy az Előfizetés' a' Magyar vagy a' Németh kiadásra lészén e'? A' Praenumeratió' ideje a' jövő 1819. Januarius hónap végéig tart, a' mikor a' Munka' nyomtatása elkezdődik, és tsupán tsak annyi Exemplárok nyomtattatnak, a' hányon a' Praenumeráns Urak lesznek, úgy hogy ez a' Munka soha Könyvárus boltban nem fog árultatni. Lehet praenumerálni még e' következendő helyeken is:

Pesten Eggenberger, Kilián, és Hartleben. — Posonban Schwaiger András. — Zágrábban Suppau. — Kolosvártt Gutman. — Szebenben Hochmeister Uraknál. A' Praenumeránsok' Nevei a' Munka elejibe nyomtattatnak. Mihelyt a' Praenumeratio' Summája a' Magyar Muzeum Directiója által megküldetik, a' fenn emlitett Technologiai Tárház a' Magyar Muzeum' számára által adódik. Illy nagy czélnak elérésében ki ne tenne egy kis áldozatot a' Haza' oltárára, 's maga tökélletessétése végett is.

O.

11. Új Könyvek.

112) Verseghy Ferencz a' Filosofiának Talpigazságira épitett Felelet a' Nemzeti Muzeum nevében a' Magyar Nyelv iránt tett kérdésre 8.vo Budánn. 1818. 420 pag.

113) Magyar Grammatika avvagy Nyelv tudomány, mellyben a' hazai Nyelvnek sükerés okokra épitett Regulái napkeleti nyelvhez illő tanitás renddel mind és pontosan elöterjesztetnek. 8 Budan 818. 518 pag.

114) Prof. Tiszt. Márton István Úrnak Ker. Morális katekhismus nevü Munkájára irtt Recensiók az azokra tett feleletekkel egybekötve. 8-mai Bétsben. 1818. 208 pagina.

---

12. Trattner János Tamásnál készült Új Könyvek.

66) Predigt auf die Einweihung des Israelitischen Tempels in Ketskemét, von Elias Oppenheim Sohn des Ober-Juden Juristen oder Rabiner in Pesth. 1818. bey Trattner 4. 8. S.

67) Catalogus Venerabilis Cleri Almae Dioecesis Quinque-Ecclesiensis ad Annum Christi M.DCCC.XIX. cum Indice Parochiarum Filialium et Personarum. Typis Trattnerianis. 1818. 12. 170 lap.

68) Ordnung Lieder und Arien für die religiöse Gedächtnißfeyer, welche zum traurigen Andenken des am 16. Oct. 1818. erfolgten Hintrittes weiland Sr. Excellenz des Hochw. Hr. Peters Balogh v. Ocsa, Sr. K. K. Ap. Maj. wirkl. geh. Rathes etc. — Pesth bey Trattner. 1818. 8. 8. seit.

69) Rettungsverfahren bei Vergiftung und dem Scheintode; nebst Mitteln zur Erkennung der Gifte, und der verfälschten Weine, und zur Unterscheidung des wirklichen Todes von Scheintode. Von N. P. Orfila K. Leibarzt etc. aus dem französischen übersetzt und mit dem Zusatze eines Rettungsapothekerey vermehrt von Johann Schuster Prof. der Chemie an der K. Universität zu Pesth. 1819. Hartleben Verlag in 8. 196. seit.

70) Rendtartása azon gyászos Tiszteletnek, a' melly Néhai Nagy Méltóságú Ocsai Balogh Péter Úr Ő Excellentziájának Ő Cs. K. Fels. volt belső Titkos Tanáts. etc. Pesten az A. C. lévő Evangel. Templomában 1818. eszt. Dec. 7-kén fog tartatni. 1818. Trattner bet. 8. 8 lap.

71) Verzeichniß der theologischen Schriften, welche bey Konrad Adolph Hartleben zu haben sind. 1818. 8. 32 seit.

72) Hazai és Külföldi Tudósitások. 1818. 2-ik Fél Esztendő 4-to Trattner bet. 560 lap.

73) Hasznos Mulatságok 1818. 2-ik Fél Esztendö Trattner bet. 8. 400 lap.

74) A' negyven napi Szent Böjt vagy is a' Nagy Böjtnek minden napjaira felosztott Urunk szenvedéséről való Elmélkedések, mellyeket a' Keresztény Hivek buzgóságának élesztésére és öregbitésére szerzett Hevenessy Gábor Jésus Társaságbeli Pap. 1818. pedig újra kinyomtattatott. Pesten 1818. Trattner J. T. bet. 8. 432 lap.

75) Samlung von Musterpredigten auf alle Sontag des ganzen Jahres von Michael Gajetan Hermann, bischöflichen Bezirks-Vikär, des Schuleninspektor, Konsistorialraths und Dechant zu Erlau. Zweyte Jahrshälfte. Pesth bey Konrad Ad. Hartleben. Trattner bet. 8. m. 256 lap.

76) A' Természet vizsgálása. Irta Bonnet Károly etc. Második Darab. 8. Trattner bet. 's költs. 460 lap.

77) Allgemeine Geographie zum Elementar- und Selbst-Unterricht insbesonders für Militär Erziehungs Institute nach den neuesten Lehrbüchern, mit eine illuminirten Kupfertafeln. 1818. 8. m. Trattner bet. 's költségével 272 lap.

78) Das Taschenbuch. Ein Drama in drei Akten, von August von Kotzebue. Pesth bey Joseph Leyrer, Buchhändler. 1818. Trattner bet. 8. 60 lap.

79) Dissertatio inauguralis medica de Hyoscyamo nigro quam consensu et auctoritate Magnifici D. Praes. et Director nec non Spect. D. Decani, et Clar. D. Prof. Incl. Facult. Med. pro gradu Doct. Med. rite consequendo in Alma ac Celeb. Univ. Hung. Pesth. publice disquisitioni submittit Andreas Kubányi, Hung. Thardoziensis. 8. m. 1818. 30 lap.

80) Praecipuum atque fundamentalem in Neutoniana motuum Planetariorum Theoria errorem pluribus demonstrat argumentis Georgius Juranits. Typis Trattnerianis. 1818. 8. m. lap,

81) Biblicsky. 12. 1818. Trattner bet. 36 lap.

82) Das Lustschloß der schönen Laura. Novelle aus der Spanischen, In Commission bey Leyrer. 1818. 8. 80 lap.

83) Dissertatio inauguralis medica sistens Encephalitidem, quam Consensu et Auct. Magn. D. Praes. et Dir. Peril. ac Spect. D. Decani, Cl. D. Pr. Incl. Fac. Medicae in Alma ac Cel. Univ. Pest. pro gradu Doct. Medicinae rite consequendo publicae disquisitioni submittit Paulus Antonius Bugát, Hungarus Gyöngyösiensis. Typis Trattnerianis 1818. 8. 40 lap.

84) Oratio dicta in Seminario S. Pauli Apostoli Anno 1819 die 25 Januarii per Melchiorem Baumholtzer Theologiae in Annum IV. Auditorem. Quinque Ecclesiis Sumtibus Cleri Junioris. Pesthini, Typis Trattner. 1818. 8. m. 16 lag.

85) Néhai A. Sz. Birodalombéli Gróf Méltóságos Széki Teleki Jósef Ur Sirhalma Trattner bet. 8. mi 1818. 256 lap.

86) Assertiones ex Universa Theologia, quas annuente Inclyta Facultas Theologica in Regia Scient. Univ. Pest. pro consequanda e' Theol. Doct. Laurea Publice propugnandas suscepit Antonius Malotsay Clericus Regularis e Scholis Piis. 8. 1818. Typis Trattner. 8 lap.

87) Drey Tag aus meinem Leben Erzählt von Claunen. 1818. Trattner. bet. 8. 80 lap.

88) K. Von Hellenthals Hülfsbuch für Weinbesitzer und Weinhändler, oder der vollkommene Weinkellermeister. Von Johann Karl Lübeck. M. D. Trattner bet. in 12. 1819. 308 lap.

89) Egyházi Beszéd, mellyet az Ötsödi Kápolnában az azt illető Püspöki Engedelemnek kihirdetésekor mondott Tisztelendő Szüts István, Mernyei Plébános Ur, November 22. napján 1818. Trattner bet. 8. 16 lap.

90) Familiae Clericorum Regularium Scholarum Piarum Provinciae Hungariae et Transylvaniae Pro Anno 1819. folio Typis Trattnerianis 6 lap.

91) A' Tellyes Szent Háromság eggy igaz Isten imádására rendeltt Ajtatosság, melly Privilegiáltt N. Gyöngyös Várossában nyóltz napok alatt a' Szent Háromság Képe előtt egy buzgó Személynek örökössen tartandó Istenes költségével szokott tartattni. 1818. Trattner bet. 8. 20 lap.

92) Onomasticon honoribus Spectabilis Perillustris ac Generosi Domini Davidis Hangyáss de Kis-Mány, Inc. Comitatus Pestinensis ordinarii Nobilium Judicis, dum penultima Decembris divi sui Patroni Festum recoleret, in signum Gratitudinis a Ladislao Hunyady, AA. LL. et Philosophiae Doctore, Medicinaeque in Alma ac Celeberrima Regia Scientiarum Universitate Hungarica, quae Pestini est, Auditore ordinario. 4to. Typis Trattner. 1818.

XII. Kötet' Foglalattya.

I. Értekezések.

1) Melczer Jakab, Szepes Vármegyéről szólló Tudósításainak folytatása. 3 lap.
2) B. Mednyánszky. Wyssegrádi Emlékirás' tellyesitö elö adása. 26 l.
3) Mokry B. Gondolatok, és elmélkedések a' Tudósokról közönségessen. 30 l.
4) Székely Márt. M. Aranyka György Élete. 68 l.

II. Literatura.

A) Hazai Literatura:

Könyvvisgáltatás:

1) Herczer Job forditása Barkláj deákúl irtt Paraenesissének. 91 l.
2) Ungv. Tóth László Görög Versei. 97 l.

B) Külföldi Literatura.

1) Scoresby Willian értekezéseiből a' Jeges Polaris Tenger iránt, Kivonás 100 l.

III. Tudománybéli Jelentések.

1) Igazitások. 110 l.
2) Új Találmányok. 111 l.
3) Intézetek. 111 l.
4) Elölépések, és megtiszteltetések. 111 l.
5) Kihalt Tudósok és Irók. 112 l.
6) Tudósitások a' honnyi Mivészekről, és az ö Miveikről. 113 l.
7) Ritkaságok. 119 l.
8) Tudós Foglalatosságok. 120 l.
9) Esedezés a' Magyar Régiségek iránt. 121 l.
10) Előfizetési Jelentés. 123 l.
11) Új Könyvek. 124 l.
12) Trattner János Tamásnál készült Uj Könyvek. 125 l.

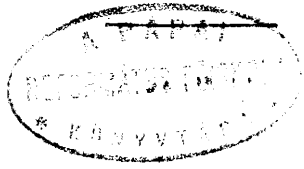

Azon Tudós Férfiak, kik e' Tudományos Gyüjteményt alkalmatos munkáikkal elősegitik, tőlem mindenik ívnyitől 4. forintokkal tiszteltetnek meg ezüst pénzben.

E' Gyüjteményből minden holnap végével egy 8—9 ívnyi Kötet, jelenlévő formában, és boritékban adattatik ki; mellyre itt helyben 18. forintok, a' póstán elküldetéssel pedig 22 forintok fizetetnek elő Bécsi érték szerént.

Trattner János Tamás.

Pesten,

Trattner János Tamásnál.